

KIRKE
LEKSIKON
FOR
NORDEN

1

A—E.

UDGIVET AF
DR. FREDRIK NIELSEN
PROFESSOR VED KØ-
BENHAVNS UNIVERSITET

KIRKE-LEKSIKON FOR NORDEN

UDGIVET AF

DR. FREDRIK NIELSEN

PROFESSOR VED KJØBENHAVNS UNIVERSITET

I BIND

(A—E)

AARHUS

JYDSK FORLAGS-FORRETNING

1900

Ref.

BR

95

K5

v. 1

TRÆFRIT PAPIR FRA GERHARD LOEBER I AMSTERDAM
TRYKT I AARHUS STIFTSBOGTRYKKERI

A.

A og **Ω**, Alfa og Omega, det første og det sidste Bogstav i det græske Alfabet. I den kristelige Oldtids Kunst brugtes disse to Bogstaver, ofte i Forbindelse med Kristi Monogram, (efter Joh. Aab. 1, 8; 21, 6 og 22, 13) til Betegnelse af Kristi evige Guddom. Alleerede i det gl. T. havde Gud betegnet sig selv som »den første og den sidste« (Jes. 44, 6; 41, 4; 48, 12). I den evangeliske Psalmedigtning er dette Billede tit brugt om Kristus, t. E. i Philip Nicolai's: »Af Højheden oprunden er«, hvor det i V. 5 hedder: »Min Frelsermand er A og Ø, Begyndelse og Ende«. *Fr. N.*

Aabel. 1) **Oluf Andreas A.**, f. i Sogndals Præstegaard 9. Okt. 1825, teologisk Kandidat 1847, var fra 1851—54 Universitetsstipendiat i Teologi i Kristiania. 1857 blév han pers. Kapellan hos Faderen og er nu Provst for Hadelund og Land Provsti og Sognepræst til søndre Lands Sognekald. Har skrevet: Omrids af det kristelige Trosindhold. — 2) **Peter Pavels A.**, f. i Justedals Præstegaard i Sogn 19. Dec. 1795, teologisk Kandidat 1821, viedes til Præst 1822. Var Provst i indre Sogn og senere i Valders Provsti. Afskediget 1866, d. 1869. Har skrevet forskellige pædagogiske Skrifter og fik som Sognepræst i Land i sin Tid oprettet den første højere Almueskole i Norge.

Aabenbaringen er et af de allerhøjeste religiøse Grundbegreber og hører som saadant sammen med Begreberne Gud og Tro. Allertydeligst ses dette indenfor Kristendommen. Fra een Side set udtømmer Kristendommens Fuldkommenhed sig just deri, at den er aabenbar et Religion i den højeste Fuldendelse, som tænkes kan. Guddommen er her ikke i nogen Henseende den ukendte, men netop den aabenbare Gud. Et guddommeligt Faderhjertes Dyb oplader sig der for alle, og de overvældes her af den Faderkærlighedens og den barnlige Tillids Aand, som udgaar fra og drager hen til den enbaarne Søn, vor Herre Jesus Kristus. Han er selv baade den, som aabenbarer, og Aabenbaringen. — Aabenbaringens Indhold falder sammen med dens Indtrædelse i Historien. For dem, der tro paa Sønnen, er Faderen aabenbar, ligesaa vist som han er

skjult for dem, der ikke tro paa Sønnen; i ethvert Tilfælde gives der ikke udenfor Sønnen nogen fuldkommen Vished om den guddommelige Faders Kærlighed. I Kristendommen kommer saaledes Aabenbaringens rette Væsen med dens dobbelte Forudsætning til det kraftigste Udtryk: dels Forudsætningen paa den Overordnede, Guds, Side, som ikke kendes af nogen, dersom han ikke selv aabenbarer sig; dels Forudsætningen paa den Underordnede, Menneskets, Side, som alene ad Frihedens Vej træder i det af Tingenes Natur bestemte Forhold til den sig aabenbarende Gud. I lavere og mere ufuldkomne Religioner er vel alt anderledes, men i dem alle er der Plads for Begrebet om en Aabenbaring, d. v. s. vi bemærke en Side af eller et Punkt i den historisk givne Virkelighed — et Sted, en Ting, en Indretning, en Person eller et Samfund af Personligheder — hvori det virkelig eller formentlig guddommelige giver sig virksomt til Kende, og hvor den, som spørger efter det guddommelige, finder eller mener at finde, hvad han søger. I alle Religioner, lige fra de to, som danne de yderste Modsætninger baade indbyrdes og i Forhold til Kristendommen (dels den, hvor det guddommelige er fast knyttet til en enkelt Naturgenstand paa Fetischdyrkelsens Vis, dels den, hvor det guddommeliges Nærværelse menes at være at finde i et ubestemt og ubestemmeligt allesteds, som er det samme som et ingenteds) og lige til Kristendommen er det saaledes.

I Kristendommen lader Gud sig finde i vor Herres Jesu Kristi Person og Gerning. Han er Herren i sit historiske Rige, et Rige i denne Verden, men dog ophøjet over denne Verden, et Rige, hvori alt drejer sig om Tilegnelse og Udøvelse af den himmelske Faders Kærlighed i den Hellig Aands Samfund gennem Sønnen og for hans Skyld.

Men ikke engang overalt i Kristenheden fastholdes dette høje Begreb om Aabenbaringen i en saadan Renhed, at den fuldkomne Kærlighedsreligions Væsen, den fuldkomne personlige Religion, den hellige Histories Religion i den højest mulige Fuldendelse, afspejler sig helt i

det. Dette Misforhold kommer delvis deraf, at selve Ordet »Aabenbaring« paa en vis Maade indhyder til en afvigende Opfattelse. Gud bliver ofte opfattet mere som et højeste Væsen, der tilfredsstiller Filosofiens Spørgsmaal om en Forklaring af Verdens Gaade, end som den over alt ophøjede, til hvem man i Religionen vender sig, fordi Ve og Vel heror paa ham. Begrebet Tro bliver ligeledes ofte mere opfattet som »at holde for sandt« i al Almindelighed end som Tillid og Fortrøstning. I Sammenhæng hermed er Aabenbaringen ofte bleven opfattet som en fra Gud sendt Meddelelse af Kundskab og Sandhed, enten om en Viden om mange forskellige Ting eller om en Grundanskuelse (en Idé), i Steden for at blive opfattet som en Aabenbaring af Gud selv. — Hertil kommer, at man har ment at burde skelne imellem den, der aabenbarer, og Aabenbaringen, samt mellem Aabenbaringen som Handling og det Indhold, som aabenbares, i Steden for at opfatte Aabenbaringens Indhold som faldende sammen med Aabenbaringens Handling, og denne atter som faldende sammen med Aabenbarerens personlige Fremtræden. — Endelig have ogsaa allehaande lavere og mere ufuldkomne Religioner drevet deres Spil indenfor Kristenheden og have ikke mindst, naar der spørges om Begrebet Aabenbaring, været en Hindring for, at Kærlighedens Religion kunde vinde sit rette Udtryk. Snart har Naturreligionen i aabenbar eller skjult Skikkelse, snart Kulturreligionen i sin lovmæssig juridiske eller sin skoleagtig filosofiske eller sin kunstnerisk æstetiske Form skaffet sig Indpas paa den personlige Kærlighedsreligions Bekostning. Dermed have alle Slags misledende Begreber om Aabenbaring indsmuglet sig.

Dette viser sig ogsaa i adskillige forøvrigt i og for sig lærerige modsættende Sammenstillinger, i hvilke Aabenbaring udgør det ene Led. Saaledes f. E. ikke alene i de anførte Vekselsbegreber: Gud, Tro, Aabenbaring, men ogsaa naar Aabenbaring snart stilles i Modsætning til, snart ved Siden af, snart underordnes Fornuften. Herhen hører ogsaa Spørgsmaalet om Forholdet mellem Aabenbaring og Indgivelse (*revelatio* og *inspiratio*), mellem Aabenbaring og Oplysning (*revelatio* og *illuminatio*), og endelig mellem Aabenbaring og Afsløring (*fanerosis* og *apokalypsis*).

Modsætningen mellem Aabenbaring og Fornuft rammer en vigtig Side af Sagen, om nemlig Forholdet imellem dem skal opfattes som Forholdet imellem Guds Gave og hvad der alene gennem Guds Gave meddeles ovenfra paa den ene Side, og paa den anden Side den Selvvirksomhed hos Mennesket i Kraft af hvilken dette lever og virker ud af sit eget, beherskende hvad det har under sig. Det vil imidlertid være en aldeles urigtig Opfattelse af Sagen, om en saadan Meddelelse fra Gud tænkes anderledes end saaledes, at den just lægger Beslag paa Mennesket som personligt og følgelig fornuftigt Væsen, og fra sin Side bringer Mennesket til dets højeste Udvikling som fornuftig Personlighed. Undertrykkelsen af den fornuftige Personlighed kunde passe for en trædomsagtig Kejserreligion, som krævede blind Lydighed, men stemmer ikke med den personlige Kærlighedsreligion.

Naar man adskiller Under og Aabenbaring som Livsmeddelelse og Lysmeddelelse, begge Dele givne ovenfra, den første for Livet og Eksistensen, den anden for Tanken og Forstanden, saa har dette ogsaa sit Værd. Dermed siges, at man i den fuldkomne Religion ikke maa tænkes at blive staaende ved een af Delene, hverken ved en hemmelighedsfuld Indvirkning paa Livet uden Indvirkning paa Tanken, ikke heller ved en Indvirkning alene paa Tanken uden umiddelbar Indflydelse paa Livet. Men det er misvisende, koordinerende at sammenstille det ene med det andet; derved ledes man fra den ene Side til Mystik eller Magi, fra den anden Side til Rationalisme eller Ortodoxisme. Vor Guds Meddelelse er en personlig Kærlighedsmeddelelse. Derfor udfører den sin underfulde Gerning just derved, at Guds Kærlighed bliver os for Tanken aabenbar i Kristus; og idet den saaledes vorder aabenbar, udfører den det største af alle Undere, som umiddelbart indvirker paa Livet: den virker Tillid til Gud. Herfra spredes der Lys over det indbyrdes Forhold imellem Aabenbaring, Indgivelse, Oplysning o. s. v.

Afvigende Forestillinger have ogsaa indsneg sig ved adskillige Inddelinger af Aabenbaringen, som med større eller mindre Ret ere blevne gængse, men som ikke tilfulde svare til den hellige Histories Krav. Dette gælder den gamle Inddeling af Aabenbaringen i: I. Den almindelige Aabenbaring, A. i Menneskets Indre, B. i den ydre Verden, dels a. i Naturen, dels b. i Historien. II. Den særlige Aabenbaring, A. i Kristus, B. i Ordet om ham, dels a. det forudgaaende profetisk gammeltestamentlige og b. det efterfølgende apostolsk, nytestamentlige Ord.

Berettiget maa det være for Fuldstændigheds Skyld at tale om en Aabenbaring ikke alene i Kristus, men ogsaa i Ordet om ham; ligesaa under den sande Guds Aabenbaring at indeslutte ogsaa de Aabenbaringer, som maa antages at ligge bagved de hedenske Religioner; endvidere maa Aabenbaringen ikke indskrænkes til noget blot ydre, som alene udenfra træder os i Møde; men heller ikke til en blot Aabenbaring i Sjælens Indre. Værdig til Overvejelse er ogsaa Modsætningen mellem Naturen og Historien, den hellige Historie og Verdenshistorien, fordi dermed angives forskelligartede Omraader for Guds Aabenbaring. Alt dette maa kunne omslutes af et »haade og«. Men det forraader til en vis Grad Afvigelse fra Kristendommen og den hellige Historie, naar disse Modsætninger (Kristus og Ordet om ham, den særlige og den almindelige, den ydre og den indre Aabenbaring) blive opfattede som koordinerede Former for Aabenbaringen, da de just efter det angivne Skema hver paa sin Vis fuldstændiggøre, hvad der hører til Aabenbaringen. Af disse Synspunkter, som ellers turde have den Fortjeneste at udtømme, hvad der hører herhen, kræver Kristendommen en Anvendelse, der svarer bedre til den historiske Virkelighed, i hvilken vi staa. Alle Religionerne maa overskues med deres tilsvarende virkelige eller blot formentielle Aabenbaringer. Indbyrdes ere de enkelte Religioner ligesaa forskellige som Mennesketilværelsens tre store Livs-

raader: Naturlivet, Kulturlivet og det personlige Samvittighedsliv. Som fuldkommen Aabenbaring kan kun den personlige Guds Aabenbaring gælde, dog saaledes, at hvor denne er given, vil ogsaa Kulturlivet og Verdenshistorien, ja tillige Naturlivet — og det baade i dets enkelte Fænomener og i dets hemmelighedsfulde Dyb — udgøre virkelige Former for Guds Aabenbaring i deres Forening med den hellige Historie. Men ligesaa vist ere disse Livs-omraader, uden tilbørlig Sammenhæng med den hellige Historie, blot verdslige Livs-omraader, og hvis derfor det der givne kommer til at træde i Modsætning til den hellige Historie, men alligevel opfattes som en Aabenbaring af det guddommelige, maa dette nødvendigvis føre til Afgudsdyrkelse.

Med Hensyn til enkelte Punkter bemærkes først, at Ordet om Kristus eller Bibelbogen ikke maa sættes ved Siden af Herren selv; dernæst, at der ikke gives et almindeligt fælles Aabenbaringsindhold, som var forhaanden ved Siden af eller forud for de forskellige Religioners særskilte Aabenbaringer, da i Grunden alt i de forskellige Religioner er formet paa særegen Maade; endelig, at i samme Grad, som en Religion staar højt, er alt ligesaa meget noget indre som noget ydre, ligesaa meget noget ydre som noget indre, eftersom alt er historisk og personligt. Følgelig vil man, hvor man blot holder paa en indre Aabenbaring, ledes hen til den skjulte (mystiske) Naturreligion og bort fra den hellige Historie, ligesaa vist som den fetischdyrkende Religion gaar videst i at sætte Aabenbaringen i noget blot ydre. Heri ligger ogsaa Svaret paa Spørgsmaalet om de vigtige Modsætninger: Guds Aabenbaring er alle Vegne; Guds Aabenbaring er alene i den Enbaarne; Guds Aabenbaring alle Vegne formaar først da at holde Stand, naar dens højeste Punkt er givet i Kristus, og Guds Aabenbaring i Kristus kan først da udvikle hele sin Rigdom, naar den staar som Højdepunktet midt i en Sammenhæng. Den rette Indsigt i Begrebet Aabenbaring beror saaledes paa den rette Opfattelse af den hellige Historie.

P. E.

Aabenbaring, Johannes's (Græsk: *Apokalypsen*), vil sige: den Fremtidsafsløring, Joh. har modtaget fra Gud og nedskrevet. Den gamle enstemmige Overlevering lyder paa, at denne Joh. er Apostelen og Evangelisten, og Forskellen mellem Aabenb. og de øvrige johanneiske Skrifter er ikke tilstrækkelig til at begrunde en Tvivl om Overleveringens Rigtighed. Hvad Affattelsestiden angaar, beretter Irenæos, at Joh. har modtaget Aab. mod Enden af Kejser Domitians Regering o: Aar 95 eller 96. Da Irenæos var Discipel af Mænd, som havde kendt Joh. personlig, og flere Gange heraaber sig paa, hvad han har hørt af disse om Aab., skal der meget stærke Beviser til, for at omstøde dette Vidnesbyrds Vægt. Naar mange baade i ældre og nyere Tid have ment, at selve Indholdet af Aab. tydeligt viser hen til en Affattelse mellem Neros Død og Jerusalems Ødelæggelse d. e. mellem Aarene 68 og 70, da kunne de herfor anførte Grunde ingenlunde kaldes afgørende. — Bogen skildrer Jesu Kristi Genkomst og de Begivenheder,

som skulle gaa foran og indlede denne. Den er en videre Udførelse af Herrens eskatologiske Tale Mt. 24, men saaledes, at de glestl. Fuldendelsesskildringer, fremfor alle Daniels, optages deri. Den fremstiller sit Indhold i symbolske Syner, som ere viste Forfatteren, og Røster, væsentlig i Form af Billedtale, som have lydt til ham i den Henrykkelsestilstand, hvori han befandt sig under Synernes Modtagelse. I denne Fremstillingsform minder Bogen især om Hesekeiel og Daniel. — I den nærmere Forstaaelse af Indholdet har der navnlig gjort sig tre Retninger gældende. Den tidshistoriske Fortolkning, som først er fremkommen i de sidste Aarhundreder, frakender Bogen den overnaturlige Fremtidsforudsigelses Gave; Apok. skal kun være et Forsøg, som en iøvrigt aandelig oplyst Kristen, der tænkte sig Herrens Genkomst nær forestaaende, har gjort paa at danne sig et Billede af den nærmeste Fremtid: det er sin egen Tids Begivenheder, han skildrer, maaske i forstørret Skikkelse, og han ser i dem Genkomstens umiddelbare Forberedelse. Bogen skal da ikke være væsentlig forskellig fra den vildtvoksende apokalyptiske Literatur, hvorpaa Datiden var saa rig baade i jødiske og kristelige Kredse. Navnlig have mange villet forklare Bogens mærkeligste Forudsigelser udaf den Folketro, som var udbredt og holdt sig længe efter Neros Død, at han ikke var virkelig død, men kun flygtet til Partherne hinsides Eufrat, hvorfra han snart vilde vende tilbage for ved deres Hjælp at hævne sig paa Rom. Men Apok.'s Ord kunne ikke tvinges til at stemme med den Skikkelse, hin Folketro havde i Datiden. Og hele denne Fortolkningsretning er i det sidste Tiaar traadt ind i en Selvpølsningsproces, idet den ikke i Fremtidsskildringerne formaar at paavise den ene og samme Tids Forhold og derfor ifølge sine Grundsætninger nødes til at henføre Bogens Dele til flere forskellige Affattelsestider og saaledes nægte Bogens oprindelige Enhed; men de Formodninger, man opstiller, mangle ethvert Tilhold i de ældste Efterretninger, vi have om Bogen, og beviser deres Vilkaarlighed ved at komme til indbyrdes modsigende Resultater. — Lige modsat udstrækker den kirkehistoriske Fortolkningsretning Bogens profetiske Gave til at omfatte hele det lange Tidsrum fra Datiden til Herrens Genkomst, saa at Apok. bliver et forud givet Udtog af Kirkehistoriens Hovedpunkter. Det stærkeste Modbevis mod denne Retning er, at man kommer til de mest modstridende Fortolkninger, lige saa forskellige som de kirkelige Standpunkter, hvorfra man gaar ud; thi man kan kun naa en saadan fortløbende Historie ved en vilkaarlig Behandling af Billedsproget, hvor den ene Udtydning kan være lige saa god som den anden, da man opgiver alle faste eksegetiske Holdepunkter og saaledes prisgiver til subjektive Indfald. Denne Fortolkningsretning kommer ogsaa i Strid med Profetiens almindelige Præg: at sammenknytte Nutiden med Fuldendelsestiden uden at indlade sig direkte paa de mellemliggende Tiders Forhold. Saaledes handler ogsaa Apok. om de afsluttende Begivenheder i Guds Riges Historie. — Disse Overvejelser føre os til den eska-

tologiske Fortolkning som den rette; men denne kan indrømme det Sandhedsmoment, der var tilstede i de to foregaaende i forvansket Skikkelse. Den erkender, at Profeten, selv naar han taler om de fjerneste Tider, henter Træk fra sin egen Samtid; thi han ser i den med Rette Tillobene til, hvad der senere skal fremtræde i fuld Udvikling. Og den erkender, at Spirene til de Begivenheder og Tilstande, som i den sidste Tid skulle foreligge i deres modne Skikkelse, allerede ere tilstede i Kirkens tidligere Historie; derfor have Apok.s Forudsigelser Anvendelse paa alle Tider; men dette er noget andet, end at de mellemliggende Tider skulde være Genstand for ligefrem Forudsigelse. — Udfra denne Betragtning falder Apok.s Indhold i følgende Hovedtræk. Efter en Indledning i Kap. 1 følger i Kap. 2—3 de syv Menighedsbrev, der danne Bogens formanende Del og indskærpe den rette Beredelse til Herrens Genkomst; naar disse syv bestemte Menigheder ere valgte udaf de mange, da har dette vistnok ikke sin Grund i, at de skulle fremstille hver sin afgrænsede Periode, Konfession eller Folkekreds indenfor den følgende Kirkehistorie, men i, at de tilsammentagne rumme paa forbillig Maade alle de Menighedstilstande, som siden skulle fremkomme, om end i helt andre indbyrdes Blandinger og Sættelser. Den anden og egentlige Hoveddel omfatter alle de følgende Kapitler og fremstiller de egentlige Fremtidssyner. Den begynder i Kap. 4—5 med et Indblik i selve det himmelske Værksted, hvorfra alle de guddommelige Raadslutninger udgaa. Dispositionen af disse samler sig øjensynligt om tre syvleddede Rækker: de syv Segl, de syv Basuner og de syv Vredesskaaler; efter de seks Led i hver Række skrider der ligesom tøvende til det syvende, idet der indskydes et eller flere Mellemstykker som Forberedelse; den ene Række gaar over i den anden ved, at det syvende Led rummer den følgende Række i sig. De seks første Segl (Kap. 6) ere en Udførelse af Mt. 24 og fremstille, hvad der gennem alle Tider forbereder Afslutningen: Evangeliet Sejrstog gennem Verden, fulgt af guddommelige Vækkelsesmidler, som Verden besvarer med Forfølgelse. Derefter følge som Forberedelse for det syvende Segl to indskudte Syner: at Gud vil spare sine Børn for de Plager, hvormed han hjemsoger Verden, og føre dem frelst igennem Verdens Forfølgelse (Kap. 7). Det syvende Segl bringer Afslutningen, men i Skikkelse af de syv Basuner, Guds sidste forberedende Domsgeringer over Verden; efter de seks indskydes i Kap. 10—11 en Profeti om en aandelig Renselse af Menigheden før Herrens Komme. Den syvende Basun begynder med det Ondes sidste store Kamp mod Guds Rige: paa den ene Side Afsløringen af Ondskabens Hemmelighed ved Dragen og de to antikristelige Personligheder, Dyret af Havet og Dyret af Jorden (Kap. 12—13), paa den anden Side Menighedens fulde Beredelse i den sidste Tid (14, 1—5). Under disse Forhold følge »de sidste Plager«, de syv Vredesskaaler, som ende med Babels, den store Verdensstads, Ødelæggelse (Kap. 15—19, 10). Derefter indtræder Herrens Gen-

komst og Oprettelsen af Tusindaarsriget (19, 11—20, 10), hvilket ender med Verdensdommen og den evige Adskillelse mellem Gode og Onde (20, 11—15); Profetien slutter (21, 1—22, 5) med Skildringen af det nye Jerusalem, hvor de Salige leve evigt som Præster og Konger i Guds Samfund. (P. Madsen, Joh. Aab. indledet og fortolket 2. Udg. 1896). P. M.

Aabo (finsk: *Turku*), Finlands ældste Hovedstad, Sæde for A. Stifts Biskop, som siden 1817 tillige er Finlands Ærkebiskop. Staden grundlagdes rimeligvis umiddelbart efter Kristendommens Indførelse i Finland. Oprindeligt anlagt paa Landtangen mellem Floderne Vähäjoki og Aurajoki var den nuværende Sognekirke i St. Marie eller Röntämäki Menighed dens Domkirke. Ved 13. Aarh.s Slutn. flyttedes Byen til sin nuværende Plads omkring den Aar 1300 indviede nye Domkirke. I Middelalderen havde Byen et Dominikanerkloster (St. Olafs) med en særlig Klosterskole. Katedralskolen i A. var til 1630 Landets første Undervisningsanstalt, derpaa indrettedes et Gymnasium, der 1640 forandredes til Universitet. Dets Virksomhed for Landets religiøse og kulturelle Udvikling standsede 1827, da Universitetet flyttedes til Helsingfors. A. Domkirke, hidtil den eneste Kirke i Byen foruden Slotskapellet og den græsk-russiske Menigheds Kirke, er Finlands mærkeligste Kirke. Den er opført halvt (Skibet) i romansk, halvt (det opr. Kor) i gotisk Stil, og er det ypperste Mindesmærke af middelalderlig kirkelig Bygningskunst i Finland. Dens talrige Sidebygninger, senere tilbyggede, husede i Middelalderen Altre, men bleve efter Reformationen anvendte til Gravkapeller; en af Sverigs Dronninger, Karin Månsdatter, Erik XIV's Gemalinde, samt Medlemmer af Finlands fornemste Slægter og Flertallet af A.s Bisper ere begravne der. A. er endnu Midtpunkt for den finske Kirke. Der holdtes 1876, 86 og 93 de Kirkemøder, som efter den nye Kirkelov af 1869 repræsenterer den finske Kirke og give Love for den. Det tidligere Universitet bruges efter Flytningen til Helsingfors til Embedslokale for Domkapitlet, Aabo Hofret og Guvernørembedet; den tidligere Solennitetssal er Festsal for A. Lyceum. — Bisper (siden 1817 Ærkebisper) i Aabo. Henrik 1157 † 58. Rudolf 58—78. Folkvinus — 1216 (?). Thomas 1216—45 († 48 som Munk i Visby). Bero I † 58. Ragnvald I † 66. Kettil † 86: Johannes I — 90 (derefter Ærkeb. i Upsala). Magnus I 91 † 1308. Ragnvald II † 21. Benedikt † 38. Hemming † 66. Henrik II Hermanni † 68. Johannes II Petri † 70. Johannes III Vestfal † 85. Bero II Balk † 1412. Magnus II Olai Tavast — 50 († 52). Olaus Magni † 60. Konrad Bitze † 89. Magnus III Stjernkors † 1500. Laurentius Suurpää † 06. Johannes IV Olavi † 10. Arvid Kurch † 22. Erik Svensson — 27 (kun *electus*). Evangeliske Bisper: Martin Skytte 1528 † 50. Mikael Agricola 54 † 57. Petrus Follingius 58—63 (siden i Reval † 65). Paul Juusten † 76. Erik Erii Sorolainen 83 † 1625. Isak Korkhovius 27 † 52. Eskil Petraeus † 57. Johan Terserus 58—64 († som Bisp i Linköping 78). Johannes Gelizius d. æ. † 90. Johannes Gelizius d. y. † 1718. Herman Witte 21 † 28. Lars Tammelin † 33. Jonas Fahle-

nus 34—47 († 48). Johan Brovallius 49—55. Karl Fredrik Mennander 57—75 (siden Ærkeb. i Upsal † 86). Jakob Haartman 76 † 88. Jakob Gadolin † 1802. Jakob Tengström 1803 † 32. Erik Gabriel Melartin 33 † 47. Edvard Bergenheim 50 † 84. Torsten Thure Renvall 84. H. R.

Aachen var Karl den stores kæreste Opholdssted. Her byggede han, med S. Vitale i Ravenna som Forbilleder, en ottekantet Domkirke, der senere har faaet en Tilbygning i gotisk Stil; i den gamle Domkirke ligger han selv begravet. I hans og Ludvig den frommes Dage holdtes der jævnlig i Aachen Rigsmøder, som ogsaa gav kirkelige Love (det første 789), og egentlige Synoder (den første 799), der traf vigtige Bestemmelser til det kirkelige og sædelige Livs Fremme. Paa Ludvig den frommes første Synode i A. (816 eller 17) blev der efter Chrodegang af Metz's Eksempel givet Regler for Kannikere (og Nonners) Fællesliv (»Aachener-Regelen«). Efter det franske Konkordat (1801) var A. i kort Tid, indtil Circumskriptionsbullen af 1821, Sæde for en Biskop. I A. findes flere Relikvier (Kristi Svøb, den hl. Jomfrus Særk osv.), som hvert 7de Aar nogle Søndage i Træk forevises for de Pilegrimme, der endnu i store Flokke søge til Karl den stores By. Fr. N.

Aagaard. 1) Carl Gustav Oscar A., f. i Sandefjord 1852, Student 71, teol. Kand. 75. Fra 76—78 var han pers. Kap. i Hoivoog ved Kristianssand, 78 Stiftskap. i Kra. Stift, 78—84 res. Kap. til Borge ved Fredrikstad, 84—94 Sognepr. til Aremark og fra 94 Sognepr. til Enebakk. Han har skrevet en Række opbyggelige Skildringer og Betragtninger (»Sulamith«, »I ledige Stunder«, »I Dødens Stund«, »Fra Tusmarkstimerne«, »Sjølufte«, »Min Solstråle«, »Spejlbilleder«), der har fundet adskillig Udbredelse, desuden en hel Del Psalmer og Sange. A. B. — 2) **Juliane Caroline Hilda A.**, Datter af Distriktslæge Vilhelm Tetens, er født i Skien 12. Aug. 1836. Hun ægtede 1856 Lauritz Aagaard, der først ejede Gaarden Fuglsø i Jylland, siden Nybogaard paa Sjælland. Hun har udgivet 2 Digtsamlinger, »Stemmingsdigte og aandelige Sange« (1872) og »Tænkt og folte« (1879). Begge indeholde mest Psalmer og kristelige Sange. Desuden har hun i nogle Tidsskriftartikler deltaget i Forhandlingerne om Kvindens Stilling i Forhold til Manden. L. K.

Aage (Ogge, Aagge) blev Biskop i Slesvig 1138. Paa Grund af hans Deltagelse i de politiske Stridigheder maatte han kæmpe med en Modbiskop og forlade sin Bispeby. Da han efter 20 Aars Forløb vendte tilbage, satte Ærkebiskop Eskil ham i Band, men trods Bandstraalen døde A. som Slesvigs Biskop (1167).

Aagesen, Sven, en Brodersøn af Ærkebiskop Eskil, hørte til Absalons Mænd. Han har, paa Latin, skrevet en kortfattet Danmarks-historie (oversat af R. Th. Fenger, Kbhvn. 1842), der slutter med Pommerns Underkastelse 1185, og en Bearbejdelse af Knud den stores Hirdlov og dennes senere Udvikling. Han var uden Tvivl Lægmand.

Aahlström, Olof, svensk Musiker, f. 1756 i Waardingne i Södermanland, var Organist i Stockholm, først ved Mariakirken, siden ved Jakobs-kirken; d. 1835. Han anlagde 1789 det første

Nodetrykkeri i Sverige og har bl. a. udgivet: »Choral-Bok i Öfverensstämmelse med Svenska Församlingens vanliga Sång« (1832), i hvilken der findes 16 Melodier af ham selv.

Aahus, stor Landsby med o. 1000 Indb., tidligere Købstad, beliggende i Skaane 2 Km. fra Helgeaas Udløb i Østersøen. I Middelalderen anseelig By med flere Kirker (endnu staar den store Marielkirke) og Klostre. Da Byens Grund skænkedes Ærkestolen 1431, voksede A. hurtigt op. Det kirkelige Styre ophørte med Reformationen. J. O. A.

Aalborg. Stiftet indbefatter Hjørring og Thisted Amter samt Kjær Herred og Aalborg By af Aalborg Amt. Stiftets Navn var indtil 1554 Børglum; i dette Aar lagdes Enklaven S. for Limfjorden fra Viborg til A.

A. By er Sæde for A. Stifts Biskop og Stiftsprovst; den har 2 Sognekirker (Budolfi og Frue) samt en Hospitalsk., en katolsk-apostolsk K. og en Synagoge. Da den allerede i Beg. af 11. Aarh. var en anseelig By (Møntsted), kom Krdm. tidlig til den, muligvis ved Englændere, ved Marielk. var i den ældre Middelalder et Klerkesambo af Augustinere. A. hørte indtil 1554 til Viborg Stift. Budolfi K., opkaldt efter en angelsachsisk Helgen, nu Stiftets Hovedk., nævnes i 14. Aarh.'s Slutn.; tidligere var den Anneks til St. Peder, der nedreves paa Reformationstiden. Frue K., genopført 1116 til Klosterk. ved Frue Nonnekloster, forfaldt efter Reformationen, spares for Nedrivning 1554 paa Borgernes Bøn og blev Sognek.; fornyet helt 1878 i romansk Stil med Bevarelse af en smuk Granitportal fra 12. Aarh. Af A.s Klostre sækulariseredes Frue Kloster af Chr. III og nedreves 1568. Graabrødrek. nævnes 1268; det led en haard Medfart paa Reformationstiden. 1530 uddrev Lensmanden Munkene under mange Fortrædeligheder. Siden kom det i Privateje og er nu forsvundet. Helligaandshuset, stiftet 1431 (Hospital og Kloster), fik betydelige Gaver af Konger og private. Kong Hans gav det St. Jørgensgaard for spedalske udenfor Byen; det plagedes 1530, plyndredes af Joh. Rantzov, ophævedes 1536, men genstiftedes som Hospital. En Kirke, opført 1452, stod endnu 1585. 1554 indrettedes en Fløj til Katedralskole. De skønne, gl. Bygninger restaureredes 1878, (flere hvalvede Rum ere bevarede). A. havde i Middelalderen flere halvt kirkelige Gilder (Guds Legems Lav el. Papeøjegilde 1431; Laurentius's, Katarinas, Annas Gilde). Af kristelige Barmhjertighedsstiftelser efter Reform.: Jens Bangs Fattighus 1637, Gjørups 1709. Bispegaarden skænkede Chr. V 1684.

Bisper (det tidligere, se Børglum): Mag. Laurids Nielsen 1554—57. Mag. Jørgen Mortensen Bornholm — 87. Mag. Jacob Holm — 1609 (Modstander af Exorcismens Afskaffelse). Mag. Christen Hansen, tidligere Prof. phil. — 42. Dr. Anders Andersen Ringkjøbing — 68. Dr. Morits Kønning, tidligere Prof. theol. — 72. Dr. Matthias Foss, tidl. Prof. theol. — 83. Dr. Henrik Bornemann — 93, derefter Sjællands B. Dr. Jens Bircherod, tidl. Prof. theol., læd. Forf. — 1708. Mag. Frands Thestrup — 35. Mag. Christoffer Mumme — 37. Dr. Broder Brorson, Salmedigterens Broder — 78. Dr. Christian Beverlin Studsgaard, tidl. Prof. theol. — 1806. Rasmus Jansen — 27, paadrog Embedet saa

stor Gæld, at det maatte staa ledigt i 6 Aar (Vikar: Stiftsprovst Stockholm). Dr. Nikolaj Fogtmann, tidl. Prof. theol. og Bisp i Ribe 33—51. S. C. W. Bindeshøll — 56 (derefter i Lolland-Falster). Dr. P. C. Kierkegaard — 75 (67—68 midlertidig Stiftsprovst Egede Glahn). Dr. P. E. Lind — 89. V. C. Schousboe. J. O. A.

Aalborg, Niels Mikkelsen, f. 1562 i Aalborg, studerede i Kjøbenhavn og Rostock, var fra 1590 Præst i Skaane og udfoldede en meget omfattende Forfattervirksomhed. En Forklaring over Johannes's Aabenbaring, som han udgav 1611, blev skæbnsvanger for ham. Han havde indsendt Skriftet til Universitetets Censur, og Professorerne Resen og Aslaksen havde, uden at gøre sig bekendt med dets Indhold, anbefalet det til Udgivelse. Da det udkom, vakte det heller ikke Anstød; men under Stridighederne mellem Resen og Præsten O. Kock kom han paa Kant med Resen og hans Parti, der søgte at komme ham til Livs. Da man kom under Vejr med, at forskellige Udtryk i det nævnte Skrift stred mod Kirkelæren, blev det underkastet en ny Undersøgelse, og man opdagede da, at A. havde udtalt Haabet om, at Hedninger, der her i Livet ikke havde hørt noget om Frelsen, dog ved Guds Naade kunde blive salige. Skønt han kunde henvise til, at han havde udgivet Skriftet med akademisk Approbation, blev han, der dengang var Præst i Helsingborg, 1614 dømt til at have sit Embede forbrudt. 1619 blev han dog atter taget til Naade og udnævnt til Præst ved Holmens Kirke i Kjøbenhavn. Han fratraadte Embedet 1638 og døde 1645. S. M. G.

Aand. Guds Aand (ruak *elohim*, ruak *jahve*), den Hellig-Aand (*τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον*). Naar Kristus til den samaritanske Kvinde siger: »Gud er Aand« (Joh. 4, 24), giver han dermed Udtrykket for den aabenbarede Teisme, der indeholder, baade at Gud er Aand, og at Aanden er Gud. Derved stilles Gud i absolut Frihed over Skabningen, og derved udelukkes saavel Akosmismen, der lader Verden forsvinde i Gud, som Panteismen, der lader Gud forsvinde i Verden. Aanden er det, som gør levende (Joh. 6, 63): indenfor Guds Væsen er Aanden ikke blot Livets Princip og Kilde, men Livet selv; »han har Livet i sig selv« (Joh. 5, 26). Dette Guds oprindelige Aandsliv indeluttes en dobbelt Bevægelse: Selvbevidsthed og Selvbestemmelse, men i disses Enhed er Begrebet givet af Personligheden, som i Følge sit Væsen ikke vil eller kan være den Ensomme, men oplader, meddeler sig selv: Gud er Kærlighed (1 Joh. 4, 16) og, nærmere bestemt, den hellige Kærlighed, fordi Saligheden, Udtrykket for Kærlighedens Fyldte, er af etisk Natur. Men gennem dette etiske Indhold af Guds Væsen bestemmer Guds Aand sig som den Hellig-Aand. Idet Gud som den selvbevidste fra Evighed tænker sig selv, anskuer sig selv, siger du til sig selv, elsker Faderen fra Evighed sig selv i Sønnen, som i dette Samfund ligeledes fra Evighed deler Faderens Kærlighed og Salighed. At tydeliggøre Aandens Stilling indenfor Treenighedens evige Samfund (Væsenstriniteten) har til alle Tider været en af Dogmatikens vanskeligste Opgaver og er næppe den menneskelige Tænkning givet under Endelighedens

Begrænsning. Maaske falder der dog et Lys henover dette Problem, naar vi allerede her, paa Væsenstreenighedens Grund, se en Refleks af Aandens Virken som Talsmanden, den hellige Kærligheds Budbærer mellem Fader og Søn, og derved tillige som Samfundsanden, der forener dem begge. (Sml. hermed den paulinske Bestemmelse af Kærligheden som »Fuldkommenhedens Baand« Kol. 3, 14). Dette Problem henhører nærmere under Treenighedslæren. Men saa meget var det nødvendigt her at udhæve til Forstaaelse af, hvorledes Aandens guddommelige Enkeltpersonlighed løser sig ud fra Væsenstreenighedens Baggrund, nemlig saaledes at den enfoldige, guddommelige Personlighed i Kraft af sin Selvbevidsthed (Aand og Liv) og sin Selvbestemmelse (den hellige Kærlighed) fra Evighed oplader sig i den trefoldige, hvilken Skriften bevidner og Kirken bekender som Fader, Søn og Hellig-Aand, lige, saavel i Guddom, som i Personlighed.

Den Hellig-Aands Guddom fremgaar i Skriften allerede af dens Navn: *πνεῦμα*, af *πνέω* (spiritus, af spirare), aander. Den udgaar fra Gud som hans evige Aande, aander igen tilbage til sit Ophav, og i denne sin evige Bevægelse ransager den Guds Dybder (1 Kor. 2, 10 *æterna spiratio*). Det gamle Testamentes Betegnelser af Aanden føde i det Hele ikke til en bestemt formet Forestilling om dens Tilværelsesmaade, men dens Guddom er klart udtalt baade i Forbindelse med dens Egenskaber og dens Gerninger (1 Mos. 1, 2; 2 Sam. 23, 2; Neh. 9, 20; Ijob 33, 4; Jes. 11, 2; 40, 13; 63, 10; Sak. 7, 12; Ps. 33, 6; 51, 13. 14; 104, 30). I det N. T. er Herren Aanden (2 Kor. 3, 17), den Hellig-Aand (Ap.-G. 1, 16; 2, 4; 5, 3; 10, 38; 2 Pet. 1, 21); under Naadegavernes Forskel den samme (1 Kor. 12, 4. 5) og den ene (smst. V. 11) Aand. Men frem for alt kendes i N. T. Aandens Guddom ved Ligestillingen med Faderen og Sønnen ved Daabsindstiftelsen (Mt. 28, 19, jvfr. 2 Kor. 13, 13.).

I Kraft af denne Indstiftelse var den Hellig-Aands Navn utvivlsomt Led af den ældste Kirkes Daabsbekendelse, men skønt baade Faderens og Sønnens og den Hellig-Aands Guddom hermed var fastslaaet, var deres indbyrdes Forhold endnu ikke dogmatisk bestemt. Efterat Sønnens Forhold til Faderen var bleven fastslaaet i Nikæa 325, stod Aandens til dem begge endnu tilbage. Anfægtet af Semarianeres og Subordinatianeres Modsigelser, som vilde gøre Aanden til en Sønnen underlagt Skabning, (en Opfattelse, i hvilken endog Origenes († 254) i sin Tid efter stærke Svingninger var havnet), eller til en Engel, (hvorved den Hellig-Aand vilde synke ned til et Led i en gnostisk Æonrække), af Makedonios's og Pneumatomakernes Betegnelse af Aanden som en »Tjener eller Hussvend«, men støttet af Athanasios († 373) og af de tre store, omtrent samtidige Kappadokiære, naar de hævdede den hele Treenighed som een Gud, trængte Læren om Aandens Udgang fra Faderen frem til en dogmatisk sikret Stilling henimod Slutningen af 4. Aarh. (jvfr. det saakaldte nikænsk-konstantinopolitanske Symbol). Men Aanden er ikke blot Faderens, ogsaa Sønnens Aand (Rom. 8, 9; Gal. 4, 6; Fil. 1, 19; 1 Pet. 1, 11), som Kristus sender fra Faderen (Joh. 15, 26), eller

som Faderen sender i hans Navn (Joh. 14, 26). Derfor stod fremdeles det Spørgsmaal paa Kirke- lærers Dagsorden, om den Hellig-Aand udgaar »fra Faderen alene«, som den græske Kirke lærer (hos enkelte Lærere med Tilføjelsen »ved Sønnen«), eller om ikke ogsaa fra Sønnen, som den vesterlandske Kirke, især paa Augustins († 430) Autoritet hævdede. Det sandsynligvis efter Aar 650 opstaaede athanasianske Symbol, der bekender den Hellig-Aand som »ikke frem- bragt, heller ikke skabt, heller ikke avet, men udgaende fra Faderen og Sønnen (*e patre et filio, non factus, nec creatus, nec genitus, sed procedens*)«, er i Overensstemmelse med Afgørelsen i Toledo 589, hvor den nikæisk-konstan- tinopolitanske Bestemmelse: »som udgaar fra Faderen (*ex patre procedit*)« blev udvidet ved Tillæget: »og Sønnen (*filioue*)«. Dermed blev ogsaa Aandens Væsenseenhed (Homousi) med Faderen og Sønnen fastslaaet. Denne Bestemmelse stillede det østerlandske, i den abstrakte Fader- lighed sammentrængte Gudsbegreb i dets rette antitrinitariske (Treenigheden opløsende) Lys, men rejste derved ogsaa en Skillemur mellem Kirke og Teologi i Øst og Vest, som ingen Unionsforsøg (navnlige under Paleologerne i 14. Aarhundredes sidste Halvdel og ved Bessarion paa Kirkeforsamlingen i Ferrara 1439) have måttet at fjerne. — Med denne Afgørelse er den begrebsmæssige Udvikling af Aandens gud- dommelige Væsen egentlig standstet. I hele den middelalderlige Treenighedslære tilførtes der ikke Læren om Aandens Guddom (saa lidt som om dens Personlighed) noget nyt Moment. Heller ikke Reformationen eller den af dens Grund fremvoksede Troselære har ydet noget Bidrag af Betydning til Læren om Aanden. Lige- som i det Hele den videnskabelige Treenigheds- lære skjultes den under Unitarismens, Socinian- ismens og Rationalismens antitrinitariske Vild- skud. Den moderne (schelling-hegelske) Spekula- tion har paa dette Punkt næsten øvet en forløsende Virkning ved den nyeste Teologis Berøring med dens Metafysik. Det bør her blot bemærkes, at den allerede fra Augustin stammende spekulative Tanke om den hellige Kærligheds Trefoldighed (Trilogi): den elskende, det, som elskes, og Kærligheden selv, der siden berørtes af Victorinerne (Rikard af St. Victor), i vore Dage er vendt tilbage hos en Række af Dogmatikere, til Dels Dörner og Martensen, men især hos Liebner i et Begreb af Aanden som Guds i sig selv tilbagestraalende Kærlighed.

Naar det i Aandens Guddom indesluttede Begreb af dens Personlighed tages frem som særligt Erkendelsesobjekt, først gennem Skrift- læren, kan det ikke miskendes, at Aandens Per- sonlighed allerede dæmper frem i det gl. T. Aanden har her først en kosmisk Betydning. Guds Aand svæver over Vandene (1 Mos. 1, 2), ikke som Potens eller Kraft, men som den levende Guds Skaberaand; i Skabelsen samvirke Aanden og Ordet (Ps. 104, 30; 33, 6). I den gammeltestamentlige Kanon (Dan. 2, 20; Ord- spr. 1, 2; 7, 4.) staar »Kokma« i relativ Selv- stændighed som den guddommelige Visdom; i Apokryferne, f. E. Visd. 8, 1—6 endnu mere personlig, som Kunstnerinden, der har Guds Kærlighed og deltager i hans Gernin- ger (Luther: »Die Werkmeisterinn Gottes«; Guds

Lyst, der leger for hans Ansigt). Aanden har fremdeles i G. T. en etisk Betydning. Den ud- gaar som saadan i syvfoldig Skikkelse (Jes. 11, 2, smil. Joh. Aab. 1, 4); syv Øjne ere udgravede paa den hellige Sten (Sak. 3, 9), syv Herrens Øjne, der fare hen over Jorden (Sak. 4, 10); syv Søjler har Visdommen udhugget til at bære sit Hus (Ordspr. 9, 1); den troende beder om den, baade som Syndsforlædelsens og som Hellig- hedens Aand (Ps. 51, 12—14). og de genstri- dige bedrøve den til deres egen Fordærvelse (Jes. 63, 10). Udsendelsen til Jorden forjættes som en Udgydelse af Strømme over det tørre Land (Jes. 44, 3; Joel 3, 1. 2) og som en Aand indeni Menneskets Hjerter (Hesek. 36, 27). Men i fuld Personlighed var den dog ikke i Verden, før Jesus var herliggjort (Joh. 7, 39). Ti Dage efter Himmelfarten opfyldtes de pro- fetiske Forjættelser, og med Pinseunderets Tegn, Vejret og Ildtungerne, bleve de Tolv alle opfyldte af den Helligaand (Ap. G. 2, 1—4). Dermed indtræder Væsenstreenighedens Aaben- barelse i Verden. — I det n. T. ses det, hvor- ledes Sønnens Aand paa personlig Maade led- sager ham gennem hans hele jordiske Freiserliv: ved hans Undfangelse (Luk. 1, 35) og Daab (Mt. 3, 16); i hans Gerning (Mt. 12, 28) og Prædiken (Lk. 4, 18). Den apostolske For- kyndelse af hans Død (Hebr. 9, 14), Levende- gørelse (1 Pet. 3, 18) og Opstandelse (Rom. 1, 4) er en Prædiken om den Hellig-Aands person- lige Kraft i Herrens Jordeliv. Til Aandens Personlighed hentyder især Joh. 14, 16; 15, 26: en anden Talsmand, hvor Grundtekstens Ord, Parakleten (*παράκλητος*) har Betydningen af *advocatus*, en Sagfører, tilkaldt til Raad og Vejledning, hvorunder saa baade den Hellig- Aands Vidnesbyrd med Dom og Straf (Joh. 16, 8—10) gaa ind, og tillige de personlige Kær- lighedstjenester, som Aanden yder de troende navnlig i deres Bønner (Rom. 8, 26), naar den endog raaber i dem: Abba Fader! (Rom. 8, 15; Gal. 4, 6), og tillige — et stærkt personligt Ud- tryk — efter sin Vilje uddeler sine Naadegaver til enhver især (1 Kor. 12, 11). Og var den Hellig-Aand ikke Person, kunde den ikke be- drøves (Ef. 4, 30); den kunde ikke udslukkes (1 Thess. 5, 19), der kunde ikke lyves imod den (Ap. G. 5, 3), ej heller, hvad vel er det stærkeste nytestamentlige Udtryk for Aandens Personlighed, kunde Synd mod den være Synd til Døden (Mt. 12, 31; Mk. 3, 29; jvfr. Hebr. 6, 4—6; 1 Joh. 5, 16).

Skønt nu Aandens Personlighed i Daabsordet var forelagt med uforanderlig Normalitet, kunde Erkendelsen af denne ikke gennemtrænge den ældste Kirkes dogmatiske Tænkning. Bortset fra Irenæos's enfoldig-bibelske Advarsler mod Kætternes Forgribelse paa Aandens Personlig- hedsret hindredes den under enkelte af de store Læreres Vaklen (som Origenes og den lidt æl- dre Tertullian) af allehaande gnostiserende Sværmerier om en kosmisk Potens, en aan- dende Verdenssjæl, halvt fysisk, halvt etisk, og af montanistiske Vildfarelser, der kun be- tragtede Aanden som Ophav til den profetiske Inspiration. Eller den Helligaand maatte bære sin Del af Monarkianismens fæles, kun i For- men forskellende, Vranglære, at Aanden er Guds Væsens Substans (Patripassianere, Praxeas, Noë-

tus). Af denne Retning bør her særlig udhæves Sabellios med hans Lære om, at de tre Personer kun vare tre »Masker,« tre forskellige Former af den ene forskelsløse Gud, især fordi den sabellianske Vranglære aldrig er uddød i Kirken, og i den nyere Tid har fundet en stærk Genklang i den schleiermacherske Teologi, naar denne hævder Aanden kun som den kristelige »Gemeingeist«, men forkaster den hele spekulative Treenighedslære siden Athanasios og nægter den aabenbarede (økonomiske) Treenigheds Grund i Væsenstreenigheden. Men trods de anførte Hindringer slog Skriftens Lære om Aandens Personlighed igennem og fik, lige saa vel som dens Guddom, sin Besegling i Toledo ved Bestemmelsen om Aandens Udgang fra Faderen og Sønnen (se ovenfor). Thi Aandens historiske Udgang fra begge som Faderens (Mt. 10, 20) og Sønnens (1 Pet. 1, 11) Aand lader sig kun opfatte ud fra Begrebet om den Hellig-Aands evige Personlighed, hvorfra ogsaa de Gamle lærte, at »den timelige Udsendelse har sin Grundbetingelse i den evige.« (*Principium missionis in tempore est principium missionis in æternitate*).

Denne personlige Hellig-Aand paakalder Kirken i sin Bøn: *Veni creator spiritus!* (Kom Skaberaand!) Og dette *creator* viser hen til den Hellig-Aands Gerning, til den første Skabelse, da Aanden svævede over Vandene (1 Mos. 1, 2), og til Opholdelsens fortsatte Skabelse, i hvilken Aanden, fysisk som etisk, er Livsprincippet saavel i Verden som i det enkelte Menneskeliv (Ps. 104, 30. Ijob. 33, 4). Den gør de døde Ben levende (Hesek. 37) og udgyder sig som den hellige Strøm over det tørre Land (Hesek. 47., sml. Sak. 12, 10). Men især er den Hellig-Aand Værkmesteren i den nye Skabelse af Naadens Rige paa Jorden. Sin Udgang, ikke blot fra Faderen, men fra Sønnen beviser den ved at fortsætte Sønnens Gerning. Paa Pinsefesten grunder Aanden det Guds Rige paa Jorden, den hellige, almindelige Kirke, til hvilket dens genfødende (Joh. 3, 5, 6; 1 Kor. 12, 13; Tit. 3, 5) og helliggørende (2 Thess. 2, 13; 1 Pet. 1, 2) Virken er bundet; et aandeligt Hus (1 Pet. 2, 5), et grundfast Hus, hvis Hjørnesteen er Jesus Kristus, og Grundvold han selv, hans Apostle og Profeterne (1 Kor. 3, 11; Ef. 2, 20); et voksende Hus, baade fordi den Hellig-Aands Kraft (Ap. G. 1, 8) vedbliver at samle nye Stene, og fordi hver enkelt Sten, som levende, vokser tillige med det hele Hus til et helligt Tempel i Herren (Ef. 2, 21); et voksende Legeme, Kristi Legeme (Rom. 12, 4, 5), af hvilket de enkelte troende bleve Lemmer i Daaben (1 Kor. 12, 12, 13). Sin guddommelige Almenpersonlighed beviser den Hellig-Aand ved at træde i Forhold til og under sin helliggørende Virkning at optage Enkeltpersonlighederne som Parakleten (se ovenfor), den, der ikke blot trøster og vejleder, men ogsaa overbeviser og straffer (Joh. 16, 8—10), som en Aand, der dømmer og tænder Ild (Jes. 4, 4). Men i dem, som give sig ind under den Hellig-Aands rensende og helliggørende Virkning (1 Kor. 6, 11), i de Troende, vidner den om Børnestand og Arveret og dermed om Syndernes Forladelse (Rom. 8, 15—17), besegler dem og giver dem sit Pant i deres Hjerter (2 Kor. 1, 22), og i de skrøbelige

Tider træder den frem for os i Bønnens usigelige Sukke (Rom. 8, 16, jvfr. Sak. 12, 10). Aandens Gerning er, at den gør levende (2 Kor. 3, 6; Rom. 7, 6); den forløser dermed fra Bogstavens Tjeneste, som ihjelslaar, bliver som Livsprincippet ogsaa Principet til Kødets Opstandelse (Rom. 8, 9—11), og som Guds Aand, der har Livet i sig selv (Joh. 5, 26) til det evige Liv.

F. V. A.

Aand. Menneskets Aand. Den hellige Skrifts psykologiske Betragtning af Mennesket stemmer tilsyneladende overens med den græske Oldtids, forsaavidt som begge lade Hjertet være Midtpunktet i Menneskets Væsen. Men netop i denne fælles Grundbetragtning er der den betydningsfulde Forskel, at den antike Opfattelse baade i sin umiddelbare Skikkelse hos Homer og i sin reflekterede Udformning hos Aristoteles fæster Blikket paa Hjertet som det legemlige Livs Centrum, hvorimod den bibelske Psykologi taler om Hjertet som Midtpunkt for Menneskets Aandsliv. Heri fremtræder en Hovedejendommelighed ved Aabenbaringens antropologiske Grundopfattelse til Forskel fra den antike, og det er denne, at Aandssiden har Hovedvægten i den bibelske Enhedsopfattelse af Mennesket. Derfor fremtræder Aand, Pneuma, som det principale psykologiske Begreb lige fra 1 Mos. 2, 7 hele Biblen igennem, hvorimod den græske Oldtid ikke kender Pneuma som særskilt psykologisk Begreb og kun ganske undtagelsesvis bruger Ordet i fysiologisk Betydning om Livet eller Livskraften, der rører sig i Legemet.

Opriindelig betyder det græske Ord Pneuma ikke andet end Vind, Pust, og i Tilslutning dertil Aande, altsaa et rent fysisk Begreb. Ogsaa i Biblen forekommer det (ligesom det hebraiske Ruak) i denne Betydning; dog bemærker man allerede i Septuaginta den Ejendommelighed, at denne græske Oversættelse i Reglen gengiver Ruak ved Anemos og ikke ved Pneuma, naar Ordet betyder Vind, medens Pneuma gennemgaaende bruges, naar Ruak staar i fysiologisk og navnlig i psykologisk Betydning. Joh. 3, 8 og Hebr. 1, 7 bruges Pneuma om Vinden, og Lk. 8, 55 om Aandepust ligesom i Septuaginta f. E. Jes. 11, 4 og Ps. 135, 17. Ogsaa Dyrene tillægges der »Aand«, nemlig som Livsaande 1 Mos. 6, 17; 7, 15, 22; 4 Mos. 16, 22; Ps. 104, 29; Jes. 42, 5; Præd. 3, 18 f. Men fordi Aabenbaringens Gud selv er Aand (Joh. 4, 24) og Aandernes Fader (Hebr. 12, 9; smgn. 4 Mos. 27, 16), fra hvem Mennesket ved Skabelsen har faaet Livet indblæst som Livsaande (1 Mos. 2, 7), hæver Begrebet Aand sig op i en højere Sfære for Menneskets Vedkommende og bliver i Biblen Livsprincippet, det grundlæggende i Mennesket, Personlighedens egentlige Substans, stammende fra Gud (Sak. 12, 1; Præd. 12, 7). Aanden danner Underlaget for alle Bevidsthedslivets Funktioner, Viljen (2 Mos. 35, 21; Mt. 26, 41; Ap. G. 19, 21), Erkendelsen (Ps. 77, 7; Ordspr. 20, 27; 1 Kor. 2, 11) og Følelsen (Jes. 61, 3; Lk. 1, 47; Joh. 11, 33; 13, 21; Mk. 8, 12; Ap. G. 17, 16). Imidlertid udsiges lignende Ting ogsaa om Sjælen, Psyke; (Joh. 12, 27; Mt. 11, 29; Lk. 23, 46; 38; Lk. 1, 46; Fil. 1, 27; Joh. Aab. 18, 14). Baade Sjæl og Aand bruges i

Skriften til at betegne den højere Side af Menneskets Væsen og ere for saa vidt enstydige (Mt. 10, 28; 1 Pet. 1, 9; Jak. 2, 26; Præd. 12, 7). Det er den tilgrundliggende Dikotomi eller Tvedeling af Menneskets Væsen, som her træder frem.

Paa den anden Side er det umiskendeligt, at Skriftens Sprogbrug ogsaa skelner bestemt mellem Aand og Sjæl. Ikke blot er Trikotomien eller Tredelingen af Menneskets Væsen ligefrem ndtalt i 1 Thess. 5, 23; Hebr. 4, 12. Der findes ogsaa Udsagn og Udtryksmaader, hvori henholdsvis Ordet Aand eller Ordet Sjæl er brugt saaledes, at det ikke vilde være muligt at ombytte det ene med det andet. I 1 Kor. 5, 5 tales der om at frelse Aanden; det samme Verbum bruges i Lk. 17, 33 med Sjælen som Objekt; men vilde man her sætte Aand i Steden for Sjæl, blev Meningen aldeles forstyrret. Lige saa umulig vilde en saadan Ombytning være i Mt. 20, 28 og Joh. 10, 11. (Paa de tre sidstnævnte Steder har den danske Bibeloversættelse gengivet Ordet ved »Liv« og træffer dermed Meningen rigtig). Saadanne Steder vise, at Begrebet Sjæl ligger nærmere ved selve det legemlige Liv end Begrebet Aand. At dø udtrykkes baade ved at opgive Aanden (Mt. 27, 50; Ap. G. 7, 59) og ved at hengive Sjælen (eller Livet, Psyke) (Joh. 10, 15, 17; Mk. 10, 45; Joh. 15, 13) eller miste Sjælen (Mt. 10, 39; 1 Mos. 35, 18); men om Aanden hedder det aldrig, som om Sjælen, at den dør, dræbes, gaar til Grunde (Dom. 16, 30; Mk. 3, 4; Mt. 10, 28). Ligesaa er det ikke Aanden, men Sjælen, som er det egentlige Sæde eller Subjektet for Følelses- og Driftslivet (5 Mos. 12, 20; 14, 26; Ordspr. 21, 10; Mika 7, 1; Ps. 42, 3; 63, 2; Joh. Aab. 18, 14). Betegnende er det ogsaa, at til Angivelse af Individuerne som saadanne, bortset fra Personlighedens Karakter, f. E. i Talangivelser (2 Mos. 1, 5; 1 Pet. 3, 20), bruges »Aand« aldrig, men der tales i denne Betydning altid om Sjæle. Det er saaledes næppe rigtigt at indskrænke Skriftens Adskillelse mellem Aand og Sjæl blot til en Anvendelse af forskellige Synspunkter paa det samme Begreb. Adskillelsen maa betragtes som en Virkning af Aabenbaringens Lys, under hvilket den højere, over Legemet staaende Del af det menneskelige Væsen viser sig dobbeltsidig, den ene Side særlig anlagt paa Gud og det Evige, det er Aanden, den anden Side, Sjælen, det lavere Medlem mellem Aanden og Legemet med særlig Tilknytning til sidstnævnte. Hermed staar det ogsaa i Sammenhæng, at Kødets er Aandens stadige Mod sætning i Skriften, (1 Pet. 4, 6; 1 Kor. 5, 5; Kol. 2, 5). Hvad der har foersvævet Platon, naar han søger at skelne mellem en lavere og højere Sjæl i Mennesket, har saaledes Aabenbaringens psykologiske Betragtning sat frem: som den dybere Sandhed, der trænger længere ind end Dikotomien ved at udhæve Aanden i Mennesket som det guddommelige, fra Skaberen selv stammende og mod Gud higgende Livsprincip.

Udsprungen fra Gud er den ved Synden kommen i falsk Afhængighed af Menneskenaturens jordbundne Side og derigennem af Verden, en Afhængighed, der kan gaa saa vidt, at Mennesket siges ikke at have Aand mere

(Jud. V. 19). Særdeles karakteristisk betegnes denne Tilstand, som den psykiske, den hvori Sjælen som Livsprincip har faaet Overhaand; det naturlige, uigenfødte Menneske kaldes netop det psykiske Menneske og karakteriseres som fremmed og uforstaaende over for det, der kommer fra Gud (1 Kor. 2, 14). Først ved en ny Meddelelse af Guds Aand som Forløsningens hellige Aand eller Kristi Aand bliver Menneskets Aand atter frigjort til normal Virksomhed som det guddommelige Livsprincip, der skal beherske og gennemtrænge hele Væsenet (Rom. 8, 10). Derfor betegnes ogsaa det sande Troslivs psykologiske Ejendommelighed som pneumatisk, aandelig (1 Kor. 2, 15; 3, 1; Gal. 6, 1), en Kategori, som skyldes Kristendommens sprogdannende Indflydelse; Ordet »pneumatisk« i Betydningen aandelig kendes ikke i det græske Sprog forud for den kristelige Paavirkning. I dette Ord mødes Begrebet Aand som den højeste Side i Menneskets Væsen med Begrebet Aand som den guddommelige Hjelper, ved hvem Forløsningens Værk gennemføres i Mennesket. Derfor bliver »pneumatisk« eller aandelig, o: aandsbestemt, Udtryk for den Idealitet, som den Kristne skal tilstræbe for hele sin Personlighed baade i Sind, Ord og Gerning (Ef. 4, 23; 1 Pet. 2, 5; Rom. 12, 1); selve Legemet, som her paa Jorden er dødeligt, ogsaa hos de aandelige (Rom. 8, 11), bliver levendegjort i det hinsidige Rige til som et pneumatisk Legeme (1 Kor. 15, 44) at være den fuldkomne Bolig og Redskab for Menneskets Aand, naar denne ved Guds Aand har naaet sin fuldendte Forløsning. A. S. P.

Aander. Troen paa Aander — af dødes Aander, som gaa igen, gode eller onde Aander, som øve en hemmelighedsfuld Magt i Menneskelivet — findes hos alle Folkeslag. I Kristenheden faar den gerne ny Magt over Sindene, naar det sande Trosliv savner sin Næring, som i Middelalderen, eller naar den egentlige Vantro griber om sig. Dens ejendommelige Udformning i vore Dages Spiritisme (se denne Art.) er et Tidens Tegn. I Biblen forbydes al Aandebesværgelse (5 Mos. 18, 11; Jes. 8, 19); at Saul hos Spaakvinden i Endor lader Samuels Aand raadspørge, belyses af Fortællingen selv som en Formastelse (1 Sam. 28, 6 f.). Virkeligheden af en Aandeverden er efter det nye Testamente utvivlsom. Her tales ikke blot om de syv Aander foran Guds Trone, hvormed ikke er ment andet end den Hellig-Aand som syvfoldig (Joh. Aab. 1, 4; 4, 5; 5, 6); der tales ogsaa om de af dødes Aander, som for de ugudeliges Vedkommende ere »i Fængslet« (1 Pet. 3, 19), medens »de retfærdiges Aander« o: de fromme hensovede, udgøre et Led af det store aandelige Samfund i Himmelen og paa Jord, hvori den Kristne er indlemmet (Hebr. 12, 23, smilgn. Fil. 2, 10). Endvidere nævnes Englene som »tjenende Aander« i Frelsens Husholdning (Hebr. 1, 14); men navnlig omtales en ond Aandeverden, der griber ødelæggende ind i Menneskelivet og modarbejder Frelsens Værk. I Evangelierne have vi de hyppige Fortællinger om Mennesker, som ere besatte af »en uren Aand« (Mk. 1, 23. 26 f.; 3, 11; 5, 13 og talrige Steder) eller »en ond Aand« (Lk. 7, 21; 8, 2) eller »en stum Aand« (Mk. 9, 17) eller »en

Sygdoms-Aand« (Lk. 13, 11). Jesus udriver disse Aander, som ogsaa kaldes Dæmoner (Lk. 4, 33; 9, 42) (se denne Art.), og giver Disciplene Magt til det samme (Mt. 10, 1). I Ap. G. fortælles ligeledes, hvorledes Apostlene udrev de urene eller onde Aander,« 5, 16; 8, 7; 19, 12—16 eller »en Spaadomsaand« 16, 16—18. Af Jesu Ord til Disciplene Lk. 10, 17—20 fremgaar, at denne Aande verden var i hans Øjne ikke en blot Folkeforestilling, men et virkeligt Rige med Bjævelen som øverste Hersker (sm. Lk. Mt. 12, 24—29). Paulus taler udførligt om Kampen med disse Ondskabens Magter som en Aande verden med forskellige Trin eller Klasser, »Fyrstendømmer og Magter«, over hvilken Djævelen raader (Ef. 2, 2; 6, 11—18). Ved Kristi Død er den første afgørende Triumf vundet over dem (Kol. 2, 15); ved hans Genkomst bliver deres Magt ganske tilintetgjort (1. Kor. 15, 24).

A. S. P.

Aandsdaab (*baptismus fluminis*, modsat *b. fluminis*). De middelalderlige Skolastikere og de ældre lutherske Teologer lærte, at Daabens Naadevirkning kunde opnaas ved Ordet alene i de Tilfælde, hvor Vanddaaben (som hos den bodfærdige Røver og mange af Martyrerne) ikke kunde finde Sted. Deres Udgangspunkt var: Ikke Mangel af, men Foragt for Sakramentet forødmø. — Middelalderens Katarer, der foragtede Vanddaaben, indførte en »Aandsdaab« (*consolamentum*), ved hvilken »de troende« blev optagne blandt »de fuldkomne«. Denne, der i Reglen kun meddeltes døende, blev udført af Katarernes Forstander ved Haandspaalægelse og Overgivelse af det katariske Fadervor; ofte blev ogsaa en Bog, der indeholdt Johannes-Evgl. og Katarernes Leve-regler, lagt paa vedkommendes Hoved. *Fr. N.*

Aarflot, **Berthe Canutte**, f. paa Gaarden Aarflot i Volden 3. Jan. 1795 og d. samme Sted 29. Okt. 1859, blev 1817 gift med Amund Knudsen, Aarflot. Hun har skrevet flere opbyggelige Skrifter, der have vundet stor Udbredelse i de kristelig vakte Kredse i hele Norge.

Aarhus, Sæde for en Biskop og Stiftsprovst. Folkekirkens Kirker: Domk. (St. Klemens) paa-begyndt 1201 (romansk), fuldført 1477 (gotisk), restaureret 1877—88, Danmarks største Kirke med betydelige historiske Mindesmærker, berømt udskaaret Altertavle. Fruek. (13. Aarh.). St. Povls K. (1886). Valgmienighedskirken (1886). Videre afholdes Gudstjeneste i Hospitalets K. (tidligere Refektorium), i Bedehuset (Reginehøj), i Eben-Ezer (Indre Missions Forsamlingshus, 1877). Kristelige Foreninger og Stiftelser: Stefansforeningen f. kristl. Kærlighedsgern. 1876 (holder Asyl, Børnegudstjenester, Menighedspleje, Enkeboligsandagter, Sømandshjem, Bibel-posemission osv.), Plejeforeningen (Diakonisser), Magdaleneasyl (1889), Redningshjem, Sømandshjem (1881). — A. besidder endvidere en katolsk-apolostolisk, en biskoppelig-metodistisk og en romersk-katolsk Menighed (prægtig gotisk Kirke 1879—80). — 3 Kirkegaarde (gl., nye og mosaik).

Historie: Kong Frode (formentlig i 10. Aarh.s Begyndelse) byggede i A. en Kirke, viet den hl. Trefoldighed, mulig i Forbindelse med engelsk Mission (Winchester). 948 indviede Adal-

dag af Bremen-Hamburg Reginbrand til Bisp i A. uden bestemt Stift (Missionsbisp). Mod Slutn. af Aarh. gik Bispedømmet ind, men et Augustinersambo vedblev at bestaa ved Kirken. O. 1060 atter Bispesæde (Kristiern); mulig residerede Bisperne paa Grund af de usikre Forhold i Lisbjerg. Trefoldighedsk. afløstes 1102 af en Stenkirke (Nikolaj) med Relikvier af Nikolaj af Myra, hjembragte af Erik Ejegod. I Løbet af 12. Aarh. fik A. flere Trækirker: St. Olai (stod til 1548; Kirkegaarden endnu bevaret med Minde om den danske Helgen Niels † 1180 i A.), Frue K. og Klemens K. Sidstnævnte gjorde Bisp Peder Vognsen til Katedral (Kapitlet besad tilsidst 34 Kannikerresidenser) og paa-begyndte Stenkirken i romansk Stil 1201. Peder Lodehat ombyggede Koret og opførte de to Taarne (1388—94), Jens Lange det store Taarn (1470—7). 1267 sattes Biskop Tyge i Band, fordi han holdt med Kongen. 1399 lod Børglums Bisp sin Kollega fra Viborg overfalde i Domkirken. 1414 udjog Borgerne Bispen og hele Kleresiet. Af Klostre besad A.: et Dominikanerkloster (stiftet af Broder Salomon 1227, viet St. Nikolaj, omdannet til Hospital 1552, Kirken er nu Frue Sognek.), Fruekloster paa Brobjerg, et Kartøjerkloster (siden Skole), et Helligaandshus og to klosterlige Hospitaler uden for Byen (St. Jørgens- og St. Karens-gaard). I A. virkede 1491—1526 den fortrinlige Skolemand, Morten Børup. — Reformationen søgte forgæves Poul Helgesen og den agtede Biskop Ove Bilde at modsætte sig. Pietismen fandt i 18. Aarh. en ivrig Befordrer i A. i Biskop P. Hygom.

Stiftet omfatter A. Amt (6 Provstier), Randers Amt (4 Provstier), Samsø-Tunø Provsti (verdslig til Holbæk Amt) og Lysgaard, Hids og Houlbjerg Herreders Provsti (verdslig til Viborg Amt). Bisper: Reginbrand 948. Kristiern o. 1075. Ulfketel † 1134. Illuge. Eskild † 1166. Svend I † 1191. Peder Vognsen † 1204. Skjalum Vognsen † 1215. Ebbe, resignerede 24. Peder II Elafsen † 46. Peder III Ughætzen † 60. Tyge I † 72 (Abbed Arnfast, valgt af nogle Kanniker, tiltraadte ikke). Peder IV † efter 74. Tyge II † 88. Johan I Askersen † 1306. Esger I Juul (1310 Ærkebisp i Lund). Esger II Bonde † o. 1325. Svend II † efter 52. Poul † efter 66. Oluf † 86. Peder V Lodehat (95 Bisp i Roskilde). Bo Porse † 1424. Ulrik Stygge † 49. Johan II (Jens Iversen Lange) † 82. Eiler Stygge † 1501. Niels Klausen, resignerede 1520. Ove Bilde, fængslet 1536. — Evangeliske Bisper: Mag. Mads Lange (Schade) 1537—57. Mag. Laurids Bertelsen † 88. Mag. Peder Winstrup —91 (derefter Sjællands Bisp). Mag. Albert Hansen —95. Mag. Jens Gødesen — 1626. Dr. Morten Madsen —43 (Vakance i 2 Aar). Dr. Jakob Matthiesen 45—60. Mag. Hans Brochmand —64. Dr. Erik Grave —91. Dr. Hans Braem — 1713. Dr. Hans Oksen —38. Peder Hygom —64. Dr. Poul Bildsøe —77. Jørgen Hee —88. Dr. Hektor Janson — 1805. Dr. Andreas Birch —29. Dr. P. H. Mønster —30. Jens Paludan-Müller —45. Dr. G. P. Brammer, nedlagde 81. Dr. B. J. Fog, forflyttet 84 til Sjælland. Dr. Joh. Clausen siden 84. J. O. A.

Aarhus, Jacob Matthiesen, f. 1602 i Aarhus, blev Student 1621 og kom en kort Tid i Huset

hos Jesper Brochmand. Senere optoges han i den rosenholmske Kreds hos den lærde Holger Rosenkrantz, hvis Sekretær han var i flere Aar. 1624—30 studerede han i Udlandet, blev 1630 *Professor eloquentiæ* ved Universitetet, hvor han udmærkede sig som fremragende Latinist, blev 1638 Hofprædikant og 1645 Biskop i Aarhus, død 1660. Han var en udpræget Bibelteolog, (Zwergius, Siæl. Cleresie S. 577). *S. M. G.*

Aaron, se Aron.

Aas (ældre Form: Aos), Kloster i Halland, ved Viskans Udlob, o. 8 Kilometer N. for Varberg. Stiftet o. 1165 af Ærkebiskop Eskil for Cisterciensere, der latiniserede Navnet til Asylum. Absalon fornyede Stiftelsen ved Overførelse af Munke fra Sorø 1194. Klostret nød stor Anseelse og fik rige Gaver. Efter Reformationen blev det en kongelig Ladegaard. *J. O. A.*

Aastrup, Povl Mortensen, f. 1576 i Vestjylland i Ribe Stift, rejste i sin Ungdom flere Aar i Udlandet og blev 1605 Rektor i Ribe, 1610 *Professor pædagogicus* ved Universitetet og 1611 Biskop i Lund. Han var en nidkær Tilsynsmand, der fremmede Tugt og Sædelighed iblandt Præster og Lægfolk og bragte god Orden i Skolevæsenet. Han stod den kryptokalvinistiske Retning nær, men blev paa Grund af sin Embedsstilling nødt til under de Resenske Stridigheder at domfælde sine Meningsfæller. Død af Pest 1619. *S. M. G.*

Aaström, Johan, svensk Præst og Psalmedigter, f. 30. Nov. 1767 i Gefle, d. 29. Febr. 1844 som Provst og Sognepr. i Simtuna og Altuna i Ærkestiftet. Han var Medlem af Kommissionerne for en ny Katekisme, en ny Kirkehaandbog, Evangeliebog og Psalmebog, og navnlig i den sidste Kommission spillede han en stor Rolle som Wallins Tillidsmand. I den nye sv. Psalmebog findes 18, eller maaske 20 Psalmer fra hans Haand, hvoraf Halvdelen ere originale, Halvdelen Oversættelser eller Bearbejdelser. A. har ogsaa udgivet flere Prædikener.

Ab, den 5te Maaned i det jødiske Aar, svarende til vor (Juli eller) August.

Abaddon betyder egtl.: Fordærvelse, Undergang. I det gl. T. (Ijob 26, 6; Ordspr. 15, 11) betegnes dermed Dødsriget; i det n. T. (Joh. Aab. 9, 11) Afgrundens Engel, Apollyon (=: Ødelæggeren).

Abagtha, en af de syv Kammertjenere hos Kong Ahasveros. (Ester 1, 10).

Abana (2 Kong. 5, 12), Flod ved Damaskos, jfr. Amana.

Abarim, Bjergkæde, der danner Vestsiden af Moabs Højslette. Den nordligste Del hed ogsaa Pisma med Bjerget Nebo, overfor Jeriko (4 Mos. 27, 12; 5 Mos. 32, 49). Dog betegnes ogsaa Moabs Østgrænse med Navnet A. (4 Mos. 21, 11; 33, 44).

Abba er et kaldæisk Ord, der betyder Fader. Mk. 14, 36, Rom. 8, 15, Gal. 4, 6. I den østerlandske Kirke er A. Titel for Biskopper, Patriarker og Klosterforstandere.

Abbadie, Jacques, fransk Reformert, f. o. 1654, var i mange Aar Præst for og Leder af den franske Koloni i Berlin. 1689 blev han Præst ved den franske Kirke i London. Han døde 1726. A. skrev flere apologetiske Skrifter, blandt andre: *La vérité de la religion chrétienne* (I—III, 1684 og 89), der vakte stor

Opsigt, ogsaa blandt Katoliker; Mdme de Sévigné kaldte den den »guddommeligste« Bog, hun nogen Sinde havde læst.

Abbé (ital.: *Abate*) er i Frankrig og Italien Fællestitel for Mænd, der bære gejstlig Dragt. Fra Midten af 16. til Slutn. af 18. Aarh. var Ordet Standstitel for Mænd, der havde faaet en teol. Uddannelse, men endnu ikke modtaget præstelig Ordination. Navnlig i Tiden umiddelbart før Revolutionen spillede disse Abbéer, der vare kendelige paa den sorte eller mørktviolette Dragt med den lille Krave, en ikke ubetydelig Rolle ved Hove og i Salonerne. Se Abbed.

Abbed, dannet af det kaldæiske Ord: Abba, er i nogle Munkeordener (Benediktinere, Cluniacensere, Cisterciensere, Præmonstratensere, Grammontesere og Trappister) Navn paa Klosterforstanderen. I Østens Klostre kaldte man denne Arkimandrit, og der var dér Eksempler paa en Forening af Abbedværdighed og Bispeværdighed; hos Tigermunkene brugte man Navnene Prior (Dominikanerne) eller Guardian (Fransiskanerne) om Klostrenes Forstandere. Abbeden valgte oprindelig af Munkene, men i Tidens Løb tilrev de verdslige Fyrster sig ofte Abbedvalget. Nogle Abbeder vare »eximede« o: de stod umiddelbart under Paven; andre stod under Stedets Biskop. De Abbeder, der have Ret til at bære Bispehue (*infula*), Ring og Stav, kaldes »infulerede Abbeder«. De betydeligste Abbeder i Middelalderen vare Abbeden for Benediktinernes Stamkloster, Monte Cassino, som kaldte sig »Abbedernes Abbed«, og Abbeden i Cluny. Forstanderinderne for Nonneklostre kaldes Abbedisser. — I enkelte protestantiske Lande nyde høje Gejstlige Indtægterne af tidligere Abbedier og kaldes da ogsaa »Abbeder«. Saaledes er der i Hannover protestantiske Abbeder af Loccum, i Braunschweig Abbeder af Marienberg. *Fr. N.*

Abbo af Fleury studerede Filosofi og Astronomi paa Skolerne i Paris og Reims, og 988 blev han Abbed for Benediktinerklostret i Fleury, hvor han havde modtaget den første Undervisning. Som Abbed i Fleury hævdede A. sin Selvstændighed overfor Biskoppen af Orléans, der krævede Vasalet af ham, og i sit Kloster stræbte han at gennemføre stræng Tugt. Da han vilde bringe »de cluniacensiske Sævaner«, som vare bragte til Gyldighed i Fleury, til ogsaa at gælde i Klostret Reole i Gascogne, der var afhængigt af Fleury, gjorde Munkene dér Oprør og saarede ham dodelig med en Lanse (1004). A. har udfoldet en stor Forfattervirksomhed i filosofisk, astronomisk og juridisk Retning, og mellem 988 og 996 tilvejebragte han en Lovsamling i 52 Kapitler, som han helligede Hugo Capet og hans Søn Robert. Den nyere Tid sætter dog A. meget lavt som Jurist og frakender ham dybere Indsigt i Romerretten. *Fr. N.*

Abbott. 1) **Edwin A.**, engelsk Teolog af den bredkirkelige Retning, f. 1838, i mange Aar Rektor for den londonske City-Skole, har udgivet flere tekstkritiske Arbejder, Prædikensamlinger, et Par bibelske Romaner (*Philochristus, Memoirs of a disciple of Our Lord*, 1878; *Onesimus, Memoirs of a disciple of St. Paul*, 1882), samt en Biografi af Bacon (1885). Privatiserer for

Tiden i London. — 2) **Esra A.**, f. i Jackson i Maine i de forenede Stater, d. i Cambridge i Massachusetts 1884, var en af den nyere Tids betydeligste Tekstkritikere. Efter en 16aarig Virksomhed som Bibliotekar ved Harvard College blev han 1872 Prof. i nytestamentlig Eksegese og Kritik i Harvard, og som saadan virkede han til sin Død. Skønt han var Unitarier, blev han Medlem af det engelsk-amerikanske Udvalg, der skulde revidere den engelske Oversættelse af det nye Testamente, som blev fulden 1881. Han har ydet C. R. Gregory væsentlig Hjælp ved Udarbejdelsen af de lærde og omfangsrige Prolegomena til den store 8. Udg. af Tischendorfs Recension af det n. T. og skrevet forskellige bibliografiske og tekst-kritiske Afhandlinger, der udmærke sig ved den højeste Grad af Nøjagtighed. Hans mest bekendte Afhandling (1880) er en mesterlig Undersøgelse af de ydre Grunde for den johanneiske Oprindelse af det 4. Evgl. (*The Authorship of the fourth Gospel and other critical essays*. Boston 1888). — 3) **George A.**, f. 1562, d. 1633, var første Biskop af Lichfield, senere af London og tilsidst Ærkebiskop af Canterbury (1610—27). Selv puritansk sindet stræbte han under Jakob I at fremme Enigheden mellem de forskellige Afskygninger af den engelske Protestantisme for derved at trænge Romerkirkens Indflydelse tilbage baade i England og paa Fastlandet. Planen om et Giftermaal mellem Prins Henrik og en spansk Prinsesse strandede væsentlig paa hans Modstand; og det var ham, der 1613 viede Pfalzgreve Frederik V, Protestanternes Haab, til den engelske Prinsesse Elisabeth. Senere arbejdede han ogsaa ivrig, og med Held, paa at afværge et Ægteskab mellem Prins Karl og en spansk Infantinde. Baade under Jakob I og Karl I traadte han modig op imod Kronens Overgreb over for Kirken og imod de Præster, der af Smiger tillagde Kongen Enevælde saavel i Kirken som i Staten. I sin Harmelod Karl I 1627 mod Lov og Ret en Kommission dømme A. fra hans Embede; men Ærkestolen i Canterbury blev dog først besat igen efter A.'s Død. Sammen med 7 Lærde i Oxford reviderede han 1607 de ældre engelske Oversættelser af Evangelierne, Apostlenes Gerninger og Apokalypsen, og det skyldes for en væsentlig Del hans Energi, at det alexandriniske Bibelhaandskrift kom til England. — 4) **Lyman A.**, amerikansk Kongregationalistpræst, f. 1835 i Roxbury, Massachusetts, var i mange Aar Udgiver af »The illustrated Christian Weekly« og »The Christian Union« og har udgivet flere Fortolkningsarbejder. Han var nøje knyttet til Henry Ward Beecher, hvis Liv han har skrevet og hvis Efterfølger han blev (1887). — 5) **Robert A.**, Biskop i Salisbury, f. o. 1560, d. 2. Marts 1617, var en ældre Broder til Ærkebiskop George A. Som denne var han en ivrig Modstander af Romerkirken, og han har i flere meget udbredte Skrifter bekæmpet Jesuitismen som Antikristendom. — 6) **Thomas Kingsmill A.**, anglikansk Teolog af bredkirkelig Retning, f. 1829 i Dublin, har virket som Prof. i Moralfilosofi, bibelsk Græsk og Hebraisk i Trinity College i sin Fødeby; er nu tillige Bibliotekar. 1857 tog han til Orde for en Revision af den engelske Bibel; han har skrevet flere filosofiske

Skrifter og udgivet et Par Evangeliehaandskrifter. Fr. N.

Abbreviatorer er Navnet paa de Skrivere eller Ekspedienter i det pavelige Kancelli, som udfærdigede de pavelige Breve. De 12 første Abbreviatorer, »af det større Kabinet« (*de Parco majori*), have Rang med Prælater; Resten tilhører det lavere Præsteskab eller Lægmandsklassen. Deres Navn »Forkortere« fik de deraf, at de oprindeligt havde det Hverv at gøre en Slags stenografisk Uddrag af alle til Kurien indkomne Bønskrifter, ligesom de ogsaa senere skulde udfærdige Kuriens Svar paa disse.

Abbuna, se Abuna og Abessinsk Kirke.

Abcturium (Abcturium, Abgatorium) er en Ceremoni, der efter det gregorianske Ritual skal foregaa ved Kirkers Indvielse. Medens Sakarias's Lovsang bliver sunget, skriver Biskoppen, der indvier Kirken, med sin Hyrdstav i Aske, som er strøet paa Gulvet til højre og til venstre for Indgangen til Højaltret, det latinske og det græske Alfabet til et Tegn paa, at alle Kirkegængere skulde skrive de Ord, de høre, i deres Hjerter.

Abda (1 Kong. 4, 6), Fader til Kong Salomos Rentemester Adoniram.

Abdas, Biskop af Susa, gav 414, ved at odelægge et Tempel for persiske Ildtilbedere, Anledning til en Kristenforfølgelse i Persien, der varede 30 Aar og gjorde ham selv til Martyr. 16. Maj er hans Helgendag.

Abdeel eller **Abdiel** (Jer. 36, 26). Fader til Salemja, hvem Kong Jojakim af Juda befalede at gribe Jeremja.

Abdi (1 Krøn. 6, 44) af Levis Stamme, hørte til en Familie af Sangere.

Abdias. 1) Se Obadja. — 2) Forfatteren til et uægte Skrift »om den apostolske Kamp«, der giver sig ud for at være nedskrevet af en af de 70 Disciple ved Navn A., som skal have været Apostlene Simons og Judas Ledsager og tilsidst Biskop i Babylon. A.'s *Historia certaminis apostolici* blev allerede 496 af Biskop Gelasius af Rom regnet blandt de underskudte og apokryfe Skrifter.

Abdiel (1 Krøn. 5, 15) af Gads Stamme.

Abdon. 1) Hillels Søn, en Dommer i Israel (Dom. 12, 13). — 2) To ansatte Benjaminiter, der boede i Jerusalem (1 Krøn. 8, 23, 30; 9, 36). — 3) En Embedsmand hos Kong Josias i Juda Rige (2 Krøn. 34, 20). — 4) En Levithy (Josva 21, 30; 1 Krøn. 6, 74) i Assers Stamme. — 5) A. og Sennen hed to Persere, der (30. Juli) led Martyr døden i Rom under Kejser Valerius. I S. Ponziano-Katakomben findes deres Billeder i østerlandsk Dragt, og Kristus sætter Kronen paa deres Hoveder. Dette Maleri er dog næppe ældre end det 8. eller 9. Aarh.

Abecedarie-Psalmer kaldtes Hymner, der efter Ps. 119's Forbillede (jvfr. ogsaa Ps. 9, 10, 25, 34, 37, 111, 112, 145; Ordspr. 31, 16—31; Jeremja's Klagesange), vare indrettede saaledes, at de enkelte Vers begyndte med Alfabetets Bogstaver i Rækkefølge. En saadan »ABC«-Psalm« digtede Augustin til Brug i Kampen mod Donatisterne.

Abecedariere var Navnet paa nogle yderlig gaaende Gendøbere paa Reformationsiden, der i deres Foragt for Kundskaber paastod,

at man lettest blev salig, naar man hverken kunde læse eller skrive eller kendte Bogstaverne.

Abel-Nego, Dyrker af Guden Nego, kaldæisk Tilnavn for Asarja, en af Profeten Daniels 3 Venner (Dan. 1, 7).

Abel. 1) Adams og Evas anden Søn (1 Mos. 4); hans Navn betyder »Aande« eller »Forfølgelighed« (Mt. 23, 35; Lk. 11, 57; Hebr. 11, 4; 12, 24; jvfr. 1 Joh. 3, 12). Paa Sarkofager i Katakomberne ser man A. ofrende et Lam. I A.'s Død saa flere af Kirkens Fædre et Forbillede paa Kristi Død eller paa det gudvelbehagelige Offer i Nadværen; i det oldkristelige Billedsprog var A. Symbol paa Kirken, Kain paa Synagogen. Tyskeren Gessner har i en af sine Idyller besunget A.'s Død, og F. Paludan-Müller har skrevet et dybsindigt Digt om dette første Brodermord. — 2) Græsrig Plads, Navn for forskellige Steder i Palæstina og omliggende Landskaber. I Isakars Stamme laa A. Mehola, Profeten Elisas Fødested (1 Kong. 19, 16). — 3) **Søren Georg A.**, f. i Mo Præstegaard i øvre Telemarken 3. Jan. 1772, teologisk Kandidat 1792. 1794 blev han pers. Kapellan hos Faderen og senere Sognepræst i Gjerestad. Paa det overordentlige Storting i 1814 talte han for Foreningen med Sverig. D. i Maj 1820. Har skrevet: Religionsspørgsmaal med Svar, hvori hans Rationalisme træder aabent frem.

Abélard (Abailard, Pierre de Palais), fransk Skolastiker, f. 1079 i Pallet S. for Nantes, d. 21. April 1142. Han blev først undervist hjemme af sin Fader, Ridderen Béranger, derefter i Paris af Nominalisten Roscelin og Realisten Vilhelm af Champeaux. Derpaa optraadte han selv som Lærer i Dialektik, kritiserende Vilhelm, først i Melun, derpaa i Corbeil og Paris (St. Genovefa) og studerede samtidig Retorik. Siden blev han Anselm fra Laons Discipel i Teologi. Misfornøjet med denne Lærer og hovmodig af sit uforberedte Fortolkningsforsøg af Hesekeiel, optraadte han igen i Paris. Kanniken Fulbert brugte ham her til Lærer for sin begavede og skønne Niece Héloïse, et Kærlighedsforhold udviklede sig (»vi havde snart eet Hus og eet Hjerte«), og »der veksledes flere Kys end Sentenser.« A. skrev glødende Elskovsdigte i Folke-maalet, førte sin frugtsommelige Elskede til Bretagne, ægtede hende, men hemmelig, af Hensyn til sin kirkelige Løbbane. Da Héloïse blev sat i Klostret Argenteuil, forstod Fulbert det som en Forskydelse og hævned sig ved at gifte A., for derved at umuliggøre hans kirkelige Fremtid. Fortvivlet gik A. i Kloster i St. Denis (c. 1118). Talrige Skolarer opøgte ham her, men 1121 fordømte Synoden i Soissons hans (nylig genfundne) Skrift om Treenheden som sabelliansk. I St. Denis paaviste A. Skytshelgenens Forskellighed fra Dionysios Areopagiten og maatte af den Grund flygte, men ført tilbage, genkaldte han. Derpaa søgte han Ensomhed i Nogent i Champagne, hvor hans Bedehus ved tilstrømmende Skolarer voksede til Klostret Paraklet (siden skænket Héloïse). A.s Forfølgelsesfrygt voksede, da Ordensstifteren Norbert og Bernard af Clairvaux optraadte mod hans Lære. Han modtog nu Valg som Abbed i St. Gildas i Bretagne, men da de oprørske Munke vilde myrde ham, søgte han atter Ly

i Paraklet. Han fordreves imidlertid derfra ved et nyt Mordforsøg, og skrev nu i Ensomhed sin Autobiografi (*Historia calamitatum*). 1136 docerede han i Paris, hvor Johan af Salisbury blev hans Discipel. Paa Konciliet i Sens 1141 optraadte Bernard mod A., hvis Skrifter endog læstes hinsides Alperne, og fik flere af hans Læresætninger fordømt. En Appel til Paven bragte kun en Stadfæstelse af Fordømmelsen, da samtidig Arnold af Brescia, A.s Discipel, forlangte Kirkens verdslige Magt afskaffet. A. dømtes til Indespærring, hans Skrifter til Baalet. A. skrev derpaa 2 Apologier, men forsonede sig med Bernard og fik paa Abbed Peters Bøn Ophold i Cluny. Han døde i Stillehed i Prioratet St. Marcellus ved Chalons og blev jordet i Paraklet. Hans og Héloïses Levninger bragtes 1817 til Kirkegaarden Père Lachaise i Paris.

Skrifter: En Dialektik, Glosser til berømte logiske Arbejder, videre dogmatiske, religions-filosofiske, moralske, eksegetiske og homiletiske Skrifter, saaledes: *de unitate et trinitate divina*, *Introductio ad theologiam*, *Sententie*, 2 Apologier, en kritisk skarp Dialog mellem en Filosof, Jøde og Kristen, *Sic et non* (dogmehistorisk Prøvelse af Traditionen), *Scito te ipsum* (Moral). Desuden ovennævnte Autobiografi, flere Breve, Digte (de erotiske tabte), og Hymner. Han skal ogsaa have komponeret Musik.

A.s videnskabelige Standpunkt overfor det filosofiske Hovedspørgsmaal om Arternes (Ideerne, *universalia*) Forhold til Enkeltingene er en Kritik baade af Realismen og Nominalismen. Han holdt fast ved Arternes selvstændige Tilværelse, men fandt ikke heri tilstrækkelig Forklaring af Individuernes Egenhed, saa lidt som Nominalismen forklarede ham deres Væsen-senhed. Han betoner Væsenensenhedens individuelle Fremtræden. Hans Teologi fortsætter Anselms med kritisk Stilling til denne; den er ikke altid original, han osrer ofte det nye af sit store Kendskab til Kirkefædrene. Han bøjer sig for Aabenbaringsens Supranaturalisme, men lægger dog Hovedvægt paa den indre Inspirations Autoritet, som han genfinder ogsaa hos Hedninger. Han betoner Inspirationsgradens Forskellighed og den mskl. Side ved Skriften. Overfor Traditionen staar han protestantisk kritisk. Overfor al Autoritet fordrer han Kritik og Videnskabens Frihed, dog med Forstaelse af dens Begrænsning. Han forlanger stadig en Erkendelse (*intelligere*); Tro uden aandelig Selvvirk-somhed er uværdig; det troede maaske forstaes: hvile paa en personlig Dom, selv om adækvat Erkendelsen af metafysiske Dogmer er umulig. Her fordrer blot Tankemulighed, ikke Nødvendighed. Hans Treenhedslære er subordinationalsk Sabellianisme. Kun Faderen tilkommer Almagten, Sønnen er Navnet for Gud efter hans Visdom, Aanden efter hans Kærlighed. Almagten indskrænkes dog: Gud gør, hvad han kan; det ondes Frihed kan ikke hindres, men vel vendes til det gode (optimistisk Teodicee). Synden ligger ikke i den onde Tilbøjelighed eller i Handlingen, men i Hensigten; fra Adam arve vi ikke Synd, men Straf. Djævelens Ret overfor Gud og Mennesker nægtes (modsat Anselm). A. afviser Satisfaktionsteorien; Kødblivelsens Maal og Kristi Lidelse er Aabenbaring af Guds Kærlighed, der virker Genkærlighed hos os, frier

fra Syndens Trældom og modner til Lovopfyldelse i Frivillighed. Loven er ikke Moselov, men den naturlige: den i Mennesket nedlagte Bestemmelse. Denne Lov opfyldte Kristus som fuldkomment Eksempel. Kristi Liv og Død erhrvede en Fortjeneste, hvorfor Gud tilgiver dem, der er i Samfund med Kristus og giver dem ny Kraft. Den egtl. Forsoning er derfor Samfundet med ham (subj. Forsoning). — (J. M. Deutsch, Peter Abälard. Leipzig 1883; A. Hausrath, Peter Abälard. Leipzig 1893).

J. O. A.

Aben Esra, egentl. Abraham ben Meir Ibn-Esra, f. i Toledo o. 1088, d. 1167. Trods stor Fattigdom tilegnede han sig en omfattende Lærdom i Bibelkundskab, Filosofi og Astronomi. Hans Kommentarer til G. T. udmærke sig ved grammatisk-historisk Ædruelighed i Mod sætning til den sædvanlige løse allegoriske Udlægning. Hans Kritik af Mosehøgenes Tilblivelse er kommen til at spille en Rolle ved at have paavirket Spinozas Bibelkritik. R. V.

Abekuta (o: den nedre Sten) er en Missionstation i Vestafrika ved Ogun, 30 Mil fra Slavekysten. Der prædikede først engelske Metodister; senere missionerede det engelske (statskirkelige) Missionsselskab i A., og Stedet blev bekendt som Negerbiskoppen Samuel Crowthers Virkeplads. Nu er Landet lukket for de Hvide, men Kristendommen forkyndes dér af indfødte Prædikanter.

Aberkios-Indskriften. 1883 fandt W. Ramsay i Nærheden af Byen Hieropolis i Frygien 2 Brudstykker af en Gravskrift over en vis Aberkios. Det største af disse skænkede Sultanen Pave Leo XIII; ogsaa det mindre, som Ramsay havde taget med hjem, blev senere overladt Paven. Nu staa de begge i det kr. Museum i Lateranet. 2 Aar tidligere havde Ramsay, omtr. paa samme Sted, fundet en Gravskrift over en »Alexandros, Søn af Antonios«, rejst 216 e. Kr., der indeholdt Begyndelses- og Slutningsformlerne af A.-Indskriften, og denne var i sin Helhed allerede tidligere kendt, fordi den var optagen i Legendens om en Biskop Aberkios (Averkios) Markellos af Hieropolis, som i Simeon Metafrastes's Bearb. er trykt i Acta Sanctorum (Oct. IX, 493 f.). Forskere som L. Duchesne, J. B. Lightfoot, de Rossi og Th. Zahn (Neue kirchl. Zeitschrift 1895, 869 f.) have tydet A.-Indskriften og alle dens Enkeltheder (Tro, Fisk, Brød og Vin, Paulus osv.) kr., og de mene, at den er sat over den kr. Biskop i Hieropolis fra Marc. Aurels Tid (161—69); G. Ficker, A. Harnack og A. Dietrich (Die Grabschrift des A. Leipzig 1896) have derimod tydet den som hedensk. Dietrich mener, at den er forf. efter 216 e. Kr. og sat over en Dyrker af den frygiske Solgud Attis, der havde været i Rom, da Heliogabal (ml. 218 og 222) fejrede Himmelkongens Bryllup med Himmel-dronningen. Fr. N.

Aberle, Moritz von, romersk-katolsk Ekseget, f. i Rottum ved Biberach 15. April 1819, d. som Prof. i Tübingen 3. Nov. 1875. Hans Indledning til det nye Testament blev udgivet efter hans Død af Schanz (1878).

Abessinsk Kirke. Imedens Befolkningen i Abessinien's Grænseprovinser for det meste tale Sprog af den saakaldte *hamitiske* Sproget og

bekende sig dels til den muhammedanske, dels til en Art mosaisk Religion (saaledes Falasjerne eller »de abessinske Jøder«), dels (som nogle af Galla'erne) ere Hedninger, taler Befolkningen i Hoveddelene af Landet, i Tigré, Amhara, Schoa o. s. v., Mundarter af den *semitiske* Sprogæt (Tigré, Tigrina, Amharina) og danne et kristent, om end noget lavt staaende Kirkesamfund. — I de gamle Faraoners Dage var der næppe nogen videre direkte Forbindelse imellem Ægypten og Abessinien, men i Ptolemæernes Tid var Forbindelsen temmelig livlig, og ikke mindre i Romertiden. Vejen gik ad det røde Hav over Havnestaden Adulis til Axum, Landets daværende Hovedstad. Ad denne Vej kom ogsaa Kristendommen ind. De første Forkyndere, vi kende, vare Aidesios og Frumentios o. 330; den sidste ordineredes o. 350 til Biskop af Athanasios. Kongen i Axum stillede sig venlig over for Kristendommen, men Landets Konger antog dog næppe Kristendommen før hen i det 5te Aarh. Der kom stadig nye Forkyndere fra Ægypten, især Munke, først græske, saa koptiske (fra Øvre-ægypten). Oversættelser af Biblen (fra Græsk) paa Landets Sprog (Geez) begyndtes snart; man oversatte ogsaa andre Skrifter af religiøs Indhold fra Græsk (hvorved flere ellers tabte oldkristelige Skrifter ere bleve bevarede), siden fra Koptisk og længere hen i Tiden fra Arabisk. Man digtede Hymner paa Geez (i 6. og 7. Aarh.), og der grundedes mange Klostre. Da Kopterne standhaftig forkastede Synoden i Kalkedon (451), fulgte Abessinierne dem og bleve Monofysitter; men forøvrigt stod deres Konge i godt Forhold til Justinian og foretog efter hans Tilskyndelse et sejrrikt Tog til Syd-arabien bl. a. for at hjælpe de Kristne. — Da Abessinierne i Biblen og andre Skrifter læste om Æthiopperne i Afrika, optog de, uagtet derved mentes helt andre Folk, selv dette Navn (hvorfor man gerne i Europa kalder Abessinien's Sprog det æthiopiske Sprog), og da de læste om Dronningen af Saba's Rejse til Salomo, knyttede de denne Fortælling til deres egen Kldt og fortalte, at en Søn af disse to, Menelik, var draget til deres Land, og at deres Kongeslægt nedstammede fra ham. Forøvrigt styrtedes denne Kongeslægt i Middelalderen, og under Urolighederne havde de abessinske Jøder en Tid Overtaget; saaledes skal en Dronning Judith have hersket omtr. 960—1000. Men o. 1270 kom det saakaldte Salomoniske Dynasti atter til Magten; Literaturen blomstrede paany op under arabisk Indflydelse. Ellers førte Kirken her sit eget Liv uden Forbindelse med enten den romerske eller den græske Kristenhed; kun med Kopterne havde man en vis Forbindelse. Dog bredte der sig i Europa i det 15de Aarh. et Rygte om, at der inde i Afrika fandtes et stort kristent Rige under »Præst Johan«. En Afsending fra Portugals Konge, Pedro de Covilham, kom 1490 til Landet, siden flere andre. Da Muhammedanerne trængte de Kristne haardt, søgte Kongerne ved disse Mænd at bevæge Portugalserne til at sende Hjælp, hvad de ogsaa delvis fik. Men da der til Gengæld forlangtes Underkastelse under Paven, vakttes en heftig Modstand derimod. Det kom til Blodudgydelse,

og Enden blev, at Jesuiter og Missionærer omtr. 1640 maatte drage bort. I vort Aarh. have protestantiske Missionærer og nogle rom-kat. Tyskere søgt at vinde Fremgang i Abessinien. Flere af dem skyldte vi Skrifter om den abessinske Kirke saaledes: Gobat (1834), Krapf (1843), Iseberg (1843—44), Flad (1869), Waldmeyer (1869), Pater Timotheos (1867—69) o. a. Af stor Vigtighed er Joh Ludolf's »Hist. Æthiopie« og hans »Comment. ad hist. Æth.« (1681—94); ligesom Rejseværker af Bruce, Valencia, Salt o. a. — Grundlaget for den ab. K. er bestandig den hellige Skrift paa Geez (se æthiopisk Bibeloversættelse), men ligesom Ab. i deres Bibel have, foruden vore bibelske Bøger, ikke blot apokryfe, men ogsaa nogle pseudepigraphiske og andre Skrifter, saaledes sætte de forskellige andre Skrifter f. Ex. Patriarken Kyrillos's Bøger omtrent i Linie med Biblen og tillægge i det Hele Traditionen stort Værd. Da Kirken har levet sit eget Liv, har den i sine Skikke bevaret en Del oldkirkeligt; men naar man taler om et jødekristeligt Præg, er det næppe nøjagtigt. At der i hver Kirke skal findes en Pagten Ark, er en Misforstaaelse. Derimod synes Omskærelsen at være almindelig. Gudstjenesten er liturgisk: Oplæsning af Skriftstykker o. lign. i det for Folket uforstaaelige Geez og Psalmesang. Prædiken bruges ikke; Oplysningen er derfor ikke stor. For at muliggøre en bedre Bibelkundskab har Britisk Bibelselskab ladet trykke Oversættelser af bibelske Bøger paa Amharina (det mest udbredte Sprog); de ere forfattede 1808—18 af den abessinske Munk Abi-Rueh ell. Abreka, Bruce's tro Ledsager. Af Sakramenter (Mistér, — hvormed der forøvrigt ikke forbindes noget bestemt afgrænset Begreb — synes der kun at være to, Daab og Nadvere. Ægteskab indgaaes ved, at Ægteparret nyder Nadveren sammen med Præsten; det opløses let. Faste spiller en stor Rolle; der fastes henved 200 Dage om Aaret; der er henved 180 Festdage. Foruden Søndag holdes ogsaa Sabbat. Kirkerne ere talrige; smaa, runde, hvide Bygninger med kegleformet Straatag; de ligge ofte paa Bakker, omgivne af Træer. De have fire Indgangsdøre og ere delte i det Hellige og Allerhelligste; man ser her smagløse Maria- og Helgenbilleder o. desl. Udenom er en Forgaard, hvor Menigheden møder. Den underordnede Tjeneste udføres af Diakoner, der ikke have Adgang til det Allerhelligste. Præsterne kunne ikke gifte sig efter Ordinationen, men gifte sig gerne for denne. De maa kunne det nikænske Symbol, der bruges i Stedet for det apostolske, udenad og i det Hele læse Ritualen udenad. Ved hver Kirke er ofte flere, indtil 20 Præster. Gudstjeneste holdes daglig; om Søndagen er den længere. Kirkernes økonomiske Sager varetages af en ikke ordineret, af Regeringen beskikket Alaka. En Art Lærde, der ikke ere ordinerede, Debtéras give sig, ligesom nogle Munke, af med Undervisning. I Spidsen for hele Kirken, staar en Patriark, Abuna (»vor Fader«) eller Abba Salama (»Freds-fader«); han udnævnes af Ægyptens Patriark og er altid en Kopter. Han salver Kongen, indvier Præster og Diakoner osv. Han har ikke liden politisk Indflydelse. Derimod afhænge Klo-

strene ikke af Abuna, men af et andet, ham sideordnet Overhoved, Etsch'êgê, altid en Indfødt. Foruden Landskirkens Kristne, der vel kunne anslaaes til over 3 Millioner, findes der en Nomade-Stamme Zalanerne, som kalde sig Israeliter, men som nærmest synes at være Kristne, og Kamanterne, der bruge Daab og have Præster ligesom de Kristne, men ellers have næsten hendenske Religionskikkke. (Se Afhdl. af A. Dillmann i Berl.-Akad.'s Abhdl. for 1878 og 80). V. S.

Abgar, Navn paa flere Konger i Riget Osrhoëne med Hovedstaden Edessa (nu Oefa) i det nordvestlige Mesopotamien, om hvis Historie vi faa Oplysning dels af deres Mønter, dels af lejlighedsvisse Bemærkninger hos græske og romerske Forfattere, dels ogsaa af senere syriske, kristne Krøniker (hos Assemani o. a.). Under Abgar IX (179—214) udbredte Kristendommen sig stærkt i Edessa; der byggedes saaledes en Kirke. Kongen var gunstig stemt imod de Kristne, ja gik maaske endog over til Kristendommen. Hans Søn Manu var ogsaa en Ven af de Kristne, men snart efter kom Edessa under Rom, og de Kristne forfulgtes nu her som andetsteds i Romerriget. I Trængslernes Tid søgte man i Edessa, synes det, Trøst bl. a. i Mindet om Fortiden, da de Kristne nød Beskyttelse i Edessa for noget andet Sted. Man mente at kunne slutte heraf, at Kristendommen var bleven forkyndt tidlig i Edessa, allerede i den apostolske Tid, ja man fortalte i Byen, at allerede Kong Abgar V, Kristi Samtidige, havde søgt Oplysning hos ham. Der fremkom snart efter Breve, som sagdes vekslede imellem Kristus og denne Abgar. Disse kendes allerede af Kirkehistorikeren Evsebios (omtr. 330). To Menneskealder senere, da Edessa besøgtes af Silvia paa hendes Pilegrimsfærd var der kommet andre længere Breve i Stedet. Silvia omtaler Billeder af Abgar og Manu, derimod ikke noget Billede af Kristus; men faa Aar efter kom i Edessa et saadant frem, som antoges for et samtidigt Billede, udført efter Abgars Ønske, og som nød stor Anseelse. Der forevistes ogsaa Breve, vekslede imellem Abgar og Kejser Tiber. Men alle disse Fortællinger om Abgar V savne ethvert historisk Grundlag (Abgarsagnet er behandlet af Lipsius 1880, Matthes 1882; Edessas Historie af R. Duval o. a.; Kilderne af A. v. Gutschmid). V. S.

Abi, Moder til Kong Esekias (Hiskija) af Juda (2 Kong. 18, 2).

Abia (Abijah, Jahve er Fader, eller Abiam, Abiu). 1) Søn af Rehabeam, Konge i Juda o. 957—55 (1 Kong. 15, 1; 2 Krøn. 13, 1), laa i Krig med Israels Rige. Krønikebøgernes Forfatter føder en blidere Dom over ham end den ældre Forf. til Kongernes Bøger, der betegner ham som frafalden. — 2) En Søn af Samuel (1 Sam. 8, 2; 1 Krøn. 6, 28), tog som Dommer mod Bestikkelser. — 3) En Søn af Jeroboam (1 Kong. 14, 2). — 4) En Præst af Eleasars Hus, efter hvem en Præstekaste opkaldtes. Hertil hørte Døberen Johannes's Fader, Sakarias (1 Krøn. 24, 10; Lk. 1, 5).

Abialbon (2 Sam. 23, 31), en af Kong Davids Stridsmænd.

Abiasaf, Søn af Korah (2 Mos. 6, 24).

Abib, gammel, for-eksilsk Betegnelse for den

første Maaned (Aksmaaned), i hvilken Høsten begyndte. Efter Eksilet kaldet Nisan. Svarer nærmest til vor April (2 Mos. 13, 4). I A. faldt Paasken (2 Mos. 23, 15; 34, 18).

Abida (1 Mos. 25, 3), en Midjanit, Efterkommer af Abraham.

Abidan (4 Mos. 1, 11) af Benjamins Stamme, udvalgt af Mose til at tælle sin Stammes vaabenføre Mandskab.

Abiel, Fader til Kis, Bedstefader til Kong Saul, af Benjamins Stamme (1 Sam. 9, 1).

Abieser (Fader til Hjælp). 1) A. eller Jeser (4 Mos. 26, 30; Josva 17, 2), en stridbar Slægt af Manasses Stamme, opkaldt efter Gileads Søn. Dommeren Gideon hørte til den. — 2) En af Davids Krigsøvrer, Benjamins fra Anatot (2 Sam. 23, 27; 1 Krøn. 11, 28).

Abigail. 1) Den rige Nabals smukke Hustru, der ved Klogskab stillede Davids Vrede og siden, efter Nabals Død, blev Davids Ægtefælle (1 Sam. 25). Hun fulgte ham til Gat (1 Sam. 27) og Siklag, fangedes af Amalekitere og befriedes af David (1 Sam. 28). Fødte Kileab eller Daniel (2 Sam. 3, 3; 1 Krøn. 3, 1). — 2) Stifsøster til David, Søster til Seruja, Moder til Joab. Fødte Amasa, Absalons Hærfører (2 Sam. 17, 25; 19, 13; 1 Krøn. 2, 16).

Abihail (4 Mos. 3, 35), anset Mand af Levis Stamme.

Abihu (3 Mos. 10, 1), Søn af Aron, for-tørnede Gud ved et uret Offer og dræbtes.

Abihud (1 Krøn. 8, 3), Søn af Bela, Benjamins Søn.

Abidgaard, Terkel, maaske Søn af en Foged paa Skjern, Bertel Terkelsen A., er født 1498. Han gik i Morten Børups Skole i Aarhus, studerede siden i Rostock og fik derefter et kirke- ligt Embede i Aarhus; maaske har han været Domskolens Rektor. Her arbejdede han for Reformationens Indførelse, og han var mellem de Mænd, der 1537 indkaldtes til Forhandling om Kirkeordinansens Affattelse. Han blev den første evangeliske Præst ved St. Klemens's Dom- kirke i Aarhus; d. 5. Aug. 1564. L. K.

Abilene, Distriktet, der hører til Abila, et Navn for to syriske Byer. Den ene laa Ø. for Gene- sareet og hørte til Dekapolis. Den anden laa ved Antilibanon, N. V. for Damaskus. Sidst- nævnte Abilene tilhørte paa Kristi Tid en vis Lysanias (Lk. 3, 1).

Abimael (1 Mos. 10, 28; 1 Krøn. 1, 22), en Mand og Slægt af Joktanidernes Stamme (Sydarabien).

Abimelek. 1) Konge i Gerar (1 Mos. 20), bemægtigede sig Sara, som Abraham udgav for sin Søster, straffedes af Gud, men hel- bredtes paa Abrahams Forbøn. 1 Mos. 26 fortælles en lignende Historie om en Filister- konge A. og Rebekka. Muligvis er A. en Titel (jvfr. Ps. 34, 1). — 2) Dommeren Gideons herske- syge og voldsomme Søn (Dom. 8, 31—9), der dræbte sine Brødre og opkastede sig til Konge i Sikem, ødelagde Byen efter et Oprør og dræbtes under Belejringen af Tebes af en Kvinde ved en Møllesten. (2 Sam. 11, 21). — 3) En Præst (= Akimelek), omtalt i 1 Krøn. 18, 16).

Abinadab (1 Sam. 7, 1; 9 Sam. 6, 3), en Mand i Kirjat-Jearim, i hvis Hus »paa Højen« Pagtens Ark stod, efterat Filistrene havde sendt den tilbage, indtil David flyttede den til Jerusalem.

Abinoam, Dommeren Baraks Fader (Dom. 4, 6). **Abiram**, Eliabs Søn af Rubens Stamme, del- tog i Korahs Oprør mod Mose (4 Mos. 16).

Abisag. En sunamitisk, dejlig Kvinde, der tjente David i hans Alderdom og blev Anled- ning til Brud mellem Salomo og Adonija (1 Kong. 1, 3 — 2, 22).

Abisaj, Joabs Broder, Søn af Davids Stifsøster Seruja (1 Krøn. 2, 16), dristig Krigshelt, stadig tro mod David, hvis Liv han reddede (1 Sam. 26, 6; 2 Sam. 21, 17). Hans Voldsomhed misbilligede David (2 Sam. 3, 39; 16, 9; 19, 21). Han deltog med Joab i Abners Mord (2 Sam. 2, 18; 3, 30), i Krigen mod Syrerne og Am- moniterne (2 Sam. 10, 10), var Feltøverste mod Absalon (2 Sam. 18, 2) og Seba (2 Sam. 20, 6) og mod Edomiterne (1 Krøn. 18, 12), og fejres som en af Davids vældigste Helte (2 Sam. 23, 18).

Abisalom, Fader til Maeka (Maaka), Kong Abia af Judas Moder (1 Kong. 15, 2).

Abisua. 1) Søn af Pinchas af Levi Stamme (1 Krøn. 6, 4). — 2) En Benjamins (1 Krøn. 8, 4).

Abisur, Sammai Søn af Juda Stamme (1 Krøn. 2, 28).

Abital, en af Davids Medhustruer, fødte ham Safatja (2 Sam. 3, 4).

Abitub opføres 1 Krøn. 8, 11 i Benjamins Slægtregister.

Abiud, en af Jesu Forfædre (Mt. 1, 13).

Abjatar, Søn af Ypperstepræsten Akimelek i Nob, udslap ene fra det Blodbad, Saul an- rettede paa hans Familie (1 Sam. 22, 20) og flygtede til David. Han var dennes Ypperste- præst sammen med Sadok og støttede ham under Absalons Oprør (2 Sam. 15, 17). Som Støtte for Adonja forviste Salomo ham (1 Kong. 1, 2) til Anatot.

Abolution er den højtidelige Renselse af Nadver- kallen og den Tvætning af Fingrene i Vin og Vand, som den celebrerende romersk-katolske Præst, under forskellige Bønner, foretager efter Nadveren.

Abner, Ners Søn, nær beslægtet med Kong Saul, var dennes øverste Feltherre (1 Sam. 14, 50) og en anset Kriger. Han opretholdt efter Kongens Død hans Søns, Isbosets Sag mod David. Da denne imidlertid brød med ham, erklærede han sig for David, men myrdedes af Joab som Hævn for, at Abner i Nødværge havde dræbt dennes Broder. Han blev begravet i Hebron med stor Pragt og blev begrebet af David, der tog sig af hans Søn. (2 Sam. 2—3; 1 Kg. 2, 5; 1 Krøn. 27, 21).

Abraanel eller Abравanel, en lærd portu- gisisk Jøde, f. i Lissabon 1437, d. i Venezia 1509, var Skatmester hos Kong Alfons V. Han mistede sin store Formue under en Jødeforfølgelse, men blev atter en anset Embedsmand under Ferdinand og Isabella, indtil en ny Forfølgelse 1483 fordrev ham til Italien. A. skrev Kommen- tarer til Biblen, som ere højt skattede af Jøderne, men som indeholde skarpe Angreb paa de Kristne. R. V.

Abraham, eller, som hans Navn oprindeligt var, Abram, er det israelitiske Folks Stam- fader. Hans Historie kendes kun fra 1 Mos. 11, 26—26, 10; de Sagn, der haves om ham fra sildigere Tider, især hos Josefos og hos rab- binske Forfattere, ere uden historisk Værd,

dels Udsmykninger af Fortællingen i 1 Mos., dels fabelagtige Legender; men ved denne Forskellighed fra den jævne bibelske Fortælling tjene de indirekte til Stadfæstelse af dennes historiske Troværdighed.

Abrahams Fader var en Nomadehøvding Terak af Sems Æt, som boede i Kaldæernes Ur* (formodentlig i det sydlige Babylonien), men derfra med sin Slægt udvandrede til Karan i det nordvestlige Mesopotamien. Polyteismen synes paa den Tid at være bleven almindelig; den var ogsaa kommen ind i Teraks Hus (Josv. 24, 2), dog maaske endnu ved Siden af den sande Guds Dyrkelse. For at udføre sit Frelsesraad med den faldne Menneskeslægt udvalgte da Gud Abraham til at blive Stamfader til et Folk, der skulde bevare Troen paa ham alene og Forventningen om Frelsen. Da han var 75 Aar gl.; bød Gud ham at forlade sin Slægt og drage til et Land, som han vilde vise ham; da vilde Gud velsigne ham, gøre ham til Stamfader til et talrigt Folk og lade hans Æt blive en Kilde til Velsignelse for alle Jordens Slægter. Derved skulde Abraham unddrages Paavirkningen fra sin Slægt og føres ind i saadanne Kaar, at han saa at sige nødtes til at støtte sig til Gud alene, og saaledes blive Begynderen til den Tro paa den eneste Gud, som blev Israels Folks Særeje og Fortrin blandt alle Oldtids-folkene. Abraham adlød Guds Kald og drog bort — et helt Folketog; thi han og hans Brodersøn Lot, som fulgte med ham, vare begge Nomadehøvdinge med talrige Hjorder og Tyende i mange Hundredevis (se 1 Mos. 14, 14). Da han kom til Kanaans Land, aabenbarede Gud sig for ham og lovede at give hans Æt dette Land i Eje; dette var altsaa det Land, som Gud »vilde vise ham«, og her drog nu Abraham om paa Nomadevis. Fra nu af begyndte Gud, dels ved gentagne Aabenbarelser, dels ved sine Førelser, at opdrage ham til den Lydighed og Tro, hvorved han skulde blive skikkaet til at staa som »de troendes Fader« og forplante Troen paa den eneste Gud til sine Efterkommere. At Abraham, der var udgaaet fra en Slægt, som dyrkede »andre Guder«, trængte til saadan Opdragelse, viste sig allerede deri, at han ikke straks forlod hele sin Slægt, men tog Lot med sig, og atter, da han kort efter sit Komme til Kanaan udvandrede til Ægypten paa Grund af en Hungersnød. Her udgav han, for at undgaa Efterstræbelser, sin Hustru Sara for sin Søster (hun var iøvrigt hans Halvsøster), og hun blev taget ind i Kongens Harem; men Gud styrede det saaledes, at det kom for Dagen, at hun var Abrahams Hustru, og han maatte da vende tilbage til Kanaan. Her maatte han dernæst skille sig fra Lot, fordi der kom Splid imellem deres Folk, idet de to store Nomadehorder gik hinanden i Vejen. — Hvilken mægtig Højding Abraham var, se vi af flere Træk. I Forbund med tre Kananit-Høvdinge slog han den elamitiske Konge Kedorlaomer, som havde gjort et sejerligt Hærtog til det østlige og sydlige Kanaan; men han vilde ikke eje noget af det Bytte, han derved gjorde, men kun tage sin Ejendom af Guds Haand. Ved den Lejlighed velsignedes han af Melkisedek,

som var Konge i Salem (Jerusalem) og »den højeste Guds Præst«. Senere sluttede en Filisterkonge formeligt Forbund med ham, og andre Fyrster i Kanaan behandlede ham som deres Ligemand. Men sin største Betydning har Abraham ved sit Forhold til Gud og Guds til ham. Hans Hustru Sara (oprindelig: Saraj), som var ti Aar yngre end han, var barnløs. Dette kunde ikke andet end volde ham Bekymring; men Gud kundgjorde ham i et Syn, at han skulde faa en Søn. Og Abraham troede Gud, som regnede ham dette til Retfærdighed og derpaa sluttede sin Pagt med ham. Da imidlertid ti Aar vare forløbne, opgav Sara Haabet om at faa noget Barn; hun formaede ham da til at tage hendes Slavinde Hagar til Medhustru, og med hende avlede han en Søn Ismael. Men det var ikke ham, Guds Forjættelse gjaldt. Tretten Aar efter hans Fødsel aabenbarede Gud Abraham, at den gjaldt en Søn, som Sara skulde føde ham trods sin Alderdom; og dette opfyldtes, da hun 90 Aar gl. fødte sin Søn Isak. Faa Aar derefter maatte Abraham sende Hagar og Ismael bort, og saaledes stod nu Isak som Ene-Arving i Hjemmet. Men endnu maatte Abraham gennemgaa den tungeste Prøvelse, idet Gud bød ham at frembære Isak som et Brændoffer, — sikkerlig ikke blot for at prøve og styrke hans Tro paa Guds Forjættelses-Ord, men ogsaa for at lære ham, at denne Søn ikke var ham given for hans egen, men for Forjættelsens Skyld. Abraham bestod Prøven; men i det Øjeblik da han stod i Begreb med at ofre Isak, afværgede Gud det og stadfæstede dernæst paany sin Forjættelse for hans Æt. Derefter fortælles om Saras Død og Begravelse, og hvorledes Abraham sørgede for, at Isak fik en Hustru af hans Slægt, og endelig hans Død, 175 Aar gl.

Denne Histories Troværdighed er i vore Dage bleven stærkt angreben af den nyere radikale Bibelkritik. Man har endog nægtet, at Abraham (saavel som Isak og Jakob) overhovedet har været til; han skulde ikke være en historisk Person, men en mytologisk Skikkelse, en Sagnhelt, i hvem den israelitiske Tankegang i langt senere Tider havde personificeret sit Ideal af den ægte, Gud-velbehagelige Israelit eller lign. Eller, hvis han har været til, skulde dog Folke-Traditionerne om ham i de langt senere Profeters Dage være saaledes omdannede efter Datidens Tankegang og senere Gudsbegreb, og rensede for de Træk af Heden-skab, som man mener, der nødvendigvis maa have hængt ved Abraham, saa at hans virkelige Historie ikke kan udfindes mere. Disse Meninger hvile dels paa den urigtige religions-filosofiske Forudsætning, at al Religion har sit Udspring fra Menneskeaanen selv og udvikler sig med denne fra det laveste Trin, Naturforgrundelse o. l. til Tanken om det guddommelige Personlighed og Enhed; dels paa den lagttagelse, at man ikke ellers kan historisk paavise en enkelt Stamfader til et Folk; Folkene have udviklet sig ved efterhaanden at optage forskellige fremmede Elementer i sig. Men selv om dette ellers havde sin Rigtighed, maa man ikke overse eller nægte, at Israels Folk blandt alle Oldtids-

folkene baade i religiøs og folkelig Henseende indtager en Særstilling som »Guds Ejendom blandt alle Folkene«, og denne bliver kun forklarlig, naar man fastholder den bibelske Historie, at Israels Religion, der fik sin Besegling ved Mose, havde sin Rod i Guds Aabenbaring til Abraham; ved den og ved sine følgende Førelser stillede Gud ham og hans Æt paa deres særegne Plads i Folkeverdenen. Med mere Ret har man søgt en Grund til at tvivle om Paalideligheden af denne Historie deri, at den først er nedskreven mange Aarhundreder efter Abrahams Tid, hvilket man yderligere har støttet derved, at Historien i 1 Mos. uanægtelig er sammenarbejdet efter mindst tre forskellige Kildeskrifter (paa lignende Maade som Jesu Lidelshistorie i vore Salmebøger efter de 4 Evang.). Selv om nu Mose (omtr. 1400 Aar f. Kr.) har skrevet denne Bog, som man tidligere almindelig antog, var der endda gaaet omtrent 500 Aar efter Abrahams Dage (der ifølge 1 Mos. maa falde mindst 1900 Aar f. Kr.), og end længere Tid, dersom hine Kildeskrifter kunde godtgøres at være yngre end Mose. Der er meget i dem, som tyder paa, at de ikke kunne være skrevne før 1100—1000 Aar f. Kr.; og selv om der tildels har ligget ældre skriftlige Efterretninger til Grund for dem, kan der dog ikke tvivles om, at de for største Delen ere øste af den mundtlige Overlevering, der har været forplantet gennem mange Aarhundreder, inden den blev opskreven. Man kan derfor ikke nægte Muligheden af, at der kan være indkommet historiske og vel især kronologiske Fejltagelser i Fortællingen. Men det maa tillige erkendes, at denne i sin Helhed i højeste Grad bærer Troværdighedens Præg. Historien skildres ganske jævnt, uden Betragtninger og Udtydninger, som kunde vidne om en Tendens hos Forfatteren, og uden de Udsmykninger og Overdrivelser, som Folkefantasier er saa tilbøjelig til; Abrahams Fejl og Skrøbeligheder fremstilles ligesaa uforbeholdent som hans Dyder; end ikke hans Ægteskab med sin Halvsøster Sara, hvilket af Loven dømmes som Blodskam, lastes eller undskyldes. Alt fremstilles, som det kun kan ventes i den troværdige Historie. Men Abrahams Historie er dog ikke dagligdags; den har sit aldeles særegne Præg ved det Aabenbarelses-Forhold, hvori Gud træder til ham. Dersom man nægter Muligheden af Guds Aabenbarelse, maa man selvfølgelig ogsaa nægte Sandheden af denne Historie; men tror man, at Gud kan aabenbare og har aabenbaret sig, da er hans særegne Forhold overfor Abraham saa langt fra at vække Tvivl om dennes Historie i 1 Mos., at man tværtimod maa sige: kun paa en saadan Maade kunde Gud berede sig et Ejendomsfolk i den syndige Menneskeslægt, der kunde bære og bevare Troen paa ham og hans Forjættelse, indtil Tidens Fylde kom.

T. S. R.

Abraham a Sancta Clara. Under dette Klosternavn skjuler sig Ulrich Megerle fra Baden, f. 2. Juni 1644. U. M. blev, efter at have studeret hos Jesuiterne og Benediktinerne, i 1662 Augustinermunk og steg indenfor denne Orden til Provinsial og Definitor. Fra 1668 eller 69 til sin Død i Dec. 1709 virkede han fra

Augustinerkirkens Prædikestol i Wien. Foruden en Mængde Prædikener og opbyggelige Betragtninger maa omtales hans Hovedværk »Judas, der Erzschem« i 4 tykke Bind, hvor Forræderens apokryfe Levnedsløb gøres til Udgangspunkt for belærende, opbyggelige og satiriske Prædikener, og »Grammatica religiosa«, et Kompendium i den rom.-kat. Moral. Abr. a. S. C. er ingen betydelig Teolog. Han repræsenterer sin Tids Katolicisme i dens alleralmindeligste Skikkelse; Helgenerne ere hans Dydsmønstre, og Jomfru Maria er Genstand for hans højeste Ærefrygt. Hans Viden bestaar i spredte lagtagelser uden samlende Holdepunkt; men han forstaar at omgaas behændigt dermed og at træffe Folks Smag; og han var en Taler af første Rang. Det æstetiske har dog hos ham Overvægt over det religiøse. Alle retoriske Midler staa til hans Raadighed: klar Inddeling, anskuelig Udførelse, Afveksling, Overraskelser, Spørgsmaal. Hans Styrke er Satiren, og han skaaner hverken høje eller lave, men udøver med Tiggermunkens frygtløse Frimodighed Embedet som offentlig Kritiker. Dog, hele hans Eksistens var en Anakronisme; hans burleske Maner kunde maaske passe i det 15. Aarhundrede, men ikke i Slutningen af det 17. Imidlertid maa man, for ikke at være uretfærdig imod ham, huske, at det rom.-kat. Tyskland paa hans Tid ikke stod højt i Dannelsen, og mere betragte ham som underholdende Forf. end som Prædikant. (Karajan, A. a. S. C. Wien 1867).

K. T.

Abrahamiter var Navnet paa nogle böhmiske Deister, der traadte frem i Grevskaftet Pardubitz, da Josef II 1781 havde udstedt sit Toleranceedikt. De bekendte sig til Abrahams Tro paa een Gud, brugte Fadervor og de 10 Bud, men vilde forøvrigt hverken være Jøder eller Kristne. Af den Grund kunde de ikke nyde godt af Toleranceedikts Bestemmelser; de bleve flyttede til den slaviske Grænse, og efter kort Tids Forløb forsvandt Sekten.

Abrahamson, Werner Hans Frederik, Officer, f. 1744, d. 1812, var Medlem af den Komité, der (1790—97) samlede Evgl.-kr. Psalmebog. A. bearbejdede navnlig Psalmerne fra den Pontoppidanske Psalmebog, men deltog ogsaa i Omdigtning og Udvanding af mange andre Psalmer som t. E. Luthers »Vor Gud han er saa fast en Borg.«

Abrasax (Abraxas) var i Basilides's System Navnet paa Fyrsten over de 365 Himle. Man har søgt at tyde Navnet ved Hjælp af forskellige østerlandske Sprog (Hebr., Ægypt., Kopt. osv.), men det maa sikkert rettere betragtes som et Ord fra Mantikens mystiske Tungemaal (jvfr. Abrakadabra). Dets Bogstavers Talværdi er 365, et Tal, som spiller en stor Rolle i flere gnostiske Systemer. Man har fundet Navnet A. paa en Mængde skaarne Sten, der have været brugte som Amuletter, og paa smaa Tavler af Sølv, Bronze eller Tin, der skulde tjene som Tryllemidler til Afværgelse af Uvejre og andet. Paa A.-Gemmerne findes ofte en Figur med Æsels- eller Løvehoved og Slangefødder, som i Hænderne bærer et Skjold og en Svøbe; en Løve eller en Mand, der kæmper med en Løve; Torbister, Krebs, Skorpioner eller andre Dyr.

Fr. N.

Abrenuntiation, se Forsagelse.

Abrona, et m. H. til Beliggenhed ubestemmeligt Lejrsted paa Israels Ørkenrejse; laa nær ved Esiongeber (4 Mos. 33, 34).

Abalom eller **Abisalom** (Fredsfader), Davids tredje Søn (2. Sam. 3, 3), udmærket ved Skønhed, Pragtsyge, List og Ærgerrighed. Blev foretrukken af Faderen, hævnedes sin Søster Tamar med vild Grusomhed og forvistes derefter fra Jerusalem. Joabs List skaffede ham Kongens Tilgivelse, der af Abalom lønnedes med et Oprør (2. Sam. 15). David maatte flygte. Efter den senere Kamp ved Efraims Skov omkom A., idet hans Haar indvikledes i en Terebintes Grene, hvorefter Joab dræbte ham (2. Sam. 18, 14). David sørgede inderlig over ham.

Absalon, 1128—1201, dansk Statsmand og Ærkebispe, Søn af Asger Riig af den mægtige Hvideslægt og Inge, født paa Gaarden Fjenneslev mellem Sorø og Ringsted. Her opfostredes Knud Lavards Søn, Valdemar, hans senere Ven og Herre. Familien var kendt for dens vigtige Stats-tjenester og kirkelige Interesse (Klosterstiftelse, Kirkeophygning); Faderen døde som Munk i Sorø. A. opdroges til gejstlig Stand og studerede i Paris paa en Tid, da alt spirede i Kirken (Korstogsbegejstring, Cluniacensernes og Cisterciensernes Reforme, Lærere som Bernard, Abélard, Hugo af St. Victor, Petrus Lombardus). Hjemkommen 1157 fandt A. Landet splittet i Borgerkrig, hærgtet af Vender, kirkelig trængt ved Ærkebispens af Hamborgs Fordringer, støttede af Kejseren. A. blev Valdemars usvigelige Hjelper ved Rigets Genrejsning. Han udnådd med Nød fra Overfaldet i Roskilde. Efter Valdemars Sejr blev A. Biskop i Roskilde (1158), og hans Energi, friede nu Danmark fra Venderne. Fra Forsvarere bleve de Danske Angribere, og under hans Ledelse, da Krigen betragtedes som Korstog. Rygen underkastedes, og efter Toget 1168—69 (Arkonas Erobring) blev Øen kristnet og lagt under Roskildes Stift. Indtadt udsleddede A.s Kløgt og Veltalenhed Sporene af Borgerkrigen, og han fremmede Kirkellivet ved Klosteranlæg. 1161 reorganiseredes Sorø som et Cistercienserskloster; fra Frankrig indkaldte A. sin lærde Ven, Vilhelm af St. Genovefa, til Abbed paa Eskilø (siden flyttet til Æbelholt), der husede regelbundne Kanniker (vigtig Præsteskole). — A.s Kirkepolitik er noget uklart. Han delte ikke Eskils idealkirkelige Syn, men fastholdt stedse Hensynet til Fædrelandets Tarv. Eskil stred mod Valdemars og de danske Bispers Forhold til Modpaven Victor IV og vandrede i 7-aarig Landflygtighed. A. fulgte derimod sin Konge, modstræbende, men uden bestemt Brud med Skismatikkerne (Mødet i St. Jean de Laune 1162, hvor Valdemar blev Kejserens Lensmand). Dog søgte han siden at drage Konge og Bispe fra den urette Pave, og Festen i Ringsted 1170 (Knud Lavards Skrinlæggelse, Knuds Krøning) blev officiel Bekræftelse paa Skismaets Ende og Freden mellem Valdemar og Eskil. 1171 fik A. Tienden indført i Roskilde Stift (sjællandsk Kirketov). Marts 1178 (77) nedlagde Eskil sin Ærkebispesæstev og udpegede A. til Efterfølger. Denne modtog først Kaldet, da Paven tillod ham at forene det med Roskildestolen (her resignerede A. 1191). I Lundestift kæmpede A. haardt for Tiendens Ind-

førelse (Bondeopstand, Slag ved Dysiebro). Efter Valdemars Død (1182) fuldførte A. sit Værk ved paa Knuds Vegne at nægte Kejseren Lensherret, og han bekræftede Danmarks Selvstændighed ved at undertvinge Pommern (1184). — A. tilvebragte Enhed i Gudstjenesten (ikke i Messestjenesten, men i »Tiderne«) ved at lade forfatte et Breviarium for hele Ærkestiftet 1188. Samme Aar overdrog Paven A. at prøve St. Kjelds Høgenværd, en særlig Gunst. Norges Primas (Erik) støttede A. i Kampen mod Sverre, og han husede ham og andre landflygtige Bisper (siden 1191). I Sagen mod Bisp Valdemar af Slesvig stod A. paa Kronens Side. Videnskabelig og særlig historisk Interesse viste hans Forhold til Saxos Krønike. A. efterlod omtrent alt sit Guds til Sorø, hvis prægtige Kirke ogsaa skyldes ham. Havn (Kbhvn.), som Valdemar havde skænket ham, havde A. befestet og derved styrket Landeforsvaret højlig; den tilfaldt nu Roskilde Stift. Han døde Skærtorsdag 21. Marts 1201 i Sorø og blev begravet smst. A. skildres som uanselig af Ydre, men imponerende ved Kløgt og Veltalenhed. Som hans Værk maa det i lang Tid saa gode Forhold mellem Stat og Kirke i Danmark betragtes. (Estrup: Absalon som Helt, Statsmand og Biskop. 1826. H. Olrik: Konge og Præstestand II. 1895). J. O. A.

Absalon, dansk Dominikanerprovincial, den anden i Rækken, fungerede som saadan 1241—61 og støttede Kongen i Kampen mod Ærkebiskop Jakob Erlandsen.

Abolution, Løssigelse fra Synder; se Skrifte-maal.

Abstinens, Afholdenhed; se Faste.

Abulfaradsch (Bar-Hebræus) blev født i den kappadokiske By Malatijah (Melitene) 1226. 1244 flyttede hans Fader, der var Læge, til Antiokia, og A. fulgte med ham. Efter at have fuldenst sine Studier levede A. en Tidlang ensom i en Hule, men derpaa rejste han til Tripolis i Syrien for at studere Retorik og Lægekunst. 1246 gjorde Jakobiternes Patriark ham til Biskop i Gubos i Nærheden af hans Fødeby; senere blev han Biskop i Lakabhin. Hans Deltagelse i de kirkelige Stridigheder voldte ham forskellige Vanskeligheder, men 1264 blev han udnævnt til Østens Mafrian, det vil sige, han fik Jurisdiktion over Kaldæa, Assyrien og Mesopotamien med Bolig i Takrit ved Tigris. Han døde 30. Juli 1286. Hans Skrifter, af hvilke de fleste ere skrevne paa Syrisk, nogle paa Arabisk, omfatte næsten alle Videnskaber. Mest bekendt er hans Fortolkning af Biblen (»Hemmelighedernes Skat«), forskellige grammatiske Arbejder og en syrisk Krønike.

Abuna (vor Fader) er Titlen paa den abessinske Patriark, der bor i Gondar. Han bliver valgt og salvet af Patriarken i Alexandria. Se Abessinsk Kirke.

A. C. = Augustana Confessio, se: Augsburske Konfession.

Acacius, se Akakios.

Acceptanter kaldtes de franske Biskopper og Præster, der paa Hertugen af Orléans's Befaling bojede sig for den pavelige Bulle *Unigenitus* af 1713; se Jansenisme.

Accidens, Derved fortaas i den aristoteliske og skolastiske Filosofi det, der ikke i og for sig

har Væren, men kun for saavidt det betegner en Tilstand eller Egenskaber ved Substansen.

Accidenser, tilfældige Indtægter ved et kirkelegt Embede. Se Præstelønning.

Accidentariere. I Modsætning til Matthias Flacius, der paastod, at Arvesynden var bleven substantiel i den faldne Menneskenatur, hævdede andre af Luthers Disciple (jvfr. Art. 1 i Konkordieformlen), at Arvesynden kun var accidentel, noget tilkommet, der ikke var blevet Menneskets Natur og Substans. Flacianerne kaldte dem, der havde denne Mening, Accidentariere; selv blev Flacianerne til Gengæld kaldt Substantianere.

Accommodation betyder Tillæmpning af Tale eller Færd efter de omgivende Personer og Forhold. Den sande A. har sin Grund i Kærligheden til Næsten, læmper sig efter dennes Standpunkt, begrænser sin Frihed eller paatager sig, hvad der ikke i og for sig er Pligt, for ikke at vække unødigt Anstød og vildlede svage Samvittigheder eller for desto bedre at kunne paavirke dem. Den har sine Grænser i Kærligheden til Sandheden og bør derfor ledsages af Bestræbelser for at lede til den rette Erkendelse af de paagældende Forhold. En Tillæmpning, som ikke kan forenes med Hævdelsen af de sande Principer, bliver en falsk Accommodation. Ligeledes er den forkastelig, naar den har sin Grund ikke i Kærlighedens, men i Egenkærlighedens Motiver, saasom Menneskefrygt eller Tragten efter Fordele. — Jesus læmpede sin Tale efter Disciplekens Fattæevne (Joh. 16, 12, 25), sin Adfærd efter herskende Skik for ikke at forarge (Mt. 17, 24 f.). Paulus læmper ligeledes sin Tale (1 Kor. 3, 1 f. smlg. Hebr. 5, 11 f.). I Rom. 14 og 1 Kor. 8 gives Grundsætninger for sand A. i Handlemaade. Om Apostelens egen Udførelse deraf se 1 Kor. 9, 19—23; Ap. G. 16, 1—3; 21, 17—26 og som Modsætning Gal. 2, 3—5 og 11—14. — Rationalismens Teologer udviklede en A.-Teori om Jesu og Apostlenes Lærevis, der tydede alt, hvad der ikke stemmede med den rationalistiske Tankegang, som bevidst Tillæmpning efter Jødernes religiøse Forestillinger i Datiden. Saaledes frigjorde man sig fra Kristentroens væsentlige Indhold med Bevaring af en formal Tro paa Kristi og Skriftens Ufejlbarhed. Konsekvensen heraf blev aabenbar Vantro og Teoriens Opgivelse. For den sande Tro er bevidst Tillæmpning hos Jesus og Apostlene efter det forkerte og usande utænkeligt; man sammenligne Steder som Joh. 14, 6; 1, 17; 18, 37; 15, 26; 16, 13; Ap. G. 20, 27; 2 Kor. 13, 8. Derimod beror det ikke paa A., men paa Aabenbaringens historisk-menneskelige Karakter, at de delte Datidens Anskuelse paa alle saadanne Omraader, som ikke direkte staa i Forbindelse med Aabenbaringens Formaal, at bane og kundgøre Vejen til Frelse. — I den rom.-kat. Kirke førtes der i det 17de og 18de Aarh. en Accommodationsstrid om den rette Praksis for Hedningemissionen, idet Jesuiterne udøvede den videstgaaende Tillæmpning over for hedenske Skikke i Kina og Indien, medens Dominikanerne, Fransiskanere og Lazarister bekæmpede denne Fremgangsmaade. Pavestolens Afgørelser vare snart for, snart imod Jesuiternes Praksis, indtil Benedikt XIV ved to

Buller af 1742 og 44 forbød al Sammenblanding med Hedningernes religiøse Skikke. A. S. P.

Acedia er en egen Form af klosterlig Melankoli, der ytrer sig som Slaphed og Lede ved alt aandeligt; Tomas fra Akvino regner A. blandt Døds synderne.

Acesius, se Akesios.

Achab, **Achaja**, **Achas**, se Ak.

Achelis, **Ernst Christian**, ref. Teolog, f. i Bremen 13. Jan. 1838, var først i flere Aar Præst, en Tidlang i Barmen, indtil han 1882 blev Prof. i praktisk Teol. i Marburg. Han var oprindelig en Discipel af R. Rothe, men har nærmet sig den Ritschlske Skole. Han har skrevet en Fortolkning til Bjergprædikenen (1875), en Afhandling om Luthers Psalms Af-fattelsestid (1884) og en større og mindre »praktisk Teologi.«

Achery, se d' Achery.

Achilli, **Giovanni Giacinto**, f. i Viterbo 1803, traadte ind i Dominikanerordenen og blev Prof., først i Viterbo, senere ved Minerva-Kollegiet i Rom. 1839 traadte han ud af Domingos Orden, og 1843 flygtede han til Korfu, hvor han gik over til Protestantismen. Fra Korfu rejste han til Malta og London, men 1848 var han paany i Rom, hvor han tog Del i Revolutionen. Senere kom han atter til England, og dér angreb han med stor Heftighed Romerkirken. Dér optraadte bl. a. Newman imod ham, men N.s Flyveskrift blev dømt af »the Queens Bench«. 1853 rejste A. til Amerika, hvor han døde. Fr. N.

Achrelus, **Daniel**, Søn af Prof. medicinae Erik A., fødtes 1644, promoverede 1672 til Magister i Aabo og blev derpaa Adjunkt ved det filos. Fakultet (1673). Han suspenderedes, da han i sine Skrifter udtalte sig forhaanende om Præsteskabet. 1679 blev han Prof. i Veltalenhed. Af hans mange Skrifter maa mærkes *Contemplationes mundi*, der fremsætter nye filosofiske Principer, vidt forskellige fra Tidens Skolastik. Han døde 23. April 1692. A. N.

Achrenius, **Abraham**, en af den ældre finske Pietismes Grundlæggere, f. 1 Febr. 1706 i Somero (Tavastland), Student i Aabo 1725, Præst 1730. Virkede som saadan i Pedersöre, som Bataljonsprædikant i Willmanstrand (1733) ved det dér garnisonerede Österbottens Regiment, siden i Esse. 1748 Slotspræst i Aabo, 1753 Sognepræst i Nousis, hvor han døde 1769. Sin dybere religiøse Vækkelse fik han i sin Studentertid ved Bekendtskab med Medlemmer af Familien Creütz, fremfor alt den bekendte Leder af den religiøse Vækkelse blandt de svenske Krigsfanger i Tobolsk, Majoren Carl Creütz, og hans Hustru Barbro Helena Wrede. A. synes i sine første Præsteaar at have staaet under Indflydelse af den Afart af Pietismen, som havde sine ekscenriske Repræsentanter i Gottfried Arnold o. fl. Et Udtryk herfor er hans Forkastelse af al saakaldt verdslig Literatur. Han opbrændte 1735 alle de ikke aandelige Digte, han havde forfattet. Som Præst i Esse blev han 3. Pinsedag 1745 under sin Prædiken greben af fanatisk Ekstase og sprang i Vejret paa Prædikestolen, saa at man saa hans Fødder over Pulten. Dette ansaa han selv for et særlig guddommeligt Under. Han nedlagde derpaa sit Embede og sluttede sig til den sektieriske

Bevægelse, en Afart af Pietismen, som dengang fremtraadte paa mange Steder i det egtl. Finland og Österbotten. Siden fik hans aandelige Retning en mere ædruelig Karakter i den Spenserske Pietismes Aand. Han ansøgte om atter at faa sit Præsteembede, hvilket bevilligedes ham. I sin senere Virksomhed, især som Præst i Nousis, udmærkede han sig ved dyb Fromhed og alvorlig Nidkærlighed for Guds Rige, i vide Kredse har han virket for Vækkelse af det religiøse Liv ved sine aandelige Sange (»Sions Sange«), som endnu ere i almindelig Brug blandt de vakte i Vestfinland, og ved en Mængde opbyggelige Skrifter paa Finsk og Svensk.

Hans Søn, **Anders A.**, f. 1745, Præst i Nousis 1778, død 1810, var, ligesom Faderen, poetisk begavet og varmt religiøst vakt i pietistisk Aand. Han har efterladt sig en Mængde aandelige Sange baade paa Svensk og Finsk, af hvilke sidste mange ere trykte i mangfoldige Oplag og brugte af den ældre finske Pietismes Tilhængere. Som sin Fader indtog han en ledende Stilling blandt Pietisterne. H. R.

Achterfeldt, Johan Heinrich, romersk-katolsk Teolog, f. 17. Juni 1788 i Wesel, blev 1817 Prof. i Moral i Bonn og 1830 Inspektør for det rom.-kat. Konvikt dér. Han udgav *Hermes's* efterladte Dogmatik og var en af denne Teologs mest fremragende Disciple. Paa Grund af sin Hermesianisme blev han suspenderet 1843 som Præst og afsat som Professor, men før sin Død igen taget til Naade.

Ackermann. 1) **Constantin A.**, d. 5. Okt. 1877, luthersk Teolog og Oberhofprediger i Meiningen, udgav den nye Meiningen-Salmehog, der betegnede et Fremskridt i positiv Retning. 2) **Leopold A.**, Augustiner i Klosterneuburg, og som saadan kaldet Petrus Fourerius, var i mange Aar eksegetisk Professor i Wien. D. 1831.

Acosta, Uriel (Gabriel), f. i Oporto 1594, tilhørte en portugisisk Adelslægt, der fra Jødedommen var gaaet over til Romerkirken. Selv var han opdraget i romersk-katolsk Kristendom, men Tvivl, først om Afadslæren, senere om hele Kristendommen, gav ham Lyst til at gaa over til Jødedommen. Da dette ikke kunde ske i Portugal, flygtede han, 25 Aar gl., til Amsterdam, hvor han blev optagen i den jødiske Menighed. Da han med stor Frimodighed dadelde de hollandske Jøders stive Vedhængende ved Overleveringen og deres aandelige Hovmod, og da han nægtede Sjælens Udødelighed og overtraadte Sabbatsbudet, blev han sat i Band af Synagogen, af dennes Ledere ført for den verdslige Øvrighed og anklaget for Ateisme og Fornægtelse af Udødeligheden. Efter 7 Aars Landflygtighed lod A. sig atter, med Iagttagelse af alle Former, men uden at have ændret sin Opfattelse, genoptage i den jødiske Menighed. Han døde 1647, maaske som Selvmorder. Han har efterladt sin Selvbiografi (paa Tysk i J. G. Müller, Bekenntnisse merkw. Männer von sich selbst, Winterthur 1793, II, 155 f.) og i vore Dage har K. Gutzkow gjort ham til Helt i en Novelle (Der Sadducäer von Amsterdam. 1834) og et Drama (Uriel Acosta. 1847). Fr. N.

Acquoy, Johannes Gerardus Rijk, f. i Amsterdam 3. Jan. 1829, Discipel af den hollandske Kirkehistoriker Moll, siden 1878 Prof. i Kirke-

historie i Leiden og Udgiver af »Archief voor Nederl. kerkgeschiedenis.« Hans Hovedværk er: »Het klooster te Windesheim en zijn invloed I—III (Utrecht 1875 f.).

Acree, se Akkon.

Acrelius, Israel, f. 25. Dec. 1714 i Øster-aaker Præstegaard i Roslagen, blev, efter et Studieophold i Upsala, 1743 Mag. i Filos. og Præst. Han afrejste 1749 til Amerika som Præst for Svenskerne i Pennsylvanien, og dér udøvede han en omfattende og nidkær Virksomhed, men maatte, da han ikke kunde taale Klimaet, efter 7 Aars Forløb vende tilbage til Sverig, hvor han i over 40 Aar var Præst i Fellingsbro i Vesterås Stift. D. 25. April 1800. Han har skrevet: »Beskrifning om de Svenska Församlingars förra och närvaranda tilstånd uti det så kallade Nya Sverige.« K. T.

Acta Martyrum, se Martyrakter.

Acta Pauli et Theclae, et apokryfisk Skrift, der er Kilden til den i det 3. og 4. Aarh. alm. udbredte Tekla-Legende. Skriftet er overleveret ikke blot paa Græsk, men ogsaa i latinsk, syrisk, arabisk og oldslavisk Oversættelse. At det i væsentlig samme Form forelaa allerede for Tertullian, er overvejende sandsynligt, men dog endnu ikke alm. anerkendt. Forfatteren var efter Tertullian en lilleasiatisk Presbyter, som, da han vedgik sit Forfatterskab, blev afsat fra sit Embede, skønt han erklærede at have skrevet det af »Kærlighed til Paulus«. Hieronymus tilføjer, at Presbyteren maatte staa til Regnskab for selve Apostelen Johannes; men Paalideligheden af denne Bemærkning er meget tvivlsom. Sandsynligt er det dog, at Tekla-Akterne hidrører allerede fra første Halvdel af 2. Aarh. Deres Tendens er Jomfruelighedens Forherligelse ved Teklas Eksempel i Tilknytning til Pauli Udtalelser 1 Kor. 7. Hæretiker er Forf. ikke, men det paulinske Evangeliums Nerve har han heller ikke erkendt; hans Kristendomsopfattelse berører sig med de »apostoliske Fædres«. Beretningen om Paulus (der befinder sig paa sin første Missionsrejse) og Tekla (en fornem ung Pige fra Iconium, der forlader alt for at følge Apostelen og udholder alt for at tjene Gud i det jomfruelige Liv) er vistnok væsentlig en fri Digtning. Tilknytning søger den navnlig i Ap. G. og 2. Tim.; den forstaar desuden at indflette virkelig overleverede profanhistoriske Træk. (Schlau, Die Acten d. P. u. d. Th., Leipz. 1877. Zahn, Geschichte des neutestl. Kanons II, 892 f.). L. B.

Acta Pilati eller Gesta P., et apokryfisk Skrift, der fortæller om Jesu Forhør og Domfældelse, hans Korsfæstelse og Opstandelse. Overleveret er Skriftet i en dobbelt græsk Recension og desuden i latinsk og koptisk Oversættelse. Det grunder sin Beretning paa de 4 kanoniske Evangelier, men indarbejder ogsaa forskellige apokryfe Overleveringer, som det delvis har tilfælles med Petrus-Evangeliet. Den yngre græske Recension omfatter ogsaa en meget ejendommelig Skildring af Kristi Nedfart til Dødsriget; men denne er ingen oprindelig Bestanddel af Skriftet. Forfattet er Pilatus-Akterne (hvis ældre græske Redaktion hidrører fra Beg. af 5. Aarh.) sandsynligvis omkring Midten af 4. Aarh. Deres Formaal er at godtgøre Jesu Uskyld og hans Opstandelses Virkelighed ved

slaaende Beviser, og de har vistnok været bestemt til at modvirke og fortrænge de hedske Pilatus-Akter, som under den gallerianske Forfølgelse blev sat i Omløb og efter Kejser Maximins Befaling endog lærtes udenad i Skolerne. Imidlertid er det ikke udelukket, at vore A. P. hviler paa et ældre Forarbejde (jvf. navnlig Berøringerne med Petrus-Evangeliet). Da allerede Justinus forudsætter, at der i det kejserlige Arkiv fandtes officielle Akter, vedrørende Jesu Proces, og Tertullian omtaler en Indberetning til Kejseren fra Pilatus selv (muligvis identisk med det i Acta Petri et Pauli optagne Brev fra Pilatus til Claudius), har Formodningen om ældre kristelige Pilatus-Akter intet usandsynligt ved sig. (Lipsius, Die Pilatus-Akten. Kiel, 2. Aufl. 1886).

L. B.

Acta Sanctorum er Titlen paa et bindstærkt Værk, der indeholder en kritisk Samling af Helgenkrøniker og Helgenlegender, ordnede maanedsvist efter vedkommende Helgens eller Helgenindes Festdag. Planen til Værket stammer fra Jesuiten Heribert Rosweyde, d. i Antwerpen 1629. Efter hans Død overtog hans Ordensbroder Joh. Bolland (d. 1665) i Forening med 2 andre Jesuitter, Gotfried Henschen (d. 1681) og Daniel Papebroch (d. 1714) Fortsættelsen. I det 18. Aarh. blev Arbejdet, selv efter at Jesuiter-Ordenen var ophævet, fortsat, saaledes at der indtil 1794 forelaa i alt 53 Folio-bind, som gik til Midten af Okt. Maaned. Efter Belgiens Indlemmelse i den franske Republik maatte »Bollandisterne« flygte, og Værkets Udgivelse standse da, indtil den belgiske Regering besluttede at understøtte Fortsættelsen. 1845 udkom et Bind, der meddelte Helgenkrønikerne til 15. og 16. Okt., og senere er Arbejdet ført videre, saa at det nu er naaet til Begyndelsen af Nov. Blandt de nyere Bollandister maa især nævnes Vandermore, V. de Buck, Karl de Smedt, Josef de Backer og Josef von den Gheyn.

Længe før Bollandisternes Tid forelaa der Samlinger af Helgenkrøniker. I Oldkirkens Dage havde Mænd som Rufinus, Palladius, Theodoretos og andre sammenstillet berømte Asketers Levnedsskrivelser til opbyggelig Læsning, og ogsaa i Middelalderen blev der forfattet en stor Mængde Levnedstegninger af hellige Mænd og Kvinder. Hver af de store Munkeordener fik i det 17. Aarh. Samlinger af deres Ordens Helgenkrøniker, og ogsaa enkelte Lande have deres »Hagiologier«, saaledes England, Frankrig, Spanien, Baiern osv. Om de danske Helgener se H. Olrik, Danske Helgener (1893-94); om de norske L. Daas, Norges Helgener (1879); om de svenske C. Rosenberg, Nordboernes Aandsliv II (1880) 365 f. 579 f. og Hymnerne i G. E. Klemming, Sancti Suecæ (1885).

Fr. N.

Acton, Lord John Emmerich Edward Dalby-, liberal rom. Katolik. f. 1833 i Napoli, er en Sønnesøn af Ferdinand IV af begge Siciliernes Førsteminister og en Datter søn af Hertug Emmerich Joseph af Dalberg. 1850 kom A. til München, i Huset hos Döllinger, til hvem han blev nøje knyttet. 1859 blev han Parlamentsmedlem for en irsk Kreds. 1861 grundede han »Home and foreign Review«, og da den var ophørt, et Par andre Tidsskrifter, der vare Organer for Anti-

Ultramontanismen i England. 1869 blev han Medlem af Overhuset som Baron af Aldenham, og kort efter rejste han til Rom, hvor hans Salon under det vatikanske Kirkemøde var et Samlingssted for Oppositionen mod Ufejlbarhedsdogmet. Fra Rom sendte han og et Par Venner til »Augsb. Allg. Zeitung« nogle »romerske Breve«, der siden blev samlede og ere en vigtig Kilde til Konciliets Historie. 1871 skrev han »Zur Gesch. des vatican. Concils«. 1895 blev han Prof. i den nyere Historie i Cambridge.

Fr. N.

Actus forensis. Efter luthersk Lære er det syndige Menneskes Retfærdiggørelse for Gud en guddommelig Domsakt, i Kraft af hvilken Synderen paa Grund af Kristi Fortjeneste, som tilegnes i Troen, bliver erklæret for retfærdig. Romerkirken opfatter derimod Retfærdiggørelsen som en fysisk Handling (*actus physicus*), en Indgydelse af Retfærdighed.

Ada, Kainites Lameks ene Hustru, Moder til de opfindsomme Brødre Jabal og Jubal, til hvem Indførelse af Teltboliger, Fædrift og musikalske Instrumenter henføres (1 Mos. 4, 19).

Adada, By i Juda Stamme (Jesva 15, 22).

Adaja, Fader til den retfærdige Kong Josias's Moder, Jedida, (2 Kong. 22, 1).

Adalbert, Ærkebisp af Hamburg-Bremen, f. o. 1000, d. 1072, gennemgik Domskolen i Halberstadt og begyndte den kirkelige Rangstige lige fra Subdiakonaten. Tjente muligvis 1044 Henrik III som italiensk Kansler. 15. April 1045 overdrog denne ham i Aachen Ærkebispedømmet Hamburg; den højtidelige Ordination besejrede 12 Bisper. A.s ædle Skikkelse, hans Aandslivlighed, Veltalenhed, ulastelige Vandel rostes meget; han var af grevelig Æt og brammede med sit Slægtskab med det græske Kejserhus. Hans Forfængelighed og Overmod vakte ham dog snart Fjender. 1046 afviste han et Tilbud om Pavekronen for at udvikle en travl Virksomhed i sin Provins. Til Ørkenøerne, Island og Grønland naaede Missionen, Bispedømmernes Antal øgedes, og 1063 udmævnte Leo IX ham til pavelig Vikar og Legat efter Bonifatius's Forbillede. Bremen skildredes dengang som et andet Rom, hvor Pilegrimme flokkedes. Medens den vendiske Mission organiseredes uhindret, mødte A. imidlertid efter Magnus d. godes Død Modstand i Norden. Sverigs Mission var endnu vaklende; i Norge brød Harald Haardraade sig ikke om den fjærne Kirkefyrste, og Sven Estridsen, hvis ukononiske Ægteskab A. havde opløst, lagde Planen til den danske K.s Selvstændighed. Disse Tanker mødte A. med den stolte Plan om Oprettelsen af et nordisk Patriarkat i Hamburg. Hans Fordringer greb imidlertid ind i Mainz's Interessessfære og traadte hindrende i Vejen for den pavelige Politik. Leo IX afviste derfor Planen, og Spørgsmaalet om et Ærkesæde i Danmark blev ogsaa lagt til Side. I Tyskland spillede A. en meget vigtig Rolle. Fra første Færd havde han Fjender i de sachsiske Hertuger (Billungerne), der efter Henrik III's Død endogsaa plyndrede hans Besiddelser. Men 1063 steg hans Magt. Trods Modsetningen til den asketiske Anno af Køln blev han Medformynder for Henrik IV. A. forpurrede et Romertog, tvang Billungerne til Skadeserstatning, fik store Len og Abbedierne Corvey og

Lorsch. 1065 stod han som Tysklands mægtigste Mand og optraadte ogsaa fordringsfuldt i Norden. 1066 ændredes Stillingen pludselig ved en Sammensværgelse imod ham. Hans pragtfulde Hofhold, Klosterudsigelser og Overmod vakte en Storm imod ham. Han skiltes med Magt fra Kongen, drog til Bremen, hvor han maatte købe Opholdet af Billungerne ved at forlene dem med sine Besiddelser. Ulykkerne øgedes, idet en hedensk Reaktion ødelagde Missionsarbejdet i Venden, og Hamburg jævnedes med Jorden (1071—72). A. kom vel atter til Magt ved Kongens Hjælp, ja genoptog endog Patriarkatstanken (Sammenkomst i Lüneburg med Sven Estridsen 1071), saa Smigrere begyndte at give ham Titlen; men allerede i Marts 1072 døde han i Goslar, overrasket midt i politisk Arbejde. A. fandt en udmærket Biograf i Adam af Bremen (3. Bog).

J. O. A.

Adalbert af Magdeburg, Erkebisp 968—981, var født Lothringer og en Tid Munk i St. Maximin ved Trier. Erkebispen af Mainz indviede ham 961 til Bisp, da Storfyrstinde Olga af Kijev havde udbedt sig en vesterlandsk Kristendomsforkynder. Han udrettede dog intet i Rusland, og vendte efter store Farer hjem næste Aar. 966 blev han Abbed i Weissenburg i Elsass, 968 den første Erkebisp i Magdeburg, der nærmest var beregnet paa Missionen blandt Venderne hinsides Elben. Her virkede A. utrættelig til sin sidste Visitatsrejse 981. Han holdes for at være Forfatter til en Fortsættelse af Reginos Krønike (907—67), der er skrevet i Klostret St. Maximin.

J. O. A.

Adalbert af Prag, Preussernes Apostel, Martyr, f. o. 950, d. 23. April 997, var af mægtig bøhmisk Æt, beslægtet med de bayerske Arnulfinger og Ottonerne. Hans slaviske Navn var Vojtjeh. Efter en stræng Barndomsopdragelse kom han til Magdeburg, hvor den berømte A. (se ovenfor), hvis Navn han antog, konfirmerede ham. 981 var han atter i Prag, og rystet ved Bispens Sjelkamp paa Dødslejet, blev han pludselig greben af Verdensforagt. A. blev dennes Efterfølger 982, men hans Bestræbelser for at fremme Askese og Celibat gjorde ham snart forhadet. Selv længtes han efter Klosterstillehed. Paa en Rejse til Italien klostergav han sig o. 990 i St. Alexius paa Aventinerbjerget i Rom. O. 993 nødte Paven ham til at vende hjem; men Stillingen var uforandret. A. missionerede lidt i Ungarn, men forlod o. 995 sin Post og drog til Rom, sønderknust over Mordet paa 4 Brødre, der mistænktes for Forræderi. Paven bød ham atter vende tilbage, men da han blev haanlig afvist i Bøhmen, vendte han sig til Preussen. Fra Danzig drog han til Samland, hvor han snart fandt Martyrdøden. Hans Lig blev bragt til Gnesen.

J. O. A.

Adaldag, Erkebisp af Hamburg-Bremen 937—988, var af fornem Æt. Han blev først Medlem af Dronning Matildes Hofkapel, derefter Otto I's Kansler og Kannik i Hildesheim, og 937 Unnis Efterfølger i Hamburg. Som saadan bragte han atter Stiftets Sag paa Fode. Hovedvægten blev nu igen lagt paa Hamburg, og Bremen blev løst fra Kölns Overherredømme. Missionsorganisationen fremmedes i Danmark ved Indsættelsen af Bisper i Slesvig, Ribe og

Aarhus (o. 946) og A. kunde saaledes paa Kirkemødet i Ingilsheim 948 optræde med Lydbiskopper (Suffraganer). Da Kong Harald Blaatand lod sig døbe, bredte Kristendommen sig over hele Danmark; den vandt desuden Terræn i Norge og naaede Island. Vender-Missionen sikredes ved Bispesædet i Starigard (Oldenburg), og der blev bygget Klostre. Otto I gav Stiftets Ejendomme Immunitet, og 948 løste Agapitus's Bulle Bremen fra Suffraganforholdet til Köln. Erkebiskop Bruno, Kejserens Broder, maatte siden bøje sig for Afgørelsen, som A. dog fremmede ved falske Dokumenter. 961—2 ledsagede A. Kongen til Italien, overværede Oprettelsen af Kejserdømmet af den tyske Nation og de vigtige Kirkeforsamlinger. Den ene, afsatte Pave blev overgivet til hans Bevogtning i Hamburg. Senere oplevede A. Otto II's Tog til Danmark, Harald Blaatands voldsomme Død, den hedenske Reaktion og Venderne Hærgningstog mod hans tyske Besiddelser. D. 28. April 988.

J. O. A.

Adalgar, Munk i Corvey, havde længe varetaget Erkebiskop Rimberts Forretninger og blev 888 hans Efterfølger i Hamburg-Bremen. Pave Nikolaus I's Bulle om Bremens Selvstændighed benyttede han mod Kölnersædets Fordringer, men en Synode i Frankfurt, Pavens Kendelse og en Gudsdom i Tribur (895) gik ham imod, og han fik kun Tilladelse til at bære Palliet nord for Elben. For den nordiske Mission udrettede han intet væsentligt; Vikingetogene bragte Forstyrrelse i alt.

J. O. A.

Adelhard, Abbed i Corbie, f. 751, d. 21. Jan. 826, var en Fætter til Karl d. store. Da denne forstødte sin første Hustru, tørnede han sammen med A., der blev sendt til Corbie. Siden blev A. Abbed dér, og Karl brugte ham som Rigsforstander for Sønnen Pepin i Italien (781) og lyttede ofte til hans Raad. Ludvig den fromme forviste ham til Øen Noirmoutiers, men 821 blev han forsonet med Kejseren, og han virkede derpaa ivrig for Missionsarbejdet, især ved Opdragelse af sachsiske Adelsbørn i Corbie og ved Grundlæggelsen af Datterklostret Ny-Corvey (berømt ved sin nordiske Mission, Ansgar). Radbertus Paschasius beskrev A.s og Broderen Vala's Levned. A. forfattede selv en Beskrivelse af Karl den stores Hofholdning, nu kendt i Hincmars Uddrag.

J. O. A.

Adalja (Ester 9, 8), en af Jødefjenden Hamans 10 Sønner, som de truede Israeliter tog Hævn over.

Adam (3: Menneske), det første Menneske, var efter Fremstillingerne i de 2 første Kapitler af 1 Mos. (jvfr. 1 Kor. 11, 8 f.; 1 Tim. 2, 12), Skabnings Krone, dannet af Jordens Støv, men tillige delagtig i Guds Aand (jvfr. 1 Kor. 15, 45 f.), skabt i Guds Billede, efter Guds Lignelse. Han blev Stamfader til hele Menneskeslægten (jvfr. Ap. G. 17, 26). Om hans Fald fortæller 1 Mos. 3 (jvfr. 1 Tim. 2, 14). Efter 1 Mos. 5, 37 blev han 930 Aar gl. I den apokryfe Visdoms Bog (10, 1) siges der, at Visdommen drog »Verdens Fader« op af hans Fald og gav ham Kraft til at herske over alle Ting, og Kirkens ældste Fædre (t. E. Irenæos) mente, »at det sømmede sig, at det første Menneske, som Gud havde skabt, og hvem Frelsere blev forjættet, selv blev frelst.«

Paulus kalder Kristus »den anden A.« og opstiller ham som et Modbillede til den første A. (2 Kor. 5, 14; Rom 5, 12; 1 Kor. 15, 21 f. 45 f.). — I Talmud skildres A. som kæmpestor og himmelhøj, indtil Gud efter Syndefaldet lagde sin Haand paa ham og gjorde ham lille. I de saakaldte »Adamsbøger«, blandt andre i den æthiopiske (overs. af Dillmann, Göttingen 1853) skildres de første Menneskers Liv med østerlandsk Fantasi. — I den gl. Kirkes Kunst, paa Katakombemalerier, Sarkofager, Guldglas og skaarne Stene, fremstilledes ofte baade A.'s og Evas Skabelse, Syndefaldet, Uddrivelsen af Paradiset og Forfættelserne, til dels som Symboler, der skulde indskærpe religiøse og sædelige Sandheder. Senere have Kunstnere som Lukas Cranach, Rafael (i Vatikans Loggiaer) og Michelangelo (i det sextinske Kapel) givet berømte Fremstillinger af A.'s Skabelse og Fald. Se Enhed, Menneskeslægten.

Adam (Josva 3, 16), By i Nærheden af Jordan, Nord for Jeriko. Vulgata skriver Navnet Adom.

Adam af Bremen, berømt tysk middelalderlig Kronikeskriver, hvis Værk om »de hamburg-bremiske Ærkebispers Historie« (overs. paa Dansk af P. W. Christensen 1862) er forfattet i endelig Form mellem 1072 og 75. Det er den vigtigste Kilde til Nordens Historie i den Tid, da Kristendommen udbredtes dér. A.s eget Liv er ret ukendt; 1067 blev han indkaldt af Ærkebiskop Adalbert af Bremen som Kannik og Lærer ved Domscholen. Han søgte personlig Stof til sit Arbejde i Danmark, hvor Sven Estridsen gav ham vigtige Oplysninger. Ligesaa benyttede han skriftlige Optegnelser og Dokumenter fra Ærkesædets Arkiv og øste tillige af den mundtlige Overlevering. Betydningsfuldt var hans personlige Forhold til den store Adalbert. A. var vel bevandret i Kirkefædrene og i klassiske Værker, og han tog Sallust til Forbillede. Han fortæller i Reglen tørt og kort; hvor Begivenhederne ligge hans egen Tid nær, bliver han dog fylligere. I Regelen er han paalidelig og upartisk. De 3 første Bøger give den egl. Historie; den 4de tilføjer en geografisk-historisk Skildring af de nordiske Lande. Siden føjede han og andre en Del Noter til Værket. Det blev først udgivet af A. S. Vedel (Kbh. 1579) efter et Haandskrift i Sorø; nyere kritisk Udgave ved Lappenberg i Pertz: *Monumenta Germaniae* (i Haandudgave Hannover 1876). J. O. A.

Adam af Fulda, en musikalsk Forf. fra Overgangen mellem det 15. og 16. Aarh., af hvem vi have en lat. Afhandl. »om Musiken« og en 4-stemmig Motet: *O vera lux et gloria*.

Adam af St. Victor, en Kannik i Abbediet St. Victor i Paris, levede i den sidste Halvdel af det 12. Aarh. og var en af Middelalderens betydeligste Hymnedigtere. Man til lægger ham en stor Mængde Sekvenser, og om end kun en Del af disse virkelig skyldes A., er det sikkert, at Sekvensdigtningen ved ham fik et nyt Opsving. Hans Sekvenser findes i Léon Gautier, *Oeuvres poétiques d'A. de St. Victor I—II.* (Paris 1858).

Adam, Melchior, Schlesier af Fødsel, reformert af Konfession, d. 1622 som Rektor i

Heidelberg, har i 5 Bind skrevet 136 Biografier af Lærde, væsentlig Teologer og Tyskere. I anden Bog skildres dog 20 udenlandske Teologer.

Adama (Josva 19, 36), By i Naftalis Stamme, S. for Genesaret Sø, V. for Jordan.

Adamantius, se Origenes.

Adami-Nekeb (Josva 19, 33), By ved Stammen Naftalis Vestgrænse.

Adamianere eller **Adamiter** er Navnet paa forskellige Sekter. Fl. af Kirkefædrene tale om nogle usædelige gnostiske Adamiter, der i 2. og 3. Aarh. nøgne skulde have holdt Gudstjeneste under Jorden; men om disse A. have været til udenfor Hæresiologernes Fantasi, er ikke sikkert. Senere beskyldte man Katarerne, Valdesierne og den frie Aands Brødre og Søstre for at føre et lignende »paradisisk« Liv, og blandt Husiterne var der et Parti, der kaldtes A. Det var yderligt gaende Taboriter, der helt vilde bryde med den rom. Kirke og gennemføre deres Sag med Vold. Men hvorvidt disse Taboriter virkelig have gjort sig skyldige i adamitiske Orgier, er mere end tvivlsomt. Dernæst bruges Navnet om nogle nederlandske Gendøbere, der o. 1580 optraadte med Krav om, at den, der vilde optages i deres Sekt, skulde klæde sig helt af i Menighedens Paasyn som Tegn paa den paradisiske Uskyldighedstilstand, der raadede iblandt dem. Den nederlandske Gendøber David Joris, der paastod, at Undertvingselse af Skamfølelsen og fuldstændig Nøgenhed fremmede Fuldkommenheden, regnes ogsaa ofte til A. 1849 fremtraadte der endelig i det østlige Bøhnen (i Chrudimerkredsen ved Leitomischl o. fl. St.) en adamitisk Sekt, der vilde leve i Ejendomsfællesskab og Kvindefællesskab; den blev Genstand for en streng Forfølgelse. Fr. N.

Adamnan, den 9de Abbed for det skotske Kloster paa Øen Iona, var en Slægtning af den hl. Colum, hvis Levned han har skildret (overs. af J. T. Fowler, London 1895). Desuden har han, efter den galliske Biskop Arculfus Fortællinger, meddelt en Beskrivelse af de hellige Steder (overs. af J. R. Macpherson. London 1889), som Beda satte stor Pris paa. A. var født i det nordvestlige Irland o. 625; han døde i sit Kloster 23. Sept. 704. Paa en af sine Rejser havde han lært den Tonsur og Paaskeberegning at kende, som Angelsaxerne havde faaet fra Rom, men han stræbte forgæves efter at faa sine Munke til at forlade de fædrene Skikke og følge ham paa disse Punkter.

Adams. 1) William A., amerikansk Præst, f. i Connecticut 25. Jan. 1807, d. 31. Aug. 1880. 1831 blev W. A. Præst ved Kongregationalistkirken i Brighton i Massachusetts; 1834 kom han til New York som Præst for en presbyteriansk Menighed, der byggede en K. til ham. Ved den virkede han i o. 40 Aar, indtil han 1873 blev Præsident for *Union Theological Seminary* i N. Y. og tillige Prof. i kirkl. Veltalenhed og Pastoralteol. I denne Stilling virkede han ved sin bredkirkel., antikonfessionelle Tænkemaade for Tilnærmelse mellem de forskl. Denominationer. Efter en Prædiken, han holdt om Arbejdsgiveres Pligter over for deres Arbejdere, blev *Young Men's Christian Association* of N. Y. dannet i hans Studerevervelse. — 2) William A., engelsk Præst,

f. 1814, d. 1848, blev 1840 Præst ved St. Peters in the East i Merton, men Brystsyge tvang ham til at opgive sit Embede, hvorpaa han flyttede til Øen Wight. Der skrev han, med Døden for Øje, sine »Sacred Allegories«.

Adar, Israeliternes 12. Maaned, hovedsagelig svarende til vor Marts.

Adasar el. Adasa, en By, N. for Jerusalem paa Vejen til Sikem, berømt ved Judas Makka-bæers Sejr over Nikanor 161 f. Kr. (1. Mak. 7).

Adbeel (1 Mos. 25, 13), ismaelitiske Stamme-høvding.

Addan (Esra 2, 59), en babylonisk By, hvorfra Israeliter vendte hjem til Jerusalem.

Addar (1 Krøn. 8, 3), Israelit af Benjamins Stamme.

Addar el. Hazar-Adar (4 Mos. 34, 4; Josva 15, 3), en By ved Judas Sydgrænse.

Addi (Luk. 3, 28), en af Jesu Stamfædre.

Addison, Joseph, engelsk Digter og Apologet, f. 1672, d. 1719, har efterladt sig Udkast til et stort Forsvarsskrift »om den kr. Religions Sandhed«, der skulde udvikle de historiske Grunde for Troen paa den kr. Aabenbaring.

Ad Dominici Gregis custodiam. Leo XII's Bulle af 11. April 1827, hvorved Bispedømmerne i den øvre-rhinske Provins oprettedes.

Addan, en Israelit efter det babylonske Fangenskab (Esra 2, 59; jvfr. Neh. 7, 61).

Adeodatus. 1) Dette Navn, der betyder »Guds Gave«, har Kirkefaderen Augustins Son. — 2) A., Pave 672—76, var en Ven af Munkene og tog Del i den monoteistiske Strid. Han var den første Pave, der begyndte sine Breve med Formlen: *Salutem et apostolicam benedictionem* (Hilsen og apostolsk Velsignelse). Da en tidligere Pave (Deusedit 615—18) bærer et Navn, der betyder det samme, kaldes A. stundum Adeodatus II.

Adhemar af Puy, der hørte til den bekendte Slægt Monteil, fulgte først den militære Løbebane, men blev senere Præst og Biskop i Puy. Efter Pave Urban II's vældige Korstogsprædiken paa Kirkemødet i Clermont (1095) var han den første, der tog Korset, og han blev straks udnævnt til pavelig Legat paa Toget, ligesom han ogsaa ved sin Nidkærlighed bidrog mægtig til at vække Begejstringen for det 1ste Korstog. I Spidsen for en talrig Skare Præster og Krigere fra Sydfrankrig drog han sammen med Grev Raimond af Toulouse til Konstantinopel, og i Lilleasien, hvor han udmærkede sig i flere Kampe, genoprettede han den forfaldne Mandstugt i hele Korshæren, der talte 600,000 Mand. Da denne af Sultan Kerboga var indesluttet i Antiochia, og en Panik var udbrudt ved Rygtet om, at alle Fyrsterne vilde søge at frelse sig ved Flugt, beroligede A. de ængstelige Masser, hvortil Fundet af den hellige Lanse (rimeligvis et »front Bedrag« af en Præst) ydede ham en fortrinlig Hjælp, og skaffede Korshæren en stor Sejr. Han døde kort efter, 1. Aug. 1098. K. T.

Adiafora. Fra gammel Tid har det været et omstridt Spørgsmaal blandt Morallærerne, om der gives Handlinger eller Forhold, der ere saa ubetydelige, at de falde ganske udenfor Sædeloven, og hvor det altsaa staar enhver frit for efter eget Godtykke at handle paa den ene eller den anden Maade. Saadanne be-

tegner man med Navnet Adiafora (af α privativum og $\delta\iota\alpha\phi\epsilon\rho\omega$, gøre Forskel) eller ligegyldige Handlinger. Allerede Oldtidens Stoikere syslede meget med dette Spørgsmaal, dog i en noget anden Retning. De anvendte nemlig ikke dette Begreb paa visse Handlinger eller Forhold, men derimod paa Livsgoderne. Af deres abstrakt idealistiske Livsanskuelse fulgte nemlig, at de kun erkendte det gode eller Dyden som sandt og virkelig — i Forhold til den var alt andet væsensløst og værdiløst. Den sande Vismænd vilde derfor kun stræbe efter Dyden, derimod vilde alle ydre Livsgoder være ham ligegyldige, adiafora. Sundhed eller Sygdom, Rigdom eller Fattigdom, Berømmelse eller Vanry vilde alle være lige gode for den vise, naar han blot vidste sig i Besiddelse af Dyden. Som saa mange andre stoiske Lærdomme kunde denne Opfattelse dog ikke gennemføres i al sin ideale Stræng-hed. Man erkendte, at visse ydre Livsgoder i alt Fald delvis kunne være en Betingelse for den sædelige Handlen og derved fremme den, f. E. Sundhed, Ære, Velstand, medens Manglen af dem kunde lægge Hindringer i Vejen for den sædelige Handlen, f. E. Fattigdom, Sygdom. Man opstillede derfor tre Klasser af Adiafora: attraaværdige Adiafora, forkastelige Adiafora og endelig de egentlige Adiafora. Disse sidste havde da slet intet med Dyden eller den sædelige Handlen at gøre (f. E. om man har mørkt eller lyst Haar).

Kristendommen maatte med sin dybe og inderlige Livsopfattelse bringe Spørgsmaalet frem paany. Dog fulgte det af hele den Maade, hvorpaa Evangeliet forkyndtes, at Spørgsmaalet ikke fremkom i Form af abstrakte Teorier, men som praktiske Problemer. Vi træffe det berørt i Paulus's Breve, saaledes i Romerbrevets 14 Kapitel, endnu stærkere i 1 Kor. 8 og 10 Kap., hvor der er rejst Spørgsmaal om, hvorvidt de Kristne kunne købe og spise det Offerkød, der solgtes paa Torvet, som almindeligt Kød. Idet Paulus stiller dette frit for enhver, erklærer han det for et Adiaforon. Men herved bliver hans Betragtning ikke staaende; han standser ikke ved det blotte Retsspørgsmaal, hvorefter Fortæring af det paa Torvet købte Offerkød maa erklæres for et Adiaforon, men han fører det videre frem for Kærlighedens Lov. Og saa kommer han til det modsatte Resultat: det er ingenlunde ligegyldigt, Adiaforon, om den enkelte spiser af det hedenske Offerkød, naar hans svagere d. e. mindre indsigtsfulde Broder tager Forargelse deraf og muligvis derved kunde røkkes i sin kristelige Tro, ja maaske endog bringes til Frafald fra den. Medens saaledes Begrebet Adiaforon, betragtet fra Abstraktionsens Højder, antager et saadant Rumfang, at Apostelen endog har udraabt: »Alt er mig tilladt« (1 Kor. 10, 23), saa svinder det i den Grad ind, naar det bringes i Forhold til Livets Virkelighed og bedømmes fra Kærlighedens Standpunkt, at det tilsidst bliver til intet og slaar over i sin Mod-sætning: »Intet er mig tilladt« (1 Kor. 9, 12; jfr. 2 Kor. 5, 14).

Den følgende Tid optog dog ikke Spørgsmaalet paa ny. Middelalderens Kirke var hildet i en altfor udvortes Betragtning af Evan-

geliet som *nova lex*, til at den kunde give Rum for en saa dybsindig Betragtning som den, Apostelen havde gjort gældende. Vel disputerede Thomister og Scotister, om der gives sædeligt ligegyldige Handlinger (de første benægtede det, medens Scotisterne paastod det), men dette var dog kun logiske Tankeøvelser; derimod maatte Problemet atter komme frem ved Evangeliets Fornyelse gennem Reformationen, om ikke lige straks saa dog som Følge af dennes dybere Lovopfattelse. Den første Gang skete dette dog paa en mere indskrænket Maade i Sager vedrørende Gudstjenestens Ordning, hvorved den saakaldte adiaforistiske Strid opkom 1548 (se nedenfor).

Til en mere omfattende Betragtning fører Pietismens heftige Stridigheder med de lutherske-ortodokse Teologer om Helliggørelsen. Spener og hans Venner krævede, at denne skulde strække sig over hele Livet: hvert Øjeblik i en Kristens Liv har sin alvorfulde Betydning, og der er intet saa ringe og ubetydeligt, at det kan falde udenfor Helliggørelsen og dermed udenfor Sædelæren. Ud fra dette Synspunkt forkastede de adskillig Spøg og Leg, hvilket man hidtil havde anset for uskyldig og tilfældelig Tidsfordriv. Fornemmelig gjaldt denne Fordømmelse Kortspil, Tobaksrøgning, Dans, Concert og Teater. De ortodokse-lutherske Teologer erklærede derimod alt dette for uskyldige Mellemting, Adiafora, som faldt ind under et Kristennes Frihed, og som ingen havde Ret til at forbyde ham. For at hævde denne Frihed gik de saa vidt, at de paa Trods røg Tobak og spillede Kort for at vise, at de vare gode lutherske Kristne og ikke Sværmere eller Hængehoveder. Pietisterne havde Ret i Hævdelsen af det ideale Livssyn, som vil drage hele Kristenlivet ind under Helliggørelsen, men deres Fejl bestod i en altfor udvortes Lovopfattelse i Forening med et overmaade begrænset Livssyn, der manglede Forstaaelse af alt, som ikke har et umiddelbart religiøst Præg. Den ortodokse Opfattelse var nu rigtignok lige saa overfladisk og udvortes, idet visse Forhold i Livet efter dens Opfattelse faldt ganske udenfor Loven. Imidlertid havde dog Pietismen den evangeliske-lutherske Opfattelse og den nordiske Frihedsfølelse saa meget imod sig, at det ikke lykkedes den at gennemføre sin Rigorisme i de brede Folkemasser. Alligevel er dens snævre Livssyn paa ny blevet optaget og fremmet af den danske saakaldte »Indre Missions« Tilhængere, der udtale ganske det samme Anatem over Dans, Kortspil og Teater og finde et af Kendetegnene paa, at man er et sandt Guds Barn deri, at man afholder sig fra al saadan »Ugudelighed«.

Striden mellem Pietister og Ortodokse bragte saaledes ikke Spørgsmaalet om Adiafora til nogen dybere Afslutning. Dette skete først med Schleiermachers aandfulde Undersøgelse af Pligtbegrebet, der bragte ham til det Resultat, at alt i den Kristnes Liv, selv de ringeste og ubetydeligste Handlinger falde ind under Kærlighedsloven, hvorefter alle Adiafora ganske bortfalde. Imidlertid driver Schleiermacher med sin ensidige Hævdelse af Individualitetens Autonomi Sagen paa Spidsen, og henfalder til en sædelig Determinisme, hvorefter hvert enkelt

Moment i Handlingen er bestemt med en ufravigelig Nødvendighed. Schleiermacher oversaa, at det samme Maal kan naas ad forskellige Veje og med forskellige Midler, og herved aabnes et Spillerum for den individuelle Frihed, som efter eget Godtykke kan vælge det ene eller det andet Middel.

Resultatet bliver da, at der ikke vil kunne opstilles Adiafora i den Forstand, at enkelte Handlinger eller Tilstande skulde falde helt udenfor Sædeløven, naar denne opfattes i sin fulde Dybde og Omfang som Kærlighedsloven. Derimod bliver der i den sædelige Handeln et adiaforistisk Moment, idet den samme Handling vil kunne udføres paa forskellig Maade, hvoraf den ene kan være ligesaa god som den anden, og mellem disse vil den handlende Personlighed faa frit Valg, saa at de for saa vidt blive Adiafora for ham.

H. S.

Adiaforistisk Strid. Denne Strid, der ikke omfatter hele Spørgsmaalet om Adiafora (se ovenfor), men kun et enkelt Punkt indenfor samme, blev fremkaldt ved det saakaldte Leipziger-Interim af 1548. Dette, der var affattet af Melanchthon og flere ligesindede Teologer, søgte at udjævne Kløften mellem Papisterne og de Evangeliske, dels ved at genoptage flere gamle Ceremonier i Gudstjenesten, som de Evangeliske havde afskaffet, dels ved en udvisket Fremstilling af den lutherske Kirkelære, i hvilken de skarpe Punkter vare borttagne. De lutherske Kirkesalmer bleve ombyttede med gamle latinske Hymner, og Messen blev genindført uden Kommunion. Hos de strengere lutherske Præster og Teologer fandt Leipziger-Interimet en bestemt Modstand; mange vægrede sig haardnakket ved at godkende det, og blev som Følge deraf haade afsatte fra deres Embeder og landsforviste. Melanchthon blev som Hovedophavsmanden til dette Interim Genstand for heftige Angreb, men fremførte til sit Forsvar, at det jo her kun drejede sig om Adiafora, d. e. saadanne Punkter, som ingen væsentlig Betydning havde for Lære og Kultus, og i hvilke man derfor gerne kunde føje sig efter Modstanderne, naar derved Kirkefreden kunde bevares. Men dette vilde de strengt lutherske Teologer og Præster, hvoraf mange havde mistet deres Embeder eller paa anden Maade været udsatte for Forfølgelser, paa ingen Maade indrømme. Indenfor Lutheranerne dannede sig to Lejre: den mildere og mere ireniske Retning, hvortil Wittenberger- og Leipziger-Teologerne hørte, sluttede sig om Melanchthon, medens de strenge Lutheranere under Anførsel af Matthias Flacius, Amsdorf og Wigand samlede sig i Magdeburg; de fik senere Ansættelse ved det nye Universitet i Jena, som blev den lutherske Ortodoks Hovedfæstning.

Den adiaforistiske Strid fik foreløbig en brat Afslutning ved Kurfyrst Moritz's pludselige Krigserklæring til Kejser Carl V og de derefter følgende Begivenheder. Men Ophidselsen i Sindene og den deraf følgende Sondring mellem den ireniske og den strengt ortodokse Retning vedblev endnu i mange Aar. Konkordieformlen fandt sig derfor foranlediget til at tage Spørgsmaalet om Adiafora i Gudstjenesten op paa ny og behandler det i den tiende Artikel, hvor den kommer til det Re-

sultat at saadanne Adiafora eller Mellemting rigtignok gives i Gudstjenesten og kunne efter eget Godtykke medtages eller udelades, men de opføre at være ligegyldige, naar kirkelige Modstandere kræve dem indførte for derunder at indsmugle deres falske Lærdomme og Cemonier, og at det derfor i saa Tilfælde bliver de rettroende Kristnes og især Guds Ords Tjeneres Pligt bestemt at modsætte sig dem. *H. S.*

Adida (1 Mak. 13, 13) en af Krigspladserne for Simon Makkabaers Kampe, maaske Hadid ved Lydda, det nuværende el. Chaditheh. Vespasian anlagde her en Befæstning for at beherske Vejen fra Joppe til Jerusalem.

Adiel (1 Krøn. 4, 36), Israelit af Simeons Stamme.

Adin (Esra 2, 15), fornem Israelit, hvis Slægt vendte tilbage til Jerusalem efter Fangenskabets i Babylon.

Adina (1 Krøn. 11, 42), Sisas Søn af Rubens Stamme, en af Kong Davids Stridshelte.

Aditaim (Josva 15, 36), en By i Juda Stamme mod NV., op til Filisterlandet. Maaske den samme som Hadid (se Adida).

Adlai (1 Krøn. 27, 29) Fader til Safat, der bestyrede en Del af Davids Gods (Øksendrift).

Adler. 1) **Adolf Peter A.** var f. i Khhv. 29. Aug. 1812. Efter at have taget teologisk Embedseksamen 1836, foretog han en Rejse i Tyskland, hvor den hegelske Filosofi greb ham som saa mange af hans Samtidige. Efter sin Hjemkomst tog han Magistergraden og holdt filosofiske Forelæsninger ved Universitetet. 1841 blev han Sognepræst paa Bornholm, hvor han en Tid synes at have været anset for en dygtig Præst; men en Fortale til nogle Prædikener, han udgav 1843, viste Tegn paa, at han var sindsforvirret, og Aaret efter blev han først suspenderet og siden afskediget. Han udgav senere flere Skrifter og mente — dog næppe med Grund — at han var bleven uretfærdig behandlet. Han døde i Khhv. 5. Okt. 1869. *L. K.* — 2) **Herman A.**, f. i Hannover 1839, kom 1845 til London, hvor hans Fader var bleven Overrabbiner. 1863 blev han Forstander for det jødiske Kollegium i London, og 1879 Faderens Efterfølger som Overrabbiner. Han udgav en Kritik af Biskop Colensos Betragtning af Mosebøgerne og er paa forskellig Maade optraadt som Forsvarer af den jødiske Religion og af Jøderne, saaledes i »Recent Phasis of Judaophobia« (London 1881). — 3)

Jakob Georg Christian A., Generalsuperintendent i Slesvig og Holsten, f. 8. Dec. 1756 i Arnæs ved Slien, gik i Altona Gymnasium. 1776 kom han til Kiel som Student. Han studerede især orientalske Sprog, undersøgte og katalogiserede i Khhv. de kufiske Haandskrifter. O. H. Guldberg hjalp ham til at Rejsestipendium, ved hvilket han 1780—82 kom til Tyskland, Holland, Frankrig og Italien for at undersøge græske og østerlandske Bibelhaandskrifter. I Rom blev han indlemmet i Stefan Borgias Kreds; han beskrev denne Kardinals gammelarabiske Montsamling og udgav en arabisk Fremstilling af Drusernes Historie. Efter Hjemkomsten blev han 1783 Prof. i Syrisk ved Khhv.'s Universitet, og som saadan fortsatte han Granskningen af de syriske Oversættelser af det n. Test. og udgav, paa Grund-

lag af den tyske Filolog J. J. Reiskes Forarbejder, med Suhms Understøttelse, den arab. Historieskriver Abulfedas Aarbøger. 1785 forbandt han Embedet som Præst ved Frederiks' tyske Kirke med sit Professorat. 1788 blev han Prof. extr. i Teologi, 1789 tysk Hofpræst, 1790 Dr. theol., Medlem af Missionskollegiet og Meddirektor af Waisenhuset. Som Teolog var A. afgjort Rationalist, og som Prædikant forkyndte han sin rationalistiske Kristendom med stor Veltalenhed. 1792 blev han Overkonsistorialraad og Generalsuperintendent i Slesvig, 1806 tillige i Holsten. I denne Stilling udarbejdede han en Agende, der indeholdt en fuldstændig rationalistisk Liturgi, i hvilken baade Velsignelsen, Trosbekendelsen og Fadervor vare omstøbt i rationalistiske Former. Denne »Adlerske Agende« blev 2. Dec. 1796 autoriseret til Indførelse, men mange Steder gjorde baade enkelte Mænd (som Grev F. L. Stolberg) og hele Menigheder Modstand mod dette Forsøg paa at rationalisere Gudstjenesten. Lidt efter lidt trængte Agenden dog igennem, støttet af A.s Indflydelse i begge Hertugdømmer. Han døde 22. Aug. 1834 paa en Visitats i Gickau ved Lütjenburg; men da var Kampen mod Rationalismen for længe siden begyndt, navnlig ved Claus Harms's Teser 1817. *Fr. N.*

Adma (1 Mos. 10, 19), By i Kanaans Land, nær Sodoma og Gomorra.

Admata nævnes (Ester 1, 14) som en af Kong Ahasveros's fyrstelige Raadgivere.

Adna. 1) En Israelit fra Esras Tid, der havde ægtet en Hedningekvinde. (Esra 10, 30). — 2) Kong Josafat af Judas Krigsøverste (2 Krøn. 10, 14).

Ado. Erkebiskop af Vienne, d. 16. Dec. 875, var en fortrolig Ven af Paverne Nikolaus I og Hadrianus II og havde ogsaa paa sine Rejser lært Biskop Claudius af Torino at kende. A. tog Del i alle Tidens kirkelige og politiske Kampe og har efterladt sig en Verdenskrønike, der af og til indeholder værdifulde, selvstændige Efterretninger, og et Martyrologium. I et tabt Skrift forsvarede han den vesterlandske Kirke (navnlig *filioque*) over for Grækernes Angreb.

Adolphus, Ivar Pedersen, f. i Bergen 1620, blev Student fra Tronihjem. 1644—46 studerede han i Leiden, 1647 blev han Kapellan til Fron og senere Sognepræst samme Steds samt Provst over Gudbrandsdalen. 1649 blev han Magister i Khhv.; d. 1665. Han var drikfældig og fremfusende, men en af Norges lærdeste Mænd i sin Tid. Hans Lærebog i Veltalenhed (*medulla oratoria*, Leiden 1646) udkom i Udlandet i en Mængde Oplag. Hans Befatning med Anlægget af Lesje Jærnverk udviklede ham i en Proces, der kostede ham hele hans Formue. Hans Efterkommere blev Bønder. *A. B.*

Adonai, Herre, var det Navn paa Gud, som Jøderne altid læste i det gl. Test., hvor der stod »Jahve«. Se Jahve.

Adonia (Adonijah), Davids 4de Søn, født i Hebron af Haggit, var udmærket ved Skønhed, ærgerrig af Sind. Han omgav sig med en Livvagter og lod sig, medens Faderen levede, udraabe til Konge. Abjatar og Joab støttede ham, men Profeten Natan forstyrrede Planen. Salomo tilgav ham, men da han genoptog Planen ved

at begære Abisag til Hustru, lod Salomo ham dræbe. (1 Kong. 1—2). — 2 andre Israellitter af dette Navn nævnes 2 Krøn. 17, 8 og Neh. 10, 16.

Adonibeseck (Dom. 1, 5), en kananæisk Fyrste, som overvindes af Juda Stamme.

Adonikam (Esra 2, 13), Stamfader for en talrig jødisk Slægt, der vendte hjem fra Eksilet.

Adoniram (1 Kong. 4, 6; 5, 14) eller **Adoram** (2 Sam. 20, 24), Rentemester o: kongelig Hoveritilsynsmand under David, Salomo og Rehabeam. Han blev stenet paa Grund af sidstnævntes Udsigelser. (1 Kong. 12, 18).

Adoni-Sedek (Josva 10, 1. 26), Konge af Jerusalem, overvundet og hængt af Josva.

Adoptianisme er et kristologisk Kætteri, fremsat i Slutn. af det 8. Aarh. af Biskopperne Elipandus af Toledo og Felix af Urgel. Støttende sig til Udtalelser af nogle Kirkefædre og til den spanske Liturgi udtalte E., at Faderens Enbaarne er Guds sande Søn, men Marias Førstefødte kun Guds Adoptivsøn. De Kirkefædre, paa hvilke E. vilde støtte sin Lære, havde imidlertid kun udtalt, at Kristus havde paataget sig eller adopteret den mskl. Natur; men ingen af dem havde i Virkeligheden, som E., lært, at Kristus efter sin mskl. Natur var bleven adopteret af Faderen. Senere sluttede Felix sig til denne Lære og blev dens egentlige Forsvarer. I Løbet af 792—99 skrev Alkuin o. a. Modskrifter imod den, og den blev fordømt paa flere Synoder. Felix genkalde flere Gange, men faldt tilbage. Fra 799 til sin Død 816 blev han holdt under Bevogtning af Lejdrad af Lyon, men det viste sig efter hans Død, at han var bleven sin Vranglære tro. Denne Lære vandt stor Udbredelse i Spanien, hvad der fremgaar af, at Lejdrad o. a. skal have omvendt 20,000 fra den. Den spores endnu i Slutn. af det 9. Aarh.

Man her ment, at denne Lære skulde være et Forsøg paa en Tilnærmelse til Islam, men dette er næppe Tilfældet; snarere skyldes den Paavirkning fra Nestorianismen, om hvilken den minder endog i sine Udtryk. Den er et — omend mislykket — Forsøg paa at betone Kristi sande Menneskelighed og den etiske Udvikling hos ham; gennem Adoptionsforholdet mente man at stille Kristus lige med Menneskene, der blive Guds Børn ved Adoption. Da Middelalderens Udvikling gik i Retning af at betone det guddommelige hos Kristus (Transsubstantiationslæren), maatte denne Lære nødvendigvis rammes af en absolut Fordømmelse, og den blev uden Betydning for Kirkelæren.

J. C.

Ador eller **Adoraim**, By i det sydlige Juda, befestet af Rehabeam, horte efter Eksilet til Idumæa, erobrede af Hyrkan, genopbyggedes af Romeren Gabinus. Kaldes nu Dûra, en stor Landsby i Distr. Hebron, omgivet af Olivenlunde og Kornmarker.

Adoration (Tilbedelse). I Østerleden var det almindeligt at hilse Fyrster og højtstående Personer med Knæfald og Fodkys. Denne Skik, som Alexander d. st. lærte af Perserne, gik over til Vesterleden, og i det romerske Kejserriges Dage bleve Kejserne hilset paa denne Maade. Efter det 9. Aarh. gjorde ogsaa Paverne, som Kristi Stedfortrædere, Krav paa at æres med Knæfald og Fodkys. Allerede tidligere var det

ogsaa blevet Skik at vise Ærefrygt for Billeder af Kristus og Helgener ved Kys og Knæfald, idet man dog i Teorien fastholdt, at disse Æresbevisninger ikke gjaldt Billedet, men den, der var afbildet paa dette. Denne Adskillelse blev imidlertid i Praxis som oftest overset (se Art. Billedstrid). I den rom. (og tildels ogsaa i den gr.) K. skelner man imellem den Tilbedelse (*latreia*), der alene tilkommer Gud og hans Salvende, og den relative, indirekte Tilbedelse (*doxasia*), der maa ydes Helgenlevninger, Krucifikset og Billeder. Kun de tre guddommelige Personer kunne, efter rom.-kat. Opfattelse, egentlig være Genstand for absolut Dyrkelse, men Helgener og Salige kunne hyldes med en »relativ Dyrkelse« (*cultus dulciæ*), den hl. Jomfru og Englene endog med en *cultus hyperdulciæ*; alene den treenige Gud bær i Ordets egentlige Forstand tilbedes, men Jomfru Maria og alle Kirkens Helgener kunne paakaldes (*invocatio*, modsat *adoratio*) til Hjælp i Nød og som Forbedere. — Da Læren om Nadverforvandlingen var bleven kirkelig fastslaaet (1215), blev ogsaa Tilbedelsen af Hostien ved Knæfald kirkelig paabudt (af Honorius II). Mange Steder, navnlig i Klostre, findes Broder- eller Søsterskaber, hvis Medlemmer skiftes til at tilbede det udstillede Sakrament (*Sanctissimum*), saaledes at dette derved bliver Genstand for en evig Tilbedelse.

Fr. N.

Adramelek (2 Kong. 17, 31), en af de semitiske Guddomme, som Samaritanerne dyrkede ved Siden af Herren. A. er den samme som Assyernes Adar, og dyrkedes ved Brændofre, ogsaa af Mennesker. A. fremstilledes som en Tyr med Menneskehoved.

Adramyttium, en By i Mysien, de pergamentiske Fyrsters Havneby, under Romerne Sæde for Distriktets juridiske Myndighed. (Ap. G. 27, 2).

Adrianus, se Hadrianus.

Adriel (1 Sam. 18, 19) valgte Saul til sin Svigersøn, skønt han havde lovet David sin Datter Merab.

Adullam (1 Mos. 38, 1; Josva 12, 15) gammel kananæisk Kongestat, der laa i den vestlige Lavning af det senere Juda (Scheffel) Rehabeam befæstede den. Hulen A. tjente David til Skjulested (1 Sam. 22, 1; 1 Krøn. 11, 15). Den er næppe identisk med de Klippehuler, som findes ved Chareitun, SØ. for Betlehem.

Asummim (Josva 15, 7) et Sted paa Grænsen mellem Juda og Benjamins Stamme, muligvis det moderne El Dem, midt mellem Jerusalem og Jeriko.

Advent (*adventus*, sc. *Domini* o: Herrens Komme). Fra Slutningen af 5. Aarh. begyndte det at blive almindeligt at fejre en Adventstid som Beredelse til Julefesten, ligesom Fasten forberedte Paaskefesten. Nogle Steder (som i den milænesiske og mozarabiske Liturgi) havde man 6 Adventssøndage, andre Steder (som i Toledo) 5 eller kun 4. Det sidste Tal blev det almindelige. Formaålet for de 4 Adventsuger skulde være at fremme en værdig Modtagelse af Julens Evangelium. I den rom.-kat. (og tildels i den anglikanske) K. har Gudstjenesten i Adventstiden et Bodens Præg. Af Messen udelades det frydefulde *Gloria*, og 1. og 2.

Adventssøndag bruges Orgelet i Reglen ikke; i Farebogen læses ikke *Te Deum*; den liturgiske Farve er den violette. Adventstiden er ogsaa for rom.-kat. (som for anglikanske) Kristne en Fastetid; men Fasten overholdes nu ikke lige strængt alle Vegne. I Middelalderen vare Bryllupper og alle larmende Forlystelser mange Steder forbudte i Adventstiden; nu nejes Romerkirken som oftest med at forbyde Dans og store Bryllupsgilder. I denne Tid afholdes de saakaldte Rorate-Messer (efter Jes. 45, 8: *Rorate coeli desuper* : Drypper, I Himle, fra oven ned!), der, som Symbol paa Mørket før Kristus, læses før Daggy; og hvor der findes Menighedssang, synges da en Rorate-Hymne, bygget over det omtalte Sted hos Jesaja. I den evgl.-luth. K. fik navnlig den første Adventssøndag Betydning som Kirkens Nytaarsdag. I Adventstiden bliver der i nogle Landskirker holdt Ugedagsgudstjenester; der er i flere Lande henlagt Bods- og Bededage til denne Del af Kirkeaaet, og overalt har Forventningens Glæde skaffet sig Luft i Adventspsalmer.

Fr. N.

Adventister (af Advent) er Fællesbenævnelse for flere Sekter, af hvilke dog kun den, der kalder sig »Syvende Dags Adventister« findes her i Norden; det er denne, der skal skildres i det følgende. — I indeværende Aarhundrede, i Trediveerne, var Skotland og Nordengland Skuepladsen for en ejendommelig religiøs Bevægelse: Tanken og Forventningen om Kristi Genkomst greb Sindene med en i lange Tider ukendt Magt; man kastede sig over de profetiske Udtalelser herom i Biblen, ikke mindst over de dunkleste Partier af Daniels Bog og Johannes's Aabenbaring, og mødte frem med sindrige Fortolkninger deraf. Bevægelsen forplantede sig til Amerika og affødte her Adventisternes Sekt, hvis Hovedmand var Farmeren William Miller, f. 1782, d. 1849. M. havde i Begyndelsen været Deist, men 1816 blev han religiøst vakt gennem Baptisterne. Efter sin Vækkelse granskede han i Skriften og søgte navnlig at udregne Tiden for Herrens Genkomst, der efter hans Mening vilde ske omtrent 1843 (*Evidences from Scripture and History of the Second coming of Christ about the year 1843*. Brandon 1833). M. gik ud fra, at de i Dan. 8, 14 nævnede »2300 Aftener og Morgener« vilde være til Ende omtr. 1844, og derfor ventede han til den Tid Herrens Genkomst. Denne Beregning vandt Tiltro mange Steder i de amerikanske Baptistmenigheder. M. drog rundt og prædikede om Kristi snare Komme, og 1843 og 44 steg Forventningen til det højeste; men 1845 udstødte Baptisterne M. og hans Tilhængere som falske Profeter.

Derved blev Stødet givet til Dannelsen af adventistiske Menigheder, og en af disse kom i en skæbnesvanger Berøring med en langt ældre Sekt ved Navn »Syvende Dags Baptister«, om hvis Oprindelse vi skulle oplyse følgende. Der fandtes allerede i det 16. Aarh. i England aandelige Sværmere, som mente at have gjort den Opdagelse, at Bortkastelsen af den syvende Dag (Jødernes Sabbat) som ugentlig Helligdag og Hellig Ombytning med Søndagen var en Dengbrøde, og som derfor atter helligholdt Lørdagen istedetfor Søndagen; man kaldte dem

Sabbatarier. Deres Antal voksede under Forfølgelser i det 17. Aarh. En af dem, Præsten Bampfild († 1683), stiftede »Syvende Dags Baptisterne«, der snart efter overførtes til Amerika, hvor Sekten vandt ikke faa Medlemmer. Et af disse, Kvinden Rachel Preston, sluttede sig 1844 til Adventisterne i Washington, men vandt tillige disse for »Syvende Dags Baptisterne« Lærdomme; saaledes fremkom den første Menighed af »Syvende Dags Adventister«. Der opstod herved et Skisma indenfor Adventisterne, af hvilke en Del vedblev at holde paa Søndagens Helligholdelse; de kaldes »Første Dags Adventister«. Udeblivelsen af Herrens Genkomst i 1844 var naturligvis en stor Skuffelse for »Milleriterne«, men de trøstede sig med, at endog denne smertelige Skuffelse var forudsagt ved Ordene i Joh. Aab. 10, 9-10, og fik Mod igen. »Første Dags Adventisterne« drog derimod den Slutning, at Beregningen maatte være fejl, og regnede anderledes, men kun for at lide nye Skuffelser og blive til Latter. »Syvende Dags Adventisterne« bar sig klogere ad og lærte nu, at Beregningen var aldeles rigtig; man havde kun misforstaaet Daniels Ord om, hvad der skulde ske i 1844. Ordene »Helligdommen skal faa sin Ret igen« skulde nemlig ikke, som tidligere antaget, være at forstaa om Kristi Genkomst og Verdens Ende, men om at Kristus da skulde begynde det sidste Afsnit af sin Tjeneste som Ypperstepræst i den nye Pagts Helligdom, hvilket skulde bestaa deri, at han rensede Helligdommen. Dette kan ikke tage lang Tid, lærer man, men hvor lang Tid, siger Skriften ikke; derfor maa man lade det staa hen og ikke angive Aar eller Dag for Kristi Genkomst. I Joh. Aab. 14, 6-14 se de en Profeti om Fremkomsten af Adventisterne og da ganske særlig om »Syvende Dags Adventisterne«, der have det store Kald at reformere den forvorne Kristenhed og berede Herren et velskikket Folk, der »bevarer Guds Befalinger og Jesu Tro« (V. 12); naar Menneskene ere blevne tilstrækkelig advarede og prøvede ved det af S. D. Adv. forkyndte Budskab, sker Kristi Genkomst.

Til de Guds Befalinger, der skal bevares, regne de først og fremmest Helligholdelsen af den 7. Dag (Sabbaten); denne er den eneste Helligdag, de holde; de almindelige kirkelige Fester: Jul, Paaske, Pinse o. s. v. helligholdes ikke af dem. Sabbaten regnes paa ægte jødisk Vis fra Fredag Aften (Solnedgang) til Lørdag Aften. Til Guds Befalinger regne de fremdeles at afholde sig fra Vin, Tobak, Svinekød (det anbefales at leve som Vegetarianere) og at betale Tiende efter gldetl. Mønster. Der er saaledes i flere Henseender et jødisk Præg over denne Sekt; man kommer uvilkaarlig til at tænke paa de jødekristelige Vranglærere, som Paulus bekæmper i sine Breve (jvfr. Kol. 2, 16-17, 20-21).

Højst ejendommelig er deres Lære om Menneskets Natur, Døden og Tilstanden derefter, samt om Dommen. At Mennesket af Naturen har en uadelig Sjæl, nægtes med Bestemthed. Sjæl, siger de, er (i Biblen) kun en anden Betegnelse for Liv, og udgør slet ikke et selvstændigt Væsen i os, som kan tænkes at leve uden Legemet, men betegner kun en Tilstand, hvori det legemlige Menneske befinder

sig, nemlig, at det lever. Døden er en Opløsning af det hele Menneske; intet af dette lever derefter. Følgelig kan der ikke være Tale hverken om Paradis eller Helvede i Tiden mellem Døden og Opstandelsen. Ved sin Genkomst vil Kristus give sine troende Livet igen for evig Tid (dette er den første Opstandelse); i 1000 Aar skulle de være hos ham i Himlen (det tusindaarige Rige). Derefter gør han de ugudelige døde levende (den anden Opstandelse), for at de kunne lide deres Straf, og denne bestaar deri, at de opbrændes og for evigt tilintetgøres i den Ild, som skal omsmelte Jorden og berede den til en evig Bolig for de hellige. Enhver Tanke om evig Pine for de ugudelige er hermed udelukket. Hvad deres øvrige Lærdomme angaar, skulle vi blot anføre: deres Sakramentlære er fuldstændig baptistisk; Barne-daaben forkastes; kun den Daab, hvorved hele Legemet neddyppes, er en ret Daab; med Nadveren er forenet Fodtvætning. Den apostoliske Menigheds overordentlige aandelige Naadegaver (1 Kor. 12) paastaas at være vendte tilbage i deres egen Menighed.

Sektens Hovedstation er Battle Creek i Michigan; den aarlige Generalkonferens her udgør Overbestyrelsen. Der drives en ivrig, vidt udstrekt Missionsvirksomhed, som er fortræffelig organiseret. Til Uddannelse af Missionærer og som Brændpunkt for Missionsvirksomheden have de anlagt en Del »Højskoler«, 9 alene i Amerika. I det stille Hav har man et Missionskib. For at bane sig Vej til Hjertenerne udfolder man i stor Maalestok Velgørenhedsvirksomhed, opretter Hospitaler, Sanatorier og Børnehjem. Store Masser af Bøger, Blade og Traktater fra deres 7 Trykkerier spredes ud over Landene. Det samlede Antal Medlemmer for Tiden angive de selv til o. 50,000. — I Skandinavien begyndte deres Virksomhed 1876; her have de i de forløbne 20 Aar vundet o. 1700 Medlemmer (Finland er medregnet) og arbejde med stedse stigende Kraftanstrengelse. Fra deres store Trykkeri i Kristiania spredes en utrolig Mængde Bøger og Blade ud over de nordiske Riger. En »Højskole« for Skandinavien er anlagt i Frederikshavn. Store Forsamlingshuse ere byggede i København og Kristiania. De største Menigheder findes i Hovedstederne og tælle i København o. 150, i Kristiania o. 200 Medlemmer.

G. D.

Advocatus Dei et diaboli. Ved Helgenkanonisationer, der altid ere ordnede som en Proces, skal en *Promotor fidei*, der kaldes *Advocatus diaboli*, fremføre alt, hvad der kan tale imod vedkommendes Optagelse paa Helgenlisten, medens en *Procurator*, som *Advocatus Dei*, har det Hverv at afkræfte hans Indvendinger og forsvare Kanonisationen.

Advocatus ecclesiae, Kirkefoged eller Kirkeværge. Allerede i Kejsertiden var det Skik, at de enkelte kristne Kirker af Advokaternes Rækker valgte sig en Værge (*defensor*), der hævdede deres Rettigheder, vogtede deres Ejendom og værnede deres fattige, Enker og faderløse. For at holde Kirkens Tjenere borte fra verdslige Handeler blev det i Karolingtiden paabudt, at alle Biskopper og Abbeder skulde have saadanne Fogeder, og den tysk-romerske Kejser betragtede sig som hele Kirkens Værge

og kaldte sig *advocatus ecclesiae Romanae*. I Tidens Løb bleve Kirkefogderne ikke sjælden en Plage for Kirken, idet de stundom selv vare de første til at krænke Kirkernes Rettigheder og forgribe sig paa deres Gods.

Aërios var Stifter af en ariansk Sekt, der lærte absolut Forsagelse (*ἀποραξία*) af alle Verdens Goder og paastod, at der ikke var Forskel paa Biskopper og Præster, men at der kun var eet kirkeligt Embede (*μία τάξις*); at der ikke burde bedes og bringes Ofre for de døde, og at al Fastetvang kun var en Levning af Jødedommen, som Kristne ikke burde finde sig i. Efter Sigende skal A. (o. 355) være bleven Sektstifter, fordi han var misfornøjet med, at hans gode Ven, Evstathios, var bleven foretrukket for ham selv til Bispestolen i Sebasteia i Pontos. A. og hans Tilhængere vare Genstand for en grusom Forfølgelse. Ved Midvinters Tid bleve de drevne ud i Bjergene, og de maatte der holde deres Gudstjenester under aaben Himmel.

Aëtios, først Guldsmed, siden Læge og Diakon i Antiokia og Alexandria, var en af Hovedmændene for den yderligt gaaende Arianisme, der hævdede, at Kristus var Faderen »ulig« (*ἀνόμοιος*), hvorfor hans Tilhængere kaldtes Anomæere. A. døde 370 som ariansk Biskop i Konstantinopel.

Afarsakta, Afarsakta, Navn paa en af de til det assyriske Rige hørende Stammer, som Asarhaddon havde ladet bosætte sig i Samaria (Esra 4, 9, 5, 6).

Afek (Borg) oftere forekommende Stednavn i Kanaan. — 1) N. V. for Jerusalem, nær Mispá; her lejrede Filistrene sig før det Slag, hvori Elis Sønner døde (1 Sam. 4). Nævnes muligvis Josva 12, 18 som kananeisk Kongeby. — 2) By i Nærheden af Jisreel paa Sydskrænten af lille Hermon. Berømt ved Slaget, hvori Saul døde (1 Sam. 29, 1), og det, hvori Benhadad overvandt (1 Kong. 20, 26). — 3) By i Assers Stamme (Josva 13, 4).

Afeka (Josva 15, 53), By i Juda Bjergland.

Affre, Denis Auguste d', Erkebiskop af Paris, f. 24. Sept. 1793 i Stiftet Rodez, havde faaet sin Uddannelse i Seminariet St. Sulpice i Paris. 1816 blev han først Prof. i Filosofi, senere i Teologi, i Nantes, og 1818, da han havde modtaget Præstevielsen, indtraadte han i Kongregationen St. Sulpice og virkede derpaa i flere Aar i Hovedstaden, dels som Lærer ved St. Sulpice, dels som Præst. 1839 blev han Koadjutor hos Biskoppen af Strassburg som Biskop af Pompejopolis *in part. infid.*, efter kort Tids Forløb Kapitulærvikar og 1840 Erkebiskop i Paris. Da Striden om Undervisningens Frihed udbrød, kæmpede han for Skolernes Frihed og var nidkær for alle kirkelige Kærlighedsgerninger. Trods Cavaignacs Advarsel gik han under Juniopstanden 1848 op paa en Barrikade for at tale de stridende til Rette; men han havde neppe faaet sagt, et Ord, før en Kugle tilføjede ham et dødeligt Saar. Han døde 27. Juni 1848. I et af Notre-damekirkens Korkapeller findes der en Marmorstatue af ham. (Cruice, Vie de Msgr. D. A. d'A., Paris 1849).

Afholdenhed, se Faste og Celibat.

Afholdsbevægelsen kan vise tilbage til saa

gamle Eksempler som hine Rekabiter, der fra deres Stamfader havde overtaget Forpligtelsen til aldrig at drikke Vin (Jer. 35), til de jødiske Præster, der heller ikke maatte nyde Vin i deres Funktionstid (3 Mos. 10, 9), samt Nasiræerne (4 Mos. 6), der ikke nød Vin eller stærk Drik (Sjekar enten Øl eller Frugtvin, maaske af Daddler). Med Johannes Døberen strakte Nasiræet sig over paa N. T.'s Grund. Men Kristus kunde ikke gøre noget religiøst Forbud gældende mod en i og for sig uskyldig Ting, hvorpaa han havde øvet sit første Under (Joh. 2). Paulus derimod opstiller fra den kristelige Friheds Standpunkt det rette Princip for A., som til enhver Tid maa blive dens kristelige Bærer: »Det er godt ikke at æde Kød eller at drikke Vin eller at gøre noget, som støder din Broder, forarger eller ængster ham« (Rom. 14, 21; jvf. 1 Kor. 8, 13; 10, 31). Herved er A. vist over fra det direkte religiøse til det sædelige Omraade, hvor det gælder: »Jeg har Lov til alt, men jeg vil ikke lade mig beherske af noget; ingen se paa sit eget, men enhver paa Næstens« (1 Kor. 6, 12; 10, 24), ja hvor der baade af Hensyn til ens eget og til Næstens Vel kan være Brug for den mest energiske Selvovervindelse (1 Kor. 9, 27), efter Herrens eget Ord om heller at give Afkald paa, hvad der er os saa dyrebart som Øje, Haand eller Fod, end at det skulde blive os eller andre til Forargelse (Mt. 18). Udenfor Kristenheden findes der Spor af A. i dens religions-nomistiske Form bl. a. hos Ny-Pythagoræerne, men især i Østerland blev al Nydelse af Vin forbudt Muhammeds Tilhængere. Den kristne Kirke indskrænkede sig derimod i Reglen til, ud fra den hl. Skrift (f. E. Jes. 5, 11; Ordspr. 20, 1; 23, 20—35; Gal. 5, 21; Ef. 5, 18) at advare imod Misbrugen. — I et andet Stade indtraadte alligevel Sagen, da man havde lært ved Destillation at udtrække selve det stærke, Alkoholen, af de gærede Drikke. Anvendt i Lægekunsten, prydet med de mest lokkende Navne (*aqua vitæ*, Livets Vand), anbefalet for alle Under, blev Brændevinen i 15 og 16 Aarh. udbredt over hele Europa og viste snart sine ødelæggende Virkninger. Forskrækket søgte den borgerlige Øvrighed, der ved Reformationen delvis havde aføst Kirken som Folkets moralske Værge, at indskrænke eller forbyde Brugen deraf, ofte under Trusel af de mest drakoniske Straffe. Men snart fandt Staten tillige et godt »Skatteobjekt« i de farlige Drikke, og derfor vaklede den i alle Lande mellem de mest modsatte Forholdsregler, snart Tvang og Forbud, snart Frihed og Opmuntring. Da traadte A. til i sin sædelig-folkelige Skikkelse. Den er opstaaet i Nordamerika først som en Maadeholdsbevægelse, der dog ikke var skilket til at afgive et fast Grundlag; thi næsten alle mene, at de holde Maade. Saa blev den (dog under sit gamle engelske Navn: temperance) en virkelig A., hvis første Forening stiftedes i Boston 1827; bl. fl. andre nævnes som dens første Stifter Præsten Edwards. A. har dog haft to Skikkelser. 1) Fra først af mentes kun Totalafhold fra Brændevin og andre destillerede Drikke, og som saadan bragte A. det alt saa vidt i N. Amerika, at der var 8000 Foreninger

med 1½ Mill. Medl.; at 4000 Brænderier havde maattet lukke, og 8000 Købmænd opgivet at handle med Spiritus; at over 1200 Skibe vare løbne ud af Havnen uden at have Brændevin med til deres Folk, og at 12000 Drankere vare blevne ædruelige Folk. Med disse Kendsgerninger samlede i en Bog drog Robert Baird over Atlanterhavet, hvor det bl. a. lykkedes ham at faa sin Bog udgivet og udbredt paa Tysk, Dansk-Norsk og Svensk. I de tilsvarende Lande fik han ogsaa, tildels med allerhøjeste Støtte, en Afholdsbevægelse i Gang. I Danmark stod Præsten C. H. Visby i Spidsen for den, men her som i Tyskland døde den hen under Krigsurolighederne i 1848. I Norge og Sverige derimod, hvor den nød godt af (senere Kong) Oskar I's Gunst, og hvor den havde udmærkede Talsmænd i den svenske Præst P. Wieselgren (s. d. A.) og den norske Student Kjeld Andersen (ogsaa Eiler Sundt tog Del deri), fik den en overordentlig Betydning ved at danne en Folkestemning til bedste for den store Ædruelighedsreform, som i Norge fik sin Hovedlov i 1845, i Sverig i 1855. Mindre varig Virkning fik den uhyre Bevægelse, som vakte ved den irske Kapucinermunk Theobald Mathew († 1856). 2) Den anden Skikkelse af A. opstod ligeledes i N. Amerika. Her, som i England, drikkes der meget og overordentlig stærkt Øl, der ogsaa viser sine Virkninger i mange fysiske og moralske Ødelæggelser. Skål en Dranker reddes, maa han sky Alkohol under enhver Skikkelse, da han ellers i Reglen vil gaa fra det lettere til det stærkere Pirringsmiddel. Mange Steder medførte ogsaa Kampen mod Brændevinet en enorm Stigning i Forbruget af stærkt Øl, der af Egennytte eller Daarskab pristoes som den rette Erstatning derfor. Saaledes kom da naturligt den anden Skikkelse af A. som en Efterbølge af den første, medførende ikke ringe Forvirring ved Sammenstød mellem de tvende, men tilsidst gerne med Overvægt for den mest radikale Bevægelse, som nu næsten over hele Verden har skærpet og udvidet Kampen mod Drikfeldighed, hvor den var gaadende, og rustet sig til at tage den op, hvor den endnu ikke ret er begyndt. Den første saadanne Forening i den »helabsolutistiske« A. paa Europas Fastland stiftedes af Lærer Syversen i København 1843. — Blandt de mærkeligste Former af denne A. kunne nævnes: Good-Templer Ordenen (organiseret 1854 i Cleveland, Ohio) som under Frimurerreformer med religiøs Farve arbejder paa at afskaffe al Nydelse af stærke Drikke (og Tobak). Den og flere andre Afholdsforeninger have ogsaa organiseret Børneafdelinger (bands of hope), som alene i England siges at tælle 3 Mill. Medl. »Det blaa Kors« (stiftet i Schweiz paa kristelig Grund 1877) gør Adskillelse mellem de destillerede Drikke, som her vises tilbage til Apotekerne og kun udleveres mod Recept, og de gærede Drikke, overfor hvilke A. ikke er Maal, men Middel. — Ogsaa denne nyere A. har faaet stor Indflydelse paa Lovgivningen, idet den særlig kæmper dels for »local option«, hvorved Flertallet af voksne Borgere, oftest Kvinder iberegne, faa Ret til at afgøre, hvorvidt der indenfor deres Kommunkalkreds skal finde Udskænkning og Salg Sted af stærke

Drikke, dels for »prohibition« eller Forbud imod, at der i det hele tilvirkes og forhandles stærke Drikke. A. omfatter f. T. i Danmark o. 60,000 Medlemmer af forskellige Foreninger, i Norge o. 200,000, i Sverig et lignende Antal, i Finland 20,000, i Schweiz henved lige saa mange, paa det øvrige Kontinent ganske faa, f. E. i Tyskland næppe 5000. Derimod paa de britiske Øer maaske 5 Mill. og i Nordamerika i lign. Forhold. A.'s Indflydelse afhænger dog ikke alene af Antallet af dens Tilhængere, men ogsaa af disses Stilling. Vigtig er f. E. A. blandt Studenterne i Norden og i Schweiz, blandt Lærerne i Danmark, og blandt Præsterne i England, hvor de allerfleste Non-Konformister og en stor Del af den engelske Kirkes Præster arbejde ivrigt derfor. Af den danske Folkekirkes Præster ere o. 50 totalafholdende, men Tallet er i stadig Stigende. N. D.

Afiah (1 Sam. 9, 1) en af Kong Sauls Stamfædre.

Afik (Dom. 1, 31), eller Afek, By i Assers Stamme, der dog ikke frateses Kananæerne. Den laa paa Libanon og blev senere berygtet ved et Venustempel, som Konstantin d. store ødelagde. Nu hedder den Afka.

Aflad (*indulgentia*, Eftergivenhed, modsat *severitas*, Strænghed). Ordet blev oprindelig brugt om den Ombytning af vanskelige Bodsøvelser med lettere, som paa Grund af de strænge Forskrifter i de middelalderlige Bodsøger efterhaanden blev almindelig. Efter de skolastiske Teologers Lære udfrier Bodens Sakrament fra Helvede, idet de evige Straffe eftergives ved Absolutionen. Men selv efter denne hvile de timelige Straffe, for hvilke der maa gøres Bod her paa Jorden eller i Skærsilden, endnu paa Synderen, og de timelige Straffes Størrelse og Vægt kan intet Menneske udmaale. Det er disse timelige Straffe, som Romerkirken vil forkorte ved sin Aflad. Denne beregnes efter Dage, Uger, Maaneder og Aar; 7 Aars Aflad vil sige Eftergivelse af de Syndestrafte, til hvis Afbødelse vedkommende her eller i det andet Liv vilde bruge 7 Aar.

Her, som paa saa mange andre Punkter, var Middelalderens religiøse Praksis gaaet forud for Teorien. Allerede paa det første Korstogs Tid blev der lovet rigelig Aflad til Løn for Deltagelsen i den hellige Kamp for Herrens Grav, og Korstogene fremmede i høj Grad Udviklingen af den kirkelige Afladspraksis. Men først senere søgte Teologerne at forklare Afladens Væsen og Værd. Før Thomas fra Aquinos Tid vare mange af dem tilbøjelige til at mene, at den egentlig kun var en Fritagelse for de Kirkestraffe, Præsterne selv havde paalagt, men Thomas hævdede, at den vedrørte de timelige Straffe i Skærsilden og her paa Jorden. Kirken kan, saa lærte han, give Aflad for disse, fordi den raader over den Skat af gode Gerninger, som er dannet ved Kristus's og Helgenernes Fortjenester; ved Hjælp af denne Skat kunne de timelige Straffe mildnes, forkortes eller endog helt eftergives. Men Forudsætningen herfor er, at vedkommende med et angerfuldt Sind har skriftet for Præsten og modtaget Syndsforladelse efter sit Skriftemaal. For at faa Aflad kræves der en forholdsvis lille Bodsøvelse; Modtageren maa ofre noget af sin jordiske Ejendom.

De middelalderlige Teol. vare enige om, at Paven var den rette Forvalter over Kirkens Afladsskat, men de vare ikke enige om, hvorledes han havde faaet denne Skat i Forvaring. Nogle mente, at det var sket i Kraft af hans Arv fra St. Peter; andre, at han kun har den, idet han i Kirkens Navn frembræder en Bøn om, at Gud vil give Aflad. I det hele raadede der i Middelalderen meget forskellige Opfattelser af Afladen, og endnu har Romerkirken ikke officielt godkendt en bestemt Opfattelse. Hverken Tridentiner-Konciliet eller *Catechismus Romanus* giver en saadan.

Især i den sidste Del af Middelalderen spillede Afladen en stor Rolle, og da blev Mislighederne ved den meget løjneladende. Mange tog det saare let med det Skriftemaal og den »Anger«, der var Forudsætning for at faa Gavn af Afladen. Samvittighedsløse Afladskræmmere tav stundum helt stille om denne Forudsætning for ikke at nedsette deres Vare; men for at ægge Købelysten dvælede de længe ved den Omstændighed, at den enkelte aldrig kunde vide, hvor megen Aflad han trængte til, og følgelig aldrig være sikker paa, om han havde erhvervet en tilstrækkelig Del af Kirkens Afladsskat.

Men fra mange Sider blev der rettet Angreb paa Afladen og Afladshandelen. Wyclif, Hus, Wesel og Wessel hævdede, dog med forskellig Styrke og Klarhed, at Guds Naade skænkes for intet, og at Paven kun kan eftergive de Kirkestraffe, han selv har idømt. I sine 95 Teser (1517) udtalte Luther, at Afladen kun er en Eftergivelse af Kirkens Straffe, og at Paven ikke selv kan eftergive nogen Skyld, men kun erklære, at den er forladt af Gud. Paven kan, efter Luthers Mening, heller ikke eftergive de guddommelige Straffe for Synden, og hans Magt naar ikke ind i Skærsilden, i ethvert Tilfælde kun ved de Forbønner, han opsender, men ikke i Kraft af den Nøglemagt, som han ikke ejer. Og enhver Kristen, som viser sand Anger, er ved denne, ogsaa uden Afladsbrev, fri baade for Straffen og Skylden; men hele Kristenlivet skal være Bod, det vil sige, en indre Omvendelse, der giver sig til Kende i Dødelse af Kødets Gerninger. Dengang angreb Luther endnu ikke selve den pavelige Aflad, men kun de frække Afladskræmmers Misbrug af den; han var endog overbevist om, at Paven selv ikke vidste, hvor galt disse Kræmmere bar sig ad. Men jo klarere det blev ham, at »Kirkens rette Skat er det hl. Evangelium«, des stærkere angreb han Afladen, fordi Skriften ikke kender noget til den, og fordi den forvandler Kirken til et Afgudstempel, »i hvilket Paven, som en anden Judas, for Penge sælger Kristi og Helgenernes Fortjeneste til levende og døde«; thi ogsaa Sjælene i Skærsilden kan Afladen, efter Romerkirkens Lære, komme til gode. For Luther var vor Herres og Freisers, Jesu Kristi, Lidelse og hans Fortjeneste den eneste rette og sande Aflad, og han glædede sig over at se Guds Ord bevise sin Kraft ved at aabenbare Usandheden i den romerske Afladslære.

Reformatorenes Kamp mod Afladen og Afladskræmmerne satte sig ogsaa Spor indenfor den rom. K. Paa flere tyske Rigsdage søgte man saaledes at sætte en Bom for den forargelige Afladshandel. Men selve Afladen lod man staa, og

Tridentiner-Konciliet afskaffede vel nogle af de Misbrug, der klæbde ved den, men erklærede tillige, at den var i højeste Grad gavnlig for det kr. Folk (*Christiano populo maxime salutaris*). Derfor uddeler Paven endnu stadig Aflad for Deltagelse i visse kirkelige Handlinger, saasom Valfarter til Helgenlevninger, og Medlemmer af Broderskaber og kr. Foreninger loves der fremdeles rigelig Aflad. Nord for Alperne tales der dog nu med større Varsomhed om den, men i Syd-Europa læser man fremdeles over mange Kirkedøre: *Indulgentia plenaria, sempiterna, quotidiana pro vivis et mortuis* (Fuldstændig, varig, daglig Aflad for levende og døde). I Jubelaarene aabner Paven ved den saakaldte Jubilæums-Aflad Døren til K.s Naadeskat paa vid Gab. Reformationens Indsigelse har dog lært Romerkirken at lægge større Vægt paa det gamle Krav om Skriftemaal og sand Anger som Betingelse for Afladens Nytte. — Naar Afladen staa aaben for hele Kirken, kaldes den General-Aflad (*indulgentia generalis*); naar den er indskrænket til et enkelt Land, et enkelt Stift, en enkelt Kirke eller et enkelt Alter kaldes den Partikular-Aflad (*ind. particularis*). (Det bedste rom.-kat. Værk om A. er: F. Beringer, Die Ablässe, ihr Wesen und Gebrauch, Paderborn 1895. Fra prot. Side se: H. C. Lea, A hist. of auricular confession and indulgences, London 1896).

Fr. N.

Afra var Navnet paa en kristen Kvinde, der led Martyr døden i Augsburg. Legenden fortæller, at hun havde været indviet til Venus's Tjeneste af sin Moder, der var fra Kypros, og levede af Utugt i Augsburg; men en kristen Biskop fra Spanien, Narcissus, skal have omvendt hende til Kristendommen, og under en Forfølgelse (304?) skal hun modig have bekendt sin Tro og være død paa Baalet 5. eller 7. Aug. Allerede Venantius Fortunatus synger om Augsburg, »der gemmer den hl. Martyr Afra's Ben.« Hun er særlig Beskytterinde for denne By, og et berømt Kloster i Meissen, nu en lærd Skole, bærer hendes Navn.

Afrahat (Afraates), »den persiske Vismand«, var Biskop for en Del af de østsyriske Menigheder, der levede i Persien, og han har rimeligvis haft sin Bolig i Matthæos-Klostret paa et Bjerg, der ligger 4 Mil N. for det gl. Ninive, lige over for Mossul. A. synes, som andre af Østens Biskopper, paa een Gang at have været Abbed og Biskop. Han er rimeligvis f. o. 280, og i en fremrykket Alder (o. 336—345) skrev han 23 Homilier eller relig. Afhandlinger om Tro, Kærlighed, Bøn, Bod, Ydmyghed, Døden og de sidste Tider osv. Disse have i Oversættelse navnlig fundet stor Udbredelse i Armenien, hvor de gik for at være affattede af Jakob af Nisibis. I A.s Skrifter have vi det ældste Vidnesbyrd om den Kristendomsopfattelse, der raadede hos de Syrere, som levede under persisk Aag. A. kæmper i sine Homilier mod Gnostikerne, men ikke mod de forskellige Afskyngninger af Arianismen, som dengang satte den gr. og den lat. Kristenhed i Bevægelse. Han er ortodoks og viser stadig hen til »de tre store og herlige Navne, Faderen og Sønnen og den Hellig-Aand, der blive nævnede over en Kristens Hoved, naar han modtager Livets Segl (Daaben)«, og han taler enfaldig om Daab og

Nadver som de to store Renselsesmidler. Som mange andre i den ældste Kirke troede han, at Verden skulde forgaa efter 6000 Aars Forløb, og han antog, at Menneskelegemet skulde sove i Graven, indtil Basunen kalder Sjæl og Legeme frem til Opstandelsen. Hans Homilier ere fra den syriske Grundtekst overs. paa Tysk af G. Bert (Leipzig 1884).

Fr. N.

Afrem Syrer, en af Østens største Kirkefædre, hædret med Navnet »Syrernes Profet«, var f. i Nisibis i Beg. af det 4. Aarh., af kristne Forældre. 325 fulgte han med Biskop Jakob af Nisibis til Kirkemødet i Nikea, og efter Hjemkomsten fra dette blev han Forstander for Kirkeskolen i sin Fødeby; som saadan virkede han rimeligvis, indtil Nisibis 363 blev afstaaet til Persien. Derpaa drog han til Amida, sin Moders Fødeby, og derfra til Edessa, hvor han tog Bolig paa et Bjerg uden for Byen. Der samlede han om sig en Flok af Ynglinger, som han underviste i Skriften, men han fulgte tillige med livlig Deltagelse Udviklingen af Menighedsforholdene i Edessa. Under en Hungersnød fik han i de offentlige Bueange ved de edessenske Rigmænds Hjælp opstillet 300 Senge til fattige og syge. Arianerne havde i ham en ivrig Modstander, og da Gnostikerne (Bardaisaniterne) gjorde mange Proselyter ved deres Sange, begyndte han selv, »som en Aandens Sitalspiller«, at digte kirkelige Hymner, der skulde fortrænge de kætterske. Derved blev han en af den kirkelige Psalmesangs Fædre. Han var ogsaa en betydelig Skriftfortolker, der først søgte at forklare Tekstens Bogstav, men dernæst ogsaa at vise dens mystiske Betydning. I sine Fortolkninger gik han ud fra den syriske Oversættelse; han kunde noget Græsk, men kun meget lidet Hebraisk. Som Teolog var han ortodoks Nikæner, og han taler med stor Ærbødighed om »den berømte Synode (i Nikea), paa hvilken Troen blev nedskreven«. Han var derimod ingen Ven af den dogmatiske Spekulation. Han talte og sang mod »Grublerne« og holdt paa, at man skulde blive staaende ved de bibelske Udtryk og ved »det Symbol, som levendegør alle, hvilket alles Lærer har fastsat«, og han kunde ikke finde sig til rette med de nye Trosformler, der dengang skød op »som Profeten Jonas's Græskar«. D. 373. Hans aandelige Digte ere overs. af T. S. Rørdam (Kbhvn. 1879).

Fr. N.

Africanus, Sextus (?) Julius, var en Officer eller Læge fra Libyen, der i mange Aar boede i Emmaus (Nikopolis) i Palæstina, hvor han døde o. 240. A. gjorde lange Rejser i Palæstina, Syrien og Lilleasien og kom ogsaa til Alexandria og Edessa, hvor han traadte i nærmere Forhold til Kong Abgar VIII og hans Søn. Han har skrevet en »Kronografi« i 5 Bøger, der sammenstillede Hovedbegivenhederne i den hl. og den profane Historie fra Verdens Skabelse til Heliogabals 4de Regeringsaar (211). Vi have nu kun Brudstykker af denne Bog, men den er bleven stærkt nyttet af Evsebios af Kæsarea, da han udarbejdede sin Krønike, og den har dannet Grundlaget for hele den bysantinske Historieskrivning. A. har ogsaa skrevet andre Skrifter, saasom et skarpsindigt Brev til en ubekendt Aristides, i hvilket han søgte at udjævne Forskellighederne mellem Slægtregistrene

hos Matthæus og Lukas ved at antage, at Mattan af Salomos Hus (Mt. 1, 15) og Melki af Natans Hus (Lk. 3, 24) havde ægtet den samme Kvinde (Esta). A., der ikke læste Navnene Mattat og Levi i Lk. 3, 24, mente endvidere, at Jakob, da Eli var død barnløs, ved et Leviratsægteskab havde ægtet hans Enke og med hende avlet Josef, der altsaa efter Loven, som Lukas siger, var Elis Søn, medens han i Virkeligheden, som Matthæus siger, var Jakobs Søn. Det eneste af A.s Skrifter, der er kommet fuldstændigt til os, er et Brev til Origenes, i hvilket A. bestrider Ægtheden af det til Daniels Bog føjede Stykke, som indeholder Susannas Historie. Fr. N.

Afrika. Mission. Denne tredjestørste Verdensdel hæver sig som en mægtig Trekant op fra de 3 Verdenshave i 3 store Afsatser: et lavt, usundt Kystland, et bredt Højland og indenfor dette forskellige høje Bjerggrupper; en vældig Ørken i N., en mindre i S., 3 Kæmpesser og 3 af Jordens største Floder, en til hvert af de 3 Have, saaledes er i korte Træk A.s Geografi. A. var i Oldtiden vidt kendt og mod Nord civiliseret; derefter en forglemt og i Barbari nedsunket Verden; efterat Søvejen til Indien var fundet, blev den en genopdaget Verden, hvor man nu i vore Dage »mod N. søger Helbred, mod S. Guld og i Midten Eventyr«; en Verden, som Nutidens Stormagter ivrig dele imellem sig (i gamle Dage stjal man Negrene fra A., nu stjæler man A. fra Negrene). Saaledes i korte Træk A.'s Historie.

A., det Land, hvor flere af Oldkirkens største Lys brændte i V. en Tertullian og en Augustin, i Ø. en Athanasios og en Origenes, blev derefter Munkenes Hjemstavn; men Lystestagen blev flyttet, og Oldkirkens Levninger begravede under Muhammedanismens Flyvesand, hvoraf som en underlig Sfinx fra Oldtiden de forkrøblede koptiske og abessinske Kirker hæve sig mod Ø. Af og til, lige til vore Dage, blæser en falsk Profets Vejrs Muhammedanismens Flyvesand videre S. over, og dér, hvor dette hører op, tager Fetischismen fat med »Dødens Mørke og Skygge«, opfylder Landet med Gru og Blodpletter værre end i alle andre Hedningelands — en Opfyldelse af Forbandelsen over Kam. Endelig er atter Missionens Lys tendt rundt langs Kysterne og allerede viden om inde i det mørke Fastland. Saaledes i korte Træk A.'s relig. Historie.

Henvend 205 Millioner Mennesker bebo denne Verdensdel, men medens noget nær Halvdelen af A.s Fladerum er muhammedansk, og Halvdelen rent hedensk, er der alligevel mange flere Hedninger end Muhammedanere, fordi den muhammedanske Del, i hvilken Saharas Ørk og Abessiniens Højland ligge, er svagere befolket. Man regner Hedningenes Tal til o. 106 Millioner og Muhammedanernes til 91. Af de o. 8 Millioner Kristne er kun $\frac{1}{2}$ Million Protestanter; endelig vurderes Jødernes Tal til o. 350,000. Man regner, at Slavehandelen i Aarhundredernes Løb har blottet A. for 50 Millioner, foruden alle de Ødeleggelser, Slavejagterne have fremkaldt inde i det ulykkelige Land. Danmark var det første Land, som optraadte mod Slavehandelen fra dets daværende

Besiddelser paa Guldkysten (Forordn. af 16. Marts 1792). Derefter fulgte England 1807, siden 1814 i Forbindelse med de andre Magter, men endnu trives Slavejagt og Slavehandel i Øst-A., medens dette Uvæsen er standset mod V. Det er særlig inden Grænserne af det muhammedanske A., at sligt endnu gaar i Svang. Grænsen mellem den muhammedanske og den rent hedenske Del af A. gaar fra Mundingen af Gambia-Floden paa Vestkysten mod Sydøst, hen forbi den hvide Nils øverste Løb, derfra i en Bue gennem Galla-Landet og endelig mod S. til Sydgrænsen af Sultanatet Sansibar. I den rent hedenske Del har Missionen langt mere Magt og bedre Udsigter end indenfor det muhammedanske A.

I Marokko, det uafhængige Sultanat, som er den sidste Levning af Arabernes mægtige Rige i Nord-A., er der kun meget lidt Mission, væsentlig kun ved den nordaf. Missionskomité i London fra 1883. Den har Stationer i Tetuan, Casablanca og Tanger. Allgier og Tunis ere franske Kolonier. Det samme Selskab arbejder her med Stationer i Tunis, Algier, Constantine. Schweizeren H. S. Mayor begyndte 1879 efter Tilskyndelse af Dr. Grattan Guinness og G. Pearse Mission i Kabylien og arbejder nu i Moknea, tildels understøttet af Pariser-Selskabet. (Société des missions évangéliques). Franske Wesleyanere have en Missionær i Bougie; »Svenska Kvinnors Mission i Nordafrika« har en lille Virksomhed i Tunis og i Bona, og »Missionsförbundet i Sverige« har en Missionær i Algier. Londoner-Missionsselskabet (London Miss. Society) har Arbejde i Tunis. Dets Sendebud Dr. Leach blev myrdet 1896. Tripolis er tyrkisk Vasalstat; i selve Byen Tripolis har den londonse Komité 3 Missioner.

I Ægypten, som ligeledes er en tyrkisk Vasalstat, findes vel 200,000 Kopter. Chrischona-Pilegrims-Missionen forsøgte under Chr. F. Spittler at danne en »Apostelvej« med Stationer op gennem Nildalen, men det mislykkedes. Nordamerikas unerede Presbyterianere søge siden 1854 at blæse Liv i den døde koptiske Kirke og have nu en meget haabefuld Mission med mange Stationer lige op til det første Nil-Fald. Derimod er det smaat med Mission blandt Muhammedanerne; den engelske Statskirkes Selskab (Church Miss. Society) og den londonse Komité har Arbejdet i deres Hænder. I Nubien, S. for Ægypten, har ingen nævneværdig Mission endnu naaet Fodfæste, saa lidt som i det hele taget indenfor det vældige Sahara-Område, V. for Nubien. Derefter følger det italienske Område Erytræa omtrent til Bab-el-Mandeb Strædet, saa en lille fransk Koloni, en større engelsk Koloni og derpaa Somali-Landet, og indenfor de to Kolonier Kejserriget Abessinien; alt det her nævnte, paa Kolonierne nær, gælder for italiensk Interessesområde; men Krigen med Negus Menelik har foreløbig udelukket Italienerne fra Abessinien. I Erytræa arbejder den svenske Fosterlandsstiftelse siden 1866 med ualmindeligt Helted mod for, som sit egentlige Maal, at naa Østafrikas ævnerigeste Folk, Gallaerne. Den engelske Statskirkes Missionsselskab med Mænd som Gobat og Krappif forsøgte fra 1826 af, og Chrischona-Brødrene fra 1850 af, at puste Liv i den abes-

sinske Kirke, men siden 1885 ere alle europæiske Missionærer forviste fra Landet. Inden for den lille engelske Koloni virker Breklum-Missionen. Begrænset af Nyanza-Søen, Øvre-Nil, Galla, Somali og Havet have vi dernæst britisk Øst-A. Her arbejder den eng. Statsk.'s Missionsselskab, den forenede Metodist-Frikirke (United Meth. Free Church Foreign Miss.), det britisk-østafrikanske Selskab, Neukirchener Missionen og Leipziger-Selskabet. Hovedmissionen her er Uganda-Missionen, som efter et haardt Martyrium nu sætter Blomst og bærer Frugt paa det mest lovende.

Begrænset af Nyanza, Tanganjika og Nyassa samt Linier omtrent lige mod Ø. fra førstnævnte og sidstnævnte Søs Midte ud til Havet have vi tysk Øst-A. med flittigt Arbejde af Goszner-Missionen, Universitets-Missionen (Universities Miss.), Londoner-Missionen, Berliner-Missionen II og III, Brødremenigheden og Leipziger-Selskabet. S. herfor, lige overfor Madagaskar i hele dens Længde have vi portugisisk Øst-A. med ufrugtbare, forfalden, rom.-kat. Mission og alt andet end forfalden Slavehandel; men i Modsætning hertil lejrer sig om Nyassa-Søen det smukke Arbejde, som øves af den skotske Statskirke, skotsk Frikirke og Universitets-Missionen, — et værdigt Minde om Livingstone, som i lang Tid færdedes i disse Egne.

Syd-A.s af Engländerne som Interessensfære beslagnagte Indre mellem portugisisk Øst-A. og portugisisk Vest-A. rummer Mashonalandet, Matebelelandet, Barotselandet og, S. for disse tre, Betsjuanerlandet. Her virker: i Mashonalandet: sydafr. Mission ved den hollandsk-reformerte Kirke (Het Nederl. Zendelingsgenootschap), wesleyanske Metodister, Berliner-Missionen I og Selskabet for Kristendomsudbredelse (Soc. for the Propagation of the Gospel [S. P. G.]); i Matebelelandet: Londoner-Missionen; i Barotselandet: Pariser-Missionsselskabet; i Betsjuanerlandet: Londoner-Selskabet.

Øst-Sydstad for sidstnævnte ligge Syd-A.s to uafhængige Republikker, nordligst Transvaal, sydligst Oranjeristat; ingen af dem gaar ud til Havet. Her arbejder: i Transvaal: Berliner Missionen I, Hermannsburgerne, holl. ref. Kirkes sydafr. Mission og Mission Romande fra det franske Schweiz; i Oranje-Fristaten: Berliner Missionen I, wesleyanske Metodister og Udbredelsesselskabet.

Indenfor det øvrige Syd-A., der helt er en eng. Koloni, have vi følgende Fordeling: i Zululand arbejder det norske Missionsselskab (ved Schreuder og andre), Hermannsburgerne og den norske Kirkes Mission; i Natal, foruden disse, Udbredelsesselskabet, de wesleyanske Metodister, Brødremenigheden, American Board (A. B. C. F. M.), den svenske Statskirke og forskellige Fri-Missioner; i Kafraria, S. for Natal: wesleyanske Metodister, unerede Presbyterianere, Udbredelsesselskabet og Brødremenigheden, og mellem Basutoerne Pariser-Selskabet; i Kaplandet samt i Oranje og Transvaal er der ordnede Landskirker af hollandsk og engelsk Oprindelse, men ved Siden heraf drives i Kaplandet Mission af Udbredelsesselskabet, Londonerne, Wesleyanerne, Brødremenigheden, skotsk Frikirke, skotske Presbyterianere, Ber-

liner Missionen I og rhinsk Missionsselskab. Endelig i det lille Namaland virker det rhinske Selskab og wesleyanske Metodister.

Idet vi overskride Oranjerfloden, betræde vi tysk Vest-A. indtil Kuneneffoden mod N. og den 20. Grad fra Greenwich mod Ø. Indenfor disse Grænser arbejder det rhinske Selskab baade i det store Namaland, Hererolandet og Ovambolandet, i sidstnævnte desuden det taalmodigt udholdende finske Missionsselskab. Mellem Kunene og Kongo have vi portugisisk Vest-A. med død rom.-kat. Kristendom; i Benguela virker dog American Board og i Angola Bishop Taylors Mission og engelske Baptister. Op langs Kongofloden arbejder foruden sidstnævnte tillige amerikanske Baptister, Missionsforbundet og Balolo-Missionen under store Opofrelser og mange Dødsfald. Fra Kongo til et Par Grader N. for Ækvator og helt inde i A.s Hjerter op langs Kongos nordlige Bred have vi fransk Interesseomraade. Amerikanske Presbyterianere arbejde ude ved Kysten. Derefter følger inderst inde ved Bugten det tyske Kamerun, der som en Trekant kiler sig ind med sit ene Hjørne, lige op til Tsad-Søen; Baseler-Missionen og de skotske unerede Presbyterianere have Missionsarbejde ved Kysten. Idet Kysten højer mod V. betræde vi engelsk Omraade og hilse paa Niger-Missionen under den eng. Statsk.'s Selskabs (Ch. M. S.) Ledelse. Her virkede indtil for faa Aar siden Afrikas første sorte Biskop, Samuel Crowther (se S. 14, 1). Paa Slavekysten, som fra Ø. mod V. staar under først engelsk, saa fransk og tilsidst tysk Herredømme, finde vi det nordtyske Missionsselskab, den eng. Statsk.'s Selskab, de wesleyanske Metodister og de amerikanske sydlige Baptister i Virksomhed, og indenfor Kysten, i Jorubalandet, arbejde tillige de tre sidstnævnte. Guldkysten er delt mellem engelsk (østligst) og fransk Besiddelse; i førstnævnte arbejder Brødremenigheden og Wesleyanerne og ligeledes indenfor i Ashantilandet.

I Neger-Fristaten Liberia virker den protestantisk-biskoppelige Mission fra Nordamerika, den metodistisk-biskoppelige (Meth. Episcopal Ch.) Mission, de amerikanske Lutheranere, Presbyterianere, Baptister og de afrikanske Sion-Metodister. Paa Sierra-Leone-Kysten, som er engelsk, og hvor Neger-Fristedet Freetown nu i over 100 Aar har søgt at bøde paa de Lidelser, Slaveriet har bragt over de arme Sorte, arbejdes der af den eng. Statsk.'s Missions-selskab, Wesleyanerne og de forenede Brødre i Kristus. Med Senegambien betræde vi saadnu en Gang fransk Besiddelse, dog med en lille portugisisk Enklave i Midten. Udbredelsesselskabet og wesleyanske Metodister repræsentere her Missionen. Landet mellem Senegambien og Marokko er spansk Koloni uden nogen protestantisk Mission. Pastor Simpson i New York sender i den nyeste Tid Fri-Missionærer til Sudan og til Kongo.

A.s Ø-Verden, forbavsende lille i Sammenligning med Fastlandet, har forholdsvis langt mere Mission. Paa St. Helena arbejder Udbredelsesselskabet, paa Sansibar Universitets-Missionen, paa Sechellerne og Mauritiustid den eng. Statsk.'s Mission og Udbredelses-

selskabet. A.s største Ø, Madagaskar, som lige nylig er bleven fransk Besiddelse, er en Missionsperle af første Rang. Udbredelsesselskabet og Kvækerne arbejde her, men Hovedvirksomheden er dog tilfaldet Londoner-Missionen og ganske særligt det norske Missionsselskab. Madagaskars Martyrhistorie og den norske Missions Fremvækst fra en uanselig Begyndelse til en af Nutidens dygtigste og mest lovende Missioner hører til Glanspunktet af, hvad Missionen kan fortælle om A. T. L.

Aftardoketterne eller Fantasiasterne, en Gren af Monofysiterne, lærte, at Kristus kun havde haft et Skinlegeme, der ikke var Forraadnelse underkastet. Kejser Justinian udstedte 563 et Edikt, der beskyttede dem, men dette blev taget tilbage af hans Efterfølger.

Afzelius, Arvid August, f. 6. Maj 1785 paa Fjällåkra i Vestergötland; Hofpr., 1821 Sognepr. i Enköbing, død 25. Sept. 1871. Som Medlem af »Götaförbundet«, som Rasks Medarbejder ved Udgivelsen af Eddaerne, som Romancedigter, Udgiver af Svenske Folkeviser og Sv. Sagnhistorie har A. udøvet en betydelig Virksomhed for Vækkelse af nordisk Folkeand. Endvidere var han religiøs Digter. Han udgav med Hedborn Tidsskriftet »För religionens vänner« 1817—19, og med Hammarsköld »Sv. Församlingstidning« 1820 i anti-neologisk, kr. spekulativ And. O. A.

Afarema (1 Mak. 11, 34) græsk Omskrivning af Efram, Benævnelse paa et af de Distrikter i Samaria, der i Makkabæertiden hørte til Judæa.

Agabos (Ap. G. 11, 28; 21, 10), kristen Profet; forudsagde i Antiokia en stor Hungersnød under Kejser Claudius, hvilket foranledigede en Indsamling til de fattige i Modernenigheden i Jerusalem. Ligeledes forudsagde han i Kæsarea Apostlen Paulus hans Skæbne i Jerusalem.

Agag (1 Sam. 15), en Amalekiterkonge, som Saul sparede mod Herrens Vilje, hvorfør Samuel ihjelslog ham. Med Henblik paa ham kaldes Amalekiterkongen i Bileams Profeti A. (4 Mos. 24, 7). — Jødeffenden Haman (Ester 3, 1) kaldes en Agagit.

Agaper (Kærlighedsmaaltider) var et Side-stykke paa kr. Grund til de Fællesmaaltider (Symposier, Syssitier), der vare almindelige i Romerrigets forskellige religiøse Samfund. De begyndte allerede i den apostolske Tid (1 Kor. 11, 17 f., Jud. 12) og bleve afholdte om Aftenen under Forstanderens Ledelse. I den første Tid var der ofte til Agapen knyttet en Nadveruddeling, saaledes at Kærlighedsmaaltidet enten sluttede eller begyndte med Brødets Brydelse. Senere, maaske paa Grund af Hedningernes stadige Anglaver for »thysteiske Maaltider og ødipodeisk Utugt«, blev Nadveren henlagt til en Morgengudstjeneste, og Baandet mellem Kærlighedsmaaltiderne og den alm. Gudstjeneste blev i Tidens Løb mere og mere løsnet. Agaperne sank hurtig ned til at være en Form for Rigmænds Gavnildhed mod Enker og fattige, og tilsidst forsvandt de. Fr. N.

Agapitus (Agapet). A. I, Pave 535—36, var en ivrig Modstander af Arianismen; efter hans Mening burde en Mand, der havde været Arianer, aldrig kunne blive Præst. Østgoternes Konge

Theodahad, som havde været virksom for hans Ophøjelse paa St. Peters Stol, sendte ham 536 til Konstantinopel, for at han skulde bede Kejser Justinian om Fred. A. blev modtagen med stor Ærbødighed, og paa hans Tilskyndelse blev den monofysitiske Patriark, Anthimos, som Kejserinden beskyttede, tvungen til at vige for den ortodokse Mennas, og Justinian nedlod sig endog til at godtgøre sin egen Retroenhed ved at sende A. en Trosbekendelse, der skulde bevise denne. Men A. døde i Konstantinopel (22. April 536) uden at have udført det Ærinde, Kong Theodahad havde overdraget ham. — A. II, Pave 946—55, skyldte Roms Princeps og Senator Alberic sin Ophøjelse, og i hele sin Regeringstid lod han sig lede af denne Lægmand, som endog paatog sig at sørge for Munke-væsenets Reformation ved Hjælp af Odo af Cluny, og som tvang Roms Stormænd til at tage hans egen Søn, den 16aarige, i Bund og Grund forderuede, Octavianus, til Pave efter A. II. Se Johannes XII. Fr. N.

Agardh, Carl Adolph, f. 23. Jan. 1785 i Båstad, hvor Faderen, der stammede fra Slesvig, drev Handel, blev 1812 Prof. i Botanik og Økonomi i Lund, 1816 tillige Sognepr. i St. Peters Kloster, 1831 Medlem af det svenske Akademi, 1834 Biskop i Carlstad. Han døde 28. Jan. 1859. Paa højst forskellige Omraader, Botanik, specielt Algologi og Plantefysiologi, Statsøkonomi, Undervisningsvæsen osv. har hans glimrende Begavelse virket omdannende og banebrydende. Hans »Saml. skrifter af relig. og theol. innehåll«, er, selv om hans Hypoteser ikke altid holde Stand, værdifulde ved Forf.'s skarpsindige lagtagelser og originale Tanker, f. Eks. Afhandlingen »Om Propheterna och Esseerna blandt Judafolket«, »Om de hel. evangeliernas uppkomst och sanning« (mod Strauss), »Om förhåll. mellan Jobs bok och Judendomen«, »Om Jesu sista påskalamsmåltid«, »Om christendom efter hegelska principer« m. fl. O. A.

Agate, St. (Agatha), er Navnet paa en siciliansk Helgeninde, der skal have lidt Martyrdøden i Catania 5. Febr. (251?). Catania og Palermo strides om Æren af at være hendes Fødeby. Legenden fortæller, at hun kækt modstod alle Prætorens Kærlighedstilbud og døde i Fængslet, efter at begge hendes Bryster vare bleve afskkaarne, hvorfor hun navnlig paakaldes af Kvinder, der lide af Brystsmærter. Sicilianerne ære hende som deres Værnehelgeninde overfor Ætnas Ødeleggelse, og Indbyggerne paa Malta betragte hende som deres Øs særlige Beskytterinde.

Agathangelos er Navnet paa en græsk Munk, der 1275 (?) skal have profeteret, at det bysantinske Rige skulde falde 1453 og blive genoprettet 1853. I Aarene før 1853 blev A.s Profeti meget omtalt i Rusland; men da dette Aar gik til Ende, uden at den var bleven opfyldt, sank A.s Navn atter i Glemsel.

Agatho, en siciliansk Munk, var Pave 678—81 og greb som saadan ind i de monoteletiske Stridigheder. Under ham afholdtes det 6. økumeniske Koncil (680—81), der fordømte Monoteletismen og udtalte Anatema over Pave Honorius.

Agde (Agathe) var en græsk Nybygd, anlagt

af Massalienserne mellem Rhones Munding og Pyrenæerne. I Gallien mente man, at Apostlen Andreas's Helgenlevninger fandtes dér. 1 Sept. 506 holdtes i A. under Forsæde af Biskop Cæsarius af Arles en Synode, der hævdede Præsternes Cølibat, Kirkegodssets Uerlighed og ændrede mange enkelte Punkter i Gudstjenesten. Tillige blev der udtalt Misbilligelse af, at Kristne havde Omgang med Jøder, og Mistillid til de jødiske Konvertiter.

Agde (2 Sam. 23, 11), Fader til Samma, en af Davids Krigshelte.

Agende (af det lat. *agenda*) er en Betegnelse for de for den offentlige Gudstjeneste og de kirkelige Handlinger foreskrevne Formularer.

Agende, Adlerske, se Adler, J. G. C.

Agendestrid i Preussen, se Union.

Agerbek, Hans, dansk Præst, f. 1. Febr. 1798 i Skydebjerg Prstgd. 1822 blev han teol. Kand., 1823 pers. Kap. i Vemmelv og Hammershøj, 1827 res. Kap. i Thisted og Sognepr. i Skinnerup, 1830 Sognepr. i Bredstrup, 1834 i Espe og Vantinge, 1841 i Øster-Hæsinge og Hillerslev. D. 15. Sept. 1869. Han havde betydelig Indflydelse paa de opvakte paa Fyn og er Forf. til Psalmen: »Uforsagt, vær paa Vagt!«, som han skrev for at trøste sin angfede Hustru.

Agnès, St., en af Romerkirkens berømteste Helgeninder, var en romersk Jomfru, der blev halshugget under den diokletianske Forfølgelse (21. Jan. 304?) efter standhaftigt at have modstaaet Bypræfekten Symphronius's Søns Kærlighedstilbud og de Fristelser, der mødte hende i et romersk Skøtgehus, hvor hun, i Følge Legenden, til Straf for sin Kulde over for Bypræfektens Søn, var bleven indespærret. 8 Dage efter sin Død (28. Jan., *Agnès secundo*) skal hun have viist sig for sine Forældre med et snehvidt Lam ved sin Side, omgivet af en Jomfruskare. Over hendes Grav i Rom byggede Kejser Konstantin en Basilika (*S. Agnese fuori le mura*), som tildels staa endnu, med Nedgang til en Katakombe, og i denne K. højtidelig holdes A.s Dødsdag hvert Aar ved Indvielse af de Lam, hvis Uld bruges til Pallierne. 15. April 1855 faldt Pius IX efter Højmessens i S. Agnese i en Sal, der støder op til Kirken, gennem Gulvet ned i Kælderen uden at komme til Skade. — St. A. fremstilles ofte paa de gamle Guldglas; naar hun males i Helgen-skaren, er hun kendelig paa Lammet, der staa ved hendes Side eller hviler i hendes Skød. Grækerne holde 3 Dage hellig til hendes Minde: 14. og 21. Jan. og 5. Juli. *Fr. N.*

Agnetebjerg, 1 Mil fra Zwolle, er bekendt som det Sted, hvor Thomas fra Kempens Kloster stod. Nu er det Kirkegaard for de rige Indbyggere i Zwolle, som lade deres Lig bringe derhen, fordi Jordbunden ved deres By er saa vandrig, at en Grav straks bliver fyldt med Vand.

Agnoëterne eller Themistianerne vare Tilhængere af den alexandriske Diakon Themistios (o. 550), som lærte, at der var meget, som Jesus i sit Køds Dage ikke havde vidst. Themistios og hans Disciple blev fordømte af den alex. Patriark og senere af Gregorius d. st., men Agnoëtismen holdt sig til ind i 8. Aarh.

Agnosticisme er en nyere filosofisk Betegnelse; Udtrykket er først brugt af den engelske Fysiolog Huxley om Herbert Spencers Filosofi. Men selve det hermed betegnede filosofiske Synspunkt er ingenlunde ejendommeligt for Spencer alene; det findes tværtimod udtalt og gennemført hos mange andre Tænkere i den nyere Tid. Ved A. forstaaes den Lære, som benægter Menneskeandens Ævne til at erkende Tilværelsens inderste Væsen. Den er ikke lig med Scepticisme, thi det er ad den videnskabelige Provelses Vej, at den faststiller sit negative Resultat; det er med fuld Anerkendelse af den relative Videns, at A. ophæver den absolute Videns, ja, den paaviser endog en nødvendig Forbindelse herimellem, idet det netop skal være Erkendelsens egen Natur, saaledes som den viser sig under Behandlingen af endelige, begrænsede Genstande, der forbyder en eksakt Bestemmelse af et uendeligt ubegrænset Objekt. Det er med andre Ord gennem en erkendelses-teoretisk Begrundelse, at A. bliver til. Saaledes viser den i sit Udspring tilbage til Erkendelseslærens egentlige Ophavsmand, Kant; det er først ved ham, at Betingelserne for A. ere givne. Det er imidlertid bekendt nok, at, efterat Kant har begrænset den teoretiske Erkendelse til Fænomenerne, aabner han gennem den praktiske Fornuft Udgangen til en Erkendelse af »das Ding an sich«. En saadan Udvej forkastes af nyere filosofiske Retninger som Ny-Kantianismen og Positivismen og endelig af H. Spencer; her søges gennemført en fuld A. Det er fornemlig i »First principles«, at Spencer giver Begrundelsen for dette Standpunkt. Han mønstrer her saavel de religiøse Grundbegreber, Tanken om Verden og Tanken om Gud, som de videnskabelige Grundbegreber, Tiden og Rummet, Bevægelsen og Kraften osv., og han kommer til det Resultat, at de alle ere selvmodsigende, naar de betragtes som absolute. Hvad Materie er i sig selv, vide vi lige saa lidt som, hvad Jeget er i sig selv; og vi vil aldrig komme til at vide det, thi Kundskab i egentlig Forstand om et absolut strider mod Tænkningens Love. Vi ere henviste til at tænke i Relationer, og det paa dobbelt Maade, dels ved at vi sætter den ene Genstand i Forhold til den anden, for saaledes gennem Paavisningen af Lighed og Ulighed at bestemme deres særegne Egenskaber, dels ved at vi sætter alle ydre Genstande i Forhold til os selv, som vi ere givne med vore Bevidsthedstilstande. Men ved denne videnskabelige Bestemmelse af det relative er Bevidsthedens Indhold dog ikke udtømt; en nærmere Betragtning saavel af Tænkningen som af Religionen skal efter Spencers tværtimod vise, at selv om Erkendelsen ikke kan gribe andet end det relative, maa den dog tillige forudsætte et absolut som liggende bagved. Religionens stadige Bestaaen skal være uforklarlig uden en tilgrundliggende Virkelighed, og selve Begrebet: det relative, skal som saadant vise hen til det absolute som sit nødvendige Korrelat. Idet vi da gaa bagved de bestemte Religioner og de bestemte Tankeformer, komme vi ikke til at staa overfor det rene intet, men derimod overfor den højeste Væren, der ganske vist kun kan opfattes af en ubestemt Bevidsthed, men hvis Eksistens betinger Sand-

heden af alle de enkelte bestemte Bevidstheds-akter. Og i denne Anerkendelse af et uerkendeligt absolut finder Spencer Muligheden for en Forsoning af Religion og Videnskab. Ligesaa vel som Videnskabsmanden kun betragter sine Resultater som et tilnærmelsesvist Forsøg paa at finde Sandheden, som et blot Led i en uendelig Udviklingsrække, lige saa vel maa den troende i den enkelte Religion alene se et Symbol, der viser hen til den eneste positive religiøse Sætning, at der er et uerkendeligt absolut, som aldrig kan naas, noget uformet og ubegrænset, som gaar udover Erfaringens Omraade. Saaledes er Spencers Tankegang. Der kan indvendes herimod, at A. heller ikke her er fuldkommen gennemført; idet det absolute anerkendes som eksisterende, er der dermed dog givet en vis Viden om det. Og hvorvidt nu denne Viden er rigtig, kan sikkert betvivles; den garanteres ikke ved den videnskabelige Tænkning, thi den gaar udover dennes Bestemmelser, og heller ikke af den religiøse Følelse, thi denne forlanger ifølge sin Ejenommelighed netop noget bestemt at hvile i, og er ikke tilfredsstillet ved en Henviisning til noget ganske dunkelt og ubekendt. Den saakaldte A. indeholder ogsaa en Art af Spekulation, og denne bliver tydelig nok panteistisk. *F. C. K.*

Agnus Dei. 1) Efter Joh. 1, 29 var Lammets for de gl. Kr. et Symbol paa Kristus. Paa Katakombe-Malerierne og i den gl. Billedhuggerkunst fremstilles Kristus under Lammets Billede, og hyppig staar der da ved dette et Kors, som ender i en Sejrsfane. Et saadant Billede kaldes A. D. Det blev præget i Voks-skiver, som vare lavede af Levningerne af Paaskekærterne og noget af den hl. Olie, og disse Voksmedaljer bleve dels overrakt de nydøbte paa Hvide-Søndag, dels sendte fremragende Personer som Festgaver. I Monza i Italien gemmes en saadan A. D.-Medalje, som Gregorius d. st. i sin Tid skal have sendt til Langobarder-Dronningen Theodalinde, og endnu indvier Paven paa Tirsdagen efter Paaske i sit 1ste og 7de Regeringsaar lignende Voksmedaljer, der skænkes til hans Hoffolk, til fremmede Fyrster og Pilegrimme. — 2) A. D. er endvidere Navnet paa det ældgamle, i senere Tider 3 Gange gentagne, Led af Nadverliturgien (*A. D., qui tollis peccata mundi, miserere nobis*), der er gengivet i den danske Psalme: »O du Guds Lam!« — 3) Det med et Lam baldyrede Klæde, der i den gr. K. lægges over Kalken, det saakaldte Poteriokalymma, kaldes ogsaa A. D. *Fr. N.*

Agobard af Lyon, f. i Spanien 779, siden 816 Ærkebiskop af Lyon, en af de mest fremragende i den Række udmærkede Mænd, der gik i Spidsen for Karl d. st.'s Kulturarbejde. Sin Udvikling skylder han navnlig sin Ven og Forgænger paa Ærkestolen, Leidrad; men han blev ikke staaende ved sin Samtids overvejende reproducerende Virksomhed; han gik tværtimod med sin frie og selvstændige Aand i flere Henseender langt videre. A.'s Lærdom og uforfærdede Mod viser sig i hans talrige Skrifter, hvor han bl. a. optræder som en ivrig Polemiker overfor Adoptianerne og Jøderne og med Hefthighed bekæmper »Guddommene«, særlig Duellen, som lovlige Afgørelser af Tvistemaal;

han angriber stærkt Tidens Overtro, den gængse Misbrug af Billederne og den overdrevne Ærefrygt for Helgenerne, der efter hans Mening kun er en Genganger af Hedenskabets Heros-Dyrkelse. I Ludvig den frommes Strid med sine Sønner tog han livlig Del; thi, da han levede i Traditionerne fra Karl d. st.'s Regering, hørte han til det Parti, der med Smerte saa Riget gaa sin Undergang i Møde under Karls udelige Efterfølger, og i flere Skrifter stillede han sig bestemt paa Sønnernes Side. Han blev derfor suspenderet fra sit Embede 835, men senere genindsat. D. 840. *K. T.*

Agostino da Montefeltro, berømt italiensk Prædikant, er f. i Santagata-feltria i Nærheden af Urbino 1. Marts 1389. Den første Undervisning modtog han hos Scolopierne og senere studerede han Retsvidenskab i Bologna. Paa en Udenlandsrejse blev han stærkt grebet af Livets Alvor og Kristendommens Krav, og efter Hjemkomsten til Italien lod han sig optage blandt Fransiskaner-Minoriterne. I flere Aar levede han derpaa stille i Klostret Nicosia ved Pisa, sysselsat med Studier og Andagtsøvelser. Paa Grund af sin Kløgt blev han valgt til Raadgiver for Ordenens General, og da han havde genvundet sit Helbred, begyndte han at prædike i flere af Italiens større Byer. Hans Prædikener, der udmærke sig ved en ægte italiensk Veltalenhed, have overalt samlet talrige Skarer, og de italienske Stæder kappes om at indbyde ham. Efter Prædikenerne, der i Reglen holdes i Fastetiden, vender han stadig tilbage til sit Klostre. *Fr. N.*

Agostino Trionfo, se Trionfo.
Agrapha (ἀγραφα: uskrevet). Herved forstaar man saadanne Ord af Kristus, som ikke ere optegnede i den hellige Skrift, men kun bevarede ad den mundtlige Overleverings Vej. En Samling af disse er udgivet af A. Resch (Leipzig 1889).

Agreda, Maria fra (f. 1602, d. 24. Maj 1664) var en kvindelig Fransiskaner fra Klarisse-Klostret i Agreda i Gammel-Kastilien. Dette Kloster var indviet til den ubesmittede Undfangelse, og M. fra A. var en glødende Tilhænger af denne Lære. Hun forfattede en vidtløftig Bog (*Mística Ciudad de Dios*), der indeholdt hendes formentlige Aabenbaringer om Jomfru Marias Liv og den himmelske Stad, og blandt andet den Paastand, at Marias Legeme og Blod *propria specie* er tilstede i Nadveren. Pave Innocentius XI forbød paa Grund af denne Vranglære 1681 Bogen, men kort efter maatte han, paa den spanske Konges Forbøn, tillade Læsningen af den. Sorbonnen fordømte 1696 den spanske Nonnes Fantasterier, men efter Proklamationen af Dogmet om Marias ubesmittede Undfangelse er Bogen atter kommen til Ære. Den er for nylig bleven oversat paa Tysk af L. Clarus under Titlen: Die geistl. Stadt Gottes. Leben der jungfräulichen Gottesmutter nach den Offenbarungen der ehrwürdigen M. v. A. Regenss. 1893. (Jvfr. A. 'Germont de Lavigne, La soeur M. d' A. et Philippe IV, roi d' Espagne. Corresp. inédite, traduite de l'Espagnol. Paris 1855.) *Fr. N.*

Agricola. 1) **Johann A.**, efter sit Fødested ogsaa kaldet Eisleben (*Islebius*), bar egl. Navnet Schneider (Snider, lat. *Sartor*), fra 1518 Agri-

cola. Hans Fader var Skrædder. A. fødtes 20. April 1494. Efter Skolegang i Braunschweig og maaske i Leipzig indskrives han i Vintersemestret 1509—10 som Student ved Universitetet i sidstnævnte By og blev derefter *Baccalaureus artium*. Fra 1516 kom han til Wittenberg og blev snart en af Luthers varmeste Disciple. Trods sin senere Strid med Luther vidner A. om denne: »Gennem hans Lære og Guds Naade er jeg bleven genfødt og troende.« 1518 promoverede han til *Mag. artium*, og Aaret efter med Melanchthon til *Baccalaureus in bibliis*. Samme Aar var han Luthers Sekretær ved Leipziger-Disputationen. De følgende Aar holdt han filos. og eksegetiske Forelæsninger og prædikede i Wittenberg. 1525 hjalp han paa tilfredsstillende Maade ved Ordningen af Kirkeforholdene i Frankfurt am M. Fra Efteraaret 1525 til 1536 virkede A. som Rektor og Prædikant i sin Fødeby, hvorefter han atter vendte tilbage til Wittenberg. Efter sit Brud med Luther udnævntes han 1540 til Hofpræst hos Joakim II af Brandenburg og virkede nu især i Berlin. 3 Aar efter blev han det nyindrettede Konsistoriums Leder og Generalsuperintendent; som saadan foretog han Præstevicler uden selv at have faaet Ordination. A. døde 22. Sept. 1566 under en Pestepidemi. — A. vilde oprindelig være Læge, men Luthers Indflydelse bestemte ogsaa hans ydre Livsbane. Senere udbrod han engang: »Gid jeg dog var blevet ved at være Læge, som jeg havde begyndt!« Den Brist paa Sjæls-harmoni, som dette Udraab røber, havde sin Grund i hans Deltagelse i Samtidens teologiske og kirkepolitiske Stridigheder. A. blev Ophavsmand til den antinomistiske Strid. Af Interesse for det saakaldte lutherske Materialprincip bekæmpede A. Lovens Brug som Naademiddel (mod Melanchthon siden 1527). Ikke Moseloven, kun Evangeliet, fremkalder sand Omvendelse; »Loven hører ikke hjemme paa Prædikestolen, men paa Raadhusets«. Med Erkendelse af Lovens politiske Betydning forkaster han dens pædagogiske og normative Betydning for Kristenlivet. 1537 begyndte Striden med Luther selv. Den bilagdes flere Gange tilsyneladende, men brød stedse heftigere ud paany, indtil Joakim II 1540 fik A. til at genkalde »Confession und Bekenntniss Johannis Agricolæ Eislebens vom Gesetze Gottes«; dog vandt han ikke Luthers Venskab tilbage. Større Forargelse vakte han maaske endog ved at bifalde de kejserlige Kompromisplaner. A. deltog i Affattelsen af Augsburg-Interimet 1548, der som bekendt ikke fastholdt luthersk Lære paa de afgørende Punkter. De Evangeliskes Opposition øgedes, da de romskat. Stænder ikke bleve forpligtede til det, som A. havde haabet. Forgæves søgte A. at genvinde sin Anseelse hos sine Trosfæller ved ortodoks Optræden i Osianders Strid. — Trods Uklarhed i Læren og Brist paa Karakterstyrke fortjener A. Anseelse som Prædikant, Psalmedigter (Ich ruff zu dir, Herr Jesu Christ — Jeg raaber til dig, o Herre Krist) og Skribent. (G. Kawerau, Joh. A. von Eisleben, Berlin 1881; Joh. Clausen, Lov og Evgl. i Forh. til Krdmsforkynd. 1872). H. L. — 2) Michael, A., den finske Kirkes Reformator og Grundlægger af den finske Literatur, f. o. 1508 i Pärnä Sogn ved Serkilax Gaard, hvor Faderen var Fisker. Han

fik sin første lærde Undervisning i Viborg Skole under den dygtige Rektor Johannes Erasm. Siden fortsatte han sine Studier ved Aabo Katedralskole, Finlands daværende højeste Læreanstalt. Martin Skytte, Finlands første evangeliske Biskop, lagde Mærke til hans rige Begavelse, og antog A. som sin Skriver. I Aabo, hvor Reformationens Lære o. 1520 prædikedes af Petrus Särkilaks, lærte A. den evangeliske Sandhed at kende og blev en varm Tilhænger af den. Understøttet af Biskop Skytte studerede han i Wittenberg 1535—1539, tog Magistergraden og blev efter Hjemkomsten Rektor ved Aabo Katedralskole, som nu blev Arnested for Reformationsbestræbelserne i Finland. 1548 forordnede han til Bispens Medhjælper, samt blev efter dennes Død, da det finske Stift 1554 deltes i to — Aabo og Viborg — Biskop i det førstnævnte. Han døde 9. April 1557 paa en Rejse fra Moskva, hvorhen han var sendt som den svenske Konges Afsendning for at mægle Fred med Rusland. Allerede i Wittenberg sysselsatte A. sig med Oversættelse af det ny T. paa Finsk; det udkom trykt 1548. Tidligere havde A. udgivet en A.B.C.-Bog, en Oversættelse af Luthers lille Katekisme og en Bonnebog paa Finsk, hvilket sidste Arbejde, der forkastede Pavekirkens Misbrug, klart udtaler Reformationens Grundsætninger og søger at vejlede til Gudfrygtighedsøvelse i sand evangelisk Aand. Siden udgav A. en Oversættelse af Kirkehaandbogen og Guds-tjenesteordningen samt enkelte Dele af det gl. T.'s hellige Skrifter: Psalmerne, nogle af de smaa Profeter, Uddrag af Mosebøgerne og de store Profeter. Som Reformator udmærkede A. sig ved sin Varsomhed ved Gennemførelsen af Kirkefornyelsen og sin trofaste Bevarelse af det gode, Kirken ejede. Som Bibeloversætter var han relativt selvstændig. Skønt væsentlig sluttende sig til Luther, støttede han sig fremfor alt paa den græske Grundtekst. I de korte Forklaringer, han føjede til sin Oversættelse, undgik han al unødigt Polemik mod den hidtil raadende Kirkeorden, idet han fremfor alt søgte at fremsætte Reformationens evangeliske Livsanskuelse positivt. H. R. — 3) Rudolf A., tysk Humanist, hvis egentlige Navn var Huysmann, blev f. i Nærheden af Groeningen o. 1442. Han gik først i Skole hos Thomas fra Kempen paa Agnetehjerget ved Zwolle, senere kom han til Löwen og Paris og opholdt sig ogsaa en Tidlang i Italien, hvor han lærte Græsk. Som de andre Humanister bekæmpede han den skolastiske Filosofi, men satte den hl. Skrift højt, fordi den efter hans Mening var lige saa langt borte fra Vildfarelse som den Gud, fra hvem den stammede. I sine sidste Leveaar lagde han sig ogsaa efter Hebraisk, for at kunne læse det gl. T. i Grundsproget. Efter et længere Ophold ved Kejser Maximilian I's Hof blev R. A. Prof. i Heidelberg. Han døde 28. Okt. 1485 i Worms. Hans mest bekendte Skrift er et retorisk Arbejde (*De inventione dialectica*), der skal lære en Taler den vanskelige Kunst at tale alsidig og udtømmende om alt. Dette Værk satte Melanchthon stor Pris paa. Fr. N.

Agrippa. — A. I (Herodes Agrippa I; i Ap. G. 12 kun kaldt Herodes), var Sønneson af

Herodes d. st. Opdraget i Rom blev han efter et eventyrligt Liv af sin Ven Caligula (37 e. Kr.) gjort til Konge over nogle Dele af det nordøstlige Palæstina, senere ogsaa over Galilæa og Peræa; af Claudius fik han yderligere Judæa og Samaria. Ved færisseisk Lovopfyldelse og ved Forfølgelse af den unge Kristnenighed (Ap. G. 12, 1 f.) søgte han at vinde Popularitet. Om hans pludselige Død (44) se Beretningen i Ap. G. 12, 19 f., der i det væsentlige stadfæstes af Josefus. — **A. II** (Herodes A. II), Søn af A. I, var det sidste Skud af det herodianske Dynasti. Ligesom Faderen opdraget i Rom, arvede han o. 50 efter en afdød Onkel det lille Rige Kalkis ved Libanon; han ombyttede det Aar 53 med Filipps tidligere Fyrstendomme hinsides Jordan under Titel af Konge. Hans Omraade udvidedes af Nero og endnu mere, som Løn for hans Troskab mod Rom under den jødiske Krig (66—70), af Vespasian. Han havde tillige Overopsynet ved Templet og Retten til at indsette Ypperstepræsterne. Med sin Søster Berenike skal han have levet i Blodskam. Ogsaa Beretningen i Ap. G. 16 vidner om religiøs Slaphed. Han døde barnløs Aar 100. S. O.

Agrippa fra Nettesheim, Henrik Cornelius, f. 1486 i Köln, d. 1535 i Grenoble, en vandrende adelig Lærd, var, som Strauss siger, »en sælsom Blanding af et godt Hoved, en Svermer og en Charlatan.« Han flakkede om i Tyskland, Frankrig, Spanien, Nederlandene, England, Schweiz og Italien, hvor han i Pavia og Torino optraadte som Lærer i Teologi, Medicin og Retsvidenskab og holdt Forelæsninger over Hermes Trismegistos. Han var tidlig bleven indviet i Kabbala og Magiens Hemmeligheder og skrev et Skrift »om den hemmelige Filosofi«, der er mere nyplatonisk end kristeligt, bygget paa Tanker, som ere laante fra Platon og Kabbala. Hans andet Hovedværk, »om Videnskabernes Forfængelighed«, indeholder en Kritik af den gængse Teologi med dens Helgenlære, af Hierarkiet og af Kirkeretten. A. viser her hen til Skriften som Prævestenen og tager Ordet for en enfoldig Tro paa Kristus, forbunden med Ydmyghed og Hjertets Renhed. Men han stod alligevel personlig langt borte fra Reformationen og den bibelske Kristendom, og hans »hemmelige Filosofi« er noget ganske andet end den enfoldige Kristentro, som han tilsyneladende satte saa højt. Fr. N.

Agrippinus, Biskop i Carthago, holdt, rimeligvis mellem 218 og 222, den første nordafrikanske Synode, paa hvilken 70 Biskopper fra Afrika og Numidien gav Møde. Den skal, efter Sigende paa A.'s Tilskyndelse, enstemmig have forkastet Kætterdaabens Gyldighed og besluttet at om-døbe Kættene.

Aguirre, José Saenz d', spansk Benediktiner, f. 24. Marts 1630 i Logroño, blev Prof. i Teol. i Salamanca, Abbed for St. Vincentius-Klostret i denne By og 1686 Kardinal. Den røde Hat var en Belønning, fordi han havde forsvaret Pavens Overhøjhed over for Bossuet og Gallikanerne. A. har ogsaa udgivet en Samling af Aktstykkerne fra alle de spanske Kirkemøder i den gl. og ny Verden. Han døde i Rom 16. Aug. 1699.

Agur, Forfatter af en mindre Ordsprogs-

samling. Nogle opfatte Navnet som Fællesnavn (Samler).

Ahab, se Akab.

Aharhel, (1 Krøn. 4, 8) nævnes i Juda Slægtregister.

Ahasbai, Fader til Elifelet, en af Kong Davids Helte (2 Sam. 23, 34).

Ahasveros, Omskrivning af det hebraiske Ahasverosch, der gengiver det oldpersiske Khschajarscha; paa Græsk Xerxes. Navnet findes i Biblen brugt: 1) Esra 4, 6 om Perserkongen Xerxes (485—465), Darios's Efterfølger, berømt ved sit Tog mod Grækenland (Dan. 11, 2). Stykket Esra 4, 6—23 skal i Flugt med V. 5 give en Oversigt over Jødernes Genvordigheder efter Hjemkomsten fra Babylon. Kronologisk hører V. 6 hen efter Kap. 6 og V. 7—23 hen efter Kap. 10. — 2) Med Kong A. i den noget romanagtige Esters Bog er der sikkert tænkt paa denne samme Xerxes. Paa ham passer Billedet af den yppige Despot. — 3) A. i Dan 9, 1 er ellers ukendt, mulig uhistorisk. — 4) I Tob. 14, 15 (græsk Tekst) omtales Nabukodonosor (Nebukadnesar) og Asveros (= Ahasveros) som Erobrere af Ninive, vistnok fejlagtig i Stedet for Nabopalassar og Kyaxares. — 5) A. i Sagnet, se Art. Evige Jøde. H. M. L.

Ahava (Esra 8, 15), en By og Flod i Babylonien; Samlingssted for de med Esra fra Eksilet hjemvendende Jøder.

Ahelai (1 Krøn. 2, 31), Datter af Sesan af Judas Stamme, gift med en ægyptisk Mand.

Aher (1 Krøn. 7, 12), Slæghthøvding af Benjamins Stamme.

Ahi (1 Krøn. 5, 15), Slæghthøvding af Gads Stamme.

Ahia (Jehovas Broder = Ven). 1) Efterkommer af Eli, udøvede ypperstepræstelige Handlinger hos Saul i Gibe'a (1 Sam. 14, 3, 18). Er enten Broder til eller identisk med Akimelek. — 2) En Profet i Silo, der forudsagde Jeroboam Rigets Deling og hans Ophøjelse (1 Kong. 11, 29) og siden hans Huses Undergang (1 Kong. 14, 1). Et Skrift af ham omtales 2 Krøn. 9, 29. — 3) Fader til Israels Konge Baesa. (1 Kong. 15, 33).

Ahiam (2 Sam. 23, 33), en af Davids Helte.

Ahieser (4 Mos. 1, 12), Repræsentant for Dans Stamme; Mose's Medhjælper ved en Folketælling.

Ahikam (2 Kong. 22, 12) fornem Judæer, Kong Josias's Afsending til Profetinden Hulda i Anledning af Lovbogens Genfindelse. Han beskyttede i Jojakims Tid Profeten Jeremja mod Anklager (Jer. 26, 24).

Ahilud (2 Sam. 8, 16) Fader til Josafat, Kong Davids Historiograf.

Ahimaas. 1) Sauls Svigerfader (1 Sam. 13, 50). — 2) Salomos Svigersøn og Statholder i Naftali (1 Kong. 4, 15). — 3) Søn af Ypperstepræsten Sadok, trofast Tilhænger af David og Overbringer af Budskabet om Sejren over Absalon (2 Sam. 15, 27; 23, 17, 17; 18, 19).

Ahiman (4 Mos. 13, 22) en Enakitslægt i Hebron, siden fordrevet af Kaleb (Josva 15, 14; Dom. 1, 10).

Ahimot (1 Krøn. 6, 25) af Levis Stamme.

Ahinadab (1 Kong. 4, 14) Salomos Statholder i Mahanaim.

Ahinoam. 1) (1 Sam. 14, 50), Kong Sauls

Hustru. — 2) (2 Sam. 3, 2) Davids Hustru fra Jisreel. Moder til hans førstefødte Søn Amnon.

Ahio (2 Sam. 6, 3), Søn af Abinadab, hos hvem Herrens Ark stod i Kirjat-Jearim. Var David behjælpelig ved Arkens Flytning.

Ahira (4 Mos. 1, 15), Fyrste af Naftalis Stamme, udvalgt af Mose til Medhjælp ved Folketællingen.

Ahiram (4 Mos. 26, 38), fornem Israelit, Stamfader for en Slægt i Benjamins Stamme.

Ahisakar (1 Krøn. 7, 10), nævnes i Benjamins Slægtregister.

Ahisamak (2 Mos. 31, 6), af Dans Stamme, Fader til Oholiab, der med Besaleel konstruerede Tabernaklet og de hellige Redskaber for Israel.

Ahisar (1 Kong. 4, 6) en af Kong Salomos fornemste Embedsmænd.

Ahitob el. **Ahitub**, Navn for flere Medlemmer af den ypperstepræstelige Familie (1 Sam. 14, 3; 2 Sam. 8, 17; 1 Krøn. 9, 11).

Ahijan (1 Krøn. 7, 19), Søn af Semida, Stamfader til en Slægt i Manasses Stamme Ø. for Jordan.

Ahlab (Dom. 1, 31), By i det nordligste Kanaan henimod Kysten; indtoges af Assers Stamme, der imidlertid ikke udryddede dens Beboere.

Ahlefeldt, Godske, Biskop i Slesvig, f. o. 1477, d. 25. Jan. 1541, studerede udenlands og blev *Dr. decretorum*. 1497 blev han Kannik i Slesvig, 1502 Hertug Frederiks Kansler, siden Domprovst og 1507 Biskop i Slesvig. 1514 friede han, som Christiern II's Sendebud, til Isabella af Burgund. Hans Dagbog og Tale findes endnu. 1515 var han i Rom som Hertug Frederiks Sendebud; 1526 modsatte han sig Kejserens Fordringer paa Afgift af Slesvigs Bispesæde med historisk Henviisning til, at Sædet var dansk. Reformationen voldte ham Besvær; han søgte at redde for Kirken, hvad der var muligt, uden større religiøs Interesse for det gamle. Han døde paa sit Gods Bollingsted 1541 og blev begravet i Slesvig Domk. J. O. A.

Ahlfeld, Johann Friederich, en af vor Tids betydeligste folkelige Prædikanter. Han udmærkede sig ikke saa meget ved nye Tanker som ved at prente Guds Ord ind i Tilhørernes Hjerter og derved føre det ud i Livet, baade det individuelle og sociale. F. 1. Novbr. 1810 i Mehningen i Anhalt. Efter nogle Aars Lærervirksomhed blev han Præst bl. a. ved St. Laurentiusk. i Halle (1847), og, som Harless's Efterfølger, ved St. Nikolajk. i Leipzig (1851). Trak sig tilbage 1882; d. 4. Marts 1884. Udgav en Mængde forskellige Prædikensamlinger og »Fortællinger for Folket«. J. P.

Ahlman, Martin Erik, f. 3. Dec. 1773 i Lund, d. 7. April 1844 efter 28aarig Virksomhed som teol. Professor steds. Med A. begyndte en ny Tid for Lunds teol. Fakultet. Selv udrustet med skarp kritisk Forstand har han indlagt sig stor Fortjeneste af den teol. Videnskabs Fremme, ikke mindst ved til Fakultetet at knytte Mænd som Reuterdaahl, Thomander o. fl. Ophævelsen af det 1809 indrettede teol. Seminarium, og Præsteuddannelsens Henlæggelse til Fakultetet befordrede ogsaa den af A. efterstræbte Løftelse af det teol. Studium. Skønt uddannet i Kants Skole, sluttede han sig i Hovedsagen til det ortodokse System og be-

kæmpede de schelling-hegelske Retninger. Hans store Gave til Lunds Universitetsbibliotek bevarer hans Minde i denne Institutions Historie. Af hans Skrifter mærkes Akademiske Afhandlinger, Afh. i Teologisk Quartalskrift, for største Delen siden udgivne i hans »Theol. Skrifter« 1841, »Om den s. k. specul. dogmatikens förhåll. till den rena evang. lären« 1843. O. A.

Ahnfelt. 1) **Otto A.**, f. 13. Sept. 1854 i Dalby, Dr. theol. ved Jubelfesten i Upsala 1893, Prof. i Kirkehistorie og Symbolik i Lund 1894. Skrifter: Afhandlinger af dogmatisk og praktisk-teol. Indhold; Lærebog i Teologi for Skolerne; »Den teol. etikens grunddrag I«; »Om Torgauerartiklarne«, »Uttevckling af svenska kyrkans ordning under Gustaf I's regering«; »Laur. Petri handskrefvna kyrkoordning af år 1561«; Bidrag til svenska kyrk. historia i 16. årh.; »Per Brahes krönika«; flere Afh. i videnskabelige Tidsskrifter; redigerede ogsaa 1891—93 »Tidsskrift för teologi«. — 2) **Paul Gabriel A.**, f. i Gullarp Præstg. 25. Marts 1803, Docent i praktisk Filosofi 1826, Sognepr. i Bosarp 1830, i Farhult 1849, Provst 1837, d. 11. Okt. 1863. Tidlig vakt til kristeligt Alvor, modtog A. dybe Indtryk af Schartau og Grundtvig, medens hans livlige Intelligens paavirkedes af Tegnér i æstetisk Retning. Som Præst udøvede han en nidkær Virksomhed, indtil han ved svære Gigtlidelser forvandlede til Krøbling; men ogsaa som saadan forblev han en utrættelig, ofte i Polemikens Hede for skarp, Forkæmper for Afholdssagen og Frikirketanken, ivrig begejstret tillige for den nordiske Enhedstanke. Skrifter: Flere Oversættelser, deriblandt Palmers Homiletik, Artikler i Biografisk Lexikon (svensk), Afholdenhedstaler, Prædikener, »Studentminnen«, Lunds Universitetshistorie (ufuldendt). (Se om ham R. Petersen, Fra det sv. Kirkeliv, 1895, S. 166 f.) O. A.

Ahoah (1 Krøn. 8, 4) nævnes i Benjamins Slægtregister.

Ahoi (2 Sam. 23, 9) Bedstefader til Kong Davids herømte Krigshelt Eleasar.

Ahras (1 Krøn. 8, 1), Søn af Benjamin.

Ahrenberg, Matilda Maria, Datter af Vice-landskamrerer E. J. Bäck, f. 15. Febr. 1823 i Viborg, blev 17 Aar gl. gift med Rektor C. W. A. (d. 1880). Skønt opdraget efter Rousseaus Principer, droges hun dog med af den kraftige, aandelige Vækkelse i Finland o. 1840. Siden hengav hun sig til Velgørenhedsvirksomhed, besøgte Fængsler, grundlagde et Hjem for friggivne Fanger, et Arbejdsdhus osv. Hun er bosiddende i Helsingfors. A. N.

Ahumai (1 Krøn. 4, 6), nævnes i Juda Slægtregister.

Ahusam (1 Krøn. 4, 6), nævnes i Juda Slægtregister.

Ai. 1) Ai eller Aja, Ajat, gammel kananæisk Kongestad, nær Betel og Mikmas. Nævnes i Abrahams Historie, erobres siden af Josva, og hørte til Benjamins Stamme. Nævnes paa Jesaja's Tid og atter efter Eksilet. Identificeres med Tell-el-Chadschar (Stenhoben) S. Ø. for Beitin. — 2) En ammonitisk By (Jer. 49, 3). — 3) Sted paa Grænsen af Efraim mod V.

Aidan (Aedan), Nordhumberlands Apostel, var af Byrd en Kelter. Han var oprindelig Munk i Iona; o. 635 blev han Biskop i Lindisfarne

(Holy Island) og døde 651. Saa længe han ikke kunde prædike paa den engelske Tunge, var Kong Oswald hans Tolk. Ved A. blev Lindisfarne Midtpunktet for det aandelige Liv i Nordhumberland. Indbyggernes Omvendelse til Krdm. skyldtes for en ikke ringe Del hans fromme Levned, og for Oprettelsen af Skoler og Udbredelsen af kristelig Oplysning var han overordentlig virksom. »Alle, som ledsagede ham«, siger Beda, »hvad enten det var Munke eller Lægfolk, maatte læse Skrifterne eller lære Psalteret«. Han var en stor Ven af Klosterlivet og gjorde sig, som vi kunne se af hans Forhold til Abbedissen Hilda, megen Umag for ogsaa at give Nonnerne Undervisning i Krdm. Det eneste, Beda havde at udsætte paa ham, var, at han lige til sin Død vedblev at holde Paaske efter Kelternes Paaskeberegning. St. A.'s Helgendag er 31. Aug. I Kunsten fremstilles han ofte med en Hjort ved sin Fod. *Fr. N.*

Aidesios og hans Broder Frumentios ledsagede deres Slægtning, den syriske Købmand og Filosof Meropios, paa en eventyrlig Rejse til Indien. Paa Hjemrejsen til Fønicien blev hele Skibsmandskabet nedslæbt med Undtagelse af de 2 Brødre, der bleve gjort til Slaver og skænkede til Kongen af Abessinien. Han gav dem imidlertid snart Friheden og betroede dem Opdragelsen af sin Søn. De vare begge ivrige Kristne og gjorde alt, hvad de kunde, for at vinde Abessinierne for Krdm. Frumentios blev 350 af Athanasios indviet til Biskop i Axum, men Aidesios vendte hjem og blev Presbyter i Tyros, og dér traf Rufin ham.

Ailli, Pierre d' (*Petrus de Alliaco*), med Tilnavn »Frankrigs Ørn« (*Aquila Francica*), fødtes 1350 i Nordfrankrig, rimeligvis i Ailli-haut-clocher (Depart. Abbéville). Han opdroges i Compiègne og blev efter filos. og teol. Studier (fra 1372) endelig 1380 *Dr. theol.* og Professor ved Universitetet i Paris. Som saadan vandt han stort Ry, men naaede endnu større Indflydelse paa Tidens akademiske og kirkepolitiske Forhold, da han 1389 blev ansat som Skriftefader hos Kong Karl VI og tillige som Universitetets Kansler. 1395 blev A. Biskop af Puy, som han 2 Aar efter byttede med Cambrai. 1411 blev han Kardinal og rejste siden som pavelegat i Tyskland og Nederlandene. Ogsaa efter Konstanzer-Reformkonciliet, hvor han udøvede stor Indflydelse og var paa Forslag som Paveemne, virkede han som pavelegat i Frankrig. Han døde 9. Aug. 1420 i Avignon. — Som Universitetslærer, Kirkestyrer og Skribent, men især som smidig Kirkepolitiker, har A. stor Betydning. Pariser-Universitetet var i hans Tid Arnen for Bestrebelserne efter at hele det s. k. occidentalske Paveskisma (siden 1378) og afhjælpe den deraf fremstaade kirkelige Nød og Forvirring. Som Middelevniste man til selve Universalkirken i dens Representation, det almindelige Koncilium, som øverste Autoritet, og til Antagelsen af visse Reforme. A. og hans Disciple, Jean Gerson og Nicolas de Clemanges vare Ordførerne herfor. Ved Konstanzer-mødet gjaldt A. som Leder af den kirkelige Opposition og som Hovedrepræsentant for Episkopalskismen eller Konkiliarismen, der hævdede det alm. Kirkemødes Overhøjhed over Paven. Dog er A. ikke fuldtud

Konciliarist. Han var vel afgjort Modstander af Papalisterne, idet han hævdede, at Paven kan fejle ogsaa i Trossager, og fastholdt, at Kirken er repræsenteret i Konciliet; men han tvivlede ogsaa om Konciliets Ufejlbarhed. Hans Kirkepolitik var halve Forholdsregler, og A. deler Skylden for, at den højlydt fordrede »Reform af Kirken paa Hoved og Lemmer« ikke førte til Resultater.

Ved A. og hans Disciple sejrede Occams Nominalisme ved Pariser-Universitetet. A. hævder et uforeneligt Modsætningsforhold mellem Tro og Viden. Kun Kirkens Autoritet løser Vanskeligheden. A.s Tvivl om Transsubstantiationsdogmet havde Indflydelse paa Luther. I den sidste Del af sit Liv søgte A. i Mystiken Erstatning for den Skepticisme, som Nominalismen konsekvent medførte. Derfor forsvarerede han i Kostnitz Brødrene af Fællesslivet. Hans Lærdom viser hans *Imago mundi*, en Geografi, der paavirkede Kolon (Columbus), og det til Konstanzer-Konciliet rettede Skrift om Tidsregningens Forbedring, en Forløber for den gregorianske Kalender. — A. virkede nidkært for at hæve Præsteskabet sædeligt og intellektuelt, men han var ingen Reformator. Stræng mod Kætter, mild mod al Overtro, var A. Leder af den Kommission, der 7.—8. Juni 1415 forhørte Johan Hus; hans Forhold mod dette Trosvidne øger ikke hans Ære. (P. Tschackert, Peter von Ailli, Gotha 1877; L. Salembier: Petrus de Alliaco, Lille 1886.) *H. L.*

Ain (Kilde). 1) Nævnes 4 Mos. 34, 11 som Grænsebestemmelse for det hl. Land mod N. Ø., maaske en af Bifloderne til Jordan. — 2) En By, der snart henføres til Juda, snart til Simeons Stamme, snart kaldes Levitstad. Laa nær Rimmon og smeltede sammen med den til Enrimmon (Neh. 11, 29). Nuværende Ruinby Um er-Rummamim.

Aja. 1) (2 Sam. 3, 7), Fader til Sauls Medhustru Rispa. — 2) (1 Mos. 36, 24), en Horit af Israls Slægt.

Ajalon. 1) (Josva 21, 24), en Levitstad, N. V. for Jerusalem i Dans Stamme. Var endnu i Dommertiden i Ammoniternes Hænder. Beboedes siden af Benjaminiter og tilfaldt Juda Rige. Befæstedes af Rehabeam. Hedder nu Jalô; ligger paa en høj Klipperyg, Dalen mod Øst er kendt fra Josvas Historie (Josva 10, 12). — 2) By i Sebulons Stamme (Dom. 12, 12).

Akab. 1) Konge i Israel (1 Kong. 16, 29). Hans Fader, Omri, efterlod ham Tistammeriget mægtigere end nogen Sinde før; og det styrkedes ved Forbund med Kongen af Tyros, hvis Datter, Jesabel, Akab ægtede, og med Juda Rige, hvis Tronfølger ægtede hans Datter Atalja; nye Byer anlagdes, og Kongens Boliger udstyredes med tyrisk Pragt (22, 39). Benhadad af Damaskos's gentagne Angreb slog Akab tilbage, ja tog engang hin selv til Fange (Kap. 20). De assyriske Indskrifter viser os Akab af Israel med i et Forbund af 12 Konger, der fra Hamat, Damaskos, Ammon, Fønicien osv., som blev overvundet i et Slag ved Karkar i Syrien Aar 854 af Salmanassar. Dog var Akabs kraftige og politisk kloge Regering ødelæggende for Israel og dets forbundne, Juda. Dronningen fik hans Bistand til at tvinge Tyros's Afgudsdyrkelse paa Moden i Israel (16, 30 f.; 18, 19; 19, 18).

Den israelitiske Gudsdyrkelse blev sammenblandet med Hedenskab (18, 21) eller grusomt forfulgt, hvis den modsatte sig dette (19, 1 f.; 10, 18, 3 f.; 2 Kong. 9, 7). Hellig Lov og Ret blev traadt under Fødder for at tilfredsstille kongelige Lyster (1 Kong. 21; 2 Kong. 9, 25 ff.). Da opvakte Gud i Elias en af Israels vældigste Troshelte; og Profetiens Aand standsede Ødelæggelsen. Akab undlod ej at dyrke Israels Gud og paavirkedes af Profeternes Tale (1 Kong. 18, 39 f.; 19, 1 f.; 21, 27; 20, 13 f.; 22, 5 f.); hans Synd var hans ligegyldig-polyteistiske Forhold til denne Gud, saa at han ved Siden af kunde tilbede ogsaa andre Guder, og han lod sig mere lede af sin energiske Hustru end af Ret og Samvittighed (16, 32; 18, 10; 21, 7 ff.). Akab døde i Slag mod Aramæerne (Kap. 22). En Profet havde forudsagt hans Død, og ifølge Profetiens Domsord blev faa Aar senere hans Slægt udryddet (1 Kong. 22, 15 f.; 2 Kong. 7—11). Nogle mene, at Moab løsrev sig under Akab; se Art. Akasja. — 2) En falsk Profet under Landflygtigheden (Jer. 29, 21 f.). S. M.

Akaja omfattede i den græske Oldtid den midterste Del af Peloponnes's Nordkyst. Beboerne vare Jonere. Efter Grækenlands Underkastelse 146 brugte Romerne Navnet A. om hele Landet, der stilledes først under Makedonien, men siden Augustus under en selvstændig Prokonsul, der residerede i Korinth (jfr. Ap. G. 18, 12), »Makedonien og A« i ny T. betegner derfor hele den romerske Besiddelse paa den græske Halvø. Kristendommen havde her en haard Kamp at bestaa med det saa traditionsbundne, højtudviklede Hedenskab. Vestgoternes Tog 395—96 brød under Ødelæggelserne Hedenskabet Magt, men først 529 kunde Justinian lukke Skolen i Athen. Der efter forsvinder ogsaa Navnet A. Mellemgrækenland kaldes Hellas, Peloponnes faar siden Navnet Morea. J. O. A.

Akaios, iøvrigt ukendt, nævnes af Paulus i 1 Kor. 16, 17.

Akakios, Biskop af Kæsarea efter Kirkehistorikeren Eusebios, var en af Førerne for det Mellemparti, som efter Nikæamødet modarbejdede Godkendelsen af den nikæenske Trosregel. Paa flere af de Synoder, der i Anledning af den arianske Strid blev afholdte under Kejser Constantius, spillede han en fremragende Rolle, og i denne Kejser's sidste Aar var han den mægtigste Mand i den østerlandske K. Som Biskop i Kæsarea førte han med Biskop Kyrrillos af Jerusalem en heftig Strid, der dels udsprang af gammel Skinsyge mellem de to Bispesæder i Kæsarea og Jerusalem, dels af de to Biskoppers forskellige kirkepolitiske Stade. Det lykkedes endog 357 eller 358 A. at faa Kyrrillos midlertidig afsat efter en Synodes Dom. Efter Constantius's Død tabte A. en Del af sin Indflydelse, men ved snildt at dreje Kappen efter den teologiske Vind ved Høve, hævdede han sin Stilling under Jovian. Under Valens var han atter rede til at rette sig efter den nye Vind, men han blev afsat og døde kort efter, o. 365. Fr. N.

Akan. 1) (1 Mos. 36, 27), Efterkommer af Seir, Esaus Svoger. — 2) A. (Josva 7) eller Akar (1 Krøn. 2, 7) foregreb sig paa det bandlyste hedenske Gods, der erobredes i Jeriko, hvorfor

Josva lod ham stene udenfor Byen i en Dal, der siden kaldtes Akor (Bedrøvelse).

Akas (i assyr. Indskr. »Joakas«), Jotams Søn, blev Konge i Juda ganske ung (Jes. 3, 12), i en Tid af Rigdom, Lykke og Lukus (Jes. 2, 7, 16; 3, 16 ff.). De tidligere Dødsfjender, Efraim og Damaskos, nu begge Assyrierkongen Tiglat Pileasars Vasaller, stiftede et Oprørsforbund (se Art. Peka) og vilde sikre sig Juda ved at indsætte en Underkonge dér. Edomiterne udnyttede dette Angreb til at tilbageerobre Havnen Elat (2 Kong. 16, 6 er »Syriens«, »Syryerne« Fejlskrift); Filisterne erobrede maaske samtidig Landstrækninger i Sydvest (2 Krøn. 28, 17 f.). Skrækslagen paakaldte Akas Assyriernes Beskyttelse mod svær Tribut; Profeten Jesaja havde forgæves tilbudt hvilket som helst Tegn paa, at Herren vilde beskytte, hvis kun Juda holdt sig stille i Tro til ham. Nu forudsagde han Ødelæggelsens Tider, fordi det i Stedet havde indkaldt Assur (Immanuelstegnet Jes. 7, 13 f.). Men Akas hyltede med ydmyg beundrende Vasaltroskab personlig Tiglat Pileasar i 734 og efterlignede assyriske Kultusformer i Jerusalem (2 Kong. 16, 10 f.; 23, 12). Trykket af tung Tribut (jvfr. maaske 2 Kong. 16, 17) havde Juda dog en længere Fredstid, lige til Sargons Død 705; rundt om gærede der Oprør og Krig, og Efraim gik til Grunde 722. Hvorvidt Akas oplevede Aaret 722 er uvist (2 Kong. 18, 13 mod V. 10); han efterfulgtes af Hiskia. Akas's Brist paa Tro og Lydighed mod Guds Ord kostede Landet dets Selvstændighed og skæmmede Religionen med voksende Overtro (Jes. 1, 29; 2, 6, 8; 8, 19) og hedenske Kultusdele. — Foruden 2 Kong. 16 (2 Krøn. 28) se Jes. 2—5 (9, 6—10, 4) fra Akas's første Tid, 17, 1—11; 7, 1—9, 6 ved Begyndelsen af den syrisk-efraimitiske Krig (10, 5 f. maaske o. 717). Smign. Art. Jesaja og Mika. S. M.

Akasja. 1) A., Akabs Søn, Konge i Israel. Hans korte Regering var i alle Dele en Fortsættelse af Faderens (1 Kong. 22, 50 f.; 2 Krøn. 20, 35 f.), under Jesabel's Indflydelse (2 Kong. 9, 22). Kongens Afgaderi fremkaldte Herrens Dødsdom (1, 2 f.). I hans Tid løsrev Moab sig (2 Kong. 1, 1; 3, 4 f.). Herom fortæller den moabitiske Kong Mesas Indskrift, at Omri af Israel havde undervunget Moabiterne, saa at Mesas Fader var Vasal i Dibron, og Landet nordenfor var indlemmet i Israel »i Omri's Tid og Halvparten af hans Søns (Akabs?) Tid, 40 Aar« (?); men Mesa gjorde sig uafhængig, erobrede Landet tilbage til henimod Heshon og befæstede sit Rige mod Israel. Uoverensstemmelserne med Kongebøgerne Beretning lader sig ej med Sikkerhed løse. — 2) A., Søn af Joram og Jesabel's Datter Atalja, Konge i Juda kun i eet Aar. Den fortrolige Endrægtighed med Akabs syndige Slægt trak Davidsætten med ogsaa i Straffedommen over hin (se Art. Atalja). Akasja besøgte just sin Fætter og Forbundsfælle Joram af Israel, da Jehu overfaldt denne. Akasja blev dødelig saaret, og 42 judæiske Kongesønner blev dræbte af Jehu (2 Kong. 8, 24 f.; 9, 27 f.; 10, 13 f.; 2 Krøn. 22, 1—9). 1 Krøn. 21, 18 kaldes han Joakas; Asarja i 2 Krøn. 22, 6 er vel en Skrivfejl. S. M.

Akathistos, en græsk Lovsang til Maria, der blev brugt Natten før den 4. Fastesøndag.

Navnet kommer af, at Menighederne sang den staaende.

Akban (1 Krøn. 2, 29) nævnes i Judas Slægtregister.

Akbor. 1) Moabitisk Konge (1 Mos. 36, 38). — 2) Israelitisk Hofmand i Kong Josias's Tjeneste (2 Kong. 22, 12).

Akesios, en novatiansk Biskop, der var til Stede paa Konciliet i Nikæa og forsvarede Novatianerne, som under ingen Omstændigheder vilde genoptage dem, der vare faldne i Dødsynd, i Kirkesamfundet.

Akiander, Matthias, finsk Kirkehistoriker, Søn af Bonden Mårten Akkanen, f. i Jääskis 17. Juni 1802, d. 1871. Han gik i Skole i Viborg og kom 1822 til Aabo som Student. 1830 blev han Sproglærer og 1835 Rektor for Trivialskolen i Helsingfors; 1836 blev han tillige Lektor i Russisk ved Universitetet dér, 1853 ekstraordinær, 1862 ordinær Professor i dette Sprog. 1865 havde han overtaget Stillingen som Inspektør for Skolerne i Helsingfors. Han var 1848 bleven præsteviet i Borgaa, men har aldrig røgtet nogen Præstegerning. Derimod har han givet flere Bidrag til Finlands Kirke- og Skolehistorie. Hans vigtigste Arbejder ere: »Herdaminne för forna Wiborg och nuvarande Borgå stift« (Helsingfors 1868—69), »Bidrag till kännedom om Evangelisk-lutherska församlingerna i Ingermanlands stift« (ssteds 1865) og »Skolvärket i forna Wiborg och nuvarande Borgå stift« (ssteds 1866).

Akiba, ben Josef, Rabbi, d. 136 e. K. Skal have været en fattig Hyrde i Jerusalem, som for at vinde sin Brud gav sig til at studere Loven. Om hans Lærestol ladder Sagnet samles 24000 Disciple, og »hvad der ikke aabenbares Moses«, aabenbares Rabbi A. Fra hans Skole stammer Grundstammen af den saakaldte Mischna (se Art. Talmud). Under Bar-Kokbas Opstand blev han grusomt flaaet, men døde med Schma-Bønnen paa Læberne og Bekennelsen: Gud er een! R. V.

Akiahud (4 Mos. 34, 27), Høvding af Assers Stamme, udvalgt af Mose til Medhjælp ved Fordelingen af Kanaans Land.

Akim, en af Jesu Stamfædre (Mt. 1, 14).

Akimelek, Elis Efterkommer, paa Sauls Tid Ypperstepræst i Nob. Hjælp David paa hans Flugt, hvorfor Saul hævnedes sig paa ham ved et Blodbad over ham og hans Slægt. Herved opfyldtes Spaadommen om Elis Slægt. (1 Sam. 21, 1—22).

Akis, en Filisterkonge i Gat, til hvem David 2 Gange tog sin Tilflugt. Første Gang kom han efter Goliats Drab alene og reddede Livet ved at anstille sig som gal, anden Gang tjente han med en Hær som Vasal i Byen Siglag. (1 Sam. 21, 10; 27, 2. 1 Kong. 2, 39).

Akitofel fra Gilo, en Bjergstad i S. V. Juda, Davids kloge og højtbetroede Raadgiver, hvis Ærgerrighed forledte ham til at forraade David og slutte sig til Absalons Oprør. Tilslidesat af denne for Husai, begik han Selvmord i sin Hjemby. (2 Sam. 15—17). Jfr. Ps. 41. 55. 109.

Akkad (1 Mos. 10, 10) nævnes som en af Stæderne i Nimrods Rige i Babylon. Beliggenheden er ubestemt, Navnet er sikret gennem assyriske Indskrifter.

Akko, By i Palæstina, beliggende ved Mittel-

havet paa en frugtbart Slette, begrænset mod S. af Karmel. Blev ikke erobret af Israel (Dom. 1, 3), men stod under Tyros. Under Ptolemæernes Herredømme fik den Navn Ptolemais og steg i merkantil og politisk Betydning. Krdm. kom tidlig derhen (Ap. G. 21, 7). I Korstogstiden fik den paany Betydning. 1191 blev den efter 2 Aars Belejring erobret af Filip August og Richard Løvehjerte, og derpaa blomstrede den som Johanniternes Hovedsæde (St. Jean d'Acre). 1291 blev den atter erobret af Muselmændene, og efter dens Fald flygtede alle Kristne bort fra Syrien. Araberne kalde den stadig Acca. J. O. A.

Akkub (1 Krøn. 3, 24), Efterkommer af det israelitiske Kongehus efter Eksilet.

Akmeta (paa Gr. Ekbatana), Borg og Hovedstad i Medien, hvis Arkiv omtales Esra 6, 2.

Akoimeter (α: de søvnløse) var Navnet paa Munke, som, delte i 3 Hold, uafbrudt Nat og Dag sang Lovsange til Guds Ære. De første Akoimet-Klostre bleve oprettede ved Eufrat og i Konstantinopel o. 400 af en vis Alexander; det mærkeligste af Akoimeternes Klostre var Studion i Konstantinopel, grundet 459 af Konsularen Studios, hvor Videnskaberne havde et Fristed. Da A. senere heldede til Monofysitismen, bleve de fleste af deres Klostre opbevarede efter 536.

Akoluter var Navnet paa de Personer, som i Vesterleden, i Begyndelsen frivillig, senere som stedlige Embedsmænd, ydede Biskopper og Presbytere personlig Tjeneste bl. a. ved at tage med som Tjenere paa Rejser til Synoder, ved at uddele Kærlighedsgaver og overbringe Breve til enkelte Personer eller fremmede Menigheder. Aar 251 var der i den romerske Menighed ikke færre end 42 saadanne A. Senere fik de den Bestilling, at sørge for Lys til Altret og Vin til Nadveren, hvorfor der ved deres Indvielse blev overrakt dem en Lystestage og en Øse. I Østen omtales A. ikke.

Akominatos, Mikael og Niketas, vare to Brødre fra Konæ (det gl. Kolosse), der levede i det 12. Aarh. Mikael, den ældste, var Teolog, Niketas Jurist. Denne sidste, der paa det 3. Korstogs Tid var Statholder i Provinsen Filippopolis, har skrevet en bysantinsk Historie i 20 Bøger, som skildrer Tiden 1118—1204, og tillige et stort dogmatisk-polemisk Værk til Værn for den gr.-kat. Kristendomsopfattelse. Han døde 1206 i Nikæa, hvor han havde søgt Tilflugt efter Konstantinopels Erobring af Latinerne. Mikael var Ærkebiskop i Athen 1175—1204; men ogsaa han maatte flygte og døde paa Kios 1215. Han har efterladt sig mange Prædikener, Hymner og Breve. Fr. N.

Akor, se Akan.

Akrabatine (1 Mak. 5, 3), den nordvestl. Del af Idumæa, i hvilken Skorpionpasset (se Akrahim) laa.

Akrabbim (Skorpioner), østlig Punkt paa Israels Sydgrænse i det tidligere amoritiske Distrikt (4 Mos. 34, 4). Muligvis Passet es-Safah (1000') over hvilket Vejen fra Petra til Hebron fører.

Akroteleutier kaldte man hos Grækerne de af Psalmer og Skriftsprog sammensatte Svar, med hvilke Menigheden faldt ind i Præsternes Sang og sluttede denne.

Aksa (1 Krøn. 2, 49) Kalebs Datter af Juda Stamme. Om hendes Giftermaal se Josva 15, 16 og Dom. 1.

Aksaf (Josva 11, 1), en kananæisk Kongestad, der senere hørte til den israelitiske Stamme Assers Distrikt. Synes at have ligget i Nærheden af Akkos Slette.

Aksaj (Neh. 11, 3), en Israelit af præstelig Slægt, hvis Efterkommere tog Bolig i Jerusalem efter Hjemkomsten fra Babylon.

Aksib. 1) By i Juda Stamme (Josva 15, 44), kaldes ogsaa Kesib (1 Mos. 38, 5), formentlig identisk med Kesiba, S. V. for Eleuthropolis. — 2) Sæstad, N. for Akko, ved Grænsen af Assers Stamme. (Josva 19, 29; Dom. 1, 31).

Akusat (1 Mos. 26, 26), Ven og Raadgiver af Filistekongen Ahimelek i Gerar.

Akylas (Aquila) 1) A., Proselyt paa Hadrians Tid, bekendt for en, nu kun i Brudstykker foreliggende, græsk Oversættelse af gl. T., der udmerkede sig ved slavisk Troskab mod den hebraiske Tekst, og som derfor ogsaa blandt de græske Jøder snart stillede den af de kristne Teologer i Kampen mod Jødedommen saa stærkt udyttede Septuaginta-Tekst i Skygge. S. O. — 2) A. og Priskilla, et jødisk Ægtepar, hos hvem Paulus boede i Korinth (Ap. G. 18, 3). A. var fra Pontos i Lilleasien, havde boet i Rom, men blev fordreven under Claudius. Begge Ægtefolkene blev Disciple af Paulus (Rom. 16, 3), og de ledsagede ham til Efesos, hvor de siden underviste Apollos (Ap. G. 18, 18 f.) og holdt Menighedsmøder i deres Hus (1 Kor. 16, 19). Senere vare de i Rom (Rom. 16, 3) og derpaa atter i Efesos (2. Tim. 4, 19). De drev Teltmagerhaandværk. J. O. A.

Almaque, Marguerite Marie, f. 22. Juli 1647 i Lauthecourt i Stiftet Autun, levede, efter paa en formentlig underfuld Maade at være frelst af en tung Sygdom, i streng Askese. 1671 traadte hun ind i Maria Hjem søgelses Kloster i Paray le Monial i Charolais, hvor hun blev Mesterinde for Novitserne. I Følge nogle Visioner fik hun Andagter til Jesu allerhelligste Hjerte indført (se Hjerte, Jesu). Hun døde 17. Okt. 1690 i Ry for Hellighed; i Marts 1824 blev hun erklæret for værdig til Ære, og i Juni 1864 optaget blandt de Salige. (E. Bougaud, Hist. de la bienheureuse M.—M. 9. éd. Paris 1894).

Alain fra Lille (*Alanus ab Insulis*), en skolasatisk Teolog, var født i Byen Lille (*Insulæ*). Han optraadte i den anden Halvdel af 12. Aarh. som Lærer i Paris og blev paa Grund af sin udbredte Lærdom kaldt *magister universalis*. Han har efterladt sig en Mængde poetiske og teologiske Skrifter, men om alt det, der tillægges ham, virkelig stammer fra hans Haand, er tvivlsomt (Cl. Bäumker, Handschriftliches zu den Werken des A. München 1894).

Alanus, finsk Teolog, ivrig Talsmand for Konkordieformlen, f. i Jomala 16. Febr. 1609, d. 15. Juli 1664 som teol. Prof., Domprovst og Sognepræst ved St. Karins Kirke i Aabo.

Alanus fra Lille, se Alain.

Alba. 1) Navnet paa den hvide Klædning, som den døbte har 8 Dage efter Daaben til Paamindelse om den Renhed, han havde faaet i Genfødselsens Bad (se *Dominica in albis*). I den lat. Kirke blev Baptizanden iført A. før

Salvingen, i den gr. K. først efter denne. — 2) Den hvide, fodsede Klædning, som Præsten i den gl. Kirke bar for Alteret som Symbol paa Renhed. Flere protestantiske Kirkesamfund have beholdt denne «Messeskjorte» som Del af Præstens Dragt under Altertjenesten.

Alban, i Følge Legenden en Romer fra Verulam i England, der skal være bleven halshugget i den diocletianske Forfølgelse. Han afbildes i Reglen enten med et Sværd i Haanden eller bærende et afhugget Hoved. St. A. var en af Englands betydeligste Helgener, og ogsaa danske Kirker (t. E. St. Alban i Odense) bleve i den første Tid opkaldt efter ham. Om A.'s Helgenlevninger i Odense se: »Helgenskrinene i St. Knuds K. i Odense» 1886 og H. Petersen, St. A.'s Relikvier i Odense, i Aarb. f. nord. Oldkyndigh. 1886.

Albani, Navnet paa en romersk Adelslægt, der stammede fra Albanien, hvorfra Slægten i 16. Aarh. blev fordreven af Tyrkerne. 1570 modtog Giovanni Geronimo A. Kardinalhatten (d. 1591) til Tak for sit Forsvar for den romerske Stol. Giovanni Francesco A. besteg 1700 Pavestolen som Clemens XI. Hans ene Brodersøn, Annibale A. (f. 1682 i Urbino, d. 1757), havde, før han 1719 blev Kardinal, været Nuntius i Wien, Dresden og Frankfurt a. M. Han var en i høj Grad anset Diplomat, og han efterlod sig en udmærket Samling af Bøger, Mønter og Kunstsager, som Pavestolen arvede. Clemens XI's anden Brodersøn Alessandro A. (f. 1692 i Urbino, d. 1779), havde ligeledes været Nuntius i Wien, og ogsaa han var en fremragende Diplomat og Samler af Kunstsager. Som Jesuiternes Beskytter var han under Clemens XIV Leder af Oppositionen indenfor Kardinalkollegiet. Giuseppe A., f. 1750 i Rom, d. 1834 som Legat i Pesaro, spillede en betydelig politisk Rolle. Pius VII gjorde ham 1801 til Kardinal, under Leo XII var han Legat i Bologna, under Pius VIII Statssekretær, og 1831 blev han Regeringskommissær for Bologna, Ravenna og Forlì, hvor der skulde dæmpes et Oprør. Fr. N.

Alber (Alberus), Erasmus, f. o. 1500 i Weterau, d. 5. Maj 1553 som Præst i Neu-Brandenburg og Superintendent for Stargard-Landet, var en digterisk begavet Discipel af Luther, Melanchthon og Carlstadt. Allerede i Kampen mellem Erasmus og Luther stillede han sig paa dennes Side og priste sin Lærer som den bedste Mester siden Paulus's Dage. 1542 skrev Luther Fortalen til hans satiriske Skrift, »Der Barfüßzer Mönche Eulenspiegel und Alcoran«, og da A. paa Grund af sin polemiske Djærvhed maatte flygte fra Sted til Sted, fandt han i sin Nød i flere Aar Ly hos Luther og Melanchthon. Han efterlod sig et stort Skrift, i hvilket han bekæmper Carlstadt, Gendøberne, Sakramenterne, Billedstomerne og dem, der foragte Ægteskabet og gode Sæder, og tillige flere Psalmer, bl. a. Himmelfartspsalmen: »Nun freut euch Gottes kinder all«. (F. Schnorr von Carolsfeld, E. A. Dresden 1893).

Alber (Aulber), **Mathæus**, der ofte er kaldt »Schwagens Luther«, blev f. i Reutlingen 4. Dec. 1495; han døde 2. Dec. 1570 som den første evangeliske Abbed for det til en Skole omdannede Kloster Blaubeuren. A. blev tidlig

greben af Reformationens Tanker og prædikede med stor Kraft Guds rene Ord i sin Fødeby. 1524 forsvarede han sin Lære for Rigs-kammerretten i Esslingen med saa megen Dygtighed, at han blev frikendt, og 1530 fik han Raadet i Reutlingen til at være Medunderskriver af den augsburgske Konfession. I Nadverstriden stod han væsentlig paa Luthers Side, uden dog at bryde med de fremragende Zwinglianere, der vare knyttede til ham med Venskabsbaand.

Alberdingk-Thijm. 1) **Josef Albert A.-T., f.** 13. Aug. 1820 i Amsterdam, oprindelig Købmand, men virksom som Digter, Literaturhistoriker, Journalist og Pamfletist. Han begyndte Udgivelsen af den hollandske Ultramontanismes Hovedorgan »De Tijd«, udgav Tidsskriftet »De Dutsche Warander«, der var helliget nederl. Akæologi, Historie, Kunst og Literatur, samt en Almanak for Folket. — 2) **Peter Paul Maria A.-T.,** Broder til fornævnte, f. i Amsterdam 27. Okt. 1827, Prof. ved Universitetet i Louvain, har paaegyndt en Skildring af den nederl. Kirkehistorie (1861 f.), været Medarbejder ved fl. Blade og paa Flamsk skrevet en Afhandl. om belg. Kærlighedsgjerninger i Middelalderen, som 1882 er bleven kronet af det kgl. Akademi i Bruxelles.

Albert den store, berømt tysk Skolastiker, f. 1193 i Lauringen i Baiern af den adelige Familie von Bollstädt. Han traadte 1223 ind i Dominikanerordenen, virkede særlig i Köln og Paris som Lærer (bl. a. for Thomas fra Aquino) og blev 1254 udnævnt til Ordensgeneral for Tyskland. Som saadan virkede han til 1259, var derpaa en kort Tid (1260—62) Biskop i Regensburg, men blev efter den Tid fri for alle de praktiske Hverv, saa han helt kunde hellige sig sin Livsinteresse: Studierne. 87 Aar gammel døde han i Köln (15. Nov. 1280); Gregor XV erklærede ham for salig 1622.

Hans Videns vældige Omfang skaffede ham Æresnavnet: *doctor universalis*. Han var ikke alene hjemme i Teologi og Filosofi, men ogsaa i Naturvidenskaberne (Botanik og Mineralogi, med hvilken, vistnok væsentlig fra Aristoteles hentede, Viden det vel hænger sammen, at han i Folkemunde gik for at være Troldmand). Hans Betydning maa navnlig sættes deri, at han drog Aristoteles frem i et hidtil ukendt Omfang (hovedsagelig efter arabiske Oversættelser og Fortolkninger, Avicenna), hvorfor man ogsaa har kaldt ham Aristoteles's Abe. Derved gav han Tænkningen nye Impulser, men selv var han ikke nogen banebrydende Tæinker. Paa det teologiske Omraade har han foruden Fortællinger og mindre Afhandlinger skrevet følgende Hovedværker: en (ufuldendt) *summa theologiæ* og en *summa de creaturis*. Hans Teologi har trods al skolastisk Formel-væsen og aristotelisk Filosoferen, en praktisk Retning. Teologien, der er en *scientia practica*, udforsker Sandheden som saliggørende Sandhed; derfor fremdrages ogsaa Hjerterets Erfaring, der dog selvfølgelig i Gennemførelsen maa træde tilbage for de i Skrift og Tradition givne Autoriteter. — Hans Værker foreligge i en ufuldstændig og ukorrekt Udgave af P. Jammy (Lugd. 1651); en ny Udgave af Borgnet er i Færd med at udkomme. (Hertling: A. M., Festschrift. Köln 1880).

J. P. B.

Albert fra Aachen (*canonicus Aqvensis*) var rimeligvis Stiftsherre i St. Maria i Aachen; nogle mene, at han var Domherre i Aix i Provence. Det var A.'s brændende Ønske selv at komme til det hl. Land; men da det ikke lykkedes, søgte han sin Trøst ved at nedskrive, hvad andre havde fortalt ham om det første Korstog. Værdien af hans saaledes fremkomne Jerusalems-Krøniker, der omhandler Tiden 1095—1121, er meget omstridt.

Albert af Riga, d. 17. Jan. 1229, en af de vigtigste Befæstere af Kristendommen i Østersø-provinserne og Grundlægger af tysk Kultur i Livland. Som Domherre i Bremen valgtes A. 1199 til Biskop i Livland for at redde Resterne af Bremens tidligere Mission dér. Med en Korshær landede han 1200 ved Dyna, grundlagde 1201 Riga, og medvirkede ved Dannelsen af »Brødrene af Kristi Ridderskabs« Orden (Sværdbrødrene). Politisk Snille og Organisationstalent lagde A. klart for Dagen, da han efter uafslåede Kampe underkastede sig Livland, Kurland og Semgallen, og trods Estere, Danske og Sværdbrødre hævdede sine Erobring-er. 1207 og 1225 stadfæstedes han som tysk Rigsfyrste. De Danskes Erobringere frelste ham fra Esterne, men Valdemar II's Overmagt efter Korstoget 1219 truede hans Magt. Kongens Fangenskab sikrede dog A.s Stilling; og da den pavelige Legat Vilhelm af Modena 1224 ordnede de kirkelige Forhold, blev A. vel ikke Ærkebiskop, men 3 af 5 estiske Provinser fradømt Danmark. 1227 erobrede A. Øsel og grundlagde et Bispedømme dér. Sværdbrødrenes Indehaven af $\frac{1}{3}$ af Landet gav Anledning til fortsatte Hundredaars Stridigheder med Bispestolen. 1246 fik A. II Riga ophøjet til et Ærkesæde. (Hausmann: Das Ringen der Deutschen und Dänen um den Besitz Estlands bis 1227. Leipz. 1870.)

J. O. A.

Albert (eller Adelbjørn) af Slesvig, var Biskop i Slesvig fra o. 1125, deltog paa Kong Niels's Side i Slaget ved Fodvig 4. Juli 1134 og døde 1 $\frac{1}{2}$ Aar efter af sine Saar. Stiftet beriges med en Del Kirker i hans Tid.

Alberti, Valentin, teol. Prof. i Leipzig, f. i Schlesien 15. Dec. 1635, d. i Leipzig 19. Sept. 1697, stod en Tidlang i venligt Forhold til Pietisterne i Leipzig. Han laante 1687 Paul Anton og A. H. Francke en Sal i sit Hus, for at de, efter Speners Forbillede, kunde holde et *collegium philobiblicum*, og indtil 1690 ledede han selv disse Bibelmøder, saaledes at de udviklede sig til et offentligt, eksegetisk Seminarium. Pietismens Udvækster bragte ham imidlertid til at trække sig tilbage fra sine gamle Venner, og da man krævede ham til Regnskab for hans Holdning, kom han i en Fejde med Spener, under hvilken han med stor Skarpsindighed og Billighed efterviste Pietismens Skrøbeligheder.

Fr. N.

Albertini, Johann Baptist von, Biskop for den evangeliske Broderkirke og Præsident for Unitætsældstestekonferensen i Berthelsdorf ved Herrnhut, var f. i Neuwied 17. Febr. 1769; han døde i Herrnhut 6. Dec. 1831. Som Discipel i Pædagogiet i Niesky og i det teol. Seminarium i Barby var han Schleiermachers Kammerat, og de to bleve gode Venner. Da Schleiermacher brød med den herrnhutiske

Teologi, fulgte A. ham ikke; »Menneskens Søn i Getsemane holder mig tilbage,« sagde han og fordybede sig i Skriften, medens Vennen gik andre Veje. A. var en mangesidig dannet Mand, kyndig baade i de østerlandske Sprog og i Naturvidenskaberne, og han har udgivet en Del Prædikener, i hvilke hans fromme Følelse træder frem i en smuk Form. Ogsaa opbyggelige Digte, prægede af herrnhutisk Fromhed, har han efterladt sig; et af disse lod Schleiermacher læse for sig paa sit Dødsleje. Hans Psalme: »Heimweh fühl ich Sohn vom Hause«, er overs. paa Sv. i O. Ahnfelt, Andeliga Sanger (1855, Nr. 43) og af Landstad i hans Psobog Nr. 479.

Fr. N.

Albertsen, Hans, Sjællands anden Biskop efter Reformationen (1560—69) fødtes 1525 i Kbhvn. og studerede ved Universitetet her. 1544 blev han Baccalaureus phil., 1546 Magister og omtrent samtidig beskikkedes han til Professor i Græsk, trods sin unge Alder, og skønt han ikke havde studeret udenlands. 1554 steg han til Professoratet i Dialektik og hjalp tillige den svagelige Peder Palladius med teologiske Forelæsninger. Efterat have taget Baccalaureusgraden i Teologi blev han 1558 Professor i det øverste Fakultet, og 1559 tillige Palladius's Medhjælper i Bispembedet, da denne ikke længer kunde besørge de anstrængende Visitater. Maj 1560 blev han endelig Palladius's Efterfølger. 1563 kreerede N. Hemmingsen ham til *Dr. theol.* A. var sikkert en velbegavet og arbejdsdygtig Mand, men nogen særlig betydningsfuld Gerning knytter sig ikke til hans Navn. Han roses for Lærdom, Flid og Skarpsindighed, men især for personlig Fromhed og Retsindighed i Embedsforølse. D. 25. Maj 1569 som Universitetets Rektor. Han udgav 1564 Palladius's Alterbog i en udvidet og forbedret Skikkelse og skal have skrevet fl. af Psalmerne i Hans Thomissøns Psalmebog. Sikkert kan dog kun Psalmen »Jeg veed en Urt, baade dejlig og hold« henføres til ham. Om hans Søn Albert Hansen, se H.

J. O. A.

Albigensere var et af Navnene paa de nye Manikæere eller Katarer, der især i det sydl. Frankrig havde vundet mange Tilhængere. Navnet stammer fra Byen Alby i Syd-Frankrig, berømt ved sin skønne gotiske Domkirke i Flamboyant-Stil, begyndt 1282, fuldendt 1512. For at udrydde A. blev der prædikeret Korstog imod dem, og 1209—29 vare de Genstand for en blodig Forfølgelse. Se forøvrigt Art. Katarer.

Albini, Johan Georg, f. 6. Marts 1624 i Unter-Nessa ved Weissenfels, d. som Præst i Naumburg 25. Maj 1679. A. har udgivet forskellige Samlinger af aandelige Digte som »Trauriger Cypressen-Krantz« osv. Til Paul von Henssbergs Begravelse 1652 skrev han Digtet: »Alle Menschen müssen sterben«, der paa Christian VI's Tid med Begyndelsen: »Alle Folk maa Døden smage« blev overs. af E. O. Schwartzkopf, der hørte til de opvakte Pietister. Joh. Rosenmüller, der har komponeret Melodien til denne Ps., dog ogsaa Krav paa Forfatter-skabets til den.

Fr. N.

Albinus var efter Festus's Død Landshøvding i Palæstina 62—64.

Albo. 1) José A., en spansk Jøde, f. o. 1380 i Monreal, d. o. 1444, var den sidste af

de betydeligere jødiske Religionsfilosoffer i Middelalderen. Han satte Jødedommen langt over Kristendommen, fordi den efter hans Mening stemmer bedre med den mskl. Fornuft og er mere troværdig. Efter hans Opfattelse hører Troen paa Messias ikke nødvendig med til Jødedommen. — 2) Xavier A., ital. Digter, Discipel af Rosmini og Gioberti, Forf. til det apokalypt. Digt »L'Anticristo«, der udkom 1873 i Milano.

Albrecht, Kurfyrste af Mainz og Ærkebiskop af Magdeburg, næstældste Søn af Kurfyrst Johann Cicero af Brandenburg, f. 20. Juni 1490, blev allerede i en Alder af 18 Aar, uden Kald og Lyst til gejstlig Virksomhed, Domherre i Mainz. 23 Aar gl. blev han Ærkebiskop af Magdeburg og Administrator af Stiftet Halberstadt, og 24 Aar gl. (1514), efter kort i Forvejen at have modtaget Præstevelsen, tillige Ærkebiskop og Kurfyrste af Mainz. For ikke at falde Indbyggerne i Ærkestiftet til Byrde, lovede han af sin egen Formue at betale de 20,000 Guldgylden, der skulde betales til Rom for Modtagelsen af Palliet. Fuggerne i Augsburg laante ham 30,000 Gylden, og disse haabede han at indvinde ved den Aflad, han i 8 Aar havde faaet Lov til at sælge i sine kirkelige Provinser. Denne Afladshandel gav Stødet til Luthers Oprønden 1517, og Luther sendte A. sine Teser med et aabent, men dog ydmygt Brev. A. svarede ikke. Aaret efter blev han Kardinal, og 1520 fik han et nyt Brev fra Luther, paa hvilket han svarede venligt. Kort efter modtog han imidlertid fra Rom den gyldne Rose og tillige Tilhold om at vogte sig for Luther og Ulrik von Hutten, der havde fundet et Fristed hos ham. Han sendte da Hutten bort og lod Luthers Bøger brænde.

Efter Rigsdagen i Worms viste A. sig dog atter venlig sindet mod Reformationen, og Carlstadt drømte allerede om at vinde »Germaniens Primas«. Men Luther saa klarere, og da A. vovede paany at udstille sine mange kostbare Helgenlevninger i Halle, skrev Luther sit djærve Skrift »mod Afguden i Halle«. A. fandt det klogest at holde inde med Udstillingen og svarede Luther i høj Grad ydmygt; og i den følgende Tid maatte han rolig se paa, at Reformationen sejrede i Erfurt og Magdeburg. Under Bondekrigen skal han endog have tænkt paa, som sin Fætter i Preussen (se nedenfor), at forvandle sit Kurfyrstendømme til et verdsligt Fyrstendømme, hvad Luther raadete ham til; tillige skal han have haft i Sinde at gifte sig med sin Konkubine. Men efter Bøndernes Nederlag kom han paa andre Tanker, og i den følgende Tid gik han over til Reformationens Modstandere. Da han var tilstede paa Rigsdagen i Augsburg 1530, fik han et Brev fra Luther, hvori denne bad ham optræde som Mægler, og den Bøn opfyldte A., men uden Resultat. Efter Rigsdagen tænkte han paa at overgive sine kirkelige Embeder til Koadjutorer og leve i Halle som Mæcen, omgivet af lærde Mænd. Tillige vilde han dog bekæmpe Lutherdommen. I saa Henseende var han imidlertid uheldig; 1541 sejrede Reformationen ogsaa i hans kære Halle, og A. opfordrede da i Regensburg Kejseren til at skride ind imod »den fordømte lutherske

Sekt. Jesuiterne, navnlig Peter Faber, fik mere og mere Magt over ham, og han satte sit Haab til det Koncilium, der skulde træde sammen i Trident. Men inden dette blev aabnet, døde han ensom i Mainz 24. Sept. 1545. Endnu paa Dødslejet pinte Fuggerne ham med ufyldtegjorte Fordringer; hans ødsle Hofliv og hans Lidenskab for at opføre kostbare Bygninger i Mainz og Halle havde styrtet ham i en bundløs Gæld. I Aschaffenburg er der ved Peter Vischers Mesterhaand rejst ham et Gravmindesmærke.

Fr. N.

Albrecht, Markgreve af Brandenburg-Ansbach, sidste Højmester for den tyske Orden, første Hertug af Preussen, f. 16. Maj 1490, d. 30. Marts 1568. Som yngre Søn blev han bestemt til gejstlig Stand, men ledsagede dog Kejseren i den italienske Krig. 1510 blev han valgt til de tyske Ridderes Højmester i Forventning om, at den polske Konge vilde gengive sin Slægtning Ordensstatens Uafhængighed. A.'s Vægning af Lensesden medførte et spændt Forhold til Polen, og 1519 kom det til aaben Kamp. Alt var i slet Orden, Forbundsstællerne svigtede, og A. manglede Penge. Tyske Fyrster skaffede ham imidlertid en 4aarig Stilstand (Thorn 1521), og i denne Mellemtid skulde en Kommission ordne Forholdet. A. søgte nu i 3 Aar Støtte i Tyskland. I Nürnberg blev han af Osiander vundet for Reformationen, og Luther raadede ham til at gifte sig, til at sækularisere og reformere sit Land. Uafhængigheden maatte dog opgives; 1525 blev Preussen et arveligt Hertugdømme under Polens Lenshøjhed. Reformationen var allerede trængt ind, og den blev nu gennemført i luthersk Aand. A. ægtede (1526) Dorothea af Danmark, Frederik I's Datter. Hans Regering blev en Afspjeling af den store Brydningstid. Bondeopstand, Uenighed med Stænderne, bitre teol. og kirkelige Stridigheder optog den helt. A.'s Forbindelse med tyske Lærde, hans personlige Trang til videnskabelig Dannelse og Savn af en Embedsskole medførte Grundlæggelsen af Albertina, Universitetet i Königsberg (Aug. 1544). Det nye Universitet blev snart Skueplads for teologisk Raseri, da Indkaldelsen af Osiander foraarsagede Striden om Retfærdiggørelsen (se Osiander). A. fulgte blindt sin Lærer og efter hans Død 1552 hans Svigersøn, Presten Johann Funck. Striden blev politisk, idet de indkaldte Fremmede (især en Æventyrer Skalic), støttende sig paa Hofgunsten, tilvendte sig stor Magt. Stændernes, især Adelens og mange Universitetslæreres Had mod de fremmede rettedes nu mod A., hvis stadige Pengened medførte trykkende Skatter. Da Hofpartiet (1566) fik A.'s Testamente ændret, saa at Formynderskabet over Sønnen vilde tilfalde dem, vendte Stænderne sig til Polen, Lensherren; en Kommission blev sendt ind i Preussen, Funck blev henrettet og Osianderismen fordømt. A. døde fortvivlet 20. Marts 1568 (C. A. Hase, Herzog A. von Preussen und sein Hofprediger, Leipzig 1879).

J. O. A.

Albrechtsfolkene, »die evangelische Gemeinschaft«, er Navnet paa et metodistisk Samfund, stiftet af en tysk Lægmand, Jakob Albrecht (f. 1759, d. 1808) i Pennsylvania. Jak. A.'s Forældre vare Lutheranere, men selv havde han faaet sin Vækkelse ved en reformert Præst,

og han følte sig mere og mere tiltalt af Metodismen. Derfor begyndte han at arbejde for den blandt sine Landsmænd i Amerika, og der dannedes ogsaa Menigheder af »Albrechtsfolk« i Würtemberg og Schweiz. Efterhaanden som Metodismen fik stærkere Indpas i Tyskland, voksede disse Menigheder, hvis Ledere søgte at vinde Tilhængere gennem Tidsskrifter og Traktater. 1875 begyndte de at drive Mission i Japan. (G. Plitt, Die Albrechtsleute. Erlangen 1877).

Fr. N.

Alcalá (arab. = Borgen), By ved Floden Henares i Provinsen Toledo, hed tidligere *Complutum*. Her grundede Kard. Jimenez, Toledos Erkebiskop, 1500 en berømt Højskole, fra hvilken den saakaldte Complutenser-Polyglot med tilhørende græsk og hebraisk-kaldæisk Ordbog udgik 1502—17.

Alcantara-Ordenen var en spansk gejstlig Ridderorden med cisterciensisk Regel, der blev stiftet o. 1165 under Kong Alfonso VIII af Castilien. Oprindeligt havde den Navn efter Grænfæstningen St. Julian del Pereyro (»af Pæretæet«), i hvilken Brødrene Suarez og Gomez Barrientos, i Forbindelse med Biskop Ordoño af Salamanca, oprettede den; 1177 blev den stadfæstet af Pave Alexander III. 1213 overdrog Stormesteren af en anden spansk Ridderorden, Calatrava, St. Julians Orden den vigtige Grænfæstning Alcantara i Estremadura ved Floden Tajo, og efter 1218 kaldte St. Julians Ridderne sig A.-Orden. Medlemmerne, der i Begyndelsen stod under Calatrava-Ordensens Stormester, bar en hvid Vams med sort Krave og et langt sort Skapulér; paa deres Fane saa man et Kors, de forenede Riger Castiliens og Leons Vaaben og et Pæretæ. 1495 overdrog Stormesteren Juan de Zuniga Ferdinand den katolske Stormesterværdigheden mod at faa Erkebispedømmet Sevilla og en stor Aarpenge. 1540 gav Pave Paul III en Del af A.-Ridderne Tilladelse til at gifte sig, og 1873 blev Ordenen endelig ophævet. 1874 kom Navnet frem igen, men som et Ordenstegn for Krigere. Fr. N.

Alicum, se Alkimos.

Alcuinus eller Albinus, berømt angelsachsisk Lærd og Pædagog, fødtes i York 735. Hans angelsachsiske Navn var Ealhwine. A. opdroges i den blomstrende Klosterskole i hans Fødeby, der ledes af Erkebisp Egbert og Skoleforstanderen Ethelbert, der begge sad inde med den Dannelse, som i to Menneskealdre havde gjort England til det ledende Land i Vesterledens Kirke. Her studeredes Biblen i Grundsprogene, men tillige klassisk Literatur, og man indsamlede ivrig gamle Haandskrifter, der ringeagtedes paa Fastlandet. 766 fulgte A. Ethelbert til Rom, og da denne Aaret efter besteg Erkestolen, blev A. Leder af Skolen. 780—81 var A. atter i Italien, for at hente Palliet til den nye Erkebisp, og mødte da i Parma Karl den st., der knyttede ham til en ny Virksomhed. A.'s Livsgjerning blev en Fornylse af Skolevæsenet i Frankrig. Han hævede efterhaanden Hofskolen (*schola palatina*) til en Mønsterskole for Landet, og snart spredtes en Række friske Kræfter ud over Karls store Rige. Resterne af Galliens tidligere Midtpunkter for Dannelsen var ved at svinde hen, og Kirkens Mænd besad ikke Evner og Kræfter til at tage Gerningen op. Karl gik

nu selv i Spidsen og deltog med sin Familie og sit Hof i A.'s Undervisning, der efter Evne stræbte at forny Augustus's Tider. Der dreves simpel Skrive- og Læseundervisning, og Højdepunktet blev vel kun Tilegnelsen af den gamle Kulturs Aflans hos Augustin, Boëthius, Cassiodor og Beda, mest meddelt under dialogisk Form; men Interessen var vakt, og selv Videnskabsgrenene som Matematik og Astronomi stak Hovedet frem igen. »Akademikerne« gav hverandre Oldtidsnavne, A. kaldtes »Flaccus«. — Skoler efter A.s Mønster oprettedes i Tours, Ferrières, Fontenelle, Fulda, Osnabrück, Paderborn, Münster, Bremen, Minden, Verden, Halberstadt, foruden at ældre reorganiseredes. Karl udstyrede A. rigt med Abbedierne Ferrières, St. Lupus i Troyes (782) og siden med St. Martin i Tours. Efter et Ophold i England (790—92), hvor A. havde møglet mellem Karl og Mercias Konge Offa, deltog A. som Teolog i Bekæmpelsen af Adoptionismen (Synoderne i Frankfurt og Aachen, og især et Skrift mod Biskop Felix) og i Billedstriden (*Libri Carolini* er dog maaske ikke af A.). 796 drog A. sig tilbage fra Hoffet til Tours, hvis Skole nu blev Frankrigs York; men gennem Breve vedblev han at være Karls Raadgiver.

A.'s Betydning ligger ikke saa meget i hans Skrifter, der ikke vise Originalitet, som i hans personlige Virken, der bidrog til den aandelige Rejsning, man har kaldt den karolingiske Renaissance, og som reddede Dannelsen i Vest-europa. Hans Skrifter paa Prosa og Vers ere dels elementære Skolebøger, dels Skrifter fra alle de 7 frie Kunsters og fra Teologiens Omraade. Stor Indflydelse havde han ved sine Breve til Karl, Paver og Stormænd (især hans Discipel Arno af Salzburg); 232 ere bevarede og de ere en højst værdifuld Kilde til Forstaelse af Datiden og af A.'s egen tiltalende humane Personlighed. A. skildrede flere Helgeners Liv, deriblandt sin Frænde Willibrords; ligesaa gav han paa Vers en historisk Skildring af Yorkerkirken, der maler os et Billede af dette Kulturcentrum. Hans teol. Bøger ere dels Kommentarer, dels dogmatiske Skrifter (*de fide sanctæ trinitatis*); hans Iver for Dialektik grundlagde Skolastikken, bevarede Teologien som Videnskab og beskærmte de frie Kunsters Trivsel under Kirkens Værge. Paa Karls Befaling reviderede A. den latinske Bibeloversættelse. A. døde 19. Maj 804. Hans Værker ere udgivne af Migne; hans Breve og hist. Skr. efter Jaffé's Forarbejde af Dümmler og Wattenbach i Bibl. Rer. Germ. VI (Berlin 1873); hans Digte af Dümmler i Poet. Lat. I. (Monnier, A. et Charlemagne. Paris 1863; K. Werner, A. und sein Jahrh. Wien 1881).

J. O. A.

Alder, kanonisk. Herved forstaaes den for Indtrædelsen i de kirkelige Embeder fastsatte Alder. Da Kristus først fremtraadte som Lærer i en Alder af 30 Aar, begyndte man tidlig i K. at holde paa, at en Presbyter skulde være mindst 30 Aar gl. Paa Augustins Tid bestemte en nord-afr. Synode, at en Diakon kun behøvede at have fyldt 25 Aar. I Middelalderen blev der givet forskellige Bestemmelser om Aldersgrænsen for Tiltrædelsen af Diakoniet og Subdiakoniet, og paa Tridentmødet blev det endelig fastslaaet, at Subdiakoner skulde være 22, Diakoner

23 og Præster 25 Aar. En Biskop og en Abbed med biskoppelig Jurisdiktion skulde mindst være 30 Aar; en Abbedisse og Priorinde som Regel over 40 Aar og ikke under 30. Tridentmødet bestemte ogsaa, at et Ordensløfte kun maa aflægges af Personer over 16 Aar, og at der skal være et Prøveaar; Pius IX's Breve af 7. Febr. 1862 forordner endvidere, at det endelige Ordensløfte først maa aflægges 3 Aar efter, at Novitsiatet er til Ende. I den evangeliske Kirke satte man i Reglen Grænsen for Indtrædelsen i den gejstlige Stand ved Myndighedsalderen. Saaledes er i Norden Grænsen det fyldte 25 Aar, medmindre der opnaaes en særlig *venia ætatis*.

Fr. N.

Aldhelm, en angelsachsisk Lærd og Digter, Ætling af Kongehuset i Wessex, f. o. 640. Han blev opdragen af en lærd Skotte Maildulf, Grundlægger af Klostret Malmesbury, og kom siden til Canterbury. Hans Barndom faldt i en Periode, da Dannelsen i England var i Forfald, men hans Ungdomstid var en frodig Springstid, især fremelsket ved Grækeren, Ærkebisp Theodor i Canterbury, og Afrikaneren Hadrian, der begge kom til England 669 og bleve A.'s Lærere. A. blev siden Abbed i Malmesbury og gjorde dette Kloster til et nyt Midtpunkt for lærde Studier. Han var den første Engländer, der med noget Held dyrkede de klassiske Studier, og den første, der har efterladt sig Skrifter. Baade fra Skotland og Frankrig kom Disciple til ham for at lære Latin og Græsk. Hans latinske Digtning bredtes endog til Nonneklostre. A. besad ogsaa filosofisk, ja selv matematisk Dannelse og udmærkede sig som Bygmester i en primitiv romansk Stil. Især vandt han dog Ry ved sine Digte paa Latin og de vidfulde Gaader. Han behandlede navnlig etiske Spørgsmaal og priste som ægte Munkefader Jomfrueligheden. Hans Sprog er i høj Grad blomsterrigt. A. foretog en Romerrejse i Pave Sergius's Tid og udvirkede Privilegier for sit Kloster. Han arbejdede ivrig for at faa de fraskilte Keltere i Wales optagne i Kirken. 705 blev han Biskop i det nyoprettede Stift Sherborn; 25. Maj 709 døde han. Han begravdes i Malmesbury. Hans Skrifter ere udgivne af Giles (Oxford 1844). J. O. A.

Aldobrandini, ital. Adelsfamilie. Til den hørte Ippolito A., der 1592 blev Pave under Navnet Clemens VIII. Han gjorde sine Slægtninger til ital. Fyrster. Hans Broder søn, Pietro A., en Ven af Kunsten, spillede under hans Papat en betydelig politisk Rolle og døde som Ærkebiskop af Ravenna 1621.

Aleander (Aleandro), Hieronymus, f. 13. Febr. 1480 i Provinsen Friaul, var i sin Ungdom en berømt Humanist og blev siden en betydelig pavelig Diplomat. 1513 blev han, trods sin italienske Byrd, valgt til Rektor for Universitetet i Paris, men da Rektoratet var til Ende, begyndte han sin diplomatiske Løbebane, først som Sekretær hos Biskop Poncher af Paris, der var Ludvig XII's Kansler, senere (1516) som Lønsskriver hos Kard. Giulio af Medici i Rom. 1519 gjorde Leo X ham til sin Bibliotekar, og Aaret efter blev han, som overordentlig Nuntius, sendt til Karl V for at faa den pavelige Bulle mod Luther bragt til Gyldighed. Paa Rigsdagen i Worms spillede han en stor

Rolle; Wormser-Ediktet var væsentlig hans Værk. 1524 blev han Ærkebiskop af Brindisi og Nuntius hos Frans I af Frankrig, men efter Slaget ved Pavia var denne Nuntiaturs Ende. A. blev tagen til Fange af Spanierne, og efter sin Frigivelse trak han sig tilbage til Egnen om Brindisi; sin Bispeby turde han dog ikke betrede af Frygt for Pest. 1531 blev han atter sendt til Karl V som Nuntius, og 1533—35 var han Nuntius i Venezia. Derpaa blev han kaldet til Rom for at gaa Paul III til Haande ved Forberedelserne til det paatænkte Koncilium, og 1538 fik han endelig den Kardinalhat, han saa længe havde ønsket. I den følgende Tid blev han paany brugt til forskellige diplomatiske Sendelser, navnlig i Tyskland. Men Forholdene vare ham for mægtige, og han vendte tilbage til Italien, mismodig og fuld af Had til Protestanterne, der efter hans Mening burde knuses med Magt. D. i Rom 31. Jan. 1542. (K. Jansen, A. am Reichstage zu Worms. Kiel 1883).

Fr. N.

Aleam, Louis d' (Ludvig d' Allemand), f. 1390 af adelig Æt i Bugay i Departementet Ain, blev tilsidst Ærkebiskop af Arles og (1426) Kardinal. Ved Kirkemødet i Basel 1431—49 var A. den betydeligste af Lederne af det antipavelige Parti. Med stor Veltalenhed og urokkelig Standhaftighed betoned han Nødvendigheden af Kirkens Reform »paa Hoved og Lemmer«. Siden, da en Del af de i Baseler-Konciliet deltagende Prælater under Pave Eugen IV's Ord-styre 1438 havde konstitueret sig i Ferrara som økumenisk Koncilium, overtog A. med stor Kraft Ledelsen af det i Basel fortsatte Koncilium, som erklærede Paven suspenderet og Ferrara-Konciliet for skismatisk. Paa Grund heraf blev A. af Eugen IV bandlyst og erklæret uværdig til enhver hierarkisk Rangstilling. Nikolaus V, Eugens legitime Efterfølger, genindsatte ham dog atter i alle hans Rettigheder. I sit Stift virkede A. med Nidkerhed for Forbedringen af baade Præsters og Lægfolks Kundskaber og Sædelighed. Han døde i Salon 16. Sept. 1450 og blev 1527 beatificeret af Pave Clemens VII (Acta Sanctorum, Sept. V).

H. L.

Alembert, d', se d'Alembert.

Alemet (1 Krøn. 7, 8), fornem Israelit af Benjamins Stamme, og Slægtens By N. Ø. for Jerusalem, nuværende Ruinby Almit (jfr. Almon).

Alesius, Alexander, skotsk Teol., f. 23. April 1500 i Edinburgh, d. 17. Marts 1565 i Leipzig. Da Patrik Hamilton 1527 forsvarede Luthers Lære i St. Andrews, sendte Ærkebiskop Beaton A. dertil for at gendrive ham; men A. blev selv greben af de Lærdomme, han skulde bekæmpe, og efter Hamiltons Martyrium begyndte han at tale mod det skotske Præsteskabs Ugudelighed. Hans dristige Ord vakte saa stor Uvilje, at han maatte flygte. I Wittenberg, hvortil han naaede 1533, traadte han i Forhold til Luther og Melanchthon, og da de skotske Biskopper vilde forbyde Lægfolk at læse i Hamiltons Bibelovertø, skrev A. et djærvt Brev herimod og hævdede, at Lægfolk havde Ret til at læse i den hl. Skr. Dette Brev angreb Cochläus, men da A. svarede paa hans Angreb, blev det klart, at A. kun til Hælften var Luthers Mand. Saasnart Henrik VIII havde

brudt med Paven, kom A. tilbage til England, og han var derpaa en kort Tid Prof. i Cambridge. Her kunde han dog ikke trives, og 1540 tog han derfor atter til Tyskland. S. A. rejste han til Religionssamtalen i Worms, men Kard. Granvella, der kendte hans Hefthighed, vilde ikke have ham med til denne. 1543 kaldte Hertug Moritz ham til Leipzig, og dér opholdt han sig den største Del af de Aar, han havde tilbage. 1549 var han dog atter i England for at tage Del i de liturgiske Arbejder under Edvard VI, og 1554 var han til Stede ved en teol. Disputation i Oxford. Fr. N.

Alexander. I Biblen. 1) **A. den store**, Makedonerkongen Filip's Søn, Aristoteles's Discipel, f. 356 f. Kr., Konge 336—323. A. overvandt Perserne og grundede det makedonisk-græske Verdensrige (jvf. Dan. 8, 5 f. 21; 11, 3). Hans største Tanke var Tanken om Østens og Vestens Formæling; hans verdenshistoriske Gerning var den at bryde Vej for en international, hellenistisk Kultur. Den Kulturbevægelse, A. indledede, lod heller ikke det jødiske Folk uberørt. I Jerusalem førte den Verdsliggørelse og Frafald med sig; og her, hvor A. havde æret Jødernes Gud, kunde Antiokos Epifanes vove at rejse Zeus's Alter. I Lyset af denne Antiokos's Voldsdaad saa senere Jøder baade Alexanders Rige og hans egen Personlighed (jvf. Dan. 2, 40 f.; 7, 7 f.; 1 Makk. 1, 1 f.). Forsøget paa Folkets religiøse Tilintetgørelse afværgede Makkabæerne; men Reaktionen mod Verdsliggørelsen og Frafaldt skabte de Skrifflærde Parti, Fariseerne, der vel opretholdt Lovens Herredømme, men ogsaa fastslog Jødedommens Modsætning til Kristendommen. En anden Gang tog Udviklingen i den siden A.'s Tid stadig talrigere jødiske Diaspora. Her opstod, med Midtpunkt i Alexandria, en hellenistisk Jødedom, som paa forskellig Vis banede Vej for kristelig Mission og kristelig Tænkning. Overhoved skulde A.'s Værk i Tidens Fylde vise sig som en vigtig Forudsætning for Kristendommens Udbredelse: de græske Byer, engang Hellenismens Forposter, blev nu Missionens Udgangspunkter, og det græske Sprog, hævet til Verdenssprog, blev Evangeliets Tungemaal. L. B. — 2) Simon fra Kyrenes Søn (Mk. 15, 21). — 3) En Mand af ypperstepr. Slægt og Medlem af Synedriet (Ap. G. 4, 6). — 4) En Jøde i Efesos paa Paulus's Tid (Ap. G. 19, 33 f.). — 5) En Kobbersmed i Efesos (1 Tim. 1, 20; 2 Tim. 4, 14). — Se A. Balas og A. Jannæos.

Alexander. Paver. A. I blev Biskop i Rom efter Evarest i Begyndelsen af 2. Aarh. Hverken hans Tiltrædelses- eller hans Dødsaar lader sig bestemme sikkert. — **A. II**, 1061—73, en milanesisk Adelsmand ved Navn Anselm, blev Biskop i Lucca 1057. Han var en Ven af Patariaen og stræbte at tilvejebringe Forlig mellem Pavedømmet og Patarierne. Da Anselm af Lucca 1061, paa Hildebrands Tilskyndelse, var valgt til Pave, overtog han straks Styrelsen, uden at afvente Kejsereens Samtykke. De tyske og lombardiske Biskopper valgte derfor i Basel, i den unge Kejser Henrik IV's Nærværelse, Biskop Cadalus af Parma (Honorius II) til Modpave. Da senere en kejserlig Afsending havde prøvet Gyldigheden af A. II's Valg, blev dette godkendt, og et

norditaliensk Kirkemøde erklærede sig for ham og satte Cadalus i Band (1064). I de følgende Aar regerede A. II med stor Myndighed. Han opfordrede saal. Sven Estridsøn og Vilhelm Erobreren til at sende den rom. Stol de skyldige Afgifter, ikke som et Offer paa Altret, men som Gave til Paverne; og han formanede Filip I af Frankrig til at agte Pavens Dekreter lige med Kirkens Love. 1073 kom det til et Sammenstød med Henrik IV i Anledning af et Bispevalg i Milano, og da A. II døde 21. April 1073, var Striden i fuld Gang. — A. III, 1159—81, var en af Middelalderens betydeligste Paver. Hans egentlige Navn var Roland fra Siena. Først var han Magister i Bologna og skrev som saadan en Kommentar til Gratianus's Dekret. O. 1150 kom han til Rom, hvor han blev Kardinal og skrev en Dogmatik (*Sententiae*), der i formel Henseende røber Paavirkning af Abélard, men med Hensyn til Indholdet paa flere Punkter er ejendommelig. 1153 blev han Hadrianus IV's Kansler, og i politisk Henseende var han, tildels af personlige Grunde, en afgjort Modstander af Frederik I. De kejserlig sindede Kardinaler valgte derfor, saasnart hans Valg rygtedes, en Modpave, Victor IV, og dermed udbrod et langvarigt paveligt Skisma, der delte Kristenheden i to Lejre. Først efter Slaget ved Legnano sluttede Frederik I Fred med A. III i Venezia (1177); han lod da Modpaven falde og holdt Stighøjnen for A. III. Tidligere havde A. III ogsaa ydmyget Henrik II af England, der maatte gøre Kirkebød paa Thomas af Becket's Grav. 1179 holdt han i Rom et stort Lateranmøde, paa hvilket det blev vedtaget, at kun den Pave var rettelig valgt, der havde faaet $\frac{2}{3}$ af Kardinalernes Stemmer, og tillige opfordrede han Kristenhedens Fyrster til Kamp mod Katarerne. Kort efter tvang Romerne ham til at forlade deres Stad, og han døde i Civitā Castellana ved Soracte 30. Aug. 1181. Over Halvdelen af sin Regeringstid havde han levet i Landflygtighed; og i 18 Aar havde han haft Modpaver over for sig. (H. Reuter, *Gesch. A.'s III* og *der Kirche seiner Zeit I—III*. Leipzig 1860 f.). — A. IV, 1254—61, hed oprindelig Grev Rinaldo af Segni. Han var en ubetydelig Aand, der helt fulgte i sine Forgængeres Spor. Efter Konrad III's Død overtog han Formynderskabet for Konradin, men ikke desmindre lyste han Manfred i Band, da denne vilde bevare Italien for den umyndige Konradin. Han blandede sig i de tyske Tronstridigheder, men uden Kraft og Held, og hverken England eller Norge fulgte hans Opfordringer til et Korstog imod Hohenstaufferne. Under de opløste Forhold i Italien fremtraadte Flagellanterne (1260). A. IV d. 25. Maj 1261 i Viterbo. — A. V, 1409—10, var en forældreløs kretensisk Dreng, da Fransiskanerne tog sig af ham. 1402 blev han Ærkebiskop i Milano og siden Kardinal. Han blev valgt af Konciliet i Pisa, der havde afsat Gregorius XII og Benedictus XIII; den moderne ultramontane Historieskrivning, der ikke godkender Kirkemødet i Pisa, betragter ham derfor kun som en Modpave. Saasnart han var valgt, erklærede han, at det ogsaa var hans Hensigt at reformere Kirken paa Hoved og Lemmer, men paa Mødets Forlangende og med

dets Billigelse udsatte han Reformerne til et følgende Koncilium og sendte Medlemmerne hjem. Da Kong Vladislav af Napoli, Gregorius XII's Ven, ikke vilde udlevere Rom, som han havde besat, lyste A. V ham i Band og skænkede Ludvig II af Anjou Napoli. Den svage Pave lod sig helt lede af Kard. Baldassare Cossa, der, som Johannes XXIII, blev hans Efterfølger, og af Fransiskanerne. Disse tvang ham til at stadfæste og yderligere at udvide Tiggerordenernes Ret til at høre Skriftemaal. Pariseruniversitetet med Gerson i Spidsen truede da med at udelukke Tiggermunkene fra Prædikestolene og Lærestolene, men A. V døde 3. Maj 1410 uden at have set denne Protest. — A. VI, 1492—1503, f. o. 1430 i Xativa ved Valencia, hed oprindelig Rodrigo Lanzol, men blev adopteret af sin Onkel Alonso de Borja, der, som Pave hed Calixtus III, og derved optagen i den spanske Adelslægt Borja, som efter Indvandringen i Italien kaldte sig Borgia. 1456 blev han Kardinaldiakon, Aaret efter Kuriens Vicekansler, og lidt efter lidt samlede han en hel Række Bispedømmer (Valencia, Porto, Cartagena) og Beneficier i Spanien og Italien. For sine store Indkomster førte han et ryggeløst Liv, og som Kardinal havde han 7 eller 9 Børn, deraf 4 med Vanozza Catanei, blandt dem Cesare og Lucrezia Borgia. »Ved Simoni og tusinde Skurkestreger« lykkedes det ham at blive Pave efter Innocentius VIII's Død; men han ændrede derfor ikke sit usædelige Levned. Det er sandsynligt, at Rygtet om hans blodskænderske Forbindelse med Datteren Lucrezia er falsk; men om hans fortsatte Ryggeløshed er der ingen Grund til at tvivle. Han tilsidesatte ogsaa alle Hensyn til Ære og Samvittighed for at faa sine Børn gifte ind i fyrstelige Familier eller aflagte med italienske Fyrstendømmer. 1493 sluttede han sig saaledes til Ligaen mellem Milano, Venezia, Mantova, Ferrara og Siena for at faa Lucrezia gift med Giovanni Sforza, men kort efter lod han sig af Aragonierne i Napoli skille fra Ligaen, da der blev aabnet en af hans Sønner Udsigt til Giftermaal med en napolitansk Prinsesse. Da Milano for at hævne sig indkaldte Karl VIII af Frankrig, saa det truende ud for A. VI, men ved diplomatisk Kløgt reddede han sig ud af Vanskeligheden, og paa Gennemreisen til Napoli kyssede den franske Konge A. VI's Hænder og Fødder til Tegn paa sin Lydighed. Men 2 Maaneder efter var A. VI ikke des mindre med i det italienske Fyrsteforbund, der tvang Karl VIII til at forlade Napoli og Italien; den troløse Pave haabede til Løn at faa Cesare B. gift med en napolitansk Prinsesse, skønt Cesare var baade Ærkebiskop og Kardinal. Dette lykkedes ikke, men Cesare blev gift med en fransk Prinsesse (Charlotte d'Albret af Navarra), og til Gengæld gav A. VI Ludvig XII Tilladelse til at skille sig fra sin Dronning. 1501 gjorde han Cesare til Hertug af Romagna og tiltraadte det Forbund mellem Frankrig og Spanien, der gik ud paa Delingen af Napoli. Da Aragonierne vare fordrevne fra Napoli, inddrog A. VI deres Slægtninges, Colonæernes, Godser, som hans Børn derpaa delte, og Cesare uddvidede sin Magt videre og videre ved et blodigt Regiment. Alt syntes at lykkes

for Cesare, »Virtuosen i Forbryderkunsten«, og A. VI drømte allerede om at se ham som Frenzens Hersker; men 18. Aug. 1503 døde han selv af Malaria, og dermed var ogsaa Cesares blodige Herredømme til Ende. »Aldrig«, siger Machiavelli i »Fyrsten« om A. VI, »har der været et Menneske, der med større Fynd kunde bekræfte og med dyrere Eder love noget, og som holdt det mindre.« Romerne hadede ham, og det hed sig, at han var bragt ud af Verden ved en Gift, som han havde tiltænkt en rig Kardinal. (Clément, Les Borgia, Paris 1882; L. Pastor, Gesch. der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters III, Freiburg 1895; Gregorovius, Lucrezia Borgia, Stuttgart 1875). — A. VII, 1655—67, Fabio Chigi, var Nuntius i Köln, da den westfalske Fred skulde sluttes, men han vilde ikke tage Del i Underhandlingerne med de kætterske Protestanter og protesterede paa Innocents X's Vegne mod Freden i Osnabrück og Münster. Efter Hjemkomsten fra Köln blev han Kardinal og pavelig Minister, og som saadan fik han de 5 Sætninger, der vare uddragne af Corn. Jansens »Augustinus« fordømte (1653). Da han var bleven Pave, viste han den største Nepotisme og gik overalt Jesuiternes Ærinde. Som Spaniens Forbunds-fælle nægtede han, ligesom Innocents X, at anerkende Kongeriget Portugal, og da han heller ikke vilde give de af den portugisiske Konge valgte Biskopper pavelig Godkendelse, kom det til et Brud med Portugal, der først heledes 1669. Ogsaa med Ludvig XIV havde han en langvarig Strid. Han var en Ven af Kunst og Videnskab, og flere af Roms Pragtbygninger, blandt andre Kolonnaderne ved Peterskirken, ere opførte af ham. Under ham gik Dronning Christina af Sverige over til Romerkirken. D. 22. Maj 1667. — A. VIII, 1689—91, tilhørte den venezianske Adelsslægt Ottoboni. Før han blev Pave, var han Biskop af Brescia og Datararius (Forstander for det pavelige Naadessekretariat). Under hans Papat fortsattes Striden om de gallikanske Rettigheder, der paany bleve fordømte. A. VIII fordømte ogsaa Jesuiternes Lære om den saakaldte »filosofiske Synd«. Han berigede det vatikanske Bibliotek ved Køb af de Haandskrifter, Dronning Christina havde samlet. D. 1. Febr. 1691. Fr. N.

Alexander Balas, syrisk Tronprætendent (153 f. Kr.) og Konge (150—145). B. var en lavtættet Unggut fra Efesos, der udgav sig for Søn af Antioqus Epifanes. Fremhjelpen af mægtige Forbunds-fæller fortrængte han Syrer-Kongen Demetrios, men blev efter en daadløs Regering selv fortrængt af D.'s Søn, Demetrios II. B. gjorde Makkabæeren Jonatan til jødisk Ypperstepræst, siden ogsaa til Guvernør. Han vandt derved J.'s Støtte, men grundlagde tillige Makkabæernes Magtstilling og banede Vej for Judæas politiske Frihed. 1 Makk. 10, 1—11, 19. L. B.

Alexander fra Hales, et Kloster i Gloucestershire, studerede i Paris, hvor han ogsaa optraadte som Lærer (Dr. *irrefragabilis*, den uigendrivelige Lærer) og døde 1245. 1222 traadte han ind i Fransiskanerordenen, og med ham begyndte Fransiskanernes Arbejde for Videnskaben. Han var den første Skolastiker, der kendte alle de aristoteliske Skrifter. Hans berømteste Skrift er hans ufuldendte

Summa universæ theologiae, i hvilken han ikke alene forsvarer Marias ubesmittede Undfangelse, men ogsaa Tiggeriets Fortjenstlighed. Han er den første, der udførlig har udviklet Læren om Præsteskabets *character indelebilis* og klart skelnet mellem *attritio* og *contritio* i Læren om Angeren.

Alexander Jannæos (Jannaj), Søn af Makkabæeren Johannes Hyrkan, Broder til Aristobul I og dennes Efterfølger som jødisk Ypperstepræst og Konge (104—78 f. Kr.). J. var Kriger mere end Præst. Ihærdig kæmpede han for sit Riges Udvidelse til Havet i Vest, til Ørkenen i Øst; ved sin Død havde han tilnærmelsesvis naaet sit Maal, Palestinas Erobring. Men ogsaa mod sit eget Folk maatte J. bære Vaaben. Ledet af Farisæerne gjorde Folket Oprør, og Borgerkrigen rasede i 6 Aar. Da Farisæerne tilsidst paakaldte syrisk Hjælp, svingede dog Folkestemningen, og J. kunde tage grusom Hævn. L. B.

Alexander Natalis, lærd Dominikaner, f. i Rouen 1639, d. i Paris 1724, skrev paa Colberts Opfordring (1677—86) en almindelig Kirkehistorie i 24 Bd., som gaar til Slutningen af Trientermødet. Paa Grund af Forf.'s Gallikanisme kom dette Værk en Tidlang paa Index. A. N. har ogsaa skrevet en »dogmatisk og moralsk Teologi«.

Alexander Nevski, Ruslands store Helgen, Søn af Storfyrst Jaroslav II, f. i Vladimir 1218, har faaet sit Navn af den Sejr, han 1240 ved Neva vandt over Svenskerne, der fra Finland vare trængte ind i Novgorod. Innocentius IV søgte forgæves at vinde den kække Fyrste for Romerkirken; han og hans Raadgivere vilde blive staaende ved Biblen og de 7 økumeniske Koncilier, men ikke bøje sig for Paven. D. 14. Nov. 1263. Efter sin Død blev han helgenkaaret, og hans Jordeferdsdag (23. Nov.) er hans Festdag. Hans Relikvier findes i Nevski-Klostret i St. Petersburg.

Alexander, William, englikansk Biskop, f. i Londonderry paa Irland 13. April 1824, var først Præst, siden Dean i Emly og blev 1867 Biskop af Derry og Raphoe paa Irland. 1876 holdt han Bampton-Forelæsninger (The Witness of the Psalms to Christ and Christianity). Han har i »The Speakers Commentary« fortolket Johannesevangeliet og Brevene til Kolosserne, Thessalonikerne og Filemon.

Alexandria. Alexandrinsk Skole. Byen A., der blev grundlagt 332 f. Kr. af Alexander den store i det vestlige Nildelta udfor den Ø, som antoges for det ødselske Faros, var hurtig bleven en Storstad, udmærket ikke alene ved lige Gader, Pragtbygninger og blomstrende Handel, men tillige som aandeligt Centrum. Kunst og Videnskab naaede her en Efterblomstring, der mindede om Grækenlands bedste Tid. Byen ejede det vidtkendte Musæum, et Akademi, som Ptolemæerne bragte i Flor (stort Bibliotek, Afskriver- og Foredragssale, Bogbinderværksteder). O. 100 Videnskabsmænd sysselsatte sig her med Filosofi og Filologi. Den berømte Helligdom Serapejon husede ogsaa et enestaaende Bibliotek.

I Alexandria boede talrige Jøder, der antog gr. Sprog og Kultur, men bevarede deres Religion (se Aristobulos, Filon og Septuaginta).

Blandt disse fik Kristendommen tidlig Fodfæste, ja Missionen henførtes endog siden til Johannes Markos. De Kristne mærkede dog snart, at skulde Kristendommen trænge ind blandt de højt dannede Hedninger, maatte Lærerne tilegne sig det udviklede Kulturtrin, man stod overfor. Tidlig begyndte derfor de kristne Lærere at paavise, at Kristendommen medbragte en Livsvidsom, der satte Kronen paa de højeste filosofiske Ydelser fra Hedningehaand. Skridtet var skæbnensvangert, thi Benyttelsen af den hellenske Videnskab blev ikke indskrænket til det formelle; ogsaa reelt kom den til at virke ind paa den kristelige Læretype, der blev grundlagt i den alex. Skole. Sammenblandingen af hedensk (især platonisk og stoisk) Filosofi og kristelig Lære førte mange Kr. til Forglemmelse af, at den nye Tro ikke var en Anledning til sublimе filosofiske Spekulationer, men et Liv, der skulde omforme Mennesker aandeligt. Den kr. Indflydelse mærkedes dog ogsaa blandt Hedningerne i det saa eklektisk anlagte A. Her blomstrede i 2. Aarh. en af Krdm. stærkt paavirket Gnosis (se Gnosticisme), og i 3. Aarh. viste Nyplatonismen (s. d. Art.), hvilken aandelig Stormagt den nye Religion var bleven. Trods gentagne Forfølgelser vandt derfor Krdm. stadig mere Indpas. En Synode i A. 321 viste allerede Biskoppen som Styrer af o. 100 undergivne Bisper. Paa Kirkemødet i Konstantinopel 381 fik han Rang i K. efter Roms og Konstantinopels Biskopper. Hedenskabet Hensygnen ledsagedes dog af Byens materielle Tilbagegang.

O. 190 grundedes i Alexandria en kristelig Kateketskole, nærmest beregnet paa de nyomvendte Hedninger, men snart Midtpunktet for Datidens teologisk-kristelige Liv. Her virkede berømte Lærere som Pantænös (d. o. 202), Klemens (d. o. 216), Origenes (d. o. 254) og Dionysios (d. 264). Undervisningen — under Bispens Tilsyn — gaves gratis og samlede ikke alene Mænd, der helligede sig til Kirkens Virksomhed, men ogsaa Kvinder og lærelystne Hedninger. Her doceredes den første kristne Dogmatik, der ikke blot vilde klare Troens Sammenhæng og dens Hemmeligheder (især det trinitariske Dogme), men ogsaa viste Tendens til at lade Erkendelsen (Gnosis) blive et i sig fuldkomnere Trin end Troen selv. Kampen mod Polyteismen og Nyplatonismen fandt her en sikker Borg, og Lærerne stod ogsaa fast under de voldsomme Kristenforfølgelser, ligesom de forstod at sætte Skel overfor de Gnostikere, hvis Lære ophævede Kristendommens Væsen. I det 4. Aarh. kom den ældre A.-Skoles Klarhed Kirken til Hjælp i Kampen mod Arianismen. Den modneste Repræsentant for denne teol. Retning var Athanasios (d. 373). Som Biskop holdt han 362 i A. den vigtige Synode, hvis Hævdelse af den nikænske Lære bidrog til den mægtige Indflydelse, som alex. Teologi fik i den øvrige Kirke, ikke mindst i Vesten (se Arianisme).

Den teol. Retning, som kaldes den yngre alex. Skole, bevarede vel den ældre Skoles spekulative Interesse, men besad ikke dennes tiltalende Umiddelbarhed og Originalitet. Den var derimod omhyggeligere for at undgaa Sammenblanding af hedenske og kristelige Tanker. Den kastede sig især over de kristologiske

Spørgsmaal, men røbede en stedse mere ensidig Tilbøjelighed til at fremhæve det mysteriøse guddommelige i Kristusbilledet, fastholdt i en Trosspekulation udfra Skriftens Grundlag, hvortil den naturlige Fornuft skarpt erklæredes for ubrugelig. Trods denne af Trosinteresse bestemte Grundsætning fjærnede deres Kristusbillede sig langt fra Skriftens historisk tegnede og havde sin væsentlige Betydning som Korrektiv til den antiokenske Skoles Ensidsighed. De bekendte Kappadokiere, Basilios (d. 379), Gregor fra Nyssa (d. 394) og Gregor fra Nazianz (d. 390) vare endnu ortodokse, ligesaa Didymos (d. 395); men med Kyrillos (d. 444) og Dioskuros (d. 454) gled Skolen over i Monofysitismen, der fik Kættermærke 451, men alligevel satte sit Grundpræg ogsaa paa den ortodokse Teologi.

Skolens tidligere Aandsfrihed var da forlængst forsvunden. A.s Patriarker støttede de Voldsgerninger, der forevedes mod Hedninger (f. E. Serapejons Ødelæggelse 391, Mordet paa Hypatia 415, Jedeforfølgelser; Udjagelsen paa Justinians Tid af de sidste hedenske Filosofer), og som Stridsmænd for den »rette Lære« brugte de villig den haandfaste Hær af uvidende Munke, som stod til deres Raadighed. I A. holdt et Mindretal fast ved den ortodokse K., men de fleste Kr. i A.s Patriarkat trodsede den alm. Synodes Dom og fastholdt det ensidige Præg (se Monofysitisme, koptisk K.). Efter Arabernes Erobring (641) tabte Byen snart sin Glans. De Kr.s Erobring af A. 1202 og 1367 var uden Betydning. Først i vort Aarh. har den vundet sin gamle Stilling tilbage; en Fjerdedel af Indbyggerne ere Europæere, men A.s kirkelige Betydning venter paa sin Fornylelse. (Vacherot, Histoire critique de l'école d'Alexandrie I—III, Paris 1846—55; Ch. Bigg, The Christian Platonists of A., Oxford 1886). J. O. A.

Alexandrinsk Bibelhaandskrift, *codex Alexandrinus*, nu *Londinensis* (A.), et Pergamenthaandskrift fra 5. Aarh. i Folio paa 4 Bind, hvoraf de 3 første indeholde G. T. efter LXX, det 4. N. T. og Clemens's to Breve. Det er skrevet i 2 Kolumner paa 49—51 Linier med smaa elegante Uncialer i *scriptio continua*, som oftest uden Spiritus, Apostrof eller Accentur. Overgangen til en ny Tanke antydes undertiden ved et større Bogstav, som dog ikke behøver at være det første i den nye Sammenhæng, men kan være det, der tilfældigvis er det første i den følgende Linie. De første Linier ere i nogle Bøger skrevne med rødt, ligesaa Angivelsen af Ammonios's og Eusebios's Kapitler. Der er mange Fejl som Følge af Itacisme; Tekstformen er for Evangelierne Vedkommende bysantinsk, i Brevene alexandrinsk. Enkelte Huller findes i Teksten, baade i Gl. og N. T. (Begyndelsen af Mt. til 25, 6; Joh. 6, 50—8, 52 og 2 Kor. 4, 13—12, 7), og tre Blade af Clemens's Breve mangle. Haandskriftet synes at stamme fra Ægypten, tidligst 450, og blev 1098 skænket til den alexandr. Patriarkstol. Kyrillos Lukaris bragte det til Konstantinopel og sendte det 1628 som Gave til Karl I af England; senere blev det skænket til British Museum, hvor det nu findes. N. T. er udgivet af Woide 1786, Cowper 1860 og Hansell 1864. En fortrinlig fotografisk Gengivelse af hele

Haandskriftet er udgivet paa Foranstaltning af Kuratorerne for British Museum (*Facsimile of the Codex Alexandrinus*) i 4 Bind, hvoraf det 4., som indeholder N. T., udkom først, 1879. Sch-P.

Alexandrinsk Bibeloversættelse, se Septuaginta.

Alexianerne eller Brødrene i frivillig Fattigdom vare et nederlandsk Brodersamfund, der dannede sig i Begyndelsen af 14. Aarh. Deres Ideal var den hl. Alexius, og de boede sammen 3—6 under en »Faders« eller »Prokurators« Tilsyn; de vare alle Lægfolk, de fleste helt ulæder Haandværkere. Hist og her fandtes ogsaa kvindelige Alexianere, der ofte kaldtes »Brødsøstre«, fordi de indsamlede Brød og andre Gaver; deres særlige Helgeninde var St. Ursula. Ordensdragten var baade for Brødrene og Søstrene en graa eller sort Kappe med Kabuds og et sort Skapulér. Deres vigtigste Syssel var Sygepleje og Jordfestelse af de døde; navnlig paa den sorte Døds Tid var der en rig Mark for deres Virksomhed. Paa Grund af den ensformige Sang (Lullen), med hvilken de ledsagede de døde til deres sidste Hvilested, kaldtes de ogsaa Lollarder (Lollbrüder, Nullbrüder), paa Grund af deres Arbejde ved Gravene (*cellæ*) Celliter. Da forskellige Kætterier fandt et Hjemsted hos A., skred den kirkel. Øvrighed ofte ind imod dem. Endnu findes der i Tyskland 5 Moderhuse, i hvilken A. uddannes (saal. i Aachen, Trier og Köln), og de tyske A. have oprettet fl. Sindssygeanstalter. Skandalen i den alexianske Sindssygeanstalt Mariaberg ved Aachen har nys (1895) henledet den almindelige Opmærksomhed paa dette middelalderlige Samfund. Fr. N.

Alexius, St., er en af de berømteste Helgener, hvis Legende, der oprindeligt udgik fra Syrien, efterhaanden blev oversat ikke alene paa Gr. og Lat., men ogsaa paa Arm., Æthiop., Arab. og Isl. (K. Gislason, *Prøver af oldnord. Sprog og Literatur*). Snart er hans Historie fortalt i Legendens sædvanlige Sprog, snart i Prædikener, Hymner eller Mysterier. I vore Dage har han især i Rusland mange Beundrere.

A. skal have været Søn af en from Romer ved Navn Euphemianus, der var den første Mand ved Kejserens Hof og Ejer af 3000 Slaver. Han fik en god Opdragelse og blev saa from, at han besluttede helt at vie sit Liv til Gud. Da hans Forældre vilde have ham gift med en ung Kvinde af kongeligt Blod, gav han efter og lod sit Ægteskab velsigne i Kirken; men Bryllupsnatten overrakte han sin Brud sin Ring og sit Bælte og flygtede til Edessa, hvor Kristi underfulde Billede var (se Art. Abgar). I Edessa gav han alt, hvad han ejede, til de Fattige, og levede ukendt 17 Aar som en ussel Tigger. Da hans Hellighed endelig kom for Dagen, flygtede han bort paa et Skib, der af Stormen blev forslaaet til Rom. Der mødte han sin Fader, som ikke vidste, at den fattige Stodder var hans Søn; men af Kærlighed gav Euphemianus A. Tilladelse til at sove i Forhallen til sit Palads. Der levede A. andre 17 Aar, ukendt og fattig, forhaanet af sin Faders Slaver. Men da han skulde dø, bad han om Papir og Blæk og nedskrev sin Historie. Først, da han var lige ved at dø, aabenbarede

en himmelsk Røst i Kirken »Patriarken af Rom«, hvilken from Mand Byen havde huset i A. Der gik Bud herom til Euphemianus's Palads, men da denne kom til A.'s Seng, var han død. A.'s Optegnelser lærte ham imidlertid, at det var hans egen Søn, der havde opholdt sig som fremmed i sin Faders Hus. (A. Amiaud, *La Légende syriaque de St. A., l'homme de Dieu*. Paris 1889). Fr. N.

Alford, Henry, engelsk Tekstkritiker, f. 7. Okt. 1810 i London, studerede i Cambridge, blev 1857 Dean i Canterbury og døde 12. Jan. 1871. Foruden ved Udgivelsen af Hymner og Prædikener har han især gjort sit Navn bekendt ved en Udgave af det ny T.'s gr. Tekst, der indeholder et betydeligt kritisk Apparat. A.'s Tekst staar i det hele Tregeles's Tekst nærmere end Tischendorfs. Hans Værk udkom første Gang 1849—52, men er siden gentagne Gange udgivet. (Life, Journals and Letters af H. A., late Dean of Canterbury, Ed. by his widow. London 1873).

Alfred d. store (Ælfrith), Konge i England 871—901, fødtes 849 paa en Tid, da England led haard Nød ved de danske Vikingers Plyndringer. Han foretog som Barn en Romrejse, blev konfirmeret af Leo IV og besøgte Karl d. skaldedes Hof. A.'s Liv blev væsentlig optaget af Kampen mod Vikingerne, hvis Tog havde lagt Landet øde og standstødt selvstændig videnskabeligt Liv. Efter sin Tronbestigelse fik A. først den haardeste Selvpoholdelseskamp at bestaa. 878 opholdt han sig som Flygtning i Sommersets Skove og paa Øen Æthelney og forsøgte herfra en sidste Tilsmilning af Folket. Skønt Lykken syntes at tilsmile hans Vaaben, maatte han slutte en Fred, ved hvilken han afstod de Danske hele den nordøstlige Del af Landet, det saakaldte Danelagen. Herved reddede imidlertid A. England, og han kunde nu ofre sig for et Fredsarbejde af største Betydning. Han bragte atter Orden i Riget og fremkaldte en ny Blomstring af aandeligt Liv. Riget inddeltes i Shirer og Hundreder, A. samlede en Lovbog, reorganiserede Domstolene, opbyggede Byer og Klostre, ophjalp Handel og Agerbrug og sikrede sig ved Rustninger. Endog Opdagelsesrejsende udsendte A. for at søge sig nyt Opland. Han omgav sig med inden- og udenlandske Lærde og gik selv i Spidsen for Oplysningsarbejdet. A. udmærkede sig ikke blot ved Interesse for latinsk Danelse, men forstod i endnu højere Grad end sin Ligemand, Karl d. store, Nationalitetens og Modersmaalets Ret. Selv oversatte han Skrifter af Gregor d. store, Beda, Orosius og Boethius, og han digtede ogsaa. Hans Fredsgerning truedes flere Gange af nye Vikingeplyndringer, især 893 af Hasting, og først 897 lykkedes det atter at rense Landet. A. døde 28. Okt. 901. Hans Ven, Biskop Asser, har skildret hans Liv. (Hughes, *Alfred the great*, 1878). J. O. A.

Alfrik, se Alrik.

Alfæos. 1) Fader til en af Jesu 12 Apostle (Mt. 10, 3). Han var sandsynligvis identisk med den Kleofas, hvis Hustru Maria stod under Jesu Kors (Joh. 19, 25). Begge Navnets Former ere græske Omskrivninger af det hebr. Chappai. — 2) Fader til Levi (Mk. 2, 14), der uden Tvivl er den samme som Apostlen Matthæos.

Alfæus, Peder, en norsk Student, der, sammen med 5 norske Præster og en anden Student, blev anklaget for hemmelig Katolicisme og indstævnet for Herredagen i Skien 1613. Han blev fradømt sin Ejendom og landsforvist. A. B.

Alger fra Liège, en lærd og veltalende Skolastiker, der, efter i o. 20 Aar at have været Lærer ved Domkirken i Liège, trak sig tilbage til Klostret Cluny, hvor han døde i en høj Alder o. 1130. Han var nøje knyttet til Abbed Peter den ærværdige af Cluny. A.'s ypperste Skrift var en skarpsindig Bog om Nadveren, rettet mod Berengar.

Algreen, Peder Kjellerup, f. 1807. Han tog 1826 Skolelærereksamen paa Sneedst Seminariet, hvor han samme Aar ansattes som Lærer. Paavirket af Provst J. C. Sørensen og P. G. Brammer begyndte han at holde opbyggelige Forsamlinger paa sit Værelse for Seminaristerne. Han kom i det hele i Forbindelse med Lederne for de opvakte Lægfolk og blev afsat fra sin Post. Som Huslærer hos Provst Sørensen deltog han siden ivrigt i Forsamlingerne, og der blev et Par Gange dikteret ham Mulkter, som han dog aldrig kom til at betale. 1844 begyndte han at studere Teologi, og 1854 tog han Embedseksamen. Det næste Aar blev han residerende Kapellan og Førstelærer ved Borgerskolen i Nykøbing paa Mors, 1859 Sognepræst i Vrejlev og Hastrup, 1867 i Aaker paa Bornholm, hvor han døde 27. Maj 1877. Han tilhørte den grundtvigske Retning. Især i de Aar, han opholdt sig i København, samlede han mange unge om sig og øvede en ikke ubetydelig Indflydelse paa dem. (F. Nygaard, P. K. A.'s og Provst J. K. Sørensens Levnedsløb, Nyk. p. M. 1883).

Aljan (1 Krøn. 1, 40) en Horiterhøvding og Stamme (jvfr. Alvan 1 Mos. 36, 23). Endnu fører en Beduinertamme Navnet Alavin.

Alkimos, Ypperstepræst o. 161—59 f. Kr. Han blev fordrøven af Jøderne paa Grund af sin Grækervenhed, men med Magt genindsat af Demetrios I's Hærfører, Bakkides. Kort efter døde han pludselig, som Jøderne mente, ved Guds Dom (1 Mak. 7, 9. 2 Mak. 14).

Alkoran, se Koran.

Alla Capella. Kirkelig Vokalmusik uden Ledsagelse af Orkester. Navnet stammer fra det pavelige Kapel i Rom, i hvilket den rene Vokalmusik endnu findes i den Skikkelse, som Palestrina gav den.

Allammelek (Josva 19, 26) Grænsested i Assers Stamme op mod Sebulon. Navnet har holdt sig i Wadi-el-Melik (Kongedalen) paa høje Bred af Kison.

Allard, Paul, f. i Rouen 1841, oprindelig Advokat, har skrevet en bindstærk, men noget ukritisk Skildring af Kristenforfølgelserne i det rom. Rige (Paris 1885 f.). Desuden er han Forf. til Afhandlinger om de kr. Slavers Kaar i den ældste Tid (Paris 1876) og om den hedenske Kunst under de kr. Kejsere (Paris 1879).

Allatius, Leo (Leone Alacci), f. paa Kios 1586, d. i Rom 19. Jan. 1669, traadte 16 Aar gl. ind i det græske Kollegium, som Pave Gregorius XIII havde grundet; senere blev han Lærer ved dette, og tilsidst Kustos ved det vatikanske Bibliotek. 1622 havde han faaet det Hverv at indpakke Heidel-

berger-Bibliotekets Bøger og Haandskrifter, som Maximilian af Baiern havde skænket Gregorius XV, men dette Arbejde bragte ham kun Utak og Miskendelse; man beskyldte ham endog for at have tilvendt sig og for uden Tilladelse at have bortgivet nogle af Bøgerne. Kard. Francesco Barberini tog sig imidlertid af ham og gjorde ham til sin private Bibliotekar. L. A. har skrevet flere lærde Værker, i hvilke han, uden at tage det saa nøje med den historiske Sandhed, søger at godtgøre, at der altid har hersket fuld Overensstemmelse imellem den lat. og gr. K. Maalet for hans Forfattervirksomhed var dels at forsvare sin egen Overgang fra den gr. til den rom.-kat. K., dels at gøre Propaganda blandt Grækerne for Tilslutning til Rom. Han var hverken Munk eller Præst, men levede som en lærd Eneboer.

Allegorisk Fortolkning er en saadan, der betragter en Tale som uegentlig og billedlig, uden at Teksten eller Sammenhængen kræver eller antyder det. Fortolkningen bestaar da i at lægge en saakaldet aandelig eller dybere Mening ind i Ordene. Denne Fortolkningsmaade er anvendt i stor Udstrækning paa den hellige Skrift. Den bruges allerede i de forkristelige Religioner, f. E. af senere græske Filosofer overfor de gamle Digteres Fremstilling af Folketroen for saaledes at forlige denne med den fremskredne religiøse Dannelsen, og af de alexandriske Jøder, især Filon, overfor det gl. Test.: ved at opfatte Historien som Lignelse, og de mosaiske Love som forblømtet Metafysik mente man at kunne forene Jødedommen med platonisk Filosofi. Ogsaa indenfor den kristne Kirke fik den snart Borgerret. I den vildeste Skikkelse udøvedes den af Gnostikerne, som ad den Vej søgte en Støtte for deres halvhedenske Spekulationer. Kirkefædrene formaadede ikke at gendrive disse falske Udlægninger ved en metodisk Skriftfortolkning; men de værgede sig ved at henvise til Trosreglen og den kirkelige Tradition som Rettesnor. Idet de holdt sig til denne, kunde de selv, uden Fare for Vildfarelse, hengive sig til den allegoriske Skriftbehandling. Origenes, den ældste Kirkelærer, som har udviklet bestemte Grundsatninger for Skriftfortolkningen, lærte en tre dobbelt Skriftmæning: den bogstavelige, den sjælelige eller moralske og den aandelige, som giver Indblik i den oversanselige Verden. Augustin antog endog en firdobbel: den historiske, den allegoriske eller billedlige, den analogiske, der paaviser Forbindelsen mellem gl. og ny Test., og den ætiologiske, der undersøger Grunden til Ordene eller Gerningerne. Gennem Middelalderen uddannede sig en anden Firdeling: den bogstavelige eller historiske, den allegoriske, der angaar Trosindholdet, den tropologiske eller moralske og den analogiske, der bevæger sig om det kristne Haab. Ved Siden af denne herskende Strømning lod der uægtelig, især i Oldkirken, Røster, som krævede, at Skriften skulde udlægges efter Ordernes ligefremme Mening. Men mange Grunde samvirkede til at sikre Allegorien Herredømmet. Dels ledes man af en misforstaaet Ærbødighed for Skriften som Bogen med de bundløse Dybder, der ikke kunde være udtømte med een Betydning; dels medførte den tiltagende Ukyndighed i Skrif-

tens Grundsprog, at man ikke formaaede at tilvejebringe en sikker historisk Fortolkning; dels kunde den Opfattelse, hvorfra man gik ud, ofte ikke forlige sig med Skriftens bogstavelige Mening. Men hele denne Skriftbehandling dømte sig selv: i Stedet for at høje sig i Lydighed under, hvad Skriften virkelig siger, fik man alt muligt ud af den, saa at den ikke i Virkeligheden kunde blive Rettesnor for Kirken. Da nu Reformationen havde til Op-gave at føre Kirken tilbage til den rene, oprindelige Kristendom, maatte det blive Alvor med at søge Skriftens egentlige Mening. Det blev af Reformatorerne gjort gældende med uigendrivelig Klarhed, at den sproglig-historiske Fortolkning er det ueftergivelige Grundlag for Skriftens sande Forstaaelse. Derfor har det altid været anerkendt hos Protestanterne, at den allegoriske Behandling af Skriften ikke kan udgives for Fortolkning, men alene har sin Ret som Kombinationer til fri opbyggelig Anvendelse.

P. M.

Alle Helgens Dag, 1. Nov. Hvor gl. denne Fest er, kan ikke siges sikkert. I Rom indvi-
dede Bonifatius IV o. 610 med Fokas's Til-
ladelse Pantheon til en K. for Maria og alle
Martyrer (*S. Maria dei Martiri*), og Dagen for
denne Kirkevielse (13. Maj) var længe i Rom
en Fest for alle Martyrer og Helgener. Men
Alle Helgens Dag synes ikke at have noget
med denne romerske Fest at gøre. Vi vide
derimod, at det paa Karl d. st.'s Tid var al-
mindeligt at holde A. H. D. 1. Nov., og at
Alcuin var virksom herfor. 835 blev 1. Nov.
efter Gregorius IV's Opfordring af Ludvig d.
fr. paabudt som fælles A. H. D. for de fran-
kiske Kirker, og fra det Øjeblik af var den
en af K.'s store Højtidssage, en Hovedsum af
alle Kirkearets Højgenfester. Dens Perikoper
vare Joh. Aab. 7, 2-12, og Mt. 5, 1-12 a. Lu-
ther har i sin Postil en Prdk. paa A. H. D., i
hvilken han ønsker den (og Alle Sjæles Dag)
afskaffet. Er. N.

Allemand, Ludvig d', se Aleman.

Allen. 1) **Alexander Viets Criswold A.**, amerikansk Kirkehistoriker, f. 4. Maj 1841 i Otis i Massachusetts, var i flere Aar Præst ved St. Johannes's Kirke i Lawrence, men 1867 blev han Professor i Kirkehistorie ved det episkopale teol. Skole i Cambridge i Massachusetts. Han har skrevet: *The Continuity of Christian Thought; a Study of Modern Theology in the Light of its History* (Boston 1884). — 2) **Joseph Henry A.**, amerikansk Kirkehistoriker, f. 21. Maj 1820, var først Præst for forskellige Unitarie-Menigheder i Massachusetts, derpaa (1878—82) Prof. i Kirkehistorie ved Harvard Universitetet. 1881 repræsenterede han de engelske og amerikanske Unitariere ved Socinianernes Synode i Kolossvár i Ungarn. Foruden forskellige Andagtsbøger og en større Kirkehistorie har han skrevet: *Our Liberal Movement in Theology chiefly as shown in Recollections of the History of Unitarianism in New England* (Boston 1882). — 3) **William A.**, f. 1532 i Lancashire, var under Dronning Maria den blodige en af Forkæmperne for Romerkirken. Efter Marias Død opholdt han sig en Tidlang i Oxford, men rejste derpaa til Fastlandet for at kæmpe for Pave-

dømmets Sag og navnlig for at virke for Englands Generobering for den rom. Kirke. Først opsoeg han sin Bolig i Löwen, hvorfra han udsendte Forsvarsskrifter for Skærsildslæren og for Bønner for de døde; men 1562 vendte han hemmelig tilbage til England, hvor han fra forskellige Skjulesteder søgte at holde de romerske Sympatier i Live. 1565 maatte han dog atter forlade sit Fædreland, og da han Malines havde modtaget Præstevielsen, drog han til Rom med en Ven, der vilde forelægge Pave Pius V en Plan til Protestanternes (de vantros) Omvendelse. 1568 grundede W. A. med nogle lærde Venner i Douay i Nederlandene et Seminarium for engelske Præster, som skulde virke for Tilintetgjørelsen af den engelske Protestantisme. Til Tider havde dette Seminarium, der snart, af Hensyn til de urolige Forhold i Nederlandene, blev flyttet til Reims, over 100 Elever. W. A.'s Arbejde vakte stor Opmærksomhed i Rom, og 1579 blev han kaldet dertil for at grundlægge et *Collegium Anglicanum*. Dette kom i Jesuiternes Hænder, og Loyolas Disciple overtog ogsaa Ledelsen af den engelske Mission«. W. A. vedblev imidlertid at skrive forskellige Skrifter til Forsvar for den rom.-kat. Lære og til Angreb paa Protestantismen, og disse bleve ad forskellige Veje bragte til England og udbredte dér. 1585 tog han fast Bolig i Rom, og fra det Øjeblik var han Leder af de mange politiske Intriger, der gik ud paa at skaffe England en rom.-kat. Regering. 1587 blev han Kardinal, og det var Meningen, at han, naar den spanske Armada, som man ventede, havde undervundet den engelske Protestantisme, skulde være rom.-kat. Erkebiskop af Canterbury. Men Armadaens Ungang tilintetgjorde alle W. A.'s højt flyvende Planer, og det Anklageskrift, han udsendte mod Dronning Elisabet, bragte den engelske Regering til at sætte streng Straf for dem, der vovede at træde i Forbindelse med ham. Til Løn for hans Arbejde for Romerkirken skænkede Filip II ham først et Abbedi i Calabrien, og 1589 udnævnte han ham til Erkebiskop i Malines, altsaa til Primas for Belgien. Men Paven vægrede sig ved at stadfæste Udnævnelsen, og W. A., der tilbragte sine sidste Aar i Rom, trak sig mere og mere tilbage fra Jesuiterne. Han døde 16. Okt. 1594. (Letters and Memoirs of Card. A. London 1882).

Fr. N.

Allerkristeligste Konge (*rex Christianissimus*) var, siden Clovis's Dage, de franske Kongers Hæderstitel, og Pius II og Paul II godkendte den som disses Særeje. Ved Juli-Revolutionen gik den af Brug.

Allermest troende Konge (*rex fidelissimus*) blev af Benedictus XIV 1748 tillagt Kong Johan V og hans Efterfølger som Hæderstitel, til Paaskønnelse af de portugisiske Kongers Fortjenester af den rom.-kat. Tro.

Alle Sjæes Dag, 2. Nov. Paa Augustins
Tid fejredes der i Nordafrikas Kirker en årlig Mindefest for de døde, men A. S. D. har en anden Oprindelse. En Pilegrim mente, paa Hjemvejen fra Jerusalem, i Nærheden af Sicilien, at have set Flammer bryde frem og at have hørt de pinte Sjæle i Skærsilden klage sig. Han mente tillige at høre en Opfordring

til at bede Munkene i Cluny om ved Bønner og Almisser at hjælpe til de fangne Sjøles Udfrielse af Skersilden. Abbed Odilo af Cluny (o. 1000) bød da, at Cluny og alle dets Datterklostre hvert Aar paa Dagen efter Alle Helgens Dag »med Psalmer, Almisser og især med Messeoffer« skulde holde Fest for alle de døde, som vare hensovede i Herren. Fra Clunia-censerne og Benediktinerne gik denne Fest videre, mere baaren af Smaafolks end af Pavedømmets Sympati. Luther ønskede den (som Alle Helgens Dag) afskaffet; men det synes ikke at være lykkedes ham. Efter hans Død forsvandt den dog, men i Herrnhuternes »Kirkegaardsfest« Paaskemorgen kom den frem indenfor Protestantismen. Rationalisterne krævede en Fest for de døde, og i Preussen blev der 1816 paabudt en »Totenfeier« (til Ihukommelse af de i det forløbne Aar hjemkaldte), som blev henlagt til den Trinitatis-Søndag, der sluttede Kirkeaaet. I romersk-katolske Egne fejres A. S. D. endnu under stor Deltagelse, idet Gravene smykkedes med Blomster og Lys. Denne Dags Perikoper ere 1 Kor. 15, 51-57 og Joh. 5, 52-29. Paa den lyder ofte i rom.-kat. Kirker Dagens berømte Sekvens: *Dies iræ, dies illa*, der er oversat paa næsten alle europæiske Tungemaal (J. W. Beckmann, Försök till Sw. Psalmhistorie 1845, 967 f.; J. N. Skaar, Norsk Salmehist. 1880, II. 459 f.). Fr. N.

Allestedsnærværelse, Guds, se Egenskaber, Guds.

Alliance, Evangelisk, er et Selskab af protestantiske Kirker og Sekter til Fremme af evangelisk Aand og til Værn mod rom.-kat. Angreb. Den tilsigter ikke en Forening af Kirkesamfund, men en Forening af troende Kristne; den udelukker ikke nogen evangelisk Bekendelse, som bygger paa Jesus Kristus, hans Død og Opstandelse; dog har den ikke anerkendt Kvækerne, fordi de forkaste Præstembedet og Sakramenterne. Udgaet fra den skotske Frikirke blev A. stiftet i London 1846 paa en Forsamling, som talte 921 Deltagere, repræsenterende 60 evangeliske Kirkesamfund. Som Grundbestemmelser bleve følgende 9 Artikler vedtagne: 1) Den hellige Skrifts Inspiration, Autoritet og Tilstrækkelighed; 2) Ret og Pligt til selvstændig Fortolkning af den hl. Skrift; 3) Guddommens Enhed og Personernes Trehed; 4) Menneskenaturens fuldkomne Fordærvelse paa Grund af Syndefaldet; 5) Guds Søns Menneskeblivelse, hans Forløsning for den syndige Menneskehed og hans Midlerembede som Talsmand og Konge; 6) Retfærdiggørelsen ved Troen alene; 7) Aandens Gerning ved Synderes Omvendelse og Helliggørelse; 8) Præstembedets guddommelige Indstiftelse samt Daabs og Nadveres bindende og vedvarende Kraft; 9) Sjølenes Udødelighed, Legemets Opstandelse, Verdensdommen ved Kristus, de retfærdige til evig Salighed, de uretfærdige til evig Fortabelse. — A. holdt sit 2. Møde 1855 i Paris, men naaede sin Kulmination paa 3. Møde 1857 i Berlin (1254 Deltagere). Den har arbejdet for Religionsfrihed og for almindelige Bønnemøder. De Oversigter, der ved Møderne ere blevne givne over de kirkelige Forhold i de forskellige Lande, have ikke haft mindst Interesse. Størst Tilslutning har A. fundet i

England og Amerika. I Sept. 1884 holdtes i København det 8. Møde. (Stockholm, der tidligere havde været udsat til Samlingssted, maatte opgives paa Grund af de svenske Biskoppers og teol. Professorers Modvilje). Under dette Møde, ved hvilket der blev stiftet en dansk Gren af Alliancen, affattedes med Underskrift af 87 danske Præster en Adresse, der stærkt kritiserede A.'s Grundbestemmelser og udtalte, at kun Daab og Nadvere efter Jesu Kristi Indstiftelse anerkendes som de Salighedsmidler, hvorigennem troende Mennesker delagtiggøres i hans evige Liv; og at den hellige Skrift kun anses som guddommelig Rettesnor for Menighedens Oplysning og Opgyggelse paa Troens Grund. Adressen fik hos Hovedbestyrelsen en høflig Afvisning. I Juni 1896 har A. fejret 50 Aars Jubilæum i London i Forbindelse med sit 10. Møde. Fra Vennernes Side ses A. som et af de smukkeste og glædeligste Vidnesbyrd om, hvilke aandelige Kræfter den evangeliske Kirke gemmer i sin Midte; men den Modstand, der fra dens Stiftelse er rejst mod A., er med Aarene tiltagen i Styrke paa Grund af dens uklare og upraktiske Idealisme. En kirkepolitisk eller religiøs Betydning kan A. heller ikke mere, i det mindste ikke paa Kontinentet, siges at besidde. (J. Paludan-Müller, Evgl. A. og luth. Bekj. 1884). A. J.

Alliance, den hellige, er Navnet paa det Fyrsteforbund, der efter Wienerkongressen blev sluttet i Paris 26. Sept. 1815. Den første Impuls dertil er udgaet fra Filosoferne Fr. Baader; men at Kejser Alexander I af Rusland gav den Tilblivelse, skyldes væsentlig Baronesse v. Krüdener. Paa den russiske Kejsers Opfordring tiltraadtes Alliancen af Østerrig og Preussen; 1818 sluttede den franske Konge sig dertil. Opgaven skulde være at skabe en ny europæisk Folkeret paa Grundlag af de forskellige Konfessioners Forening for derved at grundlægge en Fredens og Lyksalighedens Tidsalder: »Retfærdighedens, Kærlighedens og Fredens Forskrifter bør ikke blot gælde for Privatlivet; men bør ubetinget lede Regentens Beslutninger«. — Hvormeget den hl. All. end er bleven spottet, er alligevel dens Tanke stor og sand. Sørge ligt, at den fremtraadte umiddelbart efter, at væsentlige, politiske Afgørelser vare blevne truffet efter ganske andre Principer, og at den i de følgende Aar nærmest udviklede sig som et Forbund mellem de absolutistiske Fyrster mod den voksende Frihedsbevægelse i Folkene. Fra 1830 høres der end ikke af Navn mere om den.

A. J.

Alliance Israélite universelle er en jødisk Forening, som har sit Hovedsæde i Paris, stiftet 1860, og omfatter Jøder over hele Verden, for Tiden 30,000 Medlemmer. Dens Formaal er at forbedre Jødernes sociale Stilling, skaffe dem borgerlig og politisk Frihed og arbejde paa deres intellektuelle og moralske Løftelse. Den har navnlig antaget sig Jøderne i Rusland; 1881 til 1894 har den hjulpet over 500,000 af disse til at udvandre til Nordamerika. Medens Foreningen modvirker Antisemitismen alle vegne, søger den ogsaa særlig at forbedre de lidende Jøders Kaar i Rumænien, Forasien og Nordafrika. Siden 1862 har den i disse Egne oprettet Skoler for den forkomne jødiske

Befolknings Børn, for Tiden 70 Skoler, som har været besøgte af 16,350 Drengene og Piger. Til Skolerne have ogsaa andre Konfessioner Adgang. En Normalskole i Paris opfostr siden 1868 de nødvendige Lærerkrefter; den fik i 1880 tildelt offentlig Anerkendelse af den franske Regering; i 1895 havde den 28 unge Mennesker og 20 unge Piger under Uddannelse, alle fra Tyrkiet, Bulgarien, Tunis eller Marocco. Børnene fra Skolerne søger man at anbringe som Lærlinge hos Haandværksmestre eller opretter selv Værksteder til deres Uddannelse. I Jerusalem er der oprettet en Haandværkerskole med 120 Lærlinge, i Jaffa en Landbrugs-skole med tilhørende Jord, som for Tiden har 100 indfødte Elever; den har haft megen Betydning for Udviklingen af de jødiske Landbrugskolonier i Palæstina. Ligeledes støtter Foreningen det store Kolonisationsforetagende i den argentinske Republik, hvor Baron M. Hirsch har anbragt henimod 10,000 Jøder. I Tunis har man købt en meget stor Landejendom i 1895 for 400,000 Francs og oprettet en Skole, hvor 100 Elever skulle kunne uddannes. Foreningen bekæmpes af Antisemitterne, som heller ikke sky Bagvaskelsens Vaaben. Men den virker smukt og humant som en Sammenslutning af Jøder for at hjælpe og løfte den Del af Nationen, der ikke har menneskeverdige Kaar.

A. S. P.

Alliance-Mission er en ganske ny Fremtoning. 1890 udstedte Kina-Missionæren Hudson Taylor et Opraab om i Løbet af et Aar at skaffe 1000 nye Missionærer til Kina; heraf skulde Danmark, Norge og Finland skaffe 20 hver, og Sverige 40. Lægprædikanten F. Franson fra Sverige paatog sig at være Sagens Talsmand. Tidligere havde han virket som en af »den frie Missions« ivrigste Befordrere i Sverige-Norge. Ogsaa i Danmark arbejdede han som saadan; men da han under Forsøg paa »Helbredelse ved Bøn« gjorde Skade ved at ville helbrede en syg Kvindes Arm, lagde Øvrigheden sig imellem, og han maatte forlade Danmark. For at fremme Hudson Taylors Plan rejste han derefter rundt i Sverige, Norge, Tyskland og Amerika, idet han ved »Evangelistkursus« af kort Varighed, ja paa indtil kun 14 Dage, uddannede og udsendte Missionærer i stor Stil, især Kvinder, og det til Dels til de allervanskeligste Missionsmarker og til Lande, der ligge vidt fjernede fra hinanden: Kina-Japan, Himalaya og Swazi-Landet i Syd-Afrika. Midlerne til deres Udsendelse og Underhold bleve skaffede tilveje i Amerika, særligt ved Rev. Simpson i New-York.

Det er det største Forsøg, der hidtil er gjort, paa at overføre den frie Missions Grundtanker og Fremgangsmaade paa Hedningemissionens Omraade. Missionærerne for Kina udsendes ikke som direkte staaende under *China-Inland-Mission*, men i Alliance med denne; deraf Navnet. De fra Danmark, Norge og Sverige Udsendte kaldes *Scandinavian A. M.*, de fra Tyskland *German A. M.*, Missionen som Helhed *International A. M.* Franson har, efter at have forlagt sin Virksomhed til Amerika, besøgt alle de forskellige Missionsmarker, som Alliance-Missionens Grene have kastet sig over, for at opflamme Missionærernes og Hjemmets Nid-

kærhed. Efter Tilendebbringelsen af sin Rejse har han taget Bolig i Chicago og har ladet sig ordinere, saa at han nu kaldes Rev. Franson. Udsendelsen begyndte 1891, og *Scand. A. M.* havde ved Udgangen af 1896: i Kina 54 Missionærer, i Mongoliet 2, i Himalaya med Tibet som Maal 9, i Syd-Afrika 6, ved Kulesa ligeoverfor Sansibar i Øst-Afrika 4 og i Japan 8. Af disse 83 ere de 37 ugifte Kvinder og 15 gifte Kvinder; 3 af dem ere Danske, 4 Normænd, Resten Svenskere. »Alle vore Arbejdere«, hedder det, »ere udsendte under Bøn og Haandspaalæggelse og ere saaledes efter vor Mening ordinerede«. Rev. Dyrness i Chicago er for Tiden (1896) Sekretær og Professor F. Risberg, Kasserer for Alliance-Missionen.

T. L.

Allies, Thomas William, englikansk Konvertit, f. o. 1816, Præst i Taunton og Kapellan hos Biskoppen af London, opgav 1850 disse Embeder og gik over til Romerkirken. Derpaa blev han Prof. i Historie ved Universitetet i Dublin, men tog siden til London, hvor han styrede de romersk-katolske Fattigskoler. Han har skrevet fl. Skrifter til Forsvar for Romerkirken.

Allioli, Joseph Franz, rom.-kat. Bibeloversætter, f. i Sulzbach i Østerrig 10. Maj 1793, d. i Augsburg 22. Maj 1873. Han studerede i Landshut, og dér blev han først Privatdocent, til sidst (1824) ordinær Prof. i Eksegese, Arkæologi og østerl. Sprog. 1826 blev han Prof. i München, 1835 Domkapitular i Regensburg og 1838 Domprovst i Augsburg. Hans Hovedværk var hans Udgave af H. Brauns Oversættelse af hele Biblen efter Vulgata, forsynet med Noter (Nürnberg 1830—34, I—VI). Brauns Overs. var oprindelig trykt i Nürnberg 1786 og paa ny udgivet 1803 af Mikael Feder. Men først efter Allioli's Gennemsyn blev Overs. sanktioneret af Paven. Det var den første tyske Overs., der modtog den hl. Stols Approbation.

Allix, Pierre, ref. Teolog, f. i Alençon 1641, d. i London 1717, maatte paa Grund af det nantiske Edikts Ophævelse flygte til England, hvor han gik over til den englikanske K. Han var i Besiddelse af en betydelig patristisk Lærdom og ogsaa vel hjemme i den ældre Middelalders Literatur.

Almissee (græsk *ἐλεημοσύνη* Medlidenhed), en Gave, der skænkes af medfølelsesfuld Barmhertighed. A.given har forekommet til alle Tider, selv under det antike Hedenskab, der dog ikke indskærpede Medlidenhedspigten, hvorfor Tilløbene til Barmhertighedsgjerninger bleve kummerlige. »Caritas er ingen antik Dyd« (Böckh). »Den antike Verden er en Egenkærligheds Verden« (Uhlhorn). Anderledes paa Aabenbarings Omraade. »Barmhertighed og Humanitet ere Dyder, ejendommelige for Guds Dyrkere« (Lactantius). Moselov antog sig de fattige og formanede til Velgørenhed, ja foreskrev Almissegiven som religiøs Pligt (3 Mos. 19, 9 f.; 5 Mos. 14, 22—29; 15, 2 f.). Barmhertighed er et Hovedtræk i en retfærdig Israelitis Billede (Ps. 37, 26; 41, 2. Ordspr. 25, 21. Jes. 58, 7—11), thi det er en guddommelig Egenskab. »Den, som forbarmer sig over den fattige, ærer Gud« (Ordspr. 14, 31). Hvad Barmhertighedens Krav angaar, indskærpes

Fattigomsorgen Israel ganske anderledes end Hedningerne. Der klæber dog et bestemt Lovpræg og en Tanke om Fortjenstlighed ved Israels A.given (Ordspr. 19, 17; 22, 9; Mt. 6, 1 f.; Luk. 18, 12), en Skævhed, der udviklede sig under den eftereksilske Jødedom, da Almisse-givningen iklædte sig fastere Former. — Imod Farisæernes Gerningsretfærdighed opstillede Kristus atter det rette Synspunkt for A., som Ytringer af det benaaede taknemmelige Hjerte, hvis sædelige Værdi ikke beror paa den ydre Gerning, men paa det indre Sindelag, den oprigtige frie Kærlighed. Kristus indskærper Velgørenhedspligten (Mt. 5, 42) uden at give Lovbestemmelser om dens Form (Mt. 6, 2 f.; 10, 42; 19, 21; 25, 35; Lk. 12, 33). Apostlene formane paa samme Maade. Den af Troen fødte, af Guds Kærlighed i Kristus tændte og nærede Kærlighed maa lægge sig for Dagen i Barmhertighed, især mod Medkristne, der ere i Nød (Ap. G. 11, 29 f.; Rom. 12, 13; 15, 25 f.; 2 Kor. 9), men ogsaa mod enhver Næste, der trænger (2 Pet. 1, 7). At give A. er da hver Kristens Pligt, men skal udøves i kristelig Frihed af Taknemmelighed for Guds Naade i Kristus (2 Kor. 8, 8—10). Idet den forener Sjæleplæje med Fattigpleje, hjælper den baade aandeligt og legemligt, bestemt af Enfold (Rom. 12, 8), d. v. s. af ren Velvilje uden Bihensigter.

Den ældste Kirke viser Billedet af en storartet Almissegiven efter Kristi Tanke (Ap. G. 4, 32 f.). Almisserne stilledes under Takofrets Synspunkt (2 Kor. 8, 2 f.). »En Kristens Offer er Almisse til den fattige« (Augustin). Dette Offer blev et væsentligt Led af Guds-tjenesten (Ap. G. 2, 42). Da Apostelmenehederne uddannede sig til de efterapostolske Biskopskirker, medførte en gammeltestamentlig Lovretning en successiv Ændring i Opfattelsen af A. Kryssostomos kaldte den »det for en Kristen karakteristiske« og »indskærper den som »Moder til Kærlighed«. Lovpræget i Forstaelsen af A. medførte Opfattelsen af dens Fortjeneste som syndsudslettende (Origenes, Cyprian). Kryssostomos kaldte den »Modgift mod Synden, en Stige til Himmelen«, dens Virkning naar til det kommende Liv (Augustin). Vægten faldt nu paa den ydre Gerning, A.'s Mængde, og en særlig Embedsmand overtog deres Forvaltning (Almisseuddeleren, *elemosynarius*). Betragtningen af A. som Erstatning for andre Dyder og opvejende de begangne Synder udvikledes i Middelalderen, skønt det maa hævdes, at sand kristelig Aand og Kærlighed besjælede den storartede Almissegivning hos talrige Individer.

Reformationen gav ogsaa paa Kærligheds-virksomhedens Omraade et nyt Bidrag til Kirkens Liv paa Grund af den i dens materiale og formale Princip udtalte nye Livserfaring. Den Tro, som omfatter Kristus i hans Ord og Sakramenter, føder den taknemmelige Kærlighed, der frit øver Velgørenhed. Denne Kærlighed er Sjælen i Almissegivningen. »Den som giver en Penning af et oprigtigt Hjerte, giver mere for Gud end den, som giver 100, ja 100,000 Gylden af et falskt Hjerte, thi Gud regner dem alligevel ikke som Gave« (Luther). Hermed indtræder en Reaktion mod Lovopfattelsen af A. og mod Indlæggelse af Fortjenstlighedsmomentet

i den. Den middelalderlige Opfattelse er ikke udryddet i den græske og romerske Kirke, ja den gamle Surdej er ikke fuldt udryddet i vor egen Kirke i Praksis. Dog bliver for Kirkesamfundets som for de enkelte Individers Praksis — efter den evang. Opfattelse — Kærligheden, vakt ved Erfaringen af Guds Kærlighed i Kristus, og Hensynet til Næstens sande og evige Bedste, det bestemmende. Mt. 5, 42 paalægger os ikke at opfylde enhver Bøn fra en i Nød stedt Næste, men vi skal hjælpe med et Sindelag. Der svarer til det, hvormed Gud hører hver troendes Bøn. Kærligheden kan undertiden vise sig rigere, naar den nægter en Almisse, end naar den giver den. Vi erindre dog, at Gud er Ordensens Gud, og at den ældste Menighed hver Søndag sammenskød efter Raad og Lejlighed for at hjælpe de fattige og nødlidende (1 Kor. 16, 1—4). (G. Uhlhorn, Die christliche Liebesthätigkeit. I—III. 2. Aufl. 1895 I—II, paa Dansk ved Obelitz 1884—85; Th. Chalmers, Den kirkel. Fattigpleje, ved J. Friis Hansen, Kbhvn. 1888; M. v. Nathusius, Die Mitarbeit der Kirche an der Lösung der sozialen Fragen, 1895. O. Holmström, om kyrklig fattigvård, 1892. W. Roscher, System der Armenpflege und Armenpolitik, Stuttgart 1894, især Afsnittet: Leitende Grundsätze jeder guten Armenpflege). H. W. T.

Almodad (1 Mos. 10, 26), en joktanidisk syd-arabisk Stamme.

Almon (Josva 21, 18), Præstestad i Benjamins Stamme (se Alemet).

Almon-Diblataim (4 Mos. 33, 46), en af Israels Lejrpladser i Moab. Kaldes ogsaa (Jer. 48, 22) Bet-Diblataim.

Almqvist. 1) **Erik Jonas A.**, f. 2. Febr. 1729 i Täby i Upland, blev 1757 Docent i Teologi i Upsala, 1766 Lektor i Græsk og Hebraisk ved Gefle Gymnasium, 1774 Sognepræst i Vendel, 1779 *Dr. theol.*, 1789 Sognepr. i Tierp, 1790 uden Ansøgning Prof. i Dogmatik i Upsala med Bibeholdelse af sit Sognekald. Døde 15. Marts 1808. A. nød stor Anseelse for grundig teol. Lærdom og Troskab mod Kirkens Bekendelse. Han var Medlem af den Komité, som afgav Psalmebogsforslaget 1793, den saakaldte Upsala-Psalmebog. Skrifter: Indledning til Læsning i den hl. Skrift, 1775 udgivet paa Opfordring af Selskabet »Pro fide et christianismo«; »Commentarius in Theses Ernesti« 1804, berømmet af Sam. Ödmann som »et Mesterstykke af Klarhed«; flere Disputationer, Taler og Ligprædikener. (Minneestekning af J. C. Höjer 1812). — 2) **Erik Abraham A.**, Søn af ovennævnte, f. 25. Maj 1767 i Gefle, teol. Docent 1795, forestod Faderens Professur 1797—1809 (som Adjunkt siden 1802). Han var Medlem af Rigsdagene 1809, 10 og 12. 1812 blev han Biskop i Hernösand og døde 1830. Skønt ivrig Tilhænger af Kants Filosofi, indtog A. dog som Teolog i det hele et supranaturalistisk Standpunkt. Som Biskop gjorde han vidtstrakte Embedsrejser i sit omfattende Stift. Han har udgivet flere akademiske Disputationer. (Minneestekning af J. Nordqvist 1839). O. A.

Alnander, Samuel Johansson, f. i Linköping 31. Okt. 1731, 1763 Docent i Literaturhistorie i Upsala, 1767 teol. Lektor i Karlskrona, d. 5. Juli 1772. Skrifter: En Samling götlandske Ord og Talemaader i Göteborg Magasin 1759;

Historia librorum prohibitorum in Suecia 1764 (ufuldendt); »Sammandrag af den kristna salighetsläran« 1771 (i 4. Oplag). Blandt hans Bogrecensioner i »Svenska Mercurius« findes hans Brev om Dr. Doddridges Opfattelse af »sand Gudfrygtighed« 1760, der foranledigede hans Strid med Provst Isr. Acrelius, der bekæmpede den af A. hævdede Paastand, at kun uvæsentlige Forskelle adskilte den engelske og svenske K.

O. A.

Aloger. Dette Navn gav Biskop Epifanios paa Kypros († 403) nogle lilleasiatiske Kr., der forkastede de johanneiske Skrifter i N. T. og paastod, at disse vare skrevne af Gnostikeren Kerinth. I Navnet »A.« (*Ἀλογος*) skulde der ikke alene ligge en Antydning af, at disse Lilleasiater ikke troede paa den af Johannes forkyndte »Logos« (Ordet), men tillige af, at deres Paastand var ufornuftig. Det er muligt, at den egentlige Grund til A.'s Forkastelse af de johanneiske Skrifter var et Ønske om at berøve de lilleasiatiske Montanister det bibelske Grundlag for deres Lære om »Talsmanden« (Parakleten) og Tusindaarsriget.

Fr. N.

Alopeus. 1) **Magnus Jakob A.** stammede i sjette Led fra en finsk Bonde, Kettunen i Savolaks, efter hvis Navn (Kettu = Ræv = *άλωνης*) Slægten antog Navneformen A. — Af den udbredte Families tidligere Medlemmer, der for en stor Del have tjent Kirken, kan nævnes Arvid A. (1651—1722), Sognepr., i Borgå og Præsens ved Interimskonsistoriet dér 1710—13; dennes Brodersøn Magnus (1675—1716), der under den russiske Erobring fik Fuldmagt til at eksaminere og ordinere Præster i Wiborg, og dennes Søn, Magnus (1716—1790), Domprovst i Wiborg og Præsens for Konsistoriet dér. En Broder til sidstnævnte var Sognepræsten i Leppävirta, Provst Johan David A. (1711—67), hvis Søn var ovennævnte Magnus Jakob f. i Leppävirta 16. Dec. 1743. Han blev Student i Åbo 1761, Magister 1766, Docent i Matematik 1769, derefter 1770 Lektor i Matematik ved Borgå Gymnasium og 1785 Lektor i Teologi. 1794 blev han Domprovst steds og 1800 Dr. theol. fra Upsala. Da Biskop Cygnæus ved Landdagen i Borgå 1809 blev syg, tilfaldt hans Arbejde A., der efter Cygnæus's Død ogsaa udnævntes til Biskop (7. Nov. 1809). Da Alexander I besluttede at genforene Wiborgs og delvis St. Michels Len (indbefattende Wiborgs og Fredrikshamn's Stiftsomraader, som ved Freden i Nystad 1721 og Åbo 1743 vare komne under Rusland) med det øvrige Finland, blev det betroet A. at indføre i »Gamle Finland« det øvrige Borgåstifts Kirkeordning. Paa en lang Visitationsrejse 1811—12 undersøgte A. Menigheds- og Skoleforholdene. Hans retsindige og viljeskræftige Optræden skaffede ham Alexander I's Yndest, og i det tidligere russiske Finland, hvor Lutherdommen havde holdt sig vedlige, fandt man sig snart i de nye Forhold. For at modarbejde den rationalistiske Retning, som A. frygtede skulde gribe om sig ved Åbo Akademi, udarbejdede han et detaljeret Forslag til Omdannelse af Borgågymnasiet til et Universitet, der imidlertid henlagdes. Flere nye pædagogiske Erfaringer indeholder A.'s 1777 udgivne »Förslag till en ny skollinrätt-

ning i Rantasalmi«, og hans 1804—17 udkomne »Borgå Gymnasii historia« er et vægtfuldt Arbejde, rigt paa historiske og biografiske Kendsgerninger. A. og hans Sønner have tilvejebragt en omfattende Haandskriftsamling, mest vedrørende Finlands Historie, der delvis er publiceret af Ad. Neovius (Ur Finlands historia, publikationer ur de Alopaiska pappren, Borgå 1890—5). A. døde 8. Aug. 1818. — 2) **Per Johan A.**, foregaendes Søn, f. 8. Okt. 1773 i Borgå, Student i Åbo 1789, hvor hans Studier, ligesom hans yngre Broder Magnus's, lededes af hans Moders Fætter, den berømte Historiker H. G. Porthan. 1791 udgav han »*Animadversiones de libris raris*« og 1793—5 »*Specimen historiae literariae fennicae*«, grundlæggende Arbejder i finsk Literaturhistorie. 1794 blev han Docent i Literaturhistorie ved Åbo Akademi, 1795 Adjunkt ved Borgå Gymnasium og 1798 Lektor i Historie smst. 1811 blev han efter Faderen Domprovst i Borgå. Døde 23. Aug. 1814. — 3) **Magnus A.**, foregaendes Broder, f. i Borgå 17. Sept. 1775, Student 1791, Magister 1795, blev 1797 Docent i Matematik, 1802 Gymnasieadjunkt i Borgå og 1804 Lektor i Matematik dér. 1810 blev han titulær Professor og 1817 Domprovst i Borgå og Dr. theol. A. bragtes 3 Gange i Forslag som Bispeemne, og var Medlem bl. andet af Skolekomiteén 1825. Han tilvejebragte en stor Mængde Materiale til Borgå Stifts Menigheds Historie, hvilken Samling nu bevares i Domkapitelsarkivet i Borgå og indeholder i 9 tykke Folianter en ordnet Historie, saa nøjagtig som næppe noget andet Stift ejer den. A. var iøvrigt en vedholdende Arbejder og et koldt Forstandsmenneske. Han tog 1839 sin Afsked fra Domprovstiet og døde ugift 4. Maj 1843. — 4) **Carl Henrik A.**, Søn af Herredshøvding David A., en Broder til foregaende, fødtes 5. April 1825 i Jokkas i Savolaks og blev 1844 Student. Han virkede siden som Pædagog, blev 1855 præsteviet, 1860 Forstander for Døvsammeskolen i Åbo, 1875 Provst, 1881 Domprovst i Borgå og 1885 Biskop smst. A. vandt almindelig Højagtelse ved sit fromme, ukunstlede og fredelskende Væsen og sin sjældne Pligtroskab. Med usædvanlig Nidkærlighed foretog han Visitationsrejser i det omfattende Stift. Under en saadan Rejse døde han pludselig i Savonranta Præstegaard 10. Marts 1892. Af hans Arbejder, hvoraf de fleste udkom paa Svensk og Finsk, maa mærkes: »Evangeliska parabler och dikter af A. Haken« 1861, »Handledning till döfstummas uppfostran« 1866, »Lutheranism och baptism« 1871, »Den heliga läran« 1873. Hans sidste Bog »Guds Rikes historia« I—II (1887—90), blev afbrudt ved Forfatterens Død.

A. N.

Alot (1 Kong. 4, 16), Sæde for en af Salomos Statholdere. Synes identisk med Bealot (Josva 15, 24). Se Baalat Beer.

Aloysius (Luigi) af Gonzaga, Jesuiternes Yndlingshelgen, f. 9. Marts 1568 paa Slottet Castiglione ved Mantova, var allerede fra Barn-dommen af Asket. 1585 opgav han sin Førstefødselsret og trådte ind i Jesuiterordenen. 1587 aflagde han Løfterne. 1590—91 plejede han de af Pesten angrebne i Rom, og 21. Juni 1591 døde han selv af Følgerne af Pestsygen

i Ry for stor Hellighed. Han ligger begravet i Jesuiterkirken i Rom. Hans Legende (aftrykt i Acta Sanctorum, Juni IV, 847 f.) er udsmykket med de sælsomste Underfortællinger. 1618 blev det tilladt »at ære« ham, og 1726 satte Benedict XIII ham paa Helgenlisten. 21. Juni er hans Festdag. Han afbildes med Kors, Lillie og Svøbe og en Fyrstekrone ved sine Fødder. Clemens XII gav — til Minde om A.'s 6 Aar i Jesuiterordenen — 6 saakaldte A.-Søndage en fuldkommen Aflad. (Papencordt, Der hl. A., Paderborn 1889. F. H. Reusch, Beiträge zur Gesch. des Jesuitenordens, München 1894, 201 f.)

Fr. N.

Alrik, Albrik eller Alfrik, dansk Biskop i Vendsyssel. O. 1060 delte Sven Estridsen med Ærkebiskop Adalberts Samtykke Nørrejylland i 4 Stifter. Den til Vendsyssel viede Magnus druknede kort efter Ordinationen i Elben, hvorfor en Bremerklerk Albrik eller A., der 1059 nævnes som Provst, blev første Indehaver af det senere Børglum Stift. Hans Historie er ukendt. D. o. 1085.

J. O. A.

Alsted, Johann Heinrich, ref. Teol., Medlem af Dordrechter-Synoden paa Nassaus Vegne som Prof. i Herborn, var f. i Nærheden af Herborn 1588. Han døde 1638 som Prof. i Teol. ved det ref. Universitet i Weissenburg i Siebenbürgen. Han var en af de berømteste ref. Lærere paa den Tid og har forfattet en stor Mængde Skrifter. I filos. Henseende var han en Discipel af Pierre de la Ramée.

Fr. N.

Alstrin, Erik, f. 3. Febr. 1683 i Stockholm, foretog 1706—12 Studierejser i Tyskland, Nederlandene og England, blev 1723 Prof. i teoretisk Filosofi i Upsala, 1731 Sognepr. i Leksand, 1734 Pastor primarius i Stockholm, 1742 Biskop i Wexiö, 1748 i Strengnäs. 1758 blev han kaldet til Ærkeb. i Upsala, et Embede, som han dog frabad sig paa Grund af Alder og Sygelighed. D. 4. Nov. 1762. A. nød stor Anseelse for sin grundige filosofiske og teologiske Lærdom. (E. Humbla, Oratio in memoriam E. Alstrinii, Strengnäs 1763. Rhyzellii Episcopia I).

O. A.

Alt. 1) Heinrich Julius A., Præst ved Charité-Hospitalet i Berlin fra 1848 til 1886, f. i Breslau 21. Juli 1811, har skrevet fl. Værker, henhørende til den kirkel. Arkæologi (»Die Heiligenbilder«; »Der christl. Cultus« I—II; »Theater und Kirche«. D. 28. Nov. 1893. — 2) **Johann Karl Wilhelm A.**, f. 1. Okt. 1797, d. 23. Dec. 1869 som Senior (siden 1860) og Hauptpastor (siden 1835) ved St. Petri i Hamburg. Han har udgivet en Række meget læste Prædikener over gamle og nye Tekster.

Altenstein, Friherre Karl af Stein til, f. 1. Okt. 1770 i Ansbach, preussisk Kultusminister 1817—40 under Friedrich Wilhelm III, styrede det preussiske Kirke- og Skolevesen i en lang, religiøs bevæget Tid. A. var nærmest Rationalist, men en Ven af den hegelske Filosofi, der efter hans Mening gav, hvad Tiden trængte til; Hegelianerne fik derfor mange Lærestole ved Universiteterne. Under hans Styrelse faldt Oprettelsen af Universitetet i Bonn (1818), Udstedelsen af en ny Skolelov (1819), den gammel-lutherske Separation, den preussiske Kirkestrid om de blandede Ægteskaber o. fl. a. mærkelige Stridigheder. A.'s vigtigste Medhjælpere vare

Protestanten G. H. L. Nicolovius og den rom. Katolik Smedding. Han døde 14. Maj 1840.

Alter (lat. *altaria*, *altare* af *altus*, høj), det ophøjede Ildsted, hvorpaa Offrene bragtes, det synlige Tegn paa Guddommens Nærhed og Beskyttelse og derfor et helligt Sted, fra hvis Indhegning Tempelhelligdommene maa søge deres Oprindelse. Oprindeligt rejstes A. af tilfældigt, brugbart Materiale, men da de udviklede Kultusformer medførte faste Offersteder, blev A. Genstand for kunstnerisk Behandling, især indenfor det gr.-rom. Hedenskab. A. var massivt, rundt eller firkantet, udhulet ovenil af Hensyn til Ilden og Offerdyrets Blod; hugne Blomsterguirlander, Fremstillinger af Personer, Offer-scener, Vædderhoveder og Indskrifter udgjorde Dekorationen. Materialet skiftede og Størrelsen ligesaa. Det stilledes i Reglen paa en Underbygning, ofte af storartede Dimensioner (et Eksp. give de berømte Skulpturer fra Zeusaltret i Pergamon, nu i Berlin). A. opstilledes ikke blot i og ved Templer, men paa Gader, Torve, i Lunde, ved Kilder osv. og ikke blot for Guder og Heroer, men ogsaa for afdøde, ja i Kejsertiden for de levende Herskere. Til de lat. Benævnelser A. og *ara* svarer de græske *thysiasterion* og *bomos*.

Hos Israels Folk spillede A. den største Rolle. Ofre omtales allerede i den ældste Tid, og A. rejstes hist og her, naar øjeblikkelig Trang krævede det. Benævnelsen var *midsbeak* (LXX *thysiasterion*). Arnestedet hed særlig *har' el* og *ariel* (Gudshøj, Gudsarne). Efter Moseloven var Offrene normalt knyttede til Helligdommens Alder, dog ofrede Folket lige til Eksilet ogsaa paa Høje (*bamot*) rundt om i Landet. De ældre Profeter, der kæmpede mod al hedensk Kultus, ofrede selv til Jahve udenfor Helligdommen, de senere brød Staven over al Oftring udenfor Templet. Til Helligdommens Inventar hørte A. i Forgaarden (2 Mos. 27. 38. 40), der kaldes Brændoffer-A. (*midsbeak haola*), skønt ogsaa ublodige Ofre bragtes dér. Det lignede de assyriske A., var firkantet, af Akasietræ, 3 Al. højt, 5 Al. langt og br., beklædt med Kobber. Præsten stod paa en Forhøjning. Overdelens Hjørner (A.'s Horn) opfattedes især som Symbol paa A.'s iboende Sonekraft; den forfulgte, der greb om dem, havde Fred. A.'s Ild brændte stadig. Rogoffer-A. (2 Mos. 30. 37. 40), der stod i det Hellige foran Indgangen til det Allerhelligste (Hebr. 9, 4 regner det til det Allerhell.) var af samme Stof og Form, men af mindre Dimensioner, Guld og Sølv beklædte det. Den Plads, Omtalen af det har under Beskrivelsen af Helligdommen (2 Mos. 25—31), og endmere en mærkelig Tavshed om det paa Steder, hvor det ventes omtalt, har bragt mange til at nægte dets Eksistens eller i al Fald henlægge den til den eftereksiske Tid. Trods Grundenes Vægt finde dog i saa Fald mange Bibeludsagn ikke en tilfredsstillende Forklaring. I det salomoniske Tempel blev det første A. udført af Malm og i større Dimensioner, men efter Eksilet af utilhugne Sten. Det laa da paa en terrasseformet stor Basis, en Kanal førte Offerblodet til Kedron. Til Forgaards-A. hørte hellige Redskaber som de Bækken til Blodet, en Askeskivl, en Askekrukke, Gafien til de Kød-stykker, der brugtes til Offermaaltiderne, og i

Salomos Tempel omtales 10 bevægelige Vaskebækkener.

Naar man i den kr. Kirke har optaget Betegnelsen A. om det Sted, hvortil Nadvertjenesten er knyttet, er det ikke skriftmæssigt. Den gltstl. Indflydelse, som medførte Navnets Optagelse, har dog ikke formaaet helt at fortrænge det opr. Navn eller Alterbegreb og derfor heller ikke helt at ændre det opr. Udseende af A. Den første Menighed vilde med Rette nægte at have et A., men saa (Hebr. 13, 10) hen til Kristi Kors som det sande A., der overflødiggjorde Offertjeneste i gltstl. Forstand. I overført Betydning kunde man vel tale om Msk.s Hjerter, Enkerne og de fattige som en Slags A., men endnu i 3. Aarh. forekastes det de Kr. af Hedninge, at de intet A. have. Vel kan man enkeltvis træffe *thysiasterion* brugt om Herrens Bord, men først, da det 3. Aarh. havde bragt Tanken om det særlige Præstedømme i gltstl. Forstand frem, blev Navnet almindeligere (4. Aarh.). I Vesten brugtes vel allerede o. 200 Ordene *ara* og *altare* derom; det første undgik man dog helst, det andets Grundbetydning (det ophejdede Sted) kunde derimod lettere skaffe det Indpas. Det alm. Navn for Stedet, hvor den hl. Nadvere indviedes, var dog stadig det bibelske »Herrens Bord« (*τραπέζα, mensa*), ofte med Tilføjelsen »det hellige, mystiske« osv. *Mensa* var opr. et alm. Bord (et, forøvrigt omstridt, Katakombemaleri viser endog en alm. Trefod). Da Menighedslivets oprindelige Familiekarakter afløstes af fastere liturgiske Former, og Menigheden fik Huse, der udelukkende brugtes til Gudstjeneste, blev det flyttelige Husmøbel afløst af et fast Bord, der stilledes foran Biskoppens Sæde i den øverste Del af Kirken (*Bema*). A.'s Skikkelse i denne første Periode er dog Genstand for Tvist. Romerkirken paastaar, at sarkofagagtige A. allerede da brugtes, som en Efterligning af Martyrgravene i Katakomberne, der menes anvendte som A. Udtalelserne herom ere dog højst usikre, og de Spor, man har ment at finde af slige A. i Katakomberne, hidrøre antagelig fra senere Restaurationer. I Tiden før Constantin d. st. kan man overhovedet næppe antage, at Nadveren er fejret udenfor Husene eller Kirken, ligesaa lidt som man kan paavise, at de saakaldte Katakombekirker have været Kirker i Forfølgelsestiden.

Bordformen var vistnok den eneste i de 4 første Aarh., og den gik heller ikke af Brug, da den sarkofagagtige Form virkelig blev gængs; i hele Middelalderen træffes hin, og den gr. K. har beholdt den. Mosaiker (i Ravenna) og de ældste A., vi besidde, vise udelukkende den, og under Bordet søgte de forfulgte Gavn af A.'s Asylret (f. E. Pave Vigilius o. 550). A. bestod af en Bordplade, støttet til én eller flere (runde eller firkantede) Søjler og en Basis. Pladens Rand udsmykkedes ofte (Kristi Monogram, Duer, Lam som Symboler paa de troende). Materialet var Træ eller Sten, der som det mest monumentale blev alm. i 4. Aarh. Konciliet i Epaon 517 tillod kun Stenaltre, men Træ anvendtes endnu i Syrien i 7. Aarh., i Spanien i 11., i Frankrig i 13. Aarh. I 5. Aarh. fremkom saa de lukkede A. i Kisteform, murede eller af tilhugne vandrette og lodrette Plader. Formen stammer fra

Martyrkapellerne (*memoriae*); siden 4. Aarh. fejredes nemlig Eukaristien ved Martyrers Grave og nødvendiggjorde Oprettelsen af A. ved Gravene; A. var i nær Forbindelse med dem, enten stod det over Gravstedet, eller Kisten (*arca*) var stillet ind under Bordets tomme Rum, hvor den skærmedes ved Vægge, indføjede mellem Bordets Søjler; dog kunde man gennem et Gitter (*transennæ*) eller en Aabning (*fenestella*) se ind til Kisten og høre den. Da man allerede i 4. Aarh. begravede Martyrere og Bekendere i Kirkerne (i Milano f. E.) og snart ogsaa overførte deres Kister dertil, fandt den nye A.-form snart Indpas (jfr. S. Alessandro i Rom). Et A. med tilhørende Martyrkiste kaldes *confessio, martyrium*. De Gange, der i visse Kirker indrettedes dog Altrt for at tilstøde bedre Adgang til Skuet af Kisten, blev Begyndelsen til Middelalderens Krypter. Relikviesygen medførte, at Kirken siden 4. Aarh. indviede A. (*consecratio* ved en Biskop) og gav Kirken Navn efter A.'s Relikvie. Snart krævedes Relikviens Tilstedeværelse i A. (jfr. Joh. Aab. 6, 9); 401 bestemtes dette i Carthago. Skønt man senere nøjedes med Partikler, der nedlagdes i et hult Rum (*sepulcrum*) i A. (i Pladen, Støtterne eller Væggene), indviedes endnu i 12. Aarh. A. uden Relikvier. Kunst og Luksus gjorde ofte A. saa pragtfuldt, som muligt (Sofiak. i Konstantinopel havde A. af Guld eller beslaaede dermed og smykkede med Edelstene; i Rom vare Sølvaltre alm.). Især anvendtes til Udsmykning Forsatsplader af Sølv og Guld (*antependia, frontalia*), — de ældst bevarede findes i S. Ambrogio i Milano (fra 835) — eller vævede og stukne Tæpper. Selv bevægelige A.opsatser paa A.'s Bagside ere maaske anvendte i den tidlige Middelalder (*superfrontalia*). *Pala d'oro* fra 1105 i St. Marco i Venezia er dog de ældste af de bevarede. Over A. byggedes en søjlebaaren Overbygning (*ciborium, tabernaculum, umbraculum*; Eksp. S. Clemente i Rom), Efterligninger af Oldtidens *ædiculi* for Gudebillederne. Lamper hang ned over A. eller en Beholder med det viede Brød (*pyxis*), og kostbare Forhæng kunde skjule det for Menighedens Syn (herfra og fra Skrankerne, *cancelli*, om A. stammer den gr. K.'s Billedvæg). Ciborierne holdt sig længst i Italien (jfr. endnu Berninis berømte Barok-A. i S. Pietro i Rom), der haves vel andetsteds ogsaa gode romanske og gotiske Eksempler, men især tilhøre de den ældre Middelalder.

De gamle Basilikaer havde kun ét A., Symbolet paa Kirkens Enhed, og i Østen blev man ogsaa siden staaende derved. A. dækkedes med Duge (*velamen, pallæ, linteamen*). Dets højre Side, naar man ser mod Ø., kaldes Epistelsiden, dets venstre Evangeliesiden efter Pladsen for Læsestykkernes Oplæsning, efter Nadverelementernes Stilling ogsaa Vin- og Brødsiden. Nødvendige hellige Kar (*vasa sacra*) vare Brødskaalen (*patena*), Kalken (*calix*) i Kantarusform men af alle Slags Materiale, Blandingskrukken (*crater*) og ofte en Lampe og et Kors.

Den stadig voksende Relikvieryklse og Privatmessernes Antal medførte Forøgelse af A.'s Antal, saa at der foruden Hoved-A. (*A. majus, cardinale*) kom adskillige Side-A. (*A. minora*). Før Slutn. af 6. Aarh. er disses Tilværelse dog

ikke sikker, men i Middelalderen fandtes i Domkirker indtil o. 50. Det vigtigste af dem var Hellig-Kors-A., der paa en Maade blev Menighedens Hoved-A., da Koret siden spærredes helt af ved Lektoriets Udvikling til en høj, udsmykket Mur (tysk *Lettnr*, fr. *jubé*). Det stod i Linie med Høj-A. under Lektoriet, og over det hang Triumfkorset i den store Bue.

Den romanske og gotiske Stil overtog vel de to gængse A-former, den sarkofagagtige og Bordet, men for Relikviernes Udstillings Skyld gav de A. en fast Overbygning bagtil (*retabulum*), hvorved Superfrontaldekorationen udvikledes. A. rykkedes tilbage i Apsis, og Ciboriet gav i Reglen Plads for en Baldakin over Relikviagemmet, der nu stod paa A. (allerede Gregor af Tours omtaler en saadan Opstilling) og oftest havde Form af en Sarkofag eller et Hus. I begge Stilarter haves pragtfulde Eksempl. bevaret (Limousiner-Emaljer fra 13. Aarh.). Ciboriets Navn gik over paa det hængende Sakramentgemme (*suspensio*), der ofte antog originale Former (Due, *peristerion*). Til A. hørte nu Missale og Evangeliebog, Kors, Krucifiks, Lysestager, Røgelsekar, Lavamaniler, Beholdere for den hl. Olie, Messeklokker; delvis stod *vasa sacra* paa et »Credensbord« ved A., og i en *piscina* nær hos vaskedes de. Kristi Legemsfest medførte den nu brugte Monstransform for Bevaringen af Sanctissimum. Ved Fester fremstilledes paa A. en Mængde Relikvier i særlige Gemmer af højt forsk. Form, saasom de bekendte Metalfremstillinger af Legemsdele, der gemte tilsvarende Relikviestykker (Hoveder, Arme, Fødder i Sølv). Da den ophængte Sakramentbeholder gik af Brug, stilledes Ciboriet eller Monstransen i et særligt Sakramenthus (jfr. det gotiske Taarnhus, *turris*, der anbragtes ved Altrets Brøside i Højkoret). — Af berømte Antependier forefindes Henrik II's af Guld fra Basel (nu i Hôtel Cluny) og Collegiatkirkens i Klosterneuburg (1181), en Model for hele Middelalderen. I Danmark haves udmærkede Eksp. af A. med Retabler (i Sahl K. og Nat. Museets fra Lisbjerg K.), ligesaa af hl. Kar. Berømte Relikvieskrin i Norden var St. Kjelds i Viborg, St. Olafs i Nidaros og St. Eriks i Upsala, som nu, ændret i Stilen, staar bag Domk.'s Højalter.

Gotiken ændrede ikke A.'s Grundform, men Retablen udvikledes paany. Den oprindelige Tanke med den som Bærer af Relikvieskrinet tilbagetrængtes, men dens billedlige Fremstilling skabte sluttelig vor A.tavle. Den tidlige Gotik lagde dog især Vægt paa stilfuld arkitektonisk Retabelopstilling, den senere derimod paa Billedudsmykningen selv, som man allerede tidlig havde bragt til Fuldkommenhed i Italien (Grundlæggende Værker: Duccios fra 1310 i Siena, Cimabues fra o. 1280 i Firenze). Et billedsmykket Mellemstykke mellem Retablen og Alterbordet (*predella*, tysk *Staffel*) føjedes til i Slutn. af 15. Aarh. Disse A.billeder ere det moderne Staffelmaleris Ophav og have foranlediget nogle af Malerkunstens højeste Ydelser. Især N. for Alperne blev Fløjaltret alm., der ved særlige Fester, naar det oplukkedes, viste sin indre straalende Pragt. A.'s Fornemhed betingede Antallet af Billedets Fløje, *ostia* (fra Dipityker til Pentaptyker). Et nordeuropæisk Fløjalter af grundlæggende Betydning for Kunstens

Udvikling er Brødrene v. Eycks til St. Bavo i Gand (1420—32). Baade til Gotikens og Renaissancens A. ere iøvrigt de kendteste Kunstner-navne knyttede. Den seneste Middelalder skabte, især i Nordeuropa de berømte udskaarne A.tavler (fra Flandern og Tyskl.), hvoraf vi besidde et saa fortrinligt Eksp. som det i St. Knud i Odense (se Art. Berg, Claus).

Bære-A. (*altaria gestatoria, portabilia, viatica*) omtales i 8. Aarh. og bleve især alm. paa Korstogstiden. De nyttedes af Missionærer, høje Gejstlige og Fyrster (ved særligt Privilegium). Prægtige Eksemplarer forefindes i emaljeret Metal, Elfenben osv. — Privilegerede A. (*alt. privilegium, ara prærogativa*) kaldes Romerk. ethvert A., hvortil særlig Aflad er knyttet, især dem, der eje fuldstændig Aflad o: ogsaa for de afdøde. Om Messeklokker og Altrets Beklædning, *vestitio*, se Art. Messe.

De protestantiske Kirker stille sig forskelligt overfor A. Indenfor den reformerte K. genoptoges i Alm. den sædgamle Bordform i dens simpleste Skikkelse. Puritaniserende Sekter berøvede det endog dets gamle Plads. I den engelske K. er derimod A.'s overleverede Skikkelse og Pragt i Reglen bevaret ligesom Pladsen; de fleste reform. Kirker anbringe dog Lovens Tavleri A.-tavlens Sted. Den lutherske K. beholdt det traditionelle A., dog nedlagdes Side-A., hvis Tilstedeværelse hænger sammen med Romerkirkens Opfattelse af Messeofret, A.-tjenestens samlede atter om Menighedskommunionen. Relikviagemmer, Monstranser osv. borttoges, dog bevarede enkelte unødige Redskaber længe, som f. E. Klokken, der mældte Nadverforvandlingsejeblikket for den rom.-kat. Menighed. A.-tavlen erstattedes dog hyppig af Billeder, der fremstillede Nadverinstiftelsen. I det 16. Aarh.'s Slutn. og i det 17. Aarh. lagdes der atter største Vægt paa Altrets arkitektoniske Udsmykning, der byggedes bag A.-bordet store Søjleopsatser, hvori A.-billedet ofte spiller ringe Rolle. Foruden Nadverinstiftelsen er Fremstillingen af Kristi Lidelseshistorie og de gl. t. l. Forbilleder de gængse Emner; Helgenhistorien forbigaas derimod naturligt. Den ny Tids Symbolik smykkede A.-opsatserne med Mængder af kvindelige Figurer, forestillende Dyder (især Tro, Haab, Kærl.). Barokken gik videre paa de anslaaede Baner og medførte mod sin Slutningstid den højst uheldige Forening af Prædikestol og Alter, hin anbragt over dette. Rokokotiden og Empiren skabte kun Udsmykningsvariationer. Det 19. Aarh. har iøvrigt særlig søgt tilbage til middelalderlige Former, dog maa man endnu haabe paa en fremtidig Tilbagevenden til den opr. Bordform, og det er med Rette gjort gældende, at A.-skrankerne forudsatte Begreber, der ikke høre hjemme i den K., som hælder det alm. Præstedømme.

Endnu skal blot erindres om de A., som opstilledes i Frankrig under Revolutionstiden (*autels de la patrie*), hvis Ide og Udstyr var Laan fra Frimurerordenen. Ved *la grande fédération* 1790 brugte Lafayette et tresidet A. til Edsaflyggelsen, og siden fik A. Plads ved alle Republikkens højtidelige Cereemonier (ved Dekret af Juli 1792). Hvert Mairie skulde have et A. *de la patrie*. Fra 1810 forsvandt Brugen af dem. (V. Schultze, Archæologie der altchr.

Kunst 1895, 117 fg. A. Schmid, Der chr. Altar u. sein Schmuck 1871. H. Otte, Handbuch der chr. Kunst-Archäol. I, 1883, 128 f.) J. O. A.

Alterbog. Danmarks og Norges liturgiske Ordninger efter Reformationen ere for en væsentlig Del Oversættelser og Efterligninger af de af Luther udgivne Ritualer. I de to Lande har den hist. Udvikling imidlertid bragt det dertil, at Reglerne for Gstj.'s Ordning maa søges i 2 forskl. Bøger: Ritualiet (se d. Art.) og A.

Allerede 1528 udarbejdede Hans Tausen »En ret chr. Fadzon at christne Børn med paa Danske« (i Afskrift fra Beg. af 18. Aarh. paa det st. kgl. Bibl. i Kbhvn.; trykt i Khist. Saml. 1 R. II, 547 f.); denne »Døbebog« følger i selve Daabs-handlingen temmelig nøje Luthers »Taufbüchlein« af 1523. Den ældste egentlige Liturgi paa Dansk er en Messebog, trykt 1529 i Malmø med Titlen »Thz christelige messe embedhe paa danske«; her er meget af det gl. beholdt, saasom *Confiteor* og Præstens Selvkommunion, og her findes danske Psalmer som »Af Dybsens Nød«. I et Rostocker-Optryk af Klaus Mortensøns (tabte) Psalmebog fra 1529 (Optrykket udg. af C. Bruun 1865) findes samme Ordning som i »Messe-Embedet«. En Haandbog ved Brudevielse og Daab, trykt i Malmø 1529, er gaaet tabt; men 1535 udkom i Malmø en liturgisk Haandbog (se: Stemmer fra den dske Reformationstid, Odense 1836.), der indeholdt Ritualer til Nadver, Daab, Brudevielse, »en Skik og Maade at trøste syge, og »døde at jorde og begrave«. 1537 kom endelig den lat. Kirkeordinans (se d. Art.), der 1539 i dsk. Overs. og med smaa Ændringer blev udgiven af P. Palladius; den nøjes i Reglen med at antyde de kirkl. Formularer, der skulle bruges, uden at gengive dem i deres Helhed. Aaret i Forvejen havde P. P. oversat Luthers »Enchiridion«, der indeholdt baade hans »Traubüchlein« fra 1529 og hans »Taufbüchlein« i Udgiven fra 1526 (»Enchiridion« i P. P.'s Overs. er aftrykt i »Luthers ref. Skrifter« 1883, 712 f.). 1539 udgav Frans Wormordsen »Een gantske nyttelig oc alle sognepræster oc predicanter nødtørftelig Handbog«. I de følgende Aar bleve flere liturgiske Spørgsmaal afgjorte paa Bispemøder, til hvilke Medlemmerne af det teol. Fakultet i Reglen vare tilkaldte (1540 i Kbhvn, 1542 i Ribe, 1546 i Andvorskov, 1555 i Kbhvn), og 1556 udgav P. Palladius endelig »Sendagers oc hellige dagers Episteler oc Euangelia met Collecter, oc andet at bruge vdi Christi Nadure efter Ordinantzens Lydelse«. Denne Bog, der var udgivet med de andre Superintendenters Vilje og Samtykke, vilde P. P. ikke have kaldt »Missal eller Haandbog«, »fordi at de vare to papistiske unyttige Bøger, som ikke nu i dette klare Sandheds Lys kunde være i nogen Brug«; den burde kaldes »en Kollektbog, Evangelistarium eller Alterbog«. 1564 besørgede Hans Albertsen en ny Udgave med en Formaning til, at denne Bogs Ritualer »udi alle Stæder endrægtelig ved Magt skulde holdes«, saa at Prædikanterne ikke tillod sig »efter deres eget Hoved at indføre nogen Synderlighed udi Ceremonier«. Christian V's dske Lov lovede et nyt Ritual. Dette kom 1685, men det

indeholder, lige saa lidt som Ordinansen, udførlige Formularer for de kirkl. Handlinger. 1688 blev det imidlertid efterfulgt af en ny forordnet Alterbog, der indeholdt fuldstændige Ritualer for Daab, Nadver, Brudevielse, Jords-paakastelse og en af de 4 Evgl.'s Beretninger sammensat Fortælling om Kristi Lidelses-historie; den nye A. blev indledet med en udmærket Fortale af Hans Bagger, som blev oversat paa Engelsk og i England meget skattet, fordi den forsvarede Kirke-Ceremonierne. 1736 gav Konfirmationsforordningen et Ritual for denne Handling; 1783 blev Eksorcismen ved Daaben afskaffet, men samtidig blev der tilføjet en Indledning, sammensat af Skriftsprog. 1785 aabnede Bastholms »Forsøg til en forbedret Plan af den udvortes Gudstjeneste« en heftig liturgisk Fejde, som kaldte baade Mynster og Grundtvig frem paa den literære Kampplads, og i Rationalismens Dage tiltog de dske og norske Præster sig stor liturgisk Frihed. 1839 udgav Mynster »Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual«, og 1874 fremkom P. A. Fenger med et Forslag til en ny Alterbog. Intet af disse Forslag modtog imidlertid Autorisation. Men ved kgl. Res. af 10. Jan. 1895 er i Danmark en, af det kirkl. Raad udarbejdet, »Revideret Liturgi for Daab og Nadver« og en revideret Udgave af Kollektterne og Psalmebogens Bønner bleven autoriseret, og det kirkl. Raad har endvidere udarbejdet en ny, endnu ikke autoriseret, Liturgi for Brudevielse. Norge har ved kgl. Anordn. af 14. Febr. 1889 allerede faaet en fuldstændig revideret »Alterbog for den norske Kirke«. Om Sverig, se Kirke-Haandbog. (C. T. Engelstoft, Liturgi-ens eller Alterbogens og Kirkeritualets Historie i Danmark, 1840).

Fr. N.

Altercatio Jasonis et Papisci, Jasons og Papiskos's Dialog om Kristus, er Navnet paa et tabt gr. Skrift af en Kr., Ariston fra Pella, som levede o. 150; det har indeholdt en Skildring af den Maade, paa hvilken en Jødekristen bragte en Jøde til at modtage Daaben. (A. Harnack, Gesch. der altchr. Lit. bis Eusebius, Leipzig 1893, I, 92 f.)

Althamer, Andreas, f. 1500 i den württembergske Landsby Brenz, var virksom for den luth. Ref.'s Udbredelse i Ansbach og Neumark. 1525 studerede han i Wittenberg; 1528 blev han Diakon ved Sebaldusk i Nürnberg, og s. A. var han til Stede ved Religionssamtalen i Bern. Kort efter denne Samtale blev han paa Lazarus Spenglers Anbefaling kaldet til Ansbach for i Fællesskab med Joh. Rurer at gennemføre Ref. dér. I Slutn. af 1528, altsaa før Luther, udgav han en ret mærkelig »Catechismus« i Spørgsmaal og Svar, og under Op-holdet i Ansbach røbede han sin organisatoriske Dygtighed ved 1533 at gennemføre en evangelisk Kirkeordning. 1537 var han virksom ved Refs Indførelse i Neumark. Han døde o. 1539. (Th. Kolde, A. A. der Humanist und Reformator in Brandenburg-Ansbach, Erlangen 1895).

Fr. N.

Altruisme (af det latinske Ord *alter*, den anden) betegner i Modsætning til Egoismen den Handlemaade, som udelukkende er bestemt ved Hensynet til andre Menneskers Vel. Navnet skyldes Auguste Comte; og det hermed betegnede Begreb ligger til Grund for

den moralske Anskuelse, som han har fremsat paa sin Tænkningens andet Stadium. Han forlanger, at den enkelte Menneske skal opgive ethvert Hensyn til sig selv og derimod helt ofre sig for Almenvellet (*vivre pour autrui*). Det er ikke nok at elske sin Næste som sig selv, saaledes som den kristne Moral forlanger det, men man skal alene elske Næsten, medens man bør søge at tilintetgøre sine egne Tilbehøjeligheder og Drifter. Det er tydeligt nok, at det er en overspændt og ufornuftig Fordring, som hermed opstilles, og dens Urimelighed fremtræder særlig, naar det erindres, at den slet ikke hos Comte støttes af et virkeligt Gudsforhold; det er nemlig Menneskeheden, som her er den højeste Væren, og som derfor alene kan tjenes. F. C. K.

Alumbrados (*illuminati*) var et fælles Navn paa nogle Mystikere, der i Beg. af 16. Aarh. dukkede op forskellige Steder i Spanien. Navnet stammer fra deres Paastand om, at de havde modtaget en guddommelig »Oplysning« ved den Hellig-Aand; de mente ogsaa at høre Guds Røst i deres Indre. »Hvile« sagde de, »er alle Tings Maal, og Mennesket skal søge Sjælens Hvile«. Ved at drage Tankerne bort fra alle de ydre Ting og samle dem om Gud, og ved at døde Kødet ved Faste og Selvpinsler, vilde de naa den *recojimiento* (*contemplatio*), de idelig talte om, og blive fuldkomne og syndfri. Mange Kvinder og flere Fransiskanere af den strenge Observans blev betagne af A.'s sværmeriske Lærdomme, og 1521 eller 22 begyndte Inkvisionen at skride ind imod disse Mystikere; 1526—27 blev Jesuiter-Ordenens Stifter, Ignatius Loyola, anklaget for at høre til dem. De største Navne blandt A. i det 16. Aarh. vare Fransiskaner-Observanterne Fray Francisco de Osuna og Fray Luis fra Granada, Santa Teresa og hendes trofaste Discipel San Juan de la Cruz (af Korset), alle Spaniere, og den portugisiske Nonne, Maria de la Visitacion, Priorinde i et Dominikanerkloster, La Annunziata, i Lissabon; hun velsignede Kongeflaget til den uovervindelige Armada, da den 1588 stak i Søen. Se Art. om de ovenfor nævnte Personer og Kvietisme. (H. C. Lea, Chapters from the religious hist. of Spain, Philadelphia 1890, 213 f.) Fr. N.

Alus (4 Mos. 33, 13), en Station paa Israels Vandring fra Ægypten til Sinaj Ørk.

Alva (1 Mos. 36, 40; 1 Krøn 1, 51), en edomitisk Fyrste og Slægt.

Alvan, se Alan.

Alvarus Pelagius, se Pelayo.

Alvastra, tidligere Cistercienserkloster, beliggende i en naturskøn Egn ved Wætern ved Foden af Omberg i Tollstad Sogn, Lysing Herred i Östergötland, anlagdes o. 1144 af Kong Sverker, som efter en gammel Meddelelse tiligemed sin Hustru Ulfhilda selv udbad sig og fik Munke fra den hl. Bernard. I Klosterkirkens Gravhvælving hviler Sverker og samtlige Konger af hans Æt. Ved Reformationens Begyndelse — sidste Abbed i A. var Thorikillus 1520-29 — havde det rigt doterede Kloster 438 Fæstebønder, som betalte Skat og Landgilde. Efterhaanden blev det gamle Cistercienserkloster forladt, og dets Bygninger forfaldt. Grev Per Brahe anvendte dets Mur-

sten til sit Slot paa Visingö, og Johan III's Plan om at restaurere det blev aldrig iværksat. Ruiner af Klosterkirken staa endnu. O. A.

Alveld, Augustin, egtl. Augustin fra Alfeld, var en Fransiskanermunk og teol. Lektor i Leipzig, der i Maj 1520 angreb Luther i et lat. Skr. »om den apostolske Stol«. Luther lod først sin Famulus Lonicerus svare A., men da denne udgav sin Bog i tysk Overs., skrev Luther mod ham »Von dem Papstthum zu Rom wider den hochberühmten Romanisten zu Leipzig.« Ogsaa i den følgende Tid skrev A. flere større og mindre Traktater mod Luther, som han kaldte »den wittenbergske Afgud«.

Alvidenhed, Guds, se Egenskaber, Guds.

Alypius, Kirkefaderen Augustins Ven, der, efter at være bleven døbt af Ambrosius i Milano 387, vendte tilbage til Afrika. Der levede han en Tidlang sammen med Augustin i klosterlig Ensomhed i Nærheden af Tagaste. D. o. 430.

Alzog, Johann Baptist, rom.-kat. Kirkehistoriker, f. 29. Juni 1808 i Schlesien, blev 1835 Prof. i Eksegesi og Kirkehist. ved Præsteseminariet i Posen. Som saadan tog han Del i den preussiske Kirkestrid, idet han bl. a. skrev et Forsvar for Ærkebiskop Dunin. 1845 blev han Domkapitular og Prof. i Præsteseminariet i Hildesheim, 1853 gejstlig Raad og Prof. i Kirkehist. i Freiburg i Breisgau. 1869 kaldte Pius IX ham til Rom som Medlem af den dogmat. Sektion, der skulde forberede Forslagene til det forestaaende Koncilium. D. 1. Marts 1878. Han er navnlig bekendt ved sin Lærebog i Kirkehistorie (9. Opl. 1872—73) og sin Patrologi (4. Opl. 1888).

Amad (Josva 19, 26), By i Assers Stamme.

Amadeus VIII, Greve af Savoyen, blev 1416 ophøjet til Hertug, og 1422 forlenet med Grevskabet Genève. Efter at hans Gemalinde var død, trak han sig tilbage til et Enebo ved Genève-Søen for dér at leve for aandelige Øvelser. Da Konciliet i Basel 1439 havde afsat Pave Eugen IV, blev A. 24. Juli 1440 kronet til Modpave under Navnet Felix V. 1449 opgav han alle Krav paa Tiaraen til Fordel for Nikolaus V, og derpaa vendte han tilbage til sit Enebo, hvor han døde 7. Jan. 1451 som Kardinal og pavelig Vikar for Huset Savoyens Lande.

Amal nævnes i Assers Slægtregister (1 Krøn. 7, 35).

Amalarik, Konge af Jerusalem 1162—73.

Amalarius fra Metz, f. o. 780, d. o. 850, en berømt liturgisk Forf. Som Diakon var A. til Stede paa Synoden i Aachen 817, hvor han var virksom ved Affattelsen af den saakaldte »Aachener-Regel« for Klerikernes kanoniske Liv. Senere blev han Korbiskop. Han har skrevet et vigtigt liturgisk Skrift: *De ecclesiasticis officiis libri IV*, der er helliget Kejser Ludvig den fromme; senere samlede han et nyt Antifonarium og skrev en Kommentar til dette. Da Ærkebiskop Agobard af Lyon 835 var bleven afsat, styrede A. en Tidlang Ærkestiftet Lyon og søgte at faa sine liturgiske Ændringer indførte dér. Dette gav Anledning til bitre Stridigheder, under hvilke A. i fl. Skr. forsvarede sine liturgiske Reformere, der væsentlig gik ud paa at bringe den frankiske Gudstjeneste i Overensstemmelse med den

romerske; men da Agobard kom tilbage, blev alt i Lyon bragt paa den gl. Fod. A. døde o. 850 og skal være begravet i Abbediet St. Arnolph i Metz. (Mönchemeler, A. von Metz, sein Leben und seine Schriften, Münster 1893).

Amalek, et ældgammelt Hyrdefolk (4 Mos. 24, 20; 1 Mos. 14, 7); dets Hjem var Ørkenen *et-Tih* (Paran), tildels ogsaa Sydlændet i Kanaan, dertil Størstedelen af Sinai-Halvøen. Mod disse Israels Arvefjender (2 Mos. 17; 5 Mos. 25, 17 f.; Dom. 3, 13 osv.) førte Saul og David en Udryddelseskrig (1 Sam. 15; 27, 8; 30). A. forsvandt som Folk. En Levning sluttede sig til Edomiterne og tilintetgjordes senere (1 Mos. 36, 12, 16; 1 Kron. 4, 43; jfr. 2 Mos. 17, 14.

S. M.

Amalia. Dette Navn bære 3 Helgeninder, der alle til Helgendag have 10. Juli. Den ene A., en højbyrdig fransk Kvinde, skal være født o. 600 og have ægtet Pfaltzgreve Witger af Lotharingen, ved hvem hun blev Moder til den hl. Adalbert, Biskop af Camerich, og 4 fromme Døtre; efter at have født den sidste af disse (Gudula) trak A. sig tilbage fra Verden og gik i St. Gertruds Kloster, hvor hun døde i stort Ry for Hellighed. Hendes Helgenlevninger findes hos Benediktinerne i Laubach i Nederlandene. — Den anden A., ogsaa kaldet Amalberga, der var af fyrstelig Æt, blev efter Willibrords Raad sendt i et Kloster i Nærh. af Liège for at opdrages dér. Legenden fortæller, at Karl d. st. gentagne Gange gjorde hende Ægteskabstilbud, men hun afviste ham, da hun vilde leve og dø som Jomfru. For at undgaa Karls Tilbud trak hun sig tilbage til et Gods ved Schelden, og dér døde hun. Hendes jordiske Levninger blev 1370 bragte til Benediktinerne i St. Peter ved Gand. — Den tredje A. levede o. 900. Hun skal være begravet i Susteren paa Griensen ml. Geldern og Jülich. Fr. N.

Amalric fra Bène i Stiftet Chartres holdt i Slutn. af 12. Aarh. filos. Forelæsninger i Paris. 1204 stævnedes Pave Innocentius III ham til Rom, for at han dér skulde forsvare forskellige pantelstisk klingende Paastænde, der tillagdes ham; de vare uden Tvivl Laan fra Johannes fra Irland, som dengang helt var glemt, men som A. fortolkede fra sin Lærestol. A.'s Lære blev fordømt, og han selv tvungen til Tilbagekaldelse. Kort efter døde han. Hans, eller maaske rettere Johannes fra Irlands, Panteisme havde imidlertid vundet adskillige Tilhængere, bl. a. David fra Dinan, og 1209 blev den fordømt paa en Synode i Paris. (Ch. Jourdain, Excursions historiques et philosophiques à travers le moyen âge, Paris 1888, 103 f.).

Fr. N.

Amam (Josva 15, 26), By i Juda Stamme.

Amama, **Sixtin**, f. i Franeker 1593, ref. Eksøget, d. som Prof. i Hebr. i sin Fædrestad 9. Novbr. 1639. Det mest bekendte af hans Skrifter er hans *Antibarbarus biblicus*, hvori han efterviser Vulgatas Fejl og giver Vejledning til en grundig Skriftfortolkning.

Amana eller **Abana**, en Flod ved Damaskos med klart og friskt Vand, som Naaman vilde foretrække for Jordans Vande. I Hojs. 4, 8 er »A.'s Top« Betegnelse for Antilibanon.

Amanaburg var Navn paa det Kloster, som

Bonifatius 722 grundede ved Floden Amana (Ohm) i Hessernes Land.

Amana-Kommunisterne var et kommunistisk Samfund, der blev dannet 1842 ved Buffalo, Senere er Sekten vandret ud til Iowa.

Amand, **St.**, Kloster i Flandern, var i Middelalderen et af Hovedsæderne for Studiet af Musikteori. Dér levede Munken Huchald (d. 930), som, paa den gr. Musikteoris Grundlag, skrev en Haandbog i den musikalske Videnskab og et Par Lærebøger i Muslk. der sigtede mod Tilvejebringelsen af en bedre Kirkesang. Se Amandus.

Amandus. 1) A., der begyndte som Missionær i Egnen ved Gand o. 626, opgav snart mismodig Missionsarbejdet dér for at prædike for de slaviske Stammer i Kärnten og Tirol. Heller ikke her gik dog Arbejdet saa let, som A. havde haabet; derfor vendte han tilbage til Egnen om Gand. Det lykkedes ham at vinde den rige Allovin (Bavo) for Evgl., og for hans Penge byggede A. flere Klostre, bl. a. St. Bavo i Gand, der alle fulgte Benedikts Regel. 647—49 var A. Biskop i Maastricht, men hans Missionsiver og hans urolige Natur drev ham derfra, først til Friiserne ved Scheldes Indre Løb, senere til Baskerne i Spanien; tilsidst vendte han dog atter hjem til det af ham selv grundede Kloster Elno ved Tournay, som efter ham blev kaldet St. Amand. Dér døde han 6. Febr. 661. Hans Grav blev et Valfartssted. — 2) A. var Henrik Seuses Tilnavn; se Seuse.

Amandus, Johannes, var oprindelig Fransiskanermunk, men kom i Nov. 1523 til Königsberg som evgl. Prædikant hos Albrecht af Preussen. Han gjorde sig dog snart umulig ved sin Heftighed og sine Opfordringer til Billedstorm.

Amarja (Jahve har talt), et alm. Navn i Præsteskægterne. Mest bekendt er Kong Josafats Ypperstepræst (2 Kron. 19, 11 jfr. 1 Kron. 6, 7). — Profeten Sefanjas Oldefader hed A. (Sef. 1, 1).

Amasa. 1) Uægte Søn af Davids Stifsøster Abigail, blev Absaloms Hærfører (2 Sam. 17, 25). Brugtes siden i Davids Tjeneste, men myrdes af Joab (2 Sam. 19, 13; 20, 4 f.). Salomo hævnedes Mordet (1 Kong. 2). — 2) En Efraimit (2 Kron. 28, 12), der lød den profetiske Paamindelse om Broderkærlighed mod de fangne Judæer.

Amasaj. 1) Israelit (1 Kron. 6, 25), nævnet i Levis Slægtregister. — 2) Anfører (1 Kron. 12, 16 f.) for en Del af Judas og Benjamins Stamme. Han sluttede sig til David, medens denne flygtede for Saul. Muligvis identisk med Amasa.

Amasja. 1) A., Joas's Søn, blev Konge i Juda efter Mordet paa Faderen (2 Kong. 12, 20; 14, 1—6; 2 Kron. 24, 27 ff.). Sejrr og Erobring i Edom (2 Kong. 14, 7; 2 Kron. 25, 5 f.) gav ham Mod til Krig mod det nu atter mægtige Israels Rige; den endte med Nederlag, Udplyndring, Lydriqeforhold (2 Kong. 14, 8—14; 2 Kron. 25, 13 f.). Ulykken fremkaldte formentlig Amasjas Mord (2 Kong. 14, 19 f.; 2 Kron. 25, 27 f.). — 2) A., en af Kong Josafats Krigsoverster (2 Kron. 17, 16).

S. M.

Amassaj (Neh. 11, 13), en af de til Jerusalem efter Eksilet hjemvendte Israeliter.

Ambon (af det gr. *ἀναβιβω*) var Navnet paa den Læsepult, fra hvilken Forelæserne — enten Presbyteren, Diakonen eller en særlig

»Anagnost« eller »Lektor« — i den gl. K. op- læste Læsestykkerne af den hl. Skrift. Stun- dum var der i en K. 2 Amboner, af hvilke den ene, den højeste, var forbeholdt Evangeliets, den anden, lavere, Epistelens Oplæsning (saal. t. E. i Kirkerne San Clemente og San Lorenzo i Rom). Hvor der kun var én Læsepult, var der ikke sjældent Lejlighed til at træde et Par Trin højere op paa A., naar Evangeliet skulde forelæses. Jævnlig tog ogsaa Forsangeren (*cantor*) Plads paa A., og fra 5. Aarh. blev Læse- pulten mere og mere tillige Prædikestol. Kirke- historikeren Sokrates fortæller saal., at Kryso- stomos, i Steden for, som Biskopperne plejede, at tale fra sin biskoppelige Trone bag Altret, prædikede fra A. »for at kunne høres bedre.« A. stod oprindelig ved Korskranken (*cancelli*, deraf det tyske *Kanzel*), men i Middelalderen blev den ofte, af akustiske Hensyn, flyttet ned i Skibet. I Østen blev der tidlig af og til, maaske ogsaa af Hensyn til Akustiken, over A. anbragt en Lydhimmel, og Siderne paa A. bleve prydede med Mosaiker eller Billedhugger- arbejde. I to af Thessalonikens Kirker findes Amboner fra 6 Aarh., og i Ravenna gemmes endnu enkelte meget gamle Stykker af Amboner, prydede med forskellige Billeder af Dyr. Vester- ledens berømteste Prædikestole ere vel Niccolò Pisanos sekskantede A. i Baptisteriet i Pisa, fuldendt 1260 (H. Hettner, Ital. Studien, Braunschweig 1879, 16 f.), og den af ham og hans San Giovanni noget senere udførte otte- kantede A. i Domkirken i Siena. Fr. N.

Ambrogio (Traversari), Camaldulenser-Gen- eral, var først (1435) Eugen IV's Legat paa Ba- seler-Konciliet. Senere hentede han i Venezia (1438) de Grækere, der kom til Italien for at slutte en kirkel. Union med Romerkirken, og han var en af de vigtigste Underhandlere paa den lat. Side. A. var ikke alene en pavelig- sindet Munk, der betragtede Basel som »Ve- stens Babylon«, men han var tillige en ivrig Humanist, der i Firenze hørte til Cosimo af Medic's livsglade Kreds; og overalt paa sine Rejser søgte han efter gr. Haandskrifter. Det var uden Tvivl snarere hans humanistiske For- kærlighed for Grækerne end dybere gaende kirkelig Interesse, der gjorde ham til Talsmand for Unionen mellem den gr. og den rom.-kat. K. Han døde 20. Okt. 1439.

Ambrosianere var Fællesnavn paa forsk. relig. Samfund, der udgik fra Milano og havde valgt St. Ambrosius til deres Værnehelgen. Det mærkeligste af disse, der, efter en Lund ved Porta Cumena i Milano, blev kaldt »Am- brosius-Brødrene ved Lunden«, stammede fra Beg. af 14. Aarh.; dets Blomstring faldt i 15. Aarh., i 17. Aarh. blev det opløst af Pave Innocents X. Et Skud af A. var den saakaldte Barnabas-Kongregation, der 1589 paany blev forenet med de milanesiske Ambrosius- Brødrene ved Lunden.

Ambrosiansk Bibliotek. 1602 grundede Ærkebiskop Federico Borromeo i Milano et Bibliotek, som han, til Ære for sin store For- gænger paa Milanos Bispestol, kaldte det A. B. Det indeholder en stor Mængde Haandskrifter, mange fra Klostret Bobbio, blandt andre den berømte »Muratoris Kanon«.

Ambrosiansk Liturgi. I ældre Tid tillagde

man Kirkefaderen Ambrosius Affattelsen af den i flere Henseender ejendommelige Liturgi, der endnu er i Brug i Domkirken i Milano. Den røber Slægtskab med Østens Liturgier, og det er en Levning af en ældgammel Kirkeskik, naar, efter den, gamle Mænd og Kvinder for Indvielsen af den hl. Nadver bære Brød og Vin op i Koret. Denne saakaldte ambr. Liturgi skyldes næppe Ambrosius, men han har maaske med sin Autoritet billigt liturgiske Skikke, der vare komne til ham fra Fortiden. Der blev i den liturgiske Enheds Interesse gjort gen- tagne Forsøg paa at fortrænge den ambr. Li- turgi, men en Bulle fra Alexander VI (1497) har »til evige Tider« tilladt dens Brug i Dom- kirken i Milano. Dog maa der i den hl. Carlo Borromeos Kapel kun læses Messe efter rom. Ritus. I Milano og andre norditalienske Stæder findes Haandskrifter med den ambr. Liturgi; de ældste ere fra 10. Aarh. (F. Probst, Die abendl. Messe vom 5ten bis 8ten Jahrh., Mün- ster 1896, 8 f.). Fr. N.

Ambrosiansk Lovsang. *Te Deum laudamus*, den berømte »Lovsang til den hellige Trefoldig- heds Ære«, skal ifølge en gammel Optegnelse være digtet og sunget — som ved guddommelig Tilskyndelse — af Ambrosius og Augustinus paa sidstnævntes Daanstdag, Paaskeaften 387. Det rette er imidlertid, at den stammer fra den gr. K. og er i 4. Aarh. overført paa Latin, maaske af Ambrosius. Det var i ethvert Fald ved hans Anseelse, at den fandt almindelig Indgang i Vesterleden og blev her Kirkens ypperste Salme. »Det var forordnede«, siger Land- stad, »med dens Afsyngelse at begynde enhver Helligdags Morgengudstjeneste, dog ikke i Fa- sten. Det grunder sig altsaa paa den gamle Kirkes Brug, naar denne Lovsang ogsaa i vort Kirke-Ritual (af 1688) foreskrives til Fro- prædiken eller Ottesang. I den engelske Kirke er den forordnet til Brug ved den daglige Morgen- bøn hele Aaret igennem. Ligeledes bruges den overalt i Kristenheden ved særegne Takkefester og andre højtidelige Anledninger. Den lyder paa alle Tungemaal i alle kristne Lande til Guds Pris og Ære, og der er ingen Sang, der klarere og trostelligere end denne viser os, hvorledes Kirken, trods sin Adskillelse og Splittelse, dog mødes og samstemmer i Lov- sangen saavel som i Bekendelsen om den tre- enige Gud og hans Kærligheds-Værk.« — Lu- thers Oversættelse (1529) er optaget i alle tyske Psalmebøger. Paa Dansk findes *Te Deum* alle- rede i *Lucidarius* (13. og 14. Aarh.) og til kirkelig Brug i »Een ny handbog« 1529. Denne sidste Oversættelse benyttedes i Psalmebøgerne indtil 1729, da Luthers, gengivet paa Dansk af en ukendt Forf., befalede indført: »O store Gud, vi love dig.« Ogsaa i Sverig har man lignende Oversættelser af *Te Deum* saavel fra Middelalderen som Reformationstiden, ligesom man ogsaa der har — siden 1616 — benyttet en Gengivelse af Luthers Psalme. J. N. S.

Ambrosiaster (Pseudo-Ambrosius). Blandt Ambrosius af Milanos Skrifter findes i Reglen op- taget en, i flere Henseender mærkelig, Fortol- ning til Paulus's 13 Breve, som fra Midten af det 9. Aarh. indtil Renæssancetiden blev tillagt den berømte Kirkefader. At dette var urig- tigt, er hævet over al Tvivl; derimod er det

ikke saa let at godtgøre, hvem der er Forf. Nogle have tillagt Biskop Hilarius af Poitiers dette Arbejde; andre have tænkt paa en romersk Diakon ved Navn Hilarius, som sluttede sig til Lucifer af Cagliari; atter andre nøjes med at sige, at Forf. har været Medlem af det rom. Præsteskab.

Fr. N.

Ambrosios fra Alexandria, en Diakon, der var Origenes's Discipel og Ven. Han tilskynkede Origenes til at skrive eksegetiske Arbejder, navnlig til Udarbejdelsen af Fortolkn. til Joh.-Evgl.; det var ogsaa paa hans Opfordring, at Origenes skrev sit store Stridsskrift mod Kelsos, og den store Kirkelærers Traktat »om Bønnen« er helliget A. Origenes kaldte ham sin *ἐργοδωκτης*. Han døde o. 250.

Ambrosius af Milano, en af Romerkirkens Helgener og almindelige Kirkelærere, f. rimeligvis i Trier 340, d. Paaskelørdag 397, var Søn af en kr. rom. Præfekt i Gallien. Han blev opdragen i Rom som Jurist, og udnævntes 369 til Statholder i Norditalien, med Sæde i Milano. Højlig afholdt og kendt som en vel-sindat Proselyt, valgte den kr. Menighed ham 374 til Biskop, og han indviedes 7. Dec. Som Biskop udviste A. en brændende Næstekærlighed (først og fremmest med eget Gods), arbejdede paa en fast Organisation af Kirken i Bevidstheden om Statens faldefærdige Tilstand og bekæmpede al Vranglærdom, især Arianerne. Han staa som Talsmand for og praktisk Hæyder af Præstedømmets Højhed over Statens Magt: Kejserne Gratian, Valentinian II og Theodosius bejdede sig for hans mægtige Personlighed. 385 modstod han Valentinian II's Forsøg paa at berøve ham en Kirke til ariansk Guds-tjeneste; næste Aar belejredes hans Hovedkirke af Soldater, men A. beholdt den. 390 overtalte han Theodosius til at gøre offentlig Kirkebod i Anledn. af et Blodbad i Thessalonike. A. var ingen tolerant Mand hverken mod Sekter eller det hendøende Hedenskab (han forhindrede Genoprettelsen af Victorias Alter i Rom), men han modsatte sig dog Blodsudgydelse for afvigende Meninger (Priscillian). — Hans Forfatter-virksomhed, der, ligesom hans kirkelige, er paa-virket af den gr. K.'s store Mænd, har skaffet ham Titel af Kerkelærer. For Gejstligheden skrev han 3 Bøger *de officiis clericorum*, »om Kirketjenernes Pligter«, et kristeligt Modstykke til Ciceros Skrift »om Pligterne«; det blev i lange Tider den mest brugte etiske Haandbog. Dogmatisk har han paa-virket Augustin i Læren om Synd og Naade. Hans Skrift om Troen (*de fide*, til Gratian) angriber Arianerne; Bogen »om Hellig-Aanden« forsvare Aaendens sande Guddomsvæsen. I *Hexameron* giver han, støttet til et Skrift af Basilios d. store, Beskrivelser af Skaberværket. 84 Breve og Taler af ham ere endnu i Behold. A. var desuden en ildfuld Prædikant, der især kæmpede for Jomfruelighed (Polemik mod Jovinian). Han indførte i den vesterlandske Kirke den saakaldte ambrosianske Sang, der modsat den særlige Kor- eller Præstesang egnede sig til Menighedssang. Ved sin ejendommelig rytmiske Syngemaade, foredraget i Vekselsang paa østerlandsk Vis, bevarede den den gamle gr. Musiks recitative Karakter. Som Tekster brugte A. dels de allerede forhaanden værende gr. og lat. Sange, dels for-

fattede han selv Hymner i rimfri Vers, blandt andre den berømte: *Veni redemptor gentium* (Luthers: Nun komm, der Heiden Heiland, overs. paa Svensk 1536, paa Isl. 1555 og paa Dsk. 1569 af H. Thomissen). — Han døde 4. April 397 og blev begravet i S. Ambrogio i Milano. 7. Dec. er hans Mindedag. Hans Skr. ere udg. af Ballerini (Milano 1875 f.); en ny Udg. er paa-begyndt af Schenkl og Ihm i Wiener-Akad.s Samling. (Th. Förster, A., Bischof von Mailand. Halle 1884). Se: Ambr. Liturgi og Ambr. Lovsang. J. O. A.

Amead eller **Amad**, (Josva 19, 26) en By i Assers Stamme.

Amen betyder »Sandelig« eller: »Det ske!« Det var under den gl. Pagt i Gudsfolkets Mund et Ekko af Guds Ord (5 Mos. 27, 26), Udtryk for en personlig Tilgelselse og Bekræftelse af dette (1 Kong. 1, 36; Jer. 28, 6) eller Stadfæstelse paa et Ønske eller en Lovprisning (Ps. 106, 48; Neh. 5, 13). Stundum findes det fordoblet: »Amen Amen« (4 Mos. 5, 22; Neh. 8, 6) eller: »Amen, ja Amen« (Ps. 41, 14; 72, 19; 89, 52), det sidste som Afslutning paa hver enkelt af de 3 første Bøger af den gl. Pagts Psalmer. I N. T. møde vi A. i det højtidelige »Sandelig«, med hvilket Kristus ofte indledede sit Vidnesbyrd. Dette var ejendommeligt for ham; ifølge Fr. Delitzsch findes der ikke Sidestykker hertil i den jødiske Literatur. Hos Matthæus siger Kristus 30 Gange: »Amen (Sandelig) siger jeg edere«, hos Johannes 25 Gange det dobbelte Amen (sandelig, sandelig). Denne Fordobling af A. i det 4. Evgl. kommer rimeligvis deraf, at »Amen siger jeg«, i den palæstinensiske Dialekt lød: *amen amēna*, altsaa som et dobbelt A. I Jes. 65, 16, hvor Gud kaldes »den trofaste Gud«, læse nogle: »Amens Gud«: den Gud, der sætter sit A. paa Forjættelserne. I Joh. Aab. 3, 14 betegnes Herren som »Amen«, fordi han er den fuldtud troværdige, den legemliggjorte Sandhed, Sandheden, og Paulus siger (2 Kor. 1, 20), at alle Guds Forjættelser ved Kristus faa deres »Amen«, nemlig i den Menighed, som tror paa ham og paa hans Forjættelsers Opfyldelse. — A., der var i Brug ved Synagogens Gstj., fik tidlig, ligesom Halleluja, Borgerret indenfor K. (1 Kor. 14, 16; jvfr. Rom. 1, 25). Den gl. K. lagde saal. et A. til den Doxologi, der tidlig blev føjet til »Fader-vor«. Justinos Martyr og andre af K.'s ældste Lærere lade os ogsaa forstaa, at Menigheden paa visse Punkter i Gstj. faldt ind med et A. Naar t. E. Naaderen blev rak med Ordene: »Kristi Legeme«, svarede Modtageren: »A.« Ligesaas var det senere Skik, efter Fremsigelsen af Trosbekendelsen at betegne Tilslutningen til denne ved et A. Paa de gl. Kr.'s Gravstene stod der ogsaa ofte efter Ønsket: *Requiescat in pace* et A.

Amerika. Mission. I Eskimoerne (Innuitt) i Amerikas nordligste Kystlande anslaaes til 36,000. Paa Grønlands Vestkyst leve 10,000. Disse ere kristnede undtagen o. 200 Hedninger højt oppe mod Nord, fornemmelig ved den danske Mission, grundlagt af Hans Egede 1721 —36. Denne staa nu under Statens Ledelse og tæller 8175 Kristne med 6 danske Missionærer og 3 ordnede Grønlændere. Dertil er i 1894 kommen endnu en dansk Missionær for de 600 hedenske Grønlændere paa Østkysten.

I Godthaab, hvor Egede anlagde sin Nybygd, bestaar et Seminarium for Uddannelse af indfødte Kateketer. Endnu i Egedes Dage begyndte Brødremenigheden (1733) en Mission i Sydgrønland, hvor den første (Kajarnak) døbttes 1739; nu er der 9 Missionærer og 1633 Kristne. Brødremenigheden har efter sin Ejendommelighed virket meget for det aandelige Livs Pleje blandt dens Grønlandere, men ogsaa samlet disse mere om dens 6 Stationer, end tjenligt er for det vanskelige Erhverv paa Seen og for deres Udvikling til Selvstændighed. — Af de 2000 Eskimoer i Labrador ere 1300 kristnede ved Brødremenighedens Missionsarbejde (siden 1771: Jens Haven og Drachart). Den har enkelte dygtige »Nationalhjælpere«, men, ligesom i Grønland, ingen indfødte Præster. Af de øvrige Eskimoer naas nogle ved den anglikanske Mission i britisk Nordamerika (ved Cumberland Sund). I det yderste Vesten blandt Alaskas 10,000 Eskimoer har Brødremenigheden (siden 1885) en Mission (nu 455 Kristne).

II. Indianerne ansaa for hele Amerika til 12 Millioner. 1) De forenede Stater. Pilgrimsfædrene kom 1620 til Ny-England med det Forsæt »at fremme Evangeliet i disse Egne, om de saa selv kun skulde blive en Bro for dem, der fulgte efter«. Men da der snart indtraadte Rivninger med Landets rette Besiddere, saa Nybyggerne i dem kun »Kanaaniter«, der skulde udryddes. Dog var der enkelte, der alvorlig stræbte efter at bringe Indianerne Krdm.'s Velsignelse: Præsten i Roxbury ved Boston J. Eliot (1646—90) samlede saaledes 1150 »bedende Indianere« i kristne Landshyer, men disse sprængtes fra hinanden ved »Kong Philips Krig« 1675; ligesaa den svenske Præst Campanius i Nybygden ved Delaware, o. fl. — Familien Mayhew paa Martas Vingaard 1643—1803. Senere virkede D. Brainerd med glødende Iver 1743—47, og Brødremenigheden begyndte 1734 sin Indianermission (D. Zeisberger 1745—1808). Men Missionsanlagene forstørredes i Indianerkrigene, og de hvides Uretfærdighed og Voldshandlinger gjorde Indianerne uvillige til at antage deres Religion, der »bød dem Biblen med den ene Haand og stjal deres Land med den anden«. Idelig bleve de drevne fra deres Boliger ved Overenskomster, der atter bleve brudte, eller ved Vold (Tsjrokesernes Udrivelse fra Georgia 1838), altid længere mod Vest, saa at der nu kun findes svage Rester af Indianerstammer Ø. for Mississippi (5000 i Staten New-York, 7400 i Michigan, 6200 i Wisconsin). I 1890 talte man 249,273 Indianere i Unionen, foruden 11,590 i Alaska. I Indianerterritoriet leve de »5 civiliserede Nationer« (Tsjrokesere o. a.), ialt 65,453, under et Slags Selvstyre, der fornemmelig paa Grund af de hvides Indtrængen iblandt dem synes at være et mislykket Eksperiment. Af Staterne har Arizona de fleste Indianere (34,662), dernæst Syd-Dakota med 18,454 Dakotaer (eller Sioux), der have voldt Unionen megen Uro (de 3 Sioux-krige 1861—62, 1876 og 1890—91), men ogsaa været en frugtbart Arbejdsmark for Missionen. Den tidligere raadende Forestilling om Indianerne som et uddøende Folk, der maa forsvinde for Civilisationen, tør dog nu afvises som urigtig. Tilbagegangen er standset, og flere

Stammer vise en betydelig Tilvækst; i det hele har Indianernes Land som Følge af deres Levevis altid været tyndt befolket og ved den europæiske Indvandring Begyndelse næppe talt over 700,000 Beboere. Unionsregeringen er nu slaaet ind paa en retfærdigere og menneskeligere Indianerpolitik, dog under megen Vaklen paa Grund af det idelige Skifte i Styrelsen, der følger med hver ny Partisejr ved Præsidentvalget. Medens tidligere Indianerkrigene slugte uhyre Summer (1800 Mill. Kr.), anvendes nu betydeligt paa Skoler og Opdragelsesanstalter (»Institutter« for Indianernes Børn (i 1893 næsten $8\frac{1}{2}$ Mill. Kr.), og Halvdelen af disse (20,000) nyde Skoleundervisning, deraf $\frac{1}{3}$ i Missionsskolerne. Et stort Antal leve som Agerdyrkere, 191,000 erhvervede sig i 1892 selv deres Underhold, medens 58,000 understøttedes af Regeringen. Flere Foreninger som *Womans National Indian Association* o. a. søge at fremme deres Udvikling og at beskytte deres Rettigheder, og Indianervennernes Bestræbelser gaa nu navnlig ud paa at skaffe dem selvstændig Ejendom og amerikansk Borgerret. Desuden virke Unionens protestantiske Kirker iblandt dem ved 163 Missionærer og ved Missionsskoler, ligeledes de rom. Katoliker, der have forstaaet at skaffe sig Broderparten af Regeringens Tilskud til Missionsskolerne (næsten de $\frac{2}{3}$). Dog er der Stammer, der helt mangle Missionærer eller trodsigt tillukke sig for Civilisation og Mission, saaledes de mærkelige Pueblo-Indianere (8536 i Ny-Mejiko); og selv blandt de »civiliserede« er der ikke faa Hedninger, og mange leve endnu i elendige Forhold. De protestantiske Kirker tælle 70,740 døbt Indianere. Romerkirken har omtrent 45,000. Desuden har den protestantiske Mission i Alaska (siden 1877) samlet o. 4000 kristne Indianere; her arbejder ogsaa Romerkirken med Iver, og den russiske Mission fortsætter sit meget overfladiske Arbejde; Aleuterne skulle være kristnede ved Wenjaminoff (den senere Erkebiskop Innocents af Moskva). — 2) Dominion of Canada (britisk Nordamerika). Her levede i 1891 121,638 Indianere; de have altid faaet en bedre Behandling end i de forenede Stater, og Regeringen har beskyttet dem. Af 15,000 Indianerbørn i Skolealderen nød 6671 Skoleundervisning, deraf 920 i Industriskoler. Disse støttes ogsaa af Missionen, og mange Indianere ere ved den førte ind i et ordnet Liv, særlig som Agerdyrkere; 37,000 tilhøre de protestantiske Missioner, fornemmelig Anglikanere og Metodister, 38,000 Romerkirken. Til denne høre næsten alle Nedre-Kanadas Indianere; her virkede franske Jesuit og Rekollekter (Fransiskanere) med stor Opofrelse fra den franske Kolonisations Begyndelse i det 17de Hundredeaar (Brebeuf 1626—49, martret til Døde tilligemed Lallemand af Irokeserne efter at have døbt 7000 Huroner; Druilletes 1643—81; Marquette, der trængte frem til Mississippi, 1667—75 o. a.). Resten, 46,500, ere Hedninger. I Hudsonslandene leve ialt 51,000 Indianere, deraf 20,000 Hedninger; i den sydlige Del Manitoba er Missionsarbejdet (Cochran 1825, Indianeren H. Budd i Cumberland og Devon 1840—75) gaet over til en pastoral Virksomhed; i Nordøst- og Nordvest-

Territorierne derimod færdes Indianerne ved Jagt og Fiskeri og Transporter, Tilstanden er lovende, Drukkenskab næsten ukendt, og Forbruydelse sjældne. Anglikanske, metodistiske og presbyterianske Missionærer virke her under nærgaaende Konkurrence fra Romerkirken og under store Savn, idet de færdes paa de vidtstrakte Sletter og Snemarker (indtil 1000—1500 Mile aarlig), næsten afskaarne fra den øvrige Verden. Biskop Horden i Moosonee 1851—93. Biskop Bompas ved Mackenzie og Yukonfloden siden 1865. I Kolumbia leve 18,000 Hedninger i elendige Forhold, forfaldne og forkomne. Her havde den anglikanske Missionær Duncan siden 1862 samlet 1100 Indianere i Metlakahla til et velordnet kristent Samfund; men 1887 brød han med sit Missionsselskab og førte 900 Indianere bort med sig over paa Alaskas Grund til Ny-Metlakahla. — 3) Mejiko, Mellem- og Sydamerika. Her findes Indianerne i det største Antal. I Mejiko er af godt 11 Mill. Halvdelen rene Indianere, Tredjedelen Blandinger. Mellemamerikas 3 Mill. ere overvejende Indianere, og i Sydamerika regner man 5 Mill. Indianere. Med Undtagelse af 600,000 vilde Indianere i Brasilien ere de af Navn rom. Kat. (Jesuiternes fordoms »Reduktioner« i Paraguay), men deres Kristendom er meget overfladisk. Forskellige amerikanske Kirker have her begyndt et Evangelisations- og Oplysningsarbejde. I Mejiko (siden 1869) har dette kostet 65 Blodvidner, men nu foregaar Virksomheden i Ro, og der er dannet 400 protestantiske Menigheder med 16,000 Nadvergæster, 117 nordamerikanske Missionærer og over 500 indfødte Medhjælpere. I Sydamerika er Arbejdet kun i Brasilien (Dr. Kalley 1853—76) naaet ud over den første Begyndelse, og der er nu 116 Menigheder med 6400 Nadvergæster. — Af direkte Hedningemission er der lidt i britisk Honduras (Belize), men paa Moskitokysten, nu indlemmet i Nikaragua, har Brødremenigheden (siden 1849) kristnet 5700 Indianere, og i britisk Guyana have Anglikanerne (Brett 1840—86) vundet 7400 kristne Indianere. Brødremenighedens Mission (Schumann) blandt Aravakerne i hollandsk Guyana er forlængst opgivet. — Det sydamerikanske Missionsselskab (anglikansk) begyndte 1888 en Mission blandt Chaco-Indianerne i Paraguay ved den danske Adolf Henriksen († 1889), men sin egentlige Bedrift har dette Missionsselskab, stiftet efter Allan Gardiners og hans 6 Lidelsessfællers Hungersdød 1851, udført paa Ildlandet ved at samle 200 kristnede Pesjeræer i Usjaway (fra 1869), nu i Lagutoja.

III. Negere og Asiater. 1) De forenede Stater have foruden »Indianerproblemet« ogsaa et »Sydens Problem«. Det gælder de 4 Mill. farvede, der i de 30 Aar siden Emancipationen ere bleve til $7\frac{1}{2}$ Mill., der endnu sidde i Mørke med Armod til fælles Lod og leve i aandelige og moralske Tilstande, der ere lidt bedre end i Slaveriets Tid. Der er iblandt dem 155,692 rom. Kat. Resten regnes til de protestantiske Samfund, aldeles overvejende Metodister og Baptister; men deres Religion gaar mest ud paa Sindsbevægelser, de ville synge Psalmer og høre en Appel til Følelse og Fan-

tasi, men ikke til Forstand og Samvittighed. Her foreligger i Virkeligheden en Missionsopgave, paa hvilken de amerikanske Kirker arbejde hver paa sin Vis, nogle ved Prædikener og Camp-meetings, andre ved lavere og højere Skoler og Opdragelsesanstalter (det af Gen. Armstrong stiftede store Hampton-Institut, der ogsaa har en indiansk Afdeling).

— Blandt de 107,425 Kinesere og 2239 Japanesere i Unionsstaterne (i 1890) er der virket siden 1852, og trods de særlige Vanskeligheder, der flyde af den ugunstige Folkestemning imod disse Indvandrere, med god Fremgang, saa der findes 2262 kr. Kinesere og o. 400 kr. Japanesere. Ogsaa i britisk Kolumbia er der arbejdet blandt de der levende 9127 Kinesere (212 Kr.) og Japanesere (200 Kr.). — 2) Vestindien. Her leve o. 3 Mill. Negere, der for største Delen ere Kristne af Navn, paa de spanske Øer (med 833,000 Negere) samt Haiti (1,377,000) og de franske Øer (o. 300,000) rom. Kat., paa de andre overvejende Anglikanere (over $\frac{1}{4}$ Mill.) og Metodister (o. 170,000). Brødremenigheden, der 1732 først optog Missionen i Vestindien paa St. Thomas (Doher og Nitzschmann; Fr. Martin 1736—50), har 42,000 sorte i sin Pleje. I alt skal der findes o. 795,000 evangeliske Kristne. Den vigtigste protestantiske Ø er Jamaika med o. 400,000 Protestanter, 12,500 rom. Kat. og maaske endnu 200,000 Hedninger; her have særlig Baptisterne, der spillede en stor Rolle under Emancipationskampen (Burchell og Knibbs 1824—45), altfor tidlig trukket Missionærerne bort og gjort Menighederne selvstændige. De danske Øer tælle af 32,786 Indb. over 18,000 evangeliske (flest Anglikanere), og 10,000 rom. Kat.; de skadelige Eftervirkninger af Slaveriet og Emancipationen, samt de daarlige økonomiske Forhold mærkes i de kirkelige Tilstande her som paa alle de andre vestindiske Øer. I de seneste Aar er en evangelisk Missionsvirksomhed kommen i Gang paa Kuba, hvor bl. a. en tidligere Insurgentanfører Diaz har samlet baptistiske Menigheder med 2400 Nadvergæster, og paa Haiti (ved den farvede Biskop Holly o. a., ialt 2400 protestantiske Nadvergæster). Paa Trinidad arbejde anglikanske og presbyterianske Missionærer blandt de 75,000 indiske og kinesiske Kulier; de første have samlet 3000 Kristne. — 3. Guyana. I britisk Guyana arbejder særlig den anglikanske Kirke (Biskop Austin 1842—92) blandt de 99,000 Negere, 105,000 indiske Kulier og 3700 Kinesere, og betragter for en stor Del Negrene som kristnede. Metodister o. a. have samlet 674 kristnede Kinesere og 794 Hinduer. I Nederlandsk Guyana (Surinam) har Brødremenigheden (siden 1735) 28,400 kristnede Negere, en mindre Del Hinduer og Kinesere, og en lovende Mission blandt de i Urskoven boende Busknegere (den indfødte Evangelist J. King). Iøvrigt volde Forholdene i Kolonien store Vanskeligheder for Missionen, og Befolkningen er ligesom i Vestindien meget demoraliseret ved Eftervirkningerne af Slaveriet og det bratte Omslag ved Emancipationen.

Missionsselskaber. Endnu er der tilbage at betragte Missionen i de forenede Stater og Kanada fra dens aktive Side, med Hensyn paa dens Missionsvirksomhed saavel i Landet selv

som udenfor Landets Grænser. — Den første, indenfor Landet selv, sammenfattes under Benævnelsen Hjemme-Mission eller *domestic missions*, hvad enten den er rettet paa hedenske Indianere eller paa døbte Mennesker, den anden, i fremmede Lande, kaldes *foreign missions*, og det er særlig i de forenede Stater den sidste, der omfattes med størst Iver og Varme, skønt Missionen blandt Landets egne Hedninger burde have den første Ret. Ikke heller den saakaldte *foreign missions* er udelukkende Hedningemission, men omfatter ligesaa vel det af Sekterne drevne Proselytmageri og Evangelisation i rom.-kat. og protestantiske Lande.

Kanada har ligesaa vel som de forenede Stater et forholdsvis meget betydeligt Antal Missionærer (101) og ugifte kvindelige Missionsarbejdere (105) foruden dem, der virke under engelske Selskaber. En enkelt af de kanadiske Missioner, den presbyterianske, har en betydelig Missionsvirksomhed i Gang, særlig paa Formosa (Dr. G. Mackay), ogsaa i Indien og paa Ny Hebriderne o. fl. St., men af dens 44 Missionærer og 23 ugifte Kvinder virke ikke faa i den hjemlige Indianermision. Den metodistiske Kirke i Kanada (med 29 Missionærer og 45 ugifte Kvinder i Missionen) anvender endog de $\frac{2}{3}$ af sin betydelige Missionsindtægt (435,000 Kr.) paa sin Indianermision, og har foruden denne kun en Mission i Japan.

I de forenede Stater stiller dette Forhold sig anderledes. Ifølge Vahl virkede herfra i 1894 1516 Missionærer og 1276 ugifte Kvinder i Missionsarbejdet, men af disse kun $\frac{1}{4}$ indenfor Landets Grænser. Indianermissionen blev først optaget af Presbyterianerne (1812), Kongregationalisterne fulgte efter (1815), og i en Række Aar (indtil 1870) arbejdede disse til Dels i Forening (T. S. Williamson 1835—79, Spalding 1836—74, S. H. Riggs 1837—83). Presbyterianerne, der dele sig i et større Samfund (de nordlige) og flere mindre, tælle til sammen over 4 Mill. og udgøre det rigeste og intelligenteste Kirkesamfund i Staterne. De nordlige Presbyterianere ($2\frac{1}{2}$ Mill.) virke fremdeles med Kraft i Indianermissionen (i 1888: 38 hvide Miss., 25 indf. samt 29 Skoler med 115 Lærere og 2441 Disciple). — Kongregationalisterne ($1\frac{1}{2}$ Mill.) have samlet deres indenlandske Missionsvirksomhed under *Am. Missionary Association* med en aarlig Indtægt af over 1 Mill. Kr., hvoraf 180,000 Kr. anvendes paa Indianermissionen, men særlig sættes Kraften paa at løfte Negerbefolkningen i Syden ved talrige lavere og højere Skoler med over 10,000 Elever (Fisk-Universitetet i Tennessee og 5 lignende Anstalter). — Ogsaa den protestantisk-biskoppelige Kirke (over $1\frac{1}{2}$ Mill.) driver en betydelig Indianermision (Biskopperne Kemper 1835—70, Whipple og Hare) med 13 hvide og 18 indfødte Missionærer samt 66 Lærere og Lærerinder og en Aarsudgift af 140,000 Kr., men virker med endnu flere Kræfter blandt Negrene i Syden (46 hvide, 43 farvede Missionærer og 77 Skoler med 100 Lærere og Lærerinder og 9000 Disciple). Denne Kirke er i stadig Fremgang, navnlig i Byerne. — Det talrigste Samfund i Amerika er de biskoppelige Metodister, der tælle $9\frac{1}{2}$ Mill. foruden andre mindre metodistiske Kirker.

Nærmest efter dem komme Baptisterne, der tilsammen udgøre o. $8\frac{1}{2}$ Mill. Begge disse Sekter have betydelige Indianermenigheder og omfatte desuden næsten hele Sydens farvede Befolkning. Men de anvende langt mindre Beløb end de andre nævnte Samfund paa det netop iblandt denne Befolkning saa vigtige Skolevæsen. Og de larmende Campmeetings og store Revivals, som særlig de metodistiske Rejseprædikanter lægge an paa, virke snarest til Skade for en sund Vækst i det aandelige Liv hos Massen af Indianere og Negere, medens de mere intelligente frastødes og blive saa meget haardere at naa. Imod Metodisternes Raab paa: mere Prædiken! stille Presbyterianerne: bedre Prædiken!

Hedningemissionen udenfor Amerika (*foreign missions*) fik sit første store Missionselskab 1810 ved Dannelsen af den kongregationalistiske *American Board*. Stødet hertil udgik fra en lille Studenterkreds i Andover (Mills, Judson, Newell og Nott), der meldte sig med det Spørgsmaal, om de kunde blive udsendte til Hedningemissionen. 1812 orderedes de første 5 Udsendinge, Judson, Hall, Newell, Nott og Rice, og afgik til Indien. Men under Vejs skiftede baade Judson og Rice Anskuelse om Barnedaaben, og de gik i Indien over til Baptisterne, hvilket førte til, at der i Amerika 1814 dannedes et baptistisk Missionselskab, *Am. Baptist Missionary Union*, for at støtte Judson i Birma. *Am.-Board* ($1\frac{1}{2}$ Mill.) har siden udfoldet en meget betydelig Virksomhed og virker for Tiden i Indien (Marathalandet og Madura), Ceylon, Havaji med Mikronesien, asiatisk Tyrki (blandt Armenierne), Zululandet og Japan med 195 Missionærer og 171 ugifte Kvinder; Missionsbidragene udgjorde 1894 2,150,000 Kr., hvilket svarer til Kr. 1,12 pr. Hoved. — De nordlige Presbyterianere ($2\frac{1}{2}$ Mill.) arbejdede indtil 1870 sammen med *Am. Board*, men virke nu selvstændigt i Syrien, Persien, Indien, Siam, Kina, Japan samt Vestafrika med 180 Miss. og 123 ugifte Kvinder. Missionsbidrag i 1894: $2\frac{1}{2}$ Mill. Kr. eller Kr. 0,90 pr. Hoved. — Den 1879 dannede *Am. Baptist Missionary Union* ($2\frac{1}{2}$ Mill.) har arbejdet med stor Fremgang i Birma (blandt Karenerne) og i Sydindien (Telugu), endvidere i Assam, Kina, Japan og fra 1884 ved Kongo. Det har nu 193 Miss., 101 ugifte Kvinder. Missionsbidrag i 1894: 2,100,000 Kr. eller Kr. 0,84 pr. Hoved. — Endvidere bør nævnes den protestantisk-biskoppelige Kirkes Mission i Vestafrika, Kina (Shanghai) og Japan samt Vestindien med en aarlig Indtægt af 900,000 Kr., og den lille nederl. ref. K. (henved 330,000 Mennesker) med dens meget solide Missionsvirksomhed i Indien (en stærk Lægmission, Familien Scudders, i Arkot næved den danske Tamulmission) og Kina (Amoy) samt Japan, ialt 32 Miss. og 18 ugifte Kvinder, med Missionsbidrag 370,000 Kr. eller Kr. 1,12 pr. Hoved. — Derimod have de to lutherske Samfund *General Council* (med 1,100,000 Tilhængere) og *General Synod* (med 576,000), der begge drive Mission i Sydindien (Telugu), kun en Indtægt af tilsammen 200,000 Kr. og ialt 18 Miss. samt 7 ugifte Kvinder. — Endelig er der den store metodistisk-biskoppelige Kirke ($9\frac{1}{2}$ Mill.) med en rask

voksende Mission i Nordindien (Biskop Thoburn), endvidere i Sydindien, Kina, Japan, Korea o. fl. St. Deres Missionsbudget for 1894 lod saaledes: 1,123,000 Kr. til Afrika, Indien, Japan, Kina, Korea, 378,000 Kr. til Mejiko og Sydamerika, 180,000 Kr. til Sydeuropa, 100,000 Kr. til Tyskland og — 163,000 Kr. til Skandinavien! — Et lignende Forhold finder Sted ved den baptistiske *Miss. Union*: Sverig opføres blandt dens Missionsmark ersiden 1848, Danmark, som udskilt fra den tyske Mission, siden 1887. I 1888 klagedes der over Pengemangel. Udgiften til den tyske, danske og svenske Mission vilde kunnet dække hele Underskudet, »men disse navnkristne Folk ere deres Arvetagere, der have forvansket Evangeliet, og de have arvet en Tro, der næppe er bedre end — Buddhas eller Konfucius's. De foregive at kende Gud, medens de i deres Gerninger fornægte ham«. Sat Sapientii! — Til de betænkelige amerikanske Missionsforetagender hører ogsaa den selvunderholdende Mission, som den metodistiske »Biskop for Afrika« W. Taylor har sat i Gang langs Afrikas Vestkyst, hvor Missionærerne selv skulle arbejde for Føden ved Siden af deres Missionsvirksomhed, og selvfølgelig enten maa forsømme Missionen eller bukke under for Klimaets Usundhed. — I det hele har den amerikanske Missionsentusiasme jævnligt ført til usunde Missionsplaner og Eksperimenter. Derfra er ogsaa Løsenet udgaaet: »Verdens Evangelisation i dette Slægtled«, der er fulgt med Studentermissionsbevægelsen. Men med alt dette er det en storslaet og i mange Henseender beundringsværdig Virksomhed, der udfoldes for Hedningemission. Missionsbidrag, som Kongregationalisternes og den nederl. ref. K.'s Kr. 1,12 pr. Hoved, staa langt over, hvad man finder andre Steder; ligeledes Menighedsbidrag som en baptistisk Menigheds (Dr. Gordon d. 1896) i New York, der anvender til sine egne kirkelige Fornødenheder 36,000 Kr., men bidrager til Missionen 72,000 Kr., og Gaver fra enkelte som Dan. Hauds til *Am.-Missionary Association* 6,800,000 Kr. Et Særtræk i det amerikanske Missionsliv er ogsaa de stærkt udviklede Kvindeforeninger og den betydelige Andel, Kvinderne have i Arbejdet hjemme og ude (se Art. kvindelig Missionsvirksomhed). De amerikanske Kvindemissionsforeninger indsamlede i 1889 6 Mill. Kr. I 1894 udgjorde efter Vahls Opførelse samtlige Bidrag til den egentlige Hedningemission for de forenede Stater over 14 Mill. Kr.; til Indianermissionen udgives o. 1,100,000 Kr. aarlig. — Om de kirkel. Forh. i Amerika, se de enkelte Stater. V. Sn.

Ames (Amesius), **William**, eng. Puritaner, var f. 1576 i Ipswich i Grevskabet Suffolk, en af Puritanismens faste Borge. Han studerede i Cambridge, men hans strenge puritanske Tænkemaade gjorde ham det umuligt at modtage et Embede i den eng. Statskirke. Da han 1604 havde oversat W. Bradshaw's »*English Puritanism*« paa Latin, til Brug for Ulandet, maatte han flygte. Han tog Bolig i Leiden, hvor han traadte i nær Forbindelse med John Robinson, og i Holland fik han en ikke ringe Indflydelse. Først blev han Præst for de eng. Tropper i Haag, derpaa, da han havde skrevet et Angreb paa Remonstranternes 5 Artikler,

valgt til at være Bogermanns teol. Medhjælper under Dordrechter-Synoden. Efter denne var han en Tidlang Tilsynsmand for de i Leiden studerende unge Mænd fra Amsterdam, men 1622 blev han teol. Prof. i Franeker. Som saadan udgav han en Dogmatik (*Medulla theologiae*), der senere blev efterfulgt af en Kasuistik (*De conscientia et ejus jure vel casibus*). Som Dogmatiker var A. en ortodoks Calvinist med afgjort etisk Interesse, og hans Etik var den strenge puritanske Moral, der brød Staven over Skuespil, Dans og Selskabsliv. Puritanismen var for ham den eneste Form for den sande Krdm. I den praktiske Skriftfortolkning var A. en Mester, og som Ekseget blev han Coccejus's Lærer. Det var hans Plan at rejse til Ny-England for at hjælpe Puritanerne med at organisere sig dér, men da han blev kaldet til Præst for den eng. Independent-Menighed i Rotterdam, blev han i Holland. Han døde 1633. (H. Visscher, G. A., zijn leven en werken, Haarlem 1894). Fr. N.

Amfilokios, Erkebiskop af Ikonion (fr. o. 374), var en Slægtning af Gregor af Nazianz og en Ven af ham og Basilios. A. var en ivrig Modstander af Arianerne, og Konciliet i Kalcedon (451) beraabte sig paa hans Autoritet i Læren om Kristi to Nature. Man tilægger ham et iambisk Digt, i hvilket der findes en metrisk Fortegnelse over de bibelske Skrifter (Zahn, Gesch. des nestel. Kanons II, 1, 217 f.). Han er rimeligvis død kort før Aar 400. Hans Ry for Hellighed bragte ham paa Helgenlisten baade hos de gr. og de rom. Kr.; hans Helgendag er 23. Nov. Fr. N.

Amfipolis (Ap. G. 17, 1), gr. By ved Strymonfloden i Makedonien, grundlagt af Athenere, var siden Filip af Makedonien en af Rigets Hovedsteder. Romerne gjorde den til Hovedstad i *Macedonia prima*. Vigtig Belliggenhed ved *via Egnatia*. Paulus besøgte A. paa Vejen fra Filippi til Thessalonike.

Ami (Esra 2, 57), en Slægt af »Salomos Tjeneres Børn«, som drog fra Babylon til Jerusalem med Serubabel.

Amictus (*Humeral* eller *Efod*) er Navnet paa det Lærredsklæde, som den rom.-kat. Præst, før han læser Messe, lægger om sin Hals, idet han beder: »Sæt, Herre, paa mit Hoved Frelsens Hjelm, saa at jeg kan modstaa Djevelens Anløb!« Hos de gl. Romere og de ældste lat. Fædre brugtes A. enstydigt med en Overklædning (Toga), men Amalarius fra Metz (o. 825) taler om A. som det første Stykke af en Præsts Dragt, der, ved at dække Struben, symbolsk skal antyde Præstens Pligt til at ave Røsten. Stundum blev det kastet om Hovedet, og endnu i 12. og 13. Aarh. kunde det være saa stort, at det dækkede baade Hoved, Hals og Skuldre.

Amiel, **Henri Frédéric**, schweizisk Tænker og Diger, f. i Genève 1821, d. steds 1881. Efter at have studeret i Heidelberg og Berlin blev han 1850 Prof. i Æstetik, 1854 Prof. i Filosofi ved sin Fødeby's Akademi. Han udgav fl. Digtsamlinger: *Grains de mil*, *Penseroso*, *Part du rêve*; men disse vakte ikke synderlig Opmærksomhed. Derimod har det Udvalg af hans Dagbøger, som E. Scherer under Titlen: *Fragments d'un journal intime* udgav 1882, vundet en overordentlig Udbredelse (5. Udg. 1887). Gennem disse Dagbogsblade

stifter man Bekendtskab med en kæmpende Aand, for hvem Livet er en *via dolorosa*. Der ere Sider i denne Bog, som franske Kritikere have regnet til de skønneste, der ere skrevne paa deres Modersmaal, og ud fra sin protestantisk farvede Religiositet fælder A. skarp-sindige Domme om Samtidige og udtaler dybe Tanker om Livets største Spørgsmaal. *Fr. N.*

Amiens, Peter fra, se Pierre.

Amihud (4 Mos. 1, 10) af Efraims Stamme, Fader til Elisama, der paa Mose Befaling talte Stammen.

Amiot, f. i Toulon 1718, d. o. 1798, bekendt jesuitisk Missionær i Kina, har udgivet fl. Skrifter til Oplysning af det kinesiske Sprog og den kinesiske Religion.

Amitaj (2 Kong. 14, 25; Josva 1, 1), Fader til Profeten Jonas.

Amle, Peder, f. 1830, Kbmd. i Haugesund i Norge, udgaet fra Haugeske Kredse, virkede fra sit 24. Aar som Lægprædikant. Udgav 1872 »Nogle Ord om de nye og gamle Arbejdere i Herrens Vingaard«, en Protest mod den lønnede Lægmandsvirksomhed og mod Rosenius's »ny-evangeliske« Lære. Skriftet vakte Uvilje, saa Forf. hindredes i sin Prædikant-Virksomhed, han optog dog denne efter 10 Aars Forløb. A. udgav 1876 »Betragtninger over Forskellen mellem den nyevangelisk-Rosenianske Lære, som hans (Ros.) Venner bekender sig til, og den evangelisk-lutherske Lære, som H. N. Hauges Venner bekender sig til«. Efter Bøgernes Omslag kaldes den første »Blaa-bogen«, den anden »Graabogen«. A.'s Tilhængere kaldes alm. Blaabogianerne. Deres Særkende er Uvilje mod den lønnede Lægmandsvirksomhed, mod Rosenius's Lære og alt, hvori de spore nyevl. Aand, saaledes Landstads Psalmebog. De beskyldte Præster og Lægprædikanter for at gøre Vejen til Himmelen altfor let, fornægtende Bodens Alvor, Omvendelsens og Helliggørelsens Strid. De ville have de borgerlige Fag udelukkede af Skolen. De staa i Statskirken, se i enhver Forandring i de statskirkelige Former en Afsvækkelse af Fædrenes Krdm.; de deltog flittig i Gudstjenesten og føre et stille, alvorligt Liv; de anse sig for Repræsentanter for den gamle, ægte Haugianisme overfor Tidens »nymodens« Krdm. Deres Yndlingsforfattere ere Luther, Johann Arnd, Scriver, Spener, Francke, Pontoppidan og Hauge, som de kalde »Kirkefædrene«. De findes især i Bergens og det nordvestl. af Christiansands Stift. *C. B.*

Amma (2 Sam. 2, 24), det Bjerg, hvorved Forfølgelsen af Ishosets Mænd horte op efter Slaget ved Gibeon.

Ammianus Marcellinus, en Gr. fra Antiokia, d. o. 400, skrev en rom. Hist., der begyndte, hvor Tacitus endte (ved Nerva, Aar 98), og gik til Valens's Død (378). De 13 første Bøger af A. M.'s Hist. ere gaet tabt; de 18, vi have, omhandle Tiden 353—378. Navnlig for Julians Tid er A. M. en vigtig Kilde; han tog nemlig selv Del i denne Kejsers Tog mod Perserne. A. M. var ikke, som man i ældre Tid mente, en Krs. Han dømmes om Krdm. og K. som en retsindig Hedning; stundom er han sympatetisk, stundom bitter mod den nye Tro. Hans egen Religion var ikke den gængse hedenske Polyteisme, men

en Deisme, der kulminerede i en Tro paa Nemesis, Retfærdighedens Datter, og han glæder sig ved at eftervise Spor af Himlens Retfærdighed i de Begivenheder, han skildrer. Hans Værk er under Titlen: »25 Aar af Roms Hist. i 4. Aarh. e. Kr.« overs. af V. Ullmann (I—III, Arendal og Khbv. 1877—81).

Ammiel (4 Mos. 13, 12), en Mand af Dans Stamme, en af de 12 Spejdere, Mose sendte ind i Kanaans Land.

Aminadab (4 Mos. 1, 7) Fader til Juda Stammefyrste Nahesson, der paa Mose Befaling talte sin Stamme. Hans Datter ægtede Aron (2 Mos. 6, 23).

Ammi-Sabad (1 Krøn. 27, 6), Søn af Davids bekendte Stridsøverste Benaja.

Ammisaddai (4 Mos. 1, 12), Fader til Ahieser, der paa Mose Befaling talte Dans Stamme.

Ammon. 1) A., ægypt. Eneboer, se Amun. — 2) **Christoph Friedrich von A.**, en af de mest bekendte rationalistiske Teologer, f. i Baireuth 16. Jan. 1766, d. i Dresden 21. Maj 1850. Fra sin tidligste Ungdom havde han Anlæg til at blive en Polyhistor. 23 Aar gl. blev han ekstr. Prof. i Filosofi i Erlangen; efter et Aars Forløb blev han flyttet over i det teol. Fak., og 26 Aar gl. var han allerede ordinær teol. Prof. og Universitetspræst. 1794 blev han i samme Egenskab kaldet til Göttingen, men 1804 vendte han tilbage til Erlangen som første teol. Prof. og Leder af det homilet. Seminarium. 1813 blev han kaldet til Dresden som Overhofpræst efter F. V. Reinhardts Død, og denne fremskudte Stilling indtog han i 36 Aar, indtil han 1. Sendag i Advent 1849, efter at have lidt ilde under Revolutionen i d. A., holdt sin Afskedsprædiken. — I de første Udgaver af sin »bibl. Teol.« (1792) og sin Dogmatik (1803) udviklede v. A. sin »rationale Tro«, men da han fik Embede i Sachsen, begyndte han at nærme sig Ortodoksien. Under Striden om Claus Harms's Teser (1817) mødte han endog med et Skrift, der bar Titlen: »Bittere Arznei für die Glaubenschwäche der Zeit.« »Nu laverer Skibet, nu glider Aalene«, skrev Schleiermacher i et Modskrift. Denne Tilnærmelse til den positive Krdm. varede netop lige saa længe, som den positivt sindede sachsische Minister v. Einsiedel var ved Roret. Efter hans Fald skrev v. A. sit Skrift: »Die Fortbildung des Christenthums zur Weltreligion«, der viser, at hans gl. Rationalisme ingenlunde var opgivet. Som Etiker forsvarede han i visse Tilfælde Brugen af en Løn; han forkastede Revolutioner — undtagen over for en vilkaarlig Regering; han misbilligede Ægteskabsskilsmissen. men hævdede, at ægteskabelig Troskab under vanskelige Forhold ikke var en Pligt, men en Heltegyd. Som Prædikant var han meget skattet, og da han var død, blev han sammenlignet med en Sol, for hvis Glans endnu mangfoldige videnskabelige Stjerner vilde blegne. Men denne Profeti gik ikke i Opfyldelse; saasnart han var borte, blev han hurtigt glemt. Han havde i Virkeligheden overlevet sig selv. Hans Efterfølger var G. C. A. Harless. (v. Ammon nach Leben, Ansichten und Wirken, Leipzig 1850).

Ammonios Sakkas. Origenes's Lærer, Stifter af den nyplatoniske Skole, var født i Alexandria

af kr. Forældre. Sit Navn (*βακκφόρος*) skal han have faaet, fordi han i sin Ungdom bar Sække ved Havnen i Alexandria. Som Filosof skal han have søgt at forbinde Platon og Aristoteles, men vi kende ikke nøjere til hans Lære, da han ikke har efterladt sig Skrifter. Hans mest berømte Discipel var Nyplatonikeren Plotinos. Da denne havde hørt A. tale, udbrodt han: »Her er den Mand, jeg har søgt efter!« A. er rimeligvis død i Beg. af 3. Aarh.

Ammoniter, et med Israeliterne beslægtet Folk, der oprindeligt havde sat sig fast i større Dele af Landet Øst for Jordan, men allerede paa Mose Tid var trængt tilbage til Østsiden af det syd-gileaditiske Bjergland og den østlig derfor liggende Steppe. Efter Beliggenheden af deres Land maa de dels have været et Nomade-, dels et Kulturfolk. Blandt deres i Bjerglandets Dal liggende Byer var Hovedstaden Rabba ved *Wadi Ammân* den vigtigste. I politisk Henseende stod de, ligesom de nær beslægtede Moabiter, gennem hele den historiske Tid under en Konges Herredømme. Deres Religion var en med Kanaanæernes Religion beslægtet Polyteisme; som deres Hovedgud nævnes Milkom. — Om Ammoniternes og Moabiternes Oprindelse fortæller Beretningen 1 Mos. 19, 30 f. I den historiske Tid træffe vi dem i Reglen som bitre Fjender af Israeliterne, hvortil Bestemmelsen 5 Mos. 23, 4 f. svarer, at ingen A. maatte optages i Israels Menighed. Under Israeliternes Indvandring kom det ikke til nogen Kamp mellem dem og A. (4 Mos. 21, 24; 5 Mos. 2, 19, 37), men allerede i Dommertiden høre vi om en Krig, der ved Jefts heltemodige Optræden fik et ugunstigt Udfald for A. (Dom. 11). Senere belejrede A. den israelitiske By Jabes, der imidlertid reddedes af Saul, hvorfor Indbyggerne viste deres Taknemlighed efter denne Konges Død (1 Sam. 11). Det fredelige Forhold mellem David og A. forstyrredes, da en ny ammonitisk Konge, Hanun, forhaandede Davids Udsendinge, hvad der førte til en flereaarig Krig, som endte med det ammonitiske Lands og Hovedstadens Erobring ved Joab (2 Sam. 11—12). A. blev nu skatsskyldig til Israel, men gjorde sig senere fri og førte derefter en Række grusomme Krige mod Israeliterne (Am. 1. 13 f.). Under det assyriske og babyloniske Tvangsherredømme søgte A. undertiden Side om Side med Israeliterne at hævde deres Selvstændighed, men i Reglen fortsattes, som Profeternes Taler vise, de forbitrede Kampe mellem de to Frændefolk. Ved Jerusalems Fald jublede A. og tilføjede desuden Jæderne en følelig Skade ved det af dem anstiftede Mord paa Gedalja (Jer. 40, 13 f.). Da Nehemia efter Jædernes Hjemvandring arbejdede paa Folkets Genoprejsning, hørte A. til dem, der lagde ham Hindringer i Vejen (Neh. 2, 10; 4, 1; 6, 1). I den følgende Tid blev Rabba en med megen Pragt udstyret hellenistisk By, om hvis Skønhed de omfattende Ruiner endnu aflægge Vidnesbyrd.

Fr. B.

Amnell, Johan, f. 20. Marts 1692 i Kalajoki, 1722 Kapellan i Åbo, 1733 Sognepræst i Tammela, d. som Provst 13. April 1772. Han var en af de mest fremtrædende finske Rigsdagsmænd paa Rigsdagene i 1734, 38, 40 og

42, samt Medlem af det »hemmelige Udvalg«. Han arbejdede ivrig for at opnaa Frihandel for Østerbotten, og reserverede sig mod at være medskyldig i Regeringens ulykkelige Udenrigspolitik mod Rusland. Han var Medlem af den Kommission, der 1742 dømte Generalerne Lewenhaupt og Buddenbrock til Døde efter den ulykkelige Willmanstrands-Krig, som førte til, at Distriktet fra Klymmene Elv til Wiborg blev afstaaet til Rusland. A. N.

Amnon (2 Sam. 3, 2) Davids førstefødte Søn, bekendt ved sin Voldshandling mod Halvsøsteren Tamar, der hævnedes af Absalom ved A.'s Mord (2 Sam. 13).

Amok (Neh. 12, 7), en af Præsterne, der fulgte Josva og Serubabel til Jerusalem.

Amon. 1) A., ægyptisk Gud, oprindeligt stedlig Gud for Byen Theben i Øvre-Egypten. A. var egentlig Gud for Frugtbarhed, senere blev han opfattet som Solgud; Gr. jævnførte ham med deres Zevs. Han blev i Reglen fremstillet som et Menneske med blaa Hudfarve, stundum med et Vædderhoved; thi Vædderen var A.'s hl. Dyr. A. blev i Tidens Løb en af Ægypternes Hovedguder; i Karnak byggede man ham et prægtigt Tempel, kaldet »Verdens Trone«, hvis kæmpemæssige Ruiner med Rester af gl. Farver endnu vække de Rejsendes Beundring (H. C. Stilling, Rejse i Ægypten, Kbhvn. 1869, 156 f.); et andet berømt Tempel var i Luxor (Stilling S. 155 f.); og i Nubien, i den libyske Ørkens Oaser og i Syrien byggedes der Helligdomme til hans Ære. Kun een Gang, under Amenofis IV (o. 1400 f. Kr.), skete der et kortvarigt Frafald fra A., og et Forsøg paa at indføre Dyrkelsen af en anden Solgud. Men A.'s Dyrkelse blev atter herskende. Hans Templer samlede store Rigdomme, hans Ypperstepræst var næst Kongen den fornemste i Staten, og mod Slutn. af det 20. Dynasti var A.'s Ypperstepræster tillige Ægyptens Konger. Først under det 26. Dynasti sank A. atter ned til at være en provinsiel Guddom, men i Oaserne og Æthiopien bevarede A.'s Præster deres og deres Guds Magt lige til Krdm.'s Komme. — 2) A. (2 Kong. 21, 18), den ugudelige Manasses Søn, Konge i Juda (642—1), dyrkede Faderens Afguder, men dræbtes af sine Tjenere, der af Folket straffedes paa Livet. Hans Søn, Josias, blev hans Efterfølger.

Amoriter, en kanaanæisk Stamme (1 Mos. 10, 15), der dog ogsaa nævnes sideordnet med Kanaanæerne (4 Mos. 13, 29) som Beboere af Vestjordanlandets Bjerger. De synes her at have været Hovedstammen, og muligvis skal Jebusiter og Heviter betragtes som Grene af A.'s Stamme. Enkelte af Mosebøgernes Kildeskrifter forstaa A. om den førisraelitiske Befolkning i Kanaans Land i Almindelighed. Naar der i Østjordanlandet omtales amoritiske Konger som Sikon N. for Moab og Og i Basan, kan dette enten forstaaes saaledes, at A. staar i Stedet for Kanaanæer i al Alm., eller at disse Riger virkelig ere grundlagte af den amoritiske Stamme i snævrere Forstand. I gamle ægyptiske Indskrifter omtales Amara som et Folk, der maa søges N. for Palestina. Muligvis ere de siden derfra trængte ned mod S. til deres i Biblen omtalte Boliger.

Amort, Eusebius, Augustiner-Korherre, f. 15.

Nov. 1692 i Bibernmühle ved Tölz, d. 5. Febr. 1775 som Dechant i Korherrestiftet Polling i Baiern. Han var i mange Aar Prof. i Filos. og Teol. i sit Stift og opholdt sig en Tidlang i Rom som Kard. Cercaris Teolog. Han har efterladt sig flere moral-teol. og kirkereetlige Skrifter, bl. a. en *Theologia moralis* (I—II. Augsburg 1758), der endnu fra rom.-kat. Side prises som et Mønster paa en kasuistisk Behandling af Moralteol., og en *Demonstratio catholica relig. cath. nova* (Venezia 1744), der ad fredelig Forstaaelses Vej vil søge at overbevise Protestanterne om Romerkirkens Sandhed (K. Werner, Gesch. der kath. Theol., München 1866, 115 f. 142 f.).

Fr. N.

Amos. 1) A., en Faarehyrde fra Juda Ørken, optraadte som Profet i Israels Rige o. 750, da Jeroboam II havde gjort sine Erobringer, og Rigets Magt og Glans efter Aarrækkers Elendighed atter mindede om Davids Dage (Am. 6, 2. 5. 14; jvf. 1 Kong. 8, 65). Folket jublede stolt: Herren er med sit Folk (Am. 5, 14). Rigtignok var Tiden ikke lykkelig: Krige og Plyndringer havde udarmet, et despotisk Hofadelsstyre udsugede de lavere Klasser. Men man haabede paa »Herrens Dage«, da alt skulde blive Sejr og Lykke (5, 18). Da forkynder Amos for Festskaarerne i Betel Folkets — særlig Israels Riges — Undergang som Straf fra Herren for Folkesynderne, særlig Uretten mod de fattige; Overpræsten lod ham udvise som Oprørstaler (7, 7—17). Dette synes at være den eneste Gang, Amos fremtraadte som Profet. Senere, efter at ogsaa et voldsomt Jordskælv havde holdt sin Alvorstale (1, 1 jfr. 4, 11; 8, 8), nedskrev han i sit Hjem sine vældige Straffetaler i sammenhængende Fremstilling, men maaske omtrent som han havde holdt dem. Han gaar gerne ud fra Folkets egne Forudsætninger (Ødelæggelsen paa »Herrens Dage« af alle hans Fjender; Israel, Herrens udvalgte Folk); men idet Herren er ubestikkelig Retfærdighed, bliver Resultatet stadig modsat Folkets Tanker, ikke Beskyttelse, men kun større Ansvar for det syndige Folk. — Skriftets Indhold: 1) Herrens Domsdag forestaar (1, 2). Over Israels Fjender og Naboer lyder Herrens Ord: for sine mange, svære Folkesynders Skyld skal hver af dem ødelægges (saa langt havde Profeten Tilhørernes Sympati); men — ogsaa i Israel fuldt lige saa svære Folkesynder, ogsaa dér samme Ødelæggesdom (Kap. 1—2). 2) Eder alene kender jeg, Israeliter, siger Herren; derfor — straffer jeg eder for alle eders Synder (3, 2). Naar nu Forvarslerne, naar Profetens Alarmraab forkynder Undergangen, hvem skulde ikke frygte! (3, 3—8). De udsugende, hovmodige store i Samaria skal faa fortjent Løn (3, 9—4, 3). Deres Offerfester i Forbund med Synd forværrer bare deres Sag (4, 4 f.), og Herrens gentagne Tugtelsler har ikke virket Omvendelse (V. 6—11). Bered dig dog, Israel! 3) Profeten ser allerede Israel ligge Lig, synger sin Gravsang: fældet er Møen Israel, rejser sig aldrig (5, 2). Herren forudsiger Undergangen (5, 3 f.; 16 f.; 6, 11 f.). Sog Herren, had det onde! maaske vil da han forbarne sig (5, 5—15). Over de trygge raaber Profeten sit Ve (5, 18; 6, 10). 4) Straffens Historie, hvorledes den

længe har truet og nu kommer — vis og forfærdelig (7, 1—9, 6 eller 7). 5) De sidste Vers lover, at i Landflygtigheden skal dog alle gudfrygtige bevares; derpaa skal Israel genoprejses i Davidtidens Glans og underfuld Lykke. Flere mener, at disse Forjættelser er helt eller delvis tilføjede senere, i Overensstemmelse med Hosea's og de følgende Profetier; dette lader sig dog ikke sikkert bevise. Enkelte ser ogsaa i Versene 1, 9—12; 2, 4 f.; 4, 13; 5, 8 f. 26; 9, 5 f. o. fl. senere Tilføjelser. Bogens Ægthed betvivles ikke. — Herren havde aabenbaret for Profetens indre Øje, at Israel om kort Tid skulde lide den afgørende Straf for sin ulægelige Synd; han skuede Assyriernes erobrende, Folkeslag bortførende Hær. Da hans Forudforkyndelse mødte haarde Hjerter, ophørte hans Forbøn, hans Haab om, at Folket kunde spares (7, 10 ff. smign. V. 2. 5). Medens de tidligere Profeter kun havde mindre Straffe at forudsige, begynder med Amos den Række Profeter, som havde de store Katastrofer, de vidtrækkende Syner at forkynde, — en Grund til, at disse senere Profeters Taler ogsaa er bevarede i skriftlig Form af Efterslægten. Både i Begavelse og i Betydning en af de største blandt Profeterne, optrædende, lige før Verdensriget slugte Israel, gav Amos paa Forhaand den rette Tydning, at dette var Herrens Straf, saa at Ødelæggelsen ikke bagefter skulde forstaaes paa hedensk Vis saaledes, at Herren var overvundet, men efter Fædrenes Tro saaledes, at Herren var hele Verdens Herre, og selve Verdensriget bare hans Redskab. Derved blev Undergangen for kommende, jødæiske Slægter Kilde til religiøs og moralsk Uddybelse. — 2) A. (Amoz), Profeten Jesajas Fader (Jes. 1, 1).

S. M.

Amplias (Ampliatius), en kr. Romer, til hvem Paulus sender Hilsen (Rom. 16, 8).

Ampulla (rimeligvis af *amb-olla*) var Navnet paa de Flasker, som oftest af ædle Metaller, der indeholdt den Vin og det Vand, der brugtes til Nadveren. A. omtales første Gang som Alterkar i *Liber Pontificalis*. Ordet brugtes ogsaa om de Kar, som indeholdt den hl. Olie, der brugtes til Salving; saal. taler Optatus fra Milevi om en *ampulla chrisimatis*, som Donatisterne kastede ud af et Vindue, uden at den gik itu. Den mærkeligste A. var den, som efter Sagnet en Due bragte ned fra Himlen, da Frankekongen Clovis skulde døbes; dens Indhold blev brugt til de franske Kongers Salving. Denne *sainte amponille*, der blev opbevaret i Abbediet St. Rémi ved Reims, blev ødelagt 1793, men der blev dog efter Sigende reddet saa meget af den og dens Indhold, at Karl X kunde blive salvet med den hl. Olie ved sin Kroning i Reims. Endelig bruges Ordet om de Blodglas (*ampullæ sanguinolente*, *phialæ cruentæ*), der jævnlig findes i gl. kr. Grave. Ifølge den rom.-kat. Ritus-Kongregations Dekret af 10. April 1668 skulde disse indeholde Blod og være et sikkert Kendetegn paa, at Graven er en Martyrgrav. Jesuiten V. de Buck og andre have dog udtalt sig mod denne Opfattelse og hævdet, at de saakaldte Blodglas indeholde rød eller hvid Nadvervin; nogle have ogsaa ment, at deres Indhold ofte har været Balsam.

Fr. N.

Amrafel (1 Mos. 14, 1), Konge i Sinear, foretog med 3 andre Konger et Tog til Jordanlandet, medens Abraham opholdt sig dér.

Amram, Kahats Søn, var gift med sin Faster Jokebed og Fader til Aron og Mose (2 Mos. 6, 18 f.).

Amsdorf, Nicolai von, en af Luthers nærmeste Venner og Medarbejdere i Reformationsværket, fødtes 3. Dec. 1483 i Torgau. Han var paa mødrene Side beslægtet med Luthers Veltynder Staupitz. Efter Skolegang i Leipzig indskreves han 1500 som Student ved Universitetet steds. Allerede 2 Aar efter drog han til det nyindrettede Universitet i Wittenberg. Her drev han sine Studier med saa stor Iver, at han 1503 blev *Baccalaureus*, 1504 *Magister artium*, 1507 *Admissus ad biblia*, 1508 *Sententiarium* og 1511 *Licentiatius*. Han docerede nu Filosofi og Teologi. Allerede 1508 var han bleven Kannik i det med Universitetet forbundne Allehelgensstift. Han sluttede sig nær til Luther og kæmpede med hele sin brændende Sjæls Kraft for hans Sag. Hans udviklede dialektiske Evne kom ham vel til Pas. 1519 ledsagede han Luther til Leipziger-Disputationen og 1521 til Rigsdagen i Worms. Da Luther blev bortført til Wartburg, var A. en af de faa, som vare indviede i Hemmeligheden. Han deltog ogsaa i Bibeloversættelsen. Juni 1524 ledsagede han Luther til Magdeburg, hvor han snart efter blev ansat som Præst ved St. Ulriksk. og første By-Superintendent; sit Kanonikat i Wittenberg beholdt han dog. Med Kraft gennemførte A. Reformationen i Magdeburg. Da Domkapitlet i Naumburg-Zeitz 1541 valgte Julius v. Pfug til Biskop, blev A. af Kurfyrst Johann Friederich bestemt til Posten og indviedes hertil af Luther 20. Jan. 1542. I sin nye Stilling udviklede han sig ved sin reformatoriske Iver i Strid med Domkapitel og Adel. Under den schmalkaldiske Krig maatte A. forlade sit Stift, som Pfug hurtig tog i Besiddelse, og Slaget ved Mühlberg 1547 berøvede ham alle Forhaabninger om igen at kunne vende tilbage til det. Indtil 1549 opholdt han sig som »landflygtig« (*exul Christi*) i Weimar. — Misfornøjet med den Retning, i hvilken Teologien under Melancthons Ledelse var slaact ind i Wittenberg, virkede A. energisk for Oprettelsen af et nyt Universitet i Jena (indviet 1548). Det skyldes ikke mindst A., at dette Universitet fra Begyndelsen af blev Arnested for ren luthersk Ortodoksi. Efter et Ophold i Magdeburg begav A. sig, da Hertug Moritz erobrede Byen, til Eisenach 1552, hvor han, i fuld Besiddelse af Kurfyrst Johann Friederichs og hans Sønners Yndest, var bosiddende til sin Død 14. Maj 1565.

A. er en ægte Type paa det 16. og 17. Aarh.s luth. Stridsteologer, der ofte vare mere »lutherske« end Reformatorerne selv. Hans ved skolastisk Dialektik skærpede Tænkeevne var forenet med en ubetvingelig Viljesstyrke, som imidlertid desværre ofte ytrede sig paa en heftig, synsøs og højst egoistisk Vis. Knyttet til Luther ved dyb Beundring og varmt Venskab, udevede han en stor, men ikke altid heldig Indflydelse paa denne. Fuldt overbevist om den lutherske Reformations Berettigelse som en Genfremstilling af den rene

bibelske Sandhed, kæmpede A. ufortrødent og ærligt for denne Sandhed, saaledes som han — ganske vist ensidigt — havde fattet den. Hans ubestikkelige, men ikke altid uforvildede Sandhedskærlighed, hans frygtløse Bekendermod og retsindige Aabenhed, der ikke taalte Krogveje, ere de tiltalende Egenskaber i A.'s Karakter. Papismen havde i ham en uforsonlig og slagferdig Fjende. Ved mindste Mistanke om, at papistisk Surdej i Lære, Kultus eller Forfatning var trængt ind paa Reformationens Omraade, greb A. straks til Vaaben. Af den yderligt gaende Protestantisme var han en ligesaa heftig Modstander. Det er derfor heller ikke mærkeligt, at hele hans Liv optoges af en skarp Polemik til Højre og Venstre, mod Papister som mod Filippister, Zwinglianerne og saadanne Sværmere som Melchior Hofmann. Mest bekendt er A.'s Deltagelse i den saak. Majoristiske Strid. Aarsagen til A.'s Deltagelse var, at Superintendent Justus Menius nægtede at forkaste Georg Majors Sætning: gode Gerninger ere nødvendige til Frelse (*bona opera necessaria ad salutem*). Endnu 1554 hævdede A. herimod Paastanden: gode Gerninger ere ikke nødvendige til Frelse. I Stridens Hede kom A. endog 1559 til at fremsætte den berygtede, paradokse, af Konkordieformlen siden afviste Sætning: gode Gerninger ere skadelige for Saligheden. Det bør dog mærkes, at A. ved »gode Gerninger« tænkte paa saadanne, hvorved Menneskene skulde kunne fortjene Guds Naade,

Misfornøjet med Wittenberger-Udg. af Luthers Værker, besørgede A. den saak. Jena-Udg. og forfattede selv Forordet til denne. Domme om A.'s Personlighed og Livsgerning have selvfølgelig skiftet efter det Standpunkt, Dommerne have indtaget. De strenge Lutheraner kaldte ham »Elisa« (og Luther »Elias«) eller »den anden Luther«; Modstanderne overdængede ham med Haan og Foragt. I nyere Tid er han dog bleven bedømt med større Retfærdighed, men der savnes fremdeles en tilfredsstillende Biografi af ham. (Th. Pressel: Leben u. ausgewählte Schriften der Väter u. Begründer der luth. Kirche VIII; J. Meier (1863) i: Das Leben der Altväter der luth. Kirche III.) H. L.

Amsi (Amzi), en af Stamfædrene til Etan, der (1 Krøn. 6, 46) nævnes som Sanger ved Tabernaklet i Jerusalem paa Davids Tid.

Amulet, af lat. *amuletum*, (tidligere afledet af *amoliri* = afværge, nu i Reglen af det arab. *hamala* = bære, hænge), kaldes de indbildte Beskyttelsesmidler, som Overtro tillægger Kraft til at fjerne fra Ihændehaven al skadelig Indflydelse, som Dæmoners Ondskab, Trolddom, »onde Øjne«, al Slags Fare, Sygdom, fysiske og endog moralske Lidelser, ja selv Døden. A., der kan bæres skjult eller aabenlyst af Ejermænd, menes at eje sin Kraft snart paa Grund af Materialet, snart paa Grund af dettes Form, ved de særlige Indskrifter, de bærer, eller de magiske Formler, hvormed den er indviet. Troen paa A. findes hos alle Folk i Naturtilstanden, hvor Aarsagssammenhængen i Naturen er ukendt; men selv i udviklede Samfund genfindes den, ogsaa hos naturkyndige, dog naturligvis især hos uuddannede, af hvem den ukendte Naturkrafts Virkning opfattes som et

ligefremt Sidestykke til det tændte Lys's Bortjagelse af dæmoniske Magter. Særlig naar A. stilles i Forhold til den religiøse Tro, og naar den overspændte Fantasi lader det mirakuløse tabe sin særlige Karakter, for at blive det regelmæssig ventede, skønt hemmelighedsfuldt ukendte, faar Tilliden til A. frit Spillerum. A.s reelle Uskadelighed har ogsaa bidraget sit til at forlænge nødlidendes forhaabningsfulde Tiltro til den.

A.-Troen er særlig uddannet i Orienten. Ægypterne havde magiske Ringe, Papyrusstrimler med Indskrifter og Smykker til Beskyttelse for Børn og Voksne. Særlig Tillid nød Skarabæen. Perserne bortjog ofte Aander og Sygdom ved at bære A. med Indskrifter. Hos Indiære, Tartarer, Kinesere, Japanesere findes det samme. Grækerne og Romerne havde lignende A. (*περιμματα, αποτρόπαια, φυλακτήρια*), men især Paavirkningen fra Orienten fremmede deres Brug. Metal, Mineralier, Plantedele mentes at eje skjulte, beskyttende Kræfter. Metallens hemmelighedsfulde Klang udøvede frelsende Virkninger. Herfra Brugen af Klokker, der beroligede Storme, bortjog Dæmoner (jfr. Folketroen i Middelalderen og den gamle Brug af Klokker paa Husdyr). Især indenfor Islams Folk vandt dog A.-Troen Udbredelse, og dér har Efterspørgslen af de magiske Virkninger sysselsat Forfatterne. De bedste A. ere opskrevne Ord af Koranen, især af dens sidste Kapitler. Virker A. ikke, skyldes det formentlig urigtig Indvielse, Forglemmelse af et magisk Ord eller uret Udtale af dette.

Skønt Loven forbød Hebræerne al Trolddom (5 Mos. 18, 10—12) som Afgudsdyrkelse, træffe vi dog A. hos Israels Folk. De Ringe, Jakob aftager (1 Mos. 35, 4), ere A. Smaa Maaner (*saharônim*) som Kvindesmykker bringe Lykke, de iøvrigt ubestemte *lekaschim* skærme mod Trolddom. De to Læderkapsler med Bibelord paa Pergamentstykker, som bruges ved Bønnen (*Tefilin, φυλακτήρια*, Mt. 23, 5), og som egentlig ere de ydre Tegn paa Erindringen af Guds Bud, have været misbrugte som A. Især satte den senere Jødedom Salomos Visdom, der bandt Dæmoner, i Forbindelse med de brugte A.

Den kr. Kirke har stadig forbudt al Trolddom, og Kirkefædre, Synoder (saaledes allerede i Laodikæa) have ivrig bekæmpet ogsaa Brugen af A.; men det gamle Hedsnask blev for stærkt, især efter Masseomvendelsen, da Krdm. blev tilladt Religion, og Naturkendskaben var for ringe. Selv Kirkens Ledere vare villige til at gaa paa Akkord, naar A. fik et kristeligt Tilsnit. I 4. Aarh. brugtes Evangeliebøger som Middel mod Sygdom, det indvie Døse som A. mod Livsfare, og selvfølgelig snart alle Slags Relikvier. Især blev Korset siden 5. Aarh. det særlige kr. Beskyttelsesmiddel eller opskrevne Sætninger af Evangelierne (især Beg. af Joh. Ev.) som virkekraftige A. ansaas billedlige Fremstillinger af bibelske eller hellige Personligheder (f. E. Simon Stylites), Voks og Olie fra hellige Steder, Vievand, viet Salt. Gregor d. 8. sendte Partikler af Peters og Pauli Lænker som A. Imidlertid havde mange A. et fuldstændigt eller halvvejs hedensk Tilsnit. Allerede tidlig bleve Trylleformler hængt paa de ny-

fødte eller syge, og Mønter fra Aleksander d. store vare yndede A. I Katakomberne findes Medusahoveder, Kapsler (*Bulle*) med Gorgonhoveder, Klokker, Broncehænder mod onde Øjne, beskrevne Sedler eller Plader, ofte med uforstaaelige Tegn, Smykker med Fremstillinger af Dyrekredsens Figurer; ogsaa de jødiske Billeder af Salomo gaa igen i kr. Grave. I gnostiske Kredse fandtes Gemmer med mærkelige Blandinger af hedenske og kristelige Symboler og Tegn eller med magiske Formler (Abraxas, se S. 18, 2). — I kr. Grave findes ogsaa Statuetter af Lasaros, Ankre, Metalfremstillinger af Fisken (*Iktys*), Skibet, Duen, bestemte til at bæres om Halsen. Saadanne Brystsmykker (*Enkolpia*) og Beskyttelsestavlere bære ofte Indskrifter, Bibelsætninger, Besværgelsesformler, hellige Navne, Monogrammer, Sigler o. l. Devotionsmedaljer af forskellig Form og Stof, Mønter med Kors, Ringe osv. fandt rig Anvendelse som A. Selv paa Brugsgenstande ved Husholdningen indridsedes beskyttende Formler.

Særlig i Middelalderen tog A.-væsenet et stort Opsving. Lægekunstens lave Standpunkt, de astrologiske Forestillinger og Dæmøntroen bidrog til at søge A.s Hjælp til Beskyttelse for de talrige og ukendte Farer, man stadig stod overfor. Koncilier udtalte sig dog mod Brugen af Fylakterier (f. E. i Rom 721), Alcuin fordømte selv Relikviens og Skriftordets Brug som A., og Romerkirken har i det hele til forskellig Tider lige til nyste Tid (særlig stærkt i Köln 1662) fordømt A., men paa den anden Side har den selv bragt A.-forfærdigelsen i Flor, og den blomstrer uforstyrret især i Syden. Den Indvielse, der gives Rosenkrans, Kors, Foreningsemblemer, de mangfoldige Devotionsmønter og Medaljer, »*Agnus Dei*« i Voks osv., tjener stadig til at bevare Tilliden til A. og betragte dem som tilladte og beskyttende. — Mængder af middelalderlige A. ere bevarede, baade Skrifttavler, Smykker, Mønter og Medaljer med Hælgenfremstillinger, men ogsaa ligefremme Naturgenstande, hvis antagne A.-kraft beror paa Stoffet. Ved Pariserudstillingen 1889 kunde en Samler fra Perugia alene udstille 7000 forskellige. Hvor indgroet A.-forestillingen har været selv hos højt dannede Mennesker, kan ses af, at en Mand som Pascal med egne Hænder havde indsyet i sine Klæder et Papir med mystisk Indskrift som Middel mod Tvivl. Selv ansatte Læger have i nyere Tid brugt A. mod Pest. — Er end den religiøse Forestilling ved A. væsentlig forsvunden fra den protestantiske Kirkes Omraade (skønt Vidnesbyrd om overtroisk Brug f. E. af Nadverelementer have forekommet lige til vore Dage), kan Rester af A.-forestillingen endnu møde os (Lykkeskillinger, Opbevaring paa Legemet af Kastanier for Sygdomme, Opbevaring af Hestesko osv.). — Om moderne Overtro indenfor Romerk., se F. H. Reusch, *Die deutschen Bischöfe und der Aberglaube* (Bonn 1879).

J. O. A.

Amun (Amon eller Ammonios). 1) Den hl. Antonios's Samtidige, A., Grundlæggeren af det berømte Eneboersamlag paa de nitriske Bjerge. Legenden (Palladius, Hist. Lausiaca VIII) fortæller, at A. paa sin Bryllupsdag overtalte sin Brud til at aflægge Kyskhedsløfte, og 18 Aar efter trak han sig tilbage til de nitriske Bjerge og

besøgte herefter kun sin Hustru 2 Gange hvert Aar. Omkring ham skal der have samlet sig o. 5000 Munke og Eneboere; de, der vare fuldkomne, levede i fuldstændig Ensomhed. — 2) Den yngre A., en af de berømte Eneboere i det nitriske Samlag, Broder til Dioskuros, Evsebios og Evthymios (»de 4 lange Brødre«), skal have ladet sit Øre skære af for at undgaa at blive tagen til Biskop; derfor kaldtes han »Øre-A.«. Legenden fortæller, at han kunde hele det gl. og det ny Test. udenad, og at han var vel hjemme i Origenes's Skrifter. Under Valens blev han forvist for sin nikænske Ortodoks Skyld. Senere blev han af Patriarken Theofilos i Alexandria anklaget for Origenisme og søgte da et Fristed i Konstantinopel hos Kry-sostomos. Paa Synoden »ved Egen« (403) tilbagekaldte han sin Origenisme og døde kort efter.

Amyraut (Amyraldus), **Moyse**, fransk ref. Teolog, blev født i Sept. 1596 i Touraine. Han tilhørte en indflydelsesrig ref. Familie, der først bestemte ham til det juridiske Studium. Snart vendte han sig dog til Teol., blev først (1626) Præst og senere (1633) Prof. i Saumur. Hans allerede da højt ansete Navn bidrog meget til at hæve Akademiet i Saumur, man strømmede dertil ogsaa fra de ref. Nabolande. Des større Opsigt vakte det, at han blev beskyldt for at føre nye falske Lærdomme. Trods megen Strid og heftige Angreb, især fra Udlandet, lykkedes det dog A. at hævde sin Stilling til sin Død 1664.

A's ejendommelige Lære, der bestod i en ny Formulering af den calvinske Prædestinationslære, har man kaldt »hypotetisk Universalisme«. Man maa imidlertid ikke, hvad Modstanderne gjorde, forveksle den med Arminianismens Lære; thi medens denne betegner en virkelig Afvigelse fra den i Dordrecht sejrende calvinske Ortodoksi, mener A. netop ved sin Teori at forsvare den ortodokse Lære bedre. Han skelner mellem en blot ideal Universalisme (abstrakt set har Gud vel Vilje til at frelse alle ved Troen, men da intet Menneske, paa Grund af den nedarvede Fordærvelse, opfylder denne Betingelse, bliver faktisk ingen salig ved denne Guds almindelige Vilje) og en real Partikularisme (faktisk bliver nemlig kun de salige, som Gud i sin evigt forudbestemte særlige Vilje har forudbestemt dertil). Den ideale Universalisme, der tilbyder den »objektive Naade«, er altsaa egentlig et blot Tankeeksperiment, medens den »subjektive Naade«, ganske som Calvin lærer det, beror paa evig Forudbestemmelse. Alligevel vakte denne Lære (først fremsat i »*Brief traité de la prédestination* 1634«) heftig Modstand fra franske, men især fra fremmede (hollandske, schweizer-ske) Teologer (Rivet, Spanheim o. fl.). Dog lykkedes det altid A. at hævde sin Sag paa de franske Synoder (Alençon 1637, Charenton 1644, Loudun 1659), men især i Schweiz fornyedes idelig Angrebene paa ham, der omsider førte til hans Fordømmelse ved *Formula consensus Helvetici* 1675.

Overfor den luth. K., der dengang just var optaget af de calixtinske Stridigheder, var A. fredelig stemt. Endelig maa nævnes hans Fortjenester af Moralen som teol. Videnskab (*la*

morale chrestienne, i 6 Bd. Saumur 1652—60). (A. Sabatier, *Etude hist. sur l'universalisme hypoth. de M. A. Montauban* 1867, Fraissinet, *Essai sur la morale d'A. 1889*). J. P. B.

Ana (1 Mos. 36, 2), Esaus Svigerfader, en horitisk Stammefyrste, Søn af Seir. Navnet førte ogsaa hans Broder, Sibeons Søn, der tilfældig opdagede varme Kilder i den edomitiske Ørk (V. 24, 1 Kron. 1, 38).

Anab (Josva 11, 21), en Enakithy i Juda Bjerge. 2 Ruinbyer (S. V. for Hebron) føre nu Navnet Anab.

Anabaptister, se Gendøbere.

Anabaton, den lille Ambon (»Diakonens A.«) eller Forhøjning foran de hl. Døre i de gr. Kirker, fra hvilken de hl. Skrifter blive oplæste, og fra hvilken der ogsaa prædiktes.

Anabolition, et græsk Navn paa det præstl. Klædningsstykke, som hos Lat. kaldes *Humeralis* eller *Amictus*. Det bruges ogsaa om det Slør, Kvinderne bar i den ældste kr. Tid, og om Nonne-Sløret (*velamen*).

Anacletus, se Anaklet.

Anadoker var det gr. Navn paa Faddere (*sponsores*).

Anafora (Opløftelse, Oftring) var i den gl. gr. K. Navn paa den hl. Nadver, enten af Hensyn til den Hjerternes Opløftelse, som krævedes ved den, eller af Hensyn til Brødets og Vinens Frembærelse (Oftring). Hos Kopterne bruges Ordet til Betegn. af hele Nadvertjenesten, men hos Gr. og de andre Østerlændere navnlig om den Del af denne Handl., der følger efter: »Hjerterne opad!« (*Sursum corda*), altsaa om den lat. K.'s *Præfatio* og *Canon* (Konsekration, Oblation, Kommunion og Taksigelse). Af og til bruges Benævnelsen ogsaa om det Slør (det syr. *nuphir*), der lægges over Nadverelementerne.

Anagnoster var det gr. Navn paa dem, der oplæste de hl. Skr. i Menighedens Forsamling; se Lektor.

Anagogisk Fortolkning (af det gr. Ord *ἀναγωγή*, Opløftelse) er en særegen Art indenfor den allegoriske. Den hemmelige Mening, man finder i Ordene, angaar her det kr. Haabs Indhold, den himmelske Verden og den hinsidige Fuldendelse. P. M.

Anaharat (Josva 19, 19), By i Isaskars Stamme.

Anaja (Neh. 8, 4), en af Esras Medhjælpere efter Hjemkomsten fra Babylon.

Anak (4 Mos. 13, 22), se Enakiter.

Anaklet. 1) **A. I.** (*Ἀνέγκλητος* eller *Κλήτος*), var Navnet paa en rom. Presbyter i Slutn. af 1. Aarh. I de ældste Fortegnelser over de rom. Biskopper nævnes A. snart som Apostlen Peters anden, snart som hans tredje Efterfølger. Senere Efterretn. melde, at han blev Martyr under Domitian eller Trajan. 13. Juli er hans Mindeag. — 2) **A. II.**, Modpave 1130—38, hed oprindelig Pietro Pierleone og var Søn af en rom. Fyrste, der nedstammede fra en trasteverinsk Jøde. Under Pave Paschalis II blev han o. 1116 Kardinal af S. Maria in Trastevere, altsaa ved en K. i den Bydel, hvorfra hans Familie stammede. Hans mange Penge skaffede ham Venner, og han begyndte at gøre sig Haab om Tiaraen. Da Honorius II var død, udvalgte de fleste Kardinaler og Borgere og næsten hele den romerske Adel 14. Febr.

1130 Kardinalen af S. Maria in Trastevere til Pave; men allerede forinden havde et Mindretal af Kardinalerne kaaret Kardinaldiakonen Gregor af Huset Frangipani, Pierleoni'ernes Modstandere, til Pave (Innocentius II). Pietro Pierleone kaldte sig som Pave A. II, men hans Udsigter til at blive alm. anerkendt tabte sig betydelig, da han gjorde Kong Lothar af Tyskland til sin Fjende ved at slutte sig til Roger af Sicilien, som han skænkede Kongekronen. Ogsaa Frankrig og England anerkendte hans Modstander. Lothar kom endog til Rom 1133 og erklærede A. II i Rigets Akt, og 1135 satte en Synode i Pisa ham og hans Tilhængere i Band. Kort efter kom Lothar for anden Gang til Italien, og Bernard fra Clairvaux bragte først Milanenserne og siden en stor Del af Romerne til at falde fra A. II. Kong Roger lod i sin Nærværelse fl. Dage i Træk Kardinalerne strides om, hvem af de 2 Paver der var den rette. Inden Rogers Kendelse faldt, døde A. II, 25. Jan. 1138. Fr. N.

Anakoluti, den Uregelmæssighed i Sætningsbygningen, at en Sætning ikke fortsættes eller fuldendes i den Form, som Begyndelsen logisk kræver, enten nu Forfatterns Tanke uvilkaarlig er blevet afledet ved noget mellemliggende, eller han med Forsæt har ønsket at give sin Tanke et bedre Udtryk. Diktat vil altid begunstige Fremkomsten af en Anakoluti, men førervrigt hænger den nøje sammen med vedkommende Forfatters Individualitet; i N. T. træffe vi den særlig hyppig hos Paulus. Sch. P.

Anakoreter, Eneboere (af *ἀναχωρέω*, jeg trækker mig tilbage — fra Verden), se Munke.

Analogeon er i den gr. K. Navnet paa den flyttelige Læsepult, der bruges under Oplæsningen af Epistlerne og Evangelierne.

Analogia fidei (Rom. 12, 16) er Trossandhedernes organiske Enhed, som gør, at det enkelte Led maa prøves og fastsættes efter Helhedssammenhængen som Rettesnor. Begrebet hviler paa den Overbevisning, at det kr. Trosindhold danner en harmonisk Enhed, baaren af den samme Aand, uden indbyrdes Modsigelser eller uforenelige Modsetninger. Det er i Protestantismen, at Udtrykket har faaet sin bestemte, udprægede Betydning. Da Trossandheden foreligger i den hellige Skrift, bruges *a. f.* om Skriftens Helhedsanskuelse, der maa være bestemmende for Forstaaelsen af Enkelthederne. Denne Helhedsanskuelse sikrer man sig ved at gaa ud fra de utvivlsomt klare og tydelige Skriftudsagn; derfor er det at fortolke efter Troens Analogi det samme som at lade de klare Skriftudsagn være vejledende for Udlægningen af de dunklere og mindre bestemte. Troens Analogi bruges altsaa som ensbetydende med Skriftens Analogi, i Modsetning til Romerkirken, der sætter Kirkens Autoritet over Skriftens og lader Traditionen være Skriftens Fortolker. P. M.

Anamelek, en assyrisks Guddom, der dyrkedes af de i Israels Rige bosatte fremmede Folk (2 Kong. 17, 31). Der blev bragt ham Borneofre. Hans assyriske Navn var Anu. Han fremstilledes i mskl. Skikkelse beklædt med Fiskehud og hørte til de øverste Guder (den babyloniske Treenhed).

Anan (Neh. 10, 26) en af Israels Øverster,

der medundertegnede Pagten, da Esra havde læst Lovbogen op.

Anani (Kron. 3, 24), Efterkommer af den til Eksilet førte Konge i Juda Rige, Jekonja.

Ananias, gr. Form for det hebr. Hananja (Herren er naadig). 1) Fader til Asarja (Tob. 5, 16 f.). — 2) (Hananja) En af Daniels Venner (Dan. 1, 6 o. fl. St. 1 Mak. 2, 59). — 3) (Hananja) En Salvemand i og en anden A. byggede med paa Jerusalems Mure efter Landflygtigheden (Neh. 3, 8, 23). — 4) Medlem af den første Menighed, Saffiras Mand (Ap. G. 5, 1 f.). — 5) En Discipel i Damaskos, der ved Haandspaaleggelse helbredede den blinde Savlos (Ap. G. 9, 10 f.). — 6) Ypperstep. A. (47—59), der ledede Retshand. Mod Paulus (Ap. G. 23 og 24). Ifølge Josefos skal Herodes af Kalkis have indsat ham efter Jasons Afsættelse. A. var en Ven af Romerne, men hadet i Jerusalem paa Grund af sine Grusomheder. Efter at være bleven afsat (59) levede han i Jerusalem som Tyrann, men i Begyndelsen af Jødekriegen (66) blev han for sin Romervenheds Skyld myrdret af det forbitrede Folk.

Ananias fra Shirak, en armenisk Forf. fra Beg. af 7. Aarh., der har efterladt sig en Selvbiografi og en Homili til Epifani-Dagen, som er betydningsfuld med Hensyn til denne Festdags (og Juledags) Historie. Den er oversat i »The Expositor« for 1896. Fr. N.

Ananja (Neh. 11, 32) en af Benjamins boeboet By, den nuværende Bêt-Chanina, en Mil N. for Jerusalem.

Anarkisme. Det var den franske socialistiske Forfatter Proudhon, der 1840 først gjorde sig til Talsmand for Anarkiet, en Tilstand, hvor den enkelte lever i den størst mulige Frihed, uden at høre til nogen Stat eller være bunden af nogen Lov, men det er navnlig russiske Agitatorer, der have udbredt denne Lære, ikke mindst Michael Bakunin, der døde 1876 efter et uroligt og æventyrligt Liv. Han forkaster Staten i enhver som helst Form; naar Mennesket er frigjort for enhver Rest af den bestaaende Samfundsordning, vil der efter hans Teori af sig selv, i Kraft af en Mennesket iboende Solidaritetsfølelse, danne sig et frit Samfund, hvor alle ere lige, hvor enhver har Krav paa det fulde Udbytte af sit Arbejde, og hvor alle finde sig tilrette i fri Arbejdersassociationer, blandt hvilke al Ejendom fordeles, efter at den Revolution er fuldført, som er nødvendig for at afskaffe Staten.

Disse Fantasier vandt i Slutningen af 60'erne stærk Indgang baade i Rusland (særlig i de dannede Klasser) og i Sydeuropa. Medens Bakunin fraraadede Blodsudgydelse, gik hans Disciple videre og videre, og den berygtede Lære udbredte sig, at man ikke blot skulde rydde saadanne Mænd af Vejen, som vare en Hindring for den revolutionære Bevægelse, men at man overhovedet ved Mord og andre Voldshandlinger skulde gøre Propaganda for Anarkismen, idet enhver saadan Forbrydelse i Løbet af faa Timer blev bekendt over hele den civiliserede Verden og vakte Opmærksomhed for den anarkistiske Lære. Iøvrigt gik Anarkisterne for en stor Del ud paa at agitere for deres Teori Mand og Mand imellem; medens Socialdemokraterne søgte deres Støtte i en fast Organisa-

tion, dannede Anarkisterne i al Stilhed form-løse Grupper paa nogle faa Medlemmer, og Blade og Flyveskrifter gik fra Haand til Haand, saa at hele Bevægelsen fik et underjordisk Præg, nu og da med pludselige Udbrud, skræmmende Verden ved Dynamitattentater og Snigmord.

En stor Del af sine Tilhængere fandt denne Lære indenfor Socialisternes Rækker; men Socialdemokraterne, særlig i Tyskland, tog hurtigt Afstand fra den, og paa Internationales Kongres i Haag 1872 kom det til en Kamp mellem K. Marx's og Bakunins Tilhængere, som endte med, at de sidste udelukkedes. Dog har det ofte været vanskeligt for Socialisterne at holde sig fri for dette deres yderste Venstre. Særlig gælder dette Sydeuropa.

Anarkismen har som anført givet sig mange blodige Udslag. Det første af de to Attentater, som Kejser Wilhelm I var Genstand for i 1878, skyldtes en Anarkist (Hödel), den russiske Czars Mord 1881 kan delvis føres tilbage til Anarkismen, og den franske Republiks Præsident Carnot blev i 1894 i Lyon myrdet af en italiensk Anarkist Caserio. Forud for dette sidste Mord var der i Frankrig begaaet en Række Dynamitattentater og andre Forbrydelser, som navnlig havde Paris til Skueplads. Ogsaa i Amerika fandt Anarkisterne en Tumleplads. Bevægelsen forplantedes navnlig dertil af Tyskeren Johann Most. Efter Udstedelsen af den tyske Socialistlov af 1878 udvist han paa Grund af sin revolutionære Agitation fra Berlin og fortsatte sin Agitation i London, indtil han blev fængslet for Udtalelser i Anledning af den russiske Czars Mord og derefter udvandrede til Amerika, hvor Agitationen fortsattes. Men da Anarkisterne i 1886 under Arbejdersdemonstrationer i Chicago for Otte-timers Dagen kastede en Dynamitbombe ind i Politiets Rækker, vendte den offentlige Mening sig mod stor Kraft mod Most og hans Tilhængere, saa at hele den anarkistiske Bevægelse er svundet stærkt ind. Most sank for et Par Aar siden ned til at være omrejsende Skuespiller, hvis Selskab opførte revolutionære Stykker.

Ogsaa i andre Lande har man med Kraft bekæmpet Anarkismen, saa at dens Tilhængere ere blevne nødsagede til at føre et langt mere maadeholdent Sprog end tidligere, og hele Bevægelsen er trængt stærkt tilbage. Efter Carnots Mord vedtoges i Frankrig en streng Undtægelseslov mod Anarkismen; omtrent samtidig udkom lignende Love i Schweiz og Italien. I det sidstnævnte Land trues endog den blotte Undskyldning af en Dynamitforbrydelse med Tugthus eller Deportation. — I Danmark værnerv Lov af 1. April 1894 »om Sprængstoffer« mod Dynamitattentater.

H. W.

Anastasia. Saaledes hed fl. Helgeninder. Den ældste er den apokryfe hl. A., der skal have lidt Martyrdøden under Nero; 15. April er hendes Helgendag. — Den næste skal være bleven Martyr under Diokletian (304?). Legenden fortæller, at hendes Fader, Prætextatus, var Hedning, men hendes Moder, Flavia, Kr. Efter at have faaet Undervisning i Krdm. af den hl. Krysgonos skal A. mod sin Vilje være bleven bortgiftet til en fornem, men raa Hedning ved

Navn Publius, som forbød hende at søge til Menighedens Forsamling. Efter Publius's Død fulgte A. Krysgonos til Aqvileja, og kort efter at han var bleven heirettet, skal hun selv være bragt paa Baalet paa Øen Palmaria. O. 450 bragte Pulkeria hendes jordiske Levninger fra Sirmium til Konstantinopel. Hendes Helgendag er 25. Dec.; derfor læste Paverne tidligere den anden Julemesse i St. A.-K. i Rom, og endnu mindes denne A. i den anden Julemesse, ligesom ogsaa hendes Navn forekommer i Messens Kanon. — Under Valerian skal en tredje A. have lidt Martyrdøden; hendes Helgendag er 28. Okt. — Endvidere omtales en fjerde St. A., der levede ved Kejser Justinians Hof og for at undgaa hans Ægteskabs-tilbud flygtede til et Kloster ved Alexandria, hvor hun levede under Navnet »Gildingens Anastasius«. Hun skal være død 567; hendes Helgendag er 10. Marts. Fr. N.

Anastasios. 1) A., Presbyter i Antiokia, Ven af Nestorios, fulgte denne til Konstantinopel og blev hans Raadgiver. Det var A., der i en Prædiken i Konstantinopel udtalte de skæbnesvangre Ord, som gav Stødet til den nestorianske Strid: »Ingen maa kalde Maria Guds Moder (Θεοτόκος)«. Hun var kun et mskl. Væsen, og Gud kan ikke være født af et mskl. Væsen«. Selv efterat Nestorios var bleven afsat, levede A. i Konstantinopel og holdt Liv i det nestorianske Parti. — 2) A. I, Patriark af Antiokia 559—599. Han var højt agtet for sin Lærdom og sit asketiske Levned og var en ivrig Modstander af Monofysitterne. Da han søgte at rejse de syriske Munke mod Justinians Edikt til Gunst for Aftardoketerne, truede Kejseren ham med Afsættelse og Landflygtighed, men Justinians Død (565) hindrede Udførelsen af Truslen. Justin II jog imidlertid A. i Landflygtighed 570, og Gregorios blev da Patriark i Antiokia. Da Gregorios var død (593), kom A. efter Pave Gregorius d. st.'s Tilskyndelse igen paa Patriarkstolen og døde som Patriark 599. Han har efterladt sig Prædikener. — 3) A. II var A. I's Efterfølger som Patriark i Antiokia 599—609. Han stod i Brevskifte med Pave Gregorius d. st. og oversatte dennes Hyrbog paa Gr. Han døde under en Opstand af Jøderne i Antiokia, og hans Lig blev lemlæstet og brændt. — 4) A. Sinait var en berømt Præst og Munk i Sinai-Klostret, som senere fik Hædersnavnet »den ny Mose«. Ogsaa han var en ivrig Modstander af Monofysitismen, og han rejste rundt i Syrien og Ægypten for at modarbejde denne Vranglære og for at omvende Jøder. I et af sine Skrifter bekæmpede han Monofysitterne, i et andet gav han en allegorisk Fortolkning af Skabelsen og Syndefaldet. Han døde o. 60 Aar gl. efter Aar 700 (K. Krumbacher, Gesch. der byzant. Lit., München 1897, 64f.). — 5) A. var ogsaa Navn paa 2 gr. Hymnedigtere, af hvilke den ene har skrevet et skønt og alvorligt Digt om Døden og de jordiske Tings Forgængelighed (Zeitschr. f. Kgesch. V, 224f.). Fr. N.

Anastasios. Paver. A. I, Biskop i Rom 398—401, hævdede Rettroenheden over for Origenisterne og var en Modstander af Donatisterne. — A. II var Pave 496—98, altsaa

under det lille Skisma mellem den østerl. og vesterl. K. (484—519). Han stræbte forgæves efter at faa Skismaet hævet. Under hans Styrelse falder Frankerongen Clovis's betydningsfulde Daab. — **A.**, oprindelig en romersk Presbyter, optraadte efter Pave Leo IV's Død (855) som Modpave over for Benedictus III, men uden at kunne hævde sin Stilling. — **A. III.**, Pave 911—913. Om hans 2aarige Papat vides intet. — **A. IV.**, Pave 1153—1154, sendte Nikolaj Breakspeare, Kard. af Albano, til Norden for at ordne Kirkeforh. dér. Han blev oprindelig begravet i Kejserinde Helenas Sarkofag (nu opstillet i det vatikanske Museum), som han havde ladet hente fra Helenas Mausoleum ved Via Labicana.

Anastasius, Bibliotekar, lærd rom. Kleriker i 9. Aarh., havde lært Gr. af østerl. Munke, som havde søgt Tilflugt i Rom. Han blev Abbed i Maria-Klostret i Trastevere og under Hadrianus II (867) den rom. K.'s Bibliotekar. 869—70 var han i Konstantinopel i en politisk Sendelse og overværede da det 8. økumeniske Konciliums sidste Møde. Han døde rimeligvis 879; hans Gravsten findes indmuret i S. Maria in Trasteveres Forhal. Han har paa Grundlag af gr. Kronografer skrevet en *Chronographia tripartita* og oversat gr. Prædikener og Helgenlegender samt Aktstykkerne fra det 7. og 8. økumeniske Koncilium. Man har længe holdt ham for at være Porf. til den saakaldte *Liber pontificalis*, men han har rimeligvis kun skrevet eller redigeret de 2 Pavebiografier (Nicolaus I og Hadrianus II), der paa hans Tid vare de sidste i Bogen. Man har ogsaa tidligere — og dette forsvarer endnu af fl. — gjort ham identisk med den ovenfor nævnte rom. Presbyter **A.**, der 855 gjorde sig til Modpave, og taget Forargelse af hans Venskab med den styrtede gr. Patriark Fotios, der synes at have bragt ham til at opgive den vesterl. K.'s Lære om den Hellig-Aands Udgang ogsaa fra Sønnen. *Fr. N.*

Anat (Dom. 3, 31), Fader til Dommeren Samgar, der frelst Israel fra Filisterne.

Anatema, se Band.

Anatot (Josva 21, 18), By i Benjamins Stamme, lidt Nord for Jerusalem; Præstestad; Fødested for Davids Ypperstepræst Abjatar og for Profeten Jeremja. Nuværende Anâta, en Landsby, beboet af Stenhuggere.

Anchersen. 1) **Ancher A.**, Biskop, var en Præstesøn fra Kolding. Han blev født 17. Jan. 1644 i Kjerteminde, hvorhen Forældrene vare flygtede under Svenskerkrigen. Han blev Student fra Odense 1661. 1665—66 studerede han i Wittenberg og besøgte derfra flere andre tyske Universiteter, hvor han særlig dyrkede de orientalske Sprog. 1668 blev han Rektor og 1682 Præst i Kolding. 1692—93 rejste han som Hofprædikant i Udlandet med Kronprins Frederik og blev efter sin Hjemkomst 1693 Biskop i Ribe og *Dr. theol.* Han døde 19. Juni 1701. Han fik det Vidnesbyrd, at han var en Mand af gammeldags Sæder, som kun deri var ny, at han ikke havde den Tids gamle Fejl. — 2) **Mathias A.**, Biskop, var Søn af ovenn. Biskop Ancher A. og født i Kolding 16. Marts 1682. Han blev Student fra Ribe 1698, studerede de orientalske Sprog og blev 1701

Rektor i Fredericia, hvor han hos Synagogens Rabinere studerede Hebraisk og erhvervede sig omfattende Kendskab til den rabbiniske Literatur. De orientalske Studier fortsatte han i Udlandet ved tyske, hollandske og engelske Universiteter, men kom ikke til at virke som Professor i disse Fag. 1709 blev han Professor i Matematik, 1720 Præst i Taarnby paa Amager, 1726 Præst ved Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn, og 1731 Biskop i Ribe. Men han fandt hverken Støtte hos Kirkeinspektionskollegiet eller hos Stiftets Gejstlighed og havde ogsaa i flere Aar en forargelig Strid med Rektor Chr. Falster i Ribe. Han døde i stor Fattigdom 26. Febr. 1741.

S. M. G.

Ancillon. 1) **David A.**, fransk Huguenot, f. i Metz 17. Marts 1617, havde modtaget den første Undervisning i sin Fødebys Jesuiterkollegium. Senere studerede han i Genève og blev protest. Præst, først i Meaux, siden (1653) i Metz. Her disputerede han med en rom. Katolik om Overleveringen og udgav paa Grundlag af denne Disput sin *Traité de la tradition* (1657). Da det nantiske Edikt blev ophævet, maatte A. forlade Frankrig og tog til Tyskland, hvor han blev Præst først ved den fr. K. i Hanau og senere i Berlin. Her døde han 3. Sept. 1692. — 2) Hans ældste Søn, **Charles A.**, f. i Metz 28. Juli 1659, d. i Berlin 5. Juli 1715 som Direktør for den fr. Koloni og Frederik II's Historiograf, skrev fl. Skrifter, i hvilke han søgte at godtgøre det ulovlige og ukloge i Ophævelsen af det nantiske Edikt. — 3) Fra ham nedstammede **Peter Friederich A.**, f. 30. April 1767, d. 19. April 1837, der først var fr. Præst i Berlin og berømt for sin Veltalenhed, senere Opdrager for Friederich Wilhelm (IV), Legationsraad og tilsidst preussisk Statsminister.

Andagt betegner, etymologisk set, Tankernes Samling om et eller andet Formaal. Sprogbrugen har indskrænket Betydningen til Henvendelsen af Hjerterets Tanker paa Gud og de guddommelige Ting. Saaledes bliver A. det første Trin til Sjælens Opløftelse til Gud, et Betragtningens, et Contemplationens Forhold, en Forening med Gud i den opbyggelige Tanke (Martensen). Mennesket hengiver sig til Gud med sit Tankeliv i A., med sit Viljesliv i Bønnen. I A. er Gud, som tilhyder sig med sin Naade til en Modtagelse i Menneskets Bevidsthedsliv, endnu kun Formaal for Menneskets Tanke. Forholdet kan endnu blot være, at Gud er til Stede i tredje Person (som Han, ikke som Du). Under A. er Gudsforholdet overvejende opfattet almindeligt o: som Forhold til hele Skabningens eller Menighedens Gud (modsat det individuelle Forhold i Bønnen til min Gud). — A. tages ofte i mere udvidet Betydning som omfattende baade Betragtning og Bøn (jvfr. Udtrykkene A.-øvelse, A.-time, Husandagt). Mennesket kan her forholde sig enten mere aktivt, idet det drager sig bort fra den ydre, synlige Verden med dens Arbejde og løfter Tanken til den usynlige for at sænke sig deri, eller mere passivt, idet det betages og henrives af Gud, ja ligesom løftes med det indre Menneske til det aandeliges Sfære og fyldes med salig Fred. Tale vi om Andagtsøvelser, A.-bøger, Husandagt, tage vi Ordet i den første Betydning. Imod Romerkirken og

Sværmere bestemmer den luth. K. Guds Ord som eneste Middel til sund Tilfredsstillelse af Andagtsstrangen. A. kan vækkes ved mange Midler (Naturen, Historien, egne Livserfaringer, Kunst osv.), men ikke tilfredsstilles der- ved.

H. W. T.

Andagtsbøger (eller bedre Oplyggelsesbøger jf. Ef. 2, 20) skulle vække og nære vor Andagtsstrang og lede den private Andagtsøvelse. De opfyldte deres Formaal i samme Grad som de staa i tjenende Forhold til Guds Ord i Skriften, henviser til det og bæres af det. Tiders og Kirkesamfunds mange skiftende Retninger, Opfattelser og Stemninger ere afspejlede i dem. Den førkonstantinske Kirke brugte med Forkærlighed Hermas's *Pastor* og de nytestamentl. Apokryfer. Siden nød Augustins Bekendelser og senere Pseudo-Dionysios's Skrifter stor Anseelse. Middelalderen holdt sig især til Le- gender eller Skrifter som Bernard af Clair- vaux's og de tyske Mystikeres (Tauler, Heinrich Seuse og »den tyske Teologi«). Før Reforma- tionen fremkom Thomas fra Kempens »Kristi Efterfølgelse«, (overs. paa Dsk. i 15. Aarh. i Grinderslev Kloster), der siden er bleven hele Kirkens Andagtsbog. — Den lutherske Kirke brugte især Luthers Postiller, Psalmer og Kate- kismen, den reformerte mest den gammeltest. Psalmebog til A. Siden vandt Joh. Arnds »Sande Kristendoms«, Joh. Gerhards »*Medita- tiones sacræ*«, Heinrich Müllers »Aandelige Hvilestimer«, Chr. Scrivers »Sjæleskat«, Speners og A. H. Franckes Skrifter mest Udbredelse. Til vor Kirkens klassiske A.-forfattere regnes Württembergerne Rieger (Fader og Søn), Bengel, M. F. Roos, Danskerne N. Hemmingsen, J. Broch- mand, Jersin, Pontoppidan, Svenskerne Sved- berg, Nohrborg og Schartau. Bogatzky's »Gyldne Skatkiste« fra forrige Aarhundrede vandt stor Udbredelse i Opvækkelsekredse. I Ratio- nalismens Tid fik Zschokkes »Andagtstimer« megen Indgang. Senere er det samme blevet Tilfælde med Arbejder af Ludvig Harms, Tho- luck (»Stunden christlicher Andacht«), Uhl- horn, Gess, Max Frommel, Wagner-Groben, og en talrig Skare af Postiller, Psalme- og Bønne- bøger. Af danske maa vel særlig nævnes Mynsters »Betragtninger«, Monrads »Fra Bøn- nens Verden« og fl. af S. Kierkegaards op- byggelige Skrifter. — Den rom.-kat. K. har især søgt Oplyggelse ved Skrifter af Frans af Sales (*Traité de l'amour de Dieu* og *Philothéa*), Fénelon (*Lettres spirituelles*), Miguel de Molinos (*Guida spirituale*) og Lorenzo Scupoli (*Il combattimento spirituale*). — Den engelske Kirke er særdeles rig paa folkelige Oplyggesskrifter, særlig udbredte ere dog Puritaneren Richard Baxters *The Saint's Everlasting Rest*, Bap- tisten John Bunyans *The Pilgrim's Progress*, Nonkonformisten Philipp Doddridge's *Rise and Progress of Religion in the Soul*, og i nyere Tid John Keble's Digtsamling *The Christian Year* og E. M. Goulbourns *Thoughts on Personal Religion*.

Man bør medarbejde den Overvurdering af A., der lader Bibelordet fortrænges. Et forstan- digt Udvalg er fornødent, dels af Hensyn til den enkelte Sjælstilstand og deraf følgende aande- lige Trang, dels ogsaa paa Grund af det ref- metodistiske Væsen, som fra England og Ame-

rika trænger sig ind i vor lutherske Kirke, ikke mindst i Norden. Den moderne kriste- lige Andagtslitteratur udmærker sig i det hele mere ved abstrakt Reflexion, retorisk Ord- rigdom, aflattet, kølig Stil end ved bibelsk folkelig Kraft, Umiddelbarhed, Varme og Sim- pelhed.

H. W. T.

Andelin, Anders, f. 23. Nov. 1809, blev Student 1829 i Helsingfors, præsteviedes 1835 og virkede derefter i forskellige Menigheder. Han udmærkede sig ved praktisk Arbejdsomhed. 1853—59 var han Sognepræst i Utsjoki i Lap- land, hvor han virkede for Befolkningens Op- lysning ved Udgivelse af flere nødvendige Bøger paa Lappisk. Han forfattede »Berættelse öfver Utsjoki socken« (Suomi 1858), »An- teckningar i Lappsk grammatik« og »Enare-lappska språkprof med regi- ster«. 1860 blev han Sognepr. i Paldamo, hvor han døde 2. Jan. 1882. A. N.

Anderledy, Antonius, den 23. General for Jesuiter-Ordenen, blev født i Brigue i Kanton Valais i Schweiz 3. Juni 1819. 1838 traadte han ind i Jesuiter-Ordenen, 1853 blev han Rektor for Jesuiter-Kollegiet i Köln, 1856 Rektor for Kollegiet i Paderborn, 1859 Provincial, 1865 Prof. i Moraleol. i Maria-Laach, 1869 Rektor for Maria-Laach, 1870 en af Generalens, Pater Beckx's, Assistenten, 1883 Generalvikar og 16. Maj 1884 Ordenens General. Han døde i Fie- sole 19. Jan 1892.

Anders (Hellig-Anders), en sjællandsk Folkehelgen fra Valdemarstiden, der dog ikke naaede kirkelig Kanonisering. A. var Præst i Slagelse og foretog en Pilegrimsrejse til det hellige Land. Historien om hans vidunderlige Hjemfærd fortaltes allerede af en omtrent samtidig flandersk Dominikaner. Et gammelt Krucifiks paa Hvilehøj ved Slagelse betegnede for Aarhundreder Stedet, hvor A. vaagnede op, efter at være slumret ind i Palæstina. Gænge Underlegender bleve lokaliserede i den mærke- lige Præsts Historie, ja Folket tilsatte hedenske Sagn (hans Ridt om Slagelse Byjord). A. skal være død 1205. (Dänische Bibliothek III, 150 f.; H. Olrik, *Oske Helgener* 317 f.). J. O. A.

Anders af Børglum, Biskop, var tilstede ved Provinsialsynoden i Helsingborg 1345, hvor det danske Præsteskab vedtog vigtige Bestemmelser, for at straffe Vold paa Kirkens Personer og sikre dem mod Nød, der forfulgtes af den verds- lige Magt. Han døde 1354. J. O. A.

Anders Suneson, Erkebiskop og teol. Forf., Søn af Valdemar I's Raadgiver Sune Ebbesen og Cæcilie, fødtes paa Knardrup i Sjælland 1160 (?). Han sendtes, for at fuldende sin kirkelige Uddannelse, til Paris, hvor han stu- derede Skolastik og Kirkeret, især hos orto- doxe Dialektikere (Peter af Poitiers), dog og- saa hos de victorinske Mystikere. Han besøgte Italien og England, men vendte altid tilbage til Paris, hvor han optraadte som teol. Lærer, muligvis i Genovefa-Skolen. Efter sin Hjem- komst d. 1190 blev han Provst i Roskilde og Knud VI's Kansler. 1194 sendtes A. og Abbed Vilhelm til Rom for at klage over Filip Au- gusts Forskyldelse af hans Dronning Ingeborg, Knuds Søster. Med pavelige Breve kom de til Frankrig, men opnaaede intet, ja maatte endog taale et kort Fangenskab i Dijon. 1196

var A. igen i Danmark. 1201 blev han sin berømte Frændes, Absalons, Efterfølger paa Lunds Erkestol. Paven meddelte ham Pallium og stadfæstede ham som Sverigs Primas, en Myndighed A. udøvede med Held, trods de urolige Forhold mellem Naborigerne. I Danmark optog A. en omfattende Virksomhed for Kirke og Stat. 1203 salvede han Valdemar II og mæglede mellem Kongen og Grev Adolf af Lauenburg. 1206 medvirkede han for Biskop Valdemar Knudsens Løsladelse. Samme Aar meddelte Paven ham en, rigtignok kun delvis, Stadfæstelse paa de Statuter, A. havde faaet vedtaget paa en Nationalsynode i Sjælland om Pönitenslove og Præstens sømmelige Stilling. Trods den danske Kirkes Udvikling var den da ikke helt paa Højde med Roms Krav. Dog naaede A. videre i sit Stift end Absalon, han fik Kirketiende indført i Skaane og ivrede for Cölibat. For Danmarks Missionsvirksomhed stod han som Leder. 1203 prædikede han Korstog, og selv fulgte han Korshæren til Livland og opholdt sig Vinteren 1206 i Riga, hvor han udlagde Davids Psalmer for Præsterne. Paven gav ham Tilladelse til at vie Bisper for de omvendte. Med levende Interesse for de nordiske Korstog paaalge Innocentius III ham fortsat Virken for Sagen. Rimeligvis var A. ogsaa 1215 til Stede ved det store Lateran-møde, hvor Paven atter manede til Kamp. Efter Estlandstoget 1219 opholdt A. sig paa Missionsmarken, ordnede de kirkelige Forhold og grundlagde Revals Bispesæde, men de øvrige Forhaabninger for Erkestolen modarbejdedes af Biskop Albert af Riga, og de Danske kunde ikke hævde den Overhøjhed, de tilstræbte over dennes Missionsmark. Den pavelige Afgørelse 1224 udelukkede dem derfra. Syg var A. vendt tilbage og ønskede at nedlægge sin Stav. Han knyttede dog endnu sit Navn til Grundlæggelsen af det første danske Dominikanerkloster, der byggedes 1222 i Lund. Samme Aar besøgte Landet af en Kardinal, Gregorius Crescentius, der i Slesvig i Spidsen for Kirkens Kleresi forbød Præstægteskab. A. styrede endnu sit Embede 1223 og gik som Danmarks øverste Mand i Forbøn for sin fangne Konge hos Honorius III, men angreben af Spedalskhed resignerede han samme Aar og trak sig tilbage til Øen Ifø i Skaane, hvor han døde 24. Juni 1228. Han begravdes i Lunds Domkirke (Graven undersøges 1833). A.'s Lærdom, Dygtighed og personlige Fortrin gør ham til en af vor Middelalders betydeligste Skikkelser. Særlig kendt paa hans Optræden var human Mildhed, og han forstod udmærket at forene sin Stilling som Kirkens første Mand med de Krav, Staten rettede til ham. Hans »jomfruelige Liv« gjorde ham til personligt Forbillede for hans Klerikere, og fra K.'s Leder i Rom hædrede han gentagne Gange med en ekstraordinær Legatmyndighed, som viser den Tillid, han nød. I sin Tids aandelige Tankekreds bevægede han sig med Lethed, men delte den ogsaa fuldtud, som hans Virken og Forfatterskab viser. Han fremmede Mariadyrkelsen og søgte sin Kirkes Ære i Helgenlorie (Abbed Vilhelms Kanonisations skyldtes A.). Domkirkens værdige Udstyrelse laa ham paa Sinde, ligesaa Kapitlets Fordel. Til

Fremme af Kannikernes Studier skænkede han testamentarisk sit Bibliotek. Hans Ros i Dedikationen af Saxos Krønike var velfortjent. — A. S.'s literære Hovedværk er det didaktiske Digt. *Hexæmeron* i 8040 latinske Verslinier. Det besynger ikke blot, som Navnet antyder, de 6 Skabelsedsdages Værk, men behandler største Delen af den skolastiske Dogmatiks og Etik's Indhold med stadig Anvendelse af allegorisk og moralsk Skriftudlægning. Værket er forfattet mellem 1196 og 1206 og bestemt til Studiebrug for Teologer, der ikke kunde rejse udenlands. A. vil udbrede latinsk Dannelse, men ikke efter hedenske Kilder, af hvis Brug han er en Modstander. Værket er trods Mangel paa Originalitet vor Middelalders teologiske Hovedværk. A. er væsentlig en forkortet Peter Lombard; i det historiske følger han mest Peter Comestor, i Enkeltheder Hugo af St. Victor, den mest skolastiske af Pariser-mystikerne, oftere øser han dog af Peter af Poitiers. Hans poetiske Forbillede er Alain fra Lille. Græsk Literatur kendte A. ikke, latinsk Patristik næsten udelukkende paa anden Haand, af klassiske Værker kun faa. Hans Sprog tør dog maales med det bedste fra hans Samtid, og selv som Digter maa han roses. — Som Supplement til Værket forfattede A. en Bog om de 7 Sakramenter. Sin Iver for Mariadyrkelsen lagde han for Dagen i gudelige Digte, 2 Sekvenser ere bevarede. Endelig oversatte han skaanske Lov paa Latin. (Fr. Hammerich, En Skolastiker og en Bibelteolog fra Norden 1865; Forordet til M. Cl. Gertz's Udgave af *Hexæmeron* 1892).

J. O. A.

Andersen. 1) **Anders A.**, Præst og teol. Forfatter, f. 18. Jan. 1846 paa Holmsland ved Ringkøbing. Uddannet først i Almueskolen, siden paa Staby Højskole, søgte han 1863 til Kbhvn. og dimitteredes 1865 som Student; 1869 blev han teol. Kand. Efter at have levet nogle Aar som teol. Manudukter blev han 1873 Kapellan og Seminarielærer i Jellinge, 1877 Sognepræst i Uldum og Langeskov, 1887 i Søborg-Gilleleje. Hans Skrifter ere især af eksegetisk Indhold. Efterat have undersøgt Evangelierne's Opfattelse af Herrens Liv i Enkelskrifter (1878—90), har han i 1894 i »Menneskets Søn, Evangelieopfattelsernes Enhed, fremstillet i Grundtræk« draget sine Resultater. — 2) **Frederik Vilhelm A.**, Provst og teol. Forfatter, f. 11. Sept. 1820 i Kbhvn.; Student 1838; Cand. theol. 1843. Blev 1844 Adjunkt i Vordingborg, 1845 Sognepræst i Nordrup-Faringløse, 1871 i Ringsted-Benløse og Provst. 1895 tog han sin Afsked. Siden 1877 har han været Medlem af Censurkommissionen for teol. Embedseksamen. 1880 blev han *Dr. theol.* for en hist.-dogmat. Afhdl. om »Embedde og Ordination i deres indbyrdes Grundforhold«. A. er en Discipel af Martensen. Hans antagne Licentiatdisputats om »det kristelige Underbegreb« blev ikke forsvaret eller udgivet, da Benyttelsen af det danske Sprog nægtedes ham. 1879 udgav han »Studier over Martensens Etik«, Tillige har han forfattet flere homiletiske og kirkelige Lejlighedsskrifter, udgivet en Postil (»Lader eder forlige med Gud« 1886) og i flere Aar været Formand for Roskilde Præstekonvent. J. O. A. — 3) **Herman A.**, en Johannitermunk

fra Odense, Dr. i de frie Videnskaber og i Kirkeret, var i Beg. af 16. Aarh. Prior for St. Hans Kloster i Odense og gik den pavelige Legat, Kard. Raymond Perault til Haande, da denne solgte Korstogs-Aflad i Norden. — 4) **Jens A.** (Beldenaak o: med den skaldede Nakke) var en Søn af en fattig Skomager i Brøndum ved Limfjorden og studerede i sin Ungdom i Köln og senere i Rom, hvor han maaske uddannedes i det pavelige Kancelli. Efter Hjemkomsten tog Kong Hans ham i sin Tjeneste. Paa Grund af hans diplomatiske Kløgt betroede Kongen ham mange betydningsfulde Hverv og fik ham ved sin Indflydelse 1501 valgt til Biskop i Fyn. Men da han paa et Fredsmøde i Lübeck uden Fuldmagt forpligtede Kongen til at betale Lübeck en Skadeserstatning paa 56,000 Mark og desuden vakte Forargelse ved sin Stridssyge og Godskærhed, tabte Kong Hans Taalmodigheden og klagede over ham til Paven. Klagepunkterne øgedes yderligere af Christiern II, der tilsidst lod ham fængsle og først løslod ham 1520 paa den Betingelse, at han for Livstid overlod Kongen to Tredjedele af sit Stifts Indtægter til Erstatning for de Tab, han havde forvoldt Kronen. Derefter blev han tagen til Naade igen og fulgte Christiern II til Sverige, hvor han fik Sæde i den gejstlige Ret, der fældede Kætterkendelsen over Sten Sture og hans Medhjælpere. Til Løn derfor fik han Strengnäs Bispestol. Efter Kongens Bortrejse fra Sverige blev han Medlem af Regeringen tilligemed Gustav Trolle og Diderik Slagheck, men paa Grund af sin djærve Optreden overfor Kongen, Moder Sigbrit og Slagheck faldt han atter i Unaade og førtes omkring i forskellige Fængsler, men blev udfriet af Lybekkerne og vendte senere tilbage til Fyns Bispestol, efter at Frederik I var bleven Konge. For at bøde paa sine ringe Indtægter begyndte han nu en omfattende Studehandel, hvilket vakte stor Forargelse, og yderligere øgedes den ved hans ubændige Stridssyge. Han lagde sig ud med Konge, Adel og de lutherske Prædikanter. Under disse Stridigheder lod han falde saa dristige Ytringer om Kongen, at han 1530 blev dømt til Tremærksmand som »Ereskænder. Men før end Dommen faldt, havde han 1529 afstaaet sit Bispedømme til Knud Gyldenstjerne og taget Ophold paa en Bispegaard paa Taasinge. Her blev han 1533 fanget af en Adelsmand, der mishandlede ham paa den haanligste Maade, indtil en Slægtning i Lübeck løskøbte ham. Han døde i Lübeck 20. Jan. 1537. Et Billede af ham paa en jysk Altartavle fremstiller ham med fyldigt Nakkehaar. Dette har fremkaldt en ny Forklaring af hans Tilnavn som »Stivnakke«. Den passer paa hans Karakter, men lader sig dog vist ikke fastholde.

S. M. G.

Anderson, James, presbyteriansk Præst, f. o. 1680 i Aberdeen, blev 1710 Præst ved den presbyterianske K. i Swallow Street i London, senere en anden presbyteriansk K. steds. Han var et ivrigt Medlem af den unge Frimurer-Loge og har forfattet Ordenens Konstitutionsbog (»The Constitutions of the Free Masons« 5723 o: 1723), samt forsvaret Logen mod forskellige Angreb. 1732 udgav han »Royal Genealogies«, en Samling genealogiske Tavler

over Kejsere, Konger og Fyrster fra Adam til hans egen Tid. Han døde 1739.

Andersson. 1) **Lars A., (Laurentius Andreæ)** Grundlægger i Sverige af en protestantisk fædrelandsk Kirkepolitik, antages at være født 1482. Han studerede i Skara og Upsala, hvor han tog Baccalaureatsgraden, indskreves 1498 i Rostock og blev s. A. Mag. i Leipzig. I en paa Rigsforstanderens og Raadsherrenes Vegne opsat Protest mod Kong Hans (af 21. Juli 1505) undertegner han sig »Clericus Strengenensis dioecesis, publicus apostolica auctoritate notarius« (Præst i Strengnäs Stift, med apostolisk Bemyndigelse offentlig Notar). Han besøgte Rom 3 Gange, sidste Gang 1509, efter Aaret forud at have indledet Underhandlinger med Abbedisen i Vadstena om Overladelsen af S. Birgittes Hospital i Rom i hans Væge, en Stilling, der dog tilfaldt Klosterbroderen Peder Månsson. 1520 finde vi ham som Ærkedegn i Strengnäs udøve kirkelig Domsret og værne K.'s Gods og Ejendom dér, og som nødtvungen Bisidder 8. Novbr. tage Del i Dommen over Biskop Matts Gregorsson. Som Stiftets fornemste Mand indsatte han under Vacancen Olaus Petri til Forstander for Kapitelskolen. Nu indtraf det ydre Vendepunkt i hans Liv, der viste den Forandring i Anskuelse, der var foregaaet med ham. Paa Valrigsdagen i Strengnäs 1523 traf han sammen med Kong Gustaf og udviklede for ham sine Tanker om, hvordan »Dr. Martinus« havde begyndt Reformværket og »kringskurit påfve, kardinaler och biskopar« samt bevist, at deres store Magt og Herredømme ikke var grundet paa Guds Ord. Efter Rigsdagens Slutning blev »Mester Lars« Kongens Sekretær og Kansler og forenede med Ærke-diakonaten i Strengnäs det i Upsala, ja fik endog Indkomsterne af Wirmo Pastorat i Finland. Hans kraftige fædrelandsk Kirkepolitik ytrede sig nu i de raske paa hinanden følgende kgl. Skrivelser til Paven og Kardinalerne (i Sept., Okt. og Nov.) om Nødvendigheden af Besættelsen af de svenske Bispestole. Gustaf fordrede fra Begyndelsen »Bisper, som paa saadan Vis forsvare Kirkens Frihed, at de ikke skade den kgl. Krone«, men lovede til Gengæld, »at lade hele sin kgl. Autoritet tjene til Lydighed under hans Hellighed og den hl. rom. Kirke«. Men i det sidste Brev erklærer han, at, hvis Paven vedvarende nægter dette, vil han lade de udvalgte Bisper »stædfestes af den eneste Ypperstepræst, Kristus«, og han forsikrer, at en Udlænding skal aldrig faa Lov at beklæde en svensk Bispestol. Efterat en Skrivelse af 23. Maj 1524 til Kardinal Campeggi havde gentaget nævnte Forsikring, afbrødes Forhandlingerne med den rom. K. Samme A. sender han Vadstenabroderne sin mærkelige Skrivelse og forklarer, at, skønt det er bleven Skik at betegne Præstesamfundet eller endog Kirkebygningerne med Ordet Kirke, saa mener Skriften dog altid hermed Menneskers, især de troendes Forsamling o: det kr. Folk, der derfor har Ret til at redde et betrængt Fædreland ved Brugen af Kirkens Midler, thi »det er ugudeligt at skaane Kirkens Selv, naar Folket er i Fare«. Han fordrer, at Luthers Lære skal bedømmes alene efter Biblen, og tilføjer, »at Martinus er større, end at han kan

grendres af os enfoldige Mænd«. Vesterås-Rigsdagens Beslutning 1527, den apostolske Successions Bevarelse ved Bispevielsen af 5. Jan. 1528, Örebro-Kirkemødets Beslutninger 1529, Kongens Forsvarsskrivelse for Reformationen ved Strengnäs-Rigsdagen s. A., samt det udaterede Brev til Biskop Brask (sandsynligvis af s. A.) betegner Glanspunkterne i den store Kanslers ligesaa betenksomme som energiske Virksomhed. Allerede 1530 viser det sig imidlertid (i Brev til Sven Magnus i Skara), at en Misstemning er indtraadt mellem ham og Kongen i Anledning af den udsatte Beskikkelse af en Ærkebisp, som laa Kongen »kun lidt paa Hjerte«. Efter i Virkeligheden at have sejret ved Laurentius Petris Valg og Indvielse Sept. 1531, fratraadte A. Kanslerembedet i Okt. s. A., men vedblev dog at være Medlem af Rigsaadet. Kløften mellem Kongen og den endnu mægtige Ærkekegn, der kæmpede for Kirkens Frihed, udvidedes stedse, indtil han efter det stormende Kirkemøde i Upsala 1539, hvor Conrad v. Pyhys Misfornøjelse særlig synes at have vendt sig mod ham, tilligemed Olaus Petri Nytaarsaften anklagedes for Højforræderi (Fortielse af en Sammensværgelse imod Kongens Liv, meddelt i Skriftestolen; Forarsagelse af Vanskeligheder for Kongen ved at afskaffe den papistiske Overtro; Forsøg paa Genoprettelse af Bispemagten m. m.). 2. Jan. 1540 dømtes han til »rettes med Sværd«, men benaadedes, dog med saa drøje Bøder, at næsten hele hans Formue gik i det kgl. Skatkammer. Naar undtages, at han 1541 synes at have været tilforordnet af Kongen som gejstlig Bisidder i en Overdomstol, levede han tilbage-trukket i Strengnäs til sin Død, 14. April 1552. — Af Skrifter har han udgivet: »Een kort Undervisning om Troona och godha Gerningar«, Stockh. 1528. Hvilken Del han har haft i Oversættelsen af N. Test. 1526, er uafgjort. Modsatte Resultater herom foreligge i Schücks »Översättaren af Thet Nya Testamentit« og i Steffens »Våra första reformations-skrifter«. (Rundgren, Minne af Laur. Andræ 1894; O. Ahnfelt, Om Kanslern L. A. i Sv. histor. Tidskr. 1896). O. A. — 2) Lars A., en Indsidder fra Sjulsmarks By i Pitte Sogn, spillede en stor Rolle bl. de saakaldte »Nya Läsare« (se d. Art.). 1808 udsendte han et Sendebrev, der bar Titlen: »Allvarlig förmaning till alla rättsinniga kristna att vakta sig för all falsk lärdom, men i synnerhet för Per Tollesons skrifter«. I dette Sendebrev dadler han Præsten Per Tolleson (se d. Art.), fordi hans Prædikener formentlig vilde »paabyrde de Kr. en ny Skyld« og »føre dem fra Naaden og Velsignelsen til Loven, Gerningerne, Døden og Forbannelsen«. 1814 rejste han med et Par ligesindede Venner til Skellefteå Sogn, for ogsaa dér at virke for sin antinomistiske Lære, og i Skellefteå fremkaldte han en Bevægelse, der tilsidst førte til et Brud med Statsk. (se Art. Riström, Johan).

»Andliga frälset«, den svenske Betegnelse for de Privilegier, som Staten i Middelalderen indrømmede Kirken eller særlig Kirkegodset. Frälse, af isl. *frælsi*, betyder Frihed, men bruges siden 13. Aarh. om Privilegier i Alm. eller især om Skattefrihed, derpaa ligefrem om de

privilegerede Stænder og den privilegerede Jord. »A. f.« grundlagdes i Sverige ved Sverker den yngres Brev af 1200, der fritog Kirkernes Huse og Jorder for kgl. Afgifter. Ikke uden Møje fik K. de senere Konger til at forny dette Privilegium, men efterhaanden vandt »A. f.« almindelig Anerkendelse i Sverige som andetsteds. Lovene optog Bestemmelser om Kirkebolets Skattefrihed, dog stredes man om Forstaaelsen af den Jord, der hørte til Kirkebolet, men Kongerne gjorde ofte ogsaa K.'s øvrige erhvervede Jord fri. »A. f.« ophørte i Sverige ved Vesterås-Recessen 1527, dog nyde Præsteboligerne stadig Frihed for Rente og Tiende til Kronen. (Se ellers Art. Kirkegods). O. A.

Andrada, Diego de Paiva, portugis. Jesuit, f. i Coimbra 26. Juli 1528, d. 1575. Han spillede en betydelig Rolle paa Tridentiner-Konciliet og skrev paa dets Opfordring et Par Modskrifter mod M. Chemnitz's *Theologiae Jesuitarum præcipua capita* (1562), hvilke atter gav den berømte luth. Teolog Stødet til Affattelsen af hans *Examen concilii Tridentini*.

Andrea, Girolamo d', Kardinal, f. 12. April 1812 i Napoli, var først Ærkebiskop af Mitylene *in partibus*, derpaa Biskop af Sabina og Abbed af Tarfa. 1852 blev han Kard. og senere Præfekt for Index-Kongregationen. Som saadan tog han Del i Fordømmelsen af Rosminis og A. Günthers Filosofi og af flere galikanske Skrifter, ligesom han ogsaa greb ind i Striden mellem Biskop Malou og Professorerne i Louvain. 1864 udtalte han sig skarpt imod den pavelige Encyklika *Quanta cura*, og da han, uden Pavens Tilladelse, rejste til Napoli og ikke vendte tilbage, skønt Pius IX kaldte ham til Rom, blev han 1866 suspenderet som Biskop af Sabina, 1867 som Kardinal. 14. Jan. 1868 blev han imidlertid atter tagen til Naade. Han døde 13. Maj 1868.

Andreas, Apostel, Søn af Jonas, Broder til Peter (Mt. 4, 18), stammede fra Betsaida (Joh. 1, 45), boede senere sammen med Peter og hans Familie i et Hus i Kapernaum (Mk. 1, 29). Jesus kaldte begge Brøderne fra deres daglige Dont som Fiskere til sine Medarbejdere (Mt. 4, 18; Mk. 1, 16). Beretningen om denne Kaldelse forudsætter et tidligere Møde med Jesus, hvilket omtales i Joh. 1, 35—43, hvor A. af Døberen Johannes blev henvist til Jesus, og senere selv førte Broderen Peter til ham. I N. T. nævnes A., foruden i Apostelfortællelserne, i Joh. 6, 9; 12, 22 og Mk. 13, 3. Evsebios lader ham virke blandt Skyterne, hvorfor Russerne ære ham som deres Apostel. Andre lade ham forkynde Evangeliet i Grækenland, senere i Lilleasien og Thrakien, hvor han skal have indsat Stakys (Rom 16, 9) som Biskop i Bysants. Prokonsulen Ægeas lod ham i Følge Sagnet korsfæste i Patre i Akaja paa et liggende Kors (Andreas-Korset), paa hvilket han endnu i 3 Dage skal have levet og med Glæde bekendt Kristus. 30. Nov. er St. A.s Dag. (R. A. Lipsius, Die apokryphen Apgeschichten, 1883. I, 543 f.). Sch. P.

Andreas af Børglum, se Anders.

Andreas Corsini, f. 30. Nov. 1302, d. 6. Jan. 1373, var oprindelig Karmelitermunk, men blev Biskop i Fiesole. Urban VIII helgenkronede ham 1629. 4. Febr. er hans Helgendag.

Andreas (Zuccalmaglio) af Krain, en Sla-

vonier eller Kroater af Fødsel, var først Dominikanermunk, men blev (1476) ved Kejser Frederik III's Hjælp Ærkebiskop af Laibach og Metropolit for Krain. Efter at han under et Ophold i Rom havde gjort et forgeves Forsøg paa at blive Kardinal, udtalte han sig med stor Bitterhed om de romerske Forhold, hvorfor Sixtus IV lod ham kaste i Engelsborg. Saasnart han havde faaet sin Frihed igen, pønsede han paa Hævn, og da han paa Hjemrejsen kom til Basel, optraadte han som »Kard. af S. Sisto« og sammenkaldte et Koncilium i Basel (1482). Basels Borgere, som gerne vilde tjene Penge ved et nyt Kirkemøde, lod sig et Øjeblik imponere af den falske Kardinal, og Florentinerne og den ital. Liga sluttede sig en Tid til den ærgerrige Prælat. Men Paven satte ham i Band, og efter at være falden i de pavelige Legaters Haand skal A. have endt sine Dage som Selvmorder (1484).

Andreas af Kæsarea var Metropolit i det kappadokiske Kæsarea. Hans Levetid er usikker. Han har skrevet en Fortolkn. til Joh. Aab. (udg. af F. Sylburg 1596). I den anfører han Dionysios Areopagiten, altsaa maa han selv have skrevet efter Midten af 6. Aarh.; paa den anden Side benyttes hans Kommentar af Ærkebiskop Arethas af Kæsarea, der skrev i Beg. af 10. Aarh. Senere kan A. derfor ikke have levet. Om hans Fortolkn. se P. Madsen, Joh. Aab., 2. Udg. 1894, I, 186 f.

Andreas Suneson, se Anders.

Andreas af Ungarn. A. I, Konge af Ungarn 1046—58, en Slægtning af den hl. Stefan, kom paa Tronen ved en Revolution, der til dels var rettet mod Krdm.; men som Konge var han nidkær for at fremme K.'s Udbredelse. — **A. II.**, Konge af Ungarn 1205—35, havde lovet sin døende Fader, Kong Bela III, at gøre et Tog til den hl. Grav. Efter at have skaffet sig Midler til et Korstog ved at slaas daarligt Mønt og plyndre rige Kirker, drog han, ledsaget af Prælater og Magnater, gennem Kroatien til Adriaterhavets Kyster. Fra Spalatro sejlede Korsfarerne til Akko, hvor de forenede sig med Kong Johan af Jerusalems, Hugo af Cyperns og Fyrst Bohémond IV's Tropper (Okt. 1217). Men Akko kunde ikke skaffe de mange Mennesker dagligt Brød, og det kom til heftige Sammenstød mellem Korsfarerne og de syriske Kr. Da Fyrsterne mente, at det ikke var rigtigt, straks at gaa mod Jerusalem, blev der lagt Planer til et Tog mod Damiette; men dette blev, maaske af Ængstelse for Sørøjsen, foreløbig opgivet, og i Beg. af Nov. rykkede Kors hæren over Jordan og truede Damaskos. Sultan Almelik Aladil raadede Damaskenerne til at undgaa Kamp saa længe som muligt, og dette Raad viste sig at være godt: Korsfarerne blev snart kede af den anstrengende Marsch og vendte tilbage til Akko uden at have udrettet noget. Senere blev der gjort nye Tog mod et Fort, der var bygget paa Tabors Bjerg, og mod Fæstningen Beaufort; men da heller ikke disse Angreb førte til noget, blev Kong A. II træt og rejste hjem i Jan. 1218, uden at ænse det store Band, som Patriarken af Jerusalem lyste ham i. Efter Hjælpkomsten fandt han sit Land i den største Forvirring, som han for-gæves søgte at raade Bod paa ved at give en

Forfatning (1222), der gav Magnaterne store Forrettigheder.

Andreas-Døtrene (*Filles ou Sœurs de la Croix*). Efter at der 1640 og 1641 var dannet to forskellige Ordener, som kaldte sig »Korssets Døtre eller Søstre«, blev der 1806 i Maislé i Stiftet Poitiers dannet en tredje af Marie Elisabet Béchier, efter Tilskyndelse af Præsten Hubert André Fournet, der døde 1834 som Generalvikar for Poitiers. »Søster Marie Elisabet« blev den første Forstanderinde for Ordenen, som gav sig af med Fattigpleje og Undervisning og hurtig fik en saa stor Udbredelse i Frankrig, at der 1880 var over 400 Ordenshuse med o. 6800 Boeere, som styrede 180—190 offentlige og 260 frie Skoler. Fr. N.

Andreæ. 1) Abraham A. Angermannus, den mest helstøbt Repræsentant for den strengt lutherske Ortodoksi i Sverige i 16. Aarh., fødtes o. 1540 i Ångermanland og havde »til sin spæde Barndoms Tilsynsmand« Olaus Petri. Siden var Laurentius Olai Gestricius i Gefle hans Lærer; 1562 indskræves han som Student i Rostock; han vendte muligvis først hjem 1572, blev Præst og Skolemand i Stockholm og giftede sig med Laurentius Petri Nericius's Datter Magdalena. Han undertegnede den nye Ordinnans af 1575, men kom snart i Strid med Klosterlasse og afgav ved Juletid 1576 tillige med Stockholms øvrige Præster en Protest mod Kong Johans Liturgi (Rödboken), der var bygget over det rom. Missale. Kongen forflyttede ham da til Öregrund, siden til Saltvik paa Åland. Paa Grund af nye Skrifter mod Liturgien blev A. fængslet paa Åbo Slot, men flygtede til Hertug Carl og siden, i Slutn. af 1582, til Tyskland. Han samlede her paa Hertugens Anmodning de tyske Teologers Udtalelser om Liturgien og førte en heftig anonym Polemik mod Ærkebiskop Bjørnram. Han udgav i Wittenberg 1587 Laurentius Petris »Dialogus om then förvandling som medh Messone skedde« og »Om Kyrkiostadgar och Ceremonier« med en Del Betænkninger af lutherske Teologer (*Forum Adiaphororum*) og i Hamburg 1588 sammes *Refutatio erroris Herbesti* med en vidtløftig Indledning af ham selv (heri Laur. Petris Biografi og *Historia Liturgica* m. m.), samt 1592 en af Joh. Draconites 1544 forfattet, siden paa Svensk oversat »Utlekning på Propheten Daniel«. Paa Upsalamødet 15. Marts 1593 blev han valgt til Ærkebisp, vendte sandsynligvis i Juni s. A. tilbage og bekræftedes af Sigismund 18. Febr. 1594. Han blev indviet 19. Febr. om Morgen og prædikede og læste Bønnerne ved den af Biskop Petrus Jonæ samme Dag udførte Krøning. I Febr. 1595 holdt han et især for Undervisningsvæsenet vigtigt Kirkeskøde i Upsala. Hans Visitatser i Götaland-skaberne 1596 paadrog ham heftige Anklager fra Hertug Carl paa Gr. af hans Strænghed i Kirketugtens Udøvelse. I Striden mellem Carl og Sigismund stod A. paa den sidste Side, idet han paabaarbedte sig sin Troskabspligt mod den legitime Konge. Efter dennes Afrejse i Okt. 1598 blev han fængslet af Hertugen, afsat paa en ingenlunde lovlig Maade fra sit Embede og Resten af sit Liv holdt i Fængsel. Han døde paa Gripsholm 1607. (Spegel, Biskopskrønike. Rhyzelii, Episcopia I. Faut, De vita

Abr. Ang. 1802). O. A. — 2) **Jakob A.**, luth. Teol., Søn af en fattig Smed, blev f. 25. Marts 1528 i Württemberg. Man hjalp ham frem til Studeringerne, som han fuldendte 1541—46 (bl. a. paavirket af den württembergske Reformator Erh. Schnepf). A. blev derpaa Diakon i Stuttgart og efter den schmalkaldiske Krigs Uroligheder (Interimet) Præst og senere Generalsuperintendent i Göppingen, derefter 1562 teol. Prof. og Kansler i Tübingen; han døde 7. Jan. 1590 efter et virksomt og daadrigt Liv i K.'s Tjeneste. Udrustet, som han var, med en utrættelig Arbejdskraft og Energi, var han idelig paa Færde, dels for at ordne Kirkeforholdene i Egne, der sluttede sig til Reformationen, dels for at bilægge teol. Stridigheder og disputere med andre Teologer (Beza), dels — og særlig dette har gjort hans Navn berømt og omstridt — for at virkeliggøre sit Livs Hovedtanke: Bilæggelsen af Stridighederne indenfor den luth. Kirke ved en, alle Parter samfende Enighedsformel. Denne Tanke søgte han først at gennemføre som Forligsmægler mellem Gnesio-lutheranerne og Philippisterne. I den Anledning foretog han Rejser til de forskellige protestant. Hoffer og kom ogsaa til Sønderjylland og Danmark (1569), hvor hans Fordringer afvistes, især paa Grund af Paul v. Eitzens og N. Hemmingsens Indflydelse. Sit mislykkede Forsøg optog han igen som den »ægte Lutherdoms« tro og kraftige Forfægtet. Begunstiget af Tidsforholdene (saaledes Philippismens Fald i Sachsen 1573, hvorhen han blev kaldet af Kurfyrst August for at ordne Kirkeforholdene dér 1576—80), lykkedes det ham at naa den Gennemførelse af sin store Plan at skabe Konkordieformlen (se d. Art.). Om Andræ selv er der efter de forskellige Partistandpunkter bleven fældet de forskellige Domme. Om hans gode Mening og ideelle Syn er der næppe Grund til at tvivle. Men da han selv var en energisk Karakter, har hans Optræden vel ofte gjort et overgribende og herskesygt Indtryk, og i Valget af Midler har han heller ikke altid været skonsom; af hans talrige (o. 150) Skrifter findes der ingen samlet Udgave. (Th. Pressel i Jahrb. f. d. Theol. 1877, Fittbogen, J. A. Leipzig 1881). J. P. B. — 3) **Johann Valentin A.**, luth. Teol., f. 17. Aug. 1586 i Württemberg, Sønnesøn af Jakob Andræ. Hans Ungdomsaar optoges dels af flittige teol. Studier i Tübingen, dels af udstrakte Rejser; af særlig Betydning blev et Besøg i Genève, hvor han begejstredes for den strænge calvinske Tugt. Han blev 1614 Diakon i Vaihingen, 1620 Præst i Calw, 1639 Hofpræst og Konsistorialraad i Stuttgart. I disse Stillinger udfoldede han en rig Virksomhed baade som Præst og Forfatter. Særlig i Calw søgte han at virkeliggøre det Menighedsideal, han i Genève havde tilegnet sig, saa vidt det lod sig gøre paa luth. Grund, forbedrede Konfirmationsundervisningen og vakte et blomstrende Liv i sin Menighed. Men saa kom Trediveaarskrigens Ulykker, Calw blev plyndret og brændt, og Pesten hærgede den ødelagte By. Alle disse Ulykker stemte ham til et Tungsind, der yderligere skærpede hans Blik for Tidens Mangler. Som Hofpræst var han den ledende Mand i kirkelig Henseende og bestræbte sig med Iver, men under tunge og vanskelige Forhold, for

at ophjælpe de i flere Henseender sørgelige Tilstande. Efter 1650 at have fratraadt denne Stilling døde han 27. Juni 1654.

Som Forfatter var han overordentlig frugtbar. Han forstod at svinge Satirens Svøbe over Samtidens mange Brøst, som han i ualmindelig Grad havde Øjet aabent for. Snart galdt det (*»Turbo«* 1616) Tidens ufrugtbare Lærdomsstræben, snart (*»Menippus«* 1618) dens Mangler i det hele. I *»Theophilus«* (skrevet 1622, udg. 1649) fremlægger han sit Kirkeideal og udtaler her bl. a. Tanker, der sikre ham en Plads i Pædagogikens Historie. Et af hans satiriske Skrifter (*»Fama fraternitatis Rosæ Crucis«* 1614) blev den uskyldige Aarsag til Stiftelsen af Rosenkreuzernes Selskab. Han saa Faren ved den luth. Cæsareopapisme, der efter Trediveaarskrigen lagde alt kirkeligt Liv i Dvale, og dadlede den i sin Bog *»Apap proditus«* 1631 som en anden Form for Pavedømmet. Han var saaledes en betydelig Mand i sin Tid. Spener satte ham højt; »kunde jeg,« skrev han, »til K.'s Bedste opvække nogen fra de døde, skulde det være J. V. A.« Herder, der kaldte ham en Rose blandt Torne, drog ham frem af Forglemmelsen. (Tholuck, Lebenszeugen d. luth. Kirche, Berlin 1859; paa Dsk. ved Boethe, Aalborg 1860, 335 f. J. P. Glöckler, J. V. A. Stuttg. 1886). J. P. B.

Andronikos. 1) A. (2 Mak. 4, 30 f.), Embedsmand hos Antiochos Epifanes, Statholder i Antiochia. A. lod Ypperstepræsten Onias myrde, hvorfor Kongen lod ham selv henrette. — 2) A. (2 Mak. 5, 23) Samme Konges Befalingsmand paa Garidsims Befæstning. — 3) A. (Rom. 16, 7) Apostlen Paulus's Slægtning, der havde været Kr. før ham og var i Fængsel med ham.

Andronikos, Kejser. A. II, bysantinsk Kejser 1282—1328, var en Søn af Mikael Palæologen. Han opgav straks ved sin Tronbestigelse den Forening mellem den gr. og den lat. K., som hans Fader havde godkendt (1274), hvorfor Pave Clemens V satte ham i Band (1307). Ved sin nærmeste Slægt laa han stadig i Fejde, og 1328 blev han stødt fra Tronen af sin Sonnesøn og Medregent Andronikos III. Han levede derefter i Kejserborgen som Munk. — A. III, bysantinsk Kejser 1328—41, blev saa haardt trængt af de osmanske Herskere, at han maatte søge Hjælp hos de vesterl. Fyrster. Abbed Barlaamo blev 1339 sendt til Avignon for at indlede Underhandlinger om en ny Forening mellem de to Kirkesamfund, men Unionen kom ikke i Stand.

Andvorskov (Antvorskov), udenfor Slagelse, var i Middelalderen et Kloster og Hospital af Johanniterordenen, en af Landets vigtigste Stiftelser. Det grundlagdes o. 1176 af Valdemar I ved Gave af Krongods og var muligvis bestemt til en Slags Forsørgelsesanstalt for udtjente Krigere. Der var i al Fald en Mængde Adelsmænd deri, som kaldtes »indgivne« og fritoges for den fulde Klostervang. Til et fuldstændigt Johanniterkloster hørte 3 Klasser: Riddere, Præster og tjenende Brødre, dog er det tvivlsomt, om A. husede Riddere. Det styredes af to Priorer: Hospitals- og Kirkeprioren, hvoraf den første nød stor Anseelse og ofte havde Sæde i Rigsraadet. Han var Overhovedet for alle Ordenens Klostre i Norden. Til det rige

A. knytter sig ikke Minder om særlig frodig aandeligt Liv, først paa Reformationstiden blev Hans Tausens Ophold her af kirkelig Betydning; her holdtes 1546 en Nationalsynode, bestaaende af Bisperne og de teol. Professorer, som vedtog en Række vigtige Bestemmelser om Ændringer i Gudstjenesten. 1580 fik Klostret en verdslig Lensmand. Frederik II, der yndede A. for Jagstens Skyld og ombyggede Klostret, døde her. Kirken stod længe urørt med sit prægtige Spir. 1684 blev den lukket, men atter 1722 aabnet til Gudstjeneste. A. gik 1774 over i privat Eje og Finansraad Koes nedrev Kirken, siden splittedes Godset. Interessante Ruiner ere nylig udgravede (J. R. Friis, Bidrag til A.'s Hist. Slagelse 1876). J. O. A.

Anem (1 Krøn. 6, 73), Levithy i Isakars Stamme. Jfr. Engannim.

Aner. 1) (1 Mos. 14, 13), en amoritisk Familie paa Abrahams Tid. — 2) Navn paa en Levithy, V. for Jordan, i Manasses Distrikt (1 Krøn. 6, 70).

Anfægtelse er, ifølge Martensen, en Tvivl, i hvilken der kæmpes, ikke med den lokkende Fristelse, der foregøgler Msket lyse Udsigter, men med den, der truer en Kr. med aandl. Død, truer med at røve ham, hvad der er hans dyrebareste Eje. Den anfægtede ængstes for at tabe, hvad der er hans Livs sidste Tilhold og Trøst. Jvfr. Art. Fristelse og Martensens Etik, Speciel Del I, 385 f.

Angariæ (paa Tysk »Fronen«) var Navnet paa de Tjenester og Ydelser, som K., lige- som andre Ejendomsbesiddere, krævede af sine Fæstere.

Angela. 1) A. fra Brescia, A. eller Angelica Merici, Stifterinde af Ursulaindernes Orden, f. 21. Marts 1470 i Desenzano ved Garda-Søen, mistede tidlig sine Forældre. Hun og en Søster bleve satte i Pleje hos en Onkel i Salò, og dér traadte A.'s Tilbøjelighed til Ensomhed og Andagtsøvelser stærkt frem. Da Søsteren var død, blev hun kvindelig Tertiariar, enten hos Fransiskanerne eller hos Augustinerne, og da ogsaa Onkelen døde, vendte hun tilbage til Desenzano for at undervise Smaapiger. Senere blev hun kaldet til Brescia, hvor hun tilbragte den største Del af sit Liv. Hun gjorde Pilegrimsrejser til Rom og Jerusalem, og 25. Nov. 1535 dannede hun med 12 Veninder i St. Afra-K. i Brescia et Susterskab, der, uden bindende Løfter, skulde lægge Vind paa Andagtsøvelser, Undervisning og Fattigpleje, foreløbig kun i Byen Brescia og dens Omegn. Susterskabet skulde staa under den hl. Ursulas Værn. Ledelsen af det blev betroet til en af Brescias Præster som Biskoppens Stedfortræder, men A. fra B. forestod til sin Død (27. Jan. 1540) som Forstanderinde det daglige Arbejde. Jvfr. Art. Ursulainder (M. Sintzel, Leben der hl. A. M. Regensb. 1842). — 2) A. fra Foligno, en kvindl. Tertiariar af Fransiskanerordenen, d. 1309, skal være Forf. til en lille Bog om »Korsets Teologi«. Hun havde hyppige Syner, i hvilke hun troede at høre Gud sige: »Jeg er dig, og du er mig«, og paa Grund af disse Syner og hendes fromme Liv fik hun Plads blandt K.'s Helgener. 4. Jan. er hendes Minde-dag.

Angelico, Fra (o: *frate*, Broder), berømt

italiensk Maler, f. 1387 i Vicchio i Provinsen Mugello, N. O. for Firenze, hed oprindelig Guido, men antog, efterat han 1407 med sin Broder Benedetto var indtraadt i Sortebrødrenes Kloster i Fiesole, Navnet Giovanni. Hans Beundrere kaldte ham allerede kort efter hans Død Angelico (Fra Beato Angelico da Fiesole). Efterat han havde gjort sig bekendt ved Alter- og Freskobilleder i Cortona, Perugia og Fiesole, kaldtes han 1436 af Cosimo af Medici til Firenze for at smykke det til Sortebrødrene overladte og af Cosimo tildels ombyggede Kloster S. Marco. Her ses endnu i den forreste Kloster-gaard, i Kapitelsalen, i Gæsteværelserne og Brødrenes Celler nogle af hans betydeligste Arbejder, andre ere samlede i Uffizierne og Akademiet fra S. Maria Novella og andre K. I S. Marco gjorde A. Bekendtskab med Pave Eugen IV, for hvem han 1445 i Vatikanet malede et nu nedrevet Kapel. Denne Pave skal have tilbudt ham at blive Ærkebiskop i Firenze, men den uegennyttige og ydmyge Munk afslog dette Tilbud. I Orvieto begyndte han paa en Hvalving i Jomfruens Kapel, der skulde smykkes med Billeder af Dommedag, men hans Arbejde her blev afbrudt, formentlig ved, at han for Nikolaus V maatte male et Kapel i Vatikanet med Billeder af St. Laurentius's og St. Stefanus's Liv. Disse eksistere endnu, ihvorvel restaurerede. A. døde i Rom 1455 og ligger begravet i Maria sopra Minerva. Hvem der var hans Læremester, vides ikke. Som den sidste betydelige Repræsentant for den middelalderlige, italienske Malerkunst følger han den af Giotto og Orcagna angivne Retning med levende Tro, med stor Lethed i Foredraget og med fin Følelse for Aabenbarelsen af Fromhed og sjællig Renhed. (»Han begyndte altid sit Arbejde med Bøn og rettede aldrig paa, hvad han ansaa sig givet ved guddommelig Indskydelse.« Vasari). Det dybere og rigere Syn paa Naturen, som den italienske Renaissance tilegnede sig, og hvorpaa allerede hans Samtidige Massaccio gav Prøve, kom han ikke til at dele. (St. Beissel, Fra G. A. da Fiesole. Sein Leben und seine Werke. Freiburg 1894).

L. F.

Angelikerne (*Angelicae moniales*) er en kvindl. Orden for Sygepleje og indre Mission, stiftet o. 1530 af Enkegrevinde Ludovica af Torelli fra Guastalla ved Parma; Navnet skal pege paa den englerne Vandel, der kræves af Ordenens Medlemmer. A. arbejde paa at bringe Kvinder til Omvendelse, ofte Haand i Haand med Barnabiterne, der have en lignende Opgave blandt Mænd. Deres Dragt er som de kvindl. Dominikaneres; paa Fødderne bære de hvide Sko, paa Brystet et Trækors. Under Guds-tjenesterne tage de stundom en Tornekrona paa Hovedet. 1534 stadfæstede Pave Paul III Ordenen, hvis Regel er dannet efter Augustins Regels Forbillede. — Grevinde Torelli stiftede ogsaa i Milano et Kloster for Guastallinerne eller Klosterfruerne i Guastalla-Kollegiet ved Porta Romana, en Stiftelse for 18 forældreløse adelige Kvinder, som dér modtage deres Opdragelse. Naar denne er til Ende, kunne Guastallinerne vælge Klostret eller Ægteskabet; i sidste Tilfælde faa de hver 2000 Lirer til Udstyr.

Fr. N.

Angelsachserne. Da disse o. 450 e. Kr. kom til England, var Krdm. alt gammel dér, men nu trængtes den tilbage til de vestlige og nordlige Fjeldegne. Den gammelbritiske K. magted ikke eller vilde ikke optage Missionsarbejdet blandt de fjendtlige Angelsachser, og disse blev Hedninger endnu i o. 150 Aar. Da var det fra selve Rom, Evangeliet bragtes dem. Pave Gregor den st. sendte 596 Munken Augustin med flere Fæller did. Missionen blev taalt af Kong Ethelbert af Kent, hvis Dronning Bertha var Kr. Hans Rige blev Udgangspunktet for Missionen blandt Angelsachserne. Ethelbert lod sig snart døbe, og dermed var Krdm. foreløbig sikret i hans Rige. Canterbury blev af Paven gjort til Metropol, og Augustin blev den første Ærkebiskop († 604). Forfatning, Liturgi og Disciplin ordnede han efter romersk Skik, men med forsigtig Hensyntagen til Folkets hjemlige Forhold og Indretninger. Augustin oplevede at se Kristendommen antaget ogsaa i Naboriget Essex, hvor Melitus blev den første Biskop. Men han oplevede ogsaa, at den romerske Mission stødte sammen med den gammelbritiske Kirke, der i flere, efter Datidens Begreber væsentlige, Punkter (især Paaskeberegning og Tonsur) afveg fra Roms Praksis. Denne Modstætning fremkaldte Rivninger, som først længe efter Augustins Død fandt sin Udjævning. Under Augustins Efterfølger Laurentius indtraadte der i Kent under Kong Edbald en hedensk Reaktion, der dog blot blev forbigaende. O. 625 uddvidedes den romerske Mission ved Biskop Paulinus til Northumberland, hvor Kong Edwin og hans kristne Dronning Ethelburga gav den fri Indgang; Edwin blev snart døbt med mange Hovdinge. Eboracum (York) blev Bispesæde. Men midt under sit Sejrsløb stødte Evangeliet nu paa sin farligste Fjende: Ærkeherdingen Penda af Mercia faldt ind i Northumberland, fældte Edwin, fordrev Dronningen og Biskop Paulinus og gjorde atter Landet hedensk. Dog rejste der sig snart en ny Forkæmper for Evangeliet i Edwins Slægtning Oswald. Men denne Gang kom Hjælpen fra Norden; thi Oswald havde faaet Kristendommen hos de keltiske Munke i det berømte Columbakloster paa Iona. Herfra hentede han Missionærer; den vigtigste var Aidan (se d. Art.), som tog Sæde i Klostret Lindisfarne. Under deres forenede Anstrengelser gjorde Krdm. atter stærke Fremskridt. Men efter 8 Aars Forløb faldt ogsaa Oswald i Kampen mod Penda (642). Der gik endnu 13 Aar, før Oswalds Broder Oswy i Slaget ved Winfield (655) knækkede Penda og dermed sikrede Evangeliets Sejr ikke blot i Northumberland, men ogsaa i Mercia. Men nu var Tiden kommen, da Striden mellem den rom. og keltiske Krdm. skulde udkæmpes, og Kong Oswy har ogsaa her erhvervet sig et lysende Navn. Synoden i Streaneshalch (Whitby) 664 afgjorde Striden til Roms Førdel. Men endnu tog det lang Tid, før den keltiske Krdm. var forsvundet af Landet. Den romerske Mission fik en udmærket Repræsentant i Theodor fra Tarso, der blev Ærkebiskop i Canterbury og for første Gang samlede hele den engelske Kirke under ét aandeligt Overhoved, samt blev

Skaberen af dens Organisation († 690). Et rigt aandeligt Liv rørte sig i den unge Kirke. I de talrige Klostre blomstrede Videnskab, Poesi og Kunst, og veltalende Prædikanter forkyndte Evangeliet paa Folkets Sprog. Af de mange fremragende Kirkemænd nævne vi i første Linie Beda den ærværdige (se d. Art.), der blev sin Kirkes første Historieskriver.

Det største Bevis paa den unge Kirkes aandelige Kraft var dens Missionsvirksomhed. Navne som Willibrord og Bonifatius, Friesernes og Tyskernes Apostle, straalte blandt de første i alle Tiders Missionshistorie. Her interesserer os mest den angelsachsiske Kirkes Indflydelse paa den nordiske. Allerede i Vikingetiden kom Nordboerne i hyppig Berøring med den angelsachsiske Krdm. Dette har afsat sig tydelige Spor i vor Mytologi, som er fuld af kristne Træk. Den forberedende Indflydelse under Vikingetiden blev en direkte, da de nordiske Lande droges ind under Kirkens Missionsvirksomhed. Den dske og sv. K. blev stiftet fra Tyskland af og modtog herfra sit første Præg. Men der kendes flere angelsachsiske Missionærer i Sverige, og under Foreningen med England under Knud den mægtige blev den dske K. naturligen udsat for en livlig Paavirkning fra den angelsachsiske; Knud indførte engelske Biskopper, Præster og Munke til Danmark, og Klostre ordnedes efter engelsk Mønster. Men størst blev den angelsachsiske Kirkes Indflydelse paa den norske. Denne blev omtrent udelukkende grundlagt ved angelsachsisk Mission; thi de to Olaf'er, der kristnede Norge, havde begge taget Troen i England, og de Missionærer, de medførte og satte til Biskopper og Præster rundt om i Landet, var alle Angelsachser. At disse har overført sin K.'s Ejendommeligheder paa den norske, er paa Forhaand at antage, og man kan paavise talrige Spor deraf. Især gælder dette Kirkesproget, baade det teologisk-dogmatiske og det kirkelige Lovsprog. Ogsaa efter sit Indhold røber den norske Kirkeret stærk Paavirkning af den angelsachsiske. Som med Forfatningen, saa var det ogsaa med K.'s Praksis, dens Gstj., Ceremonier o. s. v. Den angelsachsiske K.'s folkelige Karakter gaar igen i den norske. Kortsagt paa alle Punkter kan der eftervises Ligheder, som tyder paa angelsachsisk Indflydelse, dog uden at der foreligger nogen slavisk og uselvstændig Efterligning. (G. F. Browne, *The Conversion of the Heptarchy*, London 1896; A. Taranger, *Den angelsachs. K.'s Indflydelse paa den norske*. Kristiania 1890).

A. B.

Angelus eller *A. Domini* er en rom.-kat. Bøn, som bedes Morgen, Middag og Aften, naar der ringes med Kirkens Klokker. Den lyder saal.: »Herrens Engel bragte Maria det glade Budskab. Og hun undfangede ved den Hellig-Aand. Hil dig, Maria osv. — Maria svarede: Se, jeg er Herrens Tjenerinde. Mig ske efter dit Ord. Hil dig, Maria osv. — Og Ordet blev Kød. Og det boede iblandt os. Hil dig, Maria osv. — Bed for os, hellige Gudsmoder. At vi kunne blive værdige til Kristi Forjættelser. — Lader os alle bede: O Herre, vi bede dig, at du i vore Hjerter vil indgyde din Naade, for at vi, som ved Engelens Budskab

have erkendt (*cognovimus*) din Søns Mskevordelse, ved hans Lidelse og Kors maa blive førte til Opstandelsens Herlighed. Ved den samme Herre Jesus Kristus, som med dig lever og regerer osv. Amen. — 1269 befalede Fransiskanergeneralen Bonaventura paa Generalkapitlet i Assisi Ordenens Præster at formane de troende til, naar det ringede til Aftenbøn, ved et 3 Gange gentaget *Ave Maria* at ære Mskevordelsens store Hemmelighed. Denne Andagt udbredte sig navnlig i Frankrig, og i en Bulle af 13. Okt. 1318 lovede Pave Johannes XXII, der residerede i Avignon, nogle Dages Aflad for en saadan Aftenbøn. Heraf har senere A. udviklet sig. Navnet er i Kunstens Verden navnlig bleven bekendt ved Millet's berømte Maleri.

Fr. N.

Angelus Silesius, (Johann Scheffler), f. i Breslau 1624 af lutherske Forældre, gennemgik Gymnasiet i sin Fødeby og kom allerede dér under den Opitz'ske Digterskoles Paa-virkning; gik 1643 til Universitetet i Strassburg for at studere Medicin, men tog efter et Aars Forløb til Leiden, hvor han stiftede Bekendtskab med sin Landsmand, Mystikeren Abr. v. Frankenberg og blev ved ham ført til Studiet af Taulers og Jakob Böhmes Skrifter. Efter at han i Padova havde taget den filosofiske og medicinske Doktorgrad, blev han Livlæge hos Hertug Sylvius Nimrod i Württemberg, men følte sig snart frastødt af Hertugens luth. Retroenhed og sluttede sig endnu nærmere til sine Venner i Holland. I 1652 vendte han tilbage til sin Fødeby og gik 12. Juni 1653 over til den rom.-kat. K. Han antog nu Navnet Angelus efter en spansk Mystiker i det 16. Aarh. og føjede dertil *Silesius* : fra Schlesien. Uagtet han fik Titelen »kejserslig Hofmedikus«, synes han dog ikke at have givet sig af med Lægevirksomhed, men syslede med religiøs Digtning og med at ud-sende bitre Stridsskrifter mod det Kirkesamfund, han havde forladt. I Febr. 1661 blev han optagen i Minoriter-Ordenen, og 21. Maj s. A. modtog han Præstevieelse og stod i sine senere Aar i Fyrstbiskop Sebastian's Tjeneste. Han døde den 9. Juli 1677. Hans Psalmer røbe en glødende, tildels overspendt, Jesus-Kærlighed og have øvet stor Indflydelse paa pietistiske og herrnhutiske Psalmesangere. I en Del af hans øvrige Digtning udarter hans Mystik til temmelig kras Panteismus. — Af hans 206 Psalmer, som udkom i »Heilige Seelenlust« 1657—1668, er en halv Snes oversat paa Dansk, navnlig af Brorson. Mest bekendt er »Bort, Verden, af mit Sind og Øje«, »Jesus, kom dog selv til mig«, »Kom, Helligaand, kom hjertemild«, »Vil du have Ro, min Sjæl« V. 1—4. I den sv. Psalmebog (1819) er Nr. 220 »Jag will dig pris, Gud, min styrke« af Scheffler. Hans samlede poet. Skrifter ere udgivne af A. Rosenthal (Regensburg. 1862). Om A. S. se: W. Schrader, A. S. und seine Mystik (Halle 1853) og A. Treblin, A. S., Ein Vortrag (Breslau 1871).

J. N. S.

Anger antages at komme af en oldnordisk Rod, der betyder: snever (eng.). A. er et etisk-religiøst Grundbegreb. Det kan have sin Plads ogsaa indenfor en rent etisk Livsanskuelse (uden selvstændig religiøs Baggrund), nemlig

som Samvittighedens Selvdøm og Personlighedens Sorg over sin Afstand fra Idealet, men i Kristenlivet gaar selvfølgelig al A. tilbage til det religiøse Grundforhold.

Spinoza og Fichte have forkastet Angeren som ulogisk og upraktisk, men overse derved den psykologiske Nødvendighed af en indre Selvførdybelse, ved hvilken det onde kan dø bort i Sjælen, og det gode vokse frem. Overfor Fichtes Anskuelse om det tidssplidende i Angeren beholder Mester Eckehart Ret, at et Menneske i saadanne Øjeblikke kan tilbagevinde al den Tid, han har spildt i Verden.

A. fremtræder psykologisk hovedsagelig som en Følelse — »den nedtrykkende Følelse af egen Uværdighed« (P. E. Müller), Sorgen over Synden, men er i Virkeligheden en Livsstryng af hele Personligheden, i hvilken der, gennem den ved Samvittighedserkendelsen vakte Syndesorg, frigøres og fremspirer en ny Viljesretning. A. betegner Vendepunktet i den aandelige Udvikling og indeslutter derfor begge Dele, baade Bevægelsen bort fra det onde og til det gode (derfor forbindes Ordet *metánoia* i N. T. snart med Præpositionerne *ἐκ* og *ἀπό*, snart med *εἰς*), baade ned i Ydmygelsens Dyb og opad igen imod Gud. Den fortalte Søn, det klassiske Billede paa den angrende Synder, gik først i sig selv og saa til sin Fader (Lk. 15, 17 og 20).

Angerens Vej indad (nedad) begynder med Syndererkendelse (Jer. 3, 13) : ikke med en teoretisk, men en personlig (Samvittigheds-) Erkendelse, ikke blot af Syndens Følger, saa man derfor fortryder sin Handling (*attritio*), men af Synden selv, dens Brøde overfor Gud (*contritio*). I den vaagne Samvittigheds Anklage kender Mennesket sig dømt af Gud, maaske først for den enkelte Synd, men — efterhaanden som den gaar dybere — tillige og end mere for den syndige Natur, hvorfra Gerningen var et Udsalg, og tilsidst i hele sit naturlige Væsens Gudsforladthed og Kraftløshed til det gode (Ps. 51, 7; Rom. 7, 24). Vor Kirkes Bekendelse forklarer ligefrem A. ved »*terrores incussi conscientie agnito peccato*«, den Rædsel, der indjages Samvittigheden ved Erkendelse af Synden (Augsb. Bek. XII. 4), et Forhold, hvori Mennesket endnu er væsentlig passivt (sml. Art. Schmalc. P. 3. III. 2). Dog stemmer det ikke ganske med dansk Sprogbrug at begrænse A. til det passive. Man kan opfordre, formane et Menneske til at angre (Mt. 3, 2; Ap. G. 2, 38), men ikke til at have Samvittighedsnag. Altsaa er der en Frihed i A. Den Dom, der i Samvittigheden udgaar over Mennesket, gør dette i A. til sin egen. I A. giver Msket selv Gud Ret i hans Dom (Ps. 51, 6), og saaledes opstaar ikke blot Angst for Guds Vrede, Mishag ved Synden, men Sorg over sig selv. Og denne Sorg maa gaa i »det dybe« (Ps. 130, 1). En overfladisk Syndesorg, der fra Skrækken over Guds Vrede haster over i Glæden over Syndernes Forladelse, kan vel føre til en kortvarig »Fred«, men kan ikke frembringe et virkelig nyt Liv i Gud. En Syndesorg, hvori Mennesket stillestaaende ruger over sig selv, er ikke A., men selvsygt Føleri. Den sande A. er en Bedrøvelse »efter Guds Sind« (2 Kor. 7, 10), der

er Bevægelse i den ind til »det inderste Hjerte« (Ps. 51, 8), men i Sandhedsgrunden derinde er ogsaa Vendepunktet. Her begærer Hjertet ikke blot at fries fra Straffen eller Skyldens Byrde, men fra Synden. Og derigennem skiller det i Hjertet, som kan frelses, sig fra det, der hidtil har hersket, af-døer fra sit Fællesskab med det onde og begærer et nyt Liv (Ps. 51, 12 sml. Mt. 5, 3, 4 og 6).

Men dette finder Mennesket ikke i sig selv. Derfor er her det Punkt, hvor en rent etisk Anger (uden et personligt Gudsforhold) kommer til kort, idet Mennesket da kun har Valget imellem at tage sig sammen i fornyet Selvtillid til et nyt Forsøg paa at sejre over Synden ved egen Kraft eller at ende i en stump Fortvivelse, der kun kan opgives Livet eller Idealet. Men den religiøse Anger (som »tørster efter den levende Gud« Ps. 42, 3) møder her i det inderste Hjerte den Gud, hvis hellige Dom har ydmyget Synderen, men hvis Kærlighed kun venter paa det sønderknuste Hjertes Offer (Ps. 51, 19 sml. Jes. 57, 15) for at give det sin Naade (1 Pet. 5, 5 sml. Luk. 18, 14). I selve Angerens Vendepunkt nedlægger derfor Guds Naade den første Spire til Tro, saa Synderen, draget ligesom fra det fjerne af Evangeliet, faar Mod til at staa op og gaa til sin Fader. Den maa til, for at A. kan betrede Vejen opad. Der skal et dømmende Haab om Naade til at gaa op til Templet, selv om man endnu staar »langt nede« og ikke vover at løfte Øjet til Himlen (Luk. 18, 13). Der skal en begyndende Spire til Tillid allerede til Syndens Bekendelse, hvori Angerens fuldendelse, og hvori Hjertet først naar ud af Selvførtærelsens Kval (Ps. 32, 3—5). Dermed har Guds forberedende Naade fuldendt sit Værk og ved A. dannet den indre Modtagelighed, der skal til, for at Mennesket kan gribe den frelsende Naade, og selve det nye Liv skabes i Hjertet. Hvor der ikke mere kan angres, er der heller ikke Mulighed for Frelse (Hebr. 12, 17).

Dette er A., centralt forstaaet, saaledes som den fremtræder i Omvendelsen, den store Anger ved Overgangen fra det naturlige Liv til Livet i Gud. Man taler dog ogsaa om A. overfor enkelte Synder. Men en saadan A. før Omvendelsen er jo kun stykkevis Tilløb, fra hvilke det omvendte Hjerte bøjer af; gik Mennesket virkelig i sig selv, maatte det føre til Omvendelse. En saadan A. efter Omvendelsen (som visselig findes, saa vist der findes Fald, sml. Peters Mt. 26, 75) er derimod en Tilbagevenden til, en Fornyelse og Uddybelse af den første store A. Derfor tales der ogsaa med Rette om daglig A. (Luthers lille Katekisme, 4de Hovedstykke), idet det hungrende Hjerte vel mættes ved Retfærdiggørelsen, men Sorgen over Hjertets naturlige Afmagt og Uværdighed vedbliver som den bestandige Jordbund, hvorfra Troen drager sin Næring (sml. 1 Kor. 15, 9; 1 Tim. 1, 15; 1 Joh. 1, 8). Ja, ligesom Solen, eftersom den stiger, skinner dybere ned i Bjergkløfterne, falder der ogsaa, jo inderligere et Menneske lever sit Liv i Herren, mere og mere Lys ned i Syndens lønlige Dybder, saa at Synderkendelsen — og

dermed Sorgen over Synden — stiger og uddybes, alt som man vokser i Naaden.

Naar Skriften taler om A. hos Gud (1 Mos. 6, 6; 2 Mos. 32, 14 o. fl. St.), uagtet »Gud« ikke er et Menneske, at han kan angre« (4 Mos. 23, 19 o. a.), da er det selvfølgelig kun et uegentligt Udtryk for de ved Menneskets Forhold fremkaldte Forandringer i Guds Planer og Gerninger. H. U.

Anger. 1) **Edvard Julius A.**, Præst. Født 6. Okt. 1813 i Kbhvn. Øvede en betydelig Lærervirksomhed. Blev 1845 Sognepræst paa Bornholm, senere paa Sjælland og Lolland. 1869—84 Medlem af Skolelærer-Eksamenskommissionen. Tog Afsked 1886. Foruden »Tolv Prædikener«, »Vejledning til Romerbrevet« m. m. udgav han 1864: »Udtog af den bibelske Historie«. Han døde 17. Marts 1895. J. P. — 2) **Rudolf A.**, teol. Prof. i Leipzig, d. 15. Okt. 1866, en af de sidste Repræsentanter for den saakaldte vulgære Rationalisme. I Literaturen er han navnlig bekendt ved en Monografi om Kronologien i Ap. G. (Leipzig 1833) og en »Synopsis« (Leipzig 1852).

Angilram, franskisk Biskop, var først Abbed for Klostret i Sens, men 768 blev han Biskop i Metz, dog uden at give Afkald paa Abbediet i Sens. 784 gjorde Karl d. st. ham til sin Ærkekapellan og fik Paven til at fritage ham for hans biskoppelige Residenspligt, for at han stadig kunde følge med Hoffet. Da A. efter 787 kaldes »Ærkebiskop«, er det rimeligt, at han af Paven har modtaget Palliet; Metz har nemlig aldrig været Ærkesæde. Han døde 791 paa Karl d. st.'s Tog mod Avarerne. — Man har længe tillagt A. de 80 (eller 72) Kapitler, der med Overskriften *Capitula Angilramni* ere føjede til de fleste Haandskrifter af den pseudoisidorske Dekretalsamling. Denne Overskrift er imidlertid et Falskneri, og A. har næppe haft noget at gøre med disse »Kapitler«, der synes at have været et af Pseudo-Isidors Forarbejder, saa at de rimeligvis stamme fra de nærmeste Aar før Midten af 9. Aarh.

Anglikansk Kirke. Den a. K. (*the Anglican Church*) i snevrere Forstand er den engelske Nationalkirke, som officielt kaldes *the Church of England*, efter sin Forfatning *the Episcopal Church*, som Statskirke *the Established Church*. Dehs Historie har lige fra Begyndelsen været rig paa ydre og indre Omskiftelser. Henrik VIII (1509—47) undertrykkede den luth. Bevægelse og satte selv, støttet af Parlamentet og Ærkebiskop Cranmer, en kirkepolitisk Reformation i Værk, ved hvilken den engelske Kirke løsrevs fra »Biskoppen af Rom« og organiseredes som en uafhængig katolsk Nationalkirke. Suprematsloven af 1534 erklærede Kongen og hans Efterfølgere for »det eneste Overhoved paa Jorden for Englands Kirke, kaldet *Anglicana Ecclesia*«. I Kraft af denne sin Stilling ophævede han 1536 ved Lov mange Klostre og inddrog deres Formue under Kronen, og s. A. stadfæstede han en, af Provinssynoderne (*Convocations*) vedtagen, Beslutning, de 10 Artikler, som godkendte enkelte protestantiske Lærersætninger, tagne fra den Augsburgske Konfession, men paa andre Punkter fastholdt den gamle Lære. Kongen holdt derefter igen

mod alle videre gaende reformatoriske Bestræbelser; nogle Forhandlinger, som bleve førte med de tyske Reformatorer, strandede paa hans Modstand, og de 6 Artikler af 1539 (»Blodartiklerne») og senere Love stadfæstede nogle af de vigtigste rom. Lærdomme og Skikke og forbød under de strengeste Straffe enhver Indsigelse imod disse. Tyndales og Coverdales Bibeloversættelse var strengt forbudt, men den paa Grundlag deraf udarbejdede Udgave, »Cranmers Bibel« (1539), fandt uhindret Udbredelse, og i Henrik VIII's sidste Regeringstid blev der indført enkelte Reformers i Gudstjenesten. Under Edvard VI (1547—53) kom det protestantiske Parti til Magten, og Cranmer og hans Medarbejdere, bl. hvilke der fandtes flere Udlændinge, Martin Bucer, Johan a Lasco, Peter Martyr (Vermigli) o. a., førte Reformationen igennem. Den biskoppelige Forfatning blev fastholdt, men Liturgien blev omformet og den evangeliske Lære slaet fast. Nadveren under begge Skikkelser blev paabudt ved Lov, og de 6 Artikler og andre Kætterlove, ligesom alle Forbud mod Præsters Ægteskab bleve ophævede. Til Vejledning for Præsterne blev der udgivet en af Cranmer besørget Samling Homilier. 1549 indførtes en liturgisk Haandbog, *Common Prayer-Book*, som under Cranmers og Biskop Rideleys Ledelse var udarbejdet paa Grundlag af gamle Liturgier, affattet paa fortrinligt Engelsk og paa enkelte Undtagelser nær formuleret efter evgl. Grundsatninger. Disse bleve gennemførte i den ændrede Form af Bogen, som sanktioneredes 1552, men i denne var det ogsaa kendeligt, at den engelske Protestantisme fra den luth. Paavirkning var kommen ind under den calviniske. En lignende Stilling midt imellem de to reformatoriske Retninger indtog de 42 Artikler, som 1553 indførtes som Bekendelsesskrift.

Da Reformationen saaledes syntes fuldbdyrdet, kuldkaستe under Dronning Marias Regering (1553—58) en blodig Kontrareformation hele dens Værk. Men efter denne Reaktion fulgte under Elisabeth (1558—1603) Genoprettelsen og den endelige Udformning af den reformerede anglikanske Kirke. Det kongelige Supremati traadte igen i Kraft, men Regentens Titel blev forandret til »øverste Styrer (*Supreme Governor*) af kirkel. og verdsl. Ting«. Den biskoppelige Forfatning blev fremdeles bestaaende, og ved Parkers Indvielse til Ærkebiskop af Canterbury 1559 bevarede den saakaldte apostolske Sukcession (se d. Art.); i en Bulle af 13. Sept. 1896 (*Apostolica curæ*) har Leo XIII imidlertid, paa Romerk's Vegne erklæret alle anglikanske Ordinationer for ugyldige (*irritas prorsus omninoque nullas*). Ved en Uniformitetsakt blev s. A. *Common Prayer-Book* atter indført, men i en lidt ændret Skikkelse. Den kirkelige Bekendelse blev omarbejdet og, som de 39 Artikler (se d. Art.), 1563 godkendt af Provinssynoderne, hvorefter Parlamentet 1571 anordnede, at alle Præster skulde underskrive den. En ny Samling Homilier var udkommen, og Bekendelsens 35. Artikel anbefalede begge Samlinger til Oplesning i Kirkerne. Ved denne Reformationsens Afslutning havde Anglikanismen faaet sit blivende Udtryk som en særegen Form af Protestantisme.

Den anglikanske Kirke er nær beslægtet med den luth., men har i sin Forfatning og sin Kultus beholdt mere af det overleverede end denne og nærmer sig i sin Lære paa nogle Punkter til den reformerte Type. Ved ensidig Udvikling af disse uensartede Bestanddele fremkom de Modsætninger, der senere betegnes som det høj- og det lavkirkelige Parti. Paa Grund af Uvillie mod Messeklaederne skilte allerede 1566 et Parti sig ud af Statskirken, de første Puritanere. Disse, hvis Antal hurtigt voksede, bleve efter Haanden, som Presbyterianere, Modstandere af hele det anglikanske System, og den yderligste Del af Partiet afsondrede sig som Independentier (Kongregationalister). Fra en anden Side truedes Statskirken af det papistiske Parti, men Maria Stuarts Henrettelse 1587 betegnede dets Nederlag. Lovgivningen tvang alle, baade de protestantiske Dissentere og Papisterne, ind i Statskirken og til Deltagelse i dens Gudstjeneste, og i den sidste Del af Elisabeths Regeringstid var Uniformiteten tilsyneladende sikret; den blev ogsaa paatvunget Irland.

Men i det 17. Aarh. udvikledes paany Modsætningen mellem det høj- og det lavkirkelige (puritanske) Parti. Da Jakob I (1603—25) begunstigede det højkirkelige og det papistiske Parti og viste Strengthed mod det lavkirkelige, kom Parlamentet i Opposition til ham. Under Karl I (1625—49), som ægtede en kat. Prinsesse, fik Papismen endnu mere Fremgang, og det højkirkelige Parti, der lededes af Ærkebiskop Laud og nærmede sig til den romerske Kirkes Lære og Praksis, forfulgte Puritanerne, af hvilke mange udvandrede til Amerika, og det søgte at indføre den anglikanske Kirke i Skotland. Konfikten mellem Kongen og Parlamentet endte i Borgerkrig. 1643 antog Parlamentet den skotske Covenant, som Westminsterforsamlingen (1643—49) under den skotske Indflydelse blev nødt til at godkende, 1645 blev *Common Prayer-Book* afskaffet og erstattet med en ny Liturgi, og Aaret efter ophævedes den biskoppelige Forfatning og indførtes den presbyterianske, og den calviniske Westminsterbekendelse blev symbolsk Bog. Men Independentierne tog Magten, Kongen blev henrettet, og England blev en Republik.

Med Kongedømmet blev ogsaa den biskoppelige Kirke genoprettet, og efter Restaurationen indtraadte der en højkirkelig Reaktion imod Puritanismen og en papistisk Propaganda. Den af Karl II (1660—85) udstedte Uniformitetsakt af 1662 sanktionerede *Common Prayer-Book* i en ændret Form, som endnu mindre end den tidligere tilfredsstillede Puritanerne. Da alle de Præster, som ikke havde anglikansk Indvielse, skulde ordineres paany, traadte henved 2000 Præster ud af Kirken. Ved strenge Love forfulgte Kongen de Sekter, der organiserede sig, og samtidig beskyttede han Papisterne, men Parlamentet nødsagede ham til at sanktionere Testakten (1672), ifølge hvilken alle Embedsmænd skulde nyde Nadveren efter anglikansk Ritus, en Lov, der var rettet imod Papisterne, men ogsaa ramte mange protestantiske Nonconformister. Jakob II var som Tronfølger traadt over til den romerske Kirke og søgte som Konge (1685—88)

at gøre Statskirken rom-kat., hvilket ved Revolutionen kostede ham Tronen. Da Vilhelm III blev Konge (1689—1702), blev Tronfølgen indskrænket til Personer af protestantisk Bekenndelse, og i den nye Kroningssed optoges en Forpligtelse til at beskytte denne. De protestantiske Nonconformister fik Religionsfrihed med visse Begrænsninger.

Statskirken havde nu endelig lukket baade Papisterne og Sekterne ude og sikret sig mod deres Optræden indenfor den, hvorefter disse kun kæmpede for borgerlig Ligestilling med dens Medlemmer. Den havde siden Reformationen brugt sine Kræfter i Kampen for sin Bestaaen, men kunde nu friere udvikle sit indre Liv, og Dannelsen af Selskaberne til kristelig Kundskaabs Fremme (1698) og til Evangeliiets Udbredelse i fremmede Egne (1701) indvarslede den Opblomstring af Kirkelivet, som præger Annas Regeringstid (1702—14). Et blivende Minde om Dronningens Bestræbelser for at fremme K.'s Gerning er det af hende oprettede Fond til Understøttelse af slet lønnede Præster (*Queen Anne's Bounty*). Men Latitudinarismen, som var paavirket af Deismen, blev den raadende Aandsretning i det 18. Hundrebaar, og med den fulgte der kirkeligt Forfald. Dog tilførte den metodistiske Vækkelse Kirken nye Kræfter, som gennem det saakaldte evangeliske Parti i de sidste Tiaar af 18. Aarh. og de første af 19. paa mange Maader gav Impulser til virksom, praktisk Kristendom. 1781 opstod Søndagsskolen, 1799 dannedes det kirkelige Missionsselskab og det religiøse Traktatselskab, 1804 det britiske og udenlandske Bibelselskab og 1818 Selskabet til Kirkers Opførelse, hvortil Parlamentet 's. A. bevilgede 1 Million Lstl. og 1824 en halv Million.

Ved Testaktens Ophævelse 1828, Katolikernes Emancipation 1829 og Indskrænkningen af de anglikanske Bispesæders Antal i Irland 1833 begyndte Staten at løse sit Forhold til Kirken, og denne søgte da paa sin Side at frigøre sig fra den Afhængighed af Staten, der gav den dens erastianske Præg. I Forbindelse med de nævnte Reformers opstod der en højkirkelig Retning (Puseyismen), som gav Stød til en rig Udvikling af Kirkelivet og, ved Genoplivelsen af de siden 1717 forfaldne Provinssynoder, skabte et Organ for Kirkens Bestræbelser for at opnaa større Uafhængighed af Staten, men ogsaa gennem sine anglikatolske Ideer førte adskillige over til den rom. Katolicisme og affødte en meget udbredt Ritualisme. I Mod sætning dertil staar den bredkirkelige Retning, som repræsenterer det statskirkelige Princip, ifølge hvilket Kirken skal gøres saa rummelig, at den saa vidt muligt kan omfatte hele Folket. Kun lidt over Halvdelen af Englands Befolkning hører nu til Statskirken.

Den a. K.'s Lære er bestemt ved dens symboliske Bøger, hvortil foruden de 3 økumeniske Bekenndelser og de 39 Artikler ogsaa ofte regnes *Common Prayer-Book* og Homilierne. Den højkirkelige Retning har udviklet Anglikanismens katolisierende, den lavkirkelige Retning dens calvinske Tendenser, hvorimod den bredkirkelige Retning, der lige meget skyer dem begge, hævder en friere og videre Kristendomsopfattelse, som undertiden nærmer sig til eller

glider over i Rationalismen. Der er kun faa teol. Professorater ved de engelske Universiteter, og Præsternes Uddannelse er mangelfuldt ordnet; men Universiteternes *fellowships* yde gode Betingelser for selvstændige, videnskabelige Studier. Mest dyrkes de bibelske Fag, Kirkehistorien og Apologetiken. Den engelske Teologi har i Reglen fulgt sine egne Baner, men har i den nyeste Tid faaet stærke Impulser fra Tyskland.

Gudstjenesten udmærker sig ved en fyldig og smuk Liturgi (se Art. *Common Prayer-Book*). Prædiken, som har en underordnet Plads, er i Reglen kort, og fra Reformationstidens Oplæsning af Homilierne stammer den endnu almindelige Skik at oplæse den skrevne Prædiken. Den religiøse Digtning har været frugtbar; af de forskellige Psalmebøger, der bruges, er *Hymns ancient and modern* den mest udbredte. Kirkemusikken og Korsangen er rigt udviklet, og der er i den nyeste Tid, især af Ritualisterne, gjort meget for Kirkernes Udsmykning.

Forfatningen er i sine Grundtræk den gamle, saaledes som den ved Reformationen blev læmpeligt ændret. Ordinationen har 3 Grader, Indvielse til Diakon (*deacon*), Præst (*priest*) og Biskop, hvortil kræves en Alder af 23, 24 og 30 Aar; Diakon-Indvielsen berettiger ikke til Altertjenesten og Sakramentforvaltningen, men til den øvrige Præstegerning. Tyngdepunktet ligger i Bispembedet. England er delt i 2 kirkelige Provinser under Ærkebiskopperne af Canterbury og York, af hvilke den første er Primas. Provinssynoderne, i hvilke Ærkebiskopperne have Forsædet, bestaa af et Over- og et Underhus og træde sammen samtidig med Parlamentet; i nær Forbindelse med dem staar siden 1886 en Lægmandsforsamling (*the House of Laymen*). I den nyeste Tid er der grundet nye Bispesæder og udnævnt Suffraganbiskopper i de største Stifter. Biskopperne, som udnævnes af Kronen og ikke kunne afsættes, visitere, ordinere, konfirmere og sammenkalde Stiftssynoder, der dog sjælden holdes. De 2 Ærkebiskopper, Biskopperne af London, Durham og Winchester og 21 af de ældste andre Biskopper have Sæde i Overhuset. Domkapitlernes Forstander (*dean*) og øvrige Medlemmer (*canons* og *prebendaries*) bestyre Domkirkerne og de dertil hørende Institutioner. *Archdeacons* (2—4 i hvert Stift) have Tilsyn med større Distrikter, og disse ere delte i mindre, som visiteres af *rural deans*. Sogne kaldes besættede ifølge Patronatsretten af Kronen ($\frac{1}{3}$ af Embederne), Kapitlerne eller Private; Patronatsretten (*advowson*) kan sælges. Sognepræsten (*incumbent*) kaldes *rector*, naar han oppebærer hele Embedets Indtægt, *vicar*, naar han kun faar en Del deraf, mens Resten tilfalder den Institution eller Person, som nominelt er Rector, *perpetual curate*, naar han lønnes af Patronen; m. H. t. Embedspligter ere de ligestillede. *Stipendiary curates* ere Hjelpepræster. *Readers*, i Reglen Lægmand, erstattede tidligere Præsten, hvor en saadan ikke fandtes, men hjælpe nu Præsterne ved at aflægge Sygebesøg o. l.; 1890 fandtes der 1500. K. har store Indtægter, men Embederne ere meget ulige

lønne; den Uskik, at en Præst kunde have flere Embeder (*pluralities*) og altsaa være borte fra et eller flere af sine Sogne (*non-residence*), er omtr. forsvunden. Over de arkidiakonale, biskoppelige og ærkebiskoppelige Domstole staaer den borgerlige Højesteret (*Judicial Committee of the Privy Council*).

Den a. K. i videre Forstand omfatter ogsaa den biskoppelige Kirke i Skotland, hvor den aldrig har været Statskirke, og i Irland, hvor den siden 1871 har ophørt at være det. Kolonial-, Missions- og Diasporakirker i alle Verdensdele og den protestantisk-biskoppelige Kirke i Nordamerikas Forenede Stater. Det fælles Sprog, den samme biskoppelige Forfatning og den ensartede Gudstjeneste efter *Common Prayer-Book* forene alle disse Samfund til en Enhed, der har sit synlige Udtryk i de pan-anglikanske Konferenser (Bispemøder). Enheden ophæves ikke ved de underordnede Forskelle, bl. hvilke kan anføres, at i de Forenede Stater og Irland den athanasianske Bekendelse er udeladt af Liturgien. (G. G. Perry, *Hist. of the English Church*, I—III, 3. Ed. 1887. H. O. Wakeman, *An Introduction to the hist. of the Church of England*, London 1896. F. Makower, *Die Verfassung der Kirche von England*, 1894. J. H. Blunt, *The book of Church Law*, 7. Ed. London 1894). C. E. F.

Anglo-Katolicisme, se Puseysisme.

Anhalt, Hertugdømme, havde 1890 ialt 271,963 Indbyggere, af hvilke 96,05 % vare Evangelske, Resten væsentlig rom. Kat. (3,26 %) og Jøder (0,58 %). Paa Reformationstiden sluttede Fyrst Wolfgang af Zerbst sig straks til den luth. Ref.; hans Navn staar under den augsb. Konfession. 1532 sendte Luther Niclas Hausmann til Dessau, for at han skulde prædike Reformationen dér. A. vilde ikke indføre Konkordieformlen, og i Tidens Løb fik det kirkl. Liv i hver af de 4 anhaltiske Fyrstendømmer et noget forskelligt Præg: Zerbst var afgjort luth., i Bernburg og Cöthen var der ref. Sympatier, i Dessau Tendens til at overse Forskl. ml. de evgl. Søsterkirker. 1820 sluttede Bernburg, 1827 Dessau sig til Unionen, 1880 blev Cöthen ved den saak. Unionslov optaget i A.'s unerede Landsk.; A.-Zerbst var i Slutn. af forrige Aarh. ophørt at være et selvstændigt Fyrstendømme. Synderlig Modstand har Unionen ikke mødt i A.; 1890 var der kun 93 Gammel-Lutheranere og 101 Gammel-Reformerte. Præsterne forpligtes ved Ordinationen paa de 3 økumeniske Symboler, den augsb. Konfession og Apologien. Landsherren styrer K. gennem Konsistoriet i Dessau. 6. Febr. 1875 forelagde Hertug Friederich af A. sin Landdag en »Kirchengemeinde- und Synodalordnung«, men da kun den første Del af denne blev godkendt, besluttede Hertugen »af egen Magtfuldkommenhed« at tilvejebringe en Synodalordning og udstedte 14. Dec. 1878, som den øverste Bærer af Kirkeregimentet, en saadan, ifølge hvilken der blev dannet en Landssynode med 39 Medlemmer. De Dele af Loven om Synoden, som skulde have Stændernes Billigelse, fik denne ved en Lov af 24. Marts 1879. (E. Friedberg, *Die geltenden Verfassungsgesetze der evgl.-deutschen Landeskirchen*, Freiburg 1885, 797 f.). Fr. N.

Aniam nævnes i Manasses Slægtregister (1 Krøn. 7, 19).

Aniketos, Biskop i Rom o. 154—o. 166, skal have været en Syrer. Medens han var Biskop, kom Polykarpos til Rom. De to Biskopper vare ikke enige om den rette Tid for Paaskefestens Afholdelse i Rom, men A. lod, som Tegn paa Freden, Polykarpos forvalte Nadveren (se Art. Paaskestrid).

Anim (Josva 15, 50), By i Judas Bjerger, mulig Ruinhyen el Ghuwein.

Animisme er en i den nyere religionsvidenskabelige Literatur hyppig, men paa forskellig Maade anvendt Benævnelse for Troen paa Aanders Virksomhed i Naturfænomenerne. Medens den jødiske Monoteisme skilte den skabende Gud ud fra den skabte Natur og derved principielt satte Skel mellem Gudserkendelsen og Naturerkendelsen, er i alt Hedenskab Naturen paa forskellig Maade opfattet som besjælet af Guddommen, Guderne eller Aanderne. Denne Hedenskabets Naturbesjæling, der lægger sig for Dagen i de højeste, som i de laveste Folkeslags Dyrkelse af personificerede Himmel- eller andre Naturfænomener, kunde med Rette kaldes Animisme.

Imidlertid benyttes Ordet snart i videre, snart i snævrere Betydning. For E. B. Tylor, som ved sit bekendte Værk *Primitive Culture* I—II (1ste Udg. London 1871) bragte Benævnelsen, der tidligere var benyttet om en særlig lægevidenskabelig Teori, i Kurs paa det religionsvidenskabelige Omraade, er A. Mod sætningen til Materialisme. Al Tro paa en Legemet forskellig Sjæl, paa et Liv efter Døden, paa personlige Guders eller en personlig Guds Tilværelse er for ham A. i forskellige Former. Uden at hindres af de største religiøse og etiske Mod sætninger rubricerer han Fænomener fra al Verdens Religioner sammen, og uden særligt Hensyn til, at Menneskehedens dybeste Længsler, dens Haab, dens Frygt lægger sig for Dagen i Religionerne, betragtes de relig. Forestillinger væsentlig intellektuelt som mere eller mindre træffende Forsøg paa at forklare Naturens, Dyrs, Planter og Menneskers Liv ud fra Forestillinger om Sjælen. Tylors indholdsrige Arbejde virker forvirrende, hvis denne Ensidighed ikke erindres.

Imidlertid synes A. at ville fæstne sig i en snævrere Betydning som Benævnelse for Aandet i Mod sætning til Gudet. Medens de gamle Kulturfolks nationale Kulter først og fremmest ere viede til store Hovedguder, personligt individualiserede Skikkelser, der efter deres Væsen ere Menneskene velvillig stemte, der vaage over den sædelige Verdensorden, og hver have deres Virksomhedsomraade, vende de laverestaaende Folk sig i deres Kultus til en flydende Skare af Aander, der ofte ere ligegyldige overfor Menneskets Vel og Ve, eller maaske snarest tilbøjelige til at skade det, som ere neutrale overfor godt og ondt, hvem man ikke tilbøder, men hvem Troldmanden ved Magi tvinger til at lyde sit Ønske, hvem man ikke elsker og ærer, men frygter. A. *potiori* kan derfor de første Religion betegnes som Polyteisme, de sidstes som A. Men Grænsen maa ikke drages for skarpt. Hos de lavere Folkeslag findes mange Forestillinger, der vise

ud over A., og hos de højere Folk findes megen Aandetro. Ja, denne kan endog i Tidens Løb brede sig som et frodigt Ukrudt paa Gudetroens Bekostning (H. Martensen Larsen, Naturvidenskabens Gæld til Kristendommen, Kbhvn 1895). At Polyteismen skulde have udviklet sig af A., er derfor næppe sandsynligt. Langt snarere kan hin siges at bevæge sig i Retning af A.

Indenfor A. kan atter sondres mellem Spiritismen eller Troen paa frit svævende Aander og Fetischismen, Troen paa Aander, der ere bundne til enkelte Naturgenstande. F. er særlig fremtrædende hos Negrene, S. hos Polarfolk og Mongoler (hvor den ogsaa benævnes Shamanisme). Men Momenter af S. og F. komme igen i alle Religioner. — Animismens Oprindelse er dunkel. Vel gentages det idelig efter Tylor, at den animistiske Naturbetragtning er den eneste naturlige for det primitive Menneske, er dettes primitive Filosofi, og der henvises som Støtte herfor til Barnets tilsyneladende Personificering af dets Legetøj, af Stolen, som det støder sig paa osv., (f. E. Bahnson, Etnografien, Kbhvn 1894, I, 113). Saa simpel er Sagen imidlertid ikke. Ihvertfald hævder Herbert Spencer (*The Principles of Sociology*, London 1876, I, 143), at »den Antagelse, at det primitive Menneske tenderer til at tilskrive det livløse Liv, er klarlig uholdbar«. Han henviser til, at allerede Dyrene forstaa at sondre mellem det levende og det livløse; og Barnet tænker sig i Virkeligheden ikke Stolen besjælet, saa lidt som Manden personificerer den Sten, som han ærgerlig giver et Spark med sin Fod. For Spencer er ikke en antropopatisk Naturopfattelse, men Spiritisme, Tro paa Spøgelser, paa Drømmesyner Realitet osv. det oprindelige. Atter anderledes Max Müller (*Physical Religion*, Gifford Lectures for 1890), der protesterer mod Spencer, naar denne mener, at det primitive Menneske ikke kan sondre mellem Drøm og Virkelighed. Saadanne aprioriske Konstruktioner, af hvad der maa have været det oprindelige Udgangspunkt, have ikke stor Værdi. Og ethvert Bevis mangler for, at A. har været Udgangspunktet. At de nuværende uciviliserede Folks Religion ikke er det, indrømmes med voksende Samstemmighed (C. P. Tiele, *Geschiedenis van den Godsdienst in de Oudheid*, Amsterdam 1891, S. 9). Da A., som Historien viser det, ikke er bleven overvundet ved Intelligensens Udvikling (Grækenland sad til det sidste dybt i A.), men ved en religiøs Omvæltning, den kristne Monoteisme Sejrr over Hedenskabet, ligger heri et Vidnesbyrd om, at A. ikke efter sit Væsen er at betragte som en blot intellektuel Naturopfattelse, men at Kærnen i den er af religiøs Art. Den er ikke et Produkt alene af en Intelligens, der er kommen paa Vildspor, men af en Menneskesjæl, der er i Vildrede med, hvor den skal søge en Genstand for sin Tro, sit Haab, sin Frygt, hvor den skal finde Livets raadende Magter. Religionen er derfor ikke et Produkt af den animistiske Naturbetragtning, men denne sidste har selv sin Forudsætning i Menneskets religiøse Anlæg.

H. M. L.

Anjou, Lars Anton, f. 18. Nov. 1803 i Frøsthult i Upland, blev 1845 Professor i Kirke-

historie i Upsala og Dr. theol. 1855 beskikkedes han til Statsraad og Chef for det kgl. Ekklesiastikdepartement, 1859 til Biskop i Visby. Død 13. Dec. 1884 som den ældste af Sverigs Biskopper. Betydelig paa det kirkepolitiske Omraade, har A. dog især som kirkehistorisk Kildeforsker og Forfatter — i denne Henseende den første i Sverige efter Reuterdaahl — efterladt sig et stort Navn. Skrifter: Akademiske Disputatter, Programmer (især Rektoratsprogrammet 1852 om Redaktionerne af Upsalamødets Beslutninger) og Taler. »Lärobok i Kyrkohistoria för skolor och gymnasier« 1842. Han redigerede 1849—51 med A. F. Beckman »Tidskrift för sv. kyrkan«. 1850—51 udkom »Svenska kyrkoreformationens historia« (1—3), 1854 »Baptism i förhållande till den hel. skrift och kyrkans historia; 1866 »Sv. Kyrkans historia ifrån Upsala möte 1593 till slutet af 17de årh.; 1892 »Mina statsrådsminnen«, udgivet efter hans Død af Biskop v. Scheèle i »Tidskr. för kristl. tro och bildning. (Minnesteckning af O. W. Lemke 1889). O. A.

Anker. A. forekommer som Symbol allerede paa forkr. Mindesmærker, navnlig paa saadanne, som stamme fra Poseidons-Dyrkelsen. Som Skibet er et Billede paa Livet, er A., der frelser i Stormen, et Billede paa Haabet. A. blev tidlig taget med bl. de kr. Symboler. Forf. af Hebraerbrevet (6, 18 f.) taler om Haabet som »et trygt og fast Sjælens Anker«. A. fandtes ofte paa de gl. Kr.'s Grave som Udtryk for Opstandelseshaabet. Klemens Alexandriner fortæller, at de troende, og navnlig »Fiskerne« (3: Biskopper og Præster) satte A. i deres Signetringe; fl. saadanne Gemmer ere komne til os. Det korsformede A. var for de gl. Kr. tillige et Symbol paa Kristi Kors.

Anker, Herman, f. 1839, teol. Kand. 1863, oprettede 1864 med stor Pengeopoffrelse paa Sagatun ved Hamar den første Folkehøjskole i Norge. Skolen lededes i grundtvigsk Aand. I 1873 fratraadte A. Skolens Bestyrelse og gik ind i praktisk Virksomhed. 1875 blev han Postmester paa Hamar. A. er Forf. af forsk. Indlæg i Pressen til Forsvar for Folkehøjskolesagen. D. 1896. C. B.

Ankyra (nu Angora), Galatiens Hovedstad, nævnes oftere i den gl. K.'s Historie. Montanismen havde ogsaa dér Tilhængere, og i A. holdtes kort efter Paaske, rimeligvis Aar 314 — enten under Markellos af Ankyras eller Vitalis af Antiokias Forsæde — en Synode, der vedtog forskl. disciplinære Bestemmelser, navnlig med Hensyn til Fremgangsmaaden over for »Faldne«.

Anna. 1) St. A. I flere af de apokryfe Evangelier fortælles der forskl. Legender om Marias Foreldre, der kaldes Joakim (Eljakim) og A.; de fleste af disse Fortællinger ere Laan fra Isaks, Samuels, Samsons eller Johannes Døbers Historie. Ingen af de 3 første Aarh.'s Kirkefædre nævner Joakim og A., men Epifanios af Salamis og Gregorios fra Nyssa omtale dem begge. I den følgende Tid træffe vi ofte A.'s Navn. Kejser Justinian byggede 550 en K. til hendes Ære i Konstantinopel; Johannes fra Damaskos omtalte hende med stor Ros, og de gr. Hymnedigtere skrev Sange til hendes Pris. Paa Karl d. sts Tid synes Uddrag af

Legenderne om hende at være komne til Vesterled, og fl. Kirker bleve da, haade i Franke-
 riget og i Spanien, viede til hende. Pave Leo
 III lod Joakims og A.'s Historie male i Kir-
 ken S. Paolo udenfor Rom, og ogsaa de vesterl.
 Digtere begyndte at stemme deres Harper til
 hendes Pris. Paa Korstogenes Tid lærte Kors-
 farerne i Østen hendes Legende at kende, og
 efter 1200 bliver hun opkaldt ogsaa i Vesten;
 samtidig hører man Tale om A.-Relikvier. I
 Slutn. af 15. Aarh. var den hl. A. Modehelgen.
 Humanister som Abbed Trithemius og hans
 Venner satte hende uhyre højt og digtede Vers
 til hendes Ære. Konrad Celtes plejede at
 rette sine Bønner til St. A., og Eoban Hess
 udgav — hendes Breve til Joakim. Man for-
 talte, at hun havde været 3 Gange gift, anden
 Gang med Kleofas, tredje Gang med Salomas,
 saa at hun var Moder til alle de 3 i N. T.
 omtalte Maria'er. Kejser Max lod sig 1496
 i Worms optage i »Annabredrenes« Broder-
 skab, og da Luther 2. Juli 1505 lovede at
 gaa i Kloster, skete det med Udraabet: »Hjælp
 St. Anna, jeg skal blive Munk!« 1523 be-
 kendte han: »St. A. var min Afgud.« Den
 voksende Tro paa Marias ubesmittede Und-
 fangelse bidrog ogsaa til St. A.'s Ære, og
 især Karmelitere og Augustinere vare nidkære
 for den. St. A. var egentlig alle fattiges
 Helgeninde, men særlig Bjergmændenes, og
 det var alm. Folketro i Middelalderen, at
 hun kunde give Sundhed, Rigdom og Hjælp i
 Døden. Ogsaa her i Norden (Se G. E. Klem-
 ming, Sancti Exteri, Stockholm 1887, 6 f.) blev
 hun besungen i den senere Middelalder. Efter
 Reformationen steg Ærefrygten for hende end
 mere; Jesuiter, som t. E. P. Canisius, vare
 ivrige for at udbrede hendes Pris. 1584 paa-
 bød Gregor XIII, at der hvert Aar paa d. 26.
 Juli hele K. over skulde holdes en dobbelt
 Messe til hendes Ære. Tyske Mestre, som Lukas
 Cranach og Albrecht Dürer, og Italienerne, som
 Lionardo da Vinci og Andrea del Sarto, have
 stillet deres Kunst til St. A.'s Tjeneste og
 malet hende, hyppig som selvredde (S. A.
metterlia) med Maria og Jesusbarnet. Ved
 Hjælp af Træskærerkunsten bleve mange saa-
 danne Billeder udbredte i Folket, og Tyskerne
 bad ofte: *Help sante Anna sülf drüdde!* (E.
 Schaumkell, Der Kultus der heil. A. am Aus-
 gange des Mittelalters. Freiburg 1893). —
 2) A., **Fanuels Datter**, Profetinden i Templet
 (I. k. 2. 36). — 3) A., **Kommener**, f. 1083, d.
 efter 1148, ældste Datter af Kejser Alexios I,
 Kommener, blev som Barn trolovet med Arvin-
 gen til Kejserkronen, og efter dennes tidlige Død
 gift med Nikeforos Bryennios. Som hans Hustru
 tog hun (1118) Del i en Paladsrevolution, der
 mislykkedes, og da hun (1137) var bleven Enke,
 trak hun sig tilbage til et Kloster for at syssel-
 sætte sig med Studier og literære Arbejder.
 Hun fandt navnlig Trøst i Ulykken ved at fuld-
 føre et Mindeskrift om sin Fader, »Alexiaden«
 i 15 Bøger, der omhandler Alexios Komneners
 Historie (Tiden 1069—1118) og er en Udfuld-
 ning og Fortsættelse af et hist. Materiale,
 som hendes Ægtfælle havde efterladt. Overs.
 paa Dsk af O. A. Hovgaard I—II, Kbhvn. 1879 f.
 (Om A. K. se K. Krumbacher, Gesch., der byzant.
 Lit., München 1897, 274 f.). — 4) A. **Sophia**,

Landgrevinde af Hessen-Darmstadt, f. 17. Dec.
 1638 i Marburg, d. som Abbedisse i Quedlin-
 burg 13. Dec. 1683. Hun har efterladt sig 40
 aandelige Digte (udg. af C. W. Stromberger,
 Halle 1856). Et af disse: »Herre tal, din
 Tjener hører« er oversat af Landstad (Nr.
 23). 5) **Anna af Stolberg**, Grev Henrik af
 Stolbergs Hustru, skal o. 1600 have digtet
 Psalmen: »Christus, der ist mein Leben« (»Einer
 gräfflichen Matron Sterblich«), som H. A. Bror-
 son oversatte i 2 Skikkelser: »I Kristo har jeg
 Livet«, og mere bekendt: »Min Død er mig til
 Gode«.

Fr. N.

Annas, Sets Søn, Ypperstepræst o. 6—15.
 Han var indsat og blev afsat af Romerne. A.
 hørte til Saddukæerpartiet og havde stor Ind-
 flydelse til sin Død. For ham forhørtes Jesus
 først (Joh. 18), skønt hans Svigersøn Kaifas
 var fungerende Ypperstepræst. Hans 5 Sønner
 beklædte samme Embede. Den yngste, Annas,
 lod o. 62 Jakob, Herrens Broder, henrette.

Annaler. I Beg. af det karolingiske Tidsrum
 fremtraadte en ny Art af Historieskrivning,
 som efterhaanden udviklede sig til at blive en
 af de vigtigste Kilder til den ældre Middel-
 alders Historie: de saakaldte A. eller Aarbøger.
 I det gl. Rom var det almindeligt, paa For-
 tegnelsen over Konsulerne at indføre korte
 Optegnelser om Aarets vigtigste Begivenheder.
 I Middelalderen blev det efterhaanden Skik paa
 de saakaldte Paasketavlers brede Rand, ved
 Siden af Aarstallet, at optegne kortfattede
 Efterretninger om Aarets Hændelser. De første
 af den Slags Optegnelser bleve gjort i Eng-
 land, men de angelsachsiske Missionærer, der
 i Reglen havde Bedas Paasketavler med sig,
 bragte denne Skik over til Fastlandet. I Klo-
 strene afskrev man ikke alene Paasketavlerne,
 men ogsaa Tilføjelserne til disse, og derved kom
 Optegnelserne fra det ene Kloster til det andet.
 Mange Steder bleve disse tørre og magre his-
 toriske Optegnelser særskilt afskrevne, øgede
 med andre lignende Notitser og udfyldte med
 Efterretninger andensteds fra, med Sagn og
 lærde Beregninger. Saaledes fremkom A., der
 dog have højest forskellig Værdi, fordi ikke alle
 Afskrivere vare lige samvittighedsfulde og nøj-
 agtige, og fordi Optegnelserne, naar Paaske-
 tavlerens Rand var helt udfyldt, stundom bleve
 indsatte paa urigtige Steder. De fleste A. have
 deres Oprindelse i Kloster; nogle, de saakaldte
 Konge- eller Rigs-A., der udmærke sig ved
 en videre Horisont, synes at være udgaade
 fra Hofkredse. (W. Wattenbach, Deutschlands
 Geschichtsquellen im Mittelalter, Berlin 1885.
 I, 130 f. K. Erslev, Kilderne til Danmarks Hist.
 i Middelalderen. 1892).

Annat, François, Jesuiter-Ordenens Provin-
 sial i Frankrig, f. 1607, var indtil 1670 Ludvig
 XIV's Skriftefader. Som saadan havde han kun
 ringe Indflydelse paa den unge Konge;
 »for at behage Pères A., lader en af den Tids
 Viser Kongen sige, »lader jeg La Vallière gaa
 og tager Montespan«. A. tog Del i den jan-
 senistiske Strid med Skrifter mod Pascal og
 Arnauld; men som Polemiker var han heller
 ikke heldig. Han skal være død af Ærgrelse.
 4 Maaneder efter at han havde faaet sin Afsked
 som Kongens Skriftefader (Sainte-Beuve, Port-
 Royal III).

Fr. N.

Annater. Efter Honorius III (d. 1227) blev det mere og mere almindeligt, at Biskopperne tiltog sig Ret til at nyde det første Aars Indtægter af enhver Præbende, der var bleven ledig i deres Stifter (*jus deportuum, annalia, annata*). Under Johannes XXII (d. 1334) blev det dog forbudt Biskopperne at gøre Krav paa mere end det halve af Præbendens aarlige Udbytte. Ogsaa Paverne hævdede deres Ret til at nyde A. Clemens V gjorde saaledes allerede 1305 Krav paa at faa de A., de engelske Biskopper tidligere havde faaet, og Johannes XXII fordrede 1319 A. af alle de Præbender, der i Løbet af de 2 følgende Aar bleve ledige i hele Kristenheden. Nu betale alle Bispedømmer og alle større Abbedier ved hvert Bispe- eller Abbed-Skifte A. (*servitia communia*) til den rom. Kurie. Disse beløbe sig i Reglen til en Afgift, der omtrent svarer til et helt Aars Indtægter af Bispestolen eller Abbediet, men mange Steder er Afgiften fastsat til en bestemt Sum.

Annegarn, Joseph, rom.-kat. Kirkehistoriker, f. i Ostbevern i Westfalen 13. Okt. 1794, var en Tidlang Præst; 1836 blev han Prof. i Kirkehistorie ved Lyceum Hosianum i Braunsberg, og som saadan døde han 7. Juli 1843.

Annerstedt. 1) **Daniel A.**, mindre bekendt for Lærdom end for sit kvikke Vid og sine Lejlighedsdigte, fødtes 1721 i Femsjö i Småland. Ved Magisterpromotionen 1752 indtog han Plads som Nr. 2. 1760 blev han teol. Adjunkt i Upsala, 1770 teol. Prof.; han døde 12. Maj 1771. Skrifter: Akademiske Disputationer og et Maskeradedigt »Den okände masquen«. — 2) **Thure A.**, f. 6. Jan. 1806 i Tensta i Upland, blev 1833 Docent i Pastoralteol. i Upsala, 1840 teol. Adjunkt, 1845 Dr. theol., 1846 Sognepr. i Örebro, 1852 Biskop i Strengnäs; døde 6. Nov. 1880. A., som deltog i samtlige Rigsdage fra 1847 til 1866, nød stor Tillid i sin Stand og fik betydningsfulde Hverv. Han var Medlem af den Komité, der udarbejdede det 1860 autoriserede Forslag til to nye Aargange Prædiketekster, samt af den 1852 nedsatte Komité, som reviderede den svenske Kirkes Haandbog og Katekisme. (Minnesteckning af C. W. Hedström, i Strengnäs stifts prestmötes-handl. 1885).

Annexe, droit d'. Saaledes kaldtes de gl. franske Parlements Ret til at give Tilladelse til Offentliggørelsen af alle pavelige Buller og Brever, før disse kunde træde i Kraft for Frankrigs Vedkommende.

Annihilationsteorien eller Læren om de ugudeliges Tilintetgørelse er en af de Udveje, man har forsøgt for at undgaa Tanken om den evige Fordømmelse. Den kaldes ogsaa Konditionalismen eller Læren om den betingede Udødelighed. Den gaar ud paa, at de ugudeliges Straf efter Døden ikke er evig Pine, men vil ende med deres fuldstændige Tilintetgørelse. Der findes Ytringer i denne Retning hos enkelte Kirkefædre; men først i nyere Tid er Teorien bleven gjort gældende i gennemført Skikkelse i 16. Aarh. af Socinianerne, i vort Aarh. f. Eks. af Tyskeren Richard Rothe, af den skotske Prof. H. Drummond og den engelske Præst Edw. White (*Life in Christ*, overs. paa Fransk af Ch. Byse (se d. Art.) og

paa Dansk 1886), ligesom den er meget udbredt i adventistiske Kredse; her hjemme er den fremsat af Adjunkt N. Teisen (Læren om betinget Udødelighed, 1889).

Tankegangen er følgende: Menneskesjælen har ingen medskabt Udødelighed (1 Tim. 6, 16), men er kun skabt med en Evighedsspire, saa at den kan blive udødelig gennem en Udvikling. Dens Bestemmelse var at naa Udødeligheden ved Lydighed mod Gud, ved Samfundet med ham. Men ved Syndefaldet kom Mennesket ind under Dødens Lov. Kun i Jesus Kristus, som kom for at skænke Menneskene Livet, er Udødeligheden at finde; udenfor ham gives der ingen evig Vedvaren. Vistnok ophører Livet ikke med den legemlige Død; alle skulle opstaa til Dommen. Men de ugudelige overgives ved Dommen til en kortere eller længere varende Straf, der ender med deres fuldstændige Tilintetgørelse, hidført enten ved det Ondes egen Selvopløsning eller ved Guds umiddelbart indgribende Kraft. Denne Lære mener man at kunne paavise i Skriften, idet man navnlig gør gældende, at de Udtryk, der i den kirkelige Teol. sædvanlig oversættes ved Fortabelse (*ἀνάσσει, ἀιώνια, ὀλεθρος*), egentlig betyde Død og Tilintetgørelse, og at det er en Vilkaarlighed, naar man har fraveget denne deres bogstavelige Mening.

Hele denne Betragtning mangler tilstrækkelig Hjemmel. I Spørgsmaalet om Menneskesjælnes Udødelighed lærer Krdm. os at gaa ud fra, at intet skabt Væsen er udødeligt i den Forstand, at det skulde kunne leve noget Øjeblik, end sige evigt, uden at bæres af Guds opholdende Kraft (Ps. 104, 29; Ap. G. 17, 28), thi han er »den eneste, der har Udødelighed« (1 Tim. 6, 16), d. e. har Livskilden i sig selv (Joh. 5, 26). Ved et dødeligt Væsen forstaa vi et saadant, der af Skaberen kun er bestemt til at leve en begrænset Tid ved hans opholdende Kraft; ved et udødeligt et saadant, der er bestemt til at leve evigt ved den samme Kraft. Men ingen Sinde siger Skriften, at et Væsen, for at leve evigt, behøver en ganske anden Kraft, nemlig Samfundet med Jesus Kristus og Genfødselen ved den Hellig-Aand. Annihilationslærens Tilhængere finde alligevel dette i Skriftens Udsagn om, at »i Kristus er Livet«. Men dette er en Mistydning. Naar Herren siger: »Jeg er Opstandelsen og Livet« (Joh. 11, 25), da maatte det efter denne Udlægning betyde, at de, der staa udenfor Samfundet med ham, hverken skulle opstaa eller have nogen evig Eksistens. Men en saadan Udlægning gendrives klart af Joh. 5, 28—29: alle de døde skulle opstaa, de gode til Livets, de onde til Dommens Opstandelse (jfr. Mt. 25, 32). Sagen er, at den »Opstandelse«, Herren skænker sine, ikke er en blot fysisk Opvækkelse fra de døde, men en Opstandelse, der i Sandhed fortjener sit Navn, d. e. en Opstandelse med Saligheden til sit Indhold. Paa samme Maade maa det da forholde sig med Livet, som stod sideordnet med Opstandelsen. Hvor Skriften taler om det evige Liv, mener den ikke den fortsatte fysiske Eksistens, men den lægger Vægten paa Livets sande Indhold, det evige Samfund med Gud (Joh. 17, 3); dette faas kun i Kristus. Den fortsatte Eksistens tillægges derimod alle,

ogsaa de ugudelige, der staa udenfor Samfundet med ham. — Læren om de ugudeliges Tilintetgørelse strider mod Herrens udtrykkelige Ord Mt. 25, 46 og Mk. 9, 48. Paa det første Sted hedder det: »og de skulle gaa hen, disse til den evige Straf, men de retfærdige til det evige Liv«. Her bruges om de ugudelige ikke noget Ord, der skulde kunne betyde Tilintetgørelse, men et Ord (*κόλασις*), der betyder Afstraffelse; naar baade Livet og Straffen kaldes »evige«, og det overhovedet er umuligt at bortskaffe Tidsudstrækningen af Adjektivet *αἰώνιος*, saa er det ganske vilkaarligt at forklare dette anderledes ved det ene Led end ved det andet, som om Straffen kun skulde være forbigaaende, men Livet evigt varende. Paa det andet Sted beskriver Herren Fordømmelsen ved, at de ugudeliges »Orm ikke dør, og deres Ild ikke slukkes«; en Orm, som ikke dør, kan kun forstaaes om en Pine, som aldrig ophører. I samme Retning gaa ogsaa andre Udsagn i N. T., navnlig i Joh. Aab. (14, 10—11; 19, 3; 20, 10). — Af disse Betragtninger følger, at de Udtryk i Skriften, der tale om de ugudeliges »Død« og »Undergang«, ikke kunne være at forstaa om Tilintetgørelse; men ligesom det evige Liv var Betegnelse for en evig Eksistens med et bestemt Indhold, nemlig Samfundet med Gud, saaledes er den evige Død, der maa være Modsatningen til Livet, heller ikke Leveevnens Tilintetgørelse, men den fortsatte Leven udenfor Samfundet med Gud, d. e. Fortabelsen. Der er Steder nok i N. T., som vise Berettigelsen af at tage de vedkommende Udtryk i denne ikke fysiske, men aandelige og etiske Betydning, f. E. Lk. 15, 24; Rom. 6, 13.

Endelig kommer Annihilationsteorien, hvorledes man end vender den, i Modsigelse med Krdm.'s øvrige Indhold. Enten maa Tilintetgørelsen foregaa med en aandelig Naturløvs Nødvendighed, fordi det personlige Væsen, som har naaet Forhærdelsen og derved afskaaret sig fra ethvert Samfund med Kristus, hjemfalder til Selvopløsning; men da er det uforklarligt, at Djævelen og de dæmoniske Aander ikke allerede ere tilintetgjorte. Eller Tilintetgørelsen foregaa efter Guds Befaling, naar han vil det; men da er det uforklarligt, at han ikke tilintetgør alle de ugudelige, saa snart de have naaet det Trin, at de ere uigenkaldelig fortabte, altsaa enten ved den legemlige Død eller senest ved Opstandelsen; thi hvad skulle de Straffe, der gaa forud for Tilintetgørelsen? Er denne ikke den tilstrækkelige Straf, selv for den største Syndeskyld? Hvilken Retfærdighed kan kræve en større Straf, end at et Menneske bøder med Tabet af selve sin Eksistens? — Teorien finder saaledes hverken Medhold i Skriftens Udsagn eller i Krdm.'s almindelige Grundsatninger. P. M.

Anno II af Köln, Ærkebiskop 1056—1075, tilhørte en schwabisk Ridderfamilie. Som Scholasticus i Bamberg traadte han i Forhold til Komprovt i Goslar. Den 3. Marts 1056 indviedes han til Ærkebiskop Hermanns Efterfølger i Köln. A. var en Mand af betydelig Lærdom, en fast, egenraadig Karakter, men først og sidst i Besiddelse af en lidenskabe-

lig Ærgerrighed. Han forstod at beherske dem, der kom ham nær, og glemte ikke tilføjet Uret. Han roses for personlig Sædelighed og stillede strenge Krav til sin Gejstlighed, hvis materielle og aandelige Vel laa ham paa Sinde; men han var ikke en idealistisk Kirke-mand som dem, der i hans Tid kæmpede for Kirkens Reform og Frigørelse. Han følte sig stadig som selvstændig Kirkefyrste baade overfor Riget og Paven. — A. kom snart til at spille en stor politisk Rolle. Paa hans Anstiftelse blev 1062 den unge Kong Henrik IV fjernet fra Moderen, og A. blev i Virkeligheden Rigets Styrrer. Vel maatte han allerede 1063 dele Magten med Adalbert af Bremen, der var ham ganske modsat af Karakter, men hans Intriger bidrog til at styrte denne Medbejler 1066. I Kirkekampen stillede A. sig paa Pave Alexander II's Side mod Cadalus, ikke af Reformiver, men fordi sidstnævnte var Enkekejserindens Klient. Paa Synoden i Augsburg 1062 og i Mantova 1064 førtes A.'s Planer igennem, men han fik snart at mærke, at Pavedømmet nu var en aandelig Stormagt, fornyet efter Ideer, der vare ham fjerne. — I Tyskland bevirkede hans Overmod, Klosterudsugelser og Nepotisme, at Adalberts Fald ikke førte til hans Enemagt igen, thi ogsaa Henrik IV hadede sin tidligere Opdrager. Da nu hans Slægtning Konrad, som han havde faaet valgt til Ærkeb. i Trier, blev myrdet, og han forgæves hos Paven søgte at faa det nye Valg omstyrtet, trak han sig tilbage til sit Stift. 1068 var han Henrik IV's Sendebud i Italien, men led her haarde Krænkelser, ja 2 Aar senere fordrede man i Rom Regnskab af ham for Simoni, og han maatte edelig love Bedring. Ved Juletid 1072 udbad han sig Lov til at trække sig tilbage fra Stats-tjenesten, men optraadte dog 1073 som Mægler i Anledn. af det sachsiske Oprør, hvori nogle af hans Slægt vare indviklede. Endnu skulde A. lide den Krænkelser, at Kölns Borgere ved Paasketid 1074, forbitrede over hans Retskrav, gjorde Oprør mod ham. Han undgik med Nød og næppe Døden, og Straffen faldt derefter haardt over Byen. Sine sidste Dage tilbragte han under store legemlige Lidelser med religiøse Øvelser. Han døde 4. Dec. 1075 og hviler i Klosteret Siegburg, en af hans 5 Klosterstiftelser (Kluniacensere). I disse Munkekredse mindedes den asketiske A., og hans Billede omgaves af en Helgenglorie, som allerede straalte igennem i den tyske, i literær Henseende betydelige »Annosang« (*Maere von sente Annen*, udg. af H. E. Bezzenberger, Quedlinburg 1848). 1183 blev han kanoniseret; hans Mindedag er 4. Dec. A.'s Politik var i national Henseende farlig for Tyskland, den bidrog til Kongemagtens Forringelse og arbejdede Hildebrands Planer i Hænde. (Th. Lindner, Der hl. A., Erzbischof v. K., Leipzig 1869. A. Hauck: Kirchengesch. Deutschlands III, 1896). J. O. A.

Annunciater. Fl. rom.-kat. Ordener have, med Henblik til Lk. 1, 26 f., taget Navn efter *Maria Annunciata*, Marias Bebudelse. 1) *Ordine supremo dell' Annunziata*, en gejstlig Ridderorden, blev stiftet 1360 af Grev Amadeo VI af Savoyen; af Amadeo VIII (s. d. Art.) fik den 1409, under Navnet »Halsbaandsordenen«, sine Statuter, 1518 blev den fornyet og særlig

viet til *Maria Annunziata*, og 1720 blev den *Ordine supremo*. Den bestaar kun af een Klasse, og Kongen af Italien er nu dens Stormester. Ordenstegnet er et gyldent Skjold, paa hvilket Marias Bebudelse er afbildet; dette bæres i en Kæde af Sløjfer og Roser, paa hvilke der, med Henblik til Ordenens Deltagelse i Rhodus's Forsvar, staar: F. E. R. T. (*Fortitudo ejus Rhodum tenuit*). — 2) Broderskabet af Marias Bebudelse, blev stiftet 1460 af den spanske Dominikaner, Kard. Juan de Torquemada; ved at give fattige Piger Udstyr vilde Broderskabet *dell' Annunziata* modarbejde Letfærdigheden og Skøgelivet i Rom. Til Minde om denne Ordens Indstiftelse er Kard. Torquemada i et af den rom. Dominikanerk. Maria sopra Minervas Sidekapeller afbildet i Færd med at anbefale 3 fattige Piger til Madonna, og Marias Bebudelse er dér malet paa Guldgrund. Dette Billede er fejlagtig blevet tillagt Kard.'s Ordensbroder, Angelico fra Fiesole. Ordenen er endnu i Virksomhed. — 3) S. Marcellinas eller S. Ambrogios Annunziata-Nonners Orden (Ambrosianerinderne) blev stiftet 1408 i Pavia af 3 fromme Kvinder, Dor. Morosini, Leon. Contarini og Ver. Duodi; 1431 antog de Augustiner-Regelen. Deres Formaal er Sygepleje og Kærlighedsgjerninger. Til dem hørte den napolitanske Vicekonge Jakob af Fieschis Datter, S. Catarina af Genova, som efter sit Ægteskab med den genovesiske Adelsmand, Adorno, helligede sig til Sygepleje, navnlig under Pesten i Genova 1497 og 1501. — 4) De himmelske eller himmelblaa A., *le Turchine*, blev dannede 1604 af Maria Vittoria Fornari fra Genova og hendes rige Veninde, Vincentina Lomellini. Navnet stammer fra deres Dragt (en hvid Underkjole og en himmelblaa Kaabe), som skulde minde dem om Himlen. Ordenen har indtil vore Dage haft sit Hovedkloster i Genova og flere Afleggere i Frankrig. Den udmærkede sig ved en streng Klausur, og dens Medlemmer vare navnlig sysselsatte med Haandarbejder til Kirkebrug, som skænkedes til fattige Kirker. — 5) De franske A. (*Religieuses Annonciades*) blev stiftede 1500 af Dronning Johanne af Valois, Ludvig XII's fraskilte Gemalinde. Formaalet for denne Orden, hvis Regel blev stadfæstet først af Alexander VI, siden af Leo X, var Efterfølgelse af Marias 10 Dyder (Kyskhed, Klogskab, Ydmyghed, Tro, Andagt, Lydighed, Fattigdom, Taalmodighed, Gudsfrøgt og Barmhertighed), hvorfor Ordenen ogsaa kaldtes *de 10 Dyders Orden*. Dragten var brun med rødt Skapulér, sort Slør (Andagts Symbol) og hvid Kappe (Renhedens Symbol). Den havde en Tidlang stor Udbredelse i Frankrig og Belgien, men den faldt for Revolutionen uden at rejse sig igen.

Fr. N.

Annus decretorius, se Normal-Aar.

Annus deservitus, a. gratiæ, se Naadensaar.

Annus discretionis (Skelsalder) bruges i Kirkeretten til Betegnelse af det Alderstrin (14—21 Aar efter de forskl. Landslove), paa hvilket det er en Person tilladt at skifte Konfession eller Religion.

Anomæere (af *ἀνόμοιος* ulig) var Navnet paa de yderligt gaende Arianere, som hævdede, at Sønnen var Faderen *»ulig«*. Se Aëtios.

Ansegis (Ansegisil). 1) A. af Sens, var oprindelig Abbed (i St. Mikael i Beauvais?), men blev 871 Ærkebiskop af Sens. Efter Karl den skaldedes Tilskyndelse udmævnte Pave Johannes VIII ham 876 til pavelig Vikar for Gallien og Germanien d. v. s. til Mellemmand mellem Kirken og de nævnte Lande. De vestfrankiske Prælater ønskede ikke en saadan pavelig Stedfortræder i deres umiddelbare Nærhed, og A. udrettede intet. Allerede 878 udmævnte Johannes VIII en anden (Ærkebispnen af Arles) til sin Vikar i Gallien. A. døde 25. Nov. 882. Paa hans Ligsten blev han kaldt *Primus Gallorum Papa*, og Ærkebisperne af Sens bar helt ind i 15. Aarh. Titlen: »Galliens og Germaniernes Primas«. — 2) A. af Vandrilte, f. i Beg. af 8. Aarh., kom tidlig i Klostret Fontanella (St. Vandrilte, i Stiftet Rouen). Han fik først forskl. mindre Abbedier, men 807 blev han Abbed i St. Germain de Flay i Stiftet Beauvais, 817 i det berømte Luxeuil, og 823 i Fontanella. A. var for Karl d. st. og Ludvig d. fr. en nyttig Raadgiver, og i Aachen har han rimeligvis givet gode Raad baade med Hensyn til Kejserborgens og Domk.'s Opførelse. I sine Klostre var han virksom for at fremme Andagtsøvelser og Studier, og som Abbed i Fontanella udgav han 827 en Samling af de frankiske Rigslove, der 829 fik officiel Gyldighed. Lige til 13. Aarh. aflagde alle tyske Konger Ed paa denne Lovsamling. A. døde 20. Juli 833.

Anselm. 1) A. af Canterbury, »Skolastikens Fader«, f. 1033 i Aosta i Piemont. Efter urolige Ungdomsaar kom han, en religiøst bevæget Yngling, til Klostret Bec i Normandiet, hvor Lanfranc var Prior. Her udmærkede han sig saaledes, at han allerede 1063 efter Lanfranc's Bortgang blev valgt til Prior. Som saadan virkede han til stor Velsignelse, ikke alene som en trofast Sjælesørger, men ogsaa som en fortrinlig og snart berømt Lærer, der (hvad hans Dialoger endnu klart anskueliggør) forstod at gaa ind paa sine Lærlinges Tankegang og vække dem til selvstændig Tænkning. 1093 blev han Ærkebisp af Canterbury, skønt modstræbende, da han forudsaa kommende Kampe. Disse indtraadte da ogsaa. Den selvrædige Konge, Vilhelm II, gjorde ham det saa broget, at han tilsidst forlod England 1097. Kongen bemægtigede sig da Ærkestolens Gods, og først da Vilhelm II var død 1100 og efterfulgt af sin Broder Henrik I, vendte Anselm tilbage. I Begyndelsen var Forholdet godt, men da Kongen forlangte, at Anselm skulde modtage ny Institutt af ham, vægrede A. sig. Han havde under sin Fraværelse i Rom indsuget de gregorianske Ideer, og da han fastholdt dem, maatte han atter 1103 forlade Landet. Først da der truedes med Bandstraalen, indlod Kongen sig paa Forhandling; han tilbagegav Ærkebispestolens Ejendomme, som han havde beslaglagt, og 1107 afsluttedes et Konkordat i London, hvorved Kongen gav Afkald paa Iklædningen med Ring og Stav, medens A. gav efter med Hensyn til Lenseden. Disse mange Kampe hindrede A. i at faa udrettet saa meget for Englands Kirke, som han gerne havde villet og paa forskellig Maader arbejdede for. Han døde, højtægt af alle, 21. April 1109.

A. er uomtvistelig en af Middelalderens ædlest og mest fremragende Skikkelser. I hans Breve, Meditationer og Trøsteord møde vi en oprigtig og ofte næsten evangelisk Fromhed, af hvilken vi hos en senere beslægtet Aand, den lutherske Skolastiks Fader, Johann Gerhard, finde tydelige Genklange. Dog vigtigere er, at han som Teolog indvarsler den Retning, der i de følgende Aarhundreder skulde beherske den kristelige Tænkning, den saakaldte Skolastik. Han er den første middelalderlige Teolog, der med bevidst Klarhed og Frejdighed anvender en godt opøvet Dialektik i Tænkningen over Kristentroens Hemmeligheder.

Det Princip, A. først og fremmest gaar ud fra, er det berømte: *credo, ut intelligam*, som han vel har taget fra Augustin, men betonet med ny Styrke. Og hos ham er Principets Betydning den: gennem Autoritetstro at naa til fornuftbegrundet Overbevisning. Hvad Skriften indeholder, og K. lærer, skal man tro, selv uden at forstaa det. Men samtidig skal man søge rent rationelt at begrunde Sandheden af det saaledes givne. Her viser der sig altsaa et rationaliserende Moment i A.'s Tænkning. Dernæst er han »Realist«: det almene har efter ham overalt sin Eksistens for sig selv og forud for det individuelle; det er nemlig begrundet i Gud selv. Denne Realisme træder frem i Skriftet: *De trinitate et incarnatione verbi*, der er rettet imod Nominalisten Roscelin.

Gennemgribende Betydning har A. haft paa to Punkter, nemlig ved sine Forsøg paa rationelt at bevise Guds Tilværelse og Nødvendigheden af Kristi Menneskevordelse. Hvad det første Punkt angaar, behandler A. det allerede i sit første større Skrift: *Monologium*, som han netop skrev som Eksempel paa sin teol. Metode. Han søger dér, ud fra den givne relative Væren, at konstruere selve den treenige Guds Væsen. Større Betydning end dette nærmest kosmologiske Bevis fik imidlertid hans berømte Gennemførelse af det ontologiske Bevis, hvis Skaber han er. I det skønne Skrift *Proslogium* gør han Rede for, hvordan han i sin Stræben efter at finde et Argument, der, uden at behøve yderligere Begrundelse, uigendrivelig godtgjorde Guds Tilværelse, pludselig, som ved en Aabenbaring, fandt, hvad han søgte. Han slutter nemlig her fra Tænken til Væren. Thi, naar Tanken om Gud som »det fuldkomneste, der tænkes kan«, dybere gennemtænkes, viser det sig, at dette fuldkomne umulig kan begrænses til kun at leve i Tanken. I saa Tilfælde vilde det jo nemlig mangle en væsentlig Fuldkommenhed: den at være til i Virkeligheden. Skal det fuldkomne, der jo er til i Tanken, altsaa virkelig være det fuldkomne, maa det ogsaa være til i Virkeligheden. Mod denne Slutning fra Begreb til Virkelighed protesterede allerede Munken Gaunilo i sin *Liber pro insipiente*. A. imødegik ham i sin *Liber apologeticus contra Gaunilonem*.

Det andet Punkt har A. udviklet i sin berømte Bog: *Cur Deus homo* (skreven 1094—98). Her, i sin første, friske Frembyden, er Skolastikken virkelig produktiv. Tillige har vi i dette Skrift den hele A. Han vil her give en objektiv Forsoningsteori og i den, som i et Brændpunkt, sammenfatte hele Aabenbarin-

gens Indhold, saaledes at han, efter sit Princip, gennemfører det hele aldeles rationelt: det skal vises, at Fornuften fordrer, at Gud maatte handle, som Autoriteten siger, at han har handlet. Skriftet viser os unægtelig en klar og kraftig Tænkning, men tillige, i den udvortes Behandling og de underlige, med spids Dialektik gennemførte, Indfald, Spirerne til Skolastikens Udartning. Tankegangen er denne: Idet A. afviser den gamle Teori om Jesu Hengivelse som en Løsepenge til Djevelen, tager han sit Udgangspunkt i Guds Ære, som er krænket ved Menneskets Fald. Denne Krænkelse kræver Oprejsning, som kan ske, enten ved Straf eller Fyldestgørelse. Da Gud af forskellige Grunde ikke kan bruge den første Udvej, maa den sidste betrædes. Men Mennesket kan ikke skaffe den nødvendige Satisfaktion til Veje, da vor Synd vejer mere end den hele Verden, det kan kun Gud; dog skal den komme fra et Menneske, altsaa maa den komme fra et Gudmenneske. Nu er Gudmennesket vel forpligtet til at leve efter Guds Vilje, men som syndfrit ikke til at dø. Ved sin Død erhverver Kristus sig da en Fortjeneste hos Gud, som Gud maa belønne, og denne Belønning, — der i Værdi langt overgaar det Tab, al Synd betegner — skænker han Menneskene, da han selv ikke trænger til den. Saaledes forenes Guds Retfærdighed med hans Barmhjertighed.

Med denne Teori gør A. Epoke i Dogmehistorien. Her foreligge Grundtankerne for den objektive Forsoningslære, som, udviklet videre af Thomas fra Aquino, fastholdt og fordybet af Reformatorerne, bliver til ortodoks Kerkelære. Dens Grundtanke er, foruden Forkastelsen af Djevelteorien, Erkendelsen af Syndens Dybde som Skyld overfor Gud og af en Forsonings Nødvendighed. Men A.'s nærmere Udførelse af disse Grundtanker (Betoningen af Guds »Ære« i Stedet for hans Helighed, Udelukkelsen af Strafsynspunktet gennem Alternativet: enten Straf eller Fyldestgørelse, Begrænsningen af Fyldestgørelsen til Kristi Død alene, den hele udvortes kvantitativt afvejende Metode) er bortfaldet.

Man har (se H. Cremer i Stud. u. Kritik. 1880 og 1893) ment i Anselms Teori at spore en Indvirkning af den germanske Strafferet; andre (saaledes Harnack og Loofs i deres Dogmehistorier) mene i den kirkelige Bodsdisciplin at have dens tilstrækkelige Forklaring. Se iøvrigt F. R. Hasse, A. v. Canterbury, Leipzig 1843; R. W. Church: St. A., London 1888 og J. M. Rigg, St. A. of Canterbury, London 1896. A.'s Værker hos Migne, *Series Latina*: 158 og 159 (dér ogsaa hans Levnedsskildring af hans Discipel Eadmer). Særdugave af *Cur Deus homo*, ved O. F. Fritzsche, 3. Udg., Zürich 1894. J. P. B. — 2) A. af Havelberg var oprindelig Præmonstratensermunk, men blev 1129 af Ærkebiskop Norbert af Magdeburg viet til Biskop af Havelberg. Han var lige saa meget Politiker som Biskop. 1135 var han i Konstantinopel for at bringe den østrom. Kejser til at tage Del i et Forbund mod Roger af Sicilien; 1147 var han pavelig Legat under Korstoget mod Venderne, og i de tyske Kejseres Følge tog han Del i fl. Romertog. Kejser Frederik I gjorde ham til Ærkebiskop i Ravenna, og dér døde A. 1158. —

3) **A. fra Laon**, var en af A. af Canterbury's Disciple, der o. 1076 optraadte som Lærer i Paris. Senere blev A. Ærkedegn og Dom-Scholasticus i sin Fødeby, og som saadan fortsatte han sin teol. Undervisning. Han døde 11. Juni 1117. Han er Forf. til *Glossa inter-linearis* o: en kort Forklaring til den latinske Overs. af Biblen (Vulgata), oprindeligt skreven mellem Bibeltekstens Linier. Denne kortfattede Fortolkning, til hvilken han har gjort store Laan hos Kirkefædrene, var et af Middelalderens vigtigste eksegetiske Hjælpemidler. A. har desuden efterladt sig allegoriske Fortolkninger til Højsangen, Matth. og Joh. Aab. Der gik stort Ry af A.'s Læregaver, men Abtclard, der ogsaa kom til Laon, kaldte ham »et bladrigt Træ, paa hvilket man forgyves søgte efter Frugt«. Rupert fra Deutz angreb (i et Brev: *Num Deus vult malum*) A.'s Paastand om, at Gud med Hensyn til det onde har en dobbelt Vilje. —

4) **A. fra Lucca**, den ældre, se Alexander II. — 5) **A. fra Lucca**, den yngre, var en Brodersøn af den ældre A. fra Lucca. Hans Farbroder vedblev som Pave at styre Bispedømmet Lucca, men efter hans Død (1073) blev A. hans Efterfølger paa Bispestolen. Da han havde modtaget Ring og Stav af Kong Henrik IV, kom han til haarde Anfægtelser og vilde opgive sin Bispestilling. Gregorius VII fik ham imidlertid omstemt, og A. blev en af den store Paves mest hengivne Venner. Baaede med Mund og Pen forsvarede A. de gregorianiske Tanker. Da Gregorius VII laa paa det yderste, var A. en af de 3 Kardinaler, hvis Valg den døende Pave anbefalede. Han blev dog ikke valgt, og 18. Marts 1086 døde han selv i Mantova som landflygtig. Middelalderen skylder A., der var et skarpsindigt, juridisk Hoved, en Samling af Kirkelove, som fik den største Betydning for Udviklingen af den kanoniske Ret. Fr. N.

Ansgar (samme Navn som Asgejr, Asger), Ærkebisp og pavelig Missionslegat for Norden, f. 801 ved Amiens i Picardiet. Hans Forældre vare Franker; Moderen, hvis Minde stedse øvede stor Indflydelse paa A., døde, da han var 5 Aar gl., og han sattes saa i Benediktinerklostret Corbie. Rygtet om Kejsers Karls Død og gentagne Drømmesyner bragte ham til at fordybe sig i sig selv og vakte derved en inderlig Fromhed og Martyrlængsel. 14 Aar gl. var A. bleven Munk, og 823 flyttede han til Datterklostret Ny Corvey ved Weser, hvor han ledede Klosterskolen og prædikede paa Folkemaal for Almuen. Snart efter indtraf for Lederen af den nordiske Mission, Ebo af Reims, den haabefulde Begivenhed, at en dansk Konge, Harald Klak, efter hans Tilskyndelse lod sig døbe i Mainz 826. (Se: Ermoldus Nigellus, Kong Haralds Daab, overs. af H. Olrik 1886). Paa Anbefaling af Abbed Wale i Corbie blev A., der tidlig var besjælet af Missionsiver, Kongens Huspræst og fik Tilladelse fra Paven og Ebo til at missionere i Norden. En ældre Corbiebroder, Authert, fulgte A. i Hedeby, hvor der sikkert paa Grund af Handelsforbindelserne var ikke faa Kr., oprettede A. en Missionsbørneskole efter Benediktinervis. Politiske Uroligheder fordrev dog allerede 827 Harald, og efter forgæves Forsøg paa at faa Kongedømmet tilbage bosatte han sig som franskisk Vasal

i Dorstad, hvorhen A. fulgte ham. 829 kaldtes A. imidlertid til Kejsers Ludvigs Hof, da sv. Sendebud havde begæret kr. Missionærer. A. og Munken Vitmar fra Corbie udstyredes rigt og sejlede til Sverig, men overfaldtes paa Vejen. Selv naaede de dog til Birka ved Mälaren og modtoges venlig af Kong Björn. Hergejr Jarl byggede paa sin Gaard et kristent Kapel. To Vintre var A. dér, 831 vendte han og Vitmar tilbage til Kejseren med Runebrev fra Björn. Disse gunstige Udsigter bevirkede, at Ludvig s. A. paa Rigsdagen i Thionville optog Karl d. st.'s Tanke om et Bispedømme N. for Elben. A. blev Biskop i Hamburg, for derfra at kunne fremme den nordiske Mission. Selv gik han til Rom, hvor Gregor IV tillagde ham Titel af Ærkebisp og pavelig Legat, dog med Anerkendelse af Ebo's Højhed i den nordiske Mission. 834 gav Kejseren ham Klostret Turholt i Flandern som Præbende. Kort efter faldt Ebo i Unaade og afsattes. Han overdrog sin Frænde Gautbert Missionen i Sverig, hvor Folket syntes mere velstemt mod Evangeliet, og det holstenske Kloster Welnau, der hidtil havde været Støtte for hans nordiske Virksomhed. Gautbert, der fik Palliet, byggede den første nordiske Daabskirke i Birka, men fordreves snart og blev Biskop i Osnabrück.

A.'s Missionsværk antog samtidig andre Former; som høj Prælat med økonomisk Støtte kunde han optræde som Høvdingers Lige. Hans nærmeste Gerning maatte blive Organisation i det egentlige Hamburg Stift, men han har sikkert jævnlig besøgt Danmark. Snart rantes dog Stiftet af Ulykker. Turholt inddrog 840 paa Grund af Frankerrigets Deling, og 845 afbrændte Kong Haarik af Danmark Hamburg. Bispesædet var derved faktisk opløst. Selv fandt A. Gæstfrihed hos en Kvinde, Ikia, i Ramesloh. 846 døde Biskop Lenderik af Bremen, og Ludvig d. tyske udnævnte A. til hans Efterfølger. Mainzer-Synoden 847 delte simpelthen Hamburg Stift mellem Bremen og Verden, der fik selve Stiftshyen. 849 foretoges dog en ny Ordning: Hamburg Stift genoprettedes, og Verden fik Vederlag i Bremens Stiftes S. for Elben. Dette vilde dog Bremens Overherre, Günther af Köln, ikke anerkende, og A.'s Stilling var længe usikker. Først 862 kom en Overenskomst i Stand med Köln, men Pave Nikolaus I tillod sig 864 at ordne Forholdene om: Hamburg-Bremen blev gjort til et Ærkestift, og Kölns Overret underkendtes. Dette gav Anledning til fortsatte Fjendtligheder mellem A.'s Efterfølgere og Kölner-Ærkebisperne.

A. havde imidlertid med Iver ofret sig for den nordiske Mission. Han vandt Kong Haariks Gunst, da han flere Gange kom som Frankerkongens Sendebud. Kongen brugte endog hans Raad og tillod ham sluttelig at bygge en Daabskirke med Præstebolig i Hedeby (Slesvig). Der er Grund til at antage, at Smaakapeller oprettedes omkring i Sydjylland. Til Sverig sendte A. Ardag, der dog forlod Pladsen, da Hergejr Jarl døde. 853 drog A. selv til Sverig med Gautberts Tilladelse, der medsendte sin Slægtning Eribert. Ludvig d. tyske og Haarik gav A. Breve med til Kong Olof, saa A. optraadte som kgl. Sendebud. Han genopbyggede Kirken i Birka, og Eribert blev tilbage som

Præst. Snart efter sendte Gautbert en dansk Mand, Asfred, en af Ebos Disciple, derhen. Ved A.'s Hjemkomst var Kong Haarik myrdet 854, og Hove Jarl lukkede Kirken i Hedeby. A. vandt dog den unge Kong Haariks Gunst. Kirken aabnedes atter, ja fik, trods Hedningenes overtroiske Frygt, Lov til at have Klokke. Haarik sendte endog Breve og Gaver til Paven, der 864 svarede. Endelig gav han ogsaa Jord til en Daabskirke og Præstebolig i Ribe. Da Gautbert var død, overtog A. ogsaa den sv. Mission og sendte en dansk Præst Rimbart derhen, der ogsaa efter A.'s Død var Birkas Biskop.

A. fik især i sit egentlige Stift Lejlighed til at vise sig som sand Biskop. Han byggede et Hospits, fuldendte Peterskirken i Bremen, besøgte syge og fattige, løskøbte Fanger. Han yndede Munke og Eneboere. Ogsaa Jærtegn fortæller om ham, ligesom han steds havde mærkelige Drømme og Syner. Hans ædle Personlighed, from og ydmyg, virksom og klog, tegnes os i den smukke Livsskildring, der tillægges hans Discipel Rimbart. Hans Forbillede var den hellige Martin af Tours. A. forfattede en Skildring af Underne ved den første Bremerbiskop Willehads Grav og det saakaldte *Pigmenta* (=: Balsam), Bønner, han knyttede til Psalme-sangen. Til det sidste haabede han paa Martyriet som Løn for sin Virken. Han døde i Bremen 3. Febr. 865, begravedes i sin Domkirke og nævntes straks hellig.

Man har givet A. Navnet »Nordens Apostel«. Hermed maa dog ikke forstaaes, at han var den første Kristendomsforkynder i Norden, ikke heller at hans Mission var apostolsk i oldkirkelig Forstand. Dens Resultater synes endog ringe, ingen Folkebevægelse bragtes i Stand, og end ikke Kongerne i Danmark, paa hvem A. især støttede sin Virken, omvendtes; men man maa erkende, at A. med stor Nidkærhed omfattede sin Opgave efter sin Tids Forstaaelse, og med praktisk Klarhed grundede han de to kirkelige Hovedsæder i Danmark, hvorfra Missionen havde bedst Haab om at kunne brede sig over Landet. Bremerkirken, der i det lange Tidsrum, den førte Opsynet med nordisk Mission, oftere viste Tilbøjelighed til at indhøste Resultater end til at fremkalde dem, bevarede, som rimeligt var, A.'s Minde, men i Norden fortrængtes det. Hverken hans Helgendyrkelse vandt megen Udbredelse, eller hans Navn knyttedes til Kirkerne, og vor Historieskriver Saxo nævner ham knap. Hans tiltalende Personlighed er dog et smukt Minde fra Kristendommens første Barndomstid herhjemme, der ellers er omgivet af saa stort Mørke. (Rimbart, Ansgars Levned, den lat. Tekst udgivet af Waitz, Hannover 1884, overs. paa Dsk. af P. A. Fenger, 2. Udg. 1885; Reuterdaahl, Sw. k.'s hist. I; A. D. Jørgensen, Den nord. K.'s Grundlæggelse I). J. O. A.

Ansgariiföreningar. Efter Tusindaaersfesten for Ansgar 1865 blev der af Præsten H. J. Lundborg (se d. Art.), Grundlæggeren af »Evangeliska Fosterlandsstiftelsen«, og hans Venner flere Steder i Sverige dannet A., der havde det Formaal at udsende Lægprædikanter til Bygderne og at vække og nære Sansen for Hedningemissionen. Den første af disse Foreninger

var den »Wermländska A.«, som 1870 fik en Kolportørskole i Kristinehamn (i Karlstads Stift), hvor der længe havde været kirkeligt Røre, og hvor der allerede 1863 var blevet bygget et Bedehus. Efter Lundborgs Død (1867) var Spændingen mellem A. og Statsk. bleven stærkere og stærkere. Ved et talrigt besøg »Ansgariimøte« i Sommeren 1875 lyttede Forsamlingen med Bifald, omend med Undren, til Lektor Waldenströms (se d. Art.) Kritik af den gl. Lære om Kristi Forsoningsdød, men Waldenströms Tanker fandt i den følgende Tid Tilslutning indenfor A. Kort efter begyndte disse Foreningers Medlemmer ogsaa at holde separate Nadveruddelinger (se Art. Nadverforeninger), og da »svenska Missionsförbundet« (se d. Art.) dannedes 1878, sluttede den wermländska A. sig til dette, som overtog Kolportørskolen i Kristinehamn, der derpaa blev flyttet til Stockholm. Nu findes der A. i Dalarna, Helsingland, Jämtland, Upland, Vestmanland, Wermland og Östergötland; den yngste af disse, den uplandske, er stiftet 1894. Alle, med Undtagelse af Dalarnes, have sluttet sig til det svenske Missionsförbund. I de Landskaber, hvor der ikke findes A., er der dannet lignende Foreninger med andre Navne (f. E. Skaanes Missionselskab, Örebro Lens fri Missionsforening osv.). Östergötlands A. har begyndt et selvstændigt Missionsarbejde i Afrika. Fr. N.

Antependium eller **Antependium** (=: *velum ante pendens*) var Navnet paa det Slør eller Forhæng, der hængte med foran Alterbordets Forside, og som allerede i Middelalderen i Reglen bar den til Aarstiden svarende liturgiske Farve; ofte var det af Silke, kunstfærdig baldyret med Guld. Ikke sjælden var A. en kunstnerisk udsmykket Plade af Metal eller Træ. I S. Marco i Venezia og i S. Ambrogio i Milano have vi to skønne A. af Metal fra den ældre Middelalder.

Anteros, romersk Biskop efter Pontianus, sad kun 1 Maaned og 4 Dage paa St. Peters Stol (21. Nov. 235 — 3. Jan. 236). I S. Callisto-Katakomben har man fundet hans Grav med Indskriften: »Anteros Biskop«.

Anthem (oldeng. *Antefn*, *Antem*) er det eng. Udtryk for Antifon. Se dette Ord.

Antimos var en Monofysit, som Keiserinde Theodora 535 fik forflyttet fra Bispestolen i Trapezus til Patriarkatet i Konstantinopel. Aaret efter blev A. paa den rom. Biskop Agapitus I's Tilskyndelse af Keiser Justinian stillet for en Synode i Konstantinopel og fordømt som Monofysit, og fordi han mod Kirkeloven havde skiftet Bispestol. Mennas blev hans Efterfølger.

Antiburghers. 1747 krævede fl. skotske Stæder Aflægelsen af en Borgered, der bl. a. indeholdt følgende Sætn.: »Jeg bekender mig til den sande Religion, der nu bekendes i dette Rige, og som er autoriseret ved Loven«. Nogle af de af Statsk. udtraadte Skotter (*Secessers*), de saakaldte *Burghers*, aflagde uden Betænkelighed denne Ed; men andre, *Antiburghers*, fandt, at der i den laa en syndig Anerkendelse af Statsk. i dens fordærvede Skikkelse. Dette førte til et Skisma indenfor *Secessers*. A. elkskommunicerede *Burghers*, og disse beskyldte hine for

ekscentrisk Strengthed. Paa Revolutionstiden (1799) kom der en ny Spaltning frem, idet der baade blandt *Burghers* og *A.* var nogle (*The New Light*), som mente, at man bestemt burde fordømme Tanken om en Statsk. og udtale sig imod det Sted i Westminster-Bekendelsen, der forudsatte en saadan. Derved fremkom der *New-Light-A.* og *Old-Light-A.* Til disse sidste hørte bl. a. den skotske Kirkehistoriker Mc. Crie. 1820 have *New-Light-A.* forenet sig med *New-Light-Burghers* og dannede *The United Secession*, der mener, at en Statsk. er utiladelig.

Fr. N.

Antidikomarianiter, Modstandere af Maria, Herrens Moder, var ifølge Epifanios Navnet paa en Sekt, der levede i Arabien i Slutningen af 4. Aarh. De skulle have lært, at Maria efter Kristi Fødsel havde haft ægteskabelig Omgang med Josef og havde født ham de Børn, der i N. T. kaldes »Herrens Brodrene«. Vi maa rimeligvis tænke om denne Paastand gjort gældende overfor den, navnlig hos Munke fremkomne, Forestilling om »Marias evige Jomfruelighed«, men bør derimod aldeles ikke betragte dem som en fra Kirken adskilt Sekt.

K. T.

Antifon, Vekselsang, en Arv efter den israelitiske Gudstjeneste, skal allerede af Biskop Ignatios (d. som Martyr 110) være indført ved Gudstjenesten i Antiokia, senere navnlig ved Presbyterne Flabianos og Diodoros forplantet til den gr. Kirke (o. 360) og derfra med Begjæstring tilegnet i Vesterledet, hvor den optoges ikke alene i den alm. Gudstjeneste (særlig som Slutning), men var ogsaa en væsentlig Del af Gudstjenesten i de kanoniske Tider. Den udførtes dels af Menigheden, delt i to Afdelinger, dels (især fra Gregor den st.'s Tid), ved tvende Kor eller ved Forsanger og Kor. Antifonens Tekst var fra først af fornemmelig Stykker af Davids Psalmer, men senere ogsaa originale Kirkesange. Af sidstnævnte Art er mest bekendt: »*Media vita in morte sumus*« (af Notker) og »*Veni sancte Spiritus*« (ukendt Forf.), begge oversatte og udvidede af Luther. Jfr. Norsk Salmehist. I, S. 77. 538 f. J. N. S.

Antigonos, Aristobul II's Søn, gjorde først Oprør under Hyrkan II's Regering, og senere, da Antipaters Sønner, Fasaal og Herodes, af Antonius vare blevne udnævnte til Tetrarker i Judæa, faldt han i Spidsen for en parthisk Hær ind i Palæstina og tog Magten dér (40—37). A. lod Ørerne skære af Hyrkan for at gøre ham umulig som Ypperstepræst; Fasaal dræbte sig selv, men Herodes, der 43 med Octavianus's og Antonius's Samtykke havde ladet sig kalde »Judas Konge«, fik først Galilæa og 37, ved Romernes Hjælp, ogsaa Judæa i sin Magt. Derpaa blev A. paa Antonius's Befaling henrettet i Antiokia.

Antikrist er det Menneske, i hvem Hadet mod Kristus og Fjendskabet mod Guds Rige skal kulminere i den sidste Tid, umiddelbart før Herrens Genkomst; han skal samle hele det ondes Magt om sig til en sidste Forfølgelse af Guds Folk. Hans Optræden er et Udtryk for den Lov i Tilværelsen, at det onde, før det dømmes, skal have udfoldet alle sine Kræfter og vist, hvad det formaar.

Allerede i enkelte gltstl. Skildringer af de

Trængsler, som skulle gaa forud for Fuldendelsen, hæver en enkelt personlig Skikkelse sig frem, i hvem Ondskaben samler sig til sin sidste Kamp mod Guds Rige. Saaledes Heskiesl's Spaadom om Gog (Kap. 38—39) og Daniels Profetier om »det lille Horn« (Kap. 7) og om Antiokos Epifanes. Ogsaa den senere jødiske Teol. taler om en ugudelig Hersker i det sidste Verdensrige.

I N. T. forudsiges den samme menneskelige Personlighed klart og bestemt i et af Paulus's tidligste Breve (2 Thess. 2) som Sydens Menneske og Fortabelsens Barn, der oprører sig mod Gud, og selv kræver guddommelig Tilbedelse. Beskrivelsen viser tilbage til Antiokos Epifanes som Forbilledet. I Joh. Aab. Kap. 13 skildres han som den sidste Verdenshersker, i hvem alle Fornægtelsens Ideal og Formaal ere personificerede; kan kræver guddommelig Hyldest for sig selv og forfølger Guds Menighed paa Livet; dette Sted lærer os, at de Momenter, som høre til Antikrist, skulle fordele sig paa to med hinanden samtidige Personligheder: Dyret af Havet d. e. den egentlige Verdenshersker, og Dyret af Jorden eller den falske Profet d. e. den Aandsmagt, som stiller sig i Verdensherskerens Tjeneste. Selve Navnet Antikrist forekommer kun i Johannesbrevene (1 Joh. 2, 18. 22; 4, 3; 2 Joh. 7), hvor der tales om mange Antikrister, der allerede ere komne; de beskrives som frafaldne Kr., der ere Forsvarer for den sidste Tid og gaa forud for den egentlige Antikrists Fremtræden (1 Joh. 2, 18—19). Om Navnet Antikrist skal oversættes ved Modkristus (den, der sætter sig i Kristi Sted) eller ved Kristi Modstander (den, der sætter sig op imod Kristus), kan være tvivlsomt; det sidste turde være det rigtigste.

I den ældste Kirke (f. Eks. hos Irenæos) holdt Forventningen om en saadan Personlighed sig væsentlig uforvansket i den Skikkelse, hvori den var given i N. T., kun med den Tilføjelse, at han skulde være en Jøde af Dans Stamme, hvilket man udledede af Jer. 8, 16 og af Dans Stammes Forbigaaelse i Joh. Aab. Kap. 7. Men i 3. og 4. Aarhundrede blev denne Forventning af enkelte kirkelige Skribenter sat i Forbindelse med en ældre hedensk Folketro, at Kejser Nero ikke var død, men flygtet til Partherne, hvorfra han skulde komme tilbage for at hævne sig paa Rom; dette omformede de til, at Nero vel var død, men skulde opstaa fra de døde og erobre Rom. Tanken om, at Antikrist ogsaa skulde være en Jøde af Dans Stamme, førte til Antagelsen af en dobbelt Antikrist: den occidentalske Nero og den orientalske Jøde, der skulde overvinde og dræbe hin.

I Middelalderen, da Joh. Aab. anvendtes paa Øjeblikkets Forhold, begyndte de Retninger, som opponerede mod den herskende Kirke, at erklære Paven for Antikrist, en Betragtning, som ogsaa Reformatorerne hyldede, idet de henviste til Pavedømmets bespottelige Selvforudelse, dets Frafall fra det oprindelige og uforfalskede Evangelium, dets Forfølgelse af Kristi levende Vidner. (De romerske gen-gjældte dette med at erklære Luther for Antikrist!). Ved Siden af Pavedømmet som den occidentalske Antikrist indenfor Kirken, stillede

man Muhammedanismen (Tyrkerne) som den orientalske udenfor Kirken. Den Dom, som Protestantismen heri udtalte over Pavedømmet, indeholder en stor Miskendelse baade af dette og af det antikristelige, hvis Væsen ikke er Forvanskning, men bevidst Fornægtelse af Kristi Evangelium. I senere Tider blev der af mange henvist til Napoleon og hans Forsøg paa at danne et Verdensrige; men baade herimod og imod Henvisningen til Muhammedanismen gælder det, at man forvekslede forbilligede Tillob med Fuldendelsen selv. Det samme gælder i høj Grad om de umodne Forsøg, der i den store Mængde af navnlig engelsk-amerikanske apokalyptiske Skrifter gøres paa at eftervise Fuldendelsestidens Skikkelser i de nærværende Tidsforhold. I Modsætning hertil maa vi holde os til Skriftens Vejledning og indrømme, at Antikrist endnu ikke er kommen, skønt der paa mange Punkter kan paavises forberedende Bevægelser.

P. M.

Antilegomena, til Forskel fra Homologumena, kaldtes af Evsebios de kristelige Opbyggelsesskrifter, som vel indenfor den kr. Menighed benyttedes som saadanne, men som i Følge Traditionen ikke enstemmigt anerkendtes for at høre til den nye Pagts Bøger. Herunder regner han Jakobs, 2 Peters, Judas's, 2 og 3 Johannes's Breve og enkelte andre kristelige Oldtidsskrifter. Overfor Joh. Aab. indtog Evschiøs en vaklende Holdning. Skarpt sondrer han hele denne Klasse fra de kætterske Evangelier og Akter, der bør skyes som »urimelige og ugudelige«, fordi ingen Kirkens Mand har benyttet dem.

Sch.-P.

Antimension er et indviet Altertæppe, der i den gr.-kat. K. bredes over Altre, som enten ikke ere indviede, eller hvis Indvielse er usikker, for at gøre det muligt at frembære Nadverofferet paa dem. Latinerne have i Steden for A. transportable Altre (se Art. Alter), Syrerne bruge Alterplader af Træ. Ordet udtæles oftest af *ἀντί* og *μίσμα* 3: i Steden for Bødd.

Antinomisme. Hermed betegnes 1) en Aandsretning, der overhovedet ikke anerkender nogen sædelig Lov og gennemfører denne Lovløshed i Livet. Denne Retning — vi kunne kalde den den praktiske A. — har naturligvis som saadan intet med Krdm. at gøre, selv om dens i sin Grund hedenske Tankegang til Tider i visse gnostiske og sværmeriske Retninger har trængt sig ind paa Krdm.'s Grund. Dernæst 2) bruges Ordet for dermed at kendemærke de Retninger indenfor Kristendommen, der, uden i fjerneste Maade at ville nægte eller slappe den kr. Fordring om et helligt Liv, kun ikke ville tillægge Loven den dertil formentlig nødvendige Plads i den kr. Forkyndelse og det kr. Liv. I denne Betydning (3: som teoretisk A.) kunde Begrebet først klart formuleres paa Reformationens Grund. Nu skulde jo nemlig den Kr.'s Liv, frigjort for alle Menneskelærdommes Lænker, forme sig efter Ordet som eneste Rettesnor. Og Guds Ord bestaar af Lov og Evangelium. Spørgsmaalet bliver da: hvilken Stilling indtager her Loven?

I dette vanskelige Spørgsmaal, der ofte yderligere vanskeliggøres ved, at det ikke gøres

klart, om der tales om Mose Lov eller Sædeloven overhovedet, gaar den antinomistiske Besvarelse ud paa: 1) at nægte Loven enhver selvstændig Plads i den kr. Forkyndelse, idet alene Evgl. om Jesu Lidelse og Død — dette forfærdelige Offer, som vor Synd kostede — skal frembringe den sande Anger og Bod; og 2) ligeledes nægte Loven som selvstændigt Motiv i den Kr.'s Liv, der ene skal træde frem som den frie Frugt af den ved Evgl. vakte Anger og Tro. Saaledes Agricola paa Reformationstiden (se d. A.). Men for Reformatorerne stod dette som en Forvrængning af den Sandhed, de havde lært af Paulus, at den Kr. ikke længere er under Lov, men under Naade. Vel havde ingen som Luther talt om et Kristenmenneskes Frihed; men inden Msket kom saa vidt, maatte Lovens strenge Bud og Trusler belære ham om Synden og Guds Vrede (3: hvad der i Konkordieformlen kaldes Lovens anden Brug). Uden denne knusende og dræbende Lovprædiken kan Mennesket ikke erkende, hvad Naaden og Kristus vil sige, og derfor stod Agricolas Lære for ham som »den skadeligste Lære paa Jorden«. Men selv om dette indrømmes, bliver Spørgsmaalet, om Loven da for den, der er bleven Kr. og har erkendt Synd og Naade, fremdeles har en selvstændig Betydning. En saadan »3dje« Brug af Loven lærer Konkordieformlen og forkaster det modsatte som A. Der læres nemlig, at den genfødte vel er fri for Lovens Forbødelse og Lovens Tvang, men ikke er han dermed løst fra ethvert Forhold til Loven. Dels skal nemlig Loven betegne det Omraade, indenfor hvilket Helliggørelsesarbejdet skal bevæge sig (ikke selvpundne Gerninger), dels skal den være det Spejl, hvori den troende daglig til Ydmygelse og Ansørelse skal opdage sin egen Afstand fra Idealet. Om end den genfødte derfor som saadan ikke er »under Loven«, men »i Loven« i Kraft af Aandens fornyende Magt i ham, gør dog den stadige Nærværelse af den »gamle Adam« trods Genfødselen og Aandens Virken en fortsat Brug af Loven nødvendig.

Dette Spørgsmaal om Lovens Stilling har ingenlunde endnu mistet sin Aktualitet. Men ganske klart kan Spørgsmaalet ud fra protestantiske Principer først behandles, naar al forvirrende Begrænsning af Spørgsmaalet til Moseloven alene er ophævet, og der tales om Loven i dens fuldendte og evige Betydning 3: det af Gud selv satte evige og absolut forpligtende Ideal for Menneskelivet. Det maa da vel siges, at A. foregriber den Tilstand, da dette Ideal skal være fuldkommen virkeliggjort. Da der nemlig, saa længe det ikke er naaet, maa jages derefter, vil det være kristeligt uforvarsligt at forbyde den direkte Henvi-
sing til den i dette Ideal liggende forpligtende Forpligtelse. Men — om Loven og dens Trusler fremdeles bør være Motiv for den Kristne, er en ganske anden Sag. Sker dette, stiller man sig paa det uigenfødte Menneskes Stade, der gennem Lovens Tale erfarer Guds Vrede. Her maa det hævdes, at det maa føles som en Ufuldkommenhed, naar den Kr., hvis hele Liv er bygget paa Bevidstheden om Guds Kærlighed, trænger til gennem Loven at

trues med Guds Vrede for at gøre sin Pligt. Naar han jager efter at »gribe« Idealet, saa har det eneste Motiv, der tilfredsstiller ham selv, være dette, at han er »greben af Kristus«. Fra dette hør alle Bimotiver udspirge eller i al Fald hende deres afgørende Kraft. Det modsatte vilde føre til Nomisme. J. P. B.

Antiokia. Antiokensk Skole. 1) Det syriske A. (*Antakijeh*) paa venstre Bred af Floden Nahr-el-Asi (Orontes), 25 Km. fra Middelhavet, blev grundlagt som Hovedstad for det syriske Diadok-Rige af Selevkos Nikator i Slutn. af 4. Aarh. f. Kr. Forbilledet var Alexandria. Hovedmassen af Indbyggerne vare Grækere, hentede fra andre Byer, men fra Begyndelsen husede A. mange Jøder, der Selevkiderne beskyttede. De havde en pragtfuld Synagoge her. A.'s herlige Beliggenhed opad Bjergskraenerne, dens pragtfulde Bygninger, kunstmykkede Pladser, marmorbrolagte og søjlehegnede Gader, Vandrigdom og dejlige Haver, og dens store politiske Betydning gjorde den til en af Oldtidens berømteste Hovedstæder. Talrige Jordskælv hærgede A. voldsomt, men Byen rejste sig atter i Pragt og talte i sin Glansperiode o. 300,000 Indb.

Blandt A.'s Jøder, der gjorde mange Proselyter (Syymanden Nikolaos i Ap. G. 6, 5 var en saadan), vandt Krdm. Indpas, da palæstiensiske Kr. efter Stefanos's Stening flygtede mod Nord. Snart sluttede ogsaa mange Hedninger sig til Menigheden, og Jesu Disciple kaldtes for første Gang Kristianere eller Kr. i A. Barnabas virkede her og udsendes herfra med Paulus af Menigheden til Missionsgeringen. Sin Taknemlighed mod Modernemigheden i Jerusalem viste A. ved Pengegaver. I A. drøftedes med Iver det vigtige Spørgsmaal om Hedningekr.'s Lovbundethed (Ap. G. 15), og Paulus optraadte her skarpt mod Peter, da denne gav efter for de Jødekristsnes Fordringer (Gal. 2, 11). A. blev naturligt en Hovedstad for den hedningekr. Menighed, og fremragende Mænd beklædte dens Bispestol (Traditionen om Peters 7 Aars Bispevirksomhed er uhistorisk), saaledes Ignatios, d. o. 110 som Martyr i Rom. En af hans Efterfølgere var Apogeten Theofilos. — Krdm.'s Magt i A. tiltog stadig; allerede 252 havde man her holdt en stor Synode mod Novatianerne. 260 indtog Perserne Byen, medens Indbyggerne vare i Teatret, og derefter kom den under det palmyrenske Magtomraade, men Dronning Zenobia af Palmyra viste A.'s Biskop, Pavlos fra Samosata, særlig Yndest. Han trodsede endog to antiok. Synoders Beskyldninger for Kætteri (264 og 270) og afsattes først efter Kejser Aurelians Sejrstog. Paa Konciliet i Nikæa (325) fik Biskoppen af A. Rang efter Biskopperne i Rom og Alexandria.

Den stadig urolige Befolkning tog levende Del i Kirkestridighederne, og A.'s teol. Farve undergik mange Omskiftelser. Den nikænske Biskop Evstathios afsattes 330, og A. blev, trods et ortodokst Parti, foreløbig en Støtte for de moderate Arianere (Synoden 341, da den af Konstantin begyndte Pragtbasilika indviedes). Hedenskabets Afmagt viste Kejser Julians halve Aars Ophold i A. paa Persertoget.

Hans Iver i Skrift og Handling, hans asketiske Strenghed og de blodige Ofre, med hvilke han vilde lære A. gammel romersk Sæd, spottedes kun, og Filosofen Libanios, en Antiokener, lagde med Sorg Mærke til den Jubel, Kejserens Død vakte. Spaltningerne i Menigheden varede derimod ved. Den 361 tiltraadte Biskop Meletios tilfredsstillede hverken Arianerne eller Evstathios's Parti og forjoges flere Gange. Under stadige Farer ledede Teologen Diodoros et ortodokst Parti og samlede om sig Disciple som Johannes Kryssostomos og Theodoros, begge fra A. Paa Konciliet i Konstantinopel 381 blev A.'s Forrang for Diöceset Orientens andre Bispedømmer godkendt, uden at A.'s Biskop dog fik den samme Myndighed over det nævnte Diöceses Biskopper, som Alexandrias havde faaet over Ægyptens Bisper. 387 gjorde Byen Oprør mod Kejser Theodosius paa Grund af nye Skattepaalæg, og Patriarken Flabianos maatte gaa i Forbøn for Indbyggerne, som Kryssostomos revsede i sine Prædikener. 407 udbød et nyt Oprør i den urolige Stad, og paa en folkeynndet Cirkuskusks Foranledning fandt en blodig Jødeforfølgelse Sted.

En antiok. Presbyter Nestorios blev som Patriark i Konstantinopel Anledning til de omfattende kristologiske Stridigheder, der førte til Overvindelse i Romerriget af den teol. Aandsretning, man særlig har kaldt den ant. Skole (se Nestorianisme). Patriarkerne Johannes og Domnos spillede i disse Kampe en vigtig, men holdningsløs Rolle, der foranledigede nye Spaltninger i Provinsen. Bestemmelserne fra Efesos (431) og de kejserlige Forligsplaner sejrede lidt efter lidt. Monofysitismen fik stærkt Indpas, og Indrømmelserne til Antiokenernes Teologi paa Kalkedonsynoden 451 blev Genstand for alvorlig Kritik ogsaa i A.'s Patriarkat. Bispestolen blev endog besat med en Monofysit, Petros (d. 488), der siges at have været Valke (*fullo*). Han ændrede Trishagiet efter alexandrisk Lære og brød, trods gentagne Fordrivelsler, den antiok. Teologis Magt i dens Hjemstavn. I A. pinte man ortodoks Modbiskop til Døde i en Kirke, og Monofysitismens Forkæmper i Syrien, Filoxenos fra Mabug, udøvede en Tidlang ved fanatiske Munke et Rædselsherredømme i A., afsatte Patriarken Flabianos II og indsatte Severos (513), den mæglende Monofysitismes Talsmand. Ulykkerne strømmede imidlertid ind over A. i 6. Aarh.; 4 Gange ødelægtes Byen ved Jordskælv, en Gang blev den brændt af Perserne, og forgæves søgte man at sone Gud ved at give den nyt Navn (Theopolis). Den østligste Del af Provinsen havde længe været tabt, politisk til Perserne, kirkeligt til »Nestorianerne«, og i Syrien selv tiltog de monofysitiske »Jakobiters« Patriarker sig Hæderstitlen »Patriark af A.«. Naade disse end ikke at residere i A., blev det dog dem, der væsentlig reddede Krdm. i A.'s gamle Kirkeprovins. 638 erobrede A. af Muhammedanerne, og de sløve Indbyggerne købte sig Fred, men Byen kom nu i rask Forfald. 969 erobrede Grækerne den tilbage, men 1084 kom den i Tyrkernes Hænder. 1098 indtog Korsfarerne A. efter en 9 Maaneders lidelsesfuld Belejring, og den blev

nu Hovedstad i Bohémonds Fyrstendømme. 1139 holdtes her et Koncilium under en pavelig Legat, Kard. Alberics Ledelse, og paa et andet Koncilium i A. (1204) blev der udtalt Band over Armenien. 1268 kom A. atter i Muhammedanernes Hænder, og dens historiske og kristelige Rolle var dermed til Ende. Den sank ned til en ubetydelig By, der nu har o. 6000 Indb., hvoraf kun faa ere Kr. De tiloversblevne Oldtidslevninger ødelagde Ibrahim Pascha i vort Aarh. for at bygge Kaserner, og Jordskælvet 1872 tilintetgjorde Resten.

Den antiokenske Skole. Navnet betegner ikke en bestemt kirkelig Institution (som den i Alexandria), men en teologisk Aandsretning, betinget ved flere fremragende Lærere, som havde hjemme i A.'s Kirkeprovins. Af det ovenførte vil det tilstrækkelig fremgaa, at denne Aandsretning ikke kunde glæde sig ved et Eneherredømme i A., der svarede til den alexandriniske Teologi i Alexandria, saalidt som den synes at have besiddet denne Skoles Fasthed. Den ant. Skoles Ejendommelighed bestemmes især ved dens historisk-kritiske Sans for Biblens Skrifter Forstaelsen af Eksegens Selvstændighed overfor Dogmatiken, Bekæmpelsen af allegorisk Fortolkning og Fremhævelsen af det etiske Moment i Læren og derfor den skarpe Hævdelse af Kristi menneskelige Natur. I Filosofien foretrak de Aristoteles for Platon. Særlig den ældre ant. S. véd vi ikke meget sikkert om. Som dens Stiftere anses Lukianos (d. 311 som Martyr) og Dorotheos, 2 Præster fra A., begge Eksegeter. Den Forstandsreflektion, som prægede deres Lære, findes igen hos deres Elever Arios og Evsebios fra Nikomedien. Særlig Halvarianerne, blandt hvilke Evsebios fra Emsa udmærkede sig som Ekseget, ere Lukians Disciple. — Den yngre ant. S. skylder Teologerne Diodoros fra Tarsos, Evagrios og deres Elever, Krystostomos og Theodoros fra Mopsuestia, sin Berømmelse. Paa deres Tid har der rimeligvis ogsaa været en fast Undervisningsanstalt i Antiokia. Disse Lærere vare afgjorte Modstandere af Apollinarismen og den alexandriniske Spekulation, men deres egne Anskuelser kendes kun mangelfuldt, da kun forholdsvis faa Rester af Diodors og Theodors Skrifter ere bevarede. De vare ortodokse Nikæner, strænge Asketer og djærve Apologeter overfor de gamle orientalske Kætterier. De adskilte skarpt de to Naturer i Kristus og hævdede den menneskelige Naturs Fuldstændighed, med Tilslutning til Pavlos fra Samosatens Sætning, at Logos boede i Mennesket Jesus som i et Tempel. De stred mod Vestens Augustinisme for Viljens Frihed. Deres Eksegese angreb vel den allegoriske Fortolkning, men naaede ikke til den bogstavelige. Berømte Eksegeter vare især Johannes Krystostomos og Theodors Broder, Polykronios. Den første staa dog ligesom Theodoret fra Kyros dogmatisk vaklende. Det blev de »nestorianske« Skoler i Edessa (Ibas og Nerses) og i Nisibis (siden 489), for hvem den antiokenske Teologi blev toneangivende. I den gr. K. var den ant. S., trods Indrømmelsen paa Kalkedonmødet, i Miskredit (jfr. Trekapitelstrid). I Vesten bevaredes derimod delvis Indvirkninger fra Skolen (Kry-

sostomos), og gennem Junilius Africanus (6. Aarh.) bleve Theodors Fortolkningsregler gjort de latinske Kirker tilgængelige (Ph. Hergenröther, Die ant. Schule und ihre Bedeutung auf exeget. Gebiete, Würzburg 1866). — 2) Blandt de mange andre Byer af dette Navn omtales i N. T. det pisidiske A., som Paulus og Barnabas besøgte paa den første Missionsrejse (Ap. G. 13—14). Byen var rom. Koloni og regnedes af Romerne til Pamfylie. Enkelte Rester af Byen findes endnu. J. O. A.

Antiokos. Saaledes hed flere Konger af Syrien. Efter Selevkos Nikator, der grundlagde det omfattende syriske Rige (hvis Navn er en Afkortning af Assyrien, som dannede Kærnen deraf), fulgte hans Søn, Antiokos I Soter (280—61 f. Kr.), der førte en ikke videre heldig Kamp med Ægypten. Hans Søn, Antiokos II Theos (261—46), hentydes der til i Dan. 11, 6. Syriens Maal var at vinde Kølæsyrrien og Fønicien med Palæstina tilbage fra Ægypten, der under Ptolemæos Lagos's Søn havde erobret disse Provinser (320). A. II. førte en 8aarig Krig med Ptolemæos II Filadelfos, men maatte tilsidst (249) slutte en ydmygende Fred og bl. a. forskyde sin Dronning Laodike og ægte Ptol.s Datter Berenike, hvis Søn af dette Ægteskab skulde være Tronarving. Da Ptol. et Par Aar efter døde, forskød A. Berenike og lod Laodike vende tilbage; for at hævne sig forgav hun ham, lod B. og hendes Søn myrde og sin egen Søn, Selevkos (Kallinikos), udraabe til Konge.

Efter denne og hans Søn, Selevkos Keravnos, fulgte hans anden Søn, den unge Antiokos III den store (224—187), hvis Regering var en Kæde af Erobringskrige til alle Sider, ogsaa i de omstridte Ægyptiske Lande. Palæstina led herved meget ondt. A. nævnes 1 Makk. 1, 10 og 8, 6 f., og der hentydes til ham i Dan. 11, 10—19. I Aarene 219 og 218 (eller 218 og 217) trængte han ind i Palæstina, men tabte i Nederlaget ved Rafia alt det vundne og maatte slutte Fred med Ptolemæos IV Filopator. Derefter vendte han sig mod Østen, trængte frem til Indien og antog efter dette Felttog Tilnavnet »den store«. Da Filopator var død (204), og Riget gaaet over til Barnet Ptolemæos V Epifanes, benyttede A. straks Lejligheden til paany at rykke ind i Palæstina, og efter nogen Standsning lykkedes det ham 198 i en afgørende Sejr ved Paneas, sydlig for Hermon, at erobre Landet, der fra nu af stod under Syrien. I Jerusalem laa en syrisk Besætning. Jøderne, der efter hans Sejr vare gaaede over til ham, behandlede han mildt. De turde leve efter deres Lov. Tempelpersonalet blev skattefrit, og ingen fremmed maatte betrede Templet, ja Kongen skænkede selv Penge til Tempels Udbedring. For at undgaa romersk Indblanding sluttede A. Fred med Ægypten og gav Ptol. Epifanes sin Datter Kleopatra, der i Medgift skulde have de omtvistede Provinser, hvilket dog ikke skete. Imidlertid kom det til den uundgaelige Krig med Romerne, der under L. Scipio fuldstændig knuste A.'s Magt i Slaget ved Magnesia 190. Sin Søn Antiokos maatte han sende som Gissel til Rom, og selv fandt han Døden 187 under Forsøg paa at skaffe Penge ved Plyndring af Belstemplet i Elam.

Efter hans Søn, Seleukos Filopators Død, kom dennes Broder Antiochos, der just var paa Vejen hjem fra Rom, hvor Seleukos's Søn, Demetrios skulde afløse ham, saa tilpas tilbage til Syrien, at han kunde bemægtige sig Tronen med Forbigaaelse af den unge Demetrios (Dan. 11, 21). Med denne Antiochos IV Epifanes (176-75—164) besteg en Konge Tronen, der skulde faa en saa indgribende Betydning for Israels Historie, at han er bleven en typisk Skikkelse af dyb religiøs Betydning, fra hvilken Skildringen af Antikristen har laant flere betegnende Træk. Gennem ham forgriber det hellenistiske Hovmod sig paa det hellige, for hvilket den gr. Verden senere skulde bøje sig, men som det nu vil fortrænge for »at skaffe Plads for den selvbeundrende gr. Kultur« (Buhl). Blændet af denne Kultur indlod A. IV sig i forfølgelig Selvtillid paa et Foretagende, hvis Vanskelighed han vistnok undervurderede. Hvad selv en Alexander ikke vilde have kunnet sætte igennem, skulde meget mindre lykkes for en Antiochos. Han skildres af Polybios og andre som en ikke ubegavet eller udygtig Fyrste, men dreven af en sygelig Behagelyst og Ærgerighed, der tit slog ud i naragtige og forunderlige Indfald, hvorfor man forandrede hans Navn til Epimanes (den forrykte). Uden at kende den dybe Aandsmagt i det jødiske Folk troede han at kunne gøre sin Vilje og Helleniseringsiver gældende ogsaa dér, saa meget mere som, overfladisk sét, Jødedommen var i stærk Selvopløsning, og mange jødiske Mænd ivrig ønskede det gr. Væsen indført. I Spidsen for denne troløse Retning stod Jason, Broder til Ypperstepresten Onias III, der selv hørte til de lovstrengte. Jason forraadte sit Folk til Antiochos, der allerede i Begyndelsen af sin Regering gjorde ham til Ypperstepræst (174), men rigtignok 3 Aar efter afsatte ham og gjorde den endnu mere hedenskinnede Menelaos til hans Efterfølger. Just ved denne Tid begyndte A. sine Krigstog mod Ægypten for at sikre sig Besiddelsen af de Provinser, hans Søster i sin Tid havde faaet som Brudegave, og som Formyndere for Ptolemæos VI Filometor nu gjorde Fordring paa. 4 Gange drog A. mod Ægypten, i Aarene 171. 70. 69. 68 (jfr. Dan. 11, 22 f.). Paa Tilbagevejen fra det andet Krigstog 170 gjorde han det første fjendtlige Skridt mod Jerusalem, hvor den afsatte Jason igen havde indfundet sig. Efter et stort Blodbad plyndrede A. Templet (1 Mak. 1, 20 f.; 2 Mak. 5, 1 f.; Dan. 11, 28). Paa det 4. Krigstog blev han i Ægypten standset af Romerne paa en forsmædelig Maade. Den rom. Feltherre, Popilius Lænas, overbragte ham en Senatsbeslutning om, at han for bestandig skulde give Afkald paa Ægypten, og da A. tovede med at svare, drog Popilius en Kreds i Jorden om ham og tvang ham til at beslutte sig, før han fik Lov til at forlade Stedet. Forbitret drog Kongen tilbage og lod nu sin Harme gaa ud over Jøderne. Han sendte fra Antiokia sin Skatteminister Apollonios til Jerusalem (168) med Paalæg om en fuldstændig Udryddelse af den jødiske Religion. Sabbaten og Omskærelsen skulde afskaffes, Lovbøgerne udleveres, og i Templet standsees Ofringerne, hvorimod et nyt Alter rejstes for Zeus Olym-

pios, og i December 168 blev der for første Gang ofret i Templet til denne Gud (1 Mak. 1, 41 f.; 2 Mak. 6, 1 f.; Dan. 11, 30 f.). Byens Mure nedreves, og sydlig for Templet blev der bygget en Fæstning til den syriske Besætning paa det Sted, hvor Davidsborgen havde ligget. Men i denne yderste Nød og Forfærdelse blusede atter Folkets overnaturlige Kraft op, og det kom til den makkabæiske Rejsning for Liv og Love (se Makkabæerne). Under Daniels Navn fremkom blandt de fromme en Bog, der vakte den messianske Begejstring til nyt Liv. Heri er Antiochos's Færd skildret Kap. 11, 21—39 historisk, og V. 40—45 hans forestaaende Undergang apokalyptisk (smlgn. 7, 8 f.; 8, 9 f.; 9, 26 f.). Efter en Række sejrige Kampe mod A.'s Hære indviedes Templet paany i December 165. A. selv, der var sysselsat i Østen, hvor han ogsaa var uheldig, døde i Tabæ i Persien 164 (1 Mak. 6, 1 f.). Hans Tilnavn Theos Epifanes betyder maaske: den Gud, der aabenbarer sig. (J. F. Hoffmann, A. IV Epifanes 1873).

Under A.'s Søn og Efterfølger, Antiochos V Eupator (164—62), der kun var 12 Aar gammel ved sin Faders Død, fortsattes Kampen mod Jøderne af Rigsforstanderen Lysias, der 162 tilstod dem Religionsfrihed. Snart efter blev baade A. og Lysias myrdede af Seleukos Filopators ovennævnte Søn Demetrios.

Antiochos VI, Søn af A. Epifanes's foregivne Søn, Alexander Balas, (145—o. 42) var et Barn, som Feltherren Tryfon opstillede til Modkonge mod Demetrios II (1 Mak. 11, 39 f.). Makkabæeren Jonatan sluttede Forbund med ham. For selv at blive Konge lod Tryfon A. myrde. Da Demetrios 138 var tagen til Fange af Partherne, overtog hans dygtige Broder, Antiochos VII Sidetes (138—28), Kampen mod Tryfon og fældede ham (1 Mak. 15, 10 f.). Derefter vendte han sig mod Jøderne, hvor hans Feltherre blev slagen af Simons Søn, Johannes. Romerne hindrede ham i at tage Hævn, men under Johannes Hyrcan (fra 135) begyndte han Krig igen og var nærværdig indtage Jerusalem, da Romerne atter grebe ind og udvirkede Fred 132. Til Held for Jøderne døde denne dygtige Syrerke Konge paa et Tog mod Partherne o. 128. L. G.

Antipas (Joh. Aab. 2, 13) eller Antipater, en iøvrigt ukendt Martyr i Pergamon.

Antipas, Herodes, se Herodes.

Antipater, en snu Idumæer, til hvem Hyrcan II havde overladt Regeringen, og som Cæsar (47 f. Kr.) gjorde til Prokurator over Judæa, medens Hyrcan maatte nøjes med Ypperstepræstedømmet. A. udnævnte sine Sønner, Fasaël og Herodes, til Statholdere i Judæa og Galilæa, og da disse efter Cæsars Mord og deres Faders Død (43) sluttede sig til Antonius, blev de udnævnte til Tretraker over Judæa.

Antipatris (Ap. G. 23, 31), By paa Vejen mellem Jerusalem og Kæsarea paa Sarons Slette, opbygget af Herodes d. store i Stedet for Kafarsaba. En lille muhammedansk Landsby, Kefr Saba, har bevaret det gl. Navn.

Antependium, se Antependium.

Antiphon, se Antifon.

Antiphonarium, en Samling af Kirkepsalmer, navnlig kirkelige Vekselsange (Antifoner), til dels ogsaa liturgiske Bønner, Trosbekendelsen

m. m. Allerede Ambrosius fik en saadan Samling i Stand. Et af de mærkeligste Antiphonariumer er dog det af Gregor d. st. (d. 604) udgivne, hvorved Sangen under Gudstjenesten ordnes, og hvori de bedste og brugeligste Kirkesange ere optagne, forsynede med Tonetegn (Neumer). Antiphonariet blev senere en Del af den romskat. K.'s Missale. J. N. S.

Antisemitisme kaldes den Modbevægelse imod Jødernes overmægtige Indflydelse i Samfundet, som rejste sig hos det tyske Folk, baade i Tyskland og i Østerrig, i dette Aarhundredes anden Halvdel. I videre Forstand indbefattes under Navnet »A.« alt Fjendskab og Kamp mod Jøderne som en fremmed, semitisk Folkerace. Bevægelsen rejste sig i Tyskland paa Grund af den tiltagende Magt, som Jøderne efter deres Emancipation udøvede i Forretningsverdenen og i Pressen, faretruende for det nationale Liv og for Krdm.'s Stilling i Folket. Reform-Jødedommen, o: den moderne, rationalistiske og tildels materialistiske Jødedom, truede med at gennemsyre Folket med jødisk-humane, kosmopolitiske og antikristelige Ideer. Herimod rejste der sig en Reaktion fra forskellige Sider og af ret forskellig Beskaffenhed, idet det nationale og det religiøse Element var tilstede i meget forskellig Blanding hos Bevægelsens Ledere. Den indlededes i 1861 med et Skrift »Die Juden und der deutsche Staat« af Pseudonymen H. Naudh, hvis virkelige Navn er Nordmann; en anden af Hovedmændene var Th. Fritsch med hans »Antisemiten-Katechismus«, udkommen i 20 Oplag blot i de 5 Aar 1887—92. Bekendtest blandt de øvrige Ledere af denne saakaldte »tysk-social« Antisemitisme ere Liebermann von Sonnenberg, Bockel, Förster og Ahlwardt. Dette Parti er besjælet af et bittert, uforsonligt Racehad imod Jøderne, i Virkeligheden den samme Aand, som i Middelalderen affødte blodig Forfølgelse: Jøderne faa Skylden for alle Ulykker, enhver Sletted tillægges dem; men Beskyldningernes Sandfærdighed forholder sig ofte omvendt til Bekæmpelsens Iver. Aanden i denne Antisemitisme er ukristelig, saa vist som Racehad er ukristeligt. Dens religiøse Stade er ogsaa uforeneligt med sand Kristentro, idet Indholdet af det gamle Testament forvrænges, dets Forbindelse med Kristendommen fornægtes, og Frelseren selv gøres til en saakaldt »arisk Kristus«, hvis Lære nærmest skal stamme fra Buddhismen.

Antisemitismen har dog ogsaa fundet Tilhængere blandt mange alvorlige Kr., af hvilke den tidligere Hofpræst Stöcker med hans »kr.-social« Parti er bekendtest. Man fralægger sig Racehadet som utilberligt for Kr., men mener dog ogsaa fra denne Side at maatte bekæmpe Jøderne socialt og politisk for at værne om den nationale Udvikling og bevare Kirkens aandelige Indflydelse i Folket. Vistnok have Jøderne selv forskyldt denne Modstand ved deres overmodige og paatrængende Lyst til at være de toneangivende baade paa de aandelige og de materielle Livsomraader, men under Modstanden herimod er det gode Forsæt om ikke at give Rum for Racehadet ofte blevet glemt. De kr. Antisemiter have langt fra altid taget tilbørlig Afstand fra de tysk-

socialt og ere selv Skyld i, at det er vanskeligt at holde de to Retninger ude fra hinanden. Den frygtede »Semitisme« eller rettere »Judaisme« bekæmpes bedst, ikke ved Undtagelsesforanstaltninger, der stride mod den sande kr. Humanitet, men ved at fremarbejde Krdm. og K. i Folket, hvorved paa een Gang den nationale Udvikling sikres, og Dragelsen af Jøderne henimod Kristi Evangelium muliggøres.

Udenfor de tyske Omraader er Antisemitismen optraadt særlig i Rusland siden 1882 under aldeles middelalderlige Former med voldsom Forfølgelse. Denne har nødsaget Jøderne til at udvandre i Tusindtal til Amerika og i mindre Skarer til Palæstina, støttede af *Alliance Israélite universelle*, som i det Hele modarbejder Antisemitismen, og navnlig af de jødiske Rigmænd, Baronerne M. Hirsch og E. Rothschild. (Om den antisemit. Literatur se Joh. Menzinger, Zur Gesch. des A., i hans: Friede der Judenfrage, Berlin 1896).

A. S. P.

Antistes, Forstander, er en Hæderstitel, som gives den øverste Præst i de 3 Schweizer-Kantoner: Zürich, Basel og Schaffhausen. A., der udnævnes af det store Raad, er Repræsentant for Præsteskabet i vedkommende Kanton; han indsætter Præsterne og fører Brevvekslingen med fremmede Kirkesamfund.

Antiktater var Navnet paa nogle Gnostikere i 2. Aarh., der skulle have ment at kunne opnaa Salighed som Løn fra »den højeste Gud« ved at overtræde den sædl. Lov, som den lavere Gud (»Verdens Skaber«) havde givet. De synes at have været i Slægt med Karpokratianerne (se d. Art.).

Antitrinitariere, Modstandere af den kr. Treenighedslære; se Treenighed, Socinianere og Unitariere.

Anton, Paul, f. 1661 i Øvre-Lausitz, var en af Ph. J. Speners mest bekendte Disciple; sammen med Breithaupt og Francke udgjorde han »det Hallensiske Treklover«. Efter at have taget Magistergraden i Leipzig sluttede han sig til den Kreds, der under A. H. Franckes Ledelse, for at vække Iver for Studiet af Skriften, holdt *collegia philobiblica*. 1687 fulgte han som Rejsepræst med Prins Friedrich August af Sachsen til Frankrig, Spanien, Portugal og Italien! Da han 1689 var vendt hjem, blev han Superintendent i Rochlitz, men inden han tiltraadte dette Embede, holdt han i Leipzig for en talrig Tilhørerkreds Foredrag over første Timotheusbrev og om »Farisæernes Fordomme over for Kristus«. Som Superintendent var han nidkær for Katekisationer. 1693 blev han Hofpræst i Eisenach, men allerede 1695 flyttede han til Halle, hvor der paa Speners Forslag var tilbudt ham et Professorat. Der døde han 1730. I den Ligtale, der blev holdt over ham, roses han især for sin Højagtelse for de symbolske Bøger, og Modstanderne af den pietistiske Teologi regnede ham for at være »den redeligste af Teologerne i Halle«. Som Polemiker var P. A. mild og maadeholden, og han mindede jævnlig om, at »hver Mand har alle Kætteri i sit eget Bryst«. Han har skrevet flere Obyggelsesskrifter og digtet Hymner.

Fr. N.

Anton Ulrich, Hertug af Braunschweig-Lüneburg, f. 4. Okt. 1633, blev 1685 sin Broders

Medregent og 1704 regerende Fyrste. Medens han som ung studerede i Helmstädt, digtede han flere Psalmer, i hvilke han klager over Verdens lokkende Magt, men tillige udtaler sin Glæde over at have fundet sin Frelser. Da Kejser Karl VI 1708 friede til hans Sønnedatter og som Betingelse for Ægteskabet krævede Prinsessens Overgang til Romerk., henvendte A. U. sig til Teologerne i Helmstädt. Helmstädterne svarede, at den rom.-kat. K. var en sand kr. K., og at Overgang til den kunde ske uden Sjælefare, og da A. U. saa, at Forbindelsen med Kejseren vilde kaste Glans over Huset Braunschweig-Lüneburg, blev Prinsessen overtalt til at gaa over til Romerk. 2 Aar efter fulgte den alderstegne Hertug selv sit Barnebarns Eksempel. I Begyndelsen var han saa ivrig for den rom.-kat. Tro, at han optraadte som Apologet for denne; men da han 27. Marts 1714 laa paa Dødslejet, lod han en evangelsk Præst kalde. A. U. var en af den Tids lærdeste Fyrster og en Ven af Muserne; han skrev baade Digte, Romaner og Dramaer. 1667 udgav han »Christ-Fürstliches Davids-Harpen-Spiel; zum Spiegel und Föurbild Himmel-flammender Andacht«, som indeholder flere Psalmer, til hvilke hans Stifmoder Sophia Elisabeth havde sat Melodier. Den hos os mest bekendte af hans Psalmer er vel den af H. A. Brorson oversatte: »Hvor kan du dog i Synden le — Du lystbetændte Øje«. Alle hans 61 Psalmer ere udgivne af H. Wendebourg (Halle 1856).

Fr. N.

Antonelli, Giacomo, Kardinal og paveelig Statssekretær, tilhørte en gammel Røverfamilie i Sonnino i Provinsen Frosinone tæt ved den napolitanske Grænse. Han blev f. 2. April 1806. Hans Fader, Domenico A., havde ved Handel og Overtagelse af forskl. offentl. Arbejder samlet sig en betydelig Formue, og Gregor XVI adlede Familien. G. A. var en ægte Herniker; hans raske Gang, det gennemtrængende Øje, den spidse Næse og den store Mund røbede, at han hørte til denne Race. Han kom tidlig til Rom for at studere Retsvidenskab ved Sapienza, og derpaa traadte han ind i det kirkel. Akademi for at blive uddannet til Overtagelse af et politisk Embede. Mange Kundskaaber erhvervede han ikke, men han var et hurtigt Hoved, der forstod at lære af alle og at tilægne sig alt, hvad han havde Brug for, og hans smidige Væsen, der skiftevis kunde give sig Præg af Fromhed og Verdensklogskab, gjorde et sympatetisk Indtryk baade paa K.'s Venner og Verdens Børn. Men de, der kendte ham nøjere, havde ikke Tillid til ham. 1830 blev han, uden Ordination, optagen i den rom. Prælatur og derpaa ansat i det paveelige Indenrigsministerium. 1834 blev han Assessor i Kriminalretten; derpaa, efter kort Tids Forløb, apostolsk Delegat, først i Orvieto, senere i Viterbo og Macerata. Den Fasthed, han ved flere Lejligheder lagde for Dagen, skaffede ham Gregor XVI's Yndest, men Provinsboerne saa skævt til hans fanatiske »Gregorianisme« og til hans Svaghed over for Kvinder. 1841 blev han kaldt tilbage til Rom, først som Understatssekretær i Indenrigsministeriet, senere blev han Generalskatmester (*tesoriere generale*). Under Pius IX fik han som Finansminister Plads i

det Ministerraad, der efter Metternichs Tilskyndelse var dannet ved et Motuproprio af 12. Juni 1847; 11. Juni havde han modtaget Kardinalhatten med S. Agata i Suburra som Titelkirke; han modtog Ordination som Subdiakon og Diakon, men præsteviet blev han aldrig.

A. gik dengang for at være en maadeholden liberal, og da Rom i Efteraaret 1847 fik en *Consulta di Stato*, blev han dennes Præsident, og som saadan aabnede han 15. Nov. Forsamlingens Møder og forestillede Medlemmerne for Paven. 11. Marts 1848 blev han Præsident for det »Lægmands-Ministerium«, som Pius IX efter Folkets Ønske havde valgt sig; bl. Ministeriets Prælater var Mezzofanti, bl. dets Lægmand Pasolini, Aldobrandini og Minghetti. Faa Dage efter fik Kirkestaten en Grundlov, og Jesuitenre maatte forlade Rom. Da Pius IX ikke vilde give sit Minde til en Krig med Østerrig og (29. April) holdt en Allokution til Kardinalkollegiet, der var et Udtryk for »det reaktionære Europas Sejrr over Italien og Liberalismen« (Minghetti), gik Ministeriet af, og A. skiltes fra sine Kollegaer med en Udtalelse om, at han aldrig mere vilde træde i Pius IX's Tjeneste. Minghetti havde ikke lært at sætte Pris paa A. Han karakteriserer ham som en Skeptiker, der var blottet for al mystisk Entusiasme, som en snu Mand, der hverken havde store Tanker eller stærke Følelser.

Da Pius IX flygtede fra Rom, forlod ogsaa A. Byen ved den spanske Gesandtskabsskretærs Hjælp. Han stødte til Paven i Gaëta og blev en Slags midlertidig Statssekretær. Under hans Paavirkning drog Pius IX af sine Oplevelser den Lære, at en Pave hverken burde slutte sig til Italiens eller Frihedens Sag, og A. søgte ved alle Midler at holde Paven borte fra Paavirkning af Rosmini og den italienske Liberalisme. Han saa med Glæde Revolutionen vinde Magten i Rom, fordi en Intervention af de katolske Magter derved blev en Nødvendighed, og ved Konferencerne i Gaëta og Portici lykkedes det ham at sikre Pius IX Østerrigs, Spaniens, Napolis og Frankrigs Beskyttelse.

12. April 1850 vendte han tilbage til Rom med Pius IX, og i den følgende Tid var han Pius IX's Statssekretær og Leder af den paveelige Politik. Som saadan maatte han kæmpe med mange Vanskeligheder, jævnlig ogsaa mod Intriger i Vatikanet; men hverken hans Snildhed eller hans Stædighed kunde hindre Victor Emanuel i »at spise Kirkestaten som en Artiskok«, og tilsidst faldt ogsaa Rom i Kongeriget Italiens Hænder. Den Protest, A., i Pius IX's Navn, 20. Sept. 1870 udsendte mod »Sardiniens uværdige og tempelranerske Røveri«, blev virkningsløs, og A. var herefter Minister hos en Fyrste uden Land. Paa hans Opfordring afsløg Pius IX at modtage den aarlige Understøttelse, Garantilooven skulde sikre ham, og han afviste alle Tilnærmelser fra den italienske Regerings Side, fordi den mindste Imødekommen over for »Sardinien« vilde være en Krænkelser af de Principer, som Kirkestaten efter hans Mening ubrødelig burde fastholde. Han døde 6. Nov. 1876 og blev som Statssekretær efterfulgt af Kard. Simeoni. Efter hans Død blev der rettet

stærke Angreb paa hans Person og hans Sædelighed, og der blev ført en skandaløs Proces om hans Efterladenskaber. (A. de Waal, Card. A., Bonn 1876; D. Silvagni, La Corte e la società Romana nei secoli XVIII e XIX, Roma 1885, III, 668 f.). Fr. N.

Antonianere kaldtes en Ibertinistisk Sekt i Schweiz, der havde Navn efter en rom.-kat. Snektersvend, Anton Unternähr, f. 5. Sept. 1759 i Kanton Luzern, som 1802 fra Amsoldingen ved Thun udstedte en Proklamation om VerdensFornyelse ved religiøse og sociale Reformers. 16. April s. A. optraadte A. U., omgivet af en Tilhænger-skare, ved Domkirken i Bern for at varsle den Dom, der skulde gaa over Verden. Han blev kastet i Fængsel, men da han efter blev fri, fortsatte han sin Virksomhed, hvorfor han paa ny blev indespærret. Senere kom han dog igen paa fri Fod og drev derpaa om i Bern og Luzern, indtil han 1820 blev tagen i Forvaring af Luzerner-Politiet. Han døde, efter 4 Aars Indespærring, 29. Juni 1824. I sine Skrifter fremstillede han sig selv som en ny Kristus; han forkastede Stat, Kirke, Ejendom og Ægteskab og anbefalede sine Tilhængere at leve i Kvindefællesskab. Udførelsen af dette Program bragte gentagne Gange hans Disciple i Konflikt med de schweizerske Love. 1830 optraadte Benedict Schori som en tredje Frelser, hvis Evangelium navnlig var en indtrængende Opfordring til at gennemføre Kvindefællesskabet uden Hensyn til alle foreledede Forestillinger om Blufærdighed, ægteskabelig Tronskab og Blodskam. 1838 fremstod endelig en ny antoniansk Profet, Christian Michel, som levede sammen med en Døttre og hendes 2 Dotre, og selv efter at han var sat i Tugthuset, mærkede man Spor af A., især i Kanton Aargau og i Zürich. (Josz, Das Sektentwesen in Kanton Bern, Bern 1881). Fr. N.

Antonino, Sant', hed oprindelig Antonio Pie-rozzi og var Søn af en Advokat i Firenze, hvor han blev født 1389. 1404 traadte han ind i Dominikaner-Ordenen, 1436 blev han Prior i San Marco-Klostret i Firenze, senere tillige Generalvikar for Dominikanerne i Toscana og Napoli; 1439 tog han Del i Unions-Konciliet i Firenze, og 1446 blev han, paa Eugenius IV's Ønske valgt til Erkebiskop i sin Fødeby. Han døde 2. Maj 1450. 1523 blev han helgenkronet af Hadrian VI. A. var baade som Prior og Erkebiskop en nidkær og from Tilhænger og en lærd Teolog af Thomas fra Aquinos Skole. Han har bl. a. efterladt sig en udførlig *Summa*, der endnu nyder stor Anseelse som Lærebog i Moralteori, en Verdenskronike, som paa flere Punkter røber en selvstændig og frisindet Opfattelse, og mange Breve, der bære Vidne om hans sædelige Alvor og mystiske Fromhed. I San Marco-Klostret findes flere Billeder af ham. (Vespasiano da Bisticci, Vita di S. A., ogsaa aftrykt foran i Udg. af hans: Lettere, Firenze 1859). Fr. N.

Antoninus Pius, rom. Kjsr 10. Juli 138 til 7. Marts 161. Under ham skrev Aristides, Justinus Martyr og Tatianos deres Apologier, og 156 led Polykarpos af Smyrna Martyrdøden. Et Tolerance-Edikt til Notablene i Lilleasien kan, i ethvert Tilfælde ikke i den Skikkelse, i hvilken det foreligger hos Eusebios, stamme

fra A. P.; men maaske kunne Hovedpunkterne i det ægte Edikt bringes til Veje ved Fjernelsen af nogle Sætninger, der synes at være Interpolationer. Det 4. Aarh.'s Kr. mente, at der under A. P. havde været »Fred for Menighederne«. (B. Aubé, Hist. des persécutions de l'église jusqu'à la fin des Antonins, Paris 1875, 297 f.; A. Harnack i: Texte und Untersuchungen XIII).

Antonio fra Lebrija (det gl. *Nebrissa* i Nærh. af Sevilla), f. o. 1442, var en af Spaniens første og mest berømte Humanister. Efter at have studeret 10 Aar i Italien vendte han hjem til Spanien og optraadte som Lærer i Salamanca. 1481 skrev han en Indledn. til den lat. Grammatik, og om hans Lærestof flokkedes i de følgende Aar en beundrende Kreds af unge Spaniere. Senere udgav han et latinsk Leksikon, Grammatiker i Græsk og Castillansk, og Kard. Jimenez kaldte ham til Alcalá, hvor han blev en af Medarbejderne paa Complutenser-Polyglotten. Paa Ferdinand den katolskes Opfordring skrev han ogsaa denne Fyrstes Historie. Han døde i Alcalá 1522, ikke uden at have været Genstand for Miskendelse og Uvilje fra Inkvisitionens Side, navnlig fordi han havde søgt at rette forskl. Føjl i Vulgata og i de ved Gtj. brugte Bøger, og fordi hans Humanisme havde gjort ham til en Modstander af den herskende Skolastik.

Antonio fra Rho (ved Milano) var en lærd Fransiskaner, der var berømt som en grundig Grammatiker og en Kender af den hedenske Literatur. Han udgav 1443 3 Dialoger om Lactantius's Vildfarelser, i hvilke han angreb denne »Kristenhedens Cicero« med alle Skolastikens Vaaben og blottede hans mange Kætterier. Både Humanisterne og deres Modstandere tog til Gennæle mod dette dristige Angreb paa en saa stor Stilist og et saa berømt Kirkelys som Lactantius.

Antonios, Munkefader, skal være født i Nærh. af Memfis o. 250 af rige og fornemne Forældre. Da han o. 20 Aar gl., kort efter at hans Faders Død havde gjort ham rig, hørte Fortællingen om den rige Yngling, gjorde den et saa stærkt Indtryk paa ham, at han trak sig tilbage til Ensomheden; tilsidst drog han ud i Ørken og tog Bolig i en forfalden Klippeborg en Dagsrejse fra det røde Hav. Der levede han i mange Aar mellem de vilde Dyr, ofte plaget af stærke Lidenskaber. Under Maximinus's Forfølgelse skal han være kommen til Alexandria for at vinde Martyrkronen; Alexandrienerne blev forbavsede over at se denne Asket i Haardgyskjorte og Faarepels; men Martyr blev A. ikke, skønt han »krydrede sin Tale med guddommeligt Salt« og uden Ængstelse i hedenske Filosoffers Nærværelse priste Troen og Naturens Bog som langt ypperligere end de filosofiske Syllogismer. Man fortalte siden, baade at han var fremsynet, og at han havde gjort Undere. Ogsaa under den arianske Strid skal A. have været i Alexandria for at advare de trædende mod den arianske Gift. Hans Ry lokkede store Skarer ud i Ørken, og de lærte af den berømte Eneboer at give Afkald paa Ejendom og Omgang med Kvinder; tilsidst maatte A. søge længere ind i Ørken for at være i Fred for de mange Besøg, der stillede for store Fordringer til hans aandelige og legem-

lige Kræfter. Han skal være død o. 356, og fra 5. Aarh. blev Antonios-Bjergene i Øvre-Ægypten, hvor han skal have levet, et berømt Valfartsted. Med den hl. A. traadte Munkelivet (se d. Art.) ind i et nyt Stadium; »skønt barnløs, blev han Fader til et talrigt Afkom«, til store Skarer af Asketer, som han lærte at elske Ørkens Ensomhed. Athanasios, der arvede hans Pels, har skrevet hans Levned, et Skrift, der i den nyeste Tid (af H. Weingarten og andre), som det synes, uden tilstrækkelig Grund, er fraskrevet den store alexandriske Kirkefader. A.'s Helgensdag er 17. Jan. Han afbildes ofte med en Stav i Form af et T, med et Svin og en skøn, men hornet Kvinde ved sine Fødder. Svinet skal være Symbol paa Djævelen, Kvinden paa A.'s stærke Fristelser i Ørken.

Antonius fra Bergen, en tysk Munk, var den første, som i Bergen forkyndte Luthers Lære (1528). 1537 blev han Sognepræst ved St. Halvards Kirke steds. A. B.

Antonius fra Padova fødtes o. 1195 af fornem Æt i Lissabon. Hos Augustinerklosteret dør og i Coimbra fik han sin første teol. Uddannelse, men 1220 lod han sig optage i den dengang endnu ufuldstændig organiserede Fransiskanerorden. Hertil drev en ubetvingelig Higen efter Martyrkronen ham. For at vinde denne drog han som Fransiskanermissionær til Afrika, hvor allerede flere Minoriter havde beseglet deres Tro med deres Blod. Da han imidlertid under en langvarig Sygdom fandt, at »Gud ikke ønskede hans Blod«, vendte han tilbage til Europa og blev kort efter, da hans fortrinlige Talegaver vare blevne kendte, udnævnt til Prædikant i sin Orden. Han virkede dog ikke længe som saadan, før han, ved Elias fra Cortonas Mellemkomst, trods Ordensstifterens Utilbøjelighed dertil, blev Minoriterlektor i Bologna. Det skyldes den lærde Portugiser, at videnskabeligt Studium indførtes i Fransiskanerordenen, noget, som mange Brødre ansaa for at fråfald fra Ordensreglerne. A. har muligvis siden virket som Lektor i Montpellier. Sikkert er det, at han kom til Frankrig, og han deltog rimeligvis i Ordenens Kamp mod det franske Episkopat, i alt Fald optraadte han som en glødende Kæmpe i Kampen her mod Katarerne, men omvendte ogsaa ikke faa. Siden ophøjedes han til Ordensprovinsial og kom som saadan 1229 til Padova. 1230 deltog han i Ordenens Generalkapitel i Assisi. A. var en fremtrædende Deltager i de Stridigheder, som efter Ordensstifterens Død (1226) opkom indenfor Ordenen; de vare netop Emner for nævnte Generalkapitels Forhandlinger. Nyere Forskninger have godtgjort, at A. ikke, som før antaget, var Hovedmand for det konservative Parti indenfor Brødrene (Spiritualerne), der fastholdt de oprindelige Idéer og Ordensregelens Ordlyd, men at han tværtimod rimeligvis har hørt til Elias fra Cortonas Parti, der vilde gøre Ordenen til et Rædskab i Kuriens Tjeneste. A. døde 13. Juni 1231.

Fremfor alt er A. berømt som Prædikant. Ofte kunde Kirkerne ikke rumme de Tilhørere, som strømmede til for at høre ham. Han prædikede da under aaben Himmel, stundum var et Træ hans Prædikestol. Om hans Præ-

dikens Art og Indhold vides kun lidt, men sikkert er det, at han var en streng Bødsprædikant, der skaanseløst revsede sin Tids Brøst og formædte til alvorlig Syndsbekendelse. Modsat Frans's kunstløse Lægmandsforkyndelse var A.'s Prædiken nøje ordnet efter Tidens homiletiske Kunstregler. Ved at indføre videnskabeligt Studium i Ordenen har A. bidraget til at lede denne ind paa kirkelige Baner. Allerede 1232 blev A. af politiske Grunde kanoniseret af Gregor IX. Først efter sin Død blev A. den store Undergører, som Romerkirken nu fortrinsvis ser i ham. Især bekræftes han som Dyrenes Skytshelgen, da han, efter senere, underfulde Legender, skal have prædikeret for Fiskene, naar Menneskene ikke vilde høre hans Ord. St. A. er ofte fremstillet af Kunstnerne, snart i graa, snart i mørkebrun Dragt, med Fransiskanernes Hætte paa Hovedet og deres Reb om Livet. Hans Attributer ere Bogen og Lillen. Ofte er han malet med en Ildslue i Haanden eller i Brystet, eller med Kristusbarnet paa sine Arme. I Padova er der bygget en prægtig K. til hans Ære, og i et af Sidekapellerne hvile hans Relikvier, der endnu stadig ere et søgt Valfartsted. Nogle af hans Prædikener ere udgivne af A. Pugi (Avignon 1684) og Josa (Padova 1886); Prædikener og videnskabl. Skrifter af de la Haye (Paris 1641). Nogle Prædikener over Psalmene (udg. af Azzoguidi, Bologna 1757) ere af tvivlsom Ægthhed. I Padova henligge endnu mange utrykte Prædikener af ham. (Salvagnini: St. A. da Padova e i suoi templi, Torino 1887; Serlinzi, St. A. d. P. e il suo tempo, Verona 1888; E. Lempp i Zeitschr. f. Kirchengesch. XI, XII og XIII.). H. J.

Antonius-Ordenen. Paa det første Korsstogs Tid blev navnlig det sydl. Frankrig hjemsoget af en frygtelig Smitsot (Erysipelas), mod hvilken mange søgte Frelse ved at paakalde Antonios (fra Ægypten) og valfarte til Kirken i Didier la Mothe i Stiftet Vienne, hvor man mente at have denne Helgens Relikvier. Blandt dem, der søgte hertil, var ogsaa den rige Adelsmand, Gaston fra Dauphiné, hvis Søn var bleven angreben af den omtalte Smitsot (»St. A.'s-ild«, *morbus sacer*). Gaston lovede at skænke hele sin Formue til fattige syges Pleje, hvis hans Søn blev helbredet, og da det skete, oprettede han i Didier et Hospital og dannede, med nogle af sine ridderlige Venner og sin Søn, et Hospitals-Brøderskab, som 1095 fik pavelig Stadfæstelse af Urbanus II i Clermont. 1118 gjorde Calixtus II Kirken i Didier, der egentlig tilhørte Benediktinerne, til Ordenens Helligdom, og i den følgende Tid fik St. A.'s Orden Huse i Rom, Akko og mange andre Steder; i Spidnen for hvert Hus stod der en *præceptor* eller *commendator* (Komtur). Honorius III tillod Antoniusbrødrene at aflægge Munkeløfterne, og under Honorius IV (1286) antog de Augustus Regel. Herefter kaldtes de da som oftest »Antonius-Herrer«. Deres Dragt var sort, med et paasyet himmelblaat T (»Antonios-Kors«) paa Kjortel og Kappe. 1297 uddrog Bonifatius VIII Ordenen fra Biskoppernes Jurisdiktion, og den blev derefter ledet af General-Abbeden i Didier la Mothe. 1500 havde Ordenen i alt 364 Huse. Paverne havde skænket den rige Privilegier

og navnlig givet den Tilladelse til at foretage Indsamling een Dag aarlig i alle Sogne. En saadan »St. Antonius-Dag« var en stor Festdag. Menigheden drog Ordenens Sendebud i Møde med Kors og Faner. A. broderen medbragte Aflad og havde Ret til at give Absolution i de Tilfælde, som ellers vare forbeholdte en Biskop; og selv i Egne, som vare under Interdikt, maatte han læse Messe. Mange Steder var der dannet særlige Antonius-Gilder, som foretog Indsamlinger, snart af Penge, snart af Levnedsmidler. En Hovedindtægt var navnlig Svinene. Lubeckerne tillod saaledes, at 20 »Antonius-Svine«, mærkede med A.-Korset, løb om paa Gaderne med en Klokke om Halsen. 1403 kom A.-broderen Theodorik til Vadstena som Ordenens Udsending til Norden, dels for at sælge Aflad, dels for at helbrede Sygdomme. Han lod kundgøre, at han havde Relikvier med, som kunde skærme mod St. Antons-Ild, en brat Død og faldende Syge, og desuden rigelig Aflad for brudte Eder, Mishandling af Forældre osv. Allerede tidligere var der dog en St. A.-K. og rimeligvis ogsaa et St. A.-Kloster i Hamar, midt paa Pilegrimsvejen mellem Viken og Nidaros, og 1500 rykkede A. brødre (fra Hamar?) ind i Nonnesæter Kloster i Bergen, fra hvilket Cistercienserne vare udjagne. Men 1528 drev Vincents Lunge A. brødre ud af Bergen, fordi de førte et uskelligt og løslagtigt Levned. I Danmark ejede de foruden et Kloster i Præste en Jordlod ved Jermers Taarn i Kbhvn og et Hus i Lille Pilestræde (Antoniustræde), og ogsaa her drog Præster om med St. A.-Kors og »lyste Aflad stor« (jvfr. Peder Smid og Atzer Bonde). I Sverig synes de derimod ikke at have fundet varig Indgang. — I 17. Aarh. søgte General-Abbeden Brunel de Gramont at reformere Ordenen; 1774 blev den sammensmeltet med Malteserne, og med disse gik den til Grunde paa Revolutionstiden uden at komme frem igen i Reaktionsiden. Fr. N.

Antotija (1 Krøn. 8, 24), fornem Benjamins, hvis Slægt boede i Jerusalem.

Antropologi, Læren om Mennesket og den mskl. Natur, er en efter Bacons og Descartes's Tid med Forkærlighed dyrket Gren af Filosofien. I den kr. Troselære udgør A. ogsaa en Hovedafdeling, og allerede Johannes fra Damaskos har et eget antropologisk Afsnit i sit dogmatiske System.

Antropomorfisme. Dette Udtryk fører os ind paa den Ejendommelighed ved den kr. Gudserkendelse, at Gudsbegrebet kun kan levende ansues i Former, hentede fra Mskets Væsen og Livsforhold. Da nemlig Mskets Tænkning kun kan bruge de i Mskelivet givne Former, maa al vor Gudserkendelse blive antropomorfistisk. Hver enkelt Anvendelse af en saadan menneskelig Form om Gud (t. E. Guds Arm, Guds Hjerte) er en A. Denne nødvendige Begrænsning ved den kr. Erkendelse (som alt Paulus indsaa, 1 Kor. 13) er fra krdms-fjendtlig Side bleven benyttet til at erklære al Guds-erkendelse for Gudedigtning (Feuerbach), og har ogsaa indenfor den nyere Teologi fremkaldt en Retning, der — under hegelsk Paa-virkning: Forestillingen skal hæves til det rene Begreb — vil afstrejfe al A. som usand og naa til en ren, for al A. rensat, Erkendelse

(Biedermann). Men, da Afstrejffelsen af al A. er det samme som at ophæve enhver bestemt Forestilling, vil Kampen mod A. føre til et rent ubestemt »: panteistisk Gudsbegreb. Enhver, der mod Panteismen kæmper for et personligt Gudsbegreb, kæmper derfor for A.'s Ret. Og da vi nu en Gang ikke kunne komme udenfor vort Væsens Begrænsning, vil det være Opgaven at vise, at ved med A. at give nødvendige Mangel i vor Gudserkendelses Form, ikke behøver at medføre nogen virkelig Forvanskning af Gudserkendelsens Indhold, og at Troens Hvilen i Gudsforholdet ikke behøver at forstyrres, naar den vaagnende Refleksion bliver sig Erkendelsesformens Ufuldkommenhed bevidst, at tværtimod den evige Sandhed, langt fra at fordunkles ved A., alene gennem den kan tilegnes af os. — Antropopatismen betegner særlig Anvendelsen af menneskelige Lidenskaber (Vrede, Nidkærlighed osv.) om Gud. J. P. B.

Antropomorfitter, se Audianere.

Antwerpener-Polyglotten (*Biblia regia*) udkom i Antwerpen paa Filip II's Bekostning hos Plantin 1569—72 i 8 Foliobind, under Ledelse af den spanske Teolog Benedikt-Arias (*Montanus*), med Bistand af flere af Datidens lærde Orientalister. G. T. er gengivet i Grundteksten og Vulgata, i Septuaginta med en latinsk Oversættelse og ved kaldæiske Targumer med latinsk Oversættelse; N. T. i Grundteksten (Alcala's Tekst rettet efter Stephanus's), Vulgata og Peshitta med en latinsk Oversættelse. Verket indeholder tillige forskellige Leksika, Grammatiker og arkæologiske Afhandlinger. Sch.-P.

Anub nævnes i Juda Stammes Slægtregister (1 Krøn. 4, 8).

Apamea, omtalt i Judit 3, 12 (kun i Vulgata), var den af Selevkos Nikator udvidede Hovedstad i Landskabet Apamene; den laa paa en Høj, som ved en stor Indsø og Floden Orontes blev gjort til en Halvø.

Apelles. 1) A. var Navnet paa en Kr. i Rom, som havde »staaet sin Prøve i Kristus« (Rom. 16, 10). — 2) A. var ogsaa Navnet paa en rom. Kr. i 2. Aarh., der var en Discipel af Gnostikeren Markion. Han sagde, at han i sit Indre følte sig draget til at tro paa een Gud, men at Modsigelsen ml. G. og N. T. drev ham til Dualisme. Han opholdt sig dels i Alexandria, dels i Rom og synes at have gennemløbet forskellige Stadier af Gnosticisme. Han brugte ikke alene Markions Evgl., men ogsaa andre, og øste tillige af den synske Kvinde Filumenes Prophetier.

Apiarius (»Bi-Bogen«) var Navnet paa et opbyggeligt Skrift af Thomas fra Brabant (d. 1265), i hvilket denne bruger Biernes Liv til Oplysning af de mskl. Dyder og Laster, som yderligere belyses ved forskellige, mere eller mindre naive Historier. Fra A. hentede mange af den senere Middelalders Prædikanter en Del af deres »Prædiken-Eventyr« (Predigt-Märlein).

Apion var en alexandrinsk Grammatiker i 1. kr. Aarh., som, skønt han var af ægypt. Byrd, helst vilde gaa for at være en Græker. Han var vidt berømt for sin kritiske Syssel med de gr. Digtere, især Homeros. Jødedommen havde i ham en bitter Modstander, og for at

gendrive hans Vildfarelser og Løgne skrev den jødiske Historieskriver Josefus et særligt Skrift mod A.^c. Af A.'s egne Skrifter have vi kun nogle faa Brudstykker.

Apodose. Naar en Fest strækker sig over fl. Dage, kalde Grækerne dens sidste Dag Festens »A.^c. Af og til bliver A. det samme, som Latinerne kalde »Ottendedagen« (Oktaven), men det er ingenlunde altid Tilfældet. A. kan falde baade før og efter Oktaven.

Apokalypse, Johannes's, se Aabenbaring.

Apokalypser, apokryfe, se Apokryfer.

Apokalyptikere er Fællesnavn paa de Mænd og Kvinder, der, til forskl. Tider, i Apokalypsens Billedsprog have varslet den fordærvede og verdsliggjorte K. Straffedomme, som skulde lutre den. I Middelalderen var Abbed Joakim fra Fiøre (se d. Art.) en af de betydeligste A.; senere traadte det apokalyptiske Svarmeri navnlig frem hos Fransiskanerne af den strenge Observans. I Begyndelsen af dette Aarh. mærkedes fl. Steder et apokalyptisk Drag, der satte sin mærkeligste Blomst i den saak. Irvingianisme.

Apokatastasis. A.-Teorien eller Læren om alle Tings Genoprettelse (*ἀποκατάστασις πάντων*, Ap. G. 3, 21) gaar ud paa, at de ugudeliges Genstridighed og Straf tilsidst skal ophøre, saa at alle personlige Væsener skulle faa Del i den evige Salighed. Den første Kirkelærer, om hvem vi vide, at han hyldede denne Anskuelse, er Origenes (d. 254), fra hvem den gik over til flere græske Kirkefædre; men selv i denne Kirkeafdeling blev den forkastet paa Synoden i Konstantinopel 543, og i den vesterlandske Kirke havde den i hele Oldtiden ingen Repræsentanter af Betydning. I Middelalderen hyldedes den af den spekulative Mystiker Johannes fra Irland (Scotus Erigena), paa Reformationstiden af flere Gendøbere, mod hvilke den augsburgske Bekendelses 17. Artikel fastholdt Læren om de ugudeliges evige Straf. I 17. Aarh. fornyedes den af Englænderinden Jane Leade, fra hvem den udbredte sig i videre Kredse. Siden den Tid har den aldrig savnet Talsmænd. I 18. Aarh. hævdedes den af den schwabiske Teolog og Teosof Oetinger, fra hvem den forplantede sig til flere af Württembergs pietetiske Samfund, hvor den har holdt sig til vore Dage. Ud fra helt andre aandelige Forudsætninger hyldedes den af Rationalisterne og ligeledes af Schleiermacher. I Danmark forsvarede den af H. N. Clausen, medens Martensen i sin Dogmatik lader Spørgsmaalet staa som en Antinomi for Tanken.

Tanken om skabte Væseners evige Fordømmelse har for den umiddelbare Følelse noget forfærdende og oprørende ved sig. Kan nogen Tanke forlige sig med, at Verdensudviklingen skal ende i en evig Disharmoni, en uoverstigelig Kløft imellem frelst og fortabte? Kan man tænke sig en Ondskab saa stor, at den i al Evighed vil fastholde sin Forhærdelse? Maa ikke selv den syndigste Vilje, naar alle dens Illusioner briste, og den klart ser det tomme og formastelige i sin Stræben, tilsidst opgive sin Modstand? Og kan Læren om en evig Fordømmelse forliges med Krdm.'s Guds-begreb? Kan det forenes med Guds Kærlighed at skabe Væsener, som muligvis gaa evig

fortabt? Kan det forenes med Guds Almagt, at nogen Skabning skulde i al Evighed kunne modstaa hans Kærlighedsvilje? Maa ikke den guddommelige Visdom være i Stand til, om end ad nok saa utallige Omveje, at hidføre den fuldkomne Virkeliggørelse af sit Verdens-formaal? Og er ikke Saligheden en Selvmodsigelse under Forudsætning af en saadan Disharmoni, saa sandt som Medlidenheden med de fortabte maa gøre Salighedsfølelsen umulig for de frelst?

Det er vistnok sandt, at for vor Tanke er det en disharmonisk Udgang, at Verdensudviklingen ender med en Modsætning mellem frelste og fortabte. Men det er en mere end tvivlsom Sag at gaa ud fra, at det for Tanken skønne og harmoniske ogsaa maa blive virkeliggjort; thi der er en Faktor, som ingenlunde altid retter sig efter det for Tanken fornuftige, og som netop her maa komme med i Betragtningen: den menneskelige Vilje, der kan vælge og fastholde Synden som sit Livselement. De Anskuelse, der betragte Synden blot som Svaghed eller mangelfuld Erkendelse, have let ved at antage, at et personligt Væsen maa slippe Synden i den hinsidige Verden, der tilfører større opmandende og oplysende Kræfter. Men Krdm.'s etiske Livsanskuelse fastholder, at Syndens inderste Væsen er Viljens Modstand mod Gud. Dette bekræftes ved Erfaringen om, at Erkendelsens Oplysning og Kraftens Forøgelse lige saa godt kan føre et Menneske i Syndens som i det godes Retning, saa det kommer an paa, om Viljen har valgt Retningen for eller imod Gud; og den, der har valgt det sidste, føres ved Udviklingens Magt bestandig videre indtil det Standpunkt at have sin Glæde i Synden for dennes egen Skyld. Denne Lov har sit klareste Udtryk i den personlige Djævel, der, skønt han er i Besiddelse af overmenneskelig Kraft og Erkendelse og skælver for den ham ventende Dom, dog vedbliver at være Guds Riges uforsonlige Modstander. Kun ud fra en Nægtelse af Viljens Frihed eller ud fra en rent teoretisk Betragtning kan man paa-staa, at Viljen tilsidst maa opgive sin Modstand mod Gud. Det nytter her ikke at paa-beraabe sig Guds Kærlighed og Almagt; thi Kærlighed maa efter sin Natur modtages i Frihed; den kan ikke ved fysiske Magtmidler tvinge nogen til Genkærlighed, men er og bliver altid udsat for at møde Had i Stedet for Tilslutning. Hvis ikke den frie Skabning, trods alle de Skranker, som kunne begrænse dens Virken udadtil, dog var Herre over sit eget Hjertes Retning og dermed over sin evige Skæbne, var den ikke virkelig fri. Men den haardnakkede Modstand mod Guds Kærligheds Dragelser maa ifølge Verdensordenens Retfærdighed falde ind under hans Helligheds Dom; ligesom ingen har Medlidenhed med Djævelen, vil heller ingen kunne have det med de fordømte, eftersom deres Tilstand er den absolute Forhærdelse; de kunne heller ikke selv ønske at ombytte deres Lod med Samfundet med Gud, som kun er Salighed for dem, der elske ham.

Det er naturligt, at A.lærens Tilhængere have spejdet efter Udsagn i Skriften, som kunde tyde i Retning af alle Sjæles endelige Frelse.

Man nævner da (særlig hos Paulus) saadanne Steder, hvor Frelsen siges at være Guds Hensigt med alle Mennesker (Rom. 11, 32; Ef. 1, 10; Kol. 1, 20; 1 Tim. 2, 4; 2 Pet. 3, 9), eller saadanne, hvor der endog synes udtalt, at denne Hensigt virkelig skal naas (Rom. 5, 18; 1 Kor. 15, 22, 28). Men her som allevegne gælder det, at dersom man ved at isolere og presse enkelte af en Forfatters Udsagn faar en Mening ud, som strider mod hans gennemgaaende Helhedsanskuelse, da er Fortolkningen falsk. Skriftens Helhedsanskuelse er den, at den historiske Udvikling præges af den store etiske Modsætning mellem Lyset og Mørket, Guds og Djævelens Rige, — en Modsætning, der tilspidtes og skærpes bestandig mere, indtil den tilsidst fuldendes ved det godes fuldstændige Sejr og de ugudeliges Dom. Skriften er rig paa Udtalelser, som klart og utvetydigt lære, at der er Mennesker, der, ligesom Djævelen, hjemfalde til en Fordømmelse, hvorfra der ikke er Udgang. Herren selv udtaler (Mt. 12, 31—32), at der gives en Synd, hvorfor der hverken her eller hisset kan faas Tilgivelse (jvf. Hebr. 10, 26—27). Han taler om et Menneske, for hvem det havde været bedre, om det aldrig var født (Mt. 26, 24). Han siger (Mt. 25, 41, 46), at ligesom de retfærdige skulle gaa ind til evigt Liv, skulle de ugudelige gaa hen til den evige Ilds Straf; det er forgæves Møje her at anføre Beviser for, at Tillægsordet *αἰώνιος* (evig) i den bibelske Sprogbrug ogsaa forekommer om det længe varende, som dog engang skal ophøre; Parallelismen forbyder at tage Ordet i en anden Betydning ved »Straffen« end ved »Livet«, men hermed er det usvækkede Evighedsbegreb givet. Herren siger ligeledes (Mk. 9, 48), at de ugudeliges Orm ikke dør, og deres Ild ikke slukkes. Han taler (Lk. 16, 26) om den uoverstigelige Kløft i den hinsidige Verden imellem dem i Pinestedet og dem i Abrahams Skød. Paulus siger klart og bestemt, at de ugudelige ikke skulle arve Guds Rige (1 Kor. 6, 10; Gal. 5, 21; Ef. 5, 5), — men at de skulle lide evig Fortabelse, bort fra Guds Ansigt paa Dommens Dag (2 Thess. 1, 9). Og Apokalypsens sidste Kapitler fremstille med en forfærdende Tydelighed, at Udgangen er en evig Modsætning mellem frelste og fortabte (20, 10, 15; 21, 8; 22, 15), — en Modsætning, som dog samler sig i den Enhed, at de alle ere under Guds Haand, de frelste under hans Kærlighed, de fortabte under hans straffende Retfærdighed. — Alle disse Udsagn tilstede ingen anden Forklaring, hvad derimod ikke gælder om de ovenfor nævnte Skriftord, der anføres til Gunst for A.læren. Den Række, der kun udtaler Guds atomfattende Frelsesvilje, kan overhovedet ikke komme i Betragtning; thi eet er, at Gud har naadige Hensigter med alle, et andet er, om alle opfylde den Betingelse, han efter Skriftens enstemmige Vidnesbyrd har sat for, at disse Hensigter kunne blive til Virkelighed. Den anden Gruppe af Udsagn kunde synes afgørende; men hvis de ikke skulle komme i uløselig Modsigelse med Skriftens Helhed, maa de være talte ud fra den selvfølgeligste Forudsætning, at der er Væsener, som modstaa, saa at Talen kun er om dem, som virkelig komme ind i Guds Rige. Denne Antagelse er saa langt

fra at være vilkaarlig, at den ligefrem kan paavises paa et Sted som Ap. G. 3; i V. 21 tales der om Genoprettelse af »alt«; men det gltestilige Skriftord, som Apostlen anfører til Forklaring, indeholder, at hver Sjæl, som ikke hører hin Profet, skal udryddes af Folket. Den omtalte Forudsætning stod desuden i den Grad fast for Datidens relig. Bevidsthed, at den, som vilde rokke derved og lære alle endelige Frelse, maatte have givet klare Udviklinger og ikke tvivlsomme Antydninger, hvis han skulde kunne tænke at udrette noget dermed.

Efter alt dette har Kirken Ret i at hævde som skriftmæssig Lære, at der er en evig Fordømmelse for de ugudelige; og den kan i sin Forkyndelse ikke fortie den uendelige Fare, overfor hvilken Menneskelivet er stillet. Det er Uret at kalde dette en »barbarisk« Lære. Det vidner tværtimod om Krdm.'s Ærødhed for Menneskets Højhed og Værdighed, at det kan træffe et Valg med evig Gyldighed, at det kan gøre sig skyldigt til en evig Straf. Og Læren strider ikke mod Guds Kærlighed; thi hans Kærlighed viser sig jo netop i, at han har villet dele sin Salighed med skabte Væsener; men modtagelige for Saligheden ere kun frie Personligheder, d. e. saadanne, der ogsaa kunne afvise den. P. M.

Apokrisiarior (*Responsalis*) kaldtes den Afsending, som de rom. Biskopper fra Midden af 5. Aarh. sendte til Kejserhoffet i Konstantinopel for at varetage den rom. Stols Tarv og meddele Fyrsterne St. Peters Efterfølgers *responsa*. Den senere Pave Gregorius d. st. var saaledes i o. 7 Aar Pelagius II's A. Senere blev Navnet A. ogsaa brugt om Patriarkernes, Eksarkernes og Abbedernes Legater hos de gr. Kejsere og de frankiske Konger og om Ærkebiskoppernes og Biskoppernes Afsendinger til Rom.

Apokryfer. 1) **Gammeltestamentlige A.** Under denne Benævnelse sammenfattes i protestantisk Sprogbrug en Række Skrifter, som, uden at høre til den hebraiske gltestilige Kanon, ere bevarede i græske Bibelhaandskrifter, og af hvilke de fleste, dog med nogen Variation i Antallet, ere optagne i forskellige protestantiske Bibeloversættelser som Skrifter, der i Henseende til kirkelig Anseelse indtage en Mellemstilling mellem de kanoniske Bøger og de øvrige jødiske religiøse Oldtidsskrifter. De ere følgende: I. nogle Tilføjelser til kanoniske Bøger, nemlig 1) til Ester, 2) til Daniel (Asarjas Bøn og de tre Mænds Sang, Susanna, Bel og Dragen), 3) til Esra; Tilføjelserne til Esra findes kun som Led i et Skrift, der tilføjelige omfatter en sær egen Oversættelse af den kanoniske Esra samt visse Stykker af 2 Krøn. og Neh., og som alts. benævnes Tredje Esra; under Synspunktet af Tilføjelser til kanoniske Bøger opfattes rettelig ogsaa 4) Baruk med Jeremias's Brev (til Jeremjas Bog) og 5) Manasses Bøn (til 2 Krøn. 33, 12); II. selvstændige Skrifter, nemlig A) historiske, delvis med fremtrædende prænetisk Formaal: 6) Tobias, 7) Judit, 8—10), Første, Anden, Tredje Makkabærbog; B) didaktiske: 11) Fjerde Makkabærbog, 12) Jesu, Siraks Søns Visdom, 13) Salomos Visdom. — Endvidere medregnes oftere den i den oprinde-

lige (gr.) Tekstform tabte 14) Fjerde Esra. Enkelte af disse Skrifter ere sikkert (1 Mak., Sirak), andre sandsynligt (Judit, delvis Baruk) Oversættelser fra hebr. (henholdsvis aram.?) Originaler, ligesom en saadan af flere formodes for endnu enkelte andre (f. E. Tobias); for Fler-tallets Vedkommende er Grundsproget sikkert eller sandsynligt Græsk. Flere af dem have digterisk Form.

Disse Skrifters kirkelige Vurdering har i Tidernes Løb været og er i de bestaaende Kirkesamfund forskellig. Ordet apokryf betyder skjult, og det blev i Oldkirken Betegnelse for Skrifter, som ikke vare (eller burde være) i offentlig Brug i Kirken, idet der dog var nogen Vaklen i Brugen af Ordet. Kirken overtog sin glestigle Kanon fra Jøderne; men hos disse var der ved Kirkens Fremstaaen Forskel med Hensyn til Bestemmelsen af Kanons Omfang, idet de palæstinensiske Jøders Skriftsamling omfattede vor glestigle Kanon, der deltes i 3 Grupper: Lov, Profeter og (øvrige hellige) Skrifter (se Kanon, glestig), medens de alexandriske, græsk talende Jøder havde betydelig flere hellige Skrifter, idet de dog ikke havde nogen saa skarpt afsluttet Kanon, men Grænsen mellem kanonisk og ukanonisk hos dem var flydende, ligesom de ikke overholdt Grænsen mellem Profeterne og Palæstinernes tredje Gruppe. Hvad Alexandrinerne havde mere end Palæstinenserne, var dels Tilføjelser til fælles Skrifter, dels selvstændige Skrifter. Idet nu Kirken snart blev aldeles overvejende hedningekristelig, og dermed maatte være væsentlig henvist til at bruge G. T. i græsk Oversættelse (Septuaginta), laa det i Sagens Natur, at man med Hensyn til Spørgsmaalet om Kanons Omfang overvejende lod sig bestemme af Alexandrinerens Praksis. Dog er dette i N. T. selv endnu kun i ringe Grad Tilfældet. I Kristi egne Udtalelser findes ingen paa-viselig Benyttelse af Skrifter udenfor Palæstinernes Kanon, som han i Lk. 24, 44 (3 Grupper af Skrifter) positivt viser sig at holde sig til. Derimod findes i de nytestlige Breve af og til Citater af eller Allusioner til saadanne Skrifter; Jud. 14 citerer Henoks Bog; Jud. 9 benytter vel Skriftet *Assumptio Mosis*; Hebr. 11, 35 f. vel 2 Mak. 6—7; Hebr. 11, 37 maaske et Skrift om Jesajas Martyrdom; nærliggende er det at antage Benyttelse af saadanne Skrifter i Steder som Jak. 1, 19 jfr. Sir. 5, 11 (Dsk. Overs. V. 13), Rom. 9, 21 jfr. Visd. 15, 7, samt enkelte andre Steder. Hvorvidt der i 1 Kor. 2, 9 og Ef. 5, 14 foreligger Citation af nu tabte Skrifter, som enkelte Kirkefædre erklære, er usikkert. Uklart er ogsaa Jak. 4, 5. I Betragtning af dette ringe Antal, delvis tilmed usikre, Steder er man berettiget til at fastholde som Hovedsynspunkt, at de nytestlige Forf. ikke bevidst have sluttet sig til den alexandriske Kanonopfattelse; ellers maatte man hos dem vente hyppigere og bestemte Benyttelse af de for den ejendommelige Skrifter. — Derimod faa disse straks efter N. T.'s Tid betydelig kirkel. Anvendelse. Saavel i den gr. som i den lat. Kirke kom adskillige af dem i almindelig Brug, som vi se det af Kirkefædrenes Skrifter og de bevarede gamle Bibel-

haandskrifter og Kanonfortegnelser; heller ikke Fædre, der, som f. E. Origenes (d. 254), kende den hebr. Kanons Omfang, danne nogen Undtagelse fra det alm. Forhold. Kun i den syriske Kirke sluttede man sig en Tidlang overvejende til den hebr. Kanon. Hos de gr. Kirkelærere i 4. Aarh. møde vi en Sondring mellem 3 Klasser af Skrifter, nemlig 1) de kanoniske (ø: den hebr. Kanon), 2) nogle Skrifter, der have Gyldighed til kirkel. Opklæring (i det hele og store de samme som vore Apokryfer) og 3) de til saadan Brug utiladte, om hvilke Betegnelsen apokryf bruges. — En lignende Holdning indtog en Tidlang den lat. Kirke, indtil den sluttelig førtes nærmere til at give flere af de til Opklæring brugte Bøger en ligefrem kanonisk Gyldighed. Ganske vist sluttede Hieronymus (d. 420) sig i Teorien til den hebr. Kanon, idet han betegner alle andre Skrifter som Apokryfer, men i Praksis fulgte han saa temmelig det sædvanlige. Men hans Kirkeafdeling gik videre, navnlig under Paa-virkning af Augustin (d. 430); paa Synoderne i Hippo 393 og Carthago 397 godkendte den afr. Kirke de fleste af vore Apokryfer som kanoniske. Dette Standpunkt blev i Middelalderen det faktisk raadende trods Indsigelse fra adskillige Kirkelærere. Definitivt fastslaaet blev det for Romerkirkens Vedkommende paa Tridentinerkonciliet, hvor, udover den hebr. Kanon, følgende Skrifter erklæredes kanoniske: Tob., Judit, Visd., Sir., 1 og 2 Mak., foruden Tilføjelserne til Ester, Jer. og Dan. De nævnes i Konciliet Beslutninger blandede ind mellem G. T.'s øvrige Skrifter, og saaledes findes de i den officielle Udgave (1592) af den lat. Bibel, Vulgata, der tillige efter N. T. indeholder som ukanoniske: 3 og 4 Esra og Manasses Bøn. Til Romerkirkens Afgørelse sluttede sig paa Synoden i Jerusalem 1672 den gr. Kirke. Begge Koncilier, i Trident og Jerusalem, vare anti-reformatoriske. — Imidlertid havde nemlig de protestantiske Kirkeafdelinger taget Stilling til Kanonspørgsmaalet. De gik beggelige til den hebr. Kanon uden dog at gaa saa vidt at udelukke alle andre Skrifter af Bibeloversættelserne. Luther optog i sin Overs. Tob., Judit, Visd., Sir., Baruk, 1 og 2 Mak., Tilføjelserne til Ester og Daniel, samt Manasses Bøn, men efter G. T. som et Tillæg med Overskriften: »Apokryfer. Det er Bøger, som ikke holdes lige med den hellige Skrift og dog ere nyttige og gode at læse; og denne Luthers Stilling har hans Kirkeafdeling fastholdt. De luth. Symboler indeholde vel ingen direkte Udtalelser mod Apokryferne, men faktisk vrage de dem ved ikke at citere dem; kun Apologien (Side 117 og 224) citerer et Par Steder af Tob. og 2 Mak., men kun for at vise, at de rom. Kat. ikke med Rette kunne paabeaahe sig disse Steder mod Protestantismen; og det er utvivlsomt, at Konkordieformlen (Side 570 og 632), med Betegnelsen »profetiske Skrifter« i G. T., som alene kanoniske udelukkende sigter til den hebr. Kanon. — Den ref. Kirke indtog i Beg. en lignende Stilling som den luth.; i flere ref. Symboler findes endog udtrykkelige Bestemmelser om denne Mellemstilling for Apokryferne; men efterhaanden kom en strengere Opfattelse frem, saaledes paa

Westminstersynoden 1643 ff. som erklærede Apokryferne for ganske lige med andre menneskelige Skrifter. En Konsekvens af dette Standpunkt var det, at det britiske Bibelselskab paa sin skotske Afdelings Fordring 1826 og 27 besluttede, ikke at udbrede Bibler, der indeholdt Apokryfer. Striden om disses Værdi førtes ogsaa over til Fastlandet, hvor den igen blussede op i Aarene 1850 ff. men efterhaanden døde hen uden praktisk Resultat.

Idet Ordet Apokryfer i den protestantiske Kirke er blevet Betegnelse for en vis Klasse ukanoniske, men dog foretrukne Skrifter, er det efterhaanden blevet almindeligt at kalde saadanne Oldtidsskrifter af gltestlig Art, som ikke have opnaaet en saadan Mellemstilling, Pseudepigrapher (omtrent svarende til de græske Fædres Apokryfer).

Til Gunst for den luth. Kirkes mellem Ekstremerne mæglende Behandling af Apokryferne taler vistnok N. T.'s væsentlige, om end noget vakkende, Tilslutning til den palæstinensiske Kanon; men paa afgørende Maade lader Dommen sig næppe fælde ud fra N. T. alene. For at besvare Spørgsmaalet om Apokryfernes Forhold til Kanon maa man da gaa ud fra en Bestemmelse af G. T.'s Kanons Betydning for Kirken. G. T. skal give et ægte Billede af den forberedende Aabenbaring. Ved Spørgsmaalet om gltestlige Skrifters Kanonicitet kunne vi ikke som Maalestok anlægge den kr. Aabenbaring i dens absolute Højhed; for den Prøve vilde end ikke den hebraiske Kanons Skrifter fuldt ud kunne bestaa, da de tilhøre den forberedende, altsaa ikke den fuldkomne Aabenbaring, rent bortset fra, at heller ikke de udgøre et ensartet Hele, men rumme Skrifter, der ikke alle staa Krdm.'s Aand lige nær (jfr. Luthers nedsettende Dom om enkelte kanoniske Skrifter, navnlig Ester). Men Synspunktet bør være, om Apokryferne give et rent Billede af Aabenbaringens Gang i Israel; og her bliver det af afgørende Betydning, at det var de palæstinensiske Jøder, der vragede dem; thi de palest. Jøder vare de rette Arvetagere og Bevarere af det, Fædrene betroede, aandelige Indhold, medens Alexandrinerne kom mere eller mindre ind under den græske, altsaa en, Aabenbaringen fremmed, Aands Paa-virkning. Svarende hertil findes virkelig, i hvert Fald i enkelte Apokryfer f. E. Visd., Paavirkning af græsk Filosofi. Men ogsaa ved dem, for hvis Vedkommende vi ikke konkret kunne paavise, at de ikke ere ægte, ublandet Fortættelse af Israels Aand, bør vi lade Palæstinæernes Afgørelse staa ved Magt. Dette er det væsentlige Synspunkt overfor den gr. og rom. Kirke. Men paa den anden Side er den nyreformerte Rigmisme, mod hvilken der i Teorien næppe lader sig rejse større Indvendinger, af praktiske Grunde utilraadelig. Som Opbyggelsesbøger have Apokryferne en betydelig Værdi, og de danne et ogsaa for Kirken velkomment Mellemled mellem den gltestlige Kanon og N. T., hjælpe os til at danne os et Billede af den aandelige Jordbund, paa hvilken Krdm. og N. T. fremkom, til hvis Forstaelse de altsaa afgive en værdifuld Forudsætning. At dette ogsaa gælder om flere Pseudepigrapher, at Grænsen mellem disse og

Apokryferne med Hensyn til aandelig Værdi overhovedet er flydende, forandrer ikke det væsentlige Forhold. — Angaaende de enkelte Apokryfer se de paagældende Artikler. Literatur se hos Buhl: Den gammeltestamentlige Skrift-overlevering 1885 (tysk Udgave: Kanon und Text des alten Testaments 1891). Til den nyere Apokryfstrid jfr. f. E. Jens Møller i Nyt theologisk Bibliothek 1829 og Bleek i Theologiske Studien und Kritiken 1853. Kommentarer bl. a. af Fritzsche & Grimm i Kurzgefasstes exegetisches Handbuch og Zöckler i Kurzgefasstes Kommentar udg. af Strack & Zöckler. J. C. J.

2) **Nytestamentlige A.** Saa kaldes en broget Række af oldkirkl. Skrifter, der ikke har faaet Plads i Kirkens Kanon, men dog i sine literære Former frembyder Analogier til de nytestamentlige Skrifter og dels beskæftiger sig med, dels endog foregiver at hidrøre fra nytestamentlige Personligheder. Selvstændige Tilskud af paalidelig Overlevering enten om Jesus eller om Apostlene bringer denne Literatur saagodtsom slet ikke. Alligevel har den betydelig kirkehistorisk Interesse. Uvilkaarlig belyser den ogsaa vore nytestamentlige Skrifters ukundte Troværdighed og aandelige Højhed. Man har at sondre mellem 4 Grupper af Skrifter: 1) Evangelier. Disse falder atter i flere Klasser. A) Evangelier, der udgjorde virkelige (om end i Reglen sekundære) Sidestykker til vore 4 Evangelier og i visse Kredse (dog særlig hærtiske) nød kanonisk Anseelse. Herhen hører en Række nu kun fragmentarisk bevarede Skrifter, alle fra 2. Aarh.: Hebræer-Evangeliet (s. d.), Ebjoniter-Evangeliet (ogsaa kaldet de 12 Apostles Evangelium), Petrus-Evangeliet (s. d.), Ægypter-Evangeliet, Markions Evangelium. Ogsaa Tatians Evangelieharmonie, Diatessaron, kan (med Forbehold) regnes hid. — B) »Evangelier«, der meddelte hemmelige (gnostiske) Læretraditioner fra Jesu Mund. Saaledes vistnok Philippus-Evangeliet og Matthias-Evangeliet (= Matthias's Overleveringer), hvorafter smaa Brudstykker ere levnede (jvf. Pistis-Sofia). Begge ere fra 2. Aarh. — C) »Evangelier«, der berigede Overleveringen om Jesu Forældre, hans Barneaar eller hans Livsudgang. Disse er os bedst bevarede. De ældste Mariasagn indeholder Jakobs Bog, alm. kaldet *Protevangelium Jacobi* (2. Aarh.); det samme Stof i senere Udformning bringer *Ev. Pseudo-Matthæi* og *Ev. de nativitate Mariæ*, medens *Historia Josephi fabri lignarii* særlig fortæller om Josefs Liv og Død, og det pseudojohanneiske Skrift *de dormitione Mariæ* (= *Transitus Mariæ*) beretter om Marias Død og Himmelfart. Det ældste Barndomsevangelium er Thomas-Evangeliet (s. d.); sekundært er det arabiske *Ev. infantie salvatoris*. Om Jesu Proces, Død og Opstandelse handler *Acta Pilati* (s. d.), der med et senere Navn ogsaa kaldes Nikodemus-Evangeliet. En Recension af Pilatus-Akterne indeholder tillige en Beretning om Jesu Nedfart til Dødsriget, der efter sit Grundlag tør være gammel. — 2) Apostelhistorier. Saadanne saa allerede i 2. Aarh. Lyset, især blandt Gnostikerne, der ønskede at give sine Spekulationer apostolsk Autoritet. Navnlig paa Grund af sine eventyrlige Underberetninger blev de gnostiske Apostelhistorier

dog ogsaa populære i kirkelige Kredse, og der opstod katolske Bearbejdelser, der bibeholdt det historisk-legendariske Stof, men søgte at fjerne den hæretiske Islæt. Af de gnostiske Originaler er nu kun Brudstykker levnede; derimod foreligger de katolske Bearbejdelser ofte i flere Recensioner. De ældste gnostiske Akter er Petrus-Akterne og Johannes-Akterne (2. Aarh.), Thomas-Akterne og Andreas-Akterne (Beg. af 3. Aarh.). Dog kender vi ogsaa gamle Akter af katolsk (ikke-gnostisk) Oprindelse; fra første Halvdel af 2. Aarh.: *Prædicatio Petri* (rigtignok snarere et Læreskrift end en Apostelhistorie) og *Acta Pauli et Thecle* (s. d.); fra anden Halvdel af 2. Aarh.: *Actus Pauli*, der en Tid lang i Alexandria gjaldt som heiligt Skrift, og (efter sin Kærne) *Acta Petri et Pauli*. Tvivlsom er Dateringen af den syriske *Doctrina Addæi* (jvf. de græske *Acta Thaddæi*); enten forelaa den allerede før Evseb, eller den er en Bearbejdelse af ældre, før Evseb foreliggende *Acta Edessena*. Desforuden kender vi, ofte i forskellig Form, Akter vedrørende Matthæos, Filippos, Bartholomæos, Simon og Judas, Jakob Zebedæos's Søn og Jakob, Herrens Broder, ogsaa vedrørende Barnabas, Markos, Lukas, Timotheos, Titos. I enkelte af disse synes et gnostisk Grundlag endnu at skinne igennem.

— 3) Breve. Forholdsvis sparsom er den apokryfe Brevlitteratur. Paulus-Breve til Laodikeerne og Alexandrinerne kendte man i Rom allerede i 2. Aarh., hvorvidt det første er bevaret i et Laodikenerbrev, der læses i mange latinske Bibelhaandskrifter, er dog tvivlsomt; maaske er der gjort et dobbelt Forsøg paa at erstatte det ifølge Kol. 4, 16 tabte Paulus-Brev. En Brevveksling mellem Korintherne og Paulus (foranlediget ved 1 Kor. 7, 1; 5, 9 og muligvis en oprindelig Bestanddel af *Actus Pauli*) stod længe i den syriske Kirkebibel, endnu længere i den armeniske; den er senest bleven til i det 3. Aarh. Først fra 4. Aarh. hidrører Brevvekslingen mellem Paulus og Seneca; ældre er den hos Evseb (*Hist. eccl.* I, 13, 5) og i *Doctrina Addæi* (se ovenf.) bevarede Brevveksling mellem Jesus og den edessenske Konge Abgar. Et Brev fra Petrus til Jakob er forudskikket de pseudoklementinske Homilier. Et Par smaa Johannesbreve læses i en katolsk Bearbejdelse af Johannes-Akterne (*Historia Prochori*); de er ligesaa betydningsløse som det Par Billetter, der angivelig er vekslede mellem Jomfru Maria og Ignatios. — 4) Apokalypser. Meget rig var inden Oldkirken den apokalyptiske Produktion; dog kun faa apokalyptiske Skrifter smykkedes med nytestl. Navne. Vigtigst blandt disse er Peters Apokalypse, forfattet i 1. Halvdel af 2. Aarh. og i mange Menigheder længe agtet som et ægte og heiligt Skrift. Os er den kendt gennem smaa Citater og et større i 1892 opdaget Brudstykke. Ellers er de herhen hørende Skrifter enten kun kendte af Navn eller af meget sen Oprindelse. Levnet er en ved 2 Kor. 12, 4 foranlediget Paulus-Apokalypse fra Slutn. af 4. Aarh. og en Johannes-Apokalypse, der tidligst skrives sig fra Beg. af det 5. Aarh. En i æthiopisk, arabisk og syrisk Sprog delvis bevaret Petrus-Apokalypse forudsætter allerede Islams Herredømme i Østen. (Tækster ved Tischendorf: Evangelia

apocrypha 1853. 76. Acta apostolorum apocrypha 1851. Apocalypses apocryphae 1866; Wright: Contributions to the apocryphal literature of the New Testament 1865. Apocryphal Acts of the Apostles 1871; Bonnet: Supplementum codicis apocryphi I, 1883; Lipsius og Bonnet: Acta apostolorum apocrypha I, 1891. Paa omfattende Maade undersøgt er kun Apostelhistorierne, se Lipsius: Die apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden 1883—1890. Jvf. forøvrigt A. Harnack: Geschichte der altchristlichen Literatur I, 1893 og Th. Zahn, Geschichte des neutestamentlichen Kanons II, 2, 1892). L. B.

Apollinarios, Klavdios, Biskop af Hierapolis i Frygien var Forf. til et Forsvarsskrift for Krdm., rettet til Kejser Marcus Aurelius, og ogsaa bekendt som literær Bekæmper af Montanismen. Han skal endvidere have skrevet et Skrift »til Grækerne« i 5 Bøger, og Skrifter »om Sandheden«, »om Gudsfrugt« og »om Paasken«. Af hans Forfatterskab have vi nu kun et Par ubetydelige Brudstykker. Se A. Harnack, Gesch. der althcr. Lit. bis Eusebius (Leipzig 1893) I, 243 f.

Apollinarios (Apollinaris) fra Laodikea. To forskellige Mænd af dette Navn, fra det 4. Aarh., Fader og Søn, have vundet Ry i Kirkens Historie. Faderen, en Alexandriner, nævnes som Presbyter i Laodikea og siges at være bleven ekskommuniceret paa Grund af sin Omgang med de hedenske Sofister Epifanios og Libanios. Begges fortrinlige humane og teol. Dannelse (af alexandrisk Skoleretning) skaffede dem Berømmelse hos samtidige og senere Kirkelærere, men trods den Betydning, der tillægges dem, er deres Livsskæbne ret ukendt, og allerede gr. Kirkehistorikere sammenblande dem. Om Sønnen (d. før 392), der ved Venskab var knyttet til Biskopperne Athanasios og Epifanios, og hos hvem Hieronymus fik Undervisning, siges det, at mod ham var selv førnævnte store Alexandriner som Teolog at kalde et Barn. Han havde ogsaa et ansat Digternavn, og da Kejser Julians Skolelov (362) vilde spærre de Kr. Adgang til videnskabelige Studier, skabte han en ny kr. Literatur, for at erstatte Kr. den hedenske (nogle fortælle det samme om Faderen). Den hellige Historie genfortalte han episk, de gltestl. Psalmer omdigtede han efter gr. Forbillede (dette Værk er endnu bevaret), han forfattede Tragedier og Komedier, og Paulus's Breve og Dele af Evangelierne omskrev han i Dialoger efter Platons Mønstre. Venner paastod, at disse Værker naaede de klassiske Forbilleders Højde. Med Overlegenhed optraadte han som Apologet mod Porfyrios og Julian, og hans polemiske Skrifter mod Arianerne og andre Kætttere nød alm. Anseelse. Men især hans dogmatiske Skrifter viste, at han var en af Oldkirkens originaleste Teologer. Desværre er hans Forfatterskab næsten helt gaet til Grunde (nogle Bøger ere genfundne under andet Navn).

A., den ivrige Forkæmper for Athanasios's Lære, der synes at have været ortodoks Modbiskop i Laodikea, blev Stifter af et Parti, der fordømtes paa flere Synoder (maaske allerede 362 i Alexandria, men især 381 i Konstantinopel), og hvis Ejendommelighed var hans kristologiske Teori. Overfor Arianerne betonedes A.,

at »et Menneskes Død ikke kan tilintetgøre Døden«; det store Mysterium, Guds Menneskevordelse, staar fast for hans Tro. Hans teol. Interesse kræver imidlertid tillige en urokkelig Erkendelse af Frelserens Persons Enhed, og hans Trosinteresse (»det fromme Sind«) fordrer det samme; thi en personlig Tohed i ham, der er Tilbedelsens Genstand, vil gøre denne utryg. Kun Gud bør jo tilbedes. For at sikre Erkendelsen af denne personlige Enhed hos Midleren i Frelserværket er A. endog tilbøjelig til at tale spekulativt om Kristi Menneskehed for Menneskevordelsen, og betragtes dennes historiske Fuldbordelse, opgiver han Tanken om, at Kristi antropologiske Forudsætninger kunne være de samme som vore. Menneskets Væsen bestemmes (efter Paulus) som Enhed af Aand, Sjel og Legeme (*πνεῦμα* el. *πνεύμα*, *ψυχή*, *σῶμα*); men det styrende Princip er Aanden, der, som Erfaring viser, er stadig Forandring underlagt. Kristi Menneskevordelse er da Paatagelsen af Legeme og Sjel. I Stedet for den mskl. Aand træder den guddommelige Logos, der som aktivt Princip behersker den ene, gudmskl. Person. Frelserens Syndfrihed kræver ogsaa denne Kenose i hans Menneskehed. Efter gr. Sprogbrug brugte A. om Frelserens Person Udtrykket een Natur (*ὑπόστασις*). Herved naar da Troen den nødv. Erkendelse af, at Forlæserværket fuldbringes ved Guddommens personlige Delagtighed i Lidelsen, men A. fralægger sig den Konsekvens, at Guddommen neddrages i Endeligheden, som om den kunde underkastes Forkrænkelighed.

Hans Lære blev imødegaaet af Gregor fra Nazianz, Gregor af Nyssa, Theodor af Mopsuestia og andre. De saa klart, at den indeholdt et doketisk Element, der maatte føre til Ophævelse af Kristi sande Menneskehed; men m. H. til positiv Lære stod de usikre. A.'s »forgudede Mskenatur«, der forberedte Monofysitismen, imødekom imidlertid den i K. herskende fromme Tankegang, og den videre Udvikling af det kristologiske Dogme gik ad hans Veje (Kenosen i den mskl. Natur). Skønt enkelte Lærere (i Vesterleden Hilarius af Poitiers) vovede Tanken om en Kenose i Kristi Guddom, blev Oldtidens Slutsten paa Dogmets Erkendelse (Joh. fra Damaskos) en renset Videreførelse af A.'s Grundsyn, og paa Reformationstiden, da denne teol. Tankegang genoptoges af Lutheranerne, blev deres Lære om *Communicatio idiomatum* af Modstandere betegnet som Apollinarisme, en Beskyldning, som ogsaa rettedes mod Romerkirkens Nadverlære. (J. Dräseke, A. v. L., i *Texte und Untersuchungen* VII, 1892). J. O. A.

Apollinaris af Ravenna, skal ifølge en Levnedstegning, som skyldes hans Efterfølger Agnellus i 9. Aarh., være kommen fra Antiokia og have fulgt med Apostlen Peter, der o. Aar 50 skal have sendt ham til Ravenna som Byens første Biskop eller Ærkebiskop. Efter mange Forfølgelser skal han have lidt Martyr døden 78 under Vespasianus. 23. Juli er hans Helgendag. I Ravenna bærer endnu en af Kirkerne hans Navn, og S. Apollinaris-K. med det tilhørende Kloster er nu den eneste Levning af Ravennas gl. Havnestad, Classis. I S. Apollinare in Classe findes en stor Mosaik, som

viser K.'s Værnehelgen i hvid Dalmatica og med guldvirket Pallium. — Paa Apollinarisbjerget ved Remagen (ved Rhinen) findes en K., der 1164 fik Navn efter A., fordi Ærkebiskop Rainald af Köln skænkede den A.'s Hoved. Den er endnu et Valfartssted.

Apollofanes, en Hovedsmand, der faldt i Kampen mod Makkabæerne (2 Mak. 10, 37).

Apollonia, By i Makedonien ved den egnatiske Vej mellem Amphipolis og Thessalonike (Ap. G. 17, 1).

Apollonia var Navnet paa en Kvinde, der 249 blev brændt i Alexandria. Før hun døde, skal den hedenske Pøbel have slaaet alle hendes Tænder ind; hun paakaldes derfor for Tandpine. 9. Febr. er hendes Helgendag.

Apollonios, i Biblen. 1) A. hed en Statholder i Kæsaryen og Fønikien under Seleukos IV (2 Mak. 3, 5; 4, 4). — 2) A. var ogsaa Navnet paa Antiokos Epifanes's Afsending til Ægypten (2 Mak. 4, 21), som senere blev sendt mod Jerusalem, hvor han anrettede et Blodbad (1 Mak. 1, 30; 2 Mak. 5, 24). Han faldt i Krigen mod Judas Makkabæer (1 Mak. 3, 10 f.). — 3) Det samme Navn bar en af Antiokos V's Hærførere. — 4) A., Statholder i Kæsaryen under Alexander Balas. Han sluttede sig til Prætendenten Demetrios II og kæmpede uheldig imod Alexander og Ypperstepr. Jonatan ved Asdod (1 Mak. 10, 69 f.).

Apollonios fra Tyana (i Kappadokien), Nypythagoræernes Helgen, som døde under Kejser Nervas Regering, stod i stort Ry for sin Spaadoms gave og sin magiske Kunst. Han var Asklepios-Præst og forkyndte Pythagoræernes Lære om Udsødelighed og Sjælevandring. I Beg. af 3. Aarh. gjorde Filosoffen Filostratos A. til Hovedperson i en Tendensroman, der skulde drive Propaganda for den religiøse Synkretisme, som da var paa Moden. A. fremstilles i Filostratos's Roman som et guddommeligt Mske, »endnu guddommeligere end Pythagoras«. Han gaar om i Linnedklæder, paa bare Ben, med Haaret ned ad Skuldrene, og formaner til Afholdenhed fra Kød, Vin og Ægteskab. Denne A.-Skikkelse, der var den hedenske Synkretismes Ideal, har rimeligvis skullet være et Sidestykke til Kristus, en hedensk Messias. (C. L. Nielsen, A. fra Tyana, Kbhvn. 1879).

Apollonius hed en rom. Filosof, der under Kejser Commodus (o. 184) i Senatet (?) holdt en Tale til Forsvar for Krdm. Han skal være bleven halshugget, »fordi han vedblev at lovprise Faderen og Sønnen«. A.'s Apologi har længe været anset for tabt, men det er lykkedes den eng. Teolog F. C. Conybeare at »opdage den i en Samling af armeniske Martyrakter, der 1874 blev udgivet af Mekitaristerne i Venezia; kun Begyndelsen til Talen mangler. Senere er der fremdraget en gr. Bearbejdelse af A.'s Martyrakter. Se The Armenian Apology and Acts of A., ed. by F. C. Conybeare (2. ed. London 1896) og *Analecta Bollandiana* XIV (1894), samt Th. Mommsens Afhdl. i Berl.-Akad.'s Sitzungsberichte for 1894. Fr. N.

Apollos (rimeligvis sammentrukket af Apollonius) fra Alexandria, en videnskabeligt dannet Mand, kyndig i bibelsk Eksegese, omtales i Ap. G. (18, 24—19, 1) som en Discipel af Johannes Døber, der prædikede Kristus i Syna-

gogen i Efesos, skønt han endnu ikke var døbt med den kr. Daab. Den jævne Fortælling om en saadan Forkynder taler klart for sin historiske Troværdighed. Han blev (o. 54) undervist af Akylas og Priskilla (se Art. Akylas) og satte fra nu af sin Lærdom og Veltalenhed helt i Evangeliets Tjeneste. I Korinth modtoges hans Forkyndelse med særlig Iver, men der dannede sig et Parti (1 Kor. 1, 12), som formentlig ansaa hans filosof.-retoriske Fremsættelse af Frelsesbudskabet for noget Højere end Paulus's ligefremme Forkyndelse »uden Verdens Visdom«. Skønt denne i 1 Kor. advarer mod en Sammenblanding, der dækker over Evangeliets virkelige Væsen, bebrejder han ikke A. noget, men roser hans nidkære Arbejde. A. var o. 57 hos Apostlen i Efesos, og denne sluttede sig til den korinthiske Menigheds Ønske om at faa A. tilbage igen (1 Kor. 16, 12). Endnu ser man af N. T., at A. har virket for Paulus paa Krete (Tit. 3, 13). Nogle (som Luther) have fremsat den Formodning, at A. skulde være Forf. til Hebræerbrevet; men et positivt Bevis for denne Antagelse mangler. Endnu luftigere er Hypotesen om, at vort Johannes-Evgl. skulde være A.'s Værk. J. O. A.

Apollyon (Joh. Aab. 9, 11) er det gr. Navn paa Afgjængens Engel, svarende til det hebr. Abaddon: Forderværen.

Apologetik, Apologeter. Ordet Apologetik betyder nærmest en Lære om Tilvebringelsen af en Apologi: en Forsvarstale eller et Forsvarsskrift. I den kr. A. er det Krdm. selv, som er Genstanden for Forsvaret. I den ligger da Hovedvægten paa de Grunde, hvormed Forsvaret skal ske. Til Meddelelsen af disse indskrænkes ogsaa sædvanlig A., og dens Indhold bliver for det meste en blot Apologi. Alligevel maa man adskille Apologetik og Apologi. Førstnævnte er en Videnskab, der søger en fuldstændig Teori om Krdm.'s Forsvar, en Apologi kan derimod hævde sit Navn, selv om den ikke er et Forsvar for Krdm. i dens Helhed, eller tager Hensyn til Modsigelserne mod Krdm. i Almindelighed, eller i Behandlingsmaaden, er videnskabelig. — Det, som i Krdm. kan kræve et saadant Forsvar, er den Lære, som ligger i Krdm. selv tilligemed Forkyndelsen af visse historiske Kendsgerninger, der ogsaa tilhøre den som væsentlige. Ligesom enhver Videnskab har det Maal at forsvare sin Lære paa dobbelt Vis, haade ved positiv Fremstilling og ved Imødegaelse af falske Opfattelser, saaledes maa enhver teol. Videnskabsgren, som fremstiller Krdm.'s Lære og dens Forkyndelse af Kendsgerninger som Sandhed, ogsaa lige overfor andre Meninger gøre det klart, at dens Lære og Forkyndelse er Sandhed. Alligevel fastholde vi Nødvendigheden af en særlig kr. A., thi en udførlig og grundig Gendrivelse af de mod Krdm. stridende Meninger indenfor hver Videnskabsgren vilde medføre for stor Vidtløftighed. Mange Indvendinger ere kun Tillæmpninger af een og samme Grundanskuelse, der grundigst udryddes ved Paavisningen af selve Grundanskuelens Uholdbarhed. Teol.'s apologet. Element naar bedst sit praktiske Formaal ved Tilvebringelsen af en særlig sammenfattende Videnskab, A.

A.'s Formaal maa imidlertid begrænses haade m. H. til de kr. Lærdommes og de mod dem stridende Meningers Mangfoldighed, ligesom ogsaa m. H. til Forholdet til de andre teol. Videnskabsgrenene, som indeholde apologet. Opgaver. A. bør m. H. til Imødegaelsen af ukristelige Paastande føre disse tilbage til deres Grundlag og altsaa granske de mod Krdm. stridende Livs- og Verdensanskuelser. Her paaviser den, hvad der m. H. til Forstandens Krav paa en Opfattelse uden Modsigelser og m. H. til de sædelige og relig. Fordringer er utilfredsstillende, samt angiver de Tilknytningspunkter for kr. Tro, som findes i dem. Paa lignende Maade indskrænkes A.'s positive Opgave m. H. til Fremstillingen af Krdm.'s Sandhed. Den bibelske Eksegetik maa saaledes overtage Paavisningen af de Kendsgjerningers Virkelighed, der ere knyttede til Grundlæggelsen af Krdm.; A. derimod bliver staaende ved Paavisningen af, at de Forudsætninger, under hvilke nævnte Kendsgerninger ere mulige og kunne faa Betydning som guddommelige Aabenbarings-handlinger, have Gyldighed. Hvad de kr. Lærdomme angaar, indskrænker A. sig til Behandlingen af Grundlærdommene, og selv her med klar Bevidsthed om, at den kr. Sandhed i sit inderste Centrum kun kan forstaaes ved personlig Modtagelse af den frelsende og ny-skabende Kraft, som Krdm. tilbyder. Det hører Dogmatiken og Etiken til at fremstille og med de Beviser, som kr. Tro og Livserfaring give, retfærdiggøre de Lærdomme, som gængive den egentlige kr. Tros- og Sædelighedsbevidsthed. A. paaviser kun Gyldigheden af de uden særlig kr. Livserfaring for hvert Msk. tilgængelige Forudsætninger for det centrale i den kr. Lære samt Nødvendigheden for Msket af at gøre den Livserfaring, hvortil Krdm. indbyder for at opnaa sit Formaa's Virkeliggørelse. A. vil da udvikle de Grunde, hvormed teoretiske Hindringer for Fremkomsten af personlig kr. Tro bortryddes, og vil retfærdiggøre de Anskuelser om Guds og Mskets Væsen samt om Genløserens, Jesus Kristus's Person, som ere nødvendige Forudsætninger for den Forsoning, Genløsning og det personlige Livsfællesskab mellem Gud og Msket, som er Krdm.'s inderste Væsen.

Opgaven bliver da væsentlig den samme som at vise, at Krdm. ejer alle Forudsætninger for at være den sande og fuldkomne Religion. Samme Resultat er ogsaa den sande Religionsfilosofis Maal. A. har ogsaa fælles Opgave med nævnte Videnskabsgren m. H. til Opstillingen af en Teori om Opfattelsen af oversanselig Virkelighed og Fastsættelsen af Religionens Ide, hvorefter de historisk givne Religioners Værdi kan maales. Men A. og Religionsfilosofien afvige i den Maade, hvorpaa Maalet opstilles fra Begyndelsen; førstnævnte opfatter dette som en Udforsken af Religionernes Væsen i Almindelighed, sidstnævnte vil paavise, at Krdm. svarer til Religionens Ide. A. optager adskilligt Stof fra Religionshistorien, men kun for at paavise det for Mskets religiøse Krav utilfredsstillende i andre Religioner end Krdm. og det, der i disse baner Vej for Krdm. — A.'s Opgave anviser den da Plads for den egentlige Teolog's Hoved-

dele, i den propædæutiske Teologi. Dog lader det sig ogsaa forsvare at stille A. i Spidsen for den spekulative Teologi, med hvilken den har ligeartet Indhold tilfælles. For førstnævnte Plads taler dog Nødvendigheden af, at en Undersøgelse, som sætter Krdm.'s Værdi i det rette Lys, gaar forud for den eksegetiske og kirkehist. Teologi; desuden forudsætter den eksegetiske Teologi allerede i en anden Henseende, som ovenfor antydet, A. Stundum anviser man A. Plads efter Dogmatiken, da dennes Indhold ellers for en stor Del maa meddeles allerede af A. Af samme Grund burde den da stilles efter Etikken; men Vanskelighederne blive ikke mindre, naar Dogmatiken gaar forud for A., da den saa maa anticipere Behandlingen af principielle Spørgsmaal, der have deres rette Plads i A. Endelig giver A.'s Indordning i den praktiske Teologi den Forestilling, at den især behandler Metoden for Krdm.'s Forsvar og tager Hensyn til de forskellige Sjælstilstande hos forskellige Personer, for hvilke Krdm. skal forsvares. Dette Hovedformaal gøres dog ikke gældende i nogen forhaandenværende A., men imødekommes tilstrækkelig i Læren om Missionsvirksomhed, Kateketik og Sjælesorg.

Nogle Træk af den uøvede apologetiske Virksomheds Historie vil antyde Udviklingsgangen og den forskellige Karakter i A. til forskellige Tider. I N. T.'s Skrifter viser sig ikke sjælden en apologet. Tendens, som t. E. i Jesu Forsvar for sin Lære om Guds Riges Natur og om sig selv. Mellem Aposteltiden og Tidspunktet, da Krdm. erklæredes for Romerrigets Religion, optraadte adskillige Apologeter med Skrifter, for at forsvare de Kr. mod Beskyldninger, søge Værn hos Statsmagten under Forfølgelser fra Folkets Side og for at vise den kr. Tros Sandhed og Hedenskabets og den hedenske Filosofs Vildfarelse. I Østerrig er Justinus Martyr den vigtigste. Han forfattede to Apologier mod Hedninger (overs. paa Dsk. 1836, paa Norsk 1883) og een mod Jøder. Et Forsvar for Krdm. selv gav Origenes i sine 8 Bøger mod Kelsos. Betydeligst blandt Vestens Apologeter paa samme Tid var Tertullian, der især i Bogen *de testimonio animæ* (overs. paa Norsk 1887) henviser til den almenmskl. Bevidsthed som Vidnesbyrd for Troen paa den ene Gud. Da Kampen for de Kr.'s borgerlige Stilling blev overflødig, fordybedes det apologet. Tankearbejde m. H. til Krdm.'s egentlige Væsen. Athanasios søgte i to sammenhørende Skrifter, et polemisk »mod Hellenerne«, et, der giver en positiv Fremstilling »om Ordets Kødblivelse« (overs. paa Dsk. 1869 og 77, paa Norsk 1891), at vise, at Krdm. ved Genløsning redder Msket af Syndens Fordærvelse. I det berømte Værk »om Guds Stat« (*de civitate Dei*), der foranledigedes ved den hedenske Paastand om, at Krdm. var Skyld i Romerrigets Ulykker, har Augustin, foruden en Gendrivelse heraf, fremsat Modsatningen mellem Guds Rige og Verdensriget og skildret Hovedtrækkene i førstnævntes Historie (udtogsvis overs. paa Norsk 1884).

I Middelalderen rettede man især apologet. Skrifter mod Jødedommen og Muhammedanismen. Et saadant, fremkaldt ved Domini-

kanernes Nidkærlighed for Missionen, er *Pugio fidei adversus Mauros et Judæos* af Raymundus Martini (1278). Skolastikken gik ud paa at retfærdiggøre for Fornuften hele den kirkelige Lære — et uopnaaeligt Maal, naar man blot tænker paa de i og for sig uforenelige Elementer i Middelalderens Kirkelære. Klarest sættes Maalet i Thomas fra Aquinos *Summa catholice fidei contra gentiles*, der søger at vise Enheden af den saakaldte naturlige og aabenbarede Teologi. Mod den Foragt for Krdm., som Humanismen medførte, optraadte 1497 Savonarola i *Triumphus crucis contra sæculi sapientes* (Korsets Sejr over Verdens Vise), der bæres af en dyb kristelig og sædelig Interesse og en flammende Iver. Selv halve Platonikere som Marsiglio Ficino optraadte mod den Foragt, der vistes Krdm.

Paa Reformationstiden hæmmede kirkelig Tvist den apologet. Interesse. Dog fik Reformationen stor Betydning for den følgende apologet. Stræben ved sin Fastslaaen af Kirkelærens Kærne, af Sandhedens frelsende Kraft, Skriftens Autoritet og den personlige Erfarings Vægt. I visse protest. Kredse fremhævedes stærkt Kravet om Kirkelærens Overensstemmelse med Fornuften. Hugo Grotius paatog sig at vise den, da han 1627 i *De veritate religionis christianæ* (overs. paa Dsk. 1678) fremsatte Krdm. som den ved Guds Undere bekræftede Fornuftreligion. Han udskilte først fra Dogmatiken visse Lærdomme til Behandling i apologet. Skrifter. Hans Fodspor fulgte Limborch og Erkebiskop Lenæus af Upsala (*de veritate et excellentia religionis chr.* 1638). Den personlige Prøvelse af Sandheden ved Erfaringen af Frelsen fra Synden ved den guddommelige Naade, og Kærlighed til Gud som Vilkaaret for Erhvervelsen af Vished om Krdm.'s Sandhed hævdedes med Kraft af Jansenisten Pascal, hvis tankerige og dybe *Pensées sur la religion* 1669 (overs. paa Dsk. 3. Udg. 1883, paa Sv. 1890) indeholde Grundtrækkene af en kr. Religionsfilosofi. — Den engelske Deisme gjorde Krdm.'s Lære til Maal for den sunde Fornufts Dom uden H. til religiøs Erfaring, men forkastede dens Gyldighed for denne Domstol. Tairige apologet. Skrifter forfattedes mod Deismen. Selv disse appellerede især til Forstandens Prøvelse, hvorved Kristendommens, for religiøs Erfaring ene opladte, inderste Kraft traadte i Skyggen. Undere og Profetiernes Opfyldelse blev de væsentligste Bevisgrunde. Som klassiske, engelske Apologier regnes: Butler, *The analogy of religion, natural and revealed* (1736) og Paley, *View of the evidences of christianity* (1794). Samme Krdmsopfattelse møder os væsentlig i den tyske »Oplysning« og Rationalisme og i Apologierne mod den, selv om de tyske Retninger, der hvilede paa en idealistisk Filosofi, ikke fjernede sig saa langt fra Krdm., som den empiriske Deisme. Selv Rationalister optraadte imod den Foragt, der vistes Krdm., og forsvarede dens Overensstemmelse med Fornuften og dens sædelige Værd, saaledes Jerusalem i hans »Betrachtungen über die vornehmsten Wahrheiten der Religion« 1774 (overs. paa Sv. 1783–86). Blandt de saakaldte Supranaturalister har Köppen i: »Die Bibel ein Werk der göttlichen Weisheit« 1787 (overs.

paa Sv. 1799), ligesom andre, villet vise, at den Gudsstyrelse af Menneskeslægten, der afmales i Skriften, stemmer overens med den guddommelige Verdensplan. Fra supranaturalistisk Stade udgav Danskeren P. E. Müller 1810 en »Kristelig Apologetik«, det første Forsøg paa en egentlig A. Ogsaa i Frankrig havde Forsvaret for Krdm. mod Voltaires, Rousseaus og Encyklopædisternes Meninger samme Karakter som i England og Tyskland. Af anden Art, dog endnu lidet dybtgaaende, er Chateaubriands i Formen glimrende *Génie du christianisme* 1802. Han fremstiller Krdm.'s Skønhed og dens i Martyrernes Historie aabnede storslaaede Højhed. — I vort Aarh. har en panteistisk og skeptisk Filosofi, Materialisme og histor. Kritik gjort mangfoldige Angreb paa Krdm., Grundigheden og Skarpheden er steget, og Angrebene rettede mod selve Grundværdierne for al Religion og Sædelighed. Nutidens Midler til Publicering have gjort dem almindelig bekendte. Den apologet. Literatur har derfor selvfølgelig ogsaa udviklet sig. Talrigst ere dog Apologier. Eksempelvis nævne vi: Katoliken Fr. Hettinger, *Apologie des Christenthums* (7. Udg. Freiburg 1896 f.); fra protest. Side: Th. Christlieb, *Moderne Zweifel am chr. Glauben* (2. Udg. Bonn 1870); Luthardt *Apologetische Vorträge* (1864 f. overs. paa Dsk. 1871 f., paa Svensk 1865 f.); Guizot, *Méditations sur l'essence de la religion chrétienne* (1864); Kennedy, *Natural Theology and modern Thought* (1891); Fr. Petersen, *Fritænkerne og Kristentroens moralske Værd* (1891). Flere Tidsskrifter have apologet. Tendens, saaledes: Der Beweis des Glaubens, *Christian Evidence Journal*, *Revue chrétienne*, »For Kirke og Kultur«, »Tidsskrift för kristlig tro och bildning« (1883—94), hvis apologet. Maal delvis optages af »Kyrklig tidsskrift«. A. som Videnskab har ogsaa, siden den først ved Planck, og især ved Schleiermacher, har faaet en selvstændig Plads i den teol. Videnskab, fundet rigelig Bearbejdelse, dog med en vis Ulighed i Opfattelsen af Maalet, som ofte selve Titlerne paa Bøgerne antyde. Vi nævne: Sack, *Christliche Apologetik*, 1829; Baumstark, *Christliche A. auf anthropologischer Grundlage*, 1872—89; Dörner, *System der chr. Glaubenslehre I* (Grundlegung u. Apologetik), 1879; Frank, *System der chr. Gewissheit*, 1870—73; Kaftan, *Die Wahrheit der chr. Religion*, 1889, sidstnævnte fra et Ritschlsk Stade; Bruce, *Apologetics or Christianity defensively stated*, 1893; endelig fra rom. kat. Side: v. Drey, *Die Apologetik als wissenschaftliche Nachweisung der Göttlichkeit des Christenthums in seiner Erscheinung*, 1839—48 og Schell, *Die göttl. Wahrheit des Christenthums*, 1895—96 (under Udgivelse). Fra dansk Side maa vi endvidere erindre hele S. Kierkegaards mærkelige Forfatterskab og den videnskabelige Bearbejdelse af Franks System, der er givet af H. Ussing, *Den christelige Vished*, 1883. J. A. E.

Apologien for den augsburgske Konfession. 25. Juni 1530 var den augsb. Konf. (se d. Art.) bleven oplæst. Men hvad vilde det nu føre til? Melancthon, som erfarede, at Modstanderne fandt hans »sagtedeendende« Bekendelse altfor skarp, var just i de Dage. hensunken i den

tristeste Sindsstemning. Medens han selv tidligere under Udarbejdelsen havde erklæret, at der umulig kunde tales mildere, skriver han nu, at man burde have givet mere efter, og han forespurgt sig hos Luther om, i hvilke Punkter der kunde gøres Indrømmelser. Luther, hvis Breve fra »Ørkenen« Koburg, hører til hans allerskønneste, forstod slet ikke Spørgsmaalet og fandt, at der var veget mer end nok. Men Mel. var rede til at ofre alt, hvad der paa nogen Maade kunde ofres, for Fredens Skyld. Han paakaldte i Breve den pavelige Legats, Campeggis, Medlidenhed og fremstillede Forskellene i det mildeste Lys. Men denne Mels. Politik, der fortsattes hele Rigsdagstiden igennem, ofte til stor Bekymring og Harm for mange af Protestanterne baade i og udenfor Augsburg, forfejlede ganske sit Maal, thi, som han ogsaa selv en Gang naivt siger, (*»nostra moderatio in talibus locis anguit insolentium hominum ferociam«*, C. R. II, 311) jo mere han gav efter, des mere blev der fordret. Imidlertid forberedes en Gendrivelse af Konfessionen, men det trak ud dermed, da det Arbejde, som de pavelige Teologer (Eck, Faber o. fl.) først indleverede, var skrevet i en saa heftig og usømmelig Tone, at Kejseren forbitret viste det tilbage (denne første Konfutation er aftrykt, og Konfut.'s Historie fortalt i: I. Ficker, *Die Konf. d. Augsb. Bek.*, Leipz. 1891). Kejseren forlangte en rolig og imødekommende Form. Omsider fik man da Konfutationen færdig, og d. 3. Aug. blev den (ligesom tidligere den augsb. Konf.) oplæst paa Tysk i Bispegaardens Kapitelstue. Protestanterne, paa hvem Konfutationen gjorde et alt andet end overbevisende Indtryk, udbad sig den tilstillet, men Kejseren knyttede dertil saadanne Betingelser, at det var det samme som at nægte det. Mel., der ikke selv havde været til Stede, var da henvist til de Optegnelser, Camerarius og andre havde gjort under Læsningen. Vel gjorde han under de følgende Forhandlinger de utroiligste Anstrængelser for at opnaa en fredelig Løsning (se herom H. Virek i *Zeitschr. f. Kirchengesch.*, Bd. IX 67 f., 293 f.), men forgæves. Han udarbejdede da sin Apologi, som 22. Sept. ved den foreløbige Rigsdagsafsked (der bl. a. indeholdt den Passus, at Konfessionen var bleven gendreven af den hl. Skrift) med Protest blev overrakt til Kejseren, der dog ikke vilde modtage den (denne Apologiens første Skikkelse findes C. R. 27, 275 f.; maaske har Mel. benyttet et Udkast af Osiander [se Coelestin: *Historia Comitionum* etc. Francof. a. O. 1597, III, 84—87], der udmærker sig ved den principielle Klarhed, hvormed det prot. Kirkebegreb betones). Da besluttede Mel., som imidlertid fik fat i en Afskrift af Konfutationen, at omarbejde sit Værk, og han arbejdede nu utrættelig derpaa, lige fra den endelige Rigsdagsafsked 19. Nov. til midt i April. Han anvendte al sin Omhu, tog endog en Gang 6 allerede trykte Ark tilbage, og endelig udkom da det længselsfuldt ventede Værk April 1531 (i Kvart, sammen med Konfessionen, med hvilken den i Fremtiden følges ad), hilst med Glæde af Vennerne og med bitter Ærgrelse af Fjenderne. Med sejrrig Kraft og Klarhed, med gennemgaaende Ro og Sikkerhed imødegaaes

her Konfutationen, idet Bekendelsen følges Artikel for Artikel. Virkningen var saa meget større, som Konfutationen stadig ikke blev udgivet, og dens Forfattere ligeledes tav; de kunde nemlig ikke faa deres Modskrifter trykte af Mangel paa Penge og Forlæggere; først 1534 lykkedes det Cochläus at faa udgivet et Par voldsomme Modskrifter. Men da havde Apologien forlængst udøvet en omfattende Virkning. Ligesom Konfessionen udkom den atter, endnu samme Aar, paa Latin (i Oktav), efter Mel.'s sædvanlige Fremgangsmaade i ændret Skikkelse (1540 sammen med Variata i Kvart, 1541—42 i Oktav). En tysk Oversættelse udarbejdedes under Mel.'s Medvirkning af Justus Jonas og føjedes til den allerede i nogle Eksemplarer udkomne Kvart-Udgave 1531. Apologiens store Anseelse træder frem deri, at den snart fandt Anerkendelse som Bekendelsesskrift ved Siden af Konfessionen, saaledes allerede i den pommerske Kirkeordn. fra 1535, dog ikke overalt, t. E. ikke i Danmark og Norge.

I Indledningen betoner Mel. Stillingen: at han ikke strider for Stridens Skyld, men fordi han og hans Fæller ikke kan forkaeste den aabenbare og for Kirken nødvendige Sandhed. For dette mandige *non possumus* er Apologien den fortræffeligste Begrundelse. Især gælder dette Retfærdiggørelseslæren, hvis Behandling optager en Tredjedel af hele Værket. Her er han sig bevidst at kæmpe for en »stor Sag«: for Kristi Ære og Samvittighedens Fred. Thi disse Hensyn fyldestgøres kun, naar man bygger sin Frelse, ikke paa sine egne Gerninger — det fører til Fortvivlelse —, men paa Kristus ved Troen. Denne Retfærdighed af Troen, ikke for Troens Skyld (S. 70, § 56), men for Kristi Skyld, følger af Sagens egen Natur, da Guds Naadelefter kun kunne modtages ved, at man tror dem (*ubi promissio, ibi fides requiritur*. S. 113, § 143), og Troen er Hjerterets levende Modtagelse, der virker nyt Liv, og derved først muliggør de sande gode Gerninger. Kærligheden følger Troen; thi, før den for Guds Vrede forfærdede Samvittighed har fundet Fred med Gud i Troen, kan Mennesket jo ikke elske Gud. Saaledes hævdes den evangeliske Grundlære (S. 69, § 51), den egentlige *doctrina evangelii*, i rige og kærnfulde Udviklinger, der ikke tilsigte en fast dogmatisk Formulering, som den senere gaves (se F. Loofs i Stud. und Krit. 1884, S. 613 og dertil Eichhorn steds 1887, S. 415, Frank: Neue kirchl. Zeitschrift 1892, S. 846 og Kolde: Die augsb. Konf., Gotha 1896). I G. L. Plitt: Die Apologie u. Augustana, Erl. 1873, er der givet en Kommentar til Apologien. I. P. B.

Apostel. Skønt Udtrykket Apostel findes brugt i Septuaginta og tillige er anvendt af Jøderne i tidlig Tid, er det dog først paa det kr. Omraade, at det har faaet sin egentlige, historiske Betydning. Det er efter Lk. 6, 13 Herren selv, der har indført denne Betegnelse til dermed at udtrykke den ejendommelige Stilling, som han gav sine 12 udvalgte Vidner i Forhold til sig selv og Verden, og fra da af forstaaes der ved Ordet sædvanligvis de 12 og Paulus. I Ap. G. og Brevene er denne Brug hyppig og den almindelige, i Evangelierne kun undtagelsesvis, idet Discipelnavnet her er det sædvanlige: saa længe Herren legemligt færdes

med de 12, er han Mesteren, og de Disciple; efter at han har forladt dem, kaldes de ikke Disciple, men Apostle.

Ordet findes nu ogsaa brugt i en videre Betydning, som det ses Hebr. 3, 1; Ap. G. 14, 4. 14; 2 Kor. 8, 23; Fil. 2, 25; dernæst ogsaa 1 Thes. 2, 6; 2 Kor. 11, 5; 12, 11 og Joh. Aab. 2, 2 — men ikke Gal. 1, 19 og Rom. 16, 7. Denne Betydning, der er en Udvikelse af den først nævnte, kan her lades ude af Betragtning, da Forstaaelsen af den er given med den næjere Bestemmelse af hin.

A. maa efter Ordets almindelige Betydning gengives ved »Udsending« og er afledt af Handlingsordet »at udsende«. Profeterne, Døberne, Sønnen ere udsendte af Gud, hver til den Gerning, som Gud ved dem vil have udført (Mt. 21, 34. 37; Joh. 1, 6; 20, 21). De vide alle med sig selv, at de ikke af deres egen Bestemmelse og Vilje gaa og komme; de ere nødte til det, fordi de ere udsendte. Den, der udsendte dem, er deres Herre; hans Vilje maa de lyde, den, og kun den, fyldestgøres gennem deres Gerning. De gaa ikke i deres eget Ærinde, og de tjene ikke sig selv. Den, der udsendte dem, udruster dem og er deres Forsvar (Joh. 7, 28; 6, 38; 7, 16 f.; 12, 49).

Som Faderen har begyndt med at udsende og fortsat dermed, indtil han udsendte Sønnen, optager og fortsætter denne sin Faders Gerning: »Ligesom Faderen har udsendt mig, udsender jeg eder«, siger han til de 12 (Joh. 20, 21; smlg. Lk. 22, 29). For dem gælder da det samme, som gjældt for Herren og hans Forløbere: at de ere udsendte; det danner for dem det faste Udgangspunkt under al deres Gerning. Ikke af deres eget Valg, ikke i deres eget Ærinde gaa de; det er Herrens Vilje, der fyldestgøres gennem deres Virksomhed; han har udsendt dem, udrustet dem, han er deres Forsvar (Joh. 15, 27; 16, 12—15). Dette nye Led i Udsendelsesgerningen er saaledes paa det nøjeste knyttet til det foregaaende og er, som dette, Udtryk for Faderens Vilje.

Forud for Udsendelsen gaar imidlertid Herrens Udvalgelse og hans Opdragelse af Disciple med det Formaal for Øje, at kunne udsende dem. Han sender ikke hvilke som helst ud i sit Ærinde, og han sender ingen uforberedte. Paa disse to Punkter har han selv lagt den største Vægt.

Han udvælger først, hvem han vil sende (Mt. 10, 1; Mk. 3, 13; Lk. 6, 13; Joh. 13, 18). Ud af Discipelkredsen vælger han sine Sendebud (Lk. 6, 13; Mk. 3, 13), og Kaldelse til Discipel er derfor endnu ikke Udvalgelse til Apostel. Til Disciple kalder han mange, og de forlade alle Ting og følge ham (Mt. 4, 19. 20. 22; 19, 21; Lk. 9, 59. 61); til Apostle udvælger han kun faa, kun 12. Dem, han vilde, valgte han, dem, Faderen gav ham; og i Lydighed valgte han, efter inderlig Bøn (Mk. 3; Joh. 17, 6; 13, 18; Lk. 6, 12). Ikke heller i denne Handling gør han sin egen Vilje, men sin Faders, som udsendte ham. — Men han valgte 12; for Apostlene staaer det fast, at de maa være 12, og de benævnes med Udtrykket »de 12« (Ap. G. 1, 15 f.; Mt. 26, 14. 20). Ved at vælge 12 satte Herren denne første Grunddannelsen af sin Menighed i nøje Forhold til

den gamle Pagts Folk: de 12 skulde være de nye Stammefyrster for det nye Israel (Mt. 19, 28). Hertil følger han efter Himmelfarten Paulus som sin Udsending til Hedningeverdenen (Ap. G. 26, 15 f.; Gal. 1, 1). Lige saa umiddelbart som de 12 er han udvalgt, og lige saa sikkert og med lige saa stor Myndighed skal Budskabet fra Herren naa til Hedningerne, som det skulde naa til Jøderne.

Først Udvalgelsen, dernæst Opdragelsen. Han udvalgte de 12, »for at de kunde være med ham« (Mk. 3, 14), ikke blot følge ham som Disciple, men leve i et endnu dybere, mere personligt Samliv med ham. Og Hensigten hermed var den, at de skulde lære at forstaa, hvem han var, »Kristus, den levende Guds Søn«, og dernæst indse, at Kristus burde lide og derpaa indgaa til sin Herlighed« (Mt. 16, 21; Lk. 24, 26). Da deres Apostelopdragelse er afsluttet, vide de, hvem Herren er, og at Døden og Opstandelsen ere Knudepunkterne i hans Menneskelivs Gerning; de have oplevet Aabenbarelsen og Udfølsen af Herrens Liv, og deres egen Livsudvikling har heri sin Rod. — At en tilsvarende Opdragelse ogsaa maa være foregaaet med Paulus, maa forudsættes, men kan i denne Sammenhæng ikke nøjere paavises.

Med Opdragelsens Afslutning staar endelig Disciplen færdig til at blive udsendt. Under deres Opdragelse have de 12 allerede været udsendte (Mt. 10), men kun foreløbig. Den egentlige Udsendelse sker først, da de blive »førte Kraften fra det høje« (Lk. 24, 49), da deres Udsendelse sættes i Kraft ved Aanden. Fra Pinsedag af vide de, at de ere udsendte, ere Herrens Apostle; og de vide, hvad de ere udsendte til, at være hans Vidner, Vidner om hans Liv og Gerning (Joh. 15, 27; Ap. G. 1, 8). Han selv virker kraftig i dem til at aflægge dette Vidnesbyrd blandt Jøderne, som han virker i Paulus til at vidne blandt Hedningerne (Gal. 2, 8).

Apostlen er det af Herren selv udvalgte, af ham selv opdraget, af ham selv udsendt Vidne om hans Liv og Gerning. Og heri ligger Apostolatets Betydning. Intet andet kr. Slægtled kan tage det i Arv eller gaa i Stedet for det. Det er Grundvolden for alle de følgende Led med Hensyn til Forstaelsen og derigennem Tilegnelsen af Herren (Ef. 2, 20; 4, 11 f.; Joh. Aab. 21, 14). Gennem Apostlen har han villet sikre sig det rette, fuldgyldige Vidnesbyrd om sig selv, at hans Liv blev opfattet paa rette Maade, hans Gerning ret forstaaet, hans Ord ret forkyndt: »I skulde være mine Vidner i Jerusalem og i hele Judæa og Samaria og indtil Jordens Grænser« (E. Haupt, Zum Verständniss des Apostolats im N. Test., Halle 1896). A. A.

Apostel-Billeder. I den ældste kr. Tid, da Symboliken spillede en saa stor Rolle i den kirkl. Kunst, blev Apostelskaren jævnlig fremstillet som 12 Lam (Lk. 10, 3), der omgav Kristus-Lammet, som da stundum stod paa en Klippe, fra hvilken der udsprang 4 Floder (1 Mos. 2, 10). Af og til fremstilledes Ap. ogsaa (efter Mt. 10, 16) som Duer. Paulinus fra Nola fortæller saaledes, at der i hans Kirke var et Kors, omgivet af en Krone, der var sammensat af 12 Duer. Paa en Mosaik, som endnu findes

i S. Clemente i Rom, er Kristi Korsfæstelse fremstillet, og paa Korsets Arme staa 12 Duer. Ogsaa paa en gl. Sarkofag fra Arles fremstilles de 12 Ap. som 12 Duer, 6 og 6 paa hver Side af Sarkofagen. Senest i 4. Aarh., og rimeligvis tidligere, begyndte man at fremstille Ap.'s Personer; de havde da i Reglen kort klippet Haar, og Peter var skaldet. Evsebios af Kæsarea fortæller, at Konstantin d. st. i Apostel-Basilikaen opstillede 12 Apostelstatuer af Sølv, og at de 12 Ap. ogsaa prydede hans Gravmindesmærke. Paa Triumfbuen i S. Paolo i Rom (fra 441) ere Ap.'s (og Evangelisternes) Hoveder omgivne af en Nimbus uden Kors, og ogsaa i den 1592 ødelagte Kirke S. Agata i Rom (fra 472) var der sat Glorier om Ap.'s Hoveder. Naar Ap. afbildedes, vare de i Reglen iførte en Tunika med en purpurtribet Bræmme, et Pallium, der stundum bar Kristi Monogram, og en snæver Toga (de fattiges og Asketernes *toga arctior*); paa Fødderne havde de Sandaler, eller ogsaa vare de barfodede, i Haanden bar de ofte en Bogrulle. I et berømt syrisk Evangeliehaandskrift (fra 586), der nu gemmes i Lorenzo-Bibl. i Firenze, er der et Billede af Himmelfarten, paa hvilket de 12 (ikke 11) Ap. staa om Maria. Fra samme Tid stamme de Billeder af Ap., som findes paa Mosaikerne i Sofiak. i Thessalonike. I Vesten fandtes Ap.s Billeder paa Sarkofager, Relieffer, Mosaiker og Guldglas; stundum ere de stillede parvis mellem korinthiske Søjler (som paa Probus's og Probas Sarkofag i Vatikanets Grotter), stundum sidde de paa Troner om Kristus, eller de ere, som paa et berømt Guldglas (Garrucci, Vetri ornati di figure, Tav. XIX, 4), ordnede i en Rundkreds om et Kristushoved. Hvor der er sat Navne ved Billederne, er Paulus's Navn med, men Matthias's forbigaaet. En udmærket smuk Fremstilling af Kristus bl. de 12 Ap. findes paa et Elfenbensbæger fra Mosel-Eggen, som er i Berliner-Musæet. Indenfor den nyere Kunst rager Thorvaldsens Apostelskikkelser i Vor Frue Kirke i Kbhvn op over alle andre kunstneriske Fremstillinger.

De enkelte Ap. have forskl. Attributer, i Reglen deres Martyrredskab; Peter bærer oftest Nøglerne, Paulus ofte Sværdet; Johannes er kendelig ved en Ørn eller et Bæger (Mt. 20, 23 og Mk. 16, 18); Andreas bærer det liggende Andreaskors, Filip Antonioskorset, Bartholomæos en Kniv, Thomas en Vinkel eller en Lanse, Matthæos en Pung (som Tolder), et Sværd eller en Økse, Jakob d. yngre en Køl, Simon Zelotes en Sav, Judas Thaddæos en Hellebard, Matthias en Økse eller en Lanse; Jakob d. ældre fremstilles som Pilegrim med Stav, Flaske og Musling.

Evsebios af Kæsarea fortæller, at der paa hans Tid fandtes Billeder af Peter og Paulus, der gik for at være Portræter. Hvorvidt de vare det, vide vi ikke. Gengivelsen af disse 2 Apostle havde en lignende Historie som Kristusbilledet: i den ældste Tid fremstilles de som Ynglinger, senere som værdige, skæggede Mænd.

Fr. N.

Apostelbrødre, se Apostolikere.

Aposteldage. Allerede i den gl. K. blev der holdt Mindedage for nogle af Apostlene. 29. Juni var saaledes allerede i 4. Aarh. i Rom

helliget Mindet om Peters og Paulus's Martyrium. Nu har den rom.-kat. K. følgende A.dage: Andreas-Dagen er 30. Nov., Thomas-D. 21. Dec., Joh. har faaet 3. Juledag, Matthias 24. Febr., Filip og Jakob d. yngre 1. Maj, Jakob d. ældre 25. Juli, Bartholomæos 24. Aug., Matthæos 21. Sept., Simon og Judas Thaddæos 28. Okt. Hos Gr. falde Dagene saal.: Filip 14. Nov.; Jakob d. yngre 23. Okt.; Simon 27. April; Judas 19. Juni; Thomas første Søndag efter Paaske; Jakob d. ældre 16. April; Bartholomæos 11. Juli (og hans Translation 24. Aug.); Matthæos 16. Nov.; Matthias 9. Aug. Ved Reformationen bleve Ap.dagene i Reglen afskaffede, og selv i de fleste rom.-kat. Lande ere de nu med Pavens Tilladelse afskaffede som Helligdage. Se Apostelfester.

Apostelfasten er en for den østerl. K. ejendommelig Faste, der varer fra Mandag efter Trinitatis-Søndag (Gr.'s Martyr- og Helgenfest) til 29. Juni, St. Peters og St. Paulus's Dag. Syrerne begynde allerede Ap.fasten lige efter Pinse, og hos de syriske Nestorianere varer den 7 Uger. Da det var forbudt at faste mellem Paaske og Pinse, holdt Gr. til Igæld denne lange Faste efter Pinse for ved den at fremme Aandens Sejr over Kødet.

Apostelfester. Foruden de saakaldte Aposteldage har den rom.-kat. K. ogsaa særlige Apostelfester, især for Peter. Allerede under Leo d. st. blev »St. Peters Stolstefest« højtideligholdt; nu holdes der en dobbelt Stolstefest, 18. Jan. for den rom. Stol (*cathedra Romana*), 22. Febr. for den antiokkenske Stol (*c. Antiochena*). Paa 1. Aug., den tidligere Makkabærfest, holdtes siden Gregor d. st. en Fest for Peters Lænker (*Petri ad vincula*) med Henblik til Ap. G. 12, 6. Paulus's Omvendelse mindes 25. Jan., Johannes's Martyrium 6. Maj, og 15. Juli holdes der Fest for alle Apostle. Efter Reformationen bleve disse Ap.fester, ligesom Ap.dagene, afskaffede i de fleste evangeliske Lande.

Apostelhistorier, apokryfe, se Apokryfer, nytestamentlige.

Apostelmødet i Jerusalem (Apostelkonventet). Det i Ap. G. 15 og Gal. 2, 1—11 omtalte Møde i Jerusalem o. 52 fandt Sted i Anledning af de Hedningekristnes Stilling til Mose-Loven og de jødiske Bestemmelser. Vel havde dette Spørgsmaal lejlighedsvis været fremme, da Kornelius blev døbt (Ap. G. 10 og 11), men den fulde Konsekvens af det Princip, som her brød frem, var endnu ikke gaaet op for Bevidstheden. Da imidlertid Barnabas og Paulus paa deres første Missionsrejse (Ap. G. 13 og 14) havde stiftet Menigheder paa Kypros, i Pamfylie, Pisidien og Lykaonien, som for en stor Del bestod af forhenværende Hedninger, maatte dette Spørgsmaal med Nødvendighed paatrænge sig, om disse Hedningekristne kunde frelses uden at blive omskaarne og uden at forpligte sig til at holde hele Mose-Lov. I Judæa var der konservative jødekr. Elementer, som i den Grad vare bundne af det gamle, at de ikke kunde forlige sig med det nye, og disse vakte stor Strid herom i Antiokia, hvorfra denne Mission var udgaaet, og Menigheden dér sendte derfor Paulus og Barnabas til Jerusalem sammen med nogle andre — efter Gal. 2 drog Paulus op ifølge en Aabenbaring og havde den uom-

skaarne Titos med. Efter forudgaaende private Forhandlinger (Gal. 2, 2) blev Sagen afgjort i et offentligt Møde, hvor Peter mindede om, hvorledes han selv havde været et Redskab i Guds Haand til at forkynde Evangeliet for Hedninger, hvem Gud ved sin Aand havde givet Vidnesbyrd, hvorfor han advarede mod at lægge et utaaleligt Aag paa dem; selv havde de jo ikke kunnet bære det, men havde søgt Frelsen ved Jesu Naade paa samme Maade som hine. Efter at Barnabas og Paulus havde haft Ordet for at vidne om de Tegn og Undere, hvormed Gud havde stadfæstet deres Gerning blandt Hedningerne, udtalte Jakob sig i Tilslutning til Peter: han saa i Hedningernes Frelse en Opfyldelse af Amos's Spaadom, hvorfor heller ikke han vilde lægge denne Byrde paa dem, men foreslog skriftlig at paalægge dem at afholde sig fra Afgudsoffer, Horeri, det kvalte og Blodet af Hensyn til de jødiske Elementer i de forskellige Byer. Dette Dekret blev vedtaget af Forsamlingen og udfærdiget som »den Hellig-Aands og vor Beslutning«, ikke dog som en Salighedsbetingelse, men som en Byrde, det kunde være godt for dem at paatage sig. Ved samme Lejlighed anerkendtes Paulus og Barnabas som Apostle for Hedningerne, medens de ældre Apostle forbeholdt sig Jødefolket som deres Virkekreds, om der end i Retning af Kærlighedsgerninger skulde finde en Samvirken Sted (Gal. 2, 9—10); det paulinske Evangelium blev godkendt (Gal. 2, 6), og dermed var Sejren sikret Troens Universalisme overfor Mose-Lovens Partikularisme. At Gal. 2 siger til samme Begivenhed som Ap. G. 15, fremgaar indirekte af, at Gal. 2 ikke kan identificeres med den i Ap. G. 11 omtalte Rejse, da det hverken passer med Tiden eller de nærmere Omstændigheder, og da Ap. G. 15 umulig kan forudsætte en tidligere Forhandling med Paulus om det samme Spørgsmaal; heller ikke kan Gal. 2 identificeres med den i Ap. G. 18 omtalte Rejse til Jerusalem, hvor Barnabas ikke var Paulus's Ledsager. Direkte fremgaar det af, at de to Beretninger stemme m. H. t. 1) Tiden: o. 52; 2) Stedet: Antiokia—Jerusalem; 3) Personerne: Paulus og Barnabas paa den ene Side, Peter og Jakob paa den anden Side; 4) Stridspunktet; 5) Resultatet; 6) den paafølgende Strid mellem Paulus og Barnabas, Gal. 2, 11 f. jvf. Ap. G. 15, 39. De mindre Uoverensstemmelser lade sig let forklare; Vanskelighed volder derimod ganske vist, at Paulus ikke i Gal. 2 nævner Dekretet, medens Ap. G. ikke omtaler Aftalen om at yde Hjælp til de fattige i den jødekristne Menighed. Sch.-P.

Apostel-Orden, se Apostolikere.

Apostlenes Gerninger udgør i Følge Dedikationen (1, 1) anden Del af et historisk Værk, hvorfra det Evangelium, som tilskrives Lukas, er første Del (Lk. 1, 1—4); om Forf. har haft i Sinde at skrive endnu en tredje Del, hvad man har søgt at begrunde ved Bogens abrupte Slutning, er tvivlsomt. Ap. G. begynder, hvor Evangeliet slipper, med Tiden efter Herrens Opstandelse, og slutter med Paulus's 2-aarige Ophold i Rom. Skriftet synes at have været kendt fra de ældste Tider, selv om vi først fra Irenæos's Tid have direkte Vidnesbyrd. At

Skriftet har samme Forfatter som ovennævnte Evangelium, er et Faktum, som egentlig ingen Kritik har vovet at benægte, men vel har man søgt at bestride Lukas's Forfatterskab, idet man har villet gøre det til et Tendensskrift fra 2. Aarh. Enhver maa dog nødes til at indrømme, at den sidste Del af Bogen (fra 16, 10, hvor der flere Gange tales i 1. Pers. Flertal) for store Afsnits Vedkommende, de saakaldte »Vi-Stykker«, skyldes et Øjensvidne, og at intet taler imod, men meget for, at Lukas er Forfatter til disse. Da nu den samme Stil, som findes i disse Stykker, præger hele Værket, og da Beretningen i sidste Del af Bogen flere Steder forudsætter, hvad der er fortalt tidligere, har man kun Valget mellem at antage den samme som Forf. til det hele, og Affattelsesiden maatte saa sættes mellem 70 og 80, eller gaa ind paa den Hypotese, at en senere Forfatter eller Redaktør har givet det hele sit ejendommelige Præg og i sig skulde have forenet den Modsigelse, paa den ene Side at være en ualmindelig dygtig Fortæller og helstøbt Forfatter, og paa den anden Side saa naiv eller skødesløs, at have optaget dette »vi« fra en af sine Kilder, hvis man da ikke vil tillægge ham med Forsæt at have bibeholdt det for at give sig Udseende af selv at have været Øjensvidne — og Valget synes ikke at kunne være tvivlsomt. Foruden den Kilde, som Lukas har haft i sine egne tidligere Optegnelser, har han sikkert (jvfr. Lk. 1, 1f.) benyttet dels andre skriftlige Kilder, dels mundtlige Beretninger. Foruden Paulus ligger det nær at formode, at en af dem, fra hvem Lukas har hentet sit Stof med Hensyn til de ældste Tider, har været Evangelisten Filip, om hvem der berettes udførligt i Ap. G. 8, og som Paulus og hans Ledsagere besøgte i Kæsarea Ap. G. 21. Paulus sad jo senere som Fange i Kæsarea i 2 Aar, og da Lukas, at dømme efter Brugen af »vi«, var Paulus's Ledsager paa hans sidste Rejse til Jerusalem og ogsaa senere til Rom, er der stor Sandsynlighed for, at han i disse 2 Aar i Kæsarea baade har omgaaedes Paulus og Filip, ja muligvis har han ogsaa samme Steds truffet Cornelius. Med Markos var Lukas sammen i Rom (Kol. 4, 10. 14) og kan fra ham have faaet Beretningen om Peters Udfrielse af Fængslet (jvfr. Ap. G. 12, 12).

Navnet Ap. G. stammer næppe fra Forf. selv og svarer heller ikke ganske til Bogens Indhold eller Hensigt, thi om de fleste af Ap. fortælles der meget lidt; kun Peter indtager en fremragende Plads i Begyndelsen, men fortrænges i Slutningen ganske af Paulus. En egentlig Kirkehistorie er Bogen heller ikke, snarere kunde den kaldes en Missionshistorie; dog er den som saadan ufuldstændig, thi Missionens Gang mod Øst og Syd lades ude af Betragtning, ja der omtales end ikke, hvorledes Krdm. fra Begyndelsen kom til Rom, og fra Kap. 20 træder Paulus's personlige Historie i Forgrunden. Den stærke Fremdragelse af Peter og Paulus har givet Anledning til Hypotesen om, at Bogen er affattet som et Forsvarsskrift for Paulus, idet hans Liv er fremstillet som en Parallel til Peters, hvilket yderligere er blevet udviklet af den Baur'ske Skole, der end ikke vilde betragte den som en

historisk paalidelig Apologi, men som et Skrift fra 2. Aarh. med unionistisk, petro-paulinsk Tendens, hvori Peter er gjort saa paulinsk, og Paulus saa petrinsk som muligt. Den af denne Skole fremdragne Parallelisme viser sig imidlertid for en ædruelig Kritik som kunstigt tilvejebragt, om der end i meget finder en Parallel Sted; men da den virkelige Historie frembyder saa mange Paralleler, er der ingen Grund til derfor at forkaste denne Parallelismes historiske Virkelighed. Skriftets Hensigt er til en vis Grad udtalt i det Program, som findes i 1, 8. Ap. G. fortæller nemlig om Evangeliets Overgang fra Judæa gennem Samaria og Antiokia til Verdenshovedstaden Rom, og samtidig dermed dets Overgang fra Jøder til Hedninger, og hertil knytter sig endnu Skildringen af en tredje Overgang, Overgangen fra Jødékristendom til Hedningekristendom, for hvilken Paulus har været Jesu Kristi udvalgte Redskab, hvorfor der ogsaa særlig dvæles ved hans Person. Trods enkelte historiske Unøjagtigheder, og skønt Talerne ikke alle kunne hævdes at være holdt just i den Form, hvori de ere gengivne, gør Skriftet dog saavel i Enkeltheder (historiske og topografiske) som i sin Helhed et historisk paalideligt Indtryk, ikke mindst naar det sammenlignes med de apokryfe Apostelgerninger som Thomas's, Johannes's og Andreas's Acta. Sch.-P.

Apostles Lærdom, de tolv, se Didaké.

Apostolat, Bønnens, (l'Apostolat de la prière, Gebetsapostolat) er Navnet paa en rom.-kat. Forening, hvis Medlemmer forpligtede sig til: 1) at bede for K.'s Vel og Sjælens Frelse; 2) at være nidkære for Ærefrygt overfor Jesu guddommelige Hjerte. Foreningen blev dannet 1844 i Frankrig i et Jesuiter-Seminarium ved Puy. Derfra blev der hvert Aar sendt mange Missionærer til Indien, Kina og andre Missionsmarker, og for at give dem, der ikke egnede sig til at blive udsendte, Lejlighed til at arbejde med paa Missionens Sag opfordrede den daværende Spiritual, Père Gantrelet, de hjemmeblevne til at øve Bønnens og Forbønnens Apostolat. Der blev dannet en Forening, hvis Medlemmer fik nærmere Regler for deres daglige Bønner; den bredte sig hurtigt til andre Seminarier, og flere Lægfolk lod sig optage i den. 19. Aug. 1849 tildelte Pius IX fra Gaëta Foreningen rigelig Aflad, og 1861 sluttede den sig til Ærkebroderskabet af Jesu hl. Hjerte, der har sit Midtpunkt i Kirken Maria della Pace i Rom. Siden har den vundet Indgang næsten i alle rom.-kat. Lande. I Tirol optraadte Fransiskaneren Gaudentius fra Kaltern 1863 som dens Talsmand, og han skrev en meget udbredt Vejledning for dens Medlemmer. 1864 talte Domkapitularet Heinrich af Mainz dens Sag paa den rom.-kat. Generalforsamling i Würzburg; s. A. traadte Ærkebroderskabet af Marias ubesmittede Hjerte i Bønfællesskab med Foreningen, og senere er denne i mange Lande bleven et Redskab til at vække Sansen for Forbønnens Velsignelse (Ramière, L'Apostolat de la prière, Paris 1864).

Fr. N.

Apostolicitet er en Egenskab, som tilkommer den kr. K., fordi den er opbyggt paa Apostlenes Grundvold og bekender sig til Apostlenes Tro. Den rom.-kat. K. gør med Urette For-

dring paa at være den eneste apostolske K., og støtter dette Krav derpaa, at den formentlig er i Besiddelse af den saakaldte *successio apostolica*. Se d. Art.

Apostolikere, et kættersk Parti, særlig i Frankrig og Italien i Slutn. af 13. Aarh. Stifteren er Haandværkeren Segarelli fra Parma, som under sine daglige Besøg i Fransiskanerkirken fængsledes af et Billede, hvor Apostlene fremstilledes i tarvelige Klæder med bare Hoveder og Sandaler paa Fødderne. Derved førtes han til den Beslutning at efterligne Herrens første Disciples fattige Liv i Modsætning til den rige Gejstlighedens yppige Levned. 1260 begyndte han sin Bodsprædiken og vandt snart mange Tilhængere blandt de lavere Klasser; men først da Paverne forbød deres Forening, »Ap.-Ordenen«, traadte de i aabenbar Opposition til Hierarkiets Verdsliggørelse og Kirkens Skrøbeligheder og maatte skjule sig i Huler og Skove. Segarelli blev greben og brændt 1300; men da traadte en langt mere begavet Aand, Præstesønnen Dolcino fra Novara, i Spidsen for Partiet. Ved apokalyptiske Spaadomme bragte han sine Tilhængere, hvis Antal stadig voksede, til den højeste Grad af Fanatisme, og han forsvarede sig med Vaabenmagt i hele 2 Aar mod en Korschær, der var sendt ud imod ham, indtil han i 1307 blev greben og brændt (se Art. Dolcino). Til Trods for, at A. blev fordømt paa den ene Synode efter den anden, holdt Partiet sig dog henvend 100 Aar endnu og forbandt sig ofte i Tyskland og Frankrig med Fraticeller og Begharden. En Beskyldning for Utugt synes at være ugrundet. K. T.

Apostolsk Kirkeordning. Saaledes kalder man et lille kirkeretligt Skrift, der foreligger paa Græsk, Æthiopisk, Koptisk, Syrisk og Arabisk; den gr. Tekst blev første Gang udgiven 1843 af den tyske Kirkeretslærer J. W. Bickell (Gesch. des Kirchenrechts I, 107 f.). Det fortæller, at 12 Apostle (Johannes, Matthæos, Peter, Andreas, Filip, Simon, Jakob, Nathanael, Thomas, Kefas (i), Bartholomæos og Judas) efter Herrens Befaling ere komne sammen for at give Verden en kirkel. Ordning. Den første Halvdel af Skriftet dannes af en Række moralske Formaninger, der ere tagne fra Didaké (se d. Art.) og Barnabas-Brevet; den sidste Halvdel handler om Valget af Biskopper, om Presbyterne, Agnosten, Diaconerne, Enkerne og Lægfolket. Forf. finder Forbilledet for det jødiske Hierarki i det himmelske (i Joh. Aab. 4, 4 f.). Biskopperne skulle ifølge Skriftet vælges af Menighedens mandlige Medlemmer, i smaa Menigheder med Bistand af Udsendinger fra en mere »befæstet« Nabomenighed. Alle K.'s Tjenere (Ordet »Kleros« findes ikke brugt her) skulle afholde sig fra Ægteskab; Biskoppen skal være ugift; Presbyterne skulle være ældre Mænd, der, selv om de have Hustruer, bør holde sig fra disse. Agnosten, der næsten bliver den vigtigste af K.'s Tjenere, skal ikke alene oplæse Skriften, men ogsaa prædike, hvad Biskoppen maaske ikke altid kan; thi han kan godt være ulærd, naar han kun er rig paa Kærlighed og har godt Lov paa sig. Der tales om en Kirke, som har et Alter (*ἑσχατήριον*), og om Gudstjenester hver Søndag efter en fast, men uskreven Ordning. Det kortfattede og paa mange Punkter

meget dunkle Skrift stammer fra Tiden 150—400; dets Hjemsted er rimeligvis Ægypten eller Syrien. Forf., hvis Navn vi ikke kende, har ved dette pseudoapostolske Skrift villet give en mindre og fattig Landsbymenighed en kirkelig Ordning; gennem det lære vi uden Tvivl K.'s Forfatning at kende, saaledes som den flere Steder var i den sidste Halvdel af 2. Aarh. Skriftet er derfor et ikke uvigtigt Bidrag til Belysning af Kirkeforfatningens Udviklingshistorie. Fr. N.

Apostolsk Konge skal, siden den første kr. Konge af Ungarns (Stefans) Dage, have været en Hæderstitel for Ungarns Fyrster. Ved et Brev af 19. Aug. 1758 stadfæstede Pave Clemens XIII Maria Theresias og hendes Efterfølgeres Ret til at bære denne Titel. 1848—52 blev den ikke brugt, men efter 1852 kom den atter i Brug.

Apostolsk Symbol, se Symboler, økumeniske.

Apostolske Fædre. Herved forstaaes egentlig kun de kirkelige Forfattere, der staa den apostolske Tid saa nær, at de kunne antages at have været Aposteldisciple. Det er desværre kun lidt, der er bevaret af denne umiddelbart efterapostolske Literatur, og i lange Tider vare de Levninger, der havdes, saa godt som glemte, indtil de omsider atter bleve dragne frem for Lyset; men i vore Dage ere de Genstand for den allerivrigste Forskning. Efter den ovenfor givne Definition kan til denne Literatur med Sikkerhed kun henregnes: den rom. Klemens's første Brev til Korinthierne, Ignatios af Antioqias 7 Breve, Polykarpos's Brev til Filippieserne, og Papias af Hierapolis, af hvis Værk der dog kun findes spredte Brudstykker. Men i de sædvanlige Udgaver af de apostolske Fædre findes ogsaa følgende Skrifter: det saakaldte andet Brev fra den rom. Klemens, som hverken er et Brev eller skrevet af den rom. Klemens; Barnabas-brevet (der ikke er af Barnabas), Brevet til Diognetos (der maaske tilhører et langt senere Tidsrum) og Hermas's »Hyrdex«. Se om disse de enkelte Art. Den bedste Udg. er den, desværre ufuldendt, af Biskop J. B. Lightfoot (London 1885—90); den omfatter den rom. Klemens, Ignatios og Polykarpos, med mange oplysende Anmærkninger og Afhandlinger. En fortrinlig, fuldført Udg. skyldes O. de Gebhardt, A. Harnack og Th. Zahn (Leipzig 1876—78). Den foreligger i en større Skikkelse med Anmærkninger og i en mindre med Teksten alene. J. P. B.

Apostolske Kanoner. Saaledes kaldes nogle, som Synodalførelser (Kanon) formulerede, paa Græsk skrevne, Bestemmelser om forskellige kirkeretlige Spørgsmaal, der give sig ud for at være et Værk af Apostlene, overgivet K. ved den rom. Klemens. De ere 85 i Tallet. De første 50 optog Dionysius den lille i latinsk Overs. i sin kirkelige Lovsamling som »saakaldte ap. Kan.« (*canones, qui dicuntur Ap.*). Senere kom de ogsaa med i den pseudo-isidoriske Dekretalsamling, og derved fik de en fast Plads i Middelalderens Kirkeret. I Østen holdt man fast ved alle 85, men i Vesten vilde man kun godkende de 50, saa at Forskellen paa dette Punkt er bleven en Del af Mellemværendet mellem den gr.-kat. og den rom.-kat.

K. Hvorfor Dionysius kun optog de 50, vide vi ikke; de 35 sidste synes at stamme fra de samme Kilder som de øvrige. Den første protestantiske Kirkehistorie, »de Magdeburgske Centuriere«, godtgjorde, at alle disse saak. ap. Kan. ere et Falskneri. — Den 85. Kanon indeholder en Fortegnelse over Biblens Indhold. Fortegnelsen nævner ikke Joh. Aab., men derimod (ligesom *Codex Alex.*) de 2 Klemens-Breve og desuden de 8 Bøger ap. Konstitutioner som hørende til »de ærværdige og hellige Skrifter«. De gr. ap. Kan. ere udgivne af G. Ültzen i hans: *Constitutiones Ap.* (Schwerin 1853); og saa paa Arab., Æthiop. og Syr. foreligende for lignende Samlinger. Fr. N.

Apostolske Konstitutioner er Navnet paa et gr. Skrift i 8 Bøger, der giver sig ud for at være en Kirkeordning af ap. Oprindelse, som den rom. Klemens skal have overgivet til Kirken. De 6 første Bøger ere for en væsentlig Del hentede fra den syr. Didaskalia (se d. Art.); den 7. Bog hviler tildels paa Didaké (se d. Art.); den 8. Bog indeholder en Bearbejdelse af Hippolytos af Roms Skrift »om Naadegaverne«, Bestemmelser om Biskoppens Indvielse, den saak. klementinske Liturgi, Vejledning til Indvielsen af Presbyterer, Diakoner, Diakonisser, Subdiakoner og Agnoster, og desuden en Række Bestemmelser om »Bekendere«, Jomfruer, Enker, Djævlbesværgere, Tallet paa Biskopperne ved en Bispevielse, om de kr. Fester (Kristi Fødselsfest nævnes), de daglige Gudstjenester, Bønner for de døde osv. De Kilder, fra hvilke disse kirkeretlige og gudstjenstlige Forordninger stamme, ere endnu ikke for alle Enkeltheders Vedkommende efterviste med Sikkerhed. 692 forfæstede den saak. trullanske Synode, som stadfæstede de 85 ap. Kanoner (se d. Art.), de ap. Konst., fordi disse formentlig tidlig vare blevne forfalskede af Kættere, og K. har aldrig helt godkendt dem. I Vesten synes de at have været ukendte lige til 16. Aarh., og dér vilde hverken Baronio eller Bellarmín bryde en Lanse for dem. Kun i enkelte Anglikanere have de fundet Forsvarere. Baade deres Alder og Hjemsted er i høj Grad omtvistet. Nogle have ment, at de stamme fra o. 400 fra en apollinaristisk Kreds, og at Redaktøren har haft hjemme i Syrien. De ere udgivne af G. Ültzen (Schwerin 1853). Om dem se F. X. Funk, Die ap. Kst., Rottenburg 1891. Se Art. Didaskalia. Fr. N.

Apostolske Maaneder kaldes Januar, Marts, Maj, Juli, Septbr. og Novbr., fordi visse kirkel. Præbender, der blive ledige i dem, ifølge nogle Konkordater bortgives af Paven.

Apostolske Menigheder, se Irvingianisme.

Apostolske Sæder (*sedes apostolicae*) kaldte man i den ældste kr. Tid de Menigheder, der vare grundlagte af Apostle; blandt disse fik Rom tidlig en fremragende Plads, fordi baade Peter og Paulus havde virket i Byen, og fordi den var det eneste ap. Sæde i Vesterledet. Lige til 6. Aarh. bleve alle Biskopper, fordi Episkopatet formentlig var af ap. Oprindelse, kaldte *apostolici*; men efter den Tid gjorde Roms Biskopper Krav paa Eneret til den Titel, og Rom blev da kaldt *sedes apostolica*, »den ap. Stole«, i Modsætning til de øvrige Biskoppers *sedes episcopales* (Bispestole).

Apostolske Vikarer. Siden Slutn. af 4. Aarh. fik enkelte Biskopper, f. E. Bisperne af Thessalonike og Arles, Ret til som *vicarii apostolici* at udøve nogle af de Primas-Rettigheder, som de rom. Biskopper gjorde Krav paa. Da de samme Bispestole gentagne Gange fik den omtalte Begunstigelse, kom de derved, som pavelige Vikariater, til at indtage en særlig Stilling indenfor Hierarkiet.

Apostool, Samuel, var en mennonitisk Lærer i Amsterdam, som 1644 stillede sig i Spidsen for et Parti af Mennonitterne, der vilde holde fast paa den gl. mennonitiske Lære i Modsætning til Dr. Galenus's Parti (se Art. Lamister), som ikke følte sig bundet af de fra Fædrene nedarvede Lærdomme og Skikke og havde socinianske Tendenser. Sam. Apostools Tilhængere kaldes Apostoolianere eller Sonnister. Det sidste Navn skyldtes nærmest den Omstændighed, at en Sol var Gavltegn paa det Hus i Amsterdam, hvor de holdt deres Gudstjenester; men senere tog Apostoolianerne det som et Udtryk for deres Troskab mod »den gl. Læres Sol«. Se Art. Mennoniter.

Apotaxis er det gr. Navn paa Forsagelsen (*abrenuntiatio*); se Art. Forsagelse.

Appaim nævnes 1 Krøn. 2, 30 i Juda Slægtregister.

Appel, Cornelius, f. 13. Maj 1821 i Aabel mellem Ribe og Haderslev, hvor Faderen var Skolelærer, dimitteredes 1841 fra Lyngby Seminarium og fik derefter Ansættelse som Lærer forskl. Steder, indtil han endelig 1851 ansattes som Lærer i Tønder, hvor det danske Sprog skulde indføres ved Borgerskolen. Efter sin Afskedigelse herfra i 1864 holdt A. i flere Aar Sommerskole for voksne Piger paa Rødding Højskolegaard og deltog 1870—74 i de Søndagsforsamlinger, som den afskedigede Præst H. Sveistrup holdt i Rødding. Da det imidlertid blev forbudt danske Præster at tale i Slesvig, valgte nogle af de Mænd, der havde sluttet sig til disse Forsamlinger, A. til deres egen Præst, og han ordineredes i den Anledning af V. Birkedal fra Ryslinge paa Askov Folkehøjskole 30. Juli 1874. Der var nemlig ingen af de danske Biskopper, der kunde og vilde gøre det; men de 12 Præster, der havde taget Del i denne Ordination, idømtes ved Højesteretsdom hver en Mulkt. A. har 1887 paa Grund af Skøbelighed opgivet sin præstelige Virksomhed og bor nu i Dalum ved Odense. (L. Schrøder og L. Helveg: Om Corn. Appels Ordination. Odense 1874.) K. T.

Appel comme d'abus er i Frankrig Navn paa en Appellation til den verdslige Magt i Anledning af en kirkelig Autoritets Myndighedsmisbrug eller Krænkelser af de borgerl. Love (*cas d'abus*). 1605 klagede de fr. Biskopper til Kongen over den Lethed, hvormed saadanne Appellationer fandt Sted, og de saa i dem en Ødelæggelse af den kirkelige Jurisdiktion. Selv Gallikanere som Fleury indskærpede, at de kun burde finde Sted sjælden og kun i store Sager. Parlamenterne modtog nemlig næsten altid saadanne Appeller, og mange Biskopper havde Grund til at beklage sig over disse Appellationer, dels fordi Parlamenternes Afgørelser ofte gik Episkopatet imod, dels fordi Appellen gav den verdsl. Magt Lej-

lighed til Indblanding i K.'s Anliggender. Ved Konkordatet af 1801 bleve saadanne Appeller til Statsraadet tilladte i visse nærmere bestemte Tilfælde (Titre I, Art. 6—8).

Appellanter var Navnet paa de Jansenister, der ikke vilde bøje sig for Bullen *Unigenitus*, og som derfor 1719 bleve lyste i Band af Clemens XI. Se Frans fra Paris og Jansenisme.

Appellation. I den gl. K. kunde der under Stridigheder appelleres til de Provins-Synoder, der holdtes 1 eller 2 Gange aarlig. Konkiliet i Sardica (343) gav, »for at hædre Ap. Peters Minde«, Biskop Julius af Rom Tilladelse til at modtage Appel fra afsatte Biskopper, som ønskede deres Sag undersøgt endnu en Gang. Hvis Julius fandt, at Appellen burde tages til Følge, skulde Sagen paany forelægges en Synode af Nabobispe, forstærket med 1 eller 2 rom. Presbytere, og denne skulde da afgive Kendelse i sit eget, ikke i den rom. Biskops, Navn. Hverken i Østen eller i Afrika blev dog denne Indrømmelse godkendt, og endnu i Beg. af 5. Hundredeaar gjorde den afr. K. Indsigelse mod Appeller til »oversøiske Domstole«. Men 445 udstedte den svage Kejser Valentinian III et Dekret, der gjorde den rom. Biskop til Styrer for K. i hele Verden og bestemte, at den rom. Stols Beslutninger skulde være Lov for alle, og at dens Indehaver skulde have Ret til at modtage Appel fra alle andre kirkl. Domstole. Paa dette Dekret byggede den middelalderl. Kirkeret videre, og Innocentius III paastod, at K. (»Paven«) havde Ret til at modtage Appel i alle Tilfælde, hvor en guddommelig Lov var krænk. Det var en Reaktion mod slige Krav, naar den gyldne Bulle i Tyskland (1356) forbyd at appellere til Rom i verdslige Sager, og baade Konstanzer- og Baseler-Konciliet gjorde Indsigelse mod Pavedømmets overdreve Krav paa Retten til at modtage Appellationer. Paa Tridentiner-Konciliet blev det bestemt, at der kun skulde appelleres til Rom, naar alle de paagældende Instanser vare hørte, og kun i »store Sager«, medens mindre Sager skulde afgøres ved pavelige Legater, valgte efter Provins- eller Stifts-Synodernes Forslag. De Sager, der appelleres til Rom, henvises i Reglen til Kongregationerne *Conciglio* eller *Vescovi e Regolari*. Baade rom.-kat. og protest. Stater have imidlertid dels indskrænket, dels helt forbudt saadanne Appellationer til Rom, som Pavedømmet sætter stor Pris paa, fordi de styrke Følelsen af Forbindelsen med St. Peters Stol.

Fr. N.

Appia (Filemon 2) var sandsynligvis gift med Filemon, til hvem det lille Brev er skrevet.

Appii Forum (Ap. G. 28, 15) en Flække ved *via Appii* omtrent 8 Mil fra Rom; her kom de første Kr. fra Rom den fangne Paulus i Møde.

Apsis kaldes den halvrunde afsluttende Del af en Kirkes Kor. I den oldkr. Basilika var her Biskoppens og Præsteskabets Plads bag Alteret. Paa Halvkuppelen oven over Apsis fandtes Kirkens betydeligste Billede. I Middelalderen blev Apsis hovedsagelig Pladsen for Hovedalteret og smykkedes rigt ogsaa udenad, som man kan se paa Domkirkerne i Lund, Ribe og Viborg.

L. F.

Aqvamanile er et Vaskebækken, i hvilket Præsten i den rom.-kat. K. ved Messen tvætter sine Hænder.

Aquaviva (*Acquaviva*), **Claudio**, Jesuiternes 5. General, blev født 14. Sept. 1543. Hans Slægt stammede fra den lille By Aquaviva i den napolitanske Provins Terra di Bari. 1568 traadte han ind i Jesuiterordenen og var i flere Aar i Rom sysselsat med Ordenens indre Styrelse. 19. Febr. 1581 blev han valgt til General. Hans Valg vakte en vis Forbavelse, fordi man ikke havde hørt meget om hans fremragende Egenskaber; men hans Rundskrivelse (af 28. Juli 1581) til alle Ordenens Provinsialer og Superiorer »om Selskabets lykkelige Trivsel« viste de tvivlende, at Ordenen havde faaet den rette Styrer. Over for Pave Sixtus V, som var forbitret over Jesuiternes Selvraadighed, hævdede C. A., ved en ejendommelig Blanding af vel beregnet Eftergivenhed og trodsig Fasthed, sin og sin Ordens Stilling, og med overlegen Klogskab forstod han over for de Jesuiter, der havde altfor stærk Lyst til at fly Verden, at hævde den, med Loyolas Forskrifter stemmende, rette Midte mellem Verdensflugt og Fortabelse i verdslige Anliggender.

Da Filip II og de spanske Jesuiter, understøttede af Pave Clemens VIII, søgte at spinde Rænker bag hans Ryg, klarede han alle Vanskelighederne saa godt, at Clemens VIII skal have udraabt: »Jeg ventede at finde en brødefuld, men jeg fandt en Helgen«. Da Jesuiten Mariana ved sit 1599 udgivne Værk, i hvilket der førtes et Forsvar for Tyranomord, havde vakt stor Forbitrelse i Frankrig, udstedte A. (6. Juli 1610) — en Maaned efter at Marianas Bog var brændt i Paris — et Forbud mod offentlig eller privat at komme frem med den forhadte Lære; men først 4 Aar senere (1. Aug. 1614) blev dette Forbud meddelt andre Lande. 2. Aug. 1614 indskærpede A. endvidere alle Provinsialerne, »af Hensyn til Selskabets Fred og dets gode Navn«, ikke at tillade nogen Jesuit at offentliggøre Udtalelser om Pavens Magt over Konger og Fyrster eller om Tyranomord, førend Generalens Tilladelse dertil var indhentet. A.'s Hovedværk var den Opdragelses- og Studieplan (*Ratio studiorum*), som han udarbejdede i Forening med Fædre af de forskellige Nationer (Udg. af K. Kehrbach i: *Monumenta Germaniae paedagogica* II og V). Det første Udkast blev trykt som Manuskript 1586; 1591 udkom den første officielle Udgave, men senere flere andre, ændrede Udgaver. Nu gælder Udgaven fra 1832. A.'s Studieplan er den jesuitiske Pædagogiks Hovedskrift, og den har fundet Paaskønnelse og er bleven fulgt ogsaa udenfor Romerkirkens Grænser. Om den se Jesuiten B. Duhrs »Die Studienordnung der Gesellschaft Jesu« (Freiburg 1896). A. døde i Rom 31. Jan. 1615, efter at have været sin Ordens General i 34 Aar, under meget vanskelige Forhold. (J. Crétineau-Joly, *Hist. de la Compagnie de Jésus* II og III).

Fr. N.

Aquila. 1) A., Proselyt paa Hadrians Tid, se Akylas. — 2) A. og Priscilla, se Akylas. — 3) **Kaspar A.**, f. i Augsburg 7. Aug. 1488, kom 1513 som Student til Wittenberg, og skal 1515—16 have været Hærpræst hos Frans af Sickingen. 1516 blev han Præst i Jengen (ml.

Augsburg og Kaufbeuren), og trods K.'s Forbud giftede han sig. Luthers Optræden gjorde et saa stærkt Indtryk paa ham, at han begyndte at holde evangeliske Prædikener. Baade herfor og for hans Ægteskabs Skyld blev han kastet i Fængsel, men 1521, paa Prinsesse Isabellas, Karl V's Søsters, Forbøn, fik han sin Frihed og rejste da til Wittenberg, hvor han blev Magister. Derpaa flakkede han i nogle Aar om paa forskellige Steder. En Tidlang var han atter hos Sickingen som Lærer for dennes Søn, senere kom han tilbage til Wittenberg, hvor hans gode hebraiske Kundskaber kom Luther til Gavn ved Bibelovers. Han blev nøje knyttet baade til Luther og Melancthon, men ogsaa til Johann Agricola, og ofte var det ham vanskeligt at holde Venskab med begge de om Lovens Betydning stridende Parter. 1530 var han til Stede paa Rigsdagen i Augsburg. Derefter oprandt igen nogle urolige Aar for ham, og han rejste fra Sted til Sted, altid slagfærdig, naar det gjaldt om at træde op mod Vennerne, hvis han ikke kunde bilige deres Opførsel eller deres Lære. Han døde 12. Nov. 1560.

Aquileja. Legendene fortæller, at A. blev kristnet i 1. Aarh., og som en af Byens første Biskopper nævnes Hermagoras, der skal være bleven Martyr o. 70. Paa Ambrosius's Tid havde A. en Metropolit, Valerianus (d. 388), der var en lige saa ivrig Nیکهner som Biskoppen af Milano. Han holdt 381 i A. en Synode, der udtalte sig imod Arianismen og afsatte en for denne Vranglære anklaget illyrisk Biskop. Paa Karl d. st.'s Tid fandt Alcuin i Patriarken Paulinus (d. 802) en Forbunds-fælle i Kampen mod Adoptianerne, og lige ned til 15. Aarh. er der holdt betydelige Konciler i A. — Biskopperne i A., der under Østgoternes Herredømme havde tiltaget sig Titel af Patriarker, søgte i den sidste Halvdel af 6. Aarh. at hævde en selvstændig (autokefal) Stilling over for Rom. 568 flygtede Biskop Paulinus af A. for Langobarderne og tog Bolig paa Øen Grado, og da hans Efterfølger vendte tilbage til A., valgte en Del af Biskopperne en ny Patriark for Grado. Rom støttede denne, fordi Patriarken af A., paa Grund af Trekapitelstriden (se d. Art.), havde skilt sig fra St. Peters Stol, og lige til 771 var Patriarken af A. uden Forbindelse med Rom. Under Leo IX (1053) blev Norditalien delt mellem Patriarkerne i A. og Grado saaledes, at den første fik Lombardiet til sin Provins, den anden Venetien og Istrien. 1451 flyttede Nikolaus V Patriarkatet fra Grado til Venezia, og 1751 ophævede Benedikt XIV Patriarkatet A., hvis Lydbiskopper bleve delte mellem Ærkebiskopperne i Udine og Görz. — Nu er A., som paa Kejser Augustus's Tid var en vigtig Handelsstad med 100,000 Indbyggere, en fattig og øde Landsby, men dens Domkirke (bygget 1019—42) med en gammel Krypte med bysantinske Fresker, et ottekantet Baptisterium og et Klokketaarn staar endnu som et Minde om den suundne Herlighed. Se Art. Rufin.

Aquino, Thomas fra, se Thomas.

Ar (4 Mos. 21, 15), Hovedstaden i Moab ved Arnón, nær Landets Nordgrænse. Blev opbrændt af Amoritterne (Jer. 48, 45). Kaldtes

ogsaa Rabbat Moab og Arkopolis. Ødelagdes ved Jordskælv 342 e. Kr. Det gamle Ar er genfundet i Ruinerne Machatet el-chadsch.

Ará (1 Kron. 7, 38), Stammefyrste og Slægt, i Assers Stamme.

Arab (Josv. 15, 52), By i Judas Bjergland. Herfra stammede Davids Krigshelt Paerai (2 Sam. 23, 35). Identificeres med Ruinerne Chusn el-Ghuzáb.

Araba (Josva 18, 18), se Bet Araba.

Arabien, den store, lidet kendte Halvø med de vidt strakte Ørkener, afvekslende med enkelte Oaser og nogle ret frugtbare Bjergstrækninger, har fra ældgamle Tider lige til nu haft en ikke helt forsvindende Befolkning, dels vandrende Stammer, dels Folk med faste Bøliger. I det sydvestlige Hjørne, i Jemen (3: Landet til Højre) og i Hadramaut, fandtes gamle Kulturfolk: Minier, Sabæere (s. d. Art.) og Himjariter, der tidligt havde lært i deres Land at skabe frugtbare Marker ved storartede Anlæg. De havde en egen Bogstavskrift (himjaritisk Skrift), der anvendtes i talrige Indskrifter, deriblandt kr., maaske ogsaa jødiske. Af de talrige vigtige Indskrifter (der udgives i Paris i *Corpus Inscr. Semit.*) have uforfærdede Rejsende, særlig J. Halévy og E. Glaser hjembragt gode Afskrifter. Men langtfra alt er endnu opdaget. — Til A. kom tidlig mange Jøder (se Ap. G. 2, 11). Efter Jerusalem's Fald flygtede Jøder i stort Antal til A. og fandtes senere i alle Landets Egne. Gennem dem blev Araberne siden hen i Tiden opmærksomme paa, at der i Jødernes hellige Bøger fandtes gamle Efterretninger, der berørte deres Fødelands Fortid, hvorfor de omplantede disse Sagn i deres egen Jordbund. Krdm. kom tidlig til A. Efter sin Omvendelse opholdt Paulus sig en Tid i A. (Gal. 1, 17). I 3. Aarh. var der mange Menigheder dér. Der fremstod endog Kættere i A. (Biskop Beryllus i Bostra), man kaldte Origenes til Hjælp i Kampen mod disse, holdt Kirke-møder o. desl. Alt dette foregik dog næppe i, hvad vi i Reglen kalde Arabien; Skuepladsen var vistnok snarest de lige Øst for det hellige Land liggende Egne, dels de gamle Landskaber Moab, Ammon og Edom, dels Hauran og de dertil stødende Egne. Men Krdm. trængte ogsaa frem til det egentlige Arabien, selv til Syden. Maaske kom Pantænos (se d. Art.) o. 180 til Sydarabien, da dette Land af og til synes at være kaldt Indien.

Konstantins Sønner skikkede henved 350 Af-sendinge til Himjariterne og søgte deres Ven-skab imod Perserne; maaske taledes de tillige de Kr.'s Sag. Siden (519) forfulgtes de Kr. bl. a. i Byen Nedgran, hvad der særlig skulde skyldes Jødernes Fjendskab. Den monofysitiske Biskop Jakob af Serug sendte til de forfulgte et Træstebrev (paa Syrisk); Abbed Johannes Psaltes (d. 538) i Bet Afthonios lovrpriste de faldne i et gr. Skrift, hvoraf vi have en syr. Oversættelse. Af Biskop Simeon i Bet Arsham haves ogsaa et Brev, men det er rimeligvis senere blevet omarbejdet. Gr. Forfattere fortælle, at Himjariternes Fjender, Abessinierne, tog sig af deres Trosfæller; de overvandt den kristenfiendtlige Konge Damian eller Dimnos (hvis Navn i Arabernes Efterfortællinger er bleven til »Dhu-Novas«). Der var nu en Tid

kr. Konger i Himjariternes Land, men de styrtedes af Perserkongen Kosru efter 562, og de Kr. fik atter haarde Tider i Sydarabien. Da den gamle Kultur i Sydarabien omtr. i 2. Aarh. efter Kr. kom stærkt i Forfald, begyndte mange Stammer at vandre nordpaa. De stiftede nye Riger, bl. a. i Hauran i Syrien og i Hira ved Eufrat. Det første Rige kristnedes helt; i Hira var der ogsaa kr. Konger og kr. Digtere, men Hedenskabet blev ikke her besejret. Alle disse gamle Menigheder i A. ere forlængst helt udyddede. V. S.

Arabiske Bibeloversættelser. Uagtet Jøderne tidlig bredte sig over en Del af Arabien og her i flere Egne stundum spillede en ikke ringe Rolle, og uagtet Krdm. tidlig fandt mange Tilhængere iblandt Araberne (se ovenfor) mærkes der dog intet Steds Sprog af, at bibelske Bøger have været oversatte paa Arab. før »Profetens« Dage. Men efterat Arab. havde bredt sig over Vestasien og Nordafrika, begyndte man flere Steder at oversætte bibelske Bøger paa dette Sprog. I Tidens Løb, lige ned til de senere Aarhundreder, fremkom stundum nye Forsøg. Adskillige af disse arab. Oversættelser af bibelske Bøger henligge endnu uudgivne i europæiske Biblioteker; en Del ere dog udgivne i Trykken, de ældste Udgaver med hebraiske, de senere med arab. Typer. Men da de alle ere langt senere end de andre østerlandske Oversættelser, have de kun ringe kritisk Værd. De ere dels umiddelbare, dels mellembare; nogle skyldes Jøder, andre Kr. 1546 tryktes Mosebøgerne paa Arab. efter en Oversættelse fra Grundteksten, der skyldes Rabbi Saadia ha-Gaon fra Faijum i Ægypten (død 942); Jesaia, ved samme, udgaves 1790 af Paulus i Jena; andre Stykker af andre. Imedens denne Jødes Oversættelse er fri og omskrivende, følger en anden jødisk umiddelbar Oversættelse (af Saadia ben-Levi Askenot fra Marokko i det 17. Aarh.) nøje Grundteksten. En Oversættelse af Evangelierne efter den gr. Tekst udgaves 1590 i Rom i det medicaiske Trykkeri (senere oftere udgivet). En anden umiddelbar Oversættelse af Evangelierne findes i Erpenius's Udgave af N. T. paa Arab. (1616 i Leiden); de øvrige Bøger ere ikke efter Grundteksten, det meste er efter Peshitta. 1622 udgav Erpenius »*Pentateuchus Mosia Arabice*« efter en jødisk Oversættelse fra det 13. Aarh. I Pariser- og Londoner-Polyglotterne finder man hele Biblen oversat paa Arab., men efter forskl. Kilder: Profeterne o. a. ere efter Septuaginta; andre Bøger og en Del af N. T. efter Peshitta osv. 1671 udgaves i Rom en arab. Bibel efter Vulgata; 1752 udgav R. Tuki en anden Overs. af en Del af G. T. Der haves en samaritansk Oversættelse af Mosebøgerne af Abu Said (o. Aar 1100); den er maaske oversat fra Grundteksten. Man har ogsaa Oversættelser fra Koptisk. De koptiske Haandskrifter, der bruges ved Kopternes Gudstjeneste, ere i Reglen ledsagede af en arabisk Oversættelse, da Præsterne ikke mere forstaa Koptisk. Britisk Bibelselskab har udgivet Evangelierne paa Koptisk og Arabisk (London 1829 ^{4to}). V. S.

Arad. 1) Slægt af Benjaminiter, der boede i Jerusalem (1 Krøn. 8, 15). — 2) Kanaanæisk Kongestad (4 Mos. 21, 1) ved S. V.-Randen af

Judas Ørk. En Høj med Ruiner, S. for Hebron, har bevaret Navnet.

Arak (1 Krøn. 7, 39) nævnes i Assers Slægtregister.

Aram. I G. T. var Aramæere oprindelig Betegnelse for en lille Gren af den semitiske Folkestamme (1 Mos. 22, 21), men tillige Fællesnavn for de semitiske Stammer, der boede i Syrien og Mesopotamien og i den øvre Del af Tigrisdalen (1 Mos. 10). Aramæerne dannede aldrig eet Rige. Deres Religion var Polyteisme. Bl. deres Guder var Tordenguden Hadad (jvfr. Hadad-Eser i 2 Sam. 8, 3 f.), et Sidestykke til den assyr. Gud Raman, og bl. Gudinderne Atargatis, der svarede til Maanegudinden Astarte. Hendes Helligdom i Byen Karnion nævnes 2 Mak. 12, 26; Hovedstederne for hendes Dyrkelse vare det syr. Hierapolis, Damaskos og Askalon. Andre Guddomme vare: Rimmon, Gad, Baal og Baaltis. Aramæernes Religion blev tidlig paavirket af Nabofolkernes Polyteisme.

Aramaiske Sprog kalder man en Gruppe nær beslægtede Sprog af den semitiske Sproget, som i de sidste Aarh. f. Kr. og lige til efter Muhammeds Dage vare udbredte over Syrien, Mesopotamien, store Dele af Arabien osv., men som efter Arabernes Sejrvindinger stadig ere blevne trængte tilbage, saaledes at man i vore Dage kun finder ringe Rester som Folkesprog ved Urmia-Søen, i Grænselandene mellem Persien og Tyrkiet, og i et lille Distrikt i Syrien.

De aram. Sprog ere fattigere paa Selvlyd end andre semitiske Sprog, have ingen bestemt Artikel, en Mangel, de bøde paa ved at give Hovedordene en Tillægsendelse (den emfatisk Form); de have ofte et stumt Bogstav, en T-Lyd, hvor de andre Sprog have en Hvislelyd (s); i Verbalformer have de ofte et A, hvor Hebraisk har H osv. Benævnelsen aram. Sprog stammer fra Biblen, hvor der tales om »aramaisk Sprog« (Aramit), som hørte hjemme nordøstlig og østlig for det hellige Land. Hvor Sprogets oprindelige Hjemstavn er at søge, kan derimod ikke afgøres med Sikkerhed. Af Biblen se vi, at Aramaisk ved Aar 700 benyttedes i det sydlige Syrien som en Art diplomatisk Sprog, og at det dengang var uforstaaeligt for Menigmand i Jødeland (2 Kong. 18, 26; Jes. 36, 11). I Persertiden var Aramaisk officielt Sprog ikke blot i Syrien, men ogsaa i Ægypten, og det maa i den Del have bredt sig i rivende Fart. En Del af de senere bibelske Bøger ere skrevne paa Aramaisk: et Vers af Jeremja (10, 11), Esra 4, 8—6, 18 og 7, 12—26; Daniel 2, 4—7, 28, et Par Ord i 1 Mos. (f. E. 31, 47). Paa Kristi Tid var Aramaisk Talesprog i det hellige Land, som det fremgaar af de aramaiske Ord i N. T. Saavel Hebraisk som Fønikisk var sikkert dengang helt forsvundet som Talesprog fra hele Syrien. Den senere jødiske (efter-bibelske) Literatur er ligeledes for en stor Del skreven paa Aramaisk, saaledes de saakaldte Targum'er eller Parafraser af G. T., Talmud m. m. Som talt af Hebræere kaldes dette Aramaisk stundum »Hebraisk«. Siden Hieronymus's Tid benævnes det ogsaa »Kaldæisk« (eller »Syro-Kaldæisk«), et højt uheldigt Navn, da de gamle Kaldæere talte et helt andet Sprog (se Babylonien),

og det aramaiske Sprog, der i senere Tider blev Folkesprog i Babylonien, var en anden Mundart. Fra det 2. Aarh. e. Kr. finde vi en rig Literatur blomstrende i Edessa, der holdt sig langt ind i Middelalderen. Den skyldes de Kr.; Sproget kaldes »Syrisk« (se d. Art.), et Ord, der ogsaa anvendes selv i semitiske Sprog om de Kristnes aramaiske Mundarter i Syrien og andetsteds, imedens Aramæere og »Aramaisk« nærmest anvendes om Hedninger. Hos Araberne betegnes »Nabatæisk« gerne, hvad vi nu kalde »Aramaisk«. En anden aram. Mundart er anvendt af Mandæerne eller Sabierne. Foruden disse aramaiske Literaturlevninger have vi en Del Indskrifter, i aramaiske Mundarter og Skrift, fra mange forskellige Steder.

De aram. Sprog dele sig i to Hovedgrene, en vestlig og en østlig. De ældste Mindesmærker af den vestlige Gren, ere nogle Indskrifter fra 8. Aarh. f. Kr., der ere udgravede i Sindjerli, det gamle Samalla, i Nord-syrien, og nu ere i Berlin. Derefter komme de aramaiske Indskrifter fra Teima, Madain-Saleh o. a. St. i Arabien (opdagede af Ch. Doughty, Huber, Euting o. a.), de aramaiske Aktstykker paa Papyrus fra Ægypten og de aramaiske Stykker af Biblen, Samaritanernes Literatur m. m.; Indskrifterne ved Sinal, som man engang vilde tilskrive Israeliterne, tilhøre 2. Aarh. f. Kr. Derefter komme de nabatæiske Indskrifter ved Petra. Til Tiden e. Kr. høre de palmyrenske Indskrifter, den palæstinensiske Targum, de tal-mudiske Skrifter og en Evangelie-Oversættelse, som Minischalchi Erizzo har udgivet i Verona 1861—64. Til den østlige Gren høre: aramaiske Indskrifter paa Lertavler, Vægte m. m. fra Ninive (fra 8. og 7. Aarh.), aram. Indskrifter fra Babylon m. m. Til den efterkristelige Tid høre jødiske Sskrifter, Trylleformularer paa Skaaler (Zeitschr. f. Assyriologi 1896), den rige kristne syriske Literatur (s. d. Art.) og Mandæernes Skrift (Nöldeke, Ueber den Mundart der Mandæer, Göttingen 1862). De aramaiske Indskrifter ville alle blive udgivne i *Corpus Inscr. Semiticarum*, Paris 1881 ff. Fol. Smilgn. Renan, Hist. des langues sémitiques; Th. Nöldeke, Beiträge zur Kenntniss d. aram. Dialekte, Zeitschr. Morgenl. Gesell. Bd. XXI—XXIV (1867—70); samme, Die Namen der aram. Nation u. Sprache (Bd. XXV, 1871); samme, Grammatik der neusyrischen Sprache (Leipzig 1868). E. Kautzsch, Gramm. des bibl. Aram. (Leipzig 1884); G. Dalman, Gramm. des jüd.-paläst. Aramäisch, nach den Idiomen des paläst. Talmud u. s. w. (Leipzig 1894). V. S.

Aran (1 Mos. 36, 28), en horitisk Stammefyrste og Slægt.

Ararat (1 Mos. 8, 4; Jer. 51, 27), et Landskab i Armenien ved Araxes-Flodens mellemste Løb, begrænset mod S. ved høje Bjerge. Den højeste kegleformede Spids, Massis (over 16,000'), udpeger Traditionen som Stedet, hvor Noahs Ark strandede. I 8. og 7. Aarh. f. Kr. dannede A. (assyrr. *Urartu*) et mægtigt Rige, hvis Konger have ført blodige Krigene med Assyrierne og efterladt sig en Del Kile-Indskrifter.

Arason. 1) **Guðmundur A.**, 1160—1237, Biskop paa Holar. Han fik af sin Samtid Navnet Guðmundur den gode paa Grund af

sin ødsle Gavmildhed overfor de fattige, hvilket i Forbindelse med hans strenge Bodsvøvelser skaffede ham stort Ry for Hellighed, og der er mangfoldige Sagn og Legender om hans Mirakler; særlig er hans Navn knyttet til de mange af ham indviende Kilder og Brønde (»Gvendarbrunnar«) trindt omkring paa Landet. Hans Embedstid, der varede i 34 Aar, var dog alt andet end fredelig; ved sin Egenraadighed kom han i heftig Kamp med de verdslige Høvdinger, der havde opstillet den verdenssky Asket til Bispeembedet for selv at kunne skalte og valte med Kirkens rige Ejendomme. Ofte maatte han flakke om fredløs, fjernt fra sit Bispestæde, fulgt af en Skare trofaste og krigerske Tilhængere, sammen med al Slags Tiggerpak og Almisfolk, til Skræk og Plage for Bønderne. De Uroligheder, han fremkaldte, vare Forspillet til den for Landets politiske Udvikling sørgelige Sturlungatid. De sidste Aar levede han fredelig paa Holar som syg og blind Olding, og i sin Dødsstund lod han sig lægge paa en bar Træbænk, overstrøet med Aske. Hans Dødsdag var 16. Marts 1237, og den Dag bærer hans Navn i den islandske Almanak, det optoges ogsaa i den danske ved Ole Rømer. Hans Helgenskrin opbevarede ved Domkirken paa Holar. Flere Forsøg blev gjort paa at faa ham kanonisere, og ret betydelige Pengesummer blev sendte til Rom med det Formål for Øje, men uden Frugt. Nutiden har berøvet ham Helgenlorien. Ved sin stadige Paakalden af den trondhjemske Ærkebisp Hjælp mod sine Fjender gav han denne rigelig Anledning til at blande sig i Landets indre Forhold, hvilket senere førte til den norske Konges Indskriden og Tabet af Landets Selvstændighed. — 2) **Jón A.**, var den sidste rom.-kat. Biskop paa Island. Hans voldsomme og hensynsløse Kamp mod den indtrængende Reformation, som afsluttedes med hans Martyrdom for Pavedømmets Sag, har gjort ham til den mest kendte Personlighed i Islands Historie siden Sagatidens Afslutning, mindende om dens ypperste Kæmper og Skjalde. Med ham blev det indenlandske Selvstyre, som i de sidste Aarh. før Ref. nærmest var hos Bisperne, helt knækket; hans Kamp mod Ref. blev derfor ogsaa en Kamp mod Fremmedherredømmet, og for Eftertiden staar J. A. nærmest som Frihedskæmper.

J. A. er født 1484 af fattige Bønderfolk paa en lille Gaard, Gryta i Øfjorden paa Nordlandet; Abbeden i det nærliggende Tveraa-kloster, en Slegtning af ham, lagde Mærke til Drengens udmærkede Begavelse og lod ham undervise i Datidens gejstlige Kundskaaber. Han blev præsteviet 1508, og lidt senere er han allerede Provst i Øfjorden, og i det Embede nød han stor Anseelse hos den »grumme« Biskop Gottskalk paa Holar og udførte vanskelige Missioner for ham. Ved Biskop Gottskalks Død 1520 blev han midlertidig Bestyrer af Kirkegodset, og 2 Aar senere fik han de fleste Stemmer hos Stiftets Præster til selve Bispeembedet, dog ikke uden haard Kamp; men ved sin Snarraadighed lykkedes det ham at undslippe til Norge, hvor han fik sit Valg godkendt og blev bispeviet 1524. Hans ivrigste Modstander ved den Lejlighed var den kort forud viede Biskop til Skalholt, Øgmund Paulsson;

deres Fjendskab havde nær faaet et blodigt Efterspil paa Altinget 1526, hvor den nordlandske Biskop stillede med 900 væbnede Mænd, og den sydlandske med 1300, vistnok de største Hærmasser, Island har opdrevet. Senere forligtes de to Bisper ret godt, rimeligvis paa Grund af den fælles Fare.

Ref. spores først i Skalholt Stift ved Aaret 1530; i Begyndelsen gik det dog smaat, under Grevens Fejde og i de nærmest følgende Aar vare de rom.-kat. Bisper eneraadende baade i gejstlige og verdslige Sager. Med Ref.'s Indførelse i Danmark 1537 bliver Stillingen helt forandret; det følgende Aar sender Kong Christian III sin Kirkeordinans til Island til Efterlevelse for lærde og læge. Fra Biskop Øgmunds Side, som dengang var en blind og affældig Olding, vistes ingen videre Modstand; han fraaardte lidt senere Embedet og anbefalede til sin Efterfølger sin Plejesøn, Gissur Einarson, som i Tyskland havde sluttet sig til Ref., men skjulte det for sin Velgører. Han blev en ivrig Talsmand for Ref., og den vedtoges for Skalhøls Bispedømme paa Altinget 1541. Mærkværdig nok kom det ikke til nogen Afgørelse for det andet Bispedømmes Vedkommende i de nærmest følgende Aar. J. A. slap med Undskyldninger og vage Løfter om at adlyde Kongens Befalinger, og han vovede ikke at tage Offensiven mod sin Kollega paa Skalholt, der var en kraftig og klog Mand. J. A. var ogsaa i den Tid stadig indviklet i verdslige Trætter paa forsk. Kanter af Landet; Retten var hos den stærke i Landet, og J. A. var kraftig understøttet af sine Sønner og Svigersønner; han havde nemlig med sin »Følgkone« Helga flere Børn, som han aabent vedkendte sig. Særlig var hans Søn Are, som en Tid beklædte Lagmandsembedet, en tapper Mand og ved Siden deraf ridderlig og ædelmodig, Egenskaber, der ikke vare fremtrædende hos Faderen.

Saa er det, at Knuden strammes ved Biskop Gissurs Død tidlig paa Aaret 1548. Omtr. ved samme Tid havde J. A. faaet Efterretningen om Keiserens Sejr over de protestantiske Fyrster i Tyskland. Nu mente han, at det var den heldige Tid at udrydde den forhaadte Ref. paa Island; han haabede, at dens Magt var brudt i Udlandet, og hjemme kunde han regne paa varm Tilslutning ogsaa i Skalholt Stift, hvor den nye Kirkeskik endnu ikke var rigtig trængt ind i Hjerterne. Det luth. Parti i Stiftet valgte i al Skydsomhed til den ledige Bispestol en Præst fra Vesterlandet, Martin Einarson; hans kraftigste Støtte var Svogeren, den rige og mægtige Bonde Dade Gudmundson paa Snoksdal, en Gaard i Dalasyssel paa Vesterlandet. Den rom.-kat. Modkandidat var en alderstegen Abbed paa Sønderlandet, opstillet af J. A. Begge rejste ned til Danmark, og J. A. fungerede som Officiel for den sidstnævnte i Skalholt Stift.

Paa Altinget 1548 var J. A. eneraadende, Dade fik en haard Medfart og blev senere dømt og bandsat. J. A. sønsede ikke et unaadigt Kongebrev og en fornyet Opfordring til at tage ned til Danmark mod frit Lejde. Samme Efteraar gjorde han et Forsøg paa at bemægtige sig det sønderlandske Bispesæde, hvilket mislykkedes ved Forvalterens, Præsten Jón

Bjarnasons, kraftige Modstand. Som man kunde vente, frembragte Efterretningen om disse Voldsomheder et Kongebrev, hvori J. A. erklæredes for afsat, og Dade fik Paabud om at bemægtige sig ham. Med det Budskab, og strenge Befalinger til Landets Indbyggere om at holde sig til den nye Kirkeskik, vendte saa Martin Einarson hjem som viet Biskop til Skalholt Stift i Foraaret 1549. Det luth. Parti samlede nye Kræfter, og J. A. holdt sig borte fra Altinget den Sommer, hvor de kgl. Brevskaber blev oplæste, og alle hans kirkelige Handlinger i Skalholt Stift erklæredes for ugyldige.

J. A.'s Modstand var dog ikke brudt, skønt Kampen nu maatte synes temmelig haabløs; et kærligt og opmuntrende Brev fra Paven, som han i Sommeren 1549 oplæste fra Højaltret i Domkirken paa Holar og kundgjorde over hele Landet, styrkede hans Mod. Ved den Tid beskyldtes han ogsaa for at have tilskrevet den tyske Kejser et Løfte om at give Island i hans Vold, saafremt han vilde beskytte den rom.-kat. Tro i Landet, men det Rygte er sikkert uden Grund, siden det ikke blev fremdraget efter hans Død ved de Forsøg, der blev gjort paa at sætte Lovligheds Stempel paa hans Henrettelse. Hvor lidt J. A. agtede Kongens Unaade og Altingets Holdning i Sommeren 1549, viste sig straks i Efteraaret. Paa en Visitation rejste i Hunavatus-Syssel, hvor hans Søn Bjørn var Provst, fik han Efterretning om, at Biskop Martin for Tiden opholdt sig paa sin gamle Præstegaard paa Vesterlandet. Lejligheden blev benyttet, og Sønnerne Are og Bjørn ilede til Vesterlandet, en forholdsvis kort Vej, og overrumplede Martin paa Stadarstad, hvorefter han holdtes i et temmelig haardt Fangenskab et helt Aar til J. A.'s Fald.

Næste Sommer 1550 medførte den kongelige Befalingsmand en endnu strengere Befaling om at bemægtige sig den oprørske Biskop, men Befalingsmanden stod magtesløs, og paa Altinget blev han endda forhaanet af Are, som fulgtes af 400 væbnede Mænd. Før Vinterens Komme rejste Befalingsmanden ned til Danmark; for ham maatte Sagerne stille sig saaledes, at en dansk Hærstyrke maatte sendes op til Island, thi i selve Landet var der ingen Magtmidler til at kue den vældige Biskop. Paa Altinget dette Aar blev J. A. erklæret for midlertidig Styrer af Skalholt Stift, indtil Paven havde valgt en ny Biskop, og den luth. Kirkeskik blev forbudt. J. A.'s Magt var nu paa sit højeste, og for anden Gang drog han mod Skalholt. Den energiske Præst Jón Bjarnason havde ogsaa denne Gang faaet Mandskab nok til Bispegaardens Forsvar; men da den fangne Biskop Martin skulde føres frem i Fronten, som Skive for sine Tilhængeres Kugler, opgaves Forsvaret. Biskop J. A. holdt sit Indtog i Skalholt, Kirken og Staden renseses for det luth. Kætteri; Biskop Gissur Einarsons' Lig opgravedes, blev syet i en Sæk og kastet i en Kule.

Nu var der kun een Mand paa hele Island, som J. A. kunde vente sig nogen Modstand af, og denne Mand var Dade Gudmundson. J. A. havde tidligere faaet sig tildømt Dades Jordegods, og for at komme i Besiddelse af samme og

bemægtige sig hans Person drog han i Slutn. af Sept. Vest paa med sine 2 Sønner, men denne Gang med et ringe Følge; Lykken havde gjort ham overmodig og uforsigtig. Han besatte Dades Gaard Saudafell, og her var det, at Dade overrumpled ham med en overlegen Styrke. Efter en kort Kamp paa Kirkegaarden nedlagde J. A.'s Mænd Vaabnene, og Dade trængte ind i Kirken og trak Biskoppen bort fra Altret, hvor han stod i sit Messeskud. Sønnerne Are og Bjørn fængsledes med ham, og Fangerne førtes til Snoksdal. Ved et Ilbud hentes Befalingsmandens Fuldmægtig, Kristjan »Skriver« fra Bessestad, og det blev vedtaget, at Fangerne skulde forvares til næste Altings Sammentræden. Siden førtes Fangerne til Ref.'s faste Borg, Skalholt, og her drøftedes først for Alvor det vanskelige Spørgsmaal, hvorledes de farlige Fanger kunde forvares i Sikkerhed til Sommeren. Ansaret blev lagt paa Kristjan Skrivers, som paa ingen Maade vilde paatage sig det, da han frygtede de nordlandske Fiskere, der om Vinteren drev deres Fiskeri i stort Antal i Bessestads nærmeste Omegn. Da var det, at Præsten Jón Bjarnason henkastede det forløsende Ord, at »Øksen og Jorden gemte dem bedst«. Denne Løsning af Sagen, som fra Begyndelsen af slet ikke havde været paa-tænkt, blev med Magt og Trusler dreven igen-nem af Kristjan Skrivers, trods Dades alvorlige Modstand. I al Hast opsattes Anklagerne mod »Landsforræderne«, og Dødsdommen blev fældet uden alle lovlige Formler. Dommen fuldbyr-dedes straks efter ved Halshugning lige uden-for Bispegaarden 7. Nov. 1550. Den 66 Aar gl. Biskop viste stor Ro og inderlig Troshen-givenhed. Hans sidste Hilsen gjaldt hans »Datter« Sigurd, en stille Mand, der havde holdt sig fjernt fra Faderens voldsomme Færd, og hans »Søn« Thorun; fra hende udgik ogsaa de Mænd, som den følgende Vinter dræbte Kristjan Skrivers og hans Svende. Næste For-aar begravdes J. A. med sine Sønner under store Æresbevisninger ved Domkirken paa Holar.

J. A. var ikke nogen lærd Mand, og hans bevægede Liv gav ham heller ingen Tid til boglige Sysler; men som Digter rager han højt over sin Samtid, baade fra Indholdets og Formens Side. Hans Digte staa næsten paa Højde med den religiøse rom.-kat. Dignings smukke Blomst paa Island, »Lilja«, fra det 14. Aarh. Fra J. A.'s Haand findes 5 større gudelige Digte: »*Píslargrátur*« (Pinselsgraaden) omhandler Lidelsehistorien, »*Ljómur*« (Lys-straalene) behandler Skabelsen, Syndefaldet og Forløsningen, »*Davíðsdiktur*« er en Gen-givelse af 51. Psalme, »*Níðurstígningarlúsir*« skildre Frelsersens Nedfart til Helvede og »*Krossvísur*« ere en Lovprisning af den kors-fæstede Frelser. Ved Siden heraf bevares ad-skellige improviserede Lighedsviser af ham, satiriske og vittige, som leve den Dag i Dag paa Folkets Tunge. Sluttelig kan bemærkes, at J. A. indførte Bogtrykkerkunsten paa Island ved Anskaffelsen af et Trykkeri o. 1530. *Th. B.*

Arator hed en kr. Digter, en Ven af Enno-dius (se d. Art.), som levede i Italien midt i 6. Aarh. Han gjorde en Tidlang Tjeneste hos Østgotiekongen Athalarik; senere, under Pave Vigilius, var han Subdiakon i Rom. Som saa-

dan forfattede han en retorisk Versifikation (i Heksametre) af Indholdet af Ap. G. i 2 Bøger (aftrykt i G. Fabricius, *Corp. Poet. Chr.* 569 f.); den røber Forf.'s Tilhøjelighed til allegor. Skrifffortolkning og hans Iver for at godtgøre Peters Overlegenhed over Paulus (Leimbach i Stud. and Crit. 1873).

Aratos fra Soloi i Kilikien er Hovedrepræ-sentanten for den alex. Læredigtning. Han var uddannet i Athen, men 276 f. Kr. fulgte han en Indbydelse til Kong Antigonos Gonatas's Hof, og under Antigonos og Antiochos I stod han i Forbindelse med de samtidige Digtere, Theokritos og Kallimachos. Han har navnlig efterladt et astronomisk Læredigt (*Φαινόμενα*) i 1154 Heksametre. Derfra stammer rimeligvis Paulus's Citat i Ap. G. 17, 28; ogsaa Paulus var jo en Kilikier.

Arausio, en By i det narbonensiske Gallien, nu Orange, hvor der holdtes 2 Synoder (441 og 529). Se Semipelagianisme.

Aravna (2 Sam. 24, 16), en Jebusiter, paa hvis Tærskelplads udenfor Jerusalem der blev bygget et Alter, for at en hærgende Pest skulde høre op. David købte Tærskelpladsen af Ejermændene. Her byggede Salomo senere det berømte Tempel. Stedet er altsaa den nordlige Del af den øst-lige Høj, hvorpaa Jerusalem ligger. A. kaldes ogsaa Ornan (1 Krøn. 21, 15).

Arba, se Hebron.

Arbatit (1 Krøn. 11, 32; 2 Sam. 23, 31), Mand fra Byen Araba.

Arbejde betegner den anspændte Brug af de givne menneskelige Evner for at opnaa et be-stemt temeligt Formaal. Hvad man vil dømme om Arbejdets Betydning og Værdi, beror saa-ledes paa den Betragtning, man har af Verdens-livet og Menneskets Stilling deri. I Heden-skabet sættes det ydre Arbejde gennemgaaende lavt. Enten ser man ned paa det paa Grund af den Møje og Besvær, det medfører, og priser i Mod sætning dertil den rolige Nydelse af Til-værelsen; saaledes hos Grækerne, hvor navnlig Haandværket var ringeagtet som en Syssel-sættelse, der ikke sømmede sig for frie Mænd, men kun for Slaver. Eller man stiller sig i et vist ligegyldigt Forhold til Arbejdet, idet man betragter de Livsgoder, hvortil det giver Adgang, som urene og besmittede, saaledes i Indien, hvor det højeste Standpunkt var at stille sig i et negativt Forhold til Verden. Anderledes er det i Israel, hvor Mennesket, som skabt i Guds Billede, udtrykkelig er ind-sat til at herske over den af Gud skabte Verden og altsaa gennem Arbejde gøre sig den underdanig (1 Mos. 1, 26; 2, 15); vistnok faar Arbejdet efter Syndefaldet en særegen tryk-kende og besværende Karakter (1 Mos. 3, 17 f.), men det fastholdes dog bestandig, at Mennesket finder sin sande Bestemmelse udtrykt i at gøre den ham forelagte Gerning. Det er Herren selv, som her opstilles som Forbillede, idet han skaber Verden, og, naar derfor den syvende Dag undrages det temelige Arbejde, da er det ikke for at nedsætte dets Værdi, men snarere for at støtte det ved at sikre det den til-svarende nødvendige Hvile (2 Mos. 20, 9—11). I Tilknytning hertil er det endelig, at Krdm. har givet Arbejdet dets fulde Adelspræg. Vistnok sættes Grundformalet for den menneskelige

Stræben her, paa ganske anden Maade end i Israel, i et oversanseligt Gudsrige, og det betones ogsaa, at det timelige Arbejde kan gennem de Bekymringer, det fremkalder, føre bort fra Gud (Mt. 6, 19 f.; Joh. 6, 27), men det er dog bestandig Grundforudsætningen, at den Gud, som drager gennem Evangeliet, er den samme, som har skabt Verden med dens Opgaver og givet Mennesket dets Evner til heroverfor at bruge dem (Ef. 4, 28; 1 Thess. 4, 11; 2 Thess. 3, 10 f. jvfr. Ap. G. 20, 35), og det er den særlige Forvisning, som den kristne Tro tillægger den arbejdende, at Udbyttet af hans Virken, som et evigt, ikke er afhængigt af den ydre Gernings Omfang eller Held, men er sikret paa Forhaand enhver, som kun arbejder i Troskab (Mt. 25, 14 f.; 1 Kor. 7, 20—24). Naar siden efter indenfor den rom.-kat. Kirke den naturlige Virken er nedsat i dens Betydning, da maa dette erkendes at være i Modstrid med Krdm.'s Aand, og det er derfor med fuldkommen Ret, at Luther atter i Mod sætning til de helliges selvgjorte Gerninger har hævdet Betydningen af det Arbejde, hvortil ethvert Menneske ved sit bestemte Kald er bundet. F. C. K.

Arbejderkolonier ere bestemte til at give arbejdsløse, forkomne Mennesker Lejlighed til, ved Arbejde og under god Paavirkning, atter at vinde frem i Livet. Haandværkerstandens Rejseliv har Betydning som Middel til Udvikling i »Vandrearene« og til at udjævne Efterspørgsel og Tilbud paa de forskellige Arbejdsomraader, men medfører ogsaa store sædelige Farer. I Halvfjerdserne beregnede man, at i Tyskland Strømmen af »vandrende og fægtende Haandværkssvende«, blandet med ruinerede Elementer af alle andre Stænder, omfattede et Antal af o. 200,000, som brandskattede Befolkningen for over 50 Mill. Kr. aarlig, uden synderlig anden Udsigt end til selv at gaa til Grunde i Drikkeri og Elendighed. Ved Oprettelsen af »Herberge zur Heimath« (Gæstehjem, se d. Art.) havde man siden 1855 søgt at forbedre de Steder, hvorigennem Strømmen gik, men først Præsten v. Bodelschwing (se d. Art.) søgte at standse selve dens meningsløse og fordærvelige Gang. Han lod dem først give Mad fra de forskellige Anstaltskøkkener, men opdagede snart, at disse frie Maaltider kun gjorde det muligt for Svendene at spare paa de sammentiggede Penge, som saa anvendtes til saa meget rigeligere Nydelse af stærke Drikke. Saa krævede han et Par Timers Arbejde (Jevning af en Vej gennem Fjeldet lige forbi hans Hus) som Vederlag for et Maaltid; derved adskiltes de lade Svende fra dem, som endnu havde Æresfølelse og Arbejdslyst. Men af disse kom der ogsaa mange, og hvor skulde de hen, naar de havde gjort deres Arbejde og faaet deres Mad? Det var klart, at Arbejdet maatte organiseres, saa at det kunde bydes dem for længere Tid, indtil de med nye Kræfter og bedre Klæder kunde have større Udsigt til at tjene deres Brød ude i Livet. Med dette for Øje aabnede B. den 22. Marts 1882 den første A., Wilhelmsdorf, 2 Mil fra Bielefeld, hvor nu indtil 360 Mand ad Gangen sysselsættes med at bryde Heden op og forvandle den til frugtbar Ager og Eng. I forbausende kort Tid fandt ved B.'s Energi dette Eksempel Efterligning om-

kring i Tyskland, nu findes mindst 25 med til sammen over 3000 Pladser. Men hertil sluttede sig, ogsaa efter hans Plan, en Mængde »Forplejningsstationer«, hvortil alle tiggende Svende skulde henvises for, imod en vis Mængde Arbejde, at faa et Maaltid og, om fornødent, Nattely. Hvor det lykkedes at vænne Befolkningen af med at give ved Dørene og faa et nogenlunde tæt Net af disse Forplejningsstationer, fik man næsten helt afskaffet den gamle Plage; og de, der saa ikke kunde faa fast Arbejde under Vejs, lededes hen til A., hvor de fandt en Mulighed for Oprejsning.

Medens de fleste A. ligge paa Landet og arbejde med Hede- eller Mosekultur, oprettedes 1. Dec. 1884 en i Berlin (Pastor Distelkamp) — i visse Maader en Redningsstation ved selve Strandingsstedet, men med Arbejde af en anden Natur. Lignende A. ere aabnede i Hamburg og Magdeburg og i flere af Nordens større Byer. Helsingfors fik sit »Arbetshem« 22. Dec. 1883, dog nærmere som en Forplejningsstation, siden 1892 med en prægtig Bygning. Kristianias »Hjem for arbejdsløse« (1888) er intet egentligt Hjem, men giver nogle Dages Arbejde til arbejdsløse, mest Familieforsørgere. Københavns Arbejdshjem (20. Jan. 1894) er derimod en virkelig A., som i 1895 optog 474, hvoraf over Halvdelen siden fik Arbejde ude. »Frelsens Hær« har i General Booths »sociale Plan« ogsaa optaget 1) Redningshjem for Mænd med Lejlighed til at fortjene Opholdet ved Arbejde (bl. a. et i København af Okt. 1894) 2) Landkolonier til videre Udvikling af de bedre Elementer fra Herbergerne, samt 3) oversøiske Kolonier til endelig Bosættelse for dem, der have bestaaet de foregaaende Prøver bedst. En lignende Tanke ligger til Grund for Pastor Cronmeyers »Heimathcolonie« ved Geestemünde. — En kvindelig A. er Pastor Isermeyers »Frauenheim« ved Hildesheim, hvor alle Slags faldne, straffede, drikfeldige og vagabonderende Kvinder samles i et Antal af o. 100, udtrykkeligt uden Adskillelse efter Arten af deres Synd, kun de ville slippe den. — Fra Bielefeld udgives et maanedligt Organ for denne Sag: »Die Arbeitercolonie«. N. D.

Arbejdets Riddere. 28. Okt. 1869 dannede Uriah S. Stephens, en Skrædder fra Filadelfia, i Forbindelse med 6 andre, en hemmelig Arbejderforening, som ved at fremme den arbejdende Klasses Oplysning, ved fast Sammenhold og omfattende Brug af Stemmeretten, haabede lidt efter lidt at kunne tilintetgøre det gængse Lønningssystem. Foreningen fik Navnet *Noble and holy order of the Knights of Labour*. Dens Motto var: »Under den fuldkomneste Styrelse rammer Krænkelsen af een enkelt det hele Samfund«. I hyppige hemmelige Møder skulde Medlemmerne undervises om Arbejdets Ære og Kapitalens ødeleggende Virkninger. 6. Jan. 1870 blev Ordenen organiseret ved Valget af forskellige Embedsmænd (*the venerable Sage, the Master Workman, the unknown Knight* osv.); men dens Virksomhed blev omgivet med den største Hemmelighedsfuldhed. Alle Læger, Politikere, Sagførere og Forhandlere af berusende Drikke vare paa Forhaand udelukkede fra Optagelse, fordi man ikke havde Tillid til dem; efter 1881 fik

dog Lærerne Adgang. 1872 blev Stephens som *Master Workman* afløst af Robert C. Macauley, og ogsaa under hans Ledelse vandt Ordenen stor Udbredelse. 1877 holdtes dens første Generalforsamling, paa hvilken Repræsentanter for de forskellige Haandværk og for Lærerne gav Møde; den valgte Stephens til *Grand Master Workman*. Dengang talte Ordenen et Par Tusinde Medlemmer; men da begyndte Uenigheden ogsaa at vise sig indenfor dens Rækker. De rom-kat. Medlemmer vare misfornøjede med dens Ritual, der efter deres Mening bar Præg af Protestantisme, og mange ønskede at afkaste det hemmelighedsfulde Slør, som skjulte Foreningens Virksomhed. For at afværge en Spaltning besluttede Generalforsamlingen 1878 at oplyse Verden om Foreningens Formaal og at fjerne enhver Grund til Uenighed med de rom-kat. Medlemmer. Redegørelsen for Foreningens Formaal fremkom 1881, og samtidig blev Ordenens Konstitution gennemset, og Kvinder bleve optagne med samme Rettigheder som Mændene. 1886 kunde den nye eneriske Leder (siden 1879), Terence W. Powderly, erklære, at Foreningen havde 500,000 Medlemmer, spredte over hele Amerika. Men dens Virksomhed sporedes saa stærkt, at mange mente, at den snarere havde 50 Millioner. 1885 fremkaldte Foreningen flere store Striker, og i 1887, da der i de forenede Stater var ialt 857 Arbejdsnedlæggelser, bar A.'s R. rimeligvis Skylden for de 4 Femtedeale af disse. De vare ogsaa virksomme ved en udstrakt *boycotting*, som gik ud over store Selskaber, Firmaer og en Mængde enkelte Personer, der af en eller anden Grund bleve satte i socialt og økonomisk Band.

De rom-kat. Biskopper i Amerika havde, navnlig efter at A.'s R. havde renset deres Ritual for Protestantisme og ladet Hemmelighedsfuldheden fare, hilset Ordenen som en fortræffelig Institution, der kunde tjene til at øge Romerk.'s Magt og Indflydelse i det af Protestantismens Aand saa stærkt gennemtrængte amerikanske Samfund. Erkebiskoppen af Quebec og det kanadiske Erkebiskopat fordømte imidlertid Foreningen, og i Rom gav man Erkebiskoppen Ret, efter at have set Ordenens Statuter, som disse vare før Revisionen. Pavens Fordømmelse vakte stor Bevægelse i Amerika, og Kardinal Gibbons, Baltimore's Erkebiskop, mødte i Rom med en Forestilling fra saa godt som hele det nordamerikanske rom-kat. Erkebiskopat (af de 75 rom-kat. Biskopper i de forenede Stater udtalte de 70, at den pavelige Ekskommunikation stred imod K.'s Interesser). Sagen blev tagen for paany, og i Aug. 1888 blev Ekskommunikationen af A.'s R. hævet; de skulde herefter, indtil videre, kunne »taales», naar enkelte socialistisk eller kommunistisk klingende Udtryk i Ordenens Regler bleve ændrede. A.'s R. havde i Kard. Manning af Westminster vundet en indflydelsesrig Talsmand, som bidrog ikke lidt til at stemme Vatikanet mildere over for den amerikanske Orden, og Paa kendelsen af denne Sag synes at have givet Leo XIII et nyt Stød i Retning af en social Kirkepolitik. (C. D. Wright i *Quarterly Journal of Economics*, Boston 1887). Fr. N.

Arbelis (1 Mak. 9, 2). Beliggenheden er usikker; muligvis er A. identisk med det nuværende Irbid i Galilea paa Vejen fra Nasaret til Genne-saret Sø.

Arbiter (2 Sam. 23, 35), en Mand fra Byen Arab i Judas Bjerger.

Arbués. Don Pedro A. de Epila, f. 1441, blev 1468 optagen i det af Kard. Albornozy grundede spanske Kollegium i Bologna; 1473 vandt han den teol. Doktorgrad, 1474 blev han udnævnt til Kannik ved Domkirken i Saragossa, 1476 vendte han hjem til Spanien, og fra 4. Maj 1484 til 15. Sept. 1485 var han Aragoniens Inkvisitor. Kætterne havde i ham en frygtelig Fjende, som Nat og Dag tænkte paa deres Udryddelse; men 15. Sept. 1485 blev han ved Nattetid overfalden i en Kirke og dødelig saaret, og 17. Sept. døde han. Hans Mordere vare ledede af personligt Haad; den enes Søster havde A. dømt til en vanærende Død, den andens Fader havde han kastet i Fængsel. Efter Overfaldet paa A. løb rom-kat. Fanatikere rundt paa Gaderne og op-hidsede Pøblen mod Morderne, og Saragossas Erkebiskop maatte ride gennem Byen for at bringe den til Rom, begyndte en vidtløftig Saligprisningsproces, som først endte under Alexander VII, der 17. April 1664 gav den blodige Inkvisitor Plads blandt de salige. 29. Juni 1867, ved Centenariefesten for Peter, satte Pius IX ham paa Helgenlisten. W. v. Kaulbach har paa et berømt Billede fremstillet A. i Færd med at dømme en Kætterfamilie til Døden (H. C. Lea, *Martyrdom of San Pedro Arbués*, New York 1889). Fr. N.

Arcemboldi, Giovanni Angelo de', Afladskræmmer, tilhørte en Adelssekt, som fra Parma var flyttet til Milano. 30 Aar gl. blev han apostolsk Pronotar og Referendar hos Pave Leo X, som bl. a. overdrog ham Tilsyn med de Pengemidler, der skulde bruges til Peterskirkens Opbygelse, og skænkede ham en klostertil Præbende. 2. Dec. 1514 blev han pavelig Legat og Generalkommissær for Afladshandelen i en stor Del af Tyskland og i Norden. A. var, efter Paolo Sarpis Vidnesbyrd, »forretningsdygtig som en genovesisk Købmand» og alt andet end sædelig; og ogsaa fra anden Side klages der over A.'s »tusinde Skarnstreger». Han drog gennem Nordtyskland til Lübeck og Hamburg, hvor han valgte Domskolastikeren Heinrich Bantschow til sin Pronotar og Følgesvend, og defra (1516) gennem Holsten til København, hvor han af Christiern II for 1100 rhinske Gylden tilkøbte sig Ret til at sælge Afladsbreve, der kunde aabne Himme-rigs Dør for de værste Forbrydere. I Nord-Tyskland havde Biskopperne klaget over, at hans Afladshandel ødelagde den kirkel. Disciplin, men Christiern II tog vel imod A., fordi han haabede at kunne bruge ham som Fredsmægler over for Sverige. Sten Sture lokede imidlertid, ved store Gaver og Løfte om Erke-stolen i Upsala, A. over paa sit Parti. A.'s Afladskræmmere rejste rundt i Norge og Sverige, og selv opsoeg han sin Boig i St. Barbaras Hus ved Domkirken i Upsala. Da Christiern

II mærkede, at A. havde sveget ham, tog han de Varer og rede Penge, som Legaten havde efterladt i Danmark, og samtidig klagede han til Rom. A. skyndte sig da over Lübeck, Bremen og Köln tilbage til Rom. I Lübeck læste han paa Kirkedørene en Bandbulle over Sten Sture og hans medskyldige i Fremferden mod Gustav Trolle, og paa Hjemrejsen havde han Lejlighed til at se, hvilken Sympati Luthers Optræden vakte rundt i Nord-Europa. Efter Hjemkomsten til Rom rensede A. sig for Christiern II's Anklage, og Francesco Sforza af Milano sendte ham derpaa til Spanien for at lykønske den nye Pave, Hadrian VI. Ved Familien Sforzas Gunst fik han kort efter Bispedømmet Novara, og 1550 blev han Ærkebiskop af Milano. Han døde 6. April 1555.

Arcosolium (af *arcus*, en Bue og *solum*, en Trone eller Kiste) er en overdækket Grav. I de romerske og napolitanske Katakomber, og ligeledes ved Chiusi og i Kappadokien, findes der A., Grave, som snart ere overdækkede med en Tøndehvælving, snart med en retvinklet Overbygning. Disse A. have rimeligvis af og til været brugte som Altre.

Arctander. 1) **Niels Christensøn A.**, rimeligvis en Slegtning af nedenfor nævnte Biskop N. L. A., blev født i Viborg, var fra o. 1687 Hører ved Odense Skole og Amanuensis hos Th. Kingo, indtil han 1693 blev Kapellan i Vissenberg Sogn, hvis Kirke Kingo ejede, med Vantebrev paa Kaldet efter Sognepr's Død. Men N. C. A. døde før denne, allerede 1701. Han har oversat Johann Heermanns berømte Psalme om Trøsten ved Jesu Saar (»Jesu, dine dybe Vundere«), som Zinzendorf kaldte »alle gamle Psalmers Krone«. Den kom først frem i Kingos »Vinterpart« 1689. Fr. N. — 2) **Niels Lauridsen A.**, Biskop, er født 1561 i Kvernæs i Trondhjem Stift og stammer fra en i Norge indvandret sjællandsk Slægt; han blev Student 1578 fra Trondhjem Skole, studerede i Marburg 1584, blev 1585 Slotsprædikanter i København og 1595 Biskop i Viborg, hvor han døde 1. Nov. 1616. Han er bekendt somasketisk Forfatter og som praktisk Bibelteolog. Iblandt hans Skrifter maa især nævnes »Troens Triumph og Seyer« (1604), desuden oversatte han to af N. Hemmingsens Skrifter (*de gratia universalis*) paa Dansk (1593 og 1595). Hans Ligprædikener over Mænd og Kvinder af den danske Adel maa baaede fra Formens og Indholdets Side betegnes som noget af det fortrinligste, der er fremkommet i denne Gren af vor ældre Literatur. 1614 var han Bispernes mest fremtredende Ordfører i Striden imellem Resen og Mændene af N. Hemmingsens Skole. En af A.'s »Psalmer oc aandelige Viser«, som udkom 1607, (»Det er Guds Villie, det er hans Bud«) fandt Optagelse i Kingos Psalmebog.

Ård (1 Mos. 46, 21), Søn af Benjamin.

Ardon (1 Krøn. 2, 18) nævnes i Juda Slægtregister.

Areli (1 Mos. 46, 16) Søn af Patriarken Gad.

Arenius, Olof, f. 1611 i Wärmland, blev Student i Åbo 1640, præstevleides 1643. 1649 blev han Sognepr. i Maolaks (Østerbotten), hvor han døde 7. Aug. 1682. Han udgav en Mængde Ligprædikener og homiletiske Arbejder, hvoriblandt »*Labores catechetici*, Catechismi förklar-

ingar uthi 28 predikningar« (Åbo 1650), »*Pas-sionalpostilla* i 14 predikn.« (Åbo 1661), »*Rese-och Huuspostilla*« (Åbo 1675—77). »Han taler den stridende, fortrykte Menigheds Sprog, kæmper for Simpeltid i Klæder, Tarvelighed i Leve-maade, Fasthed i Tro og Bekendelse«. A. N.

Arentz. 1) **Frederik A.**, f. i Stadshydden 1699, gik paa Skole i Trondhjem og havde Thomas v. Westen til Lærer. Efter endt teol. Studium drog han til Tyskland, særlig til Halle, hvor han studerede Teologi og Filosofi og bl. a. hørte A. H. Francke. Efter mange Aars Virksomhed som Præst i og omkring Bergen blev han 1762 Biskop steds. Som Præst virkede han ivrig for Almuens Oplysning og var en veltalende Prædikant. Som Bisp var han sygelig, tog Afsked 1774 og døde 1779. Pietismens og Ortodoksens gode Sider vare hos ham forenede. A. B. — 2) **Hans Severin A.**, f. 1782, d. 1853, Sognepræst til Skogn i Trondhjems Stift, Forfatter af enkelte Prædikener og et Skrift, »*Pagten med Gud*, Konfirmationsgave for veloplyste Konfirmander« (1838), der udkom i 3 Oplag. I Anledn. af de i Forbindelse med den thrantiske Arbejderbevægelse opstaaede Uroligheder i Levanger og Skogn i 1851 udgav han »*Et chr. Formaningsord fra Skogns Menigheds Sjælesørger*«. C. B.

Areopagit (Ap. G. 17, 34), Medlem af Areopagos, Athens højeste Domstol. Den samlede i Reglen i »Kongehallen« paa Torvet, men paa visse Dage, naar der under aabn Himmelf skulde fieldes Domme, paa Ares's Høj, N. V. for Akropolis, der var adskilt fra denne ved en dyb Senkning. Se Dionysios Areopagit.

Aretas. Saaledes hed flere Fyrster i det nabatæiske eller arabiske Kongerige, der af Pompejus gjordes skatsskyldigt. En A. var samtidig med Ypperstepræsten Jason (2 Mak. 5, 8). En anden var Herodes Antipas's samtidige. De vare først Venner, men da Herodes forskød A.'s Datter, som han havde ægtet, begyndte A. en Krig og slog Herodes. Kejser Tiberius's Død bevirkede, at den syriske Statholder Vitellius ikke kom Herodes til Hjælp (37). Kejser Caligula har muligvis overladt A. Byen Damaskos, som hans Folk i al Fald bevogtede, medens Paulus 3 Aar efter sin Omvendelse opholdt sig dér (2 Kor. 11, 32).

Arethas, Ærkebiskop i det kappadokiske Kæsarea, f. o. 860 i Patræ, skrev — paa Grundlag af sin Forgængers, Ærkebiskop Andreas af Kæsareas Kommentar til Joh. Aab. (se Andreas af Kæsarea), der var den første egentlige Fortolk. af denne bibelske Bog paa det græske Sprog — o. 915 en Udlæggelse af Joh. Aab. (Afttrykt i Cramer, *Catenæ in N. T.* og hos Migne, *Series Græca* 108). A. er i Reglen meget afhængig af Andreas, men øser tillige af Filon, Kleomens Alexandriner, Athanasios, Basilios, Gregor af Nyssa, Dionysios Areopagiten osv. A. var en alsidig dannet Mand, der ogsaa var hjemme i Homeros og Aristoteles, og han har efterladt en Samling smukt afskrevne Haandskrifter, bl. a. en vigtig Afskrift af de gr. Apologeter (nu i Paris), Afskrifter af Evklides's, Platons og Lukianos's Verker. Han er rimeligvis først død o. 940 (Harnack og v. Gebhardt i *Texte und Unters.* I, 1—3). Fr. N.

Aretius, Benedictus, en rom-kat. Præst.

Son, blev født 1505 i Bitterkinderen i Kanton Bern og studerede i Strassburg og Marburg; paa det sidste Sted holdt han ogsaa en Tidlang filos. Forelesn. 1564 blev han teol. Prof. i Bern; han døde 22. Marts 1574. 1567 forsvarede han paa Raadets Opfordring Antitrinitarieren Gentiles Henrettelse og den kr. Treenhedslære. Hans Hovedværk var et stort Skrift om »Theologiens Problemer« (1573), der ikke alene røber hans teol. Lærdom, men ogsaa hans Naturstudier og hans Indsigt i Lægekunsten.

Arévalo, Rodrigo Sanzio de, f. 1404 i Nierh. af Segovia, studerede Retsvidenskab og Teol. i Salamanca, blev Biskop og døde 1470 som Guvernør for Engelsborg i Rom. Baa det spanske og det pavelige Hof brugte han ofte til diplomatiske Ærinder. Hans Bog, *Speculum vite humanæ* blev allerede 1468 trykt i Rom. Han har skrevet en Spansk Historie, der gaar fra 411 til 1469.

Arfad, se Arpad.

Arfaksad. 1) Son af Sem, Stamfader til Abraham (1 Mos. 10, 22). 2) Et Bjerglandskab, formentlig identisk med de græske Geografers Arrapakitis i det nordlige Assyrien, N. Ø. for Øvre Tigris.

Arfaxad (Judit 1, 1) nævnes som medisk Konge og Nebukadnesars samtidige. Nogle tænke paa Araxes af Parthien, andre mene, at Forf. med digterisk Frihed benytter den semitiske Stammefyrste, Arfaksads, Navn.

Argenteuil, et Benediktiner-Nonnekloster i Nierh. af Paris, hvor Heloise (se Art. Abélard) var opdragen, og hvor hun, efter at hendes Ægteskab med Abélard var opdaget, selv tog Sløret.

Argob (5 Mos. 3, 4; 1 Kong. 4, 13), en Del af Basan med 60 Steder, laa mellem Øvre-Jordan og Haurans Bjerge. Erobrede af Jair af Manasses Stamme. — En Mund af dette Navn nævnes 2 Kong. 15, 25.

Argula af Grumbach, f. o. 1492 paa Borgen Ehrenfels i Baiern, g. m. Ridderen Friedrich v. Grumbach, var en ivrig Tilhænger af Ref., medens hendes Mand lige til sin Død (1530) blev ved at være rom.-kat. Da Universitetet i Ingolstadt 1523 domte den unge Teolog Arnelius Seehofer til Fængsel paa Grund af hans luth. Kætteri, tog A. i forskl. Sendebreve til Universitetet og Raadet i Ingolstadt og til Hertugen af Baiern, under Navnet »A. af Stauff«, Ordet til hans Forsvar, og uden at anse den Spot, der regnedes ned over hende, opfordrede hun Aaret efter, i Anledn. af Rigsdagen i Nürnberg, Kurfyrst Friedrich af Sachsen og Pfalzgreve Johann til at træde adenlyst frem som Ref.'s Venner. 1530 saa hun Luther for første Gang og var meget henrykt over Mødet med ham; men trods sin Hengivenhed for ham udtalte hun dog gentagne Gange, at hun hverken vilde kaldes Lutheraner eller Martinianer, men kun Kr. Hun døde først 1554 i Zellitzheim ved Schweinfurt, efter at have tilbragt 30 Aar i Stillehed (Pistorius, A. v. G. und ihr Kampf mit der Universität Ingolstadt, Magdeb. 1846).

Argyll, George-Douglas Campbell, Hertug af, f. 30. April 1823 paa Ardencaple-Castle i Dumbartonshire, er en Ætling af den berømte skotske Slægt Campbell. 1848 fremtraadte han

med et Skrift om Presbyterianismen; 1847, ved Faderens Død, havde han faaet Siede i Overhuset, og han har gentagne Gange været Minister i liberale Ministerier. I Aarenes Løb har Hert. af A. udfoldet en omfattende religiøs. Forfattervirksomhed (*The Reign of Law* 1866; *Primeval Man, an examination* 1869; *Unity of Nature* 1884; *Unseen Foundations of Society* 1893; *Philosophy of Belief or Law in Christian Theology* 1896). Han ejer Æen Iona (se d. Art.) og har skildret dens Historie og Oldtidslevninger (*Hist. and Antiquities of Iona*, 1870).

Fr. N.

Argyropoulos, Johannes, en meget anset Rector og Filosof i Konstantinopel, forlod o. 1440 Grækenland og rejste til Italien, hvor han op slog sin Lærestol i Padova. Senere drog han tilbage til Konstantinopel, men efter Byens Fald vendte han for stedse sit Fædreland Ryggen, og 1456 kaldte Cosimo de' Medici ham til Firenze. Cosimo gav ham rigelig Løn, og Firenzes Borgere skænkede ham Korn og Vin. 1 15 Aar holdt J. A. i Firenze regelmæssig Forelesninger over Aristoteles's Hovedskrifter, og fl. af disse oversatte han paa Latin. Paa Højtidsdage mødte han hos den gamle, gløttsvage Cosimo, som han opmuntrede ved Foredrag om Sjælens Udødelighed og andre filos. eller teol. Emner. Han blev regnet for at være den talentfuldeste af alle de Grækere, der flyttede til Italien, men han var en rigtig Bysantiner; en lønfuld Pralhans, der ikke var paa lidelig, og glad i Mad og Drikke. Han ærgrede Italienerne ved at sige, at Cleero hverken havde kunnet Græsk eller forstaaet sig paa Filosofi, men han trøstede dem atter ved at afsværge sine gr. Kætteri som grundigt, at han endog skrev et Skrift til Forsvar for den Hellig-Aands Udgang fra Sønnen. De 15 Aar i Firenze vare J. A.'s Glansperiode. Da de vare forbi, rejste han til Rom, hvor han døde 1486 i saa stor Nød, at han maatte sælge sine Bøger. Fr. N.

Ari fröhl, den islandske Historiekrivnings Fader, f. 1067, tilhørte en af de fornemste Høvdingslægter paa Vesterlandet, og nedstammede fra de svenske Oldtidskonger. Faderens Navn var Thorgills. Fra gamle og sikre mundtlige Kilder samlede A. i sin berømte Islænderbog (*Íslendingabók*) de vigtigste Begivenheder af Landets Historie igennem 250 Aar, fra Landnamstidens Begyndelse til 1120, i korte og klare Træk. Foruden Navnet »den Frode«, o: den kyndige, lærde, kaldes han ogsaa A.-Priest, hvilket viser, at han var præsteviet, som de fleste lærde og ansete Mænd i hans Samtid; ellers kender man meget lidt til hans Liv. Han døde 9. Nov. 1148 (Aarb. f. nord. Oldkyndigh. 1893).

Th. B.

Ariald, en milanesisk Diakon, optraadte efter Midten af 11. Aarh. som Talsmand for den saakaldte Pataria (se d. Art.). 1066 modtog Pave Alexander II ham (og Herlembald) med stor Udmerkelse i Rom, men efter Hjemkomsten til Milano blev A. tagen til Fange af Patarinerne's Modstandere, som gav ham en pinefuld Død. Han blev senere ihukommet som en Martyr.

Arianisme, se Arios.

Ariarathes 1 1 Mak. 15, 22 er A. (V) Filopator, Konge i Kappadokien 162—130 f. Kr.

Aribert, se Heribert.

Aribo, Ærkebiskop af Mainz 1021—31, var en Søn af den bayerske Pfalzgreve af samme Navn. Efter i fl. Aar at have gjort Tjeneste i det kejserl. Kapel besteg han Bonifatius's Stol, og han var rede til at forsvare dens Rettigheder og sine Forgængeres Krav til det yderste. Han virkede for Afholdelsen af regelmæssige Provinssynoder og Nationalkoncilier, der kunde tilvejebringe Enhed i den tyske K.'s Gstj. og kirkel. Ordninger og derved styrke K.'s Magt. Under Henrik II mødte A.'s Bestræbelser Modstand baade fra Kejser og Pave (Benedikt VIII), men under Konrad II var han heldigere. Da A. 8. Sept. 1024 havde salvet og kronet Konrad II i Domkirken i Mainz, blev han udnævnt til Ærkekansler for Italien, et Embede, som siden Willigis af Mainz's Død havde været knyttet til Bambergerstolen. 1027 førte A. endnu Forsædet paa Synoden i Frankfurt, men dér fik han at mærke, at han ikke længer stod saa højt i Kejsere ns Yndest, og 1030 var hans Rolle udspillet. Ved Julefesten opfordrede han offentlig Præsterne og Folket til at bede for hans Synder, og derpaa gjorde han en Valfart til Rom. Paa Hjemrejsen døde han i Como 6. April 1031. Han skal have været en lærd Mand, der havde Sans for Videnskab, og selv skrev han en Traktat om Psalmerne.

Aridaj (Ester 9, 9), Søn af Jødefjenden Haman, ihjelslaet af Jøderne.

Aridata (Ester 9, 8), en Søn af Jødefjenden Haman, ihjelslaet af Jøderne.

Ariel (Guds Løve), en af de fornemme Jøder, der hjalp Esra med Ordningen af Israels Forhold (Esra 8, 16). — A. kan ogsaa betyde Guds Arne, og bruges saaledes om Brændofferaltrets øverste Rand (jfr. Hes. 43, 15) og overført om hele den hellige By (Jes. 29, 1).

Arimathæa (Mt. 27, 51), se Rama.

Ariok. 1) (1 Mos. 14, 1) Konge i Elassar paa Abrahams Tid. Sletten, hvorpaa Ragau laa, kaldtes i Judith 1, 6 efter ham. — 2) Kong Nebukadnesars Livvagtsøverst (Dan. 2, 14).

Arios, **Arianisme**. A. var Ophavsmand til det efter ham benævnte Kætteri, som berører det dybeste i Kristendommen, Problemet om det indre Forhold mellem de tre Personer i Treenigheden. K.'s ældre Fædre havde vel set, at her var et Spørgsmaal, som maatte besvares, men det var kun famlende Forsøg, som endda syntes at føre til betænkelige Resultater. Saaledes lære baade Tertullian og Origenes, at Kristus maa være Faderen underordnet.

Alexandria blev senere Hovedkamppladsen for Afgørelsen af dette Problem, som i det 4. Aarh. satte den hele Kristenhed i Bevægelse. A., en Discipel af Lukian fra Antiokia, blev 312 Presbyter i denne Menighed, og under en teol. Strid med sin Biskop Alexandros fremsatte han sin Vranglære: »Dersom Faderen har avlet Sønnen, har den, der er avlet, en Begyndelse til sin Tilværelse. Derfor er det aabenbart, at der var en Tid, da Sønnen ikke var til, og deraf følger atter, at han er bleven til af intet». Dermed begynder den store Lærestrid, som strækker sig til 381, og hvis Efterdønninger spores langt ned i Middelalderen. Hovedkampen falder i 3 Perioder: 1. til 325,

som ender med Ortodoksiens foreløbige Sejr, 2. 325—360 Arianismens Sejr og 3. 360—381, da Ortodoksien føres til sit endelige Resultat.

Indtil 321 føres Kampen kun i Ægypten, og her vinder Alexandros en let Sejr over A., som afsættes af sit Embede. Han finder dog Tilhængere og Venner andetsteds, saaledes navnlig Evsebios af Nikomedia (senere Biskop i Konstantinopel) og Kirkehistorikeren Evsebios af Kæsarea. Da Konstantin den st. havde forenet hele Romerriget under sit Herredømme, ønskede han ogsaa at gøre Ende paa den kirkel. Strid og sammenkaldte derfor Kirke-mødet i Nikæa 325. Her mødte en stor Mængde Biskopper, dog navnlig fra Østen, og Mødet blev paa Kejsere ns Vegne ledet af Biskop Hosius af Corduba. Mange af de tilstedeværende manglede Forstaaelse af Stridsspørgs-maalet; derfor fik Afgørelsen ikke den Betydning, som den vilde have faaet, dersom der havde været den fornødne Klarhed. Efter lange Forhandlinger lykkedes det endelig at faa den nikænske Trosregel vedtaget (se Art. Nikæa og Symboler, økumeniske). Hovedud-talelsen mod Arios i dette Symbol er følgende: »Vi tro paa Jesus Kristus, Guds Søn, avlet som enbaaren af Faderen, det vil sige af Faderens Væsen, Gud af Gud, Lys af Lys, sand Gud af sand Gud, avlet, ikke skabt, i Væsen-sfællighed med Faderen» (*ὁμοούσιος τῷ πατρὶ*). Dette Symbol blev underskrevet af alle Biskopperne undtagen 2 Ægyptere, disse bleve da tilligemed A. forviste. Samme Straf ramte ogsaa senere Evsebios af Nikomedia, dog maaske mere af politiske Grunde.

Arianerne vare underkuede, men ikke overbeviste; derfor begyndte de snart efter at arbejde igen, og deres Kamp retter sig nærmest mod Ortodoksiens højtbegavede Forsvarer, Athanasios, som 326 eller 328 var bleven Alexandros's Efterfølger som Biskop i Alexandria. Kejseren lod sig paavirke og gav de forviste Tilladelse til at vende tilbage, men Ath. afviste frimodig hans Krav om, at A. skulde genoptages i Kirkesamfundet. Da Ath. derved vakte Kejsere ns Vrede imod sig, var det let for hans Modstandere at faa ham landsforvist. Nu vilde Kejseren gøre Alvor af at sætte sin Vilje med A. igennem, men denne døde pludselig 336. Efter Kejser Konstantins Død (337) fik Ath. vel Lov til at vende tilbage til Alexandria, men Arianerne, og navnlig Evsebios af Nikomedia, som nu var Biskop i Konstantinopel, søgte at paavirke Kejser Konstantius, og dette lykkedes kun altfor godt. 339 maatte Ath. atter vandre i Landflygtighed, og paa Synoder i Antiokia (341) og Sardica (343) forelagde man nye Trosregler med stærkt ariansk Klang. I Sardica, hvor der var mange Bisper fra Vesten til Stede, kunde man dog intet udrette, og Arianerne flygtede derfor derfra og holdt en selvstændig Synode i Filippopolis, hvor man vedtog en ariansk Formel. Ath. var vel vendt tilbage til Alexandria, men maatte atter 356 gaa i Landflygtighed, og flere andre Bisper, som holdt deres Haand over ham, gik det paa samme Maade. Arianerne havde vel holdt sammen, saalænge Kampen stod paa, men nu bleve de indhyrdes uenige, idet de afveg meget betydelig fra hverandre. For at bringe Enighed til Veje

lod Kejseren afholde 2 Synoder samtidig, for Vestens Vedkommende i Ariminum (Rimini), for Østens i Seleukia, og her tvang man dels med Magt, dels ved List, en stærkt arianiserende Formel (den saakaldte Nike-Formel, se d. Art.) igennem, saa at med Aaret 360 hele Menigheden syntes at bekende sig til Arianismen.

Kun 2 Mænd stod fast i Kampen for den rette Bekendelse: Ath. og Hilarius af Poitiers; den første skrev sit »Brev om Synoderne«, hvori han med overlegen Klarhed viste den ortodokse Opfattelses Ret; den anden skrev et Stridsskrift, »Imod Kejser Konstantius«, hvori han med bidende Kraft viste Kejserens Uret og Vold. Selv om nu Arianismen tilsyneladende havde sejret, skønnedes det dog, at den aandelig set havde tabt og aldrig mere skulde rejse sig igen. Under Julianus Apostata blev Kirken overladt til sig selv. Ath. vendte tilbage og holdt en Synode i Alexandria 362, paa hvilken det lykkedes ham at bringe Nikaenerne til gensidig Forstaaelse af de lat. og gr. teol. Kunstdord, som en Tidlang havde vakt Misforstaaelse og Mistænksomhed mellem de ortodokse i Vest og Øst. Ganske vist maatte Ath. kort efter forlade Byen, men dette fik ingen Indflydelse paa den kr. Lære, ligesaa lidt som den arianskindsede Kejser Valens formaade at skaffe Arianismen nogen Fremgang.

Da Theodosius var bleven Kejser i Østen sammenkaldte han en Synode i Konstantinopel (381), den saakaldte anden økumeniske. Man antog tidligere, at Resultatet af denne Synode var det saakaldte nikænsk-konstantinopolitanske Symbol, men dette er næppe Tilfældet (se Symboler, økumeniske); dette Symbol omtales ikke i Synodens Akter, ligesaa lidt som de nærmeste Kirkehistorikere kende det. Paa Synoden er vistnok kun det nikænske Symbol blevet stadfæstet. Fra nu af mistede Arianismen alt Tilhold hos de mere oplyste Kr., men ikke des mindre blev den ved med at røre sig mange Steder, og ofte blev den en Overgangsform fra Hedenskabet til Krdm. Endnu i Begyndelsen af Middelalderen træffe vi Arianismen hos de germanske Folkeslag, saaledes blev Vestgoterne først Katolikere 589, og blandt Langobarderne holdt Arianismen sig helt ned i det 8. Aarh. De germanske Arianere havde i Nike-Formlen et fælles Symbol, og Vulfilas gotiske Bibel var deres Bibelovers.

Man har ofte betragtet denne første større kirkel. Lærestrid ikke alene som ganske unyttig, men ogsaa som et utilsigelig Forsøg paa at begribe det ubegribelige. Og ganske vist danner den Indledning til en hel Række Kampe om Tro og Lære, som ofte synes mere til Skade end til Gavn. Men paa den anden Side maa det ikke undervurderes, hvilken Betydning det havde at faa fastslaaet, i hvad Retning Forsøgene paa at forklare, hvorledes vi skulde opfatte Forholdet mellem de tre Personer i Treenigheden, maa gaa, et Problem, som Kirken ikke kan undlade at give Svar paa, dersom den skal være Vejleder ikke alene for dem, som have nok i den enfoldige Tro paa Kristus, men ogsaa for dem, som i Følge en indre Trang føres til at gruble over »Gud-

frugtighedens Hemmelighed«. Nu er Arianismen ikke alene et uheldigt Forsøg paa at give Svar paa dette, men tillige søger den at indsmugle den hedenske Filosofi i Krdm. uden dog at slippe Hedenskabet. A. gaar nemlig ud fra et ganske abstrakt Gudsbegreb, og paa deistisk Vis sætter han et skarpt Skel mellem Gud og Verden. Gud kan da umulig træde i det umiddelbare Forhold til Verden, men dette kan kun ske gennem et Mellemvæsen, som paa een Gang staar i Forhold til Gud og dog udgør en Del af Skabningen. Da Gud vilde skabe Verden, skabte han først en, som han kaldte Ord, Visdom og Søn. Denne Guds Søn er da ikke begyndelsesløs og ikke lige evig med Gud, men han er efter Guds Beslutning og Vilje skabt af intet; derfor maa han kaldes en Skabning, ja A. sagde endog, at Sønnen er fremmed for Faderens Væsen (*ἄλλος, ἄλλοῦτος τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας*). Dersom denne Betragtning blev anerkendt som rigtig, maatte Følgen blive den, at Krdm. ikke kunde betragtes som den fuldkomne Aabenbaring, men kun som gradsforløb fra Hedenskabet. Netop dette er maaske Grunden til, at Arianismen finder saa stor Tilslutning blandt de Folkeslag, som nylig vare komne ud af Hedenskabet. Kristus bliver nemlig efter denne Teori en Halvgud, en Heros, som en Heding let kunde optage blandt sine øvrige Guder. Dermed er ganske vist Mysteriet opklaret, men kun paa Bekostning af det, som K. ikke kan slippe. Arianismen kommer i aabenbar Strid med det N. T.'s Lære, navnlig med Joh.'s Evgl., og det var let for de ortodokse at vise, at man umulig kunde kalde Kristus en Skabning og samtidig tilbede ham, som han selv kræver det (Joh. 5, 23).

Hovedbetydningen af denne Strid er naturligvis den, at en af Krdm.'s vigtigste Sandheder bliver sejrrig hævdet igennem den. Hvad der lærtes paa Nikaemødet, det kom til at staa urokket gennem mange Tider og har endnu Gyldighed i alle de store Kirkesamfund, selv om lignende Tanker som A.'s ere fremtraadte hos Socinianerne, Unitarierne o. a. Men dernæst havde denne Lærestrid den Betydning, at den lærte Kirkens Mænd at ruste sig med Videnskabens Vaaben; thi netop denne Strid kunde kun føres igennem ved Hjælp af disse, fordi begge Parter mente at fastholde det oprindelige Evangelium. Men den arianske Strid havde paa andre Punkter betænkelige Følger. Man fandt sig uden Indsigelse i, at den hedenske Kejser greb ind i et Spørgsmaal, som var af saa aandelig Art som dette, ja det skyldtes for en Del Kejseren, at det nikænske Symbol optog Udtrykket »i Væsenessfællelskab med Faderen«; det var her de ortodokse, der støttede sig til Kejsersens Velvilje, og det synes at være en retfærdig Nemesis, naar de ortodokse maatte udholde Forfølgelser fra den verdslige Øvrigheds Side, da denne senere gav Arianismen sin Gunst. Men i det hele taget var dette Begyndelsen til, at Kejsermagten følte sig kaldet til at afgøre Lærestridigheder ved Magtord, og dette ophørte først langt ned i Middelalderen, da Pavemagten følte sig stærk nok til at trods den verdslige Magt. Med denne Strid afsluttes i det væsentlige Forhandlingerne om Treenighedslæren, men den danner tillige

Udgangspunktet for en Række Kampe om Kristi Person, som endnu ikke have naaet deres Afslutning. Se Art. Aand, den Hellig-A.; Athanasios; Jesus Kristus; Treenighed. (F. Böhlinger, Athanasius und A., Stuttgart 1874; H. M. Gwatkin, The Arian Controversy, London 1889).

J. C.

Arisaj (Ester 9, 9), Søn af Jødeffenden Haman, dræbt af Jøderne.

Aristarkos fra Thessalonike, Apostlen Paulus's Medarbejder. Han var i Livsfare i Efesos (Ap. G. 19, 29); fulgte Paulus paa den sidste Rejse til Jerusalem fra Troas (20, 4), og videre til Rom (27, 2). Siden var han hans Medfange her (Kol. 4, 10).

Aristeas (Aristæos). Den saakaldte »A-Bog«, som stammer fra Alexandria før Beg. af vor Tidsregning, indeholder et Brev, der giver sig ud for at være skrevet af A., en af Kong Ptolemæos Filadelfos's (284—247) Hoffolk, til hans Broder Filokrates. I Brevet fortælles der, at Demetrios Falerevs, Kong Ptolemæos's Bibliotekar, raadede denne til at lade Jødernes Lov oversætte paa Gr., til Optagelse i det alex. Bibliotek. A. og en anden af Kong Ptolemæos's Hofmænd skal da være sendt til Jerusalem for at bede Ypperstepr. Eleasar om at sende 6 Mand af hver af de 12 Stammer til Ægypten. Denne Bøn blev opfyldt, og 72 Jøder skulle i Løbet af 72 Dage paa Øen Faros have tilvejebragt den alex. Overs., den saakaldte Septuaginta (se d. Art.). A.'s Brev er udgivet af M. Schmidt i Merx, Archiv f. wissenschaftl. Erforschung des alten Test.'s I (Papageorgios, Ueber den A.-brief, München 1880).

Aristides, en af Oldtidens Apologeter. Længe gjaldt hans Apologi for tabt. Men efter at Mekitaristerne paa S. Lazzaro ved Venezia 1878 havde udgivet et armenisk Brudstykke, fandt J. Rendel Harris paa Sinaj en fuldstændig syr. Oversættelse, og J. A. Robinson opdagede, at i den bekendte Legende »Barlaam og Josafat« var den gr. Tekst i det mindste delvis bevaret. Hvilken Tekst der nu er den ægte, er omstridt. Vigtige Stemmer tale for Ægtheden af den udførligere syr., medens den foreliggende gr. skulde være en senere Forkortelse. Efter Evsebios skulde Apologien være indleveret til Kejser Hadrian, efter den syr. Tekst til Antoninus Pius; om Rigtigheden af det sidste er der overvejende Enighed. Dens Indlevering maa da falde mellem 138—61, sandsynligvis 140—45, og det er da den ældste Apologi, vi har. Indholdet er følgende: Først udvikles det sande (o: et afbleget monoteistisk) Gudsbegreb, og idet saa Menneskeheden deles i 4 Grupper: Barbarer, Grækere, Jøder og Kristne, vises det i udførlig Polemik mod Afguddyrkelsen, at kun de Kr. besidde den sande Gudserkendelse. Af dogmatiske Udsagn er der, som altid hos Apologeterne, der holde sig til de almindelige og praktiske Træk, kun faa (dog Hovedtrækkene i Jesu Liv, fra hans Komme fra Himlen og Jomfrufødselen til hans Genkomst). Skriftet har Berøringspunkter med flere ældre Skrifter (særlig Kerygma Petri og Brevet til Diognetos; Ap. G. Kap. 17). Til det af Mekitaristerne 1878 udgivne Fund hørte ogsaa en Prædiken og et Brevfragment, hvis Ægthed er hævdet af nogle, men som efter

andre forudsætte Nestorianismen. A.'s Apologi er oversat paa Norsk af J. Belsheim 1894. (R. Seeberg, Die Apologie des Aristides i Th. Zahn, Forschungen V, Erlangen 1893; E. Hennecke i Gebhardt og Harnacks Texte und Untersuchungen for 1893).

J. P. B.

Aristion. Saaledes hed ifølge Papias (se d. Art.) en af Herrens umiddelbare Disciple, som skal have været Ophavsmand til nogle »Diegeser« o: mundtlige Fortællinger om Kristus, som muligvis senere ere blevene nedskrevne; Papias har maaske selv benyttet A.'s Fortællinger til sit (tabte) Værk. 1893 fandt F. C. Conybeare i Patriarkatbiblioteket i Etsjmiadsjin et armenisk Haandskrift (skrevet 989), i hvilket en »Ældste« ved Navn A. (A. Eritzu) var betegnet som Forf. til Slutningen af Markos-Evgl. Fl. Kritikere have fæstet Lid til denne Notits og betragte i Overensstemmelse med den A. som Forf. til de sidste 12 Vers af Markos-Evgl. (Conybeares Afhdl. i The Expositor 1893). — Det rom. Martyrologium gør A. til en af de 70 Disciple og lader ham lide Martyr døden 22. Febr. (Papias's Dag) i Salamis paa Kypren.

Fr. N.

Aristobul (Aristobulos). 1) **A. I.**, Søn af Makkabaeren Johannes Hyrkan og Broder til Alexander Jannæos (se d. Art.), var sin Faders Efterfølger som Palæstinas Hersker (105—104 f. Kr.) og tog Kongenavn. — 2) **A. II** var Søn af Alexander Jannæos og Alexandra (d. 69). Han stred med sin Broder, Hyrkan, om Magten i det hl. Land, og tilsidst valgte Brødrene Pompejus til Voldgiftsmand. Den rom. Hærfører kom da til Palæstina, indtog Jerusalem (63) og gjorde Hyrkan (II) til Ypperstepræst og Fyrst, uden Kongetitel og under rom. Overhøjhed. A. II maatte derimod følge Pompejus til Rom, til Forherligelse af hans Triumf. Senere lykkedes det ham at flygte, men han blev atter tagen til Fange og var i Fangenskab, indtil Cæsar gav ham Friheden og 2 Legioner til Palæstinas Generobring. Men inden A. II fik sin Plan udført, blev han forgivet (49). — 3) **A.**, A. II's Barnebarn, Søn af Alexander og Alexandra og Broder til Herodes d. st.'s Gemalinde, Mariamme, blev 18 Aar gl. Ypperstepr. og som saadan hilset af Folket med stor Jubel. Men paa sin Svoger Herodes's Befaling blev han kvalt i Badekammeret efter kun et Aars Styrelse. — 4) **A.**, Herodes d. st.'s og Mariammes Søn, gift med Berenike, blev paa sin Faders Befaling henrettet i Sebaste Aar 7 f. Kr. — 5) **A.**, jødisk Filosof, der levede o. 160 f. Kr., er efter al Sandsynlighed identisk med den i 2 Mak. 1, 10 omtalte Leder af de alexandrinske Jøder. Han skal, ifølge Klemens Alexandriner, have skrevet »mange Bøger«. Af disse have vi nu kun faa Brudstykker; af dem fremgaar det, at A. mente, at de hedenske Vismænd havde laant deres Visdom hos Mose, og at det gl. T.'s Antropomorfismer (se d. Art.) ikke skulle forstaas efter Bogstaven. A. synes at have været en eklektisk Populærfilosof. Allerede Richard Simon (se d. Art.) udtalte den Formodning, at A. ikke er en hist. Person, og i vore Dage er Tvivlen atter kommen til Orde, saa at fl. betragte denne jødiske Filosof som »et Fantasisfoster af de senere Jøder«. — 6) **A.** var ogsaa Navnet

paa en Romer (Rom. 16, 10), bl. hvis Husfolk der i det mindste var Kr.

Ariston fra Pella, Forf. til Skriftet *Altercatio Jasonis et Papisci* (se d. Art.). Nogle have, uden tilstrækkelig Grund, villet gøre ham identisk med Aristion (se d. Art.).

Aristoteles og Kirken. I den første Del af Middelalderen havde Vesterledens Lærde kun et meget ufuldkomment Kendskab til den aristoteliske Filosofi og til A.'s (f. 384, d. 322 f. Kr.) Skrifter. I Boëthius's Overs. kendte man dengang Bogen om »Kategoriernes«, som dog rimeligvis ikke skyldes A. selv, men en af hans Disciple; desuden havde man Porfyrios's Indledning til »Kategoriernes«, nogle mindre betydelige aristoteliske Skrifter i lat. Overs. samt Boëthius's Gengivelse af det, forøvrigt allerede i Oldkirken omtvistede, aristoteliske Skrift »om Fortolkningen«, der handler om Sætningen, dens Dele og Former. Det var altsaa fortrinnsvis den aristoteliske Logik, som var nøjere kendt. En væsentlig Del af den ældre Middelalders Viden om A.'s Filosofi maatte øses af Augustins, Cassiodors og andres Skrifter. Først efter Midten af 12. Aarh. lærte man A.'s Fysik, Psykologi, Etik og Metafysik at kende, og da paa tredje Haand — gennem lat. Overs. af arab. Overs. af de syr. Nestorianeres og Monofysiters Gengivelse af de gr. Originaler. Men under Frederik II af Hohenstaufen oversatte Skotten Michael Scotus (d. o. 1260) paa Kejsarens Opfordring fl. aristot. Skrifter fra Gr., og inden den sidste Fjerdedel af 13. Aarh. havde man i Vesterleden gode lat. Overs. af alle de (ægte og uægte) aristot. Skrifter, som Middelalderen kendte. Samtidig lærte man ogsaa A.'s Tanker at kende gennem arab. og jød. Filosofer, hvis Bøger navnlig bleve oversatte efter Tilskyndelse fra Castiliens Kansler, Erkebiskop Ramón af Toledo, som 1130—50 samlede en hel Kreds af Oversættere, tilhids Jøder, om sig (se Art. Avicenna og Averroës). Den aristot. Filos. holdt dog ikke sit Indtog i Vesterleden uden at støde paa alvorlig Modsigelse. En Synode i Paris 1209 forbød at læse A.'s Fysik og hans arab. Fortolkere, og 1215 gentog en pavelig Legat i Paris dette Forbud. 1231 indskærpede en Bulle fra Gregorius IX Forbudet med den Tilføjeelse, at det skulde staa ved Magt, »indtil de paagældende Skrifter vare prøvede og rensede for al Mistanke om Vildfarelse«. Trods disse Forbud læste dog Paris's Lærere, som vi kunne se af deres Bøger, de bandlyste Skrifter, og Dominikanerne og Fransiskanerne, som spillede Hovedrollen i den genfødte Skolastiks Historie, kappedes om at studere A., Avicenna og Averroës. Henimod Slutningen af 14. Aarh. havde A. endog i den Grad vundet Borgerret ved Pariser-Universitetet, at det blev gjort til Pligt for dem, der vilde have den laveste akademiske Grad, at studere og kommentere hele den aristot. Logik, og de, der vilde gaa videre, skulde tillige have studeret hans Fysik og Metafysik. A. blev æret som *magister naturalis*, hans Billede blev sat ved Siden af Profeternes. Man betragtede ham som en Johannes Døber i Naturens Verden; man paasted, at han vilde være bleven den første af K.'s Lærere, hvis han havde været oplyst af den Hellig Aand,

og Dante priser A. som »Mesteren i Viden«. Men til Trods for Skolastikens Ærbødighed for A., tog de store Skolastikere dog paa flere Punkter Afstand fra ham, særlig i deres Udvikling af Gudsbegrebet og i deres Lære om Skabelsen. Men nægtes kan det alligevel ikke, at den aristot. Filos. i det skolastiske Tidsrum har bidraget ikke lidet til Kirkeleerens Forærvelse. I Renæssancens Dage rettede Platonikere og aristot. Humanister voldsomme Angreb paa de skolastiske Peripatetikere, idet de paasted, at Skolastikens A. var et arab. Vrangbillede af den ægte A., og Luther, og en Tidlang ogsaa Melancthon, brød i de stærkeste Udtryk Staven over A. som »der unverschämteste Verleumder und schlaueste Betrüger des heil. Geistes« (F. Nietzsche, Luther und A., Kiel 1883). Senere rettede ogsaa Pierre de la Ramée, Michael de Bay, Cornelius Jansen og Descartes, skarpe Angreb paa den aristot. Filos. Fr. N.

Arje (Løve), formodentlig Livvagtsøverstes Kong Pekaja; han blev født sammen med denne (2 Kong. 15, 25).

Ark, Pagtens, se Pagtens Ark.

Arkadios, Kejser Theodosius's ældste Søn, blev født 377. Themistios var hans Lærer i verdenslig Videnskab; i Krdm. blev han undervist af Asketen Arsenios. 395 blev han ved Faderens pludselige Død Kejser i det østlige Rige; han døde selv 408 efter en lidet berømmelig Regering. Han var gift med den rænkfulde Eudokia, Datter af en frankisk Adelsmand. A. var K. oprigtig hengiven og gjorde sig megen Umag for at rense sit Rige, og særlig sin Hovedstad, for Kætteri og Levninger af Hedenskabet. Se Art. Krysostomos. (Guldenpenning, Gesch. des oström. Reiches unter den Kaisern A. und Theodosius II. Halle 1885).

Arkandisciplin (*disciplina arcani*) betegner den hemmelighedsfulde Tavshed (*fides silentii*), som i en Del af Oldkirken blev iagttaget m. H. til Daaben og Trosbekendelsen, Fadervor og Nadveren. Udtrykket er rimeligvis sat i Omløb af den ref. Teol. og Jean Daillé (d. 1670), som kom ind paa Spørgsmaalet om A., fordi fl. af de rom.-kat. Teologer havde paaberaabt sig de K. Kirkefædres formentlige »Tavshedspligt« til Støtte for deres Paastand om, at den ældste K. havde troet paa Nadverforvandlingen. Helgeners Forbøn o. l., skønt de gl. Lærere tav stille om disse Ting i deres Skrifter.

I de 3 første kr. Aarh. vil man dog næppe udenfor Alexandria kunne finde faste Støttepunkter for Romerk.'s Teori om *fides silentii*. Justinus Martyr giver uden Betænkelighed i sin store Apologi en Skildring af Gudstjenesten og omtaler tillige de vigtigste Led af Daabs- og Nadver-Ritualet. Tertullian taler frit om Daab og Nadver, Hippolyt om Daaben, og naar Irenæos ikke vil have Trosbekendelsen opskreven, er det ikke for at gøre en Hemmelighed af den, men fordi den efter hans Mening bør skrives i Hjerterne, ikke paa Vokstavler. Derimod begyndte der i Alexandria, allerede hos Klemens Alexandriner og ikke mindst hos ham, at vise sig en Tilbøjelighed til at parallelisere de kr. Sakramenter med Hedenskabets Mysterier; den ledede til en Overførelse af Mysteriesproget paa K.'s Enc-

mærker, saa at t. E. Origenes kunde tiltale de døbte som »de indviede«, og den bragte K.'s Medlemmer til at kaste det syvfoldige Slør over K.'s hellige Handlinger. Lidt efter lidt trængte denne Hemmelighedssyge igennem og saa andre Steder, og i 4. og 5. Aarh. var »Tavshedspligten« almindelig godkendt. Krystomos i Østen og Augustin i Vesten ere to betydningsfulde Vidner om Iveren for at gøre Daab og Nadver til mystiske Symboler; Ambrosius advarede mod at bringe Troens og Fadervors Hemmeligheder ud blandt Hoben (*incaute divulgare mysterium symboli vel dominice orationis*), og Sozomenos gik endog saa vidt, at han ikke vilde optage den nikæniske Trosregel (*Symb. Nicænum*) i sin Kirkehistorie, for at den ikke skulde blive kendt af »uindviede«. Da Barnedaaben var bleven saa almindelig, at den tidligere skarpe Grænse mellem de troendes og Katekumenernes Messe faldt bort af sig selv, tabte ogsaa Hemmelighedskræmmeriet sig, grundigt i Vesten. I Østen, hvor Daaben stadig skulde foregaa ved Nedykkelse, og hvor Altret blev skjult af Billedvæggen med de hellige Døre, holdt Lysten til at lege Skjul med det hellige sig længe, omend allerede Dionysios Areopagitens Mystik bidrog ikke lidt til at forøge den mere hedenske end kr. Opfattelse af Sakramenterne som mystiske Indvielser.

Fr. N.

Arkelaos (Mt. 2, 22), Søn af Herodes d. st. og Malthake, blev opdragen i Rom. Efter sin Fader arvede han Judæa, Samaria, Idumæa og Kongetitlen, men da Jøderne ikke vilde anerkende ham som deres Fyrste (Lk. 19, 12 f.), rejste han til Rom; Augustus stadfæstede ham i Herredømmet, dog kun som »Etnark«. Hans raa Regering og hans lastefulde Privatliv endte paa Jødernes Bøn med hans Afsettelse (o. 6 e. Kr.). Han døde i Landflygtighed i Vienna i Gallien.

Arkidiakon (Ærkedegn). A. nævnes ved Midten af 5. Aarh. som Biskoppernes Medhjælper ved Forvaltningen af K.'s Formue, Fattigplejen og Tilsynet med Præsterne. A. blev efterhaanden Biskoppens Øje og Haand og ofte dennes Efterfølger paa Bispestolen. I Løbet af 9. og 10. Aarh. bleve de franske og tyske Stifter delte i fl. Arkidiakonater. Det var A.'s Hverv at forberede alt til de biskoppelige Visitationer og at gaa Bisperne til Haande under disse. A. fik ofte saa stor Indflydelse, at Biskopperne følte sig ilde berørte af denne og søgte at sætte Grænser for den.

Arkimandrit (af det gr. Ord *ἀρχιμάνδρις*, Faarefold) var fra 5. Aarh. Navn paa Forstanderne for de gr. Klostre.

Arkippos (Kol. 4, 17; Filem. 2) roses af Apostlen Paulus som en trofast Medhjælper i Evangeliet. Han var maaske Leder af Menigheden i Kolossæ eller i alt Fald af den Menighedskreds, der samledes i Filemons Hus. Traditionen lader ham lide Martyr døden.

Arkipresbyter (Ærkepræst) var Navnet paa den Præst, der gik Biskopperne til Haande ved alt, hvad der vedrørte Gudstjenesten, ligesom Arkidiakonen hjalp Biskoppen med Styrelsen og Fattigplejen.

Arkitektur, kirkelig, se Bygningskunst.

Arkiter. 1) En Slægt, hvis Land laa ved

Efraims Sydgrænse mellem Betel og Atarot (2 Sam. 15, 32; Josva 16, 2). — 2) Kanaanitisk Slægt (1 Mos. 10, 17; jvfr. 1 Krøn. 1, 15), Grundlæggere af den fønikiske By Arke, Nord for Tripolis, som i Kejsertiden blev kaldet *Cæsarea Libani*. I denne Bys Alexander-Tempel blev Alexander Severus født. Paa Korstogenes Tid var Arke en ret betydelig Fæstning. Navnet bevarer endnu i en Landsby.

Arkæologi, bibelsk. Grækeren Dionysios fra Halikarnassos skrev en »rom. A.« i 20 Bøger, der omhandlede Roms Hist. og Religion; Romeren Terentius Varro forfattede rom. *antiquitates* i 41 Bøger, af hvilke de 25 behandlede *res humanæ*, de 16 *res divinæ*, de sidste med det prakt. Formaal at modarbejde den rom. Religions Forfald; Jøden Josefus skildrede i en »jød. A.« i 20 Bøger sit Folks Hist. fra Verdens Skabelse til Neros Dage, til dels for at drive Propaganda i det rom. Rige ved Paavisningen af den jød. Religions Ælde. Gennem disse Forf.'s Skrifter kom Ordene »A.« og »Antikviteter« i Omløb, men først fra det 16. Aarh. blev den Betydning, de nu have, fastslaaet. Nu er »bibelsk A.« (»jød. Antikviteter« eller »hebr. Oldsager«) blevet Navn paa den videnskabelige Fremstilling af Israælternes borgerl. og relig. Ordning og Skikke, saaledes at den egentlige Historie i Reglen henvises dels til »Israels Historie«, dels til »den nytestl. Tids-hist.«, medens den relig. Udvikling og dens Resultater behandles i den »bibl. Teol.«. Lære- og Haandbøger i bibl. A. skrev bl. a: C. F. Keil (2. Udg. Frankfurt 1875), Abbed B. Haneberg (München 1869), J. Benzing (Freiburg 1894) og W. Nowack (Freiburg 1894) i 2 Dele (I. Privat- og Staatsalterthümer; II. Sacralalterthümer). I leksikalsk Form er den bibl. A.'s Stof optaget i G. B. Winer, *Bibl. Realwörterbuch* I—II (3. Udg. Leipzig 1847 f.), D. Schenkel, *Bibel-Lexikon* I—V (Leipzig 1869 f.), E. C. A. Riehm, *Handwörterb. des bibl. Altertums* I—II (2. Udg. Bielefeld 1893 f.), og fra jødisk Side i J. Hamburger, *Real-Encyclopädie für Bibel und Talmud* I—II (3. Udg. Leipzig 1892 f.).

Arkæologi, kristelig eller kirkelig, er den Gren af den hist. Teol. som fremstiller den kr. Menigheds kirkel. og relig. Livsformer og Tilstande. Den kr. A.'s Grænser opfattes højest forskelligt. Nogle indskrænke dens Omraade til Oldkirken, andre tage Middelalderen med, og atter andre have udvidet den kr. A. til en »monumental Teol.«, der strækker sig saa vidt, som den kr. Aand har givet sig Vidnesbyrd i Monumenter. Heller ikke om denne Videnskabs Indhold og Inddeling hersker der fuld Enighed.

Allerede i de »magdeburgske Centurier« var der i de enkelte Bind Afsnit (om Ceremonier og Riter, om K.'s Forvaltn. osv.), som lagde Grundvolden til den kr. A., og ogsaa hos Kard. Baronio fandtes der betydelige arkæolog. Partier. Men en selvstændig Videnskab blev den kr. A. først ved den lærde Anglikaner Josef Bingham (d. 1723), som 1708—22 i 10 Bind udgav: *Origines ecclesiasticæ or the Antiquities of the Chr. Church* (overs. paa Latin af J. G. Grieschow, Halle 1724 f.), der endnu den Dag i Dag er et Hovedværk for alle, som studere

kr. A. Det 18. Aarh. frembragte en stor Mængde arkæolog. Monografier, og i dette Aarh. er der foretaget en Samling og Sigtelse af det arkæolog. Stof. 1817 f. udgav Protestanten C. W. Augusti i 12 Bd. sine »Denkværdigheden aus der chr. A.« og senere sin »Handbuch der chr. A.« i 3 Bd. (Leipzig 1836 f.). Omtr. samtidig skrev den rom. Katolik J. A. Binterim 7 Bd. om »Die vorzüglichsten Denkwürdigkeiten der christkath. K.« (Mainz 1825 f.), og her i Danmark gav Biskop Fr. Münter fl. betydelig Bidrag til den kr. A. Nys har V. Schultze udgivet en »Archæol. der chr. Kunst« (München 1895) og F. X. Kraus en »Gesch. der chr. Kunst I—II (Freiburg 1896 f.); paa Fransk haves A. Pératé, L'Archéol. chr. (Paris 1892). I leksikalsk Form findes den kr. A.'s Stof i: Smith and Cheetham, Dictionary of Chr. Antiquities I—II (London 1876 f.) og i F. X. Kraus, Realencyklop. der chr. Alterthümer I—II (Freiburg 1882 f.). For den tyske Middelalders Vedkommende er H. Otte, Handb. der kirchl. Kunstarchæol. des deutschen Mittelalters I—II (5. Udg. Leipzig 1885 f.) et Hovedværk. Skulde man nævne en enkelt Mand, der særlig har givet Stødet til Udviklingen af denne Videnskab, maatte det være den store Katakombeforsker G. B. de Rossi (d. 1894). De betydeligste, indtil 1879 udkomne Værker, vedrørende den kr. A., ere nævnedes i F. X. Kraus, Ueber Begriff, Umfang, Gesch. der chr. A. (Freiburg 1879).

Fr. N.

Arles (Arelate), oprindelig en Koloni fra Marseille (Massalia), husede, i ethvert Tilfælde fra o. 250, en kr. Menighed i sin Midte. 255 høre vi gennem Cyprian om en Biskop i Byen, som var novatiansk sindet. Dengang havde Lyon (Lugdunum) den første Plads blandt Galliens Bispesæder, men efter Diocletians Dage sank Lyons Herlighed hurtig, og A. indtog dens Plads, prist som »det galliske Rom« baade paa Grund af Byens stærke Volde og som et Midtpunkt for Aandslivet i Gallien. A.'s kr. Anseelse steg, da man i 5. Aarh. fortalte den Myte, at Ap. Peter havde sendt Trofimos (Ap. G. 20, 4; 21, 29; 2 Tim. 4, 20) dertil, men Hilarius af A.'s (d. 449) ærgerrige Planer om at gøre Trofimos's By til et Patriarkat for Gallien strandede paa Leo d. st.'s bestemte Modstand. Baade før og efter Hilarius's Dage var A.'s Biskop dog, som Pavens Vikar, i kortere eller længere Tid Galliens Primas, men o. 620 blegnedes A.'s Stjerne for stedse, og Lyoner-Biskoppen fik atter sin gamle Forrang. 1802 ophørte A. at være Bispesæde. — I A. afholdtes 316 den første store vesterl. Synode, der bl. a. udtalte sig imod Kætters Gendaab. 353 (under den arianske Strid) og gentagne Gange i 5. og 6. Aarh. holdtes der i A. Synoder. 813 holdt ogsaa Karl d. st. dér en vigtig Synode. — Domkirken i A., St. Trophime, er fra 12. Aarh. og berømt ved en prægtig Korsgang.

Fr. N.

Armagh. 445 skal St. Patrick, ifølge hans Legende, have lagt Grunden til Bispestolen i A. paa Irland; det paagældende Stykke Land skal den irske Høvding Daire, efter nogen Tøven paa Grund af den højtliggende Plads's militære Betydning, have afstaaet til Patrick. Allerede i Danskertiden begyndte der en bitter Rangstrid mellem Bispestolene i A. og Dublin.

Dubliner-Bispen kaldte sig »Irlands Primas«, men A.-Bispen vilde være Primas »of All Ireland«, og de to Prælater tyede gentangne Gange til Konge og Pave for at finde Støtte for deres ærgerrige Planer. Edvard VI holdt med Dublin, Marie d. blodige med A., og Striden fandt først den endelige Afgørelse i forrige Aarh. ved den rom.-kat. Biskop Macmahons lærde Værk, som godtgjorde, at Bispestolen i A., hvis Spor gaar tilbage til St. Patrick's Dage, burde have Forrang. Fra A. stammer den berømte *Book of Armagh*, som bl. a. indeholder et N. Test., afskrevet i Beg. af 9. Aarh., den ældste Levnedsskriv. af St. Patrick, skreven i Slutn. af 7. Aarh., og en Kopi af Patrick's »Bekendelse«, der giver sig ud for at følge den hl. Mands Autograf. — I 12. Aarh. var Malakias, den hl. Bernards Ven, A.'s Biskop. — Den rom.-kat. Erkebiskop af A. bor nu i Drogheda, ikke i A.

Fr. N.

Armenisk Kirke. Da Krdm. først forkyndtes i Armenien, dannede Landet et eget Rige, i hvilket Zoroasters Lære omtrent var eneherkende, ligesom det armeniske Sprog, der danner en egen Gren af den indoeuropæiske Sprogæt, dengang forlængst var det fremherskende, og man hører intet om de Folk, som her fordum havde dannet ret mægtige Riger (som de fra Biblen kendte Lande Ararat og Minni), intet om deres ejendommelige Sprog eller om de Guder, de tilbad. Krdm.'s Sejr i Armenien skyldes Gregor Lusavoretsh (»Lysbringeren«, *Illuminator*), om hvis Liv Armenierne have meget at fortælle; men det maa dog tildels optages med Varsomhed (se Spiegel, *Iranische Alterthumskunde* III, 1878). Det er imidlertid klart, at han forstod at vinde Kongen Terdat (Tiridates), der var opdraget i Rom, og som i de første Aar, efter at han var bleven indsat i sit Fædrenerige, havde forfulgt de Kr. haardt. Endnu før Krdm. var trængt igennem i Romerriget, lod Terdat sig døbe, indførte Krdm., byggede Kirker og indkaldte syr. og gr. Præster. Gregor, der i Kæsarea viedes til Biskop for Armenien, grundede flere Bispedømmer og holdt Synoder, af hvilke en godkendte Nikæasynodens Bestemmelser. Han nedlagde tilsidst sin Værdighed som Styrer af Kirken, og efterfulgtes af sin Søn, efter hvem der kom flere Bisper af hans Slægt. En af dem, Nerses den st., fik 366 Titel af armenisk Patriark ell. *Katholikos*. Hans Søn Sahak (Isak) oversatte sammen med Mesrop, hans senere Efterfølger, Biblen paa Armenisk (o. 410). Først oversatte de fra Syr., men siden fra den gr. Tekst, og ved den Tid, da Synoden i Efesos 431 fordømte Nestorianerne (hvad en armenisk Synode 422 godkendte), udsendtes armen. Lærde, for at søge Hjælp i Alexandria og andre Steder til Fastsættelse af Teksten og dens rette Forstaaelse. Bibeloversættelsen fulgtes snart af mange andre Oversættelser fra Gr. og Syr., ligesom der fremkom ikke faa originale Værker, mest hist. og teol.; der blev ogsaa digtet Hymner. Men snart efter kom der haarde Tider for de armeniske Kr. Perserne, der 387 havde faaet den større østlige Del i deres Magt og 428 havde afsat den sidste Konge, forfulgte de Kr., der ogsaa mishandlede af deres Landsmænd,

som havde holdt fast ved Zoroasters Lære. Perserne forbød al Forbindelse med Romeriget; derfor blev Armenierne ikke repræsenterede paa Mødet i Kalkedon 451, i alt Fald ikke officielt. Efter hvad Armenierne siden hørte derom, forekom Bestemmelserne dem som skjult Nestorianisme. Imedens da hidtil havde sluttet sig nøje til den græske Kirke, forkastede de nu (491) paa en Synode Bestemmelserne fra Kalkedon, maaske nærmest af Uvilje over nogle Udtryk i Leo d. st.'s Brev, hvoraf de næppe engang havde nogen nøje Oversættelse. Siden den Tid staa den armeniske Kirke som monofysitisk, uagtet den egentlig ikke ligefrem har godkendt Eutykes's Lære.

Under Forfølgelserne sygnede Literaturen hen, men da Perserriket var faldet (636), og Armenierne kom under Araberne, der forøvrigt ofte behandlede dem haardt, blomstrede Literaturen atter op (i 7. Aarh.). Den Del af Armenierne, som længst havde holdt fast paa Zoroasters Lære, gik efterhaanden over til Krdm. Under Arabernes Forfølgelser søgte Armenierne Hjælp hos Grækerne. De anerkendte de følgende Synoder i Konstantinopel, men Mødet i Kalkedon vilde de ikke godkende, og det kom derfor aldrig til en Union. Samtidig søgte Armenierne Tilnærmelser til Romerkirken; Gregor VII modtog 1075 deres Patriark med store Udmærkelser, Innocentius II sendte Armeniens Patriark en Stav som Tegn paa, at han anerkendte hans Rettroenhed. De armeniske Udsendinge godkendte Beslutningerne 1439 i Firenze. En armenisk Fyrste i Kilikien anerkendte Pavens Overhøjhed; dette førte tilsidst til en Union imellem en Del af den armeniske Kirke og Rom. Denne unerede Kirke (om dens Liturgi se F. X. Steck, Die Lit. der kath. Armenier, Tübingen 1845) tæller omtr. 100,000, hvoraf dog de fleste leve udenfor Armenien. De styres af to Ærkebisper, en i Lemberg og en i Konstantinopel, der fører Titel af Patriark af Kilikien. Den armeniske Literatur sygnede i 14. Aarh. hen, nærmest ved Forfølgelser, vel ogsaa fordi Talesproget havde fjernet sig saa meget fra Skriftsproget, at det var de fleste uforstaaeligt. I nyere Tid har der udviklet sig en hel ny Literatur, som benytter det ny-armeniske Talesprog. Stor Fortjeneste af den gamle Literatur have Mekitaristerne i det af Munken Mekitar (s. d. Art.) grundede Kloster i Venezia erhvervet sig. Den armeniske Literatur har bevaret flere ældre kr. Skrifter, hvis gr. Originaler ikke mere findes. Mekitaristerne skylder man ogsaa en kritisk Udgave af Biblen (Venezia 1805); de tidligere Udgaver (den ældste af Uscaen eller Oskan 1666 i Amsterdam) ere meget ukritiske. I Armeniernes G. T. findes de fleste af vore Apokryfer blandede mellem vore kanoniske Bøger. I Bibelhaandskrifter ere stundum enkelte pseudepigraphiske Skrifter optagne.

I Armenien findes ikke faa Klostre, der følge Basilios's Regel. I Lære og Ritus viser den armen. K. megen Overensstemmelse med den gr. Kirke. Den har 7 Sakramenter; Konfirmationen følger lige efter Daaben. Ved Nadveren bruges ublandet Vin, hvori det syrede Brød dyppes; kun Præsterne faa den sidste Olie, lige efter Døden. — Præsterne lønnes med frivillige

Gaver. De ere gifte, før de vies til Præst. Deres Kundskaber ere i Reglen ikke store. Kirken styres af en Katolikos, som siden 1441 residerer i Etsjmiadsjin, der fra 1828 hører under Rusland. Under ham staa 4 Patriarker (i Konstantinopel, i Jerusalem, ved Van-Søen og i Kilikien). Ved protestantiske Missionærers Bestrebelse ere omtrent 10,000 Armeniere vundne for Protestantismen. Om Liturgien i den arm. Kirke se Hist. des dogmes, traditions et liturgie de l'église Arménienne (Paris 1855); om Kirkesangen se Dr. Vetter i Theol. Quartalschr. 1880 S. 287 f.; slgn. ogsaa Hamochod, Chronological succession of Armenian patriarchs (London 1865); Ter Mikelian, Die arm. Kirche in ihren Beziehungen zur byzantinischen (Lpz. 1892). Oversættelser af de bibelske Skrifter paa Ny-Armenisk skyldes det britiske Bibelselskab. V. S.

Arminius (Harmensen), **Jakob**, berømt hollandsk Teolog, blev født i Oudewater 10. Okt. 1560. Han studerede 6 Aar i Leiden (under Lærere som Danæus) og kom saa paa en Udenlandsrejse vidt omkring. Mest opholdt han sig i Genève, hvor Beza virkede i sin fulde Kraft; men han kom ogsaa til Basel, hvor man blev i den Grad imponeret af ham, at man vilde gøre ham til Doktor, en Ære, han dog beskedent afslog; ja helt ned til Rom kom han. I filosofisk Henseende en Tilhænger af de la Ramée, havde han hidtil fastholdt den strænge calvinske Ortodoksi, men da han 1587 kom hjem og Aaret efter blev Præst i Amsterdam, begyndte han at fatte andre Tanker. Hans Foresatte forlangte, at han skulde gendrive forskellige Angreb (saaledes af Lægmanden Koornheer) paa Calvins Prædestinationslære. Men under Arbejdet herpaa blev han selv en Modstander af den strengt gennemførte Prædestinationslære. Hans ændrede Opfattelse, som han privat fremsatte i Breve, traadte først offentlig frem i nogle Prædikener over Rom. 7 og 9, der vakte Modsigelse og Stridigheder, som dog atter døde hen, saa at A. endog 1603 efter Junius's Død blev kaldet til Professor i Leiden. Men allerede Aaret efter traadte hans Kollega, den heftige og calvinskindede Gomarus, op imod ham, og saaledes begyndte en Strid, der snart fik omfattende baade religiøse og politiske Følger. Studenterne deltes i tvende Lejre, og Striden rygtedes over det ganske Land. Generalstaterne tog endog Sagen i deres Haand, og Oldenbarnevelt søgte at faa Striden bilagt i Mindelighed, men for Gomarus var Stridspunktet en Salighedssag. Og A. kunde naturligvis ikke fornægte sin Overbevisning, hvor lidet han end yndede Striden. Det var blevet ham klart, at den calvinske Lære gjorde Gud til Syndens og Fordømmelsens Ophav, han forlod derfor den strenge calvinske Partikularisme, det »frygtelige Dekret« om norges Forudbestemmelse til Fortabelse, og henviste til Troen, der vel maatte betragtes som en Frugt af Guds Naade, men hvori der paa den anden Side var givet Mennesket en relativ selvstændig og ansvarlig Stilling. Men dette var for Gomarus Pelagianisme. Generalstaternes Forsøg (1608) førte derfor ikke til noget Resultat, og da de følgende Aar genoptog Forsøget, blev Arminius syg midt under For-

handlingerne og døde den 19. Okt. 1609. Hans Tilhængere nedlagde Aaret efter deres Opfattelse i 5 Artikler, den saakaldte Remonstrantie. Herom og om Arminianismens Historie se Art. Dordrechter-Synode og Remonstranter. A.'s samlede teol. Skrifter blev først udgivne 1629, senere paany i Frankfurt 1631 og 35; de ere oversatte paa Engelsk (London 1825—28) af J. Nichols, der ogsaa har skrevet A.'s Biografi (London 1843). J. P. B.

Armoni (2 Sam. 21, 8), Søn af Saul, overgivet af David til Giheoniternes Hævn.

Arnan (1 Køn. 3. 21), Ætling af den jødiske Kongestamme fra Tiden efter Juda Riges Undergang.

Arnason, Jón, Biskop paa Skalholt, f. 1665, har ikke Navn som veltalende eller aandrigh Mand, som adskillige andre af Islands mere fremragende Bisper; men hans store Betydning ligger i hans faste og retskafne Karakter og hans administrative Dygtighed. Særlig indlagde han sig en stor Fortjeneste ved Forbedring af Børneundervisningen; han skrev selv en Lærebog. J. A. var en myndig Mand, der holdt streng Disciplin over Præsterne; han førte en stadig og som oftest ret heldig Kamp mod de verdslige Embedsmænds Overgreb; han var sparsom og yderst nøjeregnende, men ved Siden deraf gavmild mod fattige Studenter og daarlige aflagte Præstekald, som han af sine rige Midler skænkede en hel Del Jordegods. Bispembedet beklædte han i 21 Aar (fra 1721). I sin yngre Alder havde han i 12 Aar været Rektor ved den lærde Skole paa Holar (1695—1707), og som Biskop viste han stor Interesse for Skalholt's Latinske. Han forfattede ogsaa nogle Lærebøger for Skolen, deriblandt en lat.-isl. Ordbog (*Nucleus latinialis*). Han interesserede sig særlig for Astronomi og Matematik, hvorom hans Skrifter *Calendarium Gregorianum* og *Dactylismus ecclesiasticus* bære Vidnesbyrd. Ved Siden heraf foranstaltede han Oversættelser og Udgaver af forskellige gudelige Skrifter. Han døde 8. Febr. 1743. Th. B.

Arnaud, Henri, Præst i Valdesier-Dalene, samlede Paaske-Søndag 1686, da Hertugen af Savoyen ved et Edikt havde forbudt valdesisk Gstj., sine Trosfæller om sig til Forsvar mod de savoyardiske og franske Tropper. Senere maatte dog han og mange andre Valdesiere flygte til Schweiz, men 1689 førte han, efter Samraad med Prins Vilhelm af Oranien, i hvis Hær han havde tjent, ved Midsommerstid 700 Valdesiere tilbage til Dalene, da Hert. af Savoyen dengang ønskede at forstærke sin Hær med de tapre Valdesiere, tilbød han disse Fred, og H. A. blev Officér i den savoyard. Hær. Senere optog han dog atter sin Præstegerning, men ny Troløshed fra Savoyens Side tvang ham til igen at forlade Dalene. Vilhelm af Oranien, der da var bleven Englands Konge, tilbød ham en Kommando i den eng. Hær, men H. A. foretrak at følge med sine Trosfæller til Würtemberg, og dér døde han 8. Sept. 1721. Han ligger begravet under Prædikestolen i Schönenberg ved Mühlacker.

Arnauld (eller Arnaud), en i Jansenismens Hist. dybt indviklet Familie, stammede oprindelig fra Provence, men var derfra kommen

til Auvergne. Et Medlem af Slægten, La Mothe-A., Officér og Generalprokurør, stod, skønt han var ivrig Huguenot, i stor Yndest hos Katarina af Medici; under Blodbrøluppet sendte Dronningen ham endog en Sikkerhedsvagt, som skulde værge hans Hus og hans Person. Hans næstældste Søn, Advokaten Antoine A. (d. 1620), var en energisk Modstander af Jesuiterne, og som Pariser-Universitetets Ordfører forlangte han 1594, efter Père Barrières Attentat paa Henrik IV, Ordenens Udvisning i en glimrende Tale, som man senere kaldte »Familien A.'s Arvesynd«. Af Antoine A.'s 20 Børn kom fl. til at spille en fremragende Rolle under den jansenist. Strid.

Den ældste Søn, Robert A. d'Andilly, f. 1589, trak sig 1644, efter sin Hustrus Død, tilbage til Port Royal des Champs, hvor han døde 27. Sept. 1674. Man har kaldt ham den mest akademiske bl. Eneboerne i Port Royal. Han har skrevet Digte, bl. a. et større Digt om Kristi Liv og Død, og 258, baade fra Formens og Indholdets Side, ret betydelige Stanzer om de kr. Sandheder. Desuden har han oversat asketiske Skrifter, som Augustins Bekendelser, Johannes Climacus's og Juan de Ávilas mystiske Traktater og Josefus's jødiske Historie. Sainte-Beuve karakteriserer hans Stil som *grand et étendu, à l'espagnole*. — Den næstældste Søn, Henri A., f. 1597, var, som Biskop af Toul og Angers, et af de faa Medlemmer af det franske Episkopat, der sympatiserede med Port Royal. Han døde i Juni 1692. — Den yngste Søn, Antoine A., le grand A., f. 8. Febr. 1612, studerede i Sorbonnen, vandt efter de sædvanlige 4 Disputationer (1638—41) Doktorgraden ved det berømte Fakultet og aflagde derpaa Doktorløftet om at forsvare Sandheden *usque ad effusionem sanguinis*. Det trøstede og styrkede ham siden i hans mange Kampe. Under Paavirkning af Saint Cyran (se Art. d'Hauranne) uddybedes hans relig. Opfattelse, og han blev en from Præst og en dygtig teol. Polemiker, der gjaldt for at være Jansenisternes bedste Mand og Jesuiternes færgligste Fjende. 1643 skrev han mod den letfærdige, af Jesuiterne tilraadede, hyppige Brug af den hl. Nadver et Skrift *De la Fréquente Communion*, og fra det Øjeblik af blev hans Person knyttet til den jansenist. Strid (se herom Art. Jansenisme). Side om Side med Kampen mod Jesuitismen gik for hans Vedkommende en Kamp mod Calvinismen. 1679 drog A. A. i frivillig Landflygtighed til Belgien og Holland. 8. Aug. 1694 døde han i Bruxelles. Hans Skrifter ere udg. af Majainville i 48 Bd. (Paris 1783 f.). — Den ældre Antoine A.'s næstældste Datter, Jacqueline-Marie A. var født 1591. Hendes Bedstefader paa modrene Side, Generaladvokaten Marion, der var Ven baade af Abbeden af Cîteaux og af Henrik IV, flk 1. Sept 1599 den 7aarige Pige optagen i Cisterciensernonneklostret Port Royal med Udsigt til, at hun skulde blive den alderstegne Abbedisses Efterfølgerske. Den lille Koadjutrice blev efter Optagelsen i Novitsiatet sendt til Abbedissen i Maubuisson, en Søster til den smukke Gabrielle d'Estrées, for hos hende at opdrages i Reglens Forskrifter, og efter sin Konfirmation flk hun Navnet Angélique. Da Novitsiaatsaaret var til Ende, af-

lagde A. A. 1600, kun 9 Aar gammel, Nonneløftet, og 2 Aar efter blev hun indsat som Abbedisse i Port Royal. Som hun voksede til, voksede imidlertid hendes Lyst til at bryde Klosterlivets Aag og give sig Verden i Vold, indtil en Prædiken af Kapucineren Père Basile gav hende Smag for Nonnelivets Sødme. Hun blev da en alvorlig Forstanderinde for sit Kloster, der kom til at spille en stor Rolle i Jansenisismens Historie (se Art. Port Royal og Jansenisisme). Efter en lang og velsignelsesrig Virksomhed, der havde bragt hende i Forbindelse med fl. af Frankrigs bedste Mænd, døde *mère Angélique* 6. Aug. 1661. (G. Dall, *La mère A.*, Paris 1893). — Angélique A.'s yngre Søster, Jeanne-Catherine-Agnes A., f. 1593, blev ogsaa i en Alder af 7 Aar forserget, ved Optagelse i Abbediet Saint Cyr. 1636 blev hun Abbedisse for Klostret Tard, og *mère Agnes* var en ikke mindre ivrig Nonne end Søsteren. Ogsaa hun var en Tidlang knyttet til Port Royal. Hun døde 16. Febr. 1671. — Om hele Familien se *Sainte-Beuve*, *Port Royal I—VII* (5 Ed. Paris 1888 f.).

Arnd, Johann, sammen med Christian Scriver og Heinrich Müller en af Forløberne for Pietismen og en af de mest læste Forf. til Opyggelsesbøger indenfor den protest. Kirkeafdeling, saa at Spener endog sætter ham ved Siden af Luther med Hensyn til den Betydning, hans Skrifter have haft. Joh. A. blev født 27. Dec. 1555 i Ballenstädt i Anhalt, hvor hans Fader var Præst. I sin Ungdom fordybede han sig i de middelalderlige Mystikere: Bernard af Clairvaux, Thomas fra Kempen og Tauler, og opholdt sig ved flere Universiteter i Tyskland og Schweiz, hvor han paavirkedes af forskl. Fredsteologer og tillige studerede Paracelsus's Skrifter (s. d. Art.) og Medicin. 1583 blev han Præst i Anhalt, men afskedigedes 7 Aar efter, da han ikke vilde føje sig efter Hertugens calvinistiske Sympatier og fordømme Eksorcismen som ugudelig Overtro. A. virkede derefter andre 7 Aar i Quedlinburg, en smertefuld Prøvetid, som først fik Ende, da han 1599 blev kaldet til Braunschweig, hvor han udfoldede en velsignelsesrig Virksomhed og var meget anset, indtil han 1605 udgav sin 1. Bog »Om den sande Kristendom«. Ved denne Bog vilde han vende Studenternes og Præsterens Sind fra Stridsteologien, hvoraf der næsten igen var bleven en *theologia scholastica*, og føre dem, der tro paa Kristus, fra den døde Tro til den frugtbare Tro, fra den blotte Teori til den virkelige Trosøvelse, og tillige vise, hvorledes det rette kr. Liv er, som staar i Overensstemmelse med den sande Tro, og hvad det betyder, naar Apostlen siger: »Jeg lever, dog ikke længer jeg; men Kristus lever i mig«. I Modsetning til Tidens stærke Fremhævelse af Kristus for os, lægger han Hovedvægten paa Kristus i os, paa Helliggørelsen fremfor Retfærdiggørelsen. Overalt i Tyskland og Schweiz voldte denne Bog megen Glæde, særlig blandt Smaafolk; men af Misundelse over det Bifald, den vakte, lod hans Embedsbrødre sig henrive til det voldsomste Fjendskab imod ham, saa at de endog offentlig beskyldte ham for Papisme, Calvinisme, Osiandrisme, Flacianisme, Schwenkfeldianisme, Paracelsisme, Alkymisme o. s. v. Paa Grund af

Ministeriets Censur kunde han ikke faa de følgende 3 Bøger af »Om den sande Krdm.« trykt; men 1608 skænkede han sin Ven, Dogmatikeren Johann Gerhard, Manuskriptet til dem som en privat Gave. Imidlertid blev han samme Aar kaldet til Eisleben, hvor den største Anerkendelse blev ham til Del fra alle Sider, og dér udgav han 1610 (trykt i Magdeb.) den første samlede Udgave af »Den sande Krdm.« i 4 Bøger (senere Udg. indeholde 6 Bøger; de 2 sidste ere Sammendrag af forskl. af A.'s Skrifter). Den Omstændighed, at A. i 2. Bog havde benyttet et af Valentin Weigels Skrifter (se d. Art.), vakte et voldsomt Røre, og man beskyldte ham nu fra alle Sider for Weigelianisme og Papisme. A.'s Ophold i Eisleben, hvor han bl. a. under Pesten fik Lejlighed til at vise sin Troskab i Sjælesorgen overfor den Menighed, der var ham betroet, blev ikke af lang Varighed; thi allerede 1611 udnævntes han til Hofprædikant og Generalsuperintendent i Celle. I denne Stilling virkede han til stor Velsignelse lige til sin Død 11. Maj 1621, særlig ved sine Visitationer og Gennemførelsen af en ny Kirkeordning. — I Henseende til personlig Fromhed adskiller A. sig fra de fleste af Samtidens Teologer; thi medens man ellers næsten overalt savner en levende Forbindelse mellem det objective og subjektive i Krdm., idet den store Vægt, som denne Tids luth. Kr. lagde paa ren Lære og ren Bekendelse, let førte til Udvortegørelse og død Ortodoksi, træffe vi hos A. en ægte luth. Mystik, der er et med Ortodoksien i Tro og Erkendelse, men samtidig hævder Nødvendigheden af en indre Hjertensteologi og dennes Fremtræden i praktisk Krdm. Mest Udbredelse fik hans »sande Krdm.«, der næsten er bleven oversat paa alle Sprog og stadig er en søgt Opyggelsesbog; men tillige maa nævnes hans »Paradishave«, »Postille over Søn- og Helligdagsevangeliernes« og »Udlægning af Psalmerne«. Striden om A. endte ikke med hans Død; den blussede op igen i Slutn. af 17. Aarh., da samtidig med det opvaagnende kr. Liv ogsaa A.s Skrifter fik stor Udbredelse og paany bleve udgivne af Mænd som Spener og Budeus. Men de største og bedste Teologer i Tiden erkendte med Tak den Gave, A. havde skænket Kristenheden ved sin Opyggelsesbog, og endog indenfor den rom.-kat. K. har den fundet Indgang. (A. Tholuck, *Livsvidner før og under Trediveaarskrigen*, dsk. Overs., Aalborg 1860, 279 f.; A. Ritschl, *Gesch. d. Pietismus II*, 1. 34 f.; G. Leonhardi, *Die Predigt der Kirche*, 26. Bd., Leipz. 1894).

Arndt. 1) Ernst Moritz A., f. Juledag 1769 paa Rügen, som dengang tilhørte Sverige, studerede i Greifswald og Jena og blev, efter et Vandreaar i Østerrig, Savoyen og Frankrig, 1799 Prof. i Hist. i Greifswald. Paa Grund af sin djærve Optræden med Mund og Pen for Friheden og sit tyske Fædreland maatte han flygte for Napoleons Vrede. En Tidlang var han i Syerig, derpaa i Rusland, men 1813 vendte han tilbage til Tyskland med den sejrrie Hær og blev 1818 Prof. i Hist. ved det nys grundlagte Universitet i Bonn. 1820 blev han afsat for »demagogische Umtriebe«, 1822 atter taget til Naade, men først indsat igen som Prof. i Bonn 1840. 1854 tog han sin Afsked; 29. Jan. 1860 døde

han. E. M. A. har ikke alene virket for den nationale, men ogsaa for den relig. Vækkelse i Tyskland. »I alle hans Fædrelandssange kan man mellem Linierne læse: Vor Gud han er saa fast en Borg« (W. Scherer). Han var af Overbevisning Lutheraner, men tolerant over for andre Kr. 1819 skrev han sit Skrift »Vom Wort und Kirchenlied«, i hvilket han hævdede, at, næst Luthers Bibelovers., vare de luth. Psalmer de bedste Vidnesbyrd om Protestantismens Kraft. Med det nævnte Skrift fulgte 33 Psalmer af ham selv, bl. a. »Geht nun hin und grab mein Grab«, der 1843 blev oversat paa Dsk. af J. C. Hauch. E. M. A. har i alt digtet 83 Psalmer; de bedste af dem have ikke lidet af den lutherske Psalmedigtningens Kraft i sig. C. J. Bunsens berømte Breve, »Die Zeichen der Zeit« (1855), ere rettede til E. M. A. — 2) **Johann Friedrich Wilhelm A.**, f. 24. Juni 1802 i Berlin, blev 1829 Hjelpepræst ved Domkirken i Magdeburg, 1840 Præst i Berlin ved Parochialkirken. Han samlede en stor Kreds om sin Prædikestol; de preussiske Prinser og Mænd som Neander, Hengstenberg og Twisten vare stadig bl. hans Tilhørere. Ved ham bleve Passionsprædikenerne atter indførte i Berlin, og han var den første, som dér fik Aftensangstjenesterne henlagte til Aftenmiser. Han lod en stor Mængde af sine Prædikener trykke, og da han ikke, ifølge Parochialkirkens ref. Traditioner, havde faste Tekster at prædike over, kunde han snart gennemgaa hele Bøger af Skrifter, snart holde en Række Prædikener over et dogmatisk eller etisk Begreb. 1875 tog han sin Afsked efter en lang og trofast Virksomhed, der ogsaa havde givet ham rig Lighed til at udfolde sin Naadegave som Sjølesørger. 8. Maj 1881 døde han. (A. Nebe, Zur Gesch. der Predigt, Wiesbaden 1879, III, 417 f.).

Arnesen. 1) **Carl Julius A.**, f. i Kristiania 24. Jan. 1847, studerede Teol. og blev Præst. For Tiden er han Sognepræst i Hetland ved Stavanger. Som Sognepræst i Sarpsborg blev han 2 Gange sendt paa Stortinget. Han har oversat Tertullians Apologi. A. B. — 2) **Daniel A.**, norsk Lægprædikant, f. 1782, Ven af H. N. Hauge, i hvem han saa sin »andelige Fader«. Han rejste som Lægpræd. (fra 1816) i o. 50 Aar Norge rundt mange Gange og besøgte ogsaa Sverige. Han var en ægte Type paa en Haugianer: tog ingen Løn som Prædikant, var luthersk-kirkelig i sit Standpunkt, alvorlig i sit Kristenliv, virksom i det timelige og en meget begavet Prædikant med stor Indflydelse. D. A. bidrog meget til at lede en over hans Hjemsted, Romsdalen, i Sektiarene gaende usund Vækkelse ind i sunde Spor. D. 1866. C. B.

Arnest fra Pardubic, Biskop af Prag, var Karl IV's Raadgiver. Under ham blev Prager-Stolen 1344, »paa Grund af Stedernes Afstand og Sprogenes Forskellighed«, løst fra Lydigheden mod Metropolit i Mainz og ophøjet til et Ærkesæde. Nogle Aar senere gik A. sin Konge til Haande ved Oprettelsen af Universitetet i Prag (1348). A., der selv havde studeret i Bologna og Padova, blev den nye Højskoles første Kansler, og hans Ry var saa stort, at der efter Innocentius VI's Død (1362) skal have været Tale om at vælge ham til Pave. Men

hans Beskedenhed skal have forbudt ham at modtage Tiaraen. A. var en nidkær Biskop, der 2 Gange aarlig holdt Synoder, og for at modarbejde Kætteri i Böhmen indrettede han en biskoppelig Inkvisition dér. (F. Tadra i Archiv f. oesterr. Gesch. Bd. 61, 276 f.). Fr. N.

Arnfast, en velstuderet og fornem Mand, var Abbed i Cistercienserklosteret Ry. Han blev mistænkt for at have forgivet Kong Kristoffer I, og en sen. uhjemlet Fremstilling har tilføjet »i Nadveren«. Sagen blev overhovedet aldrig undersøgt. Da Aarhus Bispestol Aaret efter (1260) var ledig, og det halve Kapitels Stemmer faldt paa A., indviede Ærkebisp Jakob Erlandsen denne, men han kunde ikke sætte sin Kandidat igennem, ja fik endog selv en Irettesættelse af Paven. Cistercienserne i Øm støttede A., og derfor led de Overlast baade af Kongens og den kongeligsende Aarhusbisp Tyges Folk. J. O. A.

Arngrímsson Bjarni, f. 1768, Præst i Melar i Borgarfjorden, samlede og affattede en Bønnebog til Husandagt, som benyttes meget paa Island, og som stadig udkommer i nye Oplag („*Bjarnabæinir*“). Endvidere er han kendt for sin Virksomhed, ogsaa gennem Skrifter, for Havedyrkningens Fremme. Han døde 7. April 1821. Th. B.

Arno eller Arn (=: Ørn), Biskop af Salzburg fra 785, var først virksom for at tilvejebringe et Forlig imellem sin Fyrste, Hertug Tassilo af Baiern, og Karl d. st.; men da hans Bestrebelser mislykkedes, og Baiern indlemmedes i Frankeriget, blev han en af Karl d. st.'s betroede Mænd. 797 genoprettede han paa Karls Vegne Roligheden i Rom, og til Løn blev Salzburg 798 af Leo III ophøjet til et Ærkesæde, og A. modtog Palliet. I de følgende Aar var han virksom for at udbrede Krdm. bl. Avarerne og Karanterne, og i fl. Aar var han fast »Kongebud« (*missus Dominicus*) for Baiern. Han var en dygtig Administrator, og han hævdede med Kraft sin Tilsynsret over Donaulandene over for Metropolitene af Passau og Aquileja. Som Ven af Videnskaberne og Kunsten var han en af Karl d. st.'s lærde Jævnninger; han skal have ladet 150 Bøger afskrive. Han døde 24. Jan. 821.

Arnobius fra Sicca i det prokonsulariske Afrika, en Retor i Diokletians Dage, var først en Modstander af Krdm., men efter at være bleven omvendt ved et Drømmesyen skrev han (rimeligvis efter det diokletianske Edikt 303) til Forsvar for K.'s Tro 7 Bøger *adversus nationes* (udg. af A. Reifferscheid, Wien 1875; overs. paa Tysk med Kommentar af F. A. v. Besnard, Landshut 1842). I Retning af Klarhed over den kr. Tros Indhold lader denne Apologi meget tilbage at ønske.

Arnold. 1) **Christoph A.**, f. i Hersbruck ved Nürnberg 13. April 1627, død steds 30. Juni 1685 som Gymnasialprof. og Diakonius ved Mariakirken, digtede fl. Psalmer. 90 af disse ere optagne i Præsten ved Sebaltduskirken Joh. Mich. Dilherrns »Augen und Hertzens-Lust, das ist, emblematische Fürststellung der Sonn- und Festtäglichen Evangelien« (Nürnberg 1661). Hans Psalme paa Joh. Døbers Dag er oversat af H. A. Brorson (=: O, syndig Flok, hvo er det, som?). — 2) **Gottfried A.**, protest. Kirke-

historiker, blev født i Annaberg i Sachsen 5. Sept. 1666. 1682 kom han paa Gymnasiet i Gera og 1685 til Universitet i Wittenberg, hvor Quenstedt og Deutschmann bleve hans Lærere. 1689 drog han, paa Speners Anbefaling, som Huslærer til Dresden og traadte derved i nøjere Forhold til Pietismens Fader, som da (til 1691) var Oberhofprediger i den sachsiske Hovedstad. 1693 blev G. A. Huslærer i Quedlinburg, hvor Chr. Scriber nys havde virket, og hvor der dengang mærkedes en sygelig Opvækkelse, som forkastede den ydre Kirke. G. A. sluttede sig straks til de opvakte, fordybede sig i Jakob Böhme og skrev 1696 sit, til Hælften lærde, til Hælften opbyggelige, Skrift: »Die erste Liebe d. i. wahre Abbildung der ersten Christen nach ihrem lebendigen Glauben und heiligen Leben«. Stødet til Affattelsen af denne Bog fik han ved W. Cave, *Primitive Christianity or Religion of the Ancient Christians*, som da lige var oversat paa Tysk. W. Cave havde i den ældste Kirke fundet et Sideestykke til den anglikanske K.; G. A. fandt der sine pietistiske Idealer virkeliggjorte. Hans Bog vidner om udstrakte patristiske Studier, men overalt idealiserer han, og han tager Formaninger som hist. Vidnesbyrd om, at det, Formaningen lød paa, var til Stede. Bogen indbragte ham imidlertid (1697) en Kaldelse til Giessen som hist. Prof. Der kunde han dog ikke trives; han maatte trøste sig med lærde Arbejder og med at lade sin »guddommelige Kærlighedsgnist« slaa ud i aandelige Sange, og i Sommeren 1698 rejste han pludselig tilbage til Quedlinburg. Dette Skridt vakte saa stor Opsigt, at den Bog, i hvilken han gjorde Rede for sin Adfærd, i Løbet af 2 Aar oplevede 6 Oplag. I Quedlinburg boede han hos Pietisternes Leder, Hofdiakonus Sprögel, og i hans Hus skrev han sit Livs Hovedværk, sin »Unpartheyische Kirchen- und Ketzergesch.« (I.-IV., Leipz. 1699—1700; bedste Udg. Schaffhausen 1740), der er skreven med stor Forundindtagethed for alle Kættere og Separatister, hvorfor de ortodokse sagde, at det var den skadeligste Bog, der var skreven efter Kristi Fødsel, og dens Forf. blev i den ortodokse Lejr kaldet »Fader til Løgnen«. Chr. Thomasius fandt derimod, at G. A.'s Bog var »den bedste og nyttigste Bog efter den hl. Hist.«; men selv Spener lagde den til Side ulæst, som han plejede at gøre med sine Venners Bøger, naar han frygtede for, at han maatte »improbere« dem. Senere sagde han, at G. A.'s Skrifter lignede et stort Net med gode og daarlige Fisk, som trængte til at skilles ad. G. A.'s Partiskhed har imidlertid bidraget til at bryde den kirkelige Historieskrivning en ny Bane; han har lært den protest. Kirkehistorieskrivning at gøre Forsøg paa at forstaa Kætterne og at være retfærdigere ved Fordelingen af Lys og Skygge. Men den Modstand, det lærde Værk mødte fra mange Sider, bragte desværre Forf. til at kaste sig i Armene paa Mænd som Gichtel og Dippel, og derved blev han endnu mere hildet i Mystikens og Teosofens Garn. Det kan man se af hans »Geheimniss der göttl. Sophia« (1700) med dens Spekulationer over den himmelske Sophia, der efter Faldet forlod Adam, som oprindeligt var »Mannweib«, og over Kristus som den anden Adam i teosofisk Forstand. Kort

efter giftede G. A. sig med Sprögels Datter og overtog Embedet som Slotspræst i Allstädt hos Enkehertuginde af Sachsen-Altenburg. Men da han ikke vilde aflægge Løfte om at lære efter Konkordieformlen, maatte han, trods Frederik I's Mellemkomst, opgive Præstegeneringen dér, og han blev da først Oberpfarrer i Werben i Altmark (1704—7), derpaa gejstl. Inspektør i Perleberg, og som saadan døde han 30. Maj 1730 efter en nidkær og dygtig gejstlig Virksomhed. Under den havde han ogsaa faaet Lejlighed til at udgive baade en Epistel- og en Evangelie-Postil, en Pastoralteal. (»Geistl. Gestalt eines evangelischen Lehrers« 1704) og en meget læst Andagtsbog (»Wahre Abbildung des inwendigen Christenthums« 1709) foruden en Mængde Smaaskrifter. Paa sit Dødsleje bekendte han, at han fortrød, at han havde skrevet Bogen om den himmelske Sophia, og at han ikke havde været forsigtigere i sine Udtalelser i Kirkehist. H. A. Brorsons »Du Hjertens Fryd for rene Sinde« er en Overs. af et af G. A.'s aandelige Digte. (F. Diebius, G. A. Sein Leben und seine Bedeutung für K. und Theol., Berlin 1873). — 3) Thomas A., engelsk Skolemand, blev født 13. Juni 1795 i West-Cowes paa Øen Wight. 1811 kom han som Student til Oxford, 1815 blev han Fellow i Oriel College sammen med Mænd som Whately, Keble og Hampden; især den første havde stor Indflydelse paa ham. 1818 blev han præsteviet, og Aaret efter opslug han sin Bolig i Laleham ved Themsen i Nærh. af Staines, hvor han indrettede en privat Kostskole for et meget begrænset Antal Elever og øvede sig i forskellige Kærlighedsgeneringer. Hans Ry som Opdrager var saa stort, at han 1828 blev kaldet til Rektor for den berømte Skole i Rugby, og i denne Stilling lagde han saa udmærkede Egenskaber for Dagen, at Engländerne regne ham for en af deres største praktiske Skolemand. For A. var *a Christian and a Gentleman* to Begreber, som ikke kunde skilles; hans Opdragelse var baaren af hans bredkirkelige Kristendomsopfattelse, og han lagde stor Vægt paa alt, hvad der kunde fremme den sædelige Udvikling. Han appellerede stærkt til Disciplenes Åresfølelse; i Rugby gjaldt det for en Skam at sige en Usandhed, fordi Dr. A. altid troede sine Elever paa deres Ord. 1841 blev han Prof. i nyere Hist. i Oxford, men han beholdt tillige sin Gerning i Rugby. Allerede 12. Juni 1842 døde han. — Som Teolog tilhørte Th. A. den bredkirkelige Skole. Tidlig længtes han efter en Krdm., som hverken var højkirkl. eller lavkirkl., og da der 1836, navnlig fra højkirkl. Side, blev rejst en Storm imod hans Ven, Dr. Hampden, fordi denne, trods sin liberale Teologi, var bleven udnævnt til teol. Prof. i Oxford, kom Th. A. ham til Hjælp med en Artikel om *The Oxford Malignants i Edinburgh Review*. Under Kampen om Emancipationsbullen havde Th. A. i Retfærdighedens Navn gjort sig til Tolk for de rom.-kat. Irers Krav (1829), og i en Afhandling, *Principles of Church Reform* (1833), havde han fremsat sine Tanker om at gøre den eng. Statskirke saa rummelig, at den ogsaa fik Plads til Nonconformisterne. Stat og K. burde efter hans Mening være eet. Staten kan nemlig kun naa sit Maal,

Menneskets højeste Lykke, ved Hjælp af K.'s Visdom og Godhed, og K. kun sit Maal, naar den er i Besiddelse af Statens suveræne Magt. Fra alle Sider gjorde man Indsigelse imod Th. A.'s kirkepolitiske Tanker. Høj Kirkemændene var han for bredkirkelig, Dissenters for statskirkelig; de konservative var han for liberal, de liberale for konservativ. Den Uvilje, der rejste sig imod ham, var en Tid saa stærk, at den truede med at forstyrre hans Gerning i Rugby. Men ved sin ædle Personlighed, som alle havde Ærbødighed for, lykkedes det ham at faa de vrede Bølger til at lægge sig. Hans Afhdl. om K.'s Reform findes i hans *Miscellaneous Works* (London 1845); hans Levned er skildret af hans Discipel A. P. Stanley (I—II, London 1844); om hans teol. Stilling se J. Tulloch, *Movements of Religious Thought in England* (London 1885) 53 f.

Fr. N.

Arnold fra Brescia, der tilhørte en fornem Slægt i Brescia, drog i sin Ungdom til Frankrig for at høre Abélard, hvis Personlighed fængslede ham i høj Grad. Senere blev han præsteviet, og han synes derpaa en Tidlang at have været Abbed for et Korherrestift ved Brixen. A. var tidlig bleven grebet af Forargelse over Klerikernes verdslige Liv og af Tanken om K.'s apostolske Fattigdom, og hans strenge Askese og hans Veltalenhed skaffede ham stor Indflydelse i hans Fødeby, men ogsaa mange Modstandere. 1139 optraadte Brescias Biskop som hans Anklager paa det store Kirkemøde i Rom, hvor A. selv havde givet Møde, og efter det maatte han for en Stund forlade Italien. Han rejste til Frankrig, hvor han hjalp Abélard i hans Kamp mod den hl. Bernard, hvorfor denne kaldte den fyrrige Italiener »Goliats Vaabendrager«. Trods Bernards Fjendskab vedblev A. at holde Forelæsninger paa Genovefabjerget i Paris, rigtignok kun for de allerfattigste Disciple, som maatte tigge Føden til sig selv og deres fattige Lærer. Til sidst lykkedes det dog Bernard at faa A. vist ud af Frankrig, og han flygtede da til Zürich. Siden træffe vi A. i Rom, hvor han en Stund holdt sig rolig, men kun for i et belejligt Øjeblik (1147) at optræde med et Krav om, at Byen Rom skulde være fri, for at den atter kunde blive Verdens Herskerinde. A. synes ogsaa at have opfordret Kong Konrad til at gøre fælles Sag med Romerne mod Paven, »saa at den samme Haand ikke mere skulde løfte baade Kalken og Sværdet«. Endnu da Hadrian IV besteg St. Peters Stol (1154), var A. en Magt i Rom, og den nye Pave opfordrede forgæves Senatet til at udvide den kirkl. og nationale Agitator. Først da Hadrian IV, paa Grund af et Attentat paa en Kardinal, havde lagt Interdikt paa St. Peters By, lykkedes det ham at faa Roms Indbyggere til at ofre A. Denne maatte da flygte, og paa Flugten faldt han i Kejser Frederik I's Hænder. Kejseren udleverede ham til Paven, som lod ham hænge (1155); senere blev hans Lig brændt, og Asken kastet i Tiberen. Et Parti af Arnoldister overlevede A., og baade i Italien og Schweiz mærkede man længe Sporene af hans Virksomhed. Skønsonne Dommere, som Johannes af Salisbury, maatte indrømme, at »om A.'s Lære end stod i Modsigelse med Livsforholdene,

stemmede den med Evangeliet; den skismatiske Politiker var ikke en Hæretiker. — I vore Dage er A. fra Brescia, navnlig gennem Niccolinis Tragedie *Arnaldo di Brescia*, bleven et Symbol paa Italiens Frihed (W. v. Giesebrecht, A. v. Brescia, ein akad. Vortrag, München 1873; A. Hausrath, Weltverbesserer im Mittelalter, II og III, 1895).

Fr. N.

Arnold fra Lübeck, historisk Forfatter, Fortsætter af Helmolds Slavekrønike (1170—1209). Han skildrer i første Række Henrik Løve og Vendertogene. Navnlig sidstnævnte Emne, i Forbindelse med de Underretninger, han giver om danske Forhold, sikrer ham Betydning for vor Historie. Trods Uenighedigheder er A. i det hele troværdig, ligesom hans Dom er forstandig. A. var Abbed for Johannesklosteret i Lübeck og døde 1212. Hans Værk er udgivet i Pertz, *Monumenta Germaniae* XXI, særskilt ved Lappenberg 1868, overs. 1885 paa Dansk ved P. Kierkegaard.

J. O. A.

Arnold af Roskilde, d. 1124, var som Kappellan hos Knud d. hellige tilstede ved Indvielsen af Lunds daværende Domkirke (1085); siden (o. 1088) besteg han Roskildesædet og fremmede som Biskop Knuds Helgendyrkelse. Forf. til Roskildekrøniken dædler ham for hans Efterladenhed i Embedsførelse, dog muligvis kun, fordi han ikke kunde optræde med Kraft mod de Voldsgerninger, som de gifte Præster i Slutningen af hans Embedstid udsattes for, da Adelsmanden Peder Bodilson fordrede Cølibatet gennemført og fik Overtræderne dømt paa verdsligt Ting.

J. O. A.

Arnoldi. 1) **Bartholomæus A.** fra Usingen var først Luthers Lærer og Ordensbroder, siden hans Modstander. Han var f. o. 1464 og studerede i Erfurt; 1491 blev han *Mag. art. dér* og siden Lærer i Filosofi. 50 Aar gl. traadte han, paa Luthers Tilskyndelse, ind i Augustiner-Ordenen, blev 1514 *Dr. theol.* og virkede derpaa som teol. Prof. ved Ordenens *studium generale* i Erfurter-Klosteret. Skønt han indrømmede, at den skolastiske Vin havde taabt sin Smag, vilde han ingenlunde, som Luther, bryde helt med Skolastiken og styrtede Aristoteles fra den filosofiske Trone, og Modsætningen mellem den »kristelige Nestor«, som Justus Jonas kaldte ham, og Wittenbergerne traadte klarere og klarere frem. 1522 begyndte han at angribe disse i sine Prædikener i Domkirken i Erfurt, men han høstede kun Spot, og 1526 maatte han søge Ly hos sine Ordensbrødre i Würzburg. Dér vedblev han at bekæmpe Ref. 1530 fulgte han sin Biskop til Augsburg, og man kaldte ogsaa ham til, da »Confutationen« skulde affattes. Han døde 9. Sept. 1532 i Würzburg (N. Paulus, Der Augustiner B. A. von Usingen, Strassburg 1893). — 2) **Wilhelm A.**, f. 4. Jan. 1798, blev 1834 Domkapitular og 1839 af Domkapitlet valgt til Biskop i Trier. Den preuss. Regering vilde imidlertid ikke stadfæste Valget, og først efter at W. A. havde trukket sig frivillig tilbage og paany var bleven valgt, fik han Regeringens Stadfæstelse (1842); men han nægtede at aflægge den sædvanlige Bispeed til Staten. Han var i høj Grad virksom for Udbredelsen af Ultramontanismen i sit Stift, og 1844 udstillede han i sin Domkirke Kristi usydede Kjortel, der var en af dennes Relikvier.

Dette gav Anledning til den tysk-katolske Bevægelse (se Art. Ronge og Tysk-Katoliker). W. A. døde 7. Jan. 1864 (J. Kraft, W. A., Trier 1865).

Arnon (4 Mos. 21, 13), en Flod, der løber mod V. til det døde Hav, var tidligere Grænse mellem Ammon og Moab, siden mellem dette og Israel (Rubens Stamme). Nu hedder den Wadi el-mudjib.

Arnulf af Metz, Karolingernes Stamfader, f. 580, blev, efter en fremragende Virksomhed som Kriger og Statsmand, 611 eller 612 Biskop i Metz. 627 trak han sig tilbage fra sit Bispedømme og levede som Munk i Vogeserne. Han døde 18. Juli 640 (?) og ligger begravet i St. Arnolphe i Metz. Hans Søn Ansegis ægtede Pippin af Landens Datter Begga, og fra dem nedstamme Karolingerne.

Arød (4 Mos. 26, 17), Slægt i Gads Stamme. Stamfaderen kaldes ogsaa Arodi (1 Mos. 46, 16).

Arøer. 1) By ved den sydlige Grænse af Israel Ø. for Jordan, beliggende paa højre Bred af Arnon (5 Mos. 2, 36). Den blev siden erobret af Moab. Dens Ruiner kaldes nu Arair. — 2) By i Gads Stamme, Ø. for Jordan (2 Sam. 24, 5), søges af nogle i Dalen ved Jakobs øvre Løb. Andre identificere den med færnævnte. — 3) By i Syd-Juda (Negeb) (1 Sam. 30, 28). Dens Ruiner kaldes nu Ararah, 3 Timers Rejse ØSØ. for Beerseba.

Aron, Mose's Broder og Medhjælper. Erindringen om denne Mands fremragende Betydning afspejler sig i alle de i de 5 Mosebøger optagne Beretninger, men paa en noget forskellig Maade, som klartest fremgaar af en sondret Betragtning af Pentateukens to Hovedstrømninger. — Ifølge de ældste Kilder (de saakaldte jehovistiske Kilder) var A. allerede inden Udvandringen fra Ægypten »Levit« d. e. Præst. Medens Mose opholdt sig ved Bjerget Sinai, begav Aron sig til ham, og Mose fik da Befaling af Herren til at benytte Broderen som Ordførere, da han selv havde vanskeligt ved at føre Ordet (2 Mos. 4, 10-16. 27-31). A. ledsager derfor sin Broder baade ved Forhandlingerne med den ægyptiske Konge og senere under Ørkenvandringen. Under Aabenbaringen paa Sinai følger A. i Forening med andre fremragende Mænd op paa Bjerget, hvor de holde sig sky tilbage, medens Herren taler til Mose (2 Mos. 24, 1 f. 5 f.). I skarp Modsætning til disse Træk staar A.'s Upaalidelighed ved andre Lejligheder. Allerede under Opholdet ved Sinai lader han sig forlede af det tøjløse Folk til at støbe et gyldent Tyrebillede og oprejse et Alter foran dette, ved hvilket Folket fejrer en vild Fest (2 Mos. 32). Senere ere han og Søsteren Mirjam opfyldte af Skinsyge paa Mose, der har tilvundet sig den ledende Stilling, uagtet Herren ligesaa godt har talt til dem som til ham. Mirjam straffes for denne Formastelighed ved at overfaldes af Spedalskhed, medens A. hurtig indser sin Brøde og anraaber Broderen om Hjælp (4 Mos. 12). — Langt mere ensartet er det Billede af A., som det saakaldte »Præstekrift« meddeler. Han træder os her i Møde som det præstelige Forbillede og som Stamfader for Præsternes Slægt. Kun ved een Lejlighed (4 Mos. 20, jvfr. 27, 14. 5 Mos. 32, 51) nævner

dette Kildeskrift en af A. begaaet Brøde, nemlig hans Mangel paa Tro, da Herren bød Mose at lade Vandet strømme ud af Klippen; men denne Brøde deler han med Mose, idet det paa denne Maade forklares, hvorfor hverken Mose eller A. kom til at betragte det forjættede Land. Ellers tjene alle Beretninger til A.'s Forherligelse. Fortællingen begynder ligesom i de ovenfor nævnte Kilder med, at A. skal tjene Mose som Ordfører (2 Mos. 7, 1 f.), et Hverv, som han derefter udfører paa en langt mere iøjnefaldende Maade end i de ældre Kilder. Under Ørkenvandringen staar han stedse ved Mose's Side og kæmper ligesom denne mod det oprørske Folk. Under Opholdet ved Sinai bliver paa højtidelig Maade Præstedømmet overdraget til ham og hans Sønner, medens de øvrige Medlemmer af Levi Slægt kun indtage en tjenende Stilling ved Helligdommen. I særlig Forstand bliver A. desuden Ypperstepræst, en Værdighed, der gaar i Arv til den førstefødte blandt hans Efterkommere. Da senere Korah paa Folkets Vegne bekæmper det særlige Præstedømme, bliver A. paa afgørende Maade retfærdiggjort ved Herrens Indgriben (4 Mos. 16 og 17). — Foreningspunktet mellem de to Kildestømninger ligger altsaa i, at A. efter dem begge er Præst; men den særlige Udformning af denne Tanke i Præstekriftet forstaas kun ved en mere omfattende Forstaelse af dette Skrifs Karakter og Formaal (se Art. Mosebøgerne). Fr. B.

Arpad (2 Kg. 18, 34) eller **Arfad** (Jes. 36, 19), syrisk By i Nærheden af Hamat og Damaskos. N. for Aleppo, nu Ruinen Tel Erfad. A. var tidligere en betydelig Kongestad, blev undertvunget af Assyernerne og nævnes ofte i Kileindskrifterne.

Arrebo, Anders Christensen, Biskop og religiøs Digter, er født 2. Jan. 1587 i Ærøskjøbing, blev 1608 Slotsprædikant i Kbhvn og 1613 Slotspræst ved Frederiksborg Slot, 1616 Præst ved Nicolaj Kirke i Kbhvn og 1618 Biskop over Trondhjem Stift, hvorunder deengang laa Nordland, Finmarken, Herjedalen, Jemteland og Søndmør. Den hurtige Forfremmelse til et saa ansvarsfuldt Embede førte ham ind i Forhold, han ikke kunde magte. Ved sit ungdommelige Overmod vakte han snart Anstød, og hans skarpe, satiriske Lune skaffede ham mange Venner. Da han desuden flere Gange i lystige Lag tilsidesatte sin gejstlige Værdighed paa en usømmelig Maade, blev han draget til Ansvar derfor og paa Herredagen i Bergen 1622 dømt til Embedsfortabelse. Efter sin Afsettelse boede han 3 Aar i Malmø, men fik derefter Tilladelse til at søge et mindre Præstekald og blev 1626 Præst i Vordingborg, hvor han døde 12. Marts 1637.

A. har ikke særligt Krav paa at mindes paa Grund af sin gejstlige Virksomhed, men han har vundet et Navn som Digter, idet han indførte Renæssancens nye poetiske Former i dansk Digtekunst. Allerede som Slotsprædikant gjorde han sig bemærket ved Lejlighedsdigte. Hans Vise om Kalmars Erobring 1611 og et Sørgedigt over Dronning Anna Cathrine 1612 have vistnok skaffet ham Kongens Gunst og fremkaldt hans hurtige Forfremmelse. Disse, ligesom hans Bøn mod Pesten 1618, vise en betydelig poetisk Begavelse. Her finder man

Poesi i den gamle Folkevises Aand og Former. Men hans Oversættelse af Davids Psalmer 1623, og særlig den omarbejdede Udgave 1627, viser, at han har arbejdet sig ind i den nye Kunstdigtning og optaget dens metriske Former, dog med et vist Hensyn til den naturlige Betoning. Den poetiske Reform gennemførte han dog først i sit Hovedværk: »Hexaméron eller Verdens første Uges sex Dages mægtige og prægtige Gerninger«. Det er en Bearbejdelse af Franskmanden Du Bartas's »La première Semaine«, med Optagelse af klassiske regelbundne Former (Hexameter og Alexandrinere). Hvor han holder sig nær til Originalen med dens mytologiske Lærdom og retoriske Stil, bliver Fremstillingen tung og trættende, men ofte frigør han sig fra Forbilledet og arbejder selvstændig, og hans Naturskildringer, især af den norske Natur, fremtræde saa frisk og med en saa national Klangfarve, at de endnu fortjene at læses.

Han efterlod sit Værk ufuldendt, og det udkom først 1661. Men da var den nye Smagsretning allerede trængt ind ad andre Veje, og han kom ikke til at øve den Indflydelse paa vor Digtning, som man skulde have ventet. Den svenske Ærkebiskop H. Spiegel har i sin Bearbejdelse af Du Bartas's »Semaine«: »Guds Werk och Hvila« (1685) i flere Afsnit fulgt A. A. med ordrette Reminiscenser. Mest bekendte bl. A. A.'s Gengivelser af det gl. Test.'s Psalmer ere: »Om Salighed og Glæde« (Ps. 118, 15 f.) og: »Gud Herren er min Hyrde god« (Ps. 23). (H. Rørdam, Arrebo's Levnet og Skrifter. I—II, 1857).ⁱ

S. M. G.

Arrhenius, Jakob, f. i Linköping 31. Okt. 1642, studerede i Upsala, hvor han ogsaa, efter at have beklædt underordnede Poster ved Universitetet, blev Professor i Historie 1687. Han afgik ved Døden 13. April 1725. A. er bekendt som aandrig Psalmedigter. Han udgav »Psalme-Profwer« 1689 og 1691, hvorefter 21 kom ind i den svenske Psalmebog af 1695 (Swedbergs), og af disse gik 16 over i den svenske Psalmebog af 1819 (Wallins).

J. N. S.

Arsa (1 Kong. 16, 9), den israelitiske Kong Elas Paladspræfekt i Tirsa, i hvis Hus Kongen myrdedes af Oprøreren Simri.

Arsakes (1 Mak. 14, 2), Fællesnavn for parthiske Konger af Arsakidernes Hus. Den omtalte A. er Mithradates I.

Arsakios var Broder til Kryssostomos's Forgænger Nektarios, og efter Kryssostomos's Forvisning (404) blev han Patriark i Konstantinopel. Han døde 11. Nov. 405.

Arsenios, oprindelig Munk paa Athosbjerg, Patriark i Konstantinopel 1255—67, blev af Mikael Palæologos forvist til en Ø i Marmarahavet, fordi han vovede at dadle Kejseren for hans Grusomhed imod hans Forgængers Søn. A. døde i Forvisning 1273 efter i sit Testamente at have lyst Band over Mikael og hans Hjelpeere. Hans Tilhængere, Arseniterne, dannede et mægtigt Parti, der vedblev at gøre Modstand mod Palæologerne og de Patriarker, disse havde udnævnt, indtil A.'s Lig under Patriarken Nefon (1311—15) højtidelig blev bisat i Sofiakirken.

Arsenius, f. o. 354, af en fornem rom. Familie, blev en af Ægyptens berømteste Munk.

383 gjorde Kejser Theodosius ham til Lærer for sine 2 Sønner, Arkadios og Honorius. 394 trak A. sig tilbage fra Hoflivet til den sketiske Ørk, men 434 tvang de urolige Forhold ham, til at forlade Ørken. Han boede da i Nærheden af Memfis, og dér døde han o. 450, næsten 100 Aar gl. »Jeg har ofte fortrudt, at jeg har talt, aldrig, at jeg har tielt«, var et Ord af A., som gik rundt i Østens og Vestens Klostre. Man tilføjer ham en »Formaning til Munke«, der indskærper Tugt af det indre Mske ved Siden af den legeml. Tugt. Den gr. K. kalder A. »vor Fader A.« og »den store« og mindes ham 8. Maj. I Vesten er 19. Juli hans Mindedag.

Artaxerxes, gr. Gengivelse af oldpersisk Artakhschathra, Navn paa flere Perserkonger. Den bibelske Artachschascha er overalt lig A. I. den Langhaandede (464—424), under hvem først Esra og siden Nehemja drog til Jerusalem. Han nævnes Esra 6, 14 proleptisk sammen med Kyros og Darios, Jødefolkets 3 kongelige persiske Velgørere. Om Esra 4, 7—23 se Art. Ahasverus.

H. M. L.

Artemas (Tit. 3, 12), en iøvrig ukendt Kr., Paulus's Medhjælper.

Artemon var en rom. Monarkianer (s. d. Art.), der blev ekskommuniceret af Biskop Zephyrios af Rom (d. 217). A. troede, at Kristus kun var et Mske, men født af en Jomfru, og Profeternes Overmand. Man beskyldte hans Tilhængere for at sætte Evklides over Kristus og for at sætte mere Pris paa Matematik og Dialektik end paa de hl. Skrifter.

Artikler, de 39, er det gængse Navn for den anglikanske Kirkes *Articles of Religion*. Den første Begyndelse dertil var et Udkast, som Cranmer 1538 affattede i Forening med nogle lutherske Teologer, der efter Indbydelse vare komne til England, og med den Augsburger Konfession til Forbillede. Paa dette Grundlag udarbejdede han 1551—52 et Bekendelsesskrift, de 42 Artikler, som 1553 sanktioneredes af Edvard VI; under Udarbejdelsen raadførte han sig med Biskopperne og uden Tvivl ogsaa med de nogle Aar i Forvejen indkaldte udenlandske Teologer, der søgte at forene calviniske og lutherske Synsmaader. Da Reformationen efter Afbrydelsen under Marias Regering blev genoptagen af Elisabeth, foretog Canterbury-Synoden 1562 under Parkers Ledelse en Revision af Artiklerne, ved hvilken den Württembergske (lutherske) Konfession blev lagt til Grund; 6 Artikler udelodes, 1 indføjedes i en anden, og 4 nye optoges, saa at Antallet blev 39. Skriftet blev affattet paa Latin og Engelsk, og 1563 blev den latinske Tekst sanktioneret. Der var Uoverensstemmelser mellem den Form, som Synoden havde vedtaget, den, som Dronningen havde godkendt, og en engelsk Oversættelse af den latinske Tekst; men ved Subskriptionsakten af 1571 faststilledes en gyldig Form baade paa Latin og Engelsk, som nærmest stemmer med den af Synoden vedtagne.

Art. have meget tilfælles med de lutherske Bekendelser, som bleve benyttede ved deres Udarbejdelse, men ere ogsaa prægede af den calviniske Indflydelse. 17. Art. lærer, at der er en Forudbestemmelse til Livet, som er fuld af Trøst for de gudfrygtige, hvorimod de Menne-

sker, der ikke have Kristi Aand, ved altid at have Guds Forudbestemmelses Dom for deres Øjne, nedstyrtet i Fortvivlelse eller i en Tryghed, der ikke er mindre farlig. I Sakrament-tæren afvise de paagældende Art. den zwing-liske Opfattelse og indtage et Standpunkt mel-lem den lutherske og den calvinske. 27. Art. kalder Daaben »et Tegn paa Genfødselse eller en ny Fødsel, hvorved ligesom et af Redskab de, der modtage Daab, rettelig indpodes paa Kirken«. 28. Art. om Nadveren udtaler, at »for dem, der rettelig, værdig og med Tro modtage den, er det Brød, som vi bryde, en Meddelelse (a partaking, lat. Tekst: *communi-catio*) af Kristi Legeme og ligledes Velsignel-sens Kalk en Meddelelse af Kristi Blod Kristi Legeme gives, tages og ædes i Nadveren kun paa en himmelsk og aandelig Maade. Og det Middel, ved hvilket Kristi Legeme mod-tages og ædes i Nadveren, er Troen«. Den følgende Art. tilføjer, at de ugudelige ikke faa Del i Kristus, men snarere nyde Sakramentet til deres Fordømmelse.

Det lavkirkelige Parti har i Reglen opfattet Art. som calvinske. I Modsætning dertil frem-hævede R. Laurence det lutherske Grundlag (*An Attempt to illustrate those Articles of the Church of England, which the Calvinists im-properly consider as Calvinistical. Bampt. Lect.* for 1804. *New ed.* 1820). Det højkirkelige Parti hævder, at Art. ligesom Ritualen og den i *Book of Common Prayer* optagne Katekisme, lære Genfødselse i Daaben og Kristi Legemes og Blods virkelige Nærværelse i Nadveren, men det har ogsaa undertiden fortolket dem i romersk-katolsk Retning. (Ch. Hardwick, *History of the Articles of Religion*, 2. Udg., Cambridge 1859; E. H. Browne, *Exposition of the XXXIX Articles*, 1. Udg., London 1850—53, 12. Udg. 1882; E. Tyrrell Green, *The XXXIX Articles and the Age of the Reformation*, London 1896).

C. E. F.

Artikler, organiske, var Navnet paa nogle, for Staten gunstige, Artikler, som Bonaparte 8. April 1802 egenmægtig føjede til det fr. Konkordat af 15. Juli 1801. De ere aftrykte i E. Ollivier, *Nouveau Manuel de Droit Ecclé-siastique Français* (Paris 1886) 115 f. Om dem se Fr. Nielsen, *Pavedømmet i det 19. Hdaar* (Kbhvn. 1895) I, 283 f.

Artikler, schmalkaldiske, se Schmalkaldiske Artikler.

Artister (af *artes liberales*, de frie Viden-skaber) var Navnet paa de Lærere, der ud-gjorde det 4. (filos.) Falkultet ved Middel-aldrens Universiteter, ved Siden af Teologerne, Juristerne og Medicinerne. Flere Steder var Formanden for Artisternes Fakultet Højskolens Rektor.

Arubot (1 Kong. 4, 10), Sæde for en af Kong Salomos 12 Statholdere; laa formentlig i Juda.

Aruma (Dom. 9, 41), By i Samaria, SØ. for Sikem, paa Vejen herfra til Jordan. Formentlig identisk med Ruinerne El-or-me.

Arundel, Thomas, f. o. 1352, d. 1413, tredje Søn af Richard, Jarl af A., blev 1374 Biskop i Ely og 1386 Kong Richard II's Kansler. Der-paa var han en kort Tid Ærkebiskop af York, men 1396 blev han Ærkebiskop af Canterbury.

Kort efter blev han anklaget for Forræderi og Paven flyttede ham, paa Kongens For-langende, til Bispestolen i St. Andrews. Senere maatte han forlade Riget og fulgte Henrik IV, der, saasnart han var kommen til Magten, atter gjorde ham til Englands Primas, og han blev igen flere Gange Kansler. Han var en djærv Forsvarer af K.'s Rettigheder og en Mod-stander af Wyclifitene.

Arup. 1) **Jens Lauritz A.**, f. i Kristianssand 20. Apr. 1793, blev 1818 teol. Kandidat i Kristiania. Efter at have beklædt en Række Stillinger i K. og Skole, især i Drammen, blev han 1845 Stiftsprovst i Kristiania og 1846 Biskop steds. Som fleraarig Stortingsmand fra Drammen gjorde han sig særlig fortjent ved sin Del-tagelse i Dissenterlovens Udarbejdelse (1845). Et Par Gange var han Medlem af Interims-regeringer, og han kronede Karl XV 1860. Han var en værdig, mild og vindende Personlighed og begavet Taler. Hans Forfatterskab er ube-tydeligt. D. 9. Apr. 1874. — 2) **Lars Christian A.**, Broder til fornævnte, blev født 6. Jan. 1805, og døde 12. Sept. 1853 som Sognepræst til Frederikstad og Provst over nedre Borge-syssell. Han har leveret flere Bidrag til Psalme-bogssagens Løsning. Som ivrig Tilhænger af Konventikelplakaten optraadte han strengt mod Haugianerne. A. B.

Arvad (1 Mos. 10, 8; Hes. 27, 8), den nord-ligste kanaaneiske Stamme, der befolkede den lille Ø (Arvad) tæt ved Kysten paa samme Bredde som Kypem. Siden koloniseredes den fra Sidon, og her skabtes en betydelig Søfartshy, der blomstrede under græsk Herredømme efter de fönikiske Byers Forfald. Nu hedder den Ruwad, og dens Søfolk ere stadig berømte.

Arvesen, Olaus, f. 26. Sept. 1830 af norsk Bondestand, gennemgik Seminarier og studerede Teol. 1864 blev han Medbestyrer af Folke-højskolen Sagatun ved Hamar og fra 1873 Enebestyrer. Han har derhos som Redaktør virket for Folkeoplysning og Udbredelse af det grund-vigske Kirkesyn. Han har et Par Gange været paa Stortinget. A. B.

Arvesynd, se Synd.

Arya-Somadsj, se Brahmo-Somadsj.

Asa. 1) **A.** var Navnet paa den tredje Konge i Juda; hans driftige og lykkelige Regering varede ifølge 1 Kong. 15, 9 i 41 Aar. Frommere end Forgængerne, udrensede han med Iver det indtrængende kanaanitiske Hedenskab og gav Templet rige Gaver. 2) **Kron.** taler om et lykkelig tilbageslaet æthiopisk Angreb. Israels Rige gik under den energiske Baesa over fra Forsvar til Angreb; A. afværgede dette ved at købe Syrerne til at anfælde Israel, et kortsynet Middel. (1 Kong. 15, 9 f.; Jer. 41, 9; 2 Kron. 14—16). *S. M.* — 2) **A.** (1 Kron. 5, 1) var en Sægtøverst af Rubens Stamme.

Asael (2 Kron. 17, 8), en Levit, udsendt af Kong Josafat for at belære Judæerne om Herrens Lov.

Asaf (1 Kron. 6, 39), en Levit, Søn af Be-rekia, Psalmedigter, Leder af det davidiske Sangerkor. 12 Psalmer bære hans Navn i den kanoniske Psalmebog (Ps. 50. 73—83), dog ere de muligvis ikke alle af samme Ælde. — To andre Personer nævnes af dette Navn, den ene i 2 Kong. 18, 18, den anden var Perser-

kongens Opsynsmand med Skovene i Judæa (Neh. 2, 8).

Asahel. 1) Søn af Seruja, Broder til Joab, horte til Davids fremragende Krigsøverst (2 Sam. 23, 24). Berømmes særlig for sin Fodraphed (som Akilles). Dræbtes af Abner under Selvforsvar (2 Sam. 2, 18). — 2) En Levit under Kong Hiskija (2 Krøn. 31, 13).

Asaja. 1) En af Kong Josias af Judas Embedsmænd (2 Kong. 22, 12), udsendt af denne til Profetinden Hulda i Anl. af Fundet af Mose Lovbog. — 2) Slægt i Simeons Stamme (1 Krøn. 4, 36).

Asan (Josva 15, 42), By i Syd-Juda, tildelt Simeons Stamme (Josva 19, 7). Ogsaa kaldet Kor-Asan (1 Sam. 30, 30).

Asanja (Neh. 10, 9) Fader til Leviten Jesua, der underskrev Esras Stadfæstelse af Mose Pagt.

Asareel (1 Krøn. 4, 16) nævnes i Juda Stammes Slægtregister. En A. af Præsteslægt deltog i den højtidelige Indvielse af Jerusalems Mure efter Eksilet (Neh. 12, 36).

Asareela (1 Krøn. 25, 2), Søn af Asaf, Medlem af det davidiske Sangerkor.

Asarhaddon, se Assurhaddon.

Asaria (Gud hjælper), alm. hebr. Navn især i Præsteslægtene (1 Krøn. 6, 9—14). De mest bekendte ere: 1) Sadoks Søn (1 Kong. 4, 2), Ypperstepræst under Salomo. — 2) Natans Søn (1 Kong. 4, 5), den øverste over de 12 Stattholdere eller Befalingsmænd. — 3) Obeds Søn (2 Krøn. 15, 1), en Profet under Kong Asa. — 4) 2 Sønner af Kong Josafat, myrdede af deres Broder, Kong Joram af Juda (2 Krøn. 21). — 5) Kong Ussija ligesom dennes Søn, Akasja, (2 Kong. 22, 6), antog officielt Navnet A. (1 Krøn. 3, 12), hvormed han ogsaa nævnes i Kileindskrifter. — 6) Hans samtidige Ypperstepræst (2 Krøn. 26, 17). — 7) Kong Hiskijas Ypperstepræst (2 Krøn. 31, 10). — 8) En af Profeten Daniels 3 Venner (Dan. 1, 6), se Daniel. — 9) Engelen Rafafs betydningsfulde Selvbetegnelse (i Tobias 5, 16) Azarias er en græsk Form for A.

Asarjas Bøn, se Daniel.

Asasel (3 Mos. 16, 8. 10. 26) oversættes dels: »den, der leder vildt», dels »det, som skal bortstødes». I sidste Tilfælde have vi blot en almindelig Betegnelse af den omtalte Buk som Repræsentant for Synden. Selv i første Tilfælde er det ikke sikkert, at her tænkes paa en bestemt Dæmon. Ordet forekommer ellers ikke i Kanon som Egennavn. — Man har sat A. i Forbindelse med en Folketro paa en særlig Ørkenand eller ment, at her egl. sigtedes til en ukendt kanaaneisk eller ægyptisk Guddom. Den senere jødiske Teol. gjorde A. til den ypperste af de faldne Engle.

Asasia (1 Krøn. 15, 21), en af Kong Davids Sangere, der musicerede paa Harpe, da Pagtens Ark flyttedes til Jerusalem.

Asbea (1 Krøn. 4, 21), Slægt af Simeons Stamme, berømt som Linnedvævere.

Asbel (1 Mos. 46, 21), en af Benjamins Sønner, der fulgte Jakob til Ægypten (jfr. 4 Mos. 26, 38).

Asbuk (Neh. 3, 16), Fader til en Nehemja, der deltog i Istandsættelsen af Jerusalems Mure efter Eksilet.

Ascanius, Ments, en af de 7 romsdalske Præster, der er kendt under Navnet »Syvstjernen». M. A. døde som Sognepræst til Aure og Provst over Nordmøre Provsti 1740. A. B.

Ascensio Jesaja (»Jesaja's Himmelfart»), en kristelig Apokryf, sammensat af 2 ganske forskellige Dele: 1) en oprindelig jødisk, men kristelig interpoleret Legende (Jes.'s Martyrium), som lader Profeten blive »gennemsvævet» — en Overlevering, som sandsynligvis ogsaa Hebr. 11, 37 har for Øje — og 2) en (kristelig) Beretning om en Himmelfærd, som Jes. i en Vision foretager. Paa Æthiop. foreligger A. J. (overs. fra Gr.), og den æthiop. Tekst er, med lat. Overs., udgivet af Dillmann 1877. Bogmilerne og Katarerne synes at have brugt Bogen i en lat. Overs. En saadan blev allerede 1522 trykt i Venezia efter et nu tabt Haandskrift. S. O.

Aschaffenburg, By i det bayerske Nederrhein, hvor der 1447 holdtes en Rigsdag og et Konvent om Anerkendelsen af Pave Nikolaus V. Aftalerne her dannede Indledningen til Wiener-Konkordaten 1448. Dette er, som *Concordata Aschaffenburgensis*, aftrykt i E. Münch, Vollst. Sammlung aller Konkordate (Leipz. 1830) I, 88 f.

Aschan, Peter Adolf, f. 18. Okt. 1818 i Laukas, Student 1837, *Mag. philos.* 1837. Lektor i Matematik og Fysik i Kuopio Gymnasium 1846. Sognepræst og Provst i Sakkola 1873. Døde 3. Juni 1896. A. var den første, som udgav Lærebøger i Geometri (1857) og Trigonometri (1886) paa Finsk; desuden publicerede han 1853 og 1863 Kuopio Stifts Matrikel. A. N.

Aschera, se Astarte.

Aschi (Asche), Rabbi i Sora i Babylon, d. 427 e. Kr., var »en toneangivende Autoritet» blandt Jøderne, der kaldte ham Rabbana (vor Lærer). I sin lange Arbejdstid samlede han de jødiske Traditioner, Mischna, og lagde derved Grunden til Kæmpeværket den babyloniske Gemara (Fuldkommengørelse af: Forklaring af Traditionerne), en Del af Talmud. R. V.

Asdod (Azotus, nuværende Asdud) filisteisk By ved Middelhavets Kyst mellem Askalon og Joppe, var Sædet for Dagon's Kultus (1 Sam. 5). Byen blev tildelt Juda (Josva 15, 46), men erobredes ikke. Herhen bragtes Arken af Filistrene. Som vigtigt, strategisk Punkt bemægtigede Kong Ussija sig den. Siden indtog Sargon den. Ligesaas Psammetik. 163 erobredes den af Judas Makkabæer, 148 af Jonatan. Romerne gav den til Herodes. Evangelisten Filip prædikede her (Ap. G. 8, 40), og Byen blev siden Biskopssæde. Den nuværende By ligger smukt, omgivet af Frugthaver. En Times Vej nordligere ligger Ruiner af Havnebyen, der i den kr. Tid benævnedes Asdod ved Havet.

Asëtet er den Egenskab hos Gud, at han i sig selv har Grunden til sin Tilværelse og sit Liv.

Asëka (Josva 10, 10), By i Judas Stamme paa Vestsakraaning, Ø. for Dammim. Befæstet af Rehabeam (2 Krøn. 11, 9), belejredes af Nebukadnesar (Jer. 34, 7). Omtales efter Eksilet (Neh. 11, 30).

Aser (Josva 17, 7), By NØ. for Sikem paa Grænsen af Manasses Land. Identificeres med det nuværende Tejasir.

Asfar (1 Mak. 9, 33), en Brønd i Tekoas Ørk. S. for Betlehem, V. for det døde Hav. Identificeres med nogle Ruiner Bir ez-Zafe-raneh.

Asgad (Esra 2, 12), Slægtsøverst, hvis Slægt vendte tilbage fra Eksilet med Serubabel.

Asgot, Biskop i Viborg o. 1208, dødelig 1220. Hans Virksomhed er ukendt; han nævnes kun ved Bortgivelsen af nogle Kirker.

Ashur (1 Krøn. 2, 24), Slægtsøverst og Slægt i Juda Stamme.

Ashurim, Assurim, (1 Mos. 25, 3), Efterkommere af Abraham og Ketura. Stammen maa rimeligvis identificeres med en af de mange arabiske. Hes. 27, 23 nævnes Assur sammen med Sabæerne.

Asia. I Biblen. I særlig Betydning kaldes Lilleasiens vestlige Landskaber (Mysien, Lydien, Karien) »A.« (Ap. G. 2, 9); i mere omfattende Betydning bruges A. om den romerske Provins, der desuden indbefattede Kongeriget Pergamon og en Del græske Øer (1 Pet. 1, 1). Ogsaa det gamle Seleukiderige kaldes A. (1 Mak. 8, 6), hvormod Biblen ikke bruger A. om Verdensdelen. — A.'s Øverst (Ap. G. 19, 31), Asiarkerne, kaldes et Kollegium i den rom. Provins Asia, dannet af udvalgte Mænd fra de enkelte Byer, der paatog sig Ordningen af de aarlige Fester, der holdtes til Ære for Kejseren og Rom, afvekslende i forskellige Byer. Disse Asiarker og deres Familie dannede et Slags Aristokrati.

Asiarker, se Asia.

Asiel (1 Krøn. 4, 35), Slægtsfødding i Simeons Stamme. En af Kong Davids Sangere, der musicerede ved Pagtens Arks Flytning til Jerusalem (1 Krøn. 15, 20), bærer samme Navn.

Asien. **Mission**. I. De muhammedanske Lande. 1) Asiatiske Tyrki. Man regner her 16 Mill. Beboere, deraf godt 12 Mill. Muhammedanere og o. 3 Mill. Kr., nemlig 1—1½ Mill. gr.-kat., ¾—1 Mill. monofysitiske Armeniere. De sidste findes spredte over hele Lilleasien, desuden i Konstantinopel (150,000), Persien og Sydrusland (ialt 2½ Mill.); ved Flid og Handelsdygtighed (men ogsaa ved Ager) have de vundet bedre Kaar end den øvrige forarmede Befolkning; Palgrave sætter dem højere end de gr. Kr. og siger, at paa dem ere Europæernes Sympati mindst spildt. I det nordlige Mesopotamien og Syrien leve 85,000 monofysitiske Jakobiter, i Kurdistans Bjergdale 56,000 Nestorianere (foruden 25,000 i Persien ved Orumiasøen). Endelig er der 4—500,000 Kr. forenede med Romerkirken: Maroniter, unerede Grækere, Armeniere og Jakobiter samt Nestorianere (»kaldæiske Kristne«). I denne Folkeblandning have amerikaniske Kongregationalister og Presbyterianere arbejdet siden 1821 med stor Energi ved Skoler, Bøger (en arab. Bibeloversættelse) og evangelisk Prædiken. En direkte Mission til Muhammedanerne var og er umulig i Tyrkiet (som i Persien), trods alle Sultanens Løfter om Religionsfrihed. Men man haabede at paavirke dem indirekte ved at bringe Lys og Luft ind i de forstenede østerlandske Kirkesamfund, der ved deres døde Formvæsen have tilsat Saltets Kraft, og ved deres slette Liv, deres Billeddyrkelse og Mariakultus gjort Kristennavnet foragtet hos de

strengt monoteistiske Muhammedanere. Det var Amerikanernes Mening at virke indenfor de bestaaende Samfund uden at bryde med disse; men med deres ensidige Protestantisme og Skriftkristendom og deres kirkelige Radikalisme lykkedes det dem ikke at undgaa Brudet. I Lilleasien (med Konstantinopel) arbejder den kongregat. *American Board* særlig blandt Armenierne, hvor der allerede var kommen en evangelisk Bevægelse i Gang (*Peshimaljan*, *Hohannes Sahakian* o. a.), som Missionen kunde støtte og fremhjælpe. Ved den armeniske Patriarks Bandykning af de evangeliske (1846) nødtes disse til at danne egne protestantiske Menigheder i Konstantinopel og Lilleasien, hvilke 1850 anerkendtes af Porten som en politisk Korporation i Riget, lige med de andre Kirkesamfund. De 1000 Protestanter, som da traadte ud, ere siden voksede op til o. 50,000 i 1895 med 111 organiserede Menigheder, 90 indfødte Præster og 10,935 Kommunikanter (*members*). En stor Betydning for Løftelsen af den kr. Befolkning i Tyrkiet (særlig Armeniere og Bulgarer) har Amerikanernes Højskole ved Konstantinopel (*Robert College*) haft. Desuden har Missionen et (kvindelig) *College* i Konstantinopel og 4 i Asien (deraf 2 kvindelige), samt 3 teol. Skoler i Marsovan, Marash og Harput, hvor den uddanner dygtige indfødte Præster, i alt 102 Undervisningsanstalter med 19,812 Elever. Fra Konstantinopel over Brussa, Smyrna, Sivas til Erserum og Aintab virke i over 20 større Stæder 152 amerikanske Mænd og Kvinder i Missionen med en aarlig Udgift af over 1½ Mill. Kroner. Denne Virksomhed har ogsaa faaet Betydning for de andre Samfund ved at tvinge disse til at lægge mere Vind paa Skoler og evangelisk Prædiken. Men i Øjeblikket er den som lammet under den gruelige Forfølgelse, der begyndte i Sassun (August 1894) og fortsattes i Efteraaret 1895 i Konstantinopel og over hele Lilleasien, og alene er rettet mod Armenierne, baade de gregorianske og de protestantiske. Mindst 20 protestantiske Præster ere myrdede, Kapeller og Skoler i stort Tal plyndrede eller brændte. Men mange armeniske Kr. have med frit Valg taget Døden under Pinsler fremfor at redde Livet ved at fornægte Troen, og derved vist, at der er Livskraft i disse Menigheder og en bedre Fremtid i Vente for dem. I Syrien arbejder Presbyterianerne fornemmelig ved Skoler (det protestantiske *College* i Beirut, hvor der uddannes indfødte Læger) og Lægemission. Desuden er der Skoler og smaa Menigheder paa Libanon, i Damaskos o. fl. St. De britisk-syriske Skoler (Fru Thompson efter Blodbadet 1860) samle henvend 4000 Børn, kr. og muhammedanske. Ialt er der 200 Skoler med 18,000 Elever og vel 5000 protestantiske Kr. (1858 members). I Palæstina fik Fr. Vilhelm IV. af Preussen 1842 oprettet et evangelisk tysk-engelsk Bispedømme, der afløstes 1887 af et engelsk. Biskop S. Gobat 1846—79 (se Art. Gobat) virkede særlig for Skoler og fik en evangelisk Mission i Gang, der har smaa Menigheder, mest fra Grækere, i Jerusalem, Gaza, Jaffa, Nablus, Nasaret og Salt. Den tyske »Jerusalemsverein« støtter arab. Menigheder i Betlehem og Beit Djala (o. 200 Kr.),

og omkring i Landet dannes der evangeliske Kolonier fra »Fader« Schnellers syriske Bernehjem i Jerusalem, hvor ogsaa Diakonisser fra Kaiserswerth have et Bernehjem (Talitha Kumi) og et Hospital. Skolerne søgtes tidligere ogsaa af muhammedanske Børn og vare vel set hos Befolkningen og Myndighederne, men nu holde disse de muhammedanske Børn borte. Bedst gaar det med Lægmissionen (den engelske Jødemission i Safed, den skotske Frikirke i Tiberias). I Arabien er der i de seneste Aar begyndt nogle Missionsforsøg, ved de skotske Presbyterianere i Aden (J. Keith-Falconer d. 1887), samt den anglikanske Biskop French i Muskat (d. 1891) og Amerikanere i Basra. — 2) Persien. Her have de amerikanske Presbyterianere arbejdet siden 1835 iblandt de 26,000 Nestorianere paa Orumiasletten (samt Bjerg-Nestorianerne i Kurdistan) under lignende Forhold som omtalt ved Tyrkiet, og samlet 31 protest. Menigheder med 39 indfødte Præster, 2270 Kommunikanter og 3300 Elever i Skolerne. De have endvidere samlet smaa Menigheder blandt de 43,000 Armeniere i Tabris, Teheran og Hamadan; i Ispahan med Julfra er der en anglikansk Mission. Ogsaa nogle Muhammedanere ere døbte (Mirza Ibrahim's Martyrium 1893). Et tysk luth. Missionsforsøg i Nordpersien 1893 endte med de to Udsendinges Udvisning.

II. Russisk Asien. Her arbejder den russisk-ortodokse Kirke med hastig Daab og liden Undervisning i Sibirien o. a. St. Tidligere protest. Missionsforsøg, et engelsk blandt Burjæterne ved Baikalsoen (1819—40) og et fra Basel (Zaremba) blandt Muhammedanerne i Armenien (1822—35), ere standsest ved Regeringsforbud. Nu forsøge amerik. Missionærer blandt Nestorianerne i Tiflis, og det svenske Missionsforbund arbejder i Kaukasus (siden 1882).

III. Britisk Indien (Forindien med Assam og Ceylon) se Art. Indien.

IV. Bagindiens 40 Mill. høre til de tibetokinesiske Folk, med Undtagelse af Malajerne i Syden; og maaske Karenerne; de fleste af dem ere Buddhister. 1) Birma tæller o. 9 Mill. Indb., nu alle under britisk Herredømme. Den amerikanske Baptistmission (fra 1813) har her haft en rig Høst, siden Judson (se Art. Judson) 1819 døbte den første Birman, dog ikke blandt de sorgløse Birmaner ($5\frac{1}{2}$ Mill.); af dem er der endnu kun o. 4000 Kr. Det er de undertrykte demonyndende Karener (650,000), der ere strømmede ind siden 1828 (Ko Tha Bju den første omvendte og Evangelist), i Egnene om Tavoji, Maulmein og Taungu (Mason og den indfødte Sa Quala), ogsaa i Rangun og Bassein, trods haarde Forfølgelser fra Birmanerne. 1854 var der døbt 8506 Karener. Og 1893 talte Baptisterne 31,672 døbte Karener med 158 indfødte Præster og 505 Skoler med 13,306 Elever. Menighederne, særlig blandt Sgau Karenerne i Bassein, bære for det meste selv Udgifterne til Præster, Kirker og Skoler, ligesom de drive en Missionsvirksomhed i det nordlige Siam. En Spaltning blandt Baptisterne gav Anledning til, at de højkirkelige Anglikanere trængte ind iblandt Karenerne og nu tælle 6000 døbte af disse. Og

saa Katolikerne benyttede Lejligheden. I Bhamo ved Kinas Grænse have Baptisterne optaget Arbejdet blandt Bjergstammerne Shan og Kakhyn (78 døbte). To unge Danske, Hans Poulsen og Hans Jørgen Jensen, forsøgte 1886 at missionere iblandt Rødkarenerne (i Pobja), men døde begge. — 2) Siam havde inden den nyeste Landafstaelse til Frankrig o. 10 Mill. Indb., deraf 3 Mill. Thai eller Siamesere, 3 Mill. Lao, begge beslegtede med Shanfolket i Birma, og henvend 2. Mill. tilflyttede Kinesere. De amerikanske Presbyterianere arbejdede her (siden 1840), solidt (med 16 ordnede Missionærer og 8 Læger), men med liden Fremgang, blandt de slappe Siamesere i Hovedstaden Bangkok med dens 700,000 Indbyggere af alle Racer og nogle andre Steder (292 Kommunikanter). En bedre Arbejdsmark have de (siden 1867) i Vasaletaten Laos med dens kraftigere og ærligere Befolkning; en Forfølgelse 1870 endte ved Kongens Død, og et Tolerancedikt 1876 fra Kongen i Siam gav Missionen fuld Frihed. I 1895 var her 1376 Kommunikanter, hvoraf 305 vare komne til i det sidste Aar; nye Døre aabne sig, og Missionen er meget lovende. — 3) Anam med Tonkin og Kamboджа er udelukkende katolsk Arbejdsmark med en rig Høst, men mange Ofre af Menneskeliv under svære Forfølgelser, hvilke vistnok hænge sammen med de katolske Missionærs Indfiltrering i, særlig fransk, Politik. Romerkirken opgiver for hele Bagindien 771,000 Kristne med 419 indfødte Præster. — 4) Malakka. I de engelske Besiddelser er der en engelsk Missionsvirksomhed og en stærk katolsk Mission.

V. De indiske Øer. 1) Nederlandsk Indien tæller $32\frac{1}{2}$ Mill. dels egtl. Malajer, dels Javanere og Sundanesere (Java), Battaer (Sumatra), Dajakere (Borneo), Alifurer (Celebes o. a. Øer). De fleste ere Muhammedanere. Den fra Begyndelsen drevne Regeringsmission blev mere og mere utilstrækkelig, og de indsamlede Menigheder forsmøstes og forfaldt. Fra 1812 traadte nederlandske o. a. Missionselskaber til, men mødte liden Velvilje hos Regeringen, der begunstigede den stærkt fremtrængende Islam. Efter kostbare Krige paa Sumatra har Regeringen forandret sin Politik og støtter nu Missionen. En rig Høst har Barmer-Missionen (Rheinische Mission) siden 1861 haft blandt Battaerne paa Sumatra med Nias, hvor de døbtes Tal er vokset fra 5009 i 1880 til 31,076 i 1894, og Tilvæksten vedbliver, 6000 stod 1895 i Daabsundervisning; særlig glædeligt er det, at mange af de døbte komme fra Muhammedanerne. Paa Borneo har det samme Selskab (siden 1835) blandt Dajakkerne kun 1599 Kristne. Hovedøen er Java med 20 Mill. Muhammedanere; her virke 34 Missionærer, de fleste fra Nederlandene; der er kun 17,000 Kristne. Den største Fremgang har Missionen haft paa Celebes (Riedel og Schwarz 1834—60); Halvøen Minahassa er næsten et »kristent Land« med 134,277 evgl. Kr., 4082 kat. og kun endnu 11,000 Hedninger, der synes snart at ville helt forsvinde, da der 1894 døbtes 1578 voksne. Paa mange af de mindre Øer mangler der tilstrækkelig Arbejdskraft til at betjene de ved Regeringsmissionen samlede talrige døbte, saa-

ledes paa Molukkerne (Josef Kam 1815—33). I alt findes der i Nederlandske Indien 104 Missionærer og maaske 300,000 Hedningekristne. — 2) Paa britisk Borneo og i Rajah Brookes Land virker en engelsk Mission (4000 Kristne). — 3) Filippinerne (spanske) tælle o. 7½ Mill. mest malajiske Beboere, en Del Negritoer, der ere Hedninger paa et meget lavt Trin. 6 Mill. Malajer ere rom. Kat. (siden 16. Aarh.), i trykkende Afhængighed af det rom. Præsteskab, en medvirkende Anledning til den nuværende Rejsning mod det spanske Aag. Desuden er der nogle Muhammedanere.

VI. Kina, se Kina.

VII. Japan, se Japan.

V. Sn.

Asima (2 Kong. 17, 30), en syrisk Guddom, dyrket i Hamat og indført i det senere Samaria. Vi vide intet om den.

Asinari (Æselsdyrkere) var oprindelig et spottende Navn for Jøderne, fordi det hed sig, at de dyrkede et Æsel. Siden gik det over paa de Kr. Paa Palatinerhjerget, i Pagernes Kammer, har man fundet en Graffit, paa hvilket man ser en mandlig Figur med et Æselshoved, der med begge Armene er naglet til et Kors. Se Art. Spotkrucifiks.

Asisa (Esra 10, 27), en af de Israeliter, der over for Esra maatte forpligte sig til at lade sin ikke-jødiske Hustru fare.

Askaby Kloster i Bankeinds Herred 1¼ Mil Ø. for Linköping tilhørte oprindelig Cisterciensnonner og var (ifølge et Værnebrev fra Pave Lucius III) et af Sverigs ældste Klostre. Det omfattedes med Velvilje af Konger og Rigsforstandere og ejede ved Reformationstiden store Jordbesiddelser i Östergötland og paa Öland. Ved Reduktionen 1527 inddroges dets Kostbarheder i Statskassen, og Klostret bortforpagtedes med Moderklostret Vreta til dets Abbedisse. Klosterkirken, nuværende Sognekirke i A., er delvis bevaret. O. A.

Askalon, Askon, nuværende Askulan, gammel filisteisk Kongestat ved Middelhavet, S. for Joppe. Erobrede vel af Juda (Dom. 1, 18), men Besiddelsen af den varede kun kort. Den var Sæde for Dyrkelsen af Gudinden Derketo. Profeterne Amos, Sefanja og Sakarja truede den. Byen søgte at afkaste Sankeribs Aag. 2 Gange erobrede den af Makkabæeren Jonatan. Herodes d. st. fødtes her og smykkede derfor Byen med Pragthygninger. Aar 65 søgte Jøderne forgyves at erobre den. Siden blev den Fristad under romersk Herredomme. Paa Korstogstiden erobrede den gentagne Gange og ødelagdes slutelig. De Løg, som i Oldtiden gjorde Byen berømt (Ascalonice, Skalotter), vokse endnu vildt dér. Havnen er nu lille og slet.

Aske. Støv og Aske var i det gl. T. og hos Østerlænderne Symbol paa Intethed og Sorg. Abraham kalder sig »Støv og Aske« over for Herren (1 Mos. 18, 27; jfr. Jjob 30, 19). Som Tegn paa sin Sorg tog Tamar Aske paa sit Hoved (2 Sam. 13, 19); den sørgende Jjob sad »midt i Asken« (Jjob 2, 8; jfr. Lk. 10, 13), og hos Profeten er det, at kaste Støv paa sit Hoved og vælte sig i Aske, Tegn paa Forførelse og Fortvivlelse (Hes. 27, 30). Da Daniel vendte sit Ansigt til Gud med ydmyge Bølgninger, var han »i Faste og Sæk og Aske«

(Dan. 9, 3), og da Jjob »forkastede, hvad han havde sagt«, angrede han »i Støv og Aske« (Jjob 42, 6). Den elendige klager over, at han har »tæret Aske som Brød« (Ps. 102, 10), og den sørgende over, at han er »nedtrykt i Aske« (Begr. Bog 3, 16). Ogsaa hos Grækerne var det, at strø Aske paa sig, Tegn paa Sorg; da Akilles (Iliaden XVIII, 23 f.) sørgede over Patroklos, strøede han »graalig Aske« paa sit Hoved og den prægtige Kjørtel, og de sørgende Mødre hos de gr. Tragikere gøre det samme. Herodot fortæller, at dette ogsaa var Skik i Egypten. I den kr. Oldtid og i Middelalderen vedblev Asken at være Sorgens og Intethedens Symbol. Asketen strøede Aske paa sit Hoved, og den ægte Discipel af Frans fra Assisi længtes efter at dø som en fattig paa en Askebøh.

Askenas (1 Krøn. 1, 6; 1 Mos. 10, 3), en Jafetide, hvis Efterkommere af nogle sammenstilles med Frygerne (Askaniere). Ifølge en jødisk Tradition, især i Middelalderen, ansaas A. for Betegnelse for de germanske Folk.

Aske-Onsdag (*dies cineris*). Denne Dag, Onsdagen før 1. Søndag i Fasten, indleder den strenge Faste; den er *caput jejunii*. I den gl. K. og i den ældre Middelalder var det Skik, at de bodfærdige ved Fastens Begyndelse mødte i Kirken med askestrøede Hoveder og i Bødsdragt. Senere strøede alle Kr. Aske paa deres Hoveder, og nu er der i den rom.-kat. K. til A.-O. knyttet en særlig Gudstjeneste. Asken af de paa forrige Aars Palmesøndag indviede Palmegrene stilles paa Altret, og efter forskl. Bønner bliver den stænket med Vievand og gennemrøget med Røgelse, hvorpaa Præsten, ofte med en lille Pensel, dyppet i den, tegner et Kors paa Panden af de paa Altrets Trin fremtrædende Præster og Lægfolk, idet han siger: »Husk paa, o Menneske, at du er Støv og skal blive til Støv igen!« Stundum nøjes han med at strø lidt Aske paa hver enkelts Hoved. Derpaa følger en Messe, der til Lektie har Joel 2, 12—19 og til Evangelium Mt. 6, 16—21. Hvor gammel denne Kirkeskik er, kunne vi ikke sige. Vi vide kun, at en Synode i Benevent 1091 befalede, at alle Præster og Lægfolk, Mænd og Kvinder, paa A.-O. skulde modtage Aske paa deres Hoveder. Den engelske K. holder *Ash-Wednesday* med en særlig Kollekt og Oplæsning af de to fra den rom. Liturgi arvede Læsestykker.

Askese. Overalt, hvor det erkendes, at der er et Modsætningsforhold mellem Aand og Natur, og at Aanden bør være sejrende og ledende, vil det Krav fremsættes, at Naturen gennem Optugtelse skal underordne sig Aanden. En saadan Optugtelse eller Indøvelse kaldes Askese (*ἀσκησις*, Øvelse). I sin videst gaaende Yderlighed træffe vi den i de østerlandske Religioner, særlig i Indien, hvor Brahmanismens Emanationslære, ifølge hvilken den legemlige Eksistens er en stedse slettere og ringere Udstrømning af Brahma, har fremkaldt allehaande Selvepnsler lige indtil Lemlæstelse og Død, forat Sjælen paa denne Vis lutret og rensat kan vende tilbage til sit Ophav.

Den kristelige Aabenbaringsstro opfatter Forholdet mellem Aand og Natur paa en dybere Maade. Efter denne er der fra først af ingen Strid mellem dem, men begge ere oprindelig

skabte i lykkelig Harmoni (1 Mos. 1, 31). Først ved Syndefaldet sker der en Forandring, Naturen, eller, som den ogsaa kaldes, »Kødet« viser sig i Trods mod Aanden, og begge staa hinanden imod (Gal. 5, 17).

Det er da ikke fra Endeligheden, men fra den onde Vilje, at Spliden stammer, og den kan kun hæves ved, at den onde Vilje tilbagetages i Angeren, og et nyt Liv i Tro og Kærlighed sættes ved Genfødslen. Men det nye Liv maa styrkes gennem Helliggørelsen, og hertil kræves Indøvelsens eller Askensens opdragende Tugt. Apostlen Paulus skildrer den under en Række Billeder, laante fra Samtidens Kampele og Krigertjeneste (1 Kor. 9, 24—26; Fil. 3, 12—14; 1 Thes. 5, 8; Ef. 6, 13f.). Men allerede tidlig gør der sig en Misvisning gældende i den gamle Kirke, idet man taber Blikket for Askensens egentlige Maal og indre Væsen, og mere og mere opfatter den som en blot udvortes Handling, et *opus operatum*, hvormed Mennesket selv kan fortjene sin Salighed. Askesen betragtes som enstydig med en Forsagelse af Livets Goder. Asketer ere saadanne, som i Stilhed og Ensomhed drage sig tilbage fra det bevægede Verdensliv. Paa Grundlag af denne Tankegang udvikler Eneboer- og Munkevæsenet sig, og i Klosterlivet med al dets selvavede Askese finder Middelalderen sit religiøs-sædelige Ideal, hvilket endnu den Dag i Dag fastholdes af den rom. og den gr.-kat. Kirke.

Reformatorerne nedlagde en kraftig Indsigelse herimod, og fornemmelig var Luther, der selv i sin Ungdom havde drevet den strengeste Munke-Askese og i fuldt Maal erfaret dens Utilstrækkelighed, utrættelig i sin Polemik mod Samtidens falske Askese. Som Hovedsynspunkt fastholdt han sin evangeliske Grundsætning, hvorefter fuld og evig Salighed ikke kan vindes ved nogenomhelst menneskelig Gerning eller Askese, men ene og alene skænkes af Guds Naade, som modtages af Troen. Som Følge heraf kan Askesen kun være Middel, ikke have sit Maal i sig selv. Endvidere forkastedes al unaturlig Selvpinsel, ligesom ogsaa Mishandling af Legemet, eller endog Lemlæstelse. Hvad der giver Askesen sit sædelige Værd, er ikke den ydre Form, hvorunder den fremgaar, men den Aand, hvori den drives, hvilken fremfor alt maa være sand Selvfornægtelse og Ydmyghed.

Naar Askesen betragtes fra dette Synspunkt, behøver man ikke at søge længe for at finde de rette asketiske Midler. Livet selv med sine mangerte Tilskikkelser frembyder dem i rigt Maal, navnlig vil dets Modgang og Genvordigheder, naar de bæres paa rette, kristelige Maade, være et ypperligt asketisk Middel til Indøvelse af Sagtmodighed, Ydmyghed og frem for alt urokkelig Tillid og Fortrøstning til Guds Naade.

Ved Siden heraf ville ogsaa særlige asketiske Midler af religiøs-sædelig Natur kunne anvendes. Den hellige Skrift anviser jævnlig Aarvaagenhed og Afholdenhed, samt Bøn og kirkelig Opbyggelse. Men ogsaa om disse Handlinger gælder, at de rent udvortes som blotte, ydre Handlinger ingen Værd have, men faa det først ved den Aand, hvori de drives.

Den evangeliske Kirke forkaster derfor ikke

Askesen, men den gør i Modsætning til Romerkirken gældende, at den sande Askese udelukker al menneskelig Fortjeneste og Selvretfærdighed, at den derfor kun kan være Middel, ikke Maal, og at dens Værd ganske vil afhænge af den Aand, hvori den drives, nemlig udelukkende med det Formaal for Øje at styrke Viljen i det gode og indøve Sind og Hjerte i sand kristelig Tro og Kærlighed til Gud og Næsten.

H. S.

Asketer, se Art. Askese og Munke.

Asketisk Literatur, se Andagtsbøger.

Askidas, se Theodor A.

Aslaken (Axelsen), **Cort**, f. i Bergen 28.

Juni 1564, fandt tidlig en Velynder i den bergensiske Biskop Jens Skjelderup, som skaffede ham i Skole i Malmø. 1584 blev han Student. En Tidlang var han hos Tyge Brahe paa Hveen. men 1593 rejste han, efter at have vundet Magistergraden, med kgl. Stipendium og som Hovmester for to unge Adelsmænd, til Udlandet. Han opholdt sig i de 6 Aar, Rejsen varede, ved Universiteter i Tyskland, Schweiz, Frankrig, England og Skotland. Allerede 1597 skrev A., der var Platoniker, et lat. Skrift, i hvilket han søgte at godtgøre Overensstemmelsen mellem Skriften og Naturvidenskabernes, og i sit store Værk *Physica et Ethica Mosaica* (1613) stræbte han siden at grunde disse Videnskaber paa Aabenbarings Principer. Efter sin Hjemkomst blev A. først (1600) *Prof. paedagogicus*, derpaa (1607) *Prof. i Teol.* ved Khvn's Universitet; s. A. vandt han Doktorgraden. Som Docent og Forf. lagde A. fremragende Egen-skaber for Dagen, og han udmærkede sig ved Tolerance over for anderledes tænkende. Som H. P. Resen, mod hvis spekulative Kristologi han polemiserede let, afviste han al Pelagianisme, selv i arminiansk Form, og i et dygtigt, dansk Skrift »Om Udødeligheden til det evige Liv« (1612) fastholdt han den luth. Lære om denne Artikel. I 3 lærde Disputatser (1616—18) behandlede han Dogmet om Kristi Person fra Ortodoksiens Side, og 1617 paa-begyndte han en sammentrængt Gennemgang af alle Dogmatikens Artikler, beregnet paa at være en Lærebog, men Værket blev ikke fuldendt. Han døde 7. Febr. 1624. A. anbefalede Studiet af Kirkehist.; hans »Beskrivelse om den ref. Rel.« (1622) er et af de første Bidrag til den dske Khist.

J. O. A.

Asmavet (2 Sam. 23, 31), en af Kong Davids berømte Krigshelte.

Asmild, Hovedgaard i Nørlyng Herred, Ø. for Viborg S., tidligere et Nonnekloster af Augustinerordenen, indviet til St. Margrete. Oprindelig var det anlagt i Viborg o. 1130. men det flyttedes o. 1163 til A. Det stod under Domkapitlets Opsigt. Den berømte Bisp Gunner, der døde her, holdt i A. ved de store Højtider Gilder for Adelen og for Klosterjomfruerne. Bisperne i Viborg tiltog sig efterhaanden Herredømmet over A., der iøvrigt styredes af en Prior og en Priorinde og havde et eget Birk. Efter Reformationen sækulariseredes A. og blev kgl. Embedslen. Siden 1671 er det i privat Eje. Det gamle Hovedskib af Kirken staar endnu. J. O. A.

Asmodæus, Dæmon i den jødiske Folketro, omtales første Gang i Tobias Kap. 3 som en

lysten Dæmon, der i sin skinsyge Forelskelse i Sara, Raguels Datter, ombragte hendes 7 Brudgomme i Brudenatten; i Talmud figurerer han som Ægteskabsdjevle. A. er oprindelig en persisk Dæmon; i Avesta hedder han *æshma daëva*, »Vredens« eller »Begarighedens Dæmon«; han modsættes Engelen Sraosha (Lydhed), der bestandig maa kæmpe med ham; i det sidste store Stævne, før Ormuzds endelige Sejr over Ahriman, er Aëshma en af de sidste Djævla, der overvindes. En saadan fremtrædende Stilling har den jødiske Asmodai ingenlunde; i den nordeuropæiske Folketro er A. sunket ned til at blive en pudserlig Figur, »Haltefanden«, hvis Vanførhed sikkert kun er et Udslag af Almuens Hang til at gøre sig lystig over en afmægtig Djævel. E. L.

Asmundsen, Tyge, Biskop, er født 1522 i Skaane af Smaakaarsfolk, blev Student, formentlig fra Lund, studerede ved Københavns Universitet og rejste 1544 til Wittenberg. Paa Bugenhagens Anbefaling fik han 1545—46 Understøttelse fra Christian III. 1554—58 var han Prædikant hos Hertug Frederik paa Malmøhus, blev 1559 Professor *pædagogicus* ved Københavns Universitet, 1560 Præst ved vor Frue Kirke i København og s. A. Biskop i Lund. Som kirkelig Tilsynsmand optraadte han med stor Strengthed, hvilket maaske var nødvendigt under de opløste Tilstande i Skaane Stift under Syvaarskrigen, og da han ikke kunde magte Forholdene, der bleve særlig vanskelige paa Grund af Gejstlighedens Uvilje, nedlagde han Bispeembedet 1577 og levede siden som Kannik i Lund til sin Død 23. April 1586. Han var en Ven af N. Hemmingsen, der tilegnede ham sin berømte Pastoralteologi. S. M. G.

Asna (Josva 15, 33, 43), Navn paa to forskellige Byer i Juda Stamme, begge beliggende i Lavlandet mod V. (Shefela). — En Slægt af Livegne, der fulgte Serubabel fra Babylon (Esra 2, 50), bar samme Navn.

Asnat (1 Mos. 41, 45), en ægyptisk Præstedatter, Josefs Hustru.

Asnot-Tabor (Josva 19, 34), en Lokalitet ved Naftali Stammes Sydgrænse, nær Bjerget Tabor.

Asor (Hasor, Nasor), By med omgivende Slette i Nærheden af Gennesaret Sø, formentlig V. for Hulesøen. Bekendt i den jødiske Krigshistorie (Josva 11, 1 f.; Dom. 4, 1), især ved Jonatans Sejr (1 Mak. 11, 67 f.).

Aspata (Ester 9, 7), Søn af Jødefejden Haman, ihjelslaaet af Israelitterne tillige med 9 af hans Brødre.

Aspegren, Gabriel, f. 9. Dec. 1708 i Kristinestad i Österbotten, blev Student i Åbo 1730, Mag. i Upsala 1737 og fik 1740 *venia docendi* i Åbo. S. A. præstevedes han. 1749 blev han Skoleinspektør i Wasa og 1754 Sognepr. i Jakobstad og Kontraktsprovst. Han døde 13. Maj 1784. Han vandt Ry for sin økonomiske Indsigt, anlagde Teglværker, Salpeterkogerier m. m., en Virksomhed, der forskaffede ham gentagne Anerkendelser. A. N.

Aspenas (Dan. 1, 3), Kong Nebukadnesars Overhofmester, der bl. a. udvalgte Daniel til Opdragelse i kaldæisk Visdom.

Asperheim, Ole Bugge, f. i Valders 1846, studerede Teol., blev siden Præst og Professor i den norske Synode i Nordamerika. Fra

1878—80 var han Søndagspræst i New York. Siden levede han som Præst i Norge til sin Død 1891. Han var en kritisk anlagt Teolog, der gerne gav sig af med religiøse Problemer. Frugten af sine Studier, nedlagde han især i »Brændende Spørgsmaal« og et Par novellistiske Arbejder. A. B.

Aspis orthodoxias, »Retroenhedens Skjold«, er Titlen paa et polemisk Skrift fra 1672, i hvilket Dositheos, Patriark af Jerusalem, afviser Kyrillos Lukaris's calvinistiske Vildfarelser. Se Dositheos og Lukaris.

Asplund, Katarina, født i Beg. af 18. Aarh., var gift med Lorentz Nymän, Kronlensmand i Nykarleby (d. 1737 eller 38). Hun sluttede sig med urokkelig Fasthed til den myst.-pietist. Anskuelse, som Brødrene Jakob og Erik Erickson vare Talsmænd for. Adskillige Gange modtog hun Advarsler for sine sekteriske Vildfarelser (m. H. t. Barnedaabens og Nadverens Unødvendighed). Hun satte »det indre Ord« over Biblen, lastede Kirkeskikke og Præsteskabet og beskyldte Øvrigheden for Uretfærdighed i alt, som hun ansaa for stridende med hendes egen Samvittighed. Hun dømtes 1758 af Wasa Hofret paa Grund af sine Vildfarelser til Bøder og Landsforvisning. Hendes senere Skæbne er ukendt. A. N.

Asriel (1 Krøn. 7, 14; 4 Mos. 26, 31), Slægtsøverste og Slægt i Manasse Stamme.

Asrikam (1 Krøn. 3, 23), Israelit af Kong Davids Slægt, Juda Stamme. Levede i Tiden efter Jerusalems Odelæggelse.

Assa, se Asa.

Assan (4 Mos. 34, 26), Fader til Paltiel, der af Mose valgtes for Isaskars Stamme for at hjælpe til ved Fordelingen af Kanaans Land.

Asseburg, Rosamunde Juliane von der, f. 1672, en bekendt sværmerisk Kvinde, der allerede i sit 18. Aar vakte stor Opsigt ved sine formentlig Syner og Aabenbaringer. En Tidlang sluttede hun sig til Kiliasten Dr. J. W. Petersen, og efter hans Afsættelse levede hun i Braunschweig, Wolfenbüttel, Magdeburg og Berlin. Hun er død efter 1708. Et Par af hendes Psalmer have fundet Optagelse i tyske Psalmebøger.

Assemani, en kr. (maronitisk) Familie fra Egnene ved Libanon. Flere af dens Medlemmer have indlagt sig store Fortjenester af de kirkelige Videnskaber, særlig ved at aabne Adgangen til den før deres Tid kun lidet kendte og paaagtede oldsyriske Literatur. 1) Den berømteste af Slægten var **Josef Simon A.**, f. 1687 i Tarablus i Syrien, d. i Rom 31. Jan. 1768. Da han hørte til det med Rom unerede Kirkesamfund, gik han som ung Menneske til Rom for her at fortsætte sine i Hjemmet begyndte Studier. Ved sine grundige Kundskaber i den oldsyriske Literatur og i østerlandske Sprog vakte han snart Opmærksomhed og fik Ansættelse ved det vatikanske Bibliotek, hvor han tilsidst blev Overbibliotekar., Af Paverne sendtes han fl. Gange til Østerlandene for at købe østerlandske Haandskrifter, først 1715, sidste Gang 1735—38. Hver Gang hjemkom han med rige Skatte; de fleste af Vatikanets værdifulde østerlandske Haandskrifter hidrøre fra ham. I Vatikanet begyndte han tidlig at forfatte en Katalog over Biblio-

tekets østerlandske Haandskrifter med Ud-sigt over deres Indhold. Han afskrev de mærkeligste af dem, gjorde Udtog af andre og oversatte Teksterne paa Latin. Katalogen skulde omfatte alle Afdelinger af østerlandske Haandskrifter og var bestemt til at udgives; men kun de Dele, der behandlede den syriske Afdeling, udkom i Trykken: *Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana* (Roma 1719—28, 4 Bd. i Fol.). Dette Skrift, hvori mange vigtige syriske Skrifter for første Gang ere udgivne og ledsagede af Oversættelse, har været grundlæggende for Studiet af den oldsyriske Literatur. Hans Samlinger til lignende Kataloger over de andre østerlandske Afdelinger naaede ikke at blive trykte og gik uheldigvis til Grunde tilligemed Restoplaget af hans trykte Skrifter, ved en Ildebrand i Vatikanet 30. Aug. 1768. A. har ogsaa udgivet Kirkefaderen Afrem's Værker, saavel de syriske som dem, der haves paa Græsk, med latinsk Oversættelse (Roma 1732—46). Af de 6 Bind skyldes de 3 sidste, hvor Oversættelsen er mindre god, hans Medarbejder, særlig Benedetti (Mobarek), en anden Maronit (død 1742), og Stefan E. Assemani (se nedenfor). Sammen med sidstnævnte begyndte han tillige en Generalkatalog over Vatikanets samtlige Haandskriftsamlinger, saavel klassiske som østerlandske, han tog først fat paa de østerlandske, hvoraf 3 Bd. (syriske, hebraiske o. a.) ere udgivne i Trykken (Roma 1756—59 i Fol.). Resten er aldrig udkommen. A. udgav ogsaa: en Helgenkalender i 6 Bd. (Roma 1755—1757), *Bibliotheca juris orientalis canonici et civilis* (Roma 1762—1766), en arab., en syr., en gr. Sproglære m. m. A. var ogsaa en nøje Kender af italienske historiske Kilde-skrifter og udgav en Fortsættelse af Muratori's *Italicae Historiae Scriptores* (Roma 1751—53 i 4 Bd.) o. s. v. A. var Erkebisp af Tyros og beklædte ogsaa andre høje gejstlige Værdigheder. — 2) **Stefan Euodius A.**, f. 1707, d. i Rom 24. Nov. 1782, Søstersøn el. Fætter til J. S. A., kom 1717 til Rom for sine Studiers Skyld, fik Ansettelse ved det vatikanske Bibliotek, hvor han var foranførtes Medhjælper og fra 1768 hans Efterfølger. Paverne lod ham foretage videnskabelige Rejser saavel i Østerlandene som i Europa. Under et Ophold i Firenze forfattede han en Katalog over de østerl. Manuskripter i denne Bys Biblioteker. Han udgav ogsaa *Acta SS. Martyrum Orientalium* (Roma 1748 i 2 Bd.), paa Syrisk og Latin, indeholdende syriske Martyrakter m. m. A. var Erkebisp af Apamea. — 3) **Josef Aloysius A.**, Søstersøn el. yngre Broder til J. S. A., f. 1710, d. 9. Febr. 1782 i Rom, Professor i østerlandske Sprog ved Sapienza i Rom, udgav bl. a. *Codex Liturgicus ecclesiae universae* (Roma 1749—66 i 12 Bd., ufuldendt) og *De catholicis s. patriarchis Chaldaeorum et Nestorianorum* (Roma 1775 i 4to) m. m. — 4) **Simon A.**, Slægtning af de foregaaende, f. 20. Febr. 1752, død 7. April 1821 som Professor i østerlandske Sprog ved Seminariet i Padova, forfattede en Katalog over de padovesiske Manuskripter, et i numismatisk Henseende grundlæggende Værk om de kufiske Monter i Biblioteket og et Værk om Araberne for Muhammed m. m. V. S.

Assens var i Middelalderen en ret betydelig

By, vel befæstet indtil Grevens Fejde. A. var Sæde for den ene af Fyns 2 Provster, der benævnedes efter sin Præbende, Tofte (Gamtofte), og tillige var Forstander for Helligaandshuset i A. Af A.'s Provster er særlig Christiørn II's haandgangne Mand, Hr. Hans Hansen, bekendt bl. a. for sin Strid med Bispnen, Jens Andersen Beldenak. 2 Gange var han Kongens Sendebud i Rom og fulgte ham i Landflygtigheden. Han døde udenlands som Protestant. Kirken (Vor Frue), Fyns næststørste, fuldførtes 1480 (formentlig det ombyggede Kor), restaureredes efter 1842. A. besad i Middelalderen en Latinskole, hvori bl. a. Peder Palladius har gaaet. Omtr. 1500 fik A. sit første Kloster, Vor Frues, af Karmeliterordenen, der fik Helligaandshuset overdraget med Forpligtelse til at holde Hospital. Stiftelsen forfaldt snart. Den første Prior, Dr. theol. Morten Pedersen (d. 1515) var berømt som Prædikant. A. hørte til de Byer, der først sluttede sig til Reformationen. Evangeliet prædikedes her af Peder Laurensen og Christiørn Skrok. Med A.'s Købstadsogn er nu forenet A.'s Landdistrikts Sogn og Kjærum Sogn (H. F. Rørdam i Fynske Saml. I). J. O. A.

Assens, Ovidius Sofus, Præst, f. 1832 i Ulvborg, blev 1853 teol. Kand., rejste udenlands 1857—58 og var derefter Adjunkt i Aalborg 1858—69. Medudgiver af Alm. Kirke-tidende 1860—64. Hans store Bibelhistorie 1863, mindre 1871, ere dygtige og meget brugte Skolebøger. Han blev Sognepræst i Nibe-Voxlev 1869, forflyttedes til Rødby-Ringsealle 1875; 1876 blev han Provst. R. V.

Assensus. Ordet betyder Samtykke, Tilslutning, Bifald. Det er det træffende Udtryk for det rom.-kat. Trosbegreb, den upersonlige Antagelse af, hvad Skriften indeholder, og K. lærer. Derfor træder det i denne Betydning tilbage hos Reformatorerne (overspringes saaledes i den bekendte Definition af Troen i Apol. Conf. 125, 183; derimod nok assentiri promissioni 124, 182). Men i den ortodokse luth. Dogmatik anvendes det som fast dogmatisk Terminus i Udviklingen af Trosbegrebet, der nemlig skildres som indeholdende de 3 Led: *notitia, assensus og fiducia*. Den protest. Teol.'s Genoptagelse af dette Begreb hænger sammen med Udviklingen af det ortodokse Skriftprincip. A.-Begrebet blev et for Ortodoksien nødvendigt Værn imod den Fare, at det subjektive Trosprincip skulde ville frigøre sig fra de objektive, i Skrift og Kirkelære, fastslaaede Normer. Thi det Bifald, der fordes i a., gælder ikke alene, som *fiducia*, den egentlige Genstand for Troen (Kristus og hans Fortjeneste), men den hele hellige Skrift i Bekendelsesskriftens Opfattelse. Derfor spaltedes Begrebet ogsaa hos senere Dogmatikere i *assensus generalis* (omfattende Skriftordet) og *specialis* (o: Antagelsen af de i Skriften givne Forjættelser som gældende mig). I deres mangelfulde Psykologi vaklede Dogmatikerne mellem at sætte a. i Erkendelsen (Gerhard, Hollaz, Quenstedt) eller i Viljen (L. Hütter, Heerbrand). Hele denne Opstilling kan i denne Form ikke mere fastholdes. Idet den ikke klart skelner mellem Tro og Lære, indkapsler den paa en forunderlig og uholdbar Maade det protest. Trosbegreb i det rom.-kat. Den nyere

Teologi med dens store psykologiske Sans og skærpede kritiske Evne har derfor mere eller mindre orformet eller fjernet sig fra den gammel-ortodokse Brug af dette Begreb. *J. P. B.*

Asser (1 Mos. 30, 13), Jakobs Søn med Leas Tjenestekvinde Silpa, en af Israels 12 Stamme-fyrster. Om Stammen se 4 Mos. 1, 26; 1 Krøn. 7. Om det den tildelte Land se Josva 19; Dom. 5, 17. Det var den nordligste Kyststrækning, hvis bedste Parti var Sletten om Akkon. Imidlertid forblev det bedste i Fønikiens Besiddelse. I Historien traadte A. kun lidet frem; dog omtales den i Fortællingen om Gideon. Profetinden Anna (Lk. 2, 36) var af denne Slægt.

Asser af Lund, den danske K.'s første Ærkebisp, var en ætøt Mand, Søn af Sven Thorgunnesen, Knud d. hl.'s tapre Forsvarer i St. Albans Kirke. A., der omtales af samtidige som vellærd og from, modtog 18. Nov. 1089 Indvielse som Lunde-bisp. Ved Erik Ejegods Pilgrimsrejse 1102 indsattes han som Rigsforstander, men synes ikke at have kunnet hævde sig overfor den voldsomme Harald Kesja. Allerede 1098 havde Urban VIII lovet den dske Konge Oprettelsen af en selvstændig nordisk Kirkeprovins; nu gjorde Forholdene Paven Oplydelsen mulig. Hamburg-Bremens Ærkestol havde nemlig under den gregorianske Strid sluttet sig til Modpaven (Wibert), og denne Svigten af Pligterne blev straffet med Rettighedernes Fortabelse. Af Hensyn til de andre nordiske Riger blev Lund udset til Ærkessede, og 1103 eller 1104 overrakte Legaten Alberik A. Palliet fra Paschalis II. Pavebullen eksisterer ikke, og A.'s Rettigheder og Grænserne for disse ere derfor ukendte. Den følgende Historie tyder paa, at Bremens Ret fuldtud blev overført paa Lund. Anselm af Canterbury, den berømte Teolog, der 1098 havde støttet Erik Ejegods Ønsker, lykønskede A. I nogle Aar stod denne nu i hjertelig Forbindelse med Rom, men da Investiturstriden var bilagt ved Konkordatet i Worms 1122, fornyede Bremen, støttet af den tyske Konge, Kravet paa den nordiske Kirkeprovins og fremlagde en Række forfalskede Dokumenter. Calixtus II anerkendte paa det alm. Koncilium i Rom 1123 Ærkebisp Adalberos Fordringer. A. forholdt sig rolig overfor Kravene, der en Tid vare uden Virkninger. 1130 opstod et nyt Skisma, og Stillingen blev nu farligere, da Innocentius II maatte betale Kejser Lothars Hjælp med mange Indrømmelser, deriblandt Anerkendelsen af Bremens gamle Magtstilling i Norden. En pavelig Bulle udgik til Biskop A., om at lyde sin Metropolit. Kravet havde Vægt, da Lothar efter Knud Lavards Mord (Jan. 1131) havde stor Indflydelse i Danmark. Nu afsendte A. en tyskfødt Lundekannik, Hermann, til Kurien, og hans Ret maa have været klar; thi 1134 afgjorde en pavelig Legat, Kardinalpresbyteren Martin, Sagen til hans Fordel, hvorved den dske K.'s Selvstændighed var sikret, trods senere Angreb. — A.'s kirkelige Virksomhed er ellers ret ukendt. Han ordinerede adskillige Bisper, paabegyndte den nye Domkirke, hvis Krypte han indviiede 1123. Hans Ret anerkendtes 1127 af den ansete Biskop Otto af Bamberg, der begærede hans Tilladelse til en

Mission paa Rygen. Jan. 1133 berigede A. sin Kirke med en stor Gave, al hans Fæderjod og hans personlig erhvervede Formue. — I de danske politiske Forhold greb A. stærkt ind. Han støttede Kong Niels, da Almuen efter Knud Lavards Mord rejste sig mod ham, og mæglede Forlig paa Ringsted Landsting. Da Erik Emune ved Jul 1133 kom til Skaane, vandt han dog A. for sin Sag, da denne muligvis blev bange for at miste sit Pallium paa Grund af Magnus Nielsens Forhold til Kejser Lothar. I Slaget ved Fodvig 1134 opmuntrede A. til mandig Kamp for Erik, skønt de danske Bisper støttede Niels. Efter sin Sejr skænkede saa Erik Lunds Kirke en ny Præbende. — Udlændinge fandt A.'s ydre Fremtræden for tarvelig efter den Glans, Kirkens Fyrster andesteds udfoldede, og politiske Modstandere fandt ham holdningsløs; men selv om han i Begavelse stod tilbage for sine to Efterfølgere, viste han sig dog sin vigtige Post voksen i de usikre Tider. Han døde 5. Maj 1137 og blev begravet i sin nye Domkirke. *J. O. A.*

Asser af Roskilde var tidligere Munk i Augustinerkonventet paa Æskilø i Roskildefjord: 1140 nævnes A. som Erik Lams Kapellan, men han modtog allerede 1145 som Biskop i Roskilde ved Indvielsen af den nye Lunde-Domkirke. Hans Deltagelse i Vendertoget 1147 viste, at han ikke besad sin Efterfølger Absalons Mod. Han døde 18. April 1158 og blev begravet i Roskilde Domkirke. *J. O. A.*

Asserbo i Tibirke Sogn, Holbo Herred, var forud en Gaard i Hvideslægtens Eje. Absalon overlod o. 1163 A. til de af Ærkebisp Eskil indkaldte franske Chartreusere; da disse imidlertid snart vendte tilbage, kom Stiftelsen under Sorø-kloster. I Løbet af 15. Aarh. kom A. i privat Eje. 1502 inddrog Kronen Gaarden og tog den 1560 i endelig Besiddelse. Flyvesand ødelagde den dog efterhaanden, og i Begyndelsen af 18. Aarh. flyttede man fra den; Hovedbygningen var da allerede brændt, som de 1849 udgravede Ruiner viste. *J. O. A.*

Assersen. 1) **Jens A.** (Johannes I.), Biskop i Aarhus 1288—1306, støttede, trods sit Slægtskab med Ærkebisp Jens Grand, ikke denne i Kampen mod Kongen. Han formanede sin fangne Frænde til Eftergivenhed og stadfæstede 1299 Kongens Klage over Isarnus's Dom, som blev appelleret til Rom. 1303 forbedrede han Skoleforholdene i Aarhus, og i sit Dødsaar fornyede han Bestemmelsen om, at enhver præsteviet Mand først skulde tjene som Vikar ved Domkirken i 2 Aar, hvorved der sikredes Kirken veldannede Stiftsgeistlige. A. blev begravet i sin Domkirke, hvor hans Ligsten endnu findes. — 2) **Thomas A.**, Præst i Stenbjerg i Angel i 50 Aar, døde kort efter sin Resignation (Aug. 1553) i Helligaandshuset i Flensborg, hvori han havde købt sig en Plads. Han stiftede et større Legat for studerende og trængende. *J. O. A.*

Assir (2 Mos. 6, 24), Søn af Korah, Slægt-høvding af Levi Stamme.

Assisi, By i Umbrien, den hl. Frans's (Elegikeren Propertius's og Operadigteren P. Metastasio's) Fødested, har været et berømt Midtpunkt for Fransiskanerordenen. 17. Juli 1228, Dagen efter Frans's Kanonisation, lagde

Pave Gregorius IX Grundstenen til den Dobbeltkirke (romansk Underkirke, gotisk Overkirke), der skulde være den nye Helgens Gravkirke; Vasaris Fortælling om, at denne skyldes en Mester »Jacopo Tedesco«, er urrigtig. 25. Maj 1230 var Arbejdet saa vidt fremmet, at Frans's Lig kunde føres over i den nye Kirke, men den Procession, der skulde ledsage det, blev overfalden af væbnede Mænd, der røvede Kisten, bragte den ind i Kirken, lukkede Dørene for Følget og jordede Helgenen i Kirken. Forargelsen herover var saa stor, at Paven truede med Interdikt, hvis Byen ikke vilde gøre Bod for en saadan Helligbrøde. Endnu o. 1236 synes Overkirken ikke at have været færdig; der blev nemlig i dette Aar, til mange strenge Fransiskaners Harm, i Tyskland samlet Penge ind til den prægtige Bygning. 1239 maa Campanilen, ifølge Indskrifterne paa et. Par af Klokkerne, have været færdig, men paa selve Kirken blev der fremdeles bygget. 25. Maj 1253 var Innocentius IV i A., og da blev begge Kirkerne indviende i fl. Cardinalers Nærværelse. — S. Francesco i Assisi er bleven den nyere Kunsts Vugge. Kunstnere som Cimabue og Giotto (se d. Art.) kappedes om at smykke baade Nedrekirken og Overkirken, og den nyere Kunst, hvis Løsen er Studiet af Naturen, traadte sine Børnesko ved den serafiske Helgens Grav. Da man 1818 efter møjsommelige Udgravninger fandt Frans's jordiske Levninger i Klippegraven under Højaltret, besluttede man at bygge en tredje, lavere liggende Kirke til disse. Giuseppe Brizi og Pasquale Belli fik det hædrende Hvert at give Tegning til den, og i Okt. 1824 blev Krypten indviet. — Haand i Haand med Dobbeltkirkens Opførelse gik Klosters. Til dette blev der ved Midten af 14. Aarh. føjet et nyt, stort Sygehus, og Klostret i A. har i Aarenes Løb været Genstand for mange indgribende Ombygninger. 1860 blev Munkene udjagne. 1877 vendte nogle af dem tilbage, men en væsentlig Del af Klostret bruges nu til Skole. — 1257 begyndte Filippo da Campello, som havde været sysselsat med Fuldførelsen af San Francesco, Opførelsen af Kirken Santa Chiara; 3. Okt. 1260 blev den hl. Klaras Lig ført over i den nye Kirke, der er enskibet som Overkirken i San Francesco og denne lig i mange Enkeltheder. 1265 blev den indviet af Clemens IV, som var i A. fra den sidste Aug. en Ugestid ind i Sept. — I Nærh. af A. findes Kirken S. Maria degli Angeli, der er bygget ved det lille Portiuncula-Kapel fra Frans's Tid (se Portiuncula-Aflad), som Nazarenen Fr. Overbeck 1829 smykkede med en berømt Freske. Opførelsen af Maria degli Angeli blev begyndt 1569 af Vignola, og efter hans Død (1573) fortsat af Galeazzo Alessi og Giulio Danti. Ved denne Kirke findes en lille Rosenhave, der ifølge Sagnet skal være skudt frem af de Tornebuske, i hvilke Frans veltede sig for at vinde Sejrr over sine Lidenskab. Portiuncula-Kapellet, Frans's og Klaras Grave have gjort A. til et berømt Valfartssted. (A. Christofani, Storia della città d'A., I—II, Assisi 1875; Göthe, Italien. Reise).

Fr. N.

Assistentia passiva. Naar et blandet Ægteskab (se d. Art.), ved hvis Indgaaelse der ikke bliver givet Løfte om de eventuelle Børns Op-

dragelse i Romerkirkens Tro, skal indgaa, maa den rom.-kat. Præst kun være tilstede »som Vidne«, for at Kopulationsakten kan blive indført i Ægteskabsregistret. Denne »passive Nærværelse« har i den nyere Tid betegnet den yderste Indrømmelse fra Roms Side m. H. til Medvirkning ved Indgaaelsen af blandede Ægteskaber.

Association catholique, se Mun, Grev Albert de.

Assumptio Beatæ Virginis, Jomfru Marias »Optagelse«, kaldes Marias Himmelfart ofte i den rom.-kat. K., i Modsætning til Kristi *Ascensio* (»Opstigning«), fordi Kristus ifølge Romerk's Lære for til Himmels ved sin egen Kraft, medens Maria blev optagen i Himlen ved Guds Almagt.

Assumptio Mosis (»Mose's Optagelse«), en jodisk Optegnelse fra 1. Aarh. Et større Stykke deraf er opbevaret i lat. Oversættelse: en Profeti af M. om Israels Skæbne i den fjerne Fremtid. Den tabte sidste Del maa have omhandlet M.'s Død og Optagelse til Gud. Ifølge patristiske Vidnesbyrd har Skriftet indeholdt den i Juda V. 9 benyttede Overlevering om Ærkeengelen Mikael's Tvist med Satan om M.'s Legeme. S. O.

Assur. 1) Fader til Profeten Hananja fra Gibeon (Jer. 28, 1), der af Jeremja blev beskyldt for falsk Profeti. — 2) En af Israels Øverster, der deltog i Beseglingen af den ved Nehemja fornyede Pagt (Neh. 10, 17).

Assurbanipal, se Assurhaddon.

Assurhaddon (assyrr.: assur-akh-iddin: »Assur har givet en Broder«), assyrisk Konge 680—668, Søn af Senakerib, hvem han ikke fulgte umiddelbart paa Tronen, da hans Broder Nergal-sar-usur (i Biblen kaldet Sarezer), efter at have myrdet sin Fader, 681 satte sig i Besiddelse af Regeringen. At en anden Broder, Adra-Melek, har deltaget i Mordet, som vi læse i Biblen (Jesaja 37, 38; 2 Kong. 19, 37), er ikke urimeligt, uagtet hverken A. selv eller de Udtog, vi have af Assyriens Historie af Alexander Polyhistor og Abydenos, omtale ham. A. vilde ikke anerkende sin Broder, samlede en Hær, gik mod Ninive og holdt snart sit Indtog i Byen, efterat en Del af Hæren og flere Statholdere i Provinserne vare gaaede over til ham. Disse indre Kampe havde fremkaldt Oprør rundt om i de betvungne Lande. A. gik først mod Syrien (679), hvor han slog den oprørske Kong Ebed-Melkart af Sidon, efter hvis Fald alle Konger i Syrien (deriblandt Manasse af Juda) hyldede ham som deres Overherre. Over for Babylon (s. d. Art.) fulgte han en forsonligere Politik end sin Fader, der havde ødelagt Byen aldeles og ladet den ligge ubeboet i 11 Aar. Han genopbyggede Byen, befæstede den atter, og synes selv oftere at have taget Ophold i den. Det er derfor ikke umuligt, at Manasse, som 2 Krøn. 33, 1 f. fortæller, er bleven ført til Babylon, hvis han har pønset paa Oprør. Efter at have foretaget sejrrige Krigstog til Kilikien, Armenien, Medien og Elam, gik han i sine sidste Aar mod Ægypten, hvor han trængte sejrrigt frem; men 668 maatte han paa Grund af Svaghed nedlægge Regeringen. Hans Søn og Efterfølger, Assurbanipal (maaske Osnappar, Esra 4, 10),

forsøgte et Par Aar ved gentagne Krigstog at hævde Besiddelsen af Ægypten, men maatte efter yderst blodige Kampe opgive Landet. Sin anden Søn Saul-sum-ukin (Saosdokin el. Samuges) gav A. Babylon, men under Broderen Assurbanipals Overhøjhed. Af A. have vi mange Indskrifter, der fortælle om hans Krigstog, hans Bygninger, og hvorledes han indkaldte en Notabelforsamling i Ninive o. s. v. A. synes at have været en blidere Karakter end de fleste andre assyriske Konger. Hans Indskrifter ere udgivne af Budge o. a. Samaritanerne sagde, at de vare bosatte i deres Land af A. (Esra 4, 2). V. S.

Assuri (2 Sam. 2, 9), Betegnelse for en Del af Israels Folk. Muligvis en Fejl læsning for Assers Stamme.

Assus (Assos, Ap. G. 20, 13), æolisk Koloni i SV. Troas, det nuværende Beiram Kalessi. Amerikanske Oldgranskere o. a. have her i de sidste Aar gjort vigtige Fund fra den rom. Kejsertid.

Assyrien (Assur), kaldtes i Oldtiden et Landskab, der gennemstrømmedes af Tigrisfloden og af to af dennes Øst fra kommende Bifloder, der begge, baade i Oldtiden og i vore Dage, føre Navnet Zab. A. beboedes i Oldtiden af Assyrierne, der talte det samme Sprog som Babylonierne, et til den semitiske Sproget hørende Tungemaal, som vi nu gerne kalde det assyriske Sprog. Oprindeligt synes A. kun at have strakt sig fra 35° til 37° N. B., men efterhaanden lykkedes det Kongerne i A. at betvinge de omkringliggende mindre Naboriger og at forvandle dem til assyriske Provinser. Kun Babylonien var, selv om det oftere laa under, altid i Stand til paany at optage Kampen med A.; efter mange Aarhundreders blodige Krige lykkedes det tilsidst Babylonien, enten alene eller snarere ved det nydannede mediske Riges Hjælp, for bestandig at gøre Ende paa A. (henimod Aar 606 f. Kr.).

Vort Kendskab til det assyriske Folks Historie øse vi af den ved de senere Aars Udgravninger genfundne, i lange Tider helt forsvundne, assyriske Literatur, af hvilken store Rester ere bevarede, alt skrevet med Kilekrift. Fra de fleste Konger have vi officielle Indskrifter, deriblandt flere historiske Beretninger om sejrige Krige og om Byggeforetagender. Da mange Konger give deres Slægtregistre, er det ikke vanskeligt at ordne de vigtigste Konger i deres Rækkefølge. Tidsregningen staar ogsaa fast. Assyrien omtales ikke før efter Aar 2000 f. Kr. Ved Aar 1400 førtes flere Forhandlinger imellem A. og Ægypten. Vi have endnu Originalbreve fra Kongerne i A. til Datidens Faraoner (Tell-el-Amarna Fundet). Allerede før Aar 1000 søgte Konger i A. at gøre Erobring i Syrien. Landets glimrende Tid begynder med Assurnazirpal (885—859), der byggede »Nordvestpaladset« i Byen Kalah (nu Nimrod). Hans Søn Salmaneser (859—829) fortæller bl. a., at han kom i Berøring med Akab (843) og siden med Jahu (Jehu), Konge i »Bet-Omri« d. e. i det af Omri grundede Shimron (Samaria). Alle S.'s Indskrifter ere udgivne med dsk Overs. og Forklaring af N. Rasmussen (»Salmanasser II's Indskrifter«, Kbh. 1897). Flere følgende Konger foretog lige-

ledes Krigstog til Nabolandene, bl. a. til Armenien og Syrien, og kom ogsaa i Berøring med Israels Rige; men først Tiglat-Pileasar (745—728) foretog et egentligt Erobringstog til Palestina (734—732). Han ødelagde Rezins Rige i Damaskos, slog Peka og bortførte en Del af Befolkningen i den nordøstlige Del af Israels Rige til Assyrien. Tidligere havde han modtaget Skat af Menahem, og i sine sidste Aar hyldedes han af Usih d. e. Hosea. Han fortæller ogsaa, at han fik Tribut af Asarja (Ussija) og af Jaukhaz, d. e. Akas, i Juda. Den næste Kong, Salmaneser (728—722), gjorde Ende paa Israels Rige, men hans Efterfølger Sargon (722—705) tilskrev sig Æren for denne Bedrift. Sargon udvidede Riget, slog bl. a. Ægypten, indtog (711) Asdod (se Jes. 20, 1) og overvandt 710 Merodak-Baladan, Konge i Babylon. Ved sin Død efterlod han A. som et mægtigt Rige til sin Søn Senakerib (705—681), der fortæller om et Krigstog til Syrien (701—700), paa hvilket han slog Heskia, Konge i Juda, og bortførte 200,000 Jøder til Assyrien; men om sit store Tab paa Toget til Jerusalem (2 Kong. 19, 35) taler han naturligvis ikke. Da han imidlertid siden maatte kæmpe længe med Folk og Byer, som tidligere vare betvungne, er det klart, at han i Mellemtiden har haft store Uheld, som han ikke ønskede omtalt. Under de følgende Konger, Assurhaddon (680—668) og Assurbanipal (668 til o. 629) hævdes A. til sin største Magt (se Assurhaddon); endog Ægypten blev besejrt, Theben ødelagdes (Nahum 3, 8-11), men Assyrierne formaede ikke at hævde deres Besiddelser. Disse to Konger foretog heldige Krigstog til Armenien, Lilleasien, Arabien, Medien og Elam. De førte haarde Krige med det paany oprørske Babylonien. Men pludselig (efter 640) begyndte Riget at forfalde, de betvungne Folk rev sig løs. Provinserne maatte opgives, saaledes Samaria og Galilæa, hvor vi se Josias nedbrydere Afgudsalterne (2 Kong. 23, 15—20). Snart efter forsvinder A. helt. Det nærmere kende vi ikke. — Kulturen i A. stammede fra det langt ældre Babylonien; ogsaa Religionen, i hvis Spidse Guden Assur stod, var paavirket fra Babylonien (se Tiele, Gesch. der Rel. im Alterthum I, Gotha 1896; Rasmussen, anf. Skr. III, 1 f.). Hver By havde forøvrigt sine Guder, og af den store Mængde Guder udvalgte hver Konge sig nogle, som han særlig tilbad. Hovedstederne i A. vare Assur, der laa Vest, Kalah, Ninive og Dur-Sargon (Khorsabad), der laa Øst for Tigris. Foruden de historiske Indskrifter, der dels ere indhuggede paa Alabasttavler i Paladsernes Pragtsale, dels indridsede paa Lertavler, have vi mange Tavler med Kilekrift, indeholdende Oldsagn (saaledes den babyloniske Syndflodshistorie m. m.), Hymner, magiske Indskrifter, astronomiske Observationer, private Aktstykker osv. (se Bezold, Bab.-Assyr. Literatur, 1886). Assyriens Historie er behandlet af Lenormant, Menant, Maspero, Tiele, Hommel, Müdrtter, Winckler, Vald. Schmidt (Assyriens og Ægyptens Hist., 1872—77) o. fl. a. V. S.

Astarot (Josva 9, 10) eller Beesthera (Josva 21, 27), ældgammel kanaaneisk By i Landet Ø. for Gennesaret Sø. Den blev erobret af Kedor-laomer (1 Mos. 14, 5). A. Karnaim er for-

mentlig Fejlskrift for A. og K., 2 forskellige Byer. Siden blev A. Sæde for Basans Konge og var derefter i Manasses Besiddelse. Navnet viser, at Astarte var Byens Gudinde. Nogle søge den i Tell-ashtere ved en af Jarmuks nordlige Tilløb, andre i Bosra, Haurans Hovedstad.

Astarte, gr. Gengivelse af Navnet paa en Gudinde hos Kanaaniterne, af dem kaldet Astarot el. Astart. A. er saavel Himlens som den jordiske Naturs, Frugtbarhedens og Kærlighedens Gudinde. Hendes Dyrkelse var derfor ofte forbunden med Udskejelser o. desl. A. var det til Baal svarende kvindelige Væsen, og da Baal som Himmelgud særlig er Solgud, er A. ofte Maanens Gudinde. Grækerne sammenstillede derfor A. snart med Artemis, snart med Afrodite. A. tilbades, foruden af Kanaaniterne, ogsaa af Filisterne og især af Fønikerne, der tog A. med til Kolonierne; hun dyrkedes f. E. i Fønikernes Kvarter i Memfis. Overalt ansaa Fønikerne A. for en af deres højeste Guddomme; vi finde ofte fønikiske Personnavne sammensatte med A. I Dommer-tiden lærte mange Israeliter af deres kanaani-tiske Naboer at tilbede A. Da Dyrkelsen af A., som af andre Guddomme, sjældent fandt Sted overalt paa samme Maade, antoges de paa forskellige Steder i Kanaan dyrkede Astarte gerne for forskellige Væsen; derfor tales der ofte om A. og Baal i Flertal (se f. E. Dom. 2, 13 og 10, 6; 1 Sam. 7, 3 og 12, 10). Salomo tillod i sine sidste Aar Dyrkelsen af A. ved Jerusalem, men den afskaffedes af Josias (1 Kong. 11, 5; 2 Kong. 23, 13). I Kongetiden kaldtes forøvrigt den Gudinde, som dyrkedes ved Siden af Baal — og som man stundum vilde sætte ved Siden af Altret for Herren (Jahve) — oftest Aschera, et Ord, der kun forekommer i Biblen, og som dér i Reglen betegner en Billedstøtte af Træ. Men det kan neppe betegne nogen anden Gudinde end A. I Fønikernes Byer fandtes ofte Billedstøtter af A. Da Kunsten hos dem ikke besad nogen Originalitet, vare deres sjældre Billeder af A. udførte i ægypt. Stil (som Isis med Kohorn), de yngre i gr. (som Afrodite). V. S.

Asterios. 1) A. fra Kappadokien, en Discipel af Lukianos fra Antiochia, var oprindelig Retor. Som Kr. var han Talsmand for en mild Arianisme; han skal have skrevet forskl. eksegetiske Skrifter. Vi kunne forfølge hans Spor til Aaret 341. — 2) A., Biskop af Amaseia i Pontos var en af Kryssostomos's samtidige og berømt som en af den gr. K.'s største Prædikanter. Han har efterladt sig fl. Homilier, der ere trykte i *Mignes Series* gr. 40.

Asterisk (o: smaa Stjerner). 1) Origenes brugte i sin store Bibeludgave (Hexapla) Tegnet A. (X), naar han til Septuagintas gr. Tekst, efter en af andre gr. Overs. (oftest Theodotions, ogsaa dog Akylas's), mente at burde føje en gr. Gengivelse af nogle Ord, der stod i den hebr. Grundtekst, men vare udeladte af de alex. Oversættere. — 2) Da Eck sendte sin Biskop, Gabriel af Eichstädt, et Eksempel af Luthers Teser, satte han ved de Sætninger, han misbilligede, Udeladelsestegnet »Obelisk« (o: lille Spyd) og søgte at gendrive dem ved Rand-glosser. Luther skrev da (Aug. 1518) et Skrift,

som han kaldte »A. mod Ecks Obelisk«. Dette lille Skrift er rimeligvis kun meddelt Vennerne i Afskrift og for første Gang trykt i den samlede Udgave af Luthers lat. Værker (1545).

Asteriskos (*stellula*) er Navnet paa en korsformet Bøjle, som Præsten i den gr.-kat. K. sætter over Disken (Patenen), for at den lille Serviet, som bredes over denne, ikke skal forstyrre den Orden, i hvilken de forskellige Delte af Nadverbrødet ere lagte. Idet Præsten sætter A. over Patenen, udtaler han Matth. 2, 9. Sagnet fortæller, at Kryssostomos er Opfinder af dette liturgiske Redskab.

Astié, Jean Frédéric, schweizisk Teolog, blev f. 21. Sept. 1822 i Nerac i Frankrig. Efter at have studeret i Genève, Halle og Berlin rejste han til Amerika, hvor han (1848—53) var Præst for en fransk-ref. Menighed i New York. 1856 blev han Prof. i Filosofi og Teologi i Lausanne og Udgiver af *Revue de Théol. et de Philos.* Han har skrevet de forenede Staters Historie (I—II, Paris 1865), udgivet Pascals *Pensées* (2. Udg. 1882) og et Udvalg af Alex. Vinets Tanker (*Esprit d'A. V. I—II*, Paris 1861) og taget livlig Del i den schweiziske og fransk-reformerte K.'s indre Kampe. Hans fortrinlige Artikel om Vinet i *L'Encyclop. des Sciences religieuses* er udkommet som Særtryk under Titlen: *Le Vinet de la légende et celui de l'hist.* (Paris 1882). Han døde i Maj 1894.

Astrologi, se Stjernetryderi.

Astruc, Jean, Prof. med. i Paris, f. 1684, d. 1766, udgav 1753 Formodninger om de Hovedkilder, som Mose synes at have benyttet i 1 Mos. Han antager 2 større, Elohisten og Jehovisten (nævnedes efter de to Guds Navne Elohim og Jehova, hvorpaa de kendes), og 10 mindre. Efter at Tyskeren Eichhorn havde optaget hans Hypotese, er den udviklet mere og mere og bleven epokegørende for de nyere kritiske Undersøgelser om Mosebøgernes Tilblivelse. Se Art. Mosebøger. R. V.

Astrup. 1) Nils A., norsk Missionær, f. 1843, jur. Kand. 1866, teol. Kand. 1877, Sognepræst til Norddalen 1879, tog Afsked 1882 for at fortsætte Biskop Schreuders Mission i Sydafrika. Han erklærede offentlig, at han stod paa sin For-gængers »konservative, luthersk-konfessionelt-kirkelige Standpunkt«. Foruden enkelte Prædikener har han udgivet »En Missionsrejse til Limpopo« (1891). — 2) I 1884 nedlagde ogsaa hans Broder, pers. Kap. Hans A., f. 1852, Kand. 1876, sit Embede for at virke som Missionær i den samme Mission. Begge støttes ved Bidrag, samlede af en af det norske Missions-selskab uafhængig Komité i Christiania. C. B.

Astyages, Medernes sidste Konge, hvis Rige Perseren Kyros gjorde Ende paa (o. 559 f. Kr.), nævnes i det apokryfe Tillæg til Daniel 14 (om Bel i Babylon V. 1).

Asuba (1 Kong. 22, 42), gift med Kong Asa af Juda, Moder til Kong Josafat.

Asvat (1 Krøn. 7, 33), Slægtsoverste og Slægt af Assers Stamme.

Asyler ere Hjem, hvor fattige Børn i Alderen fra 2 til 7 Aar, under en Forstanders eller — som oftest — en Forstanderindes Opsyn og Pleje, kunne tilbringe Dagen paa en god Maade, medens Arbejde holder Forældrene

borte fra Hjemmene; de ere et betydningsfuldt Led af Menighedens Kærlighedsgærninger. Det er Louise Scheppler (H. Stein i Kr. Kalender for 1874), en fattig Tjenestepige hos Præsten Oberlin i Steinthal i Elsass, som har undfanget Ideen til Asylerne og ført den ud i Livet, idet hun o. 1782 aabnede det første Asyl for fattige Smaabørn i Præstegaardens Lade i Steinthal. 1802 grundede Fyrstinde Pauline af Lippe-Detmold en lignende Anstalt, men der gik dog mange Aar, før Tanken rigtig slog igennem, og Æren herfor tilkommer Englænderne. 1816 oprettede Sir Robert Owen, Fabrikker i New-Lanark i Skotland, et Asyl for sine Arbejderes Børn med Væveren James Buchanan som Lærer; denne kaldtes 1820 til London for at overtage det første Asyl dér. Dermed var Asylinstitutionen grundfæstet i England, hvorfra den hurtig udbredte sig i hele den kristne Verden. — I Danmark kom Tanken tidlig frem, nemlig allerede i Planen for Fattigvæsenet i København af 1. Juli 1799 § 75, gentaget i Anordningen om Skolevæsenet for København af 20. Juli 1814 § 41—43, men den blev først til Virkelighed 1828 ved Oprettelsen af det kvindelige Velgørenheds-Selskabs Asyl. 1829 aabnede Prinsesse Caroline Amalie et nyt Asyl, og 1835 dannedes »det københavnske Asylselskab«, for hvilket navnlig Professor Sibbern, Hofpræst Mønter og Kateket Schaarup havde været virksomme; dette kunde snart aabne 4 nye Asyler. Af andre Selskaber er der senere hen, særlig i Stadens Forstæder, oprettet endnu flere. Ogsaa de fleste Provinsbyer fik snart deres Asyler. — I Norge kom Asylinstitutionen først frem i Trondhjem, hvor Selskabet »de nødlidendes Venner« aabnede det første norske Asyl 1837; det var General Birch og Fru Kristine Aas, som førte Sagen igennem her. I Christiania kom den snart efter frem, den blev forberedt af Raadmand Saxild, der fra 1836 havde skrevet om den i Byens Aviser; dets første Asyl oprettedes 1838 af Fru Andrine Schandorff i Forbindelse med Eugenia-Stiftelsen; der kom snart flere til. — I Sverige banede Asylsagen sig ligeledes hurtig Vej; inden Udgangen af 1830 var det første Asyl oprettet dér; det var især Statistikerne Forsell og Generalauditor Hetzel, der her vare virksomme for Oprettelsen af Asyler og »småbarnsskolor« (»barn-asyler«). Se Børnehjem. A. G. S. P.

Asylret. En af Theodosius's og Valentinian II's Love forbød den verdsl. Magts Tjenere at gribe Forbrydere, der havde søgt Tilflugt i Kirkerne og paa Kirkegaarden; derimod skulde det være K's Mænd tilladt at udlevere de Flygtninge, der havde søgt Ly ved Altrene, naar der var givet Løfte om, at de vilde slippe for Straf paa Liv og Lemmer. Denne »A.«, der var en Arv fra Hedenskabets, blev senere i den kanoniske Ret udvidet til ogsaa at gælde Klostre, Biskoppers og Præsters Huse og milde Stiftelser. K. har selv ophevet A. for store Forbryderes Vedkommende, og i den nyere Tid have flere Stater (Italien ved Lov af 9. April 1875) nægtet at anerkende den.

Asynkritos (Rom. 16, 14), ukendt kr. Romer, som Paulus sender Hilsen.

Atad (1 Mos. 50, 10), en Lo nær Abel-Mis-

raim, Øst for Jordan, hvor den ugelange Døds-klage holdtes over Patriarken Jakob. Endnu holde de østjordsanske Bønder Dødsklager paa den afdødes Tærskelplads.

Ataj (1 Krøn. 2, 35), Slægtshøvding af Juda Stamme.

Ataja (Neh. 11, 4), fornem Israelit af Juda Stamme, der tog Bolig i Jerusalem efter Eksilet.

Atak (1 Sam. 30, 30) By i det sydlige Juda.

Atalia (2 Kong. 8, 26), Datter af Akab og Jesabel, gift med Kong Joram af Juda, besmittede Tempeltjenesten (2 Krøn. 24, 7). Hendes Søn Akasja fulgte hendes Spor, men dræbtes efter kort Regering i Samaria af Jehu. Nu udryddede A. alle Kongætlingerne, kun den lille Joas blev reddet. Selv regerede hun i 6 Aar (o. 884—78). Ypperstepræsten Jojadas Oprør gjorde Ende paa hendes Regering, og A. dræbtes (2 Kong. 11; 2 Krøn. 23).

Atara (1 Krøn. 2, 26), gift med Jerahmeel, en Slægtssøster af Juda Stamme.

Atargatis, se Atergation.

Atarat (Krone), hyppigt Bynavn. 1) I Gads Stamme, Ø. for det senere Makæros ved det døde Hav (4 Mos. 32, 3), nuværende Attarus. — 2) Ved Efraims Sydgrænse (A.-Addar, Josva 16, 2, 5), nuværende Atare, S. for Bire. — 3) A. i Nord-Efraim ved Jordanskrænten (Josva 16, 7). — 4) Atarat-Sofan i Østjordanlandet (4 Mos. 32, 35). De sidste Steders Beliggenhed er endnu ikke eftervist.

Ateisme (af græsk *ἄθεος*, gudforladt, gudløs, gudsfornægtende, ugudelig) betegner efter Sprogbrugen teoretisk Fornægtelse af Gud eller Guderne. Som Fornægtelse er A. forskellig fra Tvivlen og fra den Agnosticisme (se d. Art.), der lader Plads aaben for en Guds Tilværelse. Som teoretisk er den forskellig fra Irreligiositet, der ikke behøver at være forbundet med A., og forskellig fra Ugudelighed, den af Irreligiositet prægede usædelige Tænke- og Handlemaade, der godt kan være forbundet med Troen paa Guds Tilværelse (Jak. 2, 19). Ordet *ἄθεος* havde, som det ses, forskellige Nuancer i sin Betydning og er efterhaanden blevet benyttet paa ret forskellig Maade. I de antike Samfund (som overhovedet i ethvert Samfund med en officiel Religion) kunde den, der ikke anerkendte Statens de rette Guddomme, let paadrage sig Beskyldningen for Gudløshed. Denne Anklage rejstes saaledes mod flere gr. Filosoffer, bl. a. Anaxagoras og Sokrates. Ligeledes maatte de Kr., da de ikke vilde deltage i den hedenske Kultus, paadrage sig samme Beskyldning. Men omvendt vare efter Paulus's Opfattelse Hedningerne at karakterisere som *a-theoi*, fordi de ikke havde Samfund med den rette Gud. Saaledes Ef. 2, 12, hvormed kan sammenholdes Rom. 1, 18 f.; Gal. 4, 8 f.; 1 Thes. 4, 5. Ligesaa kunde Kirkefædrene betegne Afgudsdyrkerne som *a-theoi*.

Imidlertid vil efter vor Sprogbrug A. utvivlsomt være at bestemme, ikke som Fornægtelse af den sande Gud eller de rigtige Guder, men som Fornægtelse af en Guds eller Guders Tilværelse overhovedet. Derved bliver den rene A.'s Omraade betydelig indskrænket. Men hvad er da en Gud? Er ethvert overnaturligt Væsen, ethvert Aandevæsen, godt eller ondt, at betegne saaledes? Det forekommer os for rumme-

lig en Definition. Vi foretrække — hvis en Definition overhovedet er mulig — at definere en Gud som et overnaturligt Væsen, til hvilket man kan bede med Haab om at blive bønært. Efter denne Definition bliver f. E. Epikuræismen at betegne som A., thi vel antog E. Eksistensen af nogle højerestaende Væsener, »Guder«, men disse havde intet at gøre med Menneskenes Verden, ligesaa lidt som Menne-skene med dem. Fremdeles bliver den ægte Buddhisme at betegne som A., denne »Religion uden Bøn«. Ligeledes vil man her have et Kriterium til Bedømmelsen af alle de Fænomener, der gaa under Panteismens Navn. Forsaavidt Pant. bestrider Retten til at bede til »Gud«, er den i Virkeligheden maskeret Ateisme. Løvrigt bør det erindres, at de religiøse Standpunkter jo paa mange Maader glide over i hinanden, saa at dér, hvor der ikke uden videre kan tales om Ateisme, kunne ateistiske Momenter dog være til Stede. Som det ene Yderpunkt i de religiøse Standpunkters lange Række kunne vi sætte den udprægede Teisme, Troen paa, at den hele Verden har sit Ophav i en overnaturlig Skabergud, og paa, at mit eget Liv bæres af denne ene, sædelige, personlige Magt, til hvilken jeg altsaa kan henvende mig i Bøn. Som den afgjorte Modsætning hertil staar saa A., der benægter, at Tilværelsens Ophav er af personlig Natur, og benægter, at mit Liv beherskes af nogen personlig Skæbnemagt. Men mellem disse Yderpunkter ligger en Række Mellemstandpunkter, hvor teistiske og ateistiske Elementer indgaa forskellige Forbindelser. Naar man i de polyteistiske Religioner tilbyder flere personlige Skæbnemagter, beror dette paa teistiske Elementers Tilstedeværelse, men forsaavidt som man samtidig mener, at disse Guder ere rundne op af et upersonligt Kaos, er hermed givet et ateistisk Element. Mellem Teismen og A. svæver Panteismen i forskellige Nuancer, hældende snart til den ene, snart til den anden Side. Og indenfor A. kan der, hvor der tros paa en sædelig Verdensorden, siges at være en vis Tilnærmelse til Teismen.

Hvor ofte A. end har rejst sig til Kamp mod Religionen, har den altid vist sig ude af Stand til at kæmpe denne ned. A. er, som Ordets Form viser det, en Negation, og kan end A. hos enkelte tilfredsstillende en vis Erkendelsestrang og Selvstændighedstrang, saa er der dybe Længsler i Mennesket, som A. hverken kan tilfredsstille eller udrydde. Indenfor Hedenskabets Omraade har A. aldrig kunnet faa Dyrkelsen af Folketeguderne afskaffet. Det klassiske Hedenskab endte langt fra som A., og f. E. Buddhismen har paa mange Maader allieret sig med Polyteismen. Ogsaa den bibelske Monoteismes Gud har til alle Tider haft sine Fornægtere; allerede i Ps. 10, 4; 14, 1 finde vi, om ikke en abstrakt Gudsfornegtelse, saa dog en epikuræisk Fornægtelse af en Forsynets Gud; men til denne Dag er Teismen hos os dog den folkebeherskende Magt, og hvert Op-sving for Ateismen har kun endt med at dokumentere dens Afmagt (f. E. Fornuftdyrkelsen under den franske Revolution). Alligevel skorter det heller ikke nutildags paa Bestræbelser for at gøre A. populær. Ofte søges den støttet ved

en materialistisk Naturvidenskab, og nogle af Nutidens Samfundsbevægelser eller Samfunds-sygdomme optræde i skjult eller aabenlyst Forbund med den (Anarkismen og tildels Socialdemokratiet). Saaledes bliver den selv til et sørgeligt, religiøst og socialt, Sygdomsfænomen, og vil, hvor den breder sig, uundgaelig vise sin negative Karakter, idet den gør Mennesker ulykkelige og svækker Samfundet ved at underminere Pietetsfølelsen i videste Forstand. H. M. L.

Aten, ægyptisk Guddom. Ordet betyder »Sol-skive«, og denne Guddom afbildedes som en Solskive, der udsender Straaler, endende i Hænder, som holde det symbolske Tegn for Livet, Hankekorset. Denne Guddom, der ellers kun var en lidet paaagtet Form for den ægyptiske Solgud, blev af den ægyptiske Konge Amenhotep (Amenofis) IV (18. Dynasti, o. 1400 f. Kr.) draget frem som den eneste Gud. Han gennemførte en voldsom religiøs Revolution i Ægypten, der var rettet mod Guden Amon-Rå's og hans Præsters store Magt, og han erkendte i den officielle Kultus ingen anden Gud end A. Det var dog et unaturligt Forsøg, der utvivlsomt var grundet mere i politiske end i religiøse Motiver, og denne kunstige Monoteisme, der næppe havde nogen religiøs Betydning udover Hoffets Kreds, faldt hurtigt til Jorden, da Reaktionen under Amen-hotep IV's nærmeste Efterfølgere kom til Roret. H. O. L.

Ater (Esra 2, 16), jødisk Slægt, som fulgte Serubabel fra Babylonien til Palæstina efter Eksilet.

Atargation (2 Mak. 12, 26). Tempel, indviet til Atargatis, en syrisk Gudinde, identisk med Astarte. Det laa i Karnion o: Karnaim, der identificeres med Tallul Kanaan, V. af Muzerib, i det gamle Batanea. Her søgte en talmudisk Tradition Ijobs Bosted.

Athanasianum, se Symboler, økumeniske.

Athanasios, »den store«, »Rettroenhedens Fader«, den gr. K.'s betydeligste Personlighed, Metropolitanbiskop i Alexandria, fødtes rimeligvis 293, maaske i nævnte By. Om hans Ungdomsliv vides næsten intet sikkert; muligvis er han allerede tidlig traadt i Forbindelse med de asketiske Eneboere (især Antonios), som han siden med kirkepolitisk Klarsyn søgte at drage ind under det kirkelige Styre. Tiden var et Vendepunkt i K.'s Historie. Den diokletianske Følgelse havde vækket Menigheden af den Verdslighed, som den lange Fredsperiode havde medført, og en asketisk Tendens bredte sig især i den østlige K. Samtidig sporedes der en Reaktion mod den teol. Spekulation, som siden Origenes's Dage truede med at lade Krdm. blive en Tankesag ved at sætte den i platonisk Filosofi fangne Erkendelse (Gnosis) over Lægfolkets simple Tro.

Da nu den alexandr. Presbyter Arios fremsatte sine med dialektisk Færdighed formede Meninger om Forholdet mellem Gud, Frelsere og Verden, der med subordinationske og kosmologiske Momenter af Origenes's Kristuslære forbandt et abstrakt Gudsbegreb (hvis ufattelige Væsensindhold adskiltes skarpt fra Viljes-ytringerne, det skabte, hvis Krone er Kristus), udbrod 318 den Strid, under hvilken A. ved sin urokkelige og imponerende Personlighed

blev Bolværket for Troserkendelsen imod den rationalistiske Spekulation.

A. var, efter i 6 Aar at have tjent som Anagnost, bleven Diakon, og som en Slags Amanuensis fulgte han sin Biskop, Alexandros, til Synoden i Nikæa 325, hvor Kristi Væsenens enhed med Faderen (*ὁμοούσιος*) blev hævdet. Allerede forinden havde han ved apologet. Skrifter (»Mod Grækerne; »Om Ordets Kød-blivelser«) lagt sin varme Trosinteresse for Dagen. Da Alexandros døde, blev A. hans Efterfølger (indviet 8. Juni 326). Det meletianske Skisma (se Meletios af Lykopolis) og Arianismen satte ham nu tilstrækkelige Op-gaver. Faa Mænd have gaaet saa meget igennem for deres Overbevisning som A., mod hvem Modstanderne foruden ydre Vold brugte alle Bagtalelsens Midler. 5 Gange maatte han vige sin Bispestol; men i sin Menigheds inderlige Kærlighed og i hele den rettroende K.'s Beundring fik han Igæld for al Trængsel.

Som den vigtigste Forsvarer af Nikæa-Bekendelsen i Østen rettede snart saavel Arianere, som Evsebianere (de origenistiske Halv-Arianere) alleslags Anklager mod A., især da han ikke vilde genindsætte Arios. I Juli 335 maatte A. rejse til Synoden i Tyros, hvor Meletianerne vare hans Anklagere, og Evsebianerne hans Dommere. Han afsattes, men undveg til Konstantinopel. Kejseren forviste ham dog til Trier, en Landflygtighed, der varede til Konstantins Død. — I Nov. 337 drog A. atter ind i Alexandria og modtoges i Triumf. Han indsatte nu overalt ortodokse Mænd. Men Kejser Konstantius, der i den evsebianske Majoritet fandt Kirkens Enhed virkeliggjort, saa i A. en Fredsforstyrrer, og Anklagerne fandt atter villigt Øre. A.'s Afsættelse besluttedes. Da man i Marts 339 ved Nat søgte at gribe ham i Theonas-kirken, gik denne op i Lue, men A. undkom. Fra Konstantius's Territorium flygtede han til Søs til Rom, hvor han snart efter traf sin Ven, Markellos af Ankyra. Her tog Biskop Julius sig af hans og Nikæernes Sag (Synoden i Rom 340, i Sardinia 343). Imidlertid herskede en evsebiansk Kappadokier, Gregor, i Alexandria, indsat ved Militærmagt. Da han døde i Juni 345, fik A. dog Lov til at vende hjem. I Antiochia fremstillede han sig for Kejseren, og i Okt. 346 var han atter i Alexandria.

Til denne Tid hører især A.'s Forsøg paa at indordne Munkevæsenet under K. ved at meddele Munke kirkelige Vielser. Hans eget verdensforsagende Liv og ærbødige Beundring for Asketer, fik imidlertid ogsaa Løn i den blinde Lydighed i ægyptiske Munkekredse mod hans, og desværre ogsaa de senere alexandr. Patriarkers, dogmatiske Anskuelser. Hans Stilling blev dog snart usikker. Efter Konstans's Død (350) hævdede Arianismen Hovedet i en skarp Form. Konstantius, der leledes af arianske Hofbisper, tvang nu Vestens Bisper til at lade A. falde (Aries 353, Milano 355). Vel afholdt Alexandrinernes truende Holdning i nogen Tid Kejseren fra at røre A., men i Febr. 356 lod han en Militærøverste i Alexandria trænge ind i Theonaskirken under Vigligedstjenesten. A. undkom atter og flygtede ud i Ørkenen, hvor han opholdt sig hos Eneboere og Munke og i Stilhed udførte sine vigtigste dogmatiske Skrifter

(»Om Synoderne«, »Arianernes Historie« og Brevene til Serapion om Pneumatologien). En ny Kappadokier, Georgios, indsatte nu med Magt 357, og under hans Beskyttelse prædikede den dialektisk dannede Aëtius den rene Arianisme om Kristi Væsen som det fra Guds ganske forskellige. Menigheden bortjog dog Georgios, og da han 361 kom tilbage, blev han fangen, myrdet af Pøhlen, og Liget brændt.

Imedens havde Hoftteologerne paatvunget Øst og Vest den saakaldte Nikeformel, hvis intet-sigende Ramme kunde omfatte en vidtgaaende Arianisme (Kristus ligner Gud; Homoiisme). Men Julians Tronbestigelse gjorde Ende paa Homoiismens Herredømme. Meningsfriheden fældede den kunstige Enhed, og den indre Uenighed i den arianske Opposition kom nu klart frem. Mange Homoiere vovede sig aabenlyst over til Anomoierne, der ligefrem nægtede Kristus al Lighed i Væsen med Gud. De maadeholdne Antinikænerne (Homoiusianerne) blev derved klarere paa, hvor meget nærmere de stod Ortodoksien end Arianismen: de forkastede jo den Antagelse, at Kristus skulde være en Skabning, de fastholdt, at hans Væsen var guddommeligt, han selv Gud lig i alt (*ὁμοιος κατὰ φύσιν καὶ κατ' οὐσίαν*), og deres Modstand mod Homousien i Nicænum skyldtes Frygt for Sabellianisme; men deres videnskab. Interesse gjorde, at de ikke kunde opgive Origenes's Lære om Logos's kosmologiske Stilling, og de fastholdt Udtrykket 3 Hypostaser om de 3 guddommelige Personer (modsat Nikænerne, for hvem Væsen og Hypostase vare eet), hvorved det store Mysterium laa i Bestemmelsen: »Væsenet«.

Hjemkommen til Alexandria holdt A. 362 her en lille, men berømt Synode, der atter fremdrog og fastslog Nicænum samt konsekvent hævdede Hellig-Aandens fulde Guddoms-væsen. Men tillige, især af H. til Meletianerne i Antiochia og de positivt kr. lærende Homoiusianere, indrømmede den Friheden til at tale om 3 Hypostaser. A. indrømmede herved faktisk (som i Skriftet »Om Synoderne«), at *ὁμοούσιος* kunde forstaaes ortodokst «: uden Forringelse af Kristi Væsen, idet Mysteriet blev anerkendt, omend paa anden Vis. Synoden forsvarede ogsaa (modsat Arianerne og maaske Apollinarismen) i det kristolog. Dogme Kristi mskl. Naturs Fuldstændighed. Det blev da denne Synode, der banede Vej for den endelige Tilslutning i Østen til Ortodoksien, men Tilslutningen beholdt sin særlige Farve, forskellig fra A.'s og forskellig fra Vestens, og det er den, der atter siden viste sig, da man i Østen nægtede »filio-que« (se Treenighed).

A.'s 4. Eksil (Okt. 362—Sept. 363) blev af liden Betydning; Julian udjog ham som Gudernes Fjende, men A. flygtede kun til Thebais. Da Julians Fald var kendt, rejste han til Jovian, der modtog ham med Hæder, og Febr. 364 tiltraadte han atter sit Embede. Endnu ringere Betydning havde den 5. Udjagning under Arianeren Valéns; i nogle Maaneder maatte A. forlade sit Bispestæde (Okt. 365—Jan. 366), men opholdt sig nær Alexandria paa en Villa »ved den nye Flod«. De sidste 7 Aar af sit omskiftelsesrige Liv tilbragte han i Ro, og han døde 2. Maj 337 i uhindret Besiddelse af sin Værdighed.

A.'s Forfatterskab er af største Betydning, men i formel Henseende lide hans vigtigste Skrifter, som Lejlighedsskrifter, af flere Mangler; den systematiske Forbindelse er ofte løs, og de ere fulde af Gentagelser. Blandt A.'s mange Skrifter maa særlig nævnes en Række vigtige Fæstbreve og enkykliske Skrivelser samt Breve til Enkeltpersoner om dogmat. Emner. Den arianske Strid belyses især ved Apologien »mod Arianerne« (mellem 347 og 351), Apol. til Constantius (357—58), Apol. for hans Flugt (senere), »Arianernes Historie, til Munkene« (før 358) og »Om Synoderne« (359). Som A.'s dogmat. Hovedværk regne mange de »4 Taler mod Arianerne«, der alm. henføres til det 3. Ekstil, men maaske rettere tilhøre Tiden før 339. Flere ekseget. Arbejder ere delvis bevarede, videre det for Munkelivets Historie og Fremme saa vigtige Skrift »Om Antonios's Liv« (hvis Ægthed, næppe med Rette, er angrebet). En Række andre Skrifter gaa under A.'s Navn, hvoraf flere kunne tillægges andre; adskillige ere sikkert falske. Det saakaldte »ath. Symbol« er ikke af ham.

Betydningen af A.'s Lære ligger især i, at han i den kæmpede en sejrrik Kamp for Bevarelsen af den kr. Tænkningens nødvendige og inderlige Sammenhæng med Aabenbaringens historiske Midtpunkt, Kristi Frelserværk, Forløsningen, og med Troens Grund sætning om i »den enbaarne Søn« at staa overfor Guds fulde Aabenbaring. Nægtes kan det vel ikke, at A.'s Teori om Menneskefordelsen og Forløsningen ikke rører en Augustins og Luthers dybe Indblik i den mskl. Naturs rel.-etiske Tilstand; hans Tro gemtes i et ægte græsk Hjerte. Men han søgte ingen Tankerus i Dogmet, det er ham en personlig Sag, der handler om Menneskets Genforening med Gud, og han søger stadig til Skriften og Kirkens Tro som Autoriteten. Den Erkendelse, han søgte, var den for Tilbedelsen nødvendige. Er Kristus Forløseren, saa er han Gud og hævet over alt skabt, men da Gud er een, maa Forløserens Væsen søges i Guds Enhed. Fadernavnet viser ogsaa, at Sønnen maa søges i Guddommen selv. Men intet Tidsmoment kan lægges ind i dette Forhold; er Gud Fader, hører det til hans Væsen, og han er det fra Ewighed. Sønnens Avling skyldes da ikke Hensynet til Verden, men en uigennemtrængelig Nødvendighed. Forholdet kan billedlig lignedes ved det mellem Solen og dens Lys. Sønnen er derfor Guds sande Billede. Dogmets Nødvendighed for Krdm.'s Absoluthed fører saaledes A. til Afvisningen af enhver rationaliserende subordinatansk Underordning af Sønnen, og dermed ogsaa følgerigtigt af Aanden.

Ud fra disse Tanker bruger han Udtrykket »væsensfælles« (ὁμοούσιος) om Kristus: det ene og samme Guddomsvæsen er hans Væsen (faktisk = ταυτοούσιος). Naar han tillige bruger Udtrykket Hypostase om dette Væsen, vil han hævde, at det ikke er et Abstractum, og at der ene tilkommer det Asættet (iboen Grund til sin Væren). Udtrykket ὁμοούσιος om Kristus, der allerede tidligere var brugt, havde imidlertid ingen god Klang i den gr. K., det mindede om Sabellianismen; Nicænums Bestemmelser skyldtes Vestens Terminologi. Men da A. forbydede sig i Væsenbetragtningen, paatrængte

Udtrykket sig med Troens bydende Krav, og Forstaaelsen af Personernes Trehed blev ham (med Forkastelsen af al Sabellianisme) det store Mysterium. Dog ses det, at A. i sine ældre Skrifter nærmest saa det gaadefulde for Forstaaelsen i Væsenensenheden (undgik ὁμοούσιος og Identificationen af ὑπόστασις og οὐσία), Ændringen skyldes da maaske Opholdet i Vesten. Først da han siden fuldtud erkendte, at Mysteriet ikke behøvede at tilsidesættes ved en forskellig Sprogbrug, var han villig til, naar Væsensfællesskabet anerkendtes, at godkende Talem om 3 Hypostaser (i vor Betydn. = Person), og det blev ved de store Kappadokiens Virken (»Ny-Nikænerne«) den gangse Terminologi. Det var saaledes A. først og fremmest om Forstaaelsen, ikke om Udtrykkene, at gøre. — Endnu minde vi om, at A. foruden at opstille det store Spørgsmaal: »hvorfør blev Gud Menne-ske?« ogsaa paa Alexandria-Synoden 362 viste Troserkendelsen Vej m. H. til Spørgsmaalet: »hvorledes var Gud Menne-ske?« det for hans Eftertid saa brændende Problem.

A.'s Værker ere udgivne af Maurinerne (ved B. de Montfaucon) Paris 1698, ved Migne 1857 (gr. Serie 25—28); hans Ungdomsskrifter samt et Brev til Drakontios ere overs. paa Dsk. 1869 og 1877, paa Norsk 1891. (Om A. se Möhler, A. d. grosze, Mainz 1827; Atzberger, Die Logos-lehre des h. A., München 1880; H. M. Gwatkin, Studies of Arianism, Cambridge 1882; Böhrringer, A. und Arius, Stuttgart 1874; G. A. Pell, Die Lehre des h. A. von der Sünde u. Erlösung, Passau 1888). J. O. A.

Athen, Attikes Hovedstad, tabte, efter at være erobret af Sulla (86 f. Kr.), sin gamle politiske Betydning, men ved den nye Ordning, som Augustus indførte i Grækenland, blev Byen en fri Stad med selvstændig Styrelse. A.'s Betydning tog imidlertid mere og mere af, og Korinth, Patræ og Nikopolis hævdede sig paa dets Bekostning; allerede for Horats var A. »det øde A.«. Omtrent 52 e. Kr. (Ap. G. 17, 15 f.) var Ap. Paulus i Byen (E. Curtius, Paulus i Athen, dsk. Overs., Kbhvn 1895); men kun faa Athenære blev omvendte, og Heden-skabet havde længe i A. en af sine fasteste Borge. Efter Neros Død blomstrede det filos. Studium op paa ny, og ogsaa i kunstnerisk Henseende oplevede Byen en Renæssance. I Antoninernes Dage var A.'s Højskole det berømteste af Gr.'s Universiteter; i 4. Aarh. havde den især i Proserios, i 5. Aarh. i Nyplaton-ikeren Proklos navnkundige Lærere, som drog mange Disciple til Byen. Men efter Proklos's Død (485) sygnede den ath. Højskole hen, og selv om Kejser Justinian ikke, som Krønikeskriveren Malalas fortæller, ligefrem (529) har lukket Højskolen ved et Edikt, der forbød at fortsætte Undervisningen i Filos. og Retsvidenskab dér og tvang de 7 sidste Lærere til at udvandre til Persien, er det dog sikkert, at det ath. Akademis glimrende Tid sangk var til Ende. Da var det gr. Hedenskabs Døds-kamp næsten forbi, og Hellenismen var ved at vige for Bysantinismen, som fik sit Midtpunkt i Konstantinopel. — I A. sporedes ikke den i Alexandria saa stærkt fremtrædende Tilbøjelighed til Sammensmeltning af Krdm. og hedensk Filosofi, og i Kristenforfølgelsernes Tid

høres der forholdsvis lidet om Martyrier i A. Menigheden var i de første Hundredeaar næppe talrig, og Hedningerne i A. ikke Fanatikere. Kodratos (Quadratus), der af nogle gøres til samme Person som en, sandsynligvis noget yngre, athenæisk Biskop af samme Navn, skal o. 125 i A. have overrakt Kejser Hadrian en Apologi; Apologeten Aristides (se d. Art.) sættes af nogle i Forbindelse med A., og Apologeten Athenagoras skal af Fødsel have været en Athenæer. I og for sig var det naturligt, at den kr. Apologi blev kaldt til Live i dette Midtpunkt for den hedenske Filosofi. — 267 trængte gotiske og heruliske Horder ind i A., og efter Theodosius d. st.'s Død blev Byen indtaget af Alarik. Sagnet fortæller, at Vestgotekongen, da han vilde angribe A., saa Akilles og Athene Promakos foran Byens Mure, og at han af den Grund skal have sluttet Forlig med Indbyggerne og være kommen ind i Staden som Ven. Trods det ath. Akademis tidlige Forfald levede endnu i 12. Aarh. flere Steder i Vesterledet den Tro, at Videnskaberne fremdedes blomstrede i Athenes By, hvis Navn man i Middelalderen stundom udledte af A og Thanatos (Død) og betragtede som »den u dødelige Moder til al Visdom«. — Nu residerer i A. Biskoppen for Attike og Bøtien, der, ligesom Korinths Biskop, har Titel af Metropolit eller Ærkebiskop. 1837 oprettedes i A. et Universitet efter vesteuropæisk Mønster. (V. Schultze, Gesch. des Untergangs des gr.-röm. Heidentums I, Leipz. 1887; F. Gregorovius, Gesch. der Stadt A. im Mittelalter I—II, Stuttgart 1889 f.).

Fr. N.

Athenagoras, kr. Apologet under Marcus Aurelius, skal, ifølge en sen Overlevering, have været en Athenæer af Fødsel; af nogle identificeres han med den A., til hvem Alexandrineren Boethos dedicerede et Skrift (Zahn, Forsch. zur Gesch. des neutestl. Kanons III, 60). Ifølge Filippus fra Side skal han have været den alex. Kateketiskoles første Forstander. Man tilægger ham sædvanlig 2 Skrifter: 1) et Bønsskrift for de Kr., rettet til Kejserne Marc. Aurelius og L. Commodus, rimeligvis forfattet 177; 2) et Forsvar for Troen paa Kodets Opstandelse. A. er en smagfuld Forf., der udmærker sig ved en klar Tankegang og et smukt Sprog. Hans 2 Skrifter ere udg. af E. Schwartz (Leipz. 1891); overs. paa Norsk 1886.

Athenais, Datter af Filosoferen Leontios, blev 7. Juni 421 gift med Kejser Theodosius II efter at være døbt og i Daaben at have faaet Navnet Evdokia. Hun og hendes Svigerinde Pulcheria greb begge ind i Tidens dogmatiske Stridigheder (F. Gregorovius, A., Leipz. 1882).

Athinganerne (*Ἀθίγγανοι*) var Navnet paa en gnostisk Sekt, der dukkede op i Lilleasien, navnlig Frygien, i Beg. af Middelalderen. Deres Lære skal have været en Blanding af Krdm. og Jødedom, hvorfor nogle have ment, at de vare Udløbere af den gl. Jødekrdm. Deres Navn skulde betegne, at de, af Frygt for Besmittelse, ikke turde »røre« ved forskellige Ting (jvfr. Kol. 2, 21: rør ikke!).

Athos kaldes gerne den østligste af de 3 Halvøer, i hvilke den fra Makedonien udspringende større Halvø, Kalkidike, løber ud. Egentlig betegner Athos eller, som det i vore

Dage benævnes, Athonas kun Sydspidsen med sit mægtige 1935 M. høje pyramideformede Bjerg; men af Vesterlændere bruges A. gerne som Betegnelse for hele den østlige Halvø, imedens den i Østen altid kaldes »det hellige Bjerg« (*To hagian oros, Monte Santo*). Halvøen A., der er 48 Km. lang og 4—9 Km. bred, er meget bjergrig og stenet, kun bevokset med Krat og endel Træer. Agerdyrkning kan næppe finde Sted, uden hvor Jorden med stor Omhyggelighed er spredt over kunstige Terrasser. Da A. kun hænger sammen med Fastlandet med en 2 Km. bred Tange, har det været muligt for A. i næsten 1000 Aar at føre et Liv for sig og at danne en Art Munkerepublik, først under Kejserne i Konstantinopel, siden under Tyrkerne. I Klostrene paa A. findes en Mængde Akstykke fra Middelalderen og den nyere Tid, hvoraf kun Udvalg hidtil ere udgivne. Der vil derfor i Fremtiden kunne haabes bedre Oplysning om disse Munkesamfunns Historie.

I Oldtiden spillede A., der var beboet af Thrakere og nogle Grækere, kun en ringe Rolle. Efter Krdm.s Sejr har der vel nok levet nogle Eneboere, ja der har maaske været Klostre her; men vi vide intet om saadanne før 842. Af et Dokument fra o. 885 ses det, at Eneboere og Munke paa A. dengang havde et Samlingspunkt i en Laura i Flækken Karéais, og at Lauren's Forstander var *Protos*, d. e. Forstander for dem alle. Men den egentlige Grundlægger af A. som Munkeshjem var Anakoreten Athanasios fra Lilleasien, der 963 anlagde en velordnet Laura paa Sydøstspidsen af A. En Forfatning for A. gaves 970 af Kejser Johannes Tzimiskes. Munke strømmede nu til A., ikke alene græske, ogsaa andre, bl. a. georgiske; for dem grundedes Iviron (Iberernes Kloster); for Grækerne Vatopedion o. a. En ny Forfatning (Typikon) gaves 1046 af Konstantinos Monomakos. Der var ved denne Tid her omt. 60 Munkesamfund; A. betegnedes allerede dengang som »det hellige Bjerg«. Kejser Alexios Komnenos (1081—1118) gjorde Munkene skattefri; der var da 180 Samfund og 700 Munke paa A. Serbiske, bulgariske o. a. Fyrster kappedes snart med de græske Kejsere om at herige A. Trods Klostrenes gode Befæstninger undgik de ikke Plyndringer af Sørøvere. For at fri sig for Latinerne's Plyndringer efter det 4de Krestog gav Munkene sig ind under Paven. Efter Genoprettelsen af det græske Kejserdømme 1261 kom de atter under Grækerne og begunstigedes af Palæologerne. Henimod Aar 1400 vandt en mystisk Retning Indgang paa A., ligesom ogsaa Bogimilismen kan spores. Da Tyrkerne indtog Saloniki 1430, underkastede Munkene sig frivillig og fik af Murad II Bekræftelse paa deres Privilegier. De betale siden den Tid en aarlig Afgift (den angives nu til 16,000 frcs.) og Told. En tyrkisk Foged (Kaimakan) findes paa A., men ellers styres A. af en repræsentativ Forsamling (Synaxis) af 24 Medlemmer, valgte af Klostrene; den møder i Karéais; Forfatningen stammer fra 1783; Verdgigheden *Protos* afskaffedes 1662. Der findes nu 20 Klostre, 12 »Skiter« (d. e. Asket-Hjem, flere Bygninger omkring en fælles Kirke) og o. 300 »Kellier« (Celler); en Del Eneboere leve desuden i Huler.

Klostrene ligge i Reglen ved Udlob af Klofter nær Kysten. Der er nu o. 5000 Munk, hvoraf 2000 i Klostre. Omtrent Halvdelen er Grækere, næsten lige saa mange ere Russere (i Klostret Russikon alene over 1000). 11 Klostre styres monarkisk, hvert af en *Hegumenos*; de kaldes Koinobier. Livet er her strengt. Resten, Idiorytmer, styres hver af et Raad. I Middelalderen afskrev Munkene mange Haandskrifter. Der skal endnu være 10—12000 Haandskrifter paa A., men mange ere vandrede til Vesten. Omtr. 1749 grundedes en Læranstalt paa A.; den blomstrede en Tid, men Nid fra ulærde Munkes Side fik den ophævet. Der findes ogsaa en Malerskole, hvis Billeder ere efterspurgt til Kirker. Munkene eje hele Halvøen og have ogsaa Besiddelser i andre Lande. Kvinder taales ikke paa A. (Langlois, *Le Mont Athos*, Paris 1866; Riley, *Athos*, London 1889; H. Brockhaus, *Die Kunst in den Athos-Klöstern*, Leipz. 1891; Ph. Meyer, *Die Haupturkunden f. die Gesch. der Athosklöster*, Leipz. 1894). V. S.

Atlag (Esra 10, 28), en af de Israeliter, der højtidelig lovede Esra at hortsende deres ikke-jødiske Hustruer.

Atrium (αὐτρίον, αὐλή) var Navnet paa den frie Plads, der i Reglen fandtes foran de ældste kr. Kirker. Den var ofte omgivet af Buegange og helt eller delvis brolagt med Mosaikbrolægning. Midt i den var der en Brønd (γυμνῆ, *cantharus*), der brugtes til Afvætning af Hænder og Fødder før Indtrædelsen i Kirkehuset; da denne Renselse gik af Brug, dukkede Vievandskarret op indenfor Kirkens Døre. I A.'s Buegange stod tit de bodfærdige, der endnu ikke maatte komme ind i Kirken (προσκαίοντες, *flentes*); i selve A., udsatte for Kulde eller brændende Sol, havde den laveste Klasse af de bodfærdige (χειμαῖζοντες, *hiemantes*) deres Plads. — Efter 6. Aarh. begyndte man at jorde døde Kr. i A., og denne, som da tit var beplantet, fik saa Navnet »Paradiset«. Paa A.'s Omraade byggedes ogsaa ofte Daabskapperne (Baptisterierne). Evsebios beskriver i sin Kirkehist. (X, 4) Forgaarden foran Kirken i Tyros, og ved flere af Sydens ældste Kirker (t. E. ved S. Clemente og S. Cecilia i Rom) findes Levninger af saadanne gamle Forgaarde.

Attalia (Ap. G. 14, 25), nuværende Antali, Sestad i SV. Pamfylie, bygget af Kong Attalos II af Pergamon. Her indskibede Paulus sig paa Tilbagerejsen fra sin første Missionsrejse til Antiokia.

Attalos II, Filadelfos, Konge af Pergamon, modtog en Skrivelse fra Romerne til Gunst for Jøderne (1 Mak. 15, 22). Den maa sættes til o. 140 f. Kr.

Attikos, Patriark i Konstantinopel 406—426, var f. i Sebaste i Armenien. Han kom til Konstantinopel som Presbyter og blev en af Kryssostomos's bitreste Modstandere. Han har uden Tvivl spillet en Hovedrolle i Intrigerne mod denne, og da han selv var bleven Patriark, forfulgte han den store Kirkelærers Tilhængere. Han var i høj Grad virksom for at hævede sin Bispeslots Anseelse og fik Theodosios II til at udstede et Reskript, der lagde hele Illyrien og *Provincia Orientalis* under Patriarken i Konstantinopel; men da Pave Bonifatius I af Rom og Kejser Honorius gjorde Indsigelser, fik dette

Reskript ingen Betydning. Vigtigere var et andet Reskript, der gav Konstantinopels Patriark Ret til at have det afgørende Ord ved Ansættelsen af alle Provinsens Biskopper.

Atto, se Hatto.

Attritio. Dette er i den rom.-kat. Teol. Udtryk for en ufuldkommen Form af Anger, en Anger, der ikke (saaledes som den rette Anger, *contritio*) er fremkaldt af det rette Motiv, Sorgen over Synden selv. Reformatorerne forkastede hele denne Adskillelse; netop paa dette Punkt, den rette Forstaaelse af, hvad Anger og Tro er, vare de sig bevidste at bringe Lys i Fortidens Mørke (se f. E. Apol. Conf. 162, 5). Men Tridentiner-Konciliet fastholdt Begrebet (Sess. XIV Kap. 6). Dog maa det mærkes, at det ikke bestemmer a. som den blotte Helvedesfrygt; dertil maa føjes Udelukkelse af Viljen til at synde og Haab om Tilgivelse. Og der siges ikke, at denne a. er »tilstrækkelig« (hvilket Udtryk vel var foreslaaet paa Synoden, men blev forkastet) til at opnaa Guds Naade i Bodens Sakrament, men kun, at den »disponerer« dertil. Hvorvidt denne Disposition saa er tilstrækkelig eller ikke, derom hersker der Uenighed mellem Romerkirkens Teologer. Se forøvrigt Art. Anger.

J. P. B.

Atzer Bonde. »En Historie om Peder Smid og A. B.« er Titlen paa et satirisk dansk Rim, der fremkom paa Reformationstiden og var rettet mod Romerkirken. Det er forfattet 1529 eller 1530 af en ukendt Lægmand i Salling i Viborg Stift og er det eneste originale danske Digterværk, der fremkaldtes ved Gæringen paa Reformationstiden. Efter det eneste kendte Tryk (fra 1577), som findes i Sverigs Rigsbibliotek, er det udgivet paany af Sv. Grundtvig (Kbhvn. 1880). Om det se A. Heise i Khist. Samlinger 2. R. V, 738 f.

Aubé, Barthélemy, fr. Historiker, f. i Paris 1826, har oversat Platons Stat og fl. af Descartes's Skrifter paa Fransk og skrevet en Række kritiske Skildringer af de kr. Apologeter (*St. Justin*, Paris 1875), af Kristenfølgelserne (Paris 1875 f.) og den hedenske Polemik mod Krdm. (*La Polémique païenne à la fin du second siècle*, Paris 1878).

Auberlen, Carl August, f. 19. Nov. 1824 i Fellbach ved Stuttgart, blev tidlig paavirket af J. T. Beck i Tübingen og af den ældre württembergiske Teologi. Efter at have været Vikar paa Landet og Repetent i Tübingen blev han 1851 teol. Prof i Basel, hvor han døde 2. Maj 1864. Han er navnlig bekendt ved 2 Skrifter: »Der Prophet Daniel und die Offenbarung Johanne« (2. Opl. Basel 1857) og »Die göttliche Offenbarung« I—II (Basel 1861—64).

Aubertin, Edmond, ref. Præst, d. i Paris 1652, efterlod et Skrift om Nadveren (udg. efter hans Død, 1654, af David Blondel og J. F. Gronow), i hvilket han søgte at bevise, at de gl. Kirkefedre, og navnlig Augustin, havde haft den calvinske Opfattelse af Nadveren. Mod dette Skrift var Anton Arnaulds (se d. Art.) Bog *La Perpétuité de la Foi de l'Église cath. touchant l'Eucharistie* for en Del rettet.

Aubespine, Gabriel, Biskop af Orléans, d. 1630 i Grenoble, har skrevet forskl. lærde Skrifter om Koncilierne, Tertullian og Bods-sakramentet.

Aubigné, Théodore Agrippa d', f. 8. Febr. 1551, var Søn af en ivrig Hugenot, der tidlig lod ham love, at han altid vilde værgе Protestantismen over for Romerk. Han studerede i sin Ungdom i Genève, vendte derpaa hjem til Frankrig og tog livlig Del i de relig. Kampe. Ved et Tilfælde undgik han Bartholomæus-Natten, skønt han var en god Ven af Henrik af Navarra. Da denne senere gik over til den rom.-kat. K., talte d'A. ham haardt til rette, og Henrik IV gjorde sig forgæves Umag for at gøre ham til romersk Katolik. 1620 trak d'A. sig tilbage til Genève, og dér døde han 1630. Han har skrevet en Verdenshistorie, besunget Hugenoternes Martyrium og digtet relig. og polit. Satirer, der udmærke sig ved bibelsk Farve og Kraft i Udtrykket, samt efterladt sig interessante Memoirer.

Audientes vare Tilhængere af Audios (Udo), en mesopotamisk Lægmand, som i Arios's Dage optraadte mod Klerikernes verdslige Vandel. Da A. herfor blev udstødt af Kirkesamfundet, dannede han en munkeagtig Sekt, der valgte ham til sin Biskop. Han skal være bleven forvist til Skythien og dér have gjort Forsøg paa at prædike Evangeliet for Goterne. Han døde o. 370. Han og hans Tilhængere skulle have tillagt Gud en legemlig Skikkelse, hvorfor de bleve kaldte Antropomorfiter.

Audientes, se Katekumener.

Auditores, se Uditore.

Augsburger-Interim. Efter det evgl. Partis Nederlag i Slaget ved Mühlberg (1547) blev Forh. ml. Kejser og Pave i høj Grad spændt. For at standse alle Planer til kirkl. Reformier havde Paul III (11. Marts 1547) flyttet Konciliet fra Trient til Bologna; men Karl V, som ønskede Reformier, og som efter Protestanternes Nederlag følte sig meget stærk, krævede, at Konciliet's Fædre skulde vende tilbage til Trient. Paa den »harniskklædte« Rigsdag i Augsburg (aaabnet 1. Sept. 1547) fik Kejseren med stor Møje ogsaa de protest. Rigsstænder til at gaa ind paa i Trossager at underkaste sig Konciliet, forudsat at dette blev et frit, kristeligt Koncilium. Men ingen vilde tro, at Konciliet var »frit«, naar det samledes i Bologna, i Pavens Nærhed. 16. Jan. 1548 lod derfor Karl V sine »Prokuratorer« i Bologna erklære, at han ikke vilde godkende Konciliet's Bestemmelser, før det atter kom til Trient, og samtidig besluttede han selv at tilvejebringe »eine Ordnung, wie mittlerzeit die Religionssache christlich anzu stellen und zu richten sei«. Han nedsatte en Kommission, bestaaende af den nye Biskop i Naumburg, Julius von Pflug, Titulærbiskoppen af Sidon, Michael Holding (*Sidonius*), og Joh. Agricola (se d. Art.). Til disse Mænd sluttede sig senere den kejserl. Skriftefader Soto, den spanske Dominikaner Malvenda og en af Kong Ferdinand's Hofpræster. Grundlaget for Forhandlingerne var Regensburger-Interim'et (se d. Art.) og en af Pflug forfattet *formula sacrorum emendandorum*. Ifølge en Kilde skulde Raadslagningerne om denne *formula* ikke være holdte i Augsburg, men i Ingolstadt, fordi man ønskede, at Sagen skulde gaa for sig i største Hemmelighed. Resultatet af Forhandlingerne var den saakaldte »Buch Interim« (den tyske Tekst i Samml. der Reichstagsabschiede, Frankf. 1707,

S. 465 f.), der blev færdig midt i Marts. Karl V sendte dette Udbytte af Forhandlingerne til Bologna; men dér gjorde man mange Vanskeligheder. Derfor besluttede Kejseren at tage sig selv til rette, og 15. Maj, før han havde givet den pavelige Nuntius Forretræde, lod han i sit Herberg »Interim'et« oplæse for Stænderne. Efter at disse havde raadslaet en Time, traadte Kurfyrst Sebastian af Mainz frem og erklærede, at de med skyldig Lydighed vilde føje sig efter Kejseren. Det var imidlertid Protest. en stor Skuffelse, at dette I. blev betegnet som en Rettesnor alene for dem; de havde til det sidste — med eller uden Grund — ventet, at det skulde gælde alle Tyskere, Romerk's Tilhængere lige saa godt som Protest. I. blev derpaa kundgjort som Rigslov og føjet til Rigsdagsafskeden af 30. Juni 1548.

I dette I. vare alle væsentlige Forskelspunkter affattede i rom.-kat. Form eller stillede paa Skruer; selv de 7 Sakramenter og Helgenpaakaldelsen var beholdt. De eneste klare Indrømmelser gjaldt Præsternes Ægteskab og Nadver under begge Skikkelser. Alligevel vare de rom. Kat. misfornøjede med denne kejserl. »Mellemreligion« (*interreligio imperialis*), som var bleven til uden Roms Medvirken; og Protest. kaldte Bogen »en Drage med 3 Hoveder, Slangehale og Skorpionbrod« og omsatte Bogstaverne i Ordet I. til *mentiri* (at lyve). Den fængslede Kurfyrst Johann Friedrich erklærede, at han ikke kunde godkende I. uden at begaa Synd imod den Hellig-Aand, og de nordtyske Stæder (Hamburg, Lübeck, Bremen, Braunschweig, Magdeburg osv.) vare enige om at afvise I., om det end skulde koste dem Liv og Gods. Selv Melanchthon, der anerkendte Kejserens gode Vilje og I.'s Maadehold, tog visse Forbehold over for det, som man kan se af hans sørgelige Brev til Carlowitz (28. April 1548, *Corp. Ref. VI*, 881 f.), i hvilket han klager over Luthers Stridssyge og sin egen Trældom under ham. I Aug. 1549 erklærede endelig Kard. Otto Truchsess, Augsburgs Biskop, højtidelig, at der i I. hverken var noget skadeligt eller vanskeligt, og opfordrede samtidig Kejseren til »at afskaffe« de Prædikanter, der styrkede Folket til Modstand mod I. Dermed var dette godkendt af Paven, og i den følgende Tid blev der gaaet voldsomt frem mod dets Modstandere. Præster bløve af-satte i Hundredevis, og de genstridige sydtyske Stæder bleve ved spanske Soldater tvungne til at tage imod det. Men de protest. Fyrster vilde ikke drive dets Godkendelse igennem med Magt i Nordtyskland; selv Kurfyrst Moritz turde ikke forkynde det som Rigslov i sine Lande, men aftalte med sine Teologer og Landsstænder det saak. Leipziger-Interim (se d. Art.), og kort efter dannede han i al Hemmelighed Fyrsteforbundet mod Karl V. (Ranke, *Deutsche Gesch. im Zeitalter der Ref. V*; G. Egelhaaf, *Deutsche Gesch. im 16ten Jahrh. II*, 497 f.). Fr. N.

Augsburger-Religionsfreden. Hertug Moritz af Sachsens Frafald (se foregaaende Art.) twang Kejsen Karl V til at slutte Forliget i Passau 1552, ved hvilket det blev bestemt, at der skulde være Fred mellem de to relig. Partier i Tyskland, indtil en Rigsdag afgjorde, hvorledes den relig. Spaltning bedst kunde hæves (ved et alm. eller et National-Koncilium, ved

en Samtale eller en Rigsforsamling). Da Kejseren indsaa, at en Fred efter al Sandsynlighed vilde tilintetgøre Rigets relig. Enhed, trak han sig tilbage og lod sin Broder, Kong Ferdinand, føre Forhandlingerne. Af forskl. Grunde traadte den paatænkte Rigsdag først sammen 5. Febr. 1555 i Augsburg. De gejstl. Fyrster ønskede ikke en »evig«, men kun en foreløbig Fred; efter lange Forhandlinger gik de dog, paa Kard. Otto Truchsess af Augsburg nær, ind paa, at der skulde være en »ubetinget og evig Fred« imellem »den gl. Religions« Tilhængere og »die Stände so der Augsburger Konfession verwandt sind«. I denne Bestemmelse om, at der skulde være Fred, selv om man ikke blev enig i relig. Henseende, laa der en Anerkendelse af Protestanternes Ret til at være, og derved skiller A.-Freden sig fra alle de tidligere Rigsdagsbeslutninger; hermed var ogsaa Faren for, at Kejseren skulde paa- tvinge Protestanterne Tridentiner-Konciliet's Beslutninger, grundig afværget. Freden skulde gælde »den gl. Religions« Tilhængere og alle »Augsburgische Konfessions-Verwandte«. Fra rom.-kat. Side blev der gjort Forsøg paa at indskrænke den til dem, der holdt fast ved den augsb. Konf., »wie sie anno 1530 exhibiert worden« (se Art. Augsburg. Konf.), men det mislykkedes. Ogsaa de, der vedkendte sig *Variata*, bleve optagne i Freden; denne skulde gælde alle, »was nit verdammte Sekten sind«.

De verdslige Rigsstænder fik ved denne Fred Ret til at gaa over fra den ene Konfession til den anden. Den gejstl. Jurisdiktionsret blev suspenderet i evgl. Egne, men de evgl. Stænder maatte love, at Kapitlerne ikke skulde blive fordrevne fra de protestantiske Stæder. Dette var et Skaar i de protest. Stænders »Reformationsret« (*jus reformandi*), men disse gik ind herpaa, fordi de holdt Patronatet over Domkapitlerne for en kejserlig Herlighed. Endelig fik Protestanterne Tilladelse til at sværge »auf Gott und das Heilig Evangelium« i Steden for »zu Gott und den Heiligen«. Om Følgerne af en gejstl. Rigsstands Overgang til den evgl. Lære var det umuligt at blive enige; de to Partier overrakte derfor Kong Ferdinand helt modsatte Forslag. Ferdinand stillede sig imidlertid paa de rom. Katolikers Side og bestemte »in Kraft hochgedachter Röm. Kays. Majestät uns gegebenen Vollmacht und Heimstellung«, at en Erkebiskop, Biskop eller Abbed, der gik over til den evgl. Lære, skulde give Slip paa sit Bispedømme eller sin Prælatur, der skulde være forbeholdt den rom. K. (*reservatum ecclesiasticum*), og det skulde være Kapitlerne tilladt (men ikke paabudt) at vælge en Tilhænger af den gl. Religion i den overtraadte Kirkefyrstes Sted. Undersaatterne fik kun et ringe Maal af Religionsfrihed: de maatte have Lov til at udvandre med Koner og Børn og tage deres Formue med (*jus emigrandi*), dog saaledes at Landsherren kunde kræve »Nachsteuer« efter Landens Skik og, for saa vidt de udvandrede vare Livegne, Erstatning (»Abtrag der Leibeigenschaft«). *Cujus regio, ejus religio* var den Grundsætning, der her blev fastslaaet. Da de verdsl. Kurfyrster saa, at de rom.-kat. vilde beholde de gejstl. Fyrstendømmer, krævede de

for Undersaatterne den frie Religionsøvelse, som disse hidtil havde haft. Herpaa vilde de gejstl. Stænder dog ikke gaa ind, men Ferdinand stillede sig i dette Punkt paa Protest's Side og udstedte 24. Sept. 1555 en særlig Deklaration (føjet til, men ikke indlemmet i Freden), der gav de gejstl. Fyrsters protest. Undersaatter fri Religionsøvelse. Alt i alt var denne Fred kun lidet fordelagtig for Lutheranerne, skønt disse udgjorde o. $\frac{7}{10}$ af Tysklands Indbyggere ($\frac{2}{10}$ vare Sekterere og kun o. $\frac{1}{10}$ rom. Katoliker); de protest. Fyrsters Mangel paa Energi og Fremsynethed maa bære Skylden for det ringe Resultat af Fredsunderhandlingerne. A.-Freden indledede Territorialismen, standsede Reformationens Udbredelse og lagde Grunden til de Tvistigheder, der førte til Trediveaarskrigen (G. Wolf, Der A. Religionsfriede, Stuttg. 1890).

Fr. N.

Augsburgske Konfession. I. Dens Tilblivelse. 21. Jan. 1530 udkrev Kejser Karl V de tyske Rigsstænder til at møde 8. April til en Rigsdag i Augsburg, i en Skrivelse, hvis overraskende forsonlige Tone ved Omtalen af de religiøse Stridigheder, der her skulde bilægges, vakte nye Forhaabninger hos de tyske Protestanter, der efter Udfaldet af Rigsdagen i Speier Aaret i Forvejen vare beredte paa det værste. Man fik nu travlt i Sachsen med at forberede alt. Der blev nedsat en Kommission af Teologer i Torgau for at afgive Betænkning om de omstridte Artikler. Tiden var nu knap (først 11. Marts var Kejserens Skrivelse kommen i Kurfyrstens Hænder). Allerede i Begyndelsen af April brød man op, og 15. April indtraf Kurfyrsten, Johann den standhaftige, med sit Følge i Koburg, Kurfyrstendømmets sydligste By. Her maatte Luther blive (Nürnbergerne, hos hvem han forsegret sig, vilde ikke huse ham eller give ham frit Lejde, fordi han var lyst i Rigens Akt), og her opholdt han sig, i sin »Ørken«, under hele Rigsdagen for at være Vennerne i Augsburg saa nær som muligt og hjælpe dem med Raad og Trøst gennem Breve. Her i Koburg gjorde Melancthon det første Udkast til den augsb. Bekendelse, som han imidlertid selv kaldte »en Apologie«, og saaledes omtales den hyppigst i den følgende Tid, indtil Betegnelsen Bekendelse, især efter dens Oplæsning paa Rigsdagen, bliver den almindelige. Sagen var nemlig den, at de evgl.-luth. ikke mente i noget Punkt at være afvegne fra den virkelige Kirkelære; de vilde ikke indrømme, at de skulde have indført nye Lærdomme (og tog netop i denne Henseende skarp Afstand fra Schweizerne og Gendøberne); og de vilde derfor begrænse sig til at forsvare, at de havde afskaffet visse Misbrug, der ikke kunde taales. Herom alene skulde den paatænkte Redegørelse dreje sig.

Men da man (2. Maj) kom til Augsburg, forandrede Situationen sig ganske. Der fik man nemlig at vide, at Eck i et Skrift til Kejseren havde sammenstillet 404 Artikler (ogsaa fra Modstandernes Side havde man nemlig forberedt sig i Tide) af »Kirkefredens Forstyrrelses« Skrifter, og dér snildt grupperet Sætninger, ikke blot af Luther og Mel., men ogsaa af Zwingli og Carlstadt og alskens Gendøbere. Derfor besluttede nu Mel. ogsaa at

gøre Rede for den evgl. Lære i saa kort og sammentrængt en Form som muligt, og saaledes blev Apologien en Bekendelse. Alle-rede 11. Maj var Mel. færdig med sit Udkast, der straks blev sendt til Luther, som 15. Maj udtalte sin Billigelse deraf med de berømte Ord: »Ich hab M. Philippsen Apologia überlesen, die gefället mir fast wohl, und weiss nichts dran zu bessern noch ändern, wurde sich auch nicht schicken, denn ich so sanft und leise nicht treten kann.« At denne Billigelse dog ogsaa havde sin Begrænsning, traadte imidlertid frem i senere Udtalelser, saaledes naar han 21. Juli erklærede, at Satan nok havde mærket sig, at de havde tiet om Skær-silden, Helgendyrkelsen og især om Antikristen, Paven. Men hvordan dette Udkast saa ud, vide vi rigtig nok ikke; kun saameget kan der af forskellige Udtalelser sluttes, at det mang-lede den nuv. Art. 20 og vistnok ogsaa 21 (jfr. Luthers ovenf. anf. Ord), og at Art. 27 og 28 i al Fald ikke dengang forelaa i deres senere Skikkelse. Mel. arbejdede stadig videre derpaa, i Forb. med andre, saaledes ogsaa den sachs. Kansler Brück.

Man havde allerede i Forvejen sendt Kejseren en foreløbig Trosbekendelse (rimeligvis Schwabacher-Artiklerne), men da Kejseren omsider 15. Juni, Dagen før Kristi Legems Fest, kom til Augsb. og begyndte med at forlange, at Protestanterne skulde deltage i Festproce-sionen, og at den evgl. Prædiken i Augsb. skulde ophøre, svandt de Forventninger, Kej-serens Rigsdagsskrivelse havde vakt, meget hurtigt. Man deltog vel ikke i Processionen og udvirkede, at der heller ikke maatte præ-dikes fra den anden Side, men hos de ængste-ligere Gemytter, særlig hos Mel., voksede Be-kyrningerne, og han bestræbte sig af al Magt for at gøre Konfessionen saa »sanft und leise« som muligt. Han indlod sig ogsaa i privat Forhandling med enkelte af Modpartiet, søgte at fremstille Forskellene i saa mildt et Lys som muligt, og vovede sig her længer frem end de evgl. som Helhed vilde gaa med til. Mel.'s Haab om at faa Sagen bilagt i al Stil-hed bristede, og man fastholdt Beslutningen om at overlevere Bekendelsen. Mere Held havde Mel. med at faa Bekendelsen formet saaledes, at den ikke kunde underskrives af de zwingliske Stæder, der gerne havde villet staa Last og Brast med de luth. Stænder, og hvis Bestræbelser i den Henseende, der støttedes af Landgrev Philip af Hessen, Mel. stadig paa alle Maader søgte at krydse. De kom altsaa ikke med; derimod blev Bekendelsen, der var opstaaet som Kursachsens særlige Bekendelse, under Udarbejdelsen omdannet til en Fælles-bekendelse for de fleste paa Rigsdagen re-præsenterede luth. Stænder. 23. Juni blev Teksten, der affattedes haade paa Tysk og Latin, endelig afsluttet og underskrevet af Kurf. Johann, Markgrev Georg af Branden-burg, Hertug Ernst af Lüneburg, Landgrev Philipp af Hessen, Fyrst Wolfgang af Anhalt (vistnok ogsaa af Kurprins Johann Friedrich og Hertug Franz af Lüneburg), samt af Stæderne Nürnberg og Reutlingen; og endnu flere Rigs-stæder traadte senere til. Med Fasthed mod-satte man sig Modpartiets Forsøg paa at hindre

Bekendelsens Oplæsning, og om Efterm. 25. Juni fandt da Oplæsningen Sted, vel ikke i Raadhussalen, men i Bispegaardens Kapitel-stue. Den sachs. Kansler, Dr. Beyer, oplæste den tyske Tekst saa højt og tydeligt, at ogsaa de udenfor staaende kunde forstaa alt, og begge Tekster bleve derpaa overgivne til Kejseren. (Om Begivenhedernes videre Gang, se Art. Apo-logien).

II. Bekendelsens Beskaffenhed (Kilder, Form og Indhold). Konfessionen, der indledes med en fortraffelig, af Kansler Brück forfattet, Fortale, falder i to Hoveddele, af hvilke den første indeholder de egtl. *articuli fidei* (Art. 1—21). Der begyndes med en Artikel om Gud (Artiklernes Overskrifter fandtes ikke i den oprindelige Konf.) med Tilslutning til det nikænske Symbol. Dernæst følger (Art. 2) en Artikel om Arvesynden, og derved forberedes Art. 3 om Guds Søn, Gudmennesket, der frelser fra al Synd, med udtrykkelig Fremhævelse af det apost. Symbol. Hermed ere Forud-sætningerne givne for Bekendelsens Hoved-punkt, Art. 4, om Retfærdiggørelsen af Troen. I Art. 5 peges der paa denne Tros Kilde: Ordet og Sakramenterne, til hvis Forvaltning Embedet er indstiftet, og i Art. 6 paa de gode Frugter, Troen skal bære. Art. 7—8 om-handler Kirken, hvad den er, hvad der kræves til dens Enhed, og at Sakramenternes Virke-kraft ikke afhænger af den forvaltedes Beskaffenhed. Art. 9—13 behandler saa Sakra-menterne, først Daaben (Art. 9), dernæst Nad-veren (Art. 10) og (11—12) Skriftemaal og Bod, samt endelig (Art. 13) Sakramenternes rette Brug, nemlig i Tro. Art. 14—16 hævde det rette Forhold til ydre, kirkelige og borger-lige Ordninger, og endelig omhandler Art. 17 Kristi Genkomst til Dom. Disse 17 Artikler (i hvilke man tydelig kan spore de foreliggende Forarbejder, nemlig Marburger-Artiklerne og særlig Schwabacher-Artiklerne) danne ligesom et Hele for sig, hvortil der er føjet forskellige mere specielle Punkter, nemlig Art. 18 om Viljens Ufrihed, Art. 19 om Syndens Aarsag, Art. 20 om de gode Gerninger, en videreførende Optagelse af Art. 6, samt endelig Art. 21 om Helgendyrkelsen, hvori man be-gynder at spore Indvirkningen af Torgauer-Artiklerne. Flere af Artiklerne slutte med en Fordømmelse af Kættene. Dels fordømmes nemlig (svarende til hele Bekendelsens For-maal) de i den gl. K. fordømte Kættierier (saaledes Manikæere, Gnostikere, Arianere, o. fl. i Art. 1, Pelagianere i Art. 2, 18, Dona-tister Art. 8, Novatianere Art. 12), dels Sam-tidens Gendøbere i Art. 5, 9, 12, 16 og 17, og Læren om Sakramentets Virkning *ex opere operato* i Art. 13; og uden Navns Nævnelser (hvad rimeligvis Landgreven af Hessen er Skyld i) misbilliges (*improbant*, ikke *damnant*) Zwing-lianernes Nadverlære i Art. 10. — Med nogle almindelige Bemærkninger sker derpaa Over-gangen til Konf.'s anden Del, som vil retfær-diggøre Afskaffelsen af visse Misbrug, og hvorom efter Protestanternes Formening altsaa hele Striden drejer sig. Her træder derfor Karak-teren af en Bekendelse mere tilbage for det apo-logetiske, og Udviklingen bliver som Følge deraf bredere. Det drejer sig om (22) Nadverens Ud-

deling under begge Skikkelser, (23) Præstestægtsskabet, (24) Messen, (25) Skriftemaalet (jfr. Art. 11), (26) om Forskel paa Spiser, (27) om Munkelefferne og (28) om Bispenses Magt; og der sluttes saa med en kort Epilog, i hvilken den dogmatiske Enighed med Kirken paany betones. For dette sidste Afsnit have aabenbart Torgauer-Artiklerne 3: de paa det ovenf. omtalte Møde i Torgau affattede Artikler, ligget til Grund. Hvis disse nemlig, som det synes, ere identiske med det hos Förstemann (Urkundenbuch I, 68 f.) aftrykte Dokument, saa have de begrænset sig til Drøftelse af Misbrugene og laa da aabenbart til Grund for Mel.'s oprind. »Apologi«, som vi altsaa efter Indholdet genfinde i Konf.'s 2. Del. Her kan der til de fleste Artikler findes Paralleler i Torg-Artiklerne (nemlig 22, se T. 3; 23: T. 2; 24: T. 4 og 10; 25: T. 5; 26: T. 1; 27: T. 8).

III. Konfessionens Historie. Kejseren havde forbudt at trykke Konfessionen. Alligevel kom der den ene Udg. efter den anden (man tæller 7 tyske og en latinsk). Men da de hvilede paa mere eller mindre upaalidelige Afskrifter, foresatte Mel. sig at give en paalidelig Udgave. Inideltid havde han jo ikke mere selv de d. 25. Juni i Rigsdagen afgivne Originaler. Og at han, skønt han beraaber sig paa at have lagt et *exemplar bonæ fidei* til Grund, ikke har givet nogen fuldkommen tro Gengivelse, er aldeles sikkert af mange Grunde, bl. a. alene af den, at den opr. Konfession ikke kan have indeholdt Damnationen til Art. 13, da Konfutations Tavshed her ellers vilde være ganske uforklarlig. Denne Udgave (fra April 1531, i 4to, sammen med Apologien) er den saakaldte *editio princeps* (der atter kan paavises i 2 Recensioner). Paa Grund af Mel.'s Tilbøjelighed til stadig at ændre og file paa Formen, er ingen af de af ham besørgede Udgaver ganske ens. Der kom adskillige Udgaver, allerede 1531 en Oktavudg.; særlig maa mærkes den tyske Oktavudg. af 1533, da Ændringerne her vare meget iøjnefaldende og 1537 paadrog Mel. Kurfyrst Johann Friedrichs Dadel. Dog ere disse Ændringer uden dogmatisk Betydning. Anderledes derimod i Udgaven fra 1540, den saakaldte *Variata*. Her er der sket saa omfattende Ændringer, at det i Grunden er blevet et helt nyt Skrift. Særlig findes der store Udvidelser i Art. 2, 4, 5, 6, 12 (i *Variata* 11), 18, 20, 21. Kun een Art. (10) er bleven forkortet, men just den her foretagne Ændring (Udeladelse af Misbilligelsen og Omformning til en for Calvin antagelig Formulering) blev den betydningsfuldeste. Flere Artikler omordnedes (især i anden Del). Man mærker en fastere Holdning overfor Modstanderne; saaledes bringer Art. 5 en Fordømmelse af dem, der byde Samvittigheden at tvivle om Syndernes Forladelse, hvorved Mel. altsaa forekom Tridentiner-Konciliet Fordømmelse af den protestant. Trosvished; og vel betones stadig Tilslutningen til den »kat. K.«, men Modsetningen til dens nuværende rom. Repræsentanter betones ved den stærkere Fremhævelse af den gamle K. og det udførligere Skriftbevis, og Art. 10 om Nadveren fjerner sig jo lige saa meget fra den kat. Opfattelse, der kun genfinde sig selv i den tidligere Formulering, som den nærmer sig til den

calviniske Opfattelse. Paa den anden Side afvises nu (Art. 20) en anden reformert Hovedlære, Prædestinationen, der for var omhyggelig omgaaet. Endelig træder i Art. 18 med Betoningen af Verbet *adjuvare* Mel.'s Synergisme frem. Om Mel.'s Motiver til denne for os mærkelige Behandling af et officielt Dokument, der dog ikke er uden Sidedestykke i hin Tid, vide vi intet. Han har rimeligvis handlet i god Tro; og med Wittenberger-Konkordien af 1536 for Øje er det forstaaeligt, at han i Art. 10 har søgt en Formulering, som begge Parter kunde tiltræde. Mærkeligt er det nu, at disse betydelige Ændringer i *Variata* i Beg. gik saa upaaagtede hen. Luther har aldrig, saa vidt vides, bebrejdet Mel. dem; Eck protesterede vel mod Ændringen i Art. 10 paa Religionsamtalen i Regensburg 1541 (hvilken Protest senere blev optagen af Jesuiterne, der vilde benytte *Variata* i politisk Øjemed til at bevise, at Protestanterne ved at godkende den havde sat sig selv udenfor Religionsfreden i Augsburg), men hos de lutherske selv brugtes den (særlig en ny, yderligere ændret, Udg. 1542) meget. Den blev optaget som Paralleltæst i adskillige *Corpora doctrinæ* og formelig anerkendt ved Siden af den tidligere Tekst paa Fyrstedagen i Naumburg 1561. Men Aaret i Forvejen havde Flacius ved Samtalen i Weimar nedlagt en heftig Protest, og da saa de kryptocalvinistiske Stridigheder udbrod, kom *Variata* ganske i Miskredet. Konkordiebogen erklærede sig udtrykkelig for *Invariata*, og man mente i den dér optagne latinske og tyske Tekst at have faaet Originalteksterne fra 1530, paa hvilken Tro man levede næsten uforstyrret i 200 Aar, til fornyede Undersøgelser viste, at Originalerne for længst vare forsvundne (den latinske siden 1568, den tyske siden 1546), og at den i Konkordiebogen optagne lat. Tekst var Teksten fra *editio princeps*, medens den tyske var taget fra en i Mainz opbevaret Afskrift uden Autoritet, som dog staaar den oprindelige Tekst ulige nærmere end Mel.'s egen Tekst i *editio princeps*.

IV. Konfessionens Betydning. Dens historisk-politiske Betydning er overmaade stor. Den blev som rigsofficielt Bekendelsesskrift det Grundlag, hvorpaa de evgl. Stænder hævdede deres Rettigheder indenfor det tyske Rigsforbund og senere fik dem anerkendt af Kejsere og Rige i Augsb. 1555 og i den westfalske Fred 1648. Den blev det statsretslige Grundlag for hele den evang. Kirkes Stiftelse og Stilling i det tyske Rige. Man samlede om den i det Schmalkaldiske Forbund 1532. Den blev gjort til forpligtende kirkelig Norm (første Gang 1535 i den Pommerske Kirkeordning) og trængte som saadan igennem i alle lutherske Landkirker. Og hvad Forholdet til den ref. Kirke angaar, saa kunde *Variata*'s Formidlingsforsøg, som vi saa, ikke hindre, at den, i den oprindelige Bekendelse tilsigtede, skarpe Adskillelse fra den ref. Retning ogsaa i Historien blev gennemført i den store Spaltning mellem de to prot. Hovedkirker. Maaske er *Variata* en Spaadom, der kun ikke da kunde opfyldes. Men særlig er Bekendelsens hele fredsøle Holdning overfor det dengang kirkelige af blivende Betydning. Naturligvis ikke i den Forstand, at Bekendelsen

skulde opstille det rom.-kat. Kirkevæsen som de kirkelige Bestræbelsers Maal, heller ikke kun i den Forstand, at vi dermed kraftig advares mod Individualismens og den subjektive Vilkaarligheds Farer, men den Bevidsthed, at just denne Bekendelse, der var baaren af den ærligste Bestræbelse efter at gøre alt for at undgaa den truende Kirkespaltning, blev Grundlaget for den opvoksende Særkirke, ejer en styrkende og betryggende Magt. Og heri ligger det gode og forsonende i Mel.'s undertiden ganske vist svage og holdningsløse og politisk set forføjede Optræden paa Rigsdagen. Nu gør det usægteligt paa os, der har 3—400 Aars Udvikling bag os, et underligt Indtryk, at man dengang dog kunde komme hinanden saa nær. Af de 21 *articuli fidei* blev kun to (20 og 21) ganske og 4 (2, 6, 12, 15) delvis forkastede, medens 9 (1, 3, 5, 8, 9, 16—19) ganske og 6 (4, 7, 10, 11, 13f.) med Forbehold anerkendtes i Konfutationen (se d. Art.). Og i de lange Forhandlinger drejer Kampen sig saa godt som kun om Misbrugene. Men deraf følger naturligvis ikke, at vi ere bundne til at tilgne os det samme Syn, som da var historisk muligt. Grundlinierne til den følgende Udvikling ere, trods al melanchthonsk Mildhed og Forsigtighed, dog tegnede i Konfessionen. Vel er der ikke opstillet nogen Sætning om Skriftens Betydning (se dog Ytringerne i Fortalen og i Art. 22); men det er alligevel den stadige Forudsætning, hvorfra der gaas ud, og ud fra hvilken det ene var kommet til den i Konf. forsvarede Afskaffelse af de store Misbrug: at det klare Skriftord er den afgørende Rettesnor for alt, hvad der bygges i Kirken. Det er Fordringen om det »faste og visse Ord«, der f. E. er en Hovedgrund mod den zwingliske Nadverlære og bortrydder Nadveren *sub una*, der dog havde hele den daværende Kirke for sig osv. Fremdeles viser Konfessionen os selv ved hele sin Ordning hen til Retfærdiggørelseslæren som sit levende Midtpunkt (Art. 4), og paa dette Punkt have Reformatorerne naaet en Klarhed, der for dem ikke betød en bedre Indsigt i en enkelt Lære, men noget centralt og principielt, idet de, i Kraft af den, udtale klare Grundtanker (om den kristelige Frihed, om Umuligheden af at tale om Fortjeneste for Gud, om den kristelige Fuldkommenheds Væsen), der ere af den største Rækkevidde. Denne principielle Stilling, der ogsaa hele Tiden giver sig Udtryk i Rigsdagsforhandlingerne (idet det er det stadige Schibbolet fra luth. Side, at der ved alle Indrømmelser maa tilføjes et *salvo verbo Dei, salvo evangelio*), var nu ikke alene Orienteringspunkt for Protestanterne ved hin Lejlighed, men maatte ogsaa med Naturnødvendighed blive den centrale Kraft i den luth. Kirkeafdelings Udvikling. Og det er da ogsaa betegnet i Konfessionen selv i Artiklen om Kirkens Enhed (Art. 7). Her laa den dybeste Modsetning gemt, skønt det mærkelig nok ikke dengang synes at være kommen til klar Bevidsthed (1534 udtaltes den ganske vist saare klart af den rom. Teolog Cochleus; karakteristisk er det ogsaa, at i *Variata* betones den i Art. 7 givne Bestemmelse af Kirkens Enhed endnu engang ved Afslutningen af Konf.'s første Del). Thi, idet her ikke Forholdet til en

udvortes Autoritet er sat som det bestemmende for Kirkens Enhed (skønt Konfessionen ellers paaberaaber sig Overensstemmelse med den »rom. K.«), men netop Evangeliet (der ogsaa i Art. 28 er det orienterende i Forholdet til Bisperne) og Sakramenterne stilles op som det enhedsdannende, altsaa Fællesskabet om aandelige Goder, ligger heri den Grundbetragtning udtalt, der maatte skille den protestant. K. fra den i stedsde massive Udvorteshed sig befæstende Romerk., og som derfor betegner en Principforskel, der ikke ophæves, selv om Udviklingen skulde opvise en Tilnærmelse i enkelte Lærepunkter. (Konf. og dens Forarbejder ere udgivne af Th. Kolde, Gotha 1896. Om dens Tekst se G. G. Weber, Krit. Gesch. der Augsb. Conf. aus nachweislichen Quellen I—II, Erfurt 1783; Kirchengesch. Studien, H. Reuter gewidmet, Leipz. 1888; Tschackert i »Zeitschr. der Gesellschaft f. niedersächs. Kirchengesch.« 1ster Jahrg. 1896. Fortolkninger til den ere givne af H. N. Clausen, Kbhvn. 1851, og J. Köstlin, overs. paa Dsk. 1894; jvfr. ogsaa G. L. Plitt, Einleitung in die Augustana, Erl. 1868 f. og O. Zöckler, Die Augsb. Conf., Frankf. 1870. Om de hist. Forh. se J. Köstlins og Th. Koldes Biographe af Luther. Om Betyd. af Art. 7 se A. Ritschl, Ges. Aufsätze, Freiburg 1893 og Frank i Zeitschr. f. Protestantismus und Kirche 1876).

J. P. B.

August. A. I. Kurfyrste af Sachsen, Søn af Henrik den fromme, blev født i Freiberg 31. Juli 1526. 1553, efter sin Broder Moritz's Død, tiltraadte han Regeringen. Han var en afgjort Lutheraner, men en Tidlang lod han sig skuffe af de kryptocalviniske Professorer og Præster, som forstod at omgive deres Lære med et luth. Skin. Den saakaldte »tydelige Erklæring« (*exegesis perspicua*) af 1574, som ligefrem angreb den luth. Nadverlære, aabnede imidlertid hans Øjne for Kryptocalvinisternes Intriger, og han støttede paa mange Maader Arbejdet for Konkordiebogen (se d. Art.). De 80,000 Thaler, der gik med til de talrige Møder og Rejser for at faa denne Sag bragt i Orden, betalte han, og han og hans Gemalinde, »Moder Anna«, indsluttede dette Arbejde i deres daglige Bønner. Han døde 11. Febr. 1586. — **A. II.** den stærke, Kurfyrste af Sachsen, f. 1670, d. 1738, afsvor 1697 sin luth. Bekendelse for at vinde den polske Kongekrone, og siden hans Tid har Ref.'s Moderland haft et rom.-kat. Fyrstehus. Hans Gemalinde, Christine Eberhardine af Brandenburg-Culmbach, som Folket kaldte »die Bet-såle von Sachsen«, vilde derimod ikke skifte Bekendelse, hvorfor hun aldrig kom til Polen. A. II's Forsøg paa ogsaa at drage sine sachsiske Undersaatter over til Romerkirken mislykkedes, og det sachsiske Geheime-Consilium arvede hans Summepiskopatsret over den evgl.-luth. Landskirke. Siden er denne Ret overdraget til Ministrene i *evangelicis* (se Sachsen).

Augustana, se Augsb. Konfession.

Augustana-Synoden dannedes 5. Juni 1860 i Chicago af 36 sv. og 13 norske Menigheder med o. 5000 Nadvergæster, 27 Præster og 29 Kirker; den vedkendte sig, som Navnet antyder, Augsburger-Konfessionen som Lærenorm. Flere af dens Menigheder havde tidligere hørt til den evang.-luth. Illinois-Synode. A.-S.'s før-

ste Præsident var den sv. Præst Tuve Nilsson Hasselqvist, f. i Skaane, der havde været Præst i Lunds Stift, indtil han 1852 rejste til Amerika. 1870 overtog Præsten Jonas Svensson i Andover Ledelsen af Synoden, og efter hans Død (20. Dec. 1873) fik Præsten Norelius i Vasa Ledelsen. Da Norelius 1881 paa Grund af Sygdom maatte frasige sig Styrelsen af Synoden, overtoges denne af Præsten Erland Carlsson. Først havde A.-S. et teologisk Seminarium i Chicago, der ved Hjælp af en sv., en norsk og en eng. Lærer skulde meddele Undervisning baade i Teol. og Humaniora, men allerede 1863 blev Seminariet flyttet til Paxton i Illinois, og 1871 til Rock Island. Paa et Møde i Andover (Juni 1870) traadte Nordmændene, paa Grund af Sprogforskellen, ud af A.-S. og dannede en egen Synode; men A.-S. traadte samtidig, uden at opgive sin Selvstændighed, i Forbindelse med det 1867 stiftede luth. Generalkoncilium (*General Council*, se d. Art.). A.-S. er delt i 5 »Konferenser« (Illinois, Minnesota, Jowa, New York og Kansas). Den holder Aarsmøder, paa hvilke Præster og Lægfolk give Møde. Dens Præster forpligtes ikke alene paa den augsb. Konf., men paa hele Konkordiebogen. 1890 hørte 582 Menigheder (292 Præster og 76,000 Nadvergæster) til den. En af dens betydeligste Mænd er Olof Olsson, først Præst i Lindsborg i Kansas, siden Prof. ved Præsteseminariet i Rock Island, som med stor Energi har bekæmpet den Nyevangelisme og Waldenströmianisme, der søgte at trænge sig ind bl. de sv. Udflyttere. Mod sætningen mellem en højkirkl. og en lavkirkl. Retning er ogsaa traadt frem indenfor A. S., idet adskillige se med Uvilje paa Lægmandsvirksomheden og Sondagsskoler, som de lavkirkl. lægge stor Vægt paa. Men i det hele har der hersket en sjelden Enighed indenfor denne Synode. (H. E. Jacobs, *The Lutherans in America*, New York 1890, 451 f.).

Augusti, Johann Christian Wilhelm, f. i Eschenberga 27. Okt. 1772, blev 1798 Privatdocent i orientalske Sprog i Jena, 1803 Prof. ord. i samme Fag. 1812 blev han teol. Prof. i Breslau, og 1819 som Prof. *primarius* i Teol. kaldet til det nys oprettede Universitet i Bonn. Han døde 28. April 1841. Han har bl. a. udgivet en Dogmehist. (1805; 4. Opl. 1835), »Denkwürdigkeiten aus der christl. Archäologie« I—XII (Leipz. 1817—31) og »Handbuch der christl. Archäol.« I—III (Leipz. 1836—37). Under Striden om den preussiske Agende (se Art. Union) skrev han et Forsvar for Landsherrens liturgiske Ret. Hans Bedstefader var en Rabbinder, der traadte over til Krdm.

Augustin. 1) **Aurelius Augustinus** var født i den numidiske By Tagaste 15. Nov. 354. Hans Fader var den hedenske Dekurion Patricius, en verdslig Mand, som af sin fromme, kr. Hustru Nonnica blev ledet saavidt frem paa Vejen, at han 371 døde som Katekumen. Deres Søns første Dannelse gik i ensidig Retning af Fantasiens Udvikling, gennem de romerske Digtere, især Vergil. Græsk var ham usmageligt, han hadede Tal. Herved udviklede sig den unge Afrikaners romantiske Retning, Afsmag for al Formalisme, Trang til et Aand og Hjerte fyldende Indhold. Men, som han selv klager, »blev Vildfarelsens Vin ham iskæn-

ket i Lærdommens Kar«. Dens berusende Magt kendes alt i hans Ungdom. Fra Tagaste gik han i sin Faders Dødsaar til den høje Skole i Carthago, hvor han lagde sig efter Veltalenhed. Filosofi (aristotelisk), Matematik, Musik, endog Astrologi, der ligesom det, af ham senere fordømte, tragiske Skuespil tiltalte det mystiske i hans Natur. I den livskraftige Ungdom vaagne Naturdriften, men, ukendt med den rene Kærlighed, hengav han sig til en Elskov, »der piskede ham med Lidenskabens glødende Riser«, medens han dog levede 13 Aar i Troskab med en Frille, som fødte ham en Søn, Adeodatus. Men i sit Inderste græd og tørstede han. Intet er urigtigere end Forestillingen om Augustins Ungdom som en sædelig Fortabtheds Afgrund. Dette: »Du har skabt os til dig, Herre, og vort Hjerte er uroligt og hviler ikke, før det hviler i dig«, var Grundtonen i hans Liv, ogsaa under hans dybeste Forvildelse. Cicero førte ham gennem sit (nu tabte) Skrift »Hortensius« ind i en Livsfilosofi, hvori han ikke fandt, og savnede, Kristi Navn. Savnet ledte ham til Aabenbaringen, men skønt Skriftstudiet senere fremfor alt blev ham baade Rod og Næring, var Biblen dengang endnu mindre for ham end Cicero. I denne Tid faldt han i Manikæernes (se d. Art) Hænder, der tiltalte ham ved fantastisk Eventyrlighed og ved deres Teori om Synden som et ansvarsløst Værk af en os fremmed Natur, og han tabte 9 Aar i deres Samfund. Hans Moder, som græd og bad for ham, trøstes af en forhenværende manikæisk Biskop, »at saamange Taarers Søn ikke kunde fortabes«. Under en Storm af stridige Tanker tabte han Tilliden til Manikæerne, skønt han i Rom (383), efter en kort Tid at have dvælet i Carthago som Lærer i Retorik, trods sin Uvilje navnlig imod deres Ordfører Faustus og sine begyndende nyplatoniske Ideer, levede en Tid sammen med dem, men bestandig med Ønsket om at finde Lys hos en med den hl. Skrift fortrolig Mand. Endnu var Augustin Skeptiker, men Lyset dæmrede. Han modtog et Kald til Milano i samme Lærefag som i Carthago. Der besøgte han Ambrosius og hørte ham, ikke hvad, men hvorledes han taledes, men under Ordernes Form trængte Sagen langsomt ind i hans Sjæl; Krdm. var for ham »ikke besejret, men heller ikke Sejrherre«. Han blev Katekumen, hvortil han forsaavidt havde været bestemt fra Moders Liv, som han var primsignet og indviet med det hellige Salt. Men endnu var der et stort Skridt tilbage. Skuffet, som han saa ofte var bleven i sin Søgen, vilde han nu have en matematisk Vished. »Jeg elskede et saligt Liv, men var bange for at søge det, hvor det har hjemme. Jeg flygtede for det, naar jeg søgte det«. Han slap sin Frille, men savnede Tilfredsstillelsen, og om han end en Stund tænkte paa at søge Tilflugt i Ægteskabet, kastede han sig paany ind i Lidenskaben »for at blive vammeld ved Væmmelsen«. Hans Tro var endnu en sanselig Panteisme. Han kæmpede for at finde Grænsen mellem Gud og Rummet Uendelighed, og alt som denne Søgen antog etisk Natur, kom Spørgsmaalet uafslødt frem om det ondes Oprindelse. Han troede ikke mere den manikæiske Fabel om det ondes Sub-

stantialitet, men hvorfra var det da? Fra Gud eller fra Djævelen? Men han selv, hvorfra var da han? »Du, min Gud, alene véd, hvad jeg led, intet Menneske vidste det!« De nyplatoniske Skrifter ledte ham ind i de aandelige Værdiers Realitet og især til en aandelige Erkendelse af Logos (Ordet), men Hemmelighedens Dyb, »Ordet blev Kjød«, var der ikke. Dette, Perlen, kendte han fra Skriften, nu gjaldt det at købe den. Han vilde det, men Viljen var for svag. »Intet havde jeg at svare dig, min Gud, naar du sagde til mig: Vaagn op! Intet uden at tale som et søvndrunkent Menneske: Jeg kommer snart, tøv et Øjeblik! Men jeg kom ikke, og Gud maatte tøve længe«. Saa længe, indtil han i Sept. 386, i sit 33. Aar, i en angstfuld Time hørte en Barnestemme, som atter og atter raabte: »Tag og læs!«, og i Erindring om den lignende Begivenhed i Antonius's aandelige Krise, tog han det N. T., slog op og læste Rom. 13, 13. Dette Ord blev Afgørelsen.

Som saamange af Guds Riges store Mænd drog han sig efter Omvendelsens Krise tilbage i Ensomhed, til Cassiciacum, nær Milano. Her begyndte hans Forfattervirksomhed, ganske jævnt, med filosofiske Skrifter af platonisk Aandsmærke, men under kr. Opfattning. Ved Paaske 387 blev han døbt i Milano tilligemed sin Sø Adeodatus. Derfra vilde han tilbage til Afrika, og i Ostia havde han sin sidste, gud-beaandede Samtale med sin Moder, som kort derefter døde som en fremmed, der søgte et Fædreland. Saa vidt har Augustin selv skildret især sin indre Livsførelse i de berømte *Confessiones* (Overs. paa Norsk, Kristiania 1881). Man har ikke Lov til at følge den nyeste Tids kritiske Tilbøjelighed til at finde dette, i Aug.s modne Manddomsalder, 12 Aar efter hans Daab, affattede Skrift behæftet med patologisk og retorisk Overspændthed. Saa var Humanismens Opfattelse en anden. »Naar du læser denne Bog, ville dine Taarer rinde; jo længere du læser, des mere vil du græde; men ved at græde bliver du glad« (Petrarca). Under den bløde, varme Form staar der en etisk Grundtanke: *Da quod jubes, et jube quod vis* (Giv, hvad Du befaler, og befal, hvad Du vil). For A. skete dette Fremskridt langsomt, under fort-sat Kamp; Platon havde endnu sin Del i hans indre Menneske.

Istedetfor til Afrika gik A. efter Monnicas Død til Rom og skrev der mod Manikæerne, men kom dog til Carthago 388 og levede der-efter endnu 3 Aar i Stillehed i sin Fødeby. Derfra blev han som aandelig Medhjælp for en højtstillet Mand kaldet til Hippo (*regius*), som Numiderkongens tidligere Residens, nu Bona) og dér mod sin Vilje beskikket til Presbyter 392. I denne Stilling blev han berømt, ikke blot ved sin Prædiken og som Kateket, men tillige ved sit asketiske Liv og som Stifter af aandelige Kongregationer (ogsaa af Kvinder) i Afrika. Valgt, atter mod sin Vilje, til Medbiskop for Valerius, efterfulgte han denne som Biskop i Hippo 395. Fra dette Bispedømme gav han Eksemplet paa et tarveligt, kysk, harm-hjertigt Præsteliv, ledsaget af en under hans vedblivende Prædikegerning voksende Skrift-fordybelse: »naar et Menneske er kommet til

Ende med dette Studium, begynder han« (Sir. 18, 8), dog med en ejendommelig Tilbøjelighed til en typisk-allegorisk Udlægning: »det N. T. er skjult i det gamle, det G. opladt i det nye«. Nu var Filosofien ham kun en udtjent Terne. Som Biskop kastede han sig ganske paa det teol.-kirkli.; en Mængde polemiske Skrifter stammede fra hans første Biskopsaar. Først mod Manikæerne, senere mod Donatisterne i Nord-afrika, de første Stormløbere mod den konstan-tinske Statskirke (se Art. Donatisme). Aug.s Virksomhed mod disse Skismatikere affødte Samtalen (*Collatio*) i Carthago 411, hvis mæg-lende Mildhed senere gav Plads for Tvangs-forholdsregler mod Skismatikkerne, der for A. bleve Kilden til »de mørke Timer«. Fremdeles, omtrent samtidig, mod Pelagianismen, og den lidt senere opstaaende, men et helt Aarhun-drede efter A.'s Død vedvarende, af den rom. Kirke knæsatte Semipelagianisme (se d. Art.). Under disse Stridigheders Forløb var A. bleven gammel. Mens Semipelagianismen voksede og udfoldede sig, endnu i hans sidste Leveaar bekæmpet af ham, døde han 28. Aug. 430 under Vandalernes (Geiseriks) Belejring af Hippo. Gregor XVI har 1841 omsider bragt hans land-flygtige Ben til Hvile i Afrikas Jord og rejst ham et Mindesmærke, hvis Ansigt vender mod Hippo. —

Af A.'s Teol. fremhæver sig hans storslaaede Antropologi og Soteriologi. Disse Lærestykkers Grundtræk, iøvrigt noget forskellige i Forhold til deres Tidsudvikling, ere følgende:

Om Mskets oprindl. Tilstand lærer A. Vil-jens Frihed, som vel indeholder Mulighed til Synd, men hos Adam i Virkeligheden kun var Frihed til det gode, hvori han bevarede ved den guddommelige Naade og ved sin af Guds Aand oplyste Fornuft, lutter Potenser, ved hvilke de første Mennesker vare Gud vel-behagelige i en paradisisk Herlighed, som ude-lukkede ikke blot Synd, men al Skrøbelighed og Dødens Nødvendighed (*potuit non mori*). Hvis Adam havde villet, var denne Herlighed bleven Menneskelivets hist. Skikkelse. Men den i Menneskeviljen liggende Mulighed til det onde blev ved Lucifers Fristelse til Virke-lighed; Mennesket faldt, og Faldet blev Syn-dens Oprindelse. Gud straffer Synd med Synd: Friheden til det gode er tabt, Fornuften for-mærket; med Paradisets Frel er Harmonien mellem Aand og Kød ødelagt, Sundhed og Udødelighed forsvundet — Jordelivet en be-standig Deen, og Død dets Afslutning. Den hele Menneskeslægt blev en »Fordærvselsens Masse« (*massa perditionis*), fordi Adam, som Slægtens Stamfader, er den oprindelige Be-sidder af den menneskelige Natur; »i ham« (*in q̄*, Rom. 5, 12) have Alle syndet, og Synden fortsætter sig (traduciansk) gennem den be-smittede kønslige Begærlighed: af den urene Kilde flyder det urene Vand. Derfor »ere Hed-ningenes Dyder kun glimrende Laster«.

Den formelle Mulighed til det gode, som efter Faldet er tilbage i den mskl. Natur, kan kun blive Virkelighed ved Naaden, som er aabenbaret i Jesus Kristus, der opretter et nyt Forhold mellem Gud og den syndige Slægt og i sin Død befrier de forløste fra al Skyld. Muligheden for Mennesket af at være i Gud

realiseres derved, at i Virkeligheden bliver Gud Menneske. »Paa den hele Jordkreds ligger en uhyre syg; den almægtige Læge maatte nedstige til Jorden, og han er nedstegen«. Lægedommen, han bragte, er Naaden, set fra to Sider, negativt som Syndsforladelse, positivt og væsentligt som Meddelelse af guddommeligt Liv, Indplantning af en ny Kærlighed; en ny Skabelse. Denne Naade er fri, uforskyldt: Aanden (*το πνεύμα*; Joh. 3, 8) blæser, hvorhen den vil. Den følger ikke, men den virker Fortjenesten, virker ogsaa Troen, endog i dens første Rørelser (den forekommende Naade), i dens Fremgang (den medvirkende) og dens Bestandighed (den fuldendende Naade). Denne altvirkende Naade er uimodstaelig (*irresistibilis*). Dens grundlæggende Forbindelsespunkt med det enkelte Menneske er Daabens Sakramente, hvori der er Tilgivelse ikke blot for Arvesynd og Arveskyld, men ogsaa for de heraf flydende enkelte Synder. Derimod følger Friheden Naaden, ikke som Valgfrihed, der stiller Mennesket frit mellem to modsatte Viljesformaal, men, ligesom i den oprindelige Tilstand, som Væsensfrihed, Frihed til at gøre det gode, virket af ham selv, der virker baade at ville og at udrette: naar Sønnen faar frigjort eder, skulle I virkelig være frie (Joh. 8, 36). Denne Naade og denne Frihed sammen-smelte for A. i Kærligheden. Men i sin Ud-vikling af denne har han ikke ganske und-gaaet den Sammenblanding af Retfærdiggørelse og Helliggørelse, som altid har været Roms væsentlige Fejlsyn.

Naadesmeddelelsen til de enkelte beror paa et Naadevalg. Før Verdens Grundvold blev lagt, har Gud i Kristus udvalgt dem, som frelses, og denne Guds evige Raadslutning er Prædestinationen (Forudbestemmelsen), som virkelig-gøres i Tiden gennem de enkelte udvalgte indre Historie; de øvrige forblive i »Fortabelsens Masse«. De Indvendinger, som rejse sig mod denne Dualisme i Retfærdighedens og Barm-hjertighedens Navn, afviser A., idet han hævder, at de udvalgte netop kun frelses af Barm-hjertighed, medens dem, som fortabes, kun sker deres Ret. Vil Gud da ikke, at alle skulle blive salige? Jo, svarer A., nemlig alle de prædestinerede. Hvorfor vil Gud da kun, at disse frelses? Svaret er, at Leret kan ikke sige til Pottemageren: hvorfor gjorde du mig saa-ledes? (Rom. 9, 20). Men de Kar, som ere dannede til Ære, fylder Gud med Bestandig-hedens Naadegave. Kun til Frelse har Gud udvalgt, ikke til Fortabelse, den onde Viljes selvvalgte Lod. Vanskeligheden ved at opretholde en etisk Tanke i Prædestinationslæren imødegaar A. ved at hævde, at kun i Troens Strid kan Udvelgelsens Naade erfares. Den hist. Formidling af Naadens Gerning tilhører Kirken, der vistnok bestaar som et dobbelt Samfund, et mystisk, usynligt Samfund af de udvalgte, og et historisk, en synlig Blandingskirke; men ligefuldt er der ingen Frelse udenfor K., som i Besiddelse af Naadens Gaver og Midler har sit udslettelige Præg (*character indelebilis*).

Af A.'s øvrige Teol. bør nogle enkelte Punkter berøres. Først hans Lære om Gud, hvori Klarheden noget begrænses af hans nyplatoniske

Forestillinger om »en forskelsløs Gud«, medens han dog har den blivende Fortjeneste af at have anvist Aanden en nødvendig, med Fader og Søn ligeberettiget Stilling i Treenhedsdogmet (se Art. Aand). Paa den anden Side vanskeliggjorde »den uforanderlige Gud« i Kristologien Foreningen af de to Naturen i Kristus, som væsentligt blive staaende ved Siden af hinanden, hvorved A.'s Tanker blev Princip for Kalkedon (451) og Leos berømte Brev til Flabian. For A. er Troen Udgangspunkt for kr. Erkendelse og Liv. Den Tanke, som gennemtrænger Anselm og den kirkl. Skolastik: fra Tro til Erkendelse, ikke omvendt, har sit Ud-spring i A. Hans Opfattelse af Tusindaarsriget, modsat al kødelig Kiliisme, hænger for saa vidt sammen med Prædestinationslæren, som han betragter Kirken som Kristi Rige, i hvilket »de hellige« (prædestinerede) allerede nu herske med ham. — Af A.'s Skrifter ville — bortset fra de mindre betydelige, af Platonisme endnu paavirkede, filosofiske, som han selv tildels har kritiseret i sine *Retractiones* — følgende være at nævne som de vigtigste. Eksegese: en evangelisk Harmonistik til Matthæus og Lukas, Afhandling til Johannes, til Romer- og Galaterbrevet; om Bjergprædikenen. 2) Dogmatik: om den kr. Lære (*de doctrina christiana*); til Laurentius (*enchiridion*), om Tro, Haab og Kærlighed, overs. paa Norsk af D. Thrap); om Tre-enhigheden; om den sande Religion; om Tro og Gerninger; om de helliges Forudbestemmelse; om Bestandighedens Gave. 3) Apologetik: om Guds Stat (*de civitate Dei*), et Hovedværk, begyndt 413, fuldendt 426, i A.'s 72. Aar, som hævder Krdm.'s verdenserobrende Magt og dens opdragende Betydning efter Romerrigets Undergang, og hvori Karl d. st. fandt et Forbillede for det nye Kejserdømme. I Sammen drag overs. paa Norsk af O. Moe. 4) Polemik: mod Manikæerne: om den frie Vilje, om 1 Moseb. og især 33 Bøger mod Faustus; mod Donatisterne: om Kirkens Enhed (402 og 411), overs. paa Norsk af S. Bugge; Udtog af Samtalen med Donatisterne; mod Pelagianerne: om Natur og Naade (*de natura et gratia*); om Jesu Kristi Naade; om Arvesynden og i Forbindelse dermed, om Sjælen; 6 Bøger mod »den ugudelige« Julian, vedrørende dennes Angreb paa A.'s Skrift om Ægteskabet. Desuden en betydelig Mængde asketiske Skrifter: Meditationer, Prædikener og tillige Breve.

Ikke just A.'s teol. Lærdom, men hans kirkl. Betydning er større end enhver anden Kirkelærers, universel. Hvad den tøjstlige K. har fundet, navnlig i Spørgsmaalet om Guds og Ordets Væsen, bearbejder han selvstændig som den vesterlandske Kirkes og den lat. Aands Repræsentant og fører disse Problemer over paa antropologisk Grund, paa Forholdet mellem Gud og Menneske. Blandt de praktiske Latinere var han den gamle Kirkes spekulative Genius, overgik her endog Østens Storheder. Han gennemtrænger den hele middelalderlige Teol., baade Mystik og Skolastik, og kommer til Orde hos Anselm i hans *credo, ut intelligam* (jeg tror for at erkende). Til hans Navn knytter sig i 13. Aarh. Augustinernes Ordensregel, medens hans Modstand mod den pelagianske Aand omtrent samtidig kommer igen i Thomisternes

Stilling til Duns Scotus's Teologi. Humanismen nævner ham, om just ikke med Disciplens, saa dog med Beundringens Ærefrygt, og hvis det er sandt, at Theologien har været Blodet i Europas Aarer indtil Baco og Cartesius (Guizot), saa stammer Blodet fra A. A's enestaaende Stilling til Luther og Reformationen har man i den senere Tid vel søgt at begrænse (Dorner), men vistnok forgæves, og selv i den rom.-kat. K. efter Ref., fejrer Augustin en aandelig Opstandelse, navnlig i Löwen (i 16. Aarh. Michael de Bay, i 17. Cornelius Jansen). Hans Skrifter ere udg. af Maurinerne; en ny, mere krit. Udg. er paabegyndt af Wiener-Akad. Mange af hans Skrifter ere overs. paa Tysk i »Bibl. der Kirchenväter«. (C. Bindemann, Der heil. A. I—III, Berlin 1844—69; F. Böhringer, Aur. A., Stuttg. 1877—78; G. Boissier, La conversion de St. A. i hans: La fin du Paganisme, Paris 1891, I, 339 f.; A. Harnack, A's Confessionen, Vortrag, Giessen 1888; A. Dorner, A., sein theol. System und seine rel. philos. Anschauung, Berlin 1873; H. Reuter, Aug. Studien, Gotha 1887). F. V. A. — 2) A. af Canterbury, var oprindelig Prior for Klosteret St. Martin i Rom, men blev af Gregorius d. st. stillet i Spidsen for en Sendeferd af Benediktinere, der skulde kristne England. Efter en vanskelig Rejse landede A. og hans Følgesvende kort efter Paaske 597 paa Øen Thanet, hvor den hendenske Kong Ethelbert af Kent, som var gift med den kr. Prinsesse Bertha, Datter af Kong Charibert af Paris, tog sig af ham og gav ham Tilladelse til at prædike Krdm. Næste Aar lod Ethelbert sig døbe, og 600 blev Canterbury et Ærkesæde, og A. dets Ærkebiskop, med Ret til at indvie 12 Lydbiskopper. Krdm. synes at have udbredt sig hurtigt i Kent; Juledag 597 skulle ikke færre end 10,000 af Indbyggerne have ladet sig døbe, og før A's Død (604 eller 605) var næsten hele Kent og Essex kristnet. A. havde flere Sammenstød med de gammelbritiske Kr. (se Art. Keltisk Kirke), og en Samtale ved »A's Eg« (maaske i Aust ved Severn) med de walisiske Biskopper gjorde kun Kløften mellem de keltiske og de romerske Kr. større. (W. Bright, Chapters of early English Church History, Oxford 1878, 35 f.). — 3) A. Triumphus (Trionfo), se Trionfo.

Augustiner-Korherrere, se Korherrere.

Augustiner-Munke. I sin Bispegaard i Hippo samlede Augustin Byens Præster om sig til et Fællessliv, der blev et Forbillede for Middelalderens Kannike-Institution (Korherrerne af A's Orden, se d. Art.), og ogsaa nogle fromme Kvinder i Hippo gav han Raad med Hensyn til Ordningen af et Fællessliv for Kvinder. Et Brev, som han skrev til disse hipponensiske Nonner, er blevet Grundlaget for de 3 saakaldte »augustinske Regeler«, som alle ere uægte. Den længste af dem, der er sammensat af Prædikener, som med Urette tillægges A., gik særlig under Navnet *regula Augustini*. 12, 16 og 20 Domingo den som Grundlag for sin Orden, og den blev ogsaa fulgt af de forskellige mindre Samfund af Augustiner-Eremiter, der dannede sig i 12. og 13. Aarh. i Italien. Ordenens Forfattere (som Jos. Pamphilus) paastaa, at A.-E. stamme fra A's Dage, og at de under Vandalertidens Tryk ere flygtede over til Italien med deres Regel; men det er en aldeles uhjemlet

Paastand. Sikkert er det kun, at der i Beg. af 13. Aarh. var flere Kredse af A.-E., som fulgte forskl. Regeler og havde Dragter af forskl. Farve, nogle hvide, andre sorte, atter andre askegraa. En Kreds, de saakaldte Giovanni-Boniter, var samlet af Giovanni Boni, som efter en pludselig Omvendelse havde slaet sig ned i Nærheden af Cesena for at føre et strengt asketisk Liv paa et øde Sted. Endnu strengere, navnlig i Retning af Faste, vare de saakaldte Brittinere (*Brittiniani*), der boede i det øde Brittini ved Fano. Af alle de italienske Eremitkredse dannede Pave Innocentius IV 16. Decbr. 1243 (ved Bullen *Incumbit nobis*) Augustiner-Eremiternes Orden, der blev stillet under Kard. Rikard af St. Angeli's Værn. Under hans Ledelse blev der 1256 i Klosteret ved Maria del Popolo holdt et Ordenskonvent, som valgte Giovanni-Boniten Lanfranco Septala fra Milano til den første Generalprior. 9. April 1256 stadfæstede Alexander IV dette Valg og Sammensmeltningen af Eremitkredsene til een Orden, og han bestemte, at A.-E. skulde bære sort Dragt, saa at de kunde kendes fra Fransiskanerne, med hvem de hidtil ofte vare blevene forvekslede. Men selv efter 1256 stødte Sammensmeltningen paa Vanskeligheder; baade Brittinerne og St. Vilhelmsbrødrene skilte sig ud og dannede egne Ordener for *vita eremitica*.

A.-E. ere Tiggermunke, som Fransiskanerne, Dominikanerne, Karmelitterne og senere (1567) Serviterne. Deres Ordensdragt er en sort Kutte med Kabuds; den holdtes sammen ved et smalt Læderbælte. Under Kutten bar de en Uldskjorte, og deres Lagener vare ogsaa af Uld. Naar de vare hjemme, havde de et hvidt Skapulér over Kutten. Hvert Kloster havde en Prior, de større tillige en Underprior. Der var skarpt Skel mellem de ordnede A.-E., der i Tiltale kaldtes »Fædre«, og Lægmandene (*professi*), der kun kaldtes »Brødre«. Blandt Fædrene valgtes en Sakristan (*custos*), der skulde sørge for alt, hvad der vedrørte Gudstjenesten, medens Klosters *procurator*, der kunde være en Lægmand, tog Vare paa Klosters timelige Anliggender og Optagelsen af Novitserne, som skulde være mindst 14 Aar gamle. Til deres Vejledning havde Klosteret en Novitsemester, der var en betroet Mand. Desuden var der en Portner, en Kok, en Forsanger, en Sygemester (*infirmarius*) osv. I sin Glansperiode havde Ordenen 42 Provinser (foruden Vikariater i Indien og Mähren), 2000 Klostre og 30,000 Munke. Forskl. Paver lige fra Alexander IV have givet A.-E. store Privilegier; blandt andet have de faaet Løfte om, at Præfekten for det pavelige Sakristi, som har alle dette Sakristis Kostbarheder under sin Varetægt, og som skal give døende Paver *Vaticum* og den sidste Olie, altid skal være en A.-E. Ordenen bredte sig til andre Lande, navnlig til Tyskland, hvor der efter 1299 var 4 Ordensprovinser af A.-E. (en rhinsk, baierisk, thüringsk, sachsisk og köln-flandersk). I Tidens Løb samlede Ordenen der store Rigdomme; den udsendte stadig »Terminariere«, der samlede Gaver og hvervede Novitser, og til hvert Kloster hørte flere »Terminicien«, i hvilke der til visse Tider sammentiggedes Gaver af forskl. Art. Rigdommen avlede her, som i andre Klostre, Lunkenhed og Yppighed. Et

Par Priorer fra den første Halvdel af 15. Aarh. søgte forgæves at tilvejebringe bedre Forhold; først Andreas Proles, der var Prof. ved Studiet i Magdeburg og senere Prior i Himmelspforte ved Wernigerode og tilsidst (efter 1461) Ordensvikar, lykkedes det at danne en »Union« eller »Kongregation« af A.-E., som vilde følge den strenge Observants. Joh. von Staupitz og Luther hørte begge til denne Orden, og Luthers Optræden blev i høj Grad skæbnesvanger for den tyske Gren af A.-E. (Th. Kolde, Die deutsche A.-Congregation und Joh. v. Staupitz, Gotha 1879, 6 f.). 1850 havde A. E. endnu over 100 Klostre; de fleste fandtes i Italien og Frankrig.

Blandt Ordenens Helgener maa nævnes Italieneren Niccolò fra Tolentino (d. 1246), Spanieren Thomas fra Villanueva (d. 1555) og Portugiseren Thomas af Jesus (d. 1582), som stiftede A.-Barfodmunkene (A.-Rekollekterne), hvis Moderkloster var i Talavera i Kastilien. Til A.-B. hørte bl. a. den berømte spanske Teolog og Digter Luis fra Leon (d. 1591). Efter at Gregorius XV havde givet disse A.-B. en særlig Regel, bredte de sig stærkt, navnlig i Japan, Filippinerne, Mejiko og Peru. For at A.-B., hvis de ønske det, kunne føre et fuldkomment Eneboerliv, har hver af Ordenens sp. Provinser en »Eremitage«, til hvilken dens Medlemmer kunne trække sig tilbage. 1592 dannede Andréa Diaz i Napoli og Rom en italiensk Gren af A.-B., som fik Indgang i Syd-Tyskland, Prag og Wien; Abraham a Sancta Clara (se d. Art.) hørte til den. Ogsaa til Frankrig kom de i Slutningen af 16. Aarh., og dér havde de Klostre i Paris, Marseille, Tarascon, Avignon osv. Fr. N.

Augustiner-Nonner. Allerede før Ref. var der enkelte Steder, som i Venezia, Dordrecht og Courtrai, Konventer for kvindl. Augustinere, men disse havde ikke stor Betydning, og de vare indbyrdes forskl. baade m. H. til Dragten og Askesens Strenghed. 1589 blev der imidlertid, i Forb. med Stiftelsen af Augustiner-Barfodmunkenes Orden, i Madrid dannet et Konvent af reformerede Augustiner-Nonner. 1597 oprettede Patriark-Ærkebiskoppen af Valencia, Juan de Ribera, et Kloster for dem i Alcoy, og 1663 aabnede Dronning Luise et i Nærheden af Lissabon. A.-N. udmærkede sig ved endnu større Strenghed end Munkene. De havde ogsaa vundet Udbredelse i Frankrig og Belgien.

Augustiner-Tertiariere. I 15. Aarh. havde Augustinierne baade mandl. og kvindl. Tertiariere (se d. Art.). Betingelse for Optagelse bl. disse var i Reglen 35 Aars Alder. A.-T. forpligtede sig til daglig at læse et vist Antal Fadervor og *Ave Maria*'er og til hyppige Faster.

Augustus (Lk. 2, 1), Roms første Kejser, egl. Gajus Julius Cæsar Octavianus, 31 f. Kr. —14 e. Kr. A. traadte i nært Forhold til Herodes d. st., stadfæstede ham som Konge og mødtes gentagne Gange med ham. Herodes byggede flere Templer til A.'s Ære, og A. lod ofre 2 Gange daglig i Jerusalems Tempel paa sin Bekostning. Ligesaa sendte han Gaver derhen og beskyttede Jøderne i Adspredelsen. Arkelaos's Tyranni taalte han ikke, men afsatte ham.

Auranitis, et Landskab i den nordl. Del af Landet Øst for Jordan.

Aurelian, rom. Kejser 270—275. Han skal i Slutningen af sin Regeringstid have tænkt paa at begynde en Kristenforfølgelse; men om han virkelig har udstedt »blodige Edikter« mod de Kr., er meget tvivlsomt. I Augustinus's Dage regnede man, at den 9. af de 10 Kristenforfølgelser faldt under ham.

Aureola (*ŏŕeola, gloria*) er Betegnelse for den Lysglans, der udstraalede fra Kristus (Mt. 17, 2; Lk. 9, 29; Joh. 1, 14, jvfr. 11, 40). I den ældre Kunst fremstilledes kun de tre hl. Personer i Treenigheden med A., medens Helgenerne maatte nøjes med en Lyskrans om Hovedet (Nimbus, se d. Art.). I den senere Middelalder gik denne Adskillelse tabt, og ogsaa Helgener fremstilledes da med A.

Aurifaber. 1) **Andreas A.** (Goldschmid), f. i Breslau 1514, Mag. i Wittenberg, d. 12. Dec. 1559 i Königsberg som Livlæge hos Hertug Albrecht af Preussen og Prof. i Medicin ved Universitetet dér. Han var i andet Ægteskab gift med en Datter af Osiander (se d. Art.) og var en af Osiandrisms Støtter ved det hertugelige Hof. — 2) **Johannes A.**, fornavnede Broder, f. 1517 i Breslau, var først Prof. i Wittenberg og Rostock og i den sidste Stilling virksom for Indførelsen af den mecklenburgske Kirkeordning (1551—52). Derpaa blev han (1554) teol. Prof. i Königsberg og Præsident for Bispedømmet Samland. Som saadan tog han Del i den endelige Redaktion af den nye preuss. Kirkeordning (1558), og da den var udkommet, blev han beskyldt for Filippisme og Calvinisme. Efter sin Broders Død forlod han Königsberg, og 1567 blev han Præst i Breslau og Inspektør for denne Bys Kirker og Skoler. Han døde allerede 19. Okt. 1568. Han var en af Melancthons mest trofaste Disciple; det sidste Brev, Mel. har skrevet (*tamquam moriturus*), er rettet til ham. — 3) **Johannes A.**, Luthers Ven og Udgifter af hans »Tischreden«, blev født o. 1519 i Greyskabet Mansfeld, studerede i Wittenberg, var Lærer for de unge mansfeldske Grever og Hærpræst i den fr. Krig. Da den var til Ende, blev han (1545) Luthers Famulus, og det var ham, der lukkede Luthers Øjne. I den schmalkaldiske Krig var han atter Hærpræst og delte et halvt Aar Kurfyrst Johann Friedrichs Fangenskab. Senere levede han i Weimar, Eisleben og Erfurt, og han, der var en ægte Discipel af Luther, blev dybt indviklet i de bitre Kampe efter Luthers Død. Han døde selv 18. Nov. 1575. Allerede 1540 begyndte han at udgive Luthers Breve og Efterladenskaber; han var en af dem, der havde Tilsyn med Jenaer-Udg. af Luthers Skrifter (1556), udgav selv 2 Bind af Luthers lat. Breve (1556 og 66), 2 Foliobind med Supplementer til Wittenberger- og Jenaer-Udg. af Luthers Skrifter (1564—65) og endelig (1566) »Tischreden und Colloquia D. M. Luthers«, væsentlig med A. Lauterbachs Arbejde som Grundlag, men ogsaa med Benyttelse af Cordatus's, Veit Dietrichs, Matthæsius's og andres Optegnelser.

Ausius, Håkon, sv. Psalmedigter, f. i Bergendelsen af 17. Aarh. i Ås Præstegaard i Småland. Om hans Livsskæbne vides kun lidt med Sikkerhed. Han oversatte paa Sv. Basilius

Förtsch's »Geistliche Wasserquelle«, og Nr. 66, 250, 417 og 470 (?) i den sv. Psalmebog af 1819 skyldes ham. Hans Forfatterskab til Nr. 455 og 459 i samme Psalmebog, der i Reglen tillægges ham, kan ikke forsvares. Den første skyldes sikkert Petr. Brask, den sidste E. Lindschöld (se J. W. Beckman, Sw. Psalmhistoria S. 881 og 890). H. W. T.

Australien. Kirkl. Statistik. De Medlemmer af den anglikanske K., der boede i det austr. Fastland, paa Tasmanien og Ny Zeeland hørte i kirkl. Henseende oprindeligt til Provinsen Canterbury, senere til Stiftet Calcutta; men 1836 blev der oprettet et anglikansk Bispedømme »Australien«, og William Grant Broughton blev dets første Biskop. 1841 blev Ny Zeeland et særligt Stift, og G. A. Selwyn de 2 Øers første Biskop. Aaret efter blev ogsaa Tasmanien et eget Bispedømme, og F. R. Nixon Øens første Biskop med Hobart som Residens. 1847 blev Stiftet A. delt i 4 Bispedømmer: Adelaide, Melbourne, Newcastle og Sidney; det sidste blev fremdeles styret af Broughton, der tillige skulde være Metropolit for A. og Tasmanien. 1857 oprettedes i Vest-A. Stiftet Perth, og da Kolonien Queensland blev dannet 1859, fik denne en egen Biskop i Brisbane. Senere blev Melbourne (1863), Grafton og Armidale (1866) og Bathurst (1869) udskilte af Stiftet Sidney; 1874 blev Stiftet Ballarat udskilt fra Melbourne; 1878 fik Nord-Queensland en Biskop i Townsville, og 1884 blev Stiftet Riverina dannet af Dele af Goulburn og Bathurst; 1892 fik ogsaa Rockhampton en Biskop. Saaledes udgør A. og Tasmanien nu 14 Stifter under en Primas, Lord-Biskoppen af Sidney. Ny Zeeland har en Metropolit i Auckland med 6 Lydbiskopper under sig (i Christ Church, Nelson, Waiapu, Wellington, Melanesien og Dunedin). For at bevare Enheden og Enigheden holdes der efter 1872 hvert 5. Aar i Sidney en Generalsynode for A. og Tasmanien, hvis Bestemmelser dog kun ere bindende for de enkelte Stifter, for saa vidt disse billige dem. Ogsaa Provins- og Stiftssynoder ere komne i Gang.

De rom.-Kat i A. stod indtil 1834 under den rom.-kat. Biskop paa Mauritius, men da blev der i Sidney oprettet et Bispedømme for hele det austr. Fastland og Tasmanien, og J. B. Polдинг blev den første rom.-kat. Biskop derovre. 1842 blev Biskoppen i Sidney ophøjet til rom.-kat. Ærkebiskop og apostolsk Vikar for Ny Holland med flere Lydbiskopper under sig. 1874 blev ogsaa Melbourne Sæde for en rom.-kat. Ærkebiskop, saa at A. nu er delt i 2 rom.-kat. Kirkeprovinser.

1891 talte A. 3,036,600 Indbyggere. Af disse vare 2,182,986 Protestanter, 687,920 rom. Katoliker. Tasmanien havde 146,670 Indbyggere, af hvilke 113,835 vare Protestanter, 25,776 rom. Katoliker. Af Ny Zeelands 626,658 Indbyggere vare 506,650 Protestanter, 87,272 rom. Katoliker.

Foruden en Del Presbyterianere findes der i A. mange Wesleyanere, Baptister og Kongregationalister, en Del Kvækere, Svedenborgianere, Unitariere og Irvingianere. Ogsaa Lutheranerne, bl. a. nordiske Lutheranere, have dannet mindre Samfund, især i Queensland og Syd-Australien, og ogsaa til A. har

»Frelsens Hær« strakt sin Virksomhed. Se forøvrigt Mission.

Fr. N.

Australien. Mission. I Fastlandet. Dettets elendige, dybt sunkne indfødte, der anslaaes til o. 60,000, leve fordelte i de 6 engelske Kolonier, færrest i Victoria (565), flest i Queensland (20,600) og i Syd-A., der strækker sig tværs igennem det indre til Nordkysten (24,000). Paa den sydlige Nabø, Tasmanien, er den indfødte Befolkning udryddet, Kolonisterne (særlig de deporterede) skød dem ned »som Spurve«, og der holdtes formelige Klapjager efter dem. Paa Fastlandet have de lidt en lignende Behandling, der endnu ikke helt er ophørt, særlig i Queensland og i Vest-A. Præsten Sam. Marsden (1794—1838) var den første, der tog sig af dem i Forening med Guvernør Macquarie; nu er der rundt om dannet Selskaber til de indfødtes Beskyttelse. Men ikke blot Mishandlinger, Forfølgelser og Forførelse fra de hvides Side føre til Papuaernes Uddøen. Denne skyldes ogsaa deres usunde Levevis under idelig Omflakken for at opsoge den elendige Føde (Rødder, Bær, Rotter og Mus, Slang, Larver), med liden eller ingen Beskyttelse imod det ofte umilde Klima. Skönt deres Vandrelyst lægger Missionens Arbejde store Hindringer i Vejen, have de ingenlunde vist sig utilgængelige for dette; de ere nærmest godmodige, men lidenskabelige og mistroiske overfor de hvide, hvortil disse have givet dem god Grund. I Queensland synes de at være mere vilde og troløse, men ogsaa mest modstandsdygtige.

S. Marsdens Missionsforsøg 1795 mislykkedes, fordi man vilde begynde med Civilisation og Arbejde. Andre Forsøg fulgte efter; de maatte opgives, til Dels efter mange Aars Arbejde. Endelig lykkedes det Brødremissionen (fra 1859) at føre Beviset (i Ebenezer og Ramahyuk i Victoria) for, at det er muligt at evangelisere og civilisere Papuaer (Hagenauer i Ramahyuk). Men der arbejdes kun altfor aabenbart blandt en uddøende Befolkning. Andre Missionsanlæg ere satte i Gang af tyske Lutheranere fra Hermannsburg og Neuendettelsau i Hermannsburg ved Finkefloden i det indre af Sydastralien og i Bethesda, nær Adelaide, samt Elim o. fl. i Nord-Queensland. Her har nu ogsaa Brødremissionen taget fat (i Papoon); til Dels samvirker denne med Presbyterianere og Anglikanere. Andre Steder arbejdes disse sidste alene, saaledes i Vestastralien (Missionær Gribble, d. 1893). I Queensland virke Jesuiter, i Vestastralien Benediktinere (i Ny-Nurcia) og Trappister. Ogsaa Regeringen har i flere Kolonier anlagt Hjem med Skoler for Ungdommen og Reserver, hvor den forsørger de Indfødte.

Endelig er der en Arbejdsmark iblandt de indvandrede Kinesere og de fra Melanesien indførte Arbejdere (Kanaker) paa Sukkerplantagerne, særlig i Queensland, der tæller o. 9000 Kanaker og ligesaa mange Kinesere. Denne løvrigt temmelig lovende Mission kan dog ikke opveje de ødelæggende Virkninger af »Arbejdertrafikken«, der berøver Øerne deres Befolkning, om den end nu foregaar i en legaliseret og derfor taaligelig Skikkelse.

II. Melanesien. Paa 7 Øgrupper, i en Bue Nord og Øst om Australiens Fastland bo de

mørke, krushaarede, vilde og menneskæderske Melanesiere. — 1) Ny-Guinea, Jordens største Ø tæller kun o. 850,000 Beboere, splittede i mange Stammer, med store indbyrdes Forskelligheder i Farve, Bygning og Sprog. Paa den vestlige, nederl. Del af Øen har der siden 1855 (Ottow og Geizler) været drevet Mission ved Geelvinkbai af gosznerske, siden utrechtse (van Hasselt siden 1862) Missionærer under store Besværigheder og Farer blandt den mordlystne Befolkning (»Hovedjægere«); endnu er der kun o. 230 Kr. I det engelske Ny G. langs Syd-kysten har siden 1871 London-Missionen (L. M. S.) arbejdet (Chalmers i Port Moresby) med indfødte Lærere fra Lifu og Rarotonga og bragt »Fred« ved Evangeliet; nu 83 indf. Lærere, tildeels fra selve Øen, og over 2000 Kr. Paa den engelske Nordkyst have de austr. Anglikanere begyndt, og paa Øerne mod Øst Wesleyanerne, alle i god Forstaaelse. Men ogsaa de rom.-kat. have paa sædvanlig Vis sat en besværlig Modmission i Gang (Yule-Øen). I det tyske Ny-G. virke luth. Missionærer fra Neuen-dettelsau og Barmen; Gerningen er endnu i sin Begyndelse, men har allerede 1896 fremkaldt en rom.-kat. Modmission. Hele Missionsvirksomheden foregaar paa Kysten; det indre er næsten ukendt. — 2) Ny-Britannien med 19,000 Indbyggere (tysk) har (siden 1875) wesleyanske Missionærer med indfødte Lærere fra Fiji, Tonga og Samoa, der have samlet 3000 Kr., men ogsaa fremkaldt en rom.-kat. Modmission (fra 1883). — Derefter komme 3) Salomonsøerne (tyske og engelske) med 13,600 Indb. — 4) Santa Cruz-Øerne (engelske) med 5000 Indb. — 5) Ny-Hebriderne med 85,000 Indb., et Tvistens Æble imellem England og Frankrig og en navnkundig Missionsmark. Ny-H. udgøre en Masse mest vulkanske og frugtbare Smaaøer med et meget varmt og fugtigt, feberfuldt Klima. Paa de nordlige Ny-H. samt de ovenfor nævnte Øgrupper (3 og 4) har den »melanesiske Mission«, grundlagt af Biskop Selwyn 1849 og ført videre af J. C. Patteson (dræbt 1871 paa Nukapu), virket ved Rejser og Ophold med Skolegerning paa Øerne i den kolige Aarstid, medens den hede Tid tilbringes paa den lille Ø Norfolk (besat af Pitcairnerne) med Uddannelse af indfødte Ynglinge fra Øerne, der saa vende hjem som Lærere og siden som Præster for deres Landsmænd. Denne Mission tæller nu 9000 døbte Kr. og over 12,000 Katekumener samt 122 Skoler med 381 indf. Lærere. Paa de mellemste og sydlige Ny-H. arbejde presbyterianske Udsendinge fra Kanada, Skotland og Australien siden 1848. Fra Aneityum (Geddie og Inglis) have de besat Ø efter Ø, men stadig med hvide Missionærer, og udført et meget grundigt Arbejde, saa at nogle Øer nu ere helt kristnede (J. Paton paa Aniwa), andre paa Vej dertil, som Tanna (J. Paton, Watt), Futuna (Gunn), Tongoa (Normanden Michelsen fra 1879), ja selv Morderøen Eromanga (J. Williams o. fl. dræbte 1839, Brødr. Gordon dræbte 1861 og 1872). Presbyterianerne have paa disse Øer o. 8000 Kr. — 6) Ny-Kaledonien (fransk, Deportationssted) med 29,000 indf., deraf 7000 rom.-kat. Kr. Paa de tilhørende Loyalitetsøer med 13,000 Indb. har London-Missionen (L. M. S.) samlet 10,000 evgl. Kr. (fra 1841); en

rom.-kat. Modmission (fra 1864), hensynsløst støttet af de franske Myndigheder, o. 3000. — 7) Fijigruppen med Rotuma (engelsk), med 111,000 indf. Beboere, hører i etnografisk Henseende ogsaa til Melanesien. Den er helt kristnet ved den wesleyanske Mission (siden 1835; J. Calwert og Hunt), der tæller 101,000 evgl. Kr.; en rom.-kat. Modmission (fra 1840) har kun samlet o. 9000 Kr., de wesl. Skoler søges af 37,000 Børn, de rom.-kat. af 2400. De talrige indførte melanesiske (2500) og indiske (o. 10,000) Arbejdere frembyde en ny Missionsopgave, og her som paa saa mange af Sydhavsøerne møder Missionen nye Vanskeligheder i det andet kristne Slægtled, under Paavirkningen af Civilisationens slette Sider og den rom.-kat. Modmission, endog isolerede Tilbagefald til Hedenskabet.

III. Polynesianen danner en stor Trekant (Ny-Zeeland—Havaji—Paaskøen) med Sider af 850 Miles Længde (6500 Kilometre). Med Undertagelse af Ny-Zeeland ere Øerne meget smaa, den største, Havaji, som de danske Øer til sammen, de fleste ere lave flade Koraller, nogle høje vulkanske og frugtbare med et herligt Klima. Overalt finder man Dialekter af det samme Sprog, og i det hele, modsat Melanesien, stor Ensartethed (allevegne Tabu og Tattoivering). Beboerne ere anselige, intelligente, livlige, men ogsaa letsindige og letfærdige, lidenskabelige og upaalidelige. Missionen forefandt ved sin Ankomst en Forfaldstilstand med Barnemord og kønslige Udskejelser og aftagende Befolkning. Man regner o. 160,000 evgl. Kr. i det egtl. Polynesian foruden 33,000 paa Ny-Zeeland. — 1) Ny-Zeeland. Den indfødte Befolkning er svunden ind til 42,000, næsten alle paa Nordøen. S. Marsden fik 1814 den anglikanske Mission i Gang. Wesleyanerne fulgte efter, og Evangeliets Sejr syntes afgjort, da de hvide Nybyggeres Landgridskhed førte til de oprivende Maorikrige (1860—64) og en hedensk Reaktion (Hauhausmen), der dog nu har tabt sin Magt, saa at de frafaldne komme tilbage, og der regnes knap 4000 hedenske Maorier imod 33,000 Protest. (deraf $\frac{1}{2}$ Anglikanere) og 5500 rom.-Katoliker. — 2) Det egtl. Polynesian skal have faaet sin Befolkning ved en Indvandring (fra det malajiske Arkipelag) fra Vest til Øst, hvis Spor endnu lade sig forfølge over Samoa til Tahiti, Rarotonga og Havaji. Evangeliet er gaaet den modsatte Vej, fra Øst til Vest, men med de samme Midtpunkter: Tahiti, Rarotonga og Samoa. Til Rarotonga og Samoa kom det som »Tahiti-Lærene«, og gik derfra imod Vest som »Samoa-Læren«. Denne dets Sejrs-gang er særlig knyttet til eet Navn, John Williams af L. M. S. (1817—39). Vi ville følge den samme Vej og begynde derfor i Øst med den centrale Gruppe dér: Tahiti ell. Selskabsøerne (franske) med o. 16,000 Beboere. Her landede de første Udsendinge fra London-Missionen 1797, og fra Tahiti bragtes Evangeliet til Rarotonga. Men 1836 kom franske rom.-kat. Præster, derefter franske Krigsskibe, 1844 fransk Protektorat og 1881 Anneksion. For at beskytte de evgl. Kr. imod de idelige rom.-kat. Overgreb overtog Pariser-Missionen (det franske evgl. Missionsselskab) 1863 Ledelsen af de evgl. Menigheder paa Tahiti og Moorea (nu 7000 evgl.

Kr.) og 1889 paa Rajatea (4200 evgl. Kr.) Paa Tahiti og Moorea findes knap 1000 rom.-kat. Kr. Ogsaa Mormoner og Adventister have trængt sig ind; de sidste drive en ivrig Propaganda i Sydhavet. Fra Tahiti ere Australøerne (Tubuai, franske) evangeliserede, med 2200 evgl. Kr., nu under Pariser-Missionen, samt Tuamotu med Mangarewa (Gambierøerne, franske) med 5500 Beboere, hvoraf dog mange Hedninger, og kun 800 evgl., men 1600 rom.-kat. Kr. Paa de franske Markesasser med 5200 Beboere have de rom. Kat. 2800 døbte, de evgl. 800 med indfødte Evangelister fra Havaji. — Rarotonga eller Herveyøerne (engelske) have af 10,000 Beboere o. 6000 evgl. Kr. Ifølge Geografen Meinckes Vidnesbyrd har Missionen her udrettet noget overordentligt iblandt et sjelden begavet Folk og fremkaldt en Udvikling, som intet andet Sted i Polynesien. Dog klages nu ogsaa her over Civilisationens skadelige Sider. Herfra ere Manihikiøerne (ogsaa engelske) med o. 1800 evgl. Kr. evangeliserede (*L. M. S.*). — Samoa-Øerne 35,000 Beboere. Her mødtes *L. M. S.* (nu 26,000 Kr.) med Wesleyanerne fra Tonga (nu 5500 Kr.) 1835. En rom.-kat. Mission kom til 1846 og har 4000 Kr. Til den kirkel. Splittelse er ogsaa kommen politisk, ved Striden imellem de kr. Skyttsmagter (England, Tyskland og de foren. Stater) om Samoas fortrinlige og stærkt besøgte Havn (Apia). I Malua har *L. M. S.* en Præsteskole, der har forsynet Øgruppen og desuden stillet mange Missionsarbejdere til Naboøerne og Ny-Guinea. Niue (de Vildes Ø) er ogsaa evangeliseret herfra og har 5000 kr. Beboere, der atter have sendt Lærere til Ny-Guinea. Under *L. M. S.* paa Samoa høre ogsaa Tokelauøerne (engelske) med 500 kr. Beboere, deraf $\frac{2}{3}$ evgl., $\frac{1}{3}$ rom.-kat., og Elliceøerne (engelske) med over 2500 evgl. Beboere, samt de sydl. Gilbertsøer (engelske) med 4200 evgl. Kr. af 7800 Beboere. Men de ere overgivne til indfødte Kræfter og savne i høj Grad europæisk Tilsyn og Ledelse. — Tonga eller Venskabsøerne med 19,000 Beboere ere kristnede af Wesleyanerne siden 1826. Siden trængte en rom.-kat. Mission sig ind, støttet af fr. Vaaben, nu 3300 Kr. Af de 16,700 evgl. Kr. har den største Del sluttet sig til den af den gamle Kong Georg I 1884 oprettede Frikirke. — Længst ude mod N. Ø. ligger Havaji med 95,000 Beboere, hvoraf dog kun $\frac{1}{8}$ ere indf. Kanaker, Resten indflyttede Europæere, Amerikanere, Kinesere (15,000) og Japanesere (18,000) o. a. Den indf. Befolkning ansloges i 1830 til 130,000, i 1866 var den 62,000 og i 1891 34,000. Det var amerik. Missionærer (fra *American Board*) der ved deres Landing 1820 fandt Afguderne afskaffede og Vejen aaben for deres Arbejde. Desværre overgav *Am. B.* i 1863 dette til de indf. Kræfter og beholdt kun 20 Missionærer paa Øerne. De slette Virkninger heraf ere ikke udeblevne, om end Folkeoplysningen er forholdsvis god. Nu er der 15,000 evgl. Kr. under *Hawaiian Evangelical Association*, desuden nogle Anglikanere og 13,700 rom.-kat. Kanaker. De mange spedalske ere samlede paa Molokai, hvor de tilses af rom.-kat. Præster (Fader Damien d. 1889), men ogsaa af indfødte evangeliske.

IV. Mikronesien bestaar af o. 100 Øer, til sammen lidt større end Fyn, næsten alle lave Koralløer, til Dels med en kummerlig Jordbund. Beboerne, o. 83,000, skille sig næsten kun i Sprog fra Polynesierne. Omtr. alle Øerne have faaet Krdm. ved amerik. Missionærer i Forening [med havajiske. — Gilbertsøerne (engl.) med 35,000 Beboere, deraf o. 10,000 paa de nordlige under den havajiske Mission (fra 1857), men som alt for meget ere overladte til indfødte Kræfter, hvorfor den rom.-kat. Mission (fra 1888) breder sig og opgiver 3000 Kr. Marshall-Øerne (tyske) med 13,000 Beboere, deraf 4000 evgl. Kr., kun med indf. Missionærer. Karolinerne (spanske) med 36,000 Beboere, deraf o. 7000 evgl. Kr. Den spanske Besættelse 1886 førte en rom.-kat. Mission ind og bragte megen Forstyrrelse over den evgl., særlig paa Ponape. Iøvrigt er der allerede herfra gaaet Missionærer ud til andre Øer, en Frugt af den amerik. Missionsiver, medens den har ladet det mangle paa tilstrækkelig Ledelse og Tilsyn. Ladrøerne (spanske) ere rom.-kat., efter at den oprindl. Befolkning er udryddet. *V. Sn.*

Autbert, en ældre Munk fra Klostret Ny Corvey, fulgte Ansgar, da han 826 som Harald Klaks Huspræst drog til Danmark. Han fordroves snart med Kongen og vendte tilbage til sit Kloster, hvor han døde 829. *J. O. A.*

Autenti betegner i det kirkelige Sprog et Skrifts Ægthed, i snevrere Forstand, at det stammer fra den Person, under hvis Navn det er kommet til os, i videre Forstand, fra den Tid, som Overleveringen henfører det til. Autentien hviler paa ydre og indre Vidnesbyrd og er et vigtigt Led m. H. til et Skrifts Troværdighed (*fides humana*). *Sch. P.*

Auto-da-fé (*Actus fidei*) er den med en Prædiken om den rom.-kat. Tro forbundne offentlige Domfældelse af Kættere eller Ikke-Kr. A., der ikke maatte gaa for sig paa en Søndag og ikke i en Kirke, var et Skuespil, der navnlig fandt Sted i Spanien, i Syd-Frankrig og Italien, altid under livlig Deltagelse lige fra Kongehuset til den fanatiserede Pøbel. Den begyndte med, at de, der skulde domfældes, i en Procession med Inkvisitionens Banner i Spidsen, blev førte til en eller anden offentlig Plads, hvor de modtog deres Dom. Den endte med, at de dømt, iførte Dragter, paa hvilke Helvedes Flammer og smaa Djævlø vare maalede, blev førte til Døden, som oftest til Baalet. Den sp. Maler, Francisco Rizi (17. Aarh.), har paa et berømt, kolossalt Maleri, som findes i Prado-Museet, givet en Fremstilling af den store A., der fandt Sted i Madrid 1680.

Autokefale (*αὐτοκεφαλοι*) kaldtes de Biskopper, der forvaltede deres Bispedømmer med fuld Selvstændighed, uden at have noget kirkeligt Overhoved over sig.

Autonomi betegner en Tilstand, hvor man lever efter sine egne Love og regerer sig selv. Fra Statslivet er Navnet overført paa den menneskelige Aand, der betegnes som autønom i Modsetning til ethvert ufrat Autoritetsforhold. For den filosofiske Tænkning Vedkommende er det Descartes, som i nyere Tid først har hævdet den menneskelige Bevidstheds A. og derved lagt Grunden til den nyere Filosofi. Han lærer, at det sidste Kriterium for Sand-

heden ligger i selve den tænkende Menneske-aand, og at denne maa være berettiget til at tvivle om alt, hvad der ikke ligefrem kan udtæles af dens Væsen. Hermed er der sikkert udtalt baade noget rigtigt og noget urigtigt. Det er rigtigt, at der maa tillægges den tænkende Bevidsthed en formel Autonomi : at alt, hvad der skal kunne erkendes, maa lade sig bestemme efter Bevidsthedens rent almindelige Love. Men det er urigtigt, naar der tillægges den tænkende Bevidsthed en reel Autonomi : at Bevidsthedens konkrete Indhold skal kunne deduceres af Tænkningen; heraf vil følge en dogmatisk Spekulation, saaledes som man ogsaa i den nyere tyske Filosofi har set den. I Modsætning hertil maa det med Kant fastholdes, at det er Erfaringen, som giver Stoffet, og Tænkningen, som giver Formen til Faststillingen af al videnskabelig Sandhed. Det samme Synspunkt maa ogsaa anlægges, naar der bliver Tale om moralsk og religiøs Autonomi. Indenfor Moralen er det særlig Kant, som har fremhævet A.'s Princip paa en afgørende Maade. Der er intet absolut godt i Verden uden den gode Vilje, og den rette Bestemmelse af det gode kan kun gives derved, at Viljen som saadan i sin rent almindelige, fornuftmæssige Karakter optræder som lovgivende; enhver Bestemmelsesgrund, som søges i noget udenfor Viljen, f. Eks. i de naturlige Drifter, fører kun til Heteronomi : Trældom under et fremmed Princip, eller moralsk Ufrihed. Hvor distrigt end en saadan Tankegang kan synes, vil den dog fuldt kunne anerkendes, saalænge der kun er Tale om Autonomi i formel Henseende; ethvert ydre Bud, der ikke kan begrundes ud fra Menneskets sædelige Bevidsthed, maa opgives. Naar Kant derimod er gaaet videre og har søgt at udtale hele Moralens Indhold af den almindelige sædelige Bevidsthed, da har et saadant Forsøg sin Forklaring i hans rationalistiske Livssyn, og Udførelsen vidner ved sin hele Magerhed tilstrækkeligt om det forføjede herved. Det moralske Stof maa tages udenfra, og her maa særlig Historiens Belæring, tages med; der er i sig selv intet til Hinder for, at en Tilstand, der gennem en ydre Aabenbaring fremtræder som Udtryk for Guds Vilje (Teonomi), tillige kan ses som det rette Udtryk for, hvad vor egen Vilje kræver. Paa det religiøse Omraade har Schleiermacher fornemmelig hævdet Bevidsthedens Autonomi. Han lægger den fromme Selvbevidsthed, Følelsen, til Grund for Bestemmelsen af de kristne Trosætninger; hvad der siges om Gud og Verden maa alene ses som Udtryk for den troendes ejendommelige fromme Gemytsstilstande. Det kan ikke nægtes, at der herved kommer til at raade en ensidig Subjektivisme, der truer med at komme den objektive Sandhed for nær. Men i Virkeligheden kan det meget godt forænes, at den Kristne anerkender en ydre Aabenbaring, der giver ham Syn for en ny Verden, som han ikke af sig selv vil kunne frembringe, og at han dog i sin Bedømmelse af den lader sig bestemme ved den Lovmæssighed, som han finder i sit eget troende Hjerte. Medens en reel Autonomi paa det religiøse Omraade vil føre til en blot naturlig Religion, der forkaster al Aabenbaring, vil den formelle A. være Ud-

tryk for det rette protestantiske Princip, der overalt forlanger en indre Begrundelse i Stedet for en udvortes Autoritet.

F. C. K.

Auxentius. 1) A., ariansk Biskop i Dorostorus (Silistria), Discipel af Vulfila, har skrevet en Biografi af sin Lærer, som Waitz 1840 opdagede i et parisisk Haandskrift. — 2) A. fra Kappadokien, ariansk Biskop i Milano 355—374. Efter hans Død blev Ambrosius Milanos Biskop.

Ava (2 Kong. 17, 24) eller Iva (ssteds 18, 34) en iøvrigt ukendt By, hvorfra Assyrierne sendte nye Indbyggere til det forladte Israels Rige. Det er usikkert, om den skal søges i Syrien eller Babylonien.

Ava, en tysk Eneboerske (*reclusa*, Klausnerin) i Göttweih eller Melk, der har skrevet tyske Digte om Jesu Liv, Antikristen og den yderste Dom. Hun er den første tyske Forfatterinde, hvis Navn vi kende. Før hun trak sig tilbage fra Verden, havde hun været gift, og hun havde 2 Sønner, som gav hende Stoffet til hendes Poesier. Hun døde 8. Febr. 1127. (A. Langguth, Unters. über die Gedichte der Ava, Halle 1880).

Avaco (Avoco, Aage) blev 1030 indviet af Ærkebisp Libentius II (Liavizo) til Biskop i Roskilde. Bispesædet var dengang nygrundet, og Provinsens Grænser ubestemte, i alt Fald styredes Kirkerne i Skaane derfra. A. døde 1060. Adam af Bremen skildrer ham som henvigen til overdaadigt Levned (Drik). J. O. A.

Avatår (Sansk. *avatāra*, egl. Nedstigning) er i de indiske Religioner Betegnelse for Guders Fremtræden paa Jorden i bestemte Dyre- eller Menneskeskikkelser og bruges alm. som Betegnelse for saadanne Skikkelser. Mest bekendte ere Guden Vishnu's Avatårer (jfr. Indiske Religioner og Vishnu). Forestillingen om Avatårer er meget gammel i Indien og gaar tilbage til den ældste brahmanske Periode; den maa vel holdes ud fra Begrebet Sjælevandring (*Sansāra*, se. d. Art.), hvori alle Væsener (Guder, Mennesker, Dyr osv.) indbefattes i ét stadigt Kredslob. Ved A. forstaaes tværtimod kun en Guddoms frivillige Nedstigning paa Jorden med et bestemt Formaal (f. E. Befrielse for Verden fra en truende Ulykke). Dog findes denne Forestilling repræsenteret ogsaa i Buddhismens Literatur, f. Ex. naar vi i Fortællingerne om Buddhas Eksistenser (Jātaka'er, se Buddha) møde den Forestilling, at en Guddom i Himlen enten af egen Drift eller paa en mægtigeres Befaling lader sig føde i et jordisk Væsen for at udtrede en vis Mission. Dette Forhold beror derpaa, at Fortællingerne om Buddhas Eksistenser for en stor Del er ældgammelt brahmansk Legendestof, som er optaget og benyttet af Buddhisterne.

D. A.

Ave Maria, en liturgisk Henvendelse til Maria, bestaar af 3 Afsnit, af hvilke de 2 findes i Skriften. Det begynder med Engelen Gabriels Hilsen (Lk. 1, 28) i Vulgatas lat. Overs. med et indskudt »Maria: Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum (Hil dig Maria, fuld af Naade, Herren er med dig). Derpaa følger Elisabeths Hilsen (Lk. 1, 42): *Benedicta tu in mulieribus et benedictus fructus ventris tui* (Velsignet er du iblandt Kvinder, og velsignet er din Livsfrugt). Hos enkelte af Kir-

kens ældre Fædre, som t. E. Afrem, finde vi forskellige Omskrivninger af Gabriels Hilsen til Maria, men først i det Gregorius d. st. (d. 604) tillagte Antiphonarium, i Offertoriet til 4. Søndag i Advent (Mignes Udg. af G.'s Værker IV, 645), ere Engelsen og Elisabeths Hilsener sammenknyttede, og først i 12. Aarh. kom denne Grundstamme af A. M. i almindelig Brug. I alle ældre Bestemmelser om en Kr.'s Bønner tales der kun om Trosbekendelsen og Fadervor, aldrig om A. M.; men 1198 befalede Biskop Odo af Paris paa en Synode, at Præsterne skulde formane Folket til at bede Troen, Fadervor og »A. M.«, og i den paafølgende Menneskealder udstedte et Par Synoder i Tyskland (Trier) og England (Durham) lignende Paabud. Endnu i den sidste Del af 13. Aarh. se vi dog Synoder indskarpe, at Troen og Fadervor skal læres og bedes, uden at der er Tale om A. M. Og naar Berthold fra Regensburg i sine Prædikener formanner Tilhørerne til at bede A. M., følger han til: »der das kann«. Først i Løbet af 13. Aarh. trængte A. M. igennem i dets ældste Skikkelse. I Slutn. af 14. og i 15. Aarh. hed det sig, at Pave Urban IV (d. 1264), som indførte Kristi Legemsfæst, havde føjet Ordene: *Jesus Christus, Amen* til de 2 Hilsener, der oprindeligt dannede A. M., og at han havde knyttet Afslut til denne Tilføjelse. Men endnu saa sent som 1535 var det ikke almindeligt at føje mere til; thi Erasmus fra Rotterdam udtaler sin Misbilligelse af, at Prædikanten før Prædikenen »bad« A. M., idet han siger, at dette kun er en Hilsen uden tilføjet Bøn (*nilhil petunt ab ea*). Allerede tidligere, t. E. hos Bernardino fra Siena (d. 1444), træffe vi dog en Bøn tilføjet, nemlig: »Hellige Maria, Guds Moder, bed for os Synderne!« eller udførligere, som i en veneziansk (camaldulensisk) og i en parisisk Farebog (begge fra 1514) med Tilsætn.: »nu og i Dødens Time«. En lignende Form har man ogsaa fundet i en haandskreven Farebog fra Beg. af 14. Aarh. Men dette Tillæg trængte først igennem senere, og A. M. i dets fuldstændige Skikkelse blev først paabudt til kirkl. Brug af Pius V 1568 i den nye Farebog, hvor A. M. sluttede med: *Sancta Maria, Mater Dei, ora pro nobis peccatoribus nunc et in hora mortis nostræ*. 1613 var Tilsætn.: »nu og i Dødens Time« dog endnu ikke i Brug t. E. i Lyon og andre Steder i Frankrig, og først efter Midten af 17. Aarh. er A. M. alle Vegne bleven bedet i den nu brugelige Form. (Th. Esser, Gesch. des englischen Grusses, i: Hist. Jahrb. V, 1884, 88 f.). Fr. N.

Aven (Hes. 30, 17). Bet-Aven hed en By ved Benjamins Nordgrænse, Ø. for Betel (Josva 18, 12). Den forsvandt tidlig, og Profeten Amos brugte derfor dens Navn (Intethedshuset eller Vanhelligelsens Hus) om Betel (Guds Hus) paa Grund af Kalvedyrkelsen dér. Esakiel forstaaer ved A. en ægyptisk By.

Averroës (Abul Walid Muhammed ibn Roshd), efter Avicenna den berømteste Repræsentant for den af denne Filosof grundlagte peripatetiske Filosofi, er født i Cordova 1120 (efter andre 1126) og døde i Marokko 1198, efter at have været Genstand i lige Grad for overdrevne Gunstbevisninger som for hyppige Forfølgelser af Fyrsterne af det almohadiske Dynasti, hvorfor

vi snart finde ham som Kadhi i Cordova, snart i Sevilla: og Marokko, endelig som forvist af al-Mansur til Lucena i Nærheden af Cordova, hvorefter der anvistes ham Ophold i Marokko. Som Avicenna efterlod han et berømt lægevidenskabeligt Værk, bekendt under det fra det Arabiske fordrejede Navn Colliget (egl. Kulliat), som udkom flere Gange i Venedig (1482 og 1514). Den største Berømmelse vandt han imidlertid som peripatetisk Filosof og Fortolker af Aristoteles's Skrifter og blev som saadan Kilden til de fleste latinske Oversættelser og Bearbejdelser af Aristoteles i Middelalderen. Det var efter Jusufs, al-Mansurs Forgænger, den almohadiske Fyrstes Tilskyndelse, han ved A. 1171 begyndte sine Kommentarer til Aristoteles, blandt hvilke man skelner den store, den mellemste og Parafraferne; af disse er den store Kommentar den senest affattede. At ville tilskrive Averroës Æren af først at have oversat eller forklaret Aristoteles, er en almindelig, men grov Vildfarelse; han har fulgt den samme Vej som sine nærmeste Forgængere, al-Kindi, Alfaraabi og Avicenna, og i det højeste kompletteret samme ved sine talrige Skrifter. Kundskaben til gr. Filos. var kommen til Araberne, navnlig under Kalifen al-Mamun af det abbasidiske Dynasti, gennem Syrerne; fra Syrisk oversattes de paa Arabisk, forsynedes med arabiske og undertiden paa Hebraisk oversatte Kommentarer, og oversattes herfra paa Latin, i hvilket Sprog de da udbredtes i hele Middelalderen. Med Undtagelse af en fortrinlig Udgave af Averroës's mellemste Kommentar til Aristoteles's Poetik paa Arabisk (*Commento Medio di Averroë alla Poetica di Aristotele pubbl. in Arabo e in Ebraico da Fausto Lasinio, P. I, Pisa 1872*), eksisterer neppe nogen arab. Tekst til noget Arbejde af Aristoteles trykt, men derimod i Overfladighed latinske Oversættelser, navnlig udg. fra 1480—1580 i Venedig; Haandskrifter ere desuden yderst sjældne, da baade den spanske Inkvisitions og Islams Fanatisme mod Slutningen af 12. Aarh. vare enige om at tilintetgøre dem. En lille, men meget berømt Afhandling af Averroës *tehäfut al tehäfut* (*destructio destructionis*), danner som trykt i et filosofisk Samleværk (Cahira 1302 H. e. = 1885 e. Kr.) ogsaa en Undtagelse. Den er skrevet som Gendrivelse af Gazälis *tehäfut-ul-filäsifat, destructio philosophorum*, idet denne fra Ortodoksiens Standpunkt udhæver Filosofiens Upaalidelighed ved at henvise til dens mange og forskelligartede Hovedsætninger; for at gendrive dette, affattede A. som Svar denne Afhandling og gav den Navn *destructio destructionis Philosophorum* = Sammenstyrtnings af Gazälis Værk, Filosofiens Sammenstyrtning; den indeholder en Mængde af Filosofiens Kontroverspunkter i Middelalderen, som benyttede den i hebr. og latinske Oversættelser. Gazäli er især Genstand for bitre Angreb, idet han benævnes »den filosofiske Renegat, der i sin Utaknemlighed vender sine Vaaben mod filos. Skr., af hvilke han selv har øst hele sin Visdom. — Om A. med Rette bør anses for Repræsentant for Vantro og Foragt mod enhver positiv Religion, saaledes som ofte den almindelige Dom lyder, har været meget omstridt og er yderst vanskeligt at afgøre; i den

arab. Literatur var han den aristoteliske Filosofi's sidste Repræsentant; og da Islam med hele sin Literatur i Middelalderen ansaa som kættersk Ugudelighed, kunne hans Skrifter let være medindbefattede i denne Dom. De almindelige Religioner, siger A. i sit polemiske Skrift *tehfut*, med deres Forestillinger om Gud, Engle, Profeter, deres Kultus med Bøn og Offer, ere et mægtigt Middel til Moralens Befordring og bør i højeste Grad holdes i Agt; at tillade sig Udtryk af Foragt mod en almindelig etableret Religion bør straffes med Døden. Imidlertid indrømmede han dog, at hans Lære om Materiens Evighed, modsat Teologernes om Verdens Skabelse, ligesom Betragtningen af den profetiske Gave som den højeste Udvikling af en ejendommelig Evne i den menneskelige Natur — en Anskuelse, der iøvrigt var fælles for alle Arabernes Filosofer — stred mod de aabenbarede Religioners Lære. A. har neppe nogensinde villet tillægge sig Æren af at have grundlagt et nyt System, der i sin Helhed allerede var grundlagt af hans Forgængere, navnlig Avicenna; med sin grænseløse Lovprisning af Aristoteles, til hvem han mener, Koranverset: »Dette højeste Fortrin tildeler Gud, hvem han vil« (Kor., Sur. 3, 66) sigter, har han kun villet udbrede aristotel. Filos., men har heri indblandet et nypatonisk Element, som ofte modificeres efter hans egne Anskuelser, f. E. i Fremstillingen af de forskellige Intelligensers Sferer, hvorved en Art Forbindelse kommer i Stand mellem Gud og Materien, mellem Mennesket og den højeste Intelligens eller den passive og aktive Intellectus. Det bliver da muligt for den mskelige Aand at hæve sig til den universelle og identificere sig med denne, navnlig ved Spekulation og Afholdelse fra al sanselig Paavirkning, ikke derimod, som Sufierne antage, ved en tom og ufrugtbar Kontemplation. Uagtet A. standser her, er det let at drage den endelige Slutning, at intet bliver tilbage for den individuelle Sjæls vedvarende Liv, kun den universelle Intelligens's Virkninger paa hele Menneskehedens eksisterer til evig Tid, en Lære, der i det 16. Aarh. paa-drog Tilhængere af Averroismen en pavelig Bulle af Leo X. A., der i denne sin Lære om den universelle Intellect, gik en Del videre end Avicenna, hans berømte Forgænger i 11. Aarh., bevarede dog nogenlunde sin Anseelse som god Tilhænger af Profetens Lære og nedlagde i 2 mindre Afhandlinger »Religionens Overensstemmelse med Filosofien« og »den sande Mening af de religiøse Dogmer« (den sidste bevaret paa Arab. i Escurials Bibliotek) sine mere detaljerede, religiøse Anskuelser, i hvilke han hævder, at i Koranen selv anbefales det at søge Sandheden ved Spekulation, og at den sande relig. Lære maa paa et højere Standpunkt falde sammen med den filos. Spekulation. Med A. uddør efterhaanden den frie filosofiske Forskning hos Araberne; den efterfølges af den skolastiske Teologi (al-Kalam og Motakallimun, »Loquentes« i Middelalderens Oversættelser), der kun indeholder apologetiske Forklaringer af Koranen. Om Averroismens videre Udvikling i Middelalderen henvise vi til Renans fortrinlige Værk: »A. et l'Averroïsme«, Paris 1852.

A. F. M.

Avesta, Parsernes hellige Bog, Zarathustralærens Grundskrift; tidligere alm. kaldet *Zend-Avesta*, »den kommenterede A.« (*Zend*, *Zainti*, betyder »Kommentar«, og betegner ikke, som det alm. menes, Sproget [*Zend*prog], hvori A. er skrevet). Selve Ordet »Avesta« betyder Visdom eller Viden (ligesom »Veda«). Ifølge Parsernes egen Lære er A. kommet i Stand ved en Aabenbaring, idet Profeten Zarathustra samtalede med Guden Ormuzd eller hans højeste Engel, og mange Stykker af Skriftet ere holdte i Samtaleform mellem disse. Senere udsmykkes denne Beretning med Træk, som aabenbart ere laante fra Sinailovgivningen. At nogle af de ældste Stykker af A. virkelig gaar tilbage til Z. eller hans Disciple (senest 600 f. Kr.), er ikke usandsynligt. Da man maa formode, at Z. er udgaaet fra det mediske Præsteskab som Reformator af den gammelmediske Religion, bliver A.'s Hjemsted at søge i det vestlige Iran, og dets Sprog at bestemme som medisk. Tidligere har man betragtet A. og alt, hvad dertil hørte, som østiranisk (baktrisk), en Misforstaaelse, der let kunde opstaa; thi vitterlig er den Redaktion af A., som vi besidde Rester af, foretaget af de sassanidiske Herskere, der regerede i Øst-Iran, og Skriftet bærer mange Spor af en i Baktrien foretaget Omarbejdelse.

I Oldtiden har A. — som vi vide af Traditionen — været et meget vidtløftigt Værk, der ikke alene indeholdt religiøse Tekster (Hymner, Ritualer, saakald Lovgivning, Moral), men ogsaa Videnskab, Politik, praktiske Forskrifter om Handel og Vandel osv., men Størstedelen heraf er gaaet tabt under Perserrigets Oplosning efter Alexander. Ved Rigets og den iraniske Nationalitets Genoprejsning under de kraftige Sassanider (fra 226 e. Kr.) blev ogsaa den zarathustriske Ortodoksi bragt paa Fode igen og en storartet Kodifikation af Skriften — saavidt den var bevaret eller endnu kunde huskes — foretaget; den endelige Fastsættelse af Kanon fandt Sted under den mægtige Shahpuhar (Sapores) II (309—380). Men selv denne omhyggelig samlede Kodeks har ikke kunnet bevare sig; hvad vi nu besidde af A. er kun Stumper og Stykker, som de persiske Præster have kunnet redde fra Arabernes Forfølgelser, og de forskellige Haandskrifter, der findes i Europa og hos de persiske Menigheder i Indien, synes alle at stamme fra et eneste, sent Haandskrift. Mærkeligt nok have Grækerne, der stod i saa nær Berøring med Perserne, og som i høj Grad respekterede deres »Visdom«, saa godt som intet gjort for at overføre noget af denne Literatur paa deres eget Sprog.

Den europæiske Avesta-Forskning begyndte derfor ikke før i den nyere Tid og kom tilmed først i Stand ved en meget eventyrlig Bedrift. En ung Franskmand, Anquetil du Perron, fik ved at se en Kopi af de faa Blade af A., som fandtes i Oxford, Lyst til at drage til Indien og Persien for at opspore det hl. Skrift; da han ingen Midler havde til Rejsen, lod han sig hverve til fransk Kolonisoldat (1754). Regeringen fik imidlertid Kundskab om hans Forsæt, frigav ham og understøttede ham til Rejsen. Anquetil tilbragte nu 7 Aar blandt de persiske Præster i Indien og Persien og vendte tilbage til Frankrig ikke blot med

Haandskrifter af A., men ogsaa med en ret fyldig Viden om den traditionelle Forstaaelse af disse Skrifter og om de persiske Menigheders Kultus og Skikke. Ud over dette formaaede han imidlertid intet, og hans store Skrift (*Ouvrage de Zoroastre*, Paris 1771) indeholder intet Forsøg paa at underkaste A.'s Sprog eller Stof en videnskabelig Behandling. Det hele Arbejde blev da ogsaa betragtet med megen Mistro i den lærde Verden.

Grundlæggelsen af den videnskabelige A.-Forskning skyldes en anden, ikke mindre dristig Rejsende, nemlig Danskeren Rasmus Rask, der under sit Ophold i Persien og Indien fik udmærkede Haandskrifter i sin Besiddelse (de tilhøre nu Universitetsbiblioteket i København) og allerede et Aar senere (1826) kunde offentliggøre et lille Skrift, hvori han gav den rigtige Tydning af Bogstaverne, de første Bidrag til en Formlære og fremfor alt den sproghistoriske Bestemmelse, idet han paaviste Sprogets Alder, dets selvstændige Forhold til Sanskrit og Nypersisk og dets Grad af Slægtskab med de europæiske Sprog. »*This was the first essay on Zend grammar, and it was a masterly one*» (Darmesteter). Nu kunde Studiet for Alvor begynde. Den store franske Indolog Burnouf lagde for med et Stykke Kommentar til A., han fulgte Tyskerne Haug og Windischmann, Spiegel, som har leveret en Oversættelse, Justi, som har skrevet Leksikon'et, og — noget tidligere end disse — Danskeren Westergaard, der leverede den første fuldstændige Udgave af A., men som desværre af personlig Modløshed lod sig hindre fra at udføre sin Plan: at lade en Oversættelse, et Leksikon, en Grammatik og en Beskrivelse af A.'s Religion følge efter. De sidste Aartiers Studier have været beherskede af Franskmanden Darmesteter og Tyskeren Geldner. Den første engelske Oversættelse i *Sacred Books of the East* ere fortrinlige, paalideligere end hans franske (*Le Zend Avesta*, Paris 1892—93) og end Speigels tyske.

Vor A. bestaar af forskellige Dele. De vigtigste ere Yasna, Yasht'erne og Vendidad. Yasna er Offerlitaniet, som indeholder Hymner, blandt disse de saakaldte Gātha's (Sangene), A.'s ældste Bestanddele, kendelige paa de antike Sprogformer og Versemaal, maaske tildels stammende fra Zarathustra selv. Yasht'erne (Bønnerne) ere tilligemed de ikke-gāthiske Yasna-Sange meget yngre, Sprogformerne ere senere, Fremstillingen bred og ofte trivial, det mytologiske Indhold meget blandet og betegner et Tilbagefald til den folkelige Polyteisme fra den zarathustriske Ortodoksis erklærede Monotheisme. Ogsaa Vendidad, Lovbogen, er sen af Redaktion, men indeholder sikkert meget gamle Bestemmelser fra Medernes Nomadetid mellem de mange sakrale Forskrifter. Yasna og Vendidad regnes tilligemed det lille Litani Vispered til den egentlige A. Yasht'erne derimod til Khorda Avesta (den »korte« A.) opkaldt efter den lille Bønebog Kh. A., som hører til Samlingen.

Om A.'s Indhold se Art. Iranisk Religion. Som Kildeskrift for Z.'s Lære og for vor bedste Viden om oldpersiske Tilstande er Bogen uskat-terlig, og hvor Tankernes Højhed og den sæde-

lige Bevidstheds Renhed præger Fremstillingen, bliver denne ogsaa ofte meget tiltalende, ja paa enkelte Punkter imponerende. I Reglen er A. imidlertid en tør og trættende Læsning, og den slette Tekstoverlevering og de fortvivlede sproglige Vanskeligheder gøre just ikke Studiet mere tillokkende. Af »Gātha'erne« forstaar man saa lidt, at ikke en eneste Hymne lader sig oversætte med Sikkerhed, og alle Oversættelser af »Yasna« er derfor højst mangelfulde. Som Eks. paa smukke og forstaaelige Stykker kan nævnes: Yasna 57 (til Sraosha), Yasht 10 (Mithra), Yasht 17 (Ashi Vanuhi), Yasht-Fragment 22 [Westergaard] (om Sjælens Rejse til Paradis), Vendidad 18 (den sander Præst) og 19 (Zarath's Fristelse). — (F. Spiegel, Commentar ub. d. Avesta II, 1868, Einleit.; K. Geldner: Avestaliteratur i: Grundriss der iranischen Philologie, Strassb. 1896, II, 1 ff.; Darmesteter, *Vendidad*, *Sacred books of the East* IV. Introduction); Jackson, *Avesta Grammar*, 1892, Introduction). E. L.

Avicenna, Abū Ali Husain ben Sina, i Almindelighed benævnt »al-Rais« o: Fyrsten, fortjener dette Titelvord som den første hos Araberne, der bragte den peripatetiske Filosofi til en afrundet systematisk Fremstilling. Han var født i den lille By Afschena nær Buchara 980 e. Kr. og fandt sin første Beskytter i den da regerende samanidiske Fyrste Nuh b. Mansur; senere efter dette Dynastis Undergang, søgte han afvekslende Tilflugtsted hos forskellige Fyrster af det Buidiske Dynasti og opholdt sig i Hovedstæderne Djordjania, Balch, Rai og Hamadhan dels som Hoflæge, dels hengivende sig til filosofiske Studier, idet han omtr. paa samme Tid begyndte sit berømte lægevidenskabelige Arbejde »Kanon«, der, inddelt i 5 Bøger, i henved 600 Aar dannede Grundlaget for denne Videnskab, og sin systematiske Fremstilling af den peripatetiske Filosofi, bekendt under Navnet Shefā, o: Helbredelsen. Indviklet som Stor-Vezir i politiske Stridigheder, flygtede han fra Hamadhan til Isphan til den Buidiske Fyrste Alā ed-Dawlah og nødtes igen sammen med denne at forlade dette Tilflugtssted, der blev erobret af Ghaznaiden Masud. Paa denne Flugt rantes han af et apoplektisk Tilfælde og lod sig døende bringe tilbage til Hamadhan, hvor, som det hedder hos arabiske Forfattere, »Fyrsten blandt Arabernes Filosofer« endte sit Liv 58 Aar gl. 1037 e. Kr. Hans berømteste Discipel Džūz-djāni (i Almindelighed i Middelalderens Skrifter kaldet »Gorganius«) giver os en Liste af henved 70 forskellige Skrifter, henhørende til Medicin, Filosofi, spekulativ Teologi, Matematik og Filologi, af hvilke en Del er bevaret paa Biblioteker i London, Oxford og Leiden; efter disse Haandskrifter har Prof. A. F. Mehren udgivet en Del af de berømteste metafysiske og mystiske Afhandlinger under Titel: *Traité mystiques d'Avicenne, texte Arabe avec l'explication en français*, Leyde 1889—94, T. I—III in 4th.

Banebryderen i denne Retning var Alfarābi i 10. Aarh. (d. 339 e. H. = 950 e. Kr.), af hvis Skrifter Avicenna modtog sin første Vækkelse, idet vi allerede hos ham finde den samme Grundanskuelse, der senere af A. udvikledes

til et alt omfattende filosofisk System: Gud opfattet som den alt omfattende Enhed, men som saadan uden virksom Indflydelse paa Verdens Styrelse. Gud er det Centrum, der hviler i den højeste Sfære, medens Periferien bevæges med den engang af Gud tildelede og immanente Kraft, der ledes af de planetariske Intelligens-sfærer. At føre en Art Bevis fra Mangfoldigheden til Enheden var forholdsvis lettere end omvendt at udlede Mangfoldigheden af Enheden. Det første sker ved Kausalitetsprincippet (Aarsagsgrundsætningen): idet vi have os bestandig fra Aarsag til Aarsag, maa vi, for ikke at fortsætte i en uendelig Række naa til en højeste Aarsag, der ikke er afhængig af nogen anden, og denne er da det Evige, Uforanderlige eller Gud. For at udlede Mangfoldigheden af Enheden benytter han Læren om Guds Egenskaber, der ikke maa betragtes som accidentelle, men ere evige og in-herørende, saaledes at een Egenskab omfatter alle. Som ypperste Egenskab tillegges Gud Kærlighed, og Refleksion over sig selv og sit inderste Væsen, idet han paa engang er Subjekt-Objekt. En Frugt af denne Selvrefleksion bliver da den guddommelige Intelligens eller evige Visdom (småsn. hermed Visdommens Personifikation og Beskrivelse i Ordspr. Kap. 8—9) og dernæst Mskets rationelle Sjæl, der i sin abstrakte Almindelighed omfatter den vegetative (Plantesjælen) og den animalske (Dyresjælen). Har man naaet til denne første Manifestation af Princippet for en Mangfoldighed, følger nu det øvrige temmelig let, idet den lavere Sfære altid er Produktet af den højeres Selvrefleksion. Vi stige da ned gennem Ætersfæren, Sol- og Planet-Sfærerne, indtil vi gennem 9 à 10 Kredse naa til vor sublunariske eller Elementverden, der styres som hver af de foregaaende (rimeligvis efter et dunkelt Sted i Aristoteles's *Metaphys.* Kap. XII) af sin bestemte Aand (Intelligens). Denne sidste, bekendt i Middelalderens Filosofi under Navnet »*Intellectus activus*«, er den Aand, Msket henvender sig til i Bøn, idet Gud som evig og uforanderlig ikke kan tænkes at fatte nogen Beslutning eller forandre samme som et Menneske. Den Kraft, der sætter hele denne Sfæreværden i Bevægelse, er den immanente, uendelige Længsel efter at naa gennem de højere Sfærer til det højeste og evige Udgangspunkt; det er den immanente Kærlighed, der, udgaaet fra Gud, er nedlagt i alt det skabte. Mskets rationelle Aand eller Sjæl er, som udgaaet fra Gud, evig og kan aldrig tilintetgøres, men bliver forbunden med sit Legeme (Materien) for at vinde en Bestemmelse i Personlighed. Forfejer den her i Verden sit Maal, ved at underkastes Materiens Magt, vil den lide Længselsens Kvaler hinsides, for hvilke Koranens »Helvedes Straffe« kun ere symbolske Udtryk, ligesom omvendt ogsaa Paradisets Nydelser. Sjælen er evig, medens Legemet, sammensat af Elementer, opløses i disse; idet Sjæleens Formaal er at optage i sig det Evige som et Spejlbillede i sit Inderste, foregaar denne Tilnærmelse lettest gennem Bøn, hvis ydre og strenge Forskrifter i Islam ere betydningsløse i Forhold til Sindets og Tankens inderste Henvendelse til det Evige. Døden er kun Sjæle-

Adskillelse fra sit ydre Redskab, Legemet, der opløses og tilintetgøres, medens alt, der hører til den gennem Livet erhvervede Indsigt i det Eviges Væsen, forbliver som tilegnet for evig hos denne Sjæl. Først med Døden begynder Livet, og den, som ræddes for denne Overgang, vil paa engang det utænkelige, et evigt Liv og timelig Tilintetgørelse. — Som det fremgaar, bestaar denne Filosofi i en Aandeliggørelse af Islams Forskrifter, der underkastes en filosofisk Behandling og Opfattelse, hvorfor da ogsaa den over 150 Aar senere arabiske Fritenker Averroës bebrejder A. ikke at have taget bestemt Parti, men holdt sig svævende mellem traditionel Teologi og Filosofi. Medens vi ofte beundre A.'s geniale Produktivitet og hans overraskende Forbindelsesmetode mellem Filosofi og Islam, kunne vi dog ikke frikende ham for ved mange Lejligheder, navnlig i hans filosofiske Brevveksling, at anvende en retorisk Svulst, der næsten kan udarte til det komiske, hvori han staar i bestemt Modsætning til sin alvorlige, skolastiske Efterfølger Averroës; maa-ske dette, i Forbindelse med stedlige Forhold for begges Virksomhed, allerede tidligt har bragt Avic.'s Berømmelse til at dale, medens Averroës's Navn straalere gennem hele Middelalderens Skolastik. A. F. M.

Avignon, ved Rhonefloden, har fra ældgammel Tid været et Bispesæde. Legenden fortæller, at Martha, Lasaros's Søster, skal have forkyndt Evangeliet dér, og at Simon fra Kyrenes Søn, Rufus (Mk. 15, 21; Rom. 16, 13), var Byens første Biskop. Dette er dog kun Eventyr. Den ældste Biskop i A., vi kende, er Nectarius, som ved Midten af 5. Aarh. deltog i forskl. Synoder. 1309 tog Pave Clemens V Bolig i A., der tilhørte hans Lensmand, Kongen af Neapel, og hans Efterfølgere, Johan XXII, Benedict XII, Clemens VI, Innocentius VI, Urban V og Gregorius XI, residerede dér. I Sept. 1376 brød Gregorius XI op fra Rhone og rejste til Italien. I Beg. af 1377 holdt han sit Indtog i Rom, men Forholdene vare endnu saa vanskelige dér, at han rimeligvis havde maattet vende tilbage til A., hvis en dødelig Sygdom ikke havde hindret ham deri. Ved hans Død (1378) udbrød der et paveligt Skisma, under hvilket Clemens VII (1378—94), og efter ham Benedict XIII residerede i A. 1399 blev Benedict XIII indesluttet i sit Palads efter at have maattet love at ville nedlægge Tiaraen, hvis Modpaven i Rom vilde gøre det samme. 1403 lykkedes det ham imidlertid at slippe ud af A. ved Hertugen af Orléans's Hjælp og at samle 400 Soldater, og A.'s Borgere, der vare trætte af det Interdikt, han havde lyst over deres By, sluttede Forlig med ham. Senere flygtede han til Spanien, hvor han tog Bolig paa Borgen Peniscola ved Valencia, og 26. Juli 1417 erklærede Konstanzer-Konciliet ham for afsat. Dermed var Pavedømmet i A. endt.

1348 købte Clemens VI A. af Dronning Johanna af Neapel for 80,000 Guldgylden, og Byen med det nærmeste Opland var da i Pavedømmets Hænder, indtil den 1791 blev inddraget i Frankrig. Clemens V og Johan XXII boede i Byens Dominikanerkloster, men Benedict XII lagde Grunden til den vældige,

men skumle Bygning, halvt et Slot, halvt en Fæstning, hvis tykke Mure og stærke Taarne endnu knejse paa en høj Klippe som et Minde om Pavernes »babylonske Fangenskabe«. I A.'s Hovedkirke, *Notre-Dame-des-Doms*, findes der Mindesmærker over Johan XXII og Benedict XII, og 157 Kardinaler og Prælater (blandt andre Ærkebiskop Jens Grand) have fundet deres sidste Hvilested dér (A. Penjon, Avignon. La ville et le palais des Papes. Avignon u. A.). Fr. N.

Ávila, Bispestad i Gammel-Kastilien, er bekendt som Teresa af Jesu's Fødeby. Om Juan fra A. se Juan.

Avim (Josva 8, 23), By i Benjamins Stamme. Nogle have genfundet den i Ai ved Betel, Ruinbyen et-Tell.

Avis-Orden. 1145 dannede Kong Alfonso I af Portugal et ridderligt Samlag (*Nova militia*), der senere fik en kirkelig Organisation, som 1204 blev godkendt af Innocentius III. 1166 skænkede Alfonso I Ridderne Byen Evora, hvorfør de en Tidlang kaldtes »den hl. Maria af Evoras Brødre«; men da Alfonso II 1211 gav dem Byen Avis (Aviz), tog de Navn efter den. I Slutningen af Middelalderen blev det tilladt Avis-Ridderne at indgaa eet Ægteskab, og efter 1789 er Ordenen bleven en Fortjenstorden for Krigere uden nogen som helst kirkelig Betydning.

Avit (1 Mos. 36, 35), en edomitisk By, hvis Beliggenhed ikke kendes.

Aviter (5 Mos. 2, 23), en Folkestamme, der boede i Nærh. af Gaza og blev fortrængt af de indvandrede Filistre. Muligvis vare A. en Del af Landets Urindbyggere eller en sydl. Gren af Fønikerne.

Avitus, Alimus Ecdicius, Biskop af Vienne, hørte til en Senatorfamilie i Auvergne. Hans Fader og Farfader havde beklædt høje verdslige Embeder, men tilsidst havde de grebet Hyrdestaven (*post fasces sumere fascem*), Faderen i Byen Vienne. Omtr. 494 blev A. hans Efterfølger, og han kom til at spille en betydelig kirkepolitisk Rolle. Som en ivrig Modstander af Arianismen søgte han ved alle Midler at støtte den kat. K. i Burgund, og han var ogsaa i høj Grad virksom for at øge den rom. Biskops Magt i Gallien. Han var Leder af det for den burgundiske K. saa vigtige Koncilium i Epaon (517); og under den

ortodokse Kong Sigismund øvede han stor Indflydelse paa Styrelsen af Burgund. Men han døde maaske allerede 518. Hans Dødsdag var 8. Febr. A. blev prist som en af de sidste Repræsentanter for den galliske Veltalenhed, og han har efterladt sig fl. Prædikener og Breve, der indeholde vigtige Bidrag til Tidens Historie. Hans berømteste Værk er dog en digtersk Behandling (i Heksametre) af Menneskets Skabelse, Syndefaldet, Uddrivelsen af Paradiset, Syndfloden og en Del af Mose's Historie (2 Mos. 5—14). Guizot har sammenstillet denne storslaede Digtning, der indeholder mange skønne og dybsindige Enkeltheder, med Miltons »tabte Paradis«. Langt mindre betydeligt er et Digt til Jomfruelighedens Pris i 666 Heksametre. Fortællingen om en Disput med Arianerne (499), i hvilken A. skal have taget Del, er, som den fr. Historiker Julien Havet har godtgjort, et Falskneri. A's Værker ere udgivne af Chévalier (Lyon 1890).

Axelson, Axel von, født paa Hammarön i Vermland 14. Decbr. 1729, Slotsfoged i Stockholm 1760, adlet samme Aar, blev 1762 Understatholder, 1772 Friherre og døde 19. Aug. 1790. A. var en af Gustaf III's Yndlinge, ivrig Tilhænger og Udbreder af Svedenborgianismen og det »Nordenskiöldske Guldageri«. O. A.

Axiopisti, en Persons eller et Skriffs Troværdighed rent menneskelig set (m. H. t. *fides humana*), bygget paa vedkommende Persons eller Forfatters Evne til at vidne (*dexteritas*) og Vilje til at vidne sandt (*sinceritas*). Sch.-P.

Azal (Sak. 14, 5), muligvis identisk med Bet-Haazal (Mi. 1, 11), skal have ligget ved Oliehjergets Fod.

Azalia (2 Kong. 22, 3), Fader til Kong Josias's Kansler Safan.

Azazel, se Asasel.

Azel (1 Krøn. 8, 37), fornem Benjaminit af Kong Sauls Slægt.

Azmon (4 Mos. 34, 4), By paa Sydgrænsen af Kanaans Land; den maa have ligget nær Ægyptens Flod α : Wadi el Arisch.

Azor (Mt. 1, 13) nævnes i Jesu Slægtregister som en af Josefs Forfædre efter Eksilet.

Azymiter, de usyrede (af ζύμη, Surdejg), var et Øgenavn, som Grækerne gav Latinerne, fordi disse brugte usyret Brød i Nadveren. Latinerne kaldte til Gengæld Grækerne »Prozy-miter«.

B.

Baader, Franz Benedict, en Søn af den kurfyrstelige Livlæge Joseph Franz B., er født i München 17. Marts 1765 og døde steds 23. Mai 1841. Han begyndte sin Livsbane som *Dr. med.* og *Amanuensis* hos sin Fader, fortsatte som Bjergmand, udviklede sin første Forfattervirksomhed i mineralogisk og kemisk Retning og traadte i Venskabsforbindelse med Alex. v. Humboldt (1787—1792). Efter et 4aarigt Ophold i England og Skotland vendte han over Hamburg (Claudius og Jacobi) tilbage til München, hvor han baade ved det mundtlige Ord og i Literaturen arbejdede for sine oprindelige Interesser, medens hans Genius aabnede ham et større aandeligt Perspektiv end den blotte Naturvidenskab og formede hans Tanker omkring Livets store Sammenhæng i Dobbeltigheden af Aand og Natur, som de udtrykte sig i hans berømte Tale »Etik og Fysik«.

I denne Forening af Aandens og Naturens Bjergværksdrift er uden Tvivl Kilden til den mystiske Aare i B.'s Religionsfilosofi, som viser hen til de teosofiske Erkendelsesveje. Som Professor ved det 1826 fra Landshut til München overflyttede Universitet fremtraadte B. som den, i alt Fald ved Siden af den mindre betydelige Eschenmayer, første kr. Religionsfilosof af spekulativ Aandsretning. Han var rom. Kat., men i et ejendommeligt Forhold til sin K.'s Tro og Lære. Om end det Navn af »overkonfessionel«, som er blevet tillagt B. blandt os her i Norden, i flere Henseender turde være for massivt, var han som Videnskabsmand dog konfessionsfri, hvad han har bevist, dels ved sin energiske Kamp mod Ultramontanismen, hvorved det er tilstrækkeligt at minde om hans Skrift fra 1839 om den rom.-kat. Videnskabs Emancipation fra det romerske Diktatur, dels ved den unionistiske Retning i hans Hovedskrift om Katolicismen i Øst og Vest, under hvis Forening han forventede, at ogsaa de protestantiske Samfund vilde mødes. B. var den første, som kunde siges relativt at have forstaaet den protest. Lægmand Jakob Böhmes Teosofi og indrømmet hans Tanker — tildels ogsaa hans Terminologi — en Plads indenfor sin egen Forskning, og

skönt den protest. Tænker Schelling aldeles intet vilde vide af B.'s »religiøse Filosofi«, kan det neppe miskendes, at B. alligevel baade er paaavirket af Schelling og i Forbindelse med den franske Filosof St. Martin selv har paa- virket denne, navnlig i Retning af det teosofiske Præg af hans Aabenbaringsfilosofi.

Den ejendommelige Karakter af Fr. B.'s Filosofi som religiøs beror paa hans Optagelse af Troen som en teonom, Hegels idealistiske Panlogisme ophævende Potens, og fremlyser af det fra Augustin tagne Valgsprog, han har stillet i Spidsen af sit System: »*tria sunt: opinari* (o: at forestille sig), *credere et intelligere divina; ast intelligere beatissimum*«, hvorved han alt- saa opstiller 3 Momenter i den religiøse Filosofi: Idéanskuelen, Troen og — vel at mærke, ikke som det højeste, men som det lykkeligste — Erkendelsen. I sin Fremstilling af den relig. Filosofi afviste B. paa den ene Side en Videnskab, som vilde sige sig løs fra Troen (Rationalismen), paa den anden en Tro, der vilde herske uden Forbindelse med Viden (Pietisme) — en Dualisme, hvis Tilstedeværelse han havde fundet ligesaa fuldt i sin egen Kirke, som hos Protestanterne.

De i »*Fermenta cognitionis*« og de religions- filosofiske Forelæsninger givne Erkendelses- principer overførte B. i sin spekulative Dogmatik paa den kr. Læres Grund, som den er indeholdt i den hl. Skrift, hvorfor efter B.'s Opfattelse Naturfilosoffen nødvendig tillige maa være Teolog. Allerede af den Grund, at Dogmernes spekulative Indhold ikke er givet af B. i en gennemført Systematik, maa vi her indskrænke os til en kort Fremstilling af hans Grundtanke.

Den højeste Gudserkendelse, den religiøse Filosofi, beror ikke paa en »Durchwohnen« af Erkendelsens Genstand, uden eller mod den erkendendes Vilje, heller ikke paa en »Beiwohnen«, hvor Objekt og Subjekt staa lige over for o: udenfor hinanden, som i al empirisk Erfaring, men paa en »Innewohnen«, i hvilken Gud som Erkendelsens Objekt bor i det erkendende Subjekt og meddeler sig til dette, ikke blot under en Samvirken, men

gennem en Samværen, saa at den heraf følgende Gudserkendelse ikke begrænser sig til Menneskets Erkendelse af Gud, men lige saa meget er Guds Erkendelse af sig selv i Mennesket. Dette er den spekulative Teologi eller »den første Filosofi« (*philosophia prima*), fordi enhver sand Filosofi maa begynde med Gud. Og dette er det »Spekulationens Kors«, om hvilket B. taler i 4. Hft. af sin spekulative Dogmatik, som enhver maa tage paa, for fra den aandelige Armod at trænge ind i Sandhedens Himmerige. Hertil slutter sig Begrebet af »en vordende Gud«, af en indenfor det guddommelige Væsen foregaaende Proces, ikke udenfor dette, hvilket maatte løbe ud i Panteisme. Men til denne Guds evige Vorden hører dog det, »at udtale sig i et Billede« : et af Guds evige Natur ved Idéen (Visdommen) dannet Verdensbillede, et Evolutionsprodukt ud af det guddommelige Naturprincip, af den guddommelige Fysis, medens den materielle Verden kun er et med Frihed skabt »Efterbillede« (Nachbild) af, hvad der er præfigureret i Guds evige Verdensbillede. Teogonien gaar herover i Kosmogoni. Den historiske Krdm. i det hele er i Erkendelsens Verden kun til »for denne Forstaaelses Skyld, ligesom Træet er for Frugtens, Tiden for Evighedens Skyld«. B. støtter sig her til Daub, som lærer, at den ydre Grund af Tid og Sted, det historiske positive, viser hen til en indre, evig Grund, som er det oprindelige *prius*, medens Historien er det i Tiden fremkomne *posterius* (senere). Denne indenfor det guddommelige Væsen foregaaende Proces, denne første og evige, ideale Skabelse, i hvilken den guddommelige Fysis og den deri indsluttede Idé samvirkede til at frembringe et immaterielt Rige, et i Guds indre Liv udformet Verdensbillede (se Art. J. Böhme), bestod i den dobbelte Skikkelse, en aandelig (Englene) og en naturlig Verdenskreds, over hvilken Mennesket stod som Gudsbillede »*par excellences*«. Materiel blev denne oprindelige »*Gotteswelt*« først ved den intelligente Skabnings Fald. Som Guds Billede havde Mennesket den dobbelte Bestemmelse, at være Herre over Naturen og tillige at underlægge Gud baade denne og sig selv. Men det onde forventede begge disse Bestemtheder. Herredømmet over Skabningen blev til Hovmod, og Ydmygheden til Lavhed; Mennesket oprørte sig mod Gud for at blive ham lige (»*eritis sicut Deus*«), og det fjernede sig fra ham ved at fornægte sig til det dyriske. Dette var den Afgrund, den »*abysses*«, i hvilken Lucifers Fald truede med at neddrage den intelligente Verdenskreds. Men for at standse dette Fald for Menneskets Vedkommende, lod Gud den første, oprindelige Verden materialiseres, ved hvilken Proces den anden Skabelse fuldbyrdes, og den nuværende sanselige, i Tid og Rum eksisterende Verden, det omtalte »Nachbild« af Guds kosmiske Evighedsbillede bliver til — en Opfattelse, hvorved der dog neppe er sket et fuldstændigt Brud med Panteismen, om end nok med Deismen. Denne Materie bliver en Hæmsko for det ilende Fald og tillige en Magt, som bærer Skabningen over Afgrunden og betinger dens »Restaurabilitet«. Denne, Kritiken paa flere Maader udæskende, Teori er saaledes at

forstaa, at, efter at Mennesket ved Faldet (det forhistoriske, intelligible) havde brudt med Ideen (»*Sophia*«) og var bleven forladt af denne, kunde Gudsbilledet i det kun blive kreaturligt og levende ved en Akt, gennem hvilken det evige, uforanderlige Guds Ord (eller Lysprincip) paany drog Mennesket ind i den ideelle Tilværelse, idet det afblegede Gudsbillede selv blev en Kreatur. Dette er netop Betydningen af »*verbum caro factum*«, at Ordet blev Kod og derved som Eros og Heros formælede Kreaturen med Idéen paa uopløselig og sakramental Maade. Det oprindelige, men i Adam skjulte Gudsforbaldet forvandles saaledes for Mennesket til Forløsning. »Fra det Øjeblik, da dette (nye) Liv vinder Drivkraft i det, vilde det være ligesaa umuligt at bibringe det en Tvivl om dets sande Udødelighed, som at faa en sammenbøjet Spændfjeder, hvis den ellers havde Bevidsthed, til at drage sin elastiske Evne i Tvivl«. Forholdet mellem Kristus og de troende er en »Rapport«, formidlet ved Bønnen og Altrets Sakramente, som ikke blot er »Elementere«, men ogsaa »Alimenter«, hvis aandslegemlige Væsen, om end med modsat Forstaaelse, maatte kunne udtrykkes i den af den nyhegelske Nihilisme opfundne Sætning: »der Mensch ist, was er iszt.« Denne Forløsning vil da ogsaa omfatte den synlige, legemlige Natur (Rom. 8, 19—23; Hebr. 12, 26), der er bestemt til at indoptages under Fornyselsen. Thi gentagende henviser Baader til Oetingers Sætning: »Enden paa alle Guds Veje er Legemlighed«. B.'s samlede Skrifter ere i 16 Bd. udg. af Franz Hoffmann og andre af B.'s Venner; 15. Bd. indeholder Hoffmanns Biografi af B. og et Udvalg af B.'s Breve. (Lutterbeck, Ueber den philos. Standpunkt B.'s, Mainz 1854; J. Hamberger, Die Cardinalpunkte der Fr.-B. Philos., Stuttg. 1855).

F. V. A.

Baal (læs: ba-al), i Hebraisk og beslægtede semitiske Sprog, betyder Herre, Besiddet, Ægteherre. Ordet anvendtes af Kanaaniter og Fønikere (mærk Navnene Hannibal, Hasdrubal) som en hyppig brugt Gudsbenævnelse. Guden betegnedes derved dels som Herre over Msket, hans Tjener, dels som Herre til et eller andet Sted, en eller anden By (de forskellige Byer havde forskellige Baaler, Sidon en Baal-Sidon, Tyros en Baal-Zor osv.). Hvilken af disse Anvendelser der er ældst, er omstridt. Fremdeles findes B. i Sammensætninger som Baal-Zebub (Flueherren) o. a. Disse mangfoldige forskellige Baaler eller (efter andres Mening) mangfoldige forskellige Former for den ene Baal gav det kanaanæisk-fønikiske Hedenskab dets Særpræg. Med Baalsdyrkelsen, der var udstyret med en polyteistisk Religions hele sanselig dragende Magt (4 Mos. 25), havde Israels Religion haarde Kampe at bestaa. Enkelte af dens Kultusformer optoges, men den selv bekæmpedes, først i Dommertiden, saa i Kongetiden, hvor den havde faaet stærkt Indpas i Nordriget. Akab lod, skent selv Jahvedyrker, i Samaria bygge et Tempel for den tyriske Baal, Melkart. Men Jahvismen vandt en stor Sejr ved Elia, Elisa og Jehu. Dog var der endnu saa meget hedensk Væsen tilbage i Nordrigets populære Jahvedyrkelse, at Profeterne (Hosea 2, 13) uden videre kunde be-

nævne den som Baals-ø: Afgudsdyrkelse. — Navnet B., Herre, blev i ældre Tid ogsaa benyttet appellativisk om Jahve og findes saaledes i de gamle Egennavne Eschbaal (1 Krøn. 8, 33) og Beeljada (1 Krøn. 14, 7). Senere fik Navnet B. odies Klang (Hos. 2, 17), og man erstatte det da i disse Navne med *boschel* (Skændsel) og *el* (Gud): Ischboschet, Eljada, efter Antipatien for den ene og Sympatien for den anden. — Den babyloniske Gud Bel's Navn er det samme som B. H. M. L.

Baal, en By i Simeons Stamme (1 Krøn. 4, 33), se Baalat Beer. — 2 israelitiske Mænd af Rubens og Benjamins Stamme bære dette Navn (1 Krøn. 5, 5; 8, 30).

Baal-Berit (Dom. 8, 33), Pagtsherren, en af de hedske Guder, Israel dyrkede i Dommer-tiden.

Baal-Gad, Lykkens Herre, et Sted, hvor Baal dyrkes som Gad (jvfr. Jes. 65, 11), om-tales (Josva 11, 17) som det nordligste Punkt af Josvas Erobringer, liggende ved Libanons Dal og Hermon; kaldes derfor ogsaa Baal-Hermon. Det tilhørte Manasses Stamme. Ansete Forskere have genfundet det i det nuværende Bâ-niâs med den berømte gamle Pans-Grotte. Andre benægte det dog.

Baal-Hamon (Højsang 8, 11), en By i Palæstina, hvor Salomo ejede en Vingaard. Identificeres af nogle med Belamon (Judith 8, 3) ved Jisreel Sletten.

Baal-Hanan. 1) En Konge i Edom (1 Mos. 36, 39). — 2) En af Davids Embedsmænd (1 Krøn. 27, 28).

Baal-Hazor (2 Sam. 13, 23) eller Hasor (Neh. 11, 33), det Sted, hvor Absalon blodig hævnede Amnons Forbrydelse mod Tamar ved en Faareklippingsfest, identificeres med Tell-Asur i Bjerglandet mellem Nablus og Jerikovejen.

Baal-Hermon, se Baal-Gad.

Baal-Meon (4 Mos. 32, 38) eller B. Maon, fuldstændigere Bet-Baal-Maon, en gammel amoritisk By, der tilfaldt Rubens Stamme. Den gjaldt ifølge Tradition for Profeten Elisas Fødested. Identificeres med Ruinerne Mâin, Ø. for det døde Hav, S. for Nebo Bjerg.

Baal-Peor (4 Mos. 25, 3), en moabitisk Gud-dom, som Israeliterne ved Ægteskabsforbindelser med Moabiterinder forledede til at dyrke. Endnu Hosea minder om dette Frafald (9, 10).

Baal-Perasim (2 Sam. 5, 20), et Sted SV. for Jerusalem, bekendt i Israels Historie ved en Sejr, David vandt over Filistrene dér.

Baal-Salisa (2 Kong. 4, 42), et Sted, hvis Beliggenhed søges nær Gilgal, der sammenstilles med Landsbyen Djildjûlle i SV. Samaria, V. for Nablus-Djenninevejen.

Baal-Sefon (2 Mos. 14, 2), et Sted i Nærheden af Israels sidste Station før Vandrigen over det røde Hav; søges ved Atakbjergene.

Baal-Tamar (Dom. 20, 33), Palmestedet, maa søges i Nærheden af Gibeâ i Benjamins Stamme.

Baala. 1) Samme By som Kirjat-Jearim (Josva 15, 9); den kaldes ogsaa Baalat (1 Krøn. 13, 6). — 2) B.'s Bjerg, en Del af det lave Højdedrag, parallel med Middelhavet, der dannede Vestgrænsen for Juda Stamme ud mod Filistrenes Land (Josva 15, 11). — 3) B., Bala eller Bilha, en ikke genfundet By i SV. Juda (Josva 15, 29; jvfr. 19, 3 og 1 Krøn. 4, 29).

Baalat, By i Stammen Dan (Josva 19, 44). Muligvis identisk med den af Salomo befæstede B. (1 Kong. 9, 18; 2 Krøn. 8, 6). Se ogsaa Baala.

Baalat-Beer eller Baal, ogsaa kaldet »Ramat mod Sonden« (Josva 19, 8), en By i det sydligste Juda, hvis Beliggenhed ikke kan eftervises. Bealot (Josva 15, 24) er vel samme By.

Båld, Anders, f. 1679 i Öregrund; foretog 1706—8 en Studierejse i Udlandet, blev under den *Mag.* 1707; blev derpaa præsteviet 1708, Komminister ved Storkyrkan i Stockholm 1716, Sognepræst paa Vermdö 1729 samt ved Katarina Menighed i Stockholm 1747; s. A. blev han Medlem af Direktionen for »Ecclesiastikverket« i Lappmarken, og i denne Egenskab forfattede han et fortrinligt Hyrdebrev til Missionen dér. Død 1751. B. nød stor Anseelse som Prædikant af den gamle Skole, og hans Skrifter — af et vist Aandsslægtskab med Nohrborgs Postille —, der efter hans Død blev udgivne af Sønner, Anders B. (f. 1720, d. 1780 som Sognepr. ved Maria Magdalena Menighed i Stockh.), indtage ved deres Renhed i luth. Lære, deres kr. Alvor og deres kernefulde Stil en fremragende Plads i den svenske homletiske Literatur. De danne 4 Samlinger: Kristliga betraktelser öfver sön- och högtidsdagars evangelier; Betraktelser öfver årl. sön- och högtidsdagars epistlar; Handpostilla öfver både evang. o. epistlar (efter Allander »en af de bedste i sin Slags«); Predikningar om den korsfäste Kristus (40 Passionsprædikener). O. A.

Baale-Juda kaldes 2 Sam. 6, 2 i vor Bibeltækt en By, sandsynligvis Kirjat-Jearim, der ogsaa kaldes Kirjat-Baal eller Baala. Det er ikke usandsynligt, at Teksten er fordærvet, og et Par Ord (Kirjat Jearim) udfaldne, saa at Stedet egl. skulde lyde: til Judas Borgeres K. J.

Baalis (Jer. 40, 14), Konge over Ammoniterne, samtidig med Gedalia af Juda.

Bång, Petrus, Teolog og Biskop, f. i Sverige i Helsingland, blev Student i Upsala samt promoveret til *Mag. phil.* Siden fik han Ansættelse som ekstraord. teol. Prof. Efter 1663 at have besøgt flere udenlandske Universiteter, udnævntes B. til teol. Prof. i Åbo 1665, hvor han virkede til 1673, da han blev Superintendent over Ingermanlands Menigheder. 1681 blev han Biskop i Wiborg, hvor han med Nidkerhed og Alvor arbejdede til sin Død 1696. B. var som Prof. en af de mest produktive Forf. ved Universitetet i Åbo i det 17. Aarh. Hans Skrifter, udgivne som akad. Disputationer, tilhøre alle teol. Discipliner og udmærke sig ved fremragende og mangesidig Lærdom. Blandt hans eksegetiske Arbejder er det betydeligste hans Fortolkning til Hebræerbrevet. Berømtest er han blevet ved sin Kirkehistorie, *Priscorum Sævo-Gothorum ecclesia*, 1675. I dette Værk søger han at bevise, at der fandtes Kirker hos Sviogoterne allerede fra Verdens Begyndelse. Bogen er fuld af Hypoteser, der oftest grænse til Umuligheder: Adam var Sverigs første Biskop, Noah har ogsaa besøgt dette Land, Paulus forkyndte Evangeliet dér osv. Alt dette søger B. at bevise, ikke med historiske Grunde, men ved skolastisk-dogmatisk Slutninger. Hans Værk er et Udtryk for en varm Fædrelandskarlighed.

Han vil befri det sv. Folks Forfædre »fra Beskyldningen for at have været Hedninger«. Ved Siden deraf retter B. dog ogsaa sin Opmærksomhed paa virkelige Kendsgerninger fra Nordens Fortid og paa det finske Folks gamle Sange. Hans dogmatiske Standpunkt var strengt ortodokst. Dog finder man i hans Skrifter Spor af en mere tolerant Dom om anderledes tænkende end hos samtidige Teologer i Åbo. Som Biskop har B. gjort sig fordelagtig kendt ved sin Iver for religiøs Folkeundervisning. For at fremme den udgav han værdifulde kateketiske Lærebøger. I Wiborg indrettede han et Trykkeri, det andet i Finland, som har haft stor Betydning for Udbredelsen af religiøs Literatur i Østfinland. H. R.

Baara (1 Krøn. 8, 8), Benjaminiten Saharajims Hustru.

Baareret (*jus feretri*). For udfinde Gerningsmanden til et Mord lod man i Middelalderen ofte de Personer, der var mistænkte for at have forøvet Udaaden, føre hen til den Baare, paa hvilken den myrdede laa, og under Fremsigelsen af visse Formler røre ved den døde Saar eller ved hans Navle. Man ventede, at Saarene vilde springe op at bløde, eller at Ligets Ansigtssfarve vilde blive ændret, dersom vedkommende var skyldig. Men skete det ikke, gjaldt Mistanken for at være ugrundet. Se Gudsdomme.

Baaseja (1 Krøn. 5, 40), en af Forfædrene til Leviten Asaf, Kong Davids berømte Sanger og Psalmedigter.

Baazius. 1) **Johannes B.**, f. 1581 paa Ekesås i Gaardsby Sogn, Vexjö Stift, hvor Faderen, Benedictus, en af Medunderskriverne af Upsalamødets Beslutninger, var Sognepræst. Efter at have sluttet sine Studier i Vexjö Skole fik han et Stipendium fra Vexjö Stift og besøgte Universiteterne i Wittenberg, Jena og Helmstädt. Kort efter sin Hjemkomst blev han 1613 Rektor og siden teol. Lektor i Vexjö, 1624 Sognepr. i Jönköping, 1647 Biskop i Vexjö og døde 1649. Særlig Opmærksomhed og Uvilje paadrog han sig 1629 ved et mod Bisperne, navnlig Kenicis, Paulinus og Rudbeckius, rettet Skrift, *Προσάγωγὴς ad Rev. Episcopos Ecclesiae Suecanae*, hvori han i vel skarpe Ord angriber dem, særlig for deres Modstand mod Kongens Forslag om Oprettelsen af et *consistorium generale*. Beskyttet af Regeringen undgik han den Revselse, man tilfænkede ham, og da han ved et d. 31. Maj 1636 dateret Skrift havde tilbagekaldt sine Beskyldninger, genvandt han Bispernes Yndest og erklæredes atter af dem for optagen *in fraternitatem*. B. var kendt for Fromhed, Lærddom og elskværdigt Væsen. Som teol. Forfatter har han efterladt sig et aget Navn. Blandt hans udgivne Bøger maa fremhæves: *Αἰτιολογία de causis hæreseon et sectarum religionis*, Giessen 1608; *Harmonia Evangeliorum*, Kalmar 1627; Förläring öfver Uppenbarelse-boken, sst. 1629; *De utilitate Historiæ Ecclesiasticæ imprimis Svoio-Gothorum*, Linköp. 1641 (omtrykt som Prolog til den følgende), samt *Inventarium Ecclesiæ Svoio-Gothorum*, Linköp. 1642, et ved gode Kildestudier, særlig for Tiden fra Reformationens Begyndelse, betydningsfuldt kirkehistorisk Værk. — 2) **Johan B.**, den fore-gaaendes Søn, f. 1626 i Jönköping, studerede,

efter fuldført Skolegang, ved Universiteterne i Dorpat, Upsala og Königsberg. Sidstnævnte Sted tildrog han sig hædrende Opmærksomhed ved grundige filos. Studier; vendte derpaa tilbage efter Rigsdrost Per Brahes Ønske for at lede hans Brodersøns, Grev Nils's, Undervisning; begav sig derpaa atter paa Rejser, studerede i Wittenberg, Leipzig, Jena, Dresden og i Helmstädt under Calixtus. 1652 kom han tilbage til Sverige og blev straks ved Per Brahes Kaldelse udnævnt til Sognepræst i Skärstad; 1653 Hofprædikant, 1659 Sognepr. i Vingåker, 1667 Biskop i Vexjö, 1673 i Skara, 1675 Dr. theol., 1677 Erkebiskop og kronede som saadan Dronning Ulrika Eleonora 1680. Han døde af et Slagtilfælde i Stockholm Natten til d. 12. Maj. Kristi Himmelfartsdag 1681. Dagen før havde han spist til Aften hos Kongen og havde derefter, aldeles rask, talt med sin Vært og Værtinde og ytret: »I Morgen skulle vi, i Guds Navn, fare med Kristus til Himmels«. Han bedømmes som en »højklæd, from og behagelig Mand, som ved sin Gudsfrøgt, udmærkede Vid og Snille ndrettede meget godt«. Han har udgivet en Disputats om den frie Vilje (Ups. 1653), Betragtning over Treenigh. og Kristi Gudsmkelighed (Ups. 1659), begge paa Latin, samt Ligprædikener. O. A.

Båb og Båbiere. Uagtet Persien ved Landets Erobring (fra 636) af Araberne nødtes til at antage Islam, var det ejendommeligt for dette Land blandt alle Islams Bekendere at holde paa Læren om Guds Inkarnation eller de guddommelige Egenskabers Hypostasering. Ali, hvis Efterkommere ansaas for de rette Arvinger til Kalifatet, og af hvilke den saakaldte 12te Imâm eller Trosleder, lig en Messias, skulde bringe Fred over Verden og udslette alle Syndens Følger, indtog den højeste Rang, hævet over Engle og Profeter og betragtet med sine i lige Linie fortsatte Descendenter som Inkarnationer af Guds væsentlige Egenskaber. Denne Lære, bekendt under Navnet Sufisme (af det arab. Ord *Sûf* en Uldkappe), og udbredt af den bekendte Munkeorden, Sufer, i Persien, var allerede tidlig naaet til Araberne og hævdede fra Begyndelsen sin Anseelse ved en streng Askese. Med det tekniske Navn *Murshid* betegnedes Læreren, der leder sin Discipel *Murid* ad den rette Vej *thariqat* til Erkendelse af Sandheden *al-haqîqat*. — Som en saadan Lærer og hellig Person have vi i Begyndelsen af dette Aarh. Shejken Ahmed, hvis Discipel og Efterfølger, Sheik Seid Kâzim, grundlagde en egen mystisk Sekt, de saakaldte Sheikiter. Ved denne sidstes Død optraadte da Mirza Ali-Muhammed som aandelig Leder og erholdt efter kort Tids Forløb Navnet Båb (o: Sandhedens Port, gennem hvilken man naar til Erkendelse, et ikke ualmindeligt Navn for den Art Lærere), og hans Tilhængere kaldtes Båbiere. Vi give her en kort Skitse af hans Liv.

Mirza Ali-Muhammed med Tiltavnet Båb fødtes ved A. 1812 i Shirâz, beramt som de 2 store persiske Digteres, Saadi's og Hafiz's, Fødested; af Faderen bestemt til Handelen, opgav han denne Levevej for at hengive sig til religiøse Grublerier og den ofte hermed forbundne Askese. I sit 23. Aar valfartede han til den

hl. Stad Kerbela, hvor Ali's Søn Husain var falden som Martyr, og erholdt her Navnet Bâb, idet han sluttede sig til ældre Lærere, navnlig den allerede omtalte Sheik Kâzim; ogsaa Navnet Madjzûb: »den af Aanden henrevne eller begejstrede« tillagdes ham ofte. Efter 5 Aars Forløb vendte han tilbage til sin Fødeby Shirâz og freimstod her som Bods- og Omvendelses-Prædikant i den luksuriøse By, der betragtede ham som et højere Væsen, i nær Forbindelse med Aandernes Verden og den 12. usynlige Imâm, Aarhundredets Herre og Leder. Fra Shirâz begav han sig hemmeligt, og kun fulgt af en Discipel, til Helligdommen i Mekka, hvorefter hans Anseelse hurtig udbredtes over Persien, navnlig i Khorasan og Mazanderan, hvor han ansaa for den længe ventede Imâm, Aarhundredets Herre, Sahibi-Zemân. Efter 3—4 Aars Ophold i den hl. Stad vendte han 1844 tilbage, men arresteredes i Bender-Bushir og førtes til Shirâz, hvor han, anklaget for at udbrede Foragt mod Koranen, blev straffet med Bastonnade; han flygtede da herfra til Ispahan, hvor han synes at have fundet et imødekommende Tilflugtssted hos Byens Guvernør, hos hvem han, skjult i en afsides liggende Borg, levede i Fred indtil sin Velynders Død 1847. Dennes Efterfølger, Mirza Agazzi, der ønskede at gøre en Ende paa Bâbiernes Udbredelse, lod ham føre til Tauriz o. 1848, hvor han dømtes til strengt Fængsel; en hemmelig Ret af Ulemaer og Byens Guvernør nedsatte over ham, og da Bâb, efter en tvivlsom Beretning, erklærede sig selv for den længe ventede Verdens Frelser, dømtes han som afsindig til en vanærende Straf og Eksil i Byen Maku ved den russiske Grænse. De strenge Forholdsregler fremkaldte imidlertid kun den modsatte Virkning, idet Antallet af hans Tilhængere bestandigt voksede. Urolighederne ved den nylig myrdede Nasir 'ed-Dins Tronbestigelse 1848 benyttedes af Bâbierne til at rejse en almindelig Revolution i Adherbeidjan, Mazanderan og Khorasan, og paa den nye persiske Minister Taki-Khans Befaling, førtes B. endelig til Tauriz, hvor han, paany anklaget, blev dømt til Døden. Ledsaget fra Fængslet i Tauriz af kun en eneste Discipel, Aga Muhammed Ali, til den offentlige Plads i Adherbeidjan's Hovedstad, blev han med denne skudt 19. Juli 1849 i sit 36. Aar.

Opstanden var imidlertid hermed endnu ikke dæmpet, idet Bâbierne havde befæstet en lille Borg, hvorfra de helt modigt trodsede den mod dem sendte persiske General og hans regulære Tropper; ved Forræderi lokkedes de til at nedlægge deres Vaaben, og den lille Rest, der havde trodsset Hungersdøden i den rundt om indesluttede Borg, nedslæbdes paa Stedet, medens enkelte, deriblandt Heltinden Qurât-al-ain, slæbtes til Teheran for her at vente deres Dødsdom. Med Aaret 1852 var Bâbiernes Reformforsøg og Oprør endt. — Bedømt fra et europæisk Standpunkt var denne Bâb i det højeste at betragte som religions Sværmer, om ikke som afsindig. Han anvendte nogle gængse Fraser om Kvindeemancipation, Fællelskab i Ejendom (Kommunisme o. l.), men bragte det aldrig til nogen som helst skriftlig Fremstilling af sin Lære, idet en meget ussel Efterligning

af Koranen dog tillægges en af hans Disciple. I sine Forhør benyttede han oftest Tavshed som sit bedste Vaaben og anvendte i Samtale med sine Tilhængere mystiske og uforstaaelige Talemaader. Af et uvidende Folk benyttedes han som Leder; om hans egentlige Formaal har været en religions Reform af Islam eller kun Tilintetgørelsen af et uvidende og fanatisk Præsteskab, for selv at komme til Magten, er vanskeligt at afgøre; at antage ham paavirket af Krdm. er en grundig Vildfarelse. A. F. M.

Babaj (Babæus) blev 498, skønt han var Lægmand og gift, valgt til Akakios's Efterfølger paa Ærkesædet i Seleukia-Ktesifon. 499 sammenskaldte han en Synode i Seleukia. Den brød med Patriarken i Antiokia og den ortodokse K., Seleukia blev ophøjet til at være Persiens Patriarkssæde, og Patriarken dér fik Titlen *Katholikos*. Fra den Tid af var Nestorianismen herskende i Persien.

Babel, se Babylon.

Babylas, Martyrbiskop i Antiokia, d. under Decius's Forfølgelse 250 eller 251. Da Apollons Orakel i Dafne efter Sigende blev stumt, fordi B.'s Helgengrav var i dets Nærhed, gav Julian den frafaldne Befaling til, at B.'s Lig skulde flyttes. Antiokias Kr. bar da, under Psalme-sang, i et stort Optog, deres Martyrs jordiske Levninger til en K. i Antiokia, men Natten efter gik Apollons Helligdom i Dafne og Gudens Billede op i Luer. Til Straf lukkede Julian den store K. i Antiokia. Efter hans Død blev B.'s Lig bragt til Hvile i en ny Kirke paa den anden Side af Orontes. Gr. mindes B. 4. Sept.; i Vesten er 24. Jan. hans Mindedag. Hans Helgenlevninger skulle paa Korstogstiden være bragte til Cremona.

Babylon, gr. Form af det østerl. Babel, gammel Kongestad ved Eufrat, der, som det synes, delte den i 2 Del. Levninger af B. findes i Omegnen af Hilla, o. 75 Km. Syd for Bagdad. I Biblen bringes Navnet Babel i Forbindelse med *balal*, »han [Gud] forvirrede [Sprogene]« (1 Mos. 11, 9). Efter den babylonske Skrivemaade betyder det derimod »Guden El's Port«. B., der foruden at være en ældgammel Kongestad tillige var Sæde for Kunstflid og Lærddom, blev o. fra Aar 2000 f. Kr. Hovedstad i hele Babylonien (s. d. Art.). Under de stadige Kampe med Assyrierne, maatte B. ofte friste den Skæbne at blive indtaget af disse, saaledes af Tiglat Pileasar, af Sargon, der 709 gjorde Ende paa Merodak Baladans 12aarige Herredømme, og af Senakerib, der flere Gange maatte belejre og indtage den, da Byen altid rejste sig paany. Tilsidst tabte han Taalmodigheden, ødelagde Byen fuldstændigt 690, tillod ikke de bortflygtede Indbyggere at vende tilbage og skænkede Markerne til omboende Folk. Byen laa øde i 11 Aar, indtil Assurhaddon (se d. Art.) genophyggede Byen, omgav den med en dobbelt Mur og gav den dens Marker tilbage. Der hentedes nye Beboere (maaske hentedes hertil i Jes. 23, 13 i Spaadommen mod Tyros: »Kaldæernes Land, Assur grundede det for Ørkenens Beboere«); men den bortflygtede Befolkning fik vist ogsaa Lov til at vende hjem. Omtr. 647 led B. atter meget af Assyrierne efter et Oprør, men siden synes B. i over 100 Aar at have været forskaanet fra at

falde i Fjendehaand, indtil Byen 539—38 indtoges af Kyros. Under Nabukuduruzur (Nebukadnesar) forskønnedes B. meget, Templer og Paladser fornyedes og smykkedes pragtfuldt, Kajer opførtes langs Eufkrat, en Bro byggedes over den osv. Udenom B. og dens Forstæder, med deres Haver o. lign., opførtes 2 Ringmure, hvoraf den ydre dannede en stor Firkant paa 490 (480 gr.) Stadier (93 Km.); den omslutede altsaa et Areal af 520 Kvadrat-Km. I det sydvestlige Hjørne laa Byen Borsippa, hvori det berømte Tempel *ê-zida* (>den højre Haands o: Lykkens Hus<) fandtes, med et mægtigt Taarn i 7 Etager, hvis Ruiner, 50 M. høje, bære Navnet *Birs Nimrod*. Jøderne knyttede Sagnet om Sprogforvirringen til denne Bygning. Indenfor den ydre Mur var en anden paa 360 Stadier. Højden af Murene angives af gamle Forf. til 90 Alen (48 M.), Breden til 50 (27 M.), Taarnenes Højde til 200 (108 M.), men det kan let være overdrevent, da ingen af dem selv havde set Murene uskadte. Darios I rev nemlig en Del af Murene ned, da Byen havde gjort Oprør og forsvaret sig over 1 Aar (521). Nabukuduruzur har selv beskrevet sine store Byggeforetager i B. i flere Indskrifter (oversat bl. a. i »Keilschr. Bibliothek«). Det fornemste Tempel synes *ê-saggil* (>det knejsende Hus<) at have været; maaske det samme som »Belos's Grav«, der ødelagdes af Xerxes. Gr. omtale især de »hængende Haver«, Terrassebygninger med Træer og Buske. I Persertiden forfaldt B. stadig mere, Alexander d. st. tænkte alvorlig paa at genopbygge B., men Klimaet var usundt, han selv bortværes snart her (323). Seleukos og Antiokos I optog Planen, men opgav den atter og anlagde i Stedet Seleukia. Man begyndte snart at hente Sten fra de faldende Bygninger i B. og benytte dem til de Byer, der rejstes andet Steds. Paa Kristi Tid var B. i stærkt Forfald, Pavsanias siger, at af B. er kun Murene tilbage. Der er derfor ingen Rimelighed for, at B. i 1 Pet. 5, 13 betegner Byen B.; det kan dog maaske her som andetsteds betegne Landet; men det er vel rimeligere, at B. her, som i Joh. Aab. 14, 8; 16, 19 og 18, 2, betegner Rom. Af de mange Ruinhøje i B. er Tell-Amram-ibn-Alli, 5 Km. Nord for Hilla, den største, en Trapez 400 M. bred, 500 og 300 M. lang (rimeligvis de hængende Haver), nordligere ligger el-Kasr, rimeligvis Paladsets Ruiner; nordligst, 10 Km. fra Hilla, Babil, vist *ê-saggil*. Det ældste B. laa maaske, hvor Hilla nu er. De gamle Forf.'s Efterretninger om B. ere ikke meget klare eller udtømmende, og Antallet af Kileindskrifter af topografisk og egentlig historisk Betydning, der ere fundne i selve B., er ikke stort; derimod er der i B. fundet private, forøvrigt højst vigtige Aktstykker, Kileskriftstavler af brændt Ler, i tusindvis. — I Ægypten laa ogsaa en By, som Gr. og Rom. kaldte Babylon (ved Gammel-Kairo); at denne rom. Garnisonshøj skulde omtales 1 Pet. 5, 13 har ikke mindste Rimelighed. (Om B. se Oppert, *Expédition en Mésopotamie* I, Paris 1863).

Babylonien (gr. *Βαβυλωνία*), gr. og rom. Betegnelse for den sydlige Halvdel af Landene ved Eufkrat og Tigris (Mésopotamien). G. T. kalder gerne Landet Sinear og Behørne Kas-

dim (Kaldæerne). Paa Assyrisk anvendes et og samme Ord, Kaldi, baade om Folket og om Landet, men om dette bruges ogsaa andre Navne f. E. Kardunias. Kongerne i B. føre ofte Titlen »Konger af Sumir og Akkad«, og nyere Lærde have heraf sluttet, at disse 2 Navne betegne 2 nær beslægtede Stammer af et Urfolk, fra hvilket den gamle Kultur i B. og i Assyrien oprindelig stammer, og som i en fjern Fortid har hersket over B. Man har nemlig i disse Lande ved Siden af Kileindskrifter i det til den semitiske Sprogæt hørende Sprog, som man plejer at kalde Assyrisk, fundet mange Indskrifter i et ukendt Sprog, som ikke kan have været semitisk, med mindre man med Halévy o. a. vilde antage, at vi i disse vanskelige, ejendommelige Indskrifter kun have en højst sjælsom, nærmest ideografisk, Skrivemaade af det Assyriske. Der er bleven ført megen Strid om denne Sag (>det sumeriske Spørgsmaal<), men Antagelsen, at Summerierne ikke have været til, vil neppe kunne staa sin Prøve (se bl. a. N. Rasmussen, »Salmanasser II's Indskrifter« III, 4 f., Kbh. 1897). Tvertimod, B. har sikkert i lange Tider været beboet af et ikke-semitisk Folk, der her udviklede en egen høj Kultur, opfandt Skrift (Billed- og Kileskrift) og benyttede den, ikke alene til Forretningssager og Mindeindskrifter, men ogsaa til virkelig Literatur. Babylonierne, og senere Assyrerne, samlede siden Skrifter af denne gamle Literatur og oversatte dem paa Assyrisk. Der er iblandt disse mange Hymner, ogsaa Bodspsalmer (udg. af Zimmermann, »Babylon. Busspsalmen«, Lpz. 1885), men ogsaa mange Trylleformularer o. lign. — I B. fandtes tidlig flere større Byer, i hvis Ruiner man har fundet Rester af Templer og Slotte; saaledes i Mugheir eller Mukayar, det gamle Ur, Abrahams Urkasdim (1 Mos. 11, 28 og 31), i Senkerek (Larsa), Varka (Uruk), Tell-Loh (udgravet af de Sarzec; det mærkelige Udbytte er i Paris), Tell Ede, Abu-Habba, Niffur (udgravet af Amerikanere; Hilprecht, The Babylonian Expedition I—II, Philadelphia 1896) o. s. v. Disse Byer vare ofte Sæde for Konger, hvoraf nogle stundum besad Overhøjhed over Nabobyernes Konger, ja strakte deres Magt ud over Egne udenfor B. Fra o. 2000 bleve Kongerne i Babylon (se d. Art.) Herr over hele B. De vare Semiter, hvorimod de fleste tidligere Konger i de andre Byer neppe vare Semiter. Kongerne af B. kom snart i Berøring med de ægyptiske Faraoner, da disse foretog Krigstog til Asien. Der udviklede sig en hel diplomatisk Korrespondance, hvoraf vi have en Del, alt skrevet paa Babylonisk med Kileskrift paa Lertavler, fundne i Tell-el-Amarna (se d. Art.). Omt. fra Aar 1200 førtes i flere Aarh. mellem B. og Assyrien hyppige Krige, hvorom der fortælles paa en Lertavle, der har behandlet Forholdet imellem de 2 Magter, og hvoraf ikke ringe Rester ere tilbage. Krigene førtes med vekslende Held, men medens vi oftere høre om, at Babylon indtoges af Assyrerne, meddeles intet om, at de sidste Hovedstad indtoges af Babylonierne. Med Kong Nabonassar 747 begynder en historisk Tavle i Kileskrift, der sætter os i Stand til at følge Begivenhederne næsten Aar for Aar. Den er ogsaa bleven benyttet af gr. Lærde, der

deraf dannede den saakaldte »Ptolemaios's Kanon«, der giver Kongernes Navne i Rækkefølge og deres Regerings Længde. En af de mærkeligere Konger var Merodak-Baladan (721—709), der skikkede Sendebud til Syrien, vist ikke alene for at lykønske Hiskia (2 Kong. 20, 12—19; Jes. 39, 1—8), men sikkert ogsaa for at skabe Vanskeligheder for Assyrierne. Men det lykkedes ikke; Sargon besejrede B. 709. Sargons Søn, Senakerib (705—681), maatte føre haarde Kampe med B., der idelig rejste sig paany, hver Gang Assyrierne led et Nederlag andre Steder. Senakerib lod da, for at knuse B. helt, Hovedstaden jævne med Jorden (se Babylon), men Assurhaddon rejste den atter og gav sin Søn Saul-sum-ukin (Saosdokin ell. Samuges), Styrelsen af det nordlige B., hvor han siden søgte at gøre sig uafhængig, hvad der førte til nye blodige Kampe og Nederlag (o. 647). Det sydligste B. vedblev derimod at være assyrisk Provins lige til Ninives Fald. Efter Assyriens Undergang blev B. Stormagt under Nabopalassar (626—605) og hans Søn Nabukuduruzur ell. Nebukadnesar (605—561). Syrien erobrede, men flere af Smaarigerne søgte at afkaste Aaget, hvad der bl. a. førte til Jerusalems Ødeleggelse (586) og Tyros's Ydmygelse (574). Uheldigvis er der i B. ikke genfundet krigshistoriske Indskrifter fra disse Kongers Tid, kun et Par Linier om et Felttog i Ægypten; alle Indskrifter handle om Byggeforetagender. Imedens B. var Stormagt, fulgte man her samme Politik, som Assyrierne: for at knuse de overvundne Folks Kraft førte man deres ledende Mænd, Lærde og Haandværkere, til B., hvor de anbragtes dels i Hovedstaden, dels paa Landet. Her skaffede man rimeligvis Plads, ved at lade Beboerne gaa som Kolonister til besejrede Lande. Saaledes gik det bl. a. Jøderne (det babyloniske-Fangenskab). De følgende Konger i B. vare lidet kraftige Konger og under Nabunahid (Nabonnedos) blev B. et let Bytte for Perserkongen Kyros (539). Vi have et højt interessant historisk Aktstykke i Kileskrift, der lader os følge Kyros's Fremskridt Aar for Aar og fortæller om Indtagelsen af B. Efter Kambyse's Død udbød et voldsomt Oprør i B., der nedsløges af Darios. Men hermed var ogsaa det gamle Riges Kraft udtømt. — Videnskab og Literatur vedblev dog endnu længe at blomstre, særlig Astronomi, hvorom de paa Sekunder nøjagtige Almanakker (Epping, *Astronomisches aus Babylon*, 1888) vidne. Ved Alexander og hans Efterfølgere kom mange gr. Kolonister til B.; der grundedes her helt græske Byer som Seleukia o. a. Samtidig bredte Aramæisk, der fra gammel Tid var talet af Stammer paa Vestgrænsen, sig paa det gamle assyriske Sprogs Bekostning (hvorvi vi dog have Aktstykker til henimod Kristi Tid) og blev Folkesprog. Omtr. 133 f. Kr. kom B. under Partherne, 226 e. Kr. under Sassaniderne, der 636 maatte vige for Araberne. Baade Parthere og Perserkonger havde oftest deres Kongesæde i B.; og med dem kom Parsismen ind. Krdm. kom tidlig til B., men trængte ikke igennem; forskl. gnostiske og lign. Partier fik derimod ikke liden Udbredelse, og Levninger ere endnu til (Sabierne eller Mandæerne, se d. Art.). I B. fremstod Mani og vandt

Tilhæng. Jøderne vare siden 597 f. Kr. talrige i B.; under Parthere og Persere levede her mange lærde Jøder, og der var her flere jødiske Skoler o. s. v. — Den gamle Literatur i B. var meget rig, og betydelige Rester ere fundne paa Lertavler med Kileskrift dels i B., dels i Assyrien. Foruden de omtalte historiske Skrifter, Udtog af Kongers Aarbøger m. m., behandlede Sagtiden meget. Særlig Interesse har en Samling af 12 Tavler, der handle om en mytisk Nationalhelt, Gilgames (Izdubar), og hans Bedrifter; paa den 11te fortælles Syndflodshistorien. Der haves ogsaa Hymner og Psalmer (se ovenf.), Stykker af Lovsamlinger, grammatiske Samlinger og Hjælpebidt til at forstaa den vanskelige Skrift (Syllabariet), matematiske og astronomiske Tabeller, Kalendere, astronom. lagttagelser o. desl., især mange astrologiske Skrifter, Samlinger af Trylleformularer, Anvisninger til at tyde Jærtegn, Varsler o. desl. Hertil kommer Breve, Aktstykker o. desl. (Se Bezold, *Ueberblick üb. die Assyr.-Babyl. Literatur*, Leipzig. 1886). — I B. dyrkedes en stor Mængde Guder; hver By havde sine. Guderne havde ofte flere Navne, semitiske og andre, der tilhørte Landets ældre Sprog. I nogle Byer synes der at have været rivaliserende Guder. Naar B. var samlet til et Hele, synes man af og til at have søgt at ordne de mangfoldige Gudeskikkelser efter et vist System. Om Guderne i B. se Tiele, »Gesch. der Religion im Alterthum« I, 1896, jvfr. Rasmussen, *anf. Skr.* (Landets gamle Historie er behandlet af Oppert, Ménant, Rawlinson, G. Smith, Lenormant, Finzi, Tiele, Hommel, Kaulen, Mürdter, Winckler; Vald. Schmidt, »Assyriens og Ægyptens gamle Hist.«, Kbh. 1872—77 o. fl.). V. S.

Babylonsk Landflygtighed (Eksilet). 597 f. Kr. blev Kong Jekonia og den bedste Del af Juda Riges Indbyggere ført til Floden Kebars Bredder i Babylonien, og dermed begyndte den bab. Landflygtighed. 586 faldt Hovedstaden og Templet. 538 gav Kyros, som Babels Fyrste, Jøderne Tilladelse til at vende tilbage til Jerusalem og genopføre Templet. Fører for Toget var den persiske Embedsmand Sheshbazzar (Serubabel?); Lederne af den Skare, der vendte hjem, vare Serubabel og Josva. Om Jødernes Liv i Eksilet se F. Buhl, *Det israelit. Folks Hist.*, 2. Udg. Kbhvn. 1893, S. 227 f. jvfr. Art. Israel. — Om Pavernes saakaldte babylon. Landflygtighed se Art. Avignon.

Baccalaureatet er den laveste akademiske Grad. *Baccalarius* (*bachelier*, *bachelor*), egentl. en ung Mand, som endnu ikke er gift, var i Middelalderen Navnet paa den unge Lærde, der havde Studenteraarene bag sig og arbejdede hen til at blive Lærer (*Magister*). Indenfor Teologernes Kreds var der 3 Klasser af b. Den første Klasse dannedes af *b. biblici*; for at naa denne Værdighed maatte man, efter Reglerne for Pariser-Universitetet, være mindst 25 Aar gl., have studeret i 6 Aar, kunne bevise sin søgte Byrd og være velskabt. Den, der var bleven *b. bibl.*, holdt da gerne i 3 Aar Foredrag og Disputationer over den hl. Skrift. Det andet Trin af B. indtog de saakaldte *b. sententiarii*. For at naa saa vidt maatte man have studeret i 9 Aar og i 2 Aar have holdt Forelesn.

over Biblen. Naar en *b. sententiarius* i 1 Aar havde læst over Peter Lombarders »Sententser«, holdt en Præveprædiken og været Hovedmand ved en Disputation, blev han endelig *b. formatus*, og naar han havde studeret, holdt Forelæsn., prædikeret og disputeret i 3 Aar endnu, kunde han opnaa *licentia* (*legendi, regendi, disputandi, docendi in sacrae theologiae facultate*) eller Ret til at optræde som Lærer i det teol. Fakultet. Slutn. paa det hele blev da Optagelsen blandt Lærerne.

Baccanarister, se Paccanarister.

Bacenor (2 Mak. 12, 35), en af Judas Makabeers Hærførere.

Bach. 1) **Johann Sebastian B.**, f. 21. Marts 1685 i Eisenach, d. 28. Juli 1750 i Leipzig, tilhører en i Thüringen i 16—18. Aarh. vidt forgrenet Familie af Musikere. Da han tidlig mistede baade Fader og Moder, kom han, en halv Snes Aar gammel, i Huset hos sin ældre Broder, Johann Christoph, Organist i Ohrdruff. Her modtog han den for Tiden almindelige Undervisning, lærte bl. a. Latin og Græsk og naturligvis ogsaa Musik. Kun 15 Aar gl. var han, da han blev sendt ud i Verden for selv at søge Brødet. Paa Grund af sin smukke Sopranstemme blev han i Aaret 1700 optagen i Koret i Lüneburg. I de 3 Aar, han opholdt sig her, arbejdede han med stor Iver og Udholdenhed paa sin videre musikalske Uddannelse, skyede end ikke lange Dagsrejser til Fods, f. E. til Organist Reinken i Hamburg, eller til Celle for at høre det franske Orkester dér. Efter som Autodidakt saaledes at have lagt Grunden til sin store musikalske Kapital, drog han tilbage til sit Hjemland, Thüringen, fik først en kort Tid Ansættelse som Violinist i Weimar, derpaa (1704) som Organist i Arnstadt, fra hvilken Plads han 3 Aar efter skiltes, fordi man dér ikke rigtig kunde finde sig til Rette med hans mange »fremde Variationer« paa Orglet, og fordi han selv havde taget Orlov for at studere Orgelspil hos »der grosse Däne«, Buxtehude, i Lübeck. Efter et Aars Ophold i Mühlhausen i Thüringen som Organist fik han Ansættelse i samme Egenskab og som Kammarmusikus hos Hertug Wilhelm Ernst i Weimar. Fra hans 9-aarige Ophold her (1708—17) stammer hans store Ry som Orgelvirtuos, ligeledes en stor Part af hans tidligere Kirkekompositioner; deriblandt flere af hans Kantater og Orgelkompositioner, bl. a. hans Koralbearbejdelser. Denne Stilling ombyttede han med den som Kapelmester hos Fyrst Leopold af Anhalt-Köthen. Da Landet var reformert, fik han ikke her Lejlighed til at arbejde som Kirkekomponist, men slog ind paa Kammarmusiken. Fra denne Periode (1717—23) stammer de fleste af hans Sonater og Suiten for forskellige Instrumenter, deriblandt den første Halvpart af »Das wohltemperirte Clavier«. 1723 blev B. kaldet som Kantor ved den bekendte Thomas-Skole i Leipzig, en Stilling, hvormed var forbunden en vidtforegret Virksomhed. Som Kantor havde han at dirigere Skolens af 55 Elever dannede Syngekor, besørgte Kirkemusiken i 4 eller 5 Kirker og komponere Musikken hertil. Desuden var han Dirigent ved Universitetet og ved Leipzigs største Musikkollegium. Men trods sit store Arbejde

og omfangsrige Kompositionsvirksomhed — det er fra denne Tid, hans store kirkelige Værker stamme — havde den geniale Kunstner at kæmpe med smaalige Chikanerier fra sine overordnede. Anset var han vel, men langt fra værdsat efter sin store, enestaaende Betydning. I hans sidste Leveaar tog hans Syn stærkt af, han blev endog fuldstændig blind inden sin Død.

Kernen i B.'s Musik er det instrumentale, navnlig har hans Værker Præget af den Orglets Mester, han var. Det er Orgelstilen, der paa forskellig Maade gaar igen i hans forskellige Arbejder, ogsaa i Kompositioner for andre Instrumenter, og det er Orgelstilen, som udvikler sig i mægtige vokal-instrumentale Former i hans mangeartede Kirkekompositioner. Om hans Aands ganske usædvanlige Kraft og Dybde giver ikke blot Indholdet, men ogsaa Tallet af hans Værker et ganske mærkeligt Vidnesbyrd. Af Orgelkompositioner har han efterladt sig ikke mindre end 100 saakaldte »Orgelkoraler«, hvor Koralen bearbejdes i den dybsindigste Kontrapunktik, fremdeles 15 Præludier og Fugaer. Dertil kommer hans talrige Instrumentalværker i Kammerstilen og endvidere hele Rækken af de specielt til Kirkebrug indrettede Kompositioner, Værker, hvortil dels Liturgien i Leipzig, der endnu havde bevaret mange rom.-kat. Træk, dels det rom.-kat. Hof i Dresden, havde givet Anledning. Blot af Kirkekantater har han komponeret 5 fuldstændige Aargange til alle Søndage og Helligdage, ialt altsaa 295 Kantater. Dertil kommer endnu alle hans Motetter, 3 Oratorier, til Jul, Paaske og Kristi Himmelfartsdag, et stort Magnificat og flere Messer med latinsk Tekst (deriblandt den storslaaede »Hohe Messe« i H-Mol), endelig 4 Passioner, hvoraf de til Evangelisterne Johannes og Matthæos ere bevarede, medens 2 andre (til Mærkos og til blandet Tekst) ere gaaede tabt. En femte Passion (til Lukas) er af tvivlsom Ægthed.

Af Sebastian Bachs talrige Afkom — han var gift 2 Gange og havde ialt 19 Børn — mærkes som Komponister navnlig hans 3 Sønner: Wilhelm Friedemann (1710—84), en genial Begavelse, men odelagt ved et uordentligt Levnet, Karl Philipp Emanuel (1714—88), bekendt som Kirkekomponist og navnlig som Klaverkomponist i den nyere, mere elegante Stil, samt endelig Johann Christian (1735—82), der levede i London og komponerede Operaer i italiensk Stil (Philipp Spitta, J. S. B. I—II, Leipzig 1873—80). A. H. — 2) **Joseph B.**, rom.-kat. Teolog, f. 4. Marts 1833 i Aislingen i Stiftet Augsburg, blev præsteviet 1856 og 1865 Privatdocent ved Universitetet i München, 1867 ekstraord. og 1872 ord. Prof. i Religionsfilosofi og Pædagogik. Han har skrevet fl. kirke- og dogmehist. Monografier (»Om de 7 Sakramenter«, »Mester Eckart« osv.) og en »Dogmengesch. des Mittelalters vom christol. Standpunkte« I—II (Wien 1873), der er et fremragende Arbejde.

Fr. N.

Bache, Tollef Olsen, en Bondeson fra Nummedal, f. i Maj 1770, var fra 1796 Lensmand i Nore og Opdal samt Gaardbruger. Vakt ved Lægmanden S. N. Ror, blev han af H. N. Hauge draget ind i dennes Kreds. Han

virkede som Lægprædikant og var, som Hauge, Genstand for Øvrighedens Forfølgelse. B. var en alsidig begavet Mand, selvstændig og myndig. I 1802 nedsatte han sig paa Hauges Raad som Købmand i Drammen for at støtte Vækkelsen dér. Han grundede her et anset Handelshus, der endnu bestaar. Mod Enden af Hauges Liv kom B. paa Kant med denne og hans Venner. Han var ulykkelig gift og vilde skilles. Dette førte til en heftig Strid — Bachestriden. Da B. i sit Stivsind fuldbyrdede Skilsmisken og ægtede en anden, kom det til fuldstændigt Brud. Kun faa af Haugianerne vilde siden kendes ved ham. Han døde paa sin Gaard Valle i Liv 27. Jan. 1848. B. har udgivet en Del af sin Selvbiografi med Breve, samt »Bemærkninger« til Prof. Stenersens Skrift om Hauge. (A. C. Bang, H. N. Hauge og hans Samtid, Kristiania 1875, 509 f.). A. B. — Hans yngre Broder, Ole Olsen Bache, der blev greben af den relig. Vækkelse samtidigt med Broderen (1797), rejste rundt i hele Norge lige til Finmarken for at prædike. 1803 blev han af Hauge sendt til Danmark, til de vakte i Raarup Sogn, og dér tilbragte han Vinteren. Efter sin Rejsetid bosatte han sig først paa Gaarden Helgerud i Lier, senere paa en Ejendom i Naabøl, hvor han døde 1830. Han skal have været en støt Personlighed, forsigtig og stille i sin hele Færd, og en af dem, der tænke mere, end de tale.

Fr. N.

Bachmann, Johannes Franz Julius, protest. Teolog, f. i Berlin 24. Febr. 1832, habilerede sig 1856 ved Universitetet i sin Fødeby, blev 1875 kaldet til Rostock som Prof. i gtestl. Eksegese og Universitetspræst og virkede i denne Stilling til sin Død (12. April 1888). Som gtestl. Teolog var B. en Discipel af Hengstenberg, hvis Lævede han har skildret (Berlin 1876—80). 1868 udgav han Beg. af en vidtløftig Kommentar til »Dommernes Bog«, som paa 543 Sider ikke naar ud over det 5. Kap. af dette Skrift. Han var ogsaa en grundig Kender af den tyske Psalmedigt. (»Paulus Gerhards geistl. Lieder. Hist.-krit. Ausgabe«, Berlin 1866; »Gesch. des evgl. Kirchengesangs in Mecklenburg«, Rostock 1881; »Zur Entstehungsgesch. der geistl. Lieder Luthers« i Zeitschr. f. kirchl. Wissenschaft und kirchl. Leben, 1884).

Bachoff von Echt, Ludvig Heinrich, Psalmedigter, Friherre, f. i Gotha 1725, tiltraadte, efter at have fuldenst sine Studier i Leipzig, den diplomatiske Bane i dansk Tjeneste som Sendemand i Madrid, Regensburg og Dresden. Døde som dansk Gehejmerraad 1792. Af hans Psalmer (i Klopstocks Manér), som udkom i »Versuch in geistlichen Oden u. Liedern«, 1771, optoges enkelte i tyske Psalmebøger (Nr. 264 i »Gesangbuch für Schleswig«, 1780, er af ham). Paa Dansk eller Svensk er neppe nogen af dem oversatte.

J. N. S.

Bacmeister, Lucas, f. i Lüneburg 1530, fra 1552—56 »Undertugtemester« paa Koldinghus for Kong Christian III's yngre Sønner, studerede baade før og siden Teol. i Wittenberg og kaldtes efter Christian III's Død 1559 til Enkedronningens Hofprædikant paa Koldinghus. B. udnævntes 1562, bl. a. paa Melanchthons anbefaling, til teol. Prof. og Præst i Rostock,

men vedblev i ikke ringe Grad at nyde Kong Frederik II's Tillid. Blandt den Række unge danske Adelsmænd, der fra Tid til anden betroedes til hans Vejledning, maa man særlig nævne Tyge Brahe og Holger Rosenkrantz. D. som Superintendent i Rostock 9. Juli 1608.

K. T.

Baco Roger, lærd engelsk Fransiskaner, f. i Ilchester o. 1214, studerede i Oxford og Paris og erhvervede sig paa Grund af sin omfattende Viden Tilnavnet *doctor mirabilis*. Tilskyndet af sin Lærer, Robert Grosseteste, hvem han satte saare højt, gik han ind i Fransiskanerordenen. Og nu virkede han i et langt Liv (d. 1294), men paa mange Maader forfulgt (en stor Del af sit Liv tilbragte han i klosterlig Fængsel), for Videnskaben, og paa flere Punkter er han her bleven en Banebryder for eller dog Bebudet af nye Tiders Komme. Først maa nævnes hans Kritik af sin Tids skolastiske Videnskab. Han dadlede dens hele ufrugtbare, formalistiske Metode, dens Andenhaandsarbejde, dens falske Afhængighed af visse vedtagne Autoriteter. Men B.s Kritik var ikke alene nedrivende; han paaviste, at Videnskabens daværende Goldhed havde sin Grund i, at den over den logiske Bevisførelse næsten ganske havde overset den nærmestliggende Kiide til Udvidelse af vor Viden, nemlig Erfaringen. Derfor dyrkede B. selv Erfaringsvidenskaberne gennem selvstændige eksperimentale Undersøgelser, gjorde f. E. Opdagelser paa Astronomiens Omraade og blev saaledes en Forløber for Francis Bacon. Men B. opstillede, ved Siden af den ydre, en indre Erfaring, nemlig paa det aandelige Omraade gennem Inspiration, og fra denne Side betragter han baade Profeternes og den enkelte troendes Gudsforhold. Der ligger her Tanker gemt, som kunde have ført i reformatorisk Retning, men som hos B. munde ude i Mystik (7 Grader af indre Erfaring) og særdeles vel lod sig forene med Pavens Autoritet, som han endog beviste ud af Avicenna. Den dygtige Astronom var tillige en ivrig Astrolog. Ellers kunde han nok kritisere Samtidens Autoriteter; han efterviste, hvorledes den kun besad sin højt priste Aristoteles (som iøvrigt ogsaa B. satte højt) i en daarlig Oversættelse, og hvorledes den syntes at stille Lombardens Sentenser over den hl. Skrift, og han viste den med Eftertryk hen til Studiet af Grundsprogene, særlig fra dens andenhaands lat. Viden til Studiet af Græsk. Ogsaa Tidens sædelige Brist fandt i ham en skarp lagttager og Dommer. Men da Samtiden endnu ikke var moden for hans Tanker, førte hans Gerning ikke til et Gennembrud. Af hans (endnu delvis utrykte) Værker kan nævnes hans *Opus majus ad Clementem IV*, udg. af S. Jebb, (Lond. 1773), forskellige Breve (Paris 1542), samt flere *Opera inedita*, udg. af I. S. Brewer (Lond. 1859) i *Rev. Brit. medii ævi script.* (E. Charles, R. B., sa vie, ses ouvrages, ses doctrines etc., Paris 1861; J. Langen i Hist. Zeitschr. 1883). J. P. B.

Bacon, Francis, engelsk Filosof, er født i London 1561 af fornem Byrd. Han studerede i sin Ungdom i Cambridge, hvor han allerede lærte at fatte Lede for Skolastiken og dens Heros, Aristoteles. Siden betraadte han den juridiske Løbebane, rigtignok, saalænge Dronning Elisabeth levede, uden særligt Held, men

under Jakob I med des større Lykke, idet han da steg til de højeste Værdigheder, saa at han tilsidst blev Storseglbevarer og Baron af Verulam. Han synes imidlertid ikke i denne sin Virksomhed at have vist nogen redelig Karakter; overfor den offentlige Anklage for Bestikkelser maatte han indrømme sin Skyld og finde sig i en haard Dom, der bragte ham tilbage til Privatlivet. Han døde i Aaret 1626. — Som Filosof har han den Betydning at være Grundlæggeren af den empiristiske Udviklingsrække indenfor den nyere Filosofi. Det er fornemlig i de to Hovedværker: *De augmentis et dignitate scientiarum* 1605 og 1623 og *Novum Organum* 1620, at han har forsøgt at gennemføre den Reform af den herskende Tankegang, som han havde stillet som sin videnskabelige Opgave. Det Formaal, som han opstiller for Videnskaben, er et absolut praktisk; Videnskabens Betydning er udelukkende den at forbedre Mskhedens Kaar og forøge dens Magt over Naturen. Det er den tidligere Tænkning, navnlig Skolastikens, Fejl, at den har glemt dette og i Stedet for har hengivet sig til tomme Abstraktioner; i Modsætn. hertil søger nu B. at klassificere de virkelige Videnskaber og derefter at angive den rette Metode for deres Arbejde. — Ved Inddelingen af Videnskaberne gaar B. ud fra et psykologisk Skema; til Hukommelse, Fantasi og Forstand svarer Historie, Poesi og Filosofi. Den sidste har til sine Objekter Gud, Mennesket og Naturen. At Gud er til, kan virkelig bevises; overfladisk Tænkning fører til Ateisme, dybere Tænkning til Troen. Men den fyldige Erkendelse af Gud, som er given i den kr. Aabenbaring, ligger ganske udenfor Filosofien; Tro og Videnskab maa skilles ad, saaledes at der i Virkeligheden godt kan være Tale om en dobbelt Sandhed; en saadan Adskillelse finder B. ligesaavel at være i Troens som i Videnskabens Interesse. Ogsaa ved Erkendelsen af Msket gælder en saadan Adskillelse; Filosofien holder sig til den sanselige Side af Menneskenaturen uden at tage Hensyn til den aandelige Side. Og overfor Naturen, som saaledes bliver det egentlige Objekt for Filosofien, gælder det ogsaa om at udskille Hensigtsaarsagerne fra de virkende Aarsager; kun med de sidste kan Videnskaben have at gøre. — M. H. til den videnskabelige Metode, da maa man først gaa ud fra Naturen, saaledes som den virkelige, uden at omdanne den efter egne subjektive Meninger; saadanne falske Forudsætninger, som B. betegner som »Idoler«: skuffende Billeder, maa opdares og ganske ryddes tilside. Og dernæst maa man, for at naa til Sandheden, betjene sig af den induktive eller den planmæssige Erfarings Metode. Vi maa først gennem lagtagelse faststille de enkelte Kendsgeninger, derefter maa disse ordnes efter visse almindelige Synspunkter, og endelig maa vi herfra skride frem til at udtale visse almengyldige Love. Paa den Maade ville vi alene opnaa at faa den virkelige Viden, som er eet med Magten over Verden. Det er af disse Træk klart, at B.s Filosofi betegner et afgørende Brud med Middelalderens spekulativ-fantastiske Betragtning af Naturen, og at den ved sin Fremhæven af den empiriske Forsken og det praktiske Nytteprincip anti-

perer den fremtidige filosofiske Udvikling, især i England. »The works of Fr. B.« ere udg. af Spedding, Ellis og Heath i 14 Bd., London 1857—74. (Rémusat, B. sa vie, son temps et sa philosophie, Paris 1856; R. W. Church, Bacon etc., London 1896; T. Fowler, Fr. B., Lond. 1881 [i Engl. Philosophers]; Kunö Fischer, Fr. B. und s. Nachfolger, 2. Aufl., Leipz. 1875; ang. Hypotesen om B. som den sande Forf. til Shakespeares Skrifter, se G. Brandes, William Shakespeare, Kbhvn. 1895, I, 169 f.) F. C. K.

Baden, Storhertugdømme, er 15,081 Kv. Km. stort med 1,657,867 Indbyggere; 1,028,119 af disse ere rom. Kat., 597,518 Protest., 26,735 Jøder. K.'s Stilling er ordnet ved Loven af 9. Okt. 1860 (aftr. i E. Friedberg, Der Staat und die kath. K. im Grossherzogthum Baden, Leipzig 1871, 237 f.), som giver baade den forenede evgl.-protest. og den rom.-kat. K. Korporationsrettigheder, Ret til offentlig Guds-tjeneste og kirkel. Selvstyre. De øvrige Religionssamf.'s Rettigheder ere bestemte ved særlige Reskripter. Det offentl. Undervisningsvæsen ledes af Staten. Ved en Lov af 5. Maj 1870 ere saa godt som alle Stiftelser for fattige og syge unddragne Kirkernes Forvaltning, og relig. Ordener maa ikke fæste Bo i Landet uden Regeringens Tilladelse.

Den rom.-kat. K. i B. hører til den øvre-rhinske Kirkeprovins (ordnet ved Circumscriptionen af 16. Aug. 1821) og danner Ærkebispedømmet Freiburg. Ærkebiskoppen af Freiburgs Stift omslutter hele B.; hans Lydbiskopper ere: Rottenburg, Mainz, Fulda og Limburg. De rom.-kat. Præster uddannes ved det rom.-kat. Fakultet i Freiburg. Mellem Ærkebiskop Herman v. Vicari og Regeringen har der været ført en lang Kirkestrid, som begyndte 1852, da der efter Storhertug Leopolds Død kom Paa-bud om at læse Sjølemesse for denne protest. Hersker i alle rom.-kat. Kirker. Aaret efter krævede H. v. Vicari og hans Lydbiskopper Ret til at opdrage og Frihed til at ansætte deres Præster, Ret til at øve Disciplin over Præster og Lægfolk, til at oprette rom.-kat. Skoler, til at danne og lede kirkel. Institutur og Samf. og til selv at forvalte K.'s Formue. Da Regeringen ikke vilde gaa ind paa dette, udbrød der en heftig Kamp, der blev endnu heftigere ved en ny Skolelov (1864) og Indførelsen af tvungen borgerl. Ægteskab (1869), og til sidst gik den over til en Kulturkamp. Efter v. Vicaris Død stod Ærkestolen i Freiburg ubesat i 14 Aar (1868—82).

Markgreverne af Baden-Durlachs Stamlande vare luth., men i Tidens Løb blev ikke alene fl. luth., men ogsaa fl. ref. Landstrækninger indlemmede i B. 1803 indlemmedes Pfalz paa denne Side Rhinen, hvis fleste Beboere vare ref.; 1806 Fyrstendømmet Leiningen og nogle til Kur-Mainz hørende evgl. Menigheder, der vare dels luth., dels ref. 13. Aug. 1821 blev Unionen, efter Preussens Eksempel, indført i B. I nogle faa Menigheder var Modstanden mod den saa stærk, at man fandt det rettest indtil videre at tillade Brugen af Hostier i Steden for Brød i Nadveren. Misfornejet med Unionen nedlagde Præsten Karl Eichhorn 1850 sit Embede, og derpaa søgte han at danne en luth. Frimenighed i Ihringen ved Kaiserstuhl. Inden

dette lykkedes, maatte han gennemgaa mange Forfølgelser, og hans Kreds smeltede hurtig betydeligt ind, saa at han mismodig, efter 16 Aars Arbejde, forlod B. og drog til Waldeck. — Samtidig med Unionens Indførelse havde den evgl. K. i B. faaet en presbyterial-synodal Forfatning; 5. Sept. 1861 fik den en ny Kirkeforfatning (aftr. i E. Friedberg, Die geltenden Verfassungsgesetze der evgl.-deutschen Landeskirchen, Freiburg 1885, 475 f.), der giver Regler for de enkelte Menigheders Organisation, for Diöcesansynoderne og Generalsynoden, der skal træde sammen hvert 5. Aar, og for Overkirkeraadets Virksomhed. De evgl. Præster uddannes i Reglen ved Landsuniversitetet i Heidelberg. Fr. N.

Baden (Evglau). 1) I B. holdtes 1526 mellem de Evgl. og de rom. Kat. en Religions-samtale, der varede fra 21. Maj til 8. Juni. Paa evgl. Side mødte Ökolampadius fra Basel og Berchtold Haller fra Bern; paa rom.-kat. Side Joh. Eck, Faber og Thomas Murner. Zwingli og Raadet i Zürich vægrede sig ved at tage Del i Samtalen, fordi de mente, at den kun skulde tjene til at sætte en Dæmning for den evgl. Kristendomsopfattelse i Schweiz; men gennem Breve stod Zwingli i stadig Forbindelse med sine Venner i B. Eck mødte til Samtalen med 7 Teser (om Kristi legemlige Nærværelse i Nadveren, om Billeder, Helgener, Skærsild og Arvesynd), der blev lagte til Grund for Forhandlingerne, som væsentlig førtes mellem ham og Ökolampadius. Da Samtalen var til Ende, stemte 82 af de tilstedeværende Præster for, at Eck havde Ret, og kun 10 stod paa Ökolampadius's Side. Zwingli blev derfor sat i det store Band som »den rette Hovedopfavsmand og Begynder til den falske, forførelseriske Lære«, og man enedes om at arbejde for et Forbud mod hans Lære og Skrifter og for et Paabud om Genindførelsen af Messen og den gamle Fasteskik. Fanaatiske Tilhængere af Romerk., som Thomas Murner, jublede over, at Zwinglis Sag syntes tabt, og et Øjeblik saa det ud, som om denne Jubel var vel grundet. Men de rom. Kat.'s Overmod vakte Harmen, navnlig i Bern. Dér vedtog man, at Guds Ord skulde prædikkes uhindret trods alle Menneskelærdomme, og det blev bestemt at holde en ny Disputation i Bern 1528. Den bragte Bern til at slutte sig nøje til Zürich, og dermed var Ref.'s Fremtid sikret i Schweiz. Se Art. Bern. — 2) 1834 traadte Ombud fra de liberale Regeringer i Aargau, Thurgau, Bern, Basel, St. Gallen, Luzern og Solothurn sammen i B. for at komme til Enighed om en statskirkelig Ordning. Man vedtog de saakaldte »B.-Artikler«, der bl. a. gik ud paa at afværge den pavelige Nuntius's Indgreb, paa at sikre Staten Opsynsret over Kirker og Skoler, tvinge det rom.-kat. Præsteskab til Ed paa Statsens Love og fremkalde Oprettelsen af et schweizærsk Ærkebispedømme i Basel. Men Pave Gregor XVI for-dømte 1835 »B.-Artiklerne«, og med Konferensen i B. indlededes den Spaltning, der tilsidst førte til Sonderbundskrigen. Se d. Art.

Baden, Oluf Mortensen, hvis Fødselsaar er ukendt, nævnes 1441 som Ærkeedegn i Roskilde og Kong Christoffers Kansler, hvilken Værdighed han ogsaa beklædte i Beg. af Chri-

stiern I's Regering. B., der 1461 udnævntes til Biskop i Roskilde, gjorde sig højt fortjent ved Genopførelsen af sin Domkirke efter Branden 1443; 1464 indviedes den nye Bygning, hvis smukke Midtspir han har ladet rejse, ligesom det ogsaa er ham, der har opført det nordøstlige Vaabenhus med den skønne, ornamenterige gotiske Gavlf. Forbilledet for en Række Bygninger herhjemme. Som Rigets øverste Kansler tog han ivrig Del i sin Tids politiske Historie og var Kongens Ven og trofaste Støtte. B., der maa regnes blandt Roskilde Stifts mest fortjente Bisper, døde 28. Aug. 1485. K. T.

Bader, Johannes, var først Kapellan i Zweibrücken, men blev 1518 Præst i Landau i Pfalz. Han sluttede sig til Ref. og udgav 1526 en »Gesprächbüchlein«, der — naar man ser bort fra de böhmiske Brøders Katekismer — maa kaldes den ældste evgl. Katekisme. Efter nogle indledende Spørgsmaal om Tro og Kærlighed forklares Fadervor, Troen, Daaben og de 10 Bud, men om Nadveren siges der intet. Af Spørgsmaalet om Barndaaben kan man se, at J. B. var en Modstander af Gendøberne, og senere bekæmpede han baade med Pen og Mund Gendøberen Hans Denck, der søgte at hverve Tilhængere i Landau. Oprindeligt stod J. B. Bucer nærmest, men efter 1538 traadte han i nær Forbindelse med Schwenkfeld, og Paavirkningen fra ham træder frem i hans »Katechismus« af 1544, hvor han kaster Vrag paa Vanddaaben og lægger hele Vægten paa Aandsdaaben. Her behandles Nadveren meget udførligt som en Handling af »den hl., kr. Menighed, der er samlet paa kr. Vise«, og der siges, at det er bedre slet ikke at holde Nadver end at holde den, hvor der ikke findes en sand kr. Menighed. I Overensstemmelse hermed hørte J. B. allerede 1541 op med at holde Altergang i Landau. Han døde i Aug. 1545.

Badia, Thomas, Dominikaner, f. i Modena 1483, d. i Rom 1547, var først Lærer i Teol. i Ferrara, Venezia og Bologna. 1520 kom han til Rom, hvor han stod i stor Yndest hos alle Paverne lige fra Leo X til Paul III, der skænkede ham Kardinalhatten. Han var med ved de fleste af de Forholdsregler, der fra Roms Side blev tagne for at hindre Lutherdommens Udbredelse.

Baena (1 Kong. 4, 12), en af Kong Salomos fornemme Embedsmænd, Søn af Ahilud. — 1 Kong. 4, 16 nævnes en Embedsmand af lignende Navn, Søn af Husaj. — B. hed ogsaa en af Isbosets Hovedsmænd og Mordere, som bragte hans Hoved til David, der imidlertid straffede ham paa Livet (2 Sam. 4). — Esra 2, 2 nævnes en Israelit, B., der vendte hjem fra Eksilet med Serubabel.

Baesa (1 Kong. 15, 16—22. 27—34; 16, 1—6), Konge i Israels Rige, Søn af Ahia af Isaskars Stamme. Han ledede som Befalingsmand i Kong Nadabs Hær, under Belejringen af Filisterbyen Gibbeton, en Sammensværgelse, for hvilken Kongen faldt, og for at sikre sig det vundne Herredømme udryddede han hele Jeroboams Hus. I Krigen mod Judas Konge, Asa, gik han heldig frem og truede Jerusalem fra det 1½ Mil N. for liggende Rama, men Asa fik Benhadad af Damaskos til at falde sin tidligere Forbundsfælle i Ryggen. B. vandt

dog snart Fred med Syrerne. Da B. intet ændrede i de religiøse Forhold, truede Profeten Jehu ham med samme Straf som Jeroboams Hus, en Profeti, som Simri opfyldte ved Udryddelsen af hans Slægt. B.'s Regeringsaar regnes meget forskelligt (der varieres mellem 952—980 og 909—886).

Bagge, Fredrik, f. i Marstrand 1646, hvor Faderen var Borgmester, studerede i Kbhvn. 1664, i Upsala 1665, besøgte derpaa tyske Universiteter og vandt Magistergraden i Wittenberg 1667. Hjemkommen til Sverige 1668, fik han kgl. Fuldmagt paa Marstrands Pastorat 1669, blev Provst 1679 og virkede som Rigsdagsmand 1680, 1693, 1697 og 1710. Han var Præsens ved Præstemødet i Göteborg 1688, blev foreslaaet til Domprovst dér 1707 og døde 1713. B. beskrives som en Mand med »en rask kropp och ett eldigt snille«, boglært, skarpsindig og vel-talende. Til Løn for den Tapperhed og Tro-skab mod Kong Karl, han udstviede, da de danske 1677 erobrede Marstrand, og han selv førtes som Fange til Frederikshald, hvorfra han dog Aaret efter vendte tilbage, fik han 1682 Solberga Pastorat som en personlig Præbende. Han har udgivet Disputationer, Ligprædikener m. m.

O. A.

Bagger, Hans, er født 23. Aug. 1646 i Lund, hvor hans Fader Ole B. dengang var Lektor ved Gymnasiet. Denne sendte ham 1663 til Københavns Universitet; men det var længe uafgjort, om han skulde blive dansk eller svensk Undersaat. Han studerede en Tid-lang Teologi i Tyskland, kom 1664 tilbage til København, hvor han fik Understøttelse til en ny Rejse, der varede 5 Aar. Som det synes efter Faderens Ønske, lod han sig derefter an-sætte som *Prof. phil.* ved det nyoprettede Universitet i Lund samt Konrektor ved Skolen i samme By; men 1672 rejste han atter til England og Holland for at studere æstetiske Sprog, og kort efter Hjemkomsten naaede han 1675, hvad der vistnok bestandig havde været hans Ønskers Maal, at komme til København, hvor han blev Stiftsprovst og Præst ved Frue Kirke. Skaaningerne vare for saa vidt heldigt stillede dengang, som man baade i Danmark og Sverige søgte at drage dem til sig; men B. havde desuden en Støtte i sin Slægtning, Biskop H. Vandal. Denne døde vel Aaret efter; men B. havde da ægtet sin Formand J. Fabers 26aarige Enke, Mar-grete Schumacher, Griffenfeldts Søster, og det var denne Forbindelse han skyldte, at han 29 Aar gammel blev Vandals Eftermand som Sjællands Biskop. Dermed skal dog ikke være sagt, at han var uskikket til at beklæde sit høje Embede. Der er vist ingen Tvivl om, at den Lykke, han havde gjort, var steget ham til Hovedet, og han blev ikke nogen afholdt Bis-kop; men han hævdede sin Stilling ogsaa efter Griffenfeldts Fald 1676 baade overfor Uvilje og Misundelse fra Gejstlighedens Side og overfor Bestræbelser, der gjordes fra de nye Magt-havere paa at berøve ham Kongens Naade. — Han kom til at deltage i de Lovarbejder, som den forandrede Regeringsform nødvendiggjorde, Danske Lov, Ritualer og Alterbogen. Den vel-skrevne Indledning til den sidste viser baade hans Lærddom, og at han havde Pennen i sin

Magt. Som Teolog hørte han til den strengeste lutherske Retning, og han fraraadede med stor Energi at give de Reformerte en vis Religions-frihed, hvorved Man havde næret Haab om at faa en Del af de landflygtige Hugenotter til at fæste Bo i Danmark. Efter sin første Hustrus Død ægtede han 1691 Søster Svane, en Datter af Ærkebiskop Svane. Han døde 30. August 1693. (Nyt theol. Bibliothek XVI, 133 f.). L. K.

Baggesen. 1) **Jens (Immanuel) B.**, f. i Korsør 1764, d. i Hamburg 1826, er i Norden, saavel-som i Tyskland og Schweiz, ligesaa ubekendt som Tænker, som navnkundig blandt Digterne. Indtil hans Søn, Carl Baggesen (se nedenfor), 1858-63 udgav hans »Philosophischer Nach-lasz«, var der med Undtagelse af H. Gelzer i »N. Deutsch. Nationalit.« ingen, som havde bragt B.s Filosofi paa Omtale i Literaturen, en forsaauidt berettiget Tavshed, som B. ingen-sinde blev professionel Filosof. Men ligesom en alligevel betydelig, om end sporadisk, viden-skabelig Tænkning udfoldede sig hos ham i stor Energi, saaledes afprøve sig de i hans Levetid epokegørende filosofiske Systemer paa forskellige Maader i hans herhen hørende Efter-ladenskaber.

Et systematisk Omrids af B.s Religions- og Kristendomsfilosofi, som her alene vedkommer os, lader sig allerede paa Grund af det ned-skrevnes aforistiske Præg ikke give, men hans Tankebevægelse i det hele kan forfølges Skridt for Skridt. Troen paa en personlig Skabergud har staaet fast for ham som en aandelig Bag-grund fra Barndomsdagene; paa sin første Uden-landsrejse (1789—1790) udtalte han den, staa-ende paa Schweiz's Bjergtinder, og anede en evig Salighed i denne dengang uformede Tro, som, i det mindste da dens Indhold blev ham bevidst, neppe har udelukket en Materie, der er fra Evighed, fordi den »evig er skabt af Gud« (Phil. Nachl. 1, 135 f.).

Det første Stød i bestemt filosofisk Retning modtog B. paa den samme Rejse i Jena af den derværende Professor i Filosofi, C. L. Reinhold, hvis store Bevægelighed, saaledes som det frem-gaar af B.'s med ham (og Jacobi) 1831 udgivne Brevveksling, afspejlede sig i anden Potens i Baggesens tidligere filosofiske Udvikling, navnlig i den dilettantmæssige Hurtighed, hvormed han tilbagelagde Vejen fra Rousseau, hans uund-værlige Rejsefælle, til Jacobi gennem Kriti-cismens og den subjektive Idealismes Systemer. Hans første discipulære Forhold til Kant var en ren Apoteose. Kant var for ham »den første og største af alle Menneskets Lærere, hvis Bøger ere ham dyrebare end den hele Jord« (Briefwechsel 1, 189). Gennem ædrue-ligere Stemninger ioverkættedes saa Tilbagetoget. »Aristoteles og Kant (Videnskabernes Kolumbus og Cook) ere maaske de to største videnska-belige Professorer, som have eksisteret; de have foretaget de store Opdagelsesrejser i Aandens Verden paa denne Jord; men om en egentlig »Verdensomsejling af Filosofien« er her dog ikke Tale (Phil. Nachl. 1, 105). Men Slutningen af dette Forhold blev et Brud saa fuldstændigt, at Filosofiens Historie neppe kender dets Mage; den store Königsberger, fra hvis Haand han engang modtog ethvert Skrift »med Kys«, bliver

ham kun en Konfusionarius, ja en Hykler og en Løgner (B. an Reinhold, 1810. Phil. Nachl. 1, 425 f.). Fichte tiltrak ham vel, men frastødte ham tillige ved sin Benægtelse af de objektive Realiteter (1, 366 f.), og især ved den Egoisme og det Overmod, som B. fandt i hans Viden-skabslere, naar den tillægger Jeget Gyldighed og Ret som det absolute. Hans Kritik af dette Punkt i Fichtes Subjektivisme er eksempelvis saaledes udtrykt: »Naar jeg tænker, er jeg der ikke; naar jeg er der, tænker jeg ikke, men det tænker i mig« (nemlig det absolute, sml. Phil. N. 1, 141. 138). Til det foreløbige Resultat: Gud er, er det eneste sikre, fordi han er det eneste absolute, leder saaledes B.s Tænkning ham med en indre Nødvendighed. Til Schellings Identitetsfilosofi, hvortil hans overfladelige Kendskab stammer omtrent fra Aaret 1812, forholder han sig absolut usympa-tetisk (Ph. N. 1, 374—86). Men bagved den her antydede filosofiske Erkendelsesvej ligger en i hans hele Aandshistorie dybt indgribende Livsførelse. Det var i en Tilstand af legemlig og sjælelig Elendighed, i Forbindelse med Jacobi's mægtige Paavirkning, at der frembrød et Lys i ham, som han selv kaldte »Guds Straale«; hvad han tidligere ad flere Veje havde nærmet sig til, blev ham nu indlysende som en Aabenbaring, at »Gud er«, ikke for at begribes, men for at elskes og erfares. »Her alene er Hvile; jeg kender ingen anden Vugge for min Aand, ingen anden Havn, ingen anden Grav end Guds Faderhaand; det eneste, som er mig nødven-digt, er Troen« (B. an Jacobi, Briefw. 2, 203—223; fra 1797). Denne Tro, som han selv har stillet i Slægt med Jacobi's *Salto mortale* fra Erkendelsens Uvidenhed over i Guds Arme (Ph. N. 2, 294), var endnu ingen Aabenbaringstro, kun en almindelig religiøs, en Forsynstro, et *principium essendi*, ikke *cognoscendi*, og efter sit Væsen uforenelig med Viden (Briefw. 2, 363-64, fra 1801. Ph. N. 1, 163. 332; 2, 293). Gud lader sig ikke opfatte gennem Teori og Kontemplation, men kun gennem Samvittigheden og den Msket med-fødte Gudsidé, hvilken han betegner som Fornuft, deri afvigende fra den alm. Sprogbrug, der under dette Navn sammenfatter alle Idéer, som ere højere end de rent aprioriske. Han identificerer Fornuft og Tro; han tænker med Hjertet (sml. Jacobis: »en Pantheist med Hovedet, en Mystiker med Hjertet«). Paa de første Stadier af B.s filosofiske Udviklingsgang kendes Digteren i Filosofen derved, at han overlader Anelsen en betydningsfuld Plads indenfor Er-kendelsen, som han senere tillader Fantasien med en indgribende Styrke at bemægtige sig; en Indrømmelse, som vel lader sig forene med den Paastand, at al sand Filosofi er religiøs (Ph. N. 2, 277. 78; sml. Fortalen til dette Skrift S. VII f.). Men med det saaledes be-stemte Karakterpræg træder i den sidste Livs-periode Tænkeren i Forgrunden, Digteren til-bage, skønt stærkt befrugtende Tænkningen gennem Fantasien, et Forhold, som ligeoverfor Religionen maatte befordre en tjenende Stil-ling for Filosofien. Den alm. Forsynstro og den Tro paa en personlig Udødelighed, som gennem hele B.s Liv var ham en Grundover-bevisning, den sidste endog saa sikker, at han

ud fra et etiseret og ædelt Menneskeliv vil paatage sig for dette Menneske selv at føre Bevis for dets ubevidste Besiddelse af en utvivl-som Udødelighedstro (Ph. N. 1, 99), præges henimod Slutningen af hans Liv mere og mere af Evangeliets Stempel. Allerede i Okt. 1812 skrev han til sin Søn Carl, at Væggen i hans inderste Museum bar en gylden Indskrift: »*Vos evangelii sancta nocturno versate corde, versate diurno!*« (Bevæger de hl. Evangelier i eders Hjerte baade ved Nat og Dag; Parafase af *Ars poetica* v. 268). Men det afgørende per-sonlige Gennembrud sker dog først gennem Sønnen Pauls Død 1822, som med nogle Dages Mellemrum efterfulgtes af Bekendelsen af Guds inderlige Kærlighed, af »den sande Jesus-religion«.

»Religion er Fred, Filosofi er Kamp for denne Fred«, siger B. i sine religionsfilosofiske Af-ormer (Ph. N. 2, 275), som tilligemed et andet aforistisk Skrift (Letztes Glaubensbekennn. des christl. Denkers) skulde have dannet Grund-laget for en Kristendomsfilosofi, som dog aldrig saa Lyset. Det var denne Fred, B. tilsidst fandt i sin Tro paa Jesus som Grundleggeren af Guds Rige paa Jorden og Menneskehedens Frelser (»*ille, quo vivit humanum genus*«, Ph. N. 2, 305). Dog maa det fastholdes, at hans Tro paa Kristus, ogsaa som en Midler, saa over-vejende hviler paa det i ham aabenbarede menneskelige Ideal, Læreren og Eksemplet paa Kærlighed, Renhed og Taalmodighed (det idelig tilbagevendende: ikke min, men din Vilje skal), at Forsoningen, Lydighedens Offer til Forligelse for Verdens Synd, omtrent ikke findes indenfor hans Tankekreds, hvilket vel atter maa siges at staa i Forbindelse med hans svage Opfattelse af Inkarnationens (Kristi Menneskeblivelses) Under. Alligevel, skønt med denne væsentlige Begrænsning, blev Korset i Virkelighedens Løs-ningen af hans spekulative Gaade: »det evige Sindbillede« (Dsk. Værker 4. B.). De tre Breve til hans Søn Carl, som slutte hans »Phil. Nachl.« og indeholde Meddelelser om B.s sidste Dage, bevidne, at hans stormfulde Liv er endt i Jesu Kristi Fred. (Foruden de ovfr. betegnede Hovedkilder: Briefwechsel og Phil. Nachl., endnu K. Arntzen, B. og Oehlenschl. III; Martensen, Af mit Levnet III; Jul. Clausen, J. B., en literær-psychologisk Studie). F. V. A. — 2) **Carl Albrecht Reinhold B.**, Søn af foran nævnte, f. i Bern 27. Sept. 1793, blev 1825 tredje »Helfer« ved Domkirken i Bern, men rykkede i Aarenes Løb op til at blive første Præst ved denne. Da E. Zeller 1847 var kaldet til Prof. i Teol. i Bern, ind-gav B. først en »Forestilling« til Regerings-raadet, i hvilken han advarede mod at betro denne Ven af D. F. Strauss Uddannelsen af de vordende Præster, og senere offentliggjorde han et Skrift, hvori han hævdede, at det var et Misgreb af Staten at overlade Mænd af Zellers Aandsretning den teol. Undervisning. I den følgende Tid angreb han, fra en mild og mæg-lende ref. Ortodoks Standpunkt, det teol. Fa-kultet i Bern for dets relig. Liberalisme (1865) og den schweizerske Præst, Heinrich Lang, for en nyrationalistisk Prædiken i Domkirken i Bern (1872). Hans Skrift mod H. Lang er overs. paa Dsk. (Kbhvn. 1873). I de kirkli. Stridig-

heder i Danmark greb han ind ved et Indlæg i Kampen mod Grundtvigianismen (»Om G.'s Princip«, Evgl. Ugeskrift 1864). Han døde 10. Marts 1873 og fik det Eftermæle, at han var en af Berns mest afholdte Præster, varm og indtrængende som Prædikant og kærlig i hele sin Fierd (A. Rytz, C. A. R. B., Pfarrer am Münster zu Bern, Basel 1884). Fr. N.

Baggs, Charles Michel, f. 21. Maj 1803 i Dublin af protest. Forældre, gik 1820 over til Romerk., blev 1840 Rektor for det eng. Kollegium i Rom, 1844 apostolsk Vikar for det vestl. Distrikt af England, men døde allerede 16. Okt. 1845. Han har skrevet fl. Skrifter, der skulde gøre Propaganda for den rom. K.

Bagoas, Holofernes's Gilding (Judith 12—14).

Baharumit, Indbygger i Byen Bahurim.

Bahrdt, Karl Friedrich, berygtet tysk Op-lysningssteolog, f. 25. Aug. 1740 eller 41 i Bischofs-werda. Faderen var Præst, siden teol. Prof. og Superintendent i Leipzig. Sønnen viste tidlig gode Evner, men en slet Karakter. Efterat han 1761 var bleven *Mag.* i Leipzig, studerede han især bibelsk Eksegese efter Ernestis Metode, der, uden at nægte Inspirationsdogmet, behandler Biblen som et Profanskrift. I nogen Tid var dette, den begyndende Rationalismes Standpunkt, med dets Mangel paa Forstaaelse for de relig. Forudsætninger hos en kr. Lærer, men tillige dets fornuftmæssige Anerkendelse af Dogmerne, ogsaa B.'s; men snart opgav han Ortodoksien og holdt paa en »moralisk Krdm.«, dog uden selv at staa i noget personligt Forhold til den. Til sidst gled han ud i en helt aandløs Vulgærrationalisme med et slibrigt Tilsnit, der stod i mærkelig Modsætning til Rationalismens ellers alm. moralske Bravhed. Under alle Faser kunde B. glæde sig ved den Opsigt, han vakte. — Allerede som Kateket ved Petersk. i Leipzig samlede hans Veltalenhed store Skarer, og en ortodoks Bearbejdelse af en deistisk Andagtsbog skaffede ham et overord. Professorat 1766. 2 Aar efter afskedigedes han paa Grund af Usædelighed. Nogle Aar var han nu filos. Prof. i Erfurt og holdt en Slags Værts-hus for at bøde paa de knappe Indtægter, men 1771 blev han *Prof. theol.* og Præst i Giessen. Trods den »Oplysning«, som siden Aarh.'s Midte var udspredd i Tyskland, vakte hans Optræden her dog alm. Forargelse. I sin »Neueste Offenbarungen Gottes in Briefen und Erzählungen«, udrensed B. alt det »overflødige« i Biblen, men Skriftet vakte Spot selv hos en Humanist som Goethe. 1775 fik B. saa sin Afsked, og han søgte da paa forskellige Steder Virksomhed ved de moderne »Filantropiner«, men havnede omsider i Halle, hvor hans Forelæsninger atter samlede en stor Tilhørerkreds. Han udsendte fra Halle en stor Mængde »Oplysnings-skrifter«, der saa godt som ganske ere værdiløse. Hans Betragtning af Kristus var nu, at han havde været en »Naturalist«, der vilde have al Aabenbaringstro udryddet, men var bleven holdt tilbage af Klogskabshensyn (»System der moralischen Religion«). Saadanne tog imidlertid B. ikke. Da der efter Frederik d. st.'s Død var indtraadt en Reaktion i Preussen, indlod B., der havde opgivet sin Docentvirksomhed og atter levede som Gæstgiver (udenfor Halle), sig paa Stiftelsen af et Frimurerselskab

(1788) og tillod sig at kritisere Wöllners Religions-edikt. Dette forskaffede ham i 1789 Fængsels-arrest i Magdeburg. B., der havde forskudt sin Hustru og havde levet forargeligt med en Tjenestepige, synes nu at have mistet al Anstændighedsfølelse og gav sig i Fængslet til at skrive smudsige Tendensromaner, geme- ne Stridsskrifter og en Selvbiografi, der betegnes som »en Blanding af Løgn, Hykleri og fræk Selvprostituering«. Han døde 23. April 1792. J. O. A.

Bahurim, By paa Vejen fra Oliebjerget til Jeriko, tilhørte Benjaminiten. Her boede den Simej, der haanded David paa hans Flugt for Absalon (2 Sam. 16, 5). Identificationen med Alemet (1 Køn. 7, 8), nuværende Almit, er usikker.

Baier, Johann Wilhelm, tysk ortodoks-luth. Teolog, blev født 11. Nov. 1647 i Nürnberg. Han begyndte sine Studier i Altdorf, men da han 1659 kom til Jena, følte han sig saa tiltrukket af den derværende Prof. Joh. Musæus, at han, skønt han havde haft i Sinde at besøge flere fremmede Universiteter, blev i Jena, fuldendte sine Studier under Musæus's Vejledning og blev hans Svigersøn og (1672) hans Kollega. Her holdt han Forelæsninger over Dogmehistorie, Eksegese, Etik, Symbolik, skrev mod rom. Kat., Reformerte og Kvækere, men mest bekendt blev han som Dogmatiker ved sit *Compendium theol. positivæ*, der første Gang udkom 1681, og senere (til 1750) i 12 Oplag, men saa glemtes i Rationalismens Tid, indtil det i nyere Tid atter er bleven udgivet af E. Preuss (Berlin 1864) som indeholdende den sunde Lære i Modsætning til »nyere hovmodige Theologers selvopfundne *mixtum compositum*«. Indholdet af B.'s *Compendium* er en tro Afspjælling af Musæus's Teologi, ogsaa hvor denne gaar sine egne Veje. Da Kurfyrst Friedrich III af Brandenburg oprettede Universitetet i Halle, blev B. 1694 *Prof. primarius* og Universitetets Rektor. 1695 blev han kaldet til Præst i Weimar og modtog Kaldelsen, men døde kort efter sin Ankomst 19. Okt. 1695. En af hans Søner, der ligeledes hed Johann Wilhelm, blev senere Professor i Altdorf (d. 11. Maj 1729). J. P. B.

Baiern, Kongerige, er 75,864 Kv. Km. stort og havde 1890 en Befolkn. paa 5,594,982 Indbyggere (3,959,077 rom. Kat.; 1,571,863 Protest.; 53,885 Jøder; 3625 Gammel-Kat.; 3456 Men-noniter; 355 Irvingianere; 1384 »frireligiøse« og religionsløse). Af Protestanterne vare 2687 Reformerte. Den rom.-kat. K. bestaar af 2 Ærkebispedømmer: München-Freising (med Lydbiskopper i Augsburg, Passau og Regens-burg) og Bamberg (med Lydbiskopper i Eich-stätt, Würzburg og Speier). Ved Konkordatet af 5. Juni 1817 (München, Vollst. Samml. aller Konkordate II, 217 f.) er Præsteskabets Opdragelse i Præsteseminarier overdraget til Bis-kopperne, men i München og Würzburg findes ogsaa rom.-kat. teol. Fakulteter. I B. findes en stor Mængde mandl. og kvindl. Ordener: Augustinere, barmhj. Sestre, Benediktinere, Fran-siskanere, Kapucinere, Karmeliter, Redemp-torister osv.

Den protest. Landsk.'s Stilling er i retsli-g Henseende væsentlig ordnet ved Ediktet af 26.

Maj 1818 (aftr. i Friedberg, Gelt. Verfassungsgesetze der evgl. deutschen Landeskirchen 313 f.). Den bestaar af den siden 1819 unerode K. i Rhinbaiern (Pfalz) og af de luth. og ref. Menigheder paa denne Side Rhinen. Landsherren har, skønt han er rom. Kat., den overbiskoppelige Magt, men udøver denne gennem Overkonsistoriet i München, der staa umiddelbart under Indenrigsministeriet. Det bestaar af en Præsident, 3 gejstl. og 1 verdsl. Medlem. Under det staa to Provins-Konsistorier, i Ansbach og Bayreuth, og Dekanatet München. I den rhinbaiske (unerode) K. er der indført en Presbyterial- og Synodalforfatn. under Konsistoriet i Speier, som staa umiddelbart under Overkonsistoriet i München (Friedberg 296 f.). Ogsaa Protest. i Landet paa denne Side Rhinen have en Synodalforfatn. I lang Tid var der i Konsistorierne i Ansbach og Bayreuth, og ligeledes i Overkonsistoriet i München, et ref. Medlem. Men efter at Konsistoriet i Speier var bleven oprettet (1818), blev dette ikke længer Tilfældet. Til Gengæld blev der (1853) dannet en egen ref. Synode for alle de ref. Indbyggere i Landsdelene paa denne Side Rhinen (Friedberg 318 f.). Ved Universitetet i Erlangen findes et luth. teol. Fakultet, ved hvilket ogsaa en ref. Teolog er ansat. Erlangens luth. Teologer have i den nyeste Tid indtaget en fremragende Plads blandt de tyske Teologer.

Baird Lectures. Den rige skotske Fabrik-ejer James Baird fra Auchmedden (f. 1802, d. 1876), grundede 1872 et Legat, for hvis Renter der skal afholdes Foredragsrækker om teol. og kirkel. Spørgsmaal. 1873 overlod J. B. en Komité, dannet af Medlemmer af den skotske Statskirke (*The Baird Trust*), yderligere 500,000 Lstrl. til Lindring af aandelig Forkommenhed i den ulykkeligst stillede Del af det skotske Folk. Baird-Forelæsningerne i 1895, som holdtes i Blythwood Kirke i Glasgow af Prof. H. Cowan fra Aberdeen, drejede sig om den skotske K.'s Indflyd. paa Krdm. (*The Influence of the Scottish Church in Christendom*, London 1896).

Bajus, Michael, se Bay, de.

Bakács, Thomas, Patriark af Konstantinopel og Ungarns Primas, blev 1483 Biskop i Raab, 1493 i Erlau og kort efter Ærkebiskop i Gran, 1500 Kardinal. Pave Julius II udnævnte ham 1508 til Patriark af Konstantinopel. I det Konklave, hvor Leo X blev valgt, skal der have været Tale om at vælge Th. B. Han døde 1521. Et pragtfuldt Kapel, der udgør en Del af Domkirken i Gran, er bygget af ham.

Bakbakar (1 Krøn. 9, 15), en fornem Levit, der boede i Jerusalem efter Eksilet.

Bakbuk (Esra 2, 51), israelit. Familie af Liv-egne, der vendte tilbage til Jerusalem, da Kyros gav Folket Lov deril.

Bakbukja (Neh. 11, 17), en Levit af Sangeren Asafs Slægt, der tog Bolig i Jerusalem efter Hjemkomsten fra Babylon.

Bakkides, en af den syr. Konge, Demetrios I's dygtigste Feltherrer, der 161 sendtes til Judæa og indsatte den græskvenlige Alkimos til Yppersteprest (1 Mak. 7). Da Feltherren Nikanor det følgende Aar faldt i Kampen mod Judas Makkabæer, sendtes B. atter til Palæ-

stina og overvandt Judas i et Slag, hvori denne fandt Døden. Hans Broder Jonatan maatte ogsaa vige for B., der derefter befæstede flere Byer og vendte tilbage til Antiokia (1 Mak. 9). Da Folkets Støtte imidlertid atter bragte Jonatans Sag paa Fode, foretog B. 157 et nyt Tog til Palæstina. Han belejrede forgæves Bethasi, som Simon Makkabæer forsvarede. Krigslykkens Vaklen bevægede ham endelig til at indgaa et Forlig med Jonatan.

Bala, se Baala.

Balaam, se Bileam.

Baladan (2 Kong. 20, 12), se Merodak Baladan.

Balaj var en syrisk Landbiskop, der bl. a. skrev Digte til Biskop Akakios af Aleppo's (d. 432) Pris. Hans Virksomhed maa væsentligst være falden efter Konkiliet i Efesos 431, men han er død efter dette. Han har rimeligvis hørt hjemme i Nærheden af Aleppo. Maroniterne og Jakobiterne kalde ham »Mar« (=: min Herre), en Titel for Biskopper og Helgener; stundum kaldes han ogsaa »Malpana« (=: Kirkelærer). Indtil 1865 kendte vi kun nogle af hans Digte, som vare optagne i syriske Farebøger, men i det Aar udgav J. J. Overbeck, hvad han havde fundet af B.'s Digtning (*S. Ephraemi Syri, Rabulæ, Balæi aliorumque opera*, London 1865), bl. a. et Digt til Indvielsen af en ny Kirke i Kenneschirin (Ørne-reden), en Bjergby i Nærh. af Aleppo og forskl. metriske Benner. B.'s Digte ere overs. paa Tysk af G. Bickell i »Ausgew. Gedichte der syr. Kirchengäter«, Kempten 1872). Fr. N.

Balak (4 Mos. 22), Sippors Søn, Konge i Moab. Forfærdet over Israels Sejr over Amoriterne, forbandt han sig med Midjaniterne, og søgte ved Profeten Bileam at skade Israel, men dennes Forhandelse blev en Velsignelse, hvorfor B. opgav sit Fjendskab mod det fremtrængende Folk.

Balan, Pietro, rom.-kat. Historiker, f. 3. Sept. 1840 i Este ved Padova, blev 1862 Lærer ved Præsteseminariet i denne By, 1865 Udgiver af det venezianske Blad *La Libertà Cattolica* og 1867 af det modenesiske *Diritto Cattolico*. 1880 kom han til Rom som Underarkivar ved det vatikanske Arkiv, men allerede 1883 trak han sig tilbage til Pragatto i Provinsen Bologna. Han har skrevet en Mængde større og mindre hist. Skrifter om Italiens, og særlig Pavedømmets Historie, saasom en Forts. af Rohrbachers Khist. (*Storia della Chiesa Catt. durante il Pontificato di Pio IX*, I—III, Torino 1876—86), et aabent Brev til Döllinger (*Chiesa e Stato*, Modena 1871) og et Modskrift mod F. Gregorovius's Bog om Pavernes Gravmindesmærker (Modena 1871). 1884 udgav han, paa en noget mangelfuld Maade, et Bind, der indeholdt Akttykker til Reformationshist. (*Monumenta Ref. Luth. ex tabulariis secretioribus S. Sedis 1521—25*, Regensburg 1884; jvfr. »Tilskuener« I). Fr. N.

Balbulus, Notker, se Notker.

Balchen, Albert Henrik Krohn, f. 8. Okt. 1825, blev 1858 Sognepr. til Trysil, 1867 i Sarpsborg, 1876 i Høland og 1883 i Larvik. Var fra Sarpsborg mange Aar Stortingsmand. A. B.

Baldakin er det gængse Navn paa den Tronhimmel, der i gr. Kirker udspringes over Altret

og i rom.-kat. Lande holdes over Sakramentet, naar dette bæres i Procession eller bringes til syge. Navnet kommer rimeligvis af det ital. *Baldacco* = Bagdad, fordi det af Guldtraade og Silke vævede Stof til Tronhimlen oprindelig kom fra den By.

Balde, Jakob, f. 4. Jan. 1604 i Ensisheim, Hovedstaden i Landgreviskabet Elsass, blev undervist i sin Fødebys Jesuiter-Gymnasium og studerede siden hos Jesuiterne i Molshheim og Ingolstadt. 1623 blev han *Mag.* og begyndte derpaa at studere Jura, men ulykkelig Kærlighed til en Bagerdatter i Ingolstadt bragte (1. Juli 1624) den unge juridiske Student til at sønderbryde sin Lut og søge Optagelse hos Jesuiterne i Landsberg ved Lech. 1626 kom han til München som jesuitisk »Skolastiker«, 1628 til Innsbruck. 1630—32 studerede han Teol. i Ingolstadt, 1633. viedes han til Præst, 1635 blev han, der nu var avanceret til gejstlig Koadjutor, Prof. i Retorik i Ingolstadt; 1638—40 var han Hofpræst hos Maximilian I i München. 1640 blev han optagen bl. Jesuiter-Ordenens *professi*, og 1640—50 levede han i München som bayersk Historiograf. 1650 blev han Præst i Landshut; i sine sidste Leveaar var han pfalzgrevelig Huspræst og Skriftefader hos Pfalzgrev Philipp Wilhelm med Bolig i Neuburg a./D. og Düsseldorf. Han døde 9. Aug. 1668. Allerede i Jesuiter-Gymnasiet i Ensisheim digtede J. B. sin første lat. Ode, *clangor anseris* (»Gaasesnadder«), men Hoveddelen af hans omfattende latinske (episke, lyriske, satiriske og elegiske) Digtning faldt under Opholdet i München (1637—46). Som Digter udmærker J. B. sig ved rig Fantasi og Tankedybde, og et sprudlende Humor er hos ham forenet med mandig Alvor. Men Humanisten i ham tager ofte Magten fra Digteren, saa at han tit bliver søgt og smagløs. Blandt hans Digte findes 70 Mariaviser (*Ode partheniæ*). Hans tyske Digte staa langt tilbage for de lat. Herder har i sin »Terpsichore« i fri Efterdigtning givet en stor Mængde af hans Oder og Epoder. Paa W. Kaulbachs Maleri, »Reformationens Tidsalder«, har ogsaa J. B. fundet en Plads, og 1868 blev der i München dannet en »Balde-Verein«, som ved aarlige Fester søger at opfriske hans Minde. En samlet Udg. af hans poetiske Værker udkom i München 1729; flere af hans Digte ere (München 1870) overs. paa Tysk af Joh. Schrott og M. Schleich (G. Westermayer, J. B., sein Leben und seine Werke, München 1868). Fr. N.

Balduin. **B. I.** f. 1058, yngste Søn af Grev Eustache af Boulogne og den fromme Ida af Lorraine, var en Broder til Hertug Godefroy (Gottfred) af Bouillon. Efter dennes Død (1100) blev han den hl. Gravs Beskytter og Konge af Jerusalem. Allerede som Greve af Edessa havde han røbet fremragende Egenskaber, og han maa betragtes som den egentlige Grundlægger af Riget Jerusalem. Han døde 1118. — **B. II.**, Slægtning af B. I, Greve af Edessa, blev, efter dennes Død, i den hl. Gravs Kirke salvet til Konge af Jerusalem. Han anbefalede Tempelherreerne til Bernard af Clairvaux og støttede Hospitaliterne (Johannitterne). Han døde 1131. — **B. III.**, Søn af B. II's ældste Datter, Melisenda, og Grev Fulco af Anjou, blev 14 Aar

gl. (1143) ved sin Faders Død Konge af Jerusalem. Han var gift med den gr. Kejser Manuels Datter, Theodora, og døde 1162, kun 32 Aar gl., begravet af Folket, som elskede og beundrede den ridderlige Helt. — **B. IV.**, Søn af B. III's Broder, Amalric, blev 13 Aar gl. (1173) sin Faders Efterfølger. Han blev angreben af Spedalskhed og døde ugift 1184. — **B. V.**, Søn af Markgreven af Montferrat og B. IV's Søster, Prinsesse Sibylle, som efter sin første Mands Død ægtede Guido af Lusignan, blev 1183, altsaa endnu før B. IV's Død, i en Alder af 5 Aar valgt til Konge af Jerusalem. Han døde allerede 1186 (B. Kugler, *Gesch. der Kreuzzüge*, Berlin 1880).

Baldwin, Erkebiskop af Canterbury 1185—90, var først Biskop af Worcester (fra 1180). Han prædikede det andet Korstog i England og tog selv Korset, men døde af Feber under Accons Belejring.

Baldwin Lectures. 1885 dannede den episkopale Biskop Samuel Smith Harris i Detroit i Wayne County i Michigan i Forbindelse med nogle Lægmand, bl. a. Henry P. Baldwin, et Fond paa 10,000 Dollars, for hvis Renter der aarlig af en lærd Kleriker eller andet Medlem af det episkopale Kirkesamfund skal holdes 6—8 Forelæsninger i Lighed med de eng. *Bampton Lectures* (se d. Art.). 1886 aabnede Biskop A. Cleveland Cox af Vest-New York Rækken med nogle Foredrag om *Institutes of Christian History*. Alle B.-L. skulle udgives i Trykken.

Balfour, Arthur James, engelsk Statsmand og Tænkter, f. 1848, har faaet sin Uddannelse i Eton og Cambridge. 1874 kom han ind i Underhuset, 1878—80 var han Privatsekretær hos sin Morbroder, Markien af Salisbury. 1885 blev han Medlem af dennes første Ministerium, 1886 Statssekretær for Skotland, 1887 Generalsekretær for Irland, 1891 Skatkammerlord og Leder af det konservative Parti i Underhuset. 1879 skrev han: *A Defence of philosophical Doubt*; 1895 *Foundations of Belief, being Notes Introductory to the Study of Theology* (overs. paa Norsk 1895).

Balk, Bero II (= Bjørn) Gregersson, Biskop i Åbo 1385—1412, er født i Balkis i Wemo nær ved Åbo. Han havde, formentlig i Paris, vundet Magistergraden, og blev som Kannik i Åbo enstemmig valgt til Biskop. Pave Urban IV underkendte dog Valget, som den, der alene havde Besættelsesretten; men paa Grund af Beros store Lærddom, rene Levned, ulastelige Sæder, aandelige Erfarenhed og Duelighed i verdslige Sager gav Paven ham selv 6. Nov. 1385 sin Beskikkelse. For at faa den pavelige Udnævnelse rejste B. til Rom; Rejsepengene skaffedes til Veje ved at sælge et af K.s Godser (for 180 sv. Mark = 1450 finske Mark). Som Biskop søgte B. at udvide K.s Magt og Indflydelse, i Åbo Domk. oprettedes 2 nye Altre (St. Henriks og St. Eriks, samt St. Laurentius's). K. fik ogsaa betydelige Donationer, 1403 skænkede Erik af Pommern og Dronning Margrete 300 Mk. Solv, mod at der daglig i Domkirken til Dommedag skulde læses en tidlig Messe (*missa auroræ*) for deres Forældres og Venners Sjæle. Ogsaa af andre højstaaende Personer, f. E. Bo Jonsson Grip og Karl Sparre,

fik K. betydelige Forleninger, endog i Sverige, og B. selv fik Masku og Piikkis Sogne »med al kgl. Ret«: Skatter og Sagesfald. Aar 1396 tilstod B. 46 Dages Aflad til dem, som paa *festum reliquiarum* (20. Jan.) og andre Helgendage besøgte Åbo Domk., St. Mariæ og St. Karins K. 1398 oprettedes Arkidiakon-Stillingen ved Åbo Domk., og i B.s Tid nævnes første Gang (1403) Fransiskanerklostret og Skolen i Wiborg. 1408 tilbød Abbeden for Cistercienserklostret i Paadis (Estland) Biskop B. Broderskab og Delagtighed i nævnte Klosterordens gode Gerninger. Ogsaa i politiske Hverv deltog B.; saaledes tiltraadte han 1389 Raadsbeslutningen om en Skat fra hele Riget til Dronning Margrete. 1396 underskrev han Beslutningen paa Norrköping Herredag, 1398 var han i Helsingborg, hvor han bevidnede Overenskomsten mellem den tyske Ordens Stormester og Dronningen m. H. til Gotlands Overdragelse til sidstnævnte, og 1408 bevidnede han i Kalmar Kong Eriks Brev om Købet af Gotland og Visby af den tyske Orden. Biskop B. døde paa Kuustö Bispegaard d. 29. Juni 1412 og blev begravet i Åbo Domkirke. A. N.

Ball, John, en af Lederne i den engelske Bondekrig, skal oprindelig have hørt til Wycliffs »Poor Priests«. Han blev paa Grund af sine fanatiske Prædikener kastet i Fængsel af Ærkebiskoppen af Canterbury, men befriet af en Folkehob, for hvilken han holdt en berømt socialistisk Prædiken over Teksten: »Da Adam graved, og Eva spandt, man intet Spor af Adelsmænd fandt«. Efter Undertrykkelsen af Bondeoprøret blev han greben og henrettet (1381).

Balle. 1) **Nikolaj Edinger B.**, den 16. evangeliske Biskop i Sjællands Stift, f. 12. Okt. 1744 i Vestenskov paa Lolland, hvor Faderen var Degn. Student fra Slagelse Skole 1762; teol. Kand. 1765; udenlands i 3 Aar; fik Magistergraden i København 1768 og holdt derpaa Forelæsninger i Leipzig. Efter et kort Ophold i Danmark drog han atter paa Rejse (særlig til Göttingen) som Hovmester for et Par unge Adelsmænd. 1770 blev han Dekan paa Kommunitetet og begyndte kirkehistoriske Forelæsninger i København, 1771 Landsbypræst i Hanherred, N. f. Limfjorden, men allerede Aaret efter vendte han tilbage til København som teol. Professor, dogang imødeset som den, der vilde være Tolk for Tidens nye Ideer. Han udgav Lærebøger i de fleste teol. Discipliner. 1774 Dr. theol. 1781 døde hans Hustru (N. F. S. Grundtvigs Fæster), og det følgende Aar indgik han nyt Ægteskab med en Datter af Sjællands Biskop, Harboe; samtidig adjungeredes han denne sin Svigerfader med Successionsløfte. Ved Harboes Død 1783 blev B. Biskop i Sjællands Stift; som saadan har han vundet sit store Navn i den danske Kirkes Historie. Mod al Tidens fremstormende Vantro stod han klippefast og hævdede utrætteligt med Mund og Pen Krdm.s Sag, ligegyldig om Spot og Haan hagiede nok saa stærkt ned over ham. Fra 1793 holdt han hver Søndag Aften Bibellæsning i en af Stadens Kirker. Imod O. Horrebows Ugeblad, »Jesus og Fornuften«, fremførte han sit Religionsblad »Bibelen forsvarer sig selv«; mod Malthe Møllers

»Repertorium« udgav han Bladet »Pligtankeret«. Men han foragtede Tvangsmidlers Anvendelse for at værne om Kirkens Sag. Da Bastholm 1785 fremkom med sine sørgelige, liturgiske Reformforslag, tog B. de gamle Kirkeskikke i Forsvar og udgav mod Bastholm en Pastoral-skrivelse »Vej til Hæderlighed for gejstlige«. For at komme Tidens Krav i Møde udarbejdede han en ny Lærebog, der kunde afløse Pontoppidans Forklaring, og som efter forskellige Ændringer udkom 1791 og befaledes indført i Landets Skoler inden 1794. Den var enceraadende ved Ungdommens Undervisning indtil Midten af 19. Aarh. Af samme Motiv udsprang ligeledes hans Arbejde for at skaffe en ny Psalmebog i Stedet for Kingos og Guldbergs. Frugten af adskillige Aars Forslag og Kommissionsbetænkninger blev den evangelisk-christelige Psalmebog (1798). For Almueskolens Reform arbejdede han ogsaa ivrigt ligesom for Skolelærerseminariers Oprettelse. Han var den omhyggeligste Ven og Raadgiver for Præsterne, og sit omfangsrige Stift naaede han omtrent 5 Gange rundt i sine 25 Bispeaar. 1800 blev han kgl. Konfessionarius og bekægtede denne Stilling til sin Død; men Bispeembedet nedlagde han 1808, da han følte sig »svækket ikke blot ved overspændt Arbejde, men af mangefold tilstødende Kummer«. Tunge og trange sneg hans sidste Aar sig hen. D. 19. Okt. 1816. (Biografier af J. Møller, 1817 og af L. Koch, 1876). A. J. — 2) **Nikolaj Edinger B.**, Sønnens Søn af Biskoppen, f. 1839 i Olstrup Præstegaard i Sydsjælland, Student 1858, teol. Kand. 1864. Allerede som Skoledreng var han fast besluttet paa at ville gaa til Grønland, naar han var færdig med sine Eksaminer; og 1865 drog han derfor afsted og blev Seminarielærer og Missionær i Grønland. 1869 Seminarieførstander og Missionær ved Jakobs-havn; 1870 ved Godthaab, hvor han siden den Tid har virket, kun afbrudt ved et Par Besøg i Danmark. A. J.

Ballerini. 1) **Antonio B.**, ital. Jesuit, f. i Bologna 1805, d. 1881, har skrevet en Kommentar til Busenbaums *Medulla*, der efter hans Død er bleven udgivet i 7 Bd. af hans Ordensbroder D. Palmieri (Prato 1889—93). 1850 aabnede han i *Principii della scuola Rosminiana, esposti in lettere famigliari da un prete Bolognese* et Angreb paa Rosminis (se d. Art.) Filosofi. 1854 paabød Rom imidlertid baade B. og Rosmini Tavshed, men senere kom der fra anden Side nye Angreb paa Rosmini. — 2) **Pietro** (f. 7. Sept. 1698) og **Girolamo B.** (f. 29. Jan. 1702), 2 lærde Brødre fra Verona, have i Fællesskab udgivet flere af Kirkefædrene og Skolastikerne (Zenon af Veronas Prædikener, 1739; Raimondo af Pennaforte, 1744; Rotherius af Verona, 1756; Leo d. st., 1757). Pietro havde sin Styrke paa det dogmat. og kirkeretlige Omraade, Girolamo paa det historiske. Pietro, der døde 1769, blev indviklet i forskl. teol. og kirkeretlige Stridigheder og var en ivrig Forsvarer af Pavedømmets Ret over for Febronianismen; hans til Udg. af Leo d. st.'s Værker føjede Afhandling om de kanoniske Retssamlinger før Gratianus har gjort Epoko i den kanon. Rets Literaturhist. Girolamo døde o. 1775. Fr. N.

Balmes, Jaime, spansk Teolog og Filosof, f. 28. Aug. 1810 i Vich i Catalonien, boede dels i Vich, dels i Cervera, Madrid og Barcelona og udfoldede en betydelig relig. og filos. Forfattervirksomhed. Han blandede sig ogsaa i de polit. Stridigheder. 1840 gjorde han Indsigelse mod Inddragelsen af Kirkegodset; 1845 søgte han forgesves at skaffe Spanien Fred ved at faa Dronning Isabella til at ægte Don Carlos's ældste Søn. Han døde 9. Juli 1848, prist af sine Landsmænd som »den store Apologet for den kat. Tro« og som en ægte kr. Filosof. I filos. Henseende er han en Discipel af Thomas fra Aquino og Ny-Skolastiker. De fleste af hans Skr., der alle udmærke sig ved en klar Tankeudvikling og et glimrende Sprog, ere overs. paa Tysk, saal. »Briefe an einen Zweifler« (Regensb. 1864), »Polit. Schriften« (Regensb. 1847), »Vermischte Schriften« I—III (Regensb. 1855 f.). Hans store Skrift om Katolicismen og Protestantismen blev overs. paa Tysk 1862, hans vidtløftige Fundamentalfilosofi 1855 f., hans Elementarfilosofi 1852 f., det første af F. Hahn, de 2 sidste Skrifter af F. Lorinser (A. de Blanche Raffin, J. B., sa vie et ses ouvrages, Paris 1849).

Balsamon, Theodor, gr.-kat. Jurist, var først Diakon i Konstantinopel, derpaa Sofiakirkens Prokurator (Nomofylax) og Arkivar (Kartofylax) og tilsidst Patriark i Antiokia. Efter Kejserens og den konstantinopolit. Patriarks Opfordring skrev han (mellem 1166 og 1177) en Kommentar til et Par ældre gr. kirkeretlige Samlinger (Fotios's »Nomokanon« og »Syntagma«). Han døde o. 1200.

Balslev, dsk Præstelsægt. 1) **Rasmus B.**, f. 3. Febr. 1762 i Guldbjerg paa Fyn. Blev Kand. 1783 og 6 Aar senere Faderens Efterfølger som Sognepr. i Haarslev, hvor han døde Juledag 1840. B. havde ikke ringe Betydning for det vaagnende, aandelige Liv paa Fyn, som dannede en Modvægt mod Rationalismen. Tidligt var hans Opmærksomhed bleven henledet paa Herrnhuternes Menighedsliv i Kristiansfeld, som han tilmed ved et Besøg lærte at kende paa første Haand. I sin Studentertid havde han derfor taget Del i Brødremenighedens Guds-tjeneste i København og sympatiserede hele sit Liv igennem med denne stille, fromme Retning. Som Medlem af en fynsk Præsteforening, der havde dannet sig 1800 med det Formaal at udbrede smaa Opbyggelsesbøger blandt Almuen, udgav han 1806 »Opbyggelige Betragtninger for syge«. B. skildres som en fredelskende, føjelig, godmodig og sagtnodig Mand.

— 2) **Carl Frederik B.**, f. 10. Jan. 1805 i Haarslev, Søn af ovennævnte. Blev Kand. 1827, studerede og informerede i 6 Aar, 1833 Sognepr. for Vejerslev og Blidstrup Menigheder; 1850 Sognepr. ved Ribø Domkirke og Stiftsprovst; 1860 forflyttet til N. Broby, hvorfra han 1867 blev kaldet til Biskop over Ribe Stift, hvor han ved sin milde og elskværdige Personlighed vandt Indgang og Tilslutning. I denne Stilling døde han 11. Marts 1895. Ved sit 50aarige Embedsjubilæum blev han 1883 udnævnt til Æresdoktor i Teol. Han udgav 1844 en lille Lærebog i Bibelhistorie og 1849 »Luthers Katekismus med en kort Forklaring«. Oprindeligt havde han udarbejdet disse Bøger til Brug for sine Børn, hvem han selv underviste. Ved et

ministerielt Cirkulære af 1856 afskaffedes Balles Lærebogs Eneret, og B.'s smaa Bøger vandt inden lang Tid en overordentlig stor Udbredelse, saa meget mere som Katekismusforklaringen autoriseredes til Skolebrug. — 3) **Rasmus Laurits B.**, f. 19. Febr. 1833 i Uggerslev. Efterat være bleven Kand. 1857 var han i 12 Aar personel Kapellan paa Fyn. 1870 blev han Sognepr. i Egense ved Svendborg; forflyttedes 1876 til Paarup ved Odense. D. 1896. Han har udgivet »Bibellæsning i Hjemmet«, en let fattelig Udlægning af den hl. Skriffs Bøger, beregnet for alderde Bibellæsere. — 4) **Laurits Nikolaj Vilhelm B.**, f. 6. Aug. 1850 i Haarslev; blev Kand. 1875. Var fra 1877 personel Kapellan først i Øster Egesborg, senere hos sin Fader, indtil han 1884 efterfulgte ham som Sognepr. i Haarslev; han var den fjerde af sin Slægt, som har beklædt dette Embede i lige nedstigende Linje. 1894 blev han Provst. Han har bl. andet skrevet en Opbyggelsesbog, »Kristelig Ledsager, en Formanings- og Trøstebog for unge og gamle af en Landsbypræst« (1883). Sammen med Pastor John Hansen har han 1885 udgivet »En lille Huspostille«, som indeholder korte Prædikener. J. P.

Baltasar. 1) Se Belsasar. — 2) I Legendener B. Navnet paa en af de hl. tre Konger. Hans Fest holdes 11. Jan. i Köln, hvis Domkirke ifølge den rom.-kat. Tradition skal gemme hans Lig.

Baltzer, Johann Baptist, rom.-kat. Teolog, f. 16. Juli 1803 i Andernach ved Rhinen, studerede 1823—27 Teol. i Bonn under Hermes (se d. Art.), blev 1827 Repetent i Bonn, 1829 Præst i Köln, 1830 Prof. i Dogmatik i Breslau. Oprindeligt var han Hermesianer, men lidt efter lidt forlod han Hermes for at slutte sig til Anton Günther (se d. Art.). Som Güntherianer skrev han »Beiträge zur Vermittelung eines richtigen Urtheils über Katholicismus und Protestantismus« (Breslau 1839—40), der fremsatte Günthers Filosofi som det rette Middel til at forlige alle Modsetninger, ogsaa de konfessionelle. 1844 tog han til Genmæle mod den ref. Breslauer-Superintendent Falk, Fader til den senere preuss. Kultusminister, som i sin Prædiken paa Reformationsfesten 1843 havde rettet et stærkt Angreb paa Romerk. Til Løn for sin djerne Polemik blev han 1846 Domherre i Breslau. 1848 og 49 virkede han ivrig for Udbredelsen af Borromæus-Foreningen i Schlesien og tog i det hele megen Del i det rom.-kat. Foreningsliv. Men da Rom fordømte Günthers Filosofi, tog B. denne i Forsvar (»Neue theol. Briefe an Dr. A. G.«, Breslau 1853), og samtidig sendte han Pius IX et lat. Skrift, i hvilket han hævdede, at Günthers Filosofi var ortodoks. I Nov. 1853 mødte han i Rom for mundtlig, sammen med Prof. Gangauf fra Augsburg, at forsvare sin filos. Overbevisning, men Forsvaret mislykkedes: Günther blev fordømt og underkastede sig Roms Dom. Det samme gjorde ogsaa B. 1857. Trods dette Skridt vedblev han dog at være mistænkt for filos. Kætteri, log. 30. April 1860 udsendte Pius IX et Breve imod hans Lære. Derefter udbød der en bitter Strid mellem B. og Fyrstbiskop Förster af Breslau, som vilde forbyde ham at fortsætte sine Forelæsninger. Da Döllinger 19.

Jan. 1870 offentliggjorde sit Angreb paa Ufejlbarhedsadressen, sluttede B. sig til dette, hvorfor Biskoppen 18. Nov. 1870, med Pavens Billigelse, suspendede ham, og 1. Jan. 1871 blev hans Løn som Domherre holdt tilbage, fordi han havde sluttet sig til den gl.-kat. Bavegelse. Han døde 1. Okt. 1871 i Bonn paa et Besøg hos sin Ven, Prof. Knoedt, og ligger begravet dér (E. Meizer, Dr. Baltzer, Mannheim 1876). *Fr. N.*

Balaze, Etienne, Diplomatiker og Kirkehistoriker, f. 23. Nov. 1630 i Tulle, modtog den første Undervisning i sin Fødebys Jesuiter-Kollegium. Senere studerede han Filosofi og Jura i Toulouse, men syslede i sin Fritid med Undersøgelser af hist. Aktstykker, og 1656 kaldte Pierre de Marca, senere Ærkebiskop af Paris, ham til Hovedstaden, hvor han levede for de Studier, der vare ham saa kære. Efter Marcas Død (1662) opholdt han sig en Tidlang i Auch og Reims, men 1667 kom han tilbage til Paris som Bibliotekar ved Colberts Bibliotek, og i 33 Aar arbejdede han dér. 1689 blev han Prof. i Kirkeret og 1707 Inspektør ved *Collège Royal*, men 1708 faldt han i Unnaade og blev, berøvet sine Embeder og sine Ejendele, vist ud af Hovedstaden. 1713 fik han Lov til at komme tilbage. Han døde 28. Juni 1718. Han har udgivet flere Kirkefædre (Cyprian, Salvian, Vincentius osv.) og en stor Mængde kirkehistoriske Aktstykker.

Bamberg. Bispedømmet B. blev grundlagt 1007 af Henrik II, og en Del af Würzburger-stiftets Omraade henlagt til det. Oprindelig stod Biskoppen i B. under Mainz, men 1817 blev B., ved det bayerske Konkordat, ophøjet til et Ærkebispedømme med 3 Lydbiskopper (Würzburg, Eichstätt og Speier). — Biskop Suidger af B., Pave under Navnet Clemens II (1046—47), ligger begravet i Domkirken i B. Denne er en af de herligste romanske K. i Tyskland (paabegyndt 1004, fuldendt i tidlig-gotisk Stil) med østl. og vestl. Kor, Krypte, 4 Taarne, og den indeholder nogle af de betydeligste Skulpturer fra den tyske Middelalder.

Bambino (ital.), lille Barn. *Santissimo B.* kaldes Jesusbarnet, men særlig bruges Betegnelsen om den rigt pyntede, af Ædelstene, funkende Dukke, som opbevares i Kirken Aracoeli i Rom og udstilles i »Krybben (*presepe*) Juleaften og den følgende Højtid indtil Epifanidagen. I disse Dage holde Børn fra 5—10 Aar »Prædikener« i Kirken foran B. Særlig Anseelse nyder B. i Aracoeli for sin undergørende Kraft, hvorfor den i Vogn køres rundt til syge.

Bamot-Baal (Josva 13, 17), Baals Offerhøje, et Sted i Moab i Nærh. af Baal-Meon; det tilfaldt Rubens Stamme. Herfra udtalte Bileam Velsignelsen over Israel (4 Mos. 22, 41).

Bampfield, Francis, engelsk Sektstifter, opdragen i Oxford, præsteviet 1641, var først Præst i et Sogn i Dorsetshire. Hans idelige Prædiken om, at K. trængte til en Ref., vakte Sognefolkenes Uvilje, og han forlod sin Menighed for at tage imod en Præbende ved Domkirken i Exeter. 1662 tvang Uniformitetsakten ham til at opgive denne, og fra 1666—75 sad han fængslet. 1672 udgav han: *The Jewishment of Fr. B. for the Observation of the Jewish or Seventh-day Sabbath*, og da han 1675 var

kommen paa fri Fod, samlede han en Kreds af Syvendedags-Baptister (se d. Art.) om sig. 1682 blev han paany sat i Fængsel, og han døde i Newgate 16. Febr. 1683.

Bampton Lectures. Præsten John Bampton, der døde 1751 som Kannik i Salisbury, testamenterede sin Ejendom til Universitetet i Oxford, for at der af den skulde oprettes et Legat. Det skal hvert Aar tildeles en fremragende engelsk Teolog, mod at denne holder 8 apologetiske Forelæsninger for Universitetet i Oxford og siden udgiver disse i Trykken. 1779 begyndte Forelæsningerne, og ved John B.'s Gave er der i Aarenes Løb fremkaldt en lang Række udmærkede teol. Arbejder. De nærmere Bestemmelser om Valget af Forelæseren og Forelæsnings Indh. kan ses af det Uddrag af John B.'s Testamente, der trykkes foran alle B.-L. Oprindelig udgjorde Renten af John B.'s Efterladenskaber 120 Lstl.; nu er den o. dobbelt saa stor. En Oversigt over Indh. af B.-L.'s fra Aarh.'s Beg. til 1894 er given i J. Hunt, *Relig. Thought in England in the 19th Century* (London 1896) 292 f. *Fr. N.*

Bancke, Mogens, Psalmedigter, Præst i Svannike og St. Ibs paa Bornholm og Provst 1579—88. I Hans Thomissøns Psalmebog findes 4 af hans Psalmer med Mærket M. B., men kun een af disse har faaet Plads i de senere udkomne Kirkepsalmebøger: »Vi takke dig, o Gud, vor Fader kære«. Hans »Alle Søndagers og Festers Evangelica udi Riim at siunge sammensæt, 1577«, oplevede flere Oplag, men har ikke ydet noget Bidrag til Kirkepsalmebøgerne. *J. N. S.*

Band. 1) I Skriften. Efter Mt. 18, 17 gav Herren sine Disciple den Befaling, at en Broder, som forsaa sig mod en anden og ikke vilde forlige sig med ham, selv efter at Menigheden havde undersøgt og dømt i Sagen, skulde være som Hednings og Tolderen, altsaa lukkes ud af Menighedens Samfund. For at bevare Kærligheden og Renheden maatte Menigheden have denne Ret og Forpligtelse, baade for sin egen Skyld og for dens, som blev udelukket. Til Befalingen knyttedes Myndigheden til at forlade og »beholde« Synd (Mt. 18, 18; 16, 19; Joh. 20, 23), og i Overensstemmelse hermed handlede der i de apostolske Menigheder (1 Kor. 5, 9—11; 2 Thess. 3, 14; Tit. 3, 10). Hertil kan ikke henregnes 1 Kor. 5, 3—5 (men derimod 5, 2), 1 Tim. 1, 20 og Ap. G. 5, 1 f., hvor en særegen Apostelmyndighed fremtræder. Band er Udelukkelse fra Menighedens Samfund i Henseende til alt, hvad dette rummer, og fremtræder i ny Testamente kun under een Skikkelse. Forskellige Grader findes der ingen Antydning af; disse tilhøre en senere Udvikling. — Forøvrigt maa der som historisk Forudsætning for denne Herrens Anordning henvises til den Skikkelse, som de gamle, strenge Bandslove fra Fortiden havde faaet efter Hjemkomsten (se t. Eks. Esra 10, 8) og som træder frem ved Lejligheder som Lk. 6, 22; Joh. 9, 22; 12, 42; 16, 2. A. A. — 2) Kirkeligt B. I Henhold til de ovenfor anførte Ord af Kristus og til Apostlenes Praksis, og efter Synagogernes Forbillede, holdt den kr. Menighed fra den ældste Tid af Tugt over for sine Medlemmer. Tugten blev først og fremmest øvet ved Døbefonten; ogsaa dertil sigtede

Katekumenatet (se d. Art.). Men dér blev tillige vaaget over de døbtes Levned, saa godt Forholdene tillod det. I store Menigheder, eller naar Forfølgelser truede, var det naturligvis vanskeligt at holde den fornødne Tugt, og der var ikke alle Vegne lige stor Tilhøjelighed til Strenghed; i Nordafrika og Spanien var man strengere end i Rom, Ægypten og Østerledet. De fleste Steder udelukkede man vist oprindelig for stedse dem, der havde gjort sig skyldige i store Synder som Hor, Afgudsdyrkelse og Mord; men i Tidens Løb maatte den store K. gøre Indrømmelser til den mskl. Skrøbelighed, medens Sekter som Novatianere og Donatister fastholdt den oprindelige Strenghed. Allerede i Beg. af 3. Aarh. blev Bodstugten i Rom mildnet over for dem, der faldt i kødelige Synder, og ved Midten af Aarh. blev der baade dér og andensteds vist Skaansel over for dem, der havde ladet sig lokke til Afgudsdyrkelse (se Art. Faldne). — Egentlig var det Menigheden, der baade skulde vedtage Udelukkelsen (*excommunicatio*, *ἀνάθεμα*, *Anatema*) og Genoptagelsen (*reconciliatio*, *pax*), for saa vidt denne kunde finde Sted; men som »Guds Yndlinger« tillod Bekenderne (se d. Art.) sig fl. Steder at gaa i Forbøn for de »faldne« og, med større eller mindre Beskedenhed, at udstøde »Fredsbreve« om Genoptagelsen af disse. I Løbet af 3. Aarh. blev Biskopperne baade Dommere og Fuldbyrdere af Menighedernes Vilje m. H. til »de faldne«, nogle Steder (som i Carthago) dog kun under stadig Raadførsel med Menighederne. — Kun hvor der var given offentlig Forargelse, fandt Udstødelsen Sted. »Hvor Synden ikke er aabenbar«, siger Origenes, »kunne vi ikke stode nogen ud af Menigheden; ellers kunne vi let komme til at rykke Hveden op med Ugræsset«. De udstødte vare ogsaa Genstand for en lignende kirk. Tugt og Opdragelse som Katekumenerne (se Art. Bod), inden de efter en højtidelig Genoptagelse bleve stedede til den hl. Nadver.

I Frimenighedstiden vedkom Kirketugten kun Menigheden, men allerede under Theodosius d. st. og hans Sønner bleve relig. Forsyndelser betragtede som offentlige Forbrydelser (*crimina publica*), der ogsaa hjemfaldt til Statens Afstraffelse, og det blev tilladt K. at paakalde Statens Hjælp over for genstridige. I den første Del af Middelalderen trængte Adskillelsen m. det lille og det store B. (*excommunicatio minor et major*), der havde sit Forbillede i Synagogens Adskillelse m. »Udelukkelse« og »Udstødelse« (Kerem), igennem overalt, og Kirkeretten gav nøjagtige Bestemmelser om Brugen af dem begge. Det lille B. (i Beg. kaldt *excommunicatio*), der væsentlig bestod i Udelukkelse fra K.'s Sakramenter, var en opdragende Forholdsregel, et Led i Sjælesorgen; det store B. (Anatema) var derimod Kirkens største Straffemiddel. Det lukkede ude fra alle K.'s Velsignelser og hele K.'s Naade. Den bandsatte maatte ikke overvære en Messe, og hvis han døde, fik han ingen kirk. Begravelse; den, der plejede Samfund med ham, hjemfaldt til det lille B., i visse Tilfælde endog til det store. — Forudsætningen for Romerk.'s Brug af B. er, at der foreligger en aabenbar, alvorlig Forsyndelse (*manifesta, non parva nec levis causa*).

Biskoppen har, som en Del af sin Jurisdiktionsret, Ret til at bruge B. i sit Stift, og hans Kendelse skal da agtes ogsaa udenfor dette; B. er »Biskoppens Vaaben« (*munro episcopi*). Men Paven har, i Kraft af Primatet, Ret til at bandlyse alle K.'s Medlemmer, Lægfolk saa vel som Klerikere. Naar en Biskop eller Præst bliver bandlyst, miste alle de kirk. Handlinger, han foretager, deres Gyldighed. Bandstraalen kan kun rettes mod levende, ikke mod døde, kun mod døbt og tilregnelige og mod dem, der have naaet Skelsalder; men hverken Køn eller Stand, hverken Rigdom eller ydre Stilling, kan fri for B. Da Bandlysningen er et Udslag af den kirk. Jurisdiktion, kan den enkelte dog kun bandlyses af den, der har Jurisdiktionsret over ham. Heraf følger, ifølge den strengt kurialistiske Teori, at en Pave aldrig kan blive bandlyst; thi ingen jordisk Magt har, efter denne Teori, Jurisdiktionsret over ham. — Kirkeretten krævede i Middelalderen, at den borgerl. Magt skulde sørge for, at B. altid fik de rette borgerl. Følger. Saaledes lovede Stauferen Frederik II, at den, der uden at søge Forligelse med K., i 6 Uger havde været bandlyst, efter den Tids Forløb skulde falde i Rigets Acht. Naar en Fyrste blev bandlyst, havde Bandet de alvorligste Følger. Paa Rigsdagen i Tribur (1076) erklærede Fyrsterne, at hvis Henrik IV ikke inden 1 Aar blev løst fra Bandet, vilde de (*juxta leges palatinas*) ikke under nogen Omstændighed længer erkende ham for Konge, og Undersaatter betragtedes allerede dengang som løste fra Troskabseden, naar deres Konge blev bandlyst. En Kejser, der var bandlyst, blev kun kaldt *princeps* (Fyrste), ikke *imperator*. Den hensynsløse Maade, paa hvilken Paverne, især i 14. Aarh., brugte B., svækkede dets Betydn., og den nyeste Tids Bandlysninger have ikke haft den ønskede Virkning. Se Art. Bod, Interdikt og Skærtorsdagsbulle (F. Kober, Der Kirchenbann, 2. Aufl., Tüb. 1863). —

I de Lande, hvor Ref. blev gennemført, mistede det middelalderl. B. sin Betydn. I de schmalkaldiske Artikler (III, 9) forkastede Luther det store B. som »en borgerl. Straf, der ikke vedkom K.'s Tjenere«, hvorimod han godkendte det lille B. som en sand og kr. Ekskommunikation, der holder haardnakkede Syndere borte fra Nadveren, indtil de bedre sig. Men han advarede mod Sammenblanding af den kirk. og den borgerl. Straf. Andensteds minder han om, at Menigheden skal tages med paa Raad, og han vil have Mt. 18, 15 f. nøje fulgt. Foruden det lille B., der udelukker fra Nadver, Fadderskab, og ofte tillige fra kirk. Vielse, godkendte nogle luth. Kirkeordninger ogsaa det store B. som en højtidelig Udstødelse af det kirk. Samfund. Naar den, der var falden i B., viste sand Anger, blev han atter stedet til Nadveren. Bandsættelsen har dog kun i ringe Grad været brugt i luth. Landskirker.

Den dske Kirkeordinans har et eget Afsnit om, »hvorledes de forherdede skulle bandsættis«, men i Danmark og Norge er Kirketugten i Brugen uden Tvivl i Reglen bleven indskrænket til den mildere Form: Udelukkelse fra Nadveren. Bandsættelsen gen-

indførtes imidlertid, endog i forstærket Form, ved Forordn. af 27. Marts 1629 og gik over baade i Recessen, Christian V's Lov og Ritual; men Lovens Bestemmelser ere, trods Forordn. af 23. Dec. 1735, næppe blevne almindelig fulgte. Allerede i Patentet af 1. Okt. 1737 hed det, at Kirketugten kun skal gennemføres, »saavidt til Menighedens Forbedring og uden Publici Uro ske kan«, og Lovens Bestemmelser bleve i Tidens Løb i al Stilhed ophævede ved ikke at bruges. — Den sv. Kyrkolag af 1686 godkender baade det lille og det store B., ved hvilket den brødefulde »uteslåtes från allt samgväm och umgänge med annat folk än sin hustrus, barns och tjenstehjons«. Men Kyrkolagens Bestemmelser om B. have ingen praktisk Betydning. faaet.

I den reformerte Kirkeafdeling blev Tugten betonet stærkt som Kendetegn paa den sande K. Calvin udtalte sig dog imod, at de, der ikke vilde adlyde Præstens Formaninger, bleve overgivne til Øvrigheden; men i Tidens Løb tilfaldt Kirketugten i Genève Konsistoriet, og dér blev den kirkl. Tugt helt blandet sammen med Politistraffe. Ved det store B. blev den bandlyste udstødt af Kirkesamf., saa at han for de troende skulde være en Hedning og en Tolder, der kun skulde bringe alle Kr. til at skælve. Se Art. Kirketugt. Fr. N.

Bang. 1) **Anton Christian B.** hører til de mange norske Biskopper i dette Aarh., der have været af Bondestand. Han blev født paa Dønø i Nordland 18. Sept. 1840. Efter som Gut at have roet Fiske gennemgik han Seminariet paa Tromsø og kæmpede sig frem til Artium (1862) og teol. Embedseksamen (1867). Hans Interesse for Kirkehistorie vaagnede tidlig. Som Kapellan hos Provst Bugge i Gran (1868—72) og som Kateket paa Tromsø (1872—74) udarbejdede han sit bekendte Værk om H. N. Hauge, hvilket grundlagde hans videnskabelige Anseelse. Sine kirkehistoriske Studier kunde han bedre fortsætte som Præst paa Gaustad Sindssygeasyl ved Kristiania (1874—85), i hvilken Tid han foretog et Par længere Studierejser til Udlandet, samt erhvervede sig den teol. Doktorgrad. Med Forkærlighed dyrkede han Studiet af Oldtidens Kirkehist., og Frugten heraf var de grundige Arbejder: »Kirken og Romerstaten« og »Julian den frafaldne«. Hovedfeltet for hans Granskning har dog været Norges Kirkehist., som han har belyst ved flere fortræffelige Skrifter: »Udsigt over den norske K.s Hist. under Katol.«, »Udsigt over den norske K.s Hist. efter Reformationen«, »Den norske K.s Hist. i Reformationsaarhundredet«, samt ved en Mængde specielle Afhandlinger. Særlig Opsigt vakte hans Studier over den nordiske Mytologis Oprindelse, i hvis Opfatning han har bidraget til at fremkalde et Omslag. Fra 1885 var han Prof. extraord. i Teol. ved Kristiania Universitet. Hans praktiske Dygtighed har gjort ham til en meget benyttet Mand. I 1883 indvalgte han i en Kommission til Bedømmelse af Udkast til en ny Katekismusforklaring. Dette førte til flere værdifulde Bidrag fra hans Haand til Forklaringssagens Løsning i Norge. 1887 var han Medlem af det Udvalg, der skulde revidere Ritualet, og fra 1892 deltog han i den norske Bibeloversættelse.

1893—95 havde han Sæde i den Stangske Regering. Efter derpaa at have virket nogle Maaneder som res. Kap. ved Trefoldighedskirken i Kristiania blev han Sommeren 1896 valgt til Biskop over Kristiania Stift. A. B. — 2) **Christen Staphensen B.**, en Købmandssøn fra Aalborg, blev Kapellan i Solum i Akershus Stift o. 1614; 1621 blev han Sognepr. i Romedal paa Hedemarken. 1650—62 udgav han en »*Postilla catechetica*« i 8 Bd., hvert paa o. 1000 Sider. Dette vidtløftige Værk skal være en Udlæggelse af Luthers lille Katekismus; de 5 første Bind slutte sig til Katekismens 5 Parter, de 3 sidste omhandle forskl. Punkter af den specielle Etik. For at faa sine Skrifter trykt fik B. den kbhvske Bogtrykker Melchior Martzan til at oprette en Filial af sit Trykkeri i Kristiania, det første i Norge. Men B.'s omfattende Forfættelsesvirksomhed bragte ham selv i økonomisk Elendighed. 1657 tog han sin Afsked som Præst og flyttede til Kristiania. Dér døde han 1678 som Lem i Oslo Hospital. — 3) **Hans Otto B.**, f. i Hillerød 19. Sept. 1712, studerede Teol. i København, siden med kongelig Understøttelse i Halle, og døde som teol. Prof. i Kbhvn 31. Okt. 1764. Af hans Arbejder maa nævnes den forholdsvis vidtløftige Indledning til Judas's Brev, samt en kort Disputats (*De logica, lima judicii*, 1735), hvor Logiken stilles i samme Forhold til Teol., som Døren til Huset. — 4) **Henrik Vilhelm Theodor Falkenberg B.**, f. 21. Marts 1843 i Horsens, teol. Kand. 1869, blev præsteviet 1871 og er nu (1897) Sognepr. til Hvalsø og Særløse. Han har skrevet: »Latin-skoleliv og Studenterliv«, »Præstegaardsliv i Tidsrummet fra Reform. til det syttende Aarh.'s Slutning«, »Heksefølgelser i gamle Dage, særlig i Danmark«, samt flere kirke- og personalhist. Afhandlinger. — 5) **Knud Sevaldsen B.**, f. i Kristiania 1633, hvor Faderen, Mag. Sevald Thomesen, var Præst, kom efter dennes Død til Danmark og dimitteredes fra Sorø Skole. 1662 blev B. Præst til Toten i Kristiania Stift og senere Provst i Hadelands Provsti. B. var en nidkær Præst og udgav flere gudelige Skrifter, deriblandt »En ny Psalmebog for Guds Børn i Totens Menighed« og en Katekismusforklaring under Titel: »Dend søde oc velsmagende Catechismi Bryst-Melck«, der 1665 paany er udgivet af Prof. Caspari. D. 1694. — 6) **Marcus Frederik B.**, f. i Næstved 1711, udnævntes 1739, efter en Tid at have været Lærer ved Waisenhuset i Kbhvn, til Hospitalspræst i Trondhjem og steg her til Stiftsprovst og slutelig til Biskop over Trondhjems Stift (1773—87). Skønt han først i en fremskreden Alder blev Biskop, visiterede han dog Nordland 1775, og han holdt sig siden ved ivrig Brevveksling vel underrettet om Forholdene deroppe. B. var tillige en dygtig Prædikant. D. 15. Juni 1789. — 7) **Niels Hansen B.**, f. 10. Aug. 1614 i Klinte Præstegaard paa Fyn, fik som Student sit Søkendebarn, Prof. Thomas Bang, til Præceptor. Siden fortsatte han sine Studier i Nederlandene, blev efter sin Hjemkomst Præst og udnævntes 1663 til Biskop over Fyns Stift. 1668 kreeredes B. *per bullam* til *Dr. theol.* Som Biskop viste B. megen Omhu for Stiftets Gejstlighed, og efter hans Opfordring oprettedes der 1665 en gejstlig Enkekasse ved frivilligt Sammenskud fra alle

Præsterne i Stiftet. D. 17. Okt. 1676. — 8) **Olof B.**, f. i Middelfart, rimeligvis 1480. B. var en dygtig Klerk, lige brugbar i gejstlige og i verdslige Forretninger og kom under Ophold i Udlandet i Forhold til den pavelige Legat for Landene i Nord- og Østeuropa, Kard. Thomas, Ærkebiskop af Gran i Ungarn, hvis Tillid han synes at have vundet i en ualmindelig Grad. Af denne blev han 1514 kreeret til *Comes Palatinus*, og efter hans Anbefaling ophøjede den ungarske Konge B. med hans Efterkommere i Adelsstanden. B., der mest opholdt sig i Ungarn og Rom, fulgte nøje med Forholdene i Danmark og synes at have deltaget i de vanskelige Forhandlinger mellem Christiørn II og Pavestolen. D. 24. Dec. 1522. — 9) **Peder B.**, hvis Fødselsaar er ukendt, blev ved sin Morbroder Jakob Erlandsens Indflydelse valgt til Biskop i Roskilde, da denne var bleven valgt til Ærkebiskop i Lund, og stillede sig afgjort paa hans Side i Striden med Kong Christoffer I. Saa snart Kongen 6. Febr. 1259 havde ladet Ærkebiskoppen fængsle, forbød derfor B., i Henhold til Vejle-Konstitutionen af 1256, al Gudstjeneste i sit Stift, men han maatte kort efter flygte til Hertug Jaromar af Rygen, sammen med hvem han dog snart vendte tilbage og bl. a. deltog i det blodige Slag ved Næstved (1260). Senere bandlyste B. Enkedronning Margrete og den unge Konge Erik Klipping, men han maatte atter flygte, begav sig til Paven, med hvem han fulgte til Kirkemødet i Lyon (1274). S. A. udsendte han sig med Kongen og vendte tilbage til sit Stift, hvor han døde i Fred 1277; men den Skadeserstatning, som i sin Tid var lovet ham, har han neppe faaet. — 10) **Thomas B.**, f. 1600 i Flemøse ved Assens, blev som Student Lærer for Prof. Jesper Brochmands Søn og foretog senere med offentlig Understøttelse en længere Udenlandsrejse, paa hvilken han i Franeker og Wittenberg grundigt studerede østerlandske Sprog, Latin og Teol. 1630 kaldtes han til Prof. i orientalske Sprog ved Københavns Universitet. I 1649 beskikkedes han tillige til fast Bibliotekar ved Universitetets Bogsamling, der under ham fik et nyt, rummeligt Lokale paa Loftet over Trinitatis Kirke. 1652 blev B. Prof. i Teol. og aabnede sine Forelæsninger ved sin berømte Fredstale, *Oliva sacra pacis*, der har forskaffet ham en smuk Plads blandt Datidens faa Irenikere. B.s egtl. Fag var de orientalske Sprog; men han var dog ogsaa en dygtig Latiner, der ivrig hævdede Latinens Eneherredømme i Skolerne paa Modersmaalets Bekostning. D. 27. Okt. 1661. K. T.

Bangor var Navnet paa et berømt irsk Kloster, grundlagt 558 af Comgall i Ulster i Nærh. af Carrickfergus. Herfra stammer det saakaldte *Antiphonarium Benchorense*, en irsk Liturgi fra 7. Aarh., der viser den keltiske K's liturg. Ejendommeligheder. Dette Haandskrift, der nu findes i det ambrosianske Bibliotek i Milano, blev først offentliggjort af L. A. Muratori i hans *Anecdota Bibl. Ambrosianæ* IV; en Del af det findes i Warren, *The Liturgy and Ritual of the Celtic Church* (Oxford 1881). Navnet B., der betyder »Højkor«, blev ogsaa brugt om andre Munkeboliger, især om det navnkundige B. Iscoed i Wales, grundlagt af

Dinooth. Abbediet Glastonbury kaldes undertiden B. Wydrin.

Bangor-Striden (*The Bangorian Controversy*). Hovedmanden i denne Strid var Benjamin Hoadly (se d. Art.), som George I 1715 gjorde til Biskop i Bangor, til Trods for, at han allerede 1705 havde paadraget sig en irettesættelse fra Landemodet paa Grund af en Prædiken, i hvilken han hævdede, at passiv Lydighed over for Øvrigheden er en Synd. Kort efter sin Ud nævnelse til Biskop skrev Hoadly et Skrift mod den afdøde Dr. Hickee, der var *Non-juror* (se d. Art.), og deri nægtede han, at det var nødvendigt at være i Samfund med en synlig K. 1717 holdt han i Kongens Nærværelse en Prædiken over Ordene: »Mit Rige er ikke af denne Verden«; i den angreb han Tanken om en synlig K. og spottede over kirkel. Straffe og over K.'s hierarkiske Tilbøjeligheder. Landemodet i Canterbury erklærede, at Biskoppen af Bangors Lære var ødeleggende for Kristi K.'s Styrelse og Disciplin og farlig for det kgl. Supremati; men Ministeriet, der opfattede Striden som et Sammenstød imellem Landemodets Sympati for Tory-Partiet og en Biskop, der var Whig, udsatte Landemodet, og denne Udsættelse blev saa langvarig, at Landemoderne først traadte sammen igen 1852. Mod Biskop Hoadly, der døde 1761 som Biskop af Winchester, skrev flere fremragende Anglikanere. Det mest bekendte Indlæg i B.-Striden er William Laws *Letters to Hoadly*.

Bani (2 Sam. 23, 36), en af Kong Davids berømte Mænd. En Del andre Israeliter af dette Navn nævnes i Skrften (jfr. 1 Krøn. 6, 46; 9, 4; Esra 2, 10; 10, 34; Neh. 3, 17; 9, 4; 11, 22).

Banke, Mogens, se Bancke.

Banos hed en Eneboer i Judæas Ørk, hos hvem den jød. Historiekskriver Josefus opholdt sig 3 Aar.

Baptister. Med dette Navn betegnes en Sekt, der kun vil døbe voksne, fordi Daaben efter dens Opfattelse ikke er Genfødelsens Bad, men et Lydighedstegn og en Bekendelse om Villighed til at hengive det gl. Mske til Døden for at vandre med Kristus i et nyt Levned. I Reglen lægge B. ogsaa afgørende Vægt paa, at Daaben udføres ved Neddrykkelse, ikke ved Overøsning.

Den bapt. Sekt traadte frem i England i Beg. af 17. Aarh., men tidligere havde der hist og her vist sig lignende Tendenser til Forkastelse af Barnedaaben. B. nævne ofte Kirkefaderen Tertullian (o. 200) som en af deres Meningsfæller, men med Urette. Naar han irrer mod smaa Børns Daab, er det kun, fordi der efter hans Mening ikke er Tilgivelse for dem, der falde i Synd efter Daaben, hvorfor det vil være gavnligere for Børn at vente med at modtage Daaben, til de ere komne ud over den »uskyldige Alder« og trænge haardere til Syndernes Forladelse. Han bestrider ingenlunde, at Barnedaaben er en apostolsk Skik, saalidt som han nægter dens Gyldighed; og han tror (*Adv. Marcionem* I, 28), at Daaben skænker Syndernes Forladelse, Udfrielse fra Døden, Genfødelse og den Hellig Aand. Han var altsaa alt andet end B. Og hans Uvilje mod Barnedaaben trængte ikke igennem. En

nordafn. Synode, der 252 blev afholdt under Ledelse af hans Discipel, Biskop Cyprian af Carthago, drøftede det Spørgsmaal, om smaa Børn skulde døbes straks efter Fødselen eller først paa den 8. Dag efter denne, i Lighed med Omskærelsen; men der blev, saavidt vi vide, ikke ytret den ringeste Tvivl om smaa Børns Ret til Daaben eller om Barnedaabens Gyldighed. I den gl. K. var der overhovedet ingen, som holdt Barnedaaben for at være ugyldig; men nogle, som Gnostikerne og Manikæerne (jfr. i Middelalderen Katharerne eller Albigenerne), forkastede helt Vanddaaben og vilde nøjes med en »Aandsdaab«; andre, som Novatianere og Donatister, forkastede enhver Daab, voksnes lige saa godt som Børns — naar den var udført af den store K.; atter andre vilde, dels for at være sikre paa at kunne dø med fuld Syndsforladelse, dels fordi »Skylden er større og farligere, naar der syndes efter Daaben«, udskyde denne til Sottesengen. Mod en saadan Opsættelse af Daaben advarede mange Kirkefædre, bl. a. Krystostomos, der mindede om, at Hanna havde lovet at vie sin ufødte Søn til Herren og ført ham op i Templet straks efter hans Fødsel (1 Sam. 1).

Først i Middelalderen træffe vi enkelte, der med Grund kunne betragtes som Forløbere for B. Nogle af de saakaldte »lombardiske fattige« (se d. Art.) synes ud fra et bapt. Synspunkt at have forkastet Barnedaaben, og det samme gælder om Præsten Pierre de Bruys (se d. Art.). Han udlagde Mt. 28, 19 og Mk. 16, 16 som B. og nægtede Barnedaabens Gyldighed, og naar han døbt voksne, der vare døbt som Børn, vilde han ikke kalde denne Handling en Omdaab, fordi Barnedaaben i hans Øjne slet ikke var nogen Daab. Hvorvidt Henrik fra Lausanne (se d. Art.) har været enig med Pierre de Bruys i dette Stykke, er ikke helt sikkert.

Paa Reformationstiden optraadte fl. Steder paa det europ. Fastland forskl. saakaldte Anabaptister eller Gendøbere (se d. Art.), der udgjorde Ref.'s radikale Fløj, men i Virkeligheden havde deres aandelige Udgangspunkt i Middelalderens Munkeliv, nærmest hos Fransiskanerne. Deres Maal var at danne en ny K. af lutter hellige, og de mente, at dette kunde naas, naar de kun optog voksne troende, medens K.'s Fordærvelse efter deres Mening skrev sig fra Barnedaaben, som de kaldte »das greuliche Laster«.

Skønt enkelte af de første B. modtog Paa-virkning fra Gendøbere og Mennoniter (se d. Art.), er Anabaptismen dog ikke deres Stamfader. De ere udgaade fra de eng. Independent-er (se d. Art.), der til det yderste vilde hævde hver enkelt Menigheds Uafhængighed og i alt, hvad der vedrørte Gudstjeneste og Forfatning, følge Skriftens Bogstav. Til Independenterne hørte Præsten Robert Browne (se d. Art.), der en Tidlang søgte Tilflugt i Holland, hvor han kom i Forbindelse med Gendøbere, og flere af hans Tilhængere (Brownisterne) havde bapt. Tendenser. Den første egentlige B.-Menighed dannedes 1633 i London, men tidligere skal der have været enkelte bapt. Kredse, der skilte sig ud fra Independenterne, (som bestemt holdt paa Barnedaaben), fordi de

kun vilde døbe voksne og kun udføre Daaben ved *immersion* (Neddykkelse). Disse første B. vare ivrige Calvinister, der vilde holde streng Kirketugt og følge den Regel, »ved Guds Naade ikke at holde nogen Gudstjeneste, som enten ikke var paabudt i eller havde sin Grund i Guds Ord«; og »Daaben efter Skrifterne« var i deres Øjne kun voksnes Daab ved Neddykkelse. Under Cromwell virkede o. 30 B.-Præster i den eng. Statsk., men disse maatte ved Restaurationen alle nedlægge deres Embeder, og i den følgende Tid fik B. meget ublide Kaar. Mænd som Vavasor Powell, Benjamin Keach og John Bunyan (se d. Art.), regnes af B. til deres Martyrer i 17. Aarh. Men ved William I's Tolerancelov (1689) fik B. (ligesom Presbyterianerne og Congregationalisterne) fri Religionsøvelse.

I Beg. var deres Fremgang dog ikke stor. De ældste eng. B. vare i den Grad bundne til Skriftens Bogstav, at de fleste af dem forkastede Menighedssang, fordi der formentlig kun skulde synges for Gud »med Hjerterne« (Kol. 3, 16), og fordi det burde være Kvinderne, der skulde »tie i Forsamlingerne« (1 Kor. 14, 34), forment at syng- i disse. Enkelte Steder, hvor man tillod Menighedssang, var denne henlagt til Gudstjenestens Slutning, for at de, der tog Forargelse af den, kunde gaa bort forinden. Flere af de ældste B. brugte ogsaa at salve de syge med Olie (Jak. 5, 14). Et Strids-spørgsmaal, der endnu den Dag i Dag gør Skel mellem de forskl. Grene af B., kom tidlig op: skal man kun stede dem, der ere døbt som voksne, til Nadveren (*strict, closed communion*), eller ogsaa de barnedøbte (*open communion*)? Fra Westminster-Synoden vare B. udelukkede paa Grund af deres Forkastelse af Barnedaaben, men 1677 (og senere 1688 og 89) udgav de selv: *A Confession of Faith put forth by the Elders and Brethren of many Congregations of Christians, baptized upon Profession of their Faith in London and the Country*. Denne Bekendelse, der er en, i Læren om Kirkestyrelsen og Sakramenterne, tillæmpet Gengivelse af Westminster-Bekendelsen, blev i Beg. af 18. Aarh. godkendt af den saak. *Philadelphia Association*, og siden kaldes den i Reglen *The Philadelphia Confession* (de fra Westminster-Bekendelsen afvigende Artikler ere aftrykte i Ph. Schaff, *The Creeds of Christendom* III, 738 f.). Paa Grundlag af den omtalte Bekendelse blev der 1693, navnlig ved Benjamin Keach, udarbejdet en kort Katekisme — i Lighed med den kortere Westminster-Katekisme — og denne »Keach's Katekisme« har vundet almindelig Anerkendelse baade bl. de amerik. og de eng. B.

I Modsætning til de hidtil omtalte strengt calviniske B. (Partikular-B.) dannede der sig ogsaa arminianske B. (General-B., i Amerika kaldte *Free-Will* eller *Free B.*, se nedenfor), som ofte have røbet Fristelser til Socinianisme og Unitarisme. Begge disse Afskygninger have været ivrige Forkæmpere for Religionsfriheden, og de have betragtet enhver Krænkel-else af den som en Krænkel-else af Guds Ord. Som Modsætningen mellem den strenge Calvinisme og Arminianismen mange Steder i ref. Samfund i Aarenes Løb har tabt sig, er den ogsaa efter-

haanden bleven udvisket i de bapt. Samfund, og 1891 bleve Partikular-B.'s og General-B.'s Missionsselskaber, der hidtil havde virket ved Siden af hinanden, stundum mod hinanden, sammensmeltede til *The Baptist Missionary Society*.

I 18. Aarh. arbejdede Baptismen sig frem til at blive et af de betydeligste Dissenters-Samfund i England, og i 19. Aarh. have de haft flere fremragende Medlemmer: i Beg. af Aarh. Andrew Fuller, Robert Hall, John Foster og Missionæren William Carey, i den sidste Halvdel af Aarh. fremfor alle C. H. Spurgeon. Den store Fysiker Mikael Faraday hørte til en lidet talrig bapt. Kreds (*the Sandemanian Baptists*), og i den, ogsaa i Danmark velkendte, Sir Morten Peto, havde Spurgeons Menighed et fremragende Medlem, der i Parlamentet talte Dissenters's Sag og i mange Aar var en saare virksom og opofrende Kasserer for det bapt. Missionsselskab.

Allerede i Beg. af Aarh. skete der fl. Forsøg paa at bryde den indenpendentiske Tilbøjelighed, der gjorde de enkelte B.-Menigheder saa nidkære for deres Selvstændighed, og 1832 lykkedes det at danne *The Baptist Union of Great Britain and Ireland*, der senere har faaet sin egen Bygning i Furnival Street, Holborn, hvor den eng. Baptisme nu har sit Hovedkvarter. B.-Unionens Løsen er: »De troendes Neddykkelse er den eneste kr. Daab«. Den Independentisme, der stadig er Baptismens Modermærke, fremkaldte i Beg. fl. Rivninger indenfor Unionen, fordi de enkelte Menigheder ikke vilde opgive det mindste af deres Uafhængighed, og fra Beg. af 80'erne dukkede der andre Tvistepunkter op. Nyrationismen og Bibelkritiken rejste Hovedet indenfor Unionen, og mange af de gl. B. klagede over, at det »gik ned ad Bakke«. Spurgeon aabnede i sit Blad, *Sword and Trowel*, et heftigt Angreb paa Bibelkritiken (*the »Down Grade» Crusade*), og 1887 trak han sig tilbage fra Unionen, uden dog, som man havde frygtet, at gøre Forsøg paa at danne en ny Denomination. —

De amerikanske B. føre deres Stamtræ tilbage til Roger Williams (se d. Art.), Grundlæggeren af Rhode Island, som 1638 lod sig omdøbe af Ezekiel Hollyman, der derpaa, med 10 andre, selv blev om døbt af R. W. Det varede dog ikke længe, inden R. W. kom i Tvivl om Betydningen af en Omdaab, der var udført af en, som ikke selv var om døbt forinden; derfor brød han med B. og blev herefter en ensom *seeker*, der betragtede alle de bestaaende Kirkesamf. som Antikristens Rige. 1665 opførtes i Boston den første egentl. B.-Kirke i Amerika, og efter Uafhængigheds-krigens Vækkelse fik B. mange Tilhængere. De amerik. B. holde en meget streng Tugt, og de allerfleste ere Tilhængere af *closed communion*. Bl. de amerik. B. maa især nævnes Francis Wayland f. 1796, d. 1865, en af Amerikas store Skolemand, der i 29 Aar var Præsident for det bapt. Brown-Universitet i Providence, Rhode Island, og Samuel Francis Smith, f. 1808, Forf. af den berømte amerik. Nationalsang: *My country, 'tis of thee*, Missionshymnen: *The morning light is breaking* og mange andre Hymner. Han har ogsaa

udgivet en B.-Psalmebog, der længe har været i Brug i de bapt. Menigheder af den eng. Tunge. I Rochester og Chicago findes store bapt. Universiteter, og Rochesters teol. Seminarium er bleven en af B.'s betydeligste Præsteskoler i Amerika, hvor især de bibelske og de hist. Discipliner have fundet flittige Dyrkere. I Forbindelse med Chicago-Universitetet staar B.-Unionens teol. Seminarium i Morgan Park, Illinois, der baade har en dansk-norsk og en svensk Afdeling (A. H. Newman, A. *hist. of the Baptist Churches in the United States*, New York 1894).

Baade de eng. og de amerik. B. have været i høj Grad virksomme for Biblens Udbredelse og for Missionen. B. Joseph Hughes var med ved Dannelsen af *The British and Foreign Bible Society* (1804), og han var dette Selskabs første Sekretær. I Amerika er der dannet et eget bapt. Bibelselskab, der har ladet Bibelovers. gennemse og bl. a. overalt sat »Neddykkelse« i Stedet for »Daab«. 1784 samledes B. i Nottingham til Maanedsmøder for at bede Gud udbrede sit Rige, og ved et af disse Møder optraadte den unge Skomager, William Carey, paa en Maade, der fik Betydning. Baade for ham selv og for Missionsarbejdet. 2. Okt. 1792 dannedes i en Enkes Stue et bapt. Missions-selskab, og 8 Maaneder senere drog W. Carey til Indien som Missionær. —

Foruden de ovenfor omtalte Partikular- og General-B. har der i Tidens Løb, navnlig i Amerika, udskilt sig en Mængde mindre bapt. Samfund. De mærkeligste af disse ere: 1) *Anti-Mission B.*, der ogsaa kalde sig *Primitive B.* eller *Old School B.* Fra et strengt calvinisk Udgangspunkt ere de Modstandere af Missionsarbejdet, fordi Gud formentlig, hvis han vil det, kan bringe sine udvalgte til Omvendelse ogsaa uden Prædiken, og fordi Evgl. kun er for »de udvalgte«. De findes navnlig i Sydstatene. — 2) Campbellitter, se d. Art. — 3) *Christians* er et Samf., der er opstaaet ved et Møde mellem Unitarismen, Baptismen og Metodismen. I Troen ere *Christians* Unitariere, deres Betragtning af Daaben er baptistisk, men deres Virkemaade er metodistisk. De arbejde for Menneskekærlighed og Sædelighed med en afbleget Kristendom som Baggrund. Den Rationalisme, der lurer bag ved al Baptisme, er her, og hos Campbellitterne, kommen til fri Udfoldelse. — 4) *Free-Will- eller Free-B.* er en amerik. Sekt, der indtager samme Standpunkt som de eng. General-B. Sektens Stifter var Benjamin Randall (d. 1808), der i sin Ungdom var bleven kr. vakt af George Whitefield. Sekten, der blev dannet 1780, holder paa *open communion*. Den har Tilhængere baade i de Forenede Stater og i brit. Nordamerika. — 5) *Sandemanians*, se Sandeman, Robert. — 6) *Scottish B.* dannedes 1765 af Antiburgher-Præsten Carmichael. De ere Calvinister i Læren og holde streng Menighedstugt; hver Menighed har i Reglen fl. Præster, og Medlemmerne lægge stor Vægt paa den gensidige Formaning. Ogsaa i England have S.-B. enkelte Tilhængere. — 7) *Six Principle B.* gøre Krav paa at være ægte Disciple af Roger Williams. Deres 6 »Principer« ere, efter Hebr. 6, 1—2: Omvendelse fra døde Gerninger, Tro paa Gud, Lære om Døbelser (α: Johannes's

Daab, Pinsedagens Daab ved den Hellig Aand, Kristi Lidelsers Daab og den kr. Daab ved Neddykkelse), Haandspaalæggelse (3: Konfirmationen; uden den optages ingen i deres Samf.), dødes Opstandelse og den evige Dom. — 7) Syvende Dags B. holde Lørdagen hellig i Steden for Søndagen. Se Art. Bampfield og Adventister. — 8) *Tunkers (Dunkers)*, se d. Art. — 9) Weinbrennerianerne, se Weinbrenner.

I Europa er navnlig Tyskland bleven et af B.'s Hovedtilholdssteder, og derfra have de drevet »Mission« bl. a. ogsaa i de nordiske Lande. Allerede 1740 var der i Khhv. og Drammen begyndt en hjemmefødt gendøbersk Bevægelse, der hævdede, at »Daaben er troendes Aftøelse af troende«, hvorfor Børn ikke burde døbes (se Art. Bølle), og i de gudelige Forsamlinger sporedes der hist og her Tvivl om Barnedaabens Gyldighed. Men Baptismen i de nord. Lande er indført udefra. I Johann Georg Oncken (se d. Art.), der 1834, sammen med 7 andre, lod sig omdøbe i Elben af en amerik. B., Prof. Sears, fik Baptismen paa Danmarks Grænse en begavet og meget ivrig Talsmand (J. Lehmann, *Gesch. der deutschen B.*, Hamburg 1896). Til ham sluttede sig Julius Köbner (se d. Art.), Son af Rabbieren i Odense, der 1826 havde ladet sig døbe i Hamburg, og som 1836 lod sig omdøbe dér af Oncken.

Købner rejste til Khhv., hvor han traf nogle kr. vakte Lægfolk, der sluttede sig til ham, og ogsaa i Kerteminde-Egnen og paa Langeland holdt han Forsamlinger. Efter Hjemkomsten til Hamburg skrev han Skriftet: »Hvori bestaar Daaben, og hvem skal døbes«, der blev spredt rundt i de vakte Kredse paa Øerne. 27. Okt. 1839 døbte Oncken den lille Kreds, som Købner havde samlet i Khhv., i Lersøen, og dermed var den kbhvske B.-Menighed, der fik Gravør P. Mønster til Forstander, dannet. Senere søgte B., under mange Forfølgelser, at samle Menigheder paa Øerne og i Jylland. Biskop Mynster vilde paabyde Præsterne, mod Forældrenes Vilje, at døbe de B.-Børn, der bragtes dem ved Politiets Hjælp; men den daværende Sognepræst i Pedersborg ved Sorø, P. C. Kierkegaard (se d. Art.), modsatte sig Biskoppens Paabud. Efter Grundlovens Vedtagelse ophørte Forfølgelserne af B., og de have siden kunnet virke og organisere sig i Ro, uden Hindringer fra Øvrighedens Side. 1890 var der 4556 B. i Danmark: 490 i Khhv., 1893 paa Øerne, 2113 i Jylland. De dske B.'s Organ er »Evangelisten«, der udkommer hver 14. Dag. (S. Hansen og P. Olsen, *De dske B.'s Hist.*, Khhv. 1896).

Den første B.-Mission i Norge begyndte en dsk Sømand, F. L. Rymker, 1857 med Understøttelse fra Amerika og England. Han døbte først 2 Personer i Porsgrund, senere dannedes der andre Steder i Norge smaa bapt. Menigheder. Den Vækkelse, der i 50erne var opstaaet i Tromsø-Egnen, afgav, som Vækkelserne i Danmark, en god Jordbund for den bapt. Udsæd, og Nytaarsdag 1871 blev der stiftet en B.-Menighed i Tromsø, som er den største i Norge. Nu er der 27 Menigheder (i Trondhjem, Frederikshald, Bergen osv.) med o. 2000 Medlemmer. De norske B.'s Organ er Bladet »Banneret«.

Ogsaa til Sverig kom B. fra Amerika. 1845 blev en sv. Søkaptejn, G. W. Schrøder, om-døbt i den bapt. Søndagskirke i New York. Han traf en anden sv. Sømand, Fredrik Olof Nilsson, der blev paavirket af ham og 1847 gendøbt i Hamburg af Oncken. Næste Aar omdøbte en dsk B.-Missionær, A. P. Förster, Nilssons Hustru og 4 andre i Kattegattet, og i Göteborg dannedes der en B.-Menighed, der voksede til o. 50 Personer. Men 1851 blev Nilsson landsforvist for Proselytmageri. En betydeligere Talsmand fik Baptismen omtr. samtidig i Anders Wiberg, der hidtil havde været Pastorsadjunkt i Ærkestiftet, men havde søgt sin Afsked 1851. Allerede tidligere var der, tildels paa Wibergs Tilskyndelse, i Stockholm dannet en lille B.-Menighed, og Wiberg selv modtog i Khhv. Omdaaben af Nilsson, som havde søgt Tilflugt dér. Efter sin Omdaab rejste han til Amerika, men 1855 vendte han tilbage til Sverig som Agent for den amerik. B.-Forlagsforening. 1856 blev der ved Wibergs energiske Arbejde dannet en bapt. Missionsforening i Stockholm, og 1866 overdrog Amerikanerne »Missionen« i Sverig til denne. B. oprettede da en teol. Skole i Stockholm, fra hvilken der i Aarenes Løb er udgaaret over 200 Prædikanter. Ogsaa i Sverig maatte B. lide Forfølgelse, men deres Udbredelse blev ikke standst derved. Hvor der var rørte Vande, kastede de deres Garn ud. I Dalarne dannedes flere B.-Menigheder (Orsa, Mora, Elf-dalen osv.), ligesaa i Helsingland, paa Gulland, samt i Sundsvall og nogle Landsbyer i Hernösand Stift. B.-Menighederne have, paa en enkelt Undtagelse (Vämhus i Dalarne) nær, undladt at danne lovhjemlede Menigheder ved Brug af Forordn. af 23. Okt. 1860, og 1879 klagede Ærkebiskoppen over »de mængfoldige omvågar, på hvilka de söka at värfva anhängare«, snart som Prædikanter for Maadehold, snart gennem Sondagsskoler eller ved at optræde som »Selskaber for Oplysning og Sædelighed«. For Tiden skal der være o. 36,000 B. i Sverig. — Til Finland kom B. over Åland, hvor der paa Krimkrigens Tid blev aabnet en bapt. Mission. Nu have de fl. Menigheder i Finland.

Ogsaa de nordiske B. understøttede Missionen i Hedningelandene. De dske B. afsendte 1888 Emanuel Broholm til Kongo, men han døde allerede 1891; nu virke de ved at sende Bidrag til det bapt. Missionsselskab i Boston. De sv. B. drive Mission i Finland og bl. Lapperne, i Rusland, Spanien, Kina og Afrika. —

B.'s Lærebegreb er i Grundtræk udviklet i »Trosbek. og Forfatn. af de til et Forbund forenede Menigheder af døbte Kr. eller Baptister i Tyskland, Danmark og Sverig. Oversat fra Tysk« (Hamburg 1852). I denne Bog erklæres Biblen, hvis enkelte Skrifter opregnes, for »at udgøre den eneste sande guddommelige Aabenbaring til Mskeelægt« og for at være »den eneste Kilde til Guds Erkendelse, samt Troens og Livets eneste Regel og Rettesnor« (Art. 1). I Art. 5 læres Udvalgelsen til Salighed. Art. 8 hævder, at Daaben skal udføres ved Nedsænkelse i Vandet og kun meddeles saadanne Msker, »som i Forvejen ved Evgl. og Guds frie Naade ere blevne omvendte fra deres Synder

til Kristus og af ganske Hjerte tro paa ham som deres Frelser«. Daaben kaldes »en Førstegrøde af Troen og Kærligheden til Herren; en Indtrædelse i Lydighed mod Herren«, en Bekendelse af Synderne, en Hengivelse af det gl. Mske til Døden, forbunden med et Ønske om med Kristus at vandre i et nyt Levned; den er Guds højtidelige Erklæring til den troende om, at han er Guds kære Barn. Da den kun skal udføres een Gang, »er det i Særdeleshed nødvendigt, at denne ene Handling sker ret« (o: ved Neddøkkelse). Om Nadveren hedder det i Art. 9, at »Kristus i disse hl. Tegn giver de troende sit Legeme og sit Blod paa en aandelig Maade at nyde.« Den skal forny og tilsikre den troende den Syndsforladelse, han har til-egnet sig i Troen (J. Hunt Cooke, *A concise Manual of Baptism*, London 1896).

Menighedene vælge af Medlemmernes Tal deres Ældste, Lærere og Tjenere. De Ældste føre Forsædet og ere forpligtede til tro Omsorg for hver enkelt Sjæl. Lærerne prædike i de gudstjenstlige Forsamlinger, og baade de og de Ældste forvalte Sakramenterne. Een og samme Person kan være baade Ældste og Lærer, og det er disse tilladt at tage Vare paa et time-ligt Kalds Forretninger. Diakonerne sørge for Menighedens timelige Anliggender. Menighederne holde Tugt i Henhold til Mt. 18, 15—17. Sabbatshvilen skal strengt overholdes om Søndagen, og Ægteskaberne, der sluttes i Overensstemmelse med de borgerl. Love, indvies ved Guds Ord og Bøn i Menigheden. Guds-tjenesten er simpel og prunkløs. De nord. B. bruge Psalmesang ved Sammenkomsterne. Købner har samlet en Psalmebog, »Troens Stemme«, i hvilken der findes 90 Psalmer af ham selv og 16, som han har omarbejdet. (Th. Crosby, *The Hist. of the English B. from the Ref. to the Beginning of the Reign of King George I*, I—IV, London 1740; W. R. Williams, *Lectures on B. Hist.*, Philadelphia 1877; H. C. Vedder, *B.'s Hist.*, overs. paa Dsk, Kbhvn 1894. Se Art. Barnedaab. Fr. N.

Baptisterium. I K.'s ældste Dage stod Forberedelsen til Daaben og selve Daabshandlingen under Biskoppernes særlige Tilsyn: ikke enhver Præst kunde døbe, ej heller kunde der døbes i enhver Kirke. Da voksnes Daab derhos endnu var almindelig, og Daaben i Reglen foregik ved Neddøkkelse, opførtes der ved Bispekirkerne særlige Bygninger, Baptisterier el. Døbekirker med stensatte Kummer (Pisciner) der havde Tiløb og Afløb af friskt Vand som Termernes Frigidarier. I disse som oftest runde eller polygonale Bygninger foregik Daaben, navnlig Paaske- og Pinselørdag, saaledes, at flere paa een Gang eller efter hinanden nedsteg i Bassinet. Biskop Leo den store søgte forgæves at gøre denne Massedaab til Regel. Allerede Augustin havde hævdet den Frihed, som i saa Henseende bestod siden Apostlenes Dage.

Hvor vidt de ældste Døbekirker havde noget Alter, turde være tvivlsomt, skønt paa sine Steder de voksne nydøbte, ja, selv Born, deltog i den hellige Nadver umiddelbart efter Daaben. De ældste Døbekirkers oprindelige Indretning er iøvrigt næsten intet Steds bevaret uforandret, thi Barnedaab blev snart Reglen, og Neddøkkelse afløstes efterhaanden

alle Vegne af Overøsning. Allerede i Katakomberne træffer man smaa B., udhuggede i Tuffen. Til Konstantin den st.s Dage kan vistnok det oprindelige Anlæg af B. ved Laterankirken. Roms ældste Bispekirke, føres tilbage; dog skal den være ombygget under Sixtus III (432—40). Ifølge en ikke helt sikker Efterretning var Kummen i Konstantins B. af Sølv og overdækket af en Himmel, som foroven endte i et gyldent Røgelesekær og bares af Porfyrsejler. Til B.s Udsmykning hørte et gyldent Lam og Sølvstatuer af Frelseren og Johannes den Døber; fra 7 Sølvhorte sprang Vandet ned i Kummen. Heraf er intet tilbage. Sixtus III siges at have rejst de eksisterende Porfyrsejler. Til disses Kapitæler, Baser og Bjælkeværker er der anvendt ældre, antike Arkitekturfragmenter. Nogle mene, at S. Costanza udenfor Rom oprindelig har været det til S. Agnese hørende B. Konstantins Datter skulde da være bleven biskop i den Kirke, i hvilken hun var døbt. Rigtigheden heraf er dog ikke hidtil historisk bevist. I Nocera dei Pagani ved Napoli findes et gammelt B., S. Maria maggiore el. rotunda, i hvilket Bassinet og de Søjler, der have båret Himlen over samme, endnu ere bevarede. I Ravenna haves baade de ortodokses B., S. Giovanni in fonte fra 430 med sin skønne Mosaik-, Stuk- og Marmordekoration, men med forandret Indretning, og Arianernes B. Parenzo i Istrien har ved sin Domkirke fra 961 et B., som ligner de ravennatiske.

Ogsaa over Alperne gik med Krdm. den Skik at opføre særegne Døbekirker. I Frankrig findes saaledes gamle B. i Aix og Fréjus, ikke at tale om den mærkelige gamle St. Jean i Poitiers, som antages at skrive sig fra 5., 6. eller 7. Aarh. Ogsaa i Tyskland fandtes tidligere flere Døbekirker. Liebfrauen-K. i Trier, St. Johann i Worms (nedbrudt 1808), St. Martine i Bonn (nedbrudt 1812), St. Georg i Regensburg o. fl. turde have afløst gamle Døbekirker, der gik tilbage til de tyske Bispedømmers Stiftelse. Af Ermold Nigellus's Digt ser det ud, som om Harald Klaks Daab er foregaaet i en saadan Bygning. Derimod haves ingen Efterretninger om særegne Døbekirker ved de ældste nordiske Bispesæder i Slesvig og Ribe; de første Nordboere døbtas dog neppe udenfor Kirkerne.

I Italien holdt Brugen af særskilte Døbekirker sig længere, maaske som en Følge af Leo den st.s ovenomtalte Bestrebelse. Fra de norditalienske Stæders glimrende Dage haves prægtige B. i Firenze (o. 1100), Pisa (1153—1278), Siena (1307—22), Verona (1122—35), Cremona (1167), Parma (1196—1270) og Pistoja (1337). I ingen af disse findes der i Gulvet nedsænkede Bassiner, men store fritstaende Kummer, tjenlige til Barnedaab og Daab ved Overøsning. B. i Firenze er navnlig berømt for sine prægtige Bronzedøre, af hvilke den ældste er forfærdiget af Andrea Pisano (1330), de andre af L. Ghiberti (1403—24 og 1425—52). Det var om den sidste Dør, Michel Angelo sagde, at den fortjente at være Døren til Paradiset. L. F.

Baradaj, se Burdeaja.

Barak (Dom. 4—5), Abinoams Søn fra Kedes i Naftalis Stamme. Navnet betyder Lyn. Han befriede efter Profetinden Deborahs Bud Israel

for den kanaanitiske Konge, Jabins Angreb. B. regnes derfor til »Dommerne«. Hebr. 11 nævner den mod Overmagten kæmpende B. blandt det gl. T.'s Troshelte.

Barakel (Ijob 22, 6), Fader til Elihu, Ijohs Ven.

Barakias nævnes Mt. 23, 35 som Fader til den af Kong Joas myrdede Profet Sakarja. Her foreligger en Hukommelsesfej, rimeligvis fra Evangelistens Side. Sakarjas Fader hed Jofada. Til Fejltagelsen har maaske medvirket, at den anden Profet Sakarja, hvis Skrift findes i G. T., var Søn af en B. eller Berekias (Sak. 1, 1).

Barbara, Helgeninde, efter Legenden Datter af Købmanden Dioskuros i Nikomedien i Lilleasien. Hendes Martyrdød, der skal skyldes hendes egen Faders Angivelse, henlægges af nogle til den diokletianske, af andre til en tidligere Forfølgelse. Hun er en af de saak. »14 Nødhjælpere« og paakaldes især som Værnerinde mod Uvejir og Ildsvaade. Derfor kaldes Krudtkammeret paa fr. og span. Krigsskibe efter hende, og hun er bleven Artilleriets særlige Helgeninde (jvfr. Palmavecchios Billede i Sta Maria Formosa i Venezia). 4. Dec. er hendes Helgendag. Hun er malet paa Rafaels sixtinske Madonna, der oprindeligt tilhørte Dominikanerne i Piacenza og var bestemt for Kirken S. Sisto dér, som ogsaa ejede den hl. Barbaras Relikvier.

Barberini. Huset Barberini havde ved Handed fra Ancona i Løbet af 16. Aarh. erhvervet sig store Rigdomme. En Ætling af dette Hus, Maffeo B., f. 1568, blev, under Navnet Urban VIII (se d. Art.), Pave 1623. Hans ældre Broder, Carlo B., en faamælt Mand, der havde samlet store Ejendomme, efterlod sig 3 Sønner: Francesco (II), Antonio (III) og Taddeo (I). — Francesco B., f. 1597, blev 1623 Kardinal og var Statholder i Avignon og Urbino, pavelig Gesandt i Spanien og Frankrig og døde som Kardinal-Dekan 1679. Han byggede Palazzo Barberini og lagde Grunden til det Barberiniske Bibliotek, som ved hans Død talte 60,000 Bd. og 9000 Haandskrifter. — Antonio B., f. 1608, blev Biskop af Palestrina, 1628 Kard. og Camerlengo, 1629 Stor-Prior for Johannitterne i Rom; 1631 overtog han i Pavens Navn Styrelsen af Hertugdømmet Urbino, blev 1633 Legat i Avignon, 1641 i Bologna, Ferrara og Romagna. Efter Urban VIII's Død flygtede Antonio B. til Frankrig, hvor han blev Biskop af Poitiers og siden Ærkebiskop af Reims. Senere blev han forligt med Innocents X og vendte tilbage til Rom, hvor han døde 1671. Han var en Ven af Videnskaberne og skrev selv lat. og ital. Vers. — Taddeo B. blev efter sin Faders Død Kirkens General (med 20,000 Scudi i aarl. Løn), Kastellan for Sant-Angelo og Guvernør for Borgo. Han og hans Brødre skulle til sammen have haft $\frac{1}{2}$ Million Scudi i aarl. Indtægt, og de vigtigste Embeder vare samlede paa deres Hænder. Taddeo B. fik Fyrstendømmet Palestrina. Ogsaa han flygtede efter Urban VIII's Død til Paris, hvor han døde 1647; men hans Gemalinde, Donna Anna Colonna, blev tilbage i Rom, hvor hun søgte at forsvare Urban VIII's Minde. — Med Francesco (III) B., f. 1662, d. 1738, Kardinaldiakon og

Biskop af Palestrina, uddøde Hovedgrenen af Slægten B. Fr. N.

Barbieri, Giuseppe, f. 1774 i Bassano, blev 1808 Prof. i Veltalenhed i Padova, og holdt som saadan Prædikener forskl. Steder i Italien. Han regnes for en af Italiens bedste Prædikanter i dette Aarh. og har udgivet en Mængde Prædikensamlinger. Han døde i Padova 1825 som Sekretær for det padovesiske Akademi.

Barchius, Nicolaus, f. i Vesterås 25. Nov. 1676, hvor Faderen var Lektor. Hans Moder, Anna Rudbeck, var Datter af Biskoppen i Vesterås, Nicolaus R. Stiffaderen, Sognepræsten Olaus Kalsenius, sendte ham 1687 til Upsala, hvor han studerede Filos. og Teol. og promoveredes, medens han var fraværende, til *Mag.* 1700. 1699 begav han sig paa Studierejse til Khivn og forskl. tyske Universiteter, besøgte Holland og England og vendte hjem i Sept. 1701. Han blev præsteviet 1702, blev ord. Hofprædikant hos Enkedronningen 1706, Domprovst i Vesterås 1709, Overhofprædikant og *Dr. theol.* 1719, Sognepr. for St. Nikolaj Menighed i Stockholm og Præsens for Hovedstadens Konsistorium 1725, Biskop i Vesterås 1729, tiltraadte dette Embede 1731 og døde 16. Febr. 1733. — Ved sin mod Pietismen rettede Prædiken paa 14. Sønd. e. Trinit. (om rette Kr.s aandelige Præsteskab i Jesus Kr.) 1725 tiltrak B. sig særlig Opmærksomhed. Paa Rigsdagen 1727 deltog han i Præstestandens Betænkninger om Dippel (se d. Art.) og forelagde Kongen Standens Ønske om Dippels Udvisning af Landet, samt advarede Kongen mod hans Lægemiddel, da han var mistænkt for at staa i russisk Tjeneste. Han har underskrevet Stockholms Konsistoriums mærkelige Betænkning af 13. Dec. 1728 om Tollstadius, og rostes 1731 af Standen for sin Nidkærhed m. H. til Tilintetgørelsen af det dippelske Uvæsen. Erik Alstrins Ligprædiken meddeler flere smukke Træk fra hans Livsaften, der vise, at han var en *puri orthodoxus*. O. A.

Barclay. 1) **John B.**, skotsk Præst, f. 1734 i Muthill i Perthshire, studerede i St. Andrews. Efter at være bleven Præst skrev han (1766) *Paraphrase of the Book of Psalms*, i hvilken han ogsaa udviklede sin Opfattelse af, hvorledes man bedst skulde udlægge Psalmerne. Da Presbyteriet i Fordoun fandt forskl. vrange Paastande i dette Skrift, blev han stævnet for det; men i Steden for at tage de paatalte Udtaleser tilbage, skrev han et nyt Skrift (*Rejoice evermore, or Christ All in All*), som vakte end mere Forargelse. Da Presbyteriet i Fordoun 1773 nægtede at indføre ham i et nyt Kald, modtog han en Kaldelse til en fri Menighed i Edinburgh. Hans Tilhængere kaldte sig »Bereansere« (*Bereans*) efter Ap. G. 17, 11, og han betegnede sig selv som *Minister of the Berean Assembly in Edinburgh*. Under et Ophold i London fik han ogsaa dér dannet en Menighed af *Bereans*. Hans Tilhængere holdt paa: 1) at den saak. naturl. Relig. undergraver den rene og klare Krdm.; 2) at den indre Vished er det væsentlige i Troen; 3) at Vantro er den Synd, som ikke kan tilgives; 4) at det gl. T.'s Psalmer overalt vise hen til Kristus. John B. døde pludselig 29. Juli 1798, medens han knælede i Bøn i en Vens Hus; men hans Menighed

holdt sammen ogsaa efter hans Død, og endnu er der »beroensiske« Kredse i Edinburgh, Glasgow, Dundee og flere andre Steder i Skotland og i Amerika; men de ere faatallige og uden Betydning. — 2) **Robert B.**, f. 23. Dec. 1648, Søn af en af Gustaf Adolfs Oberster, studerede først i Paris, men da Faderen, der dengang var under Kvækernes Indflydelse og senere blev Kvæker, var bleven bange for, at Sønnen skulde blive *defiled by the pollutions of Popery*, blev han kaldt hjem til sin Faders Herresæde, Ury, i Nærh. af Aberdeen. 1667 sluttede ogsaa R. B. sig til Kvækerne, og han virkede baade hjemme og paa Rejser i Udlandet for Udbredelsen af »Vennernes« Krdmsopfattelse; 1676 sad han 5 Maaneder i Fængsel paa Grund af sin Kvækerdom, og 1679 var han atter, men kun en kort Tid, fængslet. Under sit Ophold i Tyskland traf han sammen med Pfalzgrevinde Elisabet, der viste sig i høj Grad modtagelig for hans kvækerske Lærdomme. Da Jakob II besejdede Tronen, kom R. B. til Hove, men det var ikke, som mange mente, Sympati for Romerkirken, der knyttede ham og den rom.-kat. Konge sammen, men kun fælles Uvilje over for Presbyterianernes og Anglikanernes Ufordragelighed. R. B. døde paa Ury 3. Okt. 1690. Han er Kvækerdommens betydeligste Apologet. Efter at have værget de kvækerske Principer ved fi. mindre Skrifter udgav han 1676 paa Latin sit vigtigste Skrift, Kvækernes Dogmatik: *Theologia verae Christianae Apologia*, der 1678 blev overs. paa Engelsk (overs. paa Dsk 1738). Alleerede 1673 havde han udgivet en mindre, kvækersk Katekisme (overs. paa Dsk 1717), der vandt stor Anerkendelse i kvækerske Kredse, hvor den fik næsten symbolsk Anseelse. Hans samlede Værker ere fl. Gange udgivne, saal. i London 1717—18 i 3 Bd. (Wilson Armistead, Life of R. B., London 1850). — 3) **William B.**, f. 1541, d. 1605, en Skotte af Fødsel, kom, efter mange Aars Ophold i Frankrig, 1603 til England, hvor han blev vel modtaget af Kong Jakob I, fordi han, skønt rom. Katolik, var en Modstander af Pavens verdslige Magt og en ivrig Forsvarer af Kongemagten. Han blev indviklet i en Fejde med den berømte jesuitske Dogmatiker Bellarmino (se d. Art.) og hævdede over for ham en Begrænsning af Pavens Overhøjhed, der i den følgende Tid blev godkendt af mange rom.-kat. i England. 1605 vendte han tilbage til Frankrig og døde dér s. A. Fr. N.

Barcos, Martin de, jansenistisk Teolog, f. 1600 i Bayonne, d. 1678 i Abbediet St. Cyran, hvis Abbed han var fra 1664. Han tog ved fi. Skrifter Del i den jansenistiske Strid.

Bar-Daisân, d. e. Søn af D. (den gennem Edessa strømmende Flod, gr. Skirtos), paa Gr. Bardesanes, syrisk Lærd og Digter, blev født i Edessa 154 ell. 156 og døde o. 223, rimeligvis i Armenien. B., der tilhørte en rig og anset Slægt, blev tidlig nøje kendt med den gr. Literatur, men vandedes ogsaa tidligt for Krdm., der henved 170 udbredte sig stærkt i Edessa, begunstiget af Kongen Abgar (s. d. Art.). B. digtede mange Hymner, som længe vare i Brug ved Gudstjenesten i syr. Kirker. Han skal ogsaa have overrakt en rom. Kejser et Skrift til Forsvar for Krdm. Da de Kr. siden forfulgtes haardt (216), skal B. modig

have bekendt sin Tro, men under en ny Forfølgelse, efter at Edessa var kommet under Rom, gik han til Armenien, hvor han fortsatte sin literære Virksomhed. I Nærh. af Kars skal han have skrevet en syr. Krønike. B. var vel kendt ikke alene med Hedenskabet i sit eget Hjemland, men ogsaa, forsaavidt det dengang var muligt, med den gl. babylonske ell. kaldæiske Mytologi og Vidom, ja ogsaa med Buddhismen, som dengang søgte at brede sig mod Vest, endog ud over Partherrigets Grænser. B. skal bl. a. have truffet sammen med et indisk Gesandtskab til Romerne, dog ikke under L. Verus (163—64), da han dengang kun var Barn. Som en digterisk fantasifuld Natur følte B. sig stærkt draget til Gnosticismen, særlig til Valentin, hvis System han dog betydeligt modificerede ved at inddrage babylonske og buddhistiske, maaske ogsaa persiske, Forestillinger. Han er derfor bleven kaldet en Forløber for Mani. Afrem Syrerens siger om B., at han »opstillede 7 Urvæsenere (Æoner), forkyndte Dyrekredsens Tegn og læste i Stjernerne« osv. B. forfattede mange Skrifter (paa Syrisk), deriblandt et om »Lys og Mørke«; men de ere alle tabte, da K. fordømte dem som gnostiske. Porfyrios har et Par smaa Uddrag af B. om Inderne, Evsebios et lille Stykke af hans Bog om Skæbnen. Cureton mente, i det syriske Skrift »om Landenes Lov«, som han udgav 1855 (*Spicilegium Syr.*, S. 1 ff.), at have genfundet denne Bog af B., men den er ikke af B., maaske af en af hans Disciple. Det er derimod rimeligt, at der, som formodet af Nöldeke (Zeitschr. d. morgl. Gesells. XXV, S. 678, 1871), hvad Lipsius o. a. bifalde, er levnet os et Par Hymner af B. i de oprindelig gnostiske Thomasakter (Hymnernes Indhold: Fr. Nielsen, »Oldkirken« 2. Udg. S. 300—1). I den syr. Redaktion (W. Wright, *Apocryphal Acts of the Apostles*, London 1871—73) have vi vist en Originalhymne, der handler om en Perle, som en parthisk Kongesøn søgte og hjembragte fra Ægypten (I, S. 274 ff; Overs. II, S. 238 ff); i den gr. (Bonnet, *Acta Thomæ* S. 8 ff, Leipz. 1883) en gr. Omskrift af en Hymne om Viddommens Bryllup. B. mente sig en god Kristen, men han og hans Tilhængere forkætrede af Kirken. De kaldtes »Daisaniter« o. lign., holdt sig i Aarhundreder og spores i flere Lande, endog i Kina. Om B. haves Skrifter af A. Hahn (1819), A. Merx (1863) og Hilgenfeld (1864).

V. S.

Bardas, Broder til Kejserinde Theodora, var sin Sesters Raadgiver, da hun (fra 842) styrede Riget i sin Søns, Mikael III, Drukenboldens, Mindreaarighed. Lidt efter lidt lykkedes det B. at faa den væsentligste Indflydelse paa Regeringens Gang, og han greb ogsaa ind i de kirkel. Stridigheder. Han teede sig som et »Overmenneske«, der ikke lod sig lede af Hensyn til Religion og Sædelighed, og han indlod sig uden Skrupler paa Forbrydelser, naar de kunde fremme hans Planer.

Bardesanes, se Bar-Daisân.

Baret (paa Ital. *beretta*) er Navnet paa den Hovedbeklædning, Præsterne i den rom.-kat. K. bære, naar de gaa til og fra Altret eller paa Prædikestolen osv. Den har snart 3, snart 4 Kanter (»Horn«). Dens Farve retter sig efter

den øvrige Dragts. I Middelalderen bar ogsaa Magistrene B.

Barfod, Immanuel, f. 16. Juli 1820 i Lyngby, Aarhus Stift, hvor hans Fader, den nidkære og begavede Hans Peter B. (1770—1841) var Præst og Seminarieforstander. Som teol. Kand. var han i fl. Aar Lærer ved Borgerskolen i Nykøbing p. F., hvor han samlede og udarbejdede »Den falsterske Gejstligheds Personalhistorie«, hvilket Værk, saa vel som hans senere genealogiske og personalhist. Arbejder, udmærker sig ved stor Nøjagtighed. Fra 1851—64 virkede B. med stor Dygtighed som Præst i Sønderjylland. D. 15. Maj 1896 som Præst for Vaabensted ved Saxkøbing og Provst i Musse Herred.

K. T.

Barfodmunke. Forskl. Munke og Nonner (t. E. mandl. og kvindl. Augustinere og Karmelitere) gik, efter Frans fra Assisis og hans Munkes Eksempel, barfodede som Tegn paa deres Askese og Ydmyghed (Mt. 10, 10); men naar Munke og Nonner, hvis Regel foreskrev bare Fødder, fik Klostre i Lande med et mindre blidt Klima, opgav de som oftest at gaa barfodede og brugte Sandaler af Træ eller Læder (Munke uden Sko, *discalceati*). Se Augustiner-Eremiter.

Barfoed, Erik Christian Nissen, Søn af den udmærkede Kemiker, Prof. Christen Thomsen B., er født 6. Dec. 1847 i Kbhvn. Som teol. Kand. tilbragte han 1 Aar i Udlandet og var derefter Alumnus paa Borchs Kollegium. B. præsteviedes 1877 og er nu (1897) Sognepr. til Brøndby-Øster og Vester. Har bl. a. skrevet: »Alter og Prædikestol, liturg. Skildringer og Betragtninger« (1885), et grundigt Værk, hvis Hensigt er »at give en samlet Udsigt over Guds-tjenestens Historie i hele Slægtens Løb«. K. T.

Barhebræus, se Abufaradsch.

Barhow, Amund, f. 1664, var først Kap. i Akershus og fra 1697 Sognepr. til Kvernes. Fra 1704—7 var han tillige Provst over Nordmøre Provsti. Han er mest bekendt som Medlem af »Syvstjernen«. D. 1728. A. B.

Barhumit (2 Sam. 23, 31) eller Baharumit, en Mand fra Bahurim.

Barī, en By i Apulien, hvor der 1098, under Urban II, blev holdt en Synode, paa hvilken der forhandlede med Gr. om den Hellig-Aands Udgang ogsaa fra Sennen. Den landflygtige Ærkebiskop Anselm af Canterbury (se d. Art.) talte her for den vesterlandske K.'s Opfattelse. Ogsaa den danske Kong Erik Ejegod var tilstede, og Urban II gav ham, paa Anselms Tilskyndelse, Tilladelse til Oprettelsen af et nordisk Ærkesæde.

Baring-Gould, Sabine, eng. Præst, f. 28. Jan. 1834 i Exeter, studerede i Cambridge og blev præsteviet 1865. 1881 blev han Præst i Lew Trenchard i det nordl. Devonshire. Han er Herre til Stamgodset Lew Trenchard og Waddlestone. Hans betydeligste Skrift er *The Origin and Development of Religious Belief I—II* (London 1870—71). 1871—73 udgav han *The Sacristy*, et Fjerdingaarsskrift for kirkel. Kunst og Literatur. 1872—77 udkom *Lives of the Saints* i 16 Bd.

Baris, Tempelborgen, der rimeligvis laa paa Tempelpladsens nordvestl. Hjørne, oprindelig befæstet af Nehemja, siden Residens for Hyr-

kan. Herodes befæstede den endnu stærkere og kaldte den »Antonia«.

Barja (1 Krøn. 3, 22), en Mand af den davidiske Kongeslæg.

Barjesus (Søn af Jesus) eller Barjehu, en, Jøde, der under Tilnavnet Elymas (Vismand, Mager) opholdt sig hos den rom. Prokonsul Sergius Paulus i Pafos, da Barnabas og Paulus paa den første Missionsrejse prædikede Evgl. paa Kypern. Da B., fremtidig ved goetiske Kunster, vilde vende Landshøvdingen fra den nye Tro, forkyndte Paulus ham, »den vildledende Fører«, at han til Straf skulde rammes af legemlig Blindhed til en Tid. Tegnet, der straks fuldkommedes, bestemte Prokonsulen for Evgl. (Ap. G. 13, 6 f.). — Scenen er fremstillet paa et af Rafaels berømte Tapeter i Vatikanet.

Bar-Kokba (Stjernesønnen). Under dette Navn, der hentyder til Bileams Profeti (4 Mos. 24, 17), optraadte paa Kejser Hadrians Tid (o. 132) en Jøde, Simon, muligvis en Mand fra Byen Kodsab, hvis Livsskæbne iøvrigt er ukendt, som den Messias, der skulde frelse Palæstina fra Fremmedherredømmet og samle Israel igen til et Folk. Han skal have sagt, at han var født paa den Dag, Templet blev ødelagt; han forjættede store Sejre og omgav sig med et hemmelighedsfuldt Skær. Man fortalte Undergerninger om ham, og, trods Advarsler fra Synedriet i Jamnia, fandt han Tiltro, især da Datidens aandelige Leder, den ærværdige Rabbi Akiba (se d. Art.), talte hans Sag og ved Rejser i Diaspora-Menighederne skaffede ham Hjælp (han skal ogsaa have givet ham Navnet B.). Under de ulykkelige Tidsforhold, da apokalyptiske Skrifter havde genoplivet det jødiske Haab, da flere Diaspora-Oprør vare knuste med Streng-hed, og da kejserlige Befalinger, der forbød Omskærelsen og forordnede Grundlæggelsen af en hedensk By paa Jerusalems hellige Grund, havde vakt Fortvivlelse og Indignation, fandt Oprøret rig Næring, og endogsaa Samaritanerne sluttede sig til det. B. besatte Jerusalem, befæstede den og lod præge jødiske Monter med sit Navn (Simon, Israels Fyrste). 50 Fæstninger og 985 Byer skulde være faldne i hans Haand, og efter Justinos Martyrs Ord udøvede han et Rædselsherredømme over dem, der ikke sluttede sig til ham, især de Jødekristne. Men Sejren fulgte atter Romerne. Rabbi Akiba blev fængslet og led siden en smertefuld Martyrdød, og B. blev indsluttet i en Klippefæstning, Bethar eller Beter, som nogle vilde genfinde i Landsbyen Bittir, V. for Betlehem. Da den o. 135 erobredes af Romerne, just den Dag, paa hvilken Templet i Aar 70 var gaaet op i Luer, var den falske Messias allerede død, og Landet var en stor Ruin. De fleste Jøder bortslæbtes til Søs af Sejrherrerne, de tilbageblevne straffedes med haarde Skattebyrder. Jerusalem opbyggedes som *Ælia Capitolina* med hedenske Templer, Teatre og Paladser, men det forbødes enhver Jøde at betræde det mindere Sted. Senere jødiske Skribenter fortolkede Navnet Bar-Kosiba, der sandsynligst betegner hans Hjemsted, som »Løgneren«, i sørgelig Erindring om det uheldige Udfald. Paa indirekte Vis fik Opstanden stor Betydning for Jødefolket, idet de politiske Messiasforventninger nu døde hen,

og al Aandskraft samlede om Lovstudiet (jvfr. Art. Talmud). Om Bar-Kokba se K. Hase, Rosenvorlesungen (Leipz. 1880). J. O. A.

Barkos (Esra 2, 53), israelit. Familie af Liv-egne, der vendte tilbage fra Eksilet til Judæa, da Kyros gav Tilladelse dertil.

Barlaam (*Barlaamo*), en Basilios-Munk fra Seminaria i Kalabrien, kom under Kejser Andronikos III til Konstantinopel, hvor han optraadte som en bitter Fjende af Latinerne. Andronikos III sendte ham 1339 til Avignon for at underhandle med Pave Benedict XII om en Union ml. den gr. og den lat. K., men Forhandlingerne førte ikke til noget. Under sit Ophold i Konstantinopel, hvor B. var bleven Abbed for et Basilios-Kloster, kæmpede han ivrigt mod Hesykasterne (se d. Art.), der i deres Ekstaser mente at være oplyste af det uskabte, guddommelige Lys, som havde straalet paa Forklarelsens Bjerg. 1341 rejste B., efter at en Synode havde misbilliget hans Angreb paa Hesykasterne, atter til Italien, og da han havde godkendt Pavens Primat og den Hellig-Aands Udgang ogsaa fra Sønnen, blev han Biskop i Geraci i Kalabrien. B. var Petrarca's Lærer i Græsk. Han døde 1348.

Barlaam og Josafat ere Hovedpersonerne i en i Middelalderen meget udbredt Legende. Josafat var ifølge denne en indisk Kongesøn, som af sin Fader, Abenner, der forfulgte de Kr., blev opdraget saaledes, at al Livets Lidelse holdtes skjult for ham. Paa en Udflygt møder han en spedalsk, en blind, en Olding og et Lightog og vækkes derved til Grublen over Verdens Nød. Nu kommer en Eneboer, Barlaam, der i et Syn har faaet Meddelelse om Prinsens Oplevelse, forklædt som Perlehandler til Slottet og taler til ham om Jordelivets Tomhed og om Kristendommen; Prinsen omvender sig og døbes. Kongen, som faar Nys herom og forgæves efterstræber Barlaam, foranstalter nu en Religionssamtale mellem Hedninger og Kr.; han lader her den hedenske Vismand Nachor optræde i Barlaams Dragt for at føre et Skinforsvar for Krdm. og lade sig overvinde; men Prinsen truer Nachor til at forsvare Krdm. for Alvor. Hedningerne bukke derfor under i Disputatsen. Endnu søger Kongen at friste Prinsen ved Hjælp af skønne Kvinder, men ogsaa dette mislykkes, og Josafat forlader endelig Slottet for at blive Eneboer. I denne Fortælling er indstøret o. 30 Parabler, hvoraf de fleste oplyse Læren om Livets Lidelse.

Legenden er skrevet paa Græsk af en Munk i Klostret St. Saba o. 600 e. Kr. Fra denne gr. Form udgik i Middelalderen Oversættelser paa de fleste europæiske Sprog; som et Askesens Evangelium yndedes den fra Spanien til Rusland, fra Syrien til Norge (overs. paa Oldnordisk af Kong Hakon den yngre o. 1250). B. og J. optoges saavel i det gr. som i det lat. Martyrologium og æredes som Helgener, dog uden Kanonisation. J.'s Ben menes nu at være i Antwerpen. Digtere som Lope de Vega, Calderon og Shakespeare have hentet Emner fra Bogen.

I den nyeste Tid er man bleven opmærksom paa den paafaldende Lighed mellem Legendens Handling og Buddhasagnet; og det er nu paa-vist, at saavel Fortællingens Ramme som de

fleste Parabler og adskillige Enkeltheder, lige indtil flere af Navnene, stammer fra Buddhismen. Fra Indien gik Fortællingen til Iran og om-arbejdedes her paa Pehlevi; herfra gik den over til den gr. Kristenhed og senere til Muhammedanere og Jøder. Munken Johannes af St. Saba omarbejdede den ved adskillige kr. Tilsætninger og omdannede saaledes Buddhis-mens Stifter til en kr. Helgen. — Angaaende Forholdet til Apologeten Aristides se d. Art. (Ernst Kuhn, Barlaam und Joasaph, Abh. der k. bayer. Akad. der Wiss. I Cl. XX Bd. I Abth.; J. Jacobs, Barlaam und Josaphat, London 1896). C. K.

Barletta, Gabriel, en Dominikaner fra Byen Barletta i Apulien, prædikede o. 1480 i flere af Nord-Italiens større Stæder. Hans Prædikener, der vare fulde af Anekdoter og krydrede med Vittigheder, vakte saa stor Begejstring, at man sagde: *Nescit prædicare, qui nescit barlettare* (den, der ikke kan tale som B., kan ikke prædike).

Barlow, William, eng. Biskop, skal være født i Essex. Sin Opdragelse og Uddannelse fik han først hos de regelbundne Kanniker af Augustins Orden i St. Osyth i Essex, senere i Oxford, hvor han blev *Dr. theol.* Derefter blev han Prior forskl. Steder, sidst i Bromhill, men dette Kloster blev undertrykt af Wolsey. Harmfuld herover skrev B. fl. bitre Smædeskrifter mod Wolsey og den rom. K., men snart efter bad han om Naade, da Ref. kom til England, blev han en ivrig Tilhænger af den, og han havde en Tid i Anna Boleyn en mægtig Velynderinde. 1535 eller 36 blev han udnævnt til Biskop af St. Asaph; kort efter blev han forflyttet til Bispestolen i St. Davids. 1548 blev han Biskop i Bath og Wells, men under Maria den blodiges Regering maatte han flygte til Tyskland. Efter Hjemkomsten blev han udvalgt til Biskop af Chichester, og Dagen før sin Tiltrædelse af dette Embede deltog han, sammen med Biskopperne Hodgkins af Bedford, Miles Coverdale, forhen af Exeter, og John Scory af Hereford, i Indvielsen af Erkebiskop Matthew Parker (17. Dec. 1559). Til denne Indvielse er den saakaldte *Nag's Head Fable* (Fablen om at Parker skulde være bleven indviet i Kroen *The Nag's Head* af en eneste Biskop) knyttet. B. var nøje forbunden med Parker; en af dennes Sønner var gift med en af B.'s Døtre. B. døde i Aug. 1568. Se Art. *Nag's Head Fable*. Fr. N.

Barmen og Elberfeld i Wupperdalen have i dette Aarh. været Brændpunkter for en relig. Vækkelse, der har virket paa vide Kredse. Fra Østenden af Barmen til Vestenden af Elberfeld strækker sig uden Afbrydelse en Stad med Menighederne: Wichlinghausen (luth.), Wupperfeld (luth.), Gemarke (ref.), Nedre-Barmen (uneret) og Elberfeld (luth. og ref.). Paa Grænseskillet mellem B. og Elberfeld ligger Missionshuset. Om det kirkel. Liv i denne Egn se A. Sincerus [Dr. theol. A. Zahn], *Menighederne i Wupperdalen*, dsk Overs. (Kbhvn 1888). ||

Barmer-Missionen (rheinske Missionsgesellschaft). Allerede 1799 dannedes i Elberfeld en Forening af 9—12 fromme Mænd, der samlede i Stilhed hver Maaned til at bede for Missionen

og læse om den; senere udgav den Smaaskrifter og antog sig Jødemissionen. Et Besøg i Wupperdalen 1818 af Blumhardt fra Basel førte til, at en Missionsforening opstod i Barmer i Tilslutning til Basel; den oprettede 1825 en Missionsskole og udgav fra 1826 »Barmer Missionsblatt« (ved Præsten Ball). Disse 2 Foreninger sluttede sig 1828, tilligemed 2 andre, sammen til »rheinische Missionsgesellschaft«. Siden kom flere til, ogsaa luth., men Wupperdalen blev ved at være Midtpunktet, og Missionen er bibelsk uneret uden Betonning af det konfessionelle. Efter Missionsinspektør H. Richter (1827—47) fulgte Wallmann 1845—57, Fabri 1857—84, og nu Dr. Schreiber.

De første Missionærer udsendtes 1829 til 1) Sydafrika, hvor B. i det vestl. Kapland (fra 1829) og Lille-Namaland (fra 1840) har 10 Stationer og 14,000 Kr. Trods Tørke og Misvækst, den færdede Befolknings Armod og retsløse Tilstand og Brændevinspesten, ere Kaplandets Menigheder naaede til at afgive et Overskud til Missionen, men kunne ikke undvære dens Ledelse. Nord for Oranjerfloden optoges Arbejdet 1842 i Store-Namaland og 1844 blandt Hereroerne (H. Hahn) og de for Namaer og Hereroer trællende Bjergdamraer. Men idelige Krigsuroiligheder og røveriske Overfald af Orlambander (Jonker Afrikaner) og endelig den med den tyske Anneksion fulgte Forvirring (1884—94) have lammet Missionens Arbejde. Dog har den her 19 Stationer og 9000 Kr. Endelig er der siden 1891 anlagt 2 Stat. iblandt Ovambofolket ved Siden af den finske Mission. — Den næste Missionsmark optoges 1834 i 2) Nederl. Indien, blandt Dajakkerne paa Borneo. Her er det gaet tungt og trangt; i en Opstand 1859 myrdes 4 Missionærer og deres 3 Hustruer, og Arbejdet afbrødes for lang Tid. Endnu er her kun 1600 Kr. om 8 Stat. De fra Borneo fordrevne Missionærer fandt en Arbejdsmark paa Sumatra blandt Battaerne, der er bleven Selskabets bedste. Islam havde allerede begyndt en Sejrsgang blandt Battaerne, men Missionen tog Kampen op imod den i Sipirok (1861), og nu gaa selv Muhammedanere over; 1000 af dem forberedes til Daab. Endnu større har Fremgangen været, hvor Islam endnu ikke var naaet hen, nemlig i Silindung, hvor Slesvigeren Nommensen (nu Missionens Ephorus) holdt Stand fra 1864 under gentagne Mordforsøg af de vilde Hedninger; nu ere o. $\frac{2}{3}$ af Dalens Befolkning kristnede (17,000 Kr.). Endelig er Missionen siden 1881 trængt frem til Toba, hvor Indsamlingen gaar saa rask, at Missionen maa øve stor Varsomhed derved. B. har paa Sumatra 22 Stat. med 33,000 Kr. (i 1895, imod 9000 i 1886) og allerede 13 indfødte Præster. Ogsaa paa den mindre Ø Nias (optaget 1865) er det gaet godt fremad siden 1890: fra 706 Kr. til 1813. — Endvidere var der 1846 paa Gützlauffs Tilskyndelse begyndt en Mission i 3) Kina blandt Puntierne i Kwangtungs Kystland. Efter 50 Aars Arbejde er her kun 249 Kr. om 3 Stat. Dog er en Del af Omraadet 1881 afstaaet til Missionerne Berlin I og Basel paa Grund af Pengenød, da et i Forbindelse med B. oprettet Handelselskab var endt med stort Tab. — Siden har B. atter hævet sig og 1887 optaget en ny Missionsmark paa 4)

Ny-Guinea (tysk), hvor det er gaaet igennem idelige Dødsfald: 10 Grave i 8 Aar og ingen Kr. — Men i det hele er B. gaaet overordentlig frem i Tiaaret 1884—94: 101 Missionærer (fra 71), 74 Stat. (fra 52) og 60,144 døbte (fra 26,128) foruden 8000 Katekumener. Indtægten var i 1895 511,000 Kr. (Junf v. Rohden: Geschichte der rhein. Missionsgesellschaft, 3. Aufl. 1888. Th. 1—2). V. Sn.

Barmhjertige Brødre (i Frankrig *frères de la charité*) var oprindeligt et frivilligt, verdensligt Broderskab, helliget Sygepleje og faldne Kvinders Redning uden Hensyn til de ulykkelige Konfession, stiftet 1540 af Portugiseren Juan Ciudad (1495—1550) eller med hans Æresnavn Johan af Gud (*di Dio*); han blev kanoniseret 1640) og begyndt i Granada. Efter et udsvævende Liv havde Juan C. kastet sig ind i en grænseløs streng Askese; og af egen Erfaring kendte han de Mishandlinger, som lidende (f. E. sindssyge) paa hin Tid kunde blive Genstand for. Med brændende Nidkærlighed ofrede han sig for de ulykkelige Sag. Han drog om i Granadas Gader og raabte og tiggede til sine syge og fattige, og ved de indsamlede Gaver fik han oprettet et Hospital. Ligesindede delte Gerningen med ham, og Biskoppen i Byen støttede Sagen ved sin Anbefaling. Kong Filip II ydede store Gaver, og snart kunde flere Hospitaler oprettes rundt om i Spanien. 1572 blev Broderskabet stadfæstet af Pius V som en gejstlig Orden efter Augustins Regel (brun, senere sort Ordensdragt med Læderbelte). Som fjerde Munkeløfte binde Brødrene sig for Livstid til Sygepleje. Prøvetiden varer 2 Aar. Fritiden maa de anvende til lægevidenskabelige Studier; kun ganske enkelte af Brødrene modtage Præsteordination. Ordenen har stadig udvidet sin Virksomhed. Den har anerkendt fortrinlige Hospitaler rundt om i Italien (det i Milano er særlig berømt), Østerrig, Frankrig, Nordamerika. I den nyeste Tid har den ogsaa oprettet et Hospital i Nasaret. Den tæller o. 1200 Medlemmer, indordnede i 11 »Provinser«. Ordenens »General« bor i Rom. Tidligere var der 2 Generaler, ogsaa en i Granada; det blev omordnet o. 1870. A. J.

Barmhjertige Søstre (i Frankrig *soeurs de la charité*; tidligere ogsaa *soeurs grises* paa Grund af deres graa Ordensdragt). Vincent de Paul (se d. Art.) og hans fromme Veninde, Fru Louise le Gras, have stiftet disse, oprindelig frie Foreninger af Kvinder, der antog sig de fattige og syge. 1633 gav Vincent dem en Ordensregel, der stadfæstedes 1668 af Pave Clemens IX. Ifølge Ordensreglen skulle Søstrene anse sig for Kristi Tjenerinder, der, idet de pleje de syge, pleje Kristus selv, ligegyldigt om de vinde Behag eller Mishag. Deres Levetvis skulde iøvrigt ikke være streng. Løftet var ikke livsvarigt, men skulde fornyes hvert Aar. Sommer og Vinter staa de op Kl. 4, leve yderst tarveligt; pleje selv de mest smitsomme syge uden Hensyn til Stand eller Konfession; vise deres Forstanderinde ubetinget Lydighed og gøre alt af Kærlighed til Kristus. Vincent (d. 1660) oplevede at se 28 Søsterhuse oprettede i Paris; derfra forgrenede Ordenen sig med stor Kraft i Frankrig og andre Lande,

samlende sig om Moderhuse, der udsendte Søstre til Hospitaler, Asylr, Børnehjem o. dsl. 1685 angives Søstrehusenes Antal til 224. Under Revolutionstiden delte Ordenen Skæbne med de øvrige religiøse Institutioner i Frankrig og blev ophævet; men Napoleon genoprettede den allerede 1807. — Navnet B. S. bruges ogsaa i videre Forstand om alle kvindelige Kongregationer, der antage sig Sygepleje; og i dette vide Omfang angives Søstrenes Antal for Tiden til at være over 60,000, udbredte over alle Lande. A. J.

Barnabas indtog først en betydningsfuld Plads i den jerusalemske Menighed paa Grund af, at han »var en god Mand og fuld af Hellig-Aand og Tro« (Ap. G. 11, 24), og paa Grund af, at han tillige var udmærket af Aanden ved en søregen Naadegave, den profetiske Formaningstale (Ap. G. 11, 23; 13, 1; smlg. 15, 32), hvorfor Apostlene gav ham, der opr. hed Josef og var Levit, født paa Kypem, Tilnavnet Barnabas, som han besad (smlg. Jer. 32, 7), for derved at hjælpe dem, der trængte (Ap. G. 4, 37).

Men nærmest kom han til at indtage en mere ledende Stilling i Antiokia, hvor nogle Kypriere og Kyrenæere havde samlet en hedningkr. Menighed. Staaende i den jerusalemske Menighed, havde han, ligesom disse sine Landsmænd, faaet Øjet opladt for, at Evangeliet ogsaa skulde forkyndes for Hedningerne, og paa Grund heraf som ogsaa paa Grund af den Anseelse, han stod i, blev han sendt til Antiokia (Ap. G. 11, 20–23). Da han imidlertid i Jerusalem har lært Paulus at kende og været Mellemmand mellem ham og de tolv og saaledes ogsaa faaet at vide, hvad Paulus var bestemt til (Ap. G. 9, 27), op søger han ham i Tarsos, for i Forening med ham at vejlede den nydannede Menighed. Sammen virke de her, rejse til Jerusalem med en Pengegave og til Apostelmødet (Ap. G. 11, 30; 15, 2), og sammen udsendes de paa den første Missionsrejse (Ap. G. 13, 2 f.). Under denne er det, at Paulus kommer til at staa som den første af de to, og fra da af nævnes de, bortset fra et Par Undtagelser (Ap. G. 14, 14; 15, 12), Paulus og Barnabas. Under Raadslagningerne om den anden Missionsrejse skilles de ad, og Barnabas rejser til Kypem (Ap. G. 15, 36 f.). Fra da af høres intet mere om ham, kun nævner Paulus ham lejlighedsvis 1 Kor. 9, 5 og Gal. 2, 13. De ikke bibelske Efterretninger om hans senere Liv have intet Værd. A. A.

Barnabas-Brevet regnes blandt de saakaldte apostolske Fædre (se d. Art.). Det er skrevet til en hedningkr. Menighed (hvilken kan ikke bestemmes), og dets Hovedformaal er gennem dristige allegoriske Fortolkninger at vise, hvorledes det gl. Testamente skal behandles i kr. Aand. Det kalder Forf. *γνώσις*. Brevets i høj Grad jødefjendske Tendens naar sit Højdepunkt i den Paastand, at Jøderne overhovedet aldrig have været Guds Folk. Fra den Stund, de dansede omkring Guldkalven, og Mose sønder slog Lovens Tavler, have de været uden Pagtforhold til Gud, og deres bogstavelige Opfyldelse af Loven var lutter Selvbedrag. Den allegoriske

Fortolkning er tvertimod den eneste rette Forstaaelse, og gennem den tilhører det gl. Test. alene de Kr. Til denne Udvikling knyttes saa Formaninger, idet der peges paa de to Veje, Lysets og Mørkets Vej. Dette Slutningsafsnit bringer Skriftet i nær Berøring, ikke blot med Skrifter som de apostolske Konstitutioner (VII, 1–18) og *Judicium Petri*, men ogsaa med det 1883 fundne Skrift »de 12 Apostles Lære« (Kap. 1 f.). Forholdet mellem disse er blevet ivrig forhandlet, og har givet A. Harnack Anledning til den Formodning, at denne Tale om de »to Veje« stammer fra et jødisk Grundskrift, som han har søgt at rekonstruere (Die Apostellehre und die jüdischen beiden Wege, Leipz. 1896). Brevets Tid er det vanskeligst at bestemme nøjagtig (mellem 71 og 132), dets Integritet har været omstridt, og forskl. Interpolationshypoteser have været opstillede (saaledes sidst af B. Weiss, Der Barnabasbrief, kritisch untersucht, 1888), men have ikke kunnet trænge igennem. Fastholdes Brevets Integritet, er det umuligt at tænke sig Barnabas som Forfatter. Skriftet selv nævner ikke B.'s Navn. At Brevet, i alt Fald i visse Egne, i Oldkirken var højt anset, derom vidner bl. a. den Omstændighed, at det i *Codex Sinaiticus* har faaet Plads efter N. T.'s Bøger. Dog stiller Eusebios det mellem de uægte Bøger. Og allerede fra det 4. Aarh.'s Slutning forsvinder det næsten fuldstændig, ogsaa i den østerlandske Kirke. I den vesterlandske Kirke er en gammel latinsk Overs. (ligesom ved Clemens Romanus) det eneste Spor. — At Brevet forudsætter Kendskab til paulinske Breve og synoptiske Evangelier (Matthæos citeres endogsaa i Kap. 4 med et »som skrevet staae«, er sikkert nok. Brevet er udgivet af Gebhardt og Harnack (Leipz. 1875); overs. paa Engelsk af Burton i »The Apostolic Fathers« (London 1888), paa Tysk i »Bibliothek der Kirchenväter«. J. P. B.

Barnabiter eller »den halshuggede St. Paulus's regelbundne Klerikere«, ogsaa kaldte Paulinere eller Paulanere, ere et klosterligt Samlag, der udgik fra Milano. Stifteren var den unge ital. Adelsmand, Antonio Maria Zaccaria (f. i Cremona 1502, d. sdsd. 1539, helgenkronet 1897), der 1530 i Forening med sine Venner, Jacopo Antonio Morigia og Bartoloméo Ferrari, og de 2 milanesiske Præster, Francesco Lucco og Jacopo Caseo, dannede en Forening af regelbundne Klerikere, der ved Prædiken og hyppig Uddeling af Sakramenterne vilde stræbe efter at fremme Deltagelsen i Gudstjenesten og et sandt kr. Liv. Det var det sødelige Forfald i Milano efter Krigene, som havde kaldt Foreningen til Live, og den tog straks kraftig fat med Missioner og Prædikener. 1533 stadfæstede Clemens VII den ved sit Breve af 18. Febr. 1533; 1535 uddrog Paul III den fra den bispeplige Jurisdiktion og stillede den umiddelbart under den hl. Stol. Oprindelig boiede Foreningens Medlemmer, der i Beg. kaldtes »den halshuggede St. Paulus's regelb. Klerikere«, i et uanseligt Hus ved Pavia-Porten i Milano, men efter nogle Aars Forløb rykkede de ind i det gl. Kloster S. Barnaba, og i den følgende Tid fik de Navnet »den hl. B.'s Klerikere«. Foruden de sædvanlige 3 Munkeløfter lovede de, ikke at stræbe efter at opnaa gejstl. Embeder

udenfor Ordenen og aldrig at modtage saadanne uden Pavens Tilladelse. Ved deres strenge Bodstugt, inderlige Bønner og hyppige Nadvendelse vandt de stor Anseelse bl. Præster og Lægfolk, og Ordenen har haft mange lærde Medlemmer, der paa Universiteterne have udfoldet en betydelig Virksomhed, og den har bredt sig over hele Italien, til Savoyen, Frankrig, Böhmen og Østerrig, hvor Wien blev dens Hovedsæde. I Ærkebiskop Carlo Borromeo og Frans af Sales fik den indflydelsesrige Velyndere. Ordenens Hovedhus er nu i Rom, hvor Generalen bor. B's Dragt er den sædvanlige Præstedragt. Blandt dens Medlemmer maa nævnes Matematikeren Frisi, Kardinalerne Gerdil og Lambruschini (A. M. Ungarelli, Bibl. script. e congreg. clericorum reg. S. Pauli, Roma 1836). Se Ambrosianere. *Fr. N.*

Barnabè, Alessandro, rom. Kardinal, f. 2. Marts 1801 i Foligno i Umbrien, d. i Rom 24. Febr. 1874, var en Tidlang Sekretær for Propagandaen, blev senere Præfekt for den og var under Vatikaner-Konciliet Præsident for den Kommission, der tog Vare paa den østerl. Ritus og Missionerne.

Barnardo, Thomas John, eng. Læge, er en af vor Tids største kr. Filantrop. Kristelig vakt som ung Student gik han til London-Hospital i Whitechapel Road i Øst-London for at uddannes til Lægmissionær i Kina og fik dér Lejlighed til at vise sit opofrende Mod under en Kolera-Epidemi. I en »Pjalteskole«, som han og hans Venner havde faaet indrettet i en tidligere Æselsstald, kom en forældreløs Dreng til at forandre hans Livs Gang: han bad nemlig om at maatte blive paa Skolen, da den skulde lukkes, i Stedet for at skulle sove uden aaben Himmel i en kold Efteraarsnat. Det viste sig, at »lille Jim« havde mange Kammerater, hjemløse, uvidende, opvoksende til et Liv i Elendighed og Last. B. besluttede, støttet bl. a. af Lord Shaftesbury, at tage sig af dem, at blive en Fader for »ingens Børn«, og det lille Hjem for 25 Dreng, han aabnede i 1866, har saa siden udviklet sig til en saa stor Virksomhed, at den indtil d. 30. Juni 1896 har taget sig af 30,193 Børn, med samtidig Plads i de forskl. Hjem til henimod 5000 (det næststørste i Verden, G. Müllers i Bristol, har 2000), til hvis Underhold, saavelsom til Anstaltens stadige Udvidelse, det er lykkedes ham at indsamle tilsammen 30 Mill. Kr. (i 1893: 2,400,000; i 1894: 2,700,000). Skaren vokser stadig, da Hovedkontoret i Stepney Causeway, »aabent Nat og Dag«, bærer den Indskrift i mægtige Bogstaver: »Intet hjemløst Barn afvises!«; men med et overordentligt Organisationstalent fordeler han dem (for Tiden) i 85 forsk. Anstalter for Dreng og Piger, sunde og svage, ogsaa Krøblinger og blinde, fra spæd til voksen Alder, baade i og udenfor London, under en talrig Stab af Plejeforældre og Hjelper. Indtil Udgangen af 1895 vare 8048 af de unge førte over til Canada for at vinde et Hjem i den nye Verden i Stedet for at være hjemløse »Gade-Arabere« i London. Gentagne Anklager have flere Gange ført til officielle Undersøgelser, der synes at have vist, at den hele Virksomhed er lige saa velordnet som udstrakt, og med gode Resultater i fysisk,

social og moralsk Henseende. Det er uden Tvivl saadanne Bestræbelser, det skyldes, at Ungdommens Kriminalitet er aftagende i England, medens den ellers tiltager i hele Europa. *N. D.*

Barnedaaben er fra de ældste Tider hævdet af alle de store Kirkesamfund som gyldig og berettiget. Men lige saa bestemt forkastes den af alle de baptistiske Partier. Deres Indvendinger samle sig væsentlig om tre Punkter: at Barnedaaben ikke kan bevises ud af N. Test., hverken af Herrens Indstiftelse eller af den apostolske Praksis, — at den først er kommen i Brug henimod Statskirkens Tid, da man svækkedes i Følelsen af det personlige Ansvar ved at være Kristen og derfor fyldte Kirken med Navnkristne, — og at den i sig selv er en Uting, da Daab forudsætter Tro, men Børn i den ubevidste Alder ikke kunne tro. Kirken har imidlertid Ret i at tilbagevise disse Indvendinger og tvertimod finde, at Barnedaaben hviler paa en ubestridelig Grund. Dens Gyldighed kan overhovedet ikke bestrides; thi et Sakramentes Gyldighed afhænger ikke af Modtagerens aandelige Tilstand, men alene af, at Handlingen er udført paa Kirkens Vegne, i Overensstemmelse med Herrens Indstiftelse. Men heller ikke dens Berettigelse og kirkelige Forsvarlighed kan rokkes ved de baptistiske Angreb.

Det er vistnok sandt, at Herren ikke har udtrykkelig befale, at Børn skulle døbes; men han giver overhovedet ikke kasuistiske Anvisninger; han har hverken ved Daab eller Nadvere foreskrevet sine Disciple, hvilket Maal af Betingelser de skulle kræve hos Modtagerne; han nøjes med at indstifte Handlingerne og overlader da til Aandens Ledelse at vise Menigheden, hvem den skal delagtiggøre i dem. Men skønt Herren ikke har befale Barnedaaben, fremgaar dens Berettigelse utvivlsomt af hans Ord og Gerninger. Han velsigner smaa Børn (Mk. 10, 13—16; Luk. 18, 15 bruger et Udtryk, der rettest bør gengives ved: spæde); men ere de modtagelige for hans Velsignelse, der nødvendigvis maa forklares som en Tilførelse af aandelige Gaver (»Guds Rige hører saadanne til«, maa de ogsaa være modtagelige for Velsignelsen i Daaben. Disciplenes Forsøg paa at holde Børnene borte fra Herren har vel hvilet paa den Betragtning, at de manglede en saadan Modtagelighed, — en Betragtning, der ganske er i Slægt med den baptistiske Tankegang, hvorfor man kan sige, at Hovedindvendingen mod Barnedaaben er ældre end denne selv og allerede gendreven af Herren. Barnedaabens Overensstemmelse med hans Vilje fremgaar saa tydeligt som muligt ved Sammenholdelse af hans Ord Mk. 10, 14 og Joh. 3, 5. Naar Guds Rige hører saadanne (»Børnene«) til, og ingen kan komme ind i Guds Rige, uden at han fødes af Vand og Aand, have Børnene aabenbart Ret og Adgang til at delagtiggøres i denne Fødsel d. e. i Daabens Velsignelse. Baptisterne paabaabe sig med Urette Herrens Ord Mt. 28, 19, som kun kan vendes til deres Fordel ved den urigtige Oversættelse: »Lærer alle Folk og døber dem og lærer dem« (som om der skulde gaa en Undervisning forud for Daaben), medens

der staar: »Gør alle Folk til mine Disciple ved at døbe dem, ved at lære dem«. Heller ikke kunne de paahvade sig Mk. 16, 16; Rækkefølgen: »Hvo som tror og bliver døbt: tør ikke urgeres som en Tidsfølge; men Troen er stillet i Spidsen som Hovedledet, hvilket stemmer med de følgende Ord, der udelukkende fremhæve Troen som Frelsens ufejlige Betingelse; og selv om man vilde urgere Rækkefølgen, kunde man dog ikke derved modbevise Barnedaaben; thi naar Herren overhovedet ikke indlader sig paa det kasuistiske, maa hans Tale om Daaben forme sig efter de nærmest liggende Forhold, altsaa efter de voksnes Daab. — At Børn ere blevne døbt i den apostolske Tid, siges ikke ligefrem i N. Test.; men Beretningerne om, at hele Huse bleve døbt (Ap. G. 16, 15. 33; 1 Kor. 1, 16), forudsætte dog tydeligt nok, at Husstanden fulgte med Husfaderen, altsaa ogsaa Børnene, hvis der var saadanne i disse Familier. Endnu vanskeligere kan man komme bort fra, at Barnedaaben forudsættes paa et Sted som Ef. 6, 1, hvor Børnene formenes »i Herren« d. e. som de, der ere indlemmede i Samfundet med ham.

Barnedaaben omtales først udtrykkeligt hos Kirkefædre i Slutningen af 2. og Begyndelsen af 3. Aarh., men paa en saadan Maade, at den træder frem som langt ældre end deres Tid. Tertullian ynder den ikke og anfører forskellige Grunde imod den; men han taler ikke om, at den skulde være en forholdsvis ny Skik, hvad han sikkert ikke vilde have undladt, hvis han havde kunnet finde Støttepunkter derfor. Origenes erklærer den, uden at frygte nogen Modsigelse, for at være en Overlevering fra Apostlene. Cyprian drøfter kun det Spørgsmaal, om Børn bør døbes allerede den 2. eller 3. Dag efter Fødselen (hvilket han mener) eller i Lighed med Om-skærelsen først paa den 8. Dag, medens Barnedaabens Berettigelse forudsættes som selvfølgelig. Alt dette viser klart, at ingen paa det nævnte Tidspunkt har vidst at fortælle om en Tid, da den først blev indført i Kirken, men at den stod for Bevidsthederne som en apostolsk Arv. Det er altså en ganske løs Paastand, at dens Oprindelse og Udbredelse skulde være omtrent samtidig med Statskirkens Fremkomst. Der er heri kun den Sandhed, at Barnedaaben tidligere førte en lidet omtalt Tilværelse som noget, der hørte med til Krdm.'s Forplantelse i Familielivet, medens Tyngdepunktet for Kirkens Virksomhed laa i Missionsarbejdet udadtil, hvoraf fulgte, at Proselytdaaben var den, der tildrog sig Opmærksomheden. Men da saa Samfundet som Helhed blev kristnet, indtraadte snart den Forandring, at Proselytdaaben ophørte, og Barnedaaben blev eneraadende. Det er med fuld Ret, at Luther og Melancthon (Apologien, S. 157) henvise til hele Kirkens Historie som et eneste stort Bevis for Barnedaabens Berettigelse; hvis Herren ikke havde Behag i den, vilde hans Kirke ikke længere eksistere paa Jorden; thi gennem de mange Aarhundreder har den faaet sine nye Medlemmer ved Barnedaaben. »Denne ene Grund er nok til at befæste gode og fromme Sjæle mod Gendøbernes ugudelige Meninger«.

Ligesom de baptistiske Indvendinger maa forstumme ligeoverfor N. Test. og Kirkens Historie, saaledes gendrives de ogsaa ved en Betragtning af Barnedabens og Daabens Væsen. Vistnok er det sandt, at de spæde Børn ikke kunne have nogen bevidst Tro, der omfatter et bestemt Indhold, som de kunne gøre sig selv og andre Rede for. Men dette er ikke det samme, som at Børnene skulde mangle den fornødne aandelige Tilknytning for Daabens Gave. Der ligger i Barnedabens, ved Siden af den medfødte syndige Tilbøjelighed, ogsaa en medfødt Længsel efter Forløsningen, en Drift henimod Guds Rige; denne Længsel, som Apostelen tillægger endog den upersonlige Skabning (Rom. 8, 19), er heller ikke udryddet i Mennesket, uden hvor det selv, ved at forhærde sig i Synden, har ødelagt sin medfødte Sans for Guds Rige; fra Fødselen af er ikke enhver Rest af Guds billedet udslettet hos Mennesket. Men en saadan Trang er, selv om den ifølge Barnets Livstrin er slumrende og ubevidst, tilstrækkelig til, at Gud kan tilføre sin frelsende Gave. Den Tro, der gaar forud for Daaben, kan, saa sandt som Genfødselen først skænkes i Daaben, kun være den begyndende og forberedende; hvad der kræves for Daaben, er egentlig kun Hjertets Villighed til at lade Gud tilføre det sin Naade, ligegyldigt hvilket Trin af Bevidsthed Mennesket har naaet. En saadan Hjertets Retning kunne vi heller ikke frakende Barnet; det er umuligt at paavise et Tidspunkt, paa hvilket det først skulde blive modtageligt for Guds Aand; det hedder jo Lk. 1, 15, at Døberen Joh. skulde fyldes med den Hellig Aand allerede fra Moders Liv. Følelsen af egen Hjelpeløshed og en dermed forenet Tillidsfuldhed og Trosvillighed overfor sine Omgivelser ere de Egenskaber, som tidligst aabenbare sig i Barnedabens, de samme, der netop ere de afgørende ved Modtagelsen af Guds Rige. »Sandelig siger jeg eder, hvo som ikke modtager Guds Rige som et lille Barn, skal ikke komme ind deri« (Mk. 10, 15). Derfor have vi ingen Ret til at forholde Børnene Daaben, selv i den spædeste Alder (Augsb. Konf. Art. 9). Kirken har altid anset det for en hellig Pligt at forhindre, at Børn dø uden Daab, uden at den dermed har villet lære, at udøbte Børn gaa fortabt; den véd intet om, hvilke Veje Gud kan have med disse; men den véd, at den selv er bunden til Herrens Indstiftelser, og at den ikke kan sikre noget Menneske Borgerret i Guds Rige uden igennem disse. Kun hvis vi havde den baptistiske Forestilling om Daaben, at den er en Bekræftelse paa Guds Naade, som Mennesket allerede forud har ved Troen, vilde det være rettest at opsætte den, indtil den bevidste Omvendelse var sket; saa sandt Daaben derimod er Genfødselens Kilde, er netop dens Meddelelse Betingelsen for, at det aandelige Livs Vækst hos Barnet allerede fra Begyndelsen kan foregaa paa Grundlag af den Hellig-Aands nyskabende Kræfter; Daabens Væsen som den aandelige Fødsels Sakramente træder just frem i hele sin Klarhed ved, at den udføres som Barnedaab. Barnedaaben er den levende Illustration til Herrens Ord (Joh. 15, 16): »Ikke I have udvalgt mig, men jeg har udvalgt eder.«

Ad denne Vej, ved Henvisning til Barnenatures Beskaffenhed og Daabens Væsen, begrundes vi Barnedaabens Ret, — ikke f. E. ved, at Fødselen af troende Forældre skulde give en særlig Modtagelighed; dels kan intet bestemt siges herom, dels vilde Barnedaabens Ret derved idelig blive usikker.

Men vistnok forudsætter Barnedaaben, at Barnet vokser op under saadanne Betingelser, at den spæde Livsspire, som er nedlagt i det ved Daaben, vil finde Pleje og Næring enten i et kristeligt Familieliv eller i et Samfund, der sikrer Barnets kristelige Undervisning. Derfor vil Barnedaaben ikke kunne forsvares paa Missionsmarken, uden hvor Barnet vokser op under Forhold, som ere tilstrækkelig udviklede til at bære Ansvar for dets kristelige Opdragelse. — Konfirmationen er indrettet, ikke for at fuldstændiggøre Barnedaabens sakramentale Virkning, men for at Barnet, ved hvis Daab andre have svaret paa dets Vegne, nu, naar det er kommet til Skelsaar, selv kan vedkende sig sin Daab, baade dens Gave og dens Forpligtelse. (H. L. Martensen, Den kr. Daab, betragtet m. H. paa det bapt. Spørgsmaal, 1843). Se iøvrigt Art. Baptister og Daab. P. M.

Barner, Regitze Vilhelmine Louise Augusta, f. i Kbhvn 1834. Med stor Utrættelighed og personlig Opofrelse har hun virket for filantropiske Formaal. Efter i mange Aar at have været Medlem baade af Fængselselskabets og Diakonissestiftelsens Bestyrelse, grundlagde hun 1877 »Lindevangshjemmet«, et Asyl for unge, straffede Kvinder, og 1880 »Foreningen til Værn for enlig stillede Kvinder«, hvis eget Hjem »Bethania« indviedes 1889. J. P.

Barnes, Robert, eng. Lutheraner, f. 1495, *Dr. theol.* 1523, blev greben af Luthers Tanker, men lod sig, med Baalet for Øje, tvinge til en Afsværgelse af sine luth. Meninger. Da han blev indviklet i en Sag mod Løllarderne, flygtede han til Wittenberg, men senere kom han tilbage, blev af Biskop Gardiner anklaget for Kætteri og bragt paa Baalet 1540.

Baronio, Cesare, rom. Kardinal, blev født 1538 i Sora i Napoli og kom 1557 til Rom for at fortsætte sine Studier. Der traadte han ind i Filippo Neris Oratorium for at leve et stille Liv, helliget til Videnskaberne. Det var Skik, at der i visse Formiddagstimer i Oratoriet blev oplæst kirkehistoriske Fortællinger og Biogragier, og for at udfylde disse Sammenkomster begyndte B. at studere kirkehist. Kildeskrifter. Lidt efter lidt blev Omraadet for hans Studier udvidet, og efter 30 Aars Arbejde (1588) begyndte han, paa Filippo Neris og Antonio Caraffas Tilskyndelse, Udgivelsen af Kæmpeværket *Annales ecclesiastici*, der skulde være et rom.-kat. Modstykke til »de Magdeburgske Centurier« (se d. Art.). Deri gennemgik han fra Jesu Fødsel Aar for Aar, paa de middelalderlige Annalisters Vis, alle kirkehist. Begivenheder, der fremsættes og belyses fra et rom.-kat. Standpunkt, i Reglen uden direkte Polemik. Hans Værk er vigtigt ved den store Mængde Aktstykker, der er indflettet i hans Fremstilling, men ingen kan bruge det uden at have den lærde Fransiskaner Antonio Pagi's *Critica historico-chronologica* (Paris 1689 f.) ved

Siden. Til Løn for den Tjeneste, B. ydede Romerk. ved sit Arbejde, blev han 1596 Kardinal, Bibliotekar ved Vatikanets Bibliotek og Medlem af forskl. Kongregationer. Der var endog et Par Gange (ved Clemens VIII's Død 1605 og Leo XI's s. A.) Tale om at vælge ham til Pave. I det sidste Konklave var han rimeligvis — mod sit eget Ønske — bleven valgt, hvis ikke det spanske Parti af Kardinalerne, som paa deres Regerings Vegne var forbitret over en af hans hist. Afhandlinger om Sicilien (i 11. Bd. af *Annales i Antwerpener-Udg.*), havde modarbejdet hans Valg. Han døde 30. Juni 1607 af Overanstrengelse. Da vare hans *Annales* naaede til det 12. Bd., der gaar til Aaret 1198. Den bedste Udg. skyldes Mansi (Lucca 1738—57); i den ere Pagi's kritiske Bemærkninger optagne paa de enkelte Steder, og Raynalds Fortsættelse er tilføjet. Aug. Theiner begyndte 1864 en ny Udg., men den er forbleven ufuldendt. B. udgav ogsaa det rom. *Martyrologium* (Rom 1586). Om hans Betydning som Kirkehistoriker se F. C. Baur, *Die Epochen der kirchl. Geschichtsschreibung* (Tüb. 1852) 72 f. H. Barnabeo har (Rom 1651), under Titlen: *Purpura sancta*, skildret hans Liv; et Uddrag af denne Biografi udkom paa Tysk (Augsb. 1845). Fr. N.

Barrabas (Mt. 27, 16 f.; Mk. 15, 7 f.; Lk. 23, 18 f.; Joh. 18, 40), den Oprører og Røver, som Israels Folk paa Præsterens Opfordring forlangte frigivet i Stedet for Kristus, da Pilatus efter Skik tilbød dem en Fange løsladt i Anledn. af Paaskefesten. Nogle Haandskrifter kalde ham Jesus B.; det formodes, at Præsterne have kastet en national Nimbus over »Oprøreren« i Mod sætning til Jesus Kristus, der viste al Politik fra sig.

Barrière, Jean de la, Reformator af Cistercienser-Ordenen og Stifter af Feuillanterne, blev født 1544 og døde 1608 i Rom. Se Art. Feuillantner.

Barrowisterne, en eng. Sekt, stammer fra Juristen Henry Barrow, som i Dronning Elisabeths Dage (1593) blev henrettet efter at være anklaget for »skismatiske og oprørske Meninger«. Ligesom Brownisterne (se d. Art.) vilde B. ikke have noget med Statskirken at gøre. De kaldte Statskirkens Gudstjeneste Afgudsdyrkelse og bebrejdede den, at vanhellige Personer fik Plads bl. dens Tjenere, at dens Præster ikke vare lovlig kaldede, og at dens Styrelse stred mod Guds Lov. Da B. blev Genstand for Forfølgelse, flygtede mange af dem til Holland, og derfra kom de til Amerika, hvor de smeltede sammen med andre Sekter.

Barrows, John Henry, f. i Medina i Michigan 11. Juli 1847, siden 1882 Præst ved den første presbyterianske Kirke i Chicago, var en af Ophavsmændene til den Religionskongres, der 1893 blev afholdt i Chicago. Se Bonet-Maury, *Le congrès des religions à Chicago* en 1893 (Paris 1895) og Art. Chicago.

Barry, Alfred, anglikansk Biskop, er født i London 1826, studerede i Cambridge, blev Præst 1853, Kannik i Westminster 1881, og 1884 Lordbiskop af Sidney, Metropolit for Ny Syd-Wales og Australiens Primas. 1890 vendte han tilbage til England og blev Kannik af Windsor.

Han har udgivet Kommentarer til nogle af de paulinske Breve og holdt Boyle-Lectures i 1876 (*What is Natural Theology*, overs. paa Tysk, Gotha 1882) og 1877 (*The Manifold Witness of Christ*) og 1892 Bampton-Lectures (*Some Lights of Science on the Faith*).

Barsabas, se Josef B. og Judas B.

Bar-Salibi, Dionysios, jakobitisk Biskop i Amid 1166—71, er Forf. til en, paa Syrisk skreven, men endnu ikke udgiven Kommentar til Johannes's Aabenbaring, Apostlenes Gerninger og Brevene. I denne Kommentar, der bevidner, at Afrem Syrer har skrevet en Fortolkning til Tatians Diatessaron, oplydede Englænderen Dr. J. Gwynn 1888 Brudstykker af Gajus Romanus's og Hippolytos's Stridskrifter (A. Harnack, Texte und Unt. VI, 3, 121 f. og Th. Zahn, Gesch. des ntestl. Kanons II, 973 f.).

Barsavam, nestoriansk Biskop og Metropolit i Nisibis 435—489, grundede i sin Bispeby en nestoriansk Højskole og var meget virksom for Udbredelsen af Nestorianismen, der blev den eneste Form for Krdm., som taales i Persien. I sin Ungdom havde han boet i Edessa, men Biskop Rabbûlâ havde fordrevet ham derfra. I hans Dødsaar lukkede Kejser Zenon Præsteskolen i Edessa paa Grund af dens Nestorianisme; dens Lærere drog da til Nisibis, hvor der opblomstrede et eksegetisk Studium, der fulgte i Theodoros af Mopsuestias Spor.

Barsillai (2 Sam. 17, 27), en rig Mand fra Roglim i Gilead, der sørgede for Davids og hans Folks Underholdning, da han flygtede for Absalon. Siden afviste den 80aarige Mand Kongens Belønning til Fordel for sin Søn (2 Sam. 19, 32 f.); David anbefalede Familien til Salomos Omsorg (1 Kong. 2, 7). Navnet bæres paa Serubabels Tid af en Præstefamilie, der nedstammede fra en Datter af B. (Esra 2, 61; Neh. 7, 63). — 2 Sam. 21, 8 omtales en anden B.

Bar-Sudaili (d. e. »Jagedyr«, rimeligvis et Tilnavn, hans Fader havde faaet), **Stefan**, syr. monofysitisk Munk af panteist.-myst. Retn. Han er Forf. af fl. Bøger (bl. a. af nogle syr. Skriftkommentarer) og en af Grundlæggerne af den myst. Retning, som kom frem i de psevdodionysianske Skrifter (s. d. Art.). B. boede i Edessa og var samtidig med de monofysitiske syr. Kirkelærere, Jakob af Serug (d. 522) og Filoxenos (Xenaias) af Hierapolis eller Mabug (d. 518), der begge optraadte mod ham. Af Jakob have vi et Brev til B., hvori han bebrejder ham at have lært, at Helvedsstraffene maaske ikke vare evige. Af den sidste (der ogsaa har skrevet et nu tabt Brev til B.) haves et Brev til Presbyterne Abraham og Orestes, som B. aabenbart har søgt at vinde for sine Anskuelser, hvori han drager stærkt til Felt imod B.'s Lære om Apokatastasis og andre kødelige Forestillinger. Ifølge fl. senere syr. Forf.'s Vidnesbyrd skal en Bog, af en endnu stærkere panteist.-myst. Retn., som udgav sig for skreven af en vis Hierotheos (der antoges for Dionysios Areopagitens Lærer), i Virkeligheden være skreven af B. Dette siges t. E. af Bar-Hebræos, der giver en Udsigt over Bogens Indhold. Han siger ogsaa, at det var en sjælden Bog, som han havde haft megen

Besvær med at opdrive et Eksempplar af; Bogen betredes nemlig kun til paalidelige Tilhængere af Retn. Det Eksempplar, Bar-Hebræos fik, var ledsaget af en Kommentar, forfattet af den som Læge berømte syr. Biskop Theodosios Romanos af Antiokia (887—896). Mærkeligt nok findes det samme Eksempplar (det eneste Haandskrift af Hierotheos, som kendes) i British Museums syr. Haandskriftsamling. En Udsigt over Indholdet er givet af A. L. Frothingham i hans »*Stephen Bar Sudaili and the book of Hierotheos*« (Leiden 1886), hvor man ogsaa finder de omtalte Breve med eng. Oversættelse. Forh. ml. Hierotheos og de psevdodionys. Skr. er endnu ikke helt opklaret; det er muligt, som Frothingham mener, at B. med sin »Hierotheos« (der vist oprindeligt er skrevet paa Syr. og ikke, som Bogen vil udgive sig for, er en Overs. af en gr. Original) har givet det allerførste Stød til den psevdodionysianske Bevægelse, men det er ogsaa muligt, som det antages af Hipler, E. Böhmer o. a., at Retn.'s første Grundlag alt var fremkommet 100 Aar før B., rimeligvis i Ægypten.

Barth, Christian Gottlob, f. 1799 i Stuttgart, 1821 Vikar, 1824—38 Præst i Möttlingen ved Calw, 1839 Dr. theol., tilhørte fra sin Barndom de württembergiske Pietisters Broderkreds og udvidede senere ved Rejser og ustrakt Brevveksling sine Forbindelser med kr. Kredse i og udenfor Tyskland. Allerede 1817 begyndte han sin Virksomhed som relig. Forf., der stadig fortsattes, dels i Lejlighedsskrifter, dels i »Süddeutsche Originalien«, Digte, Fortællinger for Børn, »Jugendblätter«. Særlig arbejdede han for Missionen ved sit »Calwer Missionsblatt« (1828), »Monatsblätter« (1839), »Missionsblatt für Kinder« (1841), hvilke alle endnu udkomme. Hans »Bibliche Geschichten« er udkommet i Hundreder af Oplag og oversat i en Mængde Sprog i alle Verdensdele. For at udbrede gode og billige Folkeoplysnings- og Skoleskrifter med kristelig Grundtone stiftede B. 1833 »Calw. Verlagsverein«, der siden har udsendt talrige Skrifter (bl. a. en Bibelforklaring, senere et Bibelleksikon, Kirkeleksikon, Missionsatlas). B. var en udmærket Prædikant og som frisk, kernefuld og slagfærdig Festtaler uundværlig i en vid Omkreds, ikke mindst ved Baseler »Festwoche«. For at ofre sig helt for denne Virksomhed opgav han 1838 sit Præstembede i Möttlingen, hvor den bekendte J. Christoph Blumhardt blev hans Eftermand, og flyttede til Calw. Her fortsatte han, trods tiltagende Svaghed, med utrættet Flid sit omfattende Arbejde lige til sin Død 1862. (Karl Werner, C. G. B. nach seinem Leben und Wirken, Calw 1865—69. Bd. 1—3). V. Sn.

Bartholin. 1) **Caspar B.** (Jesper Bertelsen), dansk Læge og Teolog, fødtes 12. Febr. 1585 i Malmø. Han udmærkede sig tidlig ved sjældne Evner og Jernflid. Paa en mangesaarig og ofte ret eventyrlig Rejse i Udlandet (1603—11), hvor han besøgte Tyskland, England, Holland, Schweiz, Frankrig og Italien, samlede han sig en sand Polyhistorviden. I Wittenberg, hvor han tilegnede sig den raadende »rene« aristotel. Filos., tog han Magistergraden 1605, hvorved han vandt Docentret, en Nød-

vendighed for ham, da han næsten var henvist til at sørge for sig selv. Han udarbejdede ogsaa fl. filos. Lærebøger, der vandt stor Udbredelse, ogsaa i Tyskland, og oplevede mange Udgaver. Paa fl. Steder i Udlandet tilbød man ham Professorat, og i Basel blev han, efter i nogle Aar, især i Italien, at have dyrket Medicinen (med særligt Hensyn til den praktiske Anatomi og Paracelsus's nye Principer, der hos de ældre, galenske Medicinere ganske vare i Miskredit), promoveret til *Dr. med.* af den berømte Anatom Caspar Bauhin. 1611 udgav han i Wittenberg sin anatomiske Lærebog (*Institutiones anatomicae*), der skaffede ham vidtrækkende Ry. Uden større Originalitet udmærker den sig ved klar, kritisk Behandling og videnskabelig Uhildethed. Den tilgænedes den danske Adelsmand Holger Rosenkrantz, en af Hovedrepræsentanterne for Reformforsøgene paa Undervisningsvæsenets Omraade herhjemme. Det derved indledede personlige Forhold blev af stor Betydning for B. Ved Juletid 1611 tiltraadte B. et Professorat i Latin i Kbhvn., og fra 1613—24 var han derefter *Prof. med.* Hans delte Interesser og mange offentlige Hverv samt en stadig Sygdom, der nødte ham til gentagne Baderejser, bevirkede, at hans rige Evner ikke bleve saa frugtbringende for det medicinske Studium, som man skulde have ventet. Rent pædagogisk har han derimod haft Indflydelse paa hele Undervisningsvæsenet. For Skolerne og de nyoprettede Kollegier udarbejdede han nye Lærebøger, der alle udmærkede sig ved Klarhed og Kortfattedhed. Ved dem sejrede Aristotelismen over Resterne af Ramismen i den danske Skole. Paa den nye Ordning ved Universitetet (*Novellæ* 1621) arbejdede B. med og talte kraftig for en praktisk Omdannelse af det medic. Studium. — B., der udmærkede sig ved personlig Fromhed og paa sin Udenlandsrejses første Del havde sysselsat sig meget med Teol., kom, især siden 1617, under Rosenkrantz's Indflydelse, og gik ganske op i dennes bibelteolog. og af personlig Inderlighed prægede Pagtsteologi. En livsfarlig Sygdom 1623 bestemte ham til at ofre sig for Guds Rige; da der nu 1624 blev et Professorat i Teol. ledigt, tog han imod det, og i de faa Aar, han havde tilbage, gjorde han sit for at reformere det teol. Studium efter sin Velynders Planer. Af teol. Arbejder fik B. dog kun udgivet faa Disputatser, men nogle udgivne danske Smaaskrifter (om Herrens Nadver 1627, om Aarons Velsignelse 1628, om kr. indhyrdes Formaning og Besøgelse 1628, o. fl.) vise ham som asketisk Forf. af Rang og røbe ogsaa hans ejendommelige antiskolastiske teol. Stæde. I 1628 udgav han ogsaa to smaa lat. Bøger med Raad om det teol. og medicinske Studium, der begge vise hans Reformiver, og særlig for Teologiens Vedkommende en udviklet Sans for Bibelstudiets og Historiens Betydning og et træffende Syn paa de tilstedeværende Mangler. Samme Aar udgav han ogsaa sit store fysiske System, et af hans Hovedværker. Endnu kom han, der i høj Grad beklagede de mange Skader i Menighedslivet, til at arbejde med paa det mærkelige Forslag til en ny Kirkedisciplin, som førte til Forordn. af 27. Marts 1629, der vilde

fremme Hustugt og ansatte Sognefolk som Præsternes Medhjælpere derved. Brochmand gav følgende Skildring af hans Husliv: »Neppe nogentid kom jeg hos ham, uden jeg hørte, man sang hellige Psalmer i hans Hus, oplæste Biblen, fremsatte Formaninger til Fromhed«. Paa en Rejse til Sorø døde han pludselig 13. Juli 1629. — 2) **Hans B.**, Søn af den berømte Læge, Thomas B., Sønnesøn af foreg., fødtes paa Hagedstgaard 16. April 1665. Kort efter at han var bleven Student, rejste han paa Studier til Holland, England og Frankrig, hvor han især dyrkede østerlandske Filologi. 1688 blev han *Prof. phil.* med en Adjunktur i Teol. Fra 1693 til 1731, da han resignerede paa Gr. af Aldersvaghed, var han *Prof. ord.* i Teol. 1695 blev han *Dr. theol.* B. var en ivrig Forsvarer af det ortodokse System og derfor, trods oprigtig Fromhed, en Modstander af de Pietister, der efter Begyndelsen af det nye Aarh. dukkede op i Kbhvn. og førte megen sær Tale om en ny Reformations Nødvendighed. Ogsaa da Frederik IV havde paabegyndt den dansk-østindiske Mission ved tyske Pietister, tyrede B. sig mod de dertil knyttede Forhaabninger og tvivlede om deres virkelige Omvendelse, som vandtes for Evangeliet. B. har udgivet en Lærebog i Dogmatik for de teol. studerende (*Elementa theol.* Kbhvn. 1710), der udmærker sig ved Korthed og klare Definitioner, men lider af de ortodokse Dogmatikers sædvanlige Mangel paa organisk Systematik og af deres dialektiske Form. Til Brug for Skolerne forkortede han den i sit *Epitome Erolematica* (1716). B. var Deltager i den Kommission, der gennemsaar Baggers Alterbog og udarbejdede den saakaldte »Kings Psalmebøger«. Han døde i Marts 1739. J. O. A.

Bartholomiter. 1) 1307 søgte nogle fattige, armeniske Basilianer-Munke, der vare flygtede fra Ægypten, Ly i Genova, hvor de fik et Kloster og en Kirke, viet til St. Bartholomæos; derefter fik de Navnet B. De fik senere Ordenshuse i andre ital. Byer og valgte sig en egen General. I Beg. holdt de med pavelig Til-ladelse Gudstjeneste efter deres egen Ritus, senere fulgte de den vesterl. og ombyttede Basilios's Regel med Augustins, og tog først sort, siden hvid Dragt i Steden for den oprindl. brune. Paa Grund af Misligheder bl. Ordenens Medlemmer blev den ophævet 1650 af Innocents X. Dengang havde den kun 5 Huse med 40 Munke. — 2) Bartholomæere, B. eller »Kommunister« kaldtes en Forening af Præster (*Institutum cleric. sæcular. in communi viventium*), der blev stiftet af Præsten Bartholomæus Holzhauser i Salzburg (f. ved Ulm 1613, d. som Præst i Bingen 1658). 1680 stadfæstede Paven Foreningen, der gik ud paa at uddanne dygtige Præster for By og Land og fremme alle præstelige Dyder. Alle Medlemmernes Indkomster gik i en fælles Kasse, og for disse blev der indrettet Fællesboliger, Seminarier for vor-dende Præster og Alderdomshjem for gamle og skrøbelige Præster, der skulde have Tilsyn med de bodfærdige. B. udbredte sig over Østerrig, Tyskland, Frankrig, Italien, Ungarn og Polen, men Iveren for denne Sag kølnedes hurtigt, og 1804 ophævede den bayerske Regering det »Bartholomæum«, som Holzhauser

selv havde grundlagt i Ingolstadt, men som senere var bleven flyttet til Landshut. Baade under Pius IX og Leo XIII er der gjort forskl. Forsøg paa at virkeliggøre Holzhausers Planer paa en lignende Maade.

Bartholomæos, en af de tolv, nævnes i Apostelfortegnelserne hos de 3 Evangelister sammen med Filip; kun i Ap. G. 1, 13 er Ordenen: Filip og Thomas, Bartholomæos og Matthæos. Af Rækkefølgen i Evangelierne ligger det nær at formode, at Filip og Bartholomæos paa en eller anden Maade have staaet i Forbindelse med hinanden; men hvilken denne er, kan efter de tre første Evangelier ikke paa-vises, da der slet intet fortælles om Bartholomæos. Nu findes imidlertid i Johannes-Evangeliet 1, 46 fl. en Mand ved Navn Nathanael nævnt sammen med Filip. De have kendt hinanden, for det, der paa dette Sted fortælles, sker; men Forbindelsen knyttes dybere imellem dem derved, at Filip fører Nathanael til Herren, og at dette Møde for den sidste bliver afgørende. Endnu et Sted nævnes Nathanael i det fjerde Evangelium (21, 2), hvor der fortælles om Fiske-drættet paa Tiberias-Søen efter Herrens Opstandelse; her anføres hans Navn midt iblandt Apostelnavne: Peter og Thomas og Nathanael fra Kana og Sebedæi-Sønnerne og to andre af Disciple. Det ligger nær at antage, saaledes som det ogsaa næsten uden Undtagelse er sket, at denne Mand maa være at søge blandt Apostlene, og at han, paa Grund af Forbindelsen med Filip, maa være den Bartholomæos, der i Fortegnelserne nævnes ved Siden af Filip. Nathanael er da hans egentlige Navn, Bartholomæos — Tholmais Søn — hans Slægtsnavn. Han var efter Herrens Ord Joh. 1, 48 en Israelit uden Svig og sluttede sig straks uden Forbehold til den, som han erkendte for at være Guds Søn, Israels Konge. Han skal have bragt Matthæos-evangeliet til Indien og have lidt Martyr-døden i Armenien. A. A.

Bartholomæusnatten (*la Sainte-Barthélemy*) eller »det parisiske Blodbryllup« kaldes det blodige Overfald paa Huguenotterne, der udførtes i Paris Natten mellem d. 23. og 24. Aug. 1572. Den danner et sørgeligt Mærkepunkt i de ødelæggende Borgerkrige, der siden Blodbadet i Vassy (Marts 1562) hæragede Frankrig, indtil Henrik IV's Overgang til Romerkirken bragte en foreløbig Fredsperiode til Held for Landet. Huguenotkrigene, hvor store Idéer som Samvittighedsfrihed og Nationaluafhængighed begejstrede Protestanterne til fortvivlet Kamp, skæmmes af stadige Udbrud af den laveste, personlige Lidenskab og Interesse; Fanatisme med Voldsgærninger og Snigmord udøves i begge Lejre, om end den moralske Fordervelse paa den sørgeligste Maade lægges for Dagen fra rom-kat. Side. — Den Ligevægtspolitik og Tolerance, der fra Begyndelsen var forsøgt af Kansleren l'Hospital, og de Muligheder for fredelig Ordning ved gennemgribende Reformen i Stat og Kirke, som søgtes indførte ved Rigsstændernes Samling i Orléans 1560, tilintetgjøres i Kampe, hvor begge Partier sammenvævede de religiøse Krav med politiske Fordringer af stats-ødelæggende Karakter. De kortvarige Standsninger ved Freden i Amboise 1563 og i St. Germain en Laye 1570 tilfredsstillede ikke de

løsslupne Lidenskaber. Efter den sidste havde dog de mæglende »Politikere« Overhaand i Karl IX's Raad over Guiserne, der med lidet Fædrelandssind havde bundet sig til Filip II af Spanien, og der indtraadte en Tilnærmelse til Lederne af det protest. Parti, bl. hvilke især Admiral Coligny syntes at faa Indflydelse paa Kongen. Dette bevirkede imidlertid, at Enkedronningen, Katarina af Medicis, kastede sig i Armene paa Guiserne og besluttede for enhver Pris at knuse Protestanterne for at forhindre en Krig mod Spanien. Nogle mene, at Blodbadet allerede var planlagt i 1565 ved Mødet med Hertugen af Alba i Bayonne. Sikkert er det, at da Huguenotternes første Mænd vare samlede i Paris ved Henrik af Navarras Bryllup med Margrete af Valois (18. Aug. 1572), foretoges et mislykket Mordforsøg mod Admiral Coligny (22. Aug.). Dreven af Frygt for den derved nyvakte Forbitrelse hos Protestanterne, vandt man Kongen for den skændige Plan om en fuldstændig Udryddelse af »Kætterne« med et Slag, idet man paastod, at de vare ved at iværksætte en Sammensværgelse mod Tronen og Kirken. Natten mellem d. 23. og 24. Aug. begyndtes Myrderierne, der fortsattes i 3 Dage og bleve Signalet til yderligere Nedslagtninger i Orléans, Lyon, Toulouse, Meaux, Rouen, Bourges, Angers, Troyes o. fl. Steder. Antallet af de myrdede anslaaes lavt regnet til 30,000. »Blodet randt som Vand i Gaden af de ihjelslagne, skriver en dansk Mand, der var Øjevidne til Begivenheden i Paris (Ny khist. Sml. V, 251). Blandt de myrdede var Coligny og den berømte ref. Videnskabsmand Pierre de la Ramée. En Forfølgelse greb de calvinske Lande, men i Spanien og Rom jubled man og sang Te Deum, Gregor XIII lod præge en Erindringsmont over *Ugonottorum strages*. En Mængde Reformerte fulgte Henrik af Navarras Eksempel og skiftede Tro. Den foreløbige Følge af Blodbadet var dog langtfra den tilsigtede. Karl IX's Død og den elendige Henrik III kunde ikke standse den nyudbrudte Borgerkrig; den ved Hertugen af Alençon og »Politikernes« formidlede Fred (*la paix de Monsieur*) førte kun til Dannelsen af »Liguen«, der arbejdede Spanien i Hænde, og Guiserne drev derved de moderate rom. Katoliker, og tilsidst Henrik III, over i Armene paa Henrik af Navarra, der efter Kongens Mord (ved Jacques Clément) kom til at staa som Frankrigs legitime Arving og efter sin nye Overgang til Romerkirken som Situationens Herre. Sine tidligere Trosfællers Stilling sikrede han ved det nantiske Edikt (1598), der imidlertid, ved at gøre dem til politisk Parti med særlige Magtmidler, lagde Grund til Fremtidens Kampe. — B. blev dog faktisk en Svækkelse af Protestantismen, der mistede sine bedste Ordførere. Netop i det Øjeblik, da den var ved at opgive den unormale Stilling til Staten, der tilslørede dens inderste Princip og hæmmede den aandelige Indflydelse, den siden Frants I's Tid havde udøvet, dreves den paany ind i Forhold, der forkvaklede den religiøse Sag ved opportunistiske Alliancer med Forkæmpere for andre Interesser. For Frankrigs Aandsliv ligger i B. allerede Spiren til »de frie filos. Idéers Sejr over de religiøse (Châteaubriand), idet de Aander,

der søgte udover Romerkirkens snevre Skranker, nu ikke længer vendte sig til Evangeliet (Combes, Entrevue de Bayonne et la question de St. B., Paris 1882; Baumgarten, Vor der B.-nacht, Strassb. 1882; White, Massacre of St. B., Lond. 1867; Stähelin, Der Uebertritt König Heinrich des IV, 2. Ausg., Basel 1862). J. O. A.

Bartimæos (Mk. 10, 46), Søn af Timai, en blind Tigger, som Jesus helbredte udenfor Jeriko.

Bartolommeo, Fra, berømt florentinsk Maler, f. 1474 i Suffignano, var Søn af en Mølæseldriver Pagholo o: Paolo, som efterhaanden ved Flid og Sparsommelighed fik noget til bedste og bosatte sig i Firenze. Efter Faderen kaldtes han »Pagholos Baccio« eller »Forvalterens Baccio«, efter Fædrenehjemmet ved Porten S. Pier Gattolino »B. fra Porten«, tilsidst, da han var bleven Munk, efter Klosteret: »Fra(te) Bartolommeo di S. Marco«. Da han som Dreng viste Anlæg til Tegning, kom han paa Billedhuggeren Benedetto da Majanos Raad 1484 i Lære hos Cosimo Roselli, som med Piero di Cosimos Hjælp var ifærd med at male et stort Freskobillede for Nonnerne i S. Ambrogio. Den stille, paalidelige Dreng vandt snart sin Mesters Tillid, og medens hans ligealdrende Kammerat Mariotto Albertinelli søgte Selskab med de andre vordende unge Kunstnere blandt Antikerne i Medicæernes Have, hvor det stundum gik vildt til, foretrak B. i S. Maria del Carmines Stilhed at studere Massaccio og Filippo Lippi. De 2 Knøse vare dog svorne Venner, og da B. efter Faderens Død boede hos sin Moder ved Porten, blev Enkens Hus ogsaa et Hjem for Mariotto. Efter at deres Læretid var omme, synes de at have arbejdet og studeret i Fællesskab; det er muligt, at B., som ansaa for den bedst begavede, paa den Tid har staaet i et personligt Forhold til Lionardo da Vinci. Dog i Fasten 1495 begyndte Savonarola i Domkirken sine heftige Prædikener mod Florentinerens Verdslighed. De gjorde et mægtigt Indtryk paa B., som var en af de første til at følge hans Opfordring til paa Torvet sammen med mange skønne Bøger, Musikinstrumenter og Musikalier at brænde de Mapper med Tegninger, hvis Fremstillinger af det nøgne kunde vække kødelig Lyst. Han sluttede sig nær til Savonarola og var med at forsvare ham i S. Marco d. 23. Maj 1498 med Fare for sit eget Liv. Faren var saa stor, at han lovede at gaa i Kloster, hvis han undslap Døden. Efter Reformatorens tragiske Endeligt holdt B. sig en Tid lang stille og udførte paa Bestilling af Gerozzo Dini et Dommедagsbillede paa Klosterkirkegaarden ved S. Maria Nuova. Dog, hans Samvittighed drev ham til at holde det givne Løfte; hans Moder og yngste Broder fulgte ved denne Tid den forudgangne Fader i Graven, — intet holdt ham da tilbage, uden Bekymringen for at finde en Formynders til sin eneste levende Broder Piero, der skulde arve den af Faderen sammensparede Formue. Herfor vidste Munkene Raad, og, efter at B. havde tilendebragt sit Prøveaar ved S. Domenico i Prato, aflagde han 1501 Løftet i S. Marco.

I 4 Aar lod han Penselen hvile. Dog, Vennen Mariotto, for hvem hans Indtrædelse i Klosteret havde været en stor Sorg, men som havde

paataget sig at gøre Billedet i S. Maria Nuova færdigt, besøgte ham jevnlig og bragte Nyt fra Kunstens Verden; netop da foregik jo den bekendte Kappelstrid mellem Lionardo og Michel Angelo i det store Raads Sal. Lysten til at male vaagnede da atter hos B. Med Priorens Samtykke, ja efter hans Tilskyndelse, tog han fat, først i et Kapel i La Badia, hvor han malede Madonna, som aabenbarer sig for den hellige Bernard, senere i Klosterets Malerstue, hvis Forstander han blev; han fritoges for den daglige Korsang, men alt, hvad han fortjente, gik i Klosterets Kasse. Da Rafael kom til Firenze omgikkedes han meget med B. for af ham at lære Lionardos Malemaade. Til Gengæld siges B. af Rafael at have lært Perspektiv. Da der bestod et meget godt Forhold mellem Dominikanerne i Firenze og dem i Venezia, fik B. Lejlighed til at gøre en Rejse til denne By i 1508, hvor han fik nye Indtryk og hvorfra han medbragte Bestilling paa et Billede. Der blev Travlhed paa Malerstuen, da han kom hjem, og med Priorens Samtykke antoges Mariotto af B. som en Slags Kompagnon, men Kompagniskabet varede kun til 1512, da den nyvalgte Prior fordrede det hævet til stor Fortrydelse for Mariotto, som gav sig til at være Værts-husholder.

Sygdom tvang B. i 1514 til et Landophold i Pian di Mugnone. Han gjorde herfra en Afstikker til Rom, hvor han fandt Rafael i fuld Virksomhed. Selv begyndte han paa 2 store Apostelfigurer, St. Peter og St. Paul, men lod Rafael gøre dem færdige. Aaret efter døde hans Ungdomsven Mariotto. Efter endnu et Par Aars Forløb, delte mellem Arbejde og gentagne Sygdomsanfald, blev B. hastigt bortrevet af en hidsig Feber, fremkaldt ved Nydelsen af en Tallerken friske Figener, den 8. Okt. 1517.

Fra Bartholommeo var vel ingen Banebryder, men med stor Dygtighed og Skønhedssans tilregnede han sig sine Forgængeres og samtidiges Fremskridt med Hensyn til en sikker, storslaaet Tegning og Farvens Kraft og Dybde. Hans betydeligste Arbejder ere Staffeli-Billeder. Blandt disse fortjener først at nævnes et lille Profilbillede af Savonarola med Paaskrift: *Hieronymi Ferrariensis a deo missi prophetae effigies*, et Ungdomsarbejde. Senere benyttede han Savonarolas Træk i et Billede af Peters Martyr-Død, nu i Akademiet i Firenze. Fra Samarbejdets Tid med Mariotto Albertinelli ere 2 Billeder af S. Katarinas Trolovelse, et i Louvre, et andet i Palazzo Pitti. Senere ere flere skønne Billeder i Lucca, navnlig Madonna della Misericordia, en Madonna i St. Petersborg, en Bebudelse i Louvre, en Fremstilling i Templet i Belvedere (Wien). Fra hans sidste Tid er en Pietà i Palazzo Pitti, ikke helt fuldført. Et Udkast til en Altertavle med Madonna og Firences andre Skytshelgener var bestilt af Pietro Soderini til det store Raads Sal, hvor den vilde være bleven set sammen med Lionardos og Michel Angelos Billeder. Bestillingen beviser, hvor højt hans Landsmænd skattede ham.

L. F.

Barton, Elisabet, »den hl. Pige fra Kent«, f. i Beg. af 16. Aarh., tjente hos Præsten Richard Masters i Aldington i Kent. Hun var stærkt plaget af Epilepsi, og naar de epileptiske An-

fald kom over hende, brød hun ud i fromme Udraab. Hendes Herre og andre mente at kunne bruge hende som et Redskab til at nære Misnøjen med Henrik VIII's Skilsmisseplaner og paalagde hende at komme frem med forskl. »Profetier«, der skulde støtte Præsteskabet og dets Planer. Hun traadte ogsaa i Brevskifte med Dronning Katarina og Kejser Karl V, og i Løbet af kort Tid fik hun en farlig Magt. Men da hun varslede, at Henrik VIII ikke vilde regere en Maaned, efter at han havde skilt sig fra Katarina og ægtet en anden, blev hun fængslet. I Forhøret for Stjernekammeret tilstod hun, at de formentlige Profetier vare Bedrag. Derpaa blev hun og hendes medskyldige dømt til at opløse en Bekendelse af deres Brødre i St. Pauls-Kirken en Søndag efter Prædikenen, og 5. Maj blev hun og 6 andre henrettede som skyldige i Højforræderi (J. A. Froude, Hist. of England II, 164 f.).

Bartskær, Johan Dideriksen, f. i Kbhvn 1611, studerede baade hjemme og i Udlandet og blev 1635 Rektor paa Herlufsholm. 1640 kaldte Skoleherren ham til Præst paa Herlufsholm, i hvilken Stilling han optog den fra England hentede allegoriske Prædikemaade. Han nød megen Anseelse og blev 1651 udnævnt til Hofprædikant i Kbhvn. Som saadan var han Aktør i Sagen mod den sværmeriske Præst Niels Svendsen Cronich. 1659 blev B., der i Mellemtiden havde erhvervet den teol. Doktorgrad, Biskop i Viborg, men han døde allerede 6. Febr. 1661. Paa Rigsdagen i Kbhvn 1660 stod B. helt paa Kongens og de ufri Stænders Side, men vides ikke at have udøvet stor Indflydelse. K. T.

Baruk, Nerijas Søn, af en anset Slægt (Jer. 32, 12; 51 59), Jeremjas trofaste Discipel, som nedskrev hans Profetier, bistod ham og delte hans Trængsler med ham, ogsaa da Jeremja efter Jerusalems Ødelæggelse blev tilbage i Palæstina og tilslut af de flygtende Jøder førtes med til Ægypten (Jer. 36; 45; 32, 12, 16; 43, 3, 6). Talmud lader ham blive Esra's Lærer og dø i Babylon. Da en svagere, profetløs Eftertid begyndte at lægge sine Formanings- eller Trøstetaler i Munden paa Fortidens Guds-mænd, var Baruk en af dem, hvis Navne benyttedes til saadanne profetiske Pseudepigrapher. Baruks-Bog, i den gl. gr. Oversættelse (de latinske osv.) sat sammen med Jeremjas Bog, af Luther sat blandt de apokryfe Bøger, er en af de bedste, mest nøgterne Pseudepigrapher. Steder af Bogen anføres oftere af Kirkefædrene. Dens Indhold er: en Overskrift, som angiver den følgende Bog som skreven af Baruk i Babylon, i det 5. Aar efter Kaldæernes Ødelæggelse af Jerusalem, og en historisk Indledning, hvorledes Bogen bevægede de landflygtige til at sende Penge til Præsterne i Jerusalem, forat der skulde bringes Ofre (!) og Bønner for Nebukadnesar og hans Søn Belsasar; tillige beder de om Forbøn og sender Bogen, for at den kan forelæses i Templet (!) paa Festdagene (1, 1—14). Det følgende falder i to Stykker: 1) En Syndsbekendelse for de landflygtige, som har for-tjent dence Guds retfærdige Straf for Fædrenes og deres egen Synd; specielt nævnes, at de imod Profetens Formaning har vist Ulydighed mod Kongen af Babel (1, 15—3, 8). 2) Et Lære-

og Trøsteskrift til de adspredte: Folket maa vende om til den sande Visdom, som alene findes hos Gud (3, 9—4, 4), og fatte Mod, thi de adspredte skal atter komme tilbage til Jerusalem (4, 5—5, 9). — De to Halvdele hænge ikke sammen. Hvilken af dem er da den i Indledningen nævnte Baruks Bog? Det siges ikke. Enkelte har ment, at 3, 9 f. er Bogen, og 1, 15 f. alene en Syndsbekendelse, som med-sendes. Men den dybe Anger og særlig Ofrene for Nebukadnesar (1, 5, 11 f.) kan alene have sin Grund i en Formaning til Bod, saaledes som den findes i Syndsbekendelsen (se særlig 2, 21 f.). Denne er altsaa Baruks Bog, og Trøsteskriftet er (som de fleste mene) et særskilt Skrift. Sproget har ogsaa langt mere hebr. Farve i første Del end i anden; den første er vistnok opr. oversat fra Hebr. (i den syr.-heksaplariske Oversættelse findes her 3 Gange den Notits: »Dette staar ikke paa Hebraisk«); den anden er rimeligvis lige fra først af skrevet paa Gr. (maaske har Oversætteren af Bodsordet selv tilføjet Trøsten som naturligt Supplement). — Flere historiske Urigtigheder osv. bevise, at Bogen er en senere Digtning. Den minder i saa meget om Daniels-Bog, at Forf. maa have kendt denne (se særlig 1, 15—18 = Dan. 9, 7—10; 2, 7—17 = Dan. 9, 13—18; Belsasar kaldes Nebukadnesars Søn 1, 11 f. = Dan. 5, 2 f.). Rimeligvis er den skreven i en Ødelæggelsens Tid, hvor slige Bods- og Trøsteord havde praktisk Betydning. Mange tænker paa Makkabæertiden (siden Forf. er saa paavirket af Daniels Bog), andre paa Vespasians Tid (da ødelægges Byer, og Folket bortføres, og Begyndelsen til Oprøret var just, at det daglige Offer for Kejseren afskaffedes; smlg. Baruk 1, 10 f., 2, 21 f.). — Baruks Apokalypse, bevaret alene i en Oversættelse i et syr. Bibelhaandskrift, en af de omfangsrigeste pseudonyme Apokalypser, ordrig, uden poetisk Skønhed. Foruden i den syr., har Bogen vistnok været benyttet i den ældste gr. K. Den vil være skreven af Baruk, som deri fortæller sine Oplevelser i den nærmeste Tid før og efter Jerusalems Ødelæggelse: Ikke Kaldæerne, men 4 Guds Engle ødelægge Byen; Jeremja drager med i Landflygtigheden (!), medens Baruk bliver tilbage blandt Ruinerne og modtager, under gentagen Faste og Bøn, en Række Aabenbaringer, Syner og Tydning af disse, som forkynde Fremtiden, tilslut det herlige Messiasrige. Paa Folkets Bøn sender saa Baruk med en Ørn et Formaningsbrev til de landflygtige af de 9½ Stammer og et til dem af de 2½ Stammer. Det første Brev med-deles; oprindeligt maa Bogen have indeholdt ogsaa det andet Brev, maaske endnu mere. Bogen er skreven paa Hebr. af en Jøde efter Jerusalems Ødelæggelse Aar 70. Nøjagtigere Tidsbestemmelser er usikker: maaske Trajans eller Hadrians Tid, maaske tidligere. I Tanker og Udtryk ligner Bogen adskillig Esra-Apokalypsen, den saak. 4. Esra Bog. — Baruks Brev til de 9½ Stammer hinsides Eufrat er et Udsnit af B.'s Apokalypse; det findes i syr. Bibelhaandskrifter. — Flere Baruks-Bøger have eksisteret; bevaret er i æthiop. og gr. Sprog en kr. Baruks-Apokalypse, som (med Kendskab til den ovennævnte jødiske Apokalypse) fortæller, hvorledes de landflygtige, med Jeremja i Spidsen,

vende tilbage efter et Brev fra Baruk; de Jøder, som ikke vilde opgive sine hedenske Hustruer, fik ikke være med og blev de senere Samaritanere. Jeremja led Martyrdomen, fordi han priste Jesus Kristus som sin Hjælper. Andre lignende Bøger nævnes og anføres i Uddrag af Kirkefædre.

S. M.

Basan. Det egtl. B., hvis Berømmelse var de herlige Egeskove og den udmærkede Kvæg, maa rimeligvis søges i det nord af Øst-Jordanlandets nordlige Højslette, der ligger længst mod V. og begrænses af Jordan og Gennesaret, hvorigennem strække sig de fra Hermon udløbende Skovhjerger (Tulul el-hish), hvis højeste Top er 1294 M. Det kaldes nu Djolan og svarer til Gaulonitis paa Herodes's Tid. Ø. derfor strækker sig den frugtbare Højslette En-nukra (Hauran og Djedur), gennemskaaren af Vejene fra Damaskos; den strækker sig mod SØ. til de vulkanske Druserhjerger (Djebel Hauran, Aurantitis), hvis NV. Afsætning er det vildtformede og tilgængelige Lava-Plateau El Ledja (Tilflugtsstedet), Trakonitis, der altsaa ligger Ø. for En-nukra. Her skal Scenen for Ijobs Bog være. Ogsaa om det brugtes Betegnelsen B. (Basanitis, Batanea). Endelig er Navnet nutildags bevaret i El-batanije, en frugtbar Højslette Ø. for El Ledja. — B. var opr. beboet af en Kæmpeslægt (Refaiter), der sloges af Kedorlaomer (1 Mos. 14). Da Israel trængte ind i Kanaans Land, omtales en amoritisk Konge, Og, i Basan, hvis Rige laa N. for Jakob. Her er altsaa B. brugt i endnu videre Omfang. Hans Land tilfaldt Manasse Stamme (4 Mos. 32, 33), men Israels Besiddelser her vare stadig usikre. Efter Rigets Deling tilfaldt Landet Efraim. Salmanasser II erobrede det 842. Især under Herodes og hans Sønner spillede det en Rolle i den jødiske Historie. Under Romerne tog det nyt Opsving; de fleste Ruiner ere fra deres Tid. Man taler om en særlig »hauransk« Arkitektur.

Basedow, Johann Bernhard (Joh. Berend Bessedau eller, som han selv kaldte sig, Bernh. aus Nordalbingen), f. 11. Nov. 1723 i Hamburg, opvoksede i Fattigdom i sit Hjem, hvis aandelige Mangler han følte saa stærkt, at han endog løb bort og omtr. et Aar levede hos en Landfysikus i Holsten, hvor han »første Gang lærte Kærlighed at kende«. Siden gennemgik han den lærde Skole i Hamburg, især paavirket af den siden saa meget omtalte Reimarus (se d. Art). 1744—46 studerede han Teol. i Leipzig, hvor Crusius's Forsøg paa at forene Teol. og Filos. og Læsningen af Wolff mest sysselsatte ham. Allerede som Huslærer i Holsten (1749—53) lagde han pædagog. Evner for Dagen, og en Disputats om hans egen Metode indbragte ham 1752 Magistergraden i Kiel. Aaret efter fik han Ansættelse som Prof. i Moral i Sorø; her udgav han, foruden fl. mindre Skrifter, 1757—58 sin »Practische Philosophie für alle Stände«. Grev Danneskjold-Samsøe afskedigede ham imidlertid for »den abominable Lærdom, at Børn ikke maa kende Kristus som Gud, førend de faa fuldkommen Indsigt i: aldrig«. B. havde mange Velyndere, og han fik en ny dansk Ansættelse ved Gymnasiet i Altona (1761—68). Ogsaa her bragte hans Heterodoksier ham snart i Konflikter (Philaethie 1763; Methodischer Unterricht in der Religion u. Sittenlehre der

Vernunft 1764; System der gesunden Vernunft, 1765). Vel optraadte han apologetisk overfor Deismen, men Aabenbaringen forsvarede ved en »Renselse«, hvorved Rel. nærmest blev den af den »sunde Fornuft« billige Moral. Angrebene paa B., der kom fra en indsnævret Ortodoksi (Præsten M. Goetze) skaffede ham, maaske mere end hans med journalistisk Færdighed udarbejdede Hastværksarbejder, mange af Tolerancens Forkæmperes Sympati. Hans »paradoxe« Skrifter blev dog forbudte, og han selv ekskommuniceret, og sluttelig nødtes Regeringen til at afskedige ham; dog beholdt han sin Løn og nød ogsaa siden godt af den liberale danske Regerings Understøttelser.

B. havde imidlertid atter optaget sine Planer om de fornødne Reforme, især paavirket af Rousseaus »Emile« og i fast Tro paa Menneskehedens Forædling gennem en fornuftig Skolegang. I Opraab til »Menneskevenner« forlangte han Understøttelser til Udgivelsen af sine metodiske Værker. Virkelig strømmede Gaverne ind. 1771 havde han faaet 15,000 Thl. og Mænd som Mendelssohn, Kant, Lavater o. fl. interesserede sig for ham. 1770—71 udgav han »Methodenbuch für Väter u. Mütter der Familien und Völker« I—II, og 1—4. Del af sin »Elementarbuch«. De vakte største Opsigt, oversattes paa flere Sprog, og indbragte ham nye Understøttelser. Med Bibeholdelse af sin danske Pension traadte han 1771 i Fyrsten af Dessaus Tjeneste. 1774 udkom hans Hovedværk omarbejdet (Elementarwerk, 1—4, med 100 Kobbertavler), en Slags Encyklopædi, hvorved man, gennem Tekst og Billeder, skulde faa en praktisk elementær Indsigt i Forestillinger og Fænomener, en Metode til at lære Børn at læse uden Uvilje og Tidsspilde, Sædelære, Sjælekendskab, Indsigt i den naturlige Religion og human Bedømmelse af alle Religionsformer, endelig Kendskab til Handel, Erhverv osv., kort sagt, det ufejlbare Middel til at blive en af Datidens »nyttige Borgere«. Samtidig søgte B. at udføre sine Planer praktisk ved Hjælp af nye Mønsteropdragelsesanstalter. Dec. 1774 aabnedes det første »Philantropin« (se d. Art.) i Dessau. B. skrev en Mængde Skolebøger, men for den praktiske Administration egnede han sig slet ikke. 1776 nedlagde han sin Kuratorpost, men vedblev at blande sig i Ledelsen af Anstalten paa en Maade, der bragte ham i Uvenskab med Lærerne. Overhovedet lagde han sig ud med alle; hans raa Stemme, haanlige Latter, bidske Kritik, Selvgodhed og Pengegriskhed saarede alle. Fremtidens aandelige Ledere, som Goethe og Herder, kritiserede ham skarpt, og for Mændene af den gamle Skole stod Philantropinisterne som Ignoranter eller Humbugmagere. B. var ingen original Aand; han var vel klar paa Manglerne i Datidens Pædagogik, men selve hans Kritik var ikke ny; Ratke og Comenius havde forlængst talt om Anskuelsesundervisning, Reforme i Sprogundervisningen, Modersmaalets Ret, Nødvendigheden af at fange Børnenes Interesse, Indskrænkelse af legemlig Tugt osv. Til sin Død laa B. i ivrig Fejde om sit religiøse Standpunkt; han vilde selv kaldes Kristen, men forkastede Læren om Treenighed, Arvesynd, Forsoning, Helvedsstraffe; mod den »naturlige« Rel. var han dog

meget bidsk, fastholdt Aabenbaringsens Nødvendighed og kaldte sit Standpunkt det »aller-naturaligste«. Han døde i Magdeburg 25. Juli 1790, og ivrig til det sidste for Menneskevellets Fremme, udtalte han: »Ich will sciect sein zum Besten meiner Mitmenschen«. (Joh. Chr. Meyer, Leben, Charakter u. Schriften B.s, 1—2 Hamb. 1791—92).

J. O. A.

Basel var Stiftsby for et gl. schweizersk Bispedømme, hvis Grundlæggelse rimeligvis naar op til den rom. Tid. I Byen B. findes en Domkirke af røde Sandsten i gotisk Stil; den blev indviet 1363. Den ene af Portalerne (»Gallus-Porten«) er en Levning af en ældre Kirkebygning i romansk Stil. I en Sidebygning til Domkirken findes den Sal, i hvilken Baseler-Konciliet (se d. Art.) holdt sine Møder. I den findes nu opstillet 18 Fresko-Brudstykke af den berømte Baseler-»Dødedans«, der oprindeligt var malet paa Dominikanerkirkegaardens 1805 nedrevne Mur; den er med Urette tillagt Holbein. 1529 sejrede Reformationen i Basel, men endnu findes der i Byen en Del rom. Katoliker, som, tillige med de rom.-kat. Indbyggere i Basel-Land, Solothurn, Bern, Aargau, Zug, Luzern, Schaffhausen og Thurgau, udgøre Bispedømmet B. Byen har siden Slutn. af forrige Aarh. været Knudepunkt for evgl. Missionsbestrebelse (se B.-Missionen).

Baseler-Bekendelsen (*Confessio Basiliensis prior*) skyldes Oswald Mykonius, som efter Økolampadius's Død blev Leder af den evgl. K. i Basel; den blev, paa Tysk, som »Bekendenniss unseres heil. christl. Glaubens, wie es die Kirche zu Basel hält«, fremlagt i Raadets Navn 21. Jan. 1534 og godkendt af Borgerskabet. Den lat. Overs. stammer fra 1561. Om Naderen hedder det, »dass Christus in seinem heil. Nachmal allen denen, die da wahrhaftiglich glauben, gegenwärtig sei«. Indtil 1826 blev den hvert Aar paa Onsdagen i den stille Uge forelæst fra alle Prædikestole, og indtil 1872 blev Præsterne forpligtede paa den. Da den ogsaa blev antagen af Mühlhausen kaldes den tillige Mühlhausener-Bekendelsen. Den er aftrykt i Niemeyers Samling af den ref. K.'s Bekendelser.

Baseler-Kompaktater, se Baseler-Konciliet.

Baseler-Konciliet (1431—1449), det sidste af det 15. Aarh.s store Reformkoncilier, der tilsigtede en Fornyelse af K. »paa Hoved og Lemmer«, men, som paa Grund af den uadvortes Maade, hvorpaa Formaålet opfattedes, væsentlig mislykkedes. Skønt Pave Martin V nærede »en umaadelig Afsky for Ordet Koncilium«, hekvæmmede han sig dog til at efterkomme de, især fra Pariseruniversitetet udgaende Fordringer om, i Overensstemmelse med Beslutningen paa Konstanz-Konciliet, at sammenkalde et nyt alm. Kirkemøde. Han indvarslede det til Basel, men døde inden dets Sammentræden. Konciliets Historie falder i 2 Perioder.

I den første (1431—37) tiltvinger Konciliet sig, trods Pave Eugen IV's Modstand, Myndighedsanerkendelse. Uenigheden mellem Koncil og Pave medfører dog tilsidst en Spaltning i Konciliet selv, hvorved det væsentlig mister sin Autoritet. — Mødet aabnedes i Eugen IV's Navn 23. Juli 1431, ikke af den af Martin V udsete Præsident, Kardinal Giuliano Cesarini,

men, da denne var sysselsat med Husiterstriden i Böhmen, af Pavens Subdelegater, den lærde Dominikaner Johannes fra Ragusa i Dalmatien og en Dr. i Kirkeretten. Ved Aabningshøjtideligheden i Domkirken oplæstes Konstanz-Konciliets berømte Dekret *Frequens*, et Udtryk for, at det nye Kirkemøde principielt stillede sig paa samme Reformstandpunkt. 15. Okt. 1431 lod Præsidenten Cesarini, der var opfyldt af varm Nidkærlighed for den kirkel. Enighed, og som i Böhmen havde været Vidne til Husitismens Magt, en venlig Indbydelse udgaa til Böhmerne om Deltagelse i Forhandlingerne. Da Pavens Omgivelser manglede Forstaaelse for den Fare, der truede K. Nord for Alperne ved Husiter-Bevægelsen, vakte denne Forholdsregel i Rom en Mistro, der deltes af Eugen selv. Den øgedes bl. a. ved de demokratiske Synspunkter, Mødet gjorde gældende. Da nu tilmed Grækerne, der under det politiske Tryk fra Tyrkerne atter havde aabnet Unionsforhandlinger med Rom, kun vilde indfinde sig til et Koncilium i en italiensk By, lod Paven i al Stilhed opsætte en Opløsningsbulle af 18. Dec. Men inden Pavens Nuntius kom til Basel med denne Bulle, havde Mødet erklæret sig for autonomt og højtidelig udtalt som sit Formaal: Udryddelse af alle Kætterier, Fred i Kristenheden og sædelig Løftelse. Den pavelige Nuntius offentliggjorde derfor ikke ved sit Komme Bullen, saameget mindre som Mødets Fædre i Anledning af Opløsningsrygterne erklærede, at en saadan vilde medføre en kirkelig Skandale, og opfordrede Mødet til at gaa kraftig frem (*procedere viriliter*). Mødet sluttede sig derpaa højtidelig til Konstanz-Dekretet: at et Koncilium har sin Magt umiddelbart fra Kristus, og at endog en Pave er skyldig til at underkaste sig et saadt, naar Spørgsmaalet er om Kætteriets Udryddelse eller K.'s Reform paa Hoved og Lemmer. Dog vedtoges en anden Arbejdsordning end i Konstanz, hvor Fordeelingen efter Nationer havde givet Anledn. til Misundelse og Splid. Man fordelte, uden Hensyn til Nationalitet og Embedsstilling, Konciliets Medlemmer i Afdelinger (*deputationes*, for Tros- og Fredssager, samt for Kirkereformer og Konciliets løbende Forretninger), der skulde forberede Emnernes Forelæggelse for Fællesforsamlingen. Spændingen mellem Paven og Konciliet, der efterhaanden fik Støtte fra Kong Sigismund og andre Fyrster, kom til Orde i gentagne Kaldelser til Eugen om at staa Mødet til Ansvar. I den 8. Session (18. Dec. 1432) truede man Paven med en Afsættelsesproces, hvis han ikke indfandt sig. Endelig fandt Eugen det raadeligt at give efter. 14. Febr. 1433 tilbagekaldte han sin Opløsningsbulle, men paa en saa tvetydig Maade, at den gensidige Mistro langtfra hævedes. — Mødet stræbte med Kraft at forsones Husiterne med K. Efter en ny, venlig Indbydelse mødte böhmiske Udsendinge i Basel i Beg. af Jan. 1433, men, trods maanedlange Disputationer, kom man ikke Maalet nærmere, og uden Resultat forlod de atter Mødet. Først 30. Nov. 1433 blev ved Konciliets Sendemænd de saak. Prager- eller Baseler-Kompaktater afsluttede med det mildere og talrigste Husiterparti (se Art. Kalikstine). De vare et Kompromissdokument, der

ikke tilfredsstillede nogen af Parterne og derfor siden overtraadte fra begge Sider. Den vigtigste Indrømmelse var Tilladelsen til at nyde Nadver under begge Former, men Kompaktaterne erklærede dog tillige, at Kristus var fuldt og helt til Stede i hvert af de enkelte Nadverclementer. — Det vigtige Spørgsmaal om Reformen »paa Hoved og Lemmer« stod stadig svævende. Mødet, hvis Tillid til egen Magtfuldkommenhed bestandig øgedes, tog nu med Alvor fat paa Sagen. Det egtl. Reformationsarbejde begyndte med den 20. Session (22. Jan. 1435), da strenge Bestemmelser fastsloges mod de gejstlige Konkubinater, mod forhastet Interdikt og mod ltesindige Appellationer. For yderligere at komme Pavedømmet til Livs afskaffede den næste Session Anna-terne, som Konstanz-Konciliet ikke havde turdet røre ved, tilligemed Afgifterne for Pallium og ved andre lignende Tilfælde. I 23. Session (25. Marts 1436) skred man frem til at om-danne Pavevalget, saaledes at fremtidige Paver skulde være bundne af Konciliets Beslutninger, ligesaa gjordes der gældende, at et Kirkemøde havde Ret til at uddele Aflad. Disse Beslutninger vakte dog Opposition paa Mødet og førte sluttelig til en Krise. Partigrupperingen var saaledes: Majoriteten, det egtl. Konciliaristparti, der lededes af Ærkebiskpen af Arles, Kardinal Louis d'Aleman, dannedes af Franskænd, Spaniere, Syditalienere, Eng-lændere og Tyskere. Skarpt overfor disse stod Papalisterne, især nogle italienske Prælater. Et aristokratisk Mellemparti, ledet af Cesarini, traadte, efterhaanden som Forhandlingerne skred frem, i aabenlys Opposition til Konciliets demokratiske Tendenser og gik omsider helt over paa Papalisternes Side. Den endelige Spaltning i Mødet fremkaldtes ved Spørgsmaalet om Unionen med Grækerne, denne »gamle Sang, der nu var blevet sunget paa i 300 Aar« (Cesarini). Grækerne ønskede Forhandlingerne henlagte til en, dem nærliggende, italiensk By. Majoriteten holdt paa Basel eller Avignon, Minoriteten paa Ferrara. Begge Partier dekreterede deres Beslutninger som Konciliets, hvorved videre Samarbejde var umuliggjort.

Brudet med Paven blev fuldstændigt under Mødets 2. Periode (1437—49); men Konciliet trak det korteste Straa. Da Majoriteten erklærede Paven for skyldig i haardnakket Trods (*contumacia*), fordi han ikke havde adlydt Befalingen om at indfinde sig, svarede denne med en Translationsbulle, hvorved Mødet flyttedes til Ferrara. Modkonciliet har flyttedes dog snart til Firenze. Som Modtræk erklærede Baseler-Konciliet (Jan. 1438) Eugen IV for suspenderet og valgte d'Aleman til Præsident for Mødet i Stedet for Cesarini, som allerede før Konciliets sidstnævnte Forholdsregel havde forladt Basel med sine Meningsfæller. Mødets følgende Forhandling drejede sig nu ikke mere om Kirkeforbedringen, men optoges næsten udelukkende af Stridighederne med Paven. Jo mere Konciliet begyndte at mangle kirkel. Autoritet, des mere følte det Trang til Støtte fra de verdslige Magthavere. Det laa ogsaa i Fyrsternes Interesse at tilsikre deres Landskirker Fordelene ved Baseler-Mødets Reformdekreter, men rigtignok tillige at hæve det

truende Skisma. Ved den pragmatiske Sanction i Bourges 1438 antog den franske K., under Karl VII, Konciliets Reformbeslutninger. Ligesaas fik disse Fordele, med faa Indskrænkninger, Gyldighed i Tyskland ved det af Kejser og Rige i Mainz 1439 udstedte Acceptationsdokument. Baseler-Mødet skred imidlertid videre frem ad den betraadte Vej. I den 34. Session (25. Juni 1439) fældedes, efter heftige Forhandlinger, Afsættelsesdommen over Eugen IV. Til ny Pave valgtes 5. Nov. Hertug Amadeus VIII af Savoyen (se d. Art.) under Navn af Felix V, men Mødet og den valgte Pave havde regnet fejl med hinanden. Konciliet trængte til Penge, Felix havde Penge, men var karrig. Der opstod en Spænding, hvortil kom, at Felix V ikke opnaaede Anerkendelse uden i Frankrig og Savoyen. De verdslige Fyrster vare lidt efter lidt gaaede over paa Eugen IV's Side. Da Felix V 1449 nødtes til at afstaa sin Værdighed til Fordel for Nikolaus V, der allerede 1447 havde bestegt Pavestolen, var Konciliets Kraft allerede for længe siden utømt, dets Autoritet tabt, og det besluttede endelig 1449 sin egen Op-løsning. Saaledes strandede ogsaa Middelalderens sidste Forsøg paa gennem et alm. Concilium at gennemføre en varig Kirkeforbedring. Aktskykkerne til Konciliets Hist. ere udgivne af Birk og Beer (I—IV, Vindobonæ 1857—96); jvf. Joh. Haller, Studien und Quellen zur Gesch. des Concils vom Basel, I (Basel 1896). Konciliets Hist. er skildret i Hefele, Conciliengesch. VII.

H. L.

Baseler-Missionen. Dr. Joh. Urspergers Bestræbelser for at samle Guds Riges Venner til fælles Virksomhed førte 1780 til Dannelsen af »Deutsche Christenthumsgesellschaft« i Basel. Fra den derved samlede Kreds af Württembergere (C. F. Spittler, Steinkopf i London) i Forening med Præster (v. Brunn) og Handelshefter i Basel udgik 1815 Stiftelsen af »die evangelische Missionsgesellschaft«. Dettets første Maal var en Missionsanstalt lig Jänickes i Berlin til Uddannelse af Missionærer for fremmede (nederl. og eng.) Missionsselskaber, og den første Inspektør blev C. G. Blumhardt (se d. Art.). Sin første selvstændige Mission fik B. 1821 i Sydrusland (ved Zaremba og Dittrich) blandt Muhammedanerne i russisk Armenien (Shusha) og Persien, der imidlertid opgaves efter den russ. Regerings Forbud 1835. Efter et Forsøg i Liberia (1827—31) optoges Selskabets ældste nu bestaaende Mission 1828 paa Guldkysten, hvortil 1834 kom Indien, 1846 Kina og 1887 Kamerun. Af de 1411 Elever, der ere udgaaede fra Basel, har Guldkysten faaet 209, Indien 237, Kina 38, Kamerun 32, 233 ere gaaede til fremmede Missioner (deriblandt Leupolt, Gobat, Weitbrecht, Krapff, Pfander), mange ere blevne Præster for tyske Menigheder i Sydrusland, Nordamerika o. a. Steder. Missionens Fremgang i 30 Aar ses af følgende Sammenstilling af Tallene for 1895 og 1864 (indklamrede): 51 (25) Stationer, 170 (85) Missionærer, 747 (118) indfødte Hjælpere, deraf 30 (0) ordnede, 31,700 (4674) døbte Kr., 13,771 (2634) Elever i Skolerne. Størst har Tilvæksten i det sidste Tiaar været i Vestafrika (113 pCt.), mindre i Kina (50 pCt.) og Indien

(46 pCt.). Indtægten beløb sig i 1894 til 936,000 Kr., deraf 775,000 Kr. i Missionsbidrag. Over $\frac{1}{2}$ af disse, samt $\frac{3}{4}$ af Missionens Arbejdere ere komne fra Tyskland, særlig Württemberg, der har givet B. alle dens Inspektorer og næsten alle dens Lærere samt dens karakteristiske Præg af bibelsk Pietisme i fredelig Samvirken af luth. og ref. Kræfter. Efter at Blumhardt (1816—38) havde lagt en solid Grund, gav den geniale, dristige W. Hoffmann (1839—49) Virksomheden et mægtigt Opsving, derpaa fulgte som Missionsinspektør den kraftige Styrer og Organisator Josenhans (1849—79), saa Schott (1879—84) og nu Th. Oehler. Foruden Missionsbladene: »Evang. Miss. Magazin« (fra 1816) og »Der evang. Heidenbote« (fra 1828) er der af B. udgiven en Række Skrifter og Traktater om Missionen og dreven en betydelig Boghandel med Indtægt for Missionen. Et Missions-Handels- og Industriselskab er sat i Gang 1859, og en betydelig industriel Virksomhed uøves fornemmelig i Indien for at hjælpe de Kristne til et Erhverv, hvilket nødvendiggøres ved den med Daarben følgende Udstødelse af Kasten. Her drives i Mangalur samt ved Kannanur og Kalikut 6 Teglværker, 3 Væverier, 1 mekanisk Værksted og 1 Bogtrykkeri med 1600 Arbejdere, deraf 1300 Kr., og med et betydeligt Udbytte for Missionen. En Komité i Basel, der supplerer sig selv, styrer Missionen, men iøvrigt er der ved Josenhans gennemført en omhyggelig Organisation paa Missionsmarken med Distrikts-Konferenter og -Synoder samt Presbyterier, hvorved Menighederne opdrages til selv at bære deres Byrder. Bedst er dette lykkedes i Vestafrika (Menighedsbidrag Kr. 2,87—3,00 pr. Hoved), mindre blandt de fattige Kr. i Indien (0,87) og i Kina (0,52).

1) I Vestafrika har B. nu 13,000 Kr. paa Guldkysten (af en Befolkning paa 1 Mill.) og 1100 i Kamerun. Det usunde Klima har krævet mange Ofre (70 af 212 udsendte til Guldkysten; i Opholdets første Aar døde 8,7 pCt.). De første 9 Missionærer (1828—36) døde alle paa 1—2 Aar undtagen Sønderjyden A. Riis, der holdt ud til 1845, og først 1846 fik Missionen sin første døbt. Man har beflittet sig paa sundere Boliger, udsendt Missionslæger og anlagt en Sundhedsstation (Aburi), men atter i 1883—92 ere 10 døde i Opholdets første tre Aar af 75 udsendte unge Missionærer (i Kamerun 7 af 23 i 8 Aar), og fra Maj 1895 til Febr. 1896 12 unge udsendte, foruden 4 i Kamerun. Men Menighederne ere voksende stærkt i Tal (mere end fordoblede paa 10 Aar) og i indre Kraft, ogsaa i Kultur ved et velordnet Skolevæsen, mange ere oplyste til Haandværk, og Kaffedyrkning er indført. Biblen er oversat paa de to Sprog, Ga og Tsji, ved Zimmermann og Christaller. Og ved Siden af 42 europ. Missionsarbejdere er der over 200 indfødte Hjælpere, deraf 18 ordinerede (Seminarium i Akropong). Fra den usunde Kyst, ved det tidligere danske Christiansborg og det indenfor liggende sundere Akvapem, er Missionen dels gaaet over Voltafloden mod Nord ind i (tysk) Togoland, dels mod Vest (Fante) og Nordvest over Akem til Asante, hvis Hovedstad Kumasi er bleven besat, efter den engelske Erobring

1896, ved Miss. Ramseyer (Fange dér 1869—74). — 2) Indien tager de fleste Missionærer og Pengemidler og frembyder den mest forgnedede Virksomhed med Hedningeprediken, Skoler, ogsaa for Hedningebørn (af 7527 Elever de 4814), Industri og Lægmission. Mangalur i Sydkanara er den ældste (1834) og endnu Centralstation. Derfra bredte Arbejdet sig mod Nord til Sydmaratta og Nordkanara og mod Syd til Malabar, Kurg og Nilagiri. Ialt er her samlet 12,000 Kr., og ved Siden af 77 Missionærer arbejde 402 indfødte Hjælpere, deraf 14 ordinerede (Seminarium i Mangalur). — 3) Kina blev optaget efter Gützlaffs Tilskyndelse 1846 (Miss. Hamburg og Lechler, den sidste virker endnu). Der arbejdes i Kvangtung (og Hongkong) blandt de kraftige Hakkaer, dels i Kystlandet, dels i Indlandet, hvor der er større Tilgængelighed, men ogsaa mindre Sikkerhed; 4100 Kr. [og 112 indfødte Hjælpere (Seminarium i Lilong) foruden de 21 Missionærer (A. Ostertag, Die Entstehungsgeschichte der evang. Missionsgesellschaft zu Basel, Basel 1865; Steiner, Saat und Ernte der Bas. Mission auf der Goldküste; Stolz, Die Bas. Mission in Indien; O. Schultze, Die Bas. Mission in China; Kühnle, Die Arbeitstätten der Bas. Mission). V. Sn.

Basilianere. Basilios d. st. (se d. Art.) er den østerl. K.'s egentlige Munkefader. Man fortæller i Almindelighed, at han, før han trak sig tilbage fra Verden, har besøgt de berømteste Asketer i Syrien, Palæstina og Ægypten; men den omtalte Rejse havde et andet Formaal end at gøre Studier m. H. til det asket. Liv. Det var Filosoffen Evstathios, han søgte, for af ham at lære, om Verden bliver styret ved et Tilfælde eller ved Nødvendighed. Sikkert er det imidlertid, at han efter en relig. Vækkelse trak sig tilbage til en Ørk i Pontos, hvor han glædede sig over Livet i Ensomhed, men ogsaa over Naturens Skønhed, Blomsternes Pragt og Fuglenes Sang. I Ensomheden mærkede han, at »den søsyge ikke bliver fri for sin Søsyge, fordi han forlader det store Skib og gaar ud i en lille Baad«, og han lærte at sætte et Fællesliv i Askese over Eneboerlivet. Som Presbyter i Kæsarea fortsatte han sit asketiske Liv, og han skal dengang have opsat de Leve-regler for Klosterfolk, som man plejer at kalde hans »store« og »lille« Munkeregel. Disses Ægthed er dog ikke hævet over al Tvivl. B.'s Regel blev den herskende i Østen; kun hist og her, som t. E. hos Maroniterne, fandt man østerl. Munke, der fulgte Antonios's Forskrifter. B.'s Regel blev tidlig forplantet til Vesten, navnlig til Kalabrien og Sicilien; senere kom den ogsaa til Rusland. B.'s Munke spillede en ikke ringe Rolle, da Russerne blev kristnede, og den Petscherkiske Lavra ved Kijev, grundet i 11. Aarh. af en Munk fra Athos, blev Vuggen for alle Ruslands Klostre. B.-Munkene deles i 3 Grader: Novitserne (*ἀρχαριοί*), de egentlige Munke (*μικροσχημοί*) og de fuldkomne (*μεγαλόσχημοί*, det russ. *Skinniks*), der bære den hvide »Engle-dragt«. Nogle af Munkene ere Præster, andre Lægfolk; nogle bo i Fællesboliger, andre i Celler, og der findes baade kvindelige og mandlige B. — De vigtigste af B.'s Klostre findes paa Athos (se d. Art.); en anden berømt B.-Bolg er Katarinaklostret paa Sinai. For-

uden i Rusland, Grækenland og Tyrkiet findes der B. i Rumænien, Serbien, Montenegro, Ungarn, Kroatien og Armenien. I Vesterledet findes der ogsaa unerede B., som have sluttet sig til Romerk. Det mærkeligste unerede B.-Kloster i Italien er Grotta Ferrata i Nærh. af Rom.

Fr. N.

Basilides, en alexandrisk Gnostiker i Kejsar Hadrianus's Dage, skal have været Discipel af en vis Glavkias, der gav sig ud for at have været Peters Tolk. Han skrev en »Kommentar til Evangeliet« (ἐγγήγια), af hvilken vi nu kun have Brudstykker. Han, og »hans ægte Søn og Discipel« Isidoros, skal have beraabt sig paa nogle Overleveringer fra Apostlen Matthias, som denne paastod at have faaet fra Herren ved en særlig Undervisning. Hans Tilhængere, der væsentlig fandtes i Nedre-Ægypten, fejrede den 15. eller 11. Tybi (10. eller 6. Jan.) som Kristi Daabsdag, og det var deres største Fest (Uhlhorn, Das basilid. System, Gött. 1855).

Basilika. Med dette Navn betegnede man allerede 200 Aar f. Kr. i Italien visse til Handel og Rettergang bestemte Bygninger, som den fremskridende Kultur lod afløse de aabne Torve. Disse vare alt tidligere, til Beskyttelse mod Sol og Regn, helt eller delvist omgivne med Søjlegange, Stoaer, undertiden i 2 Stokværk. I B. en overdækket et aflangt, firkantet af Søjlegange i 2 Stokværk omgivet Rum, som faar sit Lys fra Vinduer over Søjlegangene.

Navnets Afledning af det Embedslokale, som Athens anden Arkont (ὁ βασιλεύς) benyttede, (ἡ βασιλεία στοά), er neppe rigtig; snarere turde Bygninger eller Sale af den ovenantydte Beskaffenhed, paa Grund af deres Størrelse og Anselighed, i Alexandria eller andetsteds have faaet Benævnelsen »kongelige«, men dette fremmede Ord tillagde man da i Italien en vis teknisk Betydning. For den ene Ende af en saadan B., eller midt paa dens ene Langside, kunde findes en Udbygning, Exedra, eller et særskilt Rum til Opstilling af Gude- eller Æresstatuer, men for saa vidt der i en B. foregik Retsforhandlinger, var Dommerforhøjningen, Tribunalet, vistnok stillet i Midtskibet, i alt Fald saalænge Folket deltog i Retsplejen. Paa lignende Maade byggede Sale i Fyrsters og Stormænds Huse kaldtes ogsaa B'er.

Da de ældste Menigheder vare voksede saa stærkt, at de ikke længer kunde faa Plads i private Huse, og efterat Gudstjenesten havde antaget faste rituelle Former, byggede man Forsamlingshuse, Kirker, af en lignende Anordning og kaldte da ogsaa disse B'er. De laa sjelden helt frit, men ofte mere eller mindre indbyggede mellem andre Huse; Gadens eller Pladens Retning kom da til ogsaa at bestemme B.'ens Retning. Stod man i saa Henseende frit, valgte man, til i Begyndelsen af 7. Aarh., at lægge Indgangen i Øst som ved de gr. Tempel, senere omvendt, i Vest. Nærmest Gaden laa, især i den ældste Tid, for at undgaa Forstyrrelser, en firkantet Forgaard (atrium, se d. Art.), omgivet af Søjlegange, med en Vandkumme eller et Springvand i Midten. Her foretog de i Kirken indtrædende en virkelig eller symbolsk Renselse, og herfra har Vievandskarret sin Oprindelse, som senere flyttedes indenfor Kirkedøren. Atriet var

dog ikke nogen uundværlig Del af B., det kunde erstattes og blev efterhaanden erstattet af en Forhal, *Narthex*, som maaske snarere har faaet sit Navn af Skolemesterstokken (νάρθηξ = *ferula*) end af sin aflange Form. Fra Forgaarden eller Forhallen traadte man altsaa ind i selve B., der bestod af et Midtskib og 2 eller 4 Sideskibe. I Østerledet havde Sideskibene som oftest to Stokværk, det øverste af disse var i saa Fald forbeholdt Kvinderne, i Vesterledet vare de 2 Stokværk en Undtagelse. Midtskibet, som dækkedes af et Sadeltag, var hævet et Stykke over Sideskibene; gennem 2 under Taget anbragte med Marmor- eller Trægittere forsynede Vinduesrækker strømmede et højt og rigeligt Lys ind i Rummet. Der var i Reglen en Indgangsdør for hvert Skib. Mændene stillede sig til Højre, Kvinderne til Venstre, Katekumenerne nærmest Indgangen. For den anden Ende af Midtskibet stod i B. af den simpleste Form Alteret foran en stor Niche, *Apsis* (se d. Art.), bag Alteret atter Biskoppens Stol (*cathedra*) med Bænke paa begge Sider for Præsterne. Fra sin Plads bag Alteret ledede Biskoppen Gudstjenesten med Ansigtet vendt mod Menigheden, og han prædikede fra sin Stol; under Bønnen vendte Menigheden sig som Biskoppen mod Øst. I eller under Alteret nedlagdes som oftest Ben af Martyrer eller Helgener, en fra Katakomberne, hvor selve Martyrgraven havde tjent som Alter, overført Skik; en Grav med tilhørende Alter kaldes »Konfession«. Fra denne for Biskoppen, Præsterne og Alteret bestemte Plads, Presbyteriet, strakte Koret, indfattet af Skranker, *Cancelli*, sig et Stykke ned i Midtskibet. I Koret stod 1 eller 2 Læsepulte, Amboner (se d. Art.), fra hvilke Evangelium og Epistel oplæstes, desuden en Søjle eller Stage til Paaskelyset. I 5. Aarh. begyndte man at opstille flere Altre og at anlægge Apsider ogsaa for Enden af Sideskibene. Allerede tidligere, i 4. Aarh., havde man i Roms Hovedkirker paa flere Steder lagt et Tværskib af Midtskibets Højde og Brede foran Apsis; dette tjente dels til Presbyterium, dels til Plads for Senatorer og Matroner, d. v. s. fornemme og rige Folk, som K. vilde anviser en Hædersplads. Ved en stor Bue, Triumfbuen, aabnede Tværskibet sig ud til Midtskibet, ved mindre Buer ud til Sideskibene; men Alteret maatte da, for at kunne ses, rykkes tæt hen imod Triumfbuen.

K. havde altsaa af det antike borgerlige Samfund laant en Bygningsform, som fortrinligt egnede sig til den Brug, man vilde gøre af den, og modificeret denne efter sit Behov. Den konstruktive Del af denne Opgave løstes med stor Dygtighed; de store Tagværker i Roms Hovedkirker ere mønsterværdige, hvad enten de fremtræde med aabne Tagstole eller med rige Kasetlofter. Hvad derimod den kunstneriske Del af Opgaven angaar, da spores nægtelig Forfaldet. Ikke at tale om, at de mange, skønne Søjler som oftest ere tagne fra ældre Bygninger, forsesmes i det hele det Ydre til Fordel for et pragtfuldt Indre. Dekorationen, som næsten udelukkende er malerisk, laanes fra Termer og Paladser; den benytter, hvor Midlerne ere tilstede, i Stedet

for Maleriet den solide og pragtfulde, men stive og grove Glasmosaik og stiller de Skikkelser, den vil fremstille, paa gylden eller dyb blaa Grund; den skaber Typer af Kristus og andre hellige Figurer af stor dekorativ Virkning, men — det raa kan findes ved Siden af det ophøjede, det tomme ved Siden af det betydningfulde. Væggene i Midtskibet frembyde allerede store til Billeder af det gamle og nye Testamente eller til Helgenoptog fortrinligt egnede Flader, men Hovedbilledet, den tronende Kristus, eller i senere Tider Marias Kroning, spares til Triumfbuen eller Kor-Nichens Halvkuppel. Nedenfor Mosaikerne beklædes Murene, som i Termerne, med skønne Indlægninger af forskelligfarvet Marmor, Gulvene ligeledes (det saak. *Opus Alexandrinum*). De Basilikaer, hvis Indre er nogenlunde bevaret, gøre paa alle kunstforstandige et mægtigt, malerisk og farverigt Indtryk, de bringe som en Hilsen fra den levende og straalende Oldtid; for alle Kr. med historisk Sans blive de ved de Minder, som knytte sig til dem fra en Tid, der endnu laa Herrens og Apostlenes nær, højst mærkelige og ærværdige.

Af Roms Basilikaer henføres til Konstantin d. st.'s Tid: den gl. S. Pietro (Atrium, 5 Skibe og Tværskib; bevaret i Tegning; afløst af den nuværende Peterskirke), Laterankirken (Forhal, 5 Skibe og Tværskib, ombygget af Sergius III [904—11], moderniseret af Borromini 1650 og Al. Galilei 1734), S. Paolo udenfor Murene (Atrium, 5 Skibe, Tværskib; ombygget 388 af Valentinian II og Theodosius, brændt 1823; ombygget), S. Croce in Gerusalemme (3 Skibe, ombygget 1144, moderniseret 1743), maaske S. M. Maggiore (Forhal, 3 Skibe; ombygget 432—40), S. Pudenziana (384—98). Til 5. Aarh. henføres S. Sabina (425), S. Lorenzo in Lucina (440), S. Pietro in Vincoli (442) og S. Agatha in Suburra (459—72). Til 6. Aarh. henføres S. Martino ai Monti (500, ombygget 844), S. Cosma e Damiano (526—30) og den ældste Del af S. Lorenzo udenfor Murene (578). Til 7. og 8. Aarh. henføres S. Agnese (625—38), S. Giorgio in Velabro (682), S. Maria in Cosmedin (772—95). Den Basilika, i hvilken man bedst kan se den oprindelige Ordning af Presbyteriet og Koret, samt ved hvilken ogsaa Forgaarden er bevaret, er S. Clemente, ombygget af Paschalis II (1099—1118). Under denne har man fundet en ældre større B. og atter under denne Mure fra Kejsertiden over Mure fra Republikens Tid.

Ogsaa i Østerleden byggede man B.'er. Konstantin d. st. opførte i Jerusalem den hl. Gravs Kirke, i Konstantinopel den ældste Hagia Sofia; hans Moder Helene i Betlehem den endnu bevarede Mariekirke, hvis Kor dog synes yngre. Hagios Johannes i Konstantinopel (fra 463) og 2 til Moskeer forvandlede Kirker i Saloniki (fra 5.—6. Aarh.) vise den østerlandske Type paa B.'er med Sideskibe i 2 Stokværk. Østens B.'er, til hvilke især Genopdagelsen af de mærkelige Kirkebygninger i Midt- og Syd-Syrien (Hauran) har givet rigere Kendskab (Vogüé, La Syrie centrale 1—2, Paris 1865—77), udmærke sig saavel ved en rig ydre Udsmykning, især af Forsiden og Apsis, dog ogsaa af Vinduer, Døre osv. (Bakusa, Kalb-Luseh, Tur-

manin fra 6. Aarh.; den sidste med aabent Galleri og en Slags Taarne paa Forsiden), som ogsaa ved selvstændig Konstruktion i det Indre. Disse Kirker have paa Korstogstiden givet Impulser til Vestens »romanske Stil«. I Reglen have de paa hver Side af Apsis et Rum, *Diakonikon* og *Prothesis* (hvor Nadverelementerne tilberedtes); de have Døre paa Skibets Sider, Vinduer ogsaa i Sideskibene og Apsis, ofte findes tillige Rester af storartede Tilbygninger, der have tjent til Boliger, Skole, Herberg, Sygehus, Baptisterium, Bade (f. E. i Shakka i Hauran, i Simon Stylits K. i Kalat Seman; jfr. Om-talen af Basilios d. stores K. i Kæsarea i Kappadokien).

I Ravenna, hvor en bysantinsk Indflydelse gjorde sig gældende, ere de bedst bevarede B.'er: S. Martino eller S. Apollinare nuovo og S. Apollinare in Classe (6. Aarh.). Man finder i disse Kirker Vinduer i Sideskibene og Apsis. Her ses ogsaa de ældste Kirketaarne, der ere runde og helt fritstaaende.

Ogsaa Nord for Alperne byggede man B.'er f. E. i Tours og Clermont, men disse ere ikke bevarede. I Italien opgav man i hele Middelalderen ikke Basilikaformen, se saaledes Kirkerne i Salerno, Amalfi, Ravello og Bari, alle fra 11. Aarh. og de sicilianske Kirker i Palermo, Monreale, Cefalu (fra 12. Aarh.). I de nord-italienske Stæder kom den atter til Hæder og Værdighed, saaledes i Pisa (1063—1118), i Firenze med S. Apostoli og S. Miniato (11. og 12. Aarh.), men navnlig med Brunelleschis Kirker S. Lorenzo og S. Spirito. Om K.bygningens Udvikling, se Art. Kirkelig Bygningskunst. L. F.

Problemet om den kr. Basilikas Oprindelse er stadig Genstand for højst forskellige Løsninger. Det Kendskab, vi nu have til oldkirkel. B.'er i Orienten og Afrika, synes, efter manges Mening, at tyde paa, at B. neppe er fremgaaet af et fælles, bestemt Forbillede, eller i alt Fald paa, at særlige Omstændigheder komme i Betragtning for de nævnte Provinsers B.'er. Hypotesen om den kr. B.'s Fremgaaen af de gl.-rom., forensiske, kritiseredes skarpt af Zestermann (Die antiken u. die chr. B., Leipz. 1847), der hævdede en selvstændig Oprindelse fra hine; ligesaa gjorde Burckhardt. Messmer (Über den Ursprung, die Entwicklung u. Bedeutung der B., Leipz. 1854) søgte B.'s Oprindelse i de rom. Paladser og Huses Pragsale; lignende Veje gik Weingartner og Holtzinger. Konr. Lange (Haus u. Halle, Leipz. 1885) mener, at B. er opstaaet af de Samlingshuse (*Schola*), som visse religiøse Samfund havde (jvfr. Ap. G. 19, 9); disse ét-skibede Rum med Apsis bleve ved Paavirkning fra de forensiske B. til den oldkr. B. Dehio (Die Genesis der chr. B., 1882) og V. Schultze (Archäologie der altchr. Kunst, München 1895) henviser til det rom. Privathus; til dem have mange sluttet sig (Crostarosa, Le basiliche cristiane, Roma 1892). De Rossi har henvist til de *Cellæ cimiteriales (memoriae)*, der opførtes til Bedehuse paa Kirkegaarden, en Hypotese, der nærmere er begrundet i F. X. Kraus, Gesch. der chr. Kunst I, Freib. 1896.

Basilios den store, Biskop af Kæsarea i Kappadokien, en af den gr.-østerl. K.'s mest be-

rømte Fædre, kaldes sammen med sin Ungdomsven, Gregor fra Nazianz, og sin Broder, Gregor af Nyssa, »de 3 store Kappadokiere«, hvis betydningsfulde Opgave det var at bevare den nikænske Lære for Efterverdenen.

B. er rimeligvis født i Kæsarea omkring 329. Han stammede fra en fornem Slægt, der gemte Minder baade fra Krdm.'s Sejr over Heden-skabet og fra Forfølgelsesernes Tider; hans Moder Emmelia var Datter af en kappadokisk Martyr. Den unge B. voksede op i landlig Stilhed ved Floden Iris i Pontos og opdroges under Ledelse af sin Faders Moder, Makrina (den ældre). Hun nærede stor Ærbødighed for sin Lærer, Gregorios Thaumaturgos, Pontos's fejrede Apostel; denne var en begejstret Tilhænger af Origenes, hvis Lære saaledes ved levende Tradition gik over til B. Senere studerede han, først under sin Faders Vejledning i Neo-Kæsarea i Pontos, siden i Kæsarea og Konstantinopel og endelig i Athen, Tidsalderens fornemste Lærdomssæde. Her traf han sammen med sin Landsmand Gregor fra Nazianz; de lagde sig efter Filos. og Literatur, men holdt sig borte fra det hedenske Liv, som mange Studenter førte, og forsømte ikke heller den kr. Gudstjeneste. Der gik stort Ry af B.'s Lærdom, der beundredes endog af saadanne Mænd som Sofisten Libanios og Julian, den senere Kejser.

Efter sin Hjemkomst til Kappadokien har B. rimeligvis en Tid virket som Lærer i Veltalenhed i Kæsarea. Men en aandelig Opvækelse, hvori hans Søster, den berømte Makrina (den yngre), visselig havde megen Del, bragte ham paa andre Tanker. Han gav sit Gods til de fattige og trak sig tilbage til en naturskøn Bjergegn ved Floden Iris, hvor han organiserede det Munkesamfund, der er Oprindelsen til de fleste Klostre i den gr. Kirke. Hans store Grundtanke var at samle Asketerne til broderlig Tugt og i broderlig Kærlighed under en energisk og dygtig Forstander; Andagtsøvelser skulde gaa Haand i Haand med legemlig Arbejde.

Skønt udgaaet fra Origenes's Skole sluttede B. sig med stedse større Styrke til den nikænske Læreform, der altid havde sin bedste Støtte hos de af ham ledede Klostersamfund. Dette var det, der til en Tid fjernede ham fra den noget vaklende Biskop Dianios af Kæsarea. Men da Julian kom paa Tronen, blev B.'s Nærværelse nødvendig, og han blev, baade under Dianios og hans Eftermand Evsebios, Retroenhedens bedste Støtte. Dette viste sig især, da den ivrig arianske Kejser Valens nærmede sig Kappadokien. Folk og Biskopper maatte godvillig eller tvungne bøje sig for Kejserens Vælde; alene B. stod som den faste Klippe, hvorom alle retroende samlede sig. Imidlertid døde Evsebios 370, og meget afhang nu af den nye Biskop. Valget skulde foretages af Staden Menighed, ledet af de omboende Biskopper. Trods mange Vanskeligheder lykkedes det at sætte B.'s Valg igennem, navnlig ved Gregor fra Nazianz's Faders Indflydelse og Energi.

Længe varede det ikke, før den nye Biskops Kraft blev sat paa en alvorlig Prøve. Sammenstødet mellem ham og Kejser Valens hører til de

mest dramatiske i Kirkehistorien. Hverken de arianske Biskopper eller en saa høj Hofembedsmand som Kejserens Køkkenmester havde formaaet at omstemme B. Nu sendte Valens Præfekten Modestus, der truede med Konfiskation, Landsforvisning, Pinsler, ja Døden, hvis han ikke vilde bøje sig for Kejserens Vilje. Men dette havde ingen Virkning paa Asketen, for hvem Verden og Legemet havde taabt al Betydning. Præfekten udtrykte sin Forbavselse over, hvad han aldrig før havde oplevet; B. gav ham det Svar: »Du har maaske aldrig før truffet en Biskop!« Kejseren kom da selv til Kæsarea; under Epifanifesten 372 gik han ind i Kirken for at se, om Biskoppen vilde modtage hans Gaver, eller, ved at afslaa dem, bryde Kirkesamfundet med ham. Den andægtige Forsamling og Biskoppens majestætiske Skikkelse overvældede ham saaledes, at han var en Afmægt nær. Dog fik hans arianske Raadgivere ham til at landsforvise B., men da hans Søn blev farlig syg, lod han den alt rejsefærdige Biskop kalde og bad om hans Forbøn. Saaledes stod Biskoppen som Kejserens Overvinder; hans Anseelse var grundfæstet, ogsaa overfor de kejserlige Embedsmænd.

B.'s Vanskeligheder skrev sig ikke alene fra denne Verdens mægtige. Som Biskop i Kæsarea øvede han et Overtilsyn med Biskopperne i en stor Del af Lilleasien. Mange Misbrug havde indsneglet sig. Livet blandt Præsterne var ikke uden store Skrøbeligheder. Uværdige Personer lod sig præstevie for at slippe for Militærtjenesten og opnaa Skattelettelser; Simoni var ikke ubort. Hertil kom Splittelsen i forskl. Partier, Arianere, Halvarianere osv. Trods alt dette fik den nidkære Biskop Tid og Kraft til en storartet Virksomhed i den kr. Barmhjertigheds Tjeneste. Under en skrækkelig Hungersnød havde han ved en vældig Tale aabnet de riges Hjerter og lindret de fattiges Nød. Nu anlagde han udenfor Kæsarea sit berømte Hospital for vejfarende og nødlidende, navnlig ogsaa spedalske; lignende Huse oprettedes rundt om i Landet. Den nikænske Læreforms Fremtid beroede for en stor Del paa, at Menighederne i Lilleasien holdtes sammen under B.'s kraftige Haand. Det gjaldt at faa Bispestolene besatte med Nikæner og fremme det kirkelege Samarbejde. En betydelig Hindring heri opstod ved Kappadokiens Deling i 2 Provinser, hvorved Biskoppen af Tyana fik Anledning til at opkaste sig til Metropolit i den ene Provins. Evstathios af Sebaste skadede baade B. og den gode Sag i høj Grad ved sin vaklende Bekendelse og trølse Færd. B. havde dog ogsaa sine trofaste Venner, med hvilke han stod i stadig Forbindelse og Brevveksling om Kirkens Anliggender.

For at styrke Retroenheden over for Arianerne søgte han Støtte hos de vesterlandske Biskopper, der gennemgaaende holdt fast ved den nikænske Lære. Det gjaldt for ham særlig at faa hævet Skismaet i Antiokia, hvor den strenge Nikæner Paulinos stod over for den moderate Nikæner Meletios. Gennem Athanasios indledede han Forhandlinger med Biskopperne i Vesten. Hans Begæring var, at de skulde anerkende Meletios, videre give en klar Udtalelse mod Halv-Arianernes Bekendelse

fra Mødet i Rimini og helst sende Mænd til Østen, som kunde støtte Rettroenhedens Sag. Men B.'s gentagne Henvendelser fandt liden Imødekommenhed. Vesterledens Biskopper vare allerede meget bange for det origineltiske Kætteri og havde en vis Mistanke til B.'s Standpunkt, desuden havde den rom. Biskop Damasus ikke hos den østerl. Kirkefyrste fundet den forskede Anerkendelse af sin pavelige Stilling. Det var ikke Vesterledens Indgriben, men Valens's Død 378 i Krigen mod Goterne, som afvendte den truende Fare for Østens K.

B. døde 1. Januar 379 i en Alder af 50 Aar. Arbejde og overdreven Askese havde før Tiden gjort ham til en Olding. Legemlig Svaghed plagede ham ofte; navnlig led han meget under en Leversygdom. Han var høj, bleg og mager, af Naturen stille og tilbageholden; dog manglede han hverken Mod eller Veltalenhed, naar Forholdene krævede det.

Gregor af Nyssa er den dybsindige Tænkere, Gregor fra Nazianz den glimrende Taler, men B. er Kirkefyrsten blandt Kappadokieme. Ved sin mægtige Personlighed holdt han Nikænerne i Østen sammen til bedre Tider. Hans Styrelse var paa samme Tid fast og bøjelig; tro mod den nikænske Lære strakte han sig saa langt som muligt overfor de svage og vaklende; saaledes navnlig med Hensyn til det endnu noget ubestemte Punkt om den Hellig-Aands Guddom. Hans aabne og stærke Karakter var fjern fra al Mistro; Venners Troloshed gik først sent op for ham og voldte ham da usigelig Smerte. Ogsaa hans Taler røbe den fødte Hersker; med et dybt Kendskab til Menneskene forener han en mægtig tilskyndende sædelig Kraft. Hans paa Livets Realiteter henvendte Aand skyr den gr. Retorik's Udvækster saavel som Allegoriseringsens Vilkaarligheder. Hans dogmat. Skr. ere skarpsindige og klare, fremkaldte mindre af Forskeraend end af det praktiske Livs Krav. Bedst lære vi ham maaske at kende af hans mange Breve, der give et klart Billede af den store Biskops offentlige og private, ydre og indre Liv. Mange af dem ere ogsaa i formel Henseende rene Perler, der vise, at han ikke forgæves har gaaet i Gr.'s Skole. — Den bedste Udgave af B.'s Skr. er Benedictinerudgaven ved J. Garnier og P. Maranus i 3 Bd., i Folio, Paris 1721—30; aftrykt hos Migne, Patrologia Græca Bd. 29—32. B.'s Liv og Virksomhed er skildret af J. Garnier, af Böhringer (Die Kirche Christi, 2. Ausg. 1875) samt af W. Klose, Basilius der Grosse nach seinem Leben und seiner Lehre, Stralsund 1835. W. O.

Basilios-Munke, se Basilianere.

Basillissa, efter Legenden en Discipel af Apostlene Peter og Paulus, skal, sammen med den hl. Anastasia, være bleven pint og henrettet, fordi disse 2 Kvinder havde sørget for de 2 Apostles Begravelse. 15. April er hendes Helgendag.

Baskama (1 Mak. 13, 23), det Sted, hvor Tryfon dræbte Makkabæeren Jonatan. Identificeres af nogle med Tell-bazuk i Djolan. Josefus kalder det Baska.

Baslit (Neh. 7, 54), Stamfader for en af de israelitiske Slægter, der vendte tilbage fra Eksilet. Esra 2, 52 kaldes Familien Baslut.

Basmat (1 Mos. 26, 34), en ketitisk Kvinde, Esau's Hustru. — Ogsaa en Datter af Kong Salomo (1 Kong. 4, 15) hed B.

Basnage, en berømt protest. Familie fra Normandiet. Stamfaderen, Benjamin B. (f. 1580, d. 1652), var i 51 Aar Præst ved en normannisk Kirke (ved Carentan) og en udmærket dygtig Forsvarer af de fr. Protestanters Ret. Kort før sin Død modtog han Adelsbrev af Ludvig XIV's Haand. B. B.'s Sønnesøn, Samuel B. (f. 1638, d. 1721), var først Præst i Vauxcelles, derpaa i Bayeux, sidst Præst for den wallonske Menighed i Zütphen i Holland. Han har skrevet en Kritik af Baronio's Annaler og en *Morale théol. et polit. sur les vertus et les vices des hommes* (I—II, Amsterdam 1703), en selvstændig, populær Behandling af Moralene. — Fra Benjamin B.'s Søn, Henrie B. (f. 1615, d. 1695), nedstammer den yngre Linie af Familien. H. B., der var Sagfører ved Parlamentet i Rouen, var en af Tidens berømteste Jurister. Skont han var en modig Forkæmper for den fr. Protestantisme, kunde han dog fortsætte sin Gerning i Rouen efter det nantiske Edikts Ophævelse. Hans Søn, Jacques B. (f. 1653, d. 1723) studerede først de klassiske Sprog i Saumur, senere Teol. i Genève og Sedan. 1676 blev han Præst i Rouen, og vandt som saadan et stort Navn ved sin Veltalenhed. 1685 drog han til Holland, hvor han blev Præst, først i Rotterdam, senere i Haag; af og til blev han ogsaa brugt til diplomat. Sendelser (t. E. ved de Samtaler, der gik forud for Freden i Utrecht). Den fr. Regering henvendte sig ogsaa fl. Gange til J. B. og indhentede hans Raad i vanskelige kirkepolitiske Spørgsmaal. J. B. har skrevet fl. Stridsskrifter mod Bossuet, navnlig en berømt Afhdl. om Nadveren (Rotterdam 1688), der i 30 Aar oplevede 10 Oplag; hans store hist. Værker (*Hist. de la religion des Eglises Réformées*, Rotterdam 1690 og *Hist. de l'Eglise depuis J. C. jusqu' à présent*, Rotterdam 1699) ere ogsaa skrevne med apologet. Formaal. Foruden de nævnte Skr. og en Række mindre Afhdl. har han forfattet en vidtløftig *Hist. des Juifs depuis J. C. jusqu' à présent* (Rotterdam 1706) og *Antiquités judaïques ou remarques crit. sur la république des Hébreux* (Amsterdam 1713). Fr. N.

Basserman, Heinrich, tysk Teolog, er f. i Frankfurt a/M. 12. Juli 1849; 1873 blev han Hjælpepræst i Arolsen (Waldeck), 1876 Privatdocent i Jena og s. A. ekstr. Prof. i Heidelberg, 1880 ord. Prof. i praktisk Teol. dér og tillige Universitetspræst. Han har udgivet et Par Prædikensamlinger og skrevet »Handb. der geistl. Beredsamkeit« (Stuttg. 1885), »Entwurf eines Systems evgl. Liturgik« (Stuttg. 1888) og »Gesch. der evgl. Gottesdienstordnung in badischen Landen« (Stuttg. 1891).

Bassi, Matteo di, Fransiskanermunk i Monte Falcone i Hertugdømmet Urbino, var Stifter af Kapucinerordenen (se d. Art.). 1528 blev han den nye Ordens Generalvikar, men nedlagde efter kort Tids Forløb dette Embede og rejste rundt for at prædike. Han døde i Venezia 1552.

Bastholm. 1) **Christian B.**, Oplysningstidens mest fremragende Teolog i Danmark, f. 2. Nov. 1740 i København, hvor hans Fader var Kontor-

chef i Admiralitetet. Student 1759; teol. Kand. 1761; modtog 1765 Tilbud om at gaa som Missionspræst til Smyrna, kom dog først afsted 1768 og levede nu i vanskelige Forhold blandt Tyrkerne i 3 Aar, søgende sin Trøst i Stoikernes Filosofi. Hjemkommen, blev han 1772 Præst i Kastellet i København, forflyttedes af Helbredshensyn til Helsingør 1777, men vendte Aaret efter tilbage til København som 1. Hofprædikant; 1782 kgl. Konfessionarius. Faldt 1798 i en heftig Nervefeber, som efterlod stærk Svimmelhed; denne tvang ham til at nedlægge sit Embede 1800. Han levede derefter som *emeritus* 10 Aar i Slagelse hos sin Søn, men flyttede 1810 tilbage til København, hvor han døde 25. Jan. 1819. — Som stor Beundrer af Dr. B. Münters Prædikener uddannede han sig en Teori af Prædikekunsten, som baade hjemme og ude blev Mønstrer for et helt Slægted af Præster; det er den verdslige Retorik's Love, der blive eneraadende for Prædikanten (>Den gejstlige Talekunst<, 1775). Hans egne Prædikener (>Aandelige Taler<, 1777—79), højt beundrede af Samtiden, ere derfor Kunstprodukter, hvor Formen faar den langt overvejende Betydning paa Indholdets Bekostning. I hans talrige Skrifter (>Lobrede den Messias<, 1770; jødisk Historie, 3 Dele, 1777—82; Overs. af N. T. med Anmærk., 1780; den kr. Religions Hovedlærdomme, 1783, o. fl.) er hans Formaal at gøre alt klart og let tilgængeligt for Forstanden; Udviklingen løber derfor efterhaanden ud i en fuldstændig Vulgærrationalisme. Samme Bestræbelse ledede ham i hans Forslag til Reformer i Gudstjenesten. Hans >Forsøg til en forbedret Plan i den udvortes Gudstjeneste< fremkaldte 1785 den store liturgiske Fejde med et Utal af Piecer for og imod. Endelig kan nævnes hans >Korte Tanker til nærmere Eftertanke om den gejstlige Stand< (1794), hvor han tager Ordet for >Folkelærernes< (Benævnelsen >Præst< vilde han ligesom Fichte have afskaffet som hedensk) praktiske Uddannelse i Fysik, Kemi og Landøkonomi for at kunne udbrede sand Oplysning. I sin Hvilstand fordybede han sig i Studiet af Stoikerne og Udødelighedstroen og udgav Skrifter derom. — 2) **Hans B.**, Søn af foregaaende, f. 1774 i København, 1793 teol. Kand. >med udmærket Berømmelse<, blev 1799 Præst i Slagelse og beklædte Præsteembedet i denne By til 1846, da han resignerede og flyttede til København, hvor han døde 1856. Hans Navn er særlig knyttet til >Den vest-sjællandske Avis eller Slagelse Ugeblad<, som han redigerede 1815—36. Heri fik han fra sit rationalistiske Stade Lejlighed til at udtale sig om alle Dagens Spørgsmaal. Striden 1833 efter P. A. Fengers Vakanceprædiken i Slagelse, imod hvilken B. vilde forfægte, at Dyden er vigtigere end Troen, blev i sit Forløb kun en Storm i et Glas Vand. A. J.

Bastide, Dom Philippe, f. 1620 i Stiftet Bourges, d. 1690 i Abbediet St. Denis, Medlem af Mauriner-Kongregationen, har skrevet: *De decimis et eorum origine apud Judæos, Gentiles et Christianos* (Auxerre 1683).

Bat, se Maal.

Bat Kol, >Røstens Datter<, betegner egentl. kun en Lyd eller et Ekko. I Talmud fortælles, at B.-K. som en Røst fra Himlen stundum

under vanskelige Forh. har lært navnkundige Rabbier, hvad de skulde sige eller gøre. I Røsten fra Himlen ved Jesu Daab (Mt. 3, 17; Mk. 1, 11; Lk. 3, 22) og Forklarelse (Mt. 17, 5; Mk. 9, 7; Lk. 9, 35) og før hans Lidelse (Joh. 12, 28), samt i Ap. G. 9, 4 (22, 7 og 26, 14) og 10, 13, 15 have mange villet se Sidestykker til Rabbierne B. K. Men de Lejligheder, ved hvilke >Røstens Datter< ifølge Talmud skal have ladet sig høre, ere saa forskl. fra de anførte Tilfælde, og undertiden saa stødende for den moralske Følelse, at der ikke kan være Tale om Sammenligning mellem det n. T.'s >Røst fra Himlen< og Rabbierne B. K.; denne er tænkt som en ringere Grad af gudl. Aabenbaring, der skulde træde i Steden for den Hellig Aand (Edersheim, *Life and times of Jesus the Messiah* I, 285 f.; F. Weber, *System der altsynagog. paläst. Theol.* 187 f.)

Bat-Rabbim i Højs. 7, 4 er neppe nogen stedlig Betegnelse, men maa oversættes ved >folkerige<, saa at Stedet i Højs. lyder: >Hesbons Damme ved den folkeriges (> Hesbons) Porte.<

Batanea kaldtes i den efterreksilske Tid, især under Romernes Herredømme, den midterste Del af det nordlige Østjordanland, nærmest det nuværende Djedur (se Art. Basan).

Batseba (2 Sam. 11, 3), Ketiteren Urias Hustru, som David efter den bekendte Skændselsdaad tog til Ægte. Hun blev Moder til Salomo. Hun afværgede, at Adonija arvede Davids Trone (1 Kong. 1, 15), men talte forgæves Adonijas Sag hos sin Søn (1 Kong. 2, 19).

Batsua (1 Krøn. 3, 5), en af Davids Hustruer; kaldes sædvanlig Batseba.

Baudissin, **Wolf Wilhelm Friedrich**, Greve, f. paa Sophienruhe ved Kiel 26. Sept. 1847, blev 1874 Privatdocent i Leipzig, 1876 Prof. i Strassburg, 1881 i Marburg. Han har bl. a. skrevet >Studien zur semit. Religionsgesch.< (1876—78).

Baudri. 1) **Johann Anton Friedrich B.**, rom.-kat. Biskop, f. 20. Febr. 1804 i Elberfeld, blev 1827 Præst i Köln, 1843 Domkapitular og 1846 Generalvikar steds, 1849 Biskop af Arethusa i p. og Viebiskop i Köln. Baade i Mellemtiden mellem Kard. v. Geissels Død og Ærkebiskop Melchers's Embedstiltrædelse og under Kulturkampen styrede han Ærkestiftet. — 2) **Peter Ludwig Friedrich B.**, f. 1808 i Elberfeld, Broder til fornavnte, uddannede sig under Cornelius's Vejledning til Maler og grundede 1852 i Köln en bekendt Anstalt for Glasmaleri. Han tog 1851 Del i Dannelsen af den kr. Kunstforening for Tyskland og var en dygtig Folketaler. Han var Medlem af den tyske Rigsdag og den preuss. Landdag og en af Centrumspartiets Ledere. D. 1874.

Bauer, **Bruno**, protest. Teolog, f. 6. Sept. 1809 i Eisenberg i Hertugdømmet Altenburg, blev allerede i sin Studentertid greben af Hegelianismen. I Beg. sluttede han sig til den højre Side af den hegelske Skole og udgav (1836—38) >Zeitschrift f. spekulat. Theol.< og (1838) >Kritik der Gesch. der Offenbarunge<. Da han 1839 var bleven Privatdocent i Bonn, brød han helt med sin teol. Fortid og gik i 2 Skrifter, der indeholdt en Kritik af den evgl. Hist. hos Johannes og Synoptikerne (1840 og 41), endnu

videre end D. F. Strauss, der nu af ham blev behandlet som en Kritiker med apologetisk Tendens. Efter at den preuss. Kultusminister havde indhentet de preuss. teol. Fakulteters Betænkning om hans Ret til et teol. Kateder, mistede han (Marts 1842) sin Stilling som Privatdocent. I den følgende Tid slog han sig ned i Rixdorf ved Berlin, og dér udfoldede han en frugtbar Forfattervirksomhed, først i hist., senere (1850—53) atter i bibelkrit. Retn. I forskl. vidtløftige Skr. søgte han at forsvare sin Yndlingstanke, at »Urevangelisten Markos's Selvbevidsthed« var den egentl. Kilde til den evgl. Hist., som kun var et Fantasiprodukt. Selv de 4 store Breve, som F. C. Baur (se d. Art.) vilde lade staa, blev viste ned i 2. Aarh. og tillagte vesterl. Forfattere, og Filon, Seneca og Gnostikerne blev fremstillede som de Magter, der havde skabt den kr. Verdensanskuelse. I Skriftet »Christus und die Cäsaren« (Berlin 1877) gik han videre i dette Spor og kaldte Krdm. »Stoicismen i jødisk Metamorphose«, en Sammensmeltning af Senecas Filos. og den jød. Monoteisme. Det Sandhedsmoment, der ligger i B. B.'s Teori om Krdm. som et Produkt af den gr.-rom. Verden, have Dogmehistorikere som E. Hatch og A. Harnack nærmere udviklet, og B. B.'s Hyperkritik har tildels fundet Tilslutning hos Hollanderen Loman og Schweizeren Steck. I sine sidste Aar skrev B. B. fl. Artikler og Smaaskrifter om Jødespørgsmaalet og Bismarcks Politik. Han døde i Rixdorf 15. April 1882. Fr. N.

Baum, Johann Wilhelm, protest. Teolog, f. 7. Dec. 1809 i det daverende fr. Departement Mont Tonnerre (nu Hessen-Darmstadt), studerede Filos. og Teol. i Strassburg og udgav 1838 et kronet Prisskrift om »Metodismen«. Hele hans Liv henrandt i Strassbourg, hvor han først var Underpædagog ved et Konvikt for teol. Studenter, senere ekstraord. Prof. ved det protest. Seminarium, Præst ved Thomaskirken og efter 1872 Prof. i prakt. Teol. ved Universitetet. 1873 skulde han have overtaget Professoratet i Kirkehistorie, men han blev ramt af et Slagtilfælde, der lammede hans aandelige og legemlige Kræfter. Han døde 29. Okt. 1878. Han har skrevet en Række værdifulde Monografier til Oplysning af Reformationstiden, især af den fr. Protestantisme, og taget virksom Del i Udgivelsen af Calvins Værker i *Corpus Reformationum*.

Baumgarten. 1) **Hieronymus B.**, Raadsherre i Nürnberg paa Reformationstiden, var en Ven af Melanchthon og Reformationen. — 2) **Jakob B.**, en Tidlang Inspektør ved Pædagogiet i Halle, døde 1722 som Præst i Berlin. Et Par af hans Psalmer findes optagne i fl. tyske Psalmebøger. — 3) **Michael B.**, f. 25. Marts 1812, tilhørte en gl. Bondeslægt i Haseldorfer Marsken ved Hamburg. Efter at have studeret i Kiel og Berlin, navnlig under Paavirkning af Klaus Harms og Twesten, optraadte han 1839 som Privatdocent i Kiel. I Beg. hørte han til Hengstenbergs Skole, senere sluttede han sig nærmere til Hofmann, hvis »Weissagung und Erfüllung« fik stor Betydning for hans teol. Udvikling. 1846—50 var han Præst ved Mikkelkirken i Slesvig, og i denne Stilling optraadte han som afgjort Slesvig-Holstener. Efter Slaget ved Isted

flygtede han fra Slesvig og blev kort efter Delitzsch's Efterfølger i Rostock, navnlig paa Grund af en teol. Kommentar til Pentatevken, som han havde udgivet 1843—44. I Rostock skrev han en i fl. Henseender ypperlig Kommentar til »Ap. Gerninger« (1852, 2. Opl. 1859) og »Die Nachtgesichte des Sacharja's. Eine Prophetenstimme an die Gegenwart« (1854—55). Men i den mecklenburgske Universitetsby kunde han ikke trives. Han drømte stadig om »en fri, kr. Folkekirke«, og det kom snart til alvorlige Sammenstød baade med Kliefoths ortodokse Statskirkelighed og med de mecklenburgske Junkeres Feudalisme. Uden at der blev givet ham Lejlighed til Selvforsvar, blev han 6. Jan. 1858, som relig. og polit. »Schwärmgeist«, afsat fra sit Embede, indtil videre dog med fuld Gage; Indstillingen om hans Afskedigelse »(Aktenstykke, die Amtsentlassung des Prof. der Theol. Dr. M. B. betreffend«, Schwerin 1858), som var underskrevet af en Del af hans Kollegaer, blev Genstand for en skarp Kritik, bl. a. fra Hofmanns Side. 1863—76 var M. B., trods sin afgjort positive Krdm., et ivrigt Medlem af den »rationalistiske« »Protestantforening« (se d. Art.), men han brød med den, da Schenkel (se d. Art.), en af dens ledende Mænd, ikke vilde aabne en af Heidelbergs Kirker for Byens ortodokse Indbyggere. Lige til sin Død (21. Juli 1889) vedblev den ensomme Mand at udsende Skrifter, snart lærde Værker, snart Indlæg i Døgnets Strid. Han har efterladt sig en Selvbiografi (udg. af K. H. Studt, Kiel 1891) og Skriftet »Seneca und das Chrtum in der tief gesunkenen antiken Weltzeit« (Rostock 1895). — 4) **Siegmund Jakob B.**, Søn af ovennævnte Jakob B., blev f. i Wollmirstadt 1706. 1724 kom han til Halle, hvor han tidlig blev Lærer ved Waisenhuset, derpaa Adjunkt i det teol. Fakultet, og 1743 teol. Prof. Han døde 1757. S. J. B. var ortodoks, men ved at indføre den wölfiske Skoles matem. Bevismaae i Teol. og betone Wolffianismens Krav paa Klarhed og Forstaaelighed kom han til at blive et Overgangsled til »Oplysningstidens« Teol. Hans Kollega, Pietisten J. Lange, beskyldte ham for Ateisme og Fatalisme, men nyere Kritikere have med større Billighed udtalt, at han fremsatte Dogmerne i Overensstemmelse med Symbolerne, men »i afkølet Tilstand«. Han var i Besiddelse af en kolossal Lærdom og har skrevet Skrifter næsten om alle teol. Fag. Fr. N.

Baumgarten-Crusius, se Crusius.

Baumstark, Christian Eduard, f. 1836 i Freiburg i Breisgau, Præst i Haag i Baden, har skrevet en kr. Apologetik paa antropologisk Grundlag (1872—89). 2 af hans Brødre, Reinhold B. (f. 1831) og Hermann B. (f. 1839) gik 1869 over til den rom.-kat. K. Reinhold B. var en kort Tid Forkæmper for den rom.-kat. K. i Badens andet Kammer; Hermann B. var før sin Konversion Prof. ved det teol. Seminarium i St. Louis i Nordamerika.

Baur. 1) **Ferdinand Christian B.**, Grundlægger af den nyere Tübingerskole, f. i Schmiden, nær ved Cannstadt, 21. Juni 1792, d. 2. Dec. 1860, 1817 Lærer ved Seminariet i Blauheuren, 1826 Professor i hist. Teol. i Tübingen. Han begyndte som Supranaturalist med at

hævde Nødvendigheden af en Aabenbaring og udtale sin Indignation over, at man vovede at nægte Kristi Opstandelse. Under sit Ophold i Blaubauern blev han stærkt paavirket af Schleiermachers Dogmatik, hvilket kan spores i hans første større Værk, »Symbolik og Mythologie« (1824); men fra 1826—35 fuldbyrdedes gradvis det Omslag hos ham fra Schleiermacher til Hegel, der fik en afgørende Betydning for hele den Skole, som har faaet Navn efter ham, og som naaede sin Kulmination fra 1835—48, for saa atter at opløses og med B.'s Død at gaa over i Historiens Akter. Allerede fra 1828 tager han Afstand fra Schl. og paaviser det subjektive i dennes Kristologi, hans Kristus er kun et Ideal, og det er vilkaarligt at hævde, at dette Ideal er identisk med Jesus af Nasaret, Idéen udtømmer sig ikke i eet Individ, men gennem Slægtens Udfoldelse. Det er den hegel'ske Tankegang, som her viser sig, og som 1835 gav sig et saa opsigtsvækkende Udslag i »Leben Jesu« af Baur's unge Discipel Strausz. Strausz's Forspring for B. var imidlertid kun tilsyneladende, det blændede som et Fyrværkeri, men var kun en fri Fantasi, hvor den historiske Underbygning manglede. Det var denne, der interesserede B., og som han langsomt søgte at opbygge, hvorved han har gjort sit til at vise det uholdbare i Strausz's mytiske Forklaring af Krdmen. B. var Historiker af Fag og specielt Dogmehistoriker, og i begge Henseender har han virket befrugtende, selv befrugtet af Lysen fra Hegels Filosofi, men ogsaa vildledt af dette Lys, idet han ikke nøjedes med at finde Idéen i Historien, men greb til at konstruere Historien efter Idéen. Af hans hist. og dogmehist. Arbejder skal nævnes: Der Manichæismus (1831), Der Gegensatz des Katholizismus und des Protestantismus (1834 og 36), rettet imod den rom. Kat. Möhlers Symbolik, Die chr. Gnosis (1835), Die Lehre v. der Versöhnung (1838), Die Lehre v. der Dreieinigkeit und Menschwerdung Gottes (1841—43), Lehrbuch der chr. Dogmengeschichte (1847 og 58), Die Epochen der kirchlichen Geschichtsschreibung (1852).

Det karakteristiske for B. som Stifter af en Skole var imidlertid, at han overførte sin ejendommelige historiske Metode paa Krdmens Urhistorie gennem en Kritik af N. T.s Skrifter. Et rigtig Synspunkt har han her indført, at man ved Undersøgelsen af disse Skrifters Tilblivelse ikke skal blive staaende ved ydre Vidnesbyrd, men at det gælder om at se hen til hele det Tidsrum, indenfor hvilket det enkelte Skrift kunde være blevet til, give Agt paa alle aandelige Bevægelser og Partistridigheder, som den Gang vare til Stede, og derudfra stedfæste vedkommende Skrift efter den Tendens, i hvilken det er skrevet. Men det misvisende var, at han opfattede den hist. Udvikling under det hegel'ske Skema: Tesis, Antitesis og Syntesis, og udfra denne forudfattede Mening søgte at lægge Historien til Rette, idet han skaffede de Vidner, som kom i Strid med hans Teori, af Vejen ved at erklære dem for uægte. Det Tidsrum, der kan være Tale om, strækker sig fra Kristi Død til henimod Slutn. af 2. Aarh.; fra den Tid have vi nemlig klare Vidnesbyrd om alle

nytestl. Skrifters Eksistens. I de clementinske Homilier og andre Skrifter fra 2. Aarh. havde han fundet en antipaulinsk Retning; denne Antitesis maatte kunne efterspores i den ældste kr. Tid, og 1831 paaviste han i »die Christuspartei in Korinth« den tilsvarende antipetrinske Retning hos Paulus. I »die sogenannten Pastoralbriefe« (1835) paaviste han disses Uægtighed paa Grund af deres antignostiske Tendens; efterhaanden udelukkede de fleste af Pauli Breve som uægte, og som Udtryk for den apostolske Tids Kristendom stod kun tilbage de fire store paulinske Breve (Rom., 1 og 2 Kor. og Gal.) paa den ene Side og Johannes's Apokalypse paa den anden Side (Über Zweck und Veranlassung des Römerbriefs osv (1836), Der Ursprung des Episkopats (1838) o. fl. a., sammenfattet i: Paulus der Apostel Jesu Christi (1845, 2. Udg. ved Zeller 1866). Videre fortsattes Undersøgelserne m. H. t. Evangelierne (Joh. 1844, Lk. 1846, Mk., nebst Anhang über das Evgl. Marcions 1851), og en samlet Fremstilling gav han i »Das Christenthum und die chr. Kirche der drei ersten Jahrhunderte« (1853, 3. Udg. 1863). Hans Tanke var da følgende: Krdmens Væsen er ikke at søge i Jesu Person, men i den abstrakte Idé, som han har gjort sig til Talsmand for, Følelsen af Menneskets Enhed med Gud; om Jesus er opstanden, vedrører ikke Historien, den tager sit Udgangspunkt fra Opstandelsen som en Bevidsthedens Kendsgerning hos Apostlene (eine Thatsache ihres Bewusstseins). Den opr. Krdm. var kun en spiritualiseret Jødedom, en ebionitisk Krdm., der anerkender Jesus som Messias, men endnu er beheftet med Partikularisme, endnu knyttet til Loven og Omskærelsen, repræsenteret af de første Apostle, særlig af Menighedens Sejler, Jakob, Peter og Johannes. Ved Paulus sker der et Brud, hvorved Universalismen gennemføres, idet han sætter Frelsen alene i Kristus, uden Loven, for alle, Hedninger saavel som Jøder. Med ham træder Krdmen ind i Antitesens Tid, hvor der forkyndes et dobbelt Evg., det petrinske og det paulinske, og Spændingen vedbliver, som det fremgaar af Joh. Aab. paa den ene Side (2, 2. 9. 20; 3. 9; 21, 14) og Pauli 4 Breve paa den anden Side, indtil Aar 70, da Jerusalem faldt. Fra denne Tid begynder Antitesen at gaa over i Syntesen, en henved 100-aarig Proces, adskilt i to Perioder ved Jødernes sidste Opstand 130. Til den første hører dels Mæglingsforsøg fra jødisk Side (Jakob, Hebr.-br.), dels fra paulinske (1 Pet., Ef., Koloss., Filip., 1 og 2 Thes.), og som Type paa denne mæglende Retning staar Ap. G., der gaar ud paa at fremstille Peter saa paulinsk, og Paulus saa petrinsk som muligt; til den sidste Periode høre vore Evangelier, Matth., en Omarbejdelse af det jødiske Hebræer- eller Petrus-Evg., Lukas, en mæglende Bearbejdelse af det ultra-paulinske Markions Evang., Markus et tendensløst Uddrag af Matth. og Luk. Ogsaa Pastoralbrevene høre til denne Periode; i 2 Pet. anerkendes baade Petrus og Paulus som den katolske Kirkes Læreautoriteter, og endelig i Joh.-Evg. og de 3 Joh.-Breve er Syntesen fuldbyrdet, og den rom.-kat. Kirkes Enhed af Idé og Virkelighed oprettet. Dog den rom.-kat. Objektivitet

opløses atter, og med Reformationen begynder den religiøse Subjektivitets Periode, hvor Paulus's Aand atter triumferer, og hvis Maal er Op-
 løsningen af den kr. Dogmatik i Menneske-
 aandens almenlydige Filosofi (Kirchengesch. der
 3 ersten Jahrh., 3. Aufl. 1863; Die chr. Kirche
 vom 4. bis zum 6. Jahrh. 1859, des Mittel-
 alters 1861, der Neuere Zeit 1863, des 19.
 Jahrh. 1862). — Hvad der bidrog meget til de
 Baur'ske Idéers Udbredelse, var de mange be-
 gavede Disciple, som sluttede sig til ham,
 Schwegler, Zeller, Köstlin, Planck, Volkmar,
 Ritschl, Hilgenfeld. Zeller udgav fra 1842—47,
 senere 1848—57 sammen med Baur »Theol.
 Jahrbücher«, hvori de fleste af de herhen hø-
 rende Afhandlinger saa Lyset (før den Tid i
 »Tüb. Zeitschr. f. Theologie«, senere i Hilgenfelds
 »Zeitschr. f. wissensch. Theologie«). Men Mod-
 standerne tav ikke stille (Böttger, Dietlein,
 Thiersch, Ebrard, Wiesinger, Olshausen, Uhl-
 horn, Lechler, Guericke, J. P. Lange o. fl.,
 hos os C. E. Scharling), og allerede fra 1848
 spores Opløsningen indenfor B.'s egen Lejr, idet
 hans Disciple rettede den historiske Kritik mod
 de opstillede Resultater, og selv B. nødtes paa
 flere Punkter til at tage sine Meninger tilbage.
 Schwegler og Zeller forlode Theologien, Hilgen-
 feld og Volkmar sagde sig løs fra den hegelske
 Logik og sloge ind paa en literær historisk Me-
 tode, Ritschl svigtede og gik sine egne Veje, og
 da »Jahrbücher« hørte op, eller i det mindste
 da B. selv døde, var egentlig hele denne Be-
 tragtnings stedet til Jorden, og nu er der neppe
 bleven Sten paa Sten tilbage af den fordom
 saa imponerende Bygning. — Med Hegels Filosofi
 maatte Bygningen falde for den historiske
 Kritik. Uhistorisk er dens hele Syn paa Krdm.,
 dens Mangel paa Blik for Kristi Person og
 for, at Ebionitismen ikke er den opr. Krdm.,
 men Afæld fra Krdm.; uhistorisk er Spilden
 mellem Paulus og de andre Apostle i den
 Form, som B. har givet den, den foregivne
 Eftergivenhed fra begge Sider, det Ømsving,
 der i Slutn. af 2. Aarh. skulde være foregaaet
 i K. ved den store Anonymes Skrift (Joh.
 Evang.), og den Antagelse, at man paa den
 Tid i K. skulde godkende et saadant Skrift.
 Ukritisk er B.'s literære Fremgangsmaade, at
 udvælge enkelte Skrifter fra 2. Aarh. til at
 tyde N. T. og lade andre ligge, og blot ud fra
 indre Grunde at erklære Apokal. og de 4
 paulinske Breve for ægte; Bruno Bauer har
 vist, hvilke Konsekvenser man kan komme til
 paa denne Maade. Dog har Tendenskritiken
 virket befrugtende paa de isagogiske Studier,
 meget historisk Stof er indvundet, og et rigtigere
 Blik har man faaet paa den ældste Krdm.;
 vel var der ikke den Baur'ske Antitese mellem
 Petrus og Paulus, men en Forskel har der
 fra Begyndelsen været mellem Paulus's Teologi
 og de andre Apostles, og en Udvikling i den
 kr. Lære har fundet Sted allerede i den apostol-
 ske Tid (E. Zeller, Die Tüb. hist. Schule, i hans:
 Vorträge u. Abhd. I, 294 f.; F. C. B., steds
 390 f.). Sch.-P. — 2) **Gustav Adolf Ludvig
 B.**, f. i Hammelbach i Odenwald 14. Juli 1816,
 optraadte som Privatdocent i Giessen 1841; 1849
 blev han ord. Prof. dér, 1861—70 var han
 Hovedpræst ved St. Jakob i Hamburg; fra
 1870 til sin Død (1889) var han Prof. i prakt.

Teol. i Leipzig. Han var Medlem af det Ud-
 valg, der skulde revidere Luthers Bibelovers.,
 og har bl. a. udgivet en Homiletik (1848) og
 en Pædagogik (4. Opl. 1887). — 3) **Wilhelm B.**,
 Broder til ovennævnte, f. i Lindenfels i Oden-
 wald 16. Marts 1826, blev 1855 Præst i Etting-
 hausen ved Lich, 1862 i Ruppertsburg ved
 Laubach, 1865 i Hamburg, hvor han ogsaa
 ledede Bymissionen. 1872 blev han kaldet til
 Berlin som Hof- og Domkirkepræst, 1883 blev
 han Generalsuperintendent for Rhinprovinzen.
 Han døde 20. April 1897. Han var en be-
 tydelig Taler og en meget sympatetisk Person-
 lighed, der var vel set i alle kr. Kredse. Blandt
 hans Skrifter fortjener, foruden Biografier af
 Friherre von Stein, Fr. Perthes og E. M. Arndt,
 især hans »Das deutsche evgl. Pfarrhaus« (2.
 Opl., Bremen 1878) at nævnes. I Forening
 med Kögel og Frommel udgav han i fl. Aar
 Aarbogen »Die neue Christoterpe«. Fr. N.

Bausset, Louis François de, f. 1748 i Pondi-
 chéry, var Biskop i Alais og Kardinal. D. 1824.
 Han har udgivet omfattende Biografier af Fé-
 nelon (Versailles 1808) og Bossuet (1814).

Bautain, Louis Eugène, f. 17. Febr. 1795 i
 Paris, studerede engelsk og tysk Filos. og blev
 1816 Prof. i Filos. ved Gymnasiet, 1817 Prof.
 ved Universitetet i Strassbourg. Senere stu-
 derede han Teol. og blev 1825 Præst. Da han
 nægtede Fornuftens Evne til at bevise Guds
 Tilværelse og Sjælens Udødelighed og udviklede
 dette i et Skrift (*Leçons dictées de philos. morale*,
 1833), blev han suspenderet af sin Biskop, Le
 Pape de Trevern. Gregor XVI roste i et Breve
 af 20. Dec. 1834 Biskoppen, og 1835 underskrev
 B. og hans Disciple (Goschler, Th. Ratisbonne,
 H. de Bonnechose, A. Gratry og 6 andre) 6 af
 Biskoppen formulerede Sætninger, der dog efter
 deres Mening ikke var nogen Tilbagekaldelse.
 Biskoppen nedsatte derpaa et Udvalg under
 Liebermanns Forsæde for at undersøge B.'s Lære,
 og Sagen blev indskudt under Roms Kendelse.
 B. rejste selv til Rom og underskrev 8. Sept.
 1846 6 Teser (aftrykte i Denzinger, Enchiridion.
 7. Udg. S. 352), som Biskop Raess, dengang
 Koadjutor i Strassbourg, forelagde ham; de
 vare væsentlig ligegyldende med de tidligere.
 Efter saaledes at have underkastet sig blev
 han atter indsat i sine Embeder, 1848 blev
 han Overvikar for Stiftet Paris, og dér døde
 han 18. Okt. 1867.

Bavaj (Neh. 3, 18), Israelit, virksom ved
 Ophæggelsen af Bymuren om Jerusalem efter
 Landflygtigheden.

Bavo (Allovin), en højbyrdig Brabanter, som
 levede i Beg. af 7. Aarh., omvendte sig efter
 et lastefuld Liv, paavirket af den hl. Amandus
 (se d. Art.). For hans Penge byggede Amandus
 fl. Klostre, bl. a. St. Bavo i Gand, men B. selv
 trak sig tilsidst tilbage til en Skov for at leve
 som Eneboer. Han døde ved Midten af 7.
 Aarh.; 1. Okt. fejres som hans Helgendag.
 Domkirken i Gand (»Sint Baafs«) bærer hans
 Navn, og 1. Okt. holdes dér i fl. nederl.
 Stifter en Fest til Minde om ham (»Sint Baafs's
 Messe«).

Baxmann, Ernst Valentin Rudolf, protest.
 Teolog, f. 22. Febr. 1832 i Stendal, var 1861
 midlertidig Gesandtskabspræst i Lissabon, ha-
 biliterede sig 1862 i Bonn, og dér døde han

allerede 1869. Han har skrevet et dygtigt Skrift: »Die Politik der Päpste von Gregor I bis Gregor VII« (I—II Elberfeld 1868—69).

Baxter, Richard, eng. Nonkonformist, f. 1615 i Rowton (Shropshire), blev tidlig vakt til kristelig Alvor. Han var først den eng. Statsk's Tjener. 1640 blev han Kapellan hos en uværdig Præst i Kidderminster, og under B's Arbejde dér blev den ryggesløse By helt forandret. I sin »Opfordring til Præsterne« (dsk Overs. 1858) har han formet sine egne Erfaringer derfra til en fortræffelig Pastoralteologi. Under Borgerkrigen var han i 2 Aar Kapellan ved Whalleys Regiment og var som saadan til Stede i fl. Slag, bl. a. ved Worcester. Hærlivet gnavede stærkt paa hans skrøbelige Helbred, og Sygdom nødte ham tilsidst til at trække sig tilbage fra sin vanskelige Gerning bl. Soldaterne. Under denne Sygdom skrev han sin berømte Bog, »De helliges evige Hvile« (*The Saints' Everlasting Rest*, dsk. Overs. Kbhvn. 1846, sv. Overs. Sthm. 1860), i hvilken han skildrer de mange Boliger i det Faderhus, efter hvilket han selv længtes. Han var ikke med i Westminster-Synoden, som han satte meget højt, men han har udtalt sin Mening baade om dens Medlemmer og dens Arbejde og derved givet et Bidrag til sin egen Karakteristik og til Synodens Hist. Han var en maadeholden Tilhænger af den presbyterianske Kirkepolitik og en Ven af et indskrænket Kongedømme, men fremfor alt en Fjende af alt Sektvæsen og af al Intolerance. Han var kongeligsindet og især i Cromwells sidste Tid en afgjort Modstander af denne, som han gentagne Gange i temmelange Samtaler sagde Sandheden. I Foraaret 1660 prædikede han for Parlamentet paa den Bods- og Bededag, der gik forud for Karl II's Tilbagekomst, og efter denne blev han en af de kgl. Kapellaner. Bispestolen i Hereford blev ham tilbudt, men han vilde ikke modtage den. Ved den saakaldte *Savoy Conference* (se d. Art.) ml. biskoppelige og presbyterianske Teologer i Biskoppen af Londons Hus var B. til Stede, og dér mærkede han, hvor stærkt de biskoppelige Prælaters Ufordragelighed var vokset. Da Unifermittetsakten udkom, maatte han nedlægge sit Embede, og siden førte han et omflakkende Liv. Han prædikede flere Steder for Dissenters-Menigheder og var i den Anledning ofte Genstand for Forfølgelse; baade til langvarigt Fængsel og til Bøder blev han dømt. Først 8. Dec. 1691 blev hans Længsel efter de helliges evige Hvile stillet. Sit ufrivillige Otium brugte B. til at skrive en stor Mængde Skrifter af forskelligt Omfang og Indhold. Nogle af disse, som *Call to the Unconverted* og *Reasons for the Christian Religion*, for ikke at tale om *The Saints' Everlasting Rest* og *The Reformed Pastor* have endnu mange Læsere, baade i den gamle og den nye Verden. Hans *Practical Works* bleve 1830 i 23 Bind udgivne af W. Orme, der ogsaa har skrevet hans Biografi (I—II 1830). Fr. N.

Bay, Michael de, (Bajus), rom.-kat. Teolog blev født 1513 i Melin i Hennegau. Han studerede i Louvain, blev 1550 Doktor i Teologien og Aaret efter Professor ved Universitetet. Men her fremkaldte hans Lærervirksomhed snart en heftig Strid. Thi B. havde under sit Studium

ganske indlevet sig i Augustins Tanker og søgte overfor den sædvanlige skolaske Metode at fremdrage Augustin og den hellige Skrift. Særlig Ligesindede Kollega Hessels gaa til Trient (1563). Striden fortsattes imidlertid og omsider opnaaede man, at Pave Pius V. fordømte 76 af hans Skrifter uddragne Sætninger, dog uden at nævne hans Navn (1567). Bullen blev dog ikke straks offentliggjort, men da B. søgte at forsvare sig overfor Paven, blev Fordømmelsen gentaget, B. maatte afsvære sine Vildfarelser, og Bullen blev offentliggjort. Fakultetet bøjede sig vel formelt, men stod i Virkeligheden paa B's Side, og denne blev endogsaa 1575 Universitetskansler. Ja, Universitetet gik endogsaa angrebsvis til Værk og fordømte 1587 34 jesuitiske Sætninger som pelagianske og umoralske. Ikke længe efter døde B. (15. Sept. 1589).

Paavirkningen af Augustin træder hos B. særlig frem i den dybe Opfattelse af Synden (den naturlige Vilje er ganske bunden i det onde; B. kender ingen *status justitiæ naturæ* og den oprindelige Retfærdighed var ingen »tilføjet Gave«, men hørte til Menneskets Væsen). Men i Retfærdiggørelseslæren fjernede han sig langt fra Protestanterne, med hvilke han ogsaa førte ivrig Polemik, bl. a. om Nadverlæren. Han opirrede yderligere sine jesuitiske Modstandere ved at bestride Pavens Ufejlbarhed og lære, at den biskoppelige Magt stammede umiddelbart fra Gud. Hans hele Retning var et Varsel om den senere store jansenistiske Bevægelse. Hans Værker ere udgivne af G. Gerberon (Köln 1696). (F. X. Linsemann: Michael Bajus und die Grundlegung des Jansenismus, Tüb. 1867).

Bayle, Pierre, fransk Filosof, f. 1647, d. 1706, var Søn af reformerte Forældre, gik under jesuitisk Indflydelse over til den rom. Katolicisme, men forlod snart denne for at vende tilbage til Protestantismen. B. lagde sig med stor Iver efter Studiet af den cartesianiske Filosofi, der afgav Grundlaget for hans Tænkning, blev Professor, først i Sedan, derefter i Rotterdam. I sine sidste Aar var han udelukkende optaget af sin Forfattervirksomhed. B. er en af de mest fremtrædende Banebrydere for det 18. Aarh.'s »Oplysning« (se d. Art.). Hans første Skrifter ere rettede mod Tidens Overtro og religiøse Ufordragelighed. Hans kraftige Forsvar for en Religionsfrihed, der er udstrakt til alle Anskuelser, virkede til, at mere tolerante Principer begyndte at arbejde sig frem i den almindelige Bevidsthed. Størst Betydning fik dog B. ved sin *Dictionnaire historique et critique* (1696). Dette Værk fremstiller for os Mødet mellem Troens Tanker og Tvivlens og Fornægtelsens, der stilles overfor hinanden i uforsonlig Strid. Aabenbaringen kommer til Orde i Teksten, Fornufts Indsigelser i Anmærkningerne. Særlig fremhæves Umuligheden af at forene det ondes Tilværelse

i Verden med Tanken om Guds Almagt og Hellighed, hvad der fremkaldte Filosofen Leibnitz's berømte Modskrift »Théodicée« (1710), som tilsigter at retfærdiggøre Gud med Hensyn til det onde i Verden. Mange vare ogsaa de, som i den følgende Tid nægtede Guds Tilværelse, ledede af B.'s Tanke om Modsigelsen mellem Gud og det ondes Væren i Verden. I det hele er det B.'s Betydning, at han bringer Tiden til Bevidsthed om den fremspirende Mod sætning mellem dens Livsopfatning og K.'s Tro. Thi vist nok raader han sine Læsere til at høre sig for Troens og afvise Fornuftens Tanker, fordi disses Ugylldighed netop har vist sig ved deres Strid med Troen. Men Raadet bliver virkningsløst. Læsernes Sympati drages didhen, hvor B. har lagt sin Aands Vid og Kraft, til Fornuftens Indlæg mod Aabenbarings-troen. »Der er«, siger Voltaire, »i Strids-artiklerne hos B. ikke en eneste Side, som ikke fører Læseren til Tvivl og ofte til Vantro«. Ved Tankernes lette Form, den friske, livlige Stil, hvori han behandlede de dybeste Spørgsmaal, førte han disse ud over de lærdes Kredse ind i den almene Dannelse. Ogsaa i denne Stræben efter at bringe Oplysning ud i videre Kredse forberedte B. det 18. Aarh.'s Arbejde (Damiens, Mémoire sur B. et ses doctrines, Paris 1850; A. Deschamps, La genèse du scepticisme érudit chez B., Bruxelles 1879).

Bayle, Lewis, eng. Puritaner af pietistisk Farve, født i Wales, studerede i Oxford og blev først Præst i Evesham, senere i London. 1616 blev han Biskop af Bangor (Wales). Han døde i Bangor 1631. Han har skrevet den berømte Andagtsbog: *The Praxis of Piety directing a Christian how to walk, that he may please God*, der er bygget over hans Prædikener. I sine sidste Aar blev han anklaget for at have ordineret Præster, der ikke helt stod paa Statsk.'s Standpunkt m. H. t. Lære og Disciplin. — Hans Søn Thomas B. var først Pietist og Puritaner, blev derpaa højkirkl. anglikansk Prælat og tilsidst rom. Katolik og Forkæmper for den rom-kat. K. i England.

Bdellion (1 Mos. 2, 12), hebr. Bedolak, der af Rabbinerne oversattes ved »Perler«. 4 Mos. 11, 7 sammenligner dets Udseende med Mannaens. B. er en vellugtende Harpiks, der udsveder af visse Træer i Indien, Babylonien, Medien og Baktrien.

Bealja (1 Krøn. 12, 5), en Benjaminit, der sluttede sig til David, da han opholdt sig i Siglak.

Bealot (Josva 15, 24), en By i Juda, rimeligvis den samme som Baalat-Beer.

Bea (1 Mak. 5, 4), en Beduinstamme i Idumæa, som Judas Makkabaer afstraffede. I 4 Mos. 32, 3 omtales Byen Beon i Østjordanlandet, N. for Arnon; den identificeres i Almindelighed med Baa-Meon.

Beard, Charles, eng. Unitarier, f. i Manchester 27. Juli 1827, blev 1850 unitarisk Præst i Gee Cross ved Manchester, 1867 i Liverpool. 1864—79 var han Udg. af *The Theological Review*. Han har bl. a. skrevet: *Port Royal, Contribution to the Hist. of Religion and Literature in France* (1861; 2. Udg. 1873). 1883 var han *Hibbert lecturer*, og Emnet for hans

Forelæsninger var: *The Reformation of the XVI Century in its Relation to Modern Thought and Knowledge* (overs. paa Tysk Berlin 1884). Han har ogsaa skrevet et dygtigt Skrift om Luthers tidligste Udvikling (*Martin Luther and the Reformation in Germany* 1889).

Beatifikation (Optagelse blandt Romerk.'s »salige«), se Kanonisering.

Beaton, David, Kardinal, f. 1494, d. 1546, studerede ved Pariser-Universitetet og blev 1519 skotsk Gesandt ved det fr. Hof. 1538 udnævnte Paul III ham til Kard., og 1539 blev han sin Onkels, James B.'s, Efterfølger som Ærkebiskop i St. Andrews. Som saadan forfulgte han de skotske Protestanter med den største Iver. Efter Jakob V's Død (1542) søgte han at blive Skotlands Regent under den nyfødte Maria Stuarts Mindreaarighed; Forsøget mislykkedes, og D. b. kom i Fængsel. Efter at være kommen paa fri Fod blev han (1546) Skotlands Kansler og forfulgte paany Protestanterne med stor Heftighed. Hans Grusomhed mod de ref. Skotter, i Forbindelse med hans Sympati for Fransk-mændene og Italienerne, gjorde ham i høj Grad hadet i Skotland, og 29. Maj 1546 stormede Norman Leslie hans Slot i St. Andrews og lod ham myrde.

Beaumont, Christophe de, Ærkebiskop af Paris, f. 1703, d. 1781, var en af de fr. Biskopper, der nægtede dem, som ikke vilde godkende Bullen *Unigenitus*, K.'s Sakramenter (se Art. Jansenisme). Da han optraadte mod Rousseau, skrev denne et aabent Brev til ham.

Beausobre, Isaac de, fr. Teolog, f. i Poitou 8. Marts 1659, studerede i Saumur og blev 1683 Præst i Chatillon ved Indre. Efter det nautiske Edikts Ophævelse flygtede han til Rotterdam, hvor han blev Hofpræst hos Prinsessen af Oranien. Senere (1686) blev han Præst i Dessau; 1694 blev han Hofpræst i Oranienbaum og derpaa Præst ved den fr. K. i Berlin. Han var i høj Grad veltalende, og Frederik II kalder ham i et Brev til Voltaire »den bedste Pen i Berlin«. Han døde 5. Juni 1738. Han har skrevet hist. og apologet. Skrifter, oversat de paulinske Breve og gengivet Davids Psalmer i fr. Vers.

Bebaj (Esra 2, 11), en israelitisk Familie, der vendte hjem fra Eksilet til Jerusalem. — Judit 15, 4 nævnes en By i Juda af dette Navn.

Bebel, Heinrich, tysk Humanist, en Bondesøn fra det schwabiske Justingen, studerede Sprog, Jura og Poesi i Krakau og Tübingen, opholdt sig derpaa en Tidlang i Basel og blev 1496 Prof. i Veltalenhed og Poesi i Tübingen. 1501 hilste han i Innsbruck Kejser Max med en frimodig patriotisk Tale til Tysklands Pris, og Kejseren satte i sin Bevægelse en Laurbærkrans paa den unge Digters Hoved. Senere klagede B. i sin »Venus's Triumf« over det sædelige Forfald, der ikke var mindst kendeligt bl. Præster og Munke, og i sine *Facetiae* fortalte han sraudsige Historier om K.'s Tjenere. Han døde 1516. Da Melanchthon 1512 kom til Tübingen, hørte han B.'s Forelæsninger, der vare krydrede med kraftige Udfald mod Humanismens Modstandere, som B. kaldte »Barbariets Vogtere«. B.'s Samling af tyske Ord-sprog er udgivet af Suringar (Leiden 1879).

Jvfr. Zapf, H. B. (Augsb. 1802) og S. Heyd, Melanchthon og Tübingen (Tüb. 1830).

Bec (egtl. the *Bec*, le *Bec*), et normannisk Kloster, der havde Navn af en Bæk, som flød forbi det, var grundlagt i 11. Aarh. af en dsk Mand, Herluin, som var taget til den ensomme Egn for at undgaa det normanniske Samfunds mange Fristelser. I Beg. var B. kun en Samling af smaa Hytter, omgivne af Haver og Marker, men da den berømte Lanfranc rejste sin Lærestol dér, strømmede der saa mange unge Mennesker sammen, at »hele Athen syntes at leve op i B.«. Lanfranc blev Abbed i B. og blev efterfulgt af Anselm, senere Lanfrancs Efterfølger ogsaa som Ærkebiskop i Canterbury (R. W. Church, Saint Anselm, London 1888, 18 f.).

Becanus, Martin, Jesuit, f. 1561 i Hilvarenbec (deraf Becanus) i Brabant, var først Lærer i Teol. i Mainz, Würzburg og Wien, blev derpaa Kejser Ferdinand II's Skriftefader og døde i Wien 24. Jan. 1624.

Bech, Frederik Julius, Biskop i Kristiania 1805—22, blev født i Middelfart 1758 og teol. Kand. 1783. 2 Aar efter kom han til Norge og blev Lærer ved den borgerlige Realskole i Trondhjem samt fra 1787 Præst ved Hospitalet og Tugthuset ssteds. Indtil 1804 indehavde han forskellige gejstlige Stillinger i dette Stift. I sidstnævnte Aar blev han Sognepr. til St. Knuds Kirke i Odense og Stiftsprovst. 12. Juli 1805 fik han Kristiania Bispelst. Aaret i Forvejen havde Universitetet i Kiel kreeret ham til Doktor i Teologi. Baade som Præst og Biskop tog han sig med Iver af Skolevæsenet. Han deltog i Grundleggelsen og Ledelsen af flere almenyttige Selskaber, bl. a. af »det norske Bibelselskab« (1804). Han har ogsaa For tjeneste af det norske Universitets Oprettelse og var dets Prokansler fra 1814. B. var Medlem af Rigsforsamlingen paa Eidsvold og af det første overordentlige Storting i 1814. I 1818 kronede han Kong Karl Johan i Trondhjems Domkirke. Han døde 20. Dec. 1822. B. var fuldblods Rationalist og søgte ved mange Skrifter at gøre sit store Stift delagtigt i »Oplysningens« Goder. A. B.

Becher (4 Mos. 25, 35), Slægtsoverste af Efraims Stamme. Ogsaa i Benjamins Slægt nævnes en B. (1 Mos. 46, 21).

Bechmann, Hans Gram, dsk Præst, f. i Byrum paa Læsø 1759, blev teol. Kand. 1793 og 1795 Præst i Hvirring og Hornborg i Aarhus Stift. 1811 tog han sin Afsked (med Titel af Konsistorialraad), da han med sin anden Hustru fik Herregaarden Rask. Paa Grund af de daarligere Tider søgte han dog atter Præstekald, og 1819 blev han Præst i Raarup i Aarhus Stift, hvor han døde 31. Dec. 1836. Skønt B. ingenlunde var enig med de saakaldte »stærke Jyder«, stillede han sig venlig over for dem og konfirmerede fl. af deres Børn uden at bruge Balles Lærebog, hvilket paadrog ham en alvorlig Irettesættelse fra Kancelliet.

Bechorat (1 Sam. 9, 1), en af Kong Sauls Forfædre.

Bechtilet, Judit 2, 12 fortæller, at Holofernes paa sit Krigstog mod Vesten naaede B.'s Slette, 3 Dagsrejser fra Ninive, i Nærheden af Øvrekilikien. Forf.s Afstandsbetegnelser ere i

hvert Fald fantastiske. B. er muligvis Baktalle i den syriske Provins Cassiotis. Nogle Haandskrifter læse Bethulia o: Betylua ved Jisreels Slettes Sydrend.

Beck. 1) **Andreas Frederik B.**, f. 1816, d. 1861, var en af den kritiske Tübingerskoles faa Tilhængere i Danmark. 1838 blev han teol. Kand., 1839 *Dr. phil.* i Kiel og 1840 *Lic. theol.* i Kbhvn. 1842 skrev han »Begrebet Mythus eller den relig. Aands Form«, hvori han har udviklet sin, af D. F. Strauss paavirkede, religionsfilosofiske Grundanskuelse. Trods sin Straussianisme ønskede han at træde i K.'s Tjeneste, men det blev ham forment, og han søgte da at tjene Brødet ved Artikler i »Fædrelandet«, »Københavnsposten«, »Dagbladet« og fremmede Aviser og Tidsskrifter. Han døde 23. Aug. 1861 efter en haard Kamp med Sygdom og Nød. *Fr. N.* — 2) **Johann Tobias B.**, Prof. ved det evang. teol. Fakultet i Tübingen, fødtes 22. Febr. 1804 i Balingen i Württemberg og døde 28. Dec. 1878 i Tübingen. Udgaet fra et borgerligt Hjem, hvor jævne Sæder og Gudsfragt herskede, fik han sin første Undervisning i Latinskolen i sin Fødeby, hvor hans Fader var Sæbesyder. Sine Studier fortsatte han ved Seminariet i Urach og fuldeudte den ved det saak. Stift i Tübingen. 1827 blev han Præst i den afsides By Waldthann ved Crailsheim, ikke langt fra den bairiske Grænse. 1829 kaldtes han til Præst i Mergentheim, hvor han snart vandt sine Tilhøreres Tillid og Kærlighed, og hvor han ogsaa begyndte sin Forfattervirksomhed. Derfra kaldtes han til Basel, hvor han 1836—43 virkede som akademisk Lærer og teol. Forfatter. Her udgav han nogle af sine betydeligste videnskabelige Værker, der gjorde hans eminente Begavelse og originale teol. Standpunkt kendt i vide Kredse. Den dybsindige Selvstændighed i Opfattelsen og Fremstillingen af den bibelske Sandhed, hvormed disse Arbejder vidne, skaffede ham snart en stadig voksende Anseelse som Teolog og Lærer, hvorfor han 1843 fik og modtog en hædrende Kaldelse som Prof. ord. i Tübingen. Her virkede han til sin Død i 35 Aar som Lærer i Dogmatik, Moral og Eksgeetik, men udøvede samtidig en omfattende Prædikantvirksomhed.

Den Anseelse, som tidligere F. C. Baur's Navn havde givet Universitetet, øgedes nu ved den Opmærksomhed, som B.'s akademiske Virksomhed vakte, ikke alene i hele Tyskland, men udover dets Grænser, især i Sverige og Finland. Lige til sin sidste Tid havde B. baade Præster og teol. studerende fra disse Lande blandt sine Tilhørere. Mange nordiske Teologer fra Aarh.'s sidste Halvdel ere blevne mere eller mindre paavirkede af B., andre have i det mindste været nødte til at tage Hensyn til hans teol. Retning, selv om de have været dens Modstandere. — Den første finske Teolog, som under Besøg i Tübingen (1851—52), modtog dyb Paavirkning af B. baade i Tanke og Hjerte, var den unge Præst, siden kendt som Overlærer i Religion ved det sv. Normalcyceum i Helsingfors, Alfred Kihlman. Ved hans Virksomhed blev B.'s Navn snart mere alm. kendt i Finland end nogen anden samtidig tysk Teolog, og siden have adskillige af den finske K.'s Lærere og Præster ved Besøg eller ved Brev-

veksling staaet i personlig Berøring med B. Siden 1860 har den af ham paavirkede bibel-teol. Retning haft sine Repræsentanter paa Lærestolene ved det finske Universitets teol. Fakultet. Ved deres Virksomhed er denne Aandsretning atter spredt ud til Lærerne i Menighederne. Blandt de første maa især nævnes Prof. i Eksegetik A. W. Ingman og Prof. i Dogmatik og Moral, siden Biskop, Gustaf Johansson, hvilke begge som Lærere og Skribenter (paa finsk) have udøvet en stor Indflydelse paa de teol. Studier og de kirke-lige Forhold. Ogsaa Prof. i praktisk Teol. C. G. von Essen stod denne Retning nær. Som denne bibelteol. Retnings vigtigste Repræsentanter i Sverige kan særlig nævnes den fremragende og selvstændige, ofte miskendte Ekseget og teol. Forfatter, Prof. O. F. Myrberg, samt den af Ungdommen særlig yndede Lærer og Prædikant, Prof. W. Rudin, tilligemed Professorerne J. A. Ekman og C. R. Martin. Den Interesse, som i Tyskland er vakt for Søren Kirkegaards Skrifter, kan ogsaa for en væsentlig Del føres tilbage til B. og hans Kreds.

Nogen Skole i dette Ords hævdvundne Betydning har B. aldrig stiftet, end mindre villet stifte, hvorfor de fleste, der have modtaget endog dybe Indtryk af hans Personlighed og Skrifter, have indtaget et ret frit Standpunkt overfor hans egentl. teol. System. Korrektivet mod en Skoledannelse laa i selve Grundprincippet for hele hans Teologi, den hl. Skrifts ene-gældende Autoritet overfor alle mskl. Lærere og Lærenormer. Den Grundsætning, han allerede udtalte i sine tidligste Skrifter og blev tro til sin Livsaften, var den, at den hl. Skrift skal tages som et organisk Hele, der bør udlægges udaf sig selv paa »pneumatisk« Vis, saa at Skriftens hele organiske Sammenhæng skal bestemme det enkelte Skriftords Betydning. Heri stemte han overens, ikke alene med Bibelteologiens egentl. Ophavsmand, J. A. Bengel, men ogsaa med den luth. K.'s i Bekendelsesskrifterne klart udtalte Lære om Skriften som Kilde og eneste Norm. B. indtog ved Tillempeisen af denne Grundsætning ikke en polemisk Stilling til K.s Lære, men søgte kun at fremstille en systematisk, direkte fra Biblen hentet, Tros- og Sædelære, hvorved han samtidig søgte, med en alene i Bibelordet rodfæstet Selvstændighed, udaf Biblen selv at belyse de enkelte Læresætninger i K.'s oprindelige Bekendelse. At han herved undertiden kom til Resultater, der ikke ganske stemmede overens med den gængse Opfattelse, beroede formentlig hverken paa dogmat. Forudsætninger, hentedes fra noget af ham selv opbygget System eller paa væsentlige Afvigelser fra K.'s Bekendelser eller paa disses Afvigelse fra Biblen, men paa den teol. og kirkel. Tradition, som i Tidernes Løb var opstaaet, under Indflydelse fra ikke-bibelsk Side, paa disse Bekendelsesskrifters Grund, under voksende Afvigelse fra denne og fra Biblen. Mod den rettede B. sine skarpe Angreb og fra den vilde han med Biblens Autoritet frigøre saavel den teol. Videnskab som den enkelte kristelige Personlighed. Herved fik hans Teol. den rel.-etiske Natur, der saa tiltrækkende karakteriserer den, modsat de traditionelle overvejende intellektualistiske teol. Systemer.

Ligesaa befrugtende paavirkede hans originale og fra al stiv Formalisme frigjorte Maade at prædike paa den praktiske Evangelieforkyndelse. Den bekendte praktiske Teolog Palmer betegner den som »profetisk«. Denne Betegnelse retfærdiggøres ikke blot ved det Indtryk, Tilhørerne fik, da de havde B.'s ærværdige Personlighed foran sig paa Prædikestolen, men ogsaa ved det uafviselige Indtryk, Læseren faar ved hans trykte Prædikener, som just derved bevise deres ægte bibelske og guddommelige Sandhedsværdi, at Læseren slet ikke bag de skrevne Ord savner den talende Personlighed. De virke ikke ved Form, men ved deres dybe Indhold og deres til Hjertet trængende og Samvittigheden bindende Aandskraft. Af B.'s »kristelige Taler« er en stor Mængde oversat baade paa Finsk og Svensk, og især udbredte i Finland. Paa Svensk foreligger tillige flere af hans teol. Arbejder. De vigtigste af B.'s Værker, udgivne enten af ham selv eller hans Svigersøn, Jul. Lindenmeyer, ere: Einleitung in das System der chr. Lehre (Propädeutik), 2. Aufl. 1870; Die chr. Lehrwissenschaft, 2. Aufl. 1875; Leitfaden der chr. Glaubenslehre I—II, 2. Aufl. 1869; Die chr. Liebeslehre I—II, 1872—74; Umriß der bibl. Seelenlehre, 3. Aufl. 1873; Gedanken an u. nach der Schrift, 2. Aufl. 1878; Pastorallehren des N. T.'s 1880; Chr. Reden I—VI, 1836—70; Chr. Ethik, 1882—83; Briefe und Kernworte 1895; Chr. Glaubenslehre I—II, 1886—87; eksegetiske Arbejder til Timotheusbr. 1879, Romerbr. 1884, Joh.'s Aab. 1884, Ef. 1891, Peters Br. 1896. (B. Riggenbach, T. B., ein Schriftgelehrter zum Himmelreich, Basel 1888. Om hans Teol. se O. Pfeiderer, Die Entwicklung der protest. Theol., Freiburg 1891, 190 f. og F. H. R. v. Frank, Gesch. und Kritik der neueren Theol., Erlangen 1894, 234 f. Om hans Prædiken se Brömel, Homilet. Charakterbilder, Leipzig 1874, II, 187 f.). O. J. C. — 3) Johan Vilhelm B. er født 30. Dec. 1829 i Ørslev Præstegaard ved Slagelse. Uden at have modtaget nogen aandelig Paavirkning i Hjemmet og Skolen, valgte han, efter at være bleven Student 1849 fra Slagelse Skole, det teol. Studium, fordi hans Fader ønskede det. Efter 1855 at have taget teol. Attestats blev han Lærer ved Borgerskolen i Kalundborg og havde her i Ensomheden sin »egentlige Vækkelse« ved Læsningen af S. Kirkegaards »Øjeblikket«. Han havde besluttet ikke at blive Præst, men da Faderen, der imidlertid var forflyttet til Uby ved Kalundborg, rantes af et appoplektisk Anfald, indvilgede B. »under stor Sjalønd« i at være hans Kapellan (1856—65). I Begyndelsen prædikede han Loven i dens Strenghed, men en Begivenhed i 1859 bevirkede hans Omvendelse, og han opdagede, at Mennesket intet formaar af sig selv, men maa have alt af Naade. Senere kom B. i Berøring med den grundtvigske Retning og følte sig vel tiltrukket af dens Friskhed, men frastøddes samtidig af dens Opfattelse af Skriften og Loven. Derimod sluttede han sig helt til den i 1853 stiftede »Forening for indre Mission«, der fuldstændig omorganiseredes, efter at B. (og hans Ven Johannes Clausen) i 1861 vare indtraadte i Bestyrelsen. Foreningen antog nu Navnet »Kirkelig Forening for indre Mission i Danmark«, og for at holde

den indenfor Folkekirken bestemtes det, at i det mindste een Præst skal være Medlem af dens Bestyrelse. Siden da har B. benyttet sin Begavelse og sine store organisatoriske Evner i denne Sags Tjeneste, saa at Foreningen fra en ringe Begyndelse nu omspænder hele Landet. Foruden at B. er Formand i Bestyrelsen og Redaktør af »Den indre Missions Tidende« og »Anneksset«, virker han tillige som Prædikant paa sine egne Menigheder og paa stadige Rejser, og han har udgivet flere trykte Prædikener: 1869 »Nyt og Gammelt«, 1881 »Fra Livets Kilde«, 1885 »Paa Livets Vej«. Efter Faderens Død 1865 blev B. Sognepræst i Ørum og Ginnerup ved Grenaa; derfra forflyttedes han 1874 til sit Fødested Ørslev og Solbjerg paa Sjælland.

K. T.

Beckaskog, romantisk beliggende paa en smal, for største Delen træbevokset Landtange mellem Oppmanna- og Ifsö i NØ-Skåne. Det af Eskil (1169 eller 70) stiftede Præmonstratenserkloster i Wä, hvis Abbedi omfattede Wä-Kirke med Tilliggende og Kiaby-K. ved Ifsö med Tilliggende, flyttedes efter en Brand 1213 til Abbediets skønneste Punkt, hvor saa Beckaskogs Kloster, indviet til Jomfru Maria, opstod. Dets sidste Abbed var Peder Tuvesen, som oplevede dets Sækularisation 1537; 1584 overgik det som Privatejendom til Henrik Ramel til Wusterwitz som Vederlag for hans Gods paa Rügen; 1680 blev B. svensk Kron-gods. Rester af de opr. Klosterbygninger findes nu, men Kirken er omdannet til Magasin, dens Klokker førerede Carl XI til Carlskrona Kirke.

O. A.

Becker. 1) **Carl Ferdinand B.**, tysk Musikkorffatter, Orgelspiller og Komponist, f. 17. Juli 1804 i Leipzig, d. 26. Okt. 1877. Som dygtig Elev af Thomasskolen i Leipzig fik han allerede i en Alder af 21 Aar Ansættelse som Organist ved Petrikirken og forfremmedes senere i samme Egenskab til Nikolaikirken. Udmærket Orgelspiller, som han var, blev han knyttet til det nyoprettede Konservatorium som Lærer i Orgelspil. Hans Betydning for Efterverdenen ligger dog i hans Virksomhed som flittig historisk og bibliografisk Musikkorffatter. Han begyndte som Medarbejder af det af Robert Schumann redigerede »Neue Zeitschrift für Musik«, men slog sig senere specielt paa Musikhistorien, af hvilken han navnlig har gjort sig fortjent ved sine om stor Samlerflid vidnende Bibliografier: »Systematisch-chronologische Darstellung der musikalischen Litteratur von der frühesten bis auf die neueste Zeit« (1836), en Fortsættelse af Forkels Bibliografi, samt »Die Tonwerke des 16. u. 17. Jahrhunderts« (1847). Fremdeles »Die Hausmusik in Deutschland in dem 16., 17. u. 18. Jahrhundert« (1840) og »Die Tonkünstler des 19. Jahrhunderts«. Efter 1856 at have trukket sig tilbage fra det offentlige Liv, skænkede B. sine betydelige Samlinger og sit Bibliotek til Staden Leipzig. A. H. — 2) **Peter Willemoës B.**, Præst og Historiker, f. i Kbhvn 21. Sept. 1808, teol. Kand. 1830, *Mag.* art. 1835, rejste 1836 —38 i Sverig, Nord-Tyskland, Holland, England, Skotland og Frankrig, blev 1839 Sognepræst i Kjøng, 1850 Provst for Hammer og Tybjerg Herreder, 1859 Sognepræst for Soderup

og Eskildstrup, entlediget 1875, døde i Kbhvn 5. April 1877. Han var Medlem af den 1853 —54 nedsatte Kirkekommission og har udgivet 2 Bind »Samlinger til Danmarks Historie under Kong Frederik III's Regering« (1847—57) og 2 Bind »Historiske Afhandlinger« (1874—75) foruden en Række mindre, hist. og kirkehist. Studier.

Becket, Thomas. Normannernes Erobring af England bragte dette i nær Berøring med Fastlandet, hvis Indflydelse snart viste sig paa baade materielt og aandeligt. Vilhelm Erobrer og Lanfranc af Canterbury afviste dog de gregorianske Krav, og K.s Mænd stod heri gennemgaende paa Kongernes Side. Selv Anselms Investiturstrid, der 1107 sluttedes ved Konkordatet i London, havde ikke faaet de kirkelige Valg frigjorte. De kirkelige Rettigheder syntes endog at gaa en trang Tid i Møde, thi ved Henrik II af Anjous Tronbestigelse 1154 fik England en Konge, der vel raadede Bod paa Rigets anarkiske Tilstand, hævmede Baronernes Magt, men ogsaa tilstræbte en ensartet Administration med særlige Reformers paa Retsvæsenets Omraade. Heri havde han i Begyndelsen en god Støtte i sin Kansler, Th. B. — Denne Mand var født i London (21. Dec. 1118?) som eneste Søn af en Købmænd, Gilbert B., af normannisk Æt. Han fik en god Opdragelse hos de regelbundne Kannerik i Merton og siden i London. Gennem Faderens Forbindelser med Adelen tilegnede han sig ogsaa Datidens sociale Dannelse i de højeste Kredse. Efter at have studeret Teol. i Paris og muligvis Jura i Bologna under Gratian, blev han knyttet til Ærkebispnen af Canterbury, og som Ærkediakon kom hans rige Evner allerede for Dagen. 1155 valgte Henrik II den brugbare Mand til sin Kansler. Hans Levnedsskribere rose hans »rene Liv«, men tale ogsaa om den startede Pragt, hvormed han optraadte. I Krigen med Frankrig støttede han Kongen af al Magt, ja deltog personlig i Krigerlivet. Han fordrøede ogsaa Skat (*scutagium*) af Gejstligheden, som Erstatning for Værnepligtigheden, og modsatte sig de for Staten, men ogsaa for den nationale K. farlige Appellationer til Rom i alle mulige kirkel. Spørgsmaal. I Maj 1162 blev han ved Kongens Indflydelse Ærkebisp af Canterbury og tog, som i sin Tid Anselm, sit Pallium fra Al-tret. Men fra nu af forandrede han ganske sit Liv; om han pludselig var greben af de gregorianske Tanker, eller han nu følte sig bunden til Paven, kan ikke siges, men hans Maal blev en utvetydig Hævdelse af K.s Frihed. Han opgav Kanslerværdigheden og levede som strengeste Asket. Bispnen af Hereford bemærkede sarkastisk om Kongen, at han evnede at gøre Mirakler, endog »en Soldat til Helgen«.

Sit nye Stade viste B. ved at indfinde sig paa den landflygtige Pave Alexander III's Koncilium i Tours (Maj 1163), give ham Palliet tilbage og modtage det paany af Kristi Stedfortræders Haand. En fuldstændig Eksemtion af Gejstligheden fra borgerlig Rettergang, Frihed i Kirkevalg og Appellationer og Sikring af Kirkegodsets Selvstændighed, var nu hans Maal. I den sachsiske Befolknings brede Lag havde han Støtte, medens den højere Gejstlighed gennemgaende fulgte Kongen, der vilde have

K.s nedarvede Domsmyndighed, der ofte var misbrugt, indskrænket. Henrik fremsatte paa Westminster-synoden (Okt. 1163) sine Fordringer: Opgivelse af Eksemtionen og Anerkendelse af Kongemagtes nedarvede Rettigheder over K. (*consuetudines avitæ*). B. tilføjede den vigtige Indskrænkning »med Anerkendelse af K.s Ret«. Brudet var dermed undgaeligt. Da den berømte Clarendon-Forsamling af gejstlige og verdslige Stormænd (Jan. 1164) vedtog de 16 Konstitutioner, hvorefter gejstlige Forbrydere skulde anklages for alm. Ret, Appellationer til Paven forbødes, og Kongen i det hele blev K.s Hoved, maatte selv B. underkaste sig, men han vilde ikke forsegle Konstitutionerne og søgte siden Aflad af Paven for sine Indrømmelser. Kongens Harm over den Mands Færd, ved hvem han netop havde ventet sine Planers Virkeliggørelse, kendte nu ingen Grænser. Paa Synoden i Northampton (Okt. 1164), hvor B., trods Indbydelse, ikke mødte, fordrøede Henrik endog Regnskab af ham for 44,000 Mark, han, som Kansler, skulde have misbrugt. B. indskød hele sin Sag for Paven, flygtede under store Farer til Frankrig i November og begav sig til Alexander III i Sens, der forkastede Clarendon-Konstitutionerne. Kongen gik imidlertid haardt frem mod Ærkeb.s Tilhængere. I 6 Aar var denne landflygtig i Frankrig. I Juni 1166 fordømte han højtidelig Clarendon-Beslutningerne i Vézelay, og han ventede stadig, at Paven skulde udtale Interdikt over England og Band over Kongen, men Alexander III nølede. Først da Yorker-Ærkeb.ispen kronede Kongens Søn, et Indgreb i Canterburys Ret, var Paven rede til Ekskommunikationen; men da bøjede Kongen sig. I Juli 1170 kom et Forlig i Stand med B., der fastsatte en Erstatning og tillod hans Hjemkomst, men selve Stridspunkterne afgjordes ikke. Straks efter sit Komme til England ekskommunicerede B. Ærkeb.ispen af York og andre af Kirkens Mænd, hvis Optræden betegnede som »Kirkeran«. Kongen var i Norman-diet, og derhen flygtede de ekskommunicerede. Et voldsomt Udbrud af Vrede fra Henriks Side bevirkede, at 4 Adelsmænd satte over Kanalen, og d. 29. Dec. 1170 modtog Th. B. med aaben Pande Dødsbugget i Katedralen i Canterbury. Hans Død blev selvfølgelig opfattet som et Martyrium, og 2 Aar efter blev han kanoniseret. Henrik II maatte gøre offentlig Bod for at rense sig for Skylden. I Juli 1174 vandrede han barfodet i Bødsdragt gennem Canterbury, og ved Helgenraven lod han sig piske til Blods. — Th. B.s Helgendyrkelse, der var et saa kraftigt Vidnesbyrd om Kirkens Krav og Magt, bredte sig over en stor Del af Kristenheden, og særlig i Canterbury overstrålede den en Tid endog Marias Dyrkelse; men Henrik VIII smeltede Helgenskrinet og strøg St. Thomas's Navn af Helgenlisten. Paa Grund af sin Dødsmaade anraabtes Th. B. i Middelalderen for Hovedsmerter. Som synlige Minder om den hl. Th. B. kan erindres om de berømte Freskobilleder i Domkirken i Braunschweig, der fremstille hans Liv, og et Relikvieskrin i fortrinlig Limousiner-Emalje i Musée de Cluny; hans *Vita* udbredtes viden om og fik stadig, som yndet Opbyggelsesbog, sagnagtige Tilføjelser; et norsk og et islandsk Haandskrift er udgivet af

C. R. Unger: Thomas Saga Erkebiskups, Kra. 1869 (J. C. Robertson, Materials for the history of Th. B., I—II, London 1875—85; samme, Th. Becket, Archb. of C., London 1859; hans Skrifter ere udgivne af Giles, Oxf. 1846 f.) J. O. A.

Beckman. 1) **Anders Fredrik B.**, f. 23. Okt. 1812 i Hjalstads Sogn i Skara Stift, blev 1836 *Mag.* i Upsala, næste Aar Dr. i teoret. Filos., 1841 teol. Kand., præsteviet og Docent i Dogmatik og Moralteol. 1842 blev han teol. Lektor ved Gymnasiet i Skara og tiltraadte Embedet Aaret efter, 1847 teol. Adjunkt i Upsala, 1851 Prof. i Dogmatik og Moralteol., 1860 *Dr. theol.*, 1863 første teol. Prof. og Domprovst, 1864 Biskop i Hernösand, 1875 Biskop i Skara. 1851—62 var han Medlem af Bibelkommissionen, 1865—66 af den sidste Stænderrigsdag, 1867—72 af første Kammer i disse Aars Rigsdage. Ved et flittigt Forfatterskab har B. taget Del i teol. og kirkl. Spørgsmaals Behandling. Navnlign har han sammen med L. A. Anjou i 1849—51 udgivet »Tidskrift för Svenska kyrkan« og 1861—67, under Medvirking af det teol. Fakultet i Upsala, »Teologisk Tidskrift«. Fortjent Opmærksomhed vandt særlig hans apologetiske Afhandlinger: »Nya Testamentets lära om Kristi gudom« (mod V. Rydbergs »Biblens lära om Kristus«); »Om den eviga osaligheten« (mod Boströms »Anmärkningar om helvetesläran«); »Är Kristus i sin förut-tillvaro idealmänniskan ock icke Gud?« (mod V. Rydberg); »Om betydelsen af Kristi försoning« (mod P. Waldenström). Som Dogmatiker indtog B. et med Philippi's beslægtet Standpunkt og fremstillede med Tankekarphed og et Hjertelag, hvis Livselement var Sandheden i Kristus, den gammel-luth. Dogmatiks Opfattelse. For at støtte fromme og ubemidlede unge studerende deltog han ivrigt i Stiftelsen af den Fjellstedtske Skole 1862 og blev den første Leder i dens Styrelse. Under sin Bispetid i Skara udgav han sine »Tanker i kyrkliga frågor« for at vejlede Præster og Menigheder. Særlig vendte han sig her mod Waldenströms Parti, bekæmpede dets Försoningslära og Nadverforeninger. En Udvej til at indorganisere Lægmandsforkyndergerningen i K., som han foreslog og selv søgte at indføre ved at give *venia concionandi* til Lægmand, som han ansaa for skikkede til Arbejde paa K.s Ophbyggelse, var dels neppe bleven meget brugt, dels stundom misbrugt af uværdige. — Det for B.s Personlighed ejendommelige var en »evangelisk vidhjertet Medfølelse for hele Guds Skabning, et aabent, vaagent Øje for alt i Sandhed menneskeligt, et Barnesind«, som »med glad Taknemmelighed tog imod alt fra den himmelske Faders Hænder«. Stille sov han hen 24. Sept. 1894, æret og elsket, især af de to Stifter, hvis Overhyrde han havde været. (N. J. Linnarssons minnesteckning vid Skara Stifts prestmöte 1896). O. A. — 2) **Johann Heinrich B.**, rom.-kat. Biskop af Osnabrück, f. 23. Juli 1803 i Ostercappeln ved Osnabrück, blev 1828 Præst, 1832 Domvikar i Osnabrück og 1855, efter Viebiskop Lübkes Død, Stiftets Forvalter. Da Osnabrück 1857 atter blev et Bispedømme, blev B. først Domdechant og senere Generalvikar hos Biskop Paul Melchers, og efter at denne var bleven forflyttet til Köln (1866), blev han selv Biskop

af Osnabrück. Samtidig gjorde Pius IX ham til apostolsk Provikar for de nordtyske og nordiske Missioner. Han tog Del i det vatikanske Koncilium. D. 30. Juli 1878. Hans Liv er skildret af H. Meurer (Osnabrück 1878). *Fr. N.* — 3)
Johan Vilhelm B., Præst og Hymnolog, er født i Nærheden af Vexiö 18. Sept. 1792, blev Student i Upsala 1814, senere Præst i Stockholm, nemlig Komminister-Adjunkt 1819, Kateket 1823 og Komminister 1825 til sin Død 10. April 1873. Fra 1845 til 1872 udgav han sit store psalmehistoriske Værk »Den nya Swenska Psalmboken, framställd uti Försök til Svensk Psalmhistoria«. *J. N. S.*

Beckx, Pierre Jean, Jesuiternes 22. General, f. i Sichem ved Louvain, 8. Febr. 1795, blev 1819 i Hildesheim Novitse i Jesuiter-Ordenen, 1826 Skriftefader for Hertug Friedrich Ferdinand af Anhalt-Köthen og hans Gemalinde og Leder af den jesuit. Mission i Köthen, 1830 Profess, 1847 Prokurator for Provinsen Østerrig, 1848 Rektor for Jesuiter-Kollegiet i Louvain, 1849 Sekretær hos den belgiske Provinsial, 1852 Sekretær hos den østerrigske Provinsial, og 2. Juli 1853, efter Pater Roothaans Død, Ordenens General. 1870 flyttede han Ordenens Hovedkvarter fra Rom til Fiesole ved Firenze; i Sept. 1883 trak han sig tilbage fra den aktive Tjeneste og levede i Stilhed i Collegium Germanicum i Rom, medens Generalvikaren A. Anderledy (se d. Art.) styrede Ordenens Anliggender. Pater B. var i høj Grad nidkær for den jesuit. Mission i protest. Lande og har skrevet en Ophbyggelsesbog til »Marias Maaned« (3. Maj), som har oplevet en stor Mængde Oplag paa fl. Sprog. Han døde 1886.

Beda (Bæda) med Tilnavnet »den ærværdige« (*venerabilis*) er f. 672, rimeligvis i Jarrow indenfor Abbediet Wearmouths Omraade. Han blev opdraget af Abbeden i Wearmouth, den lærde Benedict Biscop, og traadte 8 Aar gl. ind i Klostret Jarrow, hvor han henlevede Resten af sit Liv. Han siger selv: »Jeg har tilbragt hele mit Liv siden Klostergivningen i det samme Monasterium og med al Flid gransket i Skriften. Under Overholdelse af Regelens Tugt og ved Siden af den daglige Sang i Kirken har det været min Glæde at lære selv, være Lærer for andre og at skrive«. 19 Aar gl. blev han Diakon, 30 Aar gl. modtog han Præstevieelsen. Han døde 735. Han har skrevet fl. Fortolkninger og Homilier, til hvilke han havde gjort store Laan hos K.'s Fædre; en Kronologi, der slutter med en større Verdenskrønike, som er det første eng. Tilløb til en alm. Verdenshist.; en Kosmografi, en Metrik, en Biografi af St. Cuthbert, Biografier af Abbederne i Wearmouth og Jarrow; et Brev til Ærkebiskop Egbert af York med en interessant Skildring af K.'s Tilstand, og fremfor alt »Englands Kirkehist.« (*Hist. ecclesiastica gentis Britonum*), der gaar fra Cæsar til Aaret 731 (overs. paa Dsk af C. M. Kragballe 1864). Den bedste Udg. af B.'s Kirkehist. skyldes C. Plummer (I—II, Oxf. 1896); og hans Liv og Forfattervirksomhed se Forordet til denne Bog. Hans Skrifter ere udg. af Giles (I—VI, London 1843 f.). *Fr. N.*

Bedad (1 Mos. 36, 35), Fader til Edomiterkongen Hadad.

Bedan (1 Sam. 12, 11), nævnt af Samuel som

en berømt Dommer i Israel. Da Navnet ikke forekommer i Dommernes Bog, er B. formentlig en gammel Skrivefejl for Barak, der ogsaa staar nævnt her i Septuaginta og den syr. Oversættelse. — 1 Kron. 7, 17 nævnes en B. af Manasses Stamme, boende i Gilead.

Bededag, Store, se Bededage.

Bededage. Det var fra gl. Tid af Skik i den kr. K. at holde Takkefester for vundne Sejre eller andre lykkelige Begivenheder, og Bods- og B. for at afvende Guds Vrede, naar han hjemsøgte en By eller et Land. Ved Midten af 5. Aarh. blev der saaledes i Gallien, i Ugen før Kristi Himmelfartsdag, indført 3 B. eller Litanidage, paa hvilke Litanier (se d. Art.) blev afsunget til Afværgelse af forskellige Landeplager og offentlige Ulykker. Gregor den st. indførte under den store Pest, der rasede i Beg. af hans Styrelsestid, en B. (den store Litanidag), paa hvilken Bodstog drog igennem Roms Gader. Ogsaa her i Norden fandtes der saadanne B. I H. Tausens Postil er der 3 Prædikener til »de B., som man plejer at holde og kalde Gangdage«. I disse »Gangdage« har man villet se Sidestykker til de galliske Litanidage, og i det Optog »Korsbyrd« 3: Korsets Bæren), der i Reglen fandt Sted i Ugen efter 1. Søndag efter Trinitatis for at nedbede Guds Velsignelse over Mark og Eng, Folk og Fæ, har man villet finde en Modifikation af »den store Litanidag«. »Korsbyrden« blev 1540 forandret til en Prædiken om Bønnen med dertil knyttet Afsyngelse af Litanier, og denne Prædikedag, der havde Vanskelighed ved at fortrænge den gl. »Korsbyrd«, blev kaldt »Bededagen«. Foruden de faste B. var det i Danmark og Norge Skik at holde særlige B., naar Nøden krævede det. Kirkeordinansen forordner, at man »i det mindste een Gang om Ugen paa den Dag, Præsten bestemmer, skal afsynges Litaniet«, og efter den gl. K.'s Eksempel bleve især de saakaldte »Vagtdage« (Onsdag og Fredag) gjort til B. Ordinansen forordnede ogsaa, at der under store offentlige Ulykker skulde afholdes særlige Ugedagsgudstjenester med Prædiken og Litanier. 3 saadanne B. bleve afholdte 1552 og 1553, da Pesten rasede paa Sjælland og i Skaane, ligesaa 1555. P. Palladius bestemte Dagene og valgte Teksterne til Prædikenerne og meddelte Præsterne den gennem de andre Superintendententer. 1580, da en Komet havde vakt stor Forfærdelse, blev der afholdt 3 B. i Træk (16—18. Jan.), og i mange Aar vedblev man at holde 3 saadanne Bods dage efter hinanden. I Tiden 1673—84 blev der 9 Gange paabudt 3 aarlige B., der bleve holdte i 3 paa hinanden følgende Uger, en Dag i hver Uge. Ritualen af 1685 paabød ikke nogen fast B., men allerede 27. Marts 1686 blev 4. Fredag efter Paaske bestemt til at være en fast »almindelig Faste-, Bods- og B.« (»Store Bededag«); Prædiketeksterne ere Jes. 55, 6—7 som Lektie, Ps. 67, 2—8 til Tolvprediken og Matth. 3, 8—10 til Aftensang. Derefter faldt de ugentlige eller maanedlige Bededage bort; men Fredags- og Onsdags-Prædikenerne bleve i længere Tid beholdte, naar der var Altergang paa disse Dage. Der har ofte, baade i Danmark og Norge, været stillet Forslag om at henlægge den alm. B. paa en anden Tid af Kirkeaaaret.

I den sv. K. holdes 4 »bøndagare«, som sædvanlig falde i Marts, Maj, Juli og Okt. Efter 1873 fejres den tredje »bøndag« som en Missionsfest, paa hvilken der i alle Rigets Kirker indsamles Gaver til den ydre Mission; siden 1889 højtideligholdes den anden »bøndag« som Reformationsfest. Kongen forordner hvert Aar, hvornaar B. skal holdes, og hvilke Tekster der skal bruges paa dem.

Fr. N.

Bedeuge. For at fremme broderlig Endrægtighed og virke for Guds Riges Udbredelse, have Medlemmerne af den evgl. Alliance (se d. Art.) forpligtet sig til hvert Aar fra 1—7. Jan. at afholde en B. Alliancens Bestyrelse bestemmer, hvad der særlig skal bedes om ved B. daglige Møder.

Bedja (Esra 10, 35), en af de fra Babel hjemkomne Israeliter, der havde ægtet en hedensk Hustru.

Beecher, Henry Ward, amerik. Præst, f. i Litchfield i Connecticut 24. Juni 1813, blev 1837 Præst ved den presbyterianske Kirke i Lawrenceburg i Indiana, 1839 i Indianapolis og 1847 ved den kongregationalistiske Plymouth-Kirke i Brooklyn. Han var en af Amerikas berømteste Prædikanter, og foruden ved sine Prædikener har han virket paa vide Kredse ved Foredrag i Unionens større Byer om forskl. brændende Spørgsmaal (Slaveriets Ophævelse, Kvindernes Emancipation, Maadeholdssagen osv.). Siden 1859 ere hans Prædikener til Stadighed blevne trykte, først enkeltvis (under Fællestittlen *Plymouth Pulpit*), senere samlede. 1872—74 udgav han 3 Foredragsrækker, *Yale Lectures on Preaching* (Dsk Kirketidende 1874 Nr. 5-6), som han holdt ved Yale-Kollegiet. Efter at have oplevet en pinlig Proces i Anledning af nogle nærgaaende Angreb paa hans Sædelighed trak han sig 1882 tilbage fra Kongregationalisterne for ikke at skade dem ved sine »Kættieri«. Han havde nemlig efterhaanden udviklet sig i Retning af Rationalisme. Han betragtede Kristus som »Guds Aand i Tidens, Rummet og Legemlighedens Begrænsning«; i Miraklerne saa han kun en guddommelig Brug af Naturens Love, og han forkastede Tanken om en evig Fortabelse (Universalisme, se d. Art.). Han betegnede selv sit Standpunkt som »evgl.-progressivt og anti-calvinistisk«. Han døde 1887. Den bekendte Forfatterinde til »Onkel Toms Hytte«, »de smaa Ræve« osv., Fru Harriet Beecher Stowe (d. 1896) var hans Søster. (Lyman Abbot, H. W. B., New York 1883. Dsk. Kt. 1875, Nr. 10).

Fr. N.

Beeljada eller Baaljada (1 Krøn. 14, 7), en Søn af David, der ogsaa kaldes Eljada (den Gud kender), idet det semitiske Gudenavn Baal er ombyttet med Guds Navn El.

Beelzebul maa ifølge Evangelierne (Mt. 10, 25; Lk. 24, 27; Mk. 3, 22; Lk. 11, 15. 18. 19) paa Jesu Tid have været en af Jøderne brugt Benævnelse for Satan som Dæmonernes Øverste. Hvorledes dette usædvanlige Navn imidlertid skal forklares, er stærkt omstridt. Almindeligst finder man i B. en anden Form for Beelzebub (som enkelte Haandskrifter ligefrem læse), og dette sidste Ord sættes lig Baal-zebul, Fluernes Herre, en ekronitisk Afgud (2 Kong. 1, 2). Ret almindeligt antages det saa, at Ombytningen af b med l i Slutningen af Ordet

ikke skyldes blot Vellydshenssyn, men skal give Ordet en anden Betydning, enten »Urenhedens ø: Afgudsdyrkelsens Herre« eller »(Dæmon-) Boligens Herre«. Er det sidste Tilfældet, indeholder Mt. 10, 25 vistnok et eller andet Ordspil (Jesus, den rette Husherre, kalde de Husherren i ond Forstand).

H. M. L.

Beer (Brønd). 1) En af Israels Stationer i Ørkenen ved Moabs NØ: Grænse (4 Mos. 21, 16); omtales muligvis Jes. 15, 8 som B.-Elim. — 2) En By, hvortil Jotam flygtede for sin Broder Abimelek (Josva 9, 21). Beliggenheden er ukendt.

Beer-Elim (Jes. 15, 8), By i Moab, jvfr. Beer.

Beer-Lakai-Roi (Brønden, som tilhører den levende [Gud], som ser mig), det Sted, hvor Herren aabenbarede sig for Hagar (1 Mos. 16, 14); den maa søges ved Palestinas Sydgrænse. Beduinerne paavise endnu en »Hagars Brønd« S. for Beersaba.

Beera. 1) Fyrste i Rubens Stamme, bortført af Assyrrerkongen Tiglat-Pileasar (Dom. 5, 6). — 2) Anset Israelit af Assers Stamme (Dom. 7, 37).

Beeri. 1) En Kættier, Fader til Esau Hustru (1 Mos. 26, 34). — 2) Profeten Hosea's Fader (Hos. 1, 1).

Beerot (Josva 9, 17), en af Gibeoniternes Byer, der tilfaldt Benjamins Stamme. Herfra vare Isbosets Mordere og Joabs Vaabendrager Naharai. Efter Eksilet vendte Mænd fra B. hjem. Mange identificere B. med Bire, N. for Jerusalem, første Station paa Vejen til Nablus. Traditionen fortæller, at her opdagede Jesu Forældre, at han ikke var i Rejseselskabet (Lk. 2, 44). Paa Korstogenes Tid hed Byen Castrum Mahomeriæ og havde Kirker, Kloster og Hospital.

Beersaba eller Berseba, den sydligste By af Betydning i Kanaans Land. Navnet (Syv-Brønde eller Edsbrønden) sigter til Fortællingen om Abrahams Pagtslutning her med Abimelek (1 Mos. 21). Her aabenbarede Gud sig ogsaa for Isak og Jakob. Byen hørte først til Juda, siden til Simeons Stamme. Samuels Søner residerede her som Dommere. Profeten Amos (5, 5; 8, 14) omtaler den urene Kultus, der fandt Sted her. Kong Joas's Moder var fra B. Efter Eksilet var B. beboet af Judæere. Paa Evsebs og Hieronymus's Tid var der en romersk Besætning i Byen, og i Middelalderen omtales den som et Biskopssæde, der hørte under Jerusalem. I 14. Aarh. forfaldt den. Nu er Navnet bevaret i Bir es-Seba, S. for Hebron paa Vejen til Egypten, hvor 2 gamle murede Brønde med Kildevæld ere de eneste brugelige Rester af den gamle By.

Beestera (Josva 21, 27), By i Manasses Stamme, der tilfaldt Leviterne af Gersons Slægt. Den kaldes ellers Astarot.

Beet, Joseph Agar, metodistisk Teolog, f. i Sheffield 27. Sept. 1840 og opdraget i den wesleyanske Skole i denne By, var i mange Aar Metodistpræst, indtil han 1885 blev Prof. i systematisk Teol. ved den wesleyanske Præsteskole i Richmond ved London. Han har skrevet fl. Kommentarer (til Romerb., Korinthierb. og Galaterb.) samt et Skrift om *Holiness as understood by the Writers of the Bible* (3. Udg. 1883).

Beets, Nicolaas, hollandsk Teolog og Digter,

f. 13. Sept. 1814 i Haarlem, studerede Teol. i Leiden og blev 1840 ref. Præst i Heemsteede, 1854 Præst og 1875—84 teol. Prof. i Utrecht. I sin Ungdom vakte han stor Opsigt, dels ved lyriske og beskrivende Digte, der ved deres Blanding af dyb Fromhed og enfoldig Humor mindede om Matth. Claudius, dels ved de Skil-dringer af det holl. Liv (*Camera obscura*), som han skrev under Pseudonymet Hildebrand. Senere blev han greben af »Opvækkelsen« og blev en saare nidkær Præst. 1848—51 udgav han Maanedsskriftet *Stichtelijke Uren* (Ophygge-lige Timer), der vandt en overordentlig stor Ud-bredelse. Som Teolog var han afgjort Ireniker og holdt sig helt borte fra de Kampe, der gennemrystede den holl. K. *Le plus aimable des Hollandais* var det Navn, hvorunder han gik baade hjemme og i Udlandet. Hans Skrift om »Paulus« er overs. paa Dsk. 1858. 1864—85 udkom der en samlet Udg. af hans Digte.

Begardere. 1220 omtales B. i Louvain, og o. samtidig nævnes *beguini* (o: mandl. Beginere, se d. Art.) i Wien; lidt senere høre vi ogsaa om B. i Antwerpen og andensteds. I den ældste Tid vare de nederl. B. i Reglen Vævere eller Tøjmagere, senere afskrev de Bøger. De drog, trods forskl. pavelige Forbud, om i Landene som Tiggere, og hvor de kom, søgte de at gøre Propaganda for deres relig. Tanker. Fra Flan-deren bredte de sig over Tyskland til Polen, og ogsaa i de romanske Lande fandt de Tilhængere. Nogle Steder organiserede de sig som regel-bundne Tertiære af Fransiskanerordenen, andre Steder smeltede de sammen med »den frie Aands Brødre« (se d. Art.), der hyldede en panteistisk Mystik. Dels paa Grund af deres Sympati for den mest yderligt gaadende Opfattelse af en Kr.'s Pligt til at efterfølge »Kristi fattige Liv«, dels paa Grund af deres panteistiske Svermerier, blev de tit forfulgte som Kættere, og efter Ref. forsvinde de. Se Art. Alexianere. Fr. N.

Begine. Omtr. samtidig med Valdes i Lyon optraadte Præsten Lambert le Bègue (d. o. 1177) i Liège som Bodspredikant, ofte med stærke Udfald mod Præstens Havesyge og Tøjlesløshed. De Kvinder, der vare grebne af hans Prædiken, flyttede sammen i nogle smaa Huse, der laa ved St. Christoph-Hospitalet i Liège paa en Grund, som tilhørte Lambert, for dér at leve et fattigt Fællessliv i Bøn og Arbejde »efter Kristi Lov«. Lambert var Præst for disse hl. Kvinder, der ofte roste sig af høje Syner, og Modstanderne kaldte dem spottende efter ham *Béguines*. Dette Navn beholdt de, og de Stiftelser af lignende Art, som i den følgende Tid rejste sig andre Steder i Nederlandene, kaldtes »Bekingaarde« (*Béguinages*). Ogsaa i Frankrig og Rhinegterne rejste der sig i Løbet af kort Tid saadanne Stiftelser, og o. 1400 havde selv smaa tyske Stæder deres »Bekingaard«. Korstogene og de mange Krige bragte en stor Mængde Enker og enlige Kvinder i en farlig og vanskelig Stilling, og for dem vare Bekingaardene et yndet Tilflugtssted. Ogsaa til Schweiz, Böhmen og Polen naaede denne Løsning af den senere Middelalders Kvindespørgsmaal. I Reglen boede 10—20 — stundum flere, ikke sjældent færre — sammen i et Hus, der blev styret af en »Mesterinde« (*groot-juffrouw, grande dame*), og

alle Beginhusene vare omgivne af en Mur, der skilte dem fra den urolige Verden. Dragten var graa, sort eller blaa, med tarveligt Snit; paa Hovedet bar B. en Hue med hvidt Slør. I Begyndelsen var det mest velstaaende Kvinder, der søgte til Bekingaardene, men allerede fra Beg. af det 14. Aarh. kom de til at spille en Rolle som Fattighuse for Kvinder. Deres Blomstringstid faldt mellem 1250 og 1350. I Slutn. af 15. Aarh. vare de i Forfald, og der klagedes baade over Løssagtighed og Ladhed i Bekingaardene. Derfor blev de paa Reforma-tionstiden i Reglen omdannede til Hospitaller og Fattighuse, men endnu den Dag i Dag findes der i fl. belgiske og enkelte hollandske Byer Bekingaarde. Til Optagelse i disse kræves dels en vis Indskrivningssum (i Gand o. 150 Frcs), dels en aarlig Rente (o. 100 Frcs). Mange af Belgiens Kniplinger komme fra Bekingaardene. Om disses Indretning se J. Dahl, Paa hellig Grund (Kristiania 1879) S. 97 f. Fr. N.

Begravelse. Fra de ældste Tider har Om-sorgen for, at de døde Legemer ikke blev liggende ubegravne, hos alle Jordens Folk været anset for en hellig Pligt. Pietetsfølelsen for-drede saadant. Hos Grækerne ansaas det for den største Formastelse at nægte en afdød Begravelsens hellige Ret, da han derved und-droges Underverdenens Guder, hvem han til-hørte, blev en Afsky for de himmelske Guder og var foragtet af de døde i Hades (Sofokles's Antigone). Hos de Kr. gør ikke blot Pietets-følelsen sig gældende med Hensyn til Begravel-sen, men der kommer noget større til: de troendes Legemer ere den Hellig-Aands Tempel (1 Kor. 6, 19); vi tro paa Kødets Opstandelse; han, som oprejste Kristus fra de døde, skal levendegøre ogsaa vore dødelige Legemer (Rom. 8, 11). Denne Bekendelse maa ogsaa give sig Vidnesbyrd ved Begravelsen, saaledes som det hedder i Prudentius's (d. 410) Psalme: »Du, Jord, maa nu Legemet gemme, Gud vil det dog ikke forglemme, men pryde det dejligt med Ære, til evig hans Billed at bære«. Derfor af-skyedes ogsaa i Oldkirken den hedenske Baal-færd, og Ligene jordes. De smykkedes ikke med Blomster, som i Hedenskabet, enten fordi de Kr. ventede en bedre, uvisnelig Krans, eller fordi Kristus døde tornekronet. Der var heller ikke hos de Kr. den jødiske Sky for at færdes mellem Lig, men de samledes derimod ofte i »Sovestederne« (gr. *Koimetaria, cimetières*) for at læse i de hl. Skrifter og for at synges og holde Nadver. Liget blev ført til Katakomben (se d. Art.) eller Graven med Fakler og under Psalmesang. Ligtaler kendtes neppe i den ældste Tid; men ved Graven holdtes Bøn og Nadver, og den døde fik ofte en lille Flaske Nadvervin med sig; og hvert Aar, naar Døds-dagen vendte tilbage, blev der mange Steder holdt Nadver eller Agape ved Graven. Efter-haanden som Kirkebygninger rejstes, blev det ogsaa almindeligt, at Præsterne og fornemme Lægfolk begravdes i selve Kirkerne. I Høj-koret, ved Helgenlevningerne, jordeses Fyr-sterne og Biskopperne, der havde opført Kirken; efter Rangordning kom saa de øvrige Gejstlige og Lægfolk til at hvile nærmere ved eller fjernere fra denne Plads. Ligsten med Indskrifter og Billeder dækkede over Stenkisterne. Begravelsen

kunde finde Sted hver Dag, dog kun i Nødstilfælde om Søndagen. I 6. Aarh. begyndte man at læse Messer for de døde; og i 8. Aarh. dannedes Foreninger, hvis Medlemmer forpligtede sig til at læse Messer for hverandre. I Begyndelsen dannedes saadanne Foreninger mest af Klosterfolk; men dette forandredes snart og fik videre Udstrækning. Det var Læren om Skærsilden, som særlig befordrede Sjælsmessernes Udbredelse. Frygten for Skærsildens Kvaler førte ogsaa (fra 10. Aarh.) til, at der gaves rige Sjælegaver til Kirke og Kloster, for derved at sikre sig, at der blev læst Messer over de døde. De talrige, religiøse Gilder fremmede ogsaa Sjælsmessernes Art og Mængde. Messer for den afdøde blev derfor efterhaanden Midtpunktet i den kirkelige Akt ved Begravelsen. Mod dette Uvæsen rejste Reformatorerne den heftigste Modstand. Luther vil have dette »Gøleværk« fuldstændig afskaffet og udføjet af Kirken; men derfor skal dog de døde jordes med Tugt og Ære for Troens og Haabets Skyld. Bestemmelser i det enkelte med Hensyn til Begravelsen findes neppe i Reformatorenes Skrifter. I Genfer Kirkeordning af 1541 hedder det: »De døde skulle begraves sømmeligt paa det dertil bestemte Sted. *De la suite et compagnie nous la laissons à la discrétion d'un chacun.*» Man afskaffede Misbrugene uden straks at tænke paa at sætte andet i Stedet. — I den efterreformatoriske Tid divergere Anskuelserne om, hvem der ved Begravelsen er den kirkelige Handlings Objekt, enten den døde eller de efterlevende. Efter den første Opfattelse bliver Handlings Betydning, at Kirken indvier sit her fuldendte Lem til Hvilen i Herren med Tak for den ham beviste Naade og med Bøn om hinsidig Fulendelse. Andre gaa ud fra, at enhver Kultushandling kun kan foretages med levende, og derfor maa ogsaa Kirkens Gerning ved Begravelsen kun være at tale Trøst og Formaning til de efterlevende. I nyeste Tid have Pastoralteologer, f. E. Kraus, villet formidle disse Opfattelser ved at sige: Handlings symbolske Del er rettet mod den afdøde; dens homiletiske Del mod de efterlevende — men dette bliver atter, f. E. af Achelis, skarpt imødegaaet som en romersk Reminiscens. Hovedsagen er og bliver, at Kirken heller ikke ved Afskeden fra sine døde lader Guds Ord forstumme, men aflægger Vidnesbyrd om Guds Børns Trøst og Haab (Rom. 6, 23). I Rationalismens Tid var Haabbetragtningen ved Begravelsen den sentimentale Rørelse ved at gøre Savnet til det største og ensidig betone Gravens »Fred«, hvormed man mente Mørket (>O venlige Grav, i din Skygge bor Fred; din tavse Indvaaner af Sorgen ej véd«). Det genvakte Trosliv maatte ogsaa øve sin Indflydelse paa hele den kirkel. Begravelseshandling. Men dens Ordning i Enkelthederne udformer sig paa mangfoldige Maader i de forskellige Egne. — Kirkeretten skelner mellem højtidelig B., hvortil hører Ligfølge under Præstens Ledsagelse, Klokkeringning, Psalmesang, Jordpaakastelse, og — for saa vidt det begæres — Ligprædiken; og stille B., hvor intet af det anførte finder Sted. Denne sidste var en Straf for Forbrydere, Selvmordere og bandsatte, som ikke vare afloste (Forbryderes Begravelse fjern

fra den indviende Jord er kaldet Æselsbegravelse, *sepultura asinina* efter Jer. 22, 19). Straffeloven af 1866 har for Danmarks Vedkommende hævet denne Bestemmelse. Ifølge Danmarks og Norges Kirkeritual maa de, »som ikke ere af den rene og rette Bekendelse med vores Kirke, blive i Kirkegaardene begravne iblandt andre Kristne, dog uden nogen Jordpaakastelse af Præsten, Tale eller Ligprædiken«. Efter at Begravelser i Kirkerne af hygiejniske Hensyn ere blevne forbudte (i Danmark og Norge 1805), og Assistenskirkegaarde anlagte udenfor Byerne, ere »Kirkegaardene« efterhaanden til en vis Grad blevne almindelige borgerlige Begravelsespladser, og Retsbestemmelserne for disses Anvendelse blevne langt videre. Men »borgerlige« Begravelser (o: B. uden Præstens Medvirkning) maa for Danmarks Vedkommende dog kun finde Sted med meget væsentlige Indskrænkninger: et Fadervor maa bedes ved Graven, hvorhos det af vedk. Sognepræst — i Kbhvn. af Biskoppen — skal kunne tillades, at der af Følget afsynges ham forud forelagte passende Salmer (Anordn. 22. Jan. 1897). Iøvrigt maa henvises til de særlige Artikler om vedrørende Forhold, saasom Bisættelse, Gravtale, Jordpaakastelse, Katakomber, Sarkofager, Kirkegaard, Klokkeringning, Ligbrænding, Ligprædiken, Ligtale, Selvmordere o. fl. A. J.

B. af de dodes afsjælede Legemer var hos Israelliterne, som hos de fleste andre semitiske Folk, den eneste brugte Gravskik. Ligbrænding, som vi se trænge frem i Europa i Broncealderen, og som særlig blev almindelig iblandt Romerne, indtil den henimod Aar 200 e. Kr. atter tog af, fik aldrig Indpas, om den end fandt Sted ved enkelte Lejligheder, som for at redde Lig for uværdig Behandling af Fjender (1 Sam. 31, 8—13) og muligvis ogsaa under Pest og Smitsot (Amos 6, 10). At brændes i ild var efter Loven (3 Mos. 20, 14 og 21, 9) særlig Straf for de mest vanærende Forbrydelser. Det at ligge ubegravet ansaas for en stor Ulykke og Skændsel, og det var en from Kærlighedsgerning at begrave de Lig, man traf paa. B. selv er i sine Enkeltheder, særlig for de ældre Tider, kun ufuldstændig kendt, og vi maa nøjes med de Antydninger, vi finde i Biblen. I Reglen afveg vel B. hos Israel i sine Grundtræk ikke meget fra Nutidens, Araberes; men den var naturligvis i det enkelte noget forskellig efter Tiderne og særlig efter den dodes Stilling og Formuesforhold. I senere Tider foregik B. hurtigt efter Døden (Ap. G. 5, 6 og 10); i Patriarkernes Dage synes der derimod at være hengaaet længere Tid (1 Mos. 23, 2 f.). De efterlevende kyssede under Graad deres kære afdøde (1 Mos. 50, 1); Liget vadsledes (Ap. G. 9, 37) og svøbtes i Ligklæder (Joh. 11, 44; Mt. 27, 59 osv.). For at dæmpe Ligluft anvendtes veltugtende Salver o. lign. (Joh. 19, 39, smgl. 12, 7). Liget bares paa en Baare (2 Sam. 3, 31) eller i en aaben Kiste (Lk. 7, 14); fulgt af Slægt og Venner, ofte i stort Antal (Ijob 21, 32—33), fra Sørgehuset under Sørgetange, stundum med Musik (Mt. 9, 23 osv.), til Graven. Der tales ogsaa om Klagekvinder (Jer. 9, 17). Ligene bisattes ofte i en af de mange Klippehuler i Bjergene, og Sten væltedes for Indgangen. Der udluggedes

ogsaa Grave i Klipperne, ofte med flere Kamre og Trapper; saaledes allerede i 8. Aarh. f. Kr. (Jes. 22, 16: Sebnas Grav). Velhavende Familier havde egne Familiebegravelser. Lignene henlagdes uden Kiste enten paa Gulvet eller paa Bænke, udhuggede i Klippen. For at forbedre Luften antændtes Røgelse, naar Graven aabnedes. Heri, som paa anden Maade, udfoldedes af og til stor Luksus, ligesom ogsaa ved Ligenes Udstyrelse med Smykker o. lign. Hensmuldrede Ben af tidligere Begravelser samledes ofte, for at give Plads for nye, i smaa Kister (Ossuarier), hvoraf en Del ere fundne ved Jerusalem og andre Steder, af og til med de dodes Navne indridsede udenpaa. Indskrifter paa Grave findes yderst sjældne og ikke for efter Makka-bæernes Tider. I Josafats Dal ved Kedron er der bevaret nogle i Klippen udhugget Gravbygninger fra en sen Tid. Man havde ogsaa Grave som vore, lodret gravede i Jorden; Gravpladser med saadanne benyttedes mest af fattige (Jer. 26, 23; 2 Kong. 23, 6; Mt. 27, 7 osv.). Slige Grave kunde ofte være ukendelige (Lk. 11, 44). I senere Tider kaldede man Gravene (Mt. 23, 27) for at advare forbifarende, at de ikke skulde blive urene ved at berøre dem. Gravene fandtes altid udenfor Byerne eller i Haver. En i Klippen udhugget Grav (fra Romertiden) med Kamre, der er funden halvt under Gravkirken i Jerusalem, antages for Josef af Arimathæas Grav. Kun Patriarken Josef lagdes i Kiste (1 Mos. 50, 26) efter ægyptisk Skik; ellers brugtes Ligkister ikke. De Sarkofager, der ere fundne i »Kongernes Grave« Nord for Jerusalem, tilhøre Dronning Helene af Adiabene og hendes Slægt; en af Kisterne har syr. Indskrift. V. S.

Behemot (Job. 40, 10), egentl. et kolossalt Dyr, Betegnelse for Nilhesten.

Behm (Bohemus), **Martin**, Psalmedigter, f. 16. Sept. 1557 i Lauban i Lausitz, studerede i Strassburg, blev først Skolelærer og derpaa Diakon i sin Fødeby, 1584 Præst i Breslau og 1586 Sognepræst i Lauban, hvor han døde 5. Febr. 1622. Han har digtet over 500 Psalmer. En af disse »Herre Jesu Christ, mit Leffneds Lius« fandt i Overs. Optagelse i Kingos Psalmebog og er derfra gaaet over i senere Psalmebøger. M. B. Landstad har givet en ny Overs., der findes i hans Psalmebog som Nr. 619.

Beich, Laurits, f. paa Laaland (Fødselsaar ukendt), var i 25 Aar indtil sin Død 1729 Sognepr. i Stiftsbjergby paa Sjælland. Han er Forf. til en Mængde Psalmer og asketiske Skrifter, der i sin Tid havde betydelig Udbredelse, deriblandt rimeligvis ogsaa til Passionspsalmerne »Rosen iblandt Tornen«, som den jød. Konvertit, F. C. Fromm, i en Udgave, der vist er fra Midten af det 18. Aarh., udgiver sig for at være Forf. til. K. T.

Bekendelsesskrifter, se Art. Confessio og Symboler.

Bekendere (*confessores*) kaldtes i Oldkirken de Kr., som med Døden for Øje vedkendte sig deres Tro paa Kristus og deres Kristennavn. B., »den straalende Hær af Kristi Kæmper, der ved tapper Kamp imod Verden havde ydet Gud et herligt Skue og efterladt Brødrene et godt Eksempel«, vare højt ærede. Nogle Steder, som i Carthago, tillod de sig at udstede »Freds-

breve« for Slægtninge og Venner, der vare faldne under Forfølgelserne, og krævede, at de, der havde saadanne Fredsbreve, uden videre skulde genoptages i Menigheden. Mod en saadan Misbrug af B.'s formentlige Rettigheder optraadte Cyprianus af Carthago (se d. Art.).

Bekker, Balthasar, en Præsteson, f. i Metslawier i Friesland 20. Marts 1634, studerede Filosofi og Sprog i Groningen (hvor den berømte Orientalist Jacob Alting, hvis Værker han siden udgav, var hans Lærer i Hebr.) og siden Teologi i Franeker, hvor han blev Rektor. 1657 blev han Præst i Oosterlittens og vandt Ry ved sine Katekismetimer med de unge. For at lette Børnenes Tilgængelse udgav han en rimet Katekisme (*Gerijmd Kinderleer*). 1665 blev han *Dr. theol.* i Franeker og Aaret efter Præst i denne Universitetsby. B. var siden sine Studenterdage en Discipel af Descartes, hvis Filosofi af de rettroende reformerte betragtedes som en sikker Vej til Arminianisme og Rationalisme. Da nu Rygtet gik, at hans populære Lærebøger (*Gesneeden Broodt voor de Kristenkinderen*, 1668, og *Vaste Spijze der volmaekten*, 1670) vare plettet af disse Kætterier, krævede Regeringen Fakultetets Dom, og Franekers Theologer fordømte en Del Sætninger som »coccejanske og cartesianske Nyheder«, ja talte endog om Socinianisme. »*Vaste Spijze*« blev forbudt, og efter forgæves Diskussioner med Frieslands Synode greb B. med Glæde Lejligheden til at forlade Provinzen. Efter flere Ansættelser kom han 1679 til Amsterdam, men hans Anskuelse vakte snart ogsaa her Mishag. Det næste og de følgende Aar viste sig en stor Komet, der gav Anl. til mange Udtydninger. 1683 udgav B. en *Onderszoek van der betekening der Cometen*, hvori han bestred Himmelsvarslor om godt og ondt og forklarede Fænomenet naturmæssigt; den hl. Skrifts Forbud mod Trolddom gjaldt ogsaa slig Varseltagning. I 1691 begyndte han Udgivelsen af sit berømte Skrift *De betoverde Wereld* (fuldst. Udg. Amsterdam 1693), der skaffede ham europæisk Ry, men alle ortodoksens Had. Descartes's Filosofi, med dens Lære om de 2 forskelligt virkende Substanter (Aand og Legeme), benyttes her som Grundlag for en Kritik af Datidens Lære om Magi, Besættelser, Pagt med Djævelen, Hekse, Varulve osv. En Aand, hvis Væsen er Tænken, kan ikke, uden legemlig Formidling, virke paa en anden Aand, langt mindre paa Legemer; Skriften lærer nu vel Virkeligheden af højere Aander, men intet om umiddelbar Indvirkning af dem paa os, Guds Magt maatte da først give dem et Legeme. Men Djævelen er bunden i Helvede og kan derfor ikke »besætte« Mennesker. Skriftens Tale om de onde Aander er oftest allegorisk eller at tage som Akkommodation til Folketroen. Fristelsen i Paradiset er ligesom Kristi egen at forstaa om indre Kampe. B. anbefaler varmt at beflicte sig paa Gudsfrøgt hellere end paa den gængse Djævelsfrøgt; den Lære om Djævelen, man udgiver for Biblens, ophæver Monoteismen. — Klagerne i Konsistorier, Klasser og Synoder strømmede snart ind, og en Flod af Stridsskrifter fulgte efter for at tilintetgøre Virkningen af denne »til evigt Mørke værdige« Bog. Kirkeraadet i »Her-vormde Gemeente« i Amsterdam anklagede

ham paa Synoden i Edam 1691, han suspenderedes fra sit Embede, og da han ikke vilde genkalde, afsattes han. Konsistoriet udelukkede ham endvidere fra Nadveren, saa han maatte slutte sig til den wallonske Menighed. Han døde i Amsterdam 11. Juli 1698. B. var en lærd Mand, arbejdsom og kritisk, from og bibelkyndig, men i mange Henseender en Forløber for Rationalismen, og hans Sideorden af Fornuft og den hl. Skrift som Principer for den kr. Lære vakte med Rette Betænkelighed. Det Dødsstød, han (og hans Efterligner Thomasius) gav Overtroen, har imidlertid, rent bortset fra den kulturhist. Betydning, paa mange Maader virket religiøst frigørende indenfor Protestantismen. B. havde ogsaa Navn som Digter.

J. O. A.

Bekkh, Johann Joseph, Jurist og Notarius i Strassburg 1650—60, kom senere til Eckernförde i Holsten, hvor han var Sekretær, og levede tilsidst uden Embede i Kiel. Hans Dødsaar er ukendt. Han udgav 1660 under Titlen »Geistliche Echo« 27 aandelige Digte. Et af disse er oversat af H. A. Brorson (»Min Sjæl, hvo vilde være«).

Bekkoss, Johannes XI, Patriark i Konstantinopel 1275—82, var Kartofylax (Arkivar) under Patriarken Josef, der var en Modstander af Latinerne og den kirkel. Union med dem. Kejser Mikael Palæologos's Politik og Nikeforos Blemmydes's Skrifter bragte J. B. til ogsaa at være en Ven af Unionen, og som Patriark vedkendte han sig dette Standpunkt, selv efter at der var indtraadt et Omslag i den bysantinske Kirkepolitik. 1282 blev han derfor afsat, og Josef var igen i nogle Maaneder Patriark. Da Josef blev efterfulgt af en ny Patriark, Gregorios fra Kypern, maatte J. B. vandre i Landflygtighed, og han døde i Fængsel 1293. Hans Testamente viste, at han til det sidste stod paa Unionens Side. Den havde han forsvaret i en Række større og mindre Skrifter; i det største af disse, »Om Enighed og Fred ml. Kirkerne i det gl. og nye Rom«, søger han at godtgøre, at de gl. gr. Fædre (Athanasios, Kappadokierne, Krystomos osv.) have delt Latinernes Opfattelse, medens Fotios, Nikolaos af Methone og Theofylaktos ere Ophavsmænd til det gr. Dogme. Hans Skrifter ere blevne en Fundgrube for alle den kirkel. Unions Venner i den følgende Tid.

Bel, se Baal.

Bela (1 Mos. 14, 2), en Kongestad i Siddimsdalen, der alene undgik Sodoma-Distriktets Ødelæggelse. Dens Beliggenhed har søges SØ. for det døde Hav. Den hed siden Soar (se d. Art.). — B. er ogsaa Navnet paa en edomitisk Konge (1 Mos. 36, 32), en Søn af Benjamin (1 Mos. 46, 21), hvis Efterkommere oftere omtales, og paa en Mand af Rubens Stamme (1 Krøn. 5, 8).

Belamon (Judit 8, 3), By ved Jisreels Slette, der af nogle identificeres med Baal Hamon. Formentlig er det den samme, der i Judit 4, 3 kaldes Belmen og i 7, 3 Belthem.

Beldenak, se Andersen, Jens.

Belgien er 29,455 Kv. Km. stort og havde 1890 6,069,321 Indbyggere. Af disse ere kun o. 30,000 Protestanter, af ref. Type (se Belgiske Bekendelse); det nøjagtige Tal kan ikke opgives, da den konfessionelle Statistik standser ved 1846. Forfatningen af 7. Febr. 1831 gav almindelig

Kultusfrihed og tilsagde de forskl. Religions-samf. Statens Understøttelse. I Spidsen for den rom.-kat. K. i B. staar Ærkebiskoppen af Malines og ved Siden af ham 5 Biskopper i Bruges, Gand, Tournai, Namur og Liège. Den rom.-kat. K. modtager aarlig 4 $\frac{1}{2}$ Mill. Francs i Understøttelse af Staten til Lønning af Præsterne; disse kunne fjernes paa Biskoppens Vink. 1833 blev der oprettet et rom.-kat. Universitet, som 1835 blev henlagt til Louvain, der i den nyeste Tid er bleven et Knudepunkt for den jesuitiske Videnskabelighed, tildels ogsaa for den kr. Socialisme i rom.-kat. Skikkelse. Efter den nye Skolelov af 20. Sep. 1884 er der oprettet en stor Mængde frie Skoler, som ledes i ultramontan Aand, og det rom.-kat. Parti har i længere Tid været Regeringsparti i B. 1890 fandtes der 218 Mandsklostre med 4775 Beboere, 1425 Kvindeklostre med 25,322 Beboere, og dette Tal er siden, takket være den nye Skolelov og det klerikale Regimente, snarere steget end aftaget.

De belg. Protest. danne dels en Nationalk. (*Union des Eglises évangéliques protestantes de la Belgique*), der af Staten modtager Lønning til sine Præster, dels en Frikirke (*Eglise Chrétienne Missionnaire Belge*), der intet har med Staten at gøre. Til Nationalk. hører 16—18,000 Medlemmer, til Frik. o. 9000. Begge Samfund styres af Synoder; Præsterne uddannes i Ulandet, for Frik.'s Vedkommende i Reglen i det fr. Schweiz.

Belgiske Bekendelse, den (*Confessio Belgica*), var oprindelig et Privatskrift (*Confession de foy*), forfattet 1561 af Calvinisten Guy de Brès (se d. Art.), der var virksom for Reformationens Udbredelse bl. Wallonerne. 1562 udkom denne »Bekendelse« paa Flamsk, 1562 blev den oversat paa Højtysk og Nedretysk, 1566 vedkendte en wallonsk Synode i Anvers sig den. 5. Okt. 1571 bestemte en Nationalsynode for de wallonske og flamske Menigheder, som holdtes i Embden, at alle Synodens Medlemmer, og for Fremtiden alle protestantiske Præster i de wallonske og flamske Menigheder, skulde underskrive den. Ogsaa i Dordrecht (29. April 1619) blev den godkendt, og denne Synode underkastede dens Tekst et omhyggeligt Eftersyn. Siden den Tid er den og Heidelberg-Katekismen blevne Symboler for de ref. Kirkesamf. i Holland og Belgien, og ogsaa den holl. K. i Amerika vedkender sig den. Den bestaar af 37 Artikler. Baae dens Bygning og enkelte Udtryk vidne om, at Forf. har haft den fr. Bekend. (*Confessio Gallicana*) af 1559 for Øje.

Belgrad er Sæde for en gr.-kat. Patriark, der styrer den gr.-kat. K. i Kongeriget Serbien. Dette kirkel. Omraade hørte tidligere under Patriarkatet i Konstantinopel, og selv efter at Fyrstendømmet Serbien var dannet, var det afhængigt af Patriarken i Konstantinopel, men ved Synodal-Dekretet af Okt. 1879 blev K. i Fyrstendømmet (nu Kongeriget) Serbien erklæret for selvstændig, og Patriarken i B. stillet lige med de øvrige autokefale gr.-kat. Patriarker.

Belial eller, som de Gr. talende Jøder sagde, Beliar er Navn paa Djævelen (2 Kor. 6, 15f.; jfr. 5 Mos. 13, 13; 2 Sam. 23, 6; Ps. 18, 5;

Nahum 2, 1). Det hebr. Ord *belijaal* betyder Ondskab, Slethed.

Bell, Andrew, eng. Præst og Pædagog, f. 1752 i St. Andrews i Skotland, blev Lærer ved en Skole for foreldreløse Børn i Nærh. af Madras. Der fandt han (1790) paa at bruge de ældre Elever som Lærere for de yngre, og efter at være kommen tilbage til England udgav han 1797, under Titlen *An experiment in education*, en Beretning om den af ham benyttede »indbyrdes Undervisning«. Samtidig havde Joseph Lancaster (se d. Art.) begyndt at bruge den samme Undervisningsmetode, hvorfor den kaldes den Bell-Lancasterske. A. B. døde 28. Jan. 1832 i Greyskabet Cheltenham i England og efterlod sig en stor Formue, der kom forskl. velgørende Stiftelser til gode.

Bellarmino, Roberto Francesco Romolo, rom. Kardinal, blev født 4. Okt. 1542 i Montepulciano i Toscana. Hans Fader var en fattig Adelsmand, hans Moder en Søster til Pave Marcellus II. Allerede som lille Dreng begyndte B. at lege Prædikant, og som ung skrev han Digte, bl. a. en Hymne til Jomfruelighedens Pris; en Hymne af ham til Maria Magdalene har faaet Plads i Breviarieret. Hans Fader havde bestemt ham til en politisk Løbebane, men hans Moder ønskede at se ham som Jesuit, og 1560 lod han sig optage som Novitse hos Jesuiterne i Rom. Hos dem udmærkede han sig ved sin store Flid, og for yderligere at samle humanistiske Kundskaber gik han 1563 til Firenze og senere til Mondovì. 1567 begyndte han at studere Teol. i Padova, og efter et 3-aarigt Studium dér blev han sendt til Louvain for at optræde som teol. Lærer. Paa Vejen dertil modtog han i Gand Diakon- og Præstevielsen af Biskop Cornelius Jansen den ældre (d. 1576). Han var den første Jesuit, der lærte offentlig i Louvain, hvor Thomismen sad til Højbords, og i sine Foredrag over den skolastiske Teol. angreb han straks Michael de Bay (se d. Art.), »dog ikke under Dr. Michaels Navn, men under gl. og nye Kætters Navne«. I Louvain studerede han ivrig Kirkefædrene og de middelalderlige Teologer; en Frugt af disse Studier blev senere hans Skrift: *De scriptoribus ecclesiasticis*. Opholdet i Louvain blev navnlig ogsaa betydningsfuldt for ham, fordi han dér havde Lejlighed til at lære Protestantismen at kende paa nærmere Hold end i Italien. I Louvain prædikede han ogsaa ofte, og han mener at have erfaret, at hans Prædikener tjente flere til Opvækkelse.

1576 sendte Lægerne ham, paa Grund af hans skrøbelige Helbred, tilbage til Italien, og i Fædrelandets Luft genvandt han sine Kræfter. Gregor XIII overdrog ham derpaa det Hver ved det nys oprettede Collegium Romanum at holde Forelæsninger over Mellemværendet mellem Romerk. og Protestanterne, og Frugten af 11 Aars Forelæsninger blev hans Hovedværk: *Disputationes de controversiis Christianæ fidei adversus hujus temporis hæreticos* (1586—93), et dogmatisk Sidestykke til Kard. Baronios *Annaler*; det er blevet en Fundgrube for alle senere rom.-kat. Kontrovers-Teologer. I Afsnittet om den stridende K. findes den berømte Paastand,

at »K. er lige saa synlig og haandgribelig som Kongeriget Frankrig og Republiken Venezia«. Mod dette lærde og skarpsindige Værk udkom der en Mængde protestantiske Modskrifter. Martin Chemnitz bekæmpede det i sin *Examen concilii Tridentini*, Johann Gerhard fejdede mod B. baade i sine *Loci* og i et særligt Skrift, og Jesper Brochmand gennemgik i et udførligt Værk Punkt for Punkt den jesuitiske Dogmatikers Indvendinger og Angreb. 1589, endnu før det store Kontroversskrift var sluttet, fulgte B. med Legaten, Kard. Enrico Gaetani, til Paris, hvor han var under Henrik IV's Belæjring af Byen (Maj—Aug. 1590); dér skrev han et Brev til de fr. Biskopper med Advarsel mod deres Plan om at vælge sig en af Rom uafhængig Patriark. Efter Hjemkomsten til Rom forfattede B., under Clemens VIII, Fortalen til den nye Udg. af Vulgata, der var bragt i Stand efter hans Forslag (om Uredelighederne i denne Fortale se Döllinger-Reusch's Udg. af B.'s Selvbiografi 118 f.). Clemens VIII overvældede ham med Velgøringer. 1592 blev han Rektor for Collegium Romanum, 1594 Provinsial for Jesuiterne i Napoli, 1599 maatte han, trods sin Vægning, paa Pavens udtrykkelige Befaling, tage imod den røde Kardinalhat, og 1602 indviede Clemens VIII ham personlig til Erkebiskop af Capua. B. var en overordentlig nidker Biskop, der prædikede hyppigt og førte et tarveligt Levned. Under Paul V blev han indviklet i teol. Fejder med Paolo Sarpi, Kong Jakob I af England og den skotske, rom.-kat. Jurist William Barclay. Over for disse 3 Modstandere forsvarede han sin ultramontane Opfattelse af Pavens Magt over Fyrster og Folk. I sine *Disputationes* indrømmede han, at Paven vel ikke »i Kraft af guddommelig Ret« har verdslig Magt — en Paastand som under Sixtus V en kort Tid bragte hans Værk paa Fortegnelsen over de forbudte Bøger — men for Undersaatternes Frelses Skyld kan en Pave afsætte en Fyrste (som Pius V havde afsat Elisabet af England) og ogsaa gribe ind i andre verdslige Sager. Men han udtalte tillige (som Mariana), at Fyrsterne have faaet deres Magt ved Folkets Valg, og at saadanne Fyrstevalg bør gaa for sig under Pavens Ledelse. Over for de ovennævnte Modstandere begrundede han disse Paastande, navnlig i *Tractatus de potestate summi pontificis in rebus temporalibus*, hvor han uden Omsvøb forsvarede Dronning Elisabeths Afsættelse og udtaler den berygtede Sætning, at Apostlene og de første Paver ogsaa vilde have afsat Fyrster, hvis der havde været Lejlighed dertil.

B. var Medlem af Kardinal-Kongregationerne for det hl. Officium, Index, de hl. Riter, Afsladen, Propaganda osv. og tillige Protektor for fl. Klostre. Det var ikke underligt, at der kunde blive Tale om at vælge denne ansete og lærde Kardinal til Pave, og i Konklavet 1605 efter Leo XI's Død var navnlig hans Ven, Kard. Baronio, virksom for hans Valg. Men han blev ikke valgt, og han siger selv, at han ikke vilde have gjort sig den ringeste Umag for at naa en Værdighed, som i hans Øjne kun var »farlig Møje og møjefuld Fare«. I sine sidste Aar styrede han Bispedømmet Montepulciano, men tilsidst trak han sig tilbage til

Jesuiter-Kollegiet S. Andrea i Rom, sysselsat med at skrive Opbyggelsesskrifter. Dér døde han 17. Sept. 1621.

B. var lille af Vækst, uanselig af Ydre, jævn og venlig i sin Optræden, frimodig i sine Ord; de samtidige fandt, at han skrev bedre, end han talte. Han roser sig af at have indledet den Proces, der førte til, at Ignatius Loyola fik Helgenkronen, og hans Ordensbrødre have til forskl. Tider, senest under Leo XII og Leo XIII, gjort sig Umag for at faa ham selv helgenkronet, til yderligere Forherligelse af Ordenen og dens Dogmatik; men indtil videre maa B. i Kirkesproget nøjes med Titlen: »Guds ærværdige Tjener«. B. var en maadeholden Forsvarer af Pavens Ufejlbahed; kun naar Paven i et Dekret vender sig til hele K., er han efter B.'s Mening ufejlbah. Mange senere rom.-kat. Teologer have haft Vanskelighed ved at forstaa, hvorfor Pavens Ufejlbahed skulde være afhængig af, om han vender sig til den hele K. eller kun til en Del af K. Men B.'s Opfattelse trængte sejrrig igennem paa Vatikaner-Konciliet. — Hans samlede Værker ere udgivne i Köln 1617 f. i 7 Bd., i Paris 1873—74 i 12 Bd. Hans Selvbibliografi, nedskreven 1613, er i tysk Overs. og med oplysende Noter udg. af Döllinger og Reusch (Bonn 1887). Fr. N.

Bellinus, Olaus Stephani, er rimeligvis f. paa Gaarden Krigsta (herfra Navnet B.) i Lundby Sogn ved Vesterås. Sikkert fejlagtig er den, først i 18. Aarh. fremkomne, Angivelse, at han skulde være f. 1515 og saaledes ved sin Død have været 103 Aar gl. I Aug. 1562 immatrikuleredes ved Rostock's Universitet en »Olaus Stephani Suecuse«, som rimeligvis er B. Siden træffe vi *Mag.* Olaus som Hofprædikant hos Kong Johan, men han befordredes »snart« (1570) til Sognepr. i Ockelbo, blev 1581 Sognepr. i Gefle og 1589 Biskop i Vesterås. B. hørte til de Mænd, som i god Tro sluttede sig til Kong Johans Kirkepolitik og 1577 antog den nye Liturgi; men hans gode Vilje til ikke derfor at opføre den luth. Tro viser sig i alt Fald ved det af Stiftet Vesterås's Præsteskab (Sept. 1592) forfattede Bønsskrift til Kongen om Befrielse fra Liturgien, hvis ubetænksomme Godkendelse pinte deres Samvittighed. Ved Kongens Ligfærd prædikede B. i Slotskapellet. I Upsalamødet 1593 tog han virksom Del. Den 28. Febr. holdt han Foredrag om de Anliggender, som skulde drøftes, og formanede Præsteskabet til at overveje dem i Venskab og Broderlighed. Da Konciliet's Forhandling om Læren aabnedes 3. Marts, læste Vesterås-Bispen Kollekt og Velsignelse »med lydelig Røst«. Den 6. Marts gjorde han og andre Afbiigt, fordi de havde godkendt Liturgien. Efter en Beretning om Mødet var det B., der med Åbo-Bispen og nogle Præster fordrede Indføjelsen af Ordet »Calvinister« i Mødets Beslutning, hvilket sluttelig sejrede. Kong Sigismunds Ønske om at blive kronet af B. blev ikke opfyldt. Under Striden mellem Sigismund og Karl søgte B., saa loyalt som muligt, at styre mellem Scylla og Karybdis, men ved Aar 1606 brød Stormen løs. Den hemmelige Papist Borlangius, som i Høsten 1605 kom fra Danzig, og som indvikledes i Petrus Petrosas Sag, havde ved Vintertid fundet

Herberg i Vesterås's Bispegaard og havde hørt Bisp'en beklage den Uret, der var sket Kong Sigismund: »Nu fremdroges ogsaa, siges det, B.'s Opførsel under Liturgistriden og ved Kong Sigismunds Komme 1598. Skønt han ved Ed skal have bevidnet sin Uskyldighed, blev han uden Undersøgelse skilt ved sit Embede, dog ikke, som sædvanlig opgives, paa Örebro Rigsdag, men ved et kgl. Brev af 8. Sept. 1606, paa Gr. af »den ostadighed, som hafver funnitzt hoos M. Olof Stephani«. Først 1608 blev han genindsat i sit Embede, som han derefter beholdt til sin Død 1618. Tre Uger for denne skal han have visiteret i Dalarne. B. roses som en nidker og duelig Embedsmand. Ofte var han sin egen Skriver; tidlig om Morgenhen udfærdigede han Fuldmagter og Breve. Skønt hans Eftergivenhed i de haarde Tider var for stor, var han dog i Hjerter en from Mand med luthersk Tro. O. A.

Belloy, Jean Baptiste de, Ærkebiskop af Paris, f. 9. Okt. 1709 i Nærh. af Beauvais, blev 1751 Biskop af Glandevs, 1755 Biskop af Marseille. Efter Konkordatet blev B. Ærkebiskop af Paris og senere Kardinal. Han døde 10. Juni 1808 i Paris, agtet og elsket af alle.

Belsasar, i Daniels Bog (5, 1f.; 7, 1f.) en Konge i Babylon, efter hvis Mord Riget kom i Persernes Hænder. B. omtales kun i Biblen; de Forfattere, der anføre Navnene paa Kongerne i Babylonien (se d. Art.) i deres Rækkefølge, nævne ikke B. Derimod omtaler Kong Nabonahid (Nabonnedos) i en af sine Kileindskrifter sin ældste Søn Bel-sar-uzur (d. e. »Bel! Beskyt Kongen«), aabenbart det samme Navn, som i Daniel gengives ved B. Man har deraf sluttet, at den lidet duelige Kong Nabonahid (556—539) i sine sidste Aar har taget denne sin Søn til Medregent og overladt ham Styrelsen af Babylon. Men den for nogle Aar siden fundne Kileindskrift, hvori bl. a. Babylons Fald fortælles, omtaler aldeles ikke B. som Styrer eller Regent i Babylon. Man har derfor formodet, at B. i Daniel henhører til en anden Tid, f. E., at han skulde have gjort Oprør imod Kyros ell. Kambyses og holdt sig i Babylon i 2—3 Aar. Daniel havde nemlig et af sine Syner i hans 3dje Aar (8, 1f.). Men intet taler for Rigtigheden af denne Formodning. Snarere kan det antages, at Forfatteren af Daniel, der har en Del gode Efterretninger, men ikke synes vel bevandret i Babyloniens politiske Historie, har forvekslet B. med en anden Konge. Da B. kaldes »Søn af Nebukadnesar«, er det muligt, at B. er forvekslet med Evil Merodak, dennes Søn og Efterfølger, der regerede 2—3 Aar (561—559). Han skænkede Jojakin Friheden, men dette udelukker ikke, at han har været den overdaadige Konge, som beskrives i Dan. 5, 1f. Netop i de samme Aar stiftes Perseriget af Kyros. Der siges ikke udtrykkeligt i Daniels Bog, at B. var den sidste Konge i Babylon, og at den persiske Erobring fulgte straks efter; der siges kun, at han blev dræbt Natten efter, at Daniel havde tolket den gaadefulde Skrift paa Væggen (5, 5—30). — Det Navn, Daniel fik (1, 7), Beltsasar, er forskelligt fra B., men er ogsaa et ægte babylonisk Navn (»Beskyt hans Liv«). V. S.

Belsham, Thomas, eng. Unitariepræst, f. i

Bedford 1756, var i 3 Aar Præst for en Dissenters-Menighed i Worcester. 1781 blev han Forstander for Akademiet i Daventry, hvor han selv var opdraget. Da han havde lidt Skibbrud paa sin calvinistiske Krdmsopfattelse og var bleven Unitarier, blev han Forstander for Unitariernes nye Skole i Hackney; senere blev han Priestleys Efterfølger i Gravel Pit og tilsidst Præst ved Unitariernes Kirke i Essex-Street i London. Han døde 1819. T. B. var i Beg. af dette Aarh. Unitariernes Leder, og han forsvarede dem i nogle Breve til Biskop Howley af London, hvori han bl. a. udtalte, at Unitarierne i de sidste 20 Aar ikke havde angrebet den eng. Statsk., og at ingen af dem ønskede dennes Fald.

Belsheim, Johannes, Husmandssøn fra Valdars, f. 21. Jan. 1829. Efter at have været Gaardsgut og Skolelærer studerede han Teol. og blev Kand. 1861. Efter nogle Aars fortsat Lærervirksomhed blev han 1864 Sognepr. til Sydvaranger og 1870 til Bjelland. I 1875 tog han Afsked og har siden boet i Christiania, sysselsat med literære og videnskabelige Arbejder. Han nyder hertil offentlig Understøttelse. Hans literære Produktion har været rig og omfattende. Størst Anseelse har han vundet som Tekstkritiker og Udgiver af gamle Bibelhaandskrifter. A. B.

Bema (βῆμα, af βαίω, paa Latin *tribunal*, *presbyterium*, *sanctuarium*) var Navnet paa den Del af Kirken nærmest Altret, der var forbeholdt Præstekabet »Koret«. Stundum kaldtes ogsaa Prædikestolen (Ambon) B. eller mere bestemt »Anagnosternes B.«.

Bembo, Pietro, ital. Humanist, f. i Venezia 20. Maj 1470, studerede fra 1492 i 3 Aar Græsk i Messina og derpaa Filosofi hos Pomponazzo i Padova. 1498 gik han med sin Fader Bernardo B., der som Prætor i Ravenna havde bygget Dantes Mausoleum, til Ferrara, hvor han lærte Lucrezia Borgia at kende. Til hende skrev han Vers og Breve og en platoniserende Samtale »om Elskov«, der gjorde ham berømt i hele Italien. Efter et Ophold i sin Fødeby, hvor han hjalp den lærde Bogtrykker Aldus Manutius med Udgivelsen af Klassikere og af Dantes *Divina Commedia*, gik han til Hoffet i Urbino, hvor han traf Rafael. 1512 kom han til Rom. Leo X, der satte stor Pris paa hans ciceronianske Latin, gjorde ham til sin Sekretær, men efter sin Velynders Død (1521) trak B. sig tilbage til Padova, hvor han førte et stille Liv i Studier, samlede Statuer, Malerier og Haandskrifter og anlagde en botanisk Have. Paa det venezianske Senats Opfordring fortsatte han her Marc Antonio Sabellicos venezianske Annaler. Hos B. traadte Humanismens hedenske Frivolitet frem baade i hans Tale og hans Skrift, og med sin Frille Morosina havde han flere Børn. Men da han 1539 havde modtaget Præstevielsen og Kardinalhatten, ændrede han pludselig sit Levned. Som Kardinal fik han først Bisped. Gubbio, senere Bisped. Bergamo, men han opholdt sig stadig i Rom, hvor han døde 18. Jan. 1547. Han ligger begravet i Nærheden af Leo X's Mindesmærke i den rom. Kirke Maria sopra Minerva. Paa hans Grav blev der sat en halvt kr., halvt hedensk Gravskrift. Hans samlede

lat. Skrifter ere udgivne i Venezia 1729 i 4 Bd. Fr. N.

Ben (1 Krøn. 15, 18), en Levit, Portner ved Helligdommen paa Davids Tid.

Benaja. En Række Mænd af dette Navn omtales i G. T. Den mest bekendte er Davids Livvagtsoverste (2 Sam. 8, 18), om hvem der fortælles usædvanlige Heltegerninger (2 Sam. 23, 20; 1 Krøn. 11, 22). Han stod paa Salomos Side mod Adonija (1 Kong. 1, 8, 32) og udoøvede senere Dødsdommen over ham, Joab og Simei (2, 25 f.). Til Løn blev han Krigsoverste i Joabs Sted.

Ben-Ammi (»af min egen Slægt« 1 Mos. 19, 38), Ammoniternes Stamfader efter en jødisk Overlevering, hvis Fortælling om det beslægtede Folks urene Oprindelse staar som et Vidnesbyrd om gammelt Nationalhad.

Bender, Wilhelm Friedrich, tysk Teolog, f. i Münzenberg i Hessen 15. Jan. 1845, var først Religionslærer og Hjelpepræst i Worms, men fra 1876 teol. Prof. i Bonn. 1876—78 udgav han et Skrift i 2 Bd. om Schleiermachers Teol., 1882 en Monografi om Joh. Conrad Dippel. B. hørte en Tidlang til den venstre Side af Ritschls Skole, senere gik han videre end Ritschl. Hans Festtale 1883 om »Reformation und Kirchentum«, der skildrede Krdm.'s Verdsliggørelse som Ref.'s egentlige Maal, vakte saa stor Forargelse i troende Kredse, at B. fandt det rettet at gaa over i det filos. Fakultet. 1886 udgav han »Das Wesen der Religion und die Grundgesetze der Kirchenbildung«.

Benedicamus Domino (B. D.) betyder: Lader os love Herren! Det er en liturgisk Formel, der bruges baade i Farebogens Bønner og i Messen. Svaret til den er: *Deo gratias* (Gud være takket!).

Benedicite (»o: Lovet Herren) kaldes, efter Begyndelsesordet, en lat. Hymne, dannet af »de 3 Mænds Sang i Ildovnen«, som i den gr. Overs. (Septuaginta) er indskudt mellem V. 23 og 24 af Daniel Kap. 3, men som ikke findes i den hebr. Grundtekst. B. kom tidlig i liturgisk Brug, som vi kunne se af Athanasios og Krysostomos, og i den gr. K. er det en af de 9 »Oder« eller kirkel. Lovsange. I Vesten befalede Kirkemødet i Toledo 633, at B. i hele Spanien og Gallien skulde synges ved hver Messe. — B. bruges ogsaa tidlig til Betegnelse af Bordbønnen i Klostrene. Inden Munkene satte sig til Bords, sagde Abbeden eller Prioren: *Benedicite* etc. Derpaa svarede Munkene med *Dominus*, hvorpaa Abbeden eller Prioren gjorde Korsets Tegn over Bordet og sagde: »Kristi høje Haand velsigne os og det, vi nu skulle tage til os«. Derefter brugtes B. som Navn paa Bordbønnen for Maaltidet (modsat *Gratias* efter dette). I Tillæget til Luthers lille Katekisme findes der en Anvisning: »wie ein Hausvater sein Gesinde soll lehren das B. (»o: Bordbønnen) sprechen.«

Benedict. 1) **B. fra Aniane** hed oprindelig Witiza og var Søn af en Greve i Languedoc. Han blev født o. 750 og blev tidlig Page ved Pipin den lilles Hof. Under Karl d. st. gjorde han Tjeneste i Hæren, men efter at han paa det langobardiske Hærtog, med Fare for sit eget Liv, havde frelst sin Broder fra at drukne,

gik han (773) i Kloster i St. Seine i Stiftet Langres. 6 Aar senere grundede han i sin Fødeegn, i en Dal ved den lille Flod Anianus, et Kloster, som efterhaanden voksede op til at blive Midtpunkt for en Reformation af Benedictiner-Ordenen, og B. fra A. fik under Ludvig den fromme stor Indflydelse paa hele den frankiske Kirkepolitik. For at have ham i sin Nærhed grundede Kejsler Ludvig, i en Skov i Inde-Dalen ved Aachen, Klostret Inden (Cornelismünster), hvorfra B. førte Tilsyn med alle Klostrene i Ludvigs Rige. 817 gav B. en Regel for det daglige Liv i Klostret (*Regula B. Anianensis*), som alle Frankrigs Munke skulde følge. Han døde 11. Febr. 821. Se Benedictinerne. — 2) **B. Biscop**, en northumbrisk Adelsmand i Kong Oswys Tjeneste, kom 653 som Pilegrim til Rom, og efter Hjemkomsten derfra arbejdede han som Missionær i Nord-England. 2 Aar senere var han atter i Rom, og paa Hjemvejen kom han om ad Lerina, hvor han tog Tonsur. Fra Lerina vendte han dog igen tilbage til Rom, og dér blev han, indtil han (669) fulgte Ærkebiskop Theodoros til Canterbury som hans Tolk og Medhjælper. Derpaa blev B. Abbed for St. Peters Kloster i Canterbury, men efter en ny Romerrejse grundede han (674) ved Floden Wears Munding et nyt Kloster, Wearmouth, hvorfra senere Klostret Jarrow blev anlagt. Han døde 12. Jan. 690. Den angelsachsiske K. stod i stor Taknemmelighedsgæld til den fromme og lærde B. og hans Klostre, og de eng. Benedictinere i vore Dage ære St. B. B. som deres Patron. 12. Jan. er hans Helgendag. — 2) **B. Levit**, en Diakon i Mainz ved Midten af 9. Aarh., føjede, paa Ærkebiskop Otgar af Mainz's Tilskyndelse, 3 Bøger til Abbed Ansegis af St. Vandrilles (se d. Art.) Samling af frankiske Rigslove. B.'s Samling indeholder, ved Siden af ægte Capitularier, mange falske og forfalskede Aktstykker. Se Pseudo-Isidor. — 4) **B. fra Nurchia**, Vesterledens berømteste Munkefader, blev født i den umbriske By Nurchia (Nocera) i Slutn. af 5. Aarh. Fra sin Barndom havde han »et Oldingehjerte«, og han lærte tidlig at foragte Verden »som et vissent Blomster«. I Rom blev han opdraget i de frie Kunster, men han blev snart fyldt med Foragt for Videnskabernes og drog ud i Ørken for i Ensomhed kun at leve for Gud. En Munk ved Navn Romanus viste ham hen til en snæver Hule i Subiaco (se d. Art.), hvor han levede i 3 Aar i Kamp med den Verden, han bar i sit eget Hjerte. Naar Fristelserne faldt over ham, kastede han sig nogen i Tjerne og Nælder, for at den legemlige Smerte skulde bringe den sanselige Lyst til Tavshed. Nogle Munke i Nærheden valgte ham til deres Abbed, men da de mærkede hans Strenghed, gjorde de Forsøg paa at forgive ham, og for at undgaa deres Træskhed vendte B. da tilbage til Ensomheden i Subiaco. Dér samlede mange Disciple om ham, blandt andre Maurus, og tilsidst var der dannet 12 Klostre. Præsterne i Nærheden vare ikke B. venlig sindede, og han fandt det derfor rigtigst at forlade Subiaco og tage Ophold paa Monte Cassino (se d. Art.) i Campanien (o. 529). Dér grundede han det berømte Kloster, der blev hans Ordens Stamkloster, og i det døde

han o. 543. Den vigtigste Kilde til hans Liv er Gregor d. st.'s, med Undergørringer overlæssede, Biografi af ham i hans »Dialoger«. Se Benedictinerne. — 5) **B. (Bent) Svensøn**, uægte Søn af Sven Estridsøn, stod trofast ved Knud d. hl.'s Side under Kampen i St. Albani Kirke i Odense. Da han, saaret, vilde hugge sig igen, blev han overmandet og dræbt (10. Juli 1086). Fr. N.

Benedict. Paver. **B. I** (574—78) var Pave paa en Tid, da Rom var truet af Langobarderne og hjemsøgt af Hungersnød; om hans Styrelse vide vi saa godt som intet. — **B. II** (683—85) var navnlig virksom for at faa Vesterleden til at anerkende den 6. økumeniske Synode (680). En Efterretning om, at den bysantinske Kejsler efter hans Indvielse skal have opgivet Kraver paa Stadsfæstelse af den af Romerne valgte Pave, er efter al Sandsynlighed uhjemlet. — **B. III** (855—58) modtog kort efter sin Indvielse den angelsachsiske Kong Ethelwolf og hans Søn Alfred i Rom; ved den Lejlighed fik de rom. Kirker og Præster rige Gaver. Den senere Pave Nicolaus I var hans Raadgiver, og B. III's Papat danner i flere Henseender en Indledning til Nicolaus I's udmærkede og kloge Styrelse. — **B. IV** (900—903) kronede 901 Kong Ludvig af Nedre Burgund, der havde taget Magten fra Kong Berengar. — **B. V** (964) var Kardinaldiakon, før Romerne valgte ham til Pave efter Johannes XII's Død, uden Hensyn til, at Otto I holdt paa Leo VIII, Johannes XII's Modpave. Da Otto I drog mod Rom med en Hær, udleverede Romerne B. V til ham, og Ærkebiskop Adaldag af Hamburg fik ham i Forvaring. Han døde et Par Aar efter i Hamburg. — **B. VI** (972—74) blev valgt af det kejserlige Parti i Rom, og Valget blev stadfæstet af Otto I. Efter denne Kejsers Død rejste Romerne sig imod B. VI, afsatte ham og lod ham dræbe. — **B. VII** (974—83) var Biskop af Sutri, før han blev Pave. Han stillede sig i et overordentlig venligt Forhold til det tyske Episkopat og gav Ærkebiskop Willigis af Mainz Palliet og Ret til, som Pavens Stedfortræder i Gallien og Germanien, at indvie de tyske Konger og holde Synoder. Han var en Ven af Munkene, særlig af Cluniacenserne. — **B. VIII** (1012—24) hed oprindeligt Theofylakt og var en Søn af Greven af Tusculum. 1014 kronede han i Rom Henrik II og hans Dronning Kunigunde; 1020 besøgte han Henrik II i Bamberg, og Kejseren skænkede ham da denne By. 1022 var Henrik II til Stede paa en Synode i Pavia, hvor Paven, maaske nærmest af Villighed mod den tyske Kejsler, tog Ordet for dennes sædelige Reformer, som da skulde gennemføres ogsaa i Italien. — **B. IX** (1033—1048) hed, som sin Farbroder B. VIII, oprindeligt Theofylakt. Hans Fader, Grev Alberic af Tusculum, fik ham valgt til Pave i en Alder af 10 eller 12 Aar, og denne Barne-Pave førte et Regiment, der fyldte alle sædelige og religiøse Italianere med Gru. 1044 rejste Romerne sig imod ham og tvang ham til Flugt; men den Modpave (Sylvester III), som de havde stillet op imod ham, maatte snart falde til Føje. Aaret efter solgte B. IX imidlertid Tiaraen til Ærkebage Johannes Gratian for 1 eller 2 Tusinde Pund Sølv. 1046 blev han erklæret for afsat af en Synode, som Henrik

III holdt i Rom, og 1048 trak han sig tilbage til sin Borg i Tusculum; om han dér har fortsat sit ryggeløse Levned, eller om han er endt som Munk i Grotta-Ferrata, maa man lade staa uafgjort hen. — **B. X** (1058—59) hed oprindeligt Johannes Mincius og var før sit Valg til Pave Kardinalbiskop i Velletri. Det var det romerske Adelsparti, der havde sat ham paa Tronen, men han kunde ikke hævde sin Stilling; allerede i Jan. 1059 erklærede den ved Hildebrands Hjælp valgte Nicolaus II **B. X** for afsat. Efter sin Afsættelse skal **B. X** have levet i en Slags klosterligt Fængsel i Munkeboligen ved S. Agnese. Han døde, medens Gregor VII var Pave, og blev begravet, som om han havde været en retmæssig Efterfølger af St. Peter. — **B. XI** (1303—4), Nicolò Bocasini, f. 1240, en lærd Dominikaner, blev 1296 sin Ordens General, og 1298 gjorde Bonifatius VIII ham til Kardinalpresbyter og kort efter til Kardinalbiskop af Ostia og Velletri. 1302 var han Legat i Ungarn; 1303, da Bonifatius VIII blev mishandlet i Anagni, var **B. XI** hos ham, og efter Bonifatius VIII's Død valgte Kardinalerne ham til Pave. Han udsonede sig med Familien Colonna og søgte ogsaa at komme i venligt Forhold til sin Forgængers andre Fjender; Filip IV af Frankrig blev saaledes løst af Bandet. Men da han troede sig stærk nok dertil, udtalte han (1304) Band over V. Nogaret og alle de Italianere, der havde været med ved Voldsdaaden i Anagni. Kort efter døde **B. XI**, maaske af Gift. — **B. XII** (1334—42), Jacques Fournier fra Languedoc, oprindeligt Cistercienser-Abbed, derpaa teol. Lærer ved Pariser-Universitetet, blev 1327 Kardinal af S. Prisca. Han blev Pave 1334 og residerede i Avignon. Straks efter sin Ophøjelse bød han de Biskopper og Abbeder, der levede i Avignon, at vende tilbage til deres Stifter og Klostre, og udtalte sig imod den tidligere saa almindelige Nepotisme; en Pave skal, sagde han, være som Melkisedek, uden Fader, Moder og Slægt. Han begyndte Opførelsen af Slottet i Avignon og lod sig hverken ved Petrarcas poetiske Brev eller Romernes indtrængende Opfordringer kalde tilbage til Rom. Et Unionsforsøg med Grækerne (1339), som indlededes af Abbed Barlaam (se d. Art.), strandede, men det lykkedes **B. XII** at tilvejebringe en Udsoning ml. Kastilien og Portugal, saaledes at de Kr. paa den pyrenæiske Halvø i Fællesskab kunde gaa i Kamp mod Tyrkerne. — **B. XIII**. Dette Navn bære 2 Paver. Den ældste var den aragonske Adelsmand, Pedro de Luna, der først havde været Lærer i Kirkeret, derpaa Kardinal af S. Maria in Cosmedin og en ivrig Talsmand for den Mening, at de 2 Paver, der 1394 stredes om Tiaraen, begge burde trække sig tilbage, for at der kunde vælges en ny, som havde Udsigt til at vinde Tilslutning i hele Kristenheden. Da den ene af disse Paver (Clemens VII) døde 1394, blev Pedro de Luna selv valgt til Pave under Navnet **B. XIII** (1394—1417). Det varede dog ikke længe, inden det viste sig, at han, efter først at være bleven Pave, ikke var villig til at ofre Tiaraen for at skaffe K. Fred. 1399 blev han imidlertid tvungen til at love at træde tilbage, hvis Modpaven vilde gøre det samme, og derpaa blev han spærret inde i Paladset i

Avignon. Men 1403 lykkedes det ham at slippe bort ved Hertugen af Orléans's Hjælp, og derpaa erkendte Avignons Borgere ham atter for at være en ret Pave, og de Kardinaler, der havde forladt ham, sluttede sig paany til ham. Det lykkedes ham dog ikke at hævde sin Magt, og 1409 afsatte Konciliet i Pisa ham (og den anden Pave, Gregor XII) som Skismatiker, Kætter og Meneder, og ogsaa Konciliet i Konstanz udtalte sig imod ham (1414). Spanien, Portugal og Skotland stod endnu paa hans Side indtil 1415, men derefter var han forladt af alle. Han indesluttede sig da paa sin befæstede Borg Peniscola i Nærh. af Valencia, og dér trodsede han Konstanzer-Konciliet, som 1417 endog udstødte ham af K. Han døde først 1424 i en Alder af o. 90 Aar; til det sidste hævdede han, at han var den rette Pave, og de 4 Kardinaler, som havde fulgt ham, det rette Kardinalkollegium. — Da Dominikaneren Pietro Francesco af det hertugelige Hus Orsini-Gravina, Kardinal og Ærkebiskop af Benevento, 1724 næsten enstemmig blev valgt til Pave, kaldte han sig først **B. XIV**, men senere **B. XIII**, fordi den ovenfor omtalte **B. XIII** havde været en Skismatiker. Han begyndte sit Papat med en Kamp mod de italienske Prælaters Yppighed, og paa Lateranmødet 1725 stadfæstede han, til Jesuiternes Glæde, Konstitutionen *Unigenitus* (se d. Art. og Jansenisme). Da hans Ordensbrødre blev urolige over hans formentlige Eftergivenhed over for Loyolas Disciple, søgte han at stille dem tilfreds ved at paabyde Dominikanerne at prædike Augustins Lære om Naaden uden nogen Indskrænkning. Over for de politiske Magter viste **B. XIII** sig svag og vaklende, og det var uden Tvivl ikke af Trods, men kun paa Grund af sin store Forkærlighed for Kanonisationer, at han, til alle Politikeres Forargelse, dristede sig til at gøre Gregor VII til Helgen. Dette Skridt mødte indsigelse baade fra Frankrig og Venezia, hvor man ikke vilde godkende Forkæmperen for det middelalderlige Teokrati som en af K's Helgener. Ogsaa Johannes Nepomuk og Jesuiten Aloysius af Gonzaga blev af ham satte paa Helgenlisten. **B. XIII** døde 21. Febr. 1730, forhadet af Romerne paa Grund af sin daarlige Finansstyrrelse, og fordi han havde ladet den tyranniske og haveysige Kard. Coscia faa stor Indflydelse. Hans Værker (*Opere di B. XIII*) ere udgivne 1728 i Ravenna i 3 Bd. — **B. XIV** (1740—58) er en af de betydeligste Paver i den nyeste Tid. Han hed oprindeligt Prospero Lorenzo Lambertini og var født i Bologna 1675. Efter at have beklædt forskellige juridiske og kirkelige Embeder blev han 1727 Ærkebiskop af Ancona, 1728 Kardinal og 1731 Ærkebiskop af Bologna. Som Ærkebiskop i sin Fødeby vandt han alles Agtelse ved sin Hyrdetroskab og sin milde Styrelse, og han udgav fl. Skrifter, der vidnede om hans store Lærddom. 1740 blev han efter et Konklave, der havde varet $\frac{1}{2}$ Aar, valgt til Pave, nærmest fordi man ventede, at han ved sin Retsindighed vilde være i Stand til at mægle mellem de modstridende Partier i Rom. **B. XIV** var et udmærket Menneske og blev en dygtig Pave, der i Forholdet til de europæiske Magter klart saa, hvad der kunde fastholdes, og hvad der

maatte opglves, og i Forholdet til K. lod han stndig »Paven gaa foran Herskeren«. 1740 lyk-
 onskede og stadfestede han Karl VII som tysk
 Kejser, 1741 sluttede han et Konkordat med
 Napoli og Forlig med Sardinien, 1748 gav han
 Johan V af Portugal Titlen »den allermest
 troende Konge«, og 1753 indgik han et Kon-
 kordat med Spanien. Han stod i venlig For-
 bindelse med mange Protestanter og var den
 første Pave, der anerkendte »Markgreven af
 Brandenburg« som Konge af Preussen; da
 han 1750 holdt Jubelaar i Rom, indbød han
 ogsaa Protestanterne, men Indbydelsen blev
 ikke fulgt. Til Jesuiternes Forbitrelse viste
 han Sympati for Jansenisterne i Frankrig, og
 lige fra Begyndelsen af sin Styrelse var han en
 Modstander af den jesuitiske Missionspraksis.
 1742 fordømte en Bulle den Tilladelse til at
 holde fast paa fl. hedenske Skikke, som de
 klostiske Jesuiter havde givet, og 2 Aar senere
 gentog han Fordømmelsen. I mange Aar tænkte
 han paa at reformere Jesu Selskab, men først
 i hans Dødsaar (1758) fik Kard. Saldanha det
 Hvert at gennemføre en delvis Reform af Or-
 denen i Portugal (se Art. Jesuiter). Havde B. XIV
 levet længer, var Ordenens Ophævelse maaske
 bleven afværget ved en grundig Reform af den.
 Ogsaa som Pave fortsatte B. XIV sine Studier, og
 han var bedst til Mode, naar han sad i en Kreds
 af Lærde, hvor Ordet fløj frit og let fra Læben,
 og hvor han kunde give sin egen medfødte
 Humor frie Tojler. Under hans Papat kom
 Winckelmann til Rom, Assemanus'erne udarbej-
 dede Katalog over en Del af det vatikanske Bi-
 blotek, og Mænd som Kard. Borgia og L. A.
 Muratori vare velsete Gæster i Kvirinalet. B.
 XIV døde 3. Maj 1758. I ham fandt det 18.
 Aarh. sit Ideal af en Pave virkeliggjort. Hans
 Skr. ere gentagne Gange udgivne, sidst i Prato
 1839—46 i 17 Kvarterd.; en Del af hans Breve
 ere udg. af F. X. Kraus (Freiburg 1884). Fr. N.

Benedictinerne. Ingen af de i Middelalderen
 dannede Munkeordener har haft den Betyd-
 ning som B.-Ordenen, der blev stiftet af Bene-
 dict fra Nursia (se d. Art.). Munkeregelen
 vane Maadehold, Roms Støtte og Tidens Enheds-
 strøben bragte den tilsidst Sejr over Vester-
 ledens andre Munkeregeler, og hvor B. kom
 frem »med Korset og Ploven«, kunde deres
 Virksomhed kendes paa Folk og Land.

Benedicts Regel (udg. af E. Wöelflin, Leipz.
 1895) er affattet i et alt andet end ulasteligt
 Vulgarlatin, men den vidner paa hvert Blad
 om dens Ophavsmands rom. Aand, om hans
 Sans for Orden og hans praktiske Blik. Forst
 og fremmest kræver Benedict af sine Munke
 »fast Opholdssted« (*stabilitas loci*); B. maa ikke,
 som Østens Gyrovager, fore et Vagabondliv.
 Forud for Optagelsen i Klostret skal der gaa
 en grundig Provelse og et cetaarigt Novitsiat.
 Naar det er til Ende, aflægger den vorrende
 Munk i Kirken eller Bedehuset Løfte om at
 blive i sit Klostret (*stabilitas*), om »at omvende
 sig« (*conversio morum*): Fattigdom og ugift
 Stand) og om at lyde Abbeden og Klostrets
 Love (*obedientia*). Sit Gods skal han skænke
 til de fattige eller til Klostret, og naar Løftet
 er aflagt, og Baandet med Verden afbrudt,
 iføres han Munkedragten. Denne retter sig
 efter Opholdsstedet og Aarstiden. Som Regel

skal B. bære en Skjorte og en Kutte (*cuculla*),
 der om Vinteren er af tykkere, om Sommeren
 af tyndere Stof; i Begyndelsen var Kutten hvid,
 senere blev den sort. Naar Munken arbejdede,
 havde han et »Skapulær« (en kort Overklædning
 uden Ærmer) over Kutten. Paa Fødderne
 havde han Strømper og Sko; naar han skulde
 gøre Rejser til Hest, eller i koldere Egne, bar
 han et Par Benklæder. Sengeløjet bestod af en
 Maatte, en Hovedpude, et Lagen og et Tæppe.
 Desuden fik Munkene af Klostret Kniv, Griffel
 (*graphium*), Naal, Lommeterklæde og Tavle.
 Levemaaden var tarvelig, men tilstrækkelig.
 Hver Munk fik daglig 2 Portioner Mad, og,
 hvor Haverne tillod det, tillige som Dessert
 Frugter og Grønsel. Maden bestod af Fisk,
 Æg, Bølgfrugter og af og til Fuglevildt; men
 kun syge maatte spise Kød af firfødte Dyr.
 »Skønt Vin egentlig ikke er en Munkedrik«,
 indrømmede Benedict daglig sine Munke et
 vist Maal Vin til Maden; hvor der ikke var
 Vin, drak B. Øl. Maaltiderne holdtes i Fælles-
 skab, og under dem blev der læst højt, men
 Samtale var ikke tilladt; Munken skulde være
 en tavs Broder (*frater taciturnus*), der forstod
 at underkue Italienerens medfødte Snakke-
 salighed. Hele Dognet var nøje delt ml. Ar-
 bejde i Have og paa Mark, Andagt og Hvile,
 og ingen maatte holde sig for god til den
 ringeste Gerning; hver af Brodrene havde som
 oftest sin Uge i Køkkenet. Hver 3dje Time
 bleve Munkene kaldte til Gudstjeneste, til Bon
 og til Psaltesang; den gl. Pagts Ps.bog var
 inddelt saaledes, at den kunde læses ved Gudst-
 tjenesterne i Lobet af en Uge. I de lange
 Vinteraftener kunde Munkene laane Bøger fra
 Klostrets Bogsamling, og bande Videnskaben
 og Kunsten fandt snart Arnesteder i B.'s
 Klostre. Disse bleve hyppigst byggede paa
 højt liggende Steder (*Benedictus in monte*), og
 de spillede en Rolle for Omegnen, ikke alene
 som Missionspladser og Midtpunkter for det
 religi. Liv, men ogsaa som Skoler. Hvor B.
 kom frem, fældede de Skove og udtorrede
 Moser, forvandlede Heder til frugtbart Agerland
 og anlagde Haver; Blavl og Fiskeri vare deres
 Yndlingssysler. I Spidsen for et B.-Klostret
 staar en Abbed, under ham en Forstander
 (Provst eller Prior) og fl. Dekauer. Abbeden
 har Krav paa ubetinget Lydighed, og han alene
 hilses som »Herre«, fordi han staar i Kristi
 Sted. Han vælges af Brodrene, der ved Valget
 skulle se mere paa Værdighed og Dueltighed
 end paa Alder. Naar vigtige Sager ligge for,
 sammenkalder Abbeden hele Munkelaget (Kon-
 gregationen) for at faa gode Raad. Indenfor
 Klostret hersker der Lighed ml. Brodrene; Fyr-
 stens Son og Sonnen af en Livegen ere Lige-
 mænd, og Munkene have alt tilfælles, som den
 første Menighed i Jerusalem. Ved Siden af
 de mandlige B. omtales ogsaa tidlig kvinde-
 lige B., der rimeligvis stod i Forbindelse med
 den hl. Scholastica, der, ligesom Broderen,
 trak sig tilbage fra Verden.

Da Langobarderne 589 odelagde Monte-Cas-
 sino, flygtede B. til Rom, hvor de i Nærh. af
 den lateranske Basilika byggede et Klostret,
 viet til Johannes Dober. Ved Overflytningen
 til Rom kom de i nøje Forb. med Gregor d.
 st. (d. 604), som støttede B. paa mange Maader.

ikke mindst ved i sine »Dialoger« at give en Biografi af Benedict. Under ham kom de ved Missionæren Augustin til Britannien; i Løbet af 7. Aarh. kom de til Gallien og Spanien, i 8. Aarh. sejrede de i Tyskland. Men trods Mænd som Aldhelm og Beda, Alcuin og Paul Warnefried, mærkedes der i 8. Aarh. en stor Nedgang indenfor B.'s Klostre. Benedict fra Aniane (se d. Art.) gennemførte i Beg. af 9. Aarh. en Reform af de frankiske B.-Klostre; men Forfaldet viste sig snart igen. Derfor trængtes der til nye Reformere, som især udgik fra de fra Cluny, Camaldoli, Val-lombrosa og Citeaux dannede »Kongregationer« (se de Art.). I 13. Aarh. stillede Tiggerordenen B. i Skygge; i 14. og 15. Aarh. blev der, dels af Paver, dels af Kirkemøder og enkelte Personer, gjort mange Anstrengelser for at ophjælpe Tugten og Arbejdet i de vanrøgtede B.-Klostre (om Reformere i de dske B.-Klostre se Khist. Saml. 4. R. V). Efter Reformationen søgte Trienter-Koncillet, ved at give Biskopperne Tilsyn med Klostrene, at gøre disse nyttige for K., og der dannedes i de forskl. Lande flere nye B.-Kongregationer paa den gl. Regels Grundlag; først bl. dem maa nævnes Maurinerne (se d. Art.). Nu findes der i Tyskland 3 B.-Kongregationer: den beuron-ske Kongreg. (med Beuron og Maria-Laach), den schwab. (med St. Stephan i Augsburg og Prioratet Ottoberon) og den baierske med Hovedklostret St. Bonifaz i München. Solesmes i Frankrig og Maredsous i Belgien have været og ere tildels endnu berømte Arnesteder for B.'s Videnskabelighed, og selv indenfor den eng. Højkirke har Benedicts Orden fundet Efterligning (»Fader Ignatius«). Tidsskrifter og Samlinger som *Spicilegium Cassinense*, *Revue Bénédicte*, *Anecdota Maredsolana* og »Studien und Mitteilungen aus dem Benedictiner- und Cisterzienserorden« vidne om den videnskabelige Stræben bl. B., og i Beuron har den relig. Kunst i vore Dage fundet et Fristed.

Til Danmark kom B. med Ansgar, der søgte at knytte den nordiske Mission til Benedicts Orden, hvorfor han tog det Løfte af Rimbert, at denne vilde lade sig optage i Ordenen. Voer Klostre i Aarhus Stift skal have været det ældste B.-Kloster i Danmark, men senere vare St. Bents Klostre i Ringsted, St. Knuds i Odense, St. Peders i Næstved, St. Laurentius's i Essenebek og Glendstrup (Nørre-klostre), de 2 sidste i Aarhus Stift, og rimeligvis ogsaa Halsted paa Laaland, Boliger for B. Desuden fandtes der ogsaa her i Landet Nonneboliger for kvindl. B. som i Hundsland og Ø.-Kloster i Børglum Stift, i Vor Frue Kloster i Randers o. fl. a. I Norge var der mandl. B. i Nidarholm lige over for Nidaros, i St. Albans paa Selja i Nordfjorden og i Munkeliv (St. Mikæls) ved Bergen; kvindl. B. i Gimse ved Skien, i Nonnesæter (St. Marias) ved Oslo og rimeligvis ogsaa i Bakke ved Trondhjem. Hind-siden Sundet, hvor der aldrig har været mange B., synes Helligkors-Kloster ved Dalby, St. Laurentius's Kloster i Lund og Allehelgens-Klostret ved denne By at have huset mandl. B., og St. Marias eller St. Peters Kloster i Lund at have været bestemt for kvindl. B. Fr. N.

Benedictionale kaldes den liturgiske Bog, som indeholder de autoriserede Benedictioner og Eksorcismer, med Angivelse af, hvilke der maa udføres af Præsterne, og hvilke der ere forbeholdte Biskopperne. Det kan kun ud-gives med biskoppelig Approbation.

Benedictioner, se Velsignelse.

Benedictus er det liturgiske Navn paa Saka-rias's Lovsang (Lk. 1, 67—79), som man har kaldt den sidste Profeti under den gl. Pagt og den første under den nye. Medens Marias Lovsang (*Magnificat*, se d. Art.) væsentlig er en Genklang af Psalmerne, er B. en Genklang af Profeterne (se A. Plummer, *The Gospel according to St. Luke*, Edinburgh 1896, S. 39). B. har fra gl. Tid af været brugt ved den daglige Gudstjeneste i Kirker og Klostre.

Benedictus, Biskop af Åbo 1321—1338 (?), var rimeligvis ved Familiehaand knyttet til Finland, skønt født i Sverig. Som Kannik i Upsala valgtes han til Biskop af Åbo efter Ragnvald II. Efter de af hans Breve, der ere bevarede, synes han at have været gennem-trængt af det rom. Hierarkis Aand. 1327 ud-virkede han af Kongen Stadfestelse paa alle de til Bisperne og Domkirken forud givne Friheder. Han forøgede Kannikernes Antal ved Åbo Domk. til 6, og Kirkens Gods vandt under ham en anselig Tilvækst. Dog klages der 1335 over, at den 17 Aar tidligere af Russerne afbrændte Domkirke var forfalden. Indbyggerne i Karelen, Tavastland, Savolaks, Österbotten og Åland fik han ikke alene til at udrede Tiende, men ogsaa andre Skatter, som hidtil havde været omtvistede. Da de ubøjelige Tavastlændinge modsatte sig at be-tale disse Skatter, paadrog de sig en Band-lysning. 1324 gjorde Bisen endog en Visita-tionsrejse til Tavastland, den første kendte af en finsk Bisp. Under B.'s Episkopat gjorde ogsaa Ærkebiskop Petrus af Upsala, i Kraft af sin Metropolitanmyndighed, i Juli og August 1335 en Visitationsrejse til Åbo Stift. Den hl. Birgittas Fødsel skal være bleven B. aabenbaret samme Nat, hun fødtes. A. N.

Beneficier (Benaadninger) kaldtes hos Ro-merne de Agre, som Kejseren tildelte Sol-daterne og andre for Livstid, enten som Be-lønning for ydede Tjenester eller til fremtidigt Underhold. Af en særlig Embedsmand førtes der Bog over alle »Beneficier« (*liber benefi-ciorum*). I Middelalderen bruges *beneficium* enstydigt med »Len«. I Kirkeretten er B. Betegnelse for enhver Indtægt, som Kirkens Embedsmænd nyde som Løn, hvad enten det er Jordegods, Tiende, Accidenser, Smaaredsel eller Naturalydelse. For *officium*, Embeds-tjenesten, gives *beneficium* (*beneficium datur propter officium*, er en gammel kanonisk Regel). Den, der nyder et Beneficium, kaldes *Benefi-ciarius*, og det Jordegods, som er tillagt en gejstlig Embedsmand eller en Stiftelse, kaldes *Beneficiargods* eller *beneficeret Gods* (f. Eks. Præstegaardene paa Landet). Undertiden skelnes mellem *b. curata* : Præstebeneficier, fordi dertil er knyttet Sjælepleje (*cura animarum*), og *b. non curata* : Beneficier for saadanne Kirkebetjente (Degne, Klokkere, Organister o. fl.), som ikke have med Sjælepleje at gøre. — I den ældste Kirke fik Lærerne ikke nogen

fast Løn, men vare for deres Underhold hen-
viste til Menighedens frivillige Ydelser, hvoraf
der lidt efter lidt dannedes et fælles Fond.
Forvaltningen af dette gik, efterhaanden som
Biskoppernes Magt udvidedes, over i disses
Hænder, og de lavere Gejstlige vare fuldstændig
underkastede Biskoppens Godtbeholdende med
Hensyn til Lønningsforholdene. De apostolske
Konstitutioner givte Biskoppen den mest uind-
skrænkede Fuldmagt over Fordelingen af Ga-
verne. Som oftest blev Fællesskassens Indhold
delt i 4 Dele, hvoraf den ene tilfaldt Biskoppen,
den anden Præsterne, den tredje de fattige og
den fjerde Kirkebygningen (*fabrica ecclesiæ*).
Fra 8. Aarh. ophører dog dette Fællesskab, og
de enkelte Embeder begynde at tillægges deres
særlige Beneficiær. I det 11. Aarh. er dette
den almindelige Ordning overalt, og fra Romer-
kirken er derefter Beneficiæsystemet bibeholdt
i den evangeliske Kirke. Dets Regulering i
Enkelthederne er høist forskellig i de for-
skellige Lande. — Naar man i nyeste Tid oftere
i Danmark har bragt i Forslag at vende til-
bage til Oprettelsen af et fælles Kirkefond,
hvoraf Præsterne skulde modtage deres Løn
efter Embedets Art, deres Aldersklasse o. dsl.,
kan dette fra Kirkens Standpunkt ikke være
ønskeligt, forinden Kirken har faaet den ved
Grundloven i Udsigt stillede Forfatning. A. J.

Benevoli, Orazio, ital. Komponist af kirkel.
Musik, tilhørte Palestrinas Skole og døde 17.
Juni 1672 som Kapelmester ved Peterskirken
i Rom. Han har komponeret Messer, Psalme-
melodier og Motetter.

Bengel. 1) **Johann Albrecht B.**, württem-
bergsk Teolog, blev født 24. Juni 1687 i Win-
nenden ved Stuttgart. 1703 blev han optagen
i det teol. Stift i Tübingen, og efter Fulden-
elsen af sine Studier (der tidlig gennem Læsning
af Spencers og Franckes Skrifter bragte ham ind
under pietistisk Paa-virkning) blev han 1708
Repetent i Tübingen og 1713 Lærer ved den
nyoprettede Klosterskole i Denkendorf, efter
først at have foretaget en Rejse gennem Tysk-
land, hvor han opsogte lærde Anstalter af de
forskelligste Retninger (særlig Halle, Pietismens
Hovedsæde). I Denkendorf virkede han i sine
bedste Aar til 1741, da han blev Prælat i
Herbrechtingen; 1749 blev han Eresistorial-
raad og Prælat i Alpirsbach, 1751 Eresdoktor
i Teologi og døde den 2. Nov. 1752 i Stuttgart.

Bengel er en af Pietismens ældste Personlig-
heder, og han har haft stor Betydning, ikke
alene for enkelte ved sin rige, personlige Paa-
virkning, og for det kirkelige (særlig sit Fædre-
lands Kirkes) Liv, men ogsaa for den teol.
Videnskab, navnlig som Kritiker og Bibelfor-
tolker, thi Bibelen var ham et og alt. Kun
i den fandt han Guddomsandens fuldkom-
men rene Røst. Men des mere betænkelig
blev han, da han saa det store Tal af for-
skellige Læsemåder, som særlig engelske Kri-
tikere havde pegt paa. Dog veg han ikke for
Vanskeligheden, og her viser der sig just et
Træk, som skiller B.'s Pietisme fra saa megen
anden, nemlig at den fromme Ærefrygt for
Hogernes Bog ikke førte ham til at bandlyse
den videnskabelige Undersøgelse, men tvært-
imod til at tage Arbejdet op. B. var da den
første, der i Tyskland tog det tekstkritiske Ar-

bejde op. Udbyttet af sine Undersøgelser ned-
lagde han i sine Udgaver af N. T. (Hovedud-
gaven 1734 med *apparatus criticus*, hvor han
fremsætter sine kritiske Grundsætninger). Han
er den første, der søger at bestemme Haand-
skrifternes Værd og ordne dem i Familier.
Dog, B. sysselsatte sig ikke alene med Tekstens
ydre Side; ogsaa som Fortolker staa han saare
højt. 1752 udkom første Gang hans berømte
Gnomon Novi T., der udmærker sig ved sine
sunde eksegetiske Principer, den glimrende
Præcision i Udtrykket, den dybe Indlevelse
i Skriftens Aand, de mange fine Enkeltheds-
mærkninger. Den er derfor ogsaa stadig bleven
udgivet paany, sidste Gang (8de Oplag) 1891,
ved Steudel, og paa Tysk sidste Gang 1891,
ved Kübel.

Med særlig Forkærlighed behandlede B. Joh.'s
Aabenbaring. Ogsaa deri træder hans pietis-
tiske Standpunkt frem. Men forøvrigt er det
underligt nok, at denne klare og ædruelige
Aand kunde finde saa stor Tilfredsstillelse i
at syssle med kiliastiske Drømme og krono-
logiske Beregninger af Tiden for Herrens Gen-
komst, som han satte til 1836. Vel har den
senere Videnskab ganske forladt hans Metode,
og Historien selv øvet den bedste Kritik, men
dog træder hans Aands Dybde og hans sunde
Blik frem i de mange mærkelige Fremtids-
anselser, han har udtalt, og som Historien delvis
har bekræftet. Dette forklarer ogsaa, at hans
derhenhørende Hovedværk: »Erklære Offen-
barung St.'s Johannis« 1740 (nævnes maa og-
saa *Ordo temporum* 1741) stadig læses ivrigt
af Württembergs Pietister (sidste Oplag 1858).
Tilliden til ham var saa stor, at flere Württem-
bergere 1836 lod deres Marker ligge hen, fordi
de, efter B.'s Beregninger, i det Aar ventede
Herrens Genkomst. — B.'s sunde og rolige
Dømmekraft træder ogsaa frem overfor Zinzen-
dorf og Herrnhuterne. Med al Anerkendelse af
denne Menigheds Fromhed og Missionsiver, paa-
pegede han i sin »Abriss der Brüdergemeinde«
(Stuttg. 1751) dens mange Besynderligheder, dens
ensidige Blodteologi, dens Tavshed om Gud Fader.
Selv paa den angrebne Part, Zinzendorf og
hans Menighed, gjorde Bogen Indtryk, et Re-
sultat, som særlig hine Tidens Stridsskrifter
sjælden opnaaede; men de vare ogsaa sjælden
skrevne i Bengels Aand. — Ogsaa i sin kirke-
lig overordnede Stilling, som en af Württem-
bergs »Prælater«, virkede B. med stor Vel-
signelse, særlig ved sin milde og forstandige
Behandling af Separatismen og Privatforsam-
lingerne; og som Sjælesorger var han meget
for mange; hans klare og milde, rene og kærlige
Væsen indgød Tillid. Ved hans Død sagde
Oetinger om ham, at hans Lige ikke fandtes i
Württemberg (J. C. F. Burk, B.'s Leben u.
Wirken, Stuttg. 1831; B.'s litter. Briefwechsel,
1836; O. Wächter, J. A. B., 1865; sammes, B.
und Oetinger 1886; Reiff, B. und seine Schule,
1882; A. Ritschl, Gesch. des Pietismus III, 1886;
E. Nestle, B. als Gelehrter, 1893). — 2) **Ernst
Gottlieb B.**, württembergsk Teolog, Sønnesøn
af ovennævnte, blev født 3. Nov. 1769 i
Zavelstein og virkede fra 1806 som teol. Prof.
i Tübingen til sin Død 28. Marts 1826. Han
nød adskillig Anseelse hos sin Samtid, hvilket
maaske mest skyldtes hans respektindgydende

Personlighed, thi som Teolog var han ubetydelig. Han hørte til den ældre Tübingerskole med dens »bibelske Supranaturalisme« og lærte som Dogmatiker en Slags rationel Supranaturalisme (paa virket af Kant), idet Aabenbaringen for ham væsentlig var en overnaturlig Stadfæstelse og historisk Fremstilling af de etisk-religiøse Fornuftsandheder. Forøvrigt foretog han Symbolik (naturligvis irenisk, og med en vis Sympati for Socinianismen) og særlig de historiske Fag; men F. C. Baur, som har hørt ham, fælder her en streng Dom over ham. Nu har hans Navn kun historisk Interesse.

J. P. B.

Benhadad. 3 syriske Konger af dette Navn have spillet en Rolle i Israels Historie. Den første blev af Asa af Juda købt til at svigte sin Forbundsfulde Baasa af Efraim (1 Kong. 15, 18), der ved at befæste Rama truede Jerusalem. Den anden, der i Biblen skildres som mægtig og troles, var samtidig med Akab af Israel, hvis Land han gentagne Gange bragte Odelæggelser over (1 Kong. 20, 1 f.). Akab besejrede ham og lod ham til sit Uheld (1 Kong. 20, 42) og mod Profeternes Vilje leve, ja sluttede et Forbund med ham, der, hvad der fremgaar af assyriske Indskrifter, var rettet mod Salmannasser II, som 3 Gange gjorde Tog mod B. Om B.s senere Forhold til Israel, Møde med Profeten Elisa og Dod for Hasaels Haand fortæller 2 Kong. 6, 24 f.; 8, 7 f. Den tredje B. var Søn af Hasael og samtidig med Joakas af Israel og hans Søn Joas; ogsaa han var en Svøbe for Israel (2 Kong. 13), men Profeterne forkyndte Sejr over ham (jfr. Amos 1, 4), og han maatte afstaa Joas Stykker af Syrien. Af de assyriske Indskrifter ses det, at LXX's Gengivelse af Navnet (Adars Søn) er den rette; de gengive det nemlig Bin-Hidri = Benhadar.

Benhail (2 Kron. 17, 7), en af Kong Josafats fornemme Embedsmænd.

Ben-Hanan (1 Kron. 4, 20); Israelit af Judas Stamme.

Ben-Hinnom, se Hinnom.

Benigna Maria, Grevinde af Reuss-Ebersdorf, f. i Ebersdorf 15. Dec. 1695, d. 1. Aug. 1751, var en Svigerinde til Zinzendorf og Forfatterinde til Psalmen: So ruht mein Mut in Jesu Blut und Wunden.

Benignus, Navn paa fl. Helgener. En B. skal have været en Discipel af Polykarp og efter at have prædikeret i Burgund være bleven Martyr under Kejser Aurelian; 1. Nov. fejres som hans Helgendag. En anden B. skal være Søn af en vis Sescenen, i hvis Hus Patrick boede, da han laudede i Colp ved Boyne-Flodens Munding. Denne B. (»St. Benen«) skal have været Biskop i Armagh 455—468, altsaa endnu i Patricks Levetid. Han blev i Middelalderen regnet for at være Connaughts særlige Apostel; hans Helgendag er 9. Nov.

Benincasa, Caterina, se Caterina fra Siena.

Benincosa, Ursula, f. i Napoli 1547, d. 1618, samlede i Slutn. af 16. Aarh. nogle fromme Kvinder om sig, der lovede at leve for Andagt og Askese. Nogle tog, som Marta, Vare paa verdslige Sysler, andre vilde, som Maria, kun leve for Bøn og Betragtning. Deres Dragt var en hvid Kjole med en sort Kappe over og et hvidt Slør. De kaldte sig selv »Marias ube-

smittede Undfangelses Kongregation«, men da Gregor XV, efter U. B.'s Død, stillede dem under Theatinernes Opsyn, kaldes de ofte »kvindelige Theatinere«. Ordenen har kun haft Klostre i Napoli og Palermo. J. B. Bagatta har skrevet U. B.'s Biografi (Napoli 1696).

Beninu (Neh. 10, 13), en af Leviterne, der beseglede Pagtens Fornyelse efter Hjemkomsten fra Eksilet.

Benjamin (højre Haands Søn, = Lykkebarn).

1) Patriarken Jakobs yngste Søn, født af Rakel paa det forjættede Lands Jord ved Efrata (1 Mos. 35, 16 f.). Fødselen kostede hende Livet (se Benoni). Faderen omfattede ham med særlig Kærlighed, især siden han mistede Josef, og denne længtes i Landflygtigheden særlig efter B. (42, 4, 36; 43, 14, 29 f.; 45, 12 f.). De forsk. Stykker af 1 Mos. skildre ham snart som Dreng, snart som Familiefader, da han fulgte Slægten til Ægypten (44, 20; 46, 21). — 2) Stammen B.s fremtrædende Egenskaber var uforfærdet Tapperhed (Dom. 3, 15 f.; 5, 14; Ps. 68, 28) og en saa tøylesløs Grumhed (1 Mos. 49, 27), at de øvrige Stammer maatte lade Straffedom ramme den (Dom. 19, 21). B.s Landomraade (Josva 18, 11 f.), V. for Jordan, begrænset af Efraim og Juda, var vel lille, men frugtbart og af stor Betydning paa Grund af de strategisk vigtige Passer og de mange hellige (5 Mos. 33, 12) Steder (Nob, Gibeon, Gibeon, Betel, Gilgal, Mispa, Kirjat-Jearim og Jerusalem), hvoraf dog Efraim og Juda siden tog deres Del. Berømte Benjaminer var Kong Saul og hans Søn Isboset. Det faldt Stammen svært at bøj sig for David (Simeis Forhaanelse, Sebas Oprør), og efter Rigets Deling tilfaldt Steder som Betel, Gilgal og Jeriko Efraim; Rama var længe et Stridsleje mellem Rigerne. I den senere Historie er B. nøje knyttet til Juda; men blandt de i Babylon tilbageblevne knyttede den nationale Taknemmelighed særlig sine legendeagtige Fortællinger til 2 Benjaminiteres Navne: Mardokaj og Ester (se Esters Bog). Størst historisk Betydning har dog Benjaminiten Saul eller Paulus faaet (Rom. 11, 1; Fil. 3, 5).

Benno af Meissen var først Kannik i Goslar; 1066 blev han Biskop i Meissen. Han skal være død 1106 eller 1107. 1073 og de følgende Aar tog han Del i Sachsernes Opstand mod Henrik IV, men han spillede kun en ynkkelig Rolle og var hverken agtet af Venner eller Fjender. Da han var en af de faa Meissener-Biskopper, hvis Navn var kendt i Historien, og da man tilskrev ham Begyndelsen paa Domkirkens Opførelse, blev han draget frem af Forglemmelsen, for at ogsaa denne Del af Sachsen kunde faa en stedlig Helgen. Hertug Georg af Sachsen var ivrig for at faa ham helgenkronet, og 1512 udgav H. Emser hans »Legende« (*Vita Bennonis*). Iveren for at faa Meissener-Bispen optagen bl. K.'s Helgener voksede, da Ref. begyndte at trænge frem i de Egne, og Kanonisationen fandt endelig Sted 31. Maj 1523, samme Dag som Ærkebiskop Antonino af Firenze (se C. Höfler, Papst Adrian VI, Wien 1880, 303), tildeels som en Demonstration mod »det luth. Kætteri« i Sachsen. 16. Juni (St. B.'s Helgendag) 1524 var der i Meissen stor Fest til den nye Helgens Ære.

I den Anledn. skrev Luther sit Flyveskrift: »Wider den neuen Abgott und alten Teufel, der zu Meissen soll erhoben werden« (Erl.-Udg. Bd. 24), hvorpaa Emser og andre rom. Katoliker svarede. Da Ref. havde sejret i Meissen, led Helgengravnen dér ilde Medfart, men 1576 erhvervede Albrecht V af Baiern St. B.'s Helgenlevninger. Disse bleve da bragte til München, og Meissener-Bispen blev en af denne Bys Patroner. I Kejser Karl-VII's Dage skulde dog nogle af B.'s Helgenlevninger være komne tilbage til Sachsen og have fundet Plads i den rom.-kat. Hofkirke i Dresden (Seyfarth, Ossilegium B., München 1765). Fortællingerne om B.'s Missionsvirksomhed som »Slavernes Apostel« og om hans Fortjenester af Kirkesangen ere Fantasiprodukter. Han fremstilles, med en Hentydning til Legenden (for at hindre Henrik IV i at gaa i Domkirken i Meissen skal han, ved sin Afreise til Rom, have kastet Kirkenøglen i Elben, men efter sin Hjemkomst have fundet den igen i en Fisk, der blev sat paa hans Bord) med en Nøgle og en Fisk. *Fr. N.*

Benoist. 1) **Elie B.**, f. i Paris 20. Jan. 1640, blev 1665 protest. Præst i Alençon, hvor han under meget vanskelige Forhold virkede til stor Velsignelse. Uden at tage Hensyn til de rom. Katolikers Fanatisme indlod han sig i Disputater med Jesuiten de la Rue, der havde bedre Talegaver, men ikke større Lærddom og dialektisk Færdighed end B. Pøbelen stormede B.'s Kirke, og efter Udstedelsen af det nantiske Edikt (1685) maatte han forlade Alençon. Han flygtede til Holland, hvor han blev Præst for den wallonske Menighed i Delft. Dér døde han 15. Nov. 1728. Hans Hovedværk er: *Hist. de l'Edit de Nantes* (Delft 1693), der i sine 5 Dele indeholder saa mange Dokumenter, at det er blevet et vigtigt Kildeskrift. Oratorianeren Thomassin skrev et Modskrift mod ham til Forsvar for Ludvig XIV's Fremfærd (P. Pascal, E. B. et l'Eglise reformée d'Alençon, Paris 1892). — 2) **René B.**, f. i Nærh. af Angers 1521, fulgte 1560 Maria Stuart til Skotland som hendes Hofpræst og Skriftefader. 1562 blev han Præst ved St. Eustache i Paris, og som saadan var han en af de Prælater, der søgte at drage Henrik IV over til Romerkirken. Efter sin Overgang gjorde Kongen ham til Biskop i Troyes, men Paven nægtede at godkende Valget, fordi B. havde udgivet en Bibeloversættelse, der paa fl. Steder stemmede med Genève-Biblen. Han døde 1608 som Dekan for det teol. Fakultet i Paris.

Benoni (1 Mos. 35, 18), min Smertes Barn, det Navn, Rakel gav Benjamin efter hans Fødsel i Forundelse om sin Død.

Benrath, Karl, protest. Teolog, blev født i Düren 10. Aug. 1845, var først Lærer ved sin Fødeby's Skole indtil 1872, opholdt sig derpaa i Italien 1872—75, blev 1876 Privatdocent i Bonn, 1879 extraord. Prof. dér, og er nu Prof. ord. i Königsberg. Kirkehistorien er hans Fag, særlig til Reformationstidens Historie har han gjort omfattende Studier. Han har (1880) udgivet »Summa der heil. Schrift« (se d. Art.) i tysk Overs., og (1875, 2. Udg. Braunschw. 1892) en Monografi om Bernardino Ochino fra Siena.

Bensly, Robert Lubbock, f. i Eaton ved

Norwich 24. Aug. 1831, blev 1885 Lecturer i Hebraisk og Syrisk i Gonville og Caius College og Examinator i det gl. Test. ved Universitetet i London. Han har 1875 udgivet et Fragment af den lat. Overs. af Esras 4. Bog, og 1876 opdagende han i et af British Museums Haandskrifter en syr. Overs. af de 2 klementinske Breve. Han var Medlem af den Komité, der reviderede den eng. Overs. af det gl. Test.

Ben-Sohet (1 Krøn. 4, 20), Israelit af Judas Stamme.

Benson, Edward White, eng. Ærkebiskop, blev født i Nærh. af Birmingham 14. Juli 1829 og studerede i Trinity College i Cambridge. 1853—59 var han Lærer ved Rugby Skole, 1857 blev han præsteviet; 1859—72 var han Rektor for Wellington College; 1869 blev han eksaminerende Kapellan hos Biskoppen af Lincoln, 1872—77 residerende Kannik ved Domkirken i Lincoln, 1873 tituler og 1875 virkelig Kapellan hos Dronningen; 1877 blev han Biskop for det nylig oprettede Bispedømme i Truro, 1882 Ærkebiskop af Canterbury (introniseret 29. Marts 1883). Han døde 11. Okt. 1896 under Gudstjenesten i Hawardens K., under et Besøg hos Gladstone. Han har udgivet forskl. Prædikensamlinger, og efter hans Død er der af hans Efterladenskaber udgivet en større Monografi om Cyprian (London 1897).

Bentley, Richard, eng. Filolog og Tekstkritiker, f. i Yorkshire 27. Jan. 1662, kom 14 Aar gl. til Universitetet i Cambridge og senere til Oxford. 1684 blev han *Mag. artium*. 1691 udgav han, som Tillæg til E. Chilmeads Udg. af Joh. Malalas Krønike, et lat. Brev til John Mill, der grundfestede hans Ry som Filolog. 1690 modtog han Præstevieelse, 1692 blev han Domherre i Worcester, 1694 Kongens Bibliotekar, 1695 kgl. Kapellan, 1699 Forstander for Trinity College i Cambridge, 1700 dette Universitets Vicekansler, 1701 Ærkedegn i Ely, 1717 Prof. i Teol. i Cambridge. 1692 holdt han de første *Boyle-Lectures*, 1713 skrev han et Skrift mod Fritænkeren Collins. Han er navnlig bekendt ved sine, paa Kollationer i alle Europas store Biblioteker grundede, Forarbejder til en ny Udg. af det n. Test.'s gr. Tekst. Han døde 14. Juli 1742 (R. C. Jebb, R. B., London 1882).

Bentzon, Jens Winther, f. i Kbhvn., 23. Nov. 1743. Som teol. Kand. boede han en Tid paa Borchs Kollegium, præsteviedes 1774, var Kapellan ved Frue Kirke i København 1777—97 og derefter Sognepr. til Gladsaxe og Hørlev. B. deltog i de 20 Aar, han var ansat i København, ivrigt i Tidens literære Fejder og bekæmpede, skønt han selv var Rationalist, baade Bastholm og Malthe Møller. 1790—95 redigerede han »Kritik og Antikritik«. D. 19. Febr. 1823. K. T.

Benzeliuz. 1) **Ericus Henrici B.** (Erik B. den ældre), Stamfader for den berømte Slægt, af hvilke saa mange have indskrevet deres Navne i Sverigs Kirke- og Kulturhistorie. Stamfaderen og 3 af hans Sønner bleve Ærkebisper, 2 af hans Sønnesønner bleve Bisper, og 5 af hans Døtre og Sønnedøtre bleve gifte med Mænd, der bleve Stiftsstyrere. — Erik B. fødtes paa Gaarden Bentzeby i Luleå Sogn (Norrländ) 7. Dec. 1632. Han var Søn af Nämndemann

Henrik Jakobsson i hans andet Ægteskab med Margareta Jønsdatter. Fra sit 7. Aar opfostredes han hos en Slægting i Upsala og indskreves allerede ved 10 Aars Alderen (28. Jan. 1643) ved Universitetet. 1658 blev han Notar ved det filos. Fakultet og 1662 *Mag. phil.* Den bekendte Mæcen, M. G. de la Gardie, brugte ham som Lærer for sine Sønner og sendte ham med Sønnen Gustaf Adolf til Udlandet. Han besøgte da Danmark, Tyskland, Frankrig, Holland osv. og knyttede Bekendtskab med mange af Tidens mest udmærkede Videnskabsmænd, videnskabelige Forbindelser, som Sønnenne siden fortsatte. 1665 kom han hjem og udnævntes s. Aar til ekstraord. Prof. i Historie og Moralfilosofi, næste Aar til ekstraord. teol. Prof.; 1668 blev han *Prof. ordinarius*, 1675 *Dr. theol.* 7. Jan. 1687 udnævntes han til Biskop i Strengnäs og virkede som saadan til 1700, da han kaldtes til Erkestolen i Upsala. Her døde han 17. Febr. 1709. B. nød berettiget Anseelse for personlig Gudsfragt, stor Nidkærdhed og megen Dueligheid i Embedsførelse samt for grundig Lærddom. Ham overdrog man at lede den senere Kong Karl XII's teol. Studier, og han forfattede i den Anledning sit *Breviarium historiæ ecclesiasticæ* (1695). Dette Arbejde og hans *Epitome rhetoricæ ecclesiasticæ* brugtes næsten et Aarh. ved den offentlige Undervisning i Sverige. Som Rigsdagsmand deltog han ivrigt i det politiske Liv og ofrede især sin rige Interesse til Løsning af de kirkelige Spørgsmaal. Han stod i Pidsen for Udgivelsen af Karl XII's Kirkebibel (1703), som han forsynede med en Fortale med Oplysninger om ældre sv. Bibeloversættelser. Han var i høj Grad virksom ved Forarbejderne til Kirkebogen af 1686 og havde Del i Udgivelsen af en ny Kirkehaandbog og Psalmebog, ligesom han arbejdede paa en ny Katekismeforklaring for den sv. K. I sit første Ægteskab havde B. 10 Sønner og 3 Døtre. Allerede Karl XI skal have tilbudt ham Adelskab for hans Børn, hvad han dog afsløg. Men 1719 adledes de af hans Sønner, som ikke vare Præster under Navnet Benzeltstjerna. — 2) **Ericus Erici B.** (Erik B. den yngre), førnævntes Søn, en af Sverigs betydeligste Kulturbærere, den mest udmærkede af hele Slægten, fødtes i Upsala 27. Jan. 1675. Allerede 25. Nov. 1682, før sit fyldte 8. Aar, indskreves han ved Upsala Universitet. Under Vejledning af Lars Molin, siden Prof. og indflydelsesrig Rigsdagsmand, drev han ivrige Studier, senere kastede han sig særlig over orientalske Sprog. 1692 aflagde han sin første glimrende akademiske Prøve ved en Disputats (*Sidus Judaicus*) under Prof. Peringers Præsidium. To Aar efter fuldendte han sin teol. Eksamen, men fortsatte under Prof. Palmroths Vejledning Studiet af orientalske Sprog. Paa kgl. Stipendium (6000 Dl.) foretog han 1697—1700 en Udenlandsrejse, besøgte adskillige af Faderens gamle Venner og gjorde Bekendtskab med berømte Lærde som Leibnitz, Richard Bentley, Georg Hiccs, Th. Allix, St. Baluze o. fl. Førstnævnte roser ham i høje Toner i et Brev til Sparfvenfeldt: »Jeg tvivler ikke om, at han en Dag skal blive en stor Pryd for sit Land og sin Familie«. Paa den sidste Del af sin Rejse rettede B. især sin

Opmærksomhed paa Bibliotekernes Haandskriftskatte og hjemførte, særlig fra England (Canterbury og Oxford), en rig Høst af Afskrifter af gamle Codices, indeholdende klassisk og patristisk Literatur. Hjemkommen, udnævntes han 1702 til Universitetsbibliotekar i Upsala. Som saadan udviklede han en planmæssig og rastløs Iver; det tidligere ret rigeholdige Bibliotek kom nu i bedre Orden end før, og han gjorde værdifulde Erhvervelser baade af Bøger og Manuskripter. Allerede i Foraaret 1704 begyndte han at holde en Række literaturhistoriske Forelæsninger, sikkert de første af den Art ved Upsala Universitet. 1710 stiftedes ved hans Hjælp Sverigs første literære Samfund, *Collegium curiosorum*, Forbilledet for alle dets senere videnskabelige Akademier og Societeter. Den Alsidighed i den videnskabelige Interesse, som steds udmærkede B., fremgaar ogsaa af dette Samfunds Forhandlinger, som ingenlunde udelukkende drejede sig om arkæologiske og klassisk-literære Emner, men særlig om matemat. og naturvidenskabelige, med specielt Hensyn til disse Videnskabers nationaløkonomiske Anvendelse. Samfundet blev dog af kort Varighed. Allerede 1719 stiftede B. »Vetenskaps societeten« i Upsala, et »hokvetts-gille«, som det selv kaldte sig, der særlig ved Udgivelse af et literært Tidsskrift vilde gøre Sverigs videnskabelige Anseelse gældende i Udlandet. Ikke blot fysiske og medicinske, men ogsaa hist., teol. og alm. literære Emner sysselsatte det, og dets Acta indeholde en Mængde Artikler i forskl. Lærdomsgrene og bidrog i det hele kraftigt til paa mange Maader at fremme den videnskabelige Virksomhed.

Allerede 1709 var B. bleven præsteviet af sin Svigerfader, Biskop Svedberg, og 10 Aar senere blev han kreeret til *Dr. theol.* og blev straks derefter udnævnt til Sognepræst i Hagby og Ramsta. De kirkelige og teol. Interesser synes nu mere end nogensinde at have sysselsat ham. 1721 gav han en fraraadende Betænkning om en Union mellem den luth. og reform. K., og ved Reformationsjubilæet i Sverige s. A. holdt han en akademisk Tale om »Aarsagerne til og Nødvendigheden af en Udsøndring fra den rom. K.«. 1723 blev han *Prof. theol.*, men 1726 kaldtes han til Bispestolen i Göteborg. 1731 udnævntes han til Biskop i Linköping. Om denne Virksomhed siger han siden: »I Linköping har jeg nu været i 12 Aar, og de have forekommet mig som 12 Dage. I Konsistoriet i Göteborg havde jeg aldrig nogen større Sorg, end da vi tog Afsked fra hverandre. Konsistoriet i Linköping har ogsaa været mig som Paradis. 3 Myndlinge har jeg troet at have at passe: Menigheden i Stiftet, Gymnasiet og Skolerne og Hospitalerne«. Siden 1723 deltog B. som selvskreven i Rigsdagene. Paa Rigsmøderne i 1740 og 1742 var han Præstestandens Talsmand. I Tidens polit. og kirkepolit. Strid tog B. virksom Del som en af »Hattepartiet's« Ledere. Hans Rigsdagsvirken udmærker sig ved varm Fædrelandskærlighed, fremsynet Klogskab, Forsigtighed og Fredsommelighed. Skønt ortodoks og afgjort Modstander af kirkefjendtlige Rørelser, var han dog langt fra at dele den teol. Stridslyst. Hans ireniske Opfattelse afspejler sig i

et Brev af 1737, hvori han fordømmer de ortodokses Stridssyge. Hele sit Liv vedblev B. sin literære og videnskab. Virksomhed. Om hans vidtstrakte Forbindelse med inden- og udenlandske Videnskabsmænd vidner hans bindstærke Brevsamling (nu i Linköpings Stiftsbibliotek). Hans Skrifter røbe mangesidig Lærddom, Tankeskarphe og sjelden videnskabelig Kritik. Paa forskellige Omraader, især Sprogforskningens og Historiegranskningens, hvor han ved sine Kildesamlinger bryder Vej for den nye Forskning, er han Forløber for Frihedstidens rige Kulturarbejde. Ligesaa er hans Arbejde banebrydende paa andre Felter. Han ivrer for Næringsvejenes Opblomstring. Han begyndte at skaffe statistiske Oplysninger om Folkemængden, rettede Opfordringer til Præsterne om at gøre Samlinger om de særlige Landskabsdialekter, og han skal have henledt Svedenborgs, og gennem ham Karl XII's Opmærksomhed, paa den gl. Linköping-biskop Hans Brasks Forslag om Tilvejebringelsen af en Vandvej gennem Sverige mellem Øster- og Nordsøen, en Tanke, som først Götakanalen virkelig gjorde i vort Aarh. Han udojede ogsaa en ikke ringe Mæcenatsvirksomhed. 1740 valgte »Vetenskaps-Akademien« i Stockholm (stiftet 1739) B. til Medlem, og 1743 var han dets Præs. Sept. 1742 valgtes han til Ærkebiskop, men døde før Tiltrædelsen. Med nedbrudte Kræfter vendte han tilbage til Linköping fra Rigsdagen og døde 23. Sept. 1743. 1707 ægtede han Anna Svedenborg, Datter af Biskop Svedberg i Skara; med hende havde han 10 Børn, der, med Undtagelse af Karl Jesper B. (se nedenf.), kaldtes Benzeltjerna, siden de 1751 adledes. Blandt B.'s Skrifter maa nævnes: *Supplementa homiliarum Joannis Chrysostomi* (1708), *Joannis Vastovii Gothi vitis aquilonia* (1708), *Monumenta historica vetera ecclesiae Suiothicae* (1709), *Diarium Wazstenense* (1721), *Philo Judeus, græce et lat. cum notis Th. Mangey* (London 1742); posthume ere: *Ulphilæ sacrarum evangeliorum versio gothica ex cod. argenteo* (Oxford 1750), »Udkast till sv. folksk. historia«, udg. af Karl Jesper B. 1762 (Biografi af Hans Forsell, Stockh. 1883). — 3) **Jakob B.**, Broder til foreg., er f. i Upsala 25. Febr. 1683, blev *Mag. phil.* 1703 og næste Aar Adjunkt i det filos. Fakultet. 1706 udnævntes han til Adjunkt i Teol. og Sognepr. til Upsala-Näs Præbendepastorat, 1707—09 rejste han udenlands og besøgte flere af Tysklands og Hollands berømteste Universiteter. I Sachsen fik han Lejlighed til at gøre Karl XII, som dengang havde sit Hovedkvarter dér, sin Opvartning. Trods sin Lærddom og sine fortrinlige Forbindelser fik B. i Begyndelsen efter sin Hjemkomst ingen Befordring; forgæves søgte han det ene Sognekalad paa Landet efter det andet. Først 1718 befordredes han til *Prof. theol.* i Lund og Sognepr. i Walkärä og Stångby. 1725 blev han *Dr. theol.* i Lund og var 1729 og 1730 paa Forslag til Bispesæderne i Kalmar og Wexiö. 1731 blev han Biskop i Göteborg, og 1744 udnævntes han til Ærkebiskop efter sin Broder Erik. Han døde under Rigsdagen i Stockholm 1747. Som akad. Lærer og teol. Forfatter har ogsaa den lærde Jakob B. øvet stor Indflydelse paa Aandslivet i Sverige.

Hans teol. Lærebøger (især *repetitio theologica*) brugtes længe ved Undervisningen. Sin Iver for Lærens Renhed viste han ved flere Lejligheder, f. E. da det gjaldt at hindre Udbredelsen af den berygtede J. C. Dippels Vranglærdomme. Som flittig Deltager i det polit. Liv besøgte han omtrent alle Rigsdage fra 1719 til 1747, og ogsaa han tilhørte »Hattepartiet«. Hans Rigsdagsvirksomhed prægedes af varmt Fædrelandssind. Han skildres iøvrigt som »fredsommelig og maadeholden, samt ved kildne Spørgsmaal stemt for de mildeste Forholdsregler.« Hans Børn adledes 1747 og indoptoges i Ætten Benzeltjerna. — 4) **Henrik B.**, de to foregaendes Broder, fødtes i Strengnäs 18. Aug. 1689. Han indskrives allerede 16. Febr. 1701 ved Upsala Universitet. 1712 foretog B. en omfattende Udenlandsrejse. Over Preussen, Polen, Ungarn og Moldau begav han sig til Karl XII i Bender, hvor han blev tagen til Fange ved den s. k. Kalabalik. Efter sin Frigivelse virkede han 1714—15 som Legationspræst i Konstantinopel. Over Lilleasien fortsatte han derpaa sin Rejse til Syrien og Palæstina, ja udstrakte den til Arabien og Ægypten. Hjemreisen gik over Livorno til Paris (1716) og derfra gennem Tyskland og Holland. 1718 fik han i Göteborg kgl. Befaling til at besøge Karl XII i Frederikshald, men paa Vejen derhen naaede Budskabet om Kongens Død ham. 1719 blev han *Propositus communitatis* i Lund og nogle Maaneder derefter ekstraord. filos. Prof. 1728 udnævntes han til Prof. i orientalske Sprog og Græsk, 1732 i Teologi. 1733 blev han *Dr. theol.* i Lund og 1738 Domprovst og første Prof. i Teol. samt endelig 1740 Biskop ssteds. 1747 kaldtes han til Ærkestolen efter sin Broder Jakob, og han døde i Upsala 20. Maj 1757. Ogsaa udenfor Sverige nød B. stort Ry for grundig og udstrakt Lærddom. Hans Disputationer, der især behandlede Eksegese, samledes og udgaves i Tyskland. Han ejede et baade kvantitativt og kvalitativt fortræffeligt Bibliotek, og han elskede at fordybe sig i Studier i det. Som Deltager i alle Rigsdagene fra 1740 til 1756 prægedes hans Arbejde af Lidenskabsløshed og besindigt Maadehold. Ukunstlet og ligefrem i sin personlige Opførsen, elskede han samme Væsen hos andre. — 5) **Karl Jesper B.**, Søn af Ærkebiskop Erik B. den yngre, er født i Upsala 16. Jan. 1714. Han blev allerede 7. Juni 1722 indskrevet ved Universitetet, opfostredes nogen Tid i sin Morfaders, Biskop Jesper Svedborgs, Hus og vejlededes derefter af sin Farbroder Henrik B. i Lund. 1738 blev han her *Mag. phil.* 1738—40 rejste han udenlands til England, Frankrig og Holland. Efter Hjemkomsten udnævntes han 1741 til ekstraord. og næste Aar til ord. kgl. Hofprædikan. 1743—44 var han paany udenlands og opholdt sig især i Helmstädt, hvor han disputerede under den berømte Mosheims Præsidium (*de Johanne Durwö, pacificatori*) og promoveredes til *Dr. theol.* i Berlin overværede han Formælingen mellem Kronprins Adolf Frederik og Prinsesse Lovisa Ulrika af Brandenburg samt antoges til Kronprinsens Lærer i Svensk. 1750 blev han *Prof. theol.* i Lund og Sognepr. i Uppåkra, 1776 Biskop i Strengnäs. Vel blev han Aaret efter, med stor Majoritet, af

Lunds Stift kaldet til Bispestolen dér, men maatte, skønt han ønskede denne, bøje sig for Gustaf III's Vilje og blive i Strengnäs til sin Død 2. Jan. 1793. K. J. B. ejede hverken saadanne Føreregenskaber eller iøvrigt den rige Begavelse, som udmærkede de ældre Benzelier. Han skildres som en stille, sagtmodig Mand uden Æresyge, mere egnet til i en indskrænket Kreds, som lærd Professor, Husfader og Ven, at vinde Hengivenhed end til at udmærke sig som Stiftsstyrer.

H. L.

Benzon. 1) **Lorents Jakob B.**, f. i Stubbe-købing 1740, blev Student 1758 og var paa Val-kendorfs Kollegium Digteren Johannes Ewalds Koutubernal. 1765 vandt han »Selskabet for de skønne Videnskabers« Guldmedaille ved en Ode over »Algodheden«; tidligere havde han faaet hæderlig Omtale fra det nævnte Selskabs Side for sin Ode om »Skabningen«. 1768 blev han teol. Kand., 1771 resid. Kapellan i Nakskov og 1777 Spr. i Vestenskov. D. 29. Juni 1799. Han ydede Bidrag til »Evangelisk-christelig Psalmebog«. — 2) **Peter Eggert B.**, f. 25. Nov. 1857, blev teol. Kand. 1881 og ansattes 1890 som Sognepr. til Hjerminde-Lee-Hjorthede. Allerede i 1883 udgav B. en Digt-samling (»Kornmod«), 1894 udkom 2 Fortællinger (»Svovl«, 2. Opl. 1895), hvoraf den ene behandler Skyggesider ved Indre Mission; ogsaa »Det 6. Bud« (1896) er en kirkel. Samfundsfortælling.

Beon (4 Mos. 32, 3), By i den sydlige Del af Øst-Jordanlandet, N. f. Arnon; identificeres i Alm. med Baal-Meon. Septuaginta læser Baian.

Beor (1 Mos. 36, 32), en edomitisk Fyrste. Profeten Bileams Fader havde samme Navn (4 Mos. 22, 5).

Bera (1 Mos. 14), en Konge i Sodoma, der omtales i Abrahams Historie.

Beraja (1 Krøn. 8, 21), en benjaminitisk Slægt, som boede i Jerusalem.

Beraka (1 Krøn. 12, 3), en benjaminitisk Israelit, der sluttede sig til David i Sliglak. Navnet, der betyder Velsignelse, Lovsang, anvendtes som Betegnelse for den Dal, hvor Israels Folk holdt Gudstjeneste efter det store Angreb af Hedninger under Kong Josafat (2 Krøn. 20, 26). Den identificeres med Berekut, S. for Jerusalem ved Hebronvejen.

Berardi, Giuseppe, Kardinal, f. 28. Sept. 1810 i Ceccano ved den napolitanske Grænse, blev, efter at have studeret ved Collegium Romanum og Sapienza, *Dr. jur. utriusque* og Advokat. 1844 gjorde Gregor XVI ham til Dommer ved den rom. Overdomstol, og 1845 blev han Medlem af det apostolske Kammer, 1848 fulgte han med Pius IX til Gaëta, hvor han blev nøje knyttet til Antonelli. 1856 blev han Understatssekretær, og 1865, da der var Tale om paany at knytte Forbindelse med Rusland, modtog B., for at han kunde virke i Rusland som Nuntius, alle de kirkelige Indvielser og blev Ærkebiskop af Nikæa *in parti-bus*. Da den paatænkte Tilnærmelse til Rusland ikke blev til noget, kom B. ikke afsted, men 1868 modtog han Kardinalhatten, og indtil Sept. 1870 var han pavelig Minister for Handel, offentlige Arbejder og skønne Kunster. Han døde i Rom 6. April 1878.

Berault-Bercastel, Antoine Henri, f. i Brieg 1712, traadte som ung ind i Jesuiter-Ordenen. Efter dennes Ophævelse var han Præst i Stiftet Rouen og senere Kannik i Noyon. Han døde 1794. Han har skrevet en vidtløftig Kirke-historie i 24 Bd., der er oversat paa Tysk (2. Aufl. Innsbruck 1841—44) og paa dette Sprog fortsat af B. Gams.

Berchmans, Jean, f. 13. Marts 1599 i Diest i Brabant af fattige Forældre, var allerede som Barn bekendt for sin Fromhed. 1613 begyndte han at berede sig til den præstelige Stand, men 1616 traadte han ind i Jesuiter-Ordenen som Novitse. Aloysius fra Gonzaga var hans Forbillede, og hans samtidige mente at se denne fromme Yngling gaa igen i ham. Som jesuitisk Skolastiker kom J. B. til Rom for at studere Filosofi, men allerede 13. Aug. 1622 døde han. Romerne viste hans afsjælede Legeme Helgenære, og 1745 blev der indledet en Proces for at faa ham optagen bl. de salige. Ved Jesuiter-Ordenens Ophævelse blev Processen afbrudt, men den blev genoptaget 1843. 1865 gav Pius IX endelig J. B. Plads bl. de salige, og 1888 blev han af Leo XIII optagen bl. K's Helgener. Legenden priser ham for hans engleagtige Renhed, hans Lydighed mod Ordens-regelen og hans enderlige Kærlighed til Maria; Kunsten fremstiller ham i Jesuiterdragt med Krucifiks, Rosenkrans og Regelbog i de foldede Hænder (W. Hausherr, Die 3 heil. Jugend-patrone u. Marienverehrer: J. B., Aloysius u. Stanislaus, Mainz 1877).

Fr. N.

Berea (1 Mak. 9, 4), et Sted i Judæa, hvis Beliggenhed er usikker. Nær ved det døde Judas Makkabæer.

Bereans, se Barclay, John.

Bered. 1) En By ved Sydgrænsen af Kanaans Land, nær Kades (1 Mos. 16, 14). — 2) Patriarken Efraims Sønneson (1 Krøn. 7, 20).

Berekja (Herren velsigner), Navn for flere, temmelig ukendte Israeliter, især af Levis Stamme (1 Krøn. 3, 20; 6, 39; 9, 16; 15, 23; 2 Krøn. 28, 12; Neh. 3, 4). Profeten Sakarjas Fader hed B. eller Barachias (Sak. 1, 1).

Berengar fra Tours, middelalderlig Teolog, fødtes o. 1000 i Tours, fik sin første videnskabelige Uddannelse hos Fulbert af Chartres og var siden 1040 Forstander for Domskolens i Tours, som ved ham fik et stort Opsving. Han var en kritisk anlagt Begavelse, vel ikke ligefrem Rationalist (thi kirkelig fastslaaede Dogmer angreb han ikke), men han var den første middelalderlige Teolog, der bevidst krævede en selvstændig Brug af Fornuft og Dialektik indenfor Teologien. Hans Liv blev en Kamp om Nadverlæren. Han blev overbevist om, at Paschasius Radbertus's Nadverlære (o: den gængse Forvandlingslære) var urigtig, og fornyede, som han troede Joh. Scotus's, men i Virkeligheden Ratramnus's Lære. Han fremsatte den i et Brev til sin Ven Lanfranc i Bec, som da opholdt sig i Rom og øjeblikkelig fik B. anklaget og dømt uhørt (1050). Endnu samme Aar blev han atter fordømt i Ver-cell, ligeledes uhørt. B., der havde mægtige Venner, havde vel villet møde, men var paa Vejen bleven fængslet af Kong Henrik I i Paris. Han kom dog atter løs, og Striden fortsattes. 1054 kom Hildebrand til Frankrig og optraadte

venligt, men forsigtigt mod ham. Paa Hildebrands Opfordring kom han 1059 til Rom, men blev dér paa Nicolaus II's Fastesynode tvungen til at underskrive en af Kardinal Humbert affattet kras Formel. Bedrøvet over sin Fornægtelse af Sandheden vedblev han efter sin Bortrejse til at virke for sin Lære, ogsaa skriftlig (se det af Lessing genfundne Skrift: *de sacra coena adv. Lanfrancum*, udg. af A. F. og F. Th. Vischer, Berlin 1834). Da Hildebrand blev Pave, haabede han paa en gunstig Vending for sin Sag, og Gregor VII vilde ogsaa gerne skaane ham, men maatte høje sig for den stærke Stemning og udvortes tvinge ham til Underkastelse (1079). Overbevist følte B. sig ikke, men opgav nu Kampen og henlevede sine sidste Aar paa Øen St. Cosme ved Tours, hvor han døde 1088.

B.s Nadverlære, der mest nærmer sig til den senere calviniske Opfattelse, fik altsaa ingen direkte Betydning. Men indirekte tjente den til at befæste den gældende Forvandlingslære, ogsaa teologisk, idet dennes Forsvarere, særlig Guitmund fra Aversa (og senere Anselm af Canterbury), nødtes til at udforme den nøjere, og derved bl. a. kom ind paa Teorier, der egnede sig til at forsvare Uddelingen af Nadveren under een Skikkelse, der først nu begyndte at finde Sted (H. Reuter, *Geschichte d. relig. Aufkl. im Mittelalter*, I 1879; L. Schwabe, *Studien zur Gesch. d. zweiten Abendmahlstreites*, 1887; Schnitzer, B. v. Tours, 1890).

Berenike eller **Bernike**, Herodes Agrippa I's Datter, f. 28 e. Kr., var først gift med sin Onkel Herodes af Chalkis (d. 48), derefter boede hun hos sin Broder Agrippa II, med hvem man sagde, hun levede i et umoralsk Forhold. Siden søgte hun Kong Polemon af Kilikien, men forlod ham og vendte tilbage til Broderen. Da de begge gjorde Landshøvdingen Festus deres Opvartning, fremstillede Apostlen Paulus for dem (Ap. G. 25, 13, 26, 30). Da den jødiske Opstand begyndte, søgte de at berolige Folket, men sluttede sig snart aabenlyst til Romerne. B. traadte i et Kærlighedsforhold til Titus. Aar 75 kom hun til Rom, og der taltes om deres Bryllup, men Modstanden mod hende var for stor. Aar 79 kom hun igen til Byen, men Titus vilde nu ikke mere vide af hende at sig.

Berg. 1) **Claus B.**, Mester for den af Kong Hans's Dronning Christine til Graabrødrekirken i Odense skænkede Altertavle, som nu findes i St. Knuds Kirke steds, var f. i Lübeck af adelig Slægt og fik, da han fra Ungdommen havde Lyst til Tegning, af sine Forældre Lov til at følge denne Tilhøjelighed. Han gjorde da ogsaa saa store Fremskridt i Kunsten og var bleven saa berømt, at Dronningen søgte at formaa ham til at komme til Odense for dér at forestaa Udførelsen af det Kunstværk, som skulde pryde Højaltet i den Klosterkirke, til hvis Broderskab hun saa nøje havde sluttet sig. C. B. vilde dog ikke indtræde i noget Lav eller arbejde for Løn; han følte sig som Adelsmand og forlod derfor først sin Fødeby, da Dronningen indbød ham til at komme med Svende, dygtige til at skære efter hans Tegning; selv skulde han kun forestaa Arbejdet. Han

indfandt sig da med 12 silkeklædte Svende, der hver Maaned fik deres Løn udbetalt af Dronningen og dannede et anseeligt Værksted i Lighed med dem, der fandtes i de tyske og nederlandske Byer. Fra dette er, foruden Odense-Tavlen, der rimeligvis er bleven til 1518—21, sandsynligvis udgaaet Ligstenen over Kong Hans og Dronning Christine (1513), Altertavlen i Tistrup (o. 1515) og Sanderum (o. 1520), Epitafiet over Prins Frants i Krypten under St. Knud i Odense, Figuren paa Altertavlen i Vindinge paa Fyn (o. 1521), et Alterskab, oprindelig i Voldby Kirke, nu opstillet paa Frijsenborg Slot (o. 1525), et Krucifiks i Sorø Kirke (1527), Altertavlen i Bregninge paa Ærø (o. 1530), Altertavlen i Vor Frue K. i Aarhus og Midterpartiet af Altertavlen i Hornslet K. (o. 1530—35). Al vor Viden om C. B. skyldes vi en kort Optegnelse af hans Sønnesen af samme Navn, Kannik i Oslo, der har skrevet denne o. 1592 efter Faderens Fortælling (Fr. Rostgaards Samlinger; trykt i Danske Magasin I, 24). I Lübeck kender man aldeles intet til C. B. Der findes heller ikke dersteds udskaarne Ting i hans Måner. Hans Fødsels- og Dødsaar ere ubekendte. Om han har lært sin Kunst i Franken eller Nederlandene, er hidtil ikke oplyst. Hans berømteste Værk er Odense-Tavlen, der tilsiger en Forherligelse af Maria som Herrens Moder, men samtidig af Kristus selv, som den lidende og sejrende Forsoner. Den er utvivlsomt en fri Illustration til den berømte Fransiskaner Bonaventuras Skrift *lignum vitae*, Livets Træ (se Høyen, Skrifter II, 339 f.). Den blev i Graabrødrekirken, til denne nedbrødes i Begyndelsen af dette Aarh., derefter blev den solgt paa Auktion til Frue Kirke, men overgik efter St. Knuds Kirkes Restauration til denne, omhyggelig istandsat af Prof. M. Petersen. Den er gengivet i udmærkede Lystryk i »Altertavler i Danmark fra den senere Middelalder« med Tekst af F. Beckett (Jvfr. F. Beckett, *Renaissancen og Kunstens Hist. i Danmark*, Kbhvn. 1897, 21 f.). L. F. — 2) **Frants Claussen B.**, Søn af ovennævnte, blev f. i Odense o. 1500. Dronning Christine bar ham over Daaben og betkostede hans Studier. Han blev i Tyskland vundet for Ref., for hvis Udbredelse han siden ivrig virkede i sit Hjemland og i Norge. Han blev 1531 Rektor i Odense, 1533 ligesaa i Viborg, 1536 Læsemester i Vestervig Kloster, 1540 Sognepr. ved Domk. i Ribe, 1546 ved Nikolaj K. i Kbhvn. og 12. Juni 1548 Superintendent i Oslo og Hamar Stift. 1574 udnævntes Svigersønnen Jens Nilsson (se d. Art.) til hans Medhjælper og Efterfølger; 1580 tog B. Afsked paa Grund af Alderdomssvaghed, men han levede til 1591. Han har stor Fortjeneste af sit Stifts Evangelisering og Låtin-skolens Ophjælp (A. C. Bang, *Den norske K's Hist.* i det 16. Aarh. 94 f.). A. B. — 3) **Franz B.**, rom.-kat. Rationalist, f. 31. Jan. 1753 i Frankenhausen, var opdraget af Jesuiterne, men blev tidlig greben af Oplysnings-tidens Tanker, saa at han betragtede Religionen som et Produkt af de hist. Forhold og derfor Foranderligheden underkastet. Trods sine radikale Anskuelse modtog han den rom.-kat. Prestevielse, blev 1785 overordentl. og 1790 ordentl. Prof. i Kirkehist. ved Universitetet i Würzburg,

1797 gejstl. Raad. 1809 blev han, da det teol. Fakultet i Würzburg blev opløst, pensioneret, men 2 Aar efter paany ansat som Prof. i Hist. Han døde 6. April 1821 (J. B. Schwab, Fr. B., Würzburg 1869). Fr. N. — 4) **Johannes Henrik B.** blev født i Tønsø 2. Maj 1752; 1779 blev han residerende Kap. til Edsberg, 1786 til Vang, 1790 Spr. til Vaaler (Provst steds 1796), 1797 til Kongsberg, 1802 til Land. Han døde 20. Sept. 1821. Han var en ivrig Rationalist og Modstander af H. N. Hauge. — 5) **Ole Andreas B.**, f. i Stavanger 8. Nov. 1819, blev 1840 teol. Kand. og indehavde derpaa forskl. Lærerstillingen. 1855 Spr. til Levanger. Død 1861. Var Medlem af den store Kirkekommission af 1859; bekendt som en dygtig Prædikant. A. B.

Bergen. Da under Kong Olaf Kyrre de første Bispedømmer oprettedes i Norge, fik det vestenfjeldske sit Bispesæde i Selja, hvor St. Sunnivas Helgenben hvilede. Det flyttedes dog snart til den af samme Konge anlagte By Bergen, der hurtigt blev Landets vigtigste Handelsstad og Sædet for Hansasens Handel med Norge. Ved Stavanger Bispestols Oprettelse i Beg. af 12. Aarh. fraskiltes en Del af Bergens Stift, der kom til at omfatte det nuværende Omraade tilligemed Søndmør og et Par Sogne i Hardanger. Da Ærkestolen i Nidaros oprettedes (1152), fik Bergen sit eget Domkapitel, som bestod af 12 Medlemmer med en Ærkedegn i Spidsen. Bergen havde i Middelalderen over 20 Kirker. Olaf Kyrre havde paa Holmen begyndt Bygningen af den store Kristkirke, der senere blev Stiftets Katedralkirke. St. Sunnivas Relikvier overflyttedes did. Den havde 12 Altare og Præbender. Flere Konger bleve kronede eller bisatte dér. Lige ved laa den lille Kristkirke, ogsaa bygget af Olaf Kyrre. Den var Byens første Sognekirke og midlertidig Katedralkirke. Skønt den var af Træ, stod den til henimod Reformationen. I Kristkirkens umiddelbare Nærhed laa Bispegården og vistnok ogsaa Skolen og Domkapitlets Kommunegaard. Af de andre Kirker nævne vi blot Apostelkirken ved Kongsgården. Den blev oftere ombygget, sidste Gang o. Aar 1300. Den var bygget i gotisk Stil og den prægtigste saadanne i Norge. Den gemte en dyrebar Relikvie, et Stykke af Kristi Tornekronen, indesluttet i Krystal, som bares af en Sølvengel. Den havde et eget Kapitel, hvis Formand stod i Spidsen for de 14 kongelige Kapeller i Norge og kaldtes *magister capellarum regis*. Han havde Rang næst efter Biskoppen, bar Bispekrud og havde, som Bisperne, Sæde i Rigsraadet. I Bergen fandtes følgende Klostre: 1) St. Mikael's Kloster eller Munkeliv med Mikaelskirken paa Nordnæs. Det grundlagdes af Kong Øistein i Beg. af 12. Aarh. og tilhørte først Benedictinerordenen. I 1426 blev det af Ærkebiskop Aslak Bolt og den ædle Abbed Stein med Pavens Samtykke reformeret efter St. Birgittas Regel. Det var Norges næstrigeste Kloster og ejede over 400 Gaarde. 1455 blev det brændt af Tyskerne, og Bispem myrdet for Altret. Tyskerne maatte dog bygge det op igen; men dets Anseelse sank stadig, indtil det 1531 blev sekulariseret og gjort til Bisperesidens. 1537 brændte det for sidste Gang; dets Gods blev siden en

verdslig Forlening. 2) Maria Nonnekloster (Nonnesæter) laa ved Bunden af Vaagen og tilhørte Cistercienserordenen. Det grundlagdes o. 1250. I Slutn. af 15. Aarh. blev Nonnerne udjagne paa Grund af Udskejelser, og Klostret omdannet til et Munkeloster af St. Antons Orden. 1528 blev det sekulariseret og af Kongen skænket til Vinc. Lunge. 3) Paa Nordnæs laa ogsaa Johannes den Døbers Augustinerkloster (fra Midten af 12. Aarh.), der i Reglen kaldtes »Jonskirken«. 4) Dominikanernes eller Prædikebrødrenes Kloster paa Holmen stiftedes o. 1230. Det brændte 1528, og dets Gods annekeredes af Vinc. Lunge. 5) Lidt senere grundedes Fransiskanernes eller Minoriternes Kloster i Vaagsbunden. Det var indviet til St. Olaf og var denne Ordens Hovedkloster i Norge. Det hærgedes oftere af Ildebrand. Efter Munkelivs Ødelæggelse flyttede Biskoppen sin Residens did, og dets Kirke har siden været Domkirke. De evangeliske Superintendentter boede dér. De kirkelige Bygninger i Bergen hjemsejtes af hyppige Ulykker, hvorfor kun faa Spor af dem ere bevarede til vore Dage. Værst gik det dem under Reformations-tidens Storme. Saaledes blev den store og lille Kristkirke, Kommunegaarden og den gamle Bispegaard 1531 nedrevet med selve Biskoppens Samtykke. Samme Skæbne havde Apostelkirken med sin Provstegaard. — Bergen var den første By i Norge, hvor Luthers Lære forkyndtes og fik Indgang. — Bisper (de første Led i Rækken, medens B. og Selja stredes om Æren af at være Stiftsæde, ere temmelig usikre): Bernhard fra Sachsen — o. 1090; Magne o. 1090—1130; Orm (Svein, Ottar?) ; Sigurd o. 1139—56; Paal, den første egtl. Biskop af B., 1156—94; Englænderen Martin — 1216; Havarð — 1224; Arne 1226—56; Peter — 1270; Asketin, tidligere kgl. Kansler, — 1277; Narve, Dominikaner, 1278—1305; Arne Sigurdsson — 1314; Audfinn, foregaaendes Broder, en af Norges mærkeligste Prælater — 1330; Mag. Haakon Erlingsson, Korsbroder, valgt 1330, indviet 1332, d. 1342; Mag. Thorstein, 1343, død af den sorte Død; Englænderen Sira Gisbrikt 1350—69; Danskeren Benedikt Ringstad, Dominikaner, — 1371; Danskeren Jakob Jenssen, Dominikaner, 1372—1407; Danskeren Jakob Knutsson, valgt, byttede straks efter Sæde med den til Oslo valgte Aslak Bolt, der 1428 blev Ærkeb.; B. besattes først 1432 med Arne Klemetsson, kgl. Kapellan, — 1334; Olaf Nilsson, kgl. Kapellan, — o. 1450; Thorleif Olafsson, kgl. Kapellan og Biskop i Viborg, — 1455; ved pavelig Provision Italianeren Paulus Justiniani 1457, tiltraadte neppe; Finboge Nilsson, valgt 1474; Mag. Hans (Jon) Bjørnsson Tejste — 1505 (6); Andor — 1522; Olaf, sidste rom.-kat. Biskop, 1523, d. 1535. — Efter Reformationen: Mag. Gjeble Pederssen 1536—57; Dr. med., tidl. Prof. phys. Jens Pederssen Schelderup — 1582; Mag. Anders Foss 1583—1607; Mag. Anders Mikkelsen Kolding — 1615; Dr. theol. Niels Paaske 1616—36; Mag. Ludvig Hansen Munthe — 1649; Mag. Jens Pedersen Schelderup — 1665; Dr. Niels Enevoldsen Randulf — 1711; Mag. Niels Pedersen Smed — 1716; Mag. Clemens Schmidt — 1723; Mag. Marcus Müller — 1731; Oluf Cosmussen Bornemann — 1747; Dr. Erik Ludvig-

sen Pontoppidan, Hofpræst, Prof. og Prokansler, — 1757; Dr. Ole Tidemand — 1762; Frederik Arentz — 1774; Dr. Eiler Hagerup — 1778; Søren Friedlieb — 1779; Dr. Ole Irgens — 1803; Johan Nordahl Brun — 1816; Claus Pavels 1817—22; Dr. Jacob Neumann — 1848; Peder Christian Hersleb Kjerschow — 1857; Jens Mathias Pram Kaurin 1858—63; Peter Hersleb Graah Birkeland 1864—80; Fredrik Waldemar Hvorslef 1881 (Yngvar Nielsen, Bergen, Kristiania 1877; Lampe, Bergens Stifts Biskoper efter Reform. I—II, Kristiania 1895—96). A. B.

Bergen, Carl Fredrik Berndt von, f. i Göteborg 26. Dec. 1838, filos. Kand. fra Upsala 1863, er kendt for sin Virksomhed, som Skribent og Foredragsholder, for i Sverige at udbrede den tyske »Protestantenvereins« Teologi. Af den Grund kom han ogsaa i Forbindelse med *The American Unitarian Association*, hvis 50 Aars Jubilæum i Boston han overværede 1875. Et Forslag fra Unitarierne om hans Forbliven som Prof. ved et amerik. Universitet uddrog han sig. I den senere Tid har han sluttet sig til de teosofiske Ideer. D. 19. Aug. 1897. O. A.

Bergenheim, Edvard, finsk Ærkebiskop, var født i Wasa 18. Sept. 1798. Efter at have studeret i Dorpat blev han 1830 præsteviet og 1832 Lektor ved Gymnasiet i Åbo. 1850 blev han Ærkebiskop i Åbo og beklædte dette Embede til sin Død (19. Febr. 1884). Han var en udmærket duelig Skolemand og en dygtig Visitator, »paa een Gang Prælat og Hofmand, stundum maaske for meget det sidste«. Under hans Styrelse gennemførtes der fl. vigtige kirkel. Reformere (se Art. Finland). Han var Leder af Finlands første Kirkemøde (1876).

Berger, Samuel, fransk protest. Teolog, f. 2. Maj 1843, studerede i Strassbourg og Tübingen, blev 1867 Hjelpepræst ved den luth. Kirke i Paris, 1877 Bibliotekar ved det protest. teol. Fakultets Bibliotek steds. Nu er han Prof. i Khist. i det nævnte Fakultet. Han er navnlig bekendt ved sine Undersøgelser om de fr. Bibelovers. i Middelalderen (*La Bible fr. au moyen âge*, Paris 1884; *Les Bibles provençales et vaudoises*, i »Romania« for 1889 og 1890; *La Bible italienne au moyen âge*, steds 1894).

Berggreen. 1) **Andreas Peter B.**, f. i Khvyn 2. Marts 1801, d. steds 8. Novbr. 1880, Søn af en fra Stockholm indvandret Kamfabrikant. 10 Aar gammel kom han i Huset hos sin Morfader, Distriktslæge Lynge i Hillerød, i hvis musikalske Hjem hans tidlig vakte Sans for Musik blev udviklet. Efter at han 1819 var bleven Student, kom han paa Regensen. Planen var, at han skulde være Jurist, men Musiken ejede hele hans Interesse, og efter kort Tids Forløb brød B. overtært og gav sig til at studere Musik. Til regulær Undervisning havde han dog ikke Raad, han maatte se at slaa sig igennem paa egen Haand. B. blev saaledes i det væsentlige Autodidakt. Weyse, hvem han søgte, var ham mere en faderlig Ven og Raadgiver end egentlig Lærer. Til Studenterne folte B. sig vedblivende stærkt knyttet. Han indøvede dem i flerstemmig Sang og forberedte derved Dannelsen af Studentersangforeningen, ligesom han var selvskreven Dirigent af Kantaterne ved Universitetets 2 aarlige Højtid.

Senere traadte han selv som Lærer i Forhold til yngre Musikere, bl. a. ere Gade og Heise hans Elever. Som Komponist optraadte B. 1832 paa det kgl. Teater med en Opera »Billedet og Busten«, med Tekst af Oehlenschläger, til hvem han baade personlig og literært stærkt droges. Fremdeles har han komponeret Musik til forskellige Oehlenschläger'ske Tragedier og Skuespil m. m. En hel Række Kantater og en Mængde een- og flerstemmige Sange have vi fra hans Haand, ligesom han ogsaa som Literat har gjort sig bemærket (»Musikalsk Tidende« 1836 og Biografi over Weyse 1876). B.'s egentlige Betydning er dog knyttet til hans fortjenstfulde Virksomhed for Kirke-, Skole- og Folkesangen. Arbejdet herfor falder sammen med hans Stillinger som Organist ved Trinitatis Kirke (siden 1838), som Stifter af Haandværkersangforeningen (1843), som Sanglærer ved Metropolitanskolen og tilsidst som Sanginspektør (siden 1859). For Skolen udgav han efterhaanden 14 Hefter Sange til Skolebrug, i Udsættelse for 2, 3 eller 4 Stemmer. Et med stor Flid indsamlet rigt, tildels helt ukendt Folkevisemateriale har han givet i sin 11 Bind store Samling »Folkesange og Melodier, fædrelandske og fremmede, udsatte for Piano-forte« (2. Udg. 1860—71). Endelig gav han 1853 en ved Fremkomsten af Roskilde Præstekonvents ny Salmebog nødvendiggjort ny Samling »Melodier til Psalmebog til Kirke- og Husandagt« (efterfulgt af »Tillæg« 1873), dels med ældre, dels med nyere Melodier, deraf en stor Mængde af egen Komposition. Tiden for denne Melodisamlings Fremkomst var en Overgangstid, og Samlingen bærer Præg deraf. B. indtager et Mellemstandpunkt, idet han i lige Grad søger at give den overleverede Kirkesang (»Koralen«) Æren og tage Hensyn til de navnlig under Paavirkning fra grundtvigsk Side mere og mere indtrængende »livligere« Psalme-melodier. Paa hans egne Melodier ses det ligeledes, at saa det ene, saa det andet Hensyn har været bestemmende. Mange af dem, hvor han enten har været heldig i at træffe den kirkelige Stil eller fundet et varmt Udtryk for religiøs Stemning, have sat sig blivende fast (C. Skou, A. P. B., 1895). A. H. — 2) **Jacob B.**, f. paa Sörbo i Krokstads Sogn, Bohuslän, d. 11. Marts 1790; Magist. i Upsala 1815; udnævntes 1818 til Legationspræst ved det sv. Gesandtskab i Konstantinopel. Han ankom dertil 12. Juni 1819, tiltraadte det følg. Aar en Rejse til Syrien, Ægypten og Palæstina. Hjemkommen til Konstantinopel 16. Marts 1822, fik han som Følge af de grufulde Massakrer, som Tyrkerne dengang anrettede blandt de Kr., Lov til at forlade sin Post. Paa Hjemvejen gjorde han Studieophold i Paris, besøgte London og Holland. 1825 og 1827 befinder han sig paa Rejser i Rusland, hvor man tilbyder ham et Professorat i østerlandske Sprog. Hverken dette eller Tilbudet om et Professorat i Lund efter Norberg eller Ledelsen af Missionen paa Madagaskar modtog B., men 1830 blev han Sognepr. i Skällvik i Linköpings Stift, hvor han døde 1868. B. var Medlem af flere inden- og udenlandske videnskabelige Selskaber. Han udgav *Dictionnaire Français-Arabe vulgaire* (første Hefte udkom 1825 i

Petersborg, Fortsættelsen er, efter en ændret Plan, udg. af C. J. Tornberg); »Resor i Europa o. Österländerna«, Stockh. 1826—28 (oversat paa fl. Sprog); et naturhistorisk Leksikon paa Fr. og Arab. over »alle i Østerland nu brugelige Navne paa de vigtigste Genstande i de 4 Naturens Riger« osv. O. A. — 3) **Johan Erik B.**, f. 12. Sept. 1843 i Grums, Karlstads Stift, Prof. i Dogmatik og Moralteol. i Upsala 23. Jan. 1891. Blev Dr. theol. 1893. Han har udg.: »Om apostlarnes och församlingens i Jerusalem förhållande till Paulus och de hedningakristne enl. Gal. 1, 11—2, 14 och Apg. 15, 1—31«; »Om den kristliga fullkomligheten«; »Om Antoine Arnauld och Blaise Pascals moralteolog. strid med jesuiterne«; »De s. k. nattvardsföreningarne i vårt land«, Foredr., trykt i 4de allm. prestkonferensens handl. 1890, foruden flere Afhandlinger i forskl. Tidsskrifter.

Bergth. 1) **Johan Fredrik B.**, finsk Præst og pietistisk Forfatter, f. 1795 i Suonejoki, Student 1816, Kapellan i Nurmijärvi 1826, Sognepr. i Jaakimvaara 1843 og i Rantasalmi 1857. Var Medlem af Januar-Udvalget 1862, da Finlands Enhedsforfatning fornyedes under Alexander II, samt Repræsentant ved Landdagen 1863—64; blev 1864 Dr. theol. og døde 30. Sept. 1866. — B. var en af Ny-Pietismens første Forkæmpere i Finland; herved søgte han at forene de Retninger, som repræsenteredes af H. Renqvist og Paavo Ruotsalainen. I pietistisk Aand vare de af ham begyndte »Tidningarna i andliga ämnen« (1836—38; ogsaa paa Finsk: »Hengellisiä sanomia«). Efter hans Død udkom hans »Postilla eli Saarnakirja« (1875) og »Ahti-, Katekismus-ja Erityis-Saarnakirja« (1879). Nidkær for Folkeoplysningen, var han en af Grundlæggerne af Søndags-skolebevægelsen i Finland. — 2) **Julius Immanuel B.**, den foregaendes Halvbroder, f. 1810, Student 1832, Docent i Hebraisk ved Universitetet i Helsingfors 1844, teol. Lektor ved Kuopio Gymnasium 1845, Sognepr. i Limingo 1861, Dr. theol. 1864, d. 27. Febr. 1878. Som sin Halvbroder tog han virksom Del i den pietistiske Bevægelse og var Repræsentant ved flere Landdage. Af hans Arbejder maa nævnes *Vaticinia Joëlis* (1839—40), »Hos hvem finnes d. h. Ande« (1859), »Granskning af det kyrkliga inspirationsbegreppet« (1864).

Bergquist, Bengt Jakobsson, sv. Teolog, f. i Gumlösa i Skåne 1785, begyndte sine Studier ved Lunds Universitet 1803 og promoveredes 1811 til *Mag. phil.* S. A. præsteviedes han og kaldtes til Seminariedocent ved Lunds Universitet. 1814 blev han befordret til ekstrord. Adjunkt og virkede som saadan til 1826, da han udnævntes til 2. Adjunkt i Teol. Samtidig havde han stadig gjort Tjeneste som Præst ved St. Peders Kloster i Lund og derved grundlagt det Ry som Prædikant, der endnu efter hans Død har gjort hans Prædikensamlinger højt ansete. Udnævnt til Dr. theol. 1831, befordredes han 1833 til Prof. i Eksegetik og blev saaledes den første Indehaver af denne Lærestol, efter at Forholdet mellem de enkelte teol. Discipliner ved kgl. Brev af 17. Sept. 1831 var bleven ordnet saaledes, som det endnu gælder, og den eksegetiske Under-

visning derved havde vundet sin nuværende Form. B. sysselsatte sig som offentlig Docent især med Fortolkningen af N. Test., men forelæste ogsaa ofte over de messianske Profetier i G. Test. Skönt B. ikke var en teol. Viden-skabsmand af Rang, udøvede han ved sine Forelæsninger, og maaske endnu mere ved sin kateket. og homilet. Virksomhed, en god og velsignelsesrig Indflydelse paa den studerende Ungdom. Som Discipel af Schartau søgte B. i sine Prædikener i højere Grad end Thomander at forene Schartaus grundige Inderlighed med den s. k. Wallinske Skoles Skønhed og retoriske Færdighed. Blandt B.'s Skrifter maa nævnes: »Utkast till predikningar samt skrift- och konfirmationstal« (1835), »Enfaldig utveckling af Dr. Luthers lilla katekes« (1835, o. fl. senere Oplag), »Högmessopredikningar öfver de årlige sön- och högtidsdagastexterna« (1837). Om førstnævnte Arbejde siger Thomander: »Disse Prædikenuddkast ere næst Schartau's de bedste, som ere udkomne i vor Literatur«. Efter B.'s Død (1847) udkom »Tal och predikningar ved särskilda tillfällen och poetiska försök« (1862).

H. W. T.

Bergroth, Gustaf Elis, finsk Præst og Forfatter, f. i Nystad 11. Dec. 1854 af en gl. finsk Præsteslægt, Student 1874, præsteviet 1879, første finske Søndagspræst 1880, først i Grimsby-Hull, siden i London, vendte 1883 tilbage til Finland og blev 1886 Sekretær ved Søndagsmissionen. Især ved hans nidkære Arbejde er deene Virksomhed bleven udvidet, saa at der nu findes 5 finske Missionsstationer udenlands. I »Den nordiska sjömansmissionens historia« (Helsingf. 1888) har han givet en Fremstilling af dette Arbejde. Han har 1882—83 og siden 1886 redigeret »Sjömansvännen« og »Merimiehen ystävä«. Ved Siden af sit kirkli. Arbejde (en Tid var B. ogsaa Fængselspr.) har han vist en varm Interesse for Samfundsspørgsmaal. Som en af Præstestandens mest begavede Repræsentanter ved Landdagen 1891 rejste han bl. a. Spørgsmaalet om en Lov mod ikke sødygtige Fartøjer, der siden da har staaet paa Dagsordenen. Som varm Tilhænger af Totalafholdssagen har han længe arbejdet i den, hele Landet omfattende, Forening »Nykerhetens vänner«, samt bevirkede 1887 Stiftelsen af en Kuranstalt, »Turva«, for Drankere. Interesseret i den i Danmark opstaaede Folkehøjskoletanke, har B. arbejdet for Folkehøjskolekursus i forskellige Dele af Landet. — Som Prædikant er B. alm. yndet paa Grund af sin glødende Veltalenhed. Af hans omfattende literære Virksomhed maa nævnes, at han har udgivet 3 Aargange Prædikener af finske Præster og en lignende Samling af finske Præster fra 16. og 17. Aarh. med en Oversigt over den finske Prædikens Historie fra den ældste Tid; videre »Finlands kyrkohistoria i dess huvuddrag« 1892 (ogsaa paa Finsk). B. har siden 1888 været Hovedredaktør for det kirkli. Tidsskrift »Wartiaja«, hvis Standpunkt er, paa den evang.-luth. Bekendelses Grund at modarbejde saavel sekterisk Bevægelse, som umodne Reformer, samt fremme en paa historisk Grund født Udvikling af den finske K.'s indre og ydre Forhold; en Følge deraf er, at B. stadig i Dagspressen er bleven anfaldet af en Retning,

som kalder sig liberal, og i hvis Program Undergravningen af den luth. Folkek. ogsaa indgaar.

Beri (1 Krøn. 7, 36), en Israelit af Assers Stamme.

Beria (4 Mos. 26, 44), en Slægt i Assers Stamme (Beriaiterne). — Ogsaa en benjaminitisk Slægt (1 Krøn. 8, 13) og Leviten Simeis Søn hed B. (1 Krøn. 23, 10).

Berim (2 Sam. 20, 14). Da et Landskab af dette Navn er ukendt i Nordpalestina, maa der rimeligvis foretages en Tekstrettelse, hvortil LXXs og Vulgatas Oversættelser ogsaa opfordre. Der kommer da slet ikke til at staa noget Stednavn i Teksten, men »og alt vaabenført Mandskab samledes«.

Berit eller Baal-Berit (den pagtbeskyttende Baal), Tilnavn for den i Sikem dyrkede Baal (jfr. Dom. 9, 46).

Berkeley, George, eng. Biskop og Filosof, f. 12. Marts 1685 i Dysert i Grevskabet Kilkenny paa Irland, røbede tidlig glimrende Evner. 1707 blev han Medlem af *Trinity College* i Dublin, 1709 udgav han *New Theory of Vision*, 1710 udkom hans filos. Hovedskrift: *Principles of Knowledge*. Nogle Aar efter Udgivelsen af disse Skrifter tog han til London, hvor han i Tidsskrift-Artikler bekæmpede Fritænkerne og fremstillede sine Tanker i populær Form i *Dialogue between Hylas and Philonous* (1713). I de følgende Aar rejste han i Frankrig og Italien; 1721 blev han Hofpræst hos Hertugen af Grafton, 1724 Dechant i Derry, 1738 Biskop i Cloyne. Sine sidste Aar tilbragte han i Oxford, hvor han døde 1753. B., der var en saare nidkær Biskop, fortsatte som Filosof Lockes Undersøgelse om Forestillingernes Oprindelse og drøftede navnlig det Spørgsmaal, hvor vidt vor Videns gaar ud over den Virkelighed, der er givet i vore egne Fornemmelser og Forestillinger. Han søgte at føre Tanken ud over den rent mekaniske Naturopfattelse uden at fornægte denne (A. Campbell Fraser, B. Edinburgh 1892. H. Høffding, Den nyere Filos.'s Hist. I, 385 f.).

Berleburger-Biblen udkom 1726—42 i 8 Foliobind i Berleburg, et af Fristederne for hine Tiders Mystikere og Separatister. Foruden en tysk Overs. af det gl. og det ny Test.'s kanoniske Skrifter indeholder den Gengivelser paa Tysk af det gl. T.'s Apokryfer, af Henoks Bog, fl. af Pseudepigraferne, de nytestl. Apokryfer, de apostolske Fædre osv., alt med korte Forklaringer, der ofte ere hentede fra Origenes, Jakob Böhme og fra de samtidige Sværmere og Kiliaster. Den spiritualiserer overalt og polemiserer, ud fra en usund Fuldkommenhedsteori, skarpt mod Læren om Retfærdiggørelsen af Troen, mod den reformerte Udvælgelseslære og mod en Overvurdering af det konfessionelle. Ritschl kalder B.-B. »den mystiske Radikalismes og Indifferentismes afsluttende Dokument«. Hovedmanden for Arbejdet var *Mag. Joh. Heinrich Haug* (d. 1753), men han havde fl. Medhjælpere som *Edelmann*, *Eisler*, *Schefer*, *Seebach* og *Grev Casimir af Sayn-Wittgenstein-Berleburg*.

Berliner-Missionen (Berlin I). Siden 1800 havde Præsten Jänicke (se d. Art.) en Missionsanstalt i Berlin til at uddanne unge Mænd

uden lærd Fordømmelse til Missionstjenesten. I 1824 stiftede saa Neander med Tholuck o. a. »die Gesellschaft zur Beförderung der evang. Missionen unter den Heiden«. En paatænkt Sammenslutning med Jänicke's Anstalt glippede, og denne gik snart ind. Det nydannede Selskab begyndte med at samle Penge til andre Missioner, men 1829 fik det sin egen Missions-skole, og 1833 udsendtes de første Elever til Sydafrika. Sin første betydelige Missionsinspektør fik det i Wallmann 1857—64, derefter fulgte Wangemann i 29 Aar, og nu Gensichen som Missionsdirektør ved Siden af en styrende Komité i Berlin. Bekendelsen er luth. De talrige Hjælpeforeninger i Preussens østl. Provinser ere organiserede i Missionsforbund; paa Missionsmarken er der dannet Konferenskredse med Missionssuperintendenter. Aarsbudgettet lyder paa 427,000 Kr., men Indtægten har i de sidste Aar været o. 35,000 Kr. lavere. Berlin I har 88 Missionærer paa 61 Stationer med 28,300 døbte Kr. Det langt overvejende Antal (69 Miss.) findes paa den ældste Arbejdsmark 1) Sydafrika. Begyndelsen gjordes 1834 i Oranjeristatet blandt Korannaerne, derefter fulgte 1837 britisk Kafferland, 1838 Kapkolonien, 1847 Natal (Posselt i Christianenburg), 1860 Syd-Transvaal og 1865 Nord-Transvaal, der danne hver en Konferens-kreds. En Fordel for Missionen her er det overvejende sunde Klima, men den har ogsaa lidt under idelige Krigsuroligheder, Høvdingeres Forfølgelser (Sekukuni), Boernes Uvilje, Brændevinspesten og Fristelserne fra Diamant- og Guldmarkerne (Pnie, Kimberley, Johannesburg). Af de 27,500 Kr. findes de 15,000 iblandt Betsjuanerne i Transvaal, hvor Merensky har skabt et Midtpunkt for Missionen i det kraftigt opblomstrende Botsjabelo (1865). Kafferne og Suluerne (i Natal) ere en haard Arbejdsmark. Siden 1892 er Virksomheden udvidet over Limpopo til Bonjai i Masjonaland (2 Stat., 4 Miss.). I 1891 begyndtes en Mission i 2) Kondeland (Centralafrika), Nord for Nyassa, hvor der allerede er 6 Stationer. I 1882 overtoges i 3) Kina en Del af Barmer-Missionens Arbejdsmark blandt Hakkaerne i Kwangtung: 4 Stationer med 818 døbte Kr. (Wangemann, Geschichte der Berl. Missionsgesellschaft und ihrer Arbeit in Südafrika, Bd. I—IV; Kratzenstein, Kurze Gesch. der Berl. Missions-gesellsch. in Südafrika, 1887; Berliner Missionsberichte). V. Sn.

Bern. Denne By har en smuk »Münster« (St. Vincenz), opført 1421—1520 i sen gotisk Stil; Hovedportalen er rigt smykket med Skulpturer (Dommedag), det vestl. Tårn er ufuldendt. Den har dog aldrig været Katedral, da Kanton B. i Middelalderen hørte til Bisped. Lausanne, som ogsaa, efter at den sidste Messe var læst i byen (27. Jan. 1528), fastholdt sit Krav paa kirkl. Overhøjhed over denne Kanton. Ved Cirkumskriptionsbullen af 1828 lagdes de rom.-kat. Sogne i Berner-Jura, der ved Wièper-kongressen tilfaldt Kanton B., under Bisped. Basel, og det samme blev 1865 Tilfældet med de rom.-kat. Sogne i gl. Kanton B. Den schweiziske Kirkestrid efter Vatikaner-Konciliet (se Art. Lachat og Schweiz) berørte særlig Kanton B., der overdrog den rom. K.'s Rettigheder til

Gammel-Kat., som i Schweiz kaldte sig »Krist-Kat.«. Disse godkendte straks Kirkeloven af 1874; derfor fik de, selv efter at de rom. Kat. 1878 ogsaa have højet sig for Kultusloven, Medbenyttelse af Kirkerne. Ved Universitetet (stiftet 1834 som Udvidelse af det siden Ref. bestaaende Gymnasium) blev der 1874 oprettet et krist.-kat. teol. Fakultet, i hvilket Michaud (se d. Art.) fik Plads, og B. blev Sædet for den krist.-kat. Biskop for Schweiz's Gammel-Kat. — Samtalen i B. Det Overmod, de rom. Kat. lagde for Dagen under Samtalen i Baden 1526 (se Baden), fremkaldte et Omslag i Stemmningen over for Ref. fl. Steder i Schweiz, navnlig i B. 25. Maj 1527 bestemte Raadet dér, at Guds Ord skulde prædikes, »obgleich solch Predigen den Satzungen, Ordnungen und Lehren der Menschen, wie dann die seyn möchten, entgegen laute«, og der blev til det følgende Aar udskrevet en Samtale i B. Til denne, der blev aabnet 6. Jan. 1528, mødte en stor Mængde Afsendinger fra Stæderne og fl. Teologer (Zwingli, Ökolampadius, Bucer, Capito, Blarer osv.). Disputationen begyndte 7. Jan. i Fransiskanerkirken og blev fortsat til 26. Jan. Den havde det Resultat, at ikke alene B., men ogsaa Basel, St. Gallen og Schaffhausen helt sluttede sig til den zwingliske Ref., og i andre Egne, som Graubünden, Glarus og Solothurn, voksede det evgl. Parti, og nu blev Bevægelsen ved Farel ogsaa bragt ind i det franske Schweiz. Samtalen i B. havde imidlertid tillige den Virkning, at Zwinglis Nadverlære i Schweiz og en Del af Syd-Tyskland vandt Sejrr over Luthers, hvorfor Luther var alt andet end glad over denne Disputation, der efter hans Mening havde gjort Zwingli til *triumphator et imperator gloriosus*. Aktstykkerne til Samtalens Historie bleve allerede trykte 1528, senere 1608 og 1701. — Berner-Synodus. Efter at Ref. havde sejret ved Samtalen i B. 1528, trængtes der haardt til en fastslaaet kirkelig Ordning for Lære og Liv, og for at tilvejebringe en saadan blev der 1532 sammenkaldt en Synode i B. Denne, paa hvilken Capito spillede en Hovedrolle, kom sammen 9. Jan. og sluttede 14. Jan. Den dér vedtagne Ordning (trykt 1532, 1728 og oftere) blev, under Navnet »B.-S.«, en Slags Symbol for den ref. K. i Bern (Herausgegeben von F. Lauener, Basel 1830).

Bernard. 1) B. af Clairvaux fødtes paa Borgen Fontaines i Bourgogne 1090. Hans Barndomstid faldt sammen med den kirkelige Genfødselse, som, udgaaet fra Cluniacenserne, midt under Reformpavernes store Kamp om Investituren, satte Blomst i det første Korstogs Begejstring. Rundtom, især i Frankrig, vidnede nye, romanske Kirkehuse om den kunstneriske Stræben i K., og den kappedes med et rigere videnskabeligt Liv, som just modnedes i Anselms Teologi. B. lærte allerede i sit Hjem en personlig Fromhed at kende, der greb ham. Af de højbyrdige Forældre, Tescelin og Aleth, skyldte dog B., den tredje af 7 Børn, Moderen mest. Bestemt for gejstlig Vej, sendtes han i Skole i Châtillon. Allerede her udvikledes hans indadvendte Sind. Krdm. blev ham en Livssag, men, han blev greben af Tidens Ideal, og Klostret stod for ham som Ønskernes Maal.

Frastødt af Cluniacenserne udvortes Pragt og Formildelser af Benedicts Regel, vendte B., fulgt af en Skare Venner og 4 Brødre, sig i 1113 til Klostret Cîteaux (*Cistercium*) ved Dijon, hvor Englænderen Stefan Harding søgte at virkeliggøre den Hellighed, som var Munkelivets Formaal.

B.'s Indtræden blev et Vendepunkt i det paa Novitser fattige Klosters Historie, og allerede 1115 stod den strenge Asket som Abbed i et Datterkloster, Clairvaux, hvis simple Bygning med stor Møje var anlagt i et Vildnis i Champagnes Bjerge. Næsten 12 Aar synes B. ene optaget af sin Klostervirksomhed, men »de hvide Munkes« Organisation, Fromhedsovelser og udstrakte Kærlighedsgerninger hævdede i den Tid Clairvaux til et Mønstermunkebo (se Art. Cisterciensere og Clairvaux) og skabte derved B. en enestaende Stilling i den hele K. Fra de fleste rom.-kat. Lande udbad man sig af B. Døtreklostre, og gennem sin store Brevvæksling med Paver, Fyrster, Bisper og Klostre tilfaldt der ham en kirkelig og politisk Betydning, saa ejendommelig, at han ikke med Urette er kaldt sin Tids Orakel. Cluny havde faaet en jævnbyrdig Rival, men, trods indbyrdes Strid mellem Ordenerne, stod deres Overhoveder i venligt Forhold til hinanden (B.'s Venskab med Peter d. ærværdige). Det Ry, der gik af B.'s Personlighed, af hans »jomfruelige Liv« og »honningsøde« Forkyndelse, øgedes endnu ved de mærkelige Helbredelser, der skete ved hans Haand. Selv troede han sig i Besiddelse af Undergaver, og Folket saa en Helgen i ham.

B. udmærkede sig ved en sjælden Forening af rigt, indadvendt aandeligt Liv og udadvendt Handledygtighed. Munkelivet stod for ham som Højdepunktet af Kristenliv, og han var ikke til at formaa til at forlade Clairvaux, trods de mest glimrende Tilbud; men Askesen var ham dog kun et Middel til Opnaaelsen af det højeste Formaal, Samfund med Gud. Mod dette Maal sigter hans Virksomhed som Prædikant og Forfatter. Som Prædikant havde B. sjældne Gaver. Hans indtrængende Sjelkendskab og en beandtet Veltalenhed gjorde hans Ord uimodstaaelige. Hans Skrifter vise ogsaa, at han dybere end Samtiden havde fattet Krdms Inderste som Naadegaven ved den levende Frelser. Et ivrigt Bibelstudium af den lat. Overs., Fortrolighed med Fædre som Augustin og Gregor d. st., men især Fordybelsen i hans eget Selv, ere Kilderne til hans Lære. For ham udspringer hele Kr. livet af Syndsforladelsen, af Glæden over, at den uforskyldte Naade i Kristus er større end vor Synd. Redskabet til Naadens Modtagelse er den af Troen fremgaaende Kærlighed, der selv er Aandens Gave. Vel kan B. tale om Fortjenstlighed, men i uegentlig Forstand (»jeg forkaster en Fortjeneste, som udelukker Naaden«). Særlig Betydning har han ved at føre sin Samtid tilbage til den historiske Kristus som det paa Lidelser rige Forbillede. En brændende Jesuskærlighed, der helst iklæder sig Ord fra »Højsangen«, gaar gennem al hans Tale om Kristenlivets Udviklingsfaser og Fristelser (»naar du skriver, lad mig ikke se det, hvis jeg ikke kan læse Jesus deri«).

Den sande Kr.'s og særlig Munkens Liv er et

Liv i Selverkendelse og Ydmyghed (*De gradibus humilitatis et superbiae* fra o. 1121). Hovmodet har forskl. Stadier, der føre os længere og længere bort fra Gud; men betrædes Ydmyghedens Vej, naar man sluttelig til Sandhedens Grænse, hvor man ser sin Trang til Frelse. Først dermed begynder Sandhedens Erkendelse, der ogsaa aabner Øjet for Næstens Trang. Driver Kærligheden os til at leve for deres Hjælp, saa fuldkommes vi til at skue Guds Væsen. Men Vejen betrædes ikke ved egen Hjælp. Vel taler B. om Mskets Frihed, men paa 3-dobbelt Vis (*De gratia et libero arbitrio* fra o. 1127). Mskets Vilje kan aldrig tvinges (*libertas arbitrii*), men den ved Synden tabte Vilje til det gode (*l. consilii*) maa gives os. »Tag Viljens Frihed bort, og det, der skal frelses, er borte; tag Naaden bort, og det, hvorved man frelses, er borte«. Dog, en fuldkommen Enhed med Guds Vilje (*l. complaciti*) hører Fulendelsen til. Paa Kardinal Haimeries Spørgsmaal, »hvorfor og hvorledes skal Gud elskes«, svarer B. (*De diligendo Deo* fra efter 1126), at Aarsagen til Kærligheden er Gud selv, men dens Liv sprænger alle Grænser, om det end udvikles gennem Trin; thi Msket fødes med Selvkærlighed og lærer først at elske Gud for hans Velgernings Skyld. Kun glimtvis hæve vi os til den interesseløse Kærlighed til Gud, og dens højeste Form, Selvkærligheden for Guds Skyld, hører Evigheden til.

B.'s Mystik grunder i Forlæsningsbevidstheden. Vel fremtræder den paa sine Steder med areopagitiske Blomster, men han synker ikke hen i platonisk Panteisme, og hvor højt han end priser Kontemplationen, fastholder han dog stadig det praktisk-etiske Maal, at blive Kristus lig i Livet. Selv i de ekstatiske Øjeblikke (*ecceffusus*), hvor Naadens Modtagelse i Kærligheden ligesom fuldt behersker Mennesket, ser B. ikke en (panteistisk) Væsenenhed med Gud; hans udviklede Selverkendelse sætter ham stadig Grænser, saa han ikke fortaber sig i det Al-Ene. Spekulation som blot intellektuel Fordybelse afviser han; Skolastikerens *intelligere* vinder ikke hans Bifald. En fuldkommen Erkendelse ligger over vor Natur, der kun omfatter det sandsynlige (*opinio*), og derfor ikke besidder Sandheden i Tankens Vished, thi *intellectus* i egentlig Forstand hører Evigheden til. Troens Vished er os nok; Erkendelsen bliver brødefuld ved at begære Indsigt i Troens Hemmeligheder (jfr. Forh. til Abélard). Derimod kan han vel raade den Kr. til i samlende Betragtning at betænke Udnyttelsen af Tingene i Verden for Guds Rige, og at genfinde sin Gud i Verdens Mangfoldighed, men især i sin Sjæls indre Verden (*de consideratione*). Dog alt samler sig for ham i det personlig praktiske, »saavidt Gud elskes, kendes han.«

Trods sin Naadeserkendelse er B. dog et Barn af sin Tid, hans Betragtning af Kristendommen præges af Middelalderens Munkeideal; og selv om Helgendyrkelsens Betydning spiller mindre Rolle for ham, tillægger ogsaa han Maria en Stilling, der ikke stemmer med Evangeliets Skildring (den ubesmittede Undfangelse forkaster han dog). Hans Skriftfordybelse har heller ikke ført ham udover den vilkaarligste Allegoriseringen. Men af hans mystiske Erfarings-

teologi har hele Middelalderen og den nyere Tid øst (Thomas fra Kempfen, Luther, Arndt). Særlig Betydning for Middelalderen har B.s Menighedsbetragtning. I en rig Fylde af Billeder fra Højsangen skildrer han Forh. mellem Kristus og Kirken; men denne K. former sig ogsaa i et ydre Gudsrige, under Ledelse af Paven som Kristi Stedfortræder. B. staar fast paa Wormser-Konkordatets Ret og fordrer fuld Autonomi for Paven. Dog taaler han ikke hans Indblanding i det rent verdslige, og Paven er kun Kristi Stedfortræder, forsaavidt han virkelig handler i Kristi Sted. Hans Autoritet ophæver ikke det lavere Kleresis; B. forsvarer Bispernes Ret, advarer mod Eksemtioner og Misbrug med Appellationer og kæmper mod en Papisme, der gør Rom til en Kurie. Eugen III (*l. De consideratione*) anbefaler han Selverkendelse og Ydmyghed som Peters Efterfølger: Paven er en Tjener, der skal aflægge Regnskab, ikke en Hersker (1 Pet. 5, 3), ja han minder paa en Maade, der ligner Arnold fra Brescia, om Peters Ord: »Guld og Sølv har jeg ikke« (Ap. G. 3, 6). Vel har Paven de 2 Sværd, men det ene bør han ikke selv svinge, han kan give den verdslige Magt det i Hænde, men bør nøje agte paa dets Brug.

Af andre Skrifter fra B.'s Haand kan mærkes de polemiske (f. E. mod Abélard), hans Apologi for Cistercienserne (mod Cluny), en Biografi af den h. Malakias af Irland, Prædikener (deraf 86 over Højsangen) og o. 530 Breve. Det er overleveret, at B. digtede Psalmer, men Kritiken (Hauréau i *Journal des Savants* 1882) har frakendt ham dem, der gaa under hans Navn (»Vor Herres Jesu Mindefest«, »Hil dig, Frelser og Forsoner« osv.); en Reform i Kirkesangen, som tilsigtede større musikalsk Simplicitet, og som bevarede cisterciensiske musikalske Haandskrifter aflægge Vidnesbyrd om, tilskrives ogsaa B.

B.'s Optræden udadtil bærer stadig Vidnesbyrd om, at han følte sig som en Mand, der havde opgivet al Selvinteresse; deraf den Kraft, hvormed han optræder, men ogsaa Forklaringen af de Overgreb, han kunde gøre sig skyldig i. Overalt er det hans imponerende Personlighed, man bøjer sig for: Allerede i Honorius II's Tid fik han Bispnen i Verdun, mod hvem haarde Anklager vare rejste, til at abdicere, Paa Synoden i Troyes 1128 bevirkede han Anerkendelsen af Tempelherrener, der skulde følge en omdannet Citeaux-Regel, og i et særligt Skrift (*de laude novae militie*) skildrede B. dem som de sande Riddere. Gentagne Gange optraadte han som Mægler i franske Kirkestridigheder, især i Anledn. af Embedsbesættelser. — I Verdensbegivenhedernes Gang greb han ind, da Aaret 1130 havde medført et Paveskisma. B. tog sig af Innocentius II's Sag og vandt Frankrig, England og Tyskland for den. Han begav sig 3 Gange til Italien og begejstrede især Storbyerne i Norditalien for denne Pave. Paa Konciliet i Pisa (1135 eller 34), hvor Paven var til Stede, samlede alt sig om B. Siden vilde man næsten med Vold gøre ham til Ærkebisp i Milano. Da B. ogsaa havde faaet den efter Anaclet II's Død valgte Modpave til at takke af, var Skismaet hævet 1138. Til Gengæld brugte han Roms Yndest som

Magtmiddel i Kampen mod Abélard, fik ham fordømt, uhørt, paa Synoden i Sens 1141 og fik Dommen stadfæstet af Paven. Ogsaa hans Optreden mod Arnold fra Brescia og Gilbert de la Porrée (1148) viser en Begrænsning i Tilegnelsen af hans eget Valgsprog: »Foragt ingen«. — Da Eugen III, en tidligere Clairvaux-Munk, 1145 besteg Pavestolen og snart forjoges fra Rom til Frankrig, vakte hans Afhængighed af hans fordums Abbed Kardinalernes Uvilje. B. berejste i hans Navn Sydfrankrig for at modarbejde Katharerne og især Henrik fra Lausanne, men sin største Indflydelse viste den mægtige Abbed ved Organisationen af det 2. Korstog. Efterat den franske Konge 1146 havde taget Korset, berejste B. Nordfrankrig og Flandern, vendte sig derpaa til Rhinegnene, og overalt lignede hans Komme et Triumftog. Ved Juletid 1146 vandt han i Speier den modstræbende Kong Konrad III for Korstoget. En samtidig skildrer, hvorledes B.'s Person med det bløge Ansigt, det ved Faste næsten aandaagtige Legeme, den fængende Veltalenhed, henrev dem, der ikke forstod hans Ord, men grebes af Begejstringen og Synet af ham. Korstoget blev imidlertid en Skuffelse, og Harmen vendte sig mod B., der i Skriftet *De consideratione* søgte Grunden til Ulykken i Korsfarernes Synd, thi ogsaa her gjaldt Ordet: »faa ere udvalgte, mange kaldede«. Forgæves vandt han den store franske Statsmands, Abbed Sugers, Interesse for et nyt Tog; hans Indflydelse, som Kardinalerne i længere Tid havde modarbejdet, var nu for ringe. Han døde 20. Aug. 1153, blev allerede 1174 optagen paa Helgenlisten, og i 1830 fik han Prædikat som en af den lat. Kirkes *Doctores ecclesiae*. B.'s Skrifter og de gamle Levnedsbeskrivelser af ham ere udgivne i Migne's *Series Latina* 182 —85, der støtter sig til Mabillons tidligere Udg. (den bedste, Paris 1719). Se iøvrigt: G. Hüffer, *Der heil. B. von C.*, I. Vorstudien, Münster 1886; F. Hammerich, *Den hl. B. og hans Moder*, i Kr. Kalender for 1872; A. Neander, *Der hl. B.*, 1813 (nyeste Udg. 1868); F. Böhringer, *B. v. Cl.*, 1878; J. C. Morison, *The life and times of St. B.*, London 1868; E. Vacandard, *Vie de St. B.*, Paris 1895, I—II; H. Reuter i *Zeitschr. f. K.gesch.* I; A. Ritschl, *Lesefrüchte aus dem hl. B.* (i Theol. Stud. und Krit. for 1879). Om B. som Prædikant: Brömel, *Homiletische Charakterbilder*, Berlin 1869, 53 f. En Fortegnelse over Literaturen om B. findes i L. Janauschek, *Bibliografia Bernardina*, Wien 1891. J. O. A. — 2) **B. fra Menthon** gaar for at have stiftet Hospitierne paa store og lille St. Bernhard. Ifølge en lidet troværdig Legende var han en Ridders Søn, f. i Menthon (ved Annecy i Savoyen) 923 og d. i Novara 28. Maj 1007. Allerede i den sidste Halvdel af 9. Aarh. var der imidlertid et Herberg paa st. St. Bernhard, saa at B. fra Menthon ikke har stiftet Hospitiet dér. Det er ogsaa sandsynligere, at han har levet sidst i 11. og i Beg. af 12. Aarh. Han blev helgenkronet 1681; 15. Juni er hans Helgendag. I tidligere Tid havde Hospitiet paa st. St. Bernhard rige Indkomster, nu opretholdes det for en stor Del ved milde Gaver fra Schweizer-Kantonerne. — Se Bernardo og Bernhard.

Bernard, Claude »den fattige Præst«, blev født 26. Dec. 1588 i Dijon og var oprindelig Jurist. Efter et letfærdigt Ungdomsliv blev han en streng Asket, der ofrede sig helt for Fattigpleje og Sygepleje. Han modtog Præstevielsen, og slog sig ned i Paris, skænkede de fattige sin Formue og virkede for indre Mission. Han døde 23. Marts 1641. Hans Minde lever mange Steder i Frankrig, og der har ofte været ytre Ønske om at faa ham helgenkronet.

Bernardino. 1) **B. fra Ochino**, se Ochino. — 2) **B. fra Siena**, f. 8. Sept. 1380 i Massa ved Siena, horte til den adelige Slægt Albiceschi. Han mistede tidlig sine Forældre og traadte da, 17 Aar gl., ind i et Samfund til Vor Frues Ære, der plejede syge, navnlig i Pestaaret 1400. 8. Sept. 1404 blev han i Colombière optagen i Fransiskaner-Ordenen, og han vandt ved sin sædelige Strenghed og sin Veltalenhed et saa stort Ry, at Martin V vilde gøre ham til Biskop i Siena. Men B. afslog Pavens Tilbud. 1438 blev han sin Ordens Generalvikar og virkede for overalt i den at gennemføre den strenge Observans. Hvor den magre Mand med det skægløse Ansigt og de melankolske Øjne traadte op og prædikede, skete der i Reglen pludselige Omvendelser. Naar han havde endt sin Tale, viste han sine Tilhørere en Tavle med Jesu Navnetræk, omgivet af en Straalekrans, og raadede dem til at knæle for dette. En Mand, der tidligere havde tjent Brødet ved at lave Kort og Terninger, fik af B. det Raad at bruge sin Kunst til at udføre smaa Plader med JHS i en Straalekrans, og disse Plader blev da solgte som en Slags Amuletter, der skulde sikre mod Antikristen. B. døde 20. Maj 1444 i Aquila, hvor han ogsaa ligger begravet. 1450 satte Nikolaus V ham paa Helgenlisten; 20. Maj er hans Helgendag. Hans Skrifter, væsentlig af mystisk Indhold, ere udgivne i Venezia 1591 (i 4 Bd.) og Paris 1636 (i 5 Bd.). Han er ofte malet af de italienske Kunstnere, saaledes af sin samtidige, Pietro di Giovanni, i Akademiet i Siena; de fleste andre Billeder af ham have Lighed med dette. I hans Kapel i Aracoeli i Rom findes af Bernardino Pinturicchio en hel Række Malerier af hans Liv, og i Perugia, paa S. B.'s Broderskabs Kapel, er der en Relief-figur af ham fra Agostino della Robbias Haand. Han afbildes ofte med den ovenfor omtalte Tavle i Haanden eller med et *Monte-di-Pietà* (en grøn Høj med et Kors i Baggrunden), fordi han overalt, hvor han kom frem, sørgede for at faa oprettet et billigt Laanekontor (*Monte-di-Pietà*) til de fattiges Tarv. Fr. N.

Bernardo. 1) **B. de Botono**, f. i Beg. af 13. Aarh., stammede fra en anset Familie i Parma. En Tidlang var han Prof. og Kannik i Bologna, derpaa beklædte han høje juridiske Embeder i Rom, men til sidst vendte han atter tilbage til Bologna, hvor han døde 1266. Han forfattede og samlede den saakaldte *Glossa ordinaria* til Gregor IX's Dekretaler. — 2) **B. fra Compostella** var Navn paa 2 spanske Klerikere, af hvilke den ældre (i Beg. af 13. Aarh.) var Ærkedegne i Compostella, den yngre (i Midten af 13. Aarh.) Præst dér. De skrev begge Glosser og Kommentarer til forskl. Dele af Kirkeretten. — 3) **B. fra Pavia**, først Provst,

siden Biskop i Pavia, forfattede 1190 *Breviarium extravagantium*, d. v. s. en Samling af kirkeretlige Bestemmelser, i hvilken saavel de efter Gratian udstedte, som de af ham ikke optagne, ældre Kirkelove fandt Plads. — 4) **B. af Toledo**, d. 1125, blev, efter at have været Abbed i et castiliansk Benedictiner-Kloster, Erkebiskop af Toledo og Spaniens Primas. Han var udgaet fra Cluny og stræbte efter at gennemføre den gregorianske Reform i Spanien og fortrænge den motsarabiske Liturgi. Efter hans Tid kom den spanske K. i større Afhængighed af den rom. — Se Bernard og Bernardo.

Bernhard. 1) **B. af Clairvaux**, se Bernard af Clairvaux. — 2) **B., Biskop i Skaane**, var en af de Biskopper, Knud den st. havde indkaldt fra England (o. 1025); hans Virksomhed faldt i Skaane. Maaske var han den samme som den nedenfor nævnte B. Vilraadsen; han blev begravet i Lund, hvor han mindedes hver 21. Aug. (Lunds Nekrologium, udg. af Weeke 1889, 207). — 3) **B. Vilraadsen**, den bogvise, en fremmed (fransk eller tysk) Biskop, der 1014 fulgte med Hellig-Olav til Norge. Efter at have prædikeret dér og i Sverig blev han af Hellig-Olav sendt til Island (1016), hvor han, paa Altingssletten, byggede den første kr. Kirke af Tømmer, som Kong Olav havde skænket; se ovenfor. — Se Bernard og Bernardo.

Bernhardinere, se Cisterciensere.

Bernhoff. 1) **Anders Hansen B.**, norsk Præst, f. 1661, d. 1695, var en from og lærd Mand, der i sin Fritid skrev aandelige Sange. Efter hans Død udgav hans Moder 2 Samlinger: »Et Guds Barns Fornøjelse i Gud efter Herrens egen Anvisning om vores Krdms Hovedstykker, udi 32 Sange forfattet«, og »Jesu Christi Pines og Døds Historie, sangvis forfattet«. — 2) **Theodor Christian B.**, f. i Kristiania 28. Maj 1833, virkede som Lærer og Præst, sidst ved Åkershus Strafanstalt. Han optraadte tidlig som Forf., især Dramatiker og Æstetiker. Greben af 50-Aarenes Vækkelse begyndte han en ivrig teol. Forfattervirksomhed og grundlagde sammen med B. J. Muus den første »norske Kirke-tidende« 1855. 1861 stiftedes ved ham Central-komiteén for den norske Israelsmission. Fra 1878 var han Sekretær i det norske Bibelselsk. D. 1885. A. B.

Berno, Abbed af Cluny, se Cluny.

Bernward, Biskop af Hildesheim 993—1022, befestede sin Bispely med Mure og Taarne og forsvarede sit Stift mod Normannernes Angreb. Han var en Ven af Videnskab og Kunst, samlede et stort Bibliotek og byggede den romanske Michaels-Kirke i Hildesheim, hvor mange prægtige Haandskrifter, B.-Søjlen, Dom-kirkens Malmøre (Efterligninger af Trajans Søjle og S. Sabinas Trædøre i Rom) og B.-Korset endnu minde om hans Virksomhed. Han døde 20. Nov. 1022, faa Uger efter at han havde indviet Michaels-Kirken. 1193 fik han Plads paa Helgenlisten.

Bero (Björn), Biskop i Åbo 1245 (?) — 1258, var fra Vestergötland og en Slægtning af Kong Erik IX Erikssøn, hvis Kansler og Hofkapellan han tidligere var. Muligvis var det paa B.'s Opmuntring, at Birger Jarl foretog Korstoget

1249 til Tavastland, hvorved Åbo Stift betydelig udvidedes. B. overlod Kongen den Skat, som Finlands Indbyggere efter Erobringen vare tvungne til at udrede, og som formentlig Bispen hidtil havde haft under Hænder, til K.'s Befæstelse i Landet. B. døde 1258 og begravedes i Rääntämäki eller St. Mariæ Sognekirke. A. N.

Berodak-Baladan (2 Kong. 20, 12), babylonisk Konge, samtidig med Kong Hiskia af Juda, se Merodak-B.

Berouius, Magnus, sv. Erkebiskop, f. i Upsala 1692, blev Student 1707, *Mag. phil.* 1716, Lektor, ved Gefle Gymnasium 1723, Adjunkt i Teol. ved Upsala Universitet 1727, flyttede 1732 fra det teol. til det filos. Fakultet som *Prof. poësoes*, men blev 1737 *Prof. theol.* Hans latinske Taler og Sange vare i sin Tid berømte, men som Teolog har han ikke vundet noget Navn. Mindre videnskabeligt end praktisk begavet, lagde han en anerkendelsesværdig administrativ Dygtighed for Dagen, og ved sit fredsommelige Væsen og sin samvittighedsfulde Embedsstyrelse vandt han personlig Anseelse. 1745 blev han Biskop i Kalmar og 1764 Erkebiskop. »Hatte-« og »Huepartiet« kæmpede om at give den uventet pludselig afdøde Erkebisp Sam. Troilli en Efterfølger; i Domkapitlerne, som alle ere Valgkollegier ved et sv. Erkebispvalg, syntes Kræfterne at staa lige, thi paa Forslag kom begge de skarpt udprægede Partimænd, Bisperne Serenius (Hue) og Halenius (Hat), men med dem ogsaa B., der vel var af Huepartiet, men en fredelig og ufarlig Mand. Saa forenede begge Parter i Raadet sig om B., og han blev enstemmigt udvalgt. Som Erkebisp spillede han dog paa intet Omraade nogen betydelig Rolle. Han døde 1775. Fra B. nedstammer Slægten Björnstjerna. H. W. T.

Berota eller **Berotai** (Hesek. 47, 16; 2 Sam. 8, 8), en By, hvor David vandt rigt Bytte af Kobber. Profeten Hesekiel betegner den som en Grænseby paa det hellige Lands ideale Nordgrænse. B. maa sikkert søges i Nærheden af Hauranbjergene eller mod N. ved Hermon eller Kolesyrien. Den tidligere antagne Identification med Beirut maa opgives. 1 Krøn. 18, 8 kalder den Chun.

Berquin, Louis de, vistnok den betydeligste Personlighed blandt alle Protestantismens Tilhængere i Frankrig før Calvin, f. o. 1485, Herre til Godset Berquin i Nærheden af Abbéville, kastede sig med saadan Iver over videnskabelige Studier, at han allerede som ung Mand regnedes blandt Frankrigs ypperste Humanister, og derved kom han til at staa i høj Gunst hos Kong Frants I og hans Søster Marguerite, der begge satte en Ære i at være Videnskabsmandens Beskyttere; ja, Kongen synes endog at have gjort ham til Medlem af Statsraadet. Berquin var en from Mand, der i sin Ungdom ivrig deltog i Romerkirkens Fromhedsøvelser, men han fandt ikke her den Tilfredsstillelse, han søgte, og da Luthers Skrifter i Aarene 1519 og 1520 bleve bekendte i Frankrig, var der ingen, der blev stærkere greben af dem end han, og nu fandt han i den hellige Skrift den Sandhed til Salighed, som han vedblev at bekende, indtil han før dens

Skyld maatte bestige Kætterbaalet. Ved Disputatsen i Leipzig i Juli 1519 havde baade Luther og Eck appelleret til Universitetet i Paris, og en Stund syntes det uafgjort, til hvilken Side denne berømte Højskole vilde slutte sig; men omsider sejrede de papistisk sindede Teologer, og fra Foraaret 1521 begyndte de en ivrig Kætterforfølgelse imod alt, hvad der smagte af Lutherdom, og de fandt heri kraftig Understøttelse hos Landets højeste Domstol, Parlamentet i Paris. I Sommeren 1523 blev B. udpeget som Forfatter til en Række Skrifter, dels Oversættelser efter Luther, dels selvstændige Afhandlinger, og da han nægtede at tilbagekalde sine Udtalelser, blev han fængslet den 1. Aug., og 8 Dage efter bleve hans Skrifter brændte af Bøddelen efter Parlamentets Befaling; men samme Dag lod Kongen ham med Magt tage ud af Fængslet og føre til sit Residensslot Louvre, idet han henviste hans Sag til Statsraadet, der lod B. slippe med at afgive en betydningsløs Erklæring. Han rejste nu hjem til sit Gods, men vedblev dér at udarbejde Skrifter i reformatorisk Aand, og samtidig søgte han at bevæge sin lærde Ven, Erasmus fra Rotterdam, til at tage Parti for Reformationen, i hvilket Øjemed han oversatte flere af de Skrifter, hvori denne havde kritiseret kirkelige Misbrug. Fakultetet og Parlamentet forsøgte vel, medens Kongen var ved Hæren i Norditalien, at benytte hans Fraværelse til at faa B. i deres Magt, men Kongens Moder, Louise af Savoyen, der var midlertidig Regentinde, beskyttede ham. Saa kom imidlertid det ulykkelige Nederlag ved Pavia, hvori alle ivrige Papister i Frankrig saa en Gudsdom over Landets Ugudelighed, og der begyndte nu en Kætterstorm, som Louise af Savoyen ikke kunde trodse. I Jan. 1536 blev B. fængslet paa sit Gods og ført som Fange til Parlamentet i Paris, og, skønt den fangne Konge efter sin Søsters Anmodning sendte en skriftlig Befaling til, at han skulde løslades, og Processen imod ham standses, lod Parlamentet den fortsætte, og hans Dødsdom var egentlig allerede fældet, da Kongen efter sin Hjemkomst til Frankrig lod Parlementsherreerne vide, at, hvis de vovede at udføre en saadan Dom, vilde han øve Gengæld imod nogle af dem, hvem han selv vilde finde for godt. Det varede imidlertid adskillige Maaneder, inden Kongen kom til Paris, og i den Tid sad B. i Fængslet med Dødsdommen over sit Hoved, medens hans Fjender gjorde alt, hvad de kunde, for at faa Kongen paa deres Side; men Kongen lagde mere Vægt paa sin Søsters Ord og paa det Brev, som »Videnskabens Konge«, Erasmus, sendte ham til Gunst for B. Den 19. Nov. 1526 lod han ham for anden Gang tage ud af Fængslet med Magt og føre til Louvre, hvorfra han kort efter igen kunde rejse hjem til sit Gods. Nu raadede baade Erasmus og B.'s andre Venner ham indstændig til at opgive Kampen; men B. vilde ikke fornægte sin Overbevisning og vovede endog at anklage en af sine Forfølgere for at føre falsk Lære. Men saa kom der et Tidspunkt, da Frants i bejlede til Pavens Venskab og samtidig var bleven forbitret over protestantiske Fanatikeres Optøjer. Nu fik B.'s Modstandere deres Vilje; i Marts

1529 blev han paany fængslet; Kongen var denne Gang dog for sin Søsters indstændige Forbønner for ham, og B. selv afviste et Forslag, der i sidste Øjeblik blev gjort ham om at frelse sit Liv ved at fornægte sin Overbevisning. Den 17. April 1529 blev han brændt som Kætter paa Grèvepladsen i Paris. H. V. S.

Berruyer, Joseph Isaac, fr. Jesuit, Discipel af Jean Hardouin (se d. Art.), f. i Rouen 1681, udgav 1728 1. Del af en *Hist. du peuple de Dieu depuis son origine jusqu'à la naissance du Messie*, der blev trykt med Ordenens Tilladelse, fordi den formentlig kunde tjene til at lære de samtidige den hl. Skr.'s Indhold at kende. Men den romanagtige, paa sine Steder (som i Afsnittet om Patriarkernes Kærlighedshistorie) letfærdige, Form vakte Forargelse, og 1734 blev Bogen forbudt. Da 2. Del var udkommen 1753 (ifølge Titelbladet i Haag, men i Virkeligheden i Paris), blev den straks fordømt af Ærkebiskop de Beaumont af Paris; 1755 blev den sat paa Index, og Aaret efter dekreterede Pariser-Parlamentet, at Bogen skulde brændes. Trods Modsigelsen fra Ordenens Side og Censurerne udenfor Ordenen udgav B. den 3. Del, der snarere var værre end bedre. Ogsaa den kom paa Index, og Paven udstedte Forbud mod de Skrifter, der udkom til Pater B.'s Forsvar. Men trods alle Angreb og Fordømmelser blev B.'s Værk helt eller delvis oversat paa Tysk, Polsk, Italiensk og Spansk. B. døde 1758.

Bersaba, se Beersaba.

Bersier, Eugène Arthur François, Søn af franske Forældre, f. 5. Febr. 1831 i Morges i Kanton Vaud, d. 19. Nov. 1889. Størstedelen af sin Ungdom tilbragte han i Genève, dog foretog han en Rejse til de forenede Stater for at tjene de Penge, som han behøvede til sit Studium og opholdt sig ogsaa nogen Tid ved Universiteterne i Tübingen og Halle. Nye Tanker om Forholdet mellem Stat og Kirke vare oppe i Tiden. Alexandre Vinet var en af deres aandfuldeste Talsmænd, og B. paa-virkedes stærkt af hans Anskuelse. 1852 blev B. Præst ved et Kapel i Faubourg St.-Antoine i Paris, 1855 ved den protestantiske, frie Kirke i Rue de Provence. I dette Kirkesamfund, hvis Formaal særlig var at drive indre Mission, havde Vinets Tanker fundet et Hjemsted. Fra 1866 holdt B. Gudstjeneste i Forstanden Neuilly. Der dannedes en Menighed, som byggede L'église de l'Étoile (indviet 29. Nov. 1874). 1877 knyttedes denne til den officielle Kirke, da B., med al Anerkendelse af Vinets Betydning, havde faaet Øjet op for Frikirkens Farer og for, at den gennemførte Individualisme baade strider mod Naturen og Skriften. B. har indført en rig og smuk Liturgi, delvis formet efter Gudstjenestens Ordning i 4. Aarh. I Opfattelsen af Sakramenterne nærmer han sig den luth. Tankegang. Hans Nadverliturgi er ogsaa langt rigere end den, der ellers findes i de ref. Kirkesamfund. Foruden at virke som Kateket og Sjel-sørger, for Fattigplejen, Missionen og Traktaters Udbredelse, har B. foredraget Pastoraleol. I »Ecole libre des sciences religieuses« (stiftet 1873) og været fast Medarbejder ved »Revue chrétienne«. Under Krigen (1870) organiserede han protestantiske Ambulancer fra Paris, ligesom

hans Breve til »Journal de Genève« under Kommunens Herredømme vakte overordentlig Opsigt. Størst Betydning har B. dog maaske haft som en af Nutidens ypperste Prædikanter. Hans Prædikener ere oversatte paa mange europæiske Sprog (paa Dansk i Udvalg ved A. F. Boje 1877). Paa samme Tid, som han angriber Vantroens Talsmænd, forsvare han Krdm. i en ædel, ren, naturlig, korrekt og klar Stil, der tit kan blive mægtig og gribe. Hans Forkyndelse er praktisk, saa at den vækker Viljen, psykologisk, dyb og personlig, saa at hver enkelt føler sig ramt, rig paa Tanker, Fantasi og træffende Billeder; først og sidst fuld af Evgl.'s Trøst, fordi alt bæres af Evgl.'s Kærlighed (E. Bohn i Teol. Tidsskrift 1876 og Fortale til »Udvalgte Prædikener« 1877; Fr. Nielsen, Statskirke og Frikirke, 1883.) J. P.

Bertelsen. 1) **Iver B.** (Bartholinus) var en Fiskersøn fra Middelfart, som først var Kapellan i Kolding, men som senere, med Christian III's Understøttelse, kom til Wittenberg, hvor han blev *Magister*. Paa N. Hemmingsens Anbefaling blev han 1559 Prof. i Retorik i Khvn., men 1563 forlod han Universitetet og rejste atter til Wittenberg. 1565 blev han Sognepræst i Stege, men hans Udeladelse af Eksorcismen ved Udførselen af Daabshandler og Opløsningen af hans Trolovelse førte 1567 til hans Afsettelse og Indespærring i Sorø Kloster. Paa Frederik II's Bud kom han dog atter paa fri Fod, blev 1571 Abbed i Ringsted Kloster og 1572 i Sorø. 1580 vendte han tilbage til Ringsted, og som Abbed dér lod han Kongegravene i St. Bent istandsætte. Han døde 28. Sept. 1583. J. B. efterlod sig en rimet dansk Kongekronike, der skulde være Tekst til Tapeterne paa Kronborg. — 2) **Laurids B.**, Søn af jævne Bønderfolk i Ribe Stift, f. 1514, studerede ved Khvns Universitet, særlig under Niels Hemmingsen, der nylig var kommen hjem fra Wittenberg, udnævtes o. 1547 til Rektor ved Latinskolen i Aarhus, 1550 til Sognepr. ved Frue Kirke steds og 1557 til Biskop over Aarhus Stift. B. var en helstøbt Personlighed og djærv i sin Optræden overfor Adelen. D. 1588. K. T.

Bertha (Bercta), Datter af Kong Charibert af Paris, var gift med Kong Ethelbert af Kent. Ethelbert havde tilsagt hende, at hun skulde have Lov til at bevare sin Kristendom, og den lille St. Martins Kirke i Canterbury blev overladt hende til Gudstjeneste. Da Augustin 597 kom til England, fik B.'s Understøttelse af Missionen stor Betydning. Se Augustin af Canterbury.

Bertheau. 1) **Carl B.**, f. i Hamburg 6. Juli 1836, studerede i Göttingen og Halle, blev derpaa først Lærer og 1867 Præst i sin Fødeby. Han er Medarbejder paa Weimar-Udg. af Luthers Værker og har skrevet en Række mindre Bidrag til Reformationstidens Historie. 1883 skønkede Greifswalds teol. Fakultet ham den teol. Doktorgrad. — 2) **Ernst B.**, Farbroder til ovennævnte, blev født i Hamburg 23. Nov. 1812, studerede i Berlin og Göttingen og blev 1843 ordineret Prof. i orientalske Sprog ved sidstnævnte Bys Universitet. Han har i »Kurzgefasstes exeget. Handbuch zum A. T.« skrevet Kommentarer til Dommerne og Rut, Kronike-

bøgerne, Esra, Nehemja og Ester samt Ordsprogene, og i Afhandlingen: »Die alttestl. Weissagung von Israels Reichsherrlichkeit in seinem Lande« (i Jahrb. f. deutsche Theol. 1859—60) givet et Bidrag til den gltestl. Teol. Desuden har han udgivet Barhebræus's syriske Grammatik og et af Afrem Syers Digte. Han var Medlem af det Udvalg, der skulde gennemse det gl. T. i Luthers Bibellovers. D. 17. Maj 1888.

Berthier, François Guillaume, berømt Jesuit, f. 7. April 1704 i Issoudun i Berry, ledede i nogle Aar (til 1764) den senere Kong Ludvig XVI's Opdragelse og redigerede i 17 Aar den af hans Orden grundede *Journal de Trévoux*, i hvilken han med Dygtighed og Maadehold bekæmpede Encyklopædisterne. Han har fortsat Longuevals *Hist. de l'église Gallicane* (13.—18. Bd.) og skrevet Udlæggelser af Psalmerne og Jesaja. Efter Ordenens Ophævelse boede han først i Offenbourg, siden i Bourges, og dér døde han 15. Dec. 1782.

Berthold. 1) **B. af Chiemsee** (Pirstinger) var født i Salzburg 1465. Han kom tidlig ind i Domkapitlet i Salzburg og blev 1508 Biskop i Chiemsee, der stod i et ejendommeligt Afhængighedsforhold til Ærkestolen i Salzburg. B. var en alvorlig Mand, der sørgede dybt over det sædelige Forfald, og er uden Tvivl Forf. til det anonyme Skrift: *Onus ecclesiae* (skrevet 1519, udg. 1524 i Landshut). Deri betegnes Luther vel som Fordrejer af Skriften og Oprører, men Forf. klager paa den anden Side over K.'s Fordærvelse og forudsiger dens Undergang, hvis der ikke sker en gennemgribende Reformation. — Joh. Gerhard omtalte Bogen, der oftere er bleven optrykt, som et uvildigt Vidne om, at K. i Beg. af 16. Aarh. trængte til en Ref., og i vore Dage er *Onus ecclesiae* oftere bleven fremdraget som et Vidnesbyrd imod Joh. Janssens lyse Skildring af hin Tids K. 1525 trak B. af C. sig tilbage fra sit Embede og skrev Bogen »*Teutsche Theologie*«, der straks blev oversat paa Latin (paany udg. af Reithmaier, München 1852). I dette Skrift, der ser ud som en Retraktation, viser Forf. sig som Romerk.'s fuldtro Discipel, fuld af Bitterhed mod Protestantismen; han røber tillige grundigt Kendskab til Kirkeretten og Paavirkning af den tyske Mystik. Han døde 19. Juli 1543 i Saalfelden i Pinzgau (Gelzer, Protest. Monatsblätter 1853). — 2) **B. fra Kalabrien**, se Karmelitere. — 3) **B. fra Loccum**, Abbed i Cistercienserklosteret Loccum, kom, efter Missionæren Meinhard's Død (1196), som Missionsbiskop i Uexküll til Livland. Han søgte at vinde Livlænderne ved Gæstebud og Gaver, men det lykkedes ham ikke. 1197 maatte han flygte, og da han i Foraaret 1198 vendte tilbage til Livland i Spidsen for en Hær, kom det ved Düna, paa det Sted, hvor nu Riga er bygget, til en Kamp, i hvilken B. mistede Livet. 24. Juli 1198 bliver i Reglen angivet som hans Dødsdag. — 4) **B. fra Regensburg** var Munk i Fransiskanerklosteret i Regensburg. 1250 begyndte han at rejse om og holde Prædikener i Tyskland, Schweiz, Østerrig, Mähren, Ungarn og maaske ogsaa Böhmen. 1263 overdrog Pave Urban IV ham at prædike Korset. 14. Dec. 1272 døde han i Regensburg og blev begravet

i Fransiskanerkirken; hans Lig og hans Gravsten ere senere flyttede over i Domkirken. Han var en af Middelalderens største Folkeprædikanter, der, som en anden Elias, opfordrede de talrige Skarer, der samledes om ham, til Anger og Bod (Udvalg af hans Prædikener, med hist. Indledn. af H. Hering i »Die Predigt der Kirche«, Bd. 21). — 5) **B. af Slesvig**, en Københavner af Fødsel, blev Medlem af Domkapitlet i Slesvig. Efter at have været Erke-
degn blev han 1287 Biskop og døde 23. Dec. 1307.

Berthold, Leonhard, f. 8. Maj 1774, d. 22. Marts 1822, Orientalist og rationalistisk Teolog, var fra Aaret 1802 knyttet til Universitetet i Erlangen. Hans Hovedværk er en vidtløftig: »Hist.-krit. Einleitung in die sämtlichen kanon. u. apokryph. Schriften des a. u. n. Testaments« (Erlangen 1812—19, 5 Bd.).

Berti, Giovanni Lorenzo, f. 1696, d. 1766, rom.-kat. Teolog, traadte tidlig ind i Augustiner-Eremiternes Orden og var længe Prof. i Pisa, med Hæderstitel af »kejserlig Teolog«. Han skrev en bindstærk Dogmatik (Rom 1739—47, 10 Bd.), i hvilken Jesuiterne vejrede Janse-
nisme, og en Kirkehistorie, der i lang Tid blev brugt af rom.-kat. Studerende.

Bertling, Ernst August, tysk luth. Teolog, blev født 1. Dec. 1721 i Osnabrück, studerede i Jena og Göttingen, blev 1748 Prof. i Helmstädt, 1753 Rektor (og Prof.) og Præst i Danzig til sin Død, 10. Aug. 1769. Han tilhørte den Wolffske Supranaturalisme og stred drabelig mod Calvinismen (som han mente at finde f. E. hos J. E. Schubert) og Romerkirken, hvilket sidste nær havde kostet ham hans Stilling, da hans Modstandere fik Kong August III af Polen til at forlange ham afsat og udstvist, hvilket Forlangende Kongen dog paa Raadets Forbøn atter afstod fra. *J. P. B.*

Berulle, Pierre de, var født i Sevilly i Champagne 1575, blev 1599 Præst, virkede længe med stor Ihærdighed for Omvendelsen af Protestanter og grundede 1611, efter Filippo Neris Forbillede, et Oratorium (se d. Art.) i Paris. 1627 gjorde Urban VIII ham til Kardinal, og P. de B. virkede derefter ivrigt for en Forbindelse mellem de 2 rom.-kat. Stormagter, Frankrig og Spanien. Han døde pludselig 2. Okt. 1629, efter den alm. Mening af Gift, som var rakt ham paa Richelieus Tilskyndelse; hans diplomatiske Virksomhed krydsede nemlig dennes Politik. Hans Levned er skildret af Tabaraud (Paris 1817, I—II). Om de fr. Oratorianere og deres Virksomhed, se Zeitschr. f. hist. Theol. 1859.

Beryllus, Biskop af Bostra i Arabien, levede i Midten af 3 Aarh. og hørte til de saakaldte Monarkianere (se d. Art.); som saadan udfyldte han et Mellemled imellem Patripassianerne og Sabellios. Han nægtede, at Kristus havde en selvstændig Guddom (*ὁὐκ ὁμόθεος*) og en uafhængig Tilværelse før sin Mskevordelse. Origenes gav 244 Møde paa en Synode i Bostra, og han skal have overbevist B. om hans Vranglæres Falskhed.

Beræa. 1) By i Syrien, nu Aleppo, mellem Hierapolis og Antiokia, helleniseret af Seleukos Nikator. Her lod Kong Antiokos Esvator den forhenværende og frafaldne Ypperstepræst Menelaos aflive i glødende Aske (2 Mak. 13,

4 f.). — 2) By i Makedonien ved Foden af Bermios. Paulus prædikede her paa sin første græske Rejse, paa Vejen fra Thessalonike til Akaja. Fordreven ved jødisk Agitation efterlod han her Silas og Timotheos (Ap. G. 17, 10—15). Fra B. var Sopatros, der ledsagede Paulus (Ap. G. 20, 4). Byens nuværende Navn er Kara-Ferja.

Besaj (Esra 2, 17; Neh. 10, 18), en fornem Israelit, der med sin Familie vendte hjem fra Eksilet og deltog i Pagtens Besegling. — Samme Navn førte en Slægt af »Livegne«, der vendte hjem til Jerusalem (Esra 2, 49).

Besaleel. 1) En Mand af Juda Stamme, (2 Mos. 31, 2), kyndig i Metalindustri og andet kunstfærdigt Arbejde, den af Jahve selv udsætte Mester for Tabernaklet. — 2) En Israelit efter Eksilet, der havde ægtet en hedensk Hustru (Esra 10, 30).

Besant, Annie Mrs., f. 1847, hed oprindelig Wood. 1867 blev hun gift med Præsten Frank B., en Broder til Forfatteren Walter B., men dette Ægteskab, der aldrig var lykkeligt, blev opøst, da Mrs. B. havde lidt Skibbrud paa sin kr. Tro. Fra evangelisk Krdm. gik den kritisk anlagte Præstekone — gennem en kort puseytisk Periode, der efterfulgtes af en bredkirkelig Teisme — over til Ateisme og Materialisme. Ved offentlige Foredrag og Artikler i Charles Bradlaugh's *National Reformer* agiterede hun ivrig for den frie Tanke og politisk Radikalisme. I Skriftet *My path to Atheism* (London 1878) samlede hun forskl. Bladartikler, i hvilke hun havde gjort Rede for sit negative Standpunkt, og det religiøst radikale *Secular Society* havde i hende et meget virksomt Medlem. Da hun (1877) sammen med Bradlaugh udgav Dr. Knowltons *Fruits of Philosophy*, der drøftede Midlerne til at standse Overbefolkningen, blev der rejst Anklage mod hende for at udbrede Usædelighed; Juryen fordømte den omtalte Bog, men *Court of Appeal* kasserede Juryens Kendelse og frikendte Ud-giverne. Lidt efter lidt gik Mrs. B.'s polit. Radikalisme over til Socialisme, og under Paa-virkning af Herbert Burrows, som hun havde lært at kende under Strikebevægelserne i 1889, og af Mdm. Blavatsky, gik hun fra Ateismen til en spiritualistisk Teosofi, der er en Blanding af Buddhisme og afbleget Kristendom. Siden har hun i og udenfor England agiteret for Spiritismen (A. B., an Autobiography, London 1894).

Besatte d. e. Mennesker, som ere beherskede af onde Aander, nævnes i G. T., men forekomme hyppigst i N. T., hvor navnlig Jesus selv dels taler om, dels helbreder saadanne lidende. Ogsaa den jødiske Historie-skriver Josefos fortæller om besatte, som helbredtes ved Besværgelser og andre Midler. I den hedenske Oldtidslitteratur synes Fænomenet ikke at være kendt før Kristi Tid.

Ifølge Evangelierne vare de besatte lidende baade til Sjæl og til Legeme under Indflydelsen af de onde Aander, hvis Øverste Djævelen er (jfr. Art. Aander). Besættelsens legemlige Virkninger vare ikke forskellige fra andre velkendte Sygdomssymptomer, navnlig paa Nerve- og Hjernelidelsernes Omraade; de viste sig som Krampe og Rasen (Mani) og Epilepsi, stundum ogsaa som Stumhed, Lamhed og

Blindhed, i et enkelt Tilfælde forbunden med »Maanesyge«, en sygelig Følsomhed for Maaneskifterne, som især i sydligere Lande viser sig hos nervelidende af forskellig Art (Mk. 5, 3f; Lk. 8, 29; 9, 39; Mk. 9, 18, 22; Mt. 9, 32; 12, 22; Lk. 13, 11; Mt. 17, 15). I sjælelig Henseende kunde der vise sig en Tilbage-trængen af Selvbevidstheden, saaledes at den fremmede Aand talte som den syges Selv, skønt det af Ordene fremgik, at det ikke var Menneskets eget Jeg, men Dæmonen, der beherskede Bevidstheden (Mk. 1, 23f.; 3, 11; Mt. 8, 29; Ap. G. 16, 16f.). At saadanne sjælelige Virkninger altid ledsagede Besættelserne, kan ikke paavises; men da de lidendes Omgivelser ifølge den staaende Sprogbrug i Evangelierne skelnede bestemt mellem Besættelserne og blot legemlige Sygdomme med aldeles tilsvarende Symptomer, er det sandsynligt, at der dog altid viste sig nogle ejendommelige sjælelige Forstyrrelser ved Siden af de legemlige Lidelser. Da Besættelsen kunde være tilstedt fra Barn-dommen (Mk. 9, 21), er der ikke nogen nød-vendig Aarsagssammenhæng mellem denne Til-stand og forudgaende Forsyndelser. Som Regel synes det at være en Overvældelse, der er kommen over Mennesker som en Ulykke fra Mørkets Magter, uden nogen anden For-bindelse med Synd og Skyld end den almen-menneskelige Syndighedstilstand. Denne Over-vældelse angives i enkelte Tilfælde at hidrøre ikke fra en enkelt, men en Flerhed af onde Aander (Lk. 8, 30, 33; Mk. 16, 9; Mt. 12, 45).

Indtil Rationalismens Dage var det almindelig antaget, at Besættelserne vare virkelige; deres vedvarende Forekomst blev ogsaa kun sjældent benægtet. Men i sidste Halvdel af forrige Aarh. trængte den Mening sig frem, som i vore Dage finder stor Tilslutning, at de besatte vare almindelige syge, der paa Grund af Tidens Overtro ansaas for at være onde Aanders Bytte. Jesu Helbredelser af saadanne ved at uddrive Aanderne skulde da bero paa Accommodation (se d. Art.); det næste Skridt blev naturligvis, at man lod Jesus selv være hildet i Tidens Overtro. Men ligesom den sidstnævnte Anskuelse er uforenlig med kristen Tro, kan heller ikke den ældre rationalistiske Opfattelse staa Maal for Evangeliernes Fremstilling. Det afgørende er, at Jesus ikke blot ved selve Helbredelsen taltaler de lidende som besatte, men ogsaa ellers forudsætter Besættelsernes Virkelighed. Han henter en Lignelse fra Besættelserne (Mt. 12, 43—45), og det er altid fra Virkelighedens Verden, at Lignelserne laane den billedlige Indklædning. I sin Undervisning af Apostlene fastholder han ogsaa Besættelsernes Virkelighed (Mt. 10, 8; 17, 19—21; Lk. 10, 18f.). Skulle saadanne Udtalelser i Disciplinens snævre Kreds forklæres som Tillempling efter Tidens forestillinger, da krænkes Sandhedssansen og Samvittighedsfuldheden i Herrens Lærervisdom. Derfor bør det for den troende Betragtning staa fast, at Dæmonbesættelserne paa Jesu Tid vare virkelige, en Indgriben af Mørkets Magter, som hænger sammen dels med Tidens aandelige Oplosningstilstand, dels med selve den afgørende Kamp i Tidens Fylde mellem Mørkets og Lysets Rige.

Besættelsers Forekomst i Nutiden kan hverken paa Forhaand benægtes eller bekræftes. Umulige kunne de ikke være, da Skriften tales saa bestemt om den vedvarende Virksomhed af Djævelen og Ondskabens aandelige Magter (Ef. 6, 12). Men i det enkelte Tilfælde vil Afgørelsen være yderst vanskelig paa Grund af Symptomernes Lighed med de ovenfor nævnte naturlige Sygdomme. End ikke saadanne Tilfældes Helbredelse ved Besværgelse, Bøn og Haandspaalægning, hvorpaa uforkastelige Eksempler haves (se Art. Blumhardt), afgør Spørgsmaalet, da denne Virkning af Troens særlige Naadegaver kan indtræde, hvad enten disses Indehaver har Uret eller Ret i Forudsætningen om at staa overfor en virkelig besat. Ogsaa fra Læger med alvorlig kristen Tro staa Vidnesbyrd imod Vidnesbyrd om Besættelsernes Forekomst i Nutiden. A. S. P.

Besek (Dom. 1, 4), en kanaanæisk By, hvis Konge Judas og Simeons Stamme overvandt. Hvis B. her er det i 1 Sam. 11, 8 omtalte, maa det søges i Nordpalestina i Nærheden af Jabes, hinsides Jordan.

Beser (Josva 21, 36), en Levit- og Frisat i Rubens Stamme paa den amoritiske Højslette, der siden tilhørte Moabiterne og er nævnet paa Mesasenen. Antages for identisk med Kesur el-Besheir, SV. for Dibon.

Beset (1 Mak. 7, 19), By i Juda Bjergland, hvor Bakrides lejrede sig, da han drog fra Jerusalem. Beliggenheden kan ikke nærmere bestemmes.

Beskow, Gustaf Emanuel, sv. Præst, f. i Stockholm 1834. Efter en omskiftelsesrig Ungdom, i hvilken han først søgte Uddannelse som Militær ved Karolbergs Krigsakademi, siden forberedte sig til den medicinske Bane, bestemte han sig tilsidst til teol. Studier og tog 1857 saavel teoretisk- som praktisk-teol. Eksamen. Beslutningen skyldtes en religiøs Vækkelse, der bragte ham under Indflydelse af den engelske Metodistpræst Scott, som ogsaa paavirkede »Ny-evangelismen«. Denne Vækkelse medførte en gennemgribende Ændring i hans Livsretning og bestemte hans kirkelig, individualistiske Standpunkt. Efterat han havde overvundet de, i Virkeligheden helt periferiske, Betænkeligheder, som en Tid hindrede ham i at indtræde i kirkel. Embede, ordineredes han Jan. 1859 og gjorde derpaa Tjeneste som »Pastorsadjunkt« ved flere af Stockholms Territorialmenigheder til 1868. I dette Aar indviedes Blasiholmsskirken, som, opført for frivillige Bidrag, har B.'s troskræftige Initiativ og store Popularitet at takke for sin Tilblivelse. Ved denne s. k. Beskowske K., som i kirkel. Henseende er et Kapel i Jakobs Territorialmenighed, har B. siden været ansat som Præst. Hans trofske, af en ædel Personlighed bærne Vidnesbyrd om den korsfæstede Kristus, der hovedsagelig har haft Præget af en evangelsk Kaldelsesprædiken, har Søndag efter Søndag samlet talrige Tilhørere om hans Prædikestol. Samtidig har B. siden 1879 gjort Tjeneste som ekstræord. kgl. Hofprædikant. — 1867 aabnede B. en Privatskole for Drengene, der fra 1876 har været fuldstændig indrettet paa de klassiske Studier og ejer Dimissionsret. Her har Kronprinsen og hans Brodre nydt Undervis-

ning. Selv var B. i flere Aar Skolens Ejer og Forstander, til han 1880 overdrog den til 2 af sine Medarbejdere. Fra 1866 har B. været virksomt Medlem af »Evangeliska Fosterlandsstiftelsens« Styrelse, af hvilken han nu er Leder. I Rigsdagsperioden 1888—90 var han en af Hovedstadens Repræsentanter i det 2. Kammer. Han har ogsaa udovent en ganske omfattende, populær Forfattervirksomhed. Blandt hans talrige Skrifter maa nævnes: »Reseminnen från Egypten, Sinai och Palestina« (1861, siden i mange Opl.), »Sabbatsstunder i Blasiiholmskyrkan« (1870—74; indeholder Prædikener til begge Aargange af de nye Højmessetekster), »Den korsfäste« (1875, Passionspr.), »Utlægning af Petri epistlar« (1875). B. har i adskillige Smaaskrifter bekæmpet den Waldenströmske Forsoningslære, og han har desuden i flere Aar redigeret Tidsskrifterne »Stadsmissionären« og »Fridsbudet«.

H. W. T.

Beskuelse, se Kontemplation.

Besodia (Neh. 3, 6), Fader til Mesullam, der istandsatte en af Jerusalems Porte efter Eksilet.

Besold, Christoph, juridisk Prof. i Tübingen, f. 1577, d. 1638, var en Ven af Kepler og Joh. Valentin Andreae. Uvilje over for den i hans Nærhed herskende Stridsteologi havde bragt ham til at fordybe sig i Johann Arnd og de ældre Mystikere. Ad den Vej kom han ind paa Selvpinsler og Bodsovelser, og Karmeliterprien B. Eyselin, Kapucinerne i Rottenburg og forskl. rom.-kat. Adelsmænd bearbejdede ham saa længe i rom.-kat. Retning, at han til sidst (1630) hos Karmeliterne i Heilbronn i al Stillehed gik over til Romerk. I de 4 Aar, i hvilke han holdt sin Overgang hemmelig, søgte han at drage fl. af sine Disciple til Rom, og i Stuttgarter-Arketivet samlede han Stof til en ultramontan Aand affattet Skildring af den württembergiske Reformation (*Prodromus vindiciarum ecclesiæ Wuerttemberg.*, Tüb. 1636). I et Skrift om de württembergiske Klostre (1636) vilde han endvidere godtgøre, at disse oprindeligt umiddelbart havde tilhørt Riget, og at man derfor burde kræve, at de skulde oprettes igen. En stor Del af de Aktstykker, B. vil have forefundet i Stuttgarter-Arketivet, ere siden forsvundne, saa at det som oftest ikke er muligt at kontrollere ham. Den rom.-kat. Historiker, Joh. Janssen (Gesch. des deutschen Volkes III), og andre Polemikere mod Ref. have benyttet B.'s Skrifter flittigt uden at gøre opmærksom paa, at de stamme fra en Konvertit (G. Bosser, Württemberg und Janssen, Halle 1884, II, 129 f.).

Fr. N.

Besor (1 Sam. 30, 9 f.), en Bæk, hinsides hvilken David slog Amalekiterne. Identificeres med Nahr Ghazze, der falder i Middelhavet S. for Gaza.

Bessarion, rom. Kardinal, f. i Trapezus 1395, var en Discipel af Gemistos Plethon. 1438 blev han udnævnt til Ærkebiskop af Nikæa, og derpaa fulgte han med Kejser Johannes VIII Palæologos til Italien, hvor han paa Konciliet i Ferrara-Firenze (se Art. Firenze) viste sig som en varm Ven af Unionen mellem den rom.- og den gr.-kat. Kirkeafdeling. Efter Konciliet blev han i Vesterleden og modtog Kardinalhatten. I Rom samlede »Kardinalen af Nikæa« en Kreds af gr. og lat. Lærde om sig,

og ved Nikolaus V's Død var han lige ved at blive Pave. Efter Konstantinopels Fald virkede han for et Korstog, og 1463 modtog han Titlen »Patriark af Konstantinopel«. Som saadan sendte han de gr. Menigheder en Rundskrivelse, i hvilken han raadede sine Landsmænd til at baje sig for den lat. Krdm. som den eneste Vej til Magt og Ære. Han samlede en Bogsamling paa 900 Bind, Haandskrifter og Bogtrykkerpressens Førstegrede, som efter hans Død blev skænket til Venezia, »hvor Msker af alle Folkefærd komme sammen, og hvor Gr. pleje at gaa i Land«; den danner Grundstammen til S. Marco-Biblioteket. Han døde 19. Nov. 1472 i Ravenna, paa Hjemrejsen fra Frankrig, hvor han havde mæglet ml. Ludvig XI og Hertugen af Burgund. I Kirken S. Apostoli i Rom er der rejst ham et Mindesmærke med gr. Indskrift. Foruden forskl. Skrifter og Breve, vedrørende Unionen, har han i Striden om Platons og Aristoteles's Fortrin skrevet et berømt Stridsskrift til Platons Forsvar (H. Vast, Le card. B., Paris 1878).

Fr. N.

Besser, Wilhelm Friedrich, f. 27. Sept. 1816 i Warnstedt i Harzen, studerede i Berlin og Halle, hvor han en Tidlang som Tholucks Amanuensis hjalp denne med at afskrive hans »Andagstimer«. 1839 blev han Huslærer hos Major von Schenkendorf i Wulkow i Mark-Brandenburg, og dér lærte han Gammel-Lutheraneren, Pastor Lasius, som 4 Uger var skjult i Huset, nøjere at kende. 1841 blev han Præst i Wulkow efter med et tungt Hjerte og et udtrykkeligt Forbehold at have underskrevet Unionsreverset. 1845 tilbagekaldte han dette Revers, og 1847 blev han afsat. Derpaa vendte han sig til Gammel-Lutheranerne i Breslau. 1848 blev han Præst for den luth. Menighed Seefeld i Pommern, 1853, ved Siden af Graul, Medstyrer af Leipziger-Missionen, 1857 Præst i Waldenburg i Schlesien og 1864 tillige Medlem af det luth. Overkollegium i Breslau. Ved Paasketid 1884 trak han sig tilbage paa Grund af Sygdom, men allerede 26. Sept. 1884 døde han. Han er navnlig kendt som Forf. til »Bibelstunden«, en kernefuld, praktisk Udlæggelse af en Del af N. T., som er udbredt i mangfoldige Oplag og delvis oversat paa Dansk og Svensk. Universitetet i Rostock skænkede ham den teol. Doktorgrad.

Besværgelse. Overalt i Hedenskabet findes en udstrakt Brug af B. Man mener ved den Magt, der bor i det, paa højtidelig Maade i visse Formler og af visse Personer udtalte Ord, at kunne tvinge de naturlige og overnaturlige Magter og bestemme Skæbnens Gang. B. er udtartet Bøn, Bønnens Parodi. Medens den bedende gør sig ringe over for den paakaldte Magt, gør Troldmanden sig til Herre over den Magt, der besværges. Grænsen mellem Bøn og B. kan være vanskelig at drage, hvor den anraabende ved Paakaldelse af een overnaturlig Magt vil sikre sig Hjælp mod andre overnaturlige Magter, mod Ulykker eller Sygdomme, som i Hedenskabet ofte henføres til overnaturlige Aarsager. I Principet er Forskellen denne, at vil den paakaldende virkelig underordne sig den paakaldte og appellere til dennes Vilje, foreligger Bøn. Mener derimod den paakaldende

at kunne tiltvinge sig Hjælp, og at Ordet virker *ex opere operato* ved iboende Kraft (Ap. G. 19, 13), foreligger Besværgelse. At den sande Gudserkendelse (Jødedom og Kristendom) og den sande Naturerkendelse i Virkeligheden staa i Pagt, viser sig derved, at de ere fælles om at afværge som al anden Trolddom, saaledes ogsaa Brugen af B., der krænker begge Led i Dobbeltformaningen »*ora et labora*« (bed og arbejd). — I G. T. findes forskellige Arter af Besværgelse omtalt, men ikke anerkendt (af Slangen: 2 Mos. 7, 11; Jer. 8, 17; Ps. 58, 5 f.; af den himmelske Drage: Jjob 3, 8; af truende Ulykker: Jes. 47, 9, 12). Særlig forbudt var al Dødesbesværgelse (5 Mos. 18, 11; 1 Sam. 28, 11). — Paa Jesu Tid optraadte der blandt Jøderne mange Eksorcister, Besværgere, der ved Røgelse og Trylleformularer søgte at uddrive onde Aander af de dæmonbesatte (Mt. 12, 27; Ap. G. 19, 13). Jesus hældte derimod disse syge alene ved sit mægtige, bydende Ord, hvori Guds Kraft virkede (Lk. 11, 20). Hans Adfærd kan derfor, lige saa lidt som hans Apostles, kaldes Eksorcisme eller Besværgelse. H. M. L.

Besættelse, se Besatte.

Bet-Afra, Støvby, der nævnes Mika 1, 10, sammenstilles med Ofra i Benjamins Stamme. Andre tænke paa det af arab. Skribenter nævnede Kastei Afra ved Jerusalem.

Bet-Anat (Josva 19, 38), By i Naftalis Stamme i Nordgalilæa, hvis oprindelige Indbyggere gjordes skattepligtige. Den søges i det moderne Anata, NV. for Kedes.

Bet-Anot, Kildehus, By i Judas Bjerge (Josva 15, 59), nuværende Ruinby Bet-ainun, SV. for Tekoa.

Bet-Araba, Steppehus (Josva 15, 61), By paa Grænsen af Judas og Benjamins Stamme, regnes snart til den ene, snart til den anden af disse. Belliggheden svarer til Ruinerne Kasr-Kadschla, SØ. for Jeriko.

Bet-Arbeel (Hos. 10, 14), By, ødelagt af Kong Salman, der rimeligvis er den i assyr. Indskrifter omtalte Moabiter Salamanu. Nogle identificere den med det 1 Mak. 9, 2 omtalte Arbelis, V. for Gennesaret, andre med Irbid, Ø. for Jordan mellem Jarmuk og Jabok.

Bet-Asmavet (Neh. 7, 28), Sted i Nærheden af Jerusalem. Nogle identificere det med El-Kismeh, NØ. for Jerusalem.

Bet-Aven, Intethedshus, Afgudshus, en By ved Benjamins Nordgrænse (Josva 7, 2), Ø. for Betel. Man mener, at B. allerede paa Jeroboam II's Tid var forsvundet, hvorved det truende i, at Amos og Hosea kalde Betel for B., forges.

Bet-Baal-Meon, se Baal-Meon.

Bet-Bara (Dom. 7, 24), S. for Bet-Sean, kan næppe identificeres med det Joh. 1, 28 omtalte Betabara hinsides Jordan, da B. maa søges paa højre Bred.

Bet-Biri (1 Krøn. 4, 31), en By, tilhørende Simeons Stamme, der ellers kaldes Bet-Sebaot. Den laa rimeligvis i Sydjudas ufrugtbare Strækninger.

Bet-Dagon, Dagens Tempel (1 Sam. 5, 2; 1 Mak. 10, 83), jævnlgt Navn for Stæder, hvor Filistrene have boet. Et B. omtales paa Juda Slette (Josva 15, 41), et ved Assers og Sebulons Grænse (Josva 19, 27), rimeligvis det

moderne Beit Dedjan, nær ved Akkon. En Landsby NV. for Sydjuda og ved Økstranden af Sikems Højslette bærer samme Navn.

Bet-Diblataim (Jer. 48, 22), By i Moab, N. for Dibon. Kaldes ogsaa Almon-Diblataim og var et af Israels sidste Lejrsteder, før Erobringen af Kanaans Land begyndte (4 Mos. 33, 46).

Bet-Eden (Amos 1, 5) menes af nogle at være det aramæiske Eden i Mesopotamien. Amos's Profeti, der egentlig gælder Damaskos, vil altså betone, at Straffen vil ramme hele Syrien. Andre søge B. ved Libanon eller i Kølesyrien.

Bet-Eked eller Bet-Eked-Haroim : Hyrdernes Forsamlingshus (2 Kong. 10, 12), formentlig et enligt Hus, laa paa Vejen mellem Jisreel og Samaria. Her dræbte Jehu 42 af Juda Kongehus. Evsebios opfattede B. som en By og søgte den ved SØ-Hjørnet af Jisreel-Sletten (nuværende Beit-Kad).

Bet-Emek, Dalens Hus (Josva 19, 27), Grænsested i Assers Stamme. Ikke genfundet.

Bet-Esel (Mika 1, 11) er maaske den i Sak. 14, 5 nævnte By Asal ved Oliebjerget, der kort før Mikas Tid havde lidt meget af et Jordskælv.

Bet-Gader eller Geder, ommuret Sted, en gammel kanaaneisk Kongeby i Juda Bjergland (1 Krøn. 2, 51).

Bet-Gamul (Jer. 48, 23), en moabitisk By, maaske Ruinerne Ed-Djemeil, SV. for Umen-eresas.

Bet-Hanan, Naades-Hus (1 Kong. 4, 9), en By i Dans Stamme, ikke langt fra Bet-Semes.

Bet-Haram eller Bet-Haran (Josva 13, 17; 4 Mos. 32, 36), gammel amoritisk By i Østjordanlandet, tildelt Gads Stamme, kaldtes siden af Syrerne Bet-Ramta (hos Josefos Bet-ramta). Byen udsmykkes af Herodes Antipas og kaldtes Livias (Julias) til Ære for Augustus's Gemalinde. Nogle Ruiner (Tell Rame) findes lidt NØ. for det døde Hav.

Bet-Hugla eller Bet-Hagla (Josva 15, 6), benjaminitisk By i Jordansdalen, S. for Jeriko; nuværende Ruiner Kasr Kadja.

Bet-Horon, Kløft- eller Hulvejs-Huset, en gammel eframitisk Dobbeltby ved den gamle Vej fra Jerusalem over Gibeon til Kystsletten. Det øvre og nedre B. bandtes ved en besværlig, delvis kunstig udhugget Vej. Byen siges anlagt af en Datter af Efraim (1 Krøn. 7, 24) og nævnes som Levithy (Josva 21, 22). B. var af strategisk Betydning og blev derfor gentagne Gange befæstet og spillede en Rolle i Palæstinas Krigshistorie. Efter Josvas Sejr over Amoriterne flygtede disse ad Hulvejen ved B. (Josva 10, 10). Ogsaa i Sauls og Filistrenes Krige spiller B. en Rolle (1 Sam. 13, 18), ligesaa i Krigene mellem Juda og Efraim (2 Krøn. 25, 13) og i Judas Makkabæers Kamp (1 Mak. 3, 15 f.; 7, 39 f.); i Jødekriegen blev Cestius Gallus's Hær indsluttet her. Nu er B. to Landsbyer (Ur et-takta og El-foka), endnu forbundne med den besværlige Hulvej.

Bet-Jesimot, Ørken-Huset (Josva 12, 3), gammel amoritisk By paa Østjordanletten, N. for det døde Hav; tildeltes Rubens Stamme, men kom siden i Moabs Hænder. Byens Navn hidrører fra »Jesimon« (Ørkenen), som den øvre Del af El-Gor kaldtes (4 Mos. 21, 20).

Bet-Kar, Lammehus (1 Sam. 7, 11), Sted i Nærheden af Mispa; ved B. vandt Israel en Sejr over Filistrene.

Bet-Kerem, Vingaardshus (Jer. 6, 1; Neh. 3, 14), By i Juda Stamme. Paa Hieronymus's Tid fandtes et Bet-Hakarma mellem Jerusalem og Tekoa, som man har søgt paa det saakaldte Franker- eller Paradisbjerg, hvor Herodes havde et Palads og anlagde Byen Herodia.

Bet-Lebaot, Løvehus, eller Sebaot (Josva 19, 6; 15, 32), en simeonitisk By, muligvis i Syd-juda. Kaldes ogsaa Bet-Biri (1 Krøn. 4, 31).

Bet-Maaka (2 Sam. 20, 14), By i Nordpalæstina, nær ved Abel og med den forenet til Abel Bet-M. eller Abel Maim, en anseelig By, en af de nordlige Grænsefæstninger; den blev belejret af Joab (2 Sam. 20, 14), ødelagt af Benhadad og Tiglat-Pileser (2 Kong. 15, 29); nuværende Abil ved en af Jordans Kilder.

Bet-Markabot, Vognhus (Josva 19, 5), en simeonitisk By, der Josva 15, 31 kaldes Madmanna. Maaske identisk med Ruinerne Mirkeb, V. for Sydenden af det døde Hav.

Bet-Meon (Jer. 48, 23), Bet-Baal-Maon eller Baal-Meon (se sidste Ord).

Bet-Nimra eller Nimra (4 Mos. 32, 3; Josva 13, 27), en By i den østlige Jordansdal, overfor Jeriko. Navnet er bevaret i Wadi-Nimrin og Ruinerne Tell-Nimrin, tæt ved Bækkens Udmunding.

Bet-Onim (Josva 13, 26), en By i Gads Stamme, Ø. for Jordan, rimeligvis nær ved Ramot i Gilead; nogle Ruiner V. for Es-Salt bære Navnet Batneh.

Bet-Passes (Josva 19, 21), en By paa Grænsen af Isaskars Stamme.

Bet-Pelet (Josva 15, 27), By i Juda Stamme, nær den edomitiske Grænse; den beboedes atter efter Eksilet.

Bet-Peor (5 Mos. 3, 29), gammel moabitisk By, opkaldt efter Guden Peor. Den tilfaldt Rubens Stamme. B. maa søges Ø. for Jordan, overfor Jeriko.

Bet-Rafa (1 Krøn. 4, 12), en Slægt og muligvis en By i Juda Stamme.

Bet-Rekob (Dom. 18, 28), By i Nærheden af Dan (Lais) i det nordligste Palæstina, nær Merom (Hule). Nogle identificere B. med Hemin, NV. for Hule, med Fæstningsruiner fra Korstogstiden. Se Rekob.

Bet-Sakarja (1 Mak. 6, 32), By omtrent midtvejs mellem Jerusalem og Hebron i Juda Bjergland, berømt ved Antiokos Evpators Sejr over Judas Makkabæer. Nuværende Beit-Zakârieh med gamle Ruiner.

Bet-Sean eller Bet-San, nuværende Beisan, ligger 120 Mil under Havets Overflade i den til El-Gor stødende Djalud-Kløft i Midtpalæstina. B. laa i Isaskars Distrikt, var tildelt Manasse, men beboedes af Kanaanæere. Filistrene ophængte her Kong Sauls og hans Sønners Lig (1 Sam. 31, 10). Salomo beherskede B. (1 Kong. 4, 12). I Makkabæertiden spillede den en Rolle (1 Mak. 5, 52; 12, 39 f.). Grækerne kaldte den Nyssa eller Skythopolis, et Navn, der sættes i Forbindelse med, at nogle Skyther havde bosat sig dér, da dette Folk i 7. Aarh. trængte frem til Ægypten (se Magog). Hyrkan besad Byen, men Pompejus gav den Frihed, og B. var derefter den vigtigste By i Dekapolis.

Udstrakte Ruiner (Templer, Teater) minde om denne Glanstid. Siden var B. Biskopssæde for »Palæstina secunda«. Gnostikeren Basilides skal være født dér.

Bet-Semes, Solhus (Josva 15, 10), By i det vestlige Judæa paa Grænsen af Filistrenes Land, regnes snart til Judas, snart til Dans Stamme. B. var en Præsteby. Her stod Pagtens Ark en Tid, da den var sendt tilbage fra Filistæa (1 Sam. 6). Salomo havde en Befalingsmand i B.; ved B. overvandt Kong Amasja af Kong Joas (2 Kong. 14, 11). Senere var Byen i Filistrenes Hænder (2 Krøn. 28, 18). B. kaldes ogsaa Ir-Semes (Solby), og dens nuværende Navn er Ain-Shems (Solkilde). — Ogsaa en By i Naftalis Stamme (Josva 19, 38) hed B. — Josva 19, 22 omtaler endnu et B. i Isaskars Stamme; nogle mene, det er identisk med det foregaaende. Endelig kaldes den ægyptiske By On el. Helopolis ogsaa B. (Jer. 43, 13), den spillede, som bekendt, siden en stor Rolle for Jøderne i Ægypten, da de her opførte sig et Tempel.

Bet-Sitta (Dom. 7, 22), et Sted, hvorhen Midjaniterne flygtede efter Gideons Sejr. Laa formentlig i Jordansdalen i Nærheden af en af de Kløfter, der føre til Jisreels Slette.

Bet-Sur, Klippehus, en By i Juda Bjergland (Josva 15, 58) paa Vejen mellem Jerusalem og Hebron, vigtig som strategisk Punkt. Rehabeam befestede det. Størst Rolle spillede B. i Makkabæertiden. Judas slog Lysias her (1 Mak. 4, 28). Antiokos Evpator erobrede B., og Syrerne besad den saa, til Simon efter en lang Belejring indtog den (1 Mak. 11, 65). Josefus kalder B. Judæas stærkeste Fæstning. En usandsynlig, men gammel Tradition lader Filip døbe den æthiopiske Skatmester her. Det nuværende Burdj-Sur har gamle Ruiner.

Bet-Tappuah, Æblehus, (Josva 15, 53), By i Juda Bjergland, V. for Hebron, nuværende Taffüh.

Betabara, Overfartshuset, kaldtes et Sted ved Jordan, hvor Johannes døbte og aflagde Vidnesbyrd om Kristus (Joh. 1, 28). Det laa Ø. for Jordan, maaske paa Linie med Jeriko. De ældste Haandskrifter læse Betanien, men Origenes rettede det, efter forgæves Efterforskninger ved Jordan, til B.; ham fulgte de fleste Kirkefædre.

Betak (2 Sam. 8, 8), en By, som David erobrede fra Kong Hadadeser af Soba. 1 Kron. 18, 8 kaldes den Tibeat (jvfr. den syriske Stamme Tebak, 1 Mos. 22, 24). Beliggenheden er usikker.

Betane (Judit 1, 9), en By S. for Jerusalem, nordligere end Kades. Den samme som Bet-Anot, Syrerne kalde den Betanon.

Betania, den ulykkelige Hus, en lille By paa den østlige Skraaning af Oliebjerget, N. for Vejen, der fører fra Jerusalem til Jeriko, nuværende El-Asarijeh (: Lasaros's By). B. der ikke nævnes i G. T., husede paa Kristi Tid de 3 Søkende, Lasaros, Marta og Maria. Ved et Besøg af Jesus hos Søstrene viste den forskellige Karakter af deres Discipel forhold sig (Lk. 10, 38 f.). Da Lasaros døde, opvakte Jesus Vennen (Joh. 11). I B. salvede Maria Jesus (Joh. 12), og herfra foregik hans indtog i Jerusalem (Mk. 11), ligesom han de følgende Nætter boede dér (Mt. 21, 17). I B. boede

ogsaa den Farisæer, Simon, i hvis Hus Jesus blev salvet af en taknemmelig Synderinde (Mt. 26, 6), og i B. velsignede Jesus sine Disciple til Afsked og for til Himmels (Lk. 24, 50). — B. er nu en fattig lille By. Ældgamle Bygningens bestanddele findes i Husene. Traditionen har siden 4. Aarh. paavist Lasaros's Grav.

Betbasi (1 Mak. 9, 62), By i Juda (?) Ørk, som befestedes af Jonatan og Simon og siden belejredes af Bakkides. Muligvis den samme som Emek-Kesis.

Betel, Guds Hus, en ældgammel, kanaanæisk By, hvis oprindelige Navn var Lus, er det nuværende Betin paa Vejen, der fører fra Jerusalem til Nablus. Den har frugtbar Omgivelser og en Del gamle, udstrakte Ruiner, bl. a. af kristne Kirker. B. nævnes allerede i Patriarkhistorien, der beretter om Anledningen til Navnet (1 Mos. 12, 8; 28, 10; 35, 14). Siden var B. en kanaanæisk Kongestad, men tilfaldt derefter Benjamin's Stamme. Den kom dog snart i Efraims Hænder og var efter Rigets Deling en af Efraims vigtigste Byer med en Rigshelligdom, hvor Jahve dyrkedes under Billedet af en Tyrekalv (1 Kong. 12, 28). I Dommertiden havde Pagtens Ark staaet dér en Tid (Dom. 20, 27), og Samuel havde dømt dér (1 Sam. 7, 16). I Kongetiden fandtes en Profetskole i B. (2 Kong. 2, 3), alligevel vedblev Kalvedyrkelsen (2 Kong. 10, 29). Profeterne Amos og Hosea tordnede mod B. Da det nordlige Rige var faldet, sendte vel Assyriekongen en Præst til B. (2 Kong. 17, 28), men Højdyrkelsen vedblev. Kong Josias bragte B. ind under Juda Riges Overhøjhed og nedbrød Altrene (2 Kong. 23), og efter Eksilet beboedes B. af Benjaminiten. Paa Makkabæertiden befestede Bakkides det (1 Mak. 9, 50). I N. T. nævnes B. ikke, men i Middelalderen spillede det atter Rolle. — Et andet B. tilhørte Simeons Stamme (1 Sam. 30, 27), det kaldes ogsaa Betuel.

Beten (Josva 19, 25), By i Assers Stamme, kaldes af Evsebios Beheten (8 rom. Mil Ø. for Ptolemais).

Betesda, Naadchus, en ved Faareporten i Jerusalem liggende Dam med tilhørende Bygninger, der stod i Ry for underfulde Helbredelser. Jesus helbredte her en syg (Joh. 5). Forgæves har man i vore Dage søgt at identificere B. med en af de udgravede Vandbeholdere. B. kan næppe være den af Traditionen udepegede Birket-Israil. Muligvis er Navnet urigtigt overleveret. Det sinaitiske Haandskrift læser Besata.

Betfage (Mt. 21, 1), en By ved Oliebjerget mellem Betania og Jerusalem. Traditionen har siden 2. Aarh. ment, at den laa paa Oliebjerget selv. Det er dog ikke lykkedes at finde dens Ruiner. Talmud omtaler B. som liggende Ø. for Jerusalem og regner den med til Stadens Omraade. Navnet betyder »Eigenhus«.

Betke (Betkuis), **Joachim**, tysk Præst, blev født 8. Okt. 1601 i Berlin og var i over 30 Aar Præst i Linum ved Fehrbellin til sin Død 12. Dec. 1663. Han oplevede Trediveaarskrigens Rædsler, der betog ham stærkt. Folkets og Landets Elendighed vakte hans dybeste Sorg, og han søgte Grunden til Guds Straffedomme i Menighedens slette Tilstand, der atter skyldtes Landets Akademier, Præster og Lærere, som

over Læren havde glemt Livet. Han fremsatte sine Tanker i forskl. Skrifter, og blev en af Forløberne for Pietismen. Saaledes fremdrog han i et særligt Skrift de Kr.'s aandelige Præstedømme (*Sacerdotium* 1640), et andet Skrift (*Antichristenthum*, Amsterdam 1650) gjorde et saadant Indtryk paa Fr. Breckling, at denne fra den Tid af regnede B. for sin aandelige Fader. B. testamenterede ham da ogsaa sine efterladte Manuskripter, af hvilke Breckling senere udgav *Excidium Germaniæ* (Amsterdam 1666). Ogsaa Spener satte ham højt. J. P. B.

Betlehem, Brødhuset, hvis gamle Navn Efrat eller Efrata (det frugtbare) ogsaa vidner om, at Stedets Karakter var forskellig fra den nære Juda Ørken, ligger S. for Jerusalem paa Vejen til Hebron (2538 Fod over Havet). Det kaldes ogsaa B. Juda til Forskel fra det andet B. Byen var en af Judas mindste, men af Palæstinas vigtigste, paa Grund af de betydelige Mænd, der udgik fra den. Den nævnes allerede i Patriarktiden (1 Mos. 35, 19; 48, 7). Dommere Ibsan var fra B. (Dom. 12, 8), ligesaa Noomi og Boas, der ægtede Rut (Rut 1, 1; 2, 4; 4, 11). Her boede Isaj, Davids Fader, og Byens Hædersnavn blev »Davids By« (Lk. 2, 4, 11). Filistrene havde en Fæstning i B. (2 Sam. 23, 14), og siden befestedes den atter af Rehabeam (2 Kron. 11, 6). Kimhams Herberg i B. omtales i Jer. 41, 17. For hele Verden har B. faaet Betydning, da Mikas Profeti (5, 1) opfyldtes ved Jesu Fødsel dér (Mt. 2; Lk. 2). Som Stedet, hvor Fødselen skete, angaves allerede i 2. Aarh. en Hule i den østlige Del af Byen, og Konstantin d. store byggede herover den endnu bevarede Basilika (St. Mariæ a præsepio), nu omgivet af Grækernes, Latinernes og Armeniernes Klostre. Bispesædet i B. spillede en stor Rolle i Oldkirkens Historie. Her opholdt Kirkefaderen Hieronymus sig og arbejdede paa sin Bibeloversættelse, her deltog han i Stridighederne om Origenes. Nu har Byen o. 4000 Indbyggere, mest Kristne, der leve af de besøgende. Dens Navn er Beit-Lachm. — Et andet B. laa i Galilea i Sebulons Stamme (Josva 19, 15). Det er det nuværende Betlahm, V. for Saffurije paa Bjergene, der begrænse Jisreels Slette mod N.

Betomestaim eller **Betumastem** (Judit 4, 5; 15, 4) maa søges nær Betulia og Dotan.

Betsaida, Fiskerhus, en By ved Gennesaret Sø, som Tetrarken Filip udvidede og opbyggede til en anseelig Stad og gav Navnet Julias efter Tibers Hustru. Han begravedes her i et Mausoleum. Fra B. vare Apostlene Filip, Peter og Andreas (Joh. 1, 45; 12, 21). Her gjorde Kristus flere Tegn, men fandt kun ringe Tro (Mt. 11, 21; Lk. 10, 13). Nær B. bespiste Jesus de 5000 Mand (Lk. 9, 10) og helbredte en blind (Mk. 8, 22). Man har af B.'s Omtale i N. T. sluttet, at der maatte ligge 2 Byer af dette Navn ved Søen, en paa Østkysten, en paa Vestkysten (B. i Galilea), den sidste var da en Fiskerby og Apostlenes Hjemstavn, den første Tetrarken Filips Stad. Imidlertid er der intet til Hinder for at antage, at der kun fandtes eet B., der laa ved NØ-Hjørnet af Søen, nær de øde Egne. Naar den i Joh. Ev. kaldes B. »i Galilea«, saa kommer det af, at Grænseforholdene undergik Forandringer efter Filips Død.

Geografen Ptolemæos kalder ogsaa B. for galilæisk. — B. identificeres med El-Tell; de ved Søen beliggende Ruiner El-Aradj, der forbindes med El-Tell ved en gammel romersk Vej, ere maaske den oprindelige Fiskerby.

Betuel. 1) Søn af Nahor, Abrahams Broder, Fader til Rebekka, Isaks Hustru, og Laban (1 Mos. 22. 24. 25. 28). — 2) By i Simeons Distrikt, der ogsaa kaldes Betul og Betel. Josva 15, 30 nævnes et Kesil, der enten maa være et andet Navn paa denne By eller en Fejl i Teksten. Byens nærmere Beliggenhed er ukendt.

Betulia eller Betylua, en Fæstning, der omtales i Judits Bog, S. for Jisreels Slette og nær Dotan, søges af nogle i Fæstningsruinerne Sanur, af andre noget nordligere ved Brønden Bir-Hasan, nær Kefr-Kud, det gamle Cafarcotia.

Beuron, Benedictinerabbedi ved Donau, i det preuss. Regeringsdistrikt Sigmaringen, var oprindelig Bolig for Korherre af Augustins Orden. Det er grundlagt i 12. Aarh., men blev ophævet 1803. 1860 erhvervede Fyrstinde Katarina af Hohenzollern Abbediets Bygninger, og 1863 aabnede 2 Brødre fra Bonn, Maurus og Placidus Wolter, dér et Novitsiat for Benedictinere. Maurus W. blev Klosters første Abbed, og under hans Styrelse blev B. et Ansesteds for Videnskab, Malerkunst og musikalske Studier. Under Kulturkampen søgte Fyrst Karl Anton af Hohenzollern forges at frelse Klosteret fra Ophævelse; 3. Dec. 1875 maatte Munkene forlade det, men efter Kulturkampens Ophør ere de vendte tilbage. Siden har Beuron-Kongregationen (se Art. Benedictinere) haft rask Fremgang. 1895 hørte 469 Munke og 79 Nonner til den (Joh. Jørgensen, Beuron, Khvn. 1896).

Beveridge, William, eng. Biskop, f. 1638 i Barrow i Grevskabet Leicester, d. 5. Marts 1708 som Biskop af St. Asaph. Under hans og andres Paavirkning dannede der sig 1678 i England flere religi. Selskaber, hvis Medlemmer lagde Vind paa Fromhedsevelser og Kærlighedsgjeringer; de gik hyppig til Alters, deltog i daglige Gudstjenester og besøgte fattige og syge. B. var en af Englands frommeste og lærdeste Biskopper og en udmærket Prædikant. Kirkehistorie og Kirkeret (især gr.) vare hans særlige Omraader, og han har skrevet fl. lærde kirkehist. og kirkeretl. Værker. Hans Prædikener ere efter hans Død udgivne i 12 Bd.

Beviser for Guds Tilværelse ere af en forholdsvist sen Oprindelse. Menneskene i de tidligste Tider vare, som Børnene endnu, umiddelbart overbeviste om, at de Ting virkelig vare til, som gjaldt for at være det. Dette ændrede sig, eftersom Kulturen voksede og med den Iagttagelsesvejen og Kritiken. Hvad der havde vanskelighed for at holde sig mod Kritiken, var naturligvis det oversanselige og usynlige. Man kan leve, og mange leve, et saa kraftigt Aandsliv, at aandelige Ting kunne være ubetinget lige saa sikre for dem som de sanselige. Men faktisk er dette dog ikke Tilfældet med de fleste — allermindst i Hedenskabet. Og fra den Tid, da videnskabelig Tænkning var begyndt, begyndte ogsaa et kritisk Arbejde med at undersøge Overtro og Fordomme fra sund Erkendelse. At dette Arbejde i høj Grad maatte vende sig mod det oversanselige, ligger i Sagen

selv. Af disse Forhold er Beviserne for Guds Tilværelse fremgaaet. Overbevisningen nemlig om, at Gud er til (eller Guderne), hører til de Ting, som paa den ene Side, fordi den gælder noget oversanseligt, let lader sig anfægte; men som Menneskene dog paa den anden Side, netop paa Grund af dens store Værdi, aldrig have kunnet finde sig i at lade sig fratage som Overtro og Usandhed.

Man har gjort opmærksom paa, at Forfatterne til den hl. Skrifts Bøger ikke nogensteds søge at bevise Guds Tilværelse. Hverken Rom. 1, 19 f.; 2, 14 f. eller Ap. G. 14, 15 f.; 17, 24 f. eller Ps. 14, 1 ere af Forfatterne ment som Beviser for, at Gud er til. Dette er ogsaa ganske naturligt. Ligesaalidt som nogen beviser, at det er til, som alle se og tage paa, ligesaa lidt kunde det falde disse Mænd ind at bevise, at Gud er. Det er netop deres Styrke, at de ligesom saa den usynlige (smgl. Hebr. 11, 27). For dem gav Guds Usynlighed ikke Kritiken nogen Magt til at gøre hans Tilværelse usikker. De have levet saaledes med Gud, at selv de legemlige Genstande ikke have haft nogen større Vished for dem.

Anderledes dér, hvor enten selve Guds Usynlighed virker til at svække, kanske ganske udslette, Overbevisningen, eller hvor den hele mer eller mindre videnskabelige Tænkning for sin egen Skyld fordrer Beviset. Kanske betegnende er det derfor ogsaa i Hedenskabet, at man begyndte at bevise Guds (Gudernes) Tilværelse.

Videnskaben anerkender Beviser af to Slags. De ere dels af tvungende Art; ethvert Menneske med sund Sans og de nødvendige Forudsætninger nødes til, enten han vil eller ikke, at anerkende det, som bevises. Videnskaben kender imidlertid ogsaa en anden Slags Beviser. De godtgøre, at Antagelsen er sandsynlig, eller i altfald den sandsynligste. Ogsaa denne sidste Slags kaldes med Rette Beviser, fordi der er hele Felten, som den menneskelige Erkendelse, tankemæssigt bedømt, ikke kan erkende anderledes.

Man plejer at samle Beviserne for Guds Tilværelse i forskellige Grupper, idet nemlig hver Kulturtid gerne har sin Maade at udtrykke det egtl. samme Bevis paa. Den ældste Gruppe er det saakaldte kosmologiske Bevis. Det vil af Verden, som den uimodsigelig foreligger, godtgøre, at Gud er til. Man har nævnt Sokrates som en af de første, der førte dette Bevis. I en Samtale, som Xenofon gengiver i sine *Memorabilia*, søger Sokrates at overbevise en vis Aristodemos om, at Guderne ere til. Sokrates skildrer til den Ende Verden og dens Fortrinlighed, især dens ypperste Væsen, Mennesket, og bringer derved A. til at erkende Gudernes Tilværelse og deres Krav paa vor Lydlighed og Tilbedelse (Xenof. *Memorab.* I, 4). I Middelalderen fik det sin klareste Udformning hos Thomas fra Aquino. Han udfører det i følgende 5 Hovedretninger (Summa I, qv. 2, art. 3): 1) Alt i Verden er i Bevægelse, og sætter atter andet i Bevægelse. Der er i Verden intet, som ikke har modtaget Bevægelsen, i sig har det den ikke. For at forklare denne Bevægelse maa man altsaa antage udenfor Verden et bevægende, som selv ikke er sat i

Bevægelse. Og dette selv ubevægede, der bevæger alt, er Gud. — 2) Alt i Verden er selv en Virkning og bliver saa atter Aarsag til andre Virkninger. Der findes i Verden ikke nogen Aarsag, som ikke selv først er en Virkning. Denne hele Sammenkædning af Aarsager og Virkninger forudsætter paa samme Maade en Aarsag, der ikke selv er Virkning, den absolute Aarsag. Og det er Gud. — 3) Verden bestaar af Ting, der ikke behøvede at være; alt, som opstaar og forgaar, er ikke nødvendigt, men blot tilfældigt, og der har været en Tid, da det heller ikke var til endnu. Hvis der altsaa ikke fandtes andet end det tilfældige, saa havde der nu intet været. Altsaa maa der foruden det tilfældige ogsaa have været noget nødvendigt. Og dette nødvendige, der i sidste Instans ikke kan have sin Nødvendighed fra noget andet, er Gud. — 4) Tingene i Verden vise sig i Besiddelse af sine Egenskaber i forskellig Grad, noget er mere godt, andet mindre godt, noget mere sandt, fortrinligt osv., andet mindre. Man maa heraf slutte, at der findes noget, som har disse Egenskaber ubetinget, hvorfra de ere gaaede over i Verdens-tingene. Og dette er Gud. — 5) Verden viser en Sammenhæng af Hensigtsmæssighed og Formaal, der ikke kan ligge i de enkelte Ting selv, og derfor maa søges i et udenfor og over Verden, det er Gud. — Dette sidste Bevis, her anført efter Thomas fra Aquino som en Form for det kosmologiske, opføres sædvanlig selvstændigt under Navn af det fysico-teologiske eller det teleologiske Bevis, og har, dygtigt benyttet, altid vist sig at være det stærkeste og lettest fattelige. Dets Grundtanke er: hvorsomhelst man finder Hensigt og Plan, er denne altid at føre tilbage til en selvstændig, personlig Intelligens og Viljekraft, fra hvem den udgaar. Universet alene, den mest storartede Planmæssighed skulde dette ikke gælde! Universets Plan- og Hensigtsmæssighed fordrer derfor med Nødvendighed Gud.

En anden Gruppe kalder man det moralske Bevis. Her drages Slutningen fra Samvittigheden og dens Virksomhed. Vi finde i os moralske Bud, som vi ikke have givet os selv, og som forlange ubetinget Lydighed. Det godtgør Tilværelsen af et Væsen, som baade har givet Budene og har Magt til at lægge dem paa os som Bud. Dette kan ikke være en Natur, ringere end vi selv, men et Væsen, højere end vi, det er Gud. Kant har udført Beviset ved at støtte sig til vor Retfærdighedstrang. Det gode maa have sin Løn i en tilsvarende Lyksalighed. Men den, som her i Livet ofrer sig for det gode, maa, omvendt, lide derfor. Altsaa maa der være en Gud, som tilvejebringer den Ligevægt, som vor Fornuft forlanger, for at det gode overhovedet skal kunne opretholdes i Verden.

Det historiske Bevis peger paa Guds-ideaen, at den til alle Tider har været i Verden og blandt alle Folk. Det slutter deraf, at altsaa ogsaa Gud selv maa være til.

Det ontologiske Bevis endelig slutter fra selve Beskaffenheden af Gudsideaen. Man anfører det gerne efter Anselm af Canterbury. Selve Ideaen »Gud« er det højeste et Menneske kan tænke; men deri ligger tillige, at Gud og

saa er til. Var Gud nemlig ikke til, saa kunde man tænke en højere Idé, der desforuden havde den Fuldkommenhed at være til. Og da var denne den højeste Idé. Det ligger saaledes i selve Gudsideaen, at Gud er til.

Se vi nu hen til Udførelsen af de enkelte Beviser og derefter til Beviskraften af de forskellige Grupper, saa falde begge Dele meget forskelligt efter de forskellige Kulturstrømningers aandelige Ejendommelighed. Man læse f. E. Sokrates's Udførelse af det kosmologiske Bevis og sammenligne den med Thomas fra Aquinos. Hos Sokrates en levende Følelse for Naturens og især Menneskets Fuldkommenhed, hos Thomas tør, abstrakt Logicisme. Begge Maader at føre Beviset paa have utvivlsomt forekommet hver af Forfatterne og deres samtidige som den mest overbevisende. Den samme Vekslen mellem levende Anskuelse og abstrakt Logicisme i Udførelsen genfinde vi lige ned til vore Dage. Den ene Kulturtid er mere vendt mod de levende Virkeligheder, og tillægger disse den større Værd, den anden mere mod det logiske, af al Vekslen uberørt, og tillægger dette den største Værd. Selve det ontologiske Bevis kunde overhovedet aldrig opstaa uden i en Kultur med ubetinget Tro, vi havde nær sagt Overtro, paa det logiske.

Ogsaa om Bevisværdien er Dommen falden ligesaa forskellig. Der er dem, som frakende dem enhver Værdi. Blandt disse nævner man gerne Kant, der i det hele ryddede op i den menneskelige Erkendelse. Anselms ontologiske Bevis fandt en Modstander allerede i hans Samtidige, Gaunilo. Man tager da »Bevis« gerne i den første Betydning, vi have nævnt, som tvungende. Andre, endog lige ned i vore Dage (f. E. A. Matter, *Etude de la doctrine chrétienne*), tillægger dem fuld Bevisværdi. Det maa dog vel imidlertid indrømmes, at tvungende kan intet af Beviserne siges at være. Det kosmologiske ikke, fordi det lader sig tænke, at Verden er evig; og i Striden, om Verden er evig eller ikke, kommer man ikke til nogen tvungende Afgørelse. Det teleologiske ikke, fordi Universets Plan og Hensigtsmæssighed er meget vanskelig at eftergive i det enkelte; netop i det enkelte er der meget, som kan tale mod den, og desuden lader sig her tænke en immanent Lovmæssighed, som tilhører Universet, selv og virker saaledes, at det for vore Øjne tager sig ud som Hensigtsmæssighed; og i Striden herom kommer man atter ikke til en tvungende Afgørelse. Det moralske Bevis er ikke tvungende, fordi den moralske Lov jo ogsaa kan antages at ligge i den menneskelige Aand, ligesom Naturloven i Tingene, og vor Retfærdighedstrang kan dels forsøges afledet som en Del af vor Morálnatur, dels kan den ikke bevise Tilværelsen af et Væsen, som ikke paa anden Maade kendes. Det historiske og det ontologiske Bevis ere af alle Beviserne de svageste. At en Mening eller Tro er almindelig udbredt, godtgør ikke dens Sandhed. Og ingen Idés Indhold eller Beskaffenhed godtgør, at den er mere end Idé, har anden Tilværelse end i Menneskets Tanke. Thi Tilværelse i den udvortes Virkelighed er ikke en Egenskab mere ved en Idé. Der skal, især efter det Arbejde Kant har udført, en høj Grad af Tillid til den

menneskelige Logiks Ret til at drage Følgeslutninger for at driste sig til alene paa den Grund at antage Tilværelsen af noget, der ikke paa anden Maade kan eftervises — end sige et Væsens som Gud. Tvingende ere Beviserne altsaa ikke. Vistnok har Hegel atter optaget Gudsbeviserne. Men da selve Hegels Gud falder indenfor Immanensen og ikke har den ægte Gudsforestillings Transcendens, kan Hegel ikke anføres som Indvending mod vor Ytring (sml. Strauss's Kritik).

En anden Sag er det, naar man kun i Gudsbeviserne ser Sandsynlighedsbeviser. De blive alligevel med Rette at kalde Beviser. Man gør nemlig opmærksom paa, at for de oversanselige Ting kan der overhovedet ikke gives anden Slags Beviser: ikke for deres Tilværelse, og heller ikke mod den. De forlange da ikke mere end at godtgøre, at af de to Antagelser (Hypoteser), at Gud er til eller ikke er til, er den, at han er til, den sandsynligste. Beviserne sammenligne da, hvad de have at anføre, med hvad Modstanderne opstille i Stedet. Og da har det altid vist sig, hvor det gælder at forklare Verden, dens Tilværelse og alle dens Fænomener, Menneskeaaendens medregnede, at det bereder de færreste Vanskeligheder at gaa ud fra Gud som Verdens Ophav og Styrer (sml. Fr. Petersen, Forskningen og den kr. tro).

Alligevel bliver der, endog paa denne Maade, en stor Skrøbelighed selv ved de bedste af disse Beviser: de godtgøre dog ikke Tilværelsen af den Gud, de Kr. tro paa, den Gud, hvis Væsen er tilgivende Kærlighed, den Gud, der har elsket Verden saa, at han gav sin enbaarne Søn i Døden for den falden Verdens Liv. Vor Gud maa vi lære at kende paa anden Maade; og er han kendt, trænges ikke disse Beviser. De synke da ned til Eftervisninger af, at ogsaa for den alm. menneskelige Tænkning løbe de forskelligste Traade sammen i den kr. tro paa Gud som den rimeligste Antagelse, hvor det gælder at forklare Verden, dens Tilblivelse og Beskaffenhed (sml. Alfred Barry, *What is natural theology?*). Saaledes benyttede med Skønsomhed og i klar Begrebsning ville de altid beholde sin apologetiske Værdi.

I indeværende Kulturtid begynder der at røre sig en Tilbøjelighed til at sætte de højeste Idealer i noget andet end tidligere: nemlig i det, som fylder og stiller tilfreds det hele og bedste Livsbehov. Man nøjer sig ikke som før med at tilfredsstille en enkelt Sides Idealitet f. E. Tænkningens eller Erkendelsens. Men Gudsbeviserne søges, som vi have set, altid inden Tidens højeste Idealitet. Nu vilde man derfor foretrække at søge Beviserne for Guds Tilværelse i denne Retning, Beviser, som mere vilde minde om Joh. 7, 17 (sml. Fr. Petersen, »Fritænkerne« osv.). Da man imidlertid ved »Beviser for Guds Tilværelse« ikke tænker paa denne Slags, ligger saadanne Forsøg udenfor denne Artikels Ramme (C. E. Luthardt, *Kompendium der Dogmatik* § 24; F. Nitzsch, *Lehrbuch der evgl. Dogmatik* II § 14). Fr. P.

Beviser for Sjælens Udødelighed skyldes sin Tilblivelse den samme Aarsag som Beviserne for Guds Tilværelse (se d. Art.). Menne-

skene have lige fra Begyndelsen været ganske umiddelbart overbeviste om, at de aldrig ville høre op at være til. Denne Overbevisning er et instinktivt Udtryk for Menneskeadelen, der skiller Mennesket fra al lavere Skabning. Og saa stærk har denne Overbevisning været, at ikke engang Døden har kunnet tilintetgøre den; og dog har ingen kunnet undgaa Døden, og heller ikke er nogensinde nogen vendt tilbage fra Døden og har kunnet fortælle, at vi, trods Døden, dog leve. Men med hvilken Ret holder man fast paa en Overbevisning, som i den Grad synes at have Kendsgerningerne imod sig? Her er Aarsagen, hvorfor man har søgt efter Beviser for Sjælens Udødelighed.

Det kan heller ikke nægtes, at det er Mennekelivets højeste Interesser, der her ere med i Spillet. Det kommer ganske af sig selv, at jeg handler og overhovedet indretter mig ganske forskelligt ligeoverfor mine Medmennesker og i Livet i det hele, enten jeg tror, at med Døden ophører jeg at være til, eller at jeg, trods Døden, vedbliver at være og blot gaar over i en anden Form for Tilværelsen.

Spørgsmaalet er derfor heller ikke egentlig om Sjælens Udødelighed, men om Menneskets Udødelighed. Og naar det i den alm. Kultur har faaet denne Form, saa kommer det deraf, at Sjælen har været den Del af Mennesket, hvis Uforgængelighed man havde lettest ved at fastholde.

Indenfor Aabenbaringsreligionens Oldtidsform (gl. T.) er der ikke Tale om nogen Sjælens Udødelighed. I Tiden før Fangenskabet ere Forestillingerne om Tilstanden efter Døden meget uklare og ubestemte. Det hele Menneske farer ned i School og fører der en Skyggetilværelse. I Tiden efter Fangenskabet er det heller ikke Sjælens Udødelighed, som bliver det alm., men Forestillingen om det hele Menneskes Opstandelse af Graven. Dette hænger vistnok sammen med den Styrke, hvori Forestillingerne om Gud levede hos Aabenbarings Bærere. Der var en Tillid til Guds Magt, trods al Dødens Kendsgerning, som ikke lod Aabenbaringsfolkets Tro blive staaende ved Menneskets Sønderlemmelse i Sjæl og Legeme. Heller ikke stod Sjælen, løsrivet fra Legemet, for Israeliten som Menneskets egtl. Væsen.

Jesus overtager og stadfæster Troen paa det hele Menneskes Uforgængelighed gennem en Opstandelse fra de døde. Karakteristisk er Begrundelsen Mk. 12, 27: »Gud er ikke dødes, men levendes«. Har Mennesket altsaa en saadan Værdi, at Gud kalder sig hans Gud, saa ligger heri Borgen for hans Udødelighed. Udødelighedstroen er grundlagt paa Gudstroen. Andet Bevis trænges ikke, eller rettere, hvor Troen paa Gud er levende, trænges ikke Bevis.

Heri ligger imidlertid allerede noget andet; thi kun »de rene af Hjertet kunne se Gud« (Mt. 5, 8). Den hele nytestl. Frelse er af etisk Art; der forlanges Omvendelse, og der skænkes Genfødelse, en hel indre sædelig Fornyeelse, derved at Gud giver Mennesket sin Aand, og at Mennesket ved Guds Aand omdanner, sædeligt omskaber sig. Og Frelseren siger videre til sine Disciple, at Faderen og han vil komme og tage Bolig hos dem (Joh. 14, 23), og de, Disciplene, skulle blivende være eet med

Faderen og Jesus, ligesom Faderen og Jesus ere eet (Joh. 17, 21). Selve Evangeliet forudsætter som Opgave en Omskabelse af selve Personligheden og som Maal en etisk Fuldkommenhedsstand i personligt, blivende Livs-samfund med Gud selv; en ligefrem Umulighed, hvis Mennesket ikke er uforgængeligt. Dette er det nytestl. Standpunkt. Det viser sig altsaa, at det er selve det etiske Livs egen Energi, der gaar i Pagt med den levende Tro paa Gud, og giver Overbevisningen en saadan Styrke, at der ikke bliver Tale om nogen Slags »Bevisen« af Menneskets Udødelighed. Hertil kom saa Disciplenes egen Oplevelse. De saa med sine Øjne, de tog med sine Hænder (1 Joh. 1, 1) paa den opstandne og levende-gjorte Jesus. Alt dette tilsammen gav deres Forvisning en urokkelig Styrke. Endog da der i Menighederne opstod Tvivl om selve Udødelighedsstroen, følte de ikke Trang til nogen anden Slags Imødegaaelse end den, som laa i Kristi Opstandelse, Frelsesplanen og Guds Magt (smgl. 1 Kor. 15; 2 Pet. 3, 9—10).

Andledes hos Grækerne. Homer og den ældre Tid nære vistnok lignende Forestillinger som det gl. T. om en Skyggetilværelse efter Døden; saadanne Forestillinger synes i det hele at have været Menneskenes Følelse i den tidligste Oldtid. Men man synes ikke at have magtet at fastholde Legemet Betydning. Det har vel haft sin Grund deri, at den religiøse Tro ikke har haft Kraft nok til at staa imod ved det undtagelsesløse Syn af Dødens Virkning paa Legemet. Efterhaanden prisgav man Legemet for at kunne redde Sjælen (som udødelig). Især fortjener her Platon at nævnes. Hos ham har der udviklet sig en hel Antropologi, der ligger til Grund for hans Beviser for Sjælens Udødelighed. Sjælen har oprindeligt ført et Liv i Gudernes Følge; den har været med i det store Gudetog hen mod de saliges Verden. Men Menneskesjælene have vanskeligt for at følge; der er nemlig en Døbelthed i dem, lig et Tospand, en villig, vakker Hest og en daarlig, Lidenskaberne og Begæringerne. Mange Sjæle blive under denne Fart fortemlede og falde ned til Jorden, og miste sine Vinger og blive da fødte i et menneskeligt Legeme. Eftersom de under den himmelske Fart have set mer' eller mindre af Sandheden, blive de fødte i en Filosofs Legeme, en Konges, en Statsmands, en Digters, en Geometers eller en Tyrans. Men hver den, som engang har set noget af den lyse, dejlige Sandhed, glemmer aldrig dette, men bærer paa en uslukkelig Længsel efter det skønne Sted, hvor Sandheden bor. Og saasnart de her paa Jorden se noget skønt, retfærdigt og udmærket, gribes de af Begejstring, og de brudte Vinger vinde atter i Kraft. De derimod, som ere uden Længsel efter Sandheden, gaa til Straf efter Døden over i Dyrelegemer — i Lighed med Ægypternes Sjælevandringstro.

Det karakteristiske for denne Platons Antropologi er det Skille, han sætter mellem Sjæl og Legeme, og hans Værdsettelse af dem. Det er egtl. blot Sjælen, som er Mennesket. Og den har været til, før den traadte ind i Legemet. Det falder da ogsaa naturligt at tænke sig, at den fremdeles lever, efterat Legemet er taget

fra den. Legemet igen betragter Platon væsentlig som et Fængsel, en Hindring for Sjælen og dens sande Liv; og Døden bliver derfor efter hans Anskuelse ikke en Tilintetgørelse eller Ulykke, men meget mere en Befrielse. Først naar Sjælen er fri for Legemet, kan den vende tilbage til den lykkeligere Tilværelse, som den egtl. er bestemt for.

Ved Siden af denne Grundbetragtning af Menneskets Væsen forekommer der hos Platon ogsaa mere specielle Beviser, der dog alle først fra den har sit Relief. Hvad vi lære, siger han, fornemme vi, som steg der en Erindring op i Sjælen af noget, vi allerede tidligere kendte; det er Sjælens Erindringer fra sin tidligere Tilværelse, og vi slutte deraf, at har Sjælen været til før Legemet, forgaar den heller ikke med Legemet. Andre Steder henvises til Sjælens ejendommelige Art. Saasnart Sjælen træder ind i Legemet, bringer den altid Liv med sig, det modsatte af Død; og den selv er fyldt af en uendelig Stræben efter Visdom og Dyd, som dette Liv aldrig stiller tilfreds. Men er Sjælens eget Væsen det modsatte af Død og bærer i sig Uendeligheden, da kan den ikke ophøre at være. Endelig hedder det ogsaa etsteds, at Døden maatte være en Vinding for de slette, dersom ikke Sjælen var udødelig; de vilde derved undgaa den Dom og Straf, deres slette Liv havde fortjent (hvad der af dette tilhører Platon, hvad Sokrates, have vi ingen Interesse af at undersøge).

Se vi paa disse Beviser, saa bygge de paa det i Menneskevæsenet, som af alt staaar fastest: vor intellektuelle og vor moralske Idealitet. Opgive vi dem, opgave vi os selv. Hvilken Sjælens Højhed! Og dog, hos Aabenbaringen hvilken helt anden Aandens Kraft!

Synderlig ud over dette ere Beviserne for Sjælens Udødelighed senere ikke kommet. Især har det været den rationalistiske Tidsalder, som har lagt meget Arbejde paa disse Beviser, — ganske naturligt, fordi den kr. Tro paa Legemets Opstandelse gennemgaaende blev opgivet, i ethvert Fald var altfor uenselig.

Man taler (ligesom ved Gudsbeviserne) gerne om 4 Slags Beviser. Vi kunne efter det foregaaende nøje os med ganske kort at angive dem. Det historiske Bevis slutter derfra, at alle Mennesker have Troen paa Sjælens Udødelighed. Det ontologiske Bevis slutter fra Sjælens Beskaffenhed som et aandeligt, udeleligt Væsen; og saadant Væsen kan nemlig, naar det først engang er, ikke atter høre op at være. Det teleologiske Bevis gaar ud fra den Kendsgerning, at Mennesket viser sig bestemt for det uendelige: aldrig bliver han staaende ved et endeligt Maal, det være nok saa højt; saasnart et Maal er naaet, stræber han uimodstaaeligt mod et nyt, højere. Denne Uendelighedsstræben tilfredsstilles ikke i dette Liv, fordrer derfor en Sjælens Udødelighed. Det samme gælder Menneskets Stræben efter Fuldkommenhed. Og endelig det moralske Bevis fordrer for Sjælen en Tilværelse, hvor dens Stræben efter Dyd lønnes med den Lyksalighed, som den fortjener. — Som vi se, Grundtankerne i disse Beviser række egtl. ikke ud over Platon.

Bevisværdien er ganske afhængig af, hvad

man forlanger af Beviset. Tvingende er ikke noget af dem, det historiske allermindst. Men heller ikke de andre. Det ontologiske Bevis hviler paa en Antagelse om Sjælens Væsen, der hørte en ældre Psykologi til, hvis Ret dog nu først maatte bevises. Det teleologiske Bevis hviler paa en Kendsgerning, som kan gives en anden Forklaring; i det højeste lod sig dermed bevise Slægtens Fortsættelse, men ikke den individuelle Sjæls Udødelighed. Det moralske Bevis er ligesaa usikkert. For at være tvingende maatte de Forudsætninger først godtgøres, hvorpaa det hviler: baade at der ingen anden »Løn« findes for den menneskelige Stræben efter Dyd end i en anden Verden, og at denne Stræben virkelig er værd en særlig Løn. Og desuden, om alle Beviserne gælder det, at selve deres Forudsætning er saare omtvivlet. De forudsætte alle, at Sjælen er en selvstændigt eksisterende Substans forskellig fra Legemet og deri har Sikkerheden for en Uforgængelighed, som Legemet ikke har. Denne Forudsætning er det svage Punkt. Allerede Aristoteles opfattede det immaterielle i Materien som Kræfter (Entelekier) i den; det behøver derfor Materien for at virke og kan ikke tænkes virksomt uden den. Vistnok antog han selv trods dette Sjælens Udødelighed. Men her er dog indført en Opfattelse, der gør selve Forudsætningen tvivlsom, hvorpaa Troen paa Sjælens Udødelighed i de anførte Beviser hviler. I vor Tid har denne Opfattelse længe haft talrige Tilhængere. Den materialistiske Verdensanskuelse har opfattet alt aandeligt, immaterielt, som frembragt af og i sin Tilværelse afhængigt af det stoflige. Og dermed er tillige givet, at Sjælen forgaar med Legemet og ikke kan føre nogen Tilværelse efter at Legemet er hørt op at leve. Det skal heller ikke nægtes, at der er meget, som taler for denne Opfattelse. Mennesket har jo ikke andet at bygge sin Erkendelse paa end Empirien. Og empirisk er det umuligt at danne sig nogen Forestilling om et Sjæleliv, uafhængigt af Legemet, af Hjerne, Nerver og øvrige Organer, eller overhovedet blot om en Sjæl som noget virkelig selvstændigt levende. Her ligger vistnok ogsaa Hovedaarsagen til den Styrke, som Tvivlene paa Sjælens Udødelighed i vor Tid have haft. Det tør dog, trods dette, vistnok siges, at denne materialistiske Antagelse ikke er uden sine meget store, ja ligefrem uovervindelige Vanskeligheder. Men ogsaa den anden Anskuelse har sine Vanskeligheder. Og det viser sig atter og atter, at den ene Tidsalder følger de Vanskeligheder som de største, som trykke den materialistiske Livsopfattelse, en anden Tidsalder de, som trykke den modsatte. Og saalænge kan der ikke være Tale om Beviser med tvingende Kraft. Hertil kommer saa Svagheder ved Beviserne ved Udførelsen i det enkelte. Dog herved skulle vi ikke opholde os.

Hvad man derimod ikke kan frakende disse Beviser, det er, at Mennesket i dem har udtalt sin Bevidsthed om sig selv og sit Væsen og har fastholdt den. Og dette er deres Værdi. Een Tid udtrykker Sagen fladere og mere tørt, en anden bedre og dybere. Men fælles er Menneskets Selvoplevelse af sin Værdi, hvad

vi kaldte Menneskeadelen; Mennesket føler sig som en etisk Personlighed (i dette Stykke lig Gud, i Mod sætning til al anden Skabning, selv om den ogsaa har Sjæl), som en Personlighed med evigt Livs Formaal, og dermed ufor-gængelig og evig. Saaledes oplever Mennesket sig selv; det sker paa et barnligt Trin og udtrykker sig i instinktiv Tro, det udvikler sig med høj Kultur til klar Selvbevidsthed. Under Aabenbaringsreligionens Indflydelse vinder det Selvoplevelsens fulde Sikkerhed. Dette er Grunden til, at hverken Dødens ubestridte Kendsgerning eller Materialismens Empiri har kunnet fortrænge Udødelighedstroen. Materialismens Empiri er nemlig blot den ene Side og tilmed den lavere Side. Mennesket har mere Tillid til den aandelige Selvoplevelse, den højere og værdifuldere Empiri.

Men en Svagheit er det, naar man paa dette Grundlag ikke vover at tro paa det hele Menneskes Udødelighed, men lader sig nøje med Sjælens. Ogsaa i denne Henseende viser det sig, at Krdm. alene fuldkomment udtrykker, hvad der ligger i Menneskevæsenet. Den vover, trods alt, hvad der i den lavere Empiri taler imod, at forkynde Legemernes Opstandelse og dermed det hele Menneskes Udødelighed. Og den henviser som den historiske Kendsgerning, der borger for Opfyldelsen, til Jesu Kristi Opstandelse fra de døde (C. E. Luthardt; Kompendium der Dogmatik § 75; F. Nitzsch, Lehrbuch der evgl. Dogmatik, 2. Aufl. S. 602). Fr. P.

Beyer, Hartmann, tysk luth. Præst, fødtes 30. Sept. 1516 i Frankfurt a. M., studerede i Wittenberg og blev 1546 Præst i sin Fødeby. Her stod den ref. og den luth. Bekendelse i indbyrdes Kamp, men særlig ved B.s kraftfulde Optræden trængte den sidste mere og mere igennem. Han udmærkede sig ved sin faste og mandige Holdning overfor Raadet i den vanskelige Interimstid (se Art. Interim). Saa luth. var Byen bleven, at da der i Aarene 1554 f. kom holl. og eng. ref. Flygtninge (deriblandt Johan a Lasco) til Frankfurt, opstod der saa mange Vanskeligheder, at Raadet 1561 fratrek de fremmede Kirken og senere endog forbød deres Privatgudstjeneste. Ogsaa mod rom. Katoliker stred B. mandelig, især mod den forhenværende Protestant og marburgske Prof. Thamer, der, skønt han endnu ikke formelt var gaaet over til Romerkirken, dog af Mainzer-Kurfyrsten 1549 havde faaet Ansættelse i Frankfurt, men som snart maatte forlade Byen. B. stod i Forbindelse med de samtidige fremragende luth. Teologer og var sin Ven Flacius til Hjælp og Trøst under dennes sidste Sygdom og Død i Frankfurt. B. døde selv 11. Aug. 1577. Hans Biografi er skrevet 1853 af G. E. Steitz.

J. P. B.

Beyschlag, Willibald, protest. Teolog, f. 5. Sept. 1823 i Frankfurt a. M., blev 1856 Hofpræst i Karlsruhe og 1860 teol. Prof. i Halle. Han tilhører i teol. Henseende det saakaldte »Mittelpartei«, der siden 1876 har haft sit Organ i de af ham udg. »Deutsch-evgl. Blätter«. Han har bl. a. skrevet: »Christologie des N. T.'s« (Berlin 1866); »Die christl. Gemeindeverfassung im Zeitalter des N. T.'s« (Haarlem 1874, kronet af det Teylerske Selskab); »Das Leben Jesu« (1885—86, I—II); »Biblische Theo-

logie (Halle 1897) og den reviderede Fortolkning til Jakobs Brev i A. W. Meyers Bibelværk (Gött. 1882). Desuden har han udgivet Biografier af C. Ullmann (Gotha 1867), C. I. Nitzsch (Halle 1872; 2. Udg. 1882) og A. Wolters (Halle 1880) og et meget læst Skrift om sin tidlig bortkaldte Broder F. W. T. B. »Aus dem Leben eines Frühvollendeten«, 5. Udg. 1878). En Del af hans Foredrag udkom samlede 1880 under Titlen: »Zur deutsch-christl. Bildung«. Han er gentagne Gange traadt i Marken mod den tyske Ultramontanisme.

Beza (de Bèze), **Théodore**, ref. Teol., stammede fra en gl. burgundisk Adelsæt. Han fødtes 24. Juni 1519 i Vézelay i det nuværende Dep. Nièvre, hvor hans Fader, Pierre de B., var kgl. Landfoged (*bailli*). Fra sit 9. Aar boede han i Orléans og Bourges i den schwabiske Skolemand Melchior Wolmars Hus, et Samlingssted for de reformatorisk sindede. I Orléans studerede han efter Faderens Ønske Jura, og 1539 nedsatte han sig i Paris som praktiserende Jurist. Med sit rigelige Udkomme førte han et højt Liv i den store Verdens fornemme Kredse, Hans Digtsamling, *Poëmata juvenilia*, forskaffede ham Navn som elegant lat. Digter og livlig Humanist. I Paris skal han have indgaaet et hemmeligt Ægteskab med en fattig Borgerdatter, Claude Deznos. Efter en haard Sygdom brød han helt med dette Liv, begav sig 1548 til Genève, gik over til Protestantismen og lod sit Ægteskab legitimere. I 10 Aar (fra 1549) virkede B. som Prof. i Græsk i Lausanne og fuldendte i den Tid den af Marot begyndte metriske Overs. af det gl. T.'s Psalmer, som i moderniseret Form ligger til Grund for Kirkesangen i Frankrigs ref. Menigheder. I teol. Henseende sluttede han sig til Calvin og gjorde ved sine polemiske Skrifter om Prædestinationen og Nadveren denne væsentlige Tjenester. B. delte ogsaa Calvins Mening om Kætters Afstraffelse og forsvarede saaledes Miguel Servetos Dødsdom (*de hæreticis a civili magistratu puniendis*, 1554). Om den Tillid, B. nød i de ref. Menigheder i Schweiz, vidner hans Udvalgelse til paa deres Vegne at søge udvirket (1557 og 58), at Tysklands protest. Fyrster anvendte deres polit. Indflydelse til Fordel for de undertrykte Valdesiere i Piémont og de i Paris fængslede Trosfæller. Paa sine Rejser i dette Øjemed søgte han ogsaa, ved en forsigtig Fremstilling af Calvinismens Lærepunkter, at forberede en Union mellem Schweizerne og Tilhængerne af den augsb. Konf., hvilket dog kun indbragte ham Utak og Mistro i Kanton Bern. Da andre Omstændigheder støttede til, tog B. med Glæde mod et tilbudt Professorat i Genève. Fra 1558 indtog han her en lignende Stilling til Calvin, som Melancthon til Luther. Som Lærer, Prædikant og praktisk Kirkepolitiker støttede han Calvin med Kraft. I flere, delvis bidende og ironiske, Skrifter (1559 og 1560) forsvarede han dennes Meninger mod Lutheranerne J. Westphal og Tilemann Hesshuss. I 1561—63 anses han for at have naaet Højdepunktet i sin reformat. Virksomhed. Paa den Tid overtog han nemlig Ledelsen af den protest. Bevægelse i Frankrig. Hans Evne til at underhandle med Stormænd benyttedes ved fl. Lejligheder af hans Trosfæller. Efter at han 1559 havde

vundet Kong Anton af Navarra for Ref., deltog han efter dennes Ønsker i Religionssamtalen i Poissy 1561, hvor han med veltalende Djærvhed forsvarede Protestantismen. Ogsaa i Religionssamtalen 1562 i St. Germain var han en Hoveddeltager. Ved Borgerkrigens Udbrud sluttede han sig til Prinsen af Condés Hær som Feltpræst. Efter Forliget 1563 tiltraadte han atter sin Virksomhed i Genève og ansaa efter Calvins Død (1564) for Calvinismens første Teolog. Som Calvins Efterfølger i Præsidenturen for Konsistoriet ledede han den fr. Protestantisme i de af Reformatoren anviste Baner. 1586 bekæmpede han ved Religionsamtalen i Mömpelgard den bekendte Lutheraner Jakob Andreæ Ubikvitettsdogme. Romerkirken gjorde 1597 ved Frans af Sales et mærkeligt, men forgæves, Forsøg paa at genvinde B. Jesuiterne lod endog udsprede, at B. var død og før sin Død havde bekendt sig til den rom-kat. Tro. Med bidende Haan svarede B. i et Skrift paa dette jesuitiske Paafund. Han døde 13. Okt. 1605 af Alderdomssvaghed. Blandt hans Skrifter ere, foruden de polemiske, særlig hans kritiske Udgaver af N. Test., *Calvini epistolæ et responsa* og *Vita Calvini* (1575) at mærke (Baum, Th. B., nach handschriftl. Quellen dargestellt, 1843—51, I—II; Heppe, Th. B., 1861). *H. L.* — *Codex Bezae* (*Codex D.*) er Navnet paa et gr.-lat. Haandskrift, som B. 1581 skænkede Cambridge, i hvis Universitetsbibliotek det nu findes. Det synes at være skrevet ved Midten af 6. Aarh., rimeligvis i Gallien. Det indeholder de 4 Evangelier (i Rækkefølgen: Mt., Joh., Lk., Mk.) og Ap. Gern. (med enkelte Huller) paa Gr. og Latin i stikometrisk Afskrift samt Slutn. af 3. Joh. paa Latin. Det er, med en udførlig Indledn. og krit. Noter, udgivet af Scrivener (Cambridge 1864). Om dets Betyd. i tekstkrit. Henseende, se I. R. Harris, *Codex Bezae* (Cambridge 1891). — Th. B. ejede ogsaa den saakaldte *Codex Claromontanus* (*D₂*), et gr.-lat. Haandskrift fra Slutn. af 6. Aarh., der, i stikometrisk Ordning, indeholder de paulinske Breve og omtrent hele Hebræerbrevet. Det stammer fra Klostret Clermont ved Beauvais; nu findes det i Nationalbiblioteket i Paris. Det er udgivet af C. Tischendorf (Leipzig 1852). *Fr. N.*

Bezelin Alebrand var Ærkebiskop af Bremen 1035—43.

Bhilerne, et sky Jæger- og Røverfolk, udgøre o. 2 Mill. og høre til de kolariiske Folk, der ved Ariernes Indvandring i Indien trængtes op i Bjergene og nedsank i Barbari. De leve nu under Rajputfyrster i det vestl. Centralindien og i Rajputana i usle Hytter i Skovene, næsten nøgne og væbnede med Buer og Pile. Deres Sprog er for en stor Del hinduiseret, og en Del af dem er gaaet op i Hinduerne. De udmærke sig fremfor Hinduerne ved Sanddrthed og Trofasthed, men ere hengivne til stærke Drikke og beherskede af Overtro og Trolddomsfrygt. Skønt de vide om en højeste Gud, dyrke de onde Aander. Det englikanske *Church Miss. Soc.* har arbejdet blandt dem i Kherwara i Rajputana siden 1880 og døbt nogle faa (A. F. Læssøe, Bhilerne i Centralindien 1895; The Hill Tribes of India 1891). *V. Sn.*

Bianchi (de hvide) var Navnet paa de Skarer

af Svøbebrødre (se d. Art.), der i Slutn. af 14. Aarh., iførte hvide Klæder, vandrede fra Provence til Rom.

Bibel. Paa Kristi og Apostlenes Tid kaldte man Israels hl. Bøger »Skrifterne« (Mt. 22, 29; Ap. Gern. 18, 24), »Skriften« (Joh. 19, 36; 2 Pet. 1, 20), »hellige Skrifter« (Rom. 1, 2; 2 Tim. 3, 15), og de enkelte Dele betegnedes som »Loven, Profeterne og de andre Bøger« (Forordet til Siraks Bog) eller »Mose Lov, Profeterne og Psalmerne« (Lk. 24, 44). Rabbinerne kaldte dem »de 24 Bøger«, »Helligdommens Hus«, »Guds Helligdom« osv. Navnet »det gl. Testament« stammer fra den lat. Bibeldovers., *Vulgata* (se d. Art.), hvor de gr. Ord *ἡ παλαια διαθήκη* (den gl. Pagt) i 2 Kor. 3, 14 ere gengivne ved *vetus testamentum* i St. for *vetus foedus*. Paa Tertullians og endnu paa Augustins Tid brugtes dog ogsaa Betegnelsen *vetus instrumentum*. Navnet »Bibel«, der kommer af det gr. *τὰ βιβλία* (»Bøgerne«), *τὰ βιβλία*, *ἡ βιβλος* (»Bogen«), er sat i Omløb af Kryssostomos, der dermed betegnede dels det gl. Test. alene, dels det gl. og det ny Test. Hieronymus og Isidor af Sevilla bruge Benævnelsen *bibliotheca sancta* (»den hl. Bogsamling«). Se forøvrigt Art. Bibeltekst, Inspiration, Kanon og Skrift.

Bibelforbud. I den gl. K. var det tilladt alle uden Indskrænk. at læse de hl. Skrifter. Justinus Martyr (*Apol.* I, 44) formaner alvorligt til Læsning i dem; Tertullian (*Ad uxorem* II, 6) gaar ud fra, at kr. Ægtefolk sammen læse den hl. Skrift; Evsebios af Kæsareas Ven, Pamfils, havde altid en Del Afskrifter liggende, som han gav til de Mænd og Kvinder, der vare »hængivne til Læsning«. Kryssostomos indskærper gentagne Gange Lægfolk at læse i Biblen og raader alle til at anskaffe sig en saadan eller dog i det mindste et N. T.; det, der er vanskeligt at forstaa, vil efter hans Mening, ved Aandens Hjælp, under hyppig Læsning blive forstaaeligt. Hieronymus, og fremfor alle Augustin, udtaler sig ogsaa om Velsignelsen ved at læse i Skrifterne, og Augustin betragter det (*De doctrina Chr.* II), som en Selvfølge, at Skriften, til Folkenes Frelse, bør spredes paa alle Tungemaal.

Man plejer almindelig at sige, at først Pave Hadrian II (869), og siden Johannes VIII (880), har givet Tilladelse til, at Epistler og Evangelier ved Gudstjenesten i Mähren, efter at have lydt paa Latin, maatte læses paa Modersmaalet (*lingua Slavica*). Men ved nøjere Eftersyn viser det sig, at de 2 Pavebreve ere senere Forklæbninger (L. K. Goetz, *Gesch. der Slavenapostel*, Gotha 1897, 50), og at Methodios paa egen Haand har tilladt sig at læse Perikoperne i slovenisk Overs. (anf. Skr. 162 f.). Endnu 1080 udtalte Gregor VII sig i en Skrivelse til Hertugen af Böhmen (Monumenta Gregor. 392 f.) imod Brugen af Bibeldoversættelser paa Modersmaalet i Gudstjenesten, og fra Innocents III foreligger der en Udtalelse imod, at Lægfolk uden det rette Kald og den fornødne Forstaaelse bruge saadanne Oversættelser i deres private (hemmelige) Forsamlinger. 1199 meddelte Biskoppen af Metz Innocents III, at en ikke saa lille Skare af Lægmand og Kvinder i hans Stift kom sammen for at læse Stykker

af Skriften paa deres Modersmaal. Paven billigede denne Iver for at lære Skriften at kende, men lige saa lidt som Dyrene i Mose's Dage maatte nærme sig Sinai Bjerg, maa »en enfoldig eller ulærd driste sig til at røre ved Skriftens Højhed eller forkynde den for andre«. Her er dog ikke Tale om et absolut Forbud imod Lægfolks Brug af Bibeldoversættelser; det er væsentlig et Forbud mod Bibellæsning i de omtalte »hemmelige Forsamlinger« og en Advarsel mod de Oversættelser, der da gik rundt i Krogene.

Først i 13. Aarh., efter at Valdesierne og Katharerne havde bredet sig, møde vi ligefremme Forbud mod Bibler paa Modersmaalet, saaledes paa Koncillerne i Toulouse (1229) og Tarragona (1234). 1317 forbød en senere Synode i Tarragona Beguiner, Begardere og fransiskanske Tertiariere at eje andre teol. Bøger paa Modersmaalet end Bonnebøger, og 1369 udstedte Karl IV, ligeledes med Blikket rettet paa Beguiner og Begardere, et Edikt til 4 Inkvisitorer med Forbud imod tyske Bøger om den hl. Skrift. Synoder i Oxford og London (1408 og 1409) forbød eng. Bibeldoversættelser og særlig Brugen af Wyclifs Overs.; men vi høre paa den anden Side af Thomas More, at der paa hans Tid var Lægfolk, der med deres Biskops Tilladelse havde eng. Bibeldoversættelser, som Biskoppen havde gennemset. Dog vilde selv en Mand som Jean Charlier (Gerson) helst have alle Oversættelser af Biblen paa Modersmaalet forbudt, og 1485 og 1486 udstedte Erkebiskop Berthold af Mainz, med Trusel om Ekskommunikation, Forbud mod Trykning og Salg af alle tyske Bibler, et Forbud, der for en kort Tid standsede den tyske Bogtrykkerpresses Virksomhed paa dette Omraade. I Spanien forbød Ferdinand den kat. og Isabella under strenge Straffe alle at oversætte Biblen og at eje Oversættelser paa Modersmaalet.

Erasmus udtalte sig (1522) bestemt for Menigh.'s Ret til den hl. Skr. og hævdede, at det var nødvendigt, gennem Oversættelser at gøre Biblen tilgængelig for alle. Luthers Bibeldovers., og dens uhyre store Udbredelse lagde Romerk.'s Mænd det nær at tænke paa, hvad de kaldte »troværdige tyske Bibler«, og saadanne udkom fra Emers (1527) og Diätenbergers (1534) Haand, uden dog i nogen Maade at kunne rivalisere med Luthers, og fra Roms Side vare de mere taalte end tilladte. Paa Trienter-Koncillet, hvor *Vulgata* blev stillet lige med Grundteksten, kom ogsaa (1546) Bibeldoversættelserne paa Tale. Fra italiensk Side blev der ivret stærkt mod disse, men fra dem, der kendte Forh. i Tyskland, blev der gjort gældende, at et Forbud mod Bibeldoversættelser vilde gøre et meget daarligt Indtryk paa Tyskerne. Man blev derfor enig om at lade Spørgsmaalet staa hen og indberette Sagen til Paven; Flertallet af Medlemmerne syntes at være enig om, at man i det mindste, foruden Epistler og Evangelier, kunde lade Lægfolk faa andre lige saa uskadelige Dele af Biblen i Hænde. Under Paa III (1549) bleve »nye Test. og Bibler, i hvilke der staa Fortaler, Breve og andre lignende Ting mod vor hl. Tro«, forbudte. Paul IV's Index (1559) bestemte, at »ingen Bibler i Folkesproget, paa Tysk, Fransk, Engelsk, Flamsk osv.«, maatte trykkes, læses

eller ejes uden skriftlig Tilladelse fra Inkvisitionen; Pius IV's (Trienter-Konciliet's) Index (1564) giver Biskopper og Inkvisitorer Ret til, efter Sognepræstens eller Skriftefaderens Anbefaling, at give Lægfolk, der kunne gøre det uden Skade, Tilladelse til at læse Biblen i Overs.; men uden saadan Tilladelse, der skal gives skriftlig, maa ingen vove det; Boghandlere maa kun sælge Bibler til dem, som have saadan Tilladelse, og Ordensfolk maa hverken læse eller købe oversatte Bibler uden deres Foresattes Tilladelse. Sixtus V bestemte (1590), at selv Bibeloversættelser, som skyldtes rom. Katoliker, ikke maatte udbredes uden ny og særlig Tilladelse fra den apostolske Stol; Clemens VIII ophævede Pius IV's Bestemmelse om, at Biskopper kunde give Tilladelse til at læse Bibler i Oversættelse, og udtalte, at en Biskop først maa have Pavens og Inkvisitionens Tilladelse dertil. Alexander VII udtalte (1664) i sin Udgave af Index et almindeligt Forbud mod Bibler paa Folkesproget, uden dog at ophæve Clemens VIII's Bestemmelse om, at Paven og Inkvisitionen kunde give Dispensation fra Forbudet. Benedikt XIV's Index (1758), der ligger til Grund for alle senere Index-Udgaver, gav alle Lov til, uden særlig Tilladelse, at læse Bibeloversættelser, som vare billigede af den ap. Stol, og som havde Anmærkninger af Kirkefædrene eller lærde rom. Katoliker; men med Hensyn til andre Oversættelser skulde der indhentes særlig Tilladelse. Under Gregor XVI blev denne milde Fortolkning af Forbudet mod Bibeloversættelserne tagen tilbage ved et Monitum fra Index-Kongregationen af 7. Jan. 1836, der hævder, at enhver, som vil læse en Bibeloversættelse i Folkesproget, skal indhente Tilladelse dertil, og at denne kun kan ventes, naar det gælder en af Paven godkendt og med Anmærkninger forsynet Oversættelse. Det samme Standpunkt hævdes ogsaa i Leo XIII's Konstitution: *Officiorum ac munerum* af 24. Jan. 1897. Der forbydes særlig de af de protest. Bibelselskaber udbredte Oversættelser. Allerede 1816 havde Pius VII kaldt disse Selskaber »en listig Opfindelse, ved hvilken selve Religionens Grundvolde rokkes, og de følgende Paver havde fordømt dem i forskl. Encyklikaer. Pius IX gik endog saa vidt, at han i sin *Syllabus* af 1864 stillede Bibelselskaberne sammen med Socialismen, Kommunismen og de hemmelige Selskaber.

Indenfor den gr.-kat. K. har Synoden i Jerusalem (1672) besvaret det Spørgsmaal, om alle Kr. maa læse den hl. Skr., med et afgjort »Nej«; de ulærde og de, der mangle Betingelserne for den rette Forstaaelse, skulle nøjes med at høre Skriften oplæse. Under Kejser Alexander I udfoldede det britiske Bibelselskab en stor Virksomhed i St. Petersburg, men 1826 indskrænkede Nikolaj I dets Virksomhed til Landets evangeliske Indbyggere og forlangte, at det »evgl. Bibelselskab i Rusland« skulde bryde Forbindelsen med England. Fr. N.

Bibelkristne, se Bryaniter.

Bibeloversættelser. 1) Arabiske B., se Arab. B.

2) Aramaiske B., se Targum.

3) Armeniske B., se Armenisk K.

4) Danske B. De første Forsøg paa at

oversætte Biblen paa Dansk møde vi i det 15de Aarh., fra hvilken Tid der findes Oversættelser af en Del af Davids Psalmer og af de fleste historiske Bøger i G. T. (tildels udgivne af C. Molbech, 1828); men de bleve ikke trykte og fandt ingen Udbredelse i Folket. Først under Indflydelse af Luthers Reformation blev den hellige Skrift paa Dansk gjort tilgængelig for Folket, navnlig ved Mænd, som fulgte Christiern II i hans Landflygtighed, og efter hans Tilskyndelse. Det N. T. blev første Gang oversat paa Dansk af hans trofaste Tilhænger Hans Mikkelsen, forhen Borgmester i Malmø, og hans Sekretær Chr. Winter (trykt i Leipzig 1524). Det vandt stor Udbredelse; men Sproget deri var mindre godt; og 5 Aar efter udgav »den danske Literaturs Fader« Christiern Pedersen en ny Overs. af N. T. (Antwerpen 1529) i et saa godt og fyndigt Dansk, at den endnu kan læses med Glæde. Senere udgav han en ny Overs. af Davids Psalmer (1531), som tidligere vare blevne oversatte af Frands Wormsden (1528). Ligeledes oversatte P. Tide-mand flere enkelte Bøger af G. T. Alle disse Overs. vare dog Andenhaands-Arbejder, udførte dels efter latinske Oversættelser (især efter Erasmus's Overs.), dels efter Luthers tyske. Den første danske Overs. fra Grundsproget skyldes Hans Tavsén. Han havde til Hensigt at oversætte hele G. T. og har maaske haft Arbejdet omtrent færdigt; men han udgav kun de 5 Mosebøger (1535), et for sin Tid fortrinligt Arbejde; det øvrige udkom ikke, sikkerlig fordi Christian III og hans Raadgivere mente at maatte foretrække at omplante Luthers, Overs. paa Dansk. Dette Arbejde overdroges til Chr. Pedersen, og efter at det var gennemset af den danske Kirkes bedste Mænd, udkom da den første danske Overs. af hele Biblen 1550 (»Christian III.s Bibel«). Den udmærker sig ved et godt og kernefuldt Sprog og har meget af den samme Fynd og Kraft, som er Luthers Overs.'s store Fortrin. Denne Overs., som med enkelte mindre Ændringer blev optrykt 1589 og 1633 (»Frederik II.s og Christian IV.s Bibel«), vedblev i et Hundrebaar at være den danske Kirkebibel; men efterhaanden fandt man, at den paa adskillige Steder var temmelig fri, Tiden krævede en mere ordret Gengivelse, og Prof. H. P. Resen (senere Biskop i Sjælland) udarbejdede da efter Grundsprogene en ny Overs. af hele Biblen (1607), et i sin Art meget dygtigt og nøjagtigt Arbejde; men for at gengive Grundteksten saa nøje og ordret som muligt gjorde Resen ofte saaledes Vold paa det danske Sprog, at hans Overs. mangen Gang blev halvt uforstaaelig. Denne Overs. er, efter at være gennemset og rettet af Prof. (siden Ærkebiskop) H. Svane (»Den Svaningske Bibel«, 1647), bleven Grundlaget for vor nu autoriserede Bibelovers. Den er senere gentagne Gange helt eller delvis bleven revideret (1736, 1819, 1871); men trods al den Flid, der er anvendt herpaa, lader den endnu meget tilbage at ønske. Dette har fremkaldt en Række Forsøg paa at give en ny Bibelovers., baade af dertil nedsatte Kommissioner (1683, 1739 og 1837), hvis Arbejder dog bleve uden Betydning, og af Privatmænd, som dels have oversat hele Biblen eller N. Test., dels større Dele deraf eller enkelte Bøger. Blandt disse

kan der fra 18de Aarh. nævnes: Brabrand (Profeterne og Hagiographa 1771—81), Bastholm (N. Test. 1780), Baile (Paulus's mindre Breve 1784) og især Guldberg (N. T. 1794, en temmelig fri, men ellers fortrinlig Gengivelse). I vort Aarh. er hele Biblen bleven oversat af C. H. Kalkar m. fl. Medarbejdere (1845—47) og af J. C. Lindberg (1837—56), hvis Gengivelse af G. T., trods enkelte Særheder og Ufuldkommenheder, udmærker sig ved et mesterligt Herredømme over det danske Sprog. Det N. T. er overs. af T. S. Rørdam (1887; 2. Udg. 1894); A. Sørensen, N. T.s hist. Bøger og Breve (1881—95), tildels i fri Omskrivning; en rom.-kat. Overs. af N. T. efter Vulgata ved J. L. V. Hansen (1893); J. og R. Møller, G. T.s poetiske og profetiske Skrifter (1828—30); P. N. Frost, G. T.s histor. Bøger og Apokryfer (1835—37); R. Møller, Apostlenes Breve (1831). Desuden er flere enkelte Bøger oversatte af Heise, Hermansen, Monrad o. fl. Endelig er N. T. 1895 paa Kultusministeriets Foranstaltning udgivet i revideret Overs. ved A. S. Poulsen og J. L. Ussing (2. Udg. 1897). (C. J. Brandt, Udsigt over de danske Bibeloversættelsers Hist., Kbhvn. 1889). T. S. R.

5) Engelske B. Nogle angelsachsiske Overs. af bibelske Skrifter ere bevarede og i den nyeste Tid udgivne af Thorpe, Sweet, Skeat o. a. De Overs., der fremkom i Normannertidens ændrede Sprogform, ere derimod tabte. Wyclif (d. 1384) oversatte, vist med Nikolaj af Herefords Hjælp, hele Biblen (efter Vulgata); hans Overs. fandt Udbredelse i Folket, men blev undertrykt og er kun delvis bevaret. Den udmærker sig ved sit røde Sprog, som skabte den eng. Prosa, og den blev Grundlag for alle senere Oversættelser. De Brudstykker, der eksisterer, bleve første Gang trykte i 18. Aarh.; J. Forshall og Fr. Madden have besørget en kritisk Udg. i 4 Bind, Oxford 1850.

De første trykte Arbejder vár W. Tyndales fortrinlige Overs. af N. T. (efter Grundsproget), Moseb. og Josva, 1524—31 udg. i Tyskland. Coverdales Bibel af 1535 var udført ved Hjælp af Tyndales og Luthers Overs. Da Tyndale 1536 var bleven kvalt og brændt, udgav J. Rogers, som kaldte sig Matthew, Aaret efter en Bibel, hvori han samlede hans trykte og utrykte Arbejder og tilføjede det manglende efter Coverdale. Den blev tilladt af Henrik VIII, som havde ladet Tyndales N. T. brænde, og en revideret Udg., »den store Bibel« eller Cranmers Bibel, udkom 1539 og blev Aaret efter autoriseret; i *Book of Common Prayer* findes Ps. endnu efter denne Overs. O. 1560 udgav eng. Protestanter i Genève en Bibel med Noter i calvinsk Aand, hvilket gav Anledning til en Revision af den ant. Overs. under Parkers Ledelse; saaledes fremkom »Biskoppernes Bibel« 1568, 1583 udkom i Reims en eng. Overs. af N. T., udført efter Vulgata, hvortil der føjedes en Overs. af G. T., udg. i Douai 1609—10; dette Bibelværk skyldtes rom. Katoliker. Under Jakob I blev »Biskoppernes Bibel« af 47 Teologer revideret efter Grundteksten; Udg. af 1602 blev lagt til Grund, men mærkværdig nok fik ogsaa baade Genfer-Biblen og Reims-Douai-Biblen megen Indflydelse. Den reviderede Udg., der udkom 1611, synes aldrig

at være bleven lovformelig autoriseret, men den vandt ved sit skønne og folkelige Sprog alm. Anerkendelse og har holdt sig som Kirkebibel indtil vore Dage; den benævnes i Reglen »den autoriserede Bibel«. I 1870 blev der nedsat 2 store Kommissioner, hvori der ogsaa var et betydeligt Antal amerik. Medlemmer, til at revidere henholdsvis G. og N. T. 1881 udkom N. T., 1885 hele Biblen. Modtagelsen var alt andet end gunstig; ikke blot vare mange misfornøjede med, at det tilvante bibelske Sprog var moderniseret, men især mødte N. T. straks efter dets Udgivelse stærk Modstand, fordi Kommissionen, i nær Tilslutning til Westcotts og Hort's krit. Udg. af Grundteksten, selv havde konstrueret en Tekst, der afviger meget fra den overleverede (*The Greek Testament with the readings adopted by the revisers of the authorised version*, Oxford 1881). De amerik. Medlemmer af Kommissionen maatte finde sig i, at de af dem foretrukne Læsemaader henvises til et Tillæg, og de maatte forpligte sig til ikke i de første 14 Aar at udgive en Overs. efter deres Ønske. Den revid. Bibel er endnu ikke bleven autoriseret og vil maaske ikke blive det, men den har efterhaanden funden en ikke ringe Udbredelse, ikke mindst blandt Dissenter, baade i Storbritannien og i Amerika (B. F. Westcott, A general View of the History of the English Bible, London and Cambridge, 2. Udg. 1872; J. L. Mombert, A Hand-book to the English Versions of the Bible, New York and London 1888; om den sidste Revision af N. T. se: J. B. Lightfoot, On a fresh Revision of the English N. T., London 1871; Quarterly Review, vol. 152, 153, 154; Ph. Schaff, A Companion to the Greek Testament and the English Version, 4. Udg., New York 1896; A. F. Hort, Life and Letters of F. J. A. Hort, London 1896, II, og især B. F. Westcott, Some Lessons of the Revised Version of the N. T., London 1897). C. E. F.

6) Estniske B. De første Overs. af Dele af Biblen paa Estnisk ere foretagne i en af Henr. Stahl udgiven Haandbog (1630—38). Manuskriptet til en af N. Gutsclaff udarbejdet Overs. af N. T. paa Dorpat'sk-Estnisk ødelægges under Krigsuroiligheder, og først 1686 udkom N. T. paa nævnte Dialekt; en af Hornung besørget Overs. til den Revalsk Dialekt udkom 1715. 1739 udkom endelig hele Biblen paa Estnisk, oversat af Sognepr. A. Th. Helle, og 1773 udkom den paa Revalsk. — En Overs. af Matth. paa Russisk-Karelsk er foretaget af Prof. Aug. Ahlquist og udkom 1865. A. N.

7) Finske B. Den første i Finland foretagne Oversættelse af Dele af den hl. Skrift er formentlig den Gengivelse paa Sv. af Judit, Ester, Rut og Makkabæernes Bøger, som skyldes Munken Jöns Budde eller Råk fra Nådendal (1484). Da Reformationens Luftning følte over Norden, bød Kong Gustaf Vasa Ærkebiskop Johannes Magni at foranstalte en Bibelovers., og ved Arbejdets Fordeling overdroges det Åbo Domkapitel at gengive Brevene til Thessalonikerne og Timotheos. Hvorvidt de gav sig i Lag med Arbejdet, er ukendt. M. Agricola (se S. 39 b) gav sig, allerede under sit Ophold ved Universitetet i Wittenberg, til at oversætte N. T. paa Finsk. Da han 1539 vendte

hjem, havde han med sig Anbefalinger fra Luther og Melancthon til Gustaf Vasa, og han fik sin Oversættelse (fuldendt 1542) trykt i Stockholm 1548. Ved Oversættelsen havde han brugt Grundteksten efter Erasmus's Udg. af 1519, Luthers og den sv. Oversættelse samt den lat. Han gik mere kritisk til Værks end den sv. Oversætter, Laur. Andræ. Saaledes har Agricola f. E. ved Lk. 2, 33—34 benyttet den mere tilforladelige, men mindre ortodokse, Læsemaade. Dialekten i hans Overs. er overvejende Tavastlandsk, med ikke ringe Indblanding af Karelsk. Betydelige Dele af Biblen havde han allerede oversat i sin *Rukouskirja Bibliasta* (Bønnebog af Biblen), Sthlm. 1544, og i sin »Handbok, Messa och Christi passionshistoria«. 1551 udkom Psalteren, Dele af Mose og Profeterne, og 1552 Haggaj, Sakarja og Maleaki. — Evang. og Episteltekstene i den 1575 udg. Messebog af Paul Juusten røbe en fri, af Agricola temmelig uafhængig, Oversættelse. 1602 nedsattes en af 8 Personer bestaaende Kommission for at oversætte Biblen. Af dens Arbejde findes maaske Spor i den af dens Leder, Biskop Ericus Eriki Sorolainen, 1621—25 udg. tykke finske Postil. 1636 ansøgte Præsteskabet hos Regeringen om, at Biblen i dens Helhed maatte udkomme paa Finsk. En ny Oversættelseskommision nedsattes 1638; den bestod af Domprovst Eskil Peträus i Åbo, Sognepr. Henrik Hoffmann og Georg Favorinus og den teol. Lektor Martin Stodius samt senere ogsaa af Jonas Raumannus. Deres Overs. sluttede sig til den sv. Udgave af 1618 og udkom 1642 i Stockholm hos Keyser (371 $\frac{1}{2}$ Ark i Fol.). Den næste finske Bibeludg. er fra 1685 (i 4to), trykt i Åbo og gennemset efter Grundteksten af Sognepr. Henr. Florinus; videre udkom finske Oplag af hele Biblen i Åbo 1758 og 1776, i Reval 1777, i Åbo og Petersburg 1817 osv.; de ere alle i nær Overensstemmelse med Udg. af 1685. — Prof. A. W. Ingman fik det Hverv af det finske Bibelselskab at udgive en revideret finsk Oversættelse, der udkom 1859; den udmærker sig ved sit rene og gode finske Sprog. 1861 nedsattes atter en Oversættelseskommision, først under Ledelse af Prof. Gabr. Geitlin, den arbejder endnu og har udgivet adskillige Prøver paa sin Oversættelse. — I Finland er ogsaa det af Åbo-Bisperne Gezelius d. æ. og y. forfattede sv. Bibelværk udarbejdet (tilsammen 2054 S. i Fol.), hvoraft N. T. udkom 1711—13, G. T. 1724—28 (trykt i Åbo og Stockh.). A. N.

8) Georgiske B., se Iberer og Mesrøb.

9) Gotiske B., se Vulfla.

10) Græske B., se Septuaginta, Akylas, Symmakos, Theodotion, Origenes og *Græcus Venetus* samt nygræske B.

11) Hebraiske Overs. af N. T. 1537 udgav Sebastian Münster en hebr. Overs. af Matth.-Evgl. efter et Haandskrift, som skyldtes en Jøde, og det samme Evgl. blev 1555 af Jean du Tillot og Jean Mercier udgivet i en hebr. Overs., som stammede fra Jøden Schemtob Schapnuts (1885). Han er maaske ogsaa Ophavsmand til den hebr. Overs. af alle 4 Evgl., som findes i det vatikanske Bibliotek. I 18. Aarh. oversatte Jøden Hesekiel Rakbi (d. 1772) og en anden Israelit hele N. T. paa hebr. Fra kr. Side

foreligger der ogsaa fl. hebr. Overs. af N. T.: Elias Hutter oversatte hele N. T. (Nürnberg 1599 og 1602), forberedt af G. Robertson (London 1661); Joh. Baptista Jona oversatte de 4 Evgl. (Rom 1668); Joh. Kemper (Mose b. Aron fra Krakov, d. 1714) oversatte Matth., som, med A. Borelius's lat. Overs., gemmes i Haandskrift paa Upsala Universitetsbibliotek; 1676 oversatte F. A. Christiani i Leipzig Hebræerbrevet, 1735 J. Frommann i Halle Lukas-Evgl., 1813—17 udgav Londonerselskabet for Israels-Missionen en hebr. Overs. af N. T., der er bleven underkastet gentagne Gennemsyn (af A. Mc. Caul, J. C. Reichardt, S. Hoga og M. S. Alexander, E. Margoliouth og Biesenthal). 1877 udgav Franz Delitzsch for det britiske Bibelselskab en hebr. Overs. af N. T., der i gennemset Skikkelse udkom 1885 og 1892 (efter Delitzsch's Død ved G. Dalman). For det trinitariske Bibelselskab tilvejebragte J. Salkinson (d. 1883) og C. Ginsburg en ny Overs. af N. T.; den udkom første Gang 1885, men er 1886 og 1894 kommen i nye Udgaver.

12) Islandske B. Fra Middelalderen haves et Skrift, kaldt *Stjórn* (d. v. s. Styrelse), der for en stor Del stammer fra 13. Aarh. (se Nr. 19); det indeholder en delvis Overs. af det gl. Test., nemlig af de 5 Mosebøger, Josva Bog til og med Kongernes Bøger. I Begyndelsen ere Stykker optagne fra *Historia scholastica* og *Speculum historiale*; den sidste Del er noget frit oversat. Paa Grund af sin Ælde er Bogen interessant (udg. af C. Unger, Chra. 1862). Nogen islandsk Bibelovertættelse kom dernæst ikke i Stand før end ved og efter Reformationen. Det første Forsøg gjordes da af Lægmanden Odder Gottskálksson (1514—56), der tidlig var bleven omvendt til den luth. Lære; han oversatte N. T. efter Luthers Bibelovertættelse; den er trykt i Rostock 1540. Dernæst er det den saa nidkære Biskop til Hólar, Guðbrandur Thorlaksson (1542—1627), der paatog sig det Kæmpearbejde at oversætte hele Biblen; Arbejdet udførtes med beundringsværdig Kraft og Dygtighed, saa at det hele var færdigtrykt paa Hólar 1584. Det statelige Bind er trykt med store, klare Typer, med smukke Initialer og Billeder i Teksten. Oversættelsen, hvis Sprog er kraftigt og forholdsvis rent og godt, udførtes efter Luthers tyske, med Benyttelse af Vulgata m. m. 1609 udgaves N. T. særskilt. Thorlakur Skulason, Biskop til Hólar (1597—1656), rettede og ændrede denne Oversættelse efter Christian IV's danske Bibel; den saaledes forbedrede Tekst tryktes paa Hólar 1644. Biskop Steinn Jonsson, ogsaa til Hólar (1660—1739), oversatte dernæst hele Biblen efter den danske Waisenhusibibel; hans Oversættelse blev trykt paa Hólar 1728, men dens Sprog var saa daarligt, at den næsten slet ikke kunde bruges, og det varede derfor ikke længe, inden den gamle Oversættelse, d. v. s. Biskop Thorlaks Bibel, blev optrykt i Kbhvn. 1747 (det ny Testamentet særskilt 1750) paa Waisenhusets Bekostning. 1807 blev N. T. atter særskilt trykt, og 1813 den hele Bibel paa det britiske Bibelselskabs Bekostning (den styggest trykte Bibel, der særlig paa Grund af en hæsleg Trykfejl vistnok aldrig vandt nogen Udbredelse). 1816 blev det isl. Bibelselskab stiftet; paa dets

Foranstaltning blev en ny Oversættelse af N. T. foretaget og trykt i Vidø Kloster 1825—27. En ny Revision af hele Biblen blev paa samme Selskabs Foranstaltning foretaget, hvorved Mænd som den bekendte Filolog, Dr. theol. Sv. Eglisson, medvirkede; den saaledes reviderede Tekst blev trykt i Vidø 1841 og atter i Reykjavik 1859 (ogsaa denne Gang paa ny revideret); 1851 tryktes N. T. særskilt. Senere er baade hele Biblen og N. T. fl. Gange trykt (i Oxford 1863, 1866 osv.) af det britiske Bibelselskab (L. Harboe i Dän. Bibl. VIII). F. J.

13) Keltiske B., se keltisk Kirke.

14) Lapske B. Lapperne, der bo dels i Norge (især i Finmarken og Tromsø), dels i Sverig (Lapmarken), i Finland og Rusland (paa Halvøen Kola), tale forskl. Dialekter. I forrige Aarh. oprettede den dsk-norske Regering et *Seminarium Lapponicum* i Trondhjem til Uddannelse af lapske Lærere, og nogle Stykker af Biblen blev oversatte paa Lapsk og sendte til Kbhvn for at trykkes, men der gik de til Grunde ved Ildebranden 1795. 1821 besluttede det norske Bibelselskab at lade Biblen oversætte paa Lapsk (Finmarkens Dialekt). Arbejdet blev begyndt af Provst Kildahl og Lærer Gundersen og efter Kildahls Død 1821 fortsat af Gundersen og Præsten N. V. Stockfleth. 1838 udkom Mt. og Mk., 1840 hele N. T. (nye Udgaver 1850 og 1874). Stockfleth oversatte ogsaa Stykker af Mosebøgerne (1840) og Psalmerne (1854), og en Laplænder, Lars Hätta, oversatte hele G. T., der 1875 blev udgivet efter at være gennemset af Prof. J. A. Friis og Seminarieforstander Quigstad i Tromsø. — I den sv. Lapmarks Dialekt udgav Joh. Jonas Tornåus, 1648 sin lapske »Haandbog«, der indeholdt Søndags-evangelierne og Epistlerne, Psalmerne, Ordsprogene og Siraks Bog. 1744 udkom Evangelierne og Epistlerne i Per Fjellströms Overs., 1755 hele N. T. 1825 udgav Præsten i Utsjoki, Jakob Fellmann, de 2 første Kap. af Matth. Prof. Elias Lönnrot har oversat Jergprædikenen paa Enare-Lapsk, og 1879 har Prof. A. Genetz udgivet hele Matth. paa Kola-Lapsk. Fr. N.

15) Latinske B. Med Hensyn t. de lat. Overs. i Oldkirken se Art. Itala, Vulgata og Hieronymus. I 13. Aarh. blev en stor Del af Biblen paany oversat paa Latin, rimeligvis i England; fl. Brudstykker af lat. Bibelovers. fra den Tid findes i Haandskrift i Oxford. I 14. Aarh. skal den eng. Benedictiner, Kard. Adam Easton (d. 1397) have oversat G. T., med Undertagelse af Psalmerne, paa Latin, men hans Arbejde er gaaet tabt. I Humanismens Dage oversatte Florentineren Giannozzo Manetti (d. 1459), efter Pave Nicolaus V's Tilskyndelse, Psalmerne og N. T. Paa Reformationstiden fremkom der fl. nye lat. Oversættelser. Den mærkeligste af disse var Erasmus's elegante og klare Overs. af N. T., der udkom hos Froben i Basel, første Gang 1516, senere i gennemsete Udgaver 1519, 1522, 1527 og 1535; den er optrykt o. 200 Gange. 1528 udkom Dominikaneren Santes Pagnini's temmelig ordrette Overs. af hele Biblen. Kard. Thomas de Vio (Cajetanus) fik fra 1530 en Jøde og en Kr. til at udarbejde en ny ordret Overs. af G. T., der udkom Bog for Bog, og nogle Humanister til

at oversætte N. T. 1534—35 udgav Hebraisten Sebastian Münster i Basel paa barbarisk Latin en meget nøjagtig Overs. af G. T., og i Zürich begyndte Leo Jud 1541 paa godt Latin en fri Overs. af G. T., som det dog ikke lykkedes ham at føre til Enden; men nogle af hans Disciple fortsatte Arbejdet, og 1543 udkom hele Biblen paa Latin hos Froschower i Zürich. Sebastian Castellios Overs., der begyndte at udkomme i Basel 1546, tog Sigte paa de humanistisk dannede, og mange kr. og kirkel. Udtryk vare dér ombyttede med klassiske (t. E. *angelus* med *genius*, *infernum* med *tartarus* eller *orcus*). I Modsætning til ham oversatte Theodor Beza med stor Nøjagtighed N. T.; den første Udg. af hans Overs., fik 1556 Plads i den saakaldte Genève-Bibel. 1575—79 udkom Tremellio's og hans Svigersøn François du Jon's (Junius) Overs. af G. T. 1696 mødte ogsaa den luth. Teolog i Strassburg, Seb. Schmid, efter 40 Aars Arbejde, med en meget omhyggelig og nøjagtig Overs., og Remonstranten Jean le Clerc (Clericus) og Oratorianeren Charles François Houbigant vare ligeledes virksomme som Oversættere af den hl. Skrift paa Latin. I Slutn. af forrige Aarh. oversatte J. A. Dathe fra 1773 for Waisenhuset i Halle G. T. paa Latin, og endnu i Beg. af dette Aarh. udgav H. A. Schott i Jena og J. F. Winzer i Leipzig første Del af en ny lat. Overs. af G. T. Fr. N.

16) Litaviske og lettske B. 1579 udkom der, efter Luthers tyske Overs., en Gengivelse af Evangelierne og Epistlerne paa Litavisk ved B. Willent, og 1579—90 oversatte Joh. Bretkunas (Bretken) hele Biblen. Senere blev en ref. Overs. af G. T. indtil Psalmerne trykt i England, og denne Overs. blev 1663 forelagt Synoden i Wilna. 1701 udkom en Overs. af N. T. fra Lutheranernes Side ved Samuel Bythner, Senior for de evgl. Menigheder i Storchertugdømmet Litaven (optrykt i Berlin 1866). 1735 udkom hele Biblen paa Litavisk. 1816 (2. Udg. 1824) fremkaldte det brit. Bibelselskab en ny Overs., der især skyldtes L. J. Rhesa. Denne staa, som de foregaaende litaviske Overs., i Afhængighedsforh. til Luthers Overs. For de rom. Kat. oversatte Biskop Giedrojc (Giedraitis) af Samogitien N. T. efter Vulgata. — Den ældste lettiske Bog, en »Haandbog« fra 1586—87, indeholder bl. a. en Overs. af Perikoperne. 1685—89 udkom en Overs. af hele Biblen paa Lettisk ved Præsterne E. Glück og C. B. Witten. En revideret Overs. ved A. Bielenstein udkom 1877.

17) Madjariske B. 1541 oversatte en Discipel af Melanchthon, Johan Erdösi, N. T. paa Madjarisk, og i de følgende Aar udkom der fl. andre Oversættelser. 1590 udkom Kaspar Károlyi's Overs. af hele Biblen (med Apokryferne); den blev trykt paa Magnaternes Bekostning og bruges endnu. Senere er der kommet flere Oversættelser, dels af hele Biblen, dels af dens enkelte Dele, og 1896 er der, med det brit. Bibelselskabs Understøttelse, paabegyndt en Revision af Károlyi's Overs. De rom.-kat. Madjare have i Béla Tárkányi's Overs. (1862—65) faaet en Gengivelse af Vulgata, der har vundet Pavens Bifald.

18) Nederlandske B. Teylers Godgeleerd Genootschap udsatte 1892 og 1895 som Pris-

opgave »den nederl. Bibels Hist.«, men der indkom ingen Besvarelser; derfor savnes der endnu en indgaaende Undersøgelse af de ældre nederl. B. Tillob til en nederl. Overs. skete allerede i Middelalderen; paa holl. og tyske Biblioteker findes der i Haandskrift middelalderl. Gengivelser af Ps. og af N. T., enten det hele eller enkelte Dele, og ogsaa nogle af de saakaldte »Rimbibler« eller friere Bearbejdelser af Biblens Indhold. Den første trykte holl. B. udkom i Delft 1477, mærkeligt nok uden Ps. og N. T.; det var en ældre nederl. Overs. (som rimeligvis skyldes en teol. dannet Lægmand fra o. 1300), der da blev givet i Trykken, og denne Overs. foreligger i fl. Haandskrifter, som ogsaa indeholde Ps. og N. T. og i Reglen tillige forklarende Tillæg. Denne gl. nederl. Overs. og en 1480 (og oftere siden) trykt Overs. af Ps. roses meget. Trods Karl V's strenge Forbud mod alle lutherske Skrifter udkom der allerede 1522 i Antwerpen en Gengivelse af Luthers Overs. af N. T., der oftere blev optrykt, tildels med Ændringer; G. T. udkom 1525, tildels efter Luther, og den første fuldstændige B. 1526 hos Jakob van Liesveldt, der senere maatte lade sit Liv, fordi han havde bragt denne Overs. ud i Verden. Ogsaa fra rom.-kat. Side udkom der Gengivelser af N. T. og hele Biblen, navnlig den efter Forlæggeren opkaldte Moerentorf-B. (1548), der endnu i dette Aarh. gentagne Gange er optrykt; og baade Lutheranerne, Mennonitterne og Remonstranterne fik i Løbet af 16. og 17. Aarh. deres egne B. I Beg. af 17. Aarh. udkom der desuden forskl. grundigt forbedrede Udgaver af den ældre holl. B., der nøje fulgte Grundteksterne, og 1637 udkom den saak. »Staatenbijbel« (trykt 1636), der blev sat i Arbejde, dels ved en Beslutning af Generalstaterne (1594), dels paa Dordrechter-Synodens Tilskyndelse. Den er i Tidens Løb bleven optrykt (og gennemset) mangfoldige Gange; Peter d. st. lod baade G. T. (1717) og N. T. (1721) optrykke, med en hvid Spalte til Optagelse af den russiske Tekst. Ved Henrik Cats og W. A. van Hengel, i Forb. med fl. holl. Teologer og Filologer, kom der 1834 en revideret Udg., der rettede paa den gl. Sprogform, men 1891 f. udgav A. Kuyper og hans Venner et Optryk, der gengav det 17. Aarh.'s Sprogform. 1825 udgav J. H. van der Palm en B., der fandt stor Udbredelse i de dannede Klasser, og 1895 har G. J. Vos udgivet en ny Overs. af N. T. 1848 gav ogsaa den holl. Synode Stødet til en ny Overs. Arbejdet blev væsentlig betroet Repræsentanter for den kritiske Skole (Scholten, Kueneu osv.), hvorfor N. T., der udkom 1866 med Indledninger og Anmærkninger, mødte stærk Mistillid i troende Kredse. Overs. af G. T. gik en Tidlang i Staa, men om kort Tid (1897) vil ogsaa Overs. af dette udkomme. Arbejdet er fuldført af Kueneus Efterfølger, W. H. Koster, Remonstrantpræsten J. Hooykaas og H. Oort, alle Disciple af Kueneu.

19) Norske B. Nogen norsk Bibelovers. fra Middelalderen kende vi ikke. Det oldnorske Historieverk, der gaar under Navn af *Stjórn* o: (Guds) Styrelse (se Nr. 12) indeholder dog en omskrivende og ved Tilsætninger udvidet Gengivelse af det vigtigste historiske Stof i G. T. (1—5 Mos., Josva, Dom., Rut, 1—2 Sam., 1—2

Kong. og Makk.); Gengivelsen af 2 Mos. 19—5 Mos. 34 slutter sig endog nær til den bibelske Tekst (Vulgata). *Stjórn*, der dels skriver sig fra Beg. af 14., dels allerede fra 13. Aarh., er udgivet (dog ikke fuldstændigt) af Unger (Chria. 1862). Bibelske Citater i oldnorsk-islandske Skrifter ere desuden samlede af J. Belsheim (Af Biblen paa Norsk-Islandsk i Middelalderen, Christiania 1884, Særtryk af Theol. Tidsskrift, ny Række, VIII, IX, X). Efter Reformationens Indførelse delte den norske K., lige indtil Norges Selvstændiggørelse i 1814, Bibeloversættelser med den danske. Først vort Aarh. opviser derfor et selvstændigt norsk Bibeloversættelsesarbejde. Begyndelsen gjordes med Revisioner af den Resen-Svane'ske Overs. Af N. T. udkom saaledes allerede i 1819 en noget revideret Udgave, besørget af Biskop Bech, Professorerne Hersleb og Stenersen og Slotspræst (Biskop) Pavels; mere indgribende vare Ændringerne i Udgaven af 1830, ved Hersleb; endelig fulgte i 1873 en ny varsom Revision ved Sognepræst (nu Biskop) Skaar, gennemset af Professorerne Dietrichson og Johnson og af Stiftsprovst (senere Biskop) Essendrop. For G. T.'s Vedkommende havde imidlertid det norske Bibelselskab allerede i 1842 taget Skridt til Udarbejdelsen af en fuldstændig ny Overs. En saadan udkom heftevis 1851—76, derpaa i revideret Skikkelse 1876—87; efter at være underkastet en sidste Revision forelaa den fuldstændig ved Bibelselskabets 75. Aarsfest 26. Maj 1891. Ved dette store Arbejde have navnlig Adjunkt Thistedahl, Professorerne Kaurin, C. A. Holmboe, Dietrichson, Caspari, Nissen og Johnson medvirket; en Hovedandel i det, navnlig hvad Opfattelsen af Grundtekstens Mening og Indholdsangivelserne angaar, har Caspari. Siden 1888 har der desuden efter Bibelselskabets Initiativ været arbejdet paa en ny Overs. af N. T.; Udkast til en saadan paabegyndt af Prof. Dietrichson og er fuldstændigt fremlagt af Prof. (senere Biskop) Bugge. Endelig er i 1889 udkommet en fuldstændig Overs. af N. T. paa norsk Folkemaal, udarbejdet af Prof. E. Blix i Forbindelse med Sprogforskeren Ivar Aasen og delvis efter Forarbejder af J. Belsheim og M. Skard (Det nye testamente, umset fraa den greske grunntekst paa norsk folkemaal. Utgjevet med statskostnad). L. B.

20) Nygræske B. Det første Tillob til en nygr. B. (G. T.) skyldtes konstantinopolitanske Jøder og fremkom 1547, men dette Arbejde vandt ikke Indgang hos de kr. Gr. Først da Gr. i Kyrrilos Lukaris's (se d. Art.) Dage traadte i Forh. til de vesterl. Protestanter, kom Tanken om en Overs. paa Nygr. frem. 1638 udkom en Overs. af N. T. tilligemed Grundteksten; den skyldtes Maximos Kalliopolites og var paa den holl. Regerings Bekostning trykt hos Boghandleren Pierre Aubert i Genève med Patriarken Parthenios's Tillsedelse. Den blev gentagne Gange optrykt i gennemset, men derfor ikke altid forbedret, Skikkelse, saaledes i vort Aarh. af det brit. Bibelselskab, der dog ogsaa har fremkaldt en ny Overs. Arbejdet paa denne blev først betroet til Munkten Hilarion og den senere Patriark Konstantios, derpaa til de gr. Lærde Typaldos og Bambas og nogle Missionærer. 1838 udkom N. T.; Udg. af G. T.

begyndte allerede tidligere (1833). Da denne nygr. Bibel ikke i G. T. holder sig til Septuaginta, men til den hebr. Grundtekst, og da den udelader Apokryferne, har den mødt Uvilje i Grækenland, som efter Frihedskrigen i det hele vilde emancipere sig fra Vesteus Formynderskab. Der blev straks rejst Modstand mod denne »vesteri.« B. haade i Grækenland og fra Patriarkatet i Konstantinopel, og den ortodokse K. har nu helt forbudt den.

21) Persiske B. Hvorvidt Persien i 4. Aarh., som Krysostomos siger, virkelig har haft en Bibelothers., kan ikke afgøres, men ogsaa dér er der uden Tvivl tidlig fremkommet Tiløb til B. Missionæren Henry Martin oversatte N. T. (7. Udg. 1878), William Glen G. T. (3. Udg. 1878).

22) Romanske B. I Beg. af 12. Aarh. bleve Ps. overs. paa Fransk (normannisk Dialekt), 50 Aar senere Joh. Aab. Lidt senere begyndte Valdesierne at oversætte Biblen paa de sydfranske Dialekter, men Innocents III undertrykte Bevægelsen, og kun Brudstykker ere bevarede. Under Ludvig d. hl. fik Frankrig sin første fuldst. Bibelothers., udarbejdet ved Universitetet i Paris, vel ikke officielt efter dets Tilskyndelse, men dog under nogle af dets Læreres Ledelse. Dette Værk udgør Kernen i Guyart Desmoulins's *Bible historique* fra Beg. af 14. Aarh., som Jean de Rély paa Karl VIII's Befaling udgav 1487. 1530 udkom Le Fèvres fuldst. Bibelothers., udført efter Vulgata med enkelte Ændringer i N. T. efter Grundteksten. Den forbedrede Udg. af 1550 fandt Udbredelse blandt de franske rom. Kat., men trængte gentagne Revisioner gik denne Overs. af Brug (S. Berger, *La Bible française au moyen âge*, Paris 1884). — Calvins Fætter, Pierre Robert (Olivetanus), udgav 1535 i Serrières ved Neuchâtel en Bibel, som i N. T. fulgte Le Fèvre; den var mangelfuld, men blev 1588 revideret af Præsteskabet i Genève og blev de franske Protestanters Kirkebibel (Genferbiblen). Ostervalds Udg. af 1744, hvori Teksten er stærkt omarbejdet, og Sproget moderniseret, var uheldig, men trængte igennem, saa at den siden, i det mindste i Frankrig, har været den mest benyttede. Bibelselskaberne have indtil de senere Aar fortrinsvis udbredt denne Overs. — I den rom.-kat. K. fremkom i 17. Aarh. forskellige Overs., blandt hvilke de fra Port-Royal udgaaede ere de vigtigste; den mest udbredte er den, som bærer Sacys Navn. 1887 udgav H. Lasserre en Overs. af Evangelierne, som i Beg. blev anbefalet af fl. rom.-kat. Biskopper, men efter kort Tids Forløb kom paa Index. — I den fr.-ref. Kirke er der udført en Række selvstændige Oversættelsesarbejder. Saaledes udgav de to Réfugiés, Is. de Beausobre og J. Lenfant 1718 i Amsterdam en dygtig og omhyggelig Overs. af N. T., der kom i Brug i den franske Diaspora, men ikke fik Indgang i Frankrig. I den nyeste Tid er G. T. overs. af Perret-Gentil (1847 f.), N. T. af Eug. Arnaud (1858), A. Rilliet (1856) og Edm. Stapfer (1889), og E. Reuss har udgivet en fransk Overs. af hele Biblen med Kommentar i 16 Bind (1874 f.). — For at erstatte den uheldige Kirkebibel med en bedre overdrog Præsteskabet i Genève to Professorer at foretage en grundig Revision, og G. T. ved

L. Segond udkom 1874, N. T. ved H. Oltramare 1872. Disse Overs. udbredtes nu ogsaa af Bibelselskaberne.

I Italien skal der have eksisteret Overs. i Middelalderen. 1471 udkom 2 trykte Bibler, af hvilke den ene oplevede fl. Udg. Antonio Brucioli's Overs. af 1532 er den sidste, der er foretagen i den rom.-kat. K. Protestanten Massimo Teofilo udgav N. T., overs. fra Græsk, Lyon 1551; Brucioli's G. T. blev gennemset, og hele Biblen udgivet i Genève 1562. Denne første protest. Bibelothers. paa Ital. blev afløst af den 1607 i Genève udgivne Overs. af Giov. Diodati, en af de bedste af alle nyere Overs. I Tyskland er der udgivet fl. ital. Overs., der til dels ere afhængige af Diodati's. 1776 udkom i Torino Martini's Overs. efter Vulgata, som har fundet lettere Udbredelse end de protest. Udg. Den er optrykt og udbredt af det brit. Bibelselskab, som ogsaa har ladet trykke Bibler i Valdesiernes Dialekter.

De spanske Oversættelsesarbejder fra Reformationstiden ere af ringe Betydning. Felipe Scio de S. Miguels Overs. fra 1790 er siden 1828 optrykt af det brit. Bibelselsk. og udbredt i Spanien; Selskabet lader nu ogsaa Biblen oversætte i flere spanske Dialekter.

I Portugal udkom 1681 en Overs af N. T. (senere andre Dele af Biblen) af den rom.-kat. Præst Jo. Ferreira d'Almeida. Den 1778 udgav Bibel ved A. Pereira de Figueiredo udbredtes af det brit. Bibelselsk. C. E. F.

23) Samaritansk B., se Samaritanere.

24) Slaviske B., se Kyrillos og Methodios, Böhmen, Polen og Rusland.

25) Svenske B. Den ældste, kendte Overs. bærer Præg af Sproget fra det 14. Aarh. og er (i Sammenhæng) formentlig udarbejdet paa Initiativ af d. hl. Birgitta efter *Mag. Matthias's* parafrastiske, nu forsvundne, Bibelværk *Concordantia super totam bibliam*. Desuden oversatte Birgittinermunken Jöns Budde i Nådaland 1484 Judit, Ester, Rut og Makkabæernes Bøger (udg. af Sv. Forsnkr. sällsk.), ligesom Vadstena-Litteraturen ogsaa indeholder flere enkelte Bibelselsk. bøger i sv. Overs. — 1526 udkom »Thet Nyia Testamentit paa Swensko«, efter den ældre Opfattelse Laur. Andreäs Værk (formentlig paa Grund af Jo. Magni, *Gothor. Sveon. Hist.* XV, I), efter de nyere Undersøgelser muligvis Olaus Petri's (Kilder: Grundteksten efter Erasmus, Luthers Overs. 1522, Erasmus's lat. Overs. og Vulgata). 1541 udkom for første Gang i bogstavn Overs. »All then Helgha Scrifft på Swensko«. Oversættelsen ledes af Ærkeb. Laurentius Petri og bekostedes ved en Tønde Korn fra hver Kirke, som til Gengæld fik et Eksp. (Nytestl. Kilder: Grundtekst, Luthers Bibel, Erasmus og Vulgata). Efter Forarbejder siden 1685 tryktes 1703 den s. k. Carl XII's Bibel, Sverigs endnu den Dag i Dag officielt gældende »Kirkebibel«. Den er i Hovedsagen en blot Revision af Gustaf I's Bibel, dog med noget nøjere Tilslutning til Luthers Bibel. Initiativet til en ny, officiel Oversættelse tog Gustaf III d. 18. Maj 1773. Den Dag nedsattes nemlig en Bibelskommission, bestaaende af 21 Medlemmer (bl. hvilke Joh. Ihre og Carl v. Linné), med den Instruktion at følge Tekstens Indhold og rette Ordmening og udtrykke den i

en ren og utvungen Forstaaelse ved sv. Ord af samme Betydning. Som Frugt af det dermed begyndte Arbejde udkom følgende Prøveoversættelser: hele Biblen (med Apokryfer) 1774—93, N. T. 1816 (i alt væsentligt et Værk af Sam. Ödman), største Del af G. T. 1830 (atter i nærmere Tilslutning til Luther), N. T. 1853 og 1861, samt Apokryferne 1869 (Domprovst A. S. Knös), N. T. 1873 og 1877 (Domprovst C. A. Torén, Domprovst H. M. Melin og Prof. H. G. Lindgren), G. T. 1864—68, hele Biblen 1878 — alt dog uden at vinde officiel Sanktion. Dette lykkedes først med Prøveoversættelsen af N. T. af 1882 (Ærkeb. A. N. Sundberg, Domprovst C. A. Torén og Prof. M. Johansson), der af Kongen 1883 er sanktioneret til Brug »ved den offentlige Undervisning i Kirke og Skoler. De nuværende Medlemmer af Bibelkommissionen ere: Ærkeb. A. N. Sundberg, Prof. Es. Tegnér, Prof. W. Rudin og Domprovst Personne, og som Frugt af deres Arbejde foreligge allerede i Prøveovers. Psalmerne (1890) og G. T.'s histor. Bøger (1893—96). — Blandt flere private Oversættelser indtager H. M. Melins første Plads. O. Q.

26) Syriske B., se Syrisk Bibelovers.

27) Tyske B. Det ældste Stykke af en tysk B., som hidtil er fundet, er den saak. »Monseer Matthæus« fra det bairerske Kloster Monsee. Haandskriftet er fra 738 (A. Hench, The Monsee Fragments, Strassb. 1890); Sproget tyder paa en bairersk Bearbejdelse af en franskisk eller elsassisk Original. Nærmest dette i Alder kommer den tyske Tatian (se d. Art.), der oprindelig stammer fra Klostret i Fulda o. 830. Det bedste Haandskrift, der findes i St. Gallen, er fra 2. Halvdel af 9. Aarh.; Sproget er østfranskisk; Overs. skyldes maaske flere (17—18?) forskl. Hænder (udg. af E. Sievers, 2. Udg. 1892). I 11. Aarh. oversatte Notker Labeo i St. Gallen (d. 1022) Ijob; denne Overs. er gaaet tabt, men i Notkers Kommentar til Ps. og Højs. findes en fuldstændig Overs. af disse 2 Bøger. Noget senere oversatte Abbed William af Ebersberg i Baiern (d. 1085) Højs. Man har endvidere fra Bogbind i München og Wien fremdraget Brudstykker af en Overs. af de 4 Evgl., der høre til et Haandskr. fra 12. Aarh., men selve Overs. er langt ældre. Fra 12—14 Aarh. foreligger der en Mængde Haandskr., der indeholde tyske Gengivelser af Ps., og i Slutn. af Middelalderen vare tyske B. ret alm. Fra Tiden 1466—1521 har man hidtil fundet over 200 Haandskrifter og 18 trykte Udg. af hele Biblen paa Tysk, 22 Psalterier og endda flere Særtryk af andre bibelske Bøger. For at vurdere disse Tal rigtigt maa man dog for det første mindes, at der i det samme Tidsrum udkom 25 Udgaver af Prædikensamlingen *Dormi secure*, og 75 af Guillerinus's Postil, og at Bøger af Gregor d. st. og Jean Charlier optryktes 80—100 Gange; dernæst, at der af Luthers Overs. af N. T. i Aarene 1522—33 udkom 85 store Oplag, af hans Overs. af Ps. 26 Oplag. Den første tyske Bibel blev trykt 1466 i Strassburg hos Joh. Mentel og faa Aar efter optrykt steds hos H. Eggesteyn. Alle disse middelalderlige Bibler ere oversatte, ikke efter Grundteksten, men efter Vulgata, de fleste efter en spansk Recension af denne. Ved Siden af

Strassburg vare navnlig Augsburg, Nürnberg og Basel Trykkesteder for de ældste tyske Bibler (W. Walther, Die deutschen Bibelübersetzungen des Mittelalters, Braunschweig 1889 f.).

Først ved Luthers Overs. fik den hl. Skr. ret Indgang i det tyske Folk. 1517 udkom hans Gengivelse af Bodsp., 1518 Fadervor og Ps. 110, 1519 Manasses Bøn og Mt. 16, 13—20, 1520 de ti Bud, 1521 forskl. andre Stykker af gl. og ny Test., bl. a. de kirkel. Læsestykker. Det var 1521, at L. besluttede at give en fuldstændig Overs. af den hl. Skr. Han begyndte med N. T., der var helt oversat, inden han forlod Warburg; efter et Gennemsyn i Wittenberg forelaa det trykt St. Matthæos's Dag (21. Sept.) 1522. Titlen var: »Das Newe Testament Deutzsch, Wuittenberg« uden Angivelse af Bogtrykkeren (Melchior Lotter) og Trykke-aaret. Formatet var Folio, Prisen 1½ Fl. 2. Udg. udkom allerede i Dec. s. A. med samme Titel, men med Angivelse af Bogtrykker og med Aarstal. Efter Udgivelsen af N. T. vendte L. sig straks til G. T. Allerede 1523 udkom Mosebøgerne, i de følgende Aar de andre Bøger, 1532 den første samlede Udg. af Profeterne, og endelig 1534 den hele Bibel, hos Hans Lufft. 2. Udg. af hele Biblen kom allerede 1535, og efter dens Udgivelse samlede Luther Melancthon, Bugenhagen, Justus Jonas, Cruciger, Aurogallus og Korrektøren Georg Rörer i længere Tid hver Dag efter Aftensmaaltidet til et *Collegium biblicum* i sit Hus for ved deres Hjælp at gennemse hele sin Oversættelse. Frugterne af dette Gennemsyn mærkedes allerede i Udg. 1540—41, og 1541 udkom en ny, 2. Hovedudg. af L.'s Overs. Ogsaa i de Udg., der kom frem i de nærmest følgende Aar, gjorde L. stadig mindre Ændringer og Forbedringer. Han oplevede ialt 10 Originaludg. af sin Overs., men han havde tillige den Ærgrelse, at den blev eftertrykt mange Steder, ofte med stor Skødesløshed, stundum med vilkaarlige Ændringer og Bygde-maalspræg. For at sætte alle i Stand til at skelne mellem hans egne Udg. og Eftertrykkene begyndte han tidligt at sætte Lammet med Fanen, Korset med Rosen eller ML paa Wittenberger-Udgaverne. L. lagde ikke Vulgata, men den hebr. og gr. Grundtekst, til Grund for sin Overs. Ved Overs. af G. T. brugte han en Udg. fra Brescia 1494 (hans Eksemplar gemmes i Berlin), ved Overs. af N. T. Erasmus's Udg. af den gr. Tekst fra 1519. Under Arbejdet spurgte han ikke alene Septuaginta, Vulgata, Santes Pagnini's og Seb. Münsters Overs. (se lat. B.), men ogsaa den ældre tyske Bibelovers. til Raads, og han havde Walafrid Strabos *Glossa ordinaria* og Nikolaj fra Lyre's Fortolkninger ved Siden (W. Walther, Die Unabhängigkeit der Bibelübersetzung L.'s, i Neue kirchl. Zeitschr. 1890). Ved Gengivelsen af Apokryferne fulgte han, for Nemheds Skyld, i Reglen Vulgata. Det var ikke hans Formaal at oversætte Biblen »wie ein Buchstablist«, men han vilde gengive de hl. Forf. paa »rent og klart Tysk«, og han stræbte overalt efter jævne, for Menigmand forstaaelige, Udtryk, og stundum tillod han sig, for at gøre Meningen tydeligere, at tilføje et Ord, der ikke findes i Grundteksten, som t. E. Ordet »allein« i Rom. 3, 28 (W. L. Krafft, Die deutsche Bibel vor L., sein Ver-

håltuiss zu derselben und seine Verdienste um die Bibelübersetzung, Bonn 1883; A. Lehmann, L.'s Sprache in seiner Uebersetzung des N. T.'s, Halle 1873).

Samtidig med L.'s Overs. fremkom der, baade fra hans Venners og hans Modstanderes Side, Forsøg paa at give tyske Overs. af hele Biblen eller enkelte bibelske Bøger. J. Lange i Erfurt oversatte saaledes de 3 første Evgl., Nik. Krum-pach fra Querfurt Joh. og nogle af Brevene, og andre gengav Ps. og flere bibelske Skr. 1527 udgav Antitrinitarierne Ludwig Hätzer og Hans Denck hos Peter Schöffler i Worms en Overs. af Profeterne, der ingenlunde var ilde; 1529 udkom i Zürich, som Tillæg til Eftertrykket af L.'s Overs., en Gengivelse af Profeterne og Apokryferne (Profeterne ved Zürichs Præster, Apokryferne ved Leo Jud), og 1530 udkom hele den saak. Zürcher-Bibel, der senere gentagne Gange blev optrykt med mindre Ændringer. Fra rom.-kat. Side fremkom H. Emers Overs. af N. T. (Dresden 1527), der helt igennem er et Laan fra L., kun at enkelte i dogmat. Henseende vigtige Steder ere rettede efter Vulgata; senere udgav Joh. Eck hele Biblen (Ingolstadt 1537), saaledes at N. T. var en ifl. Henseender uheldig Ændring af Emerss, G. T. en Genoptagelse af den middelalderl. B. Det tyske Sprog var i Ecks Bibel saa elendigt, at der ikke kunde være Tale om, at den kunde gøre L.'s Overs. Rangen stridig. Heldigere var Dominikaneren Johannes Dietenberger, der i sin Bibel (Mainz 1537) i G. T. gjorde store Laan hos Luther, i Apokryferne fulgte Leo Jud og i N. T. Emser. Efter gentagne Omarbejdelser, der navnlig gik ud paa at bringe Overs. saa nær til Vulgata som muligt, fandt denne »Catholische Bibel« en ikke ringe Udbredelse i rom.-kat. Kredse.

I Tidens Løb indsneg der sig mange Trykfejl i Udgaverne af Luthers B., og paa flere Steder maatte det være ønskeligt at komme Grundteksten endnu nærmere og rette enkelte Fejl. Derfor blev der, navnlig efter Beg. af 18. Aarh., foretaget forskl. mindre Tilløb til en Revision, og i vort Aarh. blev der, paa den hamburgske Præst C. Mönckebergs Tilskyndelse, nedsat et Udvalg af tyske Teologer af forskl. Retninger, som skulde foretage en lempelig Revision af den luth. B. 1867 udkom N. T. i revideret Skikkelse, 1883 hele Biblen (»Probe-bibel«), og 1892 en endelig Revision. Det württembergske Bibelselskab besluttede straks at udbrede denne reviderede B., men fra anden Side blev den gjort til Genstand for en ret skarp Kritik, og mange ønskede, at man skulde gaa videre end til »das notwendige und unbedenkliche«. Ogsaa i Schweiz udkom der (1893) en Revision af den ældre Overs. af N. T. og Ps., og en Revision af G. T. er i Arbejde. — I 18. Aarh. forsøgte baade Svømmere og Rationalister (se t. E. Art. Berleburger-B., Wertheimer-B., Zinzendorf og Bahrdt) sig dels paa Overs. af hele Biblen, dels paa Overs. af N. T., ofte ogsaa med Indledninger og Anmærkninger. — Af tyske Overs. i 19. Aarh. fortjene især at nævnes den af E. Kautzsch og andre udgivne Overs. af G. T. (Freiburg, 2. Udg. 1896), E. Reuss's af G. T. (i hans Bibelværk, Braunschweig 1892—94), C. Weizsäcker's af N. T. (7.

Udg. 1894) og den rom. Katolik J. H. Kistemaker (München 1825), der ogsaa udbredtes af det brit. Bibelselskab. Fr. N.

28) Ægyptiske B., se Ægypt. B.

29) Æthiopisk B. kalder man i Europa siden 16. Aarh. en Overs. af Biblen, der i Oldtiden forfattedes i Æbessinien i det axumitiske Rige. Oversættelsen følger den gr. Tekst og er affattet i Datidens Talesprog i Axum, Geez, et forlængst uddød Sprog. Oversættelsen er ikke Enkeltmands Værk; den er aabenbart forfattet efterhaanden. Enkelte Dele naa maaske op til 4. Aarh.; Kryssostomos synes nemlig allerede at kende en Overs. af Biblen paa et Sprog i Æthiopien. Det meste af Overs. tilhører dog rimeligvis 5. ell. 6. Aarh. Men da Bøgerne ere oversatte fra Gr., ikke fra Koptisk, maa de være ældre end den monofysitiske Spaltning, der helt skilte Æbessinien fra den ortodokse gr. K. Den æthiop. Bibel er mere omfangsrig end vor, idet den, foruden vore kanoniske Skrifter, indeholder apokryfiske, pseudepigraphiske og andre Skrifter. Tallet paa disse staaer fast, der er 81 Bøger, 46 i G. T. og 35 i N. T.; men hvilke Bøger der skal regnes med foruden vore, derom er man ikke enig. Af Bøger i G. T. maa vi nævne Enoks Bog, Jubilaernes Bog, Esra's Apokalypse; i N. T. 8 Bøger *Synodos*, en Slags Kanones. Allerede 1513 begyndte man i Europa at udgive Dele af den æthiopiske Bibel, N. T. findes i London-Polyglotten; en bedre Udgave skyldes (ved Platt) britisk Bibelselskab; store Afsnit af G. T., og flere Pseudepigrapher ere udgivne af Dillmann; R. Laurence i Oxford har 1819 udgivet *Ascensio Jesaiae* og 1820 Esra's Apokalypse. Den æthiopiske Overs. er i det hele meget omhyggelig, undertiden meget træffende; men særlig kyndige i gr. Sprog og bibelske Oldtidsforhold have Oversættelserne ikke været. Forøvrigt er det meget vanskeligt at bestemme den oprindelige Tekst, da Oversættelserne i Tidens Løb ere omdannede og rettede for at stemme med andre Oversættelser; man har ogsaa omskrevet Teksten i nogle Bøger for at gøre den mere forståelig. Vore Makkabæerbøger findes ikke, men i deres Sted findes 2 værdiløse Skrifter. Foran Bøgerne læser man Indholdsangivelser, laante fra arabiske Oversættelser. Om *Synodos* se W. Fell: »Canones Apostol.« (Leipz. 1871); om Ægypt.'s Kanon se Dillmann »Ueber den Umfang des Bibelkanons d. abyss. Kirche« i Jahrb. der bibl. Wissensch. V. (1853). V. S.

Om andre Sprog, se Bibelselskaber og Artiklerne om Missionen og Missionsselskaber. Faksimile-Prøver af de ældste Bibelhaandskrifter og de ældste Oversættelser findes i W. A. Copinger, *The Bible and its Transmission* (London 1897).

Bibelselskaber. Omtr. ved Aar 1700 begyndte der at danne sig Foreninger for Udbredelsen af den hellige Skrift; de vare som oftest tillige Missions- og Traktatselskaber. England og Skotland gik i Spidsen. Fastlandet fulgte først senere efter; den von Cansteinke Bibelanstalt i Halle 1711, hvorfra der indtil Aar 1800 udgik 2 Millioner Folkeudgaver af den hl. Skrift, var ikke støttet af noget Selskab. 1780 dannedes i Basel et Bibel- og

Traktatselskab med Forgreninger i Tyskland. Men Tilblivelsen af Bibelselskaber i større Stil falder i 19. Aarh.

Begyndelsen skete med det britiske og udenlandske Bibelselskab, som stiftedes i London 1804 og blev Moderen til de øvrige. Blandt dets Fædre bør nævnes den nidkære Præst i Bala i Wales Thomas Charles og Baptistpræsten Hughes. Det stillede sig til Op-gave »at udbrede de hl. Skrifter i den autori-serede eng. Oversættelse uden menneskelige Til sætninger, Anmærkninger og Forklaringer, og at hjælpe fremmede Lande til Anskaffelsen af Skrifterne i Modersmaalet«. Om dette For-maal samledes Episkopale, Presbyterianere, Methodister, Baptister, Kvækere, Reformerte og Lutheranere. Gennem hele Aarhundredet har Selskabet haft en blomstrende Udvikling. I Storbritannien tæller det 1137 Hjælpefor- eninger og i fremmede Lande 150. Beret-ningen fra 1896 angiver en Indtægt af 213,962 Pund Sterling og en Udgift af 197,756 Pund. Aarets Skriftudbredelse omfattede henimod 4 Millioner Bibler, Testamenter og mindre Bibel- dele. Fra Selskabet er siden 1804 udgaaet om- trent 150 Millioner hellige Skrifter i over 300 forskl. Sprog og Dialekter. En »Apokryfsfrid« (se ovenfor S. 116) endte med, at Selskabet ikke udgiver Bibler med Apokryfer og heller ikke maa støtte udenlandske Selskaber, som holde paa Apokryferne. En lignende Fejde blev ført mellem tyske Selskaber i 1853—55. Det britiske Sel- skab omspænder med sine Agenturer alle Verdensdele og retter for Tiden navnlig sin Opmærksomhed paa rom.-kat. Lande og paa Hedningelandene, hvor det virker sammen med Missionen, medens det søger at kunne trække sig tilbage fra udenlandske evangeliske Egne, hvilket dog hidintil kun er sket for Hollands, Sverige-Norges, Danmarks og tildels for Schweiz's Vedkomme.

Englands Eksempel affødte Oprettelsen af lignende Selskaber, ofte med britisk Under- støttelse, i Basel 1804, Preussen 1805, Finland, Würtemberg og Paris 1812, Danmark, Sverig, Sachsen og Elberfeld (det bergiske) 1814, Holland 1815, Rusland og Norge 1816, Baden 1820, Baiern 1833 o. fl. Blandt disse have for Tiden navnlig det preussiske og det württem- bergske Selskab en meget omfattende Virksom- hed. Allerede 1815 forlangte det preussiske Selskab en Revision af Luthers Bibelover- sættelse; men 80 Aar hengik inden Ønskets Opfyldelse. Større end alle de europæiske Selskaber, undtagen det britiske, er det nordamerikanske i New York, stiftet 1816. Det har 2 Gange gennemkolporteret hele Nordamerika. Med en årlig Indtægt af o. 1/2 Million Dollars virker det ogsaa udenfor Hjem- landet og har Bogtrykkerier i 7 forskl. Lande. Fra dette Selskab er der udgaaet 60 Millioner hl. Skrifter.

I Danmark havde Bibelsagen haft virksomme Venner, forinden den britiske Indflydelse spore- des. Fra 1771 anvendtes Renten af 20,000 Rdl., et Legat af Købmand Lauritz Stistrup i Hobro, til Uddeling af Bibler. Det asketiske Selskab paa Fyn havde i en Aarrække udgivet 200 Rdl. i samme Øjemed; ligeledes var der Le- gater, stiftede af Præster, i mange Sogne. Da

kom den engelske Præst Dr. Henderson, en af det britiske Selskabs Sekretærer, til Køben- havn i Anledning af en islandsk Bibelover- sættelse, som Englenderne udgav 1813, og hans Paavirkning fremkaldte Oprettelsen af Bibelselskabet for Danmark, blandt hvis første Mænd maa nævnes Biskop F. Münter og J. P. Mynster. Frederik VI tilsagde det sin Beskyttelse 16. Juli 1814. Ved Legater fra forskellige og en Gave paa 500 Pund Sterling fra England fik det en Kapitalformue, som forøgedes især med en Gave fra Kongen paa 4000 Rdl. og nye Tilskud fra England. Selskabet virkede ogsaa for Revision af Bibeloversættelsen (N. T. 1819, G. T. 1871, ny Begæring om Revision af N. T. 1884, endnu ikke afsluttet) og for Tilve- bringelsen af Oversættelser for Blandene paa Kreolsk, Færøisk, Grønlandsk, og bidrog meget til Bibellæsningsernes Opkomst. Fra 1855 virkede tillige i København et britisk Agentur, hvis nidkære Arbejde længe stillede det danske Selskab i Skygge. I det sidste Tiaar har sidst- nævnte, ikke mindst ved en årlig Kirkekollekt paa Nytaarsdag, arbejdet sig saaledes op, at det britiske Selskab kunde trække sig tilbage 1895. Skriftudbredelsen er siden 1887 steget fra 4000 Eksp. til 54,000 i sidste Aar. Siden dets Stif- telse er der fra det danske Selskab udgaaet 624,848 hellige Skrifter.

I Sverig har Bibelselskabet Kongen til Pro- tektor og støttes i sin Virksomhed af Dom- kapitlerne. Siden dets Stiftelse i 1814 har det udsendt 1,152,811 hl. Skrifter. Bibelsagen frem- hjælpes tillige af et Selskab i Göteborg og af Fosterlandsstiftelsen.

Det norske 80-aarige Selskab har Stifts- komitéer over hele Landet og finder levende Tilslutning. Ved Oprettelsen fik det Hjælp fra England, men har, ligesom det svenske, arbejdet sig frem til at kunne bære hele Bibel- arbejdet i Norge uden fremmed Assistance siden 1895. Siden 1816 har det udbredt 668,250 hl. Skrifter.

Ogsaa et Par rom.-kat. Bibelselskaber blev stiftede i Aarhundredets Begyndelse, 1805 i Regensburg og 1815 i Heiligenstadt. Men fra 1817 begyndte under Pius VII Pavestolen at bekæmpe Bibelselskaberne; de følgende Paver have fortsat dermed, indtil ogsaa Leo XIII i Kon- stitutionen *Officiorum ac Munerum* af 24. Jan. 1897 har sat alle Bibelselskabsudgaver paa Listen over forbudte Bøger.

A. S. P.

Bibelsk Filologi er den Del af Sprogviden- skaben, som omhandler de Sprog, i hvilke de bibelske Skrifter ere affattede. — 1) G. T. De gletstlige kanoniske Bøger ere skrevne paa He- braisk med Undtagelse af de aramaiske Stykker Jer. 10, 11; Dan. 2, 4—7, 28; Esra 4, 8—6, 18; 7, 12—26. I Oldkirken havde kun enkelte Kirke- lærere, fremfor alle Hieronymus, Kendskab til G. T.'s Grundsprog; men ogsaa Jødernes Studium af G. T. i de orientalske Skoler naaede i dette (det talmudiske) Tidsrum og de 4 første Aarh. af Middelalderen (den massoretsiske Pe- riode) kun i ringe Grad til nogen egentlig filologisk Bearbejdelse af Teksten. Derimod tager fra 10. Aarh. med den jødiske Viden- skabeligheds Overførelse til Vesterland Sprog- studiet, fremmet, navnlig ved Forbindelsen med Araberne, et mægtigt Opsving. Berømte

jødiske Sproglærde i den nu følgende Tid ere f. E. Saadja, Juda Chajjug, Abul Walid, Raschi, Aben Esra, David Kimchi, Isak Natan og paa Reformationstiden Elias Levita. I Kirken havde i den senere Middelalder enkelte, f. E. Nicolaus fra Lyra, hebraiske Sprogkundskaaber. Grundlæggende Betydning for Kirken fik J. Reuchlin (*Rudimenta linguae hebraicae* 1506, 2. Udg. ved Seb. Münster 1537), og i den følgende Tid træder Kirken i Forgrunden med Hensyn til det hebraiske Sprogstudium, idet man dog i længere Tid væsentlig indskrænker sig til Samling og Bearbejdelse af det af tidligere jødiske Lærere ydede. Stor Berømmelse vandt navnlig den ældre Buxtorf, samt ved selvstændigt Arbejde paa Syntaksens Omraade Salomon Glass (*Philologia sacra* 1623 f.). Fra Midten af 17. Aarh. kommer Studiet i det hele ind i friere Former, navnlig ved de øvrige semitiske Sprogs Inddragelse under Undersøgelsen. Grundlægger af den moderne gltestlige Filologi er W. Gesenius (»Ausführl. Lehrgebäude der hebr. Sprache« 1817; *Thesaurus philol.-crit. linguae Hebr. et Chald. Veteris Testamenti* 1829 f., fuldendt af Roediger; desuden Haandbøgerne til Grammatik og Leksikon, som i Bearbejdelse stadig oplægges paany). Blandt nyere Arbejder ere at nævne: Grammatiker af Ewald (8. Oplag 1870), Olshausen (1861), Böttcher (I—II, udg. af Mühlau 1866—68), Stade (I 1879), König (I—II, 1, 1881—95), Strack (hvis Formlære er oversat paa Dansk og udg. 1885 sammen med Syntaks af Buhl, 2. Opl. 1897), Kautzsch (26. Opl. af Gesenius 1896), Driver (*The Use of the Tenses in Hebrew*, 3. Opl. 1892). Lexika af Fürst (1857—61), Siegfried-Stade (1893), Buhl (12. Opl. af Gesenius 1895). Konkordanser af Fürst (1840) og Mandelkern (1896). Aramaiske Grammatiker af Kautzsch (1884), Strack (1896), Marti (1896). Om Literaturen se forøvrigt i J. C. Wolf, *Bibliotheca hebraea* I—IV (1715 f.), Gesenius, *Gesch. der hebr. Sprache* (1815), Fürst, *Bibliograph. Handbuch der jüdischen Lit.* I—III (1849—63), Steinschneider, *Bibliograph. Handbuch über die Lit. für hebr. Sprachkunde* (1859). — 2) N. T. er skrevet paa Græsk, nærmere hellenistisk Græsk, hvis vigtigste literære Mindesmærke foruden N. T. er Septuaginta. Hellenister kaldes i N. T. (Ap. G. 6, 1; 9, 29; ikke derimod 11, 20, hvor Læsemaaden Hellenisterne er uægte) de græsktalende Jøder. Deres Sprog var en ved Optagelse af hebraiske Bestanddele modificeret Form af det »fælles« græske, der i Tiden efter Alexander den store afløste de gamle gr. Dialekter. Den ntestlige Filologi gaar altsaa delvis ind under den alm. græske. Efter at i 17. og 18. Aarh. den puristiske Strid om Striden om, hvorvidt N. T.'s Sprog er rent Græsk eller har Hebraismer, var afgjort med Puristernes (f. E. Pfochen, Georgi, Schwarz) definitive Nederlag, og efter at Studiet af N. T.'s Sprog derpaa var kommet ind i sundere Former, grundlagde Winer den nyere metodiske Behandling af dette med sin »Grammatik des ntestlichen Sprachidioms« (1822), et Værk, der ganske reformerede den ntestlige Eksegese (7. Opl. besørget af Lünemann 1867; 8. Opl. ved Schmiedel er under Udgivelse). Nyere gramm. Arbejder ere: Blass, *Gramm. des ntestlichen Griechisch* 1896;

Viteau, *Etude sur le Grec du N. T.* (I, le verbe 1893; II, Sujet, complement et attribut 1896). Nyere Lexica ere: Wahl, *Clavis Novi Test.*, 3. Opl. 1843; Grimm, *Lexikon Graeco-latinum in libros Novi Test.*, 3. Opl. 1888 (Bearbejdelse af Wilkes Clavis N. T.); Cremer, *Bibl.-theol. Wörterbuch der ntestlichen Gräcität*, 8. Opl. 1895. Konkordanser af C. H. Bruder (4. Opl. 1887—88) og af W. F. Moulton og A. S. Geden (Edinburgh 1897). J. C. J.

Bibelsk Teologi er i og for sig en flertydig Betegnelse. Snart bruges Udtrykket om den Retning i Teologien, der vil holde sig til Biblen alene, i Modsætning til de mere dogmatiserede Retninger, der holde sig til Kirkelæren — snart om hele den Del af den teol. Videnskab, der sysselsætter sig umiddelbart med Undersøgelsen af den hl. Skrift, altsaa væsentlig enstydigt med, hvad man plejer at samle under Benævnelsen den eksegetiske Teologi (Eksegese og alle dens Bifag). Men i vore Dage bruges Navnet sædvanlig i snævrere Betydning om den Disciplin indenfor den eksegetiske Teologi, der sætter sig til Op-gave at give en historisk-genetisk Fremstilling af de religiøs-sædelige Tanker og Lærdomme, som ere indeholdte i den hl. Skrift. Denne Op-gave er rent historisk. Det er ingenlunde vejledende, naar man har benævnet denne Disciplin som »bibelsk Dogmatik«; thi for det første vil den bibelske Teologi ikke blot give Skriftens Dogmatik, men ogsaa dens Etik, og dernæst maa al Dogmatik være systematisk, ikke historisk. En bibelsk Dogmatik maatte derfor være en Udfoldelse af Frelsessandhedens System, saaledes som dette fremgaar af den under eet betragtede Skrift; men den bibelske Teologi vil fremstille den i Biblen indeholdte religiøse Sandhed ikke blot i dens Enhed, men ogsaa i dens af Individualiteternes og Udviklingsstadier-nes Forskelle følgende Mangfoldighed. Snarere skulde den bibelske Teologi kunne kaldes »den ældste Dogmehistorie«; men ogsaa dette Navn vilde være vildledende; thi N. T. er ikke den kristelige Dogmeudviklings første Led, men staar udenfor og over den som dens Kilde og Norm. Dogmehistorien er Udtryk for Menighedens fremadstræbende Tros erkendelse; N. T. derimod udtrykker den ufejlbare Tros erkendelse, hvormed Herren havde udrustet sine første Vidner, og som derfor altid maa staa som Menighedsudviklingens Ideal og Rettesnor.

Heraf fremgaar den bibelske Teologis store Betydning: Kirken kan aldrig slaa sig til Ro med sin egen overleverede Lære som det fulde Udtryk for den kristelige Tros erkendelse, men maa bestandig foreholde sig Skriftens fuldkomne Fremstilling som Spore til Fordybelse og Fremskridt.

Den bibelske Teologi kunde ifølge sin Natur først ventes at fremkomme indenfor den nyere Protestantisme. I Romerkirken er der ingen Trang til et saadant Arbejde; thi den fuldkomne Overensstemmelse mellem Skriften og Kirkelæren er givet med Troen paa Kirkens Ufejlbarhed. Reformatorerne blottede Falskheden af denne Forudsætning og krævede Tros-lærens Fornyelse i Overensstemmelse med Skriften; de skænkede ogsaa virkelig Kirken en i alt væsentligt skriftmæssig Dogmatik, idet de under Skriftens Vejledning fremstillede den Tros-

erkendelse, der levede i dem; men de skred endnu ikke til den anden, rent historiske Op-gave: at fremstille den Lære, der foreligger i Skrifterne forud for den dogmehistoriske Ud-vikling. Langt mindre kunde den følgende Tid føle sig tilskyndet til at optage dette Arbejde: dels manglede man Blik for Aabenbaringens historiske Fremskridten, dels stoled man uden videre paa Skriftmæssigheden af Reformatorer-nes Lære, saa at man indskrænkede sin Skrift-behandling til en Udvikling af de dogmatiske Bevissteder. Men Tiderne forandrede sig. Teo-logs som Calixt og Coceus vakte Opmærksom-hed for, at Aabenbaringen er en fremskridende Historie, og at der navnlig er en indgribende Forskel mellem G. og N. T. Pietismen betoned stærkt Skriftern som den kristelige Opyggelses Kilde, men havde intet Kald til en videnskabelig Fremstilling af dens Læreindhold. Med Rational-ismen vaagnede Kritiken overfor Kirkelæren og dens Skriftmæssighed; derfor maatte den bibel-ske Teologi nu blive en vigtig Del af det teo-logiske Arbejde; fra den Tid stammer baade Navnets almindelige Brug og Bestemmelsen af Disciplinen som en rent historisk (Gabler, 1787). Men en virkelig historisk, tendensfri Behand-ling kunde den hverken faa af Rationalismen, der mente, at den bibelske Kristendoms Kerne var de almindelige religiøse Fornuftsandheder, eller af Supranaturalismen, der væsentlig kun vilde indrømme en formel Forskel mellem Skrift og Kirkelære. Et betydningsfuldt Fremskridt betegnes da ved de Wettes »Biblishe Dogmatik« (1813; 3. Udg. 1831); han adskiller G. og N. T. og atter indenfor det første de to Stadier: Hebraisme og Jødedom, indenfor det andet: Jesu Lære og Apostlenes Lære. Et videre Fremskridt var det, at man omtrent samtidig begyndte at udsondre de enkelte apostolske Læretyper som Udtryk for Individualiteternes Mangfoldighed i Opfattelsen og Tilegnelsen af den samme Kristen-dom. De modneste Frugter af det bibelsk-teo-logiske Arbejde, saaledes som det udførtes ved Aarhundredets Midte, foreligger i G. F. Oehlers »Theologie des alten Test.'s« (udgivet 1873 af hans Søn), i C. F. Schmidts »Biblishe Theologie des n. Test.'s« (ligeledes udgivet efter hans Død, 1853) og for hele Skriftens Vedkommende i det frem-ragende og originale Værk af J. C. K. v. Hofmann: »Der Schriftbeweis«, 2. Udg. 1857 f. — Siden den Tid er der indtraadt en urolig Gæringsperiode for alle disse Undersøgelser. Den sidste Menneske-alders gltest. Kritik har i større eller mindre Grad paavirket alle Fremstillinger af den gl-testli. Teologi. I den yderligst gaadende Skik-keles viser dette sig i R. Smend's, »Lehrbuch der alttestli. Religionsgeschichte«, 1893, og i A. Kay-ser's »Theologie des alt Test.'s«, 2. Udg., bearbej-det af R. Marti, 1894; besindigere hos H. Schultz, »Alttestli. Theologie«, 5. Udg. 1896, hos A. Dillmann, »Handbuch der alttestli. Theol.« 1895, og især hos E. Riehm, »Alttestli. Theol.« 1889. Man tør vistnok forudsige, at disse Undersøgelser ville hidføre en Korrektion af mange nedarvede Forestillinger om Enkeltheder, men ikke ville kunne svække Troen paa G. T.'s Karakter som guddommelig Aabenbaring eller Kirkens Hoved-betragtning af G. T. som hellig Skrift. — For N. T.'s Vedkommende udgik Gæringen fra »Tü-bingerskolen« (F. C. Baur), der betragtede de

ntestli. Skrifter som Led i Kristendommens egen Tilblivelsesproces, der skal være gaaet igennem skarpe Modsatninger og haarde Kampe og have strakt sig ned til sidste Halvdel af andet Aarh. Derved blev de nytestli. Bøger stilled i Række med de Skrifter, vi have fra den senere Del af dette Tidsrum; Grænsen mellem kanoniske og ikke-kanoniske Skrifter ophævedes, og N. T. maatte opføre at være Norm og Regel i den kirkelige Betydning. Skönt ingen længere forsvarer Enkelthederne i Baur's Paastande, vir-ker den samme Hovedopfattelse dog paa mange Maader i Nutidens »liberale« Teologi, saaledes som det kan ses i E. Reuss: »Histoire de la Théologie chrétienne au siècle apostolique« (I—II, 3. Udg. 1864) og i H. J. Holtzmann's nylig ud-komme »Lehrbuch der nytestli. Theologie« (I—II, 1897). Men Grundbetragtningen strider aaben-bart baade mod de ældste udvortes Vidnes-byrd om Skrifternes Affattelsestid og mod det Indtryk af en aandelig Sfæreforskel mellem kanoniske og ikke-kanoniske Skrifter, som paa-nøder sig enhver uheldet Læser med kristelig Sans; derfor kan Kirken ingenlunde føle sig rokket i sit gamle Forhold til N. T. Den kirke-lige Grundbetragtning har paa dette Omraade fremragende Repræsentanter i G. V. Lechler (Das apostolische und das nachapostolische Zeitalter, 3. Udg. 1885) og i B. Weiss (Lehr-buch der biblischen Theologie des N. T., 6. Oplag 1895; jvfr. W. Beyschlag, Neutestamentl. Theol., 2. Udg. 1896). Trods undgaelige Uenig-heder i det enkelte, er der indenfor Protestant-ismens »positive« Retninger en stor og gennem-gaaende Enighed i Forstaelsen af N. T.'s Indhold. P. M.

Bibeltekst. 1) Det gl. Test.'s Tekst. Den gltestlige Teksts Historie søger at bestemme de Forandringer, som Teksten siden Skrifternes Af-fattelse har gennemgaaet. Disse Forandringer ere dels af rent udvortes Art, dels angaa de Tekstens Indhold. —

1) Ydre Forandringer. At Israelitterne i den gltestlige Tid ved visse Lejligheder have til Skrift benyttet Tavler af stift Materiale, fremgaar af flere Steder i G. T. (Jes. 8, 1; 30, 8; Hab. 2, 2; jvfr. Lovtavlerne 2 Mos. 24, 12; 32, 19; 34, 1 osv.); men at saadanne nogen-sinde have været anvendte til vore gltestlige Skrifter, kan ikke paavises. Almindelig skreves Bøger paa Bogruller (Jer. 32, 14; 36, 14; Hes. 2, 9; Sak. 5, 1; Ps. 40, 8), vel af Skind eller Papyrus. Naar man ved Siden af Rulleformen har begyndt at benytte Hefteformen (vor Bog-form), kan ikke med Sikkerhed siges, vel om-trent paa Kristi Tid. Skriftegnene omfattede i Hebraisk, saavel som i de øvrige semitiske Alfabeter, oprindelig kun Konsonanter, idet man dog tidlig begyndte at betegne visse Vokallyde med beslægtede Konsonanters Tegn f. E. langt e og i med j, o og u med v. Mangelen af egentlige Vokaltegn var, saalænge Sproget endnu levede som Talesprog, ikke i nogen større Grad følelig, saameget mere, som i de semitiske Sprog Ordenes Rodbetydning er knyttet til og altsaa tilstrækkelig betegnet ved Konsonanterne. Den Konsonantskrift, som Israelitterne i den ældre gltestlige Tid be-nyttede, brugtes f. E. ogsaa af Fenikerne og kendes, foruden fra fonikiske Indskrifter, tillige

f. E. fra Siloahindskriften, Mesainskriften og de samaritanske Bibelhaandskrifter. Men i Løbet af de sidste Aarhundreder før Kristus ombyttede Jøderne deres gamle Skrifteegn med Tegn af den aramaiske Type, hvoraf Kvadratskriften udviklede sig. Ogsaa antog Jøderne jo paa denne Tid det aramaiske Sprog (se d. Art.) som Talesprog. Ifølge den jødiske Tradition skyldes Indførelsen af de nye Tegn Esra; men utvivlsomt er Overgangen foregaaet gennem en længere Udvikling. At Jøderne o. Aar 400 endnu benyttede det gamle Alfabet i Lovhaandskrifterne, kan man vel slutte af, at Samaritanerne beholdt det. Et Vidnesbyrd om, at de nye Skrifteegn paa Kristi Tid vare trængte almindelig igennem, foreligger i Mt. 5, 18, hvor *j* er betegnet som et ganske lille Bogstav, hvilket ikke passer til den ældre Skrift. Først i Middelalderen (o. 7. og 8. Aarh.) fik Jøderne, ved Massoreternes (se d. Art.) Arbejde, et gennemført Vokalsystem, bestaaende af Punkter og Streger over og under Konsonanterne, hvortil sluttede sig et Accentuations-system, der tjener baade til at angive Tonstavelser i Ordet og til at klargøre Ordernes indbyrdes Forhold i Sætningen, virke som Interpunktionstegn. Lovhaandskrifter til synagogalt Brug skulle stadig være i Rulleform og upunkterede. Ved Siden af det almindelige Punktsystem, sædvanlig kaldet det tiberiensiske, benyttedes hos de babyloniske Jøder tillige et afvigende System, almindelig kaldet det babyloniske. — Til at adskille de enkelte Ord har man i gammel Tid vistnok ofte benyttet et Punkt eller en Streg, men konsekvent gennemført kan denne Betegnelse næppe have været, da Septuaginta ofte adskiller Ordene anderledes end den overleverede Grundtekst. Versindelingen gaar, under megen Væken, langt tilbage; den nugældende Versinddeling skyldes rimeligvis Massoreterne. Kapitelinddelingen, saaledes som vi nu have den, er fra Vulgata, hvor den gennemførtes i 13. Aarh., i Bombergerbiblen 1521 overført til Grundteksten, samtidig med at Septuagintas og Vulgatas Deling af nogle historiske Skrifter (Sam., Kong., Krøn. og Esra-Neh.) optoges ogsaa i Grundteksten. — De vigtigste ældste trykte Udgaver af G. T.'s Tekst ere Soncinoibiblen 1488, Udgaven i Komplutenserpolyglotten 1514—47, de Bomberske Udgaver 1517 og senere, Jakob ben Chajims rabbiniske Bibel 1525—26. Senere Udgaver ere f. E. Buxtorfs Haandudgave 1611 og rabbiniske Bibel 1618 f. samt Athiasudgaven 1661 f., der blev Grundlag for mange senere f. E. v. d. Hooghts, Hahns, Theiles; videre Udgaverne i Antwerpener-, Pariser- og Londonerpolyglotten. Tekstudgaver, der i Korrekthed overgaa alle tidligere, ere i nyeste Tid givne af Baer (undtagen til 2—5 Mos.) og Ginsburg. —

2) Indre Forandringer. At den glæstlige Tekst ogsaa reelt er undergaaet Forandringer i Tidens Løb, ses bl. a. og nærmest af, at flere Stykker af G. T. forekomme mere end én Gang i G. T. og det i forskellige Former, hvis Afvigelser i hvert Fald tildels ikke skyldes Forfatterne, men den senere Overlevering af Teksten. Saadanne Dobbeltekster ere 2 Kong. 18, 13 — 20, 19 \mp Jes. 36—39; 2 Kong. 25 \mp Jer. 52; 2 Sam. 22 \mp Ps. 18; større Stykker

i 1 og 2 Krøn. \mp Stykker navnlig i 2 Sam. og 1 og 2 Kong. Men videre Materiale til Erkendelsen af Forandringer af den oprindelige Tekst yde dels de bevarede Haandskrifter samt den jødiske Tekstoverlevering, Massora, dels de gamle Oversættelser, hvorhos tillige Samaritanernes Lovhaandskrifter komme i Betragtning. Det viser sig, at Forskellen mellem Haandskrifterne, af hvilke forøvrigt intet med Sikkerhed er ældre end 10. Aarh., og som altsaa ere langt yngre end vore ældste nytestlige Haandskrifter, i det hele taget ere meget smaa, at ligeledes Massoraen, der delvis gaar langt længere tilbage i Tiden end vore Haandskrifter, næsten helt igennem bekræfter disses Tekst, men at de gamle Oversættelser ofte hyde en anden Tekstform, der vel i de allerfleste Tilfælde er ringere end den i Haandskrifter og Massora overleverede, men dog hyppigt tjener til at korrigere denne. Størst Betydning for det tekstkritiske Arbejde har her den ældste gr. Overs. Septuaginta, mindre de aramaiske Overs., Targumer, medens den syriske Overs., Peschitta, og de yngre gr. Overs. af Akylas, Theodotion og Symmakos samt Hieronymus's latinske Overs. have en underordnet Betydning. Alt i alt viser det sig, at den af Haandskrifterne repræsenterede Tekstform kan i alt væsentligt følges tilbage til Overgangen fra første til andet efterkristelige Aarh., at man altsaa fra den Tid har vist en beundringsværdig Nøjagtighed i Afskrivningen, men at man i Tiden inden Kristus har været mindre nøjeregnende, og at der mellem de da benyttede Haandskrifter har været betydelige Forskelle. Den omtrent Aar 100 efter Kristus indtraadte Konformitet kan da næppe forklares anderledes end ved den Antagelse, at paa den Tid en bestemt Tekstform er bleven autoriseret af Jøderne og meget hurtig er trængt igennem hos dem. Alle de ovenfor nævnte trykte Udgaver gengive denne (den massoretiske) Tekst. Siden 1893 gøres af en Række Lærde, under Ledelse af P. Haupt, et Forsøg paa med Benyttelse af alle tekstkritiske Hjælpemidler at fremstille en Tekst, der saavidt muligt nærmer sig den oprindelige (Buhl, Den gammeltestamentlige Skriftoverlevering 1885; tysk Udgave: Kanon und Text, Leipz. 1891).

J. C. J.

2) Det ny Test.'s Tekst. Den græske Tekst i de nyere tekstkritiske Udgaver af det N. T. er Resultatet af flere Aarhundreders Arbejde paa at komme den oprindelige Tekst saa nær som muligt gennem en kritisk Sigelse af den Tekst, som før Bogtrykkerkunstens Opfindelse gennem talrige Afskrifter og Afskrifters Afskrifter lidt efter lidt havde undergaaet større eller mindre Forandringer. Der kan nemlig i Tekstens Historie skelnes mellem en Forfalds- og en Restitutionsperiode, den haandskrevne og den trykte Teksts Historie.

Den haandskrevne Tekst. De oprindelige Haandskrifter, som de udgik fra Forfatternes Haand eller rettere fra deres Diktat, have vi ikke; efter al Sandsynlighed have de været skrevne paa det ikke særlig holdbare Papyrus, ere allerede tidlig ved flittig Brug blevene opslidte og erstattede ved Afskrifter. I Begyndelsen anvendte man ligeledes Papyrus til disse, og Bøgerne, eller rettere de enkelte

Skrifter, havde Rulleform; Skriften var den saakaldte Uncialskrift, opretstaaende stive, store Bogstaver, uden Adskillelse mellem Ordene, uden Interpunktion og Accenter, uden større Ophold ved en Sætnings eller et Afsnits Ophør (*scriptio continua*). Med denne Tekst er der i Tidens Løb foregaaet 1) dels ydre 2) dels indre Forandringer, tilfældige eller forsætlige. — 1) De ydre Forandringer have haft mindst Indflydelse paa selve Teksten, de angaa Skrivematerialet, Bogformen, Skriften, Interpunktionen, Accentuationen, Kapitel- (og Vers-) Inddelingen. Papyrus blev i det 4. Aarh. afløst af det mere holdbare Pergament, som kunde benyttes paa begge Sider, hvorfor Rulleformen forsvandt og gav Plads for den almindelige Bogform (*codex*), undertiden blev den gamle Skrift vasket af, og Pergamentet igen benyttet til anden Skrift (Palimpsester — *codices rescripti*); fra det 8.—9. Aarh. brugtes det saakaldte »Bomuldspapir« (?) fra det 13. Kludepapir. Den stive Uncialskrift holdt sig til 8.—9. Aarh., dog havde Bogstaverne allerede fra 7.—8. Aarh. faaet en Hædning til højre, og efterhaanden afløstes den af Kursivskriften, hvor Bogstaverne indbyrdes ere forbundne, og dermed fulgte Adskillelsen af Ordene og Interpunktion, som der tidligere kun var gjort mindre Tilløb til; Accentuationen begyndte for de nytestlige Haandskrifters Vedkommende fra det 6. og blev almindelig i det 8. Aarh. Vor nuværende Kapitelinddeling stammer fra Stephan Langton, Erkebiskop af Canterbury i det 13. Aarh. (næppe fra Hugo a St. Caro), hvorimod Versinddelingen først er kommen ind med den trykte Tekst ved Robert Stephanus 1551. — 2) De indre Forandringer i Tekstens Ordlyd, de saak. Varianter, hvis Antal kan synes saa overvældende, medens dog kun et forsvindende Antal har Betydning m. H. t. Meningen, skyldes just, at Haandskrifterne ere blevne afskrevne saa utallig mange Gange; de kunne enten være a) tilfældige eller b) forsætlige. a) De tilfældige kunne henføres enten til et Fejlsyn hos Afskriveren (herunder de saakaldte *homoioteleuta*, hvor Ord eller Sætninger ere faldne ud, fordi de ende med samme Bogstaver som det umiddelbart foregaaende), eller til, at han ved Diktat har hørt fejl (herunder de saakaldte Itacismer, en Sammenblanding af forskellige Vokaler og Diftonger, der i det senere Sprog alle udtales som »i« — f. E. Peilatos og Pilatos), eller til at han har husket fejl (f. E. ved Sammenblanding af Synonymer: Gud og Herren, Jesus og Kristus, eller ved Omstilling af Ord); eller vedkommende har manglet Kundskab eller Forstaaelse (Gennesaret findes saaledes stavet paa 9 forskellige Maader). b) Ved de forsætlige Rettelser skal man ikke blot tænke paa bevidste Forfalskninger i dogmatisk Interesse, men navnlig paa saadanne, som i god Tro ere foretagne for at forbedre Sproget eller Meningen, historisk-kritiske (naar Jeremias Mt. 27, 9 blev rettet til Sakarias) og harmonistiske (af Hensyn til andre Evangelier). Dog kan det ikke nægtes, at der ogsaa findes dogmatiske Rettelser, særlig i Hæretikernes Skrifter, selv om det for de flestes Vedkommende kan godtgøres, at de ikke ere foretagne med Bevidsthed eller i ond Hensigt, ja at Hæretikerne undertiden

have fulgt den oprindelige Læsemaade. — Det tekstkritiske Apparat, som nu foreligger, og hvorudfra man søger at naa tilbage til den oprindelige Tekst, er, foruden de græske Haandskrifter, Haandskrifterne til de ældste umiddelbare Oversættelser og de oldkirkelige Forfatters Citater af N. T. Af Haandskrifter have vi 90 Uncialhaandskr., o. 1000 Kursivhaandskr., hvortil der endnu kommer o. 400 Lektionarier; kun de færreste indeholde hele N. T., de fleste ere til Evangelierne, og det er derfor blevet Skiik at tale om Haandskr. til Evangelier, til Paulus's Breve osv., saa at de Haandskr., som indeholde flere Grupper af Skrifter, tælles flere Gange. Uncialhaandskr. benævnes med store latinske Bogstaver A, B, C osv. (*Cod. Sinaiticus* N, det første af de hebraiske Bogstaver), Kursivhaandskr. med arabiske Tal 1, 2, 3 osv.; baade Bogstaver og Tal begynde forfra ved de forskellige Grupper, hvorved der er den Ulempe, at samme Bogstav eller Tal ikke altid betegner samme Haandskr.

Den trykte Tekst. Den første trykte Udgave af N. T. blev foranstaltet af den bekendte Kardinal og Statsmand Francisco Jimenes som en Del af et større Værk, den saakaldte Complutenser-Polyglotte (Byen Complutum o. Alcalá); den var allerede færdig 1514, men udkom først 1522. Derved lykkedes det Boghandleren Froben i Basel at komme i Forkøbet med en Udgave af 1516, der var besørget af Erasmus, under Medvirkning af Gerbel, Capito og Ökolampadius. Ikke ret mange Haandskr. ere benyttede til denne Udgave, som senere udkom paany 1519, 1522, 1527, 1535, til Dels rettet efter Complutenser-Udgaven. De nærmest følgende Udgaver bygge væsentlig paa disse to; størst Betydning fik Robert Stephanus's 3. Udg. 1550, som vel støtter sig til Erasmus's 5. Udg., men tillige giver Varianter fra andre Haandskr., og paa Stephanus's støtter sig igen Bezas talrige Udg. De her nævnte danne atter Underlaget for Brødrene Elzevirs Udgaver i Leiden 1624 og 1633, af hvilke den sidste i Fortalen benævnes som den Tekst, der var anerkendt af alle (*textus ab omnibus receptus*). Det var den Gang kun en usand Paastand af det driftige Boghandlerfirma, men det blev næsten til en Sandhed, idet *textus receptus* paa Grund af sin Hensigtsmæssighed og gode Tryk vandt almindelig Udbredelse og en næsten hellig Anseelse, saa at det blandt Teologerne, som holdt paa Verbalinspirationen, regnedes for Kætteri at afvige fra den, og i mange Aar blev den en væsentlig Hindring for Fremkomsten af en bedre Tekst. Imidlertid gjordes der i det 17. Aarh., særlig i England af Brian Walton, John Fell og John Mill et betydeligt Arbejde i Retning af Indsamling af Varianter (o. 30,000) fra forskellige Haandskrifter og Fædre; det fortsattes i det 18. Aarh. af Edward Wells, der forsøgte at forandre *text. rec.*, medens Richard Bentley efter Mills Forbillede gjorde et svagt Tilløb til ved Anvendelsen af en genealogisk Metode at naa til en Tekst, der var i Overensstemmelse med den latinske Tekst fra 4. Aarh. Ogsaa i Holland fortsattes disse Arbejder ved Gerhard v. Maestricht og Joh. Jak. Wettstein fra Basel. Men Mangelen var, at man endnu var mere tilbøjelig til at tælle end

til at veje Haandskr.'s Vidnesbyrd. Den, der aabnede Øjet for denne Mangel, var den fromme Joh. Albr. Bengel (d. 1752 — hans Udg. 1734), der lagde Vægt paa Haandskr.'s Alder og søgte at bringe Orden ind i den opdyngede Masse af Vidnesbyrd ved at gruppere Haandskrifterne efter »Nationer« eller »Familier« (den asiatiske og den afrikanske) og gjorde den Grundstæning gældende, at den vanskeligere Læsemaade burde foretrækkes for den lettere, da Afskrifterne vilde være mest tilhøjelige til at simplificere Teksten. Haandskrifter af samme Familie skulde paa Grund af deres genealogiske Forhold kun gælde for eet Vidne, hvor mange der end stod paa samme Side. Et betydeligt Bidrag, navnlig i Henseende til Variantsamling, er ogsaa blevet ydet af danske Lærde i Slutningen af 18. Aarh., V. Treschow, Birch, Adler, Moldenhawer, senere Engelbreth og Fr. Münter. I vort Aarh. har Tekstkritiken gjort Kæmpeskridt fremad, i Tyskland ved Griesbach, Lachmann og Tischendorf, i England ved Tregelles, Scrivener, Westcott og Hort. Griesbach (d. 1812) udgav det N. T. 1774—75 (2. Udg. 1796 og 1806) og søgte her at gennemføre, hvad Bengel havde skitseret, idet han mente at kunne sondre mellem 3 Tekstformer, som han i Tilslutning til Semler kaldte »Recensioner«, en Tanke, som den rom. Katolik Hug — dog uden tilstrækkeligt Bevis — søgte at give en historisk Begrundelse. Griesbach's Betydning ligger da heller ikke i Tanken om »Recensioner«, som kun er en ubevist Hypotese, men i den faktiske Paavisning af de 3 Tekstformer i Manuskripterne: 1) den occidentalske, der er karakteristisk ved eksegetiske Glosser og den mere hebraiserende og derfor mere oprindelige Tekstform; 2) den aleksandrinske, karakteriseret ved grammatisk og stilistiske Korrekturen (begge de her nævnte falde ind under Bengels »afrikanske Familie«); 3) den bysantinske eller blandede Recension (Bengels asiatiske), som omfatter $\frac{19}{20}$ af det samlede Materiale, indenfor hvilken han sondrer mellem en tidligere Form fra 4. Aarh. og en senere fra 5.—6. Aarh. Ved Bedømmelsen af en Læsemaade blive alle Vidner, som høre til en og samme Recension, kun regnede for eet. Stemme alle 3, er Læsemaaden ikke tvivlsom; stemme de 2 første indbyrdes, maa den tredje vige; stemmer den sidste med en af de ældre, maa man undersøge, om Variationerne høre til de for den ene eller den anden Recension ejendommelige Karakteristika, i hvilket Tilfælde Læsemaaden bliver tvivlsom. En Hovedmangel hos Griesbach var, at han var for hurtig til at etikettere Haandskrifterne, idet han har taget for lidt Hensyn til, at disse ikke i Henseende til de nævnte Karakteristika ere rene, men have undergaaet en Krydsning, hvorved der er fremkommet en Blanding. Forøvrigt har Griesbach opstillet de bekendte Regler (*canones*): at den Læsemaade, hvoraf de andre lade sig forklare, er den oprindelige — at den kortere skal foretrækkes for den længere — den vanskeligere for den lettere — den sjældnere for den sædvanlige — den mindre betegnende for den mere betegnende — dog maa den ligefrem meningsløse forkastes osv. Med Filologen Lachmann (d. 1851) begyndte en ny Periode, da han 1831, for første

Gang uafhængigt af *textus receptus*, direkte ud fra de gamle Dokumenter konstruerede en Tekst efter en virkelig videnskabelig Metode. Medens Griesbach stillede Spørgsmaalet saaledes: »Er der Grund til at afvige fra den sædvanlige Læsemaade« (*text. recept.*?), stiller Lachmann det saaledes: »Er der Grund til at afvige fra den bedst bevidnede Læsemaade?« Han tillægger ikke Griesbachs kritiske *canones* synderligt Værd, men kræver et alvorligt historisk Arbejde for at kunne fastslaa den ældste Tekst, man kan naa til ved ydre Hjælpe-midler, Teksten fra 4. Aarh. (det er nærmest Bentley, han følger); den bysantinske Tekst anser han i dette Øjemed for ganske uden Værd. Dog manglede Lachmann et sikkert tekstkritisk Underlag, ligesom han heller ikke benyttede det foreliggende Materiale med tilbørlig Omhu. Tischendorfs (d. 1874) Betydning ligger netop paa dette Omraade. Han har haft den Lykke at opdage mange hidtil ukendte Manuskripter, deriblandt den berømte *codex Sinaiticus* M, og har med en beundringsværdig Flid foranstaltet Udgaver saavel af disse som af N. T. og af apokryfiske Skrifter, hvortil han som Tekstkritiker medbragte eminente Evner. Det tekstkritiske Apparat har han beriget; i sin Metode følger han Bentley og Lachmann og tilstræber at naa til den Skikkelse, som Teksten havde i det 2. Aarh.; hans store Udgave (1864—72) staar som et blivende Mindesmærke om hans Arbejde. De til denne Udgave hørende »Prolegomena« udkom først efter hans Død ved C. R. Gregory (1884, 90, 94). Samtidig med Tischendorf arbejdede i England Tregelles (d. 1875) paa Udviklingen af det tekstkritiske Apparat med en Grundighed og Nøjagtighed, som endog overgik hans tyske samtidiges; vel har Tischendorf bidraget langt mere til Forøgelsen af det kritiske Materiale, men til Gengæld har Tregelles gjort mere m. H. t. at oplyse og befæste Principerne og har særlig grundlagt den sammenlignende Kritik, hvorved han har godtgjort, at de ældste Manuskripter skulle foretrækkes ikke blot for deres Alders Skyld, men fordi deres Tekst ikke er mindre god end gammel. Efter 20 Aars anstrengende Arbejde paabegyndte han en Udgave af N. T. 1857, som fortsattes gennem en Række af Aar og afsluttedes 1872, medens de dertil hørende »Prolegomena«, ligesom ved Tischendorfs Værk, først udkom efter hans Død ved Hort og Streane 1879. Ogsaa Scrivener (d. 1891) har ved sine Kollationer ydet et stort Bidrag til Tekstmaterialet. Endnu et Skridt videre end Tregelles naaede de to Professorer ved Universitetet i Cambridge, B. F. Westcott (senere Biskop af Durham) og F. J. A. Hort (d. 1892), som gennem 28 Aars Granskning og Samarbejde have udviklet en sikker videnskabelig Metode og anvendt den ved deres Udgave af N. T. 1881—82. Deres særlige Opgave har ikke været at samle Tekstmateriale og foretage Kollationer, men at prøve og sigte det foreliggende Materiale. Granskningen af Tekstens Historie har ført dem til at fastslaa følgende Tekstformer: 1) den neutrale Tekst, som endnu ikke er paavirket af de senere Teksters Ejendommeligheder (findes navnlig i *cod. Vaticanus* [B], mere blandet i

N); 2) den vestlige (occidentalske) Tekst med Parafraser og frie Tilsetninger; 3) den aleksandrinske Tekst, hvor Sproget er korrigeret; 4) den syriske Tekst (fra Tiden mellem 250 og 350), der er stærkt emenderet og blandet med de forskellige Læsemaader. Metoden gaar ud paa gennem en sindrig Kombination af indre og ydre Vidnesbyrd at naa saa vidt muligt til den oprindelige Tekst, idet man gennem Undersøgelse og Vurdering af de ydre Vidnesbyrd søger at undgaa den subjektive Vilkaarlighed, som let fremkommer, naar man bygger paa indre Vidnesbyrd alene. Med Hensyn til Læsemaadernes indre Vidnesbyrd undersøges, hvilken Læsemaade det kan antages, at just denne Forfatter oprindeligt vilde have nedskrevet (*intrinsic probability*), og hvilken Læsemaade der er størst Sandsynlighed for, at Afskrifterne ere gaadede ud fra og senere have omdannet (*transcriptional probability*); overst staar den Læsemaade, fra hvilken alle de andre kunne udledes. M. H. t. det ydre Vidnesbyrd underkastes først hvert enkelt Haandskrift gennem Anvendelse af den komparative Kritik en Prøvelse m. H. t. dets Læsemaaders Fortrinlighed, hvorefter Haandskrifterne klassificeres (*internal evidence of documents*); men da det viser sig, at de gode Læsemaader ikke altid findes i de samme Haandskrifter, og at det kan have Indflydelse paa Vægten af et Vidnesbyrd, om eet eller flere Haandskrifter mangle eller komme til som Vidne for en Læsemaade, er det ikke nok at blive staaende ved at afhøre de enkelte Haandskrifter hvert for sig, man maa gaa videre til en Undersøgelse af, hvilken Værdi der tilkommer de forskellige Grupper af Haandskrifter (*internal evidence of groups*). Den mærkelige Overensstemmelse, som saaledes viser sig at finde Sted mellem forskellige Grupper, tyder paa en fælles Arv fra et nu tabt Haandskrift, og dette fører til at gruppere Haandskrifterne genealogisk, hvorved Muligheden er given for at naa tilbage til Haandskrifternes fælles Stammoder, selve Autograften (*genealogical evidence*). Paa denne Maade er det lykkedes med stor Sikkerhed at fastslaa den største Del af N. T.'s originale Tekst, og trods de 150,000 Varianter, som nu kunne paavises, er det kun $\frac{1}{1000}$ Del af N. T., som endnu kan siges at være Tvivl underkastet. Skønt denne Metode ogsaa har været Genstand for Kritik (Burgon, Scrivener, Godet o. a.), maa den sikkert anerkendes som vort Aarhundredes Mesterstykke paa dette Omraade (Warfield, *Textual Criticism of the New Testament* 1886; A. Rüegg, *Die neutestl. Textkritik seit Lachmann* 1892; E. Nestle, *Einführung in das Griech. N. Test.* 1897; O. v. Gebhardt's Art. i R. E.⁸ II; *The new Testament in original Greek* by Westcott and Hort I—II 1881—82; *Novum Testamentum Graece ad antiquissimos testes denuo recensuit, apparatus criticum apposuit Constantinus Tischendorf*. Editio octava critica major, I—II 1864—72; Vol. III *Prolegomena scripsit Casparus Renatus Gregory, additis curis Ezrae Abbott* 1884—94). Sch. P.

Bibiana, Helgeninde, skal have været Datter af en kr. rom. Ridder og have lidt Martyr døden under Kejser Julian (o. 362). 470 byggede man til hendes Ære en Kirke i Rom, der er bleven

ombygget fl. Gange, sidst af Bernini 1625. I Kirken S. Bibiana foreviser man et Bruststykke af en Søjle, der siges at være en Del af den Søjle, til hvilken B. var bunden, da hun blev pisket til Døde, og dér findes hendes Statue, et af Berninis ypperste Værker.

Bibiena (Bibbiena), rom. Kardinal, hed oprindeligt Bernardo Dovizio og var født i Bibiena i Toskana 4. Aug. 1470. Gennem sin Broder lærte han Medici'erne at kende, og han blev en af deres mest hengivne Tjenere. Da Kard. Giovanni Medici gik i Landflygtighed, fulgte B. D. med ham, og i Konkylavet 1513 var B. D. Giovanni's Konkylavist og i høj Grad virksom for sin Herres Valg. Giovanni gik ud af Konkylavet som Pave Leo X, og B. D. fik da til Løn Purpuret, og som Kardinal blev han en af Roms mest ansete Statsmænd, der overalt vandt Yndest ved sin Muntherhed og Livsglæde. Han sørgede for alle Fornøjelserne ved Leo X's Hof og var en Ven og Velynder af Rafael, der smykkede hans Badekammer med et Billede af Venus og Amor. B. døde 9. Nov. 1520. Under Julius II havde han skrevet en Efterligning af Plautus's *Menachmi*, der hed *Calandra*. Dette frivole Lystspil, der brød Isen for en lang Række af usædelige italienske Komedier, vakte Opsigt i hele Italien og blev spillet ved alle italienske Hoffer.

Bible and Prayer-Union er stiftet 1876 af Præsten Richardson i London. Da R. 10. Jan. 1876 holdt Aarsmøde med sine Medarbejdere, blev det besluttet at danne en Forening, hvis Medlemmer forpligtede sig til: 1) Hver Dag at læse et Kapitel i Biblen efter Bøgenes Orden (ved *lectio continua*) og at bede Gud om Velsignelse af det læste Ord; 2) hver Søndag at bede for alle Foreningens Medlemmer. For Tiden (1896) tæller denne Forening over 340,000 Medlemmer, spredte over hele Jorden. I Danmark skal den (1897) have o. 300 Medlemmer.

Biblia Pauperum (o: Fattigbibler), se Billeder og Billedbibler.

Bibliander (Buchmann), **Theodor**, f. 1504 (eller 1509) i Bischofszell i Thurgau, var en Discipel af Oswald Myconius, Pellicanus og Oekolampadius. 1527—29 var han Lærer ved den lærde Skole i Liegnitz, derpaa vendte han tilbage til Schweiz og opholdt sig hos en Broder paa Landet, sysselsat med Udarbejdelsen af en hebr. Grammatik. 1531 blev han Zwingli's Efterfølger som teol. Prof. og flyttede ind i Zwingli's Hus. B. var, næst Bullinger, den zürichske K.'s mest bekendte Teolog i hine Dage og Fader til den eksegetiske Teol. i Schweiz. Han besad omfattende Sprogkundskaber, ikke alene i alle semit. Dialekter, men ogsaa i nyere Sprog, endog i Polsk. 1535 udgav han en lille hebr. Grammatik, der senere blev efterfulgt af fl. Arbejder, vedrørende hebr. Filologi, og 1548 udkom hans: *De ratione communi omnium linguarum et litterarum commentarius*, der er et Varsel om den sammenlignende Sprogvidenskab og tillige et varmt Indlæg for det tyske Modersmaals Ret. B.'s Forelæsninger over G. T.'s Profeter bleve i mange Aar afskrevet af Bullinger og Pellicanus, og gennem den sidste's Efterskrifter fik Præsterne paa Landet dem at læse. Markos-Evgl., som Værk af en Discipel af Peter,

var B.'s Yndlingsevgl., og han fordybede sig med særlig Forkærlighed i Apokalypsens »guddommelige Majestæt«, hvis Syner efter hans Mening tilfældt fandt deres Opfyldelse i hans egen Tid. Gennem Studiet af Apokalypsen kom han ogsaa ind paa kronologiske Undersøgelser, og han udgav et Par ret betydelige kronologiske Afhandlinger. B. var en ægte Discipel af Zwingli, der med stor Iver bekæmpede Romerk. og Paven, som i hans Øjne var Antikristen; han opfordrede endog i et flammende Opraab Tysklands Fyrster til at fordrive Paven, og han haabede, at der skulde kunne findes et fælles Grundlag for Foreningen af de kr. Kirkesamfund ved at gaa tilbage til den hl. Skrift. Han tog ogsaa til Orde for, at der skulde missioneres blandt Hedninger og Muhammedanere. En kort Tid tænkte han selv, mismodig over den sørgelige Tilstand i Kristenheden, paa at gaa ud som Missionær, og han gav, paa Grundlag af arabiske Haandskrifter, en ny Udg. af Peter den ærværdiges Overs. af Koranen (1543); Bogen blev trykt i Basel, men Øvrigheden dér kastede Bogtrykkeren i Fængsel og forbød Salget af den »kætterske« Bog, indtil der kom Indsigelser mod denne Fremfærd fra Zürich, Strassburg og Wittenberg. I sine sidste Leveaar blev B. gnaven og pirrelig. Da Pietro Vermigli under sit Ophold i Zürich, i Calvins Spor, fremsatte Læren om Forudbestemmelsen i dens hele Skarphed, skal B., der mere og mere søgte at undgaa Prædestinationens Konsekvenser, have udfordret Vermigli til en Kamp paa Hellebarder. Dette Skridt skal have ført til, at B. blev pensioneret (1560), og 24. Sept. 1564 døde han af Pest.

Fr. N.

Bickel, Johan Daniel Carl, Psalmedigter, f. i Altwilnau i Hertugdømmet Nassau 1737, var en Tid Hofpræst i Biberich og siden Konsistorialraad og Superintendent i Usingen. D. 1809. Han besørgede Udgivelsen af den Nassau-Usingenske Psalmebog 1779, hvori optoges 2 af hans egne Psalmer. Disse have siden vundet Indgang i flere tyske, men ikke i nordiske Psalmebøger.

J. N. S.

Bickell. 1) **Johann Wilhelm B.**, protest. Jurist og Statsmand, f. i Marburg 2. Nov. 1799, optraadte 1820 som Privatdocent dér, blev 1824 ekstr. og 1826 ord. Prof. i Retsvidenskab ved sin Fædelys Universitet, 1834 Medlem af Overappellationsdomstolen i Kassel, og, efter at have beklædt høje juridiske Embeder i Hessen og ved det tyske Forbund, 1846 Statsraad og Forstander for Finansministeriet; men allerede 23. Jan. 1848 døde han. Gennem tunge Oplevelser var han ført til en alvorlig kr. Livsanskuelse, og han og Vilmar virkede i Forening og god Forstaaelse for at fremme det kirkel. Liv i Kurhessen. Da der (1839) blev Tale om at ændre Forpligtelsen paa de symbolske Bøger, skrev han: »Ueber die Verpflichtung der evang. Geistlichen auf die symb. Bücher«, og efter dette Skrift udbød der en heftig Symbolstrid i Hessen. Allerede tidligere (1831) havde han udgivet en virkningsfuld Afhandling: »Ueber die Reform der protest. Kirchenverfassung in besonderer Beziehung auf Kurhessen«, og 1843 udgav han første Afdeling af en værdifuld »Gesch. des Kirchenrechts« (2. Afdeling udkom

efter hans Død, 1849). Et tilfældigt Fund af et Marburger-Haandskrift af den kanoniske Ret bragte ham til at anstille grundige Undersøgelser om Oprindelsen til visse Dele af *Corpus juris canonici*. — 2) **Gustav B.**, Søn af ovennævnte, blev født i Kassel 7. Juli 1838. Han studerede østerl. Filol. og Teol. i Marburg og blev 1862 Privatdocent i indogermansk og semitisk Filol. i Marburg, 1863 Privatdocent i de samme Fag i Giessen. 1865 gik han i Neustadt (i Øvre-Hessen) over til den rom.-kat. K. og blev præsteviet i Fulda 1866. Aaret efter blev han ekstr. Prof. i orientalske Sprog ved Akademiet i Münster, 1874 Prof. ord. i semitiske Sprog og kr. Arkæologi i Innsbruck. Han har navnlig gjort sig fortjent ved Udgivelsen og Overs. af forskl. syriske Forf.'s Skrifter (S. Ephraemi Syri carmina Nisibena, Leipz. 1866; S. Isaaci Antiocheni opera omnia, Giessen 1873; »Ausgewählte Gedichte der syr. Kirchenväter« og »Ausgew. Schriften der Kirchenväter Aphraates, Rabulas und Isaak von Ninive« i »Bibl. der Kirchenväter«, Kempten 1871—72). Han er ogsaa en flittig Medudgiver af Innsbrucker-Tidsskriftet »Zeitschr. f. kath. Theol.«.

Fr. N.

Bickersteth. 1) **Edward B.**, eng. Teolog, f. 23. Okt. 1814 i Acton i Suffolk, præsteviet 1839, blev 1875 Domprovst i Lichfield. Han var Medlem af det Udvalg, der reviderede den eng. Overs. af N. T. D. 8. Okt. 1892. — 2) **Edward Henry B.**, eng. Biskop, f. 25. Jan. 1825 i Islington, præsteviet 1849, blev 1885 Domprovst i Gloucester og s. A. Biskop af Exeter. Han er Forf. til *Yesterday, To-day and Forever, a Poem in Twelve Books* (1866; 18. Udg. 1886); *The Lord's Supper* (1881) og *A Practical and Explanatory Commentary on the New Testament* (1864).

Biddellianere, se Biddle, John.

Biddle, John, eng. Antitrinitarier, f. 14. Jan. 1615 i Wotton i Hertugd. Gloucester, kaldes ofte »Unitarismens Fader«. Ved at læse socinianske Bøger kom han i Tvivl om Rigtigheden af Treenighedslæren, og da han var i Færd med at udtale Tvivlen offentlig i et Skrift, der var rettet mod den Hellig-Aands Guddom, blev han, endnu før Skriftet var udkommet, kastet i Fængsel (1645); men da en Ven gik i Borgen for ham, kom han paa fri Fod. Da hans Bog udkom (1647), bestemte Underhuset imidlertid, at den skulde brændes, og dens Forf. fængsles. Ved Amnestien af 1651 fik B. dog atter Friheden, men da han (1654) udgav sine 2 Katekismer, en større og en mindre, blev han stævnet for en verdslig Domstol og paany tagen i Forvaring. Næste Aar greb Cromwell ind i Sagen og dømte ham til Landsforvisning paa Scilly-Øerne. Efter 3 Aars Forløb fik han dog Tilfaldelse til at vende tilbage til London, og dér virkede han i al Stillehed som Præst for en lille Menighed af Independentter med socinianske Anskuelser (»Biddellianere«). 1662 kom han atter i Fængsel, men da han blev syg, fik han Lov til at komme ud, og han døde i sit Hjem 22. Sept. 1662. Hans Trofæller, der betragtede den Hellig-Aand som den øverste Engel, Guds og Kristi Tjener, smeltede i Tidens Løb sammen med Socinianerne og Unitarierne.

Bidekar (2 Kong. 9, 25) var Jehus Hærfører,

der fik Befaling til at kaste Kong Jorams Lig paa Nabots Mark, for at opfylde Elia's Spaa-dom.

Bidenbach (Bidembach), **Balthasar**, luth. Teolog, f. 1533 i Grünberg i Hessen, var først Dekan i Blaubeyren i Würtemberg og derpaa Hofpræst i Stuttgart, indtil han (1570) blev Brenz's Efterfølger som Provst i Stuttgart. Han tog Del i Forarbejderne til Konkordieformlen og var navnlig virksom paa Konventet i Maulbronn (Jan. 1576). 1578 døde han. Han har udgivet Prædikener, Breve og en prakt. Udlæggelse af Samuels-Bøgerne, og han er Forf. til Psalmen: »Der grimmig Tod mit seinem Peil«.

Bidz, Konrad, Biskop af Åbo, f. o. 1420 af adelig Slægt. Faderen, Henrik B., var Hovedsmand paa Åbo Slot og Lagmand i Söderfinne Retsdistrikt. Sine Studier gjorde han ved Universitetet i Leipzig, hvor han indskreves 1438 og blev *Mag.* 1455 blev han Domprovst i Åbo og siden Biskop; Valget stadfæstedes af Pave Pius II, og B. indviedes til sit Embede 1460 i Siena. Som Biskop arbejdede han med Kraft paa at styrke K.s Magt. Nye Privilegier for den finske K. udfærdigedes af Christiern I 1463. Tiendelovene indskræpedes, nye Kirker af Sten opførtes i Stedet for de gamle, der mest vare af Træ. Domk. i Åbo blev befæstet ved en høj Ringmur med Skydehuller. Et Sygehus for Præster indrettedes, og Domkapitlet fik fastere Form. De fleste Kanniker havde hittil været bosatte ved deres Præbendesogne; 1486 befalede, at de i Fremtiden skulde bo i Åbo, og deres Underhold bestrides af den saak. Fattigtigende. B. udgav ogsaa særlige Kirkelove, der nærmere ordnede den finske K.s Forhold: *Statuta Aboensia* 1474, *Statuta Conradi episcopi Aboensis*; *Statuta synodalia clerum Aboensem respicientia*; *Officium custodis ecclesie Aboensis*. Ved B.s Omsorg fik den finske K. sin særlige Messebog, *Missale ecclesie Aboensis*, trykt 1488 i Lübeck og redigeret af den teol. Prof. Daniel de Eghe i Paris. Ligesaas besørgede han den Samling af ældre, den finske K. vedrørende, Akter, som under Navn af »Åbo domkyrkes svartbok« udgør en af de vigtigste Kilder til den finske Middelalderkirkes Historie. I Tidens polit. Stridigheder tog B. ivrig Del i den første Del af sin Bispetid. Oprindelig en varm Tilhænger af Christiern I, bistod han denne med Tropper for at opretholde hans Magt i Finland, hvorfor han af Kongen fik Raseborg Slot i Forlening. Siden nødtes han til at underkaste sig Karl VIII Knutsson. B. døde paa Kustö Slot 13. Marts 1479 og begravedes i Åbo Domkirke; han var en af Finlands mest energiske og fortjente Bisper i Middelalderen. *H. R.*

Biedermann, Aloys Emanuel, schweizorsk Teolog, f. 2. Marts 1819 i Landsbyen Bendlikon ved Züricher-Spen, studerede i Basel og Berlin, paavirket af de Wette og Vatke og navnlig af Strauss's Skrifter. 1842 forsvarede han i en Afhandling i »Theol. Jahrbücher« Strauss's Benægtelse af Guds Personlighed. Aaret efter blev han Præst i Mönchenstein i Basel-Land, og som saadan skrev han (1844) sit Skrift: »Die freie Theol. oder Philos. und Chr.tum im Streit und Frieden«, i hvilket han nærmere sig Feuerbachs Opfattelse af Religionen. Sit Forh.

til Feuerbach belyste han senere i Afhandlingen: »Unsere junghegelsche Weltanschauung«, i hvilken han definerede Religionens Væsen som »das praktische Selbstbewusstsein des Absoluten« og udviklede sine Tanker om en fri Folkekirke, der, med fuldstændig Tros- og Lærefrihed, kunde være en Organisme til Udbredelse af relig. Liv i Folket. Dette Skrift gav Signalet til en heftig Kamp, som endte med den ubegrænsede Lærefriheds Sejr i Schweiz (se d. Art.), og B., der gennem Tidsskriftet »Die Kirche der Gegenwart« (1845—50) med stor Dygtighed havde kæmpet for sin Ny-Hegelianisme, blev 1850 kaldet som ekstraord. Prof. til Universitetet i Zürich. 1860 blev han ord. Prof., og Dogmatiken blev herefter mere og mere hans Hovedfag. Som ekstraord. Prof. underviste han ogsaa i Religion i Züricher-Gymnasiet's øverste Klasser, og 1869 udgav han »Leitfaden für den Religionsunterricht an höheren Gymnasien«. 1869 udkom hans Hovedværk »Christl. Dogmatik« (2. Udg. 1884—85). Han døde 25. Jan. 1885. Efter hans Død udkom der et Udvalg af hans Foredrag og Bidrag til de schweiziske »Reformerers« Organ, »Die Zeitstimmen«, under Titlen »Ausgewählte Vorträge und Aufsätze« (Berlin 1885); det indeholder hans »Erinnerungen« og indledes med en Biografi af ham, skrevet af Kradoiler. Selv har han ogsaa skrevet en Biografi af sin Ven og Medstrider, Heinrich Lang (Zürich 1876). Om B.'s dogmat. Stilling se Pfeleiderer, »Entwicklung der prot. Theol. in Deutschland seit Kant« 189 f. og B.'s eget Foredrag »Unsere Stellung zu Christus« i »Vortr. und Aufs.« 282 f.

Biel, Gabriel, den sidste betydelige middelalderlige Skolastiker, var fra Speier, blev Præst i Mainz, kom senere til Würtemberg og vandt her Yndest hos Hertug Eberhard, af hvem han 1484 blev kaldet til Professor i Teol. og Filos. ved det 1477 oprettede Universitet i Tübingen, i hvilken Stilling han virkede til sin Død 1495. Han var en afgjort Tilhænger af Occams Teol. og tilhørte saaledes den henimod Reformationstidens herskende nominalistiske Retning indenfor Skolastiken. I denne, særlig af Duns Scotus paavirkede, Retning, og indenfor den atter hos Biel, naar den skolastiske Pelagianisme sit Højdepunkt. B. fremhæver paa det stærkeste Menneskets Fortjeneste (*meritum*). Mennesket kommer ifølge ham overhovedet ikke i Forhold til Naaden (faar ikke Del i *prima gratia*), naar det ikke først har indlagt sig en Fortjeneste, som består i en eller anden fri Handling, f. E. en begyndende Anger eller frivillig Modtagelse af Sakramentet, som vel ikke i sig selv kan give ligefremt Krav paa Naaden, altsaa ikke i sig selv er tilstrækkelig, men som Gud, ved at antage den (man genkender her de scotistiske Tanker om Gud som den absolute Vilkaarlighed), gør tilstrækkelig (*meritum de congruo*). Men naar saa Naaden er indgydt Mennesket, skal dette, ved de gode Gerninger, det med denne Naades Bistand virker, forøge Naaden og fortjene Saligheden. Og disse Gerningers Fortjeneste er da fuldt ud i sig selv tilstrækkelig (*meritum de condigno*). Ligeledes var det B., der (atter her i Tilslutning til Duns) drev Sakramentlæren op til den højeste Grad af Udvertshed, idet han lærte, at der til den

rette Modtagelse af Sakramentet ikke kræves Tro, ja ikke engang de svageste Tilskyndelser til det gode (*non requiritur bonus motus interior in suscipiente*), mod hvilken Lære Reformatorerne protesterede (Conf. Aug. 13), idet de betegnede den som en jodisk Mening, da den gjorde Sakramentet til en rent ydre Ceremoni (se Apol. Conf. Art. XIII, 18 f.). Blandt B.'s Værker maa nævnes: *Epitome et collectorium ex Occamo super libros sententiarum* (Tüb. 1495) og adskillige Prædikener. Som Prædikant staa B. højere end de fleste senere Skolastikere. Det var disse Skolastikens Udløbere, hvis semipelagianiske Teol. endog overbødes af den tilsvarende kirkelige Praksis, der væsentlig bidrog til at fremkalde Ref. (F. X. Linsenmann i Tüb. theol. Quartalschrift 1865; G. L. Plitt, Gabr. Biel als Prediger, Erlangen 1879). J. P. B.

Bienemann (Melissander), **Kaspar**, f. 1540 i Nürnberg, d. 1591 som Generalsuperintendent i Altenburg. Paa Grund af hans Kundskaber i Gr. gjorde Kejser Maximilian II ham til Tolk for en Sendefærd til Grækenland, og B. kaldte sig efter den gr. Rejse »Melissander«. Under Stridighederne bl. Lutheranerne stod han paa Flacius's Side. Han har efterladt sig fl. Opbyggelseshøjer og Psalmer.

Biering, Christian Henrik, dsk. Præst, f. 26. Aug. 1729 i Korup ved Odense, hvor hans Fader var Degn, d. 8. Sept. 1804 som Spr. i Aastrup paa Falster. Han optraadte først som Digter med »Poetiske Tanker« i Anledn. af Lissabons Ødelæggelse (1755), udgav senere en metrisk Overs. af Horats og sendte Bidrag til »Evgl.-kr. Psalmebog«. 1764 holdt han en Prædiken, hvori han angreb en Møller, der havde givet ham mindre Offer end sædvanlig; efter den fulgte den saak. »Møllerproces«.

Biernatzki, Johann Christoph, slesvigsk Præst og Digter, f. 17. Okt. 1795 i Elmshorn i Holsten, gik i Skole i Altona, studerede i Jena og Halle og blev 1821 Præst paa den lille slesvigiske Hallig Nordstrandischmoor. Her oplevede han 1823 den store Stormflod, som overskyllede hele Øen, og som han senere skildrede i sin Fortælling: »Die Hallig oder die Schiffbrüchigen auf dem Eilande in der Nordsee« (Altona 1836, 4. Opl. Basel 1881), der skaffede ham et Navn som Forfatter. Han blev nu 1825 Præst i Fredrikstad, hvor han virkede til sin Død (11. Maj 1840). Han skrev flere Noveller og et religiøst Læredigt »Der Glaube«, som findes i Udgaven af hans samlede Værker (2. Opl., Leipz. 1850), der ogsaa indeholde en Levnedsskildring af ham ved hans Søn K. B. Biernatzki. Som Teolog indtog han en mæglende Stilling mellem Rationalismen og Supranaturalismen. J. P. B.

Bigami (Dobbeltægteskab), se Ægteskab.

Bigne, Marguerin de la, f. 1546 eller 47 i Normandiet, d. 1589 i Paris, begyndte for at gendrive de Magdeburgske Centurier 1575 Udgivelsen af Kirkefædrenes samlede Værker (*Veterum Patrum et antiquorum Scriptorum Ecclesiasticorum Collectio I—IX*). Til Løn for dette store Arbejde fik han et Kanonikat i Bayeux, men det opgav han kort for sin Død paa Grund af en Strid med Byens nye Biskop, Bernardin de Saint-François.

Bigta (Ester 1, 10), Hofembedsmand hos

Kong Ahasveros. Den i samme Skrift omtalte Bigtan eller Bigtana (i de apokryfe Tilføjelser: Gabbata), der nævnes som Ophavsmand til et Komplot mod Kongen, er vel den samme.

Bigvai (Esra 2, 14), en israelitisk Slægt, der vendte tilbage til Jerusalem efter Eksilet. Dens Øverste besejlede Pagten; han kaldes ogsaa Bigeval (Neh. 10, 16).

Bikri (2 Sam. 20, 1), Fader til Seba, der gjorde Oprør mod Kong David.

Bilberg, Johan, Biskop, f. 1646 i Mariestad, hvor Faderen var Rektor. Han blev tidlig sendt til Upsala, hvor han 1672 tog den filos. Kandidateksamen. Under en 4aarig Udenlandsrejse besøgte han som Hovmester for en ung Adelsmand Europas fornemste Hoffer og Akademier og erhvervede sig særlig grundige Kundskaber. Som Prof. i Matematik i Upsala (fra 1679) udviklede han en betydelig akad. Virksomhed, hvorom en Mængde Dissertationer bære Vidne. Ogsaa Filosofien interesserede ham, og han bidrog til Udbredelse af de cartesianiske Principer og deres Anvendelse paa forskl. Videnskabsgrene. Han var den vigtigste Forsvarer af Cartesius i den mangearige Strid, som rasede heftig mellem Universitetets Professorer om dennes Filosofi, skønt B. ingenlunde uden Indskrænkninger sluttede sig til den. Teologerne vare, som Tilhængere af Ny-Aristotellismen, hans ivrigste Modstandere. Striden bilægges end ikke, efter at B. 1689 var bleven forflyttet til det teol. Fakultet. Den kgl. Kommission, som Karl XI nedsatte for at bilægge Striden, udtalte sig vel til Fordel for B. og Cartesianismen, men Uroen ved Universitetet ophørte ikke. B. blev derfor fjernet fra Universitetet og 1692 udnævnt til Sognepr. i Örebro. En anselig Skare videbegerlig Ungdom omgav ham dog ogsaa her og lyttede med Begejstring til hans Forelæsninger. 1701 blev han Biskop i Strengnäs, et Embede, han passede med Nidkærlighed (særlig for Folkets kristelige Undervisning) til sin Død 11. Marts 1717. B. var berømt som Matematiker, gr. Filolog og lat. Digter, Forbedrer af Tidsregningen osv., men hans største, neppe nok paaagtede, Betydning ligger dog maaske i det Opsving, han, med Cartesius som Udgangspunkt, gav Opfattelsen af den videnskabelige Metode haade indenfor Naturvidenskaberne, Filos. og Teol. Hans Udsæd bar rig Frugt i den følgende Aandsperiode, især ved hans Discipel, Anders Rydelius (se d. Art.). H. L.

Bildad, en af Ijobs 3 Venner, hvis Taler til denne findes i Ijob 8. 18. 25.

Bilde, se Bille.

Bilderdijk, Willem, Hollands største Digter, f. 7. Sept. 1756 i Amsterdam, var i sin Barndom ved Svagelighed bunden til Hjemmet. Sygdommen, Ensomheden og en udrækt Læsning paa egen Haand udviklede tidlig hans alsidige Interesser og dybe Eftertenksomhed, men ogsaa en Sindets Bitterhed og Melankoli, der spores i hans Digtninger. Efter at have studeret Jura i Leiden blev han 1782 *Mag. jur.* og praktiserede derefter som Jurist i Haag, men deltog tillige som varm Tilhænger af Huset Oranien i det polit. Røre og maatte derfor ved Franskmændenes Indfald 1795 gaa

i Landflygtighed. I England indgik han et Ægteskab med en elskelig og from Kvinde, skønt han endnu ikke var skilt fra sin første Hustru. Sjælelig og ydre Nød og Samlivet med denne Kvinde førte B. stedse dybere ind i Erfaringen om Freden i den bibelske Krdm. Under sin fleraarige Landflygtighed i Braunschweig foragedes han ogsaa over den udvandede Filosofi og den Mangel paa Fædrenes Fromhed, der drev Folk til at skamme sig ved Kr. navnet. 1806 vendte han tilbage og blev i nogen Tid kgl. Bibliotekar og Sekretær ved det holl. Nationalinstitut. Under sit Ophold i Amsterdam (siden 1808), hvor han levede i stor Fattigdom, bidrog han ved sine Nationalsange i høj Grad til Vækkelsen af Fædrelandskærligheden i Folket og til Omvæltningen i 1813. 1817 tog han Ophold i Leiden, hvor han drev et alvorligt og frugtbart Studium af Fædrelandets Sprog og Historie. Hans Ortodoksi og Begejstring for Huset Oranien stemmede dog kun lidet med Samtidens Opfattelse, og hans Kritik af den arminianske Stortids Mænd øgede hans Upopularitet i ledende Kredse. B.s Paa-virkning vandt derimod da Costa og Capadose for Krdm., og han støttede førstnævnte i hans heftige Kamp mod »Aarhundredets Aand«. Men de Forfølgelser og Chikanerier, som deraf fulgte, gjorde den pirrelige Digter Opholdet i Leiden utaalelig. I 1827 flyttede han til Haarlem, hvor han døde 18. Decbr. 1831, upaaaagtet af sin Samtid. B. udmærker sig i sine Digterværker ved en glimrende Teknik, men den omfattende Lærdom, han stedse lægger for Dagen, virker ofte trykkende, og man savner, trods hans religiøse Grundbetragtning, Inderlighed og Friskhed. Hans lidelsesfulde Ungdom efterlod sig vedvarende Mærker. B. følte sig aldrig helt lykkelig; Fordybelsen i Fortidens Forhold eller Biblens Lære, enten gennem Digtning eller Studier, blev hans Trøst (»Jeg har altid følt, at jeg ikke havde hjemme i denne Verden«) for Tidsaanden, hvis sædelige Medieren B. ogsaa, som en principfast Natur, hadede. Af hans Værker kan mærkes, foruden flere didaktiske Digte (hvoriblandt Efterligninger af Pope): *Oden en Gedichten* 1796, *Odilde* 1808, *Hollands verlossing*, 1—2 (2. Udg. 1833), Hymnen »*Willem Frederik*« 1815, *Wapenkreet* 1815, »*Vaderlandsche uitboezemingen*« 1815, hans i absolutistisk Aand holdte *Geschiedenis des Vaderlands* er udgivet efter hans Død i 12 Bind (1832—39), hans samlede »*Dichtwerken*« (Haarlem 1856—59) ved hans Discipel da Costa (da Costa, *Overzicht van het leven en de werken van B.*, Amsterd. 1844; ten Kate, B. en da Costa, ssteds 1862; Fr. Nielsen, Statsk. og Frik. S. 110 f.). J. O. A.

Bildsøe, Poul Matthias, f. paa Laaland 15. Febr. 1710, blev allerede 1730, efter at have taget teol. Eksamen, Rektor i Svendborg. 1736 blev han ordineret og virkede 1738—64 som Sognepr. i København. 1752 vandt han den teol. Doktorgrad og udnævntes 1764 til Biskop i Aarhus. D. 27. Juli 1777. Han har udgivet nogle mindre, eksegetiske Arbejder og enkelte Prædikener. K. T.

Bileam, en navnkundig »Sandsiger«, som boede i Byen Pethor (assy. Pitru) ved Efrat. Om ham fortælles 4 Mos. 22—24, at da Israe-

lterne stod i Begreb med at drage ind i Kanaan og havde slaat Amoriterne, sendte disses Naboers, Moabiternes, Konge Balak Bud til ham og opfordrede ham til at komme og lyse Forbandelse over Israel, for at han maatte kunne overvinde dem. B., som vidste, at Israel var velsignet af Herren, vægrede sig først, men lod sig senere af nye Sendebud fra Balak, der lovede ham rigelige Gaver, bevæge til at drage med, efter at han havde faaet det Paabud af Herren, at han kun maatte tale, hvad Herren lagde ham i Munden. Og skønt han selv ønskede at kunne føje sig efter Balaks Ønske, hvorfor han paa Vejen fik en eftertrykkelig Advarsel derimod af Herren, førte denne ham dog saaledes, at han fire Gange efter hinanden, med stedse større Fynd, udtalte profetiske Velsignelser over Israel som det af Gud udvalgte Folk, hvilke han sluttede: »Jeg ser ham, dog ikke nu, jeg skuer ham, dog ikke nær: der fremskrider en Stjerne af Jakob, opstaar et Spir af Israel, og han knuser Moabs Sider og kuldaster alle de oprørske«. Saa viste Balak ham bort i Harme. Senere fortælles (4 Mos. 31, 8, 16), at B., som havde givet Midjaniterne det djævelske Raad at lade deres Kvinder forføre Israelliterne til at deltage i deres Utugtssyrmelse af Baal-Peor, for saaledes at føre dem i Fordærvelse, blev dræbt i et Slag, hvor Israel sejrede over Midjaniterne. B. omtales oftere i G. T., navnlig som Vidnesbyrd om, hvorledes Gud kunde vende sin tilsigtede Forbandelse til Velsignelse (5 Mos. 23, 5; Josva 24, 10; Mik. 6, 5; Neh. 13, 2). I det N. T. stilles han som Forbillede paa saadanne Vranglærere, som for Vindings Skyld forføre de troende til slet Levned (2 Pet. 2, 15; Jud. 11; Aab. 2, 14). — Iøvrigt indtager B. en ejendommelig Plads i religiøs Henseende, idet han, som var en hedensk »Sandsiger«, dog kendte »Herren«, Israels Gud, saaledes at han modtog Aabenbaring af ham og vidste sig skyldig at lyde ham og kun at tale, hvad Herren vilde. Dette tyder paa, at der i den Tid har været et nøjere aandeligt Samkvem mellem Folkene, end der almindelig antages; men hvorledes det nærmere har forholdt sig hermed, lader sig med vort nuværende Kendskab til Datiden ikke med Sikkerhed oprede. T. S. R.

Bilga (1 Krøn. 24, 14), en Præst paa Kong Davids Tid. Neh. 12, 5 nævner en Præst af samme Navn efter Eksilet. Han kaldes ogsaa Bilgai og var med til at besegle Pagten (10, 8).

Bilha, Rakels Tjenestekvinde, som hun gav Jakob til Medhustru; B. fødte ham Dan og Naftali (1 Mos. 29, 29; 30, 3). Om Rubens Forhold til hende jfr. 1 Mos. 35, 22; 49, 4. — Byen B. se Baala.

Bilhan (1 Mos. 36, 27), Seirs Sønnesøn. — En Benjaminit fører samme Navn (1 Krøn. 7, 10).

Bilio, Luigi, rom. Kardinal, f. 25. Marts 1826 i Alessandria, var Lærer i Literatur, Gr. og Filos. ved Kollegierne i Parma, Napoli og Rom. Han var fra sit 14. Aar Medlem af S. Paolo-Kongregationen og naaede indenfor den til blive Assistent hos Generalen i Rom. 22. Juni 1866 blev han Kardinal og fik som saadan Bispedommet Sabina og Abbediet S. Maria di Farfa. Han var ogsaa Storpenitentiar og Sekre-

tær ved Inkvisitionen. D. i Rom 30. Jan. 1884.

Bille. 1) **Ove B.**, den sidste rom.-kat. Biskop af Aarhus, den ældste af det danske Hierarkis daværende Repræsentanter, hvis varme Fædrelandssind stedse bør mindes, men som tillige staar som et levende Vidnesbyrd om den ringe aandelige Kraft, de beskikkede Forsvarere af den gl. Kirkeordning kunde møde op med i Kampen mod den fremtrængende Reformation. — Som Søn af Peder B. til Svanholm (f. paa denne Gaard ml. 1475 og 80) tilhørte han en dansk Adelslægt, der just paa den Tid indtog en Førerstilling. Selv gennemgik han Tidens lærde Dannelse, blev *Mag.* og helligede sig derefter til Statsstyrelsen, idet han 1499 indtraadte i Kancelliet. Allerede 1506 var han Kongens Kansler og spillede siden da en politisk Førsterangsrolle indtil Romerks Fald herhjemme. Samtidig tilfaldt der ham en indbringende Samling af gejstlige Præbender, som han, hvis Embede krævede Tilstedeværelse hos Kongen, bestyrede ved Stedfortrædere. Allerede 1501 var han Kannik i Roskilde (*de Rota*), 1510 fik han Provstiet i Lund og 1512 tillige det i Viborg; endelig 1520 blev han Biskop af Aarhus, et Valg, der paa Grund af flere Uregelmæssigheder krævede pavelig Dispensation. Derefter fulgte ogsaa store verdslige Forleninger. Kong Hans gav ham Sæde i Rigsraadet, og som Medlem heraf deltog han i de vanskelige Forhandlinger om Christiørn II's Haandfæstning og var tilstede ved Kroningen i Kbhvn og Oslo. 1514 var han Gesandt hos Kejseren. B., der var Christiørn II varmt anbefalet af Kong Hans, traadte dog efterhaanden tilbage for Kongens Yndlinge, men tog sig, saalænge det var muligt, af hans Sag, da den hældede. Han mæglede mellem Kongen og de oprørske jyske Raader, og først 15. Marts 1523 sendte han Christiørn II sit Opsigelsesbrev, da Frederik I's Hær allerede truede hans Stift. Fra nu af blev Kompromiset det Middel, hvorved han søgte at værne om K.s gamle Magtstilling, og da Kong Frederiks Holdning gav Reformationen Vind i Sejlene, var O. B. villig til at betale Adelen Støtte med Indrømmelser. Da Hierarkiets Ledere gennemgaende vare tarvelige Repræsentanter for K. og uskikkede til de betydningsfulde Poster under de vaklende Forhold, blev B. ogsaa naturligt »fast Hovedet for alt Papisteriet«. I hans mægtige Slægt havde det rom.-kat. Parti sin Hovedstøtte i Rigsraadet, og Oves Udsigter syntes lyse, da man 1532 fik Oves Fætter Torbern anbragt paa Lunde-Ærkestol, en Støtte, der dog faktisk blev af ringe Værd. At den hæderlige Ove B. ikke var blind for K.s Fejl, fremgaar af, at det var under hans Ægide, at Poul Helgesens Skrifter, med deres Krav paa fornyet Kirketugt, udgik fra den Aarhuspresse, hvis Indrettelse viste Bispens Forstaaelse for Aandens Kampmidler. Han indkaldte ogsaa, i Erkendelse af de hjemlige Mangler i Forsvaret, Dr. Eck, der dog ikke kom, og den rom.-kat. Teolog, som af Protestanterne kaldtes Dr. Stagefy. Iøvrigt betragtede han mest Protestanterne fra et juridisk Synspunkt som Oprørere mod Lov og Ret, men hans milde Sind gjorde, at han, selv efter Frederik I's Død, da Billerne og overhovedet

Reaktionen spillede Mester paa Herredagen i Kbhvn 1533, ikke gik voldsomt til Værks mod Prædikanterne i Aarhus Stift. B.s Haab om en rom.-kat. Konge og hans tillidsfulde Løfter til Hertug Hans bleve imidlertid ikke til noget. Med Grev Christoffer vilde han intet have at skaffe, og »med Taarer« deltog han i Hyldningen af Christian III i Ry Kirke. Dog, da han havde valgt, tjente han sin ny Herre med samme Troskab og store Offervillighed som de forrige, og nød ogsaa hans ubetingede Tillid (Medstatholder i Jylland; førte i Vinteren 1535—36 Forsædet i Regeringsraadet). Ved Statskupet 12. Aug. 1536 blev B. ikke fængslet, men da han end ikke vilde gaa ind paa Fordringen om at holde Bispestolens Slotte »til Kongens og Bispens Haande«, fængsledes han i Roskilde 10. Sept. 1536 og førtes til Dragsholm og siden til Nyborg, hvor han dog behandledes med al Ærbødighed. O. B. var imidlertid ikke skabt til at være Martyr; han beklagede vel i sit Hjerte baade den nye Lære og — maaske med en vis Fremsynethed — Sammenstyrtingen af den gl. Tingenes Tilstand paa Rigsdagen i Kbhvn 1536, da K.s selvstændige Formue og Magt blev afskaffet, og han harmedes med Rette over, at man ikke holdt de Løfter, man havde givet ham, men Romerkirken selv formaade ikke at begejstre ham til Kamp. 1. Juni 1537 underskrev han allerede en Godkendelse af det skete mod at faa Skovkloster (det senere Herlufsholm) som Len paa Livstd. Sin personlige Ejendom fik han tilbage og siden saa betydelige Forleninger, at han vedblivende kunde holde et lille Hof paa sit Kloster, og han efterlod sig da ogsaa ved sin Død en betydelig Formue. Der vist ham stadig de udvortes Æresbevisninger, som havde tilkommet ham før. Han tituleredes »Eders Naade«, Biskop og Rigsraad, og særlig i Slægten, hvis Magt var brudt ved Reformationen, behandledes han med udsøgt Ærefrygt. Eske B. overdrog han for Livstd Brugen af hans Fødegård (1540). Men Baandet mellem O. B. og Romerk. blev stadig svagere, og ved Omgangen med Dr. Peder Palladius fik han større Klarhed for det nyes indre Værd. Han døde paa Skovkloster 10. April 1555 som evangelisk troende. O. B. fandt sit Hvilested i Andvorskov Kloster, og fulgtes til Graven af sin Konge. (Møllerup, Billeættens Hist. I). — 2) **Torbern B.**, sidste Indehaver af Ærkessædet i Lund, var ældste Søn af Sten Basse B. til Lynggaard, men opdroges dog til gejstlig Stand. Han blev *Mag.* i Udlandet, 1507 Kannik i Lund og 1519 Dekan steds, da den forrige, Aage Sparre, af Kapitlet valgte til Ærkeb. Dette Valg, der ikke godkendtes af Kongen, blev Begyndelsen til en Strid mellem Kapitel, Konge og Pave om Besættelsen, der, ved at skabe abnorme Forhold lige til Reformationens Sejr, egentlig brød Spidsen af Romerkirkens Magt herhjemme. 1522 blev T. B. og flere Kanniker fængslede af Christiørn II, til de indrømmede ham Besiddelsen af Bornholm og Aarhus. Aage Sparre, der, da Kongen forlod Landet, atter var valgt, følte sig saa trykket af de Fremskridt, Reformationen gjorde i Stiftet, at han »oplod« dette til Fordel for T. B. som Koadjutor og eventuel Efterfølger. 1532 søgte denne i Kbhvn Frederik I's Stadfæstelse, som han

fik mod en Forpligtelse, der egentlig godkendte en biskoppelig evang. K. Guds Ord skulde han prædike pørt og rent af Skriften og ikke hindre de Prædikanter, »der prædike det hl. Evang., som foranskrevet staar«. Præstegteskab skulde tillades. Forgæves søgte nu T. B., trods god Betaling og Trusler fra hele den mægtige Slægt, Pavens Stadfæstelse. Da Frederik I døde, indtog T. B. sin Plads som Formand i Rigsraadet, men, da han i Virkeligheden var en Ubetydelighed, traadte han snart i Skygge. Især han bidrog dog til Kongevalgets Udsættelse, hvorfor han senere beskyldtes for »ret principiel« Aarsag til hele Krigen og Opøret. I sit Stift begyndte han nu Forfølgelser mod Protestanterne og lod Lunde-Landsting »hugge Freden af« alle evang. Prædikanter og deres Tilhængere. Følgen var, at Malmø-Borgerne besatte Bispens Slot og traadte i Forbindelse med Lübeckerne. Da Muligheden for at faa Hertug Hans til Konge slog fejl, opsøgte Erkebispens og Billernes Parti ogsaa Grev Christoffers Parti, men en af dennes Anførere tog siden, af Mistanke om Forræderi, T. B. til Fange og førte ham til Helsingborg. Efter Slaget ved Helsingborg var Grevens Magt brudt i Skaane, og T. B. hyldede da Christian III. Ved Statskupet 1536 førtes Erkebispens i Fængsel, først til Blaataarn i Kbhvns Slot, siden til Nykøbing paa Falster. 8. Aug. 1537 underskrev han en Godkendelse af det nye, fik Livsbrev paa Bosjö Kloster, ligesom han vedblev beholdt Dekanetet i Lund. Han døde 26. Dec. 1552 og begravedes i Domkirken. J. O. A.

Billedbibler. I det mindste siden Konstantin d. s. t. Tid har der eksisteret illustrerede Bibelhaandskrifter. De ældste nu bevarede illustrerede Dele af Biblen (Genesis-Fragmenter i Wien, Cotton-Biblen i London, Josua-Rullen i Vatikanet, Rabulas-Codexen i Firenze, Evangelie-Haandskriftet fra Rossano) stamme fra o. 500—600. Billederne vise nøje Sammenhæng med den antike Kunst baade i Ornamente, de mange allegor. Figure og Personifikation (Byer, Floder, Træer, Planeter, Dag og Nat, Aarstider osv.) og i selve Kompositionerne og Typerne (den ofte idylliske Karakter minder om Billeder fra Pompeji), men ligne ogsaa Katakombernes og Sarkofagernes Billeder og Kirkernes Mosaiker; en dekorativ Forbindelse med selve Teksten tilstræbtes ikke, Skrift og Billeder falde fra hverandre. Ikke blot Biblen illustreredes med Malerier, ogsaa kirkelige Skrifter. Illuminationen (Miniaturer af *minium*, den røde Farve, et Navn, der peger paa Billedernes Udspring fra de farvede Initialer) fandt især et Hjem i Grækenland, og i den Renæssancetid, der fremkom efter Billedstriden, indtog de bysantinske B. en høj Rang (maaske vare de dog mere en dygtig Genfremstilling af ældre kr. Forbilleder end fremgaaede af et selvstændigt Studium af antik Kunst; saaledes mener F. X. Kraus, at de berømte Psalme-Illustrationer fra 11. Aarh. i Vatikanet og Paris ere Kopier fra 4. Aarh., hvis Forbilleder ere alexandrinske). I den senere bysantinske Miniaturkunst forsvinder Landskabsbaggrunden for Figurene, der fremstilles paa pragtfuld Guldgrund som en Efterligning af Mosaikerne og Emaljerne; beundringsværdige ere ofte de store Initialer,

men Figurene lide af Livløshed. — De fleste af de gl. vesterlandske B., der især indeholdt Illustrationer til Perikoperne, ere forsvundne, men derved, at Mænd som Missionæren Augustin og Beda bragte illuminerede Haandskrifter til England, og Kunsten herfra paavirkede Frankrig i Karolingtiden, er der dannet en Tradition, som forklarer Sammenhængen med Oldtiden i den Miniaturkunst, som langsomt arbejdede sig frem i Occidenten (Godescalc's Evangeliar 781, Karl d. skaldedes Bibel 850). En særlig Stilling indtage de gl. irske illustrerede Haandskrifter, der vise en rig ornamentalt Evne (*Book of Kells*, der tilskrives Columba) og sætte Tekst og Illustration i det næreste Forhold. Stor Betydning for Haandskrifts-Illustrationen havde ogsaa Benedictinerklostre (som Monte-Cassino, St. Gallen, Reichenau, Fulda, York, Canterbury) og Karolingtidens Kunstskrivestuer i Tours og Orléans og siden Cluny. Ogsaa Ottonertiden i Tyskland, med dens Forbindelse med Bysants, bevarede Sansen for Bog-Illustration (Egbert af Triers og Otto III's Evangeliarer, o. 990), og for Nordtyskland fik Bernwards Skole i Hildesheim stor Betydning. Staufertidens bedste illustrerede Haandskrifter vise en nyvakt Sans for Formerne og en Friskhed og følelsesfuld Fantasi i Opfattelsen (Bruchsalers-Evangeliarier i Karlsruhe, Heinrich Löwes Evangeliar, Werner fra Tegernsees Penne-tegninger til Marias Liv). I Gotikens Periode besad især Paris en berømt Miniaturskole, hvis Frembringelser af kirkelige Haandbøger ere paavirkede af Glasmaleriet og udmærke sig ved solid Teknik og fin Gennemførelse (Ludv. d. hl.s Psalter i Paris). Den fordybede sig stedse mere i Studiet af Naturen (Jean Fouquet, f. 1415). Fra 13. Aarh. havde de rige Læggfolk Bønnebøger (*livres d'heures*, omfattende en Kalender, Evangelierne, Jomfru Marias Tider, Bodspalmerne, Litanier, Vigilier, *propria sanctorum* osv., alle illustrerede i de fornemmes Eksp.), der i 14.—16. Aarh. udstyredes med stor Lüks og indeholde rigt Materiale til Kundskab om Datidens Samfundsliv. Den flanderske Skoles realistisk gennemførte Genrebilleder blev nemlig Forbilleder for Frankrigs og Italiens Miniaturer. Efter at Bogtrykkerkunsten var opfunden, trykkede man i Paris en stor Del af Vesterledens liturgiske Bøger med Illustrationer, der i Beg. søgte at efterligne Andagtsbøgernes Miniaturer.

Al denne Illustration kom dog kun de fornemme og Kirkerne til gode. Middelalderens populære B. ere især de *biblia pauperum* fra 13. og 14. Aarh., som gengav Jesu Liv tilligemed de gltest. Typer i simple Penne-tegninger, hvortil føjedes Billeder af Profeterne med deres Varselsord. De danne Forudsætningen for de virkelige folkelige B. og illustrerede opbyggelige Værker, der efter Bogtrykkerkunstens Opfindelse især udkom i Tyskland og endnu staa som uopnaaede Forbilleder for en umiddelbart gribende og karakterfuld kr. Illustration, trods de naive Anakronismer, Kunstnerne gøre sig skyldige i. Fremstillede i ofte fortrinlige Træsnit, af store Mestre, danne Tekst og Billeder et sammenstemt Hele af ædel Simpeltid (Bibler fra Augsburg 1477, Köln o. 1480, Paris 1487 osv.; Folkebilledbøger med Fremstillinger af Passionen

og Aabenbaringen; Dødedanse, *ars moriendi* osv.). Hertil kom de særligt udgivne Illustrationer (Dürers Træsnit til Aabenbaringen 1498, Kobbere til Lidelseshistorien 1507—13, »den store og lille Passion med Marias Liv« 1511; Luk. Cranachs Passion 1509). Især efter at Biblen udbredtes paa Modersmaalet, udkom en Mængde illustrerede Bibler og N. T.er (Luthers N. T. 1522 med Billeder, navnlig til Aabenb., der næsten alle gik over i H. Emsers Overs., 1523 med Træsnit af Schäufllein; hele Biblen 1523 med Træsnit af Burgkmaier, Schäufllein og Dürer; Luthers Bibel 1534; s. Aar en rom.-kat. Bibel; i Løbet af 16. Aarh. vrimer det med B., særlig kan nævnes Wittenberger-B. af 1576 og 84). Baaede Luther og Melanchthon vare dybt interesserede i dette Folkeoplysningsværk og arbejdede med Cranach paa Tilsynet. Hertil kom talrige bibelske Billedbøger (Behams *Biblica historica, magna arte depicta* 1537 og oftere, Holbeins uforlignelige *Historiarum Vet. Instrum. Icones*, første Gang 1538 osv.). I Norden udkom 1550 Christian III's Bibel med Træsnit, Frederik II's 1589, Christian IV's 1633, sv. B. 1541, jfr. flere Udg. af »Bibliske Figurer udfaa G. og N. T.« (af Vergilio Solis) 1650 f.

Med det 17. Aarh. vandt Kobberstikket næsten Eneherredømme som Illustrationsmiddel i de større Bøger, hvorved Tekst og Billede atter fjernes fra hinanden. En Række Pragtbibler og bibelske Billedbøger udkom med Kobbere i 16.—18. Aarh. i protest. og rom.-kat. Lande (1607 Bodalocchio's og Lanfranco's »Rafaels Bibel«, der gengav Mesterens gltest. Billeder fra Vatikankans Loggiaer; Matth. Merian's *Icones biblicae*, Frankf. 1625—27; Ernst d. frommes »Kurfyrst-bibel« og Børnebibel 1636; Piscators *Theatrum biblicum* 1643; *Biblia ectypa* 1695; Amsterdammersbiblen 1700; F. de Sacy's fr. Bibel med 300 Kobbere 1789—94; den svenske »Figurbibel« 1793). Med Børneundervisningen for Øje udkom rebusagtig illustr. Bibelsprog (med højst tarvelige Træsnit; hos os 1710, 43 og mange Gange).

En ny Vej m. H. til Bibel-Illustrationen er man slaet ind paa i vort Aarh., idet man har begyndt at illustrere Teksten ved Landkort, Prospekter af Landskaber og Byer samt historiske Billeder (Browns Familiebibel, London og New York; Pfeilstüchers B. 1887; Illustr. Familiebibel 1894 i dansk og norsk Udg.; jfr. *Way to the cross* 1897; Maclear's *Helps to the Study of the Bible*). Ved Siden heraf have Gengivelser af berømte Kunstners Malerier i det sirrlig kølige og karakterløse Staalstik blomstret (hos os Kalkars »Pragtbibel« 1847), og effektjagende Illustrationer, som den fantasirige G. Doré's, have fundet Udbredelse i de fleste Lande (Dsk. Udg. 1884). En Tilbagevenden til en enfoldigere og sandere følt Bibel-Illustration er forsøgt i Tyskland (Overbecks 40 Tegn. til N. T. 1841; Cottas B. med Træsnit 1850; Schnorr v. Carolsfelds »Die Bibel in Bildern« 1852—1860); ogsaa i den rom.-kat. Kirke har man søgt tilbage til Glandtidens Forbilleder. — For Skoleundervisningen er der udkommet adskillige Samlinger af bibelske Væggebilleder, der i Reglen lade meget tilbage at ønske (Lecoy de la Marche, *Les manuscrits et la miniature*; Weigel u. Zestermann, *Die Anfänge der Druckerkunst*

in Bild u. Schrift I—II, Leipz. 1866; de la Roche, *Die älteste Bilderbibel* 1881). J. O. A.

Billeder, Billeddyrkelse, Billedstorm. I Religionernes Hist. har den kunstneriske Fremstilling (i Maleri eller Plastik) af Personer eller Ting, vedrørende de religiøse Forestillinger, spillet en umaaedelig Rolle, snart som Middel for Andagt og religiøs Belæring, snart som Genstand for ligefrem Dyrkelse. Indenfor Aabenbaringens Omraade forbød Moseloven, med øjensynligt Enhblik paa den hedenske Kultus, Jøderne enhver Fremstilling og Dyrkelse af B. af Gud eller noget skabt Væsen (2 Mos. 20, 4 f.; 5 Mos. 4, 15—18), men ikke desmindre omtales symbolsk-billedlige Fremstillinger i Helligdommen (2 Mos. 25, 18 f.: Keruber paa Naadestolen; ligesaa paa Tæpperne: 26, 1; 36, 35). Særlig i Salomos Tempel smykkedes Bygningen og de hl. Redskaber i ret rigeligt Omfang med ornamental og billedlig Kunst (1 Kong. 6 og 7). Gudebilleder vare heller ikke ukendte blandt Israeliterne. Saaledes bibeholdtes længe den ældgamle semitiske Brug af »Husguder« (*Terafim* 1 Mos. 31, 19 f. jfr. 35, 4) af Folket, ikke blot under Dommertidens Forfald (Dom. 17, 5), men ogsaa senere (1 Sam. 19, 13; et B. i Legemsstørrelse; 2 Kong. 23, 24; Hos. 3, 4; der toges Varsler ved dem: Sak. 10, 2). Denne Skik havde dog intet med Jahvedyrkelsen at gøre; men ogsaa ved denne har Israel til Tider anvendt B. (Dom. 17, 4; 18, 30), især Kalvebilleder — rimeligvis i Overensstemmelse med gammel semitisk Brug, muligvis under Paavirkning fra Ægyptens Dyr-symbolik. Lignende Kalvebilleder som det, der under Ørkenvandringen havde vakt Mose's Nidkærlighed (2 Mos. 32), benyttede det nordlige Rige siden Jeroboams Dage, og de ældste Profeter synes at have taalt det og nøjedes med at kæmpe mod ligefremt Frafald til andre Guder som f. E. Baal. Først Amos og Hosea nedlagde energisk Protest mod denne Billeddyrkelse, der havde Hovedsæde i Betel og Dan, men ogsaa naaede til Syd-Juda (Amos 5, 5). Den mosaiske Kobberslange (2 Mos. 21, 8) bragte man ogsaa Røgelsoffer, indtil Hiskia ødelagde den (2 Kong. 18, 4). Afgudsbr. af Træ, Sten og Metal (*masseka*, Støbning, Træbillede med Metalbeklædning), der hørte til en fremmed Kultus, vedkomme os ikke her, men de faktiske Dyrkelsesforhold belyses ved de senere Profeters drastiske Skildringer, der med storlaet Forstaelse af Guds Væsen haane al B.-Dyrkelse (Jer. 10; Jes. 40, 41, 46, 49, jfr. 5 Mos. 4, 15). — Efter Eksilet vare Jøderne i den Grad billedsky, at endog B. til Udsmykning i profane Bygninger eller som arkitektoniske Led forargede de strenge Fari-sæere. Dog trængte, gennem de græskvenlige Herodianere, Sansen for Kunst ogsaa ind i Israel, og i Romertiden maatte de strenge med Bekymring se de gr. Skikke, som fæstede Bo i Palæstina. Ved Udbrudet af den jødiske Krig blev saaledes Antipas's Hus i Tiberias ødelagt, fordi det var prydet med Skulpturer. Fra Jøderne fik Muhammedanerne deres Had til al Billedkunst.

De ældste Kr. vare fuldt enige i Fordømmelsen af den hedenske Billeddyrkelse og satte Livet til paa Grund af deres Afsky for den

religiøse Ære, der skulde vises Kejsernes B. (jfr. Aab. 15, 2). Fra Jøderne overtog de Forestillingen om det utilbørlige i at fremstille Gud i B., og Bevidstheden om Kristi Nærværelse gennem Hellig-Aandens usynlige Virken og Haabet om hans snarlige Genkomst gjorde, at man intet B. søgte af ham eller brød sig om Karpokratianernes B. (se Art. Kristus-billeder). Beskyldningen for »intet Alter, Tempel eller Billeder« at have, fralagde de sig ikke. Men den Menighed, der grundlagdes paa den gr.-rom. Kulturs Jordbund, fastholdt, trods sit nye relig. Syn, fra Beg. en varm Sans for Kunsten. For de 3 første Aarh.s Vedk. ere vi væsentlig henviste til Katakombernes (se d. Art.) Mindesmærker, men disse vise en anden Aand end den jødiske og belyse den ejendommelige Udviklingsgang i Menighedens Forhold til B. Den første kr. Kunst er overvejende symbolsk og staar i nøje Sammenhæng med den hedenske. Alt usædeligt og saarende for den kr. Tankegang udelødes selvfølgelig, men end ikke den senere Tids Frygt for det nøgne eksisterede, og hele det rom. Dekorationssystem med Ornamente og Figurfremstillinger, hvis oprindelige Sammenhæng med hedenske Myter og Kulter var traadt tilbage for en abstrakt, symbolsk Betydning, optoges frit, undertiden med bestemt Hentydning til bibelsk Lære, og bibeholdtes delvis efter Uddannelsen af en bestemt kr. B.kreds (Eks.: Havuhyrer, Delfiner, Tritoner, Nereider, Bukke, Vinlv, Genier [putti], Eros og Psyke, Orfevs, Sirener og Odyssevs, Gorgonhoveder, Paafugle, Føniks, Krans, Krone, Palme, Aars-tiderne, Dioskurer, Victoria). Men tidlig brød den kr. Kunst sig egne Veje og skabte ikke alene kr. Symboler (Eks.: for Kristus: Monogrammer, Fisken, Lam, Vinstok, Lysestage, Sædemand, Hyrde; for de Kr.: Lam, Fisk, Duer, Oranter [se d. Art.], jfr. Klemens Alex.'s Omtale af de for kr. Seglringe passende Symboler), men gengav endog histor. Scener fra G. og N. T., saaledes allerede i Slutn. af 1. Aarh. (Eks.: Noah modtager Duens Olieblad, Mose slaar Vand af Klippen, Abrahams Offer, Daniel i Løvekulen, Jonas, Bespinningsunderet, den gode Hyrde, Lasaros's Opvækkelse, Helbredelsen af den værkbrudne og blindfødte osv.). En symbolsk Tendens præger dog ogsaa disse. Typerne vise Slægtskab med de gængse hedenske (gode Hyrde og Orfevs; Elia's Himmelfart og Cirkuskusken eller Helios; Kristus gør sine Undere med en magisk Stav). Fremstillingen er saa simpel som muligt; det gælder kun at genfortælle Hovedtanken (de ugrundomme Skikkelser mangle nærmere Karakteristik; Teofanier fremstilles ved en Haand; nogle Brødkurve kunne betyde Bespinningsunderet; Frelseren og en Blandingsskaal betegner Brylluppet i Kana; flere Fortællinger f. Eks. Bespinnings- og Kana-Underet slaas sammen). — Emnevalget foretoges med bestemt Hensyn til Stedet. Som de ældste Kr. kaldte Gravpladserne for Sovesteder, er deres B.kunst i det hele Haabets Kunst; der er paa-vist en nøje Overensstemmelse mellem Katakombernes og de gamle Sarkofagernes B. og Indholdet af de liturgiske Bønner for de døde: de Undergerninger, disse minde om til Stadfestelse paa Opstandelsessaabet, gengive hine.

De ældste, forsvundne Menighedshuse have formentlig vist samme Blandingskunst, der ogsaa bevaredes i Privathuse (S. Paolo e Giovanni i Rom) og genfindes i de ældste kr. Bygningers Mosaiker (S. Costanza), men med det 4. Aarh. stillede de nye Basilikaer større Op-gaver, og, svarende til Jubelen over Sejren, samlede Kirkernes Udsmykning sig om Fremstillinger af den hinsides Verden med triumferende K., delvis efter Aabenbaringens Billedprog (Lammet, Tronen, 24 Ældste, Kors, Lysestage, Paradisfloderne). Særlig Apsis og Triumfbue smykkedes med Symboler og B. af Profeter, Apostle, Evangelister, Helgener og Engle omkring den sejrende Kristus, enten som Lovgiver eller Fredsbringer. Som oftest inddeles disse B. i Zoner, Hovedpunktet er Kristus, omgivet af hl. Skikkelser, især Peter og Paulus, nedenfor strømme de 12 Lam (Lk. 10, 3) ud fra Betlehem og Jerusalem (den jødekr. og hedningkr. K.) hen til Lammet med Korset paa Tronen eller paa Sions Bjerg; øverst i Skyerne vise sig Evangelisternes Symboler. Ogsaa Hjorte (Ps. 42) omgive undertiden Frelseren og stille deres Tørst af Paradisfloderne. Korset spiller en stor Rolle, og Hentydninger til Lidelsen, der tidligere blev undgaede, blive nu hyppige, men stadig saaledes, at Triumfen skinner igennem. En plastisk Strengheid i Kompositionen kappes med Farvepragten om at bibringe Indtrykket af det overjordisk op-højede. Den ældste nubevarede mosaik-smykkede Apsis er i S. Pudenziana i Rom (fra Slutn. af 4. Aarh.).

Efter Midten af det 4. Aarh. fremkom ogsaa storartede B.rækker, der inddrog Kirkernes Midtskibsvægge under Dekorationen og gengav Guds Riges Historie under den gl. og nye Pagt (nye Test. sædv. i 3 Grupper: Kristi Barndom, Mirakler og Lidelse), eller skildrede de helliges Optog; om Alttret lyste B. med Typer paa Kristi Offer, og Kirkens Navnehelgener eller Opbyggere fik fremtrædende Pladser (jfr. Paulinus fra Nolas Skildring af sin Kirke; Beskriv. af den ældste S. Peter i Rom; S. Vitale i Ravenna). Det typologiske Forhold var, i alt Fald i Alm., tilsligit ved Midtskibsbillederne (jfr. Paulinus fra Nolas Beskr.; Eks. i S. Maria Maggiore i Rom og S. Apollinare Nuovo i Ravenna). Fra 5. Aarh. fik B. en didaktisk-dogmat. Karakter, som Indlæg i de store Strids-spørgsmaal (Triumfbuen i S. Maria Maggiore); den tronende Kristus i sin alvorsfulde Majestæt er det kunstneriske Udtryk for den anti-arianske Tendens, og i Mariatypen skimtes mere og mere det *θεοτόκος* (>Guds Moder), der efter Nestorianismens Overvindelse er hendes staaende Tilnavn. Efterhaanden som Middelalderen skrider frem, kan hun endog blive Midtpunktet (Eks.: S. Maria in Trastevere i Rom). Om Typernes Uddannelse se Art. Apostelbilleder, Kristusb., Mariab. osv. Disse B., ofte forsynede med forklarende Indskrifter (*tituli votivi*), tjente især i Beg. et pædagogisk Formaal som *Biblia pauperum* (jfr. Udtalelser af Hieronymus, Basilios, Paulinus fra Nola, Gregor d. st.).

Massernes Indtrædelse i K., og ikke mindst Tilslutningen fra de fornemmes Kredse, betingede den Pragt, der udfoldedes. Snart traf man nu B. allevegne, selv de fattigste Kirker

havde dem; hvor der ikke var Raad til Mo-saiker, fandtes Malerier eller billedsmykkede Tæpper (disse anses af mange som Udgangspunktet for Kirkernes Dekoration). Kostbare Sarkofager (se d. Art.) forarbejdedes, væsentlig smykkede med de fra Katakomberne kendte B.; pragtfulde Haandskrifter med Miniaturer viste den nye Kunsts Skabeevne (se Billed-bibler). Enkeltbilleder fremstilledes i Elfenben, Træ eller Mosaik eller maalede paa Pergament, Diptyker, Pyxider, hellige Redskaber og Møbler (Maximians Stol i Ravenna, 6. Aarh.) smykkedes med B., selv Døre (S. Sabina i Rom) viste hele Rækker af B. Fra Konstantinopel, der især siden Justinians Dage var Midtpunktet for Kunstlivet, kom billedsmykkede Silkeforhæng og Altærtæpper; Guldsmedkunsten stod her paa et højt Trin, og Emaljerne derfra vare be-rømte. Kirkerne og de private Huse vrimlede efterhaanden af B., og Scener fra den hl. Hi-storie vare indvævede i de frommes Klæder.

Samtidig med denne levende Sans for B. gik imidlertid Misbruget. Med Relikviesygen og Helgendyrkelsen fulgte B.dyrkelsen, der snart naaede et foruroligende Omfang. Vel lød der Indsigelser; fra den ældste Tid havde der i K. været Rigorister, som, enten paa-virkede af G. T.s Billedsky eller af den gr. Teol.s Spiritualisme, betragtede B.s Tilstedeværelse i K. som et maskeret Hedenskab. Tertullian fordømte B. med Strengthed, Evsebios konfi-skerede dem, og Epifanios brugte i Indignation et billedprydet Kirkeforhæng til Dække over en Fattigmands Lig. Mænd som Amfilokios af Ikonion, Kryssostomos, Asterios af Amasa og Nilos advarede mod den overdrevne Inter-esse for B., og Augustin talte om dem, der hellere saa Kristus malet paa Væggene end i hans Ord. Forstaelsen af det tidlige Forbud paa Synoden i Elvira (306) er omstridt. Fra rom.-kat. Side opfattes det som sigtende til Be-skærmelse af B. mod Hedningers Profanation, Ordlyden tyder dog snarere paa en Indsigelse mod Misbrug fra kr. Side. Men Kærligheden til B. blev stadig sterkere, og man begyndte nu at opfatte dem som »autentiske«; allerede i Oldkirken vilde man vide, at Lukas havde portrætteret Herren og hans Moder, og man mente at have disse kostelige Skatte foruden andre undergørende B., der ikke vare gjorte med Hænder (Abgars og Veronikas B.); ja i B. saa man Forbilledet nærværende virke med sin Kraft og Naade. Optagelsen af Areopagitens Mystik i 6. Aarh. blev det teol. Grundlag for en ejendommelig Lære om B. Den trinvisse Afleden af Tilværelsen fra Gud, og den trinvisse Opstigen til ham gennem Betragtningen af Afbildelserne, egnede sig fortræffelig til Bevis for den synlige Symbolik's Nødvendighed for Tilegnelsen af det aandelige. Basilios's Ord om, at den Ære, der vises B., gaar over paa Prototypen, blev B.dyrkernes Slagord. —

Først i det 8. Aarh. brød Reaktionen mod B. løs i en Billedstrid. Forbud paa den vare de Kampe mod B., der førtes i Lilleasien, hvor der fra gl. Tid var protesteret mod B., dels af Udøbere fra Montanister og Donatister, dels af Nestorianere. For Muhammedanerne og Jøderne vare de Kr.s B. en Gru, og 723 havde Kalifen Jesid II udstedt et Forbud mod dem.

Den egtl. Billedstrid hører dog Grækenland til. Den Ære, der vises Kejseren og hans B. med Knæfald og Fodkys (Proskynese), maatte mægtig fremme den ydre Hæder, der skyldtes de hellige og deres B. B.venner selv fortælle om, hvorledes der bragtes Røgelse og blev sunget Sange til B.s Ære, de smykkedes med Lys og Baand, man bad B. til Fadder og kradsede Farven af dem for at blande den i Altervinen, B. hængtes om Halsen som Amuletter, og de mærkeligste Undere virkede de hellige ved dem, ja Martyrb. kunde bruges til Opsporingen af bortløbne Slaver. De Motiver, der bestemte Leon III Isaurier til hans B.kamp, kendes ikke, og Kilderne til Striden ere os kun over-leverede fra B.venner. Nogle henviser til Missi-onsbestræbelser overfor Jøder og Muhammed-anere, andre til polit. Hensyn, Sikringen af Kejserens Enemagt i Kirken, andre til religiøs Indignation. Nogen folkelig religiøs Bevægelse stod i alt Fald ikke bagved. Kejserne vise gentagne Gange en paafaldende rationaliserende Tankegang, men optræde tillige officielt som Hævdere af en Krdm. i Aand og Sandhed; men hvormeget der heri skyldes Politik, maa staa hen. Deres Fjender tale om dem som Halv-Saracener og Renegater. 726 udstedtes et Forbud mod Proskynese, og en delvis B.-storm fulgte efter. Patriarken Germanos, der forsvarede Proskynesen ved Henvinching til B.s Undergørrninger og B.s Portrætlighed ved Henvinching til frommes Syner, blev afsat, og 730 fulgte et nyt Edikt, billigt af den nye Patriark, der forbød B. i Kirkerne. Oprør i Grækenland og paa Øerne dæmpedes med Strengthed. Kejseren, der betragtede sig som en ny Hiskia, søgte og fandt sin egtl. Støtte i Hæren, men snart dannede sig ogsaa et Hofparti af B.fjender (Ikonomaker, Ikonoklaster). Folkets store Hele, ledet af Munkene, vilde imidlertid ikke give Afkald paa B., og der vises megen Voldsomhed mod B.vennerne (Ikonoduler). Fra Rom (Gregor II og III) kom ivrige Protester, og især Teologen Jo-hannes fra Damaskos, der som muhammedansk Undersaat stod frit over for Leon, forsvarede i flere Skrifter ivrigt B. som »Fører til Er-kendelsen af de skjulte Ting«. Han saa i B.-fjendskabet en skjult Manikæisme, en For-kastelse af Krdms Ophævelse af Modsætningen mellem det guddommelige og jordiske, og han protesterede i K.s Navn mod Kejserens Ind-blanding paa Omraader, hvor han intet havde at gøre. Leons Søn, Konstantin Kopronymos (741—75), en dygtig Regent og Feltherre, fort-satte Faderens Værk og skred, efter Dæmpelsen af et Oprør, haardt frem mod B.vennerne, ja synes endog at have sigtet mod Munkevænsnets Udryddelse. 754 holdt han en Synode i Kon-stantinopel, hvor 338 Bisper (ingen Patriarker vare til Stede) erklærede, at B.dyrkelsen var Idololatri og Satans Paafund, forbudt i Biblen, af Kirkefædrene og ved Fornuften. Det eneste B. af Kristus var Nadveren, andre B. af ham førte kun til Kætteri, thi fremstilles Gud-dommen sanseligt, gøres den endelig; frem-stiller man kun Menneskenaturen, gør man sig skyldig i Nestorios's hæslige Vildfarelse. Helgendyrkelsen af Maria og de øvrige hellige billigedes derimod. Synodens Afgørelse for-

kastedes baade i Østen og Vesten (Rom 769). Der fulgte nu uhyggelige Profanationer af Kirker og Klostre, og især efter de uheldige Bulgarkerkrige 756 og 760 skabtes blandt Munkene en Række Martyrier, hvis Virkning langtfra blev den tilsigtede. 766 tog Kejseren sine Under-saatter i Ed paa at sky B. Kirkerne udmalede med Dyre- og Frugtbl., saa de lignede »Fuglebure og Frugtboder«. Leon IV Kazarer maatte mildne Loven, og efter hans Død bestemte hans Enke, Irene, sig for dens Ophevelse efter Samraad med Pave Hadrian I. 786 søgte hun at afholde et alm. Koncil i Konstantinopel, men det blev splittet af B.fjenderne og samledes først 787 i Nikæa, med ringe økumenisk Præg, da 3 Patriarker vare fraværende. Her billigedes da atter Kirkernes Udsmykning, ikke alene med Kors, men med B. af Kristus, Maria, Helgener og Engle, malede eller af andet Materiale, og B.s Anbringelse paa Vægge i Huse og uden paa Huse, paa hellige Kar og paa Klæder blev tilladt; deres Fremstilling maatte dog ikke skyldes Kunstnerens Godtykke, men K.s vejledende Bestemmelser og faste Overlevering. Da B.s Betydning ingeni lunde blot er den pædagogiske for de ukyndige, men da de for de kyndige ere Midler til Beskuelse, bør de æres ved Proskynese, medens den sande Dyrelse (*καρπία*) kun tilkommer Guddommen.

B.vennerne gik meget spagfærdigt frem mod Modpartiet, og i Virkeligheden var Sagen ikke endt. En Slægt var vokset op uden B., og Militerpartiet var stærkt. Leon V, Armenier, (813—20) forbød atter B.dyrkelsen og afsatte Patriarken Nikeforos 815. Under den nye Trængselstid for B.vennerne var Abbeden i Studion, den standhaftige Theodoros (d. 826 i Eksil), B.s varmeste Apologet og Talsmand for K.s Frihed. Han drog Konsekvenserne af B.-teologien. Udfra den areopagitiske Betragtning af Forbilledet som den skabende Idé, der med Nødvendighed har sit Afbillede i sig, blev B. ham noget sakramentalt, i hvilket Forbilledet reelt er til Stede med hele sin Kraft og Fylde, Forskellen ligger kun i Substansen. Et Kors er et Kors, i hvad Stof det end er tildannet, et Kristusb. bærer Kristusligheden i sig, hvordan dets Materiale saa er. Naar de tidligere Grækere og den rom.-kat. K. kalder B.dyrkelsen relativt, da den egtl. gælder den fremstillede selv, taler Theodoros om Proskynese af B. selv. Den, der forkaster B. af Kristus, forkaster hans Menneskeovdelse; det sandt msklige maa eksistere individuelt og kan derfor fremstilles i B. Den teol. Betydning af B.-striden bliver dens Reaktion mod det doketiske i Monofysitismen. — Mikael Balbos (820—29) maatte allerede give Privatdyrkelsen af B. fri, og Theofilos's (829—42) strenge Forholdsregler hjalp intet; hans Enke Theodora genindførte ved »Ortodoksiens Feste« (842 eller 843) B.dyrkelsen. Fra det Øjeblik har B.fjendskabet væsentlig fundet sit Tilhold hos Sekter (som Paulikianerne). — B.kunsten, der i Østen betragtedes som noget guddommeligt, kom imidlertid, særlig siden 787, under stærk Kontrol af K. Allerede i Oldk.s Dage var der udgivet Beskrivelser af de Emner, der egnede sig til kirkelig Fremstilling, og den gr. K. fastholdt med træg Sejhed de Typer, som Traditionen havde fastslaaet.

Særlig siden den gr. Kunst havde faaet sit egtl. Hjemsted i Athos's Klostre, optog den kun underordnede Paavirkninger udefra. Gennem de til Kalabrien og Sicilien flygtede Munke kom den gr. Kunst vel til at udøve en Storbefrift i Egne, der vare sunkne dybt i Barbari, og under de makedoniske Kejserer tog den et nyt Opsving, men derefter henfaldt den til den Ensformighed, man særlig har betegnet som Bysantinisme. I den saak. Athos-Malerbog (se Didron, Manuel d'iconographie chrétienne, Paris 1845) er opbevaret en teknisk og typisk Beskrivelse af den, der siges at stamme fra 11. Aarh., men dog er udvidet ved langt senere Indskud; dens væsentlige Indhold fører os imidlertid endnu længere tilbage. Den gr. Kunst fastholder Forbudet mod at fremstille Treenheden, den skyr det nøgne; Billedhuggerkunsten, som stedse var sparsomt anvendt, tillades kun under Basrelieffets Form (især i Metalarbejder, hvoraf kostelige Levninger fra Middelalderen findes i Vesten), end ikke Krucifikset er derfor tilladt.

I Vesten fastholdt man længe det pædagog. Hovedsynspunkt for Kunsten. Af og til høres om B.fjendskab, men den manglende Analogi med Østens Knæfald, Antændelse af Røgeløse og Kerter for Kejsernes B. holdt B.dyrkelsen noget tilbage, Relikvierne havde den altopslugende Interesse. Paa Gregor d. st.s Tid optraadte en Biskop af Massalia som Billedstormer. Paven roste hans Nidkærlighed mod Overtroen, men indskærpede B.s Nødvendighed til Belæring, og andetsteds taler han om B.dyrkelsen som relativ. Paa B.stridens Tid afholdtes 767 i Gentilly en Synode, der behandlede Spørgsmaalet, men dens Akter ere gaaede tabt. Derimod forkastede Karl d. st. (*i Libri Carolini, de impio imaginum cultu*, 790) baade Ikonoklasternes Rasen og Ikonodulernes Overtro og fastholdt Synspunktet: til Belæring og Smykke; Fædrene fra Nikæa (II) lod han 794 paa Synoden i Frankfurt fordømme som idololatrisk, en Misforstaaelse, der skyldtes den tarvelige latinske Oversættelse, Paven havde sendt af Synodens Akter. Da Mikael Balbos siden skikkede Sendemænd til Ludvig den fromme, stadfæstede en Synode i Paris 825 Bestemmelserne fra 794. Direkte B.had, som det synes af reformatoriske Grunde, træffe vi hos Agobard af Lyon (d. 840) og Claudius af Turin (d. 879). Det faktiske Forhold i Vesten blev dog snart som i Østen, men officielt har K. stadig forkastet egtl. B.dyrkelse; Æren, der vises B., vises Kristus og de hellige. Visse middelalderl. Teologer (f. E. Thomas fra Akvino) synes at være komne ind paa den gr. Teol.s Lære om Prototypens nødv. Forh. til Afbillederne, men Areopagitens Mystik stod Kirken som Helhed fjern. Kunsten var derfor ogsaa langt friere stillet end i Østen. Vel sank den dybere end dér, men rejste sig ogsaa i Kraft til et langt højere Stade. Billedhuggerkunsten kom til at spille en stor Rolle i den senere romanske og især i den gotiske Kunst med de ofte storartede Fremstillinger i Sten af Dommedag og de mangfoldige Helgenfigurer, der danne en hel *acta sanctorum* (jfr. Art. Billedhuggerkunst). Særlig Krucifikset er blevet den vesterl. K.s Mærke. De fra Oldkirken

kendte B.kredse udvidedes frit. Til B. *sub lege* og *sub gratia* kom B. *ante legem* : Fremstillinger af Hedenskabet (allerede Claudius af Turin omtaler saadanne; jfr. de groteske Dyreskikkelser, der findes udenpaa og indenfor Kirkerne allerede i den tidligste romanske Tid; de ældste nordiske Trækirker smykkedes med Udskaeringer, der fremstillede de gl. hedenske Sagn). For Malerkunstens Vedkommende indtraadte ved Aar 1300 en Fornyeelse i Mellemitalien (Cimabue, Duccio, Giotto), hvorved en dybere og sandere Følelse, en fornyet Kompositionssans og fremragende Teknik kommer til Syne. Ikke mindst hænger dette sammen med Giotto's Forhold til Fransiskanerne (Hovedværker i Assisi, Padova og Firenze). Hans Værker gribe umiddelbart ved simpel Storladenhed og personlig Karakteristik, ofte indeholde de en dyb Symbolisme, der røber Indflydelse fra Dantes Digtning (Fransiskanerlæderne i S. Francesco i Assisi). Som Vidnesbyrd om de storslaaede Opgaver, B.kunsten nu paatog sig, staar »Dommedag« og »Dødens Triumf« i Campo Santo i Pisa (tidligere tilskrevne Orcagna), og om dens Indtrængen i det rent menneskelige Følelseslivs Dybde fortæller os Fra Angelico's B. med deres gudopfyldte Inderlighed. Paa nordisk Grund bryder det samme frem i Kölnerskolen. Langt dybere i den mskl. Karakteristik trængte naturligvis den begyndende Renæssances Mænd, hvis mest storladne Værker stadig ere beaandede af Krdm. (Massaccio, Signorelli's Fresker i Orvieto; endnu Lionardo da Vincis hl. Nadver), men snart fortrængte Humanismens Aand den Følelsesdybde, som var den ældre kr. Kunsts Ejendom. Kunsten træder ikke blot i verdslig Tjeneste, men verdsliggøres og bliver hedensk (Michel Angelos Dommedag; jfr. Tendensen til Kulturskildringer af Samtidens Pragt i de bibelske B.: Florentinerne's Fremstillinger af de hl. 3 Konger, Venezianernes af Evgl's Gæstebud). I Forbindelse hermed maa Savonarolas Angreb paa B. i Slutn. af det 15. Aarh. ses, skønt Verdsliggørelsen da endnu kun var i sin Begyndelse, og de bibelske Motiver stadig vare Hovedemner for de store Kunstnere.

Den Frihed, Kunsten nød i Vesten, betinger ogsaa den Dristighed, hvormed man siden 13.—14. Aarh. fremstiller Treenigheden, uddanner en Type for Faderen, ja fremstiller Hellig-Aanden i personlig Skikkelse. Bekendt er det 15.—16. Aarh.s Fremstillinger af »Naadestolen«: Faderen holdende den døde eller korsfæstede Kristus, over hvem Duen svæver, i sit Skød. Renæssancens Fremstilling af Treenigheden ved en mskl. Skikkelse med 3 Ansigt blev dog forbudt (1628, 1745). Af særlig yndede Emner fra den udgaende Middelalder maa nævnes »Dødedansene« og »Stationsbillederne«.

Ud fra en evangelisk Grundbetragtning havde allerede Wyclif og Hus, tilligemed Helgendyrkelsen fordømt B. paa Gr. af den Overtro og Misbrug, de gav Anledning til. Den Mistillid, som den nyvakte Troserfaring paa Reformationstiden nærrede til alt det udvortes, og den erhvervede Forstaaelse af Evangeliet's Prædiken og Sakramentsforvaltningen som Gudstjenestens Indhold, maatte i hine Kampdage give sig Luft

ikke blot i Fordringer om »Messens« Fornyeelse i evgl. Aand, men i Nidkærhed mod alt, der holdt Menigheden fast ved de rom. Forvanskninger, og da først og fremmest mod de overflødige »Offeraltre« og Helgenbillederne. Fra et historisk og kunstnerisk Synspunkt kan man beklage de store Tab, som den **Billedstorm**, der næsten overalt fulgte Reformationens Fremskridt, medførte, ligesom utvivlsomt megen Raahed er vist af Pøblen og delvis af Øvrigheden, naar den af Pengegridskhed tillod sig en Razzia efter Kirkernes Kostbarheder; men Reformationens Stilling til B. fremgik af en religiøs Fordybelses Indignation, en ligesaa bevidst relig. Følelse som den, der bragte de gr. B.venner til fanatisk Kamp for B. Hvor den schweizerske Reformation trængte igennem, skete en fuldstændig Udryddelse af alt det »hedenske« i K., idet man overførte Dekalogens B.forbud paa den kr. K. (Zwingli, Bullinger, Oekolampadius, Farel, Calvin, Beza). Til ligefrem B.storm, hvor Folk med Økser og Hamre trængte ind i Kirker, ødelagde Altre og B., kom det i Strassburg 1524, Zürich 1525, Bern 1528, St. Gallen, Basel osv.; i Nederlandene gentog det samme sig, og Huguonotkrigene gjorde ogsaa rent Bord, hvor de reformerte havde Magten. Man maa beundre den klare Forstaaelse og det Mod, hvormed Luther og hans Fæller optraadte mod B.stormerne. Da Carlstadt og hans »Schwärmgeister« allerede under Luthers Ophold paa Wartburg begyndte »Udrensningen« i Wittenberg, kom Luther tilbage 1521 og stillede Uvejret ved sine Prædikener. B. var ham Adiafora. Det er »lößlich und ehrlich« at have Mindebilleder i K.; skulde de bort, maa det ske ikke ved »Sværmeri og Vold«, men paa Øvrighedens Bud, som det ogsaa skete i G. T.s Dage. 1524 udtalte Luther sig i sin Sangbog om Kunsten som en god Tjener for Evangeliet; 1525: det var et kr. Værk, om man maledé hele Biblen af for Menneskers Øjne indvendig og udvendig paa Husene. Hans Sammen dragning af Dekalogens 1. og 2. Bud viser, hvor lidt han troede paa, at de Kr. behøvede at advares mod at gøre B. til eet med Gud. B.s Farlighed laa for ham snarere i den Anledning, de gav til Misforstaaelse af »de gode Gerninger«; man skal prædike, at ingen gør Gud en Tjeneste ved at oprejse B. Alligevel kom det overalt i Tyskland til B.storme, og særlig Bondekrigen medførte saadanne. Ogsaa i Norden gentog disse Scener sig. 3. Juledag 1525 trængte Børgerne i København under Guds-tjenesten ind i Frue K. og ødelagde Altre og Helgenb. 1524 havde Gendøberne Melchior Rink og B. Knipperdolling iværksat en lignende B.storm i Stockholm, medens Gustaf I og Lars Andersson vare borte. Efterhaanden som Reformationen trængte igennem, lod Øvrigheden Helgenb. fjerne og Malerierne overhvide, men Højaltartavlerne Bevarelse viser, hvor nænsomt man gik frem, da deres Fremstillinger ingenlunde kunne siges at svare til deres nye Formaal. Endnu i 16. og 17. Aarh. vedblev man med »Katekismusbilleder« i Kirkerne; men Rationalismens Tidsalders Hvidte-koste tilintetgjorde næsten mere end B.stormene. Det maa dog desværre indrømmes, at den protest. K. ikke endnu har evnet at skabe en

ny kirkelig B.kunst, jævnbyrdig med Middelalderens.

Romerkirken har paa Tridentinermødet (Sess. 25, *de invocatione sanctorum*) udtalt sig om B.; der skal vises dem skyldig Ære (*honor et veneratio*), ikke som om B. selv besidde gudommelig Kraft, men fordi den Ære, der vises dem, gives Urbilledet, »saa at vi ved Billederne, som vi kysse, og for hvilke vi blotte Hovedet og knæle, tilbede Kristus og ære de helliges. Dyrkelsen er altsaa relativ latreisk m. H. til Kristusb., relativ dulisk m. H. til Helgenb., men Teologerne ere uenige om Maaden, hvorpaa Æren overgaar paa Urbilledet, og naar en Teolog som Bellarmin nægter, at Æren skal vises B. »paa negtellig Vis«, vil det forstaas, at Menigmand saa lidt som ved Helgendyrkelsen formaar at fastholde Forskellen, og rundt omkring i Romerk. ere B. den Dag i Dag Anledning til megen Misbrug (se Art. Bambino). — B.kunsten selv har i Beg. af vort Aarh., ved en Tilbagevendten til Studiet af Middelalderens store Mestre, oplevet en Fornyelse (Nasarenene, jfr. i vore Dage Prærafaeliterne i England, Beuroniterne i Tyskl., Puvis de Chavannes i Frkrig), men en blot tilnærmelsesvis Skaberkraft er ikke vendt tilbage (de Rossi, Roma sotterranea crist. 1864—77; Musacii cristiani 1872 fg.; Bullet. di archeol. crist. 1863 fg.; Garucci, Storia della arte cristiana nei primi VIII. secoli della chiesa, Prato 1872 f.; Didron, Histoire de Dieu, Paris 1843; H. Alt, Die Heiligenbilder, Berlin 1845; J. E. Wessely, Iconographie Gottes u. der Heiligen, Leipz. 1874; Schlosser, Gesch. der bilderstürmenden Kaiser, Frf. 1812; Schwarze, Der Bilderstreit, Gotha 1890). J. O. A.

Billedhuggerkunst, kirkelig. Da Krdm. var trængt igennem hos Gr. og Rom., fandt den trætte Folk mærkede af Alderdommen, og den Side af deres Aandsliv, som skulde finde sit Udtryk gennem Kunsten, næsten døende. Vel var Kunsten en tiltant Lüks, men dens Udøvelse havde længe været overladt Trælle eller ringeagtede Haandværksgilder. De ledende Mænd i Samfundet skænkede den ikke megen Opmærksomhed for dens egen Skyld og havde vel som oftest ingen Forstand paa den. Enkelte Æresstatuer fraregnede, havde Billedhuggerkunsten næsten intet andet at gøre end nu og da at smykke de Marmorsarkofager, i hvilke, efter en gennem hele Kejsertiden fortsat Tradition, fornemme og rige Personer bleve bisatte. Paa disse forekomme Portrætmedailloner, bibelske Scener, drueplukkende Genier o. l. Af denne Oldkirkens B. finder man Prover i Lateranets kr. Møseum og i Peterskirken (Junius Bassus's og Anicius Probus's Sarkofager fra 359 og 395 e. Kr.), enkelte ogsaa i det gl. Glyptotek i Khvn. En anden Lüks, som man ikke vilde opgive, var Elfenbensskulpturerne, med hvilke Skrivetavler (Diptyer), Bogbind, Æsker, Daaser, ja selv Møbler smykkedes (Biskop Maximians Stol i Ravenna 546—552).

Med B. gaar det imidlertid efter Romerrigets Deling stadig ned ad Bakke, og efter Billedstriden (se d. Art.) fastslaaes det som et Dogme, at denne Gren af Kunsten ikke maa benyttes til Fremstilling af Billeder i den gr. Kirke. Under det rom. Pavedømme bevares vel Fri-

heden, men B. bruges dog meget lidt, sammenlignet med Malerkunsten, som i Roms Basilikaer, saa i Langobardernes, Merovingernes og Karolingernes Efterligninger af disse. Alt sættes paa det indre; det ydre, som først og fremmest vilde haft Brug for Skulptur, holdes forholdsvis tarveligt. Vel sandt, der gaves, selv efter at de antike Søjleordninger vare opgivne, Kapitæler og Kragsten, som skulde have Form; men disse Opgaver vare for begrænsede og smaa til at kunne skabe en Skole for figurlig Skulptur; man vaklede mellem barbariske Reminiscenser af korinthiske Kapitæler og groteske Tillempler af Menneske-, Dyre- og Planteformer paa de Kalkstens- og Sandstensblokke, som den romanske Bygningskunst krævede dekorerede.

Selv efter at den romanske Basilika har udformet sit malerisk grupperede Ydre og byttet Træløftet helt eller delvis med Hvælvinger, selv med Udfoldelse af stor arkitektonisk Pragt i de sachsiske, rhinske og normanniske Katedraller, er der dog ikke her nogen betydelig Anvendelse af figurlig Skulptur, kun nu og da et Dørfelt (Tympanon), en Korskranke eller noget lignende — alt indenfor meget beskædede Grænser. Snarere spiller B. en større Rolle i de Metalarbejder, med hvilke man fandt det passende at smykke Kirkerne, og som dels indførtes til de nordlige Lande fra Syden, dels forfærdigedes af indkaldte Kunstnere. Blandt disse Arbejder fortjene at anføres Bernwardsøjlen og Broncedørene i Hildesheim (1015), Broncedørene fra S. Zeno i Verona (1047), i Ravello (1179), i Gnesen og i Novgorod (12. Aarh.). Fremdeles Alterforsider (Antependier, Antemensaler), som den fra Basel, nu i Cluny (11. Aarh.), eller de danske fra Sal og Stadil, Lysekroner og Lysestager, endelig Gravmindesmærker, som Kejser Rudolph II's (1080) i Merseburg og Biskopperne Giselhers (1004) og Friedrichs (1152) i Magdeburg.

Der hørte en Skole til for at uddanne plastiske Kunstnere, og der hørte Rigdom, forbunden med Smag og Dannelse hos Kirkens ledende Mænd, til, før der kunde stilles B. Opgaver, der kunde gribe og fængsle det hele Samfund. Det er bekendt, hvilken Rolle de fra Cluny udgaaede Klosterskoler have spillet, som i andre Henseender, saaledes ogsaa med Hensyn til Udviklingen af den gotiske Bygningskunst, men med denne følger ogsaa en langt rigeligere Anvendelse af Skulptur end den, man hidtil har kendt i den vesterl. K. Omtr. samtidig med Clunys Blomstring er den Kulturudvikling, som fandt Sted hos Provençalerne i 11. og 12. Aarh., og som desværre fik en brat Ende ved Forfølgelserne mod Albigen-serne. Hvad der her fra begge Sider er taget og givet, kan det være vanskeligt at afgøre. Hos Provençalerne er sikkert meget gaaet til Grunde eller ikke kommet til fuldstændig Udfoldelse, og den franske Revolution har i 1789 jævnet den ærværdige Cluny-Kirke med Jorden. Man ser dog i S. Gilles (1096—1116), i Vézelay (1120), i Moissac (Beg. af 12. Aarh.) og paa St. Trophime i Arles (1154), hvad man begge Steder har villet. I Dørfelter over Kirkens Hovedindgang troner Kristus med Apostle, Evangelister eller Evangelistsymboler; men

det er nu ikke blot som i Oldkirken den himmelfarne Konge, man vil have fremstillet, men ogsaa Verdensdommeren; derfor ledsages Hovedfremstillingen af andre, der vise de dødes Opstandelse til Salighed eller Fordømmelse. Det gælder om, hvem der kan fremstille disse Scener med den største Livagtighed og Naturalighed. Var Dørfeltet saaledes fyldt, stilledes paa Pillen midt i Hoveddøren og mellem eller paa Søjlerne paa begge Sider af denne og i Side dørene store Billedstøtter af Kristus, vor Frue og hele Helgenskaren, særlig vedkommende Kirkes Patroner. Der mødte med andre Ord de i Kirken indtrædende en Billedprædiken i stor Stil.

Denne Benyttelse af Kunsten billigedes dog ikke af alle K's Mænd. En Reaktion gjorde sig gældende fra Cisterciensernes og den hl. Bernards Side, saavel mod de rige Plananlæg med de radiale Kapeller, som mod Billedpragten. Men holdt de strenge Klosterfolk end igen, deltog Bisperne og de disse underlagte Stæders Borgere med saa meget større Iver i den rejste Bevægelse. Paa Portalerne fra Domkirkerne i Autun (1150), Bourges (1150), Chartres (Vestfacaden 1140—45) og St. Denis (Sideportalen 1150) kunne vi forfølge Overgangen til de franske kongelige Provinser og Champagne. Vi se paa Vestportalerne fra Laon (1210) og Notre-Dame i Paris (1223), hvordan Billedpragten har bredt sig og nu ogsaa fylder Portalernes Buer. Sit Toppunkt naar Bevægelsen paa Transeptportalerne fra Notre-Dame i Paris, i Sainte-Chapelle sammesteds, paa Portalerne fra Amiens (1238), men fremfor alt paa Transeptportalerne i Chartres og Portalerne i Reims (1250—1300). Hvem der ikke selv har set disse 2 sidste Kirker, har kun et svagt Begreb om, hvad man i Middelalderen har villet opnaa ved B.s Benyttelse, og dog savne disse Skulpturer i vore Dage den Understøttelse af Farve og Forgyltning, som de i sin Tid besad. Vistnok med Rette paastaar Viollet-le-Duc, at Frankrig alene fra denne Tid kan opvise lige saa mange Billedstøtter som alle dets Nabolande tilsammen.

For denne franske Billedpragt kunde Samtiden ikke staa; vi finde den efterlignet, eller se i alt Fald dens Virkninger i alle Nabolandene. I Tyskland vil man vel ikke gerne anerkende Størrelsen af den Gæld, man ogsaa i denne Henseende paadrog sig, og vel fandtes der dygtige Kunstnere i de forskellige Provins-skoler, som man ser paa Korskrankerne i Michaeliskirche i Hildesheim og Liebfrauenkirche i Halberstadt og paa den smukke Prædikestol fra Wechselburg; men den franske Indflydelse gør sig dog gældende, ikke alene langs Rhinen, som paa Portalen fra Liebfrauenkirche i Trier, Transeptportalerne i Strassburg (o. 1250) og Taarnhallen i Freiburg (o. 1270), men ogsaa paa Afstand, som i den gyldne Port i Freiburg (1200—50), Portalerne i Münster og Paderborn (1250—1300), de fyrstelige Stifters Staturer fra Naumburg (1245—72) og ikke mindre i de senere Skulpturer fra Georgskoret i Bamberg. — I England se vi den franske Indflydelse paa Vestfacaden i Wells (1206—42 eller senere) og i en Række Gravmindesmærker, særlig i West-

minsterabbedit. — Den samme Indflydelse træffe vi paa den pyrenæiske Halvø paa Porta della Gloria i S. Jago di Compostella, paa forskellige Portaler i Burgos osv.

Dog, vi vende tilbage til Frankrig. Man plejer gerne at tilskrive Krigene med England den Slaphed, som her indtræder i 14. Aarh. saavel med Hensyn til Bygnings- som til Billedhuggerkunsten, men de havde dog næppe hele Skylden. Dels var Begejstringen for de store billedsmukke Kirker kølnet, dels fik den gotiske Stil, efterhaanden som den udviklede sig til sine yderste Konsekvenser i Retning af de lodrette Liniers Overvægt, større og større Vanskelighed ved at bruge Menneskefiguren som meget mere end et Ornament, dels medførte vel ogsaa Masseproduktion af Staturer en vis Træthed og Manierethed; man forelskede sig i de bøjede, S-formede Linier og anvendte dem til Overmaal. B. fandt dog stadig Anvendelse paa de franske Kirker, som rejstes i 14. og 15. Aarh., og ikke mindre paa Kirkerne i Burgund, Nederlandene og Tyskland, men meget af, hvad den har skabt, navnlig i Nederlandene, er gaaet til Grunde ved Billedstormernes Ødelæggelser. Kunsten individualiserer sig paa en dobbelt Maade: man lægger mere Mærke til, hvordan den enkelte Figur er gjort, og hvem der har gjort den, gaar mindre end hidtil ud paa Massevirkning. Dette kommer en Mængde kirkelige Gravmindesmærker, men ogsaa kirkelige Brugs-genstande, til gode. Eksempelvis kan nævnes Claux Slutter (Mosesbrønd og Gravmæler i Dijon). Heinrich der Baller (Schöne Brunnen i Nürnberg) o. fl. Samtidig finder B. ogsaa nye Felter for sin Virksomhed i de ældre Kirker. De Kor, i hvilke det rom.-kat. Præsteskab daglig samlede til Sang og Bøn, begyndte man at udstyre paa det prægtigste med udskaarne Korstole, med malede og forgyldte udskaarne Altertavler, som oftest i flere Fløje til at aabne og klappe sammen, visende forskellige Fremstillinger i Skulptur og Maleri efter de forskellige Festers Behov, endelig med ikke mindre prægtige Sangergalerier ud mod Lægfolkets Kirke.

De forskl. borgerlige Lav og rige Privatfolk kappedes desuden om at stifte Altre med lignende prægtige Altertavler i den Masse af Kapeller, som lagdes om Kor og Kirker. De rige Handelsstæder i Mellemeuropa vare navnlig Sædet for denne blomstrende Kunstindustri. Berømte Navne opstod som Jörg. Syrin og Søn i Ulm, Michael Pacher fra Tyrol, Michael Wohlgemut i Nürnberg, Hans Bruggemann i Bordesholm, Claus Berg i Odense. Disse Træskærere og Malere havde saa atter en betydelig Indflydelse paa Stenhuggerne og Broncestøberne: Adam Kraft (1450—1507), Tilman Riemenschneider (1460—1531), Veit Stoss (1496—1533), Peter Vischer (1455—1529); Sebaldusgraven i Nürnberg og Kejser Maximilians Grav i Hofkirken i Innsbruck). I Frankrig haves de rigeste Kordekorationer af denne Art i Domkirkerne i Chartres, Amiens, Auch, Alby og i St. Nicholas i Troyes. I Spanien i Domkirkerne i Sevilla og Toledo. I Italien havde man, indtil noget ind i 13. Aarh., ikke med samme Iver som Nord for Alperne taget Del i den ovenfor antydede naturalistiske Bevægelse indenfor B. Den melder sig ikke, uden at man tillige mærker, hvor

tyndt det Muldrag er, som hernede dækker over den antike Skulptur, og hvilken Betydning denne kan faa som Forbillede; men man mærker ogsaa, at her har det hvide Marmor hjemme.

Malerkunstens vedbliver dog at spille Hovedrollen ved Kirkernes indre Udsmykning, medens Billedhuggerkunsten fortrinsvis støtter Bygningskunsten. Kun en enkelt Gang, som paa Underdelen af Orvietokirkens Façade, tilstræbes en Massevirkning ved Skulpturens Hjælp. De største Navne forsøge sig paa Udsmykning af Inventariegenstande (Nicolo Pisano: Prædikestol i Baptisteriet i Pisa 1260, Prædikestol i Siena og S. Domenico's Grav i Bologna 1266—68, Brønd i Perugia 1277—80; Arnolfo di Cambio: Tabernakel i S. Paolo i Rom og Gravmindesmærker; Giovanni Pisano: Vievandskar i Pistoja og Prædikestol i Pisas Domkirke; Andrea Pisano: Baptisteriets sydlige Dør i Firenze 1330). Ogsaa i 15. Aarh. beholder den italienske Skulptur væsentlig den samme Karakter, hvor meget end de kunstneriske Fordringer til den enkelte Figurs Gennemførelse skærpes saavel i Billedhugger- som i Malerkunsten. Studiet af Antikken, dens skønne Ornamentik, dens Behandling af Relieffet, gaar Haand i Haand med Studiet af Naturen, Anatomien, Perspektiven osv. Grænserne ml. Kunstarterne overholdtes ikke altid. Som betydelige Billedhuggere maa nævnes: Jacopo della Quercia (Brønd og Døbefont i Siena; Dør til S. Petronio i Bologna), Lorenzo Ghiberti (nordlige og østlige Dør paa Baptisteriet i Firenze; Johannes den Døber paa Or San Michele), Donatello (Orgelbrystning fra Domkirken i Firenze; Prædikestol i Prato; Peter, Markus og S. Georg paa Or San Michele; Broncedørene i S. Antonio i Padova og Prædikestolene i S. Lorenzo i Firenze), Lucca della Robbia (Orgelbrystning fra Domkirken i Firenze; glasserede Lerskulpturer, som ogsaa leveres af Andrea della Robbia og hans Sønner), Andrea Verocchio (S. Thomas paa Or San Michele), Antonio Pollajuolo (Sixtus IV's Grav i St. Pietro i Rom), Mino fra Fiesole (herlige Gravmindesmærker), Benedetto da Majano (Prædikestol i S. Croce i Firenze), Andrea Sansovino (Gravmindesmærker i S. Maria del Popolo i Rom; Gruppe i S. Agostino; Relieffer paa Casa Santa i Loreto), Lombarderne og Jacopo Sansovino i Venezia og mange flere. Som i 13. Aarh. den franske Skulpturs Indflydelse var overvældende i alle Nabolandene, saaledes nu i 16. Aarh. den italienske; den gennemtrænger og forbinder sig med den nordiske Skulptur overalt, hvor denne har nogen Livskraft tilbage.

Dog, den skønne Tid, i hvilken Kunsten beskeden tjener K. og søger sin Styrke i enfoldigt, men med Sandhed og Følelse, at gengive den hl. Hist.'s Beretninger, lakker mod Enden. Vendepunktet indtræder med Michel Angelo. Maaske kan hans skønne Ungdomsarbejde, hans Pietà i S. Pietro i Rom, endnu henregnes til den Tid, som svandt. Men i sine modne Manddomsarbejder lægger han an paa, at B. skal være sig selv nok, uafhængig af de andre Kunstarter, sky det jævne, det for alle tilgængelige, og derimod tolke de store Aanders Stemninger og Følelser. Det er klart, at en Kunst, der bryder med den kirkel. Tradi-

tion, med de kirkel. Typer, den være nok saa stor, nok saa genial, nok saa ny, ophører at være kirkel.

Men Michel Angelo var Højdepunktet af den italienske Renæssance-Kunstudvikling. Det af ham givne Eksempel smittede som en Farsot hans Efterlignere i og udenfor Italien, værst de mindre begavede. Allegorier afløste efterhaanden de bibelske Skikkelser, Effektjageri og Teaterpragt trængte sig ind paa de hellige Steder. Thi samtidig med denne Nedgang i Kunsten indtræffer jo den store Nedgang i det sydlige Europas Folke- og Kirkeliv. Den polit. Frihed tabes, de lavere Stænder forarmes, Ref. forsmaaes, Jesuitenre tilsnige sig K.'s og Skolens Styrelse. Derfor sygner den kirkel. Kunst hen; den maa erstattes i Jesuiterkirkerne af den, fra de fordærvede Hoffer laante, verdsl. Kunst, der gaar i Skole i de efter italiensk og fransk Mønster oprettede Akademier. — Men i Norden, hvor Ref. sejrede, kan man da ikke dér iagttagte et Opsving af den kirkelige Kunst? Nej! desværre. Religionskrigene og andre Krige forarme ogsaa her Folkene. Kirken bliver afhængig af Fyrster og Adelsmænd. Naar den skal smykkes, sker det med Gravmindesmærker; højest med mere eller mindre haandværksmæssige Erstatninger for den rom.-kat. Billedpragt, der fejdes bort.

At opregne de enkelte Figurer eller Relieffer, i hvilke man trods Baroktidens Vansmag kan træffe sund og sand Følelse i Syden som i Norden, vilde føre ud over denne Oversigts Grænser. Nævnes maa dog Navne som Bernini (S. Longinus i S. Pietro, de dekorative Figurer steds paa Kolonnaderne og Engelsbroen), Stephano Maderno (Sta Cecilia), il Fiammingo (S. Andrea i S. Pietro osv.). Der var forbeholdt en dansk Kunstner, Bertel Thorvaldsen, efter at en fælles europæisk Renæssance atter var begyndt i Slutn. af forrige Aarhundrede, den Opgave at lade B. spille en stor og mærkelig Rolle ved Udsmykningen af en luth. Kirke. Det er ikke som i Middelalderen en folkelig og kirkel. Bevægelse, vi blive Vidne til, men Kunstneren gør sig dog til Tolk for det bedste, som rører sig i Tiden. Den er ikke kirkel., det mærker man ogsaa i Frue Kirke i Kbhvn. Den store Kristusstatues Opstilling over Altret er et Brud med den gl. kirkel. Tradition, hvad man end kan have tilladt sig i Romert. Man søger derfor ogsaa gerne fra Kirken til Kristus-Salen i Museet for at nyde Thorvaldsens kr. Kunst. Ligger det heri eller i Fattigdom og manglende Kunstsans, at Frue Kirke er kommen til at staa saa alene? L. F.

Billedvæg (*εἰκονόστατος*, *Ikonostas*) kaldes den med Billeder smykkede Skillevæg, der i de gr. Kirker opføres foran Alterpladsen og hindrer Synet af det hellige Sted og de Ceremonier, som foregaa dér. Den har udviklet sig af Oldtidens *cancelli* (Korskranker) og de Tæppeforhæng, der ved visse Lejligheder droges for Altrets *ciborium*. Den gr. Kultus fordrer en ofte gentagen Tilhyllende af Altret, derfor indførtes Trævæggen (det ældst bevarede Eksp., i et Athoskloster, fra 15. Aarh.), hvis 3 Døre eller Døraabninger føre ind til Altret. Den midterste, »den kongelige«, benytter Bispnen (og ved visse Lejligheder Kejseren), men i

Paaskeugen staar den aaben for hele den mandlige Menighed; de 2 andre ere Præsters og Lægefølks Adgang til Helligdommen. Udsmykningen af B. er prægtig, med en Mængde Billeder af Kristus og de hellige paa Guldgrund, ofte smykkede med kostelige Stene, belyste ved ophængte Lamper osv. B. med de 3 Døre er en Efterlign. af det antike Teaters 3 Døre; gennem den midterste af disse gik Konger og Helte, gennem de 2 Sidedøre kom andre Personer.

Billicanus (Theobaldus Gernolt eller Gerlach) var født i Billingham i Nærh. af Landau i Slutn. af 15. Aarh. Han studerede i Heidelberg (immatrikuleret 1510) sammen med Melanchthon, der i flere Aar var hans gode Ven. 1512 blev B. *Baccalaureus*, 1513 *Mag.*; som saadan holdt han Forelæsninger over Dialektik, og 1520 blev han Provst for Artisternes Kollegium. Da Luther 1518 var i Heidelberg og angreb den skolastiske Filos., fandt han Tilslutn. hos B. og hans Discipel Joh. Brenz, foruden hos Martin Bucer og Erhard Schnepff. 1522 var B. Præst i Brenz's Fødeby Weil (i Württemberg), men paa Grund af sine dristige Prædikener mod Skærsilden og den overdrevne Ærefrygt for Maria og Helgenerne maatte han forlade Weil. Ved Bortgangen udgav han et Sendebrev til Menigheden dér, der viser, at han var stærkt greben af Ref.'s Tanker. Fra Weil gik han til Nördlingen. Raadet dér havde, uden Tilladelse fra Abbeden i Cistercienserkloster Heilsbronn, der havde Patronatsretten over Nördlingens Sognekald, ved en af begge Parter undertegnet »Pact« kaldet B. til i 10 Aar at forkynde Evangeliet i Byen. 1524 udgav han et Skrift om Messen, der indeholder et stærkt Angreb paa denne, og samtidig kom han i Strid med Theologerne i Ingolstadt, saa at han baade af Venner og Fjender blev holdt for at være en Discipel af Luther. Et Skrift fra Febr. 1525, i hvilket han gjorde Regnskab for sin Færd i Nördlingen, viste imidlertid, at han med Hensyn til Daab og Nadver stod Carlstadt og Zwingli adskilligt nærmere. Han vilde beholde Latinen ved Altergangen, men lagde forøvrigt ikke stor Vægt hverken paa Nadveren eller paa Daaben. Under Tryk fra Urbanus Rhegius kom han dog (endnu i 1525) med et temmelig mat Forsvar for Luthers Nadverlære, men kort efter nærmede han sig atter Zwinglianerne og vilde egentlig indtage en Midtstilling ml. Luther og Zwingli, omtrent som Carlstadt og Ökolampadius. Som Følge heraf brød baade Lutheranerne og Zwinglianerne med ham, og for at faa den teol. Doktorgrad i Heidelberg indgav B. da en Bekendelse, i hvilken han roste sig af sit Cølibat og godkendte Messen som et sandt Offer for levende og døde; den var et afgjort Brud paa de med Luther, Zwingli og Gendøberne. Da Heidelbergerne ikke vilde give ham Doktorhatten, giftede han sig med en rig Kvinde og havde Frækhed nok til at vende sig til Wittenberg for dér at blive Doktor. Men Melanchthon svarede, at man ikke promoverede nogen, før man havde set vedk.'s Bekendelse, og en saadan vilde B. ikke sende Wittenbergerne. B.'s tvetydige og vaklende Optræden i Nördlingen bragte det saa vidt, at

man betragtede denne By som tabt for Ref., og den forfængelige B. bildte sig ind, at han i Forening med Kejseren bedre end alle andre kunde løse de kirkepolit. Vanskeligheder. Derfor kom han til Augsburg 1530, hvor han paa paany frasagde sig al Lod og Del med Luther og Zwingli, og efter Hjemkomsten aflagde han sin gejstl. Dragt og drev Købmandshandel. Da de 10 Aar for hans Ansættelse vare udløbne (1532), fik han ikke desmindre Tjenesten som Præst i Nördlingen paa 5 Aar til, men allerede 1535 opgav han, paa Grund af Sygelighed, sit Embede for at gaa til et Universitet og virke videre for en bedre Uddannelse af Præsterne og som Forsvarer for Troen. Han rejste da med Kone og Børn til Heidelberg for at prøve sin Lykke som Jurist. Dér blev han *Licentiatius juris utriusque* og holdt en Tid juridiske Forelæsninger; men det ventede Professorat i Retsvidenskab fik han ikke. Han maatte forlade Heidelberg og gik til Marburg, hvor han blev *Dr. juris* og fik et Professorat i Retorik. Ogsaa dér blandede han sig i de kirkelige Forhandlinger, uklar og vaklende til det sidste. Han døde 8. Aug. 1554 og blev begravet i Elisabethkirken.

Billing, Axel Gottfrid Leonard, sv. Teolog og Biskop, f. 1841 i Önestad Sogn, Kristianstads Len, Stud. i Lund 1859, *Dr. phil.* 1865, teol. Docent 1867 og s. A. teol. Lektor ved Lunds Katedralskole, teol. Adjunkt 1872, Prof. i praktisk Teol. 1881, samt Biskop i Vesterås 1884. Han blev *Dr. theol.* ved Jubelfesten i Upsala 1877. B.'s teol. Udvikling er stærkt paa-virket af hans Svigerfader, Biskop E. G. Bring, og han har, som denne, sluttet sig til den kirkel. Retn., der i Kliefoth har haft sin betydeligste Repræsentant. Denne saakaldte »Ny-Lutheranisme« udmærker sig ved en udpræget kirkel. Realisme, hvorved den dogmatiske Spekulation undergaar en stærk Indflydelse fra den hegelske Filosofi. Som Hovedpunkter i B.'s kirkel. Program maa paapeges, at han stærkt har fremhevet, at K. er et organisk Samfund, ikke en blot Samling af Individuer; at, da Troen er en Guds Virkning ved Naademidlerne, ligger det i Begrebet af K.'s Væsen, at Naademidlerne og deres Forvaltning er det første, og Troen det senere. K. er saaledes de helliges Samfund, fordi den er en Naadesanstalt. Forvaltningen af Naademidlerne er ikke et Produkt af Menighedens Trosliv, men derimod dets Kilde; den er Herrens egen Indstiftelse. Herren har ikke alene indrettet deres Funktion, men i og med dem et Embede til deres Udførelse, og den, som ikke ad ordnet Vej har faaet dette Embede, har ingen Ret til at forvalte Naademidlerne. Gør han det, saa bryder han ikke alene en msklig, men en guddommelig Ordning. Fra dette faste Standpunkt har B., i en aandelig oprørt Tid, gjort Kristenlivets objektive Magter og det kirkel. Samfunds Ret kraftigt gældende overfor al religiøs Subjektivisme og kirkel. Individualisme. B. deltog i Kirkemøderne 1883, 1888 og 1893, paa hvilke han, som en af det kirkel. Højres bedste Ledere, har udøvet stor Indflydelse paa Beslutningerne. Siden 1888 har B. været Medlem af Rigsdagens første Kammer, og hans Udtalelser her have haft stor Vægt, især i Kul-

turspørgsmaal. B. har været indvalgt dels i Konstitutionsudvalget, dels i Statsudvalget. I 1890 blev han Medlem af Kirkelovskomiteén. Blandt B.'s talrige Skrifter maa nævnes: »Kateketikens begrepp« (2. Opl. 1873); »Lutherske kyrkans bekännelse« (1876—78); »Luthersk kyrkotukt« (1880); »Dr. Mårten Luthers lilla Katekes med en kort utveckling jemte utläggning« (1883); en Aargang Højmesseprædikener (1887).

H. W. T.

Billroth, Johann Gustav Friedrich, f. 1808 i Lübeck, d. 1836 som Prof. i Halle, var Forf. til en af Hegel stærkt paavirket »Religionsphilosophie«, der efter hans Død (1837) blev udgivet af Erdmann.

Bilokation. Legenderne fortælle, at Antonio fra Padova, Francisco Xaver, Alfonso de Liguori og andre rom.-kat. Helgener paa samme Tid ere blevne sete i Virksomhed paa 2 — ofte meget langt fra hinanden liggende — Steder. Nogle rom.-kat. Teologer have søgt at forklare en saadan »B.« ved at antage, at et guddommeligt Almægtisunder har sat de paagældende Helgener i Stand til paa een Gang at være og virke paa 2 Steder; andre mene, at Helgenerne selv i Virkeligheden kun have været paa det ene Sted, men at en Engel paa det andet Sted har paataget sig deres Skikkelse (J. Görres, Die christl. Mystik, Regensburg. 1837, II, 578 f.).

Bilsan (Esra 2, 2), en af Folkets Ledere ved Hjemtoget fra Babylon efter Eksilet.

Bimhal (1 Krøn. 7, 33), Israelit af Assers Stamme.

Bina (1 Krøn. 8, 37), en Efterkommer af Meffiboset af Benjamins Stamme.

Bination er Betegnelsen for den samme Præsts Celebrering af 2 Messer paa een Dag. I Middelalderen søgte forskl. Synoder at hævde et Forbud mod, at en Præst samme Dag læste 2 (B.) eller 3 Messer (Trination). Tridentiner-Konciliet gav ingen Bestemmelse herom, men overlod Biskopperne at give Tilladelse til at læse 2 eller fl. Messer (*jus binandi*). Denne Tilladelse gives i Reglen, naar en Præst har 2 Sogne, eller naar en Menighed er saa talrig eller vidtstrakt, at en stor Del af den (i det mindste 2—300 Personer) ikke kan komme til Stede ved den ene Messe; og under en Nabopræsts pludselige Sygdom har en Præst uden særlig Tilladelse Lov til »at binere«.

Binde- og Løsenøglen, se Nøglemagt.

Bindeshøll, Severin Claudius Wilken, f. 16. Febr. 1798 i Ledøje Præstegaard, hvor hans Fader, den ansætte og dygtige Præst Jens B., tidlig søgte at nære hans Sans for alle Samfundsanliggender. Han blev Student fra Roskilde Skole, der netop dengang havde en Blomstringsperiode, boede derpaa i København sammen med sin yngre Broder, den bekendte Arkitekt M. G. B. B., der aabnede Broderens Øje for Kunstens Værd og Betydning. Som teol. Kandidat var B. Notarius ved det teol. Fakultet og en meget søgt Religionslærer. Efter en 2aarig Udenlandsrejse (1832—34) kaldtes B. i 1838 til Sognepr. for Nakskov og Branderslev og udnævntes 1851 til Biskop over Aalborg Stift. 1856 blev han Biskop over Laaland-Falsters Stift, i hvilken Stilling han døde 30. Jan. 1871. B. var en begavet Mand, der med Nidkærhed

røgtede sit Embede og samtidig med Interesse fulgte den polit. Udvikling. Han var 1848 gejstl. Medlem af Stænderforsml. i Roskilde, 1866—70 Landstingsmand for Maribo Amt og 1868 Medlem af Kirkekommissionen. Blandt hans literære Arbejder have »Tanker til Eftertanke over Søn- og Festdagsevangelier« (2. Opl. 1875) vundet megen Paaskønnelse baade hos Præster og Lægfolk.

K. T.

Bingham, Joseph, eng. Kirkehistoriker, f. 1668 i Wakefield i Yorkshire, studerede i Oxford, hvor han fik et Fellowship, og blev Præst i Headbourn-Worthy i Nærh. af Winchester, hvis udmærkede Bibliotek kom ham til god Nytte. 1708 udgav han første Bind af sit store Værk: *Origines ecclesiasticæ or the Antiquities of the Christian Church*, 1712 blev han forflyttet til Havant ved Portsmouth, hvor han efter længere Tids Svagelighed døde 17. Aug. 1723. Aaret i Forvejen havde han udgivet 8. og sidste Bind af sit lærde Værk (overs. paa Latin af Grischow, Halle 1724 f. og 1751 f. med B.'s *Dissertationes* i sidste Bd.), der fra et episkopalt Standpunkt med stor Grundighed fremstiller den kr. Arkæologi indtil Gregor d. st., med særligt Henblik til Forfatning og Kultus. Desuden skrev B. forskl. Afhandlinger om Lægmandsdaaben i den gl. K., om Novatians Forh. til K. osv., og et Forsvar for den anglikanske K. over for Presbyterianernes Kritik (se Art. Quick, John).

Binius, Severin, f. i Randerath 1573, d. i Köln 1641, var i mange Aar teol. Prof. dér. Han er navnlig bekendt ved en Samling af Koncilieakter, der først (1606) udkom i Köln i 4 Bd., senere (1618) i Paris i 10 Bd. med lærde Noter.

Binnui er et Navn, der forekommer fl. Gange i Esra og Neh., uden at det er muligt at afgøre, om der tænkes paa een eller flere Personer.

Binterim, Anton Joseph, rom.-kat. Teolog, f. 19. Sept. 1779 i Düsseldorf, traadte 1796 ind i Fransiskaner-Ordenen, blev 1802 præsteviet, og 1805, efter at Fransiskanernes Kloster var blevet lukket, Præst i Bilk ved Düsseldorf, hvor han døde 17. Maj 1855. Han var hele sit Liv en Forkæmper for den Ultramontanisme, der mere og mere ogsaa i Tyskland rejste Hovedet. Under Striden om de blandede Ægteskaber (1838) forsvarede han det ultramontane Standpunkt med stor Iver og agiterede for Dannelsen af en Broder- og Søsterforening til Værn for »det rene kat. Ægteskab«. Til Straf for et Anbefalingsskrift for denne Forening blev han dømt til 6 Maaneders Fængsel i Fæstningen Wesel. Han bekæmpede med stor Heftighed Hermesianerne (se Hermes) og forsvarede Ægtheden af den hl. Kjortel i Trier og Uægtigheden af de Jesuiterne med Urette tillagte *Monita secreta*. Hans Hovedværker ere det fortenstfulde arkæol. Værk: »Denkwürdigkeiten der christ-kath. K.« (Mainz 1825—41, 7 Bd.), og en pragmat. Fremstilling af de vigtigste tyske National-, Provis- og Stiftskoncilier (Mainz 1835—49, 7 Bd.).

Birch, Andreas, f. i Kbhvn 6. Nov. 1758, teol. Kandidat 1779, studerede derpaa Teol. og Filol. i Göttingen under Joh. David Michaelis og Heyne. Efter Michaelis's Raad rejste han

til Italien for at undersøge de skjulte og hidtil ubrugte Haandskrifter af N. T., og han fandt i Rom en uvurderlig Støtte i Stefano Borgia, Sekretæren for det pavelige Kollegium *de propaganda fide*. Mange andre Venner, som syslede med arkæologiske og patristiske Studier, erhvervede B. sig ogsaa baade i Rom og i de andre Byer, han besøgte. Efter hans Hjemkomst (1783) befalede Kongen ham, paa Guldbergs Indstilling, at besørge en Udgave af N. T.'s Grundtekst, som skulde trykkes paa kgl. Bekostning. 1788 udkom de 4 Evangelier som første Del af dette Værk, der skulde være en Pragtudgave med et rigt kritisk Apparat. Som Indledning til det havde B. 1785 givet en krit. Beskrivelse over gr. Haandskrifter af det n. T. B's Tekstudgave af 1788 vakte ikke ringe Opsigt; men ved Besættelsen af det s. A. oprettede overordentlige Professorat i Teol. maatte han dog vige Pladsen for Fr. Münster. Aaret efter blev B. Præst ved Waisenhuset, og da Restoplaget af hans store Værk gik til Grunde ved Ildebranden 1795, opgav han Tanken om Fortsættelsen og lod sig 1796 udnævne til Domprovst i Roskilde. Herfra offentliggjorde han i smaa Oktavudgaver Varianten til Ap. G., de nstsl. Breve og Joh. Aab., som senere gennem J. J. Griesbachs Udgaver ere komne den bibelske Tekstkritik til gode, og samlede endvidere et Tillæg til Fabricius's berømte Udgave af de nstsl. Apokryfer (1804). 1803 udnævntes B. til Biskop over det nyoprettede Laaland-Falsters Stift, men forflyttedes alt 1805 til Aarhus Bispestol, som han beklædte med Dygtighed indtil sin Død 25. Okt. 1829.

K. T.

Bircherod. Denne Familie, af hvis Medlemmer flere have indtaget høje kirkelige Stillinger og gjort sig fortjente ved Studiet af dsk. Hist., stammer fra Præsten Jens Hermansen i Birkerød. 1) **Jakob Jensen B.**, Søn af Jens Hermansen, blev født 30. Sept. 1624 i Varberg. Efter Studier baade hjemme og i Udlandet blev han 1655 *Prof. phil.* og 1662 *Prof. theol.* ved Gymnasiet i Odense, hvor han døde 13. Juni 1688. Han var en lærd Orientalist. — 2) **Jens Jensen B.**, hans Broder, f. 12. Nov. 1623 i Birkerød, nød ogsaa en omhyggelig Uddannelse hjemme og i Udlandet, blev derefter Rektor i Slagelse, og efter en ny Udenlandsrejse 1658 *Prof. phil.* i Kbh. 1661 indtog han Lærestolen i Græsk, og 1668 rykede han op i det teol. Fakultet. 1675 blev han *Dr. theol.* Han har udgivet en Række Skrifter af filos. og teol. Indhold, hvoraf flere vise historisk Sans. Hans *Synopsis locorum communium theol.* (1682) udkom ogsaa i Tyskland. Den er et praktisk trykt Sammenrag af Brochmand, Chemnitz og Hütter. Han døde 12. Sept. 1686. — 3) **Jens B.**, Søn af Jakob Jensen B., f. 15. Jan. 1658 i Odense, gennemgik Skolen og Gymnasiet dér, blev Student 1674, men fortsatte sine Studier i Odense under Faderens Vejledning. 1676 tog han teol. Eksamen. Den, siden Ole Worm, paabegyndte Indsamling af Bidrag til Danmarks Hist. ved Monumentgranskning og Kildestudium fortsatte B. ved i fl. Aar at vie sin Tid til Undersøgelser af Odenses Hist. (hvis kirkelige Monumenter han lod stikke i Kobber), af dansk Arkæologi og Adels-

historie. Han forfattede ogsaa Katalogen til Anne Gjæes danske Bibliotek (Hovedstammen til Karen Brahes Saml.). 1682 blev han Viceprovst paa Regensen (1684 Provst) og *Mag.* Aaret efter fik hans Velynder, Peder Resen, ham i sit Sted overdraget at holde juridiske Forelæsninger, der paa den Tid vare nøje knyttede til hist. Studium. Hermed vedblev han til 1687, skønt han i Mellemtiden var bleven Prof. i Hebr. og adjungeret det teol. Fakultet. Paa Regensen indførte B. en Slags Seminarieøvelser i nordisk Historiegranskning, hvorved der fremkom en Række Afhandlinger om Julehøjtid og de gl. dske Juleskikke; selv udgav han 1685 en lærd Bog om Nordboernes Handelsforbindelse med Alexandria. Han anlagde store Afskriftsamlinger til Studiet af dsk. Adelshistorie. 1692 blev han teol. Prof., 1693 Biskop i Aalborg, hvor han vedblev med Samlinger til fynsk og aalborgsk Stiftshistorie og forfattede de udførlige Dagbøger i 50 Kvarthind, der indeholde vigtige Bidrag til Samtidens Historie (delvis udg. af C. Molbech 1846). Som Biskop siges han at have virket med stor Dygtighed; men da Højesteret 1698 dømte i den berygtede Thistedes Besættelsessag, blev B. ikendt en Bøde paa 1000 Rd. for ikke at have vist fornøden Forsigtighed i Sagen. Samme Aar blev han udnævnt til *Dr. theol.* Med ortodoks Strenghed modsatte han sig Ansættelsen af en reformert Præst i Aalborg. B. døde 6. Dec. 1708. — 4) **Jens B.**, Søn af Jens Jensen B., f. 1664, Student 1679, blev efter Studier i Udlandet *Mag.* 1688 og næste Aar Præst i Gladsaxe. 1705 blev han Biskop i Christianssand; her virkede han med stor Myndighed og anvendte Tid og Flid paa Visitatser i Skole og Kirke. Ogsaa han sysselsatte sig med Studiet af dsk. Historie. (Om Elefantordenens Oprindelse 1704). Han døde 25. Jan. 1720. — 5) **Thomas Broder B.**, Søn af Jakob Jensen B., f. 13. Aug. 1661 i Odense, gennemgik Gymnasiet, studerede siden 1678 ved Universitetet i Kbhvn og foretog derefter en lang Udenlandsrejse i Mellemuropa. 1688 blev han *Mag.*, og samme Aar blev han knyttet til Odense Skole og Gymnasium, hvor han virkede til 1722, da han efter et Slagtilfælde maatte tage sig en Prorektor. Han døde 19. Jan. 1731. Af hans omfattende hist. Samlinger blev kun lidt udgivet; ogsaa han studerede Monumenter, men sysselsatte sig ogsaa med dsk. Sproghist. og Naturhist. (fynsk Naturhistorie). Et udgivet Skrift om vore Middelaldersmønter (1701) viser kun liden Kritik.

J. O. A.

Birckner, Michael Gottlieb, f. 21. Aug. 1756 i København, Søn af en Murmester, men forældreløs fra tidlig Barndom; Student 1772; teol. Kand. 1784; Kapellan paa Før 1790. For at faa ham bort fra dette fjerne og ensomme Sted skaffede en Ven ham — uden hans Vidende — Kapellaniet i Korsør 1792; men Sygdom og Næringsørg plagede ham stedse: han tænkte paa at opgive Præstestillingen. Endelig opnaaede han Vemmeløv Sognekalde ved Korsør; men 3 Dage efter Udnævnelsen døde han, 1. Dec. 1798. B. var en Discipel af Kant og en begejstret Frihedsvæn. Enhver aandelig Tvang var ham en Pest. Hans Hovedværk er »Om Trykkefriheden og dens Love«

(1797); dens Betydning ser han deri, at den fremmer Almenaand og Fædrelandskærlighed; og han kræver ogsaa fri Ret til at drøfte alle relig. Spørgsmaal. Skriftet fandt ved sin Fremkomst stærk Modsigelse. Han begyndte selv Udgivelsen af sine »Samlede Skrifter«; 4. og sidste Bind udgaves efter hans Død af A. S. Ørsted.

A. J.

Birger (Byrge Gunnensen), Ærkebiskop af Lund, Søn af en fattig Landsbydegn i Nørre Halland, f. o. 1440, fuldendte efter Skolegang i Varberg, Roskilde og Skara sine Studier ved Universitetet i Greifswald, hvor han blev Mag. Efter at have været Styre af Domskolens i Lund blev han ansat i Kancelliet, blev 1477 Dronning Dorotheas Kansler og fik efterhaanden gode Præbender i Lund og Roskilde. 1495 blev han Dronning Christines Kansler og 7. Juni 1497 Ærkebiskop i Lund. I denne Stilling virkede han med Kraft og Dygtighed for at bevare K.s Anseelse og Magt, en ingenlunde let Sag for en Mand, der uden Slægtsforbindelse i Herrestanden stod overfor en Samling adelige Panthavere, der i hans Forgængers Tid havde tilrevet sig den faktiske Besiddelse af Stiftets betydeligste Ejendomme. Især tørnede han straks sammen med den voldsomme Rigsraad Niels Hack og Rigshofmesteren Poul Laxmand, af hvilke den første ligefrem havde foregribet sig paa Kirkens Ejendom, og den sidste forhindrede Ærkebispens Retssøgsmåls Fremme. Til ligefrem Krig kom det, da B., der holdt en større væbnet Hær, havde anklaget Rigshofmesteren for aabenbart Landsforræderi; men 1502 befriedes B. for sin Fjende, der blev myrdet. Ogsaa Niels Hack omkom, dræbt af en adelig Fjende (1508). — Overfor Kongemagten, som Ærkebispens dog støttede, bl. a. i Unionsspørgsmaalet, krævede Tidsforholdene ogsaa en fast Holdning, især under Christiern II's Regimente. Denne fortrædige B. paa forskellig Maade og ydede ham kun ringe Støtte i hans Retstrætter med den skaanske Adel; og hans Forhold til kirkelige Personer som Bisperne Karl af Hamar og Jens Andersen af Odense skabte vanskelige Situationer for Ærkebispens. Vanskelighederne bleve ikke mindre, da Kongen vilde gribe Pavens Legat, Arcimboldus, i B.s Hus. B. var den sidste dske Ærkebisp, der optraadte som Sverigs Primas, med gentagne Bandlysninger af Sten Sture som den sv. K.s Fjende. — Ogsaa aandelige Formaal kunde gøre Regning paa B.s Hjælp. For Bornholm oprettede han en Skole i Rønne, han skaffede det nye Universitet i Kbhvn økonomisk Støtte og hjalp den bekendte Kannik, Christiern Pedersen, ved hans Udgave af Saxo. Han stiftede Messer, som viste hans levende Taknemmelighedsfølelse overfor lave og høje, der havde hjulpet ham frem, og henlagde især en betydelig privat Formue til Vedligeholdelsen af den Gudstjeneste, der skulde holdes i den nyopbyggede Krypte i Lunde Domkirke (bekræftet 1. April 1519 af Arcimboldus). B. døde 10. Dec. 1519 og hviler i Krypten; han skildres som en lille Person af jævnt Væsen og gode Sæder, hans Styrelse viste en fast Karakter og from, kirkelig Aand.

J. O. A.

Birger Jarl til Bjälbo, Søn af Folkungen Magnus Minnesköld, var Sverigs egentlige Sty-

rer fra 1248, først som Jarl hos sin Svoger, Kong Erik (d. 1250), og siden hos sin Søn, Kong Valdemar, sandsynligvis lige til sin Død 1266. Den mægtige og oftest politisk skarptseende Jarl indtog en venlig Stilling til K. Tilligemed Ærkebispens og dennes 5 Suffraganbisper, en Lægmand, forskl. Præster o. fl. overværede han det af Vilhelm af Sabina sammenkaldte vigtige Kirkemøde i Skenninge 1248, som stadfæstede Cølibatet og paalagde Bisperne at eje og nøje studere »Dekretalbogen efter den sidste Samling«, og som overhovedet bragte den sv. K. til Ensformethed med den øvrige rom. K., idet det dog forbeholdt »Kongen og Jarlen« Ret til, om nødigt, at »lægge Haand« paa de Personer og den Ejendom, hvis Beskyttelse iøvrigt tilskredes Præster og Prædikebrødre. Aaret efter drog B. til Finland og fuldendte Erik d. helliges Værk; som Værn for den sv. Vælde og den kr. Kultur anlagde han Tavastehus. De af Kong Valdemar ved Kroningen 1251 grundede gejstlige Stiftelser bleve til »efter hans Faders og Moders Raad og Tilskyndelse«. Fra Henrik III af England, med hvem Underhandlinger vare indledte om Handelsforbindelser, sendtes paa Jarlens Ønske nogle Prædikebrødre for at undersøge »det sv. Riges Tilstand og Beskaffenhed«. Ved et Pavebrev af 1255 modtog B. den af ham begærede Ret til »at anvise Sønnerne visse Dele af Landet, for derved at undgaa det Fordærv for de troende og de Ulykker for Sjælene, som uden saadan Foranstaltning skulde kunne indtræffe«. Som Fredsmægler optræder han i Striden mellem Kong Kristoffer og Jakob Erlandsen i Lund, hvilken sidste iøvrigt i et paveligt Brev beskyldes for at have foranlediget Jarlens andet Ægteskab med Kong Abels Enke, Mechthild, for at styrke sit politiske Parti. Vigtigst er hans Virksomhed som Lovgiver i den kr. Humanitets Aand: Bestemmelsen om Døtres Arvelod efter Forældrene (Halvdelen af Sønners); Lovene om Husfred, Kvindefred, Kirkefred og Tingsfred; Forbud mod frivilligt at gøre sig til Træl under anden Mand. Endelig siges han ogsaa at have afskaffet Anvendelsen af »Jærnbjurd« som Bevis for Uskyldighed.

O. A.

Birgitta (ogsaa kaldet Byrghitta, Brigitta, Brigida, St. Brita), rom.-kat. Helgeninde, fødtes i Sverige o. 1303 paa Finstad Gaard i Skederid Sogn i Uppland. Hendes Forældre vare Lagmand Birger Persson i Uppland og Ingeborg, en Datter af Lagmand Bengt Månsson i Östergötland. Ved sin Byrd tilhørte B. de ypperste og rigeste Slægter, ja stammede paa mødre Side fra Folkungeætten (Faderens Nedstammen fra Kong Sverker kan derimod ikke godtgøres, og Vadstena-Abbedissen Margr. Klausdatters Angivelse om Moderens Familieforhold til Birger Jarls Broder er urigtig). — Det fortælles, at Moderen blev reddet fra et Skibbrud, da hun endnu bar Barnet under Hjerte, og ved en Aabenbaring fik at vide, at hendes Redning skyldtes det Barn, hun skulde føde. Samme Nat, B. blev født, fik Præsten Benedictus i Rasbo (se S. 259 b) en Aabenbaring om, at nu var der født et Barn, hvis Røst skulde høres i hele Verden. Forudsigelsen syntes ikke at skulle opfyldes, thi i de 3 første Aar var B. næsten stum, men pludselig fik hun klart og tydeligt Mæle som ved

et Under. Hendes tidlig udviklede Fantasi næredes ved de Skildringer af Valfarter og de Helgenlegender, hun hørte i Hjemmet, thi hendes Forfædre havde gjort Pilgrimsfarter til Jerusalem. Ogsaa de Prædikener, hun hørte, drejede sig rimeligvis om Helgener og især om Jomfru Maria. Da B. var 7 Aar gl., viste Maria sig for hende og berørte hendes Pande med en Krone; og da hun var 10 Aar, aabenbarede Frelseren sig for hende i sin Lidelses Skikkelse, efterat hun lige forud var bleven heftig rystet ved en Prædiken om den lidende Frelser.

Paa Gr. af Forældrenes Samfundsstilling fik B. en omhyggelig Opdragelse; hun erhvervede sig saaledes ogsaa en smuk Haandskrift. Da hun 1314 mistede sin Moder, overgaves hun til sin Moster Katarina, gift med Rigsdrost Knut Jonsson, Lagmand i Östergötland. De boede i Ydre Herred i Småland paa Aspanås Gaard, ligeoverfor Malexanders Kirke. Mosteren var en streng og energisk Kvinde, men viste snart en vis Ærefrygt for B., da hun engang, efter Legendens, saa en vidunderlig skøn Jomfru hjælpe denne med at sy. Allerede 20. Sept. 1316 blev B. dog gift med Ulf, Søn af Gudmar Månsson, Lagmanden i Vestergötland. Han var dengang kun 18, og B. 13 Aar. Det unge Par bosatte sig paa Ulfåsa Gaard i Östergötland. Efter de i politisk Henseende stormfulde Tider, med Hertugernes Drab, Kongens For drivelse og hans Søns Halshuggelse, kaaredes Hertug Eriks treaarige Søn, Magnus, til Konge, og under Stormandsvældet indtraadte rolige Forhold. Ved Embedernes Deling blev Ulf ogsaa betænkt. Allerede 28 Aar gl. var han Ridder og 30 Aar gl. Lagmand i Nerike. Imidlertid tog hans Hustru sig af nødlidende, byggede Fattigherberger og grundede andre Barmhjertighedsstifter. Hendes Pligter som Husmoder og Omsorger for den talrige Børneflokk (4 Sønner og 4 Døtre) syntes at have trængt Barndomsdrømmene tilbage. Til Lærer for sine Børn udsaa hun Nils Hermansson, siden Biskop i Linköping, der digtede den smukke Hymne »*Rosa rorans bonitatem*...» om B. For hendes Sjælsudvikling blev Bekendtskabet med Linköping-Kanniken, *Mag. Matthias*, af afgørende Betydning. Han skilrede for hende Frelserens og Helgenernes Liv, tolkede hende Johannes's Aabenbarings Hemmeligheder, hvortil han skrev en Kommentar, og vakte hendes Lyst til at læse Biblen, i hvilken han synes at have været vel hjemme, da han forfattede en Konkordans til den. Det var sandsynligvis ogsaa ham, som paa B.s Ønske begyndte at oversætte Biblen paa Sv., men aldrig kom længere end til de 5 Mosebøger. Den Bibel, som Kong Magnus skal have ejet, er rimeligvis nævnte Oversættelse, en Gave fra B. *Mag. Matthias* har utvivlsomt hos B. ogsaa vakt Bestræbelsen efter at naa til Tidens pietistisk-mystiske Fromhedsideal, Askesen og Kontemplationen i Forbindelse med de gode Gerninger. B. søgte ikke blot at virkeliggøre disse Idéer i sit eget Liv, idet hun, særlig i Mandens Fraværelse, øvede sig i Spøgelsér, men optraadte ogsaa som streng Dommer ved Hove, hvor hun i nogen Tid synes at have været Hofmesterinde.

Ogsaa hendes Mand modtog mægtige Indtryk fra sin i aandelig Henseende overlegne Hustru. Efter en Valfart til St. Olafs Grav i Trondhjem besluttede de at foretage en lignende til Compostella i Spanien, hvor man troede, at Apostlen Jakob hvilede. Rejsen fandt formentlig Sted mellem 1341 og 1342. Paa Hjemrejsen blev Ulf syg i Arras. B., som 1340 havde faaet sin første Aabenbaring siden Giftermaalet (ved den hl. Botvid), fik nu ved Frankrigs Skytspatron, Dionysios, Vished om, at Ulf skulde helbredes, men samtidig Bud om, at hun selv skulde valfarte til Rom og Jerusalem. Efter Hjemkomsten gik Ulf i Alvastra Kloster, uden dog at aflægge Løfterne, og her døde han 12. Febr. 1344. Trods sine Valfarter kom han i Skærsilden, men fik Tilladelse til at anraabe B. om Forbønner og i en Aabenbaring give hende Anvisning paa, hvorledes han kunde slippe fri, samt til at meddele hende sit Testamente, som han ikke synes at have opskrevet inden sin Død.

Paa *Mag. Matthias's* Opfordring bosatte B. sig nu i Alvastra, dog ikke i selve Klosteret, men i en tilstødende Bygning. Her fik hun sin første, afgørende Aabenbaring, idet hun kaldtes til Kristi Brud og sagdes at skulle blive den Kanal, gennem hvilken Herren vilde meddele sin Naade til Menneskeheden. Aabenbarelserne skulde forelægges for *Mag. Matthias*, som af Kristus fik det Vidnesbyrd, at han forstod at sondre mellem Sandhed og Løgn. *Matthias* bekræftede hende i Visheden om Aabenbaringernes Sandhed; thi, som saa ofte i Middelalderen: Skriftefaderen var efterhaanden bleven en ydmyg Beundrer af Skriftebarnet. Snart begyndte da hos B. den ene Aabenbaring at følge efter den anden. *Matthias* oversatte dem paa Latin og forsynede dem med en Fortale. I Alvastra gik den Tanke ogsaa op for B., at Mænd og Kvinder burde i Fællig arbejde sammen paa hellige Formaal. Under et Besøg paa Vadstena Slot fik hun Bekræftelse herpaa, idet Herren selv dikterede hende Reglerne for den nye Orden, som hun skulde grundlægge dér til Jomfru Marias Ære. Derfor kaldte hun den «vor Frelseres Orden» eller *Regula St. Salvatoris* (se Birgittinerordenen). Hun lod den prøve af en Ærkebiskop, 3 andre Bisper, en »Mester i den hl. Skrift« og en Abbed, som alle fandt, at den udsprang af Sandhedens Aand. Saa let havde hun dog ikke ved at overbevise Underprioreren i Alvastra, Petrus, som, da *Matthias* ikke stede havde Tid til at staa hende bi, var bleven udsat til at oversætte hendes Aabenbaringer; thi han var tilbøjelig til at anse dem for Djævelens Blændværk, og først efter legemlig Tugtelse ved en højere Haand kunde han formaas til at tro; men saa blev han ogsaa B.s hengivne Beundrer, saaledes som ogsaa Petrus fra Skeninge, der antoges til hendes Lærer og derfor kaldtes *Magister*. Under dennes Ledelse begyndte hun at lære Latin. Begge disse Mænd bar Tilnavnet Olavi.

I Alvastra begyndte B. ogsaa sit egentlig asketiske Liv. Til Tegn paa Brudet med Fortiden aflagde hun Ulf's Ring. De prægtige Klæder — før hendes Svaghed — ombyttedes med en Haarsæk, og inderst om Livet har

hun et Reb med Knuder. Linned brugte hun ikke mere. Selv om Vinteren sov hun paa en Maatte med en tynd Kappe over sig. Til K.s Fastedage lagde hun endnu 4 om Ugen. Hver Fredag tog hun en bitter Urt (*gentiana*) i Munden, ja ogsaa andre Dage, saa snart hun, der af Naturen var heftig og let til Vrede, henfaldt til en ubetænk som Ytring. Hun lod ogsaa varmt Voks dryppe paa sin Arm og rev selv Saaret op, naar det begyndte at læges. Saa fuldkomment søgte hun at virkeliggøre Lydighedspligten mod sin Skriftefader, hos hvem hun daglig aflagde Bekendelse om sine Fejl, at hun paa Knæ ydmygt bad ham om, hvad hun behøvede, selv naar det gjaldt hendes egen Ejendom; ja, uden hans Tilladelse vovede hun ikke at slaa Øjet op, naar hun var ude.

Saaledes hensank hun mere og mere i den visionær-ekstatiske Tilstand, hvori alt, hvor- med hendes Tanker sysselsatte sig, formede sig som guddommelige Aabenbaringer. Paa et Vink af hende aabnede Himmelen sig og lod de af dens Beboere, paa hvem hun særlig tænkte, vise sig for hende. Maaden for Aabenbaringernes Meddelelse var dog forskellig. Snart hørte hun kun Røster, men kunde dog skelne, om det var Kristi, Jomfru Marias eller en anden Helgens Stemme, og Ordene bevarede hun i Hjertet, til enten hun selv eller en anden fik nedskrevet dem; snart saa hun med sine legemlige Øjne Kristus og Jomfru Maria, medens hun ved andre Lejligheder hverken hørte eller saa nogen, men dog paa overnaturlig Maade fik sin Forstand oplyst.

Herved skærpedes hendes Sanser saaledes, at hun formaade, som det siges, at gennemskue Folks inderste Tanker, baade nærværendes og fraværendes, ja, selv om døde kunde hun give Besked. Nærmede moralsk slette Personer sig hende, mærkede hun en uudholdelig Lugt som af Svovl. Elendigheden i Verden oprørte hende derfor dybt, men hun følte sig ogsaa kaldet til at reformere den syndige Menneskeslægt. Aabenbaringerne viste hende først hen til Kong Magnus og hans Dronning, for hvem hun frembar et Straffeord, udsprunget af Stormændenes Syn paa Kongeparret. Alligevel gav Magnus og Dronningen 1346 en storartet Gave i Jordegods og Penge til det paatænkte Kloster i Vadstena; den sikrede dets Grundlæggelse.

Det gjaldt nu om at faa Pavens og Kejserens Stadfæstelse. Sidstnævnte skulde efter Aabenbaringen indvirke paa førstnævnte. Samtidig fik hun Befaling om at rejse til Rom. Vel var Paven i Avignon, til Kristenhedens store Sorg, men B. forstod Aabenbaringens Mening: at ved hendes Hjælp skulde han formaas til at vende tilbage til Rom. Rom blev nu hendes Længsels Maal. Hvilket Aar hendes Valfart foretoges, er omtvistet. Kilderne pege dels paa 1346, dels paa 1349. Skriftefaderen Petrus fra Alvastra og *Mag.* Petrus sige, at hun opholdt sig 2 Aar i Alvastra efter Ulfs Død, og i *Revelationes extravagantes* berettes, at hun kom til Rom i 42-Aars Alderen og boede dér i 28 Aar; Afrejsen falder da i 1346, hvilket bekræftes af Vadstena-Diariet. Men 1377 bevidnede 3 ældre Alvastra-Munke i Odense for Biskop Valdemar med Ed, at B. havde boet o. 4 Aar uafbrudt i Alvastra efter Mandens

Død. Dette synes at bekræftes ved et Salgsbrev (dat. Freabergha d. 29. Juli 1348), hvorved »Byrghitta Byrgesdotter« sælger til Priorinden og Konventet i St. Martins Kloster i Skenninge nogle Bol i Frebergh for 50 Mark. Er denne B. vor, hvad dog ikke er helt sikkert, da vi ikke vide, om B. ejede Jord i Frebergh, eller hvor dette Frebergh laa, kan hun ikke før nævnte Dag have forladt Sverige. En Oplysning i *Script. rer. Dan.* I antyder ogsaa, at hun først 1349 afrejste til Rom, og i det Pas, som 13. Nov. 1373 udfærdigedes for B.s Børn, Birger og Katarina, siges, at de med Moderen forlod Hjemmet Aaret nærmest før Jubelaaret 1350. Andre Kilder oplyse dog, at Katarina ikke fulgte med Moderen, men først opsogte hende 3 Aar efter i Rom, hvilket atter passer til Antagendet, at B. afrejste 1346, da Katarina kun var 15 Aar gl., skønt hun allerede da havde været gift i over 2 Aar med Ridderen Eggard Lydersson de Kyren (se Art. Katarina).

Paa Rejsen til Rom fulgte B. af *Mag.* Petrus, Magnus Petri og Fru Emberg; maaske har ogsaa Biskop Hemming af Åbo og Underprioreren Petrus, der paa hendes Vegne skulde bære Bud til Paven, ledsaget hende til Tyskland; Petrus opsogte hende siden i Rom, da B. havde faaet Bolig i Kardinalkollegiets Hus ved S. Lorenzo in Damaso, nær ved *Campo di fiore*. Her boede hun i 4 Aar, hvorefter hun flyttede ind i et nærliggende Hus, der tilhørte hendes Beundrerinde Francisca, som siden skænkede B. Bygningen (se Vadstena Kloster). — Hvad B. saa i Rom, opfyldte hende med dybeste Sorg; moralsk og politisk Forfald raadede overalt, Magt gjaldt for Ret, Uretfærdighed sad paa Dommersædet, Usædelighed besmittede Helligdommen, Kirkerne vare forfaldne. B. oprørtes dybt deraf, skildrede Paven Tilstanden i Rom og besvor ham at vende tilbage; hun skrev sin Straffetale mod Præsterne og foreholdt Romerfolket dets dybe Fornedrelse. Men Paven lyttede ikke til hende, hans Stedfortræder i Rom, Bispen af Orvieto, troede ikke paa hendes Aabenbaringer, Folket kaldte hende en Spaakvinde og Heks og truede hende med Døden. Hun tænkte paa at forlade Rom, men en Aabenbaring forsikrede hende om Herrens Beskyttelse, og til Tegn derpaa skulde hun og Husfolk daglig synge *Ave maris stella*.

Stemningen vendte sig ogsaa snart i Rom. Hun var jo, som Mængden troede, en Dronning fra Norden, eller, som hendes egne kaldte hende, en Prinsesse af Nerike, og alligevel overgik hun alle i Ydmyghed og Forsagelse. Daglig saa man hende bøje Knæ i Roms forskellige Kirker, besøge Hospitaler, pleje syge. Om hendes rene Lære opkastedes heller ingen Tvivl endnu. Ganske vist udslyngede hun de forfærdeligste Forbandelser mod Paver og Præster og forudsagde K.s Fald, om der ikke skete Bedring, men efterhaanden fandt man sig i det, da hun villig erkendte Pavens og Præstedømmets guddommelige Ret og ikke ansaas for at angribe andre af K.s Lærdomme. Tvertimod bekræftede hun ved Aabenbaringer flere Meninger, som mange bestred. Hun bevidnede Veronika-Dugens Ægtighed, Portiuncula-Afladens Tilforlidelighed, at Rom var nærmeste Vej til Himlen, »thi dér fandtes mere Aflad, end nogen kunde forestille

sig, at Colibatet, som en Ærkebiskop vilde afskaffe for at forebygge Præsterenes Usædelighed, var nødvendigt, og at en Pave, der vilde opheve det, aldrig kunde befri fra Helvede osv. Særlig ivrede hun for Marias ubesmittede Undfangelse, ja opøjedede hende næsten til fjerde Person i Guddommen. Forgeves har man søgt at fremstille B. som en Forløber for Reformationen; hun havde aldrig forstaaet Luther, thi hun forstod ikke Paulus. Hun var et Barn af sin Tid, men et af de mærkeligste, hvad enten vi betragte hendes sædelige Storhed, hendes Selvfornægtelse og samtidige Besindighed, hendes brændende Iver for sit Levned's Forbedring, hendes aldrig slappede Energi for at opnaa sit Maal, eller det delvis glimrende Sprog, hvori hun magtede at klæde sine Tanker.

Hun ventede meget af den nye Orden, hun havde stiftet, men hvorpaa kun Pavens Stadfæstelse manglede. Men den ene Pave døde efter den anden uden at være kommen til Rom. Efter en Aabenbaring, hun fik dér, skulde hun vente i 15 Aar, og hun ventede taalmødt. Samlivet med Datteren Katarina, som hun overtalte til at blive, skønt hendes Mand levede i Sverige, forkortede hende Ventetiden. Da Katarina blev greben af Hjemve, uddrev B.s Skriftefader denne ved Prygl, og da Eggard imidlertid døde 1351 eller 1352, opløstes det Bænd, som bandt hende til Hjemmet. 1361 fik B. en Aandsfrænde i Biskop Alfonso af Jaen, som blev hendes trofaste Ledsager og redigerede hendes Aabenbaringer samt nedskrev Fortalen til 8. Bog af disse. 1365 kom B.s Sønner, Birger og Karl, til Rom.

Endelig 1367 kom Paven, og det følgende Aar Kejseren, der snart lovede at tage B.s Orden i Varetægt. S. Aar tilstødte Paven Opbyggelsen af Klosteret i Vadstena, men tøvede med Stadfæstelsen af Ordensreglerne. Tanken i disse var ingenlunde ny, thi allerede 1106 havde Robert af Arbrissel faaet en lignende Orden med Dobbeltkloster stadfæstet, men den havde vakt en Del Anstød, saa at Pavens Tvivl var let forklarlig; men iøvrigt imødekom han B.s Ønsker. Hun fik 1369 Lov til at fejre Messe, selv paa Steder, der vare underlagt Interdikt, til at vælge sig Skriftefader og paa Rejser føre et portativt Alter med sig, og hun og Katarina fik paa een Gang fuld Forladelse for alle Synder i Livet og i Dødens Time. Den 5. Aug. 1370 bekræftedes endog hendes Orden, dog med den Tilføjelse, at den skulde rette sig efter Augustins Regel, hvorved dens Selvstændighed løb Fare. Nu havde hun opnaaet sit egentlige Maal. Derimod formaadede hun ikke, trods alle Aabenbaringer og Straffetaler, at holde Paven tilbage i Rom. 1369 synes B. at have været paa Rejse til Napoli, hvor hun skulde formane Dronning Johanne til at forbedre sig. Efter sin Hjemkomst tænkte hun paa en Valfart til Jerusalem. 1372 foretog hun Rejsen i Selskab med Birger, Karl, Katarina, de 2 Skriftefædre med Navnet Petrus, Alfonso af Jaen, Gudmarus Frederici og Magnus Petri. Rejsen gik over Napoli, hvor Karl døde og derved undslap Faren for at komme i den letfærdige Dronnings Garn, til Kypern og Jerusalem, hvor Birger blev slaadt til Ridder af den hl. Grav. I Begyndelsen af 1373 var

B. igen i Rom, hvor hun døde d. 23. Juli, o. 70 Aar gl. Liget førtes siden til Vadstena, paa nær den ene Arm, der skænkedes Nonnerne i Klosteret Panisperna, hvor det havde været bisat. Med stor Højtidelighed modtoges det i Sverige. Først 4. Juli 1374 naaede man Vadstena, hvor B. siden nedlagdes i et kostbart Sølvskrin.

Ved Mindet om hendes mærkelige Liv og Undere opstod snart Tanken om, at hun burde helgenkrones. Med dette Formaal for Øje hastede Katarina 1375 til Rom. Hele Sverige, som ved B. var blevet vide kendt, understøttede Forlangendet. Konge og Rigsraad, Bispe og Abbeder samt mange af Adelen skrev derom til Paven. Ligesaa ivrigt virkede siden Dronning Margrete. Paven lod en Undersøgelse foretage, hvorved det berettedes, at B. havde helbredet syge, uddrevet onde Aander, gengivet blinde Syn, døve Hørelse, stillet Storm paa Havet og opvakt døde; ja, et Stykke af Apostlen Thomas's Ben var engang sprunget ned i hendes Haand, da hun andagtsfuld betragtede Relikvien. Undere skete ogsaa efter hendes Død ved Paakaldelse af hende eller ved Berøring af hendes Relikvier. Katarina oplevede dog ikke Afslutningen af Undersøgelsen, thi hun døde i Vadstena 1381, og først 10 Aar efter, d. 7. Okt. 1391, erklæredes B. for Helgen. Men da Erklæringen skete ved en skismatisk Pave, ansaa man det for nødvendigt at faa en Stadfæstelse, hvilket skete ved Martin V 1419. Til Mindetage fastsattes 28. Maj, da B.s Lig overførtes til Vadstena Kloster, og 23. Juli, hendes Dødsdag. Den højtidelige Skrinlæggelse fandt Sted i Vadstena 1. Juni 1393. I Birgittinerordenens Ugeritual findes *Suffragia* (Antifon med Kollekt) til Stifterindens Ære. — B.s Skrifter ere: *Aabenbaringerne* i 8 Bøger, hvortil komme *Revelationes extravagantes*. Hendes egne Optegnelser paa Sv. ere gaaede tabt med Undtagelse af 2 Konceptblade. Fra Latin gengaves de paa Sv. i Vadstena før det 14. Aarh.s Slutning. De ere oversatte paa Italiensk (allerede 1399), Fransk, Tysk, Engelsk, Nederlandsk og Dansk. Efter den sv. Tekst ere nogle Fragmenter udgivne paa Norsk. Foruden Aabenbaringerne tilskrives der, dog med Urette, B. 15 Bønner og en Mængde Profetier. Den ældste Levnedsbeskrivelse forfattedes allerede 1373 af hendes 2 Skriftefædre; om de øvrige se »Heliga B.s Uppenbarelser«, udg. af Klemming i »Sv. Fornskrifts Sällskapets Samlinger V« (Fr. Hammerich, Den hl. B. og K. i Norden, Kbhvn 1863; C. Bildt i »Ord och bild« 1896). K. H.

Birgittinerordenen er opkaldt efter den hl. Birgitta. Selv kaldte hun den for »Vor Frelser's Orden« (*Regula Sancti Salvatoris*), da hun mente umiddelbart at have modtaget Regelen fra Frelseren, der derhos skal have indrømmet vel ikke Birgitta, men Nedskriveren af det meddelte, at gøre lempelige Tilføjelser til den. Munke og Nonner skulde efter dens Regel bo i samme Kloster, dog i forskellige Boliger, og staa under Ledelse af Abbedissen som Stedfortræder for Jomfru Maria, til hvis Forherligelse Ordenen blev stiftet. De 60 Nonner skulde ogsaa være de fornemste i Klosteret. Munkene skulde være 25, hvoraf 13 (repræsenterende de 13 Apostle) bør være Præster med en for

alle fælles Skriftefader (Generalkonfessor) i Spidsen, 4 Diakoner (repræsenterende de 4 Klærere: Ambrosius, Augustin, Gregor og Hieronymus) og de 8 øvrige Lægmand. Hele Antallet blev saaledes 85, svarende til Apostlene og de 72 Disciple. Andre Personer kunde faa Del i Ordenens Velsignelser ved at indskrives som Tertiariere eller en Slags Æresmedlemmer, der ikke behøvede at aflægge Klosterløfte (*sorores et fratres ab extra*). Indtrædelsesalderen var for Kvinders Vedkommende 18 Aar, for Mænds 25 Aar. Nonnernes Dragt var en hvid Underkjole, hvorover en graa Kjole, en hvid Kappe, som dækkede Kinderne, og en graa »Mantel«, sammenholdt paa Brystet af en Træknapp. Som Kristi Brude skulde de paa Hovedet bære en Krone, dannet af 3 hvide, smalle Lærredsbaand med 5 paasyede røde Lapper til Minde om Kristi Blodsraaber. Munkene bar ligeledes hvide Underklæder af Vadmel og en Kjørtel af samme Tøj med et Livbælte. Paa Hovedet havde de en graa Hue af Klæde eller Vadmel med Kabuds. Ordenstegnet paa »Mantelen« var for Præsterne et rødt Kors med en hvid Cirkel i Midten, for Diakonerne en hvid Cirkel med 4 røde Tunger, for Lægmandene et hvidt Kors med 5 Blodsdraaber, og for Tertiarierne et lille rødt Kors til venstre paa Brystet. Munkenes og Nonnernes Boliger vare adskilte ved en Mur med et Hul i, hvorigenem Livsfornødenheder, og hvad Munkene ellers skulde have, førtes paa et Rulleapparat fra Nonnernes Afdeling; thi de første skulde modtage alt fra de sidste. Arbejdet bestod for Nonnerne især i Deltagelse i de hver 3. Time (fra Kl. 9 Fm. til 9 Em.) holdte Gudstjenester, dog holdtes ogsaa allerede Kl. 3—4 en Morgenandagt. Ved en Bulle af 7. Aug. 1373 var nemlig den pavelige Tilladelse for Birgitta til at fejre Messer før Daggrøen bleven udstrakt til hendes Orden.

Uge-Ritualet, der fulgtes ved disse Gudstjenester, var forfattet af Birgittas Skriftefader, Mag. Petrus (d. 1378), og yderligere forøget af hendes anden Skriftefader, Prioren Petrus (d. 1390). Dette Ritual, som kaldtes Jomfru Marias Urtegaard, oversattes paa Svensk af Vadstena-Munken Nicolaus Ragnvald (d. 1514). Hver Dag sigtede paa en bestemt Side af den hl. Jomfrus Liv, og hver Dag havde en Antifon til Birgittas Ære. Forskrifter m. H. til Rituals Udførelse vare givne dels i Klosterreglerne og *Revelationes extravagantes*, dels i Prioren Petrus's Tilføjelse til Regelen (de s. k. *Constitutiones*) og dels endelig i det s. k. *Lucidarium*. Sangøvelser optog derfor en god Del af Nonnernes Tid, der iøvrigt udfyldtes med Haandarbejde, Havepasning og Afskrivning. Munkene skulde ogsaa benytte det Ritual, som brugtes i Stiftets Domkirke. Deres Tid optoges tillige af Studier og Affattelsen eller Afskrivningen af Bøger, hvorhos de havde at gøre Tjeneste om Søndagen ved de 13 (siden 16) Altre i den fælles K. samt udlægge Evangeliet paa Modersmaalet for Menigheden. Klostrene stod under Tilsyn af Stiftets Biskop, hvem det paalaa at bekræfte Valget af Abbedissen og til visse Tider visitere.

Døteklostre fremstod hurtigt i de fleste europæiske Lande, som i Danmark (se Maribo og Mariager), Norge, Finland og Østersølandene,

England, Flandern, Brabant, Tyskland med Baiern og i Italien. Abbedissen i Vadstena var alle Klosters Moder og Forstanderinde. Fra Vadstena udsendtes Brødre og Søstre for at grundlægge, visitere og reformere andre Klostre.

Ordenens Selvstændighed blev ikke ganske ubestridt. Urban V havde 1370 stadfæstet den efter Augustinerregelen, og da en ny Stadfæstelse søgtes hos Urban VI, opfyldte han vel 1378 Ønsket, men omtalte ikke *Regula Sancti Salvatoris*, men kun *Birgittas constitutiones*. Dog bifaldt han m. H. til Afliaden, hvad Birgitta efter en Aabenbaring havde ønsket, at Vadstena skulde have Del i samme Afliad, som i Rom gaves i *S. Petri ad vincula*, og at en Valfart til Vadstena gav samme Fordel, som en til Rom. Johannes XXIII bevilligede 1412 Ordenen dens Hovedprivilegium, *Mare magnum* (det store Hav), der bekræftedes af Martin V 1. Maj 1420. Den første Indsigelse mod Ordenen fremkom paa Kirkemødet i Konstanz (1414—18) fra den berømte Gerson, der angreb Birgittas Aabenbaringer, og 1422 kom en Befaling fra Martin V om, at Dobbeltklostre skulde ophøre, da onde Rygter hørtes om Livet i dem. Ved Anstrengelser fra Kong Erik og Dronning Filippa afværgedes Faren dengang, men 1428 optoges Spørgsmaalet paany. Eugenius IV sikrede alligevel 18. Marts 1434 den gamle Ordning, da Munkene ansaa for nødvendige til Gudstjenesten og Sakramentforvaltningen. Mere foruroligende formede Ordenens Sag sig paa Baseler-Kirkemødet, hvorhen man 1433 indstævnedes Abbedissen og Konfessoren fra Vadstena, for at gøre Rede for Privilegierne, hvorhos Birgittas Aabenbaringer underkastedes en skarp Kritik paa Mødet. Forgæves sendte Kong Erik og Nordens Bisper, samlede i Vordingborg, 3. Juli 1434 et Forsvarsskrift til Mødet; forgæves anvendte Johannes de Turrecremata og Vicekansleren ved Kölns og siden ved Louvains Universitet, Heymericus de Campo, al deres Umag paa at tyde det anstødelige i Aabenbarelserne til det bedste. Den af Kirkemødet til Dommer i Trossager beskikkede Kardinal Ludvig erklærede, »i Samraad med Personer, forfarne i guddommelig og mskl. Ret«, i Slutningsdommen over Aabenbaringerne ikke blot, at de, under Form af Aabenbarelse, indeholdt meget, hvorom lærde Mænd nærede Tvivl, men at det paa Grund af det Virvar og de Fejl, der fandtes i mange af deres Konklusioner, skulde være forbudt at lære eller udsprede dem, som de vare, da de krævede kloge, lærde og i den hl. Skrift forfarne Mænds Rettelser og Forklaringer. Hverken Bøgers Titler eller Indhold blev godkendt, og Birgittinernes Paastand om, at disse Skrifter fortjente samme Tiltro som de Evangelierne, blev fordømt. Angaaende Afliaden erklærede Mødet, at Ordenen ikke havde Ret til at love Peterskirken Afliad, samt at dens Ret til at høre Skrifte burde indskrænkes. Dog erklæredes det udtrykkelig, at Dommen ikke sigtede mod at angribe Birgittas Hellighed, Dyrkelse eller Kanonisation, ej heller selve Ordenen. Trods de for Aabenbaringerne næsten knusende Udtalelser, nød Ordenen stadig stor Anseelse, saa at nye Klostre kunde grundlægges, og Ind-

skrænkningen i Retten til at absolvere ophævedes desuden 1446. Men allerede 1468 var Anseelsen, i det mindste hvad de nordiske Riger angik, ifølge Christiørn I's Brev til Paven, i stærk Tilbagegang. Derhos opstod der Vanskeligheder m. H. til Udfyldningen af de mange ledige Pladser i Klostrene. Generalkapitlet i Gnadenberg 1487 blev derfor nødt til at beslutte, at i Stedet for det af Birgitta fastsatte Antal af 85 Personer, skulde der kun behøves 20 Nonner og 12 Munke, af hvilke 10 burde være Præster. Snart kom ogsaa den Tid, da Splid og Uenighed indtraadte mellem Hovedklostret og Døtreklostrene, hvis Antal opgives til o. 74. Det fortælles nemlig, at det kom paa Tale at vælge et andet Kloster end Vadstena til Hovedkloster. Spørgsmaalet løstes snart af sig selv, da Reformationen indførte i de nordiske Lande. Vadstena Kloster bestod dog til 1595, men førte en hensynsnende Tilværelse. I det religiøse Livs og Kulturens Historie har imidlertid ikke mindst dette Kloster indtaget en fremskudt Plads (se Art. Vadstena Kloster). Jomfru Marias Urtegaard er udgivet af R. Geete (Stockh. 1895); om Kirkens Angreb paa *Revelationes S. Birgittæ* se C. Silfverstolpe i Sv. Vitterhets, Hist. o. Antiquitets Akad. Handl. XII (Stockh. 1895). Jvfr. desuden C. Silfverstolpe i »Hist. Bibliotek I« (Stockh. 1875) og i »Ur några Antecknarses Samlingar« (Upsala 1891); sammes: Vadstena Klosters uppbörds- och utgiftsbok 1539—1570 (Stockh. 1895). E. Hildebrand i »Sv. hist. Tidskr.« 1882 og 83; Bildt steds 1895. Ges. Nachrichten über die einst bestandenen Klöster vom Orden der heil. B. (München 1896). History of the English Brigittine Nuns (Plymouth 1886).

K. H.

Birkedal. 1) Schøller Parelus Vilhelm B. blev født i Aalebækgaard paa Møen 7. Dec. 1809. Efter som Barn at have været i Huset hos forskl. Slægtninge sattes han 1824 i Apoteklære i København, men han følte sig saa lidt tilfreds hermed, at han efter 6 Dages Forløb besluttede at rejse til Grækenland og deltage i Frihedskampen. Dette blev imidlertid forhindret, og han sattes i Borgerdydsskolen paa Kristianshavn, hvor han især paavirkedes af P. A. Fenger. I dennes Religionstimer »ringede det første Gang til Kirke for ham«. Som teol. Student (1829—34) levede B. et fortroligt Liv sammen med en Del ligestemte unge Mænd (deriblandt C. Hall, C. E. Fenger, V. Bloch og D. G. Monrad), der vare bejsestrede for »Digning, Fædrelandet og Friheden«; tillige havde han stort Udbytte af Martensens Manuduktion, og ved Mynsters Prædikener »ringede det anden Gang til Kirke« for ham, saa at han var dennes Discipel, da han 1837 blev Kateket og Førstelærer ved Borgerskolen i Ringkøbing. Men efterhaanden kom han i sin Krdmsopfattelse nærmere til Grundtvig, (som han ofte havde hørt i Frederikskirken), særlig efter at han var bleven Sognepr. for Sønder Omme og Houen, hvor han bl. a. viste sin Slagferdighed ved forskl. Indlæg i Dagens Stridigheder og sine store Gaver som Prædikant ved den ypperlige Postil »Synd og Naade« (1848—49). 1849 blev han Sognepr. i Ryslinge paa Fyn, hvor han ved sine Prædikener drog mange til sig, grebne, som de bleve,

af den betagende og overbevisende Kraft i hans Forkyndelse, hvis Indhold i stigende Grad viste, at han var bleven Grundtvigs Discipel, samtidig med at man i den digteriske Iklædning sporede Oehlenschlägers og Romantikens Indflydelse.

I de 16 Aar, B. var Præst i Ryslinge, virkede han betydeligt baade i kr. og folkeligt Henseende, og fra 1864—66 var han Medlem af Rigsraadets Folketing. Men da han i en Rigsraadstale 2. Sept. 1865 havde rettet et skarpt Angreb paa Ministeriet og dets Politik, fik han 22. s. M. sin Afsked. Mange af hans Sognebørn vilde imidlertid ikke skilles fra ham, og han vedblev at prædike, først i private Huse, senere i en Lade, indtil Nasaret-Kirken i Ryslinge, som hans frie Menighed havde ladet bygge, indviedes 8. Aug. 1866. I Henhold til Valgmenighedsloven af 15. Maj 1868 anerkendtes denne Menighed som en Valgmenighed indenfor Folkekirken, og B. som dens Præst. Ogsaa i de følgende Aar arbejdede B. ihærdigt paa folkelig Vækkelse, ligesom han kraftigt talte for Forsvarssagen og Sønderjyderne, og da det var blevet forbudt dske Præster at prædike i Sønderjylland, ordinerede han i Forening med nogle Embedsbrødre 30. Juli 1874 C. Appel fra Rødding (s. d. Art.) til Fripræst for nogle af den preussiske Statskirke udtraadte Sønderjyder, hvorfor han ved Højeesteret idømtes en Bøde. Uden i mindste Maade at stille sig selv frem eller at stræbe efter Førerskabet var han dog nærmest den, der efter Grundtvigs Død indtog den ledende Stilling indenfor den grundtvigske Kreds, og som saadan stred han djærvt mod det Mynster-Martensenske Kirkeregimente og Nyrationalismen, og han var ikke mindst paa sin Post, naar det gjaldt om at bekæmpe Vennernes »falske Alliance« ved i polit. Henseende at slutte sig i Parti sammen med alle, der raabte paa Frihed, og deres »aandelige Forplumrelse« ved i dogmatisk Henseende at afvige fra det ortodoks-lutherske. Dels paa Grund af polit. Uenighed med en Del af sin egen Menighed, som billigede det forenede Vestres Politik, dels paa Grund af sin fremrykkede Alder, tog B. sin Afsked i 1885, og levede fra nu af indtil sin Død (26. Juli 1892) et roligt Liv paa Vældegaard Højskole ved Gentofte, hvor en stor Kreds fra Hovedstaden og Omegnen, en Søndag hver Maaned, regelmæssig samledes om hans Prædikestol. B. var en af Grundtvigs betydeligste og ejendommeligste Disciple; han er Mystikeren blandt disse og som saadan Forf. til nogle af den dske Menigheds herligste Opbyggelsesbøger, deriblandt, foruden Postillen »Synd og Naade« (6. Opl. 1883), »Naadens Sorg og Sorgens Naade« (1855—57) og »Daglig Husandagt til Oplysning og Opbyggelse for troende og døbte« (4. Opl. 1879) og til fl. Psalmer (t. E. Missionspsalmen »O, Herre Krist, din Stjerne staar« og den bekendte »Jeg saa ham som Barn«). B. har selv, dels i bunden (»En Livsførelse«, Odense 1863—64, 2 Dele), dels i ubunden Stil (»Personlige Oplevelser i et langt Liv«, Kbhvn 1890—91) skildret sit Liv (L. Nyegaard, Vilhelm Birkedal I-II, Kbhvn 1895—96). K. T. — 2) Uffe B., Søn af foreg., f. i Ryslinge Præstegaard 17. Juni 1852, opfostret i et aandeligt stærkt bevæget Hjem, hvor han modtog dybe Ind-

tryk, saavel af kr., som af national og politisk Art, paavirkedes som Student især af Rasmus Nielsen, dog ogsaa af G. Brandes. Han blev teol. Kandidat 1877 og præsteviedes Aaret efter; 1884 blev han Præst ved Katrinekirken i Ribe, og dér led han Skibbrud paa sin grundtvigske Ortodoksi og fik mere og mere Sympati for en »frisindet« Krdm., der havde mange Ligheds-punkter med Nyrationalismen. 1893 tog han sin Afsked paa Grund af en stærk Tunghørighed, og derpaa virkede han i fl. Aar for Freds-sagen og den frisindede Krdm., dels som Højskoleforstander, dels som Udgiver af Bladet »Lys over Landet«. Men trods gentagne Forsøg paa Falster og i Jylland er det hidtil ikke lykkets ham at samle unge til en Højskole, og hans Blad havde kun et kortvarigt Liv.

Birsavit (1. Krøn. 7, 31) Slægt eller By af Assers Stamme.

Birscha (1. Mak. 14, 2) nævnes i Abrahams Historie som Konge i Gomorra.

Bisjotja (Josva 15, 28), By i Juda Stamme ved Edomiternes Grænse.

Biskop. Dette Embedes Oprindelse er et af de vigtigste og vanskeligste Spørgsmaal paa Oldkirkens Omraade. Vi kunne forfølge det tilbage til et Tidspunkt, da der var en Biskop i hver Menighed (»monarkisk Episkopat«), og vi have Vidnesbyrd om en endnu tidligere Tilstand, da der var flere B. i samme Menighed. Men hvad der oprindelig har været B.'s Opgave, hvorledes hans Stilling forholdt sig til Presbyterens, og hvornaar, hvorledes og hvor det monarkiske Episkopat er opstaaet, er den Dag i Dag et omstridt Spørgsmaal.

Indtil 1883 var den alm. protest. Opfattelse (som R. Rothes Hypotese om en efter Aar 70 stedefunden apostolsk Organisation af Episkopatet ikke havde formaaet at ændre) den, at »Biskop« og »Presbyter« oprindelig kun vare forskellige Navne paa det samme Forstander-embede, indtil saa Benævnelsen Biskop omsider blev udelukkende knyttet til den ledende Personligheden indenfor Presbyterkollegiet. Men 1883 fremsatte A. Harnack, i Tilslutning til en af ham oversat Bog af Englænderen Hatch, en helt anden Opfattelse, at nemlig Presbyter og Biskop oprindelig var noget helt forskelligt, idet »Presbyterne« betegnede den ledende Stand indenfor Menigheden (en »patriarkalsk Organisation«), medens »Bisperne« oprindelig vare »Forvaltningsbetjente«, der (tilligemed Diakonerne) havde med Menighedens Hovedfunktioner (Finanser, Kultus, Fattigpleje m. m.) at gøre (en »administrativ Organisation«). Og et Hovedbevis for dette sidste var ham den af Hatch fremsatte Hypotese, at Menighedens (i alt Fald den hedningkristeliges) hele ydre Ordning var paavirket af de gr.-rom. Kultusfor-æninger og Byforfatninger, hvor netop saadanne Forvaltnings- og Finansebedsmænd (rigtignok under forskellige Navne) spillede en vigtig Rolle. Disse 2 Organisationer tænkte han sig sammensmeltede derved, at B. fik Plads blandt Presbyterne og altsaa kom til at udgøre en Del af disse, og af disse Presbyter-B. skal saa atter det monarkiske Episkopat være opstaaet.

Denne Hypotese og den samtidige Udgivelse af den nyfundne *Didake* (se d. Art.), der særlig sysselsætter sig med Forfatningsforhold, vakte

nu den ivrigste Forskning. Men, trods al Iver, er man endnu paa intet Punkt naaet til faste Resultater, og Grunden dertil er: dels, at Kilderne flyde saa sparsomt og spredt, dels, at der hersker saa stor Uenighed om dem, deres Tid, Værdi og Forstaaelse. Naar der derfor i det følgende gøres Forsøg paa at fastslaa enkelte Hovedsynspunkter, maa det erindres, at alt endnu kun er Hypotese.

Selve Betydningen af Ordet Biskop (ἐπίσκοπος: Tilsynsmand) er vejledende. Medens nemlig Ord betydningen af »Presbyter« (Ældste) ligger langt mere fast og uvilkaarlig maa komme til at betegne en bestemt Aldersstand eller dog Værdighed, er der over Ordet ἐπίσκοπος noget langt mere bevægeligt og glidende; det betegner ikke nogen Stand, men en Funktion, men saa ubestemt, at det kan tænkes anvendt i højst forskellige Sammenhænge og om forskellige Stilling-er, næsten appellativisk (saaledes ogsaa i Septuaginta og N. T.; og maaske er det i Fil. 1, 1 — det eneste Sted, hvor det findes hos Paulus, bortset fra Pastoralbrevene — at opfatte saaledes).

Dernæst maa mærkes den overordentlige Betydning. Naadegaverne havde i Menighedens første Tid. De levede ingen Plads til noget regerende Embede (se Paulus's Breve). Ogsaa Styrelsen ses under Naadegavens Synspunkt og kan derfor ikke have tilhørt en fast Stand af Ældste som saadanne. Det er særlig den retslærde Sohm, der, om end med stor Ensidighed, har betonet dette. Men — jo mere man faar Syn for Menighedens selvstændige, gennem Naadegavernes frie Fylde ledede Liv, des mindre vil man være tilbøjelig til at gaa ind paa Hatch's Hypotese om Indvirkningen fra de hedenske Samfund, hvor tilmeld Betegnelsen ἐπίσκοπος kun yderst sjælden i samtidige Kilder er paaviselig. Af samme Grund maa ogsaa foraktelse den af nogle forsøgte Forklaring ud fra den jødiske Synagoge, hvor Betegnelsen ἐπίσκοπος overhovedet ikke forekommer. Derimod synes det (dels af et i saa Henseende mærkeligt Sted i *Didake*, dels af den Konflikt, der ifølge Klemensbrevet har fundet Sted i Korinth, rimeligvis netop ml. den profetiske Naadegave og Episkopatet), at Naadegavernes, særlig Profetgavens, Hensygnen har medført en stigende Betydning af Episkopatet, og at Bispe-navnet saaledes meget tidlig er blevet knyttet til dem, der i Profeternes Sted fik den faste Ledelse af Kultus i Hænde, og som vel i Forvejen, gennem Besiddelsen af Styrelsens Naadegave, have indtaget en ledende Stilling. Thi at en »Biskop« ikke blot har betegnet en »Forvaltningsbetjent«, men tillige en Mand med ledende Myndighed, derpaa tyder bl. a. den hyppige Jævnstilling af Ordene »Hyrd« og Biskop.

Som usikker, men dog sandsynlig maa vistnok Hypotesen om den kun delvise Identitet mellem Presbyter og Biskop betegnes. En Biskop er da en med bispelige Funktioner udrustet Presbyter. Thi denne Antagelse er vistnok tilstrækkelig til at forklare de Steder, der ellers anføres for Enheden mellem Presbyter og Biskop (se især Ap. G. 20, 28; Tit. 1, 7 og Klem. Rom. 1, 42. 44, hvortil kommer Hieronymus's Vidnesbyrd); den forklarer da bedre, at Benævnelsen B. omsider blev tillagt den

ene Presbyter, der blev Fællesgudstjenestens stadige Leder (saaledes som vi have det hos det tidligste Vidne om det monarkiske Episkopat, Ignatios: »Een Biskop, eet Alter, een Eukaristi«). — Dog bemærkes, at den gamle Antagelse af Presbyternes og Biskoppernes fuldstændige Identitet endnu fastholdes af Forskere som Zahn, Lightfoot og Loofs.

Resultatet vilde da blive, at de med Ledelsens Naadegave udrustede Menighedsmedlemmer, der fra Beg. af have dannet en væsentlig Del af den som »Eldste« betegnede Stand, særlig paa Grund af den Tilvækst i Indflydelse, de erhverve sig ved den profetiske Naadegaves Hensygnen, faa en fremragende Stilling, der giver sig synligt Udtryk i deres Ledelse af Fællesgudstjenesten, og den i Beg. noget vage og flydende Funktionsbetegnelse *ἐπίσκοπος* knyttes da udelukkende til dem. — Dernæst se vi, at allerede i den første Halvdel af 2. Aarh. er Bispeflertallet — som det synes, uden Kampe — blevet afløst af det monarkiske Episkopat, tidligst i Lilleasien og Rom, og paa Episkopatets Enhed lægges der allerede da (se Art. Ignatios) den allerstørste Vægt. Men hvorledes denne Overgang er gaaet for sig, derom vides intet med Sikkerhed. —

Teorien om Bispens apostolske Succession (der den Dag i Dag bestemmer den rom.-kat. K.'s Stilling til Problemet, idet Tridenterkonciliet endog fordømmer den gængse protest. Opfattelse) findes endnu ikke hos Ignatios, men dukker allerede op i 2. Aarh.'s Slutning og spiller en Rolle hos Tertullian og Cyprian, hvilken sidste udtrykkelig grundede Kirkens Enhed paa Episkopatets Enhed; og i Forbindelse med den gradvise Synken af Menighedens Selvstyre og den voksende Trang til Fastede overfor Vranglærdommene og Forfølgelserne styrkes Episkopatets Magt. Tillige begrænsedes Betegnelsen yderligere, nemlig til de større Byers Bisper, idet Landbiskopperne efterhaanden (siden 4. Aarh.) mistede Bispe-navnet. Ogsaa de i 3. Aarh. opkommende Synoder, hvor Lægfolkets Deltagelse snart synker til et Minimum, bidrage meget til at højne B.'s Magt og til at slaa den Opfattelse fast, der er bleven den rom.-kat., at nemlig K. hviler paa det af Apostlene indstiftede og siden i uafbrudt Rækkefølge gennem Ordinationen sig fortsættende Episkopat (se forøvrigt Art. *Successio apostolica*). —

Men samtidig med, at Episkopatet saaledes hæver sig op over Menigheden og de andre Kirketjenere, træder der indenfor Bispens Række (i Beg. i Kamp med forskellige Rivaler, af hvilke Biskoppen i Konstantinopel kun overvindes gennem en Kirkespaltning) en ny Stormagt frem: den rom. Biskop, Paven (se d. Art.). Den samme Udvikling, som fandt Sted indenfor den enkelte Menighed, fra Flertalsstyre til Monarki, gentager sig saaledes indenfor Episkopatet. I denne Udvikling samler sig i Grunden hele den kat. og (siden Ref.) den rom.-kat. K.'s Hist. Dels fører Paven en forbitret Strid med den verdslige Magt om Episkopatet for at sikre dets kirkelige Uafhængighed af Statsmagten (se Art. Investitur), dels er det indenfor K.'s eget Omraade Spørgsmaalet, om Tyngdepunktet (saaledes som den synodale Ud-

vikling kunde synes at føre det med sig) skulde lægges paa det alm. Kirkemøde : paa det samlede Episkopat, saa at dette stod over Paven, eller om Paven skulde staa som den ufejlbare over alle Kirkemøder. Men denne Kamp (se Gallikanisme, Febronianisme), der især paa de store Reformkirkemøder i 15. Aarh. truede med at blive farlig for Paven, endte dog, især ved Jesuitismens Indflydelse, med Pavedømmets Sejr, som blev fastslaaet paa det vatikanske Kirkemøde 1870. Siden da er Paven den egentlige Universalbiskop, og B. kun hans Vikarer.

Indenfor Episkopatet har der atter udviklet sig højere Grader (se Patriark, Eksark, Primas), særlig Ærkebispestillinger, med Palliet (se d. Art.) som særligt Udmærkelstegn. De særlige Insignier for Bispens ere Krumstav, Ring, Mitra, Brystkors; desuden har han en Trone i Koret, og en rom.-kat. B. kalder sig B. »af Guds og den apostolske Stols Naade«. Hans Særrettigheder ere, foruden Nøglemagten (se d. Art.) og Opsynet med hans Distrikt (Diocese), først og fremmest Ordinationen, Meddelelsen af det Grundsakrament, der betinger hele Romerkirkens Liv, desuden Konfirmationen, Tilberedelsen af den hl. Olie m. m. Valget, der i Oldkirken skete ved Menigheden under Medvirkning af de nærmest-boende Bisper, blev senere knyttet til Domkapitlet (se d. Art.), og det sker nu dels ved Domkapitlet (idet de verdslige Regeringer paa forskellig Maade have sikret sig Indflydelse), dels ved Statsoverhovedet, og naturligvis gennem Pavens Stadfæstelse. —

Med Protestantismen og dens helt forskellige Syn paa det kirkl. Embedes Stilling blev Episkopatets Magt brudt. De fleste Steder blev end ikke Navnet tilbage. Kun i den eng. K. har Episkopatet beholdt en væsentlig Betydning (se Anglikansk Kirke), og i de nord. Riger beholdt man Navnet om den overordnede gejstlige Stilling, idet Betegnelsen »Superintendent«, der i Tyskland afløste Bispensavnet, og som ogsaa gennem Bugenhagen søgtes indført i Danmark, ikke formaaede at holde sig her. I den luth. Kirke, hvor Forfatningsudviklingen hurtigt gik i statskirkelig Retning, uddannedes den senere paa forskellig Maade begrundede Teori om Landsherren som den øverste Biskop (»Summepiskopat«), og dermed er ogsaa de ydre Vilkaar betegnede, hvorunder de nord. Kirker leve den Dag i Dag.

I Danmark er B. Kirkens øverste Tilsynsmand. Hans væsentlige Hverv er indenfor sit Stift at tilse Menighedernes Tilstand, Præsternes Forkyndelse og Levned (lige som ogsaa Præsteordinationen er lagt i hans Hænder) samt Almueskolevesenet, i hvilke Formaal han foretager sine Visitatsrejser; han er dernæst Regeringens kirkelige Raadgiver og har som saadan Sæde i det ved kgl. Res. af 8de Okt. 1883 oprettede kirkelige Raad, der til sin selvskevne Formand har Sjællands Biskop, som i det hele indtager Førstepladsen blandt Bisperne, ordinerer dem og har en højere Rang. Medens B. i Danmark udelukkende udnævnes af Kongen, har i Norge og Sverige Gejstligheden paa forskellig Maade Indflydelse paa Bispevalget. Kongen udnævner her en af flere ved Valg indstillede. I Norge stemme alle Provster, de teol. Professorer og Gejstligheden i det Bispe-

dømme, der skal besættes; i Sverig stemmer Stiftets Domkapitel og Gejstlighed, medens Valget af Ærkebisen i Upsala finder Sted efter en yderligere sammensat Valgmodus (nemlig gennem 15 Valgkollegier: de 12 Stiftskonsistorier, Stockholms Stads Konsistorium, Upsala akad. Konsistorium og Upsala Stifts Præsteskab). Indtil Forfatningsforandringen 1865 vare de sv. B. Medlemmer af Rigsdagen, men bleve derefter selvsikrede Medlemmer af det samtidigt oprettede, hvert 5. Aar sammentrædende, af Ærkebiskoppen ledede, alm. Kirkemøde (E. Hatch, Die Gesellschaftsverf. d. christl. Kirchen im Alterthum, mit Analekten von A. Harnack, 1883; A. Harnack i Texte und Untersuch. II, 1. 2., 1884; E. Loening, Die Gemeindeverf. des Urchristenthums, 1888; F. Loofs i Stud. u. Krit. 1890; R. Sohm, Kirchenrecht I, 1892; J. Réville, Les origines de l'épiscopat, 1894; Matzen og Timm, Haandbog i den danske Kirkeret, 1891; C. M. Rosenberg, Handbok i Sverigs Kyrkorätt, 1889.) J. P. B.

Biskop in partibus (sc. infidelium). I det 7. Aarh. brugte man stundum Biskopper, der vare forðevne fra deres Bispestole af Araberne, som Hjelpebiskopper, hvor Stedets B. trængte til Medhjælpere i sin biskoppelige Gerning; som Regel fandt dog en B. den fornødne Bistand hos en Nabob. eller hos en tilrejsende B. Men i 14. Aarh., da saa mange af de i Østen ansatte kr. Biskopper maatte forlade deres Bispebyer paa Grund af »de vantros« (Muhammedanernes) Erobringer, vedblev man, for at antyde, at man ikke opgav Haabet om igen at se kr. Biskopper i de østlige Byer, at udnævne Biskopper for de forladte Bispestole »i de vantros Egne« (*in partibus infidelium*). Saadanne Biskopper *in partibus* bleve da ofte Hjelpebiskopper (»Viebiskopper«) i store Stifter, navnlig i store Byer. Ved at udnævne titulære Biskopper for en Mængde østerl. Byer blev det Paven, i hvis Hænder Udnævnelsen alene ligger, muligt at skabe en stor Skare af Biskopper, der paa et Koncilium kunde tilvejebringe Stemmeferlighed for dogmatiske Afgørelser (t. E. Ufejlbarheden), som Pavedømmet ønskede vedtagne. I den pavelige Statskalender (*La Gerarchia Cattolica*) findes en Fortegnelse over flere Hundrede saadanne titulære Ærkebiskopper og Biskopper, der tildels ere udnævnte til Hyrder for Byer, som de aldrig have set og aldrig faa at se. Den nu fungerende rom.-kat. Biskop for Danmark er t. E. B. af Anastasiopolis i Mesopotamien, den norske er B. af Elusa (Kasala) i Palæstina, den sv. af Doliche (Tell-Duluk) i Nærh. af Floden Eufrat. Se Art. Viebiskopper.

Biskoppelig Kirke, se Anglikansk Kirke og Episkopalisme.

Biskopsbibel, se Bibeloversættelser, engelske.

Bislam (Esra 4, 7), en persisk Statholder i Palæstina, der deltog i en Klage over de fra Eksilet hjemvendte Jøder.

Bispedragt (*Pontificalia*). Indenfor den rom.-kat. K. bærer en Biskop, som Tegn paa sin Værdighed, følgende Insignier: 1) Bisperingen (*annulus cum gemma*). Allerede i den gl. *Ordo Romanus* og i det saakaldte gregorianske *Sacramentarium* omtales Ringen som et Hæ-

ders- og Troskabstegn for Biskoppen. Hinkmar af Reims nævner den ogsaa, og i den følg. Tid sker der ofte Hentydning til den. Den brugtes bl. a. til Forsegling af Relikvier som Tegn paa disses Ægthed. En af de ældste Bisperinge, vi have, er en Ring med en skaaren Agatsten, der har tilhørt Biskop Arnulph af Metz (d. 641). Ringen opfattes af nogle som Tegn paa Biskoppens Ægteskab med sit Stift; af andre, og maaske rettere (jvfr. Udtrykkene i *Pontificale Romanum* ved Overrækkelsen af Ringen), som Tegn paa Troskaben mod K. 2) Bispestaven (*baculus pastoralis*, isl. bagall, deraf det norske Partinavn »Bagler«), en foroven krummet Stav, der er Symbol paa Hyrdeembedet. 3) Bispekorset (*Pectorale*) der bæres paa Brystet som Tegn paa Bekendelsen af den kr. Tro. 4) Bispehuen. I Middelalderen blev Biskoppens Hovedbedækning, med 2 fra den forkr. Tid kendte Udtryk, kaldt *infula* og *mitra*. *Infula* var oprindelig Betegnelse for et Hovedbaand, der hverken kunde skærme mod Kulde eller Regn; *mitra* (*mitra* af *mitros*, Traad) tjente derimod baade til at dække og varme Hovedet. Hos Oldk.'s senere Forf. er der Antydning, som lade os formode, at Biskopperne allerede dengang bar Hovedbedækninger, men først i Middelalderen gøres der bestemt Forskel paa Biskoppernes og Præsterens Hovedpyldelse. Theodulf af Orléans synger om »den funklende Mitra« paa Biskoppens Hoved, og i det 8. alm. Konciliums Akter (869) finde vi Mitra'en omtalt som et Led af den østerl. Patriarks Dragt. Fra 11. Aarh. have vi en Mængde Billeder af Biskopper og Abbeder, der bære Hovedpyldelser, men den biskoppelige Mitra har i Tidens Løb været underkastet forskl. Forandringer, og først i 14. Aarh. fik den omtrent sin nuværende Form med de 2 nedhængende Baand. Den er et Symbol paa Biskoppens kongelige og ypperstepr. Værdighed. 5) Klædningen. Den rom.-kat. Biskop bærer i det private Liv en Talar, der har den violette Prælaturfarve, den violette Kappe (*mantelletta*) og en rund sort Hat, foret med grøn Silke; om den ligger en grøn, guldvirket Silkesnor, der ender i Kvaster. De Biskopper, der tilhøre en Munkelorden, bære deres Ordens Farve. Naar en rom.-kat. Biskop fungerer, bærer han violette Strømper, Sko og Handsker og en violet Tunicella, over hvilken Dalmatica'en, der ikke er ejendommelig for en Biskop, bliver lagt. Endelig 6) har Biskoppen en egen Trone (*cathedra*) i Koret paa Evangeliesiden, og den er i Reglen forsynet med en Baldakin (A. du Saussay, Panoplia episcopalis, Paris 1646). — I den gr.-kat. K. modtager Biskoppen ved Ordinationen: 1) Sakkos, en Overklædning af Gedehaar, der skal være et Symbol paa hans Hyrdeomsorg; 2) Panagion, et Helgenbillede eller Krucifiks, som bæres i en Guldkæde; 3) Omoforet, et Skulderbaand, besat med Kors; 4) Mitra og 5) Hyrdestav. — I Danmark og Norge bære Biskopperne en Dragt af Silke og Fløj, i Norge ogsaa Bispekorset; ved festlige Lejligheder (t. E. Ordinationer og Kirkevielser) bæres tillige Messeskjorte og Korkaabe. — I Sverig bestaar Biskoppens Festskrud af Messeskjorte, Korkaabe, Bispehue (Mitra), Guld-kors og Bispestav (»kråkla«): ved alm. Guds-

tjenester bærer han Silkekappe og Guld kors, og dette sidste bæres ogsaa udenfor Kirken.

Bispedømme kaldes det Distrikt, i hvilket en Biskop udøver sin kirkel. Myndighed. I det første nikæniske Kirkemødes Kanoner (325) brugtes om B. Ordet *παροικία* (*parochia*), senere kom Ordet *διοίκησις* (*diocesis*) i Brug, og dette blev Vesterledens almindelige Betegnelse for B., medens *parochia* i Vesten som oftest betyder »Sogn«. I Oldkirkens Dage havde hver enkelt af de vesterlandske Menigheder sin Biskop, hvorfor vi høre Tale om et overordentlig stort Tal af Biskopper, t. E. paa de nordaf. Synoder. I Middelalderen træffe vi derimod i Reglen kun Biskopper i de større Stæder; men medens Biskoppen tidligere kun var Leder af en Menighed, var han da Styrer af et B. eller »Stift«. I Gallien havde Biskopperne i Stæderne straks i den tidligste Del af Middelalderen en betydelig Stilling, og om dem dannede der sig »Stifter«; de havde allerede i den ældre Middelalder saa stor Indflydelse, at t. E. Kong Chilperich (o. 580) kunde sige, at den kongelige Magt var gaet over til Biskopperne i Byerne. De fleste Biskopper i Britannien og Tyskland vare i Begyndelsen, som senere Ansgar og de første nordiske Biskopper, væsentlig Missionsbiskopper, hvis Styrelse ikke var indskrænket til fast afgrænsede Omraader. De maatte aandeligt erobre deres B. Allerede i 7. Aarh. fik dog Britannien ved Theodoros fra Tarsos faste B. ligesom Østerledens Kirker, og ved Bonifatius, der jo udgik fra Britannien, opnaaede Tyskland et Aarh. senere en lignende Ordning. Sven Estridsøn i Danmark og Olav Kyrre i Norge gjorde de afgørende Skridt til Gennemførelsen af den hierarkiske Ordning i deres Lande, og ogsaa Sverig fik noget senere Biskopper med fast afgrænsede B. De ældste dske B. vare: Slesvig, Ribe og Aarhus; de ældste norske: Nidaros, Selja (Bergen) og Oslo; de ældste sv.: Björkö, Sigtuna (Upsala) og Skara. Se Art. Biskop.

Bispehue, se Art. Bispedragt.

Bisping, se Art. Bispedragt.

Bispestav, se Art. Bispedragt.

Bispevielse. I Romerk. er B. en sakramental Handling, der er en absolut Betingelse for Udførelsen af den biskoppelige Ret til at konfirmere og ordinere. Den skal som Regel finde Sted paa en Søndag eller Aposteldag; Rituallet for dens Udførelse findes i *Pontificale Romanum*. Foruden den ordinerende Biskop skal der tillige i det mindste være 2 andre Biskopper til Stede som Assistenten. B. foretages under Haandspaalæggelse og med Salving af Hoved og Hænder, »for at den Hellig-Aand kan fylde Biskoppens Indre og ogsaa beskytte hans Ydre«. Der overrækkes den nye Biskop Ring og Stav, og efter Nadveren, som meddeles ham under begge Skikkelser, og Velsignelsen påsættes der ham en Mitra. I fuldt Skrud bliver han derpaa introniseret eller ført til sin biskoppelige Stol for paa en højtidelig Maade at overtage Styrelsen af sit Stift. — I Grækerk. (Rituallet i tysk Overs. i Rajewski, *Euchologion der orthodox-kath. K.*, Wien 1861, II, 84 f.) skal der ogsaa være fl. Biskopper til Stede ved en B., men der foretages ingen Salving. — Rituallet for den engelske K.'s B. findes i *Book of Common*

Prayer. Fremgangsmaaden ved B. i de nordiske Kirker ses for Danmarks Vedkommende af »Rituallet for Bispevielser« (allern. approberet 12. Maj 1830), som for Tiden (1897) er under Revision; for Norges af »Alterbogen« af 1893, for Sverigs af »Handboken« af 1894.

Bisping, August, rom.-kat. Ekseget, f. 11. Maj 1811 i Albersloh, blev 1844 Privatdocent, 1855 Prof. ord. i nytestl. Eksegese i Münster. Han har udgivet Fortolkninger til Paulus's Breve (I—III, Münster 1854—58; 2. Aufl. 1860—65), til Evangelierne og Ap. Gerninger (I—IV, 1863—66) og Apokalypsen (1876). Han døde 17. Marts 1884.

Bista (Ester 1, 10), Hofembedsmand hos Kong Ahasveros.

Bithynien, et nordvestligt Landskab i Lilleasien, begrænset af Paflagonien, Galatien, Frygien, Mysien, Propontis og det sorte Hav, i sin Tid koloniseret af Grækerne (7. Aarh.), derefter regeret af Lydere, Persere og Makedonere. I Diadoktiden var B. selvstændigt, men Nikomedes III, den sidste af sit Dynasti, indsatte Romerne til sine Arvinger (75). B. blev paa Augustus's Foranstaltning en Senatsprovinc, siden Trajan derimod kejserlig. Hovedstaden hed Nikomedia. — Paa sin anden Missionsrejse drog Paulus forbi B. (Ap. Gern. 16, 7), men Kristendommen fæstede snart Rod i Provinsen, og allerede Peter skriver til Menighederne her (1 Pet. 1, 1). Det var som Statholder i B., at den yngre Plinius skrev det berømte Brev til Trajan, i hvilket han udtaler sig om de Kr. dér (se Art. Trajan). En vigtig Rolle i Oldk.'s Historie spillede de kendte Byer i B.: Nikæa og Kalkedon (1. og 4. alm. Koncilium 325 og 451).

Bitja (1 Krøn. 4, 18) en ægyptisk Kongedatter, gift med Mered af Juda Stamme.

Bitron (2 Sam. 2, 29), en Dalkløft, Ø. for Jordan, N. for Jabbok. Den nærmere Beliggenhed kan ikke angives.

Bitz, se Bidz.

Bitzjus. 1) Albert B., schweizersk Præst og Folkeskribent, blev født 14. Okt. 1797 i Murten i Kanton Freiburg. Efter at have studeret Teol. i Bern og Göttingen blev han »Hjælper« i Herzogenbuchsee og Bern og 1832 selvstændig Præst i Lützelflüh i Emmenthal. Som Præst tog han livlig Del i den indre schweizerske Politik, og gennem en Række Landsbyhistorier, i hvilke han skildrede Bøndernes Liv i Bernerlandet, søgte han at virke løftende og forædlende paa det schweizerske Folk. Han døde 22. Okt. 1854. Efter hans Død udkom der en samlet Udgave af hans Bondefortællinger (Leipzig 1888); Brockhaus har skrevet hans Biografi (»Jeremias Gotthelf, der Volksschriftsteller«, Berlin 1876). — 2)

Albert Bernhard B., en af Førerne for det kirkel. saak. »Reformparti« i Schweiz, var Søn af ovennævnte og blev født 6. Nov. 1835 i Lützelflüh i Emmenthal. Han studerede Teol. i Bern og blev 1863 Præst i St. Emmenthal i Berner-Jura, 1867 Præst i Twann ved Bieler-See og 1878 Regeringsraad i Bern. Som Præst var han i Forbindelse med H. Lang og Brødrene Langhans, Leder af »Reformerne« og udgav i Forening med Lang Tidsskriftet »Reform«. Som Regeringsraad styrede han Skolevæsenet

og Fængselsvæsenet i Kanton Bern og var samtidig et ivrigt, demokratisk Medlem af det schweiziske Stænderraad. Han døde 20. Sept. 1882. 1870 kronede Haager-Selskabet hans Afhandling om »Dødsstraffen, set fra Religionens og den teol. Videnskabs Standpunkt«. Efter hans Død udkom der 4 Bd. af hans Prædikener (Bern 1884—89); de vise, med hvilken Alvor og Nidkærlighed han forkyndte sin ny-rationalistiske Kristendomsopfattelse (H. Balmer, A. B., Lebensbild eines Republikaners, nach seinem handschriftlichen Nachlasse; Bern 1888).

Fr. N.

Bizzochi (af det ital. Ord: *bizzochi*, Tiggerpose) var Navnet paa nogle middelalderl. Sværmerer indenfor Fransiskaner-Ordenen, der ikke vilde eje andet end en Tiggerpose. De kaldes ogsaa *Bocasoti*.

Bjarnason. 1) **Jón B.**, isl. Præst i Amerika, er født paa Gaarden Þvottá paa SØ-Kysten af Island, 15. Nov. 1845. Faderen, Præsten Bjarni Sveinsson, var en kundskabsrig og begavet Mand. J. B. dimitteredes fra Latinskolen 1866; 1869 blev han Kandidat fra Præsteskolens og s. A. præsteviet som Kapellan hos Faderen. Det følgende Aar vendte han tilbage til Reykjavik, hvor han fik Ansættelse ved Latinskolen. Ved denne Tid var den stærke Udvandring til Amerika begyndt, og misfornøjet med de hjemlige Forhold, tog J. B. over til den nye Verden i Sommeren 1873. De første 4 Aar opholdt han sig i de Forenede Stater, først som Lærer i den norske Synodes Tjeneste, som han senere blev en afgjort Modstander af, og de 2 sidste Aar som Redaktør af et norsk Bd »Budstikken« i Minneapolis. Ved denne Tid udgav han ogsaa, i Forbindelse med Prof. R. B. Anderson, senere amerikansk Gesandt i København, eng. Oversættelser af nogle isl. Sagaer. Her fik han ogsaa Lejlighed til Udøvelsen af præstelig Gerning 1874, da Islands Tusinddaarsfest fejredes i Hjemmet. 2. Aug. d. A. samlede han sine Landsmænd sammen til den første offentlige isl. Gudstjeneste i Amerika, og gennem hans varme Tale ved den Lejlighed skimtes hans Livstanke, at den luth. Kirke, omplantet fra Moderlandet, ren og uforfalsket, i et fast og organiseret Samfund, er den eneste tænkelige Bærer og Vogter for isl. Nationalitet i den store »Adspredelse«. Det varede heller ikke længe, inden Præstegerningen havde Bud efter ham. De isl. Udvandrere gik hovedsagelig til Kanada, hvor de fik anvist Plads, som en særlig isl. Koloni, i det saakaldte »Ny-Island«, en sumpig og fattig Egn paa Vestkysten af Winnipeg-Søen. Fra Moderlandet var ingen Præst med, og i deres kirkel. Nød paakaldte de J. B.'s Hjælp. Det var sikkert en stor Opoprelse af J. B., at han fulgte de indtrængende Opfordringer fra sine fattige Landsmænd og opgav den gode Stilling, han saa hurtigt havde tilkæmpet sig. Opholdet i Ny-Island varede fra Efteraaret 1877 til Foraaret 1880. Foruden de Vanskeligheder, som selve Forholdene førte med sig, maatte han her kæmpe en haard Kamp med den norske Synode, som vilde føre dette lille »udflygtige Norge« ind i sin Fold. Sikkert er det gaaet op for J. B., at dette uheldige Sted aldrig kunde blive Centrum for en isl. Menighedssammenslutning i Amerika.

I Foraaret 1880 vendte han tilbage til Island, hvor han kort efter sin Hjemkomst blev konstitueret som Præst i det opholmstrende Handedstede Seydidsfjörður paa Østlandet. Her virkede han i 4 Aar uden at modtage fast Ansættelse; hans personlige Kendskab til de amerik. Kforhold havde givet ham Afsmag for alt Statskirkevæsen, og de kirkel. Forhold i Hjemlandet vare langt fra at tilfredsstille ham, hvilket han senere har vist, stundum i ret skarpe Udtryk. Imidlertid vare Forholdene blandt Islænderne i Amerika meget forandrede. De fleste havde forladt Kolonien ved Winnipeg-Søen, og mange havde bosat sig i Manitobas Hovedstad Winnipeg, som er bleven det vigtigste Samlingssted for Islænderne i den nye Verden; Byen Winnipeg tæller for Tiden (1896) ligesaa mange Islændere, som Landets Hovedstad Reykjavik (ca. 4000). De bosatte Islændere i Winnipeg søgte en Præst, og som man kunde vente, var det særlig deres gode, kendte Præst J. B., de ønskede tilbage. Han modtog ogsaa Kaldelsen, og 1884 tog han fast Ophold som Islændernes Præst i Winnipeg, kun afbrudt ved en længere Islandsrejse 1889, tildels af Helbredshensyn. Siden 1884 har J. B., trods legemlig Svaghed og hyppig Sygelighed, med stor Kraft og Udholdenhed udøvet sin betydelige og velsignelsesrige kirkel. Virksomhed bl. sine Landsmænd i Amerika, der ogsaa har virket befrugtende paa Moderlandet. 1885 foretog Sammenslutningen ml. de spredte isl. Menigheder i de Forenede Stater og Kanada, og Kirkesamfundet organiseres, »Islændernes evgl.-luth. Kirkesamfund i Amerika«. J. B. var selvskreven Formand for Samfundet og har beholdt den Plads siden. Nu tæller Samfundet 24 Menighedskredse med 7 Præster, hvoraf kun 2 have faaet deres Uddannelse i Moderlandet, og o. Tredjedelen af de henved 15,000 udvandrede Islændere har sluttet sig til det. Samfundets Organ er siden 1886 *Sameiningin* (Enigheden), et kirkeligt Maanedsskrift, redigeret af J. B. Samfundet har sat sig den Opgave at faa en højere islandsk Skole (*College*), til Bevarelse af isl. Aandsliv og Sprog. J. B. er en stor, kritisk-polemisk anlagt Personlighed og højst original i Skrift og Tale; Indholdet af *Sameiningin* skyldes hovedsagelig hans Pen, og i mange Foredrag, der findes antetsteds, har han givet sit vægtige Bidrag til Løsning af Tidens kirkel. Spørgsmaal. Han har oversat Monrads »Fra Bønnens Verden« paa Isl. — 2) **Thorkell B.**, isl. Præst, er født paa Gaarden Meyjarland i Skagafjörður af fattige Bønderfolk, blev Student 1863 og Kandidat fra Præsteskolens 1866, s. A. præsteviet til Mosfell i Kjalarnes Provsti og 1877 forflyttet til Reynivellir under samme Provsti. Hans Naboskab til de offentlige Bogsamlinger i Reykjavik har givet ham Lejlighed til indgaaende Studium af Islands Hist., som har baaret Frugter i flere Monografier og et »Udtog« af Islands Historie (1880), det eneste som endnu haves. Hans vigtigste hist. Arbejde er om Reformationens Indførelse paa Island (»Um síðbótina á Íslandi«) fra 1878. Han har ogsaa skrevet adskillige økonomiske Afhandlinger. Paa Altinget har han haft Sæde som folkevalgt og for Tiden (1896) som kongevalgt Medlem. Th. B.

Bjergguder. »Deres Gud er en Bjerggud«, sige Aramæerne (1 Kong. 20, 23. 28) om Israeliterne. Skulde Israel overvindes, maatte det efter deres Mening derfor ske i en Kamp nede paa Sletten. I disse Ord afspejler sig den hedenske Tro paa, at de enkelte Folk havde hver sine Guder, og at Guderne ogsaa i Naturen havde deres særlige Virkefelter. Bjerglandet Samarias Gud maatte være en Bjerggud. — Iøvrigt behøvede det, at en Gud mentes at have sin Bolig paa Bjergene, for den, der selv dyrkede ham, ingenlunde at betyde, at hans Magt var indskrænket til Bjergene. Tvertimod vide vi, at Oldtidfolkene ofte henlægte de øverste Guds Bopæl til høje Bjerge (Olympen, Albordsch osv.). Ogsaa hos Hebræerne fandtes noget tilsvarende. Saaledes var allerede før Mose's Tid Sinai-Horeb for Midjaniter og Hebræere »Guds Bjerg« (2 Mos. 3, 1) og hertil valfartede endnu Elia (1 Kong. 19, 8). H. M. L.

Bjergprædikenen (Matth. 5—7) er af Herren holdt paa »Bjerget« — Modsatning til Strandbredden (Mk. 3, 7. 13) — paa et jævnt Sted (Lk. 6, 17) og holdt til Disciplene i deres Egenskab af den ny Menigheds Kerne, hvorfor der gennem dem ved Talen ogsaa sigtes paa de tilstedeværende Folkeskarer. Prædikenen forudsætter Talen om Rigets Nærhed (Mt. 4, 17), og den efterfølges af Lignelsestalen. Den handler om Riget, ikke om dets Nærhed og ikke om dets Art, men om det ejendommelige Menneskeliv, som hører hjemme i Riget, dette Liv, set fra dets sædelige Side, hvorledes det er og bør være.

Hvorledes det er (5, 1—16). Med alt andet Menneskeliv har det til fælles, at det er en Bevægelse, fremgaaet af Trang til og Stræben efter at naa et bestemt Maal. Dets Særegenhed har sin Grund i det Maal, som her søges naaet. Maalet er Guds Rige-og hans Retfærdighed (6, 33). Tegnet i Loven og hos Profeterne, er det nu ved Rigets Nærhed blevet stillet Slækten klart for Øje og har fremkaldt en Livsbevægelse, der først ytrer sig i Trang — Fattigdom, Sorg, Hunger og Tørst — og dernæst, som denne bliver stillet, i Fremvæksten af et barmhjertigt, rent, fredelskende Sind, der er grundforskelligt fra det Sind, der lever i Verden, og derfor udsat for Fornægtelse og Forfølgelse. Dette Sind, hørende til Riget, har begyndt at leve og at gøre sin Gerning, nemlig at bringe Sundhed til Verden og at lyse op. Denne Livsbevægelse er Jordens Salt og Verdens Liv.

Dernæst, hvorledes det bør være (5, 17—7, 12). Kravet herpaa var givet i Loven og hos Profeterne i en Række Enkeltbud. Kravet var givet af Gud og indeholdt det Maal, som Menneket skulde naa; dette kan ikke tilsidesættes, men heller ikke Formen kan tilsidesættes. Hvert Bud maa opfyldes, før det mister sin Ret til at kræve paa Lovens og Profeternes Vis, og til Opfyldelse i det hele, ogsaa paa dette Omraade, er Herren kommen (V. 17—19). Men Kravet maa forstaaes paa rette Maade: ikke en ydre Retfærdighed, som det er forklaret for de gamle, kræves der, men Sindets, bestaaende i Kærlighed, Renhed, Trofasthed, Sanddrøhed, bestaaende i Lighed med Gud V. 20—48). En saadan Retfærdighed maa i

sine Ytringer, som Almisser, Bøn og Faste, lægge den afgørende Vægt paa det indre, ikke paa det ydre (6, 1—18), og dette, fordi det er Gud og hans Rige, der i den sigtes paa, fordi, her dette ene holdes fast, at tjene Gud, og al Sammenblanding af Gud og Mammon, Tro og Bekymring, holdes langt borte (V. 19—34). Denne Livsbevægelse vil og maa gøre alt det mod Menneskene, som den vil begære til Gengæld af dem, thi saaledes er Loven og Profeterne (7, 1—12).

Det er et saadant Liv, der kræves ud fra Riget, et Liv, der hviler paa fast Grund og bærer god Frugt, en Livsbevægelse, der gaar igennem den trange Port ad den snævre Vej og ikke lader sig lede paa Vildspor, men følger Faderens Vilje, som er i Himlen (7, 13—27).

Denne Tale er rettet til Jøder, til saadanne, der staa i den ny Livsbevægelses Begyndelse eller paa Dørtærskelen til denne; for dem knytter den det ny til det gamle ved at paavise det ny som liggende indenfor det gamle. Og den er talt af en, som lever i Opfyldelsen af Loven og taler herud fra (5, 19 b), men tillige af en, som er fra Bogstaven kommen til Aanden, til Enheden i de mange Bud (22, 37 f.). Det er ikke en ny Lov, han giver; han forklarer den, der er given, og de enkelte Eksempler, ved hvilke dette sker, ere ikke nye Lovbud, men malende Udtryk for det, som den ny Livsbevægelse er og skal være.

Den samme Prædiken findes nu ogsaa i Luk. 6, 20—49. Stedet er hos begge det samme, Tilhørerne de samme, og Talen trods al Forskel den samme. Først siges, hvad den ny Livsbevægelse er: Fattigdom, Hunger og Sorg; den mere positive Side, der hos Matthæos er fremhævet i 5, 7. 8. 9. er her ikke taget med. Hos Disciplene er denne Bevægelse i Gang; hos det ny Livs Modstandere den gamle, der finder sig hjemme og til rette i Verden (V. 20—23; 24—26). Dernæst, idet Ordet rettes til alle dem, der høre Herren, fremsætter han det Krav, som ud fra Riget stilles til det nye Liv. Dette er Kravet paa en Kærlighed, der er større end Verdens Fjendskab, og som har Magt til stadig at gengælde ondt med godt (V. 27—35), og paa en dertil svarende Barmhjertighed i Sind og Gerning. Skål den ny Livsbevægelse lyse op i Verden og vejlede, maa den i sig selv være lys og renset fra alt, hvad der hindrer den i at gøre sin Gerning for dem, der gaa i Mørket. Først naar Træet er godt, kan Frugten blive god; kun ud af det gode Hjerte kommer det gode Ord (V. 36—38; 39—45). — Men dette Maal kan kun naas ved, at der bygges paa Herrens Ord; uden dette vil al Livsbevægelse være bygget paa den løse Jord, uden fast Grundvold (V. 46—49).

Der er Enhed og god Sammenhæng i begge Gengivelser; de ere overfor hinanden uafhængige, selvstændige. Hovedforskellen bestaar i, at det hos Matthæos er Retfærdigheden, hos Lukas Kærligheden, der kræves; at hos Matthæos Retfærdigheden fremstilles i nøje Forhold til Loven, medens der hos Lukas intet findes om dette Forhold. Grunden her til ligger i, at det første Evang. er skrevet til og for Kr. af Jødefolket (sml. med B. Jakobsbrevet), det tredje til og for Kr. af Hed-

ningesæt, og der vises herved tilbage til den gennemgaaende Forskel, der er i Anlæg og Plan mellem de 2 Evang. i det hele. At Herren holdt denne Tale til Jøder er givet, og den maa derfor have haft det jødekr. Præg; men det er ogsaa givet, at i den hedningkr. Forkyndelse maatte dette Præg forsvinde.

Der er desuden andre og mindre Forskelligheder, der have deres Rod i den ovenfor anførte Grund. Den kortere Gengivelse af enkelte Partier hos Lukas, som i Saligprisningerne og de dermed sammenhængende Udsagn om Saltet og Lyset (Mt. 5, 8—10. 13—16), er det ikke vanskeligt at se Grunden til, som ogsaa til den bredere Fremstilling gennem Væraabene. Det er dog ikke dette, som her tænkes paa, men derimod paa de Stykker af Prædikenen hos Matthæos, der hos Lukas findes indføjede paa forskellige Steder i den følgende Udvikling; saaledes — foruden enkelte korte Ord, der ere af den Art, at de frembød sig af sig selv til at blive gentagne af Herren — Udtalelser som Mt. 5, 25—26 (Lk. 12, 58), 31—32 (Lk. 16, 18); 6, 9 f. (Lk. 11, 2—4); 6, 25 f. (Lk. 12, 22—31); 7, 7 f. (Lk. 11, 9—13). Disse Udsagn maa i den hedningekr. Forkyndelse og Overlevering, som danner Forudsætningen for det 3. Evang., have levet enkeltvis, skilte fra deres oprindelige Sammenhæng, hvad der var en naturlig Følge af, at alt det, der angik Forholdet til Loven, ikke kunde finde Anvendelse i Forkyndelsen for Hedningerne. Det ses ogsaa af den Maade, som Lukas indfører disse Stykker paa — »men han sagde«, »og det skete, da han var paa et Sted« — at Evangelisten har modtaget dem uden nøjere Angivelse af, hvor de hørte hen. Der kan saaledes i det hele rede-gøres for Forskellighederne, hvorved det end yderligere bekræftes, at det er den samme Tale, som foreligger. B. er fortolket af A. Tholuck (Gotha 1872), Achelis (Leipz. 1875), H. W. Thiersch (dsk. Overs., Kbhvn 1873) og Ch. Gore (London 1897). A. A.

Björdal, Ole Torstensén, Bondesøn fra ydre Holmedal, f. 24. Juni 1836, virkede som Lærer paa forskl. Steder, var fra 1871 Overlærer i Kria. og fra 1874 Lærer i Pædagogik ved og Leder af de prakt. Øvelser ved et offentligt Lærerindkursus ssteds. B. var en udmærket Skolemand og pædagogisk Forf. (»Den kr. børnelærdom el. katekismens fem hovedposter«). D. 14. Juli 1884. A. B.

Bjuggé, Petrus Jonæ, Biskop i Wiborg i Finland (1642—56), f. i Söderköping 1587, Student i Upsala 1605, *Mag. phil.* i Wittenberg, fik som Sognepr. i Söderköping paa Rigsdagen 1642 nogle Stemmer og udnævntes derpaa til Biskop. Den alm. Dom over ham i denne Egenskab lyder, at han var »en lærd, behagelig og forsigtig Mand«. Sit Embede passede han samvittighedsfuldt og lagde sig særlig Udviklingen af det i Wiborg 1641 grundlagte Gymnasium paa Sinde. Lektorernes Lønninger forhøjedes; ligesaa reguleredes Præsteskabets Indkomster. I Kexholms Len fandtes en Mængde Menigheder, hvis karelske Befolkning var af gr.-russisk Trosbekendelse; Biskop B. søgte at formaa de græsk-kat. Præster ikke blot til at udføre Liturgien paa Finsk, men ogsaa prædike paa dette Sprog samt undervise

efter Luthers Katekisme, i hvilken Anledning der udgaves Katekismer med finsk og russisk Paralleltæst samt med saadan finsk Tekst, at Bogstaverne deri vare slavonske. A. N.

Björge, John Eriksen, f. i Øier 1795, var Tilhænger af H. N. Hauge og begavet Lægprædikant. Forf. af »Sandheds stadfæstelse«. D. 1822 af Tæring, kun 27 Aar gl. A. B.

Björk. 1) **Erik B.**, sv. Præst, blev født 13. Jan. 1668 i Köping og studerede i Upsala. Som Student blev han optagen i den daværende Prof. Jesper Svedbergs Hus og var Lærer for Emanuel Svedenborg. 1696 blev han præsteviet og drog Aaret efter over til Amerika for at være Præst for de svenske Menigheder dér. Da han med stor Nidkærlighed havde virket i Amerika i 17 Aar, blev han kaldet hjem for at overtage Sognekaldet i Falun, og i dette Embede virkede han til sin Død (21. Aug. 1740). Fr. N. — 2) **Gustaf Daniel B.**, sv. Teolog og Biskop, f. i Göteborg 1806, blev 1842 Sognepr. i Uddevalla, 1849 Kontraksprovst, udnævntes 1853 til Adjunkt i Pastoralteol. ved Upsala Universitet og 1856 til Biskop i Göteborg, hvor han virkede nidkært til sin Død 1888. B. deltog i flere Rigsdage og Kirke-møder. Han var Tilhænger af den i Göteborg Stift herskende saak. Schartauianisme, men søgte dog som Biskop at formilde dens Ensidigheder og nød ved sin personlige Fromhed og pastorale Erfaring stor Anseelse i alle Partier. Blandt hans Skrifter mærkes hans 1854—56 udgivne Maanedssblad »Pastoral-tidning« og »Bibliisk-lutherskt veckoblad« (1861), »Öfversigt af lilla katekesens innehåll« (1855). H. W. T.

Björkenheim, Adolf Edvard, frikirkl. Prædikant og Jordbruger i Finland, f. 1856. Efter at have besøgt Åbo Gymnasium og det finske Kadetkorps, studerede han Landbrug i Sverige, Danmark, England og Skotland. Medens han opholdt sig i Ultuna, kom han i Berøring med religiøst vakte Mænd, hvoriblandt Domprovst Torén, og siden i Wasa med frikirkelige Prædikanter. Den frikirkelige Bevægelse i Finland har i B. maaske sin største Taler og sin redeligste og ædleste Repræsentant. Ogsaa Totalafholdssagen og den indre Missionsvirksomhed har B. omfattet med Varme. Desuden har han deltaget paa betydningsfuld Maade i Spørgsmaalene om Landvæsnets Forbedring, Mosekultur, Mejerivæsen m. m. og ved flere Landdage har han repræsenteret sin Slægt i Adelsstanden. A. N.

Björkqvist, Anders, finsk Postilleforfatter, var en Bondesøn fra Nousis, f. 1741. Han blev Student 1760, Præst 1765 og gjorde Tjeneste i Åbo, Loimijoki, Sagur og Karuna. 1781 blev han Kapellan i Wemo og d. 1809. B. var en fremragende Prædikant, stærkt paavirket af de tyske Pietister Rambach og Fresenius. Den af ham udgivne Postille »Uskon harjoitus autunteen« (Trosprøvelse til Salighed) udkom 1801 og er siden flere Gange oplagt, 1843 i sv. Oversættelse. Den var længe en alm. brugt og højt skattet Opbyggelsesbog blandt de vakte i Finland. B.s Kristendomsforkyndelse er alvorlig og praktisk, dertil-bibel- og bekendelsestro. A. N.

Björling, Carl Olof, sv. Teolog og Biskop, f. i Vesterås 1804, blev Student i Upsala 1822,

Mag. phil. 1830, teol. Kand. 1833, Adjunkt ved Gefle Gymnasium s. A., *Lic. theol.* 1839, præsteviet 1840 og s. A. Lektor i Historie ved Gefle Gymnasium, hvor han 1843—46 var Rektor, 1846 Sognepr. i Arboga, 1852 Domprovst i Vesterås og 1866 Biskop dér. Han døde 1883. — 1850—65 var B. Ombud for Vesterås Stifts Præsteskab ved Stænder-Rigsdagene og indsattes ved de fleste af disse i Lov- og Økonomiudvalgene. 1852 udnævntes B. af Kongen til Medlem af Handboks- (o: Alterbogs) og Katekismekommissionen. Som Biskop var B. selvskreven Medlem af de alm. Kirkemøder 1868, 73 og 78. Da B. indtraadte i det polit. Liv i Beg. af 1850, havde Dønningerne efter Revolutionsaarets Storme (1848) endnu ikke lagt sig, og B. mødtes som Rigsdagsmand af rel., polit. og sociale Strømninger, der gik i helt modsat Retning af hans egen udræbt konservative Anskuelse. Han blev derfor en Modstander af de Geers Representationsforslag, ikke mindst fordi det i kirkel. Henseende syntes ham utilfredsstillende. Mod Lægprædikantvirksomheden optraadte B. alvorligt, ikke blot paa Rigsdagene og Kirkemøderne, men ogsaa ved særlige Skrifter, hvori han paaviste dens Uforenelighed med Augsburgers Konfessionens Art. 14. — B.s betydeligste teol. Arbejde er »Den kristliga dogmatiken enligt lutherska kyrkans bekännelsesskrifter« (I—II, sidste Del i 5 Afd., 1847—77), hvori Forfatteren viser sig overvejende paavirket af den luth. K.s ældre Dogmatikere, men ogsaa (baade i Indhold og Form) af nyere konfessionelle Teologer, især af Philippi.

H. W. T.

Björnram. 1) **Andreas Laurentii**, sv. Biskop, var Søn af Lars Olofsson Björnram til Isnäs, der var en af Kong Göstas Hovedsmænd af gammel Frimandsæt, udmærket under Frihedskrigen, siden Foged og-Statholder i Norrland. Sønnen blev, efter at have studeret ved udenlandske Universiteter, 1570 Præst i Gefle, 1577 Biskop i Vexjö, 1583, efter at Upsala-stolen havde staaet ledig siden 1579, Ærkebiskop. Medens han var i Vexjö, nød han Ry for ren Lære og synes ikke at have været virksom for Liturgiens Indførelse dér, som skete ved Knut Liljes og Henrik Mattssons Omsorg. Men kort efter at han var bleven Ærkebisp, udstedte han en Deklaration om Liturgien, om hvilken han sagde, at han med god Samvittighed kunde antage den, da intet i den stred mod »den rene, apostolske Tro«. Abraham Angermannus angreb ham i 2 anonyme Skrifter med grov Hensynsløshed. B. svarede efter det sidste i et Gendrivesesskrift i værdig Tone og med Henvisning til Fakta (*Ad maledicum cufusdam momi scriptum responsio*). Faktisk var han imidlertid Kongens trofasteste Støtte i Striden for *Nova ordinantia* af 1575 og for Liturgien og tilbøjelig til at stemple Afvigelser fra denne Ordning som Majestætsfornærmelser. Klarest fremtræder hans i ufrivillige Modsigelser bundne Standpunkt i en Visitationsprotokol af 1585 (se O. Ahnfelt, Bidrag till sv. kyrk. hist. i 16. Aarh., S. 86 f.). Han ivrer her for kirkelig Ordning og Tugt, anbefaler »thet Nye Ordinantzet« til Efterlevelse, men bestemmer tillige, at Katekismen med »then Lutheri uttydhning, som stäär i

psalmebooken« skal læses og forklares de Bededage, som bør holdes hver Uge, samt, om man vil, ogsaa paa nogle genindførte rom-kat. Helgendage (Kristi Legemsfest o. fl.). B. døde. Nyaarsdag 1591 og blev begravet i Upsala Domk. O. A. — 2) **Gustaf B.**, Mystiker, f. 1743 i Savolaks i Finland. Da han som Løjtnant tog Afsked fra Kriststjenesten, blev han Bibliotekar hos Hertug Karl og fik tillige Titel af kgl. Sekretær. Som Aandebesværger og Spaamand indtog han især 1780—82 en betydelig Stilling hos Gustaf III, der ligesaa lidt som Broderen, Hertug Karl, nogensinde opførte at interessere sig for Spiritisme og Spaadomme. B. imødekom i begge Henseender Kongens Ønsker. Baade paa Gripsholm, Drottningholm og i Stockholm foranstaltede han Aandemaninger, men sædvanlig lod han Aanderne ses og høre i Kirker eller paa Kirkegaarde. Forudsigelser om Fremtiden lod han heller ikke mangle. For at forøge Interessen talte han om en klog, gammel Mand i Norrland som sit Orakel. Endnu 1789 søgte Gustaf III Hjælp hos ham i Spaadomskunsten. Hertug Karl spaaede han en Kongetrone, men oplevede ikke Opfyldelsen deraf, til han døde 28. Marts 1801.

K. H.

Blaabogianerne er Navnet paa et religiøst Parti i det vestlige Norge. Det traadte frem omkr. 70-Aarene, men har sin historiske Rod i Haugianismen og maa opfattes som et Forsøg paa at fastholde denne i dens oprindelige Karakter overfor nyere Indflydelser af mere evgl. Art. Medens den egtl. Haugianisme havde fremholdt Nødvendigheden af Sandhed og Alvor i Omvendelsen og Helliggørelsen med saadan Styrke, at Retfærdiggørelsen af Troen kun blev forkyndt i en meget betinget og forbeholden Form, saa udviklede der sig inden de haugeske Kredse fra 40-Aarene af en mere evgl. Retning. Ikke alle kunde dog følge med i denne Udvikling, men frygtede for, at den skulde skade Bodens Alvor og Livets Hellighed. Den Splittelse, som opstod herved, gav sig dog ikke meget tilkende før omkr. 70-Aarene. I disse Aar trængte den saakaldte nyevgl. Retning fra Sverig ind i Norge og vandt med sin ensidige Fremhæven af Kristi Forsonings (den hele Menneskehed omfattende) Værdi en ikke saa liden Udbredelse. Oppositionen mod denne Bevægelse øgede hos hin ældre Gruppe Ensidigheden i modsat Retning og gav den den Skikkelse, hvori vi møde den bl. a. hos Vestlandets Blaabogianere. Gennem denne Modstætning har Retningen faaet sin udrægede pietistisk-lovmæssige Karakter. Denne kommer til Syne i stærk Frygt for, at den vakte for tidlig skal gaa over fra Bodens Alvor til Hvilen i Guds Naade, i den tilbagerykkede Stilling, der gives Retfærdiggørelsen overfor Omvendelsen og Helliggørelsen. De ere vendte tilbage til den gamle dogmatiske Opfattelse, der sætter Genfødselen foran Retfærdiggørelsen. I det hele betragtes hele den nyere Krdmsretning som gennemsyret af Nyevangelisme. De finde denne i Præsters og Lægmands Forkyndelse, i Landstads Psalmebog, i Rosenius's og i de nyere Opbyggelseskrifter forøvrigt. De søge derfor paa alle Punkter at vende tilbage til det gamle, til de gamle Opbyggelseskrifter, særlig Pontoppidans,

Arnds og Hauges (»Kirkefædrene«, den gamle haugeske Form for Lægmandsvirksomhed i Modsætning til den nyere lønnede Virksomhed, der gør Evangeliet til en »Næringsvej«, ligesom de ikke taale nogen Forandring i de statskirke. Former. I Opfattelsen af Middeltingene repræsentere de den strengeste Pietisme og gaa i sin Miskendelse af den mskl. Oplysnings Værdi saa vidt, at de ville have de borgerlige Fag udelukkede af Skolen, og dermed denne ført tilbage til kun at være en Religionskole med Testamentet til Læsebog. Retningen, der er beslægtet med den jarlsbergske Frimenighed, fører en hensygnende Tilværelse (se Art. Amlie).

C. B.

Blackwood, Arthur, se Kesvick-Moder.

Blahoslav, Johan, Medlem af det böhm.-mähriske Samfund, d. 1571, har oversat N. T. paa Czekisk og ved denne Overs. øvet en betydelig Indflydelse paa det czekiske Sprogs Udvikling. Han begyndte ogsaa en Overs. af G. T., som blev fuldført af andre, og han udgav en böhm. Psalmebog, til hvilken han selv gav fl. originale Bidrag.

Blaikie, William Garden, skotsk Teolog, f. i Aberdeen 5. Febr. 1820, sluttede sig allerede i Maj 1843 til den skotske Frik. og traadte i dens Tjeneste. 1868 blev han Prof. i Apologetik og Pastoralteol. ved det frikirkl. New College i Edinburgh. 1870, ved den store presbyterianske Forsamling i Philadelphia, var han (og Præsten William Arnot) Frik.'s Ombud, og han var (fra 1874) virksom for Dannelsen af Alliancen m.l. de ref. Kirkesamfund, der førte til de presbyterianske Koncilier i Edinburgh (1877), Philadelphia (1880), Belfast (1884) osv. 1849—53 udgav han *Free Church Magazine*, 1860—63 *North British Review*, 1871—74 *Sunday Magazine*, 1879—83 *Catholic Presbyterian*. Han har bl. a. skrevet *Better Days for Working People* (1863), der til 1881 var udbredt i 76,000 Eksemplarer; *Heads and Hands in the World of Labour* (1865) og *Counsel and Cheer for the Battle of Life* (1867), der ligeledes have vundet en betydelig Udbredelse. Han er ogsaa Forf. til *Personal Life of David Livingstone* (4. Udg. 1884).

Blair, Hugh, skotsk Præst, f. 7. April 1718, d. 27. Febr. 1800, blev tilsidst Præst ved en af Edinburghs Kirker (1758). 2 Aar senere blev han Prof. i Retorik ved Edinburghs Universitet; 7. April 1762 fik han Professoratet i Veltalenhed og de skønne Videnskaber. Han var en Ven af Hume og Samuel Johnson og tog Del i Kampen om Ossian med et Forsvar for de af Macpherson udgivne Bardesanges Ægt-hed. Hans Prædikener, ved hvilke han gjorde alt »for at overtale Menneskene til at blive gode«, ere udsprungne af en kølig Supernaturalisme (»Moderatisme«); de faldt i Tidens Smag og vandt en uhyre stor Udbredelse. Hans samlede Skrifter ere udgivne i Edinburgh 1793.

Blampin, Dom. Thomas, f. 1640 i Noyon i Picardiet, traadte tidlig ind i Benedictiner-Ordenen og aflagde 18 Aar gl. Ordensløfterne i Abbediet St. Remi ved Reims. Han var Lærer i Teol. og Filos. i forskl. Klostre, tilsidst i St. Germain des Prés ved Paris. Han besorgede, tilligemed Dom. P. Coustant, de 10 Bd. af Udgaven af Augustins Værker (1681—90);

men det 11., der først udkom 1700, ledsaget af en Biografi af Augustin og udførligt Register, er ikke udgivet af ham. Efter Udgivelsen af 10. Bd. blev han nemlig anklaget for Jansenisme og afsat som Underprior i St. Germain, og en Tidlang maatte han gøre Tjeneste som Kældermester i sit Kloster. 1700 havde han dog den Tilfredsstillelse, at den rom. Inkvisition afviste Angrebene paa ham. Men da var han forlængst borte fra Paris. 1693 var han bleven Prior i St. Nicaise, senere i St. Remi ved Reims og St. Ouen ved Rouen, og 1708 blev han Visitor for Ordensprovinen Burgund. Som saadan døde han 13. Febr. 1710 i Klosteret Fleury.

Blanchart (Blanchart, Candidus), Nicolay, var født i Utrecht, men traadte i Köln ind i Karmeliter-Ordenen og blev 1551 Prof. ved det teol. Fakultet i Köln. S. A. sendte Statholderinden Margarete af Nederlandene ham til Trient, hvor han holdt to berømte Taler. Han døde i Köln 1555. Han forsvarede i et lat. Skrift (1551) Roms Opfattelse af Relikviernes Betydning over for Calvin.

Blandina, en ung kr. Slavinde, der blev Martyr ved Kristenfølgelsen i Lyon (177) under Marcus Aurelius. I 5. Bog af sin Khist. meddeler Evsebios et Brev fra Menighederne i Lyon og Vienne, der ogsaa omtaler B.'s Martyrdom. 2. Juni er hendes Mindedag.

Blandrata (Biandrata), Georg, ital. Antitrinitarier, er født 1515 i Saluzzo. G. B. tilhørte en adelig Familie, der fra gammel Tid af var bekendt som Modstander af Biskopperne og Ven af alle Slags Hæretikere. Han studerede Medicin og kom til Polen som Livlæge hos Kong Sigismund I's Dronning. Senere var han i Siebenbürgen Livlæge hos Johan Zapolyas Enke, men derfra vendte han tilbage til Italien og praktiserede i Pavia. Hans dristige Ytringer satte Inkvisitionen i Bevægelse, og for at undgaa dens Straf flygtede han til Genève, hvor han ikke lagde Skjul paa sine Kætteri m. H. til Treenhedslæren og Bønnehørelse. Calvin, der i Beg. tog venligt imod ham, søgte først ved Tale og Skrift forgæves at drive ham bort fra hans Skepticisme, men da B. gjorde Propaganda for sine Anskuelser bl. Medlemmerne af den ital. Menighed i Genève, skred han ind mod Antitrinitarierne. Da B., trods Calvins Løfte om, at der ikke skulde times ham noget ondt i Genève, ikke troede sig sikker, flygtede han først til Bern og Zürich og senere (1558) til Polen, hvor han i Fyrst Radziwiłł fandt en Velynder, og hvor han havde mange Meningsfæller. Calvin forfulgte ham med heftige Anklager for Ugudelighed, og B. mente, at det var sikrest at tage imod Tilbudet om at blive Livlæge hos Fyrst Johann Sigismund i Siebenbürgen. Her traadte han aabenlyst frem som Unitarier og vandt mange Tilhængere. Fausto Sozzino beskylder ham for, at han i sine sidste Leveaar af Havesyge gik Jesuiternes Ærinde i Polen. Han skal være bleven dræbt af en Slægtning efter Aaret 1585.

Blarer (Blaurer), Ambrosius, schwabisk-schweizersk Reformator, f. af anset Borgerslægt 12. April 1492 i Konstanz, studerede i Tübingen, hvor han sluttede Venskab med Melancthon. 1512 blev han *Baccalaureus*, 1513 *Mag.*, men indtraadte saa i Benediktinerklosteret Alpirs-

bach i Schwarzwald, hvis Prior han snart blev. Gennem Breve fra Melanchthon og sin Broder Thomas, dengang Student i Wittenberg, lærte han den begyndte Reformation at kende, og ved Læsning af Luthers Skrifter vandtes han for den, nedlagde Priorværdigheden og forlod Klostret 5. Juli 1522. Han tog til Konstanz, hvor han 1525 begyndte at prædike og hurtigt blev en meget søgt Prædikant. Her, og siden i Memmingen, Thurgau, Ulm, Esslingen, Augsburg, Lindau og Isny, var han Leder af Reformationsværket baade ved sine Prædikener og Ordningen af de kirkel. Forhold. Skønt afgjort reformatorisk i Læreopfattelse, lagde han en anerkendelsesværdig Besindighed for Dagen ved Afkæffelsen af de gamle Forfatnings- og Kultusformer. Vel gik han, m. H. til et radikalt Brud med det i den gamle Kirkeskik historisk givne, langt videre end Luther (saalede virkede han for fuldstændig Afkæffelse af Billeder i Kirkerne), men han var dog ikke helt enig med Zwingli. Som Ven af Bucer indtog han et mæglende Standpunkt i Nadverlæren. Han erkendte vel Kristi virkelige Nærværelse (*substantialiter et essentialiter*), men nægtede, at uværdige faa Del i Kristi sande Legeme og Blod. 1533 ægtede B. en forhenv. Nonne, og næste Aar kaldte Hertug Ulrich af Württemberg ham til at reformere sit Land. I nogle Aar virkede han ivrigt dér, især i Tübingen, men vendte saa tilbage til Konstanz, mest paa Grund af de Stridigheder med de strenge Lutheranere samt Schwenkfeld og hans Tilhængere, som hans Mæglingsstandpunkt førte ham ind i. 1539 virkede han i Augsburg, ivrigt kæmpende mod Luksus og det sædelige Forfald. Hjemkommen til sin Fødeby, fordreves han ved Antagelsen af Interimet her (1548) og virkede da andre Steder, især i Thurgau. Sine sidste Aar, fra 1559, tilbragte han i Winterthur, hvor han døde 6. Dec. 1564. — B. var en fint dannet, karakterfast, af Evangeliet dybt greben Personlighed, hvis ædle Væsen vandt selv Modstanderes Agtelse. Som Prædikant forbandt han naturlig Veitalenhed med dyb Alvor, stor Nidkærlighed for Sjælens Vel med en hjertevindende Optræden (Th. Keim, A. B., der schwäbische Reformator, nach den Quellen, Stuttgart, 1860; Th. Pressel, A. B.s Leben u. Schriften, Elberf. 1861).

H. L.

Blasfemi er i N. T. Udtryk for bespottelig, vanærende Tale om eller overfor den treenige Gud og om Mennesker paa Grund af deres Forhold til Gud. Om Mennesker, se Tit. 3, 2. Kristne skulle lære ikke at bespotte nogen, jvfr. 1 Pet. 4, 4; Kol. 3, 8; Rom. 3, 8 og 1 Kor. 4, 12. Men særlig dog overfor Gud. Menneskene kunne bespotte det guddommelige i det hele (2 Tim. 3, 2; Mt. 15, 19); de kunne bespotte Guds Navn (Rom. 2, 24; 1 Tim. 6, 1); Gud selv (Mt. 9, 3; 26, 65; Joh. 10, 33: i hvilke Tilfælde en Bespottelse af Gud vilde have foreligget, hvis Herren ikke virkelig var helliget og udsendt af Faderen); de kunne bespotte Sennen, som det skete ved Korsfæstelsen (Mt. 27, 39), som Paulus bekender, at han selv engang gjorde (1 Tim. 1, 13) og tvang andre til at gøre (Ap. G. 26, 11), som Jøderne gjorde (Ap. G. 18, 6). Om disse forskellige Arter af Bespottelse, fremgaaede af Sind, der ere fremmede for Gud, og fremgaaede af Letsindighed eller heftig Modstand, siger

Herren, at de kunne forlades, »hvilke Bespottelser saa end Menneskene forgaa sig med« (Mk. 3, 28), hvad ogsaa fremgaa af det, der i det foregaaende er fremhævet om Paulus. Men een Bespottelse kan ikke forlades, den der udtales mod Hellig-Aanden (Mk. 3, 29; Mt. 12, 32; Lk. 12, 10). Dette ligger efter Sammenhængen, i hvilken de anførte Ord forekomme, deri, at denne Bespottelse ikke er fremgaaet af Letsindighed, heller ikke blot af heftig Modstand; den er fremgaaet af et Sind, der véd, at det, som det kalder ondt, er godt, og den er rettet imod det, der aabenbarer sig selv som guddommelig Myndighed. Denne Blasfemi »kan ikke tilgives, hverken i denne eller den kommende Verden«. Se Art. Synd imod den Hellig-Aand. — Blasfemi i dette Ords dybeste Betydning er Vanærelse af den guddommelige Majestæt, og skønt denne ogsaa kan finde Sted under Skikkelse af Handling, er det dog under Form af Tale, den sædvanligst foregaa, hvorfor den ogsaa væsentlig maa bestemmes herefter.

A. A.

Blasien, St., berømt Benedictinerabbedi i Schwarzwald, skal, ifølge den 1867 (i Mone, Quellensammlung der bad. Landesgesch. IV) udgivne *Liber constructionis*, stamme fra fromme Eneboere i 7. Aarh. Klostret blev i Tidens Løb et af de rigeste Abbedier. Ved Freden i Pressburg kom St. B. til Baden, og 25. Juni 1807 blev det ophævet. Da ejede det ialt 11,16 Kvadratmil, som beboedes af 27,789 Indbyggere, og dets Ejendomme bleve takserede til over 15½ Million Gylden. Klosterkirken i St. B., der (1773—83) var opført efter Pantheons Forbillede, nedbrændte helt 7. Febr. 1874 (I. Bader, Das ehemalige Kloster St. B. u. seine Gelehrten-Akademie, Freib. 1874).

Blasius, Helgen, en af de 14 »Nødhjælpere«, skal have været Biskop i Sebaste i Armenien under Licinius's Kr. forfølgelse og have lidt Martyrdøden 3. Febr. 316. Han skal ifølge Legenden have helbredet en Dreng, der havde faaet de Fiskeben i Halsen og var ved at kvæles; derfor paakaldes han især for Halspine. 3. Febr. lyses der fl. Steder i Tyskland og Böhmen den saak. »Blasius-Velsignelse«, under hvilken Præsten holder 2 Lys som et Andreaskors foran Ansigt og Hals paa den, der skal velsignes, idet han, under Korstegn, siger: »Gud Fader, Søn og Hellig-Aand fri dig paa Biskoppens og Martyrens St. B.s Forbøn fra Hals-sygge og alt andet ondt!»

Blas, Friedrich Wilhelm, tysk Filolog, f. 22. Jan. 1843 i Osnabrück, studerede i Göttingen og Bonn og blev siden Gymnasiallærer. 1876 blev han ekstraaord. Prof. i Kiel, 1881 ordinær. Siden 1892 er han Prof. i Halle. Han har især kastet sig over græsk Sprog og Literatur og har leveret gode Bidrag til Studiet af gr. Hermeneutik, Palæografi og Bibliografi. Specielt har B. i de senere Aar dyrket Studiet af det hellenistiske Græsk; som Resultater heraf foreligge: *Acta apost. s. Lucæ ad Theophilum lib. II* (Gött. 1895); »Grammatik des ntestl. Griechisch« (Gött. 1896); *Evang. sec. Lucam s. Lucæ ad Theoph. lib. I* (Leipz. 1897). J. O. A.

Blastares, Matthæos, gr. Præst og siden Basilios-Munk, udgav 1335 et juridisk Leksikon, der indeholder en Sammenstilling af de gr.

kirkl. og verdsl. Love. Det er udgivet af Ralle og Potle (Athen 1859) i 6. Bd. af deres kirkl. Lovsamlinger.

Blastos (Ap. Gern. 12, 20), Kong Herodes Agrippa's Hofembedsmand, der af Indbyggjerne i Tyros blev brugt som Fredsmægler.

Blau, Felix Anton, rationalistisk rom.-kat. Teolog, f. 1754, udgav 1791 som Prof. og Subregens ved det ærkebiskoppelige Seminarium i Mainz et Angreb paa Romerkirkens Ufejlbarhed, idet han ved Historiens Hjælp godtgjorde, at K. i Tidens Løb ofte havde taget fejl (J. B. Schwab, Franz Berg, Würzburg 1869, 213 f.).

Blaubeuren, By i den württembergske Donaukreds, bekendt ved et Benedictinerkloster, der efter Ref. blev omdannet til en Skole for protest. Teologer. Her have i Beg. af 19. Aarh. Mænd som Kern og F. C. Baur været Lærere, og her have bl. a. D. F. Strauss og den senere Æstetiker Fr. Vischer faaet deres Gymnasialdannelse.

Blaumüller, Theobald Edvard Julius, f. i Kbhvn 12. April 1851, Student 1870, teol. Kand. 1876, blev 1879 Kapellan i Asminderød, 1886 resid. Kap. ved Helligaandskirken i Kbhvn. I fl. Aar var han »Dagbladets« teol. Medarbejder. 1886 udgav han Digtet »Saul, Tanker og Billeder« og 1894 Digtingen »Agnete og Havmanden«. Paa Anckers Rejsestipendium foretog han derefter en Rejse til Italien, Grækenland, Ægypten og Palæstina; Indtrykkene fra sidste Land skildrer han (1897) i »Hellig Jord«. K. T.

Blaurer, Ambrosius, se Blarer.

Bleck, Friedrich, tysk Teolog af Mæglings-teol.s Skole, f. 4. Juli 1793 i Ahrenbök (ml. Lübeck og Eutin) i Holsten, studerede først i Kiel, derpaa i Berlin under de Wette, Neander og Schleiermacher, og til denne sidste blev han især nøje knyttet. 1818 blev han Repetent i Berlin, 1823 ekstraord. Prof. ssteds; 1829 blev han kaldet til Bonn som Lückes Efterfølger, og dér virkede han, indtil et Slagtilfælde 27. Febr. 1859 gjorde Ende paa hans Liv. Han har, foruden fl. Afhandlinger, der udmærke sig ved Grundighed og kritisk Besindighed, udgivet en udførlig Indledn. og Fortolk. til Hebræerbr. (Berlin 1828 og 1836—40) og »Beiträge zur Evangelienkritik« (Berlin 1846). Efter hans Død ere mange af hans Forelæsn. udgivne, saal. hans Indledn. til G. T. (5. Opl. 1886 ved Wellhausen) og til N. T. (4. Opl. ved Mangold 1886), desuden hans Forelæsn. over de synopt. Evangelier (ved Holtzmann 1862), Apokalypsen (ved Hossbach 1862), Br. til Kolossæ, Filemon og Efesos (ved Fr. Nitzsch 1865) og Hebræerbr. (ved A. Windrath 1868).

Blemmydes, Nikeforos, gr. Munk, f. i Konstantinopel 1197 eller 98, forlod Byen efter det lat. Kejserdømmes Grundlæggelse og opholdt sig derpaa i fl. Aar i Lilleasien. Da hans Uddannelse var til Ende, vendte han tilbage til Hovedstaden og blev Præst dér og i Nikæa. Som Præst kom han i nøje Forh. til Kejsershoffet og blev Lærer for Theodoros II Laskaris, som, hvad der fremgaar af fl. Breve, satte stor Pris paa den lærde Mand. N. B.s Stolthed vakte imidlertid meget Anstød, og tilsidst blev han ked af Hoflivet. Han trak sig tilbage til Efesos, hvor han grundede et Kloster, for hvilket han til sin Død (o. 1272)

var Arkimandrit. 1255 blev Patriarkværigheden i Konstantinopel ham tilbudt, men han afviste Tilbudet. Han var en af den Tids lærdeste Gr. og tog Del i Unionsforhandl. ml. den lat. og den gr. K.; saavidt man kan skønne, indtog han under disse et Mellemstandpunkt ml. Unionens Venner og dens bitreste Modstandere. Han lærte den Hellig-Aands Udgang fra (ἐκ) Faderen ved (διὰ) Sønnen. Foruden teol. Skr. (om den Hellig-Aands Udgang, Treenheden og Kristologien) og »Typikon« (en Regel og Formularbog for hans Kloster, der er en sælsom Blanding af Strenghed, næsten Grusomhed, og Mildhed) har han efterladt Arbejder om Filos., Geografi, Retorik og Poesi.

Blesilla, Paulas ældste Datter, var en af de fromme Kvinder, der sluttede sig til Kirkefaderen Hieronymus. Efter 1/2 Aars Ægteskab rejste den 20aarige B. til Palæstina, hvor Paula allerede havde taget Ophold, men 4 Maaneder efter Ankomsten dertil døde hun. Hieronymus omtaler hende med megen Ros i fl. af sine Breve (Nr. 22, 38 og 39).

Blessing, Peter, norsk Præst, f. i Bergen 15. Marts 1829. Studerede Teol. og blev efter et Par Aars Lærervirksomhed Sekretær ved det norske Missionsselsk. i Stavanger (1855) og fra 1859 Forstander for Missionsskolen. 1864 udnævntes han til resid. Kap. til Strømsø, 1869 til Lærer ved det prakt. teol. Seminarium i Kra., 1875 til Spr. til Saude, 1878 til resid. Kap. til Domkirken i Stavanger; han døde 23. Jan. 1882. B. var en fremragende Prædikant og teol. Forf., især af Opbyggelsesskrifter. 1855—65 redigerede han »Norsk Missionstidende«. A. B.

Blix, Elias, norsk Prof. og Statsraad, er en Bondeson fra Nordland, f. 24. Febr. 1836. Efter 1853—55 at have gennemgaaet Tromsø Seminarium blev han Lærer ved dette, men læste samtidig privat til Artium og blev Student 1860 og teol. Kand. 1866. Han lagde sig derpaa efter de semitiske Sprog og gl. testl. Teol. 1871—72 opholdt han sig med offentlig Stipendium i Tyskland. 1873 blev han Univ.-Stipendiat i de nævnte Fag, 1876 Dr. phil. og 1879 ekstraord. Prof. i Hebr. Fra 1884—88 var han Medlem af den Sverdrupske Regering. Han er en betydelig Digter og Oversætter af Salmer paa Landsmaalet (»Nokre Salmer« 1869—75, 2. foreg. Udg. 1883). Han har ogsaa oversat »Pauli Brev til Romarnerne« paa Landsmaal. A. B.

Bloch. 1) **Carl Heinrich B.**, Maler, f. i Kbhvn 23. Maj 1834, vakte tidlig Opmærksomhed ved sine italienske Genrebilleder (»To Munke« 1862), og sin »Samson, der drejer Kværnen for Filistrene« (udstillet 1863). 1864 udstillede han »Jairus's Datter«. Derefter modtog han Bestilling paa 23 Malerier til Bedestolen i Frederiksborg Slotskirke, som han fuldendte i Løbet af en Snes Aar. Til Universitetets Festsal malede han — foruden Kong Jakob af Skotlands Besøg hos Tyge Brahe — Hans Tausen, der beskytter Joakim Rønnev, og Jesper Brochmand, der forestiller Peder Schumacher for Frederik III. Desuden har han udført fl. store Alterbilleder til dske og sv. Kirker (»Christus Consolator« i Løderup Annekskirke i Sverige, »Kristus med det lille Barn« i Holbæk Kirke, »Kristi Opstandelse« i Jakobskirke i Kbhvn), Scenen ved Betesda Dam i Missions-

huset »Betesda« i samme By og det store Billede »Samson og Dalila« (1874), der gik tabt ved Kristiansborg Slots Brand. Blandt hans Raderinger findes ogsaa enkelte Blade med bibelske Emner. Han døde 22. Febr. 1890. *Fr. N.* — 2) **Jens B.**, Biskop, blev født i Hals 27. Juni 1761. Han sattes først til Handelen, men forlod den snart for at studere. 1782 tog han filol. og 1784 teol. Eksamen. Efter et Par lange Studierejser til Tyskland, Holland og Frankrig begyndte han at holde Forelæsninger ved Kbhvns Univ. over gr. Litteratur, hvortil hans 1787 tagne Magistergrad berettigede ham. 1790 blev han *Dr. phil.* i Kbhvn og 1795 *Dr. theol.* i Kiel. Fra 1790 virkede han som Præst paa Sjælland, især i Kbhvn ved Holmens Kirke, indtil han 1804 blev udnævnt til Biskop i Kristiansand, hvortil han indviedes af Balle paa Kristi Himmelfartsdag s. A. tilligemed 3 andre norske Bisper. Men allerede Aaret efter forflyttedes han til Viborg Bispestol, som han beklædte til sin Død 1830. B. var bekendt for sin store Lærdom, men ogsaa for sin Distraktion. Han var almindelig afholdt for sin Vennesælhed og Godgørenhed. Skönt ellers en Oplysningstidens Mand, fastholdt han altid Aabenbaringstroen og virkede ivrig for Biblens Udbredelse. Han har ikke udgivet meget i Trykken. *A. B.* — 3) **Jørgen Carstens B.**, f. i Odense 12. Juni 1717, teol. Kand. 1740, blev 1743 Præst ved Søkvæsthuset og 4. Præst ved Holmens Kirke, 1752 dsk Præst ved Kristiansborg Slotskirke og 1764 Biskop i Ribe, hvor han virkede til sin Død, 8. Jan. 1773. B., der var en dygtig og elskværdig Mand, har samlet Materialier til en historisk Skildring af Ribe Stift i gejstlig Henseende og endnu betydeligere Samlinger til Fyens Stifts Gejstlighedens Historie. Af Haandskriftet til denne sidste, der for en Del var ordnet ved hans Død, er Begyndelsen udgivet i Trykken, medens det forøvrigt opbevares i Universitetsbibliotekets Haandskriftsamling. *K. T.* — 4) **Jørgen Victor B.**, f. 25. Sept. 1812 i Lønborg Præstegaard i Ribe Stift, Student 1829 fra Borgerdydskolen paa Kristianshavn, blev teol. Kand. 1833. Efter i nogle Aar at have virket som Lærer ved forskl. lærde Skoler og erhvervet sig den teol. Licentiatgrad udnævntes han 1837 til Sognepr. i Bovbjerg og blev Aaret efter sin Faders Efterfølger i Lønborg og Egvad. Senere forflyttedes han til Kerteminde og derfra til Vig og Asmindrup. 1881 tog han sin Afsked og bosatte sig i Kbhvn. B., der var Landstingsmand 1855—59, indbragte som saadan et Forslag til en Forfatning for Folkekirken, hvilket dog blev uden Betydning. Han sluttede sig som Præst nærmest til den grundtvigske Retning og hævdede i flere Smaaskrifter en irenisk Betragtning af de konfessionelle Modsætninger. 1867 foretog han en Rejse til Athen for at indlede den Samvirken mellem den nordiske og gr. Menighed, som efter hans Opfattelse var varslet i Joh. Aab. (2, 9; jvfr. 3, 9). D. 21. Dec. 1892. *K. T.* — 5) **Søren B.**, f. 29. Febr. 1696 i Ellidshøj Præstegaard i Viborg Stift, blev teol. Kand. 1715. Efter i fl. Aar at have været Huslærer hos forskl. adelige Familier kaldtes han 1730 til Sognepr. for Barrit og Vrigsted. Her

skrev han den anonyme Satire »Søren Knudsens Helden-Geschichte«, som tillagdes baade Tychonius og Holberg, hvori han drog til Felts mod den herskende Duelsyge. Senere deltog han i Arbejdet paa den reviderede Bibeloversættelse og blev 1741 teol. Prof. i Kbhvn, men kaldtes allerede 1745 til Stiftsprovst i Aalborg. Kort efter vendte B. imidlertid tilbage til Kbhvn, hvor han virkede som Stiftsprovst ved Frue Kirke fra 1747 til sin Død, 18. Sept. 1753. »Første Samling« af hans efterladte Skrifter er udgivet af hans Søn, Tønne B. *K. T.* — 6) **Tønne B.**, Søn af ovennævnte, er født i Barrit Prstd. 1733 og blev teol. Kand. 1752. Som Alumnus paa Borchs Kollegium udgav han nogle af Faderens Skrifter og tillige, sammen med 5 andre unge Videnskabsmænd, en Literaturtidende: »Efterretninger om nye Bøger og lærde Sager i Danmark og Norge« (1756—58). B. kaldtes 1758 til Feltpræst i Holsten, 1763 til Sognepr. for Middelfart og Kavslunde og udnævntes 1775 til Biskop over Ribe Stift, hvorfra han 1786 forflyttedes til Fyens Bispestol. D. 5. Sept. 1803. *K. T.*

Blodampuller, se Ampuller.

Blodbrylluppet i Paris, se Bartholomæusnatten.

Bloddaab. I den gl. K. troede man, at en Katekumen, der led Martyriets blodige Daab, kunde være lige saa sikker paa Frelsen som de, der vare døbte med den kr. Daab, og Middelalderens Lærere fremstillede B. som en fuldgyltig Erstatning for K.s Daab.

Blodglas, se Ampuller.

Blodskam bruges i det kirkeretlige og juridiske Sprog til Betegnelse af kønslig Omgang mellem Slægtninge, som ere udelukkede fra at kunne indgaa lovligt Ægteskab med hinanden. I Biblen omtales denne Forbrydelse fl. Gange (1 Mos. 19, 33; 1 Mos. 35, 22; jvfr. 49, 4; 1 Mos. 38, 15 f.; 2 Sam. 16, 22; 3 Mos. 20, 17; Mt. 14, 3 og 1 Kor. 5, 1). Se Slægtskab.

Blodslægtskab, se Slægtskab.

Blodteologi er ofte brugt som Betegnelse for Brødermenighedens Lære, fordi denne Menigheds Medlemmer baade i Psalmer og Taler saa ofte dvælede ved Jesu Blod og Vunder (se J. A. Bengel, Abriss der sogenannten Br. Gemeinde, Berlin 1858, 57 f.). I Rationalismens Dage bleve ogsaa ofte Tilhængerne af den kirkl. Forsoningslære kaldte »Blodteologers«.

Blodvidner, se Martyrer.

Blom, Jens Gunvald, f. T. Kaldskapellan i gamle Aker i Kra., blev f. 1. Febr. 1842 og teol. Kand. 1866. Fra 1867—71 virkede han som Lærer ved Missionsskolen i Stavanger, fra 1871—75 som pers. Kap. til Faaberg og siden som Sekretær i den norske Lutherstiftelse. I 1881 udnævntes han til sit nuværende Embede. Han har været Medredaktør af »Tidsskr. for Missionslæsning« (1868—71), »Gammelt og Nyt« (1872—76) og »Luth. Kirketidende« (fra 1877); han udgiver ogsaa et Blad for den norske Jødemission, hvis Leder han er. Desuden har han leveret Bearbejdelser og Oversættelser af forskl. tyske Værker. Han er kendt som en meget dygtig og nidkær Præst. *A. B.*

Blomfield. 1) **Charles James B.**, eng. Biskop, f. 29. Maj 1786, studerede i Cambridge. Han blev tidlig bekendt som en dygtig Græker,

og han har udgivet mønsterværdige Udgaver af græske Tragikeres og Lyrikeres Skrifter. 1810 modtog han Præstevieelse, og en Tidlang var han Præst ved St. Botolph i London. 1822 blev han Ærkeidegn i Colchester, 1824 Biskop af Chester, 1828 Biskop af London. Som Biskop var B. i høj Grad energisk. 1836 fik han dannet *Metropolis Church Fund*, og han krævede, at der paa een Gang skulde bygges 50 Kirker i Stiftet London, for at det kunde blive muligt at bringe Evangeliet til alle fattige og forsømte. Det 1836 dannede Kirkefond gik 1854 op i *London Diocesan Church Building Society*, og under hans Efterfølger Tait (se d. Art.) blev Kirkefondets Opgave tagen op paa en noget anden Maade og paa et bredere Grundlag ved *The Bishop of Londons Fund*. B. var en Modstander af Traktariernes Forsøg paa »at indsmugle den tridentinske Teologi«, og den traktarianske Bevægelse voldte ham megen Uro og mange Bekymringer. 1856 nedlagde han Episkopatet, og det eng. Parlament vedtog da en særlig Lov om at pensionere ham (og Biskop Maltby af Durham). Han døde 5. Aug. 1857 (Memoir of C. J. B. by his Son Alfred B., I—II, London 1863). — 2) **Alfred B.**, eng. Biskop, Søn af ovennævnte, f. 31. Aug. 1833, studerede i Oxford, blev 1856 Fellow i All Saints' College, 1858 Præst, 1878 Ærkeidegn i Essex, 1886 Biskop i Colchester (som Suffragan af St. Albans). D. 5. Nov. 1894.

Blommaerdine. Med dette Navn paa en kvindelig Mystiker, som Johannes fra Ruysbroek (o. 1330) heftig bekæmpede, sigtes der rimeligvis til den flamske Digterinde Hadewijch, der i sanselige Udtryk sang om sin »Minne« (Kærlighed) til Gud, Jesus og Himlens Beboere. Hun var en Datter af den rige Patricier i Bruxelles, W. Blommaert, og døde 1336. Hendes Tilhængere, der fl. Steder smeltede sammen med »den frie Aands Brødre og Søstre«, fandtes endnu i Beg. af 15. Aarh. og vare da Genstand for Inkvisitionens Forfølgelser.

Blomstrand, Anders, f. i Vexlø 19. Dec. 1822, blev *Mag.* i Lund 1844, Docent i Kirkehistorie og Symbolik 1846, præsteviet 1849, begav sig 1855 til Missionsanstalten i Leipzig og gik derefter 1857 i den sv. Missions Tjeneste til Indien, hvor han virkede som Hedningepredikant, Præst og Lærer ved Præsteseminariet i Trankebar, Medlem af Missionskirkeraadet, men fremfor alt som Forfatter. I Trykken har han udgivet en Overs. af Kurtz's Lærebog i Khist. (1850), en Haandbog i Symbolik (1855, 2. Opl. 1874), en Aargang Prædikener samt adskillige Bøger paa Tamulsk (en Forklaring af Luthers Katekisme, en Bibelhistorie, en Bønebog, en Overs. af Arnds »Sande Krdm.«, en Lærebog i Khist., en Forklaring over Lidelseshistorien, reviderede Oplag af en ældre tamulsk Bibeloversættelse og Psalmebog, samt siden 1863 et tamulsk Tidsskrift »Arunodaiam« o: »Morgenrøden«. Ved Jubelfesten i Kbhvn 1879 blev B. *Dr. theol.* Efter en velsignelsesrig Virksomhed vendte han 1885 tilbage til Sverige med nedbrudt Helbred og hensov i Lund 17. Okt. 1887. O. A.

Blondel, David, protest. Kirkehistoriker, f. 1590 i Chalons sur Marne, blev 24 Aar gl. Præst; men de historiske Studier optog ham

lige saa meget som Præstegjerningen. Ved Fordybelse i Kirkens, særlig Dogmernes, Hist. fandt han Vaaben mod Romerkirken og dens uhist. Paastande. Hans første Skrifter vare rettede mod den senere Kard. Richelieu, dengang Biskop af Luçon, mod hvis »Invektiver« han forsvarede den ref. K., og mod Jesuiten J. Turrien, der vilde forsvare de pseudoisidorske Dekretalers Ægthed; disse to polemiske Arbejder fandt saa stor Paaskønnelse blandt Protestanterne, at Nationalsynoden 1631 foreslog at give B. en Lærerplads ved deres Højskole i Saumur. Men Menigheden i Roucy vilde ikke slippe sin Præst. Derfor fortsatte B. sin dobbelte Virksomhed som Landsbypræst og Polemiker, og 1641 udkom i Genève hans berømte: *De la Primauté de l'Eglise*, der 1645 indbragte ham en Aarpenge paa 1000 Livres, saa at han herefter kunde ofre sig helt for hist. Studier. 1650 blev han kaldet til Amsterdam som Prof. i Hist. ved *Ecole Illustre* efter Vossius, og dér døde han 1655 efter i nogle Aar at have været blind. I sine sidste Aar blev han af de ortodokse beskyldt for Arminianisme, og hans politiske Modstandere tog Forargelse af, at han under den hollandske Krig havde skrevet et Skrift mod Cromwell. Da Innocents X i en Bulle fordømte den vestfalske Fred, skrev B. under Navnet »Amandus Flavianus« et Forsvar for Samvittighedsfriheden.

Blot-Sven (Offer-Sven) var Konge over Svearne, formentlig o. 1080. Efter Hervarasaga og St. Eskils Legende valgte Svearne, efterat have fordrevet Inge Stenkilsson, der vilde tvinge dem til at forlade Asatroen, Inges Svoger Sven, en højtættet og myndig Mand, villig til at ofre til Guderne efter Sæd og Skik, til Konge. 3 Aar efter kom Inge tilbage, overrumplede og brændte Svens Gaard; Sven blev selv dræbt, da han flygtede fra det brændende Hus. Ifølge en gammel Kongerække skal Sven ved sin Søn Kol være Stamfader til Sverkers Æt, og efter en Krønike fra 14. Aarh. skal Erik d. helliges Moder have heddet Cecilia og været en Datter af en Kong Sven, der rimeligvis er Blot-Sven. O. A.

Blount, Charles, eng. Deist, f. 1654, optraadte i Slutn. af Restaurationstiden som Apologet for polit. og relig. Frihed. Da Revolutionen kom, forsvarede han Kong Vilhelms og Dronning Marias Ret til den eng. Trone, men tillige sin egen Ret til at ægte sin afdøde Hustrus Søster, idet han søgte at godtgøre, at den eng. Ks Forbud herimod beroede paa en falsk Forklaring af 3 Mos. 18, 18 (*Miscellaneous Works* II, 139 f.). Da Ærkebiskoppen af Canterbury og flere englandske Teologer optraadte imod ham, og da deres Udtalelser gjorde saa stærkt Indtryk paa hans Svigerinde, at hun opgav Tanken om Ægteskabet med Svogeren, skød B. sig (Aug. 1693). 1679 var B. i Skriftet *De anima mundi* optraadt som Talsmand for »den naturlige Relig.« og Hedenskabet relative Fuldkommenhed; Aaret efter udgav han en Del af Filostratos's Skildring af Apollonios fra Tyana (se S. 118), ledsaget af Anmærkninger; trods Oversætterens forsigtige Tilbageholdenhed blev det hele Arbejde opfattet som et farligt Angreb paa den aabenbarede Religion og undertrykt. I et tredje Skrift *Great is Diana*

of the Ephesians, vilde B. vise, at den hedenske Religion og deus Oftringer vare et Produkt af de hedenske Præsters Bedragerier. Efter hans Død udgav en af hans begejstrede Tilhængere ved Navn Gildon hans Brevveksling med flere Lærde som »Fornuft-Orakler«, og disse Breve bleve meget læste i Deismens korte Blomstringstid. Fr. N.

Blume, Johannes Bartholomæus, Hofpræst, blev født 1. Nov. 1681 i Tønder i Slesvig og var Søn af Rektoren dér. B. studerede i Rostock og kom 1702 til Kbh., hvor den lærde Præst Joh. Brunsmann fik stor Indflydelse paa hans Udvikling. Efter at have taget Attestats kom han 1704 til Kiel; derefter var han i sit Hjem i længere Tid og blev døds syg. Denne langvarige Sygdom satte sit Præg paa hele hans senere Liv. 1707 blev han Præst i Borne i Angel; 1728 Præst i Rendsborg, 1729 tysk Hofpræst hos Frederik IV. 1733 blev han Christian VI's Skriftefader. Han tilhørte fuldstændigt den hallelse Pietisme og fik overordentlig Indflydelse paa Landets kirkelige Forhold under Christian VI. Han har derfor ogsaa væsentlig Andel i Konfirmationens Indførelse 1736 i Danmark. Han blev Medlem af Generalkirkeinspektionskollegiet ved dets Oprettelse 1737 og var stadig Kongens nærmeste Raadgiver ved Embedsbesættelser og det kirkelige Lovarbejde. Sin Stilling ved Hofet bevarede han under Frederik V og døde 26. Okt. 1753. A. J.

Blume, Peter Emil, f. 5. Dec. 1835 i Holstebro, hvor Faderen var Præst, blev teol. Kand. 1860. Efter i 5 Aar at have været Skolebestyrer i Silkeborg kaldtes han 1868 til Sognepr. i Bording, 1883 til Bøvling og Flynder (1886 blev han tillige Provst for Vandfuld, Skodborg og Ulvborg Herreder), 1892 til Tikøb. B. har siden 1881 været Medlem af Bestyrelsen for »Kirkelig Forening for indre-Mission i Danmark« og har foruden en stor Mængde Prædikener, som findes i »Indre Missions Tidende«, udgivet »Prædikener over alle Kirkeaares Lektier og Epistler samt Fasteprædikener« (1879; 3 Opl. 1897). K. T.

Blumhardt. 1) **Christian Gottlieb B.**, f. 1779, var Søn af en from Skomagermester i Stuttgart. Barndomsindtrykkene i Hjemmet, særlig af den begavede, men en Tid tungsindige Moder, bestemte hans Livs Retning. Kun igennem haarde Kampe naaede han at gaa den boglige Vej og komme til Universitetet i Tübingen; ogsaa her holdt han fast ved Samfundet med »Pietisterne«. Faderen indviede ham paa sit Dødsleje til et Redskab for Guds Naade iblandt Hedningerne. Missionstankerne fik Næring under hans Ophold i Basel, hvortil han kom 1803 som teol. Sekretær ved det tyske Kristendomsselskab ved Siden af sin Landsmand C. F. Spittler, efter Steinkopfs Bortgang fra Basel. Men 1807 kaldtes han hjem af Württembergs Øvrighed for at blive Vikar i Derendingen, 1809 Præst i Bürg. Da saa den virksomme Spittler, der altid var fuld af Planer, 1815 fik stiftet det evangeliske Missionsselskab i Basel, kaldtes der paa B. til at overtage Ledelsen og forestaa Missionsskolen. Han blev nu i Basel Resten af sit Liv 1816—38, begyndte straks at udgive »Evang. Miss.-Magazin« og senere »Der evang. Heidenbote« og satte

Missioner i Sydrusland og i Vestafrika i Gang. Ved sin Aands Dybde og sin oprigtige Fromhed vandt han Missionen Venner og befæstede den med ædruelig Betænksomhed og Forsigtighed. Han døde 19. Dec. 1838. Se Art. Baseler-Missionen (A. Ostertag, Die Entstehungsgesch. der evang. Missionsgesellschaft, Basel 1865; Herz, Das Missionsjahrhundert, Calw 1893). V. Sn. — 2) **Johann Christoph B.**, blev født 1805 i et fattigt, men fromt Haandværkerhjem i Stuttgart; hans store Begavelse røbede sig tidlig, hvorfor man tilraadede Faderen at lade ham studere. Efter endt Skolegang kom han 1824 til Universitetet i Tübingen, hvor han studerede Teol., men samtidig lagde han sig efter andre Videnskaber som Astronomi og Medicin. Biblen havde været hans første Læsning, og i den levede han sig saaledes ind, at han uden større Kriser bevarede sin Barnetro hele Studietiden. 1829 ordineredes han, men efter en kort Tjenestetid kaldtes han til Lærer i Hebraisk og Naturvidenskab ved Basels Missionsinstitut. 1837 vendte han tilbage til Württemberg og blev 1838 Præst i Möttlingen i Schwarzwald. Paa Calwer-Forlagsforeningens Opfordring skrev han en »Missionsgeschichte und -geographie« (den første i sin Art) og »Handbüchlein der Weltgeschichte für Schule u. Familien«. En ejendommelig Sygdomshistorie ledede ham nu i en ny Retning. En fattig Tjenestepige, Gottlieb Dittus, som fra Barndommen af havde haft noget mystisk i sit Væsen, klagede til ham i Efteraaret 1841 over haarde Anfægtelser, men B. forstod ikke hendes Sjælstilstand. Snart efter blev hun syg og sengeliggende, og der hørtes Larm i hendes Sygeværelse; hun saa Skikkelser, der talte til hende. B., der længe ikke brød sig derom, maatte nu efter stærk Opfordring af andre søge at faa Ende paa dette opsigtssvækkende Væsen. Det blev stadig forferdeligere, Stemmer af ulykkelige døde hørtes tale gennem den syge og udstøede Forbandelser, men ogsaa andre Roster hørtes, der lød, som om de kom fra Himlen, og gentog Habak. 2, 3. 4. For B. blev det mere og mere klart, at den syge, som Lægen havde opgivet, kun kunde hjælpes ved Troens Bøn, og han kæmpede, bedende for hendes Helbredelse. I Slutningen af 1843 indtraadte Helbredelsen og Fred, efter at man havde hørt Raabet: »Jesus er Sejrrherre«, fremsagt med overmenneskelig Kraft, fra hende. B. var nu fuldt overbevist om, at den Sejr over det onde, som han ved Herrens Naade havde tilkæmpet sig, betegnede et stort Fremskridt paa det religiøse Omraade: Aposteltidens Aandskræfter skulde nu aabenbares til Menneskers aandelige og legemlige Frelse. Der fremkom en almindelig Vækkelse i Möttlingen, der siden bredte sig viden om. Fra aarle Morgen til sen Aften var Præstens Hus belejret af bedrøvede, som han meddelte Syndsforladelse under Haandspaalæggelse, hvorved de følte en haade Legeme og Sjæl styrkende Kraft. Legemlig lidende af alle Slags opsøgte B., og mange uheldbreddelig syge fik deres Forlighed igen. 1844 forhød Myndighederne ham at give sig af med Helbredelser, men, da det var umuligt at standse Tilbøbet af de lidende, besluttede han at opgive sit Embede og helt ofre sig for den Gerning, han ansaa for sin rette.

1852 købte han Slottet Bad Boll, hvis rummelige Bygninger afgav tilstrækkelig Plads for et stort Antal besøgende. Mange have siden her fundet aandelig og legemlig Hjælp ved Ordet og Bonnen. Mange syge have med godt Resultat henvendt sig skriftlig, ja pr. Telegraf, til B. med Anmodning om Forbøn. — Som Prædikant var B. stille, ligefrem, men fængslende. Som Menneske lagde han slet ingen Ekscentricitet for Dagen, et fornøjeligt Væsen og stadigt strømmende Humor gjorde Omgangen med ham oplyvende. Vidhjertet i sin Anskuelse kæmpede han ivrig mod al »Gudsbenaaethed« og opskruet Føleri. Hans Arbejdskraft var utrolig stor. Han udgav flere opbyggelige Skrifter og bibelske Digte, til hvilke han selv komponerede originale Melodier. Stadig haabede han at komme til at opleve Herrens Genkomst og den nye Tingenes Orden, men 1880 hensev han efter Lidelser, som han bar med kr. Taalmod (Biografi af Fr. Zündel, Zürich, 5. Opl. 1887). A. Hn.

Blunt, John Henry, eng. Præst, f. i Cheyne Walk ved Chelsea 25. Aug. 1823, d. i London 11. April 1884. Efter at have studeret i Durham blev han Præst 1855. 1868 udnævnte Forstanderen og Medlemmerne i All Souls' College ham til Præst i Kennington; 1873 skaffede Gladstone ham Reverston i Gloucestershire, et af Kronens Kald, og dér tilbragte han sine sidste Aar. Han var afgjort Højkirke-mand og har udfoldet en rig Forfattervirksomhed. Bl. hans Skr. maa især nævnes: *The Annotated Book of Common Prayer* (1866), der foreligger i mange Udgaver og af Englændere og Amerikanere regnes for a standard work; *The Reformation of the Church of England I-II* (1868—82); *Dictionary of Doctrinal and Historical Theology* (1870); *Dictionary of Sects, Heresies, Ecclesiastical Parties and Schools of Religious Thought* (1874); *The Annotated Bible I-III* (1878—81).

Blædel, Nicolai Gottlieb, f. 26. Dec. 1816 i Stubbekebing, hvor Faderen var Præst, blev teol. Kand. 1841 og tilbragte derpaa 3 Aar som Huslærer. Derefter ernærede han sig som Timestlærer i Kbhvn, indtil han 1849 blev Præst ved Alm. Hospital og Abel Katrines Stiftelse. 1853 udnævntes han til resid. Kap. og 1859 til Sognepr. ved Garnisons Kirke i Kbhvn. B., der havde levet et rigt bevæget religiøst Liv i en Kreds af unge Studenter og 1839 udgivet Novellen »Grevskabet Skovgaard«, »betegner et nyt Stadium i Hovedstadens kirkl. Liv«. Tilhærerne strømmede til hans kraftige, men sunde Opvækkelsesprædikener, og i Sjæleplejen var han særlig nidkær, hvilket bl. a. viste sig ved hans uforfærdede Optræden under Koleraepidemien i 1853. Han har med Rette kaldt sig Martensens Discipel, men han har tillige faaet stærke Impulser fra Objektiviteten hos Grundtvig og Subjektiviteten hos S. Kierkegaard og blev, alsidig paavirket som han var, Fader til den indre Mission i Kbhvn (Frimodt var her hans Discipel og Hjælper). Utrætteligt arbejdede B. ved Bibellæsninger, Møder med unge teol. Kandidater, Bekæmpelse af Sekterne, skandinaviske Kirkemøder, virkede for Hedningemissionen og Magdalenesagen. Hans Dør stod aaben for enhver, som søgte ham.

Han har udgivet 2 mindre Prædikensamlinger (begge i 3. Opl.) og en Postille, »Prædikener paa Kirkeaarets Søn- og Festedage« (1864), samt den klare og oplysende »Udvidet Konfirmationsundervisning eller evgl.-luth. Kirkelære« (1876). Imod Grundtvigianismens Krdmsopfattelse førte han en skarp Polemik i de 2 Flyveskrifter: »Grundtvigianismen og den danske Folkekirk« og »Grundtvigianismens Katekismus«. I de sidste 8 Maaneder af sit utrættelige og arbejdssomme Liv led B. meget af Leversyge, og medens han selv laa paa Sygelejet, døde hans Hustru af Overanstrengelse. 15. Juli 1879 samledes han med hende, der gennem hele hans Liv havde været ham saa trofast en Støtte. Kort i Forvejen havde det teol. Fakultet hædret ham ved, paa Universitetets Jubelfest, at udnævne ham til Doktor i Theologien *honoris causa* (W. Hjort, N. G. B. Kbhvn 1881). K. T.

Bne-Barak (Josva 19, 45), By i Dans Stamme, nu Ibn-Abraak ml. Jaffa og El-Jehudjeh. Den nævnes ogsaa i Kileindskrifter.

Bne-Jaakan, en horitisk Nomadestamme paa Sinai-Halvøen, der ogsaa kun kaldes Jaakan eller Akan. De ejede Cisterner, Beerot B., der nævnes som Lejrsted for Israeliterne paa Toget fra Ægypten, da de vare nær Esiongeber. 4 Mos. 33, 31 nævner B. som første Station efter Moserot, 5 Mos. 10, 6 nævner Stedet som første Station for Moserot.

Bo. 1) Abbed **B.** i Øm Kloster overtog Abbedværdigheden 1262, men nedlagde den allerede 1263 paa Grund af sin og sine Munkes Tvist med Biskop Tyge i Aarhus. Striden ml. Cistercienserne i Øm og Biskoppen i Aarhus fortsattes imidlertid ogsaa, efter at B. var traadt tilbage. — 2) Biskop **B.** i Aarhus synes at have faaet sit Embede ved Dronning Margretes Hjælp. Domkapitlet skal have valgt en anden, men B. gik da »paa eget Eventyr« til Rom og fik Bispevielsen dér. Han døde i Dec. 1242.

Boanerges, Tordenssønner, Tilnavn, givet Apostlene Jakob og Johannes af Jesus (Mk. 3, 17).

Boas, en gudfrygtig og rig Mand af Juda Stamme, bosiddende i Betlehem. Han omtales særlig i Ruts Bog. Han ægtede nemlig Moabiterinden Rut og blev ved hende Stamfader til David. — B., der betyder Styrke, kaldtes den ene Kobberstøtte ved Indgangen til Salomos Tempel (2 Køn. 3, 17).

Bobadilla, Nicolás, spansk Jesuit, blev født 1511 i Stiftet Valencia. Han sluttede sig tidlig til Ignacio Loyola og aflagde sammen med ham 15. Aug. 1534 Løftet paa Montmartre. Egentlig skulde han have været sendt til Indien, men Sygdom hindrede ham i at rejse. 1543 tog han til Tyskland. Dér var han virksom paa Rigsdagene og ved fl. Religionssamtaler, holdt Missioner og var Hærpræst; men Karl V forviste ham til Italien paa Grund af hans heftige Modstand mod Interim (se S. 170), og den urolige, stolte og intrigante Spanier, der i kort Tid udsendte 5 Traktater for at vise, »hvori man kunde reformere Tyskland«, og som roste sig af sine Forbindelser med Fyrster og Diplomater, voldte Loyola store Ængstelser. Efter Forvisningen fra Tyskland levede B. en Tidlang i Napoli; 1558 kom han til Veltlin, 1559 til Illyrien og Dalmatien. Overalt grundede

han, i Reglen uden tilstrækkelig Forberedelse, Kollegier, der paa Grund af deres ringe Levedygtighed bleve et Ordsprog. Efter Loyolas Død var B.s Egensindighed lige ved at bringe ham til et Brud med Ordenen, men Uenigheden blev bilagt. B. døde 23. Sept. 1590 som den sidste af Loyolas Følgesvende. Fr. N.

Bobio (Bobbio), berømt Kloster, senere (1014) Bispesæde i Øvre-Italien ved Floden Trebbia. Det var grundlagt af Columba (Columbanus, d. 615) og fik især af Langobarderkongen Agilulf rige Gaver. Klostret mener at eje Columbus Lig, hans Kalk, hans Stav og andre Relikvier. I Langobardertiden udgik Bekæmpelsen af Arianismen i Nord-Italien væsentlig fra B.

Bobola, Andreas, polsk Jesuit af adelig Byrd, f. 1590 i Palatinatet Sendomir, traadte 1611 ind i Loyolas Orden og blev præsteviet 1622. Han var en betydelig Prædikant, der ved sine Prædikener bragte store Skarer af de græske Katoliker tilbage til Romerk. 16. Maj 1651, da han havde læst Messe i Perezdyl ved Janow, blev han greben af Kosakker og dræbt paa en grusom Maade. B. blev straks betragtet som Martyr, og 5. Juli 1853 gav Pius IX ham Plads bl. de salige og tillod Stiftet Luck (i Volhynien) og Jesuiter-Ordenen at fejre en Fest for ham hver 23. Maj (V. de Buck, Essay hist. sur le Bienheureux A. B., Bruxelles 1853).

Bochart, Samuel, fr. reformert Præst, f. i Rouen 1599, var en Søn af den lærde Præst René B. Han studerede Filos. i Sedan og Teol. i Saumur under Cameron, og med ham fulgte han 1621 til London. Kort efter kom han til Leiden, hvor han lagde sig efter Arabisk, og senere vendte han tilbage til Frankrig, hvor han blev Præst i Caen. Her holdt han Disputationer med Jesuiten Véron, der efter Hoffets Tilskyndelse rejste Frankrig rundt for at bekæmpe Protestantismen. Da Véron udgav en upaalidelig Beretning om disse Samtaler, fandt B. sig foranlediget til at udsende en udførlig Gengivelse af Forhandlingerne (1630), som vakte Opsigt langt ud over Frankrigs Grænser. Senere syslede B. især med den bibelske Geografi (*Geographia sacra* I-II, Caen 1646) og Naturhistorie (*Hierozoicon*, London 1663). Hans Skrift-er vidne om dybtgaaende eksegetiske Studier og stor Skarpsindighed. 1652 fulgte han Dronning Christina Indbydelse til Sverige, hvor han blev et Aar og undersøgte Dronningens arabiske Haandskrifter; derpaa vendte han tilbage til Caen, og dér døde han 1667. Hans samlede Skr. ere udg. i Leiden 1692 med en Biografi af Stephanus Morinus (Smith, S. B., Caen 1833).

Bockelson (Bockhold), Jan, de münsterske Gendobers »Konge«, var opdraget i Leiden. Efter Vandreaarene aabnede han dér en Handel, senere et Herberg, og ved sit slagfærdige Vid og sine poetiske Gaver vandt han et vist Navn i Byens »retoriske Forening«. Da han var bleven grebet af Gendobernes Tanker, lod han sig omdebe af Jan Matthysson, og 1534 blev han — o. 25 Aar gl. — sendt til Münster. Efter at Jan Matthysson var faldet i Kampen, blev J. B. Gendobernes Leder, og dermed optrådte der for den ulykkelige Stiftsstad en Fanatismens Terrorisme. J. fra Leiden lod sig udraabe til »Konge over hele Verden« og førte et tøjlesløst og blodigt Regiment. Da

Münster blev stormet, tabte han Modet og Besindelsen og skjulte sig i en Bastion ved Ægidius-Porten. Men en Dreng forraadte hans Skjulested, og han blev derpaa af Landsknægtene ført i Triumf til Hovedkvarteret. 22. Jan. 1536 blev han henrettet efter at være pint med glødende Tænger, og hans, og et Par af hans Fællers, Lig blev opsat paa Lambertuskirken i Taarn i en Slags Jærnbure, som først for faa Aar siden ere nedtagne. Se Art. Münster.

Bod. Det dske Ord B. bliver i det kirkel. Sprog ofte brugt som en Gengivelse af det gr. *μετάνοια* (Sindsændring) og det lat. *poenitentia*. Joh. Døbers og Kristi Formaning (Mt. 3, 2 og 4, 17): »Omvender eder!« blev af Vulgata gengivet ved: »Gører B.« (*poenitentiam agite*), og i den gl. K. begyndte man tidlig at tale om B. og Bodsgjerninger. Hermaas fremsatte den Paastand, at der i Daaben kun bliver givet Tilgivelse for tidligere begaaede Synder, men at Gud i sin Langmodighed har gjort det muligt for et Mske endnu en Gang, men kun en eneste Gang, og først efter at den »bodfærdige« taalmodig har underkastet sig alle Slags Trængsler, at vente B. for Fald efter Daaben. Denne Opfattelse fandt uden Tvivl Tilslutn. de fleste Steder i den ældste K. Men Rigorister som Tertullian og Montanisterne forkastede al Tale om »den anden B.«; de nægtede vel ikke, at Gud muligvis kunde tilgive dem, der faldt efter Daaben, men de mente, at K., som skulde have Helligheds-Idealet for Øje, ikke burde gøre det.

Hvor der var givet offentlig Forargelse ved Afgudsdyrkelse, Ægteskabsbrud, Mord eller lignende store Fald, blev Synderen udstødt af K., men, udenfor Rigoristernes Kredse, igen optagen efter en længere Bodstid. I Beg. af 4. Aarh. vare »de faldne« undervigne en lignende kirkel. Tugt og Opdragelse som Katekumenenerne, og nogle Steder i Østen var Bodstiden inddelt i bestemte Trin. Først skulde »de faldne« staa udenfor Kirken og anraabe Kirkegængerne om deres Forbøn; derpaa fik de Lov til at tage Plads i Forhallen og høre paa Skriftens Oplæsning og Prædikenen; senere maatte de knæle i selve Kirken og overvære Bønnen, og endelig fik de Tilladelse til staaende at være Vidner til Menighedens Nadvernelydelse. Tilslidst, naar de bodfærdige offentlig havde bekendt deres Synder i Menighedens Paahør, blev de ved Haandspaalæggelse genoptagne i K.samfundet og stedede til Nadveren. Bodstidens Længde rettede sig efter Faldets Størrelse og de stedlige Forh. Den skulde, som Cyprian siger, vare »en passende Tid«. Nogle Steder i Østen havde man en »Bodspræst«, der særlig havde den Opgave at trøste og vejlede dem, der vare under K.s Tugt.

Efterhaanden som de fr. Frimenigheder udviklede sig til en Statsk., blev den gængse Bodspraksis ændret; de forskl. Bodstrin tabte deres Betydn., og tilslidst blev den ældste K.s Regel om den ene Bod efter Daaben helt opgiven. Tilslutn. til K. var bleven saa stor, at det var langt vanskeligere end før at vaage over de enkeltes sædelige Liv og at gennemføre den kirkel. Tugt. I Østen forsvandt Bodspræsten i Slutn. af 4. Aarh., og dermed gik den offentlige B. mere og mere af Brug i denne

Del af K. I Vesten var det i 4. Aarh. alm. at kræve offentlig Bod for Synder, der havde voldet offentlig Forargelse, men kun privat B. for hemmelige Synder, der alene vare kendte af Biskoppen og K.s andre Tjenere. Augustin opstillede Reglen: »Offentlige Synder, offentlig Tugtelse; hemmelige Synder, hemmelig Tugtelse«, og i hans Dage talte man om en tredobbelt B.: for alle Synder gav Daaben B.; for de lettere, daglige Synder var Bønnen, men for de store Synder »B.s Ydmyghed« den rette B. Leo d. st. befalede, i Overensstemmelse med Augustins Regel, kun at kræve offentlig Skriftemaal, naar der var Tale om store Synder, som havde vakt alm. Forargelse; i alle andre Tilfælde skulde det være tilstrækkeligt at aflægge privat Skriftemaal for en Presbyter. Men Syndsforladdelsen kan ikke faas uden Præsternes Bønner; thi Gud har overgivet K.s Forstandere Nøglemagten.

I Slutn. af Oldk. var den private B. dog endnu en fri Sag; men i Beg. af Middelalderen hævdede Gregor d. st. med Kraft Nødvendigheden af B. for alle Synder, der ere begaaede efter Daaben. En saadan B. skulde efter hans Mening bestaa af 3 Dele: Sindets Ændring, frembragt ved Syndserkendelse og Anger; Bekendelse for Præsten og fromme Gerninger. Efterhaanden trængte ogsaa Cassians Lære om de 8 »Hovedsynder« frem alle Vegne, og K. krævede, at ikke alene de syndige Handlinger, men ogsaa Hjerterets syndige Rørelser skulde aabenaars for Præsten og sones ved fyldestgørende Straffe.

Bodsvæsenet fik navnlig hos de gl. Kelter og Angelsachserne en betydningsfuld Udvikling. Ogsaa hos Kelterne gjorde man Skel ml. Synder, der vare aabenlyse for alle, og Synder, der vare »skjulte for Msker, men kendte af Gud«. Man fulgte hos dem den Regel, »ved Modgift at afhjælpe den Skade, Gift havde voldet«, saa at man t. E. straffede Gerrighed ved Paabud om rigelige Almisser. Ogsaa dér fortrængte den private B. dog mere og mere den offentlige, men man krævede samtidig Bekendelse af flere og flere Synder, ikke alene af de store. Lidt efter lidt begyndte man ogsaa at tale om Bøder som »Løskøbelsr« fra de fortjente Straffe, og tilsidst traadte Bøden i Kirkebodens Sted. Hos Angelsachserne gik den offentlige B. ligeledes af Brug, men den private B. trivedes i høj Grad. Man fik Bodsbøger (se d. Art.), der fastsatte forskl. Straffe for de enkelte Forsyndelser, og man tillod endog Synderen at lade en anden (»en retfærdig Mand«) gøre B. paa sine Vegne. Der blev t. E. i en angelsachsisk Bodsordning vist Stormændene, hvorledes de i kort Tid kunde afgøre en 7-aarig B., ved nemlig at faa en Mængde andre til at faste paa deres Vegne.

Den irske og angelsachsiske Ordning af B. fik stor Betydning for Fastlandet, og ogsaa om B. blev der truffet Bestemmelser under Karl d. st. Man søgte at fremme Synderens Bekendelse for Præsterne; man indskærpede disse, at det var deres Pligt at hævde Synodalbestemmelsernes Strenghed; den verdslige Magt tvang Synderen til Kirkebod, og denne fik nu borgerl. Følger. Der var dog kun meget faa, der dengang vilde gøre Kirkebod paa gl. Vis,

og det private Skriftemaal kunde, naar det kom i rette Tid, fri Synderen fra offentlig Kirkebod; derfor søgte ikke faa at undgaa denne ved at skrifte i Tide. De, der skulde underkaste sig den offentlige Kirkebod, mødte Aske-Onsdag i Kirken med blottede Hoveder og brændende Lys; Erkepræsten strøede da Aske paa deres Hoveder, og Biskoppen forkyndte dem, at de en Tid skulde være udelukkede af K., »som Adam af Paradiset«. Derpaa gik de bodfærdige ud af Kirkedøren, men de af dem, som bleve kendte værdige til Genoptagelse, mødte Skærtorsdag med utændte Lys og bleve da, efter forskl. Ceremonier, atter førte ind i Kirken. Den private B. gik i Reglen for sig ved Forhandling ml. Præsten og Synderen under 4 Øjne, enten i Præstens Stue eller bag Højaltret, og som oftest fulgte Absolutionen umiddelbart efter Skriftemaallet, forud for den »Fyldestgørelse« (Satisfaktion), Præsten indømte Synderen. I Slutn. af 11. Aarh. blev det gjort til Pligt for alle at skrifte alle store Synder (»Dødssynder«) for Præsten, som derpaa i Kraft af sin præstelige Myndighed, enten i Form af en Forbøn (deprekatorisk) eller, hvad der i 13. Aarh. blev alm., i Form af Tilsigelse (deklaratorisk), meddelte Syndsforladdelse og paalagde Bodsgerninger. I den gl. K. og i den tidligere Middelalder hed det, at Guds Naade aabenbarede sig deri, at han, i Steden for de evige Hovedstraffe, lod sig nøje med de frivillige »Fyldestgørelser« i Tiden, men Abélard, der ogsaa her indledede en ny Tid, hævdede, at Synden baade har evige og timelige Straffe til Følge. Ved den Tilgivelse, som følger paa Angeren (der efter Abélard ikke skal have sin Kilde i Frygt for Gud, men i Kærlighed til Gud), eftergives kun de evige Straffe; men de timelige, som blive tilbage, maa udsones ved »Fyldestgørelser«. Bodsgerningerne (Bøn, Faste, Almisser) træde altsaa ikke i Steden for Hovedstraffene, men i Steden for Skærildstraffene. Samtidig med disse Ændringer i Bodsteorien tabte Brugen af Bodsbøgerne sig (Lægfolk vilde ikke mere bøje sig for de gl., strenge Bodsløve), og Afladsvæsenet (se Art. Aflad) fremkaldte yderligere Forandringer i hele Bodsvæsenet.

Allerede Peter Damiani regnede B. for et Sakramente, og det samme var Tilfældet med Peter Lombarder. Han lærte, at B.s Sakramente bestaar af 3 Stykker: Hjerterets Sønderknuselse, Mundens Bekendelse og fyldestgørende Gerninger. Angeren, lærte han videre, virker vel Tilgivelse og Absolution; men i den sande Anger vil der altid ligge et Forsæt om at skrifte for Præsten, saa at Skriftemaallet for Præsten under normale Forh. er en Selvfølge. Absolutionen er da den kirkel. Forkyndelse og Anerkendelse af Guds Dom. Lateranmødet 1215 (Denzinger, Enchiridion 124) gjorde det til Pligt for enhver, som er kommen til Skelsalder, i det mindste een Gang aarlig at skrifte for sin egen Sognepræst og, saa godt han kan det, gøre den skyldige B. Thomas fra Aquino udviklede nærmere B.s Teori, idet han hævdede den enkeltes Pligt til at skrifte selv, mundtlig (*non per alium vel per scriptum*), og han indskærpede Præstens Forpligtelse m. H. til

»Skriftemaalets Segl«. Han gav endvidere Læren om Absolutionen en bedre Støtte ved at sætte den i Forbindelse med Nøglemagten, og han udviklede, at »Fyldestgørelserne« skulle være Beviser paa den rette Anger. Men han udtalte tillige, at de, under visse Forhold, kunne ydes af andre, fordi de Kr. udgøre eet Legeme. Saaledes fører Læren om B. hos Thomas over i Læren om Afstanden. Og hans og Middelalderens Lære om B. blev godkendt paa Konciliet i Trient (Denzinger 205). —

Luther gik ud fra Betydning af *μετανοια*: Sindets Ændring (*transmutatio mentis et affectus*), og allerede i den første af sine 95 Teser udtalte han, at de troendes hele Liv paa Jorden skal være en B. Men det afgørende i B. er Troen, der griber Guds Naade og Evangeliet; selv den mest fuldkomne Anger vilde aldrig kunne fortjene Guds Naade. Og kun den, der i Troen véd sig i Fred med Gud, kan i Sandhed vende sig bort fra Synden til Gud. Forsaavidt Søndersknuselsen gaar forud for Troen, er den ingenlunde en sand Sejr over Synden, og uden Troen paa Naaden bliver den kun en »Kains-B.«. Naar Luther, som i Beg. af sin Optræden, stod over for ængstede og anfægtede Samvittigheder, lagde han Hovedvægten paa, at den sande Sindets Ændring har sin Kilde i Evangeliet og Troen; naar han, som senere, stod over for raa Masser og sløve Samvittigheder, hævdede han, at der forud for den rette Sindets Ændring maa gaa en Dødelse af det gl. Mske, virket ved Loven, der vækker Rædsler i Samvittigheden. I den augsb. Konfession (Art. 12) hedder det, at B. bestaar af 2 Stykker: »Angeren (*contritio*) eller den Rædsel, der indjages Samvittigheden ved Erkendelse af Synden; Troen, der hentes fra Evangeliet eller Absolutionen og tror, at Synderne forlades formedelst Kristus, trøster Samvittigheden og frigør den fra dens Rædsler. Derefter bør der følge gode Gerninger, hvilke ere Bodens Frugter«.

I Pietismens og Metodismens Dage blev der med fornyet Styrke lagt Vægt paa B.s Betydning, men medens Spener og hans ægte Disciple holdt fast ved Troen paa Genfødselen i Daaben og opfattede B. (Omvendelsen) som en Tilbagevending til den Naade, der er os skænket i Daaben, nægter Metodismen Genfødselen i Daaben og sammenblanden Opvækkelse og Omvendelse med Genfødselse (se Art. Bodskamp og Bodsbænk). Se forøvrigt Art. Amaal, Band, Genfødselse, Omvendelse, Skriftemaal og Tro (Stuckert, Die kath. Lehre von der Reue, Freib. 1896; K. Müller, Der Umschwing in der Lehre von der Busse während des 12. Jahrh. i: Theol. Abhdl., K. v. Weizsäcker gewidmet, Freib. 1892; R. A. Lipsius, Luthers Lehre von der Busse, Braunschw. 1892; Sieffert, Die neuesten theol. Forschungen über Busse und Glaube, Berlin 1896). Fr. N.

Bod, Peter, ungarsk Kirkehistoriker, f. 12. Febr. 1712 i Siebenbürgen, studerede i Leiden og døde som ref. Præst i Madjar-igen 3. Marts 1769. 2 Aar før sin Død affattede han en Skrivelse til Regeringen, hvori han frimodigt krævede, at nogle Magnater, der vare fængslede for deres Tros Skyld, skulde frigives. I sine sidste Leveaar var han Genstand for en pinlig

Forfølgelse, fordi han, mod Presseloven, havde ladet sine Skrifter trykke uden at indhente Tilladelse dertil. Bl. hans talrige Værker maa især nævnes: *Historia Unitariorum in Transsilvania* (Leiden 1776) og *Historia Hungarorum ecclesiastica*, der i 4 Bøger fortæller Ungarns Kirkehistorie til Forf.s egen Tid. Dette Værk laa længe upaaagtet i Leidener-Bibl. og er først udgivet 1888—90 af de hollandske Teologer Rauwenhoff og Prins.

Bodelschwing, Friedrich Christian Karl von, er født 6. Marts 1831 paa Herregaarden Mark ved Teklenburg, hvor Faderen boede som »Landraad«, indtil han kom som Regeringspræsident til Koblenz og tilsidst som Finansminister til Berlin. Her blev B. Kammerat baade i Arbejde og Leg med den senere Kejser Friedrich, til hvem han knyttedes ved et varigt Venskabs Baand. Studierne blev afbrudte ved Martsdagene 1848, der drev Ministeren og hans Familie fra Berlin. I Dortmund blev B. Student med Ære og lagde sig nu i Berlin, hvortil han med Faderen var vendt tilbage, efter Filosofi og Naturvidenskab, med et Aars Afbrydelse, da han aftjente sin Værnepligt som Gardergrenader. Men da hans Helbred ikke i Længden syntes at kunne tillade boglig Syssel, gav han sig i 1852 til at være Landmand, hvorved han udviklede en saadan Dygtighed og Energi, at han allerede i de to følgende Aar med Held kunde styre en stor Landejendom i Pommern. Samtidig tog han sig med megen Kærlighed af Gudsøds fattige Beboere, vant som han var, fra sin Moders Opdragelse af, til at tænke paa andre og især paa de smaa i Samfundet. Denne Drift i Forbindelse med et sig stadig og rigt udviklende Trosliv gav ham Lyst til Præstegerning, og da især til en Virksomhed paa Missionsmarken. Derfor drog han i Efteraaret 1854 til Basel for at studere Teologi ved Universitetet, samtidig med at han traadte i levende Forbindelse med Missionselskabet Hjem dér. I 1856—57 fulden det han derpaa sine Studier i Erlangen og Berlin og blev i Foraaret 1858, efter at have aflagt sin første teologiske Eksamen i Münster i Westfalen, kaldet til Hjælpepræst hos Pastor Meyer ved den lutherske Kirke i Paris, hvor han ogsaa blev præsteviet. Det kunde vel kaldes en Missionsgerning, han her fik i Forstaden la Villette, blandt sine allerfattigste Landsmænd, der søgte til den store Stad som Gadefejere o. lign. Her fik han ogsaa Lejlighed til sin første Indsamlervirksomhed for at bygge en Skole og et Kapel til dem. Her ægtede han sit ligesindede Søskendebarn, Ida v. Bodelschwing, som drog fra en Ministerbolig i Berlin til det lille Forstadshus i Paris. En Sindssygdom, der paany bragt frem hos hende ved deres første Barns Fødsel, gjorde det dog raadeligt at ombytte Gerningen i Verdensstaden med et Præstekald i den westfalske Landsby Dellwig, hvor B. blev fra 1863—71, idet han dog deltog i 2 af de mellemliggende Krige som Feltpræst. I Dellwig mistede de i 10 Dage alle deres 4 Børn, en stor Sorg, som B. har skildret i en lille Bog; siden fik de netop samme Antal i samme Række af Dreng og Piger igen. 1871 blev han kaldet til

Præst og Forstander for den Epileptiker-Anstalt, der i Efteraaret 1867 var aabnet udenfor Bielefeld, og det endnu ganske lille Diakonissehus, der var knyttet dertil. Her fik B. det rette store Omraade for sin Virksomhed. Hans Dygtighed i Landvæsen og al praktisk Gerning kom ham nu til gode; Styrelsens Naadegave og den hellige Overtalelseskunst ejer han i sjældent Maal, især naar det gælder dem, hans varme Hjerte har fattet Medlidenhed med. Derfor har der været en ualmindelig Trivsel over hans Foretagender her, og de nødvendige, store Pengemidler fattedes aldrig, skønt den Grundsætning blev fulgt paa alle Omraader, at Fattigdom alene aldrig skulde udelukke nogen fra Optagelse i disse Anstalter, som ellers maatte have Adkomst til deres Hjælp. Omsorgen for Epileptikere blev ikke alene udstrakt til at omfatte nu omtrent halvdandet Tusinde, men Anstalten er bleven udvidet til en virkelig »Kolonie« med en hel Samling af forskellige Hjem og Virksomheder, hver med sit bibelske Navn, hvor de saare ulige Standpunkter af Sygdomsgrad, Stand, Evner og Kald, saa vel som Køn og Alder, kunne finde Plads og Anvendelse, saa at det størst mulige Antal finder Arbejde baade til Gavn for Anstalterne og til Glæde for dem selv. Den smukke Beliggenhed mellem Teutoburgerwalds bøgeklædte Bakker hidrager ogsaa til det lyse Indtryk, den besøgende modtager. Men Hovedbetingelsen for Koloniens lykkelige Udvikling ligger i det Plejepersonale paa o. 1000 Personer, som er skaffet til Veje ved 2 Anstalter for Diakonisser og Diakoner, der dog ogsaa have Kræfter til at overtage og løse adskillige andre Hverv, som deres energiske Leder har betroet dem. Mange store og smaa Sygehuse, Menighedshjem, Skoler og Asyls, Herberger og Redningshjem betjenes herfra, lige til de nye tyske Kolonier i Afrika, hvor de hjælpe B. med at indløse hans gamle Missionsløfte. Men ogsaa i og ved Moderhuset er der taget andre Opgaver op, bl. a. Behandlingen af sindssyge. Den mest navnkundige Afstægger af »Bethels«, som hele Kolonien gerne kaldes efter Hovedbygningen deri, er dog Arbejderkolonien (s. d. A.). Wilhelmsdorf, der ved Siden af B.s, mange Steder efterlignede, Omsorg for Epileptikere, ogsaa betegner den Gerning, hvorved han har øvet den mest vidtstrakte Indflydelse, ikke alene paa hele Tyskland, men ogsaa paa dets Nabolande. Hertil hidrager den overordentlig store Virkning, hans personlige Optræden har gjort, saavel paa mangfoldige Kongresser o. lign., som i private Forhandlinger med mange Slags Myndigheder. Overalt taler han de fattiges Sag med Kundskab og Kærlighed. Han har ogsaa særlig virket for at skaffe Fabriksarbejderne bedre Boliger, bl. a. efter en lille Mønsterberby, han har faaet opført udenfor Bielefeld, med eget Hus og en Plet Have til hver Familie. Redningshjem for drikfældige og Omsorg for Krøblinger betegne nogle af de nyeste Trin paa en Livsgang i Barmhertighedens Ærinde, der endnu kan fortsættes (Ostertag, Werkstätten evang. Liebesthätigkeit, München 1895, 21 f.). N. D.

Bodenstein, Andreas Rudolphus, se Karlstadt.

Bodfærdige, se Bod.

Bodhisatta (Pali; Sanskrit: Bodhisattva), en vorrende Buddha (se d. Art.)

Bodilsøn, Peder, indflydelsesrig sjællandsk Stormand fra 12. Aarh.s første Halvdel. Efter sin Kapellan Notholds Tilskyndelse anklagede han de gifte Præster for Overtrædelse af Cølibatsloven og synes at have staaet bag den Forfølgelse, som de sjællandske Bønder begyndte mod disse (1123). Efter Knud Lavards Mord ophidsede han Almuen mod Magnus, og siden rejste han i Frihedens Navn Oprør mod Erik Emune, skønt han tidligere havde været hans Tilhænger. Hans Indflydelse bidrog ogsaa til, at Biskop Eskil af Roskilde fik Lunde-Ærkestol efter Asser. 1135 stiftede han med sin Moder og Brødre St. Peders Kloster i Næstved. Han døde o. 1142. J. O. A.

Bodin, Jean, fr. Jurist, f. i Angers 1530, maaske af jødisk Byrd, var først Lærer i Retsvidenskab i Toulouse, derpaa Advokat i Paris og tilsidst kgl. Embedsmand i Laon. Han døde 1597. Han har bl. a. skrevet *Colloquium heptaplomeres de abditis rerum sublimium arcanis* (først fuldstændig udg. af Noack, Schweirin 1857), en Samtale ml. 7 venezianske Lærde, i hvilken alle de positive Religioners Mangler og Fortrin afvejes, saaledes at tilsidst en lutret Deisme prises som den sande Rel., og Fordragelighed indskræpes.

Bodsbænk (Angstbænk; *Mourner-bench*, *Anxious-bench*). Metodismen kræver, at de i Sandhed fødte (o. omvendte) skulle kunne angive Tid og Time for deres formentlige Genfødselse. Tegnene paa denne skulle være en stærk Følelse af Synden, som gennemryster hele Mennesket, og en derpaa følgende Følelse af Glæde og Fred, der giver den salige Vished om Naadens Gennembrud. Den metodistiske Prædiken søger med stor Ensidighed at fremkalde den dybe Syndsfølelse, og navnlig ved de amerikanske Metodisters Opvækkelsesmøder (*Camp Meetings*), spiller en B. i saa Henseende en Rolle. Det er en Bænk, som i Kapellerne stilles i Nærh. af Alterbordet, ved Friluftsmøderne foran Talerstolen, og til den søge de af den metodistiske Prædiken grebne, der føle Sydens Rædsel og vente at komme til at smage Naadens Sødme. Fra Bodsbænken lyder først Syndernes lydelige Suk og Klager, ofte med Ekko fra Forsamlingen; men pludselig afbrydes Sukket og Klagen af et Halleluja fra den, der føler Naadens Gennembrud, og ogsaa dette finder Genklang i Forsamlingen hos dem, som dele Glæden over en Synders Frelse. B. stiller Døbefonten helt i Skygge.

Bodsbøger (Pønitentialer) er Navnet paa en Række Skrifter fra Middelalderen, der indeholde Kirkens Bestemmelser om, hvilken »Bod« en Synder skal gøre for at opnaa Absolution. Saadanne Bestemmelser bleve siden Cyprians Dage vedtagne paa fl. Synoder, og i Biskopperne Basilios af Kæsareas og Gregor af Nyssas Brev er der for Ordningen af Bodens givet Bestemmelser, som have faaet stor Indflydelse paa Bodens Indretning i den gr. K. Især hos Irenæus og Angelsachsen fik Bodsvæsenet en betydningsfuld Udvikling, og de B., som tilskrives Missionæren Columba (Columban), Ærkebiskop Theodoros af Canterbury, Beda, Ærkebiskop

Egbert af York og andre, fandt Efterlignere paa Fastlandet. Forskellighederne i B. tilvejebragte en vis Forvirring; derfor bestemte et Kirkemøde i Paris 813, at Biskopperne af de bedste B. skulde danne én, der kunde gælde alle Vegne i Frankeriget. Endnu 829 var der dog ikke affattet en B., som kunde vinde alm. Gyldighed. Men paa Ærkebiskop Ebo af Reims's Opfordring paatog Biskop Halitg af Cambrai sig at danne en *Liber poenitentialis*, der opfordrede til Omvendelse og gode Gerninger, og til den var der knyttet et Udvalg af gamle Synodalbestemmelser og et formentlig romersk Pönitientiale, som dog vistnok er af frankisk Oprindelse. Senere sammenstillede Hraban og Regino af Prüm berømte B. I 10. Aarh. havde i Reglen hver Præst et Pönitientiale, men den Enhed, der var tilstræbt i den ældre Middelalder, blev ikke naaet. I Reglen havde hvert Bispedømme sin B., og en af Rom billiget alm. Bodsdordning har neppe eksisteret. En rom. Formularbog for Bodsvæsenet i 13. Aarh. er nys udg. af H. C. Lea (Philadelphia 1892).

Bodsdage, se Bededage.

Bodsgjerninger, se Bod.

Bodskamp. Fl. af de senere tyske Pietister lærte, i Overensstemmelse med de eng. Metodister, at enhver sand Kr., selv om han havde ført et udvortes retskaffent Levned, skulde kunne pege paa et bestemt Tidspunkt i sit Liv, paa hvilket han var bleven »omvendt«. Hvis han ikke var i Stand hertil, burde han gennem en saak. B. (»die grosse Busse«), under hvilken han følte Ufred og Sønderknuselse, kæmpe sig frem til Fred og Glæde. Denne Kamp kunde for nogles Vedkommende udkæmpes i Dage, for andres medgik der Aar; men den kæmpende maatte ikke fremskynde dens Udgang, da han i saa Tilfælde let senere kunde falde i Fortvivlelse. Han skulde vente, indtil Naaden pludselig, som oftest under Betragtningen af et Bibelord, brød frem og lod Sjælen smage den udsigelige Salighed, der var »den himmelske Brudgoms Kærlighedskys«. Men de, der ikke havde gennemgaaet en saadan B., gjaldt for at være uigenfødte og uomvendte Mennesker. Til Støtte for Læren om B. be- raabte man sig især paa Lk. 13, 24; Mt. 11, 12 og Rom. 7. Fra den ortodokse Lutherdoms Side indvendte man imod denne Teori, at den var et utilbørligt Forsøg paa at foreskrive den Hellig-Aand en bestemt Virkemaade; at den miskendte Sakramenterne, navnlig Daabens, Betydning, ved uden videre at betragte alle de døbte Kr., der ikke havde gennemgaaet en B., som »Djævelens Børn«; at den hvilede paa Skriftord, der vare revne ud af deres Sammenhæng, og krænkede den rette kr. Opfattelse af Retfærdiggørelsen af Troen, saavist som den i Praksis vilde føre til et uevang. Forsøg paa at fortjene Syndernes Forladelse, til Metodisme og Subjektivisme. Striden om B. kom navnlig frem, da den fromme og energiske Prinsesse Augusta af Mecklenburg-Güstrow, der residerede i Dargun (*la princesse de Dargouhn*), fra Wernigerode til sine Patronatskald indkaldte »fremmede Præster« (Jak. Schmidt, Henning Ehrenpfort og C. H. Zacharia), der i deres Prædikener priste B.s Nødvendighed og søgte at fremkalde bestemte »Gennembrud af Naaden«

i deres Menigheder (Walch, *Einleit. in die Rel.-streitigkeiten der evgl.-luth. K. V.*, 553 f. og Jahrb. des Vereins f. meckl. Gesch., 1883). Fr. N.

Bodspræst. I den gr. K. var der i 3. og 4. Aarh. fl. Steder en saak. B. (*πρεσβύτερος ἐπὶ τῆς μετανοίας*), men da en saadan under Patriarken Nektarios (d. 398) havde voldet Forargelse, blev Embedet ophævet. Om den forskl. Opfattelse af dette Skridts Betydning se »The Expositor« for 1897, 73 f.

Bodspsalmer. Efter Augustins Tid, maaske paa Grund af en Fortælling om, at han i sine sidste Dage havde læst »Davids Ps. om Boden«, begyndte man at sammenstille Ps. 6. 31. 37. 50. 101. 129. 142 (efter Vulgatas Tælling) som B. Senere bleve disse 7 B. brugte i Liturgien og gentagne Gange særlig udlagte, saal. 1517 og 1525 af Luther.

Bodstugt, se Bod.

Boesen, Ulrik Sechmann, f. 22. Juli 1797 i Faaborg, teol. Kand. 1823, blev 1826 Pr. i Nørre Løgum i Sønderjylland og maatte her udstaa haarde Kampe, fordi han var ivrig dansksindet; men hans jernhaarde Vilje kuede enhver Modstand. Da Oprøret udbrode, lovede B., der dengang var Præst i Fjelstrup, sin væsentlig dansksindede Menighed at holde ud med den, hvad der saa end skete, og han holdt sit Ord, indtil han et Fjerdingaar efter fik Befaling af den provisoriske Regering til at rømme sin Prstgd inden 24 Timer. Han tog da Ophold i Kolding og fulgte 1849 med General Rye tilbage til Fjelstrup, men maatte atter flygte og blev først i Nov. 1849 genindsat i sit Embede. Aaret efter blev han kst. Provst for Haderslev Provsti; og da 17 slesvig-holstenskindsinde Præster i Provstiet sendte ham et Mistillidsvotum, svarede han med Skriftet: »Hvem stifter Forargelse og Samvittighedsforvirring i Kirken og Menighederne?« 1852 fik han oprettet et Bibelselskab for Haderslev og Omegn, og 1854 lod han sig, efter lang Betænkning, udnævne til Biskop i Slesvig med Bolig i Flensborg. Under den anden slesvigske Krig blev han af det sejrende tyske Parti entlediget fra sit Embede som Biskop 8. Marts 1864, og han tog da Bolig i Vejle, hvor han døde 11. Febr. 1867. B. var en ægte dansk Mand og en nidkær Biskop. K. T.

Boëthius, Anicius Manlius Severinus, rom. Statsmand og Filosof, f. o. 480 i Rom, tilhørte Aniciernes ansete Slægt. Hans Byrd, hans Rigdom, hans Veltalenhed og hans Filos. Danelse aabnede ham en glimrende Løbebane. 510 var han Konsul, og en Tidlang stod han i stor Yndest hos Østgotekongen Theodorik; men 525 lod Theodorik ham fængsle i Pavia og henrette, fordi han i B. saa en Republikaner og mistænkte ham for magiske Kunster. B. oversatte fl. af Aristoteles's Skrifter og skrev Kommentarer til nogle af disse og andre af Oldtidens filos. Bøger; derved blev han en af Middelalderens Lærere i Filos. Større Ry vandt han dog ved sin i Fængslet forfattede Bog »Om Filosofiens Trøst«, der hørte til Middelalderens Yndlingslæsning. Skønt denne Bog ikke er præget af positiv Krdm., blev B., der havde lidt Døden paa en kættersk (ariansk) Konges Bud, i Middelalderen æret som en katolsk Martyr (»St. Severinus«).

Boëthius (Boëtius). 1) **Jakob B.** (skrev før sit Fangenskab Navnet Boëtius), af gammel Præsteslæggt fra Dalarne, fødtes 25. Nov. 1647 i Kila Sogn i Vestmanland, hvor Faderen, Daniel Boëtii Möræus, var Sognepr. Moderen, Thora Rudbeck, var en Slægtning af den berømte Vesterås-bisp. B. undervistes i Vesterås Gymnasium og ved Upsala Universitet, hvor han 1682 blev *Mag.*; Aaret forud var han bleven udnævnt til Adjunkt ved Gymnasiet i Vesterås, 1684 blev han Lektor i Græsk her, 2 Aar efter Rektor ved Trivialsolen, 1688 ogsaa for Gymnasiet, 1689 anden Lektor i Teol., 1690 første Lektor og kort efter Sognepr. og Provst i Mora, hvor hans Forfædre havde været Præster. Kort før Karl XII erklæredes for myndig, forfattede B. nogle nødvendige og kristelige Paamindelser om Kirkeordningen (af 1686) og det verdslige Regimente. Efter hans Ønske blev Skriftet overrakt Kongen, men da det ansaas for et utilbørligt Angreb paa Enevælden, fængsledes B. om Natten d. 14. Dec. 1697, førtes til Stockholm og dømtes til Embedsfortabelse og Død. Han benaadedes dog med Strafarbejde paa Livstid. 1698 førtes han til Nöteborg Fæstning, hvor han behandledes haardt, siden førtes han til Stockholm og holdtes i mildere Fængsel, dels paa Danviken, dels i »Barnhuset« til 1710, da han frigaves. Derefter boede han i Vesterås og fra 1714 paa sin Hustrus Gaard Vesterqvarn i Kolbäck Sogn, hvor han døde 23. Febr. 1718. Trods Ufordragelighed og visse Egenheder var B. en brav Karakter, kraftig, trosfrimodig, taalmodig under Lidelserne og dertil fædrelandskærlig. Sin Overbevisning om Enevældens Skadelighed fastholdt han urokkelig under sit 13 Aars Fangenskab. Han forkastede Præstededen og Daabens Forrettelse ved Overøsning og fordrede Neddykning. B. ivrede strengt mod Tidens Luksus i Levemaade og Klædedragt, ofte paa en ret drastisk Maade, som da han dadede Barbering som et utilbørligt Indgreb i Guds Skabelsesordning. Ogsaa som Psalmedigter har B. indlagt sig Fortjeneste, og han var en af Jesper Svedbergs trofaste Medarbejdere paa den sv. Psalmebog af 1694 (E. L. Petersson, Provsten i Mora, J. B., Stockh. 1878). — 2) **Daniel B.**, foregaadendes Sønnesøns Søn, sv. Tænk, f. i Vesterås d. 4. Okt. 1751, blev 1765 Student og 1773 *Mag. phil.* i Upsala. Han ansattes 1775 som Docent i teoretisk Filos. ved Universitetet dér, og 4 Aar efter som ekstraord. Adjunkt. 1783 udnævntes han til Prof. i praktisk Filos. og virkede som saadan til sin Død 10. Marts 1810. 1800 var han bleven *Dr. theol.* — B. fulgte i Begyndelsen Lockes filos. Grundtanker, men sluttede sig siden med Varme til Kantianismen, uden dog at være en blot Eftersnakker af den tyske Mester. Ved originale og skarpsindige Undersøgelser drog han Konsekvenserne af Kants Verdensanskuelse og førte paa adskillige Punkter, især paa den praktiske Filosofis Omraade, sin Tænkning udover det kantiske Standpunkt. Medens Kant f. Eks. kun gør Religionen til et Komplement til Sædeligheden, gjorde B. med Styrke gældende, at Sædeligheden hviler paa og har sin Rod i Religionen. B. har ogsaa givet Udkastet til den etisk-religiøse Verdensbetragtning, som

udgør Grundlaget i de senere (Højer, Biberg, E. G. Geijer og Boström) sv. Tænkeres Filosofi. Paa sine Disciple, bl. hvilke maa mærkes den aandriige Taler og Psalmedigter J. O. Wallin, har B. øvet en fordybende og rensende etisk Indflydelse. Foruden en Mængde akademiske Disputatser har B. udgivet: »Utkast till föreläsningar i den naturliga sedeläran« (1782); »Minne öfver Biskop Rydelius« (1783); »Om moralitetens grund; Anvisning till sedeläran såsom vetenskap« (1807). (A. Nyblæus, Den filos. forskningen i Sverige I, 2.) H. L.

Bogatzky, Karl Heinrich von, Forf. af Ophygelsesskrifter og Psalmedigter af den pietistiske Skole i Halle, f. 1690 i Nedre-Schlesien. Hans aandelige Udvikling skyldtes Franckes og Freylinghausens Indflydelse i Halle, hvor B. ved Universitetet drev juridiske og siden teol. Studier. Ved at forcere dem undergravede han sin Helbred, saa at han hindredes i at fuldføre dem og blive Præst. Alligevel kom B. til at udøve en betydningsfuld Sjælesorgergerning, især i flere adelige Familier i Schlesien, hvor han, der selv tilhørte en Adelslæggt, levede lange Tider. 1740—46 opholdt B. sig som Sjælesorger hos Hertug Christian Ernst af Sachsen-Saalfeld. Efter dennes Død 1746 levede B. som Privatmand i Franckes Stiftelser i Halle, hvor han virksomt deltog i de kr. Kærlighedsgerninger. Her døde han 1774. — B.s Ophygelsesskrifter, der regnes blandt den evang. K.s ypperste, afspejle hans, ved dyb Fromhed og rig kr. Erfaring udmærkede, Personlighed. Dog har den senerepietistiske Skole, med dens subjektivistiske Tendenser og noget snevre Synskreds, sat sit Stempel paa dem. Særlig maa nævnes hans meget udbredte og paa flere Sprog oversatte »Gyldne Skattekiste«, der ogsaa i forskl. Overs. og Bearbejdelser har fundet stor Udbredelse i Norden («Güldne Schatzkästlein der Kinder Gottes», 1885 i 58. Oplag). Ogsaa hans »Geistliche Gedichte« (1749) og »Lieder« (1756), der ere betegnende for den subjektive Psalmealgens Tidsalder, ere meget udbredte. Hans Sange have ikke saameget Guds Frelsesaabenbaring ved Sønnen eller Kirkens Livsyttringer til Midtpunkt, som personlige Hjerteerfaringer og Stemminger; de ere subjektiv-lyriske Udgydelser. Den ypperste og mest kendte er vel den mægtigt gribeende, kraftfulde Missionspsalm: »Wach! auf, du Geist der ersten Zeugen«. — B. forfattede en Selvbiografi (C. H. v. B.s Lebenslauf, von ihm selbst beschrieben, Halle 1801), som i Tyskland har naaet flere Oplag; den giver værdifulde Bidrag til Forstaaelse af den senere Pietisme og et Indblik i Livet i de fromme Kredse i den Tid. H. W. T.

Bogerman, Johannes, nederl. Teolog, f. i Friesland 1576, blev, efter at have studeret i Franeker, Præst i Leeuwarden og, paa Grund af sin Gomarisme, 1618 Præsident for Dordrechter-Synoden. Han døde 1637 (Edema v. d. Tuuk, Joh. B. 1868).

Bogomiler var Navn paa et gnostisk, manikæisk Rel.samf., der o. 940 dannedes i Bulgarien af Præsten (Popen) Jeremias, der var en Tilhænger af Pavlikianismen (se d. Art.). Jeremias, der delte Pavlikianernes Tilbøjelighed til at tage Navne fra Paulus's Kredse, kaldte sig selv »Bogomil« (ø: Theofilos), og efter ham fik hans

Parti Navn. B. ne skilte sig ikke helt fra den herskende K., men de holdt sig tilbage fra dens Gudstjenester. Deres Brug af Modersmaalet, deres Evne til at iklæde Tankerne en fantastisk Billeddragt og deres Askese skaffede dem Indgang hos Folket, og fra Bulgarien bredte de sig til Nord-Italien, Syd-Frankrig, Rhinegnene og England. I 12. Aarh. viste de sig i London og York, i Oxford holdt man en Synode imod dem, og samtidig fik de Tilhængere langt inde i Rusland. De forkastede en stor Del af det gl. T., men det nye brugte de flittigt i den sloveniske Overs., ja, de pralede endog med, at de fleste af deres Tilhængere kunde det udenad. Deres Udgangspunkt var en afgjort Dualisme; de betragtede denne Verden som Satanaels Værk og den gl. Pagts Tid som Satanaels Herskertid. I Johannes Døber saa de en Forløber for »den store Sols Tsar« (3: Anti-kristen); Kristi Liv og Død betragtede de som et Skin, og paa K.s Sakramenter kastede de Vrag. I deres Samfund optog de kun voksne; forud for Optagelsen gik der en Fastetid. Optagelsen skete ved en Velsignelse med Johannes-Evangeliet, men Vanddaaben forkastede de, fordi Vandet efter deres Mening stammede fra Satanael. Enhver B. betragtede sit Samfund som »Jordens Salt«, men K.s Poper kaldte de »Øgler« og Munkene »Ræver«. Den nyoptagne blev først »troende«, en lavere Grad indenfor Samfundet, men ved at gaa frem i Afholdenhed kunde en »troende« vinde Plads bl. de »udvalgte« eller »fuldkomne«. De »udvalgte« gik stille om i en lang sort Dragt og nød kun Planteføde og Fisk, tilberedt med Olie, som blev bragt dem af de »troende«. De havde ikke Kirkehuse og betragtede de kr. Kirker som de onde Aanders Templer; Kirkeklokkerne kaldte de »Dæmonernes Trompeter«. De spottede Korset og Helgenbillederne, og Messen var i deres Øjne et Offer til Dæmonerne og en ugudelig Ordflom. Men de holdt flittigt Bøn og havde faste Bedetider. Hver Maaned aflagde de »troende« i de »fuldkomnes« Nærværelse en Syndsbeholdelse. De valgte selv deres Ledere, og i Spidsen for alle et Lands B. stod en Ældste eller Biskop, og under ham Apostle eller Lærere. I disse bulgariske Sekterere har man i nyere Tid villet se et betydningfuldt kulturhist. Mlemmed ml. Grækenlands og Jødelands Sagn og den vesterl. Literatur (C. Jirecek, *Gesch. der Bulgaren*, Prag 1876, 175 f.; Gaster, *Ilchester Lectures on Greeko-Slavonic Lit.*, London 1887, 22 f. 91 f.). Fr. N.

Bogue, David, en af Stifterne af *London Missionary Society*, blev født 18. Febr. 1750 i Hallydown i Berwickshire. Efter at have studeret i Edinburgh blev han Independent-præst i Gosport, og 1780 aabnede han en Slags Opdragelsesanstalt for vorde Independent-præster. Under Arbejdet bl. de unge vaktes hans Missionsinteresse, og han tog Del i Dannelsen af *The British and Foreign Bible Society* og *The Religious Tract Society*; for det sidste skrev han fl. Traktater, for Missions-selskabet bl. a. (1800) *An Essay on the Divine Authorship of the N. T.* 1790 optraadte han anonymt (som »en Dissenter«) med et lille Skrift: *Reasons for seeking a Repeal of the Test Acts*. 1796 tænkte han og et Par andre

Dissenters paa at gaa til Indien som Missionsnærer, men det østindiske Kompagni modsatte sig Udførelsen af denne Plan; senere bleve alle Europæere paa det Sted, hvor B. og hans Venner havde tænkt at nedsatte sig, myrdede af de indfødte. 1809 udgav B. sin fortjenstfulde *History of Dissenters from the Revolution to the Year 1808* (3. Udg. 1833). Han døde 25. Okt. 1825. Fr. N.

Bohan (Josva 15, 6), en Israelit af Rubens Stamme, efter hvem en Mærkesten paa Grænsen af Juda og Benjamins Stamme bar Navn.

Boheman, Carl Adolf (selv kaldte han sig Boheman Andersson), Mystiker, blev født i Jönköping 1764, hvor Faderen var Raadmand. Efter afsluttet Skolegang blev han Handelsmand, men gik snart fallit; siden tog han Ansættelse paa et Handelskontor, først i Göteborg, senere i Flensborg og Amsterdam. Her sysselsatte han sig ogsaa flittigt med Frimureri, hvorved han blev kendt med en rig engelsk Købmand, Stephens, som efter sin Fader, der i London havde været Hoved for et Ordensforbund (E. L. U. D.) med Adgang ogsaa for Kvinder, havde arvet en Mængde mystiske og kabbalistiske Bøger. B. fulgte sin nye Ven til London, fik Plads paa hans Kontor og blev forlovet med hans Søster. Da hun døde kort før Brylluppet, forlod B. London med en Gave paa 10,000 Pund St. fra Svigermoderen. Paa Hjemvejen til Sverige kom han over Khvn, hvor en Gren af hin Orden var indrettet, og blandt dens Medlemmer var efter B.s Sigende Grev Bernstorff og Prins Carl af Hessen, der omfattede B. med Velvilje. Heraf tog han Anledning til at bosætte sig i Danmark, købte Slottet Frydenlund og et Hus i Khvn. Da der begyndte at gaa onde Rygter om Kilden til hans Formue, overgav han Beviser for sin retmæssige Adkomst til den til Bernstorff og bekendtgjorde dette i et dansk Blad. Efter Bernstorffs Død kunde imidlertid Akterne ikke findes, hvorfor de paany opdukkende Rygter ikke kunde neddysses. Under Opholdet i Khvn gjorde B. ofte Besøg i Sverige, og o. 1795 kom han til Stockholm. Der blev han af Hertug Karl modtaget som en stor Mester i hemmelig Visdom og udnævnt til Hofsekretær. B. lod Hertugen indvælge i den danske Adeldeling af E. L. U. D. og begyndte at reformere det sv. Frimureri, ophævede Adskillelsen mellem adelige og uadelige Medlemmer og optog Kvinder. For sine Syner og Aabenbaringer vakte han den mest levende Interesse. Rimeligvis tænkte B. paa at give Ordenen en lignende polit. Betydn. som den tyske Illuminatororden. Han fordrede en saa blind Lydighed, at en underordnet skulde begaa et Mord, naar den overordnede befalede det. B.s Glanstid ved Hertugens Hof var Vinteren 1802, da det endog paatænkte at optage Gustaf IV Adolf i Ordenen, men Breve fra den sv. Minister i Wien, Armfelt, vakte Mistanke mod B., og 18. Febr. 1803 blev han arresteret, udstød af Ordenen for at have forraadt dens Hemmeligheder og forvist paa Grund af sin udenlandske Brevveksling. I Danmark fik han ikke Lov at blive, men maatte sælge, hvad han ejede, og begive sig til Hamburg, hvor han havde et Handelskontor, til han o. 1807 flyttede til Pyrmont.

hvor Fyrst Georg beskyttede ham. 1814 kom han igen til Sverige for at søge Oprejsning, modtoges først naadigt af Karl XIII, men blev faa Dage efter ved Politiet udstvist under Forgivende, at han kom uden Tilladelse, men formentlig af Frygt for, at han igen skulde faa Indflydelse paa Kongen. Sin Livsskæbne har B., kort før sin Død, selv opskrevet (udg. paa Sv. i Ridderstads »Gömdt är icke Glömdt« 3. Hefte, Linköping 1846). B. døde i Hamburg 14. April 1831. K. H.

Boie, Jørgen (Georgius Boëtius Agricola), var Søn af Lorenz B., den første evangeliske Præst i Vilstrup i Nord-Slesvig. Han studerede i Wittenberg (fra 1538) og tog Magistergraden dér. 1540—48 var han først Docent og siden Prof. *pædagogicus* ved Khbvns Universitet, men 1548 blev han Faderens Efterfølger i Vilstrup og Hofprædikant hos Hertug Hans, der residerede paa Haderslevhus. Han udstedte 1555 en Kirkeordning for Øen Nordstrand og 1559 en lignende for Ditmarsken. 1560 blev han Superintendent i Haderslev Amt. Han døde 1. Maj 1569. Paa Hertug Hans's Befaling affattede B. et Skrift, der indeholder vigtige Oplysninger om Kirkevesenets Ordning, om Kirkernes Ejendomme og deslige i Haderslev Provsti. Han var den første indfødte Sonderjyde, der indtog en højere kirkel. Stilling i Nord-Slesvig efter Ref.; hans daglige Sprog var Dansk, men i sine Embedsskrivelser og Prædikener har han uden Tvivl brugt Plattysk, der var Hertugens Omgangs- og Kancellisprog (H. Rørdam, Khbvns Universitets Hist. 1537—1621, I, 580 f.). Se Boye.

Boisen. 1) **Peter Outzen B.** blev født 16. Nov. 1762 i Emmerlev ved Højer i en fattig Familie. Efter at have været i Huset hos en Præst studerede han i Kiel under Cramer, der blev hans Lærer, Raadgiver og anden Fader, og tog baade her og i Khbvn teol. Embeds- eksamen med Udmærkelse. 1787 kaldtes han til Sognepr. for Vesterborg og Birket Menigheder paa Laaland. B. var stærkt paavirket af den rationalistiske Oplysning og bestræbte sig for at gøre Krdm. »blid, rørende og højtidelig«. Navnlig var han virksom for Skolens Forbedring, paa hvilket Omraade han arbejdede sammen med Grev C. D. Reventlow, og da man var misfornøjet med Blaagaards Seminarium, oprettede B. 1802 i sin Præstegaard i Vesterborg et Skolelærer-Seminarium, som snart fik et anset Navn. 1805 udnævntes han til Biskop over Laaland-Falsters Stift med Tilladelse til at beholde sit Præstekald og blive boende i Vesterborg; men han udmærkede sig mere som Skolemand end som Biskop. I denne Tid, da saa mange arbejdede paa den gamle Liturgis Forandring, indgav ogsaa B. 1805 en »Plan til en Forbedring af den offentlige Gudstjeneste«; men den røbede i høj Grad Forf's Mangel paa Blik for Gudstjenestens egentlige Væsen. B. fik den evgl.-kr. Psalmebog indført i hele Stiftet. Efterhaanden som Rationalismen begyndte at fortrænges, og en dybere Opfattelse af Krdm. at arbejde sig frem, fulgte B. ogsaa med i denne Bevægelse og nærede bl. a. en levende Interesse for Bibelselskabet. Af B.s Skrifter er hans »Andagtsbog« (1820) udkommet i flere Oplag. B.

døde 10. Maj 1831 og efterlod sig flere Børn, af hvilke 6 Sønner blev Præster (L. Koch i Khist. Saml. 4. R. V, 180 f.). — 2) **Lars Nannestad B.**, f. i Vesterborg 8. Febr. 1803, var en Søn af ovenfor omtalte Biskop P. O. B. Som teol. Kand. (1824) foretog han en 2-aarig Rejse til Tyskland, Frankrig og Italien, hvor han ivrigt studerede orientalske Sprog, men opgav, efter i Bonn at have truffet E. B. Pusey, enhver Tanke om at blive Professor. 1829 kaldtes B. til Præst for Assens og Klakring og 1831 til sin Faders Efterfølger som Præst i Vesterborg og Birket, i hvilken Stilling han døde 22. April 1875. B., der var en nidkær og virksom Præst, sluttede sig i teol. og kirkel., men ikke i polit., Henseende nær til Grundtvig. I flere Aar udgav han »Kristelig Samler« sammen med sin yngre Broder Carl Christian Boisen (d. som Stiftsprovst i Ribe 8. Febr. 1866), og han har udgivet en paa omfattende Studier grundet Fremstilling af Israels Historie i 5 Bd. (1847—63). — 3) **Fredrik Engelhart B.**, foregaendes Broder, blev f. i Vesterborg 11. Febr. 1808. Som teol. Kand. (1830) paavirkedes B. stærkt af Grundtvig og Brødrene Kierkegaard, men da han 1837 blev Sognepr. for Skørpinge, sluttede han sig helt til den stærkt pietetisk farvede Bevægelse hos Forsamlingsfolkene i dette saakaldte »hellige Land«; da han i 1845 kom under fornyet Paavirkning af Grundtvig, tog han efter Afstand fra dem. 1850—59 virkede B. som Præst i Vilstrup i Sønderjylland og 1859—81 som Sognepr. i Stege, begge Steder med stor Iver og til megen Velsignelse, men tillige under bitter Modstand, hist fremkaldt af Herrnhuterne og Pietisterne, her ved hans udprægede polit. Stade som gammel »Bondeven«. B., der fra 1852—79 udgav Bladet »Budstikken«, døde 17. Sept. 1882 i Khbvn. Hans Søn, P. Bojsen, har 1883 skrevet hans Levned; jvfr. ogsaa V. Birkedal, F. B., en Ven, skildret af en Ven (Khbvn 1884). — 4) **Peter Outzen B.**, ligeledes en Søn af Biskop P. O. B., blev født i Vesterborg 1815, teol. Kand. 1841, var Lærer ved, og fra 1851 Bestyrer af, den senere Dronning Caroline Amalies Asyl og af Dronningens Asylskole. B., der fra sin Ungdom havde elsket og beundret Grundtvig og 1847 ægtet hans Datter, blev 1854 Grundtvigs Kapellan ved Vartov. Som saadan virkede han med særlig Iver for Børnene og de fattige, og »Dansk Samfund« havde i ham en vigtig Støtte. Han har udgivet: »Nye og gamle Viser af og for danske Folk« og »Bibelske og kirkehistoriske Psalmer og Sange for Skolen«, der begge have fundet stor Udbredelse. D. 21. Aug. 1862. K. T.

Boisgelin, Jean de Dieu Raymond de Cucé, fr. Kardinal, blev født i Rennes 27. Febr. 1732; 1765 blev han Biskop af Lavaur, 1770 Ærkebiskop af Aix. B. var en glimrende Taler, der holdt berømte Ligtaler (over Dauphinen 1765, Kongen af Polen 1766 osv.) og Talen ved Ludvig XVI's Kroning. Han var Medlem af Nationalforsamlingen og tog megen Del i Forhandlingerne, navnlig ved at forsvare K.s Ejendomme og bekæmpe Gejstlighedens borgerlige Konstitution. Da Revolutionen havde sejret, flygtede han til England, men efter Afslutningen af

Konkordatet vendte han tilbage og blev Ærkebiskop af Tours. 1803 modtog han Kardinalhatten. Han døde 23. Aug. 1804 i Angervilliers. En samlet Udgave af hans Skrifter udkom i Paris 1818, indledet med en kort Biografi af Kard. de Bausset.

Boisserée, Sulpiz og Melchior, to af den tyske middelalderlige Kunsts Studium og dens Mindesmærkes Bevaring højt fortjente Brødre, fødte, den første 2. Aug. 1783, den anden 22. April 1786 i Köln. De fik begge ved daglig at betragte den kun halvt færdige Kölner-Domkirke og ved en Rejse til Antwerpen stor Interesse for Middelalderens Kunst og foretog sammen med deres Ven Bertram i 1803 en Rejse til Paris for at se de gamle tyske Billeder, som fandtes mellem de af Napoleon til Louvresamlingen røvede Skatte. Her gjorde de Fr. Schlegels Bekendtskab, som levende interesserede sig for deres Studier, og kom ved ham ind i de tyske Romantikeres Kreds. Efter Tilbagekomsten hengav Sulpiz sig navnlig til Studier af Kölner-Domkirken, om hvilken han 1822 — 31 udgav et stort Pragtværk som mægtigt bidrog til, at der i 1842 blev taget fat paa denne Kirkes Fuldendelse. Melchior blev derimod af Brødrene den ivrigste og heldigste Samler af gamle Malerier fra Rhinprovinserne og Nederlandene. Denne Samling paa o. 200 Numre opbevaredes først i Heidelberg, hvortil Brødrene vare flyttede i 1810, senere i Stuttgart og München. Strixner mangfoldigjorde de betydeligste Billeder i Litografi 1821 — 40. Dierick Bouts »Christophorus« er et ogsaa herhjemme velkendt og skattet Billede. Kong Ludwig af Baiern købte Samlingen i 1827 for 120,000 Th.; den opbevaredes først paa Slottet Schleissheim, men 1836 indlemmedes den i det gl. Pinakotek i München. Sulpiz blev baiersk Overbygningsraad og Generalkonservator for de plastiske Mindesmærker; Melchior blev ved sine kemiske Kundskaber og sin Interesse for gamle Billeder og Glasmalerier Fader til det nyere tyske Glasmaleri. Hans Forsøg i denne Teknik opbevares i et Museum i Köln. Sundhedshensyn bragte Brødrene til at flytte til Bonn i 1845. Her døde Melchior 14. Maj 1851, Sulpiz 2. Maj 1854. Foruden det ovenomtalte store Værk om Kölner-Domkirken har Sulpiz udgivet: »Denkmale der Baukunst am Niederrhein« (1831—33) samt et Par mindre Afhandlinger om den hl. Gral og Karl den stores Kroningskappe (Dalmatica) m. m. L. F.

Bokim (Dom. 2, 1 f.), de grædende, Betegnelse for et Sted i Nærheden af Gilgal, hvor Israels Folk gjorde Bod paa Grund af Frafaldet efter Josuas Død. Stedet kan ikke nærmere paavises. Til det sigter Udtrykket: »Naar du græder i Bokims Dal« i Nordal Bruns Psalme: »Beder, og I skulle faa«.

Bokru (1 Krøn. 8, 38), en Benjaminit af Mefibosets Slægt.

Boland, Konrad von, ultramontan Romanforf., hedder egentl. Joseph Eduard Konrad Bischoff. Han er født 9. Aug. 1828 i Gailbach i Rhinpfalz, studerede Teol. i München og blev 1852 Domkapellan i Speier, senere Sognepr. i Börrstedt ved Donnersberg og i Berghausen ved Speier. 1857. udgav han »Eine Brautfahrt«, 1859 »Franz von Sickingen«. I

disse 2 Romaner gav han i høj Grad tendentiøse Skildringer af Reformationstiden og dens ledende Personligheder; for ham er Reformationen nemlig kun en ugudelig Rebellion. Senere har han i andre Romaner og Noveller givet lignende tendentiøse Indlæg i Kampen mod Fritænkeriet (»Hist. Novellen über Friedrich II«, 1865—66) og i Kulturkampen; disse have, selv hos Romerks Mænd, vakt Betænkeligheder og Uvilje. »Naar B. behandler Dagens Spørgsmaal med en Journalists heftige Energi og Hensynsløshed«, siger en rom.-kat. Kritiker, »saa sænker Poesiens Genius med Sorg sine Vinger«. 1870 nedlagde han sit gejstl. Embede. 1871 udkom en samlet Udgave af hans Skrifter (H. Keiter, Kath. Erzähler der Neuzeit, Paderb. 1880).

Bolin, Andreas Wilhelm, finsk Filosof, f. 1835 i St. Petersburg, blev Student i Helsingfors 1852, Mag. 1857, ekstraord. Prof. i Filos. 1870 og 1873 Universitetsbibliotekar steds. Af hans talrige Arbejder maa nævnes »Familjebegreppets utveckling intill reformationen« (1860); »Leibnitz, ett förebud till Kant« (1864); »Undersökning af läran om viljans frihet« (1868), hvori Forfatteren stiller sig paa Determinismens Standpunkt. Med Ludw. Feuerbach stod B. i personlig Berøring, og 1891 udgav han i Stuttgart »Ludwig Feuerbach, sein Wirken u. seine Zeitgenossen«. Endelig udkom 1894 i Berlin »Spinoza, ein Kultur- und Lebensbild«. A. N.

Bolingbroke, Henry St. John, engelsk Statsmand og Skribent, f. 1678, d. 1751, Minister under Dronning Anna, maatte efter hendes Død (1714), anklaget for Forbindelse med Stuarterne, flygte til Frankrig. Tilladt at vende tilbage til England (1723), levede han senere kun for literær Virksomhed. B. er en af de sidste Repræsentanter for den engelske Deisme (se d. Art.). Denne møder os hos B. i svækket Skikkelse. B. erklærer Deismens »naturlige« Religion for at være den sande. Det er dog kun Tanken om Gud som Verdensskaberen, der sikkert lader sig hævde. Sjæls Udødelighed, som ellers hører med til de deistiske Grundtanker, er for B. kun en tom Fantasi. Og medens tidligere Deister i Rel. havde set Menesskets væsentlige Særkende, mener B., at de sande religiøse Begreber ikke kan ejes af Mængden, men kun af et lidet Aandens Aristokrati. Mængden bør fremdeles have de positive (»aabenbarede«) Religioner. Det har ogsaa Oldtidens Statsmænd indset. De saa i Religionen et Middel til at styrke sin Autoritet. Derfor opfandt de alskens Aabenbaringer, som tilfredsstillede Folkets Overtro. Saaledes er ogsaa Krdm., oprindeligt en ren Naturrel., blevet en mod Fornuften stridende Rel. Dog bør den holdes oppe af politiske Hensyn, den er »et Bidsel i de vilde Dyr-Menneskers Mund«. B. førte de deistiske Tanker ind i den fornemme Dannelses Verden. Tankerne ere hos ham afklædte den tungere, videnskabelige Form, Stilen er vittig og aandrig, i Slægt med den franske Filosofis elegante Form. Derfor bliver ogsaa B. den, som formidler de deistiske Ideers Indgang i den franske Aandsdannelse — særlig er Voltaire paavirket af ham — og derved giver han dem Betydning ogsaa for Fastlandets religiøse Udvikling. C. B.

Bolivia, Republik i Syd-Amerika med o. 2 Millioner Indbyggere. Romerk. er Statsk. dér, og der er ikke fri Religionøvelse. K. i Bolivia styres af Erkebiskoppen af Sucre, der har 3 Lydbiskopper (Santa Cruz de la Sierra, La Paz og Cochabamba) under sig. Bl. Indianerne, der navnlig leve i den nordstl. Del af Landet, drives der rom.-kat. Mission.

Bolland, Johannes, Hagiograf, blev født 13. Aug. 1596 i Julemont i Limburg, studerede hos Jesuiterne i Maastricht og blev 1612 optagen som Novitse i Jesuiterhuset i Malines. Efter at have været Lærer i forskl. Ordenshuse blev han (1625) Studiepræfekt i Malines. 1630 kom han til Anvers, og dér begyndte han Kæmpeværket *Acta Sanctorum* (se d. Art.). Han døde i Anvers 12. Sept. 1665.

Bollandister, se Martyrakter.

Bologna (*Bononia*) var i Middelalderen berømt for sit Universitet (*»Bononia docet«*), der var vokset frem af Byens Kloster- og Privatskoler. Dér trivedes navnlig Retsstudiet, men ogsaa Medicinen, og de frie Kunster havde tidlig flittige Dyrkere i B. Den første navnkundige Retslærer var Irnerius (d. o. 1125), der samlede en stor Skare om sin Lærestol. I 12. Aarh. var der en kort Tid ogsaa dygtige Lærere i Teol. og Kirkeret i B.; ved Midten af Aarh. holdt saaledes Camaldolesermunken Gratian fra Klostret S. Felice Foredrag over den kanoniske Ret (se Art. *Decretum Gratiani*). I 13. Aarh. aabnede Byens Dominikanere og Fransiskanere deres Høresale for fremmede, men først 1360 blev der givet pavelig Tilladelse til at docere Teol. i B., og det teol. Fakultet dér er nærmest at betragte som en Datter af »Studiet« i Paris. Paa de ronalciske Marker udstedte Kejser Frederik I 1158, til Tak for den Hjælp, 4 bolognesiske Retslærere havde ydet ham og Kejserdømmet, et akademisk Fribrev, der efter Begyndelsesordet kaldes *Habita*; det stillede alle de unge, der forlod deres Hjem for Videnskabens Skyld, under Kejsersens særl. Værn. Indenfor B.s Mure skal der til Tider have været en stor Mængde Studenter; midt i 13. Aarh. opgives Tallet til o. 10,000. — B. blev tidlig Sæde for en Biskop. Katalogen over de bolognesiske Biskopper nævner den hl. Zama (d. o. 300), der skal have modtaget Indvielsen af Biskop Dionysius i Rom (d. 268), som Byens første Biskop, men det er ikke usandsynligt, at der forud for hans Tid i B. har været Biskopper, hvis Navne ere gaadede tabt. — B. blev et af Dominikaner-Ordenens Hovedsæder. Dér holdtes 1220 det berømte Kapitel, paa hvilket Domingo fik Ordenens Medlemmer til »at give Slip paa og foragte alt jordisk Gods og lægge Vind paa Fattigdom« : til at blive en Tiggerorden. Aaret efter døde Domingo i B. Hans Lig hviler i Kirken S. Domenico i en prægtig Sarkofag af hvidt Marmor, smykket af Niccolò Pisanos Disciple med skønne Basrelieffer til Herligelse af hans Liv og Undere. — B. har o. 130 Kirker. Bl. disse maa især mærkes Domk. (S. Pietro), den mægtige S. Petronio og den ved Sammenbygning af 7 Kirker dannede S. Stefano. Mange af disse ere smykkede med Malerier af Francesco og Giacomo Francia, Ludovico, Agostino og Annibale Carracci, Guido Reni og Domenichino (Fit-

ting, Anfänge der Rechtsschule zu B., Berlin 1888).

Fr. N.

Bolsec, Jérôme-Hermes, var oprindeligt Karmelitermunk i Paris, men da han i Kirken St. Barthélemy havde holdt en dristig Prædiken med reformatorisk Klang, fandt han det raadeligst at søge Tilflugt hos Hertuginde Renata af Ferrara. Dér studerede han Medicin og giftede sig, og 1550 tog han Bolig i Nærh. af Genève som Læge hos en Adelsmand. Calvin søgte forgæves at vinde ham for sin Prædestinationslære, og B. blev først kastet i Fængsel og senere forvist fra Genève, fordi han ikke vilde bøje sig for det strenge Dogme. Efter en Tidlang at have søgt et Fristed i Kanton Bern vendte han tilbage til Paris, og paa National-synoden i Orléans 1562 tilbagekaldte han sine anti-calvinistiske Paastande for at blive ref. Præst, men 1563 strøg Nationalsynoden i Lyon ham af Listen over Præsterne som »en infam Løgner og Apostat«. Derpaa greb han atter til Lægekunsten og søgte at tjene sit Livsophold som Læge i Lausanne, men Beza fik ham fordreven derfra. Han rejste da til Mömpelgard og gik tilbage til den rom. K., hvorpaa han atter begyndte at praktisere. Han døde i Lyon o. 1584. Efter sin Tilbagegang til Romerk. forfattede han 2 Smædeskrifter om Calvin (Lyon 1577) og Beza (Paris 1582), som stundum i vore Dage af den ultramontane Historiekrivning af lavere Rang ere benyttede som Kildeskrifter, skønt de aldeles ikke fortjene Tiltro. Fr. N.

Bolsena, Messen i. En Legende fortæller, at en tysk eller böhm. Præst (Peter fra Prag) 1263 paa Vejen til Rom kom gennem B. (det gl. Volsinium). Som han under Messen vilde bryde Oblaten, skal der være flydt saa meget Blod ud af denne, at hele Kalkdugen (Corporalet) blev vædet. Dette var den fremmede Præst, som efter en Beretning tvivlede om Forvandlingen i Nadveren, et Vidnesbyrd om, at dette Dogme var sandt, og Rygtet om »Messen i B.« gik vidt omkring. Pave Urban IV, der dengang opholdt sig i det nære Orvieto, skal ved dette Under have følt sig tilskyndet til at paahylle Kristi Legemsfest, og Orvietanerne skulle ved det have faaet Stødet til Opførelsen af deres prægtige Domkirke. I det venstre Sidekapel i denne gemmes det underfulde Corporale i et Helgenskrin, der minder om Domkirkens Facade, og Kapellets Vægge fortælle om dette Under. Rafael gjorde »Messen i B.« til Emne for et af sine berømte Væggemalerier i Vatikanet (*i Stanza d'Elidodoro*); paa det ser man den tvivlende Præst løfte Oblaten med det røde Blodkors, der ogsaa findes nedenunder paa Corporalet. Ved Siden af Altret knæler Julius II, og den Ro og Stilhed, der præger den stærke Paves Skikkelse, danner en betydningsfuld Mod-sætning til den tvivlende, urolige Præst.

Boltzius, Fredrik August, er f. 13. Maj 1836 i Grafa Sogn i Vermland i Nærheden af Karlstad. Faderen ødelagde sine Omstændigheder ved Drikfeldighed og forsømte Børnernes Opdragelse; han efterlod kun en mindre Gaard, som B. en Tid havde i Forpagtning, men maatte opgive for at tjene sit Brød hos fremmede. 1864 blev han heftig greben af Synds-erkendelse og gennemstred en hard Bodskamp. Da han havde fundet Fred, fyldtes han af en

Jubel, der drev ham til virksom Næstekærlighed. I 1877 begyndte han, da hans syge Fod var bleven rask, efterat han under Bøn havde lagt Haanden paa den, de Helbredelser ved Bøn, der snart bragte hans Navn langt udover Sverigs Grænser. Han drog dengang rundt og opkøbte gammelt Jærn o. l., men prædikede, bad og helbredede samtidig.

Efterhaanden som han, følgende Anvisningen i Jak. 5, 14—15, skaffede mange syge Lindring, formede hans Tanker om Sygdom sig til en ejendommelig Anskuelse (»Boltzianisme«), der skaffede ham baade ivrige Disciple og bitre Modstandere, ikke blot Mænd, der fordømte det hele som Overtro og Kvaksalveri, men ogsaa fromme Kr., der med al Tro paa Bønnens Magt dog havde Øjnene aabne for B.s farlige og lidet bibelske Tanker. Al Sygdom, mener B., stammer fra Djævelen, og til »Sygdom« regner han medfødte Legemsfejl, ja Tabet af Legemsdele ved Ulykkestilfælde eller Operation. Gud har nu lovet at give sine Børn alt, hvad de bede ham om, ogsaa Førligheden. De »maa tage ham paa Ordet« og lade sig »behandle« efter Biblens Forskrift (Jak. 5). Gud virker imidlertid ved særlige Redskaber, og et saadant er B., men stadig er Betingelsen Menneskets Tro — ikke paa B., thi det nytter ikke, men paa Gud selv. Et Menneskes Helbredstilstand er da en Maalestok for hans Tro og Helliggørelse; dog indrømmer B., at et Menneske ikke behøver at være udenfor Frelsen, fordi han ikke helbredes ved »Behandlingen«, thi Troen paa Sjælens og Legemets Frelse er to Ting, og man kan være kommet vidt i den første, men være langt tilbage i den sidste. Hver Helbredelse er et Under og skal aabne Øjet for Guds Herlighed; saaledes bliver den legemlige Helbredelse det stærkeste Middel til Sjælens Frelse.

Da Rygtet om B. bredte sig, rejste han 1883 paa Opfordring til Dalarne, hvor han offentlig, ligesom stadig siden, modtog syge, og snart meldtes der om de mærkeligste Helbredelser. Han opholdt sig derpaa o. 1 Aar i Stockholm, hvor han vakte uhyre Opsigt, og vendte saa 1885 tilbage til Grafva med sin fuldt uddannede Opfattelse. Siden er han opsøgt af Tusinder ikke blot fra Sverige, men fra Norge, Danmark og Amerika. 1887 solgtes alene for 8000 Kr. Billeter til »Boltzianere« ved den nærmest liggende Station. Tørklæder, som B. har tørret Sveden af Panden med, ere i Massevis sendte til Jordens forskl. Egne og skulle have forarsaget Helbredelser, ligesom hans Bøn har hjulpet fraværende. Udenfor hans Modtagelsesværelse er der, som ved mange af Romerkirkens Altre, anbragt Krykker, Stokke og Bandager; de skulle vidne om Underne og styrke de svages Tro. Inden »Behandlingen« fordrer B. en Syndsbekendelse, der har Karakter af et rom.-kat. Skriftemaal. — Da Aviserne udbredte daarlige Rygter om B., afgav 5 ansatte Menighedsmedlemmer og Provsten i Grafva 1885 en Erklæring om B.s fromme, ustraffelige Livsvandel. I Norge har »Boltzianismen« fundet megen Tiltro, især da Præsten Lars Oftedal i »Vestlandsposten« 1887 skildrede sit Besøg hos B., og flere Piecer om ham udkom.

Mænd, der i en Række Aar har kendt B.

og fulgt Fænomenerne, benægte dog bestemt Virkeligheden af en Mængde af Helbredelserne og især de underfulde i egentlig Forstand. Kontrol er vanskelig, da nøjere Undersøgelse af de syge ikke finder Sted; Myndighederne have ikke blandet sig deri; notorisk fejlslagne Helbredelser (saaledes Restitution af manglende Lemmer) omtales ikke eller forklares af manglende Tro. Læger anse B. for en ubevidst Hypnotisør. — B., der utvivlsom er en god og from Mand, har, foruden i Prædikener, udbredt sin Anskuelse i vide Kredse i sine »Lovsange«, der ere trykte i store Oplag (E. Thorelius, Boltzianismen, Karlstad 1888; N. B. Nilsen, F. A. B. og Sygehelbredelserne i Sverige ved Troens Bøn, Kra. 1887; J. Böhm, Om underfuld helbredelse, Kra. 1887). I. O. A.

Bomhardt, Georg Christian August, f. 7. Nov. 1787, d. 23. Juli 1869 som Præst ved St. Jakob i Augsburg, var en af Tysklands mest bekendte nyere protest. Prædikanter af positiv Retning. Hans Prædikener (2. Opl. Augsb. 1866) roses for deres Forening af Inderlighed og Dybde og for deres klassiske Retorik.

Bona, Giovanni, rom. Kardinal, f. 12. Okt. 1609 i Mondovi i Piemont, tilhørte en gl. fr. Familie. 15 Aar gl. traadte han ind i Cistercienserordenen (*Reformati di S. Bernardo*), blev Prior, Abbed og 3 Gange sin Ordens General. Han afsløg at modtage Bisped. Asti, men som Medlem af forskl. rom. Kongregationer (for Index, Riterne, Inkvisitionen osv.) ydede han Paved. vigtige Tjenester og blev til Løn 1669 Kardinal. Han døde 28. Okt. 1674. Foruden ved Bidrag til d'Achérys *Spicilegium* og *Acta Sanctorum* har han navnlig gjort sig bekendt ved fremragende liturgiske og asketiske Arbejder. Hans samlede Værker udkom først 1677 i Antwerpen, senere fl. Gange andensteds; et Udvalg af hans lærde Brevsamling blev udgivet i Torino 1755. Hans opbyggelige Skrift, *Manuductio ad coelum*, er (Freib. 1876) overs. paa Tysk af W. Schneider.

Bonald, Vicomte Louis Gabriel Ambroise de, rom.-kat. Filosof, Fader til den moderne Traditionalisme, f. 2. Okt. 1754 i Milhau ved Rouergue, var paa Revolutionstiden Maire i sin Fødeby. Senere blev han Præsident for Departementsraadet i Aveyron, men da Gejstligheden borgerl. Konstitution skulde føres ud i Livet, nedlagde han sit Embede og emigrerede til Heidelberg. I Landflygtigheden udgav han sin *Théorie du pouvoir polit. et relig.* (Konstanz 1796), der straks blev forbudt i Frankrig. I Foraaret 1797 vendte han tilbage til Paris, hvor han 2 Aar levede i Skjul og skrev forskl. Skrifter med samme konservative Aandsretning som *Théorie du pouvoir*. Bonaparte satte Pris paa B.s Hævdeelse af Autoritetsprincippet, og efter i nogle Aar at have levet stille paa sit Gods modtog B. 1810 Udnævnelse som Medlem af Universitetsraadet. Under Restaurationen udviklede han sine Tanker yderligere i fl. Skrifter, og som Medlem af Deputeretkammeret og under Karl X var han (fra 1827) Formand for Censuren. Kort før Julirevolutionen skrev han et Skrift (*Démonstration philos. du principe constitutif de la société*), hvilket de kr. Fyrster, som skulde forberede Politikens Tilbagevenden til de gl. Stier. Juli-Dagene bragte

straks denne Bog i Forglemmelse, og B. vendte tilbage til sit Gods, hvor han døde 23. Nov. 1840. Om B.s antirevolutionære Samfundsfilos., hans Tanker om Sprogets Oprind., Aabenbaringen og Skolen se Fr. Nielsen: *Det indre Liv i Romerk.* I (Kbhvn 1881) 66 f., 116 f. Hans samlede Værker ere ofte udgivne, sidst i Paris (1859) i 3 Bd. — Hans næstældste Søn, **Louis Jacques Maurice de B.**, f. 30. Okt. 1787 i Milhau, blev Præst 1811 og virkede som saadan en Tidlang i Faubourg St. Germain i Paris. 1823 blev han Biskop i Puy, 1839 Kard. Fesch's Efterfølger som Ærkebiskop af Lyon, 1841 Kard. og efter Statskupet 1851 tillige Senator. Han døde i Lyon 25. Febr. 1870 (Ricard, *Les grands évêques de l'église de France*, Paris 1893, III, 31 f.)

Bonaparte, Luciano, rom. Kardinal, Søn af Fyrsten af Canino og Fætter til Napoléon III, blev født i Rom 15. Nov. 1828. Han fordømte baade sin Faders og sin Fætters polit. Færd og var en ivrig Forsvarer af Greven af Chambords Ret til den fr. Trone. 1853 blev han Præst, senere pavelig Kammerherre, Husrælat, apostolsk Pronotar og 1868 Kardinal til Kirken S. Pudenziana, som han med stor Bekostning lod restaurere. Han døde i Rom 19. Nov. 1895.

Bonar. 1) **Andrew Alexander B.**, f. i Edinburgh 29. Maj 1810, var først Præst i Collace i Perthshire, senere kom han til Glasgow. Han sluttede sig 1843 til Frikirken og var 1878 Moderator for dennes *General Assembly*. Han har skrevet fl. eksegetiske og opbyggelige Skrifter og været i høj Grad nidkær for den relig. Vækkelse i sit Fædreland. — 2) **Horatius B.**, skotsk Præst, teol. Forf. og Digter, f. 19. Dec. 1808 i Edinburgh. 1838 blev han Præst ved North Church i Kelso; 1843 ved Frikirkens Dannelse sluttede han og hans Menighed sig til denne; 1866 blev han Præst ved Grange Free Church i Edinburgh, hvor han døde 31. Juli 1889. I sine populær-teol. Skr., hvoraf *Word of Promise, Promises of Scripture* (London 1864) maa fremhæves, taler han Bibeltroens Sag. Efter en Rejse i 1856 til det hellige Land udgav han *The Desert of Sinai* 1857, *The Land of Promise* 1858 samt *Days and Nights in the East or Illustrations of Bible Scenes* 1866. Som religions Digter udmærkede han sig ved dyb Følelse og lykkelig Formevne. Hans *Night of Weeping* 1846, *Morning of Joy* 1852, *Hymns of Faith and Hope*, 3 Bd. 1857—66, som alle udkom i flere Oplag, foreligger i samlede Udgaver fra 1871, 1875 osv. Blandt hans senere Digtninger kan nævnes *The Song of the new Creation and other Pieces* 1871, *My old Letters, a Poem* 1876, *Hymns of the Nativity* 1878, *Songs of the Ransomed* 1888, *Songs of Love and Joy* 1888, *Crowned with Light* 1889, *Until the Daybreak and other Hymns* 1890. A. S. P.

Bonaventura, hvis egtl. Navn var Giovanni Fidenza (Fidenza), fødtes 1221 i den lille ital. By Bagnorea. Efter at have nydt Undervisning hos sin Fødebys Fransiskanere optoges han, formentlig 1238, i denne Orden, i hvilken hans Ydmyghed, Askese, Begavelse og Energi snart skaffede ham en anset Stilling. 1242 eller 43 sendtes han til Paris og nød, efter eget Sigende, Undervisning af sin Ordensbroder, Alexander Halesius, og maaske af Johannes

fra Rochelle. Fra 1248 holdt B. Forelæsninger over Lombarderens Sentenser og derpaa som Licentiat over den hl. Skrift; 1257 blev han *Dr. theol.* Hans Ry for Lærdom blev kun overgaaet af hans Berømmelse for strenge Sæder og alvorlig Gudsfragt. Alexander Halesius skal om B. have sagt: »I Broder B. synes Adam ikke at have syndet.« Da Dominikaneren Thomas fra Aquino kom for at se de Bøger, hvoraf B. øste sine dybe Tanker, pegede denne paa sit Krucifiks. — 1257 udnævntes B. til Ordensgeneral. Som Fransiskanernes Leder viste han Strenghed mod Abbed Joakims Lærefavigelser og styrede Ordenen med stor Dygtighed under Datidens farlige Brændinger af indre Brydninger og ydre Farer. Skønt han søgte at føre Ordenen tilbage til »den højeste Fattigdom« og principielt holdt fast paa Grund-sætningen om Ejendomsleshed, indvendte dog Ordenens Rigorister meget mod hans Regimente. Han forsvarede sin Orden mod Pariser-Universitetets Angreb paa Tigermunkene, opmuntrede dens Medlemmer til Studier og apostolsk Virksomhed og forklarede dens Grund-sætninger i Skriftet *Determinationes questionum circa regulam Francisci*. 1265 tilbed Clemens IV ham forgæves Ærkestolen i York. Hans Indflydelse skal det skyldes, at Kardinalerne 1271 efter en 3 Aars Vakance valgte Ærke-diakonen af Liège (Gregor X) til Pave, der 1273 til Tak ophøjede sin gamle Pariserlærer til Kardinal og Biskop af Albano. Som saadan drog B. til Kirkemødet i Lyon, hvor han, efter energisk at have virket for en Union mellem Østens og Vestens Kirker, døde 15. Juli 1274. Allerede i sin Levetid var han elsket som faa, og efter hans Død ansaa mange ham for Helgen, og der taltes om Undere ved hans Grav i Lyons Fransiskanerkirke. 1482 optoges han officielt af Sixtus IV paa Helgenlisten, Sixtus V indføjede ham 1587 i Rækken af Ks. Lærere, og Efterverdenen kaldte ham *Dr. seraphicus*. — Som Mystiker er B. mindre selvstændig end Victorinerne, og som Skolastiker mangler han Thomas fra Aquinos Tankekraft. B. havde som søgte Discipel af Frans først og fremmest Øjet rettet mod det praktisk opbyggelige; han var »en johanneisk Natur«. Han er et fuldtødt Udtryk for sin Tidsalders Religiositet og Teologi, udmærket ved sin Aands Rigdom og Omfang, ved den Ligevægt, det mystiske, asketiske og skolastiske Element indtager i hans Anskuelse, videre ved sin Kærlighed til den hl. Skrift og Naturens store Bog samt sin af Forstand, Fantasi og Følelse lige prægede Fremstillingskunst. Som Representant for Inderlighedens Fromhed blev B. højt værdsat af Luther, skønt han som Talsmand for Mariedyrkelsen, som Apologet for Celibatet, Transsubstantiationen og andre rom.-kat. Yndlingslærdomme ikke lidt har befordret de hierarkiske Interesser. Især var B. nidkær for Madonnas Ære. Han paabød, at Klokkerne i Minoriterkirkerne skulde ringe til »Angelus« til Minde om Engelen Hilsen til Himmeldronningen, for at hun ikke skulde staa tilbage for Jordens fagre Kvinder, der ved Aftenstid hilstes af Troubadourer. — Det berømteste af B.s mystiske Skrifter er *Itinerarium mentis in Deum*, hvori han sætter den mystiske Kontemplation over den mskl. Viden-

skab og viser, hvorledes Menneskeaanden ved at gaa ind i sig selv gradvis hæver sig fra Beskuelsen af den egentlige Verden (som Spejlbillede af den højere) til Ekstasen (*excessus mentalis et mysticus*). Blandt hans overvejende skønlitterære Skrifter maa nævnes den videnskabelige Dogmatik *Breviloquium* og det populære *Centiloquium*, samt hans Kommentar til Lombarderens Sentenser og *De reductione artium ad theologiam*, en systemat. Inddeling af alle Videnskaber, blandt hvilke Teologien indtager første Plads. En Slags officiel Biografi af den hl. Frans skyldes ogsaa B. (Særtryk Roma 1880). Han synes at have været en skattet Forfatter i Nordens Birgittinerklostre. Allerede i det 13. Aarh.s Slutning oversattes hans *Meditationes vite Christi* paa Sv. til Opbyggelsesbog i Vadstena Kloster. Et Stykke skulde »låsas til bordz om palmsøndagh om qwällen«, et andet »om manedax qwällen i dymbelwiku« osv. Fra Sv. oversattes siden dette Arbejde paa Dansk. — B.s Værker ere udgivne 1588—96 i 8 Bind i Rom; 1882 begyndte Fransiskanerne en ny Udg., hvoraf 7 Bind vare udk. 1892 (Anton-Maria da Vicenza, Vita di S. B., Roma 1874; Prosper, La scolastique et les traditions franciscaines, St. B., 1886; Preger, Gesch. der Mystik I, 251 f.; Hollenberg, Studien zu B., Berlin 1862; samme, B. als Dogmatiker i Stud. u. Krit. 1868; Krause, Die Lehre des hl. B. über die Natur der körperl. u. geistigen Wesen, 1888). H. L.

Bonde, Biskop i Slesvig 1266—82, blev bispeviet af Ærkebiskop Jacob Erlandsen, som 1266 opholdt sig i Slesvig. Den pavelige Legat Guido gjorde Biskop B. til Dommer i Biskop Tyges Sag med Munkene i Øm.

Bonde, Atzer, se Atzer Bonde.

Bondekrig, se Luther.

Bonet-Maury, Amy Gaston Charles Auguste, protest. Teolog, f. i Paris 2. Jan. 1842, tog 1867 den teol. Baccalaureusgrad i Strasbourg, var Præst i Dordrecht 1869—72 og i Beauvais 1872—76. 1877 blev han Præst i St. Denis, 1881 teol. Prof. i det protest. Fakultet i Paris. Han har bl. a. udgivet khrist. Monografer om Geert de Groot (Paris 1878), den eng. Unitarismes Oprindelse (Paris 1881), »De 12 Apostles Lærdom« (1884) og en Redegørelse for Religionskongressen i Chicagos Arbejde (Paris 1895).

Bonghi, Ruggero, ital. Politiker, f. i Napoli 21. Marts 1826, d. i Torre del Greco 22. Okt. 1895, blev i sin Ungdom indviklet i de revolutionære Bevægelser, hvorfor han maatte flygte fra Napoli. 1858 udgav han en Overs. af Platons Dialoger, senere ogsaa en Overs. af Aristoteles's Metafysik. 1859 blev han Prof. ved Universitetet i Pavia, men efter meget kort Tids Forløb opgav han dette Embede for at være Sekretær hos L. C. Farini, Emiliens Diktator. 1861 modtog han atter et Professorat i Torino; 1865 blev han Prof. i Firenze, 1866 i Milano og 1870 i Rom. I Rom docerede han den gl. Hist.; ved de andre Universiteter havde han været Lærer i gr. og lat. Literatur. 1860 blev han Medlem af det ital. Parlament, og 1874—76 var han Undervisningsminister i Kabinettet Minghetti. Som Politiker var han konservativ uden at være klerikal. Han har, dels i Afhandlinger i *Nuova Antologia*, dels i forskl.

Lejlighedsskrifter (*Pio IX e il Papa futuro*, 1877; *Leone XIII e l'Italia*, 1878), givet Indlæg i de kirkel. Stridigheder i Italien. 1889 skrev han et *Vita di Gesù*.

Bonifatius. Paver. B. I (418—422) blev, efter Biskop Zosimus's Død, af en Del af det rom. Præsteskab valgt til rom. Modbiskop over for Ærkedegnen Eulalius, der var kaaret af et andet Parti. Han var Søn af en rom. Præst. Efter sit Valg maatte han forlade Rom, og først efter at han (419) var anerkendt af Kejser Honorius, kunde han vende tilbage til sin Bispeby. Derpaa udstedte Honorius, tilskyndet af B., en kejserl. Forordn. om, hvorledes man herefter skulde forholde sig, naar de rom. Præster ikke vare enige om Valget; Gratian frakender dog fra sit Standpunkt denne Bestemmelse al Gyldighed. B. greb oftere ind i de vesterl. Biskoppers Stridigheder, i Reglen med stort Maadehold, men det lykkedes ham ikke at faa den rom. Biskops Ret til at modtage Appellationer anerkendt af Afrikanerne. En Synode i Carthago 419 forbød endog atter alle Appellationer til Dommere hinsides Havet (*judicia transmarina*). Derimod lykkedes det B., ved Kejser Honorius's Hjælp, at faa Kejser Theodosius II til at tilbagekalde det Edikt, der havde lagt Illyrien ind under den konstantinopolit. Patriarks Jurisdiktion. — B. II (530—532), en gotisk Ærkedegn, maatte ogsaa først strides med en Modbiskop, Grækeren Dioskur. Men efter Dioskurs Død (530) blev han alm. anerkendt, og derpaa gik han i høj Grad voldsomt frem mod sin Medbejlers Tilhængere. Under ham faldt Afslutn. af de semipelagianske Stridigheder. Han lod de rom. Præster skriftligt afgive et edeligt Løfte om, at de efter hans Død vilde vælge Diakonen Vigilius til hans Efterfølger. Det var et Indgreb i den gotiske Konges Rettigheder, og B. blev derfor tvungen til at kaste det Dokument, der indeholdt Præsternes Løfte, paa Ilden. — B. III (607) havde været rom. Diakon og Apocrisarius i Konstantinopel, før han blev Pave. Som saadan skulde han bringe Patriarken i Konstantinopel til at give Afkald paa den stolte Titel »alm. Biskop«, og det lykkedes ham at faa Usurpatoren Fokas til at anerkende Rom som »alle Kirkers Hoved«. — B. IV (608—615) var B. III's umiddelb. Efterfølger, men Pavestolen havde staaet ledig i 10 Maaneder. Ogsaa han stod i venligt Forh. til Fokas og fik af denne overladt Pantheon, der derpaa blev omdannet til en Kirke og viet til Guds Moder og alle Martyrer. Han fulgte med virksom Deltagelse den kirkel. Udvikling i Gallien og bl. Angelsachsen. — B. V (619—625) skal have været en Napolitaner af Fødsel. Ogsaa han greb ind i de angelsachsiske Kirkeforh. og gjorde 625 Canterbury Ærkebiskop til Britanniens Metropolit. — B. VI (896) blev, trods sit daarl. Rygte, Pave efter Formosus's Død, men han regerede kun 15 Dage. — B. VII (974, 984—985) blev ophøjet til Pave af Crescentius (974), men efter 6 Ugers Regering maatte han flygte til Konstantinopel. 984 vendte han tilbage til Rom og tog Magten fra Johannes XIV, der døde af Sult eller Gift i Engelsborg. Men efter 11 Maaneders Regering blev B. VII, der af en samtidig kaldes »det frygtelige Uhyre«, myrdet, og hans Lig

blev slået gennem Roms Gader. — **B. VIII** (1294—1303) hed oprindeligt Benedetto Gaetani. Efter i Paris at have studeret borgerl. og kanonisk Ret fik han et Kannikedomme i Todli, senere Præbender i Lyon og Rom, og blev derpaa den rom. Ks Advokat og Notar. 1281 blev han Kardinal-Diakon, 1291 Kardinal-Presbyter. Som Kard. blev der betroet ham fl. vigtige polit. Missioner, og han indtog en fremskudt Plads i Kardinal-Kollegiet. Han raadede Cælestin V (se d. Art.) til at give Afkald paa Tiaraen og blev derpaa selv valgt til Pave i hans Sted. I Modsetn. til sin Forgænger var han en pragtlysten og verdensklog Mand, og hans Papat var opfyldt af politiske Stridigheder. Straks efter sit Valg blev han indviklet i en heftig Fejde med et Par Kardinaler af Slægten Colonna, der fra deres faste Borg i Palestrina klagede over, at alt var til fals i Rom. For helt at knuse den stolte Adelslægt prædikede B. et Korstog mod Palestrina, og tilsidst maatte Colonna'erne med Strikker om Halsen bede ham om Naade, og der blev strøet Salt paa Palestrinas Ruiner som i sin Tid paa Carthagos. Derpaa forkyndte han (1300) et Jubelaar, der kaldte store Skarer til St. Peters By og indbragte B. baade Ære og Penge. Men den Hyldest, der i Jubelaaret blev vist ham, gjorde ham svimmel. Han forvandlede Tiaraen til en Dobbeltkrone som Tegn paa Pavedømmets dobbelte Magt, og beruset af sin Lykke aabnede han den skæbnesvangre Strid med Kong Filip den smukke af Frankrig. I Beg. af sin Regering havde han gjort sig Umag for at stifte Fred ml. Frankrig og England for derved at gøre et nyt Korstog muligt, og fra sit Ophold i Paris kendte han Kong Filip personlig. Men da der baade fra Frankrig og England indløb Klager over, at man forsøgte at tvinge de 2 Landes Præsteskab til at yde Subsidiar til Krigen, udstedte han Bullen: *Clericis laicos*, der paa een Gang blev kundgjort i Frankrig, England og Tyskland. Den forbød, under Trusel af Ekskommunikation, Lægfolk at kræve Skat eller Afgift af Præsteskabet uden først at have indhentet Pavens Tilladelse. Denne Bulle vakte stor Forbitrelse i Frankrig, men B. VIII viste ikke desmindre Filip d. smukke sin Velvilje ved at tillade Ærkebiskoppen af Reims og hans Lydbiskopper at yde Kongen og Fædrelandet Støtte i de vanskelige Tider og ved at kanonisere Ludvig IX (1297). Men inden det 14. Aarh. oprandt, var der kommet en ny Kurre paa Traaden ml. det fr. Kongedømme og Rom. B. havde nemlig erklæret Kong Albrecht af Østerrigs Valg til tysk Konge for ugyldigt, og i Dec. 1299 havde Filip og Albrecht sluttet et Forbund. B., der mente, at han »bar alle Rettigheder i sit Brysts Skrin«, tog Filip det meget fortrydeligt op, at han havde indgaaet Forbund med en Fyrste, hvis Valg Rom erklærede for at være ugyldigt, og da Filip gik voldelig frem mod en pavelig Legat, der havde brugt stærke Ord om den fr. Konge, tilbagekaldte B. først alle de Indrømmelser, han og hans Forgængere havde gjort den fr. Konge, og derpaa stævnedes han alle fr. Biskopper, Doktorer og Magistre til et Kirkemøde i Rom i Nov. 1302. Tillige udsendte han en ny Bulle:

Ausculta fili, fuld af nærgaaende Angreb paa Kong Filip og hans Raadgivere og af stolte Ord om Pavens Magt og Rettigheder. Denne Bulle lod Filip brænde, og i dens Sted udbredte han en falsk Bulle, der indeholdt Roms Paastande i tilspidset Form. Kort før Paaske 1302 samlede han derpaa for første Gang i Notre-Dame-Kirken sine Baroner, Ks Tjenere og Ombud fra Kommunerne til Raadslagning, og i disse »Rigstænders« Nærverelse protesterede han mod Pavedømmets Krav. Derpaa udstedte han et Forbud mod Udførsel af Penge og Guld fra Frankrig, og alle Havne og Bjergpasser blev bevogtede for at hindre de fr. Prælater i at rejse til Kirkemødet i Rom. Hertugen af Burgund søgte forgæves at mægle ml. Konge og Pave. Paa Kirkemødet, til hvilket mange Franskmande havde indfundet sig, blev der udtalt Band over enhver, der vilde hindre en troende i at rejse til St. Peters Stol. Enten under Mødet eller kort efter det udstedte B. den berømte og berygtede Bulle *Unam sanctam* (se d. Art.), i hvilken han hævdede, at K. ejer »de 2 Sværd«. Samtidig holdt Filip i Paris et Møde med sine Baroner, Prælater og Legister, og paa det foreslog han, at B. skulde afsættes som Hæretiker, Simonist og forhærdet Synder, og hans Kansler, Guillaume Nogaret, der hadede B. af hele sin Sjæl, fik med nogle andre Mænd det Hverv, »at gaa til visse Steder for visse Forretningers Skyld«. Nogaret rejste til Italien, og kort efter hans Afrejse kom der til Frankrig en Bulle, i hvilken B. mindede Kong Filip om, at han vilde hjemfalde til Bandylysning, hvis han fremdeles vovede at hindre fr. Prælater i at rejse til Rom. B. nærmede sig derpaa Albrecht, der nu blev godkendt som tysk Konge. Dette gav Filip Anledning til at rette nye Anklager mod B. Han tænkte paa at sammenkalde et Kirkemøde til Undersøgelse af B.s Sag, og der blev i hele Frankrig udsendt kongelige Agenter, som skulde tvinge alle Prælater til at stille sig paa Kongens Side. Imidlertid forberedte B. sig til 8. Sept. i Anagnis Domkirke at slynge Bandstraalen mod Kong Filip. Men 7. Sept. ved Aftenstid trængte Nogaret ind i hans Soveværelse, og B. blev i de følgende Dage vogtet som en Fange i sit eget Palads. Folketstemningen vendte sig imidlertid efter 2 Dages Forløb, og saa maatte Nogaret og de fremmede forlade Anagni. Derefter rejste B. til Rom for at tage Hævn over Kong Filip, men han mærkede snart, at hans Livskraft var brudt, og Harmen over sin Afmagt og Rædslen for fjendtligt Overfald gjorde den 86aarige Mand næsten vanvittig. 11. Okt. 1303 døde han. Hans Lig blev stedt til Hvile i Peterskirkens Krypte, hvor man endnu finder hans Kiste, paa hvilken hans Skikkelse er hugget i Marmor. Det skønne Hoved med de ædle, men strenge Træk bærer en Mitra med Dobbeltkrone, Dante gav »den store Præst« Plads i sit »Helvede«, og det hed sig, at Cælestin V havde sagt om ham: »Han skal komme ind som en Ræv, regere som en Løve og dø som en Hund«. Af de pavelige Dekretaler, der vare udstedte efter Gregorius IX's *Liber extra* dannede B. en *Liber sextus*, der (3. Marts 1298) blev sendt til de vigtigste Universiteter, og et Par Maaneder før sin Død

paabød han ved en Bulle Oprettelsen af et »alm. Studium« i Rom med alle Fakulteter. Derved fik Rom sit berømte Universitet, *Sapienza*. 1294 befaled B. hvert Aar at fejre de 4 Evangelisters, de 12 Apostles og de 4 store Kirkelæreres Mindedage med dobbelte Liturgier (W. Drumann, *Gesch. B. VIII, I-II, Königsb.* 1852). — **B. IX** (1389—1404) hed oprindelig Pietro Tomacelli og stammede fra Napoli. Han blev 1389 Urban VI's Efterfølger, men 1392 maatte han en Tidlang forlade Rom og søge Tilflugt i Assisi. Lidt efter lidt lykkedes det ham dog at tøjle de urolige Romere, der maatte give Afkald paa deres republikanske Friheder; men han kunde ikke bringe de Fyrster og Folk, der anerkendte Clemens VI som Pave, til at lade denne falde. 1403 stadfæstede B. Kong Wenzels Afsættelse og Ruprechts Anerkendelse. B. fik et daarligt Eftermæle. Man beskyldte ham for umættelig Havesyge, for at begunstige sine Nepoter og drive Handel med Jubilæums-Afald. *Fr. N.*

Bonifatius, angelsachsisk Missionær, hed oprindelig Wynfrith. Han blev født o. 672 i det sydvestl. Essex. Gennem Præster, der kom til hans Faders Gaard, modtog han tidlig et stærkt Indtryk af Krdm., og det var hans Ønske at blive Munk. Men hans Fader modsatte sig en Tidlang Opfyldelsen af dette Ønske; tilsidst fik Wynfrith dog Tilladelse til at bo i et nærliggende Kloster (Adescanastre; Exeter?), og senere kom han til Benedictinerne i Hnutcelle (Nursling). 30. Aar gl. blev han præsteviet, og han røbede store Gaver baade som Prædikant, Sjælesørger og Mægler under Stridigheder indenfor og udenfor Klostret. Men hans relig. Vandredrift drev ham bort fra Hnutcelle; han vilde, som Abraham, bort fra sit Fædreland for bl. fremmede at arbejde for Guds Rige og sin egen Sjæls Frelse.

Først rejste han til Friesland og meldte sig hos Kong Radbod, men da han mærkede, at der her endnu ikke var Udsigt til at udrette noget, vendte han hjem til Britannien. Munkene i Hnutcelle søgte at holde paa ham ved at tilbyde ham Abbedværdigheden, men han afslog deres Tilbud og rejste til Rom, til Gregorius II (718). I Rom ombyttede han sit angelsachsiske Navn med det lat. *Bonifatius* (Wyn o: Lykke; den sidste Del sættes af nogle i Forb. med *fari*, at tale, af andre med *fatum*), og paa Gregorius II's Tilskyndelse begyndte han at arbejde i Thüringen, hvor der baade trængtes til Missionsprædiken og til Organisation af det Arbejde, de keltiske Missionærer havde begyndt. Efter en kort Virksomhed dér tog han til Friesland for at hjælpe den gl. Willibrord, og han virkede sammen med ham 719—722. Derpaa drog han, med Karl Martels Samtykke, til Hessen, og paa en Basaltklippe ved Amöneburg grundede han det første af de mange Klostre, han kom til at oprette.

Under et nyt Ophold i Rom sidst i 722 meddelte Gregorius II ham Bispevielsen, og ved Foraarstid 723 vendte han tilbage til Tyskland. Med et Værnebrev fra Karl Martel optog han paany Missionen i Hessen og byggede af Odins-Egen ved Geismar, som han fældede, et Bedehus til Ære for St. Peter. Fra Hessen gik han atter til Thüringen for ogsaa dér at ordne de kirkel.

Forh., understøttet af Lul fra Malmesbury, der blev hans Efterfølger, og af Abbedissen Lioba, der med stor Dygtighed ordnede flere Klostre. Ogsaa til Baiern kom han, og dér traf han Sturm, som senere (744) blev Abbed i Fulda. 732 udnævnte Gregorius III B. til Ærkebiskop og sendte ham Palliet, og 738 gjorde B. sin tredje og sidste Rejse til Rom for at faa Tilladelse til at genoptage Missionsvirksomheden. Men Gregorius III vilde ikke fritage ham for Ordningen af de forvirrede tyske Kirkeforhold, og 739 blev han sendt over Alperne med Breve til Bajerne og Alemannerne. Med Hertugens og Stormændenes Samtykke og Pavens Billigelse indrettede han 4 Bispedømmer, i Passau, Regensburg, Salzburg og Freising, og ogsaa Thüringen og Hessen fik nu fast afgrænsede Bispedømmer, bl. a. Würzburg og Erfurt. 742 holdt han, vi vide ikke hvor, den første germanske Nationalsynode, der var sammenkaldt af Karloman, som ønskede Biskoppernes gode Raad om »hvori Guds Lov og K.s Tugt kunde blive genoprettet, og det kr. Folk ført til Sjælens Frelse«. Synoden, der ledes af B. som Ærkebiskop og St. Peters Legat, vedtog mange strenge Bestemmelser mod de Klerikere, der ikke levede efter K.s Love, og mod alle Levninger af Hedenskabet; men det var vanskeligt at føre disse Bestemmelser ud i Livet.

Oprindelig havde Köln været udset til Ærkesæde for B., men en anden Biskop fik denne Stol, og B. maatte nøjes med at blive Biskop i Mainz med Titel af Ærkebiskop (først 780 blev Mainz Ærkesæde) og pavelig Legat. Denne Uordholdenhed fra Frankernes Side smertede ham meget, og Længslen efter Missionsgerningen voksede paany. 747 holdt han for sidste Gang Synode med de franske Biskopper, der lovede at lyde St. Peters Efterfølger og at holde aarlige Synoder. S. A. nedlagde Karloman Regeringen, og 752 salvede B. Pepin til Frankernes Konge. Derpaa trak han sig tilbage til Ensomheden og lod, med Pavens Tilladelse, Lul, som Korbiskop, tage Del i Styrelsen. Ved Midsummerstid 753 (eller 754) rejste han til Friesland, men ved Vintertid vendte han tilbage til Mainz. Ved Foraarstid 754 (eller 755) tog han atter paa Missionsrejse, og paa denne blev han, tillige med 10 Præster og 40 læge Kr., dræbt af Hedningerne 5. Juni i Doccum ved Borneflodens Bredder. Hans Lig gemmes i Fulda. Englænderne udnævnte ham til deres K.s Værnehelgen ved Siden af Gregorius d. st. og Augustinus, og Pius IX har 1875 givet Tyskerne og Englænderne Anvisning paa under vanskelige Forh. at henvende sig til B.

Ægtheden af de B. tillagte Prædikener (Migne Ser. Lat. 99) er tvivlsom; derimod have vi mange Breve fra ham og til ham og fl. Digte fra hans Haand (Jaffé, *Bibl. Rer. Germ.* III). Monografer om ham ere skrevne af A. Werner (Leipz. 1875) og O. Fischer (Leipz. 1881) *Fr. N.*

Bonifatius-Foreningen er en Forening, der understøtter rom. Kat., som bo i protest. Egne; altsaa et Modstykke til den protest. Gustav-Adolfs-Forening. Den blev stiftet paa de rom.-kat. Foreningers 3. Generalforsamling i Regensburg 1849, og Grev Joseph von Stolberg var dens første Præsident. Statutterne blev opsatte i Regensburg, udvidede i Sept. 1849 i Paderborn

og endelig fastslaaede paa den 4. rom.-kat. Generalforsamling i Linz 1850. 5. Juni s. A. holdt B.-F. sin første Generalforsamling i Fulda. Da Grev Stolberg døde 1859, ledede Biskop Konrad Martin af Paderborn Foreningen til sin Død (1879). Indtil 1872 havde Foreningen indsamlet o. 4 $\frac{1}{2}$ Million Reichsmark; indtil Udgangen af 1879 havde den til Kirker og Skoler i protest. Egne brugt over 7 $\frac{1}{2}$ Million Reichsmark; 1892 —94 samlede den over 275,000 Reichsmark. Siden 1853 har den i »B.-Blatt«, der udgaar fra Paderborn, Foreningens Midtpunkt, haft et Organ; siden 1860 udkommer der et særligt »B.-Blatt« for Schlesien. Efter 1867 blev der dannet »B.-F.« bl. den studerende Ungdom (B.buch oder St. B. und sein Verein, Paderborn 1873).

Fr. N.

Bonifaz, St., Benedictiner-Abbedi i München, stiftet 24. Nov. 1850 af Kong Ludvig I af Baiern »til Minde om den store Nytte, som Benedicts Orden i saa mange Aarh. har gjort K., Staten og Videnskaberne«. St. B.s næstførste Abbed (1854—72) var Daniel Bonifaz Haneberg, der døde som Biskop af Speier. Abbediets Kirke er den skønne »Basilika«, som Baurath G. F. Ziehlend fra Regensburg byggede (1835—50) med Basilikaen i Monreale som Forbillede; ved den indre Udsmykning fulgte man S. Lorenzo og Sta Maria in Trastevere i Rom og S. Apollinare i Ravenna (B. Stubenvoll, Die Basilika und das Benedictinerstift St. B. in München, München 1875).

Bonin, Ulrich Bogislaus von, f. i Cortzin ved Cöslin (i Bagpommern) 28. Sept. 1682, blev 18 Aar gl. Soldat, men efter 10 Aars Krigstjeneste gik han, under Paavirkn. af A. H. Franckes og John Bunyans Skrifter, til Halle for at studere Teol. Han opgav imidlertid det teol. Studium og blev Hovmester i det rigsgrevelige Hus Reuss-Ebersdorf i Ebersdorf. I den Egenskab opdrog han Grev Heinrich XXIX og hans Søster, Erdmute Dorothea, der blev gift med Zinzendorf. Da Henrik XXIX overtog Styrelsen, blev v. B. hans »Rath«, og som saadan døde 9. Jan. 1752. Han udgav 1727, under Pseudonymet Theophilus Pomeranus, »Gottgeheiligte Poesien«, bl. hvilke den af H. A. Brorson oversatte Psalme: »Den Vej, du gikst i Kors og Trang« findes. Hans Digte ere samlede i »Des sel. B.s erbauliche Schriften, mit vorangestelltem Lebenslauf« (3. Aufl. Leipz. 1760).

Bonitho, se Bonizo.

Bonivard, François, »Fangen paa Chillon«, var Prior for Abbediet St. Victor ved Genève. Han blev født 1493 i Seyssel ved Rhone og kunde, ifølge sin Byrd og sin Slægts Traditioner, have gjort Krav paa flere og betydeligere Præbender end St. Victor. Men Hertugen af Savoyen fik ved Intriger sin Fætter, Fyrstbiskop Jean af Genève, sat i Besiddelse af de andre Beneficiat, der tilkom B. I sin Harme herover sluttede B. sig til Savoyens Modstandere i Genève, og da Hertugen kom til Byen, fandt B. det derfor raadeligst at flygte (1519). Paa Flugten fik to falske Venner ham til at give Afkald paa Prioratet St. Victor, og derpaa udliveredede de ham til Hertugen, der holdt ham i Fængsel 20 Maaneder. Efter Roms Plyndring 1527 kom han dog atter i Besiddelse af St. Victor, og i den følgende Tid tog han Del i de

smaa Krige, som Genève førte. Efter forskl. Eventyr blev han 26. Maj 1530 paany taget til Fange og ført til Slottet Chillon ved Genève-Søen. I Begyndelsen var hans Fængsel taaleligt, men 1532 blev han indelukket i Slottets »dybe Kælderhal« (jfr. Byrons »Fangen paa Chillon«). 1536, da Bernerne erobrede Pays de Vaud og bragte Genève Undsætning, fik B. sin Frihed og til Erstatning for Prioratet fri Bolig, Aarpenge og en Plads i de 200's Raad. Derpaa giftede han sig, efter et løsagtigt Levned, 4 Gange i Træk, sidst med en forhenv. fr. Nonne, der, til Straf for sit Ægteskabsbrud med en forhenv. Munk, blev syet i en Sæk og kastet i Rhone. 1570 døde B., svækket paa Sjæl og Legeme. Han har udfoldet en rig Forfattervirksomhed, der omfatter Digte og Kroniker om Genève's Historie til Ref.; disse udmærke sig mere ved Vid og Lune end ved hist. Paalidelighed.

Fr. N.

Bonizo (Bonitho), Biskop af Sutri, f. i Cremona o. 1045, sluttede sig allerede som ung Kleriker til Patarinerne (se d. Art.) i Cremona og Piacenza. 1075 eller 76 blev han Biskop af Sutri, men da han var en afgjort Tilhænger af Gregorius VII, blev han 1082 fængslet af Henrik IV og overgivet til Modpaven, Wibert af Ravenna. Senere kom han dog paa fri Fod og fandt da Ly hos Markgrevinde Matilde. 1086 blev han af Patarinerne i Piacenza valgt til Byens Biskop, men først 1089 kom han i Besiddelse af sin Bispestol, og samme eller næste Aar døde han 14. Juli efter at være forjaget og lemlæstet af sine Modstandere. I sine Skrifter optræder B. som en ivrig Partigænger for Gregor VII og hans kirkepolit. Program (C. Mirbt, Die Publizistik im Zeitalter Gregors VII, Leipz. 1894).

Bonn. Efter at Rhinlandene vare tilfaldne Preussen, besluttede Friedrich Wilhelm III at oprette et Universitet til denne Landsdels Tarv. Efter nogen Vaklen ml. Köln og B. valgte han den sidste By til Sæde for det nye Universitet, og fra Aachen udsendte han 18. Okt. 1818 en Befaling om, at der i B. skulde oprettes en Højskole »for at fremme og udbrede sand Fromhed, grundig Videnskabelighed og gode Sæder i den studerende Ungdom«. Bl. de første Professorer var A. W. Schlegel og E. M. Arndt, de protest. Teologer Lücke og Augusti og den rom.-kat. Teolog Hermes. Da den gl.-kat. Bevægelse kom frem, blev B. et af dennes Hovedsæder. Her virkede F. H. Rensch, J. Langen og Kampschulte, og her opsoeg den første gl.-kat. Biskop, J. H. Reinkens, sin Bolig. I B. holdt Gl.-Kat. deres første Synode (1874) og fl. af de følgende, og dér afholdt de ogsaa 2 saakaldte Unionskonferencer 1874 og 75.

Bonnechose, Henri Marie Gaston de, fr. Kardinal, f. i Paris 30. Maj 1800, var først juridisk Embedsmand, men 1830, under Paavirkn. af Abbé Bautain, opgav han sin verdsl. Løbebane og studerede Teol. i Strasbourg. Efter at være viet til Diakon blev han af Kard. Rohan kaldt til Besançon som Lærer i gejstl. Veltalenhed, og efter Rohans Død docerede han Historie og Retorik ved Præsteseminariet i Strasbourg. 1834 blev han præsteviet, og som Prædikant blev han i høj Grad paaskønnet. Han prædikede i Paris og Cambrai, og 1843

holdt han Adventsprædikener i S. Luigi dei Francesi i Rom. 1847 blev han Biskop, først i Carcassonne, siden i Evreux, 1858 Ærkebiskop af Rouen og 1863 Kardinal og Senator. Han var en dygtig og nidkær Biskop og en djærv Talsmand for K.s Rettigheder; som Senator forsvarede han Pavens verdsl. Magt. Han døde 28. Okt. 1883 (L. Besson, Vie du card. de B. I—II, Paris 1887.)

Bonner, Edmund, eng. Biskop, f. 1496, skal have været Søn af en eng. Præst. Han blev Kapellan hos Wolsey, og 1533 rejste han til Rom i Anledn. af Henrik VIII's Skilsmisseg. 4. April 1540 blev han viet til Biskop af London. Under Henrik VIII var B. Medlem af det Parti, der leledes af Gardiner og Norfolk, men under Edvard VI gjorde han Indsigelse mod Cranmers Homilier og den Retning, den eng. Ref. da tog. Derfor blev han (1549) afsat og kastet i Fængsel. Under Maria den blodige kom han ud af Fængslet og blev Sjælen i det reaktionære, rom-kat. Parti. Han genindførte Messen i St. Paulskirken, godkendte Pavens Overhøjhed og forfulgte og brændte mange Tilhængere af Ref. Under Dronning Elisabeth blev han (1559) paany afsat som Biskop af London og døde i Fængsel 5. Sept. 1569.

Bonnet. 1) Charles B., schweizersk Naturforsker f. i Genève 1720, d. paa sit Landsted ved Genève-Søen 1793, er mest bekendt ved sine naturfilos. Spekulationer og sin apologetiske Fremstilling af Forh. ml. Aabenbaringen og Naturvidenskaben. I sit *Essai de psychologie*, udgivet 1754 — s. A. som Voltaire kom til Genève — vilde han overbevise Verden om, at Krdm. er den bedste Filos., fordi den er et Udtryk for den fuldkomne Fornuft. 1760 udgav han i Kbhvn, paa den dske Konges Bekostning, sit *Essai analytique des facultés de l'âme*, der tilsidst (1769) blev efterfulgt af hans Hovedværk: *Idées sur l'état futur des êtres vivants ou palinogénésie philosophique*, i hvilket han udvikler sin Tanke om de mskl. Væseners Fuldkommengørelse i en ny Tilværelse. Vort Legeme indeholder efter hans Opfattelse Spiren til et nyt Legeme og en Sjæl, der vil udvikle sig under andre Vilkaar, og Erindringen skal danne Baandet mellem den første og den anden Tilværelse. Bogen slutter med nogle *Recherches sur le Christianisme*, i hvilke Forf. gør Regnskab for sin kr. Tro. Lavater oversatte en Del af dette Værk paa Tysk og tilgenede den jødiske Populærfilosof Moses Mendelssohn Overs. med en Opfordring til at gendrive Bogen eller blive Kr. B. stod i livligt Brevskifte med Albrecht von Haller, og det var til B., at Joh. von Müller 1782 skrev det bekendte Brev, i hvilket han kalder Kristus Verdenshistoriens Midtpunkt. *Fr. N.* — 2) **Jules B.**, fr. Kirkehistoriker, er født i Nîmes 30. Juni 1820. Oprindelig var han bestemt for Skranken, men hans Protestantisme bragte ham til med Forkærlighed at syssle med Reformationstidens Hist., og han var i mange Aar Sekretær for *La société d'hist. du protestantisme français*. Han vandt 1850 Doktortgraden for en Afhdl. om Olympia Morata (4. Udg. 1865), udgav 1854 *Lettres françaises de Calvin*, 1863 et Skrift om Aonio Paleario,

og 1882 Louis de Marolles's *Mémoires* fra det nautiske Edikts Ophævelsestid. Endvidere har han udgivet 3 Rækker *Récits du seizième siècle* (1864—86). Han døde i Paris i April 1892.

Bonnevie, Jakob Aall, norsk Skolemand, er født i Kristiania 31. Dec. 1838. 1862 blev han Adjunkt ved denne Bys Katedralskole, 1865 Overlærer ved Kristianssands Katedralskole, 1872 Skoledirektør i Trondhjems Stift. Han har siddet i Stortinget og været Medlem af dettes Kirkekomité, og 1889—91 var han Medlem af det Stang'ske Ministerium. B. har haft væsentlig Del i den sidste Menneskealders Skolereformer i Norge, og han har udfoldet en betydelig Virksomhed som pædagogisk Forfatter (»Folkeskolens Undervisningsgenstande« Kra. 1892).

Bonnus, Hermann, Lübecks Reformator, er født 1504 i Quackenbrück i Fyrstendømmet Osnabrück. 1523 blev han immatrikuleret i Wittenberg og sluttede sig nøje til Luther og Melanchthon. Et Par Aar senere høre vi, at han virkede i Greifswald og var en af de Mænd, der holdt Universitetet dér oppe. O. 1527 blev han Lærer for Frederik I's Søn, Prins Hans, for hvem han skrev en lat. Grammatik. 1530 blev han Rektor i Lübeck, og Aaret efter fik Bugenhagen ham gjort til »Superintendent« i Lübeck, og som saadan var han i høj Grad virksom for Ref.s Gennemførelse i Hansestaden. 1535 gav han Møde paa det Konvent, som Lübeck, Bremen, Hamburg, Rostock, Stralsund og Lüneburg holdt i Hamburg for at enes om en fælles Optræden over for Papiister, Gendøbere og Sakramenterere. 1543 tog han Del i Ref.s Gennemførelse i Byen og Stiftet Osnabrück, og selv til Stiftet Münster naaede hans reformerende Virksomhed. 1539 udgav han en plattysk Katekisme, og han har ogsaa stor Fortjeneste af den plattyske Psalme-litteratur, som han gennemsaar og »korrigerede«. (Ph. Wackernagel, Das deutsche Kirchenlied III, 2, 735 f.). Han synes selv at have forfattet: »Fred giff vns, leue Here« (Wackernagel III, 2, 733), et Akrostikon paa »Frederick kőning tho Denmerck«. Under de polit. Uroligheder i Lübeck viste han stort Mod og Fasthed; 1535 fik han den augsb. Konfession godkendt som Læreregel for Lübecks K., og Gendøberne fandt altid i ham en slagferdig Modstander. Der blev fra Hamburgs og Lüneburgs Side gjort Forsøg paa at vinde denne betydl. Arbejdskraft, og fra Danmark kom der Tilbud om Bispestolen i Flensborg, men H. B. vilde blive i Lübeck, og dér døde han 12. Febr. 1548. *Fr. N.*

Bonomelli, Geremia, ital. Biskop, er født i Neboline i Stiftet Brescia 22. Sept. 1831; 1871 blev han Biskop af Cremona, og som saadan har han gentagne Gange vakt en Del Opsigt. I et Par Hyrdebreve (*Proprietà e socialismo; Capitale e lavoro*) har han vist en hos ital. Prælater sjælden Forstaaelse for det sociale Spørgsmaals Betydning, og 1889 skrev han i *Rassegna Nazionale* en Artikel (*Roma e l'Italia e la realtà delle cose, pensieri di un prelado italiano*), der ogsaa udkom i Særtryk og fandt stor Udbredelse. Deri hævdede han, at Italien umuligt kunde give Slip paa Byen Rom, og tilraadede en Forsoning ml. Vatikanet og Kvirinalet. 31. Marts 1889 skrev Leo XIII et skarpt

Brev til Biskoppen af Brescia, hvori han udtalte sin Harm over denne Bog og over, at Forf. vovede at optræde som Roms Raadgiver; og Flyveskriftet kom paa Index. Paaskedag 1889 vedgik B. paa Prædikestolen i Cremona, at han var Forf. til den angrebne Bog, men som en anden Fénelon brød han Staven over sit Værk og underkastede sig Pavens Fordømmelse. *Fr. N.*

Bonosus, en illyr. Biskop (rimeligvis i Sardia) i sidste Halvdel af 4. Aarh., lærte, som Helvidius, at Maria efter Jesu Fødsel havde født Josef fl. Børn. Hans Sag kom for paa en Synode i Capua 391—92, der suspendede ham. Senere blev han fordømt og dannede da et eget kirkel. Samfund, Bonosianerne eller Bonosiakerne, der holdt sig til 7. Aarh.

Bonsdorff, Jacob, finsk Teolog, f. 1763 i Borgå, Student i Åbo 1779, *Mag.* i Upsala 1785, Docent i orientalsk Lit. i Åbo 1786, teol. Prof. 1807, *emeritus* 1829, d. i Åbo 13. Marts 1831. B. var en af Finlands berømteste Teologer i hans Tid. Foruden at han forsøgte sig i Æstetikken, anstillede han Undersøgelser over Septuaginta-Teksten til Jesaja (1786—1807), der, ligesom hans Anmærkninger til den finske Bibelovers. (1824—29), er et filol. Arbejde af Rang. Videre har han udgivet Psalmerne i metrisk Overs. med ekseget. Anmærkninger (1825), samt Ijob i metrisk Overs. (1830). I Arbejdet *Theoria mentis humanæ revelatio exculpta* (1791—1807) fremhæves, stik imod Oplysningsfilosofierne, den kr. Religions Betydning for den højere, aandelige Kultur. Et værdifuldt Arbejde er *Conspectus scientiæ pastoralis* (1811, nyt Opl. 1813) ligesom hans »Utkast til afhandlingar öfver den kr. lärans förnämsta sanningar«. *A. N.*

Bonwetsch, Gottlieb Nathanael, tysk Kirkehistoriker, er født i Norka i Rusland 17. (5.) Febr. 1848, studerede i Dorpat og blev præsteviet 1871. Efter længere Studieophold i Göttingen og Bonn blev han 1882 ekstraord. og 1883 ord. Prof. i Dorpat. Nu er han Prof. i Göttingen. Bl. hans Skr. maa fremhæves: en Undersøgelse om Tertullians Skr.s Kronologi (Bonn 1878) og »Die Gesch. des Montanismus« (Erl. 1881); 1891 udgav han Methodios af Olympos's Skr. og for Tiden udgiver han, sammen med H. Achelis, Hippolytos's Værker for Berliner-Akademiet (I, Leipz. 1897). Som Forstudie til Udg. af Hippolytos's Skr. »Texte und Untersuchungen«, Neue Folge I (1897) udgivet en Afhdl. om Hippolytos's Kommentarer til Daniels Bog og Højsangen. Fra 1897 redigerer han, sammen med R. Seeberg, Tidsskriftet »Studien zur Gesch. der Theol. und K.«.

Book of Common Prayer, d. e. Alm. Bønebog, indeholder den anglikanske K.s Liturgi og bruges ved dens Gudstjeneste baade af Præsten og Menigheden. Efter Tabeller over de til den daglige Læsning bestemte Skriftstykker (*lectio continua*) følge Ritualer for den daglige Morgen- og Aftengudstjeneste, Litaniet, Bønner ved særlige Lejligheder, Kollekt, Epistler og Evangelier, Ritualer for Nadver, Daab (med en lille Katekisme), Konfirmation, Brudevielse, Sygebesøg, Begravelse og Kvinders Kirkegang, Davids Psalmer, Bønner til Ses, Ritualer for Diacon-, Præste- og Bisperordination og endelig de 39 Artikler.

Den blev under Edvard VI udarbejdet efter

evgl. Grundsætninger paa Grundlag af nogle af den engelske Kirkes gamle Liturgier, der stammede fra de oldkirkelige, og udmærker sig ved et rigt bibelsk Indhold, en skønsm kirkel. Sans og et rent, ædelt og velklingende Sprog. Ved den første Affattelse, af 1549, der skyldtes Cranmer og fl. Medarbejdere (*The first Prayer-Book of King Edward VI*, optrykt i *The Ancient and Modern Library of Theol. Lit.*), benyttedes den Liturgi, som Melanchthon og Bucer havde udarbejdet for Fyrst-Ærkebiskop Hermann af Köln med Luthers gudstjenstlige Ordning for Brandenburg og Nürnberg som Forbillede. Der var i den bevaret nogle uevgl. Elementer. Nadverritualet var præget af den luth. Opfattelse. I den reviderede Form, af 1552 (optrykt ssteds som Udg. af 1549), der var paavirket af de af ref. Flygtninge i England anvendte Liturgier, vare de evgl. Grundsætninger gennemførte, men Nadverritualet var tillæmpet efter den calviniske Lære. Elisabet lod atter Bogen revidere, og i den nye Redaktion blev der foretaget enkelte Ændringer, som betegne en Mellemvej mellem Edvard VI's første og anden *Prayer-Book*; i Uddelingsordene i Nadverritualet samarbejdedes de to ældre Formler. Under Karl II blev der 1662 gjort en stor Mængde mindre Forandringer, tildels i rom.-kat. Retning (der blev f. Eks. sat *priest* istedetfor *pastor* og *minister*), uden at Bogen dog mistede sit væsentlige Grundpræg; bl. a. blev der optaget nogle Læsestykker af de apokryfiske Bøger. 1872 blev Lektionstabellerne reviderede, hvorved Brugen af Apokryferne blev indskrænket, og Joh. Aab. optaget i Aarets Slutning. Til lige blev det tilladt at afkorte Gudstjenesten paa Søndagene.

Hovedgudstjenesten begynder med Morgenbønnen (*Morning Prayer*), der bestaar af følg. Dele: Opfordring til Bod; en alm. Syndsbekendelse, som Præsten og Menigheden (knælende) fremsige, og Tilsigelse af Syndernes Forladelse; Fadervor, hvori ogsaa Menigheden lydeligt deltager; Ps. 95; Oplæsning af Dagens Læsestykke af G. T.; Te Deum; Læsestykket af N. T.; Sakarias's Lovsang (Lk. 1, 68—79) eller Ps. 100; den apost. Trosbekendelse, som synges eller fremsiges; Bønner og Forbønner. Derefter kommer Nadvertjenesten (*Communion Service*), bestaaende af: Fadervor, Kollekt, de 10 Bud, Bøn for Dronningen (Kongen), Dagens Kollekt, Epistel og Evangelium og den nikæenske Trosbekendelse (paa visse Dage den athanasianske Bek.). Efter en Psalme (*Hymn*) følger Prædikenen, og Altergangen slutter Gudstjenesten. Aftentjenesten er noget kortere; i dens Liturgi anvendes Marias Lovsang (Lk. 1, 46—55) og Simeons Sang (Lk. 2, 29—32).

B. o. C. P. har været og er af stor Betydning for det religiøse Liv i den anglikanske K. Den giver Menigheden rig Lejlighed til aktiv Deltagelse i Gudstjenesten og gør den bekendt med hele den hl. Skrift; den indholdsrige og skønne Liturgi er et stærkt Baand mellem alle anglikanske Menigheder over hele Jorden. Bogen er overs. paa mange Sprog og er ogsaa af *Society for Promoting Christian Knowledge* udg. i dsk Overs. ved Th. G. Repp, Kbhvn 1849

(F. Procter, A History of the Book of Common Prayer, 17. Ed. London 1884; H. M. Luckock, Studies in the Hist. of the B. o. C. P., London 1882.) C. E. F.

Jakob I søgte at indføre den eng. B. o. C. P. i Skotland, men uden Held. Efter hans Død blev der gjort et nyt Forsøg paa at faa Skotterne til at bruge en P.-B., der var bygget paa den eng. P.-B.s Grundlag. 1633 udarbejdede nemlig de skotske Biskopper Maxwell af Ross og Wedderburn af Dunblane, i Forb. med Ærkebiskop Laud og Biskop Wren af Norwich, en P.-B. for Skotland, der stemmede mere med Edward VI's første P.-B. end med Elisabeths; men da den efter 1637 blev indført fl. Steder, vakte den kun ringe Tilfredshed hos de presbyterianske Skotter. Efter at Episkopatet 1689 var ophævet i Skotland, og Biskopperne forjagne, blev den skotske P.-B. revideret og fik sin nuværende Skikkelse. De vigtigste af den skotske P.-B.s Afgivelser fra den eng. ere: i Nadverliturgien er der en mere udtrykkelig Ihukommelse af de hellige og troende døde, som i Edward VI's P.-B. af 1549; i Daabs-liturgien er der en særlig Velsignelse af Daabs-vandet; i Konfirmationsritualet bruges Kors-tegnet.

Den anglikanske K. i Amerika modtog sine første Biskopper fra Skotland; derfor fulgte den i Nadverliturgien den skotske P.-B., men paa andre Punkter den eng. Efter Frihedskrigen besluttede Amerikanerne at udarbejde en amerik. P.-B. Det første Skridt hertil blev gjort paa det alm. Landemøde (*Convocation*) i Philadelphia 1785, men først paa Landemødet 1789 blev den amerik. P.-B. autoriseret. Flere havde ønsket at faa en hel ny P.-B., men i Fortalen til den, som Landemødet 1789 autoriserede, hedder det udtrykkelig, at den amerik. K. ingenlunde vil afvige mere fra den eng. K. i noget væsentligt Punkt, end de stedlige Forh. kræve. De vigtigste Ændringer ere: 1) Sproget er moderniseret; 2) den nikænske Bekend. kan bruges i Steden for den apostolske; 3) i den apostolske Tro kan Ledet om Nedfarten udelades eller ombyttes med Ordene: *He went into the place of departed spirits*; 4) den athanasianske Lærebekend. er udeladt, og ligesaa Absolutionen ved Sygebesøg; 5) Præsten kan læse Matth. 22, 37 efter eller i Steden for de 10 Bud; 6) enkelte Ændringer i Nadverliturgien.

I Irland blev Edward VI's første P.-B. brugt i Domkirken Paaskedag 1549, og den blev trykt til Brug for Irland 1551, uden at der dog blev gjort noget synderligt for at fremme dens Indførelse. 1559 paabød Elisabeth Brugen af Edward VI's anden P.-B. med Tilladelse til at bruge den paa Latin, fordi der var saa store Vanskeligheder ved at faa den trykt paa Irsk, og fordi »kun faa kunde læse irske Bogstaver«. Senere blev Elisabeths P.-B. oversat paa Irsk; ogsaa den blev dog meget lidt brugt. 1649 ophævede en Parlamentsakt det irske Episkopat og forbød Brugen af P.-B. i Irland, men 1665 anbefalede det irske Landemøde, efter omhyggelig Overvejelse, Brugen af den eng. P.-B. i Karl II's Form, som derpaa Aaret efter blev indført. Den irske P.-B. har en særlig Liturgi for Takkefesten 23. Okt. i

Anledn. af Opdagelsen af Planen om 1641 at myrde alle Protestanter; en Bøn for den irske Lord Lieutenant, Anvisning til at besøge syge, til at indvie Kirker og Kapeller og til igen at hellige saadanne, hvor de af en eller anden Grund ere blevne vanhelligede, osv. 1877, alt-saa efter den irske Statsk.s Ophævelse, reviderede den irske Synode P.-B. Den athanasianske Bekend. blev staaende, men den Rubrik, der omhandlede dens Brug, blev udeladt; Absolutionen ved Sygebesøg blev udeladt som »ukendt i gl. Dage«; alle Læsestykker fra Apokryferne blev udelatte; det tillades at sige Uddelingsordene ved Nadveren til et helt Hold af Nadvergæster paa en Gang, »forudsat, at de blive sagte enkeltvis til de enkelte, som ønske dette«, osv. Fr. N.

Boos, Martin, f. 24. Dec. 1762 i Baiern, kom, efter at have gaaet i Skole hos Eks-Jesuiterne i Augsburg, til Universitetet i Dillingen, hvor Michael Sailer dengang virkede. Han traadte dog først senere i nøjere Forh. til Sailer. Da han 1794 var bleven Kap. hos sin Fætter Sailers Ven, M. N. Feneberg i Seeg, gennemkæmpede han en haard indre Kamp i Lighed med Luthers og Sailers, hvorefter han fandt Hvile i Retfærdiggørelsen af Troen og fra Kristus for os førtes til at prædike Kristus i os. B. blev derved Hovedmand for en relig. Vækkelse, som de rom. Kat. pleje at kalde »Afttermystik«, fordi den førte fra Rom til Wittenberg; men B. vilde dog ikke forlade Moderkirken, hvor stærk Forfølgelse han end var Genstand for, navnlig efter at han var bleven Kap. i Wiggensbach. Han maatte flygte til Feneberg, der helt var med i Bevægelsen, men fængsledes og dømedes til at bo i Augsburg og repetere sin Teologi. Ogsaa her virkede B. som Sjelesørg, men da man nogen Tid efter hans Frigivelse fra By-Arresten i Jan. 1798 opsnappede et Trøstebrev til hans gamle Kreds, forfulgtes han fra Sted til Sted, indtil den ædle Biskop Gall i Linz, en af Sailers Meningsfæller, aabnede ham et Fristed i sit Stift, hvor han, navnlig som Sognepræst i Gallneukirchen, fremkaldte en stor Vækkelse. 1816 kastedes han imidlertid i et haardt Fængsel, hvorpaa han forlod Østerrig og vendte tilbage til Tyskland, hvor han tilsidst blev Præst i Sayn ved Koblenz. Men Beboerne her vare uimodtagelige for hans Prædiken, og under bitre Forfølgelser døde han 9. Aug. 1825. (Gossner, M. B., Leipz. 1826.) K. T.

Booth. 1) William B., General for »Frelsens Hær«, blev født i Nottingham 10. April 1829. Hans Fader var Medlem af den eng. Statsk., men i en Alder af 14 Aar sluttede W. B. sig til et lidet talrigt metodistisk Samfund (*The New Connexion*), og et Aar efter blev han »omvendt til Gud«. Sammen med et Par andre ganske unge Mennesker begyndte han kort efter at drive indre Mission i sin Fødeby, og allerede i sit 18. Aar var han en anset Lægprædikant. 1853 blev han Præst i *The New Connexion*, og efter en kort Virksomhed i London rejste han til Øen Guernsey, hvor han i Løbet af nogle Uger mente at kunne opvise store Resultater i Form af Hundreder af »omvendte«. Fra Guernsey gik B. videre paa Opvækkelsesrejser, og de metodistiske Aviser kunde

meddele, at han i Newcastle i 1 Uge havde »omvendt« 290, i Sheffield i 4 Uger 663 osv. Hans Opvækkelsesmøder havde dog noget saa voldsomt ved sig, at Metodisterne bleve ængstelige, og da de 1861 nægtede at bruge ham som Evangelist og vilde give ham et roligere Arbejde, brød han med dem og virkede herefter paa egen Haand, understøttet af sin Hustru, Catherine B. (f. 17. Jan. 1829 i Derbyshire, Datter af en Metodistpræst; d. 4. Okt. 1890), den veltalende Tolk for *the female ministry*, der i et mægtigt Foredrag har udviklet sin Teori om den Kunst at løfte og frelse Masserne (*How to exalt the Masses*). De to Ægtefællers energiske Virksomhed skabte i Aarenes Løb en Række Missionsstationer, ved hvilke baade kvindelige og mandlige Evangelister virkede, navnlig i den forsømte østlige Del af London (*East London Christian Mission*). Af denne Mission udviklede »Frelsens Hær« sig (s. d. Art.). Efterhaanden optog »General« B., som han kaldes i sin Egenskab af Frelsens Hærs Leder, Afhjælpsningen af de sociale Ulykker paa sit Program, og i det udførlige Skrift *In darkest England and the Way out* (London 1890), der var helliget hans nys afdøde Hustru (*the companion, adviser and comrade of nearly 40 years, the sharer of my every ambition for the welfare of mankind*), udviklede han sine socialreformatoriske Tanker (W. T. Stead, General B., London 1891; F. de L. Booth-Tucker, *The Life of Catherine B.*, London 1893).

— 2) **Catherine B.** den yngre, »Marskalkinden«, er født i Yorkshire 16. Sept. 1859. 20 Aar gl. fik hun af sine Forældre det Hverv »at erobre« Frankrig, Belgien og Schweiz; baade i Frankrig og Schweiz gav hendes Virksomhed Anledning til mange stormende Optrin. 1887 har hun ægtet »Oberst« Clibborn, og dette Ægtepar spiller en fremtrædende Rolle i Hæren. *Fr. N.*

Bora, Katarina von, Luthers Hustru, tilhørte en gammel, men lidet fremtrædende Adelsslægt og blev f. den 29. Jan. 1499. I Tiaarsalderen indsat i Klostret Nimsch ved Grimma til Opdragelse, blev hun dér indviet som Nonne 8. Okt. 1515. Greben af det frigørende Evangelium, som Luther havde forkyndt, flygtede hun tilligemed 8 andre Nonner fra Klostret og tog til Wittenberg, hvor de ankom i Paasken 1523. Katarina fik Tilhold hos Juristen Philipp Reichenbach, i hvis Hus hun boede i omkring 2 Aar, indtil hun om Vaaren 1525 blev gift med Luther; deres Ægteskab blev indgaaet med forsigtig lagtagelse af alle dengang brugelige Former. Med sin Husbond levede hun et lykkeligt Samliv, skønt de vare meget forskellige. Hun var en stolt Kvinde, af en stærk Natur og praktisk anlagt. Med stor Dygtighed løste hun den ofte meget vanskelige Opgave at forestaa sin Mands store Hus med de mange Kostgængere. Efter Luthers Død levede hun som Enke i meget trange Kaar, indtil hun afgik ved Døden i Byen Torgau den 20. Dec. 1552 (F. G. Hofmann, K. v. B., Leipzig. 1845; M. Meurer, K. Luther, Leipzig. 1873).

A. C. B.

Borastus, Gregorius Laurentii, f. i Norrköping 1584, kom som ung til Polen, hvor han uddannedes af Jesuiterne. Sine teol. Studier afsluttede han i Rom, blev *Dr. jur.* i Frankrig

og efter Tilbagekomsten til Polen Kong Sigismunds Sekretær og siden hans Hofkapellan med Kanonikat i Krakau m. m. Hans Dødsaar er ukendt. Man paastaar, at han er Forfatter til Svaret paa Karl X's Krigsmanifest mod Polen.

O. A.

Borchardsen, Hans, f. 28. Okt. 1597 i Khhv., Student fra Sorø 1613, 1622—29 Lærer for den senere Kong Frederik III, dernæst Sognepr. ved Frue K. i Khhv. og 1635 Biskop i Ribe. Som saadan suspenderede han den ulykkelige Præst Jørgen Friis i Sevel »for at dadle Pönitensen«. D. 4. Jan. 1643.

K. T.

Bordas-Demoulin, Jean-Baptiste, fr. Filosof, f. i Dordogne 18. Febr. 1798, søgte at forene en rationaliseret Krdm. med Begejstring for den fr. Revolution. I et kritisk Brev *Sur l'éclectisme et le doctrinarisme* angreb han V. Cousin og hans Filos.; senere delte han med F. Bouillier den Pris, der var udsat for det bedste Skrift om den cartesianske Filos., og med Faugère Akademiets Belønning for en Undersøgelse af Pascals Skrifter. Uden at ville være Protestant brød han med Romers Lære og udviklede, navnlig i *Essais sur la Réforme catholique* (Paris 1856), sine Anskuelser om K.s Demokratisering, om Præstevalg og Bispevalg og om den sande K., der skulde være kat., men ikke rom.-kat., og følge med det borgerl. Samfunds Udvikling. Han døde 24. Juli 1859 efter et saare trangt Liv. En af hans faa Disciple, Fr. Huet, har i: *Hist. de la vie et des ouvrages de B.-D.* (Paris 1861) givet en Nøgle til Forstaaelsen af hans Forfattervirksomhed (L. Séché, *Les derniers Jansénistes* III, 2 f.).

Fr. N.

Bordelum. I Landsbyen B. ved Husum mærkedes o. 1735 en separatistisk Bevægelse, der maaske oprindelig skyldtes Paavirkn. fra nogle fordrevne sv. Sekterere, der havde slaaet sig ned i Egnen, maaske Eftervirkninger af Antoinette Bourignons, Dippels og Edelmanns Besøg. 2 teol. Kandidater, Franz Marcus Borsenius (Barsoenius), en Præstesøn fra Borgum, og Petrus Lorenzen, Søn af Præsten Ægidius L. i B. (1736 Faderens Efterfølger som Præst dér; d. allerede 27. Sept. 1736), søgte ved Prædikener under aaben Himmel at hverve Tilhængere for deres Separatisme. Til dem sluttede sig en tredje Kandidat, David Bär (Bähr) fra Sachsen, der var Huslærer i B., og han blev hurtig Separatisternes Leder. Da fl. Lægfolk bleve vundne for Bårs Svarmeri, blev der (Febr. 1739) nedsat en Kommission, som opdagede, at denne »Bordelumske Bande« ikke alene forkastede al ydre Gudstjeneste, Naderen og Ægteskabet, men at dens Medlemmer ogsaa gjorde sig skyldige i alvorlige sædelige Udskejelser, idet de paastod, at de fuldkomne ikke kunde synde, og at de hellige burde leve i Ejendomsfællesskab og Kvindefællesskab. Efter at Kommissionens Undersøgelser vare sluttede, udstedte Christian VI et strengt Edikt mod Separatisterne i B. Borsenius undgik det truende Uvejr ved at gifte sig og føre et stille Liv i Borgum. Bär flygtede med en anden Mands Kone til Jena, men da han blev udvist herfra og tog tilbage til Holsten, blev han kastet i Fængsel i Glückstadt. Da han, lamslaaet og med nedbrudte Kræfter, kom ud af

Fængslet, turde ingen i B. huse ham, og han døde i stor Elendighed i Bredsted 1743. Efter hans Død opløstes Sekten i B. lidt efter lidt.

Fr. N.

Bordesholm (Borsholm), holstensk Landsby o. midtvejs mellem Kiel og Neumünster, var tidligere Sæde for et Augustinerkloster med henrivende Beliggenhed ved B.s Sø. Klostret blev oprindelig grundlagt i Neumünster 1125 af den hl. Vicelin, de holstenske Venders Apostel; 1332 forlagdes det til B., og Stifterens Relikvier førtes til den nye gotiske Kirke, der delvis endnu er bevaret trods Ombygninger. Konventet, der styredes af en Provst, stod under Bremer-Ærkestolens Opsyn og var i Begyndelsen en Mønsterstiftelse, men i 15. Aarh. slappedes Tugten og Korherreerne blev hengivne til Vellevned. Der klages over deres luksuriøse Klædedragt og Privatformue, medens selve Klostrets økonomiske Tilstand var i Forfald. Provst Martin Kale skal 1470 have foretaget Reformer, men 1474 godtgjorde en Visitats kendetilgt Frafall fra Observansen. 1490 optoges B., ved Andreas van Laer fra Deventers Reformation, i Windesheimer-Kongregationen, en ny Blomstring indtraadte, og Konventualernes Antal fordobledes. Bogsamlingen, der allerede nævnes o. 1300, øgedes betydelig, Novitser studerede ved de berømte Universiteter, og paa Provst Albert Preens Bestilling fremstillede den berømte Kunster Hans Brüggemann 1514—21 i Klosterkirken sit Mesterværk, den udskaarne Altertavle, der nu er Slesvig Domkirkes Pryd (flyttet hertil Febr. 1666). 13. Aug. 1522 sluttede Christiern II i B. det kendte Forlig med Hertug Frederik. 1541 visiteredes B. paa evang. Vis, og Reformationen antoges udvortes, men Klostret vedblev at staa i Forbindelse med Windesheimernes Generalkapitel. Ved Delingen 1544 tilfaldt B. Hertug Hans d. ældre, der i en Del Aar lod den rom. Katolicisme bestaa, men da Konventualernes Antal var ringe, og han maatte høre ilde for at beskytte »Afguderi og falsk Gudstjeneste«, forbad han Antagelse af Novitser og indrettede 1566 et Pædagogium eller Gymnasium i B. Provsten forlod B., og i en Række af Aar procederedes der for Rigskaammeretten om de økonomiske Forholds Ordning. Gymnasiet udvidedes 1600; 1611—16 lededes det i kryptokalkvinsk Aand; 1627 standsede Krigen dets Virksomhed, 1635 restitueredes Skolen, men 1665 ophævedes den, da Christian Albrecht af Gottorp grundlagde Kieler-Universitetet, Biblioteket førtes ogsaa derhen (Fortegnelse over dets Indhold i Zeitschrift f. Schl.-Hol.-Lauenb. Gesch. XIII). Kirken indeholder endnu Gravmindesmærker over Frederik I og hans Hustru Anna (af Peter Vischer?). (H. Finke, Zur Gesch. der holst. Klöster in 15. u. 16. Jahrh. i Zeitschr. f. Schl.-Holst.-Lauenb. Gesch. XIII; R. Schmidt, Die ehem. Stiftsk. zu B., Darmstadt 1881; Kirkehist. Saml. 3 R. I).

J. O. A.

Bording, Anders, tilhørte en Slægt, der stammede fra Landsbyen Bordum (nu Borum) ved Aarhus, hvoraf Navnet Bordingius ved Latinisering. I 17. Aarh. talte Slægten adskillige lærde Mænd, hvoriblandt ovennævntes Fader, Dr. med. Christen B., Provinsialmedikus i Ribe. Her var A. B. født 21. Jan. 1619. Efter at have gennemgaaet sin Fødeby Latin-

skole kom han 1637 til Universitetet. Skønt han vistnok havde gode Kundskaber fra Skolen og vel ogsaa opnaaede at tage teol. Attestats, ligesom han 1653 fik Magistergraden ved Sorø Akademi, saa blev han dog ikke Videnskabsmand. Han havde det urolige Digterblod i sine Aarer, der ikke tillod ham at blive ved nogen stadig og ordnet Virksomhed. Ligesom Ambrosius Stub passede han bedst til at være en Art Forlystelsessaad i rige Mæceners Huse. Dette gik dog kun til en Tid, og da han skulde se sig om efter noget at leve af, var det vanskeligt at finde det. Lejligheds poesien var den Ager, han dyrkede; men Afgrøden var som oftest kun ringe, saa Nøden jævnlig bankede paa hos ham. 1662 modtog han Ansættelse som Rektor i Slangstrup, men han blev snart ked heraf og frasagde sig Bestillingen. 1664 skaffede Velyndere ham Embedet som *Lector theol.* i Ribe, hvormed et Præstekald var forbundet. Men heller ikke dette passede for ham; efter et Aars Forløb vendte han tilbage til det frie og fattige Digterliv i Kbhvn. 1666 overdrog Regeringen ham mod en tarvelig Løn at skrive et rimet Maanedssblad, indeholdende inden- og udenlandske Nyheder (»Danske Mercurius«), og hermed vedblev han til sin Død 24. Maj 1677. B.s talrige Poesier, der udmærke sig ved et godt Sprog og let Versifikation, men som oftest savne dybere Indhold, blev udgivne samlede 1735 af Fr. Rostgaard og P. Terpager, der med mange i Samtiden ansaa ham for sin Tids største danske Digter.

H. F. R.

Boreel, Adam, holl. Præst, f. i Middelburg i Zeeland 1603, nedlagde sit Embede, da han var kommen til den Overbevisning, at K. efter Apostlenes Død var affalden fra Kristus. 1645 udgav han Skriftet *Ad legem et testimonium sive erotematica propositio quorundam conscientie casuum, præcipue de publico Novi Testamenti cultu*, i hvilket han forkastede alle Bekendelser og Katekismer og hævdede, at Biblen alene, uden nogen mskelig Udlæggelse, er det eneste og fuldt tilstrækkelige Middel til at fremkalde Troen. Han ivrede mod Præstestanden, mod Konsistorier, Synoder og alle Forholdsregler til Folkets Undervisning, og han paastod, at Daabs- og Nadverliturgien stred imod Kristi Ord. Efter Udgivelsen af denne Bog rejste han til Amsterdam, hvor han sluttede sig til Collegianterne (se d. Art.) og dannede en lille Kreds, der skulde vise Kristendommen i dens Renhed. Hans religiøse Individualisme blev imødegaaet af J. Hoornbeek, med hvem han kom i en heftig Fejde. Han døde 1666. Hans Tilhængere, Boreelisterne, smeltede til Dels sammen med Kvækerne, og en Kvæker udgav 15 af hans Smaaskrifter (*Scripta A. B. posthuma, Cosmopoli* i: Amstelod., 1683).

Fr. N.

Borenus, Alexander Ferdinand, finsk Pædagog, f. i Nykyrka 1808, blev 1825 Student i Åbo, 1832 *Mag.*, 1833 Lektor i Matematik ved Borgå Gymnasium, 1837 præsteviet. B. var Medlem af Konsistoriet og siden 1871 Assessor i Domkapitlet, i det hele i en Tid af 48 Aar. Han døde i Borgå 3. April 1881. B. har udgivet adskillige Arbejder vedrørende den kirkl. Tidsregning og Numismatik.

A. N.

Borg, Aron Gustaf, finsk Præst, f. i Wihandi nærved Uleåborg 1810, blev 1826 Student, 1832

Mag. i Åbo, 1840 *Dr. theol.* B. virkede som Prof. i bibelsk Eksegetik ved Helsingfors's Universitet, blev 1845 Sognepr. i Limingo, 1857 Domprovst i Kuopio, hvor han døde 1883. I 4 Landtage deltog B. som Kuopio Stifts Repræsentant; han sad ogsaa i Katekisme- og Bibeloversættelseskomitéerne. Af hans Arbejder kan, foruden Opbyggelsesskrifter og Bøger til Sondagsskolens Behov, mærkes: *Diss. ethico-theol. de gratia et libero arbitrio* (1840) og »Inledende betragtelse till Augsburgiska bekännelsen« (1856). A. N.

Borgå, Bispesæde siden 1721, ligger i Öster-Nyland. Sit Navn fik Staden af den Jordborg, som findes ved den, og som stammer fra Middelalderens tidligere Tid, rimeligvis fra den sv. Konge Erik Edmundoisson Väderhatts Erobringstog. Sin egentlige Betydning fik Byen, da Bispesædet flyttedes dertil fra Wiborg, som ved Freden i Nystad 1721 aftraadtes til Rusland. Kort efter indrettedes her et Gymnasium, som langt ind i 19. Aarh. vedblev at være Öster-Finlands vigtigste Læresæde og Arnen for dettes videnskabelige Liv og Kulturarbejde. 1743 og 1787 fremkom Forslag om Bispesædets Overførelse til Gamla-Karleby og Ulcåborg, men Spørgsmaalet faldt hen paa Gr. af Domkapitlets og Præsteskabets Modstand. — B.s Domk. er bygget 1418. Til den knytter sig et af Finlands største polit. Minder. I B. sammentraadte Finlands Stænder til Landdagen 22. Marts 1809, paa hvilken Kejser Alexander I blev hyldet som Finlands Storfyrste og for sig og sine Efterfølgere bekræftede Landets Religion og Grundlove samt lagde Grunden til Finlands nuværende Statsordning. Hyldningsakten og Kejserens Forskringer skete i Domkirken 17. (29.) Marts 1809. Den Sal, hvori Stænderne samledes, er nu Domkapitlets Solennitetssal og findes i det gamle Gymnasiehus. Dette opførtes under Adolf Fredriks Regering for Midler, der vare indsamlede i hele det sv. Rige, og indviedes 29. Juni 1767. Nu bruges det kun af Domkapitlet. Et særligt Ry har B. faaet i det 19. Aarh. ved at J. L. Runeberg, Finlands største Digter, havde sit Hjem her fra 1833 til sin Død 1877 (han var Lektor ved Gymnasiet 1833—57). Her har han digtet sine bedste Værker og de Psalmer, som give ham en fremragende Plads blandt Psalmedigterne paa det sv. Sprog. — Bisper i B.: Johannes Gezelius 1721—33; Daniel Juslenius 1734—44 (d. som Biskop i Skara 1752); Johan Nylander 1745—61; Gabriel Fortelius 1762—88; Pål Krogius —1792; Zacharias Cygnæus —1809; Magnus Jakob Alopæus —1818; Zacharias Cygnæus d. y. 1819—20 (d. som Biskop i St. Petersborg 1830); Johan Molander 1821—37; Karl Gustaf Ottelin —1864; Frans Ludvig Schauman 1865—77; Anders John Hornborg 1878—83; Johan Viktor Johnsson 1884 (d. før Tiltrædelsen); Karl Henrik Alopæus 1885—92; Herman Råbergh 1892. H. R.

Borgerligt Ægteskab, se Ægteskab.

Borgia (Borja) var Navnet paa en spansk, til Italien udvandret, Adelsslægt, der uledte sit Stamtæ fra Kong Ramiro af Aragoniens Barnebarne, Don Pedro de Aybar, som 1115 af Kong Alonso af Aragonien fik Slottet Borja i Nærh. af Saragossa, hvorefter Familien da tog

Navn. Alonso B. besteg 1455 St. Peters Stol, som Calixt III (s. d. Art.); hans Søster, Isabella de B., blev ved Don Jufre Lanzol Moder til Rodrigo Lanzol, der af sin Morbroder fik Tilladelse til at bære Navnet B. og besteg Pavestolen som Alexander VI (se d. Art.). Til Familien hørte ogsaa Francisco de B., Hertug af Gandia, f. 28. Okt. 1510. Han levede 1527—39 ved Karl V's Hof, var derpaa 4 Aar Vicekonge i Catalonien og overtog 1543 Styrelsen af Hertugd. Gandia. 1548 blev han optagen i Jesuiter-Ordenen, 1551 blev han Præst, og derpaa virkede han fl. Aar i sit Fædreland som Prædikant, Skriftefader og Raadgiver for Fyrster og Biskopper. 1565, efter Lainez's Død, blev han valgt til General for Jesuiter-Ordenen og styrede denne med stor Dygtighed i 7 Aar (d. 1. Okt. 1572). 1624 blev han af Urban VIII optagen bl. de salige, og 1671 gav Clemens X ham Plads paa Helgenlisten. Hans Ordensbroder og samtidige, Ribadeneira, har skrevet hans Biografi; 1675 udkom i Bruxelles en samlet Udgave af hans Skrifter. Fr. N.

Borgia, Stefano, ital. Kardinal, bekendt som Mæcen for fl. danske Arkæologer og Teologer, tilhørte en ital. Familie B., der ikke var i Slægt med de spanske Borja'er. Han blev født i Velletri 3. Dec. 1731 og blev opdraget hos en Onkel, Alessandro B., der var Erkebiskop af Fermo og en lærd Historiker. I hans Hus fik S. B. sin Sans for Historien og Oldtidsvidenskaberne i høj Grad næret. I en ung Alder betroede Pave Benedict XIV ham Styrelsen af Benevento, og dér samlede han Stoffet til sit betydeligste Værk *Memorie storiche della città di Benevento*, der udkom 1763—69 i 3 Kvarthind. 1764 blev han Sekretær ved Kongregationen for Afliad, 1770 Sekretær for Propagandaen og 1789, under Pius VI, Kard. af S. Clemente og Tilsynsmand for Hittetørnshusene. Da Franskmandene nærmede sig Rom, blev han stillet i Spidsen for Roms Styrelse, men da den rom. Republik var proklameret, blev han først fængslet, siden forvist. Som forvist levede han i Venezia og deltog i Konklavet. Saasnart Pius VII var bleven Pave og vendte tilbage til Rom, fulgte S. B. med. I Rom var han først virksom for at bringe Pengevæsenet paa Fode, senere blev Styrelsen af *Collegium Romanum* overdraget til ham. Da Pius VII rejste til Paris, til Kejserkroningen, fulgte han med; men han døde undervejs i Lyon (23. Nov. 1804). Sit rige Museum testamenterede han til Propagandaen. G. Zoëga beskrev hans Møntsamling (Fr. Münter, Card. St. B., Khhv. 1805; Fr. Cancellieri, Elogio del Card. St. B., Roma 1806). Fr. N.

Borgsmed, Peder (Ryanus), dsk. Præst, er født i Ry i Jylland. Han gik først i Skole i Aarhus hos Morten Børup, studerede derpaa i Rostock og var 1530 virksom som evangelisk Prædikant i Horsens og Udgiver af en lille Bog: »En liden Indgang i Skriften«. Han har digtet i en Bordbøn (Brandt og Helweg, Dsk. Psdign. I, 50), der fik Plads i Hans Thomisens Psalmebog. Han skal være død 1572.

Boris, bulgarisk Fyrste, modtog Daaben 864 eller 65. Han gjorde alt, hvad han kunde, for at udbrede Krdm. i sit Rige, og dette blev en Tidlang et Fristed ikke alene for Mono-

fysiter og Paulikianere, men ogsaa for Jøderne. 866 skikkede han nogle Udsendinger til Pave Nikolaus II med 106, tildels meget naive Spørgsmaal, men senere sluttede han sig dog til Grækerne. Derpaa fik Bulgarien en egen Erkebiskop, og den slaviske Liturgi blev indført i Landet. Efter at have regeret over en Menneskealder gik B. i Kloster. Han døde 907 og blev Bulgarnes første Helgen.

Bornemann, 1) **Henrik B.**, Biskop, var Søn af Finansdeputeret, *Lic. jur.* Philip Julius B., og blev født i Kbhvn 3. Jan. 1846. Student 1862, *Cand. theol.* 1868. Fra 1869 ansat ved Kbhvns Skole, hvis Rektor han blev 1872. Med dette Embede forbandt han en kort Tid et Professorat i Logik og Metafysik ved Universitetet. 1875 blev han Sognepr. ved Frue Kirke i Kbhvn og Provst i Sokkelunds Herred. 1883 Biskop i Aalborg, og s. A. meddeltes ham den teol. Doktorgrad. 1893 Biskop over Sjællands Stift. Baade i Aalborg og Kbhvn var han indviklet i en Række forargelige Stridigheder, for hvilke hans myndige og hidsige Væsen for en stor Del har Skylden. Han var den fremtrængende Pietismes ihærdige Modstander. D. 31. Dec. 1910. — 2) **Johan Alfred B.**, Teolog, Søn af *Prof. jur.* Matthias Hastrup B., blev født i Kbhvn 17. Jan. 1813, Student 1830, *Cand. theol.* 1836. Fik den teol. Licentiatgrad 1840 for en Afhandling om Anselm og Abélard. Derefter udenlands i 3 Aar. 1843—49 konst. Lektor i Moral ved Sorø Akademi. 1854 Martensens Eftermand som teol. Professor ved Kbhvns Universitet. Trods sine mange Kundskaber og sin filos. Begavelse formaade han ikke at give sine Forelæsninger den fornødne Klarhed og havde derfor stadig som Docent mange Modstandere. Han tog Afsked 1870 og døde i Kbhvn 4. Maj 1890. A. J. — 3) **Oluf B.**, Biskop i Bergen; f. i Kbhvn 28. Nov. 1863, blev 1911 *Lector theol.* i Bergen og Sognepr. i Fane, 1932 Biskop. D. 2. Juni 1947.

Borneo, Jordens næststørste Ø, den største af Sunda-Øerne, udmærker sig ved en overordentlig Frødhed og et, trods Beliggenheden under Ækvator, sundt Klima. Fra det indre udgaa Bjergkæder i forskellige Retninger, og imellem dem findes vidtstrakte Sumplande langs store, langt op sejlbare Floder. Øen er tyndt befolket, man regner o. 2 Mill. Beboere. Hovedmassen og den oprindelige Befolkning udgøre de brune Dajakere, en velbegavet, men sløv og i høj Grad overtroisk malajisk Folkestamme. De dyrke ikke det højeste Væsen (Mahatara), men Dæmoner (Sanggiang) og ere eller vare, indtil den hollandske Regering gjorde Ende derpaa, ivrige Hovedjægere, hvorved de oprindelig mente at skaffe sig Skytsaander. De bo langs Floderne i Kampongs, bestaaende af lange Fællesboliger, byggede paa Pæle, omgivne af Urskoven, og ernære sig mest ved Risavl og Rotangudførsel, men forarmer under Trykket fra de indvandrede egtl. Malajer samt Kinesere, der overgaa dem i Energi. I det indre af Øen leve de saa kaldte Olo Olot, sky og næsten nøgne, væbnede med Pustere og forgiftede Pile og boende i Træerne. Over de andre Dajakere have Malajerne gjort sig til Herrer og oprettet en Del Stater, særlig i Vest og Nord (Brunej), nu afhængige af Europæerne.

Desuden lever der en Del Kinesere som Guldvaskere, Handelsmænd og Arbejdere. Hollænderne begyndte 1612 at sætte sig fast paa Syd-Borneo og beherske nu den største Del af Øen, undtagen det lidet kendte indre samt Nord-Borneo, som er i Englændernes Hænder. I Syd-Borneo har Barmer-Missionen (se Art. Barmer-Missionen) siden 1835 arbejdet blandt Dajakkerne, Olo Ngadju, ved Kysten og trænge nu længere ind blandt Olo Maanjan og Ot Danom (i alt kun 1600 døbte, men Fremgang i den seneste Tid); ligeledes blandt Kineserne i Hovedstaden Bandjermasin. Paa Nord-Borneo arbejder anglikanske Missionærer siden 1848 i Sarawak og siden 1888 paa britisk Nord-Borneo (2500 Kr.). Der er ogsaa en kat. Mission dér (Nijlandt, Schetsen uit Insulide, 1893). V. Sn.

Bornholm, Jørgen Mortensen, se Borringholm.

Bornholmerne eller Møllerianerne eller den lutherske Missionsforening er i Danmark forskellige Navne paa den ny-evangeliske Retning, som ved Midten af Treserne fik Indgang paa Bornholm og derfra har forplantet sig til andre Dele af Landet. Den unge, bornholmsk fødte Præst P. C. Trandberg tog i 1860 Afsked fra en 2aarig Virksomhed som Kapellan i Jylland for at begynde et Arbejde som Vækkelsesprædikant paa sin Fødest. Grundtonen i hans Forkyndelse var en stærk Syndsbevidsthed og Fordringen om daglig Kamp i Bøn og Helliggørelse, hvortil kom en stærk Fordømmelse af Folkekirken som et verdsliggjort Samfund. Berøringen med den københavnske Frimenighedspræst N. P. Grunnet bidrog sit til, at Trandberg St. Hansdag 1863 højtideligt udtraadte af Folkekirken, hvorefter fulgte Danneelsen af en Frimenighed og endnu samme Aar Udsendelsen af heved en halv Snæs Lægprædikanten rundt omkring paa Øen. Den betydeligste af disse var Smeden Hans Christian Møller, født i Nexø 1834. Allerede i det følgende Aar opstod der Strid og Uro indenfor Frimenigheden, samtidig med, at enkelte Medlemmer, navnlig Chr. Møller, begyndte at gøre Bekendtskab med den svenske Lægprædikant Carl Olof Rosenius's Skrifter. I disse forkyndes den frie Naade i tilspidset Modsetning til al menneskelig Selvfærdighed. Han indskærper paa alle Forkyndelsens Trin Menneskenaturens dybe Afmagt. De uomvendte opfordrer han til at lægge al deres Synd paa Jesus, som er vor Retfærdighed. Til de genfødte bliver hans Tale mere en Trøst mod Syndens Byrde end en Formaning til Helliggørelsens Arbejde. Trandberg var en bestemt Modstander af denne Forkyndelse, der var saa forskellig fra hans egen stærke Bodsprædiken; men han formaade ikke at hindre, at den vandt bestandigt større Udbredelse i hans Kreds, og at den snart gjorde alle hans Lægprædikanter til hans bitre Modstandere. Allerede i Løbet af 1865 var Frimenigheden faktisk opløst. Januar samme Aar havde Møller begyndt Udgivelsen af et opbyggeligt Maanedssblad: »Budskab fra Naadens Rige«, som endnu fortsættes og for Tiden har over 2000 Abonnenter. I Begyndelsen udtalte han ikke deri noget Brud med Tr.; men allerede i Nytaarsnummeret 1866 erklærede han, at hvad han havde prædikeret under Tr.s Vejledning,

havde været »noget forfærdeligt Tøj«; s. A. begyndte han at oversætte Rosenius's Afhandling-er »Pietisten« under Titlen: »Hemmeligheder i Lov og Evang.« (4 Bind). Møller og de, der fulgte ham, traadte tilbage til Folkekirken; thi de mente at have fundet noget vigtigere at tænke paa end nye Menighedsdannelser; paa samme Maade har Partiet siden stillet sig overalt: de træde ikke ud af Kirken, men modtage de kirkelige Handlinger af dens Præster og have selv kun Lægprædikanter. Rigtig nok var Møller i 1864 bleven ordineret af Grunnet til Præst i den evangelisk-lutherske Frimenighed i Danmark; men han har aldrig gjort nogen Brug af denne Indvielse. — I 1866 og de nærmest følgende Aar udbredte Partiet sig til de øvrige danske Provinser: til Nordøstsjælland (navnlign Græsted og Omegn), København (hvor der 1876 i Nansensgade byggedes et Missionshus til en Værdi af 84,000 Kr.) og Holbækegnen, Falster og Lolland, Jylland, navnlig Egnen mellem Ringkøbing, Holstebro, Herning og Varde, og Randersegnen. I Foraaret 1868 stiftedes »Bornholms Forening til Evangeliets Fremme«; i 1869 oprettedes en »luthersk Missionsforening til Evangeliets Fremme i Danmark« med Sæde i Kbhvn. De have for Tiden ialt 22 Missionshuse, hvoraf 7 paa Bornholm, og 23 Arbejdere, næsten alle udlænde. Ogsaa i Hertugdømmerne har Retningen fundet betydelig Udbredelse; i 1881 stiftedes en Missionsforening for Slesvig-Holsten, som har Flensborg til Midtpunkt, og som hidtil har været ledet af et tidligere Medlem af den Christiansfeldtske Brødre-menighed, Chr. Bau (d. 1897).

Partiet har til sit Fødselsmærke en stærk Misstemning mod Kirke og Præster, hvilket blandt andet giver sig Udtryk i, at det ofte holder sine Forsamlinger netop i Gudstjenestetiden. Men efter sit Program vil Foreningen kun være en missionerende Kraft indenfor Folkekirken. Den vil hverken optræde med nogen ny Bekendelse eller danne noget særligt Menighedssamfund. Den vil kun virke hen til, at baade Forkyndelsen og Livet i Folkekirken kan faa et mere ægte luthersk Præg. For dette Formaal arbejder den ved Guds Ords Forkyndelse i Almindelighed, Missionsmøder, Hushesø og Søndagsskoler samt ved Udbredelse af Skrifter. Møller har udgivet en Mængde Smaaskrifter, dels oversatte fra Svensk, dels forfattede af ham selv. I Aarene 1878—86 havde Foreningen Bevilling til at kolportere sine Skrifter overalt i Landet.

Den Lære, Partiet fører, og som det udgiver for den ægte og sande Lutherdom, kan samles i følgende Grundtræk. Naaden er ubetinget, »uden Vilkaar«. Kristus har gjort Fyldest for alle og erhvervet Verden Retfærdighed for Gud (»Verden i Jesus retfærdig er vorden« er en bekendt Strofe i en af Ahnfeldts Sange). Derfor have og eje alle Mennesker Guds Naade, Syndsforladelsen og Barneretten. »Den Prædiken, at vi kun paa Betingelse af Forsagelse og Tro have Guds Naade, er af Gud forbandet«. Den hviler paa den selvretfærdige Indbildning, at vi faa Guds Naade ikke for Kristi, men for vor Tros Skyld, og den gaar ud fra falske Forestillinger

baade om Mennesket og om Gud; thi Mennesket er helt og ganske opfyldt af Djævelens Væsen og kan altsaa ikke forsage dette, og Gud er uforanderlig Kærlighed. Bønnen »Forlad os vor Skyld« kan kun bedes i den Mening, at vi maa erkende og modtage den Tilgivelse, Gud forlængst har skænket os. Men skønt saaledes alle Mennesker eje Naaden, følger deraf ikke, at de alle nyde den, eller at den nytter dem til Frelse; man kan jo godt eje noget uden derfor at nyde det, enten fordi man ikke véd derom, eller fordi man ikke vil benytte det. De troende vide, at de ere Guds Børn; de vantro ere det ogsaa, men vide det ikke. Den rette Mening med Retfærdiggørelsen af Troen er ikke, at Mennesket ved Troen faar, men at det ved den ser sin Retfærdighed. Troen er alene det at faa Øje for Retfærdigheden i Kristus; Menneskene kunne »komme til Jesus, just saadanne som de ere«; naar et Menneske ved Loven opdager sin egen Afmagt og ved Evangeliet erkender den ved Kristus skete Forløsning, saa har han den Tro, som af sig selv virker Forsagelse og alle gode Gerninger. Heller ikke under vort fortsatte Kristenliv er vor Besiddelse af Guds Naade afhængig af vort eget Forhold. Ogsaa om de troende hedder det: Vi skulle daglig paany frelses som ugudelige. Kødets Natur er hos de genfødte den samme som før. Men Gud vredes ikke paa os for vore Synder, kun for vor Vantro. »Gud er os lige naadig, hvorledes vi end bære os ad«, eller som denne Sætning lejlighedsvis er bleven udført: »Gud er dig lige naadig, hvad enten du bedriver Hor, drikker, stjæler, eller du i Andagtslue ligger paa dine Knæ og beder«.

Denne Lære er et forvirret Forsøg paa at gøre Evangeliet mere evangelisk, end det er og kan være. Vor lutherske Lære hævder med fuld Bestemthed, at ikke vor Tro, men alene Guds Naade i Kristus er Retfærdiggørelsens Grund; men den hævder lige saa bestemt, at Troen er Retfærdiggørelsens Betingelse. Kristi Forsøning for hele Verdens Synd og Guds Retfærdiggørelse af den enkelte tør ikke sammenblandes. Guds Naade er ikke en upersonlig Genstand, som man kan eje uden at have noget personligt Forhold til den; men den er en personlig Gave, der forudsætter aandelig Tilslutning. Derfor kan Retfærdiggørelsen kun faas paa Betingelse af Tro, og den kan kun beholdes paa Betingelse af Helliggørelse. Den farligste Mangel ved Retningens Forkyndelse er dens altfor svage Fremhævelse af Helliggørelsens Nødvendighed. Der henvises ikke til Guds Vrede over Synden; thi om jeg begaar flere eller færre Synder, skal intet betyde for Guds Forhold til mig, naar jeg kun har Troen. Der henvises heller ikke til, at der ved Genfødsel- sen skænkes Mennesket nye Helliggørelseskræfter, »hvorimod det stadig fremhæves, at Kødets Ondskab og Svaghed er den samme hos de genfødte som hos de ugenfødte. Den eneste Tilskyndelse til Helliggørelse bliver da den, der ligger i Troens egen Drift; denne vil kun være virksom, i samme Grad, som Troen er opfattet som en dyb personlig Afgørelse, hvorved Mennesket i sin Viljes inderste har brudt med Synden og vendt sig til Gud; men vi

have set, at Troen væsentlig beskrives blot som en Oplysningssag, som det at faa Øje for Retfærdigheden i Kristus, at opdage sin egen Afmagt og Guds Naade; heri er der ikke udtalt noget, som kunde vise Troens sædelige Alvor og dens Væsen som en ny Karakters Fødsel. Naar denne Teori endnu ikke har affødt sædelig Slaphed, skyldes dette Tilhængerens personlige kristelige Alvor, der tilmed hos mange af dem støttes ved, at de komme fra en Fortid med en stærk Lovprædiken, der har lært dem at bøje sig under Kristendommens Fordringer. Dermed hænger det ogsaa sammen, at disse Mennesker, der skulde ventes at være den kristelige Friheds Talsmænd, alligevel pleje at staa temmelig ufrigt i sædelig Henseende, f. Eks. overfor de saakaldte Mellemting.

Den indre Gæring, som i saa mange Maader har præget Partiets Historie, førte i Foraaret 1889 til en aabenbar Spaltning. Chr. Møller havde allerede i længere Tid haft Øje for, at man i sin Iver for at fremhæve Evangeliet om den frie Naade havde brugt uforsvarlige Ord og altfor meget forsømt Helliggørelsens Prædiken. Medens mange fulgte ham i at lempe de skarpeste Udtryk, var der andre, hvem dette i høj Grad forargede. Dette førte til, at der ved Siden af den gamle Forening dannede sig en ny: »Evangelisk-luthersk Missionsforening«. Den gamle Forening indbefatter Partiets store og mere maadeholdne Flertal; mellem dette og »den indre Mission« er der i de senere Aar sket en kendelig Tilmærkelse. Den nye Forening har navnlig fundet Tilhængere paa Bornholm og i Vestjylland og virker især ved tiltrækkende svenske Prædikanter; denne Retnings betydeligste Mand var den nylig afdøde Chr. Bau; dens Organ er Maanedssbladet »Mørke og Lys« (P. Madsen, »Bornholmerne« i Fr. Nielsens Smaaskrifter I, 2, en Udvidelse af et Konventionsforedrag i Dsk Ktid. 1880; G. D. Dresler, Lidt om luthersk Missionsforening, 1885). P. M.

Borowski, Ludwig Ernst, preuss. Biskop, blev født i Königsberg 17. Juni 1740. Ikke fuldt 15 Aar gl. kom han til Universitetet i sin Fødeby, netop paa det Tidspunkt, da Kant som Privatdocent begyndte sine Forelæsninger. Kant lærte ham at se den herskende Rationalismes Hulhed og Praleri, men den kantiske Religionsfilosofi kunde ikke tilfredsstille hans religi. Trang. 18 Aar gl. blev han paa Kants Anbefaling Huslærer, og 1762 blev han Hærpræst. I denne Stilling virkede han 8 Aar. 1770 modtog han, en Kaldelse til Præst og Superintendent i Schaaken i Østpreussen, men 1782 vendte han tilbage til Königsberg som Sognepræst. Da Friedrich Wilhelm III og Dronning Luise 1807—9 opholdt sig i Königsberg, sluttede de sig nøje til den erfarne Præst, og B. mærkede paa mange Maader den kongelige Gunst. 1812 blev han udnævnt til Generalsuperintendent, 1815 til Overhofpræst ved Residenslottets Kirke, 1816 til Biskop og 1829 til Ærkebiskop for den evangeliske Kirke. Først 1831 døde han i en Alder af 92 Aar.

Borrebye, Anna Jakobsdatter, f. 1708, en Datter af Præsten Jakob B. (d. som Kapellan i Nakskov 1753), kom tidlig hjemme fra for at tjene Brødet. 1744 udgav hun en Psalmsamling, »Zions Sukke ved Babylons Floder

eller Guds Børns Trøste-Tanker i denne Verdens Modgang«. Naar de andre gik i Seng, blev hun oppe for at læse i Skriften, og den Trøst, hun fandt derved, kom til Orde i hendes aandelige Digte, der fandt ikke saa ringe Udbredelse i Danmark og Norge. Mest kendt er vel hendes »Paaske Triumf-Sang«: »Livsalige Paaske, livsalige Paaske med Sejeren god«. Hun døde ugift i Nakskov 13. Juli 1762 efter et saare trangt Liv med Sorg og Sygdom.

Borringholm, Jørgen Mortensen, f. paa Bornholm, studerede o. 1542 ved Kbhvns Universitet, blev 1548 Læsemester ved St. Knuds Kirke i Odense, 1552 Sognepr. ved Frue Kirke i Kbhvn og 1558 Superintendent over Veldelbo (nu Aalborg) Stift. D. 16. Febr. 1587. K. T.

Borromeo. 1) **Carlo B.**, Kardinal og Ærkebiskop af Milano, blev født paa sine Fædres Slot i Arona ved Lago Maggiore 2. Okt. 1538. Hans Moder, Margherita Medichino, var Datter af en rig Milanese, der, efter at være bleven adlet, optog Medici'ernes Navn og Vaaben, skønt han ikke var i Slægt med denne berømte Familie. Margheritas Broder Gian-Angelo Medichino, blev siden Pave under Navnet Pius IV. 12 Aar gl. modtog C. B. Tonsur; derpaa anlagde han Præstedragt og fik som Præbende et Abbedi i Arona. 1554 kom han til Universitetet i Pavia, navnlig for at høre den bekendte Kirkeretslærer, Francesco Alciati, og dér levede han til 1559, sysselsat med Studier og Andagtsøvelser. 1559 blev hans Morbroder Pave, og den Nepotisme, man troede udryddet, traadte frem paa den mest løjnefaldende Maade, idet C. B. blev overvældet med Embeder og Værdigheder. 1560 blev han apostolsk Protonotar, Kardinaldiakon og Ærkebiskop i Milano med Forpligtelse til at bo i Rom og lade sit Ærkebispedømme styre af en Generalvikar; senere blev han Legat i Bologna, Romagna og Ancona, Protektor for Portugal, Nederlandene og det fr. Schweiz, for Fransiskanerne, Karmeliterne og Malteserne, samt Præsident for det verdsl. Statsraad (*Consulta*). C. B.s eskelige Personlighed og store Dygtighed bragte snart dem, der tog Forargelse af den pavelige Nepotisme, til at holde inde med deres Klager, og han røbede store Gaver til at vinde de forskellige Mennesker. De fattige elskede den gavmilde Kardinal, der ofrede meget paa andre, lidet paa sig selv, og de lærde talte med stor Ærbødighed om de »vatisanske Aftener« i hans Bolig i Vatikanet, hvor en Kreds af højtannede Romere paa Omgang oplæste Afhandlinger om almindelig videnskabelig eller teologiske Spørgsmaal. 1562 døde hans Broder, Federigo B., og da trængte Pius IV og andre ind paa ham for at faa ham til at gifte sig og fortsætte Slægten. Han svarede paa disse Opfordringer ved i al Hemmelighed at lade sig præstevie og derved afvise alle Ægteskabsplaner. Som Præst blev han end strengere Asket, og i Jesuiten Ribeira fik han en Skriftefader, der forstod at sætte alle hans aandelige Kræfter i Bevægelse. Han var i høj Grad virksom for, at Trienter-Konciliet Arbejde blev genoptaget og ført til Ende, og da Konciliet var sluttet, var han ikke mindre virksom for Udarbejdelsen af *Catechismus Romanus*, Farebogen og Messebogen. 1564 drog han til

Milano; den Residenspligt for Biskopperne, som Trienter-Konciliet saa stærkt havde indskærpet, vilde han ikke unddrage sig, og da Pius IV 1566 var bleven efterfulgt af Pius V, fik han Lov til at bo i Milano. Som Biskop var Ambrosius, Milanos store Helgen, hans Forbillede. Han arbejdede utrættelig for sit udstrakte Ærkestift, der gjorde ham til Overhyrde for 15 Lydbiskopper og til Tilsynsmand for 1220 Kirker og 170 Klostre. Jesuiterne fandt i ham en biskoppelig Velynder med stor Indflydelse, og Inkvisitionen fik frit Løb i Ærkestiftet Milano. I Venezia og den Del af Schweiz, som var underlagt hans kirkelige Styrelse, vare Reformationens Tanker trængte ind og havde vundet mange Tilhængere. Inkvisitionen i dens skarpeste Skikkelse, understøttet af den verdslige Magt og C. B.s Aarvaagenhed og grundige Visitationer udryddede, saa vidt det var muligt, det farlige Kætteri, og Ærkebiskoppens vindende Personlighed og udstrakte Gavnlighed bidrog ogsaa til Sejren over de kætterske Tilbøjeligheder. I Milano bragte han Synoderne i Gang, og Munkene, som Barnabiterne og Theatinerne, bleve støttede af ham. Under hans Vinger dannedes der i Milano en Forening af Præster (*Oblati*), som ved et Løfte forpligtede sig til at gaa overalt, hvor deres Biskop vilde sende dem; i disse fandt han først Præster for de vildeste og ødste Egne i Alperne, siden Lærere til Seminarierne og det helvetiske Kollegium, han havde grundet. Hans Reformation af de ogsaa i Norditalien dybt sunkne Klostre havde nær kostet ham Livet. 3 Humiliat-Provster fik en Humiliat-Præst ved Navn Farina til at affyre en Pistol mod Ærkebiskoppen, da han 27. Okt. 1569 knælede for Altret i sit Huskapel. C. B. troede, at han var Døden nær, men han var i Virkeligheden kun let saaret. Til Straf for dette Attentat blev Humiliat-Ordenen ophævet 1570. Ærkebiskoppens Strenghed over for Forlystelser, og hans Forbud mod at bruge Kirkerne som Smutveje vakte stor Uvilje. Det kom gentagne Gange til Sammenstød med den verdslige Magt, navnlig efter at Aloysius Requesens var bleven Statholder (1571), og der blev ogsaa klaget til Rom. Men C. B. havde led ved at tilbagevise disse Klager, og hans Popularitet steg mere og mere, navnlig efter at han under Pesten 1576 — som stadig kaldes *la peste di S. Carlo* — havde vist en modig Opofrelse, der stod i den største Modsatning til de verdslige Øvrighedspersoners Fejhed. Han døde 3. Nov. 1584 med Ordene: »Se, Herre, jeg kommer; jeg kommer snart«. I Domkirken i Milano blev der sat ham et prægtigt Mindesmærke; 1610 blev han optagen bl. den rom-kat. K.s Helgener (4. Nov. er hans Helgendag), og 1697 blev hans kolossale Statue rejst paa en Høj ved Arona, saaledes at den kan ses milevidt. Hans Homilier, pastorale Anvisninger og Breve ere samlede i den Udg. af hans Værker, der i 5 Foliobind udkom i Milano 1747 (Werfer, Leben des heil. K. B., Regensb. 1861). — 2) **Federico B.**, Kardinal og Ærkebiskop af Milano, f. i Milano 18. Aug. 1564, var en Fætter til Carlo B. Han var først bestemt til at være Kriger, men 1580 blev han præsteviet af sin Fætter, og allerede 1587 fik

han Kardinalpurpure. 1595 blev han Ærkebiskop af Milano, og det Embede røgtede han med stor Nidkærlighed i 36 Aar som en værdig Efterfølger af sin fromme Slægtning, navnlig under den store Pest 1629—30 (se Manzoni's Roman *I Promessi Sposi*). 1609 aabnede han det ambrosianske Bibliotek i Milano. Han døde 22. Sept. 1631 og ligger, ligesom C. B., begravet i Milanos Domkirke (G. Roberti, *Apologia del Card. F. B.*, Milano 1870). Fr. N.

Borromäus-Foreningen, der udbrødte gode rom-kat. Skrifter, blev dannet 1844 af Friherre von Loë, Prof. Walter i Bonn og flere andre rom. Katoliker fra Rhinegnene. Den vil modarbejde den daarlige Literatur ved til sine Medlemmer at uddele gode Bøger og ved at aabne Adgang til større Bogsamlinger, som kunne fremme kristelig og sædelig Oplysning. Foreningens Protektor er Ærkebiskoppen af Köln; dens Hovedsæde er Bonn.

Bosco, Don Giovanni Melchior, Stifteren af Salesianernes Kongregation, blev født 15. Aug. 1815 i Landsbyen Becchi i Sognet Castelnovo d'Asti i Nærh. af Torino. Efter at være undervist af Stedets Præst kom han 1835 paa Seminarieret i Chieri, og 1841 modtog han Præstevielsen. En Tidlang opholdt han sig derpaa i en Fransiskaneranstalt i Torino, navnlig for at virke bl. Byens unge Forbrydere. Det gik snart op for ham, hvor vigtigt det vilde være at have et Asyl for saadanne, og 8. Dec. 1841 tog han sig af en forvildet 15aarig Dreng, Bartolomeo Garelli. 2. Febr. 1842 havde han samlet 20 ungdommelige Forbrydere, og dermed var Grunden lagt til den Stiftelse, som han med 2 store Navne kaldte »den hl. Frans af Sales's Oratorium«. 1 Marts 1846 havde han allerede en Flok paa 400. For dem læste han Messe hver Søndag i en af Torinos Kirker, og derpaa underviste han dem i den kr. Børnelærdom og lærte dem at synge; den øvrige Del af Søndagen tumlede Drengene sig i det fri under hans Opsigt. Saa begyndte han at indrette Aftenskoler, i hvilke Drengene lærte Sprog og Matematik, og derved uddannede han Lærere, der siden fik deres Gerning i »Oratorierne« i det øvrige Italien, Frankrig og Amerika. Senere lykkedes det ham at faa bygget et Hospitium med 40 Sovesale, og hans Moder, Fru Margherita, blev en Moder for de hjemløse Stakler. 1856 begyndte han at indrette forskl. Værksteder og et Trykkeri for sine Plejesønner, paa Landet indrettede han Landbrugsskoler, og de bedst begavede Drengene blev sendte i lærde Skoler eller Præsteseminarier. 1869 gav Pius IX foreløbig Tilladelse til, at Don B. og hans Medhjælpere levede efter en fælles Regel, og 1874 kom den endelige Stadfæstelse af Regelen for »det fromme salesianske Samfund«, der bestaar af Præster og Lægbrødre. For at omgaa den italienske Klosterlov beholder hvert Medlem sin personlige Formue og betaler Skat af den, men han maa give Afkald paa Styrelsen og Udbyttet af den til Samfundets Tarv. Der blev ogsaa dannet en kvindelig Gren af Samfundet, som ledes af salesianske Præster, og 9. Maj 1876 stadfæstede Pius IX endelig en Slags Tertiariere, »de salesianske Medarbejdere« (*coadjutori*); disse virke for de samme Formaal som

de egentlige Salesianere og faa Del i Ordenens rige Afslad. Kongregationen vandt en stor Udbredelse baade i den nye og den gamle Verden, ikke mindst i Syd-Amerika, hvor der i høj Grad trængtes til Arbejde for Ungdommens Oplysning. Don B. døde i Moderhuset i Torino 31. Jan. 1888, og da ejede Kongregationen i begge Verdensdele o. 250 Huse, som gav o. 130,000 Børn Ly, og fra Salesianernes Skoler og Værksteder udgik der aarlig o. 18,000 unge Mennesker. 1895 ejede den o. 400 Huse og talte o. 2000 Medlemmer. I dens Skoler meddeles der Undervisning i alt lige fra de første Begyndelsesgrunde. Der holdes baade Søndagsskoler og Aftenskoler af Salesianerne. En egen Gren af disse Skoler er »Gerningen for de sent kaldede eller Marias Sønner«: Skoler for ældre, som forberedes til Præstegerningen. Ogsaa Mission have Salesianerne taget op. 1875 drog de første Salesianere til Buenos Aires. Ved Afskedsaudiensen paalagde Pius IX dem at bringe Evangeliet til de patagoniske Vilde, »som Jesuiterne ikke havde kunnet tæmme, fordi de spiste deres Missionærer«; nu har en salesiansk Biskop som apostolsk Vikar Opsyn med et Missionsomraade omtrent af Størrelse som Europa. Efter Don B.s Død blev Don Michele Rua (f. i Torino 9. Juni 1837, Præst 1869) Kongregationens Leder, og Bladet *Bollettino Salesiano*, der i Reglen trykkes 4 Gange aarligt i 120,000 Eksemplarer, danner Baandet ml. Salesianerne i de forskl. Egne (Ch. d'Espiney, Don B., 10. éd., Nice 1888). Fr. N.

Boses (1 Sam. 14, 4), en spids Klippe i Nærh. af Mikmas, nævnet i Anledn. af Jonatans Bedrift i Filisterkrigen.

Bosio, Antonio, »Katakombernes Columbus«, blev født o. 1575 paa Malta, men kom tidlig til Rom, hvor han boede hos sin Onkel, Jacopo B., der har skrevet Johanniter-Ordenens Historie. A. B. var egentlig Advokat og Forretningsfører for Malteser-Ordenen, men han helligede det meste af sin Tid til Undersøgelse af Katakombene og af den Del af den kirkl. Literatur, der kunde kaste Lys over deres Historie. Han døde 1629 uden at have kunnet offentliggøre Udbyttet af 36 Aars Katakombeforskning, men 1632 udgav Oratorianeren Severano paa Malteserridderens Bekostning hans *Roma sotterranea*, et af den kr. Arkæologis Hovedværker.

Bosjökloster, Nonnekloster af Benedictinerordenen, helliget St. Nicolaus, beliggende paa den af Bøge- og Egeskov bevoksede Landtunge, som delte Ringsjön i 2 Halvdele. Dets Privilegier og de betydelige Jordegods, som dets Stifter Thor (formentlig Thor Thott) gav det, stadfæstedes 1181 ved Lucius III's Bulle. Hertil kom siden en Del flere Godser og de af Lunde-Ærkebisperne bevilligede Indulgentier, hvorved B. blev maaske Skaanens rigeste Klosterstiftelse. 1537 fik Torbern Bille det i Len, og her afsluttede han 1552 sine Dage. 1560 ophævedes det, og Godset tilfaldt, ved Bytte med Ejendomme i Sjælland, Fru Thale Ulfstand. Af Klostret staar endnu Kirken, en af de bedst bevarede Klosterkirker i Skaane. O. A.

Boskat (Josva 15, 29), By paa Juda Slette, Beliggenheden ukendt.

Boskoi (de græssende, *pabulatores*) var

Navnet paa nogle mesopotamiske Asketer i 4. Aarh., der sværmede om og levede af Urter og Rødder, til Forargelse for dem, der ønskede at se Munkelivet undergivet regelbundne Former.

Bosor (1 Mak. 5, 26), By i Gilead, erobret og ødelagt af Judas Makkabæer, er efter nogles Mening den samme som Beser; andre finde den i Busr ved Sydgrænsen af Lavaplateauet El-Ledja.

Bosra, Fæstning, Navn paa flere Byer i Øst-Jordanlandet. En af de vigtigste Byer i Edom (1 Mos. 36, 33; Jes. 34, 6) hed B.; den er det nuværende El-Buseireh i Djebal. Ogsaa et moabitisk B. (Jer. 48, 24) omtales i G. T. Nogle anse dette for identisk med det hauranitiske B., andre, maaske med større Ret, for den samme By, som ellers kaldes Beser eller Bosor (der atter af nogle anses for identiske). Det hauranitiske B. omtales 1 Mak. 5, 26 under Navnet Bossora. Det har endnu bevaret Navnet B., men kaldes ogsaa Eski sham, Gammel-Damaskos. Det ligger ved Randen af Ørkenen. Under de nabatæiske Konger spillede B. en vigtig Rolle, men til særlig Blomstring bragte Romerne Byen i 2. og 3. Aarh. efter Kr. B. var dengang den største Stad i Øst-Jordanlandet og talte over 100,000 Indb. (Nova Trajana Bostra). Som Bispedømme omtales den ofte i Kirkehistorien. Under Muhammedanernes Herredømme forfaldt den dog snart. Storartede Ruiner vise endnu den forrige Pragt (Templer, Teatre, Kirker og Moskeer).

Bossora (1 Makk. 5, 26), se Bosra.

Bossuet, Jacques Bénigne, blev født i Dijon 27. Sept. 1627. Hans Fader var Advokat ved Parlamentet i Bourgogne. I sit 6. Aar blev han sat i Jesuiter-Kollegiet i Dijon og udmærkede sig snart ved sin glimrende Begavelse og Jærnfliid. Det var ikke blot Studiet af Biblen, der optog ham, men ogsaa Oldtidens klassiske Digtere. Han fortsatte Studierne ved Navarra-Kollegiet i Paris, fik 1652 den teol. Doktorgrad, og blev straks efter Arki-diakon ved Katedralen i Metz (1652—58). Her begyndte han sin Polemik mod Protestanterne. Mod den evangeliske Katekisme af Præsten Ferry i Metz skrev han en *Réfutation* (1655). Denne Bog har normativ Betydning for hele B.s senere, rige polemiske Forfatterskab: Side om Side med stor Lærddom og Skarpsindighed træffes de svageste og mest vovede Paastande. 1658 forflyttedes han til Paris. Enkedronningen hørte ham prædike i Fasten, og opfyldt af Beundring over hans Veltalenhed drog hun ham nær til Hoffet. 1662 prædike han første Gang i Louvre for den 24aarige Ludvig XIV; saa blev han Kongens Præst til 1669, og disse Aar bleve hans højeste Blomstringstid. Hans Prædikener ere historiske Mesterværker, og blandt disse indtager atter hans *Oraisons funèbres* Plads som klassiske Mønstre i den franske Literatur og ere utallige Gange optrykte. 1669 udnævntes han til Biskop i Condom, men da Dauphins Lærer døde paa samme Tid, renoncerede B. paa sit Bispedømme for at overtage den fremragende Stilling som Prinsens Lærer (1669—80). For denne sin Elev udarbejdede han de berømte *Discours sur l'histoire universelle*, en Slags Historiens Filosofi, og *Politique tirée de l'Ecriture*

sainte, en Forherligelse af det absolute Kongedømme. Aldrig forsømt han nogen Lejlighed til Konversioner, og som Vejledning ved slige Forsøg fremkom den lille, kun 60 Sider store, *Exposition de la doctrine catholique*, hvis Modskrifter fra protestantisk Side udgøre en hel Literatur. Derved foranledigedes ogsaa hans *Histoire des variations des Eglises protestantes*. Blandt hans navnkundigste Konverterter er Maréchal Turenne. Hans Opræden ved Hoffet var en Blanding af Strenghed og Eftergivenhed. Han kunde til en Tid gennemryste Kongens Samvittighed, og det var ham, der bestyrkede La Vallière i at tage Sløret (1675) og søgte at faa Mdm. de Montespan fjernet; men saa kunde han ogsaa til andre Tider ydmygt bøje sig for Kongens Magtsprog om at tie. Efter Dauphins Giftermaal vedblev B. i 6 Aar at være Aumônier hos hans Gemalinde, men udnævntes derefter (1682) til Biskop i Meaux. En hel Række eksegetiske, asketiske og polemiske Skrifter høre til denne Periode, i hvilken ogsaa hans kirkepolitiske Virksomhed indtager en stor Plads. Det er Frankrigs Stilling til Pavemagten, der skulde klares, og B.s Aands Elasticitet blev sat paa den haardeste Prøve ved disse Forhandlinger. 1682 sammentraadte den franske Klerus til Koncil i Paris. B. holdt Aabningstalen om »Kirkens Enhed« — men formulerede derefter de 4 Grundsetninger for den gallikanske Kirke, hvori det bl. a. fastslaas, at Pavens Magt ikke strækker sig over verdslige Sager. I et lærdt, latinsk Værk (trykt 1730 i 2 Bind) forsvarede B. udførligt den franske Kirkes Ret. — Skønt han ikke direkte medvirkede til Beslutningen om det nantiske Edikts Ophævelse, billigede han dog denne Foranstaltning. — Hans Unionsbestræbelser hvilede aldrig. Med Leibnitz førte han i en Aarrække Brevveksling om Kirkeforeningen; og i Spinolas og Molanus's Foreningsforsøg var han ogsaa interesseret. — Da Fru Guyons kvietistiske Skrifter fik Udbredelse ved Hoffet og i Gejstligheden og bl. a. havde en varm Forsvarer i Fénelon, optændtes B.s hele Lidenskab herimod; vel muligt, at Skinsyge mod »Svanen fra Cambray« var en af Hovedgrundene til den voldsomme Heftighed, hvormed »Ørnen fra Meaux« kastede sig ind i denne Strid for at udvirke Pavens Dømmelse af Fénelons Lære, hvilket ogsaa opnaaedes. — Blandt B.s Kampe i hans sidste Aar kan endnu fremhæves hans Polemik mod Rich. Simon's (se d. Art.) bibelske Kritik. B. døde i Paris 12. April 1704. I Frankrig blev han en Tidlang kaldt »den sidste Kirkefader«; senere lærtes der om ham i alle Skoler, at han var en Hæretiker. En mægtig Kirkefyrste var han, og hans Indflydelse satte dybe Spor i hele hans Tidsalder. Hans Værker ere senest udgivne i 30 Bind (Paris 1859—65), hvortil Ménard 1883 føjede 2 Bind *Oeuvres inédites*. En højst fornøden kritisk Bibliografi over saavel trykte, som utrykte Arbejder af B. udgav Abbed Bourseaud 1896. Biografier haves af Bausset (2. Udg. 1819, 4 Bd.), Réaume (1869, 3 Bd.) og Floquet (1855—64).

A. J.

Bost. 1) **Paul Amy Isaac David B.** blev født 10. Juni 1790 i Genève; hans Fader var Kantor og Medlem af Byens lille Brødrementighed.

Sin boglige Dannelse fik han dels hos Herrnhuterne i Neuwid, hvor han opholdt sig 4 Aar, dels i Genève, hvor han studerede Teol. Han var et Stemningsmenneske, der svingede ml. Tro og Vantro, herrnhutisk Mystik, nøgtern Rationalisme og Sympati for Romerk. Fru von Krüdeners Besøg i Genève (1818) gjorde et vist Indtryk paa ham, men da han (1814) blev ordineret, stod han kun i et uadvortes Forh. til Kirken. Lidt efter lidt vaagnede der hos ham en Længsel efter noget bedre end den i Genève raadende Rationalisme, og for at tilfredsstille sin religiøse Trang holdt han Bibel-møder med nogle jævnaldrende. 1816 overtog han en Kapellanstilling i Kanton Bern, og under det trofaste Arbejde dér kæmpede han sig frem til en fast Tro paa Guds Naade i Jesus Kristus. 1818 traadte han i Tjeneste hos *London Continental Society*, og dermed begyndte hans Rejseliv og hans ihærdige Arbejde for »Opvækkelsen« (*le réveil*). 1819 sendte han Nationalk. i Genève en heftig Opsigelse, og paa sine Rejser optraadte han med megen Lidenskab mod alle dem, der ikke kunde staa Maal efter »Opvækkelsens« Maalestok. En Tidlang prædikede han for de af Nationalk. udtraadte, som havde faaet en Forsamlingsaal i Kvarteret Bourg de Four. Paa dette Tidspunkt var det, at han rettede et voldsomt Angreb paa Statsk. i Genève, som han beskyldte for at være en ariansk og pelagiansk Sekt. I Flyveskriften: *Défense de ceux des fidèles de Genève, qui se sont constitués en église indépendante, contre les Sectaires de cette ville* (1825) brugte han saa djærve Ord, at der blev anlagt Sag imod ham. I første Instans blev han frikendt; i anden Instans blev han vel frikendt for Anklagen for Bagvaskelse, men idømt en Pengebøde for fornærmende Udryk om Byens Præster. Bl. de vakte i Bourg de Four kunde hans urolige Aand dog ikke i Længden trives. Han begyndte at samle en ny Kreds i Nærh. af Genève, rejste rundt og prædikede, samt udgav en Tid et polit.-relig. Blad. 1840 blev han atter optagen bl. Genève's Præster, men kun for at lade sig kalde til Frankrig, først til Asnières, siden til Bourges og Melun, men uden at kunne slaa sig til Ro nogensteds. 1848 opgav han Stillingen som Fængselspræst i Melun og rejste til Genève, Nîmes, Neuchâtel og Paris, indtil han tilsidst slog sig ned hos sin Søn i Laforce (se nedenfor), og dér døde han 14. Dec. 1874. Han har bl. a. udgivet: *Mémoires pouvant servir à l'hist. du Réveil religieux* (Paris 1854—55), og fl. af hans Psalmer have fundet Indgang hos fransktalende Kr. Fr. N. — 2) **John B.**, Grundlægger af de store Barmhertighedshjem, som Landsbyen Laforce i Sydfrankrig (Dordogne) skylder sin Navnkundighed, er født 4. Marts 1817 i Moutier-Grandval i Schweiz, hvor hans ovenfor omtalte Fader dengang var Præst. Helbredshensyn nødte ham til at ombytte den studerende Vej med Bogbinderiet, hvorfra han dog paa Liszt's Raad atter kom bort for at uddanne sit sjældne musikalske Talent i Paris. En alvorlig kr. Vækkelse, i Forbindelse med en levende Medfølelse for alle lidende, bragte ham dog igen til at forlade et Livskald, der lovede ham en stor Fremtid, og han besluttede at sætte Livet ind paa et modarbejde den aandelige og time-

lige Nød, hvoraf han som Medlem af en Understøttelsesforening fik meget at se i Paris. Han havde neppe nok fuldendt sine teol. Studier i Montauban, før han blev valgt til Præst i Laforce, og nu tog han snart fat paa at virkeliggøre sine menneskekærlige Idéer. Hans Anstalter udviklede sig som af sig selv, den ene ud af den anden. Først byggede han et Hjem for forældreløse eller faretruede Pigebørn (*la famille*). Dertil sendte man snart alle Slags uheldbrede, blinde, aandsvage eller paa anden Maade hjælpeløse Børn, som intet Waisenhus vilde optage. Han maatte, for de andres Skyld, skille de værste ud og vidste foreløbig intet andet Sted til dem end Præstegaarden, der ogsaa siden fl. Gange blev det første Tilflugtssted for dem, hvem et nyt Hjem maatte beredes for. Næste Gang var det Epileptikerne, som maatte udskilles, og efterhaanden opstod der 9 Anstalter (Betesda, Eben-Ezer osv.), med Adskillelse efter Lidelsesform (epileptiske eller ikke, udviklelige eller ikke osv.), Køn og Alder, som nu tælle over 500 Beboere. Overordentlige Vanskeligheder voldte det ham at tilvejebringe de store Summer, som dels Opførelse og Indretning, dels den daglige Drift krævede, da neppe en Tredjedel af Udgiften dækkedes ved de indbetalte Plejepenge; men han besad ogsaa en henrivende Veltalenhed, naar han med Mund eller Pen tolkede sine Klienters Sag. Fra Amerika, England og Holland fik han Bidrag, mest dog fra de evangeliske Menigheder i Frankrig selv, som hvis Værk han betragtede sin Barmhjertighedsgerning. Før sin Død (1880) havde han faaet den fuldeste Anerkendelse af den borgerlige Øvrighed og den offentlige Mening i Frankrig: den Monthyonske Dydsbelønning og Æreslegionens Ridderkors for sig, medens Anstalterne fik Guldmedaille og Vidnesbyrd som almenyttige Institutioner 1877. Foruden ved direkte at hjælpe saa mange ulykkelige har han navnlig haft Betydning ved at henlede Opmærksomheden paa Epileptikernes særlige Trang og ved at lægge Vægt paa Arbejdet som et vigtigt opdragende Middel ogsaa overfor de svagtudviklede og delvis hjælpeløse. Endelig har det været af stor Betydning, at han har hævdet, at Omsorgen for de elendige er en umiddelbar Opgave for Menigheden. (Biografi i »Føbe« for 1881). N. D.

Bostrom, Christoffer Jacob, sv. Filosof, f. i Piteå 1. Jan. 1797, studerede i Upsala og blev Docent steds i praktisk Filos., var i nogle Aar Lærer for Kong Oskar I's Sønner, udnævntes 1837 til Adjunkt og næste Aar til Prof. i Filos. i Upsala. Han døde 22. Marts 1866. — B. har til de sidste Tider i mærkelig fremtrædende Grad behersket Aarhundredets filos. Studier ved Sverigs Universiteter. Siden B.s Anseelse blev fastslaaet i Upsala, have de filos. Lærestole med faa Undtagelser været besatte med hans Disciple. Traditionen i Lund, bundet til Fremlings og Genbergs fine Personligheder, gav vel store Løfter, mere skandinavisk og kontinental som den var, men i skabende Ejendommelighed var den afgjort underlegen og maatte vige for Upsalas med B.s eget System og anerkendte Navn, især da B. med Rette kunde betragtes som Slutstenen paa en filos. Udvikling i Upsala, til hvilken hørte Navne

som Höjer, Biberg, Grubbe og Geijer. En af B.s Disciple, Pontus Wikner, fik Kaldelse som Prof. i Kristiania, ganske vist først efter at have ændret sin Stilling til særdeles vigtige Punkter i B.s Filos. (f. E. om Kærlighedslivets metafysiske Betydning), men han bevarede dog et kendeligt Præg af sit Discipleforhold. Derimod har B.s Anskuelse udenfor Sverigs Grænser næppe naaet nævneværdig Paaagtelse, end mindre skønsm Vurdering. Ja, selv i Sverige har mere eller mindre ringeagtende Bedømmelse vekslet med udelte Beundring, men kun faa have hidtil arbejdet for en Videreførelse af B.s Filosofi som den tidlig bortkaldte Wikner.

Hovedtankerne i B.s Filosofi love denne en blivende Betydning, ikke saa meget paa Grund af deres nyskabende Evne, som paa Grund af den Energi, hvormed de fastholdes. For B. var jo — reelt set — Begreberne: det aandelige modsat det legemlige, det personlige modsat det upersonlige, det konkrete og reale modsat det abstrakte og formale, det organiske og systematiske modsat det atomistiske og mekaniske, det faste og evige modsat det flydende og timelige, det klare modsat det uklare, de afgjort højeste Grundbegreber, hvis tilsvarende Virkeligheder vare ham umiddelbart visse ved deres egen Fornuftighed. Denne Filosofi fremføres nu ogsaa — formelt set — næsten som en Profets religiøse Tro og virkede saa meget kraftigere, som hos B. Karakterens personlige Højhed var forbundet med en levende Overbevisning om at have set filos. Syner, som ingen anden. Et Fædrelandssind, der vovede at mene, at Norden ogsaa kunde evne Indsatsen i den filos. Tænkningens Historie, som overhovedet i Verdensudviklingen, tyngede ogsaa i Vægtskaalen. En gennemført Evigheds- og Personlighedsfilosofi har vel aldrig været formuleret saa skarpt — om man vil med en Hensynsløshed i Karl XII's Stil — som da B. fremsatte sin, stik imod Aarhundredets ejendommeligste Opfattelse fra modsat Hold: Positivismen og Evolutionismen. — Væsentlige for B. vare tilvisse ogsaa de Punkter, paa hvilke Wikner saa hans Filosofs alvorligste Mangler, fremfor alt B.s Mangel paa Evne til at hæve sig over den fra Platon og Grækerne nedarvede Intellektualismes Overvurdering af det teoretiske Liv. At Viljes- og Kærlighedslivet udgøre det i højeste Forstand konstitutive i Personligheden, bestred B. udtrykkelig, trods sin Iver for at hævede Menneskets Frihed og Ansvar. Ogsaa B.s abstrakte Evighedsbegreb lagde Hindring i Vejen for Forstaaelsen af den Evighedsbetydning, som tilkommer Historien netop som Historie i højeste Forstand. I sin Reaktion mod den spekulative Logik's Formastelighed og Overgreb lod B. sig drive til den modsatte Yderlighed, der ofte erindrer om Vulgar-rationalismens »sunde«, men for det meste flade Fornuft. Denne Svaghed træder især frem i hans ellers fortjenstfulde Gendrivelse af den hegelske Filosofs Begreb om »den vordende Guddom« og den dermed givne Benægtelse af vor Frihed og Ansvarlighed. Hævdelsen af Friheden og Ansaret var for B. Alfa og Omega; heri røber han Slægtskab med Kant. Men heri er ogsaa givet et Udgangspunkt for hans Filosofs Udvikling til større Overensstemmelse

med Krdm. B.s berømte Discipel, A. Nyblæus i Lund (»Den filosofiska forskningen i Sverige«), har indgaaende bestemt B.s Stilling til de to Lærere, som i meget præformerede hans Anskuelse, Prof. Biberg og Grubbe i Upsala, og hans Stilling til Geijer. Hvad B. især arvede fra førstnævnte, var hans Iver for Frihedsbegrebet, hvori han ikke med Urette mente at have peget paa noget nordisk og kristeligt fremfor alt andet. Han har ogsaa dette til fælles med Geijer, der, hvis ikke Historien, men Filosofien var bleven hans egentl. Hovedsag, kunde have stillet B. i Skygge som betydelig Personlighedsfilosof.

B. optraadte nærmest som Schellingianer af det yderste Højre; hans Udvikling bestemtes ved Paavirkning fra Leibnitz's Monadelære, Platons Idélære og Kants og Schleiermachers Analytik. Men modsat Monadelærens Realisme var B. afgjort Personalist: modsat den kantiske Analytiks Agnosticisme maa han kaldes platonisk Gnostiker; modsat Platons antike Objektivisme, var han en Hævder af Krdmens Subjektivisme. Overhovedet saa han i den kr. Livsanskuelse et afgjort Fremskridt fra den antike, ja den for alle Tider uovertræffelige. Hermed kunde han tillige fatte Kristi Betydning, ogsaa hans Persons Betydning, thi for B. var alt virkeligt værende ogsaa personligt værende. At alt, der med Rette griber en Personlighed, selv maa være personligt, den Sætning kan maaske, mere end nogen anden, siges at være B.s Hovedsætning. B.s Krdmsopfattelse var dog i mange Henseender mere origenistisk end augustinsk, mere rationalistisk end supranaturalistisk, mere logisk-metafysisk og moralistisk end historisk-metafysisk og religiøs, om man vil, mere spinozistisk end kantisk.

Filosofien er efter B. i og for sig den højeste Videnskab, den — baade hvad Form og Indhold angaar — fuldkomne Forstaaen, altsaa egentlig Guds Alvidenhed. Som menneskelig Videnskab er den tilvisse samme Viden, men med de Indskrænkninger, som følge af Menneskets Endelighed. »Rational Idealisme« (hvoraf det første Ord angiver *principium cognoscendi*, det andet *pr. essendi*) er det Udtryk, B. selv bruger til Betegnelse for sit filos. Standpunkt, modsat lavere filos. Former, der betegnes med derefter formede Udtryk (f. E. Hegels Filos. kaldes »højere empirisk Idealisme«). — Sin Filosofi deler B. i: A) teoretisk, hvori Fornuftvæsenene (der ene ere Filosofiens Genstand) betragtes udelukkende som erkendte eller værende, og B) praktisk, hvori de betragtes tillige som virkende eller handlende i og for Menneskene. Førstnævnte falder i 3 Hoveddele: 1) den rationelle Teologi (om Gud), 2) den rationelle Antropologi (om Mennesket) og 3) den rationelle Etnologi (om Folkepersonligheden). Den praktiske Filos. behandler fra sit Synspunkt samme 3 Genstande: 1) den rationelle Religionslære, 2) den rationelle Sædelære og 3) den rationelle Retslære. — Guddommen, det personlige, absolut fuldkomment fornemmende Væsen, bestemmer B. nærmere ved sin vidtloftige Lære om Guds Attributer. De ere dels logiske, hvilke tilkomme Gud, betragtet i og for sig (formale, reale, ideale), dels metafysiske, efter hans Forhold til aande-

lige Væsener. Disse aandelige Væsener tager B. som Guds »evige Bestemmelser, hans Idéer«; de danne et organisk Hele med Gud, ere levende og fornuftige, ere Personer. Som Guds Idéer ere de tilvisse absolut fuldkomne, men efter Indholdet skille de sig indbyrdes som mere eller mindre ufuldkomne, i Analogi med Tal i Talrækken: i hvert Tal indgaa de lavere som dets »positive«, de højere som dets »negative« Momenter. De aandelige Væseners ufuldkomne Opfattelse, hvorved de komme til at opfatte Virkeligheden paa en vis Maade som noget andet end den er, er Aarsag til den sanselige Verden, den timelige og rumsbestemte Fænomenverden. — Mennesket er Enhed af Væsen og Fænomen, eller, som det i Antropologien bestemmes, et sanseligt Fornuftvæsen. I dets praktiske Handlen har det at søge virkeliggjort dets sande Jeg (Fornuften) ved Sanselighedens Bearbejdelse til Organ eller Middel for det, eller, for at sammenfatte hele Menneskets Udvikling haade teoretisk og praktisk: det skal virkeliggøre sig selv udi alle de højere Væsener lige til det højeste, »ved hvilket de først alle naa deres fulde Bestemthed«, deres evige Liv og Salighed (Guds Riges Tilkomme).

Denne Udvikling er efter B.s Religionsfilosofi ikke sluttet med dette Liv. Mennesket har at gennemleve flere Livsformer, inden det naar sin fulde Udvikling. Det evige Onde eller en evig Usalighed kender B. ikke. Det vilde efter B. betyde, »at Guddommen var afmægtig m. H. til at virkeliggøre det gode, det vil sige selv beehæftet med ondt«. »Hele Verdensudviklingen er ikke noget andet end de aandelige Væseners vedvarende Frelse og Forsoning«. Mod de ortodokse Skabelses-, Forsonings- og Treenhedsbegreber polemiserer han med sociianske og vulgærrationalistiske Grunde, og ved de anførte Sætninger ogsaa mod en Eskatologi som Martensens.

I sin Statslære anser B. sig selv for »mest egen og original«, og vel med Rette. Han mener ogsaa, at »hans Teori er i Ordets sande Mening den mest liberale blandt alle, som hidtil ere opstillede« og mere end andre egnet til at forsvare de ringeres Ret. Den bæres af en udpræget Forkærlighed for den nordiske, især den sv., ældgamle Folkefrihed med dens stærke, men lovbundne Kongevælde og dens, for sund Udvikling efter Personlighedslivets Krav modtagelige, Firestændersforfatning, som den endnu i B.s Tid stod urokket og endnu findes i Finland.

I sine Skrifter, der ere forholdsvis faa og kortfattede, til Dels ufuldendte, røber B. en tydelig Stræben efter en fast Terminologi og en strengt logisk Fremstillingsmaade. Sin store Indflydelse har han mest udøvet ved mundtlig Undervisning og personlig Omgang, i den Henseende mere en Sokrates end en Platon. P. E.

Bothniensis, Nicolaus Olai, blev født i Långnäs i Piteå Landmenighed, sandsynligvis henvend 1560. Faderen, som siden blev Kommissær i Nordpinrå i Ångermanland, synes at have været niddær Modstander af papistisk Overtro. B. indskreves 1578 ved Rostocks Universitet, blev 1586 Læsemester i Hebr. ved Kollegiet i Stockholm, udgav her 1588 27 Teser de libero et servo hominis arbitrio, i hvilke han i ramistisk

Aand bekæmper al Sammenblanding af Teol. og Filos. 1589 blev han med sine Kollegar Skinnerus og Kenicius kastet i Fængsel, da de vsegrede sig ved at antage Johans Liturgi; herfra befriedes de først 1592, hvorefter de ansattes ved Upsalas 1593 genoprettede Universitet. Glanspunktet i Mester Nils's Liv er Upsalamødet, til hvis Præses han, under Ærkebispvakancen, valgtes med stor Majoritet, og hvis Forhandlinger og Beslutninger han ledede med overlegen Kraft, Frimodighed og Klogskab. Efter en Tale om Konciliers Nødvendighed for at ophæve Skismaer i Religionen lod han oplæse de 7, af ham forfattede, Teser om Skriften og Symbolerne, der ligge til Grund for Mødets Bekendelse herom. I hans Granskning af Augustanas Artikler, Kirkeordningen og Liturgien lyser hans luth. Trofskrighed og Omhyggelighed for Kirkens Frihed frem, hans Lærddom og Evne til at træffe Sømmet paa Hovedet, ofte med frisk Humor, en Egenskab, hvorm ogsaa et Par Epigrammer fra hans Haand vidne. Trods de følgende urolige Tider forfattede B., som nu var *Prof. primarius*, en Grammatik i det semitiske Sprog (der bevaredes i Manuskript, til den ødelægtes ved Branden i Upsala 1702) og holdt fortrinlige Forelæsninger over Apokalypsen, der gengaves ved 2 af hans Disciple i trykte Skrifter. Under Kampene mellem Sigismund og Karl stod han trofast paa den sidste Side og gik med sine Kollegaer som Anfører i Spidsen for Borgere og Bønder mod de fremrykkende Finner (»Korftåget«). Efter Abraham Andreæ Angermannus's Afsettelse indtog han Ærkesædet 1599. Han var steds Karl hængiven, men stod dog frimodig paa K.s Ret og søgte at formilde den strenge Herre. Efter en omhyggelig Beredelse hensov han 18. Maj 1600, og fik, skønt kun *electus*, sin Grav i Upsala Domkirkes Højkor (A. Magnusson, N. O. B., Skthm. 1893).

O. A.

Bothvidi, Johannes, f. i Norrköping 1575, præsteviet 1604, Hofprædikant hos Gustaf II Adolf 1616, *Dr. theol.* 1617, fulgte siden Kongen som Skriftefader paa hans Felttog. 1630 blev han Biskop i Linköping, var 1631 med Maria Eleonora i Tyskland, fik 1632 det Hverv at oprette Konsistorier i Magdeburg og Minden. B. holdt Ligprædiken over Gustaf Adolf og berømmes som en af sin Tids mest begavede Prædikanter og som en nidkær Biskop. Han døde 1635.

O. A.

Botolphus (Botulf, Budolphus) er Navnet paa en hl. Mand, som ifølge Angelsachserskrøniken 654 skal have grundet et Kloster i Ikanho (rimeligvis Boston = Botulfstown, i Lincolnshire). Beda omtaler ham ikke, men Mabillon fandt i Ouche et Manuskript, i hvilket der fortælles, at B. og hans Broder Adulf rejste til Tyskland for at lære Krdm. bedre at kende, og dér blev de Munke. Adulf blev paa Fastlandet og skal være bleven Biskop i Utrecht (?), men B. vendte tilbage til Storbritannien og byggede Benedictinerklostret i Ikanho. 17. Juni var hans Minde dag. Henved 50 engelske Kirker, deraf 10 i Norfolk, ere viede til St. B., og ogsaa i Danmark blev der bygget Kirker til hans Ære.

Bo-træ, se Budda.

Botticelli, Sandro (Alessandro Filipepi), fio-

rentinsk Maler, f. 1447, forstod tidlig at nedlægge en varm og fin Følelse i sine bibelske Billeder, hvis Typer lyse af ædel, menneskelig Personlighed og ren og rørende Kærlighed (*Magnificat* i Uffizierne). Hans hurtig voksende Ry skaffede ham en pavelig Indbydelse til Rom for at deltage i Udsmykningen af det sextinske Kapel. Her malede han (1481—83) enkelte af Pavebillederne og 3 store Fresker, der efter Tidens Skik ere en Forening af bibelske Billeder og Ceremonistykker til Forherligelse af Bestilleren. Hovedscenen i det første (»Jesu Fristelse«) viser en pragtfuld Skare af pavelige Hoffolk, der overvære den mosaiske Renselsesoffring ved en spedalsks Helbredelse (forherliget Sixtus IV's Oprettelse af Hospitalet S. Spirito i Rom). Det andet skildrer Mose's Ungdomsliv i en fint sammenstillet Billedrække, det sidste Koraks Oprør, den glæstl. Type paa Pavedømmets Ukrænkelighed — et Minde om Andreas af Krains (se S. 85) Oprørsforsøg mod Pave Sixtus IV.

Efter sin Hjemkomst blev B. nær knyttet til Familierne Medici og Tornabuoni. Især den første forherligede han paa en Række Billeder, udmærkede ved skøn Komposition, Farvetonernes Finhed og det indgaaende Kendskab til Perspektiven (»Kongernes Tilbedelse« i S. Maria Novella). Han blev nu stærkt greben af det humanistiske Liv ved Lorenzo Magnificos Hof, og Polizianos og Marsiglio Ficinos Begejstring for Oldtiden fik kunstnerisk Udtryk i en Række herlige Billeder, som atter i vore Dage have vundet stort Ry ved deres fine Stemmingsliv og sarte Forstaaelse af Ungdommens Ynde (*Primavera*, Venus's Fødsel). Det menneskelige Sjæleliv i dets Ondskab (Apelles's Bagvaskelse) og dets dybeste Nedbøjelse (»den forstødte«) gav han nye og mægtige Udtryk. — Da Savonarolas gribende Prædiken (fra 1491) rystede Florentinerne op, henreves den følsomme Maler stærkt og tolkede i sine storladne Billeder af Kristi Gravløggelse denne den største Smerte i kristen voldsomme Udtryk. Efter al Sandsynlighed ere de Billeder, der fuldstændig bortlægge al Datidens Pragt for ene at fordybe sig i det bibelske Emne, og særlig de Madonnabilleder, der tillige med Moderkærligheden give Forudanselen om den dybe Sorg saa gribende Udtryk, fra denne Tid. I sine sidste Aar skabte B. en Række fint forstaaende Illustrationer til Dantes Digtning (88 Blade ejes af Kobberstiksamlingen i Berlin). Han døde i Firenze 17. Maj 1510. J. O. A.

Botvid, en ung Hedning fra Södertörn fra det 11. eller 12. Aarh., begav sig, efter Legendens, i Handelsanliggender til England, levede dér et halvt Aar hos en Præst, der døbte ham, da »han havde lært sig Herrens Bøn og den apostolske Tro udenad«, og han blev derpaa »med Daaben Kristen baade i Tro og Liv«. Hjemkommen prædikede han og vandt flere ved sin Fromhed, især efter en underfuld Bøn-hørelse under en Fiskefangst. Af en vendisk Fange, som han havde frikøbt og vilde sende tilbage til hans Land, blev han dræbt paa Rogö i Södermannaskären og pristets siden som Södermanlands anden Apostel. Botkyrka, hvortil hans Ben skal være ført fra deres første Hvilested i Juleta, har faaet sit Navn

efter ham. I Klemmings »Latinska sänger, Sveriges helgon« findes Hymner til hans Ære. Han afbildes i Reglen med en Økse i den højre Haand og en Fisk i den venstre (*Vita S. Botvidi i Script. r. Suec. II, 377*). O. A.

Botvid Suneson (Bothvidus Sunonis) omtales først som Kannik i Linköping og blev, da Gustaf I afsatte Strengnäs-Bispen Magnus Sommar for rom.-kat. Sympatier 1536, efter Kapitlets Valg indsat som dennes Efterfølger. Rimeligvis er han den *Botwidus Souenis (?) ex Suecia*, der 1528 indskreves i Matriklen i Wittenberg. I Begyndelsen fandt Kongen Behag i hans kvikke Indfald, og som »en dygtig *Antiquarius* og *Historicus*« fik han det Hverv at bistaa O. Petri med hans Kronike, men da han fremdrog Dokumenter, der stillede Unionen i bedre Lys, passede hans Historiegranskning ikke længere efter Kong Göstas Smag. Da han derhos modsatte sig Kongens 3. Ægteskab med hans anden Gemalindes Søsterdatter, faldt han i Unaade, og blev nogle Aar efter afsat og kastet i Fængsel paa Gripsholm. Efter at have gjort Afbigt og bødet 500 Mark Sølv slap han ud, fik Fogdø Pastorat og efter Kongens Død atter 1561 sit Bispeembede. Han døde 1562. O. A.

Boulay, César Egasse du, (Bulæus), d. 16. Okt. 1678, var Syndicus ved Universitetet i Paris og skrev som saadan i 6 Foliobind Pariser-Universitetets Historie fra 800 (=: dets formentlige Stiftelse ved Karl d. st.) til 1600 (*Hist. universitatis Parisiensis*, Paris 1665—73).

Bouquet, Dom Martin, lærd Mauriner, f. 1685, aflagde 1706 Munkeløftet i Abbediet St. Faron i Meaux og blev derpaa, paa Grund af sin filol. Lærdom, B. Montfaucons Medhjælper ved Udgivelsen af Krysostomos's Skrifter. Senere blev han Bibliotekar i Abbediet St. Germain des Prés og samlede da Stof til den nye Udg. af Flavius Josephus, som Haverkamp i Leiden senere udgav. 1723 betroede Generalsuperiøren San Marthe ham Ledelsen af den store Samling *Scriptores rerum Gallicarum et Francicarum*. 2 Bind af dette Værk vare fuldendte 1729, men da blev B., der var indviklet i Stridighederne om *Unigenitus*-Bullen, forvist til Laon, og først 1735 blev han taget til Naade, dog uden at maatte vende tilbage til St. Germain. Først blev der anvist ham Bolig i Klostret i Argenteuil, senere i et parisisk Kloster. 1734 og 1739 udkom de 2 første Bind af hans Kæmpeværk; det 9. var til Hølvten trykt for hans Død (6. April 1754). Efter hans Død blev Værket fortsat med 4 Bd. af hans Ordensfæller, Brødrene Jean og Charles Haudiquier, Housseau, Précieux, Clément, Poirier og Briat, indtil Revolutionen satte en Grænse for Maurinerne's Arbejde. Fuldendelsen af Værket blev overdraget til Institutet, og 1806—76 udkom Bd. 14—23. Delisle har besørget et nyt Oplag i 19 Foliobind (Paris 1869—80). B.s Værk prises ofte som Maurinerne's ypperste Arbejde. Fr. N.

Bouquin, Pierre, Pfalz's Reformator, skal være født i Guienne (eller Saintonge). Han studerede i Bourges, og dér vandt han 23. April 1539 den teol. Doktorgrad. Han tilhørte oprindeligt Karmeliter-Ordenen og blev Karmeliter-Prior, men da han var bleven greben

af Refs. Tanker, flygtede han til Basel, Leipzig og Wittenberg. Paa Melanchthons Opfordring gik han 1542 til Strassburg for at holde Forelæsninger dér, senere rejste han til Basel og Genève og derfra tilbage til Bourges, hvor han holdt Forelæsninger over det hebr. Sprog og den hl. Skrift. I Bourges traf han Dronning Marguerite af Navarra, som opholdt sig dér paa Vejen til Paris; til Jeanne d'Albrets Bryllup, og som Løn for et Par Skrifter, han overrakte hende og Jeanne d'Albret, fik han en Aarpenge og Ansættelse som Præst ved Domkirken i Bourges. Reformatorerne i Genève saa med en vis Mistillid hen til B.s Færd, og der blev udspreddet det Rygte, at han atter bar Munkekutte. Det var dog Bagvaskelse. B. vedblev at være Refs. Mand, og 1555 maatte han flygte fra Bourges. Efter forgæves at have søgt en Virkekreds i Strassburg blev han teol. Prof. i Heidelberg, og efterhaanden rykkede han op til at blive Fakultetets Dekan og Medlem af det reformerte Kirkeraad (1560). Under Friedrich III's Regering spillede han en ikke ringe Rolle, men efter denne Fyrstes Død (1576) mistede han og de andre reformerte Teologer deres Stilling, og B. tog da (1578) til Lausanne, hvor han virkede som Prof. og Præst til sin Død (1582).

Bourdauou, Louis, Jesuit og berømt Prædikant, blev født i Bourges 20. Aug. 1632 i en anset Familie. Allerede 1648 indtraadte han i Jesuiterordenen og blev i en ung Alder Prof. i Filosofi og Moral i sin Fødeby. Hans fremragende Evner som Prædikant bevirkede, at Ordenen bestemte ham udelukkende for denne Virksomhed, og efter et kort Ophold i Provinserne anvist ham fra 1669 Gerning i Paris, hvor han snart vakte den største Opmærksomhed og 1670 fik Ansættelse ved Hoffet. Efter Ophævelsen af det nantiske Edikt (1685) sendte Ludvig XIV ham til Montpellier for at omvende Protestanter; han vendte dog snart tilbage til Paris og var utrættelig virksom som Prædikant og Skriftefader til sin Død 13. Maj 1704 — en Maaned efter, at Frankrig ogsaa havde mistet Bossuet. Hans Samtid kaldte ham »Kongernes Præst og Præsterens Konge«. Han besad alles Højagtelse og Hengivenhed, og det er sagt om ham, at han hverken havde Fjender eller Bagtalere. Hans Prædiken er myndig, veltalende, indtrængende, mere betonende den etiske Side af Kristenlivet end selve de kristelige Læresætninger. Hans trykte Prædikener udgøre 18 Bind (Paris 1707—34). (Feugère, B., *sa prédication et son temps*, 1875; Lauras, B., *sa vie et ses oeuvres*, 1881; Ménorval, B., *vie d'un Jésuite*, 1897). A. J.

Bourges (Avaricum, Bituricum) i Departementet Cher var under Keiser Augustus Hovedstaden i *Aquitania prima*, senere Hovedstad i Hertugd. Berry. Byen blev tidlig et Bispesæde, siden, uvist naar, Ærkesæde. Pave Eugenius III (d. 1153) overdrog Metropolen af B. Primatet over de 2 kirkl. Provinser B. og Bordeaux, og herefter kaldte Ærkebiskoppen af B. sig Aquitanien's Primas eller endog Patriark. Paa en Synode i B. 842 blev Ærkebiskop Ebo af Reims paany afsat; paa Synoden i B. 1438 bleve Baseler-Konciliet's Reformdekreter med nogle Æn-

dringer godkendte, og Karl VII underskrev derpaa den saakaldte pragmatiske Sanction, ved hvilken der blev gjort et Skridt henimod en fr. Nationalk. — Domkirken i B. er en af Frankrigs skønne gotiske Kirkebygninger.

Bourgfontaine, Samtalen i. 1654 nedskrev den kgl. Advokat Jean Filleau af Poitiers, paa Ludvig XIV's Moders, Dronning Annas, Tilskyndelse, en Fortælling om, at 7 Personer, der ved Forbogstaver vare gjort kendelige (bl. a. Jean Duvergier de Haurannes og Cornelius Jansen), skulde være komne sammen i Char-treuser-Klostret Bourgfontaine, 16 Mil fra Paris, for at lægge Planer til Udryddelse af den rom-kat. Religion og Indførelse af Deismen. Janse-nismen skulde være et Middel og Overgangsled til Indførelsen af en deistisk Religion. Efterret-ningen om denne Samtale paastaar Filleau at have faaet fra en Person, der foregav at have været til Stede ved Samtalen. Hele Historien er en lumpen Opdigtelse for at komme Janse-nismen til Livs, og det er et sørgeligt Vidnes-byrd om den jesuitiske Historieskrivnings ringe Sandhedskærlighed, at Fortællingen om Sam-talen i B. ikke forlængst er henvist til Fablerens Verden (F. H. Reusch, Beiträge zur Gesch. des Jesuitenordens, München 1894, 120 f.). Fr. N.

Bourignon, Antoinette, til Hælvten en hy-sterisk Mystiker, til Hælvten en snu Bedra-gerske, blev født 13. Jan. 1616 i Lille som Datter af en velhavende rom.-kat. Købmand. Ved Fødselen var hendes Overlæbe groet fast til Næsen, og hendes Pande bevokset med sorte Haar, saa at hun maatte underkastes en Opera-tion, før hun kom til at ligne andre. Livet begyndte altsaa for hende med Lidelse, og i sit Hjem maatte hun døje meget ondt; men under Lidelserne mærkede hun stærkere og stærkere *les attrails de Dieu*. 18 Aar gl. besluttede hun at hengive sig helt til Gud, og en Tid tænkte hun paa at gaa i Kloster. Hun meldte sig hos Karmeliterinderne, men de lod hende forstaa, at de ikke kunde tage imod en Kvinde, der kom tomhændet; derved fik hun, som hun sagde, Øjnene op for »Klosterfolkenes Hyklerie«. Hendes Forældre besluttede da at faa hende gift, men for at undgaa Brylluppet flygtede hun (1636) fra sit Hjem for »i Italien« at finde et Sted, hvor hun kunde leve som Eneboerske. Denne »Flugt til Amerika« endte med, at hun blev bragt tilbage til Hjemmet, og dér fortsatte hun sit asketiske Liv paa et ensomt Kammer, under Selvpinsler og Betragt-ning af Krucifikset og et Billede af den hl. Antonius. I Ensomheden mente hun at høre Gud sige, at hun var kaldet til at forny den evangeliske Aand. Hun læste i det nye Testa-ment, men hun fandt ikke andet dér, end hvad hun mente at have ved Guds umiddelbare Aabenbaring i hendes Sjæls Inderste. Efter kortere Ophold i Vor Frue Kloster i Mons, i Liège og i Blatton vendte hun tilbage til Lille, hvor hun først var i sit Hjem; men efter begge Forældrenes Død overtog hun Ledelsen af et Hus for forældreløse Piger. Det styrede hun i 9 Aar, men da en af hendes aandelige Venner, Mystikeren Jean de St. Saulieu, havde forført en af de unge Piger, tyede hun til Gand (1662). Dér roste hun sig af høje Aabenbarel-ser, som varslede hende, at hun skulde være

Aandens Brud og, som en anden Maria, føde Gudsborn, der skulde blive Grundstene i den nye K. Fra Gand rejste hun til Bruxelles og Malines, og lidt efter lidt fik hun hvervet en lille Tilhængerskare, der vilde tage imod »den evangeliske Aand«. Sammen med en jansenistisk sindet Oratorianer-Superiør ved Navn Christian de Cort besluttede hun paa Nordstrand at grunde et Tilflugtssted for den evangeliske Aands Børn, men under et Ophold i Amster-dam (1667—68), hvor hun færdedes bl. Kvæ-kere, Mennoniter, Labadister og andre Sværmere gjorde hun den sørgelige Erfaring, at der ikke var mange af Mystikerne, som egnede sig til at være Medlemmer af den paatenkte Menig-hed paa Nordstrand. Amos Comenius var en af de faa, hun ved nærmere Kendskab mente at kunne have Agtelse for som Kristen. Efter en trang Tid, i hvilken de Cort døde (1669) af et Slagtilfælde, saa det (1671) endelig ud, som om Planen med Nordstrand kunde lykkes, og A. B. rejste da til Husum for at være i Nærheden. I Husum kom forskl. mystisk an-lagte Mænd og Kvinder til hende, men de sønderjyske Præster begyndte at angribe hende, især efter at hun, som Svar paa et literært Overfald af den reformerte Præst i Altona, i Skriftet *Le témoignage de la vérité* havde ud-viklet sine sværmeriske Tanker om Jesu rene Lære og K.s Forfald. For at værgе sig skrev hun ogsaa Skriftet *La pierre de touche* (Prøve-stenen), der først blev trykt senere, og 13. Marts 1675 sendte hun Hertug Christian Al-brecht en Trosbekendelse, der er mærkeligt ved det, som ikke staar i den. Da Christian Albrecht maatte ty til Hamburg, og da den hertugelige Del af Slesvig blev besat af de Dske, flygtede ogsaa A. B. til Hamburg, og dér traf hun Mystikeren, Pierre Poirret, den mest tro-faste af alle de Mænd, den lunefulde Kvinde havde formaaet at fængsle. Fra Hamburg tog hun til Øst-Friesland, og i Lützburg aabnede hun et Gæstehjem og Fattighus og søgte at virkeliggøre Tanken om et heiligt Samfund, i hvilket Aposteltidens Aand skulde raade. Her traadte imidlertid ogsaa hendes Herskesyge og Utaalmodighed stærkt frem, og Beundrin-gen for de hellige i Friesland tabte sig hurtig. Efter et Par Aars Forløb forlod A. B. sine aandelige Børn dér og rejste til Franeker, hvor hun døde ensom og forladt 30. Okt. 1680; men hendes Drøm om Aposteltiden og hendes Uvilje mod alt ydre K.væsen sikrede hende en Stund et godt Minde hos mystisk anlagte Sønderjyder. P. Poirret udgav hendes samlede Værker i 25 Bd. (Amsterdam 1679—84). Om hendes Færd i Sønderjylland se Khist. Saml. 4. R. II, 396 f. (A. v. d. Linde, A. B., Leiden 1895.)

Bouthillier de Rancé, Jean le, se Trappister.
Bouvier, Auguste Ami Oscar, protest. Teo-log, f. 16. Febr. 1826 i Genève, blev 1853 Hjælpepræst hos Ad. Monod i Paris, derpaa Pr. ved den schweizerske Kirke i London; 1857 vendte han tilbage til Schweiz og blev Landsbypr. i Kanton Genève; 1861 blev han Prof. i Apologetik og praktisk Teol., 1865 Prof. i Dogmatik ved Akademiet i Genève. Han har bl. a. skrevet en Monografi om John Bost (5. Udg. 1882), en Dogmatik (*Theologie systéma-*

tique 1887) og forskl. apologetiske og polemiske Afhandlinger. D. 2. Nov. 1893 i Genève.

Bovet, Eugène Victor Félix, schweizisk Protestant, blev født 7. Nov. 1824 i Neuchâtel. Dér var han først Bibliotekar, senere blev han Prof. i fr. Literatur og Hebr. og efter 1853 en af Udgiverne af *Revue Suisse*. Han har bl. a. skrevet *Le Comte de Zinzendorf* (3. Udg. Paris 1865); *Voyage en terre sainte* (7. Udg. Paris 1881) og *Hist. du Psautier des églises réformées* (Neuchâtel 1872).

Boye. 1) Birgitte Cathrine B., dsk Psalmedigterinde, er født i Gentofte 7. Marts 1742. 21 Aar gl. blev hun gift med Skovrider H. M. Hertz (d. 1775) og ved ham Moder til J. M. Hertz (d. som Biskop i Ribe), der arvede noget af hendes poetiske Evne. 1778 ægtede hun Kontroller ved Malmøllen, senere Toldskriver og Justitsraad, Hans Boye. Da Selskabet for de skønne Videnskaber 1773 opmuntrede til Forsøg i »den hl. Poesi«, mødte hun med 20 Psalmer, nærmest Efterligninger af Klopstock og Gellert, som gjorde stor Lykke. Da Guldberg samlede sin Psalmebog, medtog han ikke mindre end 146 af B. B., »de allerfleste hendes egne, dels over Religionens store Sandheder, dels over visse Davids Psalmer og andre Skriftens Steder; nogle fri Overs. af Gellerts aandelige Sange, de øvrige af Münsters Psalmer eller udf. af den i Petri Kirke. indførte Psalmebog«. I det sjællandske Provinsarkiv findes en egenhændig Afskrift af hendes til Guldberg indsendte hl. Poesier, der gør os det muligt at efterspore, hvilke Ænderinger hun efter Guldbergs og Biskop Harboes Raad selv har gjort i sine Psalmer. En Del af hendes aandelige Digtning gik over i »Evangelisk-christelig Psalmebog«, 13 (dels originale, dels oversatte) Psalmer i »Roskilde Konvents Psbog«, 12 i »Landstads Psbog«. Bedst kendt og mest brugt er vel: »Den Helt, som knuste Dødens Magt« og Bryllupspsalmen: »Du ledte frem, al Godheds Gud«, Efter sit sidste Ægteskab forsøgte B. B. sig ogsaa i den tragiske Poesi, og navnlig hendes heroiske Skuespil »Gorm den gamle« vandt Paaskønnelse. Deri findes Visen om »Viggo, som hævned sin Konge«. Hun døde i Kbhvn 17. Okt. 1824. —

2) **Caspar Johannes B.**, dsk. Præst og Psalmedigter, blev født paa Kongsberg 27. Dec. 1791. I en meget ung Alder gennemgik han Trondhjems Skole, men paa Grund af sin Ungdom kom han først 1810 til Kbhvn som Student. 1816 blev han teol. Kand., og da havde han allerede gjort sig bemærket ved et Par politiske Digte (Digtet »Nor til Dana«, trykt i A. Faye, Norge i 1814) og Oversættelser. 1818 blev han Andenlærer ved Jonstrup Seminarium, og i denne Stilling udfoldede han en rig dramatisk Produktion, der ved sine Fortrin og Mangler minder om Oehlenschlägers svagere Arbejder. Fra denne Tid stammer ogsaa de to mest kendte Digte, »Kirkeklokken i Farum« og »Der er et Land, dets Dødt er højt mod Norden«. 1826 blev han Sognepr. i Søllerød; 1835 blev han forflyttet til St. Olai i Helsingør og 1847 til Kbhvn som Sognepr. ved Garnisons Kirke. Han døde 6. Juli 1853 af Koler, som han havde paadraget sig ved at besøge syge paa Garnisonshospitalet. I sin Præstetid skrev han en stor Mængde Psalmer (samlede i: Psalmer,

2. foregede Udg. I—III, Kbhvn 1847—54), af hvilke ikke faa have fundet Optagelse i »Roskilde Konvents« og »Landstads« Psbøger og i »Psbog for Kirke og Hjem«. Bedst kendte ere maaske: »Dybt hælder Aaret i dets Gang«, »Bliv hos os, Mester, Dagen hælder«, »Naturen holder Pinsefest«, »Du bange Sjæl, hør Trøstens Bud« og »Herre Kristus! dig til Ære — slutte vi vort Kirkeaar«. 1838—39 udgav han 2 Bd. »Prædikener«; 1853 udkom »Ny Samling af Prædikener« i 2 Dele. — 3) **Frederik B.**, dsk Præst, f. 1715, var i sin Ungdom Lærer ved Waisenhuset i Kbhvn, som en Tidlang var Midtpunktet for Pietismen i denne By. Han blev personel Kap. hos en af de ivrigste københavnske Pietister, Præsten C. Langemach Leth, der var Sognepr. ved Trinitatis Kirke og Prof. *catecheses*. F. B.s Prædikener gjorde megen Lykke hos Pietisterne, og det samme var Tilfældet med den Samling »Hjertesuke«, som han »efter nogle redelige Sjaeles Begæring« 1750 udgav under Titlen: »Nogle faa udvalgte og med Blod besprængte Blomster, opsamlede under Jesu Kors, dem især til Trøst og Opmuntring, som i Sandhed elske vor Frelsere«. Han er Forf. til Psalmen: »Er der da saa stor en Glæde«. Han døde 1759. — 4) **Niclas B.**, Præst i Ditmarsken, f. o. 1500, kom 1518 til Wittenberg for at studere. 1521 vendte han tilbage til Ditmarsken, greben af den nye Lære, og blev Præst i Meldorf. Det lykkedes ham at vinde fl. for denne, navnlig den ansatte Enke, Vibeke Junge, og hans Familieforbindelser værnede ham mod Munkenes Uvilje. For at fremme Arbejdet for Udbredelsen af den luth. Lære indkaldte han Heinrich fra Zütphen (se d. Art.), som han rimeligvis har kendt fra Wittenberg. Han kom og led Martyrdøden i Ditmarsken 10. eller 11. Dec. 1524: N. B. lod sig dog ikke skræmme af Heinrich fra Zütphens Martyrium, og den luth. Opfattelse fandt lidt efter lidt Indgang i Meldorf. Han døde 1547. — 5) **Nicolaus B.**, Fætter til den foregaaende, Præst i Wesslingburen, kaldet »Ditmarskens Orfevs«, var ogsaa Ref.s Ven. Han har digtet Psalmen: »O Godt wy dancken diner gude«, der findes i Kingos Psalmebog som: »O Gud, vi takke og love dig«. Den blev efter et tysk Vidnesbyrd fra 17. Aarh. »med sin liflige Melodi« sunget dér ved alle Gæstebud og Fester i Steden for *Gratias*. N. B. døde 1542.

Boyle-Lectures er Navnet paa nogle apologetiske Forelæsninger, som aarlig efter Paaske afholdes i det kgl. Kapel i Whitehall paa Søndag-Eftermiddag ifølge en testamentarisk Bestemmelse af Robert Boyle (f. paa Irland 1627, d. 30. Dec. 1691), 7. Søn af den første Jarl af Cork og bekendt som Naturfilosof, Kemiker og virksomt Medlem af det eng. Videnskabernes Selskab (*Royal Society*). R. B. nærede en levende Interesse for teol. Spørgsmaal og forstod ikke alene Hebr., men ogsaa fl. af de semitiske Dialekter. Som Direktør for det østind. Kompagni virkede han for Biblens Udbredelse i Indien og bekostede helt eller delvis Biblens Overs. paa Irsk, Wallisisk, Tyrkisk og Malajisk. 1691 bestemte han en Sum af 50 Pund Strl. aarlig for 8 Prædikener (Foredrag), der hævdede den kr. Relig.s Sandhed over for Ateister, Teister,

Hedninger og Muhammedanere. De første *B.-L.* blev holdte 1692 af R. Bentley. Der er ingen Bestemmelse om, at *B.-L.* skulle trykkes, men i den senere Tid blive de i Reglen trykte. 1846—47 var F. D. Maurice *B.-Lecturer*; hans *B.-L.* foreligger i *The Religions of the World and their Relation to Christianity*. 1854 holdt Christopher Wordsworth *B.-L.* over Folkeforsyndelser, Tiende, Nødvendigh. af at have Biskopper osv. 1866 læste Ch. H. Plumptre over *Christ and Christendom*. 1874—75 behandlede H. Wace *Christianity and Morality*; ogsaa A. Barry (s. d. Art.) var 2 Gange *B.-Lecturer*. 1890 valgte T. G. Bonney, med Hensikht til *Lux mundi* (se d. Art.), at tale om *Old Truths in New Lights*. 1895 belyste Canon Neubolt *The Gospel of Experience or the Witness of Human Life to the Truth of Revelation*.

Bradlaugh, Charles, eng. Fritænkere, blev født i Hoxton i fattige Kaar 26. Sept. 1833. Med stor Ihærdighed samlede han sig en ikke ringe Mængde Kundskaaber, og da Chartismen satte England i Bevægelse, optraadte C. B., trods sin Ungdom, som politisk Taler. Han kom meget tidlig bort fra den kr. Tro og skrev allerede 1850 en Opsigelse til Krdm. (*A few Words on the Christian Creed*). Derpaa fik han Ansettelse hos en ligesindet Advokat i London, og paa hans Kontor forfattede han en Række Angreb paa den kr. Tro. For ikke at skade Advokaten udgav han disse under Pseudonymet *Iconoclast*. 1858 blev han Præsident for det i relig. og polit. Henseende radikale *Secular Society*, udgav ogsaa et radikalt Tidsskrift *The Investigator* og kæmpede for Parlementsreformen. 1880 blev han valgt til Parlementsmedlem for Northampton. Først nægtede han paa Grund af sin Ateisme at aflægge Parlementseden, siden tilbød han at ville aflægge den, men blev da afvist paa Grund af sin tidligere Erklæring om at være Ateist. Først 1886 blev han stedet til Edsaflæggelsen, og 2 Sessioner senere vedtog Parlamentet *The Oaths Act*, der godkendte den Opfattelse af Parlementseden, for hvilken B. havde kæmpet. Han døde 30 Jan. 1891. 1877 blev der anlagt Sag imod ham og Mrs. A. Besant (s. d. Art.) i Anledn. af Udgivelsen af den usædelige Bog *The Fruits of Philosophy*. De blev først dømt til 6 Maaneders Fængselsstraf og en stor Bøde, men senere, væsentlig af formelle Grunde, frikendte.

Bradwardina (Bredwardine), **Thomas** af, eng. Skolastiker, f. o. 1290, studerede i Oxford Matematik og Teol. Om hans ydre Livsgang vides kun lidt. Han blev 1339 Edvard III's Feltpræst i Krigens mod Frankrig og blev i den Stilling Kongen saa uundværlig, at denne ikke vilde slippe ham, da han 1348 blev valgt til Erkebisp af Canterbury. Men da Erkestolen paa ny blev ledig 1349, blev han atter valgt, og Kongen gav nu efter. Kun faa Uger skulde han imidlertid beklæde sin Stilling; han døde 26. Aug. 1349.

I sin Ungdom havde B., endnu før han gav sig til at studere Teol., en relig. Opvækkelse, der blev af gennemgribende Betydning for ham. Han førtes nemlig derved til et grundigt Brud med sin Samtids overfladiske Pelagianisme.

Guds frie Naade blev ham alt. Og sine Tanker herom nedlagde han i et stort Værk: *De causa Dei contra Pelagianos*, hvori han fører »Guds Sag« mod alle dem, der mene, at Msket maa tiltinge sig Guds Naade ved egne Fortjenester. Han fører Kampen med filos., ikke med teol. Vaaben; med Forsæt, da de moderne Pelagianere netop vare saa stolte af deres filos. Beviser. Han kommer da til at lære Guds Enevirken; alt maa have sin sidste Grund og Kilde i ham, og B. maa da konsekvent lære en evig Forudbestemmelse og, hvad der er det betænkeligste, svække det ondes Begreb. Men vigtigere end disse, ofte forføjede, Argumentationer er den relig. Interesse, der driver ham, som han er sig bevidst at dele med Paulus og Augustin, og som omsider i Luther faar sit store Gennembrud. Men da B. var Kirkens lydige Søn, forblev han uanfægtet, ja hædredes endog med Tilnavnet: *doctor profundus*. Hans Værk er udgivet (London 1618) af H. Savile. Paa Wyclif, der dog neppe har kendt ham personlig, har hans Tanker vistnok haft Indflydelse (G. Lechler, J. v. Wiclif und die Vorgesch. d. Ref. I. 229 f., Leipz. 1873). J. P. B.

Braem, Johan, dsk. Biskop, f. i Khvn 12. April 1648, rejste, efter at have studeret Teol. hjemme, 1668 til Leiden, Oxford, Cambridge og Wittenberg. 1674 blev han Rektor for Latinskolen i Helsingør, 1681 Præst ved St. Peders Kirke i Næstved, s. A. Præst og Domprovst i Roskilde og 1691 Biskop i Aarhus. Han døde 21. Maj 1713.

Brag, Karl Johan, f. 1735 i Marstrand, hvor Faderen var Præst, blev 1761 *Mag.* i Upsala, præsteviet 1764 og s. A. Gymnasialbibliotekar i Göteborg. 1764 blev han Konrektor og 1774 Sognepr. steds., 1781 Provst, og s. A. døde han. B. var en alvorlig og nidkær Præst baade i sit Sognekald og i Domkapitlet. I sine Prædikener, der mest holdt sig til 2. Troartikel, vilde han helst ved Forkyndelse af Naaden lokke Syndere til Kristus. Han mentes derfor at indtage en venlig Stilling til Herrnhutismen, skønt hans rene Lære aldrig blev betvivlet. B. var en flittig Skribent; herom vidner hans »Predikobibliothek« (udg. i Forening med Lektor Rosén), hans »Prospectus till Veckopredikningare«, et Sammen drag af Mosheims *theologia dogmatica* og 15 »Propssalmer«. Efter hans Død udkom hans »Postilla« 1782. K. H.

Braga (Bracara), Erkebisp. i Portugal; i Nærh. ligger en berømt Valfartskirke *do Senhor Jesus do Monte*. En af B.s berømteste Biskopper var Martin af B. (d. 580). 1390 blev ogsaa Lissabon Erkesæde, og 1540 var det samme Tilfældet med Evora. Derved mindskedes B.s Betydning, og den Ret til at salve Kongerne af Portugal, som Eugenius IV (1439) havde overdraget Erkebiskopperne af B., gik under Benedict XIV over til Lissabon.

Brahma (Sanskrit: Brahman, Neutr. og Masc.) er i den indiske panteistiske Filosofi Navnet paa det højeste Væsen. I den ældste Tid (Vedatiden) brugtes Navnet ikke som Betegnelse for en Guddom, det betegnedes blot (som Neutr.) den fromme Begejstring eller Bønnen og især den deri virkende Kraft, eller ogsaa var det (som Masc.) ligefrem Betegnelse for den Person, igennem hvilken denne Kraft

bragtes til at virke, altsaa Præsten (jfr. lat. *flamen*), som skulde have Opsyn med Ofret og paase, at ingen Forseelser mod Ritualet bleve begaaede. I den følgende Periode (Brahmanismen) udvikledes Begrebet (Brahman, Neutr.) i Filosofien til at betegne »Selvet«, det absolute Væsen eller Verdensaltet i abstrakt Forstand, medens B. (Masc.) indførtes i det mytologiske System som identisk med Skaberguden (Prajāpati). Da efterhaanden flere brahmanske Sekter opstod med nye Guder, identificerede man det upersonlige Br. med disse, dog uden dermed at forene nogen egentlig Kultus. I de senere Tider (Hinduismen) optræder endelig B. som personlig Gud (Skaberen) i Forbindelse med Vishnu og Giva som en Slags Treenighed (Trimurti, se: Indiske Religioner). B. har i Indien aldrig været nogen folkelig Gud, man har vel Billeder af ham, men ingen Templer eller officiel Dyrkelse. Han afbildes i siddende Stilling med korslagte Ben, iført en tætsluttende hvid Dragt; han er enten rødmalet eller forgyldt og har 4 Hoveder og 4 Arme. I hver Haand holder han et af de 4 Attributer — Vedaerne, en Krukke med Vand fra Ganges, en Offerske, en Rosenkrans. Paa de 4 Hoveder, som vende ud til hver sit Verdenshjørne, bærer han Tiara'er. D. A.

Brahmanisme bruges i Alm. til at betegne en bestemt Periode i den indiske Kulturhistorie (fra Vedatiden indtil Hinduismen). B. er altsaa egentlig ikke Navn paa en Religion, hvor Brahma er Hovedguden (som Givaisme, Vishnuisme o. l.), men maa snarere forstaaes som en vis Type i Samfundsudviklingen (se Art. indiske Religioner). D. A.

Brahma Samaj (udtales Samadsj) er et teistisk Reformsamfund, der har dannet sig i Indien under Indvirkning af den europæiske Kultur og Krdmen. Denne Reformbevægelse blev sat i Gang ved Brahmanen Ram Mohun Roy, f. 1774 i Bengalen, der igennem alvorlige Studier var kommen til Erkendelse af Krdmens Overlegenhed. Det var dens praktiske Side, han beundrede, dens ophejede Moral og dens Stifters Person, medens han ikke antog Miraklerne og Treenigheden. Han kæmpede med mandig Fasthed imod Afgudsdyrkelsen og Kasteskikkene, særlig Sati (Enkernes Optrædning), der blev forbudt 1829. Efter i 1828 at have begyndt med religiøse Sammenkomster af Meningsfæller, organiserede han 1830 Brahma Samaj (o: Samfund, Menighed). Efter hans Død (1833 i England) fik B. S. først 1841 atter en fremragende Leder i Debendra Nath Tagore. Men denne fordunkledes siden ved den fyrige og veltalende Keshab Chander Sen, f. 1838 i Kalkutta, der 1858 sluttede sig til B. S. og rev de yngre Medlemmer med sig til en skarpere Optræden imod Kasten. Dette førte til et Brud med den konservative Retning, der nu kaldte sig Adi (o: den oprindelige) B. S., medens de fremskredne under Keshabs Ledelse 1866 dannede en ny »B. S. af Indien«. Den sidste overfløjede helt den ældre og virkede ivrigt for sociale Reforme (bl. a. for Indførelsen af borgerligt Ægteskab) og Forbedring af Kvindens Stilling og Uddannelse. Keshabs Anseelse steg efter en Rejse til England 1870, hvor han blev fejret over al Maade, men ved sin Selvrådigh-

hed stødte han mange i Samfundet fra sig, og da han 1878 bortgiftede sin mindreaarige Datter imod de af ham selv forfægtede Grundsætninger, skilte over 400 Medlemmer (de $\frac{2}{3}$) sig fra ham og dannede Sadhāran (o: almindelig) B. S. Keshab gik nu, fulgt af sine ivrigste Tilhængere, videre paa sin egen Vej. Han tillagde sig selv Inspiration og proklamerede 1881 »den nye Dispensation« med Guds Faderlighed (siden ogsaa Guds Moderlighed) samt Menneskers Broderskab som Hovedlærdomme. I Kristus saa han en Inkarnation af Gud, men ogsaa andre »store Mænd« vare Inkarnationer. Han priste Kristus som guddommelig (Talen 1879: »Indien spørger: Hvo er Kristus?«) og krævede med Rette for Indien »en østerlandsk Kristus«, men ogsaa en Kristus, der var »en Hindu af Tro«, ja »en Yogi« (Hindu-Asket!) Alle store Religioner stammede fra Asien, og de vare alle sande, og skulde sammensmeltes til en Menneskehedens Religion. Dertil indførte han religiøse Ceremonier, der nærmede sig betænkeligt til Afgudsdyrkelsen, og Efterligninger af de kristl. Sakramenter. K. døde 1884, og de fleste af hans Tilhængere tog da Protap Chander Mosumdar til Leder.

Det var egentlig kun i Bengalen, B. S. fandt Tilslutning, og selv der nøjedes mange med at sympatisere med Bevægelsen uden selv at bryde med Hindu-Samfundet og Kasten. De Samaj'er, der dannede sig i andre Egne af Indien, Bombay, Madras o. fl. St. fik mindre Betydning, fordi de manglede den elektriserende Varme, der hos Keshab dækkede over Bevægelsens Mangel paa Dybde. B. S. byder en eklektisk Religion, der (ligesom Ny-Platonismen) vil gøre Krdm. overflødig ved at give det bedste i den — kun ikke Forsoningen og Treenigheden, fordi Syndserkendelsen mangler. Men hos Keshab, som hos Ram Mohun Roy, finder man oprigtig Beundring af Kristus og Krdm., ligesom Keshab udtalte sig i varme Ord om de kr. Missionærers Fortjenester af Indiens Folk. Reformbevægelsen er imidlertid ikke bleven i dette Spor, men har faaet en mod Krdm. fjendtlig Retning ved Pandit'en Dayanand Sarasvati (f. 1824, d. 1883 i Guzerat). Han opstillede en rent indisk Teisme med Vedaerne som eneste Kilde for Sandhedserkendelse, og bekæmpede Biblen, ja angreb endog Jesu Karakter. Han grundede 1875 Arya Samaj, der har fundet langt videre Indgang end B. S.; Folketællingen 1891 viste 40,000 Medlemmer af A. S., kun 3051 af B. S. Arya S. smigrer den indiske Nationalfølelse med, at Indien ikke trænger til Europa, men selv ejer al Sandhed i Vedaerne, om det saa er Principerne for Dampmaskinen og Telegrafnen. Den hviler imidlertid paa et falskt Grundlag, idet den lægger ind i Vedaerne, hvad der ikke findes i dem — saaledes Sjelvandringenslæren, som A. S. holder fast ved — og omtyder, hvad der findes, og i Stedet for Vedaens vitterlige Naturdyrkelse sætter en Teisme (egtl. en kold Deisme), som er den fremmed. I Øjeblikket er Aryanismen en Hindring for Krdm. i Indien, som den, deri helt modsat Brahmaismen (B. S.), bekæmper med en meget aktiv Propaganda ved offentlig Prædiken, Traktatudbredelse osv. Men Sandheden om Vedaens virkelige Indhold vil tilsidst komme for Lyset, og da vil A. S.

have gjort sit til at nedbryde Hinduismens Fæstning. Iøvrigt fører A. S. en ivrig Kamp mod Afgudsdyrkelsen, Børneægteskaber o. lign. og for Enkers Giftermaal, ligesom den søger at slaa Krdm. med dennes egne Vaaben: Barmhertighedsgjerninger, Børnehjem, Hospitaler, Undervisning, indbyrdes Understøttelse (Monier Williams, Brahmanism and Hinduism 1892; J. Robson, Hinduism and its relations to Christianity, ny Udg. 1893; Murray Mitchell, Hinduism past and present; Samme, The Hindu Religion; Handmann, Der Kampf der Geister in Indien). V. Sn.

Brainerd, David, f. 1718 i Haddam i Connecticut, d. 1747 i Northampton, stammede fra en puritansk Præsteslægt; i sit 14. Aar stod han uden Fader og Moder, og hans Ungdom blev endnu alvorligere ved svære indre Kampe under prædestinationske Anfægtelser, der vel afløstes af rige Naadeserfaringer, men Uroen forlod ham aldrig. 20 Aar gl. gav han sig til at studere; og efter i et Aar at have virket som rejsende Evangelist optog han April 1743, efter et Kald fra det skotske *Society for the Propagation of Christian Knowledge*, en Missionsgerning blandt Indianerne og modtog Aaret efter Præstevielse. Som ansat Prædikant fik han fordelagtige Tilbud, hvilke han afviste for at ofre sig for Indianerne. Hans Virketid blev kun kort, ikke 4 Aar, den angstrengte, oprivende Virksomhed under store Savn, med ussel Føde og Bolig og lange Vandringer, fortærede hans svage Legeme. som han skaaenede for lidet. Men han fik alligevel udrættet ikke lidet blandt Indianerne. Efter at have virket 1 Aar blandt Mohikanerne i Eggen af Albany gik han 1774 til Delawareerne og optog det følgende Aar tillige Arbejdet blandt Indianerne i New-Jersey, hvor han navnlig virkede til stor Velsignelse. I 11 Maaneder døbte han 38 Voksne og 39 Børn og oplevede mærkelige Vidnesbyrd om det nye Livs Gennembrud, og han samlede o. 130 Indianere i en kr. Landsby Bethel. Da han i Nov. 1746 maatte forlade sine Indianere for at lægge sig paa Sygelejet, traadte Broderen John B. i hans Sted og virkede dér til sin Død (1780). Men allerstørst Betydning for Missionen har B. faaet ved den Ild, der brændte i ham og endnu længe efter hans Bortgang har tændt Ilden hos andre (F. C. Eppler, Das Leben der Indianermissionärs D. Brainerd). V. Sn.

Brama, se Brahma.

Bramanisme, se Brahmanisme.

Bramante, Donato (ikke Lazzari), en af den ital. Renæssances største Bygmestere, skal være født 1444 paa et Landsted, Monte Asdrualdo, udenfor Fernignano ved Urbino. Skønt Vasari har skrevet hans Levned, vide vi dog saa godt som intet om hans Liv og Udvikling, før han som en næsten gammel Mand kommer til Rom. En Forf. fra Midten af 16. Aarh., Fra Saba Castiglione, siger, at hans Læremestre i Tegning og Maling vare Piero della Francesca og Mantegna. I Urbino begyndte Luciano da Laurana 1468 at ombygge den derværende Borg for Federico II af Montefeltro, og i Mantova begyndte Alberti 1472 at bygge Kirken S. Andrea. Skønt vi ikke vide, om B. har staaet i et personligt Forhold til nogen af disse Kunst-

ner, eller om han nogen Sinde har opholdt sig i Firenze, kunne vi af hans efterladte Værker tydeligt se, at han i sig har optaget den store florentinske Teoretikers og hans Skoles Tanker: det bliver B., der for Bygningskunstens Vedkommende fremførte nogen anden fører den florentinske Renæssance til Rom og dér bringer den til dens højeste og skønneste Udvikling. Dog, Vejen gik for B. over Milano; hvor han som Arkitekt og Ingeniør synes at have været i Francesco Sforzas og Ludovico Moros Tjeneste, men ved Siden deraf at have virket som Maler ved udvendige og indvendige figurlige Dekorationer. Af hans arkitektoniske Arbejder her maa fremhæves Kirken S. Maria presso S. Celso, navnlig Sakristiet ved samme (1472), Façaden til Kirken i Abbiate Grasso (1477), den underste Del af Koret til S. Maria delle Grazie (1492), forskl. Arbejder paa Slottet i Vigevano (1495). Desuden tilkaldtes han til Raadslagninger om Milanos Domkirkes Centraltaarn, om Pavias Domkirke og har rimeligvis arbejdet saa vel paa *Ospedale grande* som paa Domkirken i Como (søndre Dør). I Milano træffer han imidlertid Kard. Raffaello Riario, for hvem han gør Tegning til et stort Palads i Rom med tilhørende Kirke, det nuværende Cancelleria og S. Lorenzo in Damaso, som skal være begyndt 1495. Efter Ludovico Moros Fald synes B. at have taget stadigt Ophold i Rom. Han bygger her for Ferdinand d. kat. og Isabella det runde Kapel i Gaarden ved S. Pietro in Montorio (1502), for Kard. Caraffa Klostergaarden ved S. Maria della Pace og for Adrian af Corneto det nuværende Palads Giraud-Torlonia (1504). B.s store Tid oprandt dog først, efterat Julius II havde bestegget Pavestolen i 1503 og nu, idet han arbejdede paa at hæve Kirkestatens politiske Magt, samtidig stræbte at gøre sig uadødelig ved kunstneriske Størværker. Disse vare for Bygningskunstens Vedkommende: Vatikanets Udvidelse med en af Loggier omgven Gaard (S. Damaso) og dets Forbindelse med Lystslottet Belvedere ved Hjelpe af 2 lange Fløje i 4 og 2 Etager. Den mellem Fløjene liggende Dal skulde indrettes til en Turneringsplads med en antik Cavea op mod Vatikanet, et prægtigt Trappeanlæg skulde føre op i den Belvederet nærmeste Del, der var bestemt til Have, og skulde afsluttes med en kolossal Niche. Ønsket om at finde en passende Plads til det hos Michel Angelo bestilte Gravmindesmærke, og maaske tillige den gl. S. Pietros Brøstfældighed, førte dernæst Julius II til at lade B. udarbejde Planen til en vældig Kuppelkirke og, efterat Planen var vedtaget, straks (1506) at begynde den gamle Kirkes Nedrivning og Opførelsen af de 4 Hovedpiller, der skulde bære Kuppelen i den nye. De rejstes og forbandtes med Buer inden Pavens og B.s Død, og herved var Begyndelsen gjort til den nuværende Peterskirke (se d. Art.), hvis Opførelse skulde blive saa skæbnsvanger for Pavemagten. B. begyndte endnu for Julius II (1511), mellem Gaden Via Giulia og Tiberen, ved Kirken S. Biagio et stort Justitspalads paa en mægtig Rustica-Underbygning, men dette Foretagende standsede i dets første Begyndelse. Han har endelig gjort Udkastet til det af Sansovino udførte Marmorhylster om la Casa Santa

i Loreto og til det foran Kirken liggende Palads: la Canonica. B. døde 11. Marts 1514 et Aar efter Julius II og blev begravet i Peterskirken. Hans Slægtning Rafael, hvis Lykke han havde befordret, blev kaldet til at tage den kunstneriske Arv op efter ham, særlig Ledelsen af Peterskirkens Bygning. L. F.

Brammer, Gerhard Peter, f. 5. Maj 1801 i Hillerød, d. 17. Jan. 1884 i Vejle. Allerede i sin Skoletid paavirkedes han af Grundtvigs bibelske Prædikener, og i sine første Ungdomsaar stod han Grundtvig nær, men senere fjernede han sig mere og mere fra ham. Det blev derfor en anden Kreds af Mænd, end den grundtvigske, til hvem B. kom til at staa i Venskabsforhold: Mynster, Sibbern, Martensen, C. E. Scharling, J. H. Paulli, Laub, P. A. Berggreen. B. havde fortræffelige pædagogiske Anlæg. Disse fik han Brug for som Lærer i det v. Westenske Institut, som Kateket og Førstelærer ved Borgerskolen i Nakskov (1826) og som Seminarieførstander og Sognepr. i Snedsted (1830), hvor han virkede til Velsignelse. Han udgav ogsaa 1838 en Lærebog i Didaktik og Pædagogik. 1829 blev han Licentiat, 1836 Dr. i Teologien. Efter i 2 Aar (1843—45) at have været Biskop over Laaland og Falsters Stift, blev han kaldet til Bispestolen i Aarhus. Her kunde han 1876 fejre sit 50 Aars Præstetjubilæum under megen Tilslutning. S. A. indviede B. under Laubs Forfald Viborgs genopførte Domkirke. B. var en myndig Mand, en dygtig Administrator, en god Kateket og Lejlighedstaler. Foruden en Postille (1841) udgav han flere Samlinger Lejlighedstaler med Bidrag fra forskellige Præster. Hans Konservatisme viste sig baade overfor Grundtvigianismen og Pietismen og i hans Modstand mod Valgmenighedsloven. Efter sin Fratræden 1881 boede han i Vejle, hvor han skrev sine Barndoms- og Ungdomserindringer (Kbhvn 1884). J. P.

Brandersen, Laurens (Laurentius Branderi), dsk Fransiskaner og Provinsialvikar for Observanterne, var 1468 Guardian i Kolding og maaske ogsaa samtidig Læsemester ved Ordenens Kloster i Ribe. 1468 gav han Møde paa Ordenskapitlet i Roskilde, hvor han bad om Tilladelse til at bringe sit Kloster »til Observans« (se Art. Observanterne). »Da den nys valgte Provinsialminister, Broder Avo, modsatte sig hans Ønske, rejste L. B. til Rom, hvor han af Generalministeren, Broder Zametti, og Pave Paul II fik Tilladelse til at gennemføre Observansen i Klostret i Odense, for hvilket han, paa Christiørn I's Anbefaling, var bleven Guardian. 1472 reformerede han Klostret i Svendborg, 1477 Nysteds og 1482 Roskildes Fransiskanerkloster. 1481 holdt han i Odense det første dske Ordenskapitel efter Observanternes Regel, og paa det blev han valgt til Observanternes Vikar (*vicarius observantie*) paa 3 Aar; 1487 præsiderede han ved Kapitlet i Køge, og 1493 blev der i Odense under hans Forsæde holdt et nyt Observans-Kapitel. Han døde 1496 efter at have bragt 11 dske Fransiskanerkloster ind under Observansen; han blev begravet i Graabrødreklostret i Roskilde. Fr. N.

Brandt, Carl Joakim, dsk Præst, f. i Nyborg 15. Aug. 1817, blev Student 1835, teol. Kand. 1841. Han sluttede sig tidlig til Grund-

vig, og i Okt. 1845 begyndte han, sammen med sin Svoger, Th. Fenger, Udgivelsen af »Dansk Kirketidende«, som han, med en Afbrydelse 1860—72, udgav til sin Død i Forbindelse med andre (foruden Fenger, L. Helveg, O. J. Sædolin, Fr. Nielsen og L. Moltesen). 1848 deltog han i Stiftelsen af »Selskabet for Danmarks Kirkehistorie«, 1853 i Stiftelsen af den dske Forening. 1843—56 var han Lærer ved Waisenhuset, 1856—60 Forstander for Grundtvigs Højskole paa Marienlyst, 1860—72 Sognepræst i Rønnebæk og Olstrup paa Sjælland. 1868—69 var han Medlem af den da nedsatte Kirkekommision. 1872 blev han Grundtvigs Efterfølger som Præst ved Vartov, og i denne Stilling virkede han til sin Død (27. Decbr. 1889). Han har forfattet en »Bibelsk Billedbog med Fortællinger« (6. Opl. 1893), en »Ledetraad i den kr. Børnelærdom« (2. Opl. 1872), en Samling versificerede »Legender« (3. Opl. 1887) og udgivet forskellige middelalderlige Skrifter (»Lucidarius« 1849; »Ældre dske Digtere« I, 1862; »Dansk Klosterlæsning« I, 1865 og, tildels sammen med Th. Fenger, »Christiern Pedersens dske Skrifter« I—V, 1850—56). Psalmedigtningen var det egentlige Omraade for hans Granskning. Sammen med L. Helveg udgav han »Den dske Psalmedigtning« I—II (1846—47), ved Udarbejdelsen af Roskilde Konvents Psalmebog gik han Udgiverne til Haande med sit rige Kendskab til de dske Psalmer; han var Medlem af det Udvalg, der udarbejdede Tillæget til Roskilde Konvents Psalmebog (1873), og af det, der udgav Forslaget til »Salmebog for Kirke og Hjem« (1885; 2. Udg. 1888); han har sammenarbejdet Grundtvigs »Festsalmer« til en Kirke-Psalmebog og samlet flere smaa Tillæg til denne; udgivet en Biografi af Psalmedigteren H. C. Sthen og et Udvalg af hans Psalmer samt en fortræffelig Monografi »Om Lundekanniken Chr. Pedersen og hans Skrifter« (1882). Efter hans Død udkom en Samling af hans Prædikener (F. Rønning, C. J. B. 1892). Fr. N.

Brant (Brand), Sebastian, blev født i Strassburg 1457. 1475 kom han til Universitetet i Basel, og dér blev han *Baccalaureus* 1477, s. A. som hans Ven Reuchlin blev *Mag.* Senere gik han fra Artisternes Fakultet over i Juristernes, og 1484 blev han Licentiat i den kanoniske Ret. 1489 blev han *Dr. jur. utriusque*. Han var gentagne Gange Dekan for det jurid. Fakultet, udgav kanoniske Retsbøger og kirkel. Forf.s Skrifter og skrev lat. Vers af aandel. Indh., mange til den hl. Jomfrus Pris. Først da Kejser Max var bleven valgt til rom. Konge, vendte han sig til den verdsl. Poesi, idet han skildrede Max som den Helt, der skulde udjage Tyrkerne, forene den aandel. og den verdsl. Magt og genoprette Tysklands Verdensherredømme. Da det viste sig, at denne poetiske Drøm ikke vilde gaa i Opfyldelse, forlod B. Basel og blev ved Geiler af Kaisersbergs Hjælp 1501 Syndikus og Advokat og 1503 Byskriver i Strassburg. Som saadan nød han stor Anseelse og blev brugt til forskl. Sendelser, bl. a. til Karl V i Gent 1520. Han døde 10. Maj 1521. Hans mest kendte Digtning er hans »Narrenschiff« (1494; overs. paa Lat. 1497; udg. af K. Goedeke, Leipz. 1872;

overs. paa nyere Højtysk af K. Simrock, Berlin 1872), der handler om en Flok paa over 100 Narre af alle Slags, der over Slaraffenland rejste til Narragonien. Til Digtet høre Træsnit, der oplyse Teksten. »Narrenschiff«, der med stor Djærvhed revser Forh. i Kirken, Staten og Hjemmene, vandt en overordentlig Udbredelse; Geiler af Kaisersberg prædikede en Tid over det.

Fr. N.

Brasilien. Da Portugiseren Cabral 24. April 1500 landede i B., lod han under Musik og Kanontorden rejse et Kors, og B. blev 1500—1520 kaldt *Tierra de Santa Cruz* (Korsets Land). Der blev straks gjort Forsøg paa at prædike Evangeliet for de indfødte, men der kom først rigtig Grøde i Missionen, da Jesuiten 1549 drog ind i Landet; 1630 skal der have været 70,000 kristnede Indianere. Foruden Jesuiten kom ogsaa Fransiskanere, Dominikanere, Karmelitere, Kapucinere og andre Munke til B., men 1759 bleve o. 300 Jesuitter paa Pombals Ordre førte til Portugal. Efter Ordenens Genoprettelse viste de sig atter i Landet, men den sidste Grundlov af 1890 indeholder et Forbud mod Jesuiterordenens Virksomhed og mod Oprettelsen af nye Klostre. Den republikanske Forfatning, B. fik efter Pedro II's Forjagelse, har gennemført Adskillelsen ml. Stat og K., indført borgerl. Ægteskab og konfessionsløse Skoler; de rom.-kat. Præster faa dog fremdeles Løn af Staten. I Spidsen for den rom.-kat. K. i B. staar Ærkebiskoppen af Bahia som Metropolit; han har under sig 11 Lydbiskopper i Rio de Janeiro, Pernambuco (Olinda), S. Luiz do Maranhao, Pará (Belem), Sao Paulo, Maranha, Goyaz, Cuyaba, S. Pedro do Rio Grande do Sul, Diamantina og Ceará. I 1876 fandtes der kun 53 Klostre (deraf 6 Nonneklostre og 9 Hospitser), da mange vare ophævede i Aarene 1817—24. I de sydlige Kystprovinser findes en Del Protestanter. Oplysninger om B.s Statistik og retslige Forh. findes i Candido Mendez de Almeida, *Direito civil-eccles. Brasileiro* (Rio de Janeiro 1866), om dets rom.-kat. Forh. og Prædikanter i Wolf, *Le Brésil littéraire* (Berlin 1863).

Brask. 1) **Hans (Johannes) B.**, den dygtigste og mest fædrelandskindende blandt de sidste Forkæmpere for Romerkirken i Sverige, var født 1464 i Linköping, hvor Faderen var Borgmester. Han blev undervist i Skara Skole, blev *Mag.* i Greifswald 1488, besøgte Rom 1499—1506, var samtidig Kannik i Linköping og siden 1505 Domprovst, valgtes af Kapitlet til Biskop, fik omsider Pavens Stadfæstelse og indviedes 6. Aug. 1513 af 4 Bisper i Linköping Domkirke. B. var en handlekraftig, klog, myndig og, særlig i Lovkyndighed, erfaren Mand, der visiterede flittig i Kirker og Klostre og atter hidførte god Orden. Domkirken forsynede han med et Kobbertag og et nyt Orgel; han oprettede den første Papirfabrik i Sverige og havde et Trykkeri i Söderköping, til Gustaf I ophævede det, da han derfra udbredte Skrifter mod Lutherdommen. Ved sin Plan om en Kanal mellem Wenern og Wetteren viste han sig som en fremsynet Mand, og ved et hemmeligt Forbehold i Afsættelsesdommen over Gustaf Trolle reddede han sit Liv ved Stockholmer-Blodbadet 1520. Forhindret ved Sygdom deltog han ikke i Kongevalget 1523, men hilste i et Brev Kong

Gösta som Fædrelandets Befrier. Snart indtræder der dog en Spænding, dels paa Grund af Paalæg, som efter hans Mening forarmede K., dels især da hans gentagne Advarsler til Kongen mod det luth. Kætteri viste sig frugtesløse. B., saa i K.s Ridderskabets Frihed Kronens og Fædrelandets bedste Støtte, og Sandheden af Romerkirkens Lære var for ham en afgjort Sag, enhver Tvivl om den var en Forbrydelse. Ved Rigsdagen i Vesterås 1527 erklærede Bisperne sig vel tilfredse med »at blive saa fattige eller rige, som Kongen vilde have dem«, men paa B.s Initiativ skulde de have nedlagt en hemmelig Protest i Domkirken, som nogle Aar senere blev opdaget. Lige efter Mødet sendte Kongen Mænd, der tog B.s befæstede Slot Munkeboda i Besiddelse; først derefter fik han Lov til at forlade Vesterås, dog først, da ansete Mænd vare gaaede i Borgen for, at han ikke skulde indlade sig i Sammensværgelser mod Konge og Rige. Denne Borgen gaves tilbage, da Kongen nogle Uger efter ved et Gæstebud paa Munkeboda forsonede sig med B. og erklærede, at »alt forbigangent skulde være glemt«, hvorhos han fik Tilladelse til at visitere paa Gotland. Derhen begav han sig ogsaa snart, men sejlede derfra under Ønsket om »hvad som helst Vind, blot den ikke førte til Sverige«. Han kom til Danzig og vendte aldrig mere tilbage; i Skrivelser til Kongen protesterede han mod dennes Foranstaltninger i hans Stift, og i et Hyrdebrev af 29. Sept. 1533 formandede han gejstlige og verdslige i Stiftet til at blive den gl. Lære tro, samt afviste Beskyldningen for at have sammensvoret sig med Rigets Fjender. Han vilde »leve og dø som en god sv. og kr. Mand og efter Evne sørge for Fædrelandets bedste«. Efter at have boet nogen Tid i Oliva Kloster, tilbragte han sine sidste Aar i Klostret Landa i Ærkebispedømmet Gnesen, hvor han døde »Tirsdag efter St. Olafsdag« 1538. O. A. — 2) **Petrus B.**, begavet Psalmedigter, var Søn af Præsten Samuel Petri B. (bekendt som dramatisk Forfatter). Dette er ogsaa utrent alt, hvad man véd om hans Liv. Man antager, at han er født i Linköpings Stift omkring 1650, og 1691 var han endnu i Live. Af hans Oversættelser af tyske Psalmer indlemmedes 11 i den gl. sv. Psalmebog (1695), og af disse gik 9 over i den nye (1819) nemlig Nr. 109, 137, 192, 253, 254, 389, 413, 441 og 457.

J. N. S.

Bratt, Torbjörn Olafssøn, Trondhjems første evang. Superintendent, tilhørte en norsk Adelsæt. Efter at have studeret i Tyskland blev han indvalgt i Trondhjems Domkapitel, der 1538 gjorde ham til sin Dekan og 1542 valgte ham til Superintendent. Men Kongens Stadfæstelse fik han først 1546, efterat han 2½ Aar havde studeret i Wittenberg; her boede han en Tid hos Luther, der gav ham godt Vidnesbyrd. Han begyndte med Iver paa det forsømte Stifts Evangelisering; særlig laa Latinskolen ham paa Hjerte. Men han bortrykkedes pludselig under en Tilbagerejse fra Kbhvn 1548. A. B.

Braun. 1) **Heinrich B.**, kurfyrstelig bayersk gejstlig Raad i München, f. 17. Marts 1732, d. 8. Nov. 1792, er navnlig bekendt som Reformator af det lavere Skolevæsen i Baiern og som Forkæmper for en tysk Folkedannelse. I

sine sidste Leveaar havde han den Sorg at se de bayerske Gymnasier gaa over i Klosterfolks Hænder. Han trøstede sig da med at oversætte Biblen, men døde, før Arbejdet var helt fuldenet. — 2) **Konrad B.** (Brunus), tysk Jurist og Teolog, f. o. 1491 i Kirchheim ved Neckar, var, efter at have taget baade den jurid. og den teol. Doktorgrad, 15 Aar Professor i Tübingen. Senere kom han i Tjeneste hos Biskoppen af Würzburg og Hertugen af Baiern, og fra 1538 var han først Assessor, siden Præsident for Kammerretten i Speier. I denne Stilling viste han sig som en heftig Modstander af Ref. Karl V overdrog ham 1548, i Fællesskab med K. Visch, at gøre Udkast til en ny Ordning af Kammerretten. Senere blev han Kansler hos Biskop Otto af Augsburg, og han forfattede i denne Egenskab Biskop Ottos Protest mod Religionsfreden i Augsburg (1555). Han døde i München i Juni 1563 paa Hjemrejsen fra Innsbruck, hvortil Kejser Ferdinand havde kaldet ham for at forhandle med ham om Rigets polit. og relig. Forh. Han var den første Tysker, der skrev imod Matthias Flacius's Magdeburger-Centurier (1565); til Svar skrev Flacius da *Refutatio invecitivæ Bruni* (Basel 1566).

Braune, Karl, Generalsuperintendent i Altenburg, f. i Leipzig 1810, d. i Altenburg 1879, var virksom for indre og ydre Mission og Medarbejder paa J. P. Langes Bibelværk.

Braunberg, By i Regeringsdistriktet Königsberg nær ved Danzig, var en Tidlang Sæde for Biskoppen af Ermland, men 1298 blev Frauenburg Bispesæde i Steden for B. I 16.—17. Aarh. blev B. et Knudepunkt for den jesuit. Propaganda, der gjorde sig Haab om at tilbageerobre Norden for Rom. Da Kard. Hosius, der var Ermlands Fyrstebiskop, 1565 vendte tilbage fra Tridenter-Konciliet, overgav han nemlig Jesuiterne de Skoler, han havde grundlagt i B., og mange nordiske protest. Forældre betroede i den følgende Tid Jesuiterne i B. Opdragelsen af deres Sønner. Efter Tilskyndelse af den bekjendte Jesuit Antonio Possevino blev (1578) Kollegiet i B. (Igesom Kollegiet i Olmütz i Mähren) omdannet til et Seminarium for Ynglinge fra Sverige, Danmark og Norge, der skulde oplæres til at virke for Romerk. i de nordiske Lande. 1818 blev Lyceet (*Lyceum Hosianum*) omdannet til et filos. og teol. Fakultet, ved hvilket Ermlands Præster siden have faaet deres Uddannelse.

Braunschweig, Hertugdømmet B. har 403,773 Indb., af hvilke 380,682 tilhøre den evgl.-luth. Landsk., 2972 ere Reformerte, 16,419 rom. Kat. og 1635 Jøder; Resten ere Medlemmer af luth. Frimenigheder, Baptister osv. 1568 blev den evgl.-luth. K. organiseret i Landet; Fyrsten øver Episkopalmagt og gav i Kraft af denne 1657 en ikke fuldenet, 1709 en fuldstændig Kirkeorden. Da Hertug Anton Ulrich 1710 gik over til Romerk., blev Varetagelsen af de episkopale Rettigheder overdragen til Gehejmeraadskollegiet og Konsistoriet. Men da Anton Ulrich døde allerede 1714 og fik en luth. Efterfølger, overtog Fyrsten paany Episkopalmagten. 1871 blev der oprettet en Landsynode, bestaaende af 32 Medlemmer; 12 gejstl. og 16 verdsl. Medlemmer vælges af 7 Valg-

kredse, 2 gejstl. og 2 verdsl. af Fyrsten selv. Den sammentræder hvert 4. Aar. 5 Medlemmer af den vælges til et »Synodalausschuss«, der besørger de løbende Forretninger, forbereder de Sager, der skulde forelægges Synoden osv. (Loven er aftrykt i Friedberg, Gelt. Verf.-Gesetze der evgl.-luth. Landeskirchen 779 f.). Landsk. styres af 6 Generalsuperintendenter (i Braunschweig, Wolfenbüttel, Helmstädt, Blankenburg, Gandersheim og Holzminden). Konkordieformlen er ikke symbolsk Bog i Landet. Ved Religionsundervisningen bruges en Forklaring af Luthers lille Katekisme af H. F. T. L. Ernesti (1859). Universitetet i Helmstädt havde i Melanchthonianismens og Synkretismens Tid en Blomstringsperiode. Da Göttingen 1733 fik sit Universitet, dalede Helmstädt-Universitetets Indflydelse, og 1809 blev det ophævet.

Bray, Guy de, se Brès.

Breckspear (Brekspere), Nicholas, se Hadrian IV.

Breckling, Friedrich, f. i Hanved ved Flensborg 1629, var et af Leddene i den Kæde af Mystikere, som forberedte Jordbunden for Spensers *Pia desideria* og Pietismen. Hans Fader, Præsten Jens Hansen B., havde været paavirket af Johann Arndt og havde tidlig og silde grublet over, hvorledes han skulde kunne »læge Josefs Skade«. I den Anledning havde man beskyldt ham for »Weigelianisme« (se Art. Weigel). 17 Aar gl. kom Fr. B. paa Universitetet i Rostock; senere tog han til Königsberg og Helmstädt, hvor han traf Georg Calixt og kom under Synkretismens Paavirkning. Derfra tog han til Wittenberg, hvor han hørte Calov og Quenstädt, senere til Leipzig, Jena og Giessen. Der vandt han 1653 Magistergraden for en Afhandling »om de hl.s Samf.«, i hvilken Giessenerne lugtede »Weigelianisme«. I Giessen sluttede han sig ogsaa til den mystisk og teosofisk anlagte Læge, Prof. Tackius, der anbefalede ham at studere Hermes Trismegistos. Paracelsus og Jakob Böhme, og under hans Paavirkning blev den tidligere Arndske Mystiker en Teosof. For at trænge dybere ind i den hemmelige Visdom gik B. til Hamburg, hvor han traf en lille Kreds, som sværmede for »en præstelses Krdm«, og dér oplevede han en relig. Opvækkelse, der vendte hans Blik bort fra »Verdens farisæiske Væsen«. Fra Hamburg rejste han over Strassburg, Taulers By, til Amsterdam, og dér kom han sammen med ligestemte Sjæle, bl. a. med »Universalsynkretisten« Elias Prätorius, som hævdede, at Kristus for den herskende K. var den store ubekendte. 1656 kom han hjem til Faderens Prstgd., helt forandret, med Lyst til paa alle Punkter at reformere. Under Svenskekrigen 1657 prædikede han for Generalsuperintendenten St. Klotz, der var flygtet, og 1659 blev han ordineret til Faderens Medhjælper. Men ved Udgivelsen af Skriftet »Gottes Worte an das ehrwürdige Consistorium in Flensburg«, et Præludium til Spensers *Pia desideria*, lagde han sig ud med de sønderjyske Præster og Klotz. 1660 blev han afsat af en flensborgsk Synode, og han slap med Nød og næppe ud af Byen. Fra Flensborg flygtede han til Amsterdam, og derpaa blev han Præst i Zwolle, hvor han fik nogle rolige Aar. Idyllen dér fik dog, Ende,

da han havde ægtet en ung, sindssyg Pige, der havde fundet Optagelse i hans Hus, og 1672 forlod han Zwolle. Sine sidste Aar tilbragte han i Amsterdam og Haag, sysselsat med mystiske og kirkehistoriske Studier. Han havde i Sinde at skrive en Kirkehistorie fra Mystikens Standpunkt, med Sympati for de smaa og Uvilje for det store K.samf., men da han havde læst Gottfried Arnolds »Erste Liebe«, saa han, at Arnold var den rette Mand til det Arbejde. Han døde 16. Marts 1711; hans sidste Aar vare trange, men Dronning Maria af Oranien, Kurfyrstinde Anna Sophie af Sachsen og andre understøttede ham, og i Spener og Canstein havde han formaaende Talsmænd. Gichtel, som en Tid var hans Ven, sagde med Rette om ham, at han havde været en Ild-aand, dygtigere til at rive ned end til at bygge op (L. Moltesen, Fr. B., Kbhvn 1893). Fr. N.

Bredkirke (Broad Church). Med dette Navn betegnes den Retn. indenfor den anglikanske K., som, til Dels med Sam. Coleridges Filosofi som Udgangspunkt, har gjort Front mod den højkirkl. Puseyismes Anglokaticisme, og som misbilliger den lavkirkl. Retnings Ensidighed og Snæverhed. Ordet skal være brugt for første Gang af Dean Stanley i en Afhdl. i *Edinburgh Review* for Juli 1850 om Gorham-Sagen (se Art. Gorham). Stanley hævder i denne Afhdl., at Englands K. »hverken er høj eller lav, men bred (rummelig)«, og at den ikke kan gøres til ét med noget Parti, fordi dens Forfatn. og Historie omfatter de forskl. Sider af den aandelige Sandhed. Som Betegnelse af et kirkl. Parti blev Navnet først brugt et Par Aar senere i det samme Tidsskrift af Conybeare i en Afhdl. om *Church Parties*. Mænd som Th. Arnold, Ærkebiskop Whately, F. D. Maurice, Julius Hare, Ch. Kingsley, F. W. Robertson, A. P. Stanley, Ærkebiskop Trench og F. W. Farrar blive sædvanlig regnede til denne Retn. Fr. N.

Breitenau, Christoph Gensch von. Chr. Gensch blev født i Naumburg 11. Aug. 1638, studerede Retsvidenskab i Leipzig og blev 1667 Hofraad hos Hertug Joachim Ernst af Plöen. Til Løn for hans Virksomhed ved Forliget ml. Danmark og Plöen udnævnte Christian V ham til udenlandsk Raad. Senere blev han Kansler i Oldenburg og adlet med Navnet »Breitenau«. 1700 blev han kaldet til Kbhvn som Deputeret ved Finanserne, men gik kort efter tilbage til Oldenburg. Han døde i Lübeck 11. Jan. 1732 som pensioneret dsk Gehejmeraad. Han udgav 1674 den holstensk-plöenske Psalmebog, til hvilken han selv meddelte fl. Bidrag, som i Registret ere mærkede med 2 Prikker. Han er næppe, som man stundom har ment, Forf. til Psalmen: »Mein Hertz sey zu frieden, betrübe dich nicht!«, der i Overs.: »Vær trostlig, mit Hjerte, bedrøv dig ej mer« er optagen i H. A. Brorsons »Nogle Psalmer om Troens Frugt« (1734).

Breithaupt, Joachim Justus, pietistisk Teolog, var født 1658 i Nordheim i Hannover. Efter at have studeret i Helmstädt blev han Konrektor i Wolfenbüttel, men da Pesten kom til denne By, gik han til Kiel, hvor han blev Privatdocent. Paa dette Tidspunkt af sit Liv lærte han Spener at kende, og Paavirkningen fra ham fik afgørende Betydning for B. Han

var en kort Tid Prof. i Homiletik i Kiel, blev derpaa (1685) Hofpræst i Meiningen hos den fromme Hertug Bernhard, og (1687) Senior, Præst ved »Predigerkirche« og Prof. i Erfurt. Her begyndte han at virke i Pietismens Aand, ved Katekisationer og indtrængende Formålinger i Skriftestolen, og da A. H. Francke, der var bleven Diakonus ved en anden af Erfurts Kirker, samtidig slog til Lyd for Opvækkelse og Omvendelse, blev der fremkaldt et stærkt aandeligt Liv, men ogsaa vakt stor Modstand. Da Francke havde maattet vige for denne, forlod ogsaa B. Erfurt for at overtage et teol. Professorat ved det nys oprettede Universitet i Halle, og i Nov. 1691 holdt han dér de første teol. Forelæsninger. Kort efter kom Francke til Halle, og i ham og Paul Anton, der senere flyttede dertil, fandt B. trofaste Medarbejdere. Han lagde størst Vægt paa sine kursoriske Forelæsninger over den hl. Skrift, der ikke alene skulde oplyse, men ogsaa opbygge Tilhørerne, og samtidig søgte han personlig at paavirke Studenterne. 1705 blev B. Generalsuperintendent for Hertugd. Magdeburg, 1709 Abbed for Kloster Bergen, men han beholdt tillige Professoratet i Halle, dog saaledes, at Joachim Lange delte dettes Forpligtelser med ham. B. levede ugift i den største Nøjsomhed for at have noget at meddele andre, og han vilde selv intet eje, fordi han følte sig som en fremmed i denne Verden. Hans af Fromhed dybt prægede Personlighed gjorde stærkt Indtryk paa alle, som mødte ham. Han var især en Bønnens og Forbønnens Mand, og ofte tilbragte han hele Natten i Bøn og Forbøn for Kirken og sine Venner. Han døde 16. Marts 1732. Hans Valgsprog var: »Den retfærdige skal grønnes som Palmen« (Ps. 92, 13). Foruden Prædikener og en af Pietismen befrugtet dogmatisk Lærebog (*Institutiones theologicae*) har han ogsaa efterladt sig Psalmer. 1687 udgav han sin Afskedsprædiken i Meiningen og sin Tiltrædelsesprædiken i Erfurt, ledsaget af nogle Psalmer. En af disse er den af H. A. Brorson (1735 i »Nogle Psalmer om Troens Grund«) oversatte: »Forsøger eder selv, om I i Troen ere«. Fr. N.

Breitingen, Johann Jakob, Antistes i Zürich, blev født i denne By 19. April 1575. Han studerede ved de reformerte Universiteter i Tyskland og Holland og blev 1597 Præst i Zürich. Efter at have udført et trofast Arbejde baade i K.s og Skolens Tjeneste blev han 1613 Præst ved Grossmünster og derved Zürichs øverste Gejstlige. 1614 blev han tillige »Skoleherre«. 1618 var han, som Zürichs Ombud, til Stede paa Synoden i Dordrecht. Hans reformerte Ortodoksi og den Omstændighed, at han virkede ved Zwinglis Kirke, gav ham stor Anseelse paa Synoden, og efter sin Hjemkomst var han den mest indflydelsesrige Præst i hele det reformerte Schweiz. Hans varme og friske Prædiken, hans Nidkærlighed som Sjelesørger, hans Iver for at løfte Præstestanden, hans Omsorg for de fattige og hans ypperlige Gaver i Retning af Organisation vandt ham mange Venner og Beundrere. Han udvidede Liturgien med fl. Led, som endnu ere i Brug, og først ved hans Bestræbelser fik Sangen en fast Plads i Zürichs Kirker. Gentagne Gange

var han fristet til at gribe ind i de politiske Forh. Han sørgede for at faa Zürich befæstet, og han synes at have været Hovedmand for et svensk Parti i Zürich, som vilde bringe Schweizerne til at tage Del i Tredveaarskrigen. Han døde 1645 (J. C. Mörikofer, B. und Zürich, Zürich 1873). Fr. N.

Breklum-Missionsselskab (Schleswig-Holst. evang.-luth. Missionsgesellschaft) stiftedes 1877, efter at Præsten Jensen i Breklum, Nord for Husum, paa egen Haand havde sat Opførelsen af et Missionshus i Gang, der indviedes 1877 med 12 Elever. 1881 udsendtes de to første Missionærer til den valgte Missionsmark i Indien. Det var Gonderne i den central-indiske Tributstat Bastar, man søgte, men de to Udsendinge fik ikke Lov at bosætte sig dér og maatte saa efter store Besværigheder med Rejser og Sygdom gaa til at oprette Stationer imellem Kysten og Bastar, først (1883) i Telugu (Salur) og siden Parvatipur (med Telugusprog), derpaa i Fyrstendømmet Jeypur (Dsjajipur) i Koraput, Kotapad, Jeypur og Navrangabad (med Uriyasprog). Til disse to Sprog vil Missionen endnu faa et tredje at arbejde med, hvis den trænger frem til Bastar, hvortil Adgangen nu er aaben, men Selskabets Kræfter ikke tilstrækkelige. Dertil er Arbejdsmarken haard, og Klimaet i Jeypur usundt. Der er nu 11 Missionærer og o. 350 Paria-Kristne. Ogsaa i Hjemmet har Selskabet kæmpet med særlige Vanskeligheder: den første Missionsinspektør døde efter 2 Aars Forløb, den anden, Grönning, gik til en anden Mission i Indien, den tredje trak sig tilbage paa Grund af Uenighed med Stifteren, der heller ikke kunde enes med den øvrige Bestyrelse og i 1893 endog oprettede et nyt Missionsselskab. Den sidste Strid er dog nu bilagt. Selskabets Indtægt er steget fra 22,000 Kr. i de første Aar til 79,000 Kr. i 1895. Nordslesvigsk tidligere (se Art. Nordslesvigsk Missionsforening) nærmest støttet Hermannsburg, men under den nuværende Missionsinspektør Bahnsen har B. vundet Tilslutning ogsaa dér. Desuden har Barmer-Missionen sin dygtige Missionær paa Sumatra, Nommensen, fra Nordstrand, og støttes ogsaa fra Sønderjylland. Endvidere er der i B. uddannet Præster til Amerika (o. 70) og a. St. (A. Fiensch, Kurze Gesch. der Entsteh. und bisherigen Arbeit der Schl.-Holst. ev.-luth. Missionsgesellschaft.; Schlesw.-Holst. Missionsblatt.)

V. Sn.

Bremen. Oprindelsen til Bispedømmet skyldes Willheds Missionsvirksomhed i Nedre-Weseregnen. Karl d. st. lod ham vie til Biskop 15. Sept. 787 i Worms og anviste ham et Distrikt, der omtrent svarede til det senere Dioces (Eggen om Weser indtil Elben og mod V. indtil Friesland); han tog Sæde i Byen B. Definitivt fastsloges B.s Dioces efter Sachsernes Underkuelse, da Willerich blev Biskop. Sædet stilledes under Köln, men ved Biskop Leuderichs Død tabte det sin Selvstændighed, idet det 845 sloges sammen med Ærkesædet Hamburg, for at muliggøre Ansgars Mission (se iøvrigt Art. Hamburg). — Byen B., der var Ærkebispens Sæde, hævdede sig i 13—14. Aarh. ved sin Handel og uddrog sig mere og mere Ærkesædets Myndighed; den tiltraadte en Tid Han-

saen. 1522 prædikede Heinrich fra Zütphen Evangeliet, og Reformationen trængte nu snart ind. Den sidste rom.-kat. Ærkeb., der tillige var Biskop af Verden, residerede i denne By, og kunde intet uddrette, trods Brugen af sin Magt. 1534 trykkes den første evang. Kirkeordning for B. Stiftet tiltraadte det schmaleidske Forbund, og da B. havde besejret en kejserlig Hær 1547, forsvandt omtrent alle Spor af rom. Katolicisme af dette. Byen tilførtes den filip-pistiske Lejr ved Domprovst Hardenbergs Prædikener. Vel fik Heshusius ham afsat 1561, men Aaret efter udjog Raaed de lutherske Præster, og i Løbet af 17—18. Aarh. udelukkede Lutheranere fra kirkel. Embeder i B. Ved Superintendent Chr. Pezel grundlagdes 1584 et Gymnasium, der især vandt alm. Ry ved Teologen Matth. Martini, Coccejus's berømte Lærer, og siden ved dennes Discipel Lampe. Raaed sendte Ombud til Dordrechter-Synoden, og siden 1618 fik den nederlandske K. overvejende Indflydelse i B. Byens Rigsumiddelbarhed erkendtes af Kejseren 1646, men sikredes først 1741. Kirkevæsnets er nu ordnet med en Presbyterialforfatning, og Lutheranerne have Majoritet. De rom.-kat. Kr. høre under Osnabrück. Domkirken, oprindelig viet St. Peter, siden Jfr. Maria, er en Pille-Basilika med dobbelt Kor, 2 Taarne, 2 Krypter, bygget o. 1050 efter Domkirken i Beneventos Forbillede; den ombyggedes i tidlig Gotik i 13. Aarh., ødelagdes i stilistisk Henseende i 16. Aarh., men er siden 1888 restaureret. Ansgarkirken, oprindelig en romansk Kirke fra 13. Aarh., ombygget i sen-gotisk Stil, bevarer ved sit Navn Mindet om Ærkesædets berømteste Indehaver. — Efter Refs. Indførelse var Stiftet en Præbende for fyrstelige Personer. 1586 tilfaldt det Joh. Adolph af Gottorp, der dog 1596 maatte overlade sin Broder det, da han giftede sig. Ved Restitutionsediktet genindførtes den rom. Katolicisme udvortes, men efter Slaget ved Leipzig 1632 gik denne Nyordning ganske til Grunde. 1634 fik den senere dske Konge Frederik III. Stiftet (til 1644). Ved den westfalske Fred sækulariseredes det og tilfaldt (med Verden) Sverige som Hertugdømme.

J. O. A.

Bremer-Missionen (Norddeutsche Missionsgesellschaft) dannedes 1836 (L. Mallet fra Bremen) ved Sammenslutningen af forskellige nordtyske Missionsforeninger (den ældste i Bremen fra 1819). Den omfattede baade Lutheranere og Reformerte, men som Følge af den paany vaagnende konfessionelle Bevidsthed have Luth. for en stor Del udskilt sig og sluttet sig til Leipzig eller Hermannsburg, skønt B. 1844 stillede sig paa den augsb. Bekendelses Grund. De første Missionærer gik ud 1842 til New-Zeeland (afsluttet 1894), de næste 1843 til Indien (overgivet 1847 til amerik. Luth.). 1847 optoges Selskabets nuværende eneste Mission i Vestafrika blandt Efevolket paa Slavekysten. Bestyrelsens Sæde var først i Hamburg, men forlagdes 1850 til Bremen, samtidig opgaves Missionsskolen. Denne Forandring skete paa et for B. meget kritisk Tidspunkt, da den rantes af store Ulykker i Hjemmet og paa Missionsmarken, ja Vestafrika stod helt uden Missionærer. Den fik da 2 fra Basel, og siden er Forholdet til Basels Missionsanstalt fortsat.

Men det har været en Mission, der har krævet store Ofre af Menneskeliv. Ved 50 Aars Festen 1886 vare i 39 Aar 110 Mænd og Kvinder udsendte til Vestafrika, og af dem vare de 54 faldne som Ofre for det usunde Klima. Og saaledes er det vedblevet, men B. har aldrig manglet Mænd og Kvinder, der vare rede til at gaa ud. Den har nu 17 Missionærer og 8 ugiftede Kvinder paa 2 Stationer paa Slavekysten (Keta og Ho) og 1 i tysk Togoland, med 43 indfødte Medarbejdere (1 ordineret) og 1623 døbte Kr. Dens Indtægt var i 1894 125,000 Kr. Siden 1862 har F. M. Zahn været Missionsinspektør (Festschrift zur 50-jähr. Jubelfeier der norddeutschen Missionsgesellschaft. 1886; Monatsblatt der norddeusch. Missionsgesellschaft.) V. Sn.

Brenner. 1) **Elias B.**, finsk Arkæolog og Maler, f. 1647 i Storkyro nær ved Wasa i Finland af gammel Præsteslægt. Han blev Student i Upsala 1663 og 1668 antaget som Tegner ved *Collegium antiquitatum*. Han aftegnede derefter de følgende Aar en Mængde saavel profane, som kirkel. Fortidslevninger i Upsala, Vester- og Östergötland. Paa en Rejse til Hjemmet 1670—71 aftegnede han Fortidsmindesmærker i Åbo Domkirke og de nærmest liggende gamle Landsbykirker; hans Rejse strakte sig gennem Nylands og Wiborgs Len og Tavastland. Takket være denne Rejse, kender man i vore Dage forholdsvist vel Kirkernes Indre i Tiden før den store Ufred 1708—21, da Russerne skaanselsløst hærgede og brændte Kirkerne i Finland. 1677 blev B. Hofminiater, og 1717 døde han i Stockholm. A. N. — 2) **Peter Johansson B.**, f. 1677 i Nerpes i Finland, Søn af Sognepr. Joh. B., blev efter sine Studiers Afslutning Bataljonspr. i Riga og derefter Garnisonspr. i Narva. Ved Stadens Overgang til Russerne førtes han som Fange til Rusland, men betjente her evang. Menigheder som Præst. Omsider opsøgte han Karl XII i Bender og fik 1712 Fuldmagt som Sognepr. og Provst i Wasa. Efter Kongens Død begav han sig til Sverige. I Udlandet havde han gjort sig mindre vel bekendt ved sin Uredelighed og falske Anklager; nu fortsatte han dette, og Præstestanden nægtede ham derefter paa Rigsdagen 1719 Tilladelse til at deltage i Standens Forhandlinger. B. rejste da til Danmark, hvor han indlod sig paa forræderiske Forhandlinger mod Sverige med den russiske Minister og Danskeren Løvenørn. Paa den førstes Raad begav han sig til Czaren, men blev fængslet i Hamburg og ført tilbage til Sverige. Selv i Fængslet fortsatte han Angivelserne, bl. a. mod den tidligere Kancellipræsident Cederhjelm. Stænderne nedsatte en Undersøgelseskommision, der dømte B. til Døden 1. Juni 1720. Han henrettedes 4. Juli. I Fængslet kom han sluttelig til alvorlig Anger, og paa Retterstedet holdt han en gribeende Tale, der flere Gange er bleven trykt og oversat paa fl. Sprog. K. H.

Brentano, Clemens, romantisk Digter, blev født i Frankfurt a. M. 9. Sept. 1778; han døde i Aschaffenburg 23. Juli 1842. Efter en bevæget Ungdom, i hvilken han snart følte sig dragen til Protestantismen, snart sukkede efter en absolut Autoritet paa alle Omraader (Digtet »Frühlingsschrei eines Knechtes aus der Tiefe«), kom han, under Luise Hensels Paavirkning,

tilbage til Krdm. i rom.-kat. Skikkelse. 1817 aflagde han for en rom.-kat. Præst i Berlin et Generalskriftemaal, og fra det Øjeblik af var han en glødende Tilhænger af Romerk. 1818 rejste han til den ekstatiske Nonne i Dülmen, Anna Katharina Emmerich, og var hos hende, til hun døde (1824). Efter hendes »Visioner«, som han nedskrev, udkom 1833: »Das bittere Leiden unseres Herren Jesu Christi« og 1852 »Leben der heil. Jungfrau Maria«, det sidste forberedt til Trykken af Clemens B.s Broder, Christian B. (f. 1784, d. 27. Okt. 1851). En ny Udg. af denne sælsomme Maria-Biografi er udkommet i Regensburg 1895.

Brenz, Johann, schwabisk Reformator, luth. Teolog, fødtes 24. Juni 1499 i Weilderstadt i Schwaben og fik af sine Forældre en kærlig og omhyggelig Opdragelse. 1512 blev han indskrevet ved Heidelbergs Universitet og dyrkede, efter grundige humanistiske Studier (Oekolampadius var hans Lærer i Græsk, Schnepf i Fil. og Retorik), fra 1517 Teol. Ved Luthers Optræden i Heidelberg 1518 blev B. vundet for den evang. Lære. 2 Aar efter ansattes han som Kannik ved Hellig-Aandskirken dér og vandt Anerkendelse som Lærer og Prædikant, men anklagedes snart for Nyheder i Læren. Medens Undersøgelsen herom endnu stod paa, kaldtes han til Præst ved Mikaelskirken i den schwabiske Rigsstad Hall. Under megen Modstand opfyldte han her redelig en evang. Præsts Hverv. Allerede 1523 forrede han den rom. Messes Afskaffelse. B.s reformat. Prædiken fremkaldte store Virkninger. Klostre forvandlede delvist til Skoler, og Munke og Nonner maatte vige for evang. Lærere. Det laa ham varmt paa Hjerte at skaffe det aandeligt forkomne Folk religiøs Pleje og kr. Undervisning. Den dybe Brist, som særlig Bondekriegen 1525 aabenbarede, foranledigede ham til med Kraft at foreholde Øvrigheden dens Pligt m. H. til Folkets kr. Opdragelse. Efter Krigen begyndte B. Kirkevæsenets Organisation. Julen 1525 uddeltes Nadveren under begge Former, næste Aar udkom hans Kirkeordning for Byen Hall og omliggende Landsbyer. 1527—28 udgav B. »Fragstück des chr. Glaubens für die Jugend«, den evang. K.s ældste Katekisme. Den heri fulgte Ordning: Daab, Credo, Bøn, Budene, Nadver, iagttages endnu i den württembergske »Børnelære«. I Nadverstriden stillede B. sig paa Luthers Side mod Zwingli og Oekolampadius (*Syngramma Suevicum*, underskrevet Okt. 1525 af 14 Teologer). B. deltog baade i Kollokviet i Marburg 1529 og i den vigtige Rigsdag i Augsburg 1530, samt i Religions-samtalerne i Hagenau og Worms 1540, i Regensburg 1541 og 1546. Mod Karl V's Interim gjorde han energisk Modstand og maatte derfor flygte Dec. 1546 til Stuttgart. Til Tridentiner-Konciliet udarbejdede han, i Tilslutning til *Conf. Aug.*, *Confessio Wuertembergica* eller *Suevica*. B. var selv til Stede i Trient, men kunde dog intet udrette. 1553 kaldtes han af Hertug Christoffer til Provst og første Præst ved Stiftskirken i Stuttgart, hvor han udøvede en ligesaa betydningsfuld som velsignelsesrig Virksomhed. Allerede fra 1535 havde han, paa Opfordring af Hertug Ulrich, virket for Reformation af K.- og Skolevæsenet i Hertug-

dømmet Württemberg. Indførelsen af en nøjagtig Kontrol (ved Visitationer) med Præsternes Lære og Liv, Menighedernes Tugt og Ordning, Betyggelsen af Præsternes Indtægter, virksom og ordnet Fattigpleje, Reformer paa Ægteskabsstiftelsens Omraade og tilsidst Omdannelsen af Tübingens Universitet i protest. Aand, alt dette er Frugter af B.s Virksomhed. 1559 udkom hans, ikke blot for Württemberg, men ogsaa for andre Landskirker vigtige store K. ordning. S. A. udgav B. ogsaa sin store Katekisme. Han døde 11. Sept. 1570 og blev efter sit Ønske begravet i Stuttgarts Stiftskirke, i Nærheden af Prædikestolen. — B. var en ægte evang. Kr. og Skrifteolog. Efter Luthers Mening var han Tysklands første Bibeludlægger. I sin reformat. Virksomhed var han besindigere end Luther, fastere end Melancthon. Württembergs Landsk. har han paatrykt et varigt Præg. I dogmehistorisk Henseende er især hans Kristologi af Betydning. Modsat Chemnitz og Giessener-Teologerne (*κρίσις κρίσεως*) mente B., at Kristus som Menneske i Forneledelsen ikke blot ejede, men ogsaa virkede med de Egenskaber, der tilkom den mskl. Natur ved Foreningen med Logos, men at denne Brug af de guddommelige Egenskaber skete paa skjult Vis (den mskl. Naturs baade *κρίσις* og *κρίσεως* af de guddommelige Egenskaber, men en *κρίσις τῆς κρίσεως*). B.s Skrifter udgaves (dog ufuldst.) 1576—90 i 8 Bind; jfr. ogsaa Th. Pressel, *Anecdota Brentiana*, Tüb. 1868, og *Corpus reformatorum* (J. Hartmann og Jäger, J. B., Hamburg 1840—42; J. Hartmann i »Die Väter u. Begründer der luth. K.«, VI, Elberf. 1862; om hans Teol. se Dorner, *Gesch. des prot. Lehrbegriffs*).

H. L.

Bres (Bray), Guy de, blev født i Mons 1522. Han tilhørte en rom.-kat. Familie, men ved at læse i Biblen blev han ført til Brud med Romerk., og 1548, da der i Mons udbrod en Protestantforfølgelse, fandt han det sikrest at flygte til England. 1552 vendte han tilbage til Fastlandet. Først opholdt han sig i Lille; derfra maatte han atter flygte. Denne Gang rejste han over Gand og Frankfurt a. M., hvor han (i Efteraaret 1556) traf Calvin, til Lausanne og Genève. 1560 var han igen i Lille, men efter kort Tids Forløb maatte han paany paa Flugt, fordi der udbrod nye Forfølgelser. Han rejste da til Anvers og besøgte derfra de protest. Menigheder i Dieppe, Mondidier og Amiens. Saasnart Uvejret var ovre, tog han til Tournai. Tidligere havde han, til Støtte for sine Venner, udgivet Skriftet »Troens Stav« (*Le Baston de la Foy*); det blev nu omarbejdet til en *Confession de Foy*, der skulde vise, hvilken Tro han og hans Venner bekendte sig til. Denne Bog lod han komme offentlig frem 1561, og den vandt megen Anerkendelse; men Protestantismens Fjender satte sig i Bevægelse imod ham, og han maatte atter paa Flugt. Senere opholdt han sig i Sedan, Anvers og Valenciennes. Da der var udstedt Arrestordre imod ham, forlod han hemmelig Valenciennes Natten 28.—29. Marts 1567. Men i St.-Amand blev han og hans Ledsagere kendte og fængslede, og 31. Maj 1567 led han modig Døden for sin Overbevisning. Hans *Confession de Foy* fik siden, under Navnet den belgiske Be-

kendelse (se d. Art.), stor Betydning (D. Ollier, G. de B., Paris 1883).

Brescia. 1) **Angela fra B.**, se Angela. — 2) **Arnold fra B.**, se Arnold.

Bresciani, Antonio, ital. Jesuit, blev født i Ala i det vælske Tirol 24. Juli 1789. 1820 blev han Præst, 1824 i Rom optagen i Jesuiter-Ordenen, og 1824—48 var han Lærer ved Jesuiter-Kollegierne i Torino, Genova, Modena og Rom. Derefter blev han Medarbejder paa det jesuitiske Tidsskrift *Civiltà Cattolica*, for hvilket han bl. a. skrev fl. rom.-kat. Tendensromaner (*Ebreo di Verona*, *Don Giovanni*, *Matilda di Canossa*, *Oderico ovvero il Zuavo Pontificio*); en Del af disse er overs. paa Tysk (ved C. Braun, Regensb. 1852—79). Han er ogsaa Forf. til det lærde Skrift *Dei costumi dell'isola di Sardegna comparati con quelli degli antichissimi popoli orientali* (Roma 1850). Han døde 14. Marts 1862 i Rom.

Bretschneider, Karl Gottlieb, tysk Teolog og Generalsuperintendent, f. 11. Febr. 1776 i Gersdorf ved Hohenstein i Sachsen, havde i sin Ungdom mere Interesse for Æstetik end for Teol. 1804 holdt han i Wittenberg filos. og teol. Forelæsninger, 1807 blev han Oberpfarrer i Schneeberg, 1808 Superintendent i Annaberg og 1816 Generalsuperintendent i Gotha. Han døde 22. Jan. 1848. B., der nærmest maa regnes til de saakaldte »rationale Supranaturalister«, udfoldede en betydelig Forf.virksomhed. Han udgav bl. a. en »Wörterbuch z. n. Test. (3 Opl. 1840) og angreb 1820 Johannens-Evgl.s Ægthed i Skriftet *Probabilia de evang. et epist. Joannis indole et origine*; paa Grund af dette Evgl.s formentlige Modstrid med Synoptikerne mente han, at det var forfattet af en Hedningkr. (rimeligvis i Alexandria) fra Beg. eller Midten af 2. Aarh. Han har ogsaa udgivet »Systemat. Entwicklung aller in der Dogmatik vorkommenden Begriffe« (4. Opl. 1841) og »Handb. der Dogmatik der evgl.-luth. K.« (4. Opl. 1838) samt »Relig. Glaubenslehre nach der Vernunft und der Offenbarung für denkende Leser«, forskl. Prædikensamlinger og relig. Romaner i rationalistisk Aand. Da Tysk-Katolicismen traadte frem, søgte han at støtte den ved et »Votum« til Gunst for den (1845). Varigst Fortjeneste har han indlagt sig ved Udgivelsen af Melancthons Værker i *Corpus Reformatorum*. Han har skildret sit Liv i Selvbiografien »Aus meinem Leben« (Gotha 1851).

Breve er Navnet paa visse Aktstykker, udstedte af det pavelige Kancelli; de have en mindre højtidelig Form, men ikke altid et mindre vigtigt Indhold end Bullerne (se d. Art.). Et Breve udfærdiges paa tynde, hvide Pergamentblade, med et rødt Voksaftryk af Fiskeringen (*sub annulo piscatoris*), der til Stempel har Peters Fiskedræt og den regerende Paves Navn. Medens Bullerne begynde med Pavens Navn uden: Tal (t. E. *Leo episcopus*), men med Tilføjelsen: *servus servorum Dei*, begynder et B. med Pavens Navn med Tal (t. E. *Leo P. P. XIII*). Ligesom Bullerne kan ogsaa et B. begynde med Ordene: *In perpetuum* eller *Ad perpetuum (æternam) rei memoriam*. De indledes ofte med Ordene: *Dilecte fili* eller *Salutem et apostolicam benedictionem*. De underskrives af den Kardinal,

der er »Sekretær for Breverne«, medens Bullerne underskrives af Prodaturen; den sidste følger altid Titlen til sit Navn, hvad Sekretæren for Breverne ikke gør.

Breve, katolske, har fra ældgammel Tid været et fælles Navn paa Jakobs Brev, Peters 2 Breve, Johannes's 3 Breve og Judas's Brev. Navnet kommer deraf, at de fleste af disse Breve ikke, som de paulinske, ere skrevne til bestemte Personer eller enkelte Menigheder, men til større Menighedskredse eller hele Kristenheden. Se forøvrigt Jakob, Johannes, Judas og Peter.

Breve, paulinske, se Paulus.

Breviarium, se Farebog.

Bria (1 Mos. 46, 17), en Slægt i Assers Stamme. Ogsaa i Efraims (1 Krøn. 7, 23) og Benjamins Slægt (1 Krøn. 8, 13) nævnes B. eller Beria.

Briçonnet, Guillaume, fr. Kirkefyrste paa Reformationstiden, hørte til en af Frankrigs fornemste Slægter og delte i sin Ungdom Tidens Begejstring for klassiske Studier; men den berømte Lefèvre d'Étaples, hvis Discipel han blev, vakte tillige hans Interesse for den mystiske Teologi. I ung Alder blev han Biskop af Lodève og var gentagne Gange fransk Gesandt ved Pavehoffet under vanskelige politiske Forhold; men den sædelige Fordærvelse, han her saa, gjorde ham til en varm Ven af de Bestræbelser for en Kirkereform »paa Hoved og Lemmer«, som bl. a. affødte Kirkeforsamlingen i Pisa 1511, hvori han deltog med sin Fader, der, efter at være traadt over i den gejstlige Stand, var bleven Ærkebiskop og Kardinal og hørte til Forsamlingsens Ledere. 1507 blev han Abbed for det hovedrige Kloster St. Germain des Prés i Paris og fik derved fyrstelige Indtægter. 1516 blev han tillige Biskop af Meaux, og 1521 valgte Universitetet i Paris ham til sin Patron. Han var nu en af Frankrigs mægtigste Mænd, højt anset for Lærdom og Fromhed samt for sin store Godgørenhed. I sit Kloster havde han gennemført en alvorlig sædelig Reform, og da han sammen med sin Ven Lefèvre var bleven paavirket af Luthers Skrifter, søgte han at reformere sit Stift. Han søgte først at tvinge sine Præster til at passe deres Embeder i Steden for deres Fornøjelser; men de fleste af dem viste sig ubrugelige, og 1521 bevægede han derfor Lefèvre og den Kreds af ældre og yngre evangelisk sindede Mænd, der havde samlet sig om ham, deriblandt Guillaume Farel og Orientalisten Vatable, til at flytte fra Paris til Meaux, hvor han brugte dem dels som Præster, dels til literære Arbejder, navnlig til at oversætte det nye Testamente paa Fransk og til at udarbejde en opbyggelig Forklaring til Søndagsteksterne, som tilligemed andre folkelige Opbyggelsesskrifter blev trykt i et Bogtrykkeri, som han i den Anledning anlagde i Meaux. Selv prædikede han flittigt paa Modersmaalet og deltog i det hele ivrigt i Arbejdet, og da han stod i høj Gunst ved Hoffet, navnlig hos Kongens Søster Marguerite, der brugte ham som sin private Skriftefader og stod i stadig Brevveksling med ham, saa det ud til, at Reformationen i ham havde fundet en Beskytter, der ikke skulde svigte; men da Forfølgelserne kom, tabte han Modet.

Allerede 1523 udtalte han paa et Landemøde en Fordømmelse over Luthers Lære og skilte sig af med nogle af de ivrigste reformatoriske Prædikanter, deriblandt Farel, medens han iøvrigt lod de andre fortsætte deres Virksomhed, idet han vistnok har næret det Haab, at Sandheden nok skulde sejre ved egen Kraft, saaledes at de kirkelige Misbrug skulde falde bort af sig selv, uden at der behøvedes nogen voldsom Afskaffelse af dem; men den religiøse Opvækkelse, som fremkaldtes ved hans og hans Medarbejderes Forkyndelse, voxede ham over Hovedet. Ikke blot talrige Lægfolk, men ogsaa flere af hans Prædikanter gav i Slutningen af 1524 deres Uvilje mod Romerkirkens Vildfarelser Luft i tumultuariske Optog, og Briçonnet optraadte da som den kirkelige Ordens Haandhæver, men undgik derved dog ikke, at den Kætterforfølgelse, som udbredte sig Maanedere efter (jvfr. Art. Berquin), ogsaa vendte sig mod ham som Bevægelsens Hovedleder. Flere af hans Præster og mange Lægfolk blev fængslede og stillede for en Kættedomstol, som gav dem Valget mellem Død paa Baalet eller Tilbagekaldelse og livsvarigt Fængsel. Et Par af Biskoppens Medarbejdere, deriblandt Lefèvre, lykkedes det ham at hjælpe til at flygte ud af Landet, et Par andre blev skjulte af hemmelige Tilhængere af Reformationen, indtil Stormen var drevet over, og Biskoppen selv gjorde nu alt, hvad han kunde, for at dæmpe den Bevægelse, han selv havde rejst. Alligevel blev han af Munkene i Meaux indviklet i en Proces, under hvilken der fremkom saadanne Oplysninger, at Parlamentet stillede ogsaa ham for en Kættedomstol. Imidlertid kom Frans I hjem fra sit Fangenskab i Spanien, og dermed var Briçonnet paany en saa mægtig Mand, at hans Modstandere fandt det raadeligst at nøjes med hans Fraval fra Reformationens Sag. I November 1526 gav de deres Samtykke til, at Processen imod ham overførtes til Statsraadet og dermed blev begravet. Han blev saa i sit Embede indtil sin Død i 1534 og fik derved den sørgelige Lod at skulle lede Forfølgelsen imod sine tidligere Tilhørere og Trosfæller, indtil han i de sidste Aar af sit Liv fik Lov til at overgive denne Del af sin Gerning til en Medhjælper (V. Sthyr, Studier over Refs. Hist. i Frankrig før Calvin, Kbhvn 1870, I, 121 f.).

H. V. S.

Bridgewater-Traktater. Francis Henry Egerton, 8. Jarl af B., f. i London 11. Nov. 1756, d. i Paris (i Hotel Egerton i Rue St. Honoré) 11. Febr. 1772, efterlod 8000 Pd. St. til Belønning af det bedste Værk om Guds Godhed, som den har aabenbaret sig i Skabelsen. Efter *Royal Society's* Bestemmelse blev Summen delt imellem 8 Mænd: Dr. Chalmers, Dr. Kidd, Dr. Whewell, Sir C. Bell, P. M. Roget, Dean Buckland, Præsten W. Kirby og Dr. Prout, som Forfattere af 8 Afhandlinger, der senere gik under Navnet *Bridgewater Treatises*.

Brieger, Theodor, tysk Kirkehistoriker, f. i Greifswald 4. Juni 1842, blev 1870 Privatdocent i Halle, 1873 ekstraord. Prof. steds, 1876 ord. Prof. i Marburg, 1886 ord. Prof. i Leipzig. Han har udgivet »Quellen und Forschungen zur Gesch. der Ref.« og flere Af-

handling, navnlig til Belysning af den luth. Refs. Historie. Han er ogsaa Redaktør af »Zeitschrift für Kirchengeschichte«.

Briem, Valdemar, islandsk Præst og Psalmedigter. Han er født paa Gaarden Grund i Øfjorden paa Nordlandet den 4. Februar 1848, hvor Faderen, Tømmermester Olafur Briem, levede som Bonde og Haandværker, en Søn af Sysselmand Gunnlaugur Briem paa Grund, Thorvaldsens Medelev paa Kunstakademiet (d. 1834), Stamfaderen til Slægten Briem, som har givet Island mange i flere Henseender fremragende Mænd. 10 Aar gammel kom V. B. i Huset hos sin Onkel, Provst Johan Briem til Hrum paa Sønderlandet, med hvis Datter Olöf han er gift. Han blev Student 1869, Kandidat fra Præsteskolen 1872 og blev præsteviet det følgende Aar til et ringe Præstekald, Hrepphólar paa Sønderlandet, som senere er forenet med Stórinupur, hans nuværende Opholdssted. V. B. er Islands ypperligste Psalmedigter i det 19. Aarhundrede, og med Rette stilles han ved Siden af Hallgrímur Pjetursson, som den anden store Psalmedigter, Island har frembragt. Han var den yngste af de 7, som Biskop Pjetur Pjetursson i Aaret 1878 overdrog at revidere den islandske Psalmebog. »Den nye Psalmebog« udkom 1886, og med Rette kunde den kaldes ny; af 650 Psalmer var der kun 124 overførte fra den ældre i helt uforandret Skikkelse, omtrent lige saa mange ældre oversatte Psalmer vare beholdte, men i en ny Oversættelse; Resten eller o. 400 Psalmer vare helt nye. Her møder V. B. med 106 originale Psalmer og 36 Oversættelser, og det er ikke mindst hans Psalmer, der skaffede Bogen i sin Tid en saa hjertelig Modtagelse hos Menigheden, at den i Løbet af faa Aar helt fortrængte den gamle fra 1801 og den mindre vellykkede Revision af 1871. Et fuldent Mesterskab over Rimet og Sproget og inderlig Trosvarme udmærker alle V. B.s Psalmer. Han er næsten udelukkende religiøs Digter, og siden Psalmebogens Fremkomst har han været meget produktiv. En Mængde religiøse Digte og Psalmer, originale og oversatte, findes i alle de udkommende islandske kirkelige Tidsskrifter. Hans Hovedværk, der ved Siden af hans Bidrag til Psalmebogen altid vil bevare hans Navn i den islandske Kirke, er hans bibelske Digte (»Bíffuljóð«), en udførlig Samling Digte over bibelske Emner, hvor særlig det historiske behandles i Tidssfølge. Første Samling er udkommen 1896, den strækker sig over det gamle Testamente og indeholder 120 Digte. Det er andet og mere end rimet Bibelhistorie, det er hele Aabenbaringen, genspejlet i en troende Digersjæl, hvor Haand i Haand med det belærende Element gaar Bekendelse og Lovprisning. Med en begrundet Stolthed kaldes V. B. ogsaa af sine Landsmænd for »Islands Gerok«. *Th. B.*

Briggs, Charles Augustus, amerik. Presbyterianer, er født i New York 15. Jan. 1841, studerede først ved Virginias Universitet, senere ved *Union Theological Seminary* i sin Fødeby og i Tyskland, tog derpaa Del i Borgerkrigen og blev 1870 Præst for en presbyteriansk Menighed i Staten New York. 1874 blev han Prof. i de semitiske Sprog ved *Union Theological Se-*

minary, og 1880 begyndte han Udgivelsen af *Presbyterian Review*. Han har bl. a. skrevet *Biblical Study, its Principles, Methods and History* (2. ed. New York 1885), *American Presbyterianism, its Origin and Growth* (New York 1885) og *Messianic Prophecy* (New York 1886). 1893 blev B., paa Grund af sin Benægtelse af Mosebegjæernes Affattelse ved Mose og andre Kætterier af den presbyterianske *General Assembly* strøget af Listen over de presbyterianske Præster. S. A. udgav han *The Higher Criticism* (2. ed. New York 1897).

Brigham Young, se Young.

Bright, William, eng. Kirkehistoriker, blev født i Doncaster 14. Dec. 1824 og studerede i Oxford. 1868 blev han Prof. i Kirkehist. i Oxford og tillige Kannik ved Christ Church. 1885 blev han eksaminerende Kapellan hos Biskoppen af Lincoln. Han har udgivet de gr. Kirkehistorikere Evsebios og Sokrates, udvalgte Skrifter af Athanasios og Augustinus samt de 4 første økumeniske Synoders Kanoner i Grundsproget og en Overs. af nogle af Leo d. st.s Prædikener (London 1862). Hans Hovedværk er en udførlig Fremstilling af den ældste engelske K.s Historie (*Chapters of Early English Church History*, 3 ed., Oxf. 1897). 1896 udgav han *The Roman See in the Early Church and other Studies in Church History*.

Brightman, Thomas, eng. Præst, f. i Notting-ham 1562, d. 24. Aug. 1607, var en af de første Eksegeter efter Ref., der fortolkede de 7 Sendebreve i Johannes's Aabenbaring som en Profeti om 7 kirkehist. Tidsrum, saaledes at Menigheden i Laodikea (Joh. Aab. 3, 14 f.) blev en Profeti om den eng. K. I Fortolkningerne til Apokalypsen og Daniel gik han i sin puritanske Iver navnlig ud paa at vise, at Paven er Antikristen.

Brigida, Abbedisse af Kildare, »Irlands Maria«, er en af den grønne Øs berømteste Helgeninder. Hendes Fader, Dubtach, var fra Leinster; hendes Moder, Broicseach, skal have været en Slaveinde. Hun blev født o. 450 i Fochart, i Nærh. af Dundalk og fik en god Opdragelse. For at undgaa Ægteskab tog hun 467 sin Tilflugt til Biskop Macchille, der gav hende en hvid Klædning som Tegn paa Jomfruelighed. Legendens fortæller, at hun bad om at faa en Legemslyde for at være sikker for Ægteskabstilbud, og at hendes ene Øje da svulmede op og brast. Hun grundlagde Klostret Kildare (*cella quercus*), til hvilket der hørte forskl. andre Munke- og Nonneboliger over hele Irland, saa at B. blev hilset som »Abbedissernes Abbedisse«. Hun skal være død i en Alder af o. 74 Aar og jordet i en prægtig Grav ved Altret i Kildare. Hendes Hoved skal, efter at Henrik VIII havde ødelagt hendes Grav, være kommet til Jesuiter-Kirken i Lissabon. Paa Irland blev der viet en stor Mængde Kirker til St. B.; det samme var Tilfældet i England og i de Dele af Skotland, som ere Irland nærmest. 1. Febr. er hendes Helgendag. Vi have fra den tidligste Middelalder en hel Række Helgenkrøniker, som snart paa Vers, snart i Prosa, fortælle B.s fromme Liv.

Brigitta, se Birgitta.

Brigittinere, se Birgittinere.

Brinck, Iver, dsk Præst, f. 19. Nov. 1665 i Bergens Stift, gik i Skole i Kristiania og studerede i Upsala og Kbhvn. En Tidlang var han i Huset hos Ulrik Christian Gyldenløve. 1689, kort efter Teaterbranden paa Amalienborg, ved hvilken hans Forlovede omkom, blev han Hærpræst ved de engelske Hjelpetropper og kom med dem til Irland. 1691 blev han kaldet til Præst for de Dske i London, og en dsk Kirke blev ved hans energiske Bestræbelser opført i den eng. Hovedstad. Til Gendrivelse af Robert Molesworths berygtede Skrift om Danmark i 1692 skrev han *Animadversions on a pretended Account of Denmark* (London 1694). 1702 blev han, til Dels som Løn for dette Skrift, Præst ved Holmens Kirke, og 1708 ledsagede han Frederik IV paa hans ital. Rejse som kgl. Konfessionarius. 1711 blev han Sognepr. ved Nikolaj Kirke og virkede som saadan til sin Død (25. Juni 1728). Han udgav Psalmesamlingen »En Kristens Tanketøjle«, af hvilken den bekendte Nadverpsalme: »Op sødeste Sang« er tagen. Ved sit andet Ægteskab med Konferensraad H. Seidelins Datter, Sophie, blev han Stamfader til Slægten Brinck-Seidelin.

Bring. 1) **Ebbe Gustaf B.**, f. 4. Juli 1814 i Åkersund, hvor Faderen var Læge, tilhørte en skaansk Præsteslægt (af hvilke følgende for ham have beklædt Professorstole ved Lunds Universitet: den berømte Historieskriver Sven B., adlet som Lagerbring, Erland Samuel B., Prof. i Historie, Ebbe Samuel B., Prof. i Filos., siden i Hist.). B. blev Student i Upsala 1829, i Lund 1832, Mag. 1835, Docent i systemat. Teol. 1837, teol. Adjunkt og Provst 1844, Prof. i Pastoralteol. 1848, første teol. Prof. og Domprovst 1856, *Dr. theol.* 1860, Biskop i Linköping 1861. Hans Studietid faldt ved det Tidspunkt, da det hegelske System stod paa sit Glanspunkt i Tyskland, og den Forsoning mellem Krdm. og Filos., som her mentes vundet, grebes med Begejstring af den unge spekulativt begavede B. Retningen indenfor det teol. Fakultet var imidlertid antihøgelsk, og at B. hældede til Hegelianismen, fremkaldte Reuterdahls og, fremfor alle, gamle Ahlmans Indsigelse, men med sjælden Uegennytte skænkede dog sidstnævnte i de 3 sidste Aar af sin Livstid samtlige Indtægter af sit Præbendepastorat til B. og den ligeledes ulønnede Docent H. M. Melin. Den Afsøring af Hegelianismen, som skete ved Strauss's Forfatterskab, og den stedse mere fremtrædende kr. Alvor hos B. samt Paavirkningen fra Menighedslivet i Lund forvandlede ham lidt efter lidt fra en Hegelianer af Marheinekes Skole til en af den bekendelsestro Lutherdoms Støtter i Sverig. Hans teol. og kirkel. Anskuelse fik sit Præg dels ved Martensen, dels ved Schartau. For Præsteuddannelsen virkede han epokegørende ved at give de praktiske Øvelser den fortrinlige Organisation, de i Hovedsagen siden have beholdt. — Sit teol. Forfatterskab havde han begyndt ved sin Docentafhandling om *unio personalis* og *communicatio idiomatum* (trykt med hans Prøveforelæsn. om *attributa divina* og om Punkterne i *ordo salutis* i Theol. Quartalskr. 1837). Som Adjunktsafhandling udgav han 1844 en lat. Studie om de i Rom. 7, 9—25 skildrede aandelige Tilstande og som Professorafhdl. 1846

de principio theol. practicæ, ved hvilket Skrift en strengt videnskabelig Behandling af den praktiske Teol. i Sverig grundlagdes. Med Melin udgav B. 1841—42 »Theol. Quartalskrift« og med Sundberg og Flensburg 1855—63 »Sv. Kyrkotidning«, der har været af største Betydning for det teol. og kirkel. Liv i Sverig. Som Medlem af en 1849 nedsat Kommission har han taget væsentlig Del i det Arbejde, som gav den sv. K. de 2 Aargange nye Prædiketekster, hvis Betydning B. udviklede i sit grundige Skrift »Om det kyrkl. perikopesystemet« 1851. De nye Kirkebøkker, som 1868 indførtes i den da gældende Kirkehaandbog, ere væsentlig hans Værk, ligesom den 1878 antagne og nugældende Katekisme. Desuden har han udgivet »Kyrkotukten enl. Sv. kyrkans gällande ordning« 1865; »Högmessopredikningar« 1862; »Predikningar och Tal« 1877, der udmærker sig ved grundig Tekstbehandling, tro lagttagelse af Kultusensyn og dyb kr. Erfaring. Nidkær og alvorlig i sin Bispevirksomhed, stod han ogsaa her som en af den sv. K.s bedste Mænd. Han døde stille og rolig Natten mellem 12. og 13. Aug. 1884 (G. Billing, Biskopen E. G. B., några minnesblad, 1886). O. A. — 2) **Sven Libert B.**, førnævntes Fætter, f. 3. Febr. 1826 i Ossjö i Skåne, hvor Faderen var Provst; *Dr. phil.* 1850, Docent 1857—60, Sognepr. i Torrlösa 1862, *Dr. theol.* 1868, Prof. i prakt. Teol. i Lund 1886, fremragende som dogmat. Prof. og Tænkter i spekul.-kr. Retning samt som aandrigh praktisk Teolog og Præstelærer. Skrifter: »Dogm. utveckling af Gudsbegreppet« 1859, »Kyrkotukten, betraktad från biblisk ståndpunkt« 1859, »Satser om rel., kristendom och kyrka« 1864, »Grunddragen af den kr. trosläran« 1869, 1876 f., »Treenighetsbegreppets etiska betydelse« 1884, »Kyrkans handlande såsom objekt för den praktiska teol.« 1885, »Passionshistoriens homiletiska behandling« 1893. Desuden en Mængde opbyggelige Afhandlinger, Prædikener og Taler. — 3) **Johan Christopher B.**, foregaendes Broder, f. i Ossjö 6. April 1829, præsteviet i Lund 1852, Forstander og Sjølesørger ved Diakonissestiftelsen i Stockholm siden 1862, dertil Hofprædikant siden 1873, *Dr. theol.* 1893, fremragende Prædikant og Sjølesørger og især Organisator af den sv. Diakonissevirksomhed, hvortil der tidligere kun var gjort en ringe Begyndelse, men som B. har givet den Forening af kr. Alvor og Kirkelighed, som udmærker den. Han har udgivet Opbyggelsesskrifter og siden 1864 »Olivebladet«, Organ for Diakonissegerningen, og Kalenderen »Febe« (9 Aarg.).

Brinkmann, Johann Bernhard, Biskop af Münster, blev født 4. Febr. 1813. En Tidlang tænkte han paa at vælge den militære Stand, men 1832 begyndte han at studere Teol., og 1839 blev han Præst. Efter at have virket paa forskl. Steder, bl. a. ved Valfartskirken i Kevelaer, blev han 1857 Paul Melchers's Efterfølger som Generalvikar i Münster og 1870, efter Biskop Joh. Georg Müllers Død, Biskop dér. For Overtrædelse af Majlovene blev han gentagne Gange idømt høje Bøder og tilsidst (18. Maj 1875) fængslet og ført til Warendorf. Efter at have været i Fængsel blev han afsat, men da Kulturkampen var til

Ende, kom han tilbage til sit Stift. Han døde 1889.

Brocarda (*Brocardica, Procarda*) er et barbarisk Ord, hvis Afledn. det hidtil ikke er lykkedes at eftervise. Med det betegnede Legisten (Retslæreren) Pillius, der døde o. 1207, en *liber disputatorius*, og senere blev det et teknisk Udtryk for korte, af Retskilderne uddragne, retslige Regler. De berømteste kirkeretlige Regler ere Damasus's (d. o. 1215) *regule canonice*.

Brochmand. 1) **Hans Enevoldsen B.**, f. 16. April 1621 i Køge, blev Student fra Herlufsholm 1638. Efter at have studeret i Kbhvn rejste han 1642 til England, hvor han blev Magister og giftede sig med en adelig Dame. 1646 vendte B. hjem og blev 1649 Spr. ved Nikolaj Kirke i Kbhvn. Da han paa Grund af Svagelighed ikke kunde overkomme sit Embede, blev han 1660 udsat til ekstraord. teol. Prof., men fik allerede s. A. Bispestolen i Aarhus. Han berømmes som Taler i engelsk Manér, men beskyldes for hovmodig Optræden. Da Niels Svendsen Cronich (s. d. A.) vandt Tilhængere blandt Studenterne i Kbhvn, skrev en af disse, den senere Præst Esaias Fleischer, et Tordenbrev til B. (1655), der anklagede ham for at være »fuld af døde Ben« og hans Hustru for at give Forargelse ved Adelsstolthed og luksuriøs Klædedragt. B.s trykte Ligprædikener vise ham dog som en Mand, der kunde give Bibelordet personlig Anvendelse. Han døde 3. Marts 1664. — 2) **Hans Rasmussen B.**, f. i Køge 1594, dimitteredes fra Herlufsholm 1611 og studerede derefter flittig i Kbhvn og Tyskland. Efter at have virket som Rektor i Sorø, blev han 1621 *Prof. phil.* og 1630 *Prof. theol.* i Kbhvn. Som Videnskabsmand var han lidet fremtrædende. Han døde 10. Oktbr. 1638. Hans Søn, Rasmus Hansen B. (f. 1626, d. 1664), der især i Holland og England havde dyrket historiske og etiske Studier, endte ogsaa sin Bane som teol. Prof. ved Universitetet (siden 1660). — 3) **Jesper Rasmussen B.**, ældre Broder til H. R. B., f. 5. Aug. 1585 i Køge, dimitteredes 1601 fra Herlufsholm. 1603 rejste han udenlands og drev grundige filos. og filolog. Studier, især i Leiden og Franeker. Sidste Sted udgav han en Række filos. Disputatser. Efter at have virket en Tid som Rektor ved Herlufsholms Skole, blev han Prof. ved Universitetet (1610 pædagogisk Prof., 1613 i Græsk, 1615 i Teol.). Her modtog han sikkert afgørende Impulser fra H. P. Resen, paa hvis Side han stillede sig i Kampen mod Kryptokalvinismen. Af hans Breve ses det, at han var greben af stærk Frygt for Socinianernes rationalistiske Teol., der havde været ham selv en Fristelse, og i sine offentlige Disputatser imødegik han særlig den. Hans akademiske Virksomhed afbrødes 1617, da han udnævntes til Lærer for Tronfølgeren. Omtrent ved den Tid traadte han i nært Forhold til den lærde Adelsmand Holger Rosenkrantz, i hvis personlige og bibelfaste Teol. han saa en Redning mod Rationalismen. 1620 vendte B. tilbage til Universitetet, han stod da i en Krise, stærkt optagen af Tidens sædelige Forvildelser og Lutheranernes Ulykker, og anede Guds Straffedoms Nærhed. Han støttede af al Kraft Be-

stræbelserne for Menighedslivets Fordybelse (Bodsforanstaltningerne 1626 f., Kirkedisciplinen 1629) og Undervisningsvæsnets Forbedring; ved det teol. Studium ønskede han Eksegessen stærkere fremdraget. Selv gjorde han sig til Talsmand for Rosenkrantz's Lære om Gudsrigets Pagtsudvikling, især i sine Sakramentsdisputatser (1622—23), der vakte Røre i Tyskland, da man sporede Weigelianisme i dem. Efter de jesuitiske Propagandaforsøg 1621 f. begyndte B. imidlertid paa særlig Opfordring en Polemik mod Romerkirken, der førte ham dybere og dybere ind i den symbolbundne Ortodoksi (*Controversiarum sacrarum pars I—II*, 1626—27; *De pontifice Romano*, 1628). Hans medfødte Konservatisme og Frygt for Brud med det overleverede bandt ham nu saa fast til dette, at han nægtede dem Delagtighed i Kirkesamfundet, der forkastede Konkordieformlens Lærebestemmelser. Da hans store Hovedværk, *Systema universæ theologiæ* I—II, udkom 1633, efter at han i flere Aar prøvevis havde udsendt Stykker af det, havde han vendt sit tidligere Standpunkt Ryggen. Værket præges vel af Iver for praktisk Krdm. og undgaar Spekulation, men adskiller sig ikke væsentlig fra Datidens tyske symbolbundne Systemer. Det udmærker sig ved Bibelordets rigelige Anvendelse, tydelige Definitioner og overvældende Lærdom. De enkelte Læreartikler, hvis systematiske Sammenhæng af Mangel paa et bærende Grundprincip er svag, gennemgaas tetisk, polemisk og praktisk-etisk, men Grundsvagheden, den ufriske Eksegese, præger Behandlingen. Trods sit store Omfang, fik det dog vid Udbredelse — ogsaa i Tyskland, hvor det optryktes flere Gange — og for det teol. Studium og hele den danske Kirkes Aandspræg har det spillet den største Rolle. I et *Epitome systematis* (1649) gav B. et Resumé, der omtrent til Rationalismens Tid var Grundvolden for de teol. Studenter Studium.

Resten af hans akademiske Virksomhed blev væsentlig ofret Kontroversteologi (jfr. *De Hæresi doctrina* 1636). Offentlig optraadte han især mod Romerk. Da Administratoren i Magdeburg, Hertug Christian Wilhelm, Christian IV's Svoger, traadte over til dette Kirkesamfund, og et jesuitisk Skrift (*Speculum veritatis*, 1633) havde forsvaret dette Skridt, skrev B. paa Kongens Opfordring *Λύγους λόγον προφητικόν* 1634, og de deraf følgende hadske Angreb førte til, at han i en Række Aar gik i den Grad op i polemiske Forelæsninger, at hans tidligere Planer om det teol. Studiums Reform grundigt tilintetgjordes. 1653 samlede han det enorme Stof i sin *Confutatio Apologiæ Ducis Chr. Wilhelmi* I—IV (2692 S. i 4to), der viser ham som en bitter og intolerant Polemiker, utrolig kundskabsrig, men kendelig forskellig fra Forfatteren til den varme apologetiske Traktat »Gudelig Undervisning, om et Guds Barn uden sin Sjæls største Skade kan den papistiske Religion antage« (1627). Som Polemiker havde B. en Støtte i sine grundige patristiske Kundskaber. En Række Disputatser (1633—38) om Apostelfædrenes Skrifter vise agtværdig Bestræbelse for kritisk Sondring af det traditionelle Materiale.

Ved denne Virksomhed kom B. til at indtage en Førerstilling blandt Datidens lutherske Teologer

og blev den danske K.s uomtvistede Faktotum. Han satte som Fakultetets Leder Kætternavnet paa Rosenkrantz, da denne 1636 i »Fürstenspiegel« havde antydnet en Retfærdiggørelseslære, der fremhævede det psykologisk-etiske Moment paa en fra Ortodoksien afvigende Maade, og i sin Kommentar til Jakobsbrevet fralagde han den danske K. al Del i disse Vildfarelser; han knuste med Strenghed Præsten Jørgen Friis's nyevangeliske Iver, og John Dury's Forsøg paa en Union mellem de protest. K.samfund afvist 1639 med al Kelighed.

Trods sin Kampiver har B. dog gjort en stor Gerning for Bevarelsen af enfoldig Fromhed i Folket. Polemiken var ham ikke en Hjertesag, men en sørgelig Nødvendighed, og i Breve til de wittenbergske Kontraversteologer advarede han mod dens Farer for Menigheden. Til dennes Opbyggelse har han udgivet sin berømte Postil (*Sabbati sanctificatio*, Vinterpart 1635, Sommerpart 1638), der til vort Aarh. har hørt til den dske Kirkes bedste Andagtsbøger. Disse Prædikener ere væsentlig brede Bibellæsninger og naa gennemgaende ikke saa personligt dybt, som hans udmærkede lille Bog »Et kristen Menniskis aandelige Kamp« (1627, udvidet 1653), men de tale enfoldig klart om Liv og Lære og have længe tjent Præsterne som sunde Mønstre.

1639 havde B. bestegt Sjællands Bispestol. I denne Stilling optraadte han skarpt mod gamle Rester af papistisk Overtro. Med Hensyn til Gudstjenesten fik han afskaffet de sidste Levninger af det latinske Sprogs Brug; han virkede for Psalmesangens Forbedring og forfattede Slutningskollekten i Fasten og paa Langfredag. Dog skyldes den Politiaand, man søgte indført overfor Menigheden, ogsaa B. Ved Visitationer, Synodalskrivelser, flere Smaaskrifter til Gejstligheden, ved strengt Tilsyn med Præsternes Sædelighed og Studier, ved sin Iver for Skolegangen har den energiske B. øvet en heldbringende Virksomhed. Hjemme omgav han sig med unge Mænd, hvoraf flere siden fik stor Betydning for Landet (Hans Svane, Griffenfeld), og hans Dogørenhed, ogsaa mod Trosbrødrene i det hærgede Tyskland, maa ikke glemmes. — B.s sidste Aar forbitredes ved Forfølgelser fra det saakaldte Svigersønsparti (især Korfits Ulfeldt). B. havde i sin Tid som Leder af Fakultetet raadet til Kongens Skilsmisse fra Kirsten Munk og i Svaghed overfor Christian IV tiltraadt hans Fordring om Børnenes fuldstændige Afsondring fra Moderen. I Jan. 1648 maatte Fakultetet i den Anledning gøre en ydmygende Afbigt. B. døde 19. April 1652. Sit store Bibliotek testamenterede han Universitetet, og han oprettede flere Legater. B. er den betydeligste teol. Skikkelse fra vor ortodoksiske Periode; han var »lærd og gudfrygtig, men tillige ængstelig og ikke fri for Menneskefrygt« (Jens Møller). (Jens Møller i Historisk Calendar III; E. F. Koch i Ny khist. Sml. III).

J. O. A.

Brochmann, Jørgen Henrik Hegermann, f. i Kvinesdal 11. Febr. 1850, blev teol. Kand. 1875. Efter at have virket en Tid som pers. Kap. og foretaget et Par Studierejser til Tyskland, tildels med offentlige Stipendier, blev han 1884 Præst ved Diakonisseanstalten i Kri-

stiania og s. A. Sognepr. til Rødenes; fra 1894 er han res. Kap. til Domkirken i Kristiansand. Han har bl. a. skrevet et dogmatisk Arbejde om »Lov og Naade«, der har fremkaldt en liden Lærestrid.

A. B.

Broderkys, se Kys.

Broderskaber, kirkelige (*confraternitates*, *sodalitas*, *confratria*). Allerede hos de gl. Grækere havde der været Associationer (*ἑταῖροι*, *ἑταῖροι*), i hvilke ikke alene Kvinder, men ofte ogsaa fremmede, frigivne og Slaver kunde finde Optagelse. Deltagerne i disse forpligtede sig til at betale et fast maanedligt Tilskud til den fælles Kasse. De gr. Associationer, der væsentlig havde en relig. Karakter, vare tilladte af Staten og spillede en ikke ubetydelig Rolle i det gr. Samfundsliv. I den rom. Kejsertid, der i saa høj Grad var en Associationernes Tidsalder, fik de frivillige Sammenslutninger endnu større Betydning. Da var der Handels-gilder og Skuespillerforeninger, Atletklubber, literære og finansielle Selskaber og Ligkasser. Det er sandsynligt, at de ældste kr. Menigheder en Tidlang have kunnet føre en fredelig Tilværelse, fordi de havde organiseret sig efter det Forbillede, der var givet af de rom. Ligkasser (*collegia tenuiorum*), som først vare tilladte i Rom, senere, under Septimius Severus, blev tilladte i hele Italien og Provinserne. Allerede i den apost. Tid betegnede Peter de Kr. som »Broderskabet« (1 Pet. 2, 17; 5, 9). Da Frimenighederne vare blevne til en Statsk., var der særlige kr. Foreninger eller B., som sørgede for de syge eller tog sig af de dodes Begravelse osv.

I den tidlige Middelalder høre vi ogsaa om B. I Missionæren Bonifatius's Dage blev der, rimeligvis efter angelsachsiske Forbilleder, paa Fastlandet dannet Foreninger, der optraadte som en Slags religiøse Forsikrings-selskaber, hvis Medlemmer fik Del i visse Bønner, Sjælemesser og andre Ydelser, ved hvilke de afdøde kunde fries ud af Skærsilden. I Karolingernes Love er der Tale om *gildonia* (Gilder) *vel confratria*, som samledes til Gudstjeneste. I Beg. af 13. Aarh. dannedes i Paris, under Biskep Odos (d. 1208) Værn, en Maria-Forening, der holdt sin Aarsfest paa 1. Søndag efter Trinitatis. 1211 skal Domingo i Toulouse have grundet *magna confratria* (et stort B.), og da Lavsvæsenet fik sin Blomstring, dannedes der Kalandsskaber og Gilder (se d. Art.). Skønt disse B. væsentlig havde verdslige, industrielle Formaal, fik de dog snart, i det mindste i det ydre, et kirkel. Præg.

Men først i 14. og 15. Aarh. møde vi k. B. af den Art, som vi nu betegne med dette Navn. Det var Foreninger af Gejstlige og Lægfolk, Mænd og Kvinder, der sluttede sig sammen for særlig at ære en eller anden Helgen, efter hvem B. da tog Navn. Saadan B. havde i Reglen deres Tilhold i et Kloster, i hvis Kirke deres Værnehelgen havde sit Alter. Ved dette samledes de en Gang hver Maaned eller stundum hver Uge; naar et Medlem af B. døde, blev han fulgt til Graven af Brødrene; stundum be-kostede B. hele Jordeferden. Den døde Broders Navn blev indført i Klosters Dødebog (*neologium*), og der blev da, ofte i lange Tider, én eller fl. Gange aarlig, læst Messer for ham.

Brødrene mødtes ved deres Helgens Fester, der bleve fejrede med stor Pragt; ved disse holdtes der ikke sjelden yppige Gæstebud, og der var rigelig Afslæt af vinde for alle Deltagere. B.s Tal voksede navnlig i den sidste Halvdel af 15. Aarh. Da naaede Ærefrygten for Helgenerne en hidtil ukendt Højde, og Tidens Nød, de urolige politiske Forhold og de farlige Smitsoter, vakte Alvor og paabød Sammenslutning. Alene i det lille Wittenberg var der 1520 ikke færre end 21 B., og den kursachsiske Raadsherre Pfeffinger var ved sin Død Medlem af ikke mindre end 36 forskl. B.

Erasmus's Spot og Luthers Kritik (Sermonen om Kristi hl. Legemes Sakr. og om B. 1519, overs. i Luthers ref. Skr. ved Kaper 81 f.) satte en Grænse for B.s Udbredelse, og i Reformationstiden høre vi, selv i rom.-kat. Egne, ikke meget om dem. I Kontrareformationsens Dage kom de dog frem paany, navnlig ved Jesulterne, som forstod, at de kunde bruges som et Vaaben mod Ref. Hovedgrundlaget for Organisation af de rom.-kat. B. danner Clemens VIII's Konstitution af 7. Dec. 1604. Men nogen større Betydning fik B. ikke i 16. og 17. Aarh., og i 18. Aarh. bleve fl. af de tyske B. i rom.-kat. Lande omdannede til Foreninger for virksom Næstekærlighed.

I vore Dage have B. derimod faaet en ny Blomstring. Der gives nu næppe mange rom.-kat. Kirker, til hvilke der ikke er knyttet i det mindste ét B., og enhver troende rom. Katolik er i Reglen Medlem af et eller fl. B. Tidens Associationsdrift har netop paa dette Punkt givet sig et stærkt Udslag, og de mange B. have været et betydningsfuldt Middel til Vækkelse og Næring af det relig. Liv indenfor Romerk., og ogsaa til Styrkelse af Ultramontanismens polit. Magt. Pius IX har (8. Jan. 1861 og 19. Okt. 1866) givet dels nye, dels supplerende Bestemmelser med Hensyn til Ordningen af B.s Forhold og den til dem knyttede Afslæt, og med denne Paves Regering begynder B.s store Opsving. Næsten enhver Helgen har nu sit B., og mangen hidtil ukendt Helgen er kommen til Ære og Værdighed derved, at man dannede et B., som bar hans Navn. B. adskille sig fra Ordenerne og de klosterlige Kongregationer derved, at deres Medlemmer ikke ere bundne ved Munkeløfter, saalidt som de have forpligtet sig til en fælles Levevis. De kunne kun oprettes med den kirkl. Øvrigheds (Pavens, den stedlige Biskops eller Abbeds) Tilladelse.

Størst Udbredelse have de saak. marianske Broderskaber (J. Schneider, S. J., Regel und Gebethuch für die Mitglieder der Marian. Kongr., Paderborn 1879), der ere en jesuitisk Opfindelse fra Slutn. af 16. Aarh. De blomstre navnlig i Egne, hvor Jesuitismen har eller søger at vinde Indflydelse. Andre marianske B. ledes af Serviterne (se d. Art.), der have dannet B. for Marias Hjerter og hendes 7 Smærter. Midtpunktet for de af Serviterne ledede Maria-Foreninger er Guds Moder-Altret i Wilten ved Innsbruck. Det B., som har sluttet sig til dette Alter teller over 1½ Million Medlemmer, og B.s Organ er Maanedsskriftet »Monatsrosen, Sendbote des heil. Herzens Maria«. Et betydeligt B. dannes ogsaa af Fransiskaner-Ordenens Tertiariere; og

baade Dominikanerne og Serviterne have deres Tertiariere. Langt større Udbredelse have dog de forskl. B., der ere dannede til Dyrkelsen af Jesu allerhelligste Hjerter (se H. I. Nix, Cultus S. S. Cordis Jesu, Freiburg 1891, 125 f. 188 f.). Fra rom.-kat. Side ere B. behandlet i Bouvier, Ueber Ablass und Bruderschaften (tysk Overs., Regensb. 1859), fra luth. Side i Th. Kolde, Die kirchl. Bruderschaften und das relig. Leben im modernen Kath. (Erl. 1895). —

Ogsaa indenfor den højkirkelige Fløj af den anglikanske Kirke, baade i England og Amerika, er der i den nyeste Tid dannet B. og Sesterskaber. *The Confraternity of the Blessed Sacrament (C. B. S.), the Brotherhood of the Holy Cross (B. H. C.)* og andre engelske B., virke mere eller mindre i det skjulte og ere paa væsentlige Punkter komne Romerk.s Lære og Kultus meget nær; i Amerika blev der 1882 i Chicago dannet det højkirkelige *Brotherhood of St. Andrew*. De mest udbredte eng. Sesterskaber ere: *All Saints' Sisterhood, the Sisters of the Church, the Sisters of Bethany, the St. Peter's Sisterhood, the Clewer Sisterhood and the Wantage Sisters*. (Om de eng. B.s Forh. til den rom.-kat. Propaganda se W. Walsh, The Secret Hist. of the Oxford Movement, London 1897, 202 f. 232 f.). Fr. N.

Brodinus, Johannes, sv. Biskop, f. i Bro Sogn i Upsala Len 18. Juni 1619, Mag. i Upsala 1647, besøgte Universiteter i Tyskland, Holland og Frankrig, blev derefter 1652 Hofprædikant hos Christina og siden hos Karl Gustaf, 1657 Superintendent paa Gotland, hvor han søgte at indføre sv. Sprog og Sæder, men førtes under Krigen 1676 med sin Familie til Kbhvn, hvor man beholdt ham et Aar, og paa Hjemvejen maatte han blive i Malmö under Belejringen. Til Løn for sine udstandede Trængsler og Tjenester fik han Bispestolen i Vesterås, hvor han døde 1680.

O. A.

Broe, Nils Trulsen, Haugianer og Lægprædikant, f. i Skudenæs 1776, d. som Gaardbruger i Remæsø 1823, var Medlem af fl. Storting. Hans Valg til Tinget 1815 forkastedes, da han var anklaget for lovstridigt Forhold overfor sin Sognepr. Retten frikendte ham dog, og Aktor idømtes en Mulk.

A. B.

Broglie. Familien B. (*Broglia*) stammer oprindelig fra Piemont, men den tog allerede i 17. Aarh. Bolig i Frankrig. 1) **Maurice Jean Madeleine de B.**, f. paa Slottet Broglie 5. Sept. 1766, traadte i K.s Tjeneste. 1804 blev han *aumônier* hos Napoléon I., 1805 Biskop af Acqui, 1807 Biskop af Gand. Da Nationalkonciliet 1811 var opløst, blev han først fængslet i Vincennes og siden forvist til Sainte-Marguerite. Efter Napoléons Fald vendte han tilbage til Gand, men da han indlod sig i en heftig Kamp mod sin nye Hersker, Kong Vilhelm I af Nederlandene, blev han dømt til Deportation. Udførelsen af denne Dom unddrog han sig ved Flugt til Frankrig. Han døde i Paris 20. Juli 1821. — 2) **Jacques Victor Albert**, først Prins, siden Hertug af B., er en Sø af Louis Philippes Minister, de B., og Dattersøn af Mdm. de Staël. Han blev født 13. Juni 1821. Alleerede 1848 skrev han i *Revue des deux mondes* en Artikel om den fr. Udenrigspolitik efter

Februarrevolutionen, som vakte stor Opmærksomhed. I den følgende Tid udgik der fra hans Haand fl. literære, polit. og hist. Afhandlinger i den nævnte *Revue*, og han var en af Udgiverne af de liberale rom. Katolikers Organ *Le Correspondent*. 1862 blev han valgt til Medlem af det fr. Akademi i Lacordaires Plads. 1871 var han Medlem af Nationalforsamlingen, senere blev han fr. Gesandt i London, Senator, Minister og Konsejlspræsident under Thiers og Mac Mahon. 1885 traadte han tilbage fra den polit. Skueplads. Hans Hovedværk er *L'Eglise et l'Empire Romain au IVe siècle I—VI* (1856—66). Han har ogsaa oversat Leibnitz's *Systema theol.* paa Fr. og udgivet et Par Bind blandede Afhandlinger. Hans Hustru, **Pauline**, f. de Galard de Béarn (f. 1815, d. 1860), efterlod sig Skriftet: *Les Vertus chrétiennes expliquées par les recits tirés de la Vie des Saints I—II* (Paris 1862). — 3) **Auguste Théodore Paul de B.**, Broder til ovennævnte, blev født i Paris 18. Juni 1834. Han tænkte oprindeligt paa at tjene i den fr. Flaade, men efter at være bleven Marinekaptejn begyndte han (1869) at studere Teologi. I Okt. 1870, under Paris's Belejring, blev han præsteviet af den pavelige Nuntius, Msgr. Chigi, og 1883 blev han Professor i Apologetik ved det katolske Universitet i Paris og fik Kanonikater i Evreux og Paris. Han har udgivet en hel Række apologetiske Skrifter, tildels i Form af Fastepredikener, *Problèmes et conclusions de l'hist. des religions* (Paris 1885) og *Les nouveaux historiens d'Israël* (Paris 1888). 11. Maj 1895 blev han i Paris dræbt ved et Revolvereskud af en afsindig Kvinde, som han havde gjort vel imod (d'Hulst, M. l'abbé de B., Paris 1895). Fr. N.

Brogni, Jean de, (de Broniac), blev født 1342 i Brogni i Savoyen; hans Fader var en fattig Svinehyrde. En Kardinal, der rejste gennem Savoyen, blev opmærksom paa den opvakte Dreng og sørgede for, at han kom til at studere i Genève og Avignon. Han traadte ind i Chartreuser-Ordenen, blev derpaa, efter en Tidlang at have været Præst i Vienne, (1385) Kardinal og Biskop af Viviers, senere Ærkebiskop af Arles, Kardinalbiskop af Ostia og Romerks Vicekansler. Han var virksom for Sammenkaldelsen af Konciliet i Pisa og førte i Konstanz Præsidiat den 6. til den 41. Sammenkomst. Han gjorde sig megen Umag for at faa Johan Hus til at underskrive en Tilbagekaldelsesformel. Efter at Martin V var valgt, fulgte han med den nye Pave til Rom; 1423 blev han Fyrstbiskop af Genève, og dér døde han 1426. Han har grundet et Kollegium i Avignon og bygget Hospitaler og Fattighuse i Savoyen.

Bromley, Thomas, eng. Sværmer, var født i Grevskabet Worcester 1629 af fornemme Forældre; han døde 19. April 1691. I Cromwells Tid studerede han Teol. i Oxford, men 1660 maatte han opgive sit *fellowship* i *All Souls College*, fordi han ikke vilde godkende Statsk.s Liturgi. Han var en Discipel af Jakob Böhme og dannede sammen med John Pordage, Jane Leade og andre det saakaldte »fladelsiske Samfund«. 12. Nov. 1678 mente han at opleve Lammets Bryllup, og 8. Jan. 1684 troede han at have en Aabenbaring fra Paradiset. 3. Dec. 1690 følte han sig henrykt til Sions Bjerg, saa

at han kunde »smage« Samfundet med Faderen og Sønnen. Han skrev en Mængde Skrifter, der vidne om hans oprigtige Fromhed, men ogsaa om hans vilde Sværmerier (»10 høje mystiske Traktater«; »Vejen til Hvilens Sab, bat«; de blev oversatte paa fl. Sprog og udbredte af Medlemmerne af det fladelsiske Samfund. Efter hans Død var dette Samfunds bedste Tid forbi, og det opløste sig 1705. Men gennem sine Skrifter øvede Th. B. længe Indflydelse paa Englands (William Law) og Fastlandets Sværmere og Pietister. Hans Skrifter ere i tysk Overs. udgivne i 2 Bind (Leipzig 1719—32).

Brommius, Petrus, finsk Biskop, f. i Södermanland, blev 1630 Student i Upsala, 1643 Mag. i Greifswald, gjorde siden Tjeneste som Præst i forskl. Menigheder, bl. a. i Narva, blev 1663 Superintendent i Narva og 1664 Biskop af Wiborg. Han døde 1672 uden at have efterladt sig videre Spor af nogen energisk Virksomhed. 1667—68 og 1671 foretog han dog Visitationsrejser i Stiftet. A. N.

Brooke, Stopford Augustus, eng. Unitarier, f. i Irland 14. Nov. 1832, blev 1857 anglikansk Præst i London og 1872 en af Dronningens Kapellaner. I mange Aar stod han Charles Kingsley og andre bredkirkel. Præster meget nær, men 1880 traadte han ud af den anglikanske Kirke og sluttede sig til Unitarierne. Han har, medens han endnu tilhørte Statsk., udgivet sin Vens, F. W. Robertsons, Prædikener og Breve og flere Samlinger af sine egne Prædikener. Efter Tilslutningen til Unitarierne har han navnlig været virksom som litteraturhist. Forf. 1893 aabnede han de *Essex Hall Lectures*, som the *British and Foreign Unitarian Association* hvert Aar lader afholde, med et Foredrag om: *The Development of Theology as illustrated in English Poetry from 1780 to 1830*. 1886 havde han udgivet *The Unity of God and Man and other Sermons*.

Brorson. 1) **Broder B.** er født 12. Sept. 1692 i Randrup i Vestslesvig, hvor Faderen, Broder B., var Præst. Han dimitteredes 1712 til Universitetet og tog 1714 Embedseksamen; efter at have været Rektor i Lemvig, blev han 1722 Præst i Mjolden paa Vestkanten af Slesvig. Da Christian VI paa en Rejse havde hørt ham prædike, blev han 1736 Stiftsprovst i Ribe og allerede Aaret efter Biskop i Aarhus. Dette Embede beklædte han til sin Død 29. Aug. 1778. Han var i sine kraftfulde Aar en højt anset Mand, hvis Betænkning der i vanskelige Tilfælde lagdes særlig Vægt paa. — 2) **Hans Adolf B.**, Broder til ovennævnte, er født 20. Juni 1694 i Randrup. Han blev 1712, tillige med Broder B., dimitteret fra Ribe Skole. En tredje Broder Nicolai var et Par Aar ældre Student. Imedens de to andre Brødre tog deres teologiske Embedseksamen paa den sædvanlige Tid, synes Hans Adolf at have beskæftiget sig med andre Ting end Embedsstudiet og i det hele at være kommet noget bort fra den ellers fastsatte Vej for en flittig og flink Student. Han fik en Plads paa Borchs Kollegium, men mistede den igen, fordi han undlod at holde de Disputater, han var forpligtet til. 1717 forlod han Kbhvn uden at have taget Embedseksamen og blev snart efter Huslærer

hos en Morbroder, der var Amtsforvalter i Løgumkloster og Godsforvalter paa Trøjborg. Her søgte han at anvende sin Ensomhed til en inderligere Omgang med Gud i Christo, i hvilken Aandens Skole han under mange Prøvelser erfor Guds Troskab, ja ret fornem og saa, hvor venlig Herren er imod dem, som haabe paa ham. Det var den spenserske Pietisme, som fra Tyskland trængte ind i Landet, især i Slesvig, og dens Alvor gjorde et uimodstaaligt Indtryk paa ham, som paa saa mange af hans samtidige. Han var 1721 udnævnt til Rektor i Holstebro; men da døde hans Stedfader, Præsten Oluf Holbek i Randrup. Morbroderen kunde skaffe ham Embedet, og han rejste da til Kbhvn og tog sin Eksamen. Kort efter ægtede han den nævnte Morbroders Datter, Cathrine Stenbæk Clausen. Han forflyttedes 1729 til Tønder som dansk Diakon. Her kom han til at arbejde sammen med J. H. Schrader, en Mand, Kong Christian VI nærede stor Agtelse for, og som i det hele ansaas for en af Pietismens ypperste Repræsentanter.

Det var her og i Randrup, at de fleste af de Psalmer blev til, der ville bevirke, at B.s Navn aldrig glemmes i den danske Kirke. De havde egentlig nærmest et praktisk Øjemed. Pietisterne havde intet godt Øje til de verdslige Sange, der blev sungne af Almuen; mange af dem havde vel ogsaa kun ringe Værd. B., der var meget musikalsk, skrev sine Psalmer til de kendte Melodier for saaledes at faa Folk til at synge dem. Da han blev Præst i Tønder, vilde han maaske tillige skaffe sin Menighed danske Psalmer, som ellers ikke brugtes dér i Kirken. Psalmerne udkom i forskl. Smaahefter, der først 1739 samledes under den bekendte Titel: »Troens rare Klenodier«. De 250 Psalmer, som denne Bog indeholder, ere af meget forskellig Værdi. Adskillige af dem ere glemte og fortjene ikke bedre. Men de bedste af dem bære Vidnesbyrd om, hvilken inderlig Fromhed der kunde være i den pietistiske Retning. Om den end manglede Sans for Verdens og Livets Skønhed i og for sig, saa kunde den dog i den se Billedet paa den guddommelige Herlighed. B. har som ingen anden dansk Psalmedigter sunget om den enkelte, Sjæls Strid, naar den maa »tie og bie« efter sin Frelser, og om dens Glæde, naar den har fundet ham. Hans Psalmer ere baarne af den Længsel efter det evige Liv, der breder et tungsindigt Skær over det nærværende, men som forsoner med Døden, fordi den er den Dør, der fører til Livet. Han er stærkt paavirket fra Tyskland, og mange af hans Psalmer ere Oversættelser fra Tysk; men han er en fortrinlig Oversætter, og faa ville have tænkt paa, hvis de ikke andetsteds fra have vidst det, at Psalmer som »Bryd frem mit Hjertes Trang at lindre«, »Allevegne, hvor jeg vanker«, »Vor Tro er den Forvisning paa o. fl. ikke oprindelig ere danske. I Virkeligheden staar B. den ældre danske Psalmedigtning langt nærmere end Kingo. — B. var 1737 bleven Stiftsprovst i Ribe, og 1741 blev han Biskop sammesteds. Der har været forskellige Meninger om hans Dygtighed som saadan; hans nyeste Biograf mener dog, at den har været upaaklagelig og velsignelsesrig. Han skal have været meget

anset som Prædikant. I de senere Aar var han svagelig, ogsaa ofte trykket af tungt Sind. Efter sin første Kones Død ægtede han en Præstedatter Johanne Christiane Rise. Han døde 3. Juni 1764. — Han var blevet ved at skrive Psalmer ogsaa i Ribe. Disse blev efter hans Død udgivne under det misvisende Navn »Svanesang«. Bedste Udg. af hans Psalmer og aaml. Sange ved P. A. Arlaud (1867). (A. D. Jørgensen, H. A. B., Kbhvn 1887). — 3) Nicolai (eller Niels) B. var den ældste af »det rare Kløverblad fra Randrup«, f. 23. Juli 1690. 1716 blev han Præst i Bedsted ved Løgumkloster, hvor han virkede nidkært i pietistisk Aand. 1735 blev han Slotspræst i Frederiksborg, 1738 Sognepræst ved Nikolaj K. i Kbhvn. Han døde 30. Marts 1757. Psalmen: »Amen raabe hver en Tunge« er af ham (J. Hansen, H. A. B. og hans Brødre, 1894). L. K.

Brostrup, Jens, Ærkebiskop af Lund, var en Sjællænder af adelig Byrd. Efter at have studeret i Udlandet blev han Kannik i Roskilde, Kapellan hos Christiern I, Prior og Provst i Dalby Kloster, kongelig Kansler, Ærkedegn og (1472) Ærkebiskop af Lund. For at opnaa denne Værdighed maatte J. B. først af finde sig med Kardinalen af Mantova, der havde faaet Løfte om Lundestolen, og hans Magt over for Kapitlets Prælater og Kanniker var bleven i høj Grad indskrænket ved en streng Haandfæstning. 1478 hentede han Prins Hans's Brud, Prinsesse Christine af Sachsen, og viede 6. Sept. s. A. det unge Par i Frue Kirke i Kbhvn. Han var ivrig for Oprettelsen af Kbhvns Universitet, og i Overensstemmelse med den pavelige Bulle udarbejdede han 1479 *Statuta Almæ Universitatis Studii Hafniensis*. Han gjorde sig for-gæves Umag for at faa Kong Hans, som han kronede 1483, anerkendt som Konge i alle de 3 nordiske Riger. Han faar det Vidnesbyrd, at »han var en stille Mand, der henlevede sine Dage uden Krigsuroligheder; han gjorde kun lidet, der er værd at omtale, for K., men derimod skrabede han meget sammen til sine Slægtninger«. Han døde af Pest paa Slottet Fliginge 3. Juni 1497 og ligger begravet i vor Frue Kapel i Lunds Domkirke.

Brousson, Claude, en af »Ørkenens Præster«, blev født i Nîmes 1647. Som Advokat og Medlem af Parlamentet i Toulouse stod han de fr. Protestanter bi med Raad og Daad. Paa hans Tilskyndelse blev der sidst i Juni og i Juli 1683 mange Steder i Frankrig, hvor protest. Gudstjeneste var forbudt, holdt hugenottiske Forsamlinger, som skulde vise Protestanternes Talrigbed. Til Straf blev der indledet en voldsom Forfølgelse, og B. fandt det rettest at søge et Fristed i Lausanne. Da det nantiske Edikt var ophævet 1685, søgte B. ved Rejser i Tyskland og Holland at virke for sine Trosfæller, og 1689 dristede han sig endog til at vende tilbage til Frankrig for at virke dér til Protestanternes Opbyggelse. Da han 1691 satte sit Navn under et Brev, der opfordrede en, eng. General til at gaa ind i Cevennerne med sine Tropper, gav han Fjenderne et farligt Vaaben i Hænde, og hans Prædikantvirksomhed foruroligede de rom.-kat. saa meget, at der blev sat en Pris af 5000 Francs paa hans Hoved. Det lykkedes ham dog at komme ud af Frank-

rig igen. 1694 blev han præsteviet i Lausanne, og et Aarstid virkede han for sine forfulgte Trosfæller, blandt andet i England. 1695 gjorde han en ny, dristig Rejse til Frankrig og besøgte mange protest. Menigheder. Ogsaa denne Gang slap han dog fri for sine Forfølgelses Efterstræbelser, men 1698, da han atter var i Frankrig, blev han greben og hængt 4. Nov. paa en offentlig Plads i Montpellier.

Brovallius, Johan, f. i Vesterås 1706, blev Prof. i Naturvidenskab ved Åbo Universitet 1737, Prof. i Teol. 1746 og Biskop i Åbo 1749; han døde 1755. Mangesidig begavet, ualmindelig arbejdsom og handledygtig, udøvede han en indgribende Indflydelse paa adskillige Omraader. Hans Skrifter behandle især naturvidenskabelige Emner. B. gennemførte 1746 Beslutningen om en ny finsk Bibeloversættelse og deltog selv ivrigt i Udarbejdelsen af den. Ved Rigsdagene 1746—47 og 1751—52 var B. Medlem af Præstestanden og fik snart en indflydelsesrig Stilling. »B. var maaske Hattenes talentfuldeste, i hvert Fald deres ivrigste Forkæmper i Præstestanden« (Malmström, Frihetstidens historia). Han forfattede en af den mindre, »sekreta deputationens« Betænkninger: »Om irriga begrepp rörande fundamentallaggen«, et af de mærkeligste Skrifter i Frihedstidens Statsret, der tillæmper de republikanske Anskuelser efter Regeringsformen af 1720. Hattepartiets Fortjenester og Fejl synes at have præget B.s politiske Karakter. H. W. T.

Brown, David, skotsk Præst og Teolog, blev født 17. Aug. 1803. 1830—32 var han Hjælpepræst hos Edward Irving i London, 1836 blev han Præst i Skotland, 1843 sluttede han sig til Frikirken, og 1843—57 var han teol. Prof. ved dennes Præsteskole i Aberdeen. 1885 var han *Moderator* for Friks *General Assembly*. Han har udgivet forskl. Kommentarer og Skriftet: *Christ's Second Coming* (Edinburgh 1843; 6. ed. 1867). Han døde 3. Juli 1897 som *Principal* for Præsteskolen i Aberdeen.

Browne. 1) **Edward Harold B.**, eng. Biskop, blev født 6. Marts 1811, studerede i Cambridge og præstevedes 1840. 1857 blev han *Norrian professor* i Teol. i Cambridge, 1864 Biskop af Ely, 1873 Biskop af Winchester og Hosebæandsordenens Prælæt. Han var Medlem af Revisionskomiteen for det gl. T. og har vist stor Sympati for den gl.-kat. Bevægelse. Han har bl. a. skrevet *An Exposition of the XXXIX Articles* (London 1850—53; 12. ed. 1882), et Modskrift mod Biskop Colenso og (*The Speakers Commentary*) en Fortolk. til 1. Mosebog. 1890 opgav han sit Bispedømme, og 18. Dec. 1891 døde han. — 2) **George Forrest B.**, eng. Biskop, blev født i York 4. Dec. 1833. Han studerede i Cambridge og blev præsteviet 1859. 1887—92 var han *Disney professor* i Arkæologi i Cambridge, 1893—95 Sekretær ved *London Diocesan Home Mission*, 1895 blev han Biskop af Stepney, 1897 Biskop af Bristol. Han var den første, som læste Indskriften paa Brough-Stenen, der blev funden i Brough i Westmorland, og han har skrevet fl. mindre Skrifter om Englands ældste Khist. — 3) **Robert B.**, den eng. Kongregationalismes Fader, blev født kort efter Midten af 16. Aarh. i Greyskabet Rutland. 1570 blev han Student i Cambridge,

1571 synes han at have været Huspræst hos Hertugen af Norfolk, nogle Aar efter var han Lærer i Southwark, senere kom han tilbage til Cambridge. Der sluttede han sig til de yderliggaaende Puritanere og holdt voldsomme Prædikener mod Statskirken. Det blev da forbudt ham at bestige Prædikestolen, og han trak sig en Tid tilbage til Norwich, hvor han boede hos sin Ven, Robert Harrison, og her dannede han den første selvstændige Separatistmenighed, rimeligvis under Paavirkning af hollandske Anabaptister, der havde søgt Tilflugt i denne Del af England. I Efteraaret 1581 fandt han det sikrest at drage med en Del af sine Tilhængere over til Middelburg i Zeeland, og derfra forsvarede han sine Tanker om Staternes Forpligtelse til at tilstaa alle Samvittighedsfrihed og om de enkelte Menigheders Ret til fuldstændig Uafhængighed (*The Life and Manners of true Christians*). Han var en stridslysten og lidet omgængelig Mand; derfor blev han snart uenig med sine Tilhængere i Middelburg, og 1583 rejste han til Skotland. Her gik det dog hurtigt op for ham, at der var lige saa meget Tyranni i den presbyterianske som i den biskoppelige K., og allerede 1584 vendte han derfor tilbage til England. Da han i Northampton kom frem med sin Kongregationalisme, blev han ekskommuniceret af Biskoppen af Peterborough, men 1591 fik han ved Tilbagekaldelse af en Del af sine Paastande et Sognekald i Bispedømmet Peterborough. Der virkede han i o. 40 Aar, men sine sidste Leveaar synes han at have tilbragt under Laas og Lukke som vanvittig. Hans Tilhængere, Brownisterne, smeltede under Borgerkrigen sammen med Independenterne. Fr. N.

Brownson, Orestes, amerik. Konvertit, f. 16. Sept. 1803 i Staten Vermont, var oprindelig Presbyterianer, men søgte i kortere eller længere Tid Tilhold hos Universalisterne, Socialisterne, Deisterne og Unitarierne, indtil han 1844 i Boston gik over til Romerk. Han døde 17. April 1875. Han er den første udråbte og betydelige Personlighed, den rom.-kat. Presse i Amerika har haft i sin Tjeneste. Han udgav i mange Aar den amerik. *Quarterly Review*, og 1857 udsendte han Bogen: *The Convert, or Leaves from my Experience* (paa Tysk ved G. Schündelen, Köln 1858), et af de betydeligste Konversionsskrifter fra den nyeste Tid, der navnlig er udfirdfuldt ved det Indblik, det giver i Romerks Udvikling i Nordamerika.

Bruccioli, Antonio, ital. Bibeloversætter, udgav 1530 i Venezia en Overs. af N. T. paa Ital., 1532 en Overs. af hele Biblen og 1542—46 i 7 Bd. en Kommentar til baade det g. og n. T.; det 3. Bd. af Kommentaren var helliget Kard. Ippolito d'Este. Ambr. Catharinus angreb 1544 dette Værk i sit *Compendio di errori et inganni Luterani* og udtalte sin Forbavselse over, at man talte, at saadanne Bøger blev trykte og solgte. 1555 aabnede Inkvisitionen en Forfølgelse mod B. Han blev tvungen til at afsværge sine Vildfarelser, og det blev paalagt ham at skrive en Bog, i hvilken han brød Staven over alle sine kætterske Meninger. Dette gjorde han dog ikke, og 1558 blev han derfor atter kastet i Fængsel, men løsladt mod Kavtion og stillet under Inkvisitionens særlige

Opsyn. Han døde 1566. Hans Broder Francisco B., der havde trykt hans Bibel, kom paa Listen over de Bogtrykkere, man ikke maatte bruge.

Bruce, Alexander Balmain, skotsk Teolog, født i Nærh. af Perth 30. Jan. 1831, traadte 1859, først som Præst, i den skotske Frikirkes Tjeneste. 1875 blev han Prof. i Apologetik og nytestl. Eksegese ved Frikirkens Præsteskole i Glasgow. Han har bl. a. skrevet en Apologetik (*Apologetics, or Christianity Defensively Stated*, 3. ed. Edinburgh 1896). 1886 holdt han i *Union Theological Seminary* i New York *Ely Lectures over The Miraculous Element in the Gospels*, der ere udkomne i Trykken.

Bruch, Johann Friedrich, tysk Teolog, f. i Alsace 13. Dec. 1792, blev 1815 Huslærer i Paris, 1821 Prof. ved det protest. Seminarium i Strassbourg og 1822 teol. Prof. ved Universitetet i denne By. 1831 blev han tillige Præst ved Nikolajkirken. 1866 traadte han ind i Direktoriet for den luth. K. i Alsace, 1871 blev han Direktoriets Præsident. 21. Juli 1874 døde han. B. tilhørte som Teolog den nyrationalistiske Retning. Han er navnlig bekendt ved nogle Afhandlinger om Guds Egenskaber (Hamb. 1842), om den mskl. Sjæls Præeksistens, rettet mod Jul. Müller (Strassb. 1859), og om Bevidsthedens Teori (Strassb. 1864).

Brudekrans, se Ægteskab.

Brudering, se Ægteskab.

Brudevielse, se Ægteskab.

Bruhn, Anders, f. i Stockholm 30. Nov. 1778, blev 1807 Rektor i Uddevalla, 1814 Lektor i Teol. i Göteborg, 1836 Domprovst i Vesterås, 1840 Biskop i Göteborg og døde 23. Febr. 1856. Paa det literære Omraade er B. mest kendt ved sine Lærebøger i Teol. og Kirkehist., der længe vare almindelig brugte i Sverig (Kristna kyrkans allmänna historia jemte tillägg om kristna kyrkans historia i Sverige och lutherska kyrkans symboliska skrifter i sammandrag, 1822, 3. Opl. 1834; *Compendium theologiae dogmaticae*, 1827, 3. Opl. 1837). H. W. T.

Brun. 1) **Christen B.**, Præst i Bergen, er Søn af nedennævnte Sven B. og f. 6. Sept. 1846. Han virkede en Tidlang som Lærer, blev 1877 Spr. til Vaaler, 1887 Spr. til Mariek. i Bergen og 1896 til Johannes Menighed steds. 1898 havde han mange Stemmer ved Bispevalget i Bergens Stift. Han har skrevet en Række kirkehist. Arbejder om Pietismen, Oplysningens Tidsalder, Rationalismen og Metodismen. 1894 —95 fungerede han som midlertidig Prof. i Kirkehist. ved Kristiania Universitet. Han er en fremragende gejstlig Taler. — 2) **Johan Lyder B.**, Søn af Stiftsprovst Christen B. i Bergen og Sønneson af Biskop J. N. B., blev f. 14. Okt. 1802. Efter at have været pers. Kap. hos Faderen blev han 1832 Spr. til Avaldsnes, 1835 Provst i Karmsunds Provsti, 1848 Spr. til Norderhov og 1862 til Modum. Han døde 24. Maj 1845. B. var en varm og ildfuld Prædikant. Et Par Prædikener, han holdt under Besøg i Bergen i 1845 og 47, øvede en enestaaende vækkende Indflydelse paa det bergensiske Kirkeliv. A. B. — 3) **Johan Lyder B.**, teol. Prof. i Kristiania, en Sønneson af førnævnte, blev født 18. Febr. 1870; 1887 blev han Student, 1892 teol. Kand. Efter et længere

Studieophold i Udlandet blev han 1894 Universitetsstipendiat; 1895—97 virkede han som Docent i Kirkehist., 1897 blev han Prof. i det teol. Fakultet med nytestamentlig Eksegese som Hovedfag. 1897 udgav han »Paulus's Lære om Loven. 4 Foredrag«. Fr. N. — 4) **Johan Nordal B.**, Biskop i Bergen, blev født paa Gaarden Høiem i Bynesets Præstegjeld ved Trondhjem 21. Marts 1745; hans Forældre flyttede senere til en Gaard i Klæbu. Sin første Undervisning nød han i Fædrehjemmet under sin Moders Vejledning; 11 Aar gammel havde han gennemlæst Biblen 2 Gange. Senere blev han sat ind paa Trondhjems Latinskole, af hvis Rektor, den bekendte Gerhard Schøningh, han blev dimitteret til Kbhvns Universitet i 1763. Efter at have taget Anden-Eksamen det følgende Aar, vendte han tilbage til Trondhjem, hvor han tjente som Huslærer, indtil han efter 3 Maaneders Forberedelse i Kbhvn absolverede den teolog. Embedseksamen i 1767 med den Karakter, hvortil han havde læst: Non contentendus. De følgende 3 Aar tilbragte han dels hos sine Forældre i Klæbu, dels i Trondhjem, optagen med at informere, prædike og digte. Ved sit, Biskop Gunnerus tilegnede, Digt: »Naturens Navnedag« vandt han denne begavede Mands Yndest. Da Biskoppen i 1771 blev nedkaldt til Kbhvn af Struensee for at medvirke ved den paatænkte Reform af Universitetet, tog han B. med sig som sin Amanuensis. Denne Stilling var N. B. dog ikke skikket til, da han ikke var tilstrækkelig dygtig i Tysk. Han benyttede da Tiden til at give sig i Kast med den Opgave at forfatte et dansk Sørgespil i Tidens Stil og gjorde stor Lykke med sin »Zarine«, der første Gang blev opført paa det kgl. Teater 17. Febr. 1772. Efter at han derpaa havde skrevet sit andet Sørgespil »Einar Thambarskjelver«, blev han ved Støtte af formaandede Mænd udnævnt til resid. Kap. i Byneset 29. Okt. nævnte Aar. Fra nu af gik det raskt med ham frem over paa Embedsbanen. 14. April 1774 fik han uden Ansøgning Sognepræsteembedet ved Korskirken i Bergen; 9. August 1793 blev han udnævnt til Stiftsprovst i samme By, og efter at han i 1797 var bleven adjungeret den blinde Biskop Irgens og i 1803 havde faaet Biskops Rang og Navn, udnævntes han til Biskop i Bergens Stift 6. Jan. 1804. Med usvækket Iver virkede han i denne Stilling til sin Død 26. Juli 1816. Kong Karl Johan lod sætte et Mindesmærke over ham i Bergens Domkirke. Biskop B. var en stærk og myndig Natur, der i stort Mon beherskede sine Omgivelser, en Mand af varme Stemninger og dyb Religiositet. Det hos ham, der gjorde stærkest Indtryk paa Samtiden, var hans udprægede Personlighed, glimrende Veltalenhed og glødende Patriotisme. I Kirkehistorien vil han altid mindes som den djærve og trosfærdige Modstander mod Samtidens Rationalisme; kraftig og klart som et fuldtønde Orgelværk lod Evangeliet i hans Prædiken og religiøse Digtning. Som Salmedigter har han vundet en stedse stigende Anerkendelse i sit Fædreland (J. N. Brun, Gammelt nyt om og af Biskop J. N. B., Kra. 1877). A. C. B. — 4) **Nicolaus B.**, slesvigsk Biskop, blev 1350 af

Domkapitlet valgt til Biskop Henrik Warendorps Efterfølger. Han tog Del i de danske Kirkemøder og Danehoffer og efterlod sig historiske Optegnelser. Han døde o. 1368. *Fr. N.* — 5) **Sven B.**, Præst i Kra., Broder til ovennævnte Provst og Spr. J. L. B., blev f. i Bergen 20. Nov. 1812. Efter en Tid at have virket i sin Fødeby dels som Privatlærer, dels som pers. Kap. hos Faderen, blev han 1849 res. Kap. til Næs paa Romerike, 1851 Tredjepræst ved Vor Frelserkirke i Kra. og 1858 Spr. ved den nyoprettede Trefoldigheds Kirke steds. I denne Stilling forblev han lige til sin Død 2. Maj 1894, skønt han fl. Gange kunde blevet Biskop. Han øvede dog en for en Præst enestaaende Indflydelse, især ved sin vægtige Indgriben paa flere af de fælleskirkelige Arbejdsomraader. Særlig er hans Navn uadskillelig knyttet til Arbejdet for Hedningemissionen og for kirkelige Reformers. Ved de store Missionsmøder og frivillige Kirkemøder var han gennem en hel Menneskealder stadig at se paa Dirigentpladsen, og ved fællesnordiske Missionsmøder hædredes han med samme Hverv. Afholdssagen havde ogsaa i ham en ivrig Talsmand. Ligeoverfor sekterske Foreteelser indtog han en fast kirkelig og værdig Holdning. Som maaenarigt Medlem af Kra. Kommunistyre anvendte han særlig sin Indflydelse til Almueskolens Bedste. B. var en mer end almindelig begavet Taler; særlig var hans Lejlighedstaler ofte glimrende. Han var derhos en kraftig og imponerende Personlighed og vil altid staa som en af den norske Kirkes staute Præsteskikkelser i det 19. Aarh. (S. B. Mindeblade, Kra. 1894). A. B.

Brunelleschi, Filippo, florentinsk Arkitekt, en af de genialeste Banebrydere for den italienske Renæssance, f. 1377, var Søn af Notaren Ser Brunellesco di Lippo Lapi og Giuliana degli Spini. Om han bar sit adelige Navn med fuld Ret, turde være tvivlsomt. Han modtog for at kunne overtage Faderens Forretning en omhyggelig boglig Undervisning, men da han efterhaanden, som han voksede til, fik den største Interesse for Kunst og Mekanik, kom han i Guldsmidlære og blev Mester i dette Lav 1398. Som hans første selvstændige Arbejde nævnes 2 Profeter i Sølv til Altertavlen i Pistoia. Han deltog dernæst 1401 i en Konkurrence om det florentinske Baptisteriums nordre Dør, men Ghibertis Fremstilling af Isaks Ofring, i en Prøvefyldning, blev foretrukket for hans. I venskabelig Kappelstrid med Vennen Donatello udførte han et Trækrucifiks, som endnu findes i S. Maria Novella. Donatello maatte tilstaa: »Ja, du kan gøre Krucifikser, jeg kun Bønder«. De rejste imidlertid 1403 sammen til Rom, hvor B. navnlig studerede Arkitektur og Perspektiv. Deres Livsophold tjente de som Guldsmede, medens de sammen foretog Udgravninger og Opmaalinger.

Efter gentagne kortere Besøg i Firenze kom B. tilbage til denne sin Fødeby 1417. Her begærede man hans Raad med Hensyn til Konstruktionen af Stillaeder og Ledebyer for Domkirkens Kuppel, som man skulde til at hvelve, og udskrev den 20. Aug. 1418 en Konkurrence i samme Øjemed. B. beviste ved en muret Model, som han udførte sammen med Donatello og Nanni d'Antonio di Banco, at

Kuppelen lod sig hvelve saa godt som uden Ledebyer. Ghiberti havde ogsaa udført et Par Modeller, og da Florentinerne formodentlig fandt det sikrere at have 3 Strengende end 1 til deres Bue, blev Resultatet efter yderligere Forhandlinger, at B., Ghiberti og den hidtidige Vicecapomaestro Battista d'Antonio den 16. Apr. 1420 udnævntes til Bygningsledere (Provveditori) for Kuppelen med samme Løn. At B. har været den egentlige Mester for dette Kæmpeforetagende baade som Konstruktor og som Leder af Arbejdets Udførelse, har altid været erkendt, dog mener man i vore Dage, at hans Levnedstegnere Manetti og Vasari paa en novellistisk Maade og ikke i streng Overensstemmelse med Sandheden have søgt at forherlige deres Helt paa Ghibertis Bekostning. Det tog 16 Aar at hvelve Kuppelen (1420—36), saa blev der udskrevet en ny Konkurrence om Lanternen, i hvilken B. dog ogsaa blev Sejrhærrer; han naaede før sin Død (15. Apr. 1446) at se Lanternen begyndt; den blev færdig 1471.

Ved Siden af denne store, væsentlig konstruktive Opgave fik B. andre, mere kunstneriske, ved hvilke han tilstræbte det andet Maal, han havde sat sig, at faa de antike Arkitekturformer genoptagne til Brug. Man havde, da B. 1420 vendte tilbage til Firenze, i et Par Aar tænkt paa at udvide og ombygge en gammel Kollegiatkirke, S. Lorenzo, hvis Oprindelse gik tilbage til St. Ambrosius's Tid. Den daværende Prior, Dolphini, havde faaet Byens Raad til at skænke den til Udvidelsen fornødne Grund bag Kirkens Kor, ja, han havde endog, uden fremmed Hjælp, begyndt at opføre et nyt Korkapel og søgte at formaa 8 rige, adelige Familier til at paatage sig Opførelsen af hver sit Kapel i Tværskibet. En af disse Familier, Medici, repræsenteredes ved denne Tid af Stammefaderen, Giovanni di Bicci. Denne lovede beredvillig ikke blot at opføre sit Kapel, men tillige det nu saakaldte gl. Sakristi. Efter Dolphinis Død 1420, søgte han Raad hos B. med Hensyn til den ham overdragne Del af Arbejdet og formaaede de andre 7 Familier til, uanset den større Bekostning, som B.s ændrede Plan vilde medføre, at overdrage denne Ledelsen af hele Arbejdet. Da Giov. Medici døde i 1429, var Sakristiet og det tilstødende Kapel under Tag, men Arbejdet gik istaa, indtil Cosimo de' Medici 1442 tilbød at lade Tværskibet med dets Kuppel og selve Kirkens 5 Skibe indtil det gamle Højalter opføre i Løbet af 6 Aar. B. synes inden sin Død at have projekteret og begyndt Side-skibenes Kapelrækker. Den anden store Kirke, som udførtes efter B.s Planer, er S. Spirito, Syd for Arno. Den begyndtes 1433, væsentlig som en ny Udgave af S. Lorenzo, men Arbejdet kan ikke have været meget fremskredet, da B. døde. Det fortsattes efter hans Model, men først 1482 lukkedes Kuppelen.

Capella Pazzi i Klostergaarden ved S. Croce, en Kuppelbygning, som i sit Anlæg har meget tilfælles med Sakristiet ved S. Lorenzo, kan neppe være begyndt længe før 1433 og var ikke færdigt, da B. døde. S. Maria degli Angeli, en rund Kuppelbygning med 13 Kapeller i Omkreds, blev begyndt 1434, men da Staden brugte de til Bygningen af Filippo degli Scolari

testamenterede Penge, gik Arbejdet i Staa, og der kom kun en Ruin ud af det. Hittébørns-hospitalet (Spedale degl'Innocenti) var et af de faa Anlæg, som B. skulde se fuldendt (1421—44) efter sine Planer, dog med Ændringer. Derimod er Loggia di S. Paolo ved S. Maria Novella kun en Kopi af Hospitalets Loggia, udført længe efter B.s Død (1489—96). Der er ikke tilstrækkelig Hjemmel til at tillægge B. den anden Klostergaard ved S. Croce (1440—53) eller til at give ham Æren for Udkastet til La Badia ved Fiesole, der er opført 1456—67.

Af Samtidens verdslige Bygninger har B. haft nogen Andel i Palazzo di Parte Guelfa. Han udførte ogsaa for Cosimo de' Medici en Model til et Palads, der imidlertid forekom denne altfor storartet, hvorfor Udførelsen blev opgivet. I sin Ærgrelse herover tilintetgjorde B. Modellen. Derimod kom han, som det synes i hans sidste Aar, til at begynde et ikke mindre storartet Palads for Lucca Pitti, nemlig de midterste 7 Fag af det nuværende Palazzo Pitti. Ogsaa Pallazzo Quaratesi, som tidligere tilhørte Pazzierne, tillægges B.; om med Rette, er usikkert.

Som Mekaniker og militær Ingeniør søgtes hans Hjælp baade af hans Fødeby og af fremmede Fyrster; hvor stor Pris man satte paa hans sjældne Begavelse, ses af, at der, da han var død, tilstodes ham et Gravsted i Domkirken ved Siden af Giotto.

L. F.

Brunnius, Erik Erici, f. i Stigsjö Sogn i Ångermanland 1597, *Mag.* 1625, Prof. i Historie 1636, i Teol. 1645, Superintendent i Göteborg 1647, udviklede som saadan en nidker Virksomhed, især for Skolevæsnet. Han døde 1664. O. A.

Bruno. 1) **B. af Köln**, Ærkebiskop af Köln og Hertug af Lothringen 953—65, f. o. 925, var Henrik I's yngste Søn. Han var en dygtig Biskop, der fremmede Klostervæsnet, sørgede for Skolerne og hjalp den kirkel. Tugt paa Fode. Den Forbindelse mellem Kronen og Episkopatet, der fik saa stor Betydning for Otto I's Politik, blev indledet af B., der allerede 940 havde begyndt sin Virksomhed som kgl. Kansler. Han døde 11. Okt. 965. — 2) **B. fra Köln**, Chariteus-Ordenens Stifter, blev født i Köln 1030. 14 Aar gl. kom han paa Skolen i Reims. Senere drog han til Tours, hvor Berengar var Lærer, men 1057 blev han kaldt tilbage til Reims som Skolastiker ved Domskolen. Uenighed med en verdslig sindet Ærkebiskop af Reims drev ham 1076 bort fra denne By, og nogle Aar senere trak han sig med nogle Venner tilbage til Bjergkloften *La Chartreuse* ved Grenoble, hvor han lagde Grunden til den strenge Chartreuse-Orden (se d. Art.). Urban II, der havde studeret i Reims under B., kaldte sin gamle Lærer til Rom, men her kunde B. ikke føle sig hjemme. Da Urban II rejste til Frankrig, trak B. sig tilbage til Calabrien, og dér døde han 1101 (Tappert, *Der heil. B. in seinem Leben und Wirken*, Luxemb. 1872). — 3) **B. af Segni** blev født o. 1047 i den lille By Solero i Nærh. af Asti i Ligurien. Efter at have modtaget den første Undervisning i et Benedictinerkloster kom han til Bologna. 1079 blev han Biskop af Segni i Campanien; 1102 trak han sig tilbage fra Segni og søgte Opdagelse i Monte Cassino. 1107 blev han valgt

til Abbed i dette Kloster, 1111 maatte han nedlægge Abbedværdigheden og gaa til Segni igen, og dér døde han 18. Juli 1123. Han var indviklet i Investiturstriden. 1181 fik han Plads bl. K.s Helgener (B. Gigalski, B., Bischof von Segni, Münster 1898). — 4) **B. af Toul**, se Leo IX.

Bruno, Giordano, en af Renæssancetidens betydeligste Tænkere, er født 1548 i Nola i Campanien. Han fik sin første Undervisning i Napoli, hvor han ogsaa i Aaret 1563 traadte ind i Dominikanerordenen og levede indtil 1576 i det samme Kloster, i hvilket Thomas fra Aquino havde virket. Da han imidlertid var bleven mistænkt for at nære kæterske Anskuelse, flygtede han bort, først til Rom og siden til Udlandet. Han besøgte her Genève, men følte sig ikke tiltalt af Calvinismen; senere opholdt han sig i Paris og London samt i Tyskland, hvor han en kort Tid holdt Forelæsninger i Wittenberg; endelig kom han tilbage til Italien, hvor han tog et foreløbigt Ophold i Venezia. Her blev han i Aaret 1592, paa en Discipels Angivelse, overleveret til Inkvisitionen og ført til Rom, hvor han sad fængslet i 7 Aar. Da han ikke vilde fornægte sine frie filosofiske Anskuelse, blev han brændt paa Campo di fiore i Rom 17. Febr. 1600. I Aaret 1889 er der paa den samme Plads rejst et Mindesmærke for ham. — I sin Filosofi gaar B. ud fra det kopernikanske Verdenssystem, af hvis Sandhed han havde faaet et stærkt personligt Indtryk; han fører det videre ud, idet han lærer Verdens Uendelighed baade i Tiden og Rummet. Og denne uendelige Verden opfatter han som en indre Enhed, som et samlet, altomfattende Liv, der i hele sin Fremtreden er bestemt ved en indre Lovmæssighed. Som første Grund og Princip for Verden tænkes Gud; der tillægges ham Magt, Visdom og Herlighed, og det synes virkelig, som om han sættes i et vist transcendent Forhold til Verden; men Betydningen heraf svækkes dog derved, at Gud væsentlig bliver opfattet som Enhedsgrunden i Universet, som den uendelige, der er overalt nærværende i det endelige, men ikke er udenfor dette; han skildres som det ene, der overalt er sig selv ligt, som Monadernes Monade, Substansernes Substans, som den, i hvem alle Modsætninger ere hævede til en fuldkommen Identitet; det er naturligt, at der hertil svarer Paastanden om, at han er ubegribelig. I sit Forhold til Verden, som virkende Fornuft, opfattes han som Verdenssjælen; gennem Forestillingen om denne skal man kunne forstaa den Fornuft, der aabenbarer sig i alle de enkelte Ting. Den hele Verden opfattes nemlig som besjælet; ikke blot den organiske, men ligesaa vel den uorganiske Natur bliver opfattet som bestemt ved et immanent, formalsættende Princip, der i sig selv, som blot Form, ikke har nogen Virkelighed; men først vinder denne i Forbindelse med Materien. Som Tilværelsens sidste Dele tænkes en uendelig Mængde Monader, ideelle Atomere, der ikke opstaa eller forgaar, men som ved deres forskellige Forbindelser danne de forskellige Livsformer; de ere paa engang sjælelige og materielle. Der bliver heretter en gennemført Harmoni i alt, hvad der

sker; medens de enkelte Ting ere undergivne Forandringens Lov, forbliver Universet altid sig selv ligt i sin højeste Fuldkommenhed. Noget virkelig ondt kan ikke findes; det kan kun fremkomme derved, at den ene Ting ses i Forhold til den anden. Opgaven for det enkelte Menneske bliver da at anskue det ene i det mangfoldige og gennem Ekstasen at hengive sig til det absolute; selv om ganske vist denne Opgave kun delvist kan løses, saa kan man dog finde sin Salighed i den »heroiske Kærlighed«. Med dette Navn betegner B. nemlig Forholdet til det guddommelige. — Det er saaledes en bestemt, om end ikke helt gennemført, Panteisme, der her møder os; Systemets Uklarhed har tildels sin Grund i, at det er mere fremstillet paa digterisk Maade, end gennem abstrakte Begrebsbestemmelser. Det viser paa mange Punkter tilbage til antike Forbilleder, saaledes især til Platon og Stoikerne, men ogsaa til Paavirkning fra senere Tænkere, navnlig Nikolaj fra Cues. Det viser imidlertid tillige fremad til den nyere Filosofi; baade Spinoza og Leibnitz, men især Schelling have optaget Tanker fra B. Den sidste har fejret ham i en Dialog, der bærer hans Navn, som Grundlægger af Identitetsfilosofien og vistnok med Rette. Det maa dog bemærkes, at den Opfattelse af Naturen, der er udtalt af B., ingenlunde er i Overensstemmelse med den moderne Naturbetragtning, men langt snarere betegner en bestemt Modsatning til den mekaniske Naturbestemmelse, der gennem Naturvidenskabernes Udvikling er bleven raadende i vor Tid. — Imellem B.s Skrifter kan især fremhæves den paa Italiensk forfattede Bog: »Om Aarsagen, Principet og det ene«; den er oversat paa Tysk af A. Lasson, 1889; et Uddrag af den findes i F. H. Jacobis Werke IV, 2. (C. Sigwart, Die Lebensgesch. G. B.s, Tüb. 1880; Berti, Documenti intorno a. G. B. da Nola, Roma 1880). F. C. K.

Brunsmann, Johan, dsk Præst, er født i Trondhjem 30. Okt. 1837. Efter at have studeret i Upsala og Khvn blev han 1668 Rektor paa Herlufsholm. 1677 opgav han dette Embede og opholdt sig i Khvn, sysselsat med Studier, 1679 blev han Præst ved Vartov (en Tid tillige ved Børnehuset og Pesthuset); han døde 25 Juli 1707. 1673 oversatte han Francesco Spieras Historie; Aaret efter udgav han »Køge Huskors«, der indeholder de berygtede Historier om Spøgeriet i Køge i Beg. af Aarhundredet. Han forsvarede Protestantismen mod Bossuets Angreb og stod i Brevveksling med Spener. 1676 udgav han Psalmesamlingen »Aandelig Siungelyst«, 1687 en ny Samling, »Den siungende Himmellyst«. Han har oversat Joh. Heermanns »Hvi vil du saa dig klage«.

Bruun. 1) **Anders Heinrich Julius B.**, Stiftsprovst i Kra., er født i Kristianssand 22. Okt. 1820. I 1849 blev han Præst ved Kra. Tugthus, 1856 Lærer ved det prakt. teol. Seminarium, 1869 Spr. til Grønlands Menighed i Kra. og 1882 Spr. til Vor Frelsers Kirke sstds samt Stiftsprovst. Hans Navn er særlig knyttet til Diakonisseanstalten i Kra., i hvis Oprettelse (1868) han havde en væsentlig Andel, og i hvis Bestyrelse han den hele Tid har

været Formand. B. har udgivet en Del Prædikener og forskellige mindre, teol. Afhandlinger i kirkelige Tidsskrifter. — 2) **Christopher Arnt B.**, Præst i Kra., er født i Kra. 23. Sept. 1839. Efter et Par længere Ophold udenlands og efter at have deltaget som frivillig i den dansk-tyske Krig i 1864, bosatte han sig i Gudbrandsdalen og oprettede Folkehøjskolen »Vonheim« i Gausdal; til denne har Størstedelen af hans Livsgerning været knyttet. 1893 blev han res. Kap., 1898 Spr. til Johannes Kirke i Kra. B. har taget livlig Del i den kirkelige og politiske Diskussion, dels som Foredragsholder, dels gennem sine Tidsskrifter, og hans Tanker, der udvikle det grundtvigske Syn paa Historien og Livet, har jævnlig vakt Opsigt og til Dels Modsigelse, især fra pietetisk Hold. Hans største literære Værk er »Folkelige Grundtanker« (1878). 1884 udgav han Tidsskr. »For frisindet Krdm.«, og for Tiden redigerer han sammen med Pastor Thv. Klaveness »For kirke og kultur«. Titlerne angiver Formaalet: at virke for en Sammensmeltning af Kristendommen og de menneskelige Kulturopgaver. 1898 udgav han »Om Jesus som Menneske«. A. B. — 3) **Samuel Olsen B.**, Præst og Psalmedigter. Hans Fader var Borger og Handelsmand i Arendal, Oluf eller Ole Jensen (begge Navne bruges om hverandre). Hans Fødselsaar kendes ikke. I ung Alder mistede han sin Fader, og Moderen, Else Henriksdatter, giftede sig med Povl Drucken i Skien. Denne var for S. B. og hans eneste Søster en »uløkkelig og viderværdig Stiffader«. Ved andres Hjælp holdtes han paa Skole i Aalborg og blev herfra dimitteret til Universitetet, immatrikuleret 27. Juli 1677 under Navnet Samuel Olai Brunovius. Om Navnet Bruun ogsaa var hans Faders, som altsaa blot undlod at bruge det, eller om Samuel antog det under sin Skolegang, kan ikke afgøres. Udnævntes 11. Aug. 1686 til resid. Kapellan i Kragerø og døde her allerede 8. Jan. 1694, antagelig neppe 40 Aar gammel. Var gift med Pernille Pedersdatter Braad (hvis Navn han har indskrevet ved Versenes Begyndelsesbogstav i Psalmen »Paa Jordens Klode jeg ei tror«, »Korsets Frugt« Nr. XX). Han udgav »Den sjungende Tidsfordriv eller Korsets Frugt«, en oftere optrykt og meget benyttet Psalmesamling, hvorfra Nr. 118 i den dske Psbog, Nr. 595 og 615 i Landstads er hentet. — Om sin lille Bog siger han selv: »Den er en Frugt af mit Kors, og jeg har fundet megen Lettelse derved i mit store Kors og ved disse enfoldige Tanker ofte glemt den Byrde, som ellers hver Time giver mig nogen Mindelse«. J. N. S.

Bruys, Pierre, se Pierre.

Bruzelius, Magnus, f. i Tommarp i Skåne 10. Aug. 1786, Mag. i Lund 1805, Docent i Kemi 1808, *collega scholæ* 1810, ekstraord. Adjunkt i Historie 1817, Sognepr. i Löderup 1824, Provst 1826, død i Lund 29. Jan. 1855. — Som Skolemand søgte B. at udvikle Børnenes Selvvirksomhed, tillæmpede Pestalozzis Metode ved Aritmetik og Lineartegning og udgav dennes Elementarbøger i sv. Oversættelse (1812). Han bistod Ling ved hans gymnast. Øvelser og ledede disse alene efter Lings Forflyttelse til Stockholm. Som Samler af Oldsager var han

en af de første i Sverig og udgav 1816 *Specimen antiquitatum borealium*. Bekendtest er han ved sin fortrinlige »Sveriges historia för ungdom« (1817, 4. Opl. 1833), for hvis første Afdeling (»Hedniska tidehvarfvet«) han 1822 fik Lundblads Præmie af det sv. Akademi. O. A.

Bryaniter eller »Bibelkristne« er en metodistisk Sekt, der 1815 blev dannet af Metodistpræsten O'Bryan i Cornwall, som da skilte sig fra det store Metodistsamfund, men 1829 vendte tilbage til det igen. Den væsentligste Ejendommelighed ved B. er, at de tillade Kvinder at prædike, og at Lægfolket hos dem har noget større Indflydelse. Der er nu o. 20,000 B. i England, navnlig i Cornwall, Devonshire, Sussex og Hampshire; de have ialt o. 550 Kapeller. I Canada og Australien findes der ogsaa en Del B.

Brück, Gregorius, sachsisk Kansler, hed oprindelig Heinse eller Henisch, men kaldte sig Brück eller *Pontanus* efter Landsbyen Brück ved Magdeburg, hvor han var født o. 1484. Han studerede i Wittenberg sammen med Spalatin og Amsdorf, men efter (1505) at være bleven Baccalaureus i de frie Kunster tog han til Universitetet i Frankfurt a. d. O. Senere vendte han tilbage til Wittenberg og fuldenste dér sine juridiske Studier. Frederik den vise satte stor Pris paa ham, og i hans Følge var B. til Stede i Worms. Allerede dengang havde han Ord for at være luthersk sindet. Efter sin Hjemkomst erhvervede han den juridiske Doktorgrad og blev Kansler under 3 Kurfyrster. Som saadan spillede han gentagne Gange en betydelig Rolle, navnlig paa Rigsdagen i Augsburg 1530; til Forsvar for de evgl. Stænders Opræden dér affattede han uden Navn »Verzeichniss der Handlung, wie sie vf dem Reichstage zu Augsburg in der Religionssache zugetragen A. D. 1530«, som først i dette Aarh. er bleven fuldstændig trykt (i Förstemann, Archiv f. die Gesch. der kirchl. Ref., Halle 1831). Han var en trofast Ven af Luther, og denne satte den dygtige Statsmand med den uskramte Gudsfrygt saare højt. B. gjorde, hvad han kunde, for at afværge den schmalkaldiske Krig, og senere søgte han at holde Modet oppe hos den fangne Kurfyrste. Sine sidste Leveaar tilbragte han i Jena, hvor han døde 15. Febr. 1557 (Th. Kolde, Der Kanzler B. und seine Bedeutung f. die Entwicklung der Ref., i Zeitschr. f. hist. Theol. 1874.) Fr. N.

Brücker, Georg Valdemar, dsk. Valgmenighedspræst, f. 10. Dec. 1852 i Kbhvn, blev, efter at have taget Civilingeniørseksamen, teol. Kand. Jan. 1880 og s. A. Kapellan i Ø-Starup og V-Nebel. B., der tidlig sluttede sig til Grundtvigianismen, var Medunderskriver af den store Askovadresse af 4. Aug. 1881. Mod B. og 5 andre Præster, der afviste Ministeriets Tilrettevisning i den Anledning, anlagdes Provsterets-sag (Nov. 1881), der endte med Højesterets Frifindelse (26. Okt. 1885). 1883 udgav B. en skarp Pjece om »Præsteuddannelsen«. Hans Taler og Artikler i »Højskolebladet«, hvori han tog til Orde for Præsteløftets Afskaffelse og en »fri Stilling til Skriften«, og hans nedsettende Domme om Dogmers Nødvendighed, medførte imidlertid Advarsler fra Bispnen, vakte Anstød ogsaa i grundtvigske Kredse og fremkaldte fra hans

eget Sogn Klager over hans Prædikener. I 1885 blev hans Sognepræst afskediget, og B. stod uden Embede, men blev boende i Starup og prædikede i Forsamlingshuset. Da Ministeriet nægtede at anerkende de Familier, der havde opført en Kirke i Aagaard, som Valgmenighed, hvis B. blev deres Præst, maatte Kirken indvies 4. Dec. 1887 som Frimenighedskirke. Trods en Interpellation i Rigsdagen og fornyet Ansøgning om Anerkendelse blev denne efter Biskoppernes Indstilling nægtet, og først i Sept. 1896 opnaaede B. Anerkendelse som Valgmenighedspræst. Aarene have uddybet hans Krav paa personlig Sandhed og hans Forkyndelse af Hvilen i Naaden, men hans »Religiøse Overvejelser« (Kbh. 1896) med det subjektivistiske Syn paa kirkelige Dogmers Betydning henviser ham stadig til Grundtvigianismens venstre Fløj. J. O. A.

Brückner, Benno Bruno, tysk Teolog, er født i Rosswein 9. Maj 1824. 1850 blev han Præst i Hohburg, 1853 ekstraord. Prof. og anden Universitetspræst i Leipzig, senere ord. Prof. og første Universitetspræst dér og Domherre i Meissen. Under Falkensteins Styrelse af det sachsiske Kirkeministerium havde B. stor Indflydelse; men da en Tale ved Afsløringen af Luther-Mindesmærket i Worms havde hændet Preussenes Opmærksomhed paa ham, blev han 1869 kaldet til Berlin som Provst ved St. Nikolaj, Overkonsistorialraad, Medlem af Overkirkeaaet og Honorarprof. ved Universitetet. 1872 søgte Sachsen forgæves at faa ham tilbage som Overhofprædikant i Dresden. S. A. blev han Generalsuperintendent for Berlin, 1873 Domherre af Brandenburg, 1877 Vicepræsident for det preuss. Overkirkeaaet, senere ogsaa Medlem af Statsraadet; 1889 var han Præsident for de forenede Berliner-Kredssynoder. Kirkeskattens Indførelse i Berlin skyldes væsentlig ham. 1892 nedlagde han sine Embeder som Generalsuperintendent og Vicepræsident for Overkirkeaaet. Han har i den nye Udg. af de Wettes Kommentar bearbejdet de katolske Breve. I dogmat. Henseende har B. hørt til den positive Side af Unionen, i kirkepolit. til Mellempartiet.

Bryennios, Philotheos, gr. Teolog og Metropolit, blev født i Konstantinopel 26. Marts (gl. Stil) 1833. 1861 blev han, efter at have studeret i Leipzig, Berlin og München, Prof. i Kirkehistorie og Skriftfortolkn. ved den teol. Skole paa Kalki, 1867 Forstander for den høje (gr.) Skole i Konstantinopel. 1875 sendte den gr. Synode ham til den gl.-kat. Unionskonferens i Bonn. Under Opholdet dér modtog han Udnævnelse til Metropolit i Serræ i Makedonien, 1877 blev han Metropolit af Nikomedien. 1882 skrev han paa den hl. Synodes Vegne et Svar paa Leo XIII's Encyklika om Kyrrillos og Methodios. 1873 opdagede han et Haandskrift i den hl. Gravs »Jerusalems-Kloster« i Konstantinopel, som bl. a. indeholdt Barnabas-Brevet, de 2 saakaldte Klemens-Romanus-Breve, de 12 Apostles Lærdom, Maria fra Kassobolæs Brev og 12 psevdognatianske Breve. Herefter udgav han 1875 de 2 klementinske Breve og 1883 »de 12 Apostles Lærdom« (se Art. Didaké).

Brüggemann, Hans, Slesviger, den betydeligste Billedskærer i Norden, var født i Husum

i sidste Halvdel af det 15. Aarh. Sin Uddannelse antages B. at have faaet i Lübeck og Nederlandene. Af samtidige Kunstnere har navnlig Albrecht Dürer givet ham kendelige Impulser. Hans Arbejder ere udførte i Egtræ, de vidne om udmærket teknisk Færdighed i Forbindelse med skabende kunstnerisk Evne til at fremstille bibelske Scener gribeende og anskueligt ved fristaaende, bag hverandre stillede Figurer i arkitektoniske eller landskabelige Omgivelser — alt indfattet af fortrinlige gotiske Søjler, Buer og Løvværk. Hans betydeligste Arbejde er det nuværende Alter i Slesvig Domkirke, udført fra 1514 til 1521 i Bordesholms Kloster i Holsten. Fra den derværende Klosterkirke lod Hertug Chr. Albrecht det flytte 1666 til Slesvig Domkirkes Kor. Altret er 47 F. højt og 25 F. bredt; det har 398 Figurer. Det fremstiller Lidelses-historien med et stort Midterbillede af Korsfæstelsen og en Mængde side knyttende Scener i forskellige Rum (N. L. Høyens Skrifter II, 153 f.). Det er langt det ypperste Billedskærerarbejde i Norden og et af de betydeligste i Verden. Medens dette Alter har Egetræets naturlige Farve, er det i Segeberg (N. L. Høyens Skrifter II, 38 f.) malet og forgyldt og det i Greveradekapellet i Mariakirken i Lübeck helt forgyldt; de anses for Ungdomsarbejder af B. Man kender intet senere Arbejde af B. end Altret i Slesvig. Et Sagn fortæller, at Munkene i Bordesholm fordærvede hans Øjne ved Gift for at hindre andre i at faa et ligesaa herligt Alter — sikkert synes det at være, at B. endte sit Liv i stor Armod i sin Fødeby Husum (inden 1547) som Lem i Fattighuset (Khist. Saml. 3. R. I, 5 f.) H. M. F.

Bryllup, se Ægteskab.

Brynjólfsen, Halldór, islandsk Biskop, blev født 1692 paa Gaarden Saurar i Snæfellsnæssyssel; Faderen var en velstaaende Bonde. Han blev dimitteret fra Skálholt Skole 1715, det følgende Aar er han Præst til Útskálur i Gullbringusyssel og 1736 til Stadastadur i Snæfellsnæssyssel, hvor han 1738 udnævnes til Provst. 1739 døde Biskop Stein Jónsson paa Hólar, og om Foraaret begav H. B. sig ned til Kbhvn for at ansøge om det ledige Bispeembede. Her vilde man imidlertid se Tiden an. Der var daarligere Efterretninger om de kirkelige Tilstande paa Island, og Ludvig Harboe blev i Foraaret 1741 sendt op til Island som »General-Kirke-Visitor» og midlertidig Bestyrer af Bispeembedet. H. B. maatte denne Gang rejse hjem med uforrettet Sag. Harboes Visitats strakte sig over 4 Aar og ved indtruffen Vakance kom den ogsaa til at omfatte Skálholt Stift; han tog bort fra Island i Sommeren 1745 og efterlod sig et godt Minde hos Landets Gejstlighed, den frygtede »Pietist» havde vist sig at være en særdeles human og indsigtfuld Mand. De ledige Bispestole bleve nu begge besatte efter hans Indstilling, og H. B. stod nu ved sine Ønskers Maal. Det traf sig saaledes, at de 2 Mænd bleve bispevede sammen den 25. Marts 1746, H. B. til Hólar, og Harboe til Trondhjem. H. B.s Embedstid var hverken lang eller rig paa store Begivenheder, han var for det meste optagen af en indviklet Retstrætte med den afgaaede Administrator af Kirkegodset under

Vakancen, den i Islands Historie saa bekendte Landfoged Skúli Magnússon. Bispestolens Indtægter og Midler vare meget gaade tilbage. En af Biskoppens Pligter var at underholde af Stiftets Midler de 24 Alumner paa Latinskolen, men disse maatte midt om Vinteren 1748 forlade Skolen, da Fødemidlerne slap op for Biskoppen. Det vigtigste, H. B. har efterladt sig, er en revideret Psalmebog fra 1751, hvor Kingos Psalmer, i en Oversættelse af Digteren Stefán Ólafsson, Præst til Vallanes, optoges. Under sit Ophold i Kbhvn 1741—42 oversatte han Pontoppidans Katekisme, som Harboe siden indførte paa Island. Han roses af samtidige som en god Prædikant. I Efteraaret 1752 tog H. B. ned til Danmark for at søge Helbredelse for et Halsonde. Han døde paa Rejsen, 28. Okt., og begravedes i Frue Kirke i Kbhvn. Th. B.

Brændoffer, se Offer.

Bræcnær, Peder Hansen, Sognepræst i Raarup og Provst i Bjerre Herred, f. 3. Aug. 1748 i Spentrup i Aarhus Stift, d. 12. Sept. 1818. Se Jyder, stærke.

Brødbrydelse, se Nadver og Messe.

Brødforvandling, se Transsubstantiation.

Brødre, böhmiske, se Mähriske Brødre.

Brødre, de 4 lange. Saaledes kaldtes 4 nitriske Munke (Amun, Dioskuros, Evsebios og Evthymios), der bleve anklagede for Origenisme og søgte Tilflugt i Konstantinopel hos Krysostomos.

Brødre (og Søstre), den frie Aands. Dette Navn har længe været brugt som en fælles Betegnelse for en Række højst forskl., mandlige og kvindelige, Tilhængere af en panteistisk Mystik, som fra 13. Aarh.s Beg. vendte den officielle K. Ryggen. Mange af disse Panteister vare rimeligvis udgaaede fra Beginnerne og Begarderne, som hurtig kom i Ry for at være panteistiske Kættere, der uden Blusel gav sig hen til sædelige Udskejelser. Gennem Skrifter og Inkvisitionsforhør fra 14. og 15. Aarh. kende vi fl. af disse sværmeriske Mænd og Kvinder, som lærte, at den enkeltes Sjel skulde tilintetgøres eller gaa op i (annihileres i) Gud, og at vedkommende, naar det var sket, var hævet over alle sædelige Bud. Saa hed det kun: »Elsk, og gør, hvad du vil!» Man har, navnlig tidligere, ment, at den frie Aands B. have dannet en Sekt, der, med bestemte Overleveringer, har fortsat sit Liv gennem fl. Aarhundreder. Det er næppe sandsynligt. Den frie Aands Broderskab var et Overdrev, hvorpaa man kunde mødes fra højst forskl. Udgangspunkter, snart fra en vidtgaaende klosterlig Askese, der slog over i sin Modsætning, snart fra sædelig Løshed og Løssagtighed, der skulde forsvares ved en panteistisk Teori. Helt ned paa Reformationstiden mærke vi denne Aandsretning, men de, der i 14. og 15. Aarh. kaldtes »den frie Aands B. og Søstre», kaldtes i 16. Aarh. i Reglen »Libertinere». Fr. N.

Brødre, Jesu. I Mt. 13, 55 nævnes 4 Brødre af Jesus: Jakob, Josef, Simon og Judas (smgln. Mk. 6, 3, hvor ogsaa Søstre omtales). Betegnelsen Brødre og Sammenstillingen med hans Moder (Joh. 2, 12; Mt. 12, 46; Mk. 3, 31; Lk. 8, 19; Ap. G. 1, 14) leder naturligst til den Anskuelse, at de vare Sønnar af Maria i

Ægteskabet med Josef, fødte efter Jesu Fødsel (Mt. 1, 24 f.; Lk. 2, 7). Endnu ved Aar 200 var dette den herskende Anskuelse i Kirken, bevidnet af Tertullian. Tidlig arbejdede en anden Opfattelse sig frem, at det var Stifbrødre: Sønner af Josef i et tidligere Ægteskab; den skyldtes dog kun Tilbøjeligheden til at undervurdere Ægteskabet, overvurdere Jomfrustanden og forherlige Maria. Senere (Hieronymus) fremkom den Anskuelse, at Brødrene vare Fættre til Jesus, og at de kun kaldtes hans Brødre ved en udvidet Brug af det græske Ord *adelphos* i Lighed med det hebraiske *Ach*. Denne Opfattelse blev traditionel i Kirken indtil vore Dage og fik særlig Betydning for Spørgsmaalet, om Jakob, Herrens Broder, og Jakob Alfeos er den samme Person eller ikke (se Art. Jakob). De paaberaabte Steder for Fætter-Antagelsen (Gal. 1, 19; Joh. 19, 25; Lk. 24, 10; Mk. 15, 40; Mt. 27, 56) afgive ingenlunde tilstrækkeligt Bevis til at afkalde den ovennævnte naturligste Opfattelse. Overfor Jesus vare Brødrene en Tidlang vantro (Joh. 7, 3—5). Senere sluttede de sig til Disciplene og bleve kendte Skikkelser i den første Menighed (Ap. G. 1, 14; 1 Kor. 9, 5; Gal. 1, 19). A. S. P.

Brødremenighed, den nye, se Werner, Gustav.

Brødremenigheden (*Unitas fratrum*, Herrnhuter). Allerede i 17. Aarh.s Slutning var Tanken om en »filadelfisk Menighed«, som uden at borttage de enkelte fra deres Kirkesamfund, forenede de vakte, kommen frem i England og Tyskland, især hos sektariske Pietister; den blev Livsnerven i det Kirkesamfund, der fornyede den gamle B. (om den se Art. Mähriske Brødre). Den pietistisk opdragne Greve N. L. v. Zinzendorf (se d. Art.) havde 1721 købt Godset Berthelsdorf i Øvre-Lausitz for at virkeliggøre en Menighed i Speners og Franckes Aand ved sin Ven, Præsten J. A. Rothe. Til Godset kom det følgende Aar nogle emigrerede Mährere, der fik anvist Byggeplads paa Huthjerget, hvor Lederen, Konvertiten Chr. David, 17. Juni 1722 begyndte Anlægget af Herrnhut. I Maj 1724 sluttede nogle Efterkommere af den gl. B. og desuden adskillige Sekterere sig til dem. I de følgende Aar truede Spændingen mellem Berthelsdorfer-Menighedens forskelligartede Elementer med en Splittelse, men Z. stiftede Fred (12. Maj 1727), og nu begyndte en Vækkelsestid med et i den evang. K. ukendt Menighedsliv (særlig efter en Altergang 13. Aug., der regnes for B.s Stiftelsesdag, en ny Pinsefest). Skønt Herrnhut vedblev at høre til det lutherske Sogn, fik Byen sin egen Forfatning med Menighedsraad og 12 Ældste (siden ledet af én Overældste, fra 1733 Leonard Dober), der valgtes ved Lodkastning. Menigheden inddeltes i »Bander« eller »Kor« efter Livsalder eller Stand (gift eller ugift), hver med deres Plejere, Mænd og Kvinder, der vaagede over en alvorlig Menighedstugt og ledede Opgyggelsesmøderne og Sjælesorgen — en Udvidelse af Pietisternes Tanke om *collegia pietatis* med overraskende Forstaaelse af kr. Foreningslivs Betydning for ligesindede og ligestillede, men ogsaa en Undervurdering af Familielivets Værd. De »ledige«: ugifte Mænd og Kvinder bosattes snart i egne Huse, ligesaa Børnene, hvert Køn for sig. Ogsaa det borgerlige Erhvervsarbejde bragtes

saa vidt muligt ind under et kooperativt Menighedssynspunkt. Ved de daglige Gudsstjenester spillede Musik og Sang (»liturgisk Gudsstjeneste«) samt Meddelelsen af Dagens »Løsen« (et Bibelsprog eller Psalmeverv) en enestaaende Rolle. Lodkastning gjorde man udstrakt Brug af, og gl. apostolske Skikke som Kærlighedsmaal-tider, Fodvaskning og Broderkys indførtes. Udattil viste Menighedslivet sin Kraft ved en virksom Evangelisation og siden 1731 ved en kraftig Mission. Herrnhut tiltrak sig snart Opmærksomhed, men baade fra ortodokse og Pietister led der Anklager for Separatisme og Sværmeri; dog afgav Tübingen-Fakultetet 1733 et Votum til Fordel for Menigheden.

Under ikke ringe Uklarhed og Selvmodsigelse, der skaffede den meget talende, skrivende og digtende Zinzendorf Ord for Upaalidelighed, fastholdt han dog sin filadelfiske Tanke og søgte m. H. til de mähriske Brødre at paavise deres Overensstemmelse med den luth. K.s Bekendelse; disses Interesse for Augsburger-Konfessionen var dog ringe, og Selvstændighedstrangen stor. 1736 forvistes Z. fra Sachsen og tog midlertidigt Ophold, afbrudt ved stadige Rejser, paa Slottet Marienborn i Wetterau, omgivet af en »Pilgrimsmenighed« af stedse skiftende opvakte. Da Greverne af Isenburg, der ventede sig Fordel af de vindskibelige Mährere, tillod Grundlæggelsen af en mährisk Menighedsby, fremstod Herrnhag 1738, den første selvstændig stillede B. Hertil kom, at Indehaveren af det gl. mähriske Bispeembede, Hofpræst Jablonsky i Berlin, 1735 havde viet D. Nitschmann til Biskop, nærmest af H. til Missionen, og i Maj 1737 modtog Z., der forgæves ønskede en luthersk Prælæststilling, samme Vielse. Oprettelsen af en selvstændig bispelig B.kirke var saaledes faktisk i Gang, og Diaspora-Virksomheden bredte sig forbavsende hurtig over Holland, Norden, England, Rusland og Nordamerika. Z. indskærpede dog (Synoder i Ebersdorf 1739, Gotha 1740) Fastholdelsen af Tanken om »Jesu Menighed« af alle Konfessioner, uden Udtredelse, og betonedes, at den mähriske K., kendelig ved sit Bispedømme, kun var et statutarisk Middel for Væksten af hin, paa hvilken kan imidlertid ogsaa satte et ydre Kenetegn: Ældsteordningen. Men Dissensen med det mähriske Element traadte derved kun tydeligere frem, uden at Endehang med den luth. K., som Z. altsaa ønskede omdannet efter Herrnhuts Mønster, blev klarere. Før en Rejse til Amerika nedlagde saa Z. paa en Synode i London sit Forstanderembede. Samtidig opgav Dober det allerede nu uoverkommelige Overældste-Kald, og man stod raad-vild for Fremtiden. Da fremsattes 16. Sept. 1741 den Tanke at lade Kristus selv »succedere« Dober og være B.s Leder, som han er sin Menigheds Hoved, og Loddet bekræftede denne »Specialpagt«, hvorved man mente, at »Lammets Menighed«, gjorde Alvor af, hvad der i den evang. K. blot stod som en Idé. Den faktiskke Overledelse overdroges »General-konferensen« (12 Brødre) med Sæde i Marienborn. Beslutningen meddeltes 13. Nov. Menighederne, der siden fejre denne Dag som Fest. Da Z. var borte, førte det mähriske Element Ordet, og i Dec. 1742 tillod Frederik d. st.

for at fremme Erhvervslivet Anlæggelsen af Menighedsbyer i Preussen, med Anerkendelse af B. som mährisk-biskoppelig (1743 Gnadenfrei og Gnadenberg, 1744 Neusatz). Ogsaa i Wetterau optraadte B. som »biskoppelig«. — Men 1743 vendte Z. hjem, forarget over Udviklingen, og erklærede paa en Synode i Hirschberg uden videre Generalkonferensen for ophævet, betonedes atter det nøje Forhold til Augsburgers-Bekendelsen og opfordrede Menighederne til, som Herrnhut, at stille sig under Landskonsistorierne. Dermed begyndte en urolig Tid for den ny K. Generalkonferensen ophævedes, og Z. overtog Ledelsen som »befuldmagtiget Tjener«. Tanken om den aandelige Menighed indendør »Religionerne« stilledes atter i første Række, dog fastholdt Synoden i Marienborn 1745 B.s Selvstændighed. Z.s uklare Bestemmelse af B.s Forhold til den, af ham i Virkeligheden lavt skattede, luth. K. modificeres nu ved Fastslaaelsen af, at B., der ingen ydre Bekendelse har, former sig som Unionskirke i Troper (luth., ref. og mährisk). Derimod fik Z.s sentimentale Krdm. med den ensidige Fremhævelse af Jesu Lidelse og Død (Blodteol.), hans vamløse og ofte smagløse Billeder, den næsten kvietistiske Hensynken i den store Glæde over Freden ved Lammets Saar, de profetiske Taler og de halvt sanselige Sange almindelig Indgang, og en Krise med truende Sværmeri og slapt aandeligt og legemligt Arbejde begyndte. En Strøm af Stridsskrifter, ogsaa fra besindige Teol. (som Bengel), udsendtes mod B., hvis Krdm. ikke blot mistænkeliggjordes, men hvis Menighedsliv (især Ægteskabsforhold) udsattes for de haardeste Beskyldninger. I Wetterau fordrøede man Menighedens Løsrivelse fra Z. eller Udvandring, og Herrnhag opgaves 1750 med stort pekuniært Tab.

Imidlertid havde dog Z. selv faaet Øjet op, og en Række Visitationer gav Anledn. til ny alvorlig Vækkelse og Bod og viste den overordentlige religiøse Aandskraft, han sad inde med. 1747 havde Ydelsen af et stort Pengelaan til den sachsiske Regering ført til Ophævelsen af Udvissningsordren. Under de roligere Forhold betonedes nu Z. stærkt Tanken om B. som Fornylsen af det gl. mähriske Brødreunitet. I England, hvor B. især ved Spangenberg havde dannet »Societeter« (se d. Art.) og fik stor Betydning f. E. for Wesleyanerne, anerkendtes den 12. Maj 1749 ved en Parlamentsakt under Betegnelsen »Brødreunitetets«, det officielle Navn den Dag i Dag.

Først Z.s Død (1760) gjorde det dog muligt for Alvor at tænke paa en virkelig sammenfattende Forfatningsordning, hvortil de mislige Pengeforhold ogsaa opfordrede. Et vist, ydre Enhedsbaand var skabt 1755 ved Anlæggelsen af en selvstændig Unitetsformue, hvis Grundfond var Z.s Godser og Arven efter en Greve Gersdorf, men først den konstituerende Synode i Marienborn (Juli 1764), hvor Menighederne første Gang repræsenteredes ved valgte Sendebud, sikrede B. som en selvstændig K. Den alm., af Menigheden valgte, Synode er lovgivende; den vælger atter Direktoriets, den øverste Ledelse mellem Synoderne. Unitetet overtager al Gælden, hvis Afbetaling skal fremmes ved frivillige Bidrag. De enkelte Menigheder styres af en Ældstekonferens, valgt af Direktoriets, og

ved dens Side staar Menighedens selvvalgte Raad. Forfatningen giver saaledes Lægmandstanden den kendeligste Overvægt (modsat den gl. mähriske B.). De bestaaende broderlige Indretninger, der gav Menighedslivet dets Særpræg, fastholdtes. Synoden i Marienborn 1769 afløste Direktoriets med en Unitetsældstekonferens (U. A. C.) i 3 Departementer (for Kirke- og Skolevæsen, økonom. Angiender og for Missionen), ophævede Erhvervsdriften for Unitetets Regning, stillede Menighederne økonomisk selvstændige og anlagde til Gældens Afvikling et frivilligt Grundfond; men Synoden i Barby (1775) knyttede atter Fællesbaandet fastere. Bispedømmet bevaredes, skønt Bisperne indad til ikke fik Del i Regimentet, og i Læren fastholdtes Standpunktet fra 1734, da Z. og Spangenberg bestemt havde stillet den paa evang. Grund.

Allerede 1727 sendtes 2 Brødre til Khbvn, og ved Z.s Ophold dér i 1731 fik han samlet en Del Pietister og opvakte. Den herskende Pietisme viste dog snart sin sædvanlige Foragt for de »uomvendte« og sværmende Herrnhuter, og Anlæget af Pilgerruh 1736 i Holsten strandede. Alligevel gjorde den herrnhutiske Fromhed overfor Pietisternes Lovbundenhed stærkt Indtryk, og en Del søgte paa Rejser Forbindelse med B. Sept.—Okt. 1739 stiftedes Societetet i Khbvn, der indtil 1762 ledes af Lorenz Prætorius (d. som Konferensraad i Christiansfeld) med Hjælp af M. Krøger; det naaede sit største Medlemstal 1765 (365). Fra dette holdtes Forbindelse i Gang med nogle faa Præster paa Sjælland (Saxtorph), paa Ærø, Fyn, i Jylland (Viborg-Egnen, Thy, Mors) og Sønderjylland (Midtpunkt: Stepping). Adskillige Forordninger udkom mod dem. 20. Nov. 1744 forbydes det at ansætte Folk, der have opholdt sig paa herrnhutiske Steder, i præstelig Virksomhed. 29. Jan. 1745 trues med Konfiskation af Ejendommen, hvis man søger saadanne Steder hen, og den alm. Brug af herrnhutiske Brødre og Søstre som Huslærere forbødes 9. Dec. 1746. Stiftprovst Gerner, der emigrerede, fandt 1747 over 50 ugifte danske Brødre i Herrnhag. Sange og Skrifter udspreddes, og hvor der var sandt kr. Liv, var der ofte Forbindelse med B. Tilladelse til en Menighedsbys Grundlæggelse fik B. 9. Dec. 1771, og 1772 oprettedes Christiansfeld paa den indkøbte Herregaard Tyrstrups Jorde. Herfra udgik siddende, medens Rationalismen herskede, en vækkende Indflydelse viden om (Khrist. Saml. 3. R. VI, 78 f; 4. R. I, 401 f.; II, 101 f.; III, 740 f.). Fr. Nygård, Den fynske Vækkelse S. 13 f.; L. Koch, Den danske K.s Historie I, 251 f.). — I Norge var Forholdet ligesaa. Societeter dannedes i Kra. (Katr. Freymann, Gert Hansen 1737), i Bergen (1740) og i Drammen (1746), og rundt om stod de vakte i Forbindelse med dem; indtil Hauges Opdrætt stod det bevidst kr. Liv i nært Forhold til B. (A. C. Bang, H. N. Hauge 75 f.). — I Sverige spores B. o. 1730 og begyndte at fortrænge Pietismen, 1741 kom Brødre til Stkhm (Arvid Gradin). Trods Kirkestyrelsens Modstand bredte B. sig, og mange alvorlige Præster beskyttede den; der dannedes Societeter i Stkhm, Göteborg, Uddevalla og Karlskrona. Særlig Opsigt vakte Statens Forfølgelse af

Præsten Dr. A. K. Rutström (om B.s store aandelige Indflydelse se Art. Rosenius og Nyevangelisme).

Det skyldtes især Spangenberg, at en from Ædrueligheds Aand tilintetgjorde Resterne af Sværmeriet; ved ham udgav U. A. C. (Sæde i Barby 1771; Herrnhut 1784; Berthelsdorf 1789) en Redegørelse for Samfundets Lære (*Idea fidei fratrum* o: Uebersichtliche Zusammenstellung brüderischer Glaubenslehre 1778), der paa Grundlag af Augsburgers Konfessionen udvikler en from kr. Livsanskuelse og en alvorlig Unionstendens. 1778 udgav C. Gregor en ny Sangbog (med Koralbog 1784), der ogsaa søgte at afstryge det svarmeriske og i Diasporaen bidrog overordentlig til Fastholdelse af levende Krdm. Den evang. K., der oversvømmes af Rationalismen, skylder foruden B.s Rejseprædikanter og Sjælesorgere især dens Opdragelsesvæsen særdeles meget. De fromme sendte i lang Tid deres Børn til B.s Pensionsanstalter (Neuwied, Gnadenfeld, Montmirail i Schweiz, Christiansfeld).

For B.s fremtidige Menighedstjenere var der anlagt et Pædagogium (1760 i Niesky, 1789—1808 i Barby) og et teol. Seminar (1754 i Barby, 1789 i Niesky); men i disse Anstalter fik B. først Tidsaandens Indflydelse at mærke. Allerede inden Aarhundredets Udgang var Lærerstandens smittet af Rationalismen, Biblen trængtes tilbage, Forkyndelsen blev slap, de gl. Formler uden Livsindhold. Sjælesorgen lededes ligegyldig, og Verdslighed greb Menigheden; selv Korhusene vare ikke længer Planeskoler for aandelig Vækst. I Amerika gik Korhusene og deres Diakonier ind efter 1815, Privaterhverv traadte i Stedet for den tidligere Fællesdrift; i England bevaredes vel Korhusene, men Tilslutningen var ringe. Allerede 1789 var Brugen af Loddet frigiven m. H. til ydre Ting (Køb, Salg osv.), snart var dets Brug i alm. Forfald. Englands Ansøgning om Fritagelse for det ved Ægteskabsstiftelse afvises dog 1801. Medens Opdragelsesanstalterne blomstrede langt ind i det nye Aarh., da B. optog først Basedows, siden Pestalozzis Idéer, stod Seminariet og Pædagogiet (forenet 1808 i Niesky) lavt, og Eleverne med deres Fries'eske Filosofi (Ideal-Herrnhuter) forstod ikke de gl. i Menigheden, naar de gik ud som Tjenere. Evangelisationen slappedes, og Anlæggelsen af nye Menigheder hørte omtrent op (1781 Gnadenfeld, 1805 Königsfeld i Württemberg; i Rusland fulgte dog efter Ukas af 27. Okt. 1817 en livlig Fremgang).

Da det evang. Trosliv, især siden Reformationen 1817, atter pulserede kraftig, sporedes det ogsaa indenfor B., men under forandrede Former. 1818 vedtoges (ved Gotfr. Cunow) en Menighedsplan, hvorefter Kirke og Menighed falde fra hinanden: Brødre er noget ydre, hvortil man hører ved Fødsel, Daab og Konfirmation, den egtl. Menighed danne de enkelte, der begære særlig Optagelse og stadfæstes ved Loddet, kun disse vælge Menighedsraad og Tilsynskollegium; den donatistiske Tanke om B. har her faaet sit Grundskud. Om Loddets Brug siges endog, at dette-ikke maa sammenblandes med Freiserens Styrelse som Overældste. Men Kritiken af de gl. Brødre-

ordninger gik snart videre. Fra 1818 ophører Loddets Brug ved Ægteskab i Amerika, 1819 gav U. A. C. den fri i Tyskland. Fodvaskningen ophørte ogsaa. Vel besejredes 1836 en radikal Retning, der, greben af Frihedstanken fra 1830, ganske vilde udrydde B.s Særpræg, men Aarets Synode lod den gl. Forstaelse af Særpagten falde. Det nye Liv viste sig især i de overalt begyndte Bibeltimer og Bønemøder. 1818 udskiltes atter Seminariet (i Gnadenfeld), og ved Joh. Plitt og v. Albertini reformeredes Undervisningen til at samle sig om Biblen og B.s Historie. Jubelfesterne 1822 og 1841 medførte alvorlige Vækkelser. 1848 fornyedes Valgformerne af H. til de politiske Omordninger, og Menighedsplanen fra 1818 blev opgivet: enhver konfirmeret hører nu uden Lodkastning virkelig til B. Samtidig fornyedes Tanken om Kristus som Overældste i særlig Forstand, og man udtalte sig reserveret om Stillingen til Augsburgers-Bekendelsen (*quatenus*). I 1857 maatte man give efter for Englands og Amerikas Krav paa Selvstændighed; dog bevaredes en Føderalenhed uadtill, repræsenteret af en Generalsynode, sammensat af alle 3 »Provinser«. Hver Provins har sin Provins-Eldste-Conferens (P. A. C.) og sin Synode. U. A. C. blev ved at bestaa, valgt af Generalsynoden, den er samtidig P. A. C. for Tyskland (1879 ændres det, saaledes at Generalsynoden kun vælger Missionsdepartementet, nu det eneste virkelige Fællesbaand). Siden 1889 er Loddets Brug helt lagt bort. I den sidste Tid er den Ritschlske Teol. trængt ind i B. og har dér vundet en ikke ringe Tilslutning.

Forkyndelsen i den nuværende B. samler sig stadig om Forsonings Glæde, men det ensidige Præg (Følelseskrdm.) er forsvundet, og ved F. E. Kleinschmidt (d. 1882) og E. Reichel (d. 1818) er den individualiserende, til det virkelige Livs Behov knyttede Prædiken indført. B. staar stadig principielt bekendelsesløs, og dens Frihed overfor Skriftens Bogstav, om hvis Uforstaaelighed Zinzendorf brugte stærke Ord, forklarer Optagelsen af den moderne Kritik. Den sidste Synode (1897) viste, at endog Kenosis-Teologien var trængt ind ved Seminariet; Lærespørgsmaalet drøftedes da omstændelig, men i Overbevisningen om Lærernes personlige Tro fastholdtes den nedarvede frie Stilling til teol. Videnskabelighed. B.s »Lære« grundes paa det Stykke Troserfaring, som denne Menighed særlig har levet paa og nedlagt i sine Psalmer, og det er grundevangelsk: den ufor-skyldte Naade formedelst Kristi Forsonerdød. Lovens Betydning træder vel tilbage, men dermed ingenlunde Betyd. af Angeren og en sand Syndserkendelse. — Det er Forfatningen, der har givet B. sin egtl. Karakter. Dens Hensigt var at sammenholde vakte uden Hensyn til deres Trosjendommeligheder; dens Former laantes fra den gl. måhriske B., men fik nyt Indhold, idet dens Tyngdepunkt i Stedet for Bisperne blev Menigheden. Alt hviler paa de Ældste, selv Præsterne ere egtl. kun uddannede Lærere; Sjælesorgens Forelse paahviler ogsaa de Ældste og Korplejerne. Ordinationen er tredobbelt: Diakon-, Præste- og Bispevielse. Tanken om en Menighed af lutter sande Kr., især begrundet ved Særpagten med Kristus,

der i Rationalismens Tid ligesom fik en historisk Ret, har Tidens Erfaringer trængt meget tilbage, ligesom de talrige Ekstravaganser, der stammede fra Zinzendorf. Gudstjenesten ses især under Synspunktet: Fællesskabets Styrkelse. Den er derfor daglig, og Menigheden paa vidt muligt selvvirksom. Megen Fortjeneste har B. haft ved Indrettelsen af særlige Gudstjenester for de forskellige Alderstrin. Aftensne »Gemeinstunden« bringer en kort Tale over et »Løsen«, der tages af den, nu trykte, Citatbog, som hvert Aar udgives af Unitetsdirektionen. Særlig Rolle spille de for B. historiske Mindefester, hvor Kærlighedsmaaltidet — ligesom i Korhusene — holdes i Ære; det nydes ogsaa inden Naderen. Denne har et reformert Præg. Forsamlingshusene (Salen) ere uden egtl. Prædike-stol, Alter, Krucifiks og Billeder. B. har kun haft Interesse for en Gren af Kunsten: Musiken (ved de liturgiske Gudstj. opføres ofte klassisk Instrumentalmusik). — B. viser vel stigende Udbredelse i Amerika, men dens gamle Karakter er dér stærkt i Synken, ligesom i England. I Tyskland er der ikke anlagt nye Menigheds-byer, og Livet i de gamle har tabt meget af sit Præg ved Tilflytning af udenforstaaende. Den evang. Ks Optagelse af kr. Foreningssliv og indre Mission har ogsaa reduceret Diasporavirk-somheden, som gav den i sig faataalige B. almenkirkl. Indflydelse. B. talte i 1895 i Tyskland 9081 Medlemmer, i England 5714, i Amerika: i Pennsylvanien 17,066, i Nord-Carolina 3829; hertil kommer paa Missions-marken 88,261 døbte indfødte (G. Burkhardt, Die Brüdergemeine 1—2, Gnadau 1893—97; Ritschl, Gesch. des Pietismus III, Bonn 1886; Lynar, Efterretn. om Brødre-Unitetet, Aalborg 1782; Hahn, Den evang. B., Haderslev 1855).

J. O. A.

Brødremenighedens Mission staar i Alder og Betydning øverst af alle det europ. Fast-lands evgl. Missioner. Zinzendorf havde baaret paa Missionstanken fra sit Ophold hos Francke i Halle og fik det afgørende Stød til dens Virkeliggørelse 1731 i Kbhvn, da han blev kendt med en dansk-vestindisk Neger og med to, af Egede hjemsendte, Grønlandere. Det følgende Aar gik Menighedens 2 første Ud-sendinge, L. Dober og D. Nitschmann, til St. Thomas over Kbhvn, og Aaret derefter de næste 3 (Chr. David, Matth. og Chr. Stach) til Grønland. Derefter fulgte Slag i Slag Optagelsen af Arbejdet blandt Nordamerikas In-dianere (1734), blandt Indianere og Negere i Guyana (1735) og blandt Hottentotterne i Syd-afrika (1736), og efter 25 Aars Forløb havde B. allerede 100 Mænd og Kvinder paa Missions-marken. Hermed havde B. fundet den Gerning, der fremfor nogen er bleven dens Livs-opgave, og den bedste Grund for dens fortsatte Bestaaen og Fremgang, der har baaret den igennem Rationalismens døde Tid og ført den til ny Udvikling og Frigørelse fra gamle Skæv-heder (som Lodkastningen). Ved sin 150 Aars Jubelfest 1882 havde den udsendt 2209 Brødre og Søstre i Hedningemissionen og stod med 76,000 Hedningekr. under sin Pleje i alle Verdensdele og 15,600 Børn i Skolerne, medens den hjemme kun talte 30,000 Menighedsmedlemmer. Der var Familier i Menigheden, der havde

tjent Missionen i 6 Slægtled; en Menighed paa 418 Sjæle havde 21 af sine Sønner og Døtre paa Missionsmarken. Af dens Missionærer have mindst 62 været fra de nordiske Lande, deraf 53 Danske. I 1897 talte B. 91,500 døbte i Missionen foruden o. 3400 »nye Folk«, og havde 173 Missionærer foruden 15 ugifte Kvinder derude, medens Missionsbidragene, der dog ogsaa kom fra Venner udenfor Menigheden i Tyskland, England og Amerika, udgjorde 440,000 Kr. Et Deficit for 1894—95 paa 100,000 Kr. dækkedes paa 4 Maaneder ved Ekstrabidrag.

B. har fra Beg. med Forkærlighed søgt de lavest staaende Folk og de besværligste Egne, og den mener i Evnen til Arbejdet blandt saa-danne at have sin særlige Naadegave. Til Dels hænger det sammen dermed, at den kun har uddannet faa indfødte Præster (f. T. 23) og selv paa sine ældste Missionsmarker ikke har formaaet at føre sine hedningekr. Menigheder til Selvstændighed, medens den dog har mange trofaste og alvorlige »Nationalhjælpere« (f. T. 1933 Mænd og Kv.). Den har heller ikke tid-ligere givet sine Udsendinge en særlig Ud-dannelse, men gør det nu paa Missionsskolen i Niesky. I Forkyndelsen blandt Hedningerne, som i Hjemmet, lægger den hele Vægten paa »Korsets Ord« og opholder sig ikke ved den første Trosartikels Sandheder. Den anvender særlig Omhu paa Sjelplejen, men forsommer ikke Indøvelse i Kulturarbejdet. Missions-virksomheden ledes som et fælles Kirkean-liggende af Missionsdepartementet i Unitetets Ældstekonferens i Berthelsdorf nær Herrnhut. Den udvider sig stadig endnu, saaledes i 1885 til Alaska, 1889 Trinidad, 1891 tysk Østafrika.

De ældste Missionsmarker findes i Amerika. 1) Vestindien: de 3 danske Øer med o. 5000 Kr. hørende til B., og af de engelske: Jamaica, St. Kitts, Antigua, Barbados, Tobago og Trini-dad med 37,000 Kr. Begyndelsen paa St. Thomas (Fr. Martin 1736—50) var rig paa Ofre: 100 Udsendinge døde i de første 50 Aar; Dannelsen af en selvstændig »Provins« af B. i Vestindien er endnu ikke kommen i Stand paa Grund af den økonomiske Nød paa Øerne og de slette Tilstande efter Slaveriet. 2) Syd-grønland med 1745 Kr. B. tænker nu paa at trække sig tilbage herfra, naar den danske Mission kan overtage Arbejdet; under et tro-fast Arbejde for det religiøse Livs Pleje har den i sit Distrikt set en Tilbagegang af Be-folkningen i fysisk og økonomisk Henseende, modsat Forholdene i de andre Distrikter af Grønland. 3) Labrador med 1268 Kr., optaget 1771 (efter forudgaaende Forsøg ved Ehrhardt, myrdet 1754, og Danskeren Jens Haven 1762). Klimaet er barskt, men ikke usundt, Beboerne mindre bøjelige end i Grønland, iøvrigt ikke ringe kirkelig Fromhed ved Siden af store sædelige Svagheder. Særlige Vanskeligheder volder Manglen af al Regeringsmyndighed (af Navn under New Foundland) og Nødvendig-heden af at drive Handel for at beskytte Befolkningen imod den frie Handels Farer. 4) Alaska med 590 Kr. Arbejdet gælder ogsaa her Eskimoerne, og er meget lovende, men yderst besværligt med Sygdomme og lange Rejser i det umilde Klima. 5) Af den nord-amerikanske Indianermission, der dreves med

saa megen Opofrelse i det forrige Aarh. (se Art. D. Zeisberger) findes nu kun Levninger paa 2 smaa Stationer i Indianerterritoriet og 1 i Kanada; hvortil er kommen (i 1890) Ramona-Missionen i Kalifornien. Tilsammen 300 Kr. 6) Moskitokysten med 4852 Kr. Her begyndte B. 1849 blandt Indianere og Negre; en mærkelig Opvækkelse 1881 bragte Gerningen mægtigt fremad. Den lille Indianerstats Indlemmelse i det spanske rom.-kat. Nicaragua (1895) har stillet Missionen under vanskelige Forhold, men ogsaa ført til en Udvidelse af Arbejdet til N. 7) I Guyana, særlig Suriname, har B. sin betydeligste og frugtbare Mission (over 28,000 Kr.); men Klimaet har krævet talrige Ofre; af 426 udsendte i 150 Aar faldt 60 i Opholdets første Aar. Den egtl. Hedningemission her gælder nærmest de indførte asiat. Kulier samt Busknegrene (se d. Art.); blandt Negrene i Kolonien kæmper Missionen med de ved Slaveriet ødelagte ægteskabelige og sædelige Tilstande. — I Afrika har B. 8) 1792 genoptaget det af G. Schmidt i Gnadenthal 1737—44 begyndte Arbejde blandt Hottentotterne i Sydafrikas vestlige Del: o. 10,000 Kr. (Svenskeren Hallbäck 1817—40); den meget blandede farvede Befolkning viser vel religiøs Modtagelighed, men ogsaa stor Karaktersvagthed og Upaalidelighed. I Sydafrikas østlige Del driver B. Hedningemission i egtl. Forstand blandt Kafferne (o. 5000 Kr.). 9) I tysk Østafrika (Nyasalandet og Unyamwesi) er Missionen endnu i sin Begyndelse. — I Asien driver B., under usigelige Besværligheder, siden 1853, en Mission i 10) Himalayas Dale (i brit. Indien), hvorfra det er Meningen at naa Tibet (34 døbte). — I Australien endelig (optaget 1849) har B. naaet et smukt Resultat blandt de uddøende Papuaer 11) i Ebenezer og Ramahyuk i Victoria med 129 Kr. (Hagenauer siden 1851), og en ny Station (Mapoon) er anlagt i Nord-Queensland (Rückblick auf unsere 150jähr. Missionsarbeit, Gnadau 1882; v. Dewitz. In Dänisch-Westindien I, Gnadau 1882; H. G. Schneider, Ein Besuch in Paramaribo, Stuttgart 1891, i »Die gute Botschaft«, en B. missions-Traktatrække; Burckhardt, Die Mission der Brüdergemeine i »Missionsstunden« I-II; Missionsblatt der Brüderg.). V. Sn.

Brødrene af Fælleslivet (*fratres communis vitae*) vare et klosterligt Samlag, der kom frem i Nederlandene i Slutn. af 14. Aarh. Den nederlandske Mystik havde, navnlig gennem Præsten Jan fra Ruysbroek, paavirket den lærde og velhavende Gerrit de Groote (d. 1384) i Deventer saa stærkt, at han (1374) trak sig tilbage fra Verden til et Chartreuser-Kloster og indrettede den største Del af sit Hus i Begineergaden til en Bolig for fattige. 1379 vendte Gerrit tilbage til Deventer og blev viet til Diakon, og derpaa drog han ud som Rejsepræst. Forinden gjorde han sit Hus i sin Fødeby til et »Søsterhus« for Jomfruer, som under Ledelse af en aarligt valgt »Mesterinde« (meistersche), uden at aflægge Nonneløfter, skulde forpligte sig til Lydighed og Kyskhed og leve af deres Hænders Gerning: af at sy, spinde, væve, male, afskrive Bøger eller af at passe smaa Børn og undervise større »i Dyder og Haandarbejde«. Til »Meester-Geertshuis«

i Deventer sluttede der sig snart andre Søster- og Broderhuse, hvis Beboere navnlig tilbragte Tiden med at afskrive gode Bøger. En ung Kannik, Florens Radewijnszoon, der havde modtaget sin kristelige Vækkelse ved Gerrit, sagde en Dag til denne: »Kære Mester, er der noget til Hinder for, at jeg og disse afskrivende Klerke lægge vor Fortjeneste sammen og leve i Fællesskab?« Efter nogen Betænkningstid billigede Gerrit Florens Radewijnszoons Plan, og dennes Embedsbold blev det første »Fraterhus«. Siden rejstes der i Nederlandene og Tyskland, hvor Heinrich fra Ahaus 1400 i Münster aabnede et »Fraterhus«, mange Boliger for B. af F., Klerikere og Lægfolk, som, uden Ordensløfte (*fratres bonæ voluntatis*), levede sammen, især sysselsatte med Afskrivning af Bøger og Undervisning af unge, som søgte til dem. I Spidsen for et Fraterhus stod en Rektor, der ogsaa forestod deres Opyggelses-timer (*collationes*), efter hvilke de kaldtes »Kollatiebrødre«. For nogle var Fraterhuset kun en Overgang til Klostret, men mange, som Florens Radewijns, gik ikke videre; han vedblev til sin Død at være »den store Husfader« for Fraterhuset i Deventer og de andre Brøderhuse, der bleve Arnesteder for den Gudsfrøgt og sædelige Iver, den saakaldte »moderne Devotie« (*moderna devotio*), som Gerrit de Groote havde virket for. Livet i Fraterhusene skulde være en Virkeliggørelse af den første Menigheds Ejendomsfællesskab og et nyt Forsøg paa Kristi fattige Livs Efterfølgelse; men den første Kærlighed til Fattigdommen blev ikke sjælden kold i disse Huse. Gerrit sagde om sine Fratre: »Det første Slægtled vil være helligt, det andet lærdt, det tredje verdsligt«. Fra Dominikanernes og Fransiskanernes Side blev der rejst en Storm imod »den nye Fromhed«, og i Beg. af 15. Aarh. paastod en Fransiskaner i Groningen endog, at frivillig Fattigdom var en Særret for de af K. billigede Ordener, og at det var en Dødsynd, hvis Præster og Klerikere vilde leve et Fællesliv udenfor en anerkendt Orden. Gerrit de Groote skal have set, hvilke Farer og Angreb Fratrene vilde være udsatte for, hvis de ikke sluttede sig til en Orden, og han skal derfor paa sit Dødsleje have raadet sine Venner til at søge Tilknnytning til de regelbundne Kanniker af Augustinus's Orden (se Art. Korherrer). Mange af de Mænd, der vare paavirkede af den nederlandske Vækkelse, fulgte dette Raad, og saaledes fremkom Windesheimer-Kongregationen (se d. Art.). Gennem Fraterhusene, der havde deres Midtpunkt i Deventer og senere i Zwolle, virkede »den nye Fromhed« til Vækkelse i hele det nederlandske Samfund. Den unge Præst, Gerhard Zerbolt fra Zütphen (d. 1398), Florens Radewijns's »højre Haand«, var i flere Aar Leder af Vækkelsen; han udviklede i en lille lat. Traktat, at det, af Hensyn til Lægfolket, var bedst at bede paa Modersmaalet, og han skrev et Skrift for at godtgøre, at Lægfolk burde have Lov til at læse baade Biblen og Andagtsbøger paa Modersmaalet. Siden var Hendrik Mande (d. 1430), der først boede i Fraterhuset i Deventer, derpaa i Klostret i Windesheim, Leder af de Nederlændere, der vare vakte ved »den nye Fromhed«.

B. af F. havde ogsaa Fortjeneste af Skolen, omend maaske ikke saa stor, som man stundom har villet tillægge dem. Gerrit de Groot laante ofte fattige Ungersvende Bøger af sin rige Samling, og Florens Radewijns fik Borgerne i Deventer til, »for Guds Skyld«, at huse og bespise en eller fl. af de Disciple, som gik i de Skoler, der lededes af hans Venner. Ofte havde B. af F. deres egne Skolehuse, og fl. navnkundige Mænd, som Nikolaj fra Cues og Erasmus, fik den første Undervisning hos dem. De lagde mere Vægt paa at lære deres Disciple Lydighed og Selverkendelse, Verdensforagt og Gudsfrugt, end skolastisk Videnskabelighed. »Vor Herre siger ikke: salige ere Mestrene i de frie Kunster, men: salige ere de fattige i Aandens«, blev der indskærpet de Disciple, der kom til Brødrenes »Kollatier«, og Skolemænd, som stod i nøje Forbindelse med Fratrene, rettede i Humanismens Tid djærve Angreb paa de skolastiske Lærebøger. Dog var Spændingen mellem Skolastiken og »den nye Fromhed« ikke stærkere, end at en Skolastiker som Gabriel Biel i sin høje Alderdom kunde søge og finde Ly i et Fraterhus. Som oftest lagde B. af F. kun Vind paa den lærde Undervisning; enkelte Steder, som i Rostock, havde de dog tidlig aabnet en tysk Almueskole. Men Opdragelse var, fremfor Kundskabsmeddelelse, Maalet for den nye Fromheds Mænd, saa at B. af F. og Humanisterne udfyldte hinanden. Da Humanismen brød frem, mistede B. af F. deres Betydning, og i Bogtrykkerkunstens Dage havde man ikke længer Brug for deres pyntelige Afskrifter. Men derfor var deres Arbejde for Oplysningen ikke til Ende; mange af dem virkede herefter som Bogtrykkere, Gravører og Bogbindere. Luther og Melancthon udtalte gentagne Gange deres Sympati for Brødre- og Sestrehusene. »Hvis alle Klostre vare saaledes«, skrev Luther 1522 til Raadet i Herford, »saa vilde alle Præster, Stæder og Lande være vel hjulpede«. Han fandt, at deres Dragt og Levevis snarere kunde gavne end skade Evangeliet, og han roste deres ærbare Liv. Mange af B. af F. sluttede sig til Ref., og »Fraterhusene« mistede i Løbet af 16. Aarh. deres Betydning. 1579 overgav saaledes Rektoren i Deventer, Gottfried Heussen, det der-værende Fraterhus til Stadens Øvrighed, fordi det efterhaanden var blevet tomt. Fraterhuset i Zwolle fristede en kummerlig Tilværelse til 1590; saa blev ogsaa det lukket. Fr. N.

Bucer (Butzer) Martin, tysk Reformator, var født i Schlettstadt i Elsass 11. Nov. 1491 af fattige Forældre, hvorfor han for at kunne følge sin Lyst til Studierne allerede i 15-Aarsalderen maatte tage Munkekutten (Dominikanerordenen). 1517 kom han til Heidelberg, hvor han studerede ivrig (bl. a. Erasmus og den h. Skrift), og af stor Betydning blev et Møde med Luther under dennes Ophold i Heidelberg 1518. Efterhaanden blev den frisindede Munks Stilling uholdbar, han forlod 1521 Klostret og tyede, som saa mange, til Sickingers Borg Ebernburg. Samme Aar blev han ved en pavelig Bulle løst fra sit Munke-løfte. Efter nogen Omveksling blev han Præst i Weissenburg 1522, men herfra blev han paa Grund af sin reformatoriske Iver forjaget og kom saa som en bandlyst Flygtning til Strass-

burg (1523). Her falder da hans egentlige Livs-gerning (1523—49), sammen med Capito og andre, i Begyndelsen vel under svære Kaar, men snart som den fejrede Præst og Reformator.

M. B. var i Besiddelse af en stor organisatorisk og diplomatisk Begavelse. Den første træder frem i hans Reformatorvirksomhed, dels i Strassburg selv, hvor han organiserede Kirke og Skole og ordnede Gudstjenesten med reformert Simpelfhed (særlig kan mærkes hans Indførelse af en Konfirmationshandling), dels ogsaa udenfor Strassb., saaledes især i Elsass og Syd-tyskland og senere i Rhinlandene ved H. v. Wieds Reformationsforsøg. Den diplomatisk Begavelse træder frem i det, der særlig har gjort hans Navn bekendt, nemlig hans utrættelige Bestræbelser for at forene den lutherske og den zwingliske Retning. Heri lededes han imidlertid ikke blot af religiøse Motiver, men nok saa meget af politiske, og han fandt en virksom Støtte i Landgrev Philipp af Hessen, hvis fulde Fortrolighed han nød, men hvem han ogsaa var svag nok til at støtte i Dobbelt-ægteskabssagen. Selv havde han væsentlig sluttet sig til Zwingli, med hvem han 1528 deltog i Disputationen i Bern, men efter 1529 at have overværet Samtalen i Marburg satte han alle sine Kræfter ind paa at udjævne Striden, der jo særlig drejede sig om Nadver-læren. Paa Rigsdagen i Augsburg krydsedes vel alle hans Bestræbelser af Melancthons seje Modstand, og det blev ham, der paa Strassb.s Vegne maatte affatte *Conf. Tetrapolitana* (se Art. *Confessio*). Men han blev stadig ved, og skønt der over hans Færd hviler en vis Tve-tydighed, idet hans Stræben gik ud paa at smede Formler, som hvert Parti saa kunde tyde paa sin Maade (?: Formler, der saa saa lutherske ud som muligt, men dog kunde tydes symbolsk paa Zwinglis Vis), maa det dog ikke miskendes, at han var besjælet af den oprigtigste Overbevisning om Forskellens ringe Betydning. Hans diplomatisk Snille fejrede da ogsaa sine Triumfer, saaledes 1532 ved Strassb.s Optagelse i det schmalkaldiske Forbund og 1536 ved Wittenberger-Konkordien (se d. Art.), men det viste sig stadig paany, at den aandelige Mod sætning var altfor dyb til at kunne ud-jævnes ved Formler. — Ogsaa i Forhandlinger med rom. Katoliker tog M. B. ivrig Del, og han var en slagferdig Disputator (i Hagenau og Worms 1540, i Regensburg 1540 og 46). En betydelig Mand var han utvivlsomt, havde paa enkelte Punkter et friere og mere vidtskuende Blik end hans samtidige Fæller (saaledes erkendte han Kirkens Missionspligt), som Ekseget lov-prises han af en Autoritet som Calvin, og han roses for Arbejdsomhed, Gæstfrihed og Beske-denhed. — Da de tunge Tider kom med Interimet 1548 (se d. Art.) havde de kejserlige ventet i den smidige Diplomat at faa et villigt Redskab for deres Planer, men de tog fejl; han nægtede i Augsburg, hvorhen han var kaldet, standhaftig sin Underskrift, og da Strassb.s Stilling nu for hans Skyld blev yderligere truet, forlod han Byen. Blandt de mange Steder, hvortil han blev kaldet (deriblandt Danmark), valgte han England. Her virkede han under mange Æresbevisninger fra

Edvard VI's Side som Lærer i Cambridge, men døde allerede 28. Febr. 1551. Under Maria den blodige blev hans Grav opbrudt og hans Lig mishandlet og brændt (1556), men Elisabeth genoprejste hans Gravmindesmærke og bragte paany hans Minde til Ære (W. Baum, Capito und B., Elberfeld 1860; M. Lenz, Briefwechsel Landgraf Philipp d. Grossmüthigen mit B., Leipzig 1880—87; A. Erichson, M. B., Strassburg 1891. M. H. til B.s Skrifter og haandskrevne Efterladenskab samt Lit. om ham se F. Mentz og A. Erichson, Zur 400jährigen Geburtsfeier M. Butzers, Strassb. 1891). J. P. B.

Buchanan. 1) **Claudius B.**, en Præstesøn, f. i Nærh. af Glasgow 12. Marts 1766, kom 16 Aar gl. til Universitetet i Glasgow for at studere Jura; men hans Faders Fattigdom og hans egen Ustadihed hindrede ham i at føre det juridiske Studium til Ende. Efter nogle urolige Aar modtog han en alvorlig kr. Vækkelse ved Præsten John Newton i London, som tilhørte den saak. »evangeliske« Retning. Newton anbefalede ham til Henry Thornton, en af Clapham-Sektens (se Clapham) Ledere, og paa hans Bekostning gik C. B. til Cambridge for at studere Teol. 1796 modtog han Udnævnelse som Kapellan ved det østindiske Kompagni, og 11. Marts 1797 gik han i Land i Kalkutta. Først gjorde han Tjeneste ved et Regiment, der havde Station Nord for Kalkutta, 1800 kom han til Kalkutta. Sammen med Generalguvernøren, Lord Mornington (den senere Lord Wellington) virkede han ihærdigt for at udbrede Oplysning og Kristendom i Indien. I Kalkutta, i Fort William, var der oprettet et Kollegium for østerl. Literatur, som i et Par Aar lededes af B. og Præsten Brown, og B. udgav et Skrift »om Nyten af en kirkel. Forfatning for det britiske Indien«, der vakte stor Opsigt. Ved det gav han Stødet til Arbejdet for Indiens Deling i Bispedømmer og for en kirkel. Ordning af dette Land. Efter en Rejse til Goa, hvor han saa Hedenskabet og den rom.-kat. Inkvisition i fuld Blomstring, gjorde han Besøg hos de indiske Thomaskristne, hos de luth. Missionærer i Trankebar og den baptistiske Missionær W. Carey, og hvad han saa paa disse Steder, skildrede han nogle Aar efter i Skriftet *Christian Researches in Asia* (London 1810). Da han kom tilbage til Kalkutta fra denne Rejse, var Lord Minto bleven Generalguvernør, og han havde ingen Sans for C. B.s Planer. Mismodig vendte C. B. da i Foraaret 1808 tilbage til England. Der fik han foreløbig ikke megen Trøst. Et anset Medlem af det østindiske Handelskompagni skrev endog et Skrift, hvori han paaviste, hvor farligt det kunde blive for Handelen, dersom Missionærerne forstyrrede Hinduerne i deres Hedenskab. Men C. B. gav ikke tabt. Han prædikede overalt i England og sørgede for, at der blev gjort alvorlige Anstrengelser for at faa det nye Test., som han selv havde oversat baade paa Persisk og Hindustansk, udbredt i Indien. 1813 gik Parlamentet endelig, efter Lord Liverpools Forslag, ind paa at ansætte en Biskop i Indien, og Juledag 1814 holdt Dr. Thomas Fanshaw Middleton, som Kalkuttas Biskop, sin første Prædiken i denne By. Kort efter, 9. Febr. 1815, døde C. B., lige efter at

han var kommen hjem fra sin Velgørers, Henry Thorntons, Jordefærd (H. Pearson, *Memoirs of the Life and Writings of the Rev. C. B.*, I—II, London, 1819). — 2) **George B.**, f. 1506, d. 1582, studerede i Paris og St. Andrews og blev 1532 Hovmester for Jarlen af Cassilis og senere Lærer for en af Jakob V's Sønner. Han rettede i sin *Franciscan* et bittert Angreb paa Tigermunkene, og af den Grund blev han forfulgt af Kard. Beaton. For sin Sikkerheds Skyld flygtede han til Bordeaux, og 1544 kom han til Paris, hvor han optraadte som Lærer ved det bourbonske Kollegium. 1547 rejste han til Coimbra i Portugal, men dér blev han greben som Kætter og fængslet; i Fængslet begyndte han en lat., metrisk Overs. af Psalmerne. Da han kom ud af Fængslet, opholdt han sig en Tidlang i Frankrig, men 1560 kom han tilbage til Skotland og blev Lærer i Latin for Dronning Maria. 1567 var han *moderator* for *General Assembly*. Senere kom han til England, og dér optraadte han som en heftig Modstander af den skotske Dronning. 1571 angreb han hende i Skriftet: *De Maria, Scotorum regina*. 1570 var han bleven Lærer for den unge Prins Jakob; siden fik han høje politiske Stillinger og sad i fl. Aar i Parlamentet. 1579 offentliggjorde han den berømte Traktat: *De jure regni apud Scotos*, en liberal politisk Dialog om Oprindelsen til Kongemagten; heri viste han sig som »den første Whig«. 1582 udgav han *Rerum Scoticarum historia*, der er en vigtig Kilde til Skotlands Historie i 16. Aarh. — 3) **Robert B.**, skotsk Teolog, blev født 1802 i St. Ninians i Nærh. af Glasgow. 1826 blev han presbyteriansk Præst, og som saadan virkede han 1833 ved Tronkirken i Glasgow som Stedfortræder for en anden. Dér lærte han Dr. Chalmers at kende, og under Opholdet i Glasgow fik han Interesse for de forskl. Bestræbelser, der gik ud paa at lindre den fattige og forsømte Bybefolknings aandelige og timelige Nød. 1838 vedtog *General Assembly* (i Anledning af det saakaldte *Auchterarder case*) paa B.s Forslag den berømte *Independence resolution*, der gik ud paa at hævede den skotske K.s Uafhængighed i alle aandelige Spørgsmaal, og 1843, da den skotske Frik. blev dannet, kom B. til at indtage en fremtrædende Stilling, baade under Brudet og senere ved Ordningen af den nye Friks Forhold. Han har bl. a. skrevet: *Hist. of the Ten Years Conflict* I—II (Glasgow 1849), et af de vigtigste Bidrag til den store Udtrædelses Historie. B. var meget virksom for en Sammenslutning af de forskl. presbyterianske frikirkel. Samfund i Skotland og England, men det lykkedes ham ikke at vinde Flertallet i Frik. for sin Anskuelse. 1875 rejste han til Rom for at ordne Friks Gudstjeneste dér. Under Opholdet i Rom blev han syg, og 31. Marts 1875 døde han. Efter Hjemkomsten skulde han have været *Principal* for Friks Præstestole i Glasgow (N. L. Walker, R. B. 1877).

Fr. N.

Buchaniter, en skotsk Sekt, blev dannet o. 1780 af Mrs. Elisabeth Buchan f. Simpson, der var gift med en Arbejder, som tilhørte *Burg-hers*. Mrs. B. lærte, at Tusindaarsriget var nær for Haanden, og at ingen af dem, som fulgte hende, skulde dø, men møde Herren i

Luften. Hun vandt for sin Lære den skotske Seceder-Præst, Hugh Whyte fra Irvine, og hendes Tilhængere flyttede sammen, 46 i Tallet, for i Fællesskab at vente paa Herrens Komme. Da de bleve angrebne af en Folkehob i Irvine, rejste de til Thornhill i Dumfriesshire, men ogsaa her led de Overlast af Pøblen. Mrs. B. raadede tilsidst sine Tilhængere til at faste i 40 Dage og Nætter, og fl. kom Døden nær ved at følge dette Raad. I Juni 1791 døde Mrs. B., forladt af de fleste, men ikke af Mr. Whyte. Paa sin Dødsseng erklærede hun, at hun var Jomfru Maria, og at hun ikke kunde dø, men kun sove ind for siden at føre sine Venner til det nye Jerusalem. Mr. Whyte og de faa tilbageblevne af Sekten maatte derfor ved Politiets Hjælp tvinges til at begrave Mrs. B., da hun var død; de faa trofaste B. bleve ved at holde paa, at Mrs. B. kun sov, men ikke var død (Train, *Buchanites from first to last*, Edinb. 1846).

Buchholm, Magdalene Sophie, »Nordens Sapfo«, f. i Skien 15. Marts 1758, gift 1777 med Præsten P. L. Castberg og efter hans Død (1785) med Kbmd i Flækkefjord, senere Toldkasserer i Stavanger og Toldinspektør i Kragerø, J. F. B., var en af de »Digterinder«, der modtog Opfordring til at give Bidrag til »Evangelisk-christelig Psalmebog«. Hun døde 12. Aug. 1825.

Bud, de ti. De 10 Bud eller som de i gl. T. selv (2 Mos. 34, 28; 5 Mos. 4, 13; 10, 4) kaldes: de 10 Ord (Dekalogen) findes optegnede 2 Mos. 20, 2—17 (i jehovistisk Sammenhæng) og 5 Mos. 5, 6—18 (dsk. Overs. V. 6—21), men have oprindelig vistnok været meddelte i alle 4 Kilder som den religiøse og etiske Grundlov, Gud gav Israel i Forbindelse med Pagtslutningen ved Sinaj, indhugget paa 2 Stentavler. Mod den af Goethe (Zwo wichtige, bisher unerörterte Biblische Fragen) og adskillige nyere (se f. E. Wellhausen, *Jahrb. f. deutsche Theol.* XXI 554 f.) hævdede Opfattelse, at der i 2 Mos. 34, 14—26 meddeles en anden, helt afvigende Dekalog, se Dillmanns Kommentar og Kittel, *Gesch. der Hebräer*, I 179 f. I vore to Gengivelser følge efter det højtidelige Indledningsord, 2 Mos. 20, 2; 5 Mos. 5, 6 (Jeg er Jahveh din Gud, som osv.), de egtl. Bud, men med et Par karakteristiske Forskelle, nemlig dels i Sabbatsbudets Begrundelse, der 2 Mos. 20 gives ud fra Guds Hvile efter de 6 Dages Skabelse, 5 Mos. 5 derimod ved Henvisning til Udfrisen fra Trællearbejdet i Ægypten, dels i Ordenen af Ledene i Forbudet mod Begæring, idet 2 Mos. 20 (i den massoretiske Tekst) har: Hus, Hustru, Træl osv., medens 5 Mos. 5 (ligesom Septuag. til 2 Mos. 20) har: Hustru, Hus osv. (mellem Septuaginta-Haandskrifterne indbyrdes er der tillige Forskel i Ordenen af Forbudene mod Mord, Ægteskabsbrud og Tyveri jfr. Jer. 7, 9; Mk. 10, 19; Lk. 18, 20; Rom. 13, 9).—Om Budenes Tælling i det enkelte har der fra gammel Tid været Uenighed. En Tælling, som kan føres tilbage til Filon og Josefos og derpaa findes hos flere Kirkefædre samt hos Calvin og er bleven almindelig i den gr. og den ref. K. samt billiges af flere nyere luth. Teologer (Keil, Oehler, Delitzsch), regner som Nr. 1, 2 og 3 Forbudene mod Dyrkelsen af andre

Guder, mod Billeddyrkelsen og mod Misbrug af Guds Navn, som Nr. 9 Forbudet mod falsk Vidnesbyrd og som Nr. 10 Forbudet mod Begæring. En anden Tælling, som findes hos Augustin, middelalderlige lat. Kirkelærere, Luther, og er gældende i den rom. og den luth. K., regner ikke Billedforbudet som noget selvstændigt Bud, men tæller Forbudet mod Begæringen som to (9. og 10. Bud). Endelig en tredje Tælling, der er almindelig hos Jøderne i ældre og nyere Tid og billiges af nogle nyere kirkel. Teologer f. E. Köhler, regner 2 Mos. 20, 2 og 5 Mos. 5, 6 som første »Ord«, tæller ikke Billedforbudet som selvstændigt og har kun ét Begæringsforbud. At dog den filoniske Tælling ogsaa hos Jøderne i længere Tid havde Repræsentanter, fremgaar af visse Ejendommeligheder i Akcentuationen i 2 Mos. 20. Blandt disse Tællinger maa den første vist siges af indre Grunde at have Sandsynligheden for sig; særlig den augustinsk-lutherske Deling af Begæringsforbudet synes lidet naturlig, saa meget mere som derved (den massoretiske Teksts Rigtighed forudsat) det 9. Bud bliver forskelligt i 2 Mos. 20 og 5 Mos. 5. Til at foretrække den almindelige jødiske Tælling vilde der vistnok kun foreligge tilstrækkelig Grund, hvis, som af nogle nyere antaget, Billedforbudet ikke skulde have samme Ælde som de øvrige Bud. — Hvad Budenes Inddeling angaar, synes det, den augustinske Tællings Urigtighed forudsat, naturligt at dele dem i 2 Grupper, hver paa 5 Bud, idet saa Budet om Ærefrygt for Forældrene er regnet som 5. Bud, sluttende sig til Budene om den sande Gudsfrygt, idet Børneforholdet i Virkeligheden er mere ensartet med Menneskets Forhold overfor Gud (*pietas*) end med dets Forhold overfor Næsten (*probitas*). Hvorvidt Budenes Fordeling paa Tavlerne, der ifølge 2 Mos. 32, 15 vare beskrevne paa begge Sider, har været dertil, er et Spørgsmaal, hvorom man kun kan have Formodning. I de nuværende Tekster tage de første Bud langt større Plads end de sidste, og da en af Motiveringerne (Sabbatsbudets) er forskellig i 2 Mos. 20 og 5 Mos. 5, og Motiveringerne netop findes ved de første Bud, ligger det nær at antage, at Tavlerne kun have indeholdt selve Budene, uden Motiveringer. — Om Dekalogens Betydning for den kristne se Antinomisme og Loven. J. C. J.

Bud, evangeliske, se Raad, evangeliske.

Budde. 1) Jöns Andersson B. (kaldte sig ogsaa Råk), Forfatter, var Munk i Nådendals Kloster af Birgittinerordenen fra o. 1462 til o. 1491. Hans Fødsels- og Dødsaar ere ukendte, ligesaa hans Hjemsted og Slægt; muligvis stammede han fra Finland, hvor flere Personer med samme Slægtsnavn forekomme i Breve fra 14. og 15. Aarh. Efter en usikker Angivelse skal han have været hjemmehørende i Pommern af rügensk Slægt, efter en anden stammede han fra Västergötland i Sverige. Nye Forskninger af Sproget i B.s Skrifter og dets Lighed med Finlands sv. Folkedialekt synes at stadfæste, at han var af finsk Byrd. Sin Forfattervirksomhed begyndte han 1469, da han paa sit Klosters Vegne besøgte Vadstena. Her oversatte han paa Sv.: *Liber gratie spiritualis sancte Mechtildis*, en Fremstilling af denne

tyske Helgenindes Liv. De følgende Aar udfoldede han en flittig literær Virksomhed, dels som Oversætter, dels som Bearbejder af forskellige religiøse Skrifter til Klosterfolks Behov. Af disse ere følgende kendte: *Viridarium celeste sancte Birgitte*, et Uddrag af Birgittes Aabenbaringer; *Clastrum animæ*, Sjælens Kloster, oversat 1480, der fremstiller en Kristens Gudfrygtighedsevelser under Billeder fra Klosterlivet; Overs. af Judit, Ester, Rut og Makka-bæernes Bøger efter Vulgata (1484), en af de ældste sv. Bibellovers.; *Lucidarius* (1487), en dialogisk Redegørelse for Middelaldersteologiens vigtigste Lærdomme, forfattet af Honorius af Autun; »Sancti Bernhardi thenkilse book«, den hl. B.s Betragtninger (1491). Samme Aar oversatte han paa Sv. flere Helgenlegender (Om St. Julianus og St. Basilissa; Om St. Justina og Trolldmanden Cyprianus), fra s. Aar er ogsaa »Tundalus, hans Syn og Aabenbarings«, en Fremstilling af en irlandsk Adelsmands Indtryk af Helvede og Himmerig, medens han var skindod, og »Guidos Sjæls Aabenbaring«, en Beretning om en afdøde Aand, der viste sig for Prioren i Sortebrødrekløstret i Verona og gav Svar paa 39 forskellige teol. Spørgsmaal, især om Skærsilden og dermed sammenhængende Lærdomme. Muligvis har B. ogsaa oversat følgende fra Naadendal stammende Skrifter: »Den usle Biskop Udo, hans Levnet og Endeligt«; »Om Biskop Albert d. hellige«; »Om de 12 gyldne Fredage« og »Om den hl. Fru Karin, St. Birgittas Datter«. — B.s Behandling af Sv. fortjener Ros; Valget af Skrifterne, ligesom de ved Slutningen af dem ofte tilføjede Bemærkninger i bunden Stil, vidne om Fromhed i en af Middelaldersmystiken paa-virket Aand. Udtrykket »Guds Venner« bruges som Betegnelse af de sande Kr. (jfr. Birgittes og de tyske Gudsvenners Brug af Udtrykket). Særlig ere »Sjælens Kloster« og »Bernhardi thenkilse bok« prægede af en inderlig Opfattelse af det praktiske Kristenliv. Allerede tidligere vare flere af B.s Skrifter udgivne, de øvrige offentliggjorde O. F. Hultman under Titlen »Jöns Buddes bok, en håndskrift från Näändals kloster« (Helsingf. 1895). I Näändals gamle Klosterkirke findes endnu en af B. skænket Kalk med Patene; den sidste prydes af Billedet af en Birgittinermunk og har en Indskrift med Giverens Navn. H. R. — 2) Karl Ferdinand Reinhard B., født 13. April 1850, 1879 ekstraord. Prof. i gltstl. Teol. i Bonn, 1889 i Strassburg, samme Aar Ordinarius dér, Skrifter: Beiträge zur Kritik des Buches Hiob 1876; »Die biblische Urgeschichte« 1883; »Die Bücher Richter und Samuel« 1890 (tildels tidligere trykt i Zeitschr. f. alttestl. Wissenschaft); *The books of Samuel* 1894 (Led i den af P. Haupt ledede Tekst-udgave *The sacred books of the Old Testament*); »Das Buch Hiob«, 2. Ausg. 1896 (i Nowacks »Handkommentar zum A. T.«); »Das Buch der Richter« 1897 (i Martis »Kurzzer Hand-Commentar zum A. T.«); desuden Tidsskrift-artikler, blandt hvilke særlig udmærker sig »Das hebräische Klagelied« i Zeitschr. f. alttestl. Wiss. 1882. J. C. J.

Buddeus, Johann Franz, tysk luth. Teolog, fødtes 25. Juni 1667 i Anclam. Efter at have

studeret i Wittenberg og Jena blev han 1693 Prof. i Moralfilos. i Halle, men da Teol. havde hele hans Interesse, modtog han 1705 en Kaldelse som Prof. i Teol. i Jena, hvor han virkede til sin Død, 19. Nov. 1729, som en berømt og højttaget Lærer. Han var vel ikke nogen banebrydende Aand, men omfattede med umaadelig Lærddom alle Fag og skrev i et klart og fatteligt Sprog mangfoldige Arbejder paa hele Teologiens Omraade, deriblandt Værker, der betegnede virkelige Fremskridt i Viden (saaledes: »Einleit. in die vornehmsten Religionsstreitigkeiten«, 1724—28, der blev Anledning til hans Discipel Walchs berømte Værker; hans *Ecclesia apostolica* 1729, det første Forsøg til en hist. Skildring af den ældste K., det Omraade, hvorpaa der nu arbejdes saa meget; endvidere hans berømte, endnu benyttede, »Indledning til hele Teologien« 1727 o. fl.). Som Dogmatiker var B. kirkelig, men i mild forsonlig Aand, noget paavirket af Føderalteologien, med smaa Indrømmelser til Pietismen. Ogsaa som Polemiker optraadte han et Par Gange (mod Spinoza og Wolf, overfor den sidste med afgjort Uheld), skønt det polemiske ellers laa hans milde og fredsøle, forsonlige Natur fjernt. J. P. B.

Buddha, den almindelige Benævnelse for Stifteren af den buddhistiske Munkorden og Lære. Oprindelig betyder Navnet »den, som har opnaaet Erkendelse« (o: af den højeste Sandhed), og er i Virkeligheden et Fællesnavn for alle, som have naaet en saadan Fuldkommenhed, at de ved Døden opnaa Nirvāna (se fig. Art.) og for steds ere befrie fra Sjælelevandringen. Naar Ordet Buddha bruges som Personnavn, menes dermed altid vor Tidsalders B. eller Gotama Buddha, som hans officielle Navn lyder. — Der har været ført en heftig Strid, om denne B. virkelig nogen Sinde har eksisteret. Saaledes mener Franskmanden E. Sénaat og med ham Hollænderen H. Kern, at B. kun er en mytisk Skikkelse, og at alle Legenderne om ham stamme fra ældgamle Solmyter. Denne Anskuelse har nu næppe mange Tilhængere, i hvert Fald svinder deres Antal, alt eftersom Kendskabet til den ældste buddhistiske Literatur udvides. Ganske vist er Buddhas Historie indhyldet i et næsten uigennemtrængeligt Slør af Sagn og Legender, saa at de virkelige, historiske Holdepunkter kun blive faa. For den, der ønsker at stifte Bekendtskab med Buddhisternes Traditioner om B., henvises til H. Kern, Der Buddhismus, übers. v. H. Jacobi, 1—2. Bd., Leipz. 1882—84. Her skal blot i Korthed anføres, hvad der almindelig antages at være den historiske Kerne i Sagnene. — B.s Levetid hører, om den end ikke kan angives med absolut bestemte Aars-tal, til de sikreste Data i den indiske Kronologi. Dette gælder især om hans Dødsaar, der maa sættes til o. 480 f. Kr. Hvis man tør stole paa Beretningen om hans Alder (80 Aar), maa han altsaa være født o. 560 f. Kr. B. nedstammede fra en gammel Krigerslægt (Sakya-Slægten) i det nordlige Indien og hørte altsaa ikke til Brahman-Kasten. Hans Fader, Suddhodana, der i Legenden betegnes som en mægtig Konge, har sikkert været en af de mere eller mindre uafhængige Stammefyrster

i Nordindien. Her blev B. født i Kapilavastu og fik Navnet Siddhattha. Hans Fødested er i 1896 fundet ved Udgravninger i Distriktet Gorakhpur, Øst for Oude, i nøje Overensstemmelse med de Efterretninger, som vi have fra ældre kinesiske Rejsendes Beretninger. De paa Stedet fundne Indskrifter ere fra Kong Açoka's Tid, 3. Aarh. f. Kr. (jfr. fig. Art.). Som Følge af sin aristokratiske Herkomst blev B. uddannet i den Tids højeste Lærddom. Dengang var Læren om Sjælevandringen alt trængt igennem, og Filosofien var forlængst kommen ud over de gamle mytiske Guder. Hvad det især gjaldt om, var at fly for Sjælevandringen, og dette søgte man i Alm. ved Forsagelse af Verden, Selvpinsler og Meditation. Ikke blot blandt Brahmanerne var det almindeligt, at man trak sig tilbage i Ensomhed, men de omvankende Asketers Skare rekruteredes ogsaa af de andre Kaster. Ogsaa den unge Siddhattha hørte til dem, som søgte Frelse for deres Sjæl i Forsagelsen af Verden. Han forlod Slægt, Hustru og Børn og sluttede sig til Asketerne. Paa Grund af sine strenge Bodsøvelser opnaaede han snart stor Anseelse og gik under Navnet Sakya-muni (Eneboeren fra Sakya-Landet). Hans Forsagelse af Verden kan næppe antages at være fremgaaet af en Trang hos ham til at blive Verdens Frelser, men maa betragtes som Udslag af Omsorg for hans egen Sjæls Fred. Denne Fred naaede han dog ikke gennem Askelsen, og det varede ikke længe, før han selv indsaar dette. Raadvild vankede han om, indtil det en skønne Dag gik op for ham, at han maatte slaa ind paa helt andre Veje. Han opgav nu, til sine tidligere Beundreres Forargelse, sit hidtidige Liv og stiftede sin Munkorden, der efter Sagnet øjeblikkelig vandt uhyre Tilslutning. Senere opstaaede Legender have udsmykket denne Periode af hans Liv med de mest fantastiske Forestillinger. Saaledes er hans Dvælen under det hellige Figentræ, Bo-træet, hvor han kom til Sandhedens Erkendelse, illustreret med talrige mirakuløse Fortællinger om hans Fristelse og Sejr over den onde Aand Māra, hvilket har afgivet det vigtigste Grundlag for den ikke ualmindelige Opfattelse af Buddha og Kristus som en og samme mytologisk Skikkelse. Saa meget er vist, at B. efter at have stiftet sin Orden, brugte hele sit Liv til at vandre rundt og prædike sin Lære (se nedenfor), omgivet af en stadig voksende Kreds af Disciple, men ogsaa ofte mødt af den mest haardnakkede Modstand og Chikanerier fra andre Sekter (f. E. Jainismen, s. d. Art.). Selv indenfor sin egen Slægt mødte han Modstand. Talrige ere de Historier, som fortælles om hans Fætter Devadatta's Efterstræbelser. Denne stiftede et Komplot med Prinsen i Magadha-Landet, Ajātasattu, om at dræbe saavel Buddha som Kongen Bimbisāra, der hørte til B.s Tilhængere. Bimbisāra blev vel myrdet, men B. undgik alle Efterstræbelser og opnaaede en høj Alder. Ved sin Død anbefalede han sine Disciple at fortsætte Kampen ufortøret; de skulde nu ikke have nogen anden Mester end hans Lære og Ordenen (dhamma og samgha). B. døde i Nærheden af Byen Kusinārā, og efter hans Død bleve hans Relikvier delte i 8 Dele, og 8 prægtige Stupa'er

byggede derover til hans Ære. Hans Virksomhed strakte sig især over Landene Magadha og Kāsi-Kosala, omtr. det nuværende Behar og Oude, altsaa i Gangesflodens Omegn. Særlig yndede Opholdssteder for ham vare de to Lystparker Jetavana (ved Byen Sāvaththi) og Veluvana (ved Rājagaha). — Buddha maa ikke betragtes som nogen religiøs eller social Reformator, men snarere som en praktisk Filosof, der stiftede Skole i Form af en Munkorden. Han stod derfor ogsaa paa en ret fredelig Fod med Brahmanerne, hvis ritualistiske Filosofi han kendte tilbunds, og hvis Opfattelse af sociale og politiske Forhold han egentlig ikke opponerede imod, og hvis Discipel han ogsaa selv oprindeligt havde været. Men han tillagde ikke Ofringerne eller Vedaerne nogen Værdi, ligesaa lidt som han tillagde de forskellige Sekters vidtdrevne Askese nogen Betydning. Ifølge Traditionen skal han selv have fortalt en Mængde af sine Oplevelser i tidligere Eksistenser. Disse Fortællinger ere overleverede i den saakaldte Jātakabog, der hører til Buddhistsernes kæreste Læsning, og som indeholder, foruden en Mængde Legender, en sand Guldgrube af gammel Folkeliteratur (Fabler og Eventyr) af stor Værdi og høj Ælde; adskillige af Fortællingerne findes allerede illustrerede paa gamle Relieffer fra 2.—3. Aarh. f. Kr. og af samtidige Indskrifter betegnede som Afsnit af Buddhas Oplevelser. Jātaka'erne ere for første Gang trykte og udgivne i Khbvn efter Haandskrifter paa de derværende Biblioteker: The Jātaka together with its Commentary, being Tales of the anterior births of Gotama Buddha. Ed. by V. Fausbøll; Vol. I—VII, 1877—97; Vol. I—III. Translated under the editorship of E. B. Cowell, Cambridge 1895—97. Af Literatur skal her foruden det førnævnte Skrift af Kern endnu nævnes: H. Oldenberg, Buddha, Berl. 1881; 2. Aufl. 1890 (banebrydende); E. Sénart, Essai sur la légende du Buddha, Paris 1875. Jfr. den under den følgende Art. nævnte Literatur. — Ifølge den buddhistiske Lære opstaar der med lange Mellemrum nye Buddha'er, som stifte Orden og prædike. Den sidst afdøde (vor Buddha) kaldes med Familienavnet Gotama (sansk. Gautama). Før ham nævnes bestemte Navne paa 27 Buddha'er og videre paa den nærmest tilkommende Buddha, Metteyya (sansk. Maitreya), hvilket Navn har givet Anledning til Sammenligning med Jødernes Messias; denne Sammenstilling af de to Navne er dog af sproglige Grunde umulig. Foruden de fuldkomne Buddha'er er der ogsaa de saakaldte Pāccekabuddha'er (private B.), som vel opnaa Fuldkommenhed, men ikke stifte Orden eller lære andre. Et Væsen, som er paa Vejen til at blive fuldkommen, og som engang skal blive en Buddha betegnes med Navnet Bodhisatta. D. A.

Buddhisme kaldes det af Buddha grundlagte religiøse System, oprindeligt udgaaet fra Indien, men her forsvundet, endnu blomstrende paa Ceylon (Centrum for den sydlige B., der ogsaa er udbredt over Birma og Siam) samt i Central- og Øst-Asien (den nordlige Buddhisme, der er udbredt over Nepal, Thibet, Mongoliet, Kina, Korea, Japan og flere Øer). — Buddhismen var oprindeligt en Munkereli-

gion (som Jainismen og andre Sekter), altsaa en rent praktisk-religiøs Bevægelse i Modsætning til den brahmanske Filosofi, baaret frem af en fremragende Personlighed som Lærer. Den b. Lære foreligger i den b. Kanon, den saakaldte Tipitaka (o: Tri-pitaka, egl. »de 3 Kurver«), der i den nuværende Skikkelse indeholder Skrifter af forskellig Ælde, hvoraf dog nogle ere meget gamle. Buddha har sikkert ikke efterladt sig noget skriftligt, men sandsynligt er det, at hans Disciple allerede paa det første Møde efter hans Død have søgt at samle, hvad der kunde samles af hans Læresætninger. Først o. 100 Aar efter hans Død afholdtes i Vesali et almindeligt Koncilium, hvor maaske allerede de ældste Dele af den nuværende Kanon have foreligget (Beretningerne om Koncilierne ere forøvrigt tildels uklare og indbyrdes modstridende). Ved mægtige Kongers Beskyttelse fik Buddhismen efterhaanden rivende Fart og udbredtes over hele Indien. Især var Kong Açoka's Tid (2½ Aarh. f. Kr.) en blomstrende Periode for B. Fra denne Konges Tid haves endnu bevaret rundt om i Nordindien talrige Indskrifter med hans Edikter, der alle bære Præg af Buddhas Lære. Prægtige Stûpa'er (eller Toper o: Opbevaringssteder for Relikvier og Billeder af Buddha) samt uhyre Grottempler opførtes rundt om, og kolossale Ruiner vidne endnu om den da blomstrende buddhistiske Billedhugger- og Malerkunst. Talrige Missionærer udsendtes til fjerne Lande, og B. udbredtes mod Nord til Baktrien og flere Lande, ligesom Kong Açoka's egen Søn Mahinda drog ud som Missionær til Ceylon. Ved denne store Udbredelse er det forstaaeligt, at der opstod forskellige Opfattelser af de dogmatiske Spørgsmaal, og allerede paa Konciliet i Vesali bleve adskillige Lærdomme forkætrede. Efterhaanden dannede der sig flere og flere Skoler, som stredes om Læresætningerne, og dette førte til, at der opstod to Hovedretninger indenfor B., den nordlige, hvis Skrifter bleve optegnede paa Sanskrit, og den sydlige, hvis Skrifter opskreves paa Pali, en mere folkelig Dialekt af Sanskrit. Med Rette anses den sydbuddhistiske Kanon (paa Pali) for den oprindeligste. Efter Traditionen blev den bragt til Ceylon, hvor den opbevarede og kommenteredes paa Singalesisk; men omtr. 400 Aar efter Kr. oversattes Kommentaren af den berømte Buddhaghosa paa Pali, saa at Kanon væsentlig fik den Skikkelse, hvori vi nu have den. I en lignende Skikkelse er den ogsaa siden bleven opbevaret baade i Birma og Siam. — Grundtonen i den buddhistiske Lære er oprindeligt rent pessimistisk. Sjælevandringen, den endeløse Genfødsel, gik Buddha ligesom Brahmanerne ud fra som givet. Alt er underkastet Kredsløbet Lov, og denne Lov er den røde Traad i hele den buddhistiske Betragtning af Verden og Livet. B. har altsaa ingen Gud, ingen Skaber, ingen Frelser, som man kan henvende sig til med Bøn; der er ganske vist Guder, men selv disse ere ligesom alt andet underkastede Kredsløbet (Sansara) og kunne altsaa kun for en Tid være i den Tilstand (Buddha selv var f. E. 20 Gange i sine tidligere Tilværelser guden Indra). Hvilken Skikkelse man skal antage i næste Fødsel beror

udelukkende paa ens egne Gerninger, men hvad enten disse ere gode eller slette, slipper man dog ikke ud af Kredsløbet. Da enhver Tilværelse indeholder Fødsel, Alderdom, Sygdom og Død, maa enhver Tilværelse betegnes som Lidelse. Læren om Kredsløbet og om Gerningernes Betydning var altsaa ikke noget nyt, Buddha fremkom med, tværtimod, det hørte til de Ting, som i de ældre filosofiske Systemer forlængst vare behandlede. Det nye, som Buddha førte frem, var hans Lære om den Vej, man skulde slaa ind paa for at opnaa Befrielsen eller Nirvāna (Pali: Nibbāna). Forsaa vidt er altsaa Buddhismen ikke helt ud pessimistisk, da den tilsteder Muligheden af Befrielsen. Ordet Nirvāna (egl. Udslukning) er Betegnelse for den fuldstændige Befrielse fra Kredsløbet. Om der hermed skulde forstaaes en fuldstændig Tilintetgørelse og Ophøren af at eksistere, indlod Buddha sig egentlig ikke paa at forklare. For den alm. Bevidsthed antog Begrebet Nirvāna i Tidens Løb mere og mere Form af en salig Tilstand eller endog et Slags Paradis. — Til Læren om Kredsløbet og om Lidelsen slutter sig et tredje vigtigt Moment i den buddhistiske Dogmatik, nemlig Læren om Jeg'et eller Sjælen, hvis personlige Eksistens egentlig benægtes. Dette staar i fuld Overensstemmelse med den hele ateistiske Verdensopfattelse. I Sproget findes heller ikke noget Ord for »Sjæl« i vor Betydning af Ordet, og naar man taler om Kredsløbet som en Sjælevandring, er dette derfor ukorrekt. Det personlige er kun en Sum af en Mængde samvirkende aandelige og legemlige Funktioner, der give sig Udslag i Gerning, men intet Jeg staar bag ved disse. Det blivende er kun Aarsagssammenhængen mellem Gerningerne og deres Følge, som er Genfødsel, d. v. s. en ny lignende Sammensætning af Faktorer, der frembringe Bevidsthed og nye Gerninger. — Betragtningen af al Tilværelse som Lidelse danner den første Sætning i Buddhas Lære om de »fire Sandheder«, som indeholder følgende Punkter: 1) Lidelse, 2) Aarsagen til Lidelsen, 3) Befrielse fra Lidelsen og 4) Vejen til Befrielsen. Uvidenhed om disse fire Sandheder er den største Ulykke, ja den egentlige Aarsag til Kredsløbet. Den anden Sandhed siger, at Aarsagen til Lidelsen er »Tørst«, d. v. s. Attraa el. Begær, den tredje, at Lidelsen kan ophæves, naar man kan ophæve Attraaen. Disse to Sætninger forklares nærmere i Dogmatiken ved Læren om den saakaldte Aarsagsrække, der begynder med Uvidenheden som Aarsag til Handlinger, Stemninger o. s. v. og dermed til hele Karakterens Sammensætning, og ender gennem en Række spidsfindige Sammenstillinger med Fødsel og Lidelse. Kan man altsaa ved Erkendelse af Sandhederne ophæve Attraaen, der binder til Tilværelsen, saa er dermed Muligheden aaben til Befrielsen. Den Vej, man skal slaa ind paa, lærer den fjerde Sandhed, og denne bliver Udgangspunktet for den buddhistiske Moral. »Vejen« eller »den otte-ledede Vej« bestaar i den rette 1) Tro, 2) Beslutning, 3) Tale, 4) Gerning, 5) Liv, 6) Stræben, 7) Tænken og 8) Meditation. Med andre Ord: for at opnaa Nirvāna maa man gennem talrige Tilværelser leve i den faste Beslutning om at

naa det og intet Øjeblik tabe Maalet af Syne, og dertil hører igen, at man først maa have erkendt de fire Sandheder, d. v. s. tage sin Tilflugt til Buddhas Lære. Omvendelsen til Buddhas Lære sker derfor under følgende Formular: »Jeg tager min Tilflugt til Buddha, Dhamma, Samgha (o: Buddha, Læren og Ordenen). I Praksis giver den fjerde Sandhed sig Udslag i de 5 Bud eller rettere Forbud, nemlig 1) ikke at dræbe noget levende Væsen, 2) ikke at forgribe sig paa fremmed Ejendom, 3) ikke at berøre en andens Hustru (hvilket for Munkene skærpes til fuldstændigt Celibat), 4) ikke at tale Usandhed, 5) ikke at drikke berusende Drikke. Gavmildhed og i det hele taget Velvilje mod alle Væsener er Grundtrækkene i den buddhistiske Moral, og Buddhismen har derigennem uddrettet meget godt. For den egentlige Munkeorden gives der en Mængde forskellige Forskrifter om den daglige Levevis, der især gaa ud paa Tarvelighed og Afholdenhed. Munkene (som tillige er Lærere, Læge og Sjælesørger) maa leve af Almisser, men aldrig modtage Penge. Kvinder optog Buddha fra først af ikke i Ordenen, men senere lod han sig dog bevæge til at stifte en Orden ogsaa for Nonner. Den buddhistiske Kultus bestaar i Hædren af Buddhas Billeder eller Relikvier, Ofren af Blomster eller Røgelse, Fester og Processioner, Oplesning af Stykker af Kanon; visse Dage ere bestemte til Helligdage, Faste- og Skriftdage.

Buddhismen er, som nævnt, nu næsten ganske forsvunden fra det egentlige Indien, hvor dens Blomstringstid ophørte i Middelalderen (omtr. 8—12. Aarh.). Da Islam efterhaanden trængte frem; men i det enkelte er dens Historie i Blomstringsperioden dunkel. Meget tidlig (nogle antage endog før Kr. Fødsel) blev Buddhismen udbredt i Nepal, og allerede o. 60 efter Kr. skal den af Kejser Mingti være indført i Kina. Herfra overførtes den senere til Korea og i Midten af 6. Aarh. til Japan. Fra Nepal trængte B. i 7. Aarh. ind i Thibet og udbredtes i 13. Aarh. blandt Mongolerne (om den for disse Egne særlige Form af B. se: Lamaisme). I Kina, Thibet og Japan oversattes mange af de nordbuddhistiske Skrifter fra Sanskrit til vedkommende Landes Sprog, medens den sydlige Buddhismeres Kanon stadig overleveres paa Pali paa Ceylon, i Birma og Siam. Af den siamesiske Kanon har den nuværende Konge i Siam til sit Regeringsjubilæum (1894) foranstaltet en samlet trykt Udgave paa 39 Bd. Af den singalesiske Redaktion, der er endnu mere omfangsrig, ere nu store Dele udgivne i Europa, fornemmelig efter Haandskrifter fra Khhv. og London. Her bør især nævnes: Dhammapada, udg. med latinsk Overs. af V. Fausbøll, Khhv. 1855, og Sutta-nipāta, udg. af V. Fausbøll, Khhv. 1884, begge oversatte paa Engelsk i »Sacred Books of the East«, vol. X. Fremdeles: Vinaya, ed. by H. Oldenberg, vol. I—V, 1879—83, overs. steds. vol. XIII, XVII, XX. Blandt de ikke-kanoniske Skrifter fortjener især den mærkelige Dialog, Milinda-Pañha, at nævnes (udg. af V. Trenckner, Khhv. 1879, overs. i Sacred Books of the East XXXV og XXXVI). Kilder til B.s Historie ere Mahāvansa (overs. af Wijesinha, Colombo 1889) og

Dīpavansa (udg. og overs. af Oldenberg 1879). Et fortrinligt Udvalg af den buddhistiske Literatur i Oversættelse paa Engelsk findes i H. C. Warren, Buddhism in Translations, Cambridge, Mass. 1896. Af Literatur om Buddhismen fremhæves foruden det under forrige Art. nævnte: Spence Hardy, Manual of Buddhism, London 1860, og sammes Eastern Monachism, London 1860 (vigtige Kilder for Studiet af den sydlige B.); T. W. Rhys Davids, Buddhism, London 1880; Edm. Hardy, Der Buddhismus nach älteren Pali-Werken dargestellt, Münster 1890; H. Kern, Buddhism i: Grundriss d. indo-arischen Philologie, Strassburg 1896; C. F. Koeppen, Die Religion des Buddha, 1—2 Bd., Berlin 1857—59 (endnu vigtig for Studiet af den nordlige Buddhisme og Lamaismen); paa Dansk findes en let læselig Skildring i C. Koch, Buddha og den ældre Buddhisme (Smaaskr. til Oplysn. f. Kristne, udg. af Fr. Nielsen), Khhv. 1891; Buddhismen i Japan findes behandlet i G. A. Cobbold, Religionerne i Japan, bearb. af B. Fuglsang (steds, 1894). B. i Kina: Edkins, Chinese Buddhism, London 1880. Jfr. den under Art. Indiske Religioner og Lamaisme nævnte Literatur.

Da B. er udbredt over saa stort et Landomraade, tæller den et mægtigt Antal Bekenndere, maaske omtr. $\frac{1}{4}$ af hele Jordens Befolkning. Hvor stort Tallet er, kan umuligt nærmere angives. Nogle have sat det endog til 500 Mill., men naar man erindrer, at B. i Kina og Japan ingenlunde er den eneste herskende Religion, saa er det klart, at dette Tal er altfor urimelig højt. Maaske kunde man med et rundt Tal sætte herved 400 Mill., men ogsaa herved maa erindres, at B. mange Steder kun fremtræder som et tarveligt Overtræk over andre hendeske Religioner, og blandt de mere civiliserede Elementer af den østasiatiske Befolkning vinder den ringe Tilslutning. Paa den anden Side omvendes kun meget faa af de egentlige, ortodokse Buddhister til Krdm., som de ifølge deres hele Verdensopfattelse maa anse for højt taabelig. I ligesaa høj Grad have naturligvis kr. Forskere ofte undervurderet B.s Betydning, idet de uden videre sammenlignede B. og Krdm. Disse to Religioner kunne dog ikke maales med samme Maal; de ere i deres Væsen og Oprindelse hinanden diametralt modsatte. Det turde derfor vist ogsaa være forgæves at ville paavise en gensidig Paavirkning. Skulde en saadan være mulig, da maatte den kun nærmest være at søge i buddhistisk Paavirkning paa senere apokryfe Skrifter eller kr. Indflydelse i senere Tid paa den nordlige B. Dog er herom kun lidt positivt godtgjort. Alle Forsøg paa at vise Sammenhæng mellem Krdm. og B. i de ældste Tider ere udelukkende baserede dels paa flygtige Ligheder i senere buddhistiske Legender, Ligheder, som ogsaa forsvinde, naar man søger tilbage til de ældre Kilder, dels paa adskillige Ligheder i Morallæren (jfr. ovenfor). R. Seydel's Arbejder i denne Retning findes bedst imødegaaede i ovennævnte Skrift af Edm. Hardy, Buddhismus (1890) S. 110 f. Moderne europæiske teosofiske Sekter have i vor Tid med særlig Forkærlighed kastet sig over B., i hvis ateistiske Filosofi de have set et

Ideal, hvorimod ogsaa Krdm. skulde stræbe fremad. Olcotts buddhistiske Katekisme (1. tyske Udg., Berlin 1887) er en Frugt heraf; dette Skrift har ikke blot i Europa og Amerika vundet Tilslutning hos Folk af negativt religiøst Standpunkt, men selv i Orienten er det bleven grebet med Begærlighed og har givet B. ny Vind i Sejlene. D. A.

Budé, Guillaume, f. i Paris 1467, blev 1522 Frans I's Bibliotekar og nærede paa forskl. Maade sin Konges Sans for Videnskaberne. Han havde Sympati for Louis Berquin og Ref., men vilde dog ikke bryde med Romerk. Han døde i Paris 23. Aug. 1540; hans Enke og hans 4 Sønner flygtede senere til Genève.

Budolphus, se Botoolphus.

Buffalo-Synoden. I Sept. 1839 landede Præsten Joh. Andr. Aug. Grabau fra Preussen med o. 1000 Lutheranere fra Thüringen, Provinsen Sachsen, Pommern og Brandenburg i New York. Lederen af denne Udvandring var den senere Præst Heinrich v. Rohr. De indvandrede Tyskere dannede Menigheder i og ved Buffalo, i Kanada, New York og Milwaukee. Knudepunktet blev Buffalo, hvor Grabau oprettede en Præsteskole (→ Martin Luther-Kollegiet). 1845 dannede de 4 Præster: Grabau, Krause (senere i Australien), Kindermann og v. Rohr med deres Menigheder B.-S., som de i Beg. kaldte »Synode for den fra Preussen indvandrede luth. K.«. Den nye Synode kom straks i heftig Kamp med den af indvandrede Sachser dannede Missouri-Synode (se d. Art.), som ikke kunde dele Grabaus og hans Venners nylutherske Højkerlighed, og 1866 kom det ogsaa til et Brud ml. Grabau og en stor Del af B.-S.s Medlemmer; mange af disse sluttede sig derpaa til Missouri-Synoden. Grabau døde 2. Juni 1879 i Buffalo. 1890 hørte 21 Præster, 35 Menigheder og 5000 Nadvergæster til B.-S.

Bugenhagen, Johann, kaldet Pommer, var født 24. Juni 1485 i Wollin (det gamle Julin) ved Oderens Munding. Hans Fader, Gerhard B., indtog en Plads i Stadens Raad. Kun lidt vides om hans Barndom; men han voksede op til en kraftig Yngling, sund paa Sjæl og Legeme, og et alvorligt, religiøst og sædeligt Præg var hans Arv fra Fædrehuset. 1502 gik han til Universitetet i Greifswald, hvor stærke humanistiske Strømninger mødte ham og snart rev ham med sig. Sprogstudiet blev for ham en Indgang til en alvorlig Granskning af Biblen. 1503 tog han Magistergraden, og i sit 20. Aar overtog han Styrelsen af Skolen i Treptow a. d. Rega, som han snart hævdede til en forhen ukendt Anseelse. Især laa de unges religiøse og sædelige Dannelse ham paa Hjerte; han holdt derfor jævnlig Foredrag for dem over bibelske Emner, og disse Foredrag besøgte ogsaa af Klostermænd og Borgere. Da han senere opfordredes til at holde Foredragene i Kirken, gav det Anledning til, at han modtog Præstevielsen. 1517 blev han Lektor i det nærliggende Kloster Belbuk. Her udlagde han forskellige Bøger af den hl. Skrift for sine Tilhørere, og den grundige Bibelkundskab, han erhvervede sig, bidrog væsentlig til, at han, da Resten fra Wittenberg naaede ham, straks erkendte, at Luther havde den hl. Skrift paa sin

Side. Samtidig syslede han forøvrigt flittigt med sit Fædrelands Historie, og efter Opfordring af Hertug Bugislav X berejste han Pommern og samlede historisk Stof, hvoraf Frugten blev hans latinske Pommerns Krønike. Læsningen af Erasmus's Skrifter havde allerede virket meget tiltrækkende paa ham; men Luther kendte han endnu ikke, da dennes Skrift om Kirkens babyloniske Fangenskab 1520 kom til Belbuk. Det fremkaldte en hel Revolution i hans Tankegang. Selv dybt greben af Sandheden i Luthers Ord, søgte B. ogsaa at vinde sine Omgivelser derfor. Dette lykkedes over Forventning. Klosters Abbed og mange af Munkene gav med ham Sandheden Æren.

Efter at det var kommet saa vidt med B., havde han ikke længere Ro til at blive i Pommern. I Begyndelsen af 1521 drog han til Wittenberg, der i over en Menneskealder skulde blive Skuepladsen for hans frugtbare Virksomhed. Hos Luther fandt han den Vejledning, han ønskede, og snart begyndte han at holde Forelæsninger over Psalmerne, først for en snevrere og siden for en videre Kreds, og disse Forelæsninger blev optagne med stort Bifald. 1522 indlod han sig i Ægteskab med en Søster til Georg Rörer, og kort efter beskikkedes han til Sognepr. i Wittenberg. 1533 tog han Doktorgraden i Teol., og 1535 blev han teol. Prof., uden derfor at opgive Præsteembedet. Luther ærede han som sin aandelige Fader, medens denne til Gengæld skattede sin tro Skriftefader højt. Ved en Række Skrifter gav B. vægtige Bidrag til Reformationens Fremme, og han havde en Hovedandel i den første plattske Bibeloversættelse. Mærkeligt er dog hans kirkeordnende Virksomhed. Den begyndte i Braunschweig 1528; samme og følgende Aar ordnede han Kirkevæsenet i Hamburg. Paa begge Steder forfattede han Kirkeordninger (den braunschweigske, paany udg. af Hänselmann 1885, den hamburgske, af Bertheau s. A.), der ogsaa andensteds blev vejledende. Da han var saa nær ved det dske Riges Grænser, fulgte han Hertug Christians Opfordring til at komme til Flensborg og deltage i Religions-samtalen med Sværmeren Melchior Hoffmann i Apr. 1529. I Lübeck opholdt han sig 1530 og atter 1531 for at bringe det evang. Kirkevæsen paa en fast Fod i denne Stad (hans lübeckske Kirkeordning er paany udgivet af Lübecks Præster 1877), og 1535 ordnede han de kirkelige Forhold i sit Fædreland Pommern. Kun nødig løsrev han sig saa hyppig fra sin Gerning i Wittenberg; men Hensynet til de nye evang. Menigheders Trang maatte være det overvejende for ham, som for Luther og hans andre Venner.

Af særlig Betydning blev B.s kirkeordnende Virksomhed i Danmark 1537—39. Allerede før hans Komme var der arbejdet paa en Kirkeordinans for den dske Konges Stater. Det blev B.s Opgave at lægge sidste Haand paa Værket. I Juli 1537 kom han til Kbhvn efter indstændig Anmodning til hans Landsherre, Kurfyrsten af Sachsen, fra Kong Christian III. 12. Aug. s. A. udførte han det ham overdragne hæderfulde Hverv at salve og krone Kongen og Dronningen. 2. Sept. s. A. indviede han de 7 dske Superintendenter, der nu skulde søge at bringe Orden i de ved Greve-

fejden og de rom.-kat. Bispers Fængsling opløste Kirkeforhold. Universitetet, der var gaaet i Staa under de borgerlige Uroligheder, skulde atter bringes paa Fode. B. overtog selv midlertidig Virksomheden som teol. Prof. Et halvt Aar fungerede han endog som Universitetets Rektor. I det hele var han utrættelig for at skaffe baade Kirken og Højskolen de bedst mulige Vilkaar, og det er sandsynligt, at der ikke vilde være opnaaet saa meget, som Tilfældet blev, hvis B. ikke ved sin Indflydelse hos Kongen, og ved sin Autoritet overfor andre Myndigheder, havde vidst at drive igennem, hvad han ansaa for nødvendigt til Kirkens og Skolens fremtidige Trivsel. I det hele indtog han her i Landet en Slags overbiskoppelig Stilling, og han drog ikke tilbage til Wittenberg, før den dske Kirkeordinans (paany optrykt i: H. F. Rørdam, Dske Kinkelove I) var lovtagen paa Herredagen i Odense i Juni 1539.

Endnu en Gang, i Foraaret 1542, besøgte B. Landet, da det gjaldt om at faa Hertugdømmernes Kirkevæsen ordnet, og paa et Møde i Ribe bidrog han til Vedtagelsen af de saakaldte Ribe-Artikler, et Tillæg til Kirkeordinansen. Samtidig indviede han Hans Tausen til Superintendent i Ribe Stift. Den ham selv tilbudte Bispestol i Slesvig havde han tidligere afslaaet, ligesom ogsaa Stillingen som »Hoved« for Kbhvns Universitet. Til sit Kald i Wittenberg følte han sig nemlig fortrinsvis knyttet; men ogsaa her virkede han til Bedste for den dske K., da han stadig stod i skriftlig Forbindelse med Christian III. De dske Stænder, der besøgte Wittenberg, antog han sig paa en faderlig Maade. Efter Luthers Død (1546) indtraf der tunge og vanskelige Tider for de tyske luth. Menigheder og for Wittenberg i Særdeleshed. Efter en Belejring, som B. har skildret, erobrede Staden af Kejseren under den schmalkaldiske Krig. Siden fulgte bitre Lærestridigheder, hvoraf B. smertelig berørtes. I sine sidste Leveaar var han besværet med stor legemlig Svaghed og Afkræftelse. Efter et Liv, rigt paa Arbejde, men ogsaa rigt paa Frugter for den luth. Menighed, døde B. 20. Apr. 1558 i sit 73. Aar (H. Hering, Dr. Pomeranus, Joh. B., Halle 1888; O. Vogt, Dr. J. B. B. Briefwechsel, Stettin 1888). H. F. R.

Bugge. 1) **Christian August B.**, Præst, f. i Mandal 11. Maj 1853, var fra 1879 pers. Kap. og 1882—84 konst. Spr. til Petri Menighed i Stavanger, 1887 res. Kap. til Sandsvær, 1893 Kaldskap. til Kongsberg. Dr. theol. 1895. Han har i længere Tid paa Studiers Vegne opholdt sig i Tyskland. B.s Forfatterskab omhandler ikke blot teol., men ogsaa æstetiske, sociale, politiske og historiske Emner. Af hans teol. Arbejder mærkes: »Om Jesu Kristi parabler«, »Parablerne om Guds riges hemmeligheder«, »Paradoxerne i Jesu Kristi læreform« og »Bibelsens krav til vor tid« (Foredrag, holdt i Kbhvn 1896). — 2) **Fredrik Wilhelm Klumpp B.**, Biskop i Kra., Sønneson af efternævnte Biskop P. O. B. og Søn af Rektor F. M. B., er født i Trondhjem 20. Maj 1838. Efter at have taget alle sine Eksamina med Udmærkelse blev han Universitetsstipendiat i Teol. og begyndte at holde Forelæsninger i nytestl. Eksegese. 1866

blev han Sognepr. i Holmestrand, men kom allerede 1869 tilbage til Universitetet som Prof. Dietrichsons Eftermand i det teol. Fakultet. Hans væsentligste Livsgjerning var fra nu af viet Universitetet. B.s Forelæsninger i nytestl. Eksegese var bygget paa et grundigt Sprogkendskab og udmærkede sig ved Klarhed og Livlighed. Som teol. Lærer har han øvet megen Indflydelse paa Norges nuværende yngre Præstestand, og han har mer end nogen anden bidraget til Fremme af et videnskabeligt eksegetisk Studium af N. T. ved det norske Universitet. Han var derhos en udmærket Kateket og ledede i 7 Aar de kateketiske Øvelser ved det praktisk teol. Seminarium. Hans store Begavelse som gejstlig Taler og hans fremragende administrative Talent ledede Tanken hen paa ham som Bispæmne. Efter Biskop Essendrops Død blev han (Vaaren 1894) valgt til dennes Eftermand paa Kra. Bispestol, en Stilling han dog ikke længe fik beholde, da han pludselig borttrykkes 7. April 1896. — B.s Forfatterskab er temmelig stort. Allerede som Student begyndte han at oversætte udvalgte Skrifter af Luther. Dennes store Katekisme, samt hans Forklaringer til Galaterbrevet og 1. Mosebog, foreligger saaledes i Oversættelse fra B.s Haand. Af stor Betydning er hans eksegetiske Arbejder, der alle er affattede i en populær Form og har fundet megen Udbredelse og delvis er oversatte paa Tysk. De udmærker sig alle ved en elegant Form. Paa denne Maade naaede B. at behandle hele den paulinske Brevlitteratur, Ap. G., Peters og Judas's Breve samt Luk.s og Joh.s Evangelier. Størst Fortjeneste har B. indlagt sig ved sit Arbejde paa den norske Bibeloversættelse. Den Oversættelse, der fra hans Haand foreligger til den nytestl. Brevlitteratur og Joh. Aab., bør betegnes som mønstergyldig. — I den kirkelige Diskussion tog B. adskillig Del, især som Medredaktør af »Luth. Kirketid.« (1875—76) og siden af »Luth. Ugeskrift« (til 1890). Han tog ogsaa Del i de frivillige Kirkemøders Forhandlinger; særlig bør her nævnes hans glimrende Ledelse af det kirkelige Landsmøde i Kra. 1895. Ved hyppige Studierejser i Udlandet, især Tyskland, holdt B. sig à jour med den teol. og kirkelige Udvikling. Han var selv en Tilhænger af Erlanger-Skolen og som Ekseget nærmest en Discipel af v. Hofmann. Tilslut bør nævnes, at hans alsidige Begavelse ogsaa gjorde ham adskillig benyttet som Stortings- og Kommunemand. — 3) **Peter Olivarius B.**, Biskop i Trondhjem, Søn af Provst Søren B. (d. 1794), blev født i Holt 2. Dec. 1764. I sin Barndom var han udsat for herrnhutisk Paavirkning, dels i Hjemmet, dels hos sin Farbroder, Hans B., der var Forstander for Brødrene i Bergen, og hos hvem han fra sit 11 Aar blev opdraget. Med denne foretog han ogsaa en Rejse til Herrnhut og stiftede Bekjendtskab med Spanenberg. Under sin Studietid sluttede han sig ivrig til Rationalisten Moldenhawer, men vedligeholdte dog sine herrnhutiske Forbindelser, en Dobbeltstilling han længe indtog. Efter at have taget Magistergraden i Filologi, udnævntes han 1787 til pers. Kap. hos sin Fader i Vanse, men tiltraadte ikke, da han snart efter fik Universitetets Kaldelse til Skuldelev

paa Sjælland. 1790 søgte han (uden Faderens Vidende?) om dennes Forflyttelse og om selv at blive hans Eftermand i Vansø Sognepræstembede, hvortil han udnævntes 29. Okt. s. A. Han sluttede sig her til Herrnhuterne og deltog i deres Konventikler. I herrnhutisk Aand skrev han sin Kirkepostille (1790), der blev oversat paa Tysk og Finsk. 1796 forfattede han en rationalistisk Afhandling *de perversitate humana morali*, der indbragte ham Doktor-titlen fra Göttingens Universitet. Denne hans Dobbeltstilling paadrog ham fra enkelte Hold berettiget Kritik, uden dog synderlig at røkke hans Tillid i Menigheden. 1797 undlod han efter Menighedens Ønske at modtage Eder Sognekald, hvortil han var udnævnt. 1799 forflyttedes han som Sgpr. til Trinitatis Kirke i Fredericia. Her skrev han Oversættelser og Forklaringer til flere nytestl. Skrifter, alt i rationalistisk Aand. Efter 1803 at være bleven Provst i Elbo Herred udnævntes han 30. Dec. s. A. til Biskop i Trondhjem, hvortil han indviedes af Biskop Balle ved den store Bispeordination i Frue K. i Kbhvn 10. Maj 1804. — Under Begivenhederne i Norge i og efter 1814 spillede B. en vis Rolle. Han var en fortrolig Ven af Christian Frederik, med hvem han stod i stadig Brevveksling. Efter Prinsens Opfordring skrev B. et Udkast til en Grundlov. Af Rigsforsamlingen paa Eidsvold var B. ikke Medlem, men var dog nærværende som Prinsens Raadgiver. Han blev derimod Medlem af det 1. overord. Storting 1815—16 og var Præsident i Odelstinget. Fra først af blev han som Christian Frederiks Ven betragtet med Mistanke af Karl Johan; men Forholdet blev snart bedre, og ved Kroningen i Trondhjems Domkirke 1818 udførte B. Salvingen, samt holdt sin bekendte politiske Prædiken, der bevirkede et Opløb i Byen. Paa sine gamle Dage kunde B. vanskelig visitere overalt i Stiftet paa Grund af Sten-smerter. Han søgte derfor Afsked 1842, men levede til 6. Dec. 1849. — Som Biskop virkede B. især for Skolevæsenets Forbedring. Han var en lærd Mand og en stor Original; særlig var han kendt for sin skarpe Tunge. Paa sine gamle Dage brød B. fuldstændig med sin rationalistiske Fortid og sluttede sig atter til Herrnhuterne. En Tidlang var han Vicepræs og Præs for Videnskabsselskabet i Trondhjem (D. Thrap, Bidrag til den norske K.s Hist. i 19. Aarh., 2. Samling, Kra. 1886). A. B. — 4) **Samuel B.**, norsk Præst, f. 1605, kom fra Bergens Skole 1622 til Kbhvn som Student. I Studenteraarene skrev han det aandelige Digt: »Sjælens hjertelige Samtale med sin Brudgom«, senere det opbyggelige Skrift: »Sjælens faste Borg er Jesu Naade« (1649, 2. Opl. 1696) og Rimverket: »Ethices Christianæ 1. — 3. Part om adskillige Fugles, Dyrs og Fiskes Natur og Egenskaber udi dske Viser og Rim, med aandelige Betænkninger artig sammen-skreven« (1663). Han skal være død 1663.

Bugær (Ester 12, 6) kaldes Jødefjenden Haman; Benævnelsen er formentlig en Fejltagelse for Agagaer.

Buhl, Frants Peter William, dsk Teolog, er født i Kbhvn 6. Sept. 1850. 1868 blev han Student, 1874 teol. Kand. 1876—78 studerede han i Udlandet, særlig i Leipzig og Wien, østerl.

Filol. og gtestl. Teol. 1878 vandt han i Kbhvn den filos. Doktorgrad for en Afhdl.: »Bidrag til den arab. Grammatik med udvalgte Textstykker af esh-Shafia«. 1880 blev han midlertidig Docent i det teol. Fakultat og 1882 ordentlig Prof. i Teol. med det gl. T. som Hovedfag. 1887—89 var han Medlem af det kirkel. Raad. I Foraaret 1889 tiltraadte han en Studierejse til Grækenland, Ægypten, Palæstina og Tyrkiet, og 1890 fulgte han en Kaldelse til Leipziger-Universitetet som Prof. Fr. Delitzsch's Efterfølger. Ved hans Bortgang meddelte det teol. Fakultet i Kbhvn ham den teol. Doktorgrad. Foruden mindre Skrifter: »Om Prædikerens Bog« (1886), »Om Jobs Bog« (1887), »Gennesaret Sø og dens Omgivelser« (1889), har han udgivet en udførlig Fortolkning til Profeten Jesaja (1889—93), »Den gtestl. Skrift-overlevering« (1885), »Jerusalem paa Christi og Apostlenes Tid« (1886), »Palæstina i kortfattet geografisk og topografisk Fremstilling« (1890), »Det israelit. Folks Historie« (1893, 2. Opl. 1893) og »De messianske Forjættelser i det gl. T.« (1894). Desuden har han til den dske Overs. af H. L. Stracks »Hebr. Formlære« føjet en kort Fremstilling af den hebr. Syntaks og udgivet den helt omarbejdede 12. Udg. af Gesenius's hebr.-tyske Leksikon (Leipz. 1895). **Buk**, se Offer.

Bukki (4 Mos. 34, 22), fornem Mand af Dans Stamme. En Ypperstepræst har samme Navn (1 Krøn. 6, 5).

Bukkija (1 Krøn. 25, 4), en af Sangerne paa Davids Tid.

Bul (1 Kong. 6, 38), den 8. jødiske Maaned i Aaret. Det salomoniske Tempel blev færdigt i Maanedens B.

Bulgarerne, et finsk Folk, der satte sig fast i de af Slaver beboede Egne mellem Donau og Savas Munding, tog de undertvungne Slavers Sprog og smeltede i Tidens Løb sammen med disse. De modsatte sig længe Krdm.s Indførelse, men 864 lod deres Fyrste, Bogoris (Boris), d. 888, sig ved Daaben optage i den gr. K., maaske væsentlig af politiske Grunde. En Tidlang saa det ud, som om B. vilde bryde med Gr. og slutte sig til Pavedømmet, men de vedbleve dog, efter nogle Svingninger, at være et Led af den gr. K. 1393 blev det bulgariske Patriarkat ophævet, og B. stod da, lige til vore Dage, under Patriarkatet i Konstantinopel. Se Bulgarien.

Bulgarien, en Stat paa 99,276 Kv. Km. med o. 3 $\frac{1}{2}$ Mill. Indbyggere, udgør nu et selvstændigt Rige under Sultanens Overhøjhed. Næsten alle de Indbyggere, som ikke ere Tyrker, tilhøre den ortodokse bulgariske K., og have, siden Sultanens Ferman af 27. Febr. 1870, dannet en selvstændig Kirkeafdeling under en Eksark, hvis Valg skal stadfæstes af Sultanen og godkendes af Fyrsten af B. ved en til Folket rettet Proklamation. Patriarkatet i Konstantinopel har dog ikke anerkendt den bulgar. K.s Selvstændighed, og paa en Synode 1872 i Konstantinopel blev Bulgarerne erklærede for at være Skismatikere; men ikke alle de autokefale gr. Kirker vilde godkende denne Beslutning. 4. Febr. 1883 blev der udarbejdet et Eskarkal-Statut for den bulgar. K., som fik den daværende Fyrste, Alexanders,

Sanktion. Ifølge dette tilkommer den øverste Ledelse af B.s K. den hl. Synode og Eksarkal-Raadet. Den hl. Synode samles som Regel hvert Aar efter 2. Søndag efter Paaske; den bestaar af Eksarken af Sofia og 4 Biskopper. Den vælger nye Biskopper, afgør alle Sager, som vedrøre Troen, Sæderne og den kirkel. Liturgi, og er den højeste Myndighed i Ægteskabssager og Stridigheder ml. Geistlige. Eksarkal-Raadet bestaar af Eksarken og 6 Lægmand, der vælges af Folket og Præsteskabet; det har Opsyn med Skoler, Kærlighedsgjerninger, Forvaltning af K.s Formue osv. og træffer ogsaa Afgørelser om den privatrettlige Side af Ægteskabstvistigheder. B. har nu (1898) 10 Bispedømmer.

Bull, George, eng. Biskop, blev født i Wells 25. Marts 1634. Han studerede i Oxford, blev 1705 Biskop af St. Davids og døde 17. Febr. 1710. Hans betydeligste Skrift er *Defensio fidei Nicenæ* (1685), i hvilket han efterviste, at Troen paa den treenige Gud er langt ældre end Synoden i Nikæa. Hertil sluttede sig senere *Judicium ecclesie primitivæ* (1694), der er rettet mod Episcopius, og *Primitiva et apostolica traditio*, rettet mod Daniel Zwicker. En rom.-katolsk Synode i St. Germain udtalte det fr. Præsteskabs Paaskønnelse af »den store Tjeneste, den anglikanske Biskop havde vist K. ved at godtgøre Nødvendigheden af Troen paa Kristi Guddom«. B.s samlede Skrifter ere udgivne i 7 Bd. af Burton (Oxford 1827).

Bulle in Coena Domini, se Skærtorsdagsbulle.

Bullarium er Navnet paa en Samling af pavelige Buller. Gregor XIII og hans Efterfølgere, Sixtus V og Clemens VIII, havde i Sinde at udgive en officiel Samling af alle de pavelige Konstitutioner og synodale Forskrifter om den kirkel. Disciplin, der ikke allerede vare optagne i den kanoniske Lovbog, for at denne Samling, som en *Liber septimus*, kunde danne den sidste Del af *Corpus juris*. En saadan Samling forelaa trykt 1598, men den officielle Godkendelse udeblev. Der var imidlertid fra Midten af 16. Aarh. udkommet fl. private Samlinger, som indeholdt fl. eller færre pavelige Buller og Dekreter, og efter mindre Tilbød til et B. havde den romerske Jurist, Laertius Cherubini, 1586 i Rom udgivet det første B. *Romanum*, der indeholdt 922 pavelige Kundgørelser fra Leo I indtil Sixtus V. 1617 besørgede Cherubini en ny Udgave, der gik til Paul V. Hans Søn, Angelus Maria Cherubini, Benedictiner paa Monte Cassino, fortsatte Samlingen til Urban VIII; denne Udgave udkom 1643 i 4 Folio-bind. 1672 og 1699 kom der nye Fortsættelser, men dermed gik Arbejdet paa denne Sag i Staa i Rom. 1727 blev det taget op i Luxemburg, og saaledes fremkom *Magnum Bullarium Romanum a B. Leone usque ad S. D. N. Benedictum XIII* i 8 Folio-bind. Denne Samling blev senere ved ældre og nyere pavelige Kundgørelser bragt op til at fylde 19 Bd. En endnu udførligere Samling blev paabegyndt af Carlo Coquelines i Rom; hele Værket foreligger i 14 Bd. (Rom 1739—48) og gaar til Benedict XIV (1740). Denne Paves talrige Kundgørelser udkom derpaa (1754—58) særskilt i 4 Bd. I nyere Tid har Advokaten Andrea

Barberi, ved Hjælp af Spetia, Segreti og andre, udgivet en Samling, der gaar fra Benedict XIV's Efterfølger, Clemens XIII, til Pius VIII (Rom 1835—56). Hertil er der senere føjet en Samling af Gregor XVI's Kundgørelser, og i Prato er der (1843—67) i 10 Folio-bind udkommet en samlet Fortsættelse til Coquelines's Værk (*Continuatio Bullarii Romani*), der gaar fra Benedict XIV til Pius VIII's Død. Det nyeste og udførligste B. er Kard. Gaude's, som begyndte at udkomme i Torino 1857 i stor Kvant; indtil 1876 var der udkommet 22 Bd., som gaa til 1730. Det lader dog en Del tilbage at ønske i Retning af Nøjagtighed og Kritik. Af disse større Samlinger foreligger der forskl. Uddrag, og de store Munkeordener (Franskiskanerne, Dominikanerne, Benedictinerne, Jesuiterne, Karmeliterne osv.), Propagandaen, Klostret Monte Cassino og Peterskirken have besørgt særlige Samlinger af de pavelige Aktstykker, der vedrøre dem. Endvidere har i den nyeste Tid navnlig den fr. arkæol. og hist. Skole i Rom begyndt Udgivelsen af enkelte Paves Buller (Registre). Fr. N.

Bulle (bulla). Ordet B. betyder egentlig en Kapsel, derpaa det i en Kapsel indesluttede Segl af Bly (eller Guld), der blev hængt ved visse pavelige Kundgørelser og gav disse Gyldighed; og endelig disse Kundgørelser selv. Som oftest, dog ikke altid, blive de vigtigste pavelige Kundgørelser udfærdigede *in forma bullæ*, de mindre vigtige *in forma brevis* (se Art. Breve). Sproget i B. er Latin. En B. udfærdiges paa stærkt Pergament, indtil for kort Tid siden (se nedenfor) med gl. Skriftræk (hvorfor der i Reglen medfulgte en Kopi med sædvanlige Skriftræk). Den har i Overskriften Paves Navn uden Tal (t. E. Leo, ikke Leo XIII) og Betegnelsen: *episcopus servus servorum Dei*. Derpaa følger Adressen: *dilecto filio* (eller en anden Titale) *salutem et apostolicam benedictionem*. Naar Adressaten ikke nævnes, følger efter Ordet *Dei*: *In perpetuum* eller: *In æternam rei memoriam*. Bullen betegnes efter dens første Ord, t. E.: *Unam sanctam, Exsurge Domine, Unigenitus*. I tidligere Tid blev en B. hyppig underskrevet af Kardinallerne, senere tilfaldt Underskriften som oftest Prodaturen. B. udgaar sædvanligvis fra det apostolske Kancelli (*cancelaria apostolica*); den indeholder nu Angivelse af det Sted, hvor den er udstedt, af Aar, Maaned, Dag og Paves Regeringsaar. Leo XIII har ved et Motuproprio af 9. Dec. 1878 bestemt, at de gl. Blysegl, for Nemheds Skyld, herefter kun skulle beholdes ved B., der omhandle Collationer, Erektioner eller Dismembrationer af større Beneficer, som ere forbeholdte Paven, og ved B. om andre højtidelige Akter af den hl. Stol. Ved alle andre B. skal et nyt, rødt Segl (med Peters og Paulus's Billede, omgivet af vedkommende Paves Navn), trykt paa selve Pergamentet, afløse de gamle Blysegl, og den sædvanlige lat. Skrift skal træde i Steden for de gammeldags Skriftræk, der tidligere blev brugte.

Fr. N.

Bulle, den gyldne (bulla aurea) er Navnet paa Karl IV's Bestemmelser paa Rigsdagen i Nürnberg og Metz 1356 om det tyske Kejservalg. Benævnelsen stammer fra det kejserlige

Guldsegl. Se J. D. Olenschlager, Neue Erläuterung der gülden B. (Frankf. 1766).

Bullinger, Heinrich, schweizisk Reformator, født 18. Juli 1504 i Bremgarten i Kanton Aargau. Hans Fader var Præst, men gik senere over til Reformationen og ægtede Heinrichs Moder; Sonnen fik en god, men streng Opdragelse og omtaler stedse sine Forældre med Ærbødighed. Han studerede i Köln, men Studier af Kirkefædrene og den hellige Skrift og Paavirkningen af Luthers Skrifter (særlig »Om Kirkens babylon. Fangenskab«) førte til Brud med Papismen, saa han, da han 1522 kom tilbage, ikke vilde være Præst, men overtog en Skolevirksomhed i Kappel i 6 Aar (1523—29). Her medvirkede han til Reformationens Indførelse (1525—26). 1528 traf han Zwingli paa Religionssamtalen i Bern, og da Reformationen ogsaa sejrede i hans Fødeby, overtog han 1529 en Præstestilling dér, til han, efter Slaget ved Kappel 1531, flygtede til Zürich, hvor han blev Zwinglis Efterfølger og Præst ved Gross Münster. Han rejste en kraftig og sejrrig Modstand mod den rom-kat. Reaktion i Zürich efter Katastrofen ved Kappel; i Forbindelse med Leo Jud udarbejdede han en ny »Prediger- og Synodalordning«; selv en dygtig Prædikant indrettede han en Skole til Uddannelse af Prædikanter, var utrættelig i Sjælesorg, paa sin Post ogsaa naar Pest hærgede Byen, og vandt efterhaanden almindelig Agtelse og Kærlighed. Mod Luther, Brenz og Joh. Faber forsvarede han ivrig Zwinglis Nadverklære, om end i mere positive Udtryk, og krydsede Bucers Enighedsbestræbelser ved at modsætte sig Wittenbergerkonkordien 1536; for den »første helvetiske Konfession« fra samme Aar var han ligeledes Hovedmanden. Fremdeles affattede han sammen med Calvin, til hvis Prædestinationslære han efter nogen Vaklen havde sluttet sig, 1549 *Consensus Tigurinus*, og endelig er han ogsaa Ophavsmand til den »sidste helvetiske Konfession«, som han affattede 1562 af personlige Grunde, som en Slags Testamente; men paa givne Foranledning offentliggjordes den 1566 og blev underskrevet af alle schweiziske Reformationskirker undtagen Basel, der først tiltraadte den senere. B.s Stilling til Staten var noget anderledes end Zwinglis; han vilde ikke give sig af med politiske Sager, og overdrog gerne Staten den ydre Forvaltning af Kirken, naar kun de indre Angivelser og Ordet vare frie. Han døde 17. Sept. 1575. Hans Skrifter og skriftlige Efterladenskaber ere meget talrige. Hans »Schweizerchronik« er delvis udgivet af J. H. Hottinger og H. H. Vögelin, 3 Bd., 1838—40 (C. Pestalozzi, H. B., 1858). J. P. B.

Buna (1 Kron. 2, 25), en fornem Mand af Juda Stamme.

Bund, evangelischer, er Navnet paa en Forening til Værn for de tyske Protestanters Interesser, stiftet paa Prof. Willibald Beyschlags Tilskyndelse paa et Møde i Erfurt 5. Okt. 1886. 15. Jan. 1887 udgik der et offentligt Opraab om Tilslutning til Foreningen; det var underskrevet af 243 Protestanter, forholdsvis faa fra konservativ Side. I Løbet af kort Tid fik Foreningen 10,000 Medlemmer; en Tredjedel af disse var Præster. 1887 holdtes det første Aarsmøde i Frankfurt a. M., senere har

der været Møder i Duisburg (1888), Eisenach (1889), Stuttgart (1890), Kassel (1891), Speier (1893), Bochum (1894), Zwickau (1895), Darmstadt (1896) og Krefeld (1897). Foreningen vil paatale og modarbejde enhver offentlig Uret, der begaas mod de tyske Protestanter, bekæmpe Romerk. i Blade og Smaaskrifter og yde materiel Understøttelse, navnlig til syge og forældreløse Børn i Diasporaen. Fra ultramontan Side blev Foreningen heftig angrebet, og 1890 udstedte de tyske Biskopper, som vare samlede i Fulda, et Hyrdebrev imod den. Nu (1897) tæller den over 100,000 Medlemmer.

Bundekesh (*Bundahish*), et parthisk teol. Skrift fra Middelalderen, er skrevet paa Pehlevi (Parthisk), en Blanding af Aramaisk og Mellem-persisk, hvis Vanskelighed yderligere forøges ved det mangelfulde Alfabets flertydige Bogstavtegn; en fuldstændig Tydning af B. er derfor ikke naaet endnu. De første Haandskrifter af B. bragtes til Europa af du Perron og Rask (se Art. Avesta); af disse er Rask's det ældste og fuldstændigste (nu paa Univ. Bibl. i Khbvn, udg. i Facsimile af Westergaard). — *Bundahish* betyder Grundskabelse, saa kaldet efter 1. Kap., som indeholder Verdens Forhistorie. Værkets Plan har været en fuldstændig Fortælling om Verdensløbet, set under Synspunktet af Kampen mellem Ormuzd og Ahriman, fra Kampens Begyndelse i Tidernes Morgen gennem hele dens Forløb i Natur- og Menneskelivet til dens Afslutning med Ormuzd's fuldkomne Sejr, det ondes Tilintetgørelse og Verdens Fornyelse. Kun de første Kapitler og det oprindelige Slutningskap. XXX (Eskatologien) giver os dog udførligere Besked om disse Ting; Bogens Midte er fragmentarisk og indeholder mest geografiske og naturhist. Betragtninger. De brugbare Styk-kers Værdi er saa meget større, som det maa antages, at de gaa tilbage (maaske som ligefrem Oversættelse) til en tabt Del af Avesta, Dâmdâd Nosk, om hvilken vi vide, at den havde netop et saadant Indhold. Forsaauidt er B. altsaa at betragte som Kildeskritik, og dets Teologi som identisk med Avestas (se Art. Iranisk Religion). Iøvrigt er B. et sent Skrift, i sin nærværende Redaktion vistnok fra 9. Aarh., i hvert Fald senere end Muhammedanernes Optræden i Persien. De ældste Manuskripter ere fra 14. Aarh. — Den brugbareste Udgave af B. er Justis (Leipzig. 1868) med persisk Transskription, Gloser og tysk Overs. Andre Overs. skyldes Widschmann (Zoroastrische Studien, Berlin 1863) og (den bedste) West (i Sacr. Books of the East, V, hvor Indledningen giver B.s Literaturhist., jfr. Grundriss d. iran. Philol. II, 98 f.). West har steds og i S. B. E. XVIII og XXIV omtalt og oversat de vigtigste andre religiøse Pehlevi-Tekster (mærk blandt disse: Dâdistân, Minokhard, Bahman Yasht og Shâyast lâ Shâyast).

E. L.

Bungener, Laurence Louis Félix, ref. Præst og Romanforf., blev født i Marseille 29. Sept. 1814, studerede Teol. i Genève, var 1843—48 Rektor for Gymnasiet i denne By, men levede efter Revolutionen 1848 væsentlig som Forf. Han er Skaber af den hugenottiske Roman (*»Un sermon sous Louis XIV«, »Trois sermons sous Louis XV«, »Julien«* osv., overs. paa Dsk og Sv.) og har desuden skrevet en Biografi af

Calvin (dsk. Overs. 1877), en Skildring af Triden-tiner-Konciliet (Paris 1847; 2. Udg. 1854), »Tre Dage af en Faders Liv« (dsk. Overs. 1875) »Kri-stus og vort Aarhundrede« (dsk. Overs. 1856) og fl. Skrifter mod Romerk. og dens Propa-ganda. Han døde 14. Juni 1874.

Bunkelof, Hans Christian, dsk. Præst, blev født i Odense 30. Juni 1761; hans Efternavn stammer fra en Landsby i Skaane, hvor hans Tipoldefader var Præst. Som Student var han en Tidlang Amanuensis paa det kgl. Bibliotek i Kbhvn og Medlem af det literære Selskab, der samledes paa Østergade hos Konferensraad Ryberg. Som saadan skrev han (1783) sine »Viser for Spindeskolerne«, der gjorde megen Lykke. 1784 blev han teol. Kand., og Aaret efter optraadte han med »Hans Kristians samtlige Værker, Vers og Prosa«, en maadelig Efter-ligning af Matthias Claudius's »Wandsbecker-Bote«. S. A. tog han Del i den liturgiske Fejde, der udbrød efter Bastholms liturg. For-slag (se S. 237). 1787 blev han resid. Kap. i Ærøskøbing, og 1789 udgav han »Forsøg til gudelige Psalmer«, der fandt saa stor Paaskøn-nelse, at B. 1790 blev resid. Kap. ved St. Hans i Odense og Sognepr. i Højby. 1799 blev han Sognepr. ved St. Hans. Han døde 2. Febr. 1805. 6 af hans Psalmer fandt Optagelse i »Evgl.-chr. Psbog«, og 2 af disse gik over i Roskilde Konvents Psbog (Nr. 242 og 385).

Bunni (Neh. 9, 4), en Levit efter Eksilet, muligvis den samme, der var med til Pagtens Besegling (Neh. 10, 15).

Bunsen. 1) Christian Carl Josias v. B., blev født 25. Aug. 1791 i Corbach i Fyrstendømmet Waldeck. 17 Aar gl. kom han som Student til Marburg, senere til Göttingen. Under den sidste Del af Studietiden i Göttingen havde han været Huslærer for den rige amerik. Købmand Astors Søn, William Backhouse A., og med ham gjorde han Rejser til fl. af Knudepunkterne for det aandelige Liv i Tyskland. I München, hvor han lærte Jacobi, Schelling og Fr. Thiersch at kende, studerede han Persisk; da han 1813 var vendt tilbage til Göttingen, studerede han andre østerl. Sprog. 1815 var han med Brandis i Kbhvn, hvor han til sin Forbavselse mærkede, at »allerede paa den anden Side af Elben forsvinder den hellige Begejstring for Fædrelandets (o: Tysklands) fælles Sag«. Fra Kbhvn tog han til Berlin, hvor han levede sammen med Nie-buhr og Schleiermacher, fast overbevist om, at »Preussen er det sande Tyskland«. Efter en Tidlang at have studeret Arabisk i Paris kom han til Rom for at fortsætte Studierne. Under Samlivet dér med Richard Rothe, den preussiske Gesandtskabspræst, og ved Friedrich Wilhelm III's Besøg i Rom 1822, vantes og næredes hans Interesse for de gl. Liturgier og den tyske Psalmedigtning. Den preuss. Konge, der selv havde stærk liturgisk Interesse, udnævnte 1822 B. til Legationsraad og *Chargé d' Affaires*; 1828 blev B. preuss. Gesandt, og i denne Stilling udfoldede han en betydelig Virksomhed. Han fik som Preussens Repræsentant Lejlighed til at gribe ind i de kirkepoliti. Kampe; sammen med R. Rothe udarbejdede han en Liturgi for den tysk-protest. Gudstjeneste paa Capitolum og samlede den »Gesang und Gebetbuch« (1833; ny Udg. 1846), der endnu bruges dér. 1839

blev han Preussens Gesandt i Bern; 1841 blev han af Friedrich Wilhelm IV kaldet til Berlin for at føre Forhandlingerne om det anglo-protest. Bispedømme i Jerusalem, og da den Sag var lykkelig gennemført, blev han preuss. Gesandt i London. I denne Stilling blev han indtil April 1854, og under Opholdet i Eng-land fik han Betydning som Mellemand ml. den tyske og den eng. Teol. Lidt efter lidt opgav han sin oprindelige protest. Ortodoksi for en bredkirkl. Nyrationalisme. Fra London flyttede han til Heidelberg, og derfra udsendte han Skriftet: »Die Zeichen der Zeit« I—II (1855), der gør Front mod Ultramontanismen og den protest. Ortodoksi, navnlig Stahl. Senere udgav han: »Gott in der Geschichte oder der Fortschritt des Glaubens an eine sittliche Welt-ordnung« I—III (1857—58 f.), der er helliget »Fyrster og Folk«, og begyndte (1858) Udgivel-sen af »Vollst. Bibelwerk für die Gemeinde«, der 1870 forelaa afsluttet i 3 Afdelinger og 9. Bd., navnlig ved Prof. J. H. Holtzmanns Ar-bejde paa Grundlag af B.s Udkast. Allerede 28. Nov. 1860 døde B. nemlig i Bonn. Han har, foruden de allerede nævnte Bøger, skrevet: »Aegyptens Stelle in der Weltgesch.« I—VI (1844—57, ogsaa i eng. Overs.); »Die Verfassung der K. der Zukunft« (1845); *Hippolytus and his age* I—II (London 1852, ogsaa paa Tysk), der i ny Bearbejdelse er optaget i *Christianity and Mankind* I—VII (London 1854); en Del af dette Værk er *Analecta Ante-Nicæna*, en Samling liturgiske Aktstykker, der har blivende Værd (C. C. J. Freiherr v. B., aus seinen Brie-fen und nach eigener Erinnerung geschildert von seiner Witwe. Deutsche Ausg. von Fr. Nippold I—III, Leipz. 1868 f.). -- 2) **Ernst v. B.**, foregaendes Søn, f. 1819, preuss. Kammer-herre, har fortsat Faderens religionsfilos. og religionshist. Forf.virksomhed og skrevet: »Die Einheit der Religion« I (Berlin 1870); *The chronology of the Bible* (London 1874); »Die Ueberlieferung, ihre Entstehung und Entwickelung« I—II (Leipz. 1889); »Die Rekonstruktion der kirchl. Autorität« (Leipz. 1892). Fr. N.

Bunyan, John, eng. Nonkonformist, Søn af en fattig Kedelflikker, blev født i Elstow i Nærh. af Bedford 1628. 16 Aar gl. traadte han ind i Parlamentets Hær, men 1648, da Hærene blev opløste, kom han tilbage til sin Hjemstavn og giftede sig med en fattig Pige, der ikke bragte ham anden Medgift end 2 Andagtsbøger: »Den simple Mands Vej til Him-len« og »Gudsfrugtighedens Øvelse«. Dengang var han en lystig Svend, der bandede og vilde mere sig, men ved sin Hustrus Paavirkning blev han mere og mere alvorlig, og under haarde indre Kampe sluttede han sig til Nonkonformi-sterne i Bedford. 1655, efter sin Hustrus Død, flyttede han til Bedford og ernærede sig dér som Kedelflikker; men baade i denne By og andensteds, hvorhen hans Profession førte ham, prædikede han, ofte med skarpe Angreb paa Kvækernes Mystik, og 1656 skrev han en Bog mod dem. Da Restaurationen gik strengt frem mod Nonkonformisterne, blev det vanske-ligt for Kedelflikkeren i Bedford at fortsætte Prædikantvirksomheden, og 1660 blev han fængslet under en Gudstjeneste. Dommeren vilde gerne have givet ham fri, hvis han kun

havde villet love at høre op med sin Prædiken; men det vilde B. ikke. 1666 kom han dog ud af Fængslet, men da han straks optraadte som Ordets Forkynder, blev han efter nogle Ugers Forløb fængslet paany og sad saa i Fængsel til 1672. Kort før sin Fængsling havde han giftet sig igen, og for at tjene Brødet til sin Hustru og sine 4 Børn af det første Ægteskab lavede han i Fængslet Strømpe- og Skobaand, men tillige udfoldede han en rig Forfatter-virksomhed. Den berømte *The Pilgrims Progress* (Pilegrimmens Vandring) skal, ifølge de nyeste Oplysninger (jvfr. Browns Facsimileudg., London 1893) ikke skrive sig fra denne Tid, men fra et senere 6 Maaneders Ophold i Fængsel 1675; første Del af Bogen blev udgivet 1678, helt forelaa den først 1679. Denne allegoriske Heltedigtning om Naaden er bleven en af Verdens mest udbredte Andagtsbøger; der foreligger af den ikke mindre end 258 eng. Udgaver og 82 Overs. (paa Dsk allerede 1704 f., sidst 1890; paa Sv. 1727). Da B. 1672 kom ud af Fængslet, blev han Præst ved den non-konformistiske Kirke i Bedford, og hans Ry som Prædikant var i stadig Stigen. Han fik det ene Tilbud efter det andet, men afviste dem alle; ogsaa den Haand, der 1687 blev rakt ham af Jakob II, som vilde knuse den eng. Højkirke ved Hjælp af de rom.-katolske og Non-konformistiske Kirke, nægtede han at modtage. 31. Aug. 1688 døde han i London af en hidsig Feber. Kort efter hans Død udgav hans Ven Charles Doe en samlet Udg. af hans Skrifter (I—II, London 1692); 1853 udkom der i London en ny fuldstændig Udg. i 3 Bd. (J. A. Froude, B., London 1880; J. Brown, J. B., his Life, Times and Work, London 1885; Taine, Den eng. Lit.s Hist., dsk Overs., II, 428 f.).

Buonarroti, se Michelangelo.

Burchard af Worms, d. 20. Aug. 1025, var først Præst i Mainz; 999 blev han Biskop i Worms. Han var en dygtig Biskop, der op hjalp sin Bispeby baade i timelig og aandelig Henseende. Han byggede nye Mure om Byen, og 1016 indviede han den nye Domkirke, han havde opført. En Samling af Kirkelove, som skyldes ham og et Par af hans Venner (Biskop Walter af Speier, Provst Brunich af Worms og Abbed Olbert af Gembloux), fandt stor Udbredelse baade i Italien og i Tyskland.

Burckhardt, Jakob, schweizisk Kulturhistoriker, f. i Basel 25. Maj 1818, d. dér 8. Aug. 1897. Efter at have studeret Teol. og Hist. i sin Fødeby blev han Prof. i Hist. og Kunsth. ved dens Universitet, kom derpaa til Zürich som Prof. ved den nys oprettede polytekniske Skole, men vendte snart efter tilbage til Basel. Han har bl. a. skrevet Monografier om Andreas af Krain (Basel 1852) og Constantin den store (Basel 1853; 2. Opl. 1881); »Gesch. der Renaissance in Italien« (Stuttg. 1867; 2. Opl. 1878) samt det ypperlige Værk »Die Kultur der Renaissance« I—II (Basel 1860; 3. Opl. ved L. Geiger 1877), der er hans Hovedværk. Han har ogsaa udgivet en meget brugt »Cicerone« (Leipz. 1855; 5. Opl. 1884) med kortfattede paalidelige Oplysninger om Italiens Kunstværker.

Burdeaja (Baradaeus), Jakob, se Jakob.

Bureus, Johannes Thomæ, sv. Autodidakt og Polyhistor, fødtes i Åkerby i Upland 15. Marts 1568. Som ganske ung Menneske studerede han især Klassikerne og Hebr., senere kastede han sig over de andre østerl. Sprog og Teologien, og samtidig fordybede han sig i Geometri, Astronomi, Mekanik, Kemi og Sverigs Arkæologi; et Stykke af en Poet var han ogsaa (hans *Runa Redux* er en lærd mystisk Digtsamling). 1590 blev han ansat i det kgl. Kancelli, 1593 var han Upsalamødets Sekretær. Derpaa blev han Lærer for Gustaf Adolf og 1609 Rigsarkivar samt Forstander for Sverigs Antikviteter og for det kgl. Bibliotek. Som Teolog var han Mystiker og i høj Grad hengiven til kabbalistiske Grublerier. Han mente at kunne udregne den Dag, paa hvilken Verden skulde gaa til Grunde; det skulde efter hans Mening være en Efteraarsdag. Men Apotekereren Simon Wolimhaus i Upsala, der ogsaa var et Stykke af en kabbalistisk Mystiker, paastod, at B. havde regnet fejl, og at Verdens sidste Dag først vilde komme Foraaret efter den af B. angivne Efteraarsdag. Hereover blev B. meget forbitret, og han og W. indgik en Overenskomst om, at W. skulde have B.s Gaard i Upsala, hvis Verden ikke forgik i det Efteraar, han havde forudsagt; Sagen skulde dog først afgøres, efter at man havde set, om W. havde været en bedre Spaamdand. Da det ikke var Tilfældet, beholdt de begge deres Gaarde og fik Publikums Spot i Tilgift. B. døde 22. Okt. 1652. Ved sin varme og uegenlyt Interesse for Runerne og for de gl. norske og sv. Haandskrifter, ved Udarbejdelsen af en »fornsvensk Grammatik« (1636) og Forarbejder til et sv. Leksikon har han indlagt sig stor Fortjeneste af den sv. Sprog- og Oldtidsforskning, og hans Landsmænd give ham Æren for at have indledet Storhedstidens Literatur.

Burger, Karl Heinrich August von, Overkonsistorialraad i München, f. i Bayreuth 1. Maj 1805, var først Gymnasiallærer i Erlangen, senere Præst i FÜRth, derpaa Præst og Dekan i München. Han har udgivet opbyggelige Fortolkninger til Korintherbrevene, Evangelierne og Apokalypsen og en Postil. Han døde 14. Juli 1884 i Schönaue ved Berchtesgaden.

Burghers, se Antiburghers.

Burgk, Joachim von (egentlig Joachim Møller fra Burg), tysk Kirkekomponist, født o. 1546 i Burg ved Magdeburg, d. 24. Mai 1610 som Raadsherre, Kantor og Organist i Mühlhausen i Thüringen. Hans polyfone Vokalværker anviser ham Plads blandt de betydeligere ældre protestantiske Kirkekomponister. Af hans Hovedværker, hvoraf de fleste er trykte, mærkes »Passion Christi«, fremdeles »*Symbolum Apostolicum*«, »*Nicænum*«, et »*Tedeum*«, Indtiftelsesordene ved Nadveren (alt i 4stemmig Udsættelse), »*Harmonia sacra*«, fremdeles gejstlige Ode og tyske verdslige Sange m. m.

A. H.

Burgon, John William, eng. Teolog, blev født i Smyrna i Lilleasien 21. Aug. 1813. Efter at have studeret i Oxford blev han præsteviet 1849. 1863 blev han Præst ved St. Mary i Oxford, 1868 *Gresham lecturer* i Teol., 1876 Dean af Chichester. Han døde 1888. For-

uden Kommentarer til alle 4 Evangelier (I—VIII 1855; ny Udg. 1877), Psalmerne (I—II 1857) har han bl. a. skrevet et Forsvar for den strengeste Opfattelse af Inspirationen (*Inspiration and Interpretation* 1861, rettet mod *Essays and Reviews*), for Opretholdelsen af den eng. Statsk. (*Disestablishment, the Nation's formal Rejection of God and Denial of the Faith* 1868), for Ægtheden af de sidste 12 Vers i Markos-Evgl. (1871) og den athanasianske Lærebeholdelse (1872), samt et biografisk Arbejde *Ten Lives of Good Men* (1885). Da Dr. Temple (den nuværende Ærkebiskop af Canterbury) blev valgt til Biskop af Exeter, skrev B. *First and Second Protest against Dr. T.'s Consecration*. Han var til det sidste en slagfærdig Modstander af Rationalismen i alle Skikkelser. Efter hans Død udkom (ved Edw. Miller, Lond. 1896) *The traditional Text of the holy Gospels vindicated and established* og *Causes of Corruption of the traditional Text of the holy Gospels*, 2 Arbejder, som have mødt en skarp Kritik fra forskl. Sider.

Buridan, Johannes, skolastisk Teolog, blev født i Artois i Slutn. af 13. Aarh. Han studerede i Paris under Vilhelm Occam; senere kom han selv ind i Artisternes Fakultet, og 1327 (eller maaske allerede 1320) var han Pariser-Universitetets Rektor. 1345 var han i Avignon som Medlem af en Deputation; 1358 var han endnu en højt anset Lærer i Paris. Hans Dødsaar kende vi ikke. Om han, som Aventin i sin bayerske Krønike fortæller, er kommen til Wien, forfulgt for sin Nominalisme, og dér har stiftet en Skole og været virksom for Wiener-Universitetets Oprettelse, er i høj Grad tvivlsomt. Han var en ivrig Tilhænger af Vilh. Occam og den nye Nominalisme. Paa Sædelærens Omraade var han intellektuel Determinist, idet han lærte, at Viljens Virksomhed retter sig efter Forstandens Dom; naar Forstanden er sikker paa, at noget i alle Henseender er et Gode, maa Viljen med Nødvendighed stræbe efter det. I hans Skrifter finder man ikke den bekendte Lignelse om »B.s Æsel«, der, pint af Sult, staar midt imellem 2 Knipper Hø af samme Størrelse og Godhed og dør af Sult, fordi det, efter B.s Lære, ikke kan bære sig til nogen af Siderne. Maaske skyldes denne Lignelse, der forøvrigt allerede findes hos Aristoteles (de coelo II, 14), og, i ædlere Skikkelse, hos Dante (Paradiset 4. Sang), B.s Fjender, som ved den vilde vise det urimelige i hans Determinisme. Siden ændrede B. sin deterministiske Tænkemaade og søgte, omtrent som senere Descartes, at forene Viljens Frihed med en vis Determinisme.

Burk. 1) Philip David B., f. i Neuffen 1714, var en Discipel og Svigersøn af Bengel og gjaldt efter Svigerfaderens Død for at være Hovedet for den store Bibelteologs Tilhængere. Han udarbejdede en lille Del af en gitestl. *Gnomon*, der skulde være et Sidestykke til Svigerfaderens nytestl. *Gnomon*, udgav 7 Bd. Prædikener over Kirkeaarets Evangelier, skrev et Skrift om Retfærdiggørelsen og digtede fl. Psalmer (bl. a. »Liebe ist das höchste Gut«). Han døde 1770 som »Spezial« (Superintendent) i Kirchheim. — 2) **Marcus Philipp B.** (Søn af ovennævnte, f. 1755, d. 1815, oprettede,

medens han var Diaconus i Liebenzell i Württemberg det første private Skolelærerseminarium i Tyskland.

Burmans, Frans, nederl. Teolog, f. i Leiden 1628, var først Præst i Hanau, blev derpaa (1661) Subrektor ved Kollegiet i Leiden, 1662 Prof. i Dogmatik (senere ogsaa i Kirkehist.) og Præst i Utrecht. Han var som Teolog Coccej-aner, som Filosof Cartesianer. Hans *Synopsis theologiæ* stod i stor Anseelse hos alle Coccej-anere, og dette Skrift, der udkom 1671 f., var et af de ypperste systematiske Arbejder fra den Skole. Han har ogsaa paa Hollandsk udgivet Kommentarer til alle de hist. Bøger i det gl. T. (samlende i: *Verklaring over de H. Schrift* var Genesis tot Esther, Amstd. 1740), der vise, at han ogsaa som Ekseget var en tro Discipel af Coccejus. Han døde i Utrecht 12. Nov. 1679. Da Arminianeren Limborch beskyldte ham for »uden Skønsmhed at have udskrevet Spinoza«, blev han forsvaret af sin Søn, Frans B. (d. 1719).

Burnet, Gilbert, eng. Biskop, yngste Søn af den senere Lord Crimon, blev født i Edinburgh 18. Sept. 1643. Han studerede først Jura, siden Teol. i Aberdeen og gjorde Rejser til England, Frankrig og Holland. 1665 blev han ordineret til Præst i Saltoun i Skotland, præsenteret til dette Embede af den berømte Politiker Andrew Fletcher af Saltouns Fader, og Andrew selv blev hans Elev. 1668 blev B. teol. Prof. i Glasgow, og i denne Stilling var han nøje knyttet til Familien Hamilton (1676 udgav han *Memoirs of the Dukes of Hamilton*). Han kom ogsaa i Forbindelse med Statssekretæren Lord Lauderdale, der en Tidlang haabede at kunne bruge ham som et Redskab til Gennemførelsen af sin stuariske Absolutisme; allerede 1673 havde B. nemlig skrevet et lærdt Forsvar for Episkopsystemet. Men B., der til en Tid havde ladet sig friste af Hoffets Gunst, brød pludselig med det katoliserende Hofparti og tog (1675) imod Stillingen som Kapellan ved *Master of the Rolls's* Kapel i London. I London gjorde han grundige Studier til Refs Hist., og 1681 udkom første Del af hans betydelige Værk, *History of the Reformation of the Church of England* (bedste Udg. af N. Pocock i 7 Bd., London 1865), der var »et Slag i Ansigtet paa Papismen«, men blev hilset med Jubel af Protestanterne. 1683 led-sagede B. Lord W. Russel til Skafottet, og man mente, at han havde skrevet den Tale, Russel holdt, før han lagde Hovedet paa Blokken. Da Jakob II kom paa Tronen, flygtede B. til Fastlandet, hvor han sluttede sig til Vilhelm af Oranien og angreb Jakob II, som forgæves gjorde sig Umag for at faa ham udleveret. 1688 fulgte han med Vilhelm til England som den nye Konges Kapellan, og 1689 blev han viet til Biskop af Salisbury. Det Hyrdebrev, han skrev til Præsterne i sit Stift, blev fordømt af begge Parlamentets Huse og brændt af Bøddlen, fordi han deri sagde, at England var bleven »erobret« af Vilhelm. Som Biskop var B. tilbøjelig til Fordragelighed over for Dissenters; men de rom. Kat. havde i ham en bitter Modstander. I polit. Henseende var han en afgjort Whig; i kirkepolit. Henseende var han, som hans Ven Tillotson, stemt

for en Udsoning med Presbyterianerne. 1698 fik B. Overopsynet med Tronarvingens, den unge Hertug af Gloucesters, Opdragelse. 1701 skrev han en *Exposition of the Thirty-nine Articles*, som Landemodet paa fl. Punkter gjorde Indsigelse imod. Han døde 7. Marts 1715. Efter hans Død udgav hans Søn hans andet Hovedværk: *Hist. of his Own Time* (1660—1713); senere er dette udgivet i 6 Bd. af Routh (Oxf. 1833). Alt i alt var denne energiske og uegennyttige Bredkirkeemand og Whig, som Macaulay siger, en Mand af sin Tid; og denne Tidsalders store Tanker havde vundet Skikkelse i ham. Fr. N.

Burns, William Chalmers, skotsk Missionær, f. 1815 i en skotsk Præstegaard, studerede i Aberdeen og Glasgow. Allerede 1838 meldte han sig til Missionstjenesten, men førtes 1839 ind i Præstegerningen i Hjemmet og fremkaldte ved sin mægtige Prædiken en stor Bevægelse, hvorefter han indtil 1846 var Rejseprædikant i Skotland og Kanada. 1847 gik B. til Kina som den første Missionær fra den engelske presbyterianske K., med den Aftale, at han skulde virke frit som Evangelist uden at være bunden til nogen fast Præstegerning. Efter at have arbejdet i Hongkong og Kanton var han 1851—54 med til at grundlægge den presbyt. Mission i Amoy og aabnede siden (1856—58) Swatow for Missionen, hvorhos hans Rejser i Omegnen af begge disse Byer bl. a. satte Frugt i Dannelsen af livskraftige Menigheder. Men hans Virksomhed strakte sig langt videre, til Shanghai, Fu-chow, Peking. Alle Vegne tilegnede han sig hurtig Sproget og rejste om i kinesisk Dragt og med den største Tarvelighed, idet han gjorde Brug af de indfødtes Gæstfrihed. En Gang blev han fængslet i Egnen om Swatow og syg og lidende transporteret i en hel Maaned ned til Kanton, hvor han atter blev løsladt. Ogsaa ved Oversættelser o. lign. Arbejder virkede han, særlig i Peking (1864—67); derfra gik han til Njutsvang i Mantsjuriet, hvor han den 4. April 1868 endte sit daadrige og selvfornægtende Liv. Han havde baaret Evangeliet vidt om og brudt Vejen for andre, der fulgte efter (Johnston, China and Formosa, London 1897; W. Ch. Burns, Ein Wanderleben, Baselertraktat). V. Sn.

Burrit, Elihu, Fredsapostel, blev født 8. Dec. 1810 i New Britain i Connecticut. Hans Fader var Skomager; selv lærte han Smedehaandværket, men havde tillige en umættelig Læselyst. »Den lærde Smed« optraadte tidlig som Forf. ved Udgivelsen af de islandske Sagsaers Efterretninger om Amerika i eng. Overs., og 1842 begyndte han Ugebladet *The Christian Citizen*, der skulde kæmpe mod Slaveriet og for Fred, Afholdenhed og Selvpdragelse. 1846 rejste E. B. til Europa, og dér fik han dannet en *League of universal brotherhood*, der skulde arbejde paa Afskaffelse af Krigen. Tillige begyndte han Udgivelsen af Tidsskriftet *The Peace Advocate* og organiserede fl. Fredskongresser. 1852 udsendte han fra Filadelfia et nyt Blad: *The Citizen of the World*. Han døde 9. Marts 1879 (C. Northend, Life of E. B., New York 1879).

Bursfelder-Kongregationen. Bursfelde var et Benedictiner-Abbedi, der laa Vest for Göt-

tingen i en skovrig Egn ved Weserfloden. Det var anlagt 1039 og havde faaet de første Munke fra Corvey. I Tidens Løb forfaldt B., som mange andre Benedictiner-Klostre, og først i 15. Aarh. kom det atter paa Fode, navnlig ved Abbeden, Johannes Hagen, der førte Abbedstaven i B. 1439—69. Han var en Discipel af den bekendte klostrelige Reformator, Johannes Busch (se d. Art.), og da han først havde reformeret B., dannede han den saakaldte B.-K., der oprindelig kun omslutede Klostrene Rheinhausen ved Göttingen, Hüseburg ved Halberstadt, St. Peter ved Erfurt og Bergen ved Magdeburg, men senere sluttede mange andre tyske og nederlandske Klostre sig til B.-K. og dens strenge Observans. 1440 gav Baseler-Konciliet Tilladelse til, at der hvert Aar maatte holdes et særligt Kapitel under Abbeden i B., og B.-K. fik forskl. Privilegier. 1505 sluttede B.s Moderkloster Corvey, sig til Kongregationen, og Tallet paa de Klostre, der hørte til den, steg til 142. 1488 var det dske Kloster Voer i Aarhus Stift, 1492 St. Knuds Kloster i Odense, blevet optaget i B.-K. I 17. Aarh. besluttede alle de tyske Benedictinere at gaa ind under B.-K., men Trediveaarskrigen og den westfalske Fred hindrede Udførelsen af denne Beslutning. Allerede 1579, ved Gennemførelsen af Ref. i Braunschweig, havde B. faaet en luth. Abbed, og efter Oprettelsen af Göttinger-Universitetet har den ældste teol. Prof. dér ført Titlen »Abbed af B.«, og som saadan modtager han hvert Aar en Del af Klostrets Indkomster. Ogsaa andre af de til B.-K. knyttede Klostre ere blevne sækulariserede; Kongregationens sidste Forstander var Bernh. Bierbaum (d. 1798).

Bus (1 Mos 22, 21), Søn af Nahor, Abrahams Broder; efter ham har en Araberstamme (Jer. 25, 23), der trues med Jahves Vrede, Navn. Elihu, Jøbs Ven, kaldes en Busit. Ogsaa en Mand af Gads Stamme bar dette Navn (1 Kron. 5, 14).

Bus, Cæsar de, f. 3. Febr. 1544 i Cavaillon i Venaissien, traadte ind i »de sorte Brøders Broderskab« og tjente som frivillig i Kongens Hær i Hugenotkrigen. Senere levede han i Paris, sysselsat med Digtekunst og Malerkunst, men da han efter sin Broder havde arvet et rigt Kanonikat, helligede han sig til Kærlighedsgerninger, 1593 dannede han en Kongregation af Præster (*les pères doctrinaires*), der ved Ordet og gode Gerninger skulde virke bl. Almuens. Denne Kongregation holdt sig til den fr. Revolution. C. de B. døde 15. Apr. 1607.

Busch, Johannes, f. i Zwolle 1399 eller 1400, gik i Skole i sin Fødeby, hvor Joh. Cele dengang var Rektor. Hans Bedstefader paa mødrene Side havde staaet i Forbindelse med Gerrit de Groote og »Brødrene af Fælleslivet«, og 17 Aar gl. besluttede J. B., som det synes, med sine Forældres Vilje at gaa i Augustiner-Korherrestiftet Windesheim i Nærh. af Zwolle. Windesheimer-Korherresnes fromme Levede havde gjort Indtryk paa mange Augustiner-Korherre i Tyskland og Nederlandene, og de, efter Windesheims Forbillede, reformerede Kannekebølger sluttede sig sammen til en Kongregation. 1423 sluttede saaledes Wittenborg i Stiftet Hildesheim sig til Windesheimer-Kongregationen. 1435 gav Baseler-Konciliet Priorerne i Windes-

heim og Wittenborg Fuldmagt til at genoprette Tugten i de nordtyske Korherrestifter, og i den Retning var navnlig B. meget virksom paa forskl. Steder (især i Hildesheim) lige til sin Død 1479 eller 1480. J. B. traf i Segeberg sammen med Christiern I's Dronning, Dorothea, hvem han meddelte en Bøn, han selv havde forfattet; det er sandsynligt, at der ved denne Sammenkomst ogsaa har været Tale om Kloster-Reformens Udvikelse til Danmark. Foruden en Klosterkrønike (*Chronicon Windeshemense*, paany udg. af K. Grube 1886 i *Geschichts-quellen d. Prov. Sachsen XIX*) har han bl. a. skrevet et Skrift: *De reformatione monasteriorum quorundam Saxonie* i 4 Bøger. Nogle af hans mindre Arbejder (Breve, Prædikener osv.) ere efter et Haandskrift i Berlin for første Gang (Haag 1890) udgivne af I. M. Wüstenhoff (K. Grube, J. B., Augustinerprobst zu Hildesheim, ein kath. Reformator des 15. Jahrh.s, Freib. 1881).

Buscher, Staats, se Büscher.

Busck, Gunni, dsk Præst, f. i Kbhvn 11. Maj 1798, tog 1820 juridisk Eksamen og 1823 teol. Attestats. 1824 blev han Præst i Stifts-Bjergby og Mørke ved Holbæk, 1844 i Brøndbyøster og -vester ved Kbhvn, hvor han døde 28. Marts 1869. Han havde tidlig sluttet sig til Grundtvig og stillede sig i fl. Smaaskrifter paa hans Side i Kirkekampen. Det var ved Understøttelse fra ham, at Grundtvig fik den fornødne Tid og Ro til at arbejde paa sit »Sangværk«, hvorfor han i et Mindedigt over B. priser denne, fordi han »købte Lovsang til Guds Hus« (H. Bech, G. B., et Levnedsløb i en Præstegaard, 2. Udg. 1878).

Busenbaum, Hermann, rom.-kat. Kasuist, f. i Noltin i Westfalen 1600, blev 1619 optagen i Jesuiter-Ordenen. Da han tidlig rebøede udmærkede Lærergaver og megen Duellighed som Sjælesorger, blev han Skriftefader hos Fyrst-biskop Christoph Bernh. von Galen af Münster. Han var Lærer i Filos. og Teol., særlig Moral-teologi, i forskl. Jesuiter-skoler, navnlig i Köln, blev senere Rektor for Jesuiter-Kollegiet i Hildesheim og tilsidst Rektor for Kollegiet i Münster. I denne By døde han 31. Jan. 1668. 1645 udgav han *Medulla theologiae moralis, facili ac perspicua methodo resolvens casus conscientiae*, en berømt Kasuistik, der indtil 1776 oplevede over 200 Udgaver. B.s *Medulla* er helt og holdent gaaet over i Alfonso de' Liguoris Moralteologi, der i Grunden er en Kommentar til B.; da Liguori 1871 blev op-højet til Kirkelærer, kom B. derved til stor Ære. — 1710—14 udgav Jesuiten Claudius Lacroix, Prof. i Köln, en betydelig udvidet Udg. af B.s *Medulla*, der ligeledes fik en stor Udbredelse. En Udg. fra 1757 (efter Titelbladet trykt i Köln, men i Virkeligheden i Lyon) bragte Parlamentet i Toulouse til at lade Bød-delen brænde Bogen, fordi den formentlig indeholdt statsfarlige Paastande (Læren om Pavens Ufejlbarhed, om hans Magt over Fyrsterne, Fordømmelse af Gallikanismen osv.) og »Lærdomme, der kunde friste Undersaatterne til Attentater paa Kongens hellige Person«. Parlamentet støvnede derpaa Superiorerne for de 4 Jesuithuse, men de forsikrede, at de aldrig havde lært slige Lærdomme. Jesu-

ternes Forkæmper, Francesco Antonio Zaccaria, udarbejdede imidlertid et Forsvarsskrift, rettet mod Toulouse-Parlamentet. Det blev undertrykt af Jesuiter-Generalen, men ikke desmindre oversat paa Fransk af Abbé Goujet, og 1761 udgav Zaccaria selv B.-Lacroix's Værk. Dog havde han dels udeladt de omtvistede Sætninger, dels søgt at give dem en harmles For-tolkning. Jesuiten Bernh. Duhr (Jesuiten-Fabeln, Freib. 1892, S. 392) paastaar ogsaa, at den haardest angrebne Sætning af B. intet har at gøre med Tyranomordet, at den næsten ordret er tagen fra Sant Antoninos Moral, og at man hos Thomas fra Aquino (*Summa II*, 2 qu. 69, art. 2) finder den samme Tanke. Striden om B.s Lære om Tyranomordets Tilladelighed var en af Aarsagerne til Jesuiternes Ud-drivelse af Frankrig. Fr. N.

Bushnell, Horace, amerik. Teolog, f. i New Preston, Conn., 14. Apr. 1802, blev 1827 Ud-giver af den literære Del af New Yorks Hand-eltidende. 1829—31 var han tutor i Yale College, men studerede samtidig, først Jura, siden Teol. I 1833 blev han Præst for en Kon-gregationalist-Menighed i Hartford, Conn., og udmærkede sig som Prædikant. Paa Grund af Svaghed nedlagde han sit Præstembede i Hartford, men boede dér til sin Død (17. Febr. 1876). Han har i Amerika dannet en teol. Skole (»Bushnellisme«), der paa nogle Punkter frembyder Lighed med den Ritschlske Skole i Tyskland. 1849 udgav han *God in Christ*, i hvilken han udviklede en Kristologi, der af I. A. Dorner karakteriseres som »Sabellianisme i teopaskitisk Form«. Den paaførte ham en Anklage for Kætteri. Til sit Forsvar skrev han 1851 *Christ in Theology*. I Skrifterne *The Vicarious Sacrifice* (1865) og *Forgiveness and Law* (1875) har han kritiseret den kirke-lige Forsoningslære (Life and Letters of H. B., by his daughter Mary Bushnell Cheney, New York 1880). Fr. N.

Bushnellisme, se Büschnell.

Busi (Hesek. 1, 3), Profeten Hesekiels Fader.

Buskmændene (Sanfolket) ere et Jægerfolk paa det allerlaveste Kulturtrin, der i et Tal af maaske 50,000 strejfe om i smaa Horder i det indre af Sydafrika, særlig Kalaharis Ørken. Der er stridt om deres Slægtskabsforhold til Hotten-totterne, hvem de ligne i Legemsbygning, men de ere endnu mindre end disse (M. 1,40) og Hudfarven mere rødlig. Ansigtformen næsten firkantet. Sproget har endnu flere Smæklyd og er ikke som Hottentotternes agglutinerende. Tidligere ansaa de almindelig for sunkne og forkomne Hottentotter, men betragtes nu som en med disse beslægtet Gruppe. De ere ingen-lunde ubegavede, hvilket bl. a. viser sig i de mærkelige Tegninger paa Klippevægge af Dyr- og Menneskeskikkelser; men de ere i høj Grad letsindige Børn af Øjeblikket, og paa deres ube-tvingelige Frihedskærlighed strander ethvert Forsøg paa at bringe dem i Berøring med Civilisationen. Som dristige Kvægtve, blottede for ethvert Begreb om Ejendom, ere de Døds-fjender af Kolonierne samt af Kaffere og Hotten-totter. Deres Vaaben er endnu Bue og forgiftede Pile, deres Klædning den bekendte sydafrikanske Skindkappe (Kaross) samt et diminutivt For-klæde, deres Bolig en Hule eller et Jordhul,

højest en Hytte af Grene. Af religiøse Forestillinger har man kun fundet Tro paa onde Aander, som de værge sig imod ved Amuletter, samt paa et Liv efter Døden. De i Aarene 1799 til 1833 ved Kickerer o. a. gjorde Missionsforsøg iblandt dem have atter maattet opgives (G. Fritzs, Die Eingebornen Südafrikas; Bahnson, Etnografien II). V. Sn.

Busknegrene ere Efterkommere af de i det 17. og 18. Aarh. fra den holl. Koloni Suriname til Urskov (Busklandet) flygtede Negerslaver, der tilkæmpede sig deres Frihed og Anerkendelse af Koloniregeringen, medens Slavernes Emancipation i Kolonien først fulgte 100 Aar senere, 1863. De have bevaret det plumpeste Henselskab med Fetisdjyrkelse, Tryllemidler og Troldmænd (Winti-mænd), der ved Siden af Høvdingen (Gran-man) udøve en stor Indflydelse. Brodermenigheden begyndte 1765 en Mission iblandt dem trods det morderske Klima. En Række af heltemodige Sendebud (Stoll, Wiez, Mähr o. a.) virkede i dette »Dødsland«, i hvilket indtil 1813 9 Br. og 6 Søstre fandt deres Grav. Da ophørte man at stationere Missionærer dér, men døbte Busknegre, som Joh. Arabi, den først døbte (1771), og hans Søn Hjob o. a. fortsatte Arbejdet. 1840—54 kom der igen faste Missionærer: Danskeren R. Schmidt, d. 1845 o. a. Nu ledes Arbejdet fra en Mellemstation (Bergendal) midt Vejs imellem Paramaribo og Busklandet. Det har faaet et Opsving ved den mærkelige indfødte Evangelist Joh. King, døbt 1861, der virker endnu, og der er nu o. 1000 døbte B. af 8—9000 (Schneider, Die Buschneger Surinames). V. Sn.

Butler. 1) **Joseph B.**, eng. Biskop, f. 18. Maj 1692 i Wantage i Berkshire, uddannede sig i sin tidligste Ungdom til at blive nonkonformistisk Præst. Allerede i en Alder af 21 Aar vakte han stor Opmærksomhed ved 2 Breve, i hvilke han søgte at godtgøre, at et af Tidens teol. Lys, Dr. Sam. Clarke, i sin *Demonstration of the Being and Attributes of God* havde gjort sig skyldig i Forsyndelser mod Logiken; senere optog Clarke selv B.s Indvendinger i et Tillæg til det nævnte Skrift. Lidt efter lidt fjernede B. sig fra sin Nonkonformisme, og 1714 indtraadte han i *Oriel College* i Oxford for at berede sig til en Præstegerning i den anglikanske K. 1718 blev han Kapellan ved *Master of the Rolls's* Kapel, og dér holdt han nogle berømte Prædikener, som han senere udgav. 1721 blev han Præst i Houghton ved Darlington, 1725 fik han Stanhope, et af de bedst aflagte Kald i den anglikanske K., 1733 blev han Kapellan hos Lordkansler Talbot i London, og 1736 udgav han sin berømte Apologi (*The Analogy of Religion, natural and revealed, to the Constitution and Course of Nature*), et af de ypperste Forsvarsskrifter over for Deismen (navnl. Tindal), som endnu stadig regnes for et af Hovedværkerne i den eng. Literatur og har haft stor Betydning for saa forskl. Aander som James Mill, J. H. Newman og W. E. Gladstone. Efter Udgivelsen af denne Bog blev B. Sekretær hos Dronning Caroline, og efter hendes Anbefaling (paa hendes Dødsleje) 1738 Biskop af Bristol, 1750 Biskop af Durham. Han døde 16. Juni 1752. Baaede i Bristol og Durham udfoldede han en

stor Gavmildhed, men han blev saavel i levende Live, som efter sin Død, haardt angreben, fordi han havde ladet et hvidt Marmorkors opstille i sit Kapel i Bristol, og fordi han ved Overtagelsen af Bispestolen i Durham havde udtalt sig om de kirkel. Ceremoniers Betydning for sand kr. Fromhed. Heri saa mange hedensk Overtro og Fornægtelse af den ægte Protestantisme. Den bedste Udg. af B.s Prædikener og *Analogy* skyldes Gladstone (I—II, Oxf. 1896), der her til har knyttet en Række i fl. Henseender mærkelige og betydelige Afhandlinger om B.s Teol. og Apologetik (*Studies subsidiary to the Works of Bishop B.*, Oxf. 1896). Fr. N. — 2) **Mrs. Josephine B.** har haft en Hoveddel i Nutidens Kamp imod Usædelighed og for Kvindens Rettigheder. Hendes Fader, John Grey fra Dilton i Northumberland, havde været ivrigt med i Bestræbelser for Negerslavernes Frigørelse; Moderen, Hannah Annett, stammede fra en Hugonotfamilie, der for Troens Skyld var flygtet til England. I de ganske unge Aar havde hun svære aandelige Kampe, hvorfra hun kendte Sydens Magt i det indre, skønt hun blev udvortes bevaret i et godt Hjemms Omgivelser. Som lykkelig Ægtefælle levede hun saa med sin lisesindede Mand, George B., Prof. først i Oxford, siden i Liverpool, til sidst *Canon* i Colchester, hvem hun fødte 3 Sønner og 1 Datter. En Dag i 1864 faldt hendes lille Datter ud over Trapperækværket og slog sig ihjel paa Forstuens Marmorgulv. Denne rystende Tildragelse bragte hende midt ind i de gamle Sjælekampes Mørke, indtil en from Dame bad hende paatage sig hendes Tilsyn med et Optagelseshjem for ulykkelige unge Piger; dér skulde hun udfolde den Moderkerlighed, som Datteren nu ikke længer havde Brug for. I denne Gerning fik hun mangen falden Piges Historie og indsaa, at ofte udvortes Omstændigheder og Forhold langt mere end bevidst Synd havde været Aarsag til deres Fald; hun kom derved mere og mere til at gøre deres Sag til sin og til at føle, hvordan Kvindens Ret bliver traadt under Fod ved den Maade, hvorpaa Samfundet mangen Gang kun støder den forførte Kvinde dybere ned i Afgrunden uden Haab om Oprejsning. Da derfor noget af den Lovregulering af Usædeligheden med tvungen Undersøgelse af mistænkte Kvinder, som siden Napoleon I's Tid under Paaskud af Sundhedsbeskyttelse var blevet indført i flere af Fastlandets Stater, ogsaa begyndte at finde Vej til England, idet »Lov om smitsomme Sygdomme« af 1866, udvidet 1869, indførte lignende Reguleringer i alle Garnisonsbyer, var hun en af de første, som rejste sig derimod. Efter at Daniel Cooper, Forstander for et større Redningshjem, havde gjort opmærksom paa de i al Stilhed indførte Lovbestemmelser, underskrev Mrs. B. tillige med en Del andre Damer, deriblandt Florence Nightingale, et Opraab imod det Brud paa engelsk Frihedsret og kristelig Sædelighed, som de, betegnede. Og nu paafulgte 1870—1886 en voldsom Kamp, der lidt efter lidt førte til, at hine Bestemmelser fuldstændig bleve tagne tilbage. I denne Kamp stod Mrs. B., som Æressekretær for den i dette Øjemed dannede Forening (hvis Navn nu er *la Fédération britannique et conti-*

nentale pour l'abolition de la Prostitution légale) forrest, udsat baade for Angreb i Pressen og, især ved Valghandlinger til Parlamentet, for Smædeord og Mishandling, som den højt dannede Dame kun udholdt ved sin inderlige Tro paa Gud. I 1875 uddivedes Føderationen til Kontinentet, og ved en Række Konferenser og Kongresser har B. givet Møde, ligesom hun ved Breve og Besøg har knyttet mange Forbindelser i Europa til Gavn for den Sag, hun har viet sin Kraft. Paa Dsk er udkommet »Faldne Kvinder, en Røst i Ørken« (1876) og »Opraab til Forældre« (1887), og 1888 besøgte Mrs. B. Kbhvn (Ida Welhaven, Mrs. J. B., Kbhvn 1893).

N. D.

Buttlar, Eva von, pietistisk Sværmerke, blev født 1670 i Eschwege i Hessen af luth. Forældre. 1687 ægtede hun en landfygtig Huguenot, der levede i Eisenach som Dansemester ved Høffet. Efter et letsindigt Liv ved Hove sluttede hun sig til Pietisterne, skilte sig fra sin Mand og gik (1702) til Allendorf i Hessen, hvor hun dannede et kr., saakaldt »filadelfisk« (Joh. Aab. 3, 7 f.), Samfund efter eng. og nederl. Forbillede. Medlemmerne af dette Samfund troede, at Tusindårsriget var lige for Haanden; de forkastede hele den bestaaende Kirke og dens Gudstjeneste og hengav sig til skamløse Udsvævelser, der vare dobbelt modbydelige, fordi de fandt Sted i Religionens Navn. Da hun tilslidst blev udvist af Allendorf, flyede hun til Wittgenstein og derfra til Köln. Hun sagde, at hun, Teologen Winter og Lægen Appenfeller vare Treenheden i Kød og Blod, og da hendes Galskaber og Udskejelser indbragte hende Forfølgelser, gik hun i Köln over til Romerk. 1706 drev denne »Treenighed« i Lüde ved Pyrmont sine Galskaber til et saadant Højdemaal, at Øvrigheden fængslede alle 3 Sværmere. Det lykkedes dog Appenfeller og Eva at slippe ud af Fængslet. De kom til Altona, hvor Appenfeller praktiserede under Navnet Dr. Brachfeld. Eva, der ogsaa her i Begyndelsen fortalte, at hun skulde føde den nye Messias, faldt nu efterhaanden til Ro. Hun døde o. 1717.

Butzer, Martin, se Bucer.

Buxtehude, Diderik, Komponist og Organist, blev født i Helsingør o. 1637. 1668 blev han Organist ved Mariakirken i Lübeck, hvor han komponerede Kantater og, paa Adventstidens Søndage, i Mariakirken afholdt de saakaldte »Abendmusiken«, der bl. a. lokkede J. S. Bach til Lübeck (se S. 196). Han døde i Lübeck 9. Maj 1707 (Ph. Spitta, Joh. Seb. Bach I, 252 f.).

Buxtorf, en Familie, af hvis Medlemmer flere, navnlig 2, have udmærket sig som lærde Orientalister. 1) **Johannes B.** den ældre, blev f. 25. Dec. 1564 i Camen i Westfalen, hvor hans Fader var Præst. Efter at have studeret i Marburg, Herborn, Heidelberg og Basel blev han 1590 Prof. i Hebr. i Basel. Et ham 1610 tilbudt teol. Professorat i Basel afslog han, ligeledes senere Kaldelser til Saumur og Leiden. Han døde 13. Sept. 1629. Ved jernflittigt Studium og ved stadig fortsat mundtlig og skriftlig Forbindelse med jødiske Lærde erhvervede han sig et saa udstrakt og grundigt Kendskab til den rabbiniske Literatur, at han i denne Henseende indenfor Kirken ikke er

naaet, end sige overtruffet. B.s faste Overbevisning om den massoretiske Teksts fuldkomne Rigtighed overfor Septuaginta og Vulgata kom ved hans uhyre Lærddom den i Datidens Protestantisme herskende Inspirationslære tilgode. Striden med Capellus om de hebraiske Skriftegens Oprindelse brød dog egentlig først ud under Sønnen. Blandt B.s Skrifter, af hvilke flere udkom i adskillige Oplag, ere de mest fremtrædende: *Synogoga Judaica* 1603; *Præceptiones gramm. de lingua hebr.* 1605, senere under Titlen *Epitome grammaticæ hebrææ*; *Thesaurus gramm. linguæ sanctæ hebr.* 1609; *De abbreviaturis hebraicis* 1613; *Epitome radicum hebr. et chald.* 1607, senere under Titlen *Lexicon hebr. et chald.*; *Manuale hebr. et chald.* 1613; *Concordantiæ biblicorum hebraicæ*, fra B.s Haand næsten fuldført, udgivet af Sonnen 1632; mere manglede i *Lexicon chaldaicum, talmudicum et rabbinicum*, fuldført og udgivet af Sonnen 1639 (de to sidstnævnte ere i nyeste Tid optrykte); Haandudgave af G. T. 1611; rabbinisk Bibel 1618 f.; *Tiberias sive commentarius masorethicus* 1620. — 2) **Johannes B.** den yngre, Søn af ovennævnte, f. i Basel 13. Aug. 1599, udmærkede sig tidlig ved sin hebr. Lærddom. Studerede i Basel og Heidelberg, foretog derpaa en Rejse i Nederlandene (var 1619 i Dordrecht under Synoden), England og Frankrig, studerede senere i Genève. 1624 blev han Diaconus i Basel, 1630 sin Faders Eftermand som Prof., 1647 overtog han et for ham oprettet teol. Professorat, som han 1654 ombyttede med Professoratet for glostil. Eksegese. D. 17. Aug. 1664. I videnskabeligt Ry naaede han vel ikke Faderen, men var dog en af sin Tids aller ypperste. Han udgav 1622 et *Lexicon chaldaicum et syriacum*; fremdeles Faderens Konkordans og talmudisk-rabbinisk Leksikon. Forøvrigt var hans literære Produktion væsentlig optaget af hans Strid med L. Cappellus, Prof. i Saumur, om de hebr. Skriftegens Oprindelse. 1643 skrev han *Dissertatio de literarum hebr. genuina antiquitate*, hvori han hævdede Kvadratskriften som den oprindelige hebraiske, ældre end Samaritanerskriften, og 1648 *Tractatus de punctorum . . . origine*, som overfor Cappellus's Paastand om den hebr. Punktations eftertalmudiske Oprindelse hævdede, at den gik tilbage i det mindste til Esra: fremdeles 1653 *Anticritica*. I Samtiden stod vel B., paa Grund af den herskende Dogmatik, nærmest som den sejrende (hans Opfattelse gik over i *Formula consensus Helvetici* 1675), om end mange Lærde stod paa Cappellus's Side; men dennes Opfattelse trængte snart igennem. Ogsaa om Nadveren havde B. en mindre Strid med Cappellus. — 3) **Johannes Jacob B.**, hans Søn og Eftermand, f. 1645, d. 1704, udmærket ved Lærddom, var ubetydelig som Forfatter. Han efterfulgtes af sin Brodersøn Johannes B., f. 1663, d. 1732, (E. Kautzsch, Joh. B. der ältere, Basel 1879; G. Schnedermann, Die Controverse des Ludovicus Cappellus mit den Buxtorfen, Leipzig. 1879).

J. C. J.

Byblos er det gr. Navn paa den gl. fönikiske By Gebal (Hes. 27, 9), nu Dsjabla eller Dsjubeil. Den ligger paa en næsten util-

gængelig Klippe, 5 Mil N. for Beirut. Beboerne af Egnen om B., Giblitterne (Jos. 13, 5) roses i G. T. for deres Bygningskunst (1 Kong. 5, 18) og Visdom til at stoppe Skibes Læk (Hes. 27, 9).

Büchse, Karl, f. 2. Maj 1803 i Schönfeld i Uckermark, d. 14. Aug. 1889 i Berlin. 1829 blev han Præst i Schönfeld, dernæst i Brüssow; 1846 første Præst ved Matthæuskirken i Berlin; 1853 Generalsuperintendent. Tog Afsked 1. Juli 1884. 19. Marts 1848 var han næsten den eneste Præst i Berlin, som holdt Gudstjeneste og bad for den forrevne Prins af Preussen (senere Wilhelm I.). Fra 1854 til sin Død var han Medlem af Statsraadet. Han var en aandelig Fader for mangfoldige, baade Lægfolk og Præster, nidkær som Prædikant, dygtig i Sjøleplejen, virksom for Missionerne. Af hans »Erindringer af en Landsbypræsts Liv«, som indeholde fortrinlige Bidrag til Pastoralteol., ere 3 B. oversatte paa Dsk og Sv. For Danmark har hans Opraab i »Erinnerungen aus dem Berliner Amtsleben« om 100 nye K., 100 nye Sogne, 100 nye Præster i Hovedstaden faaet særlig Betydning; det anførtes paa et Bethesda-Møde og gav et stærkt Stød til Arbejdet for de smaa Sogne i Kbhvn. J. P.

Bygningskunst, kirkelig. Under Art. Basilika og bysantinsk Kunst er skildret de første Kirkebygningers Tilblivelse med Benyttelse af de verdslige Basilikaers Bygningsmaade samt de Forsøg, der gjordes, navnlig i Østerleden, paa at benytte de antike Termer og Paladseres Hvalvingskonstruktioner til kirkelig Brug. I det følgende skal forsøges en sammentrængt Fremstilling af den kirkelige Bygningskunsts videre Udvikling i Vesterleden. Forholdet til Rom bliver her bestemmende: Kirken grundlægges overalt som Bispekirke, styres fra oven, og med Hensyn til saavel Gudstjenestens Indretning som Kirkebygningens Form tages Møderkirken til Forbillede. Den romerske Basilika havde jo allerede før Karolingerne optaget Tværflojen (Transepten) i sin Plan og i denne opstillet foruden Hovedaltret 2 Sidealtre med eller uden Nicher (Apsider), og Koret strakte sig, indesluttet af Skranker, ned i Hovedskibet. I de Bispekirker, som opførtes Nord for Alperne under og efter Karolingerne, se vi nu følgende Forandring indføres: der indskydes et firkantet Kor mellem Apsis og Transept, Kirkens Plan bliver et latinsk Kors, og ikke sjældent hæves Korgulvet ved Anlægget af en Kælder (Kryptkirke) op over Kirkegulvet. Dette Anlæg skyldtes vistnok hovedsagelig Ønsket om, naar man havde begyndt en stor Kirkebygning, snarest muligt at kunne holde Gudstjeneste i den, derimod er Kryptens Opstaaen af Helgenraven (den romerske Confessio) mere end tvivlsom. Bispem ogver sin Plads bag Altret, og hans Stol stilles ind i en af Præsternes Stolerækker foran Altret. Korskrankerne, som strakte sig ned i Hovedskibet, falde bort, og dér, hvor vi i vore Dage se Transepten overskaaren af Korstolene, tør vi formode, at den oprindelige Ordning er fraveget for at kunne faa Plads til et større Korpersonale, end fra først paatænkt. Medens saaledes Kirkens Østende, i hvilken Hovedaltret i Reglen stod, mere og mere ud-

og indvendig antog en typisk Form, gik der endnu nogen Tid, før der blev nogenlunde Enighed om, hvorledes Vestenden med Hovedindgangen bedst skulde ordnes. De store tyske Kirkers Vestende afsluttes ikke sjældent som Østenden med Tværfloj, Kor og Korrunding. Indretningen af saadanne Dobbeltkor forklares ved, at man i disse Kirker havde en ved Relikvier repræsenteret Helgen, hvis Dyrkelse krævede et Alter af lignende Anselighed som Hovedaltret. Hvor disse Dobbeltkor findes, savnes en Hovedindgang. Den romerske Forgaard foran Kirkens Vestende blev sjældnere og sjældnere, derimod lagdes ofte en Klostergaard udenfor det søndre Sideskib. Hvor der ikke fandtes Dobbeltkor, kom man derimod efter Karolingernes Dage i Norden mere og mere ind paa at fremhæve Kirkens Forside og Hovedindgang ved et pylonagtigt Parti eller et Par svære Taarne, hvad enten nu dette skyldtes Bestræbelsen for at tilvejebringe Lighed med det jerusalemske Tempel eller kun Skønhedshensyn. Unægtelig kom man efterhaanden ved disse Forandringer til en mere malerisk Gruppering af Bispekirkens Ydre end den, den romerske Basilika havde frembudt. Ikke usandsynligt skyldtes denne Fremgang, at man ofte med en Model maatte give Byggherren et Begreb om den Bygning, han vilde rejse sig til Sjølebod. Det ydre gennemførtes da ogsaa meget sirligt med Sokkel, Lisener, Buefriser, Vindues- og Dørrindfatninger i huggen Sten. I det indre kunde man vel ikke som i Rom møde med Rækker af Granit- eller Marmorsøjler, tagne fra ældre Bygninger, man maatte i disses Sted sætte firkantede Kalk- eller Sandstenspillere, Piller, vekslende med Søjler, eller Søjler, der havde byttet det korinthiske Kapitæl med et grotesk figurligt Kapitæl eller det tyske Terningkapitæl. Hovedskibet dækkedes fra Begyndelsen som oftest af et Træloft eller en aaben Tagstol, Sideskibene derimod ikke sjældent af Krydshvalvinger. Med Bispekirkerne kappedes Klosterkirkerne i Størrelse og Anselighed; de byggedes som oftest efter en lignende Type.

Disse den ældre Middelalders Kirkebygninger i Rundbue- eller romansk Stil optræde imidlertid med ikke ringe Forskelligheder i de forskellige Lande efter disses Beliggenhed, Magt og Rigdom. I Tyskland træffe vi saaledes den sachsiske Gruppe, knyttet til Kejserne og Hertugerne af det sachsiske Hus (Quedlinburg 937—1021, Gernrode 961—1000, Paderborn 1009—36, Goslar 1040—60, Liebfrauenk. i Halberstadt 1135—46, Königs-lutter 1135 og Braunschweig 1171 m. fl.) og til det rige Bispeæde i Hildesheim (Michaeliskirken 1001—22, Domkirken 1055—61, St. Godehardi 1133—72). Til denne Gruppe maa vel ogsaa regnes Domkirken i Lund, der har den i sachsiske Kirker ikke ualmindelige Vekslen mellem Pille og Søjle, hvorimod Domkirkerne i Ribe og Viborg maaske kunne siges at slutte sig lige saa nær til de rhinske Kirker. Disse falde atter i 2 Grupper: en overrhinsk, knyttet til Kejserne af det salske Hus og deres samtidige Kirkefyrster (Speier 1030—1159, Mainz 1081—1136, Worms 1110—81, Limburg a. d. H. 1030—42, Trier 1046—47, Laach 1093—1156, Bamberg

1200—74). Den nederrhinske Gruppe knyttes til »det hellige Köln« (S. M. paa Capitolet 1049, Apostelkirken 1219, S. Kunibert 1248 osv.). I Frankrig har Normandiet sin Gruppe, der efter Englands Erobring breder sig ogsaa til dette Land (Jumièges 1067, St. Etienne og St. Trinité i Caen 1066—1100, St. Albans 1116, Koret i Norwich 1096—1101 og Gloucester 1088—1100, Durham 1108—28, Peterborough 1117—45 o. fl.). I Trondhjems Domkirke er den, i den nordre Korfløj levnedes Rest af Olaf Kyrres Kirke, en Prøve paa denne normanniske Arkitektur.

I disse nordiske Rundbuekirker vare Midtskibene, som sagt, fra Begyndelsen ikke overhævede, men den i hine Tider store Brandfare maatte, ikke mindre end Skonhedshensyn, gøre det ønskeligt at gennemføre Hvælvingerne over hele Kirken, hvad ogsaa skete, efterhaanden som man saa sig i Stand til at overvinde de hermed forbundne konstruktive Vanskeligheder. I denne Henseende var noget at lære i Sydfrankrig. Her havde man i Provence genoptaget de antike Tøndehvælvinger med ret betydelig Spænding (Avignon 1075—1100, Montmajour i Orange 1085—1126), i Akvitanien Kuppelkonstruktioner efter bysantinske Forbilleder (St. Etienne i Périgueux, Cahors 1119, Solignac 1143, Souillac, St. Front i Périgueux 1122—50, Angoulême 1101—29, Fontevrault 1125 og St. Maurice i Angers 1150—1274); i Auvergne afstivede man Midtskibenes Tøndehvælvinger over Sideskibenes Gallerier (Triforier) med halve Tøndehvælvinger (N. D. du Port i Clermont-Ferrand 11. Aarh.), hvilken Bygningsmaade optoges i Toulouse (St. Sernin 1090), ja selv paa den pyrenæiske Halvø (S. Jago de Compostella 11. og 12. Aarh.). I Auvergne og Bourgogne begyndte man paa at skaffe mere Lys ind i Midtskibet ved at overhæve dette paa forskellig Maade (St. Philibert i Tournay 1007, Puy-en-Velay Beg. af 11. Aarh. o. fl.), til sidst med Krydshvælvinger. De store burgundiske Benedictiner- og Cistercienserklostre fik en overordentlig Betydning for Bygningskunstens Udvikling ikke blot i Frankrig, men i hele Vesterleden. Clunys Kirke, som var grundet 900, ombygget 981, men atter blev ombygget 1088—1103, havde maaske fra den nu forsvundne St. Martin i Tours, optaget den Ændring i Basilika-Planen, at Sideskibene førtes som en Omgang om Koret med en Række Kapeller udadtil, der tillod en betydelig Forøgelse af Helgenaltrenes Antal. Denne Ændring i Planen fik stor Udbredelse og optoges herefter af de nordfranske Bispekirker. Dog ikke blot hermed gik Benedictinerne i Spidsen, men gennem Indførelsen af Ribber og Spidsbuer i Hvælvingsbygningen, ved Udviklingen af fuldkomnere Former for Taarne og Spir, ved rig Anvendelse af Skulptur til Portalernes Udsmykning, ved Indførelsen af Glasmaleriet osv. osv. forberedte de den Udvikling, som skulde følge efter. Mod den begyndende Yppighed optraadte Cistercienserne, som forkastede Kapelkranen, vendte tilbage til de færre sideordnede Kapeller Øst for Transepten og gav Afkald paa den for rige Anvendelse af Skulptur og Maleri. Uagtet deres Orden fik stor Udbredelse, formaadede den dog ikke at

standse Tidens Strøm. De burgundiske Benedictineres Virksomhed spore vi, foruden i de os levnedes Klosterkirker (f. E. Vézelay 1104—32, Paray-le-Monial 1150, St. Gilles 1116—1261), i Domkirkerne i Nevers (1063—99), Autun (1132—48), Langres (1144), Vienne (1150) o. fl. Gennembrudene af det nye, af den Stil, som man den Gang kaldte den franske, som de italienske Renæssanceskribenter senere gav Øgenavnet den gotiske, men som man ogsaa har kaldt Spidsbuestilen, foregik imidlertid i de franske Kronlande med Paris som Centrum. Mellem de banebrydende Monumenter maa nævnes: St. Germain des Prés i Paris (1100—50), St. Germer (1132), den ældre Del af St. Denis (1140—44), Noyon (1137—50), Laon (1155—74), St. Remy i Reims (1164—81), Chalons sur M. (1157—83), Notre Dame i Paris (beg. 1163), Koret af St. Etienne i Caen (1200—25). Den kunstneriske Opgave at overhæve hele Kirken, at give Midtskibet rigeligt Lys og en svimlende Højde med saa smalle Piller som muligt, at overføre Højklirrens Hvælvings Tryk gennem enkelte eller dobbelte Sprængbuer paa Sideskibenes Støttepiller, at opløse Kirkens Vægge i prægtige med Stadværk delte og med Glasmalerier fyldte Vinduer, at gøre Taarne og Spir saa himmelstræbende som muligt, at bortkaste de sidste Rester af den ældre Middelalders figurlige og ornamentale Tradition og i Stedet øse af Naturens evig friske Kilder: denne Opgave skulde omsider finde sin Løsning. En umaadelig kunstnerisk Kappelyst griber hele Folket og den ene Domkirke større og prægtigere end den anden rejser sig i Nordfrankrig (N. D. i Paris 1160—1235, i Sens 1152—84, Senlis 1151—1200, Soissons 1175—1212, Chartres 1195—1260, Bourges 1230—1300, Reims 1212—95, Amiens 1220—88, Beauvais 1225—72, Le Mans 1217—1300, Tours 1170—1266, Troyes 1208—23, Meaux 1200—50, Auxerre 1215—34, Rouen 1202—80, Coutances 1225—75 o. fl.). Fra Frankrig forplanter Bevægelsen sig til de omliggende Lande. En fransk Bygmester tilkaldtes til Domkirken i Canterbury (1174—85), og Westminsterabbetiet bygges efter en fransk Plan (1245—69). Men den franske Stil omdannes til »tidlig engelsk« (*early english*): Lincoln (1185—1200), Westminster (1245—69), Salisbury (1220—58), Worcester (før og efter 1218), Wells (1214—39), denne til den »pyntede Stil« (*decorated style*): York (1291—1330), Exeter (1280—1370), Lichfield (1296—1420), og denne atter til den »lodrette Stil« (*perpendicular style*): Winchester Skib (1393—1422), Gloucesters Korsgang (1381), Kings College i Cambridge (1440), Henrik VII Kapel i Westminster (1502) osv. Den engelske Gotik har mange Ejendommeligheder f. E. firkantet Korslutning, flere Tværskibe, mangelfuldt udviklet Stræbebuesystem, eget Løvværk, eget Stadværk, egne Taarne og Spir, egne Kapitelluse osv. Domkirken i Trondhjem er i det væsentlige en Afledning af den tidlige engelske Gotik.

I Nederlandene rejser sig den storartede Kirke i Tournay (1140—71 og 1242—1325) i nær Tilslutning til de franske Bispekirker. Den efterfølges af S. Gudule i Bruxelles, Onze Vrouw i Brügge (1230—97), og Domkirken i Utrecht (1251—67). I de senere nederlandske

Kirker sporer man sene tyske og sene franske Paavirkninger (Domkirken i Antwerpen 1352—1422, Mecheln e. 1341, Louvain 1373—1433 osv.). Til Tyskland havde nemlig den franske Bevægelse tidlig forplantet sig. Domkirken i Magdeburg (1207—34), St. Gereon i Köln (1212—27), Domkirken i Limburg a. d. L. (1213—42), Liebfrauenk. i Trier (1227—43) og Elisabethkirken i Marburg (1235—83) hvile tydelig paa Studier af den ældste franske Gotik, mest dog i dekorativ Retning. Den senere franske Gotik træffe vi i Kölns Domkirke (1248—1322), i Metz (1330—83), i Skibet i Strassburg (1240—75), Freiburg (f. 1270), Regensburg (beg. 1275), men tyske Ejendommeligheder gøre sig næsten overalt gældende, ofte savnes Korets Kapelkrans og det gennemførte Sprængbuesystem, man gør alle Skibe lige høje som i Stephanskirken i Wien (14de Aarh.), taber derved Lys i Midtskibet og trykker Kirkens Ydre ved et uhyre Tag. Til Gengæld udvikle Tyskerne Taarnet og de gennembrudte Spir til den største Fuldkommenhed (i Freiburg o. 1300, Köln beg. 1350, Wien 1370—1433, Ulm 1400—25 og Strassburg 1404—89).

I Danmark have vi Paavirkning fra Kirken i Tournay i Roskilde Domkirke (Beg. af 13. Aarh.); i Sverig begynder en fransk Bygmester 1287 Domkirken i Upsala, men iøvrigt modificerede den gotiske Stil Syd og Nord for Østersøen i høj Grad af Materialet: Murstenen, hvormed man maatte bygge. De mærkeligste af denne Gruppe Kirkebygninger findes i Hansestæderne; saaledes Mariekirken i Lübeck (1276—1309), Mariekirken i Rostock (1398—1472), Kirkerne i Stralsund (1311—1460), Mariekirken i Danzig (1400—1502) o. fl. — I Schweiz slutte Domkirkerne i Lausanne og Genève sig til de nærmeste franske o. burgundiske Kirker. Dog, medens saaledes den franske Gotik bredte sig mod Nord og Øst, blev den ikke staaende stille i Hjemlandet; den udviklede sig, hvad Enkeltheder og særlig Ståværkets angaar, til, hvad Franskmændene kalde den flammende (*flamboyante*) Gotik, og var der end ikke Brug for mange flere store Bispekirker, saa var der dog adskilligt at tilføje paa de eksisterende Bygninger, bl. a. de Kapeller, som man efterhaanden, som i Koret, ogsaa førte ned langs Kirkens Sideskibe for at forøge Altrenes Antal. Dernæst udbredte jo Tiggermunkene sig i det 13. Aarh. og krævede til deres Brug rummelige Skibe, i hvilke Prædikanterne kunde høres og ses, derhos de uundgaelige Kapelrækker. Som et prægtigt Eksempel paa den flamboyante Gotik kan nævnes Kirken St. Ouen i Rouen (1318—1500), men Gotiken bredte sig nu ogsaa til de sydfranske Byer, hvor den oprindelig ikke havde hjemme: Clermont (1248—85), Limoges (beg. 1270), Narbonne (1272—1332). I Alby (1282—1476) opgives fuldstændigt det nordfranske System, og de flamboyante Former bruges kun som Dekoration.

Ogsaa i Spanien var Gotiken trængt ind og skabte efterhaanden en Række prægtige Monumenter (Burgos 1221—1456, Leon beg. 1250, Toledo beg. 1227, Valencia beg. 1262, Barcelona 1298—1448, Sevilla 1403—1517, S. Juan de los Reyes i Toledo 1476 o. m. fl.). — I Italien var den nordiske Maade at bygge Hvelvinger paa vel

allerede tidlig indført (S. Ambrogio i Milano og S. Michele i Pavia 11. Aarh., Modena, Parma og Piacenza 12. Aarh., S. Francesco i Assisi 1228—53), men paa det franske konstruktive og dekorative System kom man dog aldrig ind. Man havde intet imod de store, rolige udvendige Flader, selv om deres Beklædning kun var af Mursten, og man foretrak at dække de indvendige Vægge med Freskobilleder fremfor at fylde Vinduerne med farvet Glas. Fra Norden laaner man kun dekorative Enkeltheder, som dog omformes efter italiensk Smag. De rige norditalienske Stæder kappes om at bygge prægtige Bispe- og Klosterkirker (Siena 13. Aarh., Orvieto beg. 1290, S. Maria i Firenze beg. 1294, S. Petronio i Bologna 1390, Domkirken i Milano beg. 1386, La Certosa ved Pavia beg. 1396) og fyldte disse med utallige Billeder. Renæssansens Banebryder Brunellesco forsøger i S. Lorenzo og S. Spirito at vende tilbage til Basilikatypen, gennemfører i antik Aand, Teoretikeren L. Alberti benytter derimod de antike Hvelvingsformer sammen med Søjleordenerne navnlig i S. Andrea i Mantua (1472). Lionardo, Bramante og Michelangelo tumle med Problemet at krone et Centralanlæg i antike Former med en mægtig Kuppel (S. Pietro i Rom beg. 1506). Det er dog først efter at det store Skisma i Vesterledens Kirke var indtraadt, og efter at den rom.-kat. Kirke havde reorganiseret sig paa Konciliet i Trient (1545—63), at den som sin almindelige Type fastslaaer den saakaldte Jesuiterkirke, som oftest et tøndehvelvet Skib med Kapeller paa Siderne, undertiden med Korsfløj og Kuppel over Korset og med en dekorativ, for ikke at sige teatralisk, Façade mod Gaden. Jesuiterkirkens Plan fjerner sig ikke synderligt fra den, hvormed den gotiske Kirke sluttede: Kapelrækkerne trækkes helt ned til Kirkedørene, og deres massive Skille vægge benyttes til Afstivning af det rummelige Midtskibs Hvelvinger; men i dekorativ Henseende opgives hele den middelalderlige Tradition, man følger Tidens verdslige og barokke Smag, lægger mest an paa at glime og blænde (Gesù 1568—75, S. Maria in Vallicella 1550—1605, S. Andrea della Valle 1591—1665, S. Carlo al Corso 1612—1690, S. Ignazio 1626—75, S. Carlo a Catinari 1612, alle i Rom). Jesuiterstilen indførtes fra Italien i alle rom.-kat. Lande. I vore Dage er man dog Nord for Alperne ofte vendt tilbage til de middelalderlige Former.

De protestantiske Kirkesamfund benyttede, hvor de kom til at raade, saa godt, det lod sig gøre, de Kirkebygninger, som de forefandt. Kun i Ny og Næ blev der Brug for og Raad til en ny Kirke. De engelsk-biskoppelige og Lutheranerne holde paa den kirkelige Tradition og opgave derfor ikke Koret med Altret som et selvstændigt Rum, som Kirkens allersmukkeste, hvormod de schweizeriske og hollandske Reformerte helst ville stille Altret som Bord midt i Kirkerummet. Da Protestanterne desuden med Rette gøre Fordring paa, at Prædikanten skal kunne høres og ses af alle, følger heraf en Begrænsning af den protestantiske Kirkes Størrelse, som maa gøre den mindre anselig end de middelalderlige Kirker. Den store Paulskirke i London (opført 1675—

97 efter Branden 1666) er ikke meget protestantisk, den vilde egne sig nok saa godt til rom.-kat. Gudstjeneste. Wrens andre londonske Kirker røbe den tænksomme og begavede Kunstner, men gøre med deres fuldstændige Mangel paa Billeder et koldt og ikke meget kirkeligt Indtryk. I Danmark forsøgte Christian IV i Christianstad Kirke og i den snart nedrevne St. Anna rotunda, Christian V i Vor Frelses Kirke, de svenske Konger i Catharinakirken i Stkhlm og Domkirken i Kalmar med mere eller mindre Held at fjerne sig fra den middelalderlige Type. Lignende Forsøg har man gjort i Tyskland (Mariekirche i Wolfenbüttel 1608—23, Frauenkirche 1726—38 og Kreuzkirche 1764—92 i Dresden, og Michaeliskirche i Hamburg 1751—62). Nogle af disse Kirker maa, som Frederikskirken i København og de rom.-kat. Kirker Panthéon og La Madeleine i Paris, snarere betragtes som Prøver paa akademisk end som Prøver paa kirkelig Bygningskunst. Medens man ved de utallige protestantiske Kirker, som dette Aarhundrede har set rejse sig i England, mere og mere er vendt tilbage til den hjemlige Gotik, har man paa Fastlandet prøvet al muligt og forholder sig hidtil væsentlig eklektisk. Om man vil komme til en Type af mere almindelig Gyldighed, turde være tvivlsomt (Dehio u. von Bezold, Die kirchl. Baukunst des Abendlandes, Stuttg. 1884f; Burckhardt, Gesch. der neueren Baukunst, Stuttg. 1882—91; Fritsch, Der Kirchenbau des Protestantismus, Berlin 1893). *L. F.*

Bysantinisme. Da det lykkedes de bysantiske Kejsere at bringe den gr.-kat. K. i deres Rige i fuldstændig Afhængighed af Kejsermagten, plejer man at bruge Ordet B. til Betegnelse af den yderste Statskirkelighed (Cæsareopapisme). I Forordet til den 6. Nouvelle udtalte Justinianos: »De største Goder, Guddommen har givet Mskene, ere Præstedømmet og Kejserdømmet; hint tjener det guddommelige; dette det mskelige, men begge ere udsprungne af samme Princip . . . Vi have den største Omsorg for Guds sande Lære og Præstens Værdighed«. Heri har man fundet B.s Program udtalt, og i Kraft af deres »Omsorg for Guds sande Lære og Præstens Værdighed« blandede de bysantiske Kejsere sig i K.s inderste Anliggender og gjorde den gr. K. til en Træl af Staten. B. danner den diametrale Modsetning til den romerske Kurialisme, der vil gøre Staten til K.s Træl.

Bysantinsk Kunst. Herved maa forstaaes den Kunst, som fremstod i Bysants, navnlig efter det romerske Kejserdømmes Deling, og herfra udbredte sig især til det østlige Riges Provinser. Derimod kan der ikke herunder indbefattes den forfaldende og barbariserede antike Kunst overhovedet, allermindst, som undertiden er sket, Vesterledens Kunst i den tidlige Middelalder, den romanske Kunst.

Det maa antages, at Constantin den stores Kirkebygninger i det væsentlige have lignet de ældste romerske Basilikaer, dog med den Forskel, at man i Østerleden mindre end i Rom kunde bygge med Materiale, taget fra ældre Bygninger. Constantins Sofiakirke er afløst af den nuværende; hans Apostelkirke, ogsaa i Konstantinopel, var neppe oprindelig

hvelvet. Hans Opstandelses- og Himmelfartskirker i Jerusalem vare Søjlebygninger med runde Sanktuarier under aaben Himmel. Hans Moder Helenas Basilika i Betlehem har 5 Skibe; Koret antages for at være yngre. Af en Basilika, som Biskop Paulinos lod opføre i Tyros (311—22), have vi en Beskrivelse hos Evseb. Dog synes den under Constantin byggede Hovedkirke i Antiokia at have været en 8kantet Kuppelbygning, omgivet af Udbygninger og Gallerier i 2 Etager. Den har altsaa været et af de første Forsøg paa at benytte de antike Termers og Paladser Kuppel- og Hvelvingskonstruktioner til kirkelig Brug efter en sammensat Plan. Den maa have lignet S. Lorenzo i Milano eller S. Vitale i Ravenna. Naar S. Lorenzo er bygget, og om til Kirke, vides ikke med Sikkerhed, S. Vitale er opført 526—47.

De bysantiske Hvelvingsbygninger adskille sig fra Oldtidens derved, at disse væsentlig ere massive Støbninger af Beton, i hvilke Murstenen kun indgaar som Beklædning eller som Hjelpekonstruktion under Opførelsen, medens hine ere beregnede paa lette murede Hvelvinger, hvis Tryk ved andre Hvelvinger eller Støttebuer føres længere ud og ned mod Grunden. Denne Bygningsmaade naar sin højeste Udvikling med Justinian I, under hvem ikke blot den ovennævnte S. Vitale i Ravenna og Hagioi Sergios og Bakkos i Konstantinopel byggedes, men Constantins Sofiakirke, som var brændt, ogsaa genopførtes (532—37) efter en ny Plan af Isidor fra Milet og Anthemios fra Tralles. Den led kort efter Opførelsen af et Jordskælv, men blev istandsat og gjort stærkere af en yngre Isidor 563. Ogsaa Apostelkirken blev ombygget med 5 Kupler paa en korsformet Plan; den var de græske Kejseres Gravkirke, men har maattet vige Pladsen for Muhammed Erobrerens Moské. I Jerusalem byggede Justinian paa Tempelpladsen en prægtig Mariakirke, som er gaaet næsten sporløs til Grunde. Basilikaformen var dog ikke opgivet, som vi se af Hag. Johannes Studios i Konstantinopel (5. Aarh.), Hag. Demetrios og Eski-Djuma i Saloniki (5. og 6. Aarh.), S. Apollinare nuovo (504) og S. Apollinare in Classe (530—40) i Ravenna. Kvindene fik i de gr. Kirker efterhaanden deres Plads paa Gallerier over Sideskibene.

Efter den store Byggevirksomhed under Justinian følge Perioder af Slappelse og delvis Fremgang, men ingen af de senere bysantiske Kirker kan i Størrelse og Dristighed maale sig med Hagia Sophia. De bygges som oftest paa en korsformet Plan, saaledes at Kuppelen over den midterste Kvadrat hæves betydeligt op over den øvrige Kirke. Herved vinder det ydre i Slankhed og Elegance, men Kuppelens indre Virkning svækkes. Blandt disse senere Kirker maa nævnes Hagia Irene (8. Aarh.), Pantokrator (12. Aarh.) og Teotokos (12. Aarh.) i Konstantinopel, Hagia Sofia (9. Aarh.), Hag. Bardias (10. Aarh.) og Apostelkirken (12. Aarh.) i Saloniki samt Hag. Klemens i Ankyra, Hag. Nikolaos i Myra og Kirken i Kassaba (alle f. 10. Aarh.).

I Vesterleden er Karl den stores Slots- og Gravkirke i Aachen (796—804) en Afledning af S. Vitale i Ravenna, S. Marcokirken i Venezia en Afledning af Apostelkirken i Konstantinopel.

S. Marco paavirker atter S. Antonio i Padova (1232—1307), men neppe de akvitanske Kirker (St. Front i Périgueux), der ved Siden af en sandsynlig direkte orientalsk Paavirkning viser ikke liden Selvstændighed. Ogsaa i Syd-Italien og paa Sicilien spores bysantinske Paavirkninger, f. Eks. i la Martorana i Palermo (12. Aarh.).

Medens saaledes for Arkitekturens Vedkommende den bysantinske Kunsts Omfang og Udvikling lader sig nogenlunde let bestemme, gælder det samme ikke for Billedhugger- og Malerkunstens Vedkommende. Hvor dybt den første var sunket allerede paa Constantins Tid, kunne vi se paa de samtidige Relieffer fra hans Triumfbue i Rom. Vi høre vel om en rig Anvendelse af Skulptur i verdslige Øjemed endog paa Justinians Tid (hans egen Rytterstatue, Theodoras Statue, mange gyldne Æresstatuer), men kun saare lidt er heraf bevaret til vore Dage (Theodosios-Statuen i Barletta) og kun enkelte Ting som Porfyr-Reliefferne ved Indgangen til Dogepaladset i Venezia ere helt og holdent bysantinske. Billedstriden i det 8. Aarh. ender med, at i den græske Kirke forbydes Billedstøtters Anvendelse. Den bysantinske Billedhuggerkunst maa da navnlig studeres paa Diptyker, Bogbind, Æsker, Møbler o. l. af Elfenben (Maximians Stol i Ravenna, 6. Aarh.). Malerkunsten er vistnok i de constantinske Kirker kun optraadt dekorativt og symbolsk som i Sta Costanza i Rom. Det bliver den senere bysantinske Malerkunsts Fortjeneste at have udviklet det bibelhistoriske Maleri og fastslaaet de senere almindelig antagne Typer for Kristus, Marie, Apostle og Helgener. At nogen Vekselvirkning kan have bestaaet mellem Bysants og Italien, maa dog for den ældre Tids Vedkommende indrømmes. Mosaikmaleriet florerer, hvor der er Raad dertil. Som de mærkeligste af bevarede Mosaiker fortjene at nævnes: Mosaikerne i S. Paolo udenfor Murene, S. M. Maggiore og S. Pudenziana i Rom, S. Giovanni in fonte og Galla Placidias Grav i Ravenna (5. Aarh.), S. Vitale, S. Apollinare nuovo i Ravenna, Hagia Sofia i Konstantinopel, SS. Cosma e Damiano i Rom (6. Aarh.), S. Apollinare in classe i Ravenna (6.—7. Aarh.), Hag. Georgios i Saloniki (7.—8. Aarh.). De smukke sicilianske Mosaiker og Kornichen i Parenzo ere senere (12. Aarh.). Se Art. Billeder og Mosaiker. L. F.

Büscher, Staats, tysk luth. Teolog, f. vistnok o. 1580, blev Rektor i Stade, 1626 Præst i Hannover. Han har vundet en vis, nærmest herostratisk, Berømmelse ved et Skrift, han skrev mod det teol. Fakultet i Helmstadt, særlig mod Calixt (*Cryptopapismus novæ theologiae Helmstadiensis*, de heimliche Papstthum in der neuen Helmst. Theologen Schriften), skrevet 1638, trykt 1640), hvori han gennem grove Mistydninger og et utroligt Konsekvensmageri søgte at fremstille hele Calixts Teologi som en gennemført Tilnærmelse til Pavekirken. Det var det første Glimt af den Ild, der senere blussede op i de synkretistiske Stridigheder. Foreløbig endte Striden med C.s Modskrift (»Gründl. Widerlegung eines unwahrhaften Gedichts etc.«, Lüneb. 1641), da B., der nægtede at møde for den Kommission, der skulde undersøge og paadømme Sagen, flygtede til Stade, hvor han døde 14. Febr. 1641. J. P. B.

Byse, Charles, belgisk Præst, virkede en Tidlang i den belgiske Missionskirkes Tjeneste som Præst i Bruxelles. Da han havde oversat Edw. Whites Skrift om den betingede Udødelighed (*L'Immortalité conditionnelle*, Paris 1880) og bekendt sig til den Lære, blev han strøgen af Missionskirkens Præstelite. Nu virker han i det fr. Schweiz.

Bzovius (Bzowski), Abraham, rom.-kat. Kirkehistoriker, blev født 1567 i Proczow i Polen, traadte i Krakau ind i Dominikanerordenen og var en Tidlang Prior. Efter at have virket i sin Hjemstavn, i Milano og Bologna kom han til Rom under Pave Paul V, som gav ham Bolig i Vatikanet og aabnede ham Adgang til de romerske Arkiver. B. døde i Rom 1637. Han er navnlig bekendt ved sin Fortsættelse af Kard. Baronios Annaler (se S. 223), der omfatter 9 Bd. De 7 første af disse (1198—1534) udkom i hans Levetid (Rom 1616—29), de 2 sidste (1534—1572) efter hans Død (8. Bd. i Köln 1641, 9. Bd. i Rom 1672). B.s Fortsættelse af Baronios Værk kan ingenlunde maale sig med den, der skyldes Oratorianeren Raynald (se d. Art.).

Bäck, Johannes, finsk Præst, f. 31. Okt. 1850, blev 1867 Student og 1870 viet til Præst. Var en Tid befuldmægtiget for den luth. »Evangeliiforening« og repræsenterer ogsaa i sine Skrifter den evang. Retning. 1889 blev han Sognepræst i Tyrvis. Han har udgivet Prædikener over Højmessestekerne til den 3. Aargang og udgav 1887 en Synodalafhandling: »Hvilken betydelse bør en kristen tillænde dopet?« 1884—89 var han Hovedredaktør for den evang. Forenings Organ »Sändebudet«. Han er paa Landdagen 1891 optraadt som liberal. A. N.

Bäckaskog, se Beckaskog.

Bähr, Carl Christian Wilhelm Felix, tysk Teolog, f. 25. Juni 1801 i Heidelberg, blev 1824 Diakon i Pforzheim, 1829 Præst i Eichstetten. I denne Stilling henledede han den teol. Verdens Opmærksomhed paa sig, dels ved en Fortolkning til Kolosserbrevet (Basel 1833), dels, og især, ved Skriftet: »Symbolik des Mosaïschen Cultus« (I—II, 1837—39; I i 2. Aufl. Heidelb. 1874). 1838 blev han kaldet til Karlsruhe som Medlem af det badensiske Overkirke raad og Overskoleraad. Som saadan virkede han bl. a. for en ny Liturgi. 1855 skrev han »Be-gründung einer Gottesdienstordnung für die evgl. K.«, og det lykkedes ham at faa indført en mere positiv Agende i Baden. Men den mødte saa stærk Modstand, at den efter meget kort Tids Forløb (1860) igen blev afskaffet. Mismodig herover tog B. 1861 sin Afsked som Ministerialraad og flyttede først til Diersburg, senere til Offenburg, hvor han døde 15. Maj 1874. Der skrev han en Fortolkning til Kongernes Bøger, optagen i J. P. Langes »Bibelwerk« (Bielef. 1868).

Bælter, Sven, f. i Söderhamn 1713, præsteviet 1738, var i fl. Aar Domkirkeadjunkt i Upsala og vandt Anseelse som en fremragende Prædikant og fik stor Betydning som homiletisk Mønster for de teol. Studerende. Han fulgte den af den ældre, tyske Pietisme befrugtede Prædikemaade, som ogsaa yndedes af Mænd som Anders Båld d. æ., Abr. Pettersson og

Anders Nohrborg. B. kaldtes 1744 til Hofprædikant, blev 1750 Domprovst i Vexiö og døde 1760. Blandt hans mange, udgivne Skrifter maa mærkes: »Vår Herres och Frälsares Jesu Christi historia ifrån hans födelse till hans himmelsfärd, uti sex böcker författad«, (1755—60, 3. Opl. 1785) og »Historiska anmärkningar om kyrkoceremonierna« (1762). Det sidste, der udkom i fl. Oplag, er grundet paa lærde Forskninger og udgør en for det meste paalidelig kultushistorisk Haandbog med særlig Hensyntagen til den sv. K. (K. Sundelin, S. B.s lif och homiletiska karakter, Sthlm. 1880). H. W. T.

Baethgen, Friedrich Wilhelm Adolf, f. 16. Jan. 1849 i Lachem ved Hameln, blev 1878 Privatdocent og 1884 etraord. Prof. i Teol. i Kiel, 1888 extraord. Prof. i Halle, 1889 ord. Prof. i Greifswald, Konsistorialraad og Medlem af det pommerske Konsistorium og 1894 Prof. i Berlin. Han har bl. a. udgivet »Untersuchungen über die Psalmen nach der Peschita«, (Kiel 1878), »Beiträge zur semit. Religionsgesch.« (Berlin 1888) og oversat forskl. syriske Tekster. 2. Udg. af Riehms »Handwörterb. des bibl. Altertums« (I—II, Bielef. 1893—94) er besørget af ham.

Bäumer, Suitbert, tysk Benedictiner, døbt med Fornavnene Johann Adolf, blev født i Nærh. af Kaiserswerth 28. Marts 1845. Han studerede Retsvidenskab og rom.-kat. Teol. i Bonn og Tübingen, men da han paa en Rejse gennem den øvre Donaudal havde lært Benedictiner-Abbediet Beuron (se S. 283) at kende, besluttede han at klostergive sig. 1865 blev han Novitue under sin rhinske Landsmands, Maurus Wolters, Priorat og fik da Klosternavnet Suitbert. 1866 aflagde han Løfterne, og 1869 blev han præsteviet. Under Kulturkampen gik B. (1875) til Benedictinerklostret Maredsous i Belgien, hvor han en Tidlang var Underprior. Samme Stilling indtog han senere i Erdington ved Birmingham, men 1890 kom han som Underprior tilbage til Beuron. En Hjertelidelse og Overanstrengelse ved Studier kastede ham imidlertid snart paa Sygelejet, og 12. Aug. 1894 døde han i Freiburg, i de barmhjertige Søstres Moderhus. B. besad en betydelig Lærdom paa det patristiske og liturgiske Omraade, og han havde Tilsyn med de Udgaver af Farebogen, Missalet og Ritualet, som Desclée's liturgiske Trykkeri i Tournai udgav. Han har foruden mindre Afhandlinger skrevet en Biografi af Mabillon (Augsb. 1892), et dygtigt Skrift om den apostolske Trosbekendelses Hist. og Indhold (Mainz 1893) og det efter hans Død udgivne meget betydelige Arbejde »Gesch. des Breviers« (Freib. 1895), til hvilket hans Ordensbrødre have føjet en Biografi af Forfatteren.

Fr. N.

Böckh, Christian Friedrich von, tysk Præst, f. 1. Apr. 1795 i Polsingen ved Ries, blev 1824 Præst i Nürnberg, 1830 Præst og Dekan i München og 1849 Overkonsistorialraad. 1865 tog han sin Afsked. Han døde 27. Sept. 1875 i München. Han er navnlig bekendt ved sin Forklaring til Luthers lille Katekisme, der er udkommet i en stor Mængde Oplag, og ved sin Virksomhed for en ny, mere lædig Agende. 1856 udgav han »Der Agendekern f. die evgl.-luth. K. in Baiern«, og 1870 »Evgl.-luth. Agendes«.

Desuden har han udgivet fl. Prædikensamlinger og »Agendarische Passionsandachten« (1873).

Böckman, Peter Vilhelm Kreydal, norsk Biskop, er født 6. Aug. 1851. Efter sin Embedseksamen var han en Tid Lærer, da han nærede Betænkelighed ved at blive Præst i Statskirken. Denne svandt dog efterhaanden, og 1877 blev han Stiftskap. i Bergens Stift, 1879 Spr. til Skonevik, 1883 Provst i søndre Søndhordlands Provsti og 1890 Stiftsprovst og Spr. i Tromsø. Som dygtig Præst og Prædikant og ved sin ivrige Deltagelse i de kirkelige Forhandlinger har han tiltrukket sig Opmærksomhed. I 1893 valgtes han til Biskop i Tromsø. A. B.

Bødvarsson. 1) **Thorvaldur B.**, isl. Præst og Psalmedigter, er født paa Præstegaarden Mosfell i Kjalarnæs Provsti af en Slægt, der i 18. og 19. Aarh. har skænket Island mange Præster; Bedstefaderen, Præsten Högni Sigurðsson til Breidabólssstad i Fljótshlíð, havde 8 Sønner, der alle blev Præster, og 4 af Th. B.s Sønner vare Præster.. Th. B., der blev født 1758, dimitteredes fra Skálholt-Skole 1774 og blev præsteviet 1783, som Kap. hos en Farbroder. Paa Grund af et Fejltrin var han ude af Præstegerningen i 16 Aar; først 1804 blev han Præst til Reynivellir, 1811 forflyttedes han til Holt i Ørundarfjörður, 1822 til Melar i Borgarfjörður og 1827 til Holt i Rangarvalla Provsti, hvor han levede Resten af sine Dage; han døde 21. Nov. 1836. Den Tid han var uden Embede ernærede han sig kummerlig som Lærer ved en Børneskole; den Gang og senere underviste han ogsaa en Mængde Studerende; thi han var en meget kundskabsrig Mand og særdeles dygtig i de klassiske Sprog. Th. B. var en kernesund, kraftig Mand, der om Dagen arbejdede for to for at skaffe Brødet til sin talrige Familie — han var 3 Gange gift og havde 21 Børn — og sad oppe om Natten med Bog og Pen; til sit 50. Aar sov han aldrig mere end 4 Timer i Døgnet. Han var en afholdt Præst og Prædikant og gjaldt for at være Samtidens første Psalmedigter. Til den reviderede isl. Psalmebog fra 1801 ydede han det største Kontingent, over 60 Psalmer, hvoraf nogle ere gaaede over i den nuværende og udmærke sig ved inderlig Fromhed. En Samling af hans Psalmer, 150 i Tallet, blev udgivet af hans Slægtninge efter hans Død (*Sálmasafn*, Reykjav. 1857). En interessant Autobiografi, der gaar ned til 1813, findes i det isl. Tidsskrift *Fjöltnir* 3. Aarg. — 2) **Thórarinn B.**, isl. Præst og Politiker, er født 3. Maj 1825 paa Gaarden Gufudalur paa Vesterlandet hvor Faderen Bødvar, en Søn af Psalmedigteren Thorvaldur B. var Præst (se ovenfor). Han blev dimitteret fra Reykjavík Skole 1847, og hørte til det første Studenterhold, der gik paa den islandske Præsteskole, som blev stiftet nævnte Aar. Han tog teol. Embedseksamen 1849, og s. A. blev han præsteviet som Kap. hos Faderen. 1854 blev han Præst til Vatnsfjörður ved Isefjörður, og 1868 til Garðar paa Álptanes, tæt ved Reykjavík; begge Steder var han tillige Provst. Han døde 7. Maj 1895. Han var paa mange Omraader en nyttig og virksom Mand, særlig til Folkeoplysningens Fremme ved sin Læsebog (*Lestrarbók handa alþýðu*, Khvsn. 1874) og ved Opret-

telsen af en Realskole i Hafnarfjörður, et Handelssted i Garðar Sogn, hvortil han gav baade Hus og Jordejendom, efter isl. Forhold en meget betydelig Sum. I Aarene 1878—79 udgav han sammen med nuværende Biskop Hallgrímur Sveinsson »Kirketidende for Island«. Den kirkel. Lovgivning paa Island i de sidste 20—30 Aar er særlig knyttet til hans Navn; han var Medlem af Altinget siden 1869, 2 Gange valgt til Præsident. Den radikale Omordning af Præstekaldene fra 1880, hvorved Præsterne Kaar forhedredes en Del, skyldes hovedsagelig ham. Han har dels været Op-havsmand, dels medvirkende til Love om Menighedsudvalg, Præstevalg, Forvaltning af Kirkernes Indtægter osv. Hans stadige Bestræbelser for at skaffe den islandske Folkekirke mere Frihed og Selvstændighed vare imidlertid for det meste frugtesløse.

Th. B.

Böhl, Eduard, tysk Teolog, f. i Hamburg 18. Nov. 1836, blev 1860 Privatdocent i gltstl. Teol. i Basel, 1864 Prof. i ref. Dogmatik og Symbolik i Wien. Han er en Tilhænger af den strenge Prædestinationslære, som Kohl-brügge hævdede. Siden 1864 er han fast Medlem af den ref. Synode i Østerrig, og 1883 var han Synodens Præsident. Bl. hans Skrifter maa nævnes: »Forsch. nach einer Volksbibel zur Zeit Jesu und deren Zusammenhang mit der Septuaginta-Üebersetzung« (1873); »Die altstl. Citate im N. T.« (1878); »Christologie des A. T. oder Auslegung der wichtigsten messianischen Weissagungen« (1882); »Zum Gesetz und zum Zeugnis; eine Abwehr wider die neukrit. Schriftforschungen im A. T. (1883); »Christliche Glaubenslehre« (1886). Fl. af disse Skrifter ere oversatte paa Hollandsk og have fundet stor Udbredelse blandt de Ref. i Holland.

Böhm (Behem, Behaim), **Hans**, socialistisk Sværmer, stammede fra Helmstadt, en Landsby ml. Würzburg og Wertheim. En Tidlang spillede han ved landlige Festligheder paa Pauke og Sækkepipe, men 1476, tidels under Paavirkning af Fortællinger om Fransiskaneren Capistranos Bodsprædikener, oplevede han en relig. Vækkelse, og i Marts 1476 stillede han sig op ved Valfartskirken i det nære Niklashausen a. d. Tauber og holdt strenge Bodsprædikener. Som Prædikant angreb H. B. baade Fyrsterne, Adelen og Præsteskabet og foreslog Afskaffelsen af alle Skatter og Tiender og af al Øvrighed; alle skulde være Brødre og have lige meget at leve af, og enhver skulde tjene sit Brød ved sine Hænders Arbejde. Store Skarer af Mænd og Kvinder fra hele Mellem- og Syd-Tyskland søgte til »Paukeren fra Niklashausen«; til Tider kunde han samle 40,000 Tilhørere om sig. Mange bleve saa betagne af den unge Lægmands Ord, at de gik fra Sans og Samling, og da H. B. mærkede, hvilken Kraft hans Tale havde, synes han at have tænkt paa at bruge sine Tilhængere til en social Revolution. Men 12. Juli fængslede Biskoppen af Würzburg ham, og den Hær paa 16,000 Mand, der vilde befri »Profeten«, blev drevet fra hinanden. 19. Juli blev H. B. brændt som Kætter og Trolldmand, og da Valfarterne til Niklashausen ogsaa fortsattes efter hans Død, blev Valfartskirken dér nedreven

(H. Haupt, Die relig. Sekten in Franken vor der Ref., Würzburg 1882, 57 f.).

Böhme, Jakob, er født 1575 i en Landsby (Alt Seidenfaden) i Oberlausitz, ikke langt fra Görlitz, af velhavende Bønderfolk. Sin Barndom tilbragte han med at vogte Kvæget, men en svagelig Helbred tvang ham til at ombytte den frie Luft med Skomagerens Værksted. Allerede i Barndommen begyndte de aandelige Syner. Afskediget af sin Mester, fordi han »voldte Ufred i Huset«, blev han vandrende Svend; hans Vej tyngedes af Sorg over den evangeliske Kirkes Kaar, men han trøstedes af Gud, især engang ved en 7 Dages Sabbats-hvile, en Forsmag paa Saligheden, som fyldte ham med Jubel. Tilbagevendt til Görlitz, blev han Mester i sit 24. Aar, lykkelig gift og en frugtbar Familiefader. Et Syn lod ham i en Tintallerkens Refleks af Sollyset øjne »Tingenes Principer og dybeste Grunde«. Han bar dette Fænomen hos sig selv i 10 Aar, da det efterfulgtes af andre, der foranledigede hans første Forfattervirksomhed, som begyndte med den i de tidlige Morgen- og de sidste Aftentimer nedskrevne »Aurora«, der i sin Helhed, dog neppe med Rette, erhvervede ham det kulturhistoriske Navn af *philosophus teutonicus*. Bedre træffes vistnok hans literære Fysiognomi af de under to af hans Billeder staaende Navne: *theosophus centralis* og *theo-philosophus*. Thi til uden videre at gælde som Filosof fattedes ham baade den videnskabelige Dannelse og den dialektiske Evne. Men hvis Teosofi kan bestemmes som den i en umiddelbar Idéanskuelse hvilende og, ved Siden af Aabenbaringen, i Menneskets gudbilledlige Natur grundede Vished om den hele Tilværelses Enhed i Gud, der forudgriber Resultatet af den diskursive, i det enkelte gaaende Forskning, saa indtager B. sikkert nok den første Plads blandt Teosoferne. Thi fyldigere end nogen anden fremstiller han den teosofiske Grundopfattelse, at Ideen (*sophia*), objektivt den himmelske Visdom, subjektivt tillige den menneskelige Kontemplations Naadegave, genspejler den hele Tilværelses Herlighed. Med denne Spjeling, af hvilken her kun er Plads for de store Grundtræk, begyndes den teogoniske (gudfødende) Proces, som udfolder sig gennem de tre Led: Gud, Verden og Mennesket. Men før vi gengive disse trilogske Grundtræk, bør det dog bemærkes, at der i B.s Tænkning ikke blot er Plads for en Trehed, men ogsaa Tohedsproblemet af Aand og Natur kommer til sin Ret, og i B.s ejendommelige Tænkning viser det ud til 2 omfattende Synspunkter. Paa den ene Side til en spekulativ Panteisme, i hvilken det endes ses som et Produkt af Skabningens Frihedsudvikling, hidført først ved Lucifers (se nedenfor) og dernæst ved Adams Syndefald. Som det karakteristiske for B.s Tankeudvikling blive vi imidlertid her staaende ved den antydede Trilogi.

B.s første Bestemmelse af Gud er den af en Ugrund (Ungrund) : et bestemmelsesløst Dyb, en Vilje, der hverken er ond eller god, hverken Lys eller Mørke, men kun besidder

sit Indhold i Imagination som i et Spejl, og i dette Spejl fra Evighed bærer 3, ikke levende Væsener, men Figurer af Livet: sig selv, Faderen, det uoprundne, der føder Sønnen, det gode, og Aanden som den sidste Udgang fra den første. Dette er det egentlige *mysterium magnum* i B.s Teosofi. Men idet Idéen i Spejlet objektiviserer Gud for ham selv, bliver Viljen begærende, og i Begærligheden frembyder Naturen, den evige Fysis, dog ikke som en Materie, men snarere som en »spirituøs Potens« (St. Martin og Fr. Baader), hvoraf de mangfoldige guddommelige Enkeltviljer oprinde. Til Herredømmet over denne Natur naar Aanden dog kun gennem en Kamp mellem den mørke »Ternar« i Gud, Aandens Fjende, og den lyse, af den himmelske *Sophia* besjælede Ternar. B.s teogoniske Verdensopfattelse indeholder altsaa 2 tredobbelte Komplexer: 3 mørke og 3 lyse Magter mod hinanden, hvortil kommer en syvende, den fjerde i Rækken, som Overgangen fra den mørke til den lyse Ternar (de 7 »Quellgeister«: 1) Saltet, det adstrangerende, indadvendte, 2) Mercurius, det udbredende, udadvendte, 3) Svolet, Angsten vækkende; under Herredømmet af disse 3 mørke Potenser længes Natur og Frihed efter hinanden, og Overgangen sker gennem 4) Lynet, det fortærende og befriende, til den lyse Ternar: 5) Vandaanden, den milde, 6) Klangen, den subtile, men jublende, og 7) Salnitte, den udførte Visdom, Guds Bolig). Men alt dette indtræder ikke i Sukcession, det bestaaer simultant, samtidig; Gud er alt i Evigheden, det første er det sidste, og det sidste det første: en Circularbevægelse i Treenigheden. Denne, som fra Begyndelsen kun var en Spejling, udfolder sig nu til Personlighed gennem den evige Natur, den guddommelige Fysis, ved hvis Eksistens og virkende Bevægelse man, om end under Modsigelse af betydelige, med B. beslægtede, Aander som Baader, Oetinger og navnlig Schelling, dog med Grund har fundet den store Betænkelighed, at det fysiske tilbagetrænger det etiske i Gudsbegrebet, og Natursiden i det guddommelige Væsen overvælder Aanden. Gennem den evige Natur former Gud sig som den personlige, der bestaar i 3 Hypotaser (eller Personer), men tillige afføder en upersonlig, af Guds Væsen som Lysenes Fader gennem den teogoniske Proces udstraalt, Eksistenssfære: Guds Herlighed, den uskabte Himmel (jvfr. Martensen, Jakob B., S. 137—147.)

Denne hele Tankerække viser tilbage til den teol. Adskillelse i Begrebet af Logos som den i sig selv indesluttende (λ. ἐνυπόστατος) og den i Verden udtrædende (λ. προφορικός). Gud har skabt Verden, »fordi det lystede Tretallet at have Børn i sin Lignelse«, altsaa af Kærlighed, Ensomhedens Modsatning. Gud har skabt Verden af intet (ἐξ οὐκ ὄντων), fordi enhver Tanke om en fremmed Materie er udelukket, men alligevel ud af sin Natur (ἐκ μὴ ὄντων), Guds egen, evige Fysis (Materien; sml. de 7 Aander i Aabenbaringen, sete som 7 Naturskikkelser med kosmisk Betydning), og ved den evige Visdom (Formen, *Sophia*), Verdensidéen (ἡ γενεή, Ordsp. 8, 22). Den hele Verden har altsaa præeksisteret i Gud, men træder ud til timelig Eksistens ved Guds

Skaberbliv (*fiat*) i en Rigdom og Mangfoldighed, som er Treenighedens synlige Afbillede; »ikke et Blad eller et Græsstraa er der, uden at det bærer dens Stempel« (H. Scharling); det hele staar i Harmoni, med B.s Udtryk: i, Temperatur. Dette *fiat* udelukker enhver Tanke om Emanation, men ikke af et Fald; Tiden i det hele er fremkommet ved et mægtigt Affald fra Evigheden, Lucifers, som medførte en Verdenskatastrofe, et Styrtefald ud af den oprindelige Temperatur, repræsenteret i den undergaaede Flora og Fauna og begrundende Verdens nuværende, Døden og Forkrænkeligheden underlagte Tilstand. Den spekulative Teol.s øjensynlige Parallel til denne Skabelselse giver som et Eksempel *instar omnium* Franz Baader (se S. 190).

Paa Faldet indenfor den første Skabelselskreds (Englenes) fulgte Menneskets. Mennesket var af Gud oprindelig anlagt paa en Frihedsudvikling. Adam, fra først af androgyn (Enhed af Mand og Kvinde), stod i Temperaturen, i alle mskl. Evners oprindelige, blide Harmoni, men faldt, idet de tre Principer, Lysets, Mørkets og Verdens stred om ham. Det sidste sejrede; Adam imaginerer i *Idea*, den evige Jomfru, Mandsdriften vaagner, Androgynen skilles i Kønsmodsatningen, og den rene Jomfru flygter, fra nu af kun aabenbarende sig for Adam i det fjærne. Mennesket, løsrevet fra sit evige Ophav i Gud, er nu ligesom Naturen under Forkrænkelighed og bier paa Forløsningen. Ogsaa vi (καὶ ἡμεῖς, Rom. 8, 23) sukke i os selv, forventende den Forløsning, Temperatures Genoprettelse, hvortil Principet er givet i den anden Androgyn, den anden Adam, i hvem der ikke er Mand eller Kvinde; thi Kønssforskellen skal ophæves, og Menneskene blive den første Skabning, Englene, lige (Lk. 20, 36). Dette skal ske ved det største Under, Verden har set, at Herren aabenbares i Tjeneren, og som saadan ikke blot med etisk, men ogsaa med kosmisk Betydning. Denne Dobbethed af det etiske og det kosmiske realiseres i Marias Undfangelse, da den himmelske Jomfru, *Idea*, gennemtrænger den jordiske Jomfrus »Essenser«, og Spiren lægges til den dobbelte Jomfrusøn, ikke blot Marias (»Slangeknuseren«), men tillige *Sophias* Søn, Verdensfuldenderen, Genbringeren af den tabte Temperatur. Teosofen møder her med en teol. Opfatning, som har været velkendt i Kirken, endog fra Oldtidens Dage, men gennem de religionsfilos. Skoler i dette Aarh.s første Halvdel er gaaet over til og bleven antaget omtrent af den hele spekulative Dogmatik: *etiamsi homo non peccasset, Deus tamen incarnatus esset* (ogsaa uden Adams Syndefald vilde Gud dog være bleven Mske).

Hvad iøvrigt den rent teol. Side af B.s Livsopfattelse angaar, navnlig de kristologiske og soteriologiske Problemer, er det til Orientering her kun nødvendigt at udhæve, at i disse staar han i det hele paa den lutherske K.s Grund. Dette fremgaar eksempelvis af hans Samstemning i den gamle luth. Ubikvitetslære, hvori han støttedes ogsaa af Caspar Schwenkfelds Lære om *Christi gloria*, der »ligesaa lidt som Himmerig og Helvede er at tænke stedlig, men intetsteds og dog allevegne,

eftersom Øjet er, som søger og beskuer den« (Fechner). Som luth. Kr. var B. ubørst af den Taage af mystiske, i Alkymiens og Astrologiens Vildspor udviklede Svermerier, hvilke den stive Ortodoksisme i 17. Aarh. havde affødt som sin Modsetning (E. Stiefel og Ez. Meth, tildels ogsaa Weigelianerne og Rosenkreuzerne). Til disse forholdt B. sig i det hele uforstående, medens han til Trods for sit fysiske Gudsbegreb havde umiskendelige Rødder i den middelalderlige Mystik. Ogsaa med Baco af Verulams Naturfilosofi havde han Slægtskab, men især med den næsten at Aarh. ældre Læge Paracelsus i religiøs og reformatorisk Grundbetragtning. Den af B.s samtidige, som var mindst tilgængelig for en Erkendelse af hans teol.-luth. Grundpræg, var hans Sognepræst i Görlitz, Gregorius Richter. Denne Mand, som ved at gøre Bekendtskab med hans endnu ikke fuldendte Aurora var bleven hans dødelige Fjende, foranledigede, at B. henimod Slutningen af sit Liv blev tvungen til at forlade Görlitz med Udsigt til ellers at blive betragtet og behandlet af Kejseren som en Kætter. For Landflygtighedens Trængsler blev der vistnok sat en Grænse ved en Indbydelse til Kurfyrstens Hof i Dresden, og navnlig ved den ubetingede Anerkendelse, han vandt hos de navnkundigste af de luth. Teologer, især hos den ved sin grundfaste Teol. og sit kærlige Sind lige udmærkede Joh. Gerhard. Men hans Helbred var undergravet; paa et Vennebesøg i Schlesien faldt han i en heftig Sygdom og forlangte at vende tilbage til sit Hjem i Görlitz for at dø der. Han udaandede d. 21. Nov. 1624 under en himmelsk Musik — som den, der var sig bevidst at fare over til Paradis, med en Bøn om Barmhjertighed, der lignede den korsfæstede Røvers.

Mægtig, vistnok eksempløs i kulturhistorisk Henseende er den Virkning, som Skomageren i Görlitz har efterladt. En stor Kreds af religionsfilos. Tænkere, f. E. St. Martin, Oetinger, Hamberger og Fr. Baader, af hvilke den første og den sidste mødes i Bestemmelsen af Teosofien som en *philosophie de prière*, har stillet sig i et reelt, mere eller mindre begrænset Discipelforhold til ham. Endog Schelling, som Systematikeren selvfølgelig B.s afgjorte Modstander, har lært af ham i Udviklingen af et fysisk Gudsbegreb. Paa den anden Side staar hele den tyske Romantik, i dens Teori, som i dens Digterpraksis, kendelig under B.s vidtrækkende Indflydelse; Tieck og Novalis (Hardenberg), Fr. Schlegel og Steffens ere mærkede af hans Aand; ja, gennem disses Paa-virkning lyser endog et Skær af »Aurora« over Oehlenschlägers første, de romantiske, Digterværker (sml. Vilh. Andersen, Guldhornene, S. 121—124). — Af den herhenhørende Literatur bør særlig nævnes: B.s Skrifter, udgivne af Schiebeler i 6 Bind (1831—1846); Hambergers systematiske Udgave af B.s Lære (München 1844) og samme Forf.s *Physica sacra* (1869), omfattende særlig Begrebet af en himmelsk Legemlighed; Oetinger *Theologia ex idea vitæ deducta*, oversat af Hamberger (Stuttgart 1852); de biografiske Arbejder af Frankenberg og især af Fechner: J. B., sein Leben und seine Schriften (Separataftryk af N. Lausitz. Magaz. 134—245);

H. Scharling, J. B.s Theosofi (1879) og H. Martensen, J. B., theosofiske Studier (1881). F. V. A.

Böhmen. 845 mødte 14 böhm. Stormænd hos Kong Ludvig d. tyske for at bede om Daab, og Nytaarsdag 846 bleve de og deres Følge døbt. De Menigheder, der efter deres Hjemkomst dannedes i B., stod i Beg. under Ærkebiskoppen af Regensburg, og alle B.s ældste kirkel. Efterretninger vise tilbage til tyske Evangelister. Der gik imidlertid Sagn om, at Hertug Borzivoi og hans Hustru Ludmila, der 871 modtog Daaben, skulde være døbt af Methodios (se d. Art.). Ludmila, der selv blev en af B.s Helgeninder, var Bedstemoder til B.s store Helgen, Venceslav (Vatslav), der 936 blev myrdet af sin egen Broder, Boleslav I. Boleslavs Datter, Dubravka, blev 965 gift med den polske Hertug Mjetchislav (Mieszko), som 966 lod sig døbe af en böhm. Præst. Under Boleslav I's Efterfølger, Boleslav II, der var en from Fyrste, fik B. sit eget Bisped. i Prag (973), men dette skulde kun være et Lydbispedømme under Mainzer-Ærkebiskoppen, skønt det strakte sig over Böhmen, Mähren, Schlesien, Syd-Polen og Galicien helt hen til Lemberg. Først 1344, under Karl IV, lykkedes det, »paa Grund af Stedernes Afstand og Sprogenes Forskellighed«, at fri den böhm. K. fra Mainzer-Stolen, og Arnest fra Pardubic blev Prags første Ærkebiskop. 1348 fik Karl IV ogsaa Clemens VI's Tilladelse til at oprette et *studium generale* i Prag, og Arnest blev det nye Universitets første Kansler. Allerede i Midten af 13. Aarh. havde der været saa mange Valdesiere i B. (og Mähren), at der blev aabnet en Forfølgelse imod dem, og fra Beg. af 14. Aarh. var B. (og Mähren) Hovedsædet for Valdesierne. I 14. Aarh. havde den böhm. K. i Konrad fra Waldhausen, Milic fra Kremsier, Adalbert Ranko, Matthias fra Janov og Jan fra Stjekno dygtige og nidkære Talsmænd, som i visse Henseender beredte Jordbunden for Jan Hus, ved hvem Wycliffismen blev en Stormagt i B. Den böhm. Adelsmand, Thomas fra Stitny (d. 1400), skrev paa sit czechiske Modersmaal fl. Skrifter, der tjente til at udbrede Oplysning paa kr. Grund. Den husitiske Bevægelse (se Art. Hus) fremkaldte et vældigt Røre i B., og i Nov. 1433 maatte Baseler-Konciliet ved de saakaldte Prager- (eller Baseler-) Kompaktater indrømme voksne Böhmere (og Mähre), som ellers i Tro og Kirkeskikke rettede sig efter den alm. K., Tilladelse til at nyde Nadver under begge Skikkelser. 1436 bleve Kompaktaterne stadfæstede paa Landdagen i Iglau, men først under Georg Podjebrad (fra 1458), der gav rom. Katoliker og »Utraqvister« lige Rettigheder, kom der Ro i B. Paa Tejnkirken i Prag og mange andre Bygninger i B. blev der da sat en forgyldt Kalk som Tegn paa Utrakvisternes (Calixtinerne) Sejr. Men da var der ogsaa i B. (og Mähren) organiseret henvend 200 »Brødre-menigheder«, der havde afbrudt enhver Forbindelse med Romerk. og havde deres egne Biskopper og Præster (se Art. Mähriske Brødre).

Luthers Optreden fremkaldte ogsaa i B. en stærk Bevægelse, og baade blandt de rom. Katoliker og bl. Utrakvisterne vandt Ref. Tilhengere. Kong Ferdinand I søgte forgæves at

standse den luth. Bevægelse; paa de böhm. Adelsmænds Borge fandt Lutherdommen et Fristed, 1554 bad Ferdinand om Tilladelse til at omdanne Dominikanerklostret i Prag til et Jesuiter-Kollegium; 1555 kom P. Canisius til Prag for at missionere hl. de husitiske og luth. Kættere i Landet, og lidt efter lidt lykkedes det Jesuiterne at bringe en stor Del af det böhm. Folk til at glemme Jan Hus for Eventyr-Helgenen, den hl. Nepomuk, hvis Grav i St. Veit i Prag senere blev et af Hovedvulfsstederne for B.s rom.-kat. Indbyggere. For med fælles Kæfter at modstaa den jesuitiske Propaganda havde Lutheranerne i B. og »Brødrene« 1575 dannet en saakaldt »böhm. Konfession«, og trods Trøstshed fra oven udbredte Ref. sig saa stærkt i Landet, at $\frac{1}{5}$ af B. var evang., indtil i Beg. af 17. Aarh. Men efter Trediveaarskrigen var Protestantismen i B. saa godt som udryddet, takket være Jesuiternes Arbejde, og selv efter Kejser Josef II's Toleranceedikt af 1781 blev Protestantismen holdt indenfor snævre Grænser. Af B.s Indbyggere vare 1890 o. 5 $\frac{1}{5}$ Mill. rom. Kat., 127,236 Protestanter (60,737 Lutheranere, 66,499 Reformerte) og 94,479 Jøder.

De evang. af den helvetiske Konfession (Reformerte) have i B. en Superintendentur og 3 Seniorater (i Prag, Podjebrad og Chrudim), til hvilke der hører o. 50 Menigheder med Annekser og Prædikepladser. — De evang. af den augsburgske Konfession have 2 Superintendenturer (B. og Asch; til det sidste høre ogsaa nogle balerske Menigheder) med 34 Menigheder (hvoriblandt 14 czeakiske) foruden nogle Annekser og Prædikepladser. De vorde-nde Præster for de böhm. Protestanter studere i Tyskland eller i Wien, hvor der siden 1809 har været en evgl.-teol. Præsteskole, som 1850 blev omdannet til et teol. Fakultet; dette blev knyttet til Universitetet, men trods gentagne Forsøg er det ikke lykkedes at faa det protest.-teol. Fakultet indlemmet i Wiener-Universitetet. — Brøderkirken har i B. 2 Menigheder med fl. Prædikepladser, men kun o. 300 høre til den.

Den rom.-kat. Befolkning i B. (og i Grevskabet Glatz i preuss. Schlesien) hører til Erkebispestift Prag. Erkebispekoppen af Prag, der fører Titlen Fyrstærkebiskop af B., har Ret til at salve og krone Kongen af B. Han har 3 Lydbiskopper: Leitmeritz (opr. 1654), Königgrätz (opr. 1664) og Budweis (opr. 1785). De rom.-kat. Præster faa i Reglen deres Uddannelse ved Universitetet i Prag, som har et teol. Fakultet med czeakiske og tyske Professorer, og hvert af de böhm. Bispedømmer har sit biskoppelige Seminarium for vorde-nde Klerikere. I B. virke en stor Mængde mandl. og kvindl. Ordener (Böhmen, Land und Volk, Prag 1864; Czervenska, Gesch. der evgl. K. in B., I—II, Bielef. 1869 f.; Lemme, Das Evgl. in B., Gotha 1877).

Fr. N.

Böhmer. 1) **Eduard B.**, f. 24. Maj 1827 i Stettin, studerede Teol., Filos. og Phil., blev 1854 Privatdocent i det teol. Fakultet i Halle, 1866 ekstraord. og 1868 ord. Prof. i romanske Sprog i Halle, 1872 i Strassburg. 1879 tog han sin³ Afsked og trak sig tilbage til Lichtenhal ved Baden-Baden. Han har navnlig

stor Fortjeneste af at have undersøgt de europæiske Biblioteker for at finde Skrifter af de spanske Tilhængere af Ref. (*reformistas*). Udbyttet af sine Undersøgelser har han især nedlagt i *Spanish Reformers of two Centuries from 1520* (I—II, Strassb. 1874—83). — 2) **Justus Henning B.**, protest. Kirkeretlærer, fødtes i Hannover 29. Jan. 1674 og døde i Halle 23. eller 29. Aug. som Regeringskansler for Hertugd. Magdeburg og Prof. i det jurid. Fakultet i Halle. Han udgav (Halle 1747) *Corpus juris canonici* og skrev fl. lærde Afhandlinger, der efter hans Død blev udgivne af hans Søn, Karl Aug. B. Hans Hovedværk er *Jus ecclesiasticum Protestantium* i 5 Kvarbind (Halle 1714), et af de betydligste kirkeretlige Arbejder fra protestantisk Side, til hvilket han som et 6. Bd. knyttede *Jus parochiale ad fundamenta genuina revocatum*. M. H. til Forh. mellem Stat og K. hævder B. det saakaldte Territorialsystem (se d. Art.). Den store Kirkeretlærer har ogsaa digtet fl. Psalmer, saasom Pinsespalsmen: »O Hellig-Aand, o søde Trost,« og »Bryd gennem mit ansetet Sind« og »Du est opstanden Sejrsheft«, der blev oversatte paa Dsk. af H. A. Brorson. — 3) **Maria Magdalena B.**, Søster til førnævnte, har ligeledes digtet Psalmer, af hvilke navnlig: »Ach möcht' ich meinen Jesum sehen« blev bekendt gennem Freylinghausens »Gesangbuch«. Hun døde ugift i Hannover 1743 eller 44. — 4) **Georg Ludwig B.**, Søn af J. H. B., født 1715, d. 1797 som Prof. og Justitsraad i Göttingen, var ogsaa en bekendt Kirkeretlærer, der har skrevet *Principia juris canonici* (1762) og *Observationes juris canonici* (1766).

Böhmiske Brødre, se Mähriske Brødre.

Böhringer. 1) **Georg Friedrich B.**, tysk Kirkehistoriker, blev født i Maulbronn 28. Dec. 1812. Han studerede i Tübingen, men paa Grund af Deltagelse i de revolutionære Bevægelser maatte han (1833) forlade Württemberg og søge Ly i Schweiz, hvor han 1842 blev Præst i Glattfelden i Kanton Zürich. 1853 opgav han sit Præsteembede og levede siden i Zürich og Basel. Her døde han, blind og lamslaet, 16. Sept. 1879. Han begyndte 1842 Udgivelsen af en omfangsrig Kirkehistorie i Biografier efter Kilderne (»Die Kirche Christi und ihre Zeugen«, 2. Udg. i 24 Bd., Stuttgart 1860—79), der gaar til Middelalderens Slutning. — 2) **Paul B.**, Søn af foregaaende, blev født i Glattfelden 1. Sept. 1852. Efter at have studeret i Zürich blev han 1875 Præst i Niederhasli ved Zürich, 1879 Præst ved St. Peter i Basel og senere Privatdocent og Prof. i Khist. ved Universitetet dør. Han hjalp sin Fader med den anden Udg. af hans Kirkehistorie og har skrevet en Biografi af Biskop Grégoire (Basel 1878).

Bølle, Søren, dsk Gendøber, f. o. 1714, blev Student fra Aarhus Skole 1734. Han havde tænkt paa at studere Teol., men dengang han skulde begynde paa dette Studium, følte han sig usikket til at blive Præst og besluttede da at fortjene sit Brød som Bonde og rejste til Norge. Da han ikke kunde bjerge sig dér, besluttede han at sejle til England, men ved Omgang med nogle opvakte mente han at have erfaret, at han dog havde bedre Gaver til Præste-

gerningen, end han tidligere havde tænkt. Han rejste derfor tilbage til Kbhvn og tog teol. Eksamen. Under sit teol. Studium var han kommen til den Opfattelse, at Barnedaaben stred mod det nye Test., og 1742 gendøbte han og en halv Snes af hans Tilhængere hverandre i Dramsfjorden. Da han og hans Venner (»Zioniterne«) ogsaa lod haant om den kirkelige Vielse og den gængse Form for Begravelser, satte Øvrigheden sig i Bevægelse, og B. blev (1743), efter at have været fængslet i Kristiania Tugthus, sendt til Altona. Han gjorde Forsøg paa at komme tilbage til Norge, men blev atter sendt til Altona, og efter 1744 høre vi ikke mere om ham. »Zioniterne« holdt sig i Norge til Hauges Tid; men de senere Medlemmer af Sekten forkastede ikke Barnedaaben. Derimod delte de S. B.s Uvilje overfor Statskirken (L. Daas, Nogle nye Bidrag til den norske K.s Hist., Drammen 1860).

Bønnen er den umiddelbare Ytring af det indre Trosliv, er dets Røst eller Sprog, dets Aandedræt, dets Pulsslag. B. er den troende Sjæls Tale med sin Gud (Ps. 19, 15); den findes derfor egentlig først, hvor et Trosliv er opstaaet, men ganske vist allerede paa dettes laveste Trin. Gud maa for den bedende Sjæl være blevet en levende Sjæl, et helligt Du (Hebr. 11, 6). Selv en Hedning kan med nogen Sandhed tænkes at bede, for saa vidt som han tror paa en usynlig Gud. B.s primitiveste Form er den udenadlærte Barnebøn, som jo kan fremsiges i en ubevidst Ærefrygt for den usynlige og med en vis fri Vilje. Denne lave Form for B. kan vedblive langt ind i et Menneskes Liv, hvis han forbliver i en uopvakt og ureflekteret aandelig Tilstand. Men bliver han staaende ved denne upersonlige B., saa gaar den lidt efter lidt over til at blive et rent ydre Værk, en mekanisk B.fremsigelse, hvorved man mener, at de mange Ord, Gentagelsen, Røstens Styrke osv. er Hovedsagen. Saadan ere Hedningernes almindelige Bønner.

Den rette B. begynder med den aandelige Vækkelse, hvad enten denne sker heftigt eller stille. Den ytrer sig først som et Suk eller et Raab, mer eller mindre ubestemt og famlende, til den Gud, man endnu ikke kender. Men i samme Forhold som den indre Nød bliver klarere, og Hjertet oplyses af Guds Ord, bliver ogsaa B. mere bevidst, bliver en B. om Syndsforladelse og et nyt Liv (Ps. 51, 12; Lk. 18, 13). Optændes det nye Liv ved Troen paa Kristus, og faar Mennesket Bevidsthed om at være optaget i Guds Naade, gaar B. over til at blive et forestningsfuldt Samliv med den himmelske Fader i Jesus Kristus (Gal. 4, 6). B. bliver da den troendes paa en Gang salige Ret og hellige Pligt, den bliver som en Gradmaaler af det indre Livs Kraft. Jo mere den øves, til den større Ihærdighed og Frimodighed kan den udvikles. Ja i Dybet af den troende Sjæl bør der findes en Understrøm af stadig B. i Aanden (Ef. 6, 18; 1 Thes. 5, 17).

Den højeste Form for B., som Skriften omtaler, er Bønnen i Jesu Navn. Herved betegnes en B. i dybeste Trosenhed med Jesus, hvori man helt og holdent drives af hans Aand, forlader sig paa hans Kraft og Ret og beder udelukkende til hans Ære.

Denne B. har de største Løfter om Bønhørelse (Joh. 16, 23).

Biblen er uendelig rig paa Vidnesbyrd om B., Formaninger dertil, Eksempler paa bedende og paa Bønhørelser. B. omtales første Gang i 1 Mos. 4, 26, sidste Gang i Joh. Aab. 22, 20. Som fremragende Typer paa B.s Mænd i G. T. maa nævnes: Abraham og hans Tjener Eleasar (1 Mos. 18, 23 f.; 24, 12 f.), Isak (25, 21), Jakob (32, 9—12. 24 f.), Mose (2 Mos. 32, 11 f.), Samuel (1 Sam. 7, 5 jfr. Jer. 15, 1), David (2 Sam. 7, 18 f.), Salomo (1 Kong. 3, 6 f.; 8, 22 f.), Elia og Elisa (1 Kong. 17, 21; 18, 36 f.; 2 Kong. 6, 17), Hiskia (2 Kong. 19, 1 f.; 20, 2 f.). Esra og Nehemia (Esra 9, 5 f.; Neh. 1, 4 f.), Daniel (Dan. 9 jfr. Hes. 14, 14). Hele Psalmebogen i G. T. er som en stor Bønnebog. I det nye T. møder os vor Herre Jesus selv som en Bønnens Mand fremfor alle; han er jo »Troens Begynder og Fuldkommer« (Hebr. 12, 2). B. omtales ved de vigtigste Begivenheder i hans Liv: ved hans Daab, hans Helbredelser, hans Udvælgelse af de 12, hans Forklarelse, hans Kamp i Getsemane og til Slut paa Korset og ved hans Himmelfart (Lk. 3, 21; Mk. 1, 35; Lk. 6, 12; 9, 28 f.; 22, 41 f.; 23, 34, 46; 24, 50 f.). Ja, endnu i Himlen er han Forbeder for sine og for hele Verden (Rom. 8, 34; Hebr. 7, 25; 1 Joh. 2, 2). Ingen har som han opfordret til B. (Mt. 7, 7 f.; Lk. 11, 5 f.). Ad B.s Vej gik ogsaa hans Apostle og den første kr. Menighed (Ap. G. 1, 14; 10, 9; 12, 12; 13, 3 osv.). Paulus var fra det Øjeblik, han vaktes, en B.s Mand (Ap. G. 9, 11; 20, 36), hans Breve ere fulde af Bønner, ofte af en forunderlig Kraft og Dybde (Ef. 1, 15 f.; 3, 14 f.; Fil. 1, 3 f. osv.). Peter, Jakob og Johannes tale ligesaa om B. (1 Pet. 4, 19; Jak. 1, 5; 5, 14—16; 1 Joh. 3, 21 f.; 5, 14 f.). I et Syn i Aabenbaringen vises ogsaa Betydningen af »de helliges Bønner« (Joh. Aab. 8, 3 f.).

B.s Genstand og Indhold er fremfor alt det aandelige og evige: Sjælens Frelse ved Naaden og den nye Fødsel, Troslivets Bevarelse og Fuldendelse, Livssamfundet med Gud selv. Men den enkelte beder ikke for sig selv alene, uden Bøn for hele Guds Rige. Forbøn hører med til B.s Væsen (1 Tim. 2, 1 f.). Ligesaas Taksigelsen, der mindes, hvad vi allerede have faaet og eje, og giver Glæde og Frimodighed til B. Paa et nogenledes fremskredet Standpunkt bør Taksigelsen daglig blive B.s første Ytring. Herved hviler B. paa Guds Løfter, der fremfor alt henvise til »Hellig-Aanden« (Lk. 11, 13) som ham, der meddeler Samfundet med Gud. I »Fadervor« have vi af Jesu egen Mund en Mønsterbøn. En Hovedgenstand for B. nævner han i Mt. 9, 35. En sammenfattende Taksigelse have vi bl. a. i Ef. 1, 3—10; 1 Pet. 1, 3 f.; 1 Kor. 15, 57. Til B.s aandelige Genstande hører ogsaa B. om Afvendelsen af det onde. — »Fadervor« viser os imidlertid, at ogsaa det, der hører til det ydre Livs Omraade, »det daglige Brød«, bør være indesluttet i B. Dette hænger sammen med Enheden mellem det aandelige og legemlige Liv. Alt maa den troende have Lov til at bære frem for Gud, alt, som ikke er imod Guds Vilje. Herom forvisser os ogsaa Ord som Fil. 4, 6; 1 Pet. 5, 7; Mt. 24, 20 o. fl. Derved

skal en troende Kr. vinde den Frihed fra al Bekymring, som Frelseren formaner til (Mt. 6, 25 f.); men det er her af Vægt, at det legemlige underordnes det aandelige og stilles i Guds Tjeneste (2 Kor. 4, 18). Aldrig maa man tilvinge sig en legemlig Fordel eller Hjælp, uden Betænkning af dens Betydning for det indre Liv. Alt, hvad vi skulle bede om, kan da sammenfattes i de 3 Ord; Tak, Tilgivelse og Hjælp.

Efter B.s forskellige Indhold antager den forskellig Form. Den er »Tilbedelse«, naar den ytrer sig som Nedbøjelse for den evige i uendelig Ærefrygtfølelse. Den former sig som »Lovprisning«, naar den fordyber sig i Guds Storhed og Fuldkommenhed, som »Taksigelse«, naar den med Paaskønnelse tager imod det gode, der er givet os. Den kan være en bestemt »Begering« om noget særligt og stige til »Paakaldelse«, det ivrige Raab om Hjælp (Hebr. 5, 7) eller endog Klagen; alt dette saavel angaaende egen, som andres Trang. For alle disse Former af B. give G. T.s Psalmer os Udtryk; ofte indeholder en Ps. en Forening af det ene og det andet, begynder med Klagen og slutter med Taksigelsen (jfr. ogsaa Jeremjas Klagesang).

Ved B. bør ogsaa tages i Betragtning, i hvad Omfang den bindes af Tid og Rum, af ydre Skik og Form. Den ufuldkomne B. bindes mere eller mindre af saadant (Joh. 4, 20). Dette møder os ofte i G. T.; man bad gerne paa visse hl. Steder, især i den israelitiske Helligdom eller vendt mod denne (1 Mos. 25, 23; 1 Sam. 2, 11 f.; Ps. 5, 8). Dog manglede ikke Forestillingen om, at Gud er ophøjet over Rummet (1 Kong. 8, 27). Men først Jesus aabner Blikket for B.s fulde Frihed (Joh. 4, 21 f.): man behøver ikke at tilbede Gud paa noget særligt Sted, men »i Aand og Sandhed«. Disse Ord beskrive B. som en Hjertets Sag helt og holdent: vor Aands inderste er det egentlige Bedested, og B. bør dér være en fuld indre Virkelighed. Denne B. i Menneskets Aand sker paa samme Tid »i den Hellig-Aand«, hvilket tillige er det samme som i Jesu Kristi Tro og Kærlighed. Ved denne B. er man ikke afhængig af noget ydre Vilkaar. Den kan ske, hvorsomhelst jeg gaar og staar, fjærnt fra enhver ydre Helligdom, paa Sygelejet eller i Fængslet. Hovedsagen er, at den sker »for Guds Ansigt«, i levende Tro paa hans Nærværelse. Her har den helligede Fantasi en stor Betydning; B. tilhører væsentlig dette Sjælsmraade, saavel som Følelsens, Tankens og Viljens. Hertil komme saa de indre Betingelser: Tillid, Ydmyghed og Kærlighed.

Den ydre Form for B. er dog ikke ligegyldig. Paa Grund af Menneskets Enhed, har det en Trang til at lade det ydre svare til det indre. Til det bedende Hjertes Ydmyghed svarer derfor gerne den knælende eller staaende Stilling eller Tildækkelsen af Ansigtet (Jes. 6, 2). Da jeg ved B. alene har med Gud at gøre, behøver jeg Ensomhed (Mt. 6, 6), og maa kunne bevare den i mit indre, selv om jeg beder med andre. Foldede Hænder er et Udtryk for Sjælens Samling, oploftede Hænder eller Øjne for Sjælens frimodige Opløftelse (Joh. 17, 1). Til Hjælp i min Svaghed, til højere Opløftelse

i B. kan jeg behøve et helligt Sted, ligesom stundom en længere og strengere Afsondring fra det daglige Liv (ved Faste Ap. G. 10, 9; 13, 2). Selv under en stadig indre B. behøver jeg særlige Timer for bestemtere B. Det israelitiske Morgen- og Aftenoffer var et Forbillede for den daglige Morgen- og Aftenbøn (2 Mos. 29, 38—43 jfr. Ps. 55, 18). Ogsaa den fælles B. har sin Velsignelse og sine særlige Løfter, naar den foretages i den rette Aand (Mt. 18, 19 f.; Ap. G. 1, 14).

Naturligst sker B. i enfoldige Ord, frem-sprungne af vort eget Hjerte (Mt. 15, 25). Dog behøver Svagheden ogsaa andre Ord »til Stav og Krykke for egne haltende Tanker«. Andre kunne lære mig at bede rigere og fuldere, dog maa jeg her vaage over den indre Sandhed, den virkelige Tilgængelighed. Gud behøver ikke fra min Side de mange Ord (Mt. 6, 7), men et ængstet og fuldt Hjerte kan behøve dem, trænge til Gentagelse af samme Bøn, som Jesus i Getsemane, ja til en Kamp med Gud. Frelseren selv formaner til denne Udholdenhed eller, som han kalder det, »Paatrængenhed« (Lk. 11, 8; 18, 1 f.). Men B. kan ogsaa være saa dyb og inderlig, at de ydre Ord forstumme; den bliver da udelukkende et uudsigteligt Suk (Rom. 8, 26; 1 Kor. 14, 3 f.).

Guds Ord advarer ogsaa for Misbrug ved B. En B., der strider mod Hjertets eller Livets virkelige Beskaffenhed, mishager Gud (Ps. 66, 18; Ordsp. 28, 9; Jes. 1, 15; Mt. 15, 18; Jak. 4, 3); saaledes ogsaa en Bøn, der søger Menneskepris eller sker i anden egen-nyttig Hensigt, lægger sin Kraft i de mange Ord, er tvivlende, egensindig eller uforstandig (Mt. 6, 5, 7; 23, 14; Jak. 1, 7; Mt. 20, 22). Man behøver derfor at vaage over sig selv under Bønnen (Lk. 21, 34).

Et vigtigt Punkt er Spørgsmaalet om Bøn-hørelsen. Gud lover den til enhver oprigtig Bøn, og derved har en bedende en uvilkaarlig Tryghed. Men Gud handler her paa mange-haande Maader. Til Bøn-hørelsen maa fremfor alt regnes den indre Trøst og Velsignelse, som B. medfører. Stundom gives ogsaa de mest øjensynlige og overraskende Svar paa B. (1 Mos. 24, 15; Ap. G. 12, 5). De frommes Erfaringer vidne om utallige Bøn-hørelser. Stundom trækker den i Langdrag, da Gud maa lade den bedende modnes til Bøn-hørelsen; stundom synes Gud at nægte at ville høre selv sine kæresteres B., men han bøn-hører da paa anden Vis (2 Kor. 12, 4). Den menneskelige Forstand har vanskeligt ved at finde sig til Rette med Troen paa virkelig ydre Bøn-hørelse, paa Gr. af »de uforanderlige Natur-love« osv. Man kan til saadanne Indvendinger svare, at Gud engang for alle har taget Hensyn til den menneskelige Frihed og derved til B. i sin Verdensstyrelse, at han har mange Veje til at gennemføre sin Vilje, uberegnelige Maader til at indvirke paa Menneskene (Ps. 33, 14 f.). Selv om meget her er ubegribeligt for vor Kortsynethed, lader Troen sig dog ikke rokke i sin faste Tillid til Guds Løfter. Klage nogle over, at deres B. ikke ere blevne horte, maa man svare, at det paa en eller anden Vis er deres egen Fejl (Jak. 4, 3). I alt Fald maa man lære at »vente« paa Guds Bøn-hørelser.

Den kr. K.s Historie giver forunderlige Vidnesbyrd om B.s Kraft; alle store Gudsmænd have været Bedere. Det smukkeste Vidnesbyrd herom have vi f. E. fra Augustin (hans »Bekendelser«), Frans fra Assisi, Bernard af Clairvaux, Luther og de øvrige Reformatorer, Arnd, Francke m. fl. En særlig Inderlighed i B. opvoksende paa Mystikens Omraade i Middelalderen og senere. Særlig kan nævnes Mdm. Guyon (d. 1717) som et virkeligt Lidelsesvidne for den inderlige Hjertebøn overfor Romerkirkens Bønnelæsning. Hun taler meget om »B. uden Ord«. Fra senere Tid kan nævnes George Müller i Bristol med de storattede, af hans B. oppehaarne, kr. Anstalter, Dorothea Trudel i Schweiz, bekendt som Helbreder ved B.

Blandt Skrifter om B. kan nævnes fra jødisk Omraade Traktaten »Berachot« i Talmud, som Prøve paa den med fariseisk Subtilitet udviklede israelitiske B.; fra kr. Side pege vi paa Mdm. Guyons Bog *Moyen court et facile de faire oraison*, i den sv. Oversættelse indledet med et kort Skrift om B., som formentlig er forfattet af den for sine religiøse Anskuelse haardt forfulgte og tilsidst fra Sverig forviste Sven Gabriel Rosén. Af Luther have vi et særligt lille Skrift om B.; i Arnds »Sande Krdm.« findes et længere Afsnit om B. Blandt nyere Skrifter kan nævnes: Gess, »Das Gebet im Namen Jesu«; Monrad, »Fra Bønnens Verden«; Walnum, »Bønnens liv eller bøn og bønshørelse«; Wagner-Groben, »Bønnens Magt«; James Hamilton, *The mount of olives* (overs. paa Sv.); Andrew Murray, »Med Kristus i bønnens skole« osv. I større Arbejder over den kr. Etik findes altid en Afhandling om B. Blandt Bøger, som indeholde Vidnesbyrd om Bønshørelse, kan anføres *God's dealings with George Müller*. Blandt almindelig kendte Bønnebøger kan blandt mange andre nævnes Joh. Arnds »Paradishave« og M. F. Roos, »Morgon- och aftonbønner for 6. veckor.« Se Art. Fader- vor, Gudstjeneste og Synagoge. W. R.

Børglum, Hovedgaard i B. Herred, Hjørring Amt, en god halv Mil fra Vesterhavet, var oprindelig en Kongsgaard, men siden et Kloster, hvis Konvent dannede Stiftets Kapitel. Oprindelsen til Kapitlet, som til Klostret (der var Moderkloster for det nærliggende Vrejlev), er ukendt. Stiftelsen gaar muligvis tilbage til 1128. Allerede et Brev fra 1217 viser, at Brødrene vare regelbundne Kanniker af Præmonstratenser-Ordenen, der lededes af en Provst. Af et Bispebrev (1361) fremgaar det, at de hvide Brøders Konvent i B., som Kapitel, stod i en vis Forbindelse med Augustiner-Konventet i Vestervig. Kapitlet havde kun een Prælatur, Provstens (Domprovstiet). For Klostrets indre Styrelse stod en Prior. Kannikerne vare vel oftest af Adel (saadanne tituleres: Ærverdige Mand, velbyrdig og renlivet Hr.). I Tidens Løb samlede B. store Jordegodser og Rigdomme; og i det mindste siden Christian I havde det Birkeret. Dronning Margrete lod sig 1389 optage i Broderskabet; Biskopper, ja selv en norsk Erkebiskop (Erik Walkendorph) udgik fra det. Klostret var en anseelig Gaard med 4 Længer, hvis ydre Mure endnu ere vel bevarede. Nordfløjen dannedes af Kirken (Stiftets Domkirke), hvis højtliggende, taarnløse Teglstensbygning ses viden om i Vendsyssel (gotisk,

omtrent helt fra den senere Middelalder). Det indre er endnu, trods Forstyrrelser, virkningsfuldt; Udgravninger 1862 bragte Kampestenskvadre af en romansk Kirkes Tværskib og Kor for Dagen; Korsfløjenes Østider havde Kapeller, og Sideskibene endte ved Højkoret i Apsider. Kirken ejede store Kostbarheder (Dronning Margrete gav en ædelstenssmykket Guldkrone 1408), der navnlig ødelagdes ved Christian III's Indsmeltninger. Udenfor Klostret laa Bispegården; 1330 klagede Brødrene over den voldsomme Biskop Tyges nærgaende Plagerier. Efter 1509 blev B. underkastet mange Omskiftelser. Provsten, Dr. Antonius v. Fürstenberg, tidligere Prof. ved Universitetet, Rigsraad, fængsledes af Biskoppen, da han bortførte Klostrets Kostbarheder; han resignerede »frivilligt«, men stævnede siden baade Bisp og Coadjutor for Paven. 1520 gav Kongen, dog endnu under Forudsætning af pavelig Stadfæstelse, B. (Provstiet) i Forlening til den afgaaede Biskop Nils Stygge. 1532 kaldes B. i et Kongebrev »vort og Kronens Kloster«. 1533—36 havde Biskop Stygge Krumpen B.-Provsti, sidste Aar kaldes han »Forstander«. En forbigaaende Omvæltning skete, da Skipper Clement forlenede Jens Marquardsen med det. 1536—40 havde Prioren Forstanderskabet, derefter fuldenstedes Sækulariseringen under de følgende adelige Lensmænd. 1622—65 henlagdes B. som Underhold for Hofmesteren ved Sorø Akademi, siden 1669 er det i privat Eje. — Bisperne i Vendsyssel kaldte sig i Middelalderen efter B., hvor deres Domkirke var; de førstes Virksomhed er dog knyttet til det ældre Vestervig. Rækken er paa Grund af Kildernes Magerhed ikke sikker. Den af Sven Estridsen udnævnte Magnus druknede o. 1060 lige efter Indvielsen; Alrik, Provst i Bremen, o. 1060, d. o. 1085; Henrik o. 1086; Ketil (Kjeld) d. 1134; Sylvester (Self) — o. 1146; Tycho I — o. 1176; Homerus I (Orm) — o. 1183; Trugoth (Truid) o. 1187; Homerus II (Orm) o. 1219; Johannes I o. 1238—47; Rudolf, blev Fransiskaner og resignerede 1252; derefter trængte Provst Elanus (Elavus, senere kaldet Oluf Glob) sig ind, trods Kapitlets Protest, myrdet Julenat 1260 (derefter Interdikt); Johannes II o. 1266 — o. 80; Sven o. 1281—83; Nicolaus I, *electus* endnu 1284, —1297; ved pavelig Provision Josef (Størrelsen af *commune servitium* af B. var da 1000 Gylde) 1298 — o. 1302; Provst Johannes, valgt af Kapitlet, resignerede, og Paven overdrog Ærkeb. Isarnus Udnævnelsen 1304; Nicolaus II blev 1328 Dominikaner; den udnævnte Coadjutor Tycho II fængsledes 1330 af Kongen (derefter Interdikt over Landet), løsladt 1332, levede 1341; Andreas o. 1345, d. 1354; Magnus Johansen, »Kongens Høvidsmand i Aalborg«, 1354—65 (derefter i Ribe), under ham led Stiftet meget af den store Vandflod 1362 og Kapitlet ved hans Vold; Johannes III (Jens Mikkelsen), valgt til Ribe Stol, ved pavelig Provision anbragt i B., 1365—69 (derefter i Ribe); Sven II Moltke, tidligere Provst i Vendsyssel, 1370, trak sig tilbage 1396; Peder 1397 (Stiftets Forfatning saa daarlig, at *commune servitium* var 40 Gylde), levede 1425; Gerhard o. 1427, d. 1452; Jakob (Jeppe Friis) 1453, d. o. 1483 (Ligsten i B.); Nicolaus III Stygge Rosenkrantz o. 1487, maatte

1519 tage en Coadjutor, fik selv 1520 Provstiet i B., d. 1533 (Ligsten i B.); Stygge Krumpen, 1519 Coadjutor, Biskop 1533—36, fængslet og afsat (hvorefter Bispestolens rige Jordegodser inddrog af Staten), d. 1551. — Den første evang. Biskop, Peder Thomsen, tidligere Kannik i B., synes at have resideret i Thisted, trak sig tilbage 1548; Dr. Oluf Chrysostomus 1548—53, residerede i Hjørring; Mag. Laurits Nielsen Riber 1553, indviedes 1554 i det nye Bispestæde Aalborg (se d. Art.). J. O. A.

Børjesson, Johan, sv. Præst og Digter, blev født i Tanums Sogn i Bohuslen 22. Marts 1790. Som Student var han Medlem af Aurora-Forbundet; 1814 fik han fra Göteborg en Pris for sin Digtning «Aphrodite», og han var fra 1815 Medarbejder paa Atterboms poetiske Kalender. 1820 udgav han den store Digtning »Skapelsen i sanger», der skildrer de 7 Skabelsesdage. 1816 blev han Adjunkt ved Upsala Domkirke og gjorde stor Lykke som Prædikant i Tidens Stil. Senere blev han kgl. Hofprædikant og 1828 Sognepræst i Weckholm, 1840 Provst, 1844, ved Kroningen, Dr. theol. Han døde 6. Maj 1866. Han fortsatte til det sidste, men med store Afbrydelser, sin Digtervirksomhed som Lyriker og Dramatiker, og fl. af hans historiske Skuespil gjorde en Tid Lykke.

Børn, Kirkens Omsorg for. Arbejdet for at opdrage og retnede Børn, der, paa Grund af deres Forældres Fattigdom, Sygdom eller Død, paa Grund af Vanrøgt eller tidlig Overtrædelse af den borgerlige Orden, staa uden den Omsorg og Vejledning, som det gode Familienliv ellers giver, hører til det ordnede Samfunds, eller i hvert Tilfælde til den kr. Menigheds Kærlighedsopgaver, og Tanken om at erstatte slige Børn det manglende Hjem dæmmer bag de forskl. Tidens Løsninger af Opgaven. — Pligtfølelse i denne Retning spores selv i Heden-skabet, i alt Fald overfor forældreløse: i Athen opdroges faldne Borgeres Børn paa Statens Regning. Den alm. Udsættelse af spæde Børn viser dog, hvor lidt Regning der kunde gøres paa Hjælp, og Hittebørn gemtes til Fægterskolen og Bordellet eller bleve Slaver. Først Constantin prøvede paa ved Statshjælp til trængende Forældre at modarbejde Børne-udsættelse. — For den jødiske Bevidsthed var de forældreløses Sag en hellig Pligt (5 Mos. 14, 29; 16, 11; 24, 19; 26, 12; Ps. 68, 1). — Den kr. Oldtids Kærlighedsgæringer i saa Henseende gælde nærmest forældreløse og Hittebørn. Enke-Institutionen i den apostolske Tid (1 Tim. 5, 10) spillede sikkert her en Rolle, ligesom siden Diakonisserne i Østen. I Kirkebønnen fik de faderløse fast Plads, og det paalagdes Bisperne at sørge for deres Tarv og opdrage dem paa Menighedens Bekostning; Drengene skulde lære Haandværk, Pigerne borteftes. Anbringelse i private Hjem var dog det almindelige, og Menigheden forstod sin Pligt (Martyrers Børn: Origenes, Felicitas's Barn). De apostolske Konstitutioner tale Børnenes Sag. Siden tog Fattighjem og Gæstehjem (Xenodokier) sig af Børnepleje og Opdragelse, og Klostrene søgte ogsaa at løse denne Opgave. Justinians Love tale om særlige Orfanotrofer og Brefotrofer. — Middelalderen fulgte Sporet: Anbringelsen af Børn i private Hjem,

i Kloster eller Xenodokier. Karl d. st. byder at overgive ældre, fromme Kvinder de faderløse til Opdragelse. Særlig Johannitterne og Hellig-Aands-Ordenen havde Børnehjem paa deres Program; de mange Børnemord skal have givet Innocents III Tanken til Hellig-Aands-Hospitalets Stiftelse i Rom. Navnlig de romanske Lande vare vel forsynede med særlige Huse for faderløse og Hittebørn. I 15.—16. Aarh. efterlignes de i Tyskland; Byraadene her betalte for Børns Opdragelse hos private Folk eller overgav dem til Beginer. Ogsaa Lavene tog sig af trængende Forældres Børn. Om ældre, forsømte Børn høres kun, at Forældre kunde indespærre dem i Fængsler. Men den frygtelig voksende Hær af Tiggere rekrutteredes fra forsømte og forbyrdeske Børn, og den spredte, principløse Godgørenhed formaaede intet.

Luthers Tanker om en ordnet, kommunal og menighedsbunden Fattigpleje ved Diakoner omfattede ogsaa Børnene, men Kirkeordningerne for de evang. Kirker tænke stadig paa deres Anbringelse i de forbedrede Konviktskoler, der slugte al Interesse, eller i Lære hos private Folk. Idealerne blegnede imidlertid overfor Virkeligheden: Manglen paa Fattigplejere, Pengenød og Krigene. En stor Del Waisenhus grundlægges dog i 16. Aarh.s Slutning. — Forbilledet for en ordnet, efter Tidens Opfattelse human, Børnepleje gav de reformerte Lande, især Holland, hvor Diakonerne sørgede for Fattig-Kostskoler, Waisenhus med streng Tugt og Undervisning i Haandværk; for vanartede havde Byerne særlige Forbedringshuse, Arbejds- og Tugthuse, men ogsaa her var det kirkel. Tilsyn oprindelig virksomt. Gennemførelsen af Dronning Elisabeths Fattiglovgivning i England, hvori Plejen af den forkomne, opvoksede Slægt indskærpes, skæmmes ved, i Statens Haand, mere og mere at faa Tvangskarakter. — Saaledes ogsaa i den luth. K., ikke alene overfor forbyrdeske, men ogsaa overfor forladte Børn. I 17. Aarh., særlig efter Trediveaarskrigen, faar Fattigplejen Præg af at være en Politivirksomhed; Formaålet bliver mere Publikums Sikkerhed end Løsning af en human og moralsk-religiøs Opgave. I Danmark oprettede Christian IV 1621 i Kbhvn et Børnehus, hvor omstørfjende og bedragerske Børn, ved at lære Haandværk og nyde Undervisning, skulde gøres til nyttige Borgere; Børnene indsendtes af Øvrigheden. Slet Administration og Epidemier ødelagde Stiftelsen, der ophævedes 1650. Kbhvns Fattigvæsen stiftede saa 1662 Børnehuset paa Christianshavn (snart udvidet til en Forbedringsanstalt for voksne), hvor Interessen for den billige Arbejdskraft var overvejende; Livet blev i moralsk Henseende forfærdeligt. Indtil 1771 kunde Børn ind-sættes af Forældre uden Lov og Dom. — Et nyt Udgangspunkt blev Pietismens Grundlæggelse af Waisenhuset i Halle (med Fattigskoler osv.); Pietisternes organisatoriske Tilbøjeligheder fremmede overalt disse store, ordnede Anstalter, hvor Arbejdet var strengt, men Aanden kristelig (Kbhvns Waisenhus 1727); der saanedes dog Sans for Børnenes sande aandelige og legemlige Tarv, og Dødeligheden vedblev at være stor.

En ægte human Børnepleje, skikket til at

frembringe den »nyttige Borger«, var Oplysningstidens Orm, som den helligede sine bedste Kræfter. Nationaløkonomiens Interesse for Befolkningens Stigning medførte Fødselstiftelser, og Rationalismens Overtro paa »Oplysnings-« Kraft og dens sentimentale Begejstring for »Industriens« forældende Indflydelse skabte Opfostringshuse (i Kbhvn 1753), Venteskoler, Spindeskoler, »moraliske Systuer«, Aftenskoler, Søndagsskoler i Mængde for fattige. De gamle Waisenhouse med de sammenpakkede, slet ernærede, overbebyrdede Børn, der ofte vare lidet beredte til deres virkelige Fremtid, opløstes derimod, og man anbragte atter Børnene hos private (i Kbhvn allerede 1772, dog med Bibeholdelse af Skolen). Filantropinisterne sværmede dog mere for »forsømte Børns« Oplærelse til Agerbrug, Gartneri, Frugtavl, og »patriotiske Borgere« dannede Selskaber i disse Formeraals Tjeneste.

Nye Baner brød Pestalozzis Børnehjem (1775 i Neuhoof), der ogsaa sysselsatte Børnene med Markarbejde og Spinderi, men lagde Vægt paa at erstatte dem et Hjem og i Gudsfragt forberede dem »til Fattigdom«. Det nedlagdes 1780, da P. manglede Styreerne, men Fellenberg gjorde 1810 et mere praktisk Forsøg paa Hofwyl i Bern, og det nyvakte Trosliv antog sig nu Opgaven. Afgjort kristeligt var Zellers Børnehjem (Redningshjem) paa Slottet Beuggen i Baden 1820, der efterlignedes overalt i Württemberg. I Nordtyskland havde Joh. Falk anlagt et Berneredningshjem 1813 i Weimar (Lutherhof), hvor Kærligheden i lige Grad viste Vej til Bøn og Arbejde. Den begyndende Indre Mission skylder Oplysningstiden Humanitetstanken, men den fornyede den i den kr. Kærligheds Aand. Wichern staar i direkte Gæld til Zeller og Falk, og i »Rauhes Haus« ved Hamborg (1833) gennemførtes Familieprincippet med smaa Hjem, styrede af en Husfader eller -moder og samlede om det fælles Bedehus. Her uddannede man en Stab af fortrinlige Plejere («Brødre»). Hertil kom den kvindelige Arbejdskraft, som vort Aarh. atter har taget i Tjeneste, især siden Fornylelsen af Diakonissegegningen. Efter 1860 har den evang. K. overalt følt Omsorgen for Børnene som sin Pligt, og en Mængde Børnehjem ere opstaaede ved private Midler, hvortil atter er kommet: Børnesanatorier, Børnehospitaler, Idiotanstalter, Feriekolonier osv., medens Plejeforeninger fortsatte den gl. Praktis med Anbringelse i private Hjem. — I England, hvor den private Godgørehed altid er rede, er der gjort meget for de forladte Børn (Rob. Owen, Brougham, Georg Müllers store Anstalter i Bristol 1838). Statens Stiftelser bevarede dog længe den gl. Tvangshuskarakter. 1834 forbedredes Livet i Arbejdshusene ved Oprettelsen af særlige Børneafdelinger med de fornødne Lærere, 1844 grundlagdes virkelige Opdragelsesanstalter (*districts-schools*), siden greb man til the *boarding-out system* (Anbringelse i Familier), og nu vinder Familiesystemet Terrain (*cottages*). Ved Parlamentsakten 1866 deltes Tvangsopdragelsen i *industrial-schools* og *reformatory schools* (for grovere Forseelser). — Staterne have i vore Dage overalt tilstræbt humane Forbedringer i de vanartede Børns Internater, hvad enten man fastholder Kaserner eller Familiesystemet,

ligesom de enten selv lede eller ved Støtte fremme det private Arbejde for de forsømte. — I Danmark anlagde Regeringen 1828 en Fellenbergsk Opdragelsseskole ved Sorø (Katrinelyst, snart nedlagt); 1830 stiftedes Bøglidgaards Institut ved Viborg (oprindelig for forsømte, nu for fordærvede Drengene). 1833 grundlagde Grev Holstein-Holsteinborg for hjemløse og forældreløse fattige Børn et kr. Hjem paa Herregaarden Flurendal, der 1840 flyttedes til Gaarden Holsteinsminde ved Sorø (Hjortholm). 1892 er der stiftet en Forening til Oprettelse af Landbrugskolonier for fattige Børn. For forvildede Børn stiftedes Opdragelsesanstalten Flakkebjerg ved Slagelse paa en Bondegård 1836 (Filial: Landerupgaard ved Kolding 1867). I den sidste Meneskealder er der fremstaaet en Mængde Stiftelser for Børn af forskl. Aldere og Samfundsklasser, der mest bestaa ved private Bidrag, ved Tilskud fra Stat og Kommune, nogle ved større Legatmidler (Grevinde Danners Stiftelse paa Jægerspris 1874, de Puggaardske og Classenske Børnehjem; se iøvrigt Hof- og Statskalenderen og dsk Skoleforenings Aarsberetn.). Børnehjem i Ordets snævre Forstand findes nu rundt om i Købstæderne og brede sig ogsaa paa Landet. Den gl. Praktis med Familieanbringelse benytter f. Eks. »Foreningen af 1837 til forsømte Børns Frelse«. 1893 nedsattes en Kommission til Undersøgelse af Statens Forhold til Børnehjem. — I Norge er der ved Siden af de ældre Waisenhouse (Trondhjem 1637, fornyet 1734, Kra. 1778), Opfostringshuset i Kra. (1778) og Eugeniastiftelsen for fattige Piger (1823) især siden Tredserne oprettet en Mængde Børnehjem i Byerne, ligeledes mest ved privat Tilskud. Landbrugs-Opdragelsesanstalter for forvildede Børn ere: Toftesgaard paa en Ø i Mjøsén (1847), Lindöen ved Stavanger (1888), Ulfvæsöen i Bruvik (1882) og Falstad i Ekne (1896); siden 1891 virker med Statsunderstøttelse et Selskab til Hjælp for hjemløse Ungdom. — I Sverige ere Børnehjem ogsaa talrige; Redningsinstitutter ere: Agerbrugskolonien Hall ved Södertelje (1875), Fröbergsska Stiftelsens opfostringsanstalt i Kalmar (1875), Rådningsskolen i Råby ved Lund (1840), i Förlåsa i Östergötland (1865), paa Hisingen ved Göteborg (1847). — Finland fik 1881 en saadan Stiftelse ved Åbo.

Romerkirken har væsentlig lagt Sagen i Bispernes Haand, og Midtpunktet for Børneplejen er fremdeles Hospitalerne. Særlig i Frankrig begyndte med Vincent de Paul og Mdm. le Gras et opofrende Arbejde for forsømte Børn, som de barmhjertige Søstre (se S. 219) paatog sig. Ludvig XIV's store Hospitalsstiftelser (især *hôpital général* 1656) med hjemløse og paa Livet truede Små for Øje vakte med Rette Beundring rundtom. Revolutionen forstyrrede mange af disse Stiftelser, men 1811 overdrog Napoleon igen Hospitalerne Plejen af *enfants assistés* (*trouvés, abandonnés* og *orphelins pauvres*), dog skulde Børnene saavidt muligt nu anbringes i Familier (1874 nedsattes en særlig Komité under Indenrigsministeriet med Tilsyn over Plejebørn); for forvildede Børn har Staten ogsaa anlagt Agerbrugsanstalter (Mitray og Val d'Yèvre). Fra

Kirkens Side gøres stadig et beundringsværdigt Arbejde (de barmhjertige Søstre; *Sœurs de N. D. de charité du Bon Pasteur* 1827). I Italien, berømt fra gl. Tider for sine store Hittebørnstiftelser, har særlig Don Bosco's (se S. 368) Arbejde vakt Opsigt (Uhlhorn, Die chr. Liebesthätigkeit I—III). Se Art. Asyl, Hittebørnhuse og Waisenhuse. J. O. A.

Børnefest. I Middelalderen var det baade i England, Frankrig og Tyskland Skik, hver Gang »de uskyldige Børns Feste« (4. Juledag) kom, at banke Børnene i Kloster-skolerne til Minde om de betlehemitiske Børns Martyrium. Men andensteds blev denne bitre Dag en Glædesfest for de smaa. I mange Kloster-skoler lod Lærerne paa den Dag deres Disciple raade. Børnene fik Riset udleveret, og hvis Lærerne ikke vilde smage det, maatte de købe sig fri ved Peberkager. I Klosteret St. Gallen valgte Disciplene allerede paa St. Katharinas Dag (25. Nov.) en »Skoleabbed« eller »Skolebiskop«, som atter udvalgte sig 2 »Kapellaner«. 3. Juledags Aften, inden Tjenesten var forbi, nedlagde Kantoren sin Stav, og et Barn tog den op og ledede Sangen til Enden. I det følgende Døgn blev hele Gudstjenesten, med Undtagelse af Messen, ledet af Børnene, Konrad I, der 911 var i St. Gallen, glædede sig ved at se Børnenes Lystighed og »beundrede højlig Klosters Tugt«; thi alt gik til sømmelig og i Orden. Det var dog ikke Tilfældet alle Vegne. Lidt efter lidt blev »Skolefesten« til en kaad Narrefest, saa at K. maatte skride ind. Det blev da forbudt Børn over 16 Aar at tage Del i Festen, og denne blev henlagt til et andet Sted end Kirken.

Børnehave, se Fröbel, Friedrich.

Børnehjem, se Børn.

Børnelærdom, se Katekisme.

Børnenadver. Af Cyprians Breve fremgaar det, at det paa hans Tid i Nordafrika var almindeligt at række de spæde Børn Nadveren umiddelbart efter Daaben, enten fordi de voksne Katekumener plejede at gaa til Alters lige efter deres Daab, eller fordi man dengang ofte i Joh. 6, 53 fandt et Vidnesbyrd om Nadverens Uundværlighed for alle. At B. ogsaa andensteds og i senere Tider var almindelig, kan man se af Ytringer hos Augustin og Gregor d. st., af det saakaldte gregorianske *Sacramentarium* og af Ritualer som *Ordo Romanus*; helt op til den keltiske K. kunne vi forfølge denne Skik. Ogsaa i Østen var B. almindelig; dog nøjedes Præsten dér ofte med at dyppe sin Pegefinger i Nadvervin og væde Barnets Mund med Vinen. Endnu den Dag i Dag er det i den gr.-kat. K. tilladt at række de spæde Børn Nadveren efter Daaben; Børnenes Ret til Nadveren begrundes ved den Myrra-Salving, der følger efter Daaben. Muralt (Lexidion 18) siger dog, at man til Børnenes 7. Aar nøjedes med at række dem Vinen alene; først senere modtage de Nadveren under begge Skikkelser. Ifølge Metrofan's Kritopulos (Kimmel, Mon. fidei eccles. orient. II, 125) kunne dog ogsaa Børn, »lige fra den hl. Daab«, faa Del i Nadveren, og de maa stedes til Nadver, »saa ofte Forældrene ønske det«.

I Vesten var det lige til 9. Aarh. almindeligt at række Børn Nadveren, men Paschasius Radbertus udtalte sig mod denne Skik. 1227

forbød først en Synode i Trier, senere andre Provinssynoder, B., og Thomas fra Aquino gav Grunde for dette Forbud. Hos Husiterne var B. almindelig. Tridentiner-Konciliet (21. Session) nægtede, at smaa Børn, som ikke ere komne til Skelsalder, skulde være forpligtede til at nyde Nadveren (*nulla obligari necessitate ad sacramentalem eucharistiæ communionem*), men vilde dog ikke fordømme den gl. Skik, at række Børn Nadveren, hvis den endnu var i Brug nogle Steder, i den Overbevisning, at Fædrene ikke havde tilladt B. uden skellig Grund dertil. *Rituale Romanum* bestemmer, at de, der ikke have den fornødne aandelige Modenhed (*qui propter etatis imbecillitatem nondum hujus sacramenti cognitionem et gustum habent*), skulde holdes borte fra Nadveren. I Overensstemmelse hermed udtaler *Catechismus Romanus* (P. II, qu. 47) sig, og den overlader Faderen, i Forening med Skriftefaderen, at bestemme Tiden for den første Altergang (qu. 48). I rom.-kat. Lande er der givet forskl. Bestemmelser om Alderen for den første Altergang (10—14 Aar), og det er en Forudsætning, at Nadveren kan rækkes et døende Barn før den bestemte Alder, naar den aandelige Modenhed er til Stede.

Paa Reformationstiden var det her i Danmark, som man kan se af Peder Palladius's Visitsatsbog (Sv. Grundtvigs Udg. S. 44), ikke ualmindeligt at række Nadveren til et Barn, som var »sex eller siu Aar gammel«, men af Tilføjelsen »oc kand sin børne lærdom« fremgaar det, at man stillede visse Krav til Barnets kr. Oplysning, før det kunde stedes til Nadveren. Og den tidlige B. er uden Tvivl hurtig gaaet af Brug her. I sin store Katekisme udtaler Luther, at man ikke bør række Nadveren til dem, »som ikke vide, hvad de søge dér, eller hvorfor de komme«, og i den augsburgske Konfession (Art. 24) siges, at ingen stedes til Nadveren, før han »i Forvejen er prøvet«. I Overensstemmelse med Luther og Konfessionen har den luth. Kirkeafdeling, efter 1 Kor. 11, 26 og 28, fastholdt, at ingen maa nyde Nadveren, før han er i Stand til at forkynde Herrens Død og prøve sig selv, og de luth. Dogmatikere, f. E. Johann Gerhard (Loc. XXI, 229), hævde denne Opfattelse. Kun Wolffgang Musculus vovede ikke helt at bryde Staven over B. Christian V's dske Lov (2—5—25) bestemmer, at »ufornumstige Børn« skulde holdes fra Nadveren, og (2—5—11) at ingen af de unge maa komme til Sakramentet, »førend de vel have fattet deres Børnelærdom, at finde deraf den rette Mening i Hjertet, og derhos hvorledes de skulle »bænde sig for Præsten og vide at svare til Luthers smaa Spørgsmaal om slikt osv.«. Nu er Konfirmationen Betingelse for Adgang til Nadverbordet i hele Norden, England og overalt, hvor Konfirmationen er indført. Se Art. Konfirmation. Fr. N.

Børresen, Hans Peter, Missionær, er født paa Kristianshavn 29. Nov. 1825. Efter at have lært Smedehaandværket rejste han (1852) til Berlin, hvor han blev forlovet med Caroline Vilhelmine Ernestine Hempel (f. 22. Marts 1832), som i al Stilhed havde aflagt det Løfte at ville tage Del i Missionsarbejdet bl. Hedningerne. 1855 blev B. gift med hende,

og under deres Samliv, navnlig efter Bekendtskabet med L. O. Skrefsrud (se d. Art.), fik Missionsplanerne bestemte Skikkelse. I Nov. 1864 rejste B. og hans Hustru til Indien, hvor de først arbejdede for det Gossnerske Missions-selskab og siden søgte at komme ind under det danske Selskab. Da dette afviste deres Tilbud, gik de til Santhal-Landet, o. 30 Mil NØ. for Kalkutta, og dér begyndte de 1867 en Mission paa egen Haand. 1869 lagde de Grunden til den første Station Ebenezer, og i de følgende Aar gik deres Arbejde godt fremad (se Art. Santhalerne). 1876—77 var B. hjemme i Europa for at vække Deltagelse for Santhal-Missionen, og 21. Nov. 1877 blev han ordineret af Biskop Martensen (L. Hertel, Den nord. Santhalmission 1884).

Börringe-Kloster ved Börringesø, V. for en fra Romeklint imod SV. udgaende Højdestrækning, omtales først i Valdemar II's Jordebog. Efter en Opgivelse har det først været Munkekloster, men i hvert Fald er det kun nærmere kendt som Nonnekloster af Benedictinerordenen, indviet til Jomfru Maria. Det styredes af en Priorinde, som havde en af Kongen (ikke som ellers af Søstrene) udvalgt Provisor eller Prior ved sin Side til Ejendommens Forvaltning. Den Skaansomhed, man viste mod Nonneklostrene ved Sækulariseringen, iagttoges ogsaa her, da Knud Gedde, som 1551 fik B. i Forlening, forpligtedes til at underholde de tilbageværende Jomfruer. Af Klosterbygningerne findes ved det nuværende Herresæde intet Spor.

Børup, Morten, dsk Skolemand, var en Bondesøn fra Børup i Tranbjerg Sogn, hvor han blev født o. 1450. 27 Aar gl. rømmede han fra Hovarbejdet paa Skanderborg Slots-

enge og gik til Aarhus, hvor han fik Plads i Domsolen. Derfra kom han til det nys oprettede Universitet i Kbhvn og senere til Köln, hvor han tog en Grad (teol. eller jurid.). 45 Aar gl. vendte han tilbage til Aarhus Skole, og i o. 30 Aar var han Styrer af denne, og tillige havde han Kantor-Prælaturen i Domkapitlet. Han døde 30. Maj 1526. M. B. var »berømt over al Riget for sin Lærddom og Flittighed«, og mange bekendte Mænd, som den senere Kansler, Johan Friis (men ikke, som det ofte siges, Jørgen Sadolin) nød godt af hans Undervisning (Ny khist. Saml. 2. R. III og 3. R. III og V).

Böschenstein, Johannes, f. i Esslingen 1472, af kr. og ikke, som hans Modstandere sagde, af jødiske Forældre, er den, der næst Reuchlin, har størst Fortjeneste af Genoplivelsen af Studiet af det hebraiske Sprog i Tyskland. Efter at have lært Hebraisk i sin Fødeby kom han 1505 som Lærer i dette Sprog til Ingolstadt, hvor Joh. Eck blev hans Discipel, 1513 til Augsburg, 1518 til Wittenberg. Der kunde han dog ikke trives, uomgængelig som han var, og derfor forlod han snart Wittenberg og flakkede om mellem Nürnberg, Heidelberg, Antwerpen, Zürich, Augsburg og Nördlingen, hvor han døde o. 1540 i stor Elendighed. Han sluttede sig afgjort til Ref., men indtog ikke nogen fremtrædende Plads blandt dens Talsmænd. J. B. skal have faaet Titlen »Kaiserl. Majestät gefreyter hebräischer Zungenmeister«. Han har digtet 4 Psalmer; den ene af disse (»Da Jesus an dem kreuze stund«) blev oversat paa Dansk (»Jesus oppaa Korset stod«) og optagen i den dsk Psalmebog af 1553, hvorfra den gik over i Kingos Psalmebog.

C.

Artikler, der savnes under C, findes under K.

Caballero, Fernán. Under dette Pseudonym skrev den spanske Forfatterinde Cecilia de Arrom, f. Böhl, Datter af den tyske Købmand Johann Nicolai Böhl von Faber (»Johannes« i Campes »Robinson«), der var flyttet til Cadiz og havde ægtet en Spanierinde. C. B. blev født 25. Dec. 1796 i Morges i Pays de Vaud, hvor hendes Forældre midlertidig havde taget Ophold, og af Hensyn til den rom.-kat. Moder blev hun døbt med Romerk.s Daab. 1805 forlod hendes Fader Spanien og flyttede til et Gods i Mecklenburg, og C. B. blev derfor opdraget paa Tysk. Hendes Faders æstetiske Interesser og Kærlighed til den gl. spanske Literatur gik imidlertid i Arv til hende, og 1831 gjorde hun det første Skridt paa Forfatterbanen ved Udgivelsen af *Sola*, Billeder af det andalusiske Folkeliv, 1816 var hun bleven gift med en spansk Officer, der døde efter 1 Aars Ægteskab, og derpaa havde hun ægtet Markis'en af Arco-Hermoso, hvis Hus i Sevilla var et Midtpunkt for de klerikale og konservative paa den Egn. Efter hans Død (1835) var hun Opdragerinde for Prinsessen af Montpensier, men senere indgik hun et tredje Ægteskab med Advokaten de Arrom, der først satte hendes Formue overstyr og siden forlod hende. Han døde 1863, og i de følgende Aar boede C. de A. dels i Sevilla, dels i Alcazar og i Nærh. af Cadiz. Hun døde i Sevilla 7. Apr. 1877. F. C.s (Navnet Caballero er taget efter en Landsby i Mancha) Romaner og Fortællinger udmærke sig ved livlige, realistiske Skildringer især af Andalusiens Natur og Folkeliv. Hun er en ægte Repræsentant for den stolte, spanske Konservatisme, der nærer en glødende Kærlighed til K. og den gl. Tingenes Orden og hader alle Former af Tolerance og Liberalisme; derfor ere hendes Bøger blevne Yndlingslæsning i de forskl. Landes ultramontane Kredse, ikke mindst, hvor Loyolas Disciple give Raad med Hensyn til den Literatur, der skal læses. F. C. har ogsaa samlet spanske Eventyr og spanske Folkeviser. Den største Del af hendes Arbejder — bl. a. den berømte *Lagrimas* — er overs. paa Tysk i 17 Bd. (Paderb. 1859—64).

Cabassutius, Jean, en af det fr. Oratoriums Præster, blev født i Aix 1604. En Tidlang virkede han som Lærer i Kirkeret i Avignon. Han døde i Aix 25. Sept. 1685. Han har efterladt sig baade kirkehist. (*Notitia Conciliorum*, Lyon 1667; sidste, betydeligt foregede, Udg. i 3 Bd., Paris 1838), kirkeretlige og moralteol. Skrifter. Som Moralist hyldede C. Probabiliorismen, hvorfor Alfonso de Liguori kalder ham »en klassisk Forf.«.

Cadalous (Cadalus), Biskop af Parma, var, under Navnet Honorius II (1061—64), Modpave mod Alexander II. Se Honorius II.

Cairns, John, skotsk Præst og Teolog, f. 23. Aug. 1818 i Ayton Hill i Berwickshire. Efter at have studeret i Edinburgh, Glasgow, Berlin og Halle blev han 1845 Præst i Berwick ved Tweed i Nærh. af den eng. Grænse for en Menighed af »forenede Presbyterianere« (se Art. Presbyterianere). 1867—76 holdt han, uden at opgive sit Præsteembede, hvert Aar 7 Uger Forelæsninger over Apologetik ved de forenede Presbyterianeres Præsteskole (*Hall*) i Edinburgh. Men 1876 sagde han Farvel til Menighederne i Berwick for at overtage Professoratet i systematisk Teol. ved Præsteskolen i Edinburgh, efter at denne havde undergaet en gennemgribende Ændring, som betydeligt forlængede Tiden for Forelæsningerne. 1879, efter *Principal* Harpers Død, blev han valgt til *Principal* for de forenede Presbyterianeres *Hall* i Edinburgh. Han døde 12. Marts 1892. 1872 var han valgt til *Moderator* for de forenede Presbyterianeres Synode, og han tog Del i Bestræbelserne for at tilvejebringe en Union ml. de forskl., fra den presbyterianske Statskirke adskilte, presbyterianske Kirkesamfund, ligesom han ogsaa har spillet en stor Rolle under de indre Kampe, der fremkaldte Uro blandt de frikirkl. Presbyterianere. 1880 holdt han *the Cunningham Lectures*, som han Aaret efter udgav under Titlen: *Unbelief in the Eighteenth Century*. Han har skrevet fl. mindre Arbejder, væsentlig af apologetisk Indhold. 1877 besøgte han Norge og Sverige. Opholdet i Norge skildrede han (i *Sunday at Home*, Sept. 1879); i Sverige oversatte han Psalmen »For-

færdes ej du lille Hob« paa Engelsk (*Life and Letters* S. 655). 1884 var han i Kbhvn ved den evgl. Alliances Møde (A. R. Macewen, *Life and Letters* of J. C., London 1895). Fr. N.

Cajander, Mathilda Fredrika Amanda, f. Nygrén, Finlands første Diakonisse, blev født 10. Jan. 1827 i St. Michel. 21 Aar gl. blev hun gift med Lasaretlægen i St. Michel, Anders C., med hvem hun gjorde en Studierejse til Udlandet og besøgte fl. Diakonissestiftelser. Da hendes Mand var død 1856 efter en tung Sindssygdom, og efter at hun selv havde oplevet en alvorlig relig. Krise, traadte hun 1865 ind i Diakonissestiftelsen i St. Petersborg (det evgl. Hospital). 1867 blev hun Forstanderinde for Diakonissestiftelsen i Helsingfors, som Oberstinde Aurora Karamsin havde oprettet. Hun døde 23. Nov. 1871 efter en trofast Virksomhed, rig paa Kærlighed.

Cajanus. 1) **Johan C. d. ældre**, f. i Paldamo 19. Dec. 1626, blev Student i Upsala 1642 og senere i Åbo, hvorefter han præsteviedes 1648. Han blev Spr. i Paldamo og Kontraktsprovst (1661) og gjorde sig stor Flid med Krdmsundervisningen (ingen fik Adgang til Nadveren, som ikke kunde Luthers lille Katekisme); han in-spicerede flittigt Menighederne i sit vidtløftige Provsti, hvor der endnu paa hans Tid fandtes adskillige Rester fra den hedenske og den rom.-kat. Tid at bekæmpe. Ved C.s Bestræbelser blev Læsning allerede da almindelig blandt Indbyggerne paa det inderste Finlands Ødemarker. C. deltog i Rigsdagen 1672 og udvirkede Lettelser for sin Hjembygd m. H. til Soldaterudskrivningen, og den Grænserefed, der blev indgaaet mellem Finner og Russer i Nord-Finland, var rimeligvis ogsaa en Frugt af hans Bestræbelser. Han udgav et Par Ligprædikener og en værdifuld »Relation«, indleveret ved en Bispevisitation i Paldamo 1663. C. døde 13. Maj 1703. — 2) **Johan C.**, Søn af foregaende, f. i Paldamo 27. Dec. 1655, blev Student i Upsala 1671 og Mag. 1679 efter at have forsvaret en Disputats *De anima mundi*, som vakte stor Opsigt paa Gr. af dens cartesianiske Anskuelser. Han fik Løfte om et filos. Professorat ved Åbo Akademi, men blev forbigaaet og døde kort efter, 27. Juli 1681, kun 25 Aar gammel. — 3) **Erik C.**, Broder til foregaende, f. i Apr. 1658, studerede i Upsala, blev præsteviet 1676 og derefter Kap. i Paldamo, samt Spr. 1703 efter sin Faders Død. Han er bekendt for sin nidkære Sjælesorg og for de tragiske Omstændigheder, der ramte ham, og som givte et Billede af Finlands Tilstand under den store Krig. En Skare Kosakker ankom 1712 til Paldamo Præstegaard, da C. var borte paa en Embedsrejse. De plyndrede Præstegaarden og røvede hans Hustrus og Datters Smykker. De 2 følgende Vintre skjulte C. sig med sin Familie i Sognets Udmarker. 1715 var C. atter udsat for Kosakernes Vold og maatte være Vidne til, at 12 Bønder blev brændte. C. flyttede nu til Kajaneborg, men det næste Aar blev han tagen til Fange og ført til Åbo. 1717 blev han Spr. i Kimito. Efter Freden i Nystad mistede han sit Pastorat og opholdt sig derefter hos Slægtninge, hvor han døde 13. Febr. 1723. A. N.

Cajetan (Gaetano), rom. Kardinal, hed egent-

lig Jacopo Vio fra Gaëta. Han blev født 20. Febr. 1469 og traadte 1484 ind i Dominikanerordenen, ved hvilken Lejlighed han fik Navnet Thomas. 1494 holdt han en berømt Disputats med Pico af Mirandola; derpaa var han teol. Lærer i forskl. af Dominikanernes Studiehuse i Lombardiet og ved Universitetet i Pavia. 1500 blev han Prof. i Filos. og Eksegese ved det rom. Sapienza og tillige sin Ordens Generalprokurator; 1507 blev han Dominikanernes Generalvikar, 1508 deres General. 1511 stod han paa Julius II's Side i Kampen mod Konciliet i Pisa, og paa Lateranmødet 1512 forsvarede han med stor Iver Pavens Autoritet. 3 Maaneder efter Konciliets Slutning (1517) udnævnte Leo X ham til Kard. af S. Sisto. Næste Aar blev han udnævnt til Ærkebiskop af Palermo, men det Embede opgav han snart, da det sicilianske Raad lagde Hindringer i Vejen for hans Overtagelse af det. Til Igæld gjorde Karl V ham 1519 til Biskop i Gaëta. 1518 blev C. sendt til Rigsdagen i Augsburg med en indviet Hat og Kaarde til Kejseren og med Kardinalhatten til Ærkebiskop Albrecht af Mainz. C., der, allerede før han havde lært Luthers Teser at kende, havde skrevet en Afhandling om Afladen og tænkt meget over det Emne, fik det Hverv at forhandle med Luther, men disse Forhandlinger, der førtes i Augsburg (12.—14. Okt. 1518), endte med, at C. raabte til Reformatoren: »Gaa! Genkald eller kom ikke mere for mine Øjne!« I den følgende Tid var han virksom for Karl V's Valg til tysk Konge og for Hadrian VI's Valg til Pave, og han var Legat baade i Frankfurt og Ungarn. Under Stormen paa Rom var han i denne By, og han maatte betale en stor Sum Penge for at slippe ud af Frundsbergs Soldaters Hænder. 1530 var han atter i Rom, og dér døde han 9. Aug. 1534. Mødet med Luther havde stemt ham saare uvillig over for den tyske Ref., og han tog paa forskl. Vis, ved Skrifter og ved Instruktioner for de Legater, der gik til Tyskland, Del i Kampen mod Luther og Ref. Paa Clemens VII's Tilskyndelse skrev han ogsaa 2 Erklæringer til Henrik VIII, i hvilke han afviste Tanken om en Skilsmisse. Han er en af de største Thomister og har skrevet en Fortolkning til Thomas fra Aquinos *Summa*, der i vore Dage udgives paany (I. 1892). Han var ogsaa en betydelig Skriftfortolker, der har udarbejdet Kommentarer til de fleste bibelske Bøger (en samlet Udg. udkom 1539 i Lyon i 5 Bd.), og baade som Fortolker og ved Kritik af *Vulgata* har han lagt en vis Udheldethed for Dagen. Sorbonnen angreb derfor hans Kommentarer, og Modstandere sammenlignede ham med Julian, L. Valla, Erasmus og Luther, fordi han ikke paa alle Punkter bøjede sig for det overleverede. Hans Paastand om, at et Barn, der dør i Modersliv og altsaa uden Daab, ved K.s Forbøn og Forældrenes stedfortrædende Længsel efter Daab, kan undgaa *poena damni*, fandt baade Angribere og Forsvarere paa Trident-Konciliet, men Pius V gav Ordre til at stryge de paagældende Ord i C.s Skrifter. Fr. N.

Cajus, se Gajus.

Calas, Jean, en reformert Købmand i Toulouse, f. 1698, er bekendt for det paa ham begaaede Justitsmord. Hans ældste, noget tung-

sindige Søn, begik Selvmord i Forældrenes Hus. Straks efter udbredtes det grundløse Rygte i Byen, at det var hans Fader, der havde dræbt ham for at forhindre ham fra at blive rom. Katolik. Dominikanerne ophidsede Pøhlen, gav Selvmorderen den højtideligste Begravelse, idet han proklameredes som Martyr for den rom.-kat. Tro, og tvang Øvrigheden til at gribe ind. Hele Familien blev kastet i Fængsel, og C. anklaget for Mord og underkastet Tortur. Hvor meget han end bevidnede sin fuldstændige Uskyld, erklærede Parlamentet i Toulouse med 7 af 13 Stemmer ham for skyldig, og Dødsdommen blev udført paa den 64aarige Mand 9. Marts 1762 ved Radbrækning; hans Ejendomme konfiskeredes, og hans Børn sættes i Kloster. Enken og en af Sønnerne undslap til Genève, vakte Voltaires levende Medfølelse, og den skandaløse Proces blev nu vidt og bredt omtalt, hvortil ikke mindst Voltaires Skrift: *Traité sur la Tolérance à propos de la mort de Jean C.* bidrog. Procesakterne forlangtes indsendte til Parlamentet i Paris, og den øverste Domstols 40 Medlemmer kassedede enstemmig Dødsdommen (9. Marts 1765). Ejendommen blev tilbagegivet Familien, og Kongen skænkede paa Dommernes Forbøn de ruinerede efterladte en Sum af 36,000 Frs. Enken henlevede sine sidste Aar i Paris, hvor hun døde 1792, og 2 Sønner bosatte sig i Genève som Købmænd. Det gode gav dog C.s Mord Anledning til, at Protestanterne i Frankrig fik en mere tolerant Behandling. Jesuiterne trøste sig stadig med, at Parlamentet i Toulouse aldrig har anerkendt den overordnede Domstols Kendelse (A. Coquerel, J. C. et sa famille 1858, 2. Udg. 1870, bearbejdet paa Dansk af A. Listov i »Aftenlæsning« VI).

Calasanza, José fra, blev født 11. Sept. 1556 paa Bjergslottet C. ved Petralta de la Sal i Aragonien. Han studerede i Lerida, Valencia og Alcalá Filos., Retsvidenskab og især Teol. Under en Sygdom lovede han at blive Præst, hvis han igen blev karsk, og 1583 blev han præsteviet. Derpaa var han en Tidlang Biskoppen af Leridas Skriftefader, men efter dennes Død virkede han for indre Mission i Catalanien. 1592 kom han til Rom, hvor Kard. Marc-Antonio Colonna valgte ham til sin Teolog. Der viste han navnlig sin Kærlighed over for de fattige Børn, der voksede op uden Undervisning, og han aabnede en Fattigskole i Nærh. af Kirken S. Dorotea ved Porta Settimiana, i Præsten Antonio Brendanis Hus. Senere fik han større Skolebygninger ved Andrea della Valle og i Palazzo Manini. Paul V gav 1617 »de fromme Skolers Samfund« Tilladelse til at danne en egen Kongregation, de saakaldte *Piarister* (se d. Art.). J. C. døde i Rom 25. Aug. 1648. 1767 blev han kanoniseret af Clemens XIII. Hans Festdag er 27. Aug. Som Tegn paa sin Ærefrygt for Maria kaldte han sig »J. af Guds Moder«.

Calatrava-Ordenen var en spansk Ridderorden, stiftet til Kamp mod Maurerne; den havde Navn efter den lille By Calatrava i Stiftet Toledo. 1164 stadfæstede Pave Alexander III dens Regel. Dens Stormester og øverste Rid-dere havde umaadelige Indtægter, og derved

fik de stor Indflydelse, saa at de ofte med Held kunde blande sig i Tronstridighederne. Allerede i 15. Aarh. fik enkelte af Stormestrene Tilladelse til at gifte sig, og efter 1540 lovede Ridderen kun Kyskhed og Afholdenhed fra det andet Ægte-skab. Fra 1652 lovede de tillige at forsvare Læren om Marias ubesmittede Undfangelse. Nu er C.-Ordenen kun en Fortjenstorden. — Der var ogsaa Nonner af C., der gik i de kvindelige Cistercienseres Dragt med C.-Ordensens røde Liljekors. Først havde de deres Kloster i Barrios, senere i Burgos (se Alcantara-Ordenen).

Calcutta. 1814 oprettedes et anglikansk Bispedømme i C., og dermed begyndte et betydeligt Arbejde for at skaffe de eng. Kolonier en fast kirkel. Orduing. C.s første Biskop var Thomas Fanshawe Middleton; han blev (1823) efterfulgt af Reginald Heber. Blandt C.s senere Biskopper er navnlig Daniel Wilson (1832 — 58) bekendt. — Siden 1896 har Andrea Franks f. Gehlert, og hendes Mand, William Franks, i C. grundet et skandinavisk Sømandshjem og aabnet en skandinavisk Sømandsmission.

Calderón de la Barca, Don Pedro, spansk dramatisk Digter, blev født i Madrid 17. Jan. 1600. Den første Undervisning fik han af Jesuiter, derpaa studerede han i Salamanca. 20 Aar gl. deltog han i en digtersk Vædekamp i Madrid til Forherligelse af Byens Helgen, S. Isidoro. I de følgende Aar gjorde han Krigstjeneste i Milano og Nederlandene, men o. 1630 vendte han tilbage til Madrid og optraadte som dramatisk Forf. Efter endnu engang med stor Hæder at have været med i et Hærtog i Catalanien, modtog han 1650 i al Stilhed Præstevielsen. Derpaa blev han Kapellan ved Hofkapellet i Toledo og Filip IV's Æreskapellan. Han døde 25. Maj 1681. C. har udfoldet en stor Produktivitet; 120 Treaktstykker foruden fl. mindre Skuespil har han efterladt. Han er en fuldblods Spanier, en begejstret Søn af Romerk., og tillige en ægte Digter. Hans Styrke ligger dog ikke i Karakterskildringen, men i Intrigen. Efter sin Præstevieelse skrev han væsentlig kun religiøse Dramaer, navnlig saakaldte *Autos*, en Slags kirkel. og teol. Skuespil, der bleve opførte paa Kristi Legemsfest, i Begyndelsen som de gl. gr. Komedier under aaben Himmel paa store Vogne paa Plaza Mayor i Madrid, stundum ogsaa i Domkirkerne i Toledo, Sevilla og Granada. C. skal ialt have skrevet 73 saadanne Skuespil til Kristi Legemsfest med tilhørende Forspil (*loas*). Fl. af dem ere, ogsaa i dogmatisk Henseende, ikke uden Interesse. De skulle vise Naadens alt overvindende Magt, og i dem optræde, som i de middelalderlige Dramaer, de forskl. Lidenskab-er og Sjælekræfter personificerede. Fl. af C.s Skuespil ere overs. paa Dsk. og Sv., saaledes navnlig hans ypperste Drama, »Dommeren fra Salamanca«.

Calini (Calinius), **Muzio**, ital. Teolog fra Brescia, d. 6. Apr. 1570 som Erkebiskop af Zara i Dalmatien, var den ene af de 3 Biskopper, der, sammen med den portugisiske Dominikaner Francesco Fureiro, 1564 af Pius IV fik det Hverv at udarbejde *Catechismus Romanus*.

Calisius (Keulisch), **Johann Heinrich**, f. 1633 i Wohlau i Schlesien, d. som limburgsk

Superintendent i Gaildorf 1698 (efter nogle allerede 1670), udgav 1655 under Navnet »Klo-ridan von Wohlauf fra Elisien« Digtsamlingen »Blauer Kornblumen oder einfältiger Hirten-Gesänge dreifaches Bündlein«. Aaret i Forvejen havde han udgivet Andagtsbogen »Andächtige Hauskirche oder Aufmunterung zur Gottseligkeit«, i hvilken der findes fl. Psalmer, som have fundet Indgang i tyske Psalmebøger.

Calixt. 1) **C. I.**, egentlig **Kallistos**, var Biskop i Rom 217—222. Efter Hippolyts Skiltring i *Philosophumena* var K. oprindelig Slave hos en Kr. ved Navn Karpoforos, der laante ham en betydelig Sum Penge, for at han skulde gøre Bankforretninger med dem. K. satte imidlertid alle Pengene overstyr og vilde flygte, men Karpoforos fik fat i ham og tvang ham til at arbejde ved Kværnen. Siden blev K. sendt til Bjergværkerne paa Øen Sardinien, men han kom atter tilbage til Rom og fik af Biskop Zephyrinos Opsyn med Roms Præsteskab og med den rom. Menigheds Kirkegaard. En af Katakomberne (*S. Callisto*) bærer endnu hans Navn. Allerede under Zephyrinos blev K., der ikke var ortodoks i Treenhedsleren og en Ven af slap Bodstugt, indviklet i en Strid med Hippolyt (se d. Art.), og denne Strid varede ved, ogsaa efter at K. var bleven Zephyrinos's Efterfølger. — 2) **C. II** (1119—1124) hed oprindelig Guido og var fra 1088 Ærkebiskop af Vienne. I Striden om Investituren var Guido en af Førerne for det Parti, der modsatte sig Pave Paschalis II's Tilbøjelighed til at give Afkald paa St. Peters Stols verdslige Magt. 1112 holdt han i Vienne en Synode, der fordømte Investitur ved Lægsmænd og satte Henrik V i Band. Fordømmelsen af Lægsmænds-Investituren og Bandsættelsen af Henrik V fornyede han senere (1119) paa en Synode i Reims, og Aaret efter holdt han sit Indtog i Rom, som Modpaven (Gregor VIII) maatte forlade. 1122 lykkedes det ham at ende Investiturstriden ved Wormser-Konkordatet (se d. Art.), og næste Aar holdt han et stort Koncilium i Lateranet, der udstedte nye Forbud mod Simonien og Præsternes Ægteskab, vedtog Indførelsen af Gudsfreden og forkyndte et nyt Korstog. C. II døde 13. eller 14. Decbr. 1124. Han er uden Tvivl Ophavsmand til nogle falske Aktstykker, der skulde hævde Bispestolen i Vienne over for Bispestolen i Arles. — 3) **C. (III)**, Modpave (1168—1178) mod Alexander III, hed oprindelig Johannes fra Struma. Efter at C. III havde opgivet alle Krav paa Tiaraen, overdrog Alexander III ham Styrelsen af Stiftet Benevento. — 4) **C. III** (1455—1458), hed, før han blev Pave, Alonso de Borja (se S. 364). Han var først Prof. i kanonisk Ret i Lerida, derpaa Medlem af Alonso af Aragoniens Kancelli, og 1429 blev han Biskop af Valencia. 1444 blev han Kardinal, og 1455, aldeles uventet, Pave. Da han besteg St. Peters Stol, var han en skrøbelig Olding paa 77 Aar, men ikke des mindre optog han med en ung Ridders Kraft Tanken om en Kamp mod Tyrkerne. Det lykkedes ham at samle mange Penge til Tyrkekrigen (ogsaa i Danmark, se L. N. Helveg, Den dske K.s Hist. til Ref. II, 349), men han døde 6. Aug. 1458 uden at have bragt et

Korstog i Stand. Hans Nepoter, bl. dem især Rodrigo (se S. 51), den senere Alexander VI, vakte Romernes Harmе ved deres skamløse Opførsel og Pengegridskhed; efter deres Tilskyndelse nægtede C. III at anerkende Alfonso af Napoli's uægte Søn, Fernando, som Konge af Napoli.

Fr. N.

Calixtinere (af calix, Kalk, Symbolet paa den fuldstændige hl. Nadver) eller Utrakvister (*sub utraque* se nedenfor) kaldes den, først med Navnet Pragerne betegnede, mildere og mæglende (mere aristokratiske) Retning i Husiterpartiet i Böhmen, medens de radikale og demokratisk-nationale kaldes Taboriter. Fælles for begge var, at de bøjede sig for »Guds eller Kristi Lov« (Skriften) samt fordrede Nadveren uddelt under begge Skikkelser (*sub utraque* sc. *specie*, modsat Romerk.s *communio sub una*), hyppig Brug af Sakramentet, Børnekommunion, Ordets frie Forkyndelse, streng K.tugt og Ophævelse af Klostrene. Trods dette herskede der dog en principiel Modsatning mellem Retningerne, der minder om Forskellen mellem Luther og Zwingli overfor Reformationsens Formalprincip. Medens C. kun vilde forkaste, hvad der udtrykkelig stred mod Guds Ord, godkendte de radikale Taboriter (s. d. Art.) kun, hvad der efter deres Mening ligefrem var foreskrevet i den hl. Skrift. Den vigtigste Leder af C. var i mange Aar Rokyzana (siden 1435 Biskop af Prag, d. 1471). Romerk. gjorde adskillige Forsøg paa at genforene C. med Kirken; efter langvarige Forhandlinger godkendte Baseler-Konciliet (se S. 230) med visse Ændringer C.s Fordringer, og ved de saakaldte Baseler-Kompaktater 1433 bekræftedes Utrakvisternes Forsoning med Romerk. 1462 ophævede Pius II Kompaktaterne under Paaskud af, at C. ikke havde opfyldt de Vilkaar, der var stillet for deres Genforening med Kirken. Da Kong Georg Podjebrad, selv en C., trods dette fastholdt Kompaktaternes Gyldighed, blev han 1466 bandlyst af Pave Paul II, som endog lod prædike Korstog mod ham. Omsider fik C. paa Landdagen i Kutenberg 1485 ny Bekræftelse paa deres Rettigheder, og den ivrigt romerskkirkelige Konge, Vladislav II, nødtes til at anerkende Kompaktaterne. Paa Rigsdagen 1512 erklærede Utrakvismen ligeberettiget med den rom. Katolicisme i Böhmen. Følgen blev, at Fler-tallet vendte tilbage til Romerkirken: den evang.-reformatoriske Aand besjælede ikke længer Partiet. Kun faa sluttede sig til det böh-misk-mähriske Brødreunitet, færre bleve de tyske Reformatorers Disciple. I vore Dage findes i Böhmen knap Spor af utrakvistisk Husitisme. Med al den nationale Begejstring for Joh. Hus savner man Øje for hans kirkelig-reformatoriske Betydning; Czekerne se udelukkende i ham Nationalhelten, som fordrev Tyskerne og rensede Modersmaalet for Germanismer (se Art. Husiter).

H. L.

Calixtus. 1) **Georgius C.** (Jørgen Callisen) fødtes 14. Dec. 1586 i Medelby ved Flensborg. Allerede i sit 16. Aar drog han til Universitetet i Helmstädt for der at studere først Filos. og Filol., og dernæst Teol., det sidste hovedsagelig paa egen Haand. Efter at have erhvervet sig grundige Kundskaber paa disse

Omraader foretog han 1609—13 omfattende Rejser, der førte ham til saavel rom.-kat. som ref. Egne (særlig Frankrig og England). Disse Rejser bleve af stor Betydning for ham, idet de udvidede hans Blik for det gode, der fandtes ogsaa i de ikke-luth. Samfund og saaledes yderligere udviklede hos ham den ireniske Sympati, som han iøvrigt havde næret fra Barnsben af (i hans Hjem i Slesvig, hvor Konkordieformlen endnu ikke var bleven symbolsk Bog, raadete den ireniske Melanchtonske Retning), og C. bevarede en dyb Uvilje mod Konkordieformlen, der heller ikke var trængt igennem i Helmstädt, hvor han 1614 blev Professor. Disse ireniske Sympatier skulde imidlertid føre den frelskende C. ind i en af de bitreste teol. Lærkampe, der nogen Sinde har raset, den saakaldte synkretistiske Strid. Medens nemlig den luth. K.s daværende Førelse ubetinget hævdede, at den frelsende Sandhed udelukkende var at finde indenfor den luth. Kafdeling, tog C. Ordet for, at ingen af de kr. Konfessioner var faren vild i det væsentlige, og at ingen førte absolut ren Lære, om end den luth. Kafdelings Lære (her angreb han særlig Ubikvitetslæren) var den rene. Men overhovedet følte han Kirkespaltingen som en stor Ulykke og vendte derfor Blikket mod de første Aarhundreder, da Kirken endnu var udel. I Stedet for at finde stedsse nye Stridspunkter skulde man da vende tilbage til den Lære, som Oldkirkens store Lærere samlede om (den saakaldte *consensus quinquesæcularis* : de 5 første Aarh.s fælles Lære), og af denne Lære mente han atter i den apostolske Trosbekendelse at finde den bedste Sammenfatning, saa at alt, hvad den ikke rummede, i Grunden blev uvæsentligt. Dog mente han ikke dermed at opstille et nyt, med Skriften sideordnet Princip, saaledes som hans Modstandere altid misforstod ham; han vilde egentlig kun give en praktisk Anvisning paa, hvorledes man kunde komme bort fra al ufrugtbart og unødigt Polemik og ind paa en irenisk Stræben.

Denne ireniske Holdning stod for de ortodokse Zionsvægtere (Calovius, Hülsemann o. fl.) som en afskyelig »Synkretisme«, som en habelsk Sammenblanding af Sandhed og Løgn; og selv den mindste Kritik af noget »luthersk« var i deres Øjne et utilgiveligt Forræderi overfor den eneste saliggørende Lære. I Virkeligheden afviste C. selv enhver saadan Sammenblanding; selv de Lærdomme, han fandt religiøst uvæsentlige, vilde han af etiske Grunde, nemlig naar man havde erkendt deres Sandhed, vide fastholdte. Han vilde kun have Striden afløst af Tolerance, til Forberedelse af en mulig fremtidig Enhed. Men hans Modstandere vilde nu engang ikke finde det mindste berettigede i hans Stræben, og efter Samtalen i Thorn 1645, hvor det lykkedes Calov at faa C. ganske isoleret, brød Striden ud, først i Königsberg, hvor C. havde ivrige Meningsfæller, og derefter gik man løs paa C. selv og Universitetet i Helmstädt, der i det hele stod paa C.s Side (om et lille Forspil paa Striden 1640 se Art. Büscher). Nu opsnusede man det ene Kæfteri hos C. efter det andet, og Striden fortsattes længe efter

hans Død, 19. Marts 1656 (se Art. Synkretisme).

Man har, med større eller mindre Grund, tillagt C. Fortjeneste i andre Retninger; saaledes peges der paa, at han i sit *Epitome theologiæ* 1619 indførte den analytiske Metode, at han udsondrede Etiken fra Dogmatiken til særlig Behandling i sit (aldrig fuldendte) *Epitome theologiæ moralis* (1634), at han begyndte at mildne den ortodokse Inspirationslære, idet han vel mente, at Skriften i alle sine Dele var ufejlbar, men kun inspireret i de Ting, der høre Guds Rige til; samt at han hævdede, at den nikænsk-athanasianske Treenighedslære kun *implicite* var aabenbaret i G. T. I flere af disse Punkter har han dog Forgængere; overhovedet var han ikke nogen oprindelig og banebrydende Aand. Men han havde et i den Tid sjældent Blik for Historiens Betydning, hvorfor ogsaa hans Skrifter ofte forme sig til rige dogme-historiske Afhandlinger, uden at man dog derfor kan sige, at han havde noget egentlig historisk Blik i dybere Forstand. Han oversaa nemlig Udviklingens Betydning; han undervurderede i høj Grad Ref. og vilde paa en særdeles upraktisk og uprotestantisk Maade skruen den dogmatiske Forskning tilbage til et over 1000 Aar ældre Standpunkt. Men Kernen i hans Stræben: hans Uvilje mod den ukristelige Stridssyge, hans Betoning af det væsentlige Trosindhold og af den apostolske Trosbekendelse maa dog i Hovedsagen bevare vor Sympati paa hans Side. Hans Optræden blev den første gennemførte Reaktion imod den med Konkordieformlen sejrende Ortodoksi snæverhøjtede Forsøg paa at gøre Læren i stedsse videre Omfang til Salighedsbetingelse. Men da han ikke trængte frem til den klare Indsigt i Forskellen mellem Tro og Lære, manglede hans prisværdige Stræben den dybere Begrundelse og maatte derfor bukke under for den fra sit Standpunkt unægtelig konsekvente Ortodoksi. Men han har ved sin kraftige Protest mod Ortodoksens Forsøg paa at gøre alle Dogmer til Trosartikler peget paa det for den protestantiske Kafdeling nødvendige Arbejde, at vinde frem til Klarhed over Forskellen mellem Tro og Lære, Trosartikler og Dogmer. (E. L. Th. Henke, G. Calixtus u. seine Zeit I—II, Halle 1853—60; J. P. Bang, Om Trosartiklens Begreb, Kbhvn 1894.) — 2) **Friedrich Ulrich C.**, Søn af ovennævnte, f. 1622, d. 1701 som Prof. i Helmstädt, stod helt paa sin Faders Side (se Art. Synkretisme). Han udgav en Fortegnelse over sin Faders Skrifter, men den paatænkte samlede Udgave af Faderens Værker lykkedes det ham ikke at faa bragt i Stand.

J. P. B.

Callenberg, Johann Heinrich, Stifter af den første organiserede Israels-Mission indenfor den evgl. Kafdeling. F. 12. Jan. 1694 i Molschleben (Sachsen-Gotha), Bondesøn, kom han ved Præstens Hjælp paa Gymnasiet i Gotha, hvor Rektor Vockerodt tog sig af ham. Som Student i Halle fra 1715 fik han gennem A. H. Francke tidlig Interesse for Jødernes Omvendelse, ligesom Orientalisten Salomon Negri fra Damaskus vakte hans Sans for Muhammedanerne og vejledede ham i de østerlandske Sprog. 1727 blev han Prof. i Filos., 1739 i Teol. i Halle. Først tænkte han paa en Mission blandt

Muhammedanerne; men forskl. personlige Forbindelser trængte ham frem i Spidsen for et Arbejde, som har gjort hans Navn uforglemmeligt i Israels-Missionens Historie, skønt det ikke har manglet paa Undervurdering og Miskendelse. Ved Hjælp af eget Bogtrykkeri udgav han Missionsskrifter paa Jødisk-Tysk og fl. Sprog og Oversættelser af det N. T. for Jøder. Udarbejdelsen af disse skyldtes dels C. selv, dels Mænd som Præsten Joh. Müller (»Licht am Abend«) og Lægen Dr. Im. Frommann, en jødisk Proselyt. For Studenterne holdt han Forelæsninger, som skulde vejlede dem til at kunne forstaa og paavirke Jøderne. Saaledes blev det Callenbergske Institut til eller *Institutum Judaicum*, stiftet 1728 som Udgangspunkt for de forskl. Virksomheder i Israels-Missionens Tjeneste. Det opretholdtes ved Gaver fra hele Tyskland, Danmark, England, Østerrig, Italien og Rusland. Snart udsendte det ogsaa Missionærer til Jøderne, og deres Rejser udstrakte sig efterhaanden til hele Europa, Asien og Afrika. Widmann, Manittius, Woltersdorf og fremfor alle Stefan Schultz vare Instituttets bekendteste Udsendinge. C. forestod Institutet indtil sin Død 16. Juli 1760. Interessen for det svækkedes af den fremtrængende Rationalisme. 1791 forenedes det med de Franckeske Stiftelser, for at dets Midler skulde anvendes til Understøttelse af jødiske Studenter.

A. S. P.

Callisen. 1) **Christian Friedrich C.**, General-superintendent, er født 20. Febr. 1777 i Glückstadt, hvor hans Fader var Advokat. Han blev Student i Kiel 1794, *Dr. phil.* i Jena 1799, og s. A. eksamineret i Glückstadt; virkede derefter som filos. Privatdocent i Kiel, indtil han 1803 blev Præst i Hollingsted ved Slesvig. Aaret efter blev han allerede Provst og Sognepræst i Slesvig By. Han var højt anset som Præst og udfoldede derhos en betydelig literær Virksomhed. Hans »Anleitung für angehende Prediger« (1810; 3. Udg. 1843) var i lange Tider en almindelig benyttet kirkeretlig Lærebog for Præsterne i Hertugdømmerne. Desforuden udgav han en Mængde Skolebøger og populære religiøse Skrifter, ligesom han heller ikke forsemt sit Ungdomsstudium, Filosofien. 1817 blev han Medlem af Overkonsistoriet paa Got-torp, og 1835 Generalsuperintendent for Slesvig; s. A. *Dr. theol.* i Kiel. I rig og af alle paaskønnet trofast Virksomhed oplevede han Aaret 1848. De politiske Forviklinger bleve ham for stærke, og han valgte frivilligt at nedlægge sit Embede. Han henlevede da en rolig Alderdom i Slesvig By, hvor han døde 3. Okt. 1861. I en Alder af 79 Aar udgav han »Entwurf einer Religionsphilosophie« (1856). A. J. — 2) **Jørgen C.**, se Calixtus.

Calmet, Augustin, rom.-kat. Ekseget, blev født 1672 i Mesnil la Horgne i Lorraine og 1688 optagen i Benedictiner-Ordenen. 1696 blev han præsteviet, 1698 Lærer i Filos. og Teol. i Abbediet Moyen-Moutier. 1707 begyndte han Udgivelsen af *La sainte Bible en Latin et en Français avec un commentaire littéral et critique*, der ved Afslutningen (1716) omfattede 23 Bind i Kvart. J. D. Mansi oversatte den paa Latin (Lucca 1730—38, i 9 Foliobd.). C.s Bibelværk vandt stor Anerkendelse baade bl.

Protestanter og rom. Kat., men fandt ogsaa Kritikere; som R. Simon og Jesuiten Souciet. C. har ogsaa skrevet *Dissertations, qui peuvent servir de prolégomènes de l'Ecriture sainte* (Paris 1720); *Dictionnaire historique et critique, chronol., géograph. et littéral de la Bible* (2 Bd. med Suppl., Paris 1722 og 28); *Hist. sainte de l'ancien et du nouveau Test. et des Juifs, pour servir d'introduction à l'hist. ecclési. de l'abbé Fleury* (2 Bd., Paris 1718). Disse Skrifter bleve, som C.s Bibelværk, i høj Grad paaskønnede, ofte oplagte og oversatte paa Latin, Eng., Holl. og Tysk. 1715 blev C. Prior i Lay, 1718 Abbed i St. Leopold ved Nancy, 1728 Abbed i Sénonés i Lorraine, og hans Kongregation (*Congrégation de S. Vanne et de S. Hydulphe*) valgte ham 2 Gange til Præsident. Benedict XIII vilde have udnævnt ham til titulær Biskop, men C. frabad sig denne Ære. Han skrev ogsaa en *Hist. universelle sacrée et profane* (Paris 1718), der videre udviklede Tankerne i Bossuets *Hist. universelle*, og udgav et vigtigt, paa grundigt Kildestudium hvilende, Værk om Lorraines kirkel. og verdsl. Hist. (I—III, Nancy 1728; 2. Udg. gennemset og fortsat, men ikke fuldstændt, I—VII, Nancy 1745—57). Han døde 25. Okt. 1757 som Abbed af Sénonés (A. Fangé, *Vie du P. D. A. C., Sénonés* 1762).

Calovius (Kalau), **Abraham**, tysk ortodoks-luth. Teolog, fødtes 1612 i Morungen i Østpreussen. Efter at have studeret i Königsberg blev han 1637 ekstraord. Prof. ved Universitetet dér, 1643 Rektor ved Gymnasiet i Danzig og 1650 Prof. i Wittenberg. Han har naaet den tvivlsomme Berømmelse at nævnes som den udprægede Type paa en fanatisk Stridsteolog. Han er i Virkeligheden Polemiker fra Isse til Fod. Hele hans Livsgjerning er behersket af det ene Formaal, at forsvare den engang fastslaaede luth. Lære overfor enhver nok saa ringe og uvæsentlig Afvigelse. Han lever og aander for den dogmatiske Formels Korrekthed, og man har kun sjælden en forsonende Følelse af, at den stridbare Iver for Formlen bunder i nogen personlig Grebethed af Formlens Indhold. Og om end hans Polemik berører alle mulige afvigende Retninger, lige til Labadismen og Jakob Böhmes Teosofi, samler den sig dog væsentlig om eet Punkt: Striden mod Synkretismen (se Art. Calixt og Synkretisme). Alle Stridssygens triste Kendetegn, sofistisk Rethaveri, fanatisk Forkættelse og illoyal Polemik, findes her i rigt Maal. Vel sejrede C., for saa vidt som den synkretistiske Stræben i den almindelige Bevidsthed blev stemplet som urigtig, og hans Hovedmodstander Calixts Navn blev mistænkeliggjort; men det blev en Pyrrhusssejr. C. havde ikke Held med sit Forsøg paa, ved en ny symbolsk Bog, *Consensus repetitus fidei vere Lutherane*, at faa sine Modstandere udstødt af den lutherske K.; Musäus i Jena, der vel forkastede Synkretismen, men stræbte at forstaa Calixt og anerkende det berettigede hos ham, fik denne Plan forpurret til C.s store Forbitrelse, ja C. maatte endog opleve at se sin Bog *Historia syncretistica* beslaglagt (1682). Han døde 1686 efter som 72aarig Olding at have giftet sig for 6. Gang. Ingen Sorger — han maatte ogsaa

opleve 13 Børns Død — kunde dog svække hans Stridslust og Arbejdsøvn.

Hans Polemik bekæmper saavel hans dogmatiske som hans eksegetiske Arbejde. Han har skrevet en stort anlagt Dogmatik: *Systema locorum theologicorum* (1655—77, 12 Bd.). Her er, særlig i de første Bind, nedlagt stor Skarpsindighed og Lærdom, men overalt beherskes Udviklingen af de polemiske Synspunkter, ikke mindst i den betydeligste 1. Del, hvor C. ellers udviser den største Selvstændighed i Anlæg og Behandling. Medens Joh. Gerhards dogmat. Indledning indskrænkede sig til de 2, ganske vist særdeles vigtige, *loci* om Skriften, begynder C. med et vidtløftigt Kapitel om Teol.s Væsen, behandler dernæst Teol.s »almindelige Genstand«, Religionen, (hvilket Kapitel han imidlertid benytter til straks at hævde Lutherdommen som den eneste Oase i Kætterernes Ørken og afvise enhver irenisk Opfattelse) og behandler dernæst Aabenbaringsens Begreb, ligeledes i anti-synkretistisk Aand. Først nu gives paa Grundlag af Gerhard en udførlig Behandling af Skriften (hvori Inspirationslæren føres ud til sin yderste Spids) og endelig tilføjes, som Kap. 5, udelukkende af Hensyn til Synkretismen, en Afhandling om Trosartiklens Begreb, hvormed C. virkelig har betegnet den synkretistiske Strids Grundproblem. Dog ikke nok dermed! Til Slutning indføres en udførlig Gendrivelse af hele den »synkretistiske Teol.«. Saaledes har Polemikeren C. omsider ganske fortrængt Systematikeren C., og de sidste skodesløst udførte Bind vise tilfulde, hvorledes den polemiske Aand hos C. ganske har opslidt Evnen til roligt, systematisk Arbejde. — Ogsaa hans ekseget. Hovedværk, *Biblia illustrata* (1672—76), der ligeledes udviser Lærdom og Skarpsind, har et polemisk Formaal, nemlig at danne et Modstykke til den med Grotius's *Annotationes* begyndende historiske Udlæggelse. Den helt igennem dogmatiserende Eksegese viser den praktiske Anvendelse af den i Dogmatiken hævdede Skriftbrug (A. Tholuck, Geist der luth. Theologen Wittenbergs, 1852, 185 f.). J. P. B.

Calvariebjerget (af *calvaria*, Hjerneskal) kaldtes Golgata (se d. Art.). Allerede 624 blev der af Abbed Modestus bygget en Calvarie-Kirke dér. Hist og her i rom.-kat. Lande kaldes Bjerget med en rund, skaldet Tinde C. Ofte er der paa saadanne bygget smaa Kapeller eller oprejst Krucifikser, og Vejen op til dem er da inddelt i Stationer, der skulle efterligne Kristus's *via dolorosa* fra Pilatus's Domhus til Golgata. Et af de bekendteste C. er Mont Valérien ved Paris, hvor en Gren af Benediktinerne, de saakaldte Calvarister eller Calvariebjerger-Præster, paa Ludvig XIII's Opfordring tog Bolig. Denne Kongregation, der navnlig vilde modarbejde Ref. og virke for Protestanters Omvendelse, blev stiftet 1633 af Hubert fra Charpentier i Béarn.

Calvin (Cauvin), **Jean**, blev født 10. Juli 1509 i den stille Bispeby Noyon i Picardiet. Hans Fader, Gérard C., stod en Tid i stor Yndest hos Byens Præsteskab; han blev efterhaanden Kapitlets Notar, Officialats-Sekretær, Grevskabet Noyons *procurator* og Kapitlets juridiske Raadgiver. Ved sit Ægteskab med Jeanne le Franc,

en rig og sjælden smuk Borgerdatter fra Noyon, kom han i Forbindelse med de bedste Familier i Byen. Jeanne skal have været en from Kvinde, der tidlig ligk med sin Søn paa Valfarter til Eguens Helgenlevninger, og Gérard gjorde sig Umag for at skaffe sine Børn en omhyggelig Opdragelse. Paa Grund af Faderens gode Forhold til Præsteskabet, fik Gérard C.s Sønner tidlig Præbender. Jean, der var den yngste, fik saaledes allerede i en Alder af 12 Aar en Præbende, der til Dels laa i Eppeville; fra den stammer det Pseudonym, »Charles d'Eppeville«, under hvilket J. C. senere flere Gange optraadte i Literaturen. Efter at have modtaget den første Undervisning i Noyon kom J. C. 1523 til Paris, hvor han havde en Onkel, og dér blev han først undervist i la Marche-Kollegiet, senere i Montaigu-Kollegiet. I Paris sluttede han Venskab med Lægen Guillaume Cops Sønner, og dér omgikkes han ogsaa sin nære Frænde, Pierre Robert Olivier (Olivetanus). Lidt efter lidt var Gérard C., oprindelig paa Grund af et Pengespørgsmaal, kommen i et spændt Forhold til Noyons Præster; siden kom det til et Brud, og da Gérard C. (1531) døde, var han ekskommuniceret, saa at hans Sønner havde Vanskelighed ved at skaffe ham en Grav i indviet Jord. Charles C., den ældste Søn, havde et endnu alvorligere Sammenstød med Præsteskabet; for hans Vedkommende synes der at have ligget religiøse Modsætninger til Grund for Brudet. Han var rimeligvis paa-virket af Luthers Skrifter. 1534 blev han erklæret for Kætter, og da han (1537) laa paa Dødslejet, vilde han ikke modtage Dødsakramentet.

J. C. blev i Paris til Febr. 1528. Kort før han forlod Montaigu-Kollegiet, traadte Ignatio Loyola ind i dette, saa at det er sandsynligt, at disse to navnkundige Mænd en kort Tid i Fællesskab have nydt Undervisning dér. Fra Paris rejste J. C. til Orléans for at studere Retsvidenskab. Da var hans Faders Strid med Noyons Præsteskab i fuld Gang, og den gamle C. tilskyndede Sønnen til at vælge den juridiske Løbebane som et bedre Middel til at vinde Gods og Ære. 1529 gik J. C. fra Orléans til Bourges, hvor Milaneseeren Andréa Alciati søgte at ophytte Retsvidenskaben paa et humanistisk Grundlag, og dér vantes og næredes den unge Jurists Sans for Humanismen ved Melchior Volmar, der blev hans Lærer i Græsk. Efter sin Faders Død vendte han tilbage til Paris som *licentié en loix*, fortsatte dér sine humanistiske Studier og skrev en Kommentar til Senecas Skrift *De clementia*. Da vare Reuchlin, Erasmus og Lefèvre d'Étaples hans Ideal. Kommentaren til Senecas Skrift viser, at han havde et udstrakt Kendskab til Kirkefædrene, og da han, efter et nyt, kortere Ophold i Orléans (som Substitut for den picardiske Nations Prokurør) og et Besøg i Noyon, i Efteraaret 1533 vendte tilbage til Paris, oplevede han en »pludselig Omvendelse« (*subita conversio*). Det lød i hans Indre: »Du maa ikke have andre Guder end mig! Alt Menneskeværk er Forfængelighed! Dit Arbejde for at vinde Ære ved disse Daarskaber fører ned i Helvede!« I denne hange Stund greb han, ligesom Luther, Evangeliet om Retfærdiggørelsen af Troen med

hele sin Sjæls Styrke, og ad den Vej fik han Fred. Erasmus's Udgave af N. T. i Grundsproget og Luthers Prædikener faldt ham i Hænde, og ved at fordybe sig i dem faldt der ogsaa for ham nyt Lys over meget. Det stærke Røre, som Marguerite af Navarras Præst, Gérard Roussel, havde vakt i den franske Hovedstad, har uden Tvivl ogsaa haft Betydning for ham og bidraget til at forvandle ham fra en Humanist til en Bibelteolog. For C., der var Picarder af Fødsel og Koleriker af Temperament, laa de bratte Omslag nærmere end for Luther, og han kom hurtigere over sin reformatoriske Gæring end den wittenbergske Reformator, til Dels vel ogsaa, fordi han havde Luthers Skrifter til sin Vejledning (A. Lang, Die Bekehrung C.s, Leipzig, 1897).

Allehelgensdag 1533 skulde hans Ven, Nicolas Cop, som Sorbonnens Rektor, i Mathurinerkirken i Paris holde en Festtale. C. skrev Talen (aftrykt i hans Opera X, 30 f., jvfr. IX, 873 f., Udg. i Corp. Ref.) for Cop, og gennem dens Lovprisning af en kr. Filosofi, der er grundet paa den hl. Skrift, og i Udlæggelsen af Teksten (Matth. 5, 3—12) mærker man Paa-virkningen fra Luther; men Paakaldelsen af »den allerseligste Jomfru« røber tillige, at den nye Vin endnu ikke var afgæret. Denne Universitetstale, som man i nyere Tid, formentlig med Urette, har villet frakende C., var en dristig Handling. Cop maatte flygte til Basel, og C. fandt det raadeligst at gøre en lille Afstikker til Noyon. Da han kom tilbage til Paris, blev han, ved Marguerite af Navarras Hjelpe, præsenteret ved Hove; men han fandt, at det var farligt at blive i Hovedstaden. Derfor fulgte han en god Vens Indbydelse, og i dennes Hjem i Saintonge tilbragte han et Par rolige Maaned, sysselsat med Studier. Han skal ogsaa, »for at give Folket Smag for den sande og rene Kundskab om Frelsen ved Jesus Kristus«, have skrevet Prædikener, som et Par af Byens luth.-sindede Præster oplæste. Maaske har han ogsaa i Saintonge mødt Rabelais, som han rimeligvis har kendt fra Paris; men han havde ingen Sans for Rabelais's *Pantagruel*, der i hans Øjne var en liderlig Bog, som med Rette var bleven ramt af Censuren.

Da han forlod Saintonge, besøgte han Lefèvre d'Étaples i Nérac. Den gamle Humanist raadede ham til at vælge den stille Melanchthon til sit Forbillede, og det Raad har C. fulgt, for saa vidt som hans *Institutio* danner et Sidestykke til Melanchthons *Loci*. Men C. følte sig forøvrigt ikke synderlig tiltalt af de forsigtige »Nolere« og »Nicodemiter«, der omgav Lefèvre. Fra Nérac gik han til Poitiers og Orléans, og den reformatoriske Ild, der brændte i ham, gjorde ham til en Sædmand for flere Kredse i Frankrig — en Virksomhed, som hans senere Gerning i Genève næsten helt har bragt i Forglemmelse.

I Maj 1534 var han atter i Noyon, maaske fordi han vilde give Afkald paa de Præbender, han, som en sandhedskærlig Mand, ikke længer burde beholde. Dagen før Trinitatis-Festen vakte han ved sin Optræden Tumult i Noyons Domkirke, og han blev arresteret. Noyons Kapitelbog melder: »*Mr. J. C. . . est mis en prison, à la porte Corbaut, pour tumulte fait*

dans l'église la veille de la Sainte-Trinité«. Allerede 3. Juni slap han dog ud af Arresten, men 2 Dage senere blev han atter sat fast, og hvor længe han da blev i Fængslet, vide vi ikke. Denne Fængsling i Noyon har givet Stof til en ultramontan Legende, der i dens udformede Skikkelse hos Bolsec (S. 352) lyder paa, at C. blev overbevist om at have gjort sig skyldig i unaturlig Utugt, hvorfor han egentlig skulde have været brændt; men paa Biskoppen af Noyons Forbøn skal han være sluppet med at blive brændemærket paa Skuldrene. Richelieu, der 1640, sammen med Ludvig XIII, opholdt sig nogle Dage i Noyon, lod Arkiverne undersøge for at samle Vaaben mod Protestanterne; men han fandt intet. Ikke des mindre blev der i Bogen »om den letteste Omvendelsesmaade over for Protestanter«, der udkom 1651, altsaa efter Richelieus Død, men forberedt af ham, sagt, at C. trak sig tilbage fra Noyon og Romerk. efter at være dømt for en Mangel paa Afholdenhed, der drev ham til Lastens yderste Spidse. Det Gran af Sandhed, som findes i denne Løgn, er den Kendsgerning, at en Navne af C., Vikaren Jean C., 1550 i Noyon blev straffet for at have haft en løs Kvinde hos sig. Men denne J. C. roser en rom.-kat. Forf. udtrykkelig, fordi han ikke fulgte sin kætterske Navnes Eksempel, men døde som god rom. Katolik. Historien om C.s Usadelighed og Brændemærke er imidlertid gennem J. de Maistre og Audin gaaet over i forskl. nyere ultramontane Smædeskrifter om Ref. (de herhen hørende Aktskykker ere samlede i A. Lefranc, La jeunesse de C., Paris 1888).

Efter at være kommen ud af Fængslet rejste C. til Paris, hvor han var meget søgt; men han, der »elskede Skygge og Stilhed«, længtes efter et mindre uroligt Opholdsstet, og de reformatorisk sindede i Paris begyndte at ane et Uvejr. Da der en Oktobernat i 1534 paa Paris's Mure og paa Slottet i Blois, hvor Frans I opholdt sig, fandtes opslaaet Plakater mod Messen, bleve en Del luth.-sindede Franskmand fængslede og brændte, og mange flygtede. Det var Tilfældet med C., der over Strassburg flygtede til Basel. Der fandt han en stille Bolig hos en Enke, Katharina Klein, og under Navnet Martinus Lucianus arbejdede han paa et Gennemsyn af Oliviers franske Bibeloversættelse og paa en Fremstilling af den kr. Tros lære, den berømte *Institutio religionis Christianæ*. Fortalen til det fuldendte Værk bærer Datoen 23. Aug. 1535, men paa Grund af Bogtrykkerens økonomiske Vanskeligheder udkom Bogen først i Marts 1536. Den er dediceret til Frans I, Grundlæggeren af *Collège de France*, og den skulde vise, at Hoffet havde Uret, naar det, for at undskylde Blodsudgydelsen, talte om Sværmerier hos Ref.s Venner. I Fortalen beder Forf. Kongen, hvis Hjerte ugudelige Mennesker have vendt fra Evangeliet, om at prøve Bogens Lære. Han haaber, at en saadan Prøvelse vil føre til, at hele Folket antager Evangeliet; og kun haar Guds hellige Ord regerer et Rige, kan det bestaa. Hele sit Liv vedblev C. at arbejde paa denne herlige Bog, der senere ogsaa udkom paa Fransk. Beza har Ret, naar han siger, at C.s *Institutio* med Hensyn til Læren vedblev at være den samme Bog; men Ind-

holdet blev i Tidens Løb rigere, og Formen klarere (om de forskl. Udgaver, se J. Köstlin i Theol. Studien und Kritiken 1868).

C. havde udført sit beundringsværdige Arbejde i den største Stilhed; ikke engang hans nærmeste Venner vidste, hvad han havde for. Før Bogens Trykning var til Ende, forlod han Basel og rejste til Ferrara, hvor han ventede at finde et Fristed hos Hertuginde Renata (se d. Art.), der havde haft en evangelisk sindet Lærerinde og var bleven paavirket af Marguerite af Navarra (Lecoultrre, Le séjour de C. en Italie, i: Revue de théol. et philos. 1886 og 1891). Men allerede i Maj eller Juni 1536 var han atter i Noyon for at ordne sine Sager. Derfra vilde han tage til Strassburg eller Basel, men paa Grund af Krigen maatte han om ad Savoyen, og saaledes kom han 5. Aug. til Genève.

Det var hans Mening kun at overnatte i denne By, hvor Præsterne Farel og Viret (se de Art.) kort i Forvejen havde bragt Refs. Tanker til Sejr; men da Farel hørte, at Forf. til *Institutio* var kommen til Byen, besluttede han af al Magt at holde paa ham. C. afviste i Begyndelsen Farels Opfordring ved at beraabe sig paa sin Ungdom og sin Lyst til Studier; Farel tilraabte ham: »I den almægtige Guds Navn forkynder jeg dig, at Guds Forhandelse vil ramme dig, hvis du nægter Herrens Gerning din Hjælp og tænker mere paa dig selv end paa ham!« Gennem disse stærke Ord mærkede C., som han selv siger, »Herrens vældige Haand«, og han besluttede at blive i Genève.

I den første Tid var han kun Farels Medhjælper, og som saadan holdt han i Genève's Domkirke, St. Pierre, Foredrag over den hl. Skrift; først senere prædikede han ogsaa. Men paa Farels og hans Medarbejderes Tilskyndelse tilvejebragte han en Katekisme og en Trosbekendelse og tog Del i den nye Ordning af de kirkel. Forhold. Hans Katekisme, der var bestemt for Ungdommen, er alt andet end letfættelig; den er et Uddrag af *Institutio*. Et Eksempel af den ældste Udg. (fra 1537) er fundet i Nationalbiblioteket i Paris og udgivet 1878. Parterne i den findes i følgende Orden: Budene, Troen (Nedfarten forklares som: »*Il a esté affligé de Dieu*«), Fadervor, Sakramenterne (Daab og Nadver); derpaa følger Belæring om K.s Tjenere og deres Magt, om kirkel. Traditioner, om Ekskommunikation og om Øvrigheden. Trosbekendelsen er et Uddrag af Katekismen. Den blev i April Maaned trykt paa Byens Bekostning; alle, som vilde have Adgang til Nadverbordet, alle Borgere og de, der vilde have Lov til at bo i Genève, maatte vedkende sig den.

M. H. til Ordningen af de kirkel. Forhold ønskede C. navnlig hyppig Nadver, i det mindste hver Søndag, helst hver Gang Menigheden samledes, »efter Kristi Indstiftelse og den gl. Menigheds Skik«. I Betragtning af mulige Misbrug vilde han dog nøjes med, at der blev holdt Nadver 1 Gang hver Maaned, skiftevis i Hovedkirkerne. Han vilde, at gudfrygtige Mænd, valgte af Raadet, skulde vaage over Sædeligheden og Troen, og naar én var udelukket af Menigheden, skulde hans Navn meddeles alle, for at man kunde undfly ham. Ved Gudstjenesten skulde der paa apostolsk

Vis indføres Psalmesang. Ungdommen skulde undervises efter Katekismen, og en gejstlig-verdslig Myndighed bringe Biblens Ord til Gylldighed i Modsætning til Pavedømmets »Fantasier«. Det skulde være forbudt at høre Messe og at eje en Rosenkrans. Raadet synes at være gaaet ind paa alle C.s Krav; men under Udførelsen af hans Tanker skete der adskillige Lempelser.

I Begyndelsen af 1537 blev C. Prædikant, og under 13. Febr. tilstod Raadet ham en Løn for denne Gerning. I Marts holdt han flere Dage i Træk en offentlig Disputats med nogle Gendøbere, der vare komne til Byen. Efter Disputatsen blev Gendøberne, med Trusel om Dødsstraf, for evige Tider forviste, og deres Tilhængere bleve truede med Straff, hvis de ikke opgav deres Vranglere. Gendøberiet holdt sig dog længe i al Hemmelighed, selv blandt Præsterne. Paa denne Tid rettede Caroli fra Lausanne et Angreb paa Genève's evang. Præster, fordi C. baade i sin Katekisme og i »Trosbekendelsen« havde undladt at bruge Ordene »Treenighed« og »Person« — af den Grund, at de, som Udtryk fra det teol. Skolesprog, efter hans Mening ikke havde hjemme i den kr. Børnelærdom og i en Menighedsbekendelse. Caroli krævede, at Genève's Præster, til Tegn paa, at de ikke vare Kættere, skulde underskrive ikke alene den apostolske, men ogsaa den nikænske og den athanasianske Bekendelse. C. værgede sig med stor Heftighed mod Anklagen for Arianisme, men hævdede tillige, at K. aldrig paa en lovlig Maade havde billiget den athanasianske Bekendelse.

C.s Krav om offentlig Anerkendelse af Krdm. paa alle Punkter støtde imidlertid paa stærkere og stærkere Modstand hos Borgerskabet, der ikke havde Lyst til uden videre at bøje sig for deres Præster, som tilmed vare »fremmede«. Mange unddrog sig Troseden eller Vedkendelsen af Trosbekendelsen (se ovenfor), og Raadets Paabud om, at alle, som værgede sig, skulde udvises, viste sig uigennemførligt. Flere fornemme Folk og hele Gader i Byen nægtede at aflægge den. Berne, der vare misfornøjede med, at Farel, endnu før C.s Komme, havde afskaffet alle Festedage undtagen Søndagen, taget Døbefontæner bort og indført syret Brød ved Nadveren, søggede de misfornøjede i Genève. Ved de nye Valg til Raadet sejrede de med C.s og Farels Styrelse utilfredse. En Synode i Lausanne vedtog, at Berns Skikke skulde indføres, og Berne bad det nylvalgte Raad sørge for, at Genève fulgte disse Skikke. Det vilde C. og Farel ikke. De prædikede vel i Paasken 1538, men de vilde ikke uddele Nadveren »som Bern« (3: med usyret Brød). Tilslidst blev Spændingen saa stærk, at Raadet 23. April, med Borgerskabets Tilslutning, afsatte C. og Farel og bad dem forlade Genève inden 3 Dage. De 2 udstviste Præster henvendte sig til Bern (!) og Zürich for ved deres Hjælp at kunne komme tilbage. Men Hjælpen blev ikke ydet, og det saa foreløbig ud, som om Forsøget paa at grundlægge et protestantisk Teokrati i Genève helt var strandet.

Farel tog tilbage til sin gamle Menighed i Neuchâtel, men C. gik til Basel. Der fik han en Indbydelse fra Bucer til at komme til

Strassburg. Først vægrede han sig ved at følge den, fordi han havde Ulyst til at begynde en ny Virksomhed, men tilsidst gav han efter. Han købte sig Borgerret i Strassburg, og da hans Navn skulde indføres i en af Lavsbøgerne, valgte han Skræderlavet. Som Præst for en Flygtningemenighed, der var ved at danne sig i Byen, prædikede han 4 Gange hver Uge i Nikolajkirken, og han stræbte af al Magt at danne en Mønstermenighed. Han indførte streng Kirketugt, holdt Nadver hver Maaned, og forinden talte han med de enkelte Nadvergæster. Mange følte sig ilde berørte af hans »papistiske Ekskommunikation«, men det blomstrende Menighedsliv, hans Prædiken og Bibellæsninger, de regelmæssige Altergange og Kirketugten vakte den største Undren. Selv Gendøberne i Omegnen følte sig saa tiltalte af, hvad de hørte og saa, at de kom til ham og bad ham døbe deres Børn (E. Stricker, J. C. als erster Pfarrer der ref. Gemeinde zu Strassb., Strassb. 1890).

Trods det store Arbejde som Præst fik C. alligevel Tid til at studere og skrive. Hans *Institut* blev omarbejdet, saa den blev mere end 3 Gange saa stor som før; det var dels hans fortsatte Fordybelse i Kirkefædrene, dels hans Stridigheder med Gendøberne, der gav ham Stof til de mange Udvidelser. Den nye Udg. blev teol. systematiseret, saa at den kunde være en Studenterbog, skikket til at vejlede de vordende Præster til en frugtbart Læsning af den hl. Skrift. Tanken om Udvælgelsen til Salighed ved en evig og ubetinget guddommelig Raadslutning traadte i den 1. Udg. af *Institut* kun frem i Forbigaaende; i 2. Udg. have vi derimod alle Grundlinjerne til C.s Prædestinationslære, der fremsættes i Forbindelse med Læren om Guds Forsyn, i en Sammenhæng, hvor der handles om Frelsens Virkeliggørelse bl. Menneskene (se nedenfor). Den nye Udg. af *Institut* efterfulgtes af en Fortolkning til Romerbrevet, der aabnede C.s fremragende Evner som Ekseget, og af en Traktat om Nadveren (*de coena*).

1539 giftede C. sig med Idelette de Bures, Enke efter en Gendøber, Jean Storder fra Liège, som han havde ført tilbage til K. Dette Ægteskab var meget lykkeligt. C. priser sin Hustru som »en sjælden Kvinde«, og da hun var død (1549), roste han hende, fordi hun aldrig var traadt hindrende i Vejen for hans Virksomhed og aldrig havde tænkt paa sig selv. Idelette havde fl. Børn af sit første Ægteskab, men den Søn, hun fødte C., døde tidlig. C. havde ikke Luthers Sans for det huslige Liv, saa lidt som Luthers Øje for Naturens Skønhed, og han var næsten endnu mere optaget af sit kirkel. Arbejde. Hans Kaar vare i Strassburg trange; hans Bøger gik daarligt, og han var ofte i alvorlig Penge nød. For at bøde paa den tog han Pensionærer i Huset, men dog savnede han tit, hvad han skulde bruge til Husleje eller andre nødvendige Udgifter.

Aarene i Strassburg vare C.s Læreaar; det havde stor Betydning for ham at færdes paa et Sted, hvor Wittenbergs og Zürichs Tanker mødtes, og hvor han idelig havde Lejlighed til at værges sin Opfattelse over for Gendøbere. Under Opholdet i Strassburg kom han ogsaa

i nærmere personligt Forh. til fl. af den tyske Refs Mænd. 1539 var han med Bucer i Frankfurt, og dér røbede han den Evne til fin iagttagelse og billig Bedømmelse, som han bevarede til det sidste. Han havde en ikke ringe Sans for Politik, og han saa dens Betydning for Refs Udbredelse. 1540 var han til Stede ved Religionssamtalerne i Hagenau og i Worms, 1541 i Regensburg, hvor han lærte Melancthon at kende. Hvad han fik at se i Worms og Regensburg, gav ham dog ikke Lyst til at blive paa tysk Grund, og allerede i Worms modtog han den første Opfordring til at vende tilbage til Genève. Dertil var han længe utilbøjelig; »hvorfor ikke hellere til Korset?« udraabte han, da han modtog den første Kaldelse. Men hans Afvisning af Kaldet fra Genève gjorde kun Byens Indbyggere mere længselsfulde efter at faa ham tilbage. Raadhusprotokollerne fra den Tid handle næsten kun om »Mester C.c.«

Efter C.s og Farel's Bortgang var der nemlig kommet en sørgelig Forvirring i de kirkel. Forh. i Genève. Det nye Regimentes Præster havde ingen Autoritet, men sejlede uden Skønsomhed i Berns Kølvan, og den fordrevne rom.-kat. Biskop, Pierre de la Beaume, begyndte at nære Haab om igen at kunne rejse sin Bispestol i Byen. Han fik Kard. Sadolet, den lærde Biskop af Carpentras, til at skrive et Sendebrev til Genèves Indbyggere for at vinde dem for den gl. K. Genèves Præster havde ikke aandelig Dygtighed nok til at svare paa dette Brev, men C. gav et udmærket Svar (Opera V), der tiltalte Luther saa meget, at C., efter Melancthons Udsagn, »fik en høj Stjerne« i Wittenbergs Modstandernes Afmagt gav igen C.s Venner (*les Guillermins* kaldtes de efter Guillaume Farel) Sejren i Hænde. Da den Regering, der havde forvist C., ved et Forlig med Bern ofrede Genèves Rettigheder, blev den styrtet, og C.s Venner kom atter til Styret. Og saasnart det var sket, begyndte Arbejdet for at faa ham tilbage.

13. Sept. 1541 holdt han sit Indtog i Genève, hvor Raadet havde ordnet alt paa det bedste for ham. Det havde erhvervet et Hus med en lille Have til ham, og hans Familie blev hentet paa Statens Bekostning. Nu var alt underlagt ham; men han var i mange Henseender bleven en anden, end da han 1538 blev udstvist. Han havde, som han sagde, navnlig lært, at, »naar det, som vi ville, ikke sker, maa vi ville, hvad der staar i vor Magt«. Under Arbejdet for at gennemføre en teokratisk Ordning i Genève viste han en Energi og en Fasthed, der maatte aftvinge alle Agtelse, men ogsaa en Hensynsløshed, der kunde tage sig ud som Herskesyge, og en Haardhed, der grænsede tæt op til Grusomhed.

Som Betingelse for sin Tilbagekomst havde C. krævet, at Genève skulde antage den kirkel. Ordning, han holdt for at være den bedste, og efter smaa Ændringer, der gav Statsmagten noget større Indflydelse, end C. havde tilpænkt den, blev hans *Ordonnances ecclésiastiques de l'Eglise de Genève* (Opera XXXIV) 20. Nov. 1541 godkendte af Raadet som Kirkelov, og ved deres Udførelse i Livet og ved sin Deltagelse i den borgerl. Lovgivningsvirksomhed satte C. sit Præg paa hele Byen. Hans *Ordon-*

nances vare en videre Udførelse af de Tanker, han havde udtalt i sin *Institutio*. De handle først om den Stilling, Guds Ords Tjenere skulle have i Modsætning til Lægfolk (»de andre«). Der skal være Præster, Ældste og Diakoner. Præsterne skulle kaldes ordentligt og prøves baade med Hensyn til Kundskaaber, Retroenhed og sædelig Vandel. I sin *Institutio* holdt C. paa Menighedens Valgret; i Praksis blev denne betydeligt indskrænket. Præste-Kollegiet skal, efter forudgaaet Prøvelse, vælge en af Ansøgerne og foreslaa ham for Raadet; dette lader ham prædike for Menigheden, som kan, men ikke bør, gøre Indsigelse. En Præst skal indføres uden al ydre Prunk. En ældre Præst skal prædike om Præsteembedet; derpaa bedes der for den nye Præst, som højtideligt lover at tjene Gud, bevare hans Ord rent og opbygge Menigheden. Præsten er *vénérable*, og ingen andre end de, der høre til *la vénérable compagnie*, maa prædike. C., der selv havde erfaret, hvilke Ulemper temelig Nød kan volde en Præst, forlangte, at Præsterne skulde have dagligt Brød, og han mente, at Kirkegodset burde bruges til Præsterens Lønning. »Hvad der engang er skænket Kristus og Apostlene, tilhører ikke Magistraten«. Det lykkedes ham dog ikke at faa sit Forlangende opfyldt, og han trostede sig da med, at Ambrosius ikke havde haft bedre Lykke paa dette Punkt. Han stillede store Krav til Præsterens Nidkærlighed. 2 Præster og 2 Medlemmer af Magistraten skulde hvert Aar i Sommermaanederne drage fra Sogn til Sogn for at visitere; de skulde ogsaa undersøge, om Præsten talte tydeligt, om han var flittig til at besøge de syge osv. Efter deres Rundrejse skulde Visitationerne afgive Beretning, og angrebne Præster skulde have Lejlighed til at forsvare sig. Hver Fredag skulde Genève's Præster, og mindst 1 Gang hver Maaned Præsterne udenfor Byen, træde sammen til en Slags Konvent eller Landemøde (*congrégation*), ved hvilket de skiftevis skulde holde Foredrag over et eller andet Sted af Skriften og drøfte kirkel., teol. eller pastorale Spørgsmaal. Et Konsistorium, bestaaende af Lægfolk og Præster, skulde vaage over Tugtens (*invigilare gregi Domini, ut Deus pure colatur*); det var en gejstlig-verdslig Myndighed, der til Hælvten minder om Censorerne i det gl. Rom, til Hælvten om den rom.-kat. Inkvisition; det skulde dannes af Byens Præster og 12 Læg-ældste, der valgtes hvert Aar, men kunde genvælges. Konsistoriet skulde være en Virkeliggørelse af C.s Tanker om det rette Forh. ml. Stat og K. Det valgtes af det lille, oligarkiske Raad og var en aristokratisk Forsamling; det skulde baade kontrollere og dømme. Hver Torsdag holdt det Retsdag, og det kunde da idømme Straffe, lige fra Tilrettevisning til Bandsættelse. Det var Konsistoriet, som lagde det tunge, alvorlige Præg over Byen. Det kæmpede mod Luksus og Forlystelsessyge, det holdt Øje med Bryllupper og Barselgilder og passede paa Købmænd og Haandværkere. I Husene skulde der holdes Bordbønner ved Maaltiderne; al Banden og al unyttig Disput var forbudt. De gl. rom. Navne maatte ikke bruges mere; de bleve afløste af bibelske. Alt skulde højes ind under Skriftens Bog-

stav. »Den gl. Bispestad blev i højere Grad end tidligere en gejstlig Stad« (L. Elster, C. als Staatsmann, Gesetzgeber und National-ökonom, i Hildebrands Jahrb. für National-ökonomi und Statistik 1878; P. Erhardt i Studien und Kritiken 1881).

C. greb ogsaa ind i den borgerl. Ordning, men gav ikke nogen ny Statsforfatning. Ordningen af 1541 blev staaende, men blev gennemset af C., som til Løn for Gennemsynet fik et Fad gl. Vin af Byen. Og det havde han ærlig fortjent. Vi have endnu hans Optegnelser om denne Sag, og af dem kunne vi se, at han tænkte paa alt lige til Natvægtene og Ildebrande; han gav ogsaa Udkaat til en hel borgerlig Procesordning. I politisk Henseende havde C. mest Sympati for Aristokratiet; derhen var han ført ved sine Ungdomserindringer, og dertil blev han ogsaa ledet ved sin Teologi (Udvælgelsen). I hele sin Optreden var han aristokratisk, og man bejædede ham, at han havde »Foragt for Folket«. Det var hans Overbevisning, at Monarkiet let kunde føre til Tyranni, og han oplevede jo, at mange »Fyrster af Guds Naade« foragtede baade Ref. og Religion. Paa den anden Side mente han, at Demokratiet vilde føre til Anarki, og under Folkevelde vilde den raa Mængdes Tøjlesløshed kvæle alle ædlere Spirer. Hvis Demokratiets Grundsætning var rigtig, maatte man anerkende Pavedømmet; thi dette havde den store Mængde paa sin Side. Man burde overhovedet ikke se paa Kvantitet, men paa Kvalitet. Mose, der efter Herrens Befaling valgte de 70 af de ældste og mest ansete i Folket (4 Mos. 11, 16), har vist den rette Vej, og Aristokratiet herskede i Israel indtil Kong David. Derfor vare baade C., Viret og Beza aristokratiske sindede. Men overalt vilde C. gøre sin egen Vilje gældende; og han fik Lov dertil. I Raadsprotokollerne staa der hyppig: »Man besluttede at tale med Hr. C. om Sagen« (Choisy, La théocratie à Genève au temps de C., Genève 1897).

De økonomiske Spørgsmaal vare stærkt oppe dengang, og C. havde ofte Lejlighed til at udtale sig om dem. Hans Nationaløkonomi er nedlagt i hans *Ordonnances*, i hans Breve, i særlige Skrifter og i de større teol. Værker. Han hævder Arbejdets Betydning i Modsætning til den Lediggang, Romerk. paa fl. Maader havde begunstiget. Visitationerne skulde ogsaa paase, at der blev arbejdet flittigt i Husene. Tiggeri var forbudt, men den uforskyldte Nød skulde afhjælpes. Levemaaden skulde være tarvelig, og der maatte ikke udfoldes Luksus hverken i Dragt, ved Gæstebud eller med Hensyn til Gaver. Ingen maatte bære Guld, Sølv, ædle Stene eller Perler; Mændene maatte ikke gaa med langt Haar og Ørenringe, en Kvinde maatte kun bære 4 Ringe, og Kvinder af lavere Stand slet ingen. Dragten maatte hverken have paa-fældende Snit eller skrigende Farver. Ved Gilderne maatte der kun fremsættes et vist Antal Retter, og Gæsternes Tal maatte ikke overstige 10; kun ved Bryllupper, der ikke maatte strækkes ud over 1 Dag, maatte der være 30 Gæster. C. betragtede Forlystelsessygen som en frygtelig Fare for et Folks Lykke. »Menneskenes Slethed er saa stor, at de ikke kunne forlyste sig uden at glemme Gud«.

Teaterforestillinger, Maskerader, Dans, Kortspil og Terningspil vare forbudte; en Tonekunstner maatte aldrig spille Danse. C. vilde have alle Værtshuse lukkede og afløste af en Slags relig. Klubber i hvert Bykvarter; og det blev forbudt at besøge de Værtshuse, der fandtes. C.s Luksuslovgivning var udelukkende dekreteret af hans Kirkepolitik og ikke af handelspolitisk Hensyn, men han havde et langt klarere Blik for Handelens Betydning end Luther, der ensidigt fremhævede Agerbruget. Han vidste, at Købmænds Duellighed og Arbejdssomhed øger Folkeformuen, og han lovede at bekæmpe Forbudet mod Renter og at paastaa, at Luk. 6, 35 ikke indeholder et saadant Forbud, og at man ikke under Evangeliet bør beraabe sig paa det gl. T. paa dette Punkt. Trods Ambrosius og Krystomos var han endvidere overbevist om, at Penge avler Penge, lige saa godt som en Ager gør det, og han havde forstaaet, at Kapitalen ogsaa arbejder. Som Nationaløkonom overgaar han Luther og Melancthon, og hans nationalekonomiske Anskuelse var ikke Utopier, men mange af dem bleve førte ud i Livet. Og hvor hans Disciple kom frem, blomstrede Handel og Haandværk; den moderne Industri staar i stor Gæld til Calvinismen.

Selvfølgelig var C.s Indflydelse ogsaa i høj Grad kendelig paa Ordningen af Gudstjenesten; men paa dette Punkt vakte hans Arbejde mindre Opmærksomhed, fordi man allerede en Stund havde været vant til liturgiske Forandringer. 1542 fik Genève en fast Liturgi ved hans »*Forme des prières et chantz ecclésiastiques avec la manière d'administrer les Sacrements et consacrer le mariage selon la coutume de l'église ancienne*» (Opera VI; aftrykt i Fr. Nielsens Aktstykker til Gtstj. og Liturgi Hist., Kbhvn. 1878, 150 f.), der i meget minder om den gudstjenstlige Ordning, som var indført i Strassburg (A. Erichson, Die calv. und altstrassburg. Gottesdienstordnung, Strassb. 1894). Messen var i C.s Øjne den største Ugudelighed, og Prædiken blev i den af ham ordnede Gudstjeneste ikke alene Midtpunktet, men i Grunden alt. Prædikestolen stillede Altret helt i Skygge. Til Prædiken sluttede der sig Bønner, en almindelig Syndsbekendelse og Psalmer, og Gudstjenesten sluttede med den aronitiske Velsignelse. De Psalmer, der brugtes, vare hentede fra den gl. Pagts Psalmebog, 35 i alt, til Dels i Clément Marots Bearbejdelse; men ogsaa Simeons Lovsang, Trosbekendelsen, Fadervor og Budene bleve sungne. Først skulde Børn lære disse Psalmer; senere kom de voksne med, og Psalmesangen trængte saa godt igennem, at man ofte kaldte Calvinisterne »Psalmesyngere«. Sangens Ledsgelse af musikalske Instrumenter vilde C. ikke tillade; naar der i det gl. T. er Tale om saadanne, var dette i hans Øjne et Tegn paa Jødernes Umodenhed. Psalmemelodierne skulde være saa simple som muligt, for at Ørene ikke skulde glemme Tekstens Ord over Tonerne, og hele Gudstjenesten prunkløs; »jo færre Ceremonier, des bedre«. Hele Søndagen skulde der prædikes: først Froprædiken, saa Hovedprædiken Kl. 9; Kl. 12 Bibeltide og Katekese, med Brug af den nye Katekisme (se nedenfor), Kl. 3 Aftensang. Og ogsaa paa Ugedagene burde der

prædikes og holdes Bibellæsninger. Daaben maatte kun udføres af en Præst, og den skulde altid foregaa i Kirken, i Menighedens Nærværelse, som Regel efter Prædiken. Der var sat Straf for den Lægmand eller Kvinde, der lovede at udføre en Nøddaab. Daabsliturgien var saare simpel. Den blev indledt med en Belæring om Daabens Betydning, der i forkortet Skikkelse siden gik over i andre Liturgier, f. E. i de senere Udgaver af den preuss. Agende. Derefter fulgte en Bøn for Barnet med Fadervor og en Formaning til Fadderne om at lade dette oplære i den kr. Børnelærdom, saaledes som denne er udtrykt i den apostolske Trosbekendelse, der helt bekendes (senere endog med en længere Forklaring, indledet ved *dont le sens est tel*), og om at opmuntre Barnet til at leve efter Lovens Regel og følge Profeternes og Apostlenes Paamindelser til at forsage sig selv og sine egne Begæringer. Daaben udføres derpaa »*au Nom du Père et du Filz et du saint Esprit*«, og hele Handlingen ender med et Slutningsord om de Ceremonier ved Daaben, der ere afskaffede. — Nadveren skulde holdes 4 Gange aarlig (Søndag i Julen; Søndag før eller efter Paaske; ved Pinse og 1. Søndag i Sept.). Søndagen forud blev den forestaaende Nadvergudstjeneste tillyst fra Prædikestolen, for at enhver kunde berede sig, og for at Børnene og de fremmede kunde faa den fornødne Oplysning om Nadveren. Tirsdagen forud var der en forberedende Gudstjeneste. I Strassburg havde C. brugt det private Skriftemaal, men det lod sig af forskl. Grunde ikke gennemføre i Genève. Nadvertjenesten skulde indledes med en Syndsbekendelse; derpaa fulgte et Skriftdt til Trøst og Absolution. Menigheden sang saa Budene paa den første Tavle. Derefter kom en Bøn, og Budene paa den anden Tavle bleve da sungne. Der blev dernæst sunget en Psalm, bedet en Bøn, prædiktet og atter bedet, og Trosbekendelsen blev fremsagt »*pour testerifier au nom du peuple, que tous veulent vivre et mourir en la doctrine et Religion chrestienne*«. Herefter fulgte Oplæsning af 1. Kor. 11, 23—29, en Paamindelse om, at Nadveren kun er for Kristi Disciple og en Ekskommunikation af alle Afgudsdyrkere, Spottere, Kættere osv. — et langt Register over forskl. Syndere. Selve Uddelingen skal gaa for sig paa den Maade, at Præsten tager Brødet og Vinen og rækker Elementerne til Diakonerne, som atter udele disse til Menigheden med Ordene: »*Prenez, mangez, le corps de Jésus, qui est livré à la mort pour vous*!« og: »*C'est le calice du nouveau Testament au sang de Jésus, qui a été respandu pour vous*!« Under Uddelingen synges der nogle Psalmer, og der oplæses flere til Handlingen passende Skriftdt, hvorpaa det hele ender med en Taksigelse. Ældste vaage over, at alt gaar smøkeligt til. — Ægteskabet blev indviet i Kirken, før Prædiken. — Begravelse maatte ikke finde Sted tidligere end 12 Timer efter Døden og ikke senere end 24 Timer efter denne. Den gik for sig uden Sang og Klang og uden alle Ceremonier. — Søndagen var den eneste Festdag; selv Julefesten blev afskaffet i Genève (E. Stern, La théorie du culte d'après C., Strassb. 1869).

Skolen stod i den nøjeste Forbindelse med

K. Undervisningen begyndte og endte med Bøn, og Lærerne vare, lige saa godt som Præsterne, undergivne gejstlig Censur. De skulde være »Præstens Hjælper og Redskaber til at opholde Guds Ord«. Den kr. Oplysning var alt, og Maalet for Skolen var egentlig kun Uddannelse af vorde Præster; senere (1559) fik Genève et teol. Akademi til Afslutning af Præstedannelsen, og ved dette blev C. Lærer, Th. Beza Rektor. Fra alle Lande strømmede Ynglinger til Genève for at uddannes til Præster, og C. kunde til Tider have en overordentlig talrig Tilhørerkreds. Undervisningen i de alm. Skoler drejede sig især om den kr. Børnelærdom, og man brugte den nye Katekisme (*Catechismus Genevensis*, aftrykt i Opera VI), som C. havde udarbejdet haade paa Fransk og Latin (maaske allerede 1542, maaske først 1545). Den omhandler, i Spørgsmaal og Svar: Troen, Budene, Bønnen, Guds Ord og Sakramenterne, og i et Tillæg kirkl. Bønner og Formularer for de kirkl. Handlinger. Tanken om Guds Ære er det alt beherskende Synspunkt, men Prædestinationen træder her i Baggrunden.

Fattighjælpen i Genève blev udøvet af Diakoner, som tog sig af de fattige og de syge, hvorfor de deltes i Fattigdiakoner og Hospitalsdiakoner. Allerede 1535 var Klara-Klostret i Genève blevet indrettet til et stort Hospital for fattige, syge, gamle, Enker og foreldreløse, og senere aabnedes der fl. lignende Stiftelser. Det lykkedes dog ikke C. helt at bringe sine Tanker om Fattigplejen ud i Livet, navnlig fordi han ogsaa paa dette Punkt maatte lempe sig efter Raadet, der allerede før hans Komme havde taget denne Sag i sin Haand. I den første Udg. af *Institutio* skriver C., ved Om-talen af Diakonerne i den gl. K.: »O, gid dog K. nu havde saadanne Diakoner, indsatte ved Haandspaalæggelse!« Det Hjertesuk klinger ogsaa igennem de følgende Udgaver af Bogen, hvor denne Sag omhandles med stigende Udførlighed.

Det af det gl. T.s Aand prægede Teokrati, som C. vilde oprette i Genève, kunde ikke andet end vække Modstand hos mange. Paa mangfoldige Punkter mærkedes en skrigende Modsigelse imellem evangelisk Frihed og en munkeagtig Askese, og den relig. Tvang, C. vilde gøre gældende, mindede ofte om Klostret, som hans Straffe mindede om Inkvisitionen. Man vil heller ikke kunne nægte, at den Maade, paa hvilken han t. E. lod Øvrigheden tage Del i Hævdelsen af Kirketugten og i Dommen over Kætteri, var et aabenbart Brud med hans egne Grundsætninger om Gudsvalden. Og det var ikke underligt, at Harmen over hans strenge Styrelse tog til Aar for Aar. Spioneriet fik i den Grad Overhaand, at man lod Børn vidne mod deres Forældre, og den, der angav et Brud paa den strenge Kirkelov, fik en Del af den Bøde, vedkommende blev idømt. For at fremkalde Tilstaaelser hos de anklagede brugte man Tortur, ja Trusler om Sultedøden; og Dødsstraffe bleve ofte udførte. 1542—46 bleve ikke færre end 58 henrettede, og 76 forviste. Man holdt for, at den Pest, der rasede i de Aar, skyldtes enkeltes Trolddom, og alene i 1545 bleve ikke mindre end 34 »Pestberedere« parterede, bl. dem Bødlens Moder. Stor For-

argelse vakte det ogsaa, at Genève's Præster, da Pesten udbrod, af Frygt for Smitte, vægrede sig ved at sende en af deres Midte til Pestlasarettet, »fordi Gud ikke havde givet dem Naade til at have Kraft og Standhaftighed til at gaa til det omtalte Hospital«. Den Maade, paa hvilken C. tog sig af de fremmede, navnlig af de fr. Emigranter, der i store Skarer kom til Genève, vakte ogsaa mange Borgeres Uvilje, og udenfra blev der pustet til den Misnøjens Ild, der ulmede i Byen. Bernerne, der mere og mere kom under Zwinglianismens Paavirkning, fremstillede C. som en Lutheraner, og i Basel talte man lige saa ilde om ham som i Paris; dér var Navnet »Calvinist« et Skældsord.

Kernen i det Modparti, der lidt efter lidt, til Dels under Tilskyndelse andensheds fra, i Genève dannede sig mod C., udgjordes af de saakaldte Libertinere, aandelige Ætlinger af de middelalderlige Panteister, der gaa under Fællesnavnet den frie Aands Brødre og Søstre (S. 401). C. traadte med stor Hefthighed op imod disse panteistiske Mystikere, der efter hans Opfattelse vilde »blande Himmel og Jord, tilintetgøre al Religion, forstyrre enhver Erkendelse, dræbe Samvittigheden og udrydde enhver Forskel mellem Menneske og Dyr«. 1547 blev en Borger i Genève, Jacques Gruet, halshugget, fordi han ud fra et libertinistisk Synspunkt havde angrebet Kirketugten og tilsyneladende gjort sig skyldig i et Anslag mod C.s Liv. Denne Henrettelse vakte stor Forbitrelse, og en af C.s tidligere Venner, Ami Perrin, der 1546, trods sin høje Stilling i Staten, var bleven straffet, fordi han havde taget Del i et Selskab, hvor der blev danset, traadte i Spidsen for de med C. misfornøjede. Det var den samme Ami Perrin, der i sin Tid var sendt til C. for at kalde ham tilbage, og fl. af C.s gamle Venner gjorde fælles Sag med ham. Det kom i det store Raad til voldsomme Sammenstød mellem C.s Venner og Modstandere, men foreløbig lykkedes det dog C. ved en fast og modig Optræden at dæmpe Uviljen. Raadet skænkede ham endog en Gave og forhøjede hans Løn. Men da hans Modstanderes Parti i Raadet var blevet øget ved Valget i 1549, voksede Spændingen, og det var navnlig Spørgsmaalet om, hvorvidt Raadet eller Præsteskabet havde Ret til Bandsættelse, der bragte Aanderne til at tørne sammen. Et Medlem af Regeringen, der tilhørte en højt anset Familie, blev (1553) udelukket fra Nadveren, væsentlig fordi han vægrede sig ved at indrømme Præsteskabet Ret til Ekskommunikation. Han klagede til Raadet, der gav ham Medhold, og krævede, at han skulde stedes til Nadveren. Det modsatte C. sig, og han truede med at fastholde sin Modstand til det sidste. Han sagde fra Prædikestolen: »Jeg vil hellere dø 100 Gange end med denne min Haand række Forargere af Gud Nadveren«. Et Sammenstød i Kirken blev dog undgået, da Raadet i sidste Øjeblik opfordrede vedkommende til at blive hjemme, og efter nogen Vægring godkendte Raadet (Jan. 1555) C.s Standpunkt. For at styrke sin Magt fik C. en Mængde af de indvandrede fremmede optagne paa Borgerlisten (selv fik han først Borgerret 1559), og det næste

Valg til Raadet gjorde hans Parti dér talrigere. Da Misfornøjelsen over C.s Sejr gav sig Luft i et Gadeopløb, blev Oprørerne straffede med den største Grusomhed. For at faa alt at vide af de fængslede blev der brugt den strengeste Tortur, og C. æggede sine Venner i Raadet ved Breve, der aandede Haardhed og Kulde, ja Grusomhed. 5 af Oprørerne blev dømt til Døde, og Dødsstraffen blev udført paa de 2, som ikke i Tide havde søgt Frelse ved Flugt. Men dermed var al Modstand slaaet til Jorden: Teokratiet var for over et Hundreedaar grundfæstet i Genève, og under det teokratiske Regimente blomstrede der et kirkeligt og videnskabeligt Liv, som fik Betydning for en stor Del af det øvrige Europa, der sendte Træ til Genève, for at C. og hans Disciple skulde gøre Pile af det.

Modstanden ulmede dog en Tidlang endnu i Grunden. C. maatte, trods sin store Indflydelse, til det sidste kæmpe med Mistillid og Vrangvillighed fra forskl. Sider. Humanisten Sebastian Castellio (se d. Art.) vedblev over for ham fra Basel at hævde Trosfriheden og at bekæmpe Brugen af Dødsstraffen for Kætteri. C. var dog altfor sikker i sin Sag til at lade sig røkke i sin Overbevisning. »Jeg véd godt«, skrev han til Castellio, »at I Akademikere, under Skin af Tvivl og Betænkeligheder, ville gøre Troen usikker i et Menneskehjerte«. 1553 maatte ogsaa Miguel Servet (se d. Art.) bestige Baalet i Genève efter at være dømt for en Vranglære, der »var farlig for hele den reformerede K.«. Forgæves paakaldte Servet C.s Barmhjertighed; da han ikke vilde tilbagekalde, var C. ubøjelig. Melanchthon, Bullinger og selv Bolsec billigede Dødsdommen over Servet, og Middelalderen sad endnu mange Teologer i den Grad i Blodet, at Beza fandt Tilslutning, da han udtalte, at Samvittighedsfrihed er en djævelsk Lære (*Libertas conscientie diabolico dogma*). Efter Servets Henrettelse og den sidste Omdannelse af Raadet (1555) vovede ingen at gøre alvorlig Modstand mod C., der ved Hjælp af sin glimrende Hukommelse og ubøjelige Vilje til sin sidste Stund øvede den største Indflydelse paa alle Sager. »Han overgik ikke alene andre, men ogsaa sig selv«, sagde Farel om ham med Hensyn til hans aldrig svigtende Energi. Lidt efter lidt meldte dog forskl. Sygdomme sig, og 1563 var han saa medtagen af Underlivslidelse, Feber og Gigt, at han mere lignede en død end en levende. Men selv efter at han 6. Februar 1564 havde holdt sin sidste Prædiken, dikterede han under legemlige Lidelser, der ofte bragte ham til at sukke: »Herre, hvorlænge?«, Breve og Skrifter, der vidnede om, at hans Aand var klar, og hans Vilje lige fast. 27. Maj 1564 kom endelig Udløsningen. I den sidste Tid af sit Liv udtalte han følgende Ord, der give os et Indblik i hans indre Liv: »Af alle Kampe mod mine mange og store Fjender er der ingen saa stor som Kampen imod min Utaalmodighed. Mit Arbejde har ikke været forgæves; dog har jeg endnu ikke kunnet tæmme Vredens vilde Dyr«. —

Genèves Beliggenhed mellem Tyskland, Frankrig og Italien gjorde det let for C. at øve Indflydelse til alle Sider, og hans store Brevveks-

ling, der fylder 12 Bd. i den bedste Udg. af hans Værker, viser, i hvilken Grad han fra det i mange Henseender smaaastadsagtige Genève stod i Forbindelse med den Verdensskueplads, hvor Historiens Traade blev spundne. Først og fremmest havde han Betydning for Frankrig, hvis Sprog var hans Modersmaal. Ogsaa i rent sproglig Henseende har han haft Indflydelse paa Frankrig; *il a dégauloisé le français*, er der sagt om ham (af Ph. Godet), fordi han, ved at bringe det fr. Sprog nærmere til Latinen, har gjort det »til et bedre Redskab for Logiken og Fornuften«. Den Alvor og juridiske Nøjagtighed, han paatrykte sit Modersmaal, mærkedes baade paa Descartes's og Pascals Sprog, ja lige indtil Romantikken, ved Chateaubriand og Lamartine, gengav Fransen »de galliske Snirkler og den italienske Høflighed«, som C. havde berøvet den. Af større Betydning var dog den religi. Paavirkning, han øvede paa Frankrig, dels ved sine Skrifter, dels ved de Ynglinger, der blev dannede til Pile i Genève. Og hans politiske Blik træder næppe nogensteds klarere for Dagen end gennem den paa en Gang sindige og æggende Holdning, han indtog over for de fr. Protestanters Politik. Ogsaa paa England og Skotland fik han den største Indflydelse, paa det sidste Land især gennem John Knox. I England var Thomas Cranmer en af hans Korrespondenter, og med ham drøftede han Sammenkaldelsen af et evang. Kirkemøde, der skulde være et Modstykke til Trienter-Konciliet. Vanskeligst var det ham at trænge igennem i det tyske Schweiz. Bern, der, som vi have set, gentagne Gange søgte at modvirke hans Arbejde i Genève, tog Forargelse af hans teokratiske Tanker; Basel vilde ikke godkende hans gennemførte Prædestinationslære, og Zürich følte sig frastødt ved hans Nadverlære. 1549 lykkedes det dog C. og Farel at blive enige med Bullinger om Sakramenternes Væsen og Virkning og om den Maade, paa hvilken Kristus er til Stede i Nadveren (*Consensus Tigurinus*). De i Zürich vedtagne 26 Artikler blev trykte 1551 og godkendte af Zürich, Genève, St. Gallen, Schaffhausen, Graubünden, efter nogen Betænkning ogsaa af Basel, og de fandt en god Modtagelse i Frankrig, England og nogle Dele af Tyskland. Men de fremkaldte et Brud med de tyske Lutheranere.

C. havde 1540 godkendt *Confessio variata* (S. 173), og Luther havde s. A. udtalt sig med megen Tilfredshed om C.s Svar til Kard. Sadolet (se ovenfor). C. havde ogsaa gentagne Gange med stor Højagtelse omtalt Luther, som han satte langt over Zwingle, og han betragtede Melanchthon som sin Ven. 1544 havde han sendt Kejser Karl V og de tyske Fyrster, der vare samlede i Speier, et Forsvarsskrift for den kirkel. Ref. i Tyskland; denne *Supplex exhortatio ad Carolum V* (Opera VI), et af C.s ypperste Skrifter, viste, at han betragtede de tyske Lutheraneres Sag som sin egen. Men Augsburg-Interim'et (S. 170) vakte stort Misbehag i Genève, og *Consensus Tigurinus* aabenbarede Wittenbergerne, hvor dyb Kløften var mellem dem og Schweizerne. 1552 aabnede den luth. Præst Joachim Westphal i Hamburg et lidenskabeligt Angreb paa *Consensus Tigurinus*, og derefter fulgte en Nadverstrid, der fra begge

Sider blev ført med stor Bitterhed. Under denne Strid havde C. imidlertid den Glæde at se, hvorledes hans Opfattelse af de omtvistede Punkter sejrede i Frankrig (*Confessio Gallicana* 1559), Nederlandene (*Confessio Belgica* 1566) og i Pfalz (Heidelberger-Katekismen 1563). »Den fattige Prædikant i Genève var bleven en Verdenshersker, der regerede ved sine Breve. Før ham var der »reformerte«, men han har Æren for, at disse sluttede sig sammen til et mægtigt Samfund (L. Vulliemin). —

Som Teolog indtager C. en egen Plads mellem Luther og Zwingli. Den Paavirkning fra Luther, der mærkedes saa stærkt i den første Udg. af *Institutio religionis Christianæ* (1536), er ogsaa paa mange Punkter kendelig i den sidste (1559). Men C. var en aandelig Personlighed af anden Støbning end Luther. Luthers Styrke var det rige Væld af frugtbare relig. og kirkel. Tanker, der idelig sprudlede frem, naar han talte og skrev; Sansen for Konsekvens, Stringens og Systematik var C.s stærke Side. I de fleste Lærestykker, med Undtagelse navnlig af Nadverlæren, stod han omtrent som Zwingli, og selv med Hensyn til Nadveropfattelsen havde Bucer og *Confessio Helvetica prior* (1536) vist Vej; men hverken Zwingli eller Bucer havde haft Evne til at opføre en Tankebygning som C.s *Institutio*, den betydeligste Troslære fra det 16. Aarh.

I Ordningen af det dogmatiske Stof følger C. det apostolske Symbol (*Apostolicum autem nuncupo, de auctore interim minime sollicitus*. II, 16, 18, hvor hans Værdsættelse af Symbolet findes), saaledes at hans Bog falder i 4 Bøger: om Skaberen, Forløseren, Helliggøreren og om K. (*de cognitione Dei creatoris, Dei redemptoris in Christo, Dei sanctificatoris in Sp. S. og de sancta eccles. cath.*).

Summen af vor Visdom, saaledes siger han som Indledning, er at erkende Gud og os selv. Ved vor Gudserkendelse gælder det ikke om, hvad Gud er i og for sig, men om, hvad han er for os. Allerede ad naturlig Vej kunne vi lære Gud at kende, men for at frembringe en renere Erkendelse af sig har Gud væbnet det svage Øje med sit Ords Lys. Der er ingen sikker Gudserkendelse mulig uden Aabenbaring, d. v. s. uden Skriften. I den hl. Skrift have vi Guds Orakler, der siden ere gaaede fra Haand til Haand i Guds Folk. Den Hellig Aands Vidnesbyrd, Undere og Spaadomme gøre dens Troværdighed umiddelbart indlysende. Skriften lærer os at kende den ene, sande Gud i Modsætning til Afguderne. Romerk.s Billedtjeneste er, skønt den ikke skal være Billeddyrkelse, i Virkeligheden Afguderi. Den ene, sande Gud, som Skr. lærer, er den treenige Gud, hvad der navnlig klart fremgaar af Døbeordet. Men Forholdet mellem de tre Personer er et Mysterium. Gud har skabt den usynlige Verden, Englene og Djævelen (*cujus malitia non ex creatione, sed ex depravatione est*), og den synlige Verden med Mennesket. Adam var udrustet med Frihed til at vælge mellem godt og ondt; han faldt efter Guds Forudbestemmelse, men ved sin egen Brøde, fordi han ikke havde faaet Standhaftighed. Hvorfor ikke? Det er den guddommelige Raadslutnings Hemmelighed. Men Gud er ikke Ophavsmand til Synden;

man maa skelne mellem Guds Bud (*præceptum*) og hans Vilje (*voluntas*). Hvis det stred imod Guds Vilje, kunde Mennesket ikke synde; men Gud befaler det ikke at synde. Man kan derfor lige saa lidt gøre Gud ansvarlig for Judas's Forræderi, som man kan tilskrive Judas Rosen for Forløsningen. Den, for hvem denne Tanke er haard, bør komme i Hu, at vi Mennesker ikke have andet at gøre, end med lærvillig Lydighed at tage imod alt det, der er overleveret i de hl. Skrifter.

Ved Adams Fald er Gudsbilledet tilintetgjort i Mennesket, Fornuften er formørket, Viljen hildet i daarlige Lidenskaber. Menneskets Frihed bestaar nu kun deri, at det handler ilde, fordi det vil handle ilde, ikke fordi det tvinges dertil (*voluntate, non coactione*). Skal Mennesket frelses, maa Naaden gøre det første Skridt (*gratia præveniens*), og Mennesket har kun viljeløst at følge den guddommelige Vilje. Ved Kristus lære vi Gud at kende som Fader. Kristus er sand Gud og sandt Menneske paa én Gang. Var han kun Gud, kunde han ikke dø og altsaa ikke gøre Helvedes Arvinger til Himlens Arvinger; var han kun Menneske, kunde han ikke overvinde Døden. Forholdet imellem den guddommelige og den menneskelige Natur er saaledes, at hver af dem beholder sin Ejendommelighed. C. er den af Reformatorerne, der lægger størst Vægt paa, at Kristus havde en menneskelig Sjæl; han taler om Kristi usynlige Sjælelidelse paa Korset og forstaar Nedfarten til de dodes Rige om Frelserens Følelse af den guddommelige Hævn og om hans Kamp med Rædsel for den evige Død.

Det er den Hellig-Aand, som virker Troen, hvis Frugt er Indøvelse i Kødets Dødelse. Vi retfærdiggøres for Gud ved Troen; al Tale om Gerningsretfærdighed er en Krænkelse af Guds Ære og vor egen Frelsesvished. Men Kristus retfærdiggør ingen uden ogsaa at helliggøre ham. Paa dette Punkt i Systemet er det, C. udvikler sin Lære om den evige Udvælgelse (M. Scheibe, C.s Prædestinationslehre, Halle 1897). Guds Majestæt har fra Evighed af bestemt nogle til Frelse, andre til Fordømmelse (*prædestinatio ad vitam et ad mortem*); Udvælgelsen har sin Grund i Guds løndomsfulde Kærlighed (*arcanus amor*), Fordømmelsen i hans uundgrundelige, men ulastelige Dom. Det er barnagtigt at ville tale om en Udvælgelse uden ogsaa at hævde en Forkastelse og den, der over for Udvælgelsens Hemmelighed vilde vove at tale om tyrannisk Vilkaarlighed, burde betænke, at Guds Vilje er Loven for alle Love, og at det er Ugudelighed at spørge om Aarsagerne til Guds Vilje. »Troende Uvidenhed er bedre end dumdristig Viden«. Den guddommelige, evige og uforanderlige Forudbestemmelse (*decretum absolutum, quo Deus apud se constitutum habuit, quid de unoquoque homine fieri vellet*) er grufuld, men alligevel bør ingen nægte, at Gud, før han skabte Adam, vidste, hvorledes det vilde gaa ham; thi han havde forudbestemt det (Supralapsarisme). Den Opfattelse, at Læren om den evige Udvælgelse skulde føre til sædelig Letsindighed, er ikke mere værd end Svinenes Grynten (*foedus porcorum grunnitus*) og gendrives af Paulus, naar

han (Ef. 1, 4) siger, at Gud har udvalgt os, »for at vi skulle være hellige og ulastelige«. Men vi vide ikke, hvem der er udvalgt, og hvem der er forskudt. Udvalgelsen aabenbarer sig gennem Kaldelsen, og enhver skal tro paa sin Kaldelse. Denne Lære om Forudbestemmelsen bærer hele C.s dogmatiske Bygning, og det er urigtigt, som en og anden af de nyere reformerte Teologer har forsøgt, at fremstille den som et temmelig uvæsentligt Punkt. Alt sættes i Forh. til den: Kaldelsen, Retfærdiggørelsen, Nadverlæren; thi kun de udvalgte, ikke de forkastede, modtage i Sakramentet baade det ydre Tegn og den indre Naade. C. lever i og trøster sig med Guds uudgrundelige Raadslutning.

Men for at komme vor Skrbølighed til Hjælp har Gud betroet Kirken Evangeliets Skat, og om K. handler den 4. og sidste Del af *Institutio*. K. er usynlig; dens Medlemmer ere de udvalgte, som kun Gud kender. Den synlige K. er et Hylster for den usynlige, men den usynlige træffes ikke uden for den synlige. Al Novatianisme og Gendøberi er en farlig Vildfarelse og aandeligt Ægteskabsbrud. »Udenfor den synlige K.s Skød er der ikke Syndernes Forladelse, ikke Frelse«. Men Prædestinationsbegrebet virker ogsaa ind paa Kirkebegrebet. De udvalgte ere K.s Kerne, og paa dem maa Udvalgelsens Virkninger kendes, og disse maa træde frem i det ydre. Guds Ord maa herske fuldt og helt over de udvalgte, og deres Liv maa være fuldtud sædeligt; derfor bliver Kirketugten — og ikke alene Ordet og Sakramenterne — Kendetegn paa den sande K. Jo mere C. fik Øjet op for den Livets Løshed, der stundum kunde træde frem i luth. Egne, des ivrigere blev han for at hævde Kirketugten. »Lærdommen«, sagde han, »er K.s Sjæl, men Tugten er dens Nerve, ved hvilken Legemets Lemmer forenes«. Kirketugten hører med til K.s Substans. Den haardeste Form for Kirketugten er Bandet. Det hindrer ugudelige Kr. i at bære det kr. Navn, det skiller de fromme fra de ugudelige, og det bringer de udstødte til at angre deres Synd. Men hvem skal øve Kirketugt? Enhver troende har Adgang til den hl. Skrift, der er Troens eneste Norm og Kilde; derfor maa det være den troende Menighed, der øver Kirketugt. Forfatningen bør være demokratisk, og det alm. Præstedømme maa faa stor Betydning. Men »paa Grund af Tidens Svaghed« blev dog ogsaa her Menighedens teoretiske Ret betydeligt indskrænket (se ovenfor). Gud har indsat Præstestanden for at kundgøre Menne-skene sin Vilje. En Præst er dog ikke mere end en Lægmand, og Præsterne udgøre ingen-lunde K.; men Gud betragter det som et Tegn paa Fromhed, naar vi høre hans Tjenere. Præsterne ere Forvaltere af Naademidlerne: Ordet og Sakramenterne. Disse ere Støtter for vor Tro (J. M. Usteri, C.s Sakraments- og Taufehre i Stud. und Krit. 1884). Daaben er ikke alene Tegn paa en Renselse, men Pant paa Guds Naade og Segl paa Barneforholdet. Barnet kan have en Tro i Spireform (*fides seminalis*), og Gud giver Børnene Formsmag paa den Fylde, de siden skulle have. Her er imidlertid en betydelig Uklarhed. C.s hele Sakrament-begreb kan føre til Baptisme, der i reformerte

Lande, som Historien har vist, er en nærliggende Fare. Læren om Udvalgelsen giver desuden kun Daaben Betydning som en Slags Kaldelse, ikke som en virkelig Optagelse i Naadestanden. C.s Nadverlære, der i en vis Retning minder om Bucers, var i alt væsentligt færdig allerede 1536. I Beg. stemte C.s Udtryk med Luthers, men Zwinglis Sakrament-lære var i Virkeligheden hans Udgangspunkt. Sakramenterne ere for ham Tegn, men Tegn, til hvilke der er knyttet guddommelige Naade-virkninger (*signa efficacia, exhibentia, non nuda*). Paa den anden Side ere de kun Panter (*pignora, non vehicula*). Kristus, der sidder ved Faderens højre Haand, er ikke »i Sakramentets Baand«; han virker kun ved sin Aand. Det er Guds Aands Virkning, ikke Tegnet, der er den egentlige Kraft i Sakramentet; Sakramenterne ere Tegn og Panter, »der gøre os visse«. Nadveren giver ikke andet, end hvad der ogsaa kan faas udenfor den; Nydelsen af Kristus er uafhængig af Tegnet. C. gaar, som Zwingli (men modsat Luther) ud fra Joh. 6, og ud fra Kristi Ord dér tyder han Nadverens Indstiftelsesord. I Nadveren udgyder en guddommelig Livsstrøm sig i vore Sjæle, og Troen er den Mund (*fides est os sumentis*), med hvilken vi modtage Nadverens Velsignelse. Den troende Sjæl løftes af den Hellig-Aand op i Himlen for dér at blive delagtig i Kristi Køds Kraft. Nydelsen er aandelig, og den sker ved Sjælen (*anima, mens*), ikke ved Munden. Men Substansen i Nadveren er dog Kristi Legeme; i Nadveren mindes vi den korsfæstede, men vi tilegne os tillige den opstandne og herliggjorte Kristus, altsaa den hele Kristus. Vi blive delagtige baade i hans Kød og i hans Aand. Hans Kød er levendegørende for os, fordi Kristus ved det ligesom inddrypper (*instillat*) sit aandelige Liv i vore Sjæle. Snart taler han om Menneskets Op-højelse, snart om Kristi Nedstigning. Ap. Gern. 7, 55 viser, hvorledes den troende Sjæl kan henrykkes i Himlen: Kristus har dér ikke for- andret Sted, men han gav sin Tjeners Øje en Skarphed, saa det trængte gennem alle Himle. Ved Meddelelsen af Livskraften tænker C. dog ikke blot paa en sjælelig Proces, men paa en virkelig Meddelelse; her er ikke alene noget subjektivt, ogsaa noget objektivt. Men kun den troende og værdige Nadvergæst faar Sakramentet; skønt det ikke er Troen, der gør Sakramentet, er hele Sakramentet afhængigt af den nydendes Tro. Som Regnen flyder af uden at trænge ind, naar den falder paa haarde Stene, saaledes stode de ugudelige Guds Naade bort, saa at den ikke kan trænge ind. —

C.s *Institutio* slutter med et Kapitel: *De politica administratione*; af det og af andre spredte Udtalelser i hans Skrifter og Breve kunne vi danne os en Forestilling om hans Politik. Han hævder Statens Betydning over for Gendøbere og andre, der mente, at Staten stred mod den ægte Krdm.s Aand. Den er tværtimod lige saa nødvendig som Lys og Luft, Mad og Drikke. Den skylder Gud sin Magt og maa udvikles efter et teokratisk Mønster. Stat og Kirke skulle staa ved Siden af hinanden som selvstændige Organismer, der hver have sit Omraade. Statens Virksomhed er rettet paa

det ydre Liv, ikke paa Samvittighederne, og enhver Sammenblanding af borgerlig og kirke- lig Magt strider mod Guds Ord. Derfor er C. en Modstander baade af Tanken om en Kirkestat, der er et hierarkisk Overgreb, og af Henrik VIII's Paastand paa at være »K.s Overhoved under Kristus«; det er Blasfemi. K. behøver Statens Hjælp, saa længe indtil alle Mennesker ere gennemtrængte af Guds Rige; men Statens Politisk skal ledes af Fromheden. Baade Stat og K. skulle hylde Kristus som Konge; derfor satte han Kristi Monogram og Genève's Vaaben over alle Porte og paa alle offentlige Bygninger. Øvrigheden maa være streng. Den skal være vaagen for at kunne kvæle Spirerne til det onde og for at kunne straffe; og den bærer Ansvaret for alle ustraffede Forbrydelser. Det er en »grusom Menneskelighed« (*crudelis humanitas*) at give de ugudelige løse Tøjler. Der er en dyb Sandhed i det gl. Ord: »En Fyrste, der intet tillader, er et Onde; men en Fyrste, der tillader alt, er et større Onde«. Øvrigheden skal bruge Sværdet, men for Samvittighederne maa der vises Agtelse, og den verdslige Øvrighed maa ikke gøre sig skyldig i Trostvang. Men har Staten end ikke Ret til at gribe ind paa K.s Omraade, er det dog dens Pligt ved alle Midler at støtte K.; thi Guds frygt og Religion danne Grundlaget for hele Statslivet. Derfor vil ogsaa en rets- skaffen Øvrighed gerne lytte til K.s Raad (jvfr. Theodosius og Ambrosius). Men den hl. Skrift lærer os, at Øvrigheden skal lydes,* saa længe det kan ske uden Ulydighed imod Gud. C. formaner Undersaatterne til at være ydmyge over for Øvrigheden, til ikke at klage over Skatter og de styrendes store Indtægter og ikke kritisere. Lovene ere de stærkeste Nerver i Statslegemet (*validissimi rerum publicarum nervi*), og Forbilleder for gode Love have vi i de jødiske Love, som den jødiske Stat var det fuldkomneste Teokrati i Oldtiden. Øvrigheden skal værges Guds Ære og straffe alt, hvad der i Guds Øjne er strafværdigt. Og den skal vise en hensynsløs Strengheid. Den, der gør sig skyldig i Oprør mod Gud, eller som stræber efter at afskaffe den aabenbarede Religion, er en Majestætsforbryder, og han skal bringes levende paa Baalet. Gudsbespottelse, Afgudsdyrkelse, Utugt og Ægteskabsbrud skal straffes med Døden, andre Forbrydelser og Synder med Gabestok, Piskning eller Landflygtighed, og Tortur maa bruges for at bringe Synderen til at bekende. Selv paa C.s Opfattelse af Straffen spores Virkninger af hans Lære om Udvælgelsen; den siger ikke mod Menneskets Forbedring, men er et Udslag af den guddommelige Tugt og Guds Hævn. I Genève, som i alle Teokratier, blev Strafferetten meget streng, fordi saa godt som alle Forbrydelser bleve set under Evighedens Synspunkt og opfattede som Krænkelser af den guddommelige Majestæt; og hele Tidsaanden (jvfr. Karl V's *Carolina* af 1532) bar i Retning af drakoniske Straffe. I Modsætning til Gendøberne hævdede han, at retmæssige Krige ere tilladte. Det er ogsaa Pligt at værges Ret og Frihed over for tøjle- løse Fyrster. Men Revolution er ikke tilladt, selv om en Fyrste er tyrannisk; thi strenge Herrer ere ofte en Tugtelse fra Gud. Kun

naar Øvrighedens Befalinger stride imod Guds Bud, er det tilladt at tage sig selv til Rette; thi saa har Øvrigheden afsat sig selv. Herved led Lydighedspligten over for Øvrigheden et stort Skaar; thi hvor mange af Øvrighedens Handlinger paa Refs. Tid stred ikke imod Guds Bud? Derfor kunde den samme C., der saa afgjort indskærper Lydighed mod Øvrigheden, blive Lærer for dem, der hævdede den borgerlige Frihed og den individuelle Selvstændighed lige til Kongemord, og man har ikke uden Grund sagt, at C.s Arbejde paa den borgerlige og kirkelige Lovgivnings Omraade har haft lige saa stor verdenshistorisk Betydning som hans kirkel. Reformatorvirksomhed. —

Ogsaa som Skriftfortolker og Prædikant indtog C. en fremragende Plads (A. Tholuck, *Vermischte Schriften* II, 330 f.). Den hl. Skrift var for ham ét og alt; han er Fader til den Skriftbetragtning, der tilsidst kulminerede i Ordet: »Biblen er Protestanternes Religion«. Derfor kom Skriftfortolkningen ogsaa i højere Grad til Ære og Værdighed hos dem, der fulgte ham, end hos Luthers Disciple. Selv har han efterladt Kommentarer eller Prædikener over omtrent hele Biblen. Højest blandt disse staar for det gl. T.s Vedkommende uden Tvivl hans Udlæggelse af Psalmerne, for det nye T.s Fortolkningen til de paulinske Breve. I hin mærker man, hvad den gl. Pagts Psalmebog havde været for ham selv i hans Livs trange Tider; derfor forstaar han saa ypperligt at lukke Psalmerne op og vise deres relig. Indhold. Ved Fortolkningen af de paulinske Breve træder hans Klarhed, Stringens og logiske Sans frem paa en glimrende Maade, og det er forholdsvis sjældent, at den rolige Tankeudvikling afbrydes af bitre Udfald mod Paven og Romerk. Det er gennemgaende hans Maal, uden alle Bihensyn, at trænge til Bunds i den bibelske Forf.s Tankegang (*mentem scriptoris patefacere*). Baade under Paavisningen af det messianske i det gl. T. og i Vurderingen af Skrifter som Peters 2. Brev og Judas's Brev og i hans Ord om Paulus's Forfatterskab til Hebræerbrevet, som han betvivler, sporer man hans billige og forudsetningsløse Kritik, der er langt mindre subjektiv end Luthers. Hans Uheldeth træder ogsaa frem ved Fortolkningen af Steder som Joh. 8, 1 f., 1 Joh. 5, 7 og selv Matth. 16, 18. Til Gengæld har hans egen dogmatiske Opfattelse bragt ham til at kunstle med et Sted som Joh. 3, 5, og mere end én Gang mærker man, at ogsaa hans Forudsetningsløshed har haft sin Grænse.

Vi have over 2000 Prædikener af C., fordelte paa 11 Aar, for en Del næsten stenograferede af Jean Budé, Nicolas des Gallars, Jean Cousin og andre, og gennem dem faa vi et tydeligt Indblik i hans Forkyndelse (A. Watier, *C. prédicateur*, Genève 1889). Grundvolden for hans Prædiken er den hl. Skr., Guds urokkelige Ord. I Prædikenerne møde vi den samme logiske Orden, som i hans Skrifter, og de vise, at han kendte Menneskehjertets Glæder og Sorger og forstod at tale, saa jævne Folk kunde følge ham. Han føler sig som et Sendebud fra Gud, der skal hævde Guds Majestæt og sørge for, at Lærdommen bliver modtaget med den rette Frygt, og overalt høre

vi den strenge Moralist, der nævner og angriber Synden under dens rette Navn. Tidens Djærvhed og Raahed kan ogsaa vise sig i hans Prædikener, og man mærker gennem de varme Ord, at Genève var som en belejret By, og at det gjaldt om at frelse Ref. —

Den ældste Biografi af C. skrev Th. Beza nogle Uger efter hans Død; den blev senere omarbejdet af N. Colladon (trykt i Opera XXI). Nyere Biografier skyldes P. Henry (I—III, Hamb. 1839 f.), E. Staehelin (I—II, Elberf. 1863), Gammel-Katoliken F. W. Kampschulte (I. Leipz. 1869, gaar kun til 1541) og F. Bunge (dsk Overs. Kbhvn 1877). E. Doumergue har bebudet en ny, stort anlagt Biografi. Om Forh. i Genève se L. Vulliemin, Hist. de la confédération Suisse (2. éd. Lausanne 1879) II, 50 f. En tilfredsstillende større Fremstilling af hans Teol. savnes; om hans Etik findes en Monografi af P. Lobstein (Strassb. 1877). Den bedste Udg. af hans Skr. er den i Corpus Reformatorum (Bruchweig 1863 f., hidtil 56 Bd.). En stor Mængde af hans Breve findes i Herminjard, Corresp. des réformateurs dans les pays de langue fr. (2. éd. Genève 1878—93, hidtil 8 Bd.). Haandudgaver af hans Kommentarer til N. T. og Psalmerne (Halle 1831 f.) og af hans Institutio (I—II, Halle 1834) har A. Tholuck givet. Fr. N.

Calvino, Paolo, Valdesierpræst, blev født 7. Marts 1846 i Torre Pellice i Valdesierdalene. Efter at have gennemgaaet Gymnasiet i sin Fødeby studerede han Teol., først i Firenze, senere i Berlin. Paa Hjemrejsen derfra holdt han Foredrag i fl. tyske og hollandske Byer for at vække Sympati for Evangelisationsarbejdet i Italien. Efter sin Hjemkomst virkede han som Evangelist og Lærer i Firenze, Ancona, Guastalla og Torre Pellice, hvor han ogsaa, efter 1875 at have modtaget Ordination, prædikede hver Søndag. Fra Torre Pellice gik han til Como som Præst, og senere kom han til Lugano, Ancona og Biasca; nu (1898) er han atter Præst i Lugano. Han har gjort en stor Mængde Rejser til forskl. Lande for at indsamle Bidrag til Valdesiernes Mission i Italien; i Danmark har han (1879—97) været 5 Gange, og Sverige besøgte han ogsaa 1897 (C. Bornemann, Fra Italien. 2. Udg., Kbhvn 1898).

Calvisius (Kalwitz), Seth, Teolog og Musiker, f. 1556 i Gorschleben i Thüringen, døde 1615 som Lærer og Kantor ved Thomasskolen i Leipzig. Han har forfattet fl. Skrifter om den bibelske og kirkl. Kronologi (*Opus chronologicum*, ed. IV, 1605) og harmoniseret Kirke-melodier (*Harmonia cantionum ecclesiasticarum*).

Calvör, Kaspar, Generalsuperintendent i Clausthal, f. 1650 i Hildesheim, d. 1725 i Clausthal, var en lærd, irenisk Teolog af Calixtus's Skole. Hans mest bekendte Skrift er *Rituale ecclesiasticum* (Jena 1705).

Calw er en lille By i Württemberg; den ligger paa Østgrænsen af Schwarzwald i den snævre dybe Dal, der gennemstrømmes af den smalle Flod Nagold. Oprindeligt stod den under Greverne af C., men i 14. Aarh. kom den til Württemberg. Den var tidligere Sæde for Storhandelen i de Egne, men nu er den væsentlig en Fabriksby, der huser mange Arbejdere. Den pietistiske Vækkelse fandt tidlig et Hjemsted i

C. 1673 var Byen i stor Bevægelse, fordi Børnene mente at have set Djævelen, som vilde føre dem bort til Heksenes Forsamlinger, og i Beg. af 18. Aarh. oplevede mange af C.s Borgere en særlig Vækkelse i deres Sjæle, idet nogle havde hørt om den evgl. K.s Forfald, hvorfor de tænkte paa at skille sig fra denne. I 19. Aarh. blev C. atter et af Knudepunkterne for den relig. Vækkelse i Württemberg, navnlig ved C. G. Barth (S. 224), som 1829 dannede en Traktatforening i C., der 1833 udviklede sig til »C.-Verlagsverein«, som har udgivet en Mængde Skrifter til den bibelske og kirkl. Oplysnings Fremme. Efter (1838) at have opgivet sit Præsteembede i Möttlingen, slog C. G. Barth sig ned i C., hvor han virkede til sin Død, og efter hans Bortgang har Forlagsforeningen fortsat sin Virksomhed. Et af de sidste Arbejder, der er udgivet af den, er en ypperlig »Württembergische Kirchengeschichte« (Calw 1893). 1834 blev D. F. Strauss's Ven, Christian Märklin, Diaconus i C., og dér skrev han sit bekendte Angreb paa den sydtyske Pietisme («Darstellung und Kritik des modernen Pietismus. Ein wissenschaftl. Versuch», Stuttg. 1839). Fr. N.

Camaldolesere (Camaldulane eller Camaldulensere) kaldes de Kongregationer, der staa i Forbindelse med den hl. Romualdos oprindelige Eremitstiftelser. Romualdo, en Slægtning af de ravennatiske Hertuger, f. i Ravenna o. 952, var en af de mange Svømmere, der under sin Tids almindelige kirkl. Forfald, rimeligvis paavirket af de i Mellem- og Syd-Italien levende græske Traditioner, fornyede Tanken om Eremitlivet som Fuldkommenhedens Maal. Som ung trak han sig tilbage til det fra Cluny reformerede Kloster S. Apollinare in Classe for at sone Faderens Drab af en Slægtning ved en 40 Dages Bod, tog saa Munkedragt, men, utilfredsstillet ved Klosterlivet, begyndte han, dreven af hellig Iver, at flakke om fra Sted til Sted i Italien og udenlands, snart prædikende Bod og revsende Gejstlighedens Simoni og Forfald, snart stiftende Eneboersamlag, især i Mellem-Italien — hans Biograf siger, at han vilde gøre hele Verden til et Eremitbo. De fleste af disse Stiftelser, der minde om Østens »Laurer«, forfaldt dog snart efter hans Bortgang fra dem. Fængstof for hans Tanker var der nok af i Tidén, selv Venezias Doge og Kejser Otto III, der vaklede mellem Drømmen om Cæsarernes Storhed og asketisk Hellighed, blev grebne af hans Bodsord. Kejseren besøgte ham 999 paa en Ø ved Ravenna og betroede ham at reformere Abbediet i Classe paany — en Opgave, der mislykkedes for Romualdo, hvis hensynsløse Streng-hed ikke var forenet med Benedicts Organisations-evne. Ogsaa Missionsiveren greb Asketen; han udsendte Disciple til Preussen og Rusland og foretog selv et resultatløst Forsøg i Ungarn (1012). 1018 stiftede han Eremitboet Camaldoli (*Campus Maldoli*), i en højtliggende, skovklædt Dal, N. for Arezzo i Apenninerne. 1022 besøgte Kejser Henrik II ham i hans nye Stiftelse paa Monte Sitrío ved Sassoferato i Umbrien, og 19. Juni 1027 stred han den sidste Strid, frivilligt indespærret som en levende død, i en Celle i Val di Castro. 5 Aar efter rejste hans Disciple med pavelig Tilladelse

et Alter over hans Relikvier. Hans Helgendag er 7. Febr. — Efter hans Død fortsatte Disciple, som Guido af Pomposa, Ugo af Farfa og Gualberto (Vallombrosesnes Stifter), hans Gerning, dog uden at holde strengt paa Eremitlivets Nødvendighed. Derimod grundede den berømte Petrus Damianus, der 1036 blev Munk i Fonte-Avellano (stiftet 1000 af en Discipel af Romualdo) flere Eremitklostre og forbandt dem med Fonte-Avellano til en (1076 af Paven stadfæstet) Kongregation. Han skrev ogsaa 1040 Romualdos Liv og ivrede i sine Stiftelser for legemlige Tugtelsers Fortjenstfuldhed. —

Den af Romualdos Stiftelser, der holdt fastest ved hans Tanker var Camaldoli. De 5 smaa Celler voksede op til et betydeligt Mønsterkloster. Livet her deltes mellem Bøn (daglig blev hele Psalteret sunget) og legemligt Arbejde (Agerbrug og Haandarbejde som Kurvflætning). Maaltiderne indtoges i Ensomhed; Kød og Vin vare forbudte. Kun Torsdag og Søndag maatte der ikke fastes; i den egentlige Fastetid var Føden kun Mel og Urter. De barfodede Munke med oplejet Haar og langt Skæg, der gik i en hvid Kutte med et hvidt Bælte og Skapulér, vare forpligtede til dyb Tavshed. Ivrige bodfærdige indelukkede sig ganske og nød kun Vand og Brød. Betydningsfuld var Optagelsen af *Famuli*, der vistnok aflagde Munkeløfter, men fritoges for den strengeste Faste og Tavshed mod at forrette det nødvendigeste udvortes Arbejde. De bleve Forbilledet for Lægbrødrene hos Vallombroserne. 1072 fik C. af Alexander II pavelig Stadfæstelse som en selvstændig Eremitkongregation med frit Superiorvalg, og en Del Eremitklostre sluttede sig til Camaldoli, hvis Prior var deres *Major* (nogle ital. C.-Klostre, grundlagte efter Reformationen, bære ogsaa Navnet »Camaldoli«, der saaledes er blevet et Fællesnavn ligesom »Certoza«). 1080 gav den 4. *Major*, Rodolfo, den første skrevne Regel, der mildnede Livet ved at indskrænke Fasten, tillade Fællesspisning og Kød og Vin ved Festerne: iøvrigt fulgte Benedicts Regel. Rodolfo stiftede ogsaa 1086 det første af de faa C.-Nonneklostre. Cluniacensernes store Indflydelse medvirkede til, at Eremitlivet trængtes tilbage, ligesom flere Klostre dannede selvstændige Abbedier. Allerede Rodolfo havde tilladt de Brødre, der ikke udholdt det, at bo i et Kønobitkloster nedenfor Camaldoli (*Fonte buono*). De store Jordegodser og Manglen paa fremragende Mænd bidrog snart til Forfaldet (af berømte C. maa dog nævnes Kirkeretskræren Gratian). Som sædvanlig forsøgte strengere Elementar Reforme, hvorved der dog kun indtraadte Spaltninger. I 14. Aarh. fremkom saaledes Observanter, der levede efter den gl. Regel. 1212 havde Venezia indkaldt C., der paa en af Lagunerne byggede S. Michele ved Murano; de bleve allerede 1300 Kønobiter og dannede 1476 en selvstændig Kongregation, til hvilken Classe, Val di Castro og Fonte Avellano sluttede sig. 1513 forenede Leo X en kort Tid (ophævet af Pius V) alle C., der nu deltes i Eremiter, Observanter og Konventualer, under Camaldoli igen og tillod, at »Majoren« valgtes paa 3 Aar, skiftevis en Eremit og en Kønobit. 1520 stiftede dog allerede Paolo Giustiniani en

ny, strengt levende Kongregation, hvis Hovedsæde var Monte-Corona ved Perugia (de kaldes den hl. Romualdos Kongregation). Den bredte sig til Tyskland, Polen og Østerrig. En selvstændig piemontesisk Kongregation stiftede Alessandro fra Leva 1601 i Torino. Den fik en Aflægger i de franske C. (*Notre Dame de Troste*), der paa Richelieus Ønske afbrød Forbindelsen med Italien (1635) og siden 1642 lededes fra Klosteret Gros-Bois ved Paris. I 18. Aarh. dannede C. 5 uafhængige Samfund under selvstændige Majorer. 1782 udjoges de af Østerrig, Revolutionen bragte dem den samme Skæbne i Frankrig og andetsteds; 1808 plyndrede Franskmændene Moderklostrets berømte Bibliotek. 1822 fornyedes de dog i Napoli, men med det nye Italiens Dannelse kom nye Storme, og Kongregationen fra Camaldoli har nu kun 6 Klostre; mest bekendte ere Moderstiftelsen (med selvstændige Smaahuse for hver Eneboer) og det skønliggende Camaldoli ved Napoli (grundlagt 1585). Kongregationen fra Murano har haft den Ære at give Rom en Pave, Gregor XVI, der oprindelig hed Mauro Cappellari; han var først Medlem af S. Michele paa Murano, senere Abbed i S. Gregorio paa den cælske Høj, som Romualdos Disciple havde arvet efter Benedicts. Den nugældende C.-Regel er fra 1569 (P. Damiani, Vita St. Romualdi i Mon. script. Lat. 144, 953 f.; Mittarelli og Costadoni, Annales Camald. 1—9, Venezia 1755—73; Helyots, Gesch. der Klösterorden V). J. O. A.

Cambacérés, Etienne Hubert, fr. Kardinal, f. 1756 i Montpellier, blev 1802 Ærkebiskop af Rouen og 1803 Kardinal; han døde 1818.

Cambridge, Romernes *Camboritum* (siden Cantebriggæ, Cantabrigum), Englands 2. Universitetsby, er Hovedstaden i Grevskabet C. og ligger ved Floden Cam. De storartede Kollager med tilhørende Kirker, Parker og Sportspladser give den et halvt middelalderligt og idyllisk Præg. C. ejer arkitektoniske Monumenter som den hl. Gravs Rundkirke (fra 1101 i normannisk Stil) og *Kings College's Chapel* (1441, i pragtfuld gotisk Stil). De 37,000 Indb. leve væsentlig af Universitetet, der stammer fra den Klosterskole, som holdtes i St. Giles for Stiftet Elys Gejstlige. 1209 udvandrede en Mængde Studenter (3000 siger en gl. Forfatter) fra Oxford, og en Del af dem søgte til C. I den følgende Tid voksede Lærdomssædet paa ægte Middelaldersvis op til et *studium* efter Paris's Mønster, søgt ogsaa af Fastlandets Studerende. Allerede 1229 havde det sin Kansler, der til 1402, da en pavelig Bulle gav Universitetet Valget i Hænde, var Bispen af Elys Embedsmand; og 1231 fik det kgl. Privilegier. Overfor Kansleren stod *corpus scholasticum*, repræsenteret ved 2 Prokuratorer (*Proctors*), svarende til de 2 »Nationer« (*Southern and Northern men*), der her samlede til Studier, men ogsaa til talrige Sammenstød med Borgerne. Hovedvægten lagdes paa »de frie Kunster«, og Artisterne havde Styrelsen og Graderne i deres Haand. Ved Siden af Klosterskolerne (Fransiskanerne allerede 1224, siden Dominikanerne og andre), hvis Studenter selvfølgelig levede et Fællessliv, fremstod andre selvvejende Konviktkollegier for Studenter, som ikke vare Klosterfolk (*aulæ, Halls*) med egne Statuter og Skikke, Boliger

for Lærere og Elever, der alle havde deres Beneficier, egne Kapeller, Biblioteker osv. Stipendiaterne (*socii, Fellows*), baade graduerede og ikke graduerede, styredes af en *Principal (Head, Provost)*. Det ældste *College* var *Peterhous* (grundlagt 1284 af Bisen af Ely); *Corpus Christi* (1352) drev især teol. Studier.

1318 fik C. en pavelig Bulle, der officielt stadfæstede det som et *studium generale*. Styrelsen laa i samtlige Magistres Hænder (*universitas magistrorum*). Medens Wyclif prædikede Evangeliet, voksede C. sig fast i stiv Skolastik, og 15. Aarh. blev derfor en Nedgangstid. Ved Fisher, der støttedes af Lady Margaret, Henrik VIII's Moder, og Erasmus, trængte saa Humanismen sejrrig ind, og snart fulgte Evangeliet ved Tyndale, Latimer og Cranmer. Reformationen blev dog ogsaa materielt en Skærpsild for C., hvis mange Beneficier truedes, og i Slutn. af Henrik VIII's Regering reddedes det kun ved Parkers Energi fra Ophævelse. *College*-Systemet var imidlertid brudt ved Ansættelsen af særlige Universitetsprofessorer (1524 Lærestole for Matematik, Retorik, Logik og Filos.; 1540 for Teol., Jura, Medicin, Græsk og Hebr.), men *College*-Lærerne satte længe disse Poster i Skygge. Maria d. blodige sikrede vel det berømte *Trinity College's* Eksistens (stiftet 1546), men søgte med Magt at føre Universitetet, der var blevet Englands Wittenberg, tilbage til Rom. Endelig sejrede den rensede Lære ved Elisabeths og Lord Cecil's Støtte, men nu havde Puritanismen faaet Fodfæste i C., og for at sikre sin Kirke gav Dronningen 1570 Universitetet nye Statuter, der afløste den hidtidige demokratiske Ledelse med en oligarkisk, som lagdes i *College-Principal*ernes Hænder. Episkopale og Puritanere stredes længe om C., især var *Emmanuel College* (1589) Puritanismens faste Borg. Da Cromwell, der havde studeret i C. og været Universitetets Parlementsmedlem, sejrede, drevs de Episkopale ud. Det 17. Aarh. gjorde C. til Matematikens og Naturvidenskabens Hovedsæde (Barrows og Newton), og overalt vakte C.s Platonikere, der sværmede for den gl. gr. Filosof og for Descartes, Opsigt. De nuværende Statuter skyldes Kommissionerne af 1850 og 1872 og *Universities of Oxford and C. Act 1877*, der ophævede den eng. Statskirkes Monopoler paa Universitetets og Kollegernes Embeder og Indtægter, indførte nye Studiegrene, knyttede *Colleges* nærmere til Universitetet og ændrede Forholdene ved *Fellowships*. Stor Fortjeneste af disse liberale Reformere havde F. W. Farrar (*Essays on a liberal Education* 1866). Ikke mindst Indflydelse paa engelsk Aands- og Kirkeliv har C. haft i vort Aarh. ved først at være et Arnested for den »evangeliske« Skole (Charles Simeon), senere Hjemsted for fl. af Englands betydeligste Teologer, navnlig *the Three* c.: B. F. Westcott, J. B. Lightfoot og F. J. A. Hort.

Det nuværende Universitet viser, trods alt, Englændernes sædvanlige, varme Sans for Bevarelsen af de gl. Traditioner. Siden 1603 sender det 2 Medlemmer til Parlamentet, det styrer og ejer sig selv, har intet Statsilskud, skønt dets Midler ikke kunne maale sig med de rige Kollegiers (1890: 45,899 Pd. St. i Indtægt; Tri-

nity C. havde alene 103,863 Pd. St.). Overfor Byen har det bevaret gl. Privilegier, saa som Deltagelse i Opsynet med den offentlige Sædelighed, og det tilser de Huse, hvor (siden 1869) Studenter, der ikke leve i *College*, bo (*licensed lodgings*). Valgretten til Embeder og Forvaltningen tilhører egentl. Senatet, alle *Doctors and Masters* (1892: 6774), men udøves af et Udvalg, *Council of the Senate*, de i C. tilstedeværende, mest derboende Senatsmedlemmer, Universitetslærere og *Fellows (Graduates on the Electoral Roll*; o. 500). De højeste Embedsstillinger (*Chancellor og Stewards*) ere blotte Æreshverv; den faktiske Ledelse udøver Vicekansleren (en *Master* for et *College*) med de disciplinære Øvrigheder (særlige for graduerede og Studenter, for disses Opførsel udenfor Universitetet [*Proctors*], i Kollegierne og i de tilladte Bylogier), med Embedsmænd som en Arkivar, en Bibliotekar, en Finansstyrelse osv. Studieledelsen haandhæver *General Board* og 12 specielle *Boards* (nærmest svarende til vore Fakulteter). Lærerkrafterne ere usædvanlig rigelige, foruden Professorer, *Readers og Lecturers* staar en Stab af Docenter, mest *Fellows*, til Raadighed, dertil kommer talrige særlige Lærere (*Teachers*) og Kollegernes egne Lektorer samt private Hovmestre (*private tutors*). I de 17 *Colleges*, der nu økonomisk bidrage til Universitetets Underhold, men stadig ere selvstændige Konvikter med egne Love (hvor Størsteparten af Studenter endnu leve; 1891: 3029, mod 156 udenfor), drives Studierne (o. 3 Aar) med de ujevnt fordannede Studenter (*Undergraduates*) paa ret bunden Vis. Ved Siden af Forelæsninger paa Universitet og i *Colleges* faa Studenterne regelmæssig Privatundervisning; Eftermiddagen helliges Sport, Aftenen ofte Klubber. Hvert *College* ledes af en *Master (Principal)* og et *Governy body*, valgt af de ældre *Fellows* (graduerede Stipendiater); de øvrige Medlemmer ere *Graduates, Fellow-commoners* (unge adelige, der have den Ære at spise med *Fellows*), *Scholars* (Studenter med Stipendier, *Scholarships*), *Pensioners* (den store Mængde betalende) og *Sizars* (de ubemidlede, for hvem nedsatte Priser gælde). De mest ansete *Colleges* ere: *Trinity*, Englands største (670 Studenter, 3550 Medlemmer), *St. John's* (fra 1511) og *King's C.* (fra 1441). Hertil komme 2 billige *Hostels (Selwyn C. 1882; Ayerst Hall 1884)*, *Ridley Hall* (1881), der forberede Teologer efter endt Studietid til Embedsgerningen, og endelig Kvindeskolerne. — Et akademisk Aar deles i 3 *Terms* (o. 25 Uger); der holdes talrige skriftlige Eksaminer; Baccalaureatet (B. A.) naas efter 3—4 Aar og 3 Eksaminer; men de saakaldte *Honoursmen*, der frivillig vælge grundigere og bredere anlage Studier, ombytte særlig den sidste Prøve med de vanskeligere *Tripases* (et teol. siden 1874). *Bachelors* kunne efter 3 Aar, mod særlige Kendelser, fordr *Master-Degree (M. A.)*. Doktorgraderne ere mest Ærestitler. C.s store Indflydelse paa engelsk Aandsliv er stegen ved de Foredrag, der siden 1858 indrettes for »udenforstaaende (*University Extension*)»; men gennem Opsyn med Skoler og Eksaminer, ved Udgivelse af videnskabelige Skrifter og Lærebøger, og først og sidst ved den store Betydning, det personlige Samliv med Lærerne har, øver det, ligesom Oxford, en Indflydelse, som Fastlandets

Universiteter ikke have. Universitetet, som de enkelte *Colleges*, besidder fortrinligt Undervisningsmateriel og Samlinger, og dets Bibliotek gemmer Haandskriftskatte som *Codex Bezae* (se S. 280). (Statutes and Ordinances of the Univ. of C., 1883; University Reporter, ugentlig; The Univ. Calender, aarlig; J. Bass Mullinger, A history of the Univ. of C., London 1888; Minerva for 1892—93). J. O. A.

Cambridge i Massachusetts (*U. S. A.*), grundlagt 1630 ved Floden Charles NØ. f. Boston (o. 60,000 Indb.), er Sæde for Harvard-Universitetet, det berømteste i de forenede Stater; se Harvard.

Cambridge Camden Society blev dannet 1839 af 3 Tilhængere af den anglikatolske Bevægelse: Benjamin Webb, E. J. Boyce og J. M. Neale. Dets Formaal var at fremme Studiet af den kr. Kunst, navnlig af alt, hvad der vedrører Kirkebygningerne og deres Udsmykkelse. Selskabets Tidsskrift, *The Ecclesiologist*, blev udgivet af Webb. 1846 blev dets Hovedsæde flyttet til London, og da blev dets Navn ændret til *The Ecclesiological Society*. C.-C.-S. har desuden gjort sig bekendt ved en ihærdig Kamp imod lukkede Stole i Kirkerne, der af Modstanderne blev betegnet som *The Tractarian Anti-Pew Mania*, og det har ogsaa Fortjenester af Psalmesangen. Fra det udgik fl. af de Mænd, der, som F. A. G. Ouseley og W. H. Monk, 1841 dannede *the Molett Society*.

Cameen, Sven, sv. Biskop, f. i Kölens Præstegaard i Vermland 11. Juli 1667, studerede hjemme og i Ulandet. 1698 blev han præsteviet, 1701 udnævntes han til Præst ved Drabantkoret, senere til Vice-Overhofprædikant og Hær-Superintendent, og opholdt sig som saadan i Polen 1701—1704. 1704 blev han Præst ved Katarina-Kirken i Stockholm, 1718 *pastor primarius*. 1725 blev han kaldet til Biskop i Vesterås; han døde 6. Juni 1729. Hans Børn blev adlede med Navnet Caménsköld.

Camerarius (Kamermeister), **Joachim**, tysk Humanist, blev født i Bamberg 12. April 1500. 1512 kom han i Huset hos Humanisten Georg Helt i Leipzig, og dér blev han 1516 Baccalaureus. Senere rejste han til Erfurt, hvor han sluttede sig til den Kreds, der samledes om Eoban Hesse, og 1521 blev han immatrikuleret i Wittenberg, hvor han især blev nøje knyttet til Melanchthon. Med flere Afbrydelser havde han sit Hjem i Wittenberg indtil Efteraaret 1525. 1526 blev han, paa Melanchthons Anbefaling, kaldet til Lærer i Gr. og Lat. ved Gymnasiet i Nürnberg; 1529 besøgte han Melanchthon, da denne var i Speier paa Grund af Rigsdagen, og 1530 var han i Augsburg og hørte Oplæsningen af den rom.-kat. *Confutatio*. Ved Gendrivelsen af den støttede Melanchthon sig i Beg. til C.s Optegnelser, indtil han fik en Afskrift af Konfutationen. 1535 modtog C. en Kaldelse til Tübingen, hvor han deltog i Universitetets Omdannelse, og 1541 kom han til Leipziger-Universitetet; dér virkede han til sin Død (17. Apr. 1574). 1554 var han til Stede paa Fyrstedagen i Naumburg, 1555 paa Rigsdagen i Augsburg, og kort efter blev han kaldet til Nürnberg i Anledn. af den osiandristiske Strid (se Art. Osiander). 1555 udgav han *Querela M. Lutheri seu somnium*, i

hvilken han udkaster et mørkt Billede af Tilstanden i de luth. Menigheder. Han var en udmærket Pædagog og Filolog; i teol. Henseende hørte han til Melanchthons Retning. 1545 udgav han, til Skolebrug, en Slags Katekisme i gr. Heksametre; 1547 oversatte han den augsburgske Konfession paa Gr. og skrev paa Gr. et kateketisk Skrift om Kristi og Apostlenes sunde Lære, i hvilket han udtalte Tvivl om den athanasianske Bekendelses Opriindelse fra Athanasios. Desuden har han skrevet fl. ekseget. og hist. Arbejder (t. E. en Biografi af Melanchthon og *Historica narratio de Fratrum Orthodoxorum ecclesiis in Bohemia, Moravia et Polonia*, der først blev udgivet af hans Sønnesøn, Joachim Ludwig C.). Han udgav ogsaa, men paa en aldeles uforsvarlig Maade (se v. Druffel i Münchener-Akad.s Sitzungsberichte for 1876), Melanchthons Breve og tilvejebragte en værdifuld Samling af Breve fra Reformationstiden, der efter hans Død blev spredt til forskl. Steder.

Camerlengo (*Camerarius*). *C. di Santa Romana Chiesa* er en Embedsmand ved den pavelige Kurie, som navnlig i tidligere Tid havde stor Indflydelse. Indtil den fr. Erobring i Slutn. af forrige Aarh. havde *C. di S. R. C.* nemlig Styrelsen af Pavens Pengevæsen og en Del af Politi- og Militærmagten under sig; han var ogsaa Præfekt for det rom. Universitet (*Sapienza*). Naar Pavestolen er ledig, ordner han alt, og han gør da ved sin Underskrift de Beslutninger gyldige, som paa Kardinal-Kollegiets Vegne udfærdiges af 3 Kardinaler. Han var tidligere ogsaa Formand for *Tribunale della Rev. Camera Ap.*, en Slags Appellationsdomstol, og under ham stod forskl. Kammer-Klerikere (*governatore, editore della Camera, tesoriere generale* osv.). Efter den verdslige Pavemagts Fald er C.s Embede betydeligt indskrænket, og hans vigtigste Arbejde er nu Ordningen af Konklavet og Ledelsen af Pavedømmets Anliggender mellem den ene Paves Død og den andens Valg. Nu har *C. di S. R. C.* under sig en Biskop *in partibus*, der er *Vice-C.*, en *editore* og en *tesoriere* samt nogle *prelaticieri di Camera* med en Dekan i Spidsen. Da Pius IX døde, var Leo XIII (Kard. Pecci) *C. di S. R. C.* — De rom. Præster vælge hvert Aar en Slags Formand, der kaldes *C. del Clero Romano*. Han gaar ved alle Processioner med bred Stola, og det er ham, der efter Konklavets Slutning retter det Spørgsmaal til Paven: Have vi faaet en Pave (*Habemus Pontificem*)?

Camero, John, ref. Teolog, fødtes i Glasgow o. 1580. 1600 drog han til Frankrig og vandt Ry som Sproglaerd. Samtidig studerede han Teol. og blev 1608 Præst i Bordeaux, 1618 Prof. ved Akademiet i Saumur. Men da han her paa Prædestinationslærens Omraade udtalte friere Meninger, blev hans Stilling saa vanskelig, at han maatte fortrække. Han drog til Skotland og blev Prof. i Glasgow; men da han her blev bekæmpet af Presbyterianerne og ladt i Stikken af de Episkopale, tyede han igen til Frankrig og blev 1624 Prof. i Montauban. Her blev han imidlertid baade af teol. og polit. Grunde betragtet med Mistanke og Had, der endog gav sig Luft i et Snigmordsforsøg, af hvis Følger han døde 1625 eller 1626.

Hans ejendommelige Prædestinationslære bestod i den saakaldte hypotetiske Universalisme, som senere fik en begavet Talsmand i hans begejstrede Discipel Amynraut (se S. 78). J. P. B.

Cameronianerne (eller *Society People*) er Navnet paa et kirkel. Parti, der blev dannet i Skotland under Karl II. 1669 og 1672 blev det tilladt nonkonformistiske Præster at vende tilbage til deres Sogne paa lempelige Vilkaar, navnlig mod Løfte om ikke at tale imod det kgl. Supremati. Nogle gik ind paa disse Vilkaar, andre forkastede dem som ugudelig Erastianisme. Præsten Richard Cameron (f. i Falkland i Fife, d. 20. Juli 1680) var en af Hovedmændene for dem, der vilde fastholde de gl. *Covenanters's* Standpunkt og holde fast ved *the headship of Christ*. I det saakaldte *Queens Jerry Paper* tog Cameron og hans Venner til Orde mod Monarkiet og udtalte deres Ønske om at faa en anden Styrelse, der hedre stemte med den hl. Skrift. Da de i Sanquhar-Erklæringen af 22. Juni 1680 aabent kastede Handsken til Kongen og alle hans Tilhængere, blev der skredet ind imod dem. Richard C. faldt i Kampen ved Airdsmoss 1680, og hans Ven, Præsten Donald Cargill, der højtidelig satte Kongen i Band, blev Aaret efter henrettet i Edinburgh. Paa den eng. Revolutions Tid vare C. endnu saa talrige, at de paa een Dag kunde stille et helt Regiment i Marcken; men Vilhelm III skuffede dem, fordi heller ikke han vilde undertrykke, hvad de kaldte »den falske Religion«. 3 Præster, som havde sluttet sig til C. (Alex. Shields, Thom. Linning og Will. Boyd), bleve efter Revolutionens godkendte som Præster i Statsk., men deres Menigheder vilde ikke følge dem, fordi *General Assembly* ikke udtrykkelig vilde forny *Covenant*. I Beg. af 18. Aarh. voldte C. nye Uroligheder, men i Tidens Løb faldt de mere til Ro, og 1743 samlede Præsterne John Macmillan og Thomas Naion dem til det saakaldte *Reformed Presbytery*, der siden fik sparsom Tilgang af andre med den presbyterianske Statsk. misfornejede. De »reformerede Presbyterianere«, der holde sig for at være ægte Efterkommere af de gl. *Covenanters*, bestaa endnu som egen Frikirke (*Old Presbyterian Dissenters*), der holder fast ved Westminster-Konfessionen og Skriften som den eneste Regel for Troen og Livet; men dette frikirkel. Samfund er i den sidste Menneskealder skrumpet betydeligt ind. 1863 fremkaldte Spørgsmaalet om det tilladelige i at aflægge Borgereden og deltage i Parlamentsvalg en Spaltning indenfor dem. 45 Menigheder vilde ikke længer fastholde det gl. Standpunkt og fordømme og udstøde dem, der vilde gøre Brug af deres Valgret; men 11 Menigheder vilde blive staaende paa det gl. Stade. Begge Partier fandt Tilslutning og Støtte hos Irlands og Amerikas Presbyterianere. 1876 sluttede de fleste af C. sig til den skotske Frikirke. 1885 var der (ifølge en Redegørelse fra John Cairns til Gladstone) kun 7 Præster tilbage, som fastholdt deres Forkastelse af Deltagelse i polit. Valg, »saa længe K.s og Statens Forfatning ikke er bragt i Overensstemmelse med *Covenant*».

Camillo de Lellis, f. 25. Maj 1550 i Bucchianico i Abruzzerne, tog 1569—74 Del i

Kampen mod Tyrkerne, men i Febr. 1575 oplevede han en alvorlig Opvækkelse, efter hvilken han først blev Novit hos Capucinerne, senere hos Fransiskanerne. Derpaa blev han Forstander for Hospitalet S. Jacopo i Rom, og under sin Skriftefaders, Filippo Neris, Ledelse, gjorde han store Fremskridt i et, efter rom.-kat. Opfattelse, fuldkomment Levned. 1584 blev han præsteviet, og s. A. grundede han Stiftelsen: »Fædrene for en god Død«, hvis Regel 8. Marts 1586 blev stadfæstet af Sixtus V. Medlemmerne af denne Orden, der, foruden de 3 sædvanlige Munkeløfter, aflægge Løfter om at pleje syge, selv i Pesttider, vandt Yndest mange Steder, og 1591 gjorde Gregor XIV denne Stiftelse til en gejstlig Orden, der skulde styres af en General. Medlemmerne bære de regelbundne Klerikeres sorte Dragt, med et ildrodt Kors paa Brystet. Allerede 1588 havde C. grundet en Stiftelse for disse Fædre i Napoli; senere fik Milano, Genova, Bologna, Mantova, Ferrara og andre ital. Byer lignende Stiftelser. C. plejede selv pestsyge i Rom og Nola og vedblev til sin Død (14. Juli 1614) at vise den største Opofrelse over for syge og døende Mennesker. 1742 blev han optagen blandt de salige, 1746 blev han helgenkronet. Ogsaa i Spanien har denne Orden (*Patres agonizantes*) til en Tid haft en ret betydelig Udbredelse; i Frankrig have de ogsaa haft et Hus ved Cannes.

Camisarder kaldes de franske Protestanter, som 1702—5 førte en blodig Krig mod Ludvig XIV's Hær; Navnet fik de maaske efter den Skjorte eller Bluse (*camise*), som de bar. Efter Nantes-Ediktets Ophævelse 1685 levede Protestanterne i Frankrig som »Ørkenens Kirke«; en regelmæssig Gudstjeneste var umulig; Profetien traadte i Stedet. Pierre Jurieus Skrift *L'accomplissement des prophéties ou la délivrance de l'église* (Rotterdam 1686) varslede Pavedømmets Undergang, og 1688 traadte Guillaume de Serre op som Profet i Dauphiné og vandt Tilhængere. Under Indflydelse af den protestiske Aand blussede den krigerske Begejstring op, som kendemærker C. En Abbé havde i sit Hus nogle fangne Protestanter, som han ved Mishandling søgte at tvinge ind under Papismens Aag, men 23. Juli 1702 om Natten blev hans Hus stormet; Fangerne blev befriede, han selv dræbt, og Huset brændt. Dermed begyndte Krigen, som fra begge Sider blev ført med stor Grusomhed. C. opildnedes af gtlest. Forbilleder; de kaldte sig *les enfants de Dieu* og deres Lejr *le camp de l'Éternel*, ved Bøn og Psalmesang forberedte de sig til Kamp. Da deres Anfører, Profeten Esprit Séguier, var bleven fanget og levende brændt 12. Aug. 1702, flygtede de op i Cevennerne, hvor de samledes under Jean Cavalier (s. d. Art.) og andre Førere. Ved en Bulle af 1. Maj 1703 prædikede Clemens XI Korstog imod dem. 4—5000 Mand, delte i Hobe, kæmpede med vildt Heltemod; Profetien blev mere og mere sværmerisk (Cevennerprofeterne). Cavalier, som førte den største Skare, vandt i Marts 1704 en Sejr, men led kort efter et Nederlag, overgav sig og udvandrede. Hans Trosfæller fortsatte Kampen, men led 1705 et afgørende Nederlag. Et Forsøg paa at forny Oprøret 1709 blev hurtigt undertrykt (J. C. K. Hofmann, Gesch. d. Auf-

ruhrs in den Seivenen u. Ludw. XIV, Nördlingen 1837; Th. Schott, Die Kirche der Wüste, Halle 1893). C. E. F.

Campanella, Tommaso, italiensk Filosof, er født i Stilo i Calabrien 1568. Han hed oprindelig Giovanni C., men da han 14 Aar gl. traadte ind i Dominikanerordenen, kaldte han sig, efter Thomas fra Aquino, T. C. Han mente, at Middelalderens Forsøg paa at forene den aristoteliske Filosofi med K.læren var spildt Umag, og han var en begejstret Dyrker af de hemmelige Videnskaber og en ivrig Tilhænger af Telesio's Naturfilos. Dette paadrog ham Forfølgelse fra Ordenens Side, og han søgte forges ved at vinde en Lærestol i Rom, Firenze, Padova eller Bologna. Et Forhør for den rom. Inkvisition slap han let fra, men da han udtalte socialistiske Tanker og varslede store Omvæltninger Aar 1600, blev han kastet i Fængsel af den spanske Regering og holdt fangen i Napoli i 27 Aar. 1626 blev han Inkvisitionens Fange, men efter 3 Aars Fangenskab slap han løs og kom til Frankrig, hvor han først (1634—35) levede i Aix, senere i Paris, værnet af Kard. Richelieu. Der begyndte han en Udg. af sine samlede Skrifter, men døde allerede 1639. C. havde en levende Interesse for Politik og mente, at han selv var kaldet til at være en relig.-polit. Reformator. Han drømte om et teokratisk Verdensrige, der skulde styres af Paven; det skulde særlig være Spaniens Opgave at bringe Folkeslagene i de andre Verdensdele ind under K., men Frankrigs »allerkristeligste« Konge skulde undertvinge Kæterne i Europa. I Fængslet udviklede han i Skriftet »Solstaten« (*civitas solis*) sit Ideal af en Stat, i hvilken Naturvidenskaben og Filosofien raadede, og det legemlige Arbejde var agtet. Fra den skulde Privatejendom være udelukket, og Forbindelserne mellem Mand og Kvinde skulde ordnes af Øvrigheden med tilbørligt Hensyn til Fysiologien. I dogmatisk Henseende er C. Eklektiker, og han røber stor Forkærlighed for kabbalistiske og teosofiske Spekulationer. I hans *Atheismus triumphatus* er Gendrivelsen af Ateismen meget svag (om hans Filos. se Høffding, Filos.s Hist. I, 137 f.).

Campanile er egentlig Betegnelse for enhver Konstruktion, der er indrettet til at bære *campanæ*, Klokker (s. d. Art.), hvad enten denne danner en særlig Bygning (Klokketabel, Taarn) eller ikke (Trærytter over en Kirkefacades Tag). Specielt bruges C. dog om de store, ofte fritstaaende Kirketaarne, der maaske allerede i 6.—7. Aarh. bleve opførte ved de italienske Basilikaer. I Østen forekomme vel Taarne tidligere (4.—5. Aarh.) som Led af kr. Kirkebygninger (først i Syrien), men bestemte til at indeholde Trapper for de Kirker, der havde Galerier. De runde og (især siden 1000) firkantede C., som hæve sig frit ved Siden af italienske Kirker (f. E. i Ravenna og Rom), havde rimeligvis oprindelig fortifikatorisk Bestemmelse, men da Klokker paa den Tid, de ere opførte, vare almindelige, har man maaske ogsaa fra først af brugt dem til Klokketaarne, i alt Fald ere de fleste romerske C. sikkert egentlige Klokketaarne. I de romanske Kirker N. for Alperne inddroges Taarnene nøje i Bygningernes Organisme, i Syden vedblev man med de fritstaaende C.

Berømte middelalderlige Eksempler paa saadanne ere den skæve C. ved Domkirken i Pisa (1174—1350), C. ved S. Marco i Venezia (1329) og Giotto's C. ved Domkirken i Firenze (fuldført 1387). Den tidlige Renaissance udelod C., der bryder Liniespillet, men i det 16. Aarh.s Bygninger kom den atter til Ære. I den nyeste Tid er der ved Jesus-Kirken i Valby (ved Kb'v'n) opført en firkantet C. J. O. A.

Campanus, Johannes, protest. Antitrinitarier, blev født i Bispedømmet Liège og studerede i Düsseldorf og Köln. Da han her 1520 traadte op imod sine skolastiske Lærere, blev han vist bort fra Universitetet. Han slog sig derpaa ned i Jülich, hvor han gik for at være en ivrig Lutheraner. 1527 kom han til Wittenberg som Hovmester for nogle unge Adelsmænd fra Jülich, men han fandt, at de wittenbergske Reformatorer ikke gik vidt nok. Hans Sympati var nærmest paa Gendøbernes Side, og i al Stillehed kom han frem med Angreb paa Treenhedslæren. 1529 var han til Stede ved Samtalen i Marburg, hvor han forargede Luther og hans Venner ved en ejendommelig Forklaring af Nadverordene: »dette Brød er vel et Brødegeme, men tillige med Legeme, fordi jeg har skabt det«. Efter Hjemkomsten til Wittenberg traadte C. bestemtere frem med sin Antitrinitarisme og Antinomisme og kom derfor en kort Tid i Fængsel. 1530 var han med i Torgau, hvor han nægtede Kristus's og den Hellig-Aands Guddom og vilde opløse den kr. Tro i Filosofi. Det er derfor rimeligvis ogsaa til ham, der sigtes med Udtrykket »nyere (*neoterici*) Samosatener« i 1. Art. af den augsb. Konfession. 1531 rejste C. bort fra Kursachsen, fuld af Uvilje mod Lutheranerne, som han nu aabent angreb, og i hvis Øjne han var en farlig »Schwärmgeist«. Han opholdt sig atter en Tid i Jülich, indtil Hertugen 1555 kastede ham i Fængsel, og efter at have været inde-spærret o. 20 Aar døde han, til det sidste betagen af den fikse Idé, at han, som han 1532 udviklede det i et Skrift, der var et Sendebrev til Frederik I af Danmark, af Gud var kaldet til at bringe den sande Krdm frem for Lysen igen (»Göttlicher unter Heiliger Schrift, vor vilen Jahren verdunkelt und durch unheylsame Leer und Lerer verfinstert, Restitution und Besserung durch den hochgelehrten J. C.«). Ved sin Virksomhed i Jülich banede C. Vej for Gendøber-Ustyret i Münster. Flere af de rom. Kat., som ikke kendte hans Anskuelser nøjere, satte en Tidlang Pris paa ham, fordi han angreb Luther og Ref. (F. Trechsel, Die protest. Antitrinitarier, Heidelb. 1839, I, 26 f.).

Campbell, Isabella og Mary, vare 2 Søstre fra Fernicarry i Skotland. I. C. blev som ganske ung Pige angreben af Brystsyge og døde tidlig. Hendes fromme Liv og »opbyggelige Død blev kort efter hendes Bortgang (1829) skildret af Præsten Robert Story i Rosneath, og Storys Bog gjorde saa stærkt Indtryk paa mange Læsere, at der baade fra England og Skotland skete Valfarter til Rosneath for at se det Sted, hvor den fromme Kvinde havde levet. Søsteren, M. C., kom ogsaa i Ry for sin Fromhed. Hun havde været forlovet med en ung Mand, der stod rede til at gaa ud som Missionær, men var død, inden han

havde faaet sit Forsæt udført. Efter sin forlovedes Død blev M. C. bundet til et haardt Sygeleje, og de, der kom til Eggen for at se Minderne om I. C., fandt ogsaa Ophbyggelse ved at tale med M. C. Trods sin Sygdom fastholdt hun sin Beslutning om at virke for Guds Riges Udbredelse blandt Hedningerne, og en Dag troede hun, at Gud havde skænket hende selv og hendes Venner »en ny Pinse«, der skulde ruste hende til at gaa ud som Missionær. Hun begyndte pludselig at tale »et fremmed Tungemaal«, der efter hendes egen Gisning maatte være et Sprog fra Sydhavs-Øerne (Pelew-Sproget), men som efter kyndige Sprogmands Mening var et i hele Verden ukendt Tungemaal. Kort efter vakte hun sine Omgivelers Forbavselse ved pludselig at rejse sig fra sit Sygeleje, efter at en kristelig Ven i Herrens Navn havde budt hende at staa op og gaa. 1831 ægtede hun en ung Mand, W. R. Caird, der indførte hende i den profetiske Kreds, som samlede sig om Irving og Henry Drummond, og i den følgende Tid opgav hun Missionsplanerne for at være Profetinde i Irvings Menighed (se R. H. Story, *Memoir of the Life of the Rev. R. Story*, Cambr. 1862).

Campbelliterne, en baptistisk Sekt, har Navn efter Thomas Campbell og hans Søn, Alexander Campbell. Thomas C., f. i Irland 1. Febr. 1763, d. 4. Jan. 1854, studerede i Glasgow og blev 1798 Præst for en skotsk *Seceder*-Menighed. 1807 forlod han Skotland og gik til Nord-Amerika, hvor han virkede blandt Presbyterianerne i Brush Run i Vest-Pennsylvaniaen. Hans ældste Søn, Alexander C., f. 12. Sept. 1788, blev i Skotland et Aar efter Faderens Bortrejse, men 1808 vilde han, hans Moder og Søskende drage over til Faderens. Det Skib, de skulde rejse med, forliste imidlertid, og de kom derfor tilbage til Skotland. Skibbrudet havde gjort et stærkt Indtryk paa A. C., og han mente, at Gud kun havde holdt ham i Live, for at han skulde være Præst. Han studerede derfor et Aar Teol. i Glasgow, men rejste 1809 over til Amerika, hvor han sluttede sig til den presbyterianske *Christian Association of Washington*, som hans Fader havde faaet dannet. Dens Løsen var: Biblen alene er K.s Tro. Ved sit Ægteskab kom A. C. i Besiddelse af en Farm, og navnlig ved sine Hjørde af Merinos-Faar erhvervede han sig en stor Formue. Han vilde derfor kun være Præst uden Løn. 1812 lod baade han og hans Fader sig omdøbe ved Nedykkelse, og i nogen Tid stod han i Forbindelse med Baptisterne. 1823 begyndte han Udgivelsen af Tidsskriftet *The Christian Baptist*, der 1830 blev afløst af *The Millennial Harbinger*. Den største Del af disse Tidsskrifter blev forfattet af A. C. og hans Fader, som deri udviklede deres Tanker om en kirkel. Ref., der skulde bringe Biblen, baade dens Bogstav og dens Aand, til absolut Gyldighed i nogle frie Menigheder, som, efter 1826 at have brudt med Baptisterne, kaldte sig *Church of the Disciples*, *Disciples of Christ*, *Christians* eller *Church of Christ*. 1841 grundede A. C. i Vest-Virginia Bethania-Kollegiet til Uddannelse af Præster og Lærere, og 1872 var der, navnlig i Virginia, Tennessee og Kentucky, en Del campbellitiske Kredse, som ialt

talte o. 500,000 Medlemmer. I Britisk Nord-Amerika, England og de nordiske Riger findes der enkelte C. Medlemmerne af denne Sekt ere væsentlig Independenter, der holde fast paa »Biblen alene«; de optage i deres Samfund kun Personer, der ere døbte ved Nedykkelse. A. C. døde 4. Marts 1866 (*Memoirs of A. C. I—II*, 1871). — Med Navnet C. eller Rowiter betegnes ogsaa en skotsk Frimenighed, der har Navn efter Præsten John Macleod Campbell, der 1825 blev Præst i Row i Dumbartonshire. Han blev 1830 af Presbyteriet i Dumbarton fordømt, fordi han lærte: 1) at Kristus døde for alle Msker, ikke alene for de udvalgte; 2) at Gud for saa vidt har tilgivet alle Msker, som tidligere Tidens Synd ikke længer er en Hindring for at vende tilbage til Guds Kærlighed og Yndest; 3) at den, der tror paa Evangeliet, nødvendigvis maa være forvisset om, at han har Syndernes Forladelse og den Hellig-Aands Gave i Kraft af Guds frie Naade. Sagen blev appelleret til Synoden for Glasgow og Ayr, og derefter blev den bragt for *General Assembly*, som 24. Maj 1831 afsatte J. M. C. som Præst i den skotske Statskirke. Derpaa dannede C. en fri Menighed i Glasgow, hvis Medlemmer dog, lige saa lidt som han selv, formelt traadte ud af Statskirken. For denne Frimenighed var han Præst fra 1833 til 1859. 1856 udviklede C. nærmere sin (subjektive) Forsoningslære i Skriftet: *The Nature of the Atonement* (3. Udg. 1869). Han døde i Rosneath i Argyllshire 27. Febr. 1872 (R. H. Story, *Memoir of the Life of the Rev. Robert Story*, Cambr. 1862, 90 f. 143 f.).

Campe, Joachim Heinrich, er født 29. Juni 1746 i Deensen i Hertugdømmet Braunschweig. Han studerede Teol. og Filos. i Helmstädt og Halle. Hele sit Liv var han en ustadig Mand, der gik fra den ene Sysselsættelse til den anden; han var privat Opdrager, 2 Gange Præst, Edukationsraad og Leder af Filantropinet i Dessau, havde en privat Opdragelsesanstalt i Hamburg og Holstein, var braunschweig-lüneburgsk Skoleraad og Boghandler. I flere af disse Stillinger viste han praktisk Dygtighed, især lykkedes Opdragelsesanstalten og Boghandelen, der ogsaa vare de to eneste, der holdt ham fast længere Tid end 1 eller 2 Aar. Men han har faaet stor Betydning som pædagogisk Forfatter. Det var ikke, fordi han havde noget nyt at meddele; det er Rousseaus Lærdomme, han gengiver; men hvad der for denne var Poesi og idealistiske Syner, bliver ved C.s Behandling praktisk anvendelig, men rigtignok ogsaa neddraget i flad Nyttelære: Opfinderen af Spindelrokken og Kartoffeldyrkningen var en større Menneskehedens Velgører end Homer. Af hans talrige Skrifter maa fremfor alt nævnes »Robinson«, det eneste, der endnu læses. Hans »Allgemeine Revision des gesamten Schul- und Erziehungswesens«, som er oversat paa Dansk, omfatter 16 Bind, der udkom i Løbet af 7 Aar. Hans Ledetraad i Religionsundervisningen brugtes i flere Aar i Kbhvns Latinskole, uagtet Biskop Balle kaldte den »Deisme under et kristeligt Firma«. Han døde 22. Okt. 1818.

L. K.

Campegi (Campeggi), Lorenzo, Kardinal, f. i Milano 1474, tilhørte en fornem bologne-

sisk Slægt. 1500 giftede han sig og var i fl. Aar Retslærer i Bologna og virksom Deltager i Byens polit. Kampe. Efter sin Hustrus Død blev han (1511) *uditore di rota*, og kort efter sendte Pave Julius II ham som Nuntius til Tyskland, for at han skulde vinde Kejser Max for Lateran-Konciliet. Det lykkedes, og til Løn fik C. Bisped. Feltre. Kort efter blev han Nuntius i Milano hos Maximilian Sforza, og under Leo X tog han (1513) paany Parma og Piacenza i Besiddelse paa K.s Vegne. Sept. 1513 — Sept. 1517 var han atter pavelig Nuntius i Tyskland. 1517 blev han, »paa Grund af sine mange og store Fortjenester af den apostolske Stol«, Kardinal, og allerede i Apr. 1518 blev han sendt som pavelig Legat til England. 1519 vendte han tilbage til Rom med rige Gaver fra Henrik VIII og Løfte om Bisped. Salisbury. Derpaa levede han 4 Aar i Rom ved Leo X's muntre Hof, hædret og paaskønnet af Paven. 1520 opgav han Bisped. Feltre, hvor han aldrig havde sat sin Fod, til Fordel for sin yngre Broder, Tommaso C. 1523 modtog han Bisped. Bologna, som han 1525 ombyttede med Salisbury; hans Søn, Alessandro C., blev hans Efterfølger i Bologna. Samtidig med Salisbury havde L. C. ogsaa det spanske Bisped. Huesca og Erkebisped. Candia. I Konklavet 1522 stemte han paa Hadrian VI, og han er rimeligvis Forf. til det Reformforslag (*Promemoria ad Hadr. Pap. VI de depravatione status Romanæ ecclesiæ*), der oftest tillægges Kard. Egidio af Viterbo. 1524 mødte han som pavelig Legat paa Rigsdagen i Nürnberg for at faa Wormser-Ediktet bragt til Gyldighed, og under Opholdet i Tyskland samlede han paa et Konvent i Regensburg alle Refs Fjender til et særligt Forbund, hvorved han lagde Grunden til Spaltningen i det tyske Rige. Han efterlod sig i Tyskland det daarligste Rygte; baade Venner og Fjender talte om hans Løgsagtighed og Bestikkelighed. Ikke desmindre førte han i Regensburg Ordet for en Ref. af det lavere Præsteskabs Levned. Fra Tyskland gjorde han ogsaa som pavelig Legat Rejser til Ungarn, Böhmen og Polen, og 1528 drog han atter til England i Anledn. af Henrik VIII's Skilsmissexproces. 1530 var han igen pavelig Legat hos Kejseren, med hvem han fulgte fra Bologna til Augsburg og Nederlandene. Paa Vejen til Augsburg 1530 gav han Karl V det Raad, at udrydde den giftige protest. Plante med Ild og Sværd, hvis andre Midler ikke hjalp, men i Augsburg søgte han at vinde Melanchthon ved Bestikkelser, skønt han samtidig opfordrede Karl V til at behandle Protestanterne, som Karl d. st. havde behandlet de hedenske Sachse. En Tidlang synes han dog at have været tilbøjelig til at vinde Protestanterne ved Indrømmelser af Navder under begge Skikkelser og Præsteægteskabet, men 1532 holdt han i Regensburg paa, at der ikke skulde gøres nogen Indrømmelse til dem; de skulde udryddes *con ferro e foco*. 1536 blev C. Medlem af den Kommission, der skulde forberede det paatænkte Koncilium i Vicenza. Han døde i Rom 25. Juli 1539 og ligger begravet i S. Maria in Trastevere. — Hans Broder, Tommaso C., f. i Pavia 1481, d. i Rom 1564, gav Møde paa Konciliet i Trient.

Campello, Grev **Enrico di**, f. 1831 i Rom, blev præsteviet 1855, Kannik ved Peterskirken 1867. Ved Læsning af Biblen og Skrifter af L. Desanctis (s. d. Art.) opstod der Tvivl hos ham om Papismens Sandhed, og efter lang Nølen traadte han 1881 ud af Romerk. I et Kapel i Rom samlede han en Menighed, men bandlyst af Paven forlagde han sin Virksomhed til S. Remo, hvorfra Bevegelsen har forplantet sig til Ventimiglia og 2 Byer i Umbrien. Det af ham grundede Samfund, *Chiesa cattolica nazionale*, vil hverken være papistisk eller protestantisk; det holder sig til Skriften, som den er fortolket af den oldkirkl. Overlevering, og forkaster de senere rom.-kat. Lærdomme, f. E. Messeofret. Det har meget tilfælles med Gammelkatolikerne i Tyskland og har sluttet sig til dem (Ugo Janni, *La riforma cattolica nazionale*, S. Remo 1895; Maanedsskriftet »Il Labaro«, red. af U. Janni).

C. E. F.

Campmeetings, se Metodisme.

Campo Santo kaldes i Italien (i Genova, Napoli osv.) enkelte storartede, i kunstnerisk Henseende eller som Haveanlæg fremragende Kirkegaarde (*cimiterii*). Mest berømt er den gamle C. i Pisa, grundlagt af Erkebiskop Ubaldo (1180—1200), der lod 53 Skibe bringe Jord fra Golgata til den. Bygningerne, der omslutte den, ere opførte af Marmor 1278—83 i tidlig toskansk-gotisk Stil, efter Giovanni Pisano's Planer. Han efterlignede i stor Stil Klostergaarden (*il chiostro*) med dens Korsgang, der jo ogsaa brugtes til Begravelsesplads og, ligesom ofte Oldkirkens Atrier, var beplantet med Træer (*Paradisus*). Korsgangen, til hvilken der slutter sig Kapeller, blev her til mægtige sammenhængende Haller, bestemte til sidste Ly for Byens berømte Mænd. Væggene prydedes med Fresker af toskanske Malere fra 14.—15. Aarh., der her have taget store Opgaver op og derved brudt nye Veje for Kunstens Udvikling. Berømt er »Dødens Triumf«, »Verdensdommen« (malet af 2 Sienesere o. 1340), Skildringen af Eneboerlivet (af Orcagna?), Ijohs Historie (1371), Illustrationerne til Genesis og endelig Benozzo Gozzolis 23 Billeder af G. T. (1469—85), en rig Kilde til Kendskab af hans Samtids Liv. De antike, middelalderlige og nye Gravmindesmærker og Kunstværker, som glemmes her, gør Pisas C. til et Nationalmuseum af egen Art. — Friedrich Wilhelm IV tænkte paa at anlægge en C. S. i Berlin, og til de Fresker, der skulde pryde den, gjorde Peter Cornelius (se d. Art.) Udkast (se ogsaa Art. Kirkegaard).

J. O. A.

Cancelli. Ligesom »Koret« i Oldtidens Basilikaer ofte hævedes over Skibet for at antyde »Presbyteriets« særlige Betydning, som det Sted, hvor Altret stod, og Præsterne sad, afsondrede det ogsaa i Reglen fra den øvrige Kirke ved C., Skranker, der oprindeligt vel vare af Træ, men snart blev udførte i Marmor eller ædelt Metal. Siden 5. Aarh. afløstes de gennembrudte C. af rigt prydede Marmorplader (t. E. i S. Clemente i Rom). Til C. sluttede sig Læsepultene (Ambonerne), og den Skillevæg, som de efterhaanden voksede op til at blive, bar derfor i Middelalderen Navnet *lectorium* (tysk »Lettner«, fr. *jubé*), medens omvendt Prædikestolen paa Tysk har arvet Navn efter C. (»Kan-

zel». — Af den gr. K.s C. (*καυχήδες*) har Billedvæggen (S. 318) udviklet sig. J. O. A.

Candidat. *Candidati* kaldtes i det gl. Rom Ansøgerne om et offentligt Embede, som gjorde sig kendelige ved en hvid (*candida*) Toga. Senere blev Ordet brugt om Aspiranter til alle Stillinger, og nu bruges Benævnelsen »teol. C.» (*cand. theol.* eller *cand. rev. min.* : *reverendi ministerii*) i mange evgl. Lande om de unge Mænd, der have aflagt de fornødne Prøver og kunne søge Ansettelse i K.s Tjeneste.

Cange, du, se Ducange.

Canisius (Kanis), **Petrus**, berømt Jesuit, var en Patriciersen fra Nijmegen og skal oprindelig have båret Navnet de Hondt (Hund) Han blev født 8. Maj 1521, studerede i Köln og Löwen, erhvervede Magistergraden i Köln og gav sig af med humanistiske Studier. Trods sin klippefaste rom.-kat. Ortodoksi følte han sig tiltalt af Mystiken og tænkte paa at udgive den tyske Mystiker Taulers Skrifter. Gennem Spanieren Alvarez lærte han Jesuiten Pierre Favre (Faber) at kende, og under hans Vejledning gennemgik han i Mainz 1543 de jesuitiske »aandelige Eksercitier«, og umiddelbart derefter blev han (paa sin Fødselsdag, 8. Maj) Novitise i Jesuiter-Ordenen. Henrykt skrev han om Favre: »Han er den Mand, jeg har søgt, hvis han overhovedet er et Menneske og ikke en af Herrens Engle«. Efter sin Faders Død købte han et Hus i Köln, i hvilket han selv og nogle yngre Studenter skulde bo, men Raadet støvned disse Folk, der »roste sig af en ny Religion (: Orden)«, ved Rektorens Mellemkomst fik C. og hans Venner dog Lov til at blive i Byen, »naar de vilde bo hver for sig og afholde sig fra Konventiklere«. C. havde da helst forladt Köln, men Favre formanede ham til at blive, for at Jesuitismen kunde faa et fast tysk Holdepunkt i denne By. 1545 begyndte C., der var bleven Baccalaureus i Teol., at holde Forelæsninger over N. T. Samtidig virkede han som Prædikant og udgav Kyrillos af Alexandrias og Leo d. st.s Skrifter. 1547 blev han sendt som polit. Underhandler til den kejserlige Lejr i Ulm, og dér lærte han Kardinalbiskoppen Otto Truchsess af Augsburg at kende, der skikkede ham til Konciliet i Trient (og Bologna), hvor han traf Lainez, Salmeron og Jay. 1548 rejste han til Rom, og dér levede han sig, under Loyolas Paavirkning, helt ind i det jesuitiske System. Derfra skrev han til sine tyske Venner Breve, fulde af Beundring for Jesuiternes humanistiske Lærdom, for deres Sans for Skolastiken og deres Ringagt for de forældede Fastebud, og navnlig var han i høj Grad imponeret af deres Lydighed og Iver for at vinde Sjæle. Som en af Loyolas fuldtro Mænd blev han derpaa sendt til Sicilien, hvor Vicekongen Juan de Vega vilde bruge den nye Orden som et Middel mod Øens sociale Vanskeligheder, og en kort Tid var han Lærer i Retorik og Prædikant i Messina. 1549 blev han, efter at være optagen blandt Ordenens *professi*, kaldet som teol. Prof. til Ingolstadt for, »som en anden Bonifatius«, at bringe den tyske K. til at lyde Rom. I Baiern, Wien og Prag var han i høj Grad virksom for at udrydde Protestantismen og bekæmpe Ref. I Ingolstadt blev han 1550

Universitetets Rektor, i Wien var han Hofprædikant, og man tilbød ham Bispestolen dér. I de 2 nævnte Byer og i Prag, Innsbruck, München, Dillingen, Augsburg og Würzburg grundede han personlig eller ved Ordensbrødre Jesuiter-Kollegier, der skulde modarbejde Ref.s Udbredelse. Helt op i Polen, hvor Kard. Hosius lyttede til hans Raad, mærkede man hans Indflydelse. Som Jesuiternes Provinsial i Syd-Tyskland var han med Mund og Pen virksom for Udryddelsen af alle Ref.s Spor, og paa Trienter-Konciliet gav han atter Møde 1562 og tog Del i Forhandlingerne om »Lægmandskalken« og *Index* (se d. Art.). Da Konciliet var til Ende, blev det ham betroet at virke for Offentliggørelsen og Godkendelsen af dets Beslutninger blandt de tyske Rigsfyrster. Tilsyneladende paa Grund af legemlig Svaghed, men i Virkeligheden fordi de ledende Kredse i Ordenen ikke i alle Henseender havde fuld Tillid til ham, nedlagde han 1569 sit Embede som Provinsial, og derved fik han mere Tid til sine literære Arbejder. Men han fortsatte sine Rejser, og paa en af disse grundede han Jesuiter-Kollegiet i Freiburg i Schweiz, og dér døde han 21. Dec. 1597. — Hans betydeligste Arbejder ere hans 3 Katekismer. Den »store« (lat.) Katekisme (»Kejser-Kat.« eller »den østerrigske Kat.«) fra 1555 indeholder 211 korte Spørgsmaal med ofte meget lange Svar og er et Monster paa Klarhed og Præcision. Den »mindste« Katekisme blev første Gang uden Navn udgivet 1556 i Ingolstadt, men paa Tysk, i udvidet Skikkelse, ligeledes uden Navn, 1558 i Dillingen. Den har vundet en saa stor Udbredelse, at mange Steder i Tyskland det »at kunne sin C.« er blevet et staaende Udtryk for at være vel oplyst i kr. Henseende. 1557 begyndte C., paa Löwener-Professorernes Tilskyndelse, at gøre et lat. Udtog af sin store Katekisme, og 1559 udkom hans »lille« lat. Katekisme første Gang, trykt i Köln, men den blev s. A. eftertrykt i Wien og Antwerpen (jvfr. O. Braunsberger, Entsteh. und erste Entw. der Kat. des sel. P. C., Freib. 1893). C. har ogsaa skrevet fl. dogmatiske Afhandlinger, rettede mod de Magdeburgske Centurier; han har udgivet Prædikener og asketiske Skrifter og, foruden af de nævnte Kirkefædre, tillige besørget en Udg. af Hieronymus's Breve, der har vundet stor Udbredelse, og taget Del i Udgivelsen af Kard. Hosius's Værker. Allerede 1625 blev der indledet en Proces, som skulde skaffe ham Plads bl. de salige, men først 24. Juni 1864 blev denne endt. I den nyeste Tid har der været agiteret stærkt for at skaffe C. som »Tysklands anden Apostel« og »Legemliggørelsen af Kontra-Reformationen« Optagelse bl. K.s Helgener, og 1. Aug. 1897 har Leo XIII udstedt en Encyklika til Tysklands, Østerrigs og Schweiz's Erkebiskopper og Biskopper, der i høje Toner, med stadigt Henblik til Melancthon-Jubilæet, priser C. som et Forbillede for dem, der skulle undervise Ungdommen., 1896 har O. Braunsberger begyndt en Freiburger-Udg. af C.s *Epistulae et Acta*, beregnet paa 6—8 Bd.; i første Bind af dette Værk findes C.s *Confessiones*, en Efterligning af Augustinus's »Bekendelse«, og hans *Testamentum* (fra rom.-kat. Side: G. Boero, Vita del b. P. C., Roma 1864;

Riesz, Der sel. P. C., Freib. 1865; fra protest. Side: Drews, P. C., der erste deutsche Jesuit, Halle 1892; G. Krüger, P. C. in Gesch. und Legende, Giessen 1898, hvor C.-Encyklikaen er aftrykt i tysk Overs.). Fr. N.

Canisius-Foreningen er en rom.-kat. Forening til Værn for den tyske Ungdoms relig. Opdragelse, dannet i Aachen 8. Sept. 1879. Dens Styrelse bor i Mainz. Den udgiver Smaaskrifter, der modarbejder den konfessionsløse Skole, og dens Medlemmer bede daglig en særlig Bøn, til hvilken Paven ved et Dekret af 11. Juli 1879 har knyttet 100 Dages Afld. Se F. Beringer, Die Ablässe (Paderb. 1895) 732 f.

Canne, John, eng. Independent, var født i Bristol og blev først Præst for en Independent-Menighed i London. 1630—47 var han Præst for Independenterne i Amsterdam, og dér skrev han et berømt Forsvarsskrift for Separatismen: *A Necessitie of Separation from the Church of England, proved by the Nonconformists' Principles* (optrykt 1849). Derved kom han i Strid med John Bull, der kalder ham »Lederen af de eng. Brownister (se S. 395) i Amsterdam«. Han udgav ogsaa en Bibel med Noter, helliget det eng. Parlament, der fik en stor Udbredelse, og 1649 udsendte han, efter at være vendt tilbage til London, fl. teol. og kirkl. Smaaskrifter. Senere kom han til Hull, hvor han blev Hærpræst og traadte i Forbindelse med Cromwell og det 5. Monarkis Mænd, hvilket bragte ham Forfølgelse og Fængsling. Han skal være død i Amsterdam o. 1667.

Cano (Canus), Melchor (Melchior), spansk Dominikaner, f. 6. Jan. 1509 i den lille By Tarancon i Bisped. Cuenca, traadte 1523 ind i Domingos Orden som Novitse og aflagde 1524 Løftet. Han studerede i Salamanca, og blev 1531 viet til Præst; derpaa rejste han til Valladolid, hvor han var Lærer sammen med en anden Dominikaner, Bartolomé de Carranza (se d. Art.), der hele Livet igennem var hans teol. Modstander. 1546 vendte han tilbage til Salamanca som Lærer i Teol., og 1551 sendte Kejser Karl V ham til Konciliet i Trient, paa hvilket han navnlig tog Del i Forhandlingerne om Nadveren og Boden. 1552 blev han udnævnt til Biskop over de canariske Øer og bispeviet, men efter Indvielsen trak han sig tilbage til et Kloster og blev 2 Aar senere fritaget for Bispegæringen. I Klosteret begyndte han sit Hovedværk: *De locis theologicis*, en Erkendelseslære og teol. Princip- og Metode-lære i 12 Bøger, navnlig rettet mod Protestantismen; den skulde være et kr. Sidestykke til Aristoteles's Topik. Høffet lod ham imidlertid ikke have Ro til Arbejdet paa dette Værk, men krævede Betænkninger af ham om Aager, de kirkl. Len osv., og 1554 blev han Rektor for Kollegiet i Valladolid. 1557 kom han tilbage til Salamanca, som Prior for det Dominikanerkloster, i hvilket han som ung havde aflagt Løfterne. 1557 og 1559 blev han valgt til Dominikaner-Propinsial for Spanien, men Paven nægtede begge Gange at stadfæste Valget. Da Filip II vilde vælge ham til sin Skriftefader, afsløg han Tilbudet, »fordi Paladsets Tjeneste ikke var god for ham, og han ikke skikket til at tjene i Paladset«. 1559 rejste han til Rom, og efter at hans kirkl. og teol. Standpunkt

dér var undersøgt, stadfæstede Paven endelig (1560) hans Valg til Propinsial; men allerede 30. Sept. 1560 døde han i Toledo. Den Modstand, C. ofte maatte kæmpe med, kom for en væsentlig Del deraf, at han var en Fjende af Jesuiterne. Navnet *Societas Jesu* klang for ham som Navnet paa en Sekt, og han betragtede Jesuiterne som »Antikristens Forløbere«, der paa alle Maader maatte bekæmpes. Hans Skrifter ere udgivne af den ital. Dominikaner H. Serry (Padova 1720). En Del af hans Breve og Betænkninger ere offentliggjorte af Fermin Caballero som Tillæg til: Vida del ill. Fray M. C. (Madrid 1871). Fr. N.

Canon, bibelsk, se Kanon; C. i Messen, se Messe.

Canones apostolorum, se Apostolske Kanoner (S. 126).

Canonici, se Kanniker.

Canossa, nordital. By, Syd for Parma og Reggio, bekendt af Kejser Henrik IV's Kirkebød i Jan. 1077. Med Henblik til denne Begivenhed udtalte Bismarck under Kulturkampen det berømte Ord: »Nach Canossa gehen wir nicht!« Om Byens Historie se A. Ferretti, C., studi e ricerche, Torino 1884.

Canova, Antonio, ital. Billedhugger, født 1. Nov. 1757 i Posagno NV. for Venezia. Hans Fader og Bedstefader vare Stenhuggere; til dette Haandværk opdroges han. Efter at have modtaget Undervisning ved Akademiet i Venezia rejste han 1780 til Rom med et treaarigt Stipendium fra Venezias Senat. I Rom tog han venezianske Gesandt, Grev Zulian, ham i sit Hus, der var Samlingssted for Lærde og Kunstnere, blandt disse den berømte Kobberstikker Volpato. Medens Grev Zulian forærede ham en Marmorblok til deri at udføre sin første Gruppe i Marmor »Thesevs og Minotavros«, skaffede Volpato ham Bestillingen paa Clemens XIV's (Ganganellis) Gravmæle i SS. Apostoli. Denne Bestilling affødte en anden paa Clemens den XIII's (Rezzonicos) Gravmæle i S. Pietro. Ved disse og ved en Række Arbejder, hvis Emner vare hentede fra den antike Mytologi og Digtning, f. Eks. Venus og Mars, Hebe o. fl., vandt han hurtigt europæisk Berømmelse. Da Bonaparte efter sit sejrige italienske Felttog førte den belvederiske Apollo og Laokoon til Paris, trøstede man sig i Rom med i deres Sted at opstille C.s Persevs og hans Nævefægttere. Ferdinand IV bestilte en kolossal Statue af sig, som ses i Marmor i Musæet i Napoli. For Torlonia udførte han Gruppen »Herkules og Lichas«, men kaldtes 1802 til Paris, hvor han fik den mest smigrende Modtagelse. Af Kejseren udførte han foruden flere Buster en kolossal Statue som nøgen Heros, der, i Bronze, staar i Milano, i la Brera's Gaard; desuden udførte han fl. Statuer af den kejserlige Familie. 1810 var C. atter i Paris (for at udføre en Statue af Marie Louise), og 1815 kom han tredje Gang dertil, for paa den hellige Stols Vegne at kræve de fra Rom bortførte Kunstværker tilbage. Hans Hjemkomst var som en Triumfators; han overvældedes med Hædersbevisninger, blev af Paven udnævnt til Markese af Ischia og fik, som romersk Æresborger, sit Navn indskrevet i den gyldne Bog paa Capitolium. Dog, der ventede ham en Ydmygelse.

Han havde besluttet paa egen Bekostning til Erindring om Pius VII's Tilbagekomst at lade udføre i Marmor en 30 Palmer høj allegorisk Statue af Religionen, naar man til denne vilde anvisne en passende Plads. Herom kunde Kardinalerne imidlertid ikke blive enige, og den krænkede Kunstner besluttede da at skænke Statuen til sin Fødeby Posagno og opstille den dér i en Rundkirke, som han ligeledes vilde bygge paa egen Bekostning. Hertil krævedes mange Penge. Han arbejdede da ogsaa rastløst videre og overtog Udførelsen af Gravmælet for Pius VI i Peterskirken. Til Kirken i Posagno udførte han en Række Metoper og en Pietà. Under et Besøg i Posagno blev han syg og døde i Venezia 13. Okt. 1822, 65 Aar gammel. Han havde allerede tidlignsket, at der skulde sættes Tizian, af hvem han var en stor Beundrer, et Gravmæle i Frari-Kirken i Venezia, men da Tanken ikke vandt Tilslutning, benyttede han sit dertil gjorte Udkast til Ærkehertuginde Marie Christines Grav i Wien, dog i formindsket Maalestok. Nu indbød hans Venner og Elever Europas Stormænd til at sætte den fejrede Kunstner det samme Monument i den oprindelig paatænkte Størrelse, i Frari-Kirken, og saa skete det. C.s Virksomhed danner i mange Retninger et interessant Side-stykke til Thorvaldsens, men for kirkel. Kunst har den haft mindre Betydning. L. F.

Canstein, Karl Hildebrand Baron von, f. 1667, d. 1719, Stifter af den cansteinske Bibelanstalt i Halle, hvis Opgave er at trykke og udbrede Biblen og Dele af samme saa billigt som muligt. Han tilhørte en gammel, brandenburgsk Adelsfamilie, studerede Lovkyndighed, var i preuss. Hof- og Militærtjeneste, men trak sig 1694 tilbage til Privatlivet, efter at hans relig. Interesse havde faaet stærke Paavirkninger af Spener og Francke. Nu helligede han sig til Kærlighedsgjerninger, Studium af den hl. Skrift og Arbejdet for dens Udbredelse. Bibelanstalten blev stiftet 1710. C. udarbejdede selv Teksten til den første billige Udgave af N. T., som udkom 1712; 1713 fulgte hele Biblen, og i Løbet af 4 Aar 5 nye Oplag. Hans flittige Skriftstudium af-fødte den »Harmoni og Udlægning af de hellige fire Evangelister« (Halle 1718). Forinden sin Død havde han set o. 100,000 N. T. og 40,000 Bibler udgaa fra Anstalten. Den blev knyttet til de Franckeske Stiftelser, fortsatte og udvidede Virksomheden indtil den nyeste Tid og har endnu i Halle et stort Bogtrykkeri og Depot, som vedblivende bærer Stiftetrens Navn. Herfra udgik i 1892 den første Udgave af »den reviderede Lutherbibel«. A. S. P.

Cantate er Navnet paa 4. Søndag efter Paaske; det stammer fra Dagens *Introitus* af Ps. 98, 1—2: *Cantate Domino canticum novum* (synger Herren en ny Sang). Dens Evangelium er Joh. 16, 5—15; Epistlen er Jak. 1, 17—21.

Canterbury, By i England (o. 20,000 Indb.) i Grevskabet Kent ved Floden Stour, Sæde for den eng. K.s Primas, blev anlagt af Romerne (*Durovernum*) ved et Knudepunkt for Hærevejene. Under Ethelbert, der var Bretwalda for de angelsaksiske Riger, blev *Cantwarabyrig* en Slags Hovedstad for hele England. Romerk.s Missionsvirksomhed blandt Angel-

sachserne begyndte den Gang i C.; Augustinus opsegte Kong Ethelbert her 596 og fik Lov til at grundlægge en Kirke (*Christ-Church*); i Forvejen havde C. en Martinskirke, bygget for Dronning Berthas Gudstjeneste). 600 blev C. Ærkesæde. Vel maatte C. taale Oprettelsen af det nordlige Ærkesæde i York (735), men Primatstillingen erkendtes, da Vilhelm Erobreren, i nærmere Tilslutning til Rom, ordnede de kirkel. Forh. (se dog »The Guardian« for 1891 og 1892). Ærkestolens Indehavere have ofte spillet en stor kirkehist. Rolle ved deres Kirkepolitik eller Forfattervirksomhed (Theodoros 668—90; Lanfranc 1070—89; Anselm 1093—1109; Thomas Becket 1162—70; Stephen Langton 1207—28; Thomas Bradwardin 1349; Thomas Cranmer 1533—56; Matthew Parker 1559—75; William Laud 1633—45; John Tillotson 1691—94; A. C. Tait 1868—82; E. W. Benson 1883—96; F. Temple fra 1896). — C. var Sæde for 2 berømte Klostre: Abbediet *St. Augustine* og *Christ Church* ved Katedralen, styret af en Prior, da Ærkebispem var dets Abbed. Længe stod det første Berømmelse højest, da det indeholdt vigtige Relikvier, men siden Thomas Becket's Mord i Domkirken (1170) kom Pilegrimstrømmen det sidste til Gode. C. blev næsten et stort Hotel, og dens talrige Butikker vare beregnede paa Pilegrim-mene. I 3 Aarh. trængtes en Skare af bodfærdige, blandt hvilke man ogsaa saa Konger og Kejsere, om Adgangen til det 1175 byggede Kapel, hvor den undergørende Ærkebiskops Skrin stod. Udflugten til C., der dog for mange var en Lysttur, har givet Anledning til den nyere engelske Digtning's Begyndelse (Chaucers *Canterbury tales*). 1538 odelagde Henrik VIII Skrinet og gjorde Ende paa Helgendyrkelsen. Katedralen nybyggedes helt af Lanfranc 1070. Anselm ombyggede Koret, det første Eksempel paa den fr. Omdannelse af den normanniske Stil; det staar endnu. I 12. Aarh.s Slutn. led Kirken stærkt af en Ildebrand, hvorefter den fornyedes i gotisk Stil. Hovedtaarnet fuldenttes 1495. Kirkens Plan er et dobbelt Kors; den ejer kostbare Glasmalerier fra 12. Aarh., Levninger af Fresker og interessante Gravmindesmærker. Krypten indrettede Dronning Elisabeth til Kirke for franske Flygtninge; endnu holdes der fr. Gudstjeneste dér. I Ruinerne af Abbediet *St. Augustine* grundlagdes 1848 et Missionskollegium. — Ærkesædets Provins (25 Bispesæder) er Landet S. for Trent, Stiftet indeholder største Delen af Kent og et Stykke af Surrey. Ærkebispem, der er første Peer og den eng. K.s Primas, residerer sædvanlig i *Lambeth Palace* i London, men nu (1898) gøres der Skridt for ogsaa at skaffe ham en Embedsbolig i C. (Dean Stanley, *Historical memorials of C.*, 10. Ed., London 1883). J. O. A.

Canth, Minna (Wilhelmina), produktiv finsk Forfatterinde, f. i Tammerfors 19. Marts 1844, gift 1865 med Lektor i Kuopio, Joh. Ferd. C., Enke 1879, død 1897. I sine Skrifter viser hun et opladt Øje for de sociale Spørgsmaal i vor Tid, taler de daarligt stillede Klassers Sag og blotter sociale Uretfærdigheder. Af hendes mange dramatiske og novellistiske Arbejder kunne nævnes: »Työmiehen vaimo« (Arbej-

rens Hustru); »Köyhää kansaa« (Fattigfolk); »Papinperhe« (Præstefamilien). A. N.

Cantionale er Fællesnavn for de kirkel. Psalme-samlinger til gudstjenstlig Brug fra 16. og 17. Aarh., der stamme fra den luth. Kafdeling eller fra de böhm. Brødre. De ældste ere de luth. C.r., som skyldes Johann Spangenberg (1545), Lucas Lossius (1561), Johann Keuchenthal (1573) og Matthæus Ludacus (1589), samt Kralitzer-Brødre-C. (1576).

Cantor (ῥάλλης), Sanger, er Navnet paa den kirkel. Embedsmand, der leder Menighedssangen. I Middelalderen var C. ved Domkirkerne et anset Medlem af Domkapitlet, der underviste Domskolens Børn i Sang og udarbejdede K.s Kalender.

Cantor, Petrus, se Petrus.

Cantus Ambrosianus. Om den ambrosianske Kirkesangs underfulde Egenskaber, dens melodiske Skønhed, rytmiske Liv og Evne til at gribe Sindet, berettes der i gl. Skrifter, og fra den tidligste Tid, da den indførtes (4. Aarh.), indtil langt ned i Middelalderen, nød den paa sit Hjemsted, Milano, en af alt uanfægtet Popularitet. Hvorledes den i Virkeligheden har været musikalsk beskaffen, vide vi ikke, da vi mangle bestemte paaviselige Levninger af den. Maaske dog den ældgamle Melodi til *Te deum* kan henføres dertil. Den ambrosianske Sang stammer sandsynligvis fra den østerlandske Kirke, hvorfra den af Ambrosius er bragt til Milano, og har derfor vel været beslegtet med den antike gr. Sang, hvis Rytme nøje fulgte Versets Metrum, løvrigt udstyret med Forsinger, som Østerlænderne yndede dem. I Alm. har man sat den i et vist Modsetningsforhold til den senere gregorianske Sang, hvad der dog er meget tvivlsomt, da denne har et ganske lignende Udspring. De to Arter af Sang maa snarere betragtes som en ældre og yngre Udgave af det samme. A. H.

Cantus choralis, det samme som gregoriansk Sang.

Cantus figuralis er Navnet paa den flestemmige Kunstmusik, der kontrapunktisk (i »Figurationer«) bearbejder en givet *Cantus firmus*, som oftest tages af den gregorianske Sang. Figuralmusikken dyrkedes navnlig i den saakaldte nederlandske Musikperiode (14.—16. Aarh.) og i Palestrina-Perioden.

Cantus firmus, se ovenfor.

Cantus Gregorianus, den for den rom.-kat. K. normerede liturgiske Sang, stammer efter den almindelige Anskuelse fra Pave Gregor d. st. Legenden fortæller, at den Hellig-Aand i Form af en Due dalede ned over ham og inspirerede ham til at komponere disse Sange. Komponeret dem har imidlertid Gregor næppe; rimeligere er det at antage, at han har samlet og ordnet dem ud af det store Materiale af Melodier, K. efterhaanden var kommet i Besiddelse af. Den nyere historiske Kritik (Belgieren F. A. Gevaert) har dog berøvet Gregor d. st. ogsaa denne Fortjeneste og henlægger Kodifikationen af Kirkesangen til en noget senere Tid, til Gregor II (d. 731) eller Gregor III (d. 741), en Hypothese, som imidlertid har vakt levende Indsigelse fra Benedictineres Side (G. Morin af Beuron-Kongregationen). De ældste bevarede Haandskrifter med gregoriansk Sang ere

noterede med Neumetegn og kunne føres tilbage til 9. Aarh. Den oprindelige gregorianske Sang maa antages at være en direkte Aflægger af den antike, gr.-rom. Sang. Den var fri i Rytmen, idet Melodien nøje fulgte Teksten med Betoningen efter Ordets naturlige Fald. Senere i Aarhundredernes Løb, navnlig efter at den gregorianske Sang maatte gøre Tjeneste som *Cantus firmus* for Figuralisangen, mistede den sin Rytme og blev udført med lige lange Toner, blev til den saakaldte *Cantus planus*. I denne forvanskede Skikkelse er den i Aarh. blevet udført, indtil i vor Tid Bestræbelser fra flere Sider (Benedictinerne i Solesmes i Nordfrankrig, Kirkemusikskolen i Regensburg) have gjort sig gældende for at føre den tilbage til sin oprindelige rytmiske Form. Den gregorianske Sang er særdeles righoldig, indeholder liturgisk Sang for hver Dag hele Kirkeåret igennem, man regner i alt over 1000 Melodier. Den noteres i Alm. paa et fireliniet Nodsystem med fir-kantede saakaldte »Koralnoder«, og inddeles fra gammel Tid i *Accentus* i Kollektionen (Lektioner, Epistel, Evangelium, Bønnen) og *Concentus*, den mere musikalsk udviklede Del af Sangen (moderne Lærebøger i gregoriansk Sang: Haberl, Magister choralis, Regensburg 1865; Ambrosius Klenle, Choralische, Freiburg 1884; Pothier, Les Mélodies Grégoriennes, Tournay 1881, nærmest historisk kritisk). A. H.

Cantus mensuralis er Navnet paa den ældste flestemmige Sang, til hvis Væsen det hørte at være inddelt i bestemte rytmiske Værdier (»Mensur«). De herhen hørende »Mensuralnoder«, korte og lange og Multipla heraf, ere Forgængerne til vort nuværende Nodsystem. Mensuralsangens Periode begynder o. 1100. Frankrig (maaske ogsaa England) har været Hovedlandet for denne ældste Kultur af flestemmig Sang (»Déchant«). Sin Kulmination naaede den i den saakaldte »nederlandske Periode« i det 15. og 16. Aarh. A. H.

Cantus planus, den rytmeløse Udgave af gregoriansk Sang, se ovenfor.

Cantus Romanus er det samme som gregoriansk Sang.

Canus, Melchior, se Cano, Melchor.

Capaccini, Francesco, Kardinal, f. i Rom 14. Aug. 1784, studerede i det rom. Præstese-minarium og blev præsteviet 1807. Han var en betydelig Matematiker og Astronom, der i nogle Aar var Prof. i Astronomi i Napoli. 1815 kaldte Kard. Consalvi ham til Rom og gjorde ham til sin Privatsekretær, og saa længe Consalvi ledede Statssekretariatet, var C. hans højre Haand. Leo XII gav ham senere en Plads i Sekretariatet for Udstedelsen af Breverne; 1827 underskrev han, sammen med Kard. Mauro Cappellari, det nederl. Konkordat, og Aaret efter blev han pavelig Gesandt i Haag. 1830 kom han til München som Internuntius, 1831 blev han kaldt til Rom som Kard. Bernettis Substitut i Statssekretariatet. 1837 blev han brugt til diplomatiske Sendelser til Wien, Berlin og Bonn, 1841 var han atter pavelig Afsending til Nederlandene; 1842 var han Internuntius og pavelig Legat i Lissabon, og til Løn for sit udmærkede Arbejde dér blev han Kardinal *in petto* og *uditore della camera*. I April 1845 modtog han Kardinalhatten, men

Natten mellem 14. og 15. Juni s. A. døde han. Under Kard. Lambruschinis Styrelse havde C. stor Indflydelse, og man ventede, at han selv med Tiden skulde have overtaget Statssekretariatet. Han var nemlig en af Pavestolens mest fremragende Statsmænd og tillige højt agtet af Folket paa Grund af det asketiske Liv, han førte (Fr. Nippold, C. C. J. Freiherr von Bunsen I, 244 f.).

Capadose, Abraham, holl. Læge, f. 1795, tilhørte ved Fødselen en portugisisk Jødefamilie, men traadte i Okt. 1822, efter haarde indre Kampe, sammen med sin Ven Izaak da Costa (se d. Art.) over til Kristendommen. Som Kr. satte han hele sin Kraft ind paa at vinde sine Brødre efter Kødets for Evangeliet. Han sluttede sig til det strengt calviniske Parti i Holland og gik saa vidt i sin calviniske Iver, at han bekæmpede Vaccinationen som et ugudeligt Forsøg paa at krydse den guddommelige Forudbestemmelse. Han var et juridisk Hoved, og kæmpede for sin Ortodoksi ved kirkeretlige Processer, der bragte ham i Strid med mange, som ellers stod ham nær. 1861 var han med til Dannelsen af *Nederlandsche Vereening voor Israel* og var til sin Død (Dec. 1874) Formand for den. Bl. hans Skrifter kan mærkes: *Brief over den grooten visch van den profeet Jona; Het Plechtanker van Nederlands Behoudenis; Eenheid en verscheidenheid; Jehovah-Jezus of de Wolke der getuigen over de Godheid van den gezegenden Middelaar en Borg van zijn diep onwaardig volk.*

Capacelatro. 1) **Alfonso C.**, Kardinal, f. 5. Febr. 1824, blev Medlem af Oratoriet i Napoli, 1880 Ærkebiskop af Capua, 1885 Kardinal, 1889 Bibliotekar for det vatikanske Bibliotek. Han har skrevet en Række kirkehist. Monografier, navnlig udførlige Biografier af Filippo Neri (3. ed. Rom 1889) og Alfonso de' Liguori (Rom 1893). — 2) **Giuseppe C.**, rom.-kat. Ærkebiskop og napolitansk Statsmand, f. i Napoli 23. Sept. 1744, blev allerede 1778 udnævnt til Ærkebiskop af Taranto og Primas for Kongeriget Napoli. G. C. var Febronianer som Scipio de' Ricci, og efter hans Tilskyndelse ophørte Napoli 1788 at sende Paven den hvide Pasganger og den dermed følgende Penge-sum. Senere skrev han mod Præstens Cehibat, der efter hans Mening holdt mange borte fra Romerk., og da Kongeriget Napoli 1799 var blevet omdannet til den parthenopæriske Republik, modtog han et offentligt Embede af den republikanske Regering. Senere gjorde Joseph Napoléon ham til sin Indenrigsminister, og den samme Stilling beklædte han under Kong Gioacchino (Murat). Efter Murats Fald trak han sig tilbage fra det offentlige Liv, og 1818 opgav han sit Ærkebispedømme; men hans Palads i Napoli var til hans Død (2. Nov. 1836) Samlingssted for mange i relig. og polit. Henseende frisindede Napolitanere. 1832 udgav han en Lovtale over — Kong Frederik II af Preussen.

Capel, rom.-kat. Prælat, f. 28. Okt. 1836, præsteviet 1860, var en Tidlang Vice-Forstander for St. Marys Kollegium i Hammersmith. 1868 blev han en af Pius IX's Kapellaner, 1873 pavelig Husprælat, og 1874 gjorde Manning ham til Rektor for det rom.-kat. *University College* i Kensington. I denne Stilling

kunde han aldeles ikke gøre Fyldest, og 1878 maatte Kollegiet lukkes. Fra det Øjeblik af var han fuld af Bitterhed mod Kard. Manning, der tilsidst suspendede ham fra Embedet som Præst i Stiftet Westminster. Men Msgr. C. klagede til Rom og fremstillede sig selv som forfulgt af Manning, der formentlig var skinsyg paa ham for den Lykke, han gjorde som Prædikant. 1883 maatte Manning rejse til Rom for at give Forklaring, da C. havde vundet Kard. Bilio og andre for sig. Manning truede med at nedlægge sit Embede som Ærkebiskop af Westminster, hvis C. blev sendt tilbage til England, og Sagen endte da med, at C. blev suspendedet *a divinis*. Senere rejste han til California (E. S. Purcell, *Life of Card. Manning II*, London 1895).

Capistrano, Giovanni fra, blev født 24. Juni 1385 i den lille By Capistrano i Abruzzerne. Han studerede Retsvidenskab og traadte i Tjeneste hos Kong Vladislav af Napoli, der gjorde ham til *governatore* for Byen Perugia, som Vladislav havde faaet i Pant. Efter Vladislavs Død udbrod der Uroligheder i Perugia, og G. fra C. blev da en Tidlang kastet i et haardt Fængsel, i hvilket han oplevede en relig. Vækkelse. Derpaa vendte han Verden Ryggen og gik (1416) i et Fransiskaner-Kloster af den strenge Observans. Dér blev Bernardino fra Siena hans Lærer og Forbilled. G. fra C. var en vældig Prædikant og en stor Asket, der gentagne Gange, som apostolsk Kommissær (1431—38) og Generalvikar (1443—46, 1449—52), stod i Spidsen for Fransiskanerne af den strenge Observans. Til lige arbejdede han paa at vinde Jøder for Evangeliet og paa at føre de svermerske Fratceller tilbage til det kirkl. Samfund. 1451 blev han sendt som pavelig Legat til Østerrig, Böhmen og Tyskland, navnlig for at modarbejde Husitismen. I Wien, hvor han prædikede under aaben Himmel, samlede han en tallos Skare, der lyttede til hans latinske Prædikener, som en af hans Ledsgere gengav paa Tysk. Ved Prædikens Slutning plejede han at vise Tilhørerne en Tavle med Jesu og Marias Navnetræk med Formaning til at knæle for de 2 store Navne, og mange af dem, der blev grebne af hans Ord, bar siden, som en Slags Amuletter, smaa Plader, paa hvilke de 2 Navne vare indridsede. 1453 prædikede han i Polen for at vinde de gr.-kat. Ruthenerne for den rom.-kat. K., og 1456 tog han Del i det ungarske Korstog under Hunjadi, der tvang Muhammed II til at hæve Belejringen af Belgrad. Kort efter (23. Okt. 1456) døde han i Fransiskaner-Klostret Ujlak (Illok) ved Peterwardein. 1690 blev han kanoniseret af Alexander VIII, men først 1724 udstedte Benedict XIV Kanonisations-Bullen. 23. Okt. er hans Festdag. Hans Prædikestol gemmes ved Stefanskirken i Wien, og dér er ogsaa rejst en kolossal Statue af ham, der fremstiller ham med en Fane i den ene Haand og et Kors i den anden, trædende paa en turbanklædt Tyrk. En palermitansk Observant, J. A. Sessa, samlede i Slutn. af forrige Aarh. 50 af hans Traktater og 76 af hans Breve; men de fleste af disse ere endnu ikke trykte (L. de Kerval, *St. Jean de Capistran, son siècle et son influence*, Paris 1887). **Fr. N.**

Capito (Köpfel), Wolfgang, blev født i Ha-

genau i Elsass 1478. Hans Fader, Smedemesteren Johannes Köpfel, lod ham først studere Medicin i Freiburg; senere studerede han Jura og Teol. og holdt en Tidlang dogmatiske Forelæsninger i Freiburg. 1512 kaldte Biskoppen af Speier ham til Bruchsal som Stiftspræst, og dér lærte han bl. andre Oekolampadius at kende. 1515 blev han Præst i Basel, hvor han traf sammen med Humanister som Pellikan, Seb. Münster og Zwingli og traadte i Brevskifte med Luther. 1519 udnævnte Kurfyrst Albrecht ham til Dompræst i Mainz; senere blev han Albrechts Kansler. I lang Tid svingede han frem og tilbage mellem Hengivenhed for det gamle og en voksende Overbevisning om Refs Ret; men efter at han (1523) havde overtaget St. Thomas's Provsti i Strassburg, blev han fuldt ud Refs Mand, og i de følgende Aar var han og Bucer den evgl. Bevægelses Ledere i Strassburg. 1527 og 1529 udgav han en Katekisme »Kinderbericht«, og han har ogsaa digtet fl. tyske Psalmer (Wackernagel, Das deutsche Kirchenlied III, 731f.). Sammen med Bucer forfattede han *Confessio Tetrapolitana*, han tog Del i Wittenberger-Konkordien og var til Stede paa Rigsdagen i Regensburg 1541. Hans betydeligste Skrift er den saakaldte »Berners-Synodus« (S. 271). Som Teolog stod han Bucer (S. 407) nær, men han indtog en langt mindre afvisende Holdning over for Gendøberne og andre Sværmere. Han døde af Pesten i Nov. 1541 (J. W. Baum, C. und Butzer, Strassburgs Reformatorer, Elberf. 1860).

Capitularia. Ved Siden af de Love (*leges*), som hver Stamme i Frankerriget fra gammel Tid havde, udstedtes af Kongerne eller paa deres Tilskyndelse særlige Forordninger og Administrationsregler, der gjaldt hele Riget; de kaldtes under Merowingerne *Edicta*, under Karolingerne C., fordi de oftest indeholdt flere Afsnit (Kapitler). Ved Aftattelsen (paa Rigsforsamlingerne) medvirkede Rigets Stormænd, baade gejstlige (Bisper og Abbeder) og verdslige. C. forlæstes af Kansleren og underskrevs af Rigsstænderne; Originalen nedlagdes hos Pfalzgreverne, og officielle Afskrifter offentliggjordes af Bisper og Grever. Sproget var Latin. Ikke alle C. vare dog Rigslove, thi Navnet bruges ogsaa om Uddrag af dem, Domme efter dem osv.; for at skaffe dem større Anseelse føjedes de, med Folkets Indvilligelse, som Tillæg til de gældende *Leges*. Deres Kilde er ofte Romerretten. I bispelige Arkiver, i Klostrene og ved Retterne dannedes efterhaanden Samlinger af C.; Abbed Ansegis af Fontanella (S. 99) foranstaltede 827 en Samling, delt efter gejstl. og verdslige Anliggender, som snart fik officiel Gyldighed. En berømt, større C.-Samling (fra 840—47) var Diakonen Benedict (*Benedictus Levita*) fra Mainz's (S. 256), der indeholder talrige Forfalskninger med samme Tendens som Pseudo-Isidor (trykte i Pertz, Mon. Germ. hist.). — Særlige C. ere de saakaldte *Capitula* el. *Capitularia episcoporum*, der sammenstillede som Norm for kirkelig Disciplin af enkelte Bisper ud af ældre Samlinger til deres Stifts Tarv. Kilderne vare i Reglen Provinssynoders Beslutninger, og de kunne jævnstilles med nyere Synodalstatuter. De ere yngre end de kongelige C.; Samlinger foranstaltede

f. E. Herard af Tours (858), Riculf af Soissons (889). Historisk Betydning fik de C., der tillægges Ærkebiskop Angilram af Metz (S. 91), men de ere en senere Forfalskning i Forbindelse med Pseudo-Isidors Bedragerier. En anden berømt Samling bar Martin af Bragas Navn; den indeholdt bl. a. vigtige (til Dels gr.) Bestemmelser om Klerikeres Pligter og Forhold til Lægfolk, og den gik med *Hispana* over i Pseudo-Isidor for sluttelig at faa almindelig Gyldighed. I England fandtes C., der gik under Theodoros af Canterburys berømte Navn. J. O. A.

Cappa kaldes i Vulgærlatin den kappeformede Overklædning, der svarede til den antike *pænula* og anlagdes paa Rejser, eller naar det regnede. Den var forsynet med en Kabuds og kaldtes derfor ogsaa *cuculla*. Efter den berømte Biskop Martin af Tours's C., som de franske Konger bevarede som Relikvie, fik deres Huskirke Navnet *capella*, Kapel. Fra at være brugt af alle gik C. i Løbet af Midtaldertiden over til udelukkende at blive brugt af K.s Tjenere; den forarbejdedes da af fint Stof, fik en pragtfuld Udstyrelse og blev et specielt liturgisk Klædningsstykke ved Altertjenesten. Navnet *pluviale* minder dog stadig om den oprindelige Bestemmelse; den kaldes ogsaa Korkaabe, Røgelsekappe osv. C. *magna* kaldes den Æreskappe, som Kardinaler, Bisper, rom. Prælater og visse Medlemmer af Kapitler bære. Kardinalernes er af højrodt Silke, Kabudsen er om Vinteren indvendigt foret med Hermelin. Bispers og Domherrers C. er violet (Uld eller Silke), Kabudsen foret med rødt Silke, om Vinteren med Pelsværk. Kappen ender i et Slæb (*cauda*), som bæres af en *caudatarius*; Domherreerne bære det dog sammenrullet over Armen. Fra C. stammer ogsaa den prost. Bispekaabe (se Klædning, gejstlig). J. O. A.

Cappacini, Francesco, se Capaccini.

Cappel (Cappellus) var Navnet paa en berømt Familie, der har givet Frankrig fl. Lærde og Statsmænd. Stamfaderen, Jacques C. i., arbejdede under Frans I i Statens Tjeneste og blev Generaladvokat ved Pariser-Parlamentet. Han døde 1541. — Hans Søn, Louis C. de Moniambert (Ludovicus Cappellus), født i Paris 15. Jan. 1534, studerede oprindelig Retsvidenskab i Bordeaux, men overtog senere en Lærestol i Græsk dér. Han gik over til den ref. K. og rejste derpaa til Genève for at studere Teol. og lære Calvin at kende. 1560 vendte han tilbage til Paris, og det er sandsynligt, at hans Konfessionsfæller for en Del kunne takke ham for Udstedelsen af Toleranceediktet i St. Germain (17. Jan. 1562). Kort efter blev han Præst i Meaux, derpaa i Anvers og Clermont, men efter Bartholomæus-Natten (1572) maatte han søge Ly i Sedan. Senere rejste han til Tyskland for at skaffe de fr. Protestanter Hjælp fra de tyske Fyrster. Vilhelm af Oranien udnævnte ham til Prof. i Teol. ved det nys oprettede Universitet i Leiden, og da det begyndte sin Virksomhed (8. Febr. 1575), holdt han Indvielsestalen. Allerede næste Aar vendte han dog tilbage til Frankrig, blev først Hærpræst i den ref. Hær, siden Prof. i Sedan, og 6. Jan. 1586 endte han sit, paa Grund af Borgerkrigene, saa stormfulde

Liv. — Louis C.s Broder, Jacques C. II, Herre til Godset le Tillou, var Parlamentsraad i Rennes, men mistede sit Embede, da han traadte over til den ref. K. En Tidlang boede han paa sin Ejendom, indtil Liguens Mænd fordrev ham derfra. Saa søgte han Tilflugt hos Broderen i Sedan, og dér døde han, efter et uroligt Liv, 20. Maj 1586. Hans Enke fik le Tillou tilbage mod at gaa over til Romerk., men hun døde kort efter i Fortvivelse over dette Skridt. — Jacques C. den yngres ældste Søn, Jacques C. III, f. 1570, opholdt sig, efter at have studeret Teol. i Sedan, i fl. Aar paa le Tillou, hvor han holdt ref. Gudstjeneste. Turenne kaldte ham 1599 til Sedan som Præst og Prof. i Hebraisk; 1610 blev han Prof. i Teol. Han har skrevet en Israels Historie og fl. ekseget. Skrifter. Han døde 7. Sept. 1624. — Louis C. II, Søn af Jacques C. II og yngre Broder til Jacques C. III, blev født 15. Okt. 1585 og fulgte 1599 med Broderen til Sedan for at studere Teol. dér. 1609 sendte den ref. Menighed i Bordeaux, paa John Cameros Anbefaling, den lovende unge Mand til England, hvor han navnlig opholdt sig i Oxford, og efter 4 Aars Fraværelse blev Louis C. 1613 Prof. i Hebr., og 1615—18 tillige Præst i Saumur. 1621 maatte han paa Grund af Krigsuroligheder flygte til sin Broder i Sedan, men 1624 vendte han tilbage til Saumur, blev 1626 Prof. i Teol. dér, og virkede som saadan, ved Siden af Moise Amyraut og Josué de la Place. Han døde 18. Juni 1658. Han havde den Sorg, at hans ældste Søn, Jean C., gik over til den rom. K. og blev en af Oratoriets Præster. Louis C. II var i Besiddelse af stor Lærddom og frygtløs Kærlighed til Sandheden. Om hans Strid med Buxtorf om den hebr. Punktations efteralmudske Oprindelse se S. 425. C. søgte, som navnlig Elias Levita (d. 1549) før ham, at godtgøre, at den hebr. Punktation i det gl. T. hverken stammede fra Mose, Esra eller den store Synagoge, men fra senere jødiske Lærde. Denne Paastand beviste han med stor Omhu og Grundighed i det berømte Skrift: *Arcanum punctuationis revelatum*, som L. C.s Ven, Erpenius i Leiden, første Gang udgav 1624, uden at nævne Forf.s Navn. Blandt hans andre Skrifter maa mærkes hans berømte *Critica sacra*, der paa Grund af mange Genvordigheder først udkom 1650 i Paris; *Diatriba de veris et antiquis Hebræorum literis* (Amsterd. 1645), samt en Afhandling om Nadverens Indstiftelse, begge rettede mod den yngre Buxtorf. Fl. af disse Skrifter mødte stærk Modsigelse fra Protestanternes Side, fordi man mente, at C.s Resultater rokkede ved den protest. Opfattelse af Biblens normative Betydning. — Louis C. II.s yngste Søn, Jacques C. IV, f. 14. Aug. 1639, blev allerede i en Alder af 18 Aar Prof. i Hebr. i Saumur. Efter Ophævelsen af det nantiske Edikt (1685) flygtede han til England. Han døde i Nærh. af London 1722.

Cappellari, Mauro, se Gregor XVI.

Caprara, Giovanni Battista, Kardinal, f. i Bologna 29. Maj 1733, blev 1758 Vice-Legat i Ravenna, senere Nuntius i Köln og Luzern og Gesandt i Wien. 1792 rakte Pius VI ham Kardinalhatten; Pius VII udnævnte ham til

Biskop af Jesi og sendte ham som *legatus a latere* til Paris, da Konkordatet med Bonaparte skulde afsluttes. Til Løn for hans Arbejde for denne Sag udnævnte Bonaparte ham til Biskop i Milano, og 1805 velsignede C. den lombardiske Jærnkroner, for Bonaparte satte den paa sit Hoved. Lidt efter lidt kom C. helt i Napoléons Vold og blev saa stærkt blændet af den store Kejser, at han stundum glemte, hvad han skyldte K. Han døde i Paris 21. Juli 1810.

Capreolus, Johannes, berømt Skolastiker, hædret med Navnet *Thomistarum princeps*, hørte Dominikanerordenen og har rimeligvis aflagt Løftet i Dominikanerkonventet i Rodez i Départementet Aveyron. Han var fra 1409 Lærer i Paris og skal være død 6. April 1444. Han har skrevet et stort Værk til Forsvar for Thomas fra Aquinas Teologi, der oftere er optrykt (saal. i Venezia 1589 i 4 Bd. i Folio).

Capucinerordenen (*ordo fratum minorum St. Francisci Capucinatorum*) voksede paa Reformationstiden frem af Fransiskaner-Observanternes Lejr. Da Leo X (1517) definitivt skilte disse fra Conventualerne, herskede der blandt Observanterne delte Meninger om Tilstrækkeligheden af de opnaaede Resultater. 1525 fandt saaledes *Paier Mattéo* fra Bassi (d. 1552) Observanternes Liv for slapt. Han vidste ogsaa, at Frans havde baaret Skæg og en Kutte med Kabuds (*capuccio*). Hans Forslag om at følge Frans paa disse Punkter vandt dog ikke Bifald i hans Kloster (Montefalco i Umbrien), men da han fremstillede sig for Clemens VII i den forbedrede Dragt, fik han pavelig Tilfaldelse til at bære den, ja til at leve som Enchoer og prædike overalt. 1526 lod imidlertid Observant-Proprialsen ham fængsle som frafalden. Det vakte Røre, og da Mattéo kom løs, sluttede mange sig til den asketiske Ivrer. En Bulle (*Religionis zelus*, af 13. Juli 1528) stadfæstede det nye Samlag, der vel ikke blev selvstændigt, men for at slippe for Observanternes Vrede, stilledes under Conventualgeneralen.

C., hvis Navn (ital.: *Cappuccini*, Smaafolkene med Kabuds) oprindeligt var et Spottenavn, erhvervede sig ved ivrig »indre Mission« og modig Pleje af pestsyge stor Folkeyndest, og Gejstlige og Lægfolk sluttede sig til den i Mængde. 2 Aar efter Stiftelsen havde den 4 Klostre, og 1529 holdt den det 1. Generalkapitel i Alvacina, hvor Stifteren valgtes til Generalvikar (under Conventual-Generalen). Her godkendtes C.s første Konstitutioner (ændrede 1536 og 1575). Løsenet var den yderste Fattigdom, baade for den enkelte, Klostret og hele Ordenen, nøje iagttagelse af Frans's gl. Tiggerordensregel, bortset fra alle pavelige Dispensationer; selv alle til Livet nødvendige Ting maa C. kun bruge, intet Forraad maa samles. En Capuciner lever saaledes efter Ordet »fra Haanden og i Munden«; Penge maa han ikke røre. Livet for de eremitskæggede Munke er helt igennem strengt, Tugten haard, den brune Kutte med den paasyede spidse Kabuds grov, Bæltet er et Reb, hvis Ende er en Svøbe, der ikke bør lades ubrugt. C.s Munke foretog deres Missionsrejser til Fods, gaa altid barfodede eller med Sandaler. I de tarveligt udstyrede Klostre skulde de alvorligt arbejde paa den

personlige Helliggørelse, med Undtagelse af faa Timer iagttagte streng Tavshed, nøje læse alle Messer og overholde de gl. »Tidre«, saaledes at Nattebonnerne ikke tro henlægges til Morgen. Deres Arbejde er ellers indre og ydre Mission (Prædiken, Sjølesorg, Fattigpleje; Bekæmpelse af Protestantisme og Hedenskab). C.s Guardianer, Kustoder og Provinsialer vælges paa 1 Aar, deres øverste Leder paa 3 Aar.

Den nye Orden syntes, trods dens Udbredelse og Folkegunst, at have en uheldig Stjerne. 1537 forlod dens Stifter Ordenen, hans Eftermand blev udstødt, og den derpaa følgende Generalvikar (fra 1538), den talentfulde P. Bernardino Ochino (s. d. Art.) flygtede 1542 til Genève og blev Protestant. Retten til at prædike fratoges nu C., og Paul III tænkte paa at ophæve den. Kard. San Severino reddede C. til Held for Romerk., der siden næppe har haft en mere, baade aandelig og legemlig, selvfornægtende Hær til sin Raadighed. 1545 foretoges en streng Undersøgelse af den nye Generalvikars og hans Munkes Tro, hvorefter C. atter fik Ret til at prædike. 1573 fik de Lov til at virke uden for Italien, kom først til Paris, 1578 til Barcelona, 1581 til Altdorf i Schweiz, 1594 til Innsbruck, 1600 til München og snart havde Kontrareformationen et Hjælpekorps, der naaede hen, hvor Jesuiterne vare for fine til at arbejde. Endelig 1619 blev C. helt selvstændig, og Generalvikaren ophøjet til General.

Paa Grund af C.s Mangler i social og videnskabelig Henseende har man kaldt den »Munkenes Proletariat«, i alt Fald vare dens Munke »Folkets Mænd«. Dette har dog ikke forhindret dem i at have Indflydelse paa de højeste Steder: de have været Venner og Raadgivere for Verdens Stormænd, og adelige og fyrstelige Personer have taget Kутten med Kabuden eller bejlet til den Ære at jordes i C.s knokkelsmykkede Gravkældere med den indvidede Jord fra det hl. Land og de bizart udstillede Skelletter (f. E. i Rom). C. roser sig af at have givet K. 6 Kardinaler, 2 Patriarker, 11 Ærkebisper og o. 70 Bisper; og ikke mindre er det store Antal, der har afslaaet disse Værdigheder. Dens særlige Stolthed er dog 5 Helgener og adskillige »salige«. — C. har ogsaa deltaget i Storpolitiken. Generalen, d. hl. Lorenzo fra Brindisi, gennemvandrede Italien, Tyskland og Spanien som pavelig Gesandt og vandt 1601 de tyske Fyrster for Krigen mod Tyrkerne. Som Hærpræster i Krigen baade mod Tyrker og Protestanter have disse Munke udmærket sig. Den omtalte General fik ærefulde Saar ved Stuhlweisensburg, og P. Marco fra Aviano (d. 1699) kappedes ikke blot som Asket og Undergører med selve d. hl. Frans, men opflammede ved sine Ord de Kr. til den afgørende Kamp om Wien 1683. 1571 sørgede C. for Sjølesorgen paa Flaaden, der sejrede ved Lepanto, og i Tyskland fulgte de Hærene under Trediveaarskrigen og have bidraget meget til Sydtysklands Generobring for Rom. Schillers berømte Capuciner i »Wallensteins Lager« giver et tro Billede af Ordenens Virken — men ogsaa af dens Virkemaade, thi ikke med Urette kaldes aandeløse, men groft krydrede Folketalere for »Capucinader«.

C.s Hedningemission viser samme Uforsagt-

hed. Disse Munke fulgte Spanierne og Portugiserne til deres Besiddelser, og 1782 havde de 523 Missionsstationer; den kr. Oplysning var vel ofte ringe, men ikke til at foragte. Revolutionen, der fik ødelæggende Indflydelse paa C., standsede imidlertid omtrent helt dens Mission. 1840 sporedes nyt Liv, og siden 1884, da Missionen stilledes direkte under Generalens Ledelse, har den taget nyt Opsving (deres Missionsmark er især Balkanhalvøen, Asien, Afrika og Sydamerika; 1889: 168 Missionshuse, 282 Kirker, 355 Missionærer, 241 Skoler, 26 Waisen-huse).

C. har Ry for, i teol. Henseende, som overhovedet m. H. til Kundskaber, at staa lavt. Ordenen følte det selv, da den 1564 skabte et Institut for sine Klerikere efter Jesuiternes Mønster, og Generalkapitlet tog sig varmt af det. Studietiden blev sat til 3 filos. og 4 teol. Aar (i Teol. blev Bonaventura deres Leder), og Eksaminer indførtes paa jesuitisk Vis. C. tæller 2—3000 Skribenter, men, trods Lærdom mærkes her stærkt den aandelige Umyndighed, de selv have fordømt sig til. C. deltog ikke blot i Kampen mod Protestantismen, men særlig ivrede den mod Jansenisterne (C. J. Tricassinus, d. 1681; G. de' Benedetti og O. Worst). Blandt deres talrige asketiske Skribenter har især P. Procopius fra Templin (2617 Prædikener!) spillet Rolle. Som Vidnesbyrd om disse Munkes Anseelse i Romerk. som Prædikanter staaer det Faktum, at, da Paul IV (1555) indførte Faste- og Adventsprædikener ved Pavehoffet, kom Capucinere ofte til at beklæde denne Æresstilling, og siden 1743 er *Predicatore apostolico* altid en Capuciner. Den bekendte irske Maadeholdsprædikant P. Mathew (d. 1856) tilhørte ogsaa C.

1775 naaede C. sit Højdepunkt og talte 64 Provinser med 31,157 Medlemmer, men Revolutionen og Sækulariseringen i de rom.-kat. Lande ramte den saa haardt, at den næsten helt forsvandt, og Fornyselsen har kun været delvis. 1889 talte C. 536 Konventer, 100 Hospitier, 7852 Medlemmer (overvejende Antal *Patres*) i 2 apostol. Kommissariater og 50 Provinser. Især i Tyskland have de siden Jesuiternes Udgjælse haft Betydning. —

Capucinerinder i egentlig Forstand ere de Clarisser, der følge Observansen og have antaget C.s ydre Dragt og Konstitutioner (som dog siden er ændret for dem). De stiftedes af Maria Laurentia Longa i Napoli (1538) og udbredte sig især i Italien (i Milano ved Carlo Borromeo). Til dem horte den stigmatiserede hl. Veronica Giuliani. Ogsaa regulære kvindelige Tertiære have antaget C.s Konstitutioner og kaldes populært Capucinerinder (Bullarium Capuc. ved P. Michael a Tugio, I—VII, Rom 1740—52, fortsat 1883 f.; Bibliotheca script. Cap., begyndt 1680, fortsat til 1852; Geist des hl. Franz . . . in Lebensbildern aus d. Gesch. d. Kapuzinerordens I—III, Augsb. 1876). J. O. A.

Caputiater (af *capulum*, Kabuds) var Navnet paa et Parti af relig. Svømmere, der i Slutn. af 12. Aarh. fra Egnen om Auxerre bredte sig henimod den burgundiske Grænse. Man fortalte, at Madonna 1182 havde vist sig for Tømmermanden Durand, medens han fældede Ved i en Skov, og at hun havde givet ham en

Medaille med Indskriften: »Guds Lam, som bærer Verdens Synder, giv os din Fred!« Der blev derpaa dannet en Forening, hvis Medlemmer har Billedet af Kristus og Maria paa hvide Huer, der skulde være et Tegn paa deres Uskyld og Kærlighed til Fred. I Beg. fremmede Præsteskabet C.s Forening, men lidt efter lidt fik kommunistiske Tanker Indgang i den. Da K. optraadte mod C.s Kommunisme, blev de Fjender af det kirkel. Samfund, og Spændingen blev saa stærk, at Biskoppen af Auxerre tilsidst skred ind imod dem med væbnet Haand og tilintetgjorde det farlige, halvt relig., halvt polit., Kætteri.

Caraccioli. 1) **Roberto C.**, af en berømt napolitansk Familie, bedst kendt under Navnet Robertus de Licio, f. 1425 i Lecce, traadte ind i Observanternes Minoriterorden, underviste i Teol. og prædikede som »en anden Paulus«; i Rom talte han imod Pavehofens Lüksus. Calixtus III og Paulus II betroede ham vigtige Hverv, og Sixtus IV udnævnte ham til Biskop af Aquino, senere af Lecce; han døde 1495. Hans Prædikener blev udg. i Venezia 1472 og ere senere optrykte; desuden findes der teol. Afhandl. fra hans Haand. Domenico de Angelis har skildret hans Liv (Napoli 1703).

— 2) **Antoine C.**, f. i Beg. af 16. Aarh. i Melphe, forlod en Stilling ved Frans I's Hof for at betræde den kirkel. Løbebane. Som Biskop af Troyes forkyndte han reformatoriske Tanker fra Prædikestolen, men Folket tvang ham til at afsæрге den nye Lære. Senere begav han sig dog til Genève, hvor han under Calvin og Bézas Paavirkning tilegnede sig evgl. Anskuelser. Efter sin Tilbagekomst optraadte han som Calvinist og blev tvungen til at nedlægge sit Embede; han trak sig derefter tilbage til Château-neuf-sur-Loire, hvor han døde 1569. Med Urdette have nogle Forf. paastaet, at han før sin Død vendte tilbage til Papismen. —

3) **Galeazzo C.**, Marchese af Vico, Søstersøn af Paul IV, f. 1517, var ansat ved Hoffet i Napoli, men forlod denne Tjeneste, da han ved Vermiglios Prædiken var vunden for Protestantismen. Denne lærte han under et Ophold i Tyskland nærmere at kende, og 1551 forlod han for bestandig Italien. Han sluttede sig til den ital. Menighed i Genève, hvorfra hans Familie forgæves søgte at kalde ham tilbage. Hans Hustru vægrede sig ved at komme til ham, skønt han lovede hende, at hun maatte blive ved sin Tro; Raadet i Genève erklærede da hans Ægteskab for opløst, og han indgik et nyt. Han var en god Støtte for Menigheden indtil sin Død 1586; dens Præst, N. Balbani, udgav en Skildring af hans Liv, *Historia della Vita di G. C.* (1587, paany udg. i Firenze 1875). — 4) **Antonio C.**, napolitansk Teatiner, f. 1565, d. 1642, udgav 1612 et Skrift til Belysning af Pave Paul IV's Liv, og efterlod sig tillige en haandskreven Skildring af den nævnte Pave. Afskrifter af denne findes i British Museum og i fl. rom. Biblioteker. Paa Grundlag af C.s Arbejde skrev Carlo Bromato (Rom 1748) sin Biografi af Paul IV. Uddrag af A. C.s Manuskript ere i dsk Overs. trykte i O. Jensen, Giovanni Pietro Caraffa (Kbhvn 1880) 190 f. — 5) **Louis-Antoine de C.**, f. 1721 i Paris, traadte 1739 ind i Oratorianernes Kon-

gregation. Han var en begavet og fint dannet Mand, og i Rom fandt han en god Modtagelse hos Benedict XIV og Clemens XIII. Senere besøgte han Tyskland og levede i nogle Aar i Polen som Opdrager for Fyrst Rewskis Børn. Derefter tog han Ophold først i Tours og senere i Paris, hvor han døde 1803. Han udgav, til dels anonymt, over 50 Skrifter; de mest bekendte ere: *Eloge historique de Benoît XIV* (Paris 1766) og *Lettres intéressantes du pape Clément XIV* (Paris 1775—76). C. E. F.

Caraffa. 1) **Carlo C.**, Kardinal, f. 1519 (eller 1517), var oprindelig Kriger, men da hans Farbroder, Giovanni Pietro C., 1555 blev Pave under Navnet Paul IV, opgav C. C. sin Virksomhed som *condottiere* og fik, efter nogen Modstræben fra Onkelens Side, Kardinalhatten og Absolution for sin brødefulde Fortid. Som Kardinal spillede han i Aarene 1556 og 1557 en betydelig polit. Rolle, men 1559 faldt han (og hans Broder) i Unaade. Han forlod da Rom og søgte Støtte hos Filip II af Spanien, som dog ikke vovede at gaa i Forbøn for ham hos Paul IV. Men efter denne Paves Død (1559) vendte Kard. C. tilbage til Rom, og under Konklavet havde han stor Indflydelse. Den nye Pave, Pius IV, var ham i Beg. meget venlig sindet, men C. C.s polit. Intriger skabte ham nye Vanskeligheder, og der blev indledet en Proces imod ham, som endte med, at han (1561) blev dømt til Døden og henrettet (G. Duruy, *Le Card. C. C.*, Paris 1882). — 2) **Giovanni Pietro C.**, se Paul IV.

Cardale, John Bate, første Apostel i den kat.-ap. Menighed, blev født i London 7. Nov. 1802 og opdragen i Rugby Skole. Efter at have gjort juridiske Studier kom han i Spidsen for det ansatte Sagfører-Firma Cardale, Iliffe and Russell. Da Rygtet om »Tungetalen« i Fernicarry (S. 466) naaede til London, blev han en af dem, der sendtes til Skotland for at undersøge Sagen, og han blev stærkt greben ved at se, hvad der forekom ham at være »en ny Pinse«. Efter sin Hjemkomst aabnede han sit Hus for Bønnemøder og sluttede sig nøje til Edw. Irving, hvis Sag han førte for det londonske Presbyterium. Ved Juletid 1832 blev C. udpeget til at være Apostel for den kat.-ap. Menighed, og i o. 1 Aar var han den eneste Apostel. »Juda Stamme« (England) blev betroet ham som »Apostlenes Pille«, og 5. April 1833 indviede han Irving til at være »Engel« for Menigheden i Newman Street; 1842 var han med ved Udarbejdelsen af den nye Liturgi, der for en væsentlig Del skyldes ham. Han var meget sprogkyndig og lærte i sine senere Aar ogsaa Dansk. Han døde 18. Juli 1877. — Hans Søster, Emily C. (d. 1879), g. m. Mr. James Hore, var en af den kat.-ap. Menigheds første Profetinder.

Careel se Carelius.

Carelius. 1) **Henrik Jönsson Careel**, finsk Slotsekreter og Oversætter; nævnes 1598 som hørende til Slotstjernerne i Viborg; 1606 var han tilforordnet m. H. til de russiske Anliggender i Viborg og brugtes siden ofte som Ombud ved Fredsforhandlinger og Grænsestridigheder. Han har oversat paa Sv. Franc Raguëlis *lex politica Dei*; i dette tykke Værk lader C. den gamle sv. Lovs Bestemmelser be-

lyses ved den mosaiske Lovs Forskrifter saavel i civile, som i kriminelle Spørgsmaal. Det har sikkert ikke været uden Indflydelse paa Lovgivningsmøraadet i de nærmest følgende Tider (udkom 1607 i Rostock, 1638 og 1651 i Stockholm). — 2) **Knut Mortensen C.**, finsk Forfatter, lidet kendt, udgav: »En undervisning huru the skola tröstade varda, som blifva anfaktadhe« (Sthm. 1608); »Christelig undervisning hvad man skall döma om them som genom en hastig brådödh hädan borttryckte varda« (Sthm. 1608), samt en finsk Udgave af Luthers Katekisme (Sthm. 1628). A. N.

Carena (Carrina) er en streng Bodstid paa 40 Dage, der i den rom.-kat. K. paalægges Syndere af Biskopper eller Klosterforstandere. I Middelalderen blev der paalagt enkelte 50, 100 eller endnu flere C'er. Navnet udledes af *quadragesima* (40 til hver).

Carey, William, f. 1761 i Paulerspury ved Northampton, Søn af en fattig Væver og Skolemester, blev Grundlægger af det 19. Hundredaars Missionsvirksomhed. Han viste tidlig stor Lærelyst og Nemme, men maatte give sig i Skomagerlære og ægtede 20 Aar gl. sin Mesters Enke. Vakt 1779, sluttede han sig til Baptisterne og blev 1785 Prædikant hos dem, senere Skolemester, men blev ved at arbejde som Skofflikker, medens han paa egen Haand lærte sig Latin, Hebraisk og Græsk, foruden Hollandsk og Fransk. Cooks Opdagelser gav hans Missionstanker Næring. Da han 1786 fremsatte disse i en Præsteforsamling, blev han skarpt afvist, men efterhaanden trængte han igen, navnlig ved sin *Enquiry* (1792), hvori han gendrev de gængse Indvendinger imod Missionen. Hans berømte Prædiken i Notting-ham 1792 over Jes. 54, 2-3 med Tema: Vent store Ting af Gud, forsøg store Ting for Gud! førte til Dannelsen af det første nyere Missionselskab (Bapt.) og hans egen Udsendelse til Indien, hvor han ankom Nov. 1793 og blev til sin Død 1834. Her udfoldede han en utrættelig Virksomhed som Missionær, Sprogforsker og Bibeloversætter og vandt saadan Anseelse, at han ansattes af Regeringen som Professor i Bengali og Sanskrit i Kalkutta og gav Stødet til gennemgribende Reforme i Indien; men under al den store Anerkendelse blev han ved at være den samme kærlige og ydmyge Mand. Han oversatte Biblen helt paa 7 indiske Sprog, N. T. paa 21; desuden prædikede han i Kalkutta og Sirampur, hvor han med sine Værkfæller, Ward og Marshman, blev ved at bo fra 1800 til sin Død under det danske Flags Beskyttelse. Hans anden Hustru Charlotte Rumohr hørte hjemme i Byen Slesvig. Det ved C. til Live kaldte Baptist-Missionselskab har, foruden i Nord-Indien, optaget Arbejde paa Ceylon 1812, Jamaica 1813 (Burchell og Knibb), Vest-Afrika 1840, Kina 1859, Japan 1879, Kongo 1879 (Comber, Bentley og Greenfell) og har 138 Missionærer og en Missionsindtægt af henved 1,400,000 Kr. (G. Smith, *The life of W. Carey*, London 1885; Myers, *William Carey, der Schuhmacher*, oversat fra Engelsk, Hamburg 1892). V. Sn.

Carl. 1) **C.**, Biskop af Linköping, Kong Johan Sverkers »canceller och frände«, synes at have vist stor Iver for K.s Anliggender og del-

tog med en Hertug af samme Navn i et Tog til Estland, hvor begge faldt ved Rotala 8. Aug. 1220. — 2) **C.**, Søn af en Johan Helsing paa Gafvel, Biskop af Vesterås o. 1257—83 (eller 84), roses som en lærd og herejt Mand. Paa hans Tid fuldendtes og indviedes Bispekirken i Vesterås. — 3) **C.**, der i den rimede Bispekrønike kaldes Carl Båth, var Biskop af Linköping i mere end 30 Aar til sin Død 6. Juli 1338. C. synes at have haft stor Indflydelse, dog maaske mere i borgerlig end i kirkelig Henseende. I Striden mellem Kong Birger og Hertugerne stod han paa disses Side, og under Kong Magnus's Mindrearrighed var han en af de første Mænd i hans Regering. — Se forøvrigt Art. Karl.

Carlberg, Johan, sv. Biskop, f. 22. Sept. 1638, var en Søn af Borgmesteren Johan Börjesson i Carlstad. Efter sin Fødestad tog han Navnet C. Han studerede i Upsala og ved fl. udenlandske Universiteter, navnlig i Giessen, hvor han vandt den teol. Doktorgrad. 1679 blev han Domprovst i Göteborg; 1687 gjorde Ulrika Eleonora ham til sin Overhofprædikant. Da han engang, under Reduktionen, fra Prædikestolen tillod sig at gøre en djærv Hentydning til de polit. Forhold, sagde Karl XI: »Ni predikar uppror i mine undersåtters hjertan«. »Nej«, svarede C., »jag vill endast predika uppror i eders majestäts eget hjerta«. »Tack«, sagde Karl XI, »den präst, som predikar uppror i et hårdt og syndigt hjerta, han predikar som en rätt präst«, og kort efter (1689) blev C. Biskop i Göteborg. Han døde 15. Juli 1701.

Carlson, Fredrik Ferdinand, f. 13. Juni 1811 paa Gaarden Kungshamn i Alsike, Stockholms Len, studerede i Upsala fra 1825, blev *Dr. phil.* 1833, Docent i Historie 1835, Adjunkt i Hist. og Statistik 1844, ekstraord. Prof. 1846, E. G. Geijers Eftermand som Prof. 1849, Statsraad og Kirkeminister 1863—70 samt 1875—78, Medlem af Akademiet 1859, *Prof. emeritus* 1877, *Dr. theol.* ved Jubelfesten i Kbhvn 1879 og døde 18. Marts 1887. — Ved sit monumentale Værk: Sveriges historia under konungarne af pfalziska huset 1—7 (1855—85) vandt C. ubestridt Ry som Historieforsker. En omfattende og kritisk Kildeforskning, en fordomsfri, men varm Fremstilling gør dette Arbejde til en værdig Fortsættelse af Geijers store Værk. Fra hans Virksomhed som Kirke-minister stamme vigtige Forandringer i Universitetets, Latinskolernes, Skolelærerseminariernes og Folkeskolernes Organisation. Hans Ledelse af de sv. Kirkeforhold faldt under en af de største Brydningsperioder, da det gamle Statskirkevæsen med Præstestandens Repræsentation i Rigsdagen afløstes af Kirkens nye Repræsentation gennem Kirkemødet. C. deltog selv i de 6 sidste Stænderrigsdage som Medlem af Præstestanden og i Kirkemødet 1873 som Lægmandsombud.

O. A.
Carlsson. 1) **Carl C.**, f. i Kalmar 1642, *Mag.* i Upsala 1664, besøgte fl. tyske Universiteter og vandt den teol. Licentiatgrad i Jena 1667; hans Rejser udstrakte til Østerrig, Italien, Frankrig, England og Holland. 1671 vendte han hjem, blev Hofprædikant 1672, Biskop af Vesterås 1680, *Dr. theol.* ved Jubelfesten i Up-

sala 1693 og døde 14. Apr. 1708. C. deltog fra Høsten 1685 i Udarbejdelsen af Kirkeloven af 1686, og var en af Modstanderne af den saakaldte Svedbergske Psalmebog. O. A. — 2) **Wilhelm C.**, finsk Præst, f. 13. Aug. 1832 i Hvittis, blev Student i Åbo 1856, præsteviet 1858, Kapellan i Jämsjörvi 1865, 1875 Spr. i Nastola, men døde 12. Nov. 1875 inden sin Tiltrædelse. Hans »Pyhä Raamattu tarpeellisilla selityksillä varustettu« (1872—76) svarer nærmest til de af Mellin og Fjellstedt udgivne Bibelværker. Endvidere udgav C. »Kristillisiä Sanomia« 2: kr. Tidende (1871—77) og et stort Antal Oversættelser af Luthers, Monods og fleres Skrifter samt 2 Sognebeskrivelser. A. N.

Carlyle. 1) **Thomas C.**, skotsk Moralist og Historiker, f. i Ecclefechan i Annandale i Syd-Skotland 4. Decbr. 1795, voksede op i en fattig Seceder-Menighed, hvis faste Religiositet og calviniske Livssyn blev hans aandelige Livs blivende Grundlag. Han var bestandigt først og fremmest en troende Natur, en Overbevisningens Mand, fuld af Inderlighed og Entusiasme, men tillige af Stolthed og bidsk Kritik, og han uddelte disse Egenskaber fra sin Afstamning, især fra sin Fader, en Murer af Bondestanden, fra hvem han ogsaa arvede sin kraftige Fantasi og sin fængslende Tale. Som fattig Student fik han i Edinburgh en tarvelig Universitetsdannelse (Teologi og Jura) i Datidens rationalistiske Stil, fandt dog større Tilfredsstillelse ved Matematik og Astronomi, hvori han drev det temmelig vidt. Sin rigeste Ungdomstid havde han (som Skolemester i Kirkcaldy, fra 1816) under Samlivet med Edward Irving, der lærte ham Aarhundredets Aandsliv og Literatur at kende. Ved sit Ægteskab med den fint dannede, humanistisk anlagte Jane Welsh (1826) kom han i nærmere Berøring med moderne Civilisation og blev saa velstillet, at han kunde leve for sine Studier og af sin Pen. Han boede fornemmelig i London, omgikkes Mænd som Dickens og Stuart Mill intimt og stod i livlig Brevveksling med Emerson, Varnhagen v. Ense, ja selv med Goethe, som satte ham meget højt. Skønt stedse optaget af store Arbejder og Interesser, var han kun lidet lykkelig; navnlig efter Hustruens Død (1866) tog hans mørke Sindsstemning Overhaand, og trods den stærke Tilslutning, han vandt, følte han sig i sin høje Alderdom meget ensom. Han døde 4. Febr. 1881.

C. oplevede i Virkeligheden 3 Aarhundereder: Puritanismens, Rationalismens og Romantikens og Positivismens, og han forøgede sin Oplevelse ved indtrængende Studier i disse Tidsalderes Historie. Navnlig sværmede han for Cromwell og hans Tid, af hvilken han gav et yderst levende Billede i sit af Datidens Aktskykker sammenføjede Værk: *Letters and Speeches of Ol. Cromwell* (I—II, 1845). Det 18. Aarh. behandlede han i sin ildfulde og betagende *French Revolution* (I—III, 1837), i rammende *Essays* om Voltaire, Diderot o. a. samt i sit stort anlagte Værk om Frederik II af Preussen (I—VI, 1858—65). Fuldstændig henrevet af den tyske Romantik, trængte han ogsaa tilbunds i denne og forplantede den paa mange Maader til England. Navnlig beundrede han Goethe og gik i saa høj Grad op i Fichte,

at hans Tale ofte kun er en Iklædning af Fichteske Tanker. Positivismen, som C. oplevede paa nært Hold i Stuart Mill, forstod han mindre godt, men med største Interesse omfattede han de moderne Samfundsspørgsmaal, og mange tillægge ham en høj Rang som Socialpolitiker.

Under sin Behandling af disse 3 eller 4 Perioder begynder C. med afgjort at forkastede det 18. Aarh.s Rationalisme med dens Fortsættelse i Positivismen og vor Tids hele Nyttensans og Mekanisme. Deisme og Utilitarianisme vare ham lige saa forhadte som den naive Tro paa »Videnskaben«, paa Nationaløkonomien og den demokratiske Forfatning. Hverken Forstandens Beregninger eller praktiske Institutioner kunne skabe et lykkeligt Menneskeliv; først hvor Hjertet kommer til sin Ret, begynder sandt Liv, sand Virksomhed. Menneskets Frelse kommer indenfra, beror paa hans Personlighed, saaledes som enhver kan komme til at besidde den, naar man vil stræbe efter Alvor, Ægthed og Sandhed, vil vise Mod og Kraft, Retfærdighed og Barmhertighed. Fremfor alt maa der dog Tro til: den ærefrygtfulde Bevidsthed om Livets guddommelige Betydning, Overbevisningen om, at Verden først og fremmest er Aand, er uendelig, er retfærdig, kort sagt: bestaar i Gud og ved Gud. Først ved denne Tro kan man leve et fuldstændigt Menneskeliv, »Tro er Sjælens Sundhed«. »*Man lives by belief*«.

Denne Personlighedsideal har C. skildret i mangfoldige Variationer i sin Bog om Heltene (1841), thi ved en »Helt« forstaar han just »en Mand, hvis Sind er aabent for Livets guddommelige Betydning« (*On Heroes and Heroworship*, der handler om Dante og Shakespeare, Luther, Knox, Rousseau, Napoléon o. fl.). Men navnlig finder han det realiseret hos det 17. Aarh.s Mænd, og det er nu hans Id at lade den puritanske Tidsalders Kræfter komme hans eget Aarhundrede til Gode. Han ser en Mulighed herfor i den tyske Romantiks Frembrud, idet denne fjerner det 18. Aarh.s Tankegang og skaber den Uendelighedsbevidsthed, den Følelse for det mystiske og uudsigelige i Tilværelsen, som er al Visdoms Begyndelse. »Omvendelsen« fra rationalistisk Deisme og Egoisme med dens Aandløshed og Sjælløshed til den romantiske Grebthed af det gudbesjælede Univers og Menneskeheden Enhed i Gud har han skildret i sit sjælfulde og burliske Ungdomsskrift *Sartor resartus* (1834) — tildels en Afspjeling af hans egne indre Oplevelser. Han nøjes imidlertid ikke med den religiøse Entusiasme, men fordrer en udpræget Næstekærlighed, »Altruisme«. Livets Hemmelighed er at opgive Hensynet til sig selv og leve helt for andre (»hvad om Du opgav at ville være lykkelig og valgte Velsignelse isteden?«). Denne Sympati maa ytre sig praktisk, i etisk Handling. Herved gaar C. ud over den sædvanlige Romantik og mødes med Fichtes Morallære, men erstatter dennes abstrakte Karakter med engelsk Virkelighedsans og moderne praktisk Stræben. Dels ved Paavirkning fra Fichte, dels ved sine calviniske Forudsætninger kommer C. stedse sterkere ind paa at betragte Retfærdigheden som Tilværelsens Grundidé, ikke blot saaledes, at Gud først og fremmest be-

stemmes som Retfærdighed, men saaledes at Verdenshistorien i bogstaveligste Forstand er »Weltgericht«, er Guds retfærdige Viljes Aabenbarelser, en Konsekvensernes Straf over alt uretfærdigt, udygtigt og forlorent (Eks.: den franske Revolution), ja Naturlovene selv blive et Udtryk for Guds Vilje, som Menneskene skulle lære at erkende og at lystre.

Menneskets Pligt overfor Gud er Arbejde (*laborare est orare; the Gospel of Work*). Arbejde er selvhengivende Virksomhed, Egoismens praktiske Overvindelse; for Sagen, for Menneskeheden, for Evigheden — ikke for os selv — udføres virkeligt Arbejde. Arbejdets Opgave er Erkendelse og Betyndelse af Naturen (at ikke den skal betvinge os), Bebyggelse af Kloden. Dette Arbejde kan kun udføres af et arbejdende Samfund, som lever i indbyrdes Selvhengivelse alle for den samme Sag, den samme Idé (»positive Tider«); en saadan Selvovervindelse kan imidlertid kun fuldbyrdes i Kraft af Tro paa, at et saadant arbejdende Samliv er Guds Vilje, er Virkeliggørelsen af hans Verdensplan (saaledes som ogsaa Historien lærer os det). Til en saadan Tro komme Menneskene dog kun ved at opdrages eller ledes dertil af Slægtens Stormænd (*heroes*), der ere i Besiddelse af al væsentlig Indsigt. Disse bør ogsaa være Folkenes politiske Ledere, det Dygtighedsaristokrati, som bør afløse Demokratiet nuværende forkastelige Former; ved deres Virksomhed som Arbejdsførere ville Dygtighederne tillige give Arbejderspørgsmaalene en retfærdig Løsning. Den almindelige Forudsætning for at det hele kan komme i Gang er imidlertid hver enkelt Erkendelse af den personlige Ægthed og Alvors Betyndning og hans Tro paa Guds Vilje. Det vil Religionen forkynde under Kirkelivet med dets samfundsdannende Kraft, dets Tale og dets Kultus. Kultus er for Kirken, hvad Barken er for Træet: en levendegørende Ikledning, og det tavse Symbol er tidt mere talende end den lydeligste Forkyndelse. Dog maa Symbolerne, ogsaa Trossætningernes Symboler, kunne forandre sig med Tidernes Udvikling; overhovedet kan Troslivet kun trives, hvor der er fuld Trosfrihed. »De troendes Samfund er Samfundet af dem, der tro, ikke af dem, der tro det samme«. »Tro er ikke de mange Sætninger, vi maa tvinge os til at tro, men de faa Sandheder, vi ikke kunne lade være at tro paa«. — C. ansaa sin Verdensanskuelse for Kristen-dommens egentlige Indhold; nogen kirkelig eller konfessionel Krdm. bekendte han imidlertid ikke, men stedsvar dog *the worship of sorrow*, som han kaldte Krdm., i hans Øjne Livets højeste Helligdom og dybeste Hemmelighed (*sorrow* her at forstaa som den ædle Sjæls ideale Lidelser).

Sin afsluttede Tankegang har C. nedlagt i sine senere Skrifter: *Past and Present* (1843), *Later Days Pamphlets* (1850), *Life of John Sterling* og i mange af hans snart historiske, snart polemiske *Essays* (I—IV, 1840). Først ved Studiet af disse Skrifter selv kan man faa Indtryk af C.s Betyndning. Hans levende Skildring af alt, hvad han taler om, det mægtige Sprog, han fører, snart profetisk løftende, formanende, varslende, snart ømt betagende,

nu bidsk angribende, nu vittigt haanende — fremfor alt dog hans store Karakter, hans dybe Livsalvor, hans Kærlighed til alt ægte menneskeligt og hans kraftige Indignation over enhver Form af Usselhed — har gjort ham ikke alene til en af Englands største Skribenter, men til en af den moderne engelsktalende Verdens mest indflydelsesrige Opdragere; hans Skrifters overordentlige Udbredelse borger for den Betyndning, man just i vore Dage tillægger hans Forfatterskab. — Den biografiske Hovedkilde er, foruden C.s egne *Reminiscences* (I—II, 1881) og hans talrige Brevsamlinger, Froude's (iøvrigt ret indiskrete og til Dels for tegnede) T. C., *History of the first 40 years of his life* (I—II 1882) og T. C., *Hist. of his life in London* (1884). Af mindre Biografier er Nicoll's engelske (1881) at anbefale. Særliges god Forstaelse af C.s Tankegang giver Schulze Gävernitz, C.s *Stellung zu Chrth. und Revolution* (1891); om C.s Religion: E. Flügel, C.s relig. u. sittl. Entwikk. (Disp. Lpz. 1891). God Biografi med mange træffende Citater: Troye, T. C., hans Liv og Værk (Bergen 1889). Karakteristiker af Hallen Lindgreen (Nord. Tidsskr. 1895) og Edv. Lehmann (Tilskueren 1895). E. L. — 2) **Thomas C.**, Apostel i den kat.-ap. Menighed, blev født i Kings Grange i Kirkcudbrightshire 17. Juli 1830 og opdragen i Annan Skole sammen med Edward Irving. Han studerede i Edinburgh og begyndte allerede 1824 en juridisk Virksomhed. S. A. arvede han Barontitlen efter John C. af Thorthorwald. 1827 udgav han et apologetisk Skrift, 1829 en Afhandling om Kristi sande Menneskenatur, og i Row-Sagen (S. 466) var han J. M. Campbells Advokat. Han sluttede sig til Irving og blev 1835 udepeget til at være den kat.-ap. Menigheds niende Apostel. Derpaa opgav han sin Sagførervirksomhed og tog Bolig i Albury. 1838 blev »Simeons Stamme« (Preussen og Nord-Tyskland) tildelt ham, og som »Nord-Tysklands Apostel« færdedes han meget i denne Del af Europa. Blandt de Adepter, han vandt, maa man især nævne H. W. I. Thiersch og Charles J. T. Böhm. 1845 skrev han: *The Moral Phenomena of Germany* (overs. paa Tysk), der gjorde et vist Indtryk paa Friedrich Wilhelm IV. T. C. døde i Albury 28. Jan. 1855. En samlet Udg. af hans Skrifter udkom i London 1878.

Carnesecchi, Pietro, protest. Martyr, tilhørte ved Fødselen en anset florentinsk Familie. Under Pave Clemens VII, til hvem han stod i personligt Forhold, var han pavelig Sekretær og Protonotar; under Paul III blev han (1540—41) paavirket af de reformatorisk sindede Kredse i Napoli, Viterbo, Firenze, Padova og Venezia. 1546 stævnedes Inkvisitionen ham til Rom, men han blev frikendt. 1559 blev han atter kaldet til Rom, og da han ikke fulgte Stævningen, blev han dømt som Kætter. Pius IV gav ham imidlertid senere Tilladelse til at forsvare sig i Rom, og ogsaa dengang blev han frikendt. Men under Pius V blev Processen imod ham taget op paany. Hertug Cosimo II af Firenze udliveredede ham til den rom. Inkvisition, og efter at være kendt skyldig i 34 kætterske Paastande blev han hængt og brændt 3. Okt. 1567. Han har ikke efterladt sig Skrifter (R. Gibbings,

Report of the Trial and Martyrdom of P. C., Dublin 1856).

Carpenter, William Boyd, eng. Biskop, fødtes i Liverpool 26. Marts 1841. 1865 blev han præsteviet, 1879 Kapellan hos Biskoppen af London og en af Dronningens Æreskapellener, 1882 Kannik i Windsor, 1883 Kapellan hos Dronningen og 1884 Biskop af Ripon. 1886 var han Præsident for den kirkel. Kongres i Wakefield, 1887 holdt han Bampton-Forelæserne (*Permanent Elements of Religion*); 1895 holdt han pastoralteol. Forelæsninger i Cambridge (*Lectures on Preaching*). 1878 havde han holdt Hulsean-forelæsninger (*Witness of the Heart to Christ*), 1879 skrevet Fortolkn. til Joh. Aab. i Biskop Ellicotts Bibelværk. W. B. C. regnes for at være en af Englands største Prædikanter, og han nyder i høj Grad Dronning Victorias Yndest. I Overhuset har han ofte taget Del i Forhandlingerne, saaledes under Drøftelsen af *Home Rule*.

Carpow. Blandt Medlemmerne af denne berømte sachsiske, oprindelig fra Spanien indvandrede, Familie, der har spillet en fremtrædende Rolle i protest. Videnskab og Kirkeliv, kan mærkes: 1) **Benedict C.**, Søn af Prof. jur. Benedict C. i Wittenberg, f. 1595. Han virkede som kurfyrstelig Raad i Dresden, Prof. jur. i Leipzig og derefter atter i Dresden som Gehejmerraad; d. i Leipzig 1666. Hans *Jurisprudencia eccl. s. consistorialis* (1645 o. oftere) har haft stor Indflydelse paa de kirkel. Forh.s Ordning ved dens Begrundelse af Episkopalsystemet. Skønt C.s kriminelle Teorier talte Torturens, Dødsstraffenes og Hekseprocessernes Sag, var han med Grund højagtet for sin personlige Fromhed og sin Kærlighed til Biblen. — 2) **Johann Benedict C. I**, foregaendes Broder, f. 1607, 1633 Præst i Leipzig, 1643 ekstræord., 1646 ord. Prof. i Teol. ssteds, d. 1657, har især vundet Berømmelse ved sin *Isagoge in libros eccl. luth. symbolicos* (udg. efter hans Død 1665); ogsaa hans dogmat. System (1—2, Leipz. 1653) grundfæstede hans Ry for Lærdom. Hans Vejledninger i Prædikekunsten indledede den tomme retoriske Metodes Herredømme. — 3) **Johann Benedict C. II**, Søn af foregaende, f. 1639, var især en grundig Orientalist, Elev af Buxtorf i Basel. 1662 blev han Præst i Leipzig, 1665 Prof. i Moral, 1668 i Hebr., 1674 Ærkediakon ved Thomaskirken, 1679 Sognepr., 1684 Prof. theol., d. 1699. Han har bearbejdet og udgivet rabbiniske Skrifter samt Raymundus's berømte *Pugio fidei* (1687), hans Søn udgav hans udmærkede *Collegium rabbinico-biblicum* til Ruts Bog (1703). C.s videnskabelige Virksomhed kolliderede dog stadig med hans præstelige, der tog hans væsentligste Tid. Han var en stiv ortodoks Mand, der ivrigt bekæmpede de opdukkende Pietister, især siden Francke 1689 begyndte sine *collegia biblica*, og han fik de pietistiske Forsamlinger forbudte. Thomasius haanede ham stærkt og bebrejdede ham især hans Tilsidesættelse af Eksegese; den kunstfærdige Retorik var nemlig et og alt for C. paa Prædikestolen. — 4) **Samuel Benedict C.**, Broder til foregaende, f. 1647, fik ved Synkretistfjenden Abr. Calovs Hjælp 1671 et Professorat i Poesi i Wittenberg; 1674 kom han

som 3. Hofpræst til Dresden, og 1692 blev han Speners Efterfølger som Oberhofsprediger; d. 1707. Han stod i Begyndelsen venlig overfor Spenner, men da Broderen begyndte sin Pietistforfølgelse, gjorde C. fælles Sag med ham. 1677 skrev han mod Jesuiten Jakob Mansen. — 5) **Johann Gottlob C.**, foregaendes Søn, f. 1679, kom, efterat have virket som Gesandtskabspræst i England og Holland, 1704 som Diakon til Dresden, 1708 til Leipzig; her holdt han lærde Forelæsninger over orientalske Sprog og bibelsk Arkæologi og fik omsider et Professorat i orientalske Sprog og gtlestl. Teologi (1719 *ordinarius*), 1730 blev han Superintendent i Lübeck, hvor han døde 1767. Han er den mest fremragende Lærde i Familien og har bidraget meget til Udviklingen af den bibelske Indledningsvidenskab. Som Fædreensarv havde han modtaget yderst konservative Anskuelse, han fastholder den bogstavelige Inspiration osv.; men hans Metode har brudt Vej for den historiske Skriftkritik (*Introductio in libros V. T.*, Leipz. 1714—21 og oftere; *Critica sacra V. T.*, 1—3, Leipz. 1728; *Apparatus hist.-crit. antiquitatum s. cod.*, Leipz. 1748, en hel bibelsk Arkæologi). Han optraadte mod Pietismen og mod Brødermenigheden (Rel.-Untersuchung d. böhm. u. mähr. Brüder, Lpz. 1742). — 6) **Johann Benedict C. IV**, Søn af J. B. C. III, Prof. og Præst i Leipzig, blev født 1720 og udmærkede sig tidlig som Filosof. 1747 blev han Prof. phil. i Leipzig, 1748 Prof. i Græsk i Helmstädt, 1749 tillige i Teol., 1759 fik han Abbediet Königsutter, hvor han døde 1803. Ogsaa han holdt, trods sit Discipelforhold til Ernesti, de konservative Overleveringer højt og forsvarede 1768 i *Liber doctrinalis theol. purioris* de symbolske Bøgers Lære imod Telleres Teologi. Som de fleste andre af Familien havde han gode hebr. Kundskaber, og hans eksegetiske Behandling af N. T. var fortjenstfuld. J. O. A.

Carranza, Bartolomé de, spansk Ærkebiskop, blev født i Miranda i Navarra 1503. Efter at have studeret skolasitisk Filos. traadte han 1520 ind i Dominikaner-Ordenen, og han blev snart en af denne Ordens berømte Lærere. I en Række af Aar var han Læsemester i sin Ordens Kloster i Valladolid, Medlem af Inkvisitionen og Festprædikant ved Autodaféerne. Karl V tilbød ham Bisped. i Perus Hovedstad Cusco, men C. frabad sig det. Derimod var han den ene af Kejserens Teologer paa Konciliet i Trient (1546—48), og dér optraadte han med stor Iver for kirkelig Tugt, navnlig for Biskoppernes Residenspligt. Efter Hjemkomsten fra Trient blev han Prior, senere Provincial, og 1551—52 var han atter til Stede paa Konciliet. 1554 fulgte han med Infanten Filip og Maria (den blodige) til England, og med deres Hjælp modarbejdede han af al Kraft Protestantismen dér. 1557 gjorde Filip II C. til Ærkebiskop af Toledo, men i denne Stilling fik han en haard Stand. Han rakte Karl V Dødsakramenterne, men kort efter aabnede hans Fjender og Misundere, med Storinkvisitoren Valdés og Melchor Cano (se S. 469) i Spidsen, stærke Angreb paa hans 1558 udgivne *Comentarios sobre el Catecismo cristiano* (om Troen, Budene, Sakramenterne og de gode Gerninger)

og man udsprede det Rygte, at Karl V ikke var død som god Katolik. Melchor Cano misbilligede overhovedet Offentliggørelsen af spanske Bøger om religiøse Spørgsmaal og fandt i C.s Bog 14 helt kætterske (luth.) Sætninger og 36, som smagte af Kætteri. Straks efter Udgivelsen blev derfor C.s Bog forbudt af Inkvisitionen, og 1559 blev Forf. kastet i et haardt Fængsel i Valladolid. Konciliet, der 1562 paany traadte sammen i Trient, tog sig af hans Sag, og Pius IV sendte en overordentlig Nuntius til Spanien for at forlange den fangne Ærkebiskop udleveret. Filip II følte sin kongelige Suverænitæt krænketh ved Pavens Optræden i denne Sag; og først 1567 blev C. sendt til Rom. Derpaa blev der i Rom indledet en langvarig Proces imod ham, og 14. April 1576 maatte han i Gregor XIII's Nærværelse afsværg 16 mistænkelige Sætninger og love foreløbig at bo 5 Aar i Dominikanerklosteret i Veyano og i den Tid give Afkald paa sit ærkebiskoppelige Embede. Derpaa blev han ført til Klosteret Maria sopra Minerva, og dér døde han kort efter (2. Maj 1576). Paa sit Dødsleje erklærede han, at han aldrig havde lært noget Kætteri, at han underkastede sig Paven og tilgav sine Fjender. Paa hans Grav i Maria sopra Minerva staar der en Gravskrift, som priser hans Lærddom og Veltalenhed, hans Beskedenhed i Lykken og hans Taalmodighed i Ulykken.

Carrasco, Antonio, spansk Protestant, f. i Malaga 1843, blev som ganske ung Menneske indviklet i Matamoros's Proces (se d. Art.) og holdt i Fængsel i fl. Aar. Efter sin Frigivelse (1862), opholdt han sig i Genève, indtil de polit. Forh. i Spanien gjorde ham det muligt at vende hjem (1867). Da han var vendt tilbage til Spanien, blev han evangelisk Præst i Madrid og udgav Tidsskriftet *La Luz* (Lyset). 1873 var han til Stede ved den evgl. Alliances Møde i New York, men paa Hjemrejsen forliste han.

Carstenius. 1) **Henrik C.**, finsk Biskop, f. 22. Maj 1612 i Helsingfors, besøgte Katedralskolen i Åbo og præstevedes 1632. Efter at have studeret i Tyskland blev han Kapellan i Åbo 1635 og Spr. i Borgå 1639. 1653 promoveredes han til *Mag. phil.* i Åbo, blev 1669 Spr. i Viborg og 1679 Biskop ssteds. Hans Kræfter vare dog saa nedbrudte, at han allerede 1681 fik en Efterfølger (Petrus Bång), og 6. Maj 1683 døde han. Af hans mange Lejligheds- og Ligtaler maa nævnes »Tacksäjelsespredikan för freden med Danmark« (Åbo 1646); hans »*Cantio Cygnea Christi*, thet är Jesu Christi svanesång« (Stockh. 1656) er udkommet i 5 Oplag (sidst 1849) paa Sv. og 1667 tillige paa Finsk. — 2) **Petrus C.**, finsk Domprovst, foregaaendes Søn, f. 1646 (?), studerede i Åbo 1665 og i Upsala 1669 og blev *Mag.* i Rostock. 1672 blev han Lektor i Fysik og Logik og siden i Hebr. og Græsk ved Gymnasiet i Viborg; 1676 Spr. i Nyenskans, 1683 Domprovst i Viborg. Med megen Ærgerrighed stræbte C. efter at blive Biskop i Viborg, og da han blev forbigaaet 1696, søgte han i det mindste at skaffe sig Doktorgraden og ansøgte derom ved Jubelfesten 1693 hos Kongen, men da han var daarlig anskrevet paa højeste Sted, fordi

han ulovligt havde sammenviet Personer, fik han det Svar, at han enten maatte underkaste sig den akademiske Prøve eller vente til Jubelfesten 1793! Han fornyede siden sin Ansøgning med samme Resultat. Ved Bispevalget 1705 fik han de fleste Stemmer, men blev paany forbigaaet. Han døde under Viborgs Belejring 14. Maj 1710. — C. udgav en Skolekomedie »*Thet himmelske consistorium*« (Sth. 1674), som under hans Ledelse opførtes af Disciple 1674 paa Viborg Slot; endvidere Ligprædikener og Introduktionstaler. A. N.

Carstensen, Niels Frederik, Frimenighedspræst, er født i Kbhvn 16. Febr. 1834. Først tilhørte han Brødremenigheden i Kristiania, senere gik han over til Metodismen. Han ordineredes 1875 i Kristiania som Diakon i den metodistisk-biskoppelige Kirke og blev 1877 i Horten beskikket til Ældste i samme Kirke. Han kom derefter til Kbhvn, hvor han brød med Metodismen og en Tidlang sluttede sig til Grunnets Frimenighed. Derpaa var han Præst for en Frimenighed, der samledes i »St. Luthers Kirke« (nu Betlehemskirken) i Blaa-gaardsgade. Siden har han henlagt sin Virksomhed til »Herrens Kirke« paa Kong Georgs Vej og er nu Forstander for en Frimenighed, der nægter Læren om Kødets Opstandelse. C. udgav 1884 et udførligt Skrift om sin Vranglære: »Den christne Kirkes og Biblens Lære om Livet efter Døden« og søgte ved Møder rundt om i de danske Provinser at vinde Tilhængere. Senest (1897) har han udsendt et Skrift »Sande Guds Vidnesbyrd. Ny Testamentet«, hvorom han i Forordet siger, at det er fremkommet ved Aabenbaring af Kristus, som personlig har aabenbaret sig for ham og i længere Tid undervist ham. C. mener derfor at være i Stand til at paavise de ægte og de uægte Bestanddele af N. T. I den sidste Tid er han ofte optraadt som fungerende Præst ved Lighbrændinger. A. J.

Cartesius, se Descartes.

Carthago, den berømte Oldtidsby paa Afrikas Nordkyst i det nuværende Tunis, var en gl. fønikisk Koloni (Karkedon), der 146 f. Kr. ødelagdes af Romerne. Hadet til Hannibals farlige Hjemsted bevirkede vel, at den *Colonia Junonia*, som anlagdes paa Ruinerne, officielt nedlagdes og derefter førte en højst beskeden Tilværelse, men da Augustus tog sig af den, opnaaede Byen som C. *nova* atter historisk Betydning og blev, som Hovedstad i det prokonsulariske Afrika, et militært, retsligt og økonomisk Knudepunkt for Verdenslivet ved Middelhavet. Blandt C.s halve Million Indb. prædikedes Evangeliet tidlig, formentlig fra Rom. I alt Fald hører C. og dens Provins, den nordvestafrikanske K., trods Blanding af fønikisk Lidenskabelighed med rom. Sans for Individualitet og selvstændig Retsordning, afgjort til den vesterlandske, latinske K. Den har dog spillet en særdeles selvstændig Rolle og gennem sine berømte Lærere givet Europa betydelige Tilskud af aandeligt Liv.

Da Menigheden traadte frem i Historien i Slutn. af 2. Aarh., var Krdm. allerede udbredt i hele *Africa propria*, og 256 kunde endog 71 Bisper samles til en Synode i C. Talrige Martyrer forherligede K. under Forfølgelserne (202

Perpetua og Felicitas, 258 Cyprian), men siden Decius's Forfølgelse var Spørgsmaalet om de frafaldnes Genoptagelse i K. bleven særlig brændende her (se Art. Cyprian og *Lapsi*). Tanken om K.s ydre Hellighed vilde mange af de nord-afr. Kristne ikke slippe, trods den officielle K.s Indrømmelser, og den ene store Spaltnings paa dette Spørgsmaal afløste den anden (se Montanisme, Novatanisme og Donatisme). Skismatiske Tertullianister fandtes endnu i C. i 5. Aarh., og Donatismen (311—415) delte ligefrem Provinsen i 2 omtrent lige store Lejre.

Provinsens aandelige Stormænd ere Presbyteren Tertullian fra C. (d. o. 220, Montanist), Biskop Cyprian af C. (d. 258) og Biskop Augustin af Hippo (d. 430). De have bidraget væsentlig til Udformningen af det latinske kirkel. Sprog. Trods teol. Forskelligheder staa de med afgjort fælles praktisk Tendens; dog danne den sidste Spekulationer Overgangen mellem Østens og Vestens Krdmsopfattelse. Paa hele Vesten har hans teol., soteriologiske og kirkel. Opfattelse sat sit Præg. I anden Række komme Forfattere eller Kirkestyrere som Minucius Felix, Commodian, Arnobius, Optatus fra Milevi, Donatus d. st., Fulgentius fra Ruspe, Reparatus, Fulgentius Ferrandus, Facundus fra Hermiana og Junilius.

C.s Biskop kom i Tidens Løb til at udøve en Slags Patriarkatet over de andre Provinser, Mauritanien og Numidien, men i disse selv fastholdt man, modsat Orientens Metropolitanordninger, længe, at Primatet udøvedes af den ældste Biskop (*senex*). Siden Constantins Dage holdtes de afrikanske Synoder regelmæssigt; de valgte de Bisper, der traadte sammen paa Generalsynoderne (*concilia plenaria Africae*), som C.s Biskop sammenkaldte og var Leder af som *primus inter pares*. Paa Augustins Tid fandtes o. 600 kr. Bispedømmer. De afrik. Bisper udmærkede sig ved praktisk Blik for Forfatningens Udvikling. — O. 220 udtalte en Synode sig mod Kætterdaabens Gyldighed, og paa Cyprians Tid talte atter 2 Synoder (255—56) mod den rom. Godkendelse af Kætterdaab. Cyprian bevægede særlig K. til Mildhed overfor de frafaldne. Af større Vigtighed ere de 21 Synoder, som Biskop Aurelius af C. holdt (393—426); deres Forhandlinger give os Hovedindholdet af, hvad der bevægede den afrik. K. provins: Bestemmelser om Hedenskabet, om kirkel. Valg, Bispers og Præsters Ret, Kirkegods, Appellationer, Bod, Ægteskab, Sakramenter, Gudstjeneste; vigtig er især deres Kamp mod Donatismen og Pelagianismen. Synoderne i Hippo 393 og C. 397 afgjorde Spørgsmaalet om N. T.s Kanon, Synoden 419 i C. foranstaltede den saak. Afrikanske Kodeks, hvis samlede Synodalafgørelser Dionysius Exiguus brugte til sin Kanonsamling, som det trullanske Koncil 692 godkendte. — Skønt den afrik. K. tidlig principielt udtalte sig for den nødvendige synlige Enhed i Kirken (Cyprian, Optatus fra Milevi; siden Augustin), indtog man dog en fast Stilling overfor Roms Overgreb (Cyprian 256, gentagne Udtalelser 416—25) og forbød Appellationer til *transmarina iudicia*, ja 550 afbrød Reparatus af C. K.samfundet med Rom i Anledn. af Trekapitelstriden.

429 brød de arianske Vandaler, indkaldte af

den oprørske Statholder Bonifatius, ind og grundede et uafhængigt Rige, der undertrykte de ortodokse; C. faldt 439. Efter delvis Ødelæggelse blomstrede Byen atter op, da Belisar (533) lagde Provinsen under Bysants. Justinian gav C.s Biskop Patriarksrang og reorganiserede den ortodokse K., men de uendelige Hofintriger og politisk Uro forhindrede ny Udvikling. I 2. Halvdel af 7. Aarh. brød Araberne ind og hærgede gentagne Gange C.; fuldstændig ødelagdes Byen 706. Mange Kr. emigrerede fra Provinsen, og Krdm. slukkedes ud som et Lys. Endnu 1054 erkendte dog Rom en Mand som Patriark af C. Helt afbrødes heller ikke C.s Forbindelse med den kr. Verden, den blev i Middelalderen et Marmorbrud for Europa; Domkirken i Pisa skal saaledes være bygget af Marmor fra C. Da Ludvig d. hl. 1270 gjorde sit Korstog til Tunis, var C. en lille Landsby, og hvor dens gl. Fæstning Byrsa havde ligget, døde den fromme Konge. Nu ligge 3 smaa Byer paa Stedet, og talrige Grave samt Fund af Mosaiker, Lamper og Indskrifter minde om Fortiden (A. Schwarze, Unters. über die äussere Entwicklung der afr. K. mit besonderer Verwerthung der archäol. Funde, Gött. 1892). Da Maurernes Herredømme i Spanien var brudt, tænkte Kardinal Ximenes paa en afrik. Mission, men uden Resultat; Karl V's Erobring af Tunis blev kun forbigaaende, først efter Frankrigs Besættelse af Algier 1830 har Krdm. atter begyndt sin Gerning inden sine gamle Grænser (se S. 34, Art. Lavagerie og Nordafrikansk Missionsselskab). J. O. A.

Cartwright, Thomas, eng. Præst, den eng. Presbyterianismes Fader, f. i Hertfordshire 1535, blev under Studieaarene i Cambridge paavirket af Ref. Efter Maria den blodiges Død kunde han aabent bekende sin Protestantisme, men da han sympatiserede med Puritanismen, fandt han ikke Naade for Dronning Elisabeths Øjne, og en Tidlang maatte han søge Ly i Irland hos sin Ven, Ærkebiskop Adam Loftus af Dublin. 1569 kom han tilbage til England som Lady-Margaret-Professor i Cambridge, men de stærke Angreb, han i Forelæsninger i Universitetskirken rettede paa Universitetets Vicekanslers, Dr. Whitgifts, kirkel. Anskuelse og den herskende Kirkepolitik, førte til, at han mistede sit Embede (1570). Derpaa gik han til Genève, men 1572 vendte han tilbage til England og optraadte med saa stor Hefthighed for den presbyterianske Kirkeforfatning, at der blev givet Ordre til at fængsle ham. Det lykkedes ham dog at undkomme, og 1574—76 var han Præst for de eng. Menigheder i Antwerpen og Middelburgh. I denne Stilling fortsatte han sit Forsvar for Presbyterianismen og Puritanismen. Hans *Book of discipline* (1580) var det samme for Puritanerne, som *Common-Prayer-Book* for Statsk.s Venner. 1585 vovede han sig tilbage til England. Biskoppen af London lod ham straks fængsle, men hans mægtige Venner skaffede ham Friheden og derpaa virkede han som Hospitalspræst i Warwick og ved Prædikener i mange eng. By- og Landsbymenigheder. Hans fortsatte Kamp for de puritanske Synspunkter bragte ham imidlertid baade for *the High Commission* og Stjernekammeret, og en Tid maatte han søge Fristed hos en Ven, der var Guvernør paa Guernsey. Han døde i

Hospitalet i Warwick 27. Dec. 1603. Hans Skrifter have haft grundlæggende Betydning for Presbyterianismen. Et Brudstykke af hans berømte *Second Admonition to the Parliament* (1572) er aftrykt i P. Dearmer, *Religious Pamphlets* (London 1898) 87 f.

Casalis, Eugène, f. 1812 i Orthez nær Bayonne, tilhørte en from protestantisk Familie og nærede allerede som Dreng Tanker om at blive Missionær. Udmærket forberedt ved den nidkære Præst H. Pyt traadte han 18 Aar gl. ind i Missionsskolen i Paris under Grandpierre og udsendtes allerede 1832 til Sydafrika af *Société des missions évangéliques* sammen med Arrousset og Gosselin. Den mærkelige Basutokonge Moshesh modtog dem 1833 i sit Land, og nu begyndte et Genfødsels Værk blandt det begavede, men (lige til Menneskeæderi) dybt sunkne og forvildede Folk, hvorved den unge C. først i Morija, siden i Thaba Bosiu, særlig besad Kongens Tillid. Efter sin fortræffelige Hustrus Død kaldtes han 1856 hjem til Frankrig, hvor han allerede ved sit Besøg 1849—50 mægtigt havde opflammet den under Revolutionens Uroligheder hensygnede Missionsinteresse, og virkede i 25 Aar som Leder af Missionsskolen og Missionen, indtil han i 1882 trak sig tilbage og døde 1891. 1883 fejredes den franske Basutomissions 50 Aars Fest af 5500 kristne B. Allerede 1849 havde C. skænket Basutofolket en Oversættelse af Ps., der fulgtes 1857 af N. T. paa Sutosproget. Sine Oplevelser i Missionen har han skildret i »Les Bassoutes«, Paris 1859, og »Mes Souvenirs« (Mina Minnen från Afrika, Stockholm 1885). V. Sn.

Casas, Bartolomé de las, se Las Casas.

Caselius, Johannes, lærd tysk Humanist, f. 1533 ved Göttingen, udmærkede sig tidlig ved sin Dygtighed i de klassiske Sprog. Efter at han i sit Fædreland havde været Melanchthons Elev i Wittenberg og Camerarius's i Leipzig, drog han til Humanisternes forfættede Land, Italien (1560—63), hvor han ved flittige Studier og Omgang med ligesindede Lærde i Firenze og Bologna udviklede sit Kendskab til den klassiske Dannelse og Literatur, der for ham var det uopnaaelige Mønster for den Genfødselse af latinsk og græsk Literatur, som han endnu paa gammeldags Vis haabede for Tysklands Vedkommende. C. hørte til den Gruppe Humanister, hvis Maal var den uelastelige klassiske Stil og Frembringelsen af velklingende lat. og gr. Vers, men han manglede egentlig filos. Begavelse, og forstod ikke at værdsette Realvidenskaberne, langt mindre det religiøse Livs og den kr. Tænkningens Dybde. 1563 blev han Prof. i Rostock, holdt som saadan Universitetets humanistiske Ry oppe og stod i lærd Brevveksling med en stor Mængde udenlandske Lærde. 1566 blev han paa en ny Rejse i Italien kreeret til *Dr. jur.* i Pisa, og 1567 ophøjede Kejser Max ham i Adelstanden. 1589 kom han til Helmstädt, hvor han blev Hovedet for det humanistisk-rationalistiske Parti (Corn. Martini, Boethius, Owen Günther, Duncan Liddel), som ved sit Overmod overfor Teologien, gjorde dette Lærdomssæde til Smertens Barn blandt de luth. Universiteter. C. selv var fredskende til Ængstelighed, men kom undertiden

med uforsigtige Udtalelser, der viste, hvor lidt han forstod det relig. Liv i den evang. Kirke. Han levede dog længe nok til at se, at Tiden havde andre Maal end hans. Ramisternes Angreb paa hans højtskede Aristoteles, og Daniel Hofmanns (se d. Art.) hidsige Kamp mod hans Elevers Overvurdering af Filosofien og de klassiske Studier, fyldte ham med Ængstelse over det frembrydende Barbari. C.s slebne Dannelse, men kolige Forhold til det varme Trosliv, der spores hos Hofmanns Venner blandt Studenterne, har øvet Indflydelse paa Georg Calixtus i hans Ungdomstid. C. døde, 80 Aar gammel, 9. April 1613.

J. O. A.

Caspari. 1) **Carl Paul C.**, Prof. i Kristiania, blev født i Dessau 8. Febr. 1814 af jødiske Forældre. Han blev først bestemt til Handelen, men forlod den snart for at studere. De østerlandske Sprog syntes at skulle blive hans Studiefelt. Da blev han ved en Ven (K. Graul) gjort bekendt med N. T., og ved at fordybe sig deri kom han til Erkendelse af Krdms Sandhed. 1838 modtog han Daaben, og fra nu af var Teol. hans Livsopgave. Særlig hengav han sig til Granskningen af det gl. Test., hvortil han var rustet som faa. I nogle Aar levede han som Privatmandukter i Leipzig, hvor han tog Doktorgraden i Filos. 1842. Efter at have afslaaet en Kaldelse til Universitetet i Königsberg paa Grund af Uvilje mod den preussiske Union, søgte han 1847 efter Opfordring af daværende Lektor Gisle Johnson et ledigt Lektorat i Teol. i Kristiania, hvilket han ogsaa fik, først ved Konstitution, senere (29. Juni 1848) som fast Embede. 7. Maj 1857 udnævntes han til Prof. Han betragtede siden altid Norge som sit Fædreland og afslag mange hædrende Tilbud fra tyske Universiteter. — C. udfoldede gennem et langt Liv en meget rig videnskabelig Virksomhed. Hans Studier over østerlandske Sprog og gammeltestl. Teol., der afødtte en Række grundige Værker, veg dog efterhaanden Pladsen for ivrige Forskninger paa den ældste Kirkehistories Omraade. Det gjaldt at undersøge den historiske Berettigelse af Grundtvigs Vurdering af Daabsbekendelsen. I det Øjemed foretog C. en Mængde Undersøgelser i europæiske Biblioteker og Klostre, og det lykkedes ham med hans fine Sporsans at fremdrage en Række af vigtige Kilder til de oldkirkelige Symbolers Historie, men ved Siden deraf ogsaa en Mængde andre værdifulde Bidrag til Oldtidens og Middelalderens Kirkehist. C. forblev altid en afgjort Modstander af Grundtvigs historiske Syn paa Daabssymbolet, men kom det dog under Striden mere nær, for saa vidt som hans Forskninger godtgjorde Apostolicums høje Ælde, en Tilnærmelse han selv med Glæde erkendte (se hans Brev til Prof. Fr. Nielsen i dennes: Prof. C. og Gr., Kbhvn 1893.). Disse Studier tilligemed sine øvrige »Rejsefrugter« har C. nedlagt dels i egne Værker (især »Ungedruckte, unbeachtete u. wenig beachtete Quellen zur Gesch. des Taufsymbols«, 3 Bd., 1866—75 og »Alte u. neue Quellen etc.« 1879), dels i norsk »Theol. Tidsskr.«, som han længe redigerede sammen med Gisle Johnson o. fl. Det var navnlig disse Granskninger, der erhvervede ham et højt anset Navn i hele den videnskabelige Verden og skød Daabsbekendelsen

frem i Forgrunden af den teol. Forskning. — Ogsaa ved sin øvrige Universitetsvirksomhed øvede C. stor Indflydelse. Mange af hans Disciple erkende med Tak, at de af hans dybe, enfoldige Fromhed og hjertevindende Personlighed have modtaget »Stødet til en evig Bevægelse«. Den Caspari — Johnsonske Æra er ikke blot det norske teol. Fakultets Glanstid, men ogsaa et lysende Afsnit af Norges nyere Kirkehist. C. har stor Fortjeneste af den norske Bibeloversættelse og Israelsmissionen. Han døde 11. April 1892 (Biografi af Th. Odland i det norske Bibelselskabs Aarsberetn. 1892; C.s Skrifter i Halvorsens »Norsk Forfatterlex.«). A. B. — 2) **Karl Heinrich C.**, tysk Præst og folkelig Forf., blev født 16. Febr. 1815 i Eschan i Nedre-Franken, blev 1845 Præst i Sommerhausen nær ved Würzburg og, efter en kortere Virksomhed i Eschan og Culmbach, tilsidst Præst i München, hvor han døde 10. Maj 1861. Som Forf. gjorde han sig fortjent ved fortræffelige Folkeskrifter og ved kateketiske Arbejder. Blandt de første maa især nævnes hans Fortællinger for Ungdommen (samlet Udgave i 3 Bind) og hans »Geistliches und Weltliches«, der har oplevet en Række Oplag (15. Oplag 1892 med Forf.s Levnet), blandt de sidste især hans Forklaringer til Luthers lille Katekisme. — 3) **Walter C.**, Søn af sidstnævnte, f. 19. Jan. 1847, siden 1887 Prof. i praktisk Teol. og Pædagogik ved Universitetet i Erlangen. De mest bekendte blandt hans Skrifter ere: »Die epistolische Perikopen« (1883), »Die evang. Konfirmation« (1890), »Die geschichtl. Grundlage des evgl. Gemeindelebens« (1894). Han beklæder tillige Stillingen som Universitetspræst. F. T.

Caspers, Andreas Jürgen Christian, Præst, f. i Slesvig 19. Nov. 1819, blev 1849 Diaconus i Flensborg, 1851 Præst og senere Provst i Husum; 1864 blev han udnævnt til Præst i Vamdrup, men han modtog ikke dette Embede. Han døde i Husum 8. April 1879. Efter den første slesvigske Krig havde han, skønt tysktalende og uddannet i Kiel, sluttet sig til Danmark. I 1864 brød han sin Embedsed og gik med Tyskerne. Han redigerede 1860—62 Tidskriftet »Pastoralstudien« og udgav »Prakt. Auslegung der evang. Perikopen« (1872) og »Prakt. Auslegung der apostolischen Perikopen« (1875).

Cassander, Georg, rom.-kat. Teolog, fødtes 24. Aug. 1513 i Nærh. af Brügge. 1541 blev han ansat dér som Prof. i de skønne Videnskaber, men studerede ved Siden af Teol. paa egen Haand. Mistænkeliggjort fra rom.-kat. Side opgav han sin Stilling, foretog større Rejser og tog 1549 fast Ophold i Köln, hvor han levede tilbagetrukket, kun for sine Studier og for sit Livs Idé: Genoprettelse af Enigheden mellem Konfessionerne. 1561 udgav han til dette Formaal Skriftet *De officio pii viri*, der imidlertid blev afvist fra alle Sider. Kejser Ferdinand I's Opfordring om at komme til Wien for at raadslaa om Midler til Gennemførelse af en Union mellem rom. Katoliker og Protestanter kunde han paa Grund af Sygelighed ikke modtage, men sendte i Stedet for (1564) Skriftet *De articulis religionis inter Catholicos et Protestantibus controversis*, en Gennemgang af den augsb. Konfession. C. var, som alle Unionsforkæmpere, en upraktisk Idealist. Han foretog sin »upartiske«

Dømmen mellem Parterne ud fra et uklart Mellemstandpunkt. Skønt han undertiden taler, som om han gik ud fra et protest. Kirkebegreb, er der dog ingen Tvivl om, at han, med sin stærke Fremhævelse af Oldks Tradition og Embedets Betydning, i sit Inderste staar paa det rom.-kat. Stade. Han vilde kun indrømme Protestanterne Lægmandskalken og Præstægteskab. Men da den intransigente rom. Infallibilisme dog for ham var »Pseudokatholicisme og Papisteri« er det ikke underligt, at han, trods al Vedhængen ved det gamle, blev vist tilbage; man véd endog fra rom. Side at fortælle om, at han døde (1566) »udsonet med Kirken«, og da hans Skrifter udkom (Paris 1616), bleve de øjeblikkelig satte paa *Index*. Hans Bestræbelser vaagnede paa Protestantismens Grund og igen i Synkretismen. Calixt (og ligeledes Grotius) kendte ham og satte ham højt. J. P. B.

Cassel, Religionssamtalen i. Paa Grundlag af Calixts og Duraus's Fredsbestræbelser besluttede Landgrev Wilhelm af Hessen at gøre et Forsøg paa at tilvejebringe en Union mellem Lutheranere og Reformerte i sine Lande og kaldte i denne Hensigt 2 Professorer fra det luth. Universitet i Rintelen (Pet. Musäus og Joh. Hennich) og 2 fra det ref. i Marburg (Seb. Curtius og Joh. Heinicus) til en Religionssamtale i Cassel (1661). Da de luth. Deltagere i Samtalen stod paa Calixts Stade, blev Samtalen ført i fredelig Aand; man opnaaede vel ikke fuldstændig Enighed paa Nadverlærens og Prædestinationslærens Omraade, men udtalte, at Meningsforskellene ikke berørte Salighedsgrundvolden. Dette Resultat fik dog ingen væsentlige Følger (egentlig kun i Brandenburg, hvor det blev Grundlag for Kurfyrst Friedrich Wilhelms Religionsedikt), da de luth. Teologers store Flertal, med Calovius i Spidsen, rejste sig imod det og bekæmpede det som ukristeligt Religionsblanderi og en »arminiansk Konkordie«. Saaledes endte det med, at der kun blev gyldt ny Olie paa den synkretistiske Strids i Forvejen tilstrækkelig flammende Ild. Til Unionsforsøg, som allerede i sig selv af mange Grunde ere mislige nok, var hin Tid, med dens ensidige Betoning af det dogmatiske, ganske særlig slet skikket. J. P. B.

Cassel, Paulus Stephanus, tysk Præst, hed oprindelig »Selig C. og var født af jødiske Forældre i Gross-Glogau i Schlesien 27. Febr. 1821. Efter at have studeret i Berlin blev han Rabbiner, og som saadan skrev han (i Ersch und Grubers Allg. Encykl.) en »Gesch. der Juden von der Zerstörung Jerusalems durch Titus bis 1847«. 28. Maj 1855 lod han sig døbe i Büslehen ved Erfurt, 1856 blev han *Lic. theol.* i Erlangen, derpaa Lærer i Erfurt, Overlærer i Berlin og i Jan. 1868 Præst ved Kristus-Kirken i Berlin og Missionær i Londoner-Jødemissionens Tjeneste. 1866—67 var han (konservativt) Medlem af det preuss. Abgørdetenhaus, og 1875 begyndte han Udgivelsen af Ugebladet »Sunem«. Han har udfoldet en overordentlig stor teologisk, journalistisk og novellistisk Forfattervirksomhed, der rører hans varme kristne Tro og hans rabbiniske Fortid; han havde af og til aandrige Indfald, men betænkte sig ikke paa at bringe ret

urimelige og umulige Paafund frem i Pressen eller i Smaaskrifter. I Langes Bibelværk skrev han Kommentarer til Dommernes Bog og Rut (1865); senere udgav han en Fortolkn. af Esters Bog (1878). Bl. hans andre Skr. maa især nævnes: »Für ernste Stunden. Betrachtungen und Erinnerungen« (2. Ausg. 1881); »Aus guten Stunden« (1874); »Apologet. Briefe« (1875); »Aus Literatur und Symbolik« (1884). Han var en heftig Modstander af Antisemitismen, som han bekæmpede med Mund og Pen (»Wider Heinrich von Treitschke«, 6. Aufl. 1880; »Die Antisemiten und die evgl. K.«). Det lykkedes ham at bringe ikke faa Jøder til Daaben, og som Præst ved Krist-Kirken var han ogsaa virksom for forskl. Grene af den indre Mission i Berlin. 1891 maatte han, efter en temmelig hensynslos Behandling, trække sig tilbage fra Kristus-Kirken og Jødemissionens Tjeneste (»Send-schreiben an Freunde in Deutschland und England über die Christuskirche in Berlin und ihr Martyrium durch die London Society« 1891). Han døde 23. Dec. 1892. — Hans ældre Broder, David C., døde 1893 som Docent ved Højskolen for jødisk Videnskabelighed i Berlin.

Cassianus, Munkefader, var rimeligvis født i Vesten, men han blev tidlig sendt til Betlehem for at opdrages i et Kloster dér af Abbed Germanos, hvis fortrolige Ven han blev. 390 gjorde han og Germanos en Rejse til Ægypten for at se Munkelivet dér, som da stod i det højeste Flor. Det tiltalte dem saa meget, at de blev der 7 Aar. Senere drog de til Konstantinopel, hvor Kryssostomos nylig var bleven Biskop og nu vandt et Par bejæstrede Disciple i dem. Efter Kryssostomos's Fald gik de til Rom for at paakalde Innocents I's Hjælp for deres Lærer. Hermed forsvinder Germanos af Historien; C. blev i Rom, indtil Alarik tog Byen 410. Denne Begivenhed gav C., ligesom hans samtidige, Rufin, Hieronymus og Augustin, et stærkt Indtryk af Verdens Tomhed og gjorde ham til Munkefader. Han anlagde 2 Kløstre ved Massalia og anvendte derved sine Erfaringer fra Østerlandets Munkeliv, som han ogsaa har nedlagt i et Par Skrifter: »12 Bøger om Klostrenes Regler« og »24 Samtaler (Collationes) med Fædrene« (: de ægyptiske Munke i den sketiske Ørk.). Navnlig det sidste blev en højtskattet og meget læst Bog i Middelalderens Kløstre og med Rette. C. maa være død o. Aar 448. — I Samtidens store teologiske Stridsspørgsmaal tog C. Del paa mæglende Maade. Som Discipel af Kryssostomos kunde han ikke gaa ind paa Augustins Lære om Menneskeviljens fuldkomne Afmagt; men heller ikke var han enig med Pelagius i den modsatte Opfattelse. Han valgte derfor den Mellemvej, at Viljen kan begynde Frelsesværket, men ikke fuldende det. Derved blev han Ophavsmand til den saakaldte Sempelagianisme (se d. Art.). — Da lidt senere den nestorianske Strid blussede op, og Nestorios optraadte som Kryssostomos's Discipel og tillagde denne sine vrangne Meninger, skrev C. paa Pave Leo d. stores Opfordring »7 Bøger om Inkarnationen« imod Nestorios. — C. er ikke kanoniseret, men nogle Steder fejres hans Minde 23. Juli. Hans Skr. ere udg. i 2 Bd. af M. Petschenig (Wien 1886—88). C. J.

Cassino, Monte, se Monte Cassino.

Cassiodor (Cassiodorus eller Cassiodorius), **Magnus Aurelius Senator**, blev født i Bruttien o. 477. Faderen var Embedsmand ved Østgotekongen Theodoriks Hof, og i dennes Tjeneste steg C. til de højeste Værdigheder, idet han, sammen med sin Herre, arbejdede paa at udjævne Modsætningen mellem Romere og Østgoter. Efter Theodoriks Død blev han i Statstjenesten indtil 538, da Belisarios indtog Rom. Træt af Verdenslivets Møje og i Forduanelse om Østgoterigets Undergang trak han sig tilbage til Klosteret Vivarium i Bruttien, som han selv havde anlagt. Her gav han sig udelukkende af med literær Virksomhed, og hans Fortjeneste kan ikke skattes højt nok som den, der har gjort Klostrene til Arnesteder for Videnskaben. C. blev meget gammel; hans Dødsaar vides ikke bestemt. — I C.s Forfatterskab, som i hans Liv, danner Aaret 538 et Vendepunkt. Før den Tid havde han bl. a. skrevet en Verdenskrønike, som dog ikke for os har stor Værdi; desuden »12 Bøger gotisk Historie«, som vi desværre kun have i Uddrag ved Præsten Jordanes, og »Variae« (sc. *epistolæ*), en Samling Breve og Formulærer, hvorefter Middelalderen dannede sin Kancellistil, og som for os er af stor historisk Interesse. Efter 538 blev hans Produktion udelukkende teol. Hans vigtigste Skrift fra denne Periode er *Institutiones divinarum et sæcularium lectionum*, en Indledning til Teol. tilligemed et Kompendium af Tidens øvrige Viden, hvorved Skriftet er blevet et vigtigt kulturhistorisk Aktstykke. Endvidere skrev han Fortolkninger til Davids Salmer og andre eksegetiske Skrifter. Da han ikke selv kunde Græsk, lod han en græskkyndig Munk bearbejde de 3 græske Kirkehistorikere, Sokrates's, Sozomenos's og Theodoret's Værker paa Latin. Bearbejdelsen er ret maadelig, men Bogen (*Historia ecclesiae tripartita*) blev en af de mest gængse Lærebøger i Kirkehistorie hele Middelalderen igennem. Hans *Variae* og Brudstykker af hans Taler ere udgivne af Th. Mommsen (Berlin 1894), hans samlede Skrifter af Garet (I—II, Venezia 1729). C. J.

Cassuben, Christian, en fra Mecklenburg (Navnet stammer oprindeligt fra Cassuberne, en Stamme i Pommern) til København indvandret Præstesøn, udfoldede dér en betydelig, ikke altid hensynsfuld, Forlæggervirksomhed, navnlig i Retning af Psalmebøger og Andagtsbøger. I København havde han sit Udsalg i Nikolaj Kirke. 1660 og 1669 fik han Tilladelse til »at negotiere« i Norge. 1657 udgav han »En ny Kirke-Haandbog, indeholdende Bibelsk Historie, Catechismus, Collector, Epistler, den ny Psalmebog efter H. Thomissøn, samt en liden Bønnebog«; 1673 »En liden ny Dansk Psalmbog af den fuldkomne Psalmbog extraheret, med en nyttig Bønnebog«, der ogsaa bærer Titlen »Manuale eller Haandbog«; 1675 »Den Biblisk Kirck-, Skol-, Huus- oc Reise-Haandbog, med disse efterfølgende 42 nyttelige Bøger etc.«; 1661 »En ny oc fuldkommen Dansk Psalme-Bog, hvorudi findes Mester H. Thomæsons, samt oc alle andre Danske aandelige Psalmer oc Loffsange etc. Herhos en liden Bønnebog«. Den

voksende saa stærkt, at senere Udgaver indeholdt 800—1000 Psalmer. Ved Udgivelsen af denne Bog pløjede han med en anden Boghandlers, Joachim Moltkens, Kalv. 1680 eftertrykte han Dorte Engelbretsdatters Psalmer; 1685 Chr. Geertzøns »Aandelige Psalmer, Lofsange oc Viser D. Mart. Lutheri oc andre fromme Christnes oc Danske Mænds etc. Af den fuldkommene Psalm-Bog tilhobe samlet«, Versene ere i C.s Udgaver trykte som Prosa; Trykken ere maadelig og fuld af Fejl. C. døde i Febr. 1693.

Castellio (Chatillon, Castalio), Sebastian, Humanist, blev født 1515 i den savoyiske Landsby, St. Martin du Fresne, V. for Genève. Efter at have studeret i Lyon kom han 1540 til Strassburg, hvor han lærte Calvin at kende, og under hans Paavirkning sluttede han sig til Ref. Da Calvin var vendt tilbage til Genève, fik han Raadet til at udnævne C. til Rektor for den lærde Skole og Præst, og under Pesten 1543 gik C. med stor Uforfærdethed (S. 455 f.) rundt blandt de pestsyge paa Lasarettet. Det følgende Aar blev han uens med Calvin, idet han foreslog at udelukke Højsangen af det gl. T., fordi den efter hans Mening kun var et Kærlighedsdigt; og ogsaa med Hensyn til Prædestinationen og Kristi Nedfart havde han andre Meninger end Calvin. Lidt efter lidt blev Forholdet saa spændt, at C. maatte nedlægge sit Rektorat og sit Præsteembede, hvorpaa han tog til Basel. Der levede han i trange Kaar, indtil han endelig (1552) blev Prof. i Græsk. Aaret i Forvejen havde han udgivet sin *Biblia sacra latina*, en selvstændig Bibelovers. paa elegant Latin med Anmærkninger. I Fortalen, der var rettet til Kong Edvard VI af England, udtalte han sig for Trosfrihed, navnlig fordi det er saa vanskeligt for den mskl. Aand at naa til Sandheden. C.s lat. Bibelovers., der ofte blev eftertrykt i England, Skotland og Tyskland, blev senere (1555) efterfulgt af en fransk Overs. Efter Servets Henrettelse lastede han offentlig Calvin og hævdede paany Samvittighedsfriheden; da Calvin, som nu i ham saa et af Satans udvalgte Redskaber, tog til Genmæle, skrev C. og et Par af hans Venner et nyt, anonymt Forsvar for Trosfriheden. Efter dette Skrift blev der aabnet en bitter, personlig Polemik mod C., og da han, efter megen Modgang og Forfølgelse, døde 29. Dec. 1563, var han en ensom Mand (F. Buisson, S. C., sa vie et son oeuvre I—II, 1892).

Castellau, Peter fra, se Peter.

Castiglioni, Francesco, se Pius VIII.

Castrén, Leontine, en finsk Kvinde, der spillede en fremtrædende Rolle i den pietistiske Bevægelse i Finland. Hun fødtes 1817; hendes Forældre vare Fabrikanten J. F. Reuter og G. E. v. Essen. Allerede som ung gjorde hun Bekendtskab med Lederne af Bevægelsen (Dr. Wegelius og J. Lagus). Hun blev vakt ved et Bryllup, ved hvilket en ung Student (siden Prof.), C. G. v. Essen, holdt en Tale, efter hvilken de unge Piger rev deres Smykker af sig og sluttede sig helt til den alvorlige Retning. 1844 blev hun gift med Sognepr. Zach. Castrén og blev til sin Død 1895 den pietistiske Retning tro. Hun var en af dens ædleste Repræsentanter. A. N.

Casula (*φελώνης, φελόνιον, planeta*), Messehagel, blev fra 8. Aarh. en fast Bestanddel af den liturgiske Dragt. Den har sit Udspring fra Romernes lange Kappe (*pænula*), der dækkede hele Legemet; men i Tidens Løb skiftede C. ofte Skikkelse og blev navnlig kortere. Den er i Reglen gjort af kostbare Stoffer og rigt baldyret. Dens Farve retter sig efter den kirkel. Aarstids liturg. Farve. Jvfr. J. Braun, Die priesterlichen Gewänder des Abendlandes nach ihrer geschichtl. Entwicklung (Freib. 1897) 128 f.

Casus reservati (forbeholdte Tilfælde) er Navnet paa de Synder og Censurer, for hvilke kun Paven, en Biskop eller en Ordensforstander, men ikke enhver rom.-kat. Præst (*non a quibusvis, sed a summis dumtaxat sacerdotibus*), kan meddele Absolution (M. Hausmann, Gesch. der päpstl. Reservafälle, Regensburg. 1868; Heiner, Die kirchl. Censuren, Paderb. 1884). Allerede i Skriftet »Til den kr. Adel af den tyske Nation« (Luthers ref. Skr. ved Kaper og Fr. Nielsen S. 248 f.) udtalte Luther sig imod c. r., »ved hvilke der ikke alene fravendes Folk mange Penge, men mangen stakkels Samvittighed bliver besnæret og forvirret«. Tridentiner-Konciliet har (Sessio XIV, Kap. 7 og Kanon 11) stadfæstet den rom.-kat. Lære om c. r. og forbandt dem, der ikke godkendte den; men dog udtalte Konciliet tillige, at der, ifølge K.s gl. Regel, ikke er Tale om forbeholdte Tilfælde, naar der er Dødsfare (*nulla reservatio in articulo mortis*).

Cataldus skal have været Tarantos første Biskop. Legenden fortæller, at han var Irlænder af Fødsel, og at han paa en Pilegrimsrejse til det hl. Land paa en underfuld Maade fik Befaling til igen at bringe den kr. Menighed paa Fode, som Peter og Markos havde grundet i Taranto, men Hedenskabet forstyrret. Om han har levet i 5., 6. eller 7. Aarh. kan ikke siges. 8. Marts er hans Helgendag.

Catechismus Romanus. Straks efter at Tridentiner-Konciliets 3. Periode var begyndt (Jan. 1562), blev der Tale om Aftattelsen af en rom.-kat. Katekisme, og baade Kejser Ferdinand og Kong Karl IX af Frankrig tilskyndede til Udarbejdelsen af en saadan. Paa Fyrsternes Opfordring synes Præsidenterne allerede i Efteraaret 1562 i al Stilhed at have overdraget nogle af Konciliets Medlemmer til udarbejde de forskl. Dele af den paatænkte Katekisme; men da vedkommende Medlemmer vare overlæssede med andet, trak Sagen i Langdrag. I Jan. 1563 erklærede Legaterne imidlertid til de fr. Gesandter, at den paatænkte Katekisme var i Arbejde. Der synes ogsaa at være forelagt Konciliet Udkast til nogle Afsnit af Katekismen, men da Konciliet sluttede sine Møder, maatte det lægge Sagen i Pavens Haand, for at han kunde gennemføre den med sin Myndighed (Sessio XXV). Carlo Borromeo (S. 367), der havde haft stor Indflydelse i Konciliets sidste Periode, var især ivrig for at faa den paatænkte Katekisme udarbejdet og autoriseret. Paa hans Raad gav Pius IV i Foraaret 1564 Muzio Calini (S. 445) og de 3 Dominikanere: Leonardo Marini, Egidio Foscarari og Francesco Fureiro, de 3 førstnævnte Italienere, den sidste Portu-

giser, det Hverv at skrive den omtalte Bog. Hvorledes disse 4 Teologer i det enkelte have delt Arbejdet imellem sig, vide vi ikke. Efterhaanden som de vare færdige med de enkelte Afsnit, tilkaldte de forskl. Humanister, som satte deres Arbejde i Stil. I Dec. 1564 synes det første Udkast at have været færdigt. Kort før sin Død overdrog Pius IV Pogianus, en af de Humanister, der havde hjulpet de 4 Teologer, at gennemse og affile Bogen, og Pius IV's Efterfølger, Pius V, bød en Kommission af de dygtigste Teologer og Latinister, under Kard. Sirlets Forsæde, underkaste Bogen et nyt Genemsyn. Dette var tilendebragt i Juli 1566, og i Sept. s. A. var Bogen færdig trykt; men den kom ikke i Omløb før 8. Okt. 1566. Samtidig udkom en ltil. Overs., senere ogsaa polske, tyske osv. — Denne Katekisme, der er en af Romerk.s symbolske Bøger, er ikke, som Luthers lille, bestemt for Menigheden, men for Præster og Kateketer. Efter en Indledning følger Katekismens 4 Parter i følgende Orden: Troen, Sakramenterne, Budene og Fadervor. I det første Hovedstykke siges der, at den apostolske Trosbekendelse er affattet af de hl. Apostle med den Hellig-Aands Bistand, og derpaa gennemgaaes dennes enkelte Led; i det andet Hovedstykke udvikles først Sakramenternes Væsen og Virkninger, derpaa behandles de enkelte Sakramenter i følgende Orden: Daab, Konfirmation, Nadver, Bod, den sidste Olie, Præstevielse og Ægteskab. I Forklaringen af Budene skilles det 3. Bud fra de andre, »naturlige og evige«, Bud, og det opfattes som en foranderlig Ceremoniallov. Det fjerde Hovedstykke indledes med en udførlig Udvikling af Bønnens Nødvendighed og Betydning for det kr. Liv; derpaa gennemgaaes de enkelte Bønner i Fadervor og Amen. I teol. Henseende har C. R. et bestemt dominikansk (augustinisk) Præg, hvorfor Jesuiterne stundom have angrebet dens symbolske Autoritet og søgt at fremstille den som et Partiskrift, der skyldes dominikanske Teologer og en mod Domingos Orden venlig sindet Pave. — Den foreligger i en uendelig Mængde af Udgave, saaledes i en stereotypet Tauchnitz-Udgave, og den er oversat paa de fleste europæiske Sprøg.

Fr. N.

Catene. Ved en *catena* (σειρά, Kæde, Lænke) forstaaer man et Værk, der knytter forskl. Forfatteres Skriffortolkninger til hinanden »som Led i en stor Kæde«, for paa den Maade at forklare en bibelsk Bog. Ved et saadant Værk bliver Læseren sat i Stand til, hurtigt og let, at lære de betydeligste ældre Eksgeters Opfattelse at kende. Samlerværker af den Art have vi navnlig til 1. Mosebog, Jjob, Psalmerne, Jesaja, Højsangen, Matthæos- og Johannes-Evangeliet, sparsomt til de paulinske Breve. C.-Literaturen blomstrede især hos Bysantinerne, hvor allerede Synoden 692 havde bundet Skriffortolkningen til »de af Gud baaene Fædres Overlevering«; den er et af Vidnesbyrdene om den senere gr. Teol.s aandelige Afmagt. Om C.s Betydn. og om de forskl. Slags C. se K. Krumbacher, Gesch. der byzant. Lit. (2. Ausg. München 1897) 40 f. og 206 f. og H. Lietzmann, Catenen, Mittheilungen über ihre Gesch. und handschriftl. Ueberlieferung (Freib. 1897).

Catenhusen, Karl Friedrich Wilhelm, lauenburgsk Superintendent, blev født i Ratzeburg 24. Aug. 1792. Først blev han sat i Købmandslære, derpaa studerede han Filologi, men da han i sit sidste Semester fik Luthers Fortolkning til Galaterbrevet i Hænde, fik han Lyst til at træde i K.s Tjeneste. 1816 blev han Andenpræst i Byen Lauenburg, 1831 Præst i Uetersen, 1834 Superintendent i Lauenburg og Hovedpræst i Ratzeburg. Han var en ivrig Lutheraner. D. 24. April 1853 (A. Moraht, K. F. W. C., Ratzeburg 1861).

Caterina fra Siena, berømt italiensk Helgeninde, en samtidig af den hl. Birgitta, hvem hun ogsaa har en vis Lighed med, blev f. 1347 i Siena og var Farveren Giacomo Benincasas 23. Barn. Tidlig (1353) fik hun sin første Vision, hvori hun mente at se Frelseren sidde i ypperstepræstelig Dragt med Krone paa Hovedet paa en prægtig Trone over Dominikanerkirken i Siena. Fra den Dag opgav hun sine sædvanlige Sysler og Lege for udelukkende at nære sin barnlige Fantasi med Helgenlegender, især elskede hun St. Dominicus's. Allerede ved 7—8 Aars Alderen aflagde hun til den hl. Jomfru Løfte om evig Kyskhed — Madonnas Søn skulde være hendes eneste Brudgom — og standhaftig værgede hun sig mod Foreldrenes Ønsker om Giftermaal. Trods sin Ungdom optoges hun 15 Aar gl. blandt Dominikanernes Tertiære. Vel blev hun som saadan ved at bo i Hjemmet, men hun underkastede sig den strengeste Askese, ernærede sig af Urter, Ost og Brød, en Tidlang kun af Nadveren, piskede sig 3 Gange daglig, havde en Sten til Hovedpude og bar inderst paa Legemet en Haarskjorte og en Jærnkæde. Underfor Skriftestolen talte hun ikke et Ord, men ofrede sig for syges og fattiges Pleje. Siden traadte hun mere offentlig frem. Under den store Pest 1374 aflagde hun beundringsværdige Prøver paa Selvopofrelse. Ofte faldt hun hen i ekstatisk Henrykkelse. Engang erfarede hun, at Frelseren selv trolovede sig med hende ved at sætte en, ganske vist kun for hende synlig, juvelsmykket Ring paa hendes Finger. En anden Gang mente hun at opleve, at Frelseren aabnede hendes Side og indsatte sit brændende Hjerte i Stedet for hendes eget. 1370 prøvede hun Stigmatiseringens indre Smerter (hun skal dog aldrig, som Frans, have baaret Saarmærker paa sit Legeme, men kun paa sin Sjæl). Hun vandt som Følge deraf stort Ry for Hellighed og kom endog, trods sin Beskedenhed og Ydmyghed, til at spille en ikke ubetydelig Rolle i Tidens Kirkepolitik. Som Sendebud fra det bandlyste Firenze indfandt C. sig 1376 i Avignon hos Pave Gregor XI. Som Birgitta straffede hun Pavens Synder og formanede ham til at vende tilbage til Rom og arbejde for K.s Reformation. De 2 Seerskers alvorlige Tale var ikke forgeves; 1377 kom Paven virkelig til Rom. Under det store Skisma stillede C. sig paa Urban VI's Side og erklærede, at alle, som elskede Lyset og Sandheden, maatte støtte ham, men samtidig gav hun ham Formaninger for hans Haardheds Skyld og lagde ham Reformationen og Korstoget paa Sinde. C. døde i Rom 29. Apr. 1380. Skønt hun først i Slutningen af sit Liv lærte at skrive, efterlod hun en

Mængde, mest dikterede, Breve (udg. i 4 Bind af N. Tommaseo, Firenze 1860). Med Boccacios Værk udgøre de det vigtigste Sprogmonument paa ældre Italiensk og vidne om en oprigtig, men sværmerisk Fromhed. Pius II, der var fra Siena, helgenkronede C. 1461. Dominikanerne og Byen Siena betragte hende som Værnehelgen, og Pius IX ophøjede hende 1866 til Roms Beskytterside ved St. Peters Side. — Foruden C.s Breve maa mærkes: *Libro della divina dottrina*. Hendes Værker udgaves (5 Bind 1707—26) af G. Gigli. Hun fremstilles i Reglen med en Lilje, en Palme, en Bog eller en Tornekroner. Berømte Fremstillinger af hendes *spozalizio* og *svenimento* findes i hendes Kapel i S. Domenico i Siena. 30. April er hendes Helgendag (K. v. Hase, C. v. Siena, Leipzig 1864; Mignaty, Catherine de Sienne 1886; A. T. Drane, The history of St. C. of Siena and her companions, 2. Opl. 1887, ogsaa i tysk Overs.; Chirat, St. C. de Sienne et l'église au XIVe siècle, 1888).

Caterini, Prospero, Kardinal, f. 15. Okt. 1795 i Onano i Stiftet Acquapendente, blev 1853 udnævnt til Kardinaldiakon (af S. Maria in Via Lata), var under Vatikaner-Konciliet *præfectus congregationis concilii*, Medlem af Centralkommissionen og Formand for Kommissionen *pro disciplina ecclesiastica*. Han døde i Rom 28. Okt. 1881.

Cathaldus, se Cataldus.

Catharina, se Katarina.

Cathedra betyder oprindelig en Stol med Ryg. En saadan benyttede især fornemme Kvinder, Filosofer og Retorer; de Kr. gav i Reglen Biskoppens Stol samme Form, og senere overførtes Navnet paa den biskoppelige Trone, selv om den havde anden Form. I de gl. Basilikaer anbragtes C. op til Væggen i Apsis (eller i en særlig Niche), bag Altret, hævet nogle Trin over de til højre og venstre langs Rundingen anbragte Sæder for Præbysterne. Saaledes faldt den i Øjnene som Hæderspladsen, og fra C. kunde Bispnen lede Gudstjenesten og holde Prædikenen. Af de fra Oldtiden bevarede C. er nogle ganske tarvelige Sæder, andre have rund Ryg, andre fuld Ryg med Armstykker som en Trone; undertiden smykkedes C. med en Baldakin. Materialet var Træ eller Sten, ofte Marmor med udhuggede Ornamenter; Hynder anbragtes ogsaa paa dem (c. *velata*). En Del antike Marmorstole (*sellæ*), prydede med Plante- og Dyrornamentik, findes opstillede i flere af Roms Kirker som Bispens C. Kostbare Badestole fra Termerne med gennembrudte Sæder (*sellæ perforatæ*) fandt lignende Anvendelse. Flyttelige C. er nedvendiggjordes, da Altrets Form ændredes, og Alterskrankerne (*cancelli*) blev større. Et pragtfuldt Eks. paa en saadan C. er Biskop Maximian af Ravennas (d. o. 556) Træstol, beklædt med billedsmykket Elfenben af stor Vigtighed for den oldkr. Kunsts Historie. Da Østen fik sin Billedvæg (S. 318), anbragtes C. foran denne (Billeder i Miniaturhaandskrifter). Efter at Baggrunden af Apsis er blevet Altrets Plads, staar C. regelmæssig i Koret paa Evangeliesiden. — Et vanskeligt Spørgsmaal er Bestemmelsen af de i flere Katakomber (f. E. i Rom og Napoli) i Tuf udhugne C.ers Betydning, som rom. Katoliker

bruge til Bevis for Eksistensen af de omstridte Katakombekirker; fra anden Side forklares de som Æressæder for Familiernes Øvrster ved Ligfærden. Ligesaa omstridte ere de C. er, der udgives for Relikvier fra Aposteltiden. Berømtest er den vatikanske St. Peters C., en oprindelig profan Træ-Bærestol (*sedes gestatoria*), meget gl., men fornyet (i Karolinger-tiden?) og smykket med Elfenben. Den skal først have staaet i Peters Grav, siden opbevarede den i S. Pietros Baptisterium (her fandtes den allerede i 6. Aarh.). Paa den introniseredes i Middelalderen de nyalgte Paver (indtil den bylonske Landflygtighed), og ved Peters Stol-fest bares den i Procession til St. Peters Højalter, hvor den udstilledes. Alexander VII indsatte den i det katederformede Broncemonument (af Bernini), der staar i S. Pietros Højkor (1867 undersøget den). En anden C., som Peter skal have brugt i Rom, stod i Ostrianus's Katakombe (ved S. Agnese); den er forsvundet. Peters foregivne antiokenske C. (i S. Pietro a Castello i Venezia) er omtrent helt fornyet. Markos's C. i Domkirken i Venezia (af orientalsk Marmor med en aramaisk Indskrift) angives at være ført til Grado fra Alexandria i 7. Aarh.; den synes at være meget gammel. — C. er fra gl. Tid Symbolet paa den Lærdom og Myndighed, som dens Indehavere besidde (Mt. 23, 2). Et Katakombeglas fremstiller derfor en C. i Forbindelse med Klippen, hvorfra det levende Vand udgaar (Kristi Livsord). Oldkirken fandt snart i Bispernes apostolske Rækkefølge Garantien for Adgangen til den frelsende Naade, og C. symboliserede derfor ogsaa denne. Særlig Peters Stol i Rom blev efterhaanden Indbegrebet af Apostelfyrstens Magt og rene Lære, en Teori, der fik sin endelige Form ved Vatikaner-Konciliet 1870, hvor Ufejlbarheden sættes i Forbindelse med Forkyndelsen *ex cathedra*. — Som Manikæerne paa Grund af C.s Symbolik havde deres Stolfest, fik Kirken ogsaa sin. Den Dag i Dag mindes Romerk. 18. Jan. Peters C. i Rom og 22. Febr. den i Antiokia. Allerede Leo I fejrede en Stol-fest 22. Febr., og hele Middelalderen igennem spillede ovennævnte Relikvie en Rolle ved den. De Rossi mener, at Festen 18. Jan. hænger sammen med den C., som stod i den ostrianske Katakombe; Festen gik af Brug i Rom, men bevarede i Frankrig og genindførtes af Paul IV 1558, der ogsaa stadfæstede, at man 22. Febr. skulde fejre den antiokenske C., skønt denne Fest sikkert oprindelig intet har med Antiokia at gøre.

J. O. A.

Cathedraticum er fra gammel Tid en Afgift, som Kirketiendejerne og Præsterne i Danmark og Norge have erlagt til Biskopperne og Universitetet i Khvn (D. L. 2—22—51 og 2—17—20; Anordn. 18. Marts 1732). Hvad der aarlig skal svares, er en Gang for alle fastsat (Reskr. 18. Apr., 19. og 26. Sept. 1732). I Norge er for Præsternes Vedkommende C. hævet ved Lov 8. Dec. 1859.

A. J.

Catillus, Biskop af Åbo 1266—86, menes at være født i Vesterготland og tidligere at have været Kong Valdemars Kansler. Han ligger begravet i St. Marie Kirke i Riantmäki. A. N.

Cavalier, Jean, f. 1680, var under Opstanden i Cevennerne en af Camisardernes Hovedanførere

(se S. 464). Han havde lært Bagerhaandværket og var lille af Vækst, men viste sig i Besiddelse af Mod og militær Begavelse. Han sejrede 15. Marts 1704 ved Sainte-Chatte over Ludvig XIV's Hær, men led i April et Nederlag; derefter overgav han sig paa det Vilkaar, at han fik Tilladelse til at udvandre. Senere kæmpede han i Piémont, Holland og Spanien mod sine Landsmænd og blev tilsidst Guvernør paa Jersey. Død 1740 i Chelsea. C. E. F.

Cavallin, Severin, af skaansk Præsteslægt, f. i Borlunda 24. Sept. 1820, studerede i Lund fra 1831, blev 1841 *Dr. phil.*, 1843 Docent i Græsk, 1858 Sognepr. i Hvellinge, 1878 *Dr. theol.* ved Jubelfesten i Lund, 1869 Provst for Skytts Herred. C. er mest kendt ved sit, paa fortræffelige Kildestudier hvilende, talentfulde Arbejde: »Lunds Stifts Herdaminne» 1—5 (1854—58) og sine fine Karakterskildringer af afdøde Embedsbrødre i Lunds Stifts »Præst-møteshandlingar» (1870-76-83). Som Psalme-forfatter gjorde C. sig tillige bemærket ved sit »Forslag till revision af svenska kyrkopsalmboken» (1883); siden blev han Medlem af Psalmebogskommissionen. Han døde stille 30. Maj 1886 under Arbejdet paa en Psalme. O. A.

Cavallius, Olof, sv. Biskop, f. 1648 i Skatelöf Menighed i Vexjö Stift, blev 1680 Lektor i Vexjö, 1682 Prof. i Historie ved Lunds Universitet, 1686 Sognepr. i Viestad i Vexjö Stift, 1695 Domprovst i Vexjö og 1703 Biskop steds. Han døde 1708. Rhyzelius giver C. det Vidnesbyrd, at han virkede som Biskop »til Stiftets Nytte, Tilfredshed og Glæde, thi han var gudfrygtig, forstandig, alvorlig, føjelig og forsigtig i alt, hvad han tog sig for». Hans Søn Samuel blev Stamfader til Slægten Cavallin, der har fostret flere betydelige og agtede Præster og Videnskabsmænd (se ovenfor). H. W. T.

Cave. 1) **Alfred C.**, eng. Teolog, f. i London 29. Aug. 1847, tilhører det congregationalistiske Samfund. 1880 blev han Prof. i Hebr. og Filos. ved Hackney-Kollegiet i London, og 1881 Prof. i Teol. og Kollegiets Forstander. Han skrev 1877 *The Scriptural Doctrine of Sacrifice*; 1880 *An Introduction to Theology, its Branches, its Results and its Literature* og 1886 *The Inspiration of the Old Testament, its Data and its Doctrine*. Han har, i Forening med Præsten J. S. Banks, oversat I. A. Dorners »Glaubenslehre» paa Eng. (Edinb. 1880—82). — 2) **William C.**, eng. Kirkehistoriker, f. 30. Dec. 1637 i Pickwell i Leicestershire, studerede i Cambridge, og blev 1691, efter at have været Præst i et Par londonske Sogne, Præst i Isleworth i Nærh. af London. Han var samtidig Hofkapellan hos Karl II og Kannik i Windsor. Han døde 4. Aug. 1713 i Windsor. Hans Studier drejede sig navnlig om de gl. Kirkefædre, og i sine Skrifter røber han et udstrakt Kendskab til den patristiske Literatur, som han til Dels maatte læse i Haandskrifter. 1672 udgav han: *Primitive Christianity, or the Religion of the ancient Christians in the first Ages of the Gospel*, der har oplevet mange Udg. og er overs. paa Tysk og Fransk; 1674 *Tabulæ ecclesiasticæ*; 1675 *Antiquitates Apostolicæ*; 1688 begyndte han Udgivelsen af sit Hovedværk: *Scriptorum ecclesiasticorum historia literaria* (i 2 Bd.), en teol. og kirkel. Literaturhist., der

gaar til det 14. Aarh. Den blev fortsat til 1517 af Henry Wharton og Robert Gerius. Den bedste Udg. er Genève-Udg. af 1720.

Cazalla, Agustín, evgl. Martyr, var en Discipel af Ærkebiskop Bartolomé de Carranza (S. 480). Han studerede i Valladolid og Alcalá og blev Kannik i Salamanca. Han var berømt for sin store Veltalenhed, og 1545 fulgte han, som Karl V's Hofkapellan, Kejseren til Tyskland. Der bekæmpede han først Lutherdommen, men lidt efter lidt blev han selv overbevist om, at Luther havde Skriften paa sin Side. Da han 1552 vendte tilbage til Spanien, havde han indvortes brudt med sin gl. rom.-kat. Opfattelse, og i den følgende Tid nærmede han sig mere og mere til Protestantismen. I 1557 og 1558 besøgte han ofte Karl V i Klostret St. Just, og de, der mene, at Kejseren inden sin Død paa fl. Punkter er kommen bort fra den rom.-kat. Kirkelære, give i Reglen C. Skylden derfor. Han og hans Moder, Leonor de Vibero, hvis Hus i Valladolid blev et Samlingssted for de sp. Protestanter, vakte Inkvisitionens Mistanke, og efter Karl V's Død blev C., hans Moder og 70—80 af hans Meningsfæller kastet i Fængsel. Ved et Forhør (4. Marts 1559) bekendte C., at han var Lutheraner; og 21. Maj s. A. led han, 4 af hans Søkende og 25 andre Døden ved en Autodafé paa Plaza Mayor i Valladolid, efter at Melchor Cano havde holdt en Prædiken over Matth. 7, 15. Hans Moder var død forinden, men hendes Lig blev gravet op og brændt (C. A. Wilkens, *Gesch. des span. Protestantismus*, Gütersloh 1888, 79 f. 234 f.).

Ceder er et med Lærk nærbeslægtet, men mindre slankt Naaletræ. Naalene sidde i Bundter, Koglerne ere ægformede. Af Harpikset laves en vellugtende Balsam (Højs. 4, 11; Hos. 14, 7). Med sin vældige Krone, der begynder allerede 4—5 Alen over Jorden, frembyder C. et imponerende Skue og bruges derfor ofte i gl. T. som Billede paa det høje, prægtige, majestætiske. C. vokser paa Taurus- og Amanushjergene, men navnlig paa Libanon. Paa Grund af hensynslos Hugning er der dog her kun sparsomme Rester igen af de fordoms Skove, navnlig den berømte Lund mellem Baalbek og Tripolis paa 3—400 Træer, af hvilke nogle maale 20 Alen i Omkreds og muligvis ere saa gamle som fra Salomos Tid. Fra ældgammel Tid har man hentet Trømmer fra Libanons C. Tyrierne brugte Stammerne til Master (Hes. 27, 5). David og Salomo hentede dér Trømmer til Templet (2. Sam. 5, 11; 7, 2; 1 Kong. 5, 6 f.), Serubabel til det andet Tempel (Esra 3, 7), Herodes ligesaa. Træet egner sig fortrinlig saavel til svært Bjælkeværk som til finere Arbejde, selv til Billedskæring (Jes. 44, 14). Det er hvidligt, haardt og saa holdbart, at de gamle troede, det slet ikke kunde raadne. Det bruges ogsaa ved Renselsesceremonier (3 Mos. 14, 4. 49; 4 Mos. 19, 6). C. J.

Cederberg, Antero, finsk Præst og kirkehist. Forf., f. 18. Maj 1852, blev Student i Helsingfors 1870, filos. Kand. 1876, studerede i Tübingen 1877—78 samt i Sverige, Norge og Tyskland 1887. Han blev præsteviet 1879. Efterat have gjort Tjeneste som Lærer, bl. a. ved

Seminarierne i Jyväskylä og Nykarleby, blev han 1884 Sognepr. i Nystad og 1895 i Tohmajärvi samt 1894 Provst. Af hans Værker kan mærkes: »Suomalaisen Raamatus Historia» (1885), det første vidtløftigere Arbejde om de finske Bibeloversættelser, »Historiallisia kokoomia» (Åbo 1886—89), historiske Samlinger, »Lektia Turun Tklin historiasta» (Åbo 1892), der skildrer Åbo-Domkapitels Historie i den rom.-kat. Tid. C. har indlagt sig Fortjenester af den kirkehist. Forskning ved at udgive nye Udg. af sjældne, utilgængelige Skrifter som det 1522 trykte *Manuale Aboense* (Åbo 1894) og Jacob Fenno-Suomalainen's finske Psalmebog (trykt i Stockh., rimeligvis 1581; Helsingfors 1893). A. N.

Ceillier, Remy, fr. Benedictiner, blev født 1688 i Bar-le-Duc, traadte 1705 ind i Benedictiner-Kongregationen St. Vannes et Hydulphe, blev Titulærprior i Flavigny ved Nancy og døde 1761. Han har skrevet en kr. Literaturhistorie (*Hist. générale des auteurs sacrés et ecclésiastiques*) i 23 Bind (Paris 1720—63; ny Udg. i 14 Bd. Paris 1858—63), der omhandler de kr. Forfattere til Midten af 13. Aarh., og, over for J. Barbeyrac, i et eget Skrift forsvaret Kirkefædrenes Moral (Paris 1718).

Celano, Thomas fra, se Thomas.

Celebes, en af de store Sundaøer, siden 1660 i nederl. Besiddelse, har o. 1,400,000 Beboere, af hvilke de fleste forlængst have antaget Islam. Kun hos Alfurerne paa den nordøstlige bjergfulde, men frugtbare Halvø Minahassa, samt i det indre, holdt Hedenskabet sig, og her har den evgl. Mission vundet en af sine skønneste Sejre. Medens Spanierne indførte den rom.-kat. Lære, bragte Hollænderne den ref.; Hundreder vare døbte uden Undervisning, og 1817 fandtes paa den Maade o. 3500 Kr. (?) af 100,000 Indbyggere. Først 1827 begyndte en Forandring heri ved den nederl. Præst i Menado, Hellendoorn (d. 1839), og 1831 optog de tyske Udsendinge fra det nederl. Missionsselskab, J. F. Riedel og J. G. Schwarz, Arbejdet i Tondano og Langowan (R. døbte 9341, S. 13,068), hvorved Hedenskabet blev overvundet ogsaa indvortes. Andre fulgte efter, og nu er Minahassa et kristent Land med 134,000 evgl., 4000 rom. Kr. og kun 11,000 Hedninger. Rejsende Naturforskere prise i høje Toner det som en Have dyrkede Land, de venlige, pyntelige Landsbyer og de renligt klædte Indfødtte og fremhæve med Ros, at »her har Missionen uden al Tvivl præsteret store Ting«. Nu er desværre Betjeningen af de kr. Menigheder gaaet over til den indiske Statskirke, som dér holder og lønner 10 *Hulpredikers*, medens Missionen nærmest arbejder for et kristeligt Skolevæsen og har en Station (Posso) paa Midt-Celebes (Nyland, Schetsen uit Insulinde, Utrecht 1893; Grundemann, J. Fr. Riedel, ein Lebensbild, Gütersloh 1873). V. Sn.

Celebrant, en Præst, som læser »celebrerer« Messe.

Cellarius er Navnet paa den Munk, der har Opsyn med Klosters Vinkælder (*cella vinaria*). Innocents II har 1143 bestemt, at en Lægmand aldrig maatte være C., men denne Bestemmelse er af og til bleven overtraadt.

Cellarius. 1) **Johannes C.**, se Kellner, Jo-

hann. — 2) **Martin C.** hed oprindeligt Burrez eller Borrhuss; med latiniseret Navn kaldte han sig senere Borrhhaus. Han blev født i Stuttgart 1499; 1515 blev han *Mag. art.* i Tübingen, 1520—21 studerede han semitiske Sprog og Græsk hos Reuchlin i Ingolstadt, og dér blev han, under Joh. Ecks Dekanat, Baccalaureus i Teol. Han blev imidlertid uenig med Eck og gik da til Wittenberg, hvor Melanchthon tog sig af ham. Dér blev han stærkt betagen af Zwickauer-Profeterne, særlig af Marcus Stübner, som forkastede Barnedaaben, og 1522 forlod han Wittenberg og rejste til Stuttgart og Schweiz. Senere kom han til Østerrig, Polen og Preussen, hvor han blev stillet under Biskop Georg von Polentz's særlige Opsyn. 1526 maatte han, paa Hertug Albrechts Bud, give Møde hos Luther i Wittenberg og gore Rede for sin Opfattelse af Prædestinationen og Forskellen paa det gl. og det nye Test. Han fandt det dog raadeligst at forlade Wittenberg igen og kom til Strassburg, hvor han, med en smigrende Fortale af Capito, udgav sit første Skrift (*De operibus Dei electionis et reprobationis*, 1527), der hævder en streng Prædestinationslære. Han giftede sig derpaa med en rig adelig Dame, der havde et Gods i Nedre-Elsass, men efter hendes Død (1536) maatte han, fattig, søge et Fristed i Basel. 1541 blev han Prof. dér i Retorik, 1544 i gltestl. Eksegese. Sammen med Castellio (S. 486) angreb han Calvin paa Grund af hans Fremfærd over for Servet. 1564 døde han af Pesten. I Baseler-Münsterens Korsgang er der rejst ham et Gravmindesmærke. — 3) **Michael C.**, se Keller, Michael.

Celliter, se Alexianere (S. 54).

Celsius, Olof, sv. Biskop og Historieskriver, Søn af Prof. (siden Biskop) Olof C., f. i Upsala 1716, blev 1747 Prof. i Historie i Upsala, kaldtes 1753 som Sognepr. til Stockholm, hvor han 1774 blev *Pastor primarius*, udnævntes 1777 til Biskop i Lund og døde 1794. C. udfoldede en mangesidig og omfattende literær Virksomhed. 1742 redigerede han Upsalas »Vetenskapssocietets« Maanedsskrift »Tidningar om de lærds arbeten«, Sverigs første kritiske Blad, hvori videnskabelige Nyheder og Redegørelser for nye Bøger meddeltes. I sin Studentertid forfattede han (1737) Tragedien »Ingeborg«, en Omdigtning i Corneilles Stil af Hervara-Sagaens Fortælling om Hjalmar og Ingeborg; mislykket var hans Heltedigt om Gustaf Vasa fra hans Alderdom. C. tog virksom Del i Udarbejdelsen af Psalmebogsforlaget (1765—67), der derfor kaldes »Celsiska psalmboken«; selv forfattede han hertil 10 Psalmer. Dette Forslags Indhold var et Udtryk for ren Lære, men stod i poetisk Værdi under den gl. Psalmebog (af 1695), og det vandt ikke synderligt Bifald. Særlig Fortjeneste har C. af Historiegranskningen. Hans »Gustaf Vasas historia« (1746—53) og »Erik XIV's historia« (1774) betegne ved deres ædle Sprog et virkelig Fremskridt i den sv. Historieskrivning, skønt hans Skildringer af begge Konger ere vel lyse. 1767 begyndte C. »Svea rikets kyrkohistoria« (I til 865), det første Forsøg paa en fuldstændig Fremstilling af Emnet, men Arbejdet forblev ufuldendt. Gustaf III gjorde ham til et af de første Medlemmer af det sv. Akademiet (1786). H. T. W.

Celsus, se Kelsos.

Celtis (latiniseret efter Familienavnet Pickel), **Konrad**, berømt tysk Humanist og Digter, blev født 1. Febr. 1459 i Wipfeld i Franken. Da Faderen ikke vilde tillade ham at studere, flygtede han paa en Tømmerflaade ned ad Main og Rhinen til Köln (1477), hvor han lærte skolastisk Filos., Politik og Retorik. Siden fandt han i Heidelberg (1484) en Mæcen i Humanisten v. Dalberg og en Lærer i Gr. og Hebr. i Agricola. Nu begyndte hans Vandreliv, stadig studerende, docerende og digtende. Ved nordtyske Universiteter holdt han Foredrag om platonisk Filos., ciceroniæns Retorik og antik Poetik (1486 udgav han sin *ars versificandi*). Italien, Humanismens Hjemland, besøgte han 1486, klagede ved Ruinerne af Oldtidens Herlighed og opsøgte Datidens Lys i Rom (Pomponio Leto), Firenze (Platonikerne Marsiglio Ficino), Bologna, Ferrara, Padova og Venezia. April 1487 overrakte Kejser Frederik III i Nürnberg ham Lauren (første Digterkroning i Tyskland) og gjorde ham til Doctor, efter at C. havde besunget ham og hans Livsværk i Heltestil. Derefter foretog C. i flere Aar uophørlige Rejser i Tyskland for at lære Folk og Land at kende og besynde det i et stort lat. Værk, der aldrig udkom. Derimod stiftede han rundt om Selskaber for Humanisme, der skulde ligne Pomponio Leto's romerske Akademi og befri Tyskland fra Barbariets Mørke (*Sodalitas literaria Vistulana, Hungarorum, Danubiana, Rhenana*, derimod strandede Anlægget af *Codanea* i Lübeck). Overalt vandrede han til Fods og besang sine Oplevelser og Kærlighedsventyr med den italienske Humanismes hele usminkede Sanselighed. Danmark naaede han ikke, men hans Fantasi skabte en Skildring af en farefuld Rejse til Thule »mellem Ørkenørerne og Island«. 1492—97 virkede han, med Afbrydelse, i Ingolstadt som Lærer i Poesi og Retorik, saa kaldte Kejser Max ham til Wien. Her oprandt hans Størhedstid. Han foretog Poetik, Retorik, Filosofi, Geografi og Historie, udgav Klassikere, indøvede Komedier og lagde den sikre Grund til Wiens Hofbibliotek. 1502 indviede Kejser Max I i Wien det første poetiske Kollegium, hvis Leder C. blev, med Ret til at krone Digtere. C. døde i Wien 4. Febr. 1508, berømt af alle Tysklands Humanister som Videnskabernes Genføder. Kirken og det religiøse Liv spiller ingen Rolle for ham, Klassicismens letlevende Aands Fornøjelse er ham alt. Dog adskiller C. sig fra de fleste Humanister ved at lægge større Vægt paa de reale Discipliner og Historien end paa Filologien. Han har bidraget til Udvidelsen af Universiteternes videnskabelige Program, til Rensningen af Latinen og Indførelsen af Gr. Paa sine Rejser opagtede han højst interessante gl. Skrifter (Hrotsvits Værker, udgivne i Nürnberg 1501 med Frederik d. vises Understøttelse, og *Ligurius*; begge antoges en Tid for Forfalskninger af C. selv; han fremdrog ogsaa de berømte vestromerske Militærkort *Tabulae Peutingerianæ*). Som Digter er han Elev af Horats og Ovid; han sparer ikke paa sine Mæceners Pris, tager det ikke nøje med Indholdets moralske Værd, gør gerne lærde Svinkeerinder, men

fører et velskolet Sprog (*IV libri amorum*, Nürnberg 1502 med Dürers Tegninger; *Odarum libri IV*; Epigrammer; *Germania generalis*). Om ham se F. v. Bezold i Hist. Zeitschr. 1883. J. O. A.

Censur, kirkelig, kaldes Forbudet mod et Skrifts Offentliggørelse og Udbredelse, forinden den kirkel. Øvrighed har meddelt Tilladelse dertil. Dens Oprindelse falder sammen med Bogtrykkerkunstens Opfindelse, selv om det er velkendt allerede i Oldk., at der er bleven udstedt Forbud mod kætterske Bøger. Constantin d. st. forbød saaledes under Dødsstraf at have eller læse Arios's Skrifter, og paa mange Koncilier og Synoder affattedes Forbud mod kætterske og hedenske Bøger. Men en almindelig Censurlov haves dog først fra 1501 af Pave Alexander VI; og paa Laterankonciliet 1515 under Leo X udfærdigedes skarpere og mere detaljerede Bestemmelser. Tridentinerkonciliet har ogsaa for dette Forhold fastslaaet Romerk's Stilling. Alle Bøger, som handle om hellige Ting, skulle meddele Trykkerens Navn og have kirkelig Approbation; mangler dette, er Ejeren ansvarlig (Sess. IV). En Kommission skal ned sættes til at censurere alle mistænkelige og farlige Bøger og derefter afgive Erklæring til Konciliet (Sess. XVIII). Senere erklærede Konciliet sig ude af Stand til at varetage dette omfangsrige Hverv og overdrog Paven Afgørelsen (Sess. XXV contin.). Derefter udstedte Pius IV 24. Marts 1564 Konstitutionen *Dominici gregis* med 10 Regler for Censuren, ifølge hvilke denne opretholdes i betydelig udvidet Skikkelse. I ethvert religiøst Skrift skal foran være trykt den kirkelige Øvrigheds Approbation, og Læsning i Biblen kræver skriftlig Tilladelse af Sognets Præst. Til Konstitutionen er føjet *Index librorum prohibitorum*, en nøjagtig Fortegnelse over alle forbudte Bøger, som lige til Nutiden stadig er bleven foretaget og foranstaltet offentliggjort af *Congregatio Indicis* i Kardinalkollegiet i Rom (se Art. Index). I Indledningen til Bogen gives en samlet Oversigt over alle de angaaende Censuren udstedte pavelige Anordninger. 24. Jan. 1897 har endelig Leo XIII udstedt den vigtige Konstitution *Officiorum ac munerum*, der handler om Forbud mod og Censur over Bøger (aftrykt i Tillægget til Hollwecks nedenf. anf. Skr.).

I de protestantiske Lande udstedtes straks efter Ref.s Indførelse Bestemmelser om Censur. Kirkeordinansen af 1539 forbyder for Danmarks og Norges Vedkommende nye Bøgers Udgivelse eller udenlandske Bøgers Indførelse, medmindre de i Forvejen ere godkendte af Universitetet og Biskoppen. D. L. 2—21—1 indskræper paany, at ingen maa noget lade trykke, førend det tilførs af Universitetet er approberet; og skulle teol. Materier, som nogen paa Landet vil have trykt, først gennemses af Stiftets Biskop og af ham med Betænkning indsendes til Universitetet til videre Paa kendelse. I Christian VI's Tid kom endnu Generalkirkeinspektionens Tilsyn med som tredje Instans. Denne Censur hævedes aldeles ved det under Struensees Indflydelse udstedte Reskr. af 14. Sept. 1770; men forskl. særlige Bestemmelser indskrænkede paany Trykkefriheden i den følgende Tid, indtil For-

ordn. 24. Marts 1848 igen helt ophævede Censuren; og Grundloven af 1849 § 91 (den gennemsete Grundlov af 1866 § 86) fastslaa, at Censur og andre forebyggende Forholdsregler kunne ingen sinde paany indføres; men enhver er berettiget til ved Trykken at offentliggøre sine Tanker, dog under Ansvar for Domstolene (Fessler, Das kirchl. Bücherverbot, Wien 1858; J. Hollweck, Das kirchl. Bücherverbot, Mainz 1897; for Danmarks Vedk. Hist. Tidsskr. 6 R. II, 67 f.) A. J.

Censurer, kirkelige (*censurae ecclesiasticae*), ere visse Midler, som K., særlig den rom. K., bruger for at bringe en Synder til Erkendelse af sin Brøde og for at lede ham til Anger. Den kanoniske Ret skelner imellem *censurae medicinales*, der navnlig sigte mod Synderens Forbedring, og c. *vindictivæ*, der nærmest ere Straffe for en Krænkelser af den guddommelige Ret. Saadanne ere: Pengebøder, legemlig Afstraffelse, Fængsel, Indespærrelse i et Kloster, Nægtelse af Begravelse i indviet Jord, Suspension og Degradation af Klerikere osv. De Bodsgjerninger, som paalægges i Skriftstolen, kunne ogsaa regnes til c. v., fordi de ere Fyldestgørelser for begaaede Synder (Kober, Der Kirchenbann, Tüb. 1857, og sammes: Die Suspension der Kirchendiener, Tüb. 1862).

Census, se Quirinius.

Centrumsparti. Efter 1848 var der i den preuss. Landdag et lille Parti, der særlig repræsenterede de rom.-kat. Interesser; det gik under Navnet »det kat. Parti« eller »Fraktionen Reichensperger«. Da der i Aug. og Nov. 1870 skulde vælges nye Ombud, baade til den nordtyske Rigsdag og til den preuss. Landdag, begyndte der i Juni 1870 i Rhinprovinzen og Westfalen en Agitation for Valg af paalidelige rom.-kat. Ombud, som vilde love at kæmpe for K.s Suverænetet og den konfessionelle Folkeskole og at modarbejde Protestantismens Overvægt. Efter at Italien havde besat Rom, blev der ogsaa udtalt Ønske om, at de rom.-kat. Rigsdagsmænd skulde arbejde paa at faa Regeringen til at bringe Paven Hjælp. Man krævede, at de nye Rigsdagsmænd, der baade kunde være konservative og Demokrater, skulde melde sig ind i en særlig Fraktion for at virke i Fællesskab for Romerk.s Interesser. 27. Marts 1871 udstedte den nye Fraktion et Program, kaldte sig C. og grundlagde et nyt Organ »Germania«. De betydeligste Mænd i det nye Parti vare: C. F. von Savigny, en Søn af den store Jurist, H. von Mallinckrodt, P. og A. Reichensperger, Fyrsten af Löwenstein og, fremfor alle, den forhenv. hannoveranske Minister Windthorst. I Pressen var det navnlig den tidligere Redaktør af »Kölnische Volkszeitung«, Paul Majunke, der, som »Germanias« Redaktør (til 1878), førte C.s Sag. Partiet har til Tider spillet en betydelig Rolle og lagt et afgørende Lod i den politiske Vægtskaal. 1871 var der i den tyske Rigsdag o. 60 Medlemmer af C.; 1890 var Tallet steget til 106, og 1897 var der 99 Centrumsmænd i Rigsdagen. Efter Windthorsts Død (1891) vare Grev Bellestrem, Friherre von Huene og Dr. Porsch Partiets Ledere. 1893 frembragte Hærloven en Spaltning i Rækkerne, efter hvilken Grev Hompesch og især Dr. Lieber ere blevne de ledende Mænd. 1895 havde Partiet naaet en saadan Styrke i den tyske Rigsdag, at

baade den 1. og den 3. Præsident blevne tagne af dets Medlemmer (O. Mejer, Zur Naturgesch. des Centrums, Freib. 1882; J. L. Jacobi, Streiflichter auf. Religi., Politik und Universitäten der Centrumpartei, Halle 1883). Se Art. Kulturkampen.

Centurier, magdeburgske, se Flacius, Mathias.

Ceolfriid, Abbed i Jarrow og Wearmouth, blev født o. 642 og døde 25. Sept. 716 (Dictionary of Christ. Biogr. I, 439 f.).

Cerdo, se Kerdon.

Ceriani, Antonio Maria, Abate, Præfekt for det ambrosianske Bibliotek i Milano, er en fremragende Kender af det syriske Sprog. Han har i mange Aar ledet Udgivelsen af de i Milano hos Besozzi udkommende: *Monumenta sacra et profana*; 1876—80 udgav han: *Translatio Syra Pescitto Vet. Test.* og i: *Memorie del R. Istituto Lombardo di Scienze*, Ser. III, vol. IX, gjorde han Rede for de ældste Haandskrifter til Peshitto. 1895 udgav han: *Notitia liturgiæ Ambrosianæ ante sæc. XI.*

Cerinth, se Kerinth.

Certosa, se Chartreuse.

Cesarini, Giuliano (»Kardinal Julian«), f. 1398, hørte til en rom. Adelsfamilie. Efter at have fuldført sine Universitetsstudier blev han Prof. i Kirkeret i Padova og øvede som saadan en betydelig Indflydelse. 1426 tildelte Martin V ham Kardinalverdigeheden og sendte ham som Legat a latere til Tyskland for at prædike Korstog mod Husiterne. 1431 kom et Korstog (det 5. husitiske) i Stand under C.s Ledelse, men det mislykkedes fuldstændigt. Allerede ved Rygtet om Husiternes Fremrykning flygtede C.s Tropper paa den skammeligste Maade. Større Held havde C. som Præsident for Baseler-Koncillet med sine Forhandlinger med Husiterne (især Calixtinerne). Her lagde han stor Dygtighed og diplomatisk Finesse for Dagen. De samme Egenskaber, samt en glimrende Veltalenhed, kom ham til Gode ved Unionsforhandlingerne med Grækerne (i Ferrara 1438, Firenze 1439). Hans mæglende Standpunkt mellem Konciliarismen og Papalismen gjorde ham utilfreds med den Maade, hvorpaa Reformkonciliet i Basel udviklede sig (se S. 230). Efter Kirkemødets Ophævelse sendte Paven ham som Legat til Ungarn for at overtale Kong Vladislav til Krig mod Tyrkerne. C. opnaaede sit Formaal, men Krigen endte uheldigt for Vladislav. Paa Flugten for Tyrkerne døde C. 1444 ved Nedre-Donau (Aeg. Charlierius, De morte J. C., i Baluzius's Misc. III).

Cesena, Michael fra, f. i Cesena i Romagna, ukendt naar, traadte i sin tidlige Ungdom ind i Fransiskaner-Ordenen og studerede Teol. i Paris. 1316 valgte Generalkapitlet i Napoli ham til Ordensgeneral. I Ordensens Strid om Forstaaelsen af Fattigdommen sluttede han sig i Begyndelsen til de af Johan XXII støttede *fratres de communitate*, der stod modsat Spiritualerne, som vilde holde fast ved det oprindelige Fransiskaner-Ideal, den ubetingede Ejendomsløshed og den apostolske Fattigdom. Imidlertid billigede han senere de sidstnævntes Opfattelse og forsvarede paa det af ham sammenkaldte Generalkapitel i Perugia 1322 energisk Læren om Kristi og Apostlenes fuldstændige Ejen-

domsløshed og udtalte, med Kapitlets Majoritet, en bestemt Forkastelse af Pavens Standpunkt. Til Straf lod Johan XXII ham fængsle for at staa Kurien i Avignon til Regnskab. Efter et 4aarigt Fangenskab lykkedes det C. (1328) at flygte med sine 2 Ordensbrødre, William Occam og Bonagratia, fra Avignon til Kejser Ludvig af Baiern, som da befandt sig i Pisa. Flygtningene fik her den venligste Modtagelse, men s. A. blev C. ekskommuniceret og afsat af Paven. C. appellerede til et alm. Koncilium. Fransiskanernes Generalkapitel i Paris 1329 afviste imidlertid C.s Beskyldninger mod Paven og valgte en ny General. C. tvistedes ogsaa med Johan XXII om et andet Spørgsmaal. 1331 havde Paven i en Prædiken og siden ved et Par andre Tilfælde paastaet, at de troende først efter Dommedag helt og fuldt skulle skue Gud. Herimod protesterede C. kraftigt og hævdede Thomas fra Aquinos og den herskende Teol.s Lære om *visio beatifica*. De sidste Aar af sit Liv tilbragte han ved Ludvig af Baierns Hof i München, hvorfra han steds hævdede Spiritualernes Grundsætninger og udsendte talrige Appellationer og Skrivelser til sin Orden. Han døde 29. Nov. 1343. Nyere Forskere have vist, at Fortællingen om, at han paa Dødslejet angrede sin Optræden mod Johan XXII, er falsk (K. Müller, Der Kampf Ludwigs des Bayern mit der röm. Kurie I, 370 f.; Gudenatz, M. v. C., ein Beitrag zur Gesch. der Streitigkeiten im Fransiskanerorden, 1876).

H. L.

Cessatio a divinis er det kirkeretlige Navn paa Standsningen af Gudstjenesten i en Kirke. Den indtræder uden videre (*ipso jure*), naar en Kirkebygning paa en eller anden Maade er bleven vanhelliget, men den kan ogsaa indtræde som Straf for en Krænkelser, der tilføjes vedkommende Kirke eller dens Tjenere, eller naar Kirken ikke faar de Afgifter, den skulde have. C. a. d. har Lighed med Interdiktet, men er dog forskl. fra dette, for saa vidt som c. a. d. ikke skal være en Censur, men kun et offentlig Udtryk for Forførdelse eller Harne (»Kirkesorge»), der skal bringe den skyldige til Omvendelse. Nutildags bruges c. a. d. meget sjældent, og da i Reglen kun saaledes, at Kirkens Vægge og Altret klædes med sort Tøj, at der ikke ringes med Kirkens Klokker, at der bedes særlige Bønner, og at alle højtidelige Gudstjenester bortfalde.

Cevennerprofeterne er Navnet paa de Profeter, som under Camisarderkrigen (se S. 464) optraadte i Cevennerne. Forfølgelsen mod de fr. Protestanter efter Nantes-Ediktets Ophævelse fremkaldte en sværmerisk, kilastisk Bevægelse; Esprit Séguier og andre Profeter gav Signalet til Krigen, og under denne bredte den profetiske Begejstring sig mere og mere. Mænd, Kvinder og Børn profeterede, ofte med tillukkede Øjne og under konvulsiske Trækninger. Efter Krigens Slutning forplantedes Bevegelsen til England (til Bristol, London og til Kulminarbejderne i Kingswood, hvor John Wesley virkede) og Tyskland (de inspirerede i Wetterau).

C. E. F.

Chabot, François, fr. Capuciner, f. 1759, læste i sit Kloster usædvanlige Skrifter og førte et daarligt Levned. Han var Medlem af Na-

tionalforsamlingen og Konventet, og det var ham, der foreslog at omdanne Notre Dame til et Tempel for Fornuften. Da han havde gjort sig skyldig i Bedrageri, blev han kastet i Fængsel og efter et Selvmordsforsøg guillotineret 5. April 1794.

Chadd (Ceadda), britisk Biskop, var opdraget i et irsk Kloster, og blev derpaa Munk i Lindisfarne og Discipel af Biskop Aidan (S. 41). 664, da Wilfrid (se d. Art.), der var rejst til Gallien for at blive bispeviet, blev for længe borte, udnævnte Kong Osiv C. til Bispedømmet York, og C. blev bispeviet s. A. af Biskop Wini i Wessex og 2 britiske Biskopper. Efter Wilfrids Tilbagekomst vedblev C. at udføre biskoppelige Forretninger, men 669 trak han sig, paa Ærkebiskop Theodors Tilskyndelse, tilbage til Klosteret Lastingham. Forinden havde Theodor ved en Slags Gentagelse af hans Bispevielse søgt at bøde paa Manglerne i hans tidligere Ordination, og C. fik kun Lov til at blive i Lastingham nogle faa Uger. Derpaa blev han Biskop i Lyccidfelth (Lichfield). Han var en nidkær Tilsynsmand, der, som de gl. britiske Biskopper, helst drog om til Fods. Han døde 2. Marts 672 og blev jordet i Nærheden af Maria-Kirken i Lichfield. Da der skete Jærtegn ved hans Grav, fik han Plads paa Helgenlisten (2. Marts er hans Festdag), og han var i England en meget anset Folkehelgen. I Lichfield gemmer man et smukt Evangeliehaandskrift, der skal have tilhørt C.

Chadwick. 1) **George Alexander C.**, irsk Biskop, blev født 1840 og opdrogen i Trinity-College i Dublin. 1865 blev han præsteviet og, efter at have været Præst forskl. Steder, 1886 **Dean** af Armagh og 1894 tillige Kapellan hos Ærkebiskop Gregg af Armagh. 1896 blev han Biskop af Derry og Raphoe (med Bolig i Londonderry). Han holdt 1879 som **Donellan Lecturer** Forelæsninger over: *Christ bearing Witness to Himself*. Senere har han, i *The Expositors Bible*, skrevet Fortolkninger til Markos-Evangeliet (1887) og 2. Mosebog (1890). — 2) **John White C.**, amerik. Unitarier, f. i Marblehead i Massachusetts 19. Okt. 1840, studerede i Harvard og blev Unitarie-Præst i Brooklyn. Han tilhører den radikaleste Fløj af Unitarismen. Foruden: *The Faith of Reason* (1879) har han udgivet en Række Prædikensamlinger og et Par Bind Digte.

Chalmers, Thomas, f. 17. Marts 1780 i Anstruther i Skotland, følte allerede i Skoletiden Lyst til at blive Præst, studerede ved Universitetet i St. Andrews og tog teol. Eksamen. Men derefter kastede han sig over Matematik, Fysik, Kemi, Nationaløkonomi og Moralfilosofi, og som Præst i Kilmany holdt han Forelæsninger over Kemi i St. Andrews. Han fulgte Moderatismen, den herskende Forstandsrætning, men 1809—10 gennemgik han under Sygdom og Familiesorg en aandelig Krise, der førte ham til en positiv kr. Tro. Pascals »Tanker» hjalp ham til Klarhed, og gennem W. Wilberforces og Hannah Mores Skrifter blev han paa-virket af den evangeliske Retning i England. Han fordybede sig i den hl. Skrift, og en Frugt af disse bibelske Studier var hans Bog *On the Evidence and Authority of the Christian Revelation*. 1814 blev han Præst ved Tron-Kirken i

Glasgow, og hans Gerning dér aabnede hans Øjne for det kirkel. Forfald og den dybe Fattigdom i de store Byers uhyre Sogne. Hans nationalekonomiske Kundskaber kom nu til Anvendelse; i et Skrift *On the Christian and Civic Economy of large Towns* (1819), senere udvidet under Titlen: *On the Christian and Economic Polity of a Nation*, I—III, fremstillede han en grundigt udarbejdet Plan til en kirkel. Fattigpleje. Da han 1819 blev forflyttet til den nye St. Johannes Kirke i Byens fattigste Sogn, fik han Lejlighed til at prøve sin Teori. Han overtog med Myndighedernes Tilladelse hele Fattigplejen i Sognet, som han delte i 25 Distrikter, hvert med en Lægmand til Diakon; men skønt Forsøget faldt heldigt ud, blev det gl. System dog igen indført 1837.

1823 blev Ch. Prof. i Moralfilosofi i St. Andrews, 1828 Prof. i Teol. i Edinburgh. Som Universitetslærer fik han mest Betydning ved den personlige Paavirkning, han øvede paa Studenterne. Samtidig udfoldede han en stor Virksomhed som Hovedet for den evangeliske Retning. Han havde set, at Delingen af de store Sogne var en grundbetingelse for det kirkel. Livs Trivsel og havde allerede som Præst i Glasgow foreslaaet Opførelsen af 20 Kirker i denne By. Denne Plan, som de Evangeliske tog op, blev udvidet til de andre Byer, og i 1828 nedsatte Synoden (*General-Assembly*) et Udvalg til at virke for Sagen. Da Ch. 1834 var bleven dets Formand, foreslog han, at der skulde bygges 200 nye Kirker i Landet. Forgæves søgte man Statens Støtte. Ch. proklamerede da Frivillighedsprincippet (*the voluntary principle*), og i Løbet af 7 Aar bleve de 200 Kirker opførte for en Bekostning af o. 5½ Mill. Kr., indkomne ved frivillige Bidrag.

I nøje Forbindelse med denne kirkel. Udvikling stod den Kamp om Præstevalget, som 1834—43 førtes mellem de Evangeliske og de Moderate. Det var et Sammenstød mellem K. og Stat, og da Ch., der altid havde forsvaret det folkekirkel. System, saa, at en Udtrædelse var uundgaaelig, forberedte han Dannelsen af Skotlands frie K. Da den blev grundlagt 18. Maj 1843, blev han valgt til Præsident for de udtraadtes Forsamling. Han maatte da nedlægge sit Embede ved Universitetet og blev Forstander for Frikirkens første Præsteskole, *New College* i Edinburgh. Tillige virkede han som Præst i Hovedstadens fattigste Kvarterer. Han oplevede sin Kirkeplans Gennemførelse og Frikirkens første Blomstring, men sov hen uden foregaaende Sygdom 31. Maj 1847. Foruden Flyveskrifter udgav han 25 Bind, og hans Svigersøn Hanna udgav hans efterladte Skrifter i 9. Bd. (W. Hanna, *Memoirs of the life and writings of Th. Ch.*, I—IV, 1849—52; Fr. Nielsen, *Statskirke og Frikirke*, Kbhvn 1883; Mrs. Oliphant, *Th. Ch.*, London 1893; Th. Chalmers, *Den kirkel. Fattigpleje*, ved J. Friis Hansen, Kbhvn 1888).

C. E. F.

Chalybäus, Heinrich Moritz, tysk Filosof, f. i Pfaffroda i de sachsiske Erzgebirge 3. Juli 1796, var 1839—52 Prof. i Filos. i Kiel. Han døde i Dresden 22. Sept. 1862. Som Filosof var han en spekulativ Teist, der især rettede sin Kritik mod Hegel og Herbart. Han har bl. a. udgivet: »Darstellung der spekulat. Philos. von

Kant bis Hegel« (1839; 5. Aufl. 1860); »System der Wissenschaftslehre« (1846); »System der spekulat. Ethik.« (1850); »Philosophie und Christenthum« (1853); »Fundamentalphilos.« (1861).

Chambre ardente var Navnet paa en parisisk Ret, der af Henrik II hers nedsat for at op- søge og afstraffe Luthers fr. Disciple. Den begyndte sin Virksomhed 2. Maj 1548 og sluttede den 30. Okt. s. A. efter at have holdt 84 Møder, i hvilke den havde forhørt 176 »Kættere«. Den holdt sine Møder i Palais de Justice. I de første 3 Maaneder var François de Saint-André som oftest dens Præsident (N. Weiss, *La chambre ardente*, Paris 1889).

Chamier, Daniel, fr. Protestant, f. 1565 paa Slottet Le Mons ved Mocas, tilhørte en adelig Slægt fra Avignon, der skænkede Frankrig 5 protest. Præster. Hans Fader, der oprindeligt var Dr. i den kanoniske Ret og Advokat, gik, under et Besøg i Rom, over til Protestantismen, og blev Præst forskl. Steder. D. C. studerede først i Orange, senere (1583—89) i Genève, hvor Beza var hans Lærer. Efter sin Hjemkomst til Frankrig blev han Præst fl. Steder, o. 1595 i Montelimar, hvor Faderen sidst havde virket. Han var gentagne Gange paa Synoder og ved Forhandlinger med den fr. Regering sine Trosfællers Tillidsmand og viste som saadan baade megen Fasthed og stor Skarpsindighed. 1598 overbragte han Synoden i Montpellier Nantes-Ediktet; 1601 og 1602 forsvarede han Protestantismen i 2 Samtaler med Jesuiterne Cotton og Gaultier. Da der (1608) blev oprettet et Akademi i Montelimar, blev D. C. Prof. ved dette, men da det snart efter blev flyttet til Die, blev han i Montelimar. 1612 blev han Prof. og Præst i Montauban, og dér virkede han til sin Død. Han faldt 17. Okt. 1621 for en Kugle, da Ludvig XIII's Tropper belejrede Montauban. Efter hans Død udkom hans: *Corpus theologicum sive loci communes* (1653), der viser, hvorledes han i Montauban foretog ref. Dogmatik. Selv har han udgivet en Række polemiske Skrifter. Det betydeligste af disse er det ufuldendte: *Panstratia catholica sive controversiarum de religione adv. Pontificios corpus* (4 Foliobind, Genève 1626, 2. Udg. Frankf. 1627), en kæmpemæssig Polemik mod hele det rom.-kat. System. Han var udnævnt til Ombud paa Dordrechter-Synoden, men Ludvig XIII forbad ham at rejse.

Champeaux, Guillaume fra, skolastisk Teolog, fødtes i Champeaux o. 1070. I den, Middelalderen igennem, standende Strid mellem Realisme og Nominalisme tog han Parti for den første. Han hørte Roscelin i Compiègne, Anselm i Laon, og grundede en berømt Skole i Paris, men da han her blev heldig bekæmpet af sin unge Discipel Abélard, trak han sig 1108 mismodig tilbage til en af Byens Forstæder, hvor han 1113 grundede det senere saa berømte Abbedi St. Victor. Samme Aar blev han Biskop i Chalons, hvor han døde 1121. Som Realist hævdede han, at dér til alle Forstandens Idéer og Begreber maa svare en Virkelighed, at der altsaa til Grund for Almenbegreberne (hvormed vi sammenfatte Enkelt-Eksistenserne) ogsaa maa ligge et Almenvæsen, der staar bagved alle Enkeltvæsenene og laaner dem, hvad de besidde af Realitet.

Saaledes bliver Individet realiseret af Arten, Arten af Slægten og saaledes videre op til det altomfattende Almenbegreb, der tillige bliver den højeste Realitet (Michaud, G. de Ch. et les écoles de Paris, Paris 1867; P. Feret, La faculté de théol. de Paris I, Paris 1894). J. P. B.

Chandieu, Antoine de la Roche de, ref. Teolog, f. 1534 paa Slottet Chabottes ved Maçon af ansete, rom.-kat. Forældre, fik tidlig, gennem sin Lærer, Humanisten Grandjean (Granianus), der kendte Calvin, Sympati for Ref., og efter et Ophold i Genève blev han helt vundet for den. Tidlig, maaske allerede 1555, blev han ved Haandspaalægelse viet til Hjelpepræst for den evang. Menighed i Paris. Da en protest. Forsamling i Gaden St. Jacques 1557 blev opløst, og mange af de tilstedeværende fængslede, skrev Ch. 2 Skrifter til Forsvar for sine Trossfeller. Skont Anton af Navarra holdt sin Haand over ham, fandt han det dog sikrest en kort Tid at gaa til Orléans, men derpaa vendte han tilbage til Paris. Han gjorde i 1558—59 flere Forsøg paa at vinde forskl. af Protestantismens Modstandere, endog Katarina af Medici, for den evang. Sag, og paa den første fr. protest. Generalsynode (1559) spillede han en Hovedrolle. Han var en Modstander af de kirkl. Demokrater, der vilde have alle kirkl. Valg afgjorte ved alm. Stemmeret; han kæmpede for sin Overbevisning paa den 3. Generalsynode i Orléans (1562), hvor han var Lederen, og paa den 8. i Nîmes (1572), der forkastede den demokratiske Opfattelse. Under Religionskrigene i Frankrig var han ofte udsat for Farer, og 1570 maatte han flygte til Schweiz. Efter et kortere Ophold dér vendte han tilbage til Frankrig, men Bartholomæus-Natten fordrev ham atter. Ved sin Broders Død havde han arvet Familiens Ejendomme, og da han var kommen i Besiddelse af dem, brugte han hele sin Tid til sine Trossfellers Bedste. 1572—83 opholdt han sig i Schweiz; en Tidlang holdt han Forelæsninger ved Akademiet i Lausanne. 1583 vendte han tilbage til Frankrig; 1585 blev han Feltpræst ved Henrik af Navarras Hær, 1588 blev han af Henrik sendt til Schweiz og Tyskland for at virke for den protest. Politik. S. A. tog han fast Ophold i Genève, og dér døde han af Lungebetændelse 23. Febr. 1591. Han har, til Dels under pseudonyme Navne, forfattet en Mængde Stridsskrifter mod Romerk. og Lutherdommen; de røbe hans afgjorte Calvinisme. Det for Eftertiden betydeligste af hans Skrifter er hans 1563 skrevne: *Hist. des persécutions et martyrs de l'église de Paris depuis l'an 1557 jusqu' au temps de Charles IX*, der er et af den franske Reformations-histories Kildeskrifter (A. Bernus, Le ministre A. de Ch., Paris 1888).

Chandler, Edward, f. 1658(?), blev 1717 Biskop af Lichfield, 1730 forflyttet til Durham. D. 20. Juli 1750. Han skrev et Skrift mod Deisten Collins.

Channing, William Ellery, amerik. Unitarier, blev født 7. April 1780 i Newport i Rhode Island og tilhørte oprindelig Congregationalismen. Han studerede i Harvard og viste sig dér tidlig dygtig baade til at tale og til at føre Pennen. Fra Harvard-Universitetet tog han til Richmond i Virginia, hvor han omgikkes Dr.

Samuel Hopkins, en af Amerikas mest fremragende calviniske Teologer paa den Tid, og under Opholdet i Richmond vakte hans Interesse for offentlige Anliggender, ikke mindst ved Læsningen af Rousseau. Han blev tillige en ivrig Asket og drev Askesen saa vidt, at hans Helbred blev ødelagt. 1803 blev han Præst ved en congregationalistisk Menighed i Boston. Da var han ariansk sindet i Opfattelsen af Kristi Person, men forevrigt, som han selv siger, «rather mystical than rational». Ved Samliv med de i relig. Henseende meget rationalistiske sindede Mænd, der dannede *The Anthology Club* og udgav *The North American Review*, øgedes hans Tvivl om Kristi Guddom og Forsøningsdød, og han blev Fører for den liberale Retning, der dannede en ny Fløj af den gamle Unitarisme. I Kristus saa han Menneskehedens Ideal; han troede paa hans Undere og hans Opstandelse og var ikke uvillig til at indrømme hans Præeksistens. 5. Maj 1819 holdt han i Baltimore en Tale ved Jared Sparks's Ordination; fra den regne Amerikanerne den nyere Unitarismes Fødsel. 1835 begyndte han at tage Del i Kampen mod Slaveriet, og den førte han til sin Død. Hans sidste Tale (1. Aug. 1842) handlede om Emancipationen i Vest-Indien. Desuden tog han sig ogsaa af Biblens Udbredelse, Maadeholdssagen og Fængselsreformerne. I de sidste Aar af sit Liv tilbragte han Vinteren i Boston, der blev Unitarismens Hovedkvarter i Amerika, og Sommeren i Newport. Han døde 2. Okt. 1842. 1880 fejredes hans Hundreårsdag med mange Festligheder; ogsaa fra den tyske Protestantforening indløb der paa den en Hilsen til Unitarierne i Boston. 1881 blev der indviet en Unitarie-Kirke til hans Minde (*Channing Memorial Church*). 1841 f. udkom der i 6 Bd. en samlet Udg. af hans Skrifter; 1848 (11. Opl. 1876) udgav hans Slægtning, W. H. Channing i 3 Bd. en Biografi med Uddrag af hans Breve og Skrifter (K. P. Arnoldson, Unitarismens Apostel, Stholm 1882).

Chantal, Jeanne Francisque Fremiot de, f. 28. Jan. 1572 i Dijon, var en Datter af Benigne Fremiot, der endte som Præsident for Parlamentet i Burgund. 20 Aar gl. ægtede hun Baron de Chantal, men efter hans Død ved et Vaadeskud paa Jagten trak hun sig tilbage fra Verden og førte et asketisk Liv. 1604 blev Biskoppen af Genève, Frans af Sales, hendes Skriftefader, og 1610 dannede hun og 2 andre Kvinder i Annecy Salesianerindernes Orden (se d. Art.). Hun døde 13. Dec. 1641; 1757 gav Benedict XIV hende Plads bl. de salige, og 1767 blev hun helgenkronet af Clemens XIII. 1769 bestemte Clemens XIV, at 21. Aug., hendes Ordens Fødselsdag, skulde være hendes Helgendag. Hendes Brevé ere udg. i Paris 1833 (E. Bougaud, Hist. de sainte Ch. et des origines de la Visitation I—II, Paris 1872 og oftere).

Chaponnière, Jacques François, schweizisk Teolog, blev født i Genève 6. April 1842. Efter at have studeret i Genève, Paris, Tyskland, England og Skotland blev han 1870 Hjelpepræst i Statskirken i Genève, og samtidig holdt han ekseget. Forelæsninger ved Universitetet. 1880 blev han Hovedredaktør af det evang. Partis Organ: *La Semaine Religieuse*.

Character hypostaticus er et Kunstudtryk fra den luth. Dogmatiks Treenighedslære. For at hævde enhver af de tre guddommelige Personer Selvstændighed ved Siden af Væsensenheden sagde de gl. luth. Dogmatikere, at hver af de tre Personer havde sin *ch. h. d. v. s.* sine personlige Ejendommeligheder (*proprietas; notæ, relationes personales*), der dels vedrøre den indbyrdes Forskel mellem de tre Personer (*opera ad intra, actus personales*), dels deres forskl. Stilling til Verden (*opera ad extra*).

Character indelebilis er det lat. Udtryk for det »umistelige Særpræg«, som ifølge de sidste Repræsentanter for den middelalderlige Skolastik bliver paatrykt Modtagerne af Daaben, Konfirmationen og Præstevielsen. Skønt denne Lære er ukendt for hele Oldkirken, og skønt den ikke har en ældre Støtte end en i høj Grad tvivlsom Udtalelse af Innocents III, blev den godkendt af Trienter-Konciliet (*Sessio VII*, jvfr. *Sessio XXIII*), der udtaler Anatema over dem, som nægte, at der ved Daaben, Konfirmationen og Præstevielsen bliver paatrykt Sjælen »et vist aandeligt og uforgængeligt Tegn« (*signum quoddam spirituale et indelebile*), der, ifølge de rom.-kat. Dogmatikere, for Sjælen er det samme som en Embedsdragt for Legemet. Den luth. Kirkeafdeling, der ikke regner Konfirmationen og Præstevielsen med til Sakramenterne, har altid forkastet den rom.-kat. Lære om, at der ved disse 2 Handlinger skulde meddeles en *ch. i.* M. H. til Daaben se Art. Daab og Sakramenter.

Charismer, se Naadegaver.

Charles, Mrs Elizabeth, f. Rundle, eng. Forfatterinde, blev født 1828. 1851 ægtede hun Andrew Paton Ch., og 1858 udgav hun *Sketches of Hymns and Hymn Writers*. Mest bekendt er hun bleven ved sin 1864 udgivne kirkehistoriske Roman: *Chronicles of Schönberg-Cotta Family* (overs. paa Dsk. og Sv.), der siden blev efterfulgt af fl. Arbejder, til Dels af samme Art (*The Draytons and the Davanants; On both Sides of the Sea; Winifred Bertram; Diary of Mrs Kitty Trevvilyan; The Victory of the Vanquished; The Cottage by the Cathedral; Against the Stream; The Bertram Family; Conquering and to Conquer; Lapsed, but not Lost*). Hun døde 28. Marts 1896.

Charleville, Carl Vilhelm, f. i Fifvelstad i Östergötland 1. Okt. 1827, Dr. phil. i Upsala 1851, *cand. theol.* 1852, Adjunkt i Linköping 1857, Lektor i Teologi og Hebr. i Örebro 1862, Sognepr. i Törnevalla 1863 og i Vadstena 1879, Dr. theol. ved Jubelfesten i Upsala 1877, Domprovst i Linköping 1883, Biskop ssteds 1893. — C. var Medlem af Katekismekommissionen 1869 og har, foruden Ophygelsesskrifter, udgivet: »Om schismerna i den gamla kyrkan« 1860; *De communicatione idiomatum* 1860.

Charlier, Jean, se Gerson.

Charlotte Amalie, Datter af Landgrev Wilhelm VI af Hessen-Cassel, er født 27. April 1850. Hun ægtede 1867 Kong Christian V. I Danmark vandt hun Folkets Kærlighed, fordi hun »ikke alene elskede vort Lands Folk, men ogsaa dets Sprog« (Kingo), men hun havde mange Hindringer at overvinde. Hendes Mand satte hende til Side for en Frille, og saa længe

hendes myndige Svigermoder, Sophie Amalie, levede, havde denne større Indflydelse end den regerende Dronning. Dertil kom, at en Del af Gejstligheden saa skævt til, at hun var reformert og viste Iver for at faa sine Trosfæller indkaldt i Landet; der blev sikret dem Ret til at holde Gudstjeneste i Kbhvn, og hun skænkede Menigheden betydelige Gaver. Hun døde 27. Marts 1714. L. K.

Charron, Pierre, rom.-kat. Præst og Filosof, blev født i Paris 1541. Efter at have studeret Retsvidenskab i Orléans og Bourges blev han Advokat, men denne Virksomhed tilfredsstillede ham ikke. Han lod sig præstevie og prædikede under stort Tilløb, navnlig i Syd-Frankrig; tillige forsvarede han i et Par Skrifter Romerk. over for Protestantismen og Fritænkeriet. 1588 kom han tilbage til Paris for at indtræde i en Munkeorden, men han blev afvist paa Grund af sin Alder. I den følgende Tid optog han igen sin Prædikegerning, især i Bordeaux, hvor han lærte Montaigne at kende. Montaigne fik en betydelig Indflydelse paa ham, som man kan se af hans Hovedværk: *Traité de la Sagesse* (Bordeaux 1601), der er et gennemført Forsvar for Etikens og Politikens Uafhængighed af Religionen. »Man skal være et godt Menneske, selv om der ikke gives Paradis og Helvede«. Ch. viser, at den naturl. Fornuft ikke kan være Maalestok for alt, og deraf drager han den Slutning, at man bør holde sig til K.s gamle Lære uden at fortabe sig i nye Lærdomme. Til Løn for et apologetisk Arbejde (*Traité des trois vérités*, Bordeaux 1594) blev han Generalvikar hos Biskoppen af Cahors; næste Aar blev han, som Ombud for denne Kirkeprovin, sendt til det fr. Præsteskabs Forsamling, som valgte ham til sin Sekretær. Han døde 1603 (H. Høffding, Den nyere Filos. Hist. I, 31 f.).

Charteris, Archibald Hamilton, skotsk Teolog, f. 13. Dec. 1835 i Wamphray i Dumfriesshire, studerede i Edinburgh og blev 1858 Præst, først paa Landet, siden i Glasgow. 1868 blev han Prof. i bibelsk Kritik i Edinburgh. Han var Stifter af, og 1869—94 Formand (*convener*) for, *General Assembly's Committee on Christian Life and Work*, der udgiver det vidt udbredte Tidsskrift: *Life and Work* og har dannet *The Young Men's Guild, The Woman's Guild* og arbejdet for Diakonissesagen i Skotland. 1869 blev han en af Dronningens Kapellaner; 1892 var han Leder af den skotske K.s *General Assembly*. 1888 holdt han Croall-Forelæsningerne (*The Christian Scripture*).

Chartreuser-Ordenen (*ordo Carthusiensis*). Medens den mægtige kirkel. Vækkelse, som udgik fra Cluny i det 10.—11. Aarh., banede sig Vej, fremkom der i de vakte Kredse Protester mod Cluniacenser-Kongregationens Overdaadighed og Pragtsyge, og der følte atter, især i Italien, Trang til helt at drage sig bort fra Samliv med Mennesker. Ved Romualdo og den berømte Petrus Lombardus blev Eremitlivet dog bragt i fast Forbindelse med Klostret (se Camaldoleser- og Vallombrosier-Ordenen). C. er en fransk, klosterlig Anakoretstiftelse aflignende Art. Dens Stifter er den højbaarne Domherre og Kansler i Reims, Bruno fra Köln, der, alvorlig greben af Sorg over det sædelige Forfald, energisk havde virket for K.s Hellig-

gørelse og ved sin uforfærdede og virksomme Anklage mod sin egen Ærkebiskop, den ryggeløse Manasse I, allerede havde indlagt sig Fortjenester i den Henseende. Hans stadige Higen efter et fuldkomment Liv, en hemmelig Angst for ved de teol. Studier og den teol. Lærergerning at føres bort fra det for den enkelte ene fornødne og Rygtet om franske Anakoretters fromme, helt fra den fordærvede Verdens Indflydelse frigjorte Liv, bragte ham imidlertid til at søge Ensomhedens Fred blandt burgundiske Eremiter i Saisse Fontaines i Stiftet Langres. 1084 begav han sig herfra, med 6 Ledsagere, til Biskop Hugo af Grenoble, der kendte de italienske Eremitklostre, og hvem kun en pavelig Befaling havde formaaet til selv at opgive Anakoretlivet. Hugo anviste dem et for deres Formaal passende Sted, et vildt Dalstrøg i Nærheden af Grenoble (*la Chartreuse*), gennemstrømmet af et af Rhones Tilløb, hvor de i 977 Meters Højde, under det mægtige *Grand Somme*, anlagde deres Kirke, omgiven af tarvelige Celler, der i Begyndelsen hver husede 2 Munke (siden isolerede man de enkelte). Klostret, hvis Prior Bruno blev, fik efter Stedet Navnet *la Chartreuse*, og siden blev dette et Fællesnavn for Døtreklosterne (i Italien kaldes en Chartreuse *una Certosa*, i Tyskl. eine Karthause). Livet formede sig som en streng Overholdelse af Benedictiner-Regelen, med Forsagelser og Spøgelsjer og den for Eremitlivets Gennemførelse nødvendige Tavshedspligt. Klædedragten var hvid med Skapulær og Kabud; under den bares en Haarskjorte. — Bruno kaldtes 6 Aar efter til Pavehoffet af sin tidligere Elev, Urban II, men afslog Ærkestolen i Reggio og drog sig, da Korstogsbegejstringen tog Sindene fangen, tilbage til *la Torre* ved Squillace i Kalabrien, hvor han stiftede *Sta. Maria dell' Eremo* (siden cisterciensisk) og døde 6. Okt. 1101. 1514 erklæredes han for hellig. Den fr. Maler Le Sueur fremstillede (1649) Hovedpunkterne af Brunos Liv i 22 Malerier, bestemte for C.s Kloster i Paris (nu i Malerisamlingen i Louvre). —

C. betegner, sammen med Cistercienserne, den fr. Protest mod Clunys asketiske Mangler, men C. bredte sig, trods sit store Ry, kun langsomt over de sydlige Lande, og i Norden fandt man dens Liv for strengt. Ærkebiskop Eskil indkaldte dog allerede 1163 C. til Danmark, og Absalon gav den Asserbo, men 1169 forlod Munkene Landet. Siden høres der om et paa-tænkt Kloster i Tjæreby ved Randers, hvortil 1428 Biskop Ulrik af Aarhus lagde Nørreklosters og Vor Frue Klosters (i Randers) Ejendomme. Stiftelsen er dog sikkert ikke blevet til noget. Sverig fik derimod en Chartreuse, »Mariefred«, indrettet paa Gripsholm ved Sten Stures Offer-villighed 1498; den inddroges straks, da Reformationen mærkedes. — Trods C.s oprinde-lige Tarvelighed stillede ogsaa Anlægget af en Chartreuse paa Grund af de mange Celler, der udkrævedes, ikke faa Fordringer. De senere, kostbart byggede Klostre danne en ejendomme-lig Gruppe indenfor Kloster-Arkitekturen ved de 2 Klausurer (Korsgange, undertiden be-nævnedes: store og lille Galilæa, som de inde-holde. De berømteste af C.s Klostre ere: Ville-franche ved Rouergue, Vaubert ved Paris, Champ-

mol ved Dijon, berømt i Skulpturens Historie ved Claus Sluters »Mosebrønd«, Portalen og Philippe den dristiges Tumba, Moderklostret »*la grande Chartreuse*«, ombygget i 17. Aarh.; italienske: *Certosa* ved Pavia, vigtig for Renaissancens Ud-vikling, *Sta. Maria degli Angeli* i Rom, Michel Angelos berømte Anlæg i Diokletians Termer, *S. Martino* ved Napoli; spanske: *Santa Maria de las Cuevas* ved Sevilla med Zurbarans 28 Malerier af Brunos og Ordenens Historie, Klo-stret i Alcalá, med en berømt Statue af Bruno, og i Paular med Vincenzio Carduchos 54 store Malerier (26 til Forherligelse af Brunos, Resten til Forherligelse af Ordenens Virksomhed), nu i Musæet i Madrid; tyske: i Nürnberg, nu-værende »Germ. Museum«, Köln, Danzig osv. 1360 talte man over 200 Munke- og Nonne-klostre, fordelte i 16 Provinser, og i Blomstrings-tiden derefter fandt Kunst og Videnskab et Hjem hos C.

En skriftlig Regel fik C. først 1130, da *Con-suetudines Carthusiensens* affattedes. Det første Generalkapitel holdtes 1141, hvis forenede Statuter bekræftedes 1259 (*Statuta antiqua*, forøgede 1367 ved *St. nova*, senere ændrede og udvidede). Den nugældende Form fra 1681 stadfæstede Innocents XI (*Nova Collectio* 1682). Hovedformaalet er Munkenes (*patres*) fuld-stændige Afsondring endog fra de enkelte i samme Kloster, særlig fra de talrige Lægbrødre (*Conversi*, *Donati*, *Redditi*); kun ved Kapitels-møder eller Dødsfald holdes fælles Bord, og da hæves ogsaa Tavshedspligten. Munkenes Ar-bejde skal deles mellem Bønnerne, de faa Mes-ser, Nattevagterne, Afskrivninger, Tilberedelsen af deres Føde osv. Der fastes strengt, hyppig skærpes Fasten frivilligt, men det paastaas, at Fasten og den hyppige Aareladen har været Aarsagen til Munkenes i Reglen lange Levetid. Lægbrødrene leve sammen og arbejde strengt (Haandværk, Agerbrug, Kvægavl, Tilberedelse af den berømte Likør, der alene i vore Dage har indbragt Moderklostret $\frac{1}{2}$ Mill. Frcs. aarlig). Hvert Kloster vælger sin Prior.

1164 blev de bestaaende Chartreuser und-dragne Bispemagten og henlagte under General-kapitlet, uden hvis Samtykke nye ikke kunde oprettes. Først 1170 fik C. pavelig Stadfæstelse som selvstændig Orden. Ved den Tid spillede den en vigtig Rolle og bidrog væsentlig til Alexander III's Anerkendelse som retmæssig Pave i forsk. Lande. Fra 1378 til Konciliet i Pisa spaltede Paveskismaet C. i 2 Lejre, hver med sin General. 1508 bestemte en Bulle, at Prioren i *la grande Chartreuse* stadig skulde være Ordensgeneral. C. hører til de faa Or-dener, der, trods Forfald, dog ere blevne Obser-vansen væsentlig tro, og i 18. Aarh.s Begyndelse taltes endnu 170 Klostre. Reformationen ska-dede nemlig ikke C. saa meget, da den havde forholdsvis faa Klostre i de nordlige Lande, derimod ramte Revolutionen den haardt; 1793 ophævedes endog Moderklostret, men 1816 aabnedes det atter. Vort Aarh. har været truende for Ordenen. Kongeriget Italien ind-drog Klostrene, og i 1883 have de truende Forhold i Frankrig bevirket Oprettelsen af en Chartreuse i Cowfeld i England (Sussex). C. roser sig af at have givet K., foruden flere Helgener, en Skare af høje kirkelige Embeds-

mænd. — De kvindelige Chartreuser fik aldrig mange Beboere, og 1368 forbød C., at der oprettedes flere Klostre for Kvinder; deres Klosterfruer kaldes Diakonisser. J. O. A.

Chase. 1) **Drummond Percy C.**, eng. Teolog, har siden 1857 været *Principal* for St. Mary Hall i Oxford; 1856—63 og 1876—78 var han tillige Præst ved Universitetskirken, St. Mary, dér. Han har oversat Aristoteles's Etik paa Engelsk og udgivet en Fortolk. til Romerbrevet (1886). — 2) **Thomas C.**, amerik. Filolog, f. i Worcester i Massachusetts 16. Juni 1827, studerede i Harvard, Berlin og Paris, blev 1855 Prof. i Græsk og Latin ved Haverford College i Pennsylvania og 1875 Kollegiets Præsident. Han var Medlem af det Udvalg, der reviderede den eng. Overs. af N. T.

Chastel, Étienne Louis, schweizisk Teolog, f. i Genève 11. Juli 1801, blev 1832 Præst i Genève, 1839 Prof. i Khist. ved Genève's Universitet. 1881 tog han sin Afsked. D. 1886. Hans Afhdl. om Hedenskabets Undergang i Østen blev 1850 prisbelønnet af *Académie des inscriptions*; for en Afhdl. om den kr. Kærlighed i de første Aarhundreder modtog han 1855 en Pris af det fr. Akademi. Hans Hovedværk er: *Hist. du Christianisme depuis son origine jusqu'à nos jours* (I—V, Paris 1881—83).

Chatel, Ferdinand François, fr. Præst, f. i Gannat 1795, vandt en kort Tid Ry ved under Julikongedømmet at stifte en *Église catholique-française*, et fr. Sidesykke til Tysk-Katolicismen. I Jan. 1832 aabnede han i Faubourg St. Martin et »Temple« for sin sentimentale katolske Rationalisme, og en Tidlang fik han Støtte hos den genoprettede Tempelherre-Orden. Men den Bevægelse, han havde vakt, faldt hurtig sammen. Ved Paasketid 1838 skal han i »Templet« i Paris have uddelt Nadveren til 3000 Personer, og da havde han Tilhængere mange Steder udenfor Hovedstaden. Men indre Spaltninger og Tryk fra oven ødelagde hans Gerning, og i Nov. 1842 var hans K.s Saga ude. Fattig rejste han til Belgien, hvor han prøvede paa at danne en Menighed for »Naturreligionen«, 1848 kom han tilbage til Paris; dér døde han 1857, ensom og glemt (R. Holzapfel i Zeitschr. f. hist. Theol. 1844).

Chautauqua-Bevægelsen er Navnet paa et omfattende amerik. Oplysningsarbejde, der har sit Udspring fra et metodistisk Søndagsskolemøde, der blev holdt 12.—22. Aug. 1873 ved Fair Pont ved Chautauqua-Seen i Staten New York. De første Ledere vare Fabrikanten Lewis Miller og John H. Vincent, der nu er Metodist-Biskop. Ved aarlige Møder i Chautauqua, gennem Maanedsskriftet *The Chautauquan* og forskl. Lærebøger, der udgaa fra »Hovedkvarteret« i Franklin Street 117 i Boston, arbejdes der, med alle Midler, paa at udbrede Oplysning blandt dem, der slutte sig til Bevægelsen. Udførlige Meddelelser om det vidt forgrenede Arbejde gives i J. H. Vincent, *The Ch. Movement* (Boston 1886). I den allersidste Tid have rom.-kat. Skolemænd i Amerika søgt at rejse en Ch.-Bevægelse i Romerks Aand.

Cheetham, Samuel, f. 3. Marts 1827 i Hambleton, studerede i Cambridge, blev præsteviet 1852, var 1850—66, som *Fellow* og *assistant Tutor*, knyttet til Christ's College i Cambridge.

1861—63 var han Vice-Forstander for den teol. Skole i Chichester, 1863—82 Prof. i Pastoralteol. i King's College i London, 1882 blev han Ærkedegn i Rochester. Han udgav, sammen med W. Smith, det ypperlige *Dictionary of Christian Antiquities* (I—II, London 1875—80). 1897—98 var han *Hulsean Lecturer* (*The Mysteries Pagan and Christian*, London 1897).

Chemnitz, Martin, tysk-luth. Teolog, fødtes 9. Nov. 1522. Hjemmets Kaar førte det med sig, at han først sent kom til Studieringerne, og da han første Gang (1545) slog sig ned i Wittenberg, var det ikke Teol., men Matematiken og især Astrologien, han viede sine Kræfter. Disse Studier fortsatte han fra 1547 i Königsberg, men nu begyndte hans Lyst at vende sig mod Teol., som han gav sig til at studere paa egen Haand. Rigtig Fart kom der dog først i disse Studier, da Hertug Albrecht af Preussen, der interesserede sig for Astrologi, udnævnte ham til sin Bibliotekar. Med Ch.s egen astrologiske Interesse var det nemlig da forbi, og han benyttede nu sin gunstige Stilling til et ivrigt og grundigt teol. Studium. Efter et Par Aars Forløb tog han sin Afsked og drog 1553 anden Gang til Wittenberg, hvor han hørte Melancthon og snart selv under stor Tilstrømning holdt Forelæsninger over Melancthons *Loci*. Universitetsvejen stod ham aaben, men han foretrak dog at modtage den Kaldelse, der gennem Superintendenten i Braunschweig, Mörlin, rettedes til ham, og blev 15. Dec. 1554 Koadjutor og Præst og efter Mörlins Død 1567 Superintendent i Braunschweig. I denne Stilling, hvormed ogsaa var forbundet teoretisk Lærervirksomhed, forblev han, trods alle ærefulde Kaldelser andenstedshen, til sin Død 8. Apr. 1586. Af hans rige Virksomhed maa fremhæves hans Medvirkning ved Ref.s Indførelse i Fyrstendømmet Braunschweig-Wolfenbüttel og Oprettelsen af Universitetet i Helmstädt. Det er ogsaa en Selvfølge, at hans Anseelse og Lærddom blev paakaldt i Tidens Stridigheder (saaledes under Sakramentsstriden i Bremen, Religionssamtalen i Worms 1557). Fremdeles var han ved Siden af J. Andreæ en af de vigtigste Medarbejdere paa Konkordieformlen. Som dette sidste viser, var han, skønt han altid bevarede sin Hengivenhed for Melancthon, ikke Philippist, endnu mindre flaciensk Zelot, men indtog en Mellemstilling, dog med bestemt Betoning af en i Modsætning til alle calvinistiske Lyster afgjort luth. Lære, og han blev, som en af Reformationstidens betydeligste Epigoner, en Forløber for og Medbegrunder af den ortodokse Periode i den luth. K. Hermed er hans Betydning som Dogmatiker betegnet, og hans *Loci* (udg. 1591 af Polykarp Leyser) viser os ham som den skarpsindige og lærde, overfor alt nyt og fremmed yderst forsigtige, Tænker, der imidlertid ikke over Lærdommen glemmer dens praktiske, i Fromheden liggende, Grund og Formaal. Berømt blev hans Bog: *De duabus naturis in Christo* (1570), der er det første, med stor Skarpsindighed gennemførte, Forsøg paa at opstille en Kristologi, der forener Oldkirkens Lære om Kristi Person med den luth. Kirkeafdelings Grundsetninger. Endnu større Berømmelse vandt han dog som Polemiker. Han var den første, som klart saa de Farer, der

truede fra den fremtrængende Jesuitisme, og han blev dennes dygtigste Modstander. Den Polemik, han derved førtes ind i, foranledigede ham nemlig til, som Svar paa Jesuiten Andraas (S. 85) Angreb, at skrive sit store banebrydende Værk: *Examen concilii Tridentini* (1565—73, paany udgivet, Berlin 1861, af E. Preuss). Det vakte stor Opsigt baade blandt Protestanter og Katoliker, og Ch. blev prist som »den anden Martinus«, der fuldendte den førstes Værk. Med klar og sikker Bevisførelse og overlegen historisk Lærddom efterviste Ch. her Romerks Uoverensstemmelse, ikke alene med Skriften, men ogsaa med den ældste Kirke. Værket tiltvang sig ogsaa Modstandernes Agtelse og blev en Fundgrube for al senere evangelisk Polemik (Biografer af Th. Pressel, Elberf. 1862; C. G. H. Lentz, Gotha 1866; H. Hachfeld, Leipz. 1867; den sidste indeholder et udførligt Referat af hans *Examen*). J. P. B.

Cherbury, Herbert af, eng. Filosof, f. 1581, d. 1648, en ridderlig, romantisk Karakter, optagen af Rejser, Krige og diplomatiske Hverv, og dog med Interesse for filos. Studier, aabner Rækken af Deisterne (se d. Art.). Hans vigtigste Skrifter er: *De veritate* (1624) og *De religione gentium* (1645). Kernen i C.s System dannes af hans Lære om Almenebegreberne, d. v. s. saadanne Grundsætninger, der er uafhængige af al Erfaring, som alle er enige om, idet de som et oprindeligt naturligt Instinkt findes hos ethvert sundt og ufordærvet Menne-ske. Ogsaa Religion og Moral er saadanne Almenebegreber. Thi der er her alm. Enighed om visse Hovedgrundsætninger, der samles i følgende 5 Trosartikler: 1) Gud er til; 2) han bør dyrkes; 3) det sker ved Dyd og Fromhed; 4) man bør angre sine Synder og vende sig fra dem; 5) Gengældelse (Løn eller Straf), dels i dette, dels i hint Liv. I Historiens Lob er disse blevet forvansket ved Præsters Bedrag. Opgaven er at fremstille dem i Renhed. Thi Religionen er at agte højt, den er Menneskets væsentligste Kendemærke. En Aabenbarings Mulighed nægtes ikke, men Vished om den kan ikke vindes. De alm. Grundsætninger giver større Sikkerhed. C. har ogsaa skrevet en Selvbiografi, der vidner om Alvor og oprigtig Religiositet (Ch. de Remusat, Lord H. de Ch., sa vie et ses oeuvres, Paris 1874). C. B.

Cheyne, Thomas Kelly, eng. Teolog, f. 18. Sept. 1841, blev 1868 *Fellow* i Balliol College i Oxford, 1870 *Lecturer* ssteds, 1881 *Rector* i Tendring, 1885 Oriel Professor i den hl. Skriffts Fortolkning i Oxford og Canon ved Rochester Katedral. Han er en af Banebryderne for den moderne gletstige Forskning i England. Vigtigste Skrifter: forskl. Arbejder over Jesaja, deriblandt Kommentar (1880—81, 3. Udg. 1884); *Introduction to Isaiah* (1895); Kommentarer til Mika 1882, Hosea 1884, Jeremja 1883—85, Psalmerne 1888; videre *Job* og *Solomon* 1887; *Jeremiah, his Life and Times* 1888; *Elijah or Hallowing of Criticism* 1888; *Origin and religious contents of the Psalter* 1891, i hvis Indledning han giver en Fremstilling af sin teologiske Udvikling; *Aids to the devout Study of Criticism* 1892; *Founders of Old Testament Criticism* 1893. J. C. J.

Chiara, Santa, se Clara Sciffi.

Chicago, Religionskongres f. 1867 dan-

nede Unitarie-Præsten F. E. Abbott i Boston en fri relig. Forening (*Free religious Association*), der skulde fremme *the fellowship in spirit* ml. de forskl. Religioner og Studiet af Religionernes Historie og sammenlignende Religionsvidenskab. R. W. Emerson, Reform-Jøder som Dr. Isak Wise, Universalister og navnlig mange Unitariere sluttede sig til denne Forening, for hvilken Oberst Thomas W. Higginson havde brudt Vej ved Skriftet: *The Sympathy of the Religions* (Boston 1860). Omtr. samtidig havde Jøden Felix Adler, Søn af en Rahbiner i New York, dannet et »Selskab for etisk Kultur«, der hurtigt fik Tilslutning i de fleste større Byer i Nord-Amerika og ogsaa paa Fastlandet. En Præst ved Navn Schermerhorn aabnede i New York en teistisk Kirke, hvis Bekendelse, der skulde være et Udtryk for »det fornuftige Indhold i alle Jordens Religioner«, navnlig gik ud paa at tilbede Gud og gøre det gode.

Ved disse Bestræbelser mente man at have beredet Jordbunden for en Religionskongres, der skulde afholdes i Chicago 1893, sammen med Verdensudstillingen. I Foraaret 1891 satte Advokaten Charles Carroll Bonney i Chicago Sagen i Bevægelse. Unitariere (Jenkin Lloyd Jones), Presbyterianere (J. H. Barrows), Baptister (W. Lawrence), Metodister (Frank Bristol), Kvækere (Plummer), Lutheranere (Ranseen), Episkopale (Mac-Laren), rom. Katoliker (Ærkebiskop Fechan af Chicago og Msgr. Keane, Rektor for det rom.-kat. Universitet i Washington) og Jøder (Hirsch) sluttede sig til Planen. John Henry Barrows (S. 223) blev udvalgt til Formand for Organisations-Komiteén, og han udsendte i Juni 1892 til alle Verdens Hjørner 40,000 Indbydelser til den forestaaende Kongres. Senere (1. Marts 1893) gav et Cirkulære Meddelelse om Programmet. Paa Indbydelserne kom der fra nogle begejstrede Svar, men andre afviste Tanken om en saadan Kongres som et nyt Forsøg paa at bygge et Babelstaarn. 11. Sept. 1893 aabnedes Kongressen i Institutet for de skønne Kunster i Avenue Michigan, tæt ved Søen. Der var mødt ialt 168 Deltagere, som repræsenterede Kongfuts Dyrkere, Taoisme, Buddhisme, Shintoisme, Brahmanisme, Jainisme, Brahma Samaj og Muhammedanisme; der kom Jøder, gr. og rom. Katoliker, Armeniere, Protestanter af forskellige Denominationer og Agnostikere, og fra parsistisk Haand var der sendt 2 relig. Afhandlinger. Man begyndte med at synge Ps. 100 i Charles Wesleys Bearbejdelse. Derpaa gjorde Kardinal Gibbons af Baltimore Korsets Tegn og bad Fadervor, og Charles Bonney tog Ordet og forklarede Formaålet med Kongressen. Programmet faldt i 4 Afdelinger. De 3 første blev behandlet 11.—27. Sept., den sidste 27. Sept. — 15. Okt. Efter at Kongressen var sluttet, udgav Barrows (1895) en udførlig Beretning (oversat paa Svensk af L. Bergström) om alt, hvad der var foregaaet paa den. Denne Beretning blev i 30,000 Eksemplarer spredt over hele Verden, og til den sluttede der sig et Utal af Korrespondancer og mindre Skrifter. Et kvindeligt Medlem af den congregationalistiske Menighed i Chicago, Mrs. Caroline Haskell, en af Swedenborgs amerik. Beundrere

skænkede straks Universitetet i Chicago 20,000 Dollars til Oprettelsen af en Lærestol for sammenlignende Religionsvidenskab og 100,000 Dollars til et orientalsk Museum. Senere føjede hun en tredje Gave til, et nyt Legat paa 20,000 Dollars, for hvilket der i Calcutta eller et andet Midtpunkt for Hinduismen skulde oprettes en Lærestol eller holdes Forelæsninger til Belysning af Krdm.s Forh. til de andre Religioner. I Chicago blev der i Maj 1894 af Unitariere, Universalister og Reform-Jøder holdt en frireligiøs Kongres, der gik ud paa at virke for relig. Sammenslutning, og til det samme Maal virker en »inter-denominational Komité« med Rektoren for Colby-Universitetet i Maine, George Whitman, i Spidsen. Dr. Paul Carus har grundet en Forening, der skal virke for Fortsættelsen af Religionskongressens Virksomhed (*Parliament of Religions Extension*), og man har foreløbig besluttet at afholde den næste Religionskongres i Paris, sammen med Verdensudstillingen 1900 — hvis Tid og Omstændigheder tillade det (G. Bonet-Maury, *Le congrès des religions* à Chicago en 1893, Paris 1895). *Fr. N.*

Chierigato, Francesco, pavelig Nuntius, var født i Vicenza af adelig Familie. Leo X brugte ham til Sendelser til Preussen og England; Hadrian VI gav ham 1522 Bisped. Teramo i Kongeriget Napoli og sendte ham til Rigsdagen i Nürnberg Nov. 1522, for at han skulde faa de tyske Stænder til at gaa mod Tyrkerne og undertrykke den luth. Bevægelse. Ch. overbragte et Brev fra Hadrian VI, i hvilket Paven søgte at godtgøre, at Oprøret mod den kirkel. Autoritet i Tyskland vilde fremkalde en Borgerkrig; derfor burde Fyrsterne med alle gode Midler (*omnibus sanctis modis*) bringe Luther og de andre Urostiftere tilbage paa den rette Vej. I en hemmelig Instruktion, som Ch. medbragte, erkendte Paven, at det, der skete, var en Straf for de Synder, i hvilke ogsaa Præster og Forstandere havde gjort sig skyldige, og at der i længere Tid, selv i Rom, havde gaaet mange Misbrug i Svang (*abusus in spiritualibus, excessus in mandatis et omnia in perversum mutata*); han lovede, at han med al Alvor skulde begynde en Reform af Kurien, fra hvilken Ondet syntes at udgaa (*unde forte hoc malum processit*). I dette Aktstykke saa de tyske Fyrster med god Grund et Vidnesbyrd om, at Tysklands Harmen over for Rom var retfærdig, og det lykkedes ikke Ch. at aflokke dem et Løfte om at fuldbyrde Wormser-Ediktet. De nøjedes med at takke Hadrian VI for hans gode Løfte og udtale Haab om, at dette maatte blive opfyldt, idet de foreslog at sammenkalde et frit, kr. Koncilium paa tysk Grund, for at det kunde gøre en Ende paa Urolighederne i Tyskland. For at slippe for at modtage den tyske Nations Klager (*Centum gravamina Nationis Germanicæ*) forlod Ch. skyndsomt Nürnberg. Ch. var en værdig og from Mand, der var vel skilket til at føre den reformvenlige Paves Sag, og han var ogsaa forfaren i diplomatiske Forhandlinger; men Sendelsen til Nürnberg var afgjort et Nederlag. Ogsaa under Clemens VII og Paul III blev Ch. brugt til diplomatiske Hverv. Han døde 1539 (G. Egelhaaf, *Deutsche Gesch.* im 16. Jahrh., Stuttg. 1889, I, 425 f.).

Chile, sydamerik. Republik med o. 3 $\frac{1}{2}$ Million Indbyggere, har en rom.-kat. Statskirke, der styres af en Ærkebiskop i Santiago, som har 3 Lydbiskopper (i Serena, Concepcion og S. Carlo di Ancud) under sig. Siden 1884 er der Religionsfrihed i Landet. Gustav-Adolfs-Foreningen har (efter 1865) understøttet fl. tyske protest. Menigheder i Chile.

Chillingworth, William, f. 1602 i Oxford, studerede ved Universitetet der og blev Fellow i Trinity College 1628. Under sin Gudsfarer Biskop Lauds Indflydelse tilegnede han sig højkirkelige Anskuelse, men da han kastede sig ind i de relig. Kampe, fandt han sit Standpunkt uholdbart og traadte 1629, under Paa-virkning af Jesuiten Fisher, over til Romerk. Jesuiterne sendte ham til Seminariet i Douai, men han vendte snart tilbage til Oxford og blev under fornyede Studier »fra en tvivlende Papist en overbevist Protestant«. I et Skrift fremsatte han de Grunde, som havde bevæget ham til at blive Papist, og gendrev dem. Fortsat Polemik affødte hans Hovedværk, *The Religion of Protestants a safe way to salvation* (sidste Udg. London 1888). I dette tankerige, men usystematiske Skrift forsvarede han Retten til fri Prøvelse, den Grundsatning, som den bredkirkelige Retning altid siden har skrevet paa sin Fane, men hævdede tillige den hl. Skrs. Autoritet (»Biblen og Biblen alene er Protestanternes Religion«). Papisterne beskyldte ham for Ateisme, Puritanerne for Socinianisme. Han overvandt sine Betænkeligheder ved at underskrive de 39 Artikler, ordineredes 1638 og fik høje kirkel. Stillinger. Under Karl I's Kamp med Parlamentet stillede han sig paa Kongens Side, og da han opholdt sig i den kgl. Hær ved Gloucester, opfandt han en Krigsmaskine. Syg og som Fange blev han ført til Bisperesidensen i Chichester; han døde her 1644 og blev begravet i Domkirken. En puritansk Præst kastede hans Bog om Protestantismen ned i Graven med det Ønske, at den maatte raadne med Forf. (Des Maizeaux, *Hist. and crit. account of the life of W. Ch.*, London 1725; J. Tulloch, *Rational Theology and Chr. Philos.* in the 17th Century, London 1872, I.). *C. E. F.*

Chiniquy, Charles, fhv. rom.-kat. Præst, blev født 30. Juli 1809 i Kamouraska i Canada, hvor Faderen var Notar. Han studerede ved Seminariet i Quebec og udmærkede sig ved sine fortrinlige Evner. 1833 præsteviedes han, blev 1838 Sognepræst i Beauport, 1842 forflyttet til Sognekaldet i sin Fødeby. Han var ivrig for Totalafholdssagen og opnaaede i denne Retning store Resultater, hvorfor han ogsaa udmærkedes paa forskellig Vis af sine kirkelige Foresatte og almindelig nævnedes som »Canadas Afholdelsesapostel«. Men ved sine Rejser rundt om i Canada for at danne Afholdelsesforeninger, blev han slagen med Rædsel ved at faa Kundskaab om den grænseløse moralske Fordærvelse, hvori den rom.-kat. Gejstlighed levede; dette bragte ham til den Beslutning at nedlægge sit Præsteembede og indtræde som Novitise i et Kloster i Nærheden af Montreal. Her førtes han til større og større Tvivl om Pavekirkens Lærdomme, men rejste 1851 til Chicago for, efter den daværende Biskops Opfordring, at overtage en ny Arbejdsmark.

Efter Tilbagekomsten til Canada blev han — som det synes efter aldeles grundløs og skammelig Anklage — erklæret afsat fra sit Præstembede; rejste derefter paany til Chicago, byggede Kapel og grunder Koloni. Nye Stridigheder med den rom.-kat. Gejstlighed førte til, at C. afsattes fra sin nye Stilling og ekskommuniceredes (1856). Han vendte tilbage til Canada, grundede der en evangelisk Koloni og uddannede Evangelister. Ved Rejse til Europa søgte han Understøttelse til Fremme af Evangeliets Sag, og rundt om i de evangeliske Lande foretoges Indsamlinger (i Danmark stillede Biskop Brammer sig i Spidsen herfor). Siden den Tid har han under stadige Forfølgelser med usvækket Nidkærlighed arbejdet for Evangeliet i Canada. Universitetet i Montreal tildelte ham 1893 *honoris causa* den teol. Doktorgrad. Hans mest bekendte Skrifter — oversatte i 10 forskl. Sprog, ogsaa paa Dansk og Svensk — ere: »Den romerske Præst, Kvinden og Privatskriftemaalet» og »Femti Aar i den rom.-kat. Kirke, et Tilbageblik paa mit Liv» (udg. af Pastor Storchmann, Odense 1893). Til den seneste Tid have Papisterne søgt at brændemærke hans Navn ved at udskrive ham som et usædeligt, bedragerisk Uhyre (jfr. Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 1895 Nr. 37); men saaledes have de jo ogsaa behandlet Luthers Eftermæle.

A. J.

C. H. L. S. E. er en Indskrift, der betyder: *Corpus hoc loco sepultum est* o: Legemet er jordet her.

Choræus, Michael, finsk Digter og Præst, f. i Wöro 15. Marts 1774 i en Præstefamilie fra Merimasku i det sv. Finland, kom som ung til Sverig, blev Student i Upsala 1792, Mag. 1797, Docent i Veltalenhed ved Åbo Akademi 1799, hvor han nød Franzéns og Porthans Venskab, udnævntes 1802 til Adjunkt i Teol. ved Karlbergs Krigsakademi i Sverig og blev følgende Aar kgl. Hofprædikant og Regimentspræst ved »Södermanlänningarne». Hans Prædikener stod i saa stort Ry, at man maatte sætte en Grænse for Tilhørernes Tilstrømning. Han følte imidlertid stadig Hjemve, søgte derfor om et teol. Professorat ved Åbo Akademi og disputerede for at opnå det over Afhandlingen *De vera et genuina notione virtutis*, men døde kort Tid derefter 3. Juni 1806 paa Karlberg. Det sv. Akademi tildelte ham 2 Gange Prisen for Digterværker. Hans poetiske Talent er fuldtud finsk; et vemodigt Udtryk for stille Længsel, forenet med varm Natursans. Sammen med J. O. Wallin udgav han (1807): Om-arbetning af Swenska Psalmer, 2 Hefter. A. N.

Chrischona er et gammelt Valfartskapel paa et af Schwarzwalds sydlige Fremspring i Rhindalen overfor Basel, bygget til Minde om St. Ch., der efter Legenden skal have været en af den hl. Ursulas Legesøstre. Forfaldet under Trediveaarskrigen blev det 1840 overladt den trosivrige C. F. Spittler, Medstifter af Baselermissionen, der her vilde sætte sin Yndlingsplan i Værk om en »Pilegrimsmission» med Uddannelse og Udsendelse af fromme Haandværkere til Arbejde for Guds Rige i Rusland og de rom.-kat. Lande, samt i Palestina, Nordamerika og i Hedningemissionen. Til Jerusalem sendtes 1846 de første Brødre (K. Schick o. a.)

for at virke under Gobats Ledelse; senere kom »Fader» Schneller, der 1860 grundlagde det syriske Waisenhus. 1855 optoges ved M. Flad o. a. en Missionsgerning i Abyssinien hos Kong Theodorus, og en »Apostelvej» med 12 Stationer fra Jerusalem til Gondar paabegyndtes, men maatte siden opgives tillige med den abyssiniske Mission, og C. vil nu alene tjene den indre Mission samt Forsyningen af de luth. Menigheder i Nordamerika med Præster og Lærere; særlig Texas har modtaget mange Chrischona-brødre (C. F. Spittlers Leben von J. Kober, Basel 1887.) V. Sn.

Chrisma, se Krisma.

Christadelphians, »Kristi Brødre», er Navn paa en lille amerik. Sekt af ny Oprindelse. Dens Stiftere vare Lægen John Thomas og Baptistpræsten Watts. Thomas havde først sluttet sig til Campbellitterne (se S. 466), fordi deres Samfund forekom ham at være det »mest apostolske» i hele Amerika. Efterhaanden fandt han dog, at heller ikke de stemmede helt med Biblen, og han begyndte da selv at prædike en efter hans egen Mening mere apostolsk Krdm. I Jersey-City (ved New York), i Philadelphia, Washington og andre Byer fandt han Tilslutning, og de Kredse, han samlede, kaldte sig *ecclesias* til Forskel fra »Apostaternes churches». Han var overbevist om, at alle andre Kr. vare afvegne fra Kristi Religion. I Henseende til Læren ere C. nærmest enige med Unitarierne og Generalbaptisterne; de forkastede Barnedaaben og krævede Daaben udført ved Nedykkelse; de lære ogsaa, at Sjælen er dødelig, og at alle de, der ikke blive C., ville blive tilintetgjorte, naar de dør. De have opstillet en Bekendelse i 37 Artikler, og i England og paa Ny Zeeland have de drevet en ivrig Propaganda. De udbrede et Skrift af Dr. Thomas, *The revealed Mystery*, i hvilket Forf. retter et voldsomt Angreb paa Romerk. og dens »Hore-døtre», den anglikanske K. og de protestantiske Dissenters; og i *The Book Unsealed* (Jersey City 1869) har Thomas indladt sig paa forskl. apokalyptiske Beregninger. Kort efter at have udgivet denne Bog døde han, men hans Tilhængere have endnu Samlingsale og fl. Skoler i Amerika og i London, Edinburgh, Birmingham, Swansea osv. Deres Hovedorgan er *The Christadelphian* (Thomas, Who are the C.? 1869).

Christensen, Anders, Karmeliterprovincial, stammede fra Jylland og var 1497 *Baccalaureus theol.* og Lektor ved Universitetet i Khvhn. 1499 deltog han i Kong Hans's Sendefærd til Czaren. 1507 var han Forstander for Karmeliterklostret i Helsingør. Siden (1541) nævnes han som *Dr. theol.* og Ordensprovincial og fik som saadan kgl. Tilladelse til at oprette et Hospital for »fattige og syge Skibsfolk» i Helsingør (1516). Efter en Afbrydelse indtog han atter 1519 disse Stillinger, derefter gik Provinsialembetet over i andre Hænder, men Dr. Anders oplevede endnu 1537 som Prior i Helsingør den nye Tingenes Tilstand. Hans Dødsaar er ukendt. Han nærede en varm Interesse for Videnskaben og tilbød Christiørn Pedersen sin Hjælp ved Udgivelsen af Saxo, hjalp ham med hans »danske Krønike» og havde væsentlig Del i det københavnske Karmeliterkollegiums Oprettelse (Ny Khist. Sml. V, 773). J. O. A.

Christenthumsgesellschaft, deutsche, eller med dets fulde Navn »Deutsche Gesellschaft zur Beförderung christlicher Wahrheit und Gottseligkeit« blev stiftet i Basel 30. Aug. 1780. Initiativet skyldtes væsentlig Dr. Joh. Aug. Urlsperger fra Augsburg, en Mand, der hørte til de saakaldte »stille i Landet«, og som derfor folte en levende Smerte over Rationalismens voksende Magt. Han omgikkes længe med Tanken om at samle alle levende Kr. i en Forening som et Værn for den evgl. Krdm. En skriftlig Henvendelse til en Række fremragende Teologer i Tyskland og tilgrænsende Lande frugtede intet. Han begav sig da paa en Rejse gennem Nederlandene til England, men mødte overalt det Svar, at hans Tanke var »smuk, men uudførlig«. Paa Hjemrejsen kom han over Basel og fandt her endelig god Jordbund for sin Plan. Under Medvirksomhed af Prof. Dr. Werner Herzog og Præsterne Joh. R. Burckhardt og Maierrock grundedes Foreningen, i Begyndelsen under Navn af »Tysk Selskab for Befordrere af ren Lære og sand Fromhed«. Hurtig dannedes Filialer, saaledes allerede 1781 i Nürnberg, senere i Stuttgart, Frankfurt a. M., Berlin m. fl. Disse Selskaber sendte hverandre Meddelelser om den kr. Bevægelses Trivsel og Vækst i de forskl. Egne. Snart blev en fastere Organisation nødvendig, og Bevægelsens Udgangspunkt, Basel, blev ganske naturligt ogsaa Sæde for Hovedledelsen (1782). Selskabets Virksomhed var meget forskelligartet, idet man stræbte at fremme alt, hvad der henhørte baade under ydre og indre Mission. Særlig tog man sig dog af de undertrykte østerr. Protestanter, ligesom ogsaa senere af den evgl. Bevægelse blandt Baierns rom. Katoliker. Af dennes Ledere traadte især Gossner i nøje Forbindelse med Selskabet. Siden 1783 udgaves trykte Uddrag af Brevvekslingen mellem de forskellige Selskaber, fra 1786 under Titlen: »Sammlungen für Liebhaber christlicher Wahrheit und Gottseligkeit«. En Del Modstand mødte man naturligvis i Begyndelsen, men det lykkedes at overvinde den ved at udvise stor Besindighed. Man vilde vel opretholde ren Lære, men ikke forny Lærestridigheder. Dette gav man Udtryk ved i Selskabets Navn at ombytte Ordene »den rene Lære« med det mere alm. Udtryk »kr. Sandhed«. Blandt Selskabets første Sekretærer gjorde især Württembergeren Steinkopf sig fortjent ved sin niddære Virksomhed.

Den voksende kr. Bevægelse i England, der bl. a. gav sig Udslag i Dannelsen af Missions-selskabet og det store britiske Bibelselskab, gav det tyske Selskab friske Impulser. Alleerede 1804 dannedes Baseler-Bibelselskab, fornemmelig ved Pastor Joh. Rud. Hubers Virksomhed. I 1815 dannedes en Missions-skole, væsentlig paa Initiativ af Chr. Fr. Spittler, der var Steinkopfs Efterfølger som Selskabets Sekretær. Hertil kom snart en hel Række andre kr. Institutioner, alle kaldte til Live ved Selskabets velsignelsesrige Indflydelse. Særlig kan nævnes Dannelsen af en »Verein der Freunde Israels« 1831, Oprettelsen af en Diakonisseanstalt i Riehen 1852, et Selskab til Udbredelsen af kr. Skrifter 1835, en Bymission 1859, Selskab til Sondagens Helligholdelse 1862 osv.

Saaledes er der fra den uanselige Begyndelse

i Basel udgaaet en Kraft, der har sat rige Spor viden om. Frøet er blevet til Træet med de mange Grene. I Sammenligning med de mange blomstrende Institutioner, som Selskabet har kaldt til Live, kan det nu synes selv at føre en tilbagetrukken Tilværelse. Dog bestaar det endnu og virker navnlig ved at understøtte de evgl. Menigheder i Østerrig og ved stadig at udgive de ovennævnte »Sammlungen für Liebhaber chr. Wahrheit u. Gottseligkeit«. F. T.

Christian, danske Konger. C. I, 1448—81, Stamfader til det oldenburgske Kongehus, var født 1426 og blev 1440 Greve af Oldenburg og Delmenhorst. 1448 besteg han Danmarks og 1450 Norges Trone; 1457 blev han ogsaa Konge i Sverige; men efter det ulykkelige Slag ved Brunkeberg 1471 var dette Rige tabt for ham. I ydre Henseende var C. I's Tid en Fremgangstid for K., hvis Ejendomme forøgedes; mange Kirker udvidedes og ombyggedes. C. I begunstigede Bestræbelserne for Munkeordenernes, særlig Benedictinerne og Fransiskanernes, Tilbageførelse til strengere Observans. Helligaandshusene ønskede han omdannede efter det Mønster, Hospitalet »in Sassia« i Rom afgav. Til Pavestolen stod C., især i den sidste Del af sin Regering, i et meget godt Forhold og opnaaede ved Tilslutning til Wienerkonkordatet, i den Skikkelse, det havde faaet ved den pavelige Placetbulle af 19. Marts 1448, at Kronens Indflydelse paa Besættelsen af en Del Prælaturer udvidedes. Den herhen hørende Pavebulle af 22. Apr. 1474 erhvervedes under C. I's Besøg i Rom, et Besøg, der ogsaa i andre Henseender er mærkeligt, da C. her opnaaede Stadfæstelse af det Broderskab (Elefantordenen), han havde oprettet, og af den Gudstjeneste i Helligtrekongers Kapel ved Roskilde Domkirke, han havde stiftet og sat i Forbindelse med Broderskabet. Pave Sixtus IV's Bulle af 19. Juni 1475 til Ærkebispnen i Lund, hvorved Oprettelsen af et Universitet i den danske Konges Stater tillodes, var ogsaa en Frugt af Romer-rejsen. For os staaer Universitetets Oprettelse i København 1479 som det betydningsfuldeste Punkt i C. I's Forhold til Kirke og Videnskab. Han døde 22. Maj 1481 i København. — C. II, 1513—23, var født 1481 og fulgte sin Fader, Kong Hans, paa Tronen i Danmark og Norge. Han var opdraget i Romerkirkens Tro, men skønt Prælaterne ved Haandfæstningen havde søgt at binde ham saaledes, at han ikke kunde gjøre Indgreb i Kirkens Friheder, viste det sig snart, at han kun tænkte paa Udvidelse af sin egen Magt. Dertil ønskede han imidlertid Pavens Bistand, og Leo X viste ikke ringe Føjelighed, ikke mindst vel fordi C. II havde ægtet Kejser Karl V's Søster Elisabet. C. II tillod 1516 den pavelige Afladshandler Arcemboldi (s. S. 135) at indsamle Penge og Varer i Danmark, men lagde siden Beslag paa det indsamlede, da Arcemboldi ved sin Optræden i Sverige havde vakt hans Mishag. Ærkebispnen i Upsala, Gustav Trolle, søgte Støtte hos C. II i sin Kamp mod Sten Sture, og Kongen benyttede sig siden af ham, da han 1520 gjorde sig til Herre i Sverige. Det var paa G. Trolles Anklage, at C. II foretog det stockholmske Blodbad, der blev Anledning til, at Sverige atter gik tabt. — Luthers Optræden vakte C. II's

Opmærksomhed og Bifald, skønt han endnu ikke tænkte paa at bryde med Paven. Overfor den Stagnation, der raadede i det aandelige Liv, søgte C. II at fremme Universitetsstudierne, og nye Lærere ansattes, deriblandt nogle fra Wittenberg. I Skolerne skulde Ungdommen have bedre Undervisning. Bisper, Præster og Munke skulde gøre mere Gavn end hidtil. Kirker og Klostre maatte ikke udvide deres Jordejendomme. Da C. II, paa Grund af sin vilkaarlige Styrelse, 1523 maatte forlade Riget, standsede foreløbig Reformværket, indtil Frederik I tog det op paa anden Maade. I sine Landflygtighedsaar blev C. II stærkt paavirket af Luther. Hans Mikkelsens Oversættelse af N. T. udkom efter hans Tilskyndelse. Men 1530 afsvar den landflygtige Konge i Angsburg »Kættieriet« for at faa Kejsersens Hjælp til at genvinde sine Riger. Dette mislykkedes (1532), og den sidste Del af sit Liv tilbragte C. som Fange, først paa Sønderborg og senere paa Kalundborg Slot, hvor han døde 25. Jan. 1559. — C. III, 1534—59, Søn af daværende Hertug Frederik (I) og dennes første Hustru, Anna af Brandenburg (d. 1514), var født 12. Aug. 1503 paa Gottorp Slot. I sit 15. Aar fik han til Lærer den højt begavede Mester Wolfgang v. Utenhof, der lige kom fra Wittenberg, og kort efter til Hofmester den energiske Johan Rantzau, to Mænd, der fik stor Indflydelse paa ham og senere bleve hans vigtigste Raadgivere. 1521 blev den unge Hertug under Joh. Rantzau's Ledelse sendt til sin Morbroder, Kurfyrst Joachim af Brandenburg. I Følge med denne kom han til at overvære Rigsdagen i Worms, hvor Luthers Optræden gjorde et uudsletteligt Indtryk paa ham. Da C., hvis Fader 1523 var bleven Konge i Danmark og Norge, 1525 havde ægtet Dorothea af Sachsen-Lauenburg, aflagdes han med Tørning og Haderslev Len. Her begyndte han straks, støttet af lutherske Teologer, som han havde indkaldt fra Tyskland, at indføre Ref. og at udslette Sporene af Papismen, uden at agte de Indsigelser, som Bisperne i Slesvig og Ribe gjorde; 1528 udstedte han en evangelisk Kirkeordning for de to nævnte Len, hvorved Nordslesvig i kirkl. Henseende vandt et Forspring for de øvrige Dele af Riget (aftrykt i »Sønderjydske Aarbøger« for 1889). Da Frederik I døde 1533, overtog C. straks Regeringen i Hertugdømmerne i sit eget og sine umyndige Halvbrøders Navn, hvorved Ref.s Sejr i disse Landskaber var sikret. Efter 1534 at være kaaret til Konge i Danmark maatte C. III dog i 2 Aar bestaa en haard Kamp (Grevefejden), inden han fik hele Riget i sin Magt. Men efter at København endelig havde maattet overgive sig (29. Juli 1536), var det et af C. III's første Foretagender at lade Bisperne fængsle, et Statskup, hvis Berettigelse godkendtes paa Rigsdagen i Kbhvn i Okt. s. A., efter at Bispernes Synderegister her var oplæst. Dermed var den gamle Kirkeorden brudt; det blev nu C. III's Opgave at indføre en ny efter luth. Mønster. Ifølge kgl. Befaling samledes derfor en Kreds af evang. Prædikanter og af Repræsentanter for Domkapitlerne i Odense i Jan. 1537 for at gøre Udkast til en ny Kirkeordinans. Det kom dog først i Stand, efter at Mødet var forlagt til Haderslev, hvor nogle fremragende evan-

gelske Prædikanter fra Slesvig traadte til. Siden sendte C. Udkastet til Wittenberg, hvor det blev gennemset og godkendt af Luther. Da Dr. Joh. Bugenhagen (S. 414), efter Kongens Ønske, i Juli 1537 var kommen til Kbhvn for at lede Reformationsværket og hjælpe til Universitetets Genoprettelse, fik Udkastet endnu nogle Rettelser og Tilføjelser, hvorpaa Kirkeordinansen udkom s. A. paa Latin. Men egentlig Kirkelov blev den dog først, da den, efter at være oversat paa Dansk, 1539 var vedtagen paa en Herredag i Odense, hvor Universitetets ny Fundats ogsaa udstedtes.

I Kirkesagens Ordning og Universitetets Genoprettelse tog C., støttet af Kansler Johan Friis, en personlig Del, der viste, hvor meget det laa ham paa Sinde at give Folket fuld Erstatning for, hvad der i den gamle Kirke havde været det kært, men som dog maatte falde, fordi det ikke var foreneligt med den evangeliske Sandhed. I det hele yder C. III's Personlighed et næsten enestaaende smukt Billede af en luthersk Regent. Med Retsindighed, Billighed og Maadehold forbandt han en oprigtig Tro, et retskaffet Levned og en urokkelig Fastholden af de aandelige Goder, som Luther havde været Redskab til at skænke Menigheden. Med Reformatorerne i Wittenberg stod han stadig i venlig Forbindelse og Brevveksling, og støttede dem paa flere Maader, hvad de med stor Taknemmelighed paaskønnede. 1554 var C. III en Tid lang farlig syg og genvandt ikke siden tilfulde sit Helbred. Dette blev for ham en alvorlig Mindelse om at gøre, hvad han formaaede, for at sikre K.s Fremtid. De sidste Aar af hans Liv ere derfor betegnede ved en Række Foranstaltninger til K.s og Skolens bedste. Efterretningen om den gudfrygtige Konges Død 1. Jan. 1559 gik da ogsaa som et Sørgebud gennem hele det luth. Kirkesamfund, og den Beretning om hans opbyggelige Dødsleje og salige Hjemgang, som kort efter udkom, var længe en yndet Folkebog i Tyskland. — C. IV, 1558—1648, Søn af Frederik II og Sofie af Mecklenburg, fødtes 12. Apr. 1577 paa Frederiksborg. I sin Barndom og Ungdom nød han en fortrinlig Opdragelse og Undervisning af den ypperlige Pædagog, Mester Hans Mikkelsen, der tidligere havde været Herlufsholms Skoles første Rektor. Ham skyldes vistnok Valget af C. IV's Valgsprog: *Regna firmat pietas* (Fromhed styrker Rigerne). Da C. kun var 11 Aar ved Faderens Død, blev der beskikket et Regeringsraad, der under flere Omvekslinger fortsatte sin Virksomhed til 1596, da C. IV kronedes og selv overtog Regeringen. Den aandelige Paavirkning, han modtog i sin Ungdom, gik vistnok nærmest i philippistisk Retning; men senere slog han, paavirket af en Tidsstrømning, der i Mænd som Professor (siden Biskop) H. P. Resen og den lærde Holger Rosenkrantz havde kraftige Repræsentanter, om til en streng luthersk Ortodoksi, som fra nu af blev raadende i den dansk-norske Kirke. C. IV var en bydende Natur, og den kirkl. Styrelse kom til at bære Præg deraf, dels i den haarde Fremfærd mod Philippismens eller Kryptokalvinismens Tilhængere (Iv. Stub, N. M. Aalborg, Oluf Kock, Hans Knudsen Vejle) og andre, der syntes at afvige fra det vedtagne

kirkl. Lærebegreb (som den nævnte Holger Rosenkrantz, der efterhaanden var kommen til at indtage et teol. Særstade, og Præsten Jørgen Friis), dels i den kirkl. Lovgivning. Da Kongen, ved 1625 med væbnet Haand at optræde til Gunst for de tyske Protestanter i Trediveaarskrigen, havde kastet sig ind i den store europæiske Politik, et Forsøg, der blev Kilden til megen Elendighed og Tilbagegang for Folk og Rige, skulde Folket gennem Paabud af idelige Gudfrygtighedsøvelser og skærpet Kirketugt ligesom nødes til at gøre Bod for Kongens politiske Fejl og Overvurdering af egne Kræfter; ved streng Penitens skulde det føres til Erkendelse af, at Ulykkerne vare komne over det for dets Synders Skyld, medens det med større Ret kunde siges, at her var det gl. Ord anvendeligt: *quidquid delirant reges plectuntur Achivi* (Folket maa undgælde for Kongernes Brøde). Trods let paaviselige Fejl var C. dog i mange Henseender en storslaaet Personlighed, hvis Skikkelse rager frem blandt Forgængere og Efterfølgere. Bøjet under private og offentlige Ulykker og Genvordigheder døde han, møt af Dage, 28. Jan. 1648 paa Rosenborg Slot. *H. F. R. — C. VI, 1730—46*, Frederik IV's og Dronning Louises Søn, er født 30. Nov. 1699 og besteg Tronen 1730. Der fandt straks talrige Personalforandringer Sted mellem de højere Embedsmænd, og den unge Konge viste ikke ringe Lyst til at slaas ind paa andre Veje end de hidtil fulgte. Saaledes tænkte han ogsaa paa at opgive Kolonierne og Missionen i Grønland. Dette blev dog afvendt ved en indtrængende Skrivelse fra Hans Egede, maaske ogsaa ved Forestillinger fra Grev Zinzendorf, der netop 1731 var i København, indbudt af Kongen. Denne har, da han blev underrettet om, hvad Egede havde udrettet, næppe været vanskelig at omstemme, thi fra Ungdommen af havde han, vistnok for en stor Del gennem Moderen, været kristelig paavirket i pietistisk Retning. Zinzendorfs Ophold i København, ovenikøbet som Kongens Gæst, gav Anledning til en stærk religiøs Bevægelse. Et Par unge Præster bleve grebne af den og satte Byen i Bevægelse ved at prædike mod adskilligt af Kirkens Ordning, især Skriftemaalet. Der holdtes Forsamlinger i Husene, og da adskillige af de ældre prædikede mod den hele Bevægelse, blev der stor Uro i København. De unge havde Talsmænd i Zinzendorfs Ven, Prof. Reuss, og endnu mere i den tyske Hofpræst Bluhme, der 1733 blev Konfessionarius. Modstanden mod dem støttedes af J. Rosenkrantz, der var Direktør for baade det danske og tyske Kancelli, og Biskop Worm. Kongen beskæftigede sig personligt stærkt med denne Strid, og han skrev tidt selv de Breve til Kancelliet, der anordnede Foranstaltninger til at dæmpe Røret. Han bestræbte sig for at være upartisk og saa vidt muligt holde over Kirkens hidtilværende Ordning og Lære uden at krænke de enkeltes Samvittighedsret. Et Par af de yderligst gaende Pietister afskedigedes, og efter at der 1733 var nedsat en Kommission til at undersøge de Beskyldninger, der gjordes for falsk Lære, erklærede Kongen 1735, at disse vare ugrundede og paalagde begge Parter Tavshed. — Men dette blev i Virkeligheden

en Sejr for Pietisterne; Kongen havde mere og mere sluttet sig til dem, og de ortodokse mistede deres Talsmænd, da Worm døde 1737 og Rosenkrantz tabte sin Indflydelse fra o. 1735, medens J. L. Holstein blev Oversekretær i det danske Kancelli. Det pietistiske Parti var nu stærkt nok til at kunne prøve at sætte sit Præg paa hele Kirken. Baade Bispe- og saa vidt muligt Præsteembederne besattes med Mænd, der hørte til det, eller i det mindste ikke stod det fjært. Der arbejdedes paa en Revision af Ritualer, og 1736 udstedtes Anordningen om Konfirmationsundervisningen, for hvilken den danske Kirke skylder denne Tids religiøse Bevægelse den største Tak. Aaret efter besegledes Pietismens Sejr ved, at en af dens ivrigste Modstandere, Præsten H. Mossin ved Nikolaj Kirke, afskedigedes. Omtrent samtidig oprettedes Generalkirkeinspektionskollegiet, der uden at have nogen Administration skulde føre et Tilsyn med Præsterne og med de kirkelige Tilstande i det hele. Der gjordes tillige et Forsøg paa at indføre et almindeligt Skolevæsen for hele Landet. En Mand, der tilhørte Retningen, E. Pontoppidan, udarbejdede en Katekismusforklaring og en ny Psalmebog. Men Pietismen var ikke skikket til at beherske Kirken. Kongen begyndte snart at blive angstelig over de separatistiske Bevægelser, der opstod rundt omkring. Det viste sig, at det ikke var den egentlige Pietisme, men Herrnhutismen, der havde vundet Indgang i Folket, og Slutningen af hans Regering betegnes ved Forholdsregler mod denne, deriblandt ogsaa Forordningen af 13. Jan. 1741 om gudelige Forsamlinger, der siden fik saa stor Betydning under den religiøse Opvækkelse i den første Halvdel af det 19. Aarh. C. VI var en alvorlig og oprigtig Mand, hvem intet laa mere paa Sinde end Guds Riges Fremme. Han havde ingen stor Begavelse, men bødede derpaa ved en utrættelig Flid. Der kan dog hverken helt tillægges ham Æren for, hvad godt der blev udrettet, eller Ansvar for, hvad der var for fejlet; han var ofte under stærk Paavirkning af andre, og han var en mistænksom Natur, der søgte at komme til Kendskab om adskilligt ad Veje, der ikke kan billiges. Men det maa anses for en Lykke for den danske Kirke, at den i en saa bevæget Tid styredes af en Konge, hvem dens Vel i saa høj Grad laa paa Sinde, og som betænkte sig saa længe, som det var ham muligt, paa at nedslaa Bevægelsen ved Magtsprog og Lovens Midler. Han døde 6. Aug. 1746. Han havde 1721 ægtet Sophie Magdalene, Prinsesse af Brandenburg-Kulmbach. Hun stemmede godt overens med ham, men har næppe, hverken i kirkelig eller politisk Henseende haft den Indflydelse, man har tillagt hende (L. Koch, Kong Chr. VI's Hist. 1886; H. L. Møller, Kong Chr. VI og Grev Kristian Ernst af Stolberg-Wernigerode 1889; E. Holm, Danmark-Norges Hist. 1720—1814, II). *L. K. Christian*, Hertug af Braunschweig-Lüneburg, f. 1599, blev 17 Aar gl. valgt til Biskop af Halberstadt. Han tog, som en dristig, men ikke heldig, protest. Hærfører Del i Trediveaarskrigen; paa Grund af den Tøjløshed, han tillod sine Lejetropper, kaldte man ham »der tolle Halberstädter«. De Mønter, han slog, bar

paa den ene Side Indskriften: *Tout avec Dieu*, paa den anden: »Gottes Freundt, der Pfaffen Feindt«. Han døde 1626.

Christian August, Hertug af Sachsen-Zeit, f. 9. Okt. 1666, tog allerede som ganske ung Menneske Del i Kampen mod Tyrkerne. Samtidig læste han med stor Iver Kontroversskrifter, og 1689 gik han hemmelig, 1691 offentlig over til den rom.-kat. K. 1696 blev han Biskop af Raab i Ungarn, og som Biskop var Carlo Borromeo (S. 367) hans Forbillede. Han var i høj Grad virksom for at bringe sine fyrstelige Slægtninge til at gaa over til Romerk., og 1697 lykkedes hans Bestræbelser m. H. til Fættener, August II (S. 174). 1700 blev C. Koadjutor hos Ungarns Primas, Kard. Leopold, Greve af Kolonich, og ved hans Død (1707) blev han selv Ærkebiskop og Kardinal. 1712 kronede han Karl VI i Pressburg. Han døde 23. Aug. 1725 i Regensburg, hvor han opholdt sig som kejserlig Kommissær.

Christian, Missionær, var Munk i et Cistercienserkloster, rimeligvis Oliva, paa Grænsen af Polen og Preussernes Land. 1209 (eller 1210) begyndte han Missionsarbejdet blandt Preusserne. Det lykkedes ham og hans Ledsagere at vinde et Par Smaafyrster (Warpoda og Suavabuno) for Evangeliet, og med dem rejste han til Rom 1215. Innocents III skal selv have døbt de 2 preussiske Fyrster, og i Slutningen af 1215 blev C. indviet til Preussernes Biskop. Trods hans nikkære Virksomhed blev der ikke udrettet meget. »Sæden fandt ikke i god Jord, og den bar ingen Frugt«, siger Preusser-Krøniken. C. søgte ikke alene at virke ved Ordet, men ogsaa ved Hjælp af Korshære. Han fik dannet en Ridderorden til Kamp mod Preusserne, og 1230 indkaldte han de tyske Riddere, som i Culmer-Landet lagde Grunden til Ordensstaten Preussen. Med de tyske Riddere kom ogsaa Dominikanerne til Landet, og i den følgende Tid traadte C. og hans Cisterciensere mere tilbage. Ridderne saa med Lige-gyldighed paa, at Samlænderne 1233 tog C. til Fange og i flere Aar holdt ham i Fængsel, og C. klagede ogsaa til Gregor IX over, at de krænkede hans biskoppelige Rettigheder og gjorde Indgreb i K.s Ejendom. Paven lod Mellemværendet mellem C. og Ridderne undersøge, og 1243 bestemte Innocents IV, at Preussen skulde deles i 4 Bispedømmer, af hvilke C. skulde vælge det ene. Da han vægrede sig ved at gøre dette godvillig, vilde Paven true ham til at falde til Føje, og en pavelig Legat af Dominikanerordenen kom til Landet for at tvinge ham til Underkastelse. C. døde 1245, maaske som afsat Biskop; han ligger begravet i Marburg.

Christian Social Union (C. S. U.) er en Forening, dannet af Medlemmer af den eng. Statskirke, som arbejder hen til, at den kr. Lov kan blive den øverste Autoritet for Samfundet. Medlemmerne ville i Fællesskab overveje, hvorledes de sædelige Sandheder og Krdm.s Grundsetninger kunne bringes i Anvendelse over for vor Tids sociale og økonomiske Vanskeligheder; og de ville i deres Liv vise, at Kristus er »den levende Herre og Konge, en Fjende af al Uret og Selvskhed og mægtig til at fremme Retfærdighed og Kærlighed«. Stødet til Op-

rettelsen af C. S. U. gav Præsten Wilfrid Richmond 1889 ved i Fasten at holde 4 Foredrag om *Economic Morals* (udg. 1889 med Fortale af Canon H. Scott Holland). Foreningens Præsident er Biskop B. F. Westcott af Durham, dens Sekretær Præsten Percy Dearmer, et af dens virksomste Medlemmer Henry Scott Holland, Kannik ved St. Paul. Foreningen, der har sine Knudepunkter i Oxford og London, udgiver en *Economic Review* og større og mindre Skrifter. Dens Tendens og Virksomhed kan man lære at kende af 2 Samlinger af Taler om sociale Spørgsmaal: *Lombard Street in Lent* (London 1894) og *A Lent in London* (1895).

Christian Wilhelm, Markgreve af Brandenburg, f. 1587 var en Søn af Kurfyrst Joachim Friedrich af Brandenburg. 12 Aar gl. blev han valgt til luth. Ærkebiskop af Magdeburg; 1614, efter sit Giftermaal, blev han Ærkestiftets Administrator. Han tog Del i Tredveaarskrigen og blev ved Magdeburgs Erobring saaret og taget til Fange af de kejserlige, og i Fangenskab i Wien lod han sig overtale til at gaa over til den rom.-kat. K., hvorfor han ved Freden fik store Belønninger. For at forsvare hans Overgang udgav Jesuiterne i Wien Skriftet *Speculum veritatis* (1633). Da det kom til Danmark, befalede Christian IV, der var C. W.s Svoger, Jesper Brochmand atgendrive det (se S. 390). C. W. døde 1665 i et Kloster.

Christiania, se Kristiania og Oslo.

Christians (Christian Connexion) er en Sekt, der i Beg. af dette Aarh. blev dannet i Nord-Amerika af forhenværende Baptister, Metodister og Presbyterianere, som erklærede, at de ikke vilde have nogen jordisk Leder eller nogen bestemt Trosbekendelse, men kun lade sig lede af det, den enkelte fandt ved Fordybelse i den hl. Skrift. Deres Navn tog de efter 1 Kor. 1, 12. M. H. til Læren staa de Unitarierne meget nær; de forkastede Barnedaaben, de fleste krævede Daaben udført ved Neddrykkelse, det tillades ogsaa Kvinder at prædike, og ved deres gudstjenstlige Sammenkomster gaar det ofte til som ved Metodisternes *revivals*. Mange af dem smeltede sammen med Campbellitterne (S. 466), der ogsaa kalde sig C. I William Kentcade's *Bible Doctrine* finde mange C. det bedste Udtryk for deres relig. Overbevisning.

Christiansand, se Kristiansand.

Christiansfeld i det smukke og frugtbare Tyrstrup Sogn, 1½ Mil N. for Haderslev, er anlagt af Brødreminigheden. 10. Dec. 1771 fik denne kgl. Tilladelse til at anlægge en Menighedshby (»Gemeindeorte») i Haderslev Amt. Bevillingen skyldtes daværende Justitsraad C. A. Struensees Indflydelse hos Broderen, og Stedet blev valgt efter Raadforæls med Sognepræst J. Kastrup i Stepping, hvis Præstegaard længe havde været et Udgangspunkt for de herrnhutiske Diaspora-Arbejders Virken i Sønderjylland. 1772 indkøbtes den kgl. Domæne Tyrstrupgaard, som stadig ejes af Unitetet, og 1. Apr. 1773 lagdes Grundstenen til det første Hus paa en af Hovmarkerne. C., der opkaldtes efter Christian VII, fik flere Privilegier, saa som borgerlig Næringsfrihed, Frihed for Indkvartering og Militærtjeneste (siden bortfaldet). De driftige Herrnhuter grundede flere industri-

elle Anlæg (Sæbesyderi, Garveri, Brænderi, Ølbryggeri og Tobaksfabrik), der blev drevne for Menighedens Regning. Byen fik selvfølgelig sin »Sal« (Kirken, en simpel, rummelig Bygning med Kuppel; fortrinligt Orgel), hvor den daglige Gudstjeneste holdes, og et Broder- og Søsterhus, endvidere grundlagdes 2 Optragelsesanstalter (med Pensioner), hvortil mange vakte fjernt fra sendte deres Børn. Ogsaa Gæstgivergaarden stod under Menighedens Opsyn. Disse Bygninger, Kirkegaarden med dens simple, ganske ens Grave, de nette, grundmurede Huse til de gifte (langs de to smukke Lindealléer) og Menighedens stille Færd i tarvelige, men sirlige gammeldags Klæder bidrog hver for sig til at give C. et ejendommeligt Præg af Orden, Renlighed og melankolsk Ro. Menighedslivet blev, især saalænge Rationalismen herskede, af stor religiøs Betydning, ikke alene for Omegnen, men for Dele af Kongeriget og Hertugdømmerne, thi herfra udgik stadig omvandrende Udsendinge, og der var mange, som for deres aandelige Livs Fremme aflagde Besøg i C., især ved Paasketid; ikke faa Danske tog stadig Ophold dér og have fundet sidste Hvilested paa C.s »Gottesacker«. Menigheden levedes, som andetsteds, ved en Ældstekonferens, et Opsynskollegium og et Menighedsraad. Sproget i Kirke og Skole var tysk, og C. har bidraget sit til Fortyknningen i det danske Nord-slesvig. Antallet af »Medlemmer« i 1895 var 329. Flækken er nu i Tilbagegang (o. 600 Indb.); foruden de oprindelige industrielle Anlæg udføres i C. en Del Paparbejder, og C.-Hønningkager ere bekendte (En fynsk bondes besøg i C. 1798, i Khist. Sml. 4 R. I 401—18; L. Koch, Den dske K.s Historie I, 281 f.; Nygård, Den fynske Vækkelse, 1897). J. O. A.

Christiern, danske Biskopper. 1) C. af Aarhus, blev viet til det efter Vales Død oprettede Bispesæde i Aarhus o. 1060; han deltog i Toget til England 1069. En gammel Bispeliste nævner noget senere en C. af Ribe, som nogle antage for samme Person. — 2) C. af Ribe, af fornem og rig Æt, en Søstersøn til Esger Juul, var Ærkedegn i Ribe, men valgtes 1288 til Biskop, og var som saadan en af Stiftets mest fremragende, særlig paa Grund af sin varme Interesse for Gejstlighedens Uddannelse. Han lod o. 1290 indrette den Kopibog over Bispestolens og Kapitlets Privilegier og Ejendomme (»Ribe Oldemoder«, udgivet af O. Nielsen 1869), som nu er en højtskattet Kilde til Stiftets Historie og Topografi. Senere kom han i Strid med Kapitlet, der 1298 fornyede Bestemmelsen om Fordringen af en skarp Haandfæstning fra Bispem ved nyt Valg. Allerede 1292 stiftede C., hvis Moder ogsaa havde vist sig gavmild mod Kirken, et nyt, rigt doteret Laurentius-kapel, siden lagde han delvis Midlerne til sin berømte Stiftelse »Puggaard«, et Konvikt-Kollegium for 20 fattige Disciple. Efter pavelig Befaling tog C. sig ogsaa af Hellig-Aands-Gaarden i Ribe. I det hele pege vist de paafaldende rige Donationer til Kirken paa hans Tid hen paa hans Indflydelse hos Stormænd. I politisk Henseende stod han afgjort paa Kongernes Side, underhandlede som Erik Menveds Tillidsmand med Jens Grand, og deltog i Kongens Forlig med Kong Haakon af Norge.

1297 havde han faaet udvirket et kongeligt Forbud mod, at Lægfolk fængslede Gejstlige i Ribe Stift eller drog dem for verdslig Domstol, og 1304 var han med til at gøre Uddrag af Thord Degns Artikler som Tillæg til jyske Lov. 1310 fik han pavelig Tilladelse til at resignere, men beklædte dog Bispestolen til sin Død 1. Juni 1313 og begravedes i Domkirken, hvor han havde stiftet en Messe for alle troende afdøde. — En senere Ribebisp af samme Navn, rimeligvis tidligere Provst i Roskilde, besteg Sædet 1418; han var Afsending ved Konciliet i Basel 1433 og var med til at indkalde Kristoffer af Baiern. Han levede endnu 1459. J. O. A.

Christina, Kroning af Sverige, se Kristina.
Christ-kat. Kirke, se Gammel-Katoliker og Tysk-Katoliker.

Christlieb, Theodor, protest. Teolog, var en Præsteson fra Württemberg. Han blev født 7. Marts 1833 og studerede i Tübingen under F. C. Baur og J. T. Beck. 1855 blev han Huslærer hos en adelig Familie i Montpellier, 1856 Kapellan hos Faderen og en anden ældre württembergsk Præst, 1858 Præst for en nylig dannet tysk Menighed i London (Islington); 1865 blev han kaldet til Friedrichshafen. 1857 havde han i Tübingen vundet den filos. Doktorgrad for en Afhandling om Johannes fra Irland; den blev 1860 omarbejdet til en større Monografi (»Leben und Lehre des Joh. Scotus Erigena«). Som Præst i Friedrichshafen holdt han i St. Gallen og Winterthur, til Støtte for den positive Retning i Schweiz, apologet. Foredrag, der udkom enkeltvis 1866—68, senere samlet under Titlen »Moderne Zweifel am christlichen Glauben« (2. Aufl. Bonn 1870). 1868 kom han til Bonn som Prof. i prakt. Teol. og Universitetspræst, og dér virkede han til sin Død (15. Aug. 1889). Efter hans Død blev hans Forelæsninger over Homiletik udgivne (Basel 1893), og selv havde han udgivet fl. Prædikener. Han var en Ven af den ydre og den indre Mission, og 1883 dannede han, sammen med Grev Bernstorff og andre, den tyske »Evangelisationsverein«, der i et Hus og en tidligere presbyteriansk Kirke i Bonn fik en Evangelist-Skole (»Johanneum«), som paa et 3aarigt Kursus uddannede Lægprædikanter; den er senere bleven flyttet til Barmen. Sin Interesse for den ydre Mission lagde han for Dagen ved det, i Forening med Warneck grundede »Allg. Missionszeitschrift« og ved en Række missionsteoret. og missionshist. Skrifter (t. E. »Der indobritische Opiumshandel und seine Wirkungen« 1878; »Die ärztlichen Missionen« 1891). C. var udgaaet fra et luth. Hjem, men de lange Ophold i fremmede Lande gjorde ham mere og mere bredkirkelig. Som Tysker tog han Plads bl. den positive Unions Mænd, men han var en Ven af den evangeliske Alliance. Paa dens Møde i New York 1874 holdt han Foredrag »Ueber die besten Methoden zur Bekämpfung des modernen Unglaubens« (overs. paa Dsk og Sv.), i Basel 1879 gav han en Udsigt over Hedningemissionen, og i København 1884 talte han om »den relig. LigeGYldighed og de bedste Midler til dens Bekæmpelse«. Under Opholdet i Kbhvn prædikede han ogsaa

i Petri Kirke (Zum Gedächtniss Th. C.s, Bonn 1889.)

Christo sacrum var Navn paa en Forening, der 1797 blev stiftet i Delft af Borgmesteren Onder de Wijngart Canzius og nogle ref. Walonere; den skulde samle alle Kr. paa et fælles Grundlag (Tro paa Kristi Guddom og Forsønsdød, Daab og Nadver). Foreningen fik i Begyndelsen en Del Medlemmer, men efterhaanden sank den hen i Rationalisme. 1836 lukkedes dens Kirke i Delft af Mangel paa Deltagere i Gudstjenesten; 10. Juli 1838 døde Canzius, og Dagen efter hans Død blev Foreningens Kirkebygning solgt.

Christoph. Hertug af Württemberg, f. 12. Maj 1515, d. 28. Decbr. 1568, blev, da hans Fader, Ulrich af W., paa Grund af Brud paa Landefreden, var fordrøven, opdragen ved Kejsershoffet. 1532 flygtede han derfra, med et Krav paa sin Arveret til Württemberg, men da hans Fader (1534) kom tilbage til Württemberg, fulgte han med. Fader og Søn kunde dog ikke forliges; C. forlod atter Württemberg, men vendte tilbage 1542, og 1550, ved Faderens Død, overtog han Regeringen. En Tidlang havde han vaklet ml. Romerk. og den luth. Ref., men efterhaanden blev han en ivrig Lutheraner, der gjorde alt for at fremme det rene Evangelium i sit Land og værgte Ref. over for dens Fjender i Udlandet. I Brenz (S. 385) havde han en frostet teol. og kirkel. Raadgiver (B. Kugler, C., Herzog zu Wirtemberg I—II, Stuttg. 1868—72).

Christophorus, 1) C., Helgen, se Kristoforos. — 2) C., Pave, regerede kun nogle faa Maaneder (Okt. 903 — Jan. 904). Efter een Angivelse blev han afsat og sendt i et Kloster, efter en anden kastet i Fængsel og dræbt dér.

Chrodegang, Biskop af Metz siden 742, var virksom for at knytte en Forbindelse mellem Frankeriget og Rom. Til Løn for sit Arbejde i den Retning fik han af Pave Stefan II Palliet og visse ærkebiskoppelige Rettigheder. Mest bekendt er han dog bleven ved sin Kannikeregel (se Art. Kannik). Han døde 6. Marts 766.

Chromatius, Biskop af Aquileja, besteg Bispestolen o. 388 og døde o. 406. Det var C., der opmuntrede Ambrosius og Hieronymus til deres ekseget. Virksomhed og Rufin, som C. havde døbt, til at oversætte Evsebios's Kirkehistorie. Da Rufin og Hieronymus kom i Strid, søgte C. at gøre Ende paa denne, og da Krysostomus blev angreben, tog C. hans Parti. Det skyldtes ogsaa i en væsentlig Grad C., at Arianismen blev tilintetgjort i Aquileja. C. har efterladt sig 17 korte Traktater til Matth. 3, 15—17 og til en Del af Bjergprædikenen og en Homili over Saligprisningerne (samlede i Mignes lat. Patrologi XX). Som Ekseget lægger C. mest Vægt paa den moralske Anvendelse, og han er ikke Allegoriker.

Chronich, Niels Svendsen, separatistisk Sværmer, blev født i Kolding o. 1608. 1628 blev han Student fra sin Fødeby's Skole og studerede Teol. Paa Rejser i Tyskland blev han paavirket af Jakob Böhmes Skrifter, af hvilke han lærte at kaste Vrag paa det ydre Kirkevæsen. 1636 blev han Rektor i Kolding, 1639 Lektor i Teol. ved Gymnasiet i Kristiania. Han var

gift med Biskop Jens Dinesen Jersins Datter Maren, i hvem han havde fundet en ligestemt Sjæl; hun udgav 1653 (4. Oplag 1732) »Siælens Skat, hvor udi et Menniske blifver undervjst, hvorledes hand, idet hand affdoer sine Synder, kand bekomme den sande Salighed osv. Først i det Spanske Sprock beskreffven, oc nu off-versat af Næderlandsk paa Danske af M. J. D. J.« (3: Maren Jens Datter Jersin). I Kristiania gav C. sine sværmeriske Tilbøjeligheder frit Løb. I sine Tolvprædikener angreb han Statsk., i »Tre Aandelige Sange« (1649, optrykt Kra. 1882) fremstillede han sin Opfattelse af »disse Aaringers Straff, Plager og Hiertegn«, og i sit Skrift »Troens Erindring oc Profuelse, d. e. Hvorledis enhver af os som kaldis Christne skal ved Guds Ord erindres om den sande Tro« (1651) skildrede han Statsk. som »den store Erzhoer«. 1652 maatte han opgive sin Stilling i Kristiania og flytte til Kbhvn. Da hans Forhold her bleve undersøgte, viste det sig, at hans Meninger ikke vare i god Overensstemmelse med den augsb. Konfession, og han blev da sat i Statsfængslet paa Dragsholm. Under Svenskekrigen slap han løs og flygtede til Holland, fulgt af sin Hustru. 1659 udstedte det akademiske Senat i Kbhvn en offentlig Advarsel til alle Studenter, som agtede sig til Holland, om ikke at omgaas denne farlige Kætter.

Chronicon paschale (Paaske-Krøniken; Navnet stammer fra den til Grund for den kr. Kronologi liggende Paaske-Kanon), ogsaa kaldet C. *Alexandrinum*, C. *Constantinopolitanum* eller *Fasti Siculi*, er et kronologisk Arbejde, der omhandler Tiden fra Adams Skabelse til 627 e. Kr. Den er forfattet af en Klerk i Kejsers Heraklios's (610—641) Dage. I den bruges for første Gang den saakaldte bysant. eller rom. Æra (se Art. Tidsregning). Den er udgivet af L. Dindorf (I—II, Bonn 1832). Om Forf.s Kilder og Værkets Betydn. se K. Krumbacher, *Gesch. der byzant. Lit.* (München 1897) 337 f.

Chrysogonus, rom. Martyr under Diokletians Forfølgelse, var bekendt som den hl. Anastasias (S. 80) Lærer. Kirken S. Crisogono i Rom, der er en Kardinalkirke, er viet til hans Ære. Den skal eje hans Hoved, men hans øvrige Legeme skal være i Venezia. 24. Nov. er hans Helgendag.

Chrysologus, Petrus, f. o. 404 i Imola, blev Biskop i Ravenna o. 449, altsaa paa en Tid, da denne By var det vestl. Riges Hovedstad. Galla Placidia, der regerede paa sin Søns Vegne, smykkede dengang Ravenna med prægtige Bygninger, og P. C. delte hendes kunstneriske Sans. Han skal være død i Imola o. 455. I Ravenna er 2. Dec., i Rom 4. Dec. hans Helgendag. P. C. var en stor Prædikant, og under hans Navn gaa 176 Prædikener, som en af hans Efterfølgere, Felix af Ravenna (d. 724), har samlet (udg. af Migne i *Patrologia Latina* Bd. 52); enkelte af disse ere dog uden Tvivl ikke af ham.

Chrysostomus (Gyldenmund). 1) **Johannes C.**, se Krysostomus. — 2) **Oluf C.**, en af Ref.s Mænd i Danmark, virkede 1527 som »Læsemester« ved Universitetet. Sin humanistiske Dannelse fik han Lejlighed til at lægge for Dagen ved Rektorskiftet 1529, da han i Frue

Kirke reciterede et latinsk *carmen* (*Lamentatio ecclesiae*, udg. i Malmø ved Fr. Vormorsden; paany Kbhvn 1886 ved H. F. Rørdam), vel af-
flet og fyldt med klassiske Hentydninger. Tendensen var Humanismens Klage over Gejstlighedens og Klostrenes tarvelige teol. og klassiske Dannelse, deres verdslige Liv og umættelige Pengegriskhed. Dog angreb C. ogsaa »de nye Sekter« og forsvarede Helgenvæsenet. Til hvad Side han vilde gaa, viste han imidlertid samme Aar, da han tog mod en Ansættelse som Lektor i klassiske Sprog ved det evang. Gymnasium i Malmø og som Rektor for Skolen. 1530 deltog han i Religionsforhandlingerne i Kbhvn, og han oversatte paa Latin Prædikanternes Tilsvær paa Prælaternes Klager. 1537 blev han Sognepr. ved Frue Kirke i Kbhvn og Prof. ved Universitetet (i Retorik, 1539 i Teol.). 1544 blev han *Dr. theol.* og 1548 Superintendent for Vendelbo Stift. Han tog Bolig i sin Fødeby Hjerring, men søgte ved flittig Visitation at bringe de nye Forhold til Sejr i Stiftet. Særlig gjorde han nøjagtige Optegnelser om Præsternes Bogsamlinger. C. døde 8. Sept. 1553. J. O. A.

Chubb, Thomas, f. 1679, d. 1747, var, skønt kun Handskemager af Profession, en af de mere fremtrædende eng. Deister (se d. Art.). Hans vigtigste Skrift er *The true Gospel of Jesus Christ asserted* (1738), hvis Grundtanke efter hans egne Ord er den, at »Kristi sande Evangelium er identisk med den naturlige Religion«. C. lægger N. T. til Grund for at vise, at Evangeliet ikke er hist. Kendsgerninger, men en Lære, hvis Indhold er det sædelige Liv, som Mennesket forud ved Fornuften er forpligtet til. C. B.

Church, Richard William, eng. Teolog, f. i Lissabon 25. April 1815, blev præsteviet 1850, var 1853—71 Præst i Whatley og blev 1871 *Dean* af St. Paul i London. D. 10. Dec. 1890. R. W. C. sluttede sig tidlig til den højkirkl. Oxford-Bevægelse og oversatte (1838) Kyrillos af Jerusalems Katekeser til det bekendte *Library of the Fathers*, der var et Led i Agitationen for den gl. Kirkevej. Han var en betydelig Dante-Kender (*Essay on Dante*, 1878) og har skrevet Biografier af Anselm, Spenser og Bacon, samt dels selv udgivet, dels efterladt sig fl., senere udgivne, Prædikensamlinger. Sine Erindringer om den anglokat. Bevægelse har han nedskrevet i *The Oxford Movement* (1891). Efter hans Død udkom ogsaa en samlet Udg. af hans *Miscellaneous Writings* i 9. Bd. (Mary C. Church, *Life and Letters of Dean C.*, London 1897).

Church Army er et statskirkl. Sidestykke til Frelsens Hær. Den blev stiftet 1883 af Præsten W. Carlile. Den udgiver *Church Army Gazette*, der hver Uge sælges i over 70,000 Eksemplarer, og den har, for Mr. Booth fremkom med sit sociale Program, oprettet 8 Arbejdshjem i London og 15 i Provinserne. Dens »Hovedkvarter« er i Edgware Road 130, London. 1891 havde den 175 Evangelist-Officerer; den virker ikke alene forskl. Steder i England og Wales, men ogsaa i Skotland og Irland, og enkelte af dens Evangelist-Officerer have ogsaa påvirket deres Kræfter i Indien. Se Frelsens Hær.

Church Congress er Navnet paa en Række

aarlige Møder, der samle den eng. Statsk. Tjenere og Lægfolk til fælles Drøftelse af relig. og kirkl. Spørgsmaal. Den første Ch. C. holdtes i Cambridge 1861. Om Programmet for disse Møder se M. Fowler, *Church History in Queen Victoria's Reign* (London 1896) 81 f.

Church House, 1886 foreslog den afd. Biskop af Carlisle, Harvey Goodwin, i et Brev til *Times*, at K. skulde mindes Dronning Victorias Jubilæum ved at opføre et *Central Church House*, der kunde danne et Midtpunkt og Samlingspunkt for det kirkl. Arbejde i forskl. Retninger. Trods nogen Modsigelse blev Sagen sat i Gang. Der blev købt et Grundstykke i Nærh. af Westminster-Abbediet, Sir A. W. Blomfield gav Tegninger til dets Bebyggelse, og i 120 hjemlige og koloniale Bispedømmer blev der dannet Indsamlingskomitéer. Bygningerne skulle give Plads til Landemoderne, offentlige Møder, Kontorer for de kirkl. Selskaber, et Bibliotek, Læsestue, Skrivestue osv. Der er allerede indrettet 50 Værelser i en foreløbig Bygning, og denne er sat i telefonisk Forbindelse med de mange kirkl. Foreninger i og udenfor London. C. H. staar desuden i Forbindelse med alle Grene af det anglik. Kirkesamfund hele Verden over, og det danner et stort *information bureau*, til hvilket man kan henvende sig om alt, hvad der staar i Forbindelse med K.s Historie, dens Arbejde og Love. Biskopperne i Kolonierne og ude paa Missionsmarken indsende Beretninger til C. H.; dér kunne eng. Kr., som rejse i fremmede Lande, opgive deres Adresse, og Breve til rejsende Englændere besørges derfra. 11. Febr. 1896 blev den store Sal i C. H. aabnet af Hertugen af York, og ved den Lejlighed holdt de 2 eng. Ærkebiskopper Taler, i hvilke de antydede Muligheden af, at C. H. med Tiden kunde komme til at afgive Plads til en eng. Nationalsynode, naar de 2 provinsielle Synoder en Gang blive afløste af en saadan.

Church Missionary Society (C. M. S.), det kirkl. Missionsselskab, opstod 1799 som det tredje i Rækken af de store eng. Missionsselskaber fra Slutn. af forrige Aarh., men i Omfang og Betydning det største af alle evgl. Selskaber. Baptisterne gjorde Begyndelsen 1792 (se Art. Carey), derefter fulgte *London Miss. Soc.* (L. M. S.) 1795, hvori Mænd fra forsk. K. mødtes. Men Trangen til en kirkl. Mission førte til Dannelsen af C. M. S. ved Præster (Ch. Siemeon, J. Venn, Th. Scott, J. Pratt) og Læg-mænd (Wilberforce, Thornton, Grant) af den evangeliske Retning i den eng. K., der siden altid har haft et Hjemsted i det. Biskopperne holdt sig længe tilbage, og den højkirkl. Retning har samlet sig om *Soc. for the Propagation of the Gospel* (S. P. G.), foruden Universitetsmissionen og forskellige Broderskaber og koloniale Stiftsmissioner. Nu staa de fleste eng. Biskopper formelt som Vicepræsidenter, Ærkebiskoppen af Canterbury som Vicepatron for C. M. S. Men den egentlige Ledelse har en Komité af 24 valgte Læg-mænd samt nogle gejstlige Medlemmer, med Bistand af en *honorary secretary* og lønnede Sekretærer for de forskl. Grene af Virksomheden. Et Net af *district associations* omspænder England, af hvis 14,441 Sogne de 3582 støtte C. M. S.,

5320 S. P. G., 2076 dem begge, og kraftige Hjelpeforeninger i Kolonierne sende ikke alene Penge, men ogsaa Missionærer; 300 af Selskabets Udsendinge underholde sig selv eller underholdes af enkelte Personer (*substitutes for service*) eller mindre Kredse (*our own missionaries*). Aarsindtægten er naaet op over 6 Mill. Kr., der overvejende komme fra Englands Middelklasser igennem Missionsbøsser, Salg af Arbejder, Søndagsskoler og Møder (et Landsogn paa 300 Mennesker har Aar efter Aar givet over 2000 Kr.); men der kommer ogsaa store Gaver, saaledes i 1897 over $\frac{1}{2}$ Mill. Kr. fra en unævnt, og Legater paa 900,000 Kr., ja 1,300,000 Kr. Det fortrinlige Maanedsskrift *Ch. Miss. Intelligencer* og det populære *Ch. Miss. Gleaner* vedligeholde Missionsinteressen, og et stort Arbejde sættes ind paa at udbrede Oplysning om og vække Iver for Missionen ved Skrifter og Møder (*simultaneous meetings*); en *gleaners union* samler 90,000 Medl. (mest Kvinder) til virksomt Medarbejde.

C. M. S. udsendte 1804 sine første Missionærer, hvilke det fik fra Jänickes Anstalt i Berlin, men først 1809 meldte sig dets første eng. Missionær, og 1815 den første eng. Præst; s. A. oprettedes dets Uddannelsesanstalt i Islington (London), der har givet det over 500 Missionærer. Men det fik endnu længe saadanne (110) fra Tyskland, først fra Jänicke (Johnsen i Sierra Leone, Rhenius i Tinneveli), senere fra Basel (Weilbrecht, Leupolt, Pfander i Nordindien, Gobat, Krapff, Rebmann i Østafrika). Nu er der over 200 Mænd fra de engl. Universiteter (særlig Cambridge) iblandt dets 502 Missionærer, 392 af disse ere ordinerede, 44 Læger. Desuden har det 240 ugifte Kvinder i Missionen, hvorhos 125 fra *Church of England Zenana Miss. Soc. (C. E. Z. M. S.)* arbejde i Tilslutning til det, foruden andre fra *Soc. for Promoting female Education in the East (F. E. S.)* samt *The Zenana Bible and Medical Mission (I. F. N. S.)*. Det tæller 207,000 døbte — det sidste Aar døbtes over 16,000 (deraf 8000 voksne) — og 29,000 Katekumener med 341 indfødte Præster og 93,000 Børn og unge i Skolerne. Dets første ledende Sekretærer vare Th. Scott og J. Pratt; siden fik Værket det kraftigste Opsving under H. Venn (1841—72), han fæst slog som Maalet at gøre de indfødte Menigheder *self supporting, self governing* og *self extending* og gjorde det første Skridt i den Retning i Sierra Leone 1862, men snarest for tidligt. Det besluttedes i 1887 at modtage enhver tjenlig Kandidat til Missionstjenesten uden Hensyn til Pengemidlerne, og i de følgende 7 Aar er der udsendt 660, mest Kvinder (imod 900 i de forudgaaede 60 Aar), men ikke alle have til Hensigt at blive derude. C. M. S. udmærker sig ved evangeliske Grundsatninger med Fordragelighed overfor andre K. og virker i god Forstaaelse med de engl. Dissenters, modsat S. P. G.; det trak sig saaledes tilbage fra Madagaskar af Hensyn til L. M. S. Derimod forarger det de højkirkl. ved at modtage omvendte fra de østerlandske K., særlig i Palæstina. Det holder sig ikke ensidigt til en enkelt Virkemaade, men anvender baade Rejseprædiken og Skolegerning, Læge- og Zenanamission med Hospitaler og Børnehjem.

Selskabet fører Navnet C. M. S. for Africa and the East, og det begyndte 1804 i Vestafrika, nu 24,000 (døbte) Kr. Fra Sierra Leone, hvor Kirken (11,000 Kr.) nu er selvstændig, kun med en engl. Biskop, med uadvortes, Kirkelighed, men slette sædelige Forhold, udgik 1843, ved hjemvendende Negerkristne, Missionen til Yurubalandet (Abeokuta og Lagos) og 1857 Nigerrmissionen, med lutter sorte Arbejdere (under S. Crowther), men efter C.s Død 1891 organiseret paany med engl. Missionærer. I Østafrika optoges Arbejdet 1844 (Krapff i Mombasa), af de 12,000 Kr. findes de 10,000 i Ugandamissionen, optaget 1876 efter Stanleys Brev om Kong Mtesa og ført videre under mange Trængsler (Hanningtons Mord 1885) og Kampe (Mackay 1878—90) med Hedenskab, Islam og romerske Udsendinge, der næppe endnu ere til Ende med det britiske Protektorats Oprettelse; sidste Aar døbtes 3751. Missionen i Abyssinien (Gobat, Krapff) er opgivet, den i Egypten (Kairo) optaget paany 1882, de i de øvrige tyrkiske Lande gjorde Missionsforsøg (Kølle i Konstantinopel) alle opgivne, undtagen de i Palæstina (siden 1851, kun 1400 Kr.). I Bagdad har C. M. S. en Muhammedanermission siden 1882 og i Persien (Julfa ved Ispahan) siden 1875.

Men Selskabets Hovedvirksomhed gælder Indien (siden 1813): 228 Missionærer og 54 ugifte Kvinder foruden 150 fra de kvindel. Hjelpeelskaber, 180 indfødte Præster, 3340 andre Hjelpere og 125,000 døbte. I Nordindien 20,000 Kr. i Bengalen (3200 kr. Santaler); Nordvestprovinserne med Oudh; Pendsjab med Zenanamission, Højskoler og teologiske Skoler (French) og Børnehjem, Lægmission i Kashmir (Elmslie 1865), Rejseprædiken (Gordon) og Arbejde med Fremgang blandt Muhammedanerne, særlig i Pendsjab (Imaduddin). Sydindien (Madras 1814) tæller dog endnu det største Antal Kr. (91,000), særlig i de gamle Missioner: Tinneveli 48,000 døbte (Rhenius, Sargent), Travankur 30,000, i Telugu (Noble i Masulipatam 1841) er der indsamlet 10,000 Malaer. I det vestl. Indien (Bombay) kun 2700 Kr., og paa Ceylon (siden 1817) kun 9000 Kr. Ogsaa Mauritius (fra 1856) med 1900 kr. indiske Kulier regnes til den indiske Mission. — I Kina har C. M. S. arbejdet siden 1845 (Shanghai), nu 57 mandl., 52 kvindel. Missionærer og 9700 døbte. I Midtkina (Che-kiang) er Fremgangen ikke stor, bedst i Ningpo og Landdistrikterne Chuki og Tai-chow, i Sydkina heller ikke i Hongkong og Kwangtung, men betydelig i Fu-kien blandt Landbefolkningen (7200 døbte og 10,000 Katekumener) og stigende efter Missionærmordene i Ku-cheng 1895, mindst i Hovedstaden Fu-chow. I Vestkina er der arbejdet siden 1892 i Se-chuen. — Paa Japan (siden 1869) har C. M. S. 31 mandl. og 34 kvindl. Missionærer og 3300 Kr. paa Sydøen (Nagasaki), Hovedøen (Osaka og Tokio) samt Nordøen (Hakodate, iblandt Ainoerne). — Paa Ny-Zeeland begyndte C. M. S. 1814 (ved S. Marsden). De 1841 indsamlede 35,000 Kr. og Katekumener tabtes til Dels under Maorikrigene. Nu 17,000 døbte, og der missioneres blandt den lille Rest af Hedninger (Kingiter). — Endelig har C. M. S. siden 1822 en vidtstrakt og besværlig, men lønnende Mission blandt Indianere

og Eskimoer i britisk Nordamerika, der fra Red River (Manitoba) har bredt sig omkring Hudsonsbugten (Biskop Horden) og ud mod Ishavet (Biskop Bompas) og det stille Hav (Metlakahla). Nu er her 7 anglikanske Bispedømmer og 14,000 Kr. V. Sn.

Church of England Sunday School Institute, se Søndagsskoler.

Church of England Working-Men's Society er en Arbejderforening, der virker for at støtte den arbejdende Klasse i Troen paa Jesus Kristus, saaledes som denne læres i den eng. K. og er udviklet i *Book of Common Prayer*. Den har Filialer i mange af de større eng. Byer.

Chydenius, Anders, finsk Præst, Politiker og berømt Nationaløkonom, af en Familie, som har talt flere fremragende Personligheder, blev født i Sotkamo 24. Febr. 1729, hvor Faderen var Kapellan. Han blev Student i Åbo 1745, studerede i Upsala 1750—53 og blev *Mag.* i Åbo 1754; 1753 var han bleven præsteviet og virkede først som Kapellan i Nedervetil, blev 1770 Sognepr. i Gamla Karleby, 1779 Provst og *Dr. theol.* og døde i Karleby 1. Febr. 1803. Det teol. Selskab i Upsala prisbelønnede hans »Predikninger öfver Tio Guds bud« (1781—82) og »Predikningar öfver andra hufvudstycket« (1784). C.s største Fortjeneste er dog hans omfattende Virksomhed paa det økonomiske Omraade. Han udgav her fl. betydelige, prisbelønnede Skrifter om Engkultur, Emigration, fri Sejlads, »Källan till Rikets vanmägt« (1765), hvori C. 11 Aar før den berømte Skotte, Adam Smith, fremfører de samme Teorier, som denne, nemlig Betydn. af Arbejdets Frihed. Af hans mange Værker kan endnu nævnes: »Den nationela vinsten«, »Rikets hjelp genom en naturlig finanssystem« og »Huruvida landthandel är nyttig eller skadlig«. C. udøvede selv en betydelig Lægegerning i sin Menighed, og 1799 udgav han »Tankar om koppypningen för Finlands allmoges«. A. N.

Chyträus, David (Kochhæfe), tysk luth. Teolog, fødtes 26. Febr. 1530 i Ingelfingen og studerede i Tübingen under Schnepf og Camerius. 1544 kom han til Wittenberg og blev vel modtaget af Luther og Melanchthon; især tog den sidste sig kærlig af ham. Efter at have oplevet Schmalkalderkrigens Ulykker og foretaget store Rejser blev han 1551 Prof. i Rostock. Her blev han hele sit Liv, idet han standhaftig afsløg alle Kaldelser andetsteds fra (ogsaa fra Danmark 1552 og 1557), og hans Anseelse steg bestandig. Hans hyppige Rejser bragte ham i Forbindelse med Datidens bekendte Mænd, og hans Navn blev kendt viden om, saa at endog Kejser Maximilian II bad ham komme til Østerrig, for at ordne de protest. Menigheder dér. 1569 foretog han denne Rejse og kom senere i lignende Hverv til Steiermark og viste ved disse Lejligheder store praktiske Evner. Hans fredelige Natur holdt ham, saa vidt muligt, borte fra Samtidens bitre Stridigheder; Partimand var han ikke. Derimod deltog han i Arbejdet paa Konkordieformlen (s. d. Art.), idet han 1576 deltog i Affattelsen af den Torgauske Bog. Hans Andel i Konkordieformlen er dog sikkert ringe; han har selv en Gang erklæret, at ikke et Ord i den stammer fra ham, da Andreæ altid kasserede hans For-

slag. Men han underskrev den og forsvarede den, om end ofte — særlig i Breve til danske Venner — noget køligt. Af hans Værker have kun de kirkehistoriske større Betydning, saaledes hans *Chronicon Saxonie ab a. 1500—1595* og hans »Geschichte der augsb. Konfession« (Frankf. 1578), særlig paa Grund af de mange Kilder han deri, om end noget ukritisk, samlede og optrykte (O. Krabbe, D. Ch., Rostock 1870). J. P. B.

Ciampini, Giovanni Giustino, rom.-kat. Arkæolog, f. i Rom 13. April 1633, var i mange Aar knyttet til det pavelige Kancelli. 1668 begyndte han Udgivelsen af det kritiske Tidsskrift *Giornale de' Letterati*, og paa hans Tilskyndelse dannedes der 1671 et rom. Akademi for Studiet af Kirkehistorien. Sin Interesse for Naturvidenskaberne lagde han for Dagen ved det 1677, under Dronning Kristinas Protektion, oprettede *Academia Physico-Mathematica*. C. har efterladt sig mange lærde Arbejder, bl. a. Skrifter om de rom. Monumenter (*Vetera Monimenta I—II*, 1690—99) og om Constantin d. st.s. kirkl. Byggeforetagender (Rom 1693), og han samlede i sit Palads en stor Mængde Oldsager og fysiske Instrumenter. Han døde 12. Juli 1698 af en hidsig Feber, som han havde paadraget sig ved kemiske Forsøg. Hans Skrifter bleve i 3 Bd. udgivne af Giannini (Rom 1747); denne Udg. indledes med en Biografi af Forf.

Ciborium (af det gr. *κιβώριον*, Frugtgemmet for den ægypt. Plante *κολοκασίου*, en *Nymphaea*; ogsaa Navn paa en Slags Bæger) er Navn paa den tempelignende, taarnformede Overbygning (Baldakin) paa de kr. Altre, der endte i en Kuppel, som havde Lighed med et omvendt Bæger. Gr. kaldte ogsaa C. *κιβωτός*, *κιβώτιον* (Kiste), *κόγχη* (Muslingskal), *πίργος* (Taarn), *τρούλλιον* (Murskål), Lat. kaldte den *cymborium*, *umbraculum*, *tegimen*, *turris*, *arca* osv. Saadanne Overbygninger, der ofte vare rejste oven over de hedenske Gudestatuer, kom, som Katakomb-Billeder og Mosaiker vise, tidlig i Brug. Constantin d. st. skal saaledes have sat »Porphyrsejler og drejede Søjler fra Grækenland« over Apostlen Peters Krypte, og Gregor d. st. skal have gjort et C. over Peters Grav »med 4 Søjler af det reneste Sølv«. I Salonikis Kirker og i Sofia-Kirken i Konstantinopel fandtes der skønne Baldakiner, og Kirkerne S. Clemente og S. Agnese i Rom have endnu saadanne, der stamme fra en tidlig Tid.

Cilicium er et Bodsbelte, der i forskl. Former, ofte paa den med Legemet vendte Side besat med Pigge, bæres paa det bare Legeme af Munke og Eneboere af den strengeste Observans. Oprindelig brugtes Ordet om den Bodsdragt, i hvilken de bodfærdige stod i Atrium (S. 343 og 169).

Cimabue, Giovanni (eller som nogle ville: Benvenuto), florentinsk Maler, f. o. 1240, d. efter 1302. Hans tidligste paaviselige Arbejde er Madonna-Billedet i Firenzes Akademi, endnu overvejende bysantinsk baade i Opfattelse og Behandling (Lysene i Madonnas Klædebon er saaledes trukne op med Guld). Fra o. 1267 stammer Kunstnerens *Madonna Rucellai* (i Sta. Maria-novella i Firenze), som i festligt Optog blev ført fra Kunstnerens Værksted til sin Plads

i Kirken, et Værk, der gjorde Epoke i den florentinske Kunsthistorie. Skønt det bysantinske Skema er bibeholdt, er der dog saa megen Ynde og Finhed og Ungdommelighed i Hovederne, saa megen Fylde og Glød i Farven og saa megen Storladenhed i Anordningen, at Billedet endnu den Dag i Dag virker som noget af en Aabenbaring. 1272 er C. i Rom; efter den Tid har han og hans Elever malet Freskerne af det gl. og det nye Testamente i Overkirken af S. Francesco i Assisi (stærkt ødelagte, navnlig Korfreskerne). Antike Reminiscenser ere aabenbare her: Solen fremstilles som en nogen Yngling (Helios), Dragterne have antikt Snit, enkelte Gestus ere direkte nedarvede fra Antiken, og flere Kompositioner paavirkede af antike Sarkofag-Relieffer. Men i endnu højere Grad er Stilen bysantinsk: Hovederne ere alvorlig-udtryksløse, kun faa Gestus staa til Figurernes Raadighed, Bevægelserne ere afmaalte og udpilede, Figurernes Størrelsesforhold bestemte efter deres indre Betydning (Jomfru Maria er større end Josef, denne atter større end Hyrderne paa Marken); egentlig Handling eller dramatisk Sammenspil er ikke givet — som i Freskerne af Giotto og hans Skole —, men Kompositionerne ere strenge og højtidelige, Figurerne tage sig ud som ophøjede Syner. C.s sidste bekendte Værk er Mosaiken i Domkirken i Pisa: den tronende Kristus mellem Maria (senere tilføjet) og Johannes, steds bysantinsk i Anordning og Udtryksmaade, storladent virkende og prægtig i Farven, der er som gennemstrømmet med Guld. Overhovedet maa man karakterisere C. som den sidste betydelige bysantinske Maler; han tilfører den bysantinske Kunst Friskhed, baade i Farve og Følelse, men han sprænger ikke det overleverede Skema (H. Thode, Franz v. Assisi u. die Anfänge d. Kunst d. Renaissance in Italien, Berlin 1885; Strzygowski, C. u. Rom, Wien 1888).

F. Bt.

Cingulum. Til den præstelige *Alba* (Messe-skjorte, se S. 45) hørte, i det mindste fra Beg. af 7. Aarh., i Reglen det liturgiske Bælte (c., ogsaa kaldet *cinctorium*, *zona*, ζώνη), i hvilket de allegoriserende Liturgikere i Middelalderen (t. E. Durand) saa et Symbol paa den sædelige Renhed, der sømmer sig for K.s Tjenere. (Lk. 12, 35). Indtil Beg. af 12. Aarh. var C. som oftest uden Prydelser, men senere blev det baldyret med Liljer, Fisk og andre allegoriske Figurer. I Sens mener man at eje Thomas Becket's C., og i flere Kirker fra den senere Middelalder gemmes der prægtige liturgiske Bælter. I den gr. K. bærer kun Biskoppen og Præsten, ikke Diakonen, det liturgiske Bælte. — De Bælter, der nu høres af rom.-kat. Præster ved Gudstjenesten, kunne være af Lærred, Uld eller Silke, glatte eller baldyrede, med eller uden Kvaster og Fryndser. I den nyeste Tid pleje de rom.-kat. Præster at lade Bæltet gaa flere Gange om Livet (J. Braun, Die priesterl. Gewänder des Abendlandes, Freib. 1897, 43 f.).

Circumcellioner, se Donatisme.

Circumscriptionsbiller er Navn paa de pavelige Kundgørelser, der, efter Aftale med vedkommende Regeringer, træffe retsgyldig Afgørelse om Ærkebispedømmers og Bispedømmers

Oprettelse, Omfang og Indkomster. Stundum træde C. i Steden for Konkordater, stundum udstedes de i Forbindelse med disse. Ofte er der forud for saadanne C. gaaet kirkel. Stridigheder. Bekendte C. ere: *De salute animarum* af 16. Juli 1821; *Provida sollersque* af 16. Aug. 1821 og *Ad dominici gregis custodiam* af 11. April 1827; den første ordnede Forh. i Preussen, de 2 sidste Forh. i den øvrerhinske Kirkeprovin. I den nyeste Tid ere de rom.-kat. Bispedømmer for Englands Vedkommende ordnede ved Bullen *Universalis ecclesiae* af 1. Okt. 1850, for Nederlandenes ved *Ex qua die* af 4. Marts 1853, for Skotlands ved *Ex supremo* af 4. Marts 1878, for Bosniens og Herzegovinas ved *Ex hac augusta* af 5. Juli 1881. Ved *Benedictus Deus* af 17. Juli 1834 ordnedes Forh. i de nordamerik. Fristater, men senere ere der, ved Propagandaens Mellemkomst, uden C., oprettet flere nordamerik. Bispestole.

Cisio Janus (*Cisianus*, *Cisivanus*) var Navn paa en Slags Kalender paa Vers, der oprindelig i 24 lat. Heksametre (2 for hver Maaned) indeholdt Fortegnelser over de ubevægelige Kirke- og Helgenfester, der bleve antydede ved en eller et Par Stavelser. Maanedens Vers havde i Reglen lige saa mange Stavelser, som den har Dage, og den første Stavelse af Helgenens eller Festens Betegnelse stod paa en Plads, der angav dens Datum (*Sillaba quæque diem, duo versus dant tibi mensem*). Den begyndte oprindelig saaledes: *Cisio Janus Epibi vindicat Oc* (3: *Octava Epiphaniæ*), *Feli, Mar, An — Prisca, Fab, Ag, Vincen, Tim, Paulus, nobile lumen*. I Tidens Løb blev der føjet flere og flere Helgener ind, og den blev ofte omarbejdet af Hensyn til de stedlige Helgener. Paa Reformationstiden blev den, navnlig ved Melanchthons Hjælp, ved Udeladelse af mange Helgennavne, bragt i en elegantere Form. Stundum blev C. J. ogsaa efterlignet paa de nyere Sprog.

Cistercienser-Ordenen er en selvstændig Gren af Benedictiner-Ordenen. Den voksede frem fra Cîteaux, et Datterkloster fra Eremitboet Molesmes (i Stiftet Châlons), hvis Leder, den hl. Robert, 1098, paa Grund af Eremiternes Genstridighed, udvandrede med 20 Mand til det sumpede Cistercium i Bourgogne (Depart. Côte d'Or) for at føre et asketisk Liv efter Benedicts oprindelige Regel. Robert vendte allerede 1099 tilbage til Molesmes, hvor han døde, men hans Efterfølger Alberic gav Klosteret selvstændige Statuter, og Paschalis II stadfæstede 1100 den nye Orden. C.s verdenshistoriske Fremtid afgjordes, da den hl. Bernard (se S. 271) traadte ind i Ordenen 1113. De 4 første Døtreklostre, der ogsaa siden spillede en særlig Rolle for Ordenen, vare: La Ferté (1113, i Stiftet Châlons), Pontigny (1114, i Auxerre), Clairvaux og Morimond (1115, i Langres), men hvert af disse fik snart talrige Døtreklostre. 1116 holdtes det første Generalkapitel. Moderklosters 3. Abbed, Englænderen Stefan Harding (d. 1134), gav Konstitutionen *Charta charitalis* (godkendt 1119 af Calixt II), det for Munkevesenets Udvikling saa vigtige Ordensstatut, som foruden at indskærpe den oprindelige Benedictiner-Regel og sørge for Uniformitet i alle Klostrene, ordnede en mønster-

værdig Centralstyrelse, der bestemt afveg fra Cluniacenserne. Hos disse var Abbedmagten næsten absolut, men C. indskrænkede den. Abbederne ere vel Klostrenes Ledere, men de uøve deres Magt under Overledelsen af Generalkapitlet, hvor aarlig alle Abbeder bør samles (den store Udbredelse medførte siden Formildelser heri). Alle Klostre skulle visiteres aarlig, selv Moderklostret (hvorved man kunde sikre sig for en Gentagelse af Clunys Ulykker under Abbed Pontius), dette dog kun ved de 4 Proto-Abbediers Ledere, der iøvrigt sammen med Cîteaux's Abbed have Overledelsen. Specialjurisdiktionen afhænger af Klostrenes Stilling som Døtreklostre; hvert Moderkloster leder gennem sin Abbed (*pater abbas*) Visitationen af sine Døtreklostre, disse atter Visitationen af deres egne Aflæggere. Cîteaux's Abbed bliver valgt af alle Abbeder, han og de 4 Proto-Abbeder ere stemmeberetigede ved de øvrige Klostres Abbedvalg. Alle C.-Klostre falde saaledes i 5 Grene (*lineæ*). Livet i Klostrene skal føres i streng Tarvelighed og Gudsfrugt; Bygninger, Bohave, Klæder, Redskaber osv. ere uden Smykke; Guld- og Sølvkar forbydes; modsat Cluniacenserne Kirkepragt skulle C.s Bedehuse (*oratoria*) kun smykkes med et simpelt Træ kors. Profanvidenskabelige Studier, ja selv Digtekunsten tilstedes der intet Hjem i C., og selv senere, da Livet ændredes, har C. kun virket lidt for disse Formaal. Klostrenes Underhold skaffes til Veje ved Agerbrug og Kvægavl; disse Erhverv drive Lægbrødrene (*conversi*), der ogsaa bestyre de særlige Landgaarde (*grangia*), som C. anlagde udenfor Klostrene; de kunne ikke blive Munke og gøre derfor ikke Kortjeneste eller føre beskueligt Liv, men svare iøvrigt, modsat de klerikalt-aristokratiske opfattede »Munke«, nærmest til det oprindelige Begreb af en Benedictiner. Desuden antager C. særlige Lønarbejdere (*familiares*), der staa under Konverserne.

C. eller Bernhardinerne, som de ikke med Urette kaldes, kunde snart glæde sig ved en storartet Udbredelse og Indflydelse, og Gaver strømmede ind til dem. Baaede deres kontemplative og aktive Liv blev Forbilleder i vide Kredse. C.-Abbedierne blev virksomme Kulturpionerer, der fremmede Agerbrug, Kvægdrift og Mejerivæsen; deres Grangier vare Datidens Landbrugsskoler. Ledere af dem, *grangarii*, stode Klostrets *cellarius* til Regnskab, Produkterne solgtes gennem Oplagshuse i Byerne (*domus lapideæ*). C. opdyrkede Sumpe, ryddede Skove, anlagde Frugt- og Vinhaver, hvor Klimaet tillod det, indførte fra Frankrig en Mængde Planter; Haandværk og Industri fandt Hjem hos Ordenen. I England har C. bidraget til Ulindustriens Fremme. Gennem dens Hospitaler, Xenodokier og Skoler fuldbyrdes et stort Barmhjertighedsværk. Missionen blandt Løver (Berthold fra Loccum, d. 1198), Vender, Obotritter og Preussere (Biskop Christian, d. 1245) staa i stor Gæld til C., der ogsaa var virksom for Germaniseringen af Østtyskland (Loccum, Doberan, Dargun, Colbaz, Oliva). I kirkelig Henseende blev den Pavemagten en stor Støtte, og den optog Kamp mod Vranglærere (Bernard). 1215 foreskrev Laterankonciliet Orde-

nerne efter C.s Mønster at holde aarlige Generalkapitler, og fra pavelig Side skænkedes store Begunstigelser til C., hvis Moderklostres Abbed fik første Plads paa Koncilierne blandt Ordenernes Repræsentanter, ligesom C.s Abbeder i de forskellige Lande deltog med Rigmens Prælater i Behandlingen af Landenes Anliggender. Ridderordenerne, der i Spanien og Portugal kæmpede mod Maurerne (som Calatrava-, Avis-, Lazarus-, Christus- og Alcantaraordenerne) tillempe C.s Regel. — For den kirkel. Musik har C.s rensede Korsang spillet en Rolle, og Ordenen har sat en Ære i at bruge prægtige Koralbøger med fint udførte Miniaturer.

C.s Klostre udgjorde en egen Gruppe med særlige Bygningsejendommeligheder. Længe fastholdt de en puritansk Simpelhed uden overdreven Dekoration; derimod udmærkede de sig ved en fuldenendt teknisk Behandling. Karakteristisk for Klosterkirkerne var det lige afsluttede Kor, Manglen af Taarne, Tagrytterne, det store Langhus (af H. til de talrige *conversi* og *familiares*) og de mange Smaakapeller ved Koromgangen (eller, hvor denne manglede, i Tværskibenes Østside) af H. til Munkenes Privatgudstjenester. De ofte enorme Klosterbygninger med deres Gaarde, Forretningshuse, Herberger, Sygehuse, Stalde, Smedjer, Møller osv. vidnede om den mangeartede Virksomhed, som her øvedes. Snart trængte dog Pragtsyge ogsaa ind i C., og deres Kirker kunde da kappes med de nye, storartede Stiftskirker (godt bevarede C.-Klostre: i Frankrig Fontenay; i Tyskland Maulbronn og Bebenhausen i Würtemberg, Doberan i Mecklenburg; paa Sicilien Monreale).

C.s Klostre bredte sig over hele det romskat. Europa. 1130 talte man 30 Klostre, allerede 1152: 280, og inden Middelalderens Slutning fandtes o. 740. Morimond, der var Moderkloster til de fleste tyske, havde 214 Døtreklostre, Clairvaux endog 353. Det første Kloster i Tyskland var Altkampen (1122), i England Waverley i Surrey (1128). Til Danmark kom C. ved Erkebiskop Eskils (se d. A.) Venskab med den hl. Bernard. 1144 grundlagdes Herrisvad i Skaaene, derefter Esrom, Aas, Sorø, Knardrup, Holme, Tvis, Vitskøl, Øm, Løgum og Guldbolm eller Ry (se de Art.); et Nonnekloster fandtes i Roskilde. Her, som overalt, overvældedes Ordenen med Godser og Privilegier. Til Norge kom C. fra England 1146 og grundlagde Lysekloster ved Bergen; hertil kom 1147 et Kloster paa Hovedøen ved Oslo, Tuterøen (1207) og Nonneklostret Nonnesæter. I Sverige havde C. Alvastra (1144), Nydala (1144), Varnhem (1148), Saba eller Juleta (1160), Gutvalla eller Roma paa Gotland (1163), Skokloster og Sigtuna (13. Aarh.); endnu 1486 stiftedes et i Dalarne (Gudsberga eller Husby); Nonneklostre: Gudhem (?), Vreta (1162), Vårfruberga paa Fogdø (1233), Riseberga, Askeby (Slutn. af 12. Aarh.), Solberga paa Gotland, Byarum (13. Aarh.). I alle 3 Riger (Provinser *Dacia*) har C., foruden ved det sædvanlige Kulturarbejde, indlagt sig Fortjeneste ved Udryddelse af Levninger af Hedenskab.

Siden 1270 indtraadte en Stilstand i C.s Udbredelse, og Forfaldet blev snart tydeligt. Allerede Tiggermunkenes Udbredelse med deres ivrige Prædiken og indre Mission havde vist den

aristokratisk-fornemme Godsejer-Kongregation, at Tiderne havde ændret sig. Konkurrencen medførte vel, at C. lagde sig efter de hidtil forsmøtte Studier. 1245 besluttede man at oprette i det mindste eet *studium* i et Kloster i hver Kirkeprovins, og nu samlede Bernards Disciple til videnskabeligt Arbejde i Paris, Montpellier, Oxford osv. Men den ophobede Rigdom i disse Herrekloster havde medført Slappelse, Benedicts Regel gik man nu uden om; man tilsidesatte *Charta charitatis* og stræbte efter Exemptioner og Privilegier som Tienderet, Birkeret (der opr. vare forbudte), man inkorporerede Sognekalde og bestyrede dem med slet lønede Vikarer osv. 1265 havde Clemens IV's Fortolkning af *Charta* allerede vist Tendensen. Forgæves søgte Generalkapitler at reformere. Benedict XIII's reformerede Konstitution (1335) blev uden større Følger. Observans-Kongregationer opstod nu (1423 i Kastilien, 1497 i Toscana) for snart atter at synke hen. De betydeligste Reformere fremkom først efter Reformationen (se Feuillanter og Trappister). Imidlertid var C.s Sol forlængst dalet. Siden 14. Aarh. herskede ved Siden af det aandelige Forfald ogsaa det økonomiske; det nu langt fra mønsterværdige Agerbrug medførte finansielle Kriser, samtidig følte Staterne Trykket ved, at de store Jordegodsere laa under »den døde Haand«. — Reformationen ophævede C.s Klostre i det evang. Tyskland, Norden og England. I de rom.-kat. Lande kom Stormen paa Oplysningstiden. Østerrig og Belgien udgj. C. 1783, Frankrig 1790. Her solgtes 1791 Moderklosteret; Kirken, de burgundiske Hertugers St. Denis, nedreves, og den 1846 af Abbé Rey i Citeaux anlagte Opdragelsesanstalt for forsmøtte Bern ophævedes 1888; lignende Vandalisme øvedes mod Clairvaux (se d. Art.). 1803 ophævede Baiern C., 1810 Preussen, 1834 Portugal, 1835 Spanien, 1841 slog Schweizerkantonerne ind paa samme Vej, og siden 1866 Italien. Nu findes 32 C.klostre i 4 Kongregationer (en østerrigsk-ungarsk, belgisk, ital., schweizisk-tysk), der siden 1891 have en fælles Ordensgeneral (*præses generalis*); hertil komme Trappisterne (56 Klostre) og Kongr. fra Sénanque (fra 1867, 5 Klostre). — Ordensdragten, der oprindeligt var brun, blev allerede i 12. Aarh. hvid med sort Bælte, sort Skapulær, sort Kabuds; ved Kortjenesten bæres Mozzetter, udenfor Klostret en graa Kappe (*fratres grisei*). C. bede *Breviarium monasticum* i en gl. Recension. En Orden som C. har naturligvis talt talrige fremragende Mænd; foruden de mange »hellige« og »salige« har den givet K. 2 Paver (Eugen III, Benedict XII), 40 Kardinaler, talrige Bisper. Paa Literaturens Omraade staar C. i Baggrunden; dens Stormand her er Bernard. Dog have Klostrenes Annalister stor Betydning for Historiegranskningen, og en C.-Historiker af Rang er Otto af Freising.

C.-Nonner eller Bernhardinerinder fremstod allerede 1120 (1. Kloster: Tart i Langres), de sættes i Forbindelse med Bernards Søster, Humbeline. Trods Regelens Strenghed bredte de sig overalt, især i Spanien. Det vigtigste Kloster her var *las Huelgas de Burgos* (1187), der dannede en selvstændig Kongregation med

Generalkapitel. Fra det udgik 1596 en Reform (Rekollektion); en anden skyldes C. i Savoyen: *Bernardines reformées de la Providence* (kom 1622 til Frankrig). Den vigtigste Reform i Frankrig foretog dog Angelica Arnauld (S. 145) i Port-Royal des Champs ved Versailles (stiftet 1202) i Aarene 1608—22. Hendes Forhold til Jansenisterne medførte, at hun overlod St. Cyran o. fl. sit Kloster og flyttede med sine Nonner til Port-Royal i Paris, der ogsaa rantes af Regeringens Had til de fromme augustinske Teologer; dog led det ikke samme Skæbne, som Klostret ved Versailles, der 1708 ødelagdes til Grunden (Helyot, *Histoire des ordres* V 341 f.; Janausche, *Origines Cist. I*, Wien 1877; Brunner, *Cistercienserbuch*, Würzh. 1881; Winter, *Die C. des N.O. Deutschlands I—III*, Gotha 1868—71; Stud. u. Mitteil. aus d. Benediktiner og Cisterc.-Orden, 1887 f.; M. Heimbucher, *Die Orden und Kongreg. der kath. K.*, Paderb. 1896, I, 218 f.). J. O. A.

Cisterne. I den regnløse Sommertid i Palæstina er det ofte vanskeligt at skaffe det fornødne Vand. Hvor Kilder findes med stedse rindende (»levende« sml. Joh. 4, 10 f.) Vand, anses de for et uskattekligt Gode, og Vandet fra dem ledes ofte med stor Møje ind i Byerne (2 Kong. 20, 20 og Art. Siloah), ligesom ogsaa Stednavne hyppig vise, at en By er vokset op omkring en Kilde. Ogsaa Brønde findes, hvor Grundvandet samler sig; de vare hyppig en hel Bys, i Nomadeegne Stammers, Ejendom, som andre kun vanskelig fik Adgang til, og hvorom der ofte førtes Strid (1 Mos. 21, 25; 26, 15 f.). Men hyppigst maa man nøjes med en C. o: en Hule, hugget i Klippegrunden eller gravet i Jorden og muret i Bunden og Siderne, hvori man samlede Regnvandet om Vinteren. Endnu findes i Jerusalem en C. under næsten hvert Hus; i den samler man Vandet fra Tagene. Det samme var Tilfellet i Oldtiden (Jer. 38, 6; 36, 16). For at bevare Vandet mod Fordampning er C. gerne rummeligt i Bunden, og Aabningen foroven lukkes med et Dække. Gennem et Hul i Midten hejsede man Vandet op, men sædvanlig er det overdækket med en stor Sten (1 Mos. 29, 3 f.). Over det hele lagde man ofte Jord, for at uvedkommende ikke skulde opdage C. En tømte C. kunde bruges til Skjulested (2 Sam. 17, 18 f.), Fængsel (1 Mos. 37, 22; Jer. 38, 6) osv. I Krigstider søgte man at hærge Fjendens Land ved at ødelægge C., men det kunde ogsaa svie til Ødelæggeren, hvis han skulde blive i Landet længere Tid. — Mange C. findes endnu i Palæstina fra Oldtiden, og i det hele er Forholdet med C. ganske det samme som lige fra Tiden, før Israæliterne vandrede ind i Landet (5 Mos. 6, 11). C. J.

Civa (Siva eller Shiva), en af de vigtigste Guder i Indien, den 3. Person (Ødelæggeren) i den saakaldte Trimurti (»Treskikkelsen«, en Slags Treenighed, bestaaende af Brahma, Vishnu og C.). Det er uden Tvivl en seldgammel folkelig Guddom, som allerede tidlig identificeredes med den fra Vedatiden kendte Rudra (Stormguden), hvis Egenskaber overførtes paa ham. Navnet betyder den gunstige, heldbringende o. l., men stemmer ikke meget

med hans Karakter; thi han er skrækkelig at se til, har et 3. Øje midt i Panden, hvorfra den Ild udgaar, som skal fortære Verden; han er væbnet med Diskos, Trefork, Kølle, Sværd og Økse, hans Bælte er af Slinger og hans Halsbaand af Hjerneskaller; Halsen er blaa, og han er oversmurt med Aske, ler skrækkelig, taler og synger som en vanvittig osv. Han siges at residere paa Bjerget Kailāsa, omgivet af Skarer af skrækkelige Væsener, og Tyren er hans Attribut. Han har mange Navne, især kaldes han hyppig Mahādeva (den store Gud). Skønt han indordnes i det religiøse System som ligestillet med Brahma og Vishnu, sætte hans særlige Tilbedere, Civaïterne, ham dog over disse. I det hele repræsenterer han den mørke og blodige Side af Religionen. Til hans Dyrkelse høre Dyreofre, og utvivlsomt bunden den, forhen som nu, i fallisk Kultus. Han dyrkes nu til Dags baade i det nordlige og sydlige Indien under Skikkelse af Linga (o: Fallos) og har talrige Helligdomme, især i Benares. Dog er Civaismen ingenlunde den mest fremherskende Religion i Indien, særlig ikke i Nordindien; i Sydindien dyrkes han i lige saa stor Udrækning som Vishnu. Nogle have derfor ment, at han oprindelig var en specielt dravidisk (o: ikka-arisk) Guddom. En Mængde af den civaïtiske Literatur er affattet i de sydindiske Folkesprog, men den er i det hele af nyere Datum og tildels en ganske aandløs Efterligning af Vishnuismens Literatur, fra hvilken ogsaa Læren om Avatārerne (se d. Art.) er laant. Blandt de talrige civaïtiske Sekter skal her blot nævnes: de egentlige Civaïter, som dyrke ham under Skikkelse af en høj, faststaaende kegleformet Linga, som dog ikke gør noget obscønt Indtryk, Virāṇa-ṇaierne eller Lingaierne, som desuden bære en lille Linga af sort Sten eller lignende hos sig som en Amulet, fremdeles de saakaldte Fakirer (Yogin eller Gosain), omflakkende Gøglere og Taskenspillere, især i Nordindien.

C.s Hustru er Parvati, hyppigere kaldet Durgā. Med hende har han avlet Visdommens Gud, Ganēṣa, og Krigsguden Skanda. Hun optræder ogsaa under mange andre Navne, som Umā, Mahādevī og især som den frygtelige Kālī. Hun tænkes snart som en Personifikation af hele Naturen, snart som Gudinde for epidemiske Sygdomme (Kolera o. l.). Mange Civaïter dyrke kun Civa gennem hende; hun er Civas Cakti (d. e. Kraft), den kvindelige og udelukkende aktive Side af hans Væsen. Hovedsædet for hendes Dyrkelse er Bengalen, særlig Kalkutta (af Kālī) og dens Omegn. Forøvrigt dyrkes hun under mange forskellige Former, snart som en lysere og venlig Skikkelse, snart som den mørke, grusomme Gudinde, til hvem der bringes blodige Ofre (forhen endog Menneskeofre), og som hædres med vilde Orgier og usædelige Fester, hvor de mest obscøne Scener forekomme. Det er ret sandsynligt, at flere lokale Guddomme oprindelig ere sammensmeltede i hendes Skikkelse. Hun afbildes hyppigst sammen med Civa, men ogsaa alene som Kālī, en sort Kvindeskikkelse med frygtelige Træk, rød nedhængende Tunge og andre skrækkindjagende Attributer (jfr. Art. Indiske Religioner og den dér anførte Literatur). D. A.

Civilægteskab, se Ægteskab, borgerligt.

Claësso, Kristian Teodor, sv. Filosof, f. 7. Juli 1827, blev Student i Upsala 1847, Dr. phil. 1857 og s. A. Docent i praktisk Filosofi ved Upsala Universitet. 1859 indstilledes han som Nr. 1 til en Adjunktur i Upsala, men døde straks derefter 21. Nov. 1859. C. indtager en særlig fremragende Plads blandt Ch. J. Boströms Disciple. Dels var han allerede, før sit Discipelforhold til denne, dybt berørt af Hegels Filosofi, dels søgte han at overføre Boströms filos. Grundtanker paa andre Omraader end Filosofiens egne. I begge Henseender er han forskellig fra Boströms andre Disciple. Blandt disse kan han nærmest stilles ved Siden af P. Wikner. C. døde imidlertid saa tidlig, at han ikke kunde indfri de rige Løfter, han gav om sig. Hans Skrifter blev udgivne straks efter hans Død af hans Broder tilligemed en af denne forfattet Biografi og en Karakteristik ved C. J. Sahlén, Boströms Efterfølger paa Lærestolen i Upsala. Særlig Opmærksomhed fortjener den sprogfilos. Afhandling, der er optaget i »Nord. univ. tidskrift« for 1858. Her udvikler han Boströms etnologiske Grundbegreber (se S. 372). Under omsigtsfuld Brug af den moderne Sprogforsknings Resultater søger C. at hævde de respektive Nationers aandelige Karakterer som selvstændige Personligheder, der da ere den egentlige Grund til Sprogens Forskeligheder, som hverken lade sig forklare af det alm. Menneskevæsen, ikke heller af det guddommelige Væsen som saadant. C.s Afhandlinger, Recensioner og andre Arbejder i Blade og Tidsskrifter vidne ogsaa om hans alvorlige, religiøse Sind. P. E.

Claïrvaux (Clara vallis), et af Cisterciensernes første Døtre-Abbedier, grundlagt 1115 af den hl. Bernard ved Aube i Stiftet Langres. Stedet, der skænkedes af Hugues af Champagne, var dengang vildt og udyrket og kaldtes Malurtdalen, men de flittige Munke skabte snart Dalstrøget om. 20 Aar efter Stiftelsen blev C. nybygget, og 1153 talte man 700 Munke her. I 12. Aarh.s anden Halvdel forøgedes atter Komplexet, og Hovedkirken, indviet til Vor Frue, ombyggedes. Klostret blev, som det 2. Moderkloster til de talrige Cistercienser-Abbedier og som Bernards Mønsterbo, Genstand for de rigeste Gaver, og dets Kostbarheder og store Bibliotek vare vidt bekendte. 1562 led Bygningerne meget, da Soldater besatte C. I 18. Aarh. ombyggedes C. omtrent helt, og kun faa Rester af det oprindelige bleve tilbage. Paa Revolutionstiden havde C. endnu 40 Korbredre, 20 Converser og talrigt Tjenerskab; Indtægten var aarlig 70,000 Livres; Klosterbygningerne med de omfattende Conventshuse, Kirke, Skoler, Sygehuse, Gæstehjem, Forraadshuse, Teglværk, Møller, Smedje osv. vare en hel By. I Jan. 1792 solgtes C.; Kirken blev en Tidlang Glasfabrik og derefter nedbrudt; Klostret blev Frankrigs største Tugthus og rummer o. 1500 Straffefanger, hvis Liv for saa vidt minder om Munkenes, som de selv skulle tilvejebringe, hvad de behøve. Fra en Høj ved C. knejser den hl. Bernards Støtte. J. O. A.

Clapham Sekten var et Spottenavn for en Kreds, der hørte til det saakaldte evangeliske Parti i den eng. K., og som 1800—1815 sam-

ledes i den sydlige Forstad til London, efter hvilken den fik dette Navn. Dertil hørte John Venn, Sognepr. i Clapham, og Dr. Dealtry, hans Kapellan og senere hans Eftermand, og i Sognet boede ogsaa andre Medlemmer, bl. a. den rige Bankmand og Filantrop, John Thornton og hans Søn Henry, som støttede William Wilberforce i Parlamentet og i hans kirkl. Arbejder, George Grant, en af Direktørerne for det østind. Komp., Lord Teignmouth, som havde været Generalguvernør i Indien, og som virkede for Bibelselskabet, James Stephen, Fader til den berømte Essayist, og i nogle Aar William Wilberforce, Sjælen i det evang. Parti i London. Til de udensøgs Medlemmer hørte bl. a. Zach. Macaulay, Historikerens Fader, Præsten Th. Gisborne, Th. Babington, John Bowdler og Forfatterinden Hannah More, ligesom ogsaa Isaac Milner og Ch. Simeon af og til kom, dertil fra Cambridge. Mange Impulser til kr. Vækkelse skyldes denne Kreds, og fra den udgik fra 1801 *The Christian Observer*, gennem en Række Aar det evangeliske Partis Hovedorgan (James Stephen, The Cl. Sect, i hans: *Essays in Ecclesiastical Biography*, London 1891, 523 f., optrykt efter *«Edinburgh Review»* Nr. 161). C. E. F.

Clapton Sekten kaldtes en Kreds af Mænd i London, som i Beg. af 19. Aarh. arbejdede for det kirkl. Livs Fornylse. I Modsætning til den saakaldte Clapham Sekt (se ovenfor) fulgte den højkirkl. Grundsætninger. Dens virksomme Leder var Vinhandleren Joshua Watson (se d. Art.), som boede i den nordl. Forstad Clapton, tæt ved en anden Forstad, Hackney, hvor hans Broder var Sognepr., og hvorefter Kredsen ogsaa blev kaldt *The Hackney Phalanx*. W. var gift med Søster til Præsten Th. Sikes, en af Forløberne for den puseytiske Bevægelse, for hvilken ogsaa denne Kreds banede Vej. Dens Arbejde var iøvrigt af stor og blivende Betydning for den eng. K.s Udvikling (J. H. Overton, *The Anglican Revival*, London 1897, 13 f.). C. E. F.

Clara Sciffi, ital. Helgeninde, ældste Datter af Adelsmanden Favorino S., fødtes 16. Juli 1194 i Assisi. I Fasten 1212 blev hun stærkt greben af Frans fra Assisis Prædikener i Kirken San Rufino, og Palme-Søndag Aften skal hun have opsogt Frans i Portiuncula-Kapellet og dér have lovet Fattigdom, Kyskhed og Lydighed. Frans førte hende derpaa til de kvindelige Benedictinere i Assisi, og senere sluttede hendes Søster, Agnese, sig til hende. Familien søgte først at bringe de 2 unge Piger til at opgive Tankerne om et Klosterliv, men forgæves, og tilsidst klostergav C.s Fader, Moder (Hortulana) og hendes yngste Søster sig ligeledes. — Derpaa tog C. og Agnese Bolig i et Hus ved S. Damianos Kapel paa Monte Subasio, der staa endnu i samme Skikkelse som i C.s Dage, og Frans udarbejdede en Regel for hende og hendes »fattige Kvinder«. To Fransiskanere fik det Hverv at sørge for C. og hendes Veninder, og de fromme Kvinder i S. Damiano (»Damianistinderne«) sydede Alterduge og Messelæder til de fattige Kirker i Omegnen, plejede syge og anlagde en Have. C., der overlevede Frans i 27 Aar, levede længe nok til at se det fransiskanske Ideal blegne, og 1228 maatte hun endog værge

sig over for Gregor IX, der vilde bringe hende til at opgive den absolute Fattigdom. »Hellige Fader«, sagde C. til Paven, »giv mig mine Synders Forladelse, men prøv ikke paa at bringe mig til at forlade mine Pligter til at efterfølge Kristus«. C. vedblev til sin Død (11. Aug. 1253) at modsætte sig alle Ændringer m. H. til Fattigdomsloftet. Allerede 1255 blev hun helgenkronet, og hendes Lig blev stillet til Hvile i Kirken S. Chiara. 23. Sept. 1850 lod Pius IX i 7 Nabobiskoppers Nærværelse med stor Højtidelighed Graven aabne. — Clara-Nonnerne eller Clarisserne, der m. H. til Ordensdragtens Farve efterlignede Fransiskanerne, fik i Tidens Løb forskl. Regeler, og i 15. Aarh. søgte den hl. Colette fra Corbie (d. 1447) at føre dem tilbage til den strenge Observans. — I Danmark fik Clarisserne ved Grevinde Ingerd af Regenstein (se d. Art.) et Kloster i Roskilde, til hvilket Ingerd (1256) testamenterede sine store Ejendomme, ikke uden Indsigelse fra Familiens Side. Senere stiftede Kong Hans's Dronning, Christina, 2 Clarisse-Klostre, i Kbhvn og Odense. Det første (stiftet 1497), efter hvilket »Klareboderne« har Navn, bestod kun i faa Aar; det andet, der blev stiftet 1521, var den sidstoprettede klosterlige Stiftelse i Danmark. I Norge synes der ikke at have været Clarisser. I Sverige overlod Magnus Ladulås Clarisserne en Tomt paa Norrmalm i Stockholm, hvor nu St. Klara Kyrka staa; dette Kloster blev i Tidens Løb overordentlig rigt, navnlig fordi Clara-Nonnerne, da Byen Stockholm udvidedes, solgte store Stykker af deres Jord til Byggegrunde. Fr. N.

Clarendon. 30. Jan. 1164 sammenkaldte Kong Henrik af Anjou den berømte C.-For-samling af gejstlige og verdslige eng. Stormænd og forelagde den de Konstitutioner, der, især ved at indskrænke Gejstlighedens Jurisdiktionsret, skulde fuldende det System af en ensartet Rettergang, som Kongen med Held havde stræbt at gennemføre overfor de verdslige Stormænd. De 16 Konstitutioner (Teksten i Stubbs, *Select Charters*, Oxf. 1888, 135 f.; i Overs. i Gee and Hardy, *Documents, illustrative of English Church History*, London 1896, 68 f.) bestemte, at en verdslig Dommer skulde være til Stede ved de gejstlige Retter, og at en dømt Gejstlig skulde overgives til den verdslige Magt; ingen Prælat maatte uden kgl. Tilladelse forlade England; ved Valget af høje Gejstlige krævedes Kongens Samtykke, og den valgte skulde som Lensmand sværge Kongen Troskab. Saaledes synes Nationalkirken og Kongemagten sikret overfor Roms Centralisationstanker. Med politisk Kløgt havde Kongen i Forvejen sikret sig Prælaternes Samtykke, og selv Ærkebiskop Thomas Becket bifaldt tilsidst Konstitutionerne. Men efter ny Overvejelse nægtede han at sætte sit Segl under. Hermed gaves Løsnen til den nye Kamp mellem Kirke og Stat i England (se Art. Becket, S. 246). J. O. A.

Clareninerne (*Clareni fratres*), en Gren af Fransiskanerne, stamme fra Angelo fra Cortona (d. 1340 i Napoli), som, efter at Colestinerne (se d. Art.) vare opløste, trak sig tilbage til et ensomt Sted ved den lille Flod Clarene i Marc Ancona. Efter Angelos Død fik de Klostre i Fermo, Spoleto osv. og sluttede sig

siden til Fransiskanerne af den strenge Observans.

Clarisser, se Clara Sciffi.

Clarke. 1) **Adam C.**, wesleyansk Præst, f. paa Irland o. 1762, d. af Koleri 26. Aug. 1832, var en af Metodismens lærdeste Mænd og dygtigste Prædikanter i Beg. af dette Aarh. Han skrev en *Commentary on the Holy Bible* i 8 Bd. (1810—26), der, ved Siden af meget uhyggeligt, indeholdt sære Spekulationer og heterodokse Paastande. Hans (ikke fuldendte) Udg. af Th. Rymers *Faeder* og hans *Bibliographical Dictionary* i 6 Bd. (1802 f.) ere Vidnesbyrd om hans Lærddom og Nøjagtighed. — 2) **John C.**, Baptistpræst, f. i Suffolk 8. Nov. 1609, studerede oprindelig Klassikerne og Medicin; da han tillige var en ivrig relig. Separatist, kunde han ikke trives under Ærkebiskop Lauds kirkl. Styrelse. 1637 rejste han derfor til Boston. Der fandt han imidlertid Puritanerne i heftig indbyrdes Strid, og han mærkede, at hans Landsmænd havde taget deres gamle Ufordragelighed med over Verdenshavet. 1638 var han med til paa Øen Aquidneck (nu Rhode Island) at grunde en Nybygd, hvis Medlemmer forpligtede sig til i alle Henseender at underkaste sig Jesus Kristus og hans hellige Ord, men tillige til at agte Samvittighedsfriheden, saa længe indtil Guds Lov eller den offentlige Orden blev krænket. Det nye demokratiske Samfund kom dog heller ikke til at føre et fredeligt Liv; der udbrodt Strid mellem Baptister og Tilhængere af Barnedaaben, og Massachusetts og Connecticut søgte at modarbejde Baptismen paa Aquidneck. 1652 rejste C. til England, og han skrev dér *III News from New England, or a Narrative of New Englands Persecution*, hvori han tog til Orde for Samvittighedsfrihed. Han blev i England, indtil han (1664) kunde vende hjem med et kongeligt Privilegium, der sikrede hans Koloni mod Overgreb fra Nabokolonierne. Under Opholdet i England færdedes han meget med Cromwells Tilhængere, især med John Milton, og da han kom til Amerika, overtog han atter Embedet som Præst for Baptisterne i Newport, og derfra virkede han for Baptismen i en vid Kreds. Han døde 1676. — 3) **Samuel C.**, den ældre, f. 1599 i Woolston i Grevskabet Warwick, d. i Isleworth 25. Dec. 1683, var en puritansk sindet eng. Præst, der paa Grund af sin Nonkonformisme blev afsat 1662. Han udgav 1651: *A General Martyrology* og 1652: *Lives of Thirty-two English Divines*. — 4) **Samuel C.**, den yngre, Søn af foreg., f. 1626, d. 1701 i High Wycombe, udgav 1690 et meget nyttet ekseget. Arbejde: *The Old and New Testament with Annotations and Parallel Scriptures*. — 5) **Samuel C.**, bekendt Modstander af Deismen, f. i Norwich 11. Okt. 1675, studerede i Cambridge, var i Beg. Fysiker og Matematiker og som saadan en af Newtons betydeligste Disciple. Han har (1706) oversat Newtons Optik paa Latin. 1698 blev han Kapellan hos den lærde Biskop John Moore af Norwich, og 1699 skrev han 3 berømte Essays om Daaben, Konfirmationen og Bøden. Som *Boyle-Lecturer* (S. 376) udgav han 2 meget paaskønnede Forelæsningsrækker til Forsvar for den aabenbarede Religion (*Discourse or Demonstration of the*

Being and the Attributes of God, 1705, og *Verity and Certitude of Natural and Revealed Religion*, 1706), der vare rettede mod Hobbes, Spinoza og Deisten Toland. Samtidig forsvarede han Sjælens medskabte Udødelighed over for Dodwell, og til Løn for dette Arbejde gav Cambridge-Universitetet ham den teol. Doktorgrad. Senere forsvarede han ogsaa Menneskets sædelige Frihed over for Deisten Collins, og drøftede Rum og Tid og den menneskelige Frihed i et lærd Brevskifte med Filosofen Leibnitz. 1706 var han bleven Præst i Norwich, 1709 Hofpræst hos Dronning Anna og Præst ved St. James i Westminster. I disse Stillinger røbede han store Gaver som Prædikant, men nogle Ytringer i Skriftet: *The Scripture-doctrine of the Trinity* (1712, oversat paa Tysk 1774 af Semler) paadrog ham en Anklage for Arianisme. Han bøjede af for Stormen, kom med en Slags Tilbagekaldelse og lovede at afholde sig fra Behandlingen af dette Emne baade i Literaturen og paa Prædikestolen. Efter Newtons Død (1727) tilbød man ham det indbringende Embede som Direktør for Mønten, men det vilde han ikke modtage. Han døde 17. Maj 1729. Foruden de nævnte Skrifter har han efterladt sig en *Paraphrase on the 4 Gospels* (1715—16), en uhyggelig, af Kommentarledsaget, britisk Udg. af Cæsar og en Kommentar til de 12 første Sange af Iliaden. Efter hans Død udkom en Forklaring af den eng. K.s Katekisme og 10 Bd. Prædikener. En samlet Udg. af hans filos., fys. og teol. Skrifter udkom i London i 4 Bd. (1732—42). Om hans Liv og Lære har Zimmermann skrevet en Afhdl. i Wiener-Akad.s Skrifter, hist.-filos. Klasse, 1870.

Clarus, Ludwig, Pseudonym, se Volk, Wilhelm.

Claudia (Ap. G. 27, 16) ogsaa kaldet Claude, Claudia (nu Gaudagula), lille Ø, SV for Kreta, nær Kap Matala og Havnepladsen Fønix (nu Lutro).

Claude, Jean, protest. Teolog, f. i Sauvetat-du-Drot 1619, studerede i Montauban, begyndte sin præstelige Løbebane 1645 og blev 1654 Præst i Nîmes. Der holdt han ogsaa Forelæsninger over prakt. Teol. og var 1661 Præsident for Synoden i Nîmes. S. A. gik han til Paris for at modarbejde den rom.-kat. Propaganda, der søgte at vinde Turenne ved at paasta, at K. altid havde hævdet Forvandlingslæren. 1662 blev han Prof. og Præst i Montauban, 1666 Præst i Charenton ved Paris, hvor de reformerte Parisere samledes til Gudstjeneste. Under Opholdet i Charenton fortsatte han Kampen mod Romerk., men Ophævelsen af Nantes-Ediktet gjorde en Ende paa hans Virksomhed. Da alle andre ref. Præster fik Ordre til at forlade Frankrig inden 14 Dage, gav man dog C. Tilladelse til endnu en Gang at prædike i Charenton d. 21. Okt. 1685. Meningen var, at Ærkebiskoppen af Paris og Biskoppen af Meaux skulde komme i Kirken, og efter at der var holdt en rom.-kat. Prædiken, skulde nogle Konvertitter staa frem og afsværge deres Protestantisme. Saa snart C. fik Nys om, hvilken Komedie der var paatænkt, nægtede han at holde Gudstjeneste, og han fik da Ordre til at forlade Frankrig inden 24 Timer. Han gik til

Haag, hvor hans Søn var Præst, og dér levede han et stille Liv, sysselsat med literære Arbejder og Prædikener. Han døde 1687. Efter hans Død udsprede de fr. Katoliker det falske Rygte, at han i sin sidste Levetid hemmelig havde afsvoret sin Protestantisme.

Claudia, kr. Kvinde i Rom, sendte Timotheos Hilsen gennem Paulus (2 Tim. 4, 21).

Claudianus Mamertus, kr. Filosof, d. o. 474, var født o. 425 i Nærh. af Lyon eller maaske i denne By. Dér voksede han i ethvert Tilfælde op, i Omgang med Biskop Eucherius (d. 450); i Vienne lærte han Apollinaris Sidonius at kende, og da hans Broder, Mamertus, var bleven Biskop dér, fik han selv Plads blandt Viennes Præster. De Hymner, man har tillagt ham, ere ikke af ham. Derimod er han Forf. til et berømt Skrift: *De statu animæ*, der er rettet mod et Flyveskrift af den semipelagianske Biskop Faustus af Riez; deri forsvarer C. M. Læren om den menneskelige Sjæls Ulegemlighed. Dette Skrift er sidst udg. af A. Engelbrecht (Wien 1885).

Claudius (Tiberius Claudius Germanicus), rom. Kejser af den juliske Æt (41—54 e. Kr.), blev sat paa Tronen af Livvagten og var som Kejser saa holdningsløs, at han var en Bold for sine Yndlinger under stadige Paladsintriger. Her skulle vi kun dvæle ved hans Forhold til Jøderne. Dette var først ret venligt, modsat Tilstanden under hans Forgænger, Caligula. Herodes Agrippa I havde været med at sætte C. paa Tronen; til Løn fik han hele Palæstina at regere. Han holdt sig til det farsæiske Parti, saa der var almindelig Glæde blandt Jøderne, trods en stærk Hungersnød paa den Tid (Ap. G. 11, 28). Ogsaa Jøderne i Alexandria fik deres Rettigheder tilbage, som Caligula havde frataget dem. Men efter Herodes's Død (44) slog Forholdet om, lidt efter lidt. Herodes Agrippa II fik ikke Faderens Rige; Aar 52 blev Felix, Broder til C.s Yndling Pallas, Landshevdning, og han tillod sig de værste Misbrug. Ogsaa overfor Jøderne i Rom slog Stemningen om; et Edikt bød (efter Orosius i Aar 49) Jøderne forlade Byen (*Judæos impulsore Chresto assidue tumultuantes Roma expulit*. Suetonius). Skønt dette i sin Helhed var uigennemførligt, maatte dog en Del udvandre (Ap. G. 18, 2). C. J.

Claudius fra Savoyen var en Modstander af den kr. Treenighedslære; 1534 traadte han i Bern frem med den Paastand, at Kristus kun var Gud, for saa vidt Faderen boede i ham ved sin Aands Fylde. Fordreven fra Bern gik han til Basel og Wittenberg, men heller ikke dér vilde man tage imod ham. 1537 tilbagekaldte han paa en Synode i Lausanne sin Vildfarelse, men kun for en kort Tid. Senere drog han til Konstanz, Augsburg og Memmingen. Efter 1550 forsvinde hans Spor.

Claudius fra Torino var en Aandsfrænde af Agobard af Lyon (S. 38). Han var født i Spanien og var en Discipel af den bekendte Adoptianer, Biskop Felix af Urgel, hvis kætterske Meninger han dog ingenlunde delte. Hans Skrifter vise, at han var godt hjemme i Biblen, og han skal have været en dygtig Prædikant. Han forkastede Retfærdiggørelsen af Gerninger, nægtede, at Peter havde faaet

Retten til at løse og binde, og sagde, at ikke den, der sidder paa en Apostols Stol, men den, der opfylder den apostolske Pligt, bør kaldes *apostolicus*. Trods disse og andre Paastande, der maatte skurre slemt i hine Tiders Øren, blev han til sin Død (før 832) siddende paa Bispestolen i Torino (Comba, Claudio di Torino, Firenze 1895).

Claudius, Matthias, f. 15. Aug. 1740 i Reinhold ved Lübeck, studerede i Jena og levede derpaa en Tidlang (Marts 1764 — Sommeren 1765) i Kbhvn som Privatsekretær hos en Grev Holstein (H. Holstein-Holsteinborg?). Derpaa boede han i sit Hjem i Reinhold, indtil han 1768 blev Medarbejder ved Hamburgs »Adresse-Kontors-Efterretninger«. 1770 opgav han denne Stilling, og ved Juletid flyttede han til Wandsbeck for at deltage i Udgivelsen af Bodes »Wandsbecker-Bote«, der udkom 4 Gange om Ugen med 2 Kwartblade; paa den 4. Side var der »lærde Artikler« (Digte og smaa Kritiker). 5. Marts 1772 ægtede M. C. Anna Rebecca Behn (»Frau Rebecca«). 1775 begyndte han at udgive sine Bidrag til »Wandsbecker-Bote«, under Titlen: »*Asmus omnia sua secum portans* oder *Sämmtl. Werke des Wandsbecker-Bothen*»; 8. (sidste) Bd. udkom 1812 (8. Opl. Gotha 1865, hos C.s Svigersøn Fr. A. Perthes). De vare prydede med Kobberstik af Chodowiecki. Det første af disse forestillede »Freund Hain«, Døden som en Benrad med Le, til hvem Bogen var dediceret; han skulde, »som Værnehelgen og Husgud staa foran Døren til Bogen«. 1776 kom M. C. til Hessen-Darmstadt, hvor Friherre F. K. von Moser havde skaffet ham Plads i en »Over-Land-Kommission«, der skulde forbedre Agerbrug og Industri og løfte Folket i aandelig og sædelig Henseende, men han kunde ikke trives i Darmstadt og følte sig trykket i sin Embedsstilling. Derfor opgav han allerede 1777 Virksomheden i Darmstadt og vendte tilbage til Wandsbeck. Dér fortsatte han Udgivelsen af sine samlede Værker, skrev Digte til Boies »Deutsches Museum« og til »Musalmanach«, havde 2 af Filosoferne F. H. Jacobis Sønner i Huset og oversatte Ramsays »Cyrus's Rejse«, der blev tilegnet Kronprins Frederik, og (St. Martin's) »Om Vildfarelser og Sandhed«. 1788 blev han første Revisor ved den nye slesvig-holstenske Bank i Altona med 800 Rdl. Kurant (2500 Kr.) i aarlig Løn, og derved blev det ham muligt at leve nogenlunde sorgfrit. 21. April 1815 døde han. Det var, som han selv sagde, hans Livs Opgave, jævnt og enfoldigt, midt i en vantro og rationalistisk Tid, »at docere den kristne Tros store Tema og paa sin Vis, og med al Troværdighed, gøre opmærksom paa dette og godtgøre, at man ikke behøvede helt og holdent at være en Ignorant eller være blottet for al menneskelig Forstand, fordi man var en rettroende Kristen«. Han glædede sig over at mødes i sin kristne Tro med Stolberg'erne, Hamann og Kredsen i Münster hos Fyrstinde Galtitzin; men han følte, at Strømmen gik en anden Vej. »Vi ville tro paa ham«, skrev han til Andres, »selv om ingen mere troede paa ham«, og han har, snart i Prosa, snart paa Vers, sagt sin Samtid og dens aandelige Førere mange Sandheder. De ypperste blandt hans prosaiske

Stykker ere hans Breve til Andres og til hans Søn Johannes; mest bekendte af hans Digte ere: Drikkevisen: »Bekrænzt mit Laub den lieben vollen Becher«, »Wenn Jemand eine Reise thut« og Aftensangen: »Der Mond ist aufgegangen«, der blev oversat paa Dansk af C. Hauch (R. Petersen, M. Cl. og hans Vennekreds, Kbhvn 1884).

Fr. N.

Claus, Biskop af Slesvig, se Nicolaus.

Clausen. 1) **Emil Theodor C.**, yngre Søn af nedenfor nævnte Stiftsprovst H. G. C., f. i Kbhvn 12. Febr. 1802, teol. Kand. 1824. Som for hans ældre Broder blev ogsaa for ham et Ophold i Udlandet, under hvilket han navnlig paavirkedes af Neander, af stor Betydning og fremkaldte et Brud med Rationalismen. 1831 erhvervede han sig den teol. Licentiatgrad ved Afhandlingen »*De Synesio philosopho*«. Som Præst (1833 i Gimlinge, 1840 i Boeslunde) sluttede han sig til Grundtvigs Venner. Han tog sig med Kærlighed af Lægmandsbevægelsen, og da man vilde døbe Baptisternes Børn med Tvang, stod han dette Overgreb frimodig imod, skønt han udsatte sig for at miste sit Embede. Han døde 31. Aug. 1851. — 2) **Henrik Georg C.**, Stiftsprovst, f. 12. Marts 1759 i Karlum ved Tønder, hvor Faderen var Præst. Student fra Horsens 1777 og teol. Kand. 1784. Efter at have været Huslærer blev han 1789 res. Kap. i Maribo. Efter en kort Præstevirksomhed i Kallundborg, blev han 1797 2. res. Kap. ved Frue Kirke i Kbhvn. Her forblev han, fra 1808 som Enekapellan, fra 1811 som Sognepræst og Stiftsprovst. I over 40 Aar var C. Præst i Hovedstaden, og ved sit utrættelige Arbejde, men endnu mere ved hele sin Personlighed og sin ubøjelige Overbevisning blev han en af dem, der prægede sin Tid. Han maa betegnes som den mest fremragende Repræsentant i Danmark for den Rationalisme, der i væsentlig Grad kaster Vrag paa Kristendommens Tro og borttager dens Mysterium, men som ved Siden heraf holder Religionens Fane højt og hævder K.s Myndighed som den ypperste Støtte for Folkets Opdragelse og for et Liv i alvorlig Pligtopfyldelse. Ud fra disse Forudsætninger havde C. baade som Prædikant, som Sjælesorger og som Skolemand en betydelig Indflydelse. Skønt han var en saare myndig Mand i sin Embedsførelse, var han paa den anden Side et Barn af Revolutionens Tidsalder, med udpræget Tilbøjelighed til at følge sit eget Hoved, særlig overfor de rituelle Forskrifter. Da Tiderne begyndte at forandre sig og at kræve Plads for den gamle Kristendomsopfattelse, og da Kancelliet 1828 paalagde Præsterne nøje at følge de foreskrevne Formularer, oprandt der svære Tider for C., hvis senere Aar i høj Grad optoges af bitre Stridigheder i Anledning heraf. 1838 søgte han sin Afsked, ved hvilken Lejlighed han blev Æresdoktor i Teol.; 25. Febr. 1840 døde han. — 3) **Henrik Nicolaj C.**, Prof. i Teol., f. 22. April 1793 i Maribo, ældste Søn af førnævnte. 4 Aar gl. kom han til Kbhvn, hvor han levede hele sit Liv. Student 1809, teol. Kand. 1813. 2 Aar efter vandt han Universitetets Guldmedalje, og 1817 tog han den filosofiske Doktorgrad. I Hjemmet paavirkedes han af den Kærlighed til Friheden

og den levende kritiske Sans, som fandtes hos Faderen; men med dennes snævre, rationalistiske Teol. var han ikke anlagt til at nøjes. 1818 rejste han til Udlandet; i Berlin blev han dybt betagen af Schleiermacher, hos hvem han »i klar og bestemt Skikkelse fandt udformet«, hvad han »halv ubevidst havde baaret hos sig selv«, og hvad han betegner som »Foreningen af inderlig Kristentro med den frygtløse Kritik overfor det kirkelig nedarvede og fastslaaede«. I Rom nød han Stedets ejendommelige Rigdom i fuldt Maal paa samme Tid, som han fordybede sig i Studiet af det romerske K.- og Kultusvæsen. Efter et Ophold i Paris kom han hjem i Slutn. af 1820 og blev nogle Maaneder efter Lektor i Teol. Som Universitetslærer (1821—74) bragte han nyt Liv ind i det teol. Studium, og lige til sin høje Alder forstod han ved sin videnskabelige Klarhed, sit beherskede og dog vægtfulde Foredrag og hele sin noble Fremtræden som faa at samle Studenterne om sin Lærestol; gennem den noget kølige Form føltes det, at han var i Forstaelse med Aandens Dybheder og opfyldt af Respekt for Aabenbarings Højhed. Det var gennemgaaende en Mæglings-teologi, han førte Ordet for; men ligesom han mere og mere stræbte efter at grundlægge den paa Skriftordet, saaledes voksede han bestandig selv i kirkelig Holdning. Dette fremgaar ogsaa af hans Forfatterskab. I sit første store Arbejde »Katholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus« (1825) staar han endnu i væsentlig Grad paa Rationalismens Grund, skønt det ved Siden heraf er kendeligt, at han vil ud over den. Bogen gav Grundtvig (se d. Art.) Anledning til i Kirkens Navn at rette et voldsomt Angreb paa C. som Repræsentant for Fornuftkristendommen, og den herved opstaaede Kamp greb dybt ind i Tidens kirkel. Udvikling. C. tog 1826 den teol. Doktorgrad ved Afhandlingen: *Aurelius Augustinus, sacrae scripture interpres*; baade her og senere i sin »Hermeneutik« (1840) gjorde han Rede for sine Grundsætninger som Skriftfortolker. Hans eksegetiske Arbejder (»De synoptiske Evangelier« 1847—50, »Johannes-evangeliet« 1855, »Romerbrevet« 1863) ere let overskuelige og praktisk anlagte, men stærkt prægede af hans Lyst til at mægle mellem ensidige Standpunkter. Denne samme Tilbøjelighed kommer ogsaa frem i hans dogmatiske Arbejder (»Udviklingen af de kristelige Hovedlærdomme«, 1843, 2. Oplag 1845; »Kristelig Troslære« 1853); mellem Ortodoksi og Rationalisme søger han at finde det rette Midtspor; Luther og Calvin stræber han at forbinde i evangelisk Enhed. Det sidste Stade i hans Udvikling betegnes ved »Det evangeliske Kirkelivs Nutid og Fremtid« (1859, 2. Udg. 1878); i dette alsidige og tankerige Skrift har han uden at svigte sine ejendommelige Forudsætninger fuldt ud stillet sig paa god, protestantisk Kirkegrund. — En betydelig Del af C.s Interesse og Virksomhed optoges af polit. Arbejde, hvad hans Frisind og store Fædrelandskærlighed førte ham ind paa. Sammen navnlig med J. F. Schouw og Hvidt hørte han til det national-liberale Partis ældste og ypperste Ledere; hvor det gjaldt Folkefriheden, Sønder-

jylland's Danskhed og Venskabet med de nordiske Broderfolk gik han al Tid i Spidsen. Fra Nov. 1848 til Juni 1851 var han Medlem af Regeringen og indtil 1866 af Rigsdagen. Baade som polit. Skribent og Taler nød han en høj Grad af Tillid og Indflydelse. Men heller ikke i denne Sammenhæng fornægtede hans Kærlighed til K. sig, særlig arbejdede han gennem en Aarrække ihærdig paa at skaffe Folkekirken den ved Grundloven tilsagte Forfatning. En ualmindelig Højagtelse fra alle Sider, ikke mindst fra de unges, betegnede hans Livsaften, og det var med Følelser af at have mistet en af sine bedste Mænd, at Folket saa hans Bortgang (28. Marts 1877). — Efter hans Død udkom »Optegnelser om mit Levned's og min Tids Historie« (1877); hans mindre Skrifter samledes i 2 Bind: »Fædrelandske Forhold og Anliggender« (1881) og »Kirkelige Forhold og Anliggender« (1885). V. C. S. — 4) **Johannes C.**, Biskop, Søn af ovennævnte Prof. H. N. C., f. 7. Juni 1830 i Taarbæk, Student 1848, Cand. theol. 1853, foretog 1855—56 en Studierejse i Udlandet, blev 1857 Lærer ved Jonstrup Seminarium, 1861 Dr. phil. (»Laurentius Valla, hans Liv og Skrifter«), 1863 Sognepr. ved Fredericia Trinitatis Kirke og Vejlbj, 1872 Sognepr. i Horsens og 1884 Biskop i Aarhus. Da han under sin Embedstid i Horsens var Formand for Stefansforeningen (stiftet 1876), tog han kraftig til Orde for Benyttelsen af Lægmand til Menighedsarbejdet, og ham skyldes Oprettelsen af et kr. Sømandshjem i Aarhus, et Børnehjem og Menighedshus i Horsens. Han medvirkede ved Indførelsen af den nye Tekstrække i vor K. og har ved fl. Afhandlinger deltaget i den kirkel. Debat, ligesom han har udgivet nogle af Faderens Skrifter. — 5) **Johannes Carl Emil C.**, f. 20. April 1832 i Adslev, Præstesøn, blev Student 1851, Cand. theol. 1857, pers. Kap. i Stenmagle 1858—63, var i Febr.—Sept. 1864 Feltpræst, blev 1866 Sognepr. i Ryslinge, 1877 i Nørre-Lyndelse og Højby, 1885 i St. Peders Sogn i Slagelse og 1895 i Vonsild og Dalby. C. er en veltalende og energisk Mand, der med Iver har deltaget i Arbejdet for Guds Rige i Danmark baade i Tale, Skrift og Handling. Tidlig sluttede han sig til den vakte Lægmandsbevægelse i Vestsjælland, og da »Kirkelig Forening for indre Mission i Danmark« blev stiftet paa et Møde i Stenlille 13. Sept. 1861, indtraadte C. som virksomt Medlem i dens Styrelse, ligesom han efter Krigen arbejdede som Foreningens Rejsepræst. I Ryslinge stod han derfor i Begyndelsen skarpt overfor V. Birkedals Valgmenighed og bekæmpede Grundtvigismen, ja hans 1867 oprettede Højskole skulde modarbejde den grundtvigske Indflydelse med dens egne Vaaben. Men efterhaanden traadte C. Birkedal nærmere, og hans Fædrelandskærlighed fik under grundtvigsk Indflydelse ny Vækst. Alligevel var han under sit Ophold paa Fyen i stadig Bevægelse med Afholdelse af Møder for indre og ydre Mission (1872 deltog han i Udsendelsen af Missionærer til Indien), Stiftelse af Børnehjem, Sygehjem osv. 1869 tog han Initiativ til Dannelsen af »Kirkelig Forening for Fyns Stift«, der skulde drøfte brændende kirkelige Spørgsmaal. Hans nære Forhold til den grundtvigske Kreds medførte

dog, at han 1874 udtraadte af »Indre Missions« Bestyrelse; s. A. deltog han i Appels Ordination paa Askov. Siden 1879 har hans varme Patriotisme lagt sig for Dagen i et ihærdigt Arbejde for Forsvarssagen og den sønderjyske Sag. Efter at han en Tid efter følte sig mest hjemme bl. den indre Missions Venner, har han paa ny nærmet sig den grundtvigske Kreds. I en anseelig Række Piecer og talrige Bladartikler har C. ydet Bidrag til Behandlingen af Øjeblikkets kirkelige og folkelige Spørgsmaal. J. O. A. — 6) **Martha C.**, f. Rasmussen, en Gaardmandsdatter fra Ribbjerg paa Langeland, er Forf. til Psalmen: »Saa vil vi nu sige hverandre Farvel«. Hun fødtes 1815, blev 1842 gift med Claus Lauridsen Clausen (d. 1892), der 1843 drog til Amerika for at virke som dansk Præst. Hun døde 1845. — 7) **Niels C.**, Biskop, var først Kannik i Roskilde, men kom 1491 efter Eiler Madsen Stygge paa Aarhus Bispestol. Han fuldførte Domkirkens Ombygning. 1520 resignerede han til Fordel for Ove Bille, og sammen med ham søgte han 1523 at mægle mellem Christian II og Jyderne. Han døde 15. Dec. 1531 paa Silkeborg Slot, som han havde i Forlening. Han ligger begravet i Aarhus Domkirke. — 8) **Thomas C.**, Generalsuperintendent, f. i Flensborg 29. April 1677, var i flere Aar Lærer ved Flensborg Skole. 1712 viede han hemmelig i Skanderborg Frederik IV, da denne indgik et morganatisk Ægteskab med Anna Sophie Reventlow, der før Vielsen var bleven ophøjet til Fyrstinde af Slesvig. Kort efter blev han udnævnt til tysk Hofprædikanthos den nye Fyrstinde, og som saaldan viede han hende offentlig paa Kbhvns Slot 4. April 1721 (2 Dage efter Dronning Louises Begravelse) til Kongens højre Haand. Et halvt Aar efter blev han udnævnt til Generalsuperintendent for Slesvig og Holsten og Provst over Gottorp og Rendsborg Amter, senere ogsaa over Ejdersted. Han forfulgte Pietisterne. D. 23. April 1724. Fr. N. S.

Clausnitzer, Tobias, Psalmedigter, f. 1618 (andre: 1619) i den lille Bjergstad Thum i de sachsiske Erzherger, blev i Trediveaarskrigen 1644 Feltpræst for en svensk Hærafdeling og efter Krigens Ophør Præst og Kirkeraad i Weyden, hvor han døde 7. Maj 1684. Han er Forf. af den bekendte Indgangspsalme »Liebster Jesu, wir sind hier« (»Søde Jesu, vi er her«), som første Gang findes trykt i Altdorfer-Psalmebogen 1671. Oversat paa Svensk af Lagerlöf fik Psalmen Plads i Biskop Swedbergs Psalmebog 1695, og, fordansk et af en ukendt Forf., optoges den i Pottpotpidans Psalmebog 1740. J. N. S.

Clausson, Peder (Friis), norsk Præst, f. i Ekersund 1. April 1545, blev 21 Aar gl. Faderens Efterfølger som Sognepr. til Undal og omtrent samtidig Provst over Listerlen. Trods sin Ungdom viste han sig denne Stilling voksen, skønt hans undergivne Præster voldte ham adskillig Bryderier. For sin Dygtighed nød han saavel sin Biskops, Jørgen Erikssons, Ven-skab som sine Embedsbrødres Agtelse. Et Tegn derpaa er, at han, skønt boende fjært fra Stiftsstad, optoges i Stavanger Domkapitel, i hvis Forhandlinger han ofte deltog. Han har saaledes ikke liden Fortjeneste af det for-

sømte Stifts Reorganisation, især Ordningen af den bekendte Tiendesag (fra 1573). I 1608 hædrede Kapitlet ham med Titelen *Archidiaconus*. Sin Menigheds Hengivenhed vandt han ved sin Offervillighed og Redebonhed til at tage Bøndernes Sag mod de verdslige Embedsmænd. — Sit historiske Navn vandt han dog især som Forfatter. I sin paa literære Interesser fattige Samtid staar han med sit Kendskab til Norges gamle Sprog og Historie som et *unicum*. Af hans mange Skrifter, der alle aande Fædrelandskærlighed, er hans Norges Beskrivelse og hans Oversættelse af Kongesagaerne mest bekendt. Begge udgaves efter hans Død af Prof. Ole Worm. Ved igen at fremdrage Sagaerne af Glæmsen og ved at vende sine Landsmænds Blik saavel mod sin minderlige Fortid som mod sit Lands herlige Natur har han mægtig bidraget til at genopvække Normændenes Nationalfølelse. Han døde 15. Okt. 1614 (G. Storm, Samlede Skrifter af P. Cl. Friis, Kra. 1881). *A. B.*

Clausur er det tekniske Udtryk for Klosterfolks Udelukkelse fra Omgang med Mennesker udenfor Klostret. Ordet bruges ogsaa til Betegnelse af det Rum indenfor et Klosters Omraade, som de, der ikke høre til Klostret, kun maa betrede med visse Begrænsninger, og Klostrets Beboere kun forlade med deres Forstanderes Tilladelse. I Reglen er dette Rum omhegnet af Mure. I mange Klostre iagttages der streng C. visse Timer paa Dagen og hele Natten. Tridenter-Konciliet paabød (*Sessio XXV*, 5) en Skærpeelse af C., navnlig for Nonneklostrenes Vedkommende.

Claver, Pedro, Missionær, var født 1580 i Provinsen Catalonien. 1602 blev han Novitise i Jesuiter-Ordenen og efter Afleggelsen af de første Ordensløfter sendt til Kollegiet paa Majorca, hvor han traf Alfonso Rodriguez. Ved dennes Ord fik han Lyst til at gaa ud som Missionær, og 1610 sendte Generalen Aquaviva ham til Sydamerika, hvor han, navnlig i Cartagena (i Colombia), virkede med stor Opoffrelse blandt Negrene. Han skal have døbt over 300,000 Negre. 8. Sept. 1634 døde han. 16. Juli 1850 blev han, som »Slavernes Apostel«, optagen bl. de salige, 15. Jan. 1888 helgenkronet.

Clavius, Christoph, hed egentlig Schlüssel og var født i Bamberg 1537. Efter at han var traadt ind i Jesuiter-Ordenen og i Coimbra havde gjort sig bekendt som en dygtig Matematiker, kaldte Gregor XIII ham 1581 til Rom, og dér arbejdede han med paa Kalenderreformen. Han døde i Rom 1612.

Clémanges (Clemangius eller de Clemangiis), **Matthieu Nicolas de**, en af den senere Middelalder's sødste Skikkelser, blev født o. 1360 i Clémanges i Champagne. Han studerede i Paris under Pierre d'Ailli og Jean Gerson, til hvis teol. og kirkepolit. Anskuelser han i Hovedsagen sluttede sig. 1391 blev C. *Baccalarius* og Lærer i Teol.; 2 Aar senere valgte Pariser-Universitetet ham til Rektor, og som saadan deltog han virksomt i de berømte Forhandlinger angaaende Paveskismaet. C. er Forfatter til de fleste fra Universitetet udgaaede Skrivelser fra den Tid. Da Universitetet efter Clemens VII's Død ikke kunde forhindre Valget

af en fr. Pave (Benedict XIII), bestemte det sig for at anerkende ham. Efter udførlig Korrespondance med Paven modtog C. endog den ham tilbødte Plads som pavelig Sekretær, i Haabet om som saadan at kunne virke for den kirkelige Fred. Skismaet vedblev imidlertid, og da Frankrig lod sin Pave falde, bandlyste denne baade Konge og Land, og med Urette ansaa man C. for Forfatter til Bandlysningsbullen. Han blev derfor nødt til at trække sig tilbage til et Chartreuser-Kloster, hvor han især sysselsatte sig med Andagtsøvelser og Studier, men undertiden ved Breve greb ind i Kirkepolitikens store Stridsspørgsmaal. Om hans sidste Aar ved man kun lidt. 1421 forsvarede han i Chartres ved en offentlig Disputation den gallikanske Kirkefrihed, og nogle Aar derefter holdt han i Paris Forelæsninger over Veltalenhed og Teol. Hans Dødsaar er ukendt (o. 1334—40).

C. er en middelalderlig Personlighed, der uægtelig viser visse reformatoriske Tendenser. Saaledes fandt han, ikke i Traditionen, men i Guds Ord i Skriften den rene og rigeste Kilde til kr. Kendskab og Liv. Hans varme, personlige Religiositet tog, ligesom hans Teol., lige meget Afstand fra Skolastikens ufrugtbare Spidsfindigheder som fra en falsk Mysticismes mørke Spekulationer. K.s Forfald beroede for ham væsentlig derpaa, at man tilidsatte Skriften. Alle ydre fromme Gerninger ere som saadan værdiløse, alene Trosenheden med Kristus er Vejen til Frelse. Med rene dogmatiske Principer forenede C. friere Grundsatninger om Kirkeforfatningen og gik endog her videre end hans ovennævnte Lærere. I sin *Disputatio de concilio generali* stiller han ikke blot et alm. Kirkemøde over Paven, men endog Biblens Autoritet over Conciliets. Af hans, paa fortræffelig Latin forfattede, Skrifter maa (foruden hans Breve, i en mindre god Udgave ved Lydius, Leiden 1613) nævnes: *De studio theologico* (i d'Achery's *Spicilegium* I, 472; ny Udg. ved W. Schöpflin i Dresden), *De fructu eremi* (om Ensomhedens Nytte for det aandelige Liv), *De praesulibus simoniaci* (om de gejstliges Usædelighed). Overalt ivrer han mod Fordærvelsen i K., men især i *De corrupto statu ecclesiae*, der er en Del af Skriftet *De ruina ecclesiae*. A. Müntz frakender (i N. de Clémanges, sa vie et ses écrits, Strassb. 1846) C. Forfatterskabet til sidstnævnte Skrift, men G. Schuberth (N. von Cl. als Verf. der Schrift *de corr. stat. ecclesiae*, Grosshain 1888) har paavist, at han i det mindste har forfattet det anførte Stykke. *H. L.*

Clemencet, Charles, Ierd Benedictiner af Mauriner-Kongregationen, blev født 1703 i Stiftet Autun. Hans Hovedværk er: *L'art de vérifier les dates*, til hvilket Dom Maurus Dantine (d. 1746) havde gjort de første Samlinger og Udcast. C. fuldenste 1750 Arbejdet med Dom Durands Hjælp. Han var Gallikaner og Janzenist og en ivrig Modstander af Jesuiterne. D. 5. April 1778. *L'art de vérifier les dates* er siden med Fortsættelse udgivet af A. Viton de Saint-Alais (Paris 1818) og yderligere fortsat af Julien de Courcelles (Paris 1821—44).

Clemens. Paver. C. I, se Clemens. — C. II (1046—47) hed oprindelig Suidger og var, før

han blev Pave, Biskop af Bamberg. Han skyldte Henrik III sin Ophøjelse og var den første tyske Pave. 25. Dec. 1046 kronede han Henrik III til Kejser, og Romerne overdrog den nye Kejser Patriciatet med Ret til at have en afgørende Stemme ved fremtidige Pavevalg. — C. III (Modpave 1080—1100), se Wibert. — C. III (1187—91) var en Romer, der hed Paolo Scolari og var Kardinalbiskop af Palestrina, før han 1187 blev valgt i Pisa. Hans 2 nærmeste Forgængere havde ikke kunnet bo i Rom paa Grund af Stridigheder med det rom. Senat, men 31. Maj 1188 sluttede C. III Forlig med Romerne og opslug sin Bolig i Lateranet. Kort efter hans Tiltrædelse af Papatet faldt Jerusalem (2. Okt. 1187), og han satte da straks alle Kræfter i Bevægelse for at rejse Kristenheden til et Korstog. Han sluttede selv Fred med det tyske Rige, og Kejser Frederik I tog Korset paa »Kristi Hofdag« i Mainz (Marts 1188). C. III's Legat, Henrik af Albano, bragte Kong Henrik II af England og Kong Filip II August af Frankrig til at standse med deres Tvist og love Deltagelse i et Korstog. En Strid om et Bispevalg i det skotske St. Andrews førte til, at C. III udstedte en Bulle (13. Marts 1188), der erklærede, at Skotlands K. skulde staa umiddelbart under Rom og ikke, som hidtil, i Afhængighed af Ærkebiskoppen af York; og for Fremtiden maatte kun indfødte Skotter eller Mænd, som vare sendte af den apostolske Stol være Legater i Skotland. — C. IV (1265—68), Guido le Gros, født af ridderlig Æt i St. Gilles ved Rhone, var oprindelig Advokat, gift og Fader til 2 Døtre. Af Sorg over sin Hustrus Død gik han i Kloster; o. 1256 blev han Biskop af Puy, 1259 Ærkebiskop af Narbonne, 1262 Kardinal. Da han blev valgt til Pave, var han paa en Rejse til England, og for at komme uskadt gennem de ghibellinske Byer i Nord-Italien maatte han forklæde sig som Tiggermunk. Han tog først Bolig i Perugia, senere i Viterbo. Som sine nærmeste Forgængere arbejdede han paa at tiltintegere Staufferne. 1267 satte han Conradino i Band, og den unge Stauffers første Sejre skræmmede ham ikke. Han sagde: »Drengens Storhed skal forgaa som en Røg, og hans Tog til Apulien er en Gang til Slagterbænken«. C. IV oplevede Slaget ved Tagliacozza og Conradinos Henrettelse, men døde en Maaned efter denne. — C. V (1305—14), Bertrand de Got, Søn af en aqvitanisk Adelsmand, var Ærkebiskop af Bordeaux, før han blev Pave. Han boede først i forskl. fr. Byer, indtil han 1309 opslug sin Bolig i Dominikanerklostret i Avignon, der tilhørte Kongen af Sicilien. Dermed begyndte Pavernes »babilonske Landflygtighed« (se S. 187). Han havde et meget daarligt Rygte. Man beskyldte ham baade for Usædelighed og Gerrighed, og han kunde aldeles ikke hævde sig over for Kong Filip den smukke. I Modsætning til Bonifatius VIII's Paastand indrømmede han, at ogsaa de verdslige Riger ere grundede af Gud; han betragtede Frankrig som et Israel under den nye Pagt, frikendte Filip IV fra Medskyld i Overfaldet paa Bonifatius VIII (se S. 356), og 1312 ophævede han, i Kraft af sin pavelige Magtfuldkommenhed, ved Bullen *Vox clamantis* Tempelherre-Ordenen. Over for Tyskland ind-

tog han en vaklende Holdning. Han samlede Koncillet i Viennes Dekreter og sine egne Dekreter til en 7. Bog (*liber septimus*) af Kirkeretten; men disse *Clementinæ* (se *constitutiones*) fik først Lovskraft 1317 under Johan XXII. — C. VI (1342—52), Benedictineren Pierre Roger fra Limoges, havde oprindelig vundet Ry ved sine Forelæsninger og Prædikener i Paris. Senere blev han Filip VI's Storseglbevarer og Raadgiver og Ærkebiskop af Rouen. Han fortsatte som Pave Kampen med Ludvig Bairer, og de tyske Kurfyrster valgte Karl IV af Böhmen, som lovede at opfylde G. VI's polit. Ønsker. Forgæves bad Romerne og Petrarca ham om at forlade Avignon. 1348 købte han Byen af Dronning Giovanna af Napoli for 80,000 Guldgylden, men 1350 lovede han Romerne Jubelaar hvert halve Hundreedaar. 1344 løste han Prag fra Lydighed mod Ærkesædet i Mainz og gjorde det til et Ærkespejdemme. I Avignon førte han et Liv, der fyldte Petrarca med Gru og Forargelse, og han ødslede med den Skat, hans Forgængere havde samlet. — C. VII (Modpave 1378—1394) hed oprindelig Robert og var en Søn af Greven af Genève. Først var han Kannik, derpaa Biskop af Théroutanne og Cambrai, tilsidst Kardinal; han haltede og skelede. De fr. Kardinaler valgte ham 20. Sept. 1378 i Fondi, og Pariser-Universitetet, mange Biskopper og den mægtige dominikanske Prædikant, Vincenzo Ferreri erklærede sig for ham. Foruden Frankrig stillede ogsaa Napoli og Savoyen sig straks paa hans Side, og senere kom Spanien og Skotland til; men Kejseren og den øvrige Del af den romsk-kat. Kristenhed sluttede sig til Urban VI. Den største Del af Rom var i Urban VI's Hænder, men Engelsborg holdt C. VII besat indtil 1379. Da den var faldet, kom ogsaa Vatikanet i Urban VI's Magt, og C. VII flygtede over Gaëta til Avignon, hvor han døde 16. Sept. 1394. — C. VIII (Modpave 1425—1429) hed, før han, ved Benedict VIII's Død, blev valgt til Pave af 3 af dennes Kardinaler, Egidio Muñoz og var Domherre i Barcelona. Han var kun et Redskab i Alonso V af Aragoniens Haand, og da der, blandt andet ved Alonsos Lønsskriver, Alonso de Borja, var sluttet Forlig mellem Aragonien og Martin V, trak C. VIII sig tilbage (26. Juli 1429). — C. VII (1523—1534), Giulio Medici, var en uægte Søn af den ved Pazzi'ernes Sammensværgelse (1478) myrdede Giuliano Medici. Han blev født 26. Maj 1478, en Maaned efter Faderens Død, og opdraget i sin Onkels, Lorenzo til *magnifico*'s, Hus, hvor han navnlig sluttede sig til Fættteren Giovanni. Da denne blev Pave under Navnet Leo X, blev Giulio Ærkebiskop af Firenze og Kardinal, og 18. Nov. 1523 blev han, efter et Konklave paa 2 Maaneder, Hadrian VI's Efterfølger. C. VII var et godt Hoved med polit. Begavelse, men han havde ikke Mod til at føre sine Planer igennem. Da han var bleven valgt, blev der sagt til Karl V: »Nu er din Magt saa stor, at du kan forvandle Stene til lydige Sønner«. Det var en Fejltagelse. C. VII holdt stærkt paa Paved.s Uafhængighed og hævdede Italiens Frihed og Selvstændighed baade over for Tyskland og Frankrig. Han havde selv, som Leo X's Raadgiver, været med til at skabe Spaniens

Magt; nu faldt det ham vanskeligt at løsrive sig fra Spaniernes trykkende Overherredømme: Han kom i Strid med Karl V, og Jørgen Frundsberg gik over Alperne med luth. Landsknægte for, som han sagde, »at hænge Paven«. Frundsberg døde dog af et Slagtilfælde, inden han naaede Rom, men hans Landsknægte kom dertil 1527 (*Sacco di Roma*, se H. Schulz, *Der Sacco di Roma*, Halle 1894). Kort før Stormen raabte en vanvittig til Paven: »Sodomit, Bastard! ved dine Synder vil Rom gaa til Grunde!« Efter at have været belejret i Engelsborg maatte han gaa ind paa en haard Kapitulation, og Spanien fik Overvægten i Italien. 1530 kronede C. VII i Bologna Karl V til Kejser. C. VII's Fremfærd over for England var lidet klog. Først var han eftergivende mod Henrik VIII, derpaa ledte Hensynet til Karl V ham til at gøre Vanskeligheder, og England gik tabt for Rom. Derimod lykkedes det ham at faa Ref. kuert i Frankrig, og han snoede sig snildt fra Opfyldelsen af Kravene om et frit, almindeligt Koncilium. Hans Papat havde været lidet lykkeligt, og han efterlod St. Peters Stol »uden gejstlig og verdslig Autoritet« (M. Brosch, *Gesch. des Kirchenstaats*, Gotha 1880, I, 74). — C. VIII (1592—1605), Ippolito Aldobrandini, var valgt af de Kardinaler, der vilde modarbejde den sp. Indflydelse. I Frankrig stillede han sig i Beg. paa Liguens Side over for Henrik IV, men da Kongen havde sluttet sig til Romerk. og var bleven modtaget med aabne Arme af Paris, skænkede han ham (17. Dec. 1595) højtidelig Absolution. Siden søgte han, ikke uden Held, ved Franskændenes Hjælp at bryde Spaniernes Overmagt i Italien. Jesuiterne, der 1594 vare udjagne af Frankrig, kom tilbage 1603, og da Huset Estes Mandsstamme uddøde med Hertug Alfonso II (d. 1597), inddrog han Hertugd. Ferrara som et hjemfaldet Len og lod sig (8. Maj 1598) personlig hylde i Ferrara. Men han lukkede Øjnene til, da Henrik IV udstedte det nantiske Edikt (13. April 1598). 1600 var der Jubelaar i Rom, og 17. Febr. s. A. blev Giordano Bruno brændt paa Campo di flore. 1592, 1593 og 1598 udkom der officielle Udgaver af *Vulgata* (se d. Art.), der ikke afgang saa lidt fra hinanden; 1596 udgav C. VIII en ny Bearbejdelse af *Index* (se d. Art.), til hvilken han knyttede en Instruktion m. H. til Biskoppernes og Inkvisitorernes Fremfærd ved Censuren (F. H. Reusch, *Der Index der verbot. Bücher*, Bonn 1883, I, 532 f.); 1596 udkom ogsaa *Pontificale Romanum*, 1598 en ny Udg. af det rom. *Martyrologium*; ved Bullen *Cum in Ecclesia* af 1602 indførte han Forbedringer og Berigelser i Farebogen (se Bäumer, *Gesch. des Breviers*, Freib. 1895, 490 f.), 1604 blev *Missale Romanum* udgivet. C. VIII døde 5. Marts 1605. Se forøvrigt Art. Molina (Brosch I, 301 f.). — C. IX (1667—1669), Giulio Rospigliosi fra Pistoja, blev valgt som det fr. Partis Kandidat. Han søgte at bringe de ødelagte pavelige Finanser paa Fode, fik Ludvig XIV til at slutte Freden i Aachen og tilvejebragte en Standsning i den jansenistiske Strid ved den saakaldte *Pax Clementina* (se Art. Jansenisme). Han døde 9. Dec. 1669. — Hans Efterfølger, C. X (1670—1676), led oprindelig Emilio Altieri og var Romer af Fødsel. Han

var 80 Aar gl., da han blev Pave og lod sig lede af Kard. Paluzzi, der, efter at være adopteret af C. X, tog Navnet Altieri. Paluzzi begyndte Striden med Frankrig om Regalretten. C. X døde 22. Juli 1676. — C. XI (1700—1721), Giovanni Francesco Albani fra Urbino, var 51 Aar gl., da han blev Pave. Han var m. H. til den udenlandske Politik en Ven af Frankrig. I Rom stræbte han at fremme Sædelighed blandt Præster og Munke, sørgede for de fattige og viste Interesse for Kunst og Videnskab; under ham blev det vatikanske Bibliotek beriget med et stort Antal østerl. Haandskrifter (se Art. Assemani). Han bragte Striden om Kvarterfriheden til en Afslutning — ved faktisk at opheve den; han gjorde Indsigelser, da Frederik I lod sig krone til Konge af Preussen; under den sp. Arvefølgekrig stod han i Beg. hemmelig paa Bourbonernes Side, tilsidst maatte han anerkende Karl III som Konge af Spanien. I Striden mellem Jesuiterne og Dominikanerne om Tillæmpning til Hedskaab ude paa Missionsmarken holdt han med Dominikanerne, men i den jansenistiske Strid tog han Jesuiterne Parti. Han indførte ogsaa 1708 Festen for den ubesmittede Udfangelse. D. 19. Marts 1721. — C. XII (1730—1740), Lorenzo Corsini fra Firenze, var 78 Aar gl., da han besteg St. Peters Stol. Han tog som Pave Navn efter C. XI, der var hans Ideal. Det var forgæves, at han søgte at gøre Paved.s Krav paa Parma og Piacenza gældende og at indlemme Republiken San Marino i Kirkestaten. I Napoli og i Spanien blæste en antipapal Vind, og i Frankrig rejste Jansenismen i Literaturen en farlig Opposition mod Rom. D. 6. Febr. 1740. — C. XIII (1758—1769), Carlo Rezzonico fra Venezia, f. 7. Marts 1693, blev Kardinal 1757 og Pave 6. Juli 1758. I Konklavet havde 22 Kardinaler edeligt forpligtet sig til ikke at vælge en Modstander af Jesuitismen, og den nye Pave, der var en from, men meget svag Mand, egned sig godt til at blive et Redskab i de fra mange Sider haardt truede Jesuiteres Haand. 7. Jan. 1765 udstedte C. XIII Konstitutionen *Apostolicum pascendi*, der var forfattet af Jesuiter-Generalen Ricci og et Par jesuitervenlige Prælater; den stadfæstede paany Jesu Selskab og forsvarede det imod de, efter Pavens Mening, uretfærdige Anklager. Flere ital. Stater med Napoli i Spidsen forbød Udbredelsen af den nye Konstitution, og det samme var Tilfældet med Pariser-Parlamentet, Portugal og Spanien. Den ubetænksomme Konstitution havde kun den Virkning, at Uviljen mod Pavedømmet voksede i alle rom.-kat. Stater. 1767 ophævede et kongeligt Dekret fra Karl III Jesu Selskab for Spaniens Vedkommende, og kort efter blev dets Medlemmer ogsaa udstvist af Frankrig. Da C. XIII 30. Jan. 1768 udstedte et Edikt mod Parma og truede Hertugen og hans Raadgivere med Band, traadte den bourbonske Familietraktats Bestemmelser i Kraft, og Napoli inddrog Benevento og Pontecorvo, Frankrig tog Avignon og Venaissin. I Steden for at give efter for C. XIII's Forestillinger forlangte den sp. Regering, at Pavens Raadgiver, Kard. Torreggiani, der var Jesuiterens Ven, skulde fjernes fra Rom, og Loyolas Orden ophæves. I Beg. af 1769 sluttede Frankrig og

begge Sicilierne sig til dette Forlangende, og C. XIII skal have tænkt paa at bringe Ordenens Sag frem i et Konsistorium, der var sat til 3. Febr. Men Natten forud døde han; Sorg og Ængstelse havde taget hans sidste Kræfter. I Peterskirken blev der (1795) rejst ham et Mindesmærke, mejslet af Canova; det var et af de første Vidnesbyrd om Kunstens Tilbagevenden til de klassiske Forbilleder. — C. XIV (1769—1774) blev valgt efter et Konklave paa 3 Maaneder, i hvilket der stod en haard Kamp mellem Jesuiternes Venner og »Kronernes Kardinaler«. Kard. de Bernis var navnlig virksom for hans Valg, og ogsaa den unge Josef II, der var i Rom, søgte at paavirke Stemningen til Fordel for Valget af en antijesuitisk Pave. 19. Maj 1769 fik Lorenzo Ganganelli 46 Stemmer, og dermed var han valgt. Han var Søn af en Læge i Kirkestaten, f. 31. Okt. 1705; han kom tidlig ind i Fransiskaner-Ordenen, og allerede 1759 havde han, af C. XIII, modtaget Purpuren, og efter ham tog han sit Navn som Pave, skønt han ikke havde billiget hans Imødekommenhed over for Jesuiten. Saa vidt man kan se af Bernis's Depecher, har han før sit Valg, »som Teolog«, skriftligt godkendt den Mulighed, at den vordende Pave, »under lagtagelse af de kanoniske Love og under Hensyn til Klogskabens og Retfærdighedens Bud, med god Samvittighed kunde tillintetgøre Jesu Selskab«. C. XIV var en ængstelig og mistænksom Natur, der kun stolede paa sig selv, sin fransiskanske Skriftefader og sin fransiskanske Kok. Med ham besteg den oplyste Absolutisme St. Peters Stol; det lykkedes ham at frigøre sig fra Kardinalernes Aag, men til Gengæld fik de fremmede Magters Afsendinger mere at sige end tidligere. Han gav straks en Teolog af Augustiner-Ordenen, Pater Georgi, det Hverv at gøre et Udkast til det paatænkte Breve, der skulde ophæve Jesuiter-Ordenen, og 22. Juli krævede Kard. Bernis, paa Frankrigs, Spaniens og Napolis Vegne, at Ordenen skulde ophæves. Da Sagen syntes at ville trække i Langdrag, udbad Bernis sig, i de nævnte Regeringers Navn, et bestemt Løfte om Ophævelsen. Foreløbig tog C. XIV Ediktet mod Parma (se ovenfor) tilbage, og Skærtorsdag 1770 undlod han at lade Skærtorsdagsbullen (se d. Art.) oplæse i Peterskirken, men først efter alvorlige Trusler fra Spaniens Side blev det jesuitiske *Collegium Romanum* lukket, og 21. Juli 1773 udkom endelig det berømte Breve: *Dominus ac redemptor noster*, der ophævede Loyolas Orden. Dette Breve vakte Overraskelse hos mange, fordi man ikke havde tænkt sig, at C. XIV, naar det kom til Stykket, havde Mod til dette Skridt, og Ludvig XV's Datter søgte at faa sin kgl. Fader til at bede om Ordenens Genoprettelse i Frankrig. Senere kom der ogsaa fra Frankrig en »Plan til at danne en fr. Kongregation for at drage Nytte af de forhenv. Jesuiter«. Disse Planer, Rygter om Trods fra Ordenens Medlemmer og Frederik II's og Katarina II's Nægtelse af at udføre Brevet gjorde den ængstelige Pave end ængsteligere. Kun paa Castel Gandolfo følte han sig tryk; i Rom var han stadig bange for jesuitisk Gift og jesuitiske Dolke. Profetier varslede hans nære Død, og hans Fjender udsprede det

falske Rygte, at han var bleven vanvittig. 22. Sept. 1774 døde han. Man fortalte, at han var død af Gift, der var rakt ham i Nadværen, eller af at have spist forgiftede Figener. Andre mente, at han var død af Skræk for at blive forgiftet. Hans Gravmindesmærke i S. Apostoli er ogsaa mejslet af Canova (Fr. Nielsen, Paved. i det 19. Hundreedaar, 2 Udg., Kbhvn 1895, I. 66 f.). Fr. N.

Clemens Alexandrinus, se Klemens fra Alexandria.

Clemens Romanus, se Klemens fra Rom.

Clement, Jacques, Dominikaner, myrdede 1. Aug. 1589 Kong Henrik III af Frankrig, fordi han havde nærmet sig Hugenotterne. Jesuiten Mariana (se d. Art.) omtaler ham med stor Anerkendelse og siger, at efter manges Mening (*ut plerisque visum est* — disse Ord ere udeladte i senere Udgaver af Marianas Bog, vistnok uden Forf.s Vidende) var den fr. Kongemorder »en evig Pryd for sit Land« (*eternum Gallie decus*), og han kaldte hans Ugerning »en mindeværdig Daad« (*monimentum nobile, facinus memorabile*).

Clementinerne er Navnet paa en Del af Kirkeretten (*Corpus juris canonici*), der stammer fra Pave Clemens V (se S. 521).

Clementinerne, **Psevido-**, se Klementinerne.

Clerici vagi kaldtes Kirketjenere, der ikke vare ordnede med et bestemt Embede (*titulus*) for Øje. Den gl. K. var imod saadanne Ordinationer og hævdede Reglen: *ne quis vage ordinetur*. Men Hensyn, dels til Missionen, dels til Tjenestens forsvarlige Udførelse, bragte flere af den ældre Middelalders Biskopper til at indvie saakaldte *c. v., vagantes*. Saadanne Præster uden faste Embeder fik ofte en midlertidig Gerning paa Slotte og Borge, men ikke sjælden voldte de alvorlige Forstyrrelser og fortrængte Sognepræsterne for at bjerge sig selv en fast Stilling.

Clericis laicos var Navnet paa Bonifatius VIII's berømte Bulle af 24. Febr. 1296 (se S. 356); den er aftrykt i Les Registres de B. VIII, par Digard, I, 584 f.

Clericus, Johannes (Jean le Clerc), ref. Teolog, var født i Genève 19. Marts 1657. Han studerede i Genève, Saumur, Paris og London, men sluttede sig til Remonstranterne, en Tidlang med stærk Tilbøjelighed til Socinianisme, og blev 1684 Prof. i det hebr. Sprog, Filos. og de skønne Videnskaber ved Remonstranternes Seminarium i Amsterdam; senere blev han ogsaa Limborchs Efterfølger som Prof. i Khist. 1728 fik han, under en Forelæsning, et Slagtilfælde, og 8. Jan. 1736 døde han. Han har udfoldet en stor Udgiver- og Forfattervirksomhed. 1686 begyndte han, sammen med J. C. de la Croke, at udgive et kritisk Tidsskrift: *Bibliothèque universelle et historique*; han udgav Cotelierus's *Patres apostolici*, Jesuiten D. Petau's *De theol. dogmatibus* (Amstd. 1700, 6 Foliohd.) og hans *Doctrina temporum*, Erasmus's Skrifter (Leiden 1703 f.) og forskl. gr. og lat. Klassikere. 1703 udgav han ogsaa en fr. Overs. af N. T., der paadrog ham Beskyldninger for Socinianisme. Med Richard Simon, Pierre Bayle, Cave og andre førte han lærde Stridigheder. De betydeligste af hans Skrifter ere hans ekseget. Arbejder, der røbe hans

Uhlidethed i dogmat. Henscende, og hans *Historia ecclesiastica duorum primorum saeculorum* (Amstb. 1716).

Clermont. Her holdtes en vigtig Synode i Aaret 1095 (aaabnet 18. Nov.). Se Art. Kors-tog og Urban II.

Cletus, se Anaklet (S. 78).

Cleve, Zacharias Joachim, finsk Pædagog, f. 3. Dec. 1820 i Rantasalmi, blev 1838 Student, 1844 Magister, 1848 Docent i Filos. Efter en pædagogisk Studierejse til de skandinaviske Lande, Schweiz og Frankrig blev han 1862 Prof. i Pædagogik og Didaktik ved Universitetet i Helsingfors, 1882 afgik han som emeritus og flyttede til Wilinäs ved Fredriks-hamn, hvor han nu bor. C. har udgivet en »Lærebok i Psykologi« (1854), »Skolan, pædagogisk uktask m. h. til bestående förhållandena i Skandinavien, Tyskland och Schweiz« (1861), »Grundrag till Skolpedagogik« (1884, paa Finsk 1886). C. har ogsaa været Ombud paa adskillige Landdage, A. N.

Climacus, Johannes, se Johannes.

Clinicus var i den gl. lat. K. Navnet paa en Mand, der var døbt paa Sygclejet (*κλινη*); en saadan Sygedaah maatte af Hensyn til Forholdene udføres ved Besprængning, ikke ved Neddrykkelse. Synoden i Neokiesarea (314) bestemte i sin 12. Canon: »Naar nogen bliver døbt med Sygedaah, maa han ikke vies til Præst — thi det er da ikke Frivillighed, men Nød [Frygt for Døden], der har bragt ham til at aflægge Trosbekendelsen — medmindre han siden viser Iver og Tro, og man fattes Præster«. Allerede over et halvt Hundreaar tidligere (o. 250) var det en af Ankerne mod Novatian (se d. Art.), at han var bleven viet til Præst, skønt han havde modtaget Sygedaah (*baptismus clinicorum*).

Clodoald (St. Cloud) skal være født 522. Han var en Søn af Kong Clodomir af Orléans og en Sønneson af Kong Clovis's Dronning, Clotilda. Efter at have givet Afkald paa sine kongelige Rettigheder levede C. en Tidlang i et klosterligt Samlag ved Paris, senere kom han til Provence, og 551 skal han være bleven præsteviet af Biskop Eusebius af Paris. Derpaa rejste han til Nogent (Novigentum), hvor han byggede en Kirke; han skal være død o. 560.

Clotilda (Chlodovech), Datter af den arlanske Burgunder-Konge Childebert, blev opdraget som Katolik, og da hun (o. 492) blev gift med Frankernes Konge, Clovis (Chlodovech), arbejdede hun ivrigt paa at faa sin vedenske Mand til at modtage Daaben af en Katolikers Haand. Det lykkedes hende 496 (se Clovis). Efter Clovis's Død levede C. mest i Tours, og dér døde hun 545.

Cloud, St., se Clodoald.

Clovesho var Navn paa et Sted i Kongeriget Mercia, rimeligvis i Nærh. af London. 673 bestemte en Synode i Hertford, at den eng. K.s aarlige Kirkemøde skulde holdes dér, men den første af de Synoder i C., vi kende, blev ikke holdt før 716. 742 samledes de eng. Biskopper ogsaa i C., og i Sept. 747 blev der dér holdt et vigtigt Kirkemøde, som afskaffede mange Misbrug (Haddan and Stubbs, Councils III, 360 f.). 794 og 798 holdtes der ogsaa Synoder i C., som vi have nogle Efterretninger om.

Clovis (Chlodovech), oprindelig kun de sa-liske Frankers Konge, blev født 466 og efterfulgte 481 sin Fader Childeric. Det lykkedes ham efterhaanden ved Sejre over Naboerne at samle et stort Rige. Efter Sejren over Alamannerne (496) lod han sig, paa sin Dronning Clotildas (se d. Art.) Tilskyndelse, døbe af Biskop Remigius med den katolske K.s Daab, og derved kom han i nærmere Forbindelse med Vestens ortodokse K. Han døde 511. Han gjorde den kat. K. i sit Rige afhængig af den verdslige Magt, og K. i Frankeriget maatte underkaste sig de verdslige Love. Men Arianerne maatte overlade Katolikerne deres Kirkebygninger. Trods C.s Daab kunde Heden-skabet endnu en Tidlang være i Fred i Frankeriget.

Cluny og Cluniacenserne. Det sædelige Forfald i Karolingertiden blev ogsaa kendeligt indenfor Klosterne. Den ene af Benedictinernes Munkeboliger efter den anden gled over i Lægmands Hænder, og Klosterregten forfaldt. Benedikt fra Anianes Reform (S. 256) efterlod ikke varige Virkninger; der klagedes snart igen over, at Munkene levede efter deres Tilhøjeligheder, uden at følge Regelen. Men i Beg. af 10. Aarh. oplevede Klosterlivet en Genfødelse, der tog sit Udgangspunkt fra Klosteret C. (*Cluniacum*) i Stiftet Maçon (Dept. Saône—Loire).

Hertug Vilhelm af Aquitanien havde, som mange andre fr. Stormænd dengang, faaet Lyst til at bygge et Kloster, og Berno, en Ætling af den burgundiske Greveslægt, som havde vist stor Dygtighed ved Styrelsen af 2 burgundiske Klostre, blev udset til Abbed for det nye Munkebo, der blev stiftet 11. Sept. 910. Paa den Dag overgav Hertug Vilhelm ved et højtideligt Gavebrev Peter og Paulus Stedet, hvor det nye Kloster skulde bygges, med alle Rettigheder og Herligheder. Munkene i C. skulde leve efter Benedicts Regel, saaledes som denne var udvidet af Benedikt fra Aniane. De skulde have Ret til, i Overensstemmelse med Benedicts Regel, frit at vælge sig en ny Abbed efter Bernos Død. Hvert Aar skulde de sende 10 solidi til Rom som Bidrag til Apostelgravens Oplysning; til Gengæld skulde Paven være deres Vierner. Ingen Fyrste, Ingen Greve, Ingen Biskop, ja end ikke en Pave, maatte blande sig i deres indre Anliggender.

Da Odo efter Bernos Død (927) overtog Styrelsen af C., gjorde han endnu flere skærpende Tilføjelser til Benedicts Regel. Det blev nøje bestemt, hvad Munkene skulde læse, hvor længe de skulde bede, hvor meget de skulde synge hver Time i Dagnet, og paa hvilken Maade de skulde holde alle store og smaa Fester. Den strengeste Tavshed blev paabudt (*parlatime loqui*), og Munkene lærte et Fingersprog, ved hvilket de kunde forhandle indbyrdes uden at aabne Munden. I Beg. optog man Børn i en Alder af 15 Aar; siden blev det 20. Aar Grænsen for Optagelsen. Ægte Fødsel var Betingelse for at finde Plads i C.; men ogsaa høf Alder, Sygdom og Mangel paa Oplysning kunde, som uregte Fødsel, være en Hindring. For at sætte Bom for Forfængelighed og Nygerrighed blev det aldrig kundgjort, naar en Cluniacenser læste sin første Messe.

Der blev indskærpet stor Renlighed og hyppig Faste. Føden skulde være let; den daglige Mad var Æg, Ost og Bonner, af og til Fisk og Fuglevildt, aldrig Kød af firfødde Dyr. Over for vejfarende blev der vist en udstrakt Gæstfrihed. Gudstjenesten skulde have et saa højtideligt Præg som muligt. I Kirken saa man Lyskranse, besatte med ædle Stene; ved Siden af Altret stod, i Steden for Stager, kunstigt udarbejdede Træer, der bar en Mængde Lys. Væggene bleve i Tidens Løb dækkede med Malerier, i Vinduerne kom der Glasmalerier; Korstolene vare kunstigt udskaarne, Alterkarrene funkede af Ædelstene, og guldvrirkede Alterklæder blændede Øjet. Alt i Kirken skulde, »til Kristi og K.s Ære«, være saa pragtfuldt som muligt, men i Klosteret skulde Tarvelighed og Strenghed raade.

Cluniacenserens strenge, regelbundne Liv vakte hurtig stor Opmærksomhed. Fra alle Kanter strømmede der rige Gaver ind til den energiske Odo, der, med Privilegium fra Johan XI (af 931), havde begyndt en Reform i stor Stil, først af de syd- og nordfr., senere ogsaa, med forskellige Pavers Hjælp, af de italienske Klostre. Selv Benedictinernes Stamkloster paa Monte Cassino og i Subiaco bleve reformerede af Odo. I Rom havde Abbeden af C. i Maria-klosteret paa Aventinerbjerget et fast Tilhold; senere fik C.s Abbeder i en Bygning i Paris, dér hvor nu *Musée de Cluny* staar, et Sted at tage ind i.

Da Odo døde (941), var Reformen gennemført i hele Frankrig og i Italien indtil Palermo. Desuden var der i Lothringen, uafhængigt af Cluny, begyndt en lignende Bevægelse (Lager, Die Abtei Gorze, i: Studien und Mitteil. des Ben.-Ordens VIII). Odos Efterfølger, den gamle Aymard, tog 954 den fromme og ydmyge Majolus til sin Medhjælper, og Majolus arvede Abbedstaven efter Aymard. Dengang var der 160 Munke i C., men kun 5 større Abbedier havde sluttet sig helt til Abbeden i C. Majolus blev 994 efterfulgt af Odilo, »Munkenes Ærkeengel«, Clunys Konge, der forstod at gøre sin Orden elsket og agtet af Fyrsterne, saa at han for det 11. Aarh. var en Del af det, Bernard af Clairvaux blev for det 12. (Ringholz, O. von C., Brünn 1885). Under ham naaede Cluniacenser-Reformen til Spanien, hvor Benedicts Regel efterhaanden helt fortrængte Isidor af Sevillas, og i Odilos Dage blev der gjort de første Skridt til Dannelsen af en Klosterforening (*congregatio*), idet de fra C. anlagte eller efter C.s Forbillede reformerede Klostre kom i varig Afhængighed af C., saa at de betragtede dette som deres Moderkloster (*archimonsasterium*) og dets Abbed som deres Overabbed (*archiabbas*). Allerede dengang var der 37 Klostre, der ærede Abbeden i C. som deres Overhoved, og mange andre stod i et nært, men friere Forhold til C. Hvert Aar samledes Abbeder og Priorer dér for at drøfte Kongregationens Anliggender og mulige Ændringer i Regelen, og 2 Priorer, der havde undersøgt Abbedens Styrelse, aflagde Beretning om, paa hvilken Maade Kongregationens Tary var vedtaget i det forløbne Aar. Odilo opførte en rummelig Klosterbygning i C., og han begyndte at holde en aarlig Mindefest

for de afdøde Medlemmer af Cluniacenser-Kongregationen. Det var Beg. til »alle Sjøles Dag« (S. 57). Han var nøje knyttet til Kejserne Otto III og Henrik II og til den fromme franske Kong Robert II. Fra det lothringiske Kloster St. Vannes (E. Sackur, Richard von St. Vannes, Breslau 1886) bredte Reformen sig i Beg. af 11. Aarh. til Klostrene paa den fr.-tyske Grænse, og gennem en Discipel af Abbed Richard af St. Vannes, Poppo, der blev Abbed for Klosteret Stablo i Stiftet Liège og for St. Maximin i Stiftet Trier, naaede Reformen til Tyskland. Først senere fik den dog, gennem Klosteret St. Blasien i Schwarzwald, og især gennem Hirschau (1077), varigere og stærkere Indflydelse paa de tyske Klostre, der lidt efter lidt rettede sig efter Hirschauer-Regelen (*consuetudines Hirsauenses*), uden dog at danne en egentlig Kongregation om Hirschau. Knud den store, der personlig kendte Odilo, synes ogsaa at være kommen under den cluniacensiske Vækkelses Paavirkning, og Danmark fik, vi vide ikke sikkert hvornaar, Cluniacenser-Klostre i St. Michael ved Slesvig By (»St. Mikkel paa Bjerget«) og Altheimsklosteret paa »Helgonbacken« ved Lund. Rimeligvis i Beg. af 12. Aarh. fik Norge et Cluniacenser-Kloster paa Nidarholm. Og under Vilhelm Erobreren fik ogsaa England Cluniacenser-Klostre (U. Berlière, i: Studien und Mitteil. des Ben.-Ordens XI).

Den cluniacensiske Bevægelse gik i Beg. kun ud paa en Reform af Klostrene; Abbederne i C. vilde, med fromme Fyrsters og Biskoppers Hjælp, reformere Klosterfolkene Levned. I Odilos Dage kæmpede de ogsaa for Gennemførelsen af Gudsfreden (se d. Art.), der i høj Grad fremmede Landbruget og det ordnede Arbejde og gjorde Ende paa Usikkerheden i Samfundet. Derved fik den cluniacensiske Vækkelse tillige national-økonomisk Betydning. Senere bleve de Forkæmpere for den Tanke, at alle Præster skulde leve i Overensstemmelse med det kanoniske Livs Fordringer, altsaa i Celibat, og de hævdede, at det var urigtigt, naar K.s Tjenere modtog deres Embeder af verdslige Fyrsters Haand. Tilslidst, da selve Pavedømmet var kommet under cluniacensisk Indflydelse, blev det deres Formaal at bringe hele den læge Verden, baade Fyrster og Folk, under Præsteskabets Herredømme. Cluniacenserne havde fra Beg. af et aristokratisk, ridderligt Præg, og man kan sige, at »Riddervæsenet er født i C.«. I religiøs og kirkl. Henseende virkede den cluniacensiske Bevægelse som en stor Opvækkelse, der naaede langt videre end til de Klostre, der bleve reformerede, baade til Fyrster og Folk. Og med Udbredelsen af »den cluniacensiske Levevis« (*consuetudines Cluniacenses*) begyndte der et stort Opsving i kirkl. Henseende, en Reformation efter den Tids Lejlighed. Da St. Peter havde faaet værdigere Efterfølgere end »Skogvældens« (se d. Art.) Paver, bleve disse »sorte Munke« en slagfiærdig Hær for Pavedømmet. I Videnskabens Verden efterlod de sig derimod ikke mange Spor, skønt der i Cluniacenser-Klostrene ogsaa fandtes rige Bogsamlinger. Paa Abbed Odilos Tilskyndelse skrev Munkene Radolphus Glaber sin Tids Historie; i 12. Aarh. af-fattede Abbed Peter den ærværdige (se nedenfor)

lærde Gendrivelser af Kættere, Jøder og Muhammedanere, og i 13. Aarh. forfattede den eng. Cluniacenser, Matheus fra Paris, i St. Albans en i fl. Henseender vigtig Krønike. Med Hensyn til det legemlige Arbejde havde Cluniacenserne ikke Benedictinerens Ihærdighed; de mange Pligter i Koret og i Kirken levnede dem ikke Tid til at arbejde med Haanden, og efterhaanden fandt man legemligt Arbejde uværdigt for en Munk.

Odilos Efterfølger, Hugo I (1049—1109), oplevede den store Kamp mellem Gregor VII og Henrik IV; men under den holdt C. sig saa meget neutralt, som det var muligt. Gregor VII havde været i C., og det havde rimeligvis været hans Hensigt at aflægge Løftet dér; men inden Novitsiatet var til Ende, fulgte han (i Vinteren 1048—49) tilbage til Rom med Pave Leo IX. Om han siden har aflagt Løftet i Mariaklostret paa Aventinerberget, som nogle have ment, er meget tvivlsomt. Hans Kamp for Celibatet og mod Simonien maatte tiltale Cluniacenserne; men Abbed Hugo var nøje knyttet til Henrik IV. Han var den unge Konges Guds-fader, og Henrik IV's Moder havde lagt Abbeden i C. paa Sinde at bede flittigt for sin Gudsøn; maaske skyldtes Henrik IV's tunge Gang til Canossa Hugos Raad. Hans Indflydelse var navnlig stor under Urban II, der var den første Cluniacenser paa Pavestolen; han viste sin Forkærlighed for C. ved at give dets Abbed Ret til at bære biskoppelige Værdighedstegn. Hugo tog Del i Mødet i Clermont (S. 524), og Cluniacenserne havde gjort deres for at vække Korstogsbegejstringen. Hugo var en myndig Mand og et organisatorisk Snille; under ham gennemførtes der en strengere Centralisation i Kongregationen. Han begyndte 1089 i C. Bygningen af en 5-skibet Basilika, der næst Peterskirken i Rom var Kristenhedens største Kirkehus; og den blev udstyret med al den Pragt, Tiden kunde byde.

Med Hugo I stod C. paa sin højeste Tinde; under hans Efterfølger Pontius begyndte Tilbagegangen. Pontius var en verdslig og hof-færdig Mand, der spillede en ikke ringe Rolle i Investiturstriden mellem Pave Paschalis II, som ogsaa havde været knyttet til C., og Kejser Henrik V; og 2 af Investiturstridens Ofre, Pave Gelasius II og Anselm af Canterbury, fandt en Tidlang et Fristed i C. Efter Gelasius II's Død i C., valgte Kardinalerne dér Calixt II til Pave, og han viste kort efter sit Valg sin Taknemmelighed mod C. ved at give dets Abbed Tilladelse til at udøve en Kardinals Rettigheder. Men Pontius's Verdslighed og hans ødsle Styrelse ødelagde C.s Finanser; Klostrets sidste Blomstring faldt under Abbed Peter den ærværdige (1127—57, se d. Art.). I hans Dage levede der 460 Munke i C., bl. dem en kort Tid den berømte Abélard (S. 13); ved hans Død vare 314 Klostre knyttede til C. Da havde Cluniacenserne i Cistercienserne (se S. 511 f.) faaet farlige Medbejlere, og disse, som drev deres Ejendomme selv, fik langt mere ud af dem end Cluniacenserne, der havde bortfæstet en stor Del af deres. En senere Abbed, Hugo II, blev afsat af Pave Alexander III (1159), fordi han havde sluttet sig til Modpaven, og i den følgende Tid dalede C. mere og mere. Abbedens monarkiske Myn-

dighed blev indskrænket, og i Ludvig IX's Dage søgte C.s Abbed Værn hos den fr. Konge; det blev Indledningen til et trykkende Afhængighedsforhold af den fr. Krone. Under Pavernes babylonske Landflygtighed tillod St. Peters Efterfølgere sig ofte at give det berømte Abbedi til deres Nepoter, og siden tiltog det fr. Kongedømme sig Raadigheden over det. 1456 gjorde Karl VII en uægte Ætling af det bourbonske Kongehus, Jean af Bourbon, til C.s Abbed, og efter 1528 gik det i Arv til Medlemmerne af Familien Guise. Ref. blev skæbnesvanger for det gamle Abbedi. Dets Døtrekloster gik tabt i de Lande, hvor Ref. sejrede, og i Spanien og Italien overskar Døtreklostrene det Baand, der bandt dem til Moderklostret. Efter Ref. blev Cluniacenser-Kongregationen derfor indskrænket til Frankrigs Omraade. Under de fr. Ref. krige led C. ofte ilde Medfart, da det, som Guisernes Ejendom, blev angrebet og tildels ødelagt af Hugenotterne. 1622 søgte Abbed Vesni d'Arbouze at gennemføre en Reform; dette Forsøg førte til en Spaltning mellem reformerede og ikke-reformerede Cluniacensere. Richelieu lod sig udnaevne til Abbed af C., og under hans Styrelse skete der en Sammensmeltning mellem Cluniacenserne og Maurinerne (se d. Art.) til en ny Benedictiner-Kongregation, der omslutede de betydeligste fr. Benedictiner-Klostre. Mazarin var ogsaa Kommandatur-Abbed af C., men baade før og efter hans Tid førtes der bitre Stridigheder mellem de reformerede og ikke-reformerede Cluniacensere. Unionen med Maurinerne var ophævet allerede før Mazars Styrelse, og en Forening med Kongregationen af St. Vannes, som Mazarin bragte til Veje, varede ogsaa kun faa Aar. I Løbet af 18. Aarh. mistede C. helt sin gamle Anseelse og Betydning, og da den konstituerende Forsamling 13. Febr. 1790 ophævede alle Klostre, delte C. de andre Munkeboligers Skæbne. Dets sidste Abbed, Dominique de la Rochefoucauld, Kard.-Ærkebiskop af Rouen, døde som Emigrant 1800. Byen C. købte Klosterkirken for 100,000 Francs og lod den nedrive, en Vandalisme, som Napoléon I paatalte, da C.s Borgere bad ham besøge deres By. I *Musée de Cluny* i Paris gemmes, hvad der er tilbage af det berømte Klosters Herligheder (Champly, Hist. de l'abbaye de C., Maçon 1866; Bibliotheca Cluniacensis, Paris 1614; Bernard et Bruel, Recueil des chartes de l'abbaye de C., I—VI, Paris 1876 f.; Mabillon, Annales Ord. S. Benedicti III—V, Paris 1706 f.; E. Sackur, Die Cl. in ihrer kirchl. und allgemeingeschtl. Wirk-samkeit bis zur Mitte des 11ten Jahrh.s, I—II, Halle 1892 f.; M. Heimbucher, Die Orden und Kongregationen der kath. K., Paderb. 1896, I, 116 f.).

Fr. N.

Clöter, en kiliastisk Præst i det bayerske Illensschwäng ved Dinkelsbühl, udgav i fl. Aar Tidsskriftet »Der Brüderbote«. Deri fremsatte han sine Fortolkninger af Johannes's Aabenbaring og tydede bl. andet det apokalyptiske Tal 666 (Joh. Aab. 13, 18) om 3 Napoléon'er, af hvilke den 3. skulde sidde skjult et eller andet Sted. Han mente endvidere i Biblen at finde Profetier om en stor Udvandring af alle troende, og i Hesek. 38, 2f. og 39, 1 fandt han Fingerpeg

om, hvorhen Udvandringen skulde gaa; Rosch skulde tyde paa Rusland, Mesek paa Moskva, og Tubal paa Tobolsk. I Mellem-Asien, Samarkand, Turkestan eller Bokhara, hvor Paradiset laa, skulde der være et Fredens Rige for Kristi Brud. 1878 stillede en bayersk Lægmand, Skrædder af Profession, sig i Spidsen for et Tog til det asiatiske Fristed, men det endte ynkeligt. I de følgende Aar traadte C.s Tilhængere i Baiern, Württemberg, Baden og Schweiz sammen til en tysk »Auszugsgemeinde«, og 1880 rejste C. selv til Rusland »som Spejder«. Efter sin Hjemkomst blev han afsat fra sit Præsteembede, og lidt efter lidt mindskedes Tallet paa hans Tilhængere.

Cnattingius, Anders Jakob Danielsson, f. 1792 i Askeryd Sogn i Östergötland, blev 1816 Præst, 1828 Hofprædikant, 1832 Sognepr. i Flisby; 1850 i Kettilstad og døde 1864. C., som sammen med K. F. Dahlgren stiftede »Manhemsförbundet« 1815, udgav i sv. Oversættelse Snorre Sturlasons »Edda og Skalda« 1819 og hjalp Richert med Oversættelsen af Snorres Kongesagaer 1816—29. Bekendtest blev han ved sin nidkære Virken for Undervisningen: 1822 blev han Direktionsmedlem og Sekretær i »Sällskapet för vaxelundervisningens befrämjande«, 1826 Medlem af Kommissionen for Tilsynet med Rigets Folkeskolevæsen, 1825 af en norsk Kommission for Indførelse af den indbyrdes Undervisning i Norge. Siden virkede han ogsaa som Rigsdagsmand og ved Udgivelse af Skolebøger for Folkeundervisningen. Han gjorde sig ogsaa bemærket ved et 1850 udgivet Forslag til en revideret Kirkelov. O. A.

Coadjutor er i den kanoniske Ret Navnet paa en kirkel. Embedsmands Medhjælper. En saadan kan have en midlertidig (*c. temporarius*) eller vedvarende Ansettelse (*c. perpetuus*); i sidste Tilfælde har han ofte Ret til at arve dens Embede, hvis Medhjælper han er (*jus succedendi*).

Cobbett, William, eng. Publicist, f. 1762, d. 1835, opholdt sig skiftevis i England og Amerika og tog ved forskl. Flyveskrifter Del i den indre eng. Politik. Han udgav 1846 en Skildring af den eng. Ref., der dvæler længe ved dennes Skyggesider, hvorfor C.s Bog blev oversat paa Tysk (4 Opl., Mainz 1862) og nytet som et Middel til at gøre Propaganda for Romerk.

Cobham, Lord, se Oldcastle.

Coccejus og Coccejanismen (Føderalteologi). **Johannes C.**, Søn af Stadsskriver Timann Coch i Bremen, blev født 9. Aug. 1603 og opdragen i et fromt ref. Hjem efter Tidens samvittighedsfulde Strengheid. I det melanchthonianske farvede Bremen fik han sin første Uddannelse. Her søgte en Teolog som Matth. Martini, modsat Tidens dogmat.-polem. og logisk-metafys. Tendens, at føre Teol. tilbage til Skriften. C. rebede tidlig en ualmindelig Sprogbegavelse, og Biblens Grundprog blev snart hans egentlige Studium. Interessen for en sammenlignende Undersøgelse af de gamle orientalske Sprog var atter i Stigning, vakt ved Erbødigheden for Hebraisk som Menneskeslægtens Ursprog. Den unge C. gik 1625 til Hamburg for at studere under Rabbinerne dér. Her be-

styrkedes han ogsaa i sin Frygt for Socinianernes menneskeførgedende Rationalisme. 1629 rejste C. til det teol. frisindede Franeker, som det siges, for at undgaa Flyderiet ved de tyske Universiteter, men sikkert ogsaa fordi de store filol. Navne i Holland lokkede. Her fik den fromme engelske Puritaner Amesius og den berømte, for Studiet af den bibelske Grundtekst ivrige, Sixtinus Amama, Indflydelse paa ham, og her udgav han de talmudiske Studier, der indbragte ham Grotius's Ros. 1630—36 var han Martinis Efterfølger som Prof. i bibelsk Filol. i Bremen, derpaa blev han Prof. i Hebr. i Franeker; men fra 1643 ansattes han i det øverste Fakultet, da han ved sin fortsatte Fordybelse i den bibelske Teol. og ved Udgivelse af en Række Fortolkningsskrifter, der stod langt over Datidens sædvanlige, havde vundet Ry som Teolog. 1650 kaldtes han til en lignende Post i Leiden, hvor han efter et virksomt Liv, mod Slutningen forbitret af heftigt Strid, »indgik til det himmelske Academia« 4. Nov. 1669. Hans omfangsrige Værker bleve 1673—75 udgivne i 8 Foliobd. (føroget Udg., Frankf. a. M. 1689 og 1702, Amsterd. 1701 og 1706). 1712 rejstes en Statue for denne *Origenes adamantius* i Leiden.

C. forefandt i Holland den siden Dordrechter-Synoden herskende ufri Skriftlæsning, en ortodoksistisk Intolerance overfor Afvigelser fra Symbolernes Lære, en puritansk Tilbøjelighed til at lægge Vægt paa ydre Hellighed og en Fasthængen ved aristotelisk Filos. som formelt Dannelsesmiddel. C. satte atter Bibelstudiet paa sin rette Plads i Teol., fornyede Eksegese og skabte et bibelteol. System, der hviler paa alvorlig Troserfaring og aandfuld Forstaaelse af Aabenbaringshistoriens Betydning. — C. har kommenteret store Dele af G. T. og næsten hele N. T.; hans Hermeneutik er Enheden af en religiøs og historisk Fortolkningslære. Han forkaster Datidens symbolkuede Skriftanalogsieren, dens Fortolkning uden Hensyn til Sammenhæng, Tid og Omstændigheder, dens Tilbøjelighed til at gøre G. T. og Lov, N. T. og Evangelium til eet. Skriften indeholder Guds Hemmeligheder til vor Frelse, ikke som Lærebog, men som Vidnesbyrd om Frelsehistorie. Kun de troende have i Kristus Nøglen til Skriften; C. ønsker de bedste Fortolkningsmidler til Stede (grundig Filol. og histor. Indsigt) og ivrer for Studiet af Teksten i Grundspregene, men mener dog, at den enfoldige i Tro (en Side af det almindelige Præstedømme, som han atter stærkt drager frem) kommer Biblens Forstaaelse nærmere end en uigenfødt Teolog. I Kristus fortolkes Biblen (Trosanalogi), derfor fornyer C. Augustins Ord: G. T. er aabenbart i N. T., N. T. ligger gemt i G. T. Grotius, der vil fortolke Skriften som enhver anden Bog, er C.s Antagonist. Vel kunde C. misbruge sin Grundsetning ved umaadeholden, rabbinsk spidsfindig Typologi («Grotius finder intetsteds i G. T. Kristus, C. finder ham alle Vegne»), men han lægger en aandfuld Indsigt i »Forjættelsens og Opfyldelsens« Væsen for Dagen. Skrifortødet skal tages efter den Helligaands særlige Talebrug (Skriftanalogi), efter Sagernes Beskaffenhed (Mysterier), efter Tekstens Sammenhæng, efter Forfatternes Hensigt, efter

Tidens Omstændigheder; modsat allegorisk Vilkaarlighed indskærpes Ordenes egentlige Mening.

Læren bygges paa Skriftforstaaelsen og helst med Skriftens egne Ord, modsat Skolastikernes filos. Kunstudtryk; Fornuften skal kun opfatte Ordene og ordne, men Lærens Kilde er efter Syndefaldet ene Skriften. Vranglære er ikke alene Afvigelse fra Biblens Lære, men ogsaa en Lære, der er bygget paa menneskelig Autoritet og gaar ud over Biblen. Krdm. er historisk, og Skriften vidner i alle sine Dele om Guds Frelsesgerninger under Pagtens Form. Her er Biblens inderste Tanke, Enheden i dens store Organisme. Teol. bliver da praktisk, Fremstillingen af det relig. Inderlighedsliv (Fromhed) under Pagten. Pagtstanken findes hos adskillige tidligere ref. Teologer (især Olivian og Martini), men C. har gjort den til albeherskende Grundtanke i sit med ny Form og Metode opførte bibelteol. System (Føderal-teologi), der paa ejendommelig Vis omformer den ref. Teol.s Udgangspunkt, Udvælgelsen, til Naadeførelse. Dette System udgaves 1648 (*Summa doctrinae de fœdere et testamentis Dei*; udvidet 1654), et storartet Forsøg paa at skue Aabenbaringens evige Enhed og historiske Mangfoldighed i Kristus som Historiens faste Midtpunkt — trods alle de faktiske Forsyndelser mod den histor. Udvikling, det indeholder.

Pagten er til fra Skabelsen af som en Gernings- eller Naturpagt (*fœdus operum*), idet Adam i sit Væsen har den Lov, der lærer ham Guds Vilje. Gør han den i alt, faar han det evige Liv, ellers er han hjemfalden til Syndens Straf. Pagten er ensidig, forsaavidt som Gud fastsætter Vilkaar og er den givende, men dobbeltsidig, idet Mennesket i Troen antager den og derved ligesom nøder Gud til at give sine Velgerninger. — Hele Menneskehedens Historie bliver nu efter Syndefaldet en Fjernelse af den natursatte Gerningspagt (dens *antiquatio*, *abrogatio*) for at bortskaffe dens Følger.

Gerningspagtens Fjerneshistorie forløber i flere Trin; dens faktiske Indledning var Syndefaldet, der umuliggjorde Formaalets Opnaaelse. Andet Trin er Oprettelsen af Naadepagten (*fœdus gratiae*) ved Protevangeliet, den første Forjættelse (1 Mos. 3, 15), der afskaffer Grundpagtens Fordømmelse (*quoad damnationem*). Ved Troen paa den kommende Frelser, der altid er den samme, frelses baade Adam og alle senere; thi Naadepagten bekræftes for Patriarkerne og for Israels Folk (Loven). Vel lægger Pagtsbrud et Slør over Loven, saa at Pagten misforstaas som Gerningspagt, og de 10 Bud ikke ses som Omvendelses Forskrifter; men de høre dog med til Naadepagten, og Ceremonierne vise hen til Kristus. C. indfører hele Læren om Frelsen og dens Tilægnelse under Behandlingen af det andet Trin. Naadepagten, hvortil Synderen, efter den fra Gerningspagten bestaaende Forpligtelse til at lide Straf, er bundet, tilsiger den, Midleren skænkede, Sæd Retfærdighed og Arveret paa Betingelse af Troen, der er den Hellig-Aands Værk, hvorved Kristus bor i os (Genfødelse forud for Retfærdiggørelse). Men trods Enheden glemmer C. ikke den store Forskel mellem G. og N. T.s Tid. Baade subj. og obj. stod det gilst. Guds-

folk tilbage. Deres Fromhed var af lavere Art, de følte ikke Loven skreven i Hjertet, havde kun Barneret i Haabet og Fritagelsen for Straffen var ingen Tilgivelse, men en Overbærelse (*ἀνάστασις*). Derfor de mange Forjættelser og Symboler til at holde Haabet vaagent. Men ved Virkeliggørelsen af den ny Pagt indtræder den 3. »Fjernelse« af Gerningspagtens Følger. Nu viger den fra Gerningspagten stammende Hjerternes Frygt og Trældom; nu indtræder den fulde Forladelse (*ἀφεσις*) med Lovens Indskrivelse i Hjertet, Fred, Glæde og Frihed. Saalænge den troende er paa Jorden, vedbliver dog Kampen mellem Kød og Aand, først Døden (d. 4. »Fjernelse«) befrier fra Syndens Legeme, og ved Kødets Opstandelse indgaas endelig til den fulde Salighed (5. »Fjernelse«). — Naadevalgets Betydning er i denne Lære tilbagetrædende, om end til Stede (infralparisk); den subjektiv-relig. Teol. peger i mange Henseender hen paa Pietismen ved dens Mangel paa Sans for K.s Betydning, ved dens løse Behandling af Sakramenterne, ved Tilslidesættelse af Retfærdiggørelsen for Genfødselen og Helliggørelsen.

C.s Betragtning af de 10 Bud som hørende til Naadepagten medførte, at Sabbatens Betydning blev at minde Jøderne om Haabet om Kristus og føre dem bort fra egen Retfærdigheds døde Værker; for de Kr. er hele Livet en Sabbat, særlige Hviledage bortfaldte derfor. Den heraf følgende Praksis maatte vække de ortodokses største Forargelse. Da Heidanus 1658 forsvarede C.s Anskuelse, henedtes Opmærksomheden paa hans ejendommelige Teol., og en bitter Strid begyndte. En Synode i Gouda formanede indstændig C. til at bevare Freden (1659). Maresius og Voët, de 2 Modstandere, fandt hinanden »som Herodes og Pilatus«, og Mænd som Essenius og Hoornbeek forsvarede Ortodoksiens Sag. Imidlertid døde C. 1669, men som »Aarhundredets Fønix« havde han mange Disciple.

Coccejanerne, hvis »ukristeligt« lange Haar, havde vakt Voët's Mishag, gik, af Iver mod Puritanismen, langt videre end Mesteren og udæskede ved deres verdensmæssige Livsførelse. De beskyldtes for Judaisme, Pelagianisme, Killiasme, Foragt for Dogmatik, Skriftforfalskning osv. Mange drog, ved deres aarelange Prædiken om Forskel mellem G. og N. T., om Typer, om G. T.s Sakramenter, jødiske Ceremonier osv. ogsaa Menigheden bort fra den Hjertets Erkendelse, C. havde villet. Men deres Bibelprædikener passede det bibelfaste Folk, og deres populære Skrifter og Politik gjorde Partiforskellen mellem Voëtianere og Coccejanerne stadig større. De første vare monarkisk-demokratisk sindede og kæmpede for Oranierens Sag, de sidste ønskede som Remonstranterne at bevare Provinsernes Uafhængighed af Generalstænderne og vare nærmest liberale Aristokrater. Da Oranierne 1672 kom til Magten igen, saa det mørkt ud for Coccejanerne, en Række Afsættelser begyndte, saal. af den gl. Heidanus i Leiden (1676). Broderlige Formaninger fra de nederrhinske Synoder (1676—77) virkede dog, og det amsterdamske Kirkeraad bestemte, at det vilde vælge Præster uden Hensyn til Parti. Dog maatte

endnu 1697 en kgl. Forordning tøjle Liden-skaberne. Siden blev det til vor Tid Praksis, at Systematikerne ved Universiteterne skulde være Voëtianer, Eksegeten Coccejaner, Praktikerne Lampeaner.

Coccejianerne dannede efterhaanden 3 Grupper: 1) de rene, uasketiske, groensche C. (opkaldt efter Teologen Groenewegen), der fastholdt Coccejus's Typeologi; 2) dem, der optog Cartesius's Filosofi, hvortil hørte de største Navne, Heidanus, Fr. Burman, der væsentlig forbeholdt C.s System, Alting, Braun, Wittich, Wittsius; 3) den 3. Gruppe dannede de »Leydsche«, alvorlige eller frie C., der kirkelig fik størst Betydning, da de optog den *præcis pietatis*, som udmærkede Voëts oprindelige Kreds, og fremdrog det pietistiske hos Coccejus. Gennem dem blev den tyske Pietisme paavirket. Det vakte Kirkeliv i Nederlandene, Østfriesland og ved Nederrhin har bevæget sig i deres coccejanske Former til vore Dage. De brod sig ikke om Mesterens spidsfindige Typeologi, men vel om hans bibelfaste, historiske og personlige Teologi. Skriftteologer som Vitringa og Lampe hørte til denne Gruppe (W. Gass, *Gesch. der protest. Dogmatik*, Berlin 1857, II, 253 f.; L. Diestel, *Studien zur Föderaltheol.* i *Zeitschr. f. deutsche Theol.* 1865; A. Ritschl, *Gesch. des Pietismus*, Bonn 1880, I, 130 f.). J. O. A.

Cochem, Martin fra, blev født o. 1630 i Cochem ved Mosel og blev tidlig optagen i Capuciner-Ordenen. »Pater C.«, som han sædvanlig kaldtes, skrev fl. Ophygelsesskrifter, der en Tidlang læstes meget, og som endnu optrykkes (»Der grosse Myrrhengarten des bittern Leidens«, »Das kleine Myrrhengärtlein«, »Goldener Himmelschlüssel«, »Auslegung der heil. Messe« osv.). Han døde 10. Sept. 1712 i Waghäusel ved Bruchsal.

Cochlaeus, Johannes, rom.-kat. Teolog, hed egentlig Dobneck. Han blev født 1479 i Wendelstein, i Nærh. af Schwabach; hans Fødeby hørte da til Markgrevskaftet Brandenburg-Kulmbach. Han var en Bondesøn, der først sent kom til Studierne. I en Alder af henvend 20 Aar gik han til Nürnberg, hvortil Wilibald Pirckheimers Fader havde indkaldt Humanisten Heinrich Grieninger som Lærer i Poetik, og 1504 kom han til Universitetet i Köln. Der lærte han Ulrich af Hutten, Crotus Rubianus og Karl af Miltitz at kende, og dér ændrede han sit Navn, idet han som Wendelsteiner (efter *cochlea*, en Snegl, Vindeltrappe) kaldte sig *Cochlaeus*. Efter at have taget Magistergraden blev han (1510) Lærer ved St. Sebaldus i Nürnberg, og fl. Skolebøger (en lat. Grammatik, en Lærebog i Figuralang og en Udgave af Pomponius Melas Korografi, der indførte Geografien i Mellem-skolerne) viste hans Dygtighed som Lærer. 1515 fulgte han 3 af Wilibald Pirckheimers unge Slegtninger paa en 4aarig Rejse til Italien, hvor han først tog Ophold i Bologna. Her skrev han (1516) Skriftet: *Septem quærelæ in Justinianum Imperatorem ad Max Imp.*, i hvilket han som Tysker og Humanist udtalte sit Had til Romerretten. For at have bedre Udsigt til at faa en Præbende forsonet han dog ikke de teol. Studier, men læste Skriften og Kirkefædrene, og med kort Forberedelse tog han (28. Marts 1517) den teol. Doktorgrad

i Ferrara. Kort efter rejste han til Rom, hvor han fortsatte det i Bologna paabegyndte Studium af Kirkeretten, og samtidig søgte han at uddanne sig til Taler. Her modtog han ogsaa Præstevielsen, og derpaa fik han Dekanattet ved Vor Frue Kirke i Frankfurt am Main. 1519 rejste han hjem for at overtage det, og paa Vejen til Frankfurt kom han i Berøring med den reformatoriske Bevægelse, hvis Bølger allerede da gik højt. Hvor lidet Forstaaelse, han havde for denne, kan man se af det Brev, han 1519 skrev til Luther med Bøn om »at gengive Videnskaberne, Religionen og Samfundet den tabte Ro«. Han var endnu væsentlig Humanist, og som saadan havde han en vis Sympati for Luther, men 1520 stillede han sin Person og sin Pen til Luthers Modstanderes Tjeneste. Ved Aleanders (S. 49 f.) Protektion kom han med til Worms, hvor han spillede en vis Rolle, maaske dog en større i sine egne Tanker end i Virkeligheden. Hans Optreden dér vakte Mistillid til alle Sider, men da han mærkede det, voksede hans Uvilje mod Luther og hans Venner. For at nære Harmen mod Luther sendte han Aleander Uddrag af Luthers Skrifter og raadede til, at Paven skulde lukke Wittenberger-Universitetet for at standse Ref.s Udbredelse. Samtidig søgte han at gøre den rom. K.s Ledere i Tyskland, ja endog Leo X, opmærksomme paa, hvilken udmærket Hjælp de vilde have i ham selv, som havde stillet baade sit Rygte og sit Liv i Vove for K.s Skyld. I Rom modtog man hans Tilbud med stor Kølighed og nøjedes med at love ham Understøttelse, naar der kom flere Penge i Pavens Kasse. 1522 aabnede han, med et Skrift »om Sakramenternes Naade«, en Polemik mod Luther; den var grovere end det groveste af den samtidige Polemik. Næste Aar var han atter i Rom for at raade til Mildhed over for »det stakels forførte Folk«, men til Strenged over for Fyrster og Biskopper. 1524 fulgte han med Kard. Campeggi til Rigsdagen i Nürnberg og senere til Stuttgart og Regensburg. Derpaa skiltes han fra Kardinal-Legaten og rejste til Vest-Tyskland. I Mainz tog han Del i en Sammenkomst af Teologer, der drøftede, hvorledes man bedst kunde skride ind mod Luther, men i Frankfurt kunde han ikke længer være. 1525 maatte han forlade Byen. Han fik da et Kannikedomme i Mainz, og 1526 var han paa Rigsdagen i Speier. I de følgende Aar fulgte han Luthers Skrifter og Skridt med den mest hensynsløse Polemik. De jydsk Biskopper, der havde ondt ved at hævde sig over for Hans Tausen, sendte fra Viborg (19. Maj 1527) ham (og Eck) en Anmodning om at komme til Danmark for at støtte den gl. K. med sin Lærdom. Han havde nok Lyst til at blive »en anden Ansgar«, men Erasmus fraraadede ham at følge Opfordringen af Hensyn til »den lange Rejse, det raa Folk og den nære Vinter«. 1530 var han i Augsburg, men det var Eck, ikke ham, der blev Hovedforfatteren til den rom.-kat. Gendrivelse (se Art. *Confutatio*). Det harmede ham imidlertid dybt, at han maatte træde tilbage for andre, men han blev ikke kølnet i sin polemiske Iver. Han synes endnu dengang at have været tilbøjelig til at give efter m. H. til Kravene om Nadver under begge

Skikkelser og Præsternes Ægteskab; men han indsaa, at det vilde komme til en Spaltning, og han trøstede sig med, at en frisk og glad Krig maaske vilde være bedre end en usikker Skinfred. Han sendte hele Ladninger af sine polemiske Arbejder til Skotland, England og Italien og var utrættelig i sine Bagvaskelser af Ref.; og hans Angreb begyndte nu ogsaa at rette sig mod Melanchthon, og selv den dramatiska Form forsmaaede han ikke. Hertug Georg af Sachsen skænkede ham et Kannikedomme i Dresden, men dér vilde man ikke vide af ham at sige, naar han ikke vilde love at lade være med at skrive mod Luther. Da Hertug Georg døde 1539, beskyldte C. Lutheranerne for at have forgiftet denne ivrig romkat. Fyrste, men samtidig foreslog han, at man skulde søge at standse Ref.s Sejrsløb ved at indrømme Lægmandskalken og Præsteægteskabet. Man hørte ikke paa hans Forslag, men da han maatte forlade Dresden, fik han et Kanonikat i Breslau (1539). I den følgende Tid var han med ved Samtalerne i Hagenau, Worms og Regensburg, men til Trient blev han ikke kaldet. Han døde i Breslau 10. Jan. 1552 og ligger begravet i Byens Domkirke. Efter Luthers Død skrev han (1549) sit mest kendte Skrift: *Commentaria de actis et scriptis Martini Lutheri*; denne Bog, der var paa-begyndt allerede 1534, viser hans Mangel paa Sandhedskærlighed, hans Lyst til at gøre sig selv til Hovedpersonen ved alle Lejligheder og hans glødende Had til Ref. Luther bliver her skildret som Fædrelandets og Kristendommens Morder, og Ref. skyldes efter hans Mening for en væsentlig Del Augustineren Luthers Misundelse over for Dominikanerne. Flere af hans Skrifter kom paa Index, paa Grund af de for Rom ubehagelige Indiskretioner, de indeholdt, og fordi Forf. satte sit Haab til et frit Koncilium; i Portugal forbød Inkvisitionen endog hans Biografi af Luther (M. Spahn, J. C., Berlin 1898).

Fr. N.

Cock, Hendrik de, hollandsk Præst, blev født i Wildervank 1801. Gennem den Undervisning, han fik af Menighedens »Catechiseermeester» vakte hans Misnøje med den da raadende rationalistiske Aandsretning. Han studerede i Groeningen, blev 1823 teol. Kand. og Aaret efter Præst, først i Eppenhuisen, senere i Nordlaaren og Ulrum, hvor han var Hofstede de Groots Efterfølger. Ved Læsningen af Calvins *Institutio* (S. 457) og den fromme Baron van Zuijlen van Nijvelts Skrift om den ref. Lære vakte hans Kærlighed til den gl. ref. Ortodoksi. Den belgiske Revolution og Koleraen stemte ham yderligere til Alvor, og han skrev en »alvorlig og hjertelig Tiltale» til sine Landsmænd for at vække dem op af deres aandelige Dvale. Senere udgav han Læregelen fra Dordrecht med en Fortale, hvori han klagede over, at »næsten hele den ref. K. nu var bleven remonstrantisk». Samtidig (1833) begyndte han at døbe Børn fra andre Sogne, og de nye Psalmer bleve ikke mere sunge i Ulrum, men kun Psalmer fra det gl. T. Præsterne klagede over ham, og i Dec. 1833 blev han suspenderet, »fordi han havde gjort sig skyldig i strafbare Fornærmelser og kærlighedsløs Fordømmelse» af 2 agtværdige Præster, og fordi han havde

vakt Forvirring ved at døbe Børn fra andre Sogne. Han appellerede fra »Klassen» til Provinsens Groeningens Kirkestyrelse, men i Maj 1834 dømte denne ham til Afsættelse og Udredelse af Sagens Omkostninger. Synoden, den højeste Instans, var noget mildere, idet den gav ham et halvt Aars Betænkningstid; men hvis han ikke i det holdt sig nøje til de kirkl. Regler, skulde han afsættes. Da han og en anden Præst (H. P. Scholte fra Doveren), trods alle Advarsler, holdt gudelige Forsamlinger, bleve de fængslede. I Fængslet læste de C. John Knox's Levned, og derved blev han end mere opmuntret til at lide for Sandheden. Rundt om i Holland begyndte der nu at danne sig smaa »Menigheder under Korset», der vilde blive staaende ved den ref. Ortodoksi, og 1836 blev det første Skridt til en Organisation af disse gjort paa et Møde i Amsterdam, hvor de tilstedeværende udtalte, at alle »Artiklerne i Trosbekendelsen, Katekismen og Dordrechter-Synodens Læreregler i alt stemmede med Guds Ord». Den hollandske Statsmand, Groen van Prinsterer, forsvarede de »Menigheder under Korset», der vare udraadte af den af Staten understøttede K. 1839 fik da C. Anerkendelse for den Menighed, han havde samlet i Groeningen, og et kongeligt Reskript af 9. Jan. 1841 gav Regler for Ordningen af »den kristelig ref. K.», der blev stillet lige med de øvrige Kirkesamfund, men uden Tilskud fra Statskassen. Allerede da var det gode Forhold mellem de C. og Scholte forstyrret; paa en Synode i Amsterdam, havde de C.s Venner opsagt Scholtes Tilhængere Huldskab og Trokskab. Striden drejede sig dels om de Krav i Retning af Bekendelser, der skulde stilles til Nadvergæsterne, dels om Brugen af ustuderede Mænd til Ordets Forkyndelse. De C. døde 14. Nov. 1842 (H. de Cock, H. de C., eerste afgescheiden predikant in Nederland I—II, Kampen 1860; Fr. Nielsen, Statsk. og Frik., Kbhvn 1883, 130 f.).

Fr. N.

Codde, van der. Brødrene Jan, Adriaen og Gilbert v. d. C. samlede efter Dordrechter-Synoden en Del af de forfulgte Arminianere til Konventikler i Warmond i Nærh. af Leiden. Saaledes opstod Collegianterne (se d. Art.).

Codde, Pieter, rom-kat. Biskop i Holland, havde fra 1688, med Titlen »Ærkebiskop af Sabaste», styret Bispedommet Utrecht. Jesuitterne hadede ham paa Grund af hans Jansenisme og klagede over ham i Rom; og 1702 stævnedes Clemens VII ham til Rom og udnævnte hans personlige Modstander, Theodor de Cock, til pavelig Vikar for Utrecht. Domkapitlet vilde imidlertid ikke finde sig heri, og den hollandske Regering forlangte, at P. C. skulde vende tilbage. Rom gav efter, men afsatte tillige P. C. som Biskop (1703). Han døde 1710.

Codex. Ordet betyder egentlig en Træstamme, en Træblok, og da de gamle skrev paa Trætavler, overtrukne med Voks, blev C. Betegnelsen for en af saadanne Træblade sammensat Bog. Ogsaa Papyrus sammenlagdes undertiden i Bogform, men som Regel bleve Papyrus-Haandskrifterne sammenrullede, og først med Pergamentet blev Bogformen almindelig; nu betegnes sædvanlig kun Pergament-

haandskrifter og de senere Papirhaandskrifter i Bogform med Navnet C. I Almindelighed sammenlagdes Pergamentet og senere Papiret i 4 Dobbeltblade (*quaterniones*), svarende til vore Trykark, dog ogsaa i Quinterne (B og Σ) og senere i Sexterne; *codices* findes baade i Folio (N, A, C), i Kvart (B og D) og senere i mindre Format. Kolumnerne, som tidligere vare en simpel Følge af, at Papyrusrullerne vare sammenlignede af Blade omtrent paa Størrelse med vort Brevpapir, gik i Begyndelsen fra disse over i Pergamthaandskrifterne, hvor de enkelte Sider bleve delte i 3 (B) eller 4 (N) Kolumner (*σλλίδες*), senere ogsaa i 2 (A, F, G, L), indtil man endelig skrev over hele Siden (C, E, H, K osv.). De egentlige Pragthaandskrifter, Purpurhaandskrifter (N og Σ), den gotiske *codex Argenteus* osv. træffe vi først efter Aar 500. Om Haandskrifternes Antal og Forandringer m. H. til Materiale, Skrift, Interpunktion og Akcentuation se Art. Bibeltekst. — Haandskrifter, som kun indeholde den græske Tekst, kaldes *codices puri*, indeholde de tillige Kommentaar, Skolier eller Oversættelse: *codices mixti*, med en enkelt Oversættelse: *codices bilingues*, og for saa vidt denne er paa Latin: *græco-latini*. Oversættelsen staar enten i en Kolumne for sig selv eller er føjet til i Marginen eller i en Linie over den gr. Tekst (*cum versione interlineari*). *Codices rescripti* eller Palimpsester ere saadanne, som oprindelig have været benyttede til den hl. Skrift, men hvor den oprindelige Skrift af Sparsommeligheds Hensyn senere er blevet vasket af eller delvis raderet ud for at give Plads for en ny Afskrift af andre Værker. Siden Wetsteins Tid er det blevet almindeligt at benævne Ucialhaandskrifterne eller Majusklerne med de store Bogstaver fra det lat. og gr. Alfabet, enkelte ogsaa med de hebr., Minusklerne med arabiske Tal, hvorimod de smaa latinske Bogstaver bruges for Haandskrifterne til den ældste latinske Oversættelse. Da imidlertid N. T.'s Skrifter falde i 4 Klasser: Evangelierne, Ap. Gern. og de kat. Breve, de paulinske Breve og Johannes's Aabenbaring, har man ved hver Klasse begyndt forfra med Alfabetet og Tallene, hvorved samme Bogstav eller Tal kan komme til at betegne forskellige Haandskrifter (E er for Evang. et Haandskrift i Basel fra 8. Aarh., for Ap. G. den saakaldte *codex Laudianus* fra 6. Aarh. i Oxford, for Pauli Breve *codex Sangermanensis* fra 9. Aarh. i St. Petersborg); og omvendt kan et og samme Haandskrift have forskellig Benævnelse til de forskellige Dele af N. T. (*cod. Florentinus* fra 1331 har Nr. 367 for Evang., 146 for Ap. G., 182 for Paulus, 23 for Aabenb.). Undertiden ere de ældre Manuskripter i Tidens Løb blevne rettede fl. Gange. Korrekturerne betegnes da ved smaa latinske Bogst., arab. Tal eller Stjerner (N, N^b, H¹, D^{**}).

Af de mere bekendte Haandskrifter skal her kortelig omtales følgende: *cod. Sinaiticus* (N) og *cod. Vaticanus* (B), begge fra 4. Aarh.; den første omfatter hele Biblen og desuden Hermas's Hyrde og Barnabas's Brev, den anden mangler Slutningen af N. T. fra Hebr. 9, 15, 1 og 2 Tim., Tit., Filemon, Apok. Ogsaa *cod. Alexandrinus* (A) indeholder hele Biblen og desuden

1 og 2 Clemens-Brev, dog mangler en stor Del af Mt., noget af Joh. og 2 Kor.; den er sikkert fra 5. Aarh. *Cod. Ephraemi Syri rescriptus* (C) er en Palimpsest fra 5. Aarh., der, foruden Stykker af G. T., indeholder $\frac{2}{3}$ af N. T.; senere er Pergamentet blevet benyttet til en Afskrift af Afrem Syrsers Skrifter, efter hvem den har faaet sit Navn. *Cod. D* er Navnet paa 2 gr.-lat. stikometriske Haandskrifter fra 6. Aarh., som begge have tilhørt Th. Beza, det ene, *Cantabrigiensis* (findes i Cambridge), er til Evangelierne og Ap. G., det andet, *Claramontanus* (Beza fik det nemlig fra et Kloster i Clermont), til de paulinske Breve og Hebr.-brevet. Nærmere om de her nævnte Haandskrifter — se vedkommende Specialartikler. Endnu kan nævnes P og Q (*Guelpherbytanus* I og II), Palimpsester til Stykker af Evangelierne fra 6. og 5. Aarh., begge hørende til Wolfenbütteler-Isidorus-Haandskriftet; L fra o. 800 til Evangelierne, hvis Tekst er meget beslægtet med B og N, *A* (*Sangallensis*) til de 4 Evang. fra St. Gallen, 9. Aarh., med lat. Overs. mellem Linierne. Fra samme Kloster og samme Tid er G (*Boernerianus*, efter en tidligere Ejermænd) til de paulinske Breve, hvorefter F er afskrevet. Til Pauli Breve kan ogsaa nævnes H fra o. 500, til Ap. G. den ovenfor omtalte E (*Laudianus*, efter Ærkebiskop Laud af Canterbury), en gr.-lat. *codex* fra Sardinien o. 600. Af Minusklerne skal her blot anføres *cod. Colbertinus* i Paris fra 11. Aarh., Nr. 33 til Ev., Nr. 13 til Ap. G. og de kat. Breve, Nr. 17 til de paul. Breve. M. H. til de enkelte Haandskrifter se H. V. Stühr, Den nytestl. Texts Hist. 47 f. og Gregorys Prolegomena til Tischendorfs Nov. Test. Græce, ed. VIII crit. maj.

— Sch. P.

Codex argenteus er et kostbart med Purpur og Sølv udstyret Haandskrift fra 6. Aarh., som indeholder Fragmenter af Ulfila's gotiske Overs. til Mt., Joh., Luk., Mk. Rimeligvis stammer Manuskriptet fra Norditalien; det fandtes i 16. Aarh. i Verden, kom senere til Prag og blev af Svenskerne 1648 som Krigsbytte ført til Stockholm og skænket Dronning Kristine eller hendes Bibliotekar Isak Voss. Med denne blev det 1655 bragt til Holland, blev 1662 købt af Grev Magnus Gabriel de la Gardie og skænket til Upsala Universitet. Andreas Upstrom udgav disse Fragmenter 1854, og 1857 10 Blade af samme C., som vare blevne stjaalne mange Aar før, men af vedkommende paa Dødslejet igen leverede tilbage.

Sch. P.

Codex Bezae, se S. 288.

Coimbra,ældgammel portugisisk Stad og Bispesæde, er navnlig bekendt ved sit Universitet, der 1307 blev flyttet hertil fra Lissabon. I Byens Clara-Kloster er Portugals første Konge begravet; i Augustiner-Klostrets Kirke findes andre Kongegrave.

Coke, Thomas, født i Wales 1754, studerede i Oxford og blev Præst i den eng. Statsk. i Nærh. af Dublin. John Wesley fik stor Indflydelse paa den energiske og kundskabsrige unge Præst, og 1784 besluttede Metodisternes Konferens at sende C. og 2 Lægprædikanter over Atlanterhavet, for at de skulde tage sig af de metodistiske Selskaber i Nord-Amerika,

der ved Frihedskrigen vare blevne faar uden Hyrder. I Aug. 1784 skrev C. til John Wesley: »Magten til at ordinere andre burde jeg modtage af Dem, derved at De lagde Hænderne paa mig«. C. vidste, at man i Amerika ønskede at faa en Mand, der af John Wesley havde faaet overdraget Tilsyn (*superintendency*) med de metodistiske Kredse derovre, og han ønskede at være en saadan »Superintendent«. John Wesley, der var overbevist om, at han selv havde samme Ret til at ordinere Præster, som de eng. Biskopper, indviede i al Stilhed i Sept. 1786, i et Sovekammer i Bristol, T. C. og 2 Lægprædikanter. Disse blev ved Wesleys Haandspaalæggelse viiede til Præster, men efter Wesleys Mening skulde Indvielsen af T. C. betyde, at denne gik til Amerika som hans Repræsentant, med Ret til, paa hans Vegne, at være »Superintendent« for de metodistiske »Selskaber«. T. C. opfattede imidlertid selv Sagen saaledes, at han skulde være de amerikanske Metodisters »Biskop«. Senere henvendte han sig til den episkopale Biskop i Pennsylvania og foreslog ham en Forening mellem den episkopale K. dér og Metodisterne, mod at han selv blev godkendt som Metodisternes Biskop; og han lovede endog, at han vilde vende tilbage til den episkopale K., hvis han kunde blive Biskop i Østindien. Ved T. C. blev den biskoppelig-metodistiske K. i Nordamerika grundlagt, og den viiede »Superintendenten« alle sine Kræfter. Han var navnlig virksom for Missionen. 3. Maj 1814 døde han paa en Rejse til Ceylon. Hans Lig blev ned-sænket i Havet, men i New Chapel er der, i Nærheden af Mindesmærkerne for Brodrerne Wesley, indsat en Mindetavle, der fortæller om T. C.s Fortjenester.

Colani, Timothée, fr. Teolog af den liberale Skole, f. 1824 i Lemé, blev 1851 Præst i Strassbourg og udgav 1850—59 *Revue de théologie*. 1861 blev han Prof. i fr. Lit. ved det protest. Seminarium, 1864 Prof. i prakt. Teol. Hans Ansættelse i disse Stillinger vakte stor Uvilje i de ortodokse Kredse, og for at organisere det liberale Parti i Alsace blev der allerede 1861 dannet en *Union protestante libérale*, i hvilken C. var Sjælen. 1870 nedlagde han sit Embede og gik til Frankrig, hvor han, navnlig paa Generalsynoden 1872, var Fører for den liberale Retning indenfor den fr.-ref. K. Hans Hovedværk er »*Jésus-Christ et les croyances messianiques de son temps*« (Paris 1864). Han døde i Sept. 1888 i Grindelwald i Schweiz.

Colbert de Croissy, Biskop af MontPELLIER, var en af de 4 Biskopper, der 1717 modsatte sig Konstitutionen *Unigenitus* og appellerede fra Paven til et almindeligt Koncilium. Se Art. *Unigenitus*.

Colenso, John William, eng. Biskop, f. 24. Jan. 1814 i St. Austell i Cornwall, udviklede fra sin tidligste Ungdom sin stærke Vilje ved at kæmpe med trange Kaar. Efter at han havde været Sizar i *St. John College* i Cambridge, blev han 1837 *Fellow*, arbejdede 1842—46 som *Tutor* og udgav meget brugte matemat. Lærebøger; derpaa giftede han sig og fik et Kald i Forncett St. Mary i Norfolk, hvor han baade som Præst og Lærer nød stor Anseelse. 1853 udgav han sine *Village Sermons*, tilegnede

Vennen Fr. D. Maurice; allerede disse bære Spor af hans liberale Teol. S. A. modtog han Tilbudet om Bispestolen i Natal, forlod England og kastede sig med hele sin Iver ind i det omfattende Missions- og Oplysningsarbejde, som hans Embede krævede. Især i de første Aar gjorde han et forbavsende Arbejde for Zuluerne. Han oversatte *Common Prayer Book*, Dele af G. T. og N. T., skrev en Grammatik og et Leksikon i Zulu, udgav Læseprøver i dette Sprog, Lærebøger for Zuluerne i Engelsk, Geografi, Historie osv., og en Del af disse Bøger tryktes under hans Vejledning af indfødte, især ved en ung Zulu, som C. selv havde taget fra hans Kraal som Vild. — Allerede tidlig havde C. vakt Forargelse ved stærkt at fremhæve Paulus's Missionspraksis: at stille Evangelisationen i nøje Forhold til de forhaanden-værende aandelige Forhold, og især ved at modsætte sig Fordringerne om, at de omvendte Vilde skulde opgive Polygamiet, naar de allerede før deres Daab havde flere Hustruer; han mente nemlig, at Skilsmisserne paa Grund af den forladte Stilling, der ventede Hustruerne og Børnene, vilde være mere demoraliserende end selve Polygamiet. Siden vakte hans videnskabelige, teol. Skrifter endnu større Harmen mod ham. 1861 udgav han sin Fortolkning til Romerbrevet, der »var spækket med Kættier fra først til sidst; han bestred deri de evige Helvedsstraffe og angreb den eng. K.s »Sakramentsystem«. 1862 begyndte han Udgivelsen af *The Pentateuch and the Book of Joshua, critically examined* (fuldst. i 7 Bind 1863—79), der varslede om den moderne Kildetkritik. C. sætter nemlig den relig. Lovgivning i 3. og 4. Mos. meget sent, anser 5. Mos. for forfattet af Jeremja og identisk med den Lov, der under Josia fandtes i Templet. En vild Ophidselse baade i England og Afrika fulgte efter disse Bøgers Fremkomst; selv Venner, som Maurice, vendte ham ryggen. Da C. under et Ophold i Europa traadte i nært Forhold til Kuenen i Leiden og oversatte hans »Pentateuk«, blev Sagen ikke bedre. Biskop Gray af Capetown afsatte 1863 C. og lod hans Ekskommunikation proklamere. C. appellerede til Kronen, og *Privy Council* annullerede Retsvirkningen af Grays Fremfærd. De to store Selskaber for *the Propagation of the Gospel and for Promotion of Chr. Knowledge* betragtede imidlertid C. som kanonisk afsat og overdrog Bispnen i Capetown deres Pengeunderstøttelse til Missionen i Natal. Man advarede de indfødte imod C. og søgte at løsrive den undergivne Gjestlighed fra ham, og en Modbiskop opfordrede ham til at vige Guds Hus som den, der var overgivet Djævelen. C. forstod dog med Taalmod at hævde sig i sin vanskelige Stilling og virkede med Kraft baade paa sin Post og som Forfatter. Især lagde hans uhøjelige Energi, Uforfærdethed og Retfærdighedsfølelse sig for Dagen i hans Op-træden mod Kolonистерne i Anledn. af Zulu-krigen. Han rejste atter til England 1874 for at kræve Retfærdighed mod de indfødte. Med Iver søgte han at skaffe den afsatte Kong Keshwayo Oprensnings, og optaget af dette Arbejde døde han i Bishopstown 20. Juni 1883. Hans værdige Opnærmelse, hans Sandhedskærlighed, virksomme Barmhjertighed og hele

kraftfulde Arbejdsdygtighed gør ham til en fremragende Skikkelse i vort Aarh.s engelske Kirkehist. Hans Datter skrev (sammen med Oberst Durnford) en *History of the Zulu War* (1884) og *The Ruin of Zululand* (1884—85), der yderligere belyser Kolonisternes Vold mod de stakkels indfødte (G. W. Cox, *Life of Bishop C. I.—II*, 2. Ed., London 1888). J. O. A.

Coleridge, Samuel Taylor, f. 1772, studerede i Cambridge, som han forlod uden Eksamen. Ideerne fra den fr. Revolutions første Tid begejstrede ham, hvorimod han afskyede det senere Rædselsregimente. Efter at være bleven gift 1795 levede han som Digter og Journalist i Bristol; en Tid prædikede han i et unitarisk Kapel. Efter et Ophold i Tyskland 1798—99 boede han ligesom Southey, der var gift med en Søster til hans Hustru, og Wordsworth i Sødistriktet, hvorefter de tre Digteres Retning blev opkaldt (Søskolen). Under Sygdom forfaldt han, især efter 1803, til Nydelse af Opium, og med nedbrudt Helbred rejste han til Syden. Efter sin Hjemkomst levede han i London, skilt fra sin Familie, ernærede sig ved journalistisk Virksomhed og ved at holde Foredrag, udgav flere Digtninger og kastede sig tillige over Filosofien. Ved sin store Belæsthed og sit glimrende Konversations talent blev han Midtpunktet i literære Kredse, men han var stadig ulykkelig og lidende. Først fra 1816 kom han i en Læges Hus til Kræfter; han fandt nu Hvile i den kr. Tro og vendte tilbage til Statsk. I den sidste Del af sit Liv syslede han mest med Filosofien og udgav aandfulde, men aforistiske Skrifter: *Aids to Reflection* (1825), *On the Constitution of the Church and the State* (1830). Han døde 25. Juli 1834; senere blev flere af hans efterladte Skrifter udgivne.

C. havde et omfattende Kendskab til tysk Poesi, Filos. og Teol., som gennem ham fandt Indgang i England. Af Kant havde han lært at skelne mellem teoretisk og praktisk Erkendelse, og denne sidste opfattede han med Jacobi som religios Følelse og med Schelling som intellektuel Anskuelse. Han hævdede, at Krdm. først vil rense Hjertet, derefter ogsaa forny Erkendelsen. Kirkelæren behandlede han i Schleiermachers Aand. I et posthumt Skrift, *Confessions of an inquiring spirit* (1840), fremstiller han en Opfattelse af Skriftens Inspiration, som minder meget om Lessing og Herder. Han var større som Digter end som Tænkner, men hans filos. Skrifter fik Betydning ved deres vækkende Indhold. *Aids to Reflection* betegner et afgørende Brud med Rationalismen og indleder den Opblomstring af Teol. og Kirkelivet i England, som foregik i den anden Fjerdedel af vort Aarh. (J. Tulloch, *Movements of relig. Thought in Britain during the 19th Century*, London 1885, 6 f.; H. D. Traill, C., London 1884.) C. E. F.

Colet, John, Humanist, f. 1466 eller 67 i London, studerede i Oxford, blev Magister og rejste i Frankrig og Italien. Efter sin Hjemkomst blev han Præst, tog Ophold i Oxford og læste over Romerbrevet. 1505 blev han Domprovst ved St. Pauls i London; han grundede St. Pauls Skole. Da han var stemt for kirkel. Reformer, blev han beskyldt for Kæt-

teri, men Erkebiskop Warham afviste Anklagen. Ved sin Død 1519 efterlod han mange Skrifter, som senere ere trykte. En af Erasmus skreven Skildring af hans Liv er fl. G. paany udg., sidst af J. H. Lupton 1883 (F. Seebohm, *The Oxford Reformers*, London 1869, 95 f.). C. E. F.

Colette fra Corbie, Helgeninde, f. 1380, var en Ætling af Familien Boilet i Corbie i Picardiet. Efter 1406 begyndte hun at virke for at bringe Fransiskanere og Clarisser tilbage til den strenge Observans (se d. Art.). Hun havde, som Frans fra Assisi, stor Kærlighed til Dyrene og gik ofte ud med et Lam, der endog fulgte hende i Messen. Pavehoffet i Avignon betragtede hende som et Orakel, og man fortalte i de fromme Kredse, at Kristus selv havde rakt hende Nadveren en Dag, da hendes Skriftefader havde glemt at gøre det. Hun nærrede saa stor Uvilje over for Englænderne, at hun ikke vilde reformere et eneste Kloster i den Del af Frankrig, der da var i deres Magt. Hun døde i Gand 6. Marts 1447. Sixtus IV gav hende Plads blandt de salige, Pius VII helgenkronede hende 3. Marts 1807 (Sellier, *Vie de sainte C., réformatrice des trois ordres du St. François I—II*, Amiens 1853).

Coligny, gammel fr. Adelslægt, hvis navn-kundigste Medlem er Frankrigs Admiral Gaspard de C., f. 1517. Hans hæderfulde politiske Løbebane skal ikke her berøres, men kun hans Deltagelse i Frankrigs store Religionskamp. Da C. 1559 var kommen tilbage til Fædrelandet efter 2aarigt spansk Fangenskab, havde han ligesom sine Brødre løsrevet sig fra den rom.-kat. Kirke, overbevist om dens Vildfarelser. Hengivenhed for Kongen, Henrik II, holdt ham dog tilbage fra straks at lade det komme til offentlig Brud. Men næppe var Kongen død (1559), før han stillede sig som Hugenotternes Fører og fik nu sin gamle Fjende Frans af Guise til sin heftigste Modstander. Ved Blodbadet i Vassy 1562, der var et Brud paa den Religionsfrihed, der var sikret Hugenotterne, gav Guise Signalet til en 30aarig Religionskamp i Frankrig. Da Guise 1563 faldt for en hugenottisk Snigmorders Haand, bestræbte man sig forgæves for at knytte nogen Mistanke om Delagtighed i denne Udaad til C.s Navn. For C. blev de følgende Aar blot yderligere Trængselstid; men han holdt Modet oppe og hævdede Evangeliets gode Sag. 1570 opnaaedes vel nogle Begunstigelser for Hugenotterne, og C. syntes en Tid at faa stor Indflydelse hos Kong Carl IX som dennes politiske Raadgiver. Men Enkedronningen, Katarina af Medici, knyttede sig nu nærmere til Guiserne og saa i C. sin og Frankrigs farligste Fjende. Et af hende anstiftet snigmorderisk Forsøg mod C. mislykkedes, og hun rastede nu ikke, før hun fik Kongen til at indvillige i et almindeligt Blodbad paa Hugenotterne. C. faldt som et af Bartholomæusnattens (S. 226) første Ofre, 24. Avg. 1572. Han blev dræbt i sit Soveværelse, Liget mishandlet og derefter kastet ud af Vinduet; dermed var Signalet givet til de følgende, rædselsfulde Myrderier. Liget blev senere slæbt gennem Paris's Gader og gjort til Genstand for den utroligste Raahed, inden det blev ophængt

i Galgen. En fanatisk Kvinde fik saaledes sin Hævntrøst stillet ved at rydde en af Frankrigs ædlestes og mest trofaste Sønner af Vejen (J. Delaborde, G. de C. I—III, Paris 1879—82; E. Bersier, C. avant les guerres de la religion, Paris 1883).

A. J.

Collatio er i Kirkeretten Betegnelse for Overdragelse af et kirkeligt Embede. Se Kollats.

Collegia philobiblica, se Art. A. H. Francke og Pietisme.

Collegia pietatis, gudelige Forsamlinger, se Art. Pietisme og Spener.

Collegia pontificia (nationalia) ere en Slags klosterlige Anstalter, der uddanne vordende romersk-katolske Præster, som navnlig skulde have den Opgave at genvinde deres Landsmænd for Romerkirken. Pave Gregor XIII var især ivrig for Oprettelsen af saadanne c. p. Se nedenfor om de vigtigste af disse Kollegier.

Collegialsystem, se Kollegialsystem.

Collegianten eller Rhynsburgere er Navnet paa et arminiansk Parti indenfor den nederlandsk-reformerte Kirke. Da Arminianerne efter Dordrechter-Synoden blev undertrykte, saa at de hverken kunde holde offentlig Gudstjeneste eller have faste Præster, samlede nogle bibelfaste Lægmænd, med Brødrene Jan, Adriaen og Gilbert van der Codde (se S. 530) i Spidsen, til gudelige Forsamlinger i Warmond i Nærh. af Leiden. De kom sammen hver Maaned paa den første Søndag efter Nymaane i et Privathus. En af dem læste da et Stykke af N. T.; derpaa holdt en anden en Bøn, og hvis nogen følte sig grebet af Aanden, knyttede denne en Tale til Bønnen. Stundum optraadte der fl. saadanne profetiske Talere. I Begyndelsen talte disse Lægmænd kun, fordi de ikke havde Præster; siden vilde de ikke have Præster med til deres Møder, men bortviste nogle arminianske Præster, der i al Hemmelighed tilbød dem deres Tjeneste. Dette førte til et Brud med de øvrige Arminianere. Da van der Codde'nes Tilhængere senere flyttede fra Warmond til Rhynsburg, fik de Navnet »Rhynsburgere«; man kaldte dem ogsaa C. efter deres gudelige Forsamlinger (*collegia*). Da de efter Maurits af Oraniens Død (1625) fik blidere Kaar, udbredte de sig en Del i Holland og Vriesland. Deres Arminianisme viste sig navnlig i deres Forkastelse af den calvinske Prædestinationslære, og i Tidens Løb indførte de enkelte oldkirkl. Skikke, som Daab ved Neddrykkelse. De forkastede Krigstjeneste, vilde ikke overtage Embeder i Stat eller Borgersamfund og ikke godkende nogen bestemt Trosbekendelse. I den første Halvdel af det 19. Aarh. ere C. Menigheder forsvundne.

• **Collegium Anglicanum** (det eng. Kollegium) stammer fra et Hus for eng. Pilegrimme, der blev indrettet af den angelsaksiske Kong Ina (688—726). 1362 blev Kong Inas Hus omdannet til et *hospitium* (Herberg), der blev styret af en vis John Shepherd og hans Hustru. Kongen af England var dette Huses Patron, og han udnævnte dets Rektor. I Kollegiets Arkiver gemmes Fortegnelser over de eng. Pilegrimme, der Aar for Aar besøgte St. Peters Stad. Efter Henrik VIII's Brud med Rom mindskedes Tallet paa Pilegrimme, og under Elisabeth standsede Englændernes Roma-Rejser. Det eng. *hospitium*

var derfor i fl. Aar kun Bolig for en eng. Biskop og nogle rom.-kat. Englændere, der havde maattet flygte fra deres Fædreland. 1578 omdannede Gregor XIII det eng. Herberg til et eng. Kollegium til Brug for de Englændere, som vedbleve at staa i Forbindelse med Rom. I de 2 følgende Hundreder udsendte Kollegiet en stor Mængde Præster, der i England skulde missionere for Rom, og mange af disse blev Martyrer for deres relig. Overbevisning. Man viser endnu det Sted, hvor Filippo Neri daglig stod og hilsende det eng. Kollegiums Fostersønner med: *Salvete flores martyrum!* Under Urolighederne i Rom efter Franskmandenes Indmarsch blev C. A. plyndret, og det stod ubeboet, indtil det 1818 blev aabnet igen med Kard. Consalvi som Protektor og Dr. Gradwell som Rektor. Den mærkeligste af de unge Englændere, der fik Bolig i det genoprettede eng. Kollegium, var Nicholas Wiseman, den senere eng. Kardinal-Ærkebiskop af Westminster, som var Kollegiets Rektor 1828—40. Se W. Ward, *The life and times of Card. Wiseman* (London 1897) I, 12 f.

Fr. N.

Collegium Belgicum (det belg. Kollegium) indrettedes 1844 i Rom ved Tilskud fra Belgiens Biskopper, navnlig paa Kardinal-Ærkebiskop Sterckx af Malines's Tilskyndelse. Det har sin Bolig i et Kloster paa Kvirinalet ved Kirken SS. Giocchino ed Anna.

Collegium Germanicum (eller rettere Germanico-Hungaricum) er en rom. Dannelsesanstalt for tyske og ungarske Præster. Tanken til dette Kollegiums Oprettelse udgik fra Kard. Giovanni Morone og Ignacio Loyola, og ved en Bulle af 31. Aug. 1552 gav Pave Julius III Tiladelse til dets Indretning og overdrog Jesuiterne Undervisningen af dets unge Beboere. Loyola var meget ivrig for Oprettelsen af C. G., der skulde modarbejde Ref. i Tyskland, og han affattede dets første Statuter. Kollegiets første Rektor var Andreas Frusius. Inden Udgangen af 1552 havde det 25 Elever, og i Løbet af 1553 steg Tallet paa dets Fostersønner til 52. Der oprandt dog snart trange Tider for C. G., og først under Gregor XIII blev Udsigterne for dets Trivsel lysere. Denne Pave udstedte 1573 en Bulle, der bestemte, at 100 Ynglinger fra forskl. Egne af Tyskland i C. G. skulde undervises baade i Filos. og Teol.; og det gl. Abbedi St. Saba, der ejede store Jordegodser, Indtægterne ved Uddelingen af Kardinalhattene samt et aarligt Tilskud fra den pavelige Kasse skulde sikre Kollegiet de fornødne Indtægter. Foruden C. G. understøttede Gregor XIII, med hvem der kom nyt Liv i den rom.-kat. Propaganda, ogsaa o. 20 andre Kollegier, dels i Rom, dels udenfor Italien (t. E. i Braunsberg, Fulda, Prag, Olmütz og Wien). 1580 blev det, 1578 oprettede, C. Hungaricum forenet med C. G., idet det blev bestemt, at C. G. herefter ogsaa skulde underholde 12 unge Ungarere. I de første Aar skiftede C. G. gentagne Gange Bolig, men under Gregor XIII fik det Palazzo S. Apollinare med den tilhørende S. Apollinare-Kirke. Gregor XIII og hans nærmeste Efterfølgere gav Kollegiet forskellige Forrettigheder, og da det 1742 byggede sig en ny Kirke, skænkede Benedikt XIV denne et prægtigt Alter. Gudstjenesten i C. G.'s Kirke er altid bleven

udført med særlig Højtidelighed, og navnlig den musikalske Del af den har indtil vore Dage øvet stor Tiltrækning paa mange. Efter Jesuiter-Ordenens Ophævelse blev Ledelsen af C. G. betroet til Præster, Lærerposterne til Domingos Orden. 1783 inddrog Josef II en Del af det rige Collegiums Ejendomme i Nord-Italien, og for disse oprettede han i Pavia et nyt C. G. *et Hungaricum*, ledet af Jansenisten Tamburini. Dette blev dog kort efter lukket, og 1798 lukkede Franskmandene ogsaa det rom. C. G. Pius VII aabnede det igen efter Restaurationen. Da Palazzo S. Apollinare dengang var taget i anden Brug, havde C. G.s Fostersønner en kort Tid Bolig i Jesuiternes Profeshus, men 1851 overlod Pius IX Kollegiet Palazzo Borromeo. En stor Mængde af C. G.s Disciple have faaet Plads paa Tysklands og Ungarns Bispestole, andre have virket som Generalvikarer, Præster, Abbeder eller Rektorer. I Kampen for Pavens Ufejlbarhed have C. G.s »Jesuitenzøglinge« jævnlig indtaget en fremskudt Plads. Til Tider har C. G. haft et stærkt aristokratisk Præg, og ikke faa af Tysklands og Ungarns adelige Huse have haft en eller flere Repræsentanter bl. C. G.s Fostersønner. Dette Collegiums Alumner bære en rød Dragt. Om Livet i Kollegiet se Fr. Hettinger, *Aus Welt und Kirche* (Freib. 1893) I, 11 f. Fr. N.

Collegium Pium Latinum Americanum (det sydamerik. Collegium) blev aabnet 1858 for Midler, der vare tilvejebragte ved Tilskud fra Syd-Amerika, hvor navnlig den lærde Præst G. Eyzaquirre havde samlet Bidrag til det. Det staa under Jesuiternes Ledelse og har sin Bolig i Jesuiternes Novitsiatshus paa Kvirinalet ved Kirken S. Andrea. Alumnerne bære en sort Dragt med et lyseblaat Bælte.

Collegium Polonicum (det polske Collegium) blev dannet 1865 ved Bidrag fra Polen. Det staa under Østerrigs Værn. Alumnerne bære en sort Dragt med et grønt Bælte.

Collegium Romanum, en rom. Præsteskole, er grundlagt 1551 af Ignacio Loyola, Francesco Borgia og andre til Jesuiter-Ordenens Stifter nøje knyttede Mænd. C. R. begyndte som en lærd Skole, men allerede 1553 blev der i det holdt teol., kort efter ogsaa filos., Forelæsninger, og det blev i Tidens Løb et af Brændpunkterne for den jesuitiske Videnskabelighed. De fleste rom. Kollegiers Fostersønner hørte Forelæsninger og deltog i Øvelser i C. R. 1582 lod Gregor XIII Arkitekten Ammannato bygge den kæmpemæssige Bygning (med Indskriften: *Religionis et bonis artibus*), der staa endnu, og Kollegiet fik, som *Universitas Gregoriana*, Ret til at uddele filos. og teol. Doktorgrader. 1563 dannede de unge Mennesker, der studerede ved C. R., en Studentereforening til Madonnas Ære, og den blev 1584 gjort til Hoved for alle marianske Kongregationer. Kollegiet fik ogsaa et Observatorium, der i vort Hundredaar i P. Angelo Secchi har haft en Astronom med Verdensry. C. R.s Musæum (*Museum Kircherianum*), der væsentlig skylder Tyskeren P. Athanasius Kircher sin Tilblivelse, indeholder saa værdifulde Sager som den floconiske Cista og det saakaldte Spotkrucifiks. Nu er dette Musæum, ved hvilket Arkæologer som P. Marchi og P. Garucci have virket, ind-

draget af den ital. Stat, og C. R.s udmærkede Bibliotek var en af Grundstammerne til Vittorio-Emanuele-Biblioteket. C. R. har bl. sine Lærere haft Berømtheder som Bellarmino, Cornelius van den Steen (*a Lapide*), Suarez, Pallavicini, Zaccaria og i vore Dage Perrone. Ved Jesuiter-Ordenens Ophævelse 1773 blev ogsaa (se foreg. Sp.) Ledelsen af C. R. overdraget til Præster, men en Del forhenværende Jesuiter vedbleve at være Lærere ved det. 1824 blev C. R. af Leo XII atter overgivet i Jesuiternes Hænder, og de styrede det indtil Italiernes Indtagelse af Rom. Efter denne afgiver den store Bygning Plads til et kongeligt Lyceum (*Liceo Ennio Quirino Visconti*) og et kongeligt Gymnasium. Men *Universitas Gregoriana* bestaar endnu og ledes fremdeles af Jesuiterne. Dets Forelæsninger holdes i *Collegium Germanicum*s Lokaler. Det uddeler Doktorgrader i Teol., Filos. og Kirkeret. Fr. N.

Collegium Urbanum, se Propaganda.

Collenbusch, Samuel, Læge, Stifter af et pietistisk-mystisk Parti (Collenbuschianerne) ved Nederhain, blev født 1. Sept. 1724 i Wichlinghausen ved Barmen; i sin Ungdom var han svag og blev sent Student. Hans pietistiske Moder havde haft stor Indflydelse paa ham. Da han i Duisburg studerede Medicin, kom han i Forhold til den fromme Tersteegen, i Strassburg lærte han alkymistisk-mystiske Skrifter at kende, og som Læge i Duisburg siden 1754 gjorde Oetingers Discipel J. L. Fricker ham til en ivrig Bengelianer. I Duisburg uddannede han (især siden 1760) sin ejendommelige bibelske Lære i Tilslutning til de apokalyptiske Pietister Anton, Bengel og Oetinger, hvis Skrifter lærte ham »Hemmeligheden om Kristus i os«. Fra J. Böhme fik han metafysisk »Centralerkendelse«, og Leibnitz's »Theodicee« vakte Bevidstheden om det kr. Haabs Herlighed i ham. Gennem Aabenbaringer fra en visionær Kvinde, der 1772 var hans Patient, dannede han sig Teorier om Livet efter Døden. — For C. træder Kristi Offer tilbage for hans Livs Lydighed; han forkaster den sædvanlige Forsoningslære og opstiller en mærkelig Kenoselære. Vor Retferdiggørelse, der er en Helliggørelse, sker gennem 7 Trin, der kunne gøres i dette Liv, men maa ske i det andet, hvis de ikke ere gennemløbne her. De fuldkomne døde gaa straks ind til Kristi 1000aarige Rige indtil den almindelige Opstandelse. C. hørte bestemt til »de stille i Landet«, der, trods deres Afvigelse fra den luth. Lære, ingenlunde vilde bryde med K. — 1784 flyttede han til Wichlinghausen og udfoldede en opførende Lægevirksomhed. I Elberfeld udgav han 9 Hefter »Erklärung biblischer Wahrheiten« (1807 f.); siden ere »Goldne Aepfel in silb. Schalen« (Barmen 1854) og »Aus dem Tagebuche C.s« (2. Aufl. Stuttg. 1883) udgivne, og der er en hel lille Literatur om hans Skole, hvis betydeligste Mænd vare de 3 Brødre Hasenkamp og Dr. G. Menken, hvis Discipel atter Max Goebel var. C. døde paa sin Fødselsdag 1803. Hans Anskuelse bredte sig i Jülich og Berg gennem fromme, asketiske Pietister, der vare optagne af det kristelige Haabs snarlige Virkeliggørelse. Mænd som Thomasius og v. Hofmann staa i Gæld til C., Barmer-Missionsbevægelsen udgik fra hans Disciple,

og endnu findes en Skole af bibelfaste Lægefalk, der ledes af C.s Tanker om Frelsens Udviklingshistorie (Mittel. aus dem Leben und Wirken des sel. S. C. in Barmen, Barmen 1853; A. Ritschl, Gesch. des Pietismus, Bonn 1880, I, 565 f.; F. W. Krugs Fremstilling af C.s Lære, Elberf. 1846, er vildledende; jvfr. M. Goebel, Gesch. des christl. Lebens in der rhein-westfäl. evang. K., Koblenz 1849, I, Forordet). J. O. A.

Colliander, Otto Immanuel, finsk Biskop, f. i Walkeala 9. Apr. 1848, blev Student 1867, *Mag. philos.* 1873, teol. Kand. 1877, *Lic. theol.* og *Dr. theol.* 1881. 1877 blev han præsteviet, 1883 Prof. i praktisk Teol. ved Universitetet i Helsingfors og 16. Jan. 1897 Biskop i Kuopio. Blandt hans betydelige literære Arbejder maa nævnes hans Oversættelser fra Arabisk til Finsk. Hans særlige Forskeromraade er den luth. Kirkemusik (»Om den kyrkliga psalmen«, 1880; en ny Koralbog, 1888). Hans Professoratsdisputats behandlede »Grunddragen af det bibliska kyrkobegreppet« (1882). Et vidtloftigt anlagt og vigtigt homiletisk Arbejde er »Suomen kirkon evank. tekstein selityksiä« 1—2, Kuopio 1891—92, der behandler den finske K.s Evangelietekster med sjælden Grundighed. C. staar Tübingen-Teologen J. T. Beck's Retning nærmest. Jfr. hans Artikel ovenfor S. 243 f. A. N.

Collin, Anders, f. i Kumla Sogn i Nerike 27. Dec. 1754, var en Tid Strømpæversvend i Stockholm. Paavirket af Jakob Böhmes, Arnds og Tollstadius's Skrifter, ansaa han sig, efter en Sygdom, 1783 kaldet til at udbrede Böhmes Lære. Han skaffede sig Tilhængere, især i Finland, hvor en Sekt (Collinianerne) endnu bestaar; den udmærker sig ved den Vægt, den lægger paa den indbyrdes Kærlighed, Velgørenhed og kristelig Fordragelighed. Den for Mystik interesserede Hertug Karl (siden Karl XIII) yndede C. og udnævnte ham til Hofbibliotekar. C. døde i Sthm. 19. Dec. 1830. I de sidste 19 Aar syslede han med Skoleundervisning. O. A.

Collins, Anthony, eng. Filosof, f. 1676, død 1729, Fredsdommer, tilsidst Skatmester i Grevskabet Essex, er en af de overfor Krdm. og Kirke mest aggressive Deister (se d. Art.). Hans mest bekendte Skrift er *A discourse of free-thinking, occasioned by the rise and growth of a sect called Free-Thinkers* (1713). Det hævder ikke blot Retten og Pligten til at tænke frit overfor Autoritetstroen, men forudsætter, at den frie Tænkning med Nødvendighed vil forkaste den overleverede relig. Sandhed. Ved C.s Skrift kom Navnet »Fritænkere« i Anvendelse paa Mænd af hans Retning, men fortrængtes snart af det almindeligere »Deister«. C. B.

Colombière, Claude de la, se Jesu Hjerte.

Colombini, Giovanni, se Jesuater.

Colonna, en navnkundig rom. Adelslæg, har rimeligvis sit Navn efter den lille By La Colonna (maaske det gl. *Laticum*) i Albanerbjergene. Den har endnu Ætlinger i Rom og Napoli og paa Sicilien. Slægten er efter al Sandsynlighed en Gren af den tusculanske Grevelæg, der i det saakaldte »mørke« Hundredaar (10. Aarh.) spillede en stor Rolle i Rom. Til Slægten C. (om den se A. Coppi, *Memorie Colonnese*, Roma 1852) hørte bl. andre:

1) **Giovanni C.** (d. o. 1216), Kardinalbiskop af S. Sabina, der spillede en Rolle i Skilsmissegagen mellem Filip August og Ingeborg af Danmark. Han var en Ven og Velynder af Frans fra Assisi. Cælestin III skal have haft i Sinde at nedlægge Tilaeren til Fordel for ham, og han bidrog væsentlig til, at Innocents III blev valgt. — 2) **Giovanni C.** (d. 1244), Kardinal af S. Prassede, var en Tidlang Legat i Grækenland. Han kom i Strid med Pave Gregor IX og stillede sig derefter paa Kejser Frederik II's Side. Han har grundlagt det store S. Giovanni-Hospital ved Lateranet og fra en Pilegrimsrejse til Jerusalem hjembragt den saakaldte Hudstryknings-søjle, der findes i den rom. Kirke S. Prassede. — 3) **Egidio C.** (*Egidius Romanus*), f. i Rom o. 1245, en af Thomas fra Aquinos berømteste Disciple, traadte mod sine Slægtingers Ønske ind i Augustiner-Eremiternes Orden og var 1292—95 sin Ordens General. Han var i lang Tid (for 1292) Lærer i Teol. og Filos. i Paris, den første af Augustiner-Eremiterne, som lærte dér. Man gav ham Hædersnavnet *Doctor fundatissimus*, og 1287 vedkendte hans Orden sig ham som sin Normallærer. Filip III valgte ham til Lærer for sin Søn, Filip IV, den smukke, og ved hans Tronbestigelse holdt E. C. en Tale, i hvilken han formanede den unge Fyrste til Retfærdighed; senere skrev han til Vejledning for Filip IV sit berømte Skrift: *De regimine principum*. 1296 blev han Erkebiskop af Bourges, og under Bonifatius VIII's Kampe med hans Slægtninger stod han paa Pavens Side. Af paafaldende Ligheder mellem Bullen *Unam sanctam* (1302) og E. C.s Skrift *De potestate ecclesiastica* har man i nyere Tid villet slutte, at han er den egentlige Forfatter af den nævnte Bulle. E. C. var en betydelig Skolastiker og som saadan ikke alene Discipel af Thomas, men ogsaa af Augustin (K. Werner, *Der Augustinismus im spätern Mittelalter*, Wien 1883), og han har dannet en »ægidiansk« Skole, der omfatter Mænd som Giacomo Capocci, Agostino Trionfo, Gerardo fra Siena og Ordensgeneralen Thomas fra Strassburg (d. i Wien 1357). Thomas's Efterfølger som Ordensgeneral var en anden Ægidianer, Gregor fra Rimini. E. C.s skolasiske Filos. levede i 17. Aarh. op igen i Italien, hvor Raffaello Bonherba (d. 1681) fremstillede Ægidianismen som den rette Mellemvej mellem Thomismen og Scotismen, og Niccolò Gavardi genoplivde E. C.s Teol. E. C. døde i Avignon 22. Dec. 1316 og ligger begravet i Paris. — 4) **Giacomo C.**, Kardinal (d. 1321), og hans Brodersønner Pietro, Kardinaldiakon (d. 1326), Stefano, Herre til Genazzano og Palestrina og Greve af Romagna, og **Giacomo Sciarra**, ere bekendte af deres Stridigheder med Pave Bonifatius VIII (S. 356), som bragte Ødelæggelse over Palestrina og Band over Slægten. Først Clemens V (S. 521) løste C.erne af Bandet. Stefano levede længe nok til igen at grundfæste sin Slægts Ry. Han støttede Kejser Henrik VII, genopbyggede det ødelagte Palestrina og var en Ven og Beskytter af Petrarca. — 5) **Odo C.**, Herre til Genazzano, apost. Protonotar og Kard. af S. Giorgio in Velabro, blev 1417 af Konstanzer-Konciliet valgt til Pave. Han antog Navnet Martin V (se d. Art.). Efter hans Død blev hans

Slægtninger indviklede i Strid med hans Efterfølger, Eugenius IV; Palazzo Colonna blev ødelagt, og Slægten var en Tidlang i Band. — 6) Vittoria C., f. 1490 paa Slottet Marino i Albanerbjergene, blev tidlig gift med den spanske Adelsmand, Ferrante d'Avalos, og levede først nogle Aar med ham paa Øen Ischia. Senere gik hendes Mand og hendes Fader i Krig mod Frankrig, og da Ferrante blev saaret i Slaget ved Ravenna, stemte V. C. for første Gang sin Harpe til en Klagesang. 1525 døde Ferrante, og hans Enke tog da Ophold dels i forskl. Klostre, dels paa Ischia og i Ferrara; hun døde i Rom 25. Febr. 1547 efter et i mange Henseender trangt Liv. Hun fulgte, som hendes Breve (Carteggio di V. C., raccolto e pubblicato da E. Ferrero e Giuseppe Müller, Torino 1889) vise, den relig. Bevægelse med livlig Deltagelse, og var i mange Stykker en Ven af Ref. og af den Kreds af Mænd og Kvinder, der samlede om Juan Valdés; men dog følte hun sig nærmest knyttet til Kardinalerne R. Pole og Contarini. Som Digterinde roses V. C. for at have forenet Petrarcas Ynde med Platons Aand, og hun naar højest i de relig. Digte, der røbe hendes inderlige Fromhed (A. v. Reumont, V. C., Freib. 1881; A. Hauck, V. C., Heidelberg. 1882). Fr. N.

Colstrup, Jens, Præst, f. i Konghelle 26. Sept. 1646, blev o. 1668 Spr. i Uddevalla, der siden 1658 var svensk. Under Gyldenløve-Fejden gik han over til Nordmændene, blev Feltpræst og siden Spr. til Nes paa Romerike. Han var altid virksom for Båhuslens Genforening med Norge. Hans Fædrelandssind, Vel-talenhed og Omsorg for sin Menigheds Skole- og Fattigvæsen gør ham til en tiltalende Præsteskikkelse i Ortodoksens Tid. Han døde 1720 (L. Daae i »Norden« V, 3 f. og i »Hist. Skildringer« II, 108 f.). A. B.

Colum, ogsaa kaldet CoLumba, med Tilnavnet Columcille (Kirkens Colum), blev f. 7. Dec. 521 i Gartin i Grevskalet Donegal paa Irland. En Del af sin Ungdom tilbragte han i Clonard hos den hellige Finnen, som her havde grundlagt en Skole, der var et af Brændpunkterne for Lærddom og Fromhed i den irske Kirke paa den Tid. Efter her at have modtaget Præstevielsen drog han en Tid om i det nordlige Irland og grundlagde flere Munke-samlag, blandt andre Durrow og Derry. Men 563 satte han over til Skotland, enten drevet dertil af sin brændende Nidkærlighed for Hedningenes Omvendelse, eller maaske, som Legenden fortæller, fordi han havde været Skyld i en Kamp mellem to irske Stammer og derfor af en Synode var bleven dømt til at vinde lige saa mange Sjæle for Kristus, som der var faldet Krigere i Kampen. Efter nogen Tids Virksomhed blandt Skoterne, som allerede tidlids vare Kristne, slog han sig ned paa den lille Klippeø Hy, nu kaldet Iona, Vest for Skotland, og indrettede her et Munkelag i Lighed med dem i hans Hjemstavn. Herfra gjorde han flere Rejser blandt de hedenske Pieter med godt Resultat; det lykkedes ham mod Nord at trænge frem helt til Inverness og mod Øst indtil Aberdeenshire. Hist og her grundlagde han Klostre for at have faste Midtpunkter for Kristendommen; blandt de bekendteste maa nævnes Klo-

stret Deer i det nordøstlige Hjørne af Aberdeenshire. Ogsaa sin Fødested besøgte han gentagne Gange, af alle hædret som »den hellige gamle«. Ligeledes deltog han engang i en irsk Synode i Drumceatt (575). Men mest opholdt han sig nu i sit eget Munkelag paa Iona og søgte her at indpode sine Munke den samme Fromhed og den samme Kærlighed til Lærddom, som var bleven ham selv indpodet i hans Ungdom i Clonard. Ved Paasketid 597 begyndte han at føle Dødens Nærhed; til det sidste vedblev han dog at opfylde sine Pligter, endnu den sidste Dag sysselsatte han sig saaledes med Afskrivningen af den gamle Pagts Psalmebog, hvor han endte med det smukke Ord: »De, som søge Herren, skulle ikke have Mangel paa noget godt«. Ved Midnatstid gik han sin vante Gang til Kapellet, hvor han udaandede foran Altret. At hans Minde blev holdt højt i Ære blandt Ionas Munke, se vi af den smukke Skildring, som Klosters niende Abbed, Adamnan (se S. 24), giver af dets Stifters Personlighed. Meget véd Adamnan at fortælle om hans ydmyge Fromhed, om hans Kærlighed til Dyr m. m., og han ser i den Omstændighed, at baade hans og hans Klosters Navn betyder en Due, en Antydning af hans Sjælerenhed (Adamnans Levedsskildring af C. er oversat af J. T. Fowler, London 1895; Montal-embert, Les moines d'Occident, III). F. T.

Columba eller Columbanus, Irlander lige-som den foregaaende, blev født o. 540. I sin Ungdom blev han oplært i al Slags Viden, men snart følte han sig draget til at trække sig tilbage fra Verden. Efter et kort Samliv med en Eneboer tog han Ophold i det berømte Kloster Bangor i Grevskalet Down. Ogsaa her blev Opholdet dog kun midlertidigt, thi han følte snart, som saa mange andre af hans Landsmænd paa den Tid, Lyst til at virke for Herren i fremmede Lande. Gallien, hvor Kristenlivet netop dengang var kommet i Forfald, blev et Virkefelt for disse irske Missionærer. O. 590 slog han sig ned i et faldefærdigt Slot nær det nuværende Annegray paa Vogesernes sydvestl. Skrånt. Kort efter grundede han endnu et Kloster i det fra Romertiden bekendte Luxovium (Luxeuil). Her levede han, trofast bevarende de keltiske Skikke; ogsaa den Munke-regel, han skrev, havde sit Forbillede fra de irske Klostre. En Tid havde hans Munkeregel stor Fremgang, men da den mødtes med Benedictiner-Regelen, gik dog den sidste af med Sejren. I sin Iver for at forsvare sine keltiske Skikke, særlig sin Paaskeberegning, skrev han endogsaa til Pave Gregor den store, »den milde Forstander for alle troende«. Som et Middel til at forbedre den herskende Usædelighed og slappe Moral i den galliske Kirke søgte han at genindføre det private Skriftemaal, der i Gallien efterhaanden var blevet indskrænket til Klostrene, medens det paa Irland endnu var i Brug. Det er usikkert, om den til Columbas Navn knyttede Bodsbog virkelig skyldes ham, men vist er det, at hans Kamp for Skriftemaalets Genindførelse bidrog til at vække Folkets Syndsbevidsthed og derved overhovedet til at vække mere kristeligt Liv. Den fremmedes Virksomhed var naturligvis ilde set blandt den galliske Gejstlighed; en Synode 602

udtalte sig mod ham, men han bad dem blot lade ham leve i Fred i den Ørk, hvor han havde arbejdet i 12 Aar og begravet 17 Brødre. Snart mødte han en mere farlig Modstand, nemlig fra det burgundiske Hof, fordi han havde tilladt sig at irettesætte Enkedronningen, Brunchild, for det usædelige Liv, som hendes Børn og Børnebørn med hendes Billigelse førte. Man besluttede ved Høve at lade ham føre hjem til Irland, men han undkom og opholdt sig en Tid hos Kong Clotaire af Neustrien. Senere levede han en kort Tid ved Kong Theodebert af Austrasiens Hof, hvorfra han drog ud for at missionere blandt Alamannerne i Schweiz. Da en påbegyndt Mission i Egnen ved Zürichsøen ikke lykkedes, drog han til Bregenz ved Bodensøen og virkede her i nogle Aar. Men da hans gamle Forfølger, Kong Thierry af Burgund, efter en Sejr over Theodebert af Austrasien fik disse Egne under sit Herredømme, følte han sig ikke længer sikker, men lod sin Discipel Gallus blive tilbage og drog selv til Italien. Han blev venlig modtagen af Kong Agilulf og Dronning Theodalinda og sysselsatte sig her med Bekæmpelse af Arianismen, om end han paa andre Punkter ikke helt stod paa den herskende Ortodoks Side, idet han i et Brev til Pave Bonifatius IV udtalte sig mod den Fordømmelse af de saakaldte »tre Kapitler«, som havde fundet Sted paa Synoden i Konstantinopel 553. Paa et Stykke Land, som Agilulf skænkede ham lidt S. for Pavia, nær Floden Trebbia, grundlagde han Klostret Bobio (se S. 343), til hvis Munke Efterverdenen staa i Gæld for mange værdifulde Haandskrifters Bevarelse. Skønt Clotaire II af Neustrien nu kaldte ham hjem, da hans Forfølgere vare døde, foretrak han at blive i Bobio, hvor han døde 615 (C.s Levned og Skrifter findes trykte i Flemings *Collectanea sacra*, Lovanio 1667; Hertel, *Zeitschr. für hist. Theol.* 1875; W. F. Besser, *Der heil. C.*, Leipz. 1857). F. T.

Columbia, Stat i Syd-Amerika med over $3\frac{1}{10}$ Million Indbyggere, blev dannet 1886 ved nøjere Sammenslutning af flere tidligere forenede Stater. Den rom. Katolicisme er Statsreligion og underholdes af Staten, men andre Konfessioner have fri Religionsøvelse. Under den rom.-kat. Ærkebiskop i Bogota staa 5 Biskopper: i Popayan, Cartagena, S. Marta, Antioquia og Panamá. En stor Del af Indianerne ere optagne i Romerk.

Comba, Emilio, valdesisk Teolog, f. 31. Aug. 1839 i San Germano i Valdesierdalene, blev præsteviet 1863 og var derpaa indtil 1872 Evangelist, navnlig i Venezia. 1872 blev han Prof. i Kirkehist. og Homiletik ved Valdesiernes Præsteskole i Firenze. Han har udgivet *Biblioteca della Riforma Italiana Sec. XVI* (Firenze 1883) og skrevet en Række større og mindre Afhandlinger til Oplysning om Valdesiernes Historie og den ital. Ref. 1885 modtog han fra St. Andrews i Skotland den teol. Doktorgrad.

† **Combefis, François**, lærd Dominikaner, f. 1605 i Marmande i Guienne, studerede hos Jesuiterne i Bordeaux, men traadte 1624 ind i Domingos Orden. Derpaa var han Lærer i Teol. og Filos. i fl. Dominikanerklostre, efter 1640 i Paris. 1655 tilstod de fr. Biskoppers

Forsamling ham en aarlig Understøttelse til Fortsættelse af hans kostbare patristiske Undersøgelser, og den blev i Aarenes Løb fordoblet. Han døde 23. Marts 1679 i Paris. F. C. har udgivet fl. gr. Kirke læreres og Kirkehistorikeres Skrifter (Amfilokios, Metodios, Andreas fra Krete, Maximos Bekender, Theofanes, nogle hidtil uudd. Skrifter af Kryssostomos osv.); *Novum auctarium Græco-latina Bibliothecæ Patrum* (Paris 1648), med forskl. ekseget., dogmat. og hist. Skrifter, navnlig Bidrag til den monotheistiske Strids Hist.; *Auctarium novissimum Bibliothecæ Græcorum Patrum* (Paris 1672); Martyrakter; *Bibliotheca Patrum concionatoria* i 8 Foliobd. (Paris 1662) osv. Hans vigtigste krit. Arbejde er hans: *Basilus Magnus ex integro recensitus I—II* (Paris 1679); et lignende krit. Arbejde til Gregor fra Nazianz blev i Haandskrift overladt Maurineren François Louvard til en paatenkt Udg. af denne Kirkefader.

Comenius, Johan Amos, en overordentlig betydelig kristelig og pædagogisk Foregangsmand, blev født i Niwnitz ved Ungarisch-Brod i Mähren 28. Marts 1592. Navnet Comenius, en latiniseret Form af Komensky, betegner Slægten som stammende fra Byen Komne, der ligeledes laa i Nærheden af Ungarisch-Brod. C.s Forældre hørte til den böhmisk-mähriske Brødre menighed, hvilken han ogsaa selv hele sit Liv igennem vedblev at høre til. Faderen skal efter en Tradition have været Møller og synes at have været en velstaaende Mand, og flere ansete Mænd hørte til Familien. I C.s tidlige Barndom fremlekedes der i ham en oprigtig Fromhed og en Dragelse mod det evige, som aldrig senere forlod ham; og ligeledes lagdes tidlig Grunden til hans Kerlighed til Modersmaalet og høje Vurdering af det. Dette stemmer med hin Menighedskreds's Karakter; idet »Brødrene« gjorde Alvor af deres Gudsfrøgt og førte den ud i Livet, blev Modersmaalet brugt som Udtryk for det bedste og helligste, de ejede; i Sang paa Modersmaalet udtrykte de deres religiøse Grehethed. Børneskolen var dog højst tarvelig; Katekismus blev indprentet ved Hjælp af Slag og Mishandling, og tidlig rorte der sig hos C. Anelse om, at en Skole kunde indrettes paa en helt anden Maade. Hans Forældre døde tidlig, og hans Skolegang blev afbrudt for flere Aar. Da han var 16 Aar gammel, blev den genoptaget; i Skolen i Prerau lærte han nu Latin og desforuden navnlig Teol. Efter at have gaaet Skolen igennem rejste han hjemmefra og studerede ved Gymnasiet i Herborn (i Nassau) og Universitetet i Heidelberg, og hans Studierejse førte ham ogsaa til Holland. 1614 vendte han hjem og overtog Ledelsen af Skolen i Prerau. 1616 blev han ordineret, og 1618 tiltraadte han et Præsteembede i Fulnek, hvor han giftede sig. Straks efter udbrod Trediveaarskrigen, og efter Slaget paa det hvide Bjerg styrtede Ulykkerne ind over ham og hans Landsmænd. 1621 blev Fulnek plyndret og afbrændt, og C. mistede næsten alt, hvad han ejede, sine Bøger og Manuskripter. Aaret efter døde hans Hustru og 2 Børn af en smitsom Sygdom. Men modig stræbte han dog at være, hvad han kunde, for sine Trosfæller, og han tilbragte nu nogle urolige og farefulde Aar mest paa Rejse om-

kring til de adspredte Venner for at styrke dem og holde sammen paa dem. Trods de ydre Forholds Ugunst havde han Mod til i Løbet af disse Aar at gifte sig anden Gang (1624). Paa denne Tid skriver han ogsaa »Verdenslivets Labyrint og Hjertets Paradis«, en Slags Etik og Andagtsbog tillige. 1627 blev alle Protestanter fordrevne fra Böhmen og Mähren, og C. drog med en ret stor Del af Brødre-menigheden til Polen, hvor allerede i mange Aar »Brødrene« havde søgt Tilflugt, naar Trængslerne i Hjemmet bleve dem for store. Han tog Ophold i Lissa. Her blev han snart Bestyrer af en lærd Skole og 1632 viet til Biskop, og i Løbet af de 13 Aar, hvori han virkede her, udfoldede hans Aand sig i hele sin Kraft. Adskillige af hans betydeligste Værker bleve til her: omkring 1630 »Den store Undervisnings-lære« (*Didactica magna*), 1631 »Den aabnede Sprogder« (*Janua linguarum reserata*), hvilket sidste Værk i Løbet af faa Aar blev oversat paa 15 Sprog (overs. 1641 paa Sv. under Titlen: Comenii uplåste gyllene tungomåls dør) og gjorde hans Navn bekendt over hele Europa; 1636 udkom en tysk Udg. af den, adskillige Aar i Forvejen paa Czekisk skrevne, »Moderskole«, der handler om den første Opdragelse i Hjemmet (overs. paa Sv. af Fr. Sandberg, Sthm. 1868, paa Dsk af J. Pio, Khvn 1874). 1641 kaldtes han til England af Parlamentet for at ordne Skolevæsenet, men Borgerkrigen mellem Kongen og Parlamentet hindrede hans Arbejde her, og paa Opfordring af Lodewijk de Geer, en rig Hollænder, der beundrede ham og understøttede ham og paa denne Tid opholdt sig i Norrköping, drog han 1642 til Sverige. Her interesserede Axel Oxenstierna sig varmt for ham og gav Stødet til, at C. snart derefter i Elbing i Preussen skrev »Den nyeste Sprogmetode« (*Novissima linguarum methodus*), der udkom i Lissa 1648. Vi ere jo nu ved Trediveaars-krigens Slutning; C. haabede paa, at Freden skulde sætte ham i Stand til at føre Brødre-menigheden tilbage til dens Land. Da han blev skuffet i sit Haab, fulgte han 1650 en Opfordring fra Fyrst Rakoczy til at komme til Saros-Patak i Ungarn for at ordne Skolevæsenet. Under sit 4aarige Ophold her udarbejdede han »Verden i Billeder« (*Orbis pictus*). Dette Værk var bragt i Tilslutning til »Den aabnede Sprogder« saaledes, at det, følgende Teksten heri, har Billedet, hvor hint har Ordet. 1654 vendte C. tilbage til Lissa. Men under den polsk-svenske Arvefølgekrig satte Svenskerne sig i Besiddelse af Byen, og Polakkerne tog den igen fra Svenskerne og ødelagde den, og C. maatte flygte, atter berøvet sin Ejendom, sine Bøger og Manuscripter (1656). Han flakkede nu om, til Schlesien, Brandenburg, Stettin, Hamburg, og fandt endelig i Amsterdam et blivende Opholdssted. I denne By forblev han de 14 Aar, han endnu levede. 1667 udgav han »Lys i Mørket« (*Lux in tenebris*), en Samling sværmeriske Forudsigelser om det formentlig nærtstaaende Tusindaarsrige, hidrørende fra forskellige Personer, han havde fæstet Tillid til. 1668 skrev han sit sidste betydelige Skrift, hvori han ligesom tager Afsked med Verden: »Det ene fornødne« (*Unum necessarium, scire, quid sibi sit necessarium in vita et morte et*

post mortem). 15. Nov. 1670 døde han; han blev begravet i Naarden ved Amsterdam.

Saa bevæget var hans Liv, saa omtumlet af den store Verdens Krig, Fanatisme og Taabelighed. Men den stærkeste Modsatning hertil dannes af den Verden, han bar i sig; her drejer al Længsel og Stræben sig om i Steden for Krig at tilvejebringe Fred, i Steden for Fanatisme Forstaaelighed, i Steden for Taabelighed en Visdom, der kunde forvandle Verdens Skikkelse. Han betragtede ikke sig selv først og fremmest som Pædagog; hans Maal var mere omfattende og storslaaet; den bedst mulige Opdragelse af Ungdommen var et Middel, hvorved hans mishandlede Kirke skulde blomstre og faa aandelig Erstatning for den Fornedrelse, den havde maattet lide. Men heller ikke dette er hans sidste Maal; han vilde føre hele Menneskeheden hen imod en Tilstand, der stemmede med dens høje Værdighed, en Lykkelilstand efter Guds Vilje. Var hans Maal højt, var dog de Evner og den Energi, hvormed han stræbte hen imod det, endnu mere imponerende. Foruden at han stedse lagde Person og mundtligt Ord til, har han skrevet henimod 150 Skrifter af det mest mangesidige Indhold, opbyggelige, teol., hist., pædagog., filol., naturvidenskabelige og filosof. Skrifter. Intet menneskeligt var han fremmed for; alle Tidens aandelige Impulser mødes i ham som i et Brændpunkt, og han forarbejdede og forreldede dem og førte dem videre, paa visse Omraader langt udover, hvad hans Samtid kunde rumme.

Som Præst og Biskop har han uafslægt Omsorg for sin Kirke, arbejdede paa at oprejse og holde sammen og minder i saa Henseende om de store Forskikkelser i gl. og n. T. Og han gav den paa dens Modersmaal (hans Skrifter gælde som klassiske Mønstre for czeckisk Prosa) Opbyggelsesskrifter, der skrevne med ædel Enfold, med Finhed og Dybsind have deres Plads mellem de første i deres Art. Om end det ikke har ligget ham særlig paa Hjerte at give nogen skarp dogmatisk Udformning af de protestantiske Grundprinciper, fremgaar det dog, navnlig af hans Polemik mod rom. Katoliker og Socinianere, hvor klart og afgjort han havde dem til Grundvold. Ireniken fandt i ham en i høj Grad ivrig Dyrker. Det kan ikke nægtes, at han over for Tidens falske Profeter, der forkyndte en snarlig Ende paa den nærværende Elendighed, ikke evnede besindigt og behersket at prøve Aanderne, men lod sig rive med til kiliastiske Sværmerier; men han pressedes her henimod dels af de utrolige Lidelser og Skuffelser, hans Folk maatte gaa igennem, dels af den stærke Lidenskab, hvormed han haabede paa en ny Tid; og man maa snarest kun beundre ham for, at de andres Lidelser i saa høj Grad gav Genlyd i hans eget Hjerte, og for, at han under Nederlagene dog stadig havde Kraft til at fastholde Haabet om Opvejning og sine Idealers endelige Sejr.

Det er navnlig hans Virksomhed som Pædagog, der har gjort ham navnkundig, da han ved denne har ydet noget, der alle Vegne var saa megen Brug for, og som alle Vegne kunde modtages, anvendes og skattes. Alt, hvad der før var ydet paa Pædagogikens Omraade, af Montaigne, Baco, Ratke o. s. v., op-

tog han og førte videre, og i Tiden efter ham indtil vore Dage er der næppe fremført nogen pædagogisk Sandhed, der ikke allerede findes tydeligt udtalt hos ham. De pædagogiske Tanker, som ere altbeholderske hos ham, ere: alle Børn, hvad saa end deres Forældre ere, have samme Trang og samme Ret til at opdrages; her skal ingen Persons Anseelse gælde. Straks efter Barnets Fødsel skal Opdragelsen begynde, og den skal fortsætte sig gennem Moderskolen, Modersmaalsskolen, Latinskolen og Akademiet, der ere 4 organisk forbundne Dele af samme Helhed. Maalet er det samme for dem alle 4: et Menneske, som ikke er fremmed for noget af det i Tilværelsen betydningsfulde, men har faaet alt det udviklet, som Gud anlagde hos det, idet han dannede det i sit Billede; saadant et Menneske maa være prydet med alle Dyder, med Retfærdighed, Maadehold, Handlekraft, Guds frygt o. s. v. Og ikke blot er Maalet det samme for alle 4 Skoler, ogsaa Behandlingsmaaden er den samme, idet Midlerne kun anvendes i forskl. Fyldighed, nemlig i Overensstemmelse med Barnets Udviklingstrin. Barnet skal vokse op gennem de 4 Skoler mod Maalet, ligesom et Træ vokser ved hvert Aar at føje en ny Aarring til. Adskillige Opdragsmidler, som man før havde forsumt at bruge, ja endog foragtet, lægger C. stor Vægt paa, nemlig: Modersmaalet, levende Sprog, Naturvidenskab, Haandgørring og legemlig Uddannelse. Opdrageren bør paavirke Barnet i Overensstemmelse med de Love, der gælde for dets sjælelig-legemlige Organisme; det kan ikke nytte plumpt at ville tilføre Barnet et aandeligt Indhold, som kun kan være fremmed for det, saaledes som man paa et Kar kan fylde, hvad det skal være; man maa følge Naturen, kende de foreliggende Love og høje sig for dem. Læreren maa saaledes kun hyde Barnet saadanne Ord, som det kan forbinde klare Forestillinger med; han skal om muligt lade Barnet selv se og sanse Tingene, sammenligne dem og tale om dem, og ad den Vej skal han føre det til Tilegnelse og Forstaaelse; altsaa først det konkrete, derpaa det abstrakte; og Undervisningen skal gaa frem i lovmaessig Følge uden Spring, det nye skal indledes paa det gamle. Gaar man til Værks paa denne rationelle Maade, kan Undervisningstiden indskrænkes saa betydeligt, at dens Længde kommer til at passe Barnet, og det Arbejde, der før var det en Pine, vil blive det en Glæde. Da det er saa vigtig en Velfærdssag for et Folk, hvorledes Børnene (Pigerne saa vel som Drengene) opdrages, bør Staten tage sig af Opdragelsen, og det bør paases, at Forældrene varetage deres Opdragspligter.

C. havde en Yndlingsstanke og et Yndlingsarbejde, som han stadig vendte tilbage til: de Kr. burde af alt det meget, de ere fælles om, virkelig lade sig sammenknytte til Enhed; de skulde opgive Partivæsen og Strid og i Fred med hverandre strebe frem mod det fælles Maal. Og saa arbejdede han paa at hidføre en saadan gensidig Forstaaelsens Tilstand. Da nu den, der kun har en snæver aandelig Horisont, bliver uforstaaende over for andre, vilde C. skaffe alle en vid Horisont, og han arbejdede derfor paa en »Pansoft«, en Slags

Tros- og Vidensencyklopædi; dog dermed satte han sig en Opgave, der var for stor til, at den kunde løses; men endogsaa paa sit Dødsleje var han optagen af den. Han var »en Længselernes Mand«, som han har kaldt sig selv; han formaede vel meget, men han vilde endnu mere (H. Trier, C.s Grundtanker om Opdragelsen og Undervisningen i hans *Didactica magna*, Kbhvn 1874; Fr. Berg, C., Sthm 1892; O. Anderssen, C., Kra. 1893). F. L. Ø.

Comenius-Stiftelsen, et pædagogisk Centralbibliotek i Leipzig, blev grundet 16. Nov. 1871 af Leipzigs Lærerforening paa Foranledning af Pædagogen Julius Beeger. Formaalet er: en fuldstændig Samling af alle pædagogiske Skrifter, under hvilket Omraade af Pædagogiken de end høre, paa hvilket Sprog de end ere skrevne, ubetydelige som betydelige. Det teller 80,000 Bind og er rimeligvis Verdens største pædagogiske Bogsamling. F. L. Ø.

Comes (*liber comitis, liber comicus*) er Navnet paa en Samling af de Læsestykker, der læses under Messen. Man har en C. fra Rom (*lectionarium Romanum*), en C. *Mediolanensis* (fra Milano), *Bobienensis* (fra Klostret Bobio) o. s. v., og for ikke længe siden har Benedictineren G. Morin udgivet en i flere Henseender mærkelig spansk C. fra Toledo (*Liber comicus sive lectionarium Missæ, quo Toletana Ecclesia ante annos mille et ducentos utebatur*, i *Anecdota Maredsolana I*, Maredsol 1893). Om de ældre Lektionarier se E. Ranke, *Das kirchl. Perikopensystem* (Berlin 1847).

Comestor, Petrus (*Pierre le mangeur*), en lærd Augustiner fra 12. Aarl., har faaet sit Tilnavn »Slugeren« paa Grund af de mange Bøger, han læste. Han er rimeligvis født i Troyes. Der var han Dekan ved St. Peters Kirke, men o. 1160 kom han til Paris, hvor han efter 1164 blev Kansler, og i fl. Aar var han derpaa Lærer i Teologi i Paris. Han synes at være død 1178 eller 1179; flere sætte dog hans Dødsaar 20 Aar senere. Han har, foruden nogle Prædikener, udgivet en udførlig Bibelhistorie (*Historia scholastica*), der gaar fra Verdens Skabelse indtil Paulus's andet rom. Fangenskab. Den var, ved Siden af Peter Lombarders *Sententie*, en af Middelalderens berømte Studenterbøger, der gerne citeredes med Ordene: *dicit magister in historiis* (Feret, *La faculté de théol. de Paris*, Paris 1894, I, 42 f.).

Comgall (Congall), Abbed i Bangor, var en af Grundlæggerne af Munkevæsenet i Irland. Han skal være født o. 517 og have modtaget sin Uddannelse i Klostret Clonard hos St. Finnen. 558 grundlagde han ved Belfast-Bugten, i Ulster, Klostret Bangor (S. 210), der blev en af Irlands berømteste Munkeboliger. Den mærkeligste af hans Disciple var Columba (Columbanus, se S. 537). C. skal 565 have besøgt Nord-Britannien og Skotland paa en Missionsrejse, hvor han traf sammen med den hl. Colum (se S. 537) og grundede et Kloster i Heth (Øen Tiree). C. døde i Bangor 10. Maj 602 (601?). Den hl. Fiachra skal have taget hans Arm med til Leinster; de øvrige Relikvier, der bleve i Bangor, gik tabt, da de Danske 824 plyndrede og ødelagde dette Kloster. Navnet C. oversættes ved »det smukke Pant« eller »lykkelig«. J. O. A.

Commemoratio. Dette Ord betegner først i det liturgiske Sprog i al Almindelighed en højtidelig Ihukommelse af en vigtig Begivenhed. I særlig Betydning bruges det dernæst om de Bønner, der paa Festdage under Messen, foruden Festsbønnerne, bedes til Ære for en Helgen. I Farebogen (Breviariet) bruges det om de Bønner, i hvilke den Helgen mindes, hvis Officium har maattet vige, fordi vedkommende Helgens Dag ved en af de bevægelige Fester har faaet et Minde af større Betydning.

Commenda (custodia) er Navnet paa et kirke-
ligt Beneficium, hvis Goder nydes af en Person, som ikke opfylder de aandelige Forpligtelser, der ere knyttede til det Embede, til hvilket Beneficet er henlagt. For at sikre Biskopper, der vare fordrevne fra deres Bispestole, de fornødne Indtægter, overdrog man dem ofte i Middelalderen en anden ledig Bispestol eller et Abbedi *in commendam* o: midlertidig, uden at man ventede, at de skulde sørge fuldt forsvarligt for vedkommende Stift eller Kloster. Efterhaanden indsneget sig store Misbrug med Kommenderne, idet Biskopperne jævnlig paa én Gang sad inde med flere Bispedømmer, hvis Indtægter de nød uden at opfylde deres Forpligtelser over for mere end ét af de Stifter, hvis Indtægter de havde. Stundom gav Fyrster endog deres Vasaller og Tjenere, der, som Lægmand, vare aldeles ude af Stand til at sørge for Stifter eller Klostre, Indtægter af Abbedier og Bispedømmer. Ophobningen (*cumulatio*) af de højere kirkelige Embeder var et slet Eksempel for de lavere Klerikere, og flere Præster gik i deres Biskoppers Spor ved paa én Gang at nyde Indtægterne af flere Sognekald. Siden Trienter-Konciliets Dage har den rom. K. søgt at udrydde dette Uvæsen.

Commendone, Giovanni Francesco, pavelig Kardinalegat, f. i Venezia 17. Marts 1523, kom under Pave Julius III til Rom, hvor man snart blev opmærksom paa hans store Evner som Diplomat. 1551 blev han sendt til Hertugen af Urbino, 1552 til Nederlandene, 1553 til England, hvor Maria den blodige lovede Paven Lydighed. Senere kom C. til Portugal, Spanien og Frankrig, og til Løn for de Tjenester, han havde vist Rom, gjorde Paul IV ham til sin Sekretær og overdrog ham Bispedømmet Zante. 1561 rejste han, i Pius IV's Tjeneste, til Fyrstedagen i Naumburg for at overbringe de protestantiske Fyrster Indbydelse til Konciliet i Trident, der igen skulde samles. Indbydelsen blev afslaaet, og C. drog da til Berlin for at forhandle med Kurfyrst Joachim. Fra Berlin vilde han være gaaet til Danmark, men Frederik II nægtede at tage imod ham, og derfor rejste han videre til forskl. tyske Biskopper, og da hans Mission var til Ende, til Trident, hvor han aflagde Beretning om sin Rejse. 1563 sendte Pius IV ham til Polen, for at han, i Forening med Kardinalbiskop Hosius af Ermland, skulde tale Jesuiternes Sag og arbejde for Godkendelse af Trienter-Konciliets Beslutninger. 1566 forlod han Polen for i Wien at virke i samme Øjemed, og 1568 var han atter i Wien. Senere virkede han i Polen for den franske Prins Henriks Valg til Konge. Han døde 25. Dec. 1584 i Padova. Hans Sekretær, Antonio Maria Graziani, død som Biskop af

Amelia, har skrevet hans Levned (Paris 1669).

Commodian, den ældste lat. kr. Digter, var oprindelig Hedning, men ved Læsning i de Kr.s hellige Skrifter følte han sig draget til K. Han stammer rimeligvis fra Gaza, men sine Manddomsaar, der faldt i Cyprians Levetid, tilbragte han i Nordafrika. Om han har været Biskop, er meget usikkert. Han har efterladt sig 2 større apologetiske Digtninger (*Instructiones; Carmen apologeticum*), ved hvilke han, som en af »Kristi fattige«, søgte at vinde Hedninger og Jøder for Evangeliet, paa samme Tid, som han i tertullianske Toner tugtete de Kr.s Fejl, især Kvindernes Overdaadighed og Verdslighed. Hans Digtning er i formel Henseende meget mangelfuld, og hans Patristianisme og Kiliassme vakte i senere Tider Anstød. Han fandt navnlig Læsere blandt de lavere stillede, og hans barbariske Sprog og skodesløse Metrik skyldes rimeligvis hans Ønske om, at Smaafolk skulde læse hans Digte. Han var ingen Ven af Romerfolket, men derimod saa han med Tillid og Fortrøstning hen til Goterne, der dengang gik frem over Donau, og han havde en Anelse om, at disse Barbarer engang vilde gaa i Pagt med K. Hans Digte ere udg. af Dombart (Wien 1887). Om ham se Gaston Boissier, *La fin du paganisme* (Paris 1891) II, 33 f.

Commodus (Marcus Aurelius Commodus Antoninus), Søn af Marcus Aurelius, f. 161, rom. Kejser 180—193, var en udelig Fyrste, der lod sig lede af Gladiatore, Skuespillere og Kvinder. Under ham havde K. Fred. Det var rimeligvis hans Medhustru, Marcia, Datter af en Kr. og selv i det mindste Katekumen, der skaffede sine Trosfæller blide Kaar ved at tale deres Sag hos den svage Kejser, »som ikke kunde nægte hende noget« (Dio Cassius).

Common Prayer Book, se Book of Common Prayer (S. 360).

Communicatio idiomatum (Meddelelse af Egenskaberne) er hos de gamle luth. Dogmatikere den Betegnelse, hvormed de udtrykke Forholdet mellem den guddommelige og den menneskelige Natur i Jesu Kristi Person. Da man ikke kan lære, at selve Naturerne gaa over i hinanden, hvilket vilde føre til en Sammenblanding, som hverken blev Gud eller Menneske, — og da man heller ikke kan lære, at Naturerne staa ved Siden af hinanden, hvilket vilde føre til to Personer, — saa lærte man, at Naturerne indbyrdes meddele deres Egenskaber (*idiomata*) til hinanden. For at anskueliggøre dette Forhold brugte man f. E. Billedet af glødende Jern: ved Ildens og Jernets Forbindelse beholder enhver af dem sin Natur, men Ilden gør Jernet glødende, meddeler altså sin Egenskab til dette. Luther havde talt om en gensidig Meddelelse; men Dogmatikerne turde kun tale om en Meddelelse fra den guddommelige til den menneskelige Natur, ikke omvendt; thi de fastholdt, at den guddommelige Natur er uforanderlig: den vedbliver at være alvidende, almægtig og allestedsnærværende, og den menneskelige Natur faar Del i de samme Egenskaber, skønt den først tager dem i fuld Brug efter Himmelfarten. Mange nyere luth. Dogmatikere, som paa

ingen Maade ville svække Virkeligheden af Jesu Kristi guddommelige Natur, anse det for nødvendigt at modificere Læren om dens Uforanderlighed, for at der kan fremkomme en gensidig Meddelelse mellem Naturene og derved en klarere Enhed i Personen og en større Overensstemmelse med det Billede, det N. T. giver af Gudmennesket i hans Keds Dage. Denne Bestræbelse er navnlig baaren frem af Prof. G. Thomasius i Erlangen (d. 1875). Jvfr. Art. Kenose og Kristologi. P. M.

Communio naturarum er i den luth. Dogmatik Udtrykket for det inderlige Samfund mellem Frelserens guddommelige og menneskelige Natur, som har sit Udtryk i Egenskabsmeddelelsen; jvfr. Art. Communicatio idiomatum. P. M.

Communio, se Nadver.

Compactater, **Baseler-** eller **Prager**, se Basal (S. 230).

Completorium. Den daglige Læsning af Farebogen (Breviarieret) foregaar paa de 7 »kanoniske Tider«. Den sidste af disse »Tider«, der falder omtrent ved Solnedgang, kaldes C. eller *Completa*, fordi den udfylder og fuldstændiggør Dagens Gudstjenester. Læsningen ved C. bestaar af et kort bibelsk Læsestykke, *Confiteor* (se d. Art.), 4 Psalmer af det gl. T. (Ps. 4; 90; 133 og 30, 2—6), en Hymne, Simeons Sang (Luk. 2, 29 f.) osv.

Complutenser-Polyglotten, se Alcalá (S. 48) og Jimenez.

Complutum, se Alcalá (S. 48).

Compostella, **Santiago de**, den sp. Provins Galiciens Hovedstad, har faaet Navnet »St. Jakob« efter Apostlen Jakob den ældre (død Aar 44 i Jerusalem, Ap. Gern. 12, 2), som efter en sen og aldeles upaalidelig Efterretning skal være kommen til Spanien. Legenden fortæller, at St. Jakob vel ikke i levende Live er kommen til Spanien, men at hans Lig kort efter hans Martyrium i Jerusalem er blevet bragt til den sp. By Iria Flavia, hvor det da i 9. Aarh. ved et Under blev aabenbaret, hvilken kostelig Skat af Helgenben denne By ejede. Der blev derpaa bygget en prægtig Kirke til St. Jakobs Ære, og S. de C. var i Middelalderen et af de mest yndede Valfartssteder, der navnlig blev besøgt af mange Nordboer. Nu er Byen Sæde for en sp. Erkebiskop, den første i Rang efter Spaniens Primas, Erkebiskoppen af Toledo. Til Værn for Pilegrimme og til Kristenhedens Værn mod de vantro dannede Don Pedro Fernandez fra Fuente efter Midten af 12. Aarh. en Ridderorden, der blev kaldt S. de C. eller »St. Jakob af Sværdet«. Denne Orden, der blev godkendt af Cælestin III, var meget virksom i Kampen mod Maurerne. Efter Granadas Fald lod Ferdinand den katolske sig ogsaa (1493) gøre til Stormænd af S. de C.

Computus ecclesiasticus er Navnet paa den Beregning, ved hvilken de bevægelige Fester, navnlig Paaskefesten, bestemmes. Anvisninger til denne Beregning gav i den julianske Kalendarers Tid Beda, Hraban o. fl., i den gregorianske Kalendarers Christoph Clavius (S. 520).

Comte, **Auguste**, fr. Filosof, Grundlægger af den moderne filos. Skole, som benævnes Positivismen, er født i Montpellier 1798 af troende rom.-kat. Forældre. Allerede tidlig i Opposi-

tion til Hjemmets Anskuelse, søgte han som ung til Paris, hvor han med stor Energi kastede sig over Studiet af Naturvidenskabernes og Historien. Han kom her i Berøring med St. Simon, af hvis sociale Ideer han paavirkedes stærkt. Dog frigjorde han sig efter nogle Aars Forløb fra det direkte Discipel forhold og optoges helt af den Plan, at grunde en ny tidssvarende Filos. Gennemførelsen heraf foreligger i hans Hovedværk *Cours de philosophie positive*, i 6 Bind, udarbejdet 1830—1842. Allerede før Udarbejdelsen af dette Værk havde han været angrebet af en Sindssygdhed, som han imidlertid, nærmest ved sin Hustrus Pleje, kom udover. Alligevel var Forholdet mellem ham og hans Hustru ikke godt, og det endte tilsidst med en formelig Skilsmisse. En ny Sindssygdhed, som indtraadte efter Fuldendelsen af ovennævnte Værk, nærmest fremkaldt af Overanstrengelse fik en særegen Karakter ved, at han samtidig blev betaget af en heftig Lidenskab for en Kvinde, Madame Clotilde de Vaux, i hvem han mente at finde Kvindelighedens Ideal aabenbaret. Forholdet til hende, som var en forladt Hustru, var ganske platonisk og blev afbrudt efter et Aars Forløb ved hendes Død. Men det blev afgørende for C.s senere Tænkning. Den fik nu en stærk mystisk Karakter; i C.s andet Hovedværk *Politique positive ou traité de sociologie, instituant la religion de l'humanité* (i 4 Bind, 1851—1854) er dette hans andet Standpunkt repræsenteret.

Som Filosof samler C. sine Bestræbelser om at danne et System, der kan optage alle de enkelte Videnskabers Strømme i sig og herved afgive et tidssvarende Udtryk for den Trang til Enhed i Teori og Praksis, som den nuværende Slægt føler. Siden Middelalderen, da den kat. Kirkelære afgav et aandeligt Enheds punkt for den europæiske Menneskehed, har man savnet et saadant fast Grundlag. Det er det, C. tilbyder i sin Filos., som han kalder »den positive«. Denne, som skal blive Fremtidens Filos., har forud for sig i Historien 2 andre Tækningsmetoder, som hver til sin Tid har behersket Menneskehedens Udvikling. Det første Trin er det teol. Det ejendommelige for dette er, at Menneskene som Forklaring for alt, hvad der sker, underskyde personlige, overnaturlige Magter; gennem Udviklingeh fra Fetisisme til Polyteisme og tilsidst til Monoteisme fuldbyrdes dets Opløsning. Det næste Trin er det metafysiske; dets Ejendommelighed er, at man istedetfor de personlige Magter sætter abstrakte upersonlige Ideer eller Kræfter; som Grundlag for alt, hvad der sker, tænker man sig Naturen efter dens almindelige Begreb. Dette andet Trin har en overvejende negativ Karakter og maa derfor afløses af noget højere. Som det sidste, afsluttende Trin staar da Positivismen. Det er vistnok forberedt ved den foregaende Udvikling, men først efterhaanden, som de enkelte Fagvidenskaber naa til et vist Højdepunkt, vil det kunne gøre sig sejrrigt gældende. At det kaldes for positivt, vil først sige, at det i Mod sætning til den tidligere Tænkning holder sig til det faste og sikre, det som kan garanteres paa eksakt Maade. Det er imidlertid ikke alene en Addition af de enkelte Fagvidenskabers Principer, som skal foretages;

hvad det just kommer an paa at paavise, er en sammenhængende Enhed i al Viden. Ganske vist vil Fordringen om Enhed i Verdensanskuelsen ikke kunne tilfredsstilles paa den absolute Maade, som det er lovet af tidligere Systemer. Til den positive Tænkning hører det nemlig ogsaa i første Række, at den er sig sin relative Karakter bevidst. Det er kun Fænomener, den har med at gøre; til Tingenes indre Væsen kender den intet. Den omhandler kun Begivenhedernes »hvorledes?«, men ikke deres sidste »hvorfor?«. Men alligevel vil Videnskaben give os, hvad vi søge. Det er nemlig ikke isolerede Kendsgerninger, den har til sin Genstand, men det er Love: Fænomenernes Forhold til hinanden, hvilke Forhold vise sig at være konstante: altid de samme under de samme Omstændigheder. Og selv om vistnok ikke de forskellige Videnskabers Love kunne reduceres til hinanden, saa vil der dog kunne være Tale om en Generalisation af alle de givne Love, forsaavidt som det er en ensartet videnskabelig Metode, der ligger til Grund overalt. Man kan saaledes gennemføre en Klassifikation, en Trinfølge af de enkelte Videnskaber, som er bestemt ved den tiltagende Komplikation af det givne Stof; man vil da finde, at hver enkelt Videnskab afhænger af, hvad der er givet i alle de foregaaende Videnskaber, og at den til disse nu føjer sine egne specielle Sandheder. Denne Rækkefølge vil efter C. tage sig saaledes ud: 1. Matematik, 2. Astronomi, 3. Fysik, 4. Kemi, 5. Biologi, 6. Sociologi. Denne Rangfølge falder i det væsentlige sammen med den hist. Rækkefølge, i hvilken de enkelte Videnskaber ere blevne udviklede. Socialvidenskaben, som saaledes er den højeste Videnskab, er ogsaa den sidst udviklede; det er den egentlige Fremtidsvidenskab, hvis Fuldkommengørelse C. fornemlig satte som sin Opgave. Det er Menneskehedens egentlige Problem, som derigennem skal løses, og det er Menneskeheden, der for C. staar som den højeste omfattende Enhed i Modsætning til de to foregaaende Stadier, for hvilke dels Gud, dels Naturen var det højeste. Og medens man ogsaa i praktisk Henseende tidligere har fejlet, idet der til det teol. Stadium svarede en militær Aandsretning og til det metafysiske en juridisk, saa skal det være det positive Stadiums Opgave at fremme en industriel Praksis, hvor den enkelte alene udfører sit Arbejde til Samfundets Gavn. *L'amour pour principe, l'ordre pour base, et le progrès pour but*: saaledes lyder »Positivismens Grundformel«. Men denne Menneskehedens Tjeneste bliver af C. paa hans andet Standpunkt gjort til en ny Religion, en saadan, hvor ganske vist Gud mangler, men hvor Menneskehedens Idé (*Le grand être*) træder i hans Sted. Det fordes nu, at den enkelte med fuld Opofrelse al selvisk Interesse skal arbejde for Næstens Vel; det er i denne ubetingede Betydning, at C. bruger Ordet Altruisme (se S. 64). Og ved Siden heraf opstilles en formelig Kultus, der i den nærmeste Fremtid tænkes at skulle afløse den gamle Gudsdyrkelse. Der udtænkes en Række nye Festdage; de gamle Helgeners Navne i Kalenderen vige Pladsen for Navnene paa Menneskehedens Velgørere i

mere udvidet Forstand; der paabydes visse bestemte Indvielser (9 Sakramenter) ved alle højtidelige Lejligheder i Livet; ja, det kræves endog af den enkelte, at han daglig i sit Hjem skal bede (i 2 Timer). Det hele skal organiseres af en ny Klerus, i hvis Spidse en Ypperstepræst staar. Med saadanne Fantasier afslutter C. sin Virksomhed; de fleste af hans Disciple have imidlertid her taget Afstand fra ham. Det er paa en forunderlig Maade, at Extremerne mødes i hans Karakter. Først er Følelsen trængt til Side for Forstanden; paa hans første Standpunkt vil han give en objektiv Verdensbetragtning. Efter de stærke personlige Oplevelser, som han har gennemgaaet, trænger Følelsen sig frem paa unaturlig Maade; paa hans andet Standpunkt er alt forvandlet til subjektiv Mystik. Og denne bærer helt igenem Præget af den rom.-kat. Fromhed, denne Aandsmagt, fra hvilken C. tidlig skilte sig, men til hvilken han dog stedse følte sig hendraget. Protestantismen stod han fuldkommen fjern. Med sin udprægede Individualitet er han i mange Henseender en typisk Repræsentant for vor Tid, der i al sin Splittethed dog søger et fast Punkt. Trods sine Forvildelser er han altid en stor og sympatisk Aand. Han døde i Paris 1857: hans ydre Kaar vare altid beskedne; nogen fast offentlig Stilling naaede han aldrig.

Foruden de 2 nævnte Hovedværker kan nævnes: *Discours sur l'esprit positif* (1844); *Discours sur l'ensemble du positivisme* (1848); *Catéchisme positiviste ou sommaire exposition de la religion universelle* (1852). Et Uddrag af hans Filosofi foreligger i: I. Rig, A. C.; *La philosophie positive, résumé* (1881), oversat paa Tysk af Kirchmann i 2 Bind (1883—84). (Om hans Filosofi handler: Littré, A. C. et la philosophie positive, 3. Udg. 1877; J. Stuart Mill, A. C. and Positivism, 2. Udg. 1866; G. H. Lewes, *C.s Philosophy of the Sciences*, London 1853). Se forøvrigt Art. Positivism. F. C. K.

Conceptio immaculata, se Undfangelse, Marias ubesmittede.

Concha (Musling). 1) C. bruges som Navn paa den Korrvinding, der i de gl. Basilikaer omgav Altret; Hvælvingen i denne var nemlig ofte dannet eller malet som en Muslingskal. — 2) C. bruges ogsaa til Betegnelse af den liturgiske Skaal, med hvilken Vandet øses over dens Hoved, som skal døbes; denne Skaal var nemlig ofte dannet som en Muslingskal.

Concilium, se Synode.

Conclave er Navnet paa det indelukkede Rum, i hvilket Pavevalget foregaar. Udførlig Oplysning om C.s Oprindelse og Ordning gives i Lucius Lector, *Le conclave* (Paris 1894), hvor der ogsaa findes Grundplaner, der vise Fordelingen af de Celler, Kardinalerne have haft ved fl. Pavevalg, t. E. Leo XIII's. Om Ordningen af et C. se Fr. Nielsen, *Romerik*, i det 19. Hundredeaar (1. Udg. 1876) I, 40 f. Se Art. Pavevalg.

Concomitantia (Ledsagelse, uadskillelig Samværen) er et i Middelalderen opkommet Begreb, som har en afgørende Betydning i den rom.-kat. Nadverlære. Papisterne forstaa derved det Forhold, at den hele Kristus baade med Legeme og Blod er tilstede i ethvert af de to

Nadverelementer; og de drage heraf den Slutning, at Nadveren kan holdes »under én Skikkelse», d. e. at man kan nøjes med blot at uddele Brødet til Nadvergæsterne (Tridentinermodet XIII, 3; XXI, 3). De beraabe sig paa den Forstandsovervejelse, at i den levende Frelser kan Legemet ikke være uden Blod, og Blødet ikke uden Legeme. Denne Overvejelse er vistnok ubestridelig, naar Talen er om Kristi Persons Enhed i sig selv; men naar Talen er om den Maade, hvorpaa han vil meddele os sit Væsens Fylde i Nadveren, da kunne vi ikke gaa efter vore egne Forstandsslutninger, men alene efter Herrens Indstiftelse. Naar han har indstiftet Nadvermaaltidet baade med Mad og Drikke og sat denne Dobbeltthed i Forbindelse med Meddelelsen af sit Legeme og Blod, kunne vi ikke beholde Forvisningen om at faa Nadverens fulde Velsignelse, hvis vi i menneskelig Vilkaarlighed undlade Uddelingen af det ene Element. P. M.

Concordans, se Konkordans.

Concordat, se Konkordat.

Concordieformel, se Konkordieformel.

Concubinatus, se Ægteskab.

Concupiscentia (ἐπιθυμία, Begærlighed) oftest i Forbindelse med »Kødets« — (Rom 7, 7; Ef. 2, 3; 1 Pet. 2, 11; 2 Pet. 2, 18; 1 Joh. 2, 16; Jak. 1, 14, 15) — og Verbet ἐπιθυμῶν, at begære (se Mt. 5, 28; Gal. 5, 17; Rom. 7, 13; 13, 9), nærmere bestemt ved den paulinske Udvikling af Kødets Sans (Rom. 8, 7), Syndens virkende Magt (Rom. 7, 17), som bor i os, i vort Legeme (Rom. 6, 12), i vore Lemmer (Rom. 7, 23), betragter den luth. Kirkeafdeling, væsentlig i Overensstemmelse med den ref., og paa Basis af de paa pegede Skriftord, som det ene, positive Led af Arvesynden (*nascuntur cum concupiscentia*) ved Siden af det andet, negative (*sine metu Dei, sine fiducia erga Deum*), begge Momenter lige konstitutive i Arvesyndens Væsen som virkelig Synd og i dens Følger: Fordømmelse og evig Død for alle dem, som ikke genfodes af Vand og den Hellig-Aand (Conf. Aug. I, 2; F. C. Ep. I, Hase S. 575). C. staar i første Linie i det mellem Rom og os bestaaende antropologiske Mellemværende. Den luth. Kirkeafdeling indrømmer vel, at hvad c. indeholder af Skyld (*reatus*), bliver ophævet ved Daabens Naade. Men ligeoverfor Tridentiner-Koncillets absolute Tavshed om, hvad c. egentlig er i de uøbte, hævder den paa den anden Side, under Henvisning til Augustin, som endog definerer Arvesynden som Concupiscens, de tidligere Victorinere og Bonaventura, at ligesom c. i sig selv ikke blot er en Forstyrrelse i den legemlige Natur, men en Forvædthed af de højere Kræfter ind under Kødets Tjeneste, saaledes vedbliver den at bestaa ogsaa i de døbte som Syndens »materiale» (Apol. I, 24, 37) og derved altsaa baade som Bærer af Syndens Naturmagt og som Roden til syndigt Liv og Last. Derimod lærer den rom.-kat. Kirke (Can. et decreta Conc. Trid., Sess. V, 5), under svagere Tilslutning fra den gr., at c. i egentlig Forstand ikke henhører under Arvesynden, men er *fomes peccati, qui ex peccato est et ad peccatum inclinatus* (et Tønder til Synd, som er af Synd og henhører til Synd). Efter rom.-kat. Opfattelse er dens egentlige Væsen derfor Indifferens (Neutrali-

tet), og den kan ligesaa godt blive en *stimulus*, en Anledning for de døbte til en højere Dyd, som til Fald og Syndeliv. Denne Lære om c. som et Adiaforon slaar imidlertid Apologien til Jorden med Paulus's (ovenfor citerede) Vidnesbyrd, at han kendte hverken Synd eller Begærlighed uden gennem Loven og dens Bud: Du maa ikke begære, og at han, til Trods for sin Lyst til Guds Lov efter det indvortes Menneske, er fangen under Syndens Lov i hans Lemmer. »Disse Vidnesbyrd kunne ikke omstødes ved noget Sofisteri.« F. V. A.

Concursus Dei, Guds Medvirken med det skabte. De gamle vilde ved dette Begreb udtrykke, at alle de virkende, særligt de frie Kræfter i Skabningen kun kunne virke derved, at Gud følger dem med sin Kraft, altsaa for saa vidt samvirker med dem. Dette gælder selv overfor de onde Handlinger, uden at det krænker Guds Hellighed; thi Guds Kraft er kun tilstede i de Midler, hvormed Viljen virker, medens den onde Retning, hvori Viljen bruger dem, ikke forudsætter Tilførelsen af en ny Kraft, men staar i dens egen Magt. Disse Tanker ere aldeles rigtige. Men denne guddommelige Virksomhed ligger allerede i det levende Opholdelsesbegreb, saa at det er urigtigt at opstille *concursum* ved Siden af og forskellig fra *conservatio* (se d. Art.). Opholdelsen gælder, rettelig opfattet, ikke blot de skabte Kræfter i og for sig, men ogsaa Kræfterne i deres Virken. P. M.

Conder, Claude Reignier, eng. Officer og Palæstinaforsker, blev født 29. Dec. 1848. 1872—78 og 1881—82 var han i Palæstina, hvor han foretog omfattende geografiske og topografiske Undersøgelser. Derpaa blev han forflyttet til det eng. Hovedkvarter i Ægypten, og senere gjorde han militær Tjeneste paa forskl. andre Steder. Han har bl. a. skrevet: *Tent Work in Palestine* (1878); *Memoirs of Survey in Western Palestine* (1883); *Memoirs of Survey in Eastern Palestine* (1890); *Handbook to the Bible* (1879); *Palestine* (1891); *Bible and the East* (1896); *The Latin Kingdom of Jerusalem* (1897). Han er ogsaa Medarbejder ved det nye store eng. *Bible Dictionary* (1898 f.).

Confessio (Bekendelse) er i den evgl. K. det lat. Navn paa Skriftemalet. I Romerk. kaldes det andet Stykke af Bodens Sakramente *c. oris* = Mundens Bekendelse; se S. 344 og Art. Skriftemaal. Efter Ref. bruges c. ogsaa til Betegnelse af de Symboler eller symbolske Bøger, i hvilke de gr.-kat., luth. og reformerte Samfund have udviklet Hovedpunkterne af deres Lære. De vigtigste af disse »Konfessioner« ere: 1) **C. Augustana**, den augsburgske Bekendelse, se S. 171 f. — 2) **C. Basiliensis** (et *Mulhusana*) **prior**, Baseler-Bekendelsen, se S. 230. — 3) **C. Basiliensis posterior**, ogsaa kaldet *c. Helvetica prior*, se Schweizerske Bekendelser. — 4) **C. Belgica**, den belgiske Bekendelse, se S. 252. — 5) **C. Bohemica**, den böhmiske Bekendelse, se S. 435. — 6) **C. Czengeriana**, ogsaa kaldet *c. Hungarica*, den ungarske Bekendelse, har Navn efter Byen Czegner i Ungarn, se Ungarn. — 7) **C. Dositheos**, en gr.-kat. Bekendelse fra 1672, se Dositheos. — 8) **C. Gallicana**, den franske Bekendelse, se Frankrig. — 9) **C. Gennadii**, en gr.-kat. Bekendelse fra 1453, se Gennadios. — 10) **C.**

Hafnica, de 43 københavnske Artikler fra 1530, se Københavnske Artikler. — 11) **C. Helvetica prior**, den første schweizerske Bekendelse, se Schweizerske Bekendelser. — 12) **C. Helvetica posterior**, den anden schweizerske Bekendelse, se Schweizerske Bekendelser. — 13) **C. Marchica** eller *c. Sigismundi*, den brandenburgske Bekendelse fra 1614, var det Aktstykke, hvormed Kurfyrst Johann Sigismund af Brandenburg fuldbødrede sin Overgang fra den luth. til den ref. Kirkeafdeling; se Johann Sigismund. — 14) **C. orthodoxa** er en gr.-kat. Bekendelse, der, til Værn mod Jesuitismen og Protestantismen, blev affattet paa Russisk af Metropolitnen Peter Mogilas af Kijef; siden blev den oversat paa det gr. Folkesprog og paa Latin. 1643 blev den, som *Ὁμολογία τῆς ὁρθοδόξου πίστεως τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ* godkendt af de 4 gr.-kat. Patriarker, og 1723 af Peter den store optaget i den russ. Kirkeordning. Se forøvrigt Art. Mogilas. Den er aftrykt i Kimmel, *Libri symbolici ecclesiae orientalis* (Lipsiæ 1843) I, 56 f. — 15) **C. Palatina**, den pfalziske Bekendelse, se Pfalz. — 16) **C. Pentapolitana**, de 5 (øvreungarske) Stæders Bekendelse, blev overgivet 1549 til Kong Ferdinand. Den har, modsat den ref. ungarske Bekendelse (se Nr. 6), et luth. Præg. — 17) **C. Saxonica**, den sachsiske Bekendelse, ogsaa kaldet *repetitio confessionis Augustanae*, blev, paa Kurfyrst Moritz's Tilskyndelse, affattet af Melanchthon 1552 til Brug for Trienter-Konciliet. Den gengiver i 23 Artikler den augsb. Konfession, men den fik kun ringe Betydning. — 18) **C. Scotica**, den skotske Bekendelse fra 1560, se Skotland. — 19) **C. Tetrapolitana**, de 4 Stæders Bekendelse, blev 11. Juli 1530 paa Rigsdagen i Augsburg overrakt Kejser Karl V som en Bekendelse fra de 4 øvretyske Rigsstæder: Strassburg, Konstanz, Memmingen og Lindau. Den er i stor Hast affattet af Martin Bucer og Capito; se S. 407. Den fremstiller i 23 Kapitler en Læretype, der i Læren om Arvesynden minder om Zwingli og i Nadverlæren søger at skjule en zwingliansk Opfattelse under luth. lydende Udtryk. Ogsaa mod den skrev Faber, Eck og Cochläus en *confutatio*. *C. T.* fik kun i kort Tid officiel Betydning, da de 4 Stæder allerede 1531 vedkendte sig den augsb. Konfession. — 20) **C. Westmonasteriensis**, Westminster-Bekendelsen, se d. Art. — 21) **C. Wirtembergensis** eller *Wuerttembergica*, den württembergske Bekendelse, blev, som den sachsiske Bekendelse (se Nr. 17), affattet af Hensyn til Trienter-Konciliet (1551). Den skyldes Johann Brenz; se S. 385.

Den gr.-kat. K.s symbolske Bøger ere aftrykte i Kimmels ovenfor nævnte Værk, til hvilket Weissenborn 1850 udgav et Tillæg. De luth. symbolske Bøger søges bedst i: J. T. Müller, *Die symb. Bücher der evgl.-luth. K., deutsch und lateinisch* (5. Opl. Berlin 1882) og, delvis, i Ph. Schaff, *Bibliotheca symbolica ecclesiae universalis. The Creeds of Christendom* (New York, 4. Udg. 1884) III; de ref. bedst hos Schaff og i Niemeyer, *Collectio confessionum in ecclesiis reformatis publicatarum* (Leipzig 1840). En ny Udg. af den ref. Kirkeafdelings symbolske Bøger ved K. Müller er under Pressen. *Fr. N.*

Confessio oris, Mundens Bekendelse, se Skriftemaal.

Confessio variata, se S. 173.

Confessores, Bekendere, var Navnet paa dem, der under Kristenfølgelsen i den gl. K.s Dage vedkendte sig deres kr. Tro og nægtede at ofre til Kejserens Billede eller til Afguderne.

Confiteor er Navnet paa den Syndsbekendelse, som den rom.-kat. Præst ved Messens Begyndelse aflægger; den skal ogsaa, hel eller i forkortet Skikkelse, bruges ved andre hellige Handlinger, saasom ved Uddelingen af Nadveren udenfor Messen, før Skriftemaalet og Administrationen af den sidste Olie. De ældste Ritualer have intet *C.* Først i 8. Aarh. (hos Egbert af York og Chrodegang af Metz) findes der Spor til det nu brugelige *C.*, der havde forskl. Ordlyd, indtil det ved Pius V.'s Missale overalt i Romerk. fik sin nu brugelige Form. *C.* fremsiges knælende, og ved Ordene: *mea culpa, mea maxima culpa* skal Præsten slaa sig for sit Bryst til Tegn paa sin Sønderknuselse.

Confucius, se Kong-fu-tse.

Confutatio. Da den Augsb. Konf. (se S. 171 f.) var bleven oplæst paa Rigsdagen i Augsburg 25. Juni 1530, og saaledes de luth. Rigsstænder hørte, maatte der ventes en Udtalelse fra modsat Side. Men da de til Rom knyttede Rigsstænder ikke vilde optræde som et med Protestanterne formelt ligestillet Parti, men som K.s sande Repræsentation overfor Kættene, kunde Svaret ikke formuleres som en Modbekendelse, men maatte blive en kritisk Bedømmelse af den protest. Bekendelse, med Paavisning af de kætterske Elementer i denne og Fordring om Tilbagekaldelse. Forhandlingerne mellem Kejseren, de romerske sindede Stænder og den pavelige Legat Campeggi førte til Nedsættelsen af en Kommission paa 20 Teologer, deriblandt Reformationens argeste Modstandere, som Eck, Cochläus, Faber og Wimpina. Efter nogen Famlen blev Affattelsen af Svaret overdraget Eck, og hans Arbejde skulde saa prøves af Kommissionen. Eck gik glad til Værket og lagde ikke Fingrene imellem; 8. Juli var det færdigt, og 12. Juli blev det, i tysk og latinsk Renskrift, overrakt Kejseren. Det var formuleret som en til Oplæsning i Rigsdagen bestemt Redegørelse fra Teologerne til Kejseren om den augsb. Konf. Men Kejseren fandt det aldeles ubrugeligt og blev heftigt forbitret. Han havde ønsket en rolig affattet Paavisning af, hvad der i Konfessionen var rigtigt og hvad urigtigt. Nu fik han et langt, hadefuldt Stridskrift, som særlig satte sig til Formaal at vise de protest. Fyrster, at deres Teologers Privatskrifter (som derfor idelig citeredes) vare langt radikallere end Konfessionen. Stænderne vare enige med Kejseren og sendte det tilbage til Omarbejdelse. Efter mange Anstrengelser blev det endelig færdigt i en ny Skikkelse, der mere svarede til Kejserens Ønsker (det var meget forkortet, de talrige Citater vare strøgne, og Skrifteviset til Gengæld forstærket), og Formen var nu ogsaa en anden: det fremtræder vel som forfattet af en teol. Kommission, men tillige som gennemlæst af Kejseren, der nu fordrer det

anerkendt af Protestanterne, da han ellers, i Kraft af sin kejserlige Værdighed, maa optræde for K.s Sag. Synderlig imponerende var Aktstykket ikke, og dets Oplæsning 3. Aug. havde ikke den tilsigtede Virkning, men fremkaldte kun Protestanternes Spot; selv Melanchthons sunkne Mod hævedes. Da Protestanterne udbad sig Aktstykket, blev det faktisk svæget, idet man knyttede Overrækkelsen af Sværet til Betingelser, som man vidste, at Protestanterne ikke kunde gaa ind paa. Og det kunde kun hos Roms Vener forøge Følelsen af et Nederlag, naar Melanchthons Gendrivelse af C. (se S. 121 f.) blev trykt i stedse nye Udgaver, medens C. selv forblev utrykt; først 1573 tryktes den lat. Tekst, og den tyske først 1808. C. er vel ikke et symbolsk Skrift, men dog ifølge hele sin historiske Stilling et yderst vigtigt Dokument. Dens Tilblivelses-historie fortælles nøjagtigt og udførligt hos J. Ficker, Die Konf. des Augsb. Bek. (Leipzig. 1891), der tillige indeholder en Gengivelse af dens oprindelige, af Kejseren kasserede, Form. — Ogsaa til Gendrivelse af *Confessio Tetrapolitana* (S. 545) udarbejdede Eck, Faber og Cochläus en C. J. P. B.

Congregatio de propaganda fide, se Propaganda.

Congregationalister, se Independentter.

Congregationer. Ordet *congregatio* betyder Forsamling, Forening. Det bruges i Kirkehistorien i videre Forstand om de relig. Broderskaber og Søsterskaber indenfor Romerk., der samle sig for at fremme deres Medlemmers relig. og sædelige Liv. Saalænge et saadant Samfund ikke har modtaget pavelig Stadfæstelse, er det dog, efter den nugældende Kirkeret, ikke en virkelig *c. religiosa*, men kun *pia c.* eller *pium institutum*. Naar Medlemmerne af en *c. religiosa* i deres Forstanderes Nærværelse højtideligt aflægge de 3 Munkeløfter som bindende for hele deres Levetid, bliver Kongregationen til en Orden (Munkeløfter Nonneorden); men hvor de 3 Løfter enten ikke aflægges eller ikke aflægges i Forstanderes Nærværelse, har man kun en *c. religiosa*. (Eksempler: Lazarister, Oratorianere, Sulpicianere, Redemptorister, Passionister osv.). Der skal for Tiden være o. 120 saadanne Kongregationer indenfor den rom.-kat. K. — Endvidere bruges Ordet *c.* om de Sammenslutninger af forskl. Klostre, der underkaste sig visse Reformers eller Skærper af den oprindelige Regel og staa under et fælles Kloster, der betragtes som deres Moderkloster. Saadanne Kongregationer, der navnlig kom frem indenfor Benedicts Orden, vare Cluniacenserne, Vallobroiserne, Camaldoleserne, Cistercienserne, Chartreuserne, Maurinerne osv. — Dernæst bruges Ordet om de Kommissioner af Kardinaler, der, enten for et enkelt Spørgsmaals Skyld eller for til Stadighed at varetage visse Sager, nedsettes af Paverne (Kardinal-Kongregationer). Der findes saaledes siden 1586 en *c. consistorialis*, der behandler alle de Sager, der skulle forelægges et paveligt Konsistorium. En særegen konsistorial Kongregation er *c. examinis episcoporum*, der prøver de ital. Biskopper, før disse faa deres Udnævnelse. Endvidere findes der en *c. inquisitionis*, en Index-

Kongregation, Propagandaens Kongregation, en Kongregation af Kardinaler, der skal vaage over Udførelsen af Trident-Konciliet's Reformdekreter, en Kardinal-Kongregation, der uddeler Aflad og prøver Helgenlevninger (*c. indulgentiarum et s. reliquiarum*) osv. — Endelig bruges Ordet *c.* om visse Forsamlinger paa Koncilierne. I Konstanz kaldte man de særlige Møder, som de enkelte Nationer holdt, »National-Kongregationer«, modsat Fællesmøderne (*sessiones*). I Trident holdtes der, med forskl. Formaal for Øje, særskilte Kongregationer foruden Sessionerne, og den af Pius IX fastsatte Forretningsorden for Vatikaner-Konciliet bestemte, at der skulde holdes 3 forskl. Slags Sammenkomster: 1) Kommissioner (Udvalgsmøder), der forberedte Beslutningerne; 2) General-Kongregationer (Fællesmøder), der drøftede og vedtog Beslutningerne; og 3) Sessioner (offentlige Møder), i hvilke Beslutningerne blev proklamerede.

Conradi, Georg Johannes, Generalsuperintendent, var født i Riga 27. Febr. 1679, studerede i Halle under A. H. Francke; derefter Huslærer i Quedlinburg, hvor han blev bekendt med G. Arnold og oversatte for ham nogle mystiske Skrifter paa Tysk. Han kom saaledes under stærk Paavirkning af Pietismen. 1703 blev han svensk Feltpræst i Tyskland og levede længere Tid i Hamburg. 1710 kom han til Stockholm som Præst ved den tyske Kirke. Her faldt det i hans Lod at berede den dødsdømte Minister Gørtz, hvem han ogsaa fulgte til Retterstedet. 1720 kaldte den danske Konge ham til tysk Hofpræst i Kbhvn, hvor han fik en ikke ringe Indflydelse; denne skyldtes det bl. a., at den religiøse Sværmer Dippel (1727) atter fik frit Lejde til at opholde sig i Danmark. 1728 blev han Generalsuperintendent for Slesvig og Holsten og søgte nu fra pietistisk Ståde at gennemføre adskillige Reformers i det kirkelige Liv i Hertugdømmerne. Paa den sidste Synode i Rendsborg 1737 affattede han i Forening med Vennen, Provst Schrader i Tønder, det berømte »Hyrdebreve« til samtlige Præster i Hertugdømmerne (det blev optrykt paany 100 Aar derefter og atter 1855). Ved samme Lejlighed udvirkede C. Tilladelse til for sit Stifts Vedkommende at afskaffe Exorcismen. Han arbejdede ogsaa for andre Ritualforandringer og for en ny Psalmebog, men døde i Rendsborg 7. Sept. 1747. A. J.

Conring, Louise Martinié Laurette, f. 1. Marts 1824. Efter forskelligartet, filantropisk Virksomhed blev hun 1863 Forstanderinde for den nyoprettede Diakonissestiftelse ved Kbhvn. 1876 rejstes den første, nye Bygning i det store Kompleks, der nu omfatter Kirke, Hospital, Sygepensionat, Søstrenes Alderdomshjem, Tjenestepigeskole, Vuggestue, Asyl m. m. Død d. 1. April 1891. J. P.

Consalvi, Ercole, Kardinal og pavelig Statssekretær, blev født i Rom 8. Juni 1757. 1783 blev han *cameriere segreto* hos Pius VI, derpaa pavelig Husprælæt, Medlem af den rom. Ret (*rota Romana*) osv., og, da Posten som pavelig Krigsminister blev ophævet, *assessore delle armi*. Som saadan gennemførte han en ny Ordning af Pavens Hær. Da Pius VI blev ført bort fra Rom, blev C. først kastet i Engelsborg og derpaa sendt til Napoli. Paa

Konklavet i Venezia 1799, hvor Pius VII blev valgt, spillede C. en stor Rolle som Konklavets Sekretær, og den nye Pave valgte ham til sin Statssekretær. Som Statssekretær sluttede han (15. Juli 1801) Konkordatet med Frankrig og raadede Pius VII til at rejse til Paris for at salve og krone Napoléon I. Da Konflikten med den fr. Kejser udbrød, fandt C. det rettest at tage sin Afsked som Statssekretær (Juni 1806). 1809 blev han, tillige med fl. andre Kardinaler, slæbt til den fr. Hovedstad, og da han ikke vilde være til Stede ved Napoléons Bryllup med Marie Luise, blev han (1810) forvist til Reims. Der skrev han sine Memoirer (udg. af Crétineau-Joly, 2 Udg. Paris 1866; om deres Troværdighed se Maynard, J. Crétineau-Joly, Paris 1875, 447 f., A. von Druffel i Hist. Zeitschrift 1864, 64 f. og C. de Meaux i Revue des quest. hist. 1869). 1813 fik han, i Anledning af Konkordatet i Fontainebleau, atter sin Frihed og Bolig i Pius VII's Nærhed. Efter Napoléons Fald overtog han paany Statssekretariatet og rejste til Wiener-Kongressen, hvor han aflagde glimrende Prøver paa sin diplomatiske Kløgt. Det Bas-relief, Thorvaldsen mejslede til hans Grav, viser ham førende de 6 pavelige Provinser, han i Wien skaffede Pius VII tilbage, personificerede, frem for Paven. Det findes i Pantheon i Rom. Efter Tilbagekomsten var han Sjælen i alle Foretagender under Pius VII, men efter hans Død (1823) trak han sig tilbage fra Statssager, alene sysselsat med Tanken om et værdigt Mindesmærke for Pius VII, som Thorvaldsen mejslede. C. døde 24. Aug. 1824 (Fr. Nielsen, Pavedømmet i det 19. Hundreedaar, 2. Udg. Kbhvn 1895, I, 217 f.).

Consecratio, Helligelse, er det liturgiske Udtryk for en Persons eller Genstands relig. Indvielse. I den rom. K. blive Biskopper, Præster, Kirker, Altre, Døbefonter, hl. Kar og Kirkegaarde højtideligt indviiede, og i den evang. K. indvies Kirkens Tjenere, Kirkehuse og Kirkegaarde. I særlig Betydning bruges Ordet c. om Brødets og Vinens Indvielse i den hl. Nadver. Se Nadver.

Consensus Dresdensis er Navnet paa et filippistisk Lærskrift: »Christl. Bekenntniss der Kirchen Gottes in des Kurfürsten zu Sachsen Landen von dem heil. Nachtmal des Herrn Christi in der christl. Versammlung zu Dresden gestellet, mit einhelligem Consensus beider Universitäten Leipzig und Wittenberg, der dreien geistl. Consistorien und aller Superintendenten in diesen Landen, Wittenb. 1571«, i hvilket Wittenberger-Teologerne og Sachsens mest ansete Geistlige, der paa Kurfyrst August af Sachsens Ønske vare samlede i Dresden 1571, tog Afstand fra den calvinistiske Nadverlære og udviklede den crypto-calviniske eller filippistiske. Denne c. D. blev af alle ægte Lutheranere betragtet som en Fornægtelse af den luth. Nadverlære.

Consensus Genevensis (c. *pastorum ecclesiae Genevensis*) de æterna Dei prædestinatione er Navnet paa et Skrift, i hvilket Calvin 1551, i samtlige Genève-Præsters Navn, fremsatte den ref. Lære om Forudbestemmelsen, dog uden udtrykkeligt at gøre Supralapsarismen gældende. Skriftet udkom paa Latin og Tysk 1552, og 1554 blev det godkendt af de fleste andre ref.

Teologer i Schweiz, ikke dog uden Indsigelse fra enkelte, som Bullinger.

Consensus Helveticus (*Formula c. Helveticæ*) er et Lærskrift i 26 Artikler, i hvilket de ref. Teologer Heidegger, Turretin og Gernler, i Forening med den verdsl. Øvrighed, hævdede den strenge Calvinisme og Dordrechter-Synodens Beslutninger over for Amyraut (S. 78), Josua de la Place (se d. Art.), Louis Cappel (S. 474) og andre, som paa enkelte Punkter brød med den ref. Ortodoksi.

Consensus quinquesæcularis (c. de 5 første kr. Aarhundreders Overensstemmelse i Læren) er et Udtryk, der ved Jørgen Callisen blev indført i den teol. Forhandling. Se S. 447.

Consensus repetitus fidei vere Lutheranae blev udarbejdet 1655 af de kursachsiske Teologer, navnlig Abraham Calovius (S. 448) og først udgivet 1664 i *Consilia theol. Wittenbergensia* I, 928 f. Det er en skarp Gendrivelse af de synkretistiske Paastande. Det er aldrig blevet godkendt som Symbol.

Consensus Sendomiriensis er Navn paa en Aftale, der 1570 i Sendomir i Polen blev truffen mellem alle Polens ikke-rom.-kat. Indbyggere (Dissidenterne). Ved den blev der, med Anerkendelse af de enkelte protest. Kirkeafdelingers Konfessioner, opstillet en Fællesbekendelse, der i Nadverlæren lyder luth., men kan tydes calvinsk.

Consensus Tigurinus er et Aktstykke, der blev til i Maj 1549 ved en Overenskomst i Zürich mellem Bullinger og Züricher-Teologerne paa den ene Side, Calvin og Farel paa den anden. Grundlaget for C. T. dannede 20 Artikler af Calvin (Calvini Opera VII, 690 f.), der vare udarbejdede i Anledn. af en Synode i Bern i Marts 1549. Ved denne C. T. i 26 Artikler, der er en Slags ref. Konkordieformel, gik det ref. Schweiz (med Undt. af Bern) over fra Zwinglis til Calvins Nadverlære, og C. T. er den Dag i Dag et Udtryk for den Opmættelse af Naademidlerne, særlig af Nadveren, der er raadende indenfor den største Del af den ref. Kirkeafdeling. Den er aftrykt i Niemeyer, Collectio Conf. in ecclesiis reformatis publ. 191 f.

Conservatio Dei, Guds Opholdelse af Verden. Intet af det skabte eksisterer uden derved, at det hvert Øjeblik bæres af Guds opholdende Kraft. »I ham (c. Gud) leve, røres og ere vi«, Ap. 17, 28. »Alle Ting bestaa ved ham« (c. Sønner), Kol. 1, 17. Ved denne Betragtning modsætter Kristendommen sig paa den ene Side den deistiske Vildfarelse, at den engang skabte Verden har en selvstændig og iboende Evne til at fortsætte sin Eksistens; men den modsætter sig paa den anden Side ogsaa den akosmistiske Vildfarelse, at Skabningen er uden al Realitet, saa at dens fortsatte Eksistens skulde være en uophørligt fortsat Skabelse (jvfr. Art. *Concursus Dei* og Forsyn). P. M.

Consilia evangelica, se Raad, evangeliske.

Consistorium, se Konsistorium.

Consistorium ecclesiasticum generale var Navnet paa en Overstyrelse for K. og Skole, som Gustaf II Adolf vilde indføre i Sverig. Dette Forsøg paa at efterligne de tyske Konsistorier vandt imidlertid ikke Bifald, og det fik ingen Betydning.

Consolamentum, se Katharer.

Constans, Constantin d. s. s. 3. Søn i Ægteskabet med Maximians Datter Fausta, f. 323, blev 333 Cæsar, 335 Regent i Italien, Afrika, Illyrien og fik ved Delingen efter Faderens Død (Sirmium 338) hele Balkan-Halvøen med Undtagelse af Thrakien. Da Constantin II 340 faldt i Kampen mod ham, tilfaldt hele Vesten (Britannien, Gallien og Spanien) ham. C. var i kirkl. Henseende Nikæner, intolerant mod andre, og greb som saadan ind i den arianske Strid til Fordel for Athanasianismen (Synoden i Sardica 343). Mod Donatisterne havde han allerede tidlig anvendt Vold; da den socialistiske Bevægelse, som de saakaldte *Circumcelliones* vakte til Live, antog farlige Former, sendte han (348) Mænd til Afrika for ved Pengeunderstøttelser at vinde Donatisterne. Da de afvistes, brugte C. paa ny voldsomme Midler mod Sektererne. Hans Karakter var ikke til at prise, han var lastefuld og foragtede af Hæren, der tilsidst lod ham falde, da Usurpatoren Magnentius, en romaniseret Franker, optraadte paa Skuepladsen. C. blev myrdet 350 paa Flugten til Pyrenæerne. J. O. A.

Constantin I d. store (Cajus Flavius Valerius Aurelius Claudius), Søn af Constantius Chlorus og hans Konkubine Helena (den hl.), en Kvinde af lav Herkomst, blev født i Naisus i Øvremsien (27. Febr., Aarstallet er usikkert, ml. o. 274 og 288). Da Faderen døde 306 paa Tog mod Briterne, udraabte Hæren C., hvis Hersker- og Hærføregaver tidlig vare udviklede, til Augustus, og heldige Kampe mod Gallere og Frankere øgede hans Ry og Magt. Da hans Svigerfader Maximian søgte at tilrive sig sin frivilligt opgivne Magtstilling, besejrede C. ham og tvang ham til at lægge Haand paa sig selv. Svogeren Maxentius, der truede fra Italien, overvandt C. ved den milviske Bro udenfor Rom, det Slag, hvori C. sikkert kæmpede under Korsets Mærke (312). Derefter tilfaldt Italien og Afrika ham. I Østen var Kejser Galerius død 311, efterat have maattet indrømme de Kr. Religionsfrihed, og C. allierede sig med Licinius, der snart blev Encheherre dér. Allerede 314 kæmpede C. dog mod denne sin Svoger, der maatte afstaa ham sine Lande i Europa (med Undtagelse af Thrakien), og efter Slaget ved Adrianopol 323 tilfaldt endelig Encheherredømmet Sejrhæren, der det følgende Aar lod sin uheldige Medbejler dræbe. C. foretog derefter vigtige Reforme i Diocletians Aand, der centraliserede Styrelsen (Præfekturinddeling), omordnede Embedsforholdene, Militærvæsenet og den civile Styrelse og gav Hoflivet fornyet orientalsk Glans.

Allerede under Diocletians Forfølgelse skal C. fra sit platonisk-teistiske Standpunkt have taget Forargelse af Forfølgernes grusomme Intolerance, i Vesten fortsatte han senere Faderens Beskyttelse af de Kr., men hans Sejr i Italien blev et ligefremt Vendepunkt i K.s Historie. Hvor lidt Forstaelse C. end har haft for Krdm. selv, viser hans Fremfærd siden 312 dog et ændret Syn paa Menigheden og en aabenbar Erkendelse af dens Fremtidsstorhed. De Kr. fik ikke alene Samvittigheds- og Kultusfrihed, men de konfiskerede Kirker, Kirkegaarde og Godser blev givne tilbage til dem. I de følgende Aar fik de

ogsaa Adgang til offentlige Embeder; de gejstlige fritoges (som de hedenske Præster) for Municipalbyrder; K.s Frigivelse af Slaver blev erklæret for retsgyldig, og Søndagshelgen blev sikret i Byerne (321). K. fik Skattefrihed, Asylret, Lov til at modtage Arv, og C. byggede selv pragtfulde Basilikaer til Menighedsb brug. 324 fulgte vigtige Bestemmelser om yderligere Erstatninger til de tidligere forfulgte. Trods dette stadig intimere Forhold, hvori C. traadte til Menigheden, og som ogsaa lagde sig for Dagen ved, at Kr. altid færdedes ved Hofet, vedblev han dog til sin Død at være Ypperstepræst og fastholdt, som sine Efterfølgere, Retten til at vaage over den romerske Gudsdyrkelse. 312 deltog han endnu i hedenske Ceremonier og modtog den sædvanlige Kejserdyrkelse, ja endnu 326 tillod han Oprettelsen af en Helligdom for sig, dog paa den Betingelse, at der ikke bragtes blodige Ofre. Private Tegnudlæggeres Virken og privat Ofring udstedte han vel Forbud mod, men Statens hedenske Kultus vedblev, og dens Haruspex'er udøvede deres Gerning, selv efter at Encheherken havde ledet en kr. Rigssynode og med overlegen Foragt haanet Overtroen; kun den i sædelig Henseende forargelige hedenske Gudsdyrkelse og de umoralske Mysteriefester gik C. strengt frem mod (328). Endnu da han havde gjort sig til Talsmand for ligefrem kr. Lære, vedblev han at staa den platonisk farvede Teismes Tilhængere nær, søgte Omgang med soldyrkende Monoteister og hedenske Filosofer, og brugte paa de offentlige Mindesmærker Udtryk, hvis Almindelighed maatte tiltale den filos. dannede Hedning, for hvem Polyteismen var et tilbagelagt Standpunkt. Ogsaa hans social-etiske Love om Ægteskabet og Behandling af Slaverne vare ligesaa meget i Antonineres som i Kirkens Aand.

Indskrænkede end C.s Sympati for Krdm. sig længe nærmest til en Godkendelse af den 1. Trøstartikel, blev det dog tidlig klart, at han ønskede de Kr. organiserede som et i Læren enigt Samfund, og krævede for sig selv en Tilsynsret over det. Han lod 314 i Arles afholde en Synode i Anledning af Donatismens Skisma, og skrev til en Biskop: »Jeg kan ikke taale saadan Forargelse, der tilsidst vil ophidsede Guddommen mod mig«. Efter Sejren over Licinius henvendte C. sig til Palestineneserne som den, hvem Gud havde udset til at frelse Riget og udbrede Troen. Overfor Arianismen søgte C. af al Magt at bringe Enhed til Veje, og det er hans Fortjeneste, at den første Rigssynode traadte sammen (Juli 325) i Nikæa (Tanken om en saadan skyldes muligvis Biskop Hosius af Cordova); selv afholdt han alle Udgifterne ved den, og han var personlig nærværende »som en Biskop for de udvortes Forhold«. Vel blandede han sig ikke her i den dogmatiske Afgørelse, men Udførelsen af Konciliet Beslutninger (Paaskebestemmelser, Udstødelsen af Arianerne) paatog han sig. Siden, da Evseb af Kæsarea fik Indflydelse paa ham, forjog han Athanasios. Mod Gnostikerne optraadte C. med Strengthed, forbød deres Sammenkomster, fratog dem Kirker (331). Paa hans Karakter øvede Krdm. kun liden Indflydelse, hans Grusomhed og Hævnlyst blev snarest større med Aarene. 326 lod han i Rom sin Søn Crispus og sin Hustru Fausta

myrde tillige med adskillige tidligere Venner, og da Rømerne, oprørte, talte om Fornyelse af Neros Tid, iværksatte C. sin Plan om en ny Hovedstad ved Anlægget af Konstantinopol (o. 328—30), der, trods de hedenske Indvielser, væsentlig fik kr. Præg. Her byggede C. en Sofiakirke og en Apostelkirke. Blandt C.s andre Kirkeanlæg kunne nævnes: Jerusalems Gravkirke, Kirkerne paa Oliebjerget, i Betlehem og i Nikomedien. — C.s sidste Aar vare optagne af Kampe mod ydre Fjender, Ordningen af hans egne Familieforhold og de kirkelige Spørgsmaal. 335 deltes Riget i 5 Dele til 3 Sønner og 2 Brodersønner. 337 begyndte Kampen mod Perserne, men s. A. døde C. 22. Marts, efterat han havde modtaget Daaben af Halvarianeren Evseb fra Nikomedien. — Mange Kr. gjorde Kejsersens Yndest aldeles fortumlede, og de kirkelige Historiekrivere have, uden Hensyn til de faktiske Forhold, prist C. ikke blot som Hersker, men ogsaa som Kr., og have ingenlunde øvet Ret og Skel mod hans Modstandere (saaledes Evseb af Kæsarea baade i sin Kirkehist. og *Vita Constantini*). Ses der hen til de mørke Skygger, der falde over C.s Liv og Virken, og til de hedenske Forfatters ikke ubegrundede Klager, vil de Kr.s Panegyrik forekomme usmagelig, ligesom den paa ikke faa Punkter er falsk. En fuld Indsigt i hans Karakter er umulig efter vore Kilder, og moderne Historikere afvige derfor meget i deres Bedømmelse. En virkelig Udvikling i Retning af Krdm. vil dog ikke kunne nægtes, og en udelukkende Henvisning til politiske Motiver eller til et Soldyrkerstandpunkt er ubholdbar. Den gr. Kr. har gjort C. til en Helgen, donatistiske Kr. til forskellig Tid have derimod fremstillet ham som en Fordærver af K. Vist er det, at K. ved C. betræder Statskirkens slagne Vej, men C. selv maa dog frikendes for den senere Bysantinismes Overgreb (Burckhardt, *Die Zeit K.s*, 2. Udg. 1881; Brieger, K. als Religionspolitiker, Gotha 1880; Keim, *Die Uebertritt C.s zum Chrthum*, Zürich 1862); om det saak. Milano-Edikt, se O. Seeck i *Zeitschr. f. Kgesch.* XII; om Ægth. af C.s i Evsebs Levneds-skildring meddelte Edikter og Breve se samme Tidsskr. XVIII; jvfr. Afhandlinger af V. Schultze ssteds VII, VIII og XIV). — C. II, C. som af foregaende i Ægteskabet med Fausta, f. 316, optraadte som Beskytter af Athanasios, hvem han havde lært at kende under hans Ophold i Trier. C. døde allerede 340 nær ved Aquileja.

J. O. A.

Constantinopol hed oprindelig Byzantion og var anlagt 658 f. Kr. af Mænd fra Megara under Anførsel af Høvdingen Byzas paa det Sted, hvor den lille By Lygos laa. Lakedæmonierkongen Pausanias udvidede Byzantion, og den blev en fri Stad, der ogsaa hævdede sin Frihed, efter at den, ved Grækenlands Fald, var kommen under Romernes Herredømme. 196 e. Kr. ødelagde Kejser Septimius Severus en stor Del af Byen, men den blev straks opbygget paa ny og fik da Navnet *Antonia* eller *Antonina*. Under Tronstridighederne i Beg. af 4. Aarh. blev Byzantion først erobret af Maximinus, siden af Licinius, og 324 fik Constantin I Byen. Han besluttede, efter nogen Vaklen mellem Sardica, Ilion og Byzantion, at vælge

den sidste til Stedet for den nye, kr. Hovedstad, han vilde anlægge. I en af sine Love siger han, at han har anlagt C. »efter Guds Befaling«, og Kirkehistorikeren Filostorgios fortæller, hvorledes Constantin I, med Spyd i Haand, selv har afstukket Omkredsen til det nye Rom«. Grundstenen blev lagt i Nov. 328 (eller 326), og Nyplatonikeren Sopatros fik det Hverv, ved forskl. magiske Handlinger at sikre den nye Stads Skæbne. I Maj 330 blev den højtidelig indviet og fik da Navnet C.

Medens det lat. Element havde haft Overvægten i Rom, fik det gr. større Betydning i den nye Hovedstad. Vel vare de fornemste Folk i C. Romere, som Constantin I havde lokket til at forlade den gl. Hovedstad ved at skænke dem Paladser og Godser; men den største Del af den nye Hovedstads Indbyggere vare Gr. fra Omegnen, der enten frivillig eller efter kejserlig Ordre flyttede til C. Kejseren gjorde sig endog Umag for kunstig at skabe en Pøbel, der i den følgende Tid af og til blev draget med ind i de kirkl. Kampe. Lige til Justinians Dage blev Latinerne ved at være Hoffets og Embedsmændenes Sprog; men den fortsatte Indvandring af gr.-talende Folk og K.s Brug af det gr. Sprog gjorde dog C. til en væsentlig gr.-talende By. Mange gr. Stæder maatte, ved at afstaa Søjler og Kunstværker, bidrage til den nye Hovedstads Forskønnelse. Med Sikkerhed kan man kun nævne 2 hedenske Templer i C., Dioskurernes og Tykes (Lykkens) Templer, og de have næppe været Kultussteder. Derimod var der mange og pragtfulde Kirker, og da den mindre Kirke, som Constantin havde bygget til den himmelske Visdoms Ære, var brændt, nedlagdes 532 Grundstenen til den prægtige Sofia-Kirke, som Anthemios fra Tralleis og Isidoros fra Milet fik fuldført i Løbet af 5 Aar (S. 429). Sagnet fortalte siden, at Constantin hemmeligt havde bortført Roms Palladium og ladet det indmure i Underlaget til den Porfyr-søjle af én Sten, som han rejste paa C.s Torv. Paa Spidsen af denne Søjle blev der stillet en Apollonstøtte fra Ilion; i den var der skjult en Splint af Kristi Kors, og den Apollonfigurens Hoved var der dannet en Straalekrans af Nagler fra Korset.

Det nye Rom fik snart stor Betydning ogsaa i kirkl. Henseende. Medens det gl. Rom, som Senatets Sæde, blev et af Brændpunkterne for Modstanden mod Krdm., kastede det kristnede Kejserhof et kr. Skær over C., og Biskoppen dér, som oprindelig stod under Biskoppen i Heraklea, fik større og større Indflydelse. Synoden i C. 381 (se nedenfor) bestemte, at Biskoppen i Ny-Rom for Fremtiden skulde have Hæderspladsen lige efter Gammel-Roms Biskop, saa at C.s Biskop, og ikke Alexandrias, blev Østens Primas. Da C., efter Rigets Deling, blev det østlige Riges Hovedstad, fik Biskoppen dér endnu større Anseelse. Paa Synoden i Kalkedon (451) blev der tillagt ham Jurisdiktion over alle Østens Metropoliter, og Østerledet havde herefter en Overbiskop, hvis Myndighed var godkendt af en stor Synode. Leo I af Rom gjorde forgæves Indsigelse mod Gr.s Afgørelse af en Bispestols kirkl. Rang efter Bispebyens polit. Betydning, uden Hensyn til den apostolske Grundlæggelse, og for bedre at

følge med Forholdene i Østen holdt Roms Biskop herefter en Nuntius (*apocrisiarius*) i C. De østerlandske Patriarker havde allerede i længere Tid haft lignende Repræsentanter i Østens Hovedstad. 518 tilkendte en Synode i C. Patriarkerne dér den Titel af »øumenisk Ærkebiskop og Patriark«, som i Kalkedon var tillagt Leo I, og det kætterske Skær, der alt da var kastet over Antiokia (S. 105) og Alexandria (S. 53), havde yderligere øget Biskoppen af Ny-Roms Anseelse som Ortodoksens Repræsentant i Østen. Og da Jerusalem (637), Antiokia (638) og Alexandria (640) faldt i Muhammedanernes Hænder, var der ikke Tale om, at nogen af Østens Biskopper kunde gøre G.s Patriark Rangen stridig.

Det var for en stor Del Hoffets Beskyttelse, der havde hævet Bispestolen i Ny-Rom; men Hoffets Nærhed bragte ogsaa C.s Bispestol mange Ulykker, og Patriarken dér kom ofte i en uværdig Afhængighed af Kejserne (Byzantinisme, se S. 429). Det religiøse og kirkl. Liv fik dér forholdsvis snart et stillestående Præg, og der udviklede sig en Modsætning mellem Østens og Vestens Krdmsopfattelse, der 1054 førte til den store Kirkespalting mellem Øst og Vest, saa at der herefter var en gr.-kat. og en rom.-kat. Kirkeafdeling (se Art. Skisma). Ved det 4. Korstog (Kræmmer-Korstog) og det lat. Kejserdømmes Oprettelse fik C. for en Tid (1204—1261) lat. Patriarker; men i den følgende Tid blev Uviljen mellem de to Kirkeafdelinger snarere øget end mindsket, og de Ønsker, der efter 1261 jævnlig fremkom om en Union med den vesterl. K. (se Art. Union), stammede mere fra polit. Beregninger end fra religiøse og kirkl. Sympati med den vesterl. K. Derfor førte de heller ikke til et varigt Resultat, og da C. 1453 blev erobret af Tyrkerne, var Byens kirkl. Rolle for lange Tider udspillet. »Aja Sofia« blev en muhammedansk Moské og det kr. Østens Overbiskop kom i en ydmygende Afhængighed af den tyrkiske Sultan.

En aldeles uhjemlet Overlevering fortæller, at Apostlen Andreas først prædikede Evangeliet i Byzantion, og at Stakys (Rom. 16, 9) var Byens første Biskop. Først med Metrofanen, der paa Constantin I's Tid var Biskop i Byzantion, staa vi paa nogenlunde sikker historisk Grund. Hans Efterfølgere vare Alexander (d. 336) og Pavlos, der begge spillede en Rolle i de arianske Stridigheder. Pavlos blev 342 fortængt af Evsebios af Nikomedia, der blev efterfulgt af Makedonios, Pnevmatomakernes Fører. Blandt de følgende Patriarker maa nævnes: Gregor fra Nazianz (379—Juni 381), Nektarios (381—397), Krysostomos (397, afsat 404), Arsakios, Attikos, Nestorios (428, afsat 431), Proklos, Flavianos (afsat 449), Anatolios (449—458) og Johannes Faster (582—595), Ignatios (afsat 857), Fotios (afsat 867) og Mikael Kerularios paa det store Skismas Tid. —

381 blev der under Theodosius d. st. i C. afholdt en saakaldt »øumenisk Synode«, paa hvilken dog kun Østerlændinger, o. 150 i Tallet, gav Møde. Synodens første Leder var Meletios af Antiokia, derpaa Gregor fra Nazianz og tilsidst Nektarios, begge efter hinanden Biskopper af C. Synoden søgte paa forskl. Vis at styrke

Biskoppen af C.s Anseelse, dels ved at afvise den alexandrinske Biskops Lyst til Indblanding ogsaa i C.s Sager, dels ved at indrømme C.s Biskop Æres-Forrang lige efter Roms Biskop. Synoden fordømte Evnomianerne, Arianerne, Halv-Arianerne, Makedonianerne og Apollinaristerne. Om det saakaldte constantinopolitanske Symbol, som ofte sættes i Forbindelse med denne Synode, se Art. Symboler, øumeniske. — 553 holdtes i C. under Justinian I, den 5. øumeniske Synode, fra hvilken saa godt som hele det lat. Episkopat holdt sig borte. Om den se Art. Trekapitelstrid. — 680—681 var C. Sæde for den 6. øumeniske Synode, der holdtes i Kuppelsalen (*τροῦλλος, trulla*) i det kejserlige Palads; henved 200 Biskopper fra Østen og Vesten havde givet Møde. Om den se Art. Monotelisme. Dens Arbejde blev 692 udfyldt ved den saakaldte anden trullanske Synode. Denne vedtog 102 Kanoner, der mere eller mindre aabenlyst gik ud paa at paa-tvinge hele K. Østens Kirkeskikke og Forfatningsformer, og her blev 85 af de saakaldte »apostolske Kanoner« godkendte, medens Rom kun vilde godkende 50 (se S. 126). — Under de Stridigheder, der gik forud for det store Skisma, afholdtes der ogsaa fl. Synoder i C. 861 holdt Fotios (se d. Art.) saaledes dér en Synode, der af Pave Nicolaus I blev stemplet som »en ny Røversynode«. Som Svar herpaa erklærede en Synode i C. 867 Nicolaus I for uværdig til sit Embede og satte ham i Band; men kort efter blev Fotios afsat som Patriark, og hans afsatte Forgænger, Ignatios, atter indsat. 869 udtalte en ny Synode (869—870), den 8. øumeniske (efter Roms Regning), paa hvilken pavelige Legater førte Forsædet, Band over Fotios. — 879 holdt Fotios, der efter Ignatios's Død atter var bleven C.s Patriark, en Synode i C., der erkendte hans Ret til Patriarkværdigheden og tilintetgjorde de Bestemmelser, der vare tagne paa Synoden i 869 under Roms Paavirkning. Denne Synode 879 regnes derfor af den gr.-kat. K. for at være den rette 8. øumeniske Synode. — St. Hansdag 1054 holdtes endelig i C., i Kejserens Nærværelse, en Disputats mellem en Munk fra Klostret Studion og Roms Legater om det store Mellemværende mellem Østen og Vesten, og 16. Juli 1054 nedlagde Pave's Af-sendinger paa Sofiakirkens Alter et Aktstykke, i hvilket C.s Patriark, Mikael Kerularios, og de, der delte hans Vildfarelser, blev lyste i Band. Se Art. Skisma. —

Efter C.s Fald (1453) bestemte en, af Muhammed II udstedt, Ferman, at de Kr. skulde have fri Religionsøvelse i det tyrkiske Rige, og at de gr. Kr. skulde staa under Patriarken af C.s kirkl. og civile Jurisdiktion. Patriarken og det højere Præsteskab fik Skattefrihed og en privilegeret Stilling i Riget, og Patriarken styrede, i Forening med Biskopperne, selvstændig K.s Anliggender efter de kirkl. Love. Der dannedes en Patriarkal-Synode, bestaaende af 10—12 Biskopper under Patriarkens 'Forsæde,' og Biskopperne og Repræsentanter for Lægfolket valgte Patriarken. Afgørelsen af ikke-kirkl. Sager maatte forelægges Porten, og denne forbeholdt sig Idømmelsen af Straffe for polit. Forbrydelser. Lidt efter lidt, og navnlig da Janitscharerne fik Magten, tabte de

Kr. imidlertid deres gl. Rettigheder, og indenfor K. gik der alvorlige Misligheder i Svang. Først i det 19. Aarh. oprandt der atter bedre Tider for Patriarkatet i C. Begyndelsen til Bedringen indtraf under Mahmud II, da Janitscharenes Herredømme var knust, men først under Abdul Medschid skete der virkelige Reformers. Et Hatti-Humajum af 18. Febr. 1856 ordnede atter Patriarkatets Forhold efter de gl. Regler, og paa Sultanens Opfordring gjorde Patriarken Forslag til en Kirkeforvaltning, der 6. Febr. 1860 blev godkendt som Rigslov (N. Milas, Das Kirchenrecht der morgenl. K., Czernowitz 1897, 132). De kirkel. Anliggender styres nu af en hl. Synode, der bestaar af 12 Biskopper, som have Sæde i Synoden 2 Aar i Træk og i Reglen samles 3 Gange hver Uge under Patriarkens Ledelse. Alle Patriarkatets andre Anliggender vedtages af et blandet Raad (*μικτόν συνβούλιον*), der dannes af 4 Biskopper og 8 ansatte Lægmand under Patriarkens eller den ældste af de 4 Biskoppers Ledelse. De læge Medlemmer af dette Raad skulle være Borgere i C.; de modtage ikke Løn for deres Arbejde.

Constantinopolitansk Symbol (*Constantinopolitanum*), se Symboler, økumeniske.

Constantins Gave, se Pseudo-Isidor.

Constantius. C. I, Chlorus, Constantin den stores Fader, blev, da Diocletian delte Rigsstyrelsen, *Cæsar* og fik som saadan Gallien og Britannien. Da Diocletian og Maximian 305 trak sig tilbage fra Magten, rykkede han op til *Augustus*. Han døde i Eboracum (York) 306. C. I var en fint dannet og menneskevenlig Mand, der selv dyrkede Solens Gud og havde Sympati for de Kr. som Monoteister. Under den diocletianske Forfølgelse nøjedes han med at nedrive de Kr.s Kapeller, men »Guds Templer i Menneskene lod han staa urørt, og under Forfølgelsen i det øvrige Rige bredte Krdmen sig i Gallien og Britannien. C. levede først i Konkubinater med Helena, Constantin d. s. Moder, en Kælderperge fra en af Øvre-Møsiens Byer; siden maatte han forskyde hende og ægte Fausta, en Stiftdatter af Maximian. Fr. N. — C. II, Constantin d. s. 2. Søn i Ægteskabet med Fausta, blev født 317. 323 blev han *Cæsar*, 335 Bestyrer af de asiatiske Provinser (med Undtagelse af Pontos og Kappadokien) og havde væsentlig Skyld i Myrderierne 337 paa Kejserhusets Medlemmer ved Faderens Død. Ved Delingen i Sirmium (338) tilfaldt hele Asien med Thrakien og Constantinopel samt Ægypten C. Han laa i stadig Krig med Perserne og efter 351 med Usurpatoren Magnentius, der havde bemægtiget sig Vesten. Ved dennes Død 353 blev C. hele Rigets Herre. Hans Mistænksomhed og Skinsyge overfor Fættenerne Julians Bedrifter i Gallien lagde Spiren til en ny Borgerkrig, men da C. 361 brød op med Hæren fra Persergænsen for at begynde Kampen, døde han i Kilikien. — C.s Optreden overfor sin Tids aandelige Spørgsmaal er en forudgrebet Bysantinisme. Overfor Hedenskabet optraadte han med ubillig Strengthed: siden 341 udstedte han gentagne Edikter mod »Overtro« og Ofringer; Besøg i Templer blev forbudte, og siden 352 hang Dødsstraffen over de Hædningers Hoveder,

der fastholdt deres Tro. Kun Alexandria og Rom formaade at trodse Kejseren, andetsteds plyndredes og ødelagdes Templer. De kr. Lærere modsatte sig ikke denne Optreden, enkelte opfordrede til Vold. Imod K. gik C. frem med samme Krav paa absolut Herredømme. Novatianerne fratog han Kirkerne eller lod disse nedrive og bidrog derved til, at mange genoptog Samfundet med de ortodokse. Disse (Nikænerne) havde i C. en uforsonlig Fjende. Han forjog Athanasios 340, idet han ved Militærmagt lod Gregorios indsætte som Biskop i Alexandria. Vel lod han, efter Sammenkomsten i Antiokia 346, Athanasios vende tilbage, men han søgte snart at bringe Vestens Bisper til at lade ham falde som Fredsforstyrrer, og 356 jog han ham atter bort. Paa en Række Synoder søgte C. ved Trusler, Vold eller Gaver at vinde Tilhængere for en mæglende Arianisme, og især efter Magnentius's Fald lod han øve stærkt Pres paa Vestens Bisper (Arles 353). Vel optraadte C. efterhaanden ogsaa med Strenghed mod de ægte Arianere, men da selv Østen begyndte at billige Bestemmelsen Væsenslighed om Kristi Forhold til Gud (Homoisianere), lod C. Bisperne Valens og Ursacius (Dec. 350) tvinge Nikeformlen igennem i Øst og Vest (se S. 166); med H. til Arianisme udelukkede Nike-Formlen kun de radikale Anomoier. Denne kunstige Enheds Fald oplevede dog C. ikke. J. O. A.

Constanx, se Konstanx.

Constitution, Præsteskabets borgerlige, er Navn paa en Ordning af den fr. K.s Forhold, der skulde søge at knytte Præsteskabet til Revolutionen. Den største Indflydelse paa dens Affattelse havde Jansenisten Camus, der var en af Tredjestands Ombud i Nationalforsamlingen 1789. Ved den borgerl. C. blev Tallet paa de fr. Bispedømmer indskrænket, og disse blev om lagte saaledes, at Stiftsdelingen kom til at svare til Departementsinddelingen; Biskopper og Prælater fik en ringere, men fast Løn, og de skulde vælges af Lægfolk. Talleyrand kaldte senere denne »borgerl. C.« Nationalforsamlingens største polit. Fejl. Den tiltetgjorde nemlig med ét Slag Konkordater af 1516, vakte Kongens Rædsel og Pavens Harm, og da der blev krævet Ed paa den, blev det fr. Præsteskab spaltet i 2 Partier: de edfæstede (*les assermentés, constitutionnels*) og ikke-edfæstede (*les insermentés, réfractaires*). Den borgerl. C. er aftrykt i A. Theiner, Documents inédits relatifs aux affaires religieuses de la France (Paris 1857) I, 243 f. Om den se L. Sciout, Hist. de la constitution civile du clergé (Paris 1872 f.).

Constitutiones apostolicæ, se Apostolske Konstitutioner S. 127.

Consubstantialis (*ὁμοούσιος*), væsensfælles med Faderen, var det omstridte Udtryk (se S. 138), der, efter lange Forhandlinger, fik Plads i den nikænske Trosregel (se Symboler, økumeniske). I Sammensætning med substantiviske Begreber betyder *ὁμός* (con = cum) Fælles-eje af en Genstand eller fælles Del i en Tilstand, og *οὐσία* (*substantia*) betegner efter kr. Sprogbrug det ene Guddomsvesen, der ligger bag ved alle Egenskaber og bag ved alle Forskellighederne imellem de tre guddommelige Personer. Det sammensatte Ord *ὁμοούσιος*

blev oprindelig sat i Omløb af Gnostikere, som Valentinianerne, for at udtrykke flere Enkeltvæseners Deltagelse i ét Væsen, og det blev ogsaa brugt i en Strid mellem Biskop Dionysios af Rom og Biskop Dionysios af Alexandria for at afværge en altfor skarp Fremhævelse af den personlige Forskel mellem Faderen og Sønnen. I Nikæa (325) forlangte man dette Ord indsat i Modets Trosregel for paa én Gang at hævde Faderens og Sønnens Ligeartethed og Guds Enhed.

Consubstantiatio. Man har ofte betegnet den luth. Kirkeafdelings Lære om Kristi Legemes og Blods Nærværelse i den hl. Nadver som c., modsat den rom.-kat. K.s Lære om *transsubstantiatio*, fordi Lutheranerne lære, at de jordiske Elementers (Brødets og Vinens) Substans bliver ved at være til Stede, men forbinder sig paa en hemmelighedsfuld Maade med Kristi Legemes og Blods Substans, medens Romerkirken lærer, at Brød og Vin bliver forvandlet til Kristi Legeme og Blod. Paa Grund af de ref. Teologers Misforstaaelser og Mistydninger af Begrebet c., som en fysisk Sammenblanding af 2 Substanser til en tredje eller som en Impanation (s. d. Art.) af den ene i den anden, afviste de luth. Dogmatikere dette Udtryk og bleve staaende ved det enfoldige: »i, med og under Brød og Vins. Johann Gerhard afviser saaledes baade Kristi Legemes og Blods *συνουσία* (c.), *ἀνουσία* (absentia), *ἐνουσία* (inexistentia) og *μετουσία* (transsubstantiatio), men hævder deres Nærværelse (*παρουσία*) i den hl. Nadver.

Contarini, Gasparo, rom. Kard., f. 1483, tilhørte en af Venezias fornemste Familier. Efter grundige Studier, navnlig af Filos., traadte han i sin Fædrestads Tjeneste og blev 1521 Venezias Gesandt hos Karl V. Han var til Stede i Worms og fulgte senere med Kejseren til Spanien. Efter Roms Erobring var han virksom for at udsone Kejser og Pave (Clemens VII), og i Bologna fik han Kejseren forliget med Venezia. Fra hans Statsmandstid stammer Skriftet: *De magistratibus et republica Venetorum*. C. var en alvorlig, relig. grebet Mand, sandhedskærlig og sædelig; derfor maatte det vække Glæde hos alle, da Paul III 1535 gjorde ham til Kardinal. Allerede Aaret efter blev han Medlem af en Kommission, som skulde gøre Forslag om Ændringer indenfor den rom. K., der kunde tage Brodden af Ref.; denne vandt nemlig ogsaa i Italien mange Tilhængere. Kommissionen udtalte sig med stor Frimodighed, navnlig mod Pavens ubegrænsede Magt og Simonien, og Paul III læste med Velvilje dens Forslag, men førte dem ikke ud i Livet. Under Paul IV, som selv havde været Medlem af Kommissionen, blev dens Betænkning sat paa *Index*. I 1541 var C. Pavens Legat paa Rigsdagen i Regensburg (se d. Art.), men dér vakte han Anstød til begge Sider ved under Forhandlingerne med Protestanterne at ville hævde baade Thomismen og Retfærdiggørelsen af Troen i en mild Skikkelse. Han vedblev at drømme om en Ref. fra oven, der væsentlig skulde være af sædelig Natur, og kun med Hensyn til Præstætægteskab og Lægmandskalk vilde han gøre Indrømmelser. C. var en stiltfærdig Mand og en Aristokrat, der følte sig frastødt af det

Bulder og den folkelige Bevægelse, der fulgte med Ref., og som Italiener havde han ikke Forstaaelse for det germanske i Ref. Han døde i Bologna 1542, paa et Tidspunkt, da Inkvisitionen tvang adskillige af hans Venner og Meningsfæller til at flygte fra Italien (Th. Brieger, G. C. und das Regensburger Konkordienwerk des Jahres 1541, Gotha 1870; F. Dittrich, G. C. 1483—1542, Braunsb. 1885. C.s Skrifter ere udgivne i Paris 1571).

Contemplation, se Mystik.

Contraremonstranter, se Remonstranter.

Contritio, se Anger S. 90.

Contzen, Adam, rom.-kat. Nationaløkonom, f. 1573 i Montjoie i det Jülichske, blev 1595 i Trier Novitse i Jesuiter-Ordenen, 1606 Prof. i Filos. i Würzburg, 1610 teol. Prof. i Mainz. 1623 blev han af Kurfyrst Max kaldet til Baiern, og som dennes Skriftefader døde han i München 20. Maj 1653. I sin »Politik« (*Politicon libri X*, Mainz 1621), der er hellet Ferdinand II, viste han sig som Machiavellis Modstander, og i den udtalte han sine nationaløkonomiske Tanker, der godtgjorde, at han i alt væsentligt stod paa Middelalderens og den kanoniske Rets Standpunkt (t. E. m. H. til Fordømmelsen af Aager, Forsvar for et mildt Slaveri, Hoveri osv.; jvfr. W. Roscher, Gesch. der Nationalökonomik in Deutschland, München 1874, I, 205 f.). Han forsvarede ogsaa Bellarmino mod hans tyske Angribere, og angreb selv den tyske Ref., da den 1618 holdt sin første Jubelfest, hvorfor den lærde Læge og Oldgransker, Oluf Worm, 31. Okt. 1618 i Kbhvn holdt en Mindetale om Ref., rettet mod A. C. I München forfattede A. C. Fortolkninger til Evangelierne og de paulinske Breve, og dér skrev han ogsaa en Samfundsroman (»Kong Abissinus's Historie«), der skulde vise, hvorledes hans nationaløkonomiske Tanker vilde tage sig ud i Praksis.

Conversi var Navnet paa de Mænd, der, uden at aflægge det fulde Munkeløfte og uden at overtage alle en Munks Pligter, sluttede sig til et Kloster. I Reglen nøjedes c., der ikke havde Tonsur og vare kendelige ved en særegen Dragt, med at love Lydighed, Kyskhed og fast Ophold i Klosteret. De overtog ofte alt Arbejde udenfor Klosters Mure, saa at de egentlige Munke kunde overholde streng Clausur (se S. 520). Af og til underkastede de, der havde begyndt Livet i Klosteret som c., sig senere Klosters Regel og bleve saaledes Munke. Kirkehistorien kender Abbeder, der oprindelig kun vare c. Stundum bleve c. viede til Præster uden helt ud at blive Munke. Saadanne »fledførte Brødre« kom frem hos Vallombrøserne i 11. Aarh. og omtrent samtidig hos Cluniacenserne i Hirschau, og i Nonneklostrene var der ogsaa *conversæ*, fledførte Søstre, der ofte gjorde en Del af Klosters daglige Husgerning. I de senere dannede Ordener blev der optaget Lægbrødre og Læg-søstre, som dog havde den anden Stilling. Se Art. Lægbrødre.

Conversio, se Omvendelse.

Convertit er Betegnelse for de Personer, der fra en anden Kirkeafdeling (eller en anden Religion) træde over til Romerk. Under Romerk.s Propaganda spiller Skildringen af saadanne C.s

Levnedsløb en ikke ringe Rolle. Det betydeligste Værk om de ældre C. er Räss: Die Convertiten seit der Ref. (Freib. 1866—75), der i 13 Bd. behandler Conversionerne fra Ref. til 1800; Rosenthal, Convertitenbilder aus dem 19. Jahrh. (Schaffh. 1865—70) behandler i 3 Bd. dette Hundreedaars C. En kortere Oversigt over de mest bekendte Conversioner gives i Fr. Nippold, Welche Wege führen nach Rom (Heidelb. 1869).

Convocations (Landemoder) er Navnet paa den eng. K.s 2 Synoder, der ere knyttede til de 2 Ærkesæder, Canterbury og York. Synoden for Canterbury stammer fra Konciliet i Hertford 673, paa hvilket Anglernes og Sachsernes Kirkesamfund bleve forenede til én kirkl. Provins med Ærkebiskoppen af Canterbury som Metropolit, Synoden for York fra 735, da de nordlige Menigheder dannede en særlig Provins. I den angelsachsiske Tid mødte Biskopperne, Abbederne og Prælaterne ofte paa Raadsforsamlingerne (*Witenagemot*) for at give de verdslige Ledere deres gode Raad, og Ærkebiskopperne bragte ofte kirkl. Spørgsmaal frem paa dem, saa at disse Rigsdage bleve Synoder. Efter den normanniske Erobring vare Biskopperne og Abbederne endnu med i Kongens store Raad, men der blev ogsaa holdt Synoder til Afgørelse af kirkl. Spørgsmaal, og paa dem bleve Domkapitlerne og Præsteskabet repræsenterede ved nogle af deres Medlemmer, som kaldtes *proctors*. Under Ærkebiskop John Peckham af Canterbury (1279—94) bleve de 2 Synoder ordnede paa den Maade, der senere i alt væsentligt har været gældende. Hvert Domkapitel og Kollegiatkapitel i Ærkestiftet Canterbury skulde sende 1 *proctor*, Præsteskabet i hvert Stift 2; i Ærkestiftet York mødte 2 *proctors* for hvert Arkidiakonat. Ved den c., der blev holdt 1415, samledes Prælaterne paa ét Sted, det øvrige Præsteskab paa et andet, og iden følgende Tid blev det lidt efter lidt Skik, at hver af Synoderne kom til at bestaa af 2 Huse, et Overhus og et Underhus. K.s gl. Frihed til at holde Synoder til Behandling af sine egne Sager gik tabt under Henrik VIII (1531 og 1534) ved Overdragelsen af K.s gl. konstitutionelle Rettigheder til Kronen. Efter dette Skridt maatte der kun holdes c. paa Kongens Bud, og hvad der blev vedtaget paa dem, fik først Lovkraft ved Kongens Stadfæstelse og havde kun Gyldighed under den Forudsætning, at det ikke stred mod Englands Love og Sædvaner og de kongelige Rettigheder.

Efter Ref. have de eng. c. ikke undergaaet nogen Ændring. Landemodet for Canterbury dannes af et Overhus af Provinsens Biskopper og et Underhus, i hvilket Dekanerne (*deans*) for alle Domkapitler, alle Arkidiakoner, 1 *proctor* for hvert Domkapitel og 2 *proctors* for hvert Stift, valgte af det beneficierede Præsteskab, give Møde. I Landemodet for York danne Provinsens Biskopper ligeledes et Overhus, medens Underhuset bestaar af samtlige *deans* og Arkidiakoner, 1 *proctor* for hvert Kapitel og 2 for hvert Arkidiakonat. Ved Indkaldelsen af hvert Parlament udgaar der fra Kongen en Opfordring til de 2 Ærkebiskopper om at sammenkalde de 2 c. Præsterne vælge derpaa deres

proctors til det nye Landemode, som de polit. Vælgere deres Ombud til det nye Parlament, og c. udsættes og opløses samtidig med Parlamentet. De have Frihed til at drøfte, hvad de ville, men deres Kanoner maa fremdeles, som i Henrik VIII's Dage, stadfæstes af Kronen.

Under Jakob II's Regering (1685—88) bleve c. lammede, fordi Kongen var bange for, at de skulde gøre Modstand mod Vilhelm af Oranien paa Grund af hans Calvinisme. Parlamentet opfordrede imidlertid Kronen til, som sædvanlig, at sammenkalde c. Det skete, men da der fra Præsteskabets Side blev gjort Indsigelser mod Hoffets latitudinariske Planer, bleve c. bragte til Tavshed 1690—1702 ved Brug af det kongelige Prærogativ. Under Dronning Anna bleve de atter sammenkaldte, og i hendes Dage tog de livlig Del i Drøftelsen af den Tids Spørgsmaal. Men da Huset Hannover (1714) besteg den eng. Trone, bleve c. paany betydningsløse. De bleve vel sammenkaldte med hvert nyt Parlament, men de modtog aldrig *letters of business* og bleve hjemsendte igen, efter at de havde vedtaget en ydmyg Henvendelse til Kronen.

I vore Dage, efter o. 150 Aars Tilsidesættelse, ere de gl. c. atter vaagnede op til Liv, og Genoplivelsen af dem har været et betydningsfuldt Led i den store anglikanske Kirkevækkelse (se Art. Wilberforce, Samuel). I Begyndelsen, da Kravet om deres Virksomhed blev fremsat, blev der fra Kronens Side rejst Indvendinger og gjort mange Vanskeligheder. Men disse bleve overvundne, og 1852 samledes Landemodet for Canterbury for første Gang efter den lange Dvaletid til frugtbart Forhandling under Ærkebiskop J. B. Sumners Ledelse; 1861 fulgte Landemodet for York efter under Ærkebiskop C. T. Longleys Styrelse. Overhuset i Canterburys Landemode talte 1897 24 Medlemmer, Underhuset 158; i Yorker-Landemodets Overhus var der 10 Medlemmer, i dets Underhus 81. De genopvaagnede Landemoder have fl. Gange med Eftertryk grebet ind i det kirkl. Liv, t. E. ved Bekæmpelse af Ritualismen, Nyrationalismen (*Essays and Reviews* 1864) og Bibelkritiken (Colenso 1873, se S. 532), og fra dem udgik der en Protest mod det vatikanske Konciliums Dekreter (1871). Endvidere have de fremkaldt en ny Bibelovers. og gjort Forslag til fl. større og mindre liturg. Ændringer (nyt Præsteofte, nyt Lektionarium osv.), og alle Tidens store Spørgsmaal have, ofte gentagne Gange, været drøftede paa dem.

1886 bleve begge Canterbury-Landemodets Huse enige om, at det var ønskeligt, at der dannedes et »Hus af Lægmand«, som vare Nadvergæster i den anglikanske K., for at dette kunde forhandle med Landemodets Medlemmer, og Præsteskabet saaledes lære Lægfolkets Opfattelse af de forskl. kirkl. Spørgsmaal bedre at kende. Man enedes om, at hvert af Stifterne i Provinsen Canterbury skulde sende et bestemt Antal Ombud (i Reglen 4, men London 10, Winchester, Rochester, Lichfield og Worcester 6), valgte af Lægmandene i Provinsens Stiftsmoder, til et saadant *House of Laymen*,

og Ærkebiskoppen skulde yderligere have Ret til at tilkalde indtil 10. Efter nogen Vaklen, der navnlig skyldtes Underhuset, traadte ogsaa Yorker-Landemødet i Canterburys Spor. 1886 under Ærkebiskop E. W. Benson samledes Canterburys *House of Laymen* for første Gang; Yorks kom sammen første Gang 1892 under Ærkebiskop W. D. MacLagan. Siden har der rejst sig en Bevægelse for at skaffe den anglik. K. Selvstyre og det eng. Lægtolk lovfæstet Adgang til c. Om de Skridt, der i den Retning vare foretagne indtil Foraaret 1898, se de af Biskoppen af Stepney udgivne *Advent Sermons on Church Reform* (London 1898) 175 f. Fr. N.

Convulsionære (*convulsionnaires*), se Jansenisme.

Conybeare, William John, eng. Ekseget, f. 1813, d. 1857, studerede i Cambridge og blev Fellow i *Trinity College* dér. 1842 blev han *Principal* for Collegiat-Institutet i Liverpool. Sammen med J. S. Howson udgav han *The Life and Epistles of St. Paul* (1. Udg. 1852), og 1853 skrev han i *Edinburgh Review* en berømt Artikel om *Church Parties*.

Cook, Frederic Charles, eng. Præst, f. i Milbrook 1. Dec. 1804, blev præsteviet 1840. 1860—80 var han Præst ved Lincoln's Inn. 1857 blev han en af Dronningens Kapellaner, 1864 Kannik i Exeter, 1869 Kapellan hos Biskoppen af London, 1872 *precentor* (Ordner af Gudstjenesten) i Exeter. Han har udgivet Fortolkninger til Ap. Gern. (1849, 2. Udg. 1866) og Prædikener og er navnlig bekendt som Udgiver af *The Speakers Commentary*, der 1871—82 udkom i 10 Bd.; dette Navn fik Kommentaren, fordi Lord Ossington, som da var Underhusets *speaker*, gav Stødet til dens Udgivelse og viste stor Interesse for det store Foretagende. I dette Bibelværk har C. selv skrevet Indledningerne til 2. Mos., Ps. og Ap. Gern., samt Fortolkningerne til Ijob, Hab., Mark., Luk. og 1 Pet. og til en Del af 2. Mos., Ps. og Matth.

Cooper, Thomas, eng. Chartist og Baptist, f. i Leicester 28. Marts 1805, lærte Skomagerhaandværket, men erhvervede sig i sin Fritid Kendskab til Latin, Gr., Hebr. og Fransk. Under Chartistbevægelsen 1841—42 spillede han en stor Rolle, og til Straf for Deltagelsen i Chartisternes Voldsomheder sad han fængslet i 2 Aar. Efter sin Losladdelse optraadte han som radikal Journalist og Foredragsholder i London. 1849 udgav han det radikale Ugeblad *The Plain Speaker*, og Aaret efter begyndte han Ugebladet *Cooper's Journal*, i hvilket han optraadte som Skeptiker og vantro. 1855 blev han imidlertid greben af Krdm.s Sandhed, og i den følgende Tid forsvarede han den lige saa ivrigt, som han før havde angrebet den. 1859 lod han sig omdøbe og blev Baptistpræst. 1866 trak han sig tilbage med nedbrudt Helbred og udgav i Halvfjerdserne en Række apologet. Skrifter. D. i Lincoln 15. Juli 1892. 1882 udgav han en interessant Selvbiografi.

Coornhert, Dirk Volkertszoon, født i Amsterdam 1522, rejste i sin Ungdom, som mange unge Nederlændere dengang, til Spanien og Portugal. Efter sin Hjemkomst tjente han Livets Ophold som Graver i Haarlem, men efterat han havde lært de gl. Sprog og tilegnet sig

store Dannelse, blev han Haarlems Notar og Sekretær. 1566 var han virksom for Refs. Indførelse i Byen, og til Straf herfor blev han først kastet i Fængsel, senere forvist (1568). Efter 4 Aars Forløb vendte han dog tilbage til sit Fædreland og traadte i Vilhelm af Oranjiens Tjeneste. Han døde 29. Okt. 1590 i Gouda. C. havde ikke ringe teol. Interesse, men som Teolog var han først og fremmest Talsmand for Tolerance; Inkquisitionens Virksomhed, som han havde set paa nært Hold, havde fyldt ham med Rædsel og Harm. Han var en Modstander af den strenge Prædestinationslære og kan betragtes som en Forløber for Arminius (S. 144). 1582 udgav han en »Prøve paa en nederl. Katekisme«, der dog ikke kom i Brug paa Grund af Forfs. ref. Heterodoksi (Moorrees, D. V. C., Schoonhoven 1887).

Copernicus, Nicolaus, se Koppennik.

Copiat (*fossarii*) var i den gl. K. Navnet paa de Kirketjenere, der gravede de Kr.s Grave eller sørgede for Ligenes Nedlæggelse i Katakomberne.

Coppi, Antonio, ital. Historiker, f. 22. April 1783 i Andezeno ved Torino, tænkte oprindeligt paa at træde ind i Jesuiter-Ordenen, men opgav det og kom til Rom, hvor han ofrede sig for hist. Studier og levede et lærdt Stilleliv uden offentlig Ansættelse. Han er navnlig bekendt ved sin Skildring af Familien Colonnas (se S. 536) Historie (*Memorie Colonnese*, Roma 1852) og ved sin Fortsættelse af L. A. Muratoris *Annali d'Italia*. C.s *Annali* ere en ret vigtig Kilde til Italiens Hist. sidst i forrige og i Beg. af dette Aarh. Han døde 26. Febr. 1870.

Copulation, se Ægteskab.

Coquerel. 1) **Athanase Laurent Charles C.**, f. i Paris 27. Aug. 1795, var først Præst ved den wallonske Kirke i Amsterdam, men blev 1830 kaldet til Paris, hvor han ogsaa blev Medlem af det protest. Konsistorium og tilsidst dets Præsident. Efter Februar-Revolutionen tog han en kort Tid Del i det polit. Liv, som maadeholden Republikaner af Centrum, men efter Statskupet trak han sig tilbage fra Politiken. D. 10. Jan. 1868. Han er Forf. til et Modskrift mod Strauss's »Leben Jesu« (Paris 1847) og en *Christologie* (I—II, Paris 1858), og han har udgivet 6. Bd. Prædikener (Paris 1842—56). — 2) **Athanase Josué C.**, Søn af foregaende, f. i Amsterdam 1820, var 1843—48 Hjelpepræst i Nîmes, senere i Paris. Han var en af Førerne for den fr. Nyrationalisme, for hvilken han gjorde sig til Tolk i forskl. Foredrag og Smaaskrifter. Mest bekendt af hans Skrifter er vel en Monografi: *Jean Calas et sa famille* (Paris 1859; 2 Opl. 1869) og hans tre Breve til Renan (Paris 1864), hvori han bl. a. angriber den letferdige Tone i Renans *Vie de Jésus*. 1864 blev han afsat af Presbyteriet, fordi han havde fornægtet Troen paa Underne og Treenheden, og denne Afsættelse gav Anledning til et Sammenstød mellem den ortodokse og den rationalistiske Retning indenfor den fr.-protest. Kirkeafdeling. A. C. redigerede en Tidlang *Le Lien*, senere *La nouvelle revue de théologie*, og han har udgivet fl. Prædikensamlinger, tildels med afgjort polemisk Præg. Han døde i Fimes 25. Juli 1875.

Corbie (*Corbeia*), et Benedictiner-Abbedi, grundlagt af Dronning Bathilde o. 660 ved Floden Somme i Picardiet, Ø. for Amiens. Det førte Hæderstitlen »kongeligt Abbedi« og blev snart et af de vigtigste Klostre i Frankriget; det husede blandt andre en Tid den afsatte Langobarderkonge Desiderius. Dets Skole har spillet en Rolle for Dannelsen i Nord-Frankrig; her virkede lærde Mænd som Radbert, Ratramnus, Christian Druthmar og Abbed Bovo. En Beskrivelse af C.s Hospital paa Abbed Adelhards, Karl d. st. s Fætters Tid (o. 822) viser, hvor alvorlig Barmhjertigheds-gerningerne varetoget her, af alle Klostrets Indtægter gaves Tiende til de fattige og trængende. Adelhard grundlagde Datterklostret Corvey (se d. Art.), og hans Efterfølger Wala greb ind i Tidens politiske Begivenheder ved, i Spidsen for Stormændene, at modsætte sig Ludvig d. frommes Ændring af Tronfølgen. Siden havde C.s Abbed Rang med Grever, var umiddelbart afhængig af Paven, og hans aarlige Indtægt steg til 60,000 Livres. Ved Klostret opvoledes der en lille By, som 1150 fik Kommunalret, men siden tilfaldt Klostret. Biblioteket, hvis Manuskripter nu gemmes i Paris, var særdeles rigt. I 17. Aarh. tiltraadte C. Maurineres Kongregation og gik til Grunde med denne paa Revolutionstiden. Kirken blev Sognekirke for den lille By (o. 5000 Indb.), der driver Uld- og Bomuldsindustri. J. O. A.

Corbinian, f. i Chartrettes ved Melun, skal oprindeligt have baaert Navnet Waldekeso, men senere have kaldt sig C. efter sin Moder Corbiniana. Han synes at være død o. 730, efter, som Biskop, med Roms Billigelse at have missioneret i Freising og det sydlige Tirol, som en Slags Forløber for Bonifatius (S. 357). En Skildring af hans Liv, der skyldes Biskop Aribio af Freising (d. 784), er næppe fuldt paa-lidelig.

Cordara, Giulio Cesare, jesuitisk Historie-skriver, en Ætling af Greverne af Calamandra, blev født 1704 i Alessandria i Piemont og studerede ved *Collegium Romanum*. 1718 blev han Novitise i Loyolas Orden, og da Studietiden var omme, Lærer i Viterbo, Fermo, Ancona og Macerata. I Ancona lærte han Prospero Lambertini, den senere Pave Benedict XIV, at kende, og ogsaa til Lorenzo Ganganelli, senere Clemens XIV, traadte han i Forhold. 1734 kom han til Firenze, hvor han optraadte som satirisk Digter med en Satire, rettet mod den dannede Verdens Overtro og Forkærlighed for Kabbalistik. 1740 holdt han en Mindetale over Kejser Karl VI, og s. A. blev han Jesuiter-Ordensens Historiograf. 1740—72 behandlede han Jesuiterens Historie i Tidsrummet 1615—26, og en Fortsættelse heraf skal i Manuskript findes i det vatikanske Arkiv. Desuden forfattede han fl. Biografier og Monografier og gjorde Samlinger til *Collegium Germanicum*s Historie. En Monografi om Clemens XIII's Papat skal findes i Manuskript i Rom. 1772 forlod han Rom og trak sig tilbage til Alessandria, hvor han efter et stille Liv i Arbejde døde 6. Marts 1785; han ligger begravet i Barnabiteres Klosterkirke. I Alessandria nedskrev han sine Erindringer om Aarene 1740—73 (aftrykte i Döllinger, Beiträge zur polit., kirchl. und Cul-

turgesch. der 6. letzten Jahrh., Wien 1882, III), der ere et vigtigt Bidrag til Jesuiter-Ordensens Historie umiddelbart før dens Op-hævelse. Fr. N.

Cordatus, Konrad, en af Luthers Medar-bejdere, er født i Ungarn 1475; 1505 blev han præsteviet. Da Ref. brød frem, blev han en Tidlang kastet i klostertligt Fængsel paa Grund af sin Sympati for den. 1524 var han i Wittenberg, 1525 i Ungarn, hvor han paany blev fængslet. 1529 blev han, paa Luthers Anbefaling Præst i Zwickau, men da han ikke kunde forliges med Raadet, forlod han denne By 1531, var en Tid Præst i Niemegek ved Wittenberg og derpaa Præst i Eisleben. Efter at være promoveret til Doktor i Teol. blev han 1539 kaldet til Mark-Brandenburg for at hjælpe med ved Ref.s Indførelse, og 1546 døde han som Superintendent i Stendal. I Niemegek havde han en uhyggelig Strid med Cruciger (se d. Art.), som han beskyldte for at lære, at gode Gerninger ere nødvendige til Salighed. Luther satte stor Pris paa C.; han skal have sagt: »Hvis jeg skulde gaa paa Baalet, vilde D. Pommer følge mig lige til Luerne, men C. vilde gaa med ind i dem«.

Cordeliers var Navnet paa de fr. Fransiskanere af den strenge Observans; Navnet stammer fra det Reb (*corde*), de brugte til Bælte. Paa den fr. Revolutions Tid holdt Danton og hans Venner deres Sammenkomster i Kapellet i de parisiske C.s Kloster, og derved gik Navnet C. over paa denne politiske Fraktion.

Corderius (Corder), Balthasar, Jesuit, f. i Antwerpen 1592, traadte 1612 ind i Jesuiter-Ordenen og blev et af dens lærdeste Medlemmer. Han havde navnlig erhvervet sig et udstrakt Kendskab til det gr. Sprog, og dette brugte han dels til at gøre Uddrag af de gr. Fædres Fortolkninger til Psalmerne og forskl. nytestl. Skrifter, dels til Udgivelse af Pseudo-Dionysios, Kyrrillos fra Alexandrias Homilier til Jeremja og andre gr. patristiske Skrifter. Han døde under et Ophold i Rom 1650.

Cordes, Johann Heinrich Karl, luth. Missionær, blev født i Betzdorf ved Lüneburg 21. Marts 1813. Efter at have været i Bog-handlerlære kom han 1837 ind paa Missionsseminariet i Dresden og gik derpaa til Erlangen, hvor Fr. Rückert blev hans Lærer i Tamulisk. Over London rejste han 1840 til Madras, og i Marts 1841 sluttede han sig til Pastor H. Knudsen i Trankebar. Ogsaa efter Trankebars Afstaaelse til Engländerne (1843) fortsatte C. sin Virksomhed; han blev 1858 Senior for Kirkeraadet i Trankebar og 1872 Medlem af Missions-Kollegiet i Leipzig. 1887 tog han sin Afsked som saadant; han døde 9. Marts 1892.

Cordula, Helgeninde, skal have været en af Ursulas (se d. Art.) 11,000 Jomfruer. Hendes foregivne Helgenlevninger gemmes i Köln. 22. Okt. er hendes Mindedag.

Cordus, Euricius, tysk Humanist, en Bondesøn fra Øvre-Hessen, f. 1486, kom 1505 til Universitetet i Erfurt, hvor han blev Baccalaureus og latiniserede sit Fornavn: »Heinrich« til »Riccius« (senere Euricius) og sit Efternavn »Solde« til C. I Aaret 1521, paa en Rejse til Italien, saa han Luther i Worms og hilste ham

med en Jubelsang. I Italien studerede han Medicin, og 1523 blev han Læge i Braunschweig, 1527 Prof. i Medicin ved Universitetet i Marburg. Da han ikke kunde forliges med sine Embedsbrødre, opgav han 1534 Professoratet i Marburg. Han døde 1535. Han har efterladt sig mange vittige Epigrammer og medicinske Skrifter, der vise, at han søgte at fri sin Videnskab fra Levningerne af Middelalderens Overtro. Sin Hengivenhed for Ref. viste han blandt andet ved et Digt paa 1500 Heksametre, som han 1525 skrev til Karl V og de tyske Fyrster (C. Krause, E. C., Hanau 1863).

Cornelius. 1) C., rom. Hovedsmand (Cen-turion) i Kæsarea, var en from Mand (men næppe Proselyt, Ap. G. 10, 35), hvis Længsel efter Gud først fandt Tilfredsstillelse ved, at han og hans Hus blev døbt af Apostlen Peter. Af hvor stor Betydning denne Begivenhed var, idet det var første Gang en Hedning gik lige over til Krdm., ses af Aabenbaringen, der gik forud (Ap. G. 10, 9 f.), af Modstanden i Menigheden (Ap. G. 11) og af de senere Stridigheder angaaende samme Æmne (Ap. G. 15). Et aldeles uhjemlet Sagn fortæller, at C. blev Kæsareas første Biskop og døde som Martyr. C. J. — 2) C., rom. Biskop April 251 — Juni eller Juli 253, rimeligvis en Ætling af den berømte *Gens Cornelia*, spillede en Rolle i den novatianske Strid (se Art. Cyprian og Novatian). I Juni eller Juli 253 led han med 21 andre rom. Kr. Martyrdøden. Vi have fra hans Haand et Par Breve til Cyprian og et til Patriarken Fabios af Antiokia (Evsebs Khist. VI).

Cornelius van den Steen (*a Lapide*), se Steen.

Cornelius. 1) Carl Alfred C., sv. Kirkehistoriker og Biskop, f. 10. Febr. 1828 i Södra Vi i Linköping Stift, studerede i Upsala siden 1845, blev 1851 *Dr. phil.*, 1853 Docent i Kirkehist., 1855 teol. Lektor i Hernösand, tiltraadte Embedet 1857, udnævntes 1859 til teol. Lektor i Linköping, men befordredes for Tiltrædelsen til teol. Adjunkt ved Upsala Universitet 1860, blev 1862 Kalseniansk Prof. i teol. Prænotioner og Kirkehist., 1868 *Dr. theol.* ved Jubelfesten i Lund, 12. Dec. 1884 Biskop over Linköping Stift og døde 9. Febr. 1893. Som Universitetslærer berømmes han for sin velordnede og klare Fremstilling. Samme Egenskaber udmærke ham som Forfatter, særlig paa det kirkehist. Lærebogsomraade. Han havde mindre sin Styrke i egne Arkivforskninger eller omfattende Kildestudier end i Evnen til at samle og gruppere det ham tilgængelige Materiale og fremstille det med streng Objektivitet og Nøjagtighed. I hans kirkel. Virksomhed gjorde fremfor alt hans Bekendelsestrofasthed, hans Sans for Orden og hans praktiske Blik sig gældende. Han har udgivet: *De perfectibilitate Christianismi* (1853); *De initio et progressu monachatus* (1855); Den tyske medeltidsmystikens förnämsta läro punkter (1859); Lärobok i kyrkohistoria för elementarläroverken (i mange Oplag); Översigt af religionens historia (1859; 3. Opl. 1873); Handbok i kyrkohistorien (1872; 2. Opl. 1876); Theologiska prænotioner (1872); Några bidrag till Upsala theol. fakultets historia 1—3 (1874—75); Det

nittonde århundradets kyrkohistoria (1879); Förslag till revision af sv. psalmboken (1879; 2. Opl. 1882); Sv. kyrkans historia efter reformationen 1—2 (1886—87); Kristna kyrkans historia 1—7 (1889—91). For de sidste 2 Arbejder tilkendtes ham 10. Dec. 1891 af det Sv. Akademi Carl Johans Pris (Minnesteckning af C. A. v. Engeström i Linköpings stifts prestmöteshandlingar 1895). O. A. — 2) **Peter von C.**, en af Førerne i den nyere tyske kirkel. Malerkunst, var født den 23. Sept. 1783 i Düsseldorf, hvor hans Fader Aloys C. var Tegnelærer og Inspektør ved Kunstakademiet. Tidlig lod hans Fader ham kopiere Marc An-tonis og Volpato's Stik efter Rafael, øve sig i at gengive disse efter Hukommelsen og forsøge sig i egne Kompositioner. Men Faderen døde allerede 1799, og C. skulde have været sat i Guldsmidlære, hvis ikke hans Moder havde tiltroet ham større kunstnerisk Begavelse end Direktøren for Akademiet, P. Langer. Denne Tillid bragte C. til energisk at anstrenge sig for at kunne forsørge sig og Moderen paa samme Tid, som han fortsatte Studierne paa Akademiet. Foruden mindre Arbejder, som Illustrationer og Kirkefaner, udførte han saaledes for Domkapitularen Prof. Wallraff i Köln 1806—1808 en Dekoration af Kuppelen i Stiftskirken St. Quirin i Neuss, der imidlertid senere er blevet overmalet, og deltog 3 Gange, dog uden Held, i de Konkurrencer, som Kunstennerne i Weimar, under Goethes Ledelse, udskrev for at fremkalde tyske Billeder. 1809 døde C.s Moder, og han drog da til Frankfurt, hvor han fandt en Velynder i Fyrst-Primas C. v. Dalberg, for hvem han malede flere Billeder, deriblandt en hellig Familie. Han sluttede sig ogsaa her nærmere til Mændene af den romantiske Skole og tegnede sine første 7 Blade af Faust, der blev stukne af Ruscheweyh og Thäfer. I Efteraaret 1811 rejste C., for største Delen til Fods, til Rom med Maleren Xeller. Her udførte han i Løbet af de næste 4 Aar sine sidste 5 Faustblade, 13 Tegninger til en »Taschenbuch der Sagen und Legend«., som udgaves af Amalie v. Helwig, og 7 Blade til Niebelungenlied, stukne af Amsler, Barth, Lips og Ritter. C. holdt til i det forfaldne Kloster S. Isidoro med de for Middelalderen og Romerk. sværmende Kunstnere Fr. Overbeck, Veit og Fr. Schadow, men omgikkes dog ogsaa Folk af andre Retninger som Joseph Koch og Thorvaldsen. I Casa Zuccaro (Bartholdy) malede han 1815—17 sine første Freskobilleder (af Josefs Historie) for den preussiske Konsul Bartholdy (de ere 1888 flyttede til Nationalgalleriet i Berlin), og 3 Løfter i Villa Massimi. Disse Fresker gjorde megen Lykke, og C. vandt en indflydelsesrig Ven i Historikeren Niebuhr, der i 1816 kom som preussisk Gesandt til Rom. Han anbefalede ham til sin Regering, medens C. samtidig gjorde personligt Bekendskab med den bayerske Kronprins Ludwig. Dette førte til, at C. i 1819 blev udnævnt til Direktør for det genoprettede Akademi i Düsseldorf, paa samme Tid som han fik Bestilling paa i Münchens Glyptotek at udføre den maleriske Udmykning af 2 store Sale: »Gudesalen« og »den trojanske Sal« samt den mellemliggende For-

hal. Om Vinteren ledede han Undervisningen paa Akademiet i Düsseldorf, om Sommeren malede han med sine Elever, Schlotthauer og Zimmermann i Glyptoteket. Efter at Kronprins Ludwig i 1825 havde bestøget Baierns Trone, blev C. kaldet til Direktør for Akademiet i München og flyttede dertil i 1826. Han komponerede en Kunsthistorie i Billeder til Kuppelhvelvingerne i Loggiaen paa Sydsiden af det gamle Pinakotek, og vilde have udført den med sine Elevers Hjælp, men, trods hans Protest, overdrog Kongen den hele Udførelse til Zimmermann. I Stedet fik C. den maleriske Udsmykning af Korslojen og Koret i Ludwigskirken, som man ikke længe efter begyndte at bygge. Kartonerne tegnedes 1830—36, Malerierne udførtes 1836—40 ved Hjælp af C.s mange Elever, Hovedbilledet, Dommecapet, det største Freskobillede, som findes, paa 2500 □ Fod, af C. egenhændig. Det mangler Lys og gør derfor ikke den tilsigtede Virkning. Kong Ludwig var til Tider en vanskelig Byggherre, der ikke gav de af ham beskæftigede Kunstnere fornøden Tid til at fuldende deres Arbejder. Under de kunstneriske Brydninger, som ved denne Tid begyndte, kølnedes hans Beundring og Velvilje for C., og han stillede sig paa C.s Modstanders, Arkitekten Klenzes Side. Da derfor Friedrich Wilhelm IV i 1840 havde bestøget Preussens Trone, og der under denne kunstelskende og romantisk anlagte Fyrste syntes at forestaa Berlin en lignende Blomstring, som den, München havde haft under Kong Ludwig, bestemte C. sig til at opgive sin Stilling her og følge Indbydelsen til Berlin. Allerede inden han forlod München, havde han begyndt et Billede paa Lærred: Kristi Nedfart til Helvede, for den polske Greve Raczyński i Berlin. Nu byggedes der for ham en Bølg og et Atelier i Forbindelse med Raczyński's Malerisamling udenfor Brandenburger-Porten, der hvor senere Rigsdagshygningen har faaet Plads. Kongen bestilte først hos ham et eiseleret Sølvskjold med religiøse Fremstillinger, hvilket han som Fadder gave vilde skænke Prinsen af Wales, dernæst Udkast (stukne af Thäuter) til Vægmaleries i den Campo-Santo, der var begyndt ved Siden af Domkirken, men aldrig blev fuldført. Kun Kartonerne blev udført; de findes tilligemed de betydeligste af C.s Kartoner fra München i Nationalgalleriet. Under C.s Ledelse udførtes ogsaa de store Freskobilleder i det gl. Museums Forhal af Hermann, Eggers, Stårmer og Schultz efter Schinkels Udkast. De polit. Uroligheder i 1848 og den preussiske Kongemagts derpaa følgende Svækkelse traadte hindrende i Vejen for Friedrich Wilhelm IV's Planer; dog bestilte han endnu i Begyndelsen af Halvtredsernes hos C. et Udkast til et stort Billede, som skulde have fyldt den 90 Fod høje Apsisnische i den af ham projekterede Slotsbasilika og forestille Forventningen af Dommecapet. C. fuldførte dette Udkast paa en af sine mange Romerrejser; hans Produktion horte imidlertid efterhaanden op, og han døde d. 6. Marts 1867 i Berlin. Trods C.s Begavelse og ubestridelige Dygtighed, vil man ikke sjældent i hans Værker savne en vis Oprindelig og Inderlighed, en simpel Naturlighed, som den i Sandhed

store Kunst ikke kan undvære (E. Förster, P. v. C., ein Gedenkbuch, I—II, Berlin 1874; H. Riegels, C., Hannover 1866, 2. Opl. 1870). L. F.

Corneliussen, Anders, bekendt Hauglaner og Lægprædikant, blev født i Ytreeide i Bergens Stift 1778. Efter tidlig at have sluttet sig til Hauge flyttede han paa dennes Raad til Kristiansand, hvor han ved Dygtighed og Drifflighed svang sig op til en betydelig Forretningsmand. I 1833 blev han Stortingsmand, men døde allerede samme Aar. Han var en begavet Forkynder og en sindig og nøgtern Mand, hvis Raad gerne hørtes i de hauglanske Kredse; i den bekendte Bachestrød (S. 197) blev saaledes hans Erklæring indhentet. A. B.

Cornill, Carl Heinrich, tysk ref. Teolog, f. 26. April 1854, habiliterede sig 1878, blev 1886 ekstraord. Prof. i G. T.s Teologi i Marburg og s. A. i Königsberg, hvor han 1888 blev Prof. ord. Vigtigste Skrifter: *Das Buch des Propheten Ezechiel* (1886); *Einleitung in das A. T.* (flere Oplag siden 1891); *Der israelitische Prophetismus* (1894); *The book of Jeremiah* (1895, i den af P. Haupt ledede Tekst-udgave). J. C. J.

Coronati qvatuor, de 4 kronede, var Fællesnavn for 4 Brødre: Severus, Severianus, Carpophorus og Victorius, der skulde have lidt Martyrdøden i Rom 304 under Diocletian. Efter én Legende vare de Billedhuggere, og deres Martyrium skal have været Straf for deres Vægning ved at mejse nogle Afgudsbilleder. »Kronede« kaldes de, enten fordi de fik Martyrkronen, eller fordi man for Døden satte Kroner med skarpe Spidser paa deres Hoveder. Mellem Colosseum og Lateranet i Rom ligger en Kirke, der er indviet dem, og den er Titelkirke for en Kardinalpresbyter.

Corporale (*palla corporalis*) er et kvadratisk formet Linnedklæde, der i rom.-kat. Kirker danner Underlaget for Kalken og Hostien (*Corpus Domini*) og ofte er saa stort, at det kan bøjes op og skjule hele Kalken. Nogle Steder har man en særlig Kalk-palla, der lægges oven over Kalken. C. skal være et Symbol paa Herrens Linklæder i Graven (Joh. 20, 6 f.).

Corporations-Acten blev udstedt 1661 af Karl II af England. Denne Lov (*for the well-governing and regulating corporations*) bestemte, at alle Øvrighedspersoner og Embedsmænd i Byer og Bygder (*within the several cities, corporations and boroughs*) skulde aflægge Lydligheds- og Suprematseden til Kongen og underskrive en Erklæring om, at de ikke tilhørte nogen *solemn league and covenant*; og kun den, der i Løbet af det sidste Aar havde nydt Naderen efter den eng. K.s Ritus, kunde blive eller vedblive at være Embedsmand eller Øvrighedsperson. Efter Udstedelsen af C.-A. rejste nogle dertil beskikkede Ombud rundt i England for at fjerne alle mistænkelige Personer fra Embeder og Øvrighedsposter, og de udførte deres Hverv med saa stor Strenghed, at Corporationerne ikke beholdt et eneste Medlem, som ikke var Kongen og den anglik. K. hengiven. C.-A., der var rettet mod de eng. Nonconformister, blev 1662 efterfulgt af Uniformitets-Acten, 1663 af Conventikel-Acten, der forbad Nonconformister at holde Møder, ved hvilke flere end 5 Personer udenfor Husstan-

den vare til Stedé (udvidet ved den saakaldte *Five-Mile-Act* af 1665 og en Lov af 1670 med strengere Straffe), og 1673 af Test-Acten. C.-A. blev, ligesom Test-Acten, først ophævet 1828, som Indledning til Emancipations-Acten af 1829. Se Test-Act.

Corpus Catholicorum var fra Midten af det 17. Aarh. indtil Beg. af det 19. Aarh. Betegnelse for de tyske rom.-kat. Stænder, der i al Stilhed, i Modsætning til *Corpus Evangelicorum* (se nedenfor), tidlig havde forbundet sig til ét Samfund. Navnet er aldrig godkendt af Rom, og det brugtes længe ikke i officielle Aktstykker. I 16., og i Reglen ogsaa i 17. Aarh., kaldte de rom.-kat. Stænder i Tyskland sig selv »des heil. röm. Reichs kath. Kurfürsten, Fürsten und Stände«, og de evang. Stænder kaldte dem »die kath. Stände«, »die papist. Stände« eller »die Stände der päpstlichen Religion zugethan«. Kejseren og hans Hofraad værnede disse rom.-kat. Stænders Rettigheder, og Kur-Mainz var gennem sin Vicekansler paa Rigsdagene deres Tolk. Allerede paa Rigsdagen i Nürnberg 1524 vare de rom.-kat. Stænder optraadte i Fællesskab over for Ref., og det samme var Tilfældet paa Rigsdagen i Speier 1529, ved Religionsfreden i Nürnberg 1532 og ved Afslutningen af det hl. Forbund 1538; men først ved den westfalske Fred (1648) blev Tysklands Deling i et C. C. og et C. *Evangelicorum* statsretlig godkendt. Efter den Tid finde vi ogsaa Navnet C. C. i officielle Skrivelser, og det var da i Brug indtil det tysk-rom. Riges Opøsning 1806.

Corpus doctrinæ var Navnet paa de i de forskl. tyske luth. Landskirker gældende Bekenndelser og Læreforskrifter, der, som Normer for det rette og uforfalskede Evangelium (*in corrupta evangelii doctrina*), havde Gyldighed, indtil Konkordiebogen de fleste Steder blev godkendt. Bl. de ref. vandt hist og her Genève's *Corpus et syntagma confessionum fidei* af 1612 Anerkendelse som et ref. C. d.

Corpus Evangelicorum (*C. sociorum Augustanæ confessionis*) var Betegnelse for det polit. Samfund, som de tyske evang. Stænder dannede i Modsætning til C. *Catholicorum* (se d. Art.). Det havde ikke sin Oprindelse fra de midlertidige Forbund i Torgau, Schmalkalden osv., men var et Udtryk for den Fællesfølelse, der tidlig greb Ref.s Venner, da de paa Rigsdagene stod over for dennes Modstandere. Allerede i Slutn. af 16. Aarh. plejede de relig. Stænder i Tyskland at forhandle med hinanden som to Partier (*de corpore ad corpus*), men først efter den westfalske Fred, paa Rigsdagen i Regensburg 1563, dannede de evang. Stænder et fast Kollegium under Kur-Sachsens Ledelse. Da Friedrich August (August II, se d. Art.) 1697 gik over til Romerk., og da Kurprinsen 1712 hemmeligt og 1717 aabenlyst fulgte Faderens Eksempel, gjorde Brandenburg, Braunschweig og den ernestinske Linie af det sachsiske Fyrstehus Fordring paa Ledelse af C. E., men denne blev hos Kur-Sachsen, efter at man havde sikret sig, at Kur-Sachsens Afsending under Ledelsen af C. E. blev fuldstændigt uafhængig af Kurfyrsten, saaledes at han ikke modtog sine Instruktioner fra den rom.-kat. Fyrste, men fra Gehejmerråds-Kollegiet i Dresden.

Efter det tysk-rom. Riges Opøsning 1806 gik C. E., som C. *Catholicorum*, til Grunde.

Corpus juris canonici, se Kirkeret.

Correctionshuse vare en Slags kirkel. Fængsler, til hvilke rom.-kat. Præster, der havde gjort sig skyldige i sædelige Forseelser eller grove Brud paa Lydigheden mod deres foresatte, bleve henviste. Til Detentionsanstalter brugte man i den ældre Tid Kirkens Sakristi (*dekanat, decanica*), senere Klostre, og i nyere Tid har man i fl. Stifter haft særlige C. *ad coercendos ecclesiasticos dysscolos*. »Maj-Loven« af 12. Maj 1873 har gjort det umuligt at bruge de tyske C. paa samme Maade som tidligere.

Correggio, hvis egentlige Navn var *Antonio Allegri*, en af Italiens og Verdens genialeste Malere, blev født o. 1494 i Correggio i Emiliën, dengang et lille selvstændigt Fyrstesæde, hvor Kunst og Videnskab holdtes i Ære. Om hans Livsskabne vides meget lidt, naar bortses fra uhjemlede Anekdoter; i hans Levetid naaede hans Ry ikke vidt, men da man efter Midten af 16. Aarh., især ved Brødrene Carraccis Begejstring, opdagede den følsomme Lyrikers mærkelige Selvstændighed, blev han et af de mest studerede Forbilleder for det 17. og 18. Aarh.s kunstneriske Stræben, og hans Indflydelse kan stilles sammen med Michelangelos. Af hans Værker skønnes med Sikkerhed, at han har været paavirket af den nyere Ferrara-Skoles Sans for idyllisk Mildhed og Skønhedsfyld og af den geniale Mantegnas Indsigt i Perspektiv- og Lysvirkning. Sandsynligheden taler ogsaa for, at han har studeret Lionardos Kunst med dens ejendommelige Eyne til at give det af Lys og Luft gennemstrømmede Rum malerisk Ynde, ligesom maaske Raffaellos og Michelangelos romerske Stovværker. Men C. var tidlig moden, og alle hans Værker vidne om et selvstændigt, rigt udviklet poetisk Stemningsliv. Ikke mindst fik han derved stor Indflydelse paa Udviklingen af den kirkel. Malerkunst. Blandt hans Billeder af relig. Indhold kunne nævnes: Madonna med d. hl. Frans (1514, nu i Dresden), Hvilen paa Flugten til Ægypten (*la Zingarella* i Napoli), *Ecce homo* (London), Kvindernes Klage (Parma), *Noli me tangere* (Madrid), Madonna med Hieronymus (»Dagen« i Parma), Madonna med Sebastian (Dresden), den skønne, verdensberømte Hyrdernes Tilbedelse (»den hl. Nat«, 1530, Dresden), Hvilen paa Flugten (*Madonna della scodella*, Parma) og Fremstillingen af den hl. Katarinas Trolovelse (Paris og Napoli). Der mærkes i disse Værker ingen dybere religiøs Grebethed, men en vis, mystisk farvet, nydende Selvhengivelse i et Stemningsliv, der veksler mellem barnlig Glæde og blid Vedmod. Rummer den end stærkere Følelser, saa vidner den dog hverken om Viljeslivets Fasthed eller Tankens Dybde. C.s relig. Kunst taltaler særlig en ikke dybtgaaende kvietistisk Religiositet, der føler sig nær ved hans levende Skildring af Menneskers momentane Betagethed af uegennyttige Sjælsrørelser. Mesteren giver disse et vidunderligt Udtryk af naiv Uskyld, men karakteriserer ikke Følelsernes virkelig etiske Værdi og Højhed. C. skildrer fortrefelig den rene Barneglæde (Engletypen), Moderkærligheden, Alderdommens Inderlighed og den ubevidste

Ynde, som Øjeblikkets blide Stemninger eller den jublende Glæde kan give. Til de skønne Skikkelser kommer en fin og varm Farvegivning, herlige Landskabsbaggrunde og et ubeskriveligt Lys, som gyder sin mystisk gripende Glans henover Figurerne og Rummet (Clairobscure) og gør Billederne til symfoniske Tonespil; hans Beundrere følte sig i Paradis ved hans bibelske Billeder. Men den ældre Kunsts dybt religiøs Ærbøghed for Emnernes Højhed, Forstaaelse for en streng, ideal Komposition og Fordybelse i kraftfuld Karakter-skildring af de traditionelt givne Typer er vejet for det idylliske Genreagtige.

1519 smykkede C. Abbedissens Værelse i S. Paolo i Parma med Fresker af mytologiske Figurer som Diana, Eroter, Gratier, *Putti* osv., der tale ligesaa tydeligt om Kunstnerens Glæde ved Livet, som om Klostrets fuldstændige Mangel paa kirkl. Sans. 1520—23 malede han i S. Giovanni Evangelista sammesteds Fresker i Kuppelen og Apsis. De første, hvis Hovedbillede med dramatisk Liv fremstiller de paa Skyer hvilende nøgne Apostles henrykte Skuen af den mod Himlen færende Frelser, have banet Kunsten nye Veje. C. ser helt bort fra de Hensyn, Dekorationen af det bestemte Bygningsled kræver; han omformer Kuppelen til Æterens gennemsigtige Rige og skaber med største Dristighed et uendeligt Rum som Baggrund for Figurerne, ja tilstræber den Illusion, realistisk at genfremstille Underet. Men Personlighedskarakteristikens svigter, og Legemernes underste Lemmer i de dristige Forkortninger drage Beskuerens Opmærksomhed fortrinsvis hen paa sig. C.s Fortrin og Mangler træde stærkest frem i hans Hovedværk, Udmykningen af Domkirken Kuppel i Parma (malet 1526 f.). Hovedbilledet, Marias Himmelfart, beskuet af Apostle, som næsten glædedrukne følge den opadvævende Skikkelse, der i Skyerne hæves op mod det himmelske Lys af Himmels Hærskarer, er en Hvirvel af lysbestraalede Skikkelser i dristige Forkortninger og Skyer, men Kompositionens Klarhed og Formgivningens Tydelighed tilsidesættes for at give en Illusion af Underets Øjeblik. Dette Størværk blev Forbilledet for Baroktidens Plafondkunst, men ikke uden Ret kaldte en samtidig Værket for en »Frøragout«.

Stort Ry ved Fyrstehofferne og ivrig Efterligning vare C.s mytologiske Billeder Genstand for (Amors Skole, Jupiter og Antiope, Leda, Danae, Io, Ganymed). Hans Forherligelse af den jordiske Kærlighed i den umiddelbare Hengivelses Øjeblik og Valget af de særlig pierende Emner vidner tilstrækkelig, selv om Kunstneren i genial Naivitet har formaaet at hæve den kødelige Driftsglæde op i en højere Sfære, om Humanismens Brist paa dybere etisk Ballast, og betænkeligt er det i hvert Fald i disse Billeders Skikkelser at genfinde de samme Stemningsudtryk, som i de religiøse Billeder tolkede Menneskelivets dybeste Indhold.

C. døde 5. April 1534 i Correggio. Hans talrige Efterlignere drev en uhorst Kultus med Mesterens Genius. Deres Værker viste blot større Mangel paa Karakter og sædelig religiøs Alvor. Typernes Ynde blev hos dem til Behagesyge, den idylliske Gratie til Affektation, de

sødt sværmende Ansigter bleve koket sentimentale, og Mesterens nervøse Sensibilitet afløstes af en Jagen efter teatralisk Virkning, der vedvarede lige til vort Aarh. genfødte den kirkl. Kunst (Biografier af Jul. Meyer, Leipzig 1871; H. Thode, Leipz. 1878). J. O. A.

Corsini, florentinsk Patricierfamilie. Til den hørte bl. a. Andrea C., f. 1302, først Karmeliter, siden Biskop af Fiesole, død 6. Jan. 1373, helgenkronet 1629; Pietro C., Biskop af Firenze, d. i Avignon 1405, som spillede en Rolle under det pavelige Skisma; Filippo Amerigo C., der 1420 blev Firenzes første Ærkebiskop, og Lorenzo C., der 1730 besteg St. Peters Stol som Clemens XII (se S. 522).

Corvei ved Weser nær ved Byen Höxter var tidligere Nordtysklands berømteste Benedictinerkloster. Af Hensyn til Missionen blandt Sacherne havde Abbed Adalhard af Corbie sendt Munke til et Sted i Nærheden af Uslar, men 822 flyttedes Samboet til C. og indrettedes paa en Grund, som Ludvig d. hl. skænkede, ikke langt fra Brunsberg, hvor Karl d. st. havde overvundet Sacherne. Biskoppen af Paderborn indviede *Nova Corbeja* til Protomartyren Stefanos. Det fik frit Abbedvalg, kgl. Beskyttelse, Immunitet og Møntret, og snart sikrede store Gaver dets Eksistens. Under Adalhards Efterfølger overførtes fra St. Denis Relikvierne af d. hl. Vitus til C. Under de sachsiske Kejseres naade C. sin højeste Blomstring. Klosterskolen, der havde været ledet af Ansgar, som fra C. drog ud til sin nordiske Mission, udmærkede sig da ved literær Virksomhed. Særlig Betydning har den Historieskrivning, som foretoges i C., faaet. Her skrev saaledes i 10. Aarh. Munken Widukind sin Sacherkrønike. I 12. Aarh. blomstrede under Abbed Wibald de klassiske Studier i C. Ogsaa for Kunstindustrien fik Klosteret Betydning; ved Aar 1000 havde C. en berømt Metalstøber Gottfried, og Abbed Thiatmarus kunde forherlige sit Kloster ved den store Klokke *Cantabona*. Fra C. udgik ogsaa Mænd som Ærkebiskop Adalard af Bremen, Biskop Brun af Verden osv. Klosterbygningerne bleve allerede 885 fornyede og ombyggedes atter o. 1060. Et berømt Bibliotek, hvoraf Rester ere bevarede, samledes her; det blev ødelagt under Trediveaarskrigen, da C. led meget. 1792 gjorde Pius VI C. til et Bispedømme, 1803 begyndte Sækulariseringen, da C. tilfaldt Nassau-Oranien, den fuldendtes 1815, da Territoriet som Del af Kongeriget Westfalen annekteredes af Preussen. Nu tilhører C. Prins Hohenlohe-Schillingfürst, der fører Titel af Fyrste til C.; Klosteret er et Slot (Jaffé, Monumenta Corbeiensia, Berlin 1864; Wigand, Gesch. der Reichs-Abtei C., Hoexter 1819). J. O. A.

Corvinus, Antonius, hed oprindeligt Rabe og blev født 27. Febr. 1501 i Warburg i Stiftet Paderborn. Han sluttede sig tidlig til Ref. og virkede for dens Udbredelse som Præst i Goslar 1528—31. Derpaa gik han til Hessen, hvor han, paa Landgrev Philipps Tilskyndelse, tog Del i alle vigtige Sammenkomster (1532 i Ziegenhain, 1535 i Cassel, 1537 i Schmalkalden). 1536 gjorde han et forgæves Forsøg paa at omvende de fangne Gendøbere fra Münster, og s. A. blev han *Mag.* ved Universitetet i Marburg. I den følgende Tid virkede han for

Refs Sag i Fyrstendømmerne Göttingen og Kalenberg og i Hildesheim og Braunschweig-Wolfenbüttel. Paa Grund af sin Modstand mod Interim'et (S. 170) blev han kastet i Fængsel og sad fangen 1549—52. Da han kom ud af Fængslet, var hans Helbred nedbrudt, og han døde i Hannover 5. April 1553. Hans Postil og Bonnebog vandt en Del Udbredelse i luth. Kredse (G. Uhlhorn, A. C., ein Märtyrer des evang.-luth. Bekenntnisses, Halle 1892).

Cosmas fra Prag, Böhmens første Historie-skriver, f. o. 1045, tilhørte en polsk adelig Præsteslægt. 1074 kom han paa Skolen i Prag, og senere gik han til Liège, hvor han flittigt studerede Klassikerne. Efter Hjemkomsten blev han nøje knyttet til Prags Biskopper, der brugte ham til forskl. vigtige Sendelser. 1097 blev han præsteviet i Gran, men han vedblev at leve i Ægteskab med sin Hustru Bozetecha (d. 1117); en af hans Sønner, Henrik, blev siden Biskop af Olmütz (1126—1150). C. døde som Dekan i Prag 21. Okt. 1125. O. 1110 begyndte han at skrive sin Krønike (aftrykt i *Mon. Germ. Script.* XI), der indtager en høj Plads mellem Middelalderens Krøniker; for de sidste Afsnits Vedkommende maatte C. dog, af Hensyn til de samtidige böhm. Stormænd, fortie meget. I den nyeste Tid er C.s Paalidelighed og Originalitet bleven stærkt angrebet af J. Loserth, se W. Wattenbach, Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter II°, 182f. — Om andre med Navnet C. se Kosmas.

Cossa, Baldassarre, se Pave Johan XXIII.

Coster, François, f. i Malines 1531, traadte 1552 ind i Jesuiter-Ordenen. Ignacio Loyola sendte ham til Köln, og dér fik han 1564 den teol. Doktorgrad. Han var Rektor ved forskl. tyske og nederl. Jesuiter-Kollegier og 3 Gange Forstander for Jesuiterne i denne Provins. Han døde 6. Dec. 1619 i Bruxelles. Man kaldte ham »Kætternes Hammer« paa Grund af hans store Dygtighed til at optage Forhandlinger med Modstandere. Hans *Enchiridion controversiarum*, der første Gang udkom i Köln 1585, var en rom.-kat. Polemik, der blev oversat paa forskl. Sprog og fremkaldte mange Modskrifter fra protest. Side. Han har desuden skrevet fl. Prædikensamlinger og opbyggelige Skrifter.

Cotelier (Cotelierius), **Jean Baptist**, f. i Nîmes 1629, var Søn af en ref. Præst, der gik over til den rom.-kat. K. C., som tidlig udmærkede sig ved sine rige Kundskaber i de klassiske Sprog, blev 1649 Medlem af Sorbonnen. En Tidlang var han Ærkebiskoppen af Embruns Husfælle, men 1659 rejste han tilbage til Paris, hvor han udgav fl. patristiske Skrifter, navnlig en berømt Udg. af de saakaldte apostolske Fædre (*Patres ævi apostolici*, Paris 1672; senere med væsentlige Forbedringer, paany udg. af le Clerc i Amstd. 1698 og 1724). Colbert satte ham i Arbejde som Prof. i Gr. ved Collège de France i Paris og overdrog ham Katalogiseringen af de gr. Manuskripter i det kgl. Bibliotek. 1677 begyndte han Udgivelsen af *Monum. ecclesiae Græcæ*; det 3. Bd. af disse udkom kort før hans Død. Han døde 12. Aug. 1686. Af hans Efterladenskaber udgav Maurinerne 1692 et 4. Bd. (*Analecta gr. seu varia opuscula gr., hactenus non edita*).

Cotta. 1) **Johann Friedrich C.**, Søn af den

bekendte Boghandler J. G. C. i Tübingen, blev født 1701 og døde 1777 som Tübingen-Universitetets Kansler. Han var en ivrig Lutheraner, der har udgivet fl. dogmatiske og dogmelist. Monografier, men han er navnlig bekendt ved sin Udg. af Johann Gerhards *Loci theologici* (Tüb. 1762—89, 22 Kvarthd.), der indeholder mange Tillæg og Exkurser. Ogsaa til Gottfried Arnolds »Unparth. Kirchen- und Ketzerhistorie« (S. 148) gav han forskl. Tillæg og Forbedringer og skrev navnlig en »Unparth. Einleitung in die Gesch. der Arnoldschen Streitigkeiten«. — 2) **Ursula C.**, f. Schalbe, gift med Kunz (Konrad) C. i Eisenach, var »en andægtig Matrone, der tog sig af Luther, da han 15 Aar gl. kom til denne By. Om den »lille Roman«, den ultramontane Historie-skrivning har lavet af Luthers Ophold i Fru Ursula Cottas Hus, se Fr. Nielsen, Rom.-kat. Angreb paa Luthers Person (Kbhvn 1893) 28 f.

Coucheron, Peter Jacob Barthold, Skoledirektør, f. 17. Marts 1828, blev teol. Kand. 1850. Efter at have virket som Lærer i Kristiania og Trondhjem, blev han 1860 Skoledirektør i Tromsø Stift, 1871 ligesaa i Bergen og 1876 i Kristiania. C. har derhos syslet med Studier, især over Norges nyere Kirkehistorie, til hvilken han har leveret flere Bidrag. De vigtigste er hans Afhandl. om »Mag. Niels Svendsen Kronikes Stridigheder med Præsteskabet i Kristiania i Aarene 1642—52« og om »De syv trondhjemske Præsters («Syvstjernens») Bønsskrift til Kirkebestyrelsen om Skærpelse i Kirketugten« etc., begge trykte i norsk »Theol. Tidsskr.«. A. B.

Coudrin, Pierre Joseph, Stifteren af Picpus-Kongregationen i Paris (1805), blev født i Stifet Poitiers 1768 og var Præst i Paris, Poitiers og Tours. Han døde 27. Marts 1837. Se Picpus-Kongregationen.

Courayer, Pierre François le, fr. Teolog, f. i Rouen 1681, fik 1697 et Kanonikat ved St. Geneviève i Paris, blev 1706 Præst og Lærer i Teol. og 1711 Bibliotekar ved det berømte Abbedi. Tilskyndet ved et Skrift af en irsk Præst udgav han 1723, uden Navn, *Dissertation sur la validité des ordinations anglaises et sur la succession des évêques dans l'église anglicane*, der søgte at paaavise den anglik. K.s Ret til at hævde apostolsk Succession for sine Biskopper. C.s Afhandling blev angreben af Hardouin, le Quien o. a., men Forf. lod sig ikke røkke; 1724 navngav han sig i *Journal des Savants*, og 1726 skrev han et Forsvar for sin Paastand. Fra Universitetet i Oxford modtog C. 1727 den teol. Doktorgrad, men en Kommission af fr. rom.-kat. Teologer fordømte kort efter 32 Sætninger, uddragne af hans Afhandlinger. Ærkebiskop Noailles af Paris, som hidtil havde støttet ham, lod ham falde, og Abbeden af St. Geneviève ekskommunicerede ham. C. rejste da til England, hvor han fik en god Modtagelse og fortsatte sine lærde Arbejder ved fr. Oversættelser af Paolo Sarpis Skildring af Trienter-Koncillets Historie (London 1736) og Sleidans Reformationshistorie (La Haye 1767 f.), begge ledsagede af Tillæg og Noter, der viste hans krit. Stilling over for mange af Romerk.s Lærdomme. Men dog vilde C. ikke bryde helt med den rom. K. Han døde i London 17. Okt. 1776.

Court, Antoine, den fransk-ref. K.s Genopretter, blev f. i Villeneuve-de-Berg (Vivara) 27. Marts 1695 i en protest. Familie. A. C., der tidlig mistede sin Fader, voksede op, omgivet af relig. Overspændthed og from, viljekraftig Bekendertro — de naturlige Følger af Romerks Omvendelsesraseri, Camisardkrigenes blodige Lidelser samt Mindet om de talrige Martyrer og Skarer af Trosfæller, der hængsl Livet paa den allerkristelige Konges Galejer og i hans Spindehuse. En brændende Tro ejede den unge Mand, og den var næret ved ivrig Bibellæsning, ved Præsten Drelin-courts *Consolations* og ved Gudstjenesterne i de hemmelige Forsamlinger, hvor modige Rejseprædikanter, trods Edikter, fra Tid til anden samlede de sørgelige Rester af den officielt op-hævede Kirke. Allerede 1714—15 var han paa sin første »Rejse«. Han saa snart, at, hvis Resten af Menighederne skulde bevares, maatte der skaffes Mulighed for regelmæssige Forsamlinger, som kunde bringe den profetisk-eksalterede Inspirationsaand til Ro, Presbyterialdisciplinen maatte fornyes, og teol. dannede Mænd maatte afløse de udannede Prædikanter. Til dette store Maals Virkeliggørelse mødte C. med et betydeligt Organisations-talent, praktisk Klarhed og ubetvingelig Iver for Menighedens hellige Sag. I Aug. 1715 fik han samlet den første »Synode« i et afsides Stenbrud ved Monoblet (Afsendinge fra Menigheder i Cevennerne og Bas-Languedoc); den vedtog (som Modtræk mod Profetien), at Biblen er den eneste Trosregel, den valgte Ældste og forbød Kvinder at prædike. Ved uafdelige, farefulde Rejser og ved at træde i skriftlig Forbindelse med Ind- og Udland, samt ved at undervise de vordende Prædikanter fremmede C., trods Spioner og Udsigt til Galgen eller Galejerne, sit Værk, der fandt redbon Støtte hos Menighederne og fl. dygtige Medarbejdere (f. E. Pierre Carrière, kaldet Cortois). 1718 viede Cortois C. til *ministre* paa en af de nat-lige Forsamlinger i »Ørkenen« (Menigheden kaldte sig, efter Aabenb. 12. 6, *l'église du désert*, og alle dens officielle Skrivelser dateredes »fra Ørkenen«). 1720—22 opholdt C. sig i Genève, hvor han udvidede sine teol. Kundskaber og vandt Talsmænd for Protestanternes Sag. Da Menighederne nu vragede Romerks Daab og Vielse, fornyedes 1724 Straffebestemmelserne i skarpere Form; alligevel greb den nye Or-ganisation mere og mere om sig, og en General-deputeret sendtes til Udlandet for at vække Interesse for Sagen. 1726 kunde man atter efter 66 Aars Afbrydelse holde en Generalsynode (for Dauphiné, Vivara og Languedoc; det sidste Kirkeordning blev normerede). 1729 gik C., paa hvis Hoved der var sat en Pris, til Lausanne, hvor et teol. Seminarium for fr. Flygtninge var oprettet efter hans Plan. Her virkede han til sin Død og søgte at uddanne Prædikanter, som havde fyldige Kundskaber og vare fyldte af den »Ørkenaand«, der var rede til Martyriet. Herfra kæmpede han ogsaa for sin Sag ved en udstrakt Bevævning med andre Landes Protestanter, især efter at han, under et Besøg paa en fr. Generalsynode 1744, var blevet K.s Generaldeputerede. Han samlede endvidere Bidrag til Menighedens Historie (siden

1685) og forsvarede den i apologetiske Skrifter (Biblioteket i Genève ejer C.s Manuskripter i 116 Bind). Hans Selvbiografi (*Memoires d'A. C.*) er nu udgivet af E. Hugues (Toulouse 1885). C. døde i Lausanne 13. Juni 1760. Ved den Tid talte de fr. Menigheder 1½ Million Men-skesk, talrige Toleranceskrifter forsvarede deres Sag, og Regeringen havde indset det haabløse i at kue dem med Magt. — C.s Søn, Antoine C. de Gebelin (f. 1725, d. 1784 i Paris) ud-gav Faderens »Camisardernes Historie« og var fra 1765 Kirkens Generaldeputerede. Han fær-dedes som anset Videnskabsmand (Hovedværk: *Le monde primitif* 1773—84, et forældet Ar-bejde om Ursproget og Mytologierne) i Paris's fine Selskab og talte sine Trosfællers Sag (E. Hugues, A. C., Paris 1872; E. Combe, A. C. et ses sermons, Lausanne 1896). J. O. A.

Courtenay, William, en yngre Søn af Greven af Devonshire og paa mødrene Side i Slægt med Kong Edvard I, blev 1370 viet til Biskop af Hereford; 1375 blev han flyttet til London, 1381 blev han Ærkebiskop af Canterbury. Han døde 31. Juli 1396. Det var rimeligvis paa hans Tilskyndelse, at Wyclif 1377 blev stævnet for *convocation*, og han var ogsaa som Ærke-biskop en af Wyclifs ivrigste Modstandere. En kirkelig Notabelforsamling, der i Maj 1382 under hans Forsæde samledes i Dominikaner-klostret i London (»Jordskælvs-Konciliet«), for-dømte 10 af Wyclifs Sætninger som kætterske og 14 som vildfarende, og senere fik W. C. ved Overhusets Hjælp Oxford-Universitetet til at udjage alle Wyclifiter og opsøge og til-integtere alle wyclifitiske Skrifter.

Cousin, Victor, fr. Filosof og Prædagog, blev født i Paris 28. Nov. 1792. Han var Eklektiker, havde hentet mest fra Maine de Biran, Ampère, Royer Collard, Schelling og Hegel, og stod i personlig Forbindelse med den sidste. Med enestaaende Veltalenhed og for talrige og begejstrede Tilhørere holdt han Forelæsninger ved Sorbonnen over Filos.s Historie og over den hegelske Filos. Efter Juli-Revolutionen kom han til at spille en fremtrædende Rolle i det offentlige Liv; han blev Medlem af *Con-seil royal de l'instruction publique*, Direktør for *École normale* og 1840 Undervisningsminister. Den sidste Stilling beklædte han kun i 8 Maaneder, men disse brugte han til meget aktivt at gribe ordnende ind i Frankrigs Opdragelsesvæsen. Efter Revolutionen 1848 trak han sig tilbage til Privatlivet og brugte saa sine Kræfter til Forf. virksomhed. Han døde i Cannes 13. Januar 1867.

C. var ingen Kr., men som Idealist betragtede han dog den kr. Religion med Ærbødighed; for ham var Filos. og Religionen to uadeltlige Søstre, af hvilke den første mildt opdrager den sidste fra Symbolernes Halvlys til den rene og billedfri Sandheds fulde Dagslys. Deraf kom det, at han, som Leder af Undervisnings-væsenet, paa den ene Side kraftigt afviste Gejst-lighedens Forsøg paa at bemægtige sig og be-herske Skolerne, men paa den anden Side ikke tillod, at nogen irreligiøs Paavirkning fandt Sted inden for disse. C. har forfattet talrige Skrifter; som det vigtigste af disse nævne vi: *Du vrai, du beau et du bien*, desuden: *Frag-ments philosophiques, Instruction publique, Le-*

cons sur la philos. de Kant; i mange Skrifter behandler han Filos.s Historie; han har oversat Platon, udgivet Descartes og skrevet adskillige Monografier over fremragende franske Kvinder i 17. Aarh. F. L. Ø.

Constant, Pierre, Mauriner, f. i Compiègne 30. April 1654, gik først i Skole hos Jesuiterne. 1672 blev han i Reims optagen i Benedictiner-Ordenen, og efter Studier der og i Soissons blev han kaldet til St. Germain des Prés for at arbejde med paa den nye Udg. af Augustins Skrifter. Senere udgav han Hilarius af Poitiers's Værker (Paris 1687—93). Da dette Arbejde var til Ende, blev han Prior i Nogent ved Coucy, men blev 1696 kaldt tilbage til Paris for at tage Del i Maurinernes Udg. af Farebogen og i Udarbejdelsen af Registret til Augustins Skrifter. Hans sidste store Værk var første Bind af en Udg. af de rom. Pavers Breve fra Clemens til Innocentius III; dette Bind, der meddeler Pavebreve indtil 440, alle ledsagede af lærde Indledning og Noter, udkom i Paris 1721. 18. Okt. s. A. døde han.

Covenant er Navnet paa de Pagter, som de skotske Presbyterianere i 16. og 17. Aarh. sluttede til Forsvar for deres Bekendelse. Ved det første C. afsvor protest. sindede adelige 3. Dec. 1557 Papismen og lovede at ofre Liv og Blod for Evangeliet. 31. Maj 1559 undertegnede de protest. Lorder i Perth et lignende C. Denne Sammenslutning forberedte den presbyterianske K.s Grundlæggelse 1560. 1580 sluttede Jakob VI et C. med Folket, hvorved begge Parter forpligtede sig til at opretholde Landets K., og dette C. fornyedes 1590. Da Jakob, og endnu mere Karl I, alligevel indførte Anglikanismen, samlede Presbyterianerne sig til Forsvar for deres Folkekirke; i et Antal af 60,000 mødte de 28. Febr. 1638 ved Fransiskanerkirken i Edinburgh og vedtog det store C., som er optaget iblandt den skotske K.s symbolske Bøger. Et C., som Skotterne 1642 sluttede med Parlamentet, fik kun ringe Betydning, da Independenterne snart tog Magten. Covenanten kaldtes det Parti, som under Karl II kæmpede for den presbyterianske Bekendelse. C. E. F.

Cowley-Fædrene ere et eng. Broderskab (*Order of St. John the Divine*), der o. 1860 blev stiftet i Cowley ved Oxford. Det giver sig navnlig af med Missionsprædiken og har sendt Medlemmer til de forenede Stater og Indien.

Cox. 1) **Richard C.**, eng. Biskop, f. 1499, studerede i Cambridge og blev tidlig greben af den luth. Ref. Han var Edvard VI's Lærer, og da den unge Fyrste kom paa Tronen, fik C. høje Stillinger og stor Indflydelse. Under Maria den blodige var han en Tid fængslet, men rejste derpaa til Fastlandet og blev et mægtigt Medlem af Flygtningemenigheden i Frankfurt (se Art. Knox, John). Under Elisabeth blev C. 1559 af Ærkebiskop Parker viet til Biskop af Ely. Han døde 22. Juli 1581. C. (og Taylor) havde en væsentlig Del i Udarbejdelsen af Edvard VI's anden Udg. af *Common Prayer Book*; under Elisabeth forsvarede han Præsternes Ægteskab over for Dronningen, som helst havde villet forbyde dette, og han skrev Fortalen til den nye Homilibog. — 2) Sa-

muël C., eng. Baptist, f. nærvæd London 19. April 1826, studerede i Baptisternes Præsteskole i Stepney ved London. Da Studierne vare til Ende, blev han Præst for forskl. Baptistmenigheder, sidst (1863—88) i Nottingham. 1873 var han Præsident for General-Baptisternes eng. Association; 1875 begyndte han Udgivelsen af Maanedsskriftet *The Expositor*, som han redigerede indtil 1884. 1882 modtog han den teol. Doktorgrad fra St. Andrews. Han døde 29. Marts 1893 i London. Han har skrevet forskl. større og mindre ekseget. Arbejder.

Cramer. 1) **Jacobus C.**, nederl. Teolog, er født i Rotterdam 24. Dec. 1833. 1858 fik han Ansættelse ved Missionsselskabet i Rotterdam; 1859 blev han ref. Præst i Oude Wetering, 1862 i Charlois og 1866 i Amsterdam. 1876 blev han Prof. i kr. Religionshistorie og kr. Literatur i Groningen og 1884 forflyttet til Utrecht. Han vandt 1858 Doktorgraden ved en Afhdl. om Arianismen, og 1883 fik han Haager-Selskabets Pris for et Skrift om Alexander Vinet som Moralist og Apologet. Sammen med G. H. Lamers udgav han *Nieuwe Bijdragen v. godgeleerdheid en wijsbegeerte*. —

2) **Johann Andreas C.**, Søn af en sachsisk Landsbypræst, er født 27. Jan. 1723. Efter at han som Præst paa forskellige Steder i Tyskland havde vundet Ry som Prædikant, fik Klopstock sin Ven Bernstorff til at foranledige ham indkaldt til København 1751, og 1754 udnævntes han til tysk Hofpræst. 1765 blev han tillige Professor i Teologi. Han hørte i København til den Kreds af Udlændinge, der havde sit Midtpunkt i det Bernstorffske Hus. Disse Mænd blev ikke danske i den Forstand, at de opgav deres eget Sprog, men de havde en oprigtig Kærlighed til Landet. C. udgav et Tidsskrift »Der nordische Aufseher«, i hvilket han ogsaa henledte Opmærksomheden paa danske Arbejder, som Tullins »Majdagene«. — Som Teolog var det nærmest hans Opgave at bringe den da gængse almindelig europæiske Oplysning til Anerkendelse ved Københavns gammeldags Universitet. Han vilde egentlig mægle mellem de saakaldte Fritænkere og den gamle Teologi, idet han bestandig fremhævede Biblens moralske Betydning og æstetiske Værd. Dette fremkaldte Indsigelser fra Prof. P. Holm, men C. gik af Vejen for Striden. — Som Prædikant talte C. dristigt mod de løse Sæder ved Hoffet i Christian VII's første Aar. Da Struensee forsøgte at reducere Embedsmændenes Antal, afskedigedes han 1771, hvorefter han blev Superintendent i Lübeck. Men da A. P. Bernstorff var bleven dansk Minister, og hele Holsten samledes under Danmarks Krone, ansattes han 1774 som Prokansler og Prof. theol. i Kiel, hvor han fik stor Del i Universitetets Omorganisation. Han fortsatte sine Bestræbelser for at lede nye aandelige Strømme ind over den danske Stat og oprettede et Pastoralseminarium. Alt i Lübeck havde han skrevet en ny Katekisme, nu samlede han en Psalmebog, af hvis Psalmer o. 250 vare af ham selv. Begge disse Bøger, der vidnede om, at Rationalismen med Aarene havde vundet mere Herredømme over ham, indførtes i Hertugdømmene i Skoler og Kirker. C., der 1784 udnævntes til Kansler, døde 11. Juni 1788. — Det var ikke blot, medens

han opholdt sig i København, at han havde betydelig Indflydelse paa mange i Danmark. En af hans Disciple var Biskop P. O. Boisen, der kaldte ham sin aandelige Fader og takkede ham, fordi han havde tændt »den virksomste Gavnelyst i hans Hjerte«. Denne Gavnelyst opfyldte ogsaa C. selv, til han kastedes paa det lange og smertelige Dødsleje. L. K. — 3) Michael John C., metodistisk Teolog og Gesandt, er født i Schaffhausen 6. Febr. 1835. 1847 kom han til Nord-Amerika, hvor han studerede ved Wesleyanernes Universitet i Ohio, og 1860 blev han Metodistpræst i Cincinnati. 1867 blev han sendt til Leipzig som amerik. Konsul, og dér og i Berlin fortsatte han sine teol. Studier. 1870, efter at hans Svoger, General Grant, var bleven Præsident, kom han til Kbhvn som nordamerik. Gesandt og var dér til 1881. Ved Indvielsen af Metodistkirken i Rigsgade i Kbhvn talte ogsaa han, og han var i det hele et meget virksomt Medlem af den københavnske Metodist-Menighed. 1881 blev han Nord-Amerikas Gesandt i Bern, men 1885 vendte han tilbage til Amerika som Prof. i systematisk Teol. ved den teol. Skole i Boston. Han har skrevet teol. Afhandlinger i forskl. metodistiske Tidsskrifter.

Cranach, Lucas, tysk Kunstner, f. 1472 i Kronach ved Bamberg, blev 1504 Kurfyrst Frederik den vises Hofmaler i Wittenberg. Hos Sachserne og deres Naboer, som intet Side-stykke havde til det rige Kunstliv i Schwaben og Franken, og hvis Kunstforstand gennemgaende var uudviklet, nød den flittige og alsidige Mester stor Anseelse. Hans Værksted paatog sig med lige stor Samvittighedsfuldhed Leverancen af relig. Billeder og Staffelitsykker, hvis Indhold imødekom Datidens Kærlighed til antike Emner (Venus og Amor, Apollo og Diana, Paris's Dom, Lucretia osv.) og Allegorier (Ungdomsbrønden), som af malede Vaaben-skjolde og ligefremt Haandværksarbejde. Kurfyrsten skænkede C. et Vaabenmærke (en kronet Slange), der gjorde ham »turnierfähig«. Wittenberg valgte ham til Borgmester, og med Universitetslærerne der stod C. paa fortrolig Fod. Da Christian II 1528 var i Byen, boede han hos C., og C. var, som et af det wittenbergske Borgerskabs mest ansatte Medlemmer og en af Katharina von Boras nærmeste Venner, et af de faa Vidner ved Luthers Giftermaal (13. Juni 1525).

C. var en foretagsom Mand, der, foruden sit egentlige Kald, kunde passe en Bog- og Papirhandel og drive et Apotek. Hans kunstneriske Begavelse, der ikke stod paa Højde med den Frejdighed, hvormed han behandlede alle mulige Emner, lægger sig dygtigst for Dagen i hans karakteristiske Portrætter (f. E. af Reformatorerne; bl. a. af Luther som Munk og som Junker Georg), men iøvrigt have de mange Billeder, der under hans Navn og Mærke findes i Samlinger og Kirker, højest forskellig Værdi; i Reglen er hverken Tegning, Kolorit eller Komposition ulastelig, men de vise ofte en frisk Naturopfattelse og en vis gemytlig Elskværdighed, der bøder paa Manglen af Adel og Værdighed. Man har kaldt C., hvis Kunst vidner om ægte tysk Folkeejendommelighed, »Malerkunstens Hans Sachs«

(Kugler). Sine Emner gentog C. hyppig (Adam og Eva, Judit, Kristus og Ægteskabsbrydersken, Kristus som Smertens Mand), og Figurernes Træk og Dragter have en trættende Ensformighed. Interessantest ere de Arbejder, der skyldes hans Forhold til Reformatorerne. Vel ejede C. ikke en Genialitet, der kunde skabe Værker, hvori det nyvakte evang. Trosliv fik et storlaaet og gribeende kunstnerisk Udtryk, men han har sikkert, ved hvad han ydede, bidraget til at befæste Reformatorernes Agtelse for Kunsten som en guddommelig Gave — et vigtigt Forhold for vor Kirkeafdeling. Disse Værkers Værdi er dog fortrinsvis historisk og pædagogisk, og de røbe vel meget Formaalet: at skulle gøre Propaganda for de Tanker, der fremsattes i Wittenberg; de skildre Modsætningen mellem Lov og Naade, Syndefald og Forløsning og indskarpe Retfærdiggørelseslæren (Kobberslangen i Ørkenen); de afbilde Nadver, Skriftemaal, Daab og Prædiken under de forandrede Former, ofte med Reformatorerne som de handlende (Alterbilleder i Schneeberg, Meissen, Sognekirken i Wittenberg); fuldstændigst gengives de luth. Tanker paa Altertavlen i Sognekirken i Weimar, C.s Hovedværk (fuldendt 1553 af Sennen). Dog vedblev C. at udføre rom.-kat. Alterbilleder. Et sikkert og godt Greb paa folkelig Kunst vise hans mange Træsnit (Portrætter af Reformatorerne, *Passionale Christi et Antichristi* 1521, »Papstesel« 1523, »Papsthum« 1545 osv.), hvis Polemik mod det romerske ikke altid var den fineste, hvorfor selv Luther kaldte ham en »grov Maler«. C.s Troskab mod det kurfyrstelige Hus fik et smukt Udtryk, da han 1550 fulgte Johann Friedrich i Fængsel. Han døde 16. Okt. 1553 ved dennes Hof i Weimar. — Hans Søn, Lucas C. (f. 1515, d. som Borgmester i Wittenberg 1586), arvede en Del af Faderens Evner (Kristi Daab, 1560, i Wittenberg; hl. Nadver med Portrætter af Reformatorerne, 1565, i Dessau; Herrens Vinbjerg, dyrket af Reformatorerne, 1569, i Wittenberg). J. O. A.

Cranmer, Thomas, f. 2. Juli 1489, studerede i Cambridge, blev 1515 Fellow, opgav paa Grund af Ægteskab denne Stilling, men traadte igen ind i den, da hans Hustru døde, blev 1523 præsteviet og snart efter Doktor i Teol. Han var en ædel, men svag Karakter og blev et Redskab for Henrik VIII i hans Ægteskabsaffærer. 1530 fulgte han med en Sendefærd til Kejseren og Paven, 1532 blev han atter sendt til Tyskland, hvor han ægtede en Niece af Osiander, og 1533 blev han mod sin Vilje sat paa Ærkestolen i Canterbury. Han erklærede Kongens Ægteskab med Katharina for ugyldigt og godkendte hans Ægteskab med Anna Boleyn; men 3 Aar efter erklærede han ogsaa dette for ugyldigt. Saaledes var han Kongens villige Tjener endog ved hans senere Ægteskaber. C. støttede Henrik VIII, da han 1534 løsev den eng. K. fra Pavedømmet og derefter indførte en lempelig Reformation (se anglikansk Kirke); Ophævelsen af Klostrene var ikke hans, men Th. Cromwells Værk. Da Kongen ved »Blodartiklerne« af 1539 standsede Reformværket, holdt C. igen; disse Artikler nødte ham til at sende Hustru og Børn til Tyskland. C. stræbte altid at modvirke

Henrik VIII's Grusomhed; saaledes søgte han at frelse Anna Boleyn, Catharina Howard, Th. Cromwell og mange andre fra Døden. Han vilde nødvendigdomfælde nogen for Kætteri, men var et Redskab i andres Hænder, hvorfor det hed: »Gør Canterburys Ærkebiskop Uret, saa bliver han din Ven til evig Tid« (Shakspeares Henrik VIII, V Akt). Kongen holdt ham paa Afstand, men ærede ham og holdt sin Haand over ham, hver Gang hans Fjender vilde styrte ham. Ifølge Henrik VIII's Testamente blev C. Formynder for den mindreaarige Edvard VI, og han gennemførte nu den Reformation, han i mange Aar havde forberedt (se anglikansk K.). Han var i Beg. af sin reformatoriske Virksomhed nærmest Lutheraner, svingede derefter over i calvinsk Retning, men indtog tilsidst en Mellemstilling, og denne hans Udvikling afsatte sine Spor i den eng. Ref. Kort efter Marias Tronbestigelse blev han ført som Fange til Tower og herfra til Oxford, hvor hans Sag blev undersøgt, og han blev som Kætter dømt til Døden. Efter lang Vægning lod han sig overtale til at tilbagekalde sin protestantiske Lære, men da han 21. Marts 1556 blev brændt, bad han Gud om Tilgivelse derfor og gik frimodig i Døden, idet han først lod den højre Haand brænde, fordi den havde skrevet Genkaldelsen (A. J. Mason, Th. C., London 1898). C. E. F.

Crantz, Albert, se Krantz.

Cranz, David, f. 1723 i Naugard i Pommern, var en Tid Skriver hos Zinzendorf og blev derpaa sendt til Grønland. Efter sin Hjemkomst blev han Præst, først i Rixdorf (1766), derpaa i Gnadenfrei i Schlesien (1771); han døde 6. Juni 1777. Han har forfattet en »Historie von Grönland« (I—II, Barby 1765, med Fortsættelse 1771), der er meget partisk og ser alt fra et herrnhutisk Standpunkt, samt en »Alte und neue Brüderhistorie« (Barby 1772, overs. paa Dansk s. A.).

Crassellius, Bartholomæus, Psalmedigter, f. 21. Febr. 1677, blev Præst i Nidda 1701 og i Düsseldorf 1708. Som en ivrig Discipel af Francke søgte han at vække aandeligt Liv i Menigheden; men da han før uklogt frem og fra Prædikestolen kom med personlige Angreb paa denne og hin, blev han 1715 suspenderet og maatte love at holde sin Lidenskabelighed i Tømme. D. 10. Nov. 1724. Den af Brorson oversatte Psalme: »Dig, dig, min Herre vil jeg prise« er af ham. Lige saa (efter Jodocus van Lodensteins hollandske Original) den i Pontoppidans Psalmebog 1740 optagne »Heligste Jesu, Helligheds Kilde«. Han skal ogsaa have forfattet V. 1—3 og 5—8 af den af H. A. Brorson oversatte Psalme: »Min Jesus, han er min Begyndelse og Ende; det 4. Vers er derimod af Johann Heermann. J. N. S.

Creatianisme er Navnet paa en særegen Teori, der søger at forklare, hvorledes de enkelte Menneskesjæle blive til. Allerede Origenes angiver 3 Forklaringsmaader, som her kunne følges: den præeksistentianske, den traducianske og den creatianske. Den sidste gaar ud paa, at medens de enkelte Menneskelegemer avles paa naturlig Maade, saa opstaar Sjælen ved en direkte Skaberakt fra Guds Side; naar Spiren til det enkelte Legeme i Modersliv er

given, følger Gud paa Foranledning heraf en Menneskesjæl hertil. Der bliver saaledes ikke nogen direkte Forbindelse mellem de enkelte Mennesker i sjælelig, men kun i legemlig Henseende. Denne Teori blev efterhaanden herskende i Oldtidskirken, saavel i den græske Kirke, hvor den fortrængte den tidligere raadende Præeksistentsteori, som i den vesterlandske Kirke, hvor det af Hieronymus og Leo den store betegnes som en almindelig kirkelig Antagelse, at Gud daglig tilvirker Sjæle (jfr. Joh. 5, 27). Vistnok gaar Tertullians Tanker i traduciansk Retning, men selv Augustin følger ham ikke her, skønt det ud fra hans Arvesyndslære vil kunde ventes. Der foreligger en Udtalelse af Augustin, som gaar ud paa, at han staar tvivlraadig overfor, hvilken Forklaring han skal vælge, enten den, hvorefter Sjælen ligesom Legemet er smittet ved Urenhed fra Udspringet af (den traducianske), eller den, hvorefter Sjælen først bliver smittet ved Berøringen med Legemet (den creatianske). Men den Vægt, som Augustin lægger paa Kødslysten som Grundsynden, viser dog, at han nærmest hælder til den creatianske Betragtning. Det er ogsaa denne, som blev antaget af Skolastikken og den rom.-kat. Kirkelære; den stærke Fremhævelse af Sanselighedens Moment i Synden, som altid har været ejendommeligt for den rom.-kat. Kirke, peger i denne Retning. Men ogsaa de fleste ældre Teologer i den reformerte Kirke hylde den creatianske Forklaring, omend af anden Grund end de rom. Katoliker; at var særlig den Maade, paa hvilken her den enkelte Menneskesjæl efter sin Opstaaen blev sat i et direkte Afhængighedsforhold til Gud, der tiltalte den reformerte Bevidsthed. Kun de lutherske Teologer sluttede sig overvejende til Traducianismen. Hvad der i Modsætning til denne sikkert er Creatianismens Fortrin, er den Forstaelse, som den medfører af det ejendommeligt nye og originale ved hvert enkelt Menneske; dette synes nemlig kun at kunne forklares ved en selvstændig Skaberakt for hvert Menneskes Vedkommende. Det er af den Grund, at denne Teori er bleven gjort gældende ved Siden af Traducianismen af nyere lutherske Teologer som I. A. Dorner og Martensen. Hvad man altid har bebrejdet den, er, at den sønderriver Slægtsenheden og kun ufuldkomment forklarer Arvelighedens, særlig Arvesyndens Kendsgerning. At det hele her omhandlede Spørgsmaal ligger udenfor Teologien, er vel den almindelige Betragtning i Nutiden, og dette har selv enkelte mellem de ældre forstaaet, saaledes J. Gerhard, der siger: vi overlade Undersøgelsen om Forplantelsens Art til Filosoferne, da det ikke er os klart, at den er fremstillet i den hellige Skrift (se Præeksistens og Traducianisme). F. C. K.

Credentsbord er Navn paa et lille Bord, der i rom.-kat. Kirker opstilles i Nærh. af Altret, i Reglen paa Epistolsiden. Paa C. staar som oftest, foruden Kalken, Messekanden og de andre ved Nadveren brugelige Kar, et Kruccifix og 2 Lys; det er dækket med en stor hvid Dug, der naar ned til Kirkegulvet. Hvis det er en Biskop, der læser Messe, bruges ofte 2 saadanne Borde, det ene til Kalken og Messekanden, det andet til Messebogen, Vandbækkenet og andre liturg. Genstande. — Et lig-

nende Bord (πρόθρονος »Skuebrødsbordet«) findes ogsaa i Koret i gr.-kat. Kirker, og paa det henhæftes ved Gudstjenestens Begyndelse de hl. Kar og de hl. Gaver.

Credner, Karl August, protest. Teolog, f. 10. Jan. 1797, begyndte 1829 som Privatdocent Forelæsninger i Jena, blev 1830 *Prof. extraord.* i Teol. dér, 1832 *Prof. ord.* i Giessen, og dér døde han 16. Juli 1857. Han har navnlig gjort sig bekendt ved »Beiträge zur Einleitung in die bibl. Schriften« I—II (Halle 1832. 38), ved Udgivelsen af Landgrev Philipps »Hessische Kirchenreformations-Ordnung« (Giessen 1852) og ved forskl. teol. Stridsskrifter. Efter hans Død udgav G. Volkmar hans »Gesch. des neuestl. Kanon« (Berlin 1860). Jvfr. W. Baldensperger, K. A. C., sein Leben und seine Theol. (Leipz. 1892).

Credo (jeg tror) bruges til Betegnelse: 1) af den apostolske Trosbekendelse; 2) af den nikænsk-konstantinopolitanske Lærebekendelse, der lyder i enhver rom.-kat. Messe og, som Trospsalme (»Vi tro, vi alle tro paa Gud«), ofte ogsaa ved luth. Gudstjenester.

Creighton, Mandell, eng. Biskop, er født i Carlisle 5. Juli 1843. Efter at have studeret i Oxford blev han Fellow i Merton College dér; 1873 blev han præsteviet, 1879 *rural dean* af Alnwick, 1882, da Bisped. Newcastle blev oprettet, Æres-Kannik af Newcastle og eksaminerende Kapellan hos den nye Biskop. 1884 blev han Dixie-Professor i Kirkehist. i Cambridge og Fellow af Emanuel College dér. 1886—90 var han eksaminerende Kapellan hos Biskoppen af Worcester; 1886 repræsenterede han Emanuel College ved det amerik. Harvard College's 250. Aarsfest. 1889 blev han Æres-Fellow af Merton College, 1890 udnævntes han til Kannik i Windsor, men før sin Installation blev han valgt til Biskop af Peterborough og bispeviet 1891. 1893 var han *Hulsean Lecturer* i Cambridge (*On Persecution and Tolerance*), 1895 *Rede Lecturer* sammesteds (*The Early Renaissance in England*), og 1896 holdt han *Romanes*-Forelæsningen i Oxford. 1. Nov. 1896 ombyttede han Peterborough med Bispstolen i London. Ved Kejseren af Ruslands Kroning i Moskva repræsenterede han den eng. Kirke. C. er en fremragende Kirkehistoriker, der navnlig er bekendt ved et stort kirkehistorisk Arbejde: *Hist. of the Papacy during the Period of the Reformation* I—V (2. Udg. i 6. Bd., 1896 f.), han har ogsaa 1886 grundlagt *The Historical Review*, som han ledede til 1891.

Crell, se Krell.

Cremer, August Hermann, protest. Teolog, f. i Unna i Westfalen 18. Okt. 1834, blev 1859 Præst i Ostönnen i Westfalen, 1870 *Prof. ord.* i Teol. og Præst ved Mariakirken i Greifswald. Han er navnlig kendt ved sin »Bibl.-theol. Wörterbuch der neuestl. Gräcität« (8. Udg. 1895). Sammen med A. Schlatter begyndte han 1897 Udgivelsen af »Beiträge zur christl. Theologie«, og i 1. Bd. af dette Tidsskrift har han skrevet en Afhdl. om Guds Egenskaber. Han tog ogsaa (1892) Del i Striden om den ap. Trosbekendelse.

Crescens (2. Tim. 4, 10) var hos Paulus i Rom under dennes andet Fangenskab, drog derfra til Galatien. Herudfra har Sagnet gjort

ham til Galatiens Evangelist. En senere Form af Sagnet sætter Gallien i Steden for Galatien.

Cresconius var en afrik. Biskop, der o. 690 omarbejdede den dionysiske Codex (se Dionysius) til en *Concordia canonum*, der blev indledet med en kort Indholdsangivelse (*Breviatio canonum*).

Crétineau-Joly, Jacques-Augustin-Marie, rom.-kat. Historieskriver, »Vildsvinet fra Vendée«, blev født i Fontenay-le-Comte i Vendée 23. Sept. 1803. Efter en længere journalistisk Virksomhed i Legitimisternes Tjeneste begyndte han at udgive Skildringer af Vendées og Vendéer-Krigens Historie. Hans Hovedværk er *Hist. relig., polit. et littéraire de la Compagnie de Jésus* (I—VI, 3. Udg. Paris 1859), men han er ogsaa bekendt ved forskl. Arbejder om Pave Clemens XIV, ved Skriftet *L'église en face de la Révolution* (I—II, Paris 1859) og ved Udgivelsen af Consalvis Memoirer (I—II, 2. Udg., Paris 1866; om hans Virksomhed som Udgifter af disse se A. von Druffel i *Hist. Zeitschr.* 1864). Han døde 1. Jan. 1875 (U. Maynard, J. C.-J., sa vie polit., relig. et littéraire, Paris 1875).

Creuciger, se Cruciger.

Creutz, Karl, finsk Greve, en af Pietismens Ledere i Tobolsk, f. 10. Juli 1685, tjente som Sv. Kaptejn, da han blev tagen til Fange ved Poltava. Han blev ført til Tobolsk, hvor han og flere andre Officerer udøvede en mærkelig Indflydelse paa de fangnes aandelige Liv. En stor Vækkelse begyndte, Skoler blev anlagte, selv et luth. Konsistorium indrettedes. Allerede 1713 blev C. dog flyttet til Galitsch, hvorfra han 1722 kom hjem og blev Major. 1736 tog han sin Afsked og boede derefter paa sine Ejendomme i Øster-Nyland, der blev Hjem for varm og levende Krdm. Her fik Abr. Achrenius d. ældre sin relig. Vækkelse, og gennem C. staar den finske Pietisme i det 18. Aarh. i Forbindelse med den relig. Bevægelse i Tobolsk. C. døde 20. April 1740. Hans Son med Barbro Wrede var den berømte Digter, Ambassador og Rigsraad, Gustaf Filip C. (1731—85), i hvis Poesis blide Toner en elegisk Stemning og en mild, inderlig Følelse er den ægte finske Grundklang.

A. N.

Creutzberg, Amadeus, er det Navn, hvormed Philipp Balthasar Sinold (von Schütz) oftere kaldte sig i sine Skrifter. Han blev født 5. Maj 1657, studerede Retsvidenskab i Jena, stod en Tid i italiensk Krigstjeneste og indtog siden forskl. Stillinger i sit Fædreland, indtil han 1727 blev Gehejmerråd i Laubach. Her døde han 6. Marts 1742. Han udgav flere Andagtsbøger, og af hans Psalmer har Pontoppidan indlemmet en i sin Psalmebog (Nr. 429), medens en anden er oversat af N. Brorson: »Den, som der vinder, skal æde de søde«, hvoraf Nr. 551 i Landstads Psalmebog er dattet.

J. N. S.

Creutziger, se Cruciger.

Crispinus. 1) C. og Crispinianus hed 2 fornemme unge Romere, der skulle have lidt Martyr døden o. 287. Legenden fortæller, at de slog sig ned i Soissons for at virke for Udbredelsen af deres kr. Tro, og at de dér om Natten arbejdede som Skomagere, indtil de begge blev Martyrer efter frygtelige Pinsler. De solgte deres Arbejde meget billigt; derfor

hed det sig, at de havde stjalet Læderet. Disse 2 Martyrer bleve Skomagernes Helgener; 25. Okt. er deres Helgendag. — 2) **C. af Pavia**, Paviass næstførste Biskop, d. 465, var en Forkæmper for Ortodoksien over for Evtuckyanismen (se Evtukes). — 3) **C. af Viterbo**, f. i Viterbo 13. Nov. 1668, d. 19. Maj 1750, var Lægbroder i sin Fødebyss Capucinerkloster. Han stod i stort Ry for sin Helighed og blev 26. Aug. 1806 af Pius VII optagen bl. de salige.

Crispus, se Krispos.

Cromwell. 1) **Oliver C.**, blev født 25. April 1599 i Huntingdon, hvor hans Familie, der hørte til Landadelen, havde sin Ejendom. Baade i Skolen og ved Sidney Sussex College i Cambridge var han under en puritansk Paa-virkning, der blev bestemmende for hans Liv. Ved Faderens Død forlod han Universitetet for at overtage Godset, dog studerede han en Tid Jura i London og ægtede der Elisabet Bourchier. I Huntingdon gennemgik han svære indre Kampe, der modnede ham til den offentlige Virksomhed, han 1628 begyndte som sin Fødebyss Repræsentant i Parlamentet. Det er betegnende, at han i sin Jomfrutale krævede Prædikefrihed for Puritanerne. Mens han fra 1630 levede i St. Ives, fra 1636 i Ely, rejstes Bevægelsen mod Karl I's Enevælde. 1640 blev han valgt for Cambridge, først til »det kortere, derefter til »det lange« Parlament. Da Borgerkrigen brød ud 1642, traadte han ind i Parlamentets Hær som Kaptajn og blev hurtig General. De store Sejre skyldtes hans Soldater, Independenterne, men Flertallet i Parlamentet og en Del af Hæren var presbyteriansk; 1643 havde Parlamentet afskaffet Bispedømmet og indført den presbyterianske Kirkeforfatning. Forgæves søgte C. at holde de to Partier sammen; Parlamentet forenede sig med Kongen imod Hæren, og støtted til denne lod C. 1649 Kongen henrette. Efter Republikens Indførelse kuede han med Streng-hed Oprøret i Irland (Blodbadet ved Drogheda), slog Skotterne og oprev den kgl. Hær. 1653 opløste han det lange Parlament og indkaldte 140 Mænd (Barbones Parlament), som skulde give en Forfatning. Da Forsøget mislykkedes, udnævnte Officererne C. til Lord-Protektor og stillede ved hans Side et Statsraad og et Parla-ment. Efter henvend 5 Aars Regering døde C. 3. Sept. 1658; han blev begravet mellem Konge-erne i Westminster Abbedi, men efter Re-staurationen blev hans Lig taget op og brændt.

C. blev tidligere uden videre betragtet som en Fanatiker, Usurpator og Tyran, men gennem hans af Carlyle udgivne Breve og Taler have vi lært ham at kende som en storslaet religiøs Personlighed, og Gardiners Værker om Englands Hist. i 17. Aarh. have tillige godt-gjort, at han, trods sine Fejl, var en genial Hærfører og Statsmand. Man kan kun ud fra hans religiøse Aandsform forstaa hans Liv og Gerning. »C. var ikke blot en religiøs Mand, men en Mand, for hvem hans Religion var alt« (Horton). I en Tid, da Enevælden truede Folkets Liv, satte han alt ind paa Frihedens Idé, og hans Karakters Styrke viser sig i den Energi og Konsekvens, hvormed han kæmpede for sit Ideal. Som Officer reformerede han sin Troppeafdeling efter glost. Forbilleder;

den skulde kun bestaa af gudfrygtige Mænd, som troede paa hans Sag. Ved Bøn og Læsning i Biblen beredte han sig til Kamp; hans Sjæl var fyldt af Ord som Ps. 110, 5—7. Han betragtede sig som et Redskab i Guds Haand; med profetisk Myndighed uddelte han sine Ordre som guddommelige Befalinger, og hans Soldater adlede under Psalmesang. Han ønskede ikke Kongens Død, men gjorde for at frelse hans Liv, hvad han kunde, uden at svigte sit For-maal. Da Kongen ikke vilde bøje sig, betød det for C., at han ikke vilde fries fra Døden. Henrettelsen var i C.s Øjne en uafvendelig Gudsdom, og han fortrød derfor aldrig, at han havde fuldført den. Ligeledes handlede han ved Drogheda med velberaad Hu for at give Oprørerne et afskrækkende Eksempel. Som Protektor formaaede han ikke at gennemføre sine independentiske Ideer, hæmmet som han var, fra den ene Side af de kongeligsindedes Reaktion, fra den anden af Sværmernes Radikalisme; hans Regering var dog baaret af de samme relig. Grundsætninger, han tidligere havde fulgt, men viser os tillige nye Sider af hans Geni. Som en Ven af Videnskaben støttede han Universiteterne, og han var ligeledes Kunstens Beskytter. Fremfor alt forstod han gennem sine Gesandter at skaffe England større Indflydelse i Udlandet, hvorved han i høj Grad styrkede Rigets Magt. Han vægrede sig ved at lade sig krone, men den relig. Aandsmyndighed gav hans Person den fornødne kgl. Værdighed.

C.s Storhed som Karakter beroede paa hans ildfulde Troskraft; hans Begrænsning betegnes ved det glost. Præg, hans Krdm. bar. Han begik store Fejl; han kunde være vilkaarlig, haard, grusom. Men der er ingen Grund til at tvivle om, at han handlede i god Tro, overbevist om sit guddommelige Kald. Ogsaa i sit private Liv viste han sig som en oprigtig Kr.; han var en god Ægtemand og Fader og kunde lægge dyb Medfølelse for Dagen overfor andre. Hvad Karl I's Henrettelse angaar, maa det tages i Betragtning, hvorledes Kongen havde krænket Landets Forfatning, og C.s Streng-hed ved Drogheda maa ses paa Baggrund af de rom. Katolikers langt større Myrderier. Ansaret maa tilbørligt fordeles, for at der kan føldes en retfærdig Dom om den store Independent; der har bidraget mere end nogen anden Statsmand til at sikre Storbritannien borgerlig og kirkelig Frihed (Th. Carlyle, *Life and Letters of O. C.*, I—II, 1845; L. v. Ranke, *Englische Geschichte*, I—IX, 1859 fig.; S. R. Gardiner, *Hist. of England from the Accession of James I to the Outbreak of the Great civil War 1603—42*, I—X, 1883—86; *Hist. of the Great civil War 1642—49*, I—III, 1886—91; *Hist. of the Commonwealth and Protectorate 1649—60*, I, 1894; R. F. Horton, *O. C.*, a Study of personal Religion, 1897; R. J. Gardiner, *C.s Place in History*, 1897). *C. E. F.* — 2) **Thomas C.**, Jarl af Essex, skal have været Søn af en Grovsmed i Putney, og i sin tidligste Ungdom skal han have tjent som menig Soldat i Italien. Der-paa kastede han sig over Handelen og opholdt sig en Tidlang som Købmand i Venezia, Antwerpen og Middelburgh i Zeeland. Efter at være vendt hjem til England laante han i

Henrik VIII's Dage ofte fattige Hoffolk Penge, og 1524 kom han i Kard. Wolseys Tjeneste. Wolsey brugte ham til at undertrykke de mindre Klostre og til at anlægge Wolsey-Kollegierne i Ipswich og Oxford. Ved Wolseys Fald (1529) raadede Th. C. Kardinalen til at erhverve sig Venner ved den urette Mammon, og da han paa Wolseys Vegne udførte dette Raad, fik han selv mange Velyndere og banede sig Vej til Kongens Tjeneste. Han tilskyndede Henrik VIII til at erklære sig for K.s Overhoved og til at afgøre Skilsmisssagen for en hjemlig Domstol. Dette Raad fulgte Henrik VIII, og C. blev da først Medlem af *Privy Council*, siden Statssekretær. Som Politiker var Th. C. en Discipel af Machiavelli, og han gjorde alt, hvad han kunde, for at hæve den kgl. Myndighed. Efter at Bruddet med Rom var sket, og Skilsmisssens fuldbrydning, blev Th. C., der i Forvejen var Kansler, Kongens *Vicar-General* i alle kirkl. Sager, og derved fik han stor Indflydelse baade paa verdsl. og relig. Anliggender. Det var hans Opgave at bringe K. til fuldstændig Lydighed mod Kronen. Han behandlede Biskopperne som kgl. Embedsmænd og gik haardt frem mod Præster og Klostre; hans Spioner vare paa Færde alle Vegne, og enhver Modstand (More, Fischer) blev slaet ned. Men Henrik VIII blev tilsidst bange for, at han havde ladet sig drive for vidt, og efter 1539 vaagnede der en rom.-kat. Reaktion, der truede Th. C.s Stilling. Den mægtige Kansler haabede at ride Stormen af ved en dristig udenlandsk Politik. Men medens Henrik VIII satte mest Lid til Alliancen med Frankrig, søgte Th. C. Forbund med de luth. Fyrster i Tyskland, og han drømte en stolt Drøm om, at Frankrig, England og de tyske Lutheranere i Fællesskab skulde knuse Østerrig. Det lykkedes ham at faa Henrik VIII gift med Anna af Cleve, der var en Niece af Kurfyrst Johann Friedrich af Sachsen, Hovedet for det schmal-kaldiske Forbund, og til Løn herfor blev han selv Jarl af Essex. Men Henrik VIII blev snart ked af sin nye Dronning, Frankrig nærmede sig til Kejseren, og de luth. Fyrster gjorde ikke Mine til at gaa virksomt frem. Derved vakttes Henrik VIII's Tvivl om Rigtigheden af Th. C.s Politik, og da Kongen saa, at hans Yndling var ilde lidt af alle, besluttede han sig til at lade ham falde. 10. Juni 1540 blev Th. C. anklaget for Højforræderi og fængslet, og allerede 28. Juli s. A. maatte han bøde med Livet for sin polit. Styrelse. Han har mere end nogen anden Ansvar for Englands Brud med Pavestolen. *Fr. N.*

Crone, Martin Anton Christian, dsk. Præst og hist. Forf., er født 20. Sept. 1817 i Odense. 1834 blev han Student, 1839 teol. Kand., og kort efter en Tidlang Caspar Paludan-Müllers Stedfortræder ved Odense Skole og siden Adjunkt ved denne. 1849 blev han Præst i Herrested paa Fyn. Han har udgivet Mester Jacob Madsens Visitationbog (Odense 1853) og skrevet fl. hist. Afhandlinger.

Crosby, Howard, presbyteriansk Teolog, f. i New York 27. Febr. 1826, blev 1857 Prof. i Græsk ved denne Bys Universitet, senere Prof. i det samme Sprog ved Rutgers College i New Brunswick i New Jersey. 1852—55 var han Præsi-

dent for »unge Mænds Forening« (Y. M. C. A.) i New Brunswick, blev 1861 tillige Præst ved den presbyt. Kirke dér, 1863 Præst ved en presbyt. Kirke i New York. 1870—81 var han Kansler for New Yorks Universitet og i de samme Aar Medlem af den amerik. Komité for Revisionen af N. T. 1880 holdt han *Yale-Lectures* (*The Christian Preacher*).

Crotus Rubianus hed oprindelig Johannes Jäger og var født 1480 af fattige Forældre i Landsbyen Dornheim ved Arnstadt i Thüringen. Navnet R. skulde være en latiniseret Gengivelse af Fødebyens Navn (*rubus*, Brombærbusk, Tornebusk). Hvad Fornavnet skal betyde, vides ikke sikkert; nogle udlæde det af *κροτειν*, klappe, saa at det skulde være en Slags Gengivelse af Navnet »Jäger«. C. R. studerede først skolastisk Teol., men blev i Erfurt greben af Humanismen og traadte i Forbindelse med Erfurts »Poeter«. Ogsaa Luther lærte han at kende i Erfurt. 1517—19 var han i Italien, og paa denne Rejse sendte han Luther opmuntrende Breve og udtalte sin Glæde over, at hans Studiefælle fra Erfurt havde genoplivet »den ægte Fromhed«. Dengang Luther 1521 paa Vejen til Worms kom gennem Erfurt, havde C. R., der da var Universitetets Rektor, beredt ham en festlig Modtagelse, skønt han godt vidste, at slig »Pomp« ikke tiltalte »den fromme Fader«; men Guds Ord, hvis Forkæmper Luther var, maatte æres. 1524 besøgte Melanchthon C. R. i Fulda, og i de følgende Aar opholdt den livlige Humanist sig forskl. Steder i Preussen og Polen. Men 1531 var hans Sympati for Luther og Ref. saa grundigt forvunden, at han slog sig ned i Halle, værnnet af Kurfyrst Albrecht af Mainz, og nu angreb han Ref. som Kilde til alskens Forvirring og Ryggesløshed. Justus Jonas skrev da et bittert Skrift mod ham, og Luther kaldte ham »Dr. Kröte« og »Kardinalen af Mainz's Talterkenslikker«. C. R. er rimeligvis død i Halle 1540.

Crowther, Samuel Adjai, d. 31. Dec. 1891 i Lagos i Vestafrika som Biskop for Niger-Missionen (C. M. S.), var kommen til Sierra Leone som 12 Aars Dreng, bortført fra Hjemmet i Oshogun i Nigerlandet, men befriet ved en engelsk Orlogsmænd. Døbt 1825 blev han uddannet paa Fourah Bay College og 1843 præsteviet i London. Efter at have virket i Yoruba-Missionen fulgte han 1857 med den tredje Niger-Ekspedition for at grundlægge og lede Niger-Missionen og blev bispeviet i Canterbury 1864. Niger-Missionen blomstrede rask op (4200 Kr. i 1888), udelukkende betjent af sorte Præster af Hensyn til det for Europæere dødbringende Klima, men der viste sig Mangler ved deres Karakter og Virksomhed; med al sin personlige Hæderlighed og Fromhed manglede C. Kraft til at gribe ind, hvorfor der maatte sættes engelske Missionærer til Ledelsen. Dette førte til et Skisma med Udtrædelse af en Del sorte Præster og Menigheder, hvilket formærkede den gamle Biskops sidste Dage. Først 1896 blev det bilagt. *V. Sn.*

Cruciger (Creutziger, Creutzinger), Kaspar, f. 1. Jan. 1504 i Leipzig, fik en humanistisk Opdragelse og var, som Student i Leipzig, til Stede ved Disputationen (Juli 1519)

mellem Luther og Eck. Paa Grund af Pesten flygtede han 1521 til Wittenberg og studerede Teol. dér; han sluttede sig især nøje til Melancthon, der lærte ham Hebraisk. 1525 blev C., som ogsaa havde Indsigt i Matematik, Astronomi og Botanik, Rektor og Præst i Magdeburg; 1528 kom han tilbage til Wittenberg som teol. Prof. og Præst ved Slotskirken, 1533 blev han *Dr. theol.* Skont C. var en Del tilbageholden over for Luther, satte denne dog stor Pris paa ham og kaldte ham »en fortræffelig Theologus«. Han var »Refs. Stenograf«, for saa vidt som hans Færdighed i Hurtigskrivning ofte blev brugt til Nedskrivning af Luthers Prædikener og Katederforedrag og ved teol. Forhandlinger. Cordatus (se S. 555) rettede et stærkt Angreb paa C.s Teol., fordi han i en Forelæsning havde sagt, at, skønt Kristus er Aarsagen til vor Retfærdiggørelse (*causa, per quem*), er vor Anger og vort Arbejde dog uæftergivelige Betingelser (*causæ, sine quibus non*) for denne. Efter Cordatus's Angreb fulgte en heftig Strid, som Luther gjorde en Ende paa ved at erklære, at han vel ikke holdt af Paastanden om, at ny Lydighed var nødvendig til Salighed, fordi dette kunde misforstås af den store Hob; men han indrømmede, at den nye Lydighed maatte blive en nødvendig Følge af Retfærdiggørelsen. At C. selv var nidkær for den rene Lære, kan man se af hans Skrift *De puritate doctrinæ in ecclesia conservanda*, der blev skrevet kort efter Striden med Cordatus. 1537 underskrev C. de schmalkaldiske Artikler; under Traktaten *De potestate et primatu Papæ* staar hans Navn derimod ikke, fordi han og Justus Jonas vare blevne tilbage i Wittenberg. 1539 blev han af Henrik den fromme kaldt til Leipzig for, sammen med Fr. Myconius, at virke for Ref.s Indførelse i denne By; men Luther vilde ikke udnævne ham, og han kom derfor inden Aarets Udgang tilbage til Wittenberg. Dér begyndte han, sammen med G. Röser, at udgive Luthers Skrifter, og han tog Del i Gennemsynet af Luthers Bibelovers., ved hvilket navnlig hans grundige hebr. Sprogkundsaber gjorde god Tjeneste. 1540 tog han Del i Religionssamtalerne i Leipzig, Schmalkalden, Hagenau og Worms, hvor Kard. Granvella røste ham, fordi han kunde faa saa meget af det, der blev sagt, bragt paa Papiret. 1541 var han i Regensburg. Den schmalkaldiske Krig og Stridighederne om Interim'et voldte ham megen Kvide i hans sidste Aar, men trods de urolige Forhold og stor legemlig Skrobhelighed fortsatte han sit daglige Arbejde. Dagen før sin Død sluttede han Overs. af Luthers Udlæggelse af Davids sidste Ord. Han døde 16. Nov. 1548. *Fr. N.* — Hans Hustru, Elisabeth C., med hvem han blev gift 1524, tilhørte en polsk adelig Familie, v. Meseritz, og er antagelig født i Beg. af 16. Aarh. Hun afgik ved Døden i Maj 1535. Hun har digtet Psalmen »Herr Christ, der einig Gottes Sohn« 1524, som lige siden o. 1529 har været optagen i dansk-norske Psalmebøger som »Herre Krist, Gud Faders enbaarne Søn«. Paa Sv. fra 1536. *J. N. S.* — Deres Søn, Kaspar C., f. 19. Marts 1525, d. 16. April 1597, blev Melancthon's Efterfølger ved Wittenberger-Universitetet. Som Philippisternes Fører blev han kastet i Fængsel

og 1576 forvist fra Sachsen. Han døde som Præst og Konsistorialpræsident i Kassel. — Kaspar C.s Søn, Georg C., var først Lærer for den reformerte Prins Moritz af Hessen, siden teol. Prof. i Marburg (Th. Pressel, C. C., Elberf. 1862).

Crusius, Christian August, luth. Teolog af Bengels Skole, blev født 10. Jan. 1715 i Leuna ved Merseburg og studerede i Leipzig, hvor han 1744 blev ekstraord. Prof. i Filos., 1750 ord. Prof. i Teol. Han kæmpede med stor Iver imod Chr. Wolfs logiske Formalisme og J. A. Ernestis grammatiske Eksegese, og Studenterne delte sig i »Ernestianere« og »Crusianere«; Goethe hørte til de første. »Medens Crusius«, hedder det i en Dialog fra 1782, »sukkede over eller smilede ad Profanitet og krit. Uvæsen, skældte og spottede Ernesti over Uvidenhed og Synskhed«. C. fandt, at det var uforvarsligt at forstaa alle Forjættelser om K.s Lyksalighed aandeligt, og han ventede, at Jorden tilslidst skulde blive et Sæde for Guds Majestæt og for Kristus. I hans Hovedværk *Hypomnemata ad theologiam prophetica* (1764) kalder han Apokalypsen Nøglen til alle profetiske Bøger og finder i den et fuldstændigt System af Forjættelser og *sublimia dogmata*, og paa den vil han ikke alene bygge en Kristologi, men ogsaa en Demonologi og Uranologi. Kiliasmen blev hos C. til en Lære om 2000 lykkelige Aar, nemlig de 1000 Aar, i hvilke Satan ligger bunden i Afgrunden, og de 1000 Aar, i hvilke Martyrerne skulle herske med Kristus i Himlen. Trods Haan og Spot fra lærde og læge Modstandere hævdede han sin ejendommelige bibelsk-profet. Teol. til det sidste, og han døde 18. Okt. 1775 med den glade Bekendelse: »Min Sjæl er fuld af Jesu Kristi Naade!« (F. Delitzsch, Die bibl.-prophet. Theol., ihre Fortbildung durch C. A. C., Leipz. 1845). *Fr. N.*

Crüger, Johannes, tysk Psalmekomponist, f. 9. April 1598, d. 23. Febr. 1662 i Berlin, uddannede sig først til Skolelærer, studerede senere Teol. i Wittenberg og erhvervede sig samtidig grundige musikalske Kundsaber. 1622 blev han udnævnt til Organist ved Nikolajkirken i Berlin, hvilken Stilling han beholdt indtil sin Død. Hans smukke og karakterfulde Melodier vandt hurtig Indgang i den luth. Kirkeafdeling og have endnu hævdet deres Plads, ligesom de ogsaa for en Del have fundet Vej herop til Norden (»Nu takker alle Gud«, »Herre, jeg har handlet ilde« o. fl.). Ogsaa som kyndig Bearbejder af ældre Melodier udmærkede han sig (»Neues Gesangbuch« 1640, »Geistliche Kirchmelodeyen« 1649, »Dr. M. Luthers wie auch andrer gottseliger christlicher Leute Geistliche Lieder und Psalmen« 1657 osv.), komponerede forskl. større Kirkekompositioner og forfattede fortjenstfuldt musikteoretiske Værker. *A. H.*

Cuculla (cucullus, cucullo) var et Stykke af Benedictinerens Dragt; den værnede Hovedet og Skuldrene og skulde paa en Gang være et Tegn paa Ydmyghed (fordi den ellers kun blev brugt af Bønder og Børn) og »hindre Munken i at se til højre og venstre«. Den blev baaret baade af Munke og Nonner. Senere brugtes c. til Betegnelse af hele Munkekutten,

og man sagde: »Kutten gør ikke Munken« (c. non facit monachum).

Cudbert, se Cuthbert.

Cudworth, Ralph, eng. Teolog, f. 1617 i Aller Præstegaard i Somerseshire, blev 1641 Præst i Nord-Cadbury i Somers. 1642 udgav han *The true Notion of the Lord's Supper*, i hvilket han bekæmpede den rom.-kat. Teori om Nadverofret; 1644 blev han Forstander for Clare Hall i Cambridge og 1645 Prof. i Hebr. dér. 1678 fuldenndte han den første (og eneste) Del af det berømte Værk: *The true Intellectual System of the Universe*, et af de vigtigste Modskrifter mod Deismen; til Fortsættelsen efterlod han i Haandskrift forskl. Forarbejder, der senere ere udgivne, nogle allerede i 18. Aarh. Han døde 26. Juni 1688. Efter hans Død oversatte først le Clerc Brudstykker af *Intellectual System*; 1733 (2. Udg. 1773) gav Mosheim en lat. Overs. af det hele Bind, ledsaget af en biogr. Indledn. og lærde Noter. C.s Polemik er navnlig rettet mod Hobbess, der bliver betragtet som en Repræsentant for Ateismen. Han hævder over for Hobbess Guds Personlighed, Menneskets Frihed og Ansvær og den objektive Forskel paa godt og ondt. Som Filosof var C., som fl. Cambridge-Mænd dengang, nærmest Platoniker, men han læste Platon med Nyplatonikernes Briller. Som Teolog var han Latitudinarius, lige langt fjernet fra Højkirkens Formalisme og Independenternes Fanatisme, men ikke uden Sympati for en Mystik, der undgaar Overdrivelser. Han forkastede den absolute Prædestinationslære, hældede i Treenighedslæren til Sabellianisme, var en Modstander af al Intolerance og overbevist om, at Kærlighed til Gud og Mennesker er Hovedpunktet i den sande Kristendom. 1829 udgav T. Birch hans Skrifter i 2 Bd.

Cues, Nikolaj fra, (Chryppfs, *Cusanus*), fødtes 1401 i Cues, gik i Skole hos Brødrene af Fællesskabet i Deventer, studerede Jura i Padova, men vendte sig snart til den gejstlige Løbebane. Hans Navnkundighed begynder med Kirkemødet i Basel, hvor han først ivrigt hævdede, at det alm. Kirkemøde staar over Paven (saaledes i Skriftet *de catholica concordia* 1433), men faa Aar efter se vi ham som Pavens (Eugen IV's) Legat og nidkære Forkæmper mod Kirkemødet. Han blev nu benyttet som Pavens Tillidsmand i mangen vigtig Sendefærd, 1448 blev han af Nicolaus V udnævnt til Kardinal og 1451 til Biskop i Brixen. Denne Stilling førte ham ind i stadige Stridigheder med Ærkehertug Sigmund, der endog en Tid holdt ham fangen, og da Kejseren omsider afgjorde Striden til C.s Fordel, var denne allerede død (1464) i Todt. C. var en af det 15. Aarh.s betydeligste Mænd. Hans ovenfor omtalte, noget uforstaaelige, bratte Omslag betød i al Fald ikke nogen Svækkelse af hans Iver for K.s Reform. Han foretog selv 1451 som Pavens Legat en Reformationsrejse i Tyskland og Nederlandene, hvor han, ikke uden Held, søgte at genoprette Klostertugten, modarbejde Tiggermunkenes Overgreb i Sjælesorg, bekæmpe Overtro og den overvættedes Misbrug af Valfart og Afladshandel. Hans prunkløse Opførsel og tyske Prædikener gjorde stærkt Indtryk. Ogsaa senere, paa Fyrstemødet i Mantova 1459 stillede

han vidtgaaende Forslag til en Kirkereform, der imidlertid ikke fik praktiske Følger. C.s Betydning ligger dog ikke alene paa Kirkestyrelsens, men ogsaa paa Videnskabens Omraade. Hans store Lærddom og kritiske Sans viste sig i hans Paavisning af de psevdosidorske Dekretalers Uægtighed (han godtgjorde Urigtigheden af Paastanden om Constantins Gave), og ogsaa som teologisk Tænkergik han sine egne Veje, idet han, paavirket af Dionysius Areopagiten og andre Mystikere, opstillede en mystisk Teol., med Anvendelse af en matematisk Metode, der kunde minde om Spinoza, med Sætninger om Gud, som alle Modsætningers Enhed, der foregriber Schelling og Hegel, og som faktisk — selv om C. ikke vil være Panteist, men bestemt underordner sig den rom.-kat. Kristendom — senere førte Giordano Bruno til hans panteistiske System. I høj Grad interessant er det at se, hvorledes N. fra C. ud fra rent abstrakte Spekulationer over Gudsbegrebet førtes til at opstille Sætninger om Universet og Jordens Bevægelse, der senere stadfæstedes af Kopernikus og Galilei. Hans Værker ere udgivne i Paris 1514 og Basel 1564; nogle af dem ere oversatte 1862 af F. A. Scharpff (J. M. Düx, *Der deutsche Card. N. v. C. und die K. seiner Zeit*, I—II, Regensb. 1847; Th. Stumpf, *Die polit. Ideen des N. v. C.*, Köln 1865; Scharpff, *Der Card. N. v. C. als Reformator*, Tüb. 1871; R. Falckenberg, *Grundzüge der Philos. des N. v. C.*, Breslau 1880; R. Eucken, *Die Lebensanschauungen der grossen Denker*, Leipz. 1890, 334 f.). J. P. B.

Culmann, Philipp Theodor, tysk Teolog, f. 13. Nov. 1824 i Bergzabern, studerede Teol. i Erlangen, hvor han især følte sig tiltrukket af I. C. K. Hofmann og E. A. von Schaden. Han fordybede sig i Schellings Aabenbaringsfilos., i Baader, Saint Martin og Jakob Böhme, og Irvingianerne vakte hans kirkelige Sans. Under et halvt Aars Ophold i Berlin lærte han af F. W. Krummacher, »hvad en Præst skal udgaa«, af Büchsel, »hvad han skal gøre«. 1851 blev han Landshypræst i Freckenfeld, og dér udgav han 1857 »Tornrose, en kosmogonisk Digtning efter Plato og Jakob Böhme«. 1859 blev han Præst i Speier, og dér skrev han Afhandlinger om Baader og Schelling i *Fichtes Zeitschr. f. Philos. und philos. Kritik* Bd. 37 og 38) og udsendte (1864) den første Del af »Die christl. Ethik«. 1863 søgte han tilbage til Bergzabern for, i sin gl. Moders Nærhed, at genvinde sin Sundhed, men 22. Okt. s. A. døde han. Efter hans Død udkom nye Udgaver (3. Opl. 1889) af hans Etik, der ogsaa indeholde de Udkast til anden Del, som fandtes bl. hans Papirer. Som Etikere indtager C. en ret betydelig Plads i den teol. Literatur; hans Etik er, som en Ven sagde, »skreven med Forf.s Hjerteblod«, og den har været en skattet Raadgiver for mange. En kort Skildring af hans Levned findes foran de senere Udgaver af denne Bog.

Cumming, John, presbyteriansk Præst og Kontroversialist, f. 10. Nov. 1807, studerede i Aberdeen og blev 1832 Præst ved den skotske Kirke i Crown Court, Coventgarden, London. Han var en af denne Bys betydeligste Prædikanter og samlede store Skarer om sin Prædikestol; 1847—48 blev hans Kirke ombygget for at faa Rum til flere. Han var tillige virksom for

Opførelsen af Skoler, fremmede mange flantropiske Foretagender og gav jævnlig Bidrag til Drøftelsen af de Stridsemer, der satte Sindene i Bevægelse. Han søgte saaledes baade med Mund og Pen at standse den kirkel. Tvist, der tilsidst førte til Dannelsen af den skotské Frik.; 1839 holdt han i Hammersmith en meget omtalt Diskussion om Katolicisme og Protestantisme med en rom.-kat. Jurist; 1845 tog han Del i Maynooth-Striden, 1850 og senere havde han et offentligt Brevskifte med Kard. Wiseman; 1861 holdt han Forelæsninger over Skriftet *Essays and Reviews*, 1863 bekæmpede han i Foredrag Biskop Colensos Bibelkritik; 1867 skrev han mod Ritualisterne (*Ritualism, the Highway to Rome*). 1868 lod han forespørge, om og paa hvilke Vilkaar Protestanter kunde faa Adgang til det vatikanske Koncilium; Svaret lod paa, at Rom forlængst havde fordømt Protestantismen. Paa Prædikestolen og i sine Skrifter kom C. ofte ind paa apokalyptiske Spørgsmaal (*The Sounders of the Last Trumpet, or the Last Woe*, 1867; *The Seventh Vial, or the Time of Trouble Begun* og *The Fall of Babylon fore-shadowed in her Teachings, in History and in Prophecy*, 1870). I de korte Hviletider, han undte sig, gav han sig især af med Biavl, og han har skrevet et Skrift herom (*Beekeeping* 1864), der er meget paaskønnet af Bivener. 1879 nedlagde han sit Præsteembede; han døde 5. Juli 1881.

Fr. N.

Cunitz, August Eduard, tysk Teolog, f. 29. Aug. 1812 i Strassburg, blev 1837 Privatdocent ved sin Fødebyns protest. Seminarium, 1857 ekstraord. og 1864 ord. Prof. i Teol. ved denne Lærestalt, og 1872, da det nye Universitet i Strassburg var grundet, Prof. i det teol. Fakultet. Sammen med E. Reuss udgav han 1847—55 »Beiträge zu den theol. Wissenschaften»; han tog Del i Udgivelsen af Calvins Skrifter (Braunschweig 1863 f.), navnlig af Reformatorens Breve, skrev en Fremstilling af den protest. Kirketugts Hist. (Strassb. 1843) og udgav et katharisk Ritual (Jena 1852). 1885 nedlagde han sin Professur. Han døde 16. Juni 1886. Han testamenterede sit værdifulde Bibliotek til Thomasstiftet og sin Formue (200,000 Reichsmark) til Universitetsstipendier.

Curci, Carlo Maria, italiensk Jesuit, f. i Napoli 4. Sept. 1809, blev undervist af Jesuiterne i Napoli og Rom og traadte 14. Sept. 1826 ind i Loyolas Orden. Han var en Tidlang Lærer i Literatur og Filosofi i Napoli og prædikede 6 Aar steds, ialt — med forskl. Mellemrum — 20 Aar i Rom og tilsidst i Firenze. 1845 forsvarede han paa Jesuitergeneralens Bud Ordenen mod V. Gioberti, som havde begyndt Angrebene paa den i sine *Prolegomeni*. 1850 grundede han i Napoli Tidsskriftet *Civiltà Cattolica*, der snart blev Vatikanets officielle Organ. Men Tidsskriftets Hævdelse af Pavedømmets Højhedsret over Konger og Kejsere vakte Kong Ferdinands Harm, og C. maatte først henlægge Redaktionen til Rom, siden standse med Udgivelsen af det og forlade Rom, fordi Kong Ferdinand truede med at jage Jesuiterne ud af sit Rige, hvis Tidsskriftet ikke gik ind. I nogle Aar opholdt C. sig derpaa i Bologna og andre ital. Byer, men 1859 vendte han tilbage til Rom for igen at overtage Redaktionen af *Civiltà Cattolica*.

Da var han imidlertid selv bleven en anden. Frihedss- og Enhedstankerne, der fyldte saa mange Italianere med Begejstring, havde ogsaa faaet Magt over ham selv, og han trak sig tilbage fra sit gamle Tidsskrift, uden dog i nogen Maade at ville bryde med Romerk. 1873—74 holdt han i Firenze eksegetiske Forelæsninger over de 4 Evangelier, som 1874—76 udkom i 5 Bd. I Indledningen til dem tog han Ordet for en Udsoning mellem Pavedømmet og Italien og opfordrede Præsterne til at tage Del i de polit. Valg. 1877 lod han i *Rivista Europea* trykke en Afhandling om Italien og dets Kirke, som han 1875 havde overrakt Pius IX. Da hans »polit. Program» kom frem i det nævnte Tidsskrift, fik Jesuitergeneralen Ordre til at kræve Tilbagekaldelse af forskl. dristige Ytringer i det og til, hvis denne blev nægtet, at støde ham ud af Ordenen. 18. Okt. s. A. bad C. selv om Tilladelse til at træde ud af sin Orden, og den fik han 4 Dage efter. I Dec. 1877 udgav han et større Skrift: *Il moderno o dissidio tra la Chiesa e lo Stato, considerato per occasione di un fatto particolare* (oversat paa Tysk, Wien 1878), hvori han fremkom med forskl. Oplysninger om sin Strid med Rom og paany udtalte sine Tanker om en Udsoning med den verdslige Magt. Der blev straks gjort Skridt til at forbyde Bogen, men Leo XIII tog ham under sine Vinger. I de følgende Aar oversatte og fortolkede C. det nye Testament (I—III, Napoli 1879—80), som Leo XIII modtog »med faderlig Velvilje». Det nye Skrift (*La nuova Italia ed i vecchi zelanti*, overs. paa Tysk, Leipz. 1882), som han udgav 1881, kom imidlertid straks paa Index; men Forf. underkastede sig. Hans næste Skrift: *Il Vaticano regio* (1883) kom først efter fl. Maaneders Forløb paa Index, og da Fordømmelsen 12. Maj 1884 blev forelæst for ham, faldt han atter til Føje, men erklærede tillige i Aviserne, at han ikke kunde underkaste sig, saalænge man ikke havde eftervist bestemte Vildfarelser i hans Bog. 15. Juni modtog han et Inkvisitionsdekret, stadfæstet af Leo XIII, som krævede øjeblikkelig og ubetinget Underkastelse og truede med Suspension, hvis han udgav et nyt Værk om sit gamle Yndlingstema, som han havde stillet i Udsigt. C. lod sig ikke skræmme, men udgav det omtalte nye Skrift: *Lo scandalo del Vaticano regio*. Ogsaa det blev straks fordømt, og da Leo XIII i et Breve af 28. Aug. 1884 til Ærkebiskoppen af Firenze erklærede, at han billigede alle Forholdsreglerne mod C., underkastede den gamle Jesuit sig atter. Derpaa trak han sig tilbage til Firenze, hvor han døde i Villa Careggi 8. Juni 1891, efter kort i Forvejen atter at være bleven optagen i Jesuiter-Ordenen. Efter hans Død udkom et Bind af hans »nyttige Erindringer om et unyttigt Liv» (*Memorie di Padre C.*, Firenze 1891), der omfatter Tiden fra 1816 til 1849.

Fr. N.

Cureton, William, eng. Præst og Syriolog, blev født i Westbury i Shropshire 1808. Efter at have studeret i Oxford blev han præsteviet 1832. 1834 blev han Underbibliotekar ved det bodleyanske Bibliotek; 1837 blev han kaldet til British Museum for at forfatte Katalog over de arabiske Bøger og Haandskrifter. 1847 blev han en af Dronningens Kapellaner, 1850 Kannik

i Westminster og Præst ved St. Margaret, og 17. Juni 1863 døde han. Han har navnlig gjort sig bekendt som Udgiver af en Del af de syriske Haandskrifter, der fra de nitriske Klostre (1841) vare bragte til England. Han udgav saaledes 1845 den gl. syr. Overs. af nogle af de ignatianske Breve, senere (London 1849) *Corpus Ignatianum*; 1848 udgav han Athanasios's Fæstbreve paa Syrisk, 1853 tredje Bog af Johannes fra Efesos's syriske Kirkehistorie, 1855 *Spicilegium Syriacum* med Brudstykker af Bardesanes og Meliton, Maras Brev til Serapion osv., 1858 Levninger af en gl. syr. Overs. af Evangelierne (C. Hermansens Universitetsprogram, Kbhvn 1859), 1861 Evsebios's Martyrhistorie, og efter hans Død udkom en Samling edessenske Aktstykker.

Cuthbert. 1) St. C., northumbrisk Helgen, f. i første Halvdel af 7. Aarh., skal 651 ved et Syn være kaldet fra Hjorden til K.s Tjeneste. Han tog først Bolig i Klostret Melrose (*Old Melrose*), og derfra kom han en kort Tid til Ripon, hvor Abbeden i Melrose byggede et Kloster paa en Grund, som Kongen af Deira skænkede ham. 664 blev C. Prior for Munkeboligen i Lindisfarne, og det blev hans vanskelige Pligt at bringe Brødrene dér til at opgive deres gl. keltiske Sædvaner m. H. til Paaskeberegning og Tonsur. Efter 12 Aars Forløb længtes han saa stærkt efter Eusomhed, at han trak sig tilbage til et Enebo i Nærh. af Landsbyen Howburn (hvor man viser *C.s cave*) og senere til en endnu vildere og mere øde Egn, Øen Farnes Basaltklipper. 684 blev han af en Synode i Twyford valgt til Biskop af Hexham, men han var ikke til at bevæge til at overtage denne Bispestol. Derimod overtog han Bispeembedet i Lindisfarne, hvor han kendte og var kendt af alle, men efter 2 Aars Forløb gav han Afkald paa det og roede tilbage til sin Ø. Dér døde han 20. Marts 687. Efter sin Død blev han en af Nord-Englands navnkundigste Helgener. Hans Lig blev bragt til Lindisfarne, men 875, da Danerne gjorde et nyt Angreb paa denne Egn, tog Munkene St. C.s Lig med sig, da de flygtede. Tilslidst fandt de et Fristed i Durham, hvor der 999 blev fuldenndt en Kirke til St. C.s Ære. Senere blev den oprindelige Stenkirke afløst af den prægtige Domkirke, som nu gemmer St. C.s Helgenlevninger. Paa Grundlag af en Levnedsbeskrivelse, som skyldes Brødrene i Lindisfarne, skrev Beda 2 Biografer af den hellige Mand, først en paa Vers, siden en i Prosa, der er en af Middelalderens bedste Helgenkrøniker. 1827 blev St. C.s Grav aabnet; Resultatet af den da stedfundne Undersøgelse er meddelt i J. Raines's Beskrivelse af Helgengravene (Durham 1828). — 2) C., Ærkebiskop af Canterbury, blev 736 viet til Biskop af Hereford af Ærkebiskop Nothelm, men efter dennes Død (17. Okt. 740) overflytted til Ærkesædet. Han døde 26. Okt. 758. Den vigtigste Begivenhed under hans Styrelse af Ærkestolen var Afholdelsen af Synoden i Clovesho i Sept. 747 (S. 524). C. var en Ven af Bonifatius (S. 357), og da den tyske Missionær var død, skrev han et Brev til hans Efterfølger Lull, i hvilket han lovede, at den eng. K. hvert Aar skulde mindes sin store Søn. William af Malmesbury har opbevaret et Par

smaa Prøver paa hans poetiske Evne (De gestis pontif. Angl., Hamiltons Udg., London. 1870, 299).

Cygnæus. 1) Zacharias C. d. ældre, finsk Biskop, f. 1. Nov. 1733 i Mäntyharju, hvor hans Fader var Spr., blev Student 1754 i Åbo og *Mag. phil.* 1757. Efterat have gjort Tjeneste som Præst i flere Menigheder, blev han 1791 Domprovst i Borgå og Aaret efter Biskop ssteds. Ved Jubelfesten i Upsala holdt han som Festprædikant en for Tidens teol. Retning meget betegnende Tale. Paa Rigsdagen i Norrköping, den sidste, medens Finland var forenet med Sverige, var han »Ekklesiastikdeputationens« Ordfører. Han døde under Landdagen i Borgå 5. Apr. 1809. — 2) Zacharias C. den yngre, foregaendes Søn, f. 23. Okt. 1763 i Lovisa, blev Student 1781 og var under Krigen 1788 — 90 Præst ved det Flemingske Regiment. 1793 blev han Spr. i Tavastehus. Under Krigen 1808 erhvervede C. sig stor Yndest hos Kejser Alexander I, der tillod ham at udbede sig en særlig Naadesbevisning. C. bad da om Hjælp til Sognekirkens Bygning. Kort efter blev han Spr. i Hollala og 1819 Biskop i Borgå, men allerede 1820 blev han Biskop over det evangel. luth. Stift i St. Petersborg samt Præsident for Generalkonsistoriet for de evangel. luth. Menigheder i Kejserrømmet. Paa denne Plads virkede han til Velsignelse, og indførte de Forandringer i Kirkevesenet, som Tillempling efter Forholdene i Kejserrømmet krævede. Han døde 14. Juni 1830. — 3) Uno C., foregaendes Brodersøn, Grundlægger af det finske Almueskolevesen, f. i Tavastehus 12. Okt. 1810, blev Student 1827 og *Mag. phil.* 1836. Efterat have været Præst i Wiborg, blev han 1839 udnævnt til Præst for de evangel. luth. Menigheder i det russisk-amerikanske Kompagnis Koloni Sitka. 1845 vendte C. tilbage fra denne Stilling. Efterat han derpaa havde været ansat ved de sv. og finske Menigheder i St. Petersborg og ssteds havde fungeret som Inspektør ved disses Kirkeskoler, foretog han 1858—59, paa det finske Senatets Vegne, Rejser til forskellige Lande i pædagogisk Øjemed og udgav 1861 sit »Förslag rörande Folkskoleväsendet i Finland«. Samme Aar blev C. udnævnt til Overinspektør for Landets Almueskoler og ordnede samt aabnede paa Senatets Vegne Seminarier i Jyväskylä 1863, Ekenäs 1871 og Nykarleby 1873. Fra 1870 var C. Medlem af Overstyrelsen for Skolevesenet i Finland, og paa denne Plads har han vedblivende indlagt sig Fortjenester af Landets Almueskole. C. blev 1877 Æresdoktor i Filos. fra Upsala og døde i Helsingfors 2. Jan. 1888. A. N.

Cynewulf, en oldengelsk Skjald, synes at stamme fra Northumbrien. Hans Levetid er usikker. Nogle (J. M. Kemble, T. Wright og B. Thorpe) have ment, at de C. tillagte Digte ere forfattede af en Abbed C. (Kenulf), der 1005 blev Biskop i Winchester; men det er ikke sandsynligt. Andre mene, at Forf. til de omhandlede Digte maa være ældre end Midten af 10. Aarh., og flere sætte ham i 8. Aarh. Af C.s Digtning kunne vi se, at han i sin Ungdom færdedes blandt de store »i Mjødhallen« og var stolt af de gyldne Ringe og Kæder, med hvilke man lønnede hans Sang. Senere

blev han greben af Krdm., og maaske blev han Munk. Under hans Navn gaar Messiaden »Krist« og Legendedigtene »Juliana« og »Elenes«, samt en lille Gaade, hvis Løsning er C.s Navn i den northumbriske Form (Coenewulf). Nogle have ogsaa tillagt ham Digtet om Apostlen Andreas, Herrens mandige Helt, der med sine »Sejrsbrødre« ilede Matthæus til Hjælp, da han var falden i Mermedoniernes Vold, og Sangen om St. Guthlac fra Crowland (Croyland), en angelsachsisk Helgen, der døde o. 714. C. er en lærd Lyriker, der naar højest i sin Skildring af Dommedag (Fr. Hammerich, De episk-kr. Oldkvad hos de gotiske Folk, Kbhvn 1873, 54 f.).

Cypres, Naaletræsfamilie med flere Slægter, dels med naaleformede, dels skælformede Blade. *C. sempervirens* hører til de sidste; Bladene ligge henover hinanden ligesom Teglstene, Koglerne ere kuglerunde, Grenene firkantede, Kronen meget slank (som paa en italiensk Poppel). C. bliver indtil 40 Alen høj og over 2000 Aar gammel. Fra ældgammel Tid har dens ærværdige Udseende skaffet den en Plads i de vestasiatiske Folkeslags religiøse Forestillinger. Hos Grækere og Romere var C. Symbol paa Sorgen, og paa tyrkiske Begravelsespladser findes den altid. Veddet er gulrødt, haardt, vellugtende, fortrinligt til al Slags Bygningsbrug. Gavntømmer og Kunstskaferi. Tidligere anvendtes C. ogsaa i Lægekunsten. — Mærkeligt nok har man ikke nogen bestemt Overlevering om C. i gl. T. Sandsynligvis menes dette Træ, hvor Ordet »herosh« forekommer. Den græske Bibeloversættelse gengiver det ved »Kyparissos«, og de det tillagte Egenskaber passe: det er højt (Jes. 55, 13), smukt (Jes. 60, 13), voxer paa Libanon ved Siden af Cedrene (Jes. 14, 8; 37, 24), bruges til Skibsbyggeri (Hes. 27, 5), til Gulv og Døre i Templet (1 Kg. 6, 15. 34.), til Strenginstrumenter (2 Sam. 6, 5.). Luther gengav det efter Hieronymus med »Tanne«, hvad der er gaaet over i dsk Overs. som »Fyr«; dette Træ er imidlertid slet ikke almindeligt i Middelhavslænde. C. J.

Cyprian, Ernst Salomon, luth. Teolog, f. i Osthelm i Franken 22. Sept. 1673, studerede først Medicin i Leipzig og Jena, senere Teol. og Retsvidenskab i Helmstädt. 1699 blev han ekstraord. Prof. i Filos. i Helmstädt, 1700 Direktør for det Casimirske Kollegium i Koburg. 1713 blev han Kirkeraad og Konsistorialassessor i Gotha, 1714 blev han Medlem af Overkonsistoriet, 1735 dets Vicepræsident. Ordination modtog han aldrig. Han døde 1745. C. var en ivrig Lutheraner, der allerede i Helmstädt (1700) og senere (1702) tog til Orde imod Gottfried Arnolds Kirkehistorie (S. 148). Senere sendte han Tübinger-Kansleren Pfaff en privat Skrivelse »mod kirkelig Forening med de Ref.«, der indvilede ham i en heftig Fejde med disse, og ogsaa med det pietistiske Universitet i Halle kom han i en bitter Strid. 1719, i sin teol.-hist. Beretning om Jubelfesten 1717 (*Hilaria evangelica*), tog han til Orde for en bedre Forbindelse mellem Luthers Disciple, og han søgte at opflamme det danske og det svenske Hof imod Calvinisterne. Han har hl. a. skrevet: »Ueberzeugende Belehrung vom Ursprunge und Wachstume des Papsttums,

nebst einer Schutzschrift für die Reformation« (Gotha 1719); »Historia der Augsburg. Conf., aus den Originalakten beschrieben« (Gotha 1730) og har efterladt sig en for hin Tids Historie betydningsfuld Brevveksling med V. E. Löscher, der i mange Henseender var hans aandelige Slægtning (E. R. Fischer, Das Leben E. S. C.s, Leipz. 1749).

Cyprian. 1) C. fra Antiokia var en Trolldmand, der ifølge en oldkr. Legende ved forføreriske Kunster skulde søge at bringe en kr. Jomfru ved Navn Justina til at give sig hen til Advokaten Aglaidas. C. sendte fl. Gange en Dæmon til Justina for at friste hende, men den fromme Kvinde, der kun vilde være »Kristi Brud«, sejrede lykkelig over alle Fristelserne ved Hjælp af Korsets Tegn, og da C. opdagede Dæmonens Afmagt og den hellige Kvindes Styrke, sagde han sig selv løs fra de dæmoniske Magter, blev Kr. og endte som Biskop. I denne Trolldmand, hvis Historie ligger til Grund for Calderons *El magico prodigioso*, ville mange se en af Urtyperne til Faust-Sagnet (Th. Zahn, C. v. A. und die deutsche Faustsage, Erl. 1882). Fr. N. — 2) **Thascius Cæcilius C.**, Biskop i Carthago, er rimeligvis født i denne By ved Skiftet mellem 2. og 3. Aarh. af en fornem hedensk Slægt, og dér blev han opdraget til Lærer i Retorik. Først o. 245 blev han døbt, og Daaben blev for ham en Indvielse til et Liv, ikke blot i Forsagelse og Tro, men ogsaa i alvorlige Studier, i hvilke, efter Hieronymus's Vidnesbyrd, Tertullian var hans Lærer, en Indflydelse, som er kendelig gennem hele C.s Liv og Værk. Hurtig tilbagelagde han de lavere Trin af K.s Embedsstige, og allerede 248 var han Biskop, mod sit eget Ønske og under Indsigelse af de ældre Presbyterer, men efter Menighedens paatrængende Krav. Med en broderlig Mildhed ligeoverfor sine Modstandere forbandt han en energisk Haandhævelse af K.s, især under Forfølgelserne, vaklende Disciplin. Ved Siden af den hverken i sig selv utvivlsomme, heller ikke af K.s Mænd som et ubetinget Trosvidnesbyrd antagne blodige Bekenndelse (*confessores*) kom Slapheden frem i forskl. Former. Nogle frelst sig fra Døden ved at udlevere de hl. Skrifter (*traditores*), flere ved at deltage i de hedenske Ofre (*thuri-ficati, sacrificati*); adskillige ved at erhverve sig upaalidelige Beviser for at have ofret (*libellatici*). Under denne Vaklen var Biskoppens Stilling vanskelig; men endskønt C.s Optræden helt igennem var præget af hans naturlige Mildhed, bortgav han intet af Herrens Ære eller af K.s Ret.

En Anerkendelse heraf var dobbelt vanskelig for C. at finde, da han i den frygtelige Forfølgelse under Kejser Decius (249–250) unddrog sig Folkeskriget: »Kast C. for Løverne, ikke af Fejhed, som han beskyldtes for, men baade »for ikke at bære Ved til Ilden« og for selv »at opbevares til et Offer for Herren«. Men heller ikke i sin Fraværelse tabte han Kirketugtens Krav af Øje. Under den voksende Slaphed ligeoverfor de faldne høvedede C., med en lykkelig Tilslutning af Menigheden i Rom, at den Tilgivelse af Faldet, som »Bekenderne« mente at kunne uddele paa egen Haand, først blev gyldig ved Biskoppens Haandspaalæggelse,

dog paa Sottesengen undtagen. Uden Tvivl var det disse Tvistigheder, som gav Anledning til det carthagiske Skisma, man plejer at benævne efter Diakonen Felicissimus, skønt dets egentlige Ophavsmand var Presbyteren Novatus. Under C.s Fraværelse havde denne, støttet af 4 andre Presbytere, egenmægtig indsat den i Spørgsmaalet om de faldnes Genoptagelse slappe Felicissimus i hans kirkelige Stilling, et Overgreb, som C., skønt han gik vidt i Indrømmelser ligeoverfor det slappe Partis Fordringer, besvarede med at afsætte baade F. og hans Hjælpere, uden dog ved sin Tilbagekomst efter det 14 Maaneders frivillige Eksil at kunne læge det skete Brud. Navnlige konstaterede F.s Bestræbelser for at forhindre en af C. anordnet Visitation, særlig ved at opstille en Modbiskop, Fortunatus, Bevægelsens skismatiske Karakter. En Synode i Carthago 251 gav imidlertid C. Ret i alle Punkter. De, der havde erhvervet sig Attest for at have ofret, skulde optages, naar de blot viste Anger, men de, der virkelig havde ofret, kun i Dødsfare og efter en lang Bod, en Mildhed, som under en ny, kun ved Tilfældigheder begrænset Forfølgelse under Kejser Gallus endog gik saa vidt, at alle faldne skulde finde Tilgivelse, blot paa Betingelse af Anger. Denne Mildhed forøgede det strenge Parti og forøgede Spændingen, især under en ophidsende Indflydelse fra en anden, paa samme Basis staaende, skismatisk Bevægelse i Rom, opkaldt efter den grundlærd, men højststræbende, rigoristiske Presbyter Novatian, der havde glemt Forskriften i 1 Tim. 3, 3 for den, som attraar et Biskopsembede, at han skal være »mild og fredssommelig«. Menigheden i Rom valgte imidlertid efter Fabianus's Martyrød ikke Novatian til Biskop, men den mildere, maaske altfor eftergivende Cornelius (se S. 556). Idet C. afgjort stillede sig paa Cornelius's Side under Tilslutning af en ny Synode (251 i Rom), som stadfæstede Cornelius's Valg og ekskommunicerede Novatian, kom han til at indtage en Midtstilling mellem begge yderlige Partier. Ad irenisk Vej lod sig nu vistnok en grundig Lægedom ikke finde for det dybtgaaende Skisma, som skulde vende tilbage under forskl. Former omtrent gennem hele K.s Historie. Men idet C. haandhævede det biskoppelige Embedes Ret i Kirketugts Udøvelse, efterlod han K. en Type paa den stærke og dog milde Styrelse, der, idet den hævder Omvendelse og Bod som Syndsforlædelsens ueftergivelige Betingelser, ikke knuser det brudte Rør og ikke slukker den rygende Tande. Ved sin energiske Fremstilling af Kirketugts Betydning i Biskoppens Haand (i Skr. »om den alm. K.s Enhed«) bør han være dækket mod Anklage for Slaphed i dette Stykke, ligesom C. i det hele staar som en myndig Talsmand for Bispembedets Ret og Magt.

En særlig Ret tillagde C., omtrent i Lighed med Irenæus, den rom. Biskop i Kraft af dennes Stilling til Peters Stol, Hovedk. i Rom (*cathe-dra Petri, ecclesia principalis*). Men at han paa den anden Side intet vilde vide af en herpaa begrundet rom. Superioritet, et Overherredømme over de øvrige apostolske Sæder, beviste han ikke blot ved sin Breveksling med Biskop

Firmilian af Kæsarea og sin energiske Optræden mod de rom. Anmasselser paa det nordafrikanske Koncilium 256, men især ved sin Stilling til en enkelt betydningsfuld Sag, i hvilken han, fej-lende, afveg fra det katolske Spor. Der maa her tænkes paa den ikke uden Sammenhæng med det novatianske Skisma opstaaede Forhandling om Kætterdaabs Gyldighed, et Grundspørgsmaal, fordi med dettes Afgørelse staar og falder Sakramentindstiftelsens Objektivitet. I Modsætning til den nordafrikanske Opfatning, der allerede tidligere havde benægtet Gyldigheden af denne Daab, stod den rom. K. fra Begyndelsen, og nu ligeoverfor Novatianerne, paa den Plads, som den altid har maattet indtage, hvor den har været sig selv bevidst: at enhver i den hl. Treenheds Navn udført Daab er den rette; at derfor Hæretikeres Daab, under denne Forudsætning, ved Overtrædelse til den kat. Kirke ikke bør gentages, men kun behøver den biskoppelige Haands-paalæggelse for ogsaa at tilkomme Kirkens Anerkendelse. Til Trods for sit Fejlsyn paa dette Punkt, som holdt C. fast hos dem, der paa Grundvold af hilleasiatisk og nordafrikansk Tradition nægtede Kætterdaab K.s Ret, fordi Hæretikere ansaas som ikke tilhørende den hl. alm. K., beholder han som Personlighed her alligevel Palmen ligeoverfor sin Modstander, Biskop Stephanus af Rom. I Daarskab og aandeligt Hovmod udslyngede denne fanatiske Beskyldninger mod C., som mødte ham med kr. Sagtmodighed, at i denne Sag maatte hver gøre Gud Regnskab for sig selv (Rom. 14, 12). Sit eget Regnskab for sit omtvistede Forhold til Bekenderne og til de faldne opgjorde C. under den Valerianske Forfølgelse ved en lysende Martyrød under Sværdet, uden for Carthago (14. Sept. 258).

C. var ikke egentlig Teolog — det bliver man kun fra Ungdommen —, men praktisk Kirkelærer, en Hyrde for Kristi Hjord. I tilsvarende Retning gaa ogsaa hans Skrifter. Af de som ægte almindelig anerkendte skal nævnes: Hovedværket om den alm. K.s Enhed (*de cath. ecclesiae unitate*, overs. paa Norsk af J. N. Skaar, Kra. 1880), i hvilket bør bemærkes, at de C. saa ofte tillagte Ord: *extra ecclesiam nulla salus* (udenfor K. ingen Frelse) ikke findes; derimod vel andre ligesaa prægnante og af samme Betydning, f. E.: »Den kan ikke have Gud til Fader, som ikke har Kirken til Moder«. Desuden: Om Afguderiets Tomhed (*de idolorum vanitate*); 3 Bøger Vidnesbyrd mod Jøderne (*Libri III testimoniorum adv. Judæos*); om Herrens Bøn (*de oratione dominica*, overs. paa Norsk af J. N. Skaar, Kra. 1880) og om Taalmodighedens Gode (*de bono patientia*), begge under stærk Paavirkning af Tertullian; om Dødelighed (*de mortalitate*) og om Barmhertighedsgjerninger (*de opere et eleemosynis*), begge under Pest og Hungersnød; blandt 83 Breve det skønne til Donatus om hans Omvendelse; en Opmuntring til Martyriet (*exhortatio ad martyrium*). Den bedste Udg. af C.s Skrifter skyldes W. Hartel (I—III, Wien 1868—71). Om hans kirkel. Stilling og dogmehist. Betydning se O. Ritschl, C. v. K. und die Verfassung der K., Gött. 1885; K. G. Goetz, Das Christenthum C.s, Giessen 1896. F. V. A.

Cypræus, Johan Adolf, er født i Slesvig 1592. Han studerede i Giessen og Wittenberg og blev 1631 Præst ved Michaelis Kirke i Slesvig. Under en Sygdom opstod der Tvivl hos ham om den evang. Læres Sandhed. Han foregav da for sin Sundheds Skyld at ville rejse til Amsterdam, men gik 1633 i Köln over til den rom.-kat. K. Han har, paa Grundlag af sin Faders, Poul C.s (f. 1536, d. 1609), kirkehist. Efterladenskaber, udgivet *Annales episcoporum Slesvicensium*, en vigtig Kilde til Sønderjyllands Historie i Middelalderen. I dette Værk har han forbigaaet alt, hvad der kunde skade Romersk. Anseelse, og tilladt sig fl. Angreb paa Ref. Det er ubekendt, naar og hvor han døde. L. K.

Cyran, St., berømt Abbed i Brénne, paa Grænsen af Touraine, Berry og Poitou. Der var Jean Duvergier de Hauranne, der spillede en Hovedrolle i Jansenismens Historie, Abbed, og han kaldes som oftest Saint-Cyran. Se Duvergier de Hauranne.

Cyryllus, se Kyrillos.

Czerski, Johannes, tysk-kat. Præst, blev født 12. Maj 1813 i Warlubien i Vest-Preussen. 1842 blev han præsteviet, og i 1te Aar var han derpaa Vikar ved Domkirken i Byen Posen. Forargelse over mange rom.-kat. Præsters Levned og hans egen Læsning i Biblen vakte hans Tvivl om Celibatets Gavnlighed og Rigtigheden af enkelte Punkter i det rom.-kat. Læresystem. 1844 kom han som Præst til den lille By Schneidemühl, og dér forefandt han blandt Byens rom.-kat. Indbyggere en Kreds, der var naaet til den Overbevisning, »at de rom. Præsters Lære ikke stemmede med Jesus's og hans Apostles klare og rene Lære i de vigtigste Trosætninger«; og de, der hørte til denne Kreds, glædede sig over, at deres nye Præst »ikke vilde være en romersk Vasal, men en virkelig Tjener for Evangeliet«. Kort efter Ankomsten til Schneidemühl indgik C., tilskyndt af sine Venner, et hemmeligt Ægteskab med en ung polsk Kvinde. Til Straf blev han af sin kirkelige Øvrighed dømt til 4 Ugers Pønitense, men Menigheden i Schneidemühl indgav en Adresse med 500 Underskrifter, i hvilken den stillede sig paa C.s Side og forlangte Reform. Da der ikke kom Svar paa denne Adresse, nedlagde C. 22. Aug. sit Embede og dannede en fri Menighed. Denne fremsatte 19. Okt. 1844 sin »krist-kat. Bekendelse«, og næste Dag holdt C. Messe paa Tysk og uddelte Nadver under begge Skikkelser. Romersk. svarede med Ekskommunikation af C. og hans Menighed, men i Elberfeld og Berlin, samt fl. Steder i Provinen Posen, dannedes der større eller mindre Kredse, som sluttede sig til C. Samtidig havde Præsten Johannes Ronge (se d. Art.) i Schlesien rejst en lignende Bevægelse, der dog fik en langt radikalere Farve end Kredsen i Schneidemühl, som vilde holde fast baade paa den nikænske Lærebeholdelse og Sakramenterne. C. var for svag til i Længden at hævde sit eget, mere positive Standpunkt over for Ronge. Han lod sig, efter en Del Vaklen, trække langt videre, end han oprindeligt havde villet, og »Tysk-Katolicismen« (se d. Art.), der fra Beg. var hilset med store Forventninger fra mange Sider, endte i Fornægtelse af det grundkristelige. C.s Rolle

var hurtig udspillet. Efter 1860 rejste han jævnlig rundt til de firereligiøse Menigheder, for hvilke han holdt religiøse Foredrag; men hans Indflydelse var kun ringe. Han døde 22. Dec. 1893 i Schneidemühl. I Skriftet »Rechtfertigung meines Abfalls von der röm. Hofkirche« (Bromberg 1845) har han gjort Rede for sit Udgangspunkt (E. Bauer, Gesch. der Gründung und Fortbildung der deutsch-kat. K., Meissen 1845; F. Kampe, Gesch. der relig. Bewegung der neueren Zeit, Leipz. 1852—60). Fr. N.

Cæcilia, Helgeninde, skal have været en Jomfru af adelig Byrd, der, fra sin tidligste Barndom, af en kr. Moder blev opdragen i Krdm. Legenden fortæller, at hun paa sin Bryllupsdag overtalte sin Brudgom, den unge hedenske Patricier Valerian, til at lade sig døbe, og begge Ægtefællerne vandt siden Valerians Broder, Tiburtius, for Krdm. Da Valerian og Tiburtius ikke vilde ofre til Afguderne, blev de halshuggede; men den hedenske Officer, Maximus, der udførte Dødsdommen over dem, blev saa stærkt greben ved at se deres Standhaftighed, at ogsaa han blev en Kr. og fik Martyriets Krone. Senere skulde C. selv lide Døden. Hun blev først indespærret i sin egen Badstue (*caldarium*), hvis Ovn blev heded 7 Gange stærkere end sædvanlig, og da Heden ikke voldte hende nogen Men, blev ogsaa hun henrettet. Legenden fortæller, at hun endnu var i Live, efter at Bødlens Økse 3 Gange var falden paa hendes Hals, og at hun først efter 2 Dages og Nætters Forløb udaandede, henstrakt paa Badekammerets Marmorgulv. — 1851 mente G. B. de Rossi, ved Siden af den saakaldte »Pavekrypte« i Calixt-Katakomberne at have fundet Cæciliernes Gravhælvning og i den et Billede af C. og forskl. *graffiti*, der formentlig tydede paa Helgeninden. Hvornaar C. har levet, er meget usikkert, og flere se i hende en mytisk Person. Nogle henlægge hendes Levetid til Alexander Severus (o. 230) eller Diokletian (o. 300), men de Rossi mener, støttet til sine Fund, at kunne sætte hendes Martyrium til Marcus Aurelius's Dage (177). Hendes Lig skal af Pave Paschalis I (817) være bragt til Kirken S. Cecilia in Trastevere i Rom, og da Kard. Sfondrati, der havde den som Titelkirke, sidst i 16. Aarh. foretog en Ombygning, fandt han et kvindeligt Lig i en Cypreskiste, og i en anden Sarkofag Levninger af 3 andre Lig (Valerian, Tiburtius og Maximus?). Hele Rom løb ud til S. Cecilia for at se det mærkelige Fund, og Baronio (S. 223) og Bosio (S. 369) gjorde de fundne Helgenlevninger til Genstand for en omhyggelig Undersøgelse. Sfondrati gav C.s Lig Plads under Kirkens Højalter, og Stefano Maderno mejlsede hendes Skikkelse i Marmor i den samme liggende Stillig, hvori han selv havde set Liget. Det ældste kendte Billede af C. er det, der findes i Jomfruenes Kreds i S. Apollinare nuovo i Ravenna; det berømteste er det, som Rafael o. 1515, paa Kard. Puccis Opfordring, malede til S. C.s Kapel i S. Giovanni in monte i Bologna (om dette se G. Ljunggren, Från en resa, 1871, 241 f.; J. Lange, Billedkunst, 1884, 129 f.). En Række ældre Freskobilleder til C.s Legende fra Francesco Francias Haand findes i Levningerne af S. C.s Kapel ved S. Giacomo i Bologna. Paa disse frem-

stilles hendes Trolovelse, hendes Brudtog, Martyrium, Jordefærd osv.; men hverken paa Francias Billeder eller paa det Cimabue til-lagte (i Uffizierne i Firenze) er der noget, der, som paa Rafaels Maleri og paa senere Billeder, tyder hen paa Musiken. Opfattelsen af C. som Musikkens Helgeninde stammer rimeligvis fra en Misforstaaelse af nogle Ord i hendes Martyrakter, der ere gaaede over i Farebogens Liturgi til hendes Helgendag (22. Nov.). Pave Gregor XIII stillede det musikalske Akademi, han 1584 oprettede i Rom, under S. C.s Vare-tægt. Den fr. Benedictiner Dom Guéranger har (Paris 1874) udgivet et pragtfuldt Billed-værk til Oplysning af C.s Legende, men Teksten til dette har kun ringe Værd. Fr. N.

Cæcilian var først Erkedegne og blev 311, ved Biskop Mensurius's Død, Biskop i Carthago. Se Art. Donatisme.

Cæcilius er Navnet paa Hedningen i Minu-cius Felix's Dialog *Octavius*. Det er muligt, at Forf. af den omtalte Apologi ved C. har tænkt paa C. Natalis fra Cirta, hvis Navn nylig er fundet paa fl. Indskrifter, som melde, at han rejste en Triumfbue for Kejser Caracalla og gav Skuespil i flere Dage.

Cædmon (Cedmon) kalder Beda i sin Khist. (IV, 24) en northumbrisk Skjald, hvem Gud selv ved en særlig Kaldelse gav Sangens Gave, hvorefter han skabte relig. Digtninge af ukendt Storhed og Skønhed. C. synes at have været Hyrde, maaske i Klostret Whitbys (Streanes-halchs) Tjeneste, da Befalingen lød til ham om at syngte til Skaberens Pris. Da C. havde foredraget sin Hymne for den berømte Abbed-isse Hild, lod hun Klosters Brødre oplæse Stykker af Biblen for ham, og dem gengav han derpaa i smukke og rørende Vers, »saa hans Lærere vare glade ved at blive hans Tilhørere«. Siden optog Hild ham i Klostret, og her sang han om Verdens Skabelse og Menneskets Byrd, ja gengav hele 1. Mos. og andre Afsnit af det gl. og det ny Test. Omsider hensov han fromt i Klostret (o. 680). Udover at C. optoges i Klostret af Hild, og da var en ældre Mand, gives ingen Tidsbestemmelse; men da Beda der-efter kan være en yngre samtidig af C., og da han nøje kendte hans Sange, maa de Forsøg, der ere gjorte paa at henvise ham til Legendens Verden, forstumme. William af Malmesbury beretter, at C.s Ben o. 1125 højtidelig optoges for at faa en Hædersplads, og uden Kanonisat-ion fejrede hans Landsmænd hans Aarsdag, som Bollandisterne sætte til 11. Febr. — Naar undtages de faa Linier af C.s første Hymne, der findes paa Northumbrisk i et Manuskript af Kong Alfreds Beda-Oversættelse, eksisterer nu intet, der bærer C.s Navn, eller utvivlsomt kan kaldes hans Værk. Imidlertid er der levnet os store Brudstykker af metriske Gengivelser af den hl. Historie paa Angel-sachsisk (Vestsachsisk), der i større og mindre Omfang ere Genspejlinger af C.s religiøse Epik. Hovedstammen af denne Digtning, der i den foreliggende Form skyldes flere Forfattere, ud-gav Franc. Junius (Amsterdam 1655) under C.s Navn, efter et illustreret Haandskrift fra 10. Aarh. i Bodleys Saml. i Oxford (det har muligvis paavirket Milton). Disse episk-relig. Digte gengive Stykker af 1. og 2. Mos. og Da-

niel samt skildre Englenes Fald og Stykker af Jesu Liv (»Krist og Satane«). De indeholde storslaaede Partier, hvor Tankens Dybde og den ejendommelige nordiske Billediklædning vidner om det nyomvendte Folks inderlige, men selvstændige Tilegnelse af Krdm. Skil-dringen af den ophøjede Kærlighed mellem Adam og Eva, »den yndigste Dis og fagreste Frue«, af Kristus, »Sejrvolderen« og den »alt-raadende Drot«, af »Heltenes Børn«, der hilse ham, som sprængte Dødens Lænker og med sin Straaleglans gennemlyste Dødsriget, af den bundne Satan i »Ormegaarden« er nordisk, men aander en dyb Syndsbevidsthed og Glæde ved Frelsen. Højest af denne i kirkehist. og digterisk Henseende vigtige Poesi (om dens Værdi se Hammerich, De episk-kr. Oldkvad hos de gotiske Folk, Kbhvn 1873) staar dog *The Dream of the Holy Rood* (udg. 1834 af Thorpe), det skønne Drømmesynd om Korset der selv fortæller sin Historie. Dette Digt citeres paa Ruthwellskorset, paa hvilket Stephens og andre læste C.s Navn. Selv om Læs-ningen var utvivlsom, og Henførelsen af Korset til 7. Aarh.s Slutning (jfr. Stephens i Aarbøger f. n. Oldk. 1883, 285 f.), uagtet kyndig Indsigelse (S. Müller, Dyreornamentiken i Norden, 1880), mulig, sigter Navnet maaske til Stenhuggeren. »C.« blev 1832 udgivet ved Thorpe, 1883 ved Hunt (C. Watson, C., the first English poet, London 1875). Se Heliland. J. O. A.

Cæularius, se Mikael Kerularios.

Cæsareopapi er Navnet paa det kirkepolit-iske System, der, i diametral Modstætn. til Papismen, hævder, at K. skal staa under Statens Overherredømme. Ifølge det er Fyrsten, som Landets Herre, tillige øverste Biskop (*sum-mus episcopus*) og K.s Styrer. C. traadte først frem i det gr. Rige efter Konstantins Tid (se Bysantinisme, S. 429); siden blomstrede det i England og indenfor mange luth. Statskirker. Allerede Luther klagede i sine senere Aar over, at »Apap« var kommen i Steden for *papa*. Se Art. Erastianisme og Summepiskopat.

Cæsarius. 1) C. af Arles, Biskop, f. o. 470 i Nærh. af Chalons sur Saône, var en Tidlang Spisemester i Klostret Lerina, men da hans strenge Faste havde ødelagt hans Helbred, gik han til Arles for at søge Raad hos Byens be-rømte Læger. Dér blev han præsteviet og 502 valgt til Biskop Æonius's Efterfølger. Han søgte at drage Menigheden til Kirke ved at lade Klerikerne syngte ved de daglige Guds-tjenester, og han lod ogsaa Lægfolk syngte med. Han formandede tillige Lægfolk til at læse flittigt i Biblen og var virksom for at opretholde Tugt og Orden. Mange nyere Forskere mene, at de saakaldte *Statuta ecclesiae antiqua* ere forfattede af ham. 505 forviste den vestgotiske Kong Alarik II ham til Bordeaux som skyldig i Højforræderi, men allerede næste Aar vendte han tilbage og holdt et vigtigt Koncilium i Agde (Agatha) i Languedoc (Hefele, Conc.-Gesch. II, 649 f.). Under de polit. Ulykker, der kort efter hjemsogte Alarik II's Rige og førte til Byen Arles's Indlemmelse i det østgotiske Rige, viste C. baade Kærlighed og Klogskab. 512 blev han ikke des mindre som anklaget ført til Ravenna, men det lykkedes ham helt at vinde Kong Theodorik. Fra Ravenna rejste

han til Rom, hvor han af Pave Symmachus's Haand (513) modtog Palliet med Ret til Overopsyn over Gallien og Spanien og til at sammenskalde Synoder. Disse Rettigheder brugte C. i stigende Grad; mellem 524 og 533 holdt han ikke mindre end 55 Koncilier (529 i Orange og Vaison, se Art. Semipelagianisme). I den følgende Tid blev hans Forh. til Rom spændt, og Sygdom lammede hans Energi. Han døde 543 eller 542. C. var en stor Prædikant, der i en lang Aarrække prædikede næsten daglig. Mange af hans Prædikener have været tillagte Augustin, Faustus fra Riez og andre. En samlet Udg. af hans Skrifter findes ikke, men Benedictineren Dom G. Morin af Beuron-Kongregationen har længe været sysselsat med at forberede en saadan. Et Udvalg af hans Prædikener findes overs. i Bd. XXX af »Die Predigt der Kirche« (Leipz. 1896). Om hans Liv se Indledn. til denne Overs. og C. F. Arnold, C. v. A. und die gallische K. seiner Zeit (Leipz. 1894). — 2) C. af Heisterbach, Munk, f. o. 1180, rimeligvis i Köln, traadte o. 1198 ind i Klostret Heisterbach, et Datterkloster af Clairvaux. Han var en ivrig Munk; en Tidlang var han Novitsemester, maaske ogsaa Prior. Han døde o. 1240. Som Novitsemester skrev han, for at føre de unge Munke ind i den rette cisterciensiske Tænkemaade, med Gregor den stores Dialoger som Forbillede, en *Dialogus de miraculis et visionibus sui temporis* (udg. af J. Strange, I—II, Köln 1851), der indeholder en stor Mængde hist. Træk fra ældre og nyere Tider. Derved bliver Bogen vigtig i kulturhist. Henseende, og til Dogmernes, Liturgiernes, Munkevæsenets, Sædelighedens og Overtroens Historie kan der hentes mange Bidrag fra den. Den blev læst højt ved Maaltiderne i Cistercienser-Klostrene, indtil Wessel Gansfort i 15. Aarh. vakte Kritiken over for den ved at sige, at den ikke alene indeholdt mange tabelige, men ogsaa mange farlige Ting. Desuden har C. forfattet en Fortegnelse over Kölns Ærkebiskopper og en udmærket Biografi af Ærkebiskop Engelbert (myrdet af en Slægtning 1225); et Par Skrifter af ham om Abbederne i Prüm og den hl. Elisabet af Thüringen ere endnu ikke trykte. Ogsaa Prædikener har C. efterladt sig, og de ere ved de mange hist. Eksempler, ligesom Dialogen, blevne en Fundgrube for Kulturhistorien. — 3) C. af Speier, Frans fra Assis's Ledsager og Tilhænger, var »stor som Prædikant og Efterfølger af den evangeliske Fuldkommenhed« og »prydede den Regel, Frans havde skrevet med jævne Ord, med Evangeliets Ord« (Jordan). Han blev 1221 Fransiskanernes første Provincial i Tyskland, men Lysten til det kontemplative Liv og Nidkærlighed for den apostolske Fattigdom bragte ham til allerede 1223 at nedlægge Provincialværdigheden for at søge Ensomheden i Frans's Nærhed (Analecta Franciscana, Quaracchi 1895, II, 4 f.).

Fr. N.

Cølestin. Paver. C. I blev i Sept. 422 valgt til Biskop i Rom; han døde sidst i Juli 432. C. I greb ind i de semipelagianske og nestorianske Stridigheder og stræbte, men forgæves, at hævede den rom. Biskops Ret til at modtage Appellationer fra de afrikanske Kr. — C. II, der oprindelighed Guido, var født i den

toskanske By Città Castello. Han var Pave fra Sept. 1143 til Marts 1144. C. II havde i sin Ungdom siddet ved Abélards Fødder, og da han (1140) var Legat i Frankrig, vilde han, til Bernard af Clairvaux's store Forargelse, holde Haanden over Arnold fra Brescia. — C. III hed oprindelighed Jacinto Bobo og tilhørte Slægten Orsini. Han var 85 Aar gl., da han, i Marts 1191, besteg St. Peters Stol. Hans Papat faldt i vanskelige Tider. Første Paaske-dag 1191 blev han selv viet til Pave, og næste Dag maatte han, meget imod sin Vilje, krone Henrik VI og Constantia i Peterskirken. 1194 havde han den Sorg, at Henrik VI ogsaa fik det normanniske Rige uden at ville aflægge Lensed eller betale Lensskat til Paven. Da Henrik VI tillige udnævnte Biskopper og satte sig til Doms over disse, havde C. III stor Lyst til at slynge Bandstraalen imod ham, men han vovede det ikke. Forholdet mellem Kejser og Pave blev dog en kort Tid nogenlunde godt, da Henrik VI tog Korset, men det viste sig snart, at Kejsers Korstogsplan skyldtes Egen nytte og polit. Berregning. I Dec. 1191 maatte C. III løse Philippe August af Frankrig, der vendte hjem uden at have erobret den hl. Grav, fra Korstogsloftet, og kort efter kom han i Strid med den fr. Konge, da denne forskød sin Dronning, Ingeborg af Danmark. 1193 bandlyste han Hertug Leopold af Østerrig, der havde holdt den fra Palæstina hjemvendende Richard Løvehjerte i Fangenskab. C. III døde 8. Jan. 1198. — C. IV., Gofrédo Castiglioni fra Milano, en Søstersøn af Urban III, blev valgt til Pave efter Gregor IX 25. Okt. 1241, men han døde allerede 10. Nov. s. A. uden at have modtaget Indvielsen. — C. V, Pietro fra Morrone, f. i den napolitanske By Isernia o. 1215 af fattige Forældre, blev valgt til Pave 5. Juli 1294, efter at St. Peters Stol havde staaet ledig i over 2 Aar. Da Valget faldt paa ham, levede han paa et Bjerg i Abruzzerne, omgivet af en lille Kreds, der delte hans asketiske Liv og hans Sværmerier. Han kom straks i Karl II af Napolis Vold og blev, endog 2 Gange, først af 3, siden af flere Kardinaler, kronet i den napolitanske Grænseby Aqvila, det eneste Eksempel paa Gentagelse af en pavelig Kroning. I Steden for at gaa til Rom fulgte han til Napoli med Karl II, og i det Palæzzo, der blev anvist ham til Bolig, indrettede han en Celle, der var en Kopi af hans Enebo i Abruzzerne, og dér hengav han sig til de vanlige Andagtsøvelser med et Par af sine gamle Venner og nogle fransiskanske Spiritualler. Det var hurtigt gaaet op for Kardinalerne, at Valget af C. V var et stort Misgreb, og C. V følte selv, at han ikke var paa sin rette Plads. Han begyndte at frygte for, at han i sin høje Stilling skulde sætte sin Sjæls Frelse til, og en Decemberdag i 1294 oplæste han i Kardinalernes Kreds, paa Benedetto Gaetan's (S. 356) Opfordring, et Dokument, der tillod en Pave at nedlægge Tiaraen. Derpaa forkyndte han, med Henvisning til sine egne, skjulte og aabenbare, Mangler, at St. Peters Stol var ledig. Efter at alle Forsøg paa at overtale ham til i det mindste at opsætte sin Tilbagetrædelse vare strandede, skyndte han sig ud til sin Klippehule i Abruzzerne. Mange priste hans Flugt fra Pavetrønen som

et vidunderligt Eksempel paa Ydmyghed; andre vare enige med Dante, der i Helvede ogsaa mødte Skyggen af ham, »hvem Fejghed til det store Afkald førte«. Benedetto Gaetani, der, som Bonifatius VIII, blev hans Efterfølger, sendte Folk ud, for at sikre sig den verdenslede Eneboers Person, og C. V blev derpaa lukket inde i et skummelt Rum i Klippeborgen Fumone, og den daarlige Luft i den usle Celle, Fasten og de strenge Bodsøvelser gjorde snart efter Ende paa hans Liv. Han døde 19. Maj 1296. Clemens V gav ham Plads blandt K.s Helgener; hans Relikvier skulle findes i Cælestinerklostret Colmadio ved Aquila. Legenden fortæller, at det var under hans Regering, det hl. Hus blev flyttet fra Nasaret til Loreto. 19. Maj er C. V's Mindetag. Se Cælestinere (H. Schultz, Peter von Murrhone, Berlin 1894 og i Zeitschr. f. Kgesch. XXVII; Jubilæums-skriftet: C. V ed il centenario della sua incoronazione, Aquila 1894, indeholder 15 forskl. Afhdl. om ham). Fr. N.

Cælestinere kaldes 2 forskl. Munkelag, der bære Navn efter Cælestin V (se ovenfor). De benedictinske C. (*congregatio Cælestinorum*) stamme fra Eneboere, som Cælestin V, der da kaldtes Pietro fra Morrone, o. 1254 samlede om sig paa Majella-Bjerget i Abruzzerne. 1264 skal Pave Urban IV ved en Bulle, hvis Ægthed dog er stærkt omtvistet, have stadfæstet en Kongregation af disse Eneboere, der kaldte sig efter Pietro Damiani og lededes af Pietro fra Morrone. Men 1286 trak Pietro fra Morrone sig tilbage fra det nye Eneboerlag for at leve i fuldstændig Ensomhed. Da han 1294 blev Pave, gav han den unge Kongregation, som efter ham kaldte sig »C.« og havde 23 Klostre, mange Privilegier. C. bredte sig i den følgende Tid til Frankrig, Nederlandene og Böhmen, hvor de havde berømte Klostre i Prag, Königstein og Oybin ved Zittau. De böhmiske Klostre gik til Grunde paa Ref.s Tid, de fr. Klostre, der stod under en egen Provinsial, holdt sig derimod til Revolutionen. Kongregationens Hovedkloster var Hellig-Aands-Klostret paa Morrone; dette førte Titel af Abbedi, de andre vare kun Priorater. C. bar hvid Kjortel og Bælte, men sort Skapulér og Kabuds; under Kortjæstesten, og naar de gik ud, bar de en sort Kutte over den hvide Kjortel. — 1294 udskilte, med Cælestin V's Tilladelse, 2 Fransiskaner-Spiritualer, Pietro da Macerata (Liberrato) og Pietro da Fossombrone (Angelo Clareno), sig fra Frans's Orden og dannede »Cælestiner-Eneboerne« (*Pauperes eremitæ domini Cælestini*). Da denne Kongregation blev ophævet allerede 1302, dannede nogle af dens Medlemmer Clareninernes Kongregation (S. 515); andre drog en Tidlang hjemløse om, indtil de 1308 i Narbonne dannede en streng klosterlig Forening, »Minoriterne i Narbonne«.

Cælestius, Kætteren Pelagius's Stalbroder, var rimeligvis af Byrd en Irer. O. 405 omtales han som Pelagius's Følgesvend i Rom. Han skal først have studeret Retsvidenskab, men blev siden Munk. Da Alarik og hans Goter gik mod Rom, flygtede C. til Sicilien og derfra til Carthago, hvor Biskop Aurelius fik ham fordømt paa en Synode 412. Fra Carthago rejste C. til Efesos, hvor han blev præsteviet,

men snart efter forfulgt for sin Vranglære. Han appellerede forgæves til Biskop Zosimus i Rom, og baade Augustin og Hieronymus skrev imod ham. Han blev, sammen med Pelagius, fordømt paa det økumeniske Koncilium i Efesos 431. Hans Dødsaar kendes ikke.

Cølibat, ugift Stand, »Jomfruelighed« (Virginitet), blev tidlig indenfor den kr. Menighed af mange sat højere end Ægteskab. Ignatios skrev til Polykarp: »Hvis nogen kan blive i jomfruelig Renhed, saa blive han saaledes, i Efterligning af Herrens Kød, men uden at rose sig«. I en apokryf Apostelhistorie fra 2. Aarh. tillægges der Paulus en Ros over den ugifte Stand, der udmunder i Saligprisninger af de afholdende, af dem, der havde Hustruer, som de, der ikke have dem, og af de jomfruelige; og mange Gnostikere, som t. E. Markion, udtalte, i Reglen ud fra et dualistisk Standpunkt, en suveræn Foragt for Ægteskabet. Kristi Ord i Mt. 19, 12 og Paulus's i 1 Kor. 7, 7. 32 f. bragte tidlig mange af K.s Tjenere til at foretrække C. for Ægteskab, og i Origenes havde »Jomfrueligheden« en veltalende Forsvarer. Men de to Kendsgjerninger, at de jødiske Præster og Ypperstepræster havde levet i Ægteskab, og at flere af Apostlene vare gifte (Mt. 8, 14; 1 Kor. 9, 5), stod længe som Hindringer for et Paabud om C.; og Paulus's Ord til Timotheos (1 Tim. 3, 1 f.) virkede i samme Retning. I de 3 første Aarh. vedblev derfor Ægteskab, selv for K.s Tjenere, at være en fri Sag. Nyere rom.-kath. Teologer (som t. E. G. Bickell, Der C., eine apost. Anordnung, i Zeitschr. f. kath. Theol. 1878 og 79) have søgt at føre det tvungne C. for K.s Tjenere tilbage til Aposteltiden, men en af de ypperste rom.-kath. Kirkehistorikere i Nutiden, Prof. F. X. Funk i Tübingen (Kirchengesch. Abhdl. und Untersuchungen, Paderb. 1897, I, 121 f.), har i den hist. Sandheds Navn gjort Indsigelse mod denne Paastand.

Det første Paabud om C. kom frem paa den spanske Synode i Elvira (o. 300), der i sin 33. Kanon forbød Biskopper, Præster, Diakoner og alle, som tjente ved Altret (*omnibus clericis positus in ministerio*) at fortsætte et allerede indgaaet Ægteskab; den, der vovede det, skulde udelukkes af Præsteskabet. Paa det første økumeniske Koncilium i Nikæa (325) stillede en Biskop (rimeligvis Spanieren Hosius) det Forslag, at man skulde forlange, at alle K.s Tjenere afholdt sig fra Omgang med deres Hustruer; men Forslaget gik ikke igennem. Biskop Pafnutios fra Øvre-Thebais, en højt anset »Bekender«, som selv fra sin Ungdom havde været Asket, tog med stor Varme Ordet for Ægteskabets Renhed og paaviste de sædelige Farer ved Tvang til C. Konciliet besluttede derfor at tillade de Klerikere, der før deres Optagelse i Præsteskabet vare gifte, Fortsættelse af deres Ægteskab; derimod skulde det ikke være en Kleriker tilladt at indgaa Ægteskab efter Indvielsen.

Den østlige Del af K. vilde i det hele ikke bøje sig for de Krav om Klerikernes C., der udgik fra Vesten, navnlig fra Spanien. En lilleasiatisk Synode i Gangra i Paflagonien (o. 350) udtalte sig imod dem, »der foragtede gifte Præster og ikke ville tage Del i saadanne

Gudstjeneste«. Selv en Asket som Athanasios var langt fra at ville paabyde alle K.s Tjenere C.; »mange Biskopper«, skrev han i et Brev til en ægyptisk Biskop (Drakontios), »have ikke indgaaet Ægteskab, medens Munkene ere blevne Fædre; vi se dog ogsaa Biskopper, som have Børn, og Munkene, der ikke tænke paa Afkom«. Gregor fra Nazianz talte uden Blusel om, at han var en Bispeesøn, født i en Bispegaard, og Biskop Synesios af Ptolemais erklærede aabent, da han 409 blev valgt til Biskop, at han hverken vilde skille sig fra sin Hustru eller leve med hende som en Ægteskabsbryder, men han ønskede tværtimod, at hun skulde skænke ham »mange og smukke Børn«. Og trods den Begejstring for den ugifte Stand, der ogsaa kom frem i Østen, blev der ikke dér udstedt noget alm. Paabud om C. Man nøjedes med at hævde det Standpunkt, som de apostolske Kanoner og Konstitutioner (se S. 127) havde gjort gældende: at gifte Mænd godt kunde modtage Ordination, medens det var ordinerede Klerikere forbudt at indgaa Ægteskab. Under Kejser Justinian I blev der gentagne Gange (528, 530, 535 og o. 545) udstedt Love, der tillod de lavere Klerikere ét Ægteskab, men forbød Biskopperne at gifte sig, for at disse kunde ofre K. hele deres Tid og alle deres Tanker. Synoden i Konstantinopel 692 sysselsatte sig meget med Klerikernes ægteskabelige Forhold. Af den se vi, at der endnu dengang ikke alene var mange Klerikere, som levede i andet Ægteskab, men at der »i Afrika, Libyen og andensteds« var Bisper, som efter deres Ordination levede med deres Hustruer; da dette formentlig »vækker Forargelse«, forbyder Synoden det. Nogle Steder i Østen, som t. E. i Armenien, var Præsternes Ægteskab endog saa almindeligt, at der, som i det gl. T.s Dag, var dannet en Præstekaste, i hvilken K.s Tjeneste gik i Arv fra Fader til Søn.

Ved Bestemmelserne fra det 7. Aarh. er den gr.-kat. K. bleven staaende indtil denne Dag. Den kræver ikke ubetinget, at en Præst skal være gift for Indvielsen, men den overlader vedk. at vælge mellem at indgaa et Ægteskab eller at forblive ugift. Men den gr.-kat. Kleriker, der vil leve i Ægteskab, maa gifte sig før Ordinationen; efter den er det ham ikke tilladt. En Undtagelse fra denne alm. Regel danne dog Bisperne. Ægteskab er i den gr.-kat. K. en absolut Hindring for Opnaaelsen af den biskoppelige Værdighed. Derfor vælges i Reglen Munkene til Biskopper. Dog kunde man endnu i 12. Aarh. i den gr.-kat. K. jævnlig træffe gifte Biskopper (N. Milas, Das Kirchenrecht der morgenl. K., Zara 1897, 248).

I Vesten vandt C. derimod Sejr, trods Helvidius's, Jovinian's og Vigilantius's Indsigelser mod den overdrevne Lovprisning af »Jomfrueligheden«. 385 paabød Biskop Siricius af Rom, i et Dekretale til Spanien, Præsterne C. (*nec sacerdotes consecratos uti uxoris*), og dette Paabud blev siden indskærpet af Innocents I. og Leo I, der udtviede Forpligtelsen til C. til Subdiakonerne. Det var dog ingenlunde let under de opløste Tilstande i den tidligste Middelalder, som t. E. under Merowingerne i Gallien, at bringe Budet om C. til Gyldighed, og Pave Pelagius I (d. 560) maatte

se rolig paa, at en gift Mand blev Biskop i Syrakus; kun søgte han at hindre, at den gifte Biskop brugte K.s Gods til Fordel for Kone og Børn. I Karolingernes Tid kæmpede mange af K.s Mænd djærvt for at drive C. igennem, men ikke altid med Held, og i det »mørke« (10.) Aarh., da Paverne selv gav et daarligt Eksempel, blev Budet om C. saare ofte krænket. Vi kende fra 10. og 11. Aarh. Navnene paa ikke faa Biskopper, der, med alles Vidende, levede i Ægteskab, og Konkubinaten var en Kræftskade paa Livet baade i Bispegaarde og Præstegaarde. Endog en Pave (Benedict IX, se S. 256 f.) tænkte dengang paa at gifte sig trods sin Indvielse.

Men Kampen mod Præsternes Ægteskab blev et Hovedpunkt i Pavedømmets sædelige og relig. Program i 11. Aarh.; Paver som Leo IX, Nicolaus II, Alexander II og, fremfor alle, Gregor VII vare nidkære for at udrydde Præsteægteskabet som det »nikolaitiske Kætteri« (efter Diakonen Nikolaos), og kirkelige Personligheder som Peter Damiani sørgede dybt over C.s Forfald og Præsteskabets Usædelighed. Under denne Kamp for C. fik Pavedømmet for Italiens Vedkommende Hjælp af de saakaldte »Patarinere«, der navnlig bredte sig i Egnen om Milano; for Patarinerne vare de gifte Præsters Messer værre end intet (*canina stercora*). I England maatte Ærkebiskop Dunstan af Canterbury (d. 988) og Biskop Ethelvold af Winchester kæmpe haardt for C.s Indførelse, og i Norden varede det meget længe, inden Præsteægteskabet blev udryddet. 1123 rejste Peder Bodilsen (S. 346) de sjællandske Bønder mod de gifte Præster; af en pavelig Skrivelse fra 1266 kunne vi dog se, at de danske Præster, trods Kirkemøder og pavelige Legater, endnu dengang ofte levede med »Dejer«. Og da Legaten Vilhelm af Sabina (1248) opholdt sig i Sverige, gjorde han den sørgelige Opdagelse, at »samtlige svenske Præster vare Præstesønner og selv levede i Ægteskab«. Endnu paa Ref.s Tid boede den islandske Biskop Jon Arason (S. 131 f.) sammen med en »Følgekonen«, med hvem han havde flere Børn, som han aabent vedkendte sig, og mere end én af de danske Biskopper i det 15. Aarh. og i Beg. af det 16. holdt »Dejer« i deres Bispegaarde.

Kravet om Klerikernes C. bar i det hele i den sidste Del af Middelalderen saa bitre Frugter, at mange alvorlige rom.-kat. Mænd tog til Orde for, at det skulde tillades Præsterne at leve i Ægteskab. Den berømte Kirkeretlærer Kard. Zabarella (d. 1417) udtalte sig saaledes i den Retning, og det samme var Tilfældet med Enea Silvio, den senere Pave Pius II, der sagde, at der vel i sin Tid havde været gode Grunde til at forbyde Præsterne Ægteskab, men at der nu var bedre Grunde for at tillade det. Baade de tyske og de schweiziske Reformatorer forkastede Kravet om Præsterne C., men Rom vilde ikke opgave det, skønt Fyrster som Kejser Ferdinand I, Hertug Albrecht af Baiern, Hertug Wilhelm af Jülich-Cleve-Berg, Kong Sigismund August af Ungarn og Kong Frans II af Frankrig raadede Kurien til at sætte en Dæmper paa Præsteskabets Usædelighed ved ogsaa at tillade de rom.-kat. Præster at leve i Ægteskab. Trienter-Konciliet (1563, *Sessio XXIV, Kan. 9*) lyste Anatema over den Mening, at Klerikere

skulde kunne indgaa et gyldigt Ægteskab (*posse matrimonium contrahere*); men mange Synodalbestemmelser fra den følgende Tid vise, at Budet om C. fremdeles blev krænkede baade af Bisper og Præster.

For at fjerne de mange Forargelser søgte Kejser Ferdinand I endnu en Gang, og efter ham hans Efterfølger, Kejser Maximilian II, og de 3 gejstlige Kurfyrster i Tyskland i Forening med Ærkebiskoppen af Salzburg, at faa Rom til at lade Budet om C. falde for Tysklands Vedkommende. Disse Bestræbelser bleve ikke kronede med Held; men de provinsielle Synoders fortsatte Angreb paa Præsternes Utugt og Konkubinat viste, at Forargelsen ikke var fjernet. Paa Revolutionstiden blev det tilladt de fr. Præster at gifte sig, og Nationalkonventet værnede saadanne gifte Præster ved forskl. Dekreter; selv rom.-kat. Biskopper indtraadte da i Ægtestanden. I dette Aarh. er der i Württemberg (1824), Baden (1828, 1831 og 1837), Hessen-Darmstadt (1830) og Kongeriget Sachsen (1837) blevet rettet Petitioner til Stænderforsamlingerne om at hæve C., som en disciplinær Bestemmelse, der formentlig hører ind under Statens Forum, og i Schlesien optraadte Brødrene Anton og Augustin Theiner (1828, nyt Optryk 1892 f.) med et omfangsrigt lærdt Værk om »Die Einführung der erzwungenen Ehelosigkeit bei den christl. Geistlichen und ihre Folgen«, der gjorde et stærkt Indtryk paa mange Tyskere. Flere rom.-kat. Præster i Schlesien sendte den biskoppelige Øvrighed et Andragende om at faa Tvangen til C. afskaffet, og 1830 dannede der sig i Württemberg og i Stiftet Trier Foreninger til C.s Ophævelse. Men skønt Rom tillader unerede østerlandske Præster at leve i Ægteskab, bleve disse Ønsker mødte med afjort Modstand, og Gregor XVI fordømte i Encyklikaen af 15. Aug. 1832 alle Bestræbelserne for at faa Tvangen til C. afskaffet. Men Kampen mod C. er ikke standset. Pater Passaglia rejste 1862 paany Kravet om Tilladelse til Præsternes Ægteskab, og han har senere baade i og udenfor Italien fundet flere Efterfølgere. Da de tyske Gammel-Katolikers Synode 1878, efter lange Forhandlinger, gav de gammel-katolske Præster Tilladelse til at gifte sig, traadte dog flere af deres ledende Mænd tilbage fra Bevægelsen; blandt de »krist.-kat.« Schweizere vakte det derimod kun ringe Røre, da Synoden 1876 erklærede, at »Skikketheden til at beklæde gejstl. Embeder ikke er afhængig af, om vedk. er gift eller ugift«.

Allerede 1520 tød Luther i Skriftet »til den tyske Adel« (Luthers ref. Skr., ved Fr. Nielsen og Kaper S. 260 f.) Ordet mod Præsternes tvungne C., og han raadede til »at give Sagen fri og lade enhver have sin fri Vilje«. 1525 besluttede han sig til »selv at gaa i Spidsen« ved at indgaa Ægteskab. Baade de luth. (*Conf. Aug. XXIII og XXVIII; Apologia Conf. Aug. Art. 23 og 27*; den store Kat., det 6. Bud; *Art. Schmalk. III, 11*), de ref. (den første schweiz. Bek. Art. 27; den anden schweiz.

Bek. Art. 29) og Englands (de 39 Artikler, Art. 32) symbolske Bøger forkastede straks Paabudet om Præsternes ugifte Stand som stridende mod Guds Bud, og i de evang. Præstegaarde har Præstens Hustru ofte udført en ogsaa for Guds Rige betydningsfuld Gerning (Meuss, Das evang. Pfarrhaus, sein Leben und seine Frucht, 2. Aufl., Bielefeld 1884).

(I. A. Möhler, Ges. Schriften, Regensb. 1839, I, 177 f.; K. Hase, Handb. der protest. Polemik, 5. Aufl., Leipz. 1890, 128 f.; P. Hinschius, System des kath. Kirchenrechts, Berlin 1869, I, 144 f.; J. F. v. Schulte, Der Cölibatszwang und dessen Aufhebung, Bonn 1876; H. C. Lea, An historical Sketch of sacerdotal Celibacy in the Christian Church, 2. Udg. Boston 1884). *Fr. N.*

Cölius, Michael, f. 7. Dec. 1492 i Döbeln i Sachsen, studerede i Leipzig og blev 1511 Baccalaureus dér. 1513 blev han Lærer, 1514 Rektor ved Skolen i Rochlitz, hvor Luthers Biograf, Præsten Joh. Matthesius, og Tonekunstneren Joh. Walther hørte til hans Disciple. 1518 blev han viet til rom.-kat. Præst, men 1522 sluttede han sig til Ref. og gik til Wittenberg. Efter nogle trange Aar blev han, paa Luthers anbefaling, Hofpræst hos Grev Albrecht af Mansfeld og senere Præst i Mansfeld. Han var til Stede ved Luthers Dødsleje og udgav sammen med Justus Jonas Skriftet »Vom christl. Abschied des ehrwürdigen Herrn Dr. Martin Luther«. M. C. var en dygtig Prædikant, og han har efterladt sig en Bønnebog, »Wie ein Christ Gott täglich danken, seine Sünden beichten und beten soll«, der blev meget paa-skønnet i luth. Kredse. Han var ogsaa en djærv Modstander baade af Rom og af Antinomisterne, Majoristerne og Sværmerne. Han døde 13. Dec. 1559, og efter hans Død udgav Cyriacus Spangenberg hans Prædikener og 18 af hans Stridsskrifter (Strassb. 1565). Som Indledn. til dette Folioindb. skrev Spangenberg »Historia des ehrwürd. Herrn M. C.«.

Cölius Sedulius, se Sedulius.

Cölln, Daniel Georg Konrad von, luth. Teolog, fødtes i Oerlinghausen i Lippe-Deilmold 21. Dec. 1788. Efter at have studeret i Marburg, Tübingen og Göttingen blev han 1816 ekstraord. Prof. i Teol. i Marburg; 1818 blev han Prof. i Teol. i Breslau. v. C. var en maadeholden Rationalist, der 1822 tog Ordet for Unionen og 1830 sammen med David Schulz udgav et Forsvar for den teol. Lærefrihed, navnlig rettet imod Hengstenberg. Dette Skrift indviklede ham i en Fejde med Schleiermacher, som to Gange greb til Pennen (Schleiermacher, Werke 1 Abth. 5. Bd.) mod den schlesiske Rationalists Angreb paa dem, der brugte gamle dogmatiske og liturgiske Formler, som de ikke i deres Hjerter kunde vedkende sig. v. C. døde 17. Febr. 1833. Hans Hovedværk var en »bibelsk Teologi«, som David Schulz udgav efter hans Død (I—II, Leipz. 1836). Han har ogsaa bearbejdet en Del (I og II, 1) af W. Münchers »Lehrb. der christl. Dogmengeschichte« (Kassel 1832 f.).

Coena Domini, In, se Skærtorsdagsbulle.

D.

Daa, Oluf, Biskop af Roskilde, havde som Roskilde-Kannik studeret i Rostock (1423); 1439 blev han Provst og 1448 Biskop i Roskilde. Under hele hans Embedstid arbejdede man paa Genopførelsen af Domkirken efter dens Ødelæggelse ved Branden 1441; Reparationen fuldenndtes dog først nogle Aar efter hans Død. Han stiftede 1452 de 12 Apostles Alter i Domkirken, og gav betydeligt Gods dertil, men i det offentlige Liv synes han ikke at have taget større Del. D. 13. Febr. 1461, begravet i Domkirken. *J. O. A.*

Daaben er det Sakrament, hvorved Mennesker indlemmes i Jesu Kristi Menighed (*sacramentum initiationis*). Den har sit gltestl. Forbillede i Omskærelsen, som ligeledes var den Handling, hvorved Mennesker optoges i Guds Folk. Men det nye i Kristendommen afspejler sig klart i, at den nytestl. Optagelseshandling ingenlunde er en Fortsættelse eller Genoptagelse af den gltestl., hverken i sin udvortes Skikkelse eller i sin aandelige Kraft og Betydning.

D.s udvortes Skikkelse har sin nærmeste historiske Tilknytning i den D., hvormed Johannes Døber fremtraadte. Denne var ikke et Værk af hans egen Tanke eller frie Beslutning, men var den Gerning, hvormed han var udsendt af Gud (Joh. 1, 33; Mt. 21, 25). Men dens udvortes Skikkelse mindede om de Renselser ved Tvætning eller Badning, som vare foreskrevne i Loven ved adskillige Lejligheder (3 Mos. 14, 8—9; 15, 5 f.; 17, 15—16; 4 Mos. 8, 7; 19, 19), og som forklare os, at Profeterne ofte beskrive den kommende Frelse som en Tvætning i rent Vand til Borttagelse af Syndens Urenhed (Es. 4, 4; Hes. 36, 25; Sak. 13, 1). Den samme Symbolik laa ogsaa til Grund for Proselytdaaben, som de underkastede sig, der gik over fra Hedenskabets Urenhed til Jødedommen, — en Skik, der rimeligvis allerede var i Brug paa N. T.s Tid. — Naar Herren nu efter sin Opstandelse befaler sine Disciple at udføre en D., der i rent udvortes Henseende har Lighed med Joh.s, saa er det løjneligende nye ved den, at han til Handlingen knytter et bestemt Ord: de skulle døbe »til Faderens og Sønnens og den Hellig-Aands Navn« (Mt. 28, 19). Dette Ord

gør D. til Sakrament og sammenfatter hele dens Indhold.

Som Neddyppe (sædvanlig 3 Gange med Henblik til Treenigheden) udførtes D. oprindeligt; senere afløstes denne Form af Overøvelse eller Bestænkelse, der allerede i Didaké (se d. Art.) omtales som tilladelig og ved syges D. var almindelig fra den ældste Tid; men Neddypelsen vedblev, særlig ved Barnedaab, at være det sædvanlige indtil Udgangen af 13. Aarh., da Bestækelsen blev godkendt uden Forbehold i den vesterl. K., hvorimod den østerl. fastholder Neddypelsen den Dag i Dag. Forandringen berører ikke D.s Væsen, der beror paa Foreningen af Ordet og Vandet uden at Vandets Mængde kan have Betydning.

D.s aandelige Kraft svarer til Fylden af Guds Børns Livsvilkaar under den nye Pagt. Den gl. Pagts Handlinger havde kun symbolsk Betydning, vare Billeder paa aandelige Goder, som de ikke selv formaaede at meddele. Ud over den symbolske Betydning kom heller ikke Johannes's D., efter hans eget Ord: »Jeg døber med Vand, men den, som kommer efter mig, skal døbe med den Hellig-Aand og Ild« (Mt. 3, 11). Joh.s D. kaldes derfor kun en Omvendelsesdaab (f. E. Mk. 1, 4) d. e. en Legemliggørelse af hans Omvendelsesprædiken; de, der lode sig døbe, maatte bekende deres Synder og beslutte at føre et gudvelbehageligt Levnet, for at de kunde faa Adgang til det nærførestaaende messianske Rige. Saaledes kan denne D. ogsaa kaldes D. til Tro paa den Kommende (Ap. G. 19, 4) og en D. til Synders Forladelse (Mt. 3, 11; Mk. 1, 4). Naar Frelseren selv underkaster sig D. ved Johannes, skønt han ikke for sin egen Person har nogen Synd at bekende eller trænger til Syndsforladelse, saa indvier han sig ved denne Handling til sit Kald: at træde i Menneskeslægstens Sted og overtage dens Syndebyrde. Derfor modtager han, paa samme Tid som han efter sin Person evigt lever i Faderens Kærlighed og besidder Aanden i dens Fylde, nu som Svar Faderens Tilkendegivelse af Velbehag i hans Overtagelse af denne Kaldsgerning og Aandens Meddelelse til dens Udførelse. Hvad der her skete ved Herrens D.,

kan siges at profetere om D. i hans Menighed, men kan ingenlunde kaldes dens Indstiftelse. Naar vi senere læse (Joh. 3, 22; 4, 2), at Jesus lod sine Disciple døbe dem, der sluttede sig til ham, er dette endnu kun en Fortsættelse af Joh.s D., en Godkendelse af, at den var »fra Himlen«, saa at de, der beredte sig til det kommende Guds-Rige, skulde døbes med den; thi først efter hans Frelsergernings Fuldhjerdelse kunde der døbes med den Hellig-Aand (Joh. 7, 39). Derfor indstifter han først Daabssakramentet mellem sin Opstandelse og Himmelfart, og det med Ord, som udtrykke hele dets Fylde. Som D. til (o: til Samfund med) den treenige Guds Navn er den Overgangen fra at staa udenfor dette Navn til at faa Del i det. Naar Skriften undertiden betegner D. med det forkortede Udtryk: D. i Jesu Navn (Ap. G. 2, 38; 10, 48), saa har dette sin Forklaring i, at Jesu Navn er Midtpunktet i det kristne Gudsforhold, ikke i, at der nogen Sinde skulde være døbt til dette Navn alene. D. er Døren til Guds Rige (1 Pet. 3, 21: den frelser os, jfr. Joh. 3, 5). Dens Betydning er at virke, hvad der skal foregaa med Mennesket paa dette Overgangspunkt: den skænker Optagelsen i Naadesforholdet o: Retfærdiggørelsen og meddeler den nye Livsspire o: Genfødselen. Fra dette dobbelte Synspunkt beskrives D. i N. T. Den fremhæves idelig som Syndsforladelsens Kilde: Ap. G. 2, 38; 22, 16; Ef. 5, 26 (han rensede den ved Vandbadet); Hebr. 10, 22; 1 Pet. 3, 21. Og den skildres som Genfødselens Kilde: den indplanter Jesus Kristus selv i de troende, saa at hans Død og Opstandelse gentager sig i dem (Rom. 6, 3—11; Kol. 2, 11—12); og den meddeler den Hellig-Aand som det nye aandelige Livsprincip (Tit. 3, 5; Joh. 3, 5). Det er urigtigt at anføre Ap. G. 8, 16 og 10, 44 f. som Modbevis mod, at den Hellig-Aand skænkes i D.; thi her tales ikke om Aandens almindelige genfødsende Virkninger, men om de overnaturlige Naadegaver (jfr. 8, 18 og 10, 46). Begge disse Sider af D.s Velsignelse have tillige en synlig Afbildning i Neddypelsen eller Overøvelsen, der baade symboliserer Renselsen og den aandelige Begærelse og Opstandelse.

Denne Skriftens Lære om D. er kommen til sin Ret i vor luth. Kirkeafdeling; Augsburgerbekendelsen fremhæver i Art. IX Optagelsen i Naadesforholdet til Gud, i Art. II Genfødselen som dens Virkning. De samme to Sider læses ogsaa af den rom. K., men paa en Maade, der stemmer med dette Samfunds massive og magiske Forestilling om de aandelige Ting. Syndsforladelsen skal kun gælde Arvesynden og de forud for D. begaaede Synder, — en Misforstaaelse, der allerede gjorde sig gældende i Oldkirken og dengang førte mange til at oprette D. saa længe som muligt. Herimod gælder, at naar D. er Optagelsen i Naadesforholdet til Ham, som ikke fortryder sit Kald og sine Gaver, men er trofast, selv naar vi ere utro, saa er den en aaben Kilde til Syndsforladelse for hele Livet. Genfødselen i D. opfattes af Romerk. som en saadan Forvandling, at de Lyster og Begæring, som udspringe af Arvesynden hos den døbte, ikke ere virkelig Synd,

— en Lære, der hænger sammen med dette Kirkesamfunds overfladiske Syndsbegreb. Paa den anden Side er det en fuldkommen Miskenndelse af D., naar Zwingli og senere Baptisterne og Rationalisterne kun opfatte den som en Bekendelseshandling, der har symbolsk Betydning; ogsaa er det en vilkaarlig Svækkelse af Sakramentet, naar Calvin kun betragter det som et Pant paa, at Gud vil skænke os den Gave, som den synlige Handling afbilder. Det gælder om den nye Pagts Sakramenter, at hvor den aandelige Tilknytning er til Stede (se S. 221 f.), skænke de virkelig, hvad Handlingen afbilder, og hvad det dertil knyttede Ord udsiger.

For at D. kan virke til Velsignelse, kræver den, da den bringer en aandelig Gave, en dertil svarende troende Modtagelse. Men for at den kan være gyldig, kræves kun, at den er udført efter Herrens Indstiftelse o: i den treenige Guds Navn. Derfor godkende de store Kirkesamfund hverandres D. (selv Romerk. gør det, i det mindste i Teorien) — et Udtryk for den Enhedsfølelse, som trods alle Adskillelser forbinder hele Kristi K. (se Art. Kætterdaab). Jfr. J. W. F. Höfling, Das Sakrament der Taufe, I—II, 1859. P. M.

Daabens Udførelse. I den apostolske Tid var det ingenlunde alene Apostlenes Sag at døbe (1 Kor. 1, 14—17; Ap. G. 8, 38); men efterhaanden som Menighederne bleve organiserede, blev D. i Reglen udført af Forstanderne eller i deres Nærværelse. Allerede Ignatios (*ad Smyrn.* 8) indskærpede, at der ikke maatte døbes »uden Biskoppens«. Tertullian hævdede imidlertid (*de bapt.* 17), at ogsaa Lægmand, i Kraft af det almindelige Præstedømme, i Nødstilfælde kunde døbe; men Kvinderne, som skulde tie i Forsamlingerne, skulde ikke have Lov til at meddele nogen D. Synoden i Elvira (o. 300) fastslog senere, at det vel var Biskoppernes og Presbyterernes Forret at døbe, men den bestemte tillige (Kanon 38), at det skulde være enhver troende og sædelig Lægmand (*fidelis, qui lavacrum suum integrum habet, nec sit bigamus*) tilladt paa Rejser, eller naar der ikke var nogen Kirke i Nærheden, at døbe en Katekumen i Dødsfare; og i den følgende Tid blev Lægmandsdaabens Gyldighed ikke omtvistet. Men medens tidligere enkelte sekteriske Partier, som Markionitterne, ogsaa skulde have tilladt Kvinder at døbe, forholdt K. sig afværgende paa dette Punkt, lige indtil Urban II 1088, i et Brev til Præsten Vitalis i Brixen, udtalte, at en Nøddaab, udført af en Kvinde i Treenighedens Navn, skulde være gyldig. Ved denne Afgørelse er Romerk. bleven staaende. *Catechismus Romanus* lærer, at baade Mænd og Kvinder, »hvilken Sekt de end bekendte sig til«, i Nødstilfælde »uden højtidelige Ceremonier« kunne udføre en gyldig D.; ja, selv »Jøder, vantro og Kættre« kunne gøre det, naar de kun have det Forsæt at fuldbyrde det, som den rom.-kat. K. fuldbyrder ved sin D. Luther holdt ogsaa paa Lægfolkets Ret til i Nødstilfælde at forvalde D.s Sakrament, og den luth. Kirkeafdeling har fulgt ham heri. Calvin (*Instit.* IV, 15, 20) betragtede derimod D. ved »private Personer« som »en Usurpation«, og den ref. Kirkeafdeling kræver

D. udført i Menighedens Forsamling og forkaster Nøddaaben, hvorfor de sachsiske Visitationartikler (1592) bl. Calvinisternes falske Lærdomme opføre den Paastand, »dass die Seligkeit hange nicht an der Taufe, daher denn auch die Nothtaufe in der Kirchen nicht soll gestattet werden, sondern wenn man den Kirchendienst nicht haben mag, soll das Kindlein immer ohne Taufe sterben«. Det danske Kirke-Ritual bestemmer, i Samklang med Luthers og de luth. Dogmatikeres Opfattelse, paa den ene Side, at ingen, uden ordinerede Præster, maa forrette D., men paa den anden Side, at, »dersom Barnet befindes saa svagt, efter at det fuldkommen er født til Verden, at det ikke uden Livsfare kan komme til Kirke, da, saafremt ingen Præst er saa nær ved Haanden eller anden skikkelig Mandsperson, som er kommen til Skelsalder, maa Jordemoderen eller en anden gudfrygtig, ærlig Kvinde døbe det«. Ogsaa i den norske og sv. K. er Nød-daabens Gyldighed godkendt, men Forholdene i Sverige have bragt K.s Mænd til at modsætte sig Brugen af en Lægmandsdaab, der ikke er Nøddaab, men Udtryk for visse Kredses Ringegagt for Statsk. og det kirkel. Embede.

I Beg. døbtes som Regel kun voksne, medmindre hele Familier paa én Gang modtog D.; thi i saa Tilfælde døbtes sikkert ogsaa Børnene med (se Art. Barnedaab, S. 222). Før end voksen blev stedet til D., havde han i Reglen i kortere eller længere Tid modtaget Undervisning i den kr. Børnelærdom og været undergivet en kirkel. Tugt, der skulde opdrage ham til at føre et kr. Levned (se Art. Katekumenat). Naar Børn bleve døbt, skete det ofte meget tidlig, som vi kunne se af en Strid i Cyprians Dage, der drejede sig om, hvorvidt de nyfødte skulde døbes allerede den 2. eller 3. Dag efter Fødselen eller først, efter Omskærelsens Analogi, paa den 8. Dag. Mange af dem, der bleve døbt som voksne, opsatte D. til Sottesengen; nogle, fordi de i D. kun troede at finde Tilgivelse for allerede begaaede Synder, andre, fordi de ikke, snart i Overspændthed, snart af Mangel paa Alvor, vovede at paatage sig D.s Forpligtelser, før deres Liv var ved at udrinde, atter andre, fordi de haabede, at Viljen til at modtage D. i Guds Øjne skulde være tilstrækkelig.

D., der (se ovenfor) i den første Tid i Reglen blev udført ved Neddykkelse, fandt Sted, »hvor der var Vand« (Justinus Martyr), ved Havets Bred eller i en Flod, eller paa et indhegnet Sted, der kaldtes »Paradis« eller »Betesda Dam« (Hippolytos), men ofte (t. E. i Sygdomstilfælde og over for Fanger) i Husene, maaske i Gaardhassinet. I mange af de ældste Kirker var der Siderum, bestemte til Udførselen af D.; ikke faa Steder var der særlige Baptisterier (se S. 214). D. skulde selvfølgelig udføres med Vand, men adskillige Vranglærere døbt med Olie, og i Middelalderen høre vi, at enkelte dristede sig til at bruge Vin eller Øl, naar de ikke kunde faa Vand. Pave Stefan II (d. 757) erklærede saaledes en Daab, der, i Mangel af Vand, var udført med Vin, for at være ugyldig, og det samme gjorde Gregor IX (d. 1241) over for en D. udført med Øl. 1666 døbt en Jordemoder i Skævinge paa Sjælland et Barn med Øl i Mangel

af Vand; det paagældende Barn blev da om-døbt, og Jordemoderen hjemfaldt til K.s Tugt (Khist. Saml. 2. R., II, 813 f.). D. kunde udføres til enhver Tid, men der var i den gl. K. særlige Daabstider. Paaske-Lørdag, der ved sin Stilling mellem Langfredag og Paaskedag afbildede Betydningen af at døbes til den korsfæstede og opstandne Frelser, Pinsedag med Mindet om den Hellig-Aands Udgydelse og Epifani-Dagen med Mindet om Kristi D. vare de almindeligste Daabstider for voksne Katekumener.

D. blev udført i Faderens og Sønnens og den Hellig-Aands Navn (Mt. 28, 19). Naar der enkelte Steder i N. T. tales om D. i Jesu Navn alene, er dette, som man kan se af *Didaké*, uden Tvivl et Udtryk, der er valgt for Kortheds Skyld. Den kr. Menighed har næppe dristet sig til at afvige fra Herrens Daabsbefaling i Mt. 28, 19. Saa langt vi kunne gaa tilbage, synes D. at være opfattet som en Pagt (1 Pet. 3, 21) og først meddelt efter Afslæggelsen af et Løfte om Forsagelse af Djævelen (se d. Art.) og en Bekendelse af Tro paa Faderen, Sønnen og den Hellig-Aand (se Art. Symboler, økumeniske). Allerede i en gl. Glossé til Ap. G. (8, 37) finde vi Hentydning til Afslæggelsen af en Trosbekendelse ved D., og enkelte Steder i N. T. og hos de ældste kirkel. Skribenter er der mere eller mindre tydelige Hentydninger til en Bekendelse, aflagt ved D. Senere blev der til D. yderligere knyttet en Eksorcisme (se d. Art.) eller Djævluedrivelse, der ikke maa forveksles med Forsagelsen. I Østerleden sagde Døberen i Almindelighed (dog ikke hos Kopterne og nogle af de syr. Nestorianere): »Denne døbes til osv.«; men i Vesterleden sagde han: »Jeg døber dig i osv.«.

Som oftest synes den, der blev døbt, at have beholdt sit tidligere Navn, men dog kunde vi allerede fra Midten af 3. Aarh. et enkelt Eksempel paa, at nogle Børn, der bleve døbt, fik nye Navne. I den senere Tid høre vi, at Theodosios II's Gemalinde ombyttede sit oprindelige Navn »Athenais« med »Ælia Evdokia«, medens Ambrosius, Augustinus og mange andre kendte Mænd ogsaa efter Daaben beholdt deres gl. Navne. Efterhaanden som Barnedaaben blev Regelen, blev det dog almindeligt at forene Navngivningen med D., efter Omskærelsens Analogi. Den, der døbt, blev tidlig tegnet med Korsets Tegn; efter Basilios d. sts Mening var dette en Arv fra Aposteltiden. Siden blev der til D. knyttet forskl. Skikke, der vare ukendte i den ældste Tid. Til disse hørte Haandspaalægelse, Salving af Panden, Ørene, Næsen og Brystet med indviet Olie, og Overrækkelse af Mælk og Honning (enten efter 1 Pet. 2, 2 eller som Tegn paa, at den, der døbt, kom ind i det Land, der flyder med Mælk og Honning) og af Salt (»Visdommens Salt«). Den døbt blev iført en hvid Klædning og en Kristenhue; i Østen omgjordede man ofte Barnets Lænder (Lk. 12, 35), i Vesten gav man det eller Fadderens et brændende Lys i Haanden (efter Lk. 12, 35 eller Mt. 25, 1 f.).

Baade den gr.-kat. og den rom.-kat. Kirkeafdeling bruger endnu mange af disse Skikke. Romerk. har saaledes beholdt ikke alene

Korstegnet og Haandspaalæggelsen, men ogsaa Overrækkelsen af Saltet, gentagne Eksorcismer, Salvingen, det brændende Lys, der ved Børns Daab overrækkes Gudfaderen (Fr. Nielsen, Aktstykker til Gstj.s og Liturgiens Hist., Kbhvn 1878, 70 f.). Zwingli afskaffede allerede 1525 alle disse gl. Skikke med Undtagelse af den hvide Klædning, og i Zürichs Daabsritual hed det kort — uden Forsøgelse og Trosbekendelse — til Fadderne: »Wöllennd jr das kind getoufft habend?« Efter at der herpaa var Svaret »Ja«, blev Barnets Navn nævnet, og dette blev da døbt i det trefoldige Navn (Fr. Nielsen, anf. Skr. 137 f.). I den første Udg. af sin Døbebog (1523) beholdt Luther alle de fra Romerk. overleverede Ceremonier, men i den næste Udg. (1526) gjorde han et skonsomt Udvalg af disse, og hans »Taufbüchlein« blev Grundlag for alle luth. D.s-Ritualer, ogsaa for de nordiske (om senere Ændringer i disse se Art. Eksorcisme og Forsøgelse). 1528 udgav H. Tausen sin »Døbebog« (»En ret chr. Fadzoon at christne Børn med paa Danske«, prentet i Viborg; aftrykt i Khist. Saml. II, 547 f.), der danner en Overgang mellem det ældre rom.-kat. D.s-Ritual og det senere reformatoriske, som var en ligefrem Gengivelse af Luthers »Taufbüchlein«. Ogsaa paa D.s-Ritualet i Olof Persons »Handbock paa Swensk« (optrykt i O. Quensel, Bidrag til sv. liturgiens historia, Upsala 1890, 14 f.) havde Luthers Ordning en aldeles afgørende Indflydelse. Calvin gav 1542, efter Tilbagekomsten fra Strassburg, Genève et D.s-Ritual (Fr. Nielsen 168 f.), der i en Indledn. indeholder Trosbekendelser og kræver Faddernes Løfte om at undervise Barnet i den hl. Skriffs Lære og formane det til at leve efter Budet om Kærlighed til Gud og Næsten, til at følge Profeternes og Apostlenes Formaninger og forsage sig selv og sine egne Begæringer. Efter dette Løfte følger D. i det trefoldige Navn. Derved mente Calvin at have bragt D. i Overensstemmelse med Kristi Befaling, Apostlenes og den ældste K.s Fremgangsmaade. Om den eng. K.s Daabs-Ritual se Fr. Nielsen 184 f. (F. Probst, Sakramente und Sakramentalien in den 3 ersten Jahrh., Tüb. 1872, 97 f.; Duchesne, Origines du culte chrétien, Paris 1889, 502 f.; Höfling, Das Sacrament der Taufe I—II, Erl. 1859). Fr. N. — Se forøvrigt Art. Barnedaab og Pagt.

Daab, betinget (konditionel). En Synode i Carthago i Sept. 401 udtalte, at Born, m. H. til hvis Daab man ikke var sikker, skulde døbes »uden Opsættelse«. 458 paabød en Synode i Rom under Leo d. st., at man skulde anstille grundig Undersøgelse for at tilvejebringe Oplysning om, hvorvidt Børn, der havde været i Fangenskab, i dette havde modtaget D.; men hvis Undersøgelsen ikke førte til noget Resultat, skulde man uden Frygt døbe dem. Paa den anden trullanske Synode (692) blev der vedtaget en Kanon (Kan. 84), der gav Tilladelse til at døbe et Barn, naar det ikke var sikkert, om det allerede tidligere havde modtaget D., og lignende Bestemmelser bleve tagne paa et Par andre Synoder i den første Halvdel af Middelalderen. Augustins Ord om, at der ikke kunde være Fare for Gentagelse af D., naar der ikke var Sikkerhed for, at vedk.

virkelig tidligere var døbt (*non potest dici iteratum, quod nescitur esse factum*), var i dette Tilfælde bleven tilegnet af mange. Alleerede i den tidligere Middelalder synes dog enkelte at have haft Betænkeligheder ved denne Fremgangsmaade, og blandt de 36 Synodalbestemmelser (*Statuta Bonifatii*) der, vistnok med Urette, tillægges Missionæren Bonifatius (S. 357) findes der én (Kan. 28), som byder, at man i tvivlsomme Tilfælde skal forrette D. med følgende Ord: »Dersom du endnu ikke er døbt, døber jeg dig osv.«. 1175 stadfæstede Pave Alexander III denne Fremgangsmaade, og den er siden bleven gængs i den rom. K. *Rituale Romanum* paabyder, at den b. D. skal udføres med følgende Ord: »Dersom du ikke er døbt, døber jeg dig i Faderens osv.« (*Si non es baptizatus, ego te baptizo in nomine etc.*), men *Cat. Rom.* indskærper, at denne b. D. kun bør bruges, hvor der, efter en omhyggelig Undersøgelse, virkelig vedbliver at være Tvivl om, hvorvidt vedk. allerede er døbt. I Praksis bruges den b. D. imidlertid ofte ved Overgang fra Protestantismen, som et Udtryk for Romerk.s Tvivl om den rette Udførelse og Gyldighed af D. i vedk. protest. Samfund; saaledes bleve t. E. baade Newman og Manning, da de gik over til Rom, begge døbt med b. D.

Luther synes en Tidlang at have været noget vaklende m. H. til den b. D. 12. Maj 1531 udtalte han sig i et Brev til W. Link, efter at have drøftet Sagen med Melanchthon, meget bestemt imod den, fordi den gør D. usikker (de Wette IV, 254 f.; jvfr. 267); men næste Dag skrev han til A. Osiander, at han ikke ubetinget turde fordømme Brugen af den (de Wette IV, 256). Han endte dog med en afgjort Forkastelse af den b. D., og ogsaa paa dette Punkt fulgte de luth. Kirkeordninger ham. Det danske K.-Ritual befaler, at »Hittebørn og alle andre, om hvis Daab man ikke tilfulde er forsikret«, skulde døbes »uden nogen Vilkaar eller Omstændighed om Barnet ikke er døbt, paa det man ikke skulde gøre denne deres Daab lige saa uvis som den førstes«. Fr. N.

Daab for døde. Apostlen Paulus's Ord (1 Kor. 15, 29): »Hvad ville ellers de udrette, som lade sig døbe for de døde?« have været Genstand for en stor Mængde (o. 30) forskl. Fortolkninger. Den naturligste er vel, at disse Ord ere »et i den Tid gængs Udtryk for at døbes, for at man som død (o: efter sin Død) skulde have Gavn deraf, at døbes paa sit yderste« (T. S. Rørdam). Der var imidlertid i den gl. K. adskillige Sekter, der lod levende Kr. døbe i Steden for Kr., som vare døde uden D. Epifanios fortæller saaledes, at Kerinthos's Tilhængere stundom lod sig døbe til formentlig Gavn for en eller anden Katekumen af deres Sekt, der var død uden D. Krysostomos vilde vide, at naar en markionitisk Katekumen var død uden D., skjulte en levende Markionit sig under den dodes Seng og svarede paa den dodes Vegne, og paa den levendes Svar blev da den døde døbt. — En saadan D. f. d. er i vore Dage igen bragt i Brug af Mormonerne. Joseph Smith sagde: »Enhver, der har en Ven i den evige Verden, kan udløse ham, medmindre han har begaaet den ene Synd, der ikke kan tilgives«. Udløsningen (af den hinsidige Prøvelses-

tilstand) sker derved, at den levende lader sig døbe for sin døde Ven, og en stor Mængde Mormonere have ladet sig døbe for deres Forældre, Bedsteforældre, fjernere Slægtninger eller Venner. Mormonerne have endvidere den Tro, at de saaledes »udløste« ved Opstandelsen ville høre til »Udløserens« Følge. De holde nøjagtig Fortegnelse over de afdøde, der ere blevne døbt ved en Stedfortræder-D., og Joh. Aab. 20, 12 forstaa de saaledes, at de dér omtalte »Bøger« ere Registrere over døbtne, men »Livets Bøger«, Hovedbogen i Himlen, der skal kontrollere »Bøgerne« paa Jorden (M. Busch, Die Mormonen, Leipz. 1855, 91 f.). Fr. N.

Daabskapeller, se Baptisterier.

Daabspagt, se Pagt, Forsagelse og Symboler, økumeniske.

Daabsvidne, se Faddere.

Dabaset, By paa Grænsen af Sebulons Stammeland (Jos. 19, 11), hvis Beliggenhed er ukendt.

Dabrat, Levithy i Issakar (Jos. 19, 12; 1 Kron. 7, 72). Vistnok identisk med Landsbyen Deburi paa Vestsiden af Tabor. Overleveringen lader Jesus være gaaet ned dér efter Forklærelsen og dér helbrede den besatte Dreng (Mk. 9, 16 f.).

Dach, Simon, f. i Memel 29. Juli 1605, studerede i Königsberg, ved hvis lærde Skole han først blev Lærer og siden Konrektor. Dér levede han i en Vennekreds af Digtere og Musikere, der samlede om Robert Robertin (den königsbergske Digterskole), men ofte faldt det ham vanskeligt at tjene Brødet, hvorfor han søgte at forbedre sine Finanser ved at skrive Lejlighedsdigte. 1635, da Kong Vladislav IV var i Polen, skrev han Festsplillet »Cleomedes«, og 1638 bød han Kurfyrst Georg Wilhelm Velkommen i Königsberg med et Digt. 1639 blev han til Lon herfor Prof. i Poesi ved Universitetet og holdt som saadan Forelæsninger over de lat. Digtere; men hans økonomiske Stilling var ofte fortvivlet, fordi han ikke altid fik det »Gnadengehalt«, der var ham bevilliget. Han døde 15. April 1659. Han har foruden mange lat. Digte skrevet o. 1000 tyske; $\frac{9}{10}$ af disse ere digtede til Bryllupper og Begravelser. Til mange af Digtene satte han selv Musik. Af hans Psalmer, o. 150 i Tallet, ere enkelte oversatte paa Dansk og Norsk. I Pontoppidans Psbog fandtes: »Jeg er hos Gud i Naade« og »Jeg er jo, Herre, i din Magt«; Landstad har til sin Psbog oversat Gravpsalmen »O, hvor salig er I dog, I fromme« (Nr. 633), til hvilken Joh. Crüger (S. 568) satte Melodi.

d'Achery, Jean Luc (*Dacherius*), lærd Benedictiner af den hl. Maurus's Kongregation, blev født 1609 i Saint Quentin i Picardiet. Han traadte meget tidlig ind i Benedictus's Orden. 23 Aar gl. fik han Plads i Klostret i Vendôme, senere kom han til Klostret St. Germain des Prés i Paris og blev dets Bibliotekar. Han døde 29. April 1685. Han havde under det flittige Studium i Klostret erhvervet sig en stor Mængde Kundskaber, navnlig i den patristiske og middelalderlige Literatur. 1645 udgav han af Hugo Menards Efterladenskaber Barnabas-Brevet for første Gang; 1651 udgav han Guibert af Nogents Skrifter, og 1655 be-

gyndte han det store Samlerværk: *Spicilegium, sive collectio veterum aliquot scriptorum, qui in Gallie bibliothecis, maxime Benedictinorum latuerunt* (afsluttet 1667, ialt 13 Kvarthd.; ny Udg. af de la Barre i 3 Foliobd., Paris 1723). Han samlede ogsaa Stoffet til de første 6 Aarh. af *Acta Sanctorum Ordinis Benedicti*, som Maillon senere udgav.

da Costa, Isaac, blev født i Amsterdam 1798. Han tilhørte en portugisisk Jødeslægt, og i Beg. var han, som mange af sine Trossfæller dengang, en voltairiansk Deist; men under Paavirkning navnlig af W. Bilderdijk kom han, efter en haard Kamp, til Troen paa Kristus, og i Okt. 1822 bleve han, hans Hustru og hans gode Ven, Lægen Abr. Capadose døbt af Præsten Egeberg i Leiden. Paa den Tid udgav da C. et Flyveskrift, i hvilket han opfordrede sine Medkristne til at bede og ydmyge sig under Herrens Aand, og næste Aar udgav han »Anklage mod Hundredaarets Aand«, i visse Maader et ref. Sidestykke til Grundtvigs »K.s Genmæle«. Deri angreb han ikke alene sin Tids Mangel paa kr. Tro og sand Sædelighed, men ogsaa Arbejdet for Negrenes Befrielse, den moderne »Konstitutions-Syge«, Folkesuveræneteten, Bogtrykkerkunsten og Vaccinationen, der i hans Øjne var et ugudeligt Forsøg paa at modarbejde Guds Forudbestemmelse. 1824 skildrede han i et tredje Skrift Arminianismen og Rationalismen som nye Former af den gl. Saddukæisme. Han, Bilderdijk, Capadose, og efter 1830 ogsaa Groen van Prinsterer, dannede et i relig. og polit. Henseende konservativt Parti, der længe var Genstand for megen Haan og Spot. Lidt efter lidt vandt dog da C. og hans Venner Øre mange Steder i Nederlandene, og navnlig blev da C.s profetiske Digte mere og mere paa-skønnede; 1847 havde han i et Digt varslet Revolutionen 1848, og da den kom, steg hans Anseelse. Ved sine Digte, sine Flyveskrifter, ved opbyggelige Bibelfortolkninger og Foredrag og ved sit trofaste Arbejde paa det 1852 i Amsterdam oprettede skotske Seminarium har han virket meget i den relig. Vækkelses Tjeneste. Man har ofte kaldt ham Vækkelsens »Profet«. Han døde 28. April 1860. Hans Ven J. P. Hasebroek udgav 1861 hans poetiske Skrifter; 1863 bleve hans relig. og hist. Skrifter udgivne af H. J. Koenen, og 1872—73 udgav Groen van Prinsterer hans Breve (H. J. Koenen, Lebensbericht van Mr. Is. da C., Leiden 1860; Fr. Nielsen, Statsk. og Frik., Kbhvn 1883, 117 f.).

Dadel, se Palme.

Dade Gudmundsen, se Gudmundsen.

Dafne (Lavrbærtræ), Forstad til Antiokia, hinsides Orontes paa den Plads, hvor nu Landsbyen Bêt el Mâ ligger. Navnet stammede fra en smuk Lavrbærlund i Nærheden, viet til Apollon og med et prægtigt Tempel for denné Gud og Artemis. Templet havde Asylret; derhen flygtede den forhenværende Ypperstepræst Onias (2 Mak. 4, 33 f.). 362 e. Kr. brændte det. D. var Yndlingsopholdssted for Seleukiderne.

Dagon, ifølge G. T. Filisternes Nationalgud, tilbød i Skikkelse af en mandlig Overkrop og Hoved, endende forneden i en Fiskehale. Den kvindelige, tilsvarende Gudinde var Atargatis

(se Atergation). D.s Dyrkelse var ogsaa udbredt i Nabolandene og stammer vistnok fra Babylon. Et Dagonetempel i Gana beskrives Dom. 16, 23f.

Dahl. 1) **Christopher D.**, f. 17. Maj 1758 i Saleby i Vestergötland, blev 1786 kgl. Hofprædikant, 1790 Prof. i Græsk i Upsala, 1795 Præst i Näs, 1800 *Dr. theol.* Han døde 4. Dec. 1809. Han har udgivet en Psalmesamling og omarbejdet fl. Psalmer til Wallins Psbog. — 2) **Erik D.**, ældre Broder af ovennævnte, er født i Varnhem i Vestergötland 25. Maj 1749, blev Student i Upsala 1767, Komminister 1778 i Saleby, Spr. i Sköfde 1793, Provst 1796, Kontraktsprovst 1800. S. A. blev han, lige som Broderen, ved Gustav IV Adolfs Kroning udnævnt til *Dr. theol.* Døde 1809. Af hans Psalmer optoges 3 i Prøvepsalmebogen 1793, men ingen af dem kom ind i Wallins. J. N. S.

— 3) **Jonas Anton D.**, norsk Præst, er født i Stavanger 14. Aug. 1849. Han har været Søndagspræst i Amsterdam og Præst paa forskellige Steder i Norge, fra 1885 res. Kap. til Petri Menighed i Stavanger, hvilket Embede han for Tiden indehar. D. har syslet meget med religionshistoriske Studier; i 1883—84 foretog han med offentligt Stipendium en Studierejse til Tyskland, Frankrig og Holland. Frugten af disse Studier har han nedlagt dels i en Række Afhandlinger, især i »Luth. Ugeskrift»; dels i særskilte Skrifter (»Populære Afhandlinger om Religionen og Religionerne», 1881; »Omrids af Indernes Religioner og deres hist. Udvikling og Sammenhæng», 1885). Forøvrigt har han leveret forskl. Bidrag til Belysningen af kirkel. Spørgsmaal, f. E. af Søndagsmissionen, skrevet Rejseskitser, udgivet en Række af novellistiske Værker, samt ikke mindst gjort sig bemærket som en heldig lyrisk Digter. A. B. — 4) **Kristen Hans Jørgen D.**, Præst og Sprogmand, f. i Hillerød 31. Aug. 1830, teol. Kand. 1855, blev 1863 Kap. i Fjeldst-Harrendrup paa Fyen, 1865 Kateket og Overlærer i Svendborg, 1873 Spr. for Skorup-Tvilum i Aarhus Stift, 1881 Spr. for Havrum og Sal i samme Stift og 1889 i Kjeldby paa Møen. Han har bl. a. 1875 udgivet en dansk Hjælpeordbog med gode danske Ord til Aflesning af fremmede, 1888 skrevet et Skrift om »Vort Kirkemaal« og ellers paa mange Maader kæmpet for Modersmaalets Renhed.

Dahlberg, Gustaf, finsk Teolog, f. 21. Dec. 1821 i Hvittis, hvor hans Fader var Sognets Smed, blev Student 1842 og, efterat have gjort Tjeneste i forskellige Menigheder, 1891 Domprovst i Åbo. Allerede 1879—82 og 1888—91 var han Assessor ved Domkapitlet i Åbo, og han har ligeledes adskillige Gange været Representant paa Landdagen. D. har, foruden at have redigeret et Par religiøse Tidsskrifter (*Tahti* 1863—67 og *Lähetysseuranomat* 1859—76), efter W. Carlssons Død fortsat Udgivelsen af dennes Bibelværk. A. N.

Dahle, Lars Nilsson, Missionssekretær i Stavanger, er født i Grytens Præstegjæld 7. Dec. 1843. Hans Fader var en af »Heltene fra 1814«, og hans Moder var en Datter af den bekendte Haugianer Lars Kyllingen. Efter at have gennemgaaet Klæbo Seminarium kom han ind paa Missionsskolen i Stavanger (1864—67), studerede derpaa et Par Aar Teologi og

østerlandske Sprog ved Kristiania Universitet, og foretog saa en længere Udenlandsrejse til Danmark, Tyskland og Schweiz, væsentlig for at studere Missionsvæsen. I 1870 drog han som Missionær til Madagaskar, hvor han fik sin Station i Antananarivo. Her oprettede han en Præsteskole, som han i flere Aar bestyrede. Fra 1873—87 tog han fremragende Del i Oversættelsen af Biblen paa madagassisk. Fra 1877—87 var han valgt Tilsynsmand over den norske Mission paa Madagaskar. Ved Siden af sin omfattende Missionsgerning fandt D. Tid til en ikke mindre omfattende Forfattervirksomhed. Til Brug for de indfødte Præstelærlinge udarbejdede han en Række af teol. Lærebøger, samt ydede en hel Del værdifulde og tildels opsigtsvækkende videnskabelige Bidrag til Belysningen af det madagassiske Folks Sprog og Kultur (Madagaskar og dets Beboere, Kra. 1876—77, i 2 Dele; *Specimens of Malagasy Folk-Lore*, Antan. 1877; forskellige Afhdl. i »The Antan. Annual and Madagascar Magazine osv.). Dertil belyste han Missionsforhold og Missionsspørgsmaal i en Mængde Artikler i Blade og Tidsskrifter. — I 1888 maatte D. af Helbredshensyn drage hjem. Aaret efter overtog han Stillingen som Sekretær i Missionssekskabet og er som saadan den øverste Leder af den norske Mission i Afrika og Madagaskar. Af hans Skrifter siden hans Hjemkomst mærkes »Livet efter Døden og Gudsrigets Fremtid« (1892), »Profeten Jonas« (1896) og »Verdens Ende efter Bibelen, Viden-skaben, Folketroen og Beregningen« (1898). D. nyder stor Anseelse som en lærd og alsidig Teolog og Sprogforsker, som en fremragende Missionskender og en begavet Prædikant. A. B.

Dahome, den østlige Del af Evhelandet indenfor Guldkysten med Hovedstaden Abome, 150 Km. fra Kysten, har siden 1625 udgjort et mægtigt Negerrige med tyrannisk Regeringsform, Slavejagter og bloddryppende Fetiisdyrkelse med Menneskeofringer i Tusindvis, særlig ved Ligbegængelser, »Kostume« (endnu 1891 en med 4000 Ofre), og i det hele en Grusomhed, der endnu overgik det andet berygtede Negerrige Ashante. Stærk ved sin faste Hærgorganisation (Amazongarden) hægede og affolkede det Naborigerne, indtil Frankrig i 1892 forjog Kong Behanzin og ryddede Mordergruben Abome. Befolkningen i det egtl. D. anslaaes til kun 150,000. Nu er det fransk Koloni. Wesleyanerne have en ubetydelig Mission ved Kysten (næppe 400 Kr.); den rom.-kat. Mission opgiver 3000 Kr., vistnok i Kystlandet, udenfor det egtl. D. V. Sn.

Dailé, Jean (Dallaüs), ref. Præst, f. i Châtellerault 1594, studerede Filos. i Poitiers og Teol. i Saumur og boede 1612—19 hos Duplessis Mornay, som Opdrager for hans Barnebarn. 1619 rejste D. til Italien, hvor han i Venezia lærte Paolo Sarpi at kende, og derfra til Schweiz, Tyskland, Nederlandene og England. 1623 kom han tilbage til Frankrig og blev først Slotspræst hos Duplessis, 1625 Præst i Saumur og 1626 i Charenton, hvor de ref. Pariser holdt deres Gudstjeneste. Dér døde han 1670. 1659 var han Leder af den sidste ref. Synode i Loudun. Han havde et grundigt Kendskab til den patristiske Literatur, som

man navnlig kan se af hans berømte *Traité de l'emploi des Saints Pères pour le jugement des différends qui sont aujourd'hui en la religion* (Genève 1632, overs. paa Lat. 1636 og 1686), der søger at vise den rom.-kat. Læres Uoverensstemmelse med Kirkefædrenes Udtalelser om Sakramenterne, Helgener, Relikvier og Faste. Desuden udgav han fl. Skrifter til Forsvar for den ref. Kirkeafdeling og 20 Bd. Prædikener. 1700 udkom i Antwerpen en samlet Udg. af hans *Opera theologica*.

Dajak-Mission, se Borneo.

Dal, Nikolaj, f. 1690 i Anslet i Aller Sogn i Nordslesvig, studerede i Halle og gik 1719 som Missionær til Trankebar, hvor han blev ordineret 1730 og virkede til sin Død 1747. Han var en ikke fremragende, men redelig og tro Arbejder af den Halleske Retning, der ikke glemte sit Fædreland og sit danske Modersmaal. V. Sn.

Dalberg, Karl Theodor Anton Maria, f. 8. Febr. 1744 i Hershheim ved Worms, tilhørte en ældgammel, friherrelig Slægt, der kunde føre sit adelige Stamtræ op til 10. Aarh. Han studerede først Jura i Heidelberg og Göttingen, senere Teol. og Kirkeret, og blev Domkapitulær i Würzburg og Worms. Som Teolog var han oprindelig Febronianer og Rationalist. 1772 udnævnte Kurfyrsten af Mainz ham til Statholder i Erfurt, der under hans Styrelse blev et Midtpunkt for den tyske Kultur. Som Præsident for Erfurter-Akademiet stod D. i Forbindelse med Wieland, Herder, Goethe og Schiller og viste stor Interesse for Frimurernes og Illuminaternes Arbejde. 1787 blev han i Løbet af nogle Uger valgt til Koadjutor baade i Ærkestiftet Mainz og i Worms, men blev boende i Erfurt. S. A. gjorde han en Rejse til Wien, hvor Kejser Joseph II modtog ham med stor Udmærkelse. 3. Febr. 1788 blev han præsteviet og nogle Maaneder senere valgt til Koadjutor hos Fyrstebiskoppen af Konstanz; i Aug. 1788 blev han i Bamberg bispeviet som Ærkebiskop af Tarsos *in partibus*. 1799 blev han Fyrstebiskop af Konstanz, 1802 Ærkebiskop af Mainz; men 1803 maatte han afstaa sin landsherrelige Magt over Konstanz til Frankrig, og s. A. blev Mainz sækulariseret, hvorefter D. blev Kurfyrste, Rigskansler og Metropolit over de Delé af de tidligere Kirkeprovinser Mainz, Trier og Köln, som laa paa den højre Rhinbred, samt Primas for Tyskland med Sæde i Regensburg. Forholdet til Frankrig bragte ham i en skævt Stilling til Rom, men 1804 mødte han Pius VII ved Kejserkroningen i Paris, og Mainzerstolens Flytning til Regensburg blev da godkendt. Da han 1805 med stort Eftertryk hævdede Regensburgs Neutralitet over for Napoleon, faldt han i Unaade, og han maatte finde sig i at tage Kard. Fesch, Napoleons Onkel, til Koadjutor, til stor Forargelse for den tyske Kejser og det tyske Folk. Ved Oprettelsen af Rhinforbundet 1806 blev D. dets Præsident som »Førstprimas«, og Frankfurt ved Main og andre Landstrækninger kom i hans Besiddelse. Derpaa opsoeg han sin Bolig i Frankfurt, og derfra udstedte han 1809, paa Rhinforbundets Vegne, en Proklamation, der udtalte ubetinget Tillid til Napoleon. Efter Freden i Wien var D. atter i Paris, og han

fik da Fyrstendømmet Fulda og Greviskabet Hanau som »Storhertug af Frankfurts med Titel af kongelig Højhed. Regensburg maatte han derimod afstaa til Baiern, og i Steden for Fesch skulde Eugen Beaubarnais være hans Efterfølger. Kort før Slaget ved Leipzig rejste D. til Konstanz og søgte forgæves at forklare og forsvare sit Forhold til Napoleon over for de allierede Magter. Frankfurt blev stillet under en provisorisk Styrelse, og da D. vilde resignere til Fordel for Eugen Beaubarnais, blev Byen erklæret for en Fristad. I Beg. af 1814 trak D. sig tilbage til Regensburg, og dér døde han 10. Febr. 1817; i hans sidste Aar havde den senere Biskop Wittmann en god Indflydelse paa den i høj Grad verdslig sindede Kirkefyrste, der var mere Statsmand end Biskop. I Regensburgs Domkirke har hans Brodersøn, Hertug Emmerich Joseph von D., rejst ham et Mindesmærke (I. Müller, K. Th. v. D., der letzte Fürstbischof, Würzb. 1874; Beaulieu, K. v. D. und seine Zeit, Weimar 1879). Fr. N.

Dalby, 1 Mil fra Lund, i Torna Herred, fordum Bispesæde og Kloster, er endnu mærkelig ved sin Kirke, skønt beliggende paa en Bakke, som til den ene Side behersker en af Nordens frugtbareste Dalstrækninger og paa den anden Side begrænses af Højder, der engang vare bevoksede med Bøgeskov. Den er et af Skaanes ældste og betydeligste Mindesmærker fra den store danske Kirkeorganisations Dage. Da Sven Estridsen oprettede et særligt Bispesæde for Syd-Skaane, Bornholm og Bleking i D., med Eginø som første og sidste Biskop, skal han have grundlagt Helligkorskirken, hvis Bygning Harald Hén fortsatte og Knud d. hl. skal have fuldendt. D. er da sikkert Skaanes ældste Stenkirke, og efter sit oprindelige Ydre har den været Skaanes største efter Lunds Domkirke. Et Vidnesbyrd om Stedets Betydning og Kirkens Oprindelse er bl. a., at Harald Hén fandt sit sidste Hvilested i D. (den Gravsten, der udgives for hans, er dog langt yngre). Kirkens Grundplan, der minder om Lunds Katedral, er et latinsk Kors; mod Vest ligger, helt og holdent over Jorden, en kvadratisk Krypte (29½ Fod) med 4 Søjler i Midten, forenede, ligesom de tilsvarende Halvsøjler samt Side- og Hjørnepilastre, ved Rundbuer. Af 2 Aabninger ud til Midtskibet findes nu kun den ene. I Kryptens nordøstre Hjørne findes en Brønd, der, skønt næppe 6 Fod dyb, aldrig mangler frisk Vand. Over Krypten ligger et firkantet Rum, uden Tvivl det gl. Kannikekor, der ligesom Krypten er opført af veltilhuggen Sandsten. Langhuset har bestaaet af et Midtskib (med 4 Hvælvinger) og 2 Sideskibe, førstnævnte dobbelt saa bredt og højt som de sidste. Midtskibet (29½ Fod bredt og rimeligvis oprind. 112 Fod langt) skal have haft 4 Hoved- og 4 Bipiller, alle 4kantede (kun 1 Hovedpille og 2 Bipiller staa nu). Af hele Korsbygningen staa nu blot 2 Kvadrater af Midtskibet, dækkede med Krydshvælvinger, og det søndre Sideskibs 4 tilsvarende Krydshvælvinger. Tværskibet (95½ Fod langt og 29½ Fod bredt) bestod af 3 krydshvælvede Kvadrater; Ø. derfor laa en lignende Kvadrat med Korslutning.

Den oprindelig til Stiftskirke bestemte Hellig-

dom blev Klosterkirke, da Egino, som Biskop over de sammenlagte Stifter, flyttede til Lund og saa, efter Adam af Bremen, i D. grundlagde »et Provsti af regelbundne Kanniker«. Selv om Helligkorskonventets ældste Indretning ikke kan bestemmes med fuld Sikkerhed, kappes det dog saaledes i Alder med Laurentiusklosteret i Lund og maa have været en af de Kongregationer, der efter Laurentiusbrødrenes mærkelige *Consuetudines Canonici* (fra Slutningen af 11. eller Beg. af 12. Aarh.) skulde deltage ved Valgmænd i Valget af Skaanes Biskop (se Khist. Sml. 4 R. IV 302). Med Lunds Domkapitel og fl. Samfund stod D.s Konventet i Broderskab (se *Liber datus Lundensis*). 1284 og 1288 holdt Kannikerne i Danmark Provinssialkapitel i D. (Ser. R. D. V 634 f.). Provsten her deltog i Kong Olufs Valg efter Valdemar Atterdags Død, nævnt i Dokumentet som gejstlig Dignitar før de verdslige Herrer. Politisk Betydning blandt D.s Provster havde særlig Jens Ipsen Ravensberg, der ved Beg. af 16. Aarh. blev Biskop i Roskilde. Fra 1533 kan man regne Sekulariseringen af D., da Anders Bilde ligesom forud af Kong Frederik, fik Lensbrev paa D. af Bisperne og en Del verdslige Rigsraader. — Fra den Tid kan vel ogsaa den herlige Kirkes Forfald dateres. Kun en ringe Del af den er uskadt, skrev H. Chytræus 1598. Meget led den vel ogsaa, da Svenskerne 1645 lagde D. i Aske. Karl XI henlagde vel 1673 Kronens Tertialtiende i D. til dens Hjælp, men 1686 lod han nedbryde den af tilhugne Kalksten byggede Korrunding til Brug for Opførelsen af den tyske Kirke i Malmø. Midtskibets 4 Hvalvingsafdelinger stod endnu i 18. Aarh., den østligste styrtede først sammen, derpaa 1755 den næste. 1758 opførtes den grove Gavl mur uden Smykke, der nu afslutter Midtskibet i Øst. Siden har man nærmest søgt at hindre videre Ødelæggelser; kun Krypten har man ved Prof. Brunius's Forsorg søgt at restaurere. Af den gl. Klostergaard, som delvis er bevaret (nu D. Kongsgaard), strækker den egentlige Klosterbygning (med Spor af Celler sig omtrent til den nordre Kirkevæg, med hvilken den har været forenet ved en Mur, der skal være nedbrudt 1762. Klosters dybeste Fornedrelse var vel den Tid, da, som en Forfatter (J. Åkermann) 1828 beretter, det Rum, der formentlig har været Kannikernes Samlingstue, blev brugt til Brændevinsbrænderi. — Kirken, engang Stiftskirke, saa Klosterkirke, blev efter Reformationen Sognekirke og som saadan forenet med Hellestads, men ved Midten af 17. Aarh. blev D. Anneks til Hellestad, og siden 1764 er denne et Præbendepastorat for en Lærer ved Lunds teol. Fakultet (Brunius, Skånes konsthistoria for medeltiden S. 56—63; Löffler, Danmarks romanske Kirkebygninger S. 25 f.). O. A.

Dalby, Christopher Hansen, var født i Dalby Sogn paa Sjælland. Efter at være bleven Student rejste han til Udlandet. 1598 kom han tilbage til Danmark og var en Tid Hører ved Herlufsholms Skole, men 1599 rejste han atter til Greven af Nassau, som før havde understøttet ham. Der gik han over til den ref. Kirkeafdeling og blev ref. Præst. 1615 var han i Danmark, men da han ikke kunde

faa noget Embede her, vendte han tilbage til Nassau, hvor han er død efter 1618.

Dale, Robert William, eng. Kongregationalist, blev født i London 1. Dec. 1829. Han gik i Skole i Spring Hill College i Birmingham, og 1853 vandt han med Hæder Magistergraden (M. A.) ved Universitetet i London. S. A. blev han Hjælpepræst hos John Angell James ved den kongregationalistiske Carr's-lane-Kirke i Birmingham og 1859, efter J. A. James's Død, Enepræst ved denne. 1869 var han Ordstyrer ved det Møde, som *Congregational Union* for England og Wales holdt; 1877 holdt han *Yale-lectures* i Amerika, og ogsaa Australien har han besøgt paa en Foredragsrejse. Han har udgivet en stor Mængde Skrifter, der røbe hans frie, teol. Standpunkt bl. a.: *The Atonement* (1875; 9. Opl. 1883, oversat paa Tysk 1880); hans Yale-Forelæsninger, *Nine Lectures on Preaching* (5. Opl. 1886); det meget ansete Skrift, *The Epistle to the Ephesians, its Doctrine and Ethics* (6. Opl. 1892); *Manual of Congregational Principles* (1884). 1875 samlede han en Psalmebog, der indeholder 1260 Hymner. Han tog ogsaa livlig Del i det kommunale Liv og i Forhandlingerne om Skoleloven (1869). Han døde i Birmingham 13. Marts 1895 (*The Life of R. W. Dale, by his Son, A. W. W. D.*, London 1898).

Dale, Anton van, Læge og mennonitisk Præst, f. 1638, død 1708 som Læge i Haarlem, har skrevet fl. af Rationalismen prægede dogmat. og hist. Skrifter, bl. a. et Angreb paa Barnedaaben.

d'Alembert, Jean le Rond, fr. Matematiker og Filosof, f. 1717, d. 1783, vakte Opsigt i den lærde Verden ved udmærkede matematiske Arbejder, blev 1741 Medlem af Videnskabernes Akademi (*Academie des Sciences*), 1754 af det franske Akademi (*Academie des Lettres*) og fra 1772 af dettes Sekretær. En mere almen Indflydelse har han øvet som Medarbejder i det af Diderot (se d. Art.) grundede store Oplysningsværk, den franske Encyklopædi (se d. Art.). Han deltog virksomt i dette Arbejde fra dets Beg. 1751 til 1759, da han drog sig tilbage, træt af den Modstand, det vakte. Det var de matematiske Artikler, som var d'A. anvist. Størst Betydning fik dog den af d'A. skrevne Indledning til Encyklopædien, *Discours préliminaire*, en systematisk Fremstilling af det mskl. Aandslivs forskl. Aabenbarelser, der søger Oprindelsen til den mskl. Kundskab i den sanselige Erfaring. Dog erkendes Nødvendigheden af en guddommelig Aabenbaring til Supplering af vor naturlige Erkendelse, en Aabenbaring, der vist nok er indskrænket til nogle faa Trossandheder og enkelte praktiske Forskrifter. Encyklopædiens ejendommelige Stilling som den, der paa engang anerkender det bestaaende, paa samme Tid som den ved sit hele Livssyn i det skjulte undergraver det, har allerede her givet sig Udtryk. d'A. var ogsaa ved sin frygtssomme Karakter henvist til stor Forsigtighed i sin Optræden. Han delte heller ikke Diderots udprægede Materialisme. Hans personlige Standpunkt var Skeptikerens: intet at vide, syntes ham det ene fornuftige i alle filos. Spørgsmaal, særlig i Spørgsmaalet om Gud, om hans Tilværelse og

Forhold til Materien (Condorcet, d'A., sa vie, ses oeuvres, sa philosophie, Paris 1852; J. Bertrand, d'A., Paris 1889).

C. B.

Dalfon, en af Hamans 10 Sønner, der blev dræbt af Joderne i Susan (Est. 9, 7 f.).

Dalgairns, John Dobree, eng. Konvertit, f. 21. Okt. 1818, sluttede sig straks til den anglokat. Bevægelse. Han gjorde tidlig sit Navn bekendt ved et Brev til *l'Univers* om de kirkel. Partier i England. Han var Medarbejder baade paa den *Catena aurea* til Evangelierne, der, paa Grundlag af Thomas fra Aquinos Skrifter, 1841—45 blev udgivet med et Forord af Newman, og paa den Samling Helgenlegender, der udgik fra den anglokat. Kreds. Da Newman trak sig tilbage til Littlemore, fulgte D. med, og Mikkelsdag 1845 — faa Dage før Newman selv — blev han af Passionisten Pater Dominic optagen i Romerk. Derpaa rejste han til Frankrig, hvor han en Tid boede hos Abbé Jovain i Langres, og dér blev han præsteviet 1846. 1847 mødtes han med Newman i Rom, hvor ogsaa han af Padre Rossi blev indviet i Oratoriets Levevis og Regel. Efter Hjemkomsten til England opholdt han sig forskl. Steder, indtil han 1849 tog fast Bolig i Oratoriet i King William Street i London. 1853—56 var han med sine overordnede Tilladelse i Oratoriet i Birmingham, men derpaa vendte han tilbage til London, og 1863—65 var han Forstander for Oratoriet dér. 1865 maatte han paa Grund af Svaghed trekke sig tilbage fra Ledelsen af Oratoriet i London, men først 11. Febr. 1876 døde han efter en lang Sygdomstid. 1853 udgav han: *The Devotion of the Sacred Heart of Jesus*, som ofte er bleven optrykt; 1858: *The German Mystics of the 14th Century*; 1861: *The Holy Communion, its Philosophy, Theology and Practice*.

Dalhoff, Nicolai Christian, dsk. Præst, f. i Kbhvn 18. Juni 1843, blev 1875 Præst ved St. Hans Hospital paa Bistrup og kaldtes 1880 til Præst ved Diakonissestiftelsen paa Frederiksberg, i hvilken Stilling han i Tale og Skrift har bidraget meget til at skaffe Diakonissesagen Indgang i den danske Menighed. Han udgiver »Diakonissestiftelsens Almanak« og siden 1881 Bladet »Phøbe«; 1888 udkom Festskriftet »Den danske Diakonissestiftelse i dens første 25 Aar«. — Ved sin Virksomhed blandt de sindssyge fik D. Øjnene op for Drikfældighedens skadelige Følger, noget han kraftig har paavist bl. a. i Skrifterne »Vore Sindssyge« (1879, oversat paa Tysk), »En farlig Ven« (1884, 3. Oplag) og »Skitser fra en Studierejse i specielt Øjemed« (1892). D. er Medstifter af »Samfund til Ædrueligheds Fremme« og af det første Redningshjem for drikfældige i Danmark (1893).

K. T.

Dalila, efter Dom. 16 en Filisterkvinde, der boede ved Bækken Sorek, og hvem hendes Landsmænd brugte til at lokke ud af Samson Grunden til hans usædvanlige Styrke.

d'Allemand, se Aleman.

Dallin, Anders Bentsen, Biskop af Oslo, blev efterat have studeret baade i Kbhvn og i Udlandet 1583 Spr. i Eltang og Vilstrup, 1586 i Kolding og o. 1590 ved Hellig-Aands Kirken i Kbhvn. 1591 forfremmedes han til Hofpredikant og promoverede s. A. til Mag.

Under sit Ophold i Kbhvn udgav han forskl. Oversættelser, dels Opbyggelsesskrifter, dels den udførlige Beskrivelse af Christian IV's Kroning. 1601 blev D. Biskop over Oslo og Hamar Stift. 1604 indtraadte han i Kommissionen, der udarbejdede den norske Kirkeordinans. D. 18. April 1607.

J. O. A.

Dallæus, se Dallé.

Dalman, Gustaf, f. 1855 i Niesky i Oberlausitz i en hernehitisk Familie, hvis Navn er Marx. Efter Studier i Niesky og paa Seminariet i Gnadensfeld virkede han i Brødermenighedens Pensionsanstalter, blev saa Docent i Gnadensfeld. 1883 Lic. theol. i Leipzig; 1886 antog han sin mædrende Slægts Navn D. (Familien stammer fra Sverig, og D. taler og skriver dette Sprog); 1887 Dr. phil. i Leipzig; 1891 habiliterede han sig steds for gltst. Exegese og har siden virket her som Privatdocent og efter Sept. 1895 som overordtl. Prof. D.s Undersøgelser omfattede baade gltst. og rabinsk Teol. og særlig har han gjort grundige Studier i aramaisk-nyhebraisk Filologi. For *Institutum Judaicum*, til hvilket D. er knyttet, har han forfattet adskillige værdifulde Småskrifter, og han har været en skattet Medarbejder ved »Nathanael« og »Saat auf Hoffnung«, hvilket sidste Tidsskrift han redigerede 1886—90. D. deltog i det nordiske Studentermøde med kr. Program i Vadstena 1895 med et Foredrag om »Krdm. och verksamhet«.

Dalmathia, By nær Genesart Sø (Mk. 8, 10). Nogle identificere den med det nuværende Delheintje, SØ. for Søen, men den maa efter Mt. 15, 39 have ligget i Nærh. af Magdala, altsaa paa Vestsiden af Søen.

Dalmatica (underforstaaet *vestis* eller *tunica*) var Navn paa et Klædningsstykke fra Provinzen Dalmatien, hvor der var en stor Uldindustri. D. var en lang, hvid Tunica, i Reglen med lange, hvide Ærmer; som oftest havde den Purpurstriber (*clavi*). I Rom blev den betragtet som et Tegn paa Blødgøthed; Lamprius dadelte Commodus og Elagabal, fordi de viste sig offentlig i D. I Løbet af det 3. Aarh. kom den i almindelig Brug, og ogsaa Kvinder bar da D. Af en Biografi af Cyprian erfare vi, at han bar en D. over sin Skjorte (*linea*), og over D. atter en tyk ulden Kappe (*lacerna*). Efterhaanden blev D. et officielt Klædningsstykke i Steden for den purpurbræmmede Tunica, og den blev i Slutningen af det rom. Riges Tid baaret af Kejsere og Konger paa store Festdage, tilsidst ogsaa af Senatorer. Pave Sylvester I (d. 335) bestemte, at Diakonerne skulde bære D. (med lange Ærmer) i Kirken, og dette Klædningsstykke var en Tidlang Hædersdragt for Roms Diakoner. Siden fik ogsaa Diakoner udenfor Rom Tilladelse til at bære D. Indtil 8. og 9. Aarh. blev D. dog som Regel kun baaret af rom. Klerikere, baade af Paven og de rom. Diakoner; men efter 9. Aarh. blev den et Stykke af alle Biskoppers og Diakoners Dragt, og selv Subdiakoner gik med D., indtil den saakaldte Tunica blev deres ejendommelige Klædningsstykke.

Dalmatien, den bjergrige Kystprovins Ø. for Adriaterhavet, nævnes i Biblen 2 Tim. 4, 10 som Maal for en Rejse, Titos gjorde. Om denne

Rejses Hensigt og Udfald vides intet. — Siden 1814 har D. hørt til Kejserdømmet Østerrig; Provinzen har $\frac{1}{2}$ Million Indbyggere. Folkesproget er Slavisk eller Illyrisk (Herzegovina-Dialekt), det officielle Sprog Italiensk. Flertallet af Indbyggerne høre til den rom.-kat. K. Under Ærkebiskoppen af Zara staa Lydbiskopper af Cattaro, Lesina, Ragusa, Sebenico og Spalato-Macarsca. Øen Arbe og den nordl. Del af Øen Pago staa under Biskoppen af Veglia (paa Øen Veglia), hvis Metropolit er Ærkebiskoppen af Görz; o. 700 unerede Grækere staa under Biskoppen af Creuz (Krisevecz), der har Ærkebiskoppen af Gran til Metropolit. 60,000 gr.-kat. Dalmatiere have 2 Biskopper i Zara og Cattaro, der staa under Ærkebiskoppen af Bukovina, som bor i Czernowitz (Fr. Petter, D. in seinen verschiedenen Beziehungen I—II, Wien 1856).

Dalmatin, Georg, f. 1550, d. 1589, var luth. Præst i Øvre-Krain. Han oversatte først enkelte Dele af det gl. T. (Sirak, Salomos Ordsprog og Mosebøgerne), senere hele det gl. og ogsaa det n. T. paa Slavisk. Hans Bibel blev trykt for Boghandleren Samuel Seefisch hos Johann Krafts Arvinger i Wittenberg og var færdig 1. Jan. 1584.

Dalmatius, rom.-kat. Helgen, var Biskop af Rodez. Han døde 580 under Kong Childebort. 2. Nov. er hans Helgendag.

Dalsgaard, 1) **Christen D.**, dansk Maler, Elev af Rørby og Kunstakademiet (siden 1841), f. 30. Okt. 1824 paa Krabbesholm ved Skive, har udstillet siden 1847. D. kastede sig med særlig Forkærlighed i sine yngre Dage over Fremstillinger af den dske Bondes Samfundsforhold og har med dyb og fin Forstaaelse for Almuens stilfærdige og inderlige Fromhed skildret Sider af Menighedslivet paa Landet i vort Aarh. »Mormoner« 1856; »Jydske Bønderfolk, som nyde Nadverens Sakramente i Hjemmet« 1859; »En Kones højtidelige Kirkegang efter Barselfærd« 1861; »En gudelig Forsamling i en Bondestue« 1869. Af hans andre Billeder af Almuens Liv har især hans »Udpantning hos en Bøddker, 1860, de samme psykologiske Fortrin. D. har ogsaa taget kirkehist. (»Grundtvig under Psalmesangen i Vartov« 1868; »Ansarg og Ødbert« 1878) og bibelske Emner op (»Marias Besøg hos Elisabet« 1862) og malet nogle Altertavler, hvis kunstneriske Værdi dog ikke staar paa Højde med de førnævnte Værker. J. O. A. — 2) **Jens Nikolaj Leth D.**, Præst, Broder til ovennævnte, er født 21. Okt. 1825. 1854 blev han teol. Kand. og virkede saa i 8 Aar som Huslærer, derpaa blev han Kapellan og 1872 Sognepr. til Ringegive-Give, hvorfra han 1879 forflyttedes til Ødum og Hadsbjerg. Han har skrevet det apologet. Skrift: »Stenene raabe« (1879), og oversat V. v. Strauss og Torney: »Nogle Overvejelser ang. den alm. Religionsvidenskab« (1887). Hans Kærlighed til Kunsten har affødt Bogen: »Om Malerkunsten med særligt Hensyn til os Nordboere« (1883). K. T.

Dalton, Hermann, tysk-ref. Præst og Teolog, er født 20. Aug. 1833 i Offenbach ved Frankfurt am Main. Hans Fader var Englænder. Efter at have studeret i Marburg, Berlin og Heidelberg blev han 1858 Præst ved den tysk-

ref. Kirke i St. Petersborg og Medlem af det ref. Kirkeraad. 1876 organiserede han en Bymission i den russ. Hovedstad, men 1888 nedlagde han sit Embede, og siden har han levet i Berlin. Han har foruden opbyggelige Skrifter udgivet en »Gesch. der ref. K. in Rusland« (Gotha 1865), »Verfassungsgesch. der evgl.-luth. K. in Rusland« (Gotha 1887) og forskl. Rejseskildringer, bl. a. »En evgl. Præsts Ferierejse« (overs. paa Dsk 1886). 1884 var han til Stede paa den evgl. Alliances Møde i Kbhvn. I mange Aar har han syslet med Johan a Lascos Historie, og han har udgivet en Biografi af ham (Gotha 1881) og desuden ved forskl. mindre Skrifter søgt at belyse den russiske K.s Tilstand og de evgl. Menigheders Stilling i Rusland (Zur Gewissensfreiheit, offenes Sendschreiben an Pobedonoszeff, Leipz. 1890, 8. Oplag; »Die evgl. K. in Rusland«, overs. paa Dsk 1891).

Dalum, $\frac{1}{2}$ Mil S. for Odense, var i Middelalderen Sæde for et Kloster for Augustinernonne. Klosteret, der muligvis oprindelig var en kgl. Stiftelse, laa først i eller ved Odense, men da Biskop Simon (o. 1168—86) havde skænket det Hjalles Kirke, flyttedes det (formentlig dog først i 13. Aarh.s første Halvdel) til D. og blev her efterhaanden rigt udstyret med Gods. Ved Siden af Priorinden deltog en Prior i Klosters Styrelse; hans Beskikkelse var muligvis i Kronens Haand, henad Reformationstiden indsatte i al Fald Kongen Forstanderen som en Slags Lensmand. 1355 forbedrede Biskop Nicolaus Tugten, om hvis Slaphed der løvrigt siden sikkert er talt paa overdreven Vis. 1377 nævnes D. Kirke blandt dem, til hvis Opbyggelse Biskoppen formandede paa Rigsdagen i Nyborg. 1367 og 1414 fik D. særligt, paveligt Privilegium paa Aflad. Ofte omtales ogsaa Strid om fravendt Gods. D. er blandt de faa dske Klostre, hvis Jordebog er bevaret (Sm. til Fyens Hist. IV). 1267 blev D.s Prior lyst i Band, fordi han holdt med Erik Klipping. 1340 blandede Prioren sig uberegtiget i Bispevalget. Paa Kong Hans's Tid havde Prioren, Mag. Claus, Sæde i Rigsraadet. 1523 pantsatte Kongen en kort Tid D. 1529 fik den bekendte Johan Friis D. frit paa Livstid, og siden var D. et almindeligt kgl. Len, indtil det 1659 pantsattes til en Privatmand, der snart efter fik Skøde paa Ejendommen. Nonnerne, der under Grevefejden havde været udsatte for Vold, blev underholdte, indtil de døde. En senere Ejer opkaldte D. efter Christian V (Christiansdal). Medens Gaarden, i hvis nordre Fløj der skal være Rester af Klosterbygningen, har skiftet Navn, hedder Kirken, der ved Reformationen blev Sognekirke (idet Hjalles nedbrødes), stadig D. Den er meget stor, har højt, rummeligt Kor og smukke stilistiske Detaller i 13. Aarh.s Overgangsformer. J. O. A.

d'Alviella, Grev Goblet, belgisk Religionshistoriker, er født i Bruxelles 10. Aug. 1846. Efter at have studeret i sin Fødeby blev han 1872 *conseiller provincial* i Brabant, 1874 Medlem af den belg. Rigsdag og 1884 Prof. i Religionshist. ved det frie Universitet i Bruxelles. Da Prinsen af Wales 1875—76 rejste i Indien, var han med som Korrespondent for *L'Indépendance Belge*. 1897 var han Præsident for

det belg. Videnskabernes Akademi. Bl. hans Skrifter maa især mærkes: *Désarmes ou dé-choir* (Paris 1871), der blev kronet af Freds-Ligaen; *Le catholicisme libéral aujourd'hui et autrefois* (Brux. 1875); *Harrison contre Spencer, étude sur la valeur relig. de l'inconnaisable* (Paris 1884); *L'évolution relig. contemp. chez les Anglais, les Américains et les Hindous* (Paris 1884); *Cours d'introduction à l'hist. générale des religions* (Gand 1886). 1891 holdt han *Hibbert Lectures (On the Origin and Growth of the Idea of God, London 1892)*.

Damaris, en athenæisk Kvinde, der lod sig omvende ved Paulus's Tale (Ap. G. 17, 34). Da hun nævnes særskilt, har hun vel været af høj Byrd, ellers vides intet om hende.

Damaskos, By i Syrien med o. 125,000 Indb., der nu i o. 4000 Aar har bevaret sit gamle Navn; thi dette er i vore Dage ikke helt ukendt i D., omendskønt *es-Sham* er det almindelige Navn paa Byen blandt Arabere og Tyrkere. D. omtales, foruden i Genesis i Abrahams Historie, o. 1500 f. Kr. i de ægyptiske Indskrifter. D. kom (vistnok efter 1000) under David (2 Sam. 8, 5), men i Salomos Dage rev D. sig løs under Rezin (1 Kong. 11, 24 f.) og dannede et eget Kongerige. Assyrierne fortælle oftere om Krige med D., bl. a. med Hazael, der fører sig siden førte hellige Krige med Israels Rige, hvis Konger Joas og Jeroboam II dog senere tilføjede Kongerne af D. svære Nederlag. O. 740 f. Kr. gjorde Assyrrerkongen Tiglath Pileser Ende paa Riget. D. blev nu Hovedstad i en assyrisk Provins og delte i den følgende Tid Skæbne med det øvrige Syrien. Udenfor D. omvendtes Paulus (Ap. G. 9, 3 f.) og døbtes derefter i D., der den Gang tilhørte Nabatæernes Konge Arethas (2 Kor. 11, 32). Efterhaanden blev D. en hel kr. By, hvorfra flere Lærde stammede, men hele Omegnen befolkedes efterhaanden af indvandrede Arabere, der dog omvendtes til Krdm. Men da efter Muhammeds Død hans Efterfølgeres Krigerskarer kastede sig over Syrien, og Kaled tog D. 634, blev Byen snart en af Islams Hovedsteder, og Krdm. gik stadig tilbage. Under Omajaderne var D. Kaliferens vidtstrakte Riges Hovedstad og naaede under dem sin højeste Blomstring og Glans. Efterat D. i den følgende Tid ofte havde skiftet Herre og af og til været Sæde for egne Herskere, af og til, som paa Korstogenes Tid, i kr. Fyrsters Hænder, kom D. 1516 under de osmanniske Tyrker. 1860 anrettedes der i D. et stort Blodbad paa de Kr., hvoraf 6—7000 myrdedes dels af Druserne, dels af den muhammedanske Pøbel i Byen. Nu anslaaes de Kr. i D. til o. 9000, Jøderne til 8000, Resten, o. 108,000, er Tal, der dog er meget usikkert, er Muhammedanere. V. S.

Damasus, Paver. **D. I** (366—384), f. 305, var Søn af en rom. Præst. Efter Liberius's Død (366) blev han valgt til Biskop i Rom, men først efter en langvarig og heftig Strid med Modbiskoppen Ursinus og hans Parti kom han i rolig Besiddelse af Bispestolen. Som kirkelig Politiker røbede D. ikke store Evner; i Dogmestridighederne optraadte han som afgjort Modstander af Arianismen. Han har efterladt sig en Mængde metriske Indskrifter over Martyrer og fromme Mænd og Kvinder

(D.s *Epigrammata* ere udg. af M. Ihm, Leipzig. 1895); mange af disse ere endnu bevarede i Sten i rom. Kirker (f. E. i S. Agnese) og Katakomber (f. E. i Calixt-Katakomben). Først ved nogle mindre Brudstykker, siden (1856) af Gravskriften over den hl. Eusebius var G. B. de Rossi saa heldig at opdage, at disse kunstfærdige Marmorindskrifter i den ejendommelige Capitalskrift, hvis enkelte Bogstaver ere udførte med matematisk Nøjagtighed, skyldtes *Furius Dionysius Philocalus*, der betegnede sig selv som *Pave D.s cultor atque amator*. D.s Epigrammer i Heksametre og af og til i Distiker ere et af de første Tiløb til Legendepoesien, og de vise, hvilken Blomstring Ærefrygten for Helgener allerede dengang havde naaet. D., der selv i Prosa og Vers lovrte »Jomfrueligheden«, var en Velynder af Hieronymus, som paa hans Opfordring foretog et Gennemsyn af den lat. Bibelovers. (se *Italia og Vulgata*). Han døde 11. Dec. 384 (M. Rade, D., Bischof von Rom, Freib. 1882). Et Par af Indskrifterne i »D.-Skriften« ere gengivne i F. X. Kraus, *Roma sotterranea* (Freib. 1879). — **D. II** (1047—48) hed oprindelig Poppo og var Biskop af Brixen. Kejser Henrik III udnævnte ham til Pave efter Clemens II's Død (1047). 17. Juli 1048 blev han indviet, men allerede 9. Aug. s. A. døde han.

Damasus, Kanonist, var Lærer i Kirkeret i Bologna 1210—15. Om hans Skrifter og Betydning se Schulte, *Quellen und Lit. des canon. Rechtes*, Stuttg. 1875, I, 194 f.

Dame, Friedrich, Præst, f. 22. Juli 1567 i Holsten, gik i Herlufsholms Skole, som dengang lededes af Kristian IV's senere Lærer, M. Hans Mikkelsen, studerede derpaa Teol. i Rostock og tog senere Magistergraden i Frankfurt an der Oder. 1592 blev han Rektor og senere Præst i Itzehoe, hvorfra han senere kaldtes til Præst i Flensborg-Bredsted Provsti. I denne Stilling havde D. en Del Stridigheder med Svermerne Nicolaus Teting og Hartvig Lohmann, der dog til sidst maatte fortrække. Han døde 18. Dec. 1635. Han har udgivet en Del teol. Skrifter paa Plattysk, Højtysk og Latin.

K. T.

Damgaard, Anders Knudsen, Stiftsprovst, f. 1. Nov. 1808 i Bostrup ved Skive i en Bondegård, efter hvilken han siden tog Navn. Faderen hed Knud Lauridsen. Den begavede Dreng kom ved Velynderens Hjælp i Viborg Skole, hvorfra han dimitteredes 1828. 1834 blev han teol. Kand., og 1839 udnævntes han til Præst i Borbjerg ved Holstebro; 1850 blev han Provst i Hjern, Ginding og Hammerum Herreder. 1855 forflyttedes han til Kullerup og Refsvindinge paa Fyn, og 1858 blev han Spr. ved St. Knuds Kirke og Stiftsprovst i Odense. 1895 tog han sin Afsked. Han var 1849 bleven valgt til Folketingsmand for Ringkøbing Amts 3. Kreds, og som Folketingsmand tog han navnlig Del i Forhandlingen om en Kirkeforfatning. Ogsaa i Literaturen har han taget Del i Drøftelsen af Forfatningssagen. Desuden har han udgivet en »Psalmebog til Kirke-Brug, indrettet efter Kirkeaarets og Gudstjenestens Orden« (Odense 1874) og forud i Theol. Tidsskr. 1873, 555 f., udviklet Grundsetningerne for dette Arbejde. Sammen med Høyer-Møller og Chr.

Richardt udgav han (Odense 1886) en Revision af Psalmebogens Kollektor og Bønner; Aaret efter udgav han nogle »Betragtninger om Psalmebogens liturgiske Del«. Som Byraads-medlem i Odense bevirkede han bl. a. Oprettelsen af »Møllernes Legatskole« og endelig her omtales hans Udtjyning af den hidtil uopklarede gamle Indskrift fra Biskop Giscos Tid paa St. Knuds Kirken i Odense (Ny khist. Sml. VI).

K. T.

Damiani, Peter, f. i Ravenna 1007. Efter en glædeløs Barndom blev han hjulpet frem af en ældre Broder, Damianus, efter hvem han antog Navnet Damiani. Efter Studier i Ravenna, Faenza og Parma optraadte han som Lærer i sin Fødeby og vandt snart et betydeligt Ry; men 30 Aar gammel besluttede han at forlade Verden og drog ud til et Eneboerlag i Fonte Avellana, hvor han snart blev Prior og senere Abbed. Han hørte til Talsmændene for den strengeste Munketugt; i hans eget Kloster og i de under hans Indflydelse staaende Kløstre blev Selvpiskning under Afsyngelse af Davids Psalmer sat i System, 100 Svøbeslag for hver Psalme. Snart fortalte man vidt og bredt om hans Hellighed og hans Undere. Hans Eneboerliv hindrede ham dog ikke i at gribe virksomt ind i hans Samtids politiske og kirkelige Liv. Da den tyske Konge Henrik III kom til Italien for at gøre en Ende paa Striden om Pavetronen, søgte han Raad hos P. D. Efter at de 3 stridende Paver vare blevne afsatte af Synoden i Sutri 1046, ønskede Henrik, at P. D. skulde ledsage den nye Pave Clemens II til Rom for at staa ham bi med Raad og Daad. Dette vilde han dog ikke; men under denne og de følgende Paver sendte han fra sit Kloster indtrængende Formaninger til Paven og til Biskopperne om at holde streng Tugt indenfor Gæstlighedens Rækker. Saaledes sendte han Pave Leo IX et flammende Skrift *Liber Gomorrhianus* (Gomorraha Bogen), hvori han med stærke Farver skildrede de Synder, der gik i Svang blandt Præster og Munke, og opfordrede Paven til at »opluge det forfærdelige Ukraude«. Af Pave Stephanus IX blev han tvungen til at forlade Fonte Avellana for at blive Kardinalbiskop i Ostia, og kort efter under den følgende Pave Nicolaus II blev der (1059) overdraget ham det vigtige Hverv at gaa til Nord-Italien som paveelig Legat for at hjælpe Patarinerne i deres Kamp mod Præstegængeskabet. Han førte her Forsædet paa en Synode i Milano, og det lykkedes ham at bevæge Ærkebispens baade til at anerkende Pavens Overhøjhed og til at skride ind mod de Præster, der levede i Ægteskab eller havde gjort sig skyldige i Simoni. Herefter vendte han tilbage til Eneboerlivet, men vedblev dog, hvor han kunde, at virke for Hildebrands kirkereformatoriske Tanker, som ogsaa den følgende Pave Alexander II var Talsmand for. Derfor forsvarede han ivrigt dennes Sag mod Modpaven Honorius II. Endnu engang blev han sendt ud paa en længere Mission, nemlig til den unge Henrik IV, hvem han bragte til at opgive sine Planer om at skille sig fra sin Hustru. Fra Fonte Avellana vedblev han at sende formanende og vækkende Breve til Paven, til Fyrster og til Biskopper; desuden skrev han i sin Ensomhed Digte,

haade fromme Psalmer og satiriske Epigrammer, bl. a. flere rettede til Hildebrand, den senere berømte Gregor VII. Han døde 13. Febr. 1072 i Faenza paa Tilbagevejen fra Ravenna, hvor han ved at virke for en mod Rom venligsinde Ærkebiskops Valg havde gjort Pavedømmet, for hvis Sag han havde kæmpet sit hele Liv, en sidste væsentlig Tjeneste (P. D.s Værker ere udg. af Cajetanus af Monte Cassino, Rom 1606; Neukirch, Das Leben des P. D., Gött. 1876).

F. T.

Damianos, Martyr, se Kosmas.

Damien, Pater (Joseph D. Deveuster), f. i Ninde ved Louvain 3. Jan. 1841, bestemte sig i sit 19. Aar pludselig for præstelig Virksomhed og tilbød sig, inden hans Uddannelse var fuldt færdig, til Tjeneste som Missionær paa Sydhavsoerne i Stedet for Broderen, hvem Sygdom forhindrede i at drage afsted. Han udsendtes af Picpus-Kongregationen til Sandwichoerne og virkede med stor Iver paa fl. Steder, deriblandt i Hovedstaden Hawaji. Den i Midten af vort Aarh. til Øerne indførte Spedalskhedssyge havde dengang grebet frygteligt om sig, og Regeringen internerede med Magt de angrebne paa Øen Molokai. Da man af Frygt for Smitte forbød Missionærerne at besøge Kolonien, saa Kongregationen sig nødsaget til at internere en Præst blandt de spedalske, og D. meldte sig frivillig (1873). Han tømrede selv sin Hytte, sørgede for Boliger til de ulykkelige forskudte og fik Klæder og Føde til dem fra Nonnerne i Honolulu. Med opofrende Kærlighed og stort Mod plejede han de syge, betjente dem paa Dødslejet (o. 2000 indtil hans sidste Sygdom) og hjalp selv med til at jorde de halvraadne Lig. Foruden det Kapel, der allerede fandtes paa Øen, fik han bygget et nyt og 2 Skoler. Han søgte at vække Sansen for Hygiejne og hæve de syges Selvtægtelse. En Ordensbroder og Fransiskanernonne kom ham til Hjælp. 1885 blev D. selv angreben, og allerede det følgende Aar kunde han ikke trække Sakramentet; en Bedring indtraadte dog nogen Tid, men 10. April 1889 bukkede han under i Kalawao, Hovedpladsen for Spedalskhedsplejen. I England, hvorfra D. havde modtaget stor pædagogisk Støtte, traadte Prinsen af Wales, Ærkebiskopen af Canterbury o. fl. i Spidsen for at sætte D. et Mindesmærke paa Molokai, og man grundede til Minde om ham en Fond til Undersøgelse af Lepraens Væsen og til Indretning af en Spedalskhedsafdeling ved et Hospital i London.

J. O. A.

Damkier, Jacob Rasmus, Præst, er født 21. April 1810 i Kbhvn. Som teol. Kand. (1832) foretog han med offentlig Understøttelse en Udenlandsrejse og udnævntes 1835 til Spr. for Kjetterup og Gjøtrup, 1851 blev han Provst for Han-Herrederne og Hvetbo Herred. Ved Kroningsfesten i 1840 disputerede han for Licentiatgraden. Han døde 10. Maj 1871. D. har udgivet en Postil af danske Prædikanter (1847—49), samt deltaget i Forhandlingerne om en ny Psalmebog i Aarene efter 1840. K. T.

Dammim se Efes-Dammim.

Dan var, efter Overleveringen, Jakobs Søn med Rakels Tjenestekvinde Bilha og Broder til Naftali (1 Mos. 30, 6 f.). Han nævnes sammen med Jakobs øvrige Sønner flere Gange, navnlig

ogsaa i Jakobs Velsignelse (1 Mos. 49, 16 f.), men med Udtryk, der tillade forskellige Udtynninger. Da Israel erobrede Vest-Jordanlandet fik Stammen sit Stykke Land V. for Benjamin og Juda (Jos. 19), ud imod Middelhavet omkring Joppe. Deborasangen nævner derfor D. som en søfarende Stamme (Dom. 5, 17). Nogen stor Rolle spillede Stammen aldrig, dog hørte Samson (Dom. 13, 1 f.) til D. I den senere Dommertid vandrede en Skare Daniter ud og erobrede Byen Lais, som de gav Navnet Dan (se næste Art.). Stammen nævnes ikke i Slægtregistrene i 1 Krøn., heller ikke i Joh. Aab. 7. C. J.

Dan. 1) By paa Nordgrænsen af Palæstina. Oprindelig hed den Lais eller Lesem (Dom. 18, 7, 29; Jos. 19, 47) og var vistnok en Koloni fra Sidon; men da Daniterne havde indtaget Byen (se ovenfor), gav de den Navn efter deres Stammefader. De havde med sig et Jahvebillede, som de opstillede i Byen (Dom. 18, 30 f.), og som i de følgende Tider var en temmelig anset Helligdom. Dette var Grunden til, at Jeroboam efter Rigets Deling gjorde Byen til Sæde for den af ham beskyttede Jahvedyrkelse, hvor Gud fremstilledes i en Tyrs Skikkelse (1 Kong. 12, 29 f.). I den følgende Tid var Byen et Stridssejle mellem Syrien og Efraim; gentagne Erobringer bragte den i Forfald og fra Jeroboam II's Tid nævnes den ikke mere. — 2) I 2. Sam. 24, 6 nævnes et D., hvis Belliggenhed omtrent kan have svaret til Byen D.s. Maaske menes denne By. For »D.-Jaar« bør, med de gl. Overs., læses »D.-Jaar«. Dette Ord betyder »Skov«, og D. laa netop i skovrige Omgivelser. C. J.

Dan, Adam, dsk Præst i Amerika, er født i Odense 8. Febr. 1848. Allerede som Barn stod hans Hu til at blive Missionær, og han begyndte at læse til Artium i Kbhvn. »Men under adskillige Forvildelser i Hovedstadslivet, der førte baade til Synd og Sorg, til Fornedrelse og Rejsning, blev denne Tanke og Trang først skubbet tilbage, som saa meget godt«, indtil en aandelig Vækkelse førte til Genoprejsning og gav Missionstanken ny Vækst. 1868 drog han, med Anbefaling fra Dr. Kalkar, til Missionsskolen Chrishona ved Basel for at forberedes til en Gerning blandt Galla'erne, et Negerfolk i det østl. Afrika i Nærh. af Ækvator. Han naaede dog kun Dongola i Nubien; saa tvang Krig blandt Negerstammerne og Sygdom ham til at vende tilbage. Han gik derpaa til Jerusalem, hvor Samuel Gobat tog sig af ham og skaffede ham en Lærersplads ved det syriske Waisenhus. 1870 fik han Kaldelse fra en dansk Menighed i Racine (Wisconsin), og dér modtog han i Juli 1871 Præstevieled af Sekretæren for »den norsk-danske Konferens« og hans egen Formand i Racine, Præsten J. Müller Eggen. Senere aflagde han den dsk K.s Præsteløfte for Nestformanden i den norsk-danske Konferens, Pastor J. Olsen, der ved et Jærnbaneuheld var bleven hindret i at udføre hans Ordination. 1880 forlod han Racine og drog til Californien, hvor han, navnlig i Salinas og Watsonville, samlede Menighedskredse af Landsmænd, men 3 Aar senere opgav han Arbejdet paa denne vanskelige Mark og rejste hjem. 1884 blev han derpaa Præst i Minneapolis og

St. Paul i Minnesota, 1893 Præst i Syd-Chicago, 1896 i Land-Settlementet Freds ville med Waterloo, Cedar Rapids og Reinbeck (alle i Iowa) som Anneksler. Han har udgivet fl. Digtsamlinger (»Alperoser«, »Kilder i Dalen«, »Julesange« osv.) samt »Kors og Kærlighed, Prædikener fra Schweiz og Østerland«, »Kanaan, Rejseminder fra det hl. Land« og forskl. novellistiske Arbejder (»Sejrende Kræfter«, »Prærierosen«, »Fortællinger og Skitser«). I »Kors og Stjerne« for Okt. 1896 findes en Biografi af ham.

Daneau (Daneus), Lambert, f. 1530, studerede Retsvidenskab i Orléans og blev Advokat dér, men traadte over til den ref. K., dyrkede Teol. i Genève under Calvin og blev 1561 Præst i Chien. Herfra maatte han paa Grund af Forfølgelser gentagne Gange flygte; 1573 blev han Præst og Prof. i Genève, og 1581 fulgte han en Kaldelse til Leiden, som han dog efter nogle Stridigheder allerede Aaret efter maatte forlade. Efter at have virket et Par Aar i Gent tyede han til Navarra og var her Præst flere Steder, og fra 1593 Prof. i Castres, hvor han døde 1595. Han udgav mange ekseget., kirkehist., systemat. og polemiske Skr.; hans *Ethica christiana* (Genève 1577) er den første fra Dogmatiken adskilte Behandling af den evgl. Sædelære (P. de Félice, L. D., sa vie, ses ouvrages, ses lettres inédites, Paris 1882). C. E. F.

Daniel nævnes af Hesekeiel (28, 3) som en navnkundig (gammel?) Vismand, og Hes. 14, 14, 20 nævnes »Noah, D. og Job« som retfærdige. — Daniels Bog indeholder: 1) 6 Fortællinger (Kap. 1—6) om D. og 3 Venner paa den babylon. Landflygtigheds Tid, der ved det hedenske Hof i Babylon var tro mod Guds Lov. De nægtede at nyde uren Mad, at tilbede Afgudsbilledet osv., skønt de vidste, Hedningerne søgte en Anledning til at ødelegge dem. Og Gud svarede paa deres Tillid og Bønner ved underbar Hjælp. Han aabenbarede sin Herlighed, saa at selve de hedenske Storkonger blev nødt til ydmygt at erkende hans Almagt og befale, at han skulde tilbedes i hele Riget. Guds Aand aabenbarede D. de hemmeligste Ting, og ved sin Visdom kom han i den højeste Stilling. — 2) Derefter berettes 4 Syner (Kap. 7—12; mærk »han« om D. i 7, 1 og 10, 1): D. skuer (som allerede i Kap. 2) Verdensrigernes og Jødernes Fremtidshistorie, indtil Guds Rige oprettes paa Jorden, og særlig Stridighederne mellem de syriske og ægyptiske Konger i det 3. og 2. Aarh. indtil Jødernes Trængsler under Antiokos Epifanes (særl. Kap. 8 og 11); »paa den Tid« (saa fortsættes 12, 1) kommer den store Trængselstid, men ogsaa Frelsen for de Israeliter, der har været tro.

Bogens Fortællinger om Troskabs Løn, dens Skildring af Guds alvidende Almagt, af Syrerkongens Frækhed, der satte sig op imod Gud, dens Forjættelser om hans snarlige Undergang og den nær forestaaende Salighed har vistnok haft den største Indflydelse til at bevare Troen og Haabet under Makkabæertidens første temmelig udsigtsløse Kampe. Idet Jødefolket sejrede mod Overmagten og atter frit kunde dyrke Gud, fik dens Løfter en herlig Opfyldelse. Og denne, tilligemed Bogens rige og fængslende indhold, gjorde D. til en af den

følgende Tids Yndlingsbøger; et Vidnesbyrd herom er de opbyggelige Tilføjelser, som den har faaet i den alex. Overs.: 1) Asarjas Bøn og de 3 Mænds Sang (flettet ind mellem D. 3, 23 og 24), 2) Susannas Historie, 3) om Bel i Babylon og 4) om Dragen i Babylon (hvor Profeten Habakuk hjælper Daniel); Luther fjernede atter disse fra D. og stillede dem bl. de apokr. Skrifter. — I N. T. bliver D.s Historie nævnt Hebr. 11, 33 f., hans Skildringer af den store Trængsel brugt eskatologisk (Mt. 24, 15, 30 jfr. 26, 64; 1 Pet. 1, 10 f.; 2 Thes. 2, 3 f. osv.; særlig dog i Joh. Aab., hvor ogsaa Tallene fra D. findes igen: 11, 2, 3; 12, 14 osv.). — I D. er for første Gang de dødes Opstandelse udtalt i jævne, klare Ord (12, 2 f.); ogsaa de ugudelige skal opstaa; de, som ikke har faaet sin Løn eller sin Straf her i Livet, skal da faa den. For første Gang findes ogsaa her en planmæssig, ordnet Fremstilling af Verdenshistoriens Drama, idet Udgangspunktet er ældre Profeters Syn paa Verdensriget som en dømmisk Fjende af Gud og hans Rige.

Den ældste Opfattelse af D., som møder os i 1 Mak. 1, 54 og de sibyllinske Orakler (III, 394 f.) og klinger igennem i den alex. Overs. af Dan. 9, 24 f., forstaar Bogens Syner som opfyldte under Antiokos Epifanes. Men denne Opfattelse fortrængtes i den romerske Tid hos de fleste (undt. Afrem Syrer) af en anden. Kun stykkevis var jo Forjættelserne i D. opfyldte; atter herskede Verdensriget over Guds Folk. Derfor ventede man i Fremtiden den fuldkomne Opfyldelse og saa i Romerriget det 4. Verdensrige (saaledes ogsaa Josefus, Arkæol. 10, 209, hvor det 3. Rige er det gr.); Jerusalems Ødelæggelse Aar 70 saa man forudsagt i D.s Skildringer af den store Trængsel (ogsaa Josefus, Bell. Jud. 4, 388). Og da N. T. tydede disse Skildringer om Endetidens store Nød, blev denne Opfattelse omtrent ene-raadende i den kr. Eksegese; dermed var givet, at Romerriget var det 4. Rige. Nyplatonikeren Porfyrios var næsten den eneste, som genoptog, hvad der egentlig var den ældre Tydning, idet han benyttede den i sit Angreb paa Profetiens Sandhed. Først i Slutn. af 18. Aarh., da den literære Kritik for Alvor tog sin Begyndelse, blev ogsaa Spørgsmaalet om D.s historiske Horisont og Affattelsestid Genstand for nøjere Undersøgelse, med det Resultat, at stadig flere erklærede Bogen tilblevet paa Antiokos Epifanes's Tid. Enkelte ansaa den for sammensat, tildels fordi man mente at kunne forsvare Synerne i Kap. 7—12 som autentiske, naar de historisk usandsynlige Fortællinger i Kap. 1—6 blev fraskilt som en senere Indledning. De konservative Teol. med Hengstenberg i Spidsen forsvarede længe hele D.s Autenti; men den nyere Tids nøjagtigere sproglige og hist. Kendskab til hin Tid, særlig Indskrifternes Vidnesbyrd, har efterhaanden overbevist omtrent alle, der ikke (Rasmussen-Lindegaard, Profanhistorien i Daniel, Khbvn 1898) principielt afviser kritiske Undersøgelser paa Biblens Omraade, om, at Bogens Fortællinger og Udtryk ikke kan være skrevne i Eksilets Tid; og et nøjere Studium af den profet. Inspirations Ejendommeligheder viser, at Bogen vilde være absolut forskellig

fra alle andre Profetier, hvis den ikke stammer fra den makkabeiske Tid. Enkelte nyere konservative Teol. har gjort forskellige Forsøg paa at hævde, at i alle Fald større Dele af Bogen oprindelig stammede fra Eksilets Daniel, men disse Forsøg har ikke vundet Tilslutning; at Kap. 1—6 har sit Udgangspunkt i ældre folkelige Fortællinger, antages dog almindelig. — Bogen er delvis skrevet i det aramaiske Sprog (2, 4 b — 7, 28), dog ikke fordi et ældre Skrift er blevet udvidet med Stykker paa et andet Sprog; thi Sprogvekslingen adskiller just, hvad Indholdet tydeligt viser, hører sammen.

De vigtigste Grunde for, at Bogen maa være forfattet under Antiokos Epifanes, ere: 1) Dan. staar i det hebr. G. T. ikke blandt »Profeterne«, men i den sidste Gruppe, »Skrifterne«, og blandt de sidste af disse, nærmest ved Esters Bog (først i den alexandrinske Overs. blev den stillet blandt Profeterne og har beholdt denne Plads i de senere Oversættelser). Grunden kan alene være den, at D. ikke eksisterede saa tidlig, at den kom med bl. »Profeterne«. Bogen er ogsaa ukendt, lige til de sibyllinske Orakler og 1 Mak. hentyder til den, men har fra dette Øjeblik af stor Indflydelse; særlig er det uforsklæret, at D. ikke nævnes Sir. 44—50, hvor alle Israels fromme og store Mænd nævnes, deriblandt naturligvis Jesaja, Jeremja, Hesekiel og »de tolv Profeter«. 2) Guds Aabenbaringer til Profeterne viser sig altid ellers at knytte sig til Profetens tidligere Tro og Viden og først og fremmest at gælde den dalevende Slægt, i den Grad, at Profeten gennemgaende skuer selve Fuldendelsen lige bagom næste historiske Katastrofe, det være nu Assyrrigets Undergang eller Kaldæerrigets; fjerne, verdenshist. Tildragelser bliver kun aabenbarede, naar de har den største Betydning for Profetens Samtid og dens religiøse Haab, og kun, saavidt denne religiøse Betydning kræver det. I D.s Syner nævnes derimod lidet eller intet om de vigtige Begivenheder, som Guds Folk oplevede ved Eksilets Ophor og i de nærmest følgende Aarh. Bogens Fortællinger fra D.s Samtid indeholder tilmed Urigtigheder, som gør det absolut umuligt, at den er skrevet af et Øjenvidne. Først i den gr. Tid bliver Fremstillingen udførligere, indtil den tilslut giver en fuldstændig Historie af Krigstog og Giftermaal og Forbund mellem hedenske Konger; medens ellers Profeterne fik skue afgørende religiøse Begivenheder, er det her en lang Række profanhist. Detailler, som skildres. Just som Fortællingen er mest detaljeret, ender den saa med at forudsige Antiokos's Tilintetgørelse og derefter det salige Gudsrige. Antiokos er det »lille Horn« med »frækt Aasyn« og »glatte Ord« (8, 9, 23; 11, 21 og ligedan 7, 8, 11, 20), som ødelægger de hellige, ophæver Tempeltjenesten og opstiller i Templet »den ødelæggende Vederstyggelighed« (8, 11 f. 24 f.; 11, 30 f. og ligedan 9, 27; 12, 11). Ægteskabsforbindelserne for at forene de uenige hellenistiske Riger (Kap. 11) findes igen 2, 21—43. 3) Sproget i Bogens hebraiske og endnu tydeligere i dens aramaiske Del viser ogsaa hen til den samme Tid. 4) Bogen maa være skrevet, medens den makkabeiske Rejsning endnu kun var »en liden Hjælp« (11, 34) d. v. s. for den afgørende Sejr 165 (1 Mak.

4, 28 ff.). Saaledes er Tiden for Antiokos's Regering (7, 25; 8, 14; 9, 27; 12, 7, 11, 12) og Skildringen af Frelsen (7, 26f.; 8, 25; 9, 27; 11, 40 f.) Fremtidsløfter, det foregaaende derimod historisk Skildring.

Bogen tilhører en Tid, der folte sig uden den profetiske Aand (1 Mak. 4, 46; 14, 41) og fandt sin Trøst i at granske og tolke Profetierne fra gamle Dage (Dan. 9, 2). Man fordybede sig i Udmalinger af, i hvilke Farver Nutiden vel maatte have staaet for de inspirerede Guds-mænd (det være nu Henok eller Mose eller Baruk eller Esra); thi man forudsatte, at den gamle Tids Profeter i Aanden skuede hele Fremtiden og var derfor ingenlunde ængstelig for at tillægge dem Kendskab ogsaa til Ting, de slet ikke havde udtalt sig om. Tvært imod fandt man stor Trøst i at overskue Fornedrelsestidens endeløse Ensformighed eller Nutidens tunge Trængsler fra et fjært og inspireret Stade, hvorfra Guds Verdensplan blev synlig, og det herlige Maal saas lyse klart bag Nuets Trængsler. Saaledes opstod den lange Række »Apokalypser« (se Art. Baruk, Esra, Henok). Dan. er efter sin Form en Apokalypse; med andre Ord Forf. vidste sig ikke selv kaldet til Profet, vilde kun tolke de gamle Profetier; han bruger heller ikke nogensinde den profetiske Forsikring: »Saa siger Herren«. — Og dog havde Herren givet ham ikke lidet af Profetiens Aand, saa at han bl. a. baade skuede dybere ind i Opstandelsens Hemmelighed end sine Forgængere og forudsaa en snarlig Redning fra Antiokos's Forfølgelser. Denne Opfyldelse var for hans Samtid Seglet paa, at Bogen var en sand Profeti, saa at den, alene blandt Samtidens Skrifter, blev taget ind i Kanon (F. Buhl, De messianske Forjættelser, 1894; samme, Til Vejledning i de gitestl. Undersegelser, 1895, S. 86 f.; C. P. Caspari i Norsk teol. Tidsskr., 1862; F. Delitzsch, Messianske Spaadomme, overs. 1892; E. Stave, Daniels bok öfversatt och förklarad, 1894). S. M.

Daniel, en berømt Stylist, d. o. 489, skal have været en Mesopotamier af Fødsel. Han rejste i en Alder af 47 Aar, efter i længere Tid at have været Klosterbroder, sin Søje 2 Mil N. for Konstantinopel. Paa den skal han have levet 33 Aar. Patriarken Gennadios skal have ordineret ham til Presbyter mod hans Vilje, medens han levede paa Søjen. Ved Hjælp af et Hejseværk skal han have modtaget Nadverement, som Gennadios havde indviet, og derpaa selv have indviet Brød og Vin, der bleve hejsede ned til Gennadios.

Daniel af Winchester blev 705 af Ærkebiskop Bertwald indviet til at være Wessex's 6. Biskop. Under ham blev Bisped. i Wessex delt, idet Aldhelm s. A. fik den sydvestl. Del af Landet med Bolig i Sherborne. D. var en lærd Mand og en dygtig Biskop. Han gik Beda til Haande ved Udarbejdelsen af hans Kirkehistorie, og han stod i Brevskifte med Missionæren Bonifatius, som han allerede 718 gav et Anbefalingsbrev til »alle Konger, Fyrster, Biskopper, Munke, Abbeder, Præster og Kristi aandelige Sønner«. 721 var D. i Rom; 731 deltog han i Tatwines Indvielse til Ærkebiskop i Canterbury. 744 opgav han sin Bispestol, og 745 døde han. Han var virksom for

Evangeliets Udbredelse, navnlig paa Øen Wight, der kom under hans Bispestol, og paa hans Tilskyndelse fik Sussex 709 et Bispesæde i Selsey; Eadberct blev Selseys første Biskop.

Daniel. 1) Charles D., Jesuit, f. 31. Dec. 1818 i Beauvais, grundede 1857 i Paris Tidskriftet *Les Études religieuses*. — 2) Gabriel D., Jesuit, f. i Rouen 1649, død i Paris 1728, var Prof. i Filos. og Teol. og kgl. Historiograf. Han skrev en »Frankrigs Historie« i 16 Bd. (optrykt i Paris 1755—60 i 17 Kvarthd.), der blev paaskønnet af mange, bl. a. af Voltaire. Endvidere har han forfattet *Hist. de la milice fr.* (I—II, Paris 1721), der behandler det fr. Krigsvæsen fra Gallernes Tid til Ludvig XIV. Han udgav ogsaa fl. Skrifter mod Jansenisterne og skrev en *Voyage du monde de Descartes* (Paris 1690), en som en Rejsebeskrivelse skreven Gendrivelse af Cartesianismen. — 3) Hermann Adalbert D., Hymnolog, er født i Köthen 18. Nov. 1812. 1843—70 var han Lærer og Inspektør ved det kgl. Pædagogium i Halle. Derpaa tog han Bolig i Dresden, hvor han døde 13. Sept. 1871. Foruden en Række meget skattede geografiske Lærebøger af forskl. Størrelse har han skrevet en Studie over Apologeten Tatian (Halle 1837) og udgivet de 2 nyttige Kildesamlinger: *Thesaurus hymnologicus* (I—V, Halle 1841—56) og *Codex liturgicus* (I—IV, Leipzig. 1847—53), der gav Stødet til fornyede hymnologiske og liturgiske Studier baade i Tyskland og Udlandet. 1842 udgav han en »Evangelsk Kirke-Psalmebog«, 1846 en Skole-Psalmebog, og han var et af de 5 Medlemmer af den Kommission, der af Kirkekonferensen i Eisenach 1852 fik det Hvert af udpege en Samling af tyske Kernespalmer.

Danmark. Statistik. Det egentlige D. har ifølge den sidste Folketælling (1890) paa 38,340 □ Km. ialt 2,172,380 Indbyggere; Færoerne (se d. Art.) have paa 1325 □ Km. 12,955 Indbyggere (om Grønland, Island og de vestindiske Øer se de paagældende Art.). Den aldeles overvejende Del af Befolkningen i D. bekender sig til den evang.-luth. K., der er Folkekirke; kun o. 1,5 Procent (33,439 Personer; naar Færoerne medregnes 33,451) erklærede sig 1890 staaende udenfor denne. Med Hensyn til de konfessionelle Forh. give de sidste Folketællinger følgende Oplysninger:

	1840	1850	1860	1870	1880	1890
Ref.	915	1265	1761	1420	1363	1252
Anglik. ...	3	81	114	74	125	137
Metod.			42	260	746	2301
Irving.			202	349	1036	2609
Bapt.		724	2270	3223	3687	4556
Rom.-kat. ...	865	724	1240	1857	2985	3647
Gr.-kat.	1	26	30	12	15	38
Forskl.						
Sekter.	2	29	226	132	660	1106
Jøder. ...	3839	3941	4214	4290	3946	4080
Mormøner			2657	2128	1722	941
Udenfor						
Trossamf.		2	12	63	1074	2148
Uangivet.			139	141	167	412

Af de under Betegn. »Forskl. Sekter« optagne vare de 803, som gaa ind under denne

Gruppe i Provins-Købstæderne og Landdistrikterne, nærmere betegnede saaledes: Adventister 318; Brødremenigheden 116; Frelsens Hær 80; Frimissionen 76; Kvækere 63; Kristi Disciple 60; Jesu Nasaræers Sekt 30; Vennernes Samfund 19; Resten — 41 Personer — var fordelt ml. 10 forskl. Betegnelser. Af de 1200 Personer, der for Provins-Købstædernes og Landdistrikternes Vedkommende ere optagne i Rubriken »Udenfor Trossamfundene«, angive 1150 (910 Mænd, 240 Kvinder) sig som »Fritænkere«; Resten opføre sig som »Ateister«, »uden Tro«, »udøbte«, »Spiritister« eller »Svedenborgianere«. Det største Antal Individuer udenfor Folkek., ialt 10,624, fandtes under en Rubrik: »Andre luth. Samfund« (denne Rubrik omfattede 1860: 180; 1870: 1209; 1880: 152, utvivlsomt et for lavt Tal).

I Tidsrummet 1880—90 har der fundet en forholdsvis Formindskelse Sted af de Personers Tal, der høre til Folkek., idet i 1880 991,11 p. M., i 1890 derimod kun 984,60 p. M. have ladet sig opføre som hørende til Folkek. Hovedaarsagen til denne Nedgang ligger dog tildels i Rubriceringen, idet »andre luth. Samf.« ved Folketællingen i 1890 ere blevne udskilte fra Folkek., og disse udgjorde alene 4,89 p. M. af den samlede Befolk. For de Refs. og Mormonernes Vedkommende er der i det nævnte Tidsrum baade absolut og relativ Tilbagegang (for de Ref. fra 1863 til 1252, hvortil svarer en relativ Tilbagegang fra 0,69 p. M. til 0,58 p. M. af den hele Befolk.). En abs. Fremgang, men relativ Tilbagegang har fundet Sted med Jøder og Anglikanere (for Jøderne fra 3946 til 4080, medens den tilsvarende relat. Tilbagegang var fra 2,00 til 1,88 p. M.; for Anglik. fra 125 til 137, medens den relat. Tilbagegang var fra 0,08 til 0,06 p. M.). Absolut set var Fremgangen størst for Irvingianerne med 1573 (∴ en Tilvækst af 152 Procent siden 1880), derefter for Metodisterne med 1555 (∴ en Tilvækst af 208 Procent); de rom. Kat. vare stegne med 662 (∴ en Tilvækst paa 22 Procent).

Med Hensyn til Alder ser Fordelingen saaledes ud:

	Ref.	Metod.	Rom. Kat.	Jøder.
Under 20 Aar.....	490	1025	1602	1181
20—40 Aar.....	328	687	1121	1236
40—60 Aar.....	272	430	667	939
60 Aar eller derover..	162	159	257	724
	1252	2301	3647	4080

Fordelingen efter Bosted ses af følgende Tabel:

	Kbhvn.	Øernes Købstæder.	Øernes Landdistrikter.	Jyllands Købstæder.	Jyllands Landdistrikter.
Andre luth. Samf.	302	573	3237	695	5817
Ref.....	433	46	92	650	31
Anglik.....	88		45	3	1
Metod.....	410	299	191	711	690
Irving.....	438	284	596	781	510
Bapt.....	490	415	1538	139	1974
Rom.-kat.....	1736	361	527	865	158

	Kbhvn.	Øernes Købstæder.	Øernes Landdistrikter.	Jyllands Købstæder.	Jyllands Landdistrikter.
Gr.-kat.....	27	3	8		
Forskl. Sekter..	303	52	148	122	481
Jøder.....	3264	158	279	334	45
Mormoner.....	106	69	187	286	293
Udenf. Trossamf.	946	137	476	215	374
Uangivet.....	302	16	47	13	34

De Ref. findes — naar man ser bort fra Kbhvn — talrigst i Fredericia, der fra gammel Tid har været et Fristed i relig. og konfessionel Henseende. Metodisterne findes talrigst i Odense (179), Svendborg (89), Frederikshavn (245), Vejle (188); i Landdistrikterne især i Svendborg (100), Hjørring (398) og Vejle (188) Amter. Irvingianerne findes navnlig i Aarhus (461) og Aalborg (87); i Landdistrikterne i Kbhvns (294, deraf Frederiksborg 210), Aarhus (236) og Hjørring (104) Amter. En overvejende Del af Baptisterne findes i Byen Rønne (249), i Hjørring (889) og Aalborg (585) Amter. De rom. Kat. vare i 1880 og 1890 i Helsingør (40—31), Næstved (9—33), Svendborg (4—105), Odense (77—112), Fredericia (230—262), Kolding (7—75), Horsens (96—74), Aarhus (459—226), Randers (102—145), Aalborg (52—15).

Folkekirken. Den dske »Kongelov« indledes med en Paragraf, der udtaler, at Kong Frederik III's »Efterkommere, Børn og Børnebørn i tusinde Led« skulle dyrke Gud i Overensstemmelse med Biblen og den uændrede augsb. Konfession, og at de skulle »den rene og uforfælskede Tro vældelig haandhæve og beskyrme mod alle Kættere, Sværmere og Gudsbespottere«. Den bestemmer endvidere, at »Kongen ene skal have højeste Magt over al Kleresiet fra den højeste til den laveste; at beskikke og anordne al Kirke- og Gudstjeneste; Møder, Sammenkomster og Forsamlinger om Religionssager, naar han det raadeligt eragter, byde og forbyde«. Ifølge Christian V's danske Lov af 1683 skulde den evang.-luth. Religion være den eneste, der maatte tales. »Den Religion skal i Kongens Riger og Lande alene tilstedes«, hedder det i Dske Lov 2—1, »som ovenns kommer med den hl. bibelske Skrift, det ap., det nikæn. og Athanasii-Symbolis, og den uforandrede Aar 1530 overgivne augsb. Bekendelse og Luthers liden Catechismus«. Den evang.-luth. K. blev saaledes Statsrelig. og Statsk.

Ved Udfærdigelsen af Dske Lov blev der ikke taget Hensyn til Frederik II's »Fremmed-artikler«. Kun »Munke, Jesuiter og deslige gejstlige papistiske Personer« skulde det fremdeles være forbudt at komme ind i Riget, og Jøder maatte ikke være her uden Bevilling. Kætteri straffedes dog ikke uden som Embedsforbrudelse af Gejstlige, og Affald fra den evang.-luth. Kirkeafdeling kun, ligesom tidligere, naar det gjaldt Overgang til Romerk. Efterhaanden maatte der imidlertid, ofte af politiske og økonomiske Hensyn, gøres større Indrømmelser i Retning af Religionsfrihed. Den Tilladelse, der var givet fremmede Magters Gesandter til at holde Husgudstjeneste, aabnede Døren for den rom. Katolicisme. 1672 foreslog det nys oprettede

Kommercekollegium, at der, »for at fremme Kommerciens Flor«, skulde gives Kr. af alle Konfessioner (og Jøder) fri Religionsøvelse her i Landet; men dette Forslag mødte Modstand fra Gejstlighedens Side (Biskop Joh. Vandal), og foreløbig fik kun de Ref. Tilladelse til at bo i Fredericia (1682), men 3 Aar senere ogsaa i Kbhvn, hvor den ref. Dronning Charlotte Amalie 1688 lagde Grundstenen til den ref. Kirke i Gotersgade. 15. Maj 1747 fik de Ref. udvidede Privilegier (D. L. Clément, Notice sur l'église réformée fr. de Copenhagen, Copenh. 1870). 1682 fik Jøderne Tilladelse til at indrette en Synagoge i Fredericia, og enkelte portugisiske og tyske Jøder fik Lov til at bosætte sig i Kbhvn; men endnu til 29. Marts 1814 levede Jøderne i Danmark under et stærkt Tryk (M. L. Nathanson, Hist. Fremstilling af Jødernes Forh. og Stilling i D., navnlig Købstæderne, Kbhvn. 1860). 27. Dec. 1842 fik Baptisterne Tilladelse til at danne en Menighed i Fredericia, men lige indtil Grundloven vilde man, ifølge Forordn. af 30. Maj 1828, andensteds i Riget tvinge Baptistbørn til Daab mod Forældrenes Vilje. Derimod fik de rom. Katoliker og de Ref. i Tidens Løb fri Religionsøvelse indenfor visse Grænser, og man tillagde rituelle Handlinger, som Brudevielser, der udførtes af de nævnte Samfunds Præster, borgerlig Gyldighed, hvorved de allerede før Grundloven fik en Stilling, som de »anerkendte« Trossamfund senere.

5. Juni 1849 oprandt endelig med Grundloven fuld Religionsfrihed. De afgørende Bestemmelser i Juni-Grundloven ere gaaede over i den reviderede Grundlov af 28. Juli 1866, hvis § 3 lyder: »Den evang.-luth. K. er den danske Folkek. og understøttes som saadan af Staten«. § 5 bestemmer, at Kongen skal høre til den evang.-luth. K.; § 75 indeholder det, hidtil uopfyldt Lilsagn, at »Folke.s Forfatning ordnes ved Lov«; § 78 lover, at de fra Folkek. afvigende Trossamf.s Forh. skulle nærmere ordnes ved Lov, men en saadan Dissentslov savnes endnu. § 76 indeholder Palladiet for Religionsfriheden (jvfr. § 79); § 77 bestemmer: »Ingen er pligtig til at yde personlige Bidrag til nogen anden Gudsdyrkelse end den, som er hans egen; dog skal enhver, der ikke godtgør at være Medlem af et i Landet anerkendt Trossamf., til Skolevæsenet svare de til Folkek. lovbefalede Afgifter«; § 79 udtaler: »Ingen kan paa Grund af sin Trosbek. berøves Adgang til den fulde Nydelse af borgerl. og polit. Rettigheder eller underdrage sig Opfyldelsen af nogen almindelig Borgerpligt«; § 85 sikrer alle fattige Børn fri Undervisning i Almueskolen; § 86 tilsikrer Trykkefrihed og udtaler, at »Censur og andre forebyggende Forholdsregler ingen Sinde paany kunne indføres«. Straffelovens § 157 sætter Straf af Bøder eller Fængsel for den, som ved at opvække Larm og Uorden forhindrer eller forstyrrer Gudstjenesten eller de enkelte relig. Handlinger.

Ikké længe efter Grundlovens Udstedelse blev der, ved en Lov af 13. April 1851, indført borgerligt Ægteskab for Brudefolk, der enten begge høre til ikke her i Landet anerkendte Trossamf., eller hver for sig høre til et forskelligt, omend anerkendt, Trossamfund (se

Ægteskab, borgerligt). 4. April 1855 udkom Loven om Sognebaandsløsning (se d. Art.); 15. Maj 1868 udkom en midlertidig Lov om Valgmenigheder indenfor Folkek. (se Art. Valgmenigheder), der ved Lov af 7. Juni 1873 med nogle Ændringer og Tillæg blev gjort til en vedvarende Lov.

Den øverste Ledelse af de gejstlige Sager, der tidligere var henlagt under Kancelliets gejstlige Departement, varetages nu af Ministeriet for K.- og Undervisningsvæsenet. I kirkl. Henseende er Kongeriget D. delt i 7 Stifter (Sjælland med Møen, Bornholm, Færøerne og Grønland; Fyn; Laaland og Falster, der 30. Dec. 1803 blev udskilt fra Fyns Stift; Aalborg; Viborg; Aarhus; Ribe). Om en Deling af det store Sjællands Stift og om en Omlæggelse af Grænserne for de jyske Stifter har der oftere været Tale. Sjællands Biskop har, som *primus inter pares*, noget højere Rang end de andre Biskopper, og han er født Formand for det kirkl. Raad. Stifterne ere inddelte i Provstier. 1830 var der o. 1080 selvstændige Præster i D.; 1860 var Tallet kun steget til o. 1090; 1896 var der henved 1230.

Grundlovens Løfteparagraf om en Kirkeforfatning er hidtil ikke bleven opfyldt; men ved kgl. Resolution af 8. Okt. 1883 blev der oprettet et kirkeligt Raad, bestaaende af Kongerigets 7 Biskopper, 1 Medlem af det teol. og 1 Medlem af det jurid. Fakultet. De 2 sidste bleve i Beg. valgte til Medlemmer paa 3 Aar; nu er deres Funktionstid 6 Aar. Raadet samles aarlig i Kbhvn; hidtil har Raadet holdt sine Møder i Sept., og disse have i Reglen strakt sig over 2—3 Uger. Omkostningerne afholdes af Roskilde Domkirkes Midler. Ifølge den kgl. Res. skal Ministeren i Reglen indhente Raadets Erklæringer, forinden han til Kongen indstiller kirkl. Lovforslag, der skulle forelægges Rigsdagen, og Raadet kan ogsaa selv andrage paa saadanne Lovgivnings-Foranstaltninger, som det maatte finde egnet til at fremme Menighedslivet og K.s Vel. Raadet har ogsaa Forpligtelse til at afgive Erklæring angaaende de kirkl. Spørgsmaal, Ministeriet maatte forelægge det. — 1891 dannedes et privat »Menighedskonvent«, der 1898 tog Navnet »Menighedskonventet af 1891«. Det bestaar af Præster og Lægsfolk, valgte saaledes, at de 3 Hovedretninger indenfor Folkek. (se nedenfor) ere ligeligt repræsenterede. Det træder sammen en Gang aarlig, i Reglen i Kbhvn. Provst J. Vahl var dets første Formand; efter hans Død er Dr. J. Nørregaard bleven Formand. Om dets Virksomhed indtil 1898 se »Dsk Ktid.« 1898 Nr. 48. —

M. H. til Læren indskærpede Christian III i sin Kirkeordinans (1537) Præsterne, at de »ret-sindig skulle prædike Guds Ord, som er Loven og Evangelium«, og i Christian V's dske Lov blev der — da Konkordieformlens Indførelse var afslaaet under Frederik II — kun henvist til de 3 saakaldte økumeniske Symboler, »den uændrede augsb. Konfession af 1530 og Luthers lille Katekisme, hvilke ere den dske K.s symbolske Bøger. Paa disse forpligtes endnu stadig alle K.s Tjenere ved det dske Præstefolke, der 1870 traadte i Steden for den gamle lat. Præsted. Dette lyder saaledes: »Jeg lover, at jeg vil be-

flitte mig paa at forkynde Guds Ord purt og rent, saaledes som det findes i de profet. og apost. Skrifter og i vor dske evang.-luth. Folkeks symboliske Bøger, med al Ærefrygt og Sømmelighed forvalte de hl. Sakramenter efter Kristi Indstiftelse, og saavel her, som ved de øvrige Handlinger, udføre alt i Overensstemmelse med de for Folkek. gældende Forskrifter.

Det endnu gældende Ritual stammer fra 1685; Alterbogen fra 1688 (se S. 64). 1736 blev Konfirmationen indført, og samtidig blev der givet en ritual Anvisning for denne Handling. 1783 blev Eksorcismen ved Daaben afskaffet, og i de sidste Aar er hele Liturgien bleven omarbejdet. Ved kgl. Res. af 10. Jan. 1895 autoriseredes en af det kirkelige Raad foretaget lempelig Revision af Kollektterne (med Tillæg af nye Kollektter til Juleaften og Helligtrekongers Dag) og Psalmebogens Banner, samt en revideret Liturgi for Daab og Nadver; 1896 autoriseredes en revideret Liturgi for Brudevielse, 1898 reviderede Ritualer for Præste- og Bispevielse, for Kirkevielse og Provsteindsættelse og tillige en ny Formular for Præsters Selykkommunion. Alle disse liturgiske Revisioner ere udførte af det kirkel. Raad, tildeles med Henblik til private Revisionsforslag. Roskilde Konvents-Psbog, der 1855 blev autoriseret i Steden for den evang.-kr., er nu i Brug i saa godt som alle Kirker, mange Steder i Forbindelse med 2 Tillæg, hvis Indførelse blev tilladt 1873 og 1890. Det kirkelige Raad har imidlertid ogsaa, ligeledes paa Grundlag af et privat Forslag, tilvejebragt en ny »Psalmebog for K. og Hjem«, der dog hidtil ikke (Dec. 1898) har modtaget Autorisation. Kirkeaadets Revision af den dske Overs. af Luthers lille Katekisme venter ligeledes paa Autorisation. Til Undervisningen i den kr. Børnelærdom er autoriseret C. F. Balslevs (se S. 206) Bibelhistorie og Lærebog. M. H. til de dske Bibelovers. henvises til S. 290 f.

De vordende dske Præster skulle alle underkaste sig den klassiske Gren af *Artium*; for saa vidt de have underkastet sig den matemat. Gren, maa de tage en Tillægseksamen i Lat. og Gr. Efter det første Studieaar tage de som Regel paa én Gang *Philosophicum* (Logik og Psykologi) og *Hebraicum* (Overs. af 1. Mos. og 15 Ps.); i de dske Skoler gives der nemlig nu ikke, som tidligere, Undervisning i Hebraisk. Tidligst 2½ Aar efter *Artium* kunne de underkaste sig *Patristicum*, en Prøve paa deres Evne til at oversætte lettere Stykker af de lat. Kirkefædre og de symboliske Bøger. Efter en Studietid paa ialt 4—6 Aar indstille de sig til Embedseksamen, der omfatter de 5 Fag: Gltstl. Eksegese (med Indledning), nytestl. Eksegese (med Indledning og Hermeneutik), Dogmatik (med Symbolik og bibelsk Teol.), Etik (med Religionsfilos.) samt Kirke- og Dogmehistorie (om Fordringerne til Embedseksamen se: »Haandbog for Studenter«, udg. af »Studenterhjemmet« og »Akademisk Aarbog«). Efter Embedseksamen besøge Kandidaterne i Reglen Pastoralseminariet i Kbhvn, hvor der doceres Homiletik, Kateketik og Kirkeret og holdes praktiske homilet. og kateket. Øvelser. Inden en Kandidat kan modtage Ordination, maa han holde en Prøveprædiken (*Homileticum*) og af-

lægge Prøve paa sin Evne til at undervise i den kr. Børnelærdom (*Catecheticum*). Disse 2 »prakt. Prøver« kunne tages for Biskopperne i Provinserne, men som Regel aflægges de i Hovedstaden. Teksten til Prøveprædiken opgives, naar denne holdes i Kbhvn., af en af de teol. Professorer, som, sammen med en af Hovedstadens Præster, bedømmer Prædiken, der holdes i Frue Kirke. Emnet til den kateket. Prøve opgives i Kbhvn af Sjællands Biskop; Prøven bedømmes af Biskoppen, en teol. Prof. og en af Hovedstadens Præster. Denne Prøve afholdes skiftevis i Byens ældre Kirker. Umiddelbart før Ordinationen afholder Biskoppen en »Bispeksamens«, der baade har en skriftlig (Afhandling, Prædiken-Dispositioner) og mundtlig Del.

Foreninger. 1853 stiftedes en »Forening for indre Mission«, der har udfoldet og udfolder en betydelig Virksomhed over hele Landet (se: Kirkelig Forening for indre Miss.). 1865 stiftedes en »Forening for indre Mission i Kbhvn«, som har faaet sit Midtpunkt i Missionshuset Betesda. I fl. Provinsbyer findes »Menighedshjem« eller »Menighedshuse«, som afgive Mødesteder for Foreninger og Midtpunkter for Kærlighedsgerninger. 1876 dannedes »Steffansforeningen«, der har virket for Lægmands Deltagelse i Kærlighedsgerninger og bl. a. oprettet en Diakonanstalt ved Nyborg. En »Midnatsmission« søger at sætte en Bom for Utugten, og et »Magdalenehjem« i Hovedstadens Nærhed tager sig af de faldne Kvinder; 1898 aabnedes i Viby ved Aarhus Redningshjemmet »Sikar«. Ogsaa D. har forskl. Selskaber for ydre Mission, der dels have Missionsstationer bl. Tamulerne og i Kina (se Dansk Missionselskab) og bl. Santalerne (se S. 441 f. og Art. Santal-Mission), dels understøttede enkelte Missionærer (Løventhal i Nærh. af Vellore i Indien; C. L. G. Koefoed paa de blaa Bjerger i Indien; H. J. J. Mygind i Syrien og E. Prip i Palestina). Et Selskab for »Israelsmission« (se d. Art.) har nu sin egen lille Arbejdsmark i det sydøstl. Galicien (se Th. Zöckler, Israelsmissionens Vilkaar, Kbhvn 1898). For Evangeliets Udbredelse blandt Søfolk i fremmede Havne virker »Sømandsmissionen« (se d. Art.), for Mission bl. de til Nordamerika udvandrede Dske er der for Tiden 2 forskl. Udvalg i Virksomhed (se Dsk-amerik. Miss.). Et Bibelselskab, stiftet 1814, har, en Tidlang med en Gren af det brit. Bibelselskab ved sin Side, udbredt Bibel og nye Testamenter (se S. 298); fra en Diakonissestiftelse ved Kbhvn ledes et over hele Landet forgrenet Arbejde for Syge- og Fattigpleje (se Art. Diakonisser). Foreninger for løsladte Forbrydere, for forvildede unge Pigers Frelse, for Opdragelse af forsømte og straffede Børn have længe været i Arbejde, og nye dannes stadig; og ogsaa i D., især i Kbhvn. og de større dske Byer, har »Frelsens Hær« virket i længere Tid, og en Forening for kr. Socialisme er 1898 dannet af Præster og Lægfolk indenfor Folkek. For at raade Bod paa den store Kirkenød i Hovedstaden med de stadig voksende Kæmpesogne, dannedes Okt. 1890 et privat »Udvalg for Kirkesagens Fremme«, hvis Virksomhed siden Okt. 1896 er bleven fortsat af »det kbhvn'ske Kirkefond«, der ledes af Sjællands Biskop. En Forening for smaa

Kirkers Opførelse, dannet af unge Piger 1886, har virket ved Siden af og Haand i Haand med »Udvalget for Kirkesagens Fremme«. D. har endelig ogsaa sin Gren af den internationale »Kr. Forening for unge Mænd« (K. F. U. M.), der i Sept. 1898 har lagt Grunden til en egen Bygning i Kbhvn, og en lignende Forening tager sig af de unge Piger; og ogsaa i D. er der dannet en Forening for Søndagens rette Brug.

Retninger. Det aandelige Liv i den dske Folkek. er i det 19. Aarh. navnlig fremtraadt under 3 forskl. Former eller Retninger, der kunne føres tilbage til Mynster og Grundtvig, (som begge, men paa forskellig Vis, sejrtrigt bekæmpede den i Hundredaarets Beg. herskende Rationalisme og relig. Ligegyldighed) og til en pietetisk farvet luth. Krdm, der hos mange stille i Landet overlevede den rationalistiske Vinterstorm (Mynsters og Martensens Skole — Grundtvigs Disciple — den indre Mission). Og ogsaa S. Kierkegaard har sat dybe Mærker paa mange enkelte kirkl. Personligheder i Aarh.s sidste Halvdel. Den tidligere skarpe Modsætning har for de ældre Retningers Vedkommende tabt sig en Del, og de enkelte Retninger have i Tidens Løb lært meget af hinanden. Der findes ogsaa nu et stadig voksende Tal af Præster og Lægfolk, der ikke med Bestemthed kunne regnes til nogen enkelt af de 3 nævnte Retninger (se forøvrigt Art. Mynster, Grundtvig, Martensen, S. Kierkegaard og Kirkl. Forening for indre Miss.).

Anerkendte Trossamfund og Sekter. Ved Siden af den evang.-luth. Folkek. maa først nævnes de saak. »anerkendte Trossamfund«, det vil sigesaaadanne Trossamfund, som have Præster, der ere anerkendte af Staten og berettigede til med borgerlig Gyldighed at udføre kirkl. Handlinger. De anerkendte Trossamfund ere: de Ref., de rom. Katoliker og de biskoppelige Metodister (anerk. ved kgl. Res. af 22. Sept. 1865). Desuden har den kat. ap. K. (Irvingianerne) og Baptisterne i forskl. Skikkelser (Bapt., Adventister, Kristi Disciple osv.), som Statistikken viser, vundet en Del Tilhængere.

Frimenigheder. Større Udrædelser af den dsk Folkek. have ikke fundet Sted; Valgmenighedsloven har i saa Henseende virket som en Sikkerhedsventil. Dog har man haade set Valgmenigheder forvandle sig til Frimenigheder udenfor Folkek., og Frimenigheder træde i Forbindelse med Folkek. som Valgmenigheder. 20. Jan. 1883 blev Anerkendelsen som Valgmenighedspræst frataget R. Lund (se d. Art.) ved Valgmenigheden i Øster Jølby paa Mors, og denne Menighed blev da en Frimenighed udenfor Folkek. Kort efter dannedes 2 andre Frimenigheder, den ene i Klim N. for Limfjorden, den anden i Høve paa Sjælland, og denne sidste fik senere en Aflægger i Stevns. Derimod har G. V. Brückers Frimenighed i Aagaard ved Kolding (S. 400) og M. Jensens paa Bornholm, efter en kort Tids Forløb søgt og faaet Anerkendelse som Valgmenigheder indenfor Folkek. — Allerede 1855 havde den til Missionær uddannede N. P. Grunnet (se d. Art.) i Kbhvn. oprettet en Frimenighed, der har sin egen Kirke i Kbhvn (Martinskirken paa Martinsvej) og Filialer forskl. Steder i Landet.

Uden Forbindelse med Valgmenighedsbevægelsen staar ogsaa den Frimenighed, som N. F. Carstensen (S. 481) har dannet i Kbhvn. En egen Stilling over for Folkek., omtrent som Württembergs »Gemeinschaften«, indtage de saak. »Bornholmere«, der i den sidste Tid have spaltet sig i 2 Grene (se S. 365). Fr. N.

Danna, By i Juda (Josva 15, 49).

Dannacker, Johann Heinrich, württembergsk Billedhugger, f. 15. Okt. 1758, blev uddannet paa Karlsakademiet (først paa Slottet »Solidtude«, siden i Stuttgart), »Parykvældens lovbevalde Hovedkvarter«, hvor ogsaa Digteren Schiller (som Mediciner) nød godt af Hertugens Mæcenatsiver. 1780 blev han Hofbilledhugger, studerede derpaa hos Pajou i Paris, men kom 1785 til Rom, hvor Canova havde stor Indflydelse paa ham. Den Ærefrygt, Antikerne og Winckelmanns Paavisning af den gr. Kunsts Individualitet indgød ham, forhøjedes ved Samværet med Goethe og Herder; Italienerne kaldte D. for *il Greco*, og efter Udførelsen af en »Bacchus« og en »Ceres« blev han Medlem af Akademierne i Milano og Bologna. 1790 vendte D. hjem for at virke som Professor i de bildende Kunster ved Akademiet i Stuttgart. Hans følgende Arbejder i »klassisk« Stil indfriede ikke de Løfter, de tidligste havde givet; først overfor hans udefulde og stilrene »Ariadne som Bacchusbrud« forstummede den Kritik og Misundelse, han efterhaanden var blevet Genstand for (udført i Marmor 1814; opstillet i Familien Bethmanns »Ariadneum« udenfor Frankfurt a. M.). Mesterværker vare ogsaa flere af hans Buster, saaledes det bekendte Schiller-Hoved (1797 til Biblioteket i Weimar; en Kolossalbuste ødelagde D. selv delvis ved at bortmejse Lokkerne) og en højst karakteristisk Buste af Lavater. D. havde imidlertid fordybet sig i Tanken om at skabe en Kristusstatue, der kunstnerisk vidnede om Frelserens Dobbeltnatur (»Vejen, Sandheden og Livet«). Efter 8 Aars Studier fuldførte han den 1824 i Marmor (købt af den russiske Kejerinde til en Kirke i Moskva). Siden (1831) gentog han Værket; den vel kvindeligt opfattede Frelser, hvis Udttryk tolkede en mild, elegisk Stemning, fik i Gentagelsen større aandelig Dybde (Regensburg, i Familien Thurn u. Taxis's Gravkapel). Ogsaa en Johannesstatue (1826), der fremstiller Apokalyptikeren henrykket i Begejstring, vidner om hans fine og dybe Begavelse. D.s Aandskraft var i hans sidste Aar svækket. Han døde 8. Dec. 1851 i Stuttgart. J. O. A.

Dannhauer, Johann Conrad, luth. Teolog, fødtes 24. Marts 1603 i Kündringen i Breisgau. Strassburg, hans Faders Fødeby, blev hans egentlige Hjem; her gik han i Skole, her begyndte han sine Studier og efter at have fortsat dem paa de strengt luth. Universiteter i Marburg og Altorf, søgte og fandt han ogsaa i Strassburg sin Livsgjerning, idet han 1633 blev Prof. i Teol. ved Universitetet, i hvilken Stilling han virkede til sin Død 7. Nov. 1666.

D. var en strengt ortodoks luth. Teolog. Dermed er dog ikke alt sagt. Han var ikke et rent almindeligt Eksempel af den da raadende Type; han var ogsaa noget for sig selv. Han besad sin Retnings Fortrin; dens Lærdom, dens kirkl. Iver, men ikke alle dens Fejl.

Han stred vel mandeligt for den rene Lære, men ikke med den da almindelige, uhyggelige Fanatisme (saaledes mod Synkretismen i *Mysterium Syncretismi detecti*, 1648), og han besad en ualmindelig Friskhed og Originalitet i Form og Udtryk. Han havde tilegnet sig en særlig Metode, som han med Forkærlighed benyttede, baade i videnskabelig Fremstilling og i opbyggelig Tale. Han kaldte den »Lignelsesmetoden« (*methodus parabolica*), og den bestod nærmest i den rosværdige Bestræbelse, ved en rig, men ganske vist undertiden søgt, Anvendelse af Billeder at gøre det svære Stof lettere tilgængeligt og praktisk anvendeligt. Saaledes i hans dogmatiske Lærebog, som han kaldte *Hodosophia*, »Himmelvejens Visdom« (udkom første Gang 1649). Dette Synspunkt, Himmelvandringen, ligger til Grund for hele Behandlingen. Først behandles det vejledende Lys (Skriften), dernæst »Lysestagen« (Kirken; det er ejendommeligt for D., men i god Overensstemmelse med hans kirkl. Standpunkt, at give Kirken denne fremtrædende Plads i Systemet), dernæst Maalet (Gud, det højeste Gode), fremdeles Mørket, der skjuler Vejen (det onde), Vandreren (Mennesket), selve den dobbelte Vej (Loven og Evangeliet) osv. Hans Etik (*liber concientiae*, 1662) udførtes i Billeder fra Lægekunsten. Og hans Forkyndelse, som foreligger i 10 Bind »Katechismusmilch« (1657—78), er ligeledes overordentlig billedrig, naturligvis nok altfor lærd, men dog virkelig rettet mod det praktiske; han vilde, siger han i alt Fald selv, ikke blot være Paaske- men ogsaa Pinseprædikant. Hvor stor Indflydelse han har haft paa Spenner, der var hans Discipel, er endnu ikke opklaret.

J. P. B.

Dansere (*chorisantes*, *dansatores*) kaldtes en Flok af Mænd og Kvinder, der 1375 kom sammen i Aachen og fremkaldte en sværmerisk Bevægelse, der naaede til Köln, Metz og Flandern. De, der bleve grebne af Bevægelsen, begyndte at danse, og dansede og hoppede Timer og halve Dage ustandselig, indtil de sank sammen af Udmattelse. De dansende bildte sig ind, at de gik i en Strøm af Blod, og for at komme op af den gjorde de store Spring, under hvilke de mente at kunne se ind i den aabnede Himmel. Medens de dansede, paakaldte de St. Johannes eller St. Veit (»St. Veitsdans«). Præsteskabet betragtede D. som besatte, men mange Lægfolk saa paa dem med hellig Ærefrygt. Nogle gav dem Gaver; andre fandt i denne »Dansesyge«, som Præsteskabet ikke havde Midler imod, et Vidnesbyrd om Gejstlighedens Afmagt. 1418 mærkedes en lignende Dansesyge i Strassburg. En Levning af Middelalderens Dansesyge er Springprocessionen i Echternach i Luxemburg (se Art. Echternach). — Hos *Jumpers* og *Shakers* i Nordamerika (se de Art.) er Dansesygen traadt frem paa protest. Grund i dette Aarh., tildels under metodistisk Paavirkning. Disse moderne D. beraabe sig paa David, der »sprang af alle Kræfter for Herrens Ansigt« (2 Sam. 6, 16), og paa Herrens Ord (Lk. 6, 23): »Glæder eder paa den Dag og springer af Fryd!«

Dansk-amerikansk Mission er grundlagt 1871. Ogsaa før den Tid har der været danskfødte Præster i N.-Amerika. Den baade som

Lægprædikant og bondevenlig Politiker bekendte Skolelærer Rasmus Sørensen har i Aarene omkring 1850 opmuntret til at udvandre til N.-A., og hans Søn har været Præst for en dansk Kreds i Waupaca, Wisconsin, men i Tilslutning til den biskoppelige Kirke. Andre dsktalende Præster have søgt Rygsted i engelske og tyske luth. Samfund; men i Reglen tilhørte de dske Præster, som fandtes i N.-A. før 1871, de norsk-luth. Synoder. En Ærøbo, C. L. Clausen (se Martha G. S. 519), der i sin Ungdom havde tjent hos den fynske Lægprædikant Peter Larsen paa Skræppenborg og under hans Paavirkning var bleven kr. vakt, kom til N.-A. 1843 og blev Præst i »den norske Synode«; under Borgerkrigen var han Feltpræst i Nordstaternes Hær; men som Modstander af Negerslaveriet kom han i Strid med de Synodepræster, der fandt Trældom hjemlet i Biblen, og var da med at stifte først en og saa en anden ny Præsteforening, hvori Normændene vare i afgjort Flertal. Han har sikkert været den betydeligste dske Præst i N.-A. før 1871, og han fik sin Del i, hvad der skete efter denne Tid. I »Indre Missions-tidende« var der sidst i Treserne skrevet om Nødvendigheden af at hjælpe Landsmænd i N.-A. til en dsk Gudstjeneste med hjemligt Præg, og Dr. Kalkar havde anbefalet »Dsk Ktid.« Læsere at tænke paa denne Sag; men der blev ikke gjort noget, før C. L. Clausen under et Besøg i Danmark ved sine Ord havde vakt Varme for de udvandrede Dsks aandelige Nød. Men nu blev der forhandlet derom paa et kirkl. Møde i Odense i Oktbr. 1869; en af Byens Præster, Johannes Møller, anbefalede indtrængende, at man hurtigst muligt skulde søge at skaffe de Dske i A. kirkl. Betjening; Joh. Møller blev da ogsaa Forretningsfører i det Udvalg for den dsk-amerik. Mission, som nu blev dannet; foruden ham blev en anden af Odenses Præster særlig virksom i Udvalget i de første Aar: Dr. Ludvig Helveg. Da de nødvendige Penge vare samlede, udsendte Udvalget i Sommeren 1871 Præsten Grove-Rasmussen for at undersøge Forholdene; Beretningen om hans Rejse er trykt i »Nordisk Maanedsskrift«, 1871, II, S. 241 f. Med ham fulgte den tidligere Lægprædikant A. S. Nielsen fra Vendsyssel; han fik allerede 10. Juli 1871 Kaldsbrev fra en dsk Menighed i Cedar Falls, Iowa, og blev 17. Nov. ordineret af den nævnte C. L. Clausen; 1879 flyttede A. S. Nielsen til Chicago og 1893 til Withee, Wisconsin; paa enkelte Mellemrum nær har han fra 1879 til 94 været Formand og indtil sidstnævnte Aar Ordinator i det Kirkesamfund, som snart efter hans Komme til Amerika blev dannet. At det kom i Stand, skyldes dog nærmest en anden Mand, Adam Dan (se S. 592). Han havde, efter en Uddannelse i Chrishona ved Basel, søgt at faa en Missionsgerning først i Nil-landene, siden i Palæstina, men blev af Dske, der havde lagt Mærke til de Afhandlinger og Digte, han af og til lod trykke i Ophbyggelsesblade, kaldet til Racine, Wisconsin, og overtog Præstegerningen dér 6. Juli 1871. Han grundlagde 1872 »Kirkelig Missionsforening«, der i 1874 optog Navnet: »Den dske evgl. luth. K. i A.«, og han begyndte samtidig »Kirkelig Samler«, der endnu er det nævnte Samfunds

Organ. Snart kom der ogsaa til N.-A. teol. Kandidater, der vare ordinerede af dske Biskopper og ligesom Søndagspræsterne underlagte Holmens Provsti og Sjællands Bispestol. Af disse er der særlig Grund til at nævne Provst J. A. Heiberg i Odense, der var Præst i Chicago 1873—79, og nuv. Spr. Jak. Holm i Tølløse, der var Præst for en anden Menighed i Chicago og i det nærliggende Dwight 1876—81; de have begge efter deres Hjemkomst været virksomme Medlemmer af Udvalget for den amerik. Mission. Valgmenighedspræst i Vallekilde, Th. Helveg, var Præst i Neenah, Wisconsin, fra 1882—87 og Forstander for Kirkesamfundets Præsteskole i West-Denmark, Wisconsin, fra dens Begyndelse i Foraaret 1887 til dens Ophør i Sommeren 1892; fra 1893—95 var han A. S. Nielsens Efterfølger i Chicago. Navnlig for denne Præsteskole blev oprettet, var der i Danmark bleven uddannet en Del Lægmand til Præster i N.-A. Blandt dem var den norskfødte Olav Kirkeberg, der 1878 oprettede den første dske Folkehøjskole i N.-A., i Elk-Horn, Iowa, og Aaret efter begyndte Udgivelsen af Bladet »Dannevirke«, som nu udgives i Cedar Falls og bestandig har staaet i et venligt Forhold til Kirkesamfundet. Kirkeberg er nu Præst for en af de 3 dske Menigheder i Chicago og Kirkesamfundets Ordinator. F. L. Grundtvig, yngste Søn af N. F. S. Grundtvig, havde taget statsvidenskabelig Eksamen i Kbhvn og samlet sig omfattende naturvidenskabelige og folkløristiske Kundskaber, inden han i 1881 rejste til N.-A.; han har siden Efteraaret 1883 været Præst i Clinton, Iowa, og er den egentlige Grundlægger af »Dsk Folkesamfund«, der har til Maal at styrke det folkelige Baand imellem Udvandrerne og deres gamle Fædreland. Flere og flere sluttede sig til den Gerning at samle vore Landsmænd i N.-A. om Ordets Forkyndelse og Sakramenternes Forvaltning efter den dske Folke.s Skik. Men de forskl. kirkl. Synsmaader, der navnlig havde gjort sig gældende, siden Samfundets første Forfatning blev vedtaget i Neenah 1878, og som kom frem dels ved Aarsmøderne, dels i Bladartikler, førte efterhaanden til en alvorlig Strid. I 1894 skilte en Del af de Præster, der vare udsendte af eller dog havde staaet i Forhold til Udvalget herhjemme, sig ud fra Kirkesamfundet og dannede en ny »Missionsforening«, for dernæst i Okt. 1896 at slutte sig sammen med en Kreds af dske Præster, der havde hørt til »den dsk-norske Konference«, men i 1885 havde organiseret sig som det saakaldte »Blair-Samfund«; Missionsforeningen og Blair-Samfundet antog derpaa Navnet: »Den forenede dske evangelisk-luth. K. i A.«. Ved Nytaarstid 1897 fik dette nye Kirkesamfund sit eget særlige Udvalg i Danmark med Sognepræst Vilh. Beck til Formand. Det har faaet sin Præsteskole i Elk-Horn under Ledelse af P. Vig, Th. Helvegs gamle Medlærer i West-Denmark. Det havde 1897 20 Præster fra »Missionsforeningen« og 50 fra »Blair-Samfundet«. Dets Organ er »Dsk luth. Kirkeblad«. Da det gamle Udvalg for den amerik. Mission paa Grund af Udviklingen i A. havde opløst sig i 1894, blev der efter Opfordring fra Styrelsen af »den dske evgl. luth. K. i A.« dannet et nyt Udvalg under Ledelse

af Valgmenighedspræst Fr. Jungersen i Kbhvn. Kirkesamfundet, som dette Udvalg støtter, havde 1897 42 Præster og 1 Lægmand i sin Tjeneste; det havde da 66 organiserede Menigheder og 49 Missionspladser med tilsammen over 15,000 Sjæle. Det har en Præsteskole i Des Moines, Iowa, der tillige virker som uvidet Højskole og ønskes udviklet til et Universitet; Forstander er R. R. Vestergaard, indtil 1897 Sognepræst i Vendsyssel. 2 eller 3 Folkehøjskoler og adskillige Børneskoler staa i nøje Forbindelse med Samfundet. Det er kun en lille Del af vore Landsmænd i N.-A., som hidtil ved de 2 Samfunds Hjælp have faaet Adgang til en luth. Gudstjeneste efter dsk folkekirkelig Skik, og der er fremdeles en rig Mark for Missionsvirksomheden. Smlgn. Meddelelser fra Udv. f. d. dsk-amerik. Mission, 1871—93, og Maanedtsbladet »Kors og Stjerne«, der nu er Organ baade for »Dsk Folkesamfund«s Afdeling i Danmark og for det Udvalg, som Fr. Jungersen er Formand for; Udgiveren, M. L. Appel, har med stor Flid samlet Oplysninger om Missionens ældre Historie. L. S.

Dansk-hallesk Mission. Kong Frederik IV udsendte 1705, i Følelsen af sit personlige Ansvar som Regent, Tyskerne Barth. Ziegenbalg og Heinr. Plütschau som Missionærer til det dengang dske Trankebar i Forindien. Hofpræsten, Dr. F. J. Lütken, gik Kongen til Haande herved, men denne viste selv virksom Deltagelse, og ligeledes Kongens Broder, Karl, og Søsteren, Sofie Hedvig. Et kgl. Missionskollegium oprettedes 1714 i Kbhvn til at styre Missionen, der ogsaa funderedes med Midler. Men den egtl. Ledelse laa dog i Halle hos A. H. Francke og senere hos Sønnen, G. A. Francke, og de fleste Missionærer kom fra de halle'ske Kredse i Tyskland, kun faa, som N. Dal og O. Maderup, fra Danmark. Det var den pietistiske Livsrørelse, der bar Gerningen frem, og den sygnede hen, da denne i Hjemmet veg Plads for Rationalismen. Fra Halle udgik »Berichte aus Ostindien«, der virkede meget til at vække Missionsinteressen, og en stor Del af Midlerne indkom fra Tyskland, ogsaa fra England, særlig igennem Soc. for Promoting Christ. Knowledge, der efterhaanden overtog Forsorgen for de paa eng. Landomraade anlagte Stationer: Madras optaget 1728 ved K. Schultze (siden Joh. Phil. Fabricius 1742—91 og Chr. Wilh. Gericke, d. 1803); Kuddalur 1737, Tritsjinapalli og Tand-sjaur 1762 ved den udmærkede Chr. Fr. Schwartz, 1750—98 (se d. Art.). Ved Udgangen af det 18. Aarh. fandtes o. 35,000 døbte i Trankebar-Missionen. Men saa tabte Interessen sig i Hjemmet, der manglede Arbejdere, og da Danmark 1845 havde afstaaet Trankebar til Englænderne, overgaves 1847 den sidste Rest af Menighederne (med 1600 Kr.) til det luth. Missionsselskab i Dresden (nu Leipziger-Missionen). I Danmark var denne Mission aldrig bleven en Menighedssag, og Missionskollegiet har siden Ære af sin Styrelse, men i det missionsfattige 18. Aarh. har Trankebar-Missionen haft sin store Betydning og givet Missionstanken i Arv til den kommende Slægt, og Ziegenbalg og Schwartz høre til alle Tiders største Missionærer (J. F. Fenger, Den trankebarks Missions Historie, Kbhvn. 1843). V. Sn.

Dansk Missionsselskab (D. M. S.). I 19. Aarh.s Beg., da Hedninge-Missionsbevægelsen som en stor aandelig Bølge forplantede sig fra England til Fastlandet, greb den ogsaa Præsten Bone Falck Rønne (f. 1764, d. 1833) i Kongens Lyngby. En fattig Kone, som paa Grund af Svaghed ikke kunde komme synderligt i Kirke, bad ham holde Bibellæsninger i Taarbæk, og da Venner forærede ham et Hus ved Navn »Haabet« til at holde Bibel-Fordrag i, begyndte han ogsaa at sætte sig ind i, hvad man udenlands gjorde for at bringe Hedningerne Evangeliet, og at meddele sine Tilhørere derom. Der ved førtes han efterhaanden ind paa den Tanke at stifte et Selskab, og 17. Juni 1821 blev D. M. S.s Fødselsdag. »Frygt ikke, tro ikkun« (Mk. 5, 36) blev dets Valgsprog. Til en Beg. bestod det kun af 63 Medlemmer, mest Borgere og Landboere, kun 1 teol. Professor (J. Møller), 1 Præst til foruden Rønne, 1 teol. Kand., 1 Student og et Par Embedsmænd. Men Tallet steg efterhaanden, og Indtægten, som i det første Aar var 643 Rdlr., voksede allerede i det 3. Aar til 2502 Rdlr. Rønne var Formand indtil sin Død, og derefter har D. M. S. haft følgende Formænd: Fr. Adolf, Greve af Holstein Holsteinborg (1833—36) Pastor, Lic. Ferd. Fenger (1836—55), Pastor, Dr. H. Chr. Rørdam (1855—60), Pastor, Dr. Kalkar (1860—74), Pastor A. V. Holm (1874—89), Provst Vahl (1889—97) og Biskop Getzsche siden Sept. 1897. D. M. S. begyndte straks — og vedbliver fremdeles — med at opmuntre og understøtte Arbejdet i Grønland; saaledes blev allerede i Rønnes Tid en Kirke tømret og sendt til Julianehaab; senere blev Pastor Østergaard uddannet og sendt til Upornivik; 1844 gav D. M. S. Stødet til Oprettelse af 2 Kateket-Seminarier og 30 Aar efter til Ordination af den første Grønlænder, Tob. Mørch 13. Maj 1874. Fra 1824—27 tog Rønne sig for at sprede Miss.-Kundskab og Kærlighed ud over Danmark ved »Beretninger om Guds Riges Fremgang i Verdens forskellige Egne«, 1825—31 »Dsk Religionsblad« og 1832—33 »Nyt dsk Religionsblad«, der fra 1834 afløstes af »Dsk Missionsblad«, som har været ledet af en Række dygtige Mænd: Præsterne C. F. Rønne (1834—36), Th. Oldenburg (1837—42), J. F. Fenger (1842—51), N. G. Blædel (1852—57), A. G. Fich (1858—63), Kalkar (1869—76), Stiftsprovst Sørensen i Viborg (1877—80), Lic. H. M. Fenger (1881) og Grove-Rasmussen (siden 1882). 1 Aarene 1824—55 gjorde D. M. S. forskellige Miss.-Forsøg, dels ved at støtte Mænd, som agtede sig i fremmede Selskabers Tjeneste (Nordmanden Cappelen, Danskerne H. Nikolaisen, Rugaard, Wissing, Jæger, Andr. Riis, Grundlægger af Miss. paa Guld-kysten, Hans Riis, Fugl, Grunnet og Svenskeren Glasell), dels ved at støtte et selvstændigt dsk Miss.-Arbejde (Præsten Hass og Skolemanden Kold i Smyrna 1824—47). Fordi D. M. S. ikke havde nogen Miss.-Skole, gik mange i fremmede Selskabers Tjeneste (Grønning, Graf og Honoré til nordtyske M. S., Haastrup til Anglikanerne, Hansen og Jensen til Hermannsburg og særligt mange til Brødremenigheden), og da de fleste af de nævnte Forsøg vare famlende eller mislykkedes, førte Miss.-kærligheden kun en svag Tilværelse trods de gamle Grundtvigianeres umiskendelige

Kærlighed til Sagen. Udadtil mod Hedningeverdenen blev ikke videre udrettet, mangt et godt Sædekorn blev derimod saet herhjemme, især paa Øerne. Jylland kom først senere med. — Et nidkært Opraab af Pastor Mau indledede 1860 et nyt Tidsrum for D. M. S., idet Ledelsen gik over i »den tredje Retnings« Hænder ved et Miss.møde for hele Landet i Nyborg Juni 1860. Det vedtoges her: at D. M. S.s Bestyrelse skulde være Hovedbestyrelsen for hele Miss.-Virksomheden i Danmark, at oprette Kredsforeninger og gennem Biskopperne at opfordre Præsterne i hele Landet til at tage sig af Hedn.-Miss. De forskellige smaa Miss.-Foreninger rundt om sluttede sig nu til D. M. S., saaledes den evang. Miss.-F. for Kina, som blev stiftet 1850 ved Gützlaffs Besøg i Kbhvn, og NV.-Sjællands Miss.-F. stiftet 1859. Man satte sig nu det Maal at faa en egen Miss.-Skole og egen Miss.-Mark. Skolen begyndte 1862 med teol. Kand. (nuv. Biskop) Rørdam som Forstander og bestod til 1870; blandt de Mænd, som gjorde sig fortjent af den, maa nævnes Pastor Fich og teol. Kand. (senere Biskop) H. V. Sthyr. Fra 1870—87 uddannede nogle faa Miss.-Elever privat, men derefter fik Skolen atter faste Former, under Ledelse af Pastor, Lic. Ussing (1887—90) og særlig under Provst Koch i Herning (1890 til nu; f. T. 4 Elever). — Den i 1860 skabte Ordning blev dog efterhaanden forældet, og trods dygtige, kundskabsrige Styrelse trængte D. M. S. til en bredere Basis og mere Liv i Hjemmet for at kunne bære mere Liv frem derude. Okt. 1889 gav et Missionsmøde i Fredericia Stødet til en ny Bevægelse, der førte til Dannelse af mange mindre Kredsforeninger (nu 677) hele Landet over og til Ændring af de gamle Love. Det var »Indre Mission«, som hidtil havde staaet altfor kølig, der nu meldte sig til Deltagelse, men ogsaa denne Retnings Ledelse har lidt af store Skrøbeligheder. 1898 førte til store Brydninger (Møder i Aalborg i Juli og i Odense i Nov.); paa det sidste vedtoges nye Ændringer af Lovene i mere demokratisk Retning og delvist Valg af ny Bestyrelse i udpræget Indre-Miss. Retning; dog valgtes D. M. S.s gamle Formand, Pastor Holm i Gladsaxe, til Æresmedlem i Bestyrelsen. Imidlertid kan det gamle Selskab glæde sig ved større ydre Fremgang og rigere Kærlighedsgaver end nogen Sinde tidligere (1897: Indtægt 141,382, Udgift 147,842 Kr.). Mange kendte Mænd have siddet i Bestyrelsen i Aarenes Løb (Stiftsprovsterne Pauli og Rothe, Provsterne Skat Rørdam, Høyer-Møller og Berggren, Præsterne P. A. Fenger, Blædel, Frimodt, J. Krog, L. Helveg, Oldenburg, Timm, P. Rørdam, H. C. Leunbach, O. C. Ipsen, A. G. Fich, Vilh. Beck, J. R. Baumann, Asschenfeldt-Hansen og Professorerne Fr. Hammerich og Zeuthen). Medens det en lang Tid alene var Præster, som holdt Gerningen oppe, er det nu Præster og Lægmand i Forening, som bære den stedse voksende Gerning.

D. M. S. har for Tiden (1898) 2 Mis.-Marker, en i Syd-Indien og en i Nord-Kina. Den første fik det 1864 ved at tage Missionær Ochs i sin Tjeneste. Ochs var født i Württemberg og havde siden 1842 været Leipziger-Selskabets Udsending paa Stationen Majavaram, men paa Grund af en fra 1854 opstaaet Strid om Kastevæsenets Be-

rettigelse indenfor Miss.-Menighederne, traadte han m. fl. andre ud, 1861 erhvervede han Land ved Landsbyen Pattambakam og anlagde der sin egen Stat., »Betanien«. 1863—64 var han i Europa for at finde et Selskab, som vilde støtte ham, og D. M. S., som gerne vilde have en Gerning paa den minderige gl. Miss.-Mark i Indien, hvor den »dansk-halleske Miss.« allerede 1705 havde begyndt den nyere evgl. Miss., greb Lejligheden og overtog »Betanien«, som ligger o. 2 dske Mil fra Østkysten, nær Pondichéry. Ochs døde 1873; indtil 1878 styredes Stat. af Miss. Pedersen (nu Præst i Danmark), derefter stod den uden Leder, indtil Miss. Hjort (nu Lærer her hjemme) fik Tilsynet 1878—79; saa indtraadte atter Vakance, men fra 1882 indtil nu ledes den af Miss. Schlesch (f. 1855, uds. 1879). »Betanien« har Kirke og 2 Bistationer; fra denne Stat. Oprettelse til 31. Dec. 1896 er der døbt ialt 389 Personer. 1865 udsendtes P. Andersen og Thomsen; den sidste traadte ud 1869 og er senere død som Præst i Amerika. 1869 anlagde P. Andersen Stat. »Siloam« o. 8 dske Mil V. for »Betanien« ved Byen Tirukoilur. Efter en trofast Gerning maatte han rejse hjem 1879 paa Grund af sin Hustrus Svaghed (nu Klokke ved Stefanskirken); han fulgtes af Ihle indtil 1889 (nu Klokke ved Thomaskirken). M. Andersen (f. 1861, uds. 1887) styrede midlertidigt »Siloam« til 1890, da Stat. overtoges af Miss. N. P. Hansen (f. 1854, Præst i Alslev 1886, nedlagde 1888 Embedet for at gaa ud paa Miss.-Marken). I »Siloam« findes en af en dsk Præst bekostet Kirke, en Kostskole for Drengene og en Knipelskole, som den i 1888 udsendte Diakonisse, Søster Sara (f. 1859), har oprettet for at hjælpe indfødte. »Siloam« har flere Bistationer, og siden Stat.s Oprettelse er her ialt døbt 1834. Menighedsforholdene have i Aarenes Løb lidt meget ved Papisternes Indgreb. — 1883 købte D. M. S. en Miss.-Stat. 4 1/2 dske Mil NV. for »Siloam« ved Byen Tiruvannamalei. Den styredes først som Bistat. til »Siloam«, men fik 1891 sin nuværende Leder, Miss. Berg (f. 1860, uds. 1887). Ogsaa denne Stat., »Saron«, har flere Bistat., og siden Oprettelsen er her døbt 80 ialt. Her findes en Kostskole for Piger, og den i 1886 ordinerede indfødte Præst Matthæus arbejder her. I selve Byen Tiruvannamalei arbejder siden Sommeren 1898 den 1874 af D. M. S. antagne Miss. Herman Jensen (f. 1842, uds. 1872 af en lille Komité), som i en Aarrække havde virket i Madras. — 1893 anlagde Miss. Andr. Larsen (f. 1860, uds. 1891) Stat. »Betesda« ved Byen Kallakurchi, o. 6 dske Mil SV. for Siloam. Her er døbt 3 siden Stat.s Oprettelse. — Miss. Kofoed, som ikke taalte Lavlandets Klima, begyndte 1883 Miss. oppe blandt Malajalerne paa Sjervarøjbjergene, o. 18 dske Mil V. for Siloam paa Stat. »Tabor«. Han afløstes 1890 af M. Andersen, som, foruden at drive Mission, forsøger gennem Agerbrug at samle og opdrage den meget spredte Befolkning for at faa den ind under evang. Paavirkning. Her er flere Bistat., og siden Stat.s Oprettelse er ialt døbt o. 50. — I Madras arbejder L. P. Larsen (f. 1862, teol. Kand., uds. 1889), medens den indfødte, ved Madras's Universitet oplærte Miss., John Lazarus, har hjulpet siden 1881 og arbejdet selvstændigt i Ponneri Taluk (3 Amt), N. for Madras, siden 1889. Den for dske Venners Gaver i 1892

byggede smukke Kirke ligger paa Hovedgaden i Blacktown, de indfødtes Bydel. I Madras er i Aarenes Løb døbt 102, og i Ponneri lige saa mange. Miss. Bittmann (f. 1869, uds. 1895) har fra 1898 af overtaget Ponneri. Miss. V. Göttsche (f. 1868, uds. 1896), Joh. Andersen (f. 1870, uds. 1897) og V. Nielsen (f. 1871, uds. 1897) lære Sproget i Madras. Nuværende Fru M. Andersen, f. d'Abreu, *Cand. med.* fra Universitetet i Madras, virkede som Lægmissionær i Madras 91—94 og yder nu Lægchjælp paa Stat. »Tabor«. — Paa vor indiske Miss.-Mark fandtes 31. Dec. 1897: 979 døbte, hvoraf o. 730 Nadvergæster. Den falder i 3 Dele: Syd-Arkt-Miss., o. af Størrelse som Sjælland, Laaland og Falster med o. 1 Mill. Msk., hvortil kommer Sjervarøjbjergene, o. 25 □ Mil; Ponneri, 16 □ Mil med o. 105,000 Indb.; samt vor Del af Madras. Hele Miss.-Marken er saaledes af Størrelse som alle de dske Øer med 1 1/2 Mill. Msk. Dens Miss.-Naboer ere Londonerne, Leipzigerne, Udbredelsesselskabet og den amerikanske ref. Arkt-Miss., Hermannsburgerne, Wesleyanerne og den skotske Frik. —

Paa et Repræsentantmøde i Odense 1891 vedtoges det med 422 Ja mod 16 Nej og 50 »stemmer ikke« at begynde en Miss. i Kina, og Efteraaret 1892 udsendtes Miss. Nyholm (med Hustru) og Søster (af det røde Kors) Caroline Johansen, til Han-kow i Midt-Kina. Men Nyholm maatte paa Grund af sin Hustrus Sygdom rejse hjem Aug. 1893 (er nu Indremissionær her hjemme). 1893 udsendtes Miss. Bolwig (f. 1866, teol. Kand.) med Hustru, og 1894 Knudsen (teol. Kand.). Bestyrelsen havde oprindeligt ønsket at faa Miss. i Nord-Kina, og da Klimaet ved Han-kow var usundt, og ogsaa andre Vanskeligheder vare for Haanden, lod Bestyrelsen 1895, da Krigen mellem Japan og Kina var forbi, en Undersøgelsesrejse med N. foretage ved de 2 nævnte Miss. og den i 95 udsendte Miss. Waidtløw (f. 1865). De bosatte sig foreløbigt i Newchwang, Traktatbyen i Mansjuriet, men efter at have berejst Ljau-dung-Halvøen, som havde været Krigens Skueplads, valgte de denne og fik ved en Konference med Presbyterianerne, som ved Krigen vare forjagne derfra, Landet Ø. for Bjergkæden Regents-Sword 3: det meste af Halvøen, overladt som Virkeplads. Den saaledes opnaaede Miss.-Mark er af Form og Størrelse o. som Jylland med henimod 1/2 Mill. Indb. Dens Grænser ere mod V. Bjergene, mod N. kinesiske Amtsgrenser, mod Ø. Jalu-Flodens Dal op mod Korea og mod S. Havet. Miss.-Naboer ere: mod V. de irske, mod N. de skotske og mod Ø. de amerik. Presbyterianere. 1896 valgtes 2 Byer til Stationer, nemlig mod SV. Port Arthur, den nu saa bekendte, af Russerne besatte Krigsbavn, lige ude paa Halvøens Spids, og 40 dske Mil Ø. derfor, ved Kysten, Ta-ku-shan (udt. Da-gu-san). Afstanden mellem disse 2 Byer er som fra Skagen til Fredericia. Sommeren 1898 optoges en Virksomhed i Sju-jang, 8 dske Mil NV. for »Da-gu-san«. Knudsen, som fik Port A. til Stat. og var bleven gift med Caroline Johansen, maatte rejse hjem med nedbrudt Helbred 1896 (nu Præst her hjemme). 1896 udsendtes 2 ugifte Miss., Lykkegaard (f. 1867) og Vyff (f. 1870), til Waidtløw i Port A., samt den gifte Miss. Olesen

(f. 1863) til Bolvig i Da-gu-san. Sept. 1898 udsendtes Waidtlovs Brud samt Frk. Ellen Nielsen (f. 1871) og Katrine Nielsen (f. 1868). Fordelelingen skulde da være: Waidtlovs i Port A., Olesens, Vyff og Lykkegaard i Sju-jang, Bolwigs og Frk. Nielsen i Da-gu-san. Den første Kineser, en Porcellænshandler Hov, blev døbt i Port A. 1. S. i Adv. 1897, og i Løbet af de følgende 11 Maaneder ere 16 Mænd til blevene døbt, deraf den ene paa Stationen Da-gu-san og 5 i Sju-jang. Kapeller ere aabnede paa Stationerne.

Da Miss.-Marken i Kina er af Størrelse som Jylland med $\frac{1}{2}$ Mill. Indb. og Miss.-Marken i Indien som de danske Øer med $1\frac{1}{2}$ Mill. Indb., har altsaa D. M. S., som staar paa den evangel. luth. Folkekirkens Grund, og hvis mandlige Udsendinge alle ere ordinerede, paataget sig den store Kærlighedsopgave at bringe Evangeliet ud i et Landomraade af Størrelse og Folketal som hele Danmark (Kalkar, Det dske Mis. Selskabs Hist. i de første 40 Aar, Khbvn 1871; Løgstrup, Vor Mission, 3. Udg. 1897.) T. L.

Dante (Forkortelse af Durante) Alighieri, fødtes i Firenze 1265. Hans Slægt hørte til de fornemme i Byen, og denne var dengang Italiens største og mægtigste Fristad. Byen rummede 30,000 vaabenføre Mænd, og det tilhørende Landomraade 70,000. Kunst og Videnskab trivedes dér, og det polit. Liv var stærkt og bevæget. D. udvikledes under en omhyggelig Opdragelse og Uddannelse til at rumme det ypperste af sin Tids Viden, og stærke Strømme fra Fortidens aandelige Liv mødtes i hans Sjæl. Han blev ikke Munk, men var dog stærkt paavirket af Fransiskanerne i deres Glanstid. Han blev ikke Ridder, men gennem sine Forfædre var han med Beundring knyttet til Korstogstidens Ridderliv. Han blev ikke Købmand, men det rige Borgerliv med den stærke Selvstændighedstrang danner Baggrunden for hans hele Udvikling. Uden at være Skolastiker var han Lærd som næsten ingen dengang, og han følte sig, som den historisk berømte, latinske Races Arvetager, oplagt til ordnende Herredømme. Gennem alle disse Indflydelser dannedes han til en kunstnerisk Skjald, hvis Opgave blev at løfte det italienske Talesprog, som dengang kun brugtes i Skrift til Tankesprog, Leve regler og Kærlighedssønnetter, til at være det smidige og skønne Udtryk for et nyt, rigt Kulturliv.

Til denne Gerning indviedes han i sit 9. Aar ved en Kærlighed til den omtrent jævnaldrende Beatrice Portinari; den varede hele hans Liv og satte sit Præg paa hele hans Digtning. Denne skønne og ædle Pige, der ikke blev hans Brud, men ægtede Messer Simone dei Bardi og allerede døde, da Dante var 25 Aar gammel (1290), vakte en Kærlighed i hans Sjæl, der synes at have været ganske uden Begær, men som virkede rensende og forædlende paa ham, kaldte Kærlighedsdigtningen til Live hos ham, og med den alle rene, opadstræbende Forestillinger og Følelser. Han har skildret denne i en hel Række Digte med tilhørende Fortællinger og Forklaringer (*Vita nuova*). Hendes Død syntes for en Tid at skulle knække hans Livskraft; og rimeligvis har hans Slægt for at faa ham paa Fode sørget for at faa ham gift (med Gemma Donati)

og søgt at faa ham til at tage Del i det polit. Borgerliv. Han selv søgte Trøst i Fortidens filos. Skrifter (Boethius, Cicero); men da det praktiske Liv kaldte paa ham, tog han Borgerbrev i Lægernes og Apotekernes Lav og kastede sig nu ind i det bevægede polit. Liv, hvori han snart kom til at spille en betydelig Rolle. Han brugtes som Medlem af 14 Gesandtskaber paa Statens Vegne og valgtes 1300 til i 2 Maaneder (15. Juni — 15. Aug.) at være en af de 12 Priorer, som havde den øverste Magt i Firenze.

Men ligesom han vist i sit Ægteskab har set et Frafald fra Troskaben mod Beatrices Minde, saaledes havde han i Politiken ofte følt sig som »forvildet i Lidenskabernes bælgeriske Skov«. Da har han i et Syn (formodentlig under Opholdet i Rom under Jubelfesten 1300) modtaget Kald fra Beatrice til at lade sig føre ud af denne til Frelse og Oprensning, og deraf udsprang hans verdensberømte Digtning: »Den guddommelige Komædie (*Divina commedia*). Kort efter (1302) kastedes han voldsomt ud af sin polit. Virksomhed. Dermed gik det saaledes til. Firenze var dengang guelfisk: fjendtlighedsindet mod den tysk-rom. Kejsermagt. Denne tabte sin Indflydelse i Italien ved det hohenstaufiske Fyrstehus's Undergang 1268, og i Firenze førte dette til en stærk Udvikling og Sikring af den demokratiske Statsordning. Imidlertid forsøgte den rige Købmandstand, hvoraf mange havde ladet sig adle, at tilrive sig Magten, og under Navnet »de Sorte« dannede de et stærkt Parti; medens »de Hvide« samlede den lavere Haandværkerstand og den gamle ghibellinske (kejsertilhørende) Adel. D. var ved sine Familieforhold oprindelig nærmest knyttet til »de Sorte«, men drevs ved disses Forsøg paa Lovbrud over i »de Hvides« Lejr. Det var som Fører for dette Parti, han deltog i de polit. Kampe og stræbte efter indadtill at stifte Fred og overholde Lovene, uadtill at sætte Dæmning mod Pavens Overgreb og de franske Rænker. Da Prins Karl af Valois med Pavens (Bonifatius VIII's) Bifald drog ned i Italien 1302, sendtes D. til Rom som Gesandt. Medens han var borte, tilrev »de Sorte« sig Magten, Karl af Valois holdt sit Indtog, og D. dømdes til som Forræder og skyldig i Underslæb at landsforvises og til at brændes levende, hvis han vendte hjem. Saa levede han Resten af sit Liv, 19 Aar (han døde 1321 i Ravenna), som landflygtig paa Rejser i Italien eller i Udlandet (f. E. Paris), skilt fra Hustru og Børn. Da Haabet om at komme tilbage udsluktes i ham, skiftede han efterhaanden politisk Tankegang. »De Hvides« Svaghed og Udygtighed havde han altid dadlet. Nu vendte han sit Haab om Italiens Redning til Kejser Henrik VII, og da denne 1310 drog til Italien, hylde han ham og opfordrede alle Staterne til at underkaste sig ham. Men ogsaa dette Haab skuffedes, og 1313 døde Henrik VII uden at have samlet de adspalttede ital. Stater til et Folk og en Stat.

Har D. engang troet, at han skulde kunne gøre Firenze lykkeligt som Skjald og Folkeopdrager, saa forstod han nu, at han i Samtiden blev vraget. Men udover den Vrede og Bitterhed, den Sorg og Smerte, som dette avlede

i hans tunge, faste og ildfulde Sjæl, løftedes hans Aand til at være sit hele Folks Skjald og Opdrager paa langt Hold. I Skrifter af forskellig Slags (»Gæstebudet«, »om Monarkiet«, »om Land og Hav«) kommer dette frem, men særlig er hele »den guddommelige Komedie« bleven til som en saadan Vejledning fremad, indad og opad. Dette er nemlig ikke en Komedie i Nutidens Forstand, men en Skildring af Oplevelser og Samtaler, som Forfatteren selv har haft under sin Vandring i Synt 1300 gennem »Hovedet« store Tragt til Jordens Midtpunkt, opad »Skærsildens« Bjærg til »Paradiset« paa Toppen. Han er her ledsaget af Oldtidens Vejleder og Seer, Vergil (som Tolk for den tildels glemte Oldtidsdannelse), indtil Beatrice selv ved Paradisens Indgang bliver hans Førerske. Og saa stærk er den Illusion, hvormed disse Skildringer ere givne, at man under Læsningen ikke kan frigøre sig for den Forestilling, at det er virkelig oplevede Hændelser, som skildres, og at den Dom over Fortidens og Samtidens Mennesker, som der med Navns Nævnelse holdes, virkelig er fældet og udført. Og dog er dette ikke Meningen. D. selv har i selve Digtningen udtrykkelig fralagt sig at ville træde i Guds Sted paa Dommersædet, og han har sagt, at hans Hensigt har været at belære og advare ved en Skildring af Sjælens Tilstand efter Døden. Og hans Søn har sagt, at hans Fader har villet i »Hovedet« skildre Lastens, i »Skærsilden« deres Liv, der kæmpe for at frigøre og fuldkommen gøre sig, og i »Paradiset« de dydige fuldkomne Lykke. Det vil altsaa sige, at vi her have en poetisk Etik, en kr. Vejledning til sædeligt Liv, inddelt i de 3 Hovedafsnit: det synkende Liv, det stigende Liv, Livet i Freden og Hvilen. Under disse 3 Synspunkter ordner han hele Menneskelivet her paa Jorden, og alle Personer ere kun Eksempler. — Denne Digtning udkom først efter hans Død. Nu fortolkes den som en Aabenbaring. Og den har virket til at drage Oldtidsstudierne frem og til senere at kalde paa Længslerne efter Italiens Samling. Nu staar D.s Billedstøtte paa alle Italiens Storstæders Torve som Profeten. Men først naar den rom.-kat. K. er rensat fra Afguder, er hans Spaadoms Maal naaet. J. N. — I Skriftet »om Monarkiet« (udg. af C. Witte, Wien 1874) har D. tegnet sit kirkepolit. Ideal. Han klager deri over, at »Kristi udelelige Kjørtel« — den polit.-relig. Enhed, der styres af Pave og Kejser — er i Færd med at blive delt. For at Verden igen kan komme i Lave, maa Kejserdømmet, som Fredens, Retfærdighedens og Frihedens Rige, atter bringes paa Fode. Baade Fornuft og Aabenbaring vise, at Kejserdømmet maa være knyttet til Rom; thi, som Kristus var »født under Loven«, godkendte han ved sin Fødsel og Død det rom. Kejserdømme. D. var overbevist om, at Kejserdømmet var uafhængigt af Pavedømmet, og at de guelfiske Politikere og Teokraterne tog fejl, naar de vilde bevise Pavedømmets Overhøjhed ud fra Forh. mellem Sol og Maane, fra de 2 Sværd eller fra Mt. 16, 18. Han mente tværtimod, at Kejseren, Verdens Herre, havde sin Magt umiddelbart fra Skaberen. Ved at hævde Statens sædelige Værd og dens Uafhængighed og ved at kræve

Adskillelse af Stat og K. blev D. et betydningsfuldt Led i den Række af Forfattere, der med stigende Styrke varslede om, at en ny Tid var i Frembrud. — Hans samlede Skrifter ere udgivne af C. Moore under Titlen: *Tutte le Opere di D. A. nuovamente rivedute* (Oxf. 1894); *Divina Commedia* foreligger i en Mængde forskl. Udgaver i alle Formater og til alle Priser, lige fra o. 1200 Kr. til 50 Ø. Den i tekstkritisk Henseende bedste Udg. skyldes den fremragende Danteforsker C. Witte (Berlin 1862). »Den guddommelige Komedie« er oversat paa Dsk af C. K. F. Molbech (I—IV, 3. Udg. 1878 f.); paa Sv. af Nils Lovén I—III (Stholm 1856—57). Den afd. Kong Johann af Sachsen, der var en ivrig Ven af D.s Muse, har, under Pseudonymet Philaethes, oversat og fortolket »den guddommelige Komedie« (I—III, 4. Udg. 1873). Fraticelli har udgivet og fortolket D.s mindre Skrifter i: *Opere minori di D.* (I—III, Firenze 1861 f.); en endnu fyldigere Kommentar er givet af Giuliani (I—V, Firenze 1874—85). *Vita nuova* er udg. af Witte (Leipz. 1876) og fortolket af A. d'Anncona (2. Opl., Pisa 1884). Maignien og Prompt have udgivet en Faksimile-Udg. af *De vulgari eloquentia* (Venezia 1892). Allerede i 14. Aarh. begyndte den lange Række af Fortolkninger til »den gudd. Komedie« (om disse se J. A. Scartazzini, D., Berlin 1896, 235 f.). Baade i Italien og Tyskland er der dannet »D.-Sel-skaber«, som, ved Udgivelse af Aarbøger og Tidsskrifter (*l'Alighieri*; *Giornale Dantesco*; *Bullettino della Società Dantesca Italiana*; Jahrb. der deutschen D.-Gesellschaft) virke for Fortaaelsen af D.s Poesi. Man har fl. Ordbøger til D. (bl. a. Poletto *Dizionario Dantesco* I—III, Siena 1885 f.) og en Konkordans til »den gudd. Komedie« (E. A. Fay, *Concordance of the Din. Com.*, Cambridge, Massachusetts 1888). Colomb de Batines har udgivet en *Bibliografia Dantesca*, der fylder 1174 Sider (I—II, Prato 1845 f.); en mindre *Bibliographia Dantea* udgav Petholdt (I—III, Dresden 1872 f.). Biografer af D. foreligger i stor Mængde: C. Balbo, *Vita di D.* (Firenze 1853); F. X. Wegele (3. Opl., Jena 1879); V. Vedel (Kbhvn 1892); Scartazzini (Berlin 1896); F. X. Kraus, D., sein Leben und sein Werk, sein Verhältniss zur Kunst und Politik (Berlin 1897). Den rom.-kat. Apologet, F. Hettinger, har skrevet et udførligt Skrift om »den gudd. Komedie« (Freib. 1880), der paa én Gang giver D.s Liv, Bidrag til Fortaaelse af hans Hovedværk og en Udsigt over Teol. og Politiken i »den gudd. Komedie«. Fr. N.

Danzig (*Gedanum*, polsk Gedansk), Hovedstad i Provinsen Vestpreussen, vigtig Handelsstad med store Skibsværfter og Fæstning, gennemstrømmes af Mottlau inden dens Udløb i Weichsel og ligger nær Danzigerbugt og 140 Km. fra den russiske Grænse. 125,000 Indb. i 1895, Hovedparten evang.-luth. — Møntfund vise, at her allerede i de første rom. Kejsers Tid var en vigtig Handelsplads. 997 nævnes Byen under sit polske Navn, da Adalbert af Prag missionerede her, og længe bevarede den sit slaviske Præg. O. 1200 blev den Hovedstad for de pommerelliske Hertuger. O. 1260 begyndte tyske Købmænd (fra Lübeck) at nedsætte sig i D., og snart blev den en

Forpost for Krdm. og tysk Kultur, støttet af det nærliggende, berømte Cistercienser-Abbedi Oliva. Den tyske Orden fik o. 1310 D. i sit Eje. O. 1360 tiltraadte D. Hansaen, og nu voksede dens Magt og Lysten til at løsrive sig fra Ordensherrerne. 1466 blev den faktisk Fristad, under polsk Overherredømme; hele den polske Handel gik dengang gennem den, hvorved dens Rigdom og polit. Betydning steg. Da Jakob Knade 1518 begyndte at prædike Evangeliet, sluttede D. sig snart til Ref., og 1558 maatte Polen give D. fri Religionsøvelse. Slutn. af det 16. Aarh. blev en ny Blomstringstid for den evang. By, og talrige Bygninger vidne endnu derom. Det kirkelige Liv rorte sig især i Beg. af 17. Aarh. rigt, da det berømte Treklover: Dan. Dilger, Mich. Blanck og Rathmann (se d. Art.) virkede her i Arnds Aand. Ogsaa Gymnasiet i D. blomstrede op, men da S. Schelwig (siden 1673), der var ivrig ortodoks, kom til D., trængtes dette Præg tilbage. Pastor C. Schütze, der forsvarede Arnd og de nye Pietister, fandt en heftig Modstand i Schelwig og Bückner. — Under den svensk-polske Krig blev Forfaldet snart aabenbart, men særlig ved den voldsomme Pest 1709, da D. mistede 24,500 Indb., fik Byen et Knæk, den ikke længe forvandt. 1734 erobrede Russerne den. 1772 blev den atter fri, kom 1793 til Preussen, men 1807 blev den fransk. Siden 1814 hører D. atter til Preussen og er i stadig Fremgang. Den er en af de interessanteste tyske Byer med udmærkede gamle Bygninger, 23 Kirker, hvoraf særlig Marielirken udmærker sig, et fremragende, vældigt Bygningsværk, paabegyndt 1343, omhygget 1502 f., med imposant Hovedtaarn og 10 Gavлтаarne; dets Hovedalter prydes ved Mester Michaels 4-flojede Altertavle, og i Dorotheakapellet gemmes D.s største Kunstschat, Memlings »yderste Dag«, et Fløjalter, der blev D.s Krigshytte 1473, da det var paa Vej til Firenze. I D. fødtes 1639 Digteren Martin Opitz (begravet i Marielirken) og 1788 Filosopen Schopenhauer (E. Schnaase, Gesch. d. evang. K. D.s, Danzig 1863). J. O. A.

Dara, Judæer, berømt for Visdom (1 Krøn. 2, 6).

Darboy, Georges, blev født i Fayl-Billot i Dpt. Haute-Marne 16. Jan. 1813. Han studerede i Langres, blev præsteviet 1836, virkede derpaa som Præst i Saint-Dizier, men blev 1839 Lærer, først i Filos., siden i Teol. ved Præsteseminariet i Langres. 1845 kaldte Ærkebiskop d'Affre ham til Paris, hvor han virkede i forskl. Retninger, 1859 blev han Biskop af Nancy, 1863 Ærkebiskop af Paris. Som saadan deltog han i det vatikanske Koncilium, paa hvilket han modsatte sig Vedtagelsen af Ufejlbarhedsdogmet, saa længe det var muligt (Fr. Nielsen, Paved. i det 19. Hdaar, Kbhvn 1898, II, 405 f.). Han var Medlem af den Sendefærd, der Fredagen den 15. Juli 1870 Kl. 8 om Aftenen bad Paven gøre en Ændring i Formuleringen af den pavelige Ufejlbarhed, og han fremsatte næste Dag Oppositionens Ønsker skriftligt for Pius IX. Han underskrev ogsaa den Fællesskrivelse af 17. Juli, i hvilken 56 Medlemmer af Oppositionen meddelte Paven, at de ikke kunde bringe det over deres Hjerte at stemme

Non placet i det offentlige Møde, men at de vilde rejse hjem før Afstemningen. Allerede ved Hjemkomsten til Paris gjorde han dog i en Tale til Paris's Præsteskab (25. Juli 1870) det første Skridt til et Tilbagetog, og 2. Marts 1871, efter at han ved Krigsforholdene i 5 Maaneder havde været afskaaret fra Forbindelsen med den øvrige Verden, sendte han Pius IX et Brev, i hvilket han uden Forbehold (*purement et simplement*) erklærede sin Tilslutning til de vatikanske Dekreter. Kommunarerne i Paris kastede (1871) ham og 5 andre Gejstlige i Fængsel som Kommunens Gisler, og 24. Maj 1871 blev han og hans Lidelsesfæller skudt. »Han har aftvættet sine Fejl ved sit Blod og iført sig Martyrdragten«, skal Pius IX have udraabt, da han modtog Budskabet om Kommunens Ugerning. I Notre-Dame-Kirkens Koromgang er der rejst ham et skønt Mindesmærke i Marmor (J. A. Foulon, Hist. de la vie et des oeuvres de Msgr. D., Paris 1889). Fr. N.

Darby, John Nelson, se Plymouth-Brødre.

Darbyster, se Plymouth-Brødre.

Darda, den samme som Dara (1 Kong. 4, 31).

Dare (Düre), **Jurien** (Jørgen) van der, latiniseret Georgius Aportanus, Øst-Frieslands Reformator, blev opdragen hos Brødrene af Fælleslivet og var Rektor for Latinskolen i Zwoll, indtil Grev Edzard I af Øst-Friesland, der billigede Luthers Optræden mod Afladen, kaldte D. til Lærer for sine Børn. Under Grevens Værn prædikede han Ref. i Landet, og efter haarde Kampe med de rom. Kat. og Gendobere som Melchior Hoffmann døde han 1530. 1528 forfattede han en Bekendelse for Øst-Friesland, der bærer stærkt Præg af Zwinglianisme.

Dareios, Darius, i de oldpersiske Indskrifter Darjauvas o. lign., i Bibelen Darjavesch, Navn paa flere oldpersiske Konger, af hvilke D. I, Søn af Hystaspes (Vishtaspa) er den bekendteste. D. har efterladt flere Indskrifter i 3 Sprog, alle med Kileskrift, ja i 4 Sprog, idet nemlig paa et Mindesmærke fra Ægypten en ægyptisk Indskrift i Hieroglyfer kommer til. De vigtigste ere: hans Gravskrift ved Naksh-i-Rustam og en historisk Beretning om Begivenhederne i hans første 6 Regeringsaar, indhugget paa Klippen ved Behistun. D. var Konge 521—486, han horte til Akkæmenidernes Kongestamme, og han nævner flere Konger blandt sine Forfædre. Men han maa være kommet paa Tronen ved Valg, da der vist var nærmere beslægtede med Kambyses i Live, bl. a. hans Fader Hystaspes. Herodots Fortælling om Sammensværgelsen mod den falske Smerdes er sikkert meget udsmykket, men indeholder vistnok en god historisk Kerne. I sine første Regeringsaar maatte D. kæmpe med yderst farlige Oprør i næsten alle vigtige Provinser, men han sejrede tilsidst alle vegne. Om hans Kampe med Hellenerne og Felttog mod fjernere Folk finder man gode Oplysninger hos Herodot og andre gamle Forfattere, ligeledes om hans Fortjenester af Organisationen af det vidtstrakte Rige og dets Bestyrelse. Ifølge Esra 4, 24 genoptoges Arbejdet paa Templet i Jerusalem, der havde hvilet i flere Aar i de urolige Tider, i hans 2. Aar og fuldendtes i hans 6. (Esra 6, 15) med kraftig Understøttelse

fra Kongens Side. Til hans 2. Aar henhøre Haggais og Sakarjas første Profetier (Hag. 1, 1f. og 15 f.; 2, 10 f.; Sak. 1, 7 f.), til hans 4. Aar Sak. 7, 1 f. I British Museum findes en Mængde private Aktstykker i babylonsk Kiletskrift, affattede i Babylon og daterede efter hans Regeringsaar (udg. af Strassmaier, Leipz. 1892—97). D. var en ivrig Tilbeder af Auramasda (Ormuz), men hans Religion havde en noget forskellig Form fra den, vi kende fra Persernes hellige Bøger, den saakaldte Zendavesta, der først i en langt senere Tid blev religions Lovbog for Perserriket. — I Neh. 12, 22 omtales D. II (424—404) eller D. III Kodomannos (335—330), der i Forbigaaende nævnes 1 Mak. 1, 1. — I Dan. 6, 1 f. og 11, 1 f. omtales en Hersker i Babylon, Dareios Mederen; 9, 1 nævnes han som Søn af Ahasveros. Da vi have et samtidigt, uheldigvis kun slet bevaret Aktstykke i babylonsk Kiletskrift, som fortæller om det babylonske Riges sidste Dage, kunne vi med Bestemthed afgøre, at der ikke har været nogen selvstændig Konge D. i Babylon før Dareios I, og at Forfatteren af Daniel, der forøvrigt har haft en Del gode Kilder til Raadighed, men neppe har haft tilsvarende Kendskab til den almindelige politiske Historie, har kaldt en Statholder i Babylon for »Konge«. Forøvrigt synes der efter det babylonske Riges Fald 530 virkelig i den første Tid at have været en af Kyros indsat persisk Statholder i Babylon, men han hed ikke D. Hans Navn var Gobryas (Gubaru). Han havde ledet Felttogtet imod Babylon, indtaget Byen og styrtet Naboncdos (Nabu-nahid), saaledes at det var højest rimeligt, at Kyros lod ham styre den nye Provins en Tidlang efter Landets Indtagelse, men han var ikke Konge. Alle Aktstykker dateres efter Kyros's Regeringsaar, som det fremgaar af Strassmaier's »Inscription von Cyrus«, Leipz. 1890. V. S.

Darejk, persisk Guldmont, blev først præget af Darius Hystaspis (deraf Navnet), men brugtes snart baade i Persien og omliggende Lande, hvorfra den hyppigt nævnes i senere Bøger i G. T. Værdien var o. 18 Kr.

Dargun, Flække i Mecklenburg-Schwerin, V. for Demmin ved Klostersee, siden 1851 forenet med Landsbyen Röchnitz. D. var tidligere Sæde for et Cistercienserkloster, der grundlagdes 1172 og fik sine første Munke fra Doberan og Esrom i Nordsjælland. Klosterkirken, der har Rester af en romansk Kirke i Overgangstil, blev siden udvidet og ombygget i gotisk Stil. Om Prinsesse Augusta af D. se Art. Bodskamp (S. 348).

Darkon, en af Salomos Slaver (Esra 2, 56; Neh. 7, 58).

Darre, Hans Jørgen, Biskop, blev født i Klæbu Præstegaard 27. Sept. 1803. Efter i nogle Aar at have virket som Lærer og Præst blev han 1843 Provst i Nordre Dalenes Provsti, hvorfra han tog Afsked 1848. I 1849 udnævntes han til Biskop i Trondhjem, hvilket Embede han beholdt indtil 1860. D. 11. Marts 1874 i Miraflores i Spanien. Han har indlagt sig adskillig Fortjeneste af Folkeskolevæsenet i sit Stift. Hans Forfatterskab indskrænker sig til et populært Skrift om Kong Sverre, samt nogle relig. Smaadigte. A. B.

Darwin, Charles Robert, var Sønnesøn af

den engelske Naturforsker og Digter Erasmus D. Han er født i Shrewsbury 19. Febr. 1809, studerede i Edinburgh og Cambridge. 22 Aar gammel fulgte han som Naturforsker det engelske Orlogsskib »Beagle« paa dets Verdensomsejling (C. D., »Rejse om Jorden«, overs. af E. C. Hansen og A. Jørgensen, Kbhvn 1876). Det var her, han lagde Grunden til sin senere forbavsende Rigdom af lagttagelser. Nogle Aar efter Hjemkomsten købte han Landgodset Down ved Beckenham. Og her ofrede han nu hele sin Tid til Studier og Eksperimenter i Naturvidenskabens Tjeneste. D. hører til de Naturforskere, som have øvet den største Indflydelse, og det ikke blot inden sin egen Fagkreds, men langt ud over denne i Aandsvidenskaberne og den hele Kultur. Man kan med fuld Ret tale om en Darwinsk Tidsalder. Af de Skrifter, der for Almenheden utvivlsomt have faaet størst Betydning, udkom *On the origin of species by means of natural selection* 1859 (overs. paa Dsk af J. P. Jacobsen, Kbhvn 1872) og *The descent of Man and selection in relation to Sex* 1871 (overs. paa Dsk af J. P. Jacobsen, Kbhvn 1875). Han døde den 19. April 1882 og blev, som Tegn paa den Berømmelse, han havde skaffet sit Fædreland, bisat i Westminster Abbedi (>C. D.s Liv og Breve med et Kapitel Selvbibliografi, overs. paa Norsk af M. Søraas i »Bibl. for de tusen hjem«).

Hvad der særlig giver D. hans Interesse for den kr. Menighed, er hans Anskuelse om Arternes Tilblivelse og Udvikling i Plante- og Dyre-Verdenen, ved den Indflydelse nemlig, disse Anskuelse har faaet paa den teol. Opfattelse af Skabelsen og Skabelsesberetningerne i 1. Mos.

Om Arterne og deres Tilblivelse har der inden Naturforskningen raadet 2 modsatte Anskuelse. Den ene antog Arterne for faste og uforanderlige: en Art, mente den, kunde aldrig gaa over i den anden. Ydre Omstændigheder eller Opdrætning fra Menneskenes Side kunde nok afendse (variare) dem noget; men dels havde disse Afendringer ikke meget vide Grænser; dels, og dette var det vigtigste, naar de ydre Indflydelser ophørte, vendte Varieteterne gennem ganske faa Slægtled tilbage igen til den oprindelige Artsform. Denne viste sig derved at være en fast Størrelse, der laa uforanderligt til Grund og satte temmelig snævre Grænser for »Variabiliteten«. I Overensstemmelse hermed antog Tilhængerne af denne Anskuelse — forsaavidt de herom dannede sig nogen Mening —, at alle Arter vare skabte af Gud umiddelbart saaledes, som de forekom i Naturen, hver Art for sig, som den var. Og heri fandt man da fra teol. Side en Stadfæstelse af den bibelske Skabelsesberetning. Derved fik denne naturvidenskabelige Anskuelse (Hypotese som den jo, videnskabelig bedømt, er) en Slags teol. Sanktion og paa Grund af Sammenblandingen af Religion og Teol., en relig. Sanktion. Især gjaldt dette Menneskets Skabelse. En Hovedrepræsentant i 1. Halvd af vort Aarh. for denne naturvidenskabelige Opfattelse af Arterne og deres Tilblivelse var den franske Naturforsker Cuvier. Hos ham hang denne Opfattelse utvivlsomt sammen med hans overordentlig fortjenstfulde Arbejde med Rekonstruktionen af de uddøde Dyrearter.

Men ved Siden af denne Anskuelse havde der gjort sig gældende en aldeles modsat. Den ansaa aldeles ikke Artsmærkerne for saa faste og uforanderlige, og heller ikke Variabilitetsgrænserne for saa trange; den mente tværtimod at kunne udlede den ene Art af den anden ved successive, naturlige Overgange. Den navnkundigste Repræsentant for denne Anskuelse, ligeledes fra Begyndelsen af dette Aarh., er den fr. Naturforsker de Lamarck med sin Transmutationsteori. Denne Anskuelse optog D. og gennemførte den med nyt selvstændigt Materiale. Ved D. har den i de seneste Aartier trængt den anden aldeles i Baggrunden. D. antog, at alle Dyreformer og Planterformer vare at føre tilbage til nogle ganske faa Stamformer. Disse oprindelige Stamformer havde i de lange Tiders Løb udviklet sig efterhaanden til den nuværende uendelige Mangfoldighed af Arter. Dels fandt han i Naturen ikke Artsgrænserne saa faste, dels viste Erfaringerne fra Dyreopdrættelsen og Plantekulturen det samme. En Dyreopdrætter og en Blomsterdyrker vidste, hvorledes han skulde fremavle stadig nye Former: ved et Udvalg nemlig, der stadig udnyttede Afændringerne i en og samme Retning. Og intet kunde nu være til Hinder for, at disse Afændringer ogedes, saa deraf tilsidst fremkom en ny Art. Mellem Varieteter og Arter er der blot en Gradsforskel, og den ene Art er kun ved en relativ og flydende Grænse skilt fra den anden. Paa denne Maade er, i de lange Verdenstiders Løb, hele den nuværende uendelige Mangfoldighed af Planter- og Dyreformer fremstaaet, som vi nu inddeler i Arter, Slegter, Familier, Ordener og Klasser. Der er ingen Sprang, men jævne Overgange fra den ene Form til den anden. Og dette gælder den hele Verden af levende Væsener lige fra den første Jordperiode og ned til vor Tid. I Naturen er der jo imidlertid ingen Opdrætter, der forfølger et bestemt Maal. Men der udrætter »Kampen for Tilværelsen« (hidført ved Overbefolkning, ved for stærk Formerelse eller for knap Føde, eller overhovedet ved alt det, som udefra truer Individets eller Artens Eksistens), hvad Opdrætteren nu udrætter. Og da Naturens Kræfter ere langt mere omfattende og have en ganske anden lang Tid til sin Raadighed, saa kan den ogsaa frembringe Forandringer i en Udstrækning, som ingen Kunst kan. Dette gælder hele Linien lige ned til Mennesket. Som den ene Dyreart har udviklet sig ganske umærkeligt af den anden, saa har ogsaa Mennesket ligesaa umærkeligt udviklet sig af Dyret, sandsynligst af en Abeat. Arvelighed og Afænderlighed, »Variabilitet«, er den indre drivende Kraft, Kampen for Tilværelsen eller Indvirkningen af de ydre Forhold er det udvortes formende og styrende. Og under disse Kræfters tilfældige Spil er alt det levende, Planter, Dyr og Menneske, efterhaanden blevet, hvad det nu er. — Disse Anskuelser om det levendes Udvikling havde hos D. uddannet sig under det Indtryk, han havde faaet ved at iagttage Kendsgeneringerne i Naturen, og de bleve, efterhaanden som han fremstillede dem i sine Skrifter, støttede ved et overvældende rigt og i mange Henseender nyt Iagttagelsesmateriale.

Efter som disse Anskuelser gik over ogsaa til andre og fik Tid til at drage alle sine Følgeslutninger, viste det sig, at de indeholdt en hel sammenhængende Verdensopfattelse, Filosofi, den saakaldte »Evolution« (se d. Art.). Og denne Filosofi kom paa flere Punkter i Strid med det overleverede. Det er dette, at »Darwinismen« er bleven en »Filosofi«, som forklarer dens uhyre Udbredelse langt udover Naturforskningens Fagomraader, det er det, som forklarer, at den har fundet Modstand fra Kredse, der ellers ikke blande sig i Naturforskningen.

I Teol. øvede den først sin Indflydelse ved Spørgsmaalet om Skabelsesberetningen. Havde Darwinismen Ret, da kunde Gud altsaa ikke have skabt Verden paa den Maade, man mente, at Biblen fortalte; Gud kunde blot have skabt de faa Grundformer, Resten havde udviklet sig af sig selv. Især var det Menneskets Skabelse, man efter D.s Teori fandt uforenelig med Fremstillingen i Biblen. Biblen lader Gud umiddelbart skabe Mennesket, og ikke, som D. antager, gennem umærkelige Overgange lidt efter lidt udvikle sig af Dyreverdenen. — Hvad dette Punkt angaar, har det imidlertid vist sig, at Modsætningen mellem Darwinismen og Bibeltroen hænger paa det næjeste sammen med en bestemt teol. Hypotese om Skabelsesberetningen, som endnu for nogle Aartier siden var ganske almindelig: den nemlig, at Biblen fortalte ganske som en Naturforsker vilde have gjort det, hvorledes Gud skabte Verden. Ser man derimod i Biblens Skabelsesberetning blot den aandelig-religiøse Sammenhæng og Hensigt med Skabningens enkelte Dele, saa forstaar man tillige, at den intetsomhelst fastsætter om den naturhistoriske Maade, hvorpaa den enkelte Art er fremgaaet af Guds Haand, ikke engang Mennesket. Og den ene naturhistoriske Hypotese kan være ligesaa rigtig som den ganske modsatte — for Biblens Skyld.

Anderledes stiller Sagen sig for et andet Punkt, hvor Darwinismen ligeledes er kommet i Strid med den overleverede Teol. D. har villet forklare den hele Tilblivelse og den hele Udvikling ved mekanisk virkende Kræfter alene, altsaa hvad vi kalde ved Tilfeldets Magt, og derfor er der heller ikke noget egentligt Maal for det hele. Darwinismen har vist en afgjort Forkærlighed for at udelukke Plan og Hensigt ved den hele Verdensforklaring. Det nægtes ikke, at der i det, som nu bestaar, er et helt System af Hensigtsmæssigheder. Men det er alt kommet ud som et utilsigtet Resultat; det er ikke paa Forhaand planlagt og bevidst tilsigtet af en Verdensstyrer. Men hermed kommer Darwinismen i afgjort Strid, og det med et afgørende Hovedpunkt ikke blot i en Teol., men i selve den kr., ja i al religions Verdensanskuelse. Den kr. Tro fastholder, at Gud har skabt Verden og styrer den og leder den efter bestemt Plan og Hensigt til et ligesaa bestemt Maal. En Verdensforklaring, som udelukker Plan og Hensigt og Maal, kommer praktisk til at udelukke selve Gud. Og det lader sig ikke forlige med hverken Religion og tilsidst ej heller med Moral. Denne Side ved Darwinismen har da ogsaa vist sig som den

svageste og mest omstridte. Imidlertid maa det netop om denne Side siges, at Darwinismens Værd slet ikke staar eller falder med den. Det tør maaske meget vel være saa, at en mekanisk Forklaring er tilstrækkelig ved mange af Naturens Fænomener, set i sin isolerede Enkelthed, hvor man hidtil søgte en Indgriben af Plan og Hensigt. At faa disse Regioner undersøgt, har sit Værd, og det sker i Videnskaben altid paa den Maade, at en ny Hypotese (saaledes her Darwinismen) forkaster den gamle Forklaring og forsøger sig i Stedet med sin nye modsatte. Dette er bare tjenligt. Kanske paa denne Maade baade den mekaniske Forklaring og Forklaringen af Plan og Hensigt faar Ret, idet det mekaniske viser sig som Midler for den øverste Styrers Plan og Hensigt. Og da beholder Darwinismen, trods sit Fejsyn i det store, dog sit Værd som den videnskabelige Hypotese, der har udført denne Gerning.

I det hele er om Darwinismens Anskuelser at sige, at de, som alt i Videnskaben, vistnok nærmest ere Hypoteser, men de ere Hypoteser af stort Værd, især ved det indtrængende og omfattende Arbejde, som de selv ere fremgaaede af og atter have fremkaldt baade hos Venner og Modstandere. De have i usædvanlig høj Grad beriget vor Indsigt i Naturens Liv og Love, noget, hvorfor ogsaa Menighed og Kirke har Grund til at føle sig taknemlig. Darwinismens Modsætning til Kristentroen er ikke af indre Art. Dens Tilbøjelighed til at se bort fra Plan og Hensigt er blot den videnskabelige Hypoteses naturlige Forsøg paa, hvor langt den kan række. Naar dens Grænser ved fortsatte Granskninger ere naaet, vil Modsætningen vistnok, som vi antydede opløse sig i en dybere Harmoni. Og Striden om Forholdet til Biblens Skabelsesberetning vil vise sig uden nogensomhelst Betydning, det være sig for Biblens Værd, det være sig for den kr. Tro i det hele. En rensende og befordrende Indflydelse ogsaa paa vor Teol. skal ikke frakendes den. Se Art. Romanes, G. J.

F. P.

Dass, Petter, norsk Præst og Digter, er født 1647. Hans Fader, Skotlænderen Peter D. (Don-Das), forlod sit Fædreland omkring 1630, nedsatte sig først i Bergen og boede siden, efter at han 1646 var bleven gift med en Fogedatter fra Nordland, paa Nord-Herrø i Helgeland. Her blev Sønnen P. født. Faderen døde, da P. D. næppe var 7 Aar gammel, og Moderen, som sad igen med 5 Børn, var uden Øyne til selv at forsørge dem, men maatte sende dem til Slægtninge og Venner. D. kom til sin Møster, Anna Falch, som var gift med Spr. til Nærø, Nils Mikkelsen Arctander. Her forblev han o. 6 Aar og modtog af sin Onkel Undervisning sammen — som det synes — med en anden Helgelænder, den senere bekendte Hofprædikant P. Jespersen. 1660 blev D. sat i Bergens Skole, hvor han sled sin Tid blandt andre fattige Skolebørn til 1665. Han blev indskreven som Student ved Kbhvns Universitet i Juli 1666, men maatte, paa Grund af Fattigdom, forlade det efter 2 Aars Forløb. Vendt tilbage til Helgeland, blev han først Huslærer i Vefsen hos Spr. Wirthmand, med hvis Steddatter Margrete han senere blev gift. 22. Jan. 1672 udnævntes

han til pers. Kap. hos res. Kap. Henrik Dincloew i Næse. Indtægterne var meget smaa, og da han nu ogsaa stiftede Familie, maatte hans Kaar blive trange nok. »Mit Embeds Indkomster var aldrig saa god, at jeg kunde købe en Sko til min Fod og Hoser at skjule min Hæle«, siger han selv. Bedre Dage oprandt for ham, da han 1681 blev Dincloews Eftermand og 18. Maj 1689 udnævntes til Spr. til det store Alstahaug, hvor han døde 1708. Hans gode Kræfter blev temmelig tidlig knækkede, antagelig ved de mange besværlige og farefulde Sørejser, som hans Embedsgerning medførte. Allerede 1700 klager han over Afkræftelse og svigtende Syn; men i de sidste 6 Aar af hans Levetid var det dog især Stensmerter, som pinte ham og omsider blev hans Bane. — P. D. var utvivlsomt en dygtig og samvittighedsfuld Præst. Men hvad der især har bevaret hans Minde, er de Digterværker, han har efterladt sig. Foruden en Mængde Viser, snart af verdslig og snart af gudeligt Art, udkom efter hans Død følgende poetiske Skrifter: »Aandelig Tidsfordriv eller bibelske Visebøger« (1711), »Luthers lille Katekismus, forfattet i bekvemme Sange« (1714), »Evangeliæ, sangvis« (1723), »Trende bibelske Bøger« (1723), »Nordlands Trompet« (1739). I Digterens Levetid udbredtes hans Arbejder gennem talrige Afskrifter, og da de efter hans Død udkom i Trykken, vandt de navnlig hos den norske og danske Almue stor Indgang. Efter at Prof. Welhaven havde gjort opmærksom paa Digteren fra Alstahaug, og Rektor Erichsen med Omhu har besørget en Udgave af hans samlede Skrifter, er det bleven almindelig erkendt, at P. D. var en rigt begavet Digter baade som sit Folks og sin K.s Sanger. 7 af hans Katekismus-Sange ere, lempede til kirkl. Brug, optagne i Landtads Kirke-Psalmebog. J. N. S.

Dassau (Dassovius), Nikolaj, f. 1639 i Hamburg, studerede Teol. i Giessen og blev teol. Prof. og Hovedpræst i Greifswald. D. 1709. Kættelhistorien var hans særlige Omraade.

Dassel, Rainald fra, se Rainald.

Dassi, Giovanni Battista, ital. Jesuit, blev født 21. Nov. 1789 i Venezia og studerede i Padova. 22. Okt. 1810 gik han i Padova ind i Loyolas Orden og blev Rektor for fl. ital. Jesuiter-Kollegier, bl. a. ogsaa en Tidlang for *Collegium Romanum*. 1832 blev han Provincial for den rom. Jesuiter-Province. 1837 tog han Bolig i Torino, 1842 overtog han Ledelsen af Propagandaen i Rom. Han døde 13. Maj 1844 i Napoli.

Datan, Rubeniten Eliabs Søn, gjorde sammen med sin Broder Abiram Oprør mod Mose (4 Mos. 16 sml. 5 Mos. 11, 6), hvorfor de bleve opslugte af Jorden.

Datarien (*dalaria apostolica*) er Navnet paa det pavelige Naadesekretariat. Til det henvises, med enkelte Undtagelser, alle reserverede Dispensationer og Beneficialsager, og naar disse ere afgjorte, udfærdiges de i den sædvanlige Form og forsynes med Dato (deraf Navnet; *datare* = datere). I Spidsen for dette Naadesekretariat staar en Kardinal, der kaldes *Pro-Datario*, med en *Sotto-Datario* ved Siden. Denne »Under-Datar« modtager de indkomne Bønskrifter og giver paa Randene af disse en

kort Angivelse af deres Indhold, før han overgiver dem til Prodaturen. De Ansøgninger, der dreje sig om de ved Dødsfald ledigblevne Beneficer, overgives til en særlig *Prefetto dell' Ufficio per obitum*, som har en Koadjutor ved sin Side. En *Prefetto del concessum* tager sig af de mindre Sager, som Prodaturen kan afgøre paa egen Haand, uden at forelægge dem for Paven. Desuden findes der i D. en hel Række Medhjælpere (Officialer, Revisorer, Scriptorer osv.) med forskellige Hverv. Naar Paven billiger de Ansøgninger, der forelægges ham, skriver han paa dem: *fiat, ut petitur* eller *fiat, stundum placet motu proprio et ex certa scientia*, og det første Bogstav i sit Døbenavn. Afgifterne for Udfærdigelserne fra D. tilfalde, efter et Fradrag til D. selv, de fattige og uddeles af en *Administratore generale delle Componente*.

Datema, Fæstning i Gilead, der spillede en vigtig Rolle paa Judas Makkabæers Tid. Beliggenheden kan ikke nærmere bestemmes (1 Mak. 5).

Daten, *Pieter (Petrus Dathenus)*, f. 1531 eller 32 i Kassel i det nuv. fr. Dept. du Nord ved Hazebrouck, blev Karmeliter i Ypern; men efter at han var bleven grebet af Ref., forlod han sit Kloster og forkyndte den nye Lære i det vestl. Flandern. Da han maatte flygte, gik han til England, hvor Th. Cranmer gjorde ham til Præst, men 1555 maatte han forlade England. Derpaa var han en Tidlang Præst for den flamske Flygtningemenighed i Frankfurt am Main, og i denne Stilling havde han heftige Kampe med Joachim Westphal i Hamburg, der var en bitter Modstander af alle Reformerte. Da Magistraten i Frankfurt 1561 berøvede Nederländerne i Byen fri Religionsøvelse, flygtede D. i Spidsen for 60 ref. Familier til Kurfyrst Frederik III af Pfalz, som lod disse Flygtninger bo i Klosteret Gross-Frankenthal, der hurtigt blev Midtpunkt for en blomstrende Industri. D. blev siden Hofpræst hos Frederik III og udførte mange vigtige polit. og kirkel. Hverv. 1566 oversatte han Heidelberger-Katekismen paa Hollandsk og reviderede Guy de Brès's Bekendelse (se S. 386), der siden blev godkendt af Nederländerne. Størst Betydning fik dog hans hollandske Bearbejdelse af Clément Marot's Overs. af det gl. T.s Psbøg, der var i kirkel. Brug i Holland indtil 1773. 1566 vendte P. D. tilbage til Holland, og da han atter maatte flygte derfra, opholdt han sig forskl. Steder i Udlandet. 1571 tog han Del i Frankenthaler-Religionssamtalen med Gendøberne, og 1577 var han paa Konventet i Frankfurt. 1578 rejste han til Gand, hvor han aabent udtalte sin Misfornejelse med Vilhelm af Oranjes Politik. Han fandt det derfor rettest at forlade Nederländerne og en Tidlang søgte Tilflugt i Pfalz, og da han kom tilbage til sit Fædreland, sad han 8 Uger i Fængsel. Efter Frigivelsen flakkede han om i Udlandet; en Tid boede han i Husum. 16. Febr. 1590 døde han i Elbing. I den sidste Del af sit Liv tjente han Brødet som Læge. Hans Skrift: »Eene christelike samenspreking uit Gods woord« er paany udgivet af Prof. Doedes (Utrecht 1884).

Dathe, *Johann August*, protest. Teolog, f. 1731 i Weissenfels, d. 1791 i Leipzig som Prof. i Hebraisk, udgav 1773—89 en ny lat. Overs.

af hele det gl. T. 1776 omarbejdede han Glass's *Philologia sacra*; 1778 udgav han Brian Waltons Fortaler til Londoner-Polyglotten. Hans Smaaskrifter (*Opuscula ad crisin et interpretationem V. T. pertinentia*) bleve efter hans Død (1796) udgivne af Rosenmüller.

Daub, *Carl*, f. 1765, indtager en fremragende Plads blandt de filos.-systemat. Teologer i 19. Aarh.s første Halvdel. Under fattige Kaar gennemgik han en elementær filos. Uddannelse, først i sit Fødehjem i Kassel, siden i Marburg, hvorfra han, efter at have tjent sine Sporer som filos. og teol. Docent, 1791 blev kaldet til en teol. Professur i Heidelberg, som han beklædte til sin Død. Man har med Urette beskyldt Daub for en dilettantmessig Ustadighed i hans Grundopfattelse, en Anklage, mod hvilken han burde have været beskyttet baade ved sin Karakters sødelige Alvor og ved sin energiske Strenghed som Forskeren, for hvem de i hans Udvikling og under hans Arbejdstid faldende store videnskabelige Tidehverv blev lige saa mange personlige, grundige Gennemlevelser. Fra sit oprindelige, kantiske Standpunkt med Adskillelsen mellem det statutariske i Religionen og det blot fornuftmæssige, der udelukker Underet, banede D. sig Vej til en Krdm.s-Opfattelse, som opsigede Forbudet med Kriticismen for at slutte et nyt, først med den schellingske Identitetsfilosofi og senere med Hegels Panlogisme.

Medens D. paa det første af disse to Standpunkter hævder Teol.s selvstændige Ret, begrænser han paa det andet den teol. Substans, den historiske Krdm. selv til en timelig, symboliserende Form for Spekulationens evige Tankeindhold, og Dogmatiken bliver ham saaledes et dobbelt, baade et lavere, et Refleksionsarbejde over de enkelte Trossætningers Læreindhold, og et højere, den filos.-teol. Spekulation over disses Betydning som transcendente Aabenbarelser af Guds immanente Væsen. Heraf følger, at D. til Trods for sit Krav paa en ren Teol., begrebsmæssig set tillige Filos.s Blomst, dog paa sine Erkendelsesveje ingenlunde kan frikendes for en uklar Sammenblanding af Filos. og Teol., eller bestemtere, af Spekulation og Historie, som viser tilbage til Schelling (selvfølgelig den tidligere). Denne schellingske Indflydelse paa D.s Teol. i dens Almindelighed kommer dog maaske i Særdeleshed frem i Enkeltheder, for at nævne et bestemt Punkt, i D.s Forsoningslære, der er mere af metafysisk end af etisk Art, eller som F. C. Baur har udtrykt det: der er hos D. ikke saa meget Tale om Menneskets, som om Verdens Forsoning med Gud. Den for enhver virkelig Forsoningslære til Grund liggende Negativitet, Begrebet af det Onde, fattedes D. fra Begyndelsen, men det hævdede sig senere frem i hans dogmat. Bevidsthed og kom til Orde i hans berømteste Skrift: »Judas Ischariotes« med Hævdelse af en personlig Djævel, Kristi Modbillede, Guds og Menneskenes Fjende. Det er antageligt, at ogsaa D.s Satanologi var befrugtet af det ved Sch.s Afhandling »Über die Freiheit« betegnede Erkendelsesfremskridt i Retn. af det Ondes Problem.

D.s Overgang fra Schelling til Hegel, forberedt gennem hans Studium af dennes »Phä-

nomenologie des Geistes», havde sin hist. Oprindelse fra Hegels Kaldelse til Heidelberg 1816, men blev ikke til nogen frugtbar Udvikling for D.s Teol., om end den nu i Hegel kulminerede Spekulations Indgriben i hans dogmat. Erkendelsesveje skaffede hans Værk: »Die dogmatische Theologie jetziger Zeit« (1833) Hædersnavnene: »eine Phänomenologie der Dogmatik« (Rosenkranz) og »den mest storartede Kritik af al hidtil kendt dogmatisk Teol.« (Marheineke). Skriftets indre Uklarhed og dets abstruse Form vandskelligere det for den sædvanlige Læser; endog Martensen, som satte D. saa højt, at han betragtede ham som den spekulat. Teol.s Fader, »af hvem vi ventede alle Problemers Løsning«, betegner i sit »Levnet« det gigantiske Værk som udmærket ved »en selv i Tyskland ukendt Dunkelhed og Ufordragelighed, hvorfor det saa godt som ikke er læst i selve Tyskland«. Her modtes M. med D. Fr. Strausz, som i sine 1895 udkomne Breve udraaber: »Men at læse D.! Den vanskeligste Lektüre, der er faldet for mig, men betydningsfuld og nok den Umage værd at sammenstilles med Schleiermachers«. Det er dette, som Strausz har gjort i sin Afhandling i Hall. Jahrbücher: D. und Schl. (i Charakteristiken und Kritiken, Leipz. 1839), hvori han bestemmer disse to som den nyere Teol.s Poler: Substantialitet og Subjektivitet.

Arbejdsom, trofast, fuld af Kærlighed til den studerende Ungdom, som D. endnu var i sine gamle Dage, ønskede han, at der ingen Universitetsferier gaves; han vilde helst dø *docendo* paa Katedret. Saaledes skete det omtrent. Efter at han 19. Nov. 1836 havde sluttet en antropologisk Forelæsning med de Ord: »Livet er ikke det højeste Gode, men det højeste Onde er Skyld«, blev han ramt af et Slagtilfælde og baaret næsten døende til sit Hjem. Hans »Philosophische u. theologische Vorlesungen« ere samlede af Marheineke og Dittenberger; særlig bør desuden udhæves: fra den kantiske Periode »Lehrbuch der Katechetik«; fra den schelling-hegelske forskl. Afhandlinger i »Heidelberger Studien«, som han efter 1805 udgav sammen med Creuzer, og »Theologumena« 1806 (Rosenkranz, Erindrungen an D., Berlin 1837). F. V. A.

Daugaard. 1) **Jacob Brøgger D.**, Biskop, f. 17. Sept. 1796 i Randers, hvor Faderen var Toldbetjent. Under en stor Del af sin Studentertid havde D. et kærligt Hjem hos Historikeren, Prof. L. Engelstoft, hvis Adoptivson, den senere Biskop C. J. E., han forberedte til Artium. Her vakte hans Sans for hist. Granskning, og, efter at han 1822 var bleven Adjunkt ved Sorø Skole (teol. Kand. var han alt bleven Aaret forud), erhvervede han sig Videnskaberne Selskabs Guldmedalje for Besvarelsen af Prisopgaven: »at levere en fuldstændig og nøjagtig Fortegnelse over alle Klostre i Danmark fra Krdm.s Indførelse i dette Rige indtil Ref., oplyst ved Hovedbegivenhederne i deres Historie«. 1830 udgav han Skriftet i noget udvidet Skikkelse under Titlen: »Om de danske Klostre i Middelalderen«, et for sin Tid dygtigt Arbejde. D. præstevedes 1827, kaldtes 1845 til Spr. ved Domkirken i Ribe og Stiftsprovst og beskikkedes 1850 til Biskop over Ribe Stift, et

Embedet, han røgtede med Mildhed og Dygtighed indtil sin Død 5. Jan. 1867 (C. Daugaard, Biskop D., en Mindebog I—II, Kbhvn 1896). — 2) **Christine Margaretha D.**, Datter af ovennævnte Biskop J. B. D., blev født 30. Jan. 1831 i Thorstrup Præstegaard ved Varde. Efter Faderens Død flyttede hun tillige med Moderen til Kbhvn, men tog i 1855, 3 Aar efter dennes Død, atter Ophold i Ribe. Særlig Fr. Paludan Müller har haft Indflydelse paa hendes Digterpersonlighed. Under Forfattermærket »Erica« har hun bl. a. udgivet Digt-samlingen »Lyngblomster« (1856) og »Danmarks Fadervor« (1864), under eget Navn »Salmer for Julen, dens For- og Efterfest« (I—II, 1861—64), »Aandelige Digte« (1865), »Biskop Daugaard« (1867) og en forkortet Oversættelse af Tassos »Det befriede Jerusalem« (1884). 1896 har hun rejst sin Fader et smukt og vel fortjent Minde ved Udgivelsen af den ovenfor nævnte »Mindebog« om hans Liv og Virksomhed. K. T.

Daumer, Georg Friedrich, tysk Teolog, f. i Nürnberg 1800, blev i Skoletiden paavirket af Hegel, senere ved Universitetet i Erlangen af Kanne og Schubert, tilsidt af Schelling. 1820—30 var han Lærer i Nürnberg, men hans stigende Fjendskab mod Krdm. voldte ham saa mange Vanskeligheder, at han trak sig tilbage fra Skolegerningen og tog Bolig, først i Frankfurt am Main, senere i Kronthal i Taunus, for at leve helt for Studierne og for »Hævn over Samfundet«. Han oversatte den persiske Digter Hafis's Digte og skrev et Værk om de gl. Hebræeres Ild- og Molokdyrkelse (1842), i hvilket han søgte at vise, at Jahve og Molok var den samme Gud, og at Hebræerne ofrede Msker. Endnu radikalere er hans »Geheimnisse des christl. Alterthums« (I—II, 1847), i hvilket han skildrede Krdm. som en Genoplivelse af det »ældgl. kannibalske Barbari«. Deri kommer han med den vanvittige Paastand, at der ved Nadveren Skerstorsdag Aften blev ofret og spist et Barn; derfor var det, at den søde og dydige Judas gik bort og meldte Sagen for Øvrigheden. D.s relig. Radikalisme, der gjorde ham endnu mere ensom, blev lidt efter lidt afløst af Sympati for Romerk., og 1858 gik han i Mainz over til denne i den Overbevisning, at han ved dette Skridt fulgte Madonnas Indbydelse (»Maria lud mich zu ihrem Feste ein! Welches Ehre! welches Glück!«). Efter at have gjort Rede for sin Overgang i Skriftet »Meine Konversion« (1859) kastede han sig over Mystiken, Magien og Dæmonologien og skrev (tildels under Pseudonymerne »Dr. Amadeus Ottokar« og »Eusebius Emmeran«) forskl. større og mindre Skrifter, som faa læste. 1828—29 havde han givet det mærkelige Hitebarn, Kaspar Hauser, Plads i sit Hus, og om hans Liv udgav han (Regensb. 1873) en Bog, der vakte en Del Opsigt. Han døde 14. Dec. 1875.

Daut, Johann Maximilian, tysk Sværmer, f. o. 1680 i Niederrhoden, var oprindelig Skomagersvend i Frankfurt am Main. 1710 udgav han »im Auftrag Gottes« Skriftet »Die helle Donner-Posaune von den bevorstehenden Gerichten Gottes über das röm. Reich«, der varslede Frankfurt, det tyske Rige og navnlig

ogsaa Sverige, alle Ulykker. 1711 udkom hans »Göttl. Betrachtungen über die Heuchler-Christen und scheinheiligen Pietisten«, der ere fulde af en usund Mystik og Kiliasmie. Især i Egnen om Ulm vakte han Røre, og selv i England havde han Tilhængere. Men Byerne lukkede deres Porte for ham, og Teologerne skrev imod ham. Midt i Trediverne skal han have tilbagekaldt sine Vildfarelser, efter Sigende under Paavirkning af Prof. Joh. Frick i Ulm, der skal have forsonet ham med Lutherdommen og den sunde Lære.

Davia, Giovanni Antonio, rom. Kardinal, f. 1660 i Bologna, blev 1682 en af Bolognas præsides og holdt i sit Hus lærde Forsamlinger, der førte til Dannelsen af *Institutum scientiarum et artium bonarum*. Efter at have modtaget Præstevielse kom han 1696 som Nuntius til Polen, hvor han virkede for Kurfyrst August II's Valg til polsk Konge. 1699 gik han med August til Dresden som den første Nuntius ved det sachsiske Hof efter Ref.s Indførelse. 1705 blev han Biskop af Rimini, 1712 Kardinal, 1715 Legat i Urbino, 1718 Legat i Ravenna. 1730 nedlagde han sine Embeder, og 1740 døde han i Rom.

David, Israels anden Konge, hvis Regering efter overleveret Beregning falder i Aarene 1055—15 f. Kr., rettere vel 40—50 Aar senere. — Vore Kilder til D.s Historie ere, foruden spredte Meddelelser i G. T. (derunder visse Psalmeoverskrifter, f. E. Ps. 7, 1), 1 Sam. 16 — 1 Kong. 2, samt 1 Krøn. 11—29. Af 1 Krøn. 11 f., der omhandler D. som Enekonige, ere Kap. 11; 13—14; 17—21 i alt væsentligt Gen-tagelse af 2 Sam. 5—8; 10; 12, 26—31; 21, 18—22; 23, 8 — 24, 25, medens Kap. 12; 15—16; 22—29 bringe Meddelelser — overvejende omhandlende D.s Kultusforanstaltninger — hvoraf næsten intet findes i Sam. Stoffet i Sam. hidrører fra forskellige Kilder, der dels fortsætte hinanden, dels gaa jævnsides, saa at der ved deres nuværende Sammenarbejdelse fremkommer Dobbeltberetninger, ogsaa hist og her Uoverensstemmelser, hvortil en Fremstilling af D.s Historie vil have at tage Hensyn. Den Kildesondring, hvorpaa nedenstaaende Fremstilling hviler (se hertil navnlig Budde, Die Bücher Richter und Samuel, 1890, og Kittel, Gesch. der Hebräer II, 1892), er følgende: En Kilde (I), der har indeholdt Sauls og Davids Historie, begynder Fremstillingen af D. med 1 Sam. 16, 14 og kan forfølges indtil det Tidspunkt, da D. som Enekonige har besejret Filisterne 2 Sam. 5, 25. En anden Kilde (II), der har omhandlet Samuel og Saul som Hovedpersonerne, begynder for D.s Vedkommende 1 Sam. 17, 1 og kan forfølges til 1 Sam. 26 incl. En tredje Kilde omhandler David som Enekonige, fortsætter i det hele og store I (betragtes af Budde som samme Kilde) og omfatter 2 Sam. 5 (delvis); 6; 7 (i hvert Fald efter dets Grundlag); 9—20; 1 Kong. 1—2. — Flere mindre Stykker er der, hvis Oprindelse er dunkel, navnlig 1 Sam. 16, 1—13; 19, 18—24; 21, 11—16; 2 Sam. 8; 21—24, hvilket sidste Stykke som Tillæg til D.s Historie bringer Stof fra forskellige Tidspunkter i D.s Liv og af forskellige Kilder, delvis muligvis fra I.

David indtil Sauls Død. Hans Slægt

meddeles 1 Krøn. 2, 10—15 og Rut 4, 18—22. Om hans første Møde med Saul harmonere vore to Kilder kun delvis. Ifølge I (1 Sam. 16, 14—23) bliver Betlehemiten Isajs Søn D., en smuk og veltalende Mand, øvet Kriger, kyndig i Strengespil, hentet til Saul for at opmuntre denne, som, forladt af Jahvehs Aand, plages af Tungsind; D. vinder Kongens Gunst og bliver hans Vaabendrager. Ifølge II (1 Sam. 17) er D. endnu ukendt for Saul, da han, en ung Hyrde, uøvet i Vaabenbrug, under Filisterkrigen kommer til Lejren med Levnetsmidler til sine ældre Brødre og dér ved Henvissning til, at Herren tidligere har hjulpet ham i Kamp med Løve og Bjørn, opnaar Sauls Tilladelse til at gaa i Tvekamp med Kæmpen Goliath, hvem han fælder med et Slyngekast. — Her maa Sejren over Goliath, sagtens ved Forveksling med en af Davids Heltegerninger, fejlagtigt være tillagt D., da 2 Sam. 21, 19, overfor hvilket Sted 1 Krøn. 20, 5 næppe kan komme i Betragtning, nævner Betlehemiten Elkanan som Goliaths Banemand. — Derefter berette (1 Sam. 18—20) begge Kilder om D.s voksende Berømmelse som Kriger, hans Yndest i Folket, hans Venskabspagt med Sauls Søn Jonatan og hans Ægteskab med Sauls Datter Mikal, ifølge II, efter at Saul havde brudt sit Løfte om at give D. sin Datter Merab til Hustru; men tillige om, hvorledes under alt dette Sauls Skinsyge vækkes og vokser, saa at han, ifølge II efterat Jonatan midlertidig har tilvejebragt en Udsoning, engang, medens David spiller for ham, under Beherskelse af sin onde Aand, søger at dræbe David ved et Spydkast (1 Sam. 18, 11; 19, 10), hvorefter David flygter, ifølge I yderligere advaret af Jonatan ved et aftalt Tegn (1 Sam. 20), ifølge II hjulpet paa Flugt af Mikal (1 Sam. 19, 11 f.). Videre berette nu begge Kilderne om Davids Omflakken. Han kommer til Nob, hvor han under Foregivende af at være sendt af Saul i et hemmeligt Ærinde formaar Præsten Akimelek til at give ham Skuebrødene og Goliaths Sværd, hvilket foranlediger Sauls Blodbad paa Præsterne i Nob, af hvilke kun en enkelt, Abjatar, undslipper og flygter til David, hos hvem vi omtrent samtidig træffe ogsaa Profeten Gad (1 Sam. 21—22. II). Under sin Omflakken i Juda, hvor efterhaanden en Skare Mænd samler sig om ham som deres Høvding, har han (1 Sam. 23, 1—13. I) Lejlighed til at hjælpe Indbyggerne i Keila mod Filisterne, men advaret ved Urim og Tummmim, betjent af Abjatar, forlader han, overfor Sauls truende Forfølgelse, Byen og drager ud i Judas Ørken, hvorpaa Saul, der af Indbyggerne i Zif har faaet Underretning om D.s Opholdssted, drager med en overlegen Styrke ud mod ham, men ved D.s ædelmodige Optræden, da han engang har Kongen i sin Magt, lader sig formilde og standser Forfølgelsen (1 Sam. 23, 19 — 24, 23. I; Kap. 26. II). Fortællingen fortsættes nu af I alene. Under Davids Ophold i Judas Ørken foregaar Episoden 1 Sam. 25, den hensynsløse Nabals Død og Davids Ægteskab med hans Enke Abigail ligesom forinden med en anden Judeerinde Ahinoam. Men D. maa stadig frygte fornyet Forfølgelse fra Sauls Side, og han beslutter sig derfor til at søge Ly hos Filisterkongen Akis i Gat, hvis

Gunst han vinder, saa at han opnaar Akis's Tilladelse til at bosætte sig med sine Mænd i Byen Siklag, hvorfra han foretager Strejftog mod Amalek og andre Stammer Syd for Juda, idet han overfor Akis foregiver, at hans Plyndringer gælde Judæerne (Kap. 27). Imidlertid udbræder Sauls sidste Filisterkrig, og D. maa som Akis's Vasal drage med Filisterhæren, men sendes af Akis, der maa give efter for de mod D. mistroiske Filisterfyrsers Forestillinger, tilbage til Siklag (Kap. 29), som imidlertid er blevet plyndret af Amalekiterne. D. sætter efter Lodkastningens Tilkendegivelse efter dem, befrier Fangerne, deriblandt hans 2 Hustruer, og fratager Fjenderne deres Bytte, af hvilket han sender en Del som Gave til forskellige jødiske Byer (Kap. 30). Imidlertid stod Kampen, som bragte Israel Nederlag og Saul og hans tre Sønner Døden (Kap. 31). Budet, som meddelte, at han havde dræbt Saul, lod D. nedhugge, sin Smerte over Sauls og Vennen Jonatans Død udtalte han i den skønne Klagesang (2 Sam. 1).

David som Konge. D. vælges nu af Judæerne til Konge (rimeligvis som flustælsk Vasal), residerer i Hebron, medens Sauls eneste tilloversværende Søn Isbaal (Navnet senere i Tiden forandret til Isboset), støttet til sin Slægtning, Hærføreren Abner, bliver Konge over de øvrige Stammer med Residens i Mahanaim. Efter en Række (2 Sam. 3, 1) Kampe mellem Abner og Davids Folk under Joab, hvorunder Stemningen i Folket mere og mere (3, 17) drages mod D., og efterat der er indtraadt et Brud mellem Isbaal og Abner, tilbyder denne D. Isbaals Rige. Ved Aftalen med Abner forlanger D. Mikal, som efter hans Flugt var bleven givet til en anden Mand (1 Sam. 25, 44), paany til Ægte. Abners derpaa følgende Snigmord ved Joab voldte D. bitter Sorg, som han bl. a. ved Klagesangen 2 Sam. 3, 33 f. gav et saa umiskendeligt Udtryk, at han ganske fjernede Folkets Mistanke om Meddelagtighed. Kort efter myrdedes Isbaal af to Brødre, som D., da de i Haab om Løn bragte ham Meddelelse herom, lod nedhugge (2 Sam. 4).

D. stod nu som den selvskrevne Arvetager til hele Sauls Rige, og det hele Folk hyldede ham i Hebron som Konge (2 Sam. 5, 1—3). Han tugtede derpaa Filisterne i en Række sejrige Kampe og tilintetgjorde for bestandiges Herredømme over Israel (2 Sam. 5, 17—25, jfr. 8, 1; 21, 15 f.; 23, 8 f.). Fremdeles erobrede han den stærke Fæstning Jerusalem fra Jebusiterne og gjorde den til sin Hovedstad (2 Sam. 5, 6 f.). Her byggede han paa Højen Sion med den tyriske Konge Hiram's Hjælp en Kongeborg (2 Sam. 5, 11), og Arken, som i lang Tid havde staaet i Kirjat Jearim (1 Sam. 7, 1), førte han med stor Højtidelighed dertil (2 Sam. 6; 1 Krøn. 13; 15—16). Ogsaa var han selv betænkt paa at bygge et Tempel til Arken, men hindredes deri ved Natans profetiske Ord (2 Sam. 7). Om D.s senere Forberedelser til Tempelbygningen samt andre Kultusforanstaltninger berettes udførligt i Krøn. 22—28; 28—29. — Kongedømmets Magt hæver sig stærkt under D. Allerede Valget af Jerusalem til Hovedstad var et Led i denne Udvikling, idet dels denne Bys store strategiske Betyd-

ning, dels dens Beliggenhed paa Grænsen mellem Juda og Benjamin gjorde den i fortrinlig Grad egnet til at være et Midtpunkt for Riget, et Bindeled mellem Nord- og Sydstammerne, et Udtryk for Rigets Enhed, som tidligere, endnu under Saul, havde været temmelig løs. Rigets Magt udadtil hævede D. ved sejrige Krige mod Nabofolkene. 2 Sam. 8 giver et Overblik over disse Krige mod Moab, Aram, Edom, Ammon og Amalek, og 2 Sam. 10—12 beretter udførligere om Krigene mod Ammon og Aram. Med Hiram derimod vedligeholdtes det venskabelige Forhold. Ogsaa indadtil viser Kongedømmets Magt under D. sig ved en kraftigere Organisation, der krævede Oprettelsen af forskellige nye Embeder (2 Sam. 8, 15 f.; 20, 23 f.), blandt hvilke Kommandanten for den kongelige Livvagt, Kreti og Pleti, en Del af »de vældige«, en krigsøvet, kamperedt Skare, som D. stadig havde samlet, og som vel for en Del bestod af de Mænd, der havde sluttet sig til ham under den Saul'ske Forfølgelse. Nogle af disse »vældige« nævnes 2 Sam. 23, 8 f.; 1 Krøn. 11, 10 f. — Yderligere Meddelelser om D.s Ordning, militære og civile, giver i Krøn. 27. Militært Øjemed havde den Folketælling, som D. lod foretage 2 Sam. 24, som imidlertid var Herren misagelig og drog en stor Plage over Folket, men blev Anledning til at D. købte Aravnas Tærskelplads, hvor han byggede et Alter, og hvor senere Templet blev opført. Til Davids kongelige Pragt hører ogsaa fra én Side set hans store Harem. I Hebron havde han foruden sine 2 Hustruer, Ahinoam og Abigail, ægtet 4 andre Kvinder (2 Sam. 3, 2 f.); hertil kom paany Mikal, og i Jerusalem tog han sig flere Hustruer og Medhustruer (2 Sam. 5, 13 f. jfr. 15, 16; 16, 21 f.). Men denne det orientalske Kongedømmes Kræftskade blev ham Kilden til store Sorger og Ydmygelser, som det er skildret i de betagende Kapitler 2 Sam. 11—20 og 1 Kong. 1—2, et Afsnit, hvorefter 1 Krøn. kun har optaget den korte Beretning om Ammoniterkrigens Fuldendelse (1 Krøn. 20, 1—3; 2 Sam. 12, 26—31).

Begyndelsen til D.s huslige Ulykker var hans brødefulde Forhold til Batseba og hans samvittighedsløse Mord (2 Sam. 12, 9) paa hendes Mand Uriah, en af (2 Sam. 23, 39) D.s vældige. Opnaaede end D. ved sin ydmyge og oprigtige Anger Herrens Tilgivelse, det Skaar, som hans Autoritet i Folket og blandt hans Børn havde lidt, kunde den ikke oprette. D. kom til at opleve sin førstefødte Søn Ammons Voldshandling mod Halvsøsteren Tamar, dennes Helbroder Absalons blodige Hævn over Ammon; videre at Absalon lønner den faderlige Tilgivelse med at trægte efter Tronen, hvor det ved den store Tilslutning, som Absalons Oprør faar, viser sig, at der i Folket har ulmet en ikke ringe Misforneelse med D., at Oprørets Underkuelse, om den end bringer for Dagen, at Troskaben i Folket er større end Misforneelsen, dog koster den elskede Søn Absalon Livet ved Joabs Selvraadighed og ikke fuldbyrdes uden at afføde nye indre Uroligheder, Rivaliteten mellem Hærførerne Joab og Amasa med ny Bloddaad af Joab, samt Sebas Oprør. Tilslidst skulde den af Alderens Byrde tyngede Konge blive Vidne til de heftige Rivninger

om Tronfølgen mellem de 2 Partier, som samlede sig om D.s nu ældste Søn Adonia og Batschab Søn Salomo; Kongens tidligere trufne og nu fornyede Afgørelse til Gunst for Salomo, der ogsaa støttedes bl. a. af Profeten Natan, afvendte det Uvejr, som truede med at udbryde ved, at Adonia ligefrem lod sig hylde af sine Venner; for Adonia senere ved Hensynsløshed overfor Salomo forbrød sit Liv, blev D. forskaanet for at opleve.

Det Billede, vi gennem 1 og 2 Sam. faa af Davids Karakter (se hertil navnlig Cheyne, *Aids to the devout Study of Criticism*, 1892), viser os en, saavel ved naturlig Begavelse som ved religiøs og sædelig Udvikling, lysende Personlighed, hvis enkelte Skygger ikke formaa at udslette dens Helhedspræg. D. var af Naturen usædvanlig lykkelig udrustet; smuk, veltalende, tapper, vennelsel vinder han straks Konge, Hof, Folk; hurtigt stiller han Saul i Skygge, saa at der i Folket tidlig udvikler sig Forventningen om i ham at have den tilkommende Konge (1 Sam 25, 30 jfr. 2 Sam. 5, 2). Om den samme uimodstaelig betagende Magt, som er over hans Person, have vi ogsaa senere Vidnesbyrd, saaledes 1 Sam. 27; 29 (Akis); 2 Sam. 15, 21 (Ittai); 23, 13 (hans Heltes rørende Selvpofrelse for at tilfredsstille et ubetydeligt Ønske af ham). Hertil kommer hans store Klogskab (se f. E. 1 Sam. 23, 22). Disse Fortrin bæres nu af en dybt religiøs Personlighed. Som Jahveh fra først af er med ham (1 Sam 16, 18), og som han Livet igennem fornyes i Erfaringen af Guds naadige Beskermelse af ham, sin udkaarne (1 Kong. 1, 29 jfr. 1 Sam. 26, 24; 2 Sam. 4, 9), saaledes se vi ham stadig som den oprigtig fromme; derfor hans Glæde over at kunne bringe Arken til Sion (2 Sam. 6, se navnlig Vers 22), derfor hans Ønske om at bygge Jahveh et Hus (2 Sam. 7), derfor hans dybe Syndserkendelse og Ydmygelse under det profetiske Ord (2 Sam. 12, 13; 24, 10 f.), hans Kraft i Ulykker (1 Sam. 30, 6; 2 Sam. 15, 25), derfor hans Ærefrygt for Jahvehs Salvede (1 Sam. 24, 7; 26, 11; 2 Sam. 1, 14). Hvor tidlig D. selv har været klar over sit fremtidige Kald, er tvivlsomt paa Grund af den usikre Karakter af Stykket 1 Sam. 16, 1—13; en Salvning allerede paa det Tidspunkt bringer ind i Forholdet til Saul og Jonatan en Dobbeltthed, som synes den øvrige Skildring fremmed. Sikkert er, at han under sit Ophold hos Saul og under hele den Saul'ske Forfølgelse ikke har stræbt efter Kongedømmet; sin Pietet mod Sauls Hus bevarede han, jfr. hans Omsorg for Meribbaal (2 Sam. 9; 19; Navnet senere i Tiden forandret til Meribboset og forvansket til Mefiboset); at det ikke var med let Hjerter, at han, bunden som han følte sig af Hensynet til Gibeoniternes Ret overfor Sauls Troskabsbrud, udleverede dem 7 Efterkommere af Saul til Soning, fremgaar af hans pietetsfulde Omsorg for de dodes Levninger (2 Sam. 21). Moralsk kan der paavises store Mangler hos ham; hans Klogskab kan blive til Snuhed og Uærlighed (1 Sam. 21, 3; 27, 10); han kan vise sig meget grusom (2 Sam. 8, 2); ikke derimod 2 Sam. 12, 31, hvor der bør læses he'ebid — han lod dem arbejde — istedenfor he'ehir — han lod dem gaa igennem),

og hans Sanselighed kunde bringe ham i den dybeste Fornedrelse (2 Sam. 11). Men alligevel er han klart nok en af sit Folks ædleste Skikkelser. Hans Finhed i Følelsen (f. E. 2 Sam. 23, 17; 24, 17), hans retsindige (2 Sam. 8, 15), og højmodige Færd (1 Sam. 24; 26; 2 Sam. 19, 17 f.), som afskyr enhver Lavhed (2 Sam. 1, 16; 3, 27 f.; 4, 10 f.), tale saa klart om hans sande moralske Væsen, at Pletterne ikke kunne udviske Billedet. — D.s Betydning for Israel i den følgende Tid er da overordentlig. Han er i langt højere Grad end Saul Konge for det hele Folk og føles af Folket som saadan (se f. E. 2 Sam. 19); han hæver Israel til en Magtstilling, som det ikke senere naaede, og idet han fylder Kongedømmets Form med saa ædelt et Indhold og føler sig som Udøveren af Herrens Herredømme i Folket, bliver han den, hvis Slægt Kongedømmet blivende forjættes (2 Sam. 7 jfr. 23, 5), og Davidskikkelsen — Manden efter Jahvehs Hjerter (1 Sam 13, 14 jfr. 1 Kong. 15, 5) — bliver et Ideal, som den senere Tid med Længsel ser tilbage paa, og som afgiver Forbilledet for den kommende Hersker, som Haabet samler sig om (jfr. Amos 9, 11; Hos. 3, 5; Jes. 9, 5 f.; 11, 1 f.; Mika 5, 1 f.; Jer. 23, 5 f.; Hes. 34). — Hvor vidt D.s Betydning for Gudstjenesten har strakt sig, er paa Grund af den usikre Karakter af 1 Kron. 22—29 tvivlsomt. At hans dybe Fromhed og digteriske Begavelse (2 Sam. 1, 19 f. jfr. Amos 6, 5) har givet ham Betydning for Psalmedigtningen, er paa Forhaand højest rimeligt og bekræftes ved den i Psalmeoverskrifterne indeholdte Tradition; hvor vidt derimod denne Betydning har strakt sig, specielt hvor stor en Andel han har i Psalmebogen, er et meget usikkert Spørgsmaal. Se Palmer, *J. C. J.*

David fra Armenien, armenisk Filosof med Tilnavnet »den uovervundne« (*anhacht*), var født o. 450 i Distriktet Hark i Provinzen Durupuran. Han var en Discipel af Isak d. st., Miesrob og Mose fra Korene, men gik tidlig til Alexandria, Athen og Konstantinopel for at uddanne sig. Som Filosof søgte han at forene Platon og Aristoteles, og han har oversat og skrevet Kommentarer til flere Skrifter af Aristoteles og Porfyrios. Som Teolog optraadte han i Tale og Skrift mod Nestorianismen. Hans Skrifter ere udgivne af Lazzaristerne (Venezia 1833).

David fra Augsburg, tysk Fransiskaner, er rimeligvis født i Augsburg. O. 1243 kom han som Novitsemester til Augsburg, og for Novitserne dér, blandt andre for den bekendte Berthold fra Regensburg (S. 276 f.), skrev han flere Traktater. Han rejste ogsaa rundt og prædikede, en Tid maaske i Inkvisitionens Tjeneste; 1256 skrev han en Traktat *de inquisitione hereticorum*, i hvilken han tager til Orde for Kætternes (»Rævenes og Ulvenes«) Udyddelse ved alle Midler. Broder D. var en stille og nøgtern Munk, der, som Novitsemester, indskærpede de vendende Fransiskanere, at der ikke alene er et udvortes, men ogsaa et indvortes Novitsiat, som først er til Ende, naar Munken er bleven grundfæstet i det gode Levned. I sine Traktater formaner han Læserne til »at aabne den indre Anskuelses Vindue«, for at den sande Sols Lys vældeligt og trøstende kan strømme

ind i Hjertet, og til, som de smaa Ravne i Reden, altid at holde Munden aaben for Himlens Dug. I sin sidste Levetid skrev han en Forklaring til Fransiskaner-Regelen (aftrykt efter et Münchener-Hdskr. i Zeitschr. f. Kgesch. XIX, 345 f.). Hans Prædikener, som Joh. fra Tritenheim (d. 1516) kendte, er det hidtil ikke lykkedes at finde. D. døde i Nov. 1271 (E. Lempp i Zeitschr. f. Kgesch. XIX, 15 f.).

David fra Dinant (Dinan), middelalderlig Panteist (eller Materialist), skal have været Lærer i Filos. og Teol. ved Pariser-Universitetet. Under Innocents III var han i Rom, og den store Pave skal have beundret hans dialektiske Gaver. Som Filosof var D. paavirket af Aristoteles, og 1209, da en Pariser-Synode fordømte Amalric fra Bène og hans Tilhængere, blev ogsaa et Skrift af D. (*quaternuli* eller *quaterni*) fordømt. D. døde efter 1215. Det er usikkert, om han stammede fra Dinant Syd for Namur eller fra Dinan i Bretagne.

David Joris (Joriszoon), se Joris.

David fra Menevia, D. (Degui, Dewi) var en af Wales's berømteste Helgener. Hans Fader kaldes i Legendene Sandde ab Ceredig ab Cunedda (*Sanctus a Keretica*), hans Moder Non (*Nonna*). Han skal være født i Nærh. af Hen-Myryw (*vetus Menevia*), og han blev døbt af en irsk Biskop fra Munster. Han hengav sig tidlig til Granskning af den hl. Skrift og samlede om sig i Nærh. af Hen-Myryw en Kreds af fromme Mænd i et Hus, der blev kaldet »St. Davids«. Allerede som Forstander for denne Kreds virkede han som Biskop eller Korbiskop. Paa Grund af den Kraft og Dygtighed, hvormed han paa Synoden i Breffi traadte op imod Pelagianerne, blev han valgt til Ærkebiskop af Caerleon ved Usk og Primas for den cambriske K. Senere flyttede han Ærkesædet til Hen-Myryw, hvor han var Irland nærmere, og derfra skal han have været virksom for at genoplive Troen paa Erins Ø. Han skal være død 601 (efter andre 544); han blev kanoniseret 1120. 1. Marts er hans Helgendag. Efter ham er det eng. Stift St. David's i Wales opkaldt. Bisperækken i St. David's fra 1115 findes i W. Stubbs, *Registrum Sacrum Angl.*, Oxf. 1897, 238 f.

David, Christian, f. 31. Dec. 1690 i Mähren, Tømmermand, grundede 17. Juni 1722 den første Koloni af mähriske Flygtninge i Sachsen og kaldte den: Herrnhut. Gik 1733 som Missionær til Grønland sammen med Matth. og Chr. Stach, støttet af Christian VI, men kom i Strid med H. Egede om den luth. Lære. Grundlagde Ny Herrnhut ved Godthaab, Udgangspunkt for Brødre-Missionen i Grønland. Kom hjem 1735, men missionerede senere flere Steder og digtede aandelige Sange. Han var en urolig, heftig, mystisk Natur, men en ærlig Kristen. Døde 3. Febr. 1751 i Herrnhut. *H. M. F.*

Davidis, Franz, se Davidisterne.

Davidisterne, en unitarisk Sekt, stammede fra den siebenbürgske Unitarier, Franz Davidis, f. i Klausenburg o. 1510. Han var opdraget i Romerk., men o. 1552 traadte han over til Protestantismen, blev 1555 Rektor for Skolen i Klausenburg og næste Aar Superintendent for den evang. ungarske K. i Siebenbürgen. Senere, da Calvinismen begyndte et

Sejrsløb i de Egne, blev F. D. Calvinist og calvinistisk Superintendent samt Hofpræst hos den unge Johann Sigismund. Under Paavirkning af Georg Blandrata (S. 336) og ved Læsning af Servets Skrifter blev han (o. 1560) en Modstander af Treenhedslæren, der efter hans Mening var en Opfindelse fra 3. og 4. Aarh., og 1566 begyndte han at angribe denne Lære offentlig. 1568 blev der i Siebenbürgen organiseret en unitarisk K. med F. D. som Biskop, og Unitarierne fik lige saa stor Religionsfrihed som Romerk., Lutheranerne og Calvinisterne. F. D. gjorde baade ved lat. og ungarske Skrifter Propaganda for sin Unitarisme; men 1571, da den rom.-kat. Stefan Batori blev Landets Herre, blev Unitarierne fjernede fra Hoffet, og Jesuiterne, der vare komne ind i Landet, bekæmpede dem med stor Heftighed. Trods al Modstand slog Unitarismen dog dybe Rødder. 1576 fik Unitarierne lovlig Godkendelse af deres Superintendent, og omtrent samtidig en for alle Spor af Treenhedslære »renset« Bibeloversættelse, en unitarisk Katekisme og en Psalmebog; og D. afskaffede baade Barnedaab og Nadver. Men hans Skilsmisse fra hans Hustru og andet nedbrød Agtelsen for ham, og da han udtalte sig imod at bede til Kristus, faldt mange af hans egne fra. Selv Fausto Sozzino og Blandrata vendte sig da imod ham. Han blev dømt til livsvarigt Fængsel som Gudsbespøt og ført til Bjergfæstningen Déva, hvor han døde 15. Nov. 1579. Fra hans Tilhængere udgik de saakaldte Sabbatarier (»Halv-Jøder«). 1879 blev der i Klausenburg, med Tilslutning fra eng. og amerik. Unitarier, holdt en Mindefest for F. D. Se Art. Sabbatarier.

Davidson. 1) **Andrew Bruce D.**, skotsk Teolog, f. o. 1840, blev præsteviet 1863 og s. A. Prof. i Hebraisk og gtestl. Eksegese ved den skotske Frikirkes Præsteskole i Edinburgh. Han har udgivet Fortolkninger til Bøger af det gl. T. og til Hebræerbrevet (1882), og han var Medlem af Revisionskomitéen for det gl. T. — 2) **Samuel D.**, eng. Teolog, f. 1808 i Kellswater i Nærh. af Ballymena paa Irland, var 1835 —41 Prof. i bibelsk Kritik ved den presbyterianske Præsteskole i Belfast; 1842—57 havde han en lignende Stilling ved Independenternes Præsteskole i Manchester. Han har skrevet fl. isagogiske og kritiske Arbejder, af hvilke nogle paadrog ham en Anklage for Rationalisme, hvorfor han maatte nedlægge sit Embede. 1862 blev han Eksaminator i bibelsk Teol. ved Universitetet i London. Han døde 16. Okt. 1885.

Debendranath, se Brahma Samaj (S. 378).

Debir, amoritisk Konge i Eglon, med i en Koalition mod Josva (Jos. 10).

Debir var Navn paa fl. Byer. Saaledes kaldtes en By ved Judas Nordgrænse (Josva 15, 7); en By ved Gads Grænse (Josva 13, 26), vistnok identisk med Lodebar (se d. Art.); en stærkt befæstet enakitisk Kongestad nær Hebron, hvis Plads ikke nærmere kan bestemmes. Dens tidligere Navne, »Bogstaden« og »Lærestaden« tyder paa et ældgammelt Kulturcentrum (Josva 10 f.). Senere var den en Præsteby (Josva 21, 15).

Debora. 1) Rebekkas Amme (1 Mos 24, 59; 35, 8); hendes Minde var knyttet til »Graads-Egene«, eller rettere: »Graadstræet« ved Betel,

Decius, rom. Kejser, f. o. 200 i Sirmium, blev under Kejser Philippus Arabers Regering Statholder i Dacien og Møsen og maatte i denne Egenskab stadig kæmpe mod de fremtrængende Goter. Af sine Tropper blev han 249 udrabt til Kejser, rykkede som en Følge deraf ned i Italien, og efter at Philippus Araber ved Verona var bleven overvunden og dræbt, begyndte D. sin kortvarige, men for de Kr. saa skæbnesvangre Regering. Han udstedte nemlig kort efter sin Tronbestigelse et Edikt, der paabød alle, inden en vis Tidsfrist, at møde for Øvrigheden og ofre til Roms Guder. Hans Uvilje mod Krdm. skrev sig dels fra, at han betragtede de Kr. som den forrige Kejsers Venner, dels fra, at han i Krdm. saa den største Hindring for den af ham tilstræbte Fornyeelse af den gammelromerske Aand. Af den senere Kejser Valerian, der indtog en fremragende Stilling ved D.s Hof, blev han tilskyndet i samme Retning. Fastsættelse af Straffen for Ulydighed mod Ediktet overlodes de enkelte Dommer og efter Cyprians Skildringer varierede i idømte Straffe meget. Mod Biskopperne vendte man dog som Regel Dødsstraf, da man ved at berøve de Kr. deres Ledere haabede at hidføre Menighedernes fuldstændige Opøsning. Saaledes led Roms Biskop Fabian, og flere andre Biskopper Martyr døden, hvoriblandt Paa alex. E. Cyprian af Carthago og den Paa Grund af den lange Fredstid, saad en Del nigheder havde haft, var der mange Kr. i Slaphed; Følgen heraf var,

Fejghed adlød Ediktet enten ved selv at ofre eller ved at indgive Bønskrifter (*libelli*) om at faa Beviser for at have ofret. Herved rejstes i de kr. Menigheder det i lange Tider saa heftigt omstridte Spørgsmaal, om hvorledes man skulde forholde sig overfor saadanne faldne (*lapsi*). D.s Forfølgelse blev, trods dens Kortvarighed, i de Kr.s Øjne et Forbud paa de sidste Tiders Trængsler. Snart tvang nye Indfald af Goterne Kejser D. til atter at begive sig til Rigets Grænser, hvor han omkom, maaske ved Forræderi, i Aaret 251. F. T.

Decius. 1) **Nicolaus D.** hed oprindelig Hovesch; det lat. D. skulde gengive hans tyske Navn (Hövisch, von Hofe; »høvisk«). Han var først Munk og Provst for det braunschweigske Kloster Steterburg, men sluttede sig tidlig til Luther, forlod sit Kloster og blev Lærer ved et Par Skoler i Braunschweig. 1523 blev han Præst ved Katrine-Kirken i Stettin, og dér døde han 21. Marts 1541, efter manges Mening af Gift, som de rom. Kat. skulde have givet ham. Han var en Mester i Musik, navnlig Harpespil, og allerede i Braunschweig berigede han Gudstjenesten med flerstemmige Musikstykker. Han bearbejdede tidlig den gamle *Gloria in excelsis* (se d. Art.) til Psalmen: »Aleyne Godt yn der høge sy eere«; og ogsaa *Sanctus* og *Agnus Dei* omdannede han til de nedertyske Psalmer: »Hyllich ys Godt de vader« og »O Lamb Gottes vnschuldig« (Wackernagel, *Das deutsche Kirchenlied* III, 565 f.). Mærkeligt nok fandt ingen af disse Optagelse i Luthers Psalmesamlinger, hvad enten det nu var, fordi de vare skrevne paa Nedertysk, eller fordi Luther havde noget imod Forf., eller fordi han ikke kendte Melodierne. Men *Gloria* og *Agnus Dei* fandt hurtig Indgang baade i Danmark-Norge (Skaar, *Norsk Salmehist.* I, 31 f.) og i Sverig (J. W. Beckmann, den nya sv. psalmboken 87 f.). — 2) **Philippus D.**, berømt ital. Kanonist, blev født i Milano 1454, studerede i Pavia, hvor han ogsaa selv i en ung Alder blev Lærer i Kirkeret. Senere gik han til Siena, og 1490 kom han til Rom, hvor Innocents VIII gjorde ham til *uditore della rota*. Derpaa var han Lærer i Pisa, Padova og Pavia, og paa hans Raad aabnede Ludvig XII, trods Paven, en Synode i Pisa 1511. Da P. D. mødte paa Synoden og forsvarede den fr. Konges Fremfærd, blev han sat i Band af Julius II; men hans Discipel, Leo X, løste ham siden fra Bandet. 1512, da Fransk-mændene blev fordrevne fra Pavia, gik P. D. til Frankrig, hvor han først var Prof. i Kirkeret i Bourges, siden Parlamentsraad i Grenoble. 1515; efter Ludvig XII's Død, vendte han tilbage til Italien og blev atter Kirkeretslærer i P. Derfra kom han igen til Siena, hvor han døde 1535 efter en lang og sørgelig Svækkelse.

Decretatio cleri Gallicani, se Bossuet (S. 370) og Gallikanisme.

Declaratio solida, se Konkordieformel.

Declaratio Thuronensis, Thorne-Erklæringen, er udfærdiget paa en Bekendelse, som de Ref. i Polen indlagde ved en Religionssamtale mellem rom. og Lutheranere i Thorn 1645 (aftrykt i Niemeyer 669 f.). Se Thorn.

Declaration of the Faith and Order of

evangelical Congregationalists var Navnet paa en Bekendelse, der blev fremlagt paa Kongregationalisternes Aarsmøde i London i Maj 1832. Dér besluttede man nemlig at danne en fri, broderlig Forening mellem de enkelte kongregationalistiske Menigheder (*Congregational Union*), og paa det næste Aarsmøde (1833) blev D. vedtaget, dog med den Indskrænkning »that it was not intended as a test or creed for subscription« (Skeats-Miall, *Hist. of the free Churches of England*, London 1891, 477 f.).

Declarationes kaldes i den rom.-kat. Kirkeret — i Modsetn. til *decreta* og *resolutiones* — de autentiske Udlægninger (*decisiones comprehensivæ*) af den kirkel. Lov, der forklare Lovens tvivlsomme Ordlyd uden at gaa ud over den. Til Afgørelse af saadanne d. have Paverne til forskl. Tider nedsat Kommissioner af Kardinaler. Saaledes blev der efter Trienter-Konciliet nedsat en Kardinal-Kongregation til autentisk Fortolkning af dette Konciliums Reformdekreter.

Decoppet, Auguste Louis, fr. ref. Præst, blev født i Paris 4. Febr. 1836. Efter at have modtaget Undervisning i den forberedende Skole i Batignolles, blev han (1858) Lærer i Historie og fr. Literatur ved den kgl. Skole i Noorthey i Holland, hvor Prinsen af Oranjen modtog Undervisning. Da han havde bestemt sig for Præstegerningen, gik han til Montauban for at studere Teol. 1863 blev han ref. Præst i Alais, 1869 i Paris, hvor han virkede ved Kirken Oratoire. Han har, foruden en *Catéchisme élémentaire*, udgivet et Par Prædikensamlinger. To Samlinger af hans Børneprædikener ere overs. paa Dansk (Kbhvn 1881 og 1885).

Decretaler (*epistolæ decretales*), Pavebreve, udgøre en af den kanoniske Rets vigtigste Kilder. Navnet kommer først frem paa den rom. Synode 496 (se *decretum Gelasianum*). I Beg. bleve de pavelige Kendelser meddelte videre Kredse af de Biskopper, der selv havde modtaget dem, men lidt efter lidt fandt de Optagelse i de kirkeretlige Samlinger ved Siden af Synodernes *canones*. Se Art. Dionysius den lille og Kirkeret.

Decretister var i Middelalderen Navnet paa Lærerne i Kirkeretten; Lærerne i Civilretten kaldtes derimod *Legister*.

Decretum absolutum, se Prædestination.

Decretum Gelasianum kaldes et Dekret »til Adskillelse af autentiske og apokryfe Bøger«, der udgik fra Synoden i Rom 496 (eller 494) under Biskop Gelasius. Dette »gelasianske« Dekret er føjet som 5. Led til et Dekret om den Hellig-Aand, Skriftens Kanon og Patriarksæderne, der maaske stammer fra Biskop Damasus I (S. 590), og til en Bestemmelse om de økumeniske Synoder, der efter al Sandsynlighed ogsaa stammer fra Gelasius og Synoden 496. I selve d. G. opregnes de Bøger af Kirkefædrene, der godkendes, og de, der forkastes som apokryfe af »den kat. og apostolske rom. K.«; til den sidste Gruppe regnes t. E. Hermas's »Hyrede«, Klemens Alexandrines og Tertullians Skrifter, nogle af Origenes's, alle Arnobius's, Lactantius's og Cassians Bøger. Man har stundum kaldt d. G. »den ældste Fortegnelse over de forbudte Bøger« (*Index*), men med

Urette; thi Dekretet forkaster og fordømmer vel de apokryfe Skrifter, men det forbyder ikke at læse dem (se F. H. Reusch, *Der Index der verbot. Bücher*, Bonn 1883, I, 12 f.).

Decretum Gratiani, se Gratian og Kirkeret.

Decurtins, Gaspard, Fører for de rom.-kat. Socialister i Schweiz, fødtes i Trons i Nov. 1855. Hans Bedstefader paa mødrene Side, de Latour, var General for de pavelige Tropper i Rom. G. C. gik først i Skole hos Benedictinerne i Dissentis, senere kom han i Kanton-Skolen i Coire. 16—17 Aar gl. blev han overfalden af stærke relig. Tvivl, og tillige vaagnede hans Kritik over for den sociale Ordning, under hvilken han levede. Med stor Iver læste han da de jesuitiske »Stimmen aus Maria-Laach«, Kirkefædrene og Thomas fra Aquino, men samtidig den tyske »Sozialdemokrat« og de tyske Socialisters Skrifter. Hos Biskop v. Ketteler fandt han den Forening af den rom.-kat. Dogmatik og den socialistiske Samfundslære, som han længtes efter, og da Krisen var til Ende, var han bleven en ivrig rom.-kat. Kr. og en ikke mindre ivrig Tilhænger af Socialismen. 1875 gik han til Tyskland for at studere Jura og Literatur; i Strassburg hørte han Schmoller, i München Riehl og i Heidelberg Knies, og ved det sidstnævnte Universitet vandt han 1876 den filos. Doktorgrad. Under et Ferieophold i sit Hjem 1877 kom han, halvt ved et Tilfælde, til at optræde som en glødende Forsvarer for Klostret i Dissentis, som man tænkte paa at ophæve, og i den følgende Tid kom han mere og mere ind i Politiken. Han blev Medlem af Kanton Graubündens store Raad og 1881 af Nationalraadet. Der optraadte han som Forsvarer for Lasalles »jernhaarde Lov«, og lidt efter lidt traadte hans socialistiske Sympatier mere utilsløret frem. Ved Paaske-tid 1887 mødte han som den rom.-kat. »Piusforenings« Repræsentant paa det Møde, der blev holdt i Aarau, for at danne en Forening af alle Schweiz's Arbejdere, og hans Veltalenhed skaffede ham straks en fremskudt Stilling indenfor den nye Forening, der talte mange i relig. Henseende meget radikale Socialister i sin Midte. I den nærmest følgende Tid rejste han til Udlandet for at lære Socialismen at kende og for at vække Interesse for den kr. Socialisme, han selv vilde kæmpe for. Overalt, endog i Vatikanet, blev han godt modtaget, og 1889 udtalte Leo XIII gennem Kard. Jacobini, Propagandaens Sekretær, sin Billigelse af D.s sociale Virksomhed. Samtidig stod han ved Biskop Mermillods Side, da det gjaldt Oprettelsen af et rom.-kat. Universitet i Fribourg, og efterhaanden har der om D. dannet sig en Generalstab af dygtige yngre rom. Katoliker (Abbé Beck i Fribourg, Feigenwinter i Basel, Baumberger i St. Gallen, Mui i Sarnen, Augustin i Bern, Th. de la Rive i Genève, den rom.-kat. Præst Burtischer i Zürich o. fl.), der holde den kr. Socialismes Fane højt i Schweiz (P. Pictet, *Le parti cath. Suisse et les questions sociales*, i Bibl. Universelle de Genève for Maj og Juni 1892; F. S. Nitti, *Cath. Socialism*, London 1895).

Dedan, efter 1 Mos. 10, 7 Sønnesøn af Kush, altsaa af kamitisk Æt. En Sammenligning med de omgivende Navne tyder hen paa Arabien som Folkets Bopæl, hvilket vel kan

forenes med, at det ellers nævnes som et rigt Handelsfolk (Hes. 27 og 38). 1 Mos. 25, 3 nævnes en D. som Søn af Jokshan, Søn af Abraham og Ketura. Om denne D. er forskellig fra den førstnævnte er tvivlsomt. Sandsynligvis betegner Afledningen fra Abraham, at Dedaniterne blandede sig med Abrahamiderne.

Deecker (de Decker), **Pierre Jacques François**, f. 25. Jan. 1812 i Zèle i Øst-Flandern, blev opdraget af Jesuiterne, studerede Jura i Paris og Gand og virkede derpaa som Advokat og Journalist i den sidste By. Efter en Tid at have været Medlem af Provisraadet for Øst-Flandern kom han 1839 som Repræsentant for Dendermonde ind i det belg. Deputeretkammer, hvor han sluttede sig til det ultramontane Parti. 1837—51 udgav han, sammen med A. Dechamps, *Revue de Bruxelles*. 1855—57 var han Indenrigsminister i Kabinettet Vilain. Da han havde været indviklet i Langrand-Dumonceaus Finansoperationer og beklædt Posten som Direktør for den saa sørgelig berømte »kristelige Bank«, blev der Tumult i Bruxelles, saasnart det rygtedes, at Ministeriet d'Anethan 1871 havde udnævnt ham til Guvernør i Limburg; og Ministeriet blev styrtet. D. døde 6. Jan. 1891.

Dedeken, Georg, f. i Lübeck 1564, blev 1590 Diakon i Schöneberg ved Ratzeburg, 1594 Præst i Nienstädt i Holsten og døde 29. Maj 1628 som Præst ved Katrine-Kirken i Hamburg; han har skrevet *Thesaurus consiliorum et decisionum* i 3 Bd. (ny Udg. ved J. E. Gerhard 1673), et i sin Tid meget paaskønnet kasuistisk Værk. Han har ogsaa skrevet en »Tragödia von Jephtha, dem Gileaditer«.

Dedekind, Friedrich, f. o. 1525 i Neustadt an der Leine i Hannover, studerede i Wittenberg, blev 1551 Præst i sin Fødeby, 1575 i Lüneburg, og dér døde han 27. Febr. 1598. Som Student skrev han paa Latin Digtet »St. Grobian« (*Grobianus*, 1549) om den nye Helgen, som Sebastian Brant havde opfundet som en Type paa Tidens Raahed og Fylderi; det blev 1551 oversat paa tyske Rim og udvidet af Kaspar Scheid fra Worms (optrykt paany, Halle 1882). 1576 skrev D. paa Grundlag af Ef. 6: »Der christliche Ritter«, en »aandelig Komedie«, der ofte blev optrykt, og Dramaet »Der bekehrte Katholik«, som hans samtidige satte stor Pris paa.

de Dieu, Louis, fremragende nederl. Ekseget, blev født 7. April 1590 i Vliessingen. Han studerede østerl. Sprog i Leiden, »det bataviske Athen«, og blev 1613 Præst i Middelburg, 1615 i Vliessingen, 1617 i Leiden. Han døde 13. Nov. 1642. Hans ekseget. Skrifter ere samlede i *Critica sacra, sive animadversiones in loca quædam difficiliora Vel. et Novi T.* (Amstd. 1884). Hans Valgsprog var: »Vi ere ikke fødte for at tjene os selv, men for at tjene Staten og K.«.

Defectus er i det kirkeretlige Sprog Betegnelse for bristende Evne til at opfylde visse Krav, der maa opfyldes af den, som vil modtage den præstelige Ordination. Saadanne Mangler kunne stamme baade fra det legemlige og det sjælelige; der kan desuden være Mangler i Henseende til den fornødne Alder

og i Henseende til Kundskaber, Tro, personlig Frihed, Mildhed i Omgang, godt Rygte og ægte Fødsel. — *D. missæ* bruges om de, efter rom.-kat. Opfattelse mere eller mindre betydningsfulde Fejl, i hvilke en Præst kan gøre sig skyldig, naar han holder Messe. Herom handles der i Indledn. til *Missale Romanum*.

Defensor ecclesiæ (ἐκκλησιάζων), »Kirkeværger«, var i den gl. K. Navnet paa den Mand, der, efter Biskoppens Indstilling, af Kejseren blev udnævnt til at varetage K.s Tarv udadtil, over for Kejser og Rige.

Defensor fidei, »Troens Forsvarer«, var den Hæderstitel, som Pave Leo X ved Bullen *Ex supernæ dispositionis arbitrio* af 11. Okt. 1521 skænkede Kong Henrik VIII af England til Tak, fordi han i sit Skrift *Assertio VII sacramentorum* havde forsvaret den rom.-kat. K.s Lære om de 7 Sakramenter over for Luther. Efter Brudet med Rom blev det ved en Parlamentsakt af 1543 vedtaget, at denne Titel altid skulde være forenet med den eng. Krone, og den er siden gaaet i Arv baade til Dronninger og Konger.

Definitorer er Navnet paa klosterlige Forstandere for en Kreds af Klostre (*definitio*). Hver »Provincial« havde ofte fl. saadanne »D.« under sig, og over alle Provincialerne stod atter Ordenens »General«. I Tidens Løb have de fleste Ordener opgivet Valget af D. og ladet sig nøje med Forstanderne for de enkelte Klostre og Provincialen.

Deha (Dehara), efter Esra 4, 9 et Folk, hvoraf Asarhaddon udtog nogle til at drage til Samaria efter Nordrigets Fald. Maaske identiske med de af Herodot nævnedes *Aoi*, hvis Bopæl Strabon henlægger til SØ-Siden af det kaspiske Hav. Vi have da maaske en Efterklang af Navnet i »Dagestan«.

Deharbe, Joseph, Jesuit, blev født i Strassbourg 1. April 1800 og traadte 1817 i Brigue (i Pays de Vaud) ind i Loyolas Orden. Han blev Lærer i Kollegiet i Brigue baade i Humaniora, Retorik og Teol., og i hans Skole ere de fleste af de Prædikanter uddannede, som efter 1848 ved deres »Missioner« i Tyskland bandede Vej for Jesuiter-Ordenen dér. 1840 blev han selv Sjælesørger i Köthen, 1845 grundede han, i Fællesskab med Pater Roh, Jesuiter-Kollegiet i Luzern, der blev opløst 1847. Derpaa var D. i fl. Aar Missionspræst i Tyskland; sin sidste Levetid tilbragte han i Maria-Laach. D. 8. Nov. 1871. Han er navnlig bekendt som Forf. af en »Katekisme«, der har vundet stor Udbredelse overalt i den rom.-kat. Verden. Hans »lille kat. Katekisme« er oversat paa Dsk 1861; hans »fuldstændige Lærebog« 1863.

Deichmann, Bartholomæus, Biskop, f. 5. Febr. 1671 i Kbhvn, blev Student 1688. D. var et ualmindelig begavet Menneske, et hurtigt Hoved, med Lyst til at se sig om i Verden og komme frem i den. Efter Studier i Leipzig og Jena tog han teol. Embedseksamen i Kbhvn 1690, foretog derefter en Rejse til Holland, og tiltraadte 1693 sit første Embede som Feltpræst for dske Hjælpetropper i Krigen mod Frankrig. 1696 blev han Prins Carls Hofprædikant og fulgte ham paa en lang Udenlandsrejse, der gav ham rig Lejlighed til at studere forskellige europæiske Landes Forhold

og lære at bevæge sig blandt Mennesker. Ved hans Hjemkomst (1699) skaffede hans fortrinlige Protektion ham i Løbet af 1 Aar Kaldsbrev paa 3 gejstlige Embeder, men allerede i Juni 1700 blev han Biskop i Viborg. Dér fældede man meget modsigende Domme om den veltalende og administrativt begavede Mand (hvis verdslige og ikke helt pletfri Karakter oftere kom til Syne), da han 1713 blev udnævnt til Biskop af Kristiania. *Mag.* Tychonius fejrede ham vel i en Afskedstale, der udgaves under Titelen »Billede af en lydefri Biskop«, men Digteren Thøger Reenberg og andre udsendte Smædeskrifter om ham. I Norge kom D. til at spille en stor Rolle — men mindst paa kirkeligt Omraade. Han deltog i Administrationen af Kongens Sølvværk, Perlefiskeriet, de kgl. Skove, Landevejene og Stutterivæsenet og var en brugt »Kommisær« ved en Række juridiske Sager. Sin Yndest hos Dronning Anna Sophie benyttede han paa ret nepotisk Vis. D. hørte imidlertid til de dske Embedsmænd i Norge, der havde varm Interesse for dette Lands Opkomst (hans Brev 1724 til Frederik IV). Særlig søgte han ivrig at gennemføre Reformen paa Skattevæsenets Omraade. Hans Bestræbelser herfor førte dog ikke til noget, men som Løn fik han Rang med Konferentsraader. Mindre heldigt var det, at D. for at tjene Statskassen fik de norske Kirker solgt — hans Forslag om at lade Præstegaardene gaa samme Vej henlagedes derimod. Det var ogsaa D., som fik Kongen til at ned sætte (i Kbhvn) den saakaldte »Geheimkommission« (»Bandekommissionen« Dec. 1724), der skulde undersøge Misbrug overfor Forordningen om, at Embedsmænd ikke maatte tage mod Gave og Skænk. Dens uhyggelige Virksomhed ramte flere af D.s personlige Modstandere (Rostgaard og Gabel). Da Christian VI besteg Tronen gik det den virksomme Mand ilde. Allerede 6 Dage efter Tronbestigelsen suspenderedes han og modtog i Nov. 1730 sin Afsked. D. forlangte retslig Undersøgelse i Anledning af denne Vilkaarlighed, men døde allerede 17. April 1731, vistnok af Græmmelse. Regeringen havde imidlertid forgæves søgt begrundede Anklager mod ham. Hans literære Produktion er betydningsløs; blandt hans Ligtaler kan mærkes den over Thomas Kingo. *J. O. A.*

Dei gratia, »af Guds Naade«, var et Tillæg, som Ærkebiskopper og Biskopper efter 5. Aarh. ofte føjede til deres Titel. Pepin den lille og Karolingerne brugte det samme Tillæg; fra dem gik det i Arv til de tysk-rom. Kejsere, og senere gjorde alle Konger og Fyrster Krav paa at være Herskere »af Guds Naade«.

Deisme i almindelig religionsfilos. Forstand betegner den relig. Anskuelse, som vel antager en personlig Gud, men samtidig frakender ham ethvert direkte Forhold til den bestaaende Verden. Denne Anskuelse har fundet sin egentlige Uddannelse i 17. og 18. Aarh. (se nedenfor). Den er da ogsaa paa ejendommelig Maade betinget ved den hele Verdensanskuelse, som dengang var raadende. Man betragtede Verden som en fuldendt Maskine, der ved sin egen indre Fuldkommenhed holdt sig selv i Gang. I Kraft heraf kunde man da for at tilfredsstille den relig. Bevidsthed tænke sig, at

der var en Gud til, der havde sat denne Maa-skiene i Gang og ordnet dens oprindelige Sammensætning; men udover denne Forestilling om Gud som Skaberen eller rettere sagt Verdensordneren kunde man ikke gaa. Hvis Verden virkelig svarede til sin Bestemmelse, da maatte den bevise dette ved slet ikke at trænge til Guds Indgriben, ligesaa lidt som et veloptrukket Ur kræver Urnagerens stadige Tilsyn. Og ligesom det var med Verden i rent fysisk Henseende, saaledes ogsaa med Hensyn til det moralske. Moralloven er engang tilstede i Menneskesjælen og kan ved Fornuftens Hjælp uddrages heraf paa naturlig Maade. Ganske vist er den oprindelig givet af Gud som den absolute Lovgiver, men efterat det engang er sket, behøves der ikke nogen Aabenbaring eller Hjælp fra hans Side for at sikre dens Gyldighed. Sandheden kan Menneskene selv finde. I enhver Henseende bliver saaledes den levende Rapport mellem Gud og Verden ophævet. Det er da ogsaa kun en meget overfladisk eller nøgtern Religiositet, som kan føle sig tilfreds-stillet ved et saadant Gudsbegreb; det er kun, hvor den saakaldte »sunde Menneskeforstand« med al sin Fladhed skal raade, at man vil holde sig hertil. Men det er ogsaa kun en skrøbelig videnskabelig Grund, hvorpaa denne Anskuelse hviler. Idet Videnskaben i vore Dage søger at finde en naturlig Forklaring baade paa den Orden, som raader i Naturen, og paa Morallovens Indhold, er den kommen langt udover den Ramme, i hvilken D. passer ind.

F. C. K.

Deismen som hist. Foreteelse er Navnet paa en inden den eng. K. i 17. Aarh. opstaaet Retning, der søgte at fremstille »den naturlige Religion«, de i Mennesket selv hvilende relig. Begreber, som den eneste sande og i Krddm. kun saa en Fornylse af den oprindelige Naturreligion. Navnet selv (af *deus*, Gud) har sin Oprindelse deraf, at denne Retning gjorde Krav paa at hævde en ren Gudserkendelse i Modsætning til Ateismen og Overtroen.

D. er ikke en enkelt Mands Værk, kan heller ikke opfattes som en ligefrem Fortsættelse af de tidligere mod K.s Tro fjendtlige Retninger (Antitrinitariere, Socinianere), men er en Frugt af den hele Kulturbevægelse i England fra Reformationstiden af. Allerede Francis Bacon (S. 197) Filosofi styrkede det forstandig-praktiske Drag i den eng. Nationalkarakter, som i D. fremtræder i sin Ensiddighed, og den empiriske Metode, som Bacon kun vil have anvendt paa Filosofien, overføres af D. paa Religiositetens Omraade. Men stærkere og mere umiddelbart virkede de relig. politiske Kampe i 17. Aarh. De stærke Brydninger mellem den episkopale og puritanske Retning afløstes af en Slappelsens og Mattelsens Tilstand, hvori mange vendte sig bort fra Krddm. som den, der var Kilden til den bitre Strid, der havde sønderlidt Folkets Kræfter. Man søgte derfor et neutralt Omraade og mente at finde dette i de for alle Mennesker fælles relig. Tanker. Ogsaa Puritanismens egne Ideer kunde let slaa om i sin Modsætning: da det aandelige Liv tabte i Kraft, blev de puritanske hel-liges indre Lys, der var stillet frem uafhængig af Skriftens ydre Ord, til ét med den naturlige

Fornuft. Til Omdannelse af Tidens Tænkesæt virkede ogsaa særlig den mest yderligt gaaende puritanske Gruppe, Levellerne (se d. Art.), der overførte sine polit. Ideer paa det relig. Om-raade og ogsaa i Religionen kun saa en ren mskl. Institution. For dem var Religionen, hvis Hovedtanker ansaas for at være Guds Til-værelse og Sjælsens Udødelighed, ét med Mor-alen og havde væsentlig sin Betydning ved den Nytte, den gjorde Staten.

Af disse hist. Rødder er D. fremgaaet. D. begynder med Herbert af Cherbury (S. 499) og finder sin Afslutning ved Hume (se d. Art.) og kan betegnes som liggende o. mel-lem Aarene 1624 og 1750. Hovedmændene vare: Thomas Browne, Thomas Hobbes, Charles Blount, John Toland, Shaftes-bury, Anthony Collins, Woolston, Tin-dal, Chubb og Bolingbroke (se d. Art.).

Den Opgave, D. stillede sig, var den at paa-vise de almenmskl. relig. Ideer. Derved forstodes saadanne, som havde sin Kilde i den mskl. Forstand. Som fremgaaet af Menneskenaturen selv var dette den naturlige Religion, den eneste sande og Prøvestenen for de »aaben-barede« Religioners aandelige Værdi. Dog er det ikke den enkelte Forstand, der uden videre sættes som den religiøse Sandheds Ud-spring. D. søger et Værn mod den subjektive Tænkings Vilkaarligheder i den alm. Over-ensstemmelse i Henseende til de store Ideer. Det er Menneskehedens alm. Fornuft, som her skal komme til Orde og give Udtryk for, hvad der til alle Tider havde fremstillet sig som Sandhed, ikke gennem de dybere Forskninger, men i Kraft af et alm. Instinkt for det sande og rette. Overalt hvor saadan Overensstem-melse er forhaanden, er det den »sunde Men-skekeforstand«, som aflægger sit Vidnesbyrd.

De Ideer, som ad denne Vej bliver til, er væsentlig disse 3: a) Tilværelsen af en eneste, sand, usynlig Gud; b) Menneskets Forpligtelse til et sædeligt Liv; c) dets Udødelighed med Gengældelse for enhver efter hans Stilling til den sædelige Lov i hans Indre. Systemets Kerne ligger i den anden af disse Grundset-ninger. Moralitet bliver Religionens egtl. Væ-sen. Gudsbegrebet træder tilbage. Dog vil det være urigtigt at mene, at den hist. D. paa dette Punkt falder sammen med D. i Ordets dogmat. Betydning. Den hist. D. antager en Indgriben af Gud ogsaa i dette Liv, om end Tanken om den retfærdige Gengældelse ved Livets Ende er den stærkest fremtrædende. Det er først hos Hume og Voltaire (se d. Art.), at hin Tanke om Guds abstrakte Forhold til Verden gøres gældende.

I sin hist. Betragtning gaar D. ud fra en oprindelig gylden Tid, da Naturreligionen raa-dede. Men denne første skønne Tid svandt snart. Menneskehedens Historie fremstiller sig som et fortsat Fald fra Sandheden, kun afbrudt ved enkelte Lyspunkter. Vist nok har den naturlige Religion til enhver Tid haft sine Talsmænd. Men Bedrageriets og Herske-sygens Magter har været stærkere og forvan-sket de oprindelige naturlige Sandheder. Dette har vist sig baade i Hedenskabet og Jøde-dommens Historie. Nogen væsentlig Forskel mellem disse kender ikke D. Begge har en

Sandhedens Kerne, som er Naturreligionens Grundsætninger. Men i begge Religioner er denne Kerne bleven tildækket af en tyk Skæl af Vildfarelser. Forvanskningen havde naaet sit Højdepunkt, da Jesus fremtraadte. Jesu Opgave var ikke den at bringe nye Sandheder, men kun at hæve den sunkne sædelige Bevidsthed, stille den sædelige Lov, Naturens Lov, levende frem for Slægten og saaledes føre tilbage til Urreligionens enfoldige Sandheder. Krdm.s Betydning er derfor den at være en Fornylse af den oprindelige Religion. Hvad der ikke stemmer hermed i det N. T.s Fremstilling forklares som Misforstaaelser af Jesu rene Lære fra Apostlenes Side eller som en Akkommodation af Jesus over for Tidens lave Forestillinger. Men især er det dog herskesyge Præster og forfængelige Filosofer, som gennem deres Forvanskning af Sandheden har hidført Uoverensstemmelser mellem Jesu oprindelige Lære og Krdm. i den Skikkelse, hvori vi kender den. D. har i det hele en alvorlig, sædelig Karakter. Den ledes af den Interesse at ville tilfredsstille den religiøse Trang, at bringe Fred og Enighed mellem de stridende Partier inden den eng. K.

D.s Betydning er i England væsentlig forbi ved Midten af 18. Aarh. Den blev nemlig imødegaaet af Biskop Butler (S. 424) og Warburton (se d. Art.), og Dissenters som Lardner og Doddridge (se d. Art.) skrev ogsaa imod den. Den ligger ikke under for den kirkl. Teol.s Angreb. Men Skepticismen trænger ved Hume ind i D.s egen Lejr og undergraver dens Magt. Fornemmelig er det dog den ved Metodismen (s. d. Art.) fremkaldte evgl. Vækkelse, der viser D.s religiøse Afmagt og bryder dens Indflydelse i England.

Men de deistiske Tanker blev ikke indskrænkede til den britiske Ø. De betegner det første Trin i den Udvikling, som fuldenstes ved »Oplysningen« og Rationalismen (se d. Art.). Deri ligger D.s største Betydning. Den virkede umiddelbart paa det tyske Aandsliv, men sin store kulturhist. Magt vandt den dog først ved sin Gang over Kanalen til Frankrig, hvor dens Ideer fremtraadte i nye Former, i hvilke den i forstærket Grad banede sig Indgang i den tyske Aandsdannelse og bestemte dennes Retning (G. V. Lechler, Geschichte des eng. D., Stuttgart 1841; B. Pünjer, Geschichte der christl. Religionsphilos. seit der Ref. I., Braunschweig 1880; C. Brun, Oplysningens Tidsalder, Kra. 1886; Abbey and Overton, The English Church in the 18th Century, London 1887, 75 f.). C. B.

Dekalog, se Bud, de ti (S. 409).

Dekan (*decanus*; *dean*; *doyen*; Dechant, Domprovst) er dannet af det gr. *δεκά*, 10, og var i den rom. Hær Navnet paa Føreren for 10 Soldater; Formændene for Ligbærerne i Rom og Konstantinopel kaldtes ogsaa D. I Domkapitlerne var D. en af Kapitlets øverste Embedsmænd, Biskoppens Hjelper i den præstelige Gerning; i Reglen fulgte han efter Arki-diakonen (Erkedegnen) eller Provsten, og naar en saadan fattedes, var D. Kapitlets Forstander. For bedre Tilsyns Skyld vare Bispedommer ofte delte i Dekanater, der bleve tilsete af en Land-D. (*decanus ruralis*) eller Arki-Pres-

byter (Ærkepræst). I Klostrene havde Abbederne ofte en klosterlig D. ved Siden, der gik dem til Haande ved den daglige Ledelse. I Spidsen for Kardinal-Kollegiet staar ogsaa en *decano del sacro collegio*, i Reglen den ældste Kardinalbiskop; naar Paven ikke selv leder Kardinalernes Møder, er det Kardinal-D.s Pligt og Ret at gøre dette. Naar han fungerer, bærer han Palliet. — I England staar en D. (*dean*) endnu i Spidsen for Domkapitlet (*chapter*); i Middelalderen valgtes han af Kapitlet, nu udnævnes han af Kronen. Lige fra den angelsachsiske Tid var der ogsaa i England *rural deans*, som ikke sjælden havde, og endnu stundum have, netop 10 Sognekald at tilse. Paa Ref.s Tid var disse Land-D.s Stilling ubetydelig, men i nyere Tid have de atter faaet Betydn. som Mellemed mellem Biskopperne og Præsterne (om Tallet paa disse *rural deaneries* i de enkelte Stifter se E. L. Cutts, A Handy Book of the Church of England, London 1897, 140 f.; om en *dean's* Pligter se J. H. Blunt, The Book of Church Law, London 1894, 391). — I Syd-Tyskland findes der endnu D., der have Opsyn med Præsterne paa et vist Omraade. — Indenfor Universiteterne blev det fra det 14. Aarh. almindeligt at kalde det Medlem af Fakultetet, der besørger de løbende Forretninger, fører Fakultets-Bøger og gemmer dets Segl, D. Saadanne D. findes endnu stadig ved alle de nordiske og mange fremmede Universiteter; stundum vælges de paa 1 eller 2 Aar, stundum paa Livstid. — Ogsaa Nonneklostrene havde jævnlig en kvindelig D. (*decanissa*) ved Abbedissens Side. Det adelige Stift Vallø i Danmark har endnu stadig en »Dekanesse« i Spidsen for sig.

Dekapolis, »Tistad-Landet« (Mt. 4, 25, Mk. 5, 20; 7, 31), 10 Byer med omliggende Distrikt, som af Pompejus (62 f. Kr.) havde faaet indrømmet en særlig Stilling umiddelbart under Rom. Byerne laa for største Delen Ø. for Jordan, men Angivelserne af, hvilke de 10 Byer vare, afvige indbyrdes.

Deker, Fader til en af Salomos Befalingsmænd (1. Kong. 4, 9).

Delaja. 1) En af Serubabels Efterkommere (1. Krøn. 3, 24). — 2) Forstander for Præsteres 23. Skifte paa Davids Tid (1. Krøn 24, 18). — 3) En af de fra Babel hjemvendende Jøder (Esr. 2, 60; Neh. 7, 62). — 4) Fader til Semaja, til hvem Nehemja kom (Neh. 6, 10). — 5) Sen af Semaja, Stormand hos Kong Jojakim (Jer. 36, 12).

de la Rue, se Rue.

Delbrück, Johann Friedrich Ferdinand, tysk Filosof og Teolog, f. i Magdeburg 1772, d. 1848 i Bonn, var først Gymnasiallærer i Berlin, senere Skoleraad i Königsberg og Düsseldorf. 1818 blev han Prof. i Literatur i Bonn. Som Filosof var han paavirket af Kant og Schiller, men navnlig ogsaa af Jacobi. Hans mærkeligste Skrift er »Christenthum, Betrachtungen und Untersuchungen«, hvis 2. Del (Bonn 1826) bærer Titlen: »Ph. Melancthon, der Glaubenslehrer«. Dette Skrift indvirkede Forf. i en teol. Fejde med Sack, Nitzsch, Lücke og Schleiermacher (»Drei teol. Sendschreiben nebst brieflicher Zugabe Schleiermachers«, Bonn 1827; hvorpaa D., for at forsvare sig, skrev: »Erör-

terungen einiger Hauptstykke i Schleiermachers Glaubenslehre, Bonn 1827), og det fik, ved dets stærke Fremhævelse af den apostolske Trosbekendelse, ogsaa opmærksomme Læsere i Danmark (se Grundtvig og Rudelbach, Theol. Maanedsskrift X og XII, 1827—28). Om D.s Strid med Schleiermachers Disciple se F. Sander i »Theol. Stud. und Krit.« 1891.

Delegation, se Legater og Nuntier.

Delfter-Religionselskab, se Christo sacrum (S. 507).

Delitzsch, Franz Julius, tysk luth. gtlestl. Teolog og Semitist, blev født i Leipzig 13. Febr. 1813 og døde ssteds 4. Marts 1890. D., hvis Forældre drev Marskandiserforretning, voksede op under trange Kaar, men ved Understøttelse af en jødisk Bogantikvar F. J. Hirsch Levy, efter hvem han var opkaldt, og hvem han stadig betragtede som en faderlig Ven, blev det ham muligt at studere. Han blev 1831 Student, 1835 *Dr. phil.*, 1842 *Lic. theol.* Hans Ry steg nu hurtigt, saa at Universiteterne kappedes om at erhverve ham som Lærer; 1844 blev han ekstraord. Prof. i Leipzig, 1846 ord. Prof. i Rostock, 1850 i Erlangen, 1867 (til sin Død) i Leipzig. D. formaaede paa forbavsende Maade at omspænde de forskl. Videnskabsgrene indenfor hans Fag, og hans literære Produktion er meget stor. Karakteristisk for hans Skrifter er foruden deres overordentlige Lærddom tillige deres Præg af dyb personlig Fromhed samt en betydelig digterisk Sans, Egenskaber, ved hvilke han ogsaa øvede en stærk Indflydelse paa sine talrige akademiske Tilhørere. Blandt hans Skrifter have vel navnlig hans Kommentarer skaffet ham Berømmelse. De ere: »Der Prophet Habakuk«, 1843; »Commentar über den Psalter I—II, 1859—60; Genesis, 1852, 5. Oplag under Titel »Neuer Commentar über die G.«, 1887; de i den Keil-Delitzsch'ske Samling udgivne: Jesaja, 1866, 4. Opl. 1889; Job, 1864, 2. Opl. 1876; Die Psalmen, 1867, 5. Opl. 1894; Spruchbuch, 1873; Hoheslied-Koheleth, 1875; endelig Hebræerbrieff, 1857. Den gtlestl. Tekst-kritik behandler han — foruden i Fortalerne til flere af de Baer'ske Tekstudgaver — i »Studien zur Entstehungsgesch. der Polyglottenbibel des Kard. Ximenes«, 1871; »Complutensische Varianten«, 1878; »Fortgesetzte Studien zur Entstehungsgesch. der complut. Polyglotte«, 1886. Om rabbiniske Studier vidne hans »Zur Gesch. der jüd. Poesie«, 1836; »Wissenschaft, Kunst, Judenthum«, 1838; »Anekdota zur Gesch. der mittelalterl. Scholastik unter Juden und Moslemin«, 1841. Skrifter fra forskl. Omraader ere: »Die biblisch-prophetische Theol.«, 1845; »System der biblischen Psychologie«, 1855, 2. Oplag 1861; »System der christlichen Apolog-etik«, 1869; »Iris, Farbenstudien und Blumen-stücke«, 1888; »Jesus und Hillel«, 1867, 3. Opl. 1875; »Handwerkerleben zur Zeit Jesus«, 1868, 3. Opl. 1879, overs. paa Norsk 1880; »Ein Tag i Capernaum« 1871, overs. paa Dsk 1885; »Neue Untersuchungen über Entstehung und Anlage der kanon. Evangelien«, 1853 (I, Matth.); »Das Sacrament des wahren Leibes und Blutes Jesu Christi«, 1844, 7. Opl. 1886; »Vier Bücher von der Kirche«, 1847. Angaaende Spørgsmaalet om de gtlestl. Skrifter Tilblivel-

sestid var D. i Begyndelsen en afgjort, om end ikke stiv Repræsentant for den traditionelle Opfattelse; senere ændredes hans Betragtning her stærkt, som det ses navnlig af de senere Oplag af hans Kommentarer, af hans »Penta-teuchkritische Studien« i Luthardts Zeitschrift 1880 og af hans »Messianische Weissagung« 1890 (overs. paa Norsk 1892). Han førtes efterhaanden til at godkende mange af de nyere, fra Traditionen afvigende Resultater, samtidig med at han følte sig aandelig fremmed for en ud-bredt nyere kritisk Retning (jfr. hans Skrift: »Der tiefe Graben zwischen alter und moder-ner Theol.«, 1888). — En betydelig Del af sin Kraft viede D. Israelsmissionen, der alle-rede i hans tidlige Ungdom optog ham stærkt. En stor Glæde var det ham, da Hirsch lod sig døbe 1843. Senere blev D. Sjælen i en Række Foretagender til Israelsmissionens Fremme: 1863 grundede han Tidsskriftet »Saat auf Hoffnung«, 1871 »Centralverein für die Mission unter Israel«, 1886 det saakaldte *Institutum Judaicum* i Leipzig, en Uddannelses-anstalt for Jødemissionærer; af de af denne Anstalt udgivne Smaaskrifter har han selv for-fattet flere, f. E. »Die Bibel und der Wein« (overs. paa Dsk 1886), »Der Messias als Ver-söhner«, »Sind die Juden wirklich das auser-wählte Volk?« (overs. paa Dsk 1890). Mod anti-semitiske Agitationer skrev han flere Smaaskrif-ter (»Rohlings Talmudjude beleuchtet«, 1881; »Was Dr. Rohling beschworen hat und noch beschwören will«, 1883; »Schlachtmatt den Blut-lügnern Rohling und Justus«, 1883). Endelig 1877 udgav han sin hebraiske Oversættelse af N. T., et anerkendt Mesterværk, Frugten af omtrent 40 Aars Arbejde (Curtiss, F. D., Edin-burgh 1891). *J. C. J.* — Af Fr. D.s Børn er Friedrich D., f. i Erlangen 1850, bekendt som Assyriolog. Han er for Tiden Prof. i semitisk Filologi i Breslau. Han har udgivet en assyr. Grammatik, assyr. Læsestykker og en assyr. Ordbog, besørgt 2. Udgave af Mürdters »Gesch. Babyloniens und Assyriens (Calw 1891), samt skrevet »Prolegomena eines neuen hebr.-aram. Wörterbuches zum alt. Test.« (Leipz. 1886). — Johannes D., f. i Rostock 1847, d. 3. Febr. 1876 i Rapallo, udgav »Das Lehr-system der röm. K.« (I, Gotha 1875) og forberedte Udgivelsen af G. F. Oehlers »Lehrb. der Symbolik« (Tüb. 1876).

Delos, en af Kykladerne. I den ældre gr. Tid var Øen med sit berømte Apollon-Tempel det relig. Midtpunkt for den ioniske Stamme. Senere var den navnlig bekendt som Handels-plads (1 Mak. 15, 23). Ved Midten af 5. Aarh. var den Sæde for en kr. Biskop.

Demas var efter Kol. 4, 14 og Filem. V. 24 hos Paulus i dennes første Fangenskab. I 2 Tim. 4, 10 omtales han mindre gunstigt.

Demetrias var en rom. Jomfru af en anset Slægt, til hvem Kirkefaderen Hieronymus skrev en berømt Traktat (*Ep.* 130 i Vallarsi's Udg.) om den ugifte Stands Fortrin. Hendes Fader døde, lige før Alarik indtog Rom (410), hvor-paa D. og hendes Familie rejste til Afrika.

Demetrios var Navnet paa forskellige Kon-ger af Seleukidernes Slægt i Syrien. D. I Soter (162—150 f. K.) skulde allerede 175, efter sin Fader Selevkos Filopator, have arvet

den syr. Trone, men blev tilsidesat af sin Farbroder Antiokos IV Epifanes, der belejlig kom tilbage fra Rom, hvor D. just var bleven sendt hen for at afløse ham som Gidsel. Da Lysias efter Antiokos IV's Død regerede i den unge Antiokos V's Navn, flygtede D. fra Rom, lod dem begge myrde og blev Konge 162 (1 Mak. 7, 1 f.; 2 Mak. 14, 1 f.), hvortil det ogsaa lykkedes ham at faa Roms Billigelse. D. fik snart Lejlighed til at gribe ind i de jødiske Forhold, idet en Mand af ypperstepræstelig Slægt, Alkimos (α: Eljakim, Jakim), paa det græksindede Partis Vegne bad om Hjælp mod Judas Makkabæer, blev udnævnt til Ypperstepræst og sendt til Judæa med en syr. Hær under Bakkides. Efter dennes Tilbagerejse sendte Kong D. en anden Feltherre, Nikanor, mod Judas, der dog tilføjede Syrerne et knusende Nederlag ved Bet-Horon i Marts 161, hvor N. selv faldt (Nikanordagen d. 13. Adar). For fuldstændig at afryste Syrernes Aag sluttede Judas Forbund med Romerne; men D. handlede saa energisk, at han straks efter Nikanors Fald sendte den dygtige Bakkides mod Judas (April 161), der da selv faldt i en fortvivlet Kamp mod Syrernes overvældende Overmagt. Men de syr. Tronstridigheder forspildte snart Sejrens Frugter. Da nemlig Alexander Balas, en foregiven Søn af Antiokos Epifanes, som Redskab for D.s fjendtlige Nabokonger, der frygtede hans stærke Haand, var fremtraadt som Præstendent mod D. (153), maatte denne overlade Judas's Broder Jonathan Jerusalem. Da Alexander Balas yderligere gjorde Jonathan til Ypperstepræst og Fyrste, søgte D. ved de mest lokkende Tilbud at vinde Jødernes Hjælp, men forgæves. D. blev 150 besæjret af Alexander og hans Forbundsfæller og faldt i Slaget (1 Mak. 10, 48 f.). Han var en af de dygtigste blandt de senere Seleukider. — D. II Nikator, D. I's Søn, optog 147 Kampen mod den udelige Alexander Balas (1 Mak. 10, 67 f.), der blev svigtet af alle undtagen Jonathan. Alexander omkom, og D. blev Konge (145—138 og senere 128—125 ell. 24). Langt fra at lide Tab ved sin Modstand mod D. tiltvang Jonathan sig ved et Forlig i Ptolemais delvis Skattefrihed og 3 samaritanske Distrikter, der lagdes til Judæa, og fortsatte sin Annæksionspolitik, da D. snart kom i stor Fare ved den ærgerrige og snilde Feltherre Tryfons Optræden, der først gjorde Alexanders umyndige Søn, Antiokos VI, til Modkonge 145, men efter nogle Aar sig selv efter at have ladet Antiokos VI myrde (142?). Ved den samme Tid foretog D. et Tog mod Partherne, af hvis Konge Mithradates I han blev tagen til Fange 138. Under disse Forhold var naturligvis Jødernes Magt tiltagen stærkt; de vilde nu ikke nøjes med mindre end en fuldstændig Løsrivelse fra Syrien, som ogsaa lykkedes 142 under Simon Makkabæer. Efter at D.s kraftige Broder, Antiokos VII Sidetes, havde faaet Bugt med Tryfon, men selv fundet sin Død (128) paa et Tog mod Partherne, blev D., hvem disse havde læsladt af hans 10aarige Fangenskab for at bringe Splitelse i Syrien, for anden Gang Konge (128—125 ell. 24). Men da D. var saa taabelig at udæske Ægypten, opstillede dette en Modkonge,

Alexander Zabinas, der ifølge nogle udgaves for Alexander Balas's Søn. D. blev slaaret og derefter paa Flugten myrdet ved Landstigningen i Tyros. — En Sønnensøn af ham, D. III Evkairos, blev o. 88 tilkaldt af det farsæiske Parti blandt Jøderne mod Hasmonæeren Alexander Jannai, slog ham, men trak sig snart tilbage, da den patriotiske Følelse vaagnede ved Faren og atter forenede Jøderne i Forholdet til Syrerne. — En D. omtales i 3 Joh. V. 12 som en Mand, der har godt Lov i Menigheden. L. G.

Demetrios, alexandrinsk Biskop (o. 189—231), tog sig med stor Iver af den kateketiske Skole. Han skal have ansat Origenes som Lærer ved denne.

Demiurg, se Gnosticisme.

Demme, Hermann Christoph Gottfried, f. 7. Sept. 1760 i Mühlhausen i Thüringen, blev først Lærer ved denne Bys Gymnasium, senere Superintendent og tilsidst Generalsuperintendent i Altenburg. Han døde 26. Dec. 1822. Han skrev, tildels under Navnet Karl Stille, forskl. Fortællinger og Digte og udgav 1799 »Neue christl. Lieder«. Flere af disse ere optagne i nogle Psalmebøger.

Denar, romersk Sølvmynt, fra Beg. o. af Værdi = 72 Øre, sank efterhaanden ned til en Værdi af 27 Øre (under Nero). Paa Kristi Tid gjaldt den o. 63 Øre og var o. af samme Værdi som den græske Drakme (se d. Art.).

Denck, Hans, tysk Gendøber paa Reformationstiden. Det første, vi erfare om ham, er, at han var Tilhører ved Oekolampads Forelæsninger over Jesaja i Basel 1522. Ved Oekolampads Anbefaling blev han Rektor ved St. Sebaldus's Skole i Nürnberg, men paa Grund af hans Nadværle og hans Sympati med Thomas Münter blev han forvist fra Byen 1524. Han førte nu en omflakkende Tilværelse, idet han paa Grund af sine Kætterier meget hurtig blev udvist af de Byer, hvori han forsøgte at tage Ophold, f. E. Augsborg, Strassburg og Worms. I Worms fuldenkte han sammen med Ludw. Hetzer, en Gendøber som han selv, en Overs. af Profeterne (kaldet Wormserprofeterne, dateret April 1527). Den, der underkastede sig Gendaab hos ham, maatte bekende, at han tidligere havde været besat af 7 onde Aander, hvilke saa ved Daaben bleve ombyttede med 7 gode (jfr. Jes. 11, 2). I nogle mindre Traktater udviklede han, ofte stærkt polemisk mod Reformatorerne, sin mystiske Rationalisme, for hvilken han søgte Tilknytning foruden i Skriften ogsaa i den lille berømte Bog »Eyn deutsch Theologia« (se d. Art.). Ogsaa af Apokatastasis-Læren var han Tilhænger. Efter megen Omflakken i Sydtyskland og Schweiz, dels alene, dels sammen med Hetzer, søgte og fandt han Tilflugt hos sin gamle Lærer Oekolampad i Basel, hvor han døde af Pest i Nov. 1527. Dennes Forsøg paa at bringe ham bort fra hans Kætterier lykkedes tildels, idet D. skrev en senere af Oekolampad offentliggjort Bekendelse, der vel ej var en fuldstændig Tilbagekaldelse, men dog en betydelig Modifikation af hans tidligere Ansuelser (Heberle i Studien und Kritiken 1851 og 1855). F. T.

Dendriten (af det gr. δένδρον, Træ) var Navnet

paa nogle gr. Munke, der, som Sidestykker til Søjlehelgenerne, havde opslaaet deres Bolig i høje Træer.

Denicke, David, blev født 31. Jan. 1603 i Zittau. Efter at have studeret i Wittenberg, Jena og Königsberg rejste han til Holland, England og Frankrig. Ved sin Hjemkomst (1627) blev han Lærer hos Hertug Georg af Braunschweig-Lüneburg, som boede i Celle. 1639 blev han Abbed i Bursfelde, 1640 Hofraad, 1642 Konsistorial- og Klosterraad. Han døde i Hannover 1. April 1680. Han udgav, sammen med Justus Gesenius, den hannoverske Psalmebog, i hvilken der fandtes fl. Psalmer af D. selv. Bedst kendt blandt os er: »O Gottes Sohn, Herr Jesu Christi!«, der er Originalen til H. A. Brorsons: »O Jesu! Troens dyre Skat«.

Denifle, Friedrich Heinrich Suso, Dominikaner, blev født 16. Jan. 1844 i Imst i Øvre-Inn-Dalen. 1861 traadte han i Graz ind i Dominikaner-Ordenen, 1866 modtog han Præstevielsen. 1880 blev han kaldet til Rom som sin Ordens Generaldefinitör, og dér blev han Underarkivar ved det vatikanske Arkiv. Han har bl. a. gjort sig fortjent ved Udgivelsen af H. Susos (Seuses) Skrifter (Augsb. 1878 f.), ved en kritisk Studie om Taulers Omvendelse »Taulers Bekehrung«, Strassb. 1879) og ved den første fuldstændige Udg. af den Tauler med Urette tillagte »Buch von geistlicher Armuth« (München 1877). 1885 udsendte han første Bind af et stort anlagt Værk om Universiteternes Historie, og samtidig begyndte han, sammen med Jesuiten Franz Ehrle, Udgivelsen af »Archiv f. Lit. und K.-Gesch. des Mittelalters« (med Bd. VI, Berlin 1892, er »Arkivet« foreløbig standstødt).

Denis, St., Benedictiner-Abbedi i Nærh. af Paris, var et af Middelalderens berømteste Klostre. Legenden fører det tilbage til en Kvinde ved Navn Catulla, der skal have jordet St. Dionysios's Lig. Mabillon mener, at Benedictinerne allerede i 6. Aarh. have slaæet sig ned paa dette Sted, men selve Abbediet er dog næppe ældre end Kong Dagoberts Regering (622—38). I dets Kirke blev Dagobert, og efter ham mange af de senere Konger, jordet. Først Pepin den lille og senere Karl d. st. udvidede og forskønnede, paa Abbed Fulrads Tilskyndelse, Kirken i St. D., og Abbed Suger (o. 1140) ombyggede Skibet og Taarnene og opførte Kapellerne; senere i Løbet af det 13. Aarh. blev den skønne Kirke i dens nye Skikkelse færdig. Blandt St. D.s Abbeder maa især mærkes: Fulrad, der under Pepin den lille spillede en betydelig polit. Rolle, Hildouin, som stod i nøje Forh. til Ludvig den fromme, og Suger (se d. Art.). Den sidste egentlige Abbed var Aimar, efter hvis Død (1528) St. D. fik Kommendatur-Abbeder af Huset Lothringen. 1614 blev St. D. Hovedkloster for en Kongregation paa 9 Klostre »Kongregationen af St. D.«. 1633 sluttede det sig til Mauriner-Kongregationen, og Maurinerne havde det indtil Revolutionen. 1793 led de skønne Bygninger stor Overlast, men under Bourbonerne blev der paabegyndt en Restauration af Kirken, som blev fortsat under Louis Philippe og Napoléon III. Kapitlet i St. D. falder i 2 Dele: den ene Del bestaar af

4 forhenv. Biskopper og 2 Æresmedlemmer; den anden af 10 Domherrer og 10 Æresmedlemmer. I en af Sidebygningerne blev der 1815 indrettet en Skole for unge Piger, hvis Fædre vare Riddere af Æreslegionen.

Denison, George Anthony, eng. Arkidiakon, er født i Ossington i Nottinghamshire 11. Dec. 1805. 1832 blev han præsteviet, 1851 blev han Arkidiakon i Taunton efter i 6 Aar at have været eksaminerende Kapellan hos Biskoppen af Bath og Wells. D. 1896. Han tog ivrig Del i flere af de kirkel. og kirkepolit. Kampe som Forkæmper for den højkirkl. Retnings Anskuelse.

Denominationer er i de nordamerik. Fristater Navnet paa de forskl. Kirkeafdelinger og Sekter, der her alle ere uden Forbindelse med Staten.

Denzinger, Heinrich Joseph Dominicus, rom.-kat. Teolog, f. 10. Okt. 1819 i Liège, d. 19. Juni 1883 i Würzburg, er en af Romerk.s betydeligste Dogmatikere i nyere Tid. Efter at have studeret ved *Collegium Germanicum* i Rom blev han 1848 overordentl., 1854 ordentl. Prof. i Würzburg, og i denne Stilling blev han til sin Død. Hans betydeligste Arbejde er hans »Vier Bücher von der relig. Erkenntnis« (I—II, Würzb. 1856 f.), det mest udbredte hans: *Enchiridion symbolorum et definitionum* (7. Udg. Würzb. 1894), en nyttig Samling af Aktstykker til den rom.-kat. Dogmatik. Da han ved sit lærde Værk: *Ritus Orientalium, Coptorum, Syrorum et Armenorum* (I—II, Würzb. 1863 f.) havde røbet grundigt Kendskab til den østerl. Liturgi, blev han Konsultor ved Propagandaen for østerl. Sager. Han har polemiseret mod H. W. I. Thiersch og Irvingianismen og mod den gñtheriske Filos.; 1855 forsvarede han i et Flyveskrift den ubesmittede Undfangelse, 1870 Pavens Ufejlbarehed.

Deodat, se Adeodat A. 25.

Deo gratias (Gud være takket!) er et fra 1. Kor. 15, 57 og 2. Kor. 2, 14 hentet ældgammelt kirkeligt Responsorium, der lyder gentagne Gange i en rom.-kat. Messe og ved Romerk.s daglige Gudstjenester. I den donatistiske Strid var D. g. den Hilsen, paa hvilken Donatisternes Modstandere kendte hinanden.

De profundis (»Af det dybe«) er Navnet paa Ps. 130, der i Vulgata begynder: *De profundis clamavi ad te*. Det er den 6. af de 7 saakaldte Bodspsalmer. Luther omdigtede den til den bekendte: »Af Dybsens Nød raaber jeg til dig«.

Deputater er i Romerk. Navn paa Præster, der af deres Biskop paa kortere eller længere Tid faa Opsyn med en Del af Stiftet. — I den gr.-kat. K. er D. (*denotatores*) Betegnelse for de Kertebærere, der gaa foran Patriarken eller følge med en Præst, naar han udbærer Nadverelementerne.

Derbe, By i det sydøstl. Lykaonien. Paulus besøgte den paa sin 1. (Ap. G. 14, 6) og 2. Missionsrejse (Ap. G. 16, 1). Fra D. var Gajos (Ap. G. 20, 4); derimod er det tvivlsomt, om Timotheos var derfra eller fra Lystra.

De salute animarum er Navnet paa den Bulle af 16. Juli 1821, som ordnede de preussiske Kirkeforhold. Den er aftrykt i Münch, Vollst. Sammlung aller Konkordate (Leipz. 1831) I, 250 f.

Desanctis, Luigi, f. 1808, var rom.-kat. Præst og indtog en høj Stilling ved den rom. Kurie, men blev ved Læsning af Biblen ført ind i den evang. Krdm. og flygtede til Malta, hvorfra han gennem Bladet *Il Cattolico cristiano* arbejdede for Italiens Evangelisation. 1852 blev han Præst for den valdesiske Menighed i Firenze, men utilfreds med Valdesierkirkens Styrelse sluttede han sig tilligemed Advokat Mazzarella 1854 til Frikirken, *Chiesa libera cristiana*. Han repræsenterede denne paa den evang. Alliances Møde i Paris 1855 og søgte under et Ophold i England at vække Interesse for den, hvilket ogsaa lykkedes ham; der traf han Gavazzi, som senere i en Række Aar blev dens Leder. Imidlertid fik Darbyisterne saa stor Indflydelse i den, at D. fandt Anledning til at træde kraftigt op imod dem, og dette vakte en saadan Uvilje imod ham, at han 1864 forlod den og vendte tilbage til den gl. Valdesierkirke. Derefter blev han Prof. ved det teol. Fakultet (den valdes. Præsteskole) i Firenze og redigerede Kirketidenden *Eco della verità*; han døde 1869. Blandt alle evang. sindede Kr. i Italien var han meget anset som Teolog, og hans Skrifter have været og ere af stor Betydning for de evang. Bevægelser i dette Land (Chiesi, Biografia di L. D., Firenze 1870). C. E. F.

Descartes, René (*Renatus Cartesius*), fr. Filosof, er født 1596 i Lahaye i Touraine. Tidens urolige Forhold, saavel i polit. som relig. Henseende, kom til at indvirke bestemmende paa hans ydre og indre Liv. Efter først at have været Elev i Jesuitereskolen *La Flèche*, optoges hans Ungdom dels af alvorlige Studier i Paris, især af Matematik, dels af frivillig Krigstjeneste i forskl. Hære, først paa protest., senere paa rom.-kat. Side. Omendskønt han bestandig med ængstelig Omhu stræbte at bevare et godt Forhold til den rom.-kat. Kirke og sikkert ogsaa følte oprigtig Sympati for den, saa valgte han dog, da hans egentlige Studietid begyndte, at leve i Holland, hvor han kunde gøre Regning paa større Aandsfrihed end i sit Fædreland. Men ogsaa dér blev han, paa Grund af sin Tænkning, Genstand for Angreb, nemlig fra ref. Teologers, især G. Voets Side. Selv skyede han Kampen, maaske mere end rigtigt var. Tilslidst fulgte en Opfordring fra Dronning Kristina af Sverige til at komme og besøge hende i Stockholm; her bukkede han dog snart under for det uvante Klima 1650.

Naar D. kaldes for »den nyere Filos.s Fader«, da er dette Hædersnavn sikkert ikke ufortjent, selv om han efter nyere Bedømmelse ikke kan være ene om at bære det; det betegner imidlertid paa rigtig Maade hans Tænknings epokegørende Betydning. Han fortæller selv i sin *Discours de la méthode* (1637), første Afsnit, hvorledes han tidligt har faaet Indtrykket af den utilfredsstillende Tilstand, hvori Filosofien befandt sig. Det var kun en Samling ubegrundede Meninger, man her stod overfor; nogen sikker Begrundelse eller Metode gaves ikke. Alene i Matematikken fandt han den fornødne Sikkerhed i Udviklingen. Det er da den Opgave, som fremstiller sig for ham, at søge at gennemføre en lignende streng videnskabelig Fremgangsmaade i Filos. Han opstiller nu først i det nævnte Skrift visse fore-

løbige Regler for al Tænkning, som væsentlig gaa ud paa, at man overalt skal begynde med det sikre og derfra slutte til det usikre, og at intet kan fastholdes, uden hvad der er fuldkommen klart og bestemt; ethvert sammensat Fænomen maa først opløses og føres tilbage til sine simpleste Bestanddele. Det er den analytiske Metode, som hermed anbefales. Dybere opfattes Problemet i det næste Skrift, *Meditationes de prima philosophia* (1641). Her gaar D. ud fra, at der kan tvivles om alt, om Sansernes Vidnesbyrd, om Yderverdenens Eksistens, om alle vore Slutningers Rigtighed, thi det kunde tænkes, at Gud skuffer os ved falske Forestillinger. Det gælder da om at finde et fast Punkt at holde sig til under al denne Uvished. Dette finder D. i selve Tvivlen som saadan. At tvivle er at tænke; saameget staaer altsaa fast, at jeg tænker. Men idet jeg tænker, maa jeg ogsaa være til (*Cogito, ergo sum*). Jeg er altsaa til som en tænkende Tilværelse (*res cogitans*), det er hævet over al Tvivl. Herfra gaas der saa videre. Først tages Gudsforestillingen for. Det beror nemlig i sidste Forstand paa Gud, om jeg overhovedet kan komme i Forhold til Sandheden eller skal leve i blotte Indbildninger. Tanken om Gud er en medfødt Idé; Spørgsmaalet er kun om, hvorvidt den er sand eller ikke. For at bevise dette, gaar D. først ud fra Aarsagsloven, der indeholder, at der ikke i Virkningen kan være mere end i Aarsagen. Nu har imidlertid Forestillingen om Gud som det uendelige Væsen en saadan Realitet i sig, at den ikke kan tænkes at have sin Aarsag i noget andet end et saadant uendeligt Væsen selv; at den skulde være fremkommet ved en Abstraktion af os Mennesker, er utænkeligt, da den uendelige Realitet ikke kan udledes fra endelige Væsner. Senere i samme Værk supplerer D. dette Bevis ved et andet, som nærmest falder sammen med det ontologiske Bevis, som først er fremsat af Anselm. I selve Forestillingen om Gud er hans Tilværelse umiddelbart indesluttet, thi ellers vilde Forestillingen ikke besidde den Fuldkommenhed, som den dog har. Og idet nu Sandhedens Egenskab tilskrives Gud, gaar D., med Fortræstning til sin Tæknings Paaidelighed, videre til Bestemmelsen af Verden. Han betegner Materiens Ejendommelighed ved, at den er udstrakt, ligesom han har angivet Sjælens Ejendommelighed ved, at den er tænkende. Det er saaledes to ganske forskellige Verdener, der her staa overfor hinanden. I Naturen gaar det til efter en rent mekanisk Lovmæssighed; her er ingen skjulte Kræfter, som man tidligere antog; alt forklares ved virkende Aarsager, med Udelukkelse af Hensigtsaarsager. I Sjælen er derimod et fra Naturen ganske forskelligt Princip raadende; det ligger i dettes Væsen, at det maa være evigt. Da saaledes den legemlige og aandelige Verden kunne tænkes hver for sig, den ene uden den anden, benævnes de med Rette som Substanser, skønt i afledet Forstand, fordi de begge vise tilbage til Grundsubstansen, som er Gud. Hvorledes de kunne forenes med hinanden til et og samme Liv, saaledes som det sker i Menneskelivet, bliver en absolut Gaade; at det aandelige paavirker det legemlige og igen paavirkes deraf,

erfare vi, men vi forstaa det ikke i mindste Maade. Naar D. har ment, at Sjælen skulde være særlig bundet til et enkelt Organ i Hjernen (Koglekirtelen), da staa denne Antagelse i et mere tilfældigt Forhold til hans øvrige Lære. Hans etiske Anskuelser, som for største Delen ere nedlagte i Breve, fornemmelig til Dronning Kristina og Pfalzgrevinde Elisabeth, slutte sig i formel Henseende vistnok nær til Stoikerne; men han gør bestemt gældende, at den gode Vilje kan og skal støtte sig til Troen paa et Forsyn; og som den øverste Dyd sætter han en *amor intellectualis* til Gud. — Foruden de 2 nævnte Skrifter maa fremhæves: *Principia philosophiæ* (1644) og *Les passions de l'âme* (1650). Blandt de mange Udgaver af D.s Værker kunne nævnes latinske Udgaver fra 1650 og senere, samt en fransk Udgave ved V. Cousin 1824 —26. Oversættelser paa Tysk foreligger af Kuno Fischer 1863 og af Kirchmann 1870. Paa Dansk findes en Biografi: Cartesius, den nyere Filosofs Fader, af B. J. Fog, 1856. F. C. K.

Descensus ad inferos, se Nedfart. — Om det apokryfe Skrift om Kristi Nedfart til Dødsriget se *Acta Pilati* (S. 21).

Deschamps. 1) **Leger Marie D.**, fr. Benedictiner, f. i Poitiers 1716, blev 1765 Prior i denne Bys Benedictiner-Kloster. Han døde 1774. D. stod i Brevskifte med Rousseau, Voltaire, Helvetius, Diderot o. a. og fremsatte i forskl. Skrifter en Spinozisme, der var i Slægt med Hegelianismen. — 2) **Nicolás D.**, fr. Jesuit, f. 1797 i Villefranche, d. 29. Maj 1873 i Aix, tog i Fyrrerne livlig Del i Kampen om Undervisningsfriheden og skrev en meget udbredt Andagtsflugt *Flours de Marie*.

Deseret er Mormonernes Navn paa Utah. Se R. von Schlagintweit, Die Mormonen (Köln 1874, 49 f.) og Art. Mormoner.

Desiderius. 1) **D. (St. Didier)** var Navnet paa to Helgener, af hvilke den ene skal have været Nantes's 7. Biskop, den anden Viennes 29. Ærkebiskop. D. af Nantes var en Aquitaner af Fødsel og samtidig af Hieronymus, der paa hans Opfordring skal have skrevet mod Vigilantius; han stod ogsaa i Brevskifte med Paulinus af Nola og Sulpicius Severus; og han var rimeligvis den »kære Broder«, til hvem den sidst nævnte helligede sit *Vita Martini*. — D. af Vienne, der var en samtidig af Gregor den st., stammede fra Autun. Gregor dadede ham, fordi han ikke alene studerede, men ogsaa var Lærer i Grammatik, hvilket efter den store Paves Mening ikke sømmede sig for en hellig Mand; »thi den samme Mund kan ikke prise Kristus og Jupiter«. Da D. optraadte som en Johannes Døber over for Dronning Brunehild, forfulgte hun ham paa alle Maader, og tilsidst stenede den ophidsede Pøbel ham lige udenfor hans Kirke (imellem 607 og 612). 23. Maj er hans Helgendag. — 2) **D.** Abbed af Monte Cassino, se Victor III. — 3) **D. fra Rotterdam**, se Erasmus.

Dessau, By, kun omtalt 2 Gange. 14. 16. Vistnok identisk med Adasar (S. 25).

Desservanter (*Desservants*; *deservitores*) er i Frankrig, Holland, Belgien og Rhinegnene Navn paa Hjelpepræster ved Filialkirker eller Kapeller. Det stammer oprindelig fra »Geistlighedens borgerl. Ordning« (1790), der redu-

cerede Sognekalendene i Frankrig, men tillod Bevarelsen eller Oprettelsen af »Succursaler«, i hvilke en Hjelpepræst kunde gøre Tjeneste. Ved de til det fr. Konkordat føjede »organiske Artikler« blev det tilladt Biskopperne, med Statens Billigelse, at ansætte D., for at K.s Tjeneste kunde blive forsvarligt besørget.

Determinismen er den Lære, som indordner det menneskelige Aandsliv under den almindelige naturlige Lovmæssighed og i Kraft heraf giver Aarsagsloven Anvendelse paa den menneskelige Vilje. Hvad et Menneske vil, og hvad han i Kraft heraf gør, skal lige saa vel finde sin naturlige og nødvendige Forklaring som alt andet i Verden; for saa vidt som man benægter dette og for de menneskelige Viljesafgørelser viser tilbage til et Valg af vedkommende Menneske, der skal være frit i den Forstand, at der lige saa godt kunde have været handlet ganske anderledes, da betegnes en saadan Forklaring af D. som grundfalsk, beroende paa en blot og bar Illusion. Ligesom enhver Begivenhed i Verden kan fremstilles som Virkning af en bestemt Aarsag, saaledes vil enhver Viljesakt ogsaa være en Virkning af en bestemt Bevæggrund; den handlende staaer ikke overlegen over de forskellige Motiver, men han er bunden til at følge det af dem, som er det stærkeste. I alle Tilfælde sker saaledes det, som i Følge den givne Situation maa ske og ikke andet. Herom er al D. enig. Men i Gennemførelsen af Standpunktet viser der sig en ret betydelig Forskellighed, alt efter den Maade, paa hvilken man opfatter den foreliggende Nødvendighed. Idet vi først holde os til den filos. D., kunne vi skelne mellem en grovere og en finere Art af D., eftersom der nemlig gaas tilbage til ydre eller indre Aarsager for Handlingen.

Den grovere Art findes repræsenteret af Materialismen og den ensidige Intellektualisme. Man tillægger her ikke Menneskets aandelige Individualitet eller dets Vilje nogen selvstændig Betydning; det enkelte Menneskevesen bedømmes kun som et forsvindende Led i Naturens Totalsammenhæng. Fra materialistisk Side hedder det, at »Dyd og Last ere Produkter som Vitriol og Sukker« (Feuerbach), eller at Mennesket er Summen af Forældre og Amme, Luft og Vejr, Kost og Klædning (Moleschott); der bliver ikke Tale om nogen Vurdering af det handlende Menneskeliv, men kun om en rent fysisk Forklaring som af ethvert Naturfænomen. Og nogen dybere Forstaaelse af Viljeslivet viser heller ikke Spinoza, for hvem Viljen egentlig kun er en bevidst Automat; han gør nemlig gældende, at Frihedsiillusionen hos Mennesket kommer af, at man er sig sin Attraa bevidst, mens man ikke kender de Aarsager, som bestemme Attraen. Hvis en Sten, idet den bliver udkastet, kunde tænke, vilde den ogsaa tro, at det beroede paa den selv, at den bevægede sig. Overfor en saadan Betragtning gælder det imidlertid, at den kommer i Strid med aabenbare Kendsgerninger. Den menneskelige Vilje er en Realitet og fornemmes som saadan af alle handlende; og det er ogsaa et Faktum, at ligesom man føler sig under en naturlig Tvang, naar man er be-

stemt af ydre Aarsager, saaledes finder man sig først tilfredsstillet, naar man er i Overensstemmelse med sit eget Væsen, altsaa bestemmes af indre Grunde.

Dette anerkendes nu ogsaa af den anden Art af D., den finere. Den søger at paavise, at al Handlen vel er nødvendig bestemt, men ved Væsenets indre Betingelser. Det er i Viljen som en fast Realitet, at Handlingen er begrundet; men Viljen som saadan er ikke vilkaarlig og planløs, saa man kan tænke sig alt fremkomme af den. Der er en indre Lovmæssighed i den, i Kraft af hvilken just den bestemte Handling bliver til og ikke nogen anden. Det bliver saaledes en psykisk Nødvendighed, vi her komme til at staa overfor; den kan være vanskelig at bestemme, men i samme Grad, som vi trænge ind i den og forstaa den, ville vi kunne beregne, hvad der i et givet Tilfælde vil ske. Det er med andre Ord Betydningen af Karakteren, som her gøres gældende; her ved forstaaes nemlig Sammenhængen i Viljelivet. Idet man lægger Karakteren til Grund, mener man da paa én Gang at kunne tilfredsstille Frihedsforneemmelsen, samtidig med at man gennemfører Kausallovens ubetingede Herredømme; Viljen er for saa vidt virkelig fri, som den kun er afhængig af sig selv, nemlig af hvad den kan ville. Det er denne finere Form af D., som særlig er knyttet til vor Tid; den er betinget ved det hele videnskabelige Fremskridt, og den har ogsaa gennem Videnskaben fundet sin store Udbredelse. Det er fornemmelig den saakaldte monistiske Verdensanskuelse, haade hvor den fremtræder som Idealisme og som Evolutionisme, der har baaret denne D. frem. De allerfleste moderne Tænkere staa paa dette Standpunkt. Vi behøve kun at nævne saa forskellige Navne som Hegel, Herbart, Schleiermacher, Schopenhauer, Hartmann, Albert Lange, Stuart Mill, Spencer, for at man kan forstaa Rækkevidden af denne Anskuelse. Naar der spørges om den nærmere Begrundelse, da maa der vistnok i første Række henvises til den Herskerbevidsthed, som er ejendommelig for den moderne Videnskab, efter at den er kommet saa vidt, som den er, i Retning af at gennemføre en sammenhængende Forklaring overfor det hele Naturliv. Vistnok indrømmes det, at Aandslivet er forskelligt fra Naturlivet, men det er dog helt igennem betinget ved dette, og det synes saaledes ganske naturligt at antage en tilsvarende ensartet Sammenhæng ogsaa for de aandelige Fænomeners Vedkommende. Og herfor paaberabes ogsaa flere lagttagelser. En omhyggelig Betragtning af Menneskelivet vil vise, at det i Virkeligheden kun er saare faa af vore Handlinger, der ere betingede ved en foregaende Overvejelse og Valg; de allerfleste ske af sig selv, bestemte ved Vanens Magt, i Kraft af den naturlige Disposition. Heraf sluttes, at det Omraade, hvor der overhovedet kunde være Tale om en vilkaarlig Valgfrihed, maa være et yderst indskrænket. Det indrømmes nu ogsaa i Almindelighed af D.s Modstandere. Og naar man dernæst gaar ud fra Karakteren som Bærer for de menneskelige Beslutninger, da vil maaske nok Scho-

penhauer staa temmelig ene med sin Anskuelse, hvorefter Karakteren altid skulde være sig selv lig, uforanderlig fra Begyndelsen af Livet til Enden; thi Opdragelsens og Udviklingens Kendsgerninger ville afgjort tale herimod. Men ogsaa ud fra disse Fakta vil D. hente sine Vaaben. Al Opdragelse, siger den, hviler paa Forudsætningen om, at der er en fast Orden og Sammenhæng i Menneskelivet, thi ellers vilde man slet ikke kunne stole paa Hensigtsmæssigheden af visse bestemte Principer, hvorfra al Opdragelse dog maa gaa ud. Man vilde slet ikke vide, hvorledes man skulde paavirke andre, naar man ikke kunde gaa ud fra, at de samme Karakterer maa behandles paa samme Maade. Og endelig bekræftes efter D.s Mening Regelmæssigheden indenfor det moralske Omraade paa en ejendommelig Maade ved den nye Videnskab, som benævnes Moralstatistik; thi den fører os ind i en lovbindende Sammenhæng, idet den viser en overraskende Regelmæssighed, som behersker den menneskelige Viljes Afgørelser. — Tilbage staar endnu den moralske Side. Hvorledes kommer D. afsted ikke blot med Retshævdelsen, særlig Straffen, men især med Begreber som Ansvar, Tilregnelighed og Skyld? Med Hensyn til det første svares der, at da den forbyrderiske Handling er en villet Handling, saa gælder det om at virke omdannende paa denne Vilje; men dertil er Straffen just hensigtsmæssig, idet den vil bane Vejen for et nyt Motiv. Vanskeligere er Forholdet, hvor det gælder den rent moralske Bestemthed. Her kan det jo vistnok siges fra D.s Side, som Schleiermacher gør det, at Vilkaarligheden vil gøre alt sammenhængende Arbejde paa vor Forbedring unyttigt og unødvendigt og tillige gøre Angeren fuldkommen ufugtbar, idet den ophæver al Sammenhæng mellem den tidligere Handling og vort nuværende Jeg; men selve Angerens og Skyldens Begreb lader sig dog vanskeligt indføje i en deterministisk Tankegang. Her er D.s svageste Punkt. Thi naar den siger, at Anger ikke er andet end »Smerte over ikke at være kommet videre« (Høffding), da vil det dog fra modsat Side blive indvendt, at Angeren just har sin Braad deri, at vi have en Følelse af, at det beror paa os selv; at vi have handlet saaledes og ikke anderledes, hvad vi da ogsaa maatte have kunnet.

Men foruden den filosofiske D. have vi fra gammel Tid af en religiøs D.; denne har sikkert Alderens Prioritet for den filosofiske, og den har haft talrige Repræsentanter, ogsaa i den kristne Kirke. Ogsaa her kunne vi skelne mellem en grovere og en finere Art. Den grovere er den, som tænker sig Menneskets Skæbne forudbestemt af Gud paa en saadan Maade, at denne Raadslutning kommer til at staa overfor den menneskelige Vilje som en ydre tvingende Magt. Denne Betragtning benævnes Fatalisme. Den findes rundt om i Hedenskabet, ikke mindst i det antike, og har sit mest prægnante Udtryk i Muhammedanismen. — Den anden, finere Retning er den, som lader den guddommelige Viljesbestemmelse fuldbyrde sig gennem den menneskelige Vilje, der saaledes, uden selv at vide af det, bliver et Redskab i Guds Haand; her opretholdes derfor

de moralske Grundbegreber som Anger og Skyld i deres fulde Udstrækning. Det er denne Tankegang, der er udtrykt af Augustin, naar han gør gældende, at den ikke-udvalgte falder, fordi det saaledes er forudbestemt af Gud, men tillige dog i Følge sin egen Skyld. Denne Art af D. findes tilsyneladende hos Paulus, i ethvert Fald hos Augustin, Luther og Calvin, fra hvem den er gaaet over til den reformerte Kirke. Den finder i antropologisk Henseende sin Støtte i den Følelse hos den Kr., som lader ham bedømme sig selv som ganske udygtig til at udtroe noget positivt i de aandelige Forhold, og i teol. Henseende bliver den baaren af Tanken om Guds Absoluthed, hvorefter han som den, der kender alt forud, ogsaa maa blive bestemmende for, hvad der sker.

I vor egen Literatur er det determinist. Spørgsmaal bleven forhandlet 2 Gange. Først i 1824 —25, da Prof., Dr. med. F. G. Howitz gjorde en nærmest materialistisk D. gældende i: »Om Afsindighed og Tilregnelser« (en Tidsskrift-Afhandling), dernæst i et særegent Skrift: »Determinismen eller Hume mod Kant« og endelig i et »Ultimatum«. Imod ham optraadte Ørsted, Mynster, Sibbern og J. L. Heiberg (O. Waage, J. P. Mynster og de philos. Bevægelser paa hans Tid i Danmark, 1867). Den anden Gang er i den allersidste Tid, da Spørgsmaalet er bleven behandlet fra modsat Side af Prof. Høffding (Grundlaget for den humane Etik, 1876; Etik, 2. Udg. 1897, og Psykologi, 4. Udg. 1898) og Prof. Kromann (Vor Naturerkendelse, 1883). Af Literatur kan forevrigt nævnes: Herbart, Die Freiheit des menschl. Willens, 1836; Schopenhauer, Die beiden Grundprobleme der Ethik, 1839; Vatke, Die menschl. Freiheit im Verh. zur Sünde u. zur göttl. Gnade, 1841; Scholten, Der freie Wille, paa Tysk 1874, et deterministisk Hovedværk; A. Wildhagen, Vor Tids Determinisme, 1887, et instruktivt Værk.

Deuseddit. 1) D., Pave 615—618. — 2) D., Kardinal i 11. Aarh., skyldte Gregor VII sin Ophøjelse. Han var en ivrig Modstander af Simonien og tilvejebragte en Samling af Kirkelove, som han 1086 eller 87 overrakte Pave Victor III (udg. af Martinucci, Venezia 1869). Samlingen indeholder mange uægte Bestanddele. I Indledn. til den hævder D., at den ringere Autoritet altid maa vige for den højere, altsaa ogsaa et Konciliums eller en Kirkelærers Autoritet for et Udsagn af en Pave. I Kampen mod Simonisterne gik D. saa vidt, at han bestred Gyldigheden af disses Ordinationer. Han var rimeligvis Medforfatter af det saakaldte *Dictatus Papæ Gregorii VII*, og han har maaske bragt Gregor VII's Register i den Form, i hvilken det nu foreligger (C. Mirbt, Die Publizistik im Zeitalter Gregors VII, Leipz. 1894).

Deutsch. 1) Johan D., finsk Provst, f. 1707 i Åbo, blev Student 1724, var Notar ved Wiborgs Konsistorium i russisk Finland, da han 1732 blev Provst i Hiitola Menighed ved Kexholm, og 1750 blev han Kontraktsprovst over Kexholms søndre Provsti. D. var en nidkær Lærer, som søgte at bringe Orden i Kirkevæsenet og højne Kristendomsundskaberne hos Folket. Han lod billige finske Oplag af Katekismen forhandle i Åbo og Kiel, hvorfor han blev an-

klaget af en Bogkolportør i Wiborg, der ansaa sig for indehaver af Monopol paa Boghandel i Stiftet. Justitskollegiet i St. Petersburg fradømte ham 1771 Forlagsret. Til Belysning af Forholdene i Rusland i Midten af forrige Aarhundrede kan følgende tjene. Paa Grund af en Ukas fra Senatet i St. Petersburg befalede Wiborgs Domkapitel i et Cirkulære 1749 at tilintetgøre alle Manifeste, Edsformulærer, Fuldmagter, Ukas'er, Forbønner, Medaljer, Bøger osv. fra 1730—41 (3: fra Anna Ivanownas og Iwan Antonowitschs Regeringer, der ansaa for illegitime) i Kirkearkiverne under Trusel om strengeste Straf. D. adlød Ukas'ens Ordlyd, idet han, som overalt i Wiborg Stifts Menigheder, nøje udklippede af Cirkulærebøgerne alt, der vedkom nævnte Tidsrum, men, da han formentlig indsaa Følgen af dette Forsøg paa at stryge 11 Aar af Ruslands Historie, bandt han de udklippede Dokumenter sammen og gemte dem bag gamle Kundgørelser i Hiitola Kirkes Sakristi, hvor de ved en Visitation for nogle Aar siden blev fundne. D. døde 13. Sept. 1774. A. N. — 2) Samuel Martin D., f. 19. Febr. 1837 i Warschau, var først Gymnasialoverlærer, derefter overordentlig Prof. i Teol. i Berlin (1885), overtog 1891 en lignende Stilling i Breslau, men er siden vendt tilbage til Berlin. Han er Forfatter til »Peter Abälard, ein kritischer Theolog des 12. Jahrh.«, Leipz. 1883, og »Die Synode v. Sens 1141, Berlin 1880.

Deutsche Theologie er Navnet paa et opbyggeligt Skrift fra Middelalderen, fundet og udgivet af Luther. En lille Del af det blev udgivet allerede 1516, det hele derimod først 1518 under Titlen »Eyn deutsch Theologie«, hvilket betyder en tysk Bog af teol. Indhold. Denne Titel, der senere ofte forvanskedes til »die deutsche Theologie«, hidrører ikke fra Skriftet selv, men fra Luthers Haand. Luther kaldte Skriftet »en herlig lille Bog om den rette Forstaaelse af, hvad Adam og Kristus er, og om hvorledes Adam skal dø, og Kristus opstaa i os«. Det lille Skrift har i Tidens Løb opnaaet stor Udbredelse; der findes over 70 Udgaver og Oversættelser af det. Til Grund for alle disse ligger den af Luther fundne Tekst; i vort Aarh. har man imidlertid fundet et andet Haandskrift, der især i Skriftets første Del er noget udførligere. Ogsaa i dette Haandskrift findes den gamle Fortale, der oplyser os om, at Gud i denne Bog har talt til os »gennem et vist, forstandigt, sanddru og retfærdigt Menneske, Præst og Custos i Tyskherternes Hus i Frankfurt«. Af samme Fortale synes det at fremgaa, at Forf. har hørt til Gudsvennernes Kreds, og af disses Forkærlighed for at forblive ukendt forklares det let, at vi intet erfare om Forfatterens Navn. Bogens Indhold er beslægtet med en Taulers og en Susos Skrifter. Der formenes paa det mest indtrængende til Selvfornægtelse. Syndens inderste Væsen er det at ville være sig selv, er Ulydighed. »Hvis den onde Aand igen kom ind i Lydighed, vilde han igen blive en Engel«, eller, som det ogsaa hedder: »Aflæg Egenviljen, saa bliver der intet Helvede«. Mennesket bør erindre, at det har alt af Gud, og maa derfor høje sig for den guddommelige Vilje i alt,

blive for Gud, hvad Haanden er for Menne-
sket. Denne Lydighed skal ogsaa vise sig
overfor al ydre Orden og alle ydre Skikke.
Ganske vist ere saadanne ikke i sig selv nød-
vendige, kun paa Grund af menneskelig Blind-
hed, Skrøbelighed og Ondskab, men dog skal
det gudopfyldte Menneske ydmygt bøje sig
derunder, ligesom Kristus blev født og levede
under Loven. Undertiden skinner en pante-
istisk Gudsforestilling igennem; Gud er det
bestemmelsesløse, hverken dette eller hint, og
kan derfor betegnes som Intet. Ofte kaldes
Gud det fuldkomne Gode, og »naar dette fuld-
komne og unævnte flyder ind i en fødende
Person, i hvilken det føder den enbaarne Søn
og sig selv, saa kalder man det Fader«. Saa-
danne Udtalelser have bevirket, at Skriftet er
blevet sat paa Index i den rom.-kat. K. (1621);
at det derimod har opnaaet en saa stor Ud-
bredelse i den protest. K., skyldes dels Luthers
høje Vurdering af det, dels at det bærer Præget
af evang. Fromhed, hvilket navnlig giver
sig Udtryk deri, at det ikke henviser Menne-
sket til ydre Institutioner, men søger at føre
det til et personligt Samliv med Gud (Overs.
paa Dsk af H. L. Schmidt, Kbhvn 1877; paa
Sv. af J. H. Thomander under Titlen: Om
det fulkomliga goda, tillförene känd under
namn af den Tyska Theologien«, Örebro
1860).

F. T.

Deutschmann, Johann, tysk luth. Teolog, f.
10. Aug. 1625, d. 12. Aug. 1706. D., der var
Prof. i Teol. i Wittenberg, har vundet en
nærmest herostratisk Berømmelse ved sin Op-
træden i de synkretistiske Stridigheder (ved
hans Rektoratsiltrædelse 1676 blev der i hans
Hus opført en lat. Komædie, hvor *consensus
repetitus* triumferer over den som et djævelsk,
hornet Uhyre fremstillede F. U. Calixt) og
overfor Spener, mod hvem han i Fakultetets
Navn 1695 skrev en »Christ-lutherische Vor-
stellung«, der beskyldte Spener for 268 Kæt-
terier. Naar man dertil føjer, at han i fl.
Skrifter søgte at eftervise Adams og Patri-
arkernes Overensstemmelse med Konkordie-
formlen, vil man i denne i sig selv ubetydelige
Teolog have et talende Eksempel paa, til hvilke
Forvildelser den ensidige Ortodoksi kunde
føre.

J. P. B.

de Valenti, Ernst Joseph Gustav, Læge,
f. 27. Marts 1794 i Lobeda, blev 1818 Læge i
Sulza. Dér dannede han en »Forening for
Bon« og skrev »Feierabendbüchlein für alle,
die sich nach der wahren Ruhe sehnen« (Jena
1822) og en Advarsel mod den protest. K.s For-
fald (Leipzig. 1821). 1823 forlod han Sulza, og
i de følgende Aar flakkede han om og slog
sig ned, hvor han fandt Venner, der delte
hans mystiske Anskuelser. Under Opholdet i
Halle kom der, ved Omgang med Tholuck og
Guericke, mere Ro i hans Sind og mere Sund-
hed i hans Kræfter. 1831—32 udgav han sin
»Medicina clerica« oder Handb. der Pastoral-
Medizin für Seelsorger, Pädagogen und Aerzte«,
der skulde knytte Baandet mellem Teol. og
Lægekunsten. 1831 tog han Bolig i Schweiz,
dels i Basel, dels i Bern. Dér fortsatte han
sine Angreb paa Rationalismen i Tidsskriftet
»Der graue Mann«. Prof. de Wette tog den
tilkastede Handske op; men de V. standsede

ikke. Han vedblev at kæmpe mod »de mo-
derne Bileamiter« (de Wette, Schleiermacher
og Marheineke), og senere (1850) overfaldt han
ogsaa Blumhardt, dengang Præst i Möttlingen
(S. 341). I Basel sluttede han sig til den Kreds,
der havde dannet sig om Spittler (se d. Art.);
han var en flittig Medarbejder af »Baseler
Sammlungen« og holdt Bibellæsninger i Mar-
tins-Kirken. Han besøgte ogsaa Zeller i Beuggen,
og paa dennes og Spittlers Opfordring grundede
han en Evangelist-Skole i Riehen ved Basel;
den blev senere flyttet til Bern. Fra dette
Tidsrum stammer »Die Ehe, biblisch und
ärztlich beleuchtet« (2. Opl. Basel 1883), der
har fundet mange Læsere, 1851 trak de V.
sig tilbage til et lille Havehus ved Klein-Basels
Port, og dér levede han i Stillehed Resten af
sine Dage. Han døde 8. Febr. 1871.

Dévay, Matthias Biró, Ungarns Reformator,
blev født sidst i 15. eller i Beg. af 16. Aarh.
i den lille By Déva i Siebenbürgen. Han var
maaske en Discipel af Grynnæus, en af Ref.s
første Talsmænd i Ungarn. 1523 studerede
han sammen med sin senere Medarbejder paa
Ref.sværket, Martin Kálmáneschi i Krakau,
men da Studietiden dér var omme, traadte
han ind i et Kloster og blev en ivrig rom-
kat. Præst. 1527 virkede han som Præst paa
Stefan Tomoris Borg, men kort efter kom han
under Ref.s Indflydelse. Han gik til Witten-
berg, hvor han 3. Dec. 1529 blev indskrevet i
Universitetets Matrikel, og dér opholdt han
sig 1½ Aar i Luthers Hus. 1531 vendte han
hjem til Buda som evang. Præst, og da skrev
han det lille Skrift »om de helliges Søn«,
rettet mod Helgenpaakaldelsen, og 52 »Propo-
sitioner«, der indeholdt Ref.s Grundtanker. Da
der ikke var noget Trykkeri i Buda, bleve
disse Skrifter kun udbredte i Haandskrift.
Endnu i 1531 blev han Præst i Kassa (Ka-
schau), og dér vakte hans evang. Prædikener
Præsteskabets Uvilje. 6. Nov. 1531 lod Bi-
skoppen af Erlau ham fængsle og føre til Fæst-
ningen Livaba og derfra til Pressburg og Wien.
Hans Fængsling fremkaldte et Oprør i Kassa,
men det blev dæmpet med Magt. Da han
kom ud af Fængslet, gik han tilbage til Buda;
men ogsaa her blev der skredet ind imod ham,
og han sad igen fængslet 1534—35. Efter at
have faaet sin Frihed gik han, værnet af Mag-
naten Grev Nádasdy, til Sárvár i Komitatet
Vas, hvor han skrev forskl. Stridsskrifter til
Forsvar for den evang. Lære. Dr. Gregor
Szegedy, Fransiskanernes Provinsial i Ungarn
og Medlem af Sorbonnen, svarede paa hans
Angreb, men D. greb atter til Pennen og rejste
over Nürnberg, hvor han besøgte Veit Dietrich,
til Wittenberg for at lade sine Stridsskrifter
trykke. Efter Hjemkomsten til Ungarn (sidst
i 1537) fik han indrettet et Trykkeri i Ujsziget
ved Sárvár, og dér virkede D.s Ven, Johan
Sylvester (Erdósi) som Lærer i evang. Aand.
D. skrev en Ledetraad i ungarsk Grammatik,
der indeholder Dele af Luthers lille Katekisme
paa Ungarsk — den første i Ungarn trykte
Bog. 1541 udkom en, ligeledes i Ujsziget trykt,
ungarsk Overs. af N. T., og D. skrev paa Un-
garsk en Katekisme (ny Faksimile-Udg., Buda-
Pest 1897). Tyrkernes Angreb og de rom.
Kat.s Forfølgelser forstyrrede dog snart Skolen

og Trykkeriet i Ujsziget, og D. og hans Venner maatte flygte. D. gik til Schweiz, hvor han blev stærkt paavirket af den ref. Retning, og da han vendte hjem, virkede han til Luthers Sorg, i ref. Aand, navnlig i Debreczin. Efter 1545 forsvinder hans Spor, og vi vide ikke, hvor og hvornaar han er død. Han har skrevet en Psalme om Indholdet af den kr. Tro »Hvert et Menneske maa vide«, der fandt Optagelse i de ungarske Psalmebøger.

Devel, Søn af Eliasaf, Øverste af Stammen Gad (4 Mos. 1, 14; 7, 42. 47; 10, 20). 4 Mos. 2, 14 kaldes han Revel (det hebr. »D« og »R« forveksles let).

Deventer, nederl. By, har Navn efter den ansete Davo, en Ven af den angelsachsiske Missionær Liawin (Lebunius) i 8. Aarh. Byen spillede navnlig en Rolle i Brødrene af Fælleslivets Dage (se S. 406); dens Lebunius-Kirke (Groote Kerk) har en romansk Krypt fra 11. Aarh. og et meget smukt Taarn.

Devolutionsret er den Ret, som en kirkl. Myndighed faar til at besætte et kirkl. Embede, naar den, der egentlig har denne Ret, af en eller anden Grund mister den. I den ældre luth. Kirkeret lærte man saaledes stundum, at den biskoppelige Jurisdiktion *jure devolutionis* var tilfalden de evang. Landsheer.

Devoti, Giovanni, rom.-kat. Retslærer. f. 11. Juli 1744 i Rom, blev allerede 1764 Prof. i kanonisk Ret ved Sapienza i Rom. 1789 blev han Biskop af Anagni, senere Biskop af Carthago *in partibus*, Sekretær for Breverne af *principes* og Medlem af Index-Kongregationen. Han døde 18. Sept. 1820. Hans herøsteste Skrift er: *Instit. canon. libri IV* (I—IV, Rom 1785), der blev lagt til Grund for Forelæsninger over den kanoniske Ret haade ved ital. og fremmede Universiteter.

Devtero-Jesaja, se Jesaja.

Devterokanoniske Skrifter, se Kanon.

Devteronomium (τὸ δευτερονόμιον τοῦτο, 5 Mos. 17, 18, efter Septuaginta) er Navnet paa 5. Mosebog. Se Art. Mosebøgerne.

de Wette, Wilhelm Martin Leberecht, tysk protestantisk Teolog, født i Ulla ved Weimar 12. Jan. 1780, d. 16. Juni 1849. Paa Gymnasiet i Weimar modtog han stærk og varig Paavirkning af Herder. Han blev Student 1799, Dr. phil. 1805 med Afhandlingen *Dissertatio critica qua Deuteronomium a prioribus Pentateuchi libris diversum alius cujusdam recentioris auctoris opus esse monstratur*. Som Privatdocent i Jena skrev han »Beiträge zur Einleitung in das Alte Testament« (1806 f.), hvori han underkastede Krønikébøgernes Fortælling en skarp Kritik og hævdede en temmelig sen Affattelse af en stor Del af Pentatevens Love. 1807 ekstraord. Prof. i Teol. i Heidelberg, 1809 ord. Prof. steds, 1810 kaldet til ord. Prof. i Teol. ved det nyoprettede Universitet i Berlin. de W.s polit. og teol. Liberalisme skaffede ham mange Fjender. Et Trøstebrev, som han 31. Marts 1819 skrev til Kotzebues Morder K. L. Sands Moder, og hvori han søgte at fremstille Sands Gerning i dens mildeste Lys, blev Anledning til, at han 30. Sept. 1819 blev afsat fra sit Embede. Under megen Anerkendelse fra Kollegers og

Studenters Side forlod han Berlin og drog til Weimar, hvor han 1821 modtog Kaldelsen som *Pastor primarius* ved Katharinakirken i Braunschweig; men Regeringen nægtede Kaldelsen sin Stadfæstelse. 1822 blev han kaldet til ord. Prof. i Teol. i Basel, under megen Opposition fra den derværende Gejstlighed Side. Denne Stilling beholdt han til sin Død. — de W. skildres som en Karakter af høj sædelig Renhed. Teologisk er han et Mellemled mellem Vulgærrationalismen, hvis flade og uvidenskabelige Skriftbehandling frastødte ham stærkt, og den genopvaagnende kirkelige Ortodoksi, som han lige saa lidt kunde tilegne sig, og han mødte megen Bækæmpelse fra begge Sider. Som gletligst Kritiker har han i flere Henseender anteciperet den nyeste kritiske Udvikling. Under alle Omstændigheder er han en af de mest fremragende protest. Teologer fra Aarh.s første Halvdel. Hans Hovedfag var Skriftbehandling; men ogsaa paa andre teol. Omraader har han ydet betydningsfulde Arbejder. Hans vigtigste Skrifter henhørende under Skriftbehandling er (foruden de ovennævnte): *Oversættelse af den hl. Skrift* (1809—14, 4. Opl. 1858) ved J. Schmied; *Kommentar til Psalmerne* (1811, 5. Opl. 1856 ved G. Baur); »Hebr.-jüd. Archæologie« (1814, 4. Oplag 1864 ved Raebiger); »Einl. in das Alte Testament« (1817, 8. Opl. 1869 ved E. Schrader); »Einl. in das N. T.« (1826, 6. Opl. 1860 ved Messner og Lünemann); *Synopsis Evangeliorum* (1818); »Kurzgefasstes exeget. Handbuch zum N. T.« (1836—48, senere forskellige Opl.). Systematisk Teol.: »Lehrbuch der christlichen Dogmatik« (1813—16, 3. Opl. 1831—40); »Ueber Religion und Theologie« (1815, 2. Opl. 1821); »Ueber die Religion« (1827); »Das Wesen des christl. Glaubens« (1846); »Christliche Sittenlehre« (1819—23); »Vorlesungen über die Sittenlehre« (1823); »Lehrbuch der christl. Sittenlehre« (1833). Praktisk Teol.: »Die heil. Schrift des neuen Bundes ausgelegt etc.« (1825—28); »Ueber die erbauliche Erklärung der Psalmen« (1836); »Biblische Geschichte, Leitfadern für Lehrer« (1846); 5 Prædikensamlinger, 1825—49. Endvidere har han udgivet »Luthers Briefe, Sendschreiben und Bedenken« (5 Bind, 1825—28), samt skrevet de didaktiske Romaner »Theodor oder des Zweiflers Weihe« (1822, 2. Opl. 1828) og »Heinrich Melchthal« (1829). (Hagenbach, W. M. L. de W., 1850; R. Stähelin, W. M. L. de W., 1880). J. C. J.

d'Hulst, Maurice le Sage d'Hauteceur, rom.-kat. Biskop, blev født i Paris 1841 og kom tidlig i nøje Forh. til Louis Philippes Børn. 1865 blev han præsteviet; under Paris's Belejring gjorde han Tjeneste som Kapellan ved en Ambulance, efter Krigen blev han Arkidiakon i St. Denis og pavelig Husprælæt, 1875 Generalvikar for Paris, 1876 Rektor for »det katolske Institut« (Universitet) i denne By. 1890 afløste han Père Monsabré som Fasteprædikant i Notre-Dame; 1892 fik han Biskop Freppels Plads i Deputeretkammeret. Han døde i Paris 6. Nov. 1896. 22. Okt. 1885 viede han paa Slottet Eu Prins Valdemar af Danmark og Prinsesse Marie, Hertug Robert af Chartres's Datter.

Diakoner (i den gl. K. og som kirke-

ligt Embede). Det gr. Ord *δίακονος* betyder en Tjener, og i N. T. bruges det baade i al Almindelighed om de Kr. som Guds og Kristi Tjenere og i snævrere Forstand om Mænd, hvem et særligt Arbejde i Menigheden var betroet (Fil. 1, 1; 1. Tim. 3, 8—13). Det tilsvarende Udsagnsord findes brugt om den Gerning, der blev overdraget de 7 Mænd, der skulde »tjene for Borde«, om hvis Valg der berettes i Ap. G. 6. Ogsaa i den efterapostolske Literatur fortælles der os om D. som Indehavere af et særligt Embede; deres Funktioner vare i det store og hele de samme som Biskoppernes, hvem D. naturligvis vare underordnede, hvad allerede deres Navn antyder. Efterhaanden som det monarkiske Bispedømme udviklede sig af Presbyter-Kollegiet (se Art. Biskop), blev D.s underordnede Stilling endnu stærkere betonet, og nu ikke længere blot i Forh. til Biskopperne, men ogsaa i Forh. til Presbyterne. Ganske vist gik det ikke af uden Kamp; en Række Synoder maatte tydeligt udtale sig til Gunst for Presbyternes Forrang, inden det endelige Resultat fremkom: D.s Stilling paa den tredje Plads af den kirkelige Rangstige. Ogsaa i Ordinations-Ritualer kom Forskellen i Værdighed mellem Presbyter og D. tydeligt frem. — D.s Funktioner bestod i den ældste Tid i at gaa Biskopperne til Haande baade ved Gudstjenesten og ved Uddelingen af Kærlighedsgaverne; med Hensyn til Enkelthederne kunde der naturligvis gøre sig mange Forskeligheder gældende mellem de saa vidt spredte Menigheder; nogle Steder var saaledes f. E. Evangeliets Oplæsning betroet D., andre Steder Presbyterne. Efterhaanden som D.s Underordning under Presbyterne blev slaat fast, blev ogsaa samtidig de vigtigere Funktioner forbeholdte Presbyterne. D. maatte nu hverken prædike eller forvalte Sakramenterne uden Biskoppens særlige Befaling; derimod blev adskillige ringere Arbejder, undertiden endog-saa Dørvogter-Gerningen, henviste til D.

M. H. til Antallet af D. rettede man sig i den ældste Tid efter de forskellige Menigheders Størrelse og Fornødenhed; og dette vedblev at være den alm. Fremgangsmaade i Orienten. I Vesten blev derimod fra 3. Aarh. (med Ap. G. 6 som Forbillede) Syvtalet det almindelige; hvor Forholdene nødvendiggjorde Ansettelsen af flere, oprettede man hellere nye Embeder (f. E. Subdiakonater), end man overskred Syvtalet. Først langt ind i Middelalderen skete der en Forandring heri, da Pave Honorius II (1124—30) indsatte 18 Diakoner. — En bestemt Aldersgrænse for Tiltrædelsen af Diakonater var der ikke, før Pave Siricius 385 fastslog det fyldte 30. Aar som den laveste Aldersgrænse. Senere blev (ud fra 4. Mos. 8, 24) 25 Aars Alderen baade i Østen og Vesten hævdet som den til Opnaaelse af Diakonater nødvendige Alder. Tridentiner-Konciliet fastslog 23 Aars Alderen. Da Celibater blev Lov for Vestens Præsterkab, kom det ogsaa til at gælde Diakonerne. I Middelalderen var der adskillige, der bleve staaende i Diakonater, men nu er dette som oftest kun det første Trin til Præstevielsen (om Kardinal-D. se Art. Kardinal). I *Pontificale Romanum* betegnes D.s Gerning »saaledes: »D. skal tjene ved Altret,

døbe og prædike«. Ved Ordination faar en D. Stola paa den venstre Skulder, han iføres Dalmatica, og Evangeliebogen rækkes ham med Ordene: »Modtag Magten til at læse Evangeliet i Guds K., baade for levende og døde!« Ogsaa den gr.-kat. Kirkeafdeling har D., som dér indtage omtrent samme Stilling som i Romerk. — Indenfor den protest. K. er Diakonater i gammelkirkel. Betydning kun bleven bibeholdt i den anglik. Kirke, og dér har man, i Kraft af en Beslutt. af Landemodets Overhus af 15. Febr. 1884, oprettet et *unpaid diaconate* for Mænd paa mindst 30 Aar, der ere i Besiddelse af omtrent de samme Kundskaber som de vordende Præster, der begynde med Diakonater; kun kræves der ikke Kundskab i Græsk. Meget faa have dog hidtil meldt sig til paa denne Maade at hjælpe Præsterne i deres Gerning (E. L. Cutts, *A Handy Book of the Church of England*, London 1897, 315). Derimod indskærpe nogle luth. og navnlig adskillige ref. Kirkeordninger Nyten af et Diakonembede, hvis Funktioner hovedsagelig ligge paa Fattigplejens Omraade (se d. følg. Art.). Især i Holland fik D. en betydelig Gerning; allerede 1578 fik Amsterdam et fast Diakonater, der raadede over store Pengemidler. Se Art. Fattigpleje (J. N. Seidl, *Der D. in der kath. K.*, Regensburg. 1884; R. Sohms, *Kirchenrecht I*, 121 f.). F. T.

Diakoner (i Nutiden). Da den kirkel. Bævgælselse i vort Aarh., der bærer Navnet Indre Mission, bragte Liv og Flugt i Kærlighedsgerningerne indenfor den protest. K., fik man snart Øjet opladt for den store Betydning af en foregaaende Uddannelse af alle dem, der ønske at vie deres Liv til Udøvelse af Barmhjertighedsgerninger. 1833 oprettede J. H. Wichern et Hjem for forsømte Børn i en af Hamburgs Forstæder (det Hus, hvori han begyndte, bar i Forvejen Navnet »das Rauhe Haus«; da det hastig voksede, og da ogsaa andre Kærlighedsgerninger her optoges, maatte han knytte en Del Medarbejdere til sig, hvoraf mange senere rundt om i Landet paabegyndte et Arbejde af lignende Art som det, de havde set i »das Rauhe Haus«. Dette blev paa denne Maade til en Uddannelsesanstalt for saadanne Menesker, i hvem en levende kr. Tro havde vakt Lysten til at vie deres Tid og Kræft til Kærlighedsgerninger. W. havde en Del at kæmpe mod, inden man fik Øjet op for Betydning af denne Side af hans Virksomhed, men allerede 1844 var dog Statens Opmærksomhed bleven henvendt derpaa, og W. modtog Forespørgsel om, hvor mange Pensionærer han kunde modtage til Uddannelse. Saadanne unge Mænd kaldte han »Brødre«, idet han søgte sit Forbillede mere i Middelalderens Brødre af Fælleslivet end i det oldkirkel. Diakonater. Imidlertid, da W.s Tanke trængte sejr igennem, og da saadanne Uddannelsesanstalter efter »das Rauhe Haus« Mønstre (til de bekendteste hører det i Barmen) oprettedes rundt om, blev »Diakonhjem« det gængse Navn. Betingelserne for Optagelse i Diakonhjemmene ere i det væsentlige de samme, som allerede gjaldt i »das R. H.«, nemlig 1) alvorlig kr. Tro og Vandel; 2) at den, som søger Optagelse, allerede har vist Dygtighed i en eller anden Beskæftigelse, for at det ikke skal

være den blotte Lyst til at erhverve sig et Udkomme, der er hans ledende Motiv til at blive »Broder«. Prøvetiden varer $\frac{1}{2}$ Aar, og Uddannelsestiden som Regel 3 Aar. Efter denne Tids Forløb bliver der som oftest af Diakonhjemmets Forstander tilbudt enhver Broder en Gerning; i Valget heraf tager Forstanderen naturligvis baade Hensyn til den enkeltes Evner og til de Krav, der ude fra stilles til Hjemmet om Arbejdere i bestemte Gerninger. Foruden disse saakaldte »Sendbrøder« har der, saavel om »das R. H.«, som om de fleste andre Diakonhjem, dannet sig et Samfund af Brødre i videre Betydning; herved forstaaes saadanne Mennesker, der, skønt optagne af en anden Livsgerning, paa virksom Maade lægge deres Interesse for Broderskabets Bestræbelser for Dagen. Fra Diakonhjemmene er der udsendt en Skare Arbejdere i de mest forskellige Arbejdsgrene: Sygepleje, Børnehjem, Sindssygehospitalet, Arbejderkolonier, Bymission og lign. Hvert andet Aar samles, saavidt muligt, alle Forstandere for Diakonhjemmene i et af disse (i Wicherns Levetid i »das R. H.«) til Raadslagning om fælles Interesser. Ogsaa herhjemme findes nu i Nyborg et Diakonhjem, grundlagt 1893 af Stefansforeningen; Norge har siden 1895 haft en Diakananstalt i Kristiania, og i Sverige er der 1898 i Gefle dannet et Selskab til Uddannelse af Diakoner. Om Gerningen i Bielefeld se Art. Bodelschwing (S. 346). 1897 var der efter Th. Schäfers Opgivelse 15 »Diakonhjem« med o. 2000 D. F. T.

Diakonisser (i den gl. K.). Man har i den af Paulus til Romermenigheden anbefalede Kvinde Føbe (Rom. 16, 1 f.) villet se den første Diakonisse; imidlertid tyde Paulus's Ord formentlig snarere hen paa, at hun har været en fornem Kvinde, der trofast har hjulpet de fattige indenfor Menigheden. Af Menighedens ansatte kvindelige Diakoner findes først omtalt lidt senere, nemlig rimeligvis 1 Tim. 3, 11 og under Navn af »Enker« 1 Tim. 5, 9 f. Noget senere omtales de af Plinius med det til Ordet Diakon svarende lat. Ord (*ancillæ, quæ ministræ dicebantur*). Efter Paulus's Forordning skulde en saadan Enke være mindst 60 Aar gammel (1 Tim. 5, 9); Tertullian véd derimod at berette om en Jomfru, som endnu ikke 20 Aar gammel blev indført blandt »Enkernes« Tal. Ved Overgangen mellem 2. og 3. Aarh. gaves der overalt i K. et kvindeligt Diakonat under Navnet »Enker«. Kvindernes fremtrædende Rolle i Menigheden i montanistiske Kredse bragte imidlertid det kvindelige Diakonat i Vanry i Vesten, hvor det allerede ved Midten af 3. Aarh. var forsvundet. I Østen blev det vel opretholdt, men Synodalbestemmelser afgrænsede skarpt dets Virksomhed. D. maatte ikke betragtes som hørende til Præsteskabet; dog vedblev Indvielse med Haandspaalæggelse at være Skik i nogle Egne. I Stedet for Navnet »Enker« blev Navnet D. nu almindeligt (fra 4. Aarh.). D.s Gerning var den samme som tidligere Enkernes: Omsorgen for de kvindelige Medlemmer af Menigheden; ogsaa Undervisningen af de kvindelige Katekumener og Salvingen paa Kvindernes Legemer efter Daaben blev som Regel udført af D. Siden 8. Aarh. synes det kvindelige Dia-

konat dog at være helt bortfaldet ogsaa i Østen. F. T.

Diakonisser (i Nutiden). Vor Tids D.-Gerning er blevet grundlagt i udtrykkelig bevidst Tilslutning til Oldkirkens. Det viser sig allerede af Titlen paa det første lille Skrift i denne Retning, som det nyskattede Trosliv efter Frihedskrigen fremkaldte i Tyskland: »Über das Wiederaufleben der Diakonissinnen der altchristl. K. in unsern Frauen-Vereinen« (af Pastor Klönne 1820). Dette vilde ogsaa Præsten Th. Fliedner (se d. Art.), »Fornyreren af D.-Gerningen i vore Dage«. Han kendte Klönnes Bog og havde paa en Rejse i Holland i en af den ref. K.s Sekter truffet en ældre Kvinde, der var bekendt med en D.s Embede. Hovedanledningen var dog, at han, ved Oprettelsen af et Hjemsted for løsladte straffede Kvinder og faldne Piger (1833) og en Strikkeskole for Smaabørn (Asyl, 1835), havde faaet Erfaring om, hvor meget der kunde udrettes i Menighedens Tjeneste ved troende Kvinder, ligesom han paa sine mange Besøg paa Hospitalet og andre Barmhjertighedsanstalter havde faaet at se, hvor uaaadelig stor Trangen var til deres Hjælp. Beundringsværdigt er det Overblik, hvormed han straks fra først af fremstillede sig hele D.s Virkeomraade og Organisation; der har egentlig intet været at ændre derved. Grundplanen voksede naturligt frem af det evangeliske Præstehus: han selv var Husfader, hans Ægtefælle Husmoder i en udvidet Familie, hvor kr. Jomfruer og barnløse Enker hjalp dem med det, som hverken Præsten eller Præstekonen alene kunde overkomme (i Overensstemmelse hermed hedder det i Grundbest. for Kaiserswerth-Anstalten, at Forstanderinden er Søstrenes »nærmeste foresatte«, Præsten eller Inspektoren deres »øverste foresatte«). Baade i sin første Hustru (Friederikke, f. Münster, d. 1841) og sin anden Hustru (Caroline, f. Bertheau, d. 1893) havde han ogsaa i denne Henseende fortrinlige Medarbejdere, der foruden deres egen Børneflokk kunde virke ledende og opdragende paa den stedse voksende Søsterskare. Søsternavnet og en særlig Dragt gav sig ogsaa af sig selv, fordi de hjælpende Kræfter kom fra saa forskellige Samfundsklasser og dog maatte kunde kendes og tiltales ens af deres syge. En Indvielse (Einsegnung) efter en Prøvetid (1 Tim. 3, 10) skulde afslutte deres Uddannelse og anbefale dem til Menighederne, i hvis Tjeneste de skulde arbejde. Den kirkelige Indordning blev ogsaa fra første Færd sikret ved den Grundbestemmelse for »den evang. D.-Forening«, at de 2 Generalsuperintendenten i Rhinprovinzen skulde være faste Medlemmer af dens Styrelse. I »Moderhuset« fik Søstrene deres Hjem, hvorfra de gik ud, og hvortil de vendte tilbage for at hvile sig og komme sig efter deres anstrengende Gerning, og hvor de kunde finde Ophold for deres gamle Dage; dog stod det dem frit for at træde ud, naar de vilde, og ogsaa at indgaa Ægteskab. — Efter denne Plan aabnedes den første Diakonissanstalt i Kaiserswerth am Rhein 13. Okt. 1836, i stor Fattigdom, men med megen Trosfrimodighed. Og da Fliedner døde (1864), talte den allerede 425 Søstre, som arbejdede dels hjemme, dels paa 100 Stationer i 4 Verdens-

dele; Flidner havde nemlig ført sine D. baade over Atlanterhavet og til Orienten, hvor deres Arbejde omfattede Sygepleje og Børneopdragelse i Ægypten, Palæstina, Syrien, Lilleasien og Konstantinopel. Men samtidig var der 29 andre selvstændige Diakonissehuse, saa at Søstrenes samlede Tal var omtrent 1600. Flere andre Steder, i Strassburg (Härter), Paris (Vermeil), Neuendettelsau (Löhe), var der nemlig begyndt en lignende Gerning, som saa efterhaanden bøjede sig ind i Kaiserswerths Spor, og Flidner selv var utrættelig i at hjælpe med Raad og Daad til, at stedse flere skulde tage det samme op. Ved 25 Aars Jubilæet i 1861 samledes Afsendinge fra alle de andre Huse i Kaiserswerth, og siden har omtrent hvert 3. Aar en lignende Sammenkomst fundet Sted til Drøftelse af fælles Anliggender under Ledelse af Flidner og hans Efterfølger Disselhoff (se d. Art.), med godt Udbytte for Sagens sunde og gode Udvikling. Kaiserswerth-Forbundet optager kun saadanne Huse, i hvis Styrelse en Præst har en væsentlig Del, og hvis D. arbejde i tjenende, kirkelig Aand. Det omfatter nu (1898) o. 70 Huse (af luth., ref. og uret Bekendelse) i Tyskland, Østerrig-Ungarn, Schweiz, Frankrig, England, Holland, Norden og Rusland, og med o. 13000 D., der arbejde i Retning dels af Syge- og Fattigpleje, dels af Opdragelse. I enkelte Huse ere disse sidste D. udskilte i en særlig Klasse Undervisnings-søstre »Lehrschwesterne«, der endog aflægge offentlig Prøve for at kunne overtage Undervisningen ved Pensionsanstalter o. l. De fleste D. have dog med Sygepleje at gøre, dels paa Sygehuse, Fattiggaaarde og Sygehjem (for kronisk syge, gamle og svage), dels i »Privatpleje« (i et enkelt privat Hjem), dels og allermost i »Menighedspleje« (for at tilse og pleje Menighedens syge og fattige). Denne sidste Gerning, der vel ogsaa nærmest svarer til det oldkirkelige Billede af en D., har mere og mere trængt sig i Forgrunden og udvidet sit Omraade til en væsentlig Del af en kirkelig Fattigpleje, og dertil knytter sig da helt naturligt mangan anden Gerning til Støtte for de smaa Hjem: Vuggestuer, Asyler, Haandgerningsskoler og Fortsættelsesasyler, Tjenestepigeskoler og Pige-møder, »Lappemøder«, »Familicafener« osv., hvor en social, moralsk og relig. Paavirkning gaa Haand i Haand. Ogsaa til mangfoldige Anstalter afgive D.-Husene en sigtet og uddannet Stab: Børnehjem og Opdragelsesanstalter, Redningshjem for Børn og voksne, for faldne, straffede, drikfældige o. l., Herberger for Tjenestepiger og Fabrikarbejdere, Anstalter for blinde, aandsvage og epileptiske, Sinds-sygeanstalter og Fængsler. En Del af disse Virksomheder staa under D.-Husenes umiddelbare Eje og Ledelse (Filialer), men til de fleste (Stationer) overlades Søstrene ved en Kontrakt, der sikrer Moderhuset Ret til at tilse, støtte og ombytte dem. De Ulemper, som den enkelte Anstalt kan føle deraf, opvejes ved, at den altid er sikker paa at have et Personale, som netop ved denne Kontrol og ved sin kr. Korps-aand frembyder ualmindelige Garantier for Pligt-opfyldelse og Hengivelse i sit Kald. D.-Husene kunne derfor langtfrå opfylde de Begæringer om D., der rettes til dem; trods den store

Tilvækst (Kaiserswerth har nu 1000 Søstre, Bielefeld næsten 800 osv.) klage de alle over Søstermangel. Kun i enkelte Provinser i Tyskland (Westfalen, Württemberg) har man derfor naaet i nogen Grad at udstrække D.s Hjælp til Landbefolkningen (Menighedspleje, Asyl, Syge- og Alderdomshjem); ellers har man maattet se en Hovedopgave i at modvirke den overhaandtagende Pauperisme, Fordærvelse og Ukirkelighed i Købstæderne og især i Storbyskerne. Nogle nyere Huse have dog sat sig som udtrykkeligt Maal at udfylde de ældres Arbejde ved at forsyne Landsbyerne med D. (f. E. Sobernheim i Rhinprovinser). — Forskellige Forsøg ere gjorte paa at organisere en D.-Gerning i »friere« Form, dels for at bøde paa Mangelen paa Søstre, dels for at anvende Kræfter, der af en eller anden Grund ikke ville tage Gerningen op som et Livskald. Det mest gennemførte System i denne Retning er udtænkt og sat i Gang af Prof. Zimmer i Herborn; det er endnu for nyt (fra 1895) til, at man kan domme derom. De fleste saadanne løsere Forsøg have haft deres Brøst, enten i manglende Sikkerhed for Personernes ydre og indre Kvalifikation, eller i manglende Sikring for dem selv i Svagheds og Alderdoms Dage. — D.-Gerningen i England (se Forf. Art. i Schäfers Monatschrift f. Innere Miss. 1897) har langt mere direkte missionerende Præg, især saaledes som den er blevet taget op af Metodisterne. I denne Skikkelse, udenfor Kaiserswerth-Forbundet, har den fundet stor Udbredelse i de sidste Aar ogsaa i Amerika og Australien; som en Afart deraf kan betragtes Frelseshærens »Slum-Mission«. Den engelske K.s Dioces-D. under Biskoppernes umiddelbare Ledelse have derimod ikke vist stor Voksekraft siden Begyndelsen i London 1861; gennem forskellige »Søsterskaber« danne de ikke ubetænkelige Overgangsled til Kloster-væsenet. Maaske kunde ogsaa enkelte tyske D.-Huse af »nyluthersk« Præg vække nogen Mistanke i den Henseende. Men Kaiserswerths Ledelse har bevaret Sagen i et sundt, ædrueligt Spor. — Det ældste D.-Hus i Norden, paa »Ersta« i Stockholm, regner sin Oprindelse fra 14. April 1849, da det »svenske Diakonisselskab« blev stiftet. Under den højt ansætte Dr. theol. Brings (d. 1898, se S. 389) mangeaarige Ledelse er dets indre Udvikling foregaaet sundt og dygtigt; dets ydre Vækst har været hæmmet, bl. a. af Modsætningen mellem de høj- og lavkirkelige Retninger i Sverige. Det har endnu ikke meget mere end 200 Søstre. Den danske D.-Stiftelse paa Frederiksberg ved Kbhvn aabnedes 26. Maj 1863 under Protektorat af Drønning (da Prinsesse) Louise, hvem den ogsaa skyldte sin Tilblivelse, og efter hvis Valg Louise Couring (se S. 546) blev dens første Forstanderinde, Geheimeraad Classen dens første Formand i Bestyrelsen. Med H. Stein som Præst og Formand fik den sit største Opsving og sin skønne Bygning. Den tæller o. 250 Søstre. Det norske D.-Hus i Kristiania er fra 1868, men har langt overfløjet de andre med sine over 350 Søstre; det er ogsaa saa godt som ene i Landet om en uddannet Sygepleje og besætter alle større Sygehuse. Det har endnu sin første Forstanderinde, Kathinka Guldborg

(ligesom L. Conring uddannet og indviet i Kaiserswerth), og sin første Bestyrelsesformand, Stiftsprovst Brun. Det udstrækker sin Hjælp helt op til Midnatsolens Egne. Finland har flere, men smaa D.-Huse, i Helsingfors (1867), Wiborg (1869), Uléaborg og Sordevala. De sidste ere dog kun oprettede som Uddannelsessteder, ikke som blivende Hjem for D., omtrent efter Prof. Zimmers Tanke. Skandinaverne i Nord-Amerika have et norsk D.-Hospital i Brooklyn, New York, og et svensk D.-Hus i Omaha, Nebraska, ledet af Pastor Fogelstrøm (Th. Schäfer, Die weibliche Diakonie I, 2. Aufl. Stuttg. 1887; J. Disselhoff, Jubilate, 1886). N. D.

Diamant, se Ædelstene.

Diana, italisk Gudinde, der senere smeltede sammen med Grækernes Artemis. Begge vare oprindelig Maanegudinder, men da Maaneskifterne efter de gamles Tro udøvede en stor Indflydelse paa det kvindelige Kønsliv, blev D.-Artemis Gudinde for dettes forskl. Funktioner. Sædvanlig tænkte man sig hendes som en kysk Jomfru, men i Efesos (se d. Art.) smeltede hun sammen med Lydiens Kybele og Fønikiens Astarte til en yppig Gudinde for Naturens fødende Kraft. Hun dyrkedes, navnlig om Foraaret, med en meget tøjløs Kultus i det berømte Tempel, hvor hendes »himmelfaldne« Billede fandtes: en Skikkelse, udskåret i sort Træ med udstrakte Arme og mange Bryster. Denne Dyrkelsses Betydning ses af Ap. G. 19, 24 f. (C. Koch, Artemis eller Kristus, Kbhvn 1893). C. J.

Diana, Antonio, rom.-kat. Moralteolog og Medlem af Theatiner-Ordenen, blev født i Palermo 1586 og døde i Rom 1663. Han skal have forfattet over 100 moralteol. Afhandlinger. Mest bekendt er den saakaldte »*Summa Diana*« (*Resolutiones Moralium partes XII*, Palermo 1629—56; ny Udg. Antwp. 1656 og i Lyon 1667). D. hørte til de mildere Probabilister.

Diaspora (διασπορά), Adspredelse, i den jødisk-gr. Sprogbrug i Tiden omkring Kristi Fødsel samlet Betegnelse for de Jøder, der boede udenfor Palæstina. Udtrykket, der forekommer i N. T. (Joh. 7, 35 i denne egentlige Betydning og tillige Jak. 1, 1; 1. Pet. 1 aandeliggjort om de Kr. som spredte blandt Hedningerne), indeholder altsaa en Modsætning til de i Moder- og Hjemlandet boende, ogsaa en geografisk Enhed udgørende, Jøder, og D.s Historie kan derfor i egentlig Forstand kun regnes til Aar 70, Jerusalems Ødelæggelse ved Titus, eller højest til Aar 135, da, ved Betyndelsen af den store Opstand, den sidste Rest af jødisk Statsvæsen gik til Grunde, idet saa i den følgende Tid D. vilde blive det hele Jødefolk.

Begyndelsen til en D. ligger selvfølgelig langt tilbage i Historien; som der var fremmede, der opholdt sig i Israel, var der selvfølgelig ogsaa Israeliter i andre Lande; lejlighedsvis høre vi paa Akabs Tid om et israelitisk Kvarter i Damaskos (1 Kong. 20, 35). Men i større Tal have Israeliter næppe opholdt sig udenfor deres Land før de store Deportationens Tid, for Nordrigets Vedkommende 734 og 722 til forskl. østlige Provinser, navnlig Mesopotamien (2 Kong. 15, 29; 17, 6; 18, 11), hvor de deporterede, selv om mange af dem ere

gaede fuldstændig op i Hedningeverdenen, dog formodentlig have udgjort Grundstokken af den talrige Jødebefolkning, som senere i Tiden fandtes i Mesopotamien med Nisibis som Midtpunkt; for Sydrigets Vedkommende 597, 586 og 581 (se Jer. 52, 28—30, hvor Tallene paa de bortførte dog øjensynlig ere for lave) til det egentlige Babylonien, hvorfra under Kyros kun en Del af de bortførte vendte tilbage til Hjemmet. Ogsaa senere i Tiden har der fundet Deportation af Jøder Sted, saaledes under Artaxerxes III Okhos (o. 340), som efter et Oprør af Jøderne (i Forb. med Fønikierne) lod mange af dem føre til Hyrkanien, og under Pompejus, der efter Jødernes Undertvingelse Aar 63 førte flere Hundrede af dem som Fanger til Rom. Men i denne senere Tid skyldes den stærke Tilvækst til D. en i langt højere Grad frivillig Udvandring, navnlig for Handels Skyld, vel ogsaa paa Grund af de vanskelige Forhold i Hjemmet under de syryægypt. Krige, hvortil kom, at Alexander og hans Efterfølgere i høj Grad begunstigede saadanne Vandringer, hvorved Nationaliteterne blandedes mellem hverandre, og altsaa den nationale Separatisme modarbejdedes. Allerede fra 2. Aarh. f. Kr. have vi Vidnesbyrd om, at der fandtes Jøder kun omtrent overalt i den da kendte Verden (jfr. f. E. 1 Mak. 15, 16 f.); for Forholdet paa Kr. Tid giver Ap. G. 2, 9—11 et klart Billede, der ganske bekræftes ad anden Vej, f. E. ved et Brev fra Agrippa I til Caligula. Den maa paa den Tid have udgjort Millioner af Mennesker. Meget talrige vare Jøderne i Mesopotamien, Babylonien og tilgrænsende østlige Lande, grupperede navnlig om Nisibis i Mesopotamien og Nehardea i Babylonien, Byer, der ogsaa senere bevarede deres Betydning som Midtpunkter for den talmudiske Lærdom; ligesaa i Syrien, navnlig i Antiokia og Damaskos (jfr. Ap. G. 11, 19; 9, 2. 20 f.), og Lilleasien (jfr. Ap. G. 13, 14; 19) og Grækenland (jfr. Ap. G. 16—18), ogsaa de gr. Øer, f. E. Kypern (jfr. Ap. G. 4, 36; 11, 19; 13, 4 f.) og Kreta (jfr. Ap. G. 2, 11). Til Ægypten drog efter Gedaljas Mord en stor Skare Jøder (Jer. 42—43), som bosatte sig dels i Nedre, dels i Øvreægypten. Fra Alexander den stores Tid tiltager det jødiske Element i Ægypten stærkt, navnlig i Alexandria, hvor de fik Borgerret; under Ptolemæerne fik de en egen Bydel at bebo, og Filon, der anslaa Tallet paa de ægypt. Jøder til ialt o. en Million, meddelte, at 2 af Byens 5 Kvarterer tilhørte Jøderne, der dog ogsaa havde Lov at bo i de andre Bydele. Under Caligula udbød en blodig Forfølgelse af de alex. Jøder, som først under Claudius fik deres Rettigheder tilbage. Senere deltog de i forskl. Opstande, navnlig i Slutningen af Trajans Regering i en vidt forgrenet Opstand, der strakte sig ogsaa over Cyrenaica, hvor der siden Ptolemæertiden ligeledes havde været mange Jøder (jfr. Ap. G. 2, 10; 6, 9), samt Kypern og Mesopotamien. Med Rom traadte Jøderne under de makkabæiske Herskere i 2. Aarh. gentagne Gange i diplomat. Forbindelse (1 Mak. 8, 17 f.; 12, 1 f.; 14, 24; 15, 15 f.); men om der allerede paa den Tid har været Jøder bosatte i Rom, synes tvivlsomt. Derimod førte Pompejus Aar 63

talrige Fanger til Rom og lod dem sælge som Slaver. Mange af dem blev imidlertid hurtigt frigivne, og snart efter er der en talrig Koloni i Rom, hovedsagelig boende V. for Tiberen. Cæsar og Augustus begunstigede dem; Herodes den store, der i det hele stod i nært Forhold til Augustus, lod flere af sine Sønner opdrage i Rom; ligesaa tilbragte Agrippa I sin Ungdom der. Tiberius forviste Aar 19 Jøderne fra Rom, men de kom snart tilbage; ogsaa Claudius, der begyndte med at udstede et Tolerance-Edikt for Jøderne, lod dem senere udvise (jfr. Ap. G. 18, 2), men uden blivende Virkning. Om Apostlen Paulus's Forh. til Jøderne i Rom o. Aar 61 giver Ap. G. 28, 17 f. Oplysning. Under Flavierne levede Historie-skriveren Josefos i Rom i høj Gunst ved Kejsers hoffet, medens Jøderne, tagne som Helhed, vare ilde set og Genstand for Spot.

Hvad D.-Menighedernes indre Organisation angaar, have vi kun spredte Meddelelser. Den synes paa de forskl. Steder at have været forskl. I Alexandria lededes i Tiden før Kr. den jødiske Befolkning af en Etnark, der paa Augustus's Tid synes at være bleven afløst af et Menighedsraad (*synagoga*) med Arkonter i Spidsen. Saadanne Arkonter fandtes ogsaa andre Steder. I Rom dannede Jøderne i hvert Fald længere ned i Kejsertiden fl. Menigheder, hver med sin Organisation, Gerusia osv. Det relig. Liv samlede sig om Synagogetjenesten. Synagoger (se d. Art.) fandtes overalt, hvor der boede et større Antal Jøder. Eksempelvis høre vi i N. T. om Synagoger i det pisidiske Antiokia (Ap. G. 13, 14), Ikonion (14, 1), Efesos (18, 19, 26; 19, 8), Thessalonike (17, 1), Berøa (17, 10), Athen (17, 17), Korinth (18, 4, 7). I Damaskos var der flere (Ap. G. 9, 20), ligesaa i Salamis paa Kypem (13, 5), selvfølgelig ogsaa f. E. i Alexandria og Rom. Men tillige bevaaredes en meget livlig Forbindelse med Palæstina. Man valfartede i store Mængder til Jerusalem paa de 3 store aarlige Fester (jfr. Ap. G. 2, 9 f.), om end Lovens Bogstav (5 Mos. 16, 16) naturligvis endnu mindre kunde overholdes af D. end af de i Moderlandet selv boende Jøder. Endvidere udredede man Afgifter til Templet i Jerusalem, derunder Didrakmen (jfr. Mt. 17, 24), idet saa Ofrene omstattes i Penge, som Tillidsmænd fra Tid til anden, navnlig ved Festerne, bragte til Jerusalem. Et ejendommeligt Fænomen indenfor D.s Gudsdyrkelse er Templet i Leontopolis (s. d. Art.) i Ægypten, hvor der fra o. 160 f. Kr. til 73 e. Kr. var en jød. Offerkultus, der dog kun havde en meget begrænset Anerkendelse, ogsaa fra de ægypt. Jøders Side. Fra Myndighederne have D.-Menighederne kun forholdsvis sjældent mødt Modstand mod den frie Udøvelse af deres indre Ordninger, derunder deres Religionsøvelse. D. indtog i det hele samme Stilling som de mange andre mindre Kultussamfund, som fandtes rundt om i den gr.-rom. Verden med statslig Anerkendelse og Ret til indadtil at organisere sig. Antiokos Epifanes's Forsøg paa at kvæle Jødedommen staar som en Undtagelse. Under de rom. Herskere havde D.-Menighederne i det hele Rettigheder som *collegia licita*, Foreninger, der havde statslig Anerkendelse, ja nød

endog visse Begunstigelser fremfor andre lignende Samfund. Da Cæsar forbedrede forskellige Foreninger (*collegia*), fordi de til Dels forfulgte polit. Formaal, gjorde han udtrykkelig Undtagelse for Jødernes Vedkommende. Tiberius's og Claudius's jødefjendtlige Forholdsregler angik kun Byen Rom og vare overhovedet kortvarige. I det hele havde Jøderne meget tilfredsstillende Kaar. Som tilladt Religion havde de egen Formuesforvaltning, saa at der f. E. i Almindelighed ikke (om end af og til) fra Myndighedernes Side lagdes Hindringer i Vejen for Forsendelsen af Afgifterne til Templet. Fremdeles havde de egen indre Retspleje, saa at de i indre Retsspørgsmaal kunde følge Moselovens Forskrifter. At dette, i hvert Fald sædvanemæssigt, ogsaa til Dels gjaldt den kriminelle Retspleje, derom have vi fl. Vidnesbyrd i N. T. Paulus drager fra Damaskos med Fuldmagt fra Synedriet til at fængsle derboende Jøde-Kr. (Ap. G. 9, 2); han er 5 Gange bleven pisket af Jøderne (2 Kor. 11, 24); Prokonsulen Gallio afviser Klagen over Paulus, da den angaar ikke en Forbrydelse i almindelig Forstand, men et indre jød. Anliggende, og henviser Sagen til Jødernes egen Afgørelse (Ap. G. 18, 14 f.), og han foretager intet i Anledn. af Sosthenes's Mishandling (V. 17). Ogsaa særlige Begunstigelser have Jøderne opnaaet, saaledes oftere, f. E. under Borgerkrigene, Fritagelse for Kristjenste, idet denne kolliderede med Sabbatsbudet, til hvilket der fra Romernes Side ogsaa ellers toges Hensyn i forskl. Forh. Caligulas Paabud om Deltagelse i Kejserkulten, der fremkaldte Jødeforfølgelse i Alexandria, er ren Undtagelse. Heller ikke Undertvængelsen af Oprøret under Vespasian medførte større Forandring i D.s statsretlige Stilling. Didrakme-Afgiften ophørte som Tempelskat, men blev bestaaende som Statskat, der foreløbig kom Jupiter Capitolinus's Tempel til Gode. Større Skade voldte Oprøret under Trajan, idet Hadrian saa forbød Omskærelse, et Forbud, der dog under Antoninus Pius indskrænkedes til kun at gælde Ikke-Jøder, altsaa kun gik ud paa at forhindre Overgang til Jødedommen. I det hele og store have Jøderne dog ogsaa i denne Periode bevaret deres gamle Rettigheder. — Til denne almindelige Rettsstilling kom nu for talrige Jøders Vedkommende de fulde borgerlige Rettigheder paa det Sted, hvor de boede. Alexander den store gav alle alex. Jøder Borgerret, Seleukos I Nikator alle Jøder i de af ham grundlagte Stæder i Syrien og Lilleasien, deriblandt Antiokia. Senere under Selevkiderne fik de ogsaa Borgerret i Efesos og visse andre joniske Byer. Om Paulus høre vi, at han var Borger i Tarsos (Ap. G. 21, 39). Men stor Betydning fik det navnlig, at adskillige Jøder opnaaede romersk Borgerret. Mange af de Jøder, som af Pompejus førtes til Rom som Fanger og bleve solgte der, blev snart frigivne og fik Borgerret. Delvis maaske Efterkommere af dem ere de rom. Frigivne, som omtales Ap. G. 6, 9. Videre havde f. E. Paulus rom. Borgerret, et Fortrin, som oftere kom ham til Gode (Ap. G. 16, 37 f.; 22, 25 f.; 23, 27).

Til det jød. og overhovedet det antike Aandsliv have D.-Menighederne ydet et betydeligt

Bidrag. Medens de i de østl. Provinser, hinsides Evfrat, boende Jøder navnlig fik Betydning for Bevarelsen af de specifikke jød. Overleveringer, traadte D. i de vestligste Egne paa mange Maader i virksom Berøring med det gr. Aandsliv. Deres Sprog var gennemgaaende gr.; og idet ikke blot mange af dem gjorde sig bekendt med den klassiske Literatur, men ogsaa adskillige selv optraadte i Literaturen, bidrog de til at stemme adskillige indenfor den gr.-rom. Verden gunstigt for Jødedommen. Hertil bidrog ogsaa selve den jød. Religion med dens rene Monoteisme og dens strengt sædelige Karakter. Intet Under derfor, at trods den megen Spot, som Jøderne hyppig vare Genstand for fra Hedningernes Side, dog mange af disse traadte over til Jødedommen (se Prose-lyter). Det betydeligste Literaturværk fra den gr. talende (hellenistiske) Jødedom er Septuaginta (LXX), der vel i hvert Fald overvejende skyldes D., der ogsaa senere frembragte andre Oversættelser af G. T. paa Græsk, Akylas's (S. 45) og maaske Theodotions. Fremdeles hidrøre fra D. flere af vore glæstl. Apokryfer. Videre en betydelig, for en stor Del tabt, Literatur af mere eller mindre relig. Karakter; den jød. Historie bearbejdedes i 3. og 2. Aarh. f. Kr. af Mænd som Demetrios, Evpolemos, Artapanos, Iason fra Kyrene; jødiske Digtere fra samme Periode ere Filon (ikke Filosofen) og Ezekiel. Dog tilhørte maaske ikke alle disse Mænd D. Paa Filos.s Omraade have Mænd som Aristobulos (i 2. Aarh. f. Kr.) og navnlig Filon (o. samtidig med Kr.), paa Historiens Omraade Josefus, bidraget meget til at stille Jøderne i sympatetisk Lys for deres Samtid. Apologet. Formaal forfulgte ogsaa forskl. Skrifter, som udgaves under bekendte gr. Mænds Navne, og de jød. Interpolationer i Sibylinerne og Klassikerne. For retfærdigt at bedømme denne Literaturart bør man erindre, at for den antike Betragtning stod Pseudonymiteten ikke paa den Maade som for vor moderne Betragtning som Falskneri. For at forstaa, hvilke Krefter D. har tilført den kr. Menighed, behøver man kun at tænke paa Apostlen Paulus (Schürer, Gesch. des jüd. Volkes im Zeitalter Jesu Christi, 2. Udg., II, 1886; 3. Udg., III 1898).

Diatessaron kaldte man i Oldtiden en Sammenarbejdelse af de 4 Evangelier til et Hele. Det er ikke urimeligt, at der har været flere saadanne. Der omtales f. E. et saadant af en vis Ammonios; men vi vide intet derom. Derimod var det D., der skyldtes Tatian, uagtet denne havde ladet sig smitte af gnostiske Vranglærdomme, i henvend et Par Hundrede Aar meget udbredt i østerlandske Kirker, særlig blandt de syr. Kr.; det stilledes endog ofte ved Siden af de 4 kanoniske Evangelier. Det benyttedes bl. a. af Afraates. Theodoret fortæller, at han paa sine Visitationer fandt 200 Eksemplarer, som han borttog og erstattede med de virkelige Evangelier. Der fortælles ogsaa, at Afrem, den store syr. Lærde og Digter, havde forfattet en Kommentar til Tatians D. Rigtigheden heraf er bleven bevist i vort Aarhundrede derved, at der i Armenien er fundet en armenisk Oversættelse af Afrems Kommentar, som 1836 er udgivet i Venezia af Mekitaristerne. En Over-

sættelse af Mekitaristen J. B. Ancher er i en forbedret Skikkelse bleven udgivet af Mössinger (Venezia 1877). Ved Hjælp af denne Kommentar har man kunnet samle betydelige Stykker af Tatians D. For et Par Aar siden skal man endog have fundet den syr. Original til Afrems Kommentar (Lagarde i Götting. gel. Nachr., 1891). Da Tatian levede saa længe i Vesterleden, er det ikke urimeligt, at han har affattet sin D. paa Græsk, men han kan ogsaa have skrevet den paa sit Modersmaal, Syr., i hvilket den længe var stærkt udbredt. Ifølge Theodoret havde Tatian udeladt Jesu Slægtregistre og begyndte med Joh. 1, 1. Dette viser sig af Kommentaren at være fuldstændig rigtig. Der haves ogsaa en lat. Bearbejdelse af D., men den er renset for sine mindre rettroende Bestanddele. Et Haandskrift, der 545 tilhørte Victor fra Capua, kom siden til Fulda og er bleven udgivet af E. Ranke som *Codex Fuldensis N. Test.* (Marb. 1868). Endelig haves der en arab. Udgave af D., men den afviger en Del fra de 2 andre og er ligeledes omarbejdet i ortodoks Retning; den er overs. fra Syr. og udgivet 1888 af Ciasca i Rom. Et Uddrag er givet af Martin i Pitra's *Analecta Sacra* IV, Paris 1883 (Th. Zahn, Forsch. zur Gesch. des neutestl. Kanons I, Erlangen 1881; A. Harnack, Gesch. der altchr. Lit. I, 485 f.; om en tysk, i sproglig Henseende mærkelig, Bearbejdelse fra Midteldalderen se E. Sievers's Udg. i »Bibl. der ältesten deutschen Literaturdenkmäler V). V. S.

Diaz. 1) **Emanuel D.**, portugisisk Missionær, rejste 1585 til Indien for at prædike Krdm dér, men Skibet forliste, og han blev, efter at være kommen i Land, solgt som Slave. Da han havde faaet sin Frihed, gik han til Kina som Missionær, og 1639 døde han paa Macao. — 2) **Juan D.**, protest. Martyr, stammede fra Cuenca. I Paris studerede han først skolastisk Teol. og læste derpaa Luthers og Melancthons Skrifter, der gjorde et stærkt Indtryk paa ham. I Genève lærte han Calvin at kende, og senere kom han til Basel, Neuchâtel og Strassburg. Dér brød han helt med den romsk. K. og blev, som han selv sagde, »en afgjort Lutheraner«. Med Bucer fulgte han 1546 til Samtalen i Regensburg, hvor han traf sin Landsmand, Pedro Malvenda, der harmedes over at se en spansk Teolog som Lutheranernes Ombud. Karl V's Skriftefader, Domingo de Soto, søgte forgæves at drage J. D. tilbage til Romsk., og den lærde Spaniers Frafald blev meldt til Rom. Saasnart det rygtedes dér, rejste J. D.s Broder, Alfonso D., over Alperne for at hævne Familiens Vanære, og J. D. blev 27. Marts 1546, medens han opholdt sig i Neuburg ved Donau for at læse Korrektur paa Bucers *Christianæ religionis Summa*, myrdet af Alfonso's Tjener, som under et falsk Foregivende havde faaet ham i Tale. Alfonso, der ventede i Nærheden, medens Udaaden øvedes, blev greben og paa Pavens Ønske sendt til Rom; dér slap han fri for Straf. Men 1551 lagde han i Trient Haand paa sig selv (C. A. Wilkens, Gesch. der span. Protestantismus, Gütersloh 1888, 47 f.).

Dibelius, Franz Wilhelm, f. i Prenzlau 1847, blev 1871 Hjelpepræst ved Domkirken i Berlin, 1873 Inspektør for Domkandidat-

Stiftelsen steds, 1874 Præst ved St. Anna-Kirken i Dresden, 1884 Præst og Superintendent ved Korskirken i denne By. Han skrev 1873 en Biografi af Gottfried Arnold og er nu en af Udgifterne af »Beiträge zur sächs. Kgesch.«.

Diblah nævnes kun Hes. 6, 14 og er derfor meget usikkert. Da D. og R. meget let forveksles i Hebr., bør der vistnok med flere Haandskrifter læses Ribla (s. d. Art.). Udtrykket bliver da let forstaaeligt.

Dibljajm, Gomers Fader (Hos. 1, 3).

Diblataim se Almon-D. (S. 59).

Dibon. 1) By o. 1 Mil N. for Arnon og o. 10 Mil Ø. for det døde Hav. Oprindelig moabitisk, kom siden i Amoriter-Kongen Sihons Besiddelse (4. Mos. 21, 30), blev indtaget af Israel og tilhørte først Gads, senere Rubens Stamme (Jos. 13, 9). Snart blev D. dog tilbageerobret af Moabiterne og blev Kongesæde, hvor bl. a. Mesa (s. d. A.) residerede (2 Kong. 3, 4 f.). Dens Storhed og Pragt holdt sig en Tid (Jes. 15, 2 f.; Jer. 48, 18 f.), men sank senere. Evsebios kalder D. »en stor Flække«, efter Arabernes Erobring nævnes Byen ikke mere. I nyeste Tid har man gjort vigtige Fund paa Stedet (se Art. Mesa). — 2) By, hvori nogle fra Babylon hjemvendte Jøder tog Bopæl (Neh. 11, 25). Vistnok identisk med Dimona (Jos. 15, 22), der laa i det sydlige Juda.

Dibri, en Danit (3 Mos. 24, 11 f.).

Didaké. I Aaret 1883 udgav den nuværende Metropolit i Nikomedien, Bryennios (S. 400), efter et af ham 1873 i Konstantinopel fundet Haandskrift fra 1056, et paa Græsk skrevet Skrift, der kaldte sig »de 12 Apostles Lære«, med Undertitlen: »Herrens Lære ved de 12 Apostle til Hedningerne«. Det viste sig at være et overordentlig værdifuldt Skrift; der kan ingen Tvivl være om, at det stammer fra K.s ældste Tid, at det er det af Evsebios (Khist. III, 25), Athanasios (i hans 39. Festbrev 667) og Nikeforos (i hans Stikometri) omtalte Skrift, og at det foreligger for os i væsentlig uforandret Skikkelse. Det har paa Grund af sit interessante Indhold givet Anledning til en allerede næsten uoverskuelig Literatur. Indholdet falder væsentlig i 3 Dele: 1) en Skildring af Livets og Dødens Veje (Kap. I—VI); 2) en Række Anvisninger m. H. til Udførelsen af de kirkl. Handlinger og Bønner, særlig Daab og Nadver (Kap. VII—X); 3) Bestemmelser angaaende specielle Menighedsforh., særlig Forholdet til Apostle og Profeter, samt Biskopper og Diakoner (Kap. XI—XV), hvortil der knytter sig en Slutningsformaning af eskatologisk Indhold (Kap. XVI).

Med Skriftets første Del forholder det sig paa en særlig Maade. Skildringen af »de 2 Veje« er ikke enestaaende for vort Skrift, men findes ogsaa i Barnabas-Brevet (S. 220), i den saak. apost. Kirkeordning (S. 126) og i et Brudstykke af en latinsk Overs. Det er sandsynligt, at denne Skildring viser tilbage til et jødisk Urskrift — en Slags Lærebog for Proselyter — hvis Tekst man har søgt at genfremskille efter de foreliggende Kilder. Den er saa bleven optagen af de Kr. og, som vi se af vort Skrift, i let ændret Form bleven brugt som Daabstale. Er dette rigtigt, følger heraf,

at man ikke herudfra kan slutte til Afhængighed mellem Barnabas-Brevet og D., da de begge kunne have øst af dette jødiske Grundskrift. Fremdeles maa man være varsom med at slutte, at Omtale af en »D.« eller Citater af dette Afsnit nødvendig maa gælde det os foreliggende Skrift.

Det tidligste sikre Vidnesbyrd om D. giver Klemens Alexandriner, der citerer Bogen som hl. Skrift. Dernæst maaske Origenes og de ovenfor nævnte. D. har givet Stødet til Udviklingen af den Literatur, der betegnes med Navnet »apostolske Kanoner og Konstitutioner« (S. 126 f.). Skriftets Evangelie-Citater føre os ikke med absolut Nødvendighed til vore synoptiske Evangelier, og iøvrigt er det højst usikkert, om N. T. benyttes. Benyttelsen af Barnabas og Hermas, som nogle ville finde, er absolut ubevislig. Dette, de smukke, simple Liturgier og de udviklede Menighedsforhold, der beskrives, gør det sandsynligt, at Skriftet hører til de allerældste Frembringelser af den kr. Literatur. Man har gættet paa Tiden mellem 50 og 90. At det skulde være senere end Slutn. af det 1. Aarh., er højst usandsynligt. Det er rimeligvis skrevet enten i Syrien eller i Ægypten. Man har villet gøre Forf. bl. a. til Montanist, fordi han sætter Profeterne saa højt; til Jødekristen, fordi adskillige jødiske Former skinne igennem, og til mange andre Ting. Sikkert med Urette. Skriftet har vistnok nepot sin store Betydning ved, at det, ligesom i et Øjebliksbillede, viser os Tilstanden i kr. Menigheder i K.s første Udviklingstid (Udgaver af Bryennios, Konst. 1883; Harnack i Texte und Untersuchungen II, 1884; Faksimile-Pragtdgave af Harris, London 1887; paa Dansk ved C. Warming, Kbhvn 1884, jfr. A. S. Poulsen i Theol. Tidsskr. I, 1884; paa Norsk ved Caspari i Vidnesbyrd af Kfædrene XVIII; se i øvrigt A. Harnack, Die Apostellehre und die jüdischen beiden Wege, 2 Aufl., Leipz. 1896, og Indledn. til Casparis Overs.). J. P. B.

Didaskalia kaldes et Skrift, der ligger til Grund for de 6 første Bøger af de apostolske Konstitutioner (S. 127). Det er oprindelisk skrevet paa Græsk, men forefindes nu kun i syr. Oversættelse. Det er overskrevet: »Didaskalia, d. e. vor Frelseres 12 Apostles og hellige Disciples katolske Lære« og angiver sig at være skrevet i Jerusalem til de troendes Befæstelse. Denne vigtige Kirkeordning indeholder i 26 Kap. (en ganske vist gammel, men dog ikke oprindelig Inddeling), efter nogle almindelige Formaninger til Mænd og Kvinder, udførlige Bestemmelser angaaende Biskoppens Stilling og Opgave, men dernæst ogsaa om Enker, Diakoner og Diakonisser, forældreløse, Martyrer, Faster (særlig i Paasken; for at begrunde Onsdagsfasten, sættes Nadverens Indstiftelse til Tirsdag (!), idet Jesu Paagribelse saa finder Sted den følgende Nat) og endelig Afsnit om Kætterier og om Jødekristne. Oversættelsen synes at være tro. Affattelsesstedet er Syrien eller Palæstina. Skriftet er forfattet i 3. Aarh. Hvis der i Skriftet føres antinovationsk Polemik (hvad dog mange betvivle), maa det tilhøre den sidste Halvdel af 3. Aarh.; men ellers er der intet i Vejen for, at det kan stamme fra Tiden 200—230. Skriftet

viser Kendskab til N. T. og Ignatiosbrevene, maaske til Didaké. Som Forf. har man gættet paa Lukianos Martyr. Den æthiopiske og den arabiske D. ere Oversættelser ikke af den oprindelige D., men af den i de ap. Konst. foreliggende Interpolation (F. de Lagarde, D. apost. syriace, Lipsia 1854; se ogsaa Bunsens *Analecta Ante-Nicæna* II, Lond. 1854; F. X. Funk, *Die apost. Konstitutionen*, Rottenb. 1891).

J. P. B.

Diderot, Denis, fr. Filosof og Skribent, f. 1713, d. 1784, var af sine Forældre bestemt for den gejstlige Stand og opdroges i Jesuiternes Skoler. Men da han følte Ulyst til det kirkl. Kald, og overhovedet intet Fagstudium tiltalte ham, fulgte han sin Dræglse til filos. og lit. Studier. Han udfoldede som Forf. en stor Produktivitet og bevægede sig med sit mangesidige Talent paa de mest forskl. Felter. Særlig er hans Navn knyttet til 18. Aarh.s store Encyklopædi (se d. Art.), idet han ikke blot indtog den ledende Stilling ved dens Udgivelse, men ogsaa har forfattet dens fleste og fremfor alt dens mest dybt gripende Artikler. Den Materialisme, der, ved Siden af det forsigtige teistiske Anstreg, bærer Encyklopædien, danner ogsaa Grundlaget for D.s filos. Anskuelse. Denne er ikke fra først af en fuldfærdig. I sit første filos. Skrift lader han endnu Aabenbaringstroen blive staaende uanfægtet, om han end vist nok ikke selv personlig staar paa dens Grund. Snart viser han sig dog som den, der, under Paavirkning af den eng. Filos., har sluttet sig til Deismen. Dette er imidlertid kun et kort Overgangsstadium. D. drager Materialismens Konsekvens og skridter frem til den afgjorte Ateisme. Idet han nægter Gud, forkaster han ogsaa den personlige Udødelighed. Paa det moralske Omraade nægter han undertiden i sit Standpunkts Konsekvens Viljens Frihed, Anger og Skyld, men i Almindelighed optræder han som Dydens begejstrede Talsmand. Sine mest negative Anskuelser har han først udtalt i sine efterladte Skrifter, idet det er en Egenommelighed ved D., at han først dækkede fremtræder som den erklærede Ateist. D. er den fr. Naturalismes (se d. Art.) mest fremragende. Bærer og har som saadan øvet en overordentlig Indflydelse paa det fr. Aandsliv. I hans Dityrambe: *Les Eleutheromanes ou les furieux de la liberté* findes de ofte anførte Ord: *Et ses mains ourdiraient les entrailles du prêtre — A défaut d'un cordon pour étrangler les rois* (J. Morley, D. and the Encyklopædists, London 1880; K. Ipsen, D., hans Liv og hans Gerning, Kbhvn 1891; L. Ducros, D., *l'homme et l'écrivain*, Paris 1895).

C. B.

Didier, St., se Desiderius.

Didrakme, gr. Mønt = 2 Drakmer (se d. Art.) = $\frac{1}{2}$ Stater (Mt. 17, 24).

Didrik Slaghæk, se Slaghæk.

Didymos, gr. Overs. af det hebr. Thomas, »Tvilling« (Joh. 20, 24).

Didymos med Tilnavn den blinde, er født o. 309 i Alexandria. 4 Aar gammel mistede han sit Syn, men opnaaede desuagtet ved sin ihærdige Flid at blive en af sin Tids lærdeste Mænd. Athanasios ansatte ham som Leder af den berømte alexandriniske Kateketskole (S. 53), og hans Ry kaldte mange lærelystne til

Alexandria, endog fra Vestens fjerne Egne, som f. E. Hieronymus og Rufin. Skønt D. stod paa den ortodokse Side i Kampen mod Arianismen, undgik han dog ikke helt Anklagen for Kætteri, idet nemlig Hieronymus taler om, at han paa nogle Punkter »har skænket Origenes en daarlæg Tillid«. I de Skrifter fra hans Haand, der endnu ere bevarede, findes der dog kun svage Spor af origenistisk Paavirkning, f. E. i hans Antagelse af, at nogle af de faldne Engle ville kunne blive frelste, medens han paa andre Punkter ingenlunde delte Origenes's kætterske Anskuelser, saaledes f. E. ikke Apokatastasis-Læren. Han døde o. 395 efter en mere end 50aarig Lærervirksomhed. De fleste af hans Skrifter ere gaadede tabt; blandt de bevarede maa særlig nævnes det af Hieronymus paa Latin oversatte Skrift »om den Hellig-Aand«, i hvilket han hævder Hellig-Aandens Guddom; desuden en kort Kommentar til de katolske Breve samt Fragmenter af et Værk om Treenheden og af et Stridsskrift mod Manikæerne.

F. T.

Didymus (Zwilling), **Gabriel**, f. o. 1487 i Annaberg, kom tidlig ind i Augustiner-Eremiternes Orden og blev 1512 immatrikuleret i Wittenberg, hvor han var Luthers Klosterfelle. 1516 blev han Baccalaureus, men derpaa forflyttedes han til Erfurt. Efter kort Tids Forløb vendte han tilbage til Wittenberg og blev i Febr. 1518 Magister. Under Luthers Ophold paa Wartburg kom han under Karlstdts Indflydelse, og 6. og 13. Okt. d. A. holdt han i Augustinerernes Kirke 2 Prædikener mod Hostiens Tilbedelse og Nadverofret med Krav om Nadver under begge Skikkelser. Hans Ord vakte et stort Røre, og han og fl. af hans Ordensbrødre gik ud af Klosteret. Medens Karlstdt paatog sig at gennemføre de gudstjenstlige Reformere i Wittenberg selv, gik D. ud i Omegnen for at reformere dér. 10. Jan. 1522 var han dog atter i Wittenberg, hvor han prædikede mod Billederne, og næste Dag begyndte der en Billedstorm i Klosterkirken. Det lykkedes imidlertid snart Luther at dæmpe D.s vilde Reformiver, og paa Luthers Anbefaling kom han til Altenburg, hvor han viste større Sindighed, men han kunde ikke hævde sig over for Korherreerne, der holdt paa det gamle. 1523 blev han Præst i Torgau, og ved hans, til Tider ret voldsomme, Virksomhed blev Ref. indført i Byen. Derpaa levede han i Stilhed i mange Aar, indtil Interim'et af 1548 (S. 170) kaldte ham frem med en Protest, der førte til hans Afsettelse 1549. Han fik Lov til at blive boende i Torgau, og dér døde han 1. Maj 1558. I sine sidste Leveaar skal han af og til have prædikeret for Kurfyrst Moritz's Moder, der havde sit Enkesæde i Torgau.

Dieckhoff, August Wilhelm, luth. Teolog, f. i Göttingen 5. Febr. 1823, var 1847—50 Ekstr. 1850—54 Privatdocent, 1854—60 ekstr. Prof. i systemat. og hist. Teol. ved sin Fødebys Universitet. 1860 blev han kaldet til Rostock, og dér virkede han til sin Død. Hans Skrift »Die Waldenser im Mittelalter« (1851) brød nye Baner med Hensyn til Værdsættelsen af Valdesiernes Virksomhed i Middelalderen; i fl. Monografier »Die evang. Abendmahlslehre im Ref.s Zeitalter« I, 1854; »Luthers Lehre von der kirchl. Gewalt« 1864; »Die Stellung

Luthers zur K. und ihrer Ref. in der Zeit vor dem Ablassstreit« 1883; »Der Ablassstreit, dogmengeschichtlich dargestellt«, 1886) aflagde han Beviser paa sit grundige Kendskab til Luthers Skrifter; han forsvarede sin Opfattelse af Biblens Betydning over for v. Hofmann (»Die evang.-luth. Lehre von der heil. Schrift« 1858) og Biskop v. Ketteler (»Schrift und Tradition« 1870), deltog i Kampen om det borgerl. Ægteskab (»Die obligatorische Civilehe« 1873; »Die kirchl. Trauung« 1878; »Civilehe und kirchl. Trauung« 1880), og bekæmpede den ritschlske Teol. (»Die Menschwerdung des Sohnes Gottes« 1882) og Missouri'ernes Prædestinationslære (»Der missourische Prädestinationslehre und die Konkordienformel« 1885; »Zur Lehre von der Bekehrung und von der Prädestination« 1886). 1860—64 udgav han sammen med Kliefoth »Theol. Zeitschrift«. Han døde 12. Sept. 1894.

Diepenbrock, Melchior, Kard. og Fyrstebiskop af Breslau, blev født i Bocholt i Fyrstendømmet Salm-Salm 6. Jan. 1798. Han var oprindeligt bestemt for den militære Stand og gjorde 1815 Felttoget til Frankrig med som Lieutenant. Under J. M. Sailer's Paavirkning bestemte han sig for K.s Tjeneste, og 1823 modtog han, efter at have studeret Teol. i Mainz og Münster, Præstevielsen i Regensburg. Da Sailer 1829 blev Biskop i Regensburg, blev D. hans Sekretær og tillige Præst ved Domkirken dér. 1829 udgav han, med en Fortale af J. Görres, en Bog om H. Susos Liv og Skrifter (2. Opl. 1837), og 1829 (4. Opl. 1862) »Geistlicher Blumenstrauß aus span. und deutschen Dichtergärten«, der viste, at han havde en ikke ringe lyrisk Aare. 1830 blev han Domkapitular, 1835 Domdekan og derpaa Generalvikar i Regensburg, og 1845 Fyrstebiskop af Breslau. Det var i en vanskelig Tid, D. overtog Hyrdегегningen i det store Stift; han maatte begynde med at udtale Ekskommunikation over Ronge og Tysk-Katolikerne, og i 1848 gik de revolutionære Bølger saa højt i Breslau, at han en Dag fandt det rettest at trække sig tilbage til sit Slot Johannesberg i østerrigsk Schlesien. Derpaa gav han en kort Tid Møde paa Frankfurter-Parlamentet, og 1849 var han midlertidig apostolsk Deleгат for den preussiske Hær; 1850 modtog han Kardinalhatten. Han døde 20. Jan. 1853 paa Johannesberg. Efter 1848 kæmpede han, sammen med Kard. Rauscher af Wien og Kard. Schwarzenberg af Prag, ihærdigt for K.s Frihed over for Staten, og en Konvention af 1850 skaffede Episkopatet stor Indflydelse baade paa Universiteter og Gymnasier. D. var en Ven af Munke og Nonner og opfordrede Jesuiterne og Redemptoristerne til at holde Missioner i hans Stift, skønt han endnu i Frankfurt havde udtalt sig mod Jesuiter-Ordenens Indførelse i Tyskland. Han fandt det dog nødvendigt at formane Loyolas Disciple til »at holde sig borte fra al Polemik og kun prædike Krdm.s sædelige og dogmat. Grundlærdomme«. Jesuiterens Arbejde i Schlesien bragte den protest. Generalsuperintendent Aug. Hahn til at opfordre sine Præster til at tage Kampen op mod Jesuiterne, som rejste rundt »for med gamle og nye Vaaben at løse deres gamle Opgaver. D. tog til Genmøle i et Hyrdebrev, i hvilket han viste, at han ikke

længere havde Sailers milde Blik paa Protestanterne, men formanede dog tillige de rom-kat. Præster til ikke at lade Munden strømme over af Stridssygens Galde i Steden for af Opbyggelsens Honning (J. H. Reinkens, M. von D., Leipz. 1881).

Dieringer, Franz Xaver, rom-kat. Teolog, f. 22. Aug. 1811 i Rangendingen i Hohenzollern-Hechingen, blev 1855 præsteviet i Freiburg, 1840 Prof. i Dogmatik ved det biskoppelige Seminarium i Speier, 1843 Prof. i Dogmatik og Homiletik i Bonn. 1846 var han en af Medstifterne af Borromäus-Foreningen (S. 368) og var derpaa i mange Aar dens Præsident; 1848 var han Ombud paa Frankfurter-Parlamentet, og som saadant sluttede han sig til den kat. Klub. 1853 blev han Medlem af Kölns Domkapitel, og man ventede, at han 1865 skulde være bleven Kölns Ærkebiskop. 1868 afslog han Indbydelsen til at gaa til Rom for at tage Del i Forberedelserne til Vatikaner-Konciliet, og under Drøftelsen af Ufejlbarhedsdogmet viste det sig, at D. var en Modstander af dette. Denne Modstand fastholdt han endnu en Tid efter Dogmets Proklamation, men tilsidst faldt han til Føje. Derpaa tog han imod et lille Embede som Landsbypræst (i Veringdorf i Hohenzollern). 1874 var der Tale om at gøre ham til Ærkebiskop i Freiburg; men i Rom kunde man ikke glemme hans Stilling over for Ufejlbarheden, og Regeringen havde ikke Tillid til ham paa Grund af hans *sacrificio dell' intelletto*. Han døde 8. Sept. 1876. Bl. hans Skrifter maa især mærkes hans »Lehrb. der kath. Dogmatik« (1847; 5. Opl. 1865) og hans »Kanzelvorträge an gebildete Katholiken (I—II, 1844).

Dies iræ, dies illa. Denne berømte Sekvens (*sequentia in die omnium animarum*) med Udgang fra Mak. 1, 15—17 (efter Vulgata) skriver sig fra 13. Aarh. og blev fra Midten af 14. Aarh. indført i den rom. Liturgi og stadig brugt ved Sjælemesserne. Som Forf. har enkelte nævnt Dominikanermunken Latinus Mosinus Frangipani, ogsaa kaldet »Malabranca«. Men de fleste antager, og det vist med Rette, at Forf. er Fransiskaneren Thomas fra Celano (d. o. 1255). I en Kirke i Mantova har man fundet Sekvensen indgravet paa en Marmorplade. De 2 sidste Strofer er her udeladte, medens en ny er tilføjet, og 4 nye Strofer indler Psalmen, alt vistnok en senere Tildigtning. Paa nyere Sprog er Sekvensen hyppig bleven oversat. En af de ældre Bearbejdelser er gengivet paa Dsk i Psalmen »Det er forvist paa Tiden snart« (Brandt og Helweg, Dsk Psalmedigtning I, Nr. 322; jvfr. Nr. 606). J. N. S.

Dies stationum, se Vagtdage.

Diestel. 1) **Heinrich D.**, Teosof, f. i Belgard 1785, Præst i Königsberg, d. 1854, tilhørte den teosofiske Kreds, der under Ebels (se d. Art.) Ledelse fordybede sig i Schönherr's Spekulationer. Han blev ligesom Ebel draget ind i den saakaldte »Muckerproces« og mistede sit Embede. — 2) **Ludwig D.**, gitlest. Teolog, f. i Königsberg 1825, blev 1851 Privatdocent og 1858 teol. Prof. i Bonn. 1862 blev han forflyttet til Greifswald, hvor han, sammen med J. W. Hanne, dannede en Gren af »Protestantfor-

eningene, fra hvilken han dog senere trak sig tilbage. 1867 blev han Prof. i Jena, 1872 i Tübingen, og dér døde han 1879. Hans Hovedværk er »Gesch. des alten Test. in der christl. K.« (1869). En Biografi af ham findes i »Protest. Kirchenzeitung« 1879 Nr. 21.

Kiesterweg, Friedrich Adolf Wilhelm, tysk Pædagog, f. 1790 i Westfalen, d. 1866 i Berlin, virkede som Lærer i Frankfurt a. M. og Elberfeld, som Seminarieforsøger i Mörs i Rhinprovinzen og i Berlin. Han sluttede sig væsentlig til Pestalozzis Tanker og kæmpede med stor Nidkærlighed for at faa dem virkeliggjort i Skolen, særlig Almueskolen. D. forlangte, at Barnets Udvikling skulde foregaa i Frihed, i Overensstemmelse med dets egen Natur; Opdrageren skulde stedse give Barnet Lejlighed til Selvvirksomhed; kun derigennem kunde den harmoniske Udvikling af Aulægene finde Sted. Siden Lærernes Gerning saaledes var langt mere end blot at meddele Kundskaber, skulde de have praktisk Uddannelse og til Tilsynshavende pædagogisk uddannede Mænd. Selv fremmed for positiv Kristendom — man finder nærmest en vis panteistisk Religiositet hos ham — vilde han ogsaa, at den religiøse Opdragelse skulde holde sig fra positive Dogmer og konfessionelle Ejendommeligheder; Katekismus maatte ikke bruges, men vel de bibelske Fortællinger; paa Grundlag af disse kunde man indpode Børnene en med lidt religiøs Farve forsynet Sædelighed. D. har skrevet mange Skolebøger og pædagogiske Skrifter; vi nævne: »Bemerkungen und Ansichten auf einer pädagogischen Reise nach den dänischen Staaten« (1836); deri polemiserer han imod den indbyrdes Undervisning; »Wegweiser zur Bildung deutscher Lehrer« (1835). 1827 paabegyndte han det til vore Dage fortsatte pædagogiske Tidsskrift: »Rheinische Blätter für Erziehung und Unterricht«.

F. L. Ø.

Dietenberger, Johannes, rom.-kat. Teolog, født i Frankfurt am Main o. 1475, traadte tidlig ind i Dominikaner-Ordenen, var Prior i sin Fødeby 1511—24, senere i Köln og Koblenz, og udgav 1524 en lille Bog (»Der leye. Ob der gelaub alleyn selig macht«) mod Ref. 1530 var han til Stede paa Rigsdagen i Augsburg og tog dér Del i Affattelsen af Confutationen (S. 545); fra 1534 til sin Død (4. Sept. 1537) var han teol. Prof. i Mainz. 1537 udgav han en tysk Bibeloversættelse, trykt hos Peter Jordan i Mainz paa Kölneren Quentens Forlag (se S. 297), der ofte blev optrykt. Foruden en Mængde mindre, polemiske Skrifter har han ogsaa forfattet en tysk Katekisme (1534?), den kendes nu kun i 2 Aftryk fra 1537 hos Schöffers i Mainz).

Dietrich. 1) D. fra Apolda, en thüringsk Dominikanermunk, der har forfattet 2 ypperlige Helgenkrøniker om Landgrevinde Elisabeth af Thüringen og St. Dominicus, er rimeligvis født i Apolda o. 1228. 1247 blev han Dominikaner i Erfurt; efter 1296 døde han. — 2) **D. fra Freiburg**, tysk Skolastiker i 13. Aarh., var en Discipel af Albert den store og som han Dominikaner og Lærer ved Studiet i Köln. Han synes at have været mere Naturfilosof end Teolog, men »der hohe Meister D.« blev af sine samtidige prist som »Tidens største

Præst og en af de helligste Mænd, der har levet paa Jorden«. Han var, saa vidt vi kunne skønne, den første Skolastiker, der holdt Prædikener paa Tysk; men ingen af hans tyske Prædikener er kommen til os. — 3) **D. fra Niem (Nieheim)**, tysk Reformven, blev født i Stiftet Paderborn o. 1340 og fik Navn efter Byen Niem (Nieheim). For Studiernes Skyld rejste han til Italien, hvor han læste Petrarca og Boccaccios Skrifter og erhvervede sig grundige juridiske Kundskaber. O. 1370 blev han Notar ved Kurien i Avignon, og 1377 fulgte han med Gregor XI til Rom. Under Urban VI blev han *abbreviator* (S. 12) og *scriptor*, og til Løn for sit Arbejde fik han rige Præbender. Bonifatius IX gjorde ham endog 1395 til Biskop i Verden, men 1399 maatte han opgive sin Bispestol. 1401 var han i Erfurt, 1403 i Rom, hvor han skænkede det nys anlagte Hospital Maria dell' Anima 2 Huse. 1415, efter Johannes XXIII's Flugt fra Konstanzer-Konciliet, brød han med Pavehoffet, og han er rimeligvis Forf. af et nærgaaende Skrift, der foreholdt Johannes XXIII alle hans Fejl og Forsyndelser. I Marts 1418 døde han. Man tillægger ham, foruden det vigtige Skrift: *De schismate* (fra 1410) og nogle Dagbogsfragmenter til Konstanzer-Konciliet Historie, 3 vigtige kirkepolitiske Skrifter: *De necessitate ref. ecclesiæ*; *De modis uniendi ac reformandi ecclesiam*; *De difficultate ref. in concilio universali*. Hans Forfatterskab til disse, der vilde gøre ham til »den største Journalist i den senere Middelalder«, er dog omtvistet (G. Erler, D. von N., sein Leben und seine Schriften, Leipz. 1877; H. Finke, Forsch. und Quellen zur Gesch. des Konstanzer-Konzils, Paderb. 1889, 132 f.).

Dietrich. 1) Sixtus D. (Xistus Theodoricus), tysk Komponist, f. i Augsburg o. 1490, kom 1520 til Konstanz som Lærer, og dér opholdt han sig længe. Han har hos Georg Rhau i Wittenberg selv udgivet Melodier til adskillige evangeliske Psalmer og udsat andre Komponisters Melodier. Han døde 1548 i St. Gallen, hvor han havde taget sin Tilflugt, da Krigsfaaren truede Konstanz. — 2) **Veit D. (Vitus Theodorus)**, Luthers Husfælle, blev født i Nürnberg 8. Dec. 1506. 1522 kom han til Wittenberg for at studere, og dér traadte han i nøjere Forh. baade til Melanchthon og Luther. Han blev Luthers Husven og Famulus og fulgte med Reformatoren først til Marburg 1529 og næste Aar til Koburg, hvor Luther var, medens Rigsdagen i Augsburg holdtes. Under Opholdet paa Koburg udlagde Luther, for at trøste sig selv, den gl. Pagts Psalm for V. D., og denne Psalme-fortolkning blev efter V. D.s Død udgivet af hans Sønner. Efter Hjemkomsten fra Koburg synes han at have haft en Stilling ved Wittenberger-Universitetet; 1533 var han, der selv 1529 var bleven *Mag. art.*, Artist-Fakultetets Dekan. 1535 gik han til Tübingen, og dér blev han Præst ved St. Sebaldus-Kirken. I Nürnberg, hvor han ofte havde Vanskelighed ved at hævde sig over for Osiander, virkede han ivrigt for Ref., støttet af Melanchthons Venskab, hvorom mange Breve bære Vidnesbyrd. 1537 var han med i Schmalkalden, og Aaret i Forvejen havde han begyndt at

udgive Efterskrifter efter nogle af Luthers Forelæsninger, paa en vilkaarlig Maade, der ikke vandt Reformatorens Bifald. Senere oversatte han flere af Melanchthons lat. Skrifter, skrev selv en Kommentar til Eoban Hesses lat. Overs. af Psalmerne, forfattede fl. kirkel. Lejlighedsskrifter og en Agende for Nürnberg, der blev Mønster for andre Agender, og udgav baade en tysk Postil (overs. paa Dsk af N. Palladius 1552) og »Kinderpredigten« (overs. paa Dsk af Peder Tidemand 1556—69). De Bønner, V. D. i sin Postil havde sat efter hver Prædiken, svarende til Prædikenens Indhold, blev mange Steder (saaledes i Danmark ved Peder Palladius's og Hans Albertsens Alterbøger, se S. 64) faste Kollektor paa de fleste af Kirkeaaets Søndage (se Kollektor). 1546 var V. D. tilstede ved Samtalen i Regensburg, og Interim'et 1548 voldte ogsaa ham megen Mæn. Han døde 25. Marts 1549, og fra sin Dødsseng sendte han de yngre Præster i Nürnberg en alvorlig Formaning til at holde fast ved de evang. Sandheder i Modsætn. til Interim'ets Halvheder.

Dietrichson. 1) **Jacob Frederik D.**, norsk Teolog, f. 4. Jan. 1806, blev, efter i 1827 at have taget teol. Embedseksamen, i 1834 Lektor i Teol. ved Kristiania Universitet, 1838 konstitueret Prof. og 1839 virkelig Prof. steds. I 1870 tog han Afsked og døde 7. Dec. 1879. Fra 1836 til sin Død var han Medlem af det norske Bibelselskabs Centralkomité, og fra 1862 deltog han sammen med Caspari, Johnson og Nissen i Revisionen af den nye Overs. af G. T. Han var tillige Formand i den kgl. Kommission af 1841, der skulde afgive Betænkning om et Lovudkast ang. Grænserne for Religionsfrihed. D.s Forfatterskab vedrører mest Kirkehistorien, men er hverken omfattende eller synderlig originalt (Synchro. Tabeller til Prof. Stenersens Kirkehist., Kra. 1831; Retelse til 1. Udg. af Stenersens Kirkehist., 1837; *De reformatione ecclesie Norv.*, 1837, Universitetsprogram ved Jubelfesten). A. B. — 2) **Lorenz Henrik Segelcke D.**, norsk Kunsthistoriker, f. i Bergen 1834, var 1859—75 svensk Undersaat, først som Docent i Upsala, derpaa som Amanuensis ved Nationalmusæet og Lærer ved de frie Kunstners Akademi i Stockholm, men blev 1875 Prof. i Kunsthistorie i Kristiania og er tillige Skulpturmuseets Direktør og Formand i Nationalgalleriets og Kunstindustri-museets Styrelse. Blandt hans talrige Skrifter paa Norsk og Svensk maa her mærkes hans »Indledn. i Studiet af Danmarks Literatur« (Upsala 1860), der bl. a. er mærkelig ved Forelæsnngen om S. Kierkegaard; »Kristusbilledet« (Kbhvn 1880) og den ypperlige Monografi om »de norske Stavkirker« (Kra. 1892).

Dieu, Louis de, se de Dieu (S. 617).

Difat, Søn af Gomer, Jafets Søn (1 Krøn. 1, 6), er rimeligvis en Skrivefejl for Rifat (1 Mos. 10, 3).

Digby, Kenelm Henry, Greve af Bristol, f. 1797, d. 1876, studerede i Cambridge, og fordybede sig navnlig i Middelalderen. 1827 gik han i London over til Romerk. og sluttede sig nøje til George Spencer (»Fader Ignatius«) og Ambrose Phillips (senere A. de Lisle af Garendon Park). 1844 begyndte han et stort Værk

om Middelalderen (*Mores catholici or Ages of Faith* 1—X, London 1844—47; 2. Opl. 1851—55), en efter de 8 Saligheder ordnet Lovprisning af hint Tidsrum. Foruden dette Hovedværk udgav han ogsaa en Række andre, større og mindre, Skrifter, der mere eller mindre aabenlyst gik ud paa at vinde hans Landsmænd for Rom.

Dikanikion er Navn paa en gr.-kat. Biskops, særlig den konstantinopolitanske Patriarks, Hyrdestav.

Dikerion er Navnet paa den 2 armede Lysestage, som den gr.-kat. Biskop, til Symbol paa Kristi 2 Naturer, tager i sin venstre Haand, naar han i fuldt Skrud lyser Velsignelsen. I den højre Haand har han da en 3 armet Lysestage (Trikerion), et Symbol paa den hl. Treenhed.

Dikla, i 1 Mos. 10, 27 den 7. af Joktans 13 Sønner. En Sammenligning med Omgivelserne viser, at der menes en Stamme eller By i det sydvestlige Arabien.

Dikotomi, Tvedeling, et teol. Kunstudtryk af gr. Afstamning, der bruges som Navn for den bibelske Grundbetragtning af Menneskets Natur. Fra Skabelsberetningen og gennem hele G. og N. T. opfattes Menneskenaturen som dobbeltsidig, bestaaende af en synlig, materiel og en usynlig, aandelig Del. Dobbeltigheden eller Tvedelingen er udtrykt i Modsætningerne: Legeme og Sjæl, Legeme og Aand, Kød og Aand. Idet Skriftens Sprogbrug skelner mellem Sjæl og Aand, udvides D. til en Tredeling, Trikotomi af Menneskets Væsen (se Menneskets Aand S. 9). Den dikotomiske og den trikotomiske Betragtning udelukke ikke, men udfylde hinanden, saaledes at den førstnævnte er den tilgrundliggende. Alligevel have disse 2 Opfattelser af Menneskets Natur staaet i K.s Hist. som Modsætninger indtil vore Dage. I den gr. Kirke var den trikotomiske Anskuelse fremherskende, men hæmmedes af Apollinarios's kristolog. Vildfarelse (se S. 118). Den vesterlandske Kirke holdt paa D. ligesom Luther og de gamle luth. Dogmatikere. Blandt den nyeste Tids Teologer er Modsætningen kommen frem igen med ansete Talsmænd for begge Opfattelser, særlig dog for D. A. S. P.

Dilan, By i Juda (Josva 15, 18).

Dild, Krydderplante, hjemmehørende i Middehavslændene. Mose Lov bød ikke, at der skulde svares Tiende af den, derimod havde Farisæerne selv fundet derpaa (Mt. 23, 23), og Talmud bibeholdt Bestemmelsen.

Dilherr, Johann Michael, tysk Teolog, f. 1604 i Themar i det henebergske, blev 1631 Prof. i Jena, 1642 Prof. og Gymnasialdirektør i Nürnberg, 1646 Præst ved St. Sebaldus-Kirken dér. Han døde 6. Nov. 1669. Han skrev forskl. meget udbredte Obyggelsesbøger, var Medarbejder paa det ernstinske Bibelværk og udgav 1656 (og oftere) den store nürnbergske Billedbibel. Paa hans Tilskyndelse blev der i Nürnberg indrettet en Bolig, der kunde yde dem, som fra Romerk. gik over til den evang. K., midlertidigt Ly.

Dillingen, By i det baierske Schwaben, tidligere Residens for Biskopperne af Augsburg, er navnlig bekendt ved det Universitet, som Grev Otto Truchsess af Waldburg 1552 grundede

dér. En af den nye Højskoles første Lærere var Dominikaneren Pedro de Soto fra Spanien. D. blev et Knudepunkt for Mod-Reformationen, og Jesuiterne førte, navnlig i Tiden før Tredevearskrigen, derfra en Udryddelseskrig mod Protestantismen i deres Nærhed. I Slutn. af 18. Aarh. virkede J. M. Sailer (se d. Art.) og hans Venner og Disciple, P. B. Zimmer og J. Weber, ved Universitetet i D., og M. Feneberg (se d. Art.) var Lærer ved Byens Gymnasium. Da Sailer pludselig 1794 fik sin Afsked, blegnede D.s Stjerne, og 1804 blev Universitetet dér omdannet til et Lyceum.

Dillmann, Christian Friedrich August, tysk protest. Teolog og Semitist, f. 25. April 1823, d. 4. Juli 1894. D. studerede i Tübingen 1840—45, blev Præst 1845, foretog i Aarene 1846—48 en Rejse til Paris, London og Oxford med Studiet af Æthiopisk som Formaal, blev 1848 Repetent i Tübingen, 1851 Privatdocent og 1853 ekstraord. Prof. i Teol. steds, 1854 ekstraord. Prof., senere ord. Prof. i orientalske Sprog i Kiel, 1864 ord. Prof. i Teol. i Giessen, 1869 (indtil sin Død) i Berlin. D.s literære Virksomhed er omtrængt ligelig delt mellem (navnlig i hans tidligere Aar) Æthiopisk, hvor hans Arbejder have været grundlæggende for alt senere æthiopisk Studium, og (i Slutn. af hans Liv) G. T.s teol. Behandling, hvor han ogsaa blev en af den nyeste Tids allerypperste, udmærket navnlig ved sin Forsknings overordentlige Grundighed og ædruelige Sikkerhed. Den literære Kritik havde i D. en energisk Repræsentant; af den nyere religionshistoriske Kritik følte han sig derimod frastødt. Vigtigste Skrifter: 1) Til Æthiopisk: *Catalogus codicum orient. manuscriptorum qui in museo Britannico asservantur, Pars III codices Aethiopicos amplexens* (1847); *Catalogus cod. manuscr. bibl. Bodleyanae Oxoniensis, Pars VII, codices Aethiopici* (1848); »Buch der Jubiläen übersetzt«, i Ewalds Jahrbücher (1849 f.); *Liber Henoch Aethiopice* (1851); »Das Buch Henoch übersetzt und erklärt« (1853); »Das christl. Adamsbuch des Morgenlandes aus dem Aethiop. übersetzt«, i Ewalds Jahrbücher (1853); *Biblia V. T. Aethiopica I—II* (Gen-Kong, 1853—71); *V. T. Aethiopici libri Apocryphi* (1894); *Liber Jubilaeorum* paa Æthiopisk (1859); *Lexicon linguae Aeth.* (1865); *Chrestomathia Aeth.* (1866); *Ascensio Isaiae Aeth. et Latine* (1877); »Verzeichniss der Abessinischen Handschriften der kgl. Bibl. zu Berlin« (1878). — 2) Til G. T.: Kommentarer (i »Kurzgefasstes exeget. Handb.«, Bearbejdelser af ældre, men i Virkeligheden helt nye Arbejder) til Ijob (1869, nyt Opl. 1891); Genesis (1875, flere Opl., sidst 1892); Exodus-Leviticus (1880, nyt Opl. ved Ryssel 1897); Numeri-Josua (1886); Jesaja (1890, nyt Opl. ved Kittel 1898). »Alttest. Theologie«, udg. af Kittel (1895). — Desuden en Række Artikler i »Schenkels Bibellexicon« samt en Række betydningsfulde Tidsskriftartikler i Berliner-Akademiets Skrifter, hvoriblandt »Eine neuentdeckte punische Inschrift« (1881); »Ueber Baal mit dem weiblichen Artikel« (1881); »Anfänge des Asumitischen Reiches« (1878); »Zur Gesch. des Asumitischen Reiches im IV—VI Jahrhundert« (1880); »Ueber die Herkunft der urchgeschichtlichen Sagen der Hebräer« (1882). (W. W. Baudissin, A. D., 1895). J. C. J.

Dillner, Johan, f. 3. Okt. 1785 i Selångers Sogn, Västernorrlands Len, blev Mag. i Upsala 1809 og, efterat have gjort Tjeneste som Præst under det norske Felttog 1814, Regimentspræst. 1820 blev han Spr. i Östra Ryd, 1831 i Funbo, 1839 i Öster Wåla, alle i Upsala Ærkestift. 1835 blev han Provst og 21. Jan. 1862 døde han. D. var i sine yngre Aar Medlem af »Götiska förbundet« og vakte ved Sammenkomsterne almindelig Glæde ved sin smukke Sang. »Saaledes, som jeg hørte D. synge Idunnas første Sange, skal jeg aldrig høre dem mere«, siger E. G. Geijer. Ogsaa ved sin Oversættelse af Oehlenschlägers »Axel og Valborg« (1811) gjorde han sig bemærket samt ved sin Festtale i Riddarholmskirken ved Carl XII's Jubilæum 1818. Mest kendt er han ved sin Virksomhed for Kirkesangen, som han skabte nyt Liv i, baade i Kirke og Hytte, dels ved det af ham opfundne simple og billige Instrument, som han kaldte Psalmodikon, dels ved sit 1830 udgivne Værk »Melodierna till Svenska kyrkans psalmer, noterade med ziffer« (siden optrykt flere Gange under Titlen »Psalmodikon«). I sine Menigheder søgte han endog at indføre 4stemmig K.sang. D.s rige Følelsesliv drog ham mod Mystik og Aandeseeri, og han elskede J. Böhm's Skrifter og Middelalderens Klosterliv. O. A.

Dimissoriale er Navn paa den Attest, ved hvilken en til Udførelse af en Præstevisele berettiget Biskop giver Afkald paa sin Ret til Fordel for en anden Biskop.

Dimmeldage er Navn paa Dagene (navnlig Onsdag, Torsdag og Fredag) i den stille Uge.

Dimmefuge kaldes Ugen før Paaske (»den stille Uge«). Navnet uddledes enten af det isl. *dimmi* = mørk, eller, maaske rettere, af det isl. *thombul*, et Træinstrument, der i den nævnte Tid af Kirkeaaet brugtes i Steden for Kirkeklokken.

Dimon, »Blodby«, kaldes i Jes. 15, 9 Byen Dibon, se Dibon (1).

Dimona, se Dibon (2).

Dina, Jakobs Datter med Lea, blev skændet af Silem, hvorfra hendes Brødre, navnlig Heltbrodrene Simeon og Levi, tog en grusom Hævn over Byen (1 Mos. 34). Jakob var imod deres Gerning (1 Mos. 34, 30; 49, 5 f.); senere priste Jøderne den (Judit 9, 2). 1 Mos. 48, 22 tyder hen paa en anden, i det nærmere ubekendt, Overlevering.

Dinant, se David fra D. (S. 614).

Dinhaba, edomitisk Kongestat (1 Mos. 36, 32; 1 Kron. 1, 43), hvis Beliggenhed ikke nærmere kan bestemmes.

Dinter, Gustav Friedrich, tysk Pædagog og Teolog, blev født i Born a ved Leipzig 1760, døde i Königsberg 1831, virkede som Præst, som Seminarieforsøger i Dresden og tilsidst som Skoleraad og Prof. i Pædagogik og Teol. i Königsberg. Som Pædagog virkede han mest for Folkeskolen og dens Lærere; han anbefalede og gav Regler for den kateket. Undervisningsmetode; det var ikke nok, at Læreren hørte i Lektier, han skulde gennem Katekisation bevirke, at Barnet tilegnede sig Kundskabsstoffet. Som Teolog tillagde han vel Skriftten Ufejlbarhed paa det religiøse Omraade, men var vilkaarlig i sin Bestemmelse af dettes

Grænser. Krdm. var ham mere en opdragende end en livsmeddelende Magt. Han har skrevet talrige pædagog. og teol. Værker; vi nævne: »Die vorzüglichsten Regeln der Katechetik« (1802), »Anweisung zum Gebrauch der Bibel in Volksschule« (1814—1815, som blev oversat paa Dansk 1822) og Bibelværket »Schullehrerbibel« (1826—30). F. L. Ø.

Dinaer, efter Esra 4, 9 en persisk Stamme, der efter Efraims Undergang blev overflyttet til Samaria. Udenfor Biblen har man ikke fundet dem omtalt.

Diocletian (*Gajus Aurelius Valerius Jovius*), rom. Kejser, f. 245 i Dioklea i Dalmatien, en frigivens Son, blev Officer, Statholder i Mesien, kejserlig Livvagtsøverst og efter Numerians Mord udraabt (i Kalkedon 284) af Soldaterne til Kejser. Opstod i Gallien og Færerne fra de germanske Folk bevægede D. til at tage den dygtige Feltherre Maximian Herculius til Medkejer (285 *Cæsar*, 286 *Augustus*). Med stort Organisationstalent omformede D. Styrelsen af det store Rige, som hans Centralisationssystem (der siden fik Betydning som Forbillede for den kirkelige Organisation) skabte hidtil ukendt Enhed i. De 2 Overkejsere (*Augusti*) indsatte 293 2 Medregenter (*Cæsares*), der efter 20 Aar skulde arve deres Magt og udnævne nye Medhjælpere. Riget deltes saaledes i 4 Præfekturer (*Oriens, Illyricum, Italia og Gallia*), der atter (293—97) udskiltes i 13 Dioceses og 123 Provinser, hvor Militærmagt og Civilmagt kom paa forskl. Hænder. D. beholdt selv *Oriens*, hvis Hovedstad Nikomedien han smykkede med Nybygninger; hans *Cæsar* blev den ivrige Hedning Galerius, Maximian valgte Constantius Chlorus. De sidste Rester af republikanske Former faldt bort, og orientalske Adorationsskikke indførtes ved Hove. Efter at ydre og indre Fjender vare besejrede, holdt de 2 Overkejsere 303 en glimrende Triumf i Rom. — Indtil dette Aar havde D. vist udstrakt Tolerance mod de Kr., skønt han baade af Politik og Overbevisning var ivrig for de nationale Guder, byggede Templer, raadspurgte Augurer, Haruspexer og Orakler og foranstaltede store Oftringer. De Martyrier under D., som der berettes om før denne Tid (den thiebanske Legion, Kosmas og Damianus osv.), tilhøre vistnok Legenden. Kr. færdedes ikke alene ved Hoffet, men havde Ansættelser; talrige Tjenere, Soldater, selv kejserlige Eunuker vedkendte sig deres Tro. Kejserens Moder og Datter vægrede sig, ligesom mange Officerer, ved at ofre. Prægtige Basilikaer skød op i Byerne, som Vidner om det nye, velorganiserede Trossamfund. Men Kampen i Literaturen blev skarpere og varslede om Uvejrets Nærhed (Porfyrios, Hierokles). Om Galerius samlede en Kreds ivrige Hedninger, for hvem hans Moder gav daglige Offerfestmaaltider. Man søgte at skræmme D. ved Tanken om Opløsning af Disciplinen i Hæren, og Haruspexer erklærede, at Oftringerne intet Tegn gav paa Gr. af »Profanes« Nærværelse. Da Apollons Orakel nu meddelte, at Guden under de forhaandenværende Forhold ikke kunde sige Sandheden, naaede Galerius sit Maal: at D. indvilligede i Udstedelsen af et Forfølgelses-Edikt mod de Kr. Den første

Voldshandling blev Nedrivelsen af Kirken i Nikomedien — efter at man forgæves havde søgt de Kr.s Guds-Billede (!). Næste Morgen bekendtgjordes Ediktet (Febr. 303): alle Kirker skulde nedrives, de hl. Bøger brændes, alle Kr. berøves officielle Stillinger og borgerlige Rettigheder. Der udbød nu gentagne Gange Ild i Paladset, de Kr. fik Skylden derfor, og Ængstelsen for egen Sikkerhed gjorde den gamle Kejser rasende. Et nyt Edikt befalede, at alle gejstlige skulde fængsles. Fængslerne fyldtes efterhaanden med Trosvidner, men mange købte Friheden ved at ofre. D. vilde dog nødig gaa blodigt frem. Men da et sidste Edikt (304) bød alle Borgere bringe Guddommen Ofre, begyndte det Blodbad, der antog saadanne Former, at Kirken flere Steder endnu 3 Aarh. efter brugte en Tidsregning efter »Martyr-Æraen« (saal. endnu den koptiske K.). I Syrien, Palæstina, Ægypten, Vestafrica, Italien og Spanien flød Strømme af Blod. Lidenskaberne gav sig Udslag i Raaheder (især mod de kr. Kvinder), der vidnede om længe gemt Had. Kun i Gallien og Britannien beskyttede Constantius Chlorus de Kr. — Da D. efter Triumfen i Rom var kommet syg til Nikomedien, trængte Galerius ind paa ham, for at faa ham til, efter Løfte, at takke af. D. og Maximian resigerede virkelig 305. D. trak sig tilbage til Salona i Dalmatien; her oplevede han at se Maximian, der atter optraadte paa den polit. Skueplads, tage sig af Dage, og Galerius (311), da alt Haab var ude, udstedte et Tolerance-Edikt, der viste, at Slaget var tabt (se Art. Constantin). D. døde 313; nogle mente, myrdet af Constantin og Licinius ved Gift. Han blev den sidste Kejser, som Senatet apotheoserede. Hans Hustru og Datter, som kr. Forfattere paastod havde svigtet deres Tro, blev efter stor Nød og Elendighed halshuggede i Thessalonike (Mason, *The persecution of D.*, London 1876; Allard, *La persécution de D. I—II*, Paris 1890). J. O. A.

Diodati, Giovanni, ref. Teolog, f. i Genève 6. Juni 1576, stammede fra en adelig Familie i Lucca, der havde forladt Italien, fordi flere af dens Medlemmer følte sig dragne til Ref. 1597 blev D. Prof. i Hebr. i Genève, 1608 Præst og 1609 teol. Prof. Han var med paa Dordrechter-Synoden, hvor han stemte imod Arminianerne. 1645 nedlagde han sit Embede, og 3. Okt. 1649 døde han. Han har oversat Biblen paa Italiensk (Genève 1607) og Fransk (Genève 1644) og ogsaa givet en fr. Overs. af Paolo Sarpis Tridentiner-Koncilii Hist. (Budé, Vie de J. D., Genève 1869).

Diodoros, Biskop af Tarsos, tilhørte en af Antiokias mest ansatte Familier. I sin Ungdom studerede han Filosofi i Athen, men ved Tilbagekomsten besluttede han sammen med en Ven, Flabianos, at leve et asketisk Liv. Da Antiokias Biskop, Meletios, blev forvist paa Grund af sin nikænske Rettroenhed, samlede D. og Flabianos Menigheden og søgte at bestyrke den i den rette Tro. Under Kejser Julian maatte han optage Kampen med det af Kejseren kunstigt genoplevende Hedenskab, hvorfor Kejseren i sine Breve gør ham til Genstand for bidende Spot. Under den arianske Kejser Valens var han atter Leder af det ortodokse

Parti, hvorfor han maatte døje en Del Forfølgelse, ja en Tid maatte han endog dele Biskop Meletios's Landflygtighed. Da Arianismens Magt var brudt efter Valens's Død (378), blev han af Meletios udnævnt til Biskop af Tarsos og deltog som saadan i Konciliet i Konstantinopel 381. Han maa være død senest 394. Baade hans Samtidige, bl. a. Mænd som Basilios den store, og hans Disciple, Kryssostomos og Theodor af Mopsuestia, kappes om at prise hans Lærddom, Fromhed og Nidkærhed. Dog undgik han ikke i Eftertiden at blive stempet som Kætter, da senere Nestorianismen kom op, idet dennes Talsmænd — ikke helt med Urette — mente at finde deres Lære udtalt allerede i hans Skrifter. Af Iver for at bekæmpe Apollinarismen var D. kommen til at betone Kristi Mennesskelighed saa stærkt, at han næsten tillagde den en særlig Personlighed. Han skelnede mellem den evige Logos, der af Naturen var Guds Søn, og Marias Søn, der af Naade, ved Adoption, blev Guds Søn. Følgen heraf var, at hans Navn efterhaanden kom i Miskredit i ortodokse Kredse, medens det derimod blev holdt højt i Ære i den nestorianske Kirke. Som Bibelfortolker har han haft stor Betydning; han skrev Fortolkninger til hele Biblen, hvoraf dog kun Brudstykker ere bevarede. I Mod-sætning til den i Oldk. saa almindelige allegoriske Fortolkning udmærke han og hans Disciple sig ved en streng hist.-grammat. Behandling af Teksten. Af hans talrige andre Skrifter, hvoriblandt mange vare Stridsskrifter mod forskl. Kættere, kendes kun Titlerne (Fragmenter af hans Fortolkninger findes i Pitra, *Spicilegium Solesmense*). F. T.

Diognet, Brevet til. Under denne Titel er der opbevaret et Skrift, der ifølge sit Indhold — om det da er søgte — maa stamme fra Oldk.s Dage, men hvis Overleveringshistorie i en mærkelig Grad ligger i det dunkle, idet det ikke kan spores i den os bekendte oldkirkelige Literatur, men kun er opbevaret i et eneste Haandskrift (fra 13. Aarh.), der nu, ved Strassburgs Brand 1870, er gaaet op i Luer. I dette Haandskrift stod det sammen med Skrifter af Justinus Martyr og var ogsaa tillagt ham. Men baade Skriftets Form og Indhold forbyder denne Antagelse. — Indholdet er følgende: Foranlediget ved en Forespørgsel fra en højt stillet Mand, D., der er blevet opmærksom paa de Kr., deres Dødsforagt og indbyrdes Kærlighed, gør Forf. kortelig Rede for, hvad Krdm. er. Først eftervises Hedenskabets Usandhed og Jødedommens Utilstrækkelighed; dernæst skildres i skønne og aandfulde Paradoxer de Kr.s Liv, og de betegnes som Sjælen i Verdenslegemet. Først derefter paavises Krdm.s Oprindelse ved Sønnen, sendt af Gud, selv Gud og Frelser og fremtidig Dommer, en ganske anden Aabenbaring end Filosoffernes taabelige Tale. I rette Tid kom han og døde til Synderes Frelse, og Troen paa ham vil bringe rig Erkendelse og Kraft til et nyt Liv. De 2 sidste Kapitler ere uægte.

Denne i et smukt Sprog skrevne Apologi adskiller sig fra Oldk.s andre Apologier ved, at den ikke lader »Dæmonerne« spille den store Rolle til Forklaring af Verdenshistorien

(se især Justins og Tatians) og stiller sig mærkelig afvisende til Jødedommen ved ikke at benytte G. T. eller beraabe sig paa de hl. Skrifters Ælde og Spaadomsbeviset (hvorfor man har kaldt Forf. en katolsk Markion). Heller ikke fortæller Forf. sig i Logos-Spekulationer, men Jesu Person og Gerning fremstilles i nytestl. Aand (uden egentlig at citeres skinner særlig Paulus's Udtalelser tydelig igennem). Om Skriftets Tid og Ægthed hersker der Uenighed. Tidligere var man enig om, at det hidrørte fra den første Del af 2. Aarh. og regnede Skriftet med til de saakaldte apostolske Fædre. Denne Opfattelse tæller dog nu kun faa Tilhængere. Vel har den af Overbeck (*Studien zur Gesch. d. alten K. I.*, Chemnitz 1875) fremsatte Hypotese, at Brevet er en uhist. Fiktion, skrevet efter Konstantins Tid, altsaa tidligst i 4. Aarh., ikke vundet megen Tilslutning, men paa den anden Side begynder den Opfattelse at vinde Fremgang, at Brevet, der ifølge sit Indhold — om ægte — maa høre til Forfølgelsestiden, snarere (især paa Grund af sine udviklede Tanker om Kristus) maa tilhøre det 3. end det 2. Aarh. En ganske sikker Dom vil det foreløbig være uberettiget at fælde. Brevet er først udg. af H. Stephanus, Paris 1592 (J. Dräseke: *Der Brief an D.*, Leipz. 1881; H. Kihn, *Der Ursprung d. B. an D.*, Freib. 1882). J. P. B.

Dionysios. 1) **D. Areiopagiten**, en Athenæer, Medlem af den berømte Domstol, der samledes paa Areiopagos, blev efter Ap. G. 17, 34 omvendt ved Paulus's Prædiken. Efter en Overlevering fra 2. Aarh. var han senere Athens første Biskop. — 2) **D. eller St. Denis** var efter Traditionen den første Biskop i Paris. Han identificeres af nogle med den foregaaende; han skal i saa Fald fra Athen være draget til Rom, hvorfra Klemens da skal have sendt ham til Gallien. Her skal han have lidt Martyrdøden. Efter andres Mening, der støtter sig paa en Beretning fra 4. Aarh., skal han først have levet i 3. Aarhundrede og have lidt Martyrdøden under Aurelian, sandsynligvis Aar 272. — 3) **Pseudo-Dionysios.** D. Areiopagiten angives at være Forf. til en Samling Skrifter, om hvilke man første Gang hører ved en Religions-samtale i Konstantinopel 533, ved hvilken Lejlighed Monofysiterne beraabte sig paa dem for at støtte deres Lære. Alle tidligere oldkirkelige Personligheder Ubekendskab med disse Skrifter, i Forbindelse med de udviklede kirkelige Anskuelse og Skikke, som de forudsætte, umuliggør Antagelsen af, at de virkelig skulde stamme fra den af Paulus omvendte Athenæer (se ovenfor). Endnu mindre Grund er der for den Formodning, at Forf. af disse Skrifter skulde være identisk baade med ham og med Frankrigs Apostel (se ovenfor), saaledes som Abbed Hilduin i St. Denis i 9. Aarh. samt enkelte i vore Dage, have villet hævde. Den omtalte Samling Skrifter, som derfor med større Ret kan kaldes den pseudo-dionysiske Literatur, bestaar af 4 Afhandlinger og 10 Breve. De 2 første Afhandlinger handle om det himmelske og det kirkelige Hierarki, de 2 sidste bære Overskrifterne »om Guds Navne« og »om den mystiske Teologi«. Den Lære om Gud, der heri fremsættes, betoner Guds Uerkendelighed. Han er paa engang det Centrum,

hvtill alle stræbe, og den Periferi, der omslutter alt. For at drage Mennesker til sig benytter han sig, af Hensyn til Menneskets legemlige Natur, af Tegn og Symboler, og et himmelsk Hierarki, med dettes Genbillede i et tilsvarende jordisk eller kirkeligt Hierarki, danner den Stige, ad hvilken Mennesket løftes til inderligere Samfund med og dybere Erkendelse af Gud. Navnene paa det himmelske Hierarkis 9 Rækker hentes fra Biblens forskellige Betegnelser for Englene (Serafim, Kerubim, Troner, Herskaber, Kræfter, Magter, Fyrstendømmer, Ærkeengle og Engle). Medens Gud er Midtpunktet i det himmelske Hierarki, er Jesus Midtpunktet i det kirkelige, der er rigt paa Symboler, hvilke have den dobbelte Betydning, at tilsløre Sandheden for de uværdige og aabenbare den for de troende. De 3 højeste Trin i det kirkelige Hierarki ere de 3 Sakramenter: Daaben, Nadveren og den hellige Salving. Derefter følge de 3 kirkelige Embeder: Biskop, Præst og Diakon, og endelig Menighedens 3 Grupper: Munkene, der ved Biskoppen ledes til Fuldkommenhed, Lægfolket, der af Præsterne ledes til Oplysning, og Katekumenerne, der under Diakonens Ledelse hjælpes til Renselse. Som det nærmere udvikles i den sidste Afhandling om den mystiske Teologi, er det Op-gaven gennem Bønnens mystiske Samfund med Gud at trænge bag ved Tegnene og Symbolerne og derved naa til den Erkendelse af Gud, som det er et Menneske beskikket at naa, og som naas, derved, at man opgiver alle menneskelige Forestillinger og Definitioner. Med andre Ord: den Erkendelse af Gud, der her forjættes, er som saa ofte i den mystiske Literatur den rent negative, Erkendelse af Gud som den bestemmelsesløse. — Disse Skrifter have haft stor Indflydelse paa senere Tider; gennem Johannes fra Damaskos og Thomas fra Aquino have de paavirket baade Østens og Vestens Skolastik, og ogsaa mystiske Aander have fordybet sig i dem, f. E. Hugo af St. Victor, der har kommenteret dem, Tauler og Savonarola. Endelig deres Skildring af Himlens Engleskarer har i høj Grad paavirket Dante og gennem ham mangfoldige senere Digtere (Skrifterne ere udgivne af Corderius, Venetia 1755, og oversatte paa Fransk af Darboy 1845; Hipler, D. der Areopagite, Regensb. 1861). — 4) **D. af Alexandria** er født i Slutn. af 2. Aarh. Han var Søn af rige hedenske Forældre og omtaler selv, at hans Omvendelse kostede ham Tabet af verdslige Æresposter. Efter at have nydt Origenes's Undervisning overtog han, der dengang var Presbyter, 232 eller 233 Ledelsen af Kateket-skolen i Alexandria, hvilken Stilling han beklædte, indtil han efter Heraklas's Død blev Biskop i Alexandria (247 eller 248). Hans Episkopat faldt i en bevæget Tid, idet han baade oplevede Forfølgelserne under Decius og under Valerian. Under Decius blev han selv fængslet, men befriet af de troende og ført til en øde Egn i Libyen. Under Valerian blev han forvist, men i sit Eksil vedligeholdte han, saa vidt muligt, Forbindelsen med sin betrængte Menighed, ligesom han paa Stedet, hvor han var, ved sin utrættelige Prædiken vandt mange. Da han efter Valerians Død 260 var vendt hjem, ledede han endnu i nogle Aar med stor

Opofrelse Menigheden under de sørgelige Forhold, som blev fremkaldte ved Oprør, Hungersnød og Pest. Han døde 264 eller 265. Han var imidlertid ikke alene en opofrende Hyrde for sin egen Menighed, men en nidkær Talsmand for den rette Lære, overalt hvor den blev bestridt. Da saaledes Sabellianerne havde vundet adskillige Tilhængere i det libyske Pentapolis, sendte han nogle Udsendinge for at bekæmpe dem, ligesom han ogsaa skrev et Skrift mod dem, der gav Anledning til en Brevveksling med Dionysius i Rom (se nedenfor). Som Origenes's Discipel søgte han ligeledes at bekæmpe den om sig gribende Kilianisme, for hvilken bl. a. Biskoppen i Arsinoë, Nepos, havde gjort sig til Talsmand. Ved en 3 Dages mundtlig Forhandling med Kiliasterne lykkedes det ham 265 at vinde mange af dem. Under Striden om Kætterdaabens Gyldighed søgte han at formane Roms Biskop Stephanus til større Fordragelighed, og en Udtalelse, som han sendte til Synoden i Antiokia (264) mod Pavlos af Samosatas Lære, viser den Interesse, hvormed han endnu i sit Livs Aften fulgte de kirkelige Bevægelser ogsaa i andre Egne. Af hans talrige Skrifter ere kun Brudstykker tilbage, hovedsagelig bevarede gennem Evsebios (Migne, Patrologia Græca X; jvfr. Pitra, Spicilegium Solesmense I; Dittrich, D. der Grosse von A., Freib. 1867). — 5) **D. af Korinth**, Biskop i Korinth, var samtidig med Biskop Soter i Rom (166—174). En Række Breve, hvorfra Evsebios meddeler nogle Brudstykker, vise os hans Interesse for Kristenlivets Udvikling endog i saa fjerne Menigheder som i Rom og Lille-Asien. Disse Breve opnaaede en saa betydelig Anseelse, at Hæretikere ved Interpolationer søgte at indsmugle deres egne Lærdomme i dem for ved hans ansete Navn at skaffe dem forøget Udbredelse. Evsebios omtaler i alt 8 Breve, 7 rettede til forskellige Menigheder, deriblandt et til Romerne, hvori hentydes saavel til det saakaldte Klemens-Brev som til et senere under Soters Episkopat afsendt Brev fra Romermenigheden til Menigheden i Korinth. Det 8. af Evsebios omtalte Brev er til hans »troende Søster Krysofora«. Dionysios maa være død inden 190. F. T.

Dionysius. 1) **D. af Rom**, rom. Biskop 259—268, er nærmest bekendt ved den Formaning, han sendte Biskop Dionysios af Alexandria, da denne i Iveren for at bekæmpe det sabellianske Kætteri var kommen til at bruge Udtryk, der kunde synes at pege i Retning snart af Triteisme, snart af Arianisme. Dionysios af Alex. tog venlig mod hans Formaning, uden at der i hans Svar laa en Anerkendelse af en den rom. Biskop tilkommende særegen dogmatisk Autoritet, hvad forøvrigt denne heller ikke synes at have gjort Fordring paa. I sit Svar paaviste den alexandriniske Biskop, at hans romerske Kollega havde misforstaaet ham, hvad Anklagen for Triteisme angik, idet denne nemlig ved 'Ordet Hypostase forstod den udelelige guddommelige Naturs Væsen, medens man i Alexandria, som overhovedet i Østen, brugte dette Ord om hver enkelt af de tre guddommelige Personers Væsen. — 2) **D.**, kaldet den lille (*exiguus*), formodentlig med Henblik paa hans Ydmyghed, levede i

G. Aarh. under Kejserne Justin og Justinian. Af Fødsel var han Skythe, men største Delen af sit Liv tilbragte han i Rom, hvortil han kom efter Gelasius's Død (496), og hvor han levede som Abbed i et Kloster, hovedsagelig sysselsat med literære Arbejder. Saaledes reviderede han den gamle lat. Overs. af Kirkelovene, kaldet *Prisca* »den gamle«, og forøgede den dels med de saakaldte 50 apostolske Kanoner (S. 126), dels med Bestemmelserne fra Synoden i Sardica og fra de afrikanske Synoder, der protesterede mod den rom. Biskop Zosimos og mod Sardica-Synodens Bestemmelse om, at afsatte Biskopper kunde appellere til Romerbiskoppen. Han samlede ogsaa alle Dekreter, udstedte af Biskopperne i Rom, fra Siricius's Tid (384) til Anastasius II (496), og oversatte desuden en Del gr. Skrifter paa Latin. Mest bekendt er han dog derved, at han var den første, der foreslog at regne Aarene fra Kristi Fødsel.

Dionysius's Æra, den af os brugte Tidsregning, der tager Kristi formodede Fødselsaar til Udgangspunkt skyldes Dionysius den lille (se ovenfor). Paa hans Tid regnede man i største Delen af Kristenheden efter Indiktioner, en meget mangelfuld Maade at betegne Aar paa, særlig naar Talen var om Begivenheder, der laa længere tilbage i Tiden, da de samme Tal saa ofte (hvert 15. Aar) kom igen. Kun hos Syrerne regnede man efter den selevkidiske Æra (fra 312 f. Kr.). Martyrernes Æra (fra Diokletian) kom først i Brug i Ægypten efter den arabiske Erobring af Landet. Til Udgangspunkt tog Dionysius Inkarnationen 25. Marts og henførte denne Begivenhed til det 4. Aar af den 194. Olympiade, eller det 753. Aar efter Roms Anlæggelse og det 4714. af den julianske Periode. Dette Æra er første Aar af hans Æra. Denne kom allerede i 6. Aarh. i Brug i Italien, begyndte derimod først i 8. Aarh. at anvendes i Frankrig og England, og endnu senere i andre Lande. M. H. til Aarets Begyndelse herskede stor Uoverensstemmelse; Dionysius tog 25. Marts til Aarets første Dag, andre 1. Marts, andre 1. Jan., en Regnemaade, der tilsidst trængte igennem. I en stor Del af Middelalderen regnede man i flere Lande Aarets Begyndelse fra Juledag. Udgangspunktet for Dionysius's Æra er, som vel kendt, ikke rigtig. Herodes den store døde Aar 750, altsaa 3 Aar før Kristi Fødsel, hvad der er uforeneligt med Mt. 2, 16, Barnemordet. Aar 747 antages i Reglen for det Aar, hvori Frelseren fødtes. V. S.

Dioscorus, rom. Modpave mod Bonifatius II (530—532), blev udvalgt og indviet i Sept. 530, men døde allerede 14. Okt. s. A.

Dioskorinthus, Navn paa en Maaned (2 Mak. 11, 21). Luther gengav det efter den lat. Bibel ved »Dioscorus«. Om den Aarstid, til hvilken denne Maaned bør henlægges, afvige Meningerne stærkt.

Dioskoros. 1) **D. af Alexandria**, Patriark 444—451, levede i en Tid, hvor de dogmat. Stridigheders Bølger gik højt. Paa Synoden i Efesos (431) havde Kyrillos, og med ham den alexandriniske Dogmatik, vundet Sejr over Nestorianismen. Imidlertid havde en Arkimandrit i et Kloster nær Konstantinopel ved Navn Evtikes (se d. Art.) fremsat en Opfattelse, der

gik ud paa, at man efter Kristi Menneskeblivelse kun maatte tale om een Natur i Kristus. En Synode i Konstantinopel 448, under Ledelse af Byens Patriark Flabianos, dømte ham til Afsættelse paa Grund af denne Lære, men D. mente, at Evtikes's Opfattelse var i fuld Overensstemmelse med det af Kyrillos indtagne Standpunkt, og han antog sig derfor hans Sag. Han bevegede Kejseren til at sammenkalde en Synode i Efesos 449, paa hvilken D. selv førte Forsædet. Ved Hjælp af kejserslige Soldater og ved skiftevis Anvendelse af Bestikkelser og Trusler lykkedes det ham at bevirke, at Synoden genindsatte Evtikes og afsatte og fordømte Flabianos, hvilken sidste endog blev Genstand for saa raa Mishandling, at han kort efter døde. D. fik dog snart Lykens Omskiftelighed at føle; paa en ny Synode i Kalkedon 451 blev han anklaget saavel for sin voldsomme Færd paa Efesos-Synoden, der af Roms Biskop Leo blev stemplet som en »Roversynode«, som for sit teol. Kætteri og for Misbrug i Forvaltningen af sit Bispedømme. Resultatet blev hans Afsættelse og Forvisning til Gangra i Paflagonien, hvor han døde 454. Om end de fra Modstandernes Side fremkomne Anklager mod ham ere overdrevne, er der dog nok tilbage til at vise, at han har været en herskesyg Karakter, som ofte har bukket under for Magtens Fristelser; — Den af ham hævdede kristologiske Betragtning, senere kaldet Monofysitisme (se d. Art.), havde endnu en Tidlang mange Tilhængere, især i Ægypten, og gav derved Anledning til Dannelsen af en skismatisk Kirkeafdeling, der endnu bestaar baade i Ægypten og paa forskellige Steder i Asien. F. T. — 2) D. er Navnet paa den ældste af de 4 nitriske Munke, der gik under Navnet »de lange Brødre« (se S. 78) og søgte Ly hos Kryssostomos, da de blev anklagede for Origenisme.

Dioskurerne, d. e. »Zevs-Sønnerne«, Kastor og Polydekkes, vare to mytologiske Skikkelser i den gr. Gudelære, hvis Oprindelse ikke er ganske klar, og hvis Afstamning ogsaa angives forskelligt i Myterne. De paakaldtes navnlig af Sømandene som Hjælpere i Havsnød, og Skibe bar deres Mærke (Ap. G. 28, 11).

Diotrefes, Presbyter i en lilleasiatisk Menighed, daddes (3 Joh. 9—11) for sin Herskesygge og for Opsætsighed mod Johannes's apostolske Myndighed.

Diplomatik er Navnet paa den Videnskab, der bestemmer den historiske Værdi af de Aktstykker fra Fortiden (*diplomata*), som ere komne til os. Det lat. Ord *diploma* er dannet af det gr. *διπλῶν* (jeg fordobler) og var oprindelig Betegnelse for literære Aktstykker, der vare skrevne paa 2 med hinanden forbundne Tavler. Allerede i den rom. Tid brugtes det dog om visse særlige, civile og militære, Dokumenter (Tilladelser til Benyttelse af Rigets Post; Meddelelse af Borgerret og *connubium* til Veteraner osv.), og i Tidens Løb gik Ordet *diploma* over til at betegne kejserslige Privilegier i al Almindelighed. I den Betydning synes det af og til at være brugt i Middelalderen, hvor det dog sjælden forekommer, før det, i Humanismens Dage, navnlig kom i Brug om Dokumenter, der højtidelig blev udstedte af fyrstelige Personer. D.s Opgave er først og

fremmest at afgøre, om et Aktstykke er ægte eller uægte. Uægte maa et saadant siges at være, naar det, forsynet med et ægte eller eftergjort Segl, søger at give sig ud for andet, end det i Virkeligheden er. D. nøjes dog ikke med at godtgøre et hist. Aktstykkets Ægthed eller Uægthed; den søger ogsaa at eftervise de særlige Omstændigheder, det ægte eller uægte Aktstykke skylder sin Tilblivelse, og den diplomatiske Skik, der raadede i det Kancelli, hvorfra det udgik, eller hos den, der har forfattet det.

D., der er en af Historiens Hjælpevidenskaber, er af forholdsvis ny Oprindelse; den blev til som Videnskab, da man begyndte at underkaste de talrige middelalderlige Dokumentforfalskninger en grundig og omfattende Kritik. Navnet stammer fra Maurineren Dom Jean Mabillons (se d. Art.) berømte Skrift: *De re diplomatica libri VI*, der udkom 1681, helliget Colbert; til det føjede Forf. 1704: *Librorum de re diplomatica supplementum*. Længe før Mabillons Dage havde der dog været en spød Begyndelse til en kritisk Prøvelse af hist. Aktstykker. Allerede i det 12. Aarh. høre vi om enkelte Tilfælde, i hvilke sagkyndige prøvede et eller andet hist. Dokument, men i det hele og store var Middelalderen i høj Grad ukritisk ogsaa paa dette Punkt. Selv efter at Lorenzo Valla havde godtgjort Uægtheden af Constantins Gave til Paven, og efter at Matthias Flacius havde eftervist, at de isidorske Dekretaler vare en plump Forfalskning, dristede den Kritik, der øvedes over for »Krønikeskrivernes Fablers«, sig dog i Reglen ikke til at prøve Dokumenterne, der som oftest bleve betragtede som Historiens sikreste Støtter. Først i 17. Aarh. begyndte man, uafhængigt af hinanden, i Frankrig og Tyskland, væsentlig for at afgøre statsretlige Stridigheder, at føre, hvad man senere (efter 1720) kaldte »Diplom-Krige« (*bella diplomatica*), der drejede sig om et eller andet vigtigt statsretligt Aktstykkets Ægthed eller Uægthed. 1633 begyndte der saaledes en »Diplom-Krig« mellem Ærkestiftet Trier og Klostret St. Maximin i dette Ærkestift; Krigen drejede sig om, hvorvidt St. Maximin var rigsumiddelbart eller ikke. Den første egentlig videnskabelige Brug af D. blev maaske gjort, da den lærde Polyhistor, Prof. H. Conring, 1672 afgav en lærd Kendelse i en Strid mellem Byen og Klostret Lindau; i Conrings *Censura diplomatiss, quod Ludovico imperatori fert acceptum coenobium Lindaviense* finder man flere af den senere D.s Grundsætninger anvendte. Samtidig havde Udgifverne af det store Legendeværk *Acta Sanctorum* (S. 22) begyndt at øve en systematisk Kritik af Diplomer, og den lærde Jesuit, Daniel Papebroch havde, med et enkelt falskt Diplom som Udgangspunkt, paa lignende Maade som H. Conring, men uden at kende hans *Censura*, paavist de almindelige Grundsætninger for Diplom-Kritiken i *Propylæum antiquarium circa veri ac falsi discrimen in vetustis membranis*, der blev trykt i *Acta Sanctorum*, April II. Herefter fulgte saa 1681 Mabillons ovenfor nævnte Værk, med hvilket Diplom-Videnskaben begyndte sit Sejrsløb. Mabillon stod ikke tilbage for sine Forgængere i Lærddom og

Skarpsindighed, og han havde det store Fortrin fremfor dem at have det rige Arkiv i St. Denis til sin Raadighed og dels ved egne Rejser, dels gennem sine Ordensbrødres Undersøgelser at have faaet et stort diplomatisk Materiale fra Frankrigs, Italiens og Tysklands klostrelige og biskoppelige Arkiver.

Mabillons epokegørende Værk gav Stødet til en livlig Undersøgelse af Diplomer i alle Lande, og Maurineren Ruinart forsvarede i 2. Udg. af Mabillons Værk (1709) sin Ordensbroder mod det videnskabelige Angreb, som den lærde Oxford, Hicke, havde rettet imod ham. Maurinerne fortsatte ogsaa i den følgende Tid deres kritiske Undersøgelser af Middelalderens Dokumenter, og 1750—65 udkom i 6 Bd. *Nouveau traité de diplomatique*, der dog ikke naar, end sige overgaar, Mabillons Værk. Først i dette Aarh. har den store Mauriner fundet værdige Fortsættelse. 1821 grundedes i Frankrig en *École royale des chartes*, der efter en Genfødelse i 1829 fortsatte Mabillons Gerning, og nu har den fr. *École des chartes* fremragende Forskere i L. Déglise og andre. I Tyskland og Østerrig, hvor Wien er bleven et Hovedsæde for D., er det, næst Joh. Fr. Böhmer, navnlig K. F. Stumpf, Jul. Ficker, Heintz Brunner og fremfor alle Th. R. von Sickel, der i det sidste Aarh. have dyrket Diplom-Videnskaben med alsidig Lærddom og stor Skarpsindighed; og ogsaa dér har den nye Videnskab ydet den hist. Forskning en uvurderlig Hjælp. I Danmark, hvor, som i det øvrige Norden, D. ogsaa har været taget i Historiens Tjeneste, har Kr. Erslev i et instruktivt lille Skrift udviklet »Grundsætninger for hist. Kildekritik« (Kbhvn 1892). Hovedværkerne i Diplom-Videnskaben ere: H. Bresslau, *Handb. der Urkundenlehre I* (Leipz. 1889) og A. Giry, *Manuel de diplomatique* (Paris 1894). En Oversigt over D.s Udvikling i den nyeste Tid er givet i R. Rosenmund, *Die Fortschritte der Diplomatik seit Mabillon, vornehmlich in Deutschland-Österreich* (München 1897). Fr. N.

Dippel, Johann Conrad (*Christianus Democritus*), var en Præstesøn, der blev født 10. Aug. 1673 paa Jagtslottet Frankenstein, hvor hans Fader midlertidig havde fundet Ly. 16 Aar gl. kom D. til Universitetet i Giessen efter at have nydt en Opdragelse, der i høj Grad havde næret hans medfødte Forfængelighed og Selvfølelse, og i Giessen optraadte han som en ivrig Disputator, der forsvarede Ortodoksien overfor Pietismen. 1693 vandt han Magistergraden, men derpaa maatte han tage mod en Huslærerplads i Odenwald, uden dog at opgive Haabet om engang at blive akademisk Lærer. De Teser, der skulde bane ham Vej til en Lærestol i Giessen, blev imidlertid afviste, og hverken i Wittenberg eller i Strassburg vilde man have med ham at gøre. I Strassburg holdt han da for nogle Venner private Forelæsninger over Kiromanti og Astrologi, og, under Paavirkning fra Speners Skrifter, optraadte han som pietistisk Prædikant, skønt hans Pietisme paa Prædikestolen kun stod i ringe Samklang med hans leffærdige Liv. Han slog sig i den følgende Tid mere og mere paa Pietismen, og da han, tildels paa Grund af Gæld, maatte forlade Strassburg, vendte han tilbage til sin

Fødeby Darmstadt som en »omvendt« Pietist. »Helt omvendt« (»durchbekehrte«) blev han dog først efter i Giessen at have truffet Gottfried Arnold, og nu mente han, at det skulde være hans Livsopgave at styrte Ortodoksien fra Tronen. I forskl. Skrifter forsvarede han sin subjektive Krdm. over for de ortodokse, og hverken Ref. eller Luthers Person gik Ram forbi. Snart fandt D. ogsaa, at Spener var bleven staaende paa Halvvejen, og i hans radikale Pietisme have vi et mærkeligt Overgangsled fra Pietismen til Rationalismen. Hans radikale Reformiver, hans bidende Polemik, hans Guldmageri og Mistanken om, at han var en Drabsmand, vakte Forfølgelse imod ham. Det hed sig, at han havde lært »den store Kunst«, som mange havde drømt om, saa at han kunde gøre Sølv og Kvægsølv til Guld. En Tid fandt han et Fristed i Berlin, men 1707 maatte han, forfulgt baade som Pietist og Alkymist, søge Tilflugt i Holland. Dér praktiserede han som Læge og vandt 1711 den medicinske Doktorgrad i Leiden; men tillige forsvarede han Viljens Frihed over for Spinoza og Calvinisterne og udtænkte en »aandelig Fysik«, der endte med Verdens Forklarelse og Apokatastasis. 1714 maatte han dog ogsaa forlade Holland og gik da til Altona; allerede tidligere havde Frederik IV givet ham Titel som dansk »Kancelliraad«. I Altona udviklede han sin Konventikel-Krdm. videre, og han traadte i Brevskifte med Frederik IV baade om relig. og polit. Emner. 1717 optraadte han i en Skrivelse til den danske Konge med en alvorlig Anklage mod sin Velynder, Statholderen Grev C. D. Reventlow og hans Gemalinde, der blev beskyldt for ved Pengegaver at have hindret Udførelsen af forskl. Domme. D.s Anklage gav Anledning til en Proces, der 1719 endte med, at han mistede Kancelliraadstitlen, og blev dømt til livsvarigt Fængsel. Det var ikke alene den falske Anklager, men ogsaa Pietisten, man vilde ramme, og D. maatte gaa i Fængsel i Hammershus paa Bornholm. Paa Grev Aug. von Wittgensteins og andre indflydelsesrige Venners Forbøn slap han imidlertid løs 1726, men han maatte love at forlade den danske Stat. Da en Tilhænger i Sverig, en Købmand i Christiansstad, indbød ham, tog han imod Indbydelsen. Ogsaa dér vakte han dog Uroligheder. Gejstligheden krævede ham paa Rigsdagen 1726 forvist, men Adelen tog sig af ham, og han blev endog kaldt til Stockholm for at prøve sin Lægekunst paa Frederik af Hessen. Da han 1727 kom til den svenske Hovedstad, blev han fejret baade som Læge og Pietist, og under hans Ophold i Stockholm vovede den svenske Pietisme sig mere frem for Lyset. Det svenske Rigsarkiv gemmer adskillige Breve, der godtgøre, hvilken Betydning han har haft m. H. til det Opsving, Pietismen dengang tog i Stockholm. Da han udgav Skriften: »Der von den Nebeln des Reichs der Verwirrung gesäuberte helle Glanz des Evangeliums Jesu Christi, oder Schrift- und Wahrheits-gemässer Entwurf der Heilsordnung in 153 Fragen«, der blandt andet indeholdt et stærkt Angreb paa den ortodokse Forsoningslære, maatte han imidlertid ogsaa forlade Sverig (Dec. 1727). Forbudet mod hans Op-

hold i Danmark var da hævet, og i København søgte man at holde paa ham paa Grund af hans formentlige Indsigt i Lægekunsten. Men med Rejsepenge fra Grev Wittgenstein vendte han tilbage til Tyskland, hvor der ventede ham nye Forfølgelser, indtil han kom til Berleburg, hvor Grev Casimir tog venligt imod ham. Natten til den 25. April 1734 døde han paa Slottet Wittgenstein under et Besøg hos Grev August. 1730 havde han haft et Møde med Zinzendorf, som, sandsynligvis uden tilstrækkelig Grund, mente at have vundet ham for den kirkel. Forsoningslære; men D. havde følt sig helt frastødt af Grevens Opførsel, og det kom til en Strid mellem de to, der endte med, at D. helt brød med Zinzendorf og hans Venner. Denne »Freigeist aus dem Pietismus« endte som en religiøs Subjektivist, der havde nok i den radikale Pietisme, der var hans »Privatreigion«. Berleburger-Livlægen Canz udgav hans Skrifter i 3 Kvartbnd. under Titlen: »Eröffneter Weg zum Frieden mit Gott und allen Kreaturen durch die Publikation der sämmtl. Schriften Christiani Democriti« (Berleburg 1747); i det sidste Bind findes en Skildring af hans Liv (W. Bender, J. K. D., Bonn 1882).

Diptyker. Det græske Ord *διπτυχα* (underf. *δεξιτε*, Smaatavler) er dannet af *δις* (dobbelt) og *πτύσσω* (jeg sammenfolder), og dermed betegnedes oprindeligt i det liturg. Sprog de Dobbelttavler, der indeholdt Navnene paa de levende og døde Kr., som bleve ihukommende under Nadveren. Denne Skik, der kan føres tilbage til 4. Aarh., synes at stamme fra den gamle Sædvane, før Nadverelementernes Indvielse at oplæse Navnene paa dem, der havde »ofret« Brød og Vin til Nadveren, og tillige paa særlig kendte eller fremragende Medlemmer af Menigheden, som vare gaaede over fra den stridende til den sejrende K. Lidt efter lidt blev det Skik paa D., der da kunde svulme op og blive Triptyker, Pentaptyker eller Polyptyker, at indskrive Navnene paa verdslige Fyrster, Patriarker og Biskopper ved Siden af Helgenerne, Martyrerne og Bekenderne. Og tilsidst blev Navnelisterne paa D. saa lange, at der som Regel kun kunde være Tale om at oplæse et skønsomt Udvalg af Navnene. Oprindeligt blev D. vist oplæst fra Ambonen, senere ved Altret, og tilsidst blev D. kun lagte paa Altret uden at oplæses; Oplæsningen skete nogle Steder før, andre Steder efter, Konsekrationen, stundum delvis før og efter denne. I 12. Aarh. gik D. af Brug i den vestlige K.; men i Østen holdt de sig et Par Aarh. længere.

Man havde ogsaa D., der indeholdt Navnene paa alle de døbte og altsaa vare en Slags Daabsprotokoller, ved hvilke K. holdt Bog over sine Medlemmer; der var endvidere D. for de levende (*διπτυχα ζώντων*, *liber viventium*), der indeholdt Navnene paa hele K.s og vedkommende Landskirkes eller Menigheds mest fremragende Medlemmer, en Slags »Livets Bøger« (Joh. Aab. 20, 12), som dannede det første Led i den Udviklingsrække, der førte til Martyriologier og Kalendarier; og endelig var der D. for de døde (*διπτυχα τῶν ἐν Χριστῷ κεκοιμημένων*, *liber mortuorum*), Spirerne til de senere Nekrologier eller Dødebøger. D. havde deres

Forbilleder i Hedenskabet i de Tavler med Navne og Portræter (*diptycha consularia*), som Konsuler, Prætorer, Ediler og andre Øvrigheds-personer ved deres Embedstiltrædelse skænkede Folket eller gode Venner, og stundum ere saadanne oprindelig consulariske D. tagne i Brug af kr. Menigheder, som den pragtfulde D. fra Konsuln Flavius Taurus Clementinus (513), der nu gemmes i Liverpool, og den consulariske D., som Gregor d. st. skænkede Langobarder-Dronningen Theodahinda; i denne er Billedet af den ene Konsul ændret, saa han kunde forestille Kong David, den anden, saa han kunde forestille Gregor selv.

Oprindelig vare D. maaske af Sten. Man sammenlignede dem nemlig tidlig med Moselovens Stentavler, og der er ogsaa Eksempler paa, at man har brugt en Søjle af Sten eller Marmor til Indgravning af de Navne, der skulde ihukommes. Senere bleve D. af Pergament, og Pergamentbladene bleve da ofte indbundne i kunstnerisk smykkede Elfenbensbind. Vi have endnu fra forskl. Tider af K.s Historie og fra alle Lande en Mængde saadanne D., der vidne om den kirkel. Kunsts Virksomhed paa dette Punkt (F. Gori, *Thesaurus diptychorum*, i *Udgaver fra 1755 og 1759*). Fr. N.

Directorium (*ordo divini officii, calendarium liturgicum; cartabelle*) er Navn paa den kirkelige Kalender, der af vedkommende Biskop hvert Aar udgives paa Latin med de fornødne Oplysninger om K.s Fester, den rette Brug af Farebogen og alle Afgivelser fra den sædvanlige liturg. Ordning. Et Eksempel af denne kirkel. Kalender findes i ethvert rom.-kat. Sakristi. — Gr. have ogsaa en lignende Kirke-Kalender, som de kalde *τυναξόν, διατάξεις* eller *διατάξεις*. — Westminster-Directory kaldtes den Anvisning for den offentlige Gudstjeneste (*Directory for Public Worship*), der blev udarbejdet 1644 af Westminster-Forsamlingen og indført i England 3. Jan. 1645 til Afløsning af den gamle Liturgi (*Common Prayer Book*), der i Forordet til *Directory* gøres til Genstand for en skarp Fordømmelse. W.-D. gav ogsaa mange Regler for Prædiken.

Directory for Public Worship, se foreg. Art.

Disahab, »Guld nok«, kaldes i 5 Mos. 1, 1 Stedet, hvor Mose skal have holdt de efterfølgende Taler. Det skulde da have ligget i Moab, men da det ellers aldrig nævnes, heller ikke i Lejrfortegnelsen 4 Mos. 33, kunne vi intet nærmere sige derom.

Disan, Seirs Søn, en Edomit (1 Mos. 36, 21).

Discalceati, Barfodmunke (se S. 217).

Discantus. 1) D. er den øverste Stemme (Sopran) i flerstemmig Sang. — 2) D. er ogsaa Benævnelse paa den flerstemmige Sang i 12.—14. Aarh., et Forstadium til den egentlige Kontrapunktik. D. (fransk: *Déchant*) øvedes fornemmelig i Nordfrankrig, i de til Domkirkerne knyttede, ofte rigt doterede Sangskoler (*Matrises*), blandt hvilke navnlig den i Notre-Dame i Paris ragede frem. Opgaven var, til en given Melodi (*Cantus firmus*), som i Almindelighed toges af den gregorianske Liturgi, at knytte en anden Melodi (*Discantus*), som harmonisk stemmede med denne efter Tidens Regler. *Cantus firmus* laa da hyppigst i Understemmen, D. i Overstemmen. De ældste Forsøg

ere 2stemmige, senere udvidedes de til 3, 4 og endnu flere Stemmer under forskl. Former og Navne: *Triplum, Quadruplum, Conductus, Motetus, Rondellus* etc. Læren om D. behandles af Datidens Tønelærere, blandt hvilke mærkes Franco af Köln og Franco af Paris, Johannes de Garlandia, Walter Odington, Jean de Muris, Philippe de Vitry m. fl. (E. de Coussemaker, *Hist. de l'harmonie au moyen-âge*, Paris 1852; *L'art harmonique aux XII et XIII siècles*, Paris 1865). A. H.

Disciple, Kristi (*disciples of Christ*), en baptistisk Sekt (se S. 466).

Disciplin, se Kirketugt.

Disciplina arcani, se Arkandisciplin (S. 141).

Disendowment. De Englændere, der arbejder for *disestablishment* (se nedenfor), gaa stundum saa vidt, at de tillige kræve, at en Parlamentsakt skal berøve Statsk. dens Ejendom (*endowments*), saa at K. gaar fattig bort efter Adskillelsen fra Staten.

Disentis (*Desertina*), Schweiz's ældste Kloster, blev grundlagt af den hl. Columbas Discipel, Irlænderen Sigisbert. Paa Ref.s Tid gik Abbeden (Martin Winkler) i D. og fl. af hans Munke over til den nye Lære, og Klosteret kom i den følgende Tid i stærkt Forfald. 1616 tog Klosterlivet dog atter et Opsving, efter at D. havde sluttet sig til den kort i Forvejen dannede Benedictiner-Kongregation. I den allernyeste Tid, efter at en Lov, der vanskeliggjorde Optagelsen af Novitser, 1880 er bleven afskaffet, har det gamle Kloster paany faaet større Betydning.

Disestablishment, Ophævelse af den eng. Statskirke (*establishment*), blev for Irlands Vedkommende (se Art. Irland) gennemført ved Gladstones Lov af 26. Juli 1869. Der er siden flere Gange ved *Petitioner*, Moder og Flyveskrifter gjort Forsøg paa at oparbejde en Stemning for en lignende Ophævelse (*disestablishment and disendowment*) af den anglikanske K. i Wales, hvor Metodismen har vundet stor Udbredelse, eller endog i hele England, og af den presbyterianske Statsk. i Skotland, men hidtil uden synderligt Held.

Disibod var en irsk Missionær, der o. 600 slog sig ned i Rhinpfalz paa Disibodenberg, hvor der senere opstod et Kloster, der holdt sig indtil Reformationstiden (1539). I dette Kloster levede den hl. Hildegard (se d. Art.).

Diskos, rund Metalskive, hvormed Grækerne kastede til Maals ved deres gymnastiske Øvelser. Da gr. Væsen tog Overhaand blandt Jøderne, blev denne Sport ogsaa indført blandt dem (2 Mak. 4, 14).

Diskretionsalder (Skalsalder) er Betegnelsen for den Alder, i hvilken den enkelte holdes for at være tilstrækkelig moden og udviklet i aandelig Henseende til at træffe Afgørelse om, hvilken Religion eller Konfession han vil tilhøre.

Dismas er i de apokryfe Evangelier Navnet paa den bodfærdige Røver.

Disbn. 1) Efter 1 Mos. 36, 21 Søn af Seir, Edomit. — 2) Seirs Sønneson, 1 Mos. 36, 25.

Dispensation er den tekniske Betegnelse for Ophævelsen af en gældende kirkelig Lov i et enkelt bestemt Tilfælde. Om D. og D.sretten i den rom.-kat. K. se Hinschius, *Kirchenrecht*

III, 789 f.; om D. (*συνταξις*) i den gr.-kat. K. se N. Milas, Das Kirchenrecht der morgenl. K. 70 f. Ogsaa i de evang. K.samfund er der Tale om D., som i Reglen meddeles af den overste kirkel. Myndighed, stundum ikke uden forud indhentet Tilladelse af den borgerl. Myndighed.

Disputa (*Disputa del sacramento*) er et berømt Væggebillede, som Raffael malede o. 1510 i Stanza della Segnatura i Vatikanet, hvor det danner Modstykket til »Skolen i Athen« (se: Rafael, Optegnelser efter Prof. N. L. Høyens Forelæsninger ved H. R. Baumann, Kbhvn 1875, 98 f. og H. Hettner, Ital. Studien, Brschweig 1879, 191 f.). Navnet stammer rimeligvis derfra, at Billedet forestiller »en Disput« om det paa Altret udstillede Nadversakrament.

Disselhoff, Julius, var Th. Fliedners (s. d. Art.) Svigersøn, Medhjælper og Efterfølger. F. 1824 i Soest (Westfalen) som Søn af en Embedsmand ved Skattevæsenet, hvis talrige Forflytninger Familien maatte følge, blev han først Student 1846. Han vilde stud. Filos. og Literatur, men droges ved at høre Tholuck i Halle til Teol. og Krdm. Hans Sysler med Kunst og Literatur gav sig dog senere Udtryk i fl. mere videnskabelige Skrifter foruden i Kaiserswerth-Kalenderen, der fik en aarlig Udbredelse af o. 100,000 Eksp. Som Senior i sin Studenters-Verbindung sendtes han 1848 baade til Studenterelementet i Frankfurt og Kongens Sølvbryllup i Potsdam — et Bevis paa, at hint ikke havde bragt hans stærke Loyalitet til at vakle. I 1850 kom han første Gang som Hjælper og Huslærer til Kaiserswerth, var saa en Tid Landsbypræst, hvor han viste sit praktiske Talent ved i en Vinter med Arbejdsloshed at sætte en Hjelpeindustri (Straa- og Kurvefletning) i Gang, der hjalp Befolkningen over den værste Nød. 1855 blev han Fliedners Medhjælper, og ved hans Død (1864) hans Efterfølger i Ledelsen af den store Diakonisseanstalt, der ogsaa under ham udfoldede sig efter en stadig stigende Maalestok. Særlige Spor satte hans Gerning i Omsorgen for de aandsvage (ved et Skrift i 1857) og i de store Børnehjem, først for syriske, siden for armeniske Krs. Børn, i Beirut og Smyrna, efter de muhammedanske Myrderier i 1860 og 1895. Vidsk. Betydning fik han dog maaske som Formand ved de Konferencer, alle Landes fornede Diakonissehuse holde i Kaiserswerth hvert 3. Aar, hvor hans ædruelige Blik paa Diakonissesagen og hans praktiske Sans havde stor Indflydelse paa at fremme Sagen i det sunde og velsignede Spor, hvori den har udviklet sig. Efter hans Død, 14. Juli 1896, er der endnu blevet udgivet et Par af hans literærhistoriske Arbejder: »Alles ist Euer, Ihr aber seid Christi«, og »Die klassische Poesie und die göttliche Offenbarung«. N. D.

Dissenters kaldes i England de, der afvige fra Statskirken Bekendelse, særl. de, fra den udskilte, protest. Samfund (Nonkonformisterne). Dronning Elisabeth søgte ved Uniformitets-Akten af 1559, Subskriptions-Akten af 1571 og de strenge Love mod de rom. Kat. og Puritanerne at gøre den biskoppelige K. til en hele Riget omfattende Nationalk. Stilarterne fortsatte disse Bestræbelser for at sikre kirkel. Enhed: 1603

vedtoges 141 Kanones, ifølge hvilke alle, der afveg fra den statskirkel. Orden, skulde ekskommuniceres, og under Karl I gav den af Ærkebiskop Laud ledede højkirkl. Bevægelse sig Udtryk i 17 nye Kanones af 1640, som førte til Forfølgelse mod Puritanerne, af hvilke mange udvandrede til Nordamerika, og hidrog til at fremkalde Borgerkrigen. Efter Restaurationen udstedtes Korporations-Akten 1661 og en ny Uniformitets-Akt 1662, ved hvilke alle D. udelukkede fra de borgerlige Embeder og de Præster, der ikke havde den retmæssige Ordination, fra de kirkel. Konventikel-Akten af 1664 forbød Privatandagter, hvor der var mere end 5 Deltagere foruden Familien, og ifølge Femmile-Akten af 1665 maatte ingen Præst, der nægtede at underskrive visse Paragrafer i Uniformitets-Akten, komme i Nærh. af sit tidligere Sogn. Test-Akten af 1673, som egentlig var rettet mod de rom.-kat., udelukkede ogsaa de protest. D. fra Parlamentet og Statsembedene.

Ved Vilhelm af Oranjen's Tronbestigelse fik Udviklingen en anden Retning. Tolerance-Akten af 1689 erklærede, at D. ikke maatte forfølges paa Grund af Nonkonformitet. De fik fri Religionsøvelse, men maatte ikke holde Gudstjeneste for lukkede Døre, de skulde lade deres Forsamlingshuse indgripre af den biskoppelige Domstol eller Fredsdommeren, og deres Præster vare forpligtede til at underskrive de 39 Art. med Undt. af Art. 34—36 (om Cereemonier, Homiliernes Autoritet og Ordination) og Beg. af Art. 20 (om K.s Autoritet) og for Baptisternes Vedk. Art. 27 (om Daaben). De maatte svare de samme Afgifter til Statsk. som dennes Medlemmer, men havde til Gengeld Krav paa at betjenes af dens Præster med Daab, Brudevielse og Begravelse. De vare udelukkede fra Parlamentet, Statsembedene, Universiteterne og Statsskolerne og maatte ikke oprette Skoler. Tolerancen gjaldt dog kun Presbyterianerne, Independenterne, Baptisterne og Kvækerne (ikke de rom. Katoliker og Socinianerne), og den var meget begrænset, idet de anerkendte D. vel havde faaet fri Religionsøvelse, men endnu vare afhængige af Statskirken; i Skotland blev imidlertid den presbyterianske K. Statsk. ved Unionen 1707. Ved en Akt af 1779 blev der indrømmet D. større Frihed og Selvstændighed; deres Præster bleve fritagne for at underskrive de 39 Art., idet de kun skulde afgive en Erklæring om at være Protestanter og at anerkende den hl. Skr. som Rettesnor for Troen og Livet, og ligeledes fik de Tilladelse til at oprette Skoler. 1791 blev der, med visse Begrænsninger, givet Romerk.s Medlemmer Ret til at holde Gudstjeneste, og ved en Akt af 1813 kom ogsaa Socinianerne ind under Tolerancen. 1828 blev Test-Akten ophævet, og Aaret efter kom Loven om de rom. Kats. Emancipation; dermed var der givet baade Romerk.s Medlemmer og de protest. D. Adgang til Parlamentet og Statens Embeder, undtagen nogle af de højeste, dog med Udelukkelse af de rom.-kat. Præster. Ligeledes fik 1858 Jøderne Adgang til Parlamentet og de fleste borgerl. Embedsstillinger. For Kvækernes Vedkommende traadte en højtidelig Erklæring i Stedet for Eden, og de faa kun Adgang til Parlamentet

ved en Beslutning af Over- og Underhuset i hvert enkelt Tilfælde. Ved forskl. Akter af 1836, 1837 og 1886 er det blevet tilladt D. at forrette Brudevielse, ligesom borgerligt Ægteskab har retslig Gyldighed, og 1868 bleve de fritagne for at svare Kirkeskat. 1871 fik de Adgang til Universiteterne, idet Studenternes Forpligtelse til at underskrive de 39 Art. blev ophævet, dog saaledes, at det beror paa de enkelte Colleges, om de ville kræve Underskrivelser eller ikke. Endelig tillader en Akt af 1880 Begravelse efter D.s egen Ritus eller uden nogen religiøs Ceremoni. D. have saaledes efterhaanden opnaaet de Rettigheder, som under de statskirkl. Forhold kunde tilstaaes dem; men mange af dem kræve yderligere Statsk.s Ophævelse. C. E. F.

Dissidenter (af *dissidere*, at afvige) var i Polen oprindelig et fælles Navn paa alle de indbyrdes afvigende Kirkesamfund i dette Rige. Det kom frem paa den Konföderations-Rigsdag i Warschau 1573, der blev holdt, efter at den jagjelloniske Mandslinie var uddød med Sigismund II August (1572). I Warschau blev der, med Augsburger-Religionsfreden af 1555 som Forbillede, sikret alle kr. Bekendelser fuldkommen retslig Lighed (*pax dissidentium*), og de adelige Herrer fik Lov til at træffe Bestemmelser om, hvilket Kirkesamfund deres Bønder skulde tilhøre — et Sidesykke til det tyske: *cujus regio, ejus et religio*. Skønt denne »Konföderation af 6. Jan. 1573« var bleven til paa Tilskyndelse af flere rom.-kat. Biskopper, som indsaa, at en saadan Religionsfred var en Nødvendighed, blev den dog heftigt angrebet fra rom.-kat. Side, blandt andre af Kard. Hosius, og de rom.-kat. Polaker protesterede mod at kaldes »D.«. Da Henrik af Anjou 1574 skulde krones til Polens Konge, vilde han i sidste Øjeblik unddrage sig den Kroningsed, han havde lovet at aflægge, fordi den blandt andet indeholdt et Løfte om at opretholde *pax dissidentium*; men Firley, Protestanternes Leder, sagde: »Hvis du ikke vil aflægge Eden, bliver du ikke Konge!« og gjorde Mine til at gaa ud af Kirken med Kronen. Henrik af Anjou maatte da falde til Føje og stadfæste Protestanternes relig. Rettigheder. Men under Sigismund III (1587—1632) indtraadte der en stærk rom.-kat. Reaktion, og D.-Spørgsmaalet hidrog ikke lidt til at fremme Polens indre Opløsning (se Art. Polen).

Distributionsformel er Navnet paa de Ord, med hvilke den hl. Nadver uddeles (distribueres); se Art. Nadver.

Dithmar af Merseburg, se Thietmar af Merseburg.

Ditmarsken, det kanalrige Marskland, der begrænses af Elben, Vesterhavet, Eider og mod Ø. bl. a. af en Række Søer, nu 2 Kredse i den preussiske Provins Slesvig-Holsten, blev oprindelig bebygget af Nedersachsere og Friesere. Krdm. skal allerede, uden Resultat, være forkyndt i D. af Ecbert (o. 620) og Willibrord (o. 690); Willehads (d. 789) Levned fortæller, at en Præst Atrebanus led Døden (782) i D., og noget efter er vel den Kirke i Melinthorp (Meldorf) bygget, som Willerich visiterede fra Bremen, og som endnu paa Adam af Bremens

Tid var D.s eneste Daabskirke. Det var Karl d. stores Erobring o. 804, der havde gjort Folket modtageligt for Evang. Hele Middelalderen igennem var D. med dets frihedselskende Befolkning et Tvists Æble mellem de omboende Folk (især Holstenere og Danske). Længst stod det i politisk, som i kirkelig Afhængighed af Ærkestiftet i Bremen, der 1068 havde faaet Landet i Gave. Hvad den politiske Afhængighed angik, blev den iøvrigt vel siden D.s Forræderi i Slaget ved Bornhoved (1227) varig, men af liden reel Betydning, thi D. dannede faktisk en Republik, hvor et Oligarki af Bondeslægter havde den egentlige Magt. Hvad den gejstlige Afhængighed angik, erkendte D., med en kort Afbrydelse 1187—95, hvor Landet hyldede St. Peter i Slesvig (Biskop Valdemar), St. Peter i Bremen for Patron, men efter 1223 blev Domprovsten i Hamburg, og Kapitlet dér, den egentl. Indehaver af den gejstlige Jurisdiktion og de kirkelige Indkomster.

Kronikeforfatteren »*Presbyter Bremensis*« (o. 1450) fremhæver ved Siden af Ditmarskernes Frihedssind deres Raahed, Troløshed, Irreligiøsitet og Overtro. Da Ditmarskerne 1322 og 1404 vandt glimrende Sejre over de holstenske Grever, viste de dog kirkeligt Sindelag ved at grundlægge og udvide et Dominikaner-Kloster (i Marne, siden 1436 i Meldorf), og efter Sejren 1500 over Kong Hans og hans Broder stiftedes et Nonnekloster i Hemmingstedt (nedrevet 1518 og Godset henlagt til et Fransiskanerkloster i Lunden). Efter 1383 omtales ogsaa hyppige Valfarter til det hl. Blod i Wilsnack, ligesom Landretten sysselsatte sig med kirkelige Anliggender, Fester og Søndagshelg. Ved Siden af Jomfru Maria dyrkedes især St. Oswald som Nationalhelgen, begge af billedes paa Landsseglet. Overfor gejstlige Overgreb optraadte man imidlertid ret skarpt, og siden 1500 unddrog man Domprovsten hans Indtægt (Landretten af 1447; Processen for Rigskammerretten 1526—32 mod Domprovstens Overgreb). Da Hustrismen fik Indpas, undertrykkedes den med Vold (1451 myrdedes Præsten Heinrich Grove i Lunden under Gudstjenesten, 1466 hans Broder i Meldorf). Arcemboldi drev endnu uhindret sin Afladshandel i D., men kun faa Aar efter beklagede man sig højtlydt over, at Domprovstens Jurisdiktion adøvedes »paa ukristelig Vis«: Interdikt brugtes i rent verdslige Sager, alt var til Fals for Penge, udygtige Præster ansattes, og Kirker stod tomme, da ingen kunde betale de ublu Afgifter. Men da havde ogsaa Reformationen begyndt at tage Sindene fangne. Den fremmedes især af 2 Mænd, *Mag. Nicolaus Boie* i Meldorf og Præsten i Wesselburn, der bar samme Navn (begge døde 1542). Den første, der havde studeret i Wittenberg, indkaldte Nov. 1524 Heinrich fra Zütten (s. d. Art.). Snart efter førtes denne med Vold, ved Natte-tid, til Heide, hvor han 10. Dec. led Martyr-døden, mishandlet paa den raeste »Maade. 1526 maatte Dominikanerne i Meldorf forlade Byen, og Gudstjenesten reformeredes. I Norden holdt det rom.-kat. Væsen sig længere, men 1532 forbødes Messetjenesten i hele Landet, og en Ordning af Nadvertjenesten blev udgivet. 1539 blev Klostret nedbrudt i Lunden,

det i Meldorf blev en evang. Skole. Den nye Ordning overdroges 4 Superintendenter; de ivrede ogsaa for at afskaffe gamle, raa Folkeskikke, som Blodhævnen, og optraadte med stor Fasthed mod de 48 »Regenter«.

1559 erobrede Joh. Rantzau D. til de forønde slesvig-holst. Landsherrer. 1581 traadte den endnu bestaaende Tvedeling i Kraft, den sydlige Del om Meldorf blev kongelig, den nordlige om Heide hertugelig. 1773 forenedes dog begge under den danske Krone; 1864 —66 gik D. tabt til Preussen. — Efter Erobringen 1559 fik Folket, der i det hele beholdt dets gamle Ordning, Ordre til at genophygge Kirker, Præstegaarde og Skoler. Der indsattes 3 Superintendenter eller Provster (efter 1580 kun 2), og den slesvig-holst. Kirkeordning indførtes. David-Joriter og andre Sekterere udvistes. Nord-D. fik det strengeste lutherske Præg, i den kgl. Del raadede Melancthons Aand. Men 1607 forandrede Johann Adolph, der var calvinisk sindet, Præsteden til en alm. Forpligtelse paa Guds Ord i Skriften, og 1609 forbød al Disputeren om stridige Trosartikler. 1616 sejrede dog Ortodoksien igen. 1647 bød Kong Frederik III Generalsuperintendent Klotz at forpligte Præsterne i Syd-D. paa Konkordieformlen. Forgæves søgte Papister og Kvækere at smugle sig ind. Selv Pietismen og Herrnhutismen fandt liden Jordbund her. Kirkesproget var siden Ref. plattysk, og man brugte først den plattyske wittenbergske »Sackbäcklin«. 1753 fik Syd-D. en fælles Psalmebog (von Anckens), 1770 Nord-D.; 1784 afløstes begge af J. A. Cramers »Schlesw.-Holst. Gesangbuch«. Cramers store Katekisme indførtes 1785 og 1797 Adlers Agende, som Bønderne dog satte sig tappert imod. — Blandt fremragende Provster i D. kan nævnes Teologerne Chr. Matthiæ (Carsten Thiesen), en ivrig Fjende af Calvinister og Socinianere, og Joh. Cluervius, begge i Meldorf; i Lunden virkede den fromme Arndianer Moritz Rachelius; som Historikere udmærkede Præsterne Lamp. Alardus og Joh. Adolph, kaldet Neocorus, sig (Hanssen og Wolf, Chronik des Landes D., Hamb. 1833; Chalybæus, Gesch. D.s bis zur Eroberung 1559. Kiel 1888; Fehse, Nachricht von den evang.-luth. Predigern in N.-D., Flensb. 1769; Hellmann, Kurtz-verfasste Süd-D. Kirchen-Historie, Hamburg 1735). J. O. A.

Diurnale, er et Udtog af Farebogen, der kun indeholder de saakaldte *horæ diurnæ* fra Laudes til Complet (S. 542).

Diurnus, Liber, er de rom. Pavers ældgamle Formularbog. Den er senest udgivet af Th. v. Sickel efter et vatikansk Haandskrift (Wien 1889), til hvis Benyttelse der kun havde været begrænset Adgang, indtil Leo XIII 1880 aabnede det vatik. Arkiv for den hist. Forskning. Om denne Formularbogs Ælde osv. giver Sickel udførlig Oplysning i Indledn. til sin Udg. af Bogen.

Divination, se Mantik.

Dixon, Richard Watson, eng. Kirkehistoriker, blev født i Islington, London, 5. Maj 1833. 1859 blev han præsteviet, 1885 *rural dean* i Alnwick. Hans Fader var wesleyansk Præst, hans Bedstefader, Richard Watson, en berømt wesleyansk Teolog. R. W. D.s Hovedværk er: *Hist. of the Church of England from*

the Abolition of the Roman Jurisdiction I—IV, (1877—91). Han er ogsaa Digter og grundede sammen med William Morris og Edward Burne Jones 1856 *The Oxford and Cambridge Magazine*, der kæmpede for den præ-raffaelitiske Kunst.

Djurberg, Daniel, f. i Söderhamn 1659, Mag. i Upsala 1685, blev, efter at han i Udlandet havde gjort grundige, særlig talmudiske, Studier, teol. Adjunkt i Upsala 1692, teol. Prof. 1698, teol. Dr. 1705, første teol. Prof. og Domprovst 1724 og døde 10. April 1736. D. berømmes som lærd Teolog og for sin Nidkærhed m. H. til Lappers og Jøders Omvendelse. Han synes at have gjort Speners Bekendtskab og skal i Hemmelighed have begunstiget Pietisterne og have holdt Konventikler i sit Hus. O. A.

Djævel, egl. Bagvasker. Det til Grund liggende gr. Ord *διδόλος* bruges i Biblen og i den gr. Oversættelse af G. T. som enstydigt med det hebr. »Satan«, særlig da om Ondskabens Fyrste, Menneskets Modstander, der forstyrrer Gudsforholdet og bekæmper Frelsesværket. G. T. omtaler ham kun lidet. Syndefaldsberetningen 1 Mos. 3 nævner ham ikke; men at Slangen er Sindbilledet paa ham som den udenfor Menneskeslægten staaende Forfører, er umiskendeligt og bekræftes i Hos. 6, 7 ligesom i N. T. (Joh. 8, 44; Joh. Aab. 12, 9; 20, 2). Ellers hentydes der ikke i G. T. til denne Fortælling, derimod i Apokryferne (Visd. 2, 24). Den jødiske Folketro i ældre Tider beskæftigede sig med djævelske Væseners (3 Mos. 17, 7; 5 Mos. 32, 17; smlg. Jes. 13, 21; 34, 14). Hvem der menes med Azazel (3 Mos. 16, 8, 10) er uklart. Først i Ijobs Bog 1 og 2 nævnes D. som Anklager. En Overgang til dette mere udviklede Begreb kan maaske søges i den »lovnagtige Aand« i Kong. 22, 21 f. Efter Eksilet (Sak. 3, 1 f.) opfattes Djævelen bestemt som Teokratets Modstander (smlg. 1 Krøn. 21, 1). Det er sandsynligt, at Berøring med Parsismen har tjent til Begrebets Udvikling. At ogsaa urene Elementer fra Babylonien og Persiens Religioner have banet sig Vej til Folketroen hos Jøderne, ikke til Aabenbaringens Forestillingskreds, fremgaar af apokryfe Skrifter som Baruk og Tobias.

I N. T. godkendes Forestillingen om Djævelen som Guds Riges mægtige Fjende, og den indtager baade i Jesu Lære og hos Apostlene en fremskudt Plads. At Jesu Udtalelser herom kun skulde skyldes en Tillempling efter Datidens Anskuelse, gendrives af hans Fastholden ved dem, ogsaa naar han underviste Apostlene alene (Mt. 13, 38 f.; Lk. 10, 18; 22, 31). D. betegnes ogsaa med Navnene: den onde, Fjenden, Fristeren, Beelzebub. Han har sit eget Rige, modsat Guds (Mt. 12, 26), med Magt over den synlige Verden (Mt. 4, 8 f.). For saa vidt som det onde hersker i Menneskeverdenen, er han Verdens Fyrste (Joh. 14, 30) eller »denne Verdens« Hersker (Joh. 12, 31; 16, 11). Derfor optræder han som Frelserens Modstander ved Fristelsen i Ørkenen (Mt. 4, 1—11) og i Lidelseshistorien (Lk. 4, 13; 22, 53). I Kristus har han faaet sin Overmand, der trænger ham sely og hans

Rige tilbage (Mt. 12, 29), en Sejr, som giver sig et foreløbigt og profetisk Udtryk i Jesu Helbredelser af de besatte (se S. 277); thi Dæmonerne, der plage disse, udgøre som D.s tjenende Aander hans Riges inderste Kredts. Hans Dom er allerede fældet (Joh. 16, 11; Lk. 10, 18); men for sit Riges Tilværelse kæmper han indtil Verdens sidste Dag (Lk. 22, 31; Mt. 13, 38—42). For denne Jesu Lære er det den stiltiende Forudsætning ligesom i G. T., at D. er en overmenneskelig Skabning, som ved et Fald er bleven Guds Fjende; indirekte er dette angivet ved, at Løgnen kaldes »hans eget« og han selv Løgnens Fader (Joh. 8, 44).

Apostlenes Udtalelser slutte sig nøje til Jesu Lære. Ifølge Johannes er D. Syndens Ophav, og Kristus er kommen for at nedbryde hans Værk (1 Joh. 3, 8). Frelsesværket modvirker han, og han lurer med Fortabelsens Begær paa de troende, hvorfor disse formanens til at vaage og staa D. imod (1 Pet. 5, 8; Jak. 4, 7). I 2 Pet. 2, 4 og Jud. Vers 6 omtales et Fald i Engleverdenen, uden at D. nævnes; men i Analogi hermed maa han tænkes som en oprindelig god Engel, der af Hovmod satte sig op imod Gud og saaledes blev Modstanderen, der i sit Fald beholdt Magt til Kamp imod Guds Rige, indtil den endelige Dom fuldbyrdes paa ham. Saaledes fremtræder han navnlig hos Paulus, der kalder ham denne Verdens Gud (2 Kor. 4, 4), en Magthaver, som strider dels gennem de vantro (Ef. 2, 2), dels ved Hjælp af overmenneskelige Magter, imod Guds Rige (Ef. 6, 12); men Kampen skal ende med, at D. knuses (Rom. 16, 20). I Joh. Aab. skildres denne Kamp saaledes, at han optræder baade som Anklageren (12, 9) og fra 12, 13 som Forfølger og Forfører, indtil han nedstyrtet til evig Pine (20, 10).

Kirkelæren har altid fastholdt Skriftens Opfattelse af D. som den personlige, overmenneskelige Modstander. Om denne har der baade i Folketroen og i kirkelig Praksis, navnlig gennem Middelalderen, samlet sig overtroiske Elementer, som i nyere Tid have bidraget til at fremkalde en stærk Kritik, indtil Fornægtelse, af den personlige D.s Tilværelse. Denne Fornægtelse er uforenelig med Troens Lydighed overfor den hl. Skrift og uforenelig med K.s ældgamle Krav ved Daaben om Forsagelse af D. og farlig for det kr. Liv paa Grund af sine svækkende Følger i Helliggørelsens Kamp. Paa Fornuftmæssighed kan Fornægtelsen ikke beraabe sig. Det ondes Virkelighed viser sig i saa grufulde Skikkelser, at det for Menneskeanden ligger nærmere at henføre det til djævelske Indflydelse end at udlæde en saadan Ondskab af Menneskenaturen alene. Det ondes Oprindelse er et Problem, som paa enhver Maade overstiger Menneskets Forstaelse; Uøseligheden ligger i den skabte frie Viljes ufattelige Mysterium, hvilket Samvirkningen maa bøje sig for. Men for den, der fra sig selv kender det onde som Viljesmagt eller Viljesfordærvelse, vil det altid være naturligere og fornuftmæssigere at antage en personlig D. som dets Ophav og Magthaver, end med Fornægtelse heraf at tænke sig blot et ondt Princip uden

Personlighed, end sige da at afsvække det onde til kun at være en Endelighedsbestemmelse eller Ufuldkommenhedsform eller det godes uundværlige Modstykke. Fornægtelsen af den personlige D. kan siges at være hans Forførelseskunsts Mesterstykke i Menneskeslægten, særlig i den nulevende Slægt. A. S. P.

Djævuendrivelse, se Eksorcisme.

Dlugosz (Longinus), Johannes, polsk Historieskriver, f. i Brzezink 1415, Domherre i Krakau, døde 1480 som udvalgt Erkebiskop af Lemberg uden at have modtaget Bispevielse. Han blev fl. Gange brugt til diplomat. Sendelser af Kong Kasimir IV og var en Ven af Videnskaberne. Han har skrevet: *Historie Poloniae libri XIII ab antiquissimis temporibus usque ad a. 1480* (Lipsiæ 1712) og forskl. Bispehistorier og Helgenkrøniker. En samlet Udg. af hans Skrifter udkom 1863 f. i Krakau ved Przedziecki.

Dobbeltkirke. Da Sprogbrugen vakler m. H. til dette Begreb sammenstilles her de Tilfælde, hvor Ordet finder Anvendelse. I kirkeretlig Forstand er en Bygning, der anvendes til 2 forskl. Konfessioners Gudstjeneste, en D. Nødvendigheden af saadanne D. har især foreligget i større Omfang i Syd- og Vesttyskland, forarsaget ved Omstændighederne efter Augsburgfreden, Restitutionsediktet (1629) og den westfalske Fred. Praktisk har det drejet sig for Romerk. om at vinde Terræn i protest., især ref. Distrikter. Romerk. har intet principielt mod Forholdet, der hverken medfører Eksekration eller Pollution af Kirken. Hvor rom.-kat. Brug af en til protest. Gudstjeneste indrettet Kirke, uden H. til Ejendomsretten, er fastslaaet, indtræder et *simultaneum* (Simultankirke). Praktisk løstes Forholdet ofte saaledes, at den rom.-kat. Menighed fik Koret, den protest. Langhuset, der adskiltes fra hint ved en helt opført Væg, undertiden har man indrømmet de rom.-kat. Krypten (Michaeliskirken i Hildesheim), ofte blev Koret alene rom.-kat., medens Skibet blev fælles. Hvor Kirken helt blev fælles, maatte særlige Ordninger (jfr. Kölner-Forliget 1652 om Fyrstedømmet Sulzbach) bestemme Gudstjenestens Tid, Brug af Orgel, Klokke, Tilladelse til Opstilling af fast Alter osv. I den første Del af Elisabeths Regering indrettede man sig paa lignende Vis i England. Canterburys Domkirke er endnu et Eksempel paa en D. af den Art (S. 470). — Ved den gl. kat. Bevegelses Fremkomst truede Spørgsmaalet med atter at blive brændende paa en for Romerk. mindre heldig Maade, da Preussen og Baden indrømmede disse Skismatikere Brugsret af rom.-kat. Kirker, men Rom »interdicerede« disse Bygninger, hvorved Spørgsmaalet faldt bort. —

I en hel anden Forstand tales om D. ved visse middelalderlige Kirkebygninger, der synes opførte med Tanken om at skulle være 2 selvstændige Kirkerum, hvert med sit Hovedalter, men begge bestemte til samme Kirkesamf.s Gudstjeneste. Forholdene ved disse ere dog ikke i alle enkelte Tilfælde klare. En særlig Form danne Dobbeltkor-Kirkerne (Eksempler i Frankrig, England, men især i Tyskland) fra 9.—12. Aarh. De bleve viede til 2 særlige

Helgener; den fuldst. Ligelighed i Anlægget fremhæves undertiden ved deres 2 Krypter og 2 Tværskibe (Michaelisk. i Hildesheim). Oprindelsen søges i Benedictiner-Abbediet Centula ved Abbéville (Amiens), hvor man 798 byggede en ny Kirke, hvis østl. Apsis viedes Stifteren, medens den oprindelige Titularhelgen fik det vestl. Kor (allerede i Oldkirkens Dage havde dog Afrika slige Kirker). Fra Benedictiner-Abbedier i Tyskland (Fulda, St. Gallen) trængte Skikken over til Domkirkerne (Verdun, Besançon, Bamberg, Basel, Goslar, Hildesheim, Speier, Trier, Worms, Bremen osv.). Hvor der er en virkelig D. synes denne at skyldes Hensynet til dyrebare Helgenlevninger, der gav Anledn. til 2 Titularhelgener. Adskillelsen kom stærkest frem, hvor den ene Del af Kirken blev egentl. Stiftskirke, den anden Sognekirke (jfr. ogsaa Forhold i Dobbeltklostre). Men efterhaanden bleve disse Kirker kun en arkitektonisk Kaprice, hvor dog snart det østlige Alterhus, snart det vestlige er egentl. Kor (nogle Kirker have endog kun vestligt Tværskib). — En anden Form for D. indtræder, hvor de 2 gudstjenstlige Rum under samme Tag findes i 2 forskl. Etag. Etag. hver med sit Alterhus og Skib. De mange Spørgsmaal om Gudstjenesteforhold, Indvielse, Dedikation osv. er ligeledes her ofte lidet oplyste. Tilfældige praktiske Forhold og Formaaler have sikkert frembragt de forskellige Varianter; den blotte Paa-visning af arkitektoniske Forbilleder forklarer ikke Spørgsmaalet tilfulde. Det synes dog berettiget at antage, at en Del af disse Bygninger have deres Forbillede i Kapeller, der af H. til en vigtig Grav opførtes i 2 Etag.; det øverste Rum havde her, som Alterrum, Betydning for Graven (Theodoriks Gravkapel i Ravenna); andre synes derimod Nyudviklinger af de Kirker med Krypter (udviklede af Altrets *confessio* og selv Altersteder), ved hvilke egentl. det omvendte gjaldt: Kirken er til for Gravens Skyld. De første umiddelbare Forgængere ere da visse Huskapeller i 2 Etag. (ved Slotte, Bispegaarde), den øverste rigt udstyret, indrettet til Husgudstjeneste, den nederste til Gravsted (St. Mikael i Fulda, St. Gotthard i Mainz 1136, Bispegaardskapellet i Reims fra 13. Aarh.); en Forbindelsesaabning i Overrummets Gulv, som nogle have søgt eftervist ved flere af disse, er maaske tvivlsom. Disse ere altsaa ikke selv D., men de synes i alt fald arkitektoniske Forbilleder for de sikre Dobbeltkapeller (*oratoria duplicia*), hvor det nederste Rum ogsaa er indrettet til Gudstjeneste og særlig beregnet paa Tjenerskabet, medens Herskabet fra Borgens Værelser traadte ind i Overkirken, der ved en Aabning i Gulvet var sat i Forbindelse med Underkirken. Disse Dobbeltkapeller ere byggede snart som et græsk Kors (Schwarz Rheindorf 1151), snart kvadratiske (Eger, Nürnberg; i Danmark: Ledøje Kirke), aflange (Landsberg) og polygone (H. Aandskirken i Visby). Andre sætte Aachener-Domkirkens Løsning af Problemet (at skaffe Herskabet sin særlige Kirke i Kirken) som Forbillede for Dobbeltkapperne (Ussing, Ledøje Kirke og de tyske Dobbeltkapeller). — En Udvidelse af Helgenkrypten synes derimod Underkirken i de D. at være, der i Frankrig kaldes *saintes chapelles*, Kapeller, hvor det lavere Underrum er Opbevaringssted for en Relikvie;

ligesaa f. E. S. Francesco i Assisi 1228—53, hvor Overkirken stadig er den pragtfuldeste og højeste, men Underkirken, der gemte Helgenen, blev den vigtigste. Da Ludvig d. hl. 1245—48 opførte sit *sainte chapelle* i Paris, skulde det haade erstatte et gl. Oratorium for Guds Moder og gemme den kostbare Relikvie af Kristi Kors; men han brød med Skik og Brug, gemte Relikvien i Overkirken og indviede den lavere Underkirke til Maria. Dette Eksempel efterlignedes i Frankrig, og Underkirken blev da Tjenerskabets. I D. af denne Form findes ingen Forbindelse mellem de 2 Rum. — Et ejendommeligt Ekspl. paa en D. frembyder nu S. Clemente i Rom; dens Underkirke dannes nemlig af en (1861) udgravet oldkirkelig Basilika, ovenpaa hvis Ruiner en ny Basilika (nu Overkirken) var blevet bygget 1108, J. O. A.

Dobbeltklostre (*monasteria duplicia*) kaldtes Klostre, der vare beregnede paa Munk og Nonner. Stundum var Munkenes Bolig adskilt fra Nonnernes ved en høj Mur. Saadanne D. havde Ordenen Fontevraud, Birgittinerne (S. 325) og Trappisterne.

Dober. 1) **Johann Martin D.**, f. 1703, var oprindelig Pottmager. 1724 vandrede han til Herrnhut og blev en af Brødermængdens første Lærere. Han var 1733 tilstede ved Tübingen-Fakultetets Forhandlinger om Brødermængdens Lære, Liturgi og Kirketugt og deltog paa Brødrenes Vegne i flere Præstekonferenser (i Gotha 1740, i Sverige 1741). Han blev efterhaanden grundigt hjemme i hele den hl. Skrift, som han læste i Grundsprogene, og han havde store Gaver i Retning af Sjælepleje og Menighedsledelse. Efter 1744 virkede han i England og Wetterau. Fr. N. — 2) **Johann Leonhard D.**, f. 1706, var en Broder til J. M. D. Han var, som Broderen, Pottmager, og gik 1725 fra Münchsroth i Schwaben til Herrnhut. Ved den dske Konge, Christian VI's, Krøning i Kbhvn 1731 traf Zinzendorf en forhenv. Slave fra St. Thomas ved Navn Anton. Ved ham henledes Zinzendorfs Opmærksomhed paa Negrene i Vestindien; han fulgte med Zinzendorf til Herrnhut, og i 1732 udgik L. D. og David Nitschmann over Kbhvn til St. Thomas, som de naaede 13. Dec. s. A. De modtoges kærlig af Planteren Lorenzen, men indrettede sig snart selvstændig, tjente for Opholdet, taalte Savn og Spot og Skuffelser, men arbejdede ihærdigt paa blandt Fri-Negrene og især blandt Slaverne, for hvem de prædikede paa Hollandsk. I 1733 gik Nitschmann hjem, men s. A. kom 18 nye Brødre til St. Croix og St. Thomas. D. kom til Herrnhut i Febr. 1735 med en 7aarig Negerdreng Oly, der døbt, men døde Aaret efter. — D.s ildfulde, kærlige Natur beredte Vejen for Brødermængdens trofaste Arbejde blandt Negrene. Ved ham begyndte ogsaa en Mission blandt Jøderne i Amsterdam. Paa Synoden i London 1741 nedlagde han (16. Sept.) det Overældste-Embedet, der siden 1733 havde været overdraget ham (S. 402), og paa Synoden i Herrnhag 1747 blev han indviet til herrnhutisk Biskop. D. havde 1737 i Berlin ægtet Anna Schindler, en from, opofrende Kvinde, der blev en af Brødermængdens Psalmedigtere; hun døde i Marienborn 12. Dec. 1739. — Senere

indgik D. et nyt Ægteskab. Han døde 1. April 1766 i Herrnhut. H. M. F.

Dobrat, se Dabrat.

Doctor, se Grader, akademiske.

Doctores ecclesiae, se Kirkelærere.

Doctrinariere kaldtes nogle gejstl. Broderskaber, som vare virksomme for at give relig. Undervisning. Det ældste D.-Samfund (*archi-confraternità della dottrina cristiana*) blev dannet i Rom 1560 af en milanesisk Adelsmand, Marco de Sadis Cusani (d. 17. Sept. 1595), der fik nogle Præster og Læglige til at undervise Børn og uvidende voksne i den kr. Børnelærdom. Cesare Baronio (S. 223) tog en Tidlang Del i dette Arbejde, og da Pius V i en Bulle af 6. Okt. 1571 opfordrede Bisperne til at virke for Undervisning i den kr. Børnelærdom, vandt Cusanis Forening stor Udbredelse. Den blev delt i 2 Grene, der efter Cusanis Død blev helt adskilte: 1) Sækular-Klerikernes Kongregation (*chierici secolari della dottrina cristiana*), i daglig Tale kaldte *dottrinari*, der senere efter Kirken S. Agata i Trastevere kaldtes »Agatister«; disse D. grundede fl. Steder i Kirkestaten Almue-skoler, underviste i Kirkerne og forberedte mange unge til den første Altergang. 1747 forenede Benedict XIV dem med *Les pères doctrinaires*, der var stiftet af C. de Bus (S. 422). 2) Et Broderskab, der 1607 af Paul V blev ophøjet til et Ærkebroderskab med Sæde i Peterskirken. For disse D. af-fattede Bellarmino en lille Katekisme til Brug ved deres Undervisning, og dette Broderskab, der virker endnu, havde indtil Beg. af 19. Aarh. Ret til hvert Aar at gaa i Forbøn for 2 dødsdømte Forbrydere. — I Firenze dannede Ippolito Galantini (f. 1565, d. 1619) 1602 en lignende Forening (*congregazione della dottrina cristiana sotto l'invocazione de' S. S. Francesco e Lucia*), i daglig Tale kaldte *vanchetoni*, Forfølgelighedens Foragtere), der bredte sig til mange andre Byer i Toscana og til Modena osv. 1824 stadfæstede Leo XII Statutterne for Ippolito Galantinis Forening, og 1825 blev Galantini optagen blandt de salige. — Om *Les pères doctrinaires* se S. 422. Se ogsaa Art. Skolebrødre.

Dodai, se Dodi.

Dodanin, efter 1 Mos. 10, 4. Sønner af Javan: Joniere, Grækere. Man har gættet paa fl. gr. Stammer, men man bør vistnok om 1 Krøn. 1, 7 læse Rodanin og tage det om Indbyggerne paa Rhodos.

Dodava, efter 2 Krøn. 20, 37 Profeten Eliesers Fader.

Doddridge, Philip, blev født i London 1702 som den yngste af 20 Søsken og var fra Barndommen svag; hans Fader var en for-dreven Dissenterpræst, hans Moder Datter af en fra Prag fordreven luth. Præst. Han blev undervist af Dissenterne, efter Faderens Død 1715 i St. Albans, hvor han i den presbyterianske Præst Clarke fandt en anden Fader. Hertuginen af Bedford tilbød at lade ham studere ved et af Universiteterne og at skaffe ham Embede i Statskirken, men han vægrede sig ved at træde ind i denne. Han fortrak en independentisk Præsteskole og gjorde fra 1723 Præstegerning i Dissentermenigheder uden at være præsteviet. 1730 blev han ordineret

som Presbyter af 8 Præster, af hvilke de 5 vare Presbyterianere, og derefter virkede han i Northampton som Præst for en independentisk Menighed og Leder af et Akademi (Præsteskole), som han havde grundet; han døde 1751. D. var en af de betydeligste nonkonformistiske Teologer i 18. Aarh., flersidigt begavet, kundskabsrig og, trods sin Svalgelighed, aandeligt bevægelig og virksom. Hans Teologi var uden konfessionelt Særpræg og tog Sigte paa praktisk Krdm.; hans Skrifter ere for Størstedelen Bibel-forklaringer og Opbyggelsesbøger, ligesom han ogsaa skrev Psalmer. Et Skrift, som han 1730 udgav, *Free Thoughts on the most probable Means of reviving Dissenting Interests*, angiver, hvad han gjorde til sin Hovedopgave. Han vilde styrke Dissenternes synkende Indflydelse og raadede dem derfor til at slutte sig sammen uden Hensyn til de indbyrdes Forskelle. For dette Formaal arbejdede han som Lærer for vordende Præster, som Forf. og gennem en udstrakt Korrespondance. Han var en af de første i England, der indførte Modersmaalet i Forelæsninger for Studerende, og han lærte disse at anvende den af Jer. Rich opfundne stenografiske Metode, som han selv forbedrede. Blandt hans Skrifter er det betydeligste *On the Rise and Progress of Religion in the Soul* (1745), som er oversat paa mange Sprog, endog-saa paa Tamulsk. Paa Dansk er Bogen udg. under Titlen »Den sande Gudfrygtigheds Begyndelse og Fremgang udi et Mennisks Siæl«, overs. af S. C. Stanley, Kbhvn 1753 og 1761; *American Tract Society* har foranstaltet en ny Overs. under Titlen »Vejledning til sand Guds-frygt« ved H. C. Glahn med Fortale af N. F. S. Grundtvig, Kbhvn 1841. Paa Dsk findes tillige en anden Bog af ham, »Betragtninger over Jesu Magt og Naade til at gjøre salige«, Kbhvn 1760. Grundtvig har ogsaa oversat hans Psalme »*Lord Jesus is thy table spread*« (»Vor Frelser, ved dit Naadebord«, Sangværk I, Nr. 370). Hans samlede Værker udk. i 10 Bind i Leeds 1802—5, og hans Korresp. og Dagbog er udg. af J. Doddridge Humphreys i 5 Bind, 1829—31 (C. Stanford, Ph. D., London 1880). C. E. F.

Dodi eller **Dodo**. 1) Dommeren Tolias Fader (Dom. 10, 1). — 2) En af Davids Helte (2 Sam. 23, 9). — 3) En anden af Davids Helte, Fader til Elkanan (2 Sam. 23, 24).

Dods, Marcus, skotsk Teolog, f. i Belford i England 11. April 1834, studerede i Edinburgh og blev 1864, som Medlem af den skotske Frik. Præst ved Renfield Kirke i Glasgow. 1889 blev han Prof. i nytestl. Teol. ved Frik.s Præsteskole i Edinburgh. Bl. hans Skrifter, der foreliges i mange Oplag, maa nævnes: *The Epistles to the Seven Churches* (1865); *Mohammed, Buddha and Christ* (1877); *Handbook on Haggai, Zechariah and Malachi* (1879); *Handbook on Genesis* (1882); *Commentary on Thessalonians* (1882); *The Parables of our Lord* (I—II, 1883—85); *Why be religious* (1896); *How to become like Christ* (1897). Han har udgivet den eng. Overs. af J. P. Lange's »Leben Jesu« og oversat Justinos Martyr og enkelte andre kr. gr. Forf.

Dodwell, Henry, eng. Teolog, f. 1641 i Dublin, erhvervede sig tidlig en betydelig patristisk Lærdom, men af Frygt for det store Ansvar,

der var forbundet med Overtagelsen af en Præstegerning, vilde han ikke træde ind i den gejstl. Stand. Efter 1674 at have slaet sig ned i London, udgav han fl. lærde Skrifter, der grundfæstede hans Ry, og han blev til Løn for disse Prof. i Literaturhist. i Oxford. 1691 nedlagde han dog dette Embede, fordi han ikke vilde opgive Jakob II's Sag og hylde Vilhelm af Oranjen og Maria. Forfølgelsen af de jakobitisk sindede Biskopper og Præster bragte ham til at bryde med den anglikanske K. Han trak sig tilbage, først til Cookham (mellem London og Oxford), senere til Shotterbrooke, hvor hans gode Ven og Meningsfælle Francis Cherry havde bygget et Hus til ham. Dér døde han 1711 efter et stille Liv i Studier. Kort før sin Død havde han igen sluttet sig til den anglik. K. De betydeligste af hans Skrifter ere: *Dissertationes Cyprianicæ* (1684), i hvilke han bl. a. bekæmper den endnu gængse Mening om Martyriets Hyppighed i den ældste K.; *Dissertationes in Irenæum* (1689), der indeholdt mange dristige Ytringer, som vakte Forargelse hos de strengt ortodokse. I et Skrift fra 1706, der i nyere Tid oftere er blevet fremdraget, søgte han at bevise, at den mskl. Sjæl er skabt dødelig.

Doodes, Jacobus Isaac, holl. Teolog, blev født i Langerak i Provinsen Syd-Holland 20. Nov. 1817. Den første Undervisning modtog han i Amsterdam; 1834 kom han til Universitetet i Utrecht, 1841 blev han *Dr. theol.*, 1843 Præst i Hall i Nærh. af Zutphen, 1847 i Rotterdam. 1859 blev han teol. Prof. i nytestl. Eksegese og teol. Encyklopædi ved Universitetet i Utrecht. Som Teolog værgede han den gl. Kirkelære mod Leidener-Skolens Angreb, men uden dog i et og alt at ville fastholde det gl. (om hans teol. Standpunkt se C. H. Scharling, »Den nyere holl. Theol.«, Kbhvn 1865, S. 149). Han døde 17. Dec. 1897. 1843 modtog han det Teylerske Selskabs Pris for en Afhdl. om den nytestl. Tekstkritik (*Verhandeling over de Tekstkritiek van de Schriften des N. V.*, Haarlem 1844). 1845—57 udgav han sammen med J. J. van Oosterzee og et Par andre *Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theologie*, og 1853 f. sammen med N. Beets og D. Chantepie de la Saussaye *Ernst en Vrede, Maandschrift voor de Nederl. Hervormde Kerk*, 1849—55 alene Ugebladet *Evangelieboode*. Bl. hans talrige Skrifter maa fremhæves: *Hermeneutiek voor de Schriften des N. Verbondes*, 1866; 1517—1867, *Onze voortzetting van de Kerkhervorming na drie honderd en vijftig jaren*, 1867; *Kerklijke Bijdragen* (1—II, 1872); *Encyclopedie der Christ. Theol.* 1876; samt forskl. dogmat. Monografier om Læren om Gud, Nadveren osv. og Undersøgelser af de ældste Bibelovers. paa det nederl. Sprog og om Heidelberger-Katekismen. 1853 optraadte han med et Flyveskrift mod Pius IX's over for den holl. Protestantisme saa udfordrende Allokution. Sin milde Ortodoksi værgede han gentagne Gange over for Groninger-Skolen (Hofstede de Groot og Meyboom) og den relig. Radikalisme (A. Pierson), og med sin filos. Kollega i Utrecht, Dr. Opzoomer, brød han en Laense for sin kr. Tro. 1 Juni 1888 holdt han sin sidste Forelæsning, men efter at have taget sin Afsked fortsatte han sine

literære Sysler. 1894 udgav han »1843—1893, biografische Herinneringen«.

Doeg, Edomiter, Embedsmand i Sauls Tjeneste. Han forraadte denne, da Præsten Aki-melek i Nob havde hjulpet David, og udførte paa Sauls Befaling det rædsomme Blodbad i Nob (1 Sam. 21—22). Traditionen lader Psalmen 52 være møntet paa ham.

Dofka, Lejrplads under Ørkenvandringen, kun omtalt 4 Mos. 33, 12 f. Om Beliggenheden er der ikke fuld Enighed.

Dogmatiken eller Troslæren er den systematiske Fremstilling af det kr. Trosindhold. I ældre Tid gik denne teol. Disciplin under meget forskl. Navne (*summa theologiæ*; *loci theologici*; *institutio religionis christianæ* osv.); Navnet D. (*theologia dogmatica*) er kun et Par Aarh. gammelt, Navnet Troslære er endnu langt yngre. I ældre Tid indbefattede den hele den kr. Lære om Guds Riges Væsen og Virkeliggørelse, baade hvad vi nu kalde Tros-lære, og hvad vi kalde Sædelære; men siden Calixts (S. 446 f.) Tid er det blevet mere og mere almindeligt at behandle Etiken særskilt. D. indskrænker sig da til at fremstille Guds Riges Virkeliggørelse som Guds Gerning: den handler om Guds Væsen og Egenskaber, om Skabelsens og Forløsningens Raadslutninger, om Frelsens Virkeliggørelse i hans Menighed paa Jorden og om dens Fuldendelse ved Kristi Genkomst. D. udvikler altsaa det Forhold, hvori Gud har stillet sig til os; men Etiken udvikler det deraf følgende Forhold, hvori vi bør stille os til ham: den fremstiller Guds Riges Virkeliggørelse som Opgaven for den kr. Livsførelse, baade den enkeltes og Samfundets. Derfor falder D.s Disposition, skønt den kan udføres meget forskelligt, sædvanlig i følgende Afsnit: Læren om Gud (»Teologien«, i dette Ords snævrere Betydning), om Mennesket (Antropologien), om Jesu Kristi Person og Gerning (Kristologien), om Frelsens tilegnelsen eller om den Hellig-Aands Gerning (Soteriologien eller Pneumatologien) og endelig om Fuldendelsen (Eskatologien). Alt dette skal fremstilles systematisk d. e. ikke som en Samling af Enkeltheder, men som et organisk Hele, hvor hvert enkelt Led betinger de andre og betinges af dem; denne Fordring er i vort Aarh. blevet fremhævet med Kraft, medens man tidligere nøjedes blot med en logisk sammenhængende Fremstilling, hvad enten man fulgte den syntetiske Metode, der gik frem fra Aarsag til Virkning, begyndende med Gud og endende med Eskatologien, eller man efter den analytiske Metode gik frem fra Virkning til Aarsag, begyndende med den evige Salighed og sluttende tilbage til Forudsætningerne for dette Maals Virkeliggørelse.

D. maa øse sin Fremstilling ud af den hl. Skrift som det autentiske Kildeskrift for Guds Aabenbarings Indhold. *Theologus in scripturis nascitur*. D. tilstræber intet højere end at kunne reproducere den apostolske Troskendelse i Nutidens Tanke- og Sprogformer. Men D. er ikke en blot »bibelsk Teologi« (se d. Art. S. 299) d. e. en historisk Fremstilling af, hvorledes den aabenbarede Sandhed foreligger paa de forskellige Aabenbaringstrin, og hvorledes den foreligger paa

det samme Trin, individuelt udpræget hos hver enkelt bibelsk Forf. og dog sig selv lig hos dem alle; D. vil udfolde Frelsessandhedens System, saaledes som den fremgaar af den under ét betragtede Skrift. Men saa vist som Herren er med sin Menighed alle Dage, vil K.s fortsatte Tilsegnelse af den aabenbarede Sandhed, navnlig i Tider, da dens Liv har rørt sig med særlig Sundhed og Kraft, staa som en vejledende Udfoldelse af, hvad Skriften giver i Grundtræk; derfor ville de kirkelige Bekendelsesskrifter, som saadanne Tider have frembragt, og hvori de have udformet deres Troserkendelse som Dogmer, faa Betydning for D.; og da K. kun eksisterer i forskellige individuelt udprægede Afdelinger, maa D. faa et konfessionelt Præg. Men den kan ikke, som selve Navnet D. kunde synes at tyde paa, indskrænke sig til at behandle de Lærepunkter, som K. har formuleret som Dogmer; den vil omfatte hele Troserkendelsens Omraade og saaledes arbejde paa at hjælpe K. til Klarhed i bestandig videre Udstrækning. Da imidlertid ingen aandelig Sfære oplukker sit Indhold for den, som selv er indvoftes fremmed for det, eraandeligt Slægtskab en ufeftigelig Betingelse for sand Forstaelse; derfor er den troende Bevidsthed eller den genfødte Subjektivitet, der har optaget Sandhedsaanden og den kr. Sandhedsidé i sig, den subjektive Betingelse for at genfremstille den i Skriften givne og af Kirken bevidnede Sandhed. *Credo ut intelligam*. Saaledes maa de tre Faktorer: Skriften, K.s Bekendelser og den kr. Bevidsthed staa i uopbørlig Vekselvirkning under det dogmat. Arbejdes Udførelse. —

Den ældste egentlige D. har Origenes givet i sit Skrift *Περί ἀρχῶν*, i mange Maader endnu ikke alsidigt gennemført gennem Troslærens samtlige Led og i sig selv en Blanding af Krdm. og gr. Filos. Den gr. K.s andet store dogmatiske Værk er Johannes fra Damask *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὁμοδοξίας πίστεως*; det kan betragtes som Afslutningen af hele denne Kirkeafdelings Arbejde, der havde givet saa afgørende Bidrag til K.s Klarhed over Troens Indhold. Den vesterl. Kirke har i Oldtiden endnu ikke frembragt noget samlet dogmat. Værk, som end navnlig Augustin har nærmet sig dertil (*Enchiridion ad Laurentium* og *De trinitate*). Det er først i den middelalderlige Skolastik, at Vesten naar til omfattende Fremstillinger, som dog kun indeholde en formalistisk Bearbejdelse og Begrundelse af K.s Lærebygning. Lærebygningen er given, ved den kan der ikke rokkes; kun en dobbelt Opgave kan man sætte sig: at udskille Indholdets samtlige Momenter ved Delinger og Underafdelinger i det uendelige og vise, at Kirkelæren stemmer med den højeste menneskelige filos. Erkendelse d. e. med den aristoteliske Filos. De dogmat. Tænkere, der gik forud for Skolastiken og vakte Middelalderens dogmat. Sans, vare Anselm og Abélard, til hvilke endnu maa føjes den store Mystiker Hugo af St. Victor. Skolastikens første fremragende Arbejde var Peter Lombarders *Sententiæ*. Kulminationen var Dominikaneren Thomas fra Aquinos *Summa totius theologiæ*, Skolastikens klassiske Hovedværk, af uberegnelig Indflydelse paa Katolicismen

gennem alle senere Tider. Som hans Mod-sætning staar i mange Maader Fransiskaneren Duns Scotus, en uhyre skarpsindig, men mindre dyb Aand, tilbøjelig i Læren til en sempelagiansk Opfattelse. Endelig repræsentere Occam og Biel Skolastiken i dens Selvpølse, da den tidligere Forvisning om Troens og Videns Enhed var forsvundet.

Ref. var Troslærens Fornyelse i alle Henseender: Skriften fremdroges som Normen og den kr. Erfaring som Forudsætningen; derved kom man bort fra de ufrugtbare formalistiske Spørgsmaal. Melancthon gik i første Udgave af sine *Loci* 1521 saa vidt, at han udelod de metafysiske Spørgsmaal (Treenigheden og Kristi to Naturer) og kun behandlede dem, der stod i umiddelbart Forhold til Kristenlivet, en Indskrænkning, han dog senere opgav. Ud fra den schweizerske Reformations Grundsætninger gav Calvin sin udførlige *Institutio religionis christianæ*, ligeledes en levende Fremstilling, baaren af Ref.s Aand. Men det var i den luth. Kirkeafdeling, at det dogmat. Arbejde blev plejet med den største Omhu og Iver og frembragte Lærebygninger, som fortjene at regnes blandt de mest imponerende Mindesmærker om Menneskeandens redelige og selvforbyggende Opgaaen i de højeste Genstande. Ref.s Liv og Trosværme virker endnu i en lang Række af dogmat. Fremstillinger. Vi nævne fra selve Reformationsaarh. Melancthons Discipel, Martin Chemnitz's *Loci* og *Examen concilii Tridentini*, — fra 17. Aarh.s første Halvdel Joh. Gerhard's *Loci theologici*, den ortodokse luth. D.s Hovedværk, hvis uhyre Udførlighed hidrører fra, at baade Dogmehist., Symbolik, Polemik og Hermenevtik er medoptaget deri, — Hutters's *Loci* og den danske Dogmatiker Jesper Brochmand's *Systema*. Men i Aarh.s 2. Halvdel forsvinder den levende Aand fra Fremstillingen, og vi have væsentlig den skolastiske Formalisme igen paa protest. Grund. Hovedrepræsentanterne ere Calovius (i Mod-sætning til Calixts friere Retning) og Quenstedt. — For den ref. Kirkeafdelings Vedkommende maa fra dette Aarh. nævnes Wendelin, Voetius (Arminianismens og Coccejanismens Modstander) og Heidegger (Amyraldismens Modstander). — Fra det samme Aarh., de store Lærestridigheders Tidsalder, maa nævnes den store rom.-kat. Dogmatiker og Polemiker Belarmin.

Mod-sætningen mellem det luth. og ref. mildnede ved Begyndelsen af det 18. Aarh. Pietismens Indvirkning mærkes allerede hos det sidste Slægtled af ortodokse luth. Dogmatikere: Hollaz og Buddeus. Den Wolffske Filos. fik Indflydelse paa D. (S. J. Baumgarten), og Overgangen dannedes til Oplysningsalderens Teologi. Rationalismens Hoveddogmatiker var Wegscheider, Supranaturalismens var F. V. Reinhardt, jvfr. hos os N. E. Balle.

Den religiøse Fornyelse, som brød frem i den første Del af det 19. Aarh., indførtes i D. især ved Schleiermacher. Han bestemte Troslæren blot som den fromme kr. Følelses Ud-sagn. Hans Udgangspunkt var altsaa ensidig subjektivistisk; men hans Gennemførelse var saa overvældende rig paa nye Synspunkter og Tanketilskyndelser, at ingen senere dogmat.

Retning har kunnet uddrage sig hans Indflydelse. Hans nærmeste Disciple ere K. I. Nitzsch og Twesten; i den fjernere Kreds staar H. N. Clausen; fra nyere Tid maa nævnes Al. Schweizer og Lipsius. Ved Siden af Schleiermacher indvirkede Hegels spekulative Filos. paa D.; hans nærmeste Disciple vare i positiv kirkelig Retning Daub og Marheineke, i negativ og kritisk Retning D. F. Strauss og fra nyere Tid A. Biedermann, H. Lang og O. Pfeiderer. I fjernere Tilslutning til ham og ligeledes med Paavirkning af Schleiermacher staar »den spekulative Teol.«: R. Rothe, I. A. Dörner og Martensen (den sidste med et saa afgjort luth. Præg, at han med samme Ret kunde anføres under den konfessionelle D.) og i Tilslutning til ham Finlænderen A. F. Granfelt. Nærmest beslægtet med Ny-Kantianismen er Albr. Ritschls Teol., der gennemfører sit Program om Fjernelse af det metafysiske og mystiske paa en saadan Maade, at den paa de mest afgørende Punkter er en Svækkelse og Fortyndelse af den kr. Trossandhed; Ritschls Disciple ere W. Herrmann, H. Schultz og J. Kaftan. En bibelsk Retning, hvis Løsen er den fyldige, realistiske Forstaaelse af den hl. Skriffs Begreber, men som tilsidesætter det dogmat. Arbejde, der er foregaaet i K., er repræsenteret af Tübingeren J. T. Beck med hans Disciple Reiff og Kübel. »Den konfessionelle Teol.« er en Genoplivelse af den gl. luth. D. i den nyere Tids Tankegang; den repræsenteres især af Erlanger-skolen: Thomasius, Hofmann, Luthardt, v. Oettingen, Fr. Frank og Kahnis. Til denne teol. Retning hører ogsaa Svenskeren Björling og Nordmændene Gisle Johnson og Krogh-Tønning, den sidste paa mange Punkter med Tilnærmelse til den rom.-kat. Lære. Den stærkeste Konservatisme indenfor Retningen findes hos F. A. Philippi og Vilmar og især hos Missouri-Synodens Teologer. Til den konfessionelle Lejr maa ogsaa i Hovedsagen regnes M. Kähler, skønt han i meget gaar sine egne Veje. Indenfor den ref. Kirkeafdeling har en konfessionel Retning Talsmænd i E. Böhl og A. Grétilt. Den anglikanske D. er repræsenteret af A. J. Mason (*the Faith of the Gospel*), den rom.-kat. af Perrone, Scheeben og Simar, den gl.-kat. af Michelis. (H. Schmid, *Die Dogmatik der evang.-luth. K.*, 6. Aufl. 1876, giver udførlige Kildeuddrag af de gl. Dogmatikere til alle Lærepunkter; det samme giver for den ref. Kirkeafdel.'s Vedkommende Al. Schweizer, *Die Glaubenslehre der ev.-ref. Kirche*, I—II, 1844—47, og H. Heppé, *Die Dogmatik der ev.-ref. Kirche*, 1861; W. Gass, *Gesch. der protestantischen Dogmatik* [indtil Schleiermacher], I—IV, 1854—1867; O. Pfeiderer, *Die Entwicklung der prot. Theologie* [siden Kant] 1891; Fr. Frank, *Gesch. u. Kritik der neueren Theologie*, insbesondere der systematischen, seit Schleiermacher, 3. Aufl. 1898). P. M.

Dogme er en kr. Læresætning, som Kirkesamfundet har fastslaaet paa den guddommelige Aabenbarings Autoritet. Det gr. Ord *δόγμα* betyder dels en Anordning, Befaling (saaledes i N. T. om den verdslige Øvrigheds Befalinger, Lk. 2, 1; om den mosaiske Lovs Bud, Ef. 2, 15; Kol. 2, 14; og om apostolske Anordninger for Livsførelsen, Ap. G. 16, 4), dels en filos.

Grundsætning, som man maa tillægge urokkelig Gyldighed. Til denne sidste Betydning slutter sig den kr. Sprogbrug, naar allerede Kirkefædrene brugte Ordet dels om den kr. Lære som Helhed, dels om dens enkelte Led. I og for sig kan Ordet bruges baade om religiøse og sædelige Læresætninger; men allerede hos flere Kirkefædre bruges det i den snævrere Betydning om de første alene — Begyndelsen til den langt senere Adskillelse mellem Tros- og Sædelære.

En kr. Læresætning bliver først D., naar den ikke er en eller flere enkeltes Mening, men naar den er fastslaaet af Kirkesamfundet som saadant. K.s Ret til at fastslaa et D. hviler paa, at dets Indhold er givet i den guddommelige Aabenbaring, hvilket efter rigtige Grundsætninger vil sige: i den hl. Skrift. I Skriften ere D.rne vistnok ikke tilstede i Form af D., men kun efter deres Indhold. Men den dogmatiske Formulering er baade berettiget og nødvendig; thi Troen er ikke paa det ubestemte og ubestemmelige, men paa et bestemt Indhold, som den troende Personlighed for sin aandelige Klarheds Skyld har Trang til at opfatte og udtrykke paa tydelig, begrebsmæssig Maade. Derfor skylder K. sine Medlemmer en saadan Formulering, baade som Afvisning af Vildfarelser og som Vejledning til at fastholde Sandheden i dens Renhed. Men den tør kun opstille som D., hvad der har sikker Skriftgrund; det er Overensstemmelsen med Skriften, der sikrer D. imod at forældes. P. M.

Dogmehistorien er en af de yngste teol. Discipliner, kun lidt over et Hundremaal gammel. Den stammer fra Rationalismens Tid; først da Pietismen (navnlig gennem Gottfried Arnolds Kirkehistorie) og det Fritænkeri, der fulgte i dens Fodspor, havde undergravet Tiliden til den ortodokse Dogmatik, begyndte man paa en omfattende Maade at granske over Dogmernes Tilblivelse. Men man kan dog finde Begyndelser til D. tidligere.

Stundom har man villet regne Kirkefædres, som Irenæos's, Tertullians, Epifanios's og Theodoret's, polemiske Skrifter mod Gnostikerne og Kætterne, eller polemiske Arbejder fra Refs Tid, som Luthers »Von den Conciliis und Kirchen« (1539) eller Chemnitz's *Examen concilii Tridentini*, med til den dogmehist. Literatur. Dette vil dog næppe kunne forsvares. I Irenæos's og Tertullians Dage kunde der ikke være Tale om egentlige Dogmer (se Art. Dogme) end sige om D.; og de nævnte Skrifter af Luther og Chemnitz maa rettest henregnes til den konfessionelle Polemik. Snarere kunde man tænke paa et Skrift som Abélards *Sic et non*, hvor Kirkefædrenes Udsagn stilles over for hinanden, for at vække Læserens dialektiske Skarpsindighed og ægge ham til at søge Sandheden. Abélards Formaal med dette Skrift var dog ingenlunde historisk, men kun kritisk.

Derimod kan man sige, at det dogmehist. Problem dukkede op i det 16. og 17. Aarh.s Kampe mellem Romerk. og Protestanterne. Allerede i Math. Flacius's »magdeburgske Centurier« har hver Centurie sit Afsnit om *dogmata og hereses*; og ogsaa i den samme Forf.'s *testes veritatis* er der dogmehist. Tilløb. Disse

bleve endnu stærkere i 17. Aarh. 1644—50 udgav den rom.-kat. Teolog Dionysius Petau, »Jesuiternes Ørne«, 5 Foliobind de *theologicis dogmatibus*, i hvilke det store Stof er klart ordnet og behandlet med en næsten protest. Uvilje over for Skolastiken. Forf. vil føre Dogmet tilbage til dets gamle Skønhed og Renhed for at gendrive det nye (Protestantismen) ved det gamle. Paa alle Punkter vil han vise, at Protestanternes Lære er ny og derfor falsk, og han dvæler med særlig Forkærlighed ved Oldkirken, i hvilken de fleste Dogmer bleve fastslaaede. Det er altsaa heller ikke en hist., men væsentlig en polem. Interesse, der leder D. Petau; den vaagnende hist. Sans giver sig dog til Kende paa flere Punkter, t. E. i Erkendelsen af, at Treenhedsdogmet ikke var fastslaaet før i Nikæa, hvorfor Petau indrømmer, at nogle af de ældre, forøvrigt saa herlige, Kirkefædre, ikke havde en helt ulastelig Opfattelse af dette Dogme. Ogsaa i den skotske Protestant, John Forbes's *Instructiones historico-theologicae* (1645) om Kristi Læres Historie fra Apostlenes Dage til 17. Aarh., et Modstykke til D. Petau's lærde Værk, er den polem. Interesse overvejende. Forbes vil først og fremmest, som Polemik mod Bellarmino, vise Protestantismens Overensstemmelse med de gl. Fædre. I Joh. Gerhards *Loc*i og hos Quenstedt og andre af de luth. Dogmatikere i 17. Aarh. vil man finde et betydeligt dogmehist. Stof indsamlet, Spirer til D.s saakaldte »specielle Del«. Men en egentlig D. finder man heller ikke dér.

I 18. Aarh. kan man træffe store dogmehist. Elementer i Mosheims kirkehist. Skrifter og i C. W. F. Walchs bindstærke Værk om Kætteriernes og Kirkespaltningen. Ernesti og Lessing have ogsaa paa forskl. Vis banet Vej for D., og i Semler og Planck have vi virkelige Dogmehistorikere, skønt disse to Teologer ikke have skrevet egentl. D. Semler er især betydningsfuld. For hans Tid havde man betragtet Dogmet som det faste, men han søgte i Dogmernes Hist. at paavise en uendelig Række af Forandringer, der efter hans Mening skyldtes Vilkaarlighed, som Historien jo efter hans Opfattelse i det hele var et vilkaarligt Spil af Subjektiviteten. Hans skarpe Kritik satte Forskningen i Bevægelse og æggede til dybere gaaende og mere omfattende dogmehist. Undersøgelser.

1796 skrev da Prof. Samuel Gottlieb Lange i Jena den første egentlige D. Dette første Forsøg, der bar Titlen »Ausführl. Gesch. der Dogmen oder der Glaubenslehre der chr. K.«, naaede kun til Irenæos. Aaret efter begyndte W. Münscher i Marburg Udgivelsen af sin lærde Materialsamling, »Handb. der chr. Dogmengesch.« (I—III, 1797—1809), der førte D. til Gregor d. st. Allerede 1771 havde Balle hos os skrevet en Afhdl.: *De methodo historiarum dogmatum theologorum scribendo*, og 1801—4 udgav Fr. Münter en »Haandb. i den ældste D.«, der i 2 Bind behandlede den ældste D. for Nikæa-Konciliet, den blev oversat paa Tysk af J. P. G. Ewers, Ad. Harnacks Bedstefader. Münters lærde Arbejde var, ligesom Münschers, kun en Stofsamling. Først i den hegelske Filos.s Skole lærte Teologerne at gøre de ophobede lærde Masser til Genstand for en

ægte videnskabelig Behandling. 1840—41 gav D. F. Strauss i sin Dogmatik store dogmehist. Oversigter, der skulde vise de enkelte Dogmers Tilblivelse og Opløsning. Af større Betydn. var F. C. Baur's lille »Lehrb. der Dogmengesch.« (1847), der efter Forf.s Død blev efterfulgt af 3 Bd. (4 Dele), indeholdende Forelæsninger over D. D. bliver her betragtet som en Del af Kirkehist., men som en saare betydningsfuld Del, fordi Dogmet er Kirkehist.s vigtigste Indhold. Hos Baur findes en, med rigelig Brug af det hegelske Skema for den logiske Udvikling, gennemført spekulativ Bearbejdelse af Stoffet, der overalt stræber at forstaa Totaliteten og Udviklingen uden at blive hængende i Enkelt-hederne. Forf.s Maal er »at eftertænke den evige Aands evige Tanker«, at se »Begrebets Selvbevægelse«, den kr. Idé's Selvfoldelse og den hist. Udviklings logiske Nødvendighed. Baur's Betragt. af D. er, som hans Betragt. af K.s Hist., i høj Grad optimistisk; han er behersket af en fast Tro paa Fornuften i Historien og paa en sikker Overbevisn. om, at Udviklingen tilsidt vil havne i den absolute Religions Idé. Stoffet er delt i en alm. og en speciel Del, der underordner de enkelte Dogmer under visse *loci*. Han fører Fremstillingen ned til den nyeste Tid; thi først da har Udviklingen efter hans Mening naaet sin Fuldendelse i den absolute Filosofi.

Samtidig var der imidlertid fra andre Standpunkter arbejdet paa Fremstillingen af den nye Disciplin. Kliefoth i Rostock skrev 1839 en »Einleitung in die Dogmengesch.«, der saa Maalet for den dogmehist. Udvikling i den konfessionelle Dogmatik, ikke i den hegelske Religionsfilos. Den klassiske Dogmehist. fra dette Standpunkt er Erlangeren G. Thomasius's »Die chr. Dogmengesch.« (I—II, 2. Udg. 1886 f.). En kortere Fremstilling fra omtrent samme Standpunkt har R. Seeberg nys givet i sin »Lehrb. der Dogmengesch.« (I—II, Erl. 1895—1898). Hos Thomasius var der endnu en Levning af Adskillelsen i en alm. og speciel Del, for saa vidt som han talte om centrale og periferiske Dogmer. Men Seeberg forkaster denne Deling som stridende mod en ægte hist. Behandlingsmaade. Han udtaler sig ogsaa imod den Maade, paa hvilken den luth. Bekendelse af Thomasius er gjort til D.s Maal, og hævder, at denne maa finde sin Afslutn. ved de sidste Dogmer, der ere fastslaaede af de forskl. Kirkesamfund, med Bestemmelserne paa det 2. Concilium i Nikæa (787) og paa Vatikankonciliet (1870), med Konkordieformlen og Dordrechter-Synodens Afgørelser. I Modstrid med den her givne Begrænsn. er der af M. A. Landerers Efterladenskaber udgivet en »Neueste Dogmengesch.« (1881), der gaar fra Semler til de med Forf. samtidige Teologer. — Den efter Prof. Gisle Johnson's Død, paa Grundlag af hans Forelæsninger, udgivne norske D. (Kra. 1897), har ogsaa et afgjort konfessionelt Præg.

En tredje, hist.-krit., til dels evolutionistisk, Skole af Dogmehistorikere ved Siden af den spekulative og den konfessionelle har ligeledes haft fremragende Repræsentanter. A. Ritschl drog i en Afhdl. om den ældre D.s Metode (1871; optrykt i hans »Ges. Aufsätze« 1893, 147 f.), der nærmest skulde være et Essay

i Anledn. af F. Nitzsch's lærde »Grundriss der chr. Dogmengesch.« (I, 1870), stærkt tilfæls mod den uheldige Deling af D. i en alm. og en speciel Del, og han har udtalt Tanker, der have vist sig i høj Grad befrugtende for den følgende dogmehist. Forskning, navnlig for A. Harnacks i flere Henseender epokegørende »Lehrb. der Dogmengesch.« (I—III, 1886 f.; 3. Udg. 1894 f.; jvfr. ogsaa samme Forf.s mindre »Dogmengesch.« 3. Oplag 1898). Medens Baur ofte fortabte sig i Abstraktioner, har Harnack et skarpt Blik for Dogmets Forbindelse med Livet, og han har afgjort brudt med Baur's og Tübinger-Kritikens vilkaarlige Konstruktion af den ældste Kirkehistorie, der allerede havde fundet sin Gendrivelse i anden Udgave af Ritschls »Entstehung der altkath. K.« (1857). Med videre Udførelse af Tanker, der delvis vare komne frem i den ortodokse Dorpater M. von Engelhardts ypperlige Monografi om »Das Christenthum Justins des Märtyrers« (1878) — ikke uden Indsigelse fra konfessionel Side (jvfr. A. Stählin, Justin der Märtyrer und sein neuester Beurtheiler, 1880) — opfatter Harnack den gl. K.s D. som et Udtryk for Krdm.s successive Hellenisering som Tros-lære: »Dogmet er i dets Konception og i dets Udvikling et Værk af den helleniske Aand paa Evangeliets Jordbund«. Evangeliet er efter Harnacks Opfattelse ikke de hl. Kendsgjerninger, der ere sammenfattede i den kr. Tro; for ham ere Hovedpunkterne i Kristi Lære »de hvilende Elementer«: »Bjergprædikenen. I skarp Mod-sætn. til Baur er Harnack Pessimist over for den dogmehist. Udvikling. Han mener, at det er en Illusion, naar man vil hævde, at Dogmet svarer til Evangeliet, og det er efter hans Opfattelse D.s Opgave at befri K. fra »den dogmat. Krdm.«. Efter hans Fremstilling er den dogmehist. Udvikling løben ud i en tredobbel Udgang: luth. Krdm., Romanisme (*Tridentinum* og *Vaticanium*) og Socinianisme. — Ved Siden af Harnack maa især nævnes E. Hatch, der 1888 i sine *Hibbert-Lectures (The Influence of Greek Ideas and Usages upon the Christian Church)* søgte at eftervise de gr. Ideers Indflydelse paa den ældste Krdm. Beslægtede Paastande, omend paa en væsentlig anden Baggrund, ere fremsatte af R. Sohm, der i sin lille »Kirkehistorie« (norsk Overs. 1892) betragter det 2. og 3. Aarh.s kr. Teol. som den sidste store Frembringelse af den helleniske Aand. Sohm har endvidere anvendt Harnacks Teorier paa Kirkeretten, idet han har søgt at vise, at det skyldes en fremmed, uensartet Paavirkning, naar de ældste Tidens fromme Entusiaster bleve til en Rigskirke, der fik en Kirkeret. »Kirkerettens Væsen staar i Modsiggelse med K.s Væsen«. Skønt paa adskillige, ikke uvæsentlige Punkter enig med Harnack har F. Loofs (»Leitfaden zum Studium der chr. Dogmengesch.«, 3. Opl. 1893) indtaget en særlig Stilling og ikke uden Held ad indirekte Vej eftervist det mere blændende end holdbare i adskillige af Harnacks Paastande. Paa Eng. har Prof. G. P. Fisher ved det amerik. Yale-Universitet udgivet en *Hist. of Chr. Doctrine* (2. Udg., Edinb. 1895). Og samtidig med, at D. som sammenfattende Disciplin har fundet mange Dyrkere, er der fremkommet en stor

Mængde dogmehist. Monografier, tildels af meget betydeligt Omfang og høj Værdi; om disse henvises til den ved de enkelte Dogmer og de enkelte Teologer anførte Literatur. — Indenfor Romerk. har D. kun fundet forholdsvis faa Dyrkere. J. Schwane har skrevet en udførlig »Dogmengesch.« (I—III, 1862 f.), og J. Bach »Die Dogmengesch. des kath. Mittelalters vom christol. Standpunkt« (I—II, 1873 f.). Foruden disse systemat. Fremstillinger er der imidlertid i den nyeste Tid, ogsaa fra rom.-kat. Side, fremkommet fl. lærde dogmehist. Monografier (om D.s Opgave og Omfang se A. Sabatier, *De la vie intimes des dogmes et de leur puissance d'évolution*, Paris 1890; G. Krüger, *Was heisst und zu welchem Ende studiert man Dogmengesch.*, Freib. 1895).

Dok. Fort ved Jeriko, bygget af Ptolemæos (1 Mak. 9, 50 og 16, 15) var i Middelalderen i Tempelherrernes Hænder. Endnu erindrer en Kilde dersteds, Ain Duk, om Navnet.

Doketisme er Betegn. for den Opfattelse, der kun vil tillægge Jesus Kristus et Skillelegeme, men intet virkeligt og sandt Menneskelegeme. Allerede Apostlen Johannes kæmpede (1 Joh. 4, 2) mod dem, der nægtede, at Kristus »var kommen i Kød«, og den doketiske Vranglære fandt senere et Fristed hos mange af de saakaldte Gnostikere. Se Art. Gnosticisme.

Doksologi (Lovprisning) kaldes de Slutningsord paa Bønner, der prise den treenige Gud eller en enkelt af de tre hellige Personer i Treenheden. Saadanne Lovprisninger forekomme allerede i N. T. (t. E. Rom. 11, 36; Gal. 1, 5; Ef. 3, 21; Rom. 16, 27; Hebr. 13, 21; Joh. Aab. 5, 13). Til Fadervor blev der tidligere føjet en D., dannet efter 1 Krøn. 29, 11. Se Art. Fadervor og Gloria.

Dolci, Carlo, florentinsk Maler, f. 25. Maj 1616 i Firenze, voksede op under fattige Forhold, allerede som ung henvist til fromme Andagtsøvelser af Moderen. Hans ejendommelige, men ikke omfattende kunstneriske Talent blev tidlig modent efter Studier i Vignalis og Roselli's Atelier. D. vandt især Samtidens Beundring ved sine fint udpenslede, ofte gentagne smaa Andagtsbilleder. Os forekomme de højest sentimentale, sødladne i Koloriten, slikkede i Udførelsen. D. mangler i Virkeligheden ogsaa Evne til at skildre de sandt opøjede Sjælstilstande og N. T.s store Personligheder med overbevisende Kraft; hans hellige Kvinder drømme i smægtende Vemodighed, hensynke i blødagtig Føleri eller bodfærdig Jammer, medens de samtidig stille deres forfinede Skønhed, sarte Teint, blændende hvide Hænder og skønne Haar til Skue. Samtiden og Eftertiden priste imidlertid hans Værker højt, og, kunsthistorisk set, forøges deres Værd ikke lidt. Helt bortvendt fra al Pralen med store Effektnumre og fra det da almindelige overfladiske Hurtigmaleri, fordybede den selvstændige Kunstner sig ikke blot i en gennemført teknisk Udførelse, men prægede ogsaa sine Billeder sjæleligt af sin Religiositet, der vel staar N. T.s ædle Simplicitet fjernt, men helt aandede i det Liv, hans Tids Fromhed hovedsagelig betoges af, den jesuitiske Devotion. D. døde i sin Fødeby i dyb Tungsindighed 17. Jan. 1686. Af hans større Arbejder kan mærkes: den hl.

Cæcilie, Salome med Døberens Hoved, Kristus indvirk Brød og Vin (Dresden); bodfærdig Magdalene, Ecce homo (München); Andreas før sin Henrettelse, angrende Peter (Firenze); Madonna med Barnet (London); til England har en Række af hans bedste Billeder fundet Vej, og i Tyskland have Gengivelser af den følgende Malers Værker fundet rig Udbredelse.

J. O. A.

Dolcino var en af de saakaldte »Apostelbrødre« eller »Apostolikere« (S. 126). Han var en Præstesøn fra Novara, der 1291 havde sluttet sig til denne Orden. Han sendte 3 Sendebreve til alle Kr., i hvilke han gjorde sig til af høje Aabenbaringer og, tildels ud fra Johannes's Aabenbaring, varslede, hvad der skulde times Pave Bonifatius VIII, alle Klerikere og Munke, naar Peter af Aragoniens Søn, Frederik af Sicilien, tog Kejsernavn. Kun de 2 af disse Sendebreve (fra 1300 og 1303) kende vi noget til. D. lod sine Modstandere forstaa, at han havde 4000 Tilhængere til sin Raadighed, og i fl. Aar gjorde han i Egnen mellem Novara og Vercelli djærv Modstand mod de Korshære, der bleve sendte ud imod ham. Skærtorsdag 1307 lykkedes det endelig Biskoppen af Vercelli at faa D., hans »aandelige« Søster Margrete og o. 150 af Sekten i sin Vold, og 1. Juni 1307 døde D. og Margrete efter mange Pinsler paa Baalet i Vercelli.

Dom, Forkortelse af det lat. *dominus* (Herre), er efter Benedicts Regel Titel for Abbeden.

Domenichino, se Zampieri, Domenico.

Domherre, se Kapitel.

Domingo (*Dominicus*), berømt Ordensstifter, f. i Calaruega i Stiftet Osma i Gammel-Kastilien 1170, skal have tilhørt den adelige Slægt Guzman. Efter at have studeret 10 Aar ved Skolen i Palencia i León traadte han, 25 Aar gl., ind i Domkapitlet i Osma, der kort i Forvejen var blevet omdannet til et Samfund af regelbundne Kanniker af Augustins Orden. Som Underprior for Kapitlet fulgte han med Biskop Diego af Osma til Hugo af Lusignan, Greve af la Marche i Syd-Frankrig (saaledes forstaaes maaske rettest Helgenkronikens Udtryk: *ad Marchias*, der ofte er blevet opfattet som Betegn. for Danmark) for at skaffe Prins Ferdinand af Kastilien en Brud. Senere rejste han med Diego til Rom og derfra atter til Syd-Frankrig for at omvende de mange Kættere dér. D.s Gaver i den Retning skulde straks have lagt sig for Dagen, og da Albigenenserne vandt Tilhængere ved at indrette Opdragelsesanstalter for fattige Piger af adelig Byrd, besluttede han at oprette en saadan i Prouille (o. 1206). Dér traadte han i nøjere Forhold til Simon af Montfort og hans Slægt, og hans Ry steg hurtigt; man fortalte, at han ikke alene ved Ordets Magt omvendte mange Kættere, men ogsaa, at han havde helbredt syge og opvakt døde. 1214 gav en rig Borger i Toulouse ham et stateligt Hus, i hvilket han og nogle af hans Venner tog Bolig for at føre et klosterligt Liv; Biskop Fulco af Toulouse gav det lille Samfund Bøger og $\frac{1}{8}$ af Tienderne til Byens Sognekirker, og Simon af Montfort skænkede ham og Prouille fl. Jordegodser. Da Fulco rejste til det store Lateranmøde (1215), tog han D. med for at indhente Innocentius III's

Godkendelse af det Værk, der var begyndt i Prouille. Om Dannelsen af en ny Orden kunde der, ifølge Lateranmødets Bestemmelser (se Innocents III), ikke være Tale; men Innocents III tog Prouille under sin Beskyttelse og opfordrede D. til at lade sit Broderskab vælge en af de ældre Munkeregeler, som Broderskabet herefter kunde følge. Efter Hjemkomsten foretog D. sine Brødre Sagen, og de vare straks enige med ham om at vælge Præmonstratenser-Regelen, saa at Samfundet blev en Præste-Orden (*ordo clericorum*). Legenden fortæller, at Paven drømte, at Laterankirken var ved at styrte sammen, men at en Mand, i hvem han genkendte D., satte sine Skuldre mod den hældende Mur. Det samme fortælle de fransiskanske Legender om Frans fra Assisi, og de fransiskanske og dominikanske Kunstnere have kappedes om at forherlige denne Drøm.

1216–17 var D. atter i Rom, og 22. Dec. 1216 udstedte Innocents III's Efterfølger, Honorius III, de Buller, der højtideligt stadfæstede den nye Orden. Paa Marias Himmelfartsdag 1217 sendte D. derpaa sine Brødre ud »til hele Verden«, og næst sit Fædreland, Spanien, gjorde han med sikker Haand Paris, Bologna og Rom til Knudepunkter for deres Virksomhed. 1218 var D. selv i Spanien, hvor han i Madrid indrettede et Konvent for Nonner og i Sevilla et for Munke. 1219 vendte han tilbage til Rom, hvor han i Klostret S. Sisto samlede nogle rom. Nonner til et klosterligt Samlag, der var dannet efter Prouilles Forbillede. Hans Munke tog Bolig i S. Sabina paa Aventinerhjerget, hvor man endnu viser D.s Celle, et Orangetræ, han skal have plantet, og en sort Sten, som Djævelen skal have kastet efter ham for at forstyrre ham i hans fromme Betragtninger. Legenden fortæller, at han skal have holdt Bibellæsninger over de paulinske Breve og Mattheos-Evang. for Pavens og Kardinalenes Tjenere, hvis Ryggesløshed havde vakt hans Bedrøvelse, og at han til Løn derfor skal være bleven Pavens Hofteolog (*mag. sacri palatii*). 1220 holdt han og hans Munke det første Kapitel i Bologna (*Mon. ord. frat. præd.*, Rom 1898, III, 1 f.), paa hvilket de lovede at give Afkald paa deres Ejendom i Toulouse og andensteds, saa at Ordenen blev en Tiggerorden. Efter en Rejse i Nord-Italien vendte D. over Bologna tilbage til Rom, og 1221 holdt han det andet Kapitel i Bologna. Efter dettes Slutning gjorde han en ny Rejse til Nord-Italien, men fra den vendte han dødsyg tilbage til Bologna, og dér døde han 6. Aug. 1221, »rigere paa Undergerninger end paa Aar«. I sit Testamente formandede han sine Munke til at lægge Vind paa Kærlighed, Ydmyghed og frivillig Fattigdom. 1234 gav Gregor IX, der som Kardinal havde overværet hans Jordefærd, ham Plads paa Helgenlisten, og Nicolò Pisanos Disciple have smykket hans Marmor-sarkofag, der staar i S. Domenico i Bologna, med skønne Basrelieffer, som forherlige hans Liv og hans Undere. En anden velkendt kunstnerisk Fremstilling af Knudepunkterne i hans Legende findes paa Predellen til Fra Angelicos Maleri af Madonnas Kroning i Louvre. D.s Munke have 1896 begyndt Udgivelsen af *Monumenta ordinis fratrum predicatorum*, der

skal indeholde Kilder til D.s og Ordenens Hist.

Fr. N.

Dominica (underforstaaet *dies*) er det lat. Ord for Herrens Dag, Søndagen (Joh. Aab. 1, 10). I kirkl. Skrivebrug betegnes denne for Kortheds Skyld ved *DD* eller *D. D.*, saa at t. E. *D. D. I. p. T.* vil sige: første Søndag efter Trinitatis.

Dominica in albis, »Hvide-Søndag«, kaldes Søndag efter Paaske. Navnet stammer fra, at de døbte i den gl. K. paa den Dag for sidste Gang bar de hvide Daabsklæder. Denne Søndag er hos os og fl. andre Steder i Kristendheden Konfirmationsdag.

Dominicum er de lat. Kirkefædres Betegn. for Nadveren.

Dominicus. 1) **D. den pansrede** (*loricatus*) var en ital. Eneboer, der først boede i Luceoli i Umbrien, men senere sluttede sig til den meget yngre Peter Damiani i Fonte Avellana (S. 591). Sit Tilnavn skal han have faaet af det Jærn-Panser, han bar paa sin nøgne Krop. Han døde 14. Okt. 1060. Straks efter sin Død blev han æret som Helgen, og 14. Okt. blev hans Helgendag. — 2) **D.**, Stifter af Dominikaner-Ordenen, se Domingo. — 3) **D. fra San Geminiano**, f. i den lille By S. G. i Nærh. af Firenze, blev 1407 Generalvikar hos Biskoppen af Modena og var 1409 med paa Konciliet i Pisa. Senere blev han Prof. i Kirkeret i Bologna og tilsidst *uditore della rota* i Rom. Han har skrevet fl. berømte kirkeretlige Afhandlinger. — 4) **D. fra Flandern** (d. o. 1500) traadte i Italien ind i Dominikaner-Ordenen. Han var en Tidlang Lærer i Filos. og Teol. i Bologna og vandt navnlig stort Ry ved sin Disputation med den gr. Aristoteliker, Joh. Argyropulos. Han var Thomist og har efterladt sig fl. Kommentarer til Aristoteles. — 5) **D. Ruzzola** (*a Jesu Maria*), f. i Aragonien 16. Maj 1559, traadte ind i de reformerede Karmeliteres Orden og blev tidlig berømt for sine hyppige Henrykkelser (Ekstaser). 1608 blev han Prior for Karmeliter-Klostret ved S. Maria della Scala i Rom, 1617—20 var han sin Ordens General, 1620 gik han til München og ledsagede Hertug Maximilian af Baiern paa Toget til Böhmen; de rom. Kat. gav hans Forbønner Æren for Sejren paa det hvide Bjerg ved Prag. 1621 var han atter i Rom, hvor han tog virksom Del i Propagandaens Oprettelse; 1629 blev han sendt til Wien i Anledn. af Arvestriden i Mantova, og dér døde han 16. Febr. 1630 i Hofburg. Han har skrevet fl. asketiske Skrifter.

Dominikaner-Ordenen, stiftet af Spanieren Domingo (se d. Art.), blev stadfæstet af Pave Honorius III ved 2 Buller, udstedte 22. Dec. 1216. Den ene betegnede den nye Ordens Medlemmer som »vordende Forkæmpere for Troen og det sande Verdens-Lys«, den anden bestemte, at den skulde være »en Kannike-Orden efter Augustins Regel«. Det nye Samfund fulgte i alt væsentligt Præmonstratenser-Regelen, men det fik tidlig en mere universel Opgave. Medens de regelbundne Kanniker og Præmonstratenserne altid havde deres bestemte Virksomhedsområder, betragtede D. snart hele Verden som deres Sogn. Som Følge heraf blev det nødvendigt at løse Klosterbaandet for dem; fast Op- hold paa ét Sted og apostolsk Mission kunne

ikke forliges. Da Formaalet for disse »Prædikebrødre« dels var Ordets Forkyndelse, dels Gen- drivelse af Kætterne, blev det nødvendigt at lægge Vind paa Studierne. Haandarbejde blev, derfor ikke Pligt for D.; de skulde dele deres Tid mellem Studier, Bøn og Prædiken (*studium culie religione*). Tide-Sangen i Koret skulde være saa kort, at Studierne ikke led derved, og selv i Fasterne kunde der ske Ændringer paa Grund af Prædikebrødrenes særlige Arbejde.

Den første Optegnelse af Domingos Regel stammer fra 1228 (se Archiv f. Lit. u. Kgesch. des Mittelalters I), men allerede forinden havde de i denne Regel optagne Bestemmelser i alt væsentligt været Lov for Brødrene. I Begyndelsen bar D. og hans Venner de augustinske Korherrers hvide Uldskjorte og deres sorte Uldkappe; senere fik de, efter et Syn, tillige et Skapulér af hvid Uld. 1220, paa det første Kapitel i Bologna, blev Ordenen en Tigger-Orden, idet Domingo fik Brødrene til »at give Slip paa og foragte alt jordisk Gods og lægge Vind paa Fattigdom«. For Fremtiden skulde de leve helt af Almisser og ikke have noget med paa deres Rejser. Fattigdomsloftet blev dog aldrig gjort saa rigoristisk gældende blandt D. som blandt Fransiskanerne. I Spidsen for et D.-Kloster skulde der staa en Prior, og i et saadant skulde der altid være nogle »Lægbrødre« (*conversi illiterati*), som skulde tage sig af Husvæsenet, for at de lærde Brødre (*fratres literati*) kunde faa bedre Tid til Studierne. Domingo havde egentlig ønsket, at disse læge Brødre helt skulde styre Husenes Anliggender, men det kunde han ikke sætte igennem, fordi man andensteds havde set sørgelige Følger af en saadan Ordning.

Ved Siden af de mandlige D. var der ogsaa kvindelige D.; det første Kloster for disse blev indrettet i Rom (se Art. Domingo). I Spidsen for D.-Nonneklostrene stod der en Priorinde, som skulde være over 30 Aar gl. I dem blev Fattigdommen endnu mindre strengt gennemført end i Munkeklostrene, og Omsorgen for Nonnerne blev snart saa brydsom, at Ordenens Ledere ønskede at blive fri for denne Byrde. Man plejer ogsaa at tillægge Domingo Stiftelsen af en Tertiärer-Orden, de saakaldte »Brødre og Søstre af St. Domingos Bod«. Vi vide imidlertid kun, at der 1209, rimeligvis under Paavirkning af Domingo, i Toulouse dannede sig et Lægbrødersamfund af Mænd og Kvinder, der var kendeligt paa en hvid Kjortel og en sort Kappe. Medlemmerne af denne Lægmandsforening, der vare gifte, paatog sig efter Eyne at værge K. og dens Tro mod Kætterne. Denne *Militia Jesu Christi* udbredte sig siden til Italien, især til de af Kætterne smittede Egne, og dér fik de Navnet »de glade Brødre«. Nogle Steder gik disse »glade Brødre«, under Paavirkn. af det 13. Aarh.s mange Bodsbrøderskaber, over til at gøre Kampen med Bodens Sværd mod de indvortes Fjender til deres vigtigste Opgave, og 1286 høre vi om dominik. Bodsbrødre og Bodsøstre, der kunne betegnes som D.s Tertiærer. En af de mærkeligste af disse var Helgeninden Caterina fra Siena (d. 1380). —

Paa Kapitlet i Bologna 1221, kort før sin Død, kunde Domingo samle Ombud fra 60

Prædikebrødre-Huse i 8 Provinser (Spanien, Provence, Frankrig, England, Tyskland, Ungarn, Lombardiet og Romagna). Selv stod han til sin Død som General (*magister generalis*) i Spidsen for sin Orden, med stor Magt over alle dens Medlemmer, og denne Magt gik siden i Arv til hans Efterfølgere i Generalatet. Under Generalen stod der Provins-Priorer, og under disse atter Priorerne for de enkelte Huse.

Som ovenfor omtalt havde Domingo navnlig erhvervet faste Støttesteder for sin Orden i Paris, hvor St. Jakobs Hus blev deres Tilhold, i Bologna og i Rom. Paa Kapitlet i Paris 1228 blev der til de 8 ovenfor nævnte Provinser føjet 4 nye: Polen, Dacien, Grækenland og det hl. Land. Paa Kapitlet i Bologna 1221 havde en dansk Mand, Broder Salomon fra Aarhus, været til Stede, og da Forhandlingerne vare til Ende, blev han sendt til Danmark med Breve til Valdemar Sejlr fra Domingo og Honorius III. Stormen forsløg imidlertid Broder Salomon til Trondhjem, men derfra kom han til Danmark, og hans Arbejde her lykkedes saa godt, at Lund allerede 1222 fik et D.-Kloster. I den følgende Tid fik mange dske Købstæder (Helsingborg, Aarhus og Halmstad i Ærkestiftet; Helsingør, Holbæk, Vordingborg, Næstved og Skelskør i Roskilde Stift; desuden Odense, Viborg, Aarhus, Horsens, Vejle, Ribe, Haderslev, Slesvig, Flensborg, Husum og Tønder; Nonneklostre fandtes i Roskilde og paa Gaane, begge indviede til St. Agnete) Prædikebrødre-Huse, og de dske »Sortebrødre« spillede ofte en stor Rolle i Kampen mellem K. og Kongemagten. I Norge blev der, i Domkirkernes umiddelbare Nærhed, og derfor vist paa Biskoppernes eller Domkapitlernes Tilskyndelse, indrettet D.-klostre, de første i Nidaros, Bergen og Oslo, et senere i Hamar. I Norge kaldte man dem »Predikarar«, efter Unionen ogsaa »Sortebrødre« eller »Svartebrødre«. I Sverige søgte D. at slaa sig ned o. samtidig med deres Nedsættelse i Lund. Da Provst Gaufrid af Sigtuna vendte hjem fra Rom med Palliet til Ærkebiskop Olof Basatømer, blev han fulgt af Simon fra Sverige og Nikolaj fra Lund, der begge havde ladet sig optage i Domingos Orden. Men af os ukendte Aarsager vilde Ærkebiskop Olof ikke finde sig i, at de 2 Munke slog sig ned i Sigtuna. En kort Tid gik de da til Sko, hvor Folkungen Knut Långe gav dem Plads; men derfra drog de til deres Brødre i Lund, og Sko blev da et Hjemsted for Cistercienserne. Allerede 1237 var der dog atter i Sigtuna et D.-Kloster, og Prioren der blev en Slags Provincial for Ordenens Huse i Sverige. Senere fik Skeninge (se d. Art.), Visby, Skara, det gl. Lödöse og Vesterås ligeledes D., og de dske og sv. D. forplantede 1246, ifølge Bestemmelsen paa et Provinsialmøde i Ribe, deres Orden til Estland, hvor der i Reval grundlagdes et D.-Kloster. 1268 kom de til Strengnäs; i Kalmar blev der, som i Skeninge, i Tidens Løb bygget Klostre baade for mandl. og kvindelige D. 1336 fik de fast Fod i Stockholm; o. 1400 kom de til Sølvesborg. Ogsaa Finland hørte til Provinsen Dacia. Allerede 1252 kom D. der, og i Slutn. af 13. Aarh. havde de et eget Hus i Åbo. Planen om at anlægge et Nonne-

kloster af Ordenen i Reso blev ændret, og i Steden anlagdes Birgittiner-Klostret i Nådendal. Men Wiborg fik et Munkekloster, hvis Spor vi kunne forfølge til 1427. Til England kom Ordenen 1221, beskyttet af Ærkebiskop Langton. Den fik sit første Hus i Oxford, det næste i London, og derpaa bredte den sig over hele Landet. 1536 havde den ikke færre end 58 Huse i England. Ref.s Sejlr var dog her, som i hele Norden, skæbnesvanger ogsaa for denne Orden. —

Efter Domingos Død blev Sachseren Jordanus paa det 3. Kapitel i Paris (1222) valgt til Ordenens Generalmagister. Han var idelig paa Rejser i Italien, Frankrig, England og Tyskland og omkom ved et Skibbrud paa Tilbage-rejsten fra Palæstina (Febr. 1237). Han blev efterfulgt af den berømte spanske Kanonist Ramón fra Peñafort (om hans Ændring af Regelen, se Archiv f. Lit. u. Kgesch. des Mittelalters V). Da denne 1240 havde nedlagt Generalatet, blev først en Nord-Tysker, derpaa en Franskmand, Ordenens General (til 1264). Allerede af Honorius III havde D. faaet Tilladelse til at holde Messer alle Vegne, paa flyttelige Altre; Gregor IX gav dem først Lov til at prædike, høre Skriftemaal og meddele Absolution overalt, senere ogsaa Ret til at færdes i et Land, der var under Interdikt. Disse store Rettigheder vakte Forargelse hos mange Biskopper, som i D.s og Fransiskanernes Privilegier saa Begyud. til K.s Opølsn. Og ogsaa for Retten til at rejse deres Lærestole i Videnskabens Brændpunter maatte D. (og Fransiskanerne) kæmpe. I Paris kom det til et Sammenstød mellem D. og Universitetet, men trods alle Modsigelser hævdede D. deres Stilling; dér havde de i Vincentius fra Beauvais, Ludvig IX's Ven, et Bjerg af Lærddom, og i Albert den store og Thomas fra Aquino fik de 2 Lærere, hvis Ry gik over hele den kr. Verden. Efter 1248 blev det paabudt, at hver dominik. Ordensprovins skulde have et *studium generale*, og ved disse Studier studeredes der baade Sprog (Gr., Hebr. og Arab.), Filos., Teol. og Kirkeret. Oprindeligt blev Peter Lombarders *Sententiæ* dér, som andensteds, lagt til Grund for den teol. Undervisning, men efter at Thomas 1286 var bleven anerkendt som *doctor ordinis*, blev hans *Summa* Ordenens teol. Lærebog (Qué-
tif et Echard, *Scriptores ord. præd.*, Paris 1719 f.). D. vare ved deres hele Uddannelse selvskrevne til at faa Inkvisitionen (se d. Art.) i Hænde, og som *Domini canes* (Vorherres Hunde) have de sat mange Kræfter ind paa at opspore Kættere. I det 14. Aarh. fandt Mystiken (se d. Art.) især et Hjemsted hos dem, og Mænd som Eckehart, Tauler og Suso vare D. Domingos Orden har ogsaa haft veltalende Folkeprædikanter som Vincenzo Ferrér, Ærkebiskop Antonino af Firenze, Savonarola, Alain de la Roche og Gabriel Barletta, og i nyeste Tid Lacordaire og Monsabré; og ogsaa paa Missionsmarken kæmpedes D. med Fransiskanerne. I Mejiko virkede D.-Biskoppen las Casas (d. 1566) for Indianernes Omvendelse og mod Spaniernes Grusomhed og Troløshed over for de indfødte, og i Kina traadte D. energisk op mod Jesuiternes lakse Missionspraksis. Paa Kunstens Omraade vare de ikke mindre virksomme. I de smaa ital. Byer byggede de beskedne Kirker med

ét Skib og Træloft; i de store opførte de pragtfulde Gudshuse med fl. Skibe, Hvælvinger og skønne Façader. Maria Novella i Firenze staar som et af de ypperste Mindesmærker om D.s Sans for den kirkel. Bygningskunst. Paa D.s Malerkunst mærker man, at denne Orden var Dogmets Ridder. De have ingen Sans for Legendernes Poesi, men deres Kunst bærer Præg af den Lærdom og strenge Kirkelighed, der var deres Ære, og Læren træder mere og mere i Steden for Legenden i deres Kunst, som Thomas i Steden for Domingo. Fra Angelicos (S. 88) englerne Billeder ere i deres Enfoldighed let forstaaelige, men Freskerne i det spanske Kapel ved Maria Novella, i Pisas Campo Santo og i Maria sopra Minerva i Rom kunne ikke forstaaes uden Kendskab til D.s Dogmatik (V. Marchese, *Memorie dei più insigni pittori, scultori e architetti Domenicani*, 4 ed. I—II, Bologna 1878 f.; H. Hettner, *Die Kunst der D. im 14. und 15. Jahrh.*, i hans: *Ital. Studien*, Brschweig 1879, 97 f.). —

Ved Ref.s Frembrud blev der stillet D. en ny Opgave; som Kætteriets Bekæmpere tilfaldt det for en stor Del dem at føre Kampen mod det nye, og deres Høfteolog i Rom, Silvester Mazzolini, aabnede Felttoget mod Luther. Han blev efterfulgt af Cajetan (S. 444), Jakob von Hoogstrate, Joh. Dietenberger og mange andre. Paa Trienter-Konciliet spillede de, ved Siden af Jesuiterne, en ret betydelig Rolle, og Konciliets Katekisme (*Cat. Romanus*) fik en dominikansk Farve. Da havde de i Melchor Cano (S. 469), Dominicus og Petrus de Soto fremragende Teologer; i Bartholomæus fra Medina, der 1572 indførte Probabilismen i Teol., fik de en berømt Etikere. Ref. i England og de nordiske Lande, Ophævelsen af Klostrene i Østerrig, Revolutionen i Frankrig og Sækularisationerne i Tyskland have tilintetgjort de fleste Klostre i disse Lande. Men 1895 var der dog endnu o. 300 D.-Klostre med o. 3000 Munke. De 39 af disse fandtes i Østerrig-Ungarn, Resten i Tyskland, Luxemburg, Holland, Schweiz, Frankrig (hvor Lacordaire genindførte dem 1840), England, Irland, Tyrkiet, Nord-Amerika, Mejiko, Syd-Amerika, Afrika, Asien og navnlig i Spanien og Italien. Den nuværende (1899) Generalmagister, Andreas Frühwirth, er en Tysker; han har sin Bolig ved Maria sopra Minerva. Vor Tids D. have ikke glemt Læsenet: *studium cum religione*. I Klostret S. Stefano i Jerusalem er der indrettet en bibelsk Skole, der er et Arnested for assyr. og arab. Studier. Ved det pavelige Arkiv arbejder den lærde H. S. Denifle. Som Udgifter og Fortolker af Thomas's Skrifter har Kard. T. M. Zigliara (d. 1893) indlagt sig Fortjeneste; i Tyskeren A. M. Weiss og Franskmanden Didon har Ordenen betydelige Apologeter; i Vincenzo Marchese har den haft en flittig Kunsthistoriker. Og Missioner bliver heller ikke glemt. I Kina, Anam, Mesopotamien, Tonkin, paa Filippinerne og Trefoldigheds-Øerne virke nu dominik. Missionærer, og gennem deres Tertiariere øve D. en indre Mission i fl. Lande (Heimbucher, *Die Orden und Kongreg.* I, 540 f.). Fr. N.

Dominis, Marcantonio de, af Slægten Placentia, blev født paa Øen Arbe ved Dalmatiens Kyst 1560. 1579 lod han sig optage i Jesuiter-

Ordenen og var en Tidlang en fejret Lærer i Matematik og Filosofi i Padova. 1596 traadte han ud af Loyolas Orden, og paa Kejser Rudolph II's Anbefaling blev han 1600 Biskop af Segni, 1602 Ærkebiskop af Spalatro og som saadan Dalmatiens og Kroatiens Primas. 1611 skrev han et Skrift om Regnhuen, der vakte stor Opsigt. I de følgende Aar kom han i Forb. med forskl. Anglikanere og stod i Brevskifte med Paolo Sarpi. Derved mistede han Roms Tillid; og da han ikke troede sig sikker i Italien, rejste han (1616) til England og sluttede sig til den anglik. K. I England udgav han Paolo Sarpis Trienter-Konciliets Historie og indledede dette Værk med en Fortale, der indeholdt heftige Angreb paa Rom. Hans Skrift: *De republica ecclesiastica* (1618), der blev sat paa Index, endnu før det var udkommet, bekæmpede Pavens Primat og Celibatsbudet. 1621 forbed et nyt Index-Dekret Læsning af »alle hans andre Skrifter«. Aaret efter angrede D. imidlertid Brudet med Pavedømmet og rejste hemmeligt til Rom, hvor han afsvor sine Kætterier. Alle-rede 1623 blev der dog paany indledet en Proces imod ham, og han blev kastet i Fængsel. Da han var død i dette (1624), blev hans Lig slæbt rundt i Roms Gader og derpaa brændt af Bøddelen, og hans Aske blev kastet i Tiberen.

Dominus ac redemptor noster (Vor Herre og Frelser) er Navnet paa det berømte Breve af 21. Juli 1773, ved hvilket Pave Clemens XIV (S. 513) ophævede Jesuiter-Ordenen. Det blev 1873 af »det nederl. evang. Selskab til Befordring af Sandh. og Gudfrygtigh. bl. de rom. Kat.« oversat paa forskl. Sprog, ogsaa Dsk. og Sv. At dette Aktstykke maa betegnes som et Breve, ikke som en Bulle, er paavist af Duhr, Jesuiten-Fabeln (Freib. 1892) 330 f. Om de nærmere Omstændigheder ved dets Udstedelse se Fr. Nielsen, *Paved.* i det 19. Hdaar (Kbhvn 1895) I, 87 f.

Dominus vobiscum (Herren være med eder!) er i fl. Liturgier et hyppig gentaget, ældgammelt Velsignelsesorden paa Præst til Menighed; denne svarer derpaa: *Et cum spiritu tuo* (Og med din Aand!). Ordene D. v. stamme fra Rut 2, 4 og Dom. 6, 12; Svaret er dannet efter 2 Tim. 4, 22; Gal. 6, 18; Fil. 4, 23.

Domitian (Titus Flavius D.), Søn af Vespasian og Flavia Domitilla, f. i Rom 24. Okt. 51, opvoksede uden ordentlig Ledelse. Da Faderen blev Kejser, holdt han D. borte fra Statsstyrelsen, om han end nogle Gange gjorde ham til Konsul af Navn. Efter Vespasians Død gjorde D. forgæves Forsøg paa at fortrænge Titus, og Oldtiden mistænkte ham for at være Broderens Morder. 81 besteg han Tronen, og hans første Regeringsaar vare gode, men snart bragte Finansnød ham til at gaa frem med Vold mod ansete Mænd. Hans Mistænksomhed og Skinsyge traadte stærkere og stærkere frem overfor fortjente Romere, og da hans Hærtog mod Rigets Fjender ikke bragte ham Laurbær, udvikledes yderligere alle hans Karakters slette Sider. Efter 93 var hans Regering en Kæde af Vilkaarligheder og Grusomheder, der gik ud over de bedste Mænd, saaledes den udvalgte Tronfølger, hans Fætter Flavius Clemens, som rom. Historiskrivere anklagede for »foragtelig Lediggang« og »Ateisme«, hvilket mulig-

vis er Udtryk for, at han var Kr.; det troede i al Fald Eyseb og den senere Kirke; ja nogle have villet gøre F. Clemens til ét med den romerske Klemens (se d. Art.). Naar K. har talt om Kr. forfølgelse fra D.s Side, er det sikkert urigtigt, om end enkelte Martyrier kunne have fundet Sted. De Mænd, der levede et jødisk Liv, og vare Genstand for Vold, fordi de vægrede sig ved at betale »Tempelskatten«, vare formentlig Kr. Om D. fortælles ogsaa, at han lod Slagtinge af Herrens Broder Judas bringe til Rom, men da han hørte, at det davidiske Kongedømme, de tragede efter, var aandeligt, og saa deres Fattigdom, lod han dem gaa med Foragt. Legenden beretter endelig, at D. lod Apostlen Johannes kaste i glødende Olje i Rom og derefter forviste ham til Patmos. D. blev myrdet 18. Sept. 96. J. O. A.

Domitilla-Katakomber (*Nerei et Achillei*) ved Via Ardeatina og Via della Sette Chiese, i Nærheden af Kirken S. Callisto, er en af de ældste og mærkeligste rom. Katakomber. Den ældste Del (fra 1. Aarh.), hvis Anlæg sikkert staar i Forbind. med kr. Medlemmer af det flaviske Kejserhus, havde en bred Forhal og var indrettet til at gemme Sarkofager. Den maleriske Udsmykning viser Genier i pompejansk Stil, Psyker og Eroter, men ogsaa Fremstillinger af den gode Hyrde, Daniel osv. Et enkelt *Cubiculum* skal efter nogles Mening være en Efterligning af Kristi Grav. O. 400 byggedes en lille 3-skibet Basilika (*S. Petronilla*) ind i D.-K., for at skaffe lettere Adgang for Mængden til den hl. Nereus's og Achilleus's Grave; dens Tag ragede frit op over Jorden. Den blev udgravet af G. B. de Rossi 1875; formentlig er den bleven ødelagt 897 ved Jordskælv. — **Domitilla Flavia**, efter hvem Katakomben har Navn, var Kejser Domitians Niece, gift med sin Fætter Konsulen Flavius Clemens, som Kejseren lod dræbe (se Art. Domitian). Hun blev 96 forvist med sine 2 kr. Evnuker, Achilleus og Nereus, efter én Overlevering til Øen Pandataria, efter en anden til Pontia, begge Steder vistes senere de Celler, hvori disse »Bekendere« havde levet. »Nereus- og Achilleus-Akterne« gør D. til Konsulens jomfruelige Søster, hvorfor der undertiden tales om fr. D. Hendes Ledsagere skulle saa senere være blevene halshuggede i Terracina og begravne ved den ardeatinske Vej. J. O. A.

Domkandidatstiftet i Berlin stammer fra et Domkandidat-Alumnat, der blev oprettet 29. Juni 1714 til midlertidigt Hjemsted for nogle protest. teol. Kandidater, som senere skulde sendes til protest. Universiteter i Udlandet. Midlerne til denne Kandidat-Stiftelse udredes dels af Statskassen, dels af Joachimsthaler-Gymnasiets Kasse. Kandidaterne skulle forfatte lærde Afhandlinger og tage Del i Berlins prakt. Kirkeliv. Flere af dem faa ogsaa Stipendier til Ophold ved fremmede Universiteter eller til Studiet af andre Landes relig. Forh. 1854 er Stiftelsen bleven omdannet af Friedrich Wilhelm IV, og 1859 fik den sit eget Hus i Oranienburgerstrasse. En af Berlins Generalsuperintendenter er dens Efor. En Inspektør, som i Reglen er *lic. theol.*, har 2 Adjunker ved sin Side, og disse føre det daglige Tilsyn med Alumnernes Arbejde; en Økonom sørger for deres Forplejning. Dagen begynder og slutter med Fælles-

andagter. I det smukke Kapel, der hører til Stiftelsen, prædike Kandidaterne hver Fredag, og om Vinteren holdes der ogsaa ugentlige Bibellæsninger. Kandidaterne indøves desuden i den prakt. Teol.s forskl. Grene og i Kirkeret. For Øjeblikket er der 17 Pladser i denne Stiftelse. Hver Kandidat har frit Ophold og 375 Reichsmark aarlig, og til Rejestipendier uddeles der hvert Aar 2250 Reichsmark. Et af Stipendierne bruges nu til at sætte en Kandidat i Stand til 8 Uger at opholde sig i v. Bodelschwings Anstalter i Bielefeld (S. 346). 3 af Stiftelsens Medlemmer blive ordinerede for at tjene som Hjelpepræster ved Domkirken og Garnisonskirken.

Domkapitel, se Kapitel.

Domkirke bruges ofte i Norden som teknisk Betegnelse for Bispedømmernes Hovedkirke. Ordets første Stavelse (lat. *domus*, nemlig *episcopi*; jfr. Tysk. der Dom [gl.tysk Thumb], Ital.: *il duomo*) antyder Kirkens oprindeligt særlige Forhold til Bispens Hus, og da dette, paa Grund af Præsterens tidligere Fællesliv i Bispegaarden, kaldtes *monasterium* (se Art. Kapitel), har D., især i det sydl. Tyskland, ogsaa faaet Navnet »Münster«. I Praksis gik de nævnte Betegnelser dog tillige over paa andre store Kirker, især Kollegiatstifternes Kirker (»Münster« bruges ogsaa specielt om de gamle, rigsumiddelbare kvindelige Abbediers Kirker). — Den rom.-kat. D. har sine særlige Privilegier, der giver den en enestaaende Stilling i Stiftet; den er Stedet for Udførelsen af Bispens Pontifikalhandling og særlige Embedsgudstjenester samt for Forrettelsen af Domkapitlets Funktioner. I D. findes Bispens *cathedra* (S. 488; i Frankrig og England er derfor den alm. Betegn. for D. Katedral; *dôme*, af gr. *δῶμα*, Tag, kaldes derimod kun de Kirker, der ere udstyrede med Kuppel); her indvies den hl. Olie, og fra D. udgaa de store, offentlige Processioner. Siden Innocents III's Dage er D.s Hædersnavn »Moderkirke« (*ecclesia matris*), uanset, om vedkommende D. virkelig er det; og til Oprettelsen af en D. kræves Pavens Billigelse, da Bispestoles Stiftelse er forbeholdt Pavens. Retslig ligestillet, men af højere Rang, er Ærkesæders Hovedkirke (*eccl. metropolitana*), men særlige Privilegier og den højeste Ære nyde de 5 Patriarkalkirker i Rom: S. *Giovanni in Laterano*, betragtet som særlig Patriarkalkirke for Paven; S. *Pietro in Vaticano* for Patriarken af Konstantinopel; S. *Paolo fuori le mura* for P. af Alexandria; S. *Maria Maggiore* for P. af Antiokia; S. *Lorenzo fuori le mura* for P. af Jerusalem; de tilkendegives saaledes, at Rom repræsenterer K.s Enhed, men da de 4 Patriarkater faktisk ikke længer eksistere som »ortodokse«, betragtes de alle 5 som særlig pavelige Kirker, hvori K.s Primas foretager visse Funktioner ved det Alter, der er ham alene forbeholdt; selv en Kardinal kan ikke uden speciel Tilladelse læse Messe ved det. Til de 4 første er Jubilæumsafslåden knyttet. Kun undtagelsesvis har Paven meddelt Kirken S. Francesco i Assisi Hædersnavn af *basilica patriarchalis*. Disse 5 kaldes ogsaa *basilicae majores* til Adskillelse fra den særlige Klasse af nye »privilegerede Kirker (*basilicae minores*), som den ultramontane Politik i vort

Aarhundrede har skabt for at befæste Baandet mellem vigtigere Provinskirker og Rom. Ærestegn for disse, der nyde Forret for alle Kirker, undtagen egentlige Katedraler, er Retten til: *conopeum* (*padiglione, sinnichio*), en vældig Skærm, prydet med de pavelige Farver, der bæres ved Processioner; til *tinnabulum*, en Klokke, der bæres foran Skærmen, og hvis Kirken har Kapitel, til at dettes Præster bære *cappa magna*. — D. ere ofte arkitektoniske Mesterværker (se Art. kirkelig Bygningskunst, S. 426, og under de enkelte Bynavne), og da Indtægterne, især tidligere, flød rigeligt gennem storartede Gaver og Kollektor, ved Tiender eller særlige Byggefond (se Art. *fabrica ecclesiae*), fremvise de fleste D. Minder om forskellige Aarhundreders Byggeveir, særlige Stil, særlige kirkelige Former og ejendommelige Prægtsyge.

Medens D. i England ogsaa efter Ref. bevarede ikke faa af de gamle Rettigheder og Indtægter, mistede de i de Lande, hvor Ref. havde sejret, deres Særstilling. Den luth. Kirkeafdeling har dog med Navnet ogsaa i Reglen forbeholdt Stiftskirkerne en Æresplads som Stedet, hvor de særlige bispelike Funktioner udøves. I Danmark har Betegnelsen D. ikke blot holdt sig om de gamle D., der vedblev at være Stifternes Hovedkirker, men den gængse Tale har konservativt fastholdt Ordet om Roskilde D., hvor Landemoderne endnu holdes, og hvis første Præst kaldes »Domprovst«; de nye Stiftskirker for Aalborg- og Laaland-Falster-Stift have derimod ikke faaet dette Navn. Som Ref. skaaenede de gamle Domkapitler, bevarede den ogsaa særlige Gudstjenester i D. og, selv efter at disse og hine bortfaldt, D.s særlige Indtægter. I Norge bevaredes ogsaa D.s særlige Stilling til ligemed Kapitlerne (indtil 1667), men deres nedarvede Æresstilling er nu, som i Danmark, af liden prakt. Betydning. I Sverige, hvor alle, selv de nye Stiftskirker, kaldes D., inddrog Staten deres gamle Indtægter, saa at man 1571 maatte skaffe D. nye Indtægter ved den saakaldte »Domkyrkotunna« (siden 1869 giver Staten D. kontant Erstatning for denne inddragne Afgift). J. O. A.

Dommedag, et af den hl. Skriffs Navne for Verdens yderste Dag (Mt. 10, 15; 11, 22; 12, 36; 2 Pet. 2, 9; 3, 7; 1 Joh. 4, 17). Den kaldes ogsaa Herrens Dag, Jesu Kristi Dag, hin Dag o. lign. Som disse Navne antyde, er det den Dag, da Kristus aabenbares for at holde Dom over levende og døde (Ap. G. 17, 31; 10, 42; Rom. 2, 5, 16; 2 Kor. 5, 10). Han har selv skildret den i Mt. 25, 31 f.; 7, 22 f.; 16, 27; Joh. 5, 28 f., ligeledes i Lignelserne om de betroede Talenter, om Høsten og om Voddet (Mt. 25, 19 f.; 13, 39 f. 47—50).

Ligesom al Dom er overgivet Kristus af Gud (Joh. 5, 22), saaledes sker der allerede ved hans Komme i Kødets og hans Evangeliums Gang gennem Verden en foreløbig og fortløbende Dom, idet den guddommelige Sandheds og Kærligheds Aabenbarelse i ham fremtvinger en Afgørelse hos Mennesker for eller imod Kristus med tilsvarende Virkninger, mere eller mindre paaviselige, baade i det Indre og i Historien, baade i den enkeltes og i Folkenes Liv (Joh. 3, 19; Lk. 2, 34 f.; Joh. 9, 39; Mt. 13, 12 f.; Lk. 19, 43 f.). Denne sigtende og op-

dragende Dom gennem Tiderne finder sin Afslutning med uigenkaldelig, evig Gyldighed ved Kristi Aabenbarelse paa hin Dag. Dommen fældes da efter Menneskenes Gerninger og Ord (2 Kor. 5, 10; Rom. 2, 6 f.; Joh. Aab. 20, 12; 1 Kor. 3, 13; Mt. 12, 36 f.) som Vidnesbyrd om Hjerternes Beskaffenhed, idet Trosforholdet til Kristus er det afgørende (se Art. Retfærdiggørelse). Den dobbeltsidige Afgørelse lyder paa Salighed eller Fortabelse, Indlemmelse i eller Udelukkelse fra det fuldendte Samfund med Gud og Kristus som den retfærdige Gennemførelse af Personlighedens selvvalgte, aandelige Livsretning.

Gennemførelsens og Fuldendelsens Betydning har D. ikke alene for de menneskelige Personligheder, men ogsaa for Kristi Gerning eller Frelserværket som Helhed og for Skabelsessværket. Den betegner Indtrædelsen af Guds Riges Fuldendelse i omfattende Betydning. Dertil hører Tilintetgørelsen af Døden i Opvækkelsen af alle de døde, Tilintetgørelsen af Djævelens og alle fjendtlige Magters Herredømme, Oprettelsen af Herlighedsriget med Naturens Forklarelse, svarende til de forløstes Opstandelseslegemer i uforkrænkelig Skikkelse, og endelig Rigets Overgivelse til Faderen, for at Gud kan blive alt i alle (1 Kor. 15, 24—28, 42 f.; Fil. 3, 20 f.; 2 Pet. 3, 13). Derfor er Kristi Aabenbarelse paa D. ogsaa ledsaget af Verdensbranden som den fysiske Omsmeltningsproces, hvorigennem hele Universet naar den fuldkomne Virkeliggørelse i Uforkrænkelighed af Guds oprindelige Skabertanke (2 Pet. 3, 10; Mt. 24, 29; Rom. 8, 18—21).

Tidspunktet for D.s Indtræden hører til de skjulte Ting. Den kommer som en Tyv om Natten (1 Thes. 5, 2), og enhver Tidsberegning er her nægtet Mennesket, endog Englene, ligesom Kristus selv i hans Køds Dage (Mk. 13, 32). Alle Forsøg paa at udregne Tiden for Dagens Komme maa derfor betragtes som Sværmeri. De forudgaende Tegn, som bebude den (Mt. 24), have den Betydning at skulle holde Forventningen vaagen (Mt. 25, 13), hvorfor de ogsaa med større eller mindre Styrke vise sig til de forskellige Tider i K.s Historie som Vidnesbyrd om, at Dagen eller Herren baner sig Vej gennem Tiderne. Tegnenes fyldige Tilstedeværelse under den intensive Kamp mellem Guds Rige og Verden i Apostlenes Dage forklarer Datidens Forventning af Kristi Genkomst i nærmeste Fremtid (se Art. Genkomst). Som dennes uomgængelige Betingelse har han selv angivet Evangeliets Forkyndelse for alle Jordens Folkeslag (Mt. 24, 14), ligesom ogsaa Opfyldelsen af Profetierne om Israels Omvendelse maa indtræde, forinden Enden kommer (se navnlig Rom. 11, 11—32).

Ved disse Profetier aabnes der Udsigt til en sidste Blomstringstid for Kirken paa Jorden. En saadan bebudes ogsaa af Joh. Aab. i Synet, Kap. 20, 1—6, med det tusindaarige Rige og den første Opstandelse (se Art. Tusindaarsriget). Men Kristusfjendskabet og Verdensmodsetningen overfor Guds Rige med hele den sataniske Forførelses Magt skal derefter bryde frem, for at ogsaa det onde kan naa sit Højdepunkt og fuldt aabenbare sit Væsen i en sidste Kraft-

udfoldelse, forinden Verdensløbet afsluttes, og da først kan D. oprinde (Joh. Aab. 20, 7 f.; sml. 2 Thess. 2, 3—12; Joh. Aab. Kap. 13). A. S. P.

Dommedags-Billeder. Skønt Tanken om D.s Nærhed spillede en overmaade fremtrædende Rolle i den ældste kr. Prædiken, gik der dog lang Tid, inden Forkyndelsens og Skriftens Indhold blev gengivet i Billedets Form. Dommen over den enkelte Sjæl, der fremstilles i den hedenske Kunst (Ægyptens Dødebøger; Fremstillinger hos Grækere og Etruskere, møder os derimod allerede i Katakombebilleder, som ikke alene symbolsk antyde det Paradis, der venter de troende (Blomster, Palmer, Fugle, Gæstebud osv.), men ogsaa fremstille den døde for Dommeren, der rækker ham Livets Krone eller Sejrskransen (jfr. Guldglas fra 3.—4. Aarh.; Mosaiker fra 4.—7. Aarh. f. E. i S. Pudenziana, Rom, S. Vitale, Ravenna). Symbolsk antydes endvidere Tanken om Dommeren, sikkert med bevidst Hensyn til den endelige Dom, ved Etmastien, Tronen, udstyret med Kristi Emblemer (Monogram, Krans, Evangeliebog, Kors), som staar rede for den kommende (Ps. 89, 15 i LXX: *ἐτοιμασία τοῦ θρόνου σου* jfr. Ps. 9, 8), saaledes paa Sarkofager og skaarne Stene; denne Fremstilling vandt især Indgang i den bysantinske Kunst (Mosaiker og Miniaturer). En egtl. Fremstilling af D.s Adskillelse sker først paa Grundlag af Mt. 25, 32 f. (romersk Sarkofag fra 3. Aarh.; jfr. Mosaik i S. Apollinare nuovo, Ravenna) og Mt. 25, 1 f. (Cœmeterium Cyriaca). Af høj Interesse er en Terrakotta i Barberini-Bibl. (5.—6. Aarh.), hvor Kristus som en rom. Konsul troner med hævet Haand mellem de bisiddende Apostle, medens en Skare Mennesker samler sig foran Skranken; kun en Svøbe ved Herrens Side minder om Emnets Alvor. Det er saaledes til D.s Haab (Mt. 24, 32; Joh. Aab. 19, 7), man holder sig; dens forførende Side, der dog stærkt var fremme i den apostolske Forkyndelse (Ap. G. 17, 31), trænges helt tilbage.

Desto stærkere traadte den frem i Middelalderens Kunst. Jo nærmere man kommer Aar 1000, desto større Rolle spiller Tanken om D. i K. Fra o. 600 havde Literaturen skabt et fastere Billede af D. af de spredte Træk i G. og N. T., hvortil kom nøjere Udmalinger i efterapostolske Skrifter (Didaké, Peters Apokalypse) og i kirkel. Hymner og Prædikener, som nød særlig Anseelse (saal. især Afrem Syrer). I Kunsten synes først Miniaturerne at have gengivet dette Billede. Til dets Enkelt-heder hører især: Menneskesønnens Komme i Skyerne, af hans Mund udgaar et Sværd (Joh. Aab. 1, 16) og et Ris (Jes. 11, 4) eller senere en Lilje, Maria og Joh. Døber staa hos ham, og Apostlene trone ved hans Side, fra hans Sæde udgaar en Ildstraale (Dan. 7, 10), hans Saarmærker ses atter, og hans Lidelses Kors viser sig; Engle lade Basuner lyde, Himlen ruller sig sammen som en Bog (Jes. 34, 4; Joh. Aab. 6, 14), Gravene oplade sig, ja selv Havets Udyr og Jordens Vildt give fra sig, hvad de fortærede (Joh. Aab. 20, 12); levende og døde samle sig for Dommeren, deres Gerning staa i Livets Bog, eller de vejes af Ærkeenglen Mikael paa Vægten; derefter skille Engle dem, de udvalgte føres til Paradis, de fordømte

stødes ned i Helvedes Ild. Af gr. illustrerede Haandskrifter indeholder f. E. Kosmas's Topografi (Kopi efter Original fra 6. Aarh.) og nogle Psalmehaandskrifter (Vatikanet, 11. Aarh.; Berlin, 12.—13. Aarh.) de væsentlige Træk af dette Billede; ogsaa i Vesten, hvor de germanske Forf. og Digtere vare stærkt betagne af D. og skildre dens Rædsel med dramatisk Kraft, gik det igen, dog er der betydelige Afvigelser, og Miniaturerne gaa stadig frem med ikke ringe Frihed.

I den monumentale Kunst kom D.-Tankerne især til at indvirke paa de pragtfulde Billeder af Kristus i Himlens Herlighed (*rex gloriae*), der dækkede Apsis, Triumfbuen eller Vestfaçaden (se S. 512). Denne Fremstilling, som væsentlig byggede paa Trosbekendelsens »op-faren til Himmels, siddende ved Gud-Faders, den almægtiges, højre Haand«, havde fra gl. Tid ved Træk, laante fra Joh. Aab., udvidet sig til ogsaa at omfatte Symbolets »hvorfra han kommer igen for at dømme levende og døde«. Mere og mere forvandles Kristus til den strenge Dommer, der troner paa Regnbuen eller omgives af den mandelformede Glorie (Mandorla), fra hvilken undertiden Ildstrømme udgaa, Basunengle træde til, de dødes Opstandelse fremstilles, stadig nye Rækker af Billeder samle sig om Centralbilledet, de nederste Zoner gengive Dommens Adskillelse og Fuldbyrkelse med Indgangen i Paradiset, hvor Lasaros hviler i Abrahams Skød, og Nedstyrtningen til Helvede, hvis uhyggelige Hersker piner den rige. Forfattere (Beda, Joh. fra Damaskos) omtale saadanne D.-Billeder; de ældste nu bevarede, større Fremstillinger ere Billeder fra 11. Aarh. i St. Georg zu Oberzell auf der Reichenau, i Burgfelden i Württemberg, i S. Angelo in Formis; fra 12. Aarh. den udførlige Mosaik i Domkirken i Torcello, Billederne i Katedralen i Murano, i Klostret Vatopedi paa Athos; fra 13. Aarh. i Klostret Donna Regina i Napoli, i S. Maria i Toscana, i Baptisteriet i Firenze. — Fra 12. Aarh.s første Halvdel naa Skulpturerne over de store fr. Kirkers Hovedindgange stedse større Omfang, og den tronende *rex gloriae* gaar ogsaa her over til den fuldendte D.-Fremstilling, som kan ses paa Notre-Dames Hovedportal i Paris (jvfr. Kirker i Moissac, Vézelay, S. Gilles, S. Trophime i Arles, Autun, Amiens, Bourges, Reims, Chartres, Rouen). Ogsaa paa tyske Kirker findes slige D.-Portaler (Wetzlar, Bamberg, St. Lorenz i Nürnberg, Freiburg, Ulm, Augsburg osv.).

I 14. Aarh. frembragte Italien nogle af de mest storslaaede D.-Fremstillinger. Niccolò di Pisano og hans Elever lagde i deres Skulpturer til Prædikestolene i Pisa, Siena, Pistoia og til Domkirken i Orvieto's Façade især Eftertrykket paa den psykologiske Skildring af de opstandne. Ogsaa i Malerierne stiger det dramatiske Liv og den psykologiske Indtrængen i Emnet (Giottos berømte Freske i Padova; Camposanto-Billedet i Pisa, der overgaar enhver af de tidligere Skildringer og viser Dantes Indflydelse paa de derhen hørende Forestillinger; Orcagna's Fresker i Sta. Maria Novella, Firenze). Blandt den senere Kunsts talrige Fremstillinger hævde Fra Angelico's Skildringer af de saliges Glæde i Paradiset og Fra Bartolom-

meos berømte, i sin Simpelhed storslaaede Freske (nu i Sta. Maria nuova i Firenze) deres særlige Plads. Renæssancens kraftfulde Fremstillingsevne gav sig det mest storslaaede og gripende Udtryk i Signorellis (se d. Art.) mægtige Kompositioner i Orvieto (1499), der med dristig Selvstændighed skildrer Hovedbegivenhederne ved Genkomsten (Antikristens Prædiken og Fald, de dødes Opstandelse, de fordømtes Straf og de saliges Indgang til Paradisets Glæde). Signorellis Fresker ere Forløbere for den mægtige Skildring af D., som Michelangelo fuldførte 1541 paa Altervæggen i det sextinske Kapel i Vatikanet. Hvor langt end Mesterens titaniske Kraft fjerner sig fra K.s Overleveringer, er hans Aand dog her dybt grebet af samme Alvor, som fra kirkl. Side klinger gennem Hymnen om *dies iræ, dies illa*. Begge disse Kunstnere fremstille, som i den ældre Middelalder, de opstandne nøgne; derved bortfalder den pinlige Vægt, Malerkunsten ellers havde lagt paa omhyggelig at skildre de fordømtes Stand og Stilling. Den oprindelig fribaarne Lighedstanke, der laa bag dette, var efterhaanden formørket ved Træk, der ofte røbede smaalig kirkepolitisk Ufordragelighed.

Nord for Alperne naaede Kunsten ikke til jævnyrdige Fremstillinger. Dog findes ogsaa her paaagtelssværdige D.s-Billeder (Münsteren i Ulm o. 1470). Ogsaa Glasmalerier, Emaljer og Guldsmedværker fremstiller D. Blandt de nederlandske Kunstnere have f. E. Rogier v. der Weyden, Memling og Lucas v. Leiden malet berømte D. Albrecht Dürer har i sin Apokalypse, lille Passion og i et selvstændigt Træsnit skildret Herrens Dag. — Ogsaa i Norden spillede Fremstillingen af D. en Rolle. Gunildes berømte Kors af Hvalrostand (11. Aarh., Nationalmuseet i Kbhvn) hører til de bedste Værker fra den tidlige Middelalder. Romanske Billedhuggerarbejder i Danmark have Tiløb til Fremstillinger af D., og Kalkmalerierne i Kirkerne (Hagedst, Slaglille, Værum, Vinderslev, Aasum, Elmelunde, Balle-rup osv.) forsøge det samme (jfr. i Sverige: Tegelsmora, Risinge, Amnehärads Råda og Wisnumhärads Råda). Enkelte bevarede Alterskabe og Altertavler (fra Birket, Tjæreby, Helsingør) fremstille ogsaa D.

Barok- og Roccocotiden mægtede ikke at komme paa Højde med Fortiden. Dog har Rubens »store og lille D.« skabt Forestillinger, hvis Massevirkning og Fantasi uvilkaarlig betage. Et vist Ry erhvervede Ehrenstrahls D. i Storkyrkan i Stholm (1696) og Krocks D. i Slotskirken, Kbhvn, sig. Til en virkelig storslaet, af K.s Aand grebet Fremstilling naaede først Nazarenere P. v. Cornelius (Ludwigskirken i München; Kartoner til Camposanto i Berlin); ejendommelig er her den Sorg, hvormed han lader Verdensdommeren udeve sit Hverd (v. Medem, Das jüngste Gericht in den Bildwerken mittelalterl. Kunst, Frankf. 1875; Jessen, Die Darstellung des Weltgerichts bis auf Michelangelo, Berlin 1883; Voss, Das jüngste Gericht, Leipzig. 1884).

Dommere kaldtes de Mænd, der i Tiden mellem Josuas Død og Kongedømmets Oprettelse Tid efter anden opstod i Israel og førte Folket til Sejr over dets Fjender. Navnet

stammer fra den Antagelse, at de efter Befrielsen vedblev at styre Folket, saa længe de levede. Dog ligger der ogsaa i Navnet, hvad der adskilte deres Stilling fra Kongeværdigheden, at med deres Død hørte deres Magt op uden at nedarves paa Efterkommere. D.-Tiden var baade i polit. og relig. Henseende en Forfaldstid. Stammerne skiltes mere og mere ud; ofte kæmpede de indbyrdes. Lovløshed herskede (Dom. 17—21). Det er da dobbelt mærkeligt at se, hvorledes Tanken om det ene Israel, der tilbøder den ene sande Gud, dog bevaredes hos de bedste (Deboras-Sangen Kap. 5). At Fjenderne paa alle Kanter nyttede Lejligheden til at falde over Israel er selvsagt (se Dommernes Bog).

Dommernes Bog bestaar af 3 Hoveddele: 1) 1, 1—2, 5; heraf giver Kap. 1 en kort Oversigt over Stammernes Erobring af Kanaan, idet det særlig meddeles, hvilke Byer de ikke formaaede at indtage; 2, 1—5 beretter, at Jahvehs Engel i Bokim bebrejder Israeliterne, at de ikke have udryddet alle Kanaanæerne, og foreholder dem Følgerne af deres Ligegyldighed. 2) 2, 6—16, 31 Dommernes Historie. 3) 17—21 to »Tillæg«, omhandlede Episoder fra Dommertiden, nemlig (17—18) Daniternes Vandring og Grundlæggelsen af Helligdommen i Dan, samt (19—21) Skændelsesgerningen i Gibeon og Krigen mod Benjamin. — Det første Afsnit, hvoraf fl. Stykker (1, 11—15. 21. 27—29) findes omtrent ordret ogsaa i Josuas Bog (Jos. 15, 14—19. 63; 17, 11—13; 16, 10), omhandler i Virkeligheden Tiden under Josua, saa at Indledningsordene 1, 1 (>det skete efter Josuas Død<) ikke kunne høre med til Kilden, men maa være redaktionelle og kun i Almindelighed betegne Dommerbogens Indhold som fortsættende Josuabogens (jfr. Dom. 2, 6 f., hvor der paany begyndes med Josuas Død); Grundlaget for dette første Kap. antages nu almindelig for at have hørt til Pentatevkkilden J. — Bogens Hoveddel 2, 6—16, 31 fortæller om de enkelte Dommere saaledes, at Beretningerne om disse ere indføjede i en (deuteronomistisk) »Ramme«, der foruden kronologiske Bestemmelser indeholder Synspunktet, hvorunder Historien ses: naar Israel dyrker Afguder, giver Jahve det i en eller anden Fjendes Haand, som undertrykker det, indtil Jahve, naar det omvender sig, opvækker en »Dommere«, som frelser det og skaffer det Ro. I Rammen omtales stadig Israel som Helhed, medens i de indføjede Enkeltoberetninger om Dommere disse ere Stammehelte, der kun have Betydning for en Del af Folket. De Dommere, hvis Bedrifter paa denne Maade ere optagne, ere (de saakaldte store Dommere) Otniel (der dog helt tilhører Rammen), Ehud, Debora-Barak, Gideon, Jefta, Samson; paa en noget anden Maade forholder det sig med de saakaldte smaa Dommere: Samgar, Tola, Jair, Ibzan, Elon og Abdon, ved hvilke Formerne have en fra det almindelige Skema noget afvigende Karakter, samt med Abimelek, der opretter et kortvarigt Stammerkongedømme. At Rammen er yngre end Beretningerne om de store Dommere, ses klart; disse — i historisk Henseende gennemgaende i høj Grad om end ikke overalt i lige høj Grad — værdifulde Fortællinger udgøre imidlertid ogsaa selv op-

rindelig ikke nogen Enhed; navnlig i Beretningen om Gideon foreligger der klart Sammenarbejdelse af forskl. Kilder, og det er en Opfattelse, som i nyeste Tid finder større og større Tilslutning, at det samme er Tilfældet ogsaa med fl. eller næsten alle de andre Dommere, idet saa tillige de oprindelige Bestanddele af Fortællingerne antages at staa i nær Forbindelse med Pentatevkv-Kilderne *J* og *E*. Dog kan dette Forh. næppe endnu anses for tilstrækkelig oplyst. Den ældste Bestanddel af Dommerbogen er utvivlsomt Deborahs Sang (se S. 616). Hvorvidt Beretningerne om de smaa Dommere ere optagne af den devteronomistiske Forf., eller senere indføjede, er omstridt. Hvad de 2 Tillæg angaa, kan det næppe miskendes, at det første er sammenarbejdet af 2 Kilder; det andet foreligger nu i sin Bearbejdelse af et ældre Grundlag, der ligeledes af nogle antages for komponeret. — Om Dommerbogens Kronologi se Art. Tidsregning, bibelsk.

Et interessant tekstkritisk Fænomen er i nyeste Tid (efter ældre Grundlag) paavist af de Lagarde (Abh. der Gesellsch. d. Wiss. zu Göttingen 1891) og Moore, nemlig at vi til Dommerbogen have Septuaginta i 2 forskl. Overs., en ældre, repræsenteret bl. a. af Codex A og de Haandskrifter, hvorpaa de Lagardes Septuaginta-Udgave 1883 hviler, og en yngre, repræsenteret bl. a. af Codex B (Budde, Die Bücher Richter und Samuel 1890; sammes Kommentar 1897; Moore, A critical and exegetical Commentary on Judges 1895). J. C. J.

Domnus, Paver, se Donus.

Domprovst, se Kapitel og Provst.

Domskoler kaldtes de Skoler, der i den tidligere Middelalder bleve oprettede ved Domkirkerne, navnlig for at uddanne vordende Præster. Eleverne i disse (*scholares canonici*) havde i Reglen Præbender, ligesom Kannikerne, men af og til levede de af deres egne Midler. I 9. Aarh. blev der ved alle Domkirker tillige indrettet Skoler for Fattigfolks Børn fra By og Land, og disse fattige Disciple bleve siden Landsbypræster. Den Kannik, som forestod en Domscole, kaldtes i Beg. *magister scholarum*, senere *scholasticus*, et Ord, der oprindeligt kun var Betegn. for en lærd Mand eller en Elev i en lærd Skole. Studierne begyndte med Undervisn. i Læsning, Skrivning, Sang, Regning og Latin, og senere gik de videre til »de 7 frie Kunster«, *Trivium* og *Quadrivium* (se de Art.). Mange af Middelalderens D. ere i de forskl. Lande blevne lærde Skoler, ofte med Bibeholdelse af det gl. Navn »Katedral-skoler« (Specht, Gesch. des Unterrichtswesens in Deutschland, Stuttg. 1885).

Donaldson, James, skotsk Filolog, er født i Aberdeen 26. April 1831. Efter at have studeret Teol. og Filol. i Skotland og Tyskland blev han 1852 Lærer i Græsk ved Universitetet i Edinburgh, 1854 Rektor i Stirling, 1856 Lærer ved den lærde Skole i Edinburgh og 1866 dennes Rektor. 1881 blev han Prof. ved Universitetet i Aberdeen og 1886 *Principal for the United College of St. Salvador and St. Leonard*. Nu er han tillige Vicekansler og *Principal* for Universitetet i St. Andrews. Han har forfattet fl. Skolebøger og et stort Skrift:

Critical Hist. of Chr. Literature and Doctrine from the Death of the Apostles to the Nicene Council (I—III, London 1864—66). Sammen med Prof. Alex. Roberts har han endvidere udgivet *The Ante-Nicene Chr. Library* (I—XXIV, Edinb. 1867—72; optrykt 1884—86 i Amerika).

Donatello (egtl. Donato di Niccolò di Betto Bardi), en af den florentinske Kunsts største Billedhuggere, staa Side om Side med Brunelleschi, Alberti, Ghiberti og Masaccio som en af den tidlige Renæssances mægtigste Foregangsmænd. D. blev f. i Firenze o. 1386 i en god Borgerfamilie. Hans Liv frembyder ikke større Mærkværdigheder. Allerede i sin Ungdom deltog han sammen med Brunelleschi i Udgravninger og Studiet af antik Kunst i Rom, men hans dristige og udprægede, kunstneriske Personlighed forholdt sig stadig ligesaa selvstændig til det antike Formsprog som til den overlevede Behandling af de Emner, der bleve hans Opgaver. D.s Værker udmærke sig især ved et indtrængende Studium af Naturen, men saaledes at hans Skikkelser bestemmes indenfra, ved Fordybelse i deres individuelt sjælelige Liv. Den menneskelige Sandhed gaar for D. før den plastiske Harmoni og Skønhed; hans naturalistiske, ofte portrætagtige Karakteristik frembringer derfor ingenlunde altid umiddelbart Velbehag (Broncestatuerne af Johannes Døber og den hæslige Magdalena i Træ). De ældre og senere Kunstneres barnlige Tolken af de bibelske og hellige Skikkelser mystisk-religiøse eller guddommelige Højhed viger samtidig helt for en Redegørelse af den etiske eller rent personlige Sjælskraft. — D.s første Produktion er knyttet til Firenze, hvor han deltog i den figurlige Udsmykning af Domkirkens Nordportal, den nu nedbrudte Façade (den mægtige Evangelist Johannes, nu i Koret, »en Forudelse om Michelangelo«) og Campanilen (især Jeremias og David, *il zuccone*, Skaldepanen) samt af *Or San Michele*. Til sidstnævnte leverede D., foruden en Markus og Peter, sin berømte St. Georg (o. 1415, Originalen nu i Bargello), Idealbilledet af den unge kr. Helt, kæk, vis i sin Sag og fuld af ædel Renhed. Ved disse, som senere Arbejder, maa den nøje Beregning af Opstillingsstedets ejendommelige Forhold og af det perspektiviske Hensyn til Betragterens Ståde ikke forglemmes, det forklarer ogsaa ofte visse Mangler i Detaljen. D.s indgaende Karakteristik genfindes, forbundet med en dramatisk Kompositionsevne, i hans Relieffer (Salomes Dans i S. Giovanni i Pisa). Det var ogsaa D., der, sammen med Michelozzo, skabte Mønstrer for de storartede Renæssance-Gravmæler (1427 Johan XXIII's Mindesmærke i Baptisteriet; andre i Montepulciano og S. Angelo i Napoli). Efter en ny Rejse til Rom (1432) brugte Familien Medici D. til Udsmykningen af *Palazzo Riccardi* (David som Hyrdræng, den første nøgne Renæssance-Broncest figur, nu i Bargello; Judit og Holofernes, nu i *Loggia dei Lanzi*). Af stor Virkning er den næsten overstadige Jubel hos de dansende *Putti*-Skikkelser, som han smykkede den ene af Domkirkens Sangertribuner med (nu i *Museo Sta. M. di fiore*; jfr. en Prædikestol i Prato). Flere karakterfulde Portrætbuster høre ogsaa til denne første Periode af hans Produktion. — Fra o.

1444—54 opholdt D. sig især i Padova, omgivet af en Række Støbere og Ciselører, ivrigt optagen af de mange Relieffer og frie Figurer til Højaltret i S. Antonio. Berømtest ere de 4 Tavler med Antonius's Undere, udtømmelige paa selvstændige Motiver, som delvis gaa igen i den norditalienske Malerkunsts Værker. I Padova udførtes ogsaa Monumentet for Kondottieren Gattamelata, den første betydelige Rytterstatue siden Oldtidens Dage, fuld af Kraft og Friskhed. — Slutn. af sit Liv tilbragte han i sin Fødeby, hvor han deltog i Udsmykningen af det gl. Sakristi ved S. Lorenzo og til Kirken paabegyndte 2 Prædikestole, hvis noget overfyldte Relieffer skildre Kristi Lidelse i heftig bevægede Optrtn., medens Marmortabernaklet (Bebudelsen) i Sta. Croce, som mange sætte til hans sidste Tid, viser Kunstnerens vidtrækkende Evne til at skildre kunsts modsatte Sjælsstemninger. D. døde i Firenze 1466. Hans store Betydning kan delvis maales ved den Række talentfulde Mænd, der udbyttede de nye Værdier, D. havde tilført Kunsten (Antonio Pollajuolo; Bertoldo di Giovanni, Michelangelos Lærer; Andrea del Verrochio, Lionardos Lærer; Benedetto di Majano osv.). Biografer af Müntz (Paris 1885); Schmarsow (Leipzig 1886); Trombetta (Rom 1887); Pastor (Giessen 1892).

J. O. A.

Donati. 1) **Alessandro D.**, Ital. Jesuit, f. 1584 i Siena, traadte i Rom ind i Jesulter-Ordenen, og døde dér 23. April 1640. Han var Digter og Arkæolog og blev navnlig bekendt ved en udførlig Skildring af det gl. og det nye Rom (*Roma vetus ac recens, utriusque ædificiis ad eruditam cognitionem expositis*, 1633, aftrykt i Graevius, *Thesaurus antiqu. Roman.* III) og en Biografi af Pave Paul V (i Chacon, *Vita Rom. Pontif.*, Rom 1630). — 2) **Gemma di Manetto D.**, Dantes Hustru, tilhørte den florentinske Adelslægt D. Ægteskabet blev indgaaet engang mellem 1291 og 1296. Hun overlevede Dante og var rimeligvis i Live endnu 1333. Saavidt vi kunne se, har hun aldrig forladt Firenze og altsaa ikke delt Landflygtigheden med sin Mand. Hvorfor hun ikke gjorde dette, vide vi ikke. Dante nævner hende aldrig i sine Skrifter, og mange have derfor fæstet Lid til Boccaccios og andres Fortællinger om, at Ægteskabet var ulykkeligt, og at Fru Gemma var en Xantippe. Boccaccio tilstaar imidlertid selv, at han ikke véd noget positivt om Dantes Hustru og hans ægteskabelige Liv. Hvor mange Børn hun havde, vide vi ikke; vi kende Navnene paa 4: Pietro, Jacopo, Antonia, Beatrice. Pietro (d. 1364 i Treviso) skrev en lat. Kommentar til sin Faders *Divina Commedia*. Fra ham nedstammer den endnu blomstrende Ital. Adelsfamilie Sarego-Alighieri i Verona.

Donatio Constantini Magni (Constantins Gave). I 5. Aarh. fortalte man i Rom det Eventyr, at Constantin den store var bleven helbredet for Spedalskhed og derpaa døbt af Pave Sylvester I. Ved Midten af det 8. Aarh. blev der spundet videre paa den eventyrlige Traad, og da hed det sig, at Kejseren, til Tak for sin Helbredelse og sin Daab, havde skænket Paven Rom, Italien og de vesterl. Provinser (rimeligvis menes: Lombardien, Venetien og

Istrien; næppe Gallien, Spanien osv.). Herom handler et i Rom, sandsynligvis kort for 754, forfattet Akstykke: *Donatio C. M.*, der falder i 2 Dele: en *confessio*, som indeholder en omstændelig Fortælling om Constantins Daab, og den egentlige *donatio*, der fortæller om den Gave, Kejseren til Tak gav Paven. Kejseren anerkender i dette Akstykke ikke alene Roms Ret til Primatet, men bestemmer tillige, at alle Verdens andre Kirker skulle staa under Rom. I alle Sager, vedrørende Tro og Kirkeskikke skal Paven træffe Afgørelse, og han skal i verdslig Magt endog overgaa Kejseren og nyde kejserlig Ære. Kejseren rækker ham Diademet, men Paven vil af Ydmyghed hellere have den hvide Mitra; derimod tager han gerne imod, at Kejseren viser ham Marskalkstjeneste og fører hans Hest ved Bidslet, og de rom. Kardinaler lade sig give Rang som Senatoren og faa Ret til at bære senatoriske Ærestegn. 778 be- raabte Pave Hadrian I sig paa D. C. overfor Karl d. st. for paa det at grunde sin Ret til de Landstrækninger, Langobarderne havde fra- taget ham. Middelalderen troede paa Even- tyret om Constantins Gave, indtil først Enea Silvio, Nikolaj fra Cues, Biskop Pecoeke af Chichester, Ærkebiskop Antonino af Firenze, og fremfor alle Lorenzo Valla, udtalte deres Tvivl. Da end ikke Kard. Baronio (S. 223) turde forsvare D. C., blev dette Akstykkets Ægthed opgivet ogsaa af rom.-kat. Forfattere. Det fandt Optagelse i de pseudo-Isidorske Dekretaler og er trykt i Hinschius's Udg. af disse (Leipzig 1869) S. 249.

Donatismen henhører til de skismatiske Bevægelser, som, til Forskel fra Hæresierne (Afvigelser fra K.s vedtagne Lærelindhold), have deres Grund i praktisk-kiinkl. Livsbrydninger. Da D. opstod i 4. Aarh., havde den som Skisma vistnok Forgængere, af hvilke den især stod i nært Slægtskab til det novatianske, medens den selv var det ulige betydningsfuldeste i Oldk. Den repræsenterer nemlig intet mindre end Stormløbet mod den constantinske Statsk., tillige opuliteret ved det naturlige Had mellem »de hvide Romere« og den mørke puniske Befolkning. Thi i Nordafrika, navnlig i Carthago, havde den sit Udspring.

Med Strenghed havde Biskoppen dér, Mensurius, og Arkidialkonen, Cæcilian, revset den langt fra altid af sædelig Grund fremvoksede Iver for, under en eller anden Form, at opnaa et Martyrium. En rig, næsten til Afguderl. relikviedyrkende Spanierinde, Lucilla, var Centrum i denne Bevægelse. Efter Mensurius's Død 311 blev Cæcilian, under den herskende Frygt for de urolige Sværmeere, ved Folkets Hjælp skyndsomt valgt til Biskop, rigtignok imod den kirkelige Orden, som krævede samtlige numidiske Biskoppers Nærværelse og Stemmegivning, og derefter, ligeledes imod K.s Regel, ordineret af en Traditor, Biskop Felix af Aptunga. Skönt denne Klasse af »faldne« (*lapsi*) havde en stor Udbredelse i den nordafrikanske K., erklærede Tumultuanterne dog den skete Ordination for ugyldig og skred til et nyt Bispevalg, som faldt paa Lektoren Majorinus. Efter at Synoden i Arles 316 havde stadfæstet en Aaret forud af en biskoppelig

Ret i Rom mod Separatisterne fældet Kendelse, hævded Gyldigheden af Cæcilians Ordination og forkastet Skismatikernes Gendaab af de til dem overtraadte, appellerede de, foreløbig for-gæves, til Kejsereens personlige Afgørelse; de strenge kejserlige Edikter pegede endog paa Døden.

I denne Krise fandt Partiet efter Majorinus's Død (315 eller maaske 313) et virkeligt Hoved, Donatus, med Tilnavn den store (til Forskel fra en tidligere, ligeledes D. hengiven Biskop, Donatus af Casæ nigræ). Virkelig var han stor i Gaver og i Lærdom, men ikke i Ydmyghed og Fromhed; efter D.s Historiograf, du Pin, saa hovmodig i sit Sind, at han ansaa sig hævet over Sammenligning med et hvilket som helst Menneske og endog haandede Kejseren (Constans), da denne søgte at vinde D. ved milde Gaver til deres Kirker (*quid imperatori cum ecclesia?*, hvad har Kejseren med K. at gøre? — et ægte Udtryk for Sværmeriets Brud med den kejserlige Statsk.). Paa denne Basis udfoldede sig som en Læresætning den novatianske Tanke om »den rene K.«, brugt som Angrebsvaaben mod den kat. K., hvorved D. ligesaavel blev Forbilledet for den gennem hele K.s Historie fortsatte, skismatiserende Individualisme, der i Hovmod stiller sig imod Samfundets kirkelige Objektivitet, som det hist. Afbillede af Herrens Dom over dem, der ville luge Klienten fra Hvedeageren (Mt. 13, 29. 30), og Vrangbilledet af en sand, evang. Kirketugt. Sværmeriet slog nu ud i lyse Luer i den numidiske Bondebefolkning *Circumcelliones* (*qui circa cellas rusticas versabantur*, som færdedes omkring i Landsbyerne), deres Rov, Vold, Utugt og en blind Fanatisme, der stundom endte i Selvmord. Anvendelsen af de strengeste Magtmidler, derunder ogsaa Forvisning af Donatus, dæmpede en kort Tid Bevægelsen, indtil Kejser Julian, her, ligesom under den arianske Strid, i sin platoniske Eklekticisme ligegyldig overfor den forhadte K.s Stridigheder, maaske ogsaa fordi han fandt det statsklogt at overlade K. til den forventede Selvpølse, kaldte Donatisternes tilbage. Men som Parti hældede alt dengang deres Livskraft. Indenfor dets egen Kreds viste sig Udslag af den skismatiske Natur, og medens Kejsermagten efter Julians Død (363) paany vendte sig imod dem, spaltedes Partiet i sig selv. Tichonius søgte at mægle, medens Rigoisterne, især i Hippo, ved aabenbart fjendtlige Skridt imod Katolikerne og ved at optage enhver af disses Menighed, som, ublidt berørt af Augustins Kirketugt, vilde udflyde og underkaste sig den donatist. Omdaad, vakte den store Kirkelærers retfærdige Uvilje. De Indbydelser til fredelige Forhandlinger, hvorved han fra Begyndelsen søgte at vinde Skismatikernes, afslod de, rimeligvis i Frygt for Augustins overlegne Dialektik, og fristede saaledes denne til at paakalde Statsmagtens Tvang. Efter at den afsluttende *colatio cum Donatistis* i Carthago (411), mellem Augustin i Spidsen for 286 katolske Biskopper og Petilian med 279 donatistiske — hvor Afgørelsen faldt kun ved det kejserlige Højsædes (Marcellinus's) Magtsprog — havde indledet Sværmeriets officielle Nederlag, blev det verdslige Sværd, trods Kejser Honorius's Tolerance-Edikt,

den kat. K.s sidste Værg mod D. uden dog at kunne hidføre dens Undergang, fordi den i sin Nidkærlighed for »den rene K.« besad en relativ Ret. Heller ikke Vandalernes Horder eller Saracenernes Indfald i Nordafrika i 7. Aarh. kunde gøre det af med D. Dens store Livskraft grunder væsentlig deri, at skønt D., som paavist, oprindeligt var skismatisk, men ikke hæretisk, maatte dog dens gennemfurede Grund ogsaa i Læren afløide vilde Frugter. Som saadanne bør nævnes: dens Opfattelse af K.s Renhed, som ikke engang taaler et urent Medlem i sit Skød; dens Hævdelse af Gendaabens Ret, som viser i lige Linie tilbage til Cyprian (S. 573), og dens Lære om Naademidlernes, navnlig de sakramentales, Afhængighed af Administrantens Personlighed. Det var mere end dens Skygge, som kommer igen i den lige fra det 9. Aarh. levende norditalienske Opposition imod en herskende K. og den af nogle Wyclifiter, men ikke af Wyclif selv, delte Tilbøjelighed til at stille Personligheden over Embedet. Den overlevede Middelalderen, staar som navngivet Maal for Reformatorenes Angreb i *Conf. Aug.* Art. 1, 8 og med skarpe Udtryk i *Apolog.* C. 4, 29. 49. (seclerate), ogsaa i i Melanchthons »*Loci contra Donatistas*« og kommer tildels frem i Schwenkfelds (*Form. Conc. Ep.* XII, 25, 26), i de anabaptistiske XII, 9) og de mennonitiske Vildfarelser. I den nyere Khrist kan der eksemplvis henpeges til det 17. Aarh.s presbyterianske Covenant i Skotland og til de franske Camisarder; i vor Tid til forskellige Frimenighedsbevægelser af sværmerisk Art, ogsaa indenfor nordiske K.-Samfund, f. E. i Lammers frie apostoliske Menighed i Skien, og i Danmark under den Kragballe'ske Strid om »Alterbogsdaaben«, der satte flere, deriblandt betydelige, Penne i Bevægelse (Grundtvig, Martensen, Fr. Helweg, Birkedal). F. V. A.

Donator betegner i Middelalderens Sprogbrug den, der skænker en Kirkebygning, et Alter eller et religi. Kunstværk til kirkel. Brug. Hvis Gaven bestaar i et Maleri, er D. og hans Familie ofte afbildet i knælende eller bedende Stilling ved Foden af Madonna eller den Helgen, der er fremstillet paa Billedet.

Donatus. 1) D., donatistisk Biskop, se Art. Donatisme. — 2) D., Ælius, var en berømt Grammatiker, der lærte Hieronymus Retorik. Hans Skrifter bleve i den Grad almindelig brugte som Skolebøger i Middelalderen, at Biskop Pecocke (o. 1450) faldt paa at kalde en Indledning til den kr. Relig., som han selv skrev, »en D. til den kr. Relig.«, og et fr. Ordsprog lyder: *Les diables estoient encore à leur D.* I Bogtrykkerkunstens første Begyndelse blev der trykt en utallig Mængde Udgaver af D.s *Ars grammatica*, og i Tyskland kaldes man endnu Forsyndelser mod den lat. Grammatiks første Grundregler »Donatschnitzer«. D. skrev ogsaa en værdifuld Kommentar til Terentius, der dog ikke er kommen til os i dens oprindelige Skikkelse.

Donndorf, Adolph, tysk Billedhugger, f. 1835 i Weimar, fik sin kunstneriske Uddannelse under Rietschel og fuldenste efter dennes Død, i Forening med Kietz, Luther-Mindesmærket i Worms. Han har modelleret Frederik den vise, Reuchlin og Valdes.

Donne, John, eng. Digter og Prædikant, blev født af rom.-kat. Forældre 1573. 11 Aar gl. kom han i Skole i Oxford, 14 Aar gl. blev han »plantet om« til Trinity College i Cambridge. 17 Aar gl. begyndte han at studere Jura. Han omgikkes mange af den Tids betydeligste Eng-lændere som Francis Bacon, Selden, Biskop Andrewes, rejste meget og erhvervede sig en stor, navnlig sproglig, Lærdom. I en Alder af 20 Aar skrev han Digte, som hans samtidige satte megen Pris paa; men Eftertiden skønnede ikke paa hans Poesier, og først i vore Dage er han draget frem af Forglemmelsen. Allerede i sin Ungdom havde han, der voksede op som rom. Katolik, begyndt at grunde over Mellem-værendet mellem de forskl. Konfessioner, og i en moden Alder sluttede han sig til den anglik. K.; samtidig udtalte han i augustinske Toner Klager over sit tidligere Levned. 42 Aar gl. blev han ordineret, og 7 Aar efter (1621) blev han *Dean* ved St. Paulskirken. Han døde 31. Marts 1631 (J. B. Lightfoot, *Historical Essays*, London 1895, 221 f.).

Dons, Waldemar Theodor, f. i Trondhjem 26. Marts 1849, studerede Teol. og tog sine Eksaminer med Udmærkelse. I 1873 drog han med kgl. Stipendium til Upsala for at studere Filos. og blev 1875 Universitets-stipendiat i dette Fag. Senere foretog han gentagne Studierejser i Udlandet med offentlig Understøttelse. Hans Tilknytning til Universitetet opførte imidlertid, da han i 1881 i Berlin gik over til Romerk. Senere har han af og til optraadt for Offentligheden med Foredrag om den rom. Katolicisme, dels i Kristiania, dels i Trondhjem. Hans vigtigste Skrift er en Afhandl. om Boströmianismen (Indbevætn. til det akad. Kolleg. 1874), der fremkaldte et Modskrift af Svenskeren Hans Edelfeldt. A. B.

Dontclock, Reinier (Reginal), hollandsk Præst af flamsk Herkomst, spillede en vis Rolle i de teol. Stridigheder om Prædestinationen o. 1600. Om hans Liv vides meget lidt, end ikke hans Fødsels- og Dødsaar kendes, med mindre han er den D., der 1611 gik til Portugal og døde 1627. 1576—90 var han Præst i Delft, derefter fl. andre Steder, men siden boede han atter i Delft. D.s Angreb (mundtlig og i *Responsio ad argumenta quædam Bezæ et Calvinii*) paa Coornhert og dennes uortodokse *Proeve van de Nederlandsche Catechismus* blev — ved Forsøget paa at mildne den strenge Supralapsarisme og forebygge den Konsekvens, at Gud blev Syndens Ophav — Anledn. til Striden mellem Gomarus og Arminius. Sidstnævntes Tilhængere mente at staa D. nær; men D. selv, der ansaa Gomarus's Opfattelse for en Særmening, som gik for vidt, vilde gaa en Mellemvej og erklærede sig ganske uenig med Arminianerne, idet han ligesom i Angrebet paa Coornhert fra et strengt Bibelstade angreb Brugen af Fornuften i relig. Spørgsmaal. D.s *Tsamenspreeking*e (Delft 1609) om Gomarus's og Arminius's Teser om Prædestinationen udkom samme Aar i 3 Oplag, og paa en unævnt Opfordring til at holde Fred svarede D. i et nyt Skrift. Hans Mellemstandpunkt fik dog ingen større Betydning. J. O. A.

Donum perseverantiæ (Bestandighedens Gave) er en fra Slutn. af Augustins Liv stammende,

i et særegent Skrift (fra 429) udført, dogmatisk Bestemmelse. Den er det afsluttende Led i Augustins Prædestinationslære (se S. 175 f.), at Gud fra »Evhighed ved en absolut fri Viljesakt ud af Fortabelsens Masse« har udvalgt nogle til Salighed. Denne Naadesudvælgelse (*præparatio gratiæ*), som historisk udfolder sig i de udvalgte (*electi, sancti*) Liv gennem en *donatio gratiæ* (Naadens Givelse), uimodstaaelig (*irresistibilis*) og umistelig (*inamissibilis*), bevarer disse udvalgte fra et Fald ud af Naadestanden ved at skænke dem Bestandighedens Gave (*donum perseverantiæ*). Ligesom ingen efter den augustinske Teori kan blive frelst uden denne, saaledes kan ingen med den gaa fortabt. Om end Augustin selv ikke klart har udtalt sig for en Forudbestemmelse ogsaa til Fortabelse, fremskinner alligevel netop paa dette Punkt, hvor der handles om Bestandighedens Grund, det hele *horribile decretum*, den forfærdelige Beslutning, den dobbelte Evighedsbestemmelse, af nogle til Salighed, af andre til Fortabelse. Udenfor den strengt ref. Kirkelære (*Dortrecht. Syn. Can. V*, 3—8) har denne Tanke om Bestandighedens umistelige Naadegave ikke kunnet naa frem til kirkel. Anerkendelse. Paa den ene Side har Romerk., om den end ikke har turdet forkaste den kirkel. autoriserede, augustinske Prædestination, dog heller aldrig i Almindelighed kunnet forene sine synergetiske og sempelagianiske Grundsætninger om Valgfrihed og Helliggørelse med denne og, hvad særlig Bestandighedens Naadegave angaar, udtrykt sig vaklende (*de munere persev.*, *Can. et deer. S. Trid., Sess. VI*, 13; jvfr. Perrone, *Prælectiones theol., Tract. de gratia*, Kap. II, 186—188). Paa den anden Side maa den lutherske Adskillelse mellem *prædestinatio* og *præscientia* (Forudbestemmelse og Forudviden, *Form. Conc. Ep. XI*, 2) og dens Udhevelse af *seria omnium hominum Dei vocatio*, at Guds Kald af alle Mennesker er alvorligt (steds 18), nødvendig komme i Strid med en Prædestinationslære, som, med sit Topunkt i en umistelig og uundværlig Naadegave til enkelte, fornægter den luth. Skriftgrund for Naadevalget, at Gud vil, at alle Mennesker skulle blive salige og komme til Sandheds Erkendelse (1 Tim. 2, 4).

F. V. A.

Donum superadditum (*supernaturale, justitiæ originalis*) er et for den rom.-kat. Dogmatik særegent Lærestykke, som kaster et intensivt Lys saavel over dens Antropologi som over dens Soteriologi. Medens den luth. Kirkelære opfatter Indholdet af Menneskets oprindelige Natur, ikke blot som et negativt Gode, som Uskyldighed, men tillige positivt, som Retfærdighed (*justitia orig. concreta*), derfor ogsaa som Udedelighed, betragter det rom.-kat. Dogme de sidstnævnte positive Egenskaber ikke som oprindelig medskabte, i alt Fald kun ganske potentielt, som Anlæg, men i deres Realitet skænkede de første Mennesker ved en særegen Naadegave (*d. s.*), hvorved det reducerer Menneskenaturens oprindelig aandelige Udstyr (*pura naturalia*) til det rent neutrale og formelle: Uskyldighed, Indifferents mellem godt og ondt, og Valgfrihed (blot som *liberum arbitrium*). De romersk-confessionelle Bestemmelser af dette Punkt ere dog langtfra klare; navnlig i Tridentinums Udtalelser (*Sess. V. de pecc.*

orig.) ere de utydelige. *Catechism. Rom.* (P. I. C. II. Qu. 19) giver et noget fyldigere, dog ikke gennemklaret, Udtryk for det paapegede, allerede for Skolastiken ikke fremmede Læreindhold, medens en fuldstændigere Udformning maa søges udenfor Tridentinums egen Ortodoksi, navnlig hos Bellarmin (*Gratia primi hom. v.*; sml. Perrone, *Tract. de creatione* III. c. 2).

Medens altsaa det lutherske Lærebegreb betragter det positivt gode i Menneskenaturen som en den fra Skabelsen tilhørende *naturalis et creata justitia* (medskabt Retfærdighed), hævder Romerk. dette samme gode som en Tilgift til *pura naturalia*, en overordentlig Naadegave, et særligt *beneficium divinum*. Denne confessionelle Forskel rækker meget vidt i sine Følger, som det her ikke er Stedet til at oprede, kun som de vigtigste ere eksempelvis at nævne følgende. I Antropologien: Roms fundamentale Stilling til sin, af luth. Kirkelære forkastede Adskillelse mellem *imago Dei* (Gudsbilledet, de naturlige, aandelige Anlæg), og *similitudo Dei* (Ligheden med Gud, det egentlige d. s.); videre den store Modsætning i den lutherske Lære om Arvesynden som virkelig og habituel Synd (*vere peccatum*, C. Aug. I, 3) og den rom.-kat. om Arvesynden blot som en Privation af d. s. (*similitudo Dei*) og en *concupiscentia* (se S. 544), der ikke syndig i sig selv, kun er af syndig Oprindelse og henbøjer sig til Synd (Can. et decr. conc. Trid., Sess. V, 20). I Soteriologien: Naadens Enevælde (Augustinisme), eller den fri Viljes Medvirken til Menneskets Frelse (Pelagianisme, Synergisme); Retfærdiggørelsen, set i Forhold til den mskl. Naturs Grundfordervethed, som et *justum declarare, justitiam imputare* (en Erklæring af, en Tilregnelse af Retf., Conf. Aug. I, 4), eller, i Sammenblanding med Helliggørelsen, som et *justum facere, reddere* (at gøre retfærdig, can. et d. conc. Trid. Sess. VI, 7), særligt ved en successiv Tilbagevenden af den tabte, overordentlige Naadegave. F. V. A.

Donus (Domnus), Paver. D. I (676—678) var en Romer af Fødsel. Han skal have forskønnet nogle af Roms Kirker og vist de syr. Munke ud af Byen. — D. II skal efter nogles Mening have været Pave en kort Tid i Aaret 974; men Giesebrecht har godtgjort, at Talen om Pave D. II beror paa en Misforstaaelse. Man har fejlagtig opfattet Titlen *Domnus Papa* som et Navn.

Dor, fönikisk Koloni i Nærh. af Karmel, laa egentlig indenfor Assers Grænser, men blev tildelt Manasse (Jos. 17, 11). Den tilhørte Israel endnu under Salomo (I Kong. 4, 11), men gik siden tabt. Længe vedblev den dog at være en vigtig Plads, og den var i den første kr. Tid et Bispesæde; dog laa Byen øde ved Aar 400. Ruiner af den findes endnu.

Dordrechter-Synoden. Denne, den eneste, Fællessynode for den ref. K. har sine Forudsætninger i Arminius's Optræden (S. 144) og de remonstrantiske Stridigheder (se d. Art.). Disse Stridigheder, som væsentlig drejede sig om Forstaelsen af Prædestinationen (idet Remonstranterne forkastede den konsekvente calviniske Opfattelse og lod Forudbestemmelsen være betinget af det enkelte Menneskes per-

sonlige, af Gud evig forudsete, Afgørelse i Retning af Tro eller Vantro) havde naaet et Højdepunkt, der krævede en Afgørelse. Den religiøse Splittelse satte den nyvundne, polit. Selvstændighed i Fare, derfor blandede polit. Hensyn sig i Striden, og Hertug Maurits's Statskup bragte da Afgørelsen i Form af D.

Arminianerne, som principielt ikke vilde bøjse sig for en Flertalsafgørelse i Trossager, havde altid modsat sig Tanken om en Synode. Nu fik D. den Form, at Remonstranternes Førere skulde stævnes for Forsamlingen og faa deres Sag paadømt af den. Og det var ganske vist en anselig Forsamling; ikke blot havde de forskellige hollandske Universiteter sendt deres bedste Mænd, 35 i Tallet (deriblandt den ortodokse Ivær Gomarus), men fra de reformerte Kirker i Udlandet ankom der 27 Teologer (nemlig fra England og Skotland, Schweiz, Hessen, Nassau, Bremen, Østfriesland og Pfalz). Derimod ikke fra Anhalt (hvortil man slet ikke havde henvendt sig, da man ikke følte sig sikker paa Ortodoksien her), Brandenburg (hvis reformerte Kurfyrste af Hensyn til sine luth. Undersaatter høfligt afsløg Opfordringen) og Frankrig (hvor Ludvig XIII forbød de ref. Gejstlige at rejse, men de sendte da en af P. Molinæus affattet Skrivelse i ortodoks Aand). Generalstaterne vare desuden repræsenterede med 6 Medlemmer. Men med Undtagelse af 3 af Utrecht valgte Remonstranter bestod Synoden udelukkende af deres ortodokse Modstandere.

Efter at være vedtaget af Generalstaterne 30. Maj 1618, aabnedes Synoden 13. Nov. samme Aar i Dordrecht. Man begyndte med at ordne Forretningsgangen, valgte til Leder af Forhandlingerne en af de mest fanatiske ortodokse, Johannes Bogerman, Præst i Leeuwarden, og besluttede saa at stævne Sim. Episcopius og 16 remonstr. Præster for Synoden. Indtil de kom, beskæftigede man sig med forskellige andre Ting; først 6. Dec. i 22. Møde indfandt Remonstranterne sig. Betegnende for D.s Aand er det, at de 3 remonstr. Synodalmedlemmer blev nødt til at sætte sig hen blandt de 17 tilkaldte Remonstranter. Nu begyndte der en Række Forhandlinger, der kun altfor tydelig viste, at det her ikke drejede sig om Forhandling, men kun om Forkættelse. Remonstranternes Protester vare frugtesløse, da Generalstaterne altid tog Synodens Parti. Og da de i det 57. Møde indbragte et Skrift, hvor de alle med Protest nægtede at underkaste sig D.s Afgørelse, før Bogerman op mod dem, erklærede dem for Løgnere og viste dem ud af Salen. Dermed var deres Optræden paa D. forbi.

Man arbejdede nu uden dem, ikke uden indbyrdes Rivninger. Til sidst enedes man dog om en Række Sætninger, hvori man baade udtalte den sande Lære og forkastede den falske. Man fastholdt den absolute Prædestinationelære, men i infralapsarisk Form. 'Dette betyder imidlertid ikke en Indrømmelse til Remonstranterne. Thi den infralapsariske Opfattelse mener aldeles ikke, at Syndefaldet er sket mod eller uden Guds Vilje, men skiller sig kun fra den supralapsariske Opfattelse deri, at den undlader at udtale sig nærmere om

den Grund, som Gud har haft til at lade Syn- den indtræde. Man vedtog dernæst, at de Remonstranter, der ikke bøjede sig, skulde af- sættes. Saaledes Episcopus og hans For- gænger, R. Vorstius, hvis Bøger blev forbudte. Fremdeles anerkendtes Heidelbergkatekismen for ortodoks. Den 6. Maj 1619 oplæstes disse Bestemmelser i Kirken, hvorefter man tog Afsked med de udenlandske Teologer; 29. Maj sluttedes D. — D., der i en forunderlig og bedrøvelig Grad ligner en rom.-kat. Synode, drev en Mængde fromme Kr. ud af Landet (mange kom til Slesvig, hvor Hertug Frederik III byggede dem Frederiksstad), forhædte Udviklingen i orto- docks Stagnation, skærpede Modsetningen til den senere Lutherdom, der følte sig fordømt med Arminianismen, men værnede ganske vist om den strenge Prædestinationslæres Konse- kvenser (D.s Akter ere udgivne i Dordrecht 1620; jfr. R. Glasius, Geschiedenis der Nation. Synode 1618 en 1619 geh. te Dordrecht, Lei- den 1860 f.; J. N. Sepp, Het godegeleerd onder- wijs I—II, Leiden 1873—74). J. P. B.

Doré, Louis Christophe Paul Gustave, fransk Kunstner, f. 6. Jan. 1833 i Strassbourg, kom 1847 til Paris som Tegner ved *Journal pour rire*. Uden Skoleuddannelse vandt han ved sin virtuosmæssige Begavelse og rige Fan- tasi snart en enestaaende Stilling som Illu- strator af berømte Digterværker (Rabélais's Pantagruel, Sues evige Jøde, Balzacs Attala, Cervantes's Don Quichotte, Lafontaines Fabler osv.). Sine glimrende Evner, men rigtignok ogsaa deres væsentlig udvortes Karakter, lægger han klart for Dagen i Tegnerne til Bøger som Miltons Paradis, Dantes guddommelige Komædie (1861—68) og Biblen (1864), hvoraf de sidste have fundet vid Udbredelse udenfor Frankrig. Hans eminente Kompositionstalent, den fantastiske Udmalen af overjordisk Salighed og Mørkets Rædsel (støttet ved mærkelige Lys- virkninger og uhyggelige eller smilende Land- skabsstaffager) betager i Øjeblikket, men en nøjere Betragtning viser liden sjæligel For- dybelse i Karakterskildringen, ringe Grundgig- hed i Fornævningen, teatralisk Effektjageri og en trættende Manierethed, der ikke mindst faar en til at sukke efter Ædrueligheden og Ægtheden i en svunden Tids Bibelillustration (se S. 310). Som Billedhugger og ikke mindst som Maler har D.s Virtuositet ligeledes fejret øjeblikkelige Triumfer, ogsaa i bibelske Emner. D. døde i Paris 23. Jan. 1883 (Delorme, G. D., Paris 1879; Roosevelt, G. D.s Life and Reminiscences, London 1885). J. O. A.

Dormi secure (sov vel!) eller »Sovedrik for Præster« var Titlen paa en Prædikensamling til Evangelierne, der midt i 15. Aarh. blev ud- givet af Fransiskaneren Johann fra Werden i Köln. Den giver en omhyggelig inddelt Præ- diken til hver Son- og Festsdag, og den blev saa stærkt udbredt, at den tilsidst forelaa i 25 Oplag. Luther nævner den i Fortalen til den store Katekisme.

Dormitorium (af *dormire*, at sove) var Navnet paa Munkenes fælles Sovesal i Klostrene.

Dorner. 1) **Isak August D.**, en af de mest fremragende Personligheder i det 19. Aarh.s spekulative Teol., er f. i Præstehjemmet i Neu- hausen 1809, hvor han efter fuldendt præliminær

Dannelse blev Vikar hos sin Fader; derefter Repetent i Tübingen 1836, Prof. i Teol. steds 1838, i Kiel 1839, Königsberg 1843, Bonn 1847, Göttingen 1853 og endelig i Berlin 1862, hvor han tillige indtraadte i Overkireraadet. — Den udprægede etiske Retning i D.s Teol. har uden Tvivl sin Kilde i hans tidlige og energiske Studium af Kant, som dog med sin puristiske Nomisme ikke kunde fastholde den idealt an- lagte, af Romantiken ikke ubørterde Tænker, hos hvem to store, frugtbare Tankeveje ar- bejdede sig frem fra de unge Dage for siden at gennemsyre hans Livsarbejde: den ene fra Kant og Jacobi, gennem Schleiermacher og Hegel til Troens Herskerstilling indenfor Spe- kulationen; den anden gennem Metafysik og Kontemplation til Historien som Grundvold for den kirkelige Objektivitet. Der øjnes paa denne sidste Vej et i D.s yngre Aar endnu ualmindeligt Blik for det store Bevis, for at Kristus er Historie og ikke Myte, som er os givet i og med den historiske Menighed, Tilstede- værelsen af en vidnende og bekendende K., som hidleder vel ikke sin Stiftelse, men dog sine første Begyndelser fra Opstandelsen og først vil ende med Genkomsten. I denne histor. Kristus er Menneskeslægstens til samme Tid religiøse og sædelige Ideal givet, men det skal tilgives og tilnærmelsesvis opleves; thi først gennem den personlige Erfaring af Evang. som en Guds Kraft til Salighed, støttet til de 2 Vidner, Skrift og K., kommer vor K.s ma- terielle Princip til sin Ret i Retfærdiggørelsen af Tro med dets baade religiøse og sædelige Livsindhold. Men idet denne Krdms ideale Sand- hed klares og udformes gennem den filos. Tanke- proces, føres den kr. Teolog ind paa Spekula- tionens Grund. Rummet tillader ikke her endog blot at optrække Linierne af D.s be- tydningsfulde, ogsaa paa dybtgaaende eksege- tiske Forskninger hvilende System, som det er indeholdt i hans »Christl. Glaubenslehre« og den efter hans Død (1884) udgivne Etik. Inter- essant og tillige instruktiv er fagttagelsen af, hvorledes hans 2, begge kun foreløbige Lærere, Kant og Hegel, potentielt gennem- virke en fra dem frigjort Videnskab, navnlig i Foreningen af det metafysiske og det etiske. Denne Forening er kendelig i hans Teol. (i snævrere Forstand). Thi faa Tænkere have saa bestemt som D. hævdet den rene Teisme, fjern fra enhver panteistisk eller deistisk Strøm- ning; hævdet en i sig selv værende og paa sig selv beroende guddommelig Personlighed, det evige Ophav til alle fænomenale Eksistenser i Natur og Aand; men tillige, at denne meta- fysiske Væren (*aseitas*) fra Evighed sammen- falder med det etiske Væsen, der i sine mod Verden vendte Ytringer kun kan erkendes gennem Mediationen af de 2, i K.s Hist. tidels som stridige betragtede, Sætninger: Gud vil det gode, fordi det er godt i sig selv, og den anden: det gode er godt, fordi Gud vil det. Denne samme Dobbeltfylde kommer ogsaa til Orde i D.s Kristologi. Paa den ene Side staar Kristus med metafys.-kosmisk Realitet ikke blot som Verdensudviklingens og Verdensfuldendelsens personlige Forudsætning, men tillige som Men- neskeslægstens evige Ideal, der kræver sin Virke- liggørelse uafhængig af Synd og Død, og saa-

ledes bekræfter den paa luthersk Grund af Osiander hævdede Sætning, at ogsaa uden Syndefaldet vilde Kristus være bleven Menneske, men ikke korsfæstet; altsaa en Kristus som al Aabenbarings universelle Princip, indbegrebet i den evige Verdensidé; en stor Tanke, hvori D. paa bibelsk Grund (Ef. 1 og Kol. 1: *πρωτότοκος πάσης κτίσεως*) mødtes med fl. af den efterhegelske Spekulations Førstemænd, navnlig med Martensen (Briefwechsel zw. Martensen u. D. II, 397). Paa den anden Side Kristi etiske Midtpunktstilling i Verdenshist., som den, der realiserer Guds Kærlighedsvilje, der skabte Verden til Fulddenselse i Hellighed og Salighed, en Vilje, som kun bliver effektiv gennem Forsoningen, hvis Mulighed beror paa Guds Menneskeblivelse i Kristus (Chr. Glaubensl. II, 612). Paa denne Kristusopfattelse staar ogsaa D.s Betragtning af den førkristelige Verdenshist. som en fragmentarisk, successiv Udfoldelse af det kristl. Gudsbegreb, der i sin Absolutthed afslutter, fuldkommer og harmoniserer alle førkr. Sandhedselementer. I den oprindelige Krdm., mener D., være alle disse samlede i ubevidst Form; men den kirkelige, især kristolog. Dogmeudviklings providentielle Opgave har gennem K.s historiske Liv været, hvad den vil vedblive at være, gennem altid fuldkomnere Former at bringe de i den ældste Krdms umiddelbare Trosenhed hvilende Sandhedsmomenter til bevidst og begrebsmæssig Erkendelse. Netop paa dette Punkt, hvor Forestillingens oprindelige Umiddelbarhed gennem en DIRECTION oplader sig i Momenter for tilsidst at tage sig sammen i Begrebets Enhed, har man uden Grund troet at kunne finde en hegelsk Konstruktion af det historisk givne. Den fribaarne Theologs Stilling ligeoverfor en stor, og i D.s Udviklingstid overmægtig, Tænker kunde man bedre bruge som Støtte for den Paastand, at dersom den spekulative Teol. er en videnskabelig Umulighed, er Teol. det samme. Paa denne Grundvold stod D.s berømte Venskab med Martensen, som dog med Nød og næppe overlevede det Aar, da D. støttede det augustenborgske Oprør ved at bifalde Militærets Edsbrud. For nordiske Kr. er dette en mørk Plet paa den store Lærdes Minde, der i sin Ungdom var knyttet til den danske Stat og dens Konge. — Foruden de ovenfor nævnte Hovedskrifter bærer af den vidtløftige D.-Literatur endvidere udhæves: den betydningsfulde »Entwicklungsgesch. d. Lehre v. d. Person Christi« (2. Opl. 1851—1856); »Das Prinzip uns. Kirche« 1841 (overs. i Clausens og Hohlenbergs theol. Tidsskr. 1842); »Ueber Jesu sündlose Vollkommenheit« (1845); »Die ethische Auffassung d. Zukunft« (Königsb. 1845); »Ueber d. theol. Begr. d. Union u. d. Verhältn. zur Confession« (1856); »Gesch. d. prot. Theol.« (1867); »Ges. Schr. auf dem Gebiete der syst. Theol., Exegese u. Geschichte« (1883). — 2) August Johannes D., foregaendes Søn, f. 1846 i Schiltach i Baden, studerede i Göttingen, Tübingen og Berlin, 1869 Vikar i Neuhausen, 1870 Repetent i Göttingen, blev efter en bevæget Ungdomstid, derunder en Rejse til Orienten og en anden til Nordamerika, 1874 Prof. i Wittenberg, efter i 1873 at have udgivet sin: »Augustinus, sein theol. System u. seine religionsphilos. Anschauung«, 1890 Prof. ord. i Königsberg.

Filos. Interesser have i det hele i væsentlig Grad blandet sig med de specifikk-teol., hvorfør Beviset foreligger i hans betydelige Skrifter: *De Baconis philos.* (1867); »Die Prinzipien der Kant. Ethik« (1885); »Das menschl. Erkennen« (1887) og »Das menschl. Handeln, Philos. Ethik«. Hans Forskningsveje og deres Resultater synes væsentlig at fjerne sig fra hans, ialtfald langt betydningsfuldere, Faders. F. V. A.

Dorothea. 1) D., Helgeninde, skal, sammen med Advokaten Theofilos og 2 andre kr. Kvinder, Kriste og Kalliste, under Diocletian have lidt Martyr døden i sin Fødeby, det kappadokiske Kæsarea. I Kirken S. Dorotea i Trastevere i Rom og i Bologna mener man at have hendes Helgenlevninger. 6. Febr. er hendes Helgendag, og paa den velsignes Roser og Frugter. Den østl. K. fejrer 6. Febr. en Mindefest for en Helgeninde af samme Navn, der skal have været fra Alexandria. — 2) D. fra Montau, blev født 6. Febr. 1347 i den lille By Montau ved Marienwerder. Efter et 26-aarigt Ægteskab med en Borger i Danzig, og da alle hendes Børn, paa en Datter nær, vare døde, trak hun sig (2. Maj 1393) tilbage til en Celle, der blev bygget for hende ved Domkirken i Marienwerder, og i den levede hun i den yderste Askese. Hendes Selvpinsler og Henrykkelser gjorde stærkt Indtryk paa de mange, der besøgte hende, og da hun var død 25. Juni 1394, ifølge Legenden »af Længsel efter sin himmelske Brudgom«, ærede Folket hende som Helgeninde. I Danzig byggedes der et Kapel til hendes Ære, og hun blev betragtet som Ordenslandet Preussens særlige Værnehelgeninde. Der blev gjort Skridt til hendes officielle Kanonisation, men af Mangel paa Midler gik Helgenprocessen i Staa, og efter Ref.s Indførelse i Preussen tænkte ingen paa at føre den til Ende (Hipler, Die Klausnerin D. von M., Braunsb. 1865).

Dorothea-Søstrene kaldtes en Forening af gifte og ugifte Kvinder, der o. 1830 blev dannet i Rom til Værn for enligstaaende unge Piger. Foreningen valgte St. Dorothea til Værnehelgeninde, og hvert af dens Medlemmer paatog sig at holde Opsyn med et Par unge Piger. Senere dannede flere af disse et Samfund med klosterlig Regel og en særlig Dragt, og dette Samfund, der havde Aflæggere i Lombardiet og Venetien, blev 1839 godkendt af Gregor XVI. I den følgende Tid gav D.-S. sig ogsaa af med Undervisning, og 1860 stadfæstede Pius IX deres Kongregation som »St. D.s Læresøstre«. De have nu Huse i Rom, Venezia og Vicenza.

Dorotheos, Presbyter i Antiokia o. 290, nævnes sammen med Lukianos som Grundlægger af den antiokenske Skole. Han skal have været Gilding fra Modersliv, og Constantin d. st. skal have gjort ham til Opsynsmand over Purpurfarveriet i Tyros. Evsebios fortæller, at han selv har hørt, hvorledes D. i Kirken i Antiokia udlagde den hl. Skrift med Skønsomhed (*ὡς ποῖος*) og klassisk Lærdom. Derimod melder han intet om D.s Martyrium.

Dorpat (Jurjev), gl. By i det østl. Livland, fik 1802 et Universitet, hvis theol. Fakultet har haft mange dygtige, for Lutherdommen nidkære, Lærere som J. H. Kurtz, K. F. Keil, Th. Harnack, M. von Engelhardt og A. von

Oettingen. I de sidste Aar er det forhen halvt tyske Universitet blevet helt russisk, hvilket har haft til Følge, at flere af de yngre Lærere som W. Volck, F. Mühlau, N. Bonwetsch og R. Seeberg have søgt Ansættelse i Tyskland.

Dorph. 1) **Anton Laurids Johannes D.**, Medlem af Kunstakademiet (siden 1871), f. i Horsens 15. Febr. 1831, er Søn af den, som Oversætter af græske Digterværker bekendte Skolemand, Niels Vinding D. Fra Faderen arvede D. sit poetiske Naturel, der i Forbindelse med et aabent Øje for Naturens Harmoni og Skønhed og en varm Kærlighed til Almuens Liv og Færden giver hans Kunst dens særlige Karakter. Det er ikke de voldsomme Optrin i Naturen eller Menneskelivet, der drage D., men den stille, fredelige Syslen i den daglige Dont, forskønnet ved Kunstnerens varme Sans for Pligtlivets Værd og ved den fine Samstemmen af Naturomgivelserne med disse Sjælsrørelser i Mennesket. D. var oprindelig bestemt til Studier, men forlod Metro-politanskolen og besøgte 1845 Kunstakademiet og Eckersbergs Malerskole. Siden (1849—50) malede han hos Marstrand, og i 1854 studerede han i den franske Kunstner Coutoures Atelier. I 1856—61 opholdt han sig i Italien. D. slog først igennem (udstillede siden 1850) som Portrætmaler, men hans egentlige Felt blev Folkelivsbillederne (iser Scener fra Fiskernes Færd), der ogsaa i Gengivelser have faaet en vid Udbredelse, og som umiddelbart tale til den nationale Sans. Man har talt om, at disse Billeder have en ejendommelig Karakter af religiøs Følelse og Andagt. Dette træder i alt Fald tydeligt frem i hans Altertavler (Kristus lader de smaa Børn komme til sig, Holmens Kirke, Kbhvn; Kristus paa Korset, Galten; Kristi Himmelfart, Trinitatis Kirke, Kbhvn; Jesus hos Maria og Maria, Stefanskirke, Kbhvn, Kopi i Emauskirken). Karakteristiken kunde være mere dybtgaaende og kraftig, Panselføringen ligesaa, men der hviler en mild Alvor og kærlig Fredsommelighed over hans Skikkelser, der minde om den rene og ægte Steming i en Ingemannsk Psalme. D. har ogsaa gjort Udkast til 6 Apostelbilleder til Frederikskirken i Kbhvn. *J. O. A.* — 2) **Niels D.**, Biskop i Akershus, var en Søn af Præsten Oluf Nielsen (Dorph) i Bejtstaden. Han blev født 4. Dec. 1681, gik i Skole i Trondhjem, studerede i Kbhvn, var først Kapellan i Norge, derpaa Hærpræst, Sognepræst i Vang paa Hedemarken og Provst og Sognepræst ved Nikolaj Kirke i Kbhvn. 1736 blev han Sognepræst ved Frue Kirke og Stiftsprovst; som saadan var han Medlem af de Provstretter, der dømte Peder Holst og Hans Mossin fra deres Embeder. Som streng ortodoks følte han sig mindre og mindre hjemme i Hovedstadens pietistiske Luft, og 1738 blev han forflyttet til Norge som Biskop i Akershus Stift. Han døde 30. April 1758. Han roses for den Iver, med hvilken han kunde prædike 3 Timer eller katekisere 5—6 Timer i Træk; men Pietisterne og Herrnhuterne lærte han aldrig at forstaa.

Dorsch, Johann, luth. Teolog, f. i Strassburg 13. Nov. 1597, blev 1627 efter en lærd Rundrejse til fremmede Højskoler Prof. ved sin Fødebyns nys (1621) oprettede Universitet.

Hans ekseget. og polem. Skrifter vise hans Nidkærlighed for den rette Lære, som han hævdede over for de rom. Kat., Calvinister og Synkretister; hans lat. Noter til Joh. Arnds »Sande Kristendom«, som Spener senere oversatte paa Tysk, og hans »Bibl. Andachten«, Udtog af hans Prædikener, vise, at han var en inderlig from Mand. Trediveaarskrigens Trængsler hvilede tungt paa ham, og Gustaf Adolf var hans Helt; han fejrede han i Tale og Sang. 1653 blev han Prof. i Rostock; dér døde han 25. Dec. 1659.

Dorymenes, syr. Magnat (1 Mak. 3, 28; 2 Mak. 4, 45).

Dositheos. 1) **D. (Dusis)**, en falsk Messias i Samaria, levede omtrent samtidig med Kristus og udgav sig for den i 5 Mos. 18, 18 — den samarit. Bibels eneste Forjættelse — lovede Profet og Guds Søn. Han skal tilsidst være død af Sult; han havde nemlig ladet sig lukke inde i en Hule og pralet af, at han kunde leve uden Mad og Drikke. Hans Tilhængere skulle have holdt sig til 6. Aarh. — 2) **D.**, Patriark af Jerusalem 1669—1707, var en af den gr.-kat. K.s betydeligste Mænd i den nyere Tid. Som Patriark i den hl. Stad var han utrættelig virksom for at fremme Munkelivet, opføre Kirker og bekæmpe den mod Protestantismen venlige Retning, der gennem Kyrillos Lukaris vandt mange Tilhængere i den gr.-kat. Kirkeafdeling. Til Værn mod de rom. Kat. samlede han ældre polem. Skrifter og forfattede selv nye; mod den konstantinopolit. Kansler, Joh. Karyofyllis, der havde calviniske Sympatier, skrev han et hvast Stridsskrift. Efter hans Død udgav hans Efterfølger, Krysanthos, hans store Værk om Jerusalems Patriarker (Bukarest 1715), i visse Maader et Sidestykke til de magdeburgske Centurier og Baronios Annaler. Deri er der samlet et stort hist. og dogmehist. Stof, der helt er stillet i en ubillig og i høj Grad ukritisk Polemiks Tjeneste. D. var til Stede paa Marts-Synoden 1672 i Jerusalem, hvor han, som Byens Patriark, først underskrev den Bekendelse, der bærer hans Navn (aftrykt i Kimmel 325 f.; Schaff II, 401 f.).

Dotaim eller **Dotan**, By nær Sikem og Samaria (1 Mos. 37, 17 sml. 2 Kong. 6, 13). En Ruinhøj, Tell Dotân, har endnu bevaret Navnet.

Dove, Richard Wilhelm, Kirkeretlærer, blev født i Berlin 1833. 1859 habiliterede han sig som Privatdocent og begyndte 1861 Udgivelsen af »Zeitschrift für Kirchenrecht«, senere med E. Friedberg som Medudgiver. 1862 blev han Prof. i Tübingen, 1865 i Kiel, 1868 i Göttingen. 1873 blev han Medlem af den preuss. Domstol for kirkl. Sager. Han udgav en »Sammlung der wichtigeren neueren Kirchenordnungen des evang. Deutschlands« (Tüb. 1865) og besørgede flere nye Oplag og en helt ny Bearbejdelse (Leipz. 1877) af Aem. L. Richters »Lehrb. des kath. und evang. Kirchenrechts«.

Dow, Neal, amerik. Kvæker, f. i Portland, Maine, 20. Marts 1804, var oprindelig Ingeniør, men gjorde sig 1851 bekendt som Op-havsmand til Billen for *the suppression of drinking-houses and tippling-shops*, den saa-kaldte *Maine-Law*. Under Broderkrigen var han Oberst for et Regiment af frivillige, blev

1863 General, og, medens han laa saaret efter Stormen paa Fort Hudson, blev han tagen til Fange og sad i Krigsfængskab 8 Maaneder. Efter Krigen fortsatte han Agitationen for Afholdenhedssagen og for et Forbud mod Salg af spirituøse Drikke, der i hans Øjne baade var »en polit. Nødvendighed og en offentlig Pligt«. 1880 opstillede Afholdsmændene ham som Kandidat til Præsidentværdigheden, og han fik 10,305 Stemmer. D. 2. Okt. 1897.

Doxologi, se Doksologi.

Doyle, James Warren, rom.-kat. Biskop i Irland, blev født 1786 i Nærh. af New Ross, Wexford, og blev tidlig bestemt til Præst. 11 Aar gl. oplevede han Kampen ved New Ross, der gjorde et dybt Indtryk paa hans barnlige Sind. 1800 blev han optaget i Seminariet i New Ross, 1805 kom han til Augustiner-Klosteret i Grantstown for at gennemgaa Novitsiatet dér, og 1806 blev han Medlem af Augustins Orden. Faa Uger efter rejste han til Coimbra i Portugal for at fortsætte sine Studier, men de blev snart afbrudte ved Krigsforholdene. Da Sir Arthur Wellesley kom til Portugal sluttede D. sig til hans Stab, og han blev brugt ved forskl. diplomat. Sendelser, som han klarede saa godt, at der blev gjort ham fristende Tilbud om en diplomatisk Løbebane. D. afsløg imidlertid disse Tilbud, og 1808 vendte han tilbage til England for at træde i sin K.s Tjeneste. 1809 blev han præsteviet, 1813 ansat som Lærer, først i Retorik, senere i Teol., ved det rom.-kat. Carlow College. 1819 valgtes han til Dr. Corcorans Efterfølger som Biskop i Kildare og Leighlin, og som saadan fik han stor Indflydelse. Han bragte Disciplinen paa Fode i sit Præsteskab, opførte Skoler og deltog i fl. litterære Stridigheder. Da saaledes den protest. Ærkebiskop af Dublin, Dr. Magee, i sin Domkirke havde sagt, at »Katolikkerne havde en K., men ingen Religion, Dissenters en Religion, men ingen K.«, optraadte D. med et Flyveskrift, der indeholdt et hvast Angreb paa Protestantismen. 1824—25 skrev han *Letters on the State of Ireland*; 1825, og ogsaa 1830 og 1832, blev han kaldt til London for at give Parlamentets Udvælg om de irske Forhold gode Raad. Ved disse Lejligheder vandt han Paaskønnelse fra alle Sider, og man satte stor Pris paa, at han, selv i de vanskeligste Øjeblikke, havde betegnet Agitationen for *repeal* som »et Fantom«, og paa, at han i det hele indtog en selvstændig Holdning over for O'Connell. Han døde 16. Juni 1834. 1880 udgav hans Venner hans *Essay on Education and the State of Ireland* (Fitzpatrick, Life, Times and Corresp. of Dr. D., ny Udg. 1880).

Drabik (Drabicius), Nikolaj, f. i Strasnitz i Mähren 5. Dec. 1588, blev 1616 viet til Præst for en mährisk Brødremenighed. 1627 maatte han, som sine Trosfæller, forlade Mähren. Han tog til Ungarn, hvor han paa Grund af sin Svaghed for sterke Drikke fik Afsked som Præst for en Menighed af landflygtige Mährere. Efter sin Afskedigelse fordybede han sig i de gtestl. Profeter, i Apokalypsen og i nogle ældre mähriske Brødres formentlige Aabenbaringer, og da Torstenson 1643 gik mod Wien, optraadte D. som Profet med Varsler om

Huset Østerrigs Undergang, de mähriske Brødres snarlige Tilbagevenden til deres Fædreland, Pavedømmets Fald og Ludvig XIV's Krøning til rom. Kejser. Georg Rakoczy værnede ham en Tid, fordi D. kunde tjene hans ærgerrige Planer, og D. lovede ham til Tak Ungarns Krone. Da Georg Rakoczy døde 1647, kom hans Søn Sigmund Rakoczy til at spille en Rolle i D.s Profetier, og D. selv kom samtidig under personlig Paavirkning af Amos Comenius (S. 538). 1657 bragte de ændrede polit. Forh., navnlig Georg II Rakoczys Tog til Polen, Comenius, der da opholdt sig som Flygtning i Amsterdam, til at udgive D.s og nogle andres Profetier under Fællestitlen *Lux in tenebris* (3. Opl. 1665). Men heller ikke Georg II Rakoczy oplevede Huset Østerrigs Fald, som D. havde varslet, og 1671 blev D. fængslet. 16. Juli 1671 led han i Pressburg en pinefuld Død til Straf for hans Krænkelse af den himmelske og den jordiske Majestæt, af Romerk. og Huset Østerrig.

Drach. 1) Johannes D. (Draconites), tysk Lutheraner, f. 1494 i den nederfrankiske By Carlstadt ved Main, mistede tidlig sine Forældre og kom 1509 til Universitetet i Erfurt, hvor han blev Baccalaureus, Magister og Medlem af den humanistiske Kreds, der samledes om Eoban Hesse. 1520 rejste han til Nederlandene for at se Erasmus, men medens Luther i April 1521 var i Erfurt, blev D. helt vundet for ham. Da Pesten kom til Erfurt, tog D. til Wittenberg, hvor han studerede Hebr. Allerede i Foraaret 1522 blev han dog kaldet som Førstepræst til Miltenberg ved Main; men derfra blev han fordreven efter kort Tids Forløb, da der indtraadte en rom.-kat. Reaktion. D., der 1523 havde hentet sig den teol. Doktorgrad i Wittenberg, maatte derpaa flygte til Nürnberg, Erfurt og Wittenberg, hvor Luther tog venlig imod ham og sendte de evang. Miltenbergere et Trøstebrev (Erl. Udg. Bd. 41). 1525 blev D. Præst i Waltershausen ved Gotha, men senere opgav han det Embede og trak sig tilbage til Eisenach. Der efter oprandt der nogle tunge Aar for ham, og baade Venner og Fjender faldt over ham. Han søgte Trøst ved at arbejde paa en Udg. af Biblen i 4 Sprog. 1534 blev han kaldet som Prof. og Præst til Marburg, hvor han skrev Kommentarer, udgav Prædikener og var virksom for at omvende Jøder. 1537 var han i Schmalkalden, og ogsaa hans Navn staar under de schmalkald. Artikler som *J. D. Marburgensis*. 1541 var han til Stede ved Regensburger-Samtalen, og 1546 holdt han en smuk Mindetale over Luther. En af hans Marburger-Kolleger beskyldte ham imidlertid for at tale for meget om Evangeliet og for lidt om Bod, og dels i Harmen herover, dels for at gøre en Polyglot færdig, tog D. sin Afsked 1547. Derpaa rejste han til Lübeck, hvor han holdt Forelæsninger over Profeten Haggaj og begyndte Udgivelsen af Skriftest. »Gottes Verheissungen von Christo Jesu« (1549; 2. Udg. 1550). 1551 modtog han en Kaldelse til Rostocker-Universitetet, men dér blev han draget ind i nye Kampe, og den gamle Anklage for »Antinomisme« kom frem igen. Derfor fulgte han med Glæde (1560) Tilbudet om at blive Bispedømmet Pomesaniens Præsident. Da han imidlertid, for at faa sin Po-

lygloft færdig, opholdt sig for længe i Wittenberg og Leipzig, berøvede Hertug Albrecht af Preussen ham Embedet i Pomesanien, hvorved han ogsaa mistede de Indtægter, der skulde muliggøre Udgivelsen af Polyglotten. D. gav dog ikke tabt. 1563 begyndte han Udgivelsen af den paa-tænkte *Biblia pentapla* (thi nu var Polyglotten bleven paa 5 Sprog), der dog ved hans Død (18. April 1566) kun var en Torso, som viste, at han ikke var det mægtige Arbejde voksen. — 2) **David Paul D.**, Konvertit, f. i Strassburg 6. Marts 1791, var Søn af en Rabbiner og blev selv tidlig oplært i Talmud. 1812 rejste han til Paris for at fortsætte sine Studier, og under Opholdet der kom han under rom.-kat. Paa-virkning. I Paasken 1823 døbte Ærkebiskop Quélen af Paris ham og hans 3 Børn, men hans Hustru vilde ikke give Slip paa sin jødiske Tro og forlod sin Mand. 1827 gik D. til Rom, hvor han blev Bibliotekar ved Propagandaen, og der døde han 1865. 1833 skrev han: *Lettres d'un Rabbin converti aux Israélites*, og 1844: *Harmonie entre l'église et la synagogue*, der indledes med hans egen Omvendeshistorie.

Drachardt, Christian Lauritzøn, Missionær, f. Juni 1709 i Skelskør, Student 1731, grønlandsk Seminarist i Kbhvn, undervist af H. Egede, gik 1739 som Missionær til Godthaab, hvor han blev i 12 Aar. Han var stærkt pietistisk vakt, før han kom til Grønland; dér vandtes han af Brødremenigheden, optoges i dens Samfund og tilførte den mange af den danske Missions Grønlændere. Trods Egedes Klager over, at D. ødelagde det godt begyndte Arbejde, holdt Missions-Kollegiet paa D., som benægtede sit Forhold til Brødremenigheden. 1751 nedlagde D. efter sin Hustrus Død sit Embede og drog til Herrnhut, hvor han ernærede sig kummerlig som Maler. 1765 gik han med Jyden Jens Haven som Missionær til Eskimoerne i Labrador, hvor han med nogle Afbrøydelse virkede til sin Død 1778. Han var en svag Karakter, men kærlig og opofrende for Guds Rige. *H. M. F.*

Drage, af det gr. *δράκων*, hvormed de gr. Oversættere gengav det hebr. Ord *tannin*, betyder al Slags større skadeligt Kryb, Slinger, Søslinger, Krokodiller osv. (se Art. *Leviatan*). Ved »Dragen i Babel«, hvormed der handles i en af Apokryferne (S. 593), maa der tænkes paa en syvhoovedet Slange, som man tilbød i Babylon. I Joh. Aab. (12; 13; 16; 13; 20, 2) kaldes Djævelen (med Henblik til 1 Mos. 3) »den gamle Slange« og skildres som en stor idrød Drage med 7 Hoveder og 10 Horn og med 7 Kroner paa sine Hoveder. *C. J.*

Dragebrønd, nævnes kun Neh. 2, 13, og af Omgivelserne kan ikke bestemtes sluttes, paa hvilken Side af Jerusalem den maa søges. De fleste antage paa Sydvestsiden.

Dragonader kaldes de Indkvarteringer af Soldater, i Begyndelsen Dragoner, senere af alle Vaabenarter, ved hvilke Ludvig XIV vilde tvinge Hugenotterne til at afsvære deres Bekendelse. Der var gaaet en langvarig Undertrykkelse forud. Under Ludvig XIII havde Richelieu indskrænket de Rettigheder, som Nantes-Ediktet 1598 havde tilstaaet dem; han havde brudt deres polit. Magt, og skønt Nîmes-Ediktet af 1629 lod dem beholde fri Religions-

øvelse af Kongens Naade, havde han søgt at berøve dem ogsaa den. Undertrykkelsen tiltog under Ludvig XIV: Protestanternes Nationalsynode 1659 blev erklæret for den sidste, mange af deres Kirker blev revne ned, deres Skoler lukkede, og det teol. Fakultet i Nîmes ophævet. Især efter Kongens »Omvendelse« blev der fra 1675 sat en planmæssig Forfølgelse i Gang, hvortil hans Skriftefædre tilskyndede ham. I Marts 1681 sendtes et Kavalleri-Regiment til Provinsen Poitou, hvis Intendant, Marillac, var ivrig for at omvende Hugenotterne. Det var Soldaterne forbudt at dræbe nogen af Beboerne, men de havde Ordre til iøvrigt at gøre alt for at faa dem til at afsvære deres Bekendelse. Indkvarteringsbyrden ruinerede mange Familier, og Soldaterne hærgede Provinsen som et fjendtligt Land. Tusinder underkastede sig, men mange andre udvandrede til England, Holland, Schweiz og Danmark. Da Udvandringen tog til i en foruroligende Grad, blev de Tropperne i November kaldte tilbage, men da var Protestantismen ogsaa næsten udryddet i Poitou. 1685 blev D. anvendt i Béarn; Protestanterne flygtede til Pyrenæerne, men blev førte tilbage og tvungne til at modtage Indkvarteringen. Under dennes Rædsler afsvor de fleste deres Bekendelse; af de 25.000 Reformerte i denne Prov. var der ikke 1000, der holdt Stand. Opmuntreret ved disse heldige Forsøg sendte Regeringen hurtig Tropper til alle Egne af Frankrig, hvor der var en protest. Befolkning, og i Efteraaret 1685 fandtes der kun smaa, spredte Levninger af de ref. Menigheder. Da blev 18. Okt. s. A. Nantes-Ediktet kaldt tilbage, og dermed begyndte der nye Forfølgelser, som tilsidst fremkaldte Camisarderkrigen (H. Baird, *The Huguenots and the Revocation of the Edict of Nantes*, I, London 1895). *C. E. F.*

Dragt, gejstlig, se Biskop, Præst og de enkelte Klædningsstykker.

Drakme, gr. *Μονη*, $\frac{1}{10000}$ Talent, o. i Værdi = 70 Øre. Fra den Tid, Romerne fik Herredømmet i Orienten, regnedes en D. = en rom. Denar.

Drama, kirkeligt, se Moraliteter, Mysterier og Passionsskuespil.

Dreier, Frederik Henrik Hennings, radikal nationalekonomisk Forf., blev født i Kbhvn 16. Dec. 1827 og 1844 Student fra Metropolitanskolen. Han studerede Medicin, men lagde sig samtidig efter Nationalekonomi, Naturvidenskaberne og Filosofi. 1848—49 var han Underlæge. Han døde 9. Maj 1853 af Apopleksi, inden han havde tilendebragt sin medicinske Eksamen. Allerede i Skoletiden sendte D. Bidrag til Goldschmidts »Korsaren«, og som ganske ung Student traadte han ind i den radikale »Haandværkerdannelsesforening«. Senere stiftede han selv et »Reformelskab«, til hvilket der var knyttet en Forbrugsforening, der holdt sig en Tid efter D.s Død. 1848 optraadte han med Skrifterne: »Folkens Fremtid« og »Fremtidens Folkeopdragelse«; 1852 rettede han i »Aandetroen og den frie Tænkning« et voldsomt Angreb paa Religionen i Almindelighed og Krdm. i Særdeleshed, og i Ugeskriftet »Samfundets Reform« (Okt. 1852—April 1853) søgte han at slaa til Lyd for

Socialismen. Han samlede om sig en lille Kreds af radikale Ynglinger (»D.s Klub«), der agerede for den frie Tanke og den frie Kærlighed; men efter hans Død spredtes Kredsen. I vore Dage er hans Navn og hans Skrifter atter draget frem af Socialdemokraterne.

Dreves, Lebrecht, rom.-kat. Konvertit, f. 12. Sept. 1816 i Hamburg, studerede Jura i Jena og Heidelberg, blev 1839 Dr. jur. og derpaa Advokat i sin Fødeby. Under Paavirkning af Jarcke, som han traf paa en Rejse til Wien, gik han over til Romerk., lærte senere Joseph von Eichendorff (se d. Art.) at kende, nedlagde 1861 sit Notariat og tog derpaa Bolig i Feldkirch i Vorarlberg, hvor han levede for lærde Studier. D. 19. Dec. 1870. Foruden forskl. jurid. Aftandlinger har han skrevet en Bog om K.s Uafhængighed af Staten (Hamb. 1848), udgivet von Eichendorffs Digte (3. Opl. Halle 1870), forfattet en »Gesch. der kath. Gemeinden in Hamburg und Altona« (2. Opl. Regensb. 1866) og udgivet *Annue Missionis Hamburg. 1589—1781* (Freib. 1867).

Drey, Johann Sebastian von, rom.-kat. Teolog, blev født 16. Okt. 1777 i Killingen i Württemberg og døde 19. Febr. 1853 efter (1817—46) at have udfoldet en betydelig Virksomhed som Prof. i rom.-kat. Teol. (navnl. Encyklopædi og Apologetik) ved Universitetet i Tübingen. Hans Hovedværk er hans »Chr. Apologetik« (I—III, Mainz 1838—47). Sammen med Gratz, Herbst og Hirscher grundede han 1819 det endnu i Tübingen udkommende »Theol. Quartalschrift«, der til Tider har hævdet en friere, videnskabelig Stilling over for den rom.-kat. Ultramontanisme.

Dringenberg, Ludwig, Rektor for Latin-skolen i Schlettstadt, var født i Dringenberg og opdragen i Deventer hos Brødrene af Fælleslivet. Han døde 1490 og efterlod sig et stort Navn i den pædagogiske Verden, ogsaa som Ven af Tysklands Historie. Hans Valgsprog var: »Alt Pfaff, jung Pfaff, dazu wild' Bären — soll niemand in sein Haus begehren«.

Driver, Samuel Rolles, eng. gltestilig Teolog og Semitist, f. 2. Okt. 1846, studerede i Oxford, blev Fellow i New College 1870, Tutor 1875, ordineret 1881, 1882 Regius Professor i Hebraisk og Canon af Christ Church. D.s Forfattervirksomhed var i tidligere Aar overvejende filologisk, i senere Aar har han mere og mere taget ogsaa den teol. Behandling af G. T. op, og han har efterhaanden vundet sig en lignende Position som sin Kollega og Svoger Cheyne blandt de allerypperste af den nyere gltestilige kritiske Forsknings Repræsentanter i England. Vigtigste Skrifter: *The 53. Chapter of Isaiah according to Jewish Interpreters*, II, 1877 (i Forbindelse med Neubauer); *A Commentary on Jeremiah and Ezeqiel by Mosheh ben Shesheth*, 1871; *A Commentary on the Book of Proverbs attributed to Abraham Ibn Esra*, 1880; *Treatise on the Use of the Tenses in Hebrew*, 1874, 3. Opl. 1892; *Isaia, his Life and Times* 1888; *Notes on the Hebrew Text of the Books of Samuel*, 1890; *Sermons on Subjects connected with the Old Testament*, 1892; *Introduction to the Literature of the Old Test.*, 1891, 6. Opl. 1897; *Leviticus* (sammen med White) i *Haupts Tekstudgave* 1894; *Commentary*

on *Deuteronomy*, 1895; *Joel and Amos*, 1897 (i *Cambridge Bible for Schools*); *The parallel Psalter*, 1898. J. C. J.

Drogo af Metz, uægte Søn af Karl d. st., blev født 802, og efter en klosterlig Opdragelse 823 udnævnt til Biskop af Metz. 844 sendte Lothar ham til Rom for at paatale Pave Sergius II's Krænkelser af den kejserlige Magt, og dér blev han beskikket til apostolisk Vikar for hele Gallien og Germanien. Han druknede 856 paa en Fisketur. I ham havde den gregorianske Sang en indflydelsesrig Beskytter i Tyskland.

Dros, Johannes, Ærkebiskop af Lund, var 1256 Kannik i Lunds Kapitel, men blev senere dets Ærkedegn (o. 1279). I Maj 1280 valgte han enstemmig til Ærkebiskop, men da han ikke indfandt sig i Rom for at faa Valget bekræftet, annulleredes det. Imidlertid beskikkede Paven ham 1282 af Magtfuldkommenhed til Embedet og lod en Legat bringe ham Palliet. Om hans Virksomhed vides ikke stort; hans Forhold til Kongemagten var fredeligt, og han stod paa Erik Klippings Side mod de misforneøjede Stormænd. Juledag 1287 kronede han Erik Mændved i sin Domkirke. D. 29. Jan. 1289 i Aarhus. J. O. A.

Droste zu Hülshoff, Clemens August, tysk Kirkeretslærer, f. 2. Febr. 1793, tilhørte en gl. westfalsk Slægt. 1822 blev han Privatdocent, 1825 Prof. i Retsvidenskab i Bonn; 18. Aug. 1832 døde han i Wiesbaden. Han var en Discipel af Prof. Hermes (se d. Art.) og har bl. a. skrevet »Ueber das Naturrecht, als Quelle des Kirchenrechts« (1822), »Rechtsphilos. Abhandl.« (1824), »Grundsätze des gemeinen Kirchenrechts der Kath. und Evang. in Deutschland« (I—II, 1828—32; 2. Opl. 1832—35).

Droste zu Vishering var en højt anset, rigs-friherrelig Slægt i Westfalen. Til den hørte: 1) **Caspar Maximilian**, Friherre af D., f. 9. Juli 1770. Han studerede i Münster, blev tidlig Domprovst i Minden og fik en Præbende ved Domkirken i Münster. 1791—92 gjorde han en Rejse til Italien, og paa den bestemte han sig, efter nogen Tids Samliv i Portici med F. L. Stolberg, for den gejstl. Stand, blev 1793 Præst i Rheine og 1795 Viebiskop af Münster. 1811 blev han af Napoléon, der satte stor Pris paa ham, kaldt til Paris, til det Koncilium, som da var sammenkaldt dér. Men da flere af de tilstedeværende Biskopper, blandt andre D., dristigt krævede Pavens Frigivelse og Efterfølgelse af K.s Forskrifter under Forhandlingerne, blev Konciliet opløst. 1825 blev D. valgt til Biskop af Münster, og 1834 underskrev han den af Ærkebiskop Spiegel af Köln med den preuss. Regering afsluttede Overenskomst om de blandede Ægteskaber (se d. Art.), der vakte stor Forargelse i ultramontane Kredse. Siden fortrode han dog, under sin Broder Clem. Aug. D. z. V.s Paavirkning, sin Eftergivenhed over for Statsmagten. Han døde 3. Aug. 1846. Friherre von Stein gav ham det Eftermæle, at han var »en ikke betydelig, men trofast og from Mand«. — 2) **Franz Otto**, Friherre af D., Broder til ovennævnte, f. 1771, blev 1789 Domprovst i Münster, 1800 Domprovst i Hildesheim. Han døde 1826. Han er Forf. til Skriftet »Staat und Kirche« (1817; 2. Opl.

1828). — 3) **Clemens August**, Friherre af D., Broder til de 2 ovennævnte, blev født 21. Jan. 1773. Katerkamp (se d. Art.) var en Tid hans Lærer, og under Paavirkning af den Kreds, der samlede sig om Fyrstinde Gallitzin i Münster, bestemte han sig for den gejstl. Stand. 1797 var han med sin Broder Franz og Katerkamp i Italien, hvor han navnlig studerede Kunsten, og efter sin Hjemkomst blev han præsteviet af sin ældste Broder, Casp. Max. 1807 blev han valgt til Coadjutor; men i det Embede ventede der ham store Vanskeligheder (se Art. Spiegel). Hans Stilling over for Hermesianerne og i Spørgsmaalet om de blandede Ægteskaber, m. H. til hvilke han optraadte for den strengt ultramontane Anskuelse, vakte i høj Grad den preuss. Regerings Uvilje. 1820 fandt han det derfor rettest, efter at have givet sit Hjerte Luft i et Par polem. Skrifter (»Ueber die Religionsfreiheit der Kath.«, 1817; »Ueber förmliche Wahrheit und kirchl. Freiheit«, 1818), at nedlægge sit Embede som Kapitularvikar i Münster. I de følgende 15 Aar førte han et tilbagetrukket Liv, sysselsat med Andagtsøvelser og asketisk Forfattervirksomhed (»Versuch zur Erleichterung des inneren Gebets« 1833). 1827 blev han af sin Broder, der da var bleven Biskop af Münster, viet til dennes Viebiskop som Biskop af Calama i Numidien *in partibus*; 3 Aar senere blev han tillige Domdechante. 1835, efter Spiegels Død, blev han valgt til Ærkebiskop af Köln, og 1836 introniseret. Da den pavelige Statssekretær, Kard. Lambruschini, hørte, at det var den preuss. Konges Hensigt at sætte C. A. D. paa Ærkestolen i Köln, udbrod han til den preuss. Afsending: »Er Deres Regering gaaet fra Forstanden?«, og den nye Ærkebiskop kom da ogsaa snart i aabenlyst Strid med Regeringen, der ikke kunde finde sig i hans Praksis m. H. til de blandede Ægteskaber og hans Optræden over for Hermesianerne i Bonn. Tilslidt lod den preuss. Regering ham (20. Nov. 1837) fængsle og føre til Fæstningen Minden. Men Pave Gregor XVI stillede sig paa den fangne Ærkebiskops Side, og J. Görres (se d. Art.) priste ham i et berømt Flyveskrift som en ny Athanasios. Ved Friedrich Wilhelm III's Død og Friedrich Wilhelm IV's Tronbestigelse kom det til et Forlig, idet C. A. D., der siden 1839 havde faaet Lov til at bo i Münster, 1841 tog Biskoppen af Speier, Joh. von Geissel, til sin Coadjutor og overlod ham Styrelsen af Ærkestiftet. 1843 skrev C. A. D. et Skrift »Ueber den Frieden unter der Kirche und den Staaten«, der viste, at han ikke havde opgivet en Tomme af sin Opfattelse; 1844 gjorde han en Rejse til Rom, hvor han blev fejret for sin Standhaftighed; 19. Okt. 1845 døde han (C. A. Hase, Die beiden Erzbischöfe, 1839; O. Pfülf, Card. von Geissel, Freib. 1895, II, 76 f.). — 4) **Johanna**, Grevinde D., en Slægtning af de foreg., rejste 1844, i en Alder af 19 Aar, til Trier, medens den hl. Kjørtel var udstillet i Byens Domkirke. Da hun kom til Trier, gik hun paa Krykker, men efter Berøringen af den berømte Relikvie skal hun være bleven fuldstændig helbredet. De forskl. Avisberetninger om dette formentlige Under ere samlede i »Heil.-Rock-Album« (Leipz. 1845). Jvfr. ogsaa

C. Willems, Der heil. Rock zu Trier (Trier 1891) 105 f.

Druider og Druidetro. Kelterne, det old-europæiske Folk, som forud især beboede Britannien, Irland og Gallien, havde, da Romerne stødte paa dem, en fælles Religion, som vi betegne efter en Del af dens Præsteskab med Navnet Druidisme. Saa lidt vi end kende til denne Religion, kunne vi dog formode, at den ikke har været oprindelig i Frankrig, hvor vi finde Spor af en endnu ældre Religions Stendyrkelse; den synes at have udbredt sig fra Irland, der stedse bevarede en vis Rang som Arnested og Lærested for Druidismen. Man skulde vente, at de talrige keltiske Skrifter, der ere os bevarede fra Middelalderen, skulde bringe Oplysninger om Irlands nationale Hedenskab; men hvad de berette, er (ifølge Gaidoz) næsten altsammen Fantasi, og vi maa nøjes med de sparsomme Efterretninger, som latinske Forfattere, Cæsar (VI, 17—18), Plinius, Lucan (Phars. I, 451 f.) og Ammian, samt enkelte Stenmonumenter bringe os.

Desværre har Cæsar ikke bevaret os keltiske Gudenavne, men paa sædvanlig antik Maade betegnet de fremmede Guder som Jupiter, Mars, Apollo osv.; men vi se dog heraf, at Kelterne have haft virkelige Guddomme, som kunde jævnføres med de romerske, og særlig fremhæver Cæsar en Mercur- og en Mars-agtig Guddom som de vigtigste. Af andre Forfattere se vi, at »Jupiter« kaldtes Taranis, Krigsguden Teutanes, og at en Gud ved Navn Esus, som man dog ikke nærmere kan bestemme, mange Steder betragtedes som den højeste Gud. Ved Siden af de store Guder stod en stor Mængde mindre Naturaander, navnlig Flodguder (Rhenus, Sequana osv.) og hyppigt ses Afbildninger af en Modergudinde med Barn paa Skød, som i Romertiden smeltede sammen med *Magna Mater* og i Kristendommen med den hellige Jomfru. Overhovedet ere de keltiske Guddomme forsvundne ved at absorberes i de sejrende Religioner, og det er sikkert Grunden til, at vi vide saa lidt om dem.

Om D.s Lære vide vi ikke stort mere. Den forplantedes mundtlig og har ikke efterladt et eneste skriftligt Mindesmærke; end ikke en Kultusformel er levnet os. Alle de gamles Vidnesbyrd gaa dog ud paa, at Kelterne have lært Sjælens Udødelighed, og det med saa stor Bestemthed, at de i levende Live udstedte Pengeveksler paa deres kommende Eksistens. Dette tyder paa, at denne Tro har været en fast udformet Udødelighedstro og ikke blot den primitive Tro paa en Fortsættelse af Livet (om hvilken de galliske Graves Udstyrelse iøvrigt ogsaa vidner). Sandsynligvis have D. ført Lære om Sjelevandringen, af hvilken man finder Spor i de irske Kilder og ikke mindst i den efterlevende irske Overtro. I hvert Fald prises de gamle Kelter for, at de i Kraft af deres Udødelighedshaab ikke nærrede Frygt for Døden (Lucan. anf. Sted), og at dette var en af Grundene til deres store Tapperhed.

Kultusvæsenet ledeses helt af Præsteskabet, der som en højtbegunstiget Stand (ikke Kaste) har øvet stor Indflydelse, navnlig da det var centraliseret under et af Præsterne valgt Overhoved og altsaa virkede som en Slags

Pavedømme. Man inddelte Præsterne i Barder, som føredrog de hellige Sange, Spaamænd, der havde den daglige Kultus og Maning, Stjerne-tydere og de egentlige D., der nød den højeste Anseelse og sad inde med Religionens Filosofi og Moral. De sidste have Navnet af Kelt. *druí* eller *drev*, et Egetræ (= *δρῦς*), idet Egen var Druiderne særlig hellig, hvorfor de opholdt sig i Egeskove og vare bekransede med Egeløv ved alle Ceremonier. Endnu helligere var Misteltenen, der mentes at være falden fra Himlen (den forplantes som bekendt gennem Fugle), og som navnlig ved Nyaarstid plukkedes og ofredes i stor Mængde, en Ceremoni, der har bevaret sig i de engelske Juleskikke. Nyaarsfesten fejredes særlig i Chartres, den galliske Druidisms Midtpunkt. Ikke blot ved deres præstelige Virksomhed, men ogsaa som den fornemme Ungdoms Opdragere, som Læger, ja som Dommere og Mæglere i civile Sager, have D. øvet Indflydelse, og de skulle fornemmelig i Irland have haft stærkt besøgte Skoler. Her ved kan det maaske forklares, at denne af-sidesliggende Ø blev Hjemsted for saa blomstrende Studier, ja for en lærd Propaganda i den kr. Middelalder, men føvrigt synes det ikke at have været stort bevendt med den druidiske Visdom. Thi den faldt aldeles sammen ved Mødet med den romerske Kultur, idet de dannede eller fornemme Kelter uden videre forlod det tiltvante for at optage det fremmede, og Spor af den keltiske Visdom er intetsteds at finde i den nye Kultur. Hvad vi vide om Druidismens Kultus med dens Trædyrkelse, dens Blade- og Fugle-Varsler, dens Trolddom og Menneske-ofre, tyder ogsaa paa, at den ikke har staaet højere end f. E. den græske Religion i den dodonæiske Tid, og Præsternes »Visdom« med dens 20,000 Vers, som det ifølge Cæsar tog 20 Aar at lære, har maaske staaet paa et der-til svarende Trin og fornemmelig bestaaet af sociale Forordninger, magiske Forskrifter og overtroiske Lovregler. (Den sikreste Betæning om D. giver H. Gaidoz under Art. *Gaulois* i *Encycl. de la science des relig.*; udførligere men mindre sikkert: Arbols de Jubainville, *Introd. à l'études de la litt. Celtique II*, Paris 1883; Alex. Bertrand, *Nos origines, la relig. des Gaulois*, Paris 1897; mod J. Rhys's Fremstilling i Hibbert Lectures for 1886 advares. *Edo. L.*

Drummond. 1) **Henry D.**, en af Irvingianismens Apostle, blev født 1786. Da hans Fader døde tidlig, og hans Moder giftede sig igen, blev han opdraget hos Morfaderen, Lord Melville. I dennes Hus saa han mange fremragende Mænd, bl. a. Pitt. Han besluttede at uddanne sig til Bankmand og blev i en ung Alder Associé i det velkendte Bankier-Firma, Drummond & Co. i Charing Cross. Efter at have studeret 2 Aar i Oxford, gjorde han en Rejse til Rusland, der ikke blev uden Betydning for hans senere Udvikling. 1810 fik han Sæde i Parlamentet som Ombud for Plympton Earle. 1817 gjorde han, »mæt af Verdens Daarlighed«, med sin Hustru en Rejse til det hl. Land. Paa den Traf han i Genève sammen med Robert Haldane, som var ved at afslutte sin vækkende Gerning i Calvins By, og D. fortsatte en Tidlang Haldanes Kamp mod Socinianismen og Rationalismen i det franske

Schweiz. 1825 gav han Penge til Oprettelsen af et Professorat for Nationalekonomi i Oxford, og Aaret efter samlede han paa sit luksuriøst udstyrede Herresæde i Albury Park i Surrey 1. Søndag i Advent det første »profetiske Parlament«, der i de følgende Aar blev efterfulgt af flere (om disse se Fr. Nielsen, *Edv. Irving*, Kbhvn 1894, 34 f.). Blandt Gæsterne i Albury Park var ogsaa Irving, der senere indførte D. hos Carlyle, som fandt, at D. var »en selsom Blanding af mange Ting«, en Helgen, en Filosof og en Dandy. D. stillede hele sin Formue til den apokalyptiske Kredses Raadhed, byggede en Kirke i Albury, som kostede 16,000 Pd. St., gav et stort Bidrag til den nye Kirke i Regent Square, hvor Irving skulde prædike, og bekostede Udgivelsen af Kredsens Organ *The Morning Watch*. 25. Sept. 1833 blev han kaldet til at være »Apostel«, og som saadan blev han 1834 sendt til Skotland sammen med Cardale (S. 476). 1847 fik han paany Sæde i Underhuset som Ombud for West-Surrey, og denne Kredses repræsenterede han til sin Død. Som Politiker var han en Tory af den gamle Skole, og han tog navnlig Ordet, naar kirkl. Spørgsmaal vare for. Han døde 20. Febr. 1860. Lord Lovaine (senere Hertug af Northumberland) har udgivet H. D.s *Speeches in Parliament*, ved hvilke han ofte stødte baade Protestanterne og de rom. Kat., de første ved sine kat.-ap. Synspunkter, de sidste ved sin Uvilje mod det pavelige Hierarki. — 2) **Henry D.**, skotsk Naturforsker og Opvækkelsesprædikant, blev født i Stirling 17. Aug. 1851. Efter at have modtaget den første Undervisning i sin Fødeby blev han 12 Aar gl. sendt til Morisons Akademi i Crieff, og 15 Aar gl. kom han til Edinburgh som Student. Der blev han Medlem af en lille, videnskabelig interesseret Studenterforening, »det filomatiske Selskab«, og i den traadte han sine oratoriske og literære Børnesko, bl. a. ved en Afhandling om »Mesmerismen og den dyriske Magnetisme«. 1870 traadte han ind i Frikirkens Præstesko, *New College*, i Edinburgh, netop som Robertson Smith (se d. Art.) havde forladt den. Der studerede han foruden Teol. tillige Naturvidenskab, og i Sommersemesteret 1873 opholdt han sig i Tübingen for at høre Beck og Weizsäcker, og dér omgikkes han navnlig meget med Præsten Wilh. Pressel i Wankheim. Da han kom hjem fra Tyskland fortsatte han sine teol. og naturvidenskabelige Studier og tog tillige Del i den Gade-Mission (*Riego Street Mission*), der udgik fra Kirken St. Cuthbert. Sidst paa Sommeren 1873 vare Moody og Sankey komne til Skotland, og fra April 1874 til Juli 1875 virkede D. sammen med dem. Han blev først sendt til Sunderland for at fortsætte Moodys Gerning, og i Okt. 1874 rejste han med sin Universitetsven, James Stalker, til Irland for at missionere i Belfast, Dublin og Derry. Senere fulgte han med Moody og Sankey til Sheffield, Birmingham og Liverpool, og i April 1875 kom han til London. En Del af de Taler, han holdt paa denne Missionsrejse, er aftrykt i *The Ideal Life and other Unpublished Addresses* (udg. efter hans Død, London 1898).

Efter Arbejdet i London tog han tilbage til *New College* for at fuldende sine teol. Studier

og derved vinde Ret til at indtræde i Frik.s Præsteskab. Han var i denne Del af Studenter-tiden Medlem af en mindre Kreds, the *Gaiety Club*, der, lige til Medlemmernes Død, holdt aarlige Møder for at styrke den gensidige Venskabsfølelse og følge med Vennernes aandelige Udvikling. 1876 var han saa vidt, at kan kunde underkaste sig den sidste Prøve, og i Juli 1877 gjorde han en Ferierejse til Norge. Da han kom hjem derfra, blev han Docent i Naturvidenskaberne ved Frik.s Præsteskole i Glasgow, og dermed oprandt et nyt Afsnit af hans Liv. Han skulde holde Forelæsninger fra Nov. til Marts, men den øvrige Tid af Aaret havde han fri. Derfor kunde han i Sommeren 1878 prædike for den skotske Frikirkepræst i La Valetta paa Malta. Da han kom hjem fra Malta, blev han indsat til Ældste hos Marcus Dods ved Renfield Kirke i Glasgow (se S. 654), og 1878—82 arbejdede han med stor Nidkærlighed paa først at danne en Menighed, siden at faa en Kirke bygget i et af Glasgows forsmættede Kvarterer (*Possilpark Mission*). Men de videnskabelige Studier gik stadig Haand i Haand med Missionsarbejdet. 1879 gjorde han en geologisk Rejse med Prof. Geikie til Rocky Mountains og besøgte paa Vejen Moody. Da denne 1882 atter kom til Europa, fulgte D. med ham paa hans Missionsrejse i Skotland, Wales og England.

Under Arbejdet i Possilpark havde D. oftere, for at sprede Tvivl hos Tilhørerne, haft Lejlighed til at holde Foredrag over Naturvidenskabernes Forh. til Religionen, og nogle af disse havde han 1881—82 ladet trykke i et londonsk Tidsskrift, *Clerical World*. Det var Grundstammen til hans berømte Bog om »Naturens Lov i Aandens Verden« (overs. paa Norsk, 3. Opl. 1889). D. havde store Vanskeligheder ved at finde en Forlægger til den, og da han endelig fik den udgivet (Juni 1883), var han selv paa et helt andet Sted af Jordkloden.

1883 fulgte han nemlig en Opfordring, som *African Lakes Company*, et Handelsselskab, der stod i venligt Forh. til Missionen, havde rettet til ham om at rejse til Mellem-Afrika og skaffe Oplysninger om forskelligt, der havde Interesse for Selskabet. Han sejlede gennem Suez-Kanalen til Quilimane i det portugisiske Øst-Afrika, og derfra fortsatte han Rejsen ind i Landet. I *Tropical Africa* skildrede han senere sine Oplevelser paa denne farlige Færd, paa hvilken han ikke alene saa meget, der interesserede ham som Naturforsker, men ogsaa lærte at beundre Missionærernes opofrende Virksomhed i det dødbringende Klima.

I Nov. Maaned 1883, da han havde slaæet sig ned mellem Nyassa og Tanganyika, modtog han Breve fra Europa, der viste ham, hvilket Røre hans skarpindige Forsøg paa at eftervise Naturens Love i Sædelighedens og Aandens Verden havde vakt over alt i Europa. Alle de store eng. Tidsskrifter og mange af Amerikas og det europ. Fastlands mest ansete Organer indeholdt kortere eller længere Afhandlinger om hans Bog, der med ét Slag gjorde ham til en berømt Mand, og fra de forskellige Standpunkter fremkom der Drøftelser af hans Paavising af Parallelismen i Naturens og Aandens Verden; det betydligste

Modskrift var maaske: *On Natural Law in the Spiritual World, by a Brother of the Natural Man* (Paisley, Gardner). Saasnart D. kom hjem, strømmede der fra alle Sider Breve ind med Tilslutning og Modsigelse. Mange fandt i hans Bog en ny Form for en kr. Apologi, og Svedenborgianerne saa i D.s Paastande en Stadfæstelse af deres Mesters »Korrespondenslære«. Men baade fra Teologiens og Filosofiens, og ikke mindst fra Naturvidenskabens, Side blev der udtalt store Betænkeligheder ved hans Teori. Denne Kritik blev for D. en ny Tilskyndelse til at gaa videre i Undersøgelsen af Muligheden for en Forligelse mellem den nyere Evolutionstanke og den kr. Aabenbaring.

4. Nov. 1884 blev D. paa vanlig skotsk Vis af vedk. Presbyterium ved Haandspaalæggelse ordineret og indsat som presbyteriansk Præst, fordi han skulde overtage et Professorat i Naturvidenskaberne, der af en skotsk Lægmand var oprettet ved Frik.s Præsteskole i Glasgow. Derved kom D. ind i det Embede, der gav ham den rigeste Lejlighed til en omfattende videnskabelig og religiøs Virksomhed. Hans Ven, Lord Aberdeen, kaldte ham i Maj 1885 til London, og i hans Salon holdt D. for en udvalgt Kreds af det londonske Selskab, Foredrag om de Spørgsmaal, der laa ham selv paa Sinde. Tillige holdt han en Mængde Møder og var navnlig medvirkende til Dannelsen af *Associated Workers' League for social and religious help among the poor*. Da Gladstone 1886 kom til Magten igen, og Lord Aberdeen blev Vicekonge i Irland, tilbød han D. en Post i sin Stab — det første, men ikke det eneste Forsøg paa at drage D. ind i det polit. Liv. Men D. afviste dette Tilbud og senere Opfordringer fra Gladstone selv. 1888 var han atter i London for at holde Foredrag hos Lord Aberdeen i *Grosvenor House* om Evolution og Krdm., Darwinisme og Religion osv.

Under Samarbejdet med Moody var det blevet hans Venner og ham selv klart, at han havde en særlig Naadegave til at paavirke unge studerende. 1884 begyndte han i Edinburgh, hvor han tog hen hver Søndag, den Virksomhed, der nu er kendt over hele Verden som *The Students Movement*. Det var for en Kreds af edinburghske Studenter, i hvilken der navnlig fandtes mange Medicinere, at han holdt de Foredrag om »det største i Verden«, »Byen uden Kirke«, »*Pax vobiscum*«, »Kristendommens Program« osv., der snart i Overs. banede sig Vej til alle Lande. *Oddfellows' Hall* i Edinburgh var Studenterbevægelsens Moderskød. De unge studerende, der vare vakte til kr. Liv, rejste ud paa Landet i Ferien for at drive *Summer Holiday Mission*, og Kærligheden til den ydre Mission fandt snart en frodig Jordbund i den edinburghske Studenterkreds. 1887 forplantede D. selv, ved et nyt Besøg i Amerika, Bevægelsen til de amerikanske Universiteter og til Chautauqua (S. 498). 1890 gjorde han en Rejse til Australien, og i Melbourne og Sydney arbejdede han for at vække den studerende Ungdoms Begejstring for Krdm. og Sædelighed; tillige fik han Tid til et Besøg paa Ny-Hebrid-erne, hvor han ikke alene kunde studere Koralrev og Vulkaner, men ogsaa se, hvad Evangeliet havde bragt ud af Kannibaler. Da

han kom hjem, blev han modtaget med nye Angreb. Hans Godkendelse af Evolutionstanken havde mange Steder vakt stor Forfærdelse bl. de Kr., og end mere hans afgjorte Brud med den gængse Inspirationsteori, som Moody og hans andre lavkirkelige Venner ikke vilde slippe. 1893 var han atter i Amerika, og da holdt han i Boston i *Lowell Institute* de Forelæsninger, der 1894 bleve offentliggjorte under Titlen: *The Ascent of Man*. De danne i en vis Henseende et Modstykke til hans første Bog; thi her søger han at vise, hvorledes de etiske Love virke paa Livsomraader, som man i Alm. kun har ment, vare undergivne fysiske Love. *The Ascent of Man* er D.s modneste Bog, og den betegner paa en Gang Højdepunktet og Endepunktet for hans Produktion. Medens han gjorde disse Lowell-Foredrag i Stand til Trykning, holdt han i Febr. 1894 sine sidste Taler til Edinburghs Studenter. Efter Julen s. A. brød den Sygdom frem, der kastede ham paa et langt Sygeleje og gav ham en ny Lejlighed til at vise Kraften af sin Tro. Rejser til Biarritz og Tunbridge Wells gengav ham ikke hans Forlighed; 11. Marts 1897 sov han stille hen. Hans Tanker dvelede i de sidste Dage især ved Johannes-Evangeliet (G. A. Smith, *The Life of H. D.*, London 1899). — 3) **James D.**, irsk Unitarier, f. i Dublin 14. Maj 1835, studerede ved *Manchester New College* i London; blev først Unitariepræst i Manchester, siden teol. Prof. ved *Manchester New College* i London og tilsidst (1885), da James Martineau trak sig tilbage, dettes *Principal*. Han har bl. a. udgivet: *Spiritual Religion, Sermons on Chr. Faith and Life* (1870) samt de to lærde Værker: *The Jewish Messiah* (1877) og *Philo Judaeus or the Jewish Alexandrian Philosophy in its Development and Completion I—II* (1888). 1894 holdt han Hibbert-Forelæserne (*Via, Veritas, Vita; Christianity in its most simple and intelligible Form*). Fr. N.

Druser. Dette Folk har sit Hjem i Libanon og Hermon, hvorfra en Del er indvandret i Hauran, Ø. for Jordan. Deres Tal anslaaes til 65,000, de bo dels i egne Landsbyer, dels blandede med de rom.-kat. Maroniter. Deres Afstamning er usikker, men de fremtræde som en egen Nation siden 10. Aarh., Sproget er rent Arabisk, Religionen en Slags Muhammedanisme, blandet med andre Elementer, hentede fra Krdm., vistnok ogsaa fra gammel Sol- og Maanedyrkelse. De holde fast ved Guds Enhed, men antage 10 Inkarnationer, af hvilke den sidste og den vigtigste er den for sin Grusomhed og Afsindighed berygtede ægyptiske Kalif Hakem (996—1021), hvis Vizir Hamza har givet Sekten dens Troskere, der ellers holdes hemmelig, ligesom de ikke betænke sig paa en udvortes Tilslutning til deres muhammed. og rom.-kat. Naboers Religion, medens de selv ikke gøre Proselyter. Maroniternes Overfald paa D. i 1860 fremkaldte en blodig Rejsning af dem og gruelige Kristenmyrderier, der først endtes ved Vesterledens Indskriden. Nu leve de fredeligt som Agerdyrkere med egne Ledere under en kr. Guvernør paa Libanon. Den amer. Mission (*American Board* og Presbyterianerne) har arbejdet iblandt dem, men uden Fremgang. V. Sn.

Drusilla. En jødisk Prinsesse, yngste Datter af Herodes Agrippa I og Søster til Agrippa II og Berenike. Da Kong Antiokos af Kommagenes Søn Epifanes, med hvem hun allerede var forlovet som 6aarigt Barn, ikke vilde lade sig omskære, blev der intet af dette Ægteskab, hvorimod hun, 15—16 Aar gl., Aar 53 ell. 54 efter Kr. blev givet Kong Azizos af Emesa i Syrien til Ægte. Snart efter Brylluppet saa den romerske Landshøvding Felix den skønne Dronning, og ved en jødisk Magers Hjælp fik han hende til at svigte sin Mand og ægte ham selv tvært imod Loven, der forbyder en Jødinde at ægte en uomskaaen Hedning. Ap. G. 24, 24 finde vi hende saaledes ved Felix's Side, da han i Kæsarea forhørte Paulus, som ikke undlod at tale dem til Samvittigheden. Hun fødte Felix en Søn, Agrippa, der omkom ved Vesuv's bekendte Udbrud »tillige med Kvinden« (Josefos), som kan være D., men vel snarere er Agrippas Hustru. L. G.

Drusius (Driesche), Johannes, holl. Orientalist og Eksøget, blev født 28. Juni 1550 i Oudenaarde i Øst-Flandern. Hans Fader var Protestant og maatte flygte til England; Moderen var rom. Katolik og søgte at bevare Sønnen for Romerk. Den unge D. var mere enig med sin Fader end med sin Moder, og 1567 lykkedes det ham at komme til England. Dér blev han af A. R. le Chevalier, senere Prof. i Cambridge, undervist i Hebr. 1572 blev han selv kaldet til Oxford som Prof. i østerl. Sprog, men efter 4 Aars Forløb opgav han dette Professorat og gik til Löwen for at studere Retsvidenskab. 1577 blev han Prof. i østerl. Sprog i Leiden; 1585 gik han i samme Egenskab til Franeker, og dér døde han 12. Febr. 1616. 1600 overdrog Generalstaterne ham at skrive Anmærkninger til de vanskeligste Steder i G. T., og D. paatog sig dette Hverv, der bragte ham mange tunge Timer, fordi han derved blev draget ind i Tidens teol. Kampe. Han fik selv kun udgivet en Del af sit Arbejde, men efter hans Død blev det udgivne besørget i Trykken af hans Discipel, Sixtinus Amama. Ogsaa til N. T. udgav han nogle *Annotationes* (I—II, Franeker 1612 og 1616). Amama har udgivet hans saml. Værker i 10 Foliobind (Arn. h. og Amst. 1622—36); hans Svigersøn, Abel Curiaander, har skrevet hans Biografi (Franeker 1616).

Druthmar, Christian, Munk i Klostret Stablo (Stavelot) SØ. for Liège, holdt i sit Kloster Foredrag over Matth.-Evang., og paa Grundlag af dem forfattede han en Kommentar, der indtager en hæderlig Plads blandt den tidligere Middelalders ekseget. Arbejder. C. D. hævder den bogstavelige Fortolkning uden dog at opgave den allegoriske, og paa sine Steder er han ret selvstændig. Hans Levetid er usikker; rimeligvis levede han o. 880. Navnet D. er først tillagt ham af langt senere Forfattere, vistnok med Urette.

Dryander. 1) D., se Enzinas, Francisco de. — 2) **Ernst Hermann D.**, preuss. General-superintendent, blev født 18. April 1843 i Halle, studerede dér og i Tübingen, blev 1867 Medlem af Domkandidatstiftet i Berlin, 1870 Adjunkt ved dette og Kapellan ved Domkirken, 1872 Diakonus i Torgau, 1874 Præst ved den evang.

Menighed i Bonn, 1882 Præst ved Trefoldighedskirken i Berlin, 1887 Medlem af det brandenburgske Konsistorium og Konsistorialraad, 1890 Slotspræst, 1892 Generalsuperintendent for Kurmarken. Han har udgivet fl. Prædikensamlinger og »Das Evang. Marcin in Predigten und Homilien« (Bremen 1891).

Dryselius, Erland Benedikt, f. 1641 i Ljungby Sogn, Jönköpings Len, studerede ved udenlandske Universiteter og vandt Magistergraden i Wittenberg 1673 efter at have disputeret om *Lineamenta gloriæ Sueciæ*. 1675 blev han Hofpræst hos den hessiske Prinsesse Juliana paa Râfnsnäs, 1676 Spr. i Sorunda og 1687 i Jönköping. Han var Medlem af Præstestanden paa Rigsdagen 1682 og Medlem af »Stora Kommissionen«, som reviderede Formynderregjeringens Forvaltning. D. 1708. D. har udgivet historiske Afhandlinger, forskellige Prædikener og en gl- og nytestl. Kirkehistorie. O. A.

Drysen, Peter Samuel, f. 9. Febr. 1760 paa Visingsö, blev præsteviet 1783 og 1788 Spr. i Adolf Frederiks Menighed i Stockholm. 1809 blev han *Dr. theol.*, 1812 *Pastor primarius* i Stockholm og døde 10. Maj 1818. Saavel som Rigsdagsmand, som i andre offentlige Hverv, blev der lagt Beslag paa D.s Evner, og han berømmes som en kyndig og nidkær Præst. O. A.

Dräseke, Johann Heinrich Bernhard, preuss. Biskop, f. 18. Jan. 1774 i Braunschweig, studerede i Helmstädt, blev 1795 Diakonus, 1798 Hovedpræst i Mölln, 1804 Præst ved St. Georg i Ratzeburg, 1814 i Bremen, 1832 Generalsuperintendent og Biskop for Provinsen Sachsen med Bolig i Magdeburg. 1843 tog han sin Afsked, og derpaa boede han til sin Død (8. Dec. 1849) i Potsdam. D., der var i høj Gunst hos Friedrich Wilhelm III, blev af sin Samtid beundret for sin Veltalenhed, og han har udgivet en hel Række Prædikensamlinger. I teol. Henseende stod han paa Overgangen fra en stærkt æstetisk præget Rationalisme til afgjort positiv Krdm. af Unionens Farve.

Dualisme og **Monisme** ere Begreber, som stamme fra den nyere Tænkning. Ved D. forstaaes ifølge Navnet enhver Anskuelse, som lægger to Principer, i Stedet for et, til Grund for Forklaringen af et vist Fænomen. Efter vedkommende Fænomens forskellige Beskaffenhed vil D. da komme til at faa meget forskellige Betydninger. Navnet kan bruges om visse hedenske Religioner; dette er i Virkeligheden ogsaa dets første historiske Anvendelse, nemlig hos Englænderen Th. Hyde, der bruger det for første Gang (i Aaret 1700) til at betegne Ejendommeligheden ved den persiske Religion; i samme Betydning bruges det af Bayle i hans Dictionaire og af Leibnitz i Theodicéen. Som Mod sætning til Monisme brugtes Ordet først af Filosofen Chr. Wolff, der tillige gav det Anvendelse paa Forholdet mellem Sjæl og Legeme indenfor det menneskelige Væsen. Man bruger vistnok endnu at tale om en D., som ligger til Grund for den relig. Betragtning, ikke blot indenfor enkelte af de hedenske Religioner, men i Virkeligheden overalt i Heden-skabet; men den almindeligste Anvendelse af Ordet knytter sig dog til den af Wolff givne Anvisning. Kun er denne bleven udvidet, saa at Ordet, fra at bruges om Menneskelivet, over-

føres til at bruges i metafysisk Forstand om Tilværelsens sidste Grundprinciper. Idet Monismens Navn først er bleven gjort almindeligt gældende af den hegelske Filosofis Tilhængere og siden efter af den darwinske Evolutionslæres Mænd, har ogsaa D. herved faaet sin ejendommelige moderne Betydning; Ordet betegner nu i Almindelighed den Anskuelse, som hævder Forskellen mellem det aandelige og det legemlige paa en saadan Maade, at der ved Siden af den ydre, sanselige Verden bliver Plads for en indre oversanselig Tilværelse. Saaledes kommer ogsaa Krdm. til at gaa ind under D.s Navn i denne Forstand.

Med Hensyn til den dualistiske Verdensanskuelses Stilling i Nutiden, da vil det være klart, at den i mange Henseender er vanskelig, efterdendens Modstander, Monismen, saa stærkt bæres frem af den moderne Videnskab. Denne, der gaar ud paa en eksakt Bestemmelse af Tilværelsen, vil hermed nærmest være henvist til de ydre legemlige Processer; det er ved Behandlingen af disse, at den har fejret sine største Triumfer, idet den paa mangfoldig Maade, som ikke tidligere var anet (f. E. ved Loven om Kraftens Bevarelse), har fundet en Sammenhæng mellem de tilsyneladende mest uensartede Fænomener. Og hvad det aandelige Liv angaar, da har den dels ogsaa fundet dette bestemt ved en fast Lovmæssighed, og dels kunnet konstatere dets gennemgaaende Betingethed ved det legemlige. Paa Grundlag heraf sluttes der da til en ensartet Grundkarakter af det hele eksisterende Liv; selv om man ikke med Materialismen gør Fordring paa at kunne reducere det aandelige til det legemlige, faar en saadan Tilbageholdenhed dog ikke synderlig praktisk Betydning, da det aandelige kun behandles som et ledsagende Fænomen ved det legemlige, som en afmægtig Bagside af den ydre Verden, som man væsentlig holder sig til. Det er mod denne Verdensanskuelse, at D. rejser sine Indvendinger, idet den særlig fremhæver det praktiske og personlige Synspunkt og tillige gør opmærksom paa, at det er en uberettiget Forudsætning, at alt skal kunne føres tilbage til et Grundprincip. Det er just saa, at baade Bevidsthedslivet som saadant og det aandelige Liv i dets historiske Sammenhæng fremviser ejendommelige Grundtræk, der pege helt ud over, hvad der er ejendommeligt for Naturlivet. Og derfor vil det være velbegrunder at fastholde, at Aandslivet som saadant ikke i sin Ejendommelighed kan forstaaes ved noget udenforstaaende, saaledes som det maatte være Tilfældet, hvis det kun var en Fortsættelse af den almindelige Naturproces, men at det alene bedømmes retteligt, naar det forstaaes ud fra sig selv, som et Liv med særegne Opgaver og Kræfter, der har sin egen Lovmæssighed, og som derfor maa bedømmes som et nyt og højere Livstrin, der ikke kan afledes af blotte Naturprocesser. F. C. K.

Dubois, Guillaume, Kardinal og fr. Minister, f. 6. Sept. 1656 i Auvergne, kom 1668 til Paris. Som Abbé blev han Hovmester for Hertugen af Chartres og til Løn for Hovmestertjenesten først Abbed af St. Just, derpaa Attaché ved Gesandtskabet i London, hvor han aflagde den

gejstl. Dragt og kaldte sig »Ridder D.«. 1715, da Hertugen var bleven Regent, blev D. Kabinetssekretær, Statsraad og, trods sit usædelige Levned, 1720 Biskop af Cambrai, 1721 Kardinal. 1722 blev han Førsteminister; 10. Aug. 1723 døde han.

Dubois-Reymond, Emil, tysk Naturforsker, blev født i Berlin 1818. Efter at have studeret under den berømte Fysiolog Johannes Müller, blev han i Aaret 1858 dennes Efterfølger som Professor i Fysiologi ved Berlins Universitet. Han er en af de betydeligste Forskere paa dette Omraade; hans særlige Fag blev Undersøgelsen af den dyriske Elektricitet. Ved Siden heraf er han ved flere Lejligheder optraadt som Filosof. Han repræsenterer som saadan den monistiske Verdensanskuelse, men med en stærk Opposition mod al Dogmatisme. Det er særlig denne hans kritiske Holdning, der har givet ham hans ejendommelige filosofiske Betydning. Den knytter sig nemlig for en stor Del til det berømte Foredrag »Über die Grenzen des Naturerkennens«, som han holdt i Aaret 1872 paa det tyske Naturforskersmøde i Leipzig; her til har han senere føjet et ligeartet Foredrag »Die sieben Welträthsel« fra 1880. I det første hævder han, at der er to Gaader, som ikke blot nu ikke kunne løses af Videnskaben, men som aldrig ville kunne løses af den ifølge dens Karakter; det er Spørgsmaalet om, hvad Materie og Kraft i sig selv er, og, hvorledes Mennesket bliver i Stand til at tænke: Bevidsthedens Opstaaen; heroverfor gælder ikke blot et *Ignoramus* (vi vide det ikke), men et *Ignorabimus* (vi ville aldrig faa det at vide). I det andet Foredrag udvider D. Synskredsen og skelner mellem saadanne Problemer, som kunne løses, og saadanne, som ikke kunne det. De sidste forøges her med 2, nemlig Bevægelsens Opstaaen og Viljens Frihed, saafremt man da ikke foretrækker at benægte dens Realitet. D.-R. døde 26. Dec. 1896 i Berlin. Hans »Reden« foreligger samlede i 2 Bind, 1886—87. F. C. K.

Dubicus (Dubric, Dyfrig), eng. Biskop, skal ifølge Geoffroy af Monmouth have kronet Kong Arthur. Han skal have grundet Klostre i Llandcarvan, Caerborworn og Caerleon og være død 522 efter at have beklædt Bispesædet i Llandaff og Erkesædet i Caerleon. Han var en af Wales's berømteste Helgener; 4. Nov. var hans Helgendag.

Du Cange, Charles du Fresne, f. i Amiens 18. Dec. 1610, blev *trésorier* i sin Fødeby, men helligede hele sin Fritid til hist. Studier. 1657 udgav han sit første Værk: *Hist. de l'Empire de Constantinople sous les empereurs français*. 1668 bragte Pesten i Amiens ham til at flytte til Paris, og tilsidst trak han sig tilbage til Benedictiner-Abbediet St. Germain de Prés, hvor han døde 1688. Han har udgivet en stor Mængde betydelige Skrifter, der kaste Lys over Middelalderens Historie, navnlig over Frankrigs og Konstantinopels. Hans Hovedværker ere dog hans *Glossarium mediae et infimae latinitatis* (Paris 1678 i 3 Foliobd.; bedste Udg. med Carpentarius's, Adeling's og andres Tilføjelser i 7 Bd., Paris 1840—50 og optrykt i 10 Bd. i Kvart, Paris 1883—87) og *Gloss. mediae et infimae graecitatis* (Lyon 1688 i 2

Foliobd.). Efter hans Død udkom hans Udg. af *Chronicon Paschale* (L. Faugère, Essai sur la vie et les ouvrages de D. C., Paris 1852).

Duchesse, Louis, rom.-kat. Kirkehistoriker, blev født 13. Sept. 1843 i St. Servan. Efter at have studeret i Paris blev han Elev i den fr. Skole i Rom (1873—76) og gjorde fra Rom Rejser til Epiros, Thessalien, Makedonien og Athos (1874) og til Lilleasien (1877). 1877 blev han Prof. ved det rom.-kat. Institut (Universitet) i Paris. Nu er han Geoffroys Efterfølger som Forstander for den fr. arkæologiske Skole i Rom. Hans Hovedværk er en med lærde Indledninger og Noter forsynet Udg. af *Liber Pontificalis* (I—II, Paris 1886—92). Foruden en Mængde Afhandlinger og Kritiker, navnlig i *Revue des quest. hist.*, *Mélanges d'archéol. et d'hist. de l'école fr. de Rome* og i den af ham selv, siden 1880, udgivne *Bulletin critique* har han skrevet *Origines du culte chrétien* (Paris 1889; 2. Udg. 1898) og *Fastes épiscopaux de l'ancienne Gaule* (I, Provinces du Sud-Est, Paris 1894).

Ducis, Benedictus, f. o. 1480, nederlandsk Kontrapunktiker, af Josquin des Prés's Skole. Efterretningerne om ham ere forvirrede. Han har en Tid været Organist ved Katedralen i Antwerpen og Forstander for det derværende Musikant-Broderskab. Derimod er det usikkert om han, som hyppig angivet, har været i Henrik VIII af Englands Tjeneste, eller senere været Skolemester i Ulm. A. H.

Dudaim, Plante af Natskyggefamilien, af hvis Frugter man lavede Elskovsdrrikke, da man antog, de hidsede til Vellyst (1 Mos. 30, 14; Højs. 7, 13).

Dudik, Beda Franziskus, mährisk Historiker, f. 29. Jan. 1815 i Kojetin i Mähren, blev tidlig optagen bl. Benedictinerne i Raigern. 1852 rejste han til Sverig og Rom for at samle Bidrag til Mährens Historie fra Arkiverne dér; 1853 blev han Docent i Historie og Diplomatiik i Wien, og dér indrettede han 1855 et Centralarkiv for de tyske Benedictinere. 1859 blev han udnævnt til Mährens Historiograf, 1866 fulgte han Ærkehertug Albrecht til Italien, og paa denne Rejse lykkedes det ham at faa mange vigtige Aktstykker bragte fra Venezia til Graz. 1869 fulgte han Kejser Franz Joseph paa hans Rejse til Syrien og Ægypten. Han døde 10. Jan. 1890. Han har, foruden flere Afhandlinger i Wiener-Akademiets Skrifter, skrevet »Gesch. des Benedictinerstiftes Raigern« (I—II, 1849—68); »Forsch. in Schweden für Mährens Gesch.« (1852); *Iter Romanum* (I—II, 1855); »Mährens allg. Gesch.« (I—VII, 1860—76); »Erinnerungen aus dem Feldzug in Italien« (1866); »Die Schweden in Böhmen und Mähren 1640—50« (1879).

Dudith (Dudics), Andreas, f. 16. Febr. 1533 i eller i Nærh. af Ofen, tilhørte paa mødrene Side den venezianske Familie Sbardellati, og med det Navn kaldes han stundum. 16 eller 17 Aar gl. rejste han til Italien, hvor Kård. Reginald Pole tog sig af ham og anbefalede ham til Aldus Manutius, hvem D. besøgte i Venezia 1553. Senere fulgte han med Pole til Bruxelles og England, og paa Vejen besøgte han Paris, hvor han lod sine første literære Arbejder trykke (et lat. Digt til Ære for hans

Lærer i Gr. og en Bearb. af Francesco Vimercati's Kommentar til Aristoteles's *Μεταωρολογικά*). 1557 vendte han hjem til Ungarn, hvor han fik et Kanonikat i Gran, men allerede næste Aar var han atter i Italien, for at fortsætte sine Studier i Padova. Kort efter blev han kaldt hjem igen, og Kong Ferdinand overdrog ham Bispedømmet Knin (Tininium) i Dalmatien, og 1561 kom han til Trienter-Konciliet som »Orator« og virkede dér for Ferdinands Reformplaner, navnlig for Lægmandskalken og Biskoppernes Residenspligt. Tillige skrev han en Afhandling til Gunst for Ophævelse af Præsternes Celibat (*Demonstratio pro libertate conjugii*). Til Løn for hans Virksomhed i Trient overdrog Ferdinand ham først Bispd. Csanad og senere Fünfkirchen, som han dog ikke kunde tiltræde, fordi Byen var i Tyrkernes Vold. 1565 sendte Kejser Maximilian II ham i en diplomat. Sendelse til Polen, og dér blev han saa betagen af Kærlighed til en af den polske Dronning Katarinas Hofdamer (Regina von Strass), at han, for at kunne gifte sig med hende, opgav sit Bispedømme og gik over til Lutherdommen (1567). Pius V ekskommunicerede ham og brændte ham *in effigie*, men Kejser Maximilian II holdt paa ham og brugte ham fremdeles som polit. Agent i Polen. 1575 giftede han sig for anden Gang, og i de følgende Aar blev han mere og mere indviklet i Politiken. 1579 flyttede han til Breslau, og dér døde han 23. Febr. 1589. De 5 Taler, han holdt i Trient, bleve (Halle 1743) udgivne af den teol. Prof. G. Schwarz, der paa Titelbladet kaldte sig Lorandus Samuelsty; disse Taler og andre af hans Skrifter (t. E. Skr. om Celibatet) vare allerede tidligere (Offenbach 1610) udgivne af A. Reuter, der havde været Huslærer for hans Børn.

Duebrødre, se Johannitere og Hellig-Aands-Ordenen.

Dueholm, et Johanniter- eller St. Hans-Kloster tæt udenfor Nykøbing paa Mors, nævnes for første Gang 1371, men det er rimeligvis stiftet adskillige Aar tidligere. Det blev styret af en Prior (*provisor, præceptor, commendator*), der ogsaa kaldtes »Forstander« eller »Formand«. Det havde i Reglen 12 Præstebrodre (*fratres capellani*), men i det eller paa dets Grund søgte ogsaa flere »indgivne« Brødre (*fratres donati*) Ly. Egentlige Riddere (*fratres milites*) fandtes derimod næppe i D., saalidt som i de andre dske St. Hans-Klostre. Klostrets fulde Navn var »St. Johannes's Kloster og St. Maria Magdalenes i D.«, og der var ogsaa Kvinder (*donatæ*), som havde »taget Kors« dér som St. Hans-Søstre. 1380 fik Klostret Patronatsret over St. Klemens Kirke i Nykøbing, og i den følgende Tid søgte det at udvide sin Myndighed over den nærmeste Omegn. Det havde et St. Jørgens Hus for spedalske med et tilhørende Kapel, en St. Jørgens Mølle og tilliggende Jorder, og det fik i Tidens Løb Tilsyn med Helligaands-Hospitalet i Nykøbing. Ligesom Andvorskov synes ogsaa det at have haft en Skole. D. stod i Forbindelse med Nykøbing Præstegilde, der ogsaa optog læge Medlemmer, og Byen Nykøbing skyldte for en ikke ringe Del dette Kloster sin Opkomst. Det var rigt; det havde Ejendomme, baade Herregaarde og Bøndergaarde, i Thy, Vendsyssel og Har-

syssel. Da Ref. kom, holdt Prioren Jakob Jensen den nye Lære borte fra D., men, trods sin Uvilje mod Ref., fik han 1536 Brev til alle Klostrets Tjenere om, at de skulde være ham, hørige og lydige og give ham Skyld og Landgilde; Brødrene og Søstrene synes at være blevne i D., indtil de døde eller selv foretrak at gaa bort. Klostret blev dog nu betragtet som kongeligt Len; det maatte stille 2 Folk til Krigstjeneste og give Skat. 1539 fik Niels Lange til Kjærgaard Pantebrev paa det og dets Bøndergods for 1000 Joakimsdalere med den Forpligtelse, at han skulde give Kronen den Tjeneste og Tyngs, som plejede at ydes deraf, holde Prioren og Munkene med ærlig Underholdning i Henseende til Klæder og Føde og vedligeholde Klostrets Bygninger. Af disse findes endnu en Del Levninger. Se Afbildningerne i O. Nielsens, D.s Diplomatarium, Samling af Breve 1371—1539 (Kbhvn 1872).

Duen omtales ofte i G. T., da Palæstina var rigt paa forskl. D.-Arter. Klippeduen (*columba livia*), der »hygger Rede ved Siden af en Kløft« (Jer. 48, 28; jfr. Højs. 2, 14) eller i Dalene« (Hes. 7, 16), fandtes og findes endnu baade langs Kysten og i Bjergene. Naar der i Skabelsesfortællingen (1 Mos. 1, 2) siges, at »Guds Aand rugede over Vandene«, leder dette Udtryk Tanken hen paa D. (jvfr. Miltons: *Dove like sat'st brooding on the vast abyss*). I Noas Historie (1 Mos. 8, 8f.) omtales D.; Psalmisten ønsker sig Vinger som en D. for at flyve bort (Ps. 55, 7), og han taler om en D. »hvis Vingefjedre ere indsprængte med Guldets gyldengrønne Glans« (Ps. 68, 14). Til D.s klagende Kurren hentyde Profeterne ofte (Jes. 38, 14; 59, 11; Hes. 7, 16; Nahum 2, 8); dens Enfold (Rænkøleshed) var et Ordsprog (Mt. 10, 16), men Profeten saa ogsaa, at denne havde sine Skyggesider (Hos. 7, 11). I Højsangen (1, 15; 4, 1) sammenligner Brudgommen sin elskedes Øjne med den. En ung Due blev brugt som Offer (1 Mos. 15, 9; jvfr. Art. Offer og Turtelduer). I N. T. aabenbarer den Hellig-Aand sig i D.s Skikkelse (Mt. 3, 16; Mk. 1, 10; Lk. 3, 22; Joh. 1, 32). — I Jes. 60, 8 omtales D.slag, og i 2 Kong. 6, 25 fortælles der, at D.møg under Samarias Belejring blev brugt som Næringsmiddel.

D. blev tidlig som kr. Symbol fremstillet paa Mindesmærker, Malerier, Mosaiker, Guldglas og Indskrifter. Tertullian kalder den »Fredens Herold«, og i den gl. K. var den Symbol paa Uskyld, Renhed, Beskedenhed, Sagtmo dighed, Kærlighed og Klogskab. Den var ikke alene Symbol paa den Hellig-Aand, men ogsaa paa Sjælen, der er gaet ind til den evige Hvile. D. med Ollegrenen er hyppig paa Gravstene et Symbol paa den evige Fred. Ved Grave ne fandtes der Lamper i D.s Form eller med D. afbildet paa Laaget. Prudentius kalder Kristus en D. (*columba potens — sanguine pasta, cui cedit avis*), og Paulinus fra Nola fortæller, at man afbildede Apostlene som 12 Duer om et Kors. D. skal ofte ogsaa minde om Daaben, eller, naar den stiller sin Thørst ved at drikke af et Vandbækk, om Sjælen, der næres ved Nadverens Naade. Den er endelig ogsaa et Billede paa K. og paa Martyriet, eller maaske snarere en Antydning af, at det er den Hellig-Aand, der

giver Martyren Kraft til at gaa Døden i Møde. Den flyvende Due blev i den sidste Del af Oldk. Symbol paa Kristi Himmelfart eller Martyrens Hjemgang. — Stundum blev Nadverbrødet gemt i et Kar, der havde Form af en Due. Basilios lod saaledes gøre en D. af purt Guld, hvori han lagde en Del af Hostien, og lod derpaa D. hænge op over Altret. Stundum gemte man Hostien i en Æske som et Taarn, paa hvilket der sad en D. Flere ekkaristiske Kar i D.s Form og Taarne med en D. paa ere komne til os fra den ældre Middelalder.

Duff, Alexander, Skotlands navnkundigste Missionær, fødtes 25. April 1806 i de skotske Højlande, studerede i St. Andrews under Chalmers og gik 1829 til Indien, som den første Missionær udsendt af selve den skotske K. I Kalkutta grundlagde han en Skole og et *college*, der fra 5 Elever i 10 Aar voksede op til 800. Ved at gøre Engelsk til Undervisningssproget og Biblen til daglig Læsning i alle Klasserne indførte han et nyt Princip i den indiske Undervisning, der ledede den dannede Ungdom af Indiens højeste Klasser ind i vesterlandsk Tankegang og bragte den under kr. Paavirkning og indirekte fik stor Betydning for Missionen, der ogsaa vandt nogle af sine dygtigste Omvendte blandt D.s Elever. Hans Skolesystem vandt en fuldstændig Sejr og er endnu det raadende i Indien, om end dets Betydning for Missionen er omstridt. Hans Besøg i Hjemmet 1835—39 bragte et umaadeligt Opsving i Missionslivet der. Ved Frik.s Dannelse 1843 gik han, som alle Missionærerne, med denne og maatte efterlade sine Anstalter i Kalkutta i Statsk.s Hænder og grundlægge nye; endelig aabnede han i Kalkutta en Skole for Piger af høj Kaste, der indledede et Omsving i den kvindelige Opdragelse i Indien. Efter 35 Aars Virksomhed maatte D. af Helbredshensyn gaa hjem, anerkendt af alle som den indiske Missions ypperste Mand, lige udmærket ved Viljerkraft, Veltalenhed og Fromhed. Endnu i 14 Aar virkede han hjemme for Missionen, fik oprettet et Missionsprofessorat i sin K., som han selv beklædte i 11 Aar og blev for anden Gang hædret med Valg til K.s højeste Embede som *moderator* for dens *General assembly*. Han døde 1878 (G. Smith, *The Life of A. D.*, London 1879).

V. Sn.

Dufay, Guillaume, nederlandsk Kontrapunktiker af den ældste Skole. Sammen med sin Landsmand Binchois og Englænderen Dunstable regnes han for den tidligste Repræsentant for den kunstnerisk udviklede Kontrapunktik. I de tidligere forvirrede Efterretninger om ham er der nu kommet Orden ved van der Straetens og Haberls Undersøgelser. D. er født o. 1400, rimeligvis i Chimay, og død 27. Nov. 1474 som Kannik i Cambrai. I Domkirken her, som udgjorde et af Hovedsæderne for Musikens Pleje i denne Tidsalder, fik han sin Uddannelse som Koreng. Senere vandt han stort Ry som Tonemester, var 1428 Sanger i det pavelige Kapel i Rom, 1437 ansat ved Hoffet i Burgund, bl. a. som Lærer for Charles af Charolais, og han erhvervede sig Baccalaureusgraden ved Sorbonnen i Paris. Trods Stilens primitive Standpunkt gør kunstnerisk Opfind-

else og Skønhedsfølelse sig afgjort gældende i D.s Kirkemusik. A. H.

Du Fresne, se Du Cange.

Duguet, Jacques Joseph, jansenistisk Teolog, f. i Monthrison 1649, blev opdraget af Oratorianerne og senere selv Oratorianer. Han var først Lærer i Filos. i Troyes, derpaa i Teol. i Paris. 1677 blev han præsteviet og holdt i Paris Fastepredikener, der samlede mange af de dannede Klasser om hans Prædikestol. Han sluttede sig til Arnauld og Quesnel og modsatte sig Bullen *Unigenitus*, hvorfor han blev stødt ud af Oratoriet. Efter denne Katastrofe opholdt han sig snart i Holland, snart i Troyes og tilsidst i Paris, hvor han døde 25. Okt. 1733 i en Alder af 84 Aar. Han har forfattet en stor Mængde ekseget og etiske Skrifter. Som Ekseget fremhæver han stærkt G. T.s typiske Betydning, ofte paa en noget søgt Maade; som Moralteolog er han afgjort Jansenist (St. Beuve, *Port-Royal III—V*).

Duhm, Bernhard, tysk protest. glost. Teolog, f. 10. Okt. 1847, Privatdocent i Göttingen 1873, Prof. ekstraord. steds 1877, Prof. ord. i Basel 1889. Vigtigste Skrifter: *Pauli apostoli de Judæorum religione judicia*, 1873; »Theologie der Propheten«, 1875; *Kommentar til Jesaja*, 1892 (i Nowacks »Hand-Kommentar«); til Ijob 1897 (i Martis »Kurzer Hand-Commentar«); »Geheimnisse in der Religion«, 1896; »Entstehung des Alten Testaments«, 1897. J. C. J.

Duisburg, By i den preuss. Regeringskreds Düsseldorf, havde siden 1562 en ref. Højskole, som den store Kurfyrste 1655 gjorde til et Universitet. I den sidste Halvdel af 17. Aarh. var D. et Hovedsæde for Cartesianismen og Coccejanismen paa tysk Grund, men stor Betydning har Universitetet i D. aldrig haft. 18. Okt. 1818 blev det ophævet ved en Kabinettsordre af Friedrich Wilhelm III. Siden 1844 har der i D. været en af et rhinsk-westfalsk Selskab ledet Anstalt for Uddannelse af Diaconer.

Dukhoborzy, en rationalistisk-spiritualistisk Sekt i Rusland, hvis Oprindelse taber sig i Mørke, har Navn efter et sammensat russisk Ord, der kan oversættes »Aandsbekæmpere« eller »Aandskæmpere«. Selv kalde de sig »aandelige Kr.«. Navnet kom først frem 1785; men Sekten er langt ældre. D. ere Ruslands Kvækere, og de have i Tidens Løb modtaget Paavirkning fra Mennonitterne, Gendøberne og Kvækerne. Bonden Sylvan Kolesnikov i Guvernementet Jekaterinoslav optraadte o. 1780 med Paastand paa at være et Redskab for den Hellig-Aand og med Forkastelse af Daab, Nadver og Ægteskab. Han kunde hverken læse eller skrive, men han havde glimrende Talegaver, og i kort Tid fik han mange Tilhængere, især blandt de danske Kosakker, men ogsaa i Moskva, Kaluga, Kursk og andre Steder. Forbindelsen mellem de forskl. Menigheder af D. blev opretholdt ved Købmænd og Kolportører. De bleve i Beg. forfulgte, men Katarina II viste Skaansel over for dem. Paul I greb atter til strenge Forholdsregler, og en Ukas af 1799 dømte 31 D. som »Foragtere af Øvrigheden og Loven« til det strengeste Bjergværksarbejde i Sibirien. Under Alexander I fik de dog blidere Kaar. Med

kejserlig Tilladelse nedsatte de sig i de tyndt befolkede Provinser Tambov og Voronesh, og 1820 bleve de endog fritagne for at aflægge Soldatreden, naar de skulde gøre Kriststjeneste.

Næst Kolesnikov har især den forrige Garder-korporal Ivan Kapustin haft stor Betydning for Sekten. »Han herskede som en Konge eller snarere som en Profet over alle D.«. Kapustin, der tidligere havde tilhørt en anden Sekt, gik, efter at have sluttet sig til D., med sine Tilhængere til Molotshna (i det tauriske Guvernement), og dér grundlagde han en Koloni af Agerbrugere, som levede i Ejendomsfællesskab. I kort Tid dannedes der 9 blomstrende Landsbyer, der fik symbolske Navne, og Kapustin indførte med stort Held flere Industrigræne i sin Sekt. 1814 blev han imidlertid fængslet, fordi han gjorde for mange Proselyter. Han kom snart fri, men der hvilte et sagnagtigt Mørke over hans sidste Dage. Kun saa meget staa fast, at han vedblev at være D., og at han efterhaanden opgav mere og mere af de kr. Levninger, der fandtes i hans Lære. Han troede paa Sjælevandring og paastod, at han selv var en Inkarnation af Kristus. 1820 døde han i en Hule ved det asovske Hav, nær ved Floden Molotshnas Udløb. Kristus-Værdigheden gik da over paa hans Søn, der var et forfaldent Subjekt, som døde i Forvisning 1841. Derpaa overtog et Raad paa 30 Ældste, af hvilke 12 bleve udnævnte til Apostle, Ledelsen af Sekten, men Nikolaj I forviste alle D. til Kaukasus, hvor de slog sig ned paa en Højslette, der efter dem blev kaldt Dukhoborje. I vore Dage er der nogle tusinde D. i Egnene om Kars og Batum og i russ. Armenien, men i Taurus synes de at være uddøde. 1898 rejste over 1000 D. til Kypern. D.s Lære om »Aandens indre Fuldkommenhed« er en underlig Blanding af russ. Rationalisme og vesterl. Mysticisme. De have 2 Hovedbøger: »Nogle til Hemmeligheden« og »Livets Bog«, en Slags Lærebog, der indeholder mange Psalmer og Sange og Bruststykker af Biblen. 1828 overrakte de Regeringen en Slags Trosbekendelse, i hvilken de udtalte deres Forkastelse af den russ. Liturgi og deres kvækerske Tro, der kulminerer i den Paastand, at »den evige Kristus« har taget Bolig i en D., først i Kolesnikov, derpaa i Kapustin. Der findes blandt dem 2 forskl. Retninger, en mørk asketisk og en glad rationalistisk (J. Gehring, Die Sekten der russ. K., Leipz. 1898, 187 f.).

Dulignon, Pierre, en af Labadies (se d. Art.) Tilhængere, opholdt sig en Tidlang i Altona, men rejste derfra til Slottet Waltha i Vest-Friesland, hvor han døde 1679.

Dum acerbissimas kaldes, efter Begyndelsesordenen, Gregor XVI's Breve af 26. Sept. 1835. i hvilket Hermesianismen fordømmes (se Art. Hermes).

Duma. 1) Søn af Ismael (1 Mos. 25, 14). — 2) By i Juda; udstrakte Ruiner paa Vejen mellem Hebron til Beersaba bære endnu Navnet ed Døme.

Dumont, Pierre Louis Étienne, f. 1759 i Genève i en Huguenot-Familie, blev tidlig Præst i sin Fødeby, men kom senere som ref. Præst til St. Petersborg, hvor mange Hoffolk, og Kejsersinde Katarina II selv, satte stor Pris

paa ham. Fra St. Petersborg gik han til London, hvor Markien af Landsdowne, der da var Minister, gjorde ham til Lærer for sine Børn. Paa Rejsen til London holdt han i Berlin for det preuss. Hof en Prædiken »om Egoisme«, der vakte stor Opsigt. I England lærte han Filosofen Jeremy Bentham at kende, og under hans Paavirkning opgav han Prædikestolen og levede som Forfatter og Benthams literære Medhjælper. 1815 tog han tilbage til Genève, og dér døde han 1830.

Du Moulin, Pierre, fr. ref. Teolog, f. 1568 paa Familien Duplessis Mornays Slot Buhy, studerede i Sedan og kom senere til London, Cambridge og Oxford. 1592—98 var han Lærer i de gl. Sprog, Prof. i Filos. og Græsk ved Universitetet i Leiden; dér boede han i Scalligers Hus, og Hugo Grotius var en af hans Disciple. 1598 vendte han tilbage til Frankrig og blev ordineret til Præst. Efter at have virket et Par Maaneder i Blois, blev han kaldet til Præst for den ref. Menighed i Paris, der maatte holde sine Gudstjenester forskl. Steder udenfor Hovedstaden, sidst i Charenton. Kongens Søster, Katharina af Bourbon, valgte ham til sin Kapellan. I 21 Aar var han den ref. Pariser-Menigheds Præst, og i den Tid blev han indviklet i en stor Mængde literære Stridigheder med Jesuiter og ref. Teologer. Uforsigtige Ytringer i et (1620) opsnappet Brev til Kong Jakob I af England, som satte stor Pris paa ham, fordi D. var optraadt som Kongens Forsvarer, gjorde Ende paa D.s Virksomhed i Paris. I den følgende Tid gjorde Fyrsten af Sedan ham til Præst og Prof. ved denne Bys berømte ref. Akademi, og dér døde han 10. Marts 1658 efter en lang og i literær Henseende i høj Grad frugtbart Virksomhed. Foruden en Række Stridsskrifter har han ogsaa udgivet 10 Bd. af Prædikener, som han havde holdt i Paris og Sedan (Armand, *Essai sur la vie du D. et sur quelques uns de ses écrits*, Strassb. 1846).

Dungal, Munk i St. Denis i Karl d. s.s Dage, har skrevet Digte og Breve, der vise, at han i høj Grad beundrede den store Kejser. D. stammede rimeligvis fra Irland, men han er næppe identisk med en keltisk Biskop af samme Navn, der nævnes af Alkuin. Der findes ogsaa flere keltiske Helgener, der bære Navnet D.

Dunin, Martin, Ærkebiskop af Posen-Gnesen, f. i Polen 11. Nov. 1774, studerede ved *Collegium Germanicum* i Rom, blev efter sin Ordination (1797) først Præst forskl. Steder i Polen, derpaa Viebiskop og 1831 Ærkebiskop i Posen-Gnesen. Han døde 26. Dec. 1842. Paa Grund af sin Stilling i Striden om de blandede Ægteskaber (se d. Art.) blev han 1839 dømt til $\frac{1}{2}$ Aars Fæstningsstraf og Afsættelse, men Fæstningsstraffen blev forandret til Ophold i Berlin. Da D., inden Striden endnu var til Ende, hemmelig rejste hjem til Posen og overtog sit Embede, blev han sat i Fængsel i Colberg (8. Okt. 1839), og dér sad han under Laas og Lukke, indtil Friedrich Wilhelm IV kort efter sin Tronbestigelse gav ham Friheden (6. Aug. 1840). D. havde haade den polske Adel og hele det polske Præsteskab paa sin Side, og dette Afsnit af Kampen om de blandede Ægte-

skaber fik en egen Farve derved, at det nationale Spørgsmaal spillede med ind.

Dunkers, en amerik. Baptist-Sekt, se Tunkers.

Duns Scotus, Johannes, berømt skolastisk Teolog. Baade Tiden (1265 eller 1274) og Stedet (Dun i Irland eller, snarest, Dunstane i Northumberland) for hans Fødsel ere usikre. Han traadte ind i Fransiskanerordenen, begyndte i Oxford sin Løbebane som teol. Lærer, kom 1304 til Paris, hvor han fik Doktorgraden, og blev af Fransiskanergeneralen sendt til Köln, hvor han døde 8. Nov. 1308. D. S. var Fransiskanerordenens betydeligste Teolog og maa som saadan sammenstilles med den noget ældre Dominikaner Thomas fra Aquino, hvis Mod-sætning han i mange Stykker blev, en Mod-sætning, der fortsattes i de efter dem benævnte teol. Skoler (Scotister og Thomister). Forskellen mellem dem viste sig allerede i Behandlingen af den naturlige Teologi, idet D. S. begrænsede dennes Omraade ved at behandle ogsaa Læren om Sjælens Udødelighed og Verdens Skabelse som rene Aabenbaringsdogmer; men den kan iøvrigt væsentlig udledes af den principielle Forskel i Opfattelsen af Gudsbe-grebet. Medens Thomas betoned Nødvendig-heden i Gud og derfor førtes i Retning af en deterministisk Tankegang, hævdede D., der iøvrigt ogsaa i filos. Henseende skilte sig fra Thomas ved ikke saa udelukkende som han at holde sig til Aristoteles, Viljessiden i Gud paa en saadan Maade, at den for os maa frem-træde som den grundløse Vilkaarlighed. Og den skarpsindige *Dr. subtilis*, som han kaldtes, veg ikke tilbage for de vidtrækkende Konse- kvenser af denne Grund-sætning. Alt virkeligt har sin sidste Forklaringsgrund i Guds Vilje, der nu engang har villet saaledes, men ogsaa kunde have villet anderledes. Dette gælder ikke alene det naturlige Omraade (Gud kunde, hvis han havde villet, have skabt en helt anden Verden), men ogsaa det etiske (han kunde have lagt en helt anden sædelig Verdensorden til Grund, kunde have totalt for-andret den sædelige Værdibestemmelse) og det relig. (saaledes f. E. Inkarnationen: Gud kunde have forenet sig med hvilket som helst andet Væsen; Forsoningen: Gud kunde have ladet sig nøje med en relativ Fyldestgørelse af Men- nesker; han modtager Kristi Offer, ikke fordi det i sig selv har en uendelig Værdi [saaledes Thomas], men fordi han nu en Gang finder for godt at tage det gyldigt: *acceptatio gratuita*). Hos det i Guds Billede skabte Menneske bliver der da ikke Plads for nogen augustinsk Deter- minisme, men D. hævder en afgjort Indeter- minisme og føres derfor ogsaa til en pelagiani- serende Betoning af Menneskets Gerninger og Forflygtigelse af Arvesynden, der atter mulig- gør hans stærke Hævdelse af Jomfru Marias ubesmittede Undfangelse. Paa dette Punkt have hans Tanker som bekendt sejret. Og overhovedet var det saa langtfra, at D. an- vendte sin kritiske Begavelse til en Fornuft- kritik af Kirkelæren, at hans Grundprincip tværtimod i høj Grad begunstigede det rom- kat. Kirkeideal; thi naar der ikke kan tænkes nogen guddommelig Fornuftnødvendighed, er Fornuften henvist til den Autoritet, som Gud

har fundet for godt at give Menneskene i relig. Spørgsmaal, nemlig K. Men paa den anden Side kunne vi hos D. skimte de Tanker, der maatte føre til Skolastikens Forfald. Thi vel var D. ikke selv Nominalist, men hans Inter- esse for det praktiske og individuelt-konkrete (jfr. hans Kategori *hæccitas*) maatte bane Vej for Nominalismen. Den Vilkaarlighed, ifølge hvilken de mest modsatte Ting i sig selv bleve lige mulige, maatte let kunne føre til tomme Ordkampe og opløsende Dialektik, og Hævdelsen af, at Gud kunde have ladet Usandhed være Sandhed, det onde være godt, maatte bane Vejen for Læren om den dobbelte Sand- hed — altsammen Fænomener, der optræde i Nedgangstiden for Middelalderens K. og Viden- skab. D. s Værker (deriblandt det berømte *Opus Oxoniense*, hans i Oxford docerede Kom- mentar til Lombarderen) ere udgivne af Wad- ding (12 Bd. Lugd. 1639), men hans Ordens- brødre besørge for Tiden (1893 f.) en ny, fuld- stændig Udgave (K. Werner, Die Scholastik des späteren Mittelalters, I, Wien 1881; A. Ritschl i Jahrb. f. deutsche Theol. X, 298 f.). J. P. B.

Dunstan, Ærkebiskop af Canterbury, var i Slægt med Biskopperne Elfheah af Winchester og Kinsige af Lichfield og andre ansete Mænd i Kong Ethelstans Dage. Han blev født o. 925 i Nærh. af Klosteret Glastonbury i Somer- setshire og tidlig præsteviet. Hans Væsen og hans Forkerlighed for hedenske Trylleformul- larer gjorde ham i Beg. mindre elsket, og han var en Tidlang forvist fra Ethelstans Hof. 21 Aar gl. blev han af Ethelstans Broder og Efter- følger, Eadmer, gjort til Abbed i Glastonsbury, og dette Kloster blev under hans Styrelse Midtpunkt for en relig. Vækkelse, der gik langt udenfor Klostermurene. Da D. s Legekammerat Eadred var fulgt efter Eadmund, fik D. større Indflydelse, men da han traadte op mod Barne- kongen Eadvys Løssagtighed, faldt han i Unaade og maatte flygte til Flandern. Der fandt han Ly i Klosteret Blandinium ved Gand, hvor han lærte Benedictiner-Regelen nærmere at kende. Da Eadvys Broder, Eadgar, var bleven valgt til Modkonge og havde faaet Magten Nord for Themsen, blev D. imidlertid kaldt tilbage. 957 blev han af Ærkebiskop Odo af Canterbury viet til Biskop af Worcester, 959 flyttet til London og 960 til Canterbury som Ærke- biskop. Baade som Biskop og Ærkebiskop satte D. stor Kraft ind paa at gennemføre den klosterlige Reform, og tillige var han virksom som Statsmand. D. var i det hele en af de betydeligste kirkel. Personligheder i den tidligere Middelalder, og i mange Retninger øvede han en velgørende Indflydelse. Han sørgede for Op- lysning blandt K. s Mænd og Lægfolk, for- synede Kirkerne med Orgler og Klokker, og stræbte fremfor alt at bringe Retfærdighedens Krav til Gyldighed i Lovene. Han døde 19. Maj 988, og hans Anseelse var saa stor, at der snart dannede sig en Kreds af Sagn om ham (W. Stubbs, Memorials of S. D., London 1874).

Dupanloup, Félix Antoine Philibert, fr. Biskop, blev født i den lille By Saint-Félix mellem Annecy og Chambéry 3. Jan. 1802. 1809 kom han til Paris, hvor han saa Napo- léon I paa Magtens Tinde, og dér fik han sin første Undervisning. 1815 kom han ind i

den Skole (*la Petite Communauté*), som Abbé Teyssere havde aabnet i Rue de Regard; derfra gik han over, først til Seminariet Saint-Nicolas, senere (1821) til Saint-Sulpices Filial i Issy, hvor han modtog Tonsuren, 1823 til Saint-Sulpice selv, og dér blev han præsteviet (18. Dec. 1825). 1830 blev han *aumônier* hos Hertuginde af Orléans og Lærer for Hertugen af Nemours og Prinsesse Clémentine, senere Hertuginde af Sachsen-Koburg; allerede tidligere havde Hertuginde af Berry overdraget ham det Hverv, at forberede Henrik V til den første Altergang. 1837—45 var han Forstander for Seminariet Saint-Nicolas, 1838 »omvendte« han Talleyrand paa Dødslejet, og i de følgende Aar gjorde han sit Navn end mere bekendt ved sin Deltagelse i Kampen for Undervisningsfriheden. 1845 fik han et Kanonikat ved Notre-Dame og vandt i den Stilling mange Venner i den store Verden ved sine Prædikener og sin Sjælesørgervirksomhed. 1849 udnævnte de Falloux ham til Biskop af Orléans. Som saadan spillede han en stor Rolle i Frankrigs kirkel. Historie og tog ved sine Flyveskrifter Del i alle de Spørgsmaal, der stod paa den kirkel. Dagsorden. Han forsvarede Læsningen af de hedenske Klassikere i Skolen over for Abbé Gaume, han var en Modstander af Louis Veuillot og den yderligt gaadende Ultramontanisme, der kom til Orde i Veuillots Blad *L'Univers*, men udstøede paa den anden Side i sin *Protestation* mod Sardinien's Erobringer til St. Peters Stol (1859) et Skrig, der bragte Frankrig til at skælve. 1865 udsendte han et berømt Flyveskrift om »Septbr.-Konventionen og Encyklika'en af 8. Decbr. 1864«; dette var efter Louis Veuillot's Mening var »en ond Gerning«. 1867, da de sidste Rester af Kirkestaten var truede af Garibaldi, sendte han den ital. Ministerpræsident Rattazzi et aabent Brev for at fraryste ham en Udtalelse om, at Italien aldrig vilde lægge Haand paa Paven. Det havde til Følge, at en fr. Flaade blev gjort sejklar for at overføre Tropper fra Toulon til Civitavecchia, og Garibaldi blev fængslet og sendt til Caprera. 1865, da Pius IX begyndte at tænke paa Sammenkaldelsen af et økumenisk Koncilium, var D. en af de Prælater, der blev spurgt til Raads; de Betænkeligheder, han havde, blev vejrede bort under hans Ophold i Rom ved St. Peters Hundredeaarsfest (1867). Senere kom de dog frem igen, da man begyndte at skimte Roms Planer om Ufejlbarhedsdogmets Proklamation. Efter at D. havde forhandlet med nogle udenlandske Kollegaer om Sagen, udsendte han et Hyrdebrev, der, med en Brod mod Louis Veuillot og hans Spekulationer m. H. til et kr. Demokrati, udtalte Haabet om, at det maatte lykkes K. at holde de evang. Grundsetninger fri for alle Forfalskninger. Da Ængstelsen for det forestaaende Koncilium tog til, skrev D. et nyt Hyrdebrev, hvori han lovede, at det paatænkte Kirkemøde skulde gøre en Enhedens, Sandhedens og Kærlighedens Gerning. Derved blev han indviklet i en literær Fejde med Ærkebiskop Dechamps af Malines, og Vatikanet, der styrede mod Proklamationen af Ufejlbarheden, stillede sig paa Dechamps's Side. Da Konciliet var traadt sammen, blev D. en af Hovedmændene i Oppositionen mod det

nye Dogme, og lige inden Proklamationen gjorde han et forgæves Forsøg paa at faa Pius IX til at opsætte Stadfæstelsen af det til en gunstigere Tid, naar Aanderne vare faldne til Ro. Efter at have underskrevet en Udtalelse om, at han og flere andre Biskopper (se Art. Vatikaner-Konciliet), for ikke at saare Paven ved at stemme imod Ufejlbarhedsdogmet, vilde rejse hjem, tog han tilbage til Frankrig før den endelige Afstemning. Kort efter sin Hjemkomst (28. Okt. 1870) lod han imidlertid i et Hyrdebrev nogle Ytringer falde, der viste, at han ikke vilde fastholde Oppositionen mod det nye Dogme, og i Febr. 1871 sendte han fra Bordeaux Pius IX et Brev, hvori han meldte sin Underkastelse. Under Krigen gjorde han, hvad der stod i hans Magt for at lindre sine Landsmænds Nød, og den nationale Ulykke tyngede haardt paa hans fædrelandskærlige Hjerte. 1871 blev han Medlem af Nationalforsamlingen, og Thiers tilbød ham Ærkestolen i Paris. D. afslog Tilbudet, men kom i den følgende Tid til at spille en ret betydelig Rolle baade i og udenfor Nationalforsamlingen, t. E. ved det mislykkede Fusions-Forsøg mellem Bourbonnerne og Orléans'erne. 1874 var han atter i Rom for at virke for Jeanne d'Arcs Helgenkroning, og da modtog han personlig Pius IX's Tilgivelse; men han fik ikke, som hans Venner havde ventet, Kardinalhatten. Saasnart han var kommen tilbage til Frankrig, sendte han Minghetti et aabent Brev, der indeholdt en Protest mod Italiens Ran fra Pavedømmet. 1875 blev han Medlem af Senatet, og ogsaa dér havde han en ikke ringe Indflydelse. Efter at være vendt tilbage fra en ny Romerrejse skrev han et nyt Brev til Minghetti. Derpaa udtalte han i Flyveskriftet: *Ou allons nous?* (1876) sin Forvisning om, at der forestod Frankrig en alvorlig Opgørelse mellem K.s og Revolutionens Børn, og grundede Avisen *La Défense* til K.s Forsvar. Men da var hans Livskraft brudt. Han brugte sine sidste Kræfter til at udsende en *Appel à la France*, der opfordrede til at rejse en Statue for Jeanne d'Arc som en kr. og kirkel. Demonstration mod Mindefesterne for Voltaire. 11. Okt. 1878 døde han. Han var Medlem af det fr. Akademi, men, efter Fritzenkeren Littré's Optagelse i dette, kom han aldrig til Akademiets Møder. Hertugen af Audiffret-Pasquier, der arvede hans Lænestol, holdt den sædvanlige akademiske Mindetale over sin Forgænger (F. Lagrange, Vie de Msgr. D. I—III, 7. Udg. Paris 1894; U. Maynard, Msgr. D. et M. Lagrange, son histoire, Paris 1884; E. Renan, der var hans Elev i Saint-Nicolas, har rejst sin Lærer et smukt Mindesmærke i sine: *Souvenirs d'enfance et de jeunesse*, Paris 1883, 165 f.; til 3. Bd. af Lagrange's Biografi er der føjet en Fortegnelse over alle D.s Skrifter). Fr. N.

Dupin, Louis Elies, f. 17. Juni 1657 i Paris, blev 15 Aar gl. *Mag. art.*, 27 Aar gl. Doktor ved Sorbonnen. Han var Gallikaner og Jansenist, og da han blev indviklet i Stridighederne om Bullen *Unigenitus*, blev det ham forbudt at fortsætte Lærervirksomheden ved *Collège de France*; han vakte ogsaa Mishag ved at indlade sig i Forhandlinger om en Forening mellem Romer, og den anglik. K. Han

var til Stede, da Peter den store 1717, under sit Ophold i Paris, søgte at bane Vej for en Forening af Romerk. og Grækerk. 6. Juni 1719 døde han. Hans Hovedværk er: *Bibliothèque universelle des auteurs ecclésiastiques*. Første Bind af denne med stor Lærdom og Uholdethed skrevne kirkelige Literaturhistorie udkom 1686; 1691 vare 5 Bd. udgivne. Da fremkom Benedictinerne i St. Vannes med en Kritik. D. svarede, men hans Svar forbitrede Bossuet yderligere, og Racine, D.s Slægtning, havde Møje med at stille Biskoppen af Meaux tilfreds. Dengang slap D. dog fri for at se sin Bog forbudt, men en anden Biskop klagede til Rom, og 1693 kom de 5 Bd. af hans Værk paa *Index*. Han fik imidlertid Lov til at fortsætte det under en ny Titel og tilsidst ogsaa under den gamle. Det udgik i den oprindelige Udg. (Paris 1686—1704) 58 Bd. i 8vo; der foreligger ogsaa en Amsterdamer-Udg. i 19 Bd. i 4to.

Duplessis-Mornay, Philippe, blev født 1549 i Normandiet. Faderen, som hørte til Landadelen var rom. Katolik, men afviste paa sit Dødsleje den rom.-kat. Præst; Moderen, som hemmeligt havde været Protestant, traadte efter sin Mands Død 1559 over til den ref. Kirkeafdeling. Philippe, som var sendt til et rom.-kat. Kollegium, blev kaldt hjem og valgte efter alvorlig Overvejelse selv Protestantismen. Han studerede i Paris, hvor de la Ramée var en af hans Lærere, og udmærkede sig ved store Aandsevner og Jærnsfild. Under den anden Borgerkrig betraadte han den militære Løbebane, men opgav den igen paa Grund af et Benbrud. 1568—72 rejste han i Schweiz, Italien, Tyskland, Nederlandene og England og dyrkede især Teol., Jura og Sprog. Ved et Par Skrifter, hvori han opfordrede Nederlænderne til at afkaste det spanske Aag, vandt han Vilhelm af Oranjiens Gunst, og i et lignende Skrift søgte han at vække Sympati hos sine Landsmænd for Nederlændernes Sag. Han var i Coligny's Tjeneste, da denne blev myrdet i Bartholomæusnatten; selv undslap han fra Myrderiet og rejste til England, hvor han forgæves søgte at bevæge Dronning Elisabeth til at støtte hans Trosfæller i Frankrig. Da han var vendt tilbage, førte han i et Par Aar et uroligt Krigerliv; engang blev han fangen, men undkom. 1576 ægtede han den unge Enke Charlotte de Feuquères, f. Arbaleste, og skrev som Brudegave til hende *Discours de la vie et de la mort*. Omtrent samtidig traadte han i Forb. med Henrik af Navarra, som var traadt tilbage til den ref. Kirkeafdeling, og blev hans bedste Raadgiver. Af ham blev han i et diplomat. Ærinde sendt til England, hvor han udgav sin *Traité de l'église* (1578), der blev oversat paa flere Sprog, begav sig derfra, ligeledes i polit. Øjemed, til Nederlandene, fuldede dér sit Værk *Traité de la vérité de la religion chrétienne* (1581), som ogsaa blev oversat paa flere Sprog, og var derefter atter i England. Paa Nationalsynoden i Vitré 1583 var han Henriks Repræsentant, ligesom han i det hele tog Del i Udarbejdelsen af den ref. K.s Forfatning. Han hævdede baade med Pennen og med Sværdet sin Herres Ret til Frankrigs Trone, og da Henrik havde besejget denne, kæmpede den trofaste Ven ved hans

Side ved Ivry og tog Del i Rouens Belejring. Men da Kongen anden Gang var traadt over til den rom.-kat. K., maatte D.-M. forlade Hoffet, og han levede nu som Statholder i Saumur, hvor han byggede en Kirke og grundede et Akademi (Universitet), som fik Betydning for den ref. K., men 1685 blev ophævet af Ludvig XIV. Som den, der efter Henrik af Condés Død 1588 var Huguenotternes Fører, indtog han en Mæglerstilling mellem dem og Kongen og tog Del i de Forhandlinger, som førte til Udstedelsen af Nantes-Ediktet. Han fortsatte sin literære Virksomhed og udgav bl. a. et Skrift mod den rom. Lære om Messeofferet: *De l'institution, usage et doctrine du saint sacrement de l'Eucharistie en l'église ancienne* (1598), som det paa Grund af Uenighedigheder i Citeringen var let for Jesuiten at angribe. Hans Bestræbelser for en Sammenlutning mellem Protest. i Frankrig, England, Tyskland og Nederlandene vare forgeves, men hans Indflydelse i Fædrelandet skaffede ham Navnet »Huguenotternes Pave«. Da under Ludvig XIII en ny Borgerkrig brød ud, blev han 1621 afsat fra sit Embede og trak sig tilbage til La Forêt, hvor han døde 1623 (*Mémoires et correspondance de D.-M.*, I—XII, Paris 1824—25; af 1. Bd., hans Hustrus Biografi af ham, findes en bedre Udg. i Mad. de Witt, *Mémoires de Mad. de Mornay*, I—II, Paris 1868—69; E. Stähelin, *Der Uebertritt König Heinrichs IV v. Frankr. z. röm.-kath. Kirche*, Basel 1856; Ad. Schäffer, *D.-M. considéré comme théologien*, Strassburg 1849; P. F. Martin, *Un chrétien du XVIIe siècle*: D.-M., Cahors 1898). C. E. F.

Dura, efter Dan. 3, 1 en Slette i Babylon, hvor det store Gudebillede opstilledes.

Durán fra Huesca, en Catalonier, blev 1206 vunden for Livet i apostolsk Fattigdom ved en Samtale, som Diego fra Osma (S. 660) og et Par andre Biskopper holdt med Valdesierne. Paven gav ham Tilladelse til, indenfor Romerk., at danne et Samfund af »katolske fattige« (*pauperes catholici*), der bar en tarvelig Dragt, levede i ugift Stand og gav Afkald paa al Ejendoms. De fleste Medlemmer vare Klerke. I Beg. fik Durán's Samfund Tilhængere i flere spanske og sydf. Byer, men efter 1212 høre vi ikke meget om det, og da Innocents IV 1247 forbød »de kat. fattige« at prædike, forsvandt de.

Durand, Ursin, Mauriner, f. 1682, d. 1773, var Medarbejder paa det berømte Værk: *L'art de vérifier les dates des faits historiques*, hvortil han i mange Aar gjorde Studier i Frankrig, Holland og Tyskland.

Durand de Maillane, Pierre Toussaint, fr. Jurist, f. 1729 i St. Remy i Provence, blev Advokat i Aix og udgav: *Dictionnaire de droit canonique et de pratique bénéficiale comparé avec les maximes et la jurisprudence de France* (I—II, Avignon 1761; sidste Udg. I—VI, 1786). Foruden en Kommentar til Pithous 83 gallik. Artikler udgav han ogsaa fl. ældre Kanonisters Værker. 1789 blev han Medlem af Nationalforsamlingen som Ombud for Tredjemand og fik Sæde i Udvalget for kirkl. Sager. Han tog Ordet for borgerl. Ægteskab og gjorde, sammen med Martineau, Udkastet til Gejstlighedens borgerl. Konstitution. Da Højre angreb

denne Side af hans Virksomhed, skrev han 1791: *Hist. apologétique du Comité ecclésiastique de l'Assemblée nationale*. Som Medlem af »de gamles Raad« blev han fængslet, fordi man beskyldte ham for at have begunstiget Emigranternes Hjemkomst. Han blev dog frikendt, og Napoléon gav ham forskl. høje juridiske Embeder. Han døde 15. Aug. 1815 som Medlem af Appellations-Domstolen i Aix.

Durandus, Guillaume, berømt Kanonist, f. 1230 i Puimisson i Stiftet Béziers, studerede i Bologna, blev selv Lærer i Kirkeret dér og i Modena. 1265 kaldte hans Landsmand, Clemens IV, ham til Rom, hvor han blev apostolsk Kapellan og *auditor generalis causarum s. palatii*. Clemens IV gav ham desuden Kannikedommer i Beauvais, Narbonne og Chartres, og 1274 fulgte han med Gregor X til Lyon som dennes jurid. Raadgiver. Her forfattede han *Speculum judiciale*. Under Pave Nicolaus III var han apostolsk Deleгат i Bologna, og det lykkedes ham at bringe Provinsen til Lydighed mod St. Peters Stol. 1279 blev han Dechant i Chartres, 1283 var han Statholder i Romagna, 1286 blev han Biskop af Mende. Han lod imidlertid sit Stift styre af en Stedfortræder og blev boende i Italien indtil 1291. 1295 blev Erkestolen i Ravenna tilbuddt ham, men han vilde ikke modtage den. Derimod lod han sig gøre til Statholder i Romagna og Marc Ancona. 1. Nov. 1296 døde han i Rom; han ligger begravet i Maria sopra Minerva. Hans vigtigste Værk er: *Rationale div. officiorum libri VIII distinctum*, der er den første fuldstændige Fremstilling af den liturg. Ret og af stor Betydning for Liturgiens Historie. Det blev trykt allerede 1459 i Mainz hos Fust og Schöffer.

Durandus fra St. Pourçain (*a Sancto Porciano*), berømt Skolastiker, trådte ind i Dominikaner-Ordenen og blev 1313 Doktor i Paris. Johannes XXII kaldte ham til Avignon, og dér holdt han som paveelig Hofteolog Forelæsning over den hl. Skrift. 1318 blev han Biskop i Le-Puy-en-Velay, 1326 i Meaux. Dér døde han 13. Sept. 1332. Han bar som Skolastiker Hædersnavnet *Dr. resolutissimus*. D. begyndte som Thomist og Realist, men gik mere og mere over til den nye Nominalisme, der da brød frem. Han tillod sig at kritisere Pave Johannes XXII, da denne paasted, at de helliges Sjæle først efter den yderste Dom komme til at skue Gud helt.

Durga, se Civa.

Durham, eng. Bisped., er Arvetager efter det keltiske Bispesæde i Lindisfarne. 875 flygtede Biskoppen og Munkene fra Lindisfarne for Danskerne og tog St. Cuthberts Lig med sig (se S. 571). Efter 8 Aars Omflakken slog de sig ned paa et Stykke Land mellem Wear og Tyne, som Kong Guthred gav dem; 990 maatte Munkene atter flygte derfra med Helgenens Lig, og de fandt da et blivende Sted i Durham. Bisperne dér øvede indtil Ref. fyrstelige Rettigheder over det Stykke Land, som Guthred havde givet deres Helgen. Den berømte Joseph Butler (S. 424) var Biskop i D.; nu (1899) er Brook Foss Westcott Biskop dér, og hans Forgænger var Joseph Barber Lightfoot (1879—89). Om D. som Bispesæde se J. L.

Low, D. (London 1881). — 1832 blev der, for Jordegodser, som tilhørte Dean'en og Kapitlet i D., grundlagt et Universitet, navnlig med Nord-Englands Tærv for Øje, men det har ikke naaet saa vidt, at det har kunnet hævde sig ved Siden af de 2 gamle eng. Universiteter.

Dury (Duræus), Jan, skotsk Teolog, f. 1595 eller 1596 i Edinburgh, var Presbyterianer og blev først Præst for nogle eng. Udvandrere, der havde nedsat sig i Byen Elbing, som Gustaf Adolf lige havde erobret fra Polen. 1628 blev han af en Lutheraner opfordret til at afgive en Betænkning om Muligheden af en Forening af Lutheranerne og de Reformerte i Nadverlæren, og derved blev han ledet ind paa sit Livs Opgave. Han lærte Axel Oxenstierna at kende, og hans Unionsplaner vakte den store Statsmands Opmærksomhed. 1630 vendte han tilbage til England for at forhandle Sagen med nogle eng. Biskopper, 1631 var han til Stede ved Samtalen i Leipzig. I de følgende 50 Aar rejste han rundt i Europa for med Mund og Pen at virke for sin Plan. 1635—38 var han i Sverige, 1639 i Danmark, men uden at finde synderlig Forstaaelse for sine Tanker. Han døde 1680 i Kassel, hvor Landgrevinden havde aabnet ham et Tilflugtssted.

Dusus, se Dositheos (S. 675).

Dutoit-Membrini, Jean Philippe, schweiztersk Mystiker, blev født 1721 i Moudon i Pays de Vaud og studerede i Lausanne. Efter en farlig Sygdom, under hvilken han havde læst rom.-kat. Andagtsbøger, lærte han Fru Guyons (se d. Art.) Skrifter at kende. 1754 overtog han et Embede som Froprædikant og Kateket, men opgav det efter 14 Dages Forløb og hengav sig i Resten af sit Liv til en vidt gaaende Askese og til Studiet af Mystikerne. 1759 lod han sit Navn stryge af Listen over Pays de Vauds Præster. I Lausanne og Genève, hvor han en Tid opholdt sig, samlede han smaa Kredse af Beundrere om sig. Han døde 21. Jan. 1793, Ludvig XVI's Dødsdag. Han har skrevet: *Philosophie divine, par Keleph ben Nathan* (I—III, 1763), og efter hans Død udgav hans Venner hans *Philosophie chrétienne* (I—IV, 1800), der bestaar af Prædikener, som ikke sjælden udvide sig til lange Afhandlinger (J. Chavannes, J. Ph. D., Lausanne 1865).

Duvergier (eller Du Verger) **de Hauranne, Jean**, bedst kendt under Navnet St. Cyran, blev født 1581 i Bayonne. Han studerede Teol., først i Paris og derefter ved det jesuit. Kollegium i Löwen, hvor han lærte den noget yngre Cornelius Jansen at kende. Fra 1604 opholdt de sig sammen i Paris, men D. blev kaldt hjem i private Anliggender og trak sig snart efter tilbage til et Familien tilhørende Gods i Nærh. af Bayonne, hvor Jansen atter sluttede sig til ham, og i en Række Aar dyrkede de to Venner her i Forening deres patristiske Studier. Biskoppen af Bayonne gav D. et Sognekalde, som han kunde lade en Vikar besørge, og et Kanonikat ved Domkirken; Jansen blev Rektor for et af Biskoppen stiftet Kollegium. Allerede i disse Aar tilegnede vist D. sig den augustinske Teol. og en demokratisk Opfattelse af Kirken og paavirkede sin Studiefælle i disse Retninger. Efter at denne 1617 var vendt tilbage til Löwen, havde, D.

i nogle Aar en Stilling hos Biskoppen af Poitiers, men blev 1621 Abbed af St. Cyran og begav sig til Paris, hvor han samlede et Parti om sig. Han havde lært Familien Arnauld (S. 145) at kende, og hans Anskuelse fandt nu Indgang i Klostrene Port Royal des Champs og Port Royal de Paris, i hvilke Angélique og Agnes Arnauld vare Abbedisser. Især vandt han Anseelse ved sit, under Navnet Petrus Aurelius udgivne, Værk *De Hierarchia ecclesiastica* (1635), hvori han forsvarede Bispedømmet overfor Pavedømmet, Provins-Koncilierne overfor de almindelige Koncilier og Præsterne (»de smaa Biskopper«) overfor Biskopperne. Dette Skrift øvede en stor Indflydelse, som Jesuiterne forges kæmpede imod. Men 1638 lod Richelieu D. anklage for Vranglære, og han maatte sidde i Bastillen indtil Kardinalens Død. Først i Febr. 1643 blev han løsladt, og i Okt. s. A. døde han. Senere traadte Jansens Navn i Forgrunden, og efter det opkaldtes den kirkel. Retning, hvis Tilblivelse fra først af skyldtes D. (Sainte-Beuve, Port Royal I-VII, 5 éd., Paris 1888 f.). C. E. F.

Dwight, Harrison Gray Otis, f. 1803 i Massachusetts, studerede i Andover og udsendtes 1830 af det amerik. Missionsselskab (*Am. Board*) til Malta, hvorfra han med Ely Smith foretog Undersøgelserrejser i asiatiske Tyrki og Persien, der førte til en Missionsvirksomhed blandt Armenierne og Nestorianerne. 1831—1861 virkede han sammen med Goodell i Konstantinopel iblandt Armenierne dér og i Omegnen, som han vandt stor Indflydelse iblandt, ikke mindst som deres Raadgiver og Talsmand under Forfølgelserne imod dem. Efter at være vendt tilbage til Amerika 1861 paa Grund af nedbrudt Helbred omkom han 1862 ved en Jærnvejsulykke. V. Sn.

Dybvad. 1) **Jørgen D.**, teol. Prof. i Kbhvn, rejste 1568 som ung Student til Wittenberg og tog 1569 Magistergraden dér. Efter et Ophold i Leipzig kom han 1575 hjem til Kbhvn med et Brev fra Kurfyrst August af Sachsen til Frederik II, i hvilket Kurfyrsten henlede den dske Konges Opmærksomhed paa den formentlige Krypto-Calvinisme i Niels Hemmingsens *Syntagma* og raadede ham til at sætte en Bom for Calvinismens Udbredelse i Danmark. J. D. blev kort efter sin Hjemkomst ekstraord. Prof. ved Universitetet, med Forpligtelse til at læse over Teol., naturl. Filos. og »Himmellæbet«. 1578 blev han Prof. i Matematik, 1590 endelig, hvad han længe havde ønsket, teol. Prof. og *Dr. theol.* Han var en stridslysten og taktløs Mand, der lidt efter lidt kom ind paa en Kritik af Regeringens Handlemaade, som den Tid ikke vilde taale. 1605 paadrog nogle akademiske Teser om Eden, der indeholdt Dadel af visse Paabud af Regeringen, ham en alvorlig Advarsel; 1607 blev han tiltalt for et nyt Angreb paa Regeringen, der fandtes i nogle Teser om Sabbatens Helligeholdelse. 11. April blev han afsat, efter forges at have beraabt sig paa, at han havde lært sin frimodige Udtryksmaade ved Studiet af G. T.s Profeter. 30. Okt. 1612 døde han i Elendighed. — 2) **Christoffer D.**, Søn af ovennævnte, f. 1578, var Matematiker, men lige saa løs paa Tungen som Faderen i Pennen.

Da han 1620 blev anklaget for »letferdig Tale om disse Landes Regering og Højhed«, fandt man blandt hans Papirer nogle kaade Notiser (*Joci autiei*), der vakte Tvivl baade om hans relig. Alvor og Sædelighed. 22. Dec. blev han dømt til at berøves alle akademiske Privilegier og Værdigheder, fordi han befandtes at have »grovelig foregrebet sig imod Gud, imod den kr. Religion og Kirkeceremonier, imod kgl. Majestæt, Riget osv., og derpaa blev han sat i Fængsel, først i Blaataarn, siden paa Kalundborg Slot, hvor han døde 1622.

Dyck (Dijck), **Antonis van**, flamsk Maler, f. 22. Marts 1599 i Antwerpen i en velhavende Købmandsfamilie, blev Elev af H. v. Balen og Rubens, der gjorde rigelig Brug af den tidlig udviklede Kunstners Evner til sin vældige Atelierproduktion. A. v. D. sikkert hans bedste Lærling, tilegnede sig med stor Lethed Mesterens Malemaade og nød snart Ry for at være en ny Rubens, hvorfor Bestillinger, især af kirkel. Art, strømmede ind til ham. Rubens's kraftige Renæssanceaand, der formaaede at skabe Værker i ægte monumental Stil, hvad enten Emnerne hentedes fra Historien, Mytologien eller Naturen, boede dog ikke i den vel-skolede Epigon, hvis langt mindre omfattende Fantasi vandrede ad jævner, slebne Baner. Da nu v. D. særlig kastede sig over kirkel. Emner, mærkes hos ham — ved Siden af Efterligningen i det rent tekniske og Kompositionen — i fremtrædende Grad det farlige ved den uhyre Vægt, Rubens lagde paa det rent kunstneriske. Den ældre Kunsts ægte Karakterskildring forsvømmes, og hans Billeder blive Pragtnumre, der staa godt til den herskende, jesuitiske Jagten efter det pompøse og kunne tiltale den, der kun søger maleriske Virkninger, uden at bryde sig om Glimt af Kunstnerens ærlige Indtrængen i Emnets religiøse Karakter (»den hl. Sebastian«, 2 forskl. Billeder i München, vise saaledes kun Kunstnerens Glæde ved Skildringen af Modsetningen mellem den fine, nøgne Yngling og hans Bødlers raa, kraftige Lemmer). 1620 —21 var v. D. i England hos Jakob I, o. 1623 —26 i Italien (Rom, Palermo, Venezia, Genova, Torino), hvor han ivrigt fordybede sig i Tizians og Veroneses Værker, der have paavirket hans Kunst stærkt. Under dette Ophold udvikledes han ogsaa til den fortrinlige Portrætmaler, han siden med Rette har nydt Verdensry for at være. Han havde en ejendommelig Evne til at skildre den fornemme og finadtannede Verden træffende og elegant. Disse Prælater og fornemme Aristokrater med deres vindende eller stolte Miner og adelsbaarne Holdning synes besnærende Vidnesbyrd om Dannelsens og Blodets Forædling af det menneskelige Væsen; bedst er dog Karakteristiken i de Kunstnerportrætter, han malede efter sin Hjemkomst. De relig. Billeder, han nu leverede, vise en kendelig Forgybelse; den rubenske Kraftfuldelse er vedt for en afdæmpet Tolkning af en vis elegisk Stemningsfuldhed, som sikkert har været ægte for *il pittore cavalieresco*. Bedst lykkes Redegørelsen for Emner fra Lidelses-historien (Korsfæstelsen, Kristus paa Korset. Begrædelsen af Kristi Legeme, ofte gentagne; Eks. i München, Berlin, Antwerpen), men han

undgaar ikke et sentimentalt Strøg, der imidlertid hører sammen med en vis Side af romantik. Fromhedsliv (1628 havde v. D. ladet sig optage i et jesuitisk ledet Broderskab for ugifte). 1632 indkaldtes han til England, blev Karl I's Hofmaler med høj Gage, fik anvist en pragtfuld Bolig, blev slaadt til Ridder, omsider gift med en Dame af høj Adel og levede som en Fyrste. Hele den fornemme Verden kappedes om at lade sig male af ham; af høj Værdi ere hans Portrætter af Kongefamilien, men efterhaanden gik hans kunstneriske Samvittighed vel meget paa Akkord med Sandheden, og Elegancen vinder en absolut Sejr over Individualitetsskildringen. Et Besøg i Hjemmet 1634 blev et sandt Triumftog for den fejrede Kunstner. 1632 havde v. D. selv besørget udgivet Gengivelser af 84 af sine Portrætter, 1645 udkom en foreget Udgave af denne »v. D.s Ikonografi« (*Icones principum, virorum doct., pictorum etc.*, 100 Bl.), et, historisk og kunstnerisk set, højest betydningsfuldt Billedværk, blandt hvis Blade Kunstnerens faa originale Raderinger indtage første Plads. D. 9. Dec. 1641 i Blackfriars, London (Guiffrey, A. v. D. et son oeuvre, Paris 1882; A. Michiels, A. v. D. et ses élèves, Paris 1881). J. O. A.

Dyd kommer af at due og betegner en Dygtighed i det gode. I videre Betydning bruges det om Dyr, ja selv om livløse Genstande for at betegne et eller andet Fortrin: Hesten har den Dyd, at den travet let, Kniven den Dyd at skære godt osv. I moralsk Betydning kan D. kun tillægges Mennesker og højere Aander, fordi der her forudsættes et frit Valg, som ligger udenfor Dyrenes og den ubevidste Naturs Omraade. — For Oldtidens gr. Etikere var D. et Yndlingsemne, hvilket de behandlede med Forkærlighed. Deres Udvikling af Dydsbegrebet er dog af overvejende æstetisk Art; de betragte D. nærmest efter dens ydre Fremtræden, som den gennemførte Livsharmoni, som Enheden af det skønne og det gode (*καλοκαγαθία*). Hertil kommer den abstrakte Intellektualisme, der ensidig betoner Tanken og Erkendelsen, og som er et Særkende for den gr. Filosofi. Saaledes havde allerede Sokrates, der først satte de etiske Undersøgelser i Gang, bestemt D. som Viden (*ἐπιστήμη*), som det rette Kendskab til sig selv og til Omverdenen. Platon udvidede vel Begrebet, idet han gjorde opmærksom paa, at D. viser sig som en Betingelse af de lavere Liden-skaber og den sanselige Drift, men han mener dog, at saadan Selvbeherskelse naas gennem den filos. Spekulation. D. fremkaldes nemlig ved en Anskuelse af Ideerne, hvorom Mennesket har bevaret en dunkel Erindring fra sin Præeksistens i Idealverdenen. Først Aristoteles med sin mere levende Virkelighedssans erkender, at en saadan Beherskelse af de lavere Drifter, hvorpaa D. beror, ikke kan fremkaldes alene ved en blot teoretisk Viden, men hertil kræves en bestemt Villen af det gode. D. erhverves derfor ikke alene ved Lære og Undervisning men ogsaa, og fortrinsvis, gennem praktisk Øvelse. I Henhold hertil erklærer saa D. for en blivende Tilstand, der hviler paa et bestemt Forsæt (*ἔξις προαιρουμένη*).

Disse Bestemmelser ere i Hovedsagen rigtige og have en blivende Betydning for Behand-

lingen af Dydsbegrebet. Men det vil snart erkendes, at de kun ere Formalbestemmelser, de vise os, hvorledes D. fremtræder, men de give os ingen Underretning om, hvad D. er efter sit inderste Væsen. Kendskab herom vindes kun ved at gaa tilbage til Menneskets inderste Livsgrund, som maa søges i Gudsforholdet. I det medfødte Guds billede er D. sat i sit første Anlæg. Den viser sig her som Tilhøjelighed til at gøre det gode, d. v. s. Guds Vilje, idet denne ses som altbestemmende i hele Tilværelsens Orden. Guds Vilje faar sit Udtryk i Sædeloven, og D. maa derfor efter sit inderste Væsen bestemmes som Viljens principielle Enhed med Loven, d. e. at Mennesket har det oprigtige Forsæt at ville gøre det gode, ikke i Haab om ydre Fordel eller Vinding, men ene og alene, fordi det er godt, fordi det er Guds Vilje. Herimod reagerer nu den medfødte Syndighed, som har formørket Blikket og fremmedgjort Viljen for Gud og hans hellige Lov. Kristelig talt kan D. først fremkomme ved Genfødselen, der sætter et nyt Aandsprincip og restituerer Gudsforholdet. Uden saadan Genfødsel kan der ikke gives nogen D. i Ordets fulde Betydning, men kun et Skin af D. I Paradoksens Form er dette blevet udtrykt i det kendte Ord: *virtutes gentium splendida vitia* (Hedningenes Dyder ere glimrende Laster) d. e. Hedningenes D. kunne vel tage sig prægtige ud, men de savye dog den sædelige Livsgrund, hvoraf al sand D. udspringer, nemlig Kærlighed til Gud, og ere derfor kun Hulhed og Tomhed.

I Hjertets udelte Hengivelse til Gud og en inderlig Attraa efter at gøre hans Vilje har al sand D. sit første livskraftige Udspring. Men den kan ikke blive staaende herved, den kan ikke blive skjult i Hjertedybet, den maa træde frem og vise sig (Mt. 5, 14—15), den maa udrette noget godt i Verden, hvor Lejlighed dertil gives. Herved kommer det andet Moment frem i Dydsbegrebet, hvorved dette først naar sin Fuldendelse: D. er tillige en praktisk Færdighed i det gode. Som saadan træder D. frem og viser sig for Omverdenen, idet den lægger sig for Dagen i de gode Gerninger, som den udfører.

I begge Henseender, baade som den gode Vilje og som den praktiske Færdighed i det gode, beror D. paa et medfødte Naturanlæg, der danner dens Grundlag. Paa dette udvikles D. videre gennem Undervisning og Øvelse, idet der ligesaa vel kræves Kendskab til Omverdenen, der skal blive Genstand for den dydige Handlen, som en Styrkelse af Viljen, der maa kunne beherske de sanselige Lyster, hvilke hindre D., og gennemføre de gode Forsætter, trods mødende Hindringer. Kristelig set beror D. paa en Guds Naadegave og sættes i Genfødselen. Dens videre Udvikling foregaar i Helliggørelsen, hvor paa engang Guds Naade er bærende og førende (1 Kor. 15, 10), og tillige den menneskelige Vilje er medvirkende gennem Alvorlig Selvtugt (1 Kor. 9, 27) og oprigtig Ansændthed af alle Kræfter (Fil. 3, 12—14). Fuldendelsens Maal vil dog ikke kunne naas i denne Verden, dertil er Syndens iboende Magt for stærk. Naar de Kr. i den hl. Skrift betegnes som fuldkomne (*τέλειοι*) og hel-

lige (*ἁγία*), da er dette ideale Bestemmelser, laante fra det Aandens Princip, som virker i dem. Men den fuldkomne D., kristelig talt den fuldkomne Hellighed, naas først i en hinsides Tilværelse, hvor den nærværende Forkrænkelighed omskiftes med Uforkrænkelighed. *H. S.*

Dülsen, Nonnen i, se Emmerich, Anna Katharina.

Dynamisk Monarkianisme, se Monarkianisme.

Dynamisme er en særegen naturfilosofisk Anskuelse, der søger at forklare Tilværelsens sidste Bestanddele ved Anvendelse af Kraftbegrebet. Navnet kan vistnok anvendes i noget forskellig Betydning, men det bruges dog gerne som Modsetning til Mekanismen, eller med større Ret, til Materialismen; herved forstaaes den Anskuelse, som anvender Materie- eller Stofbegrebet som sidste Forklaringsgrund overfor Verden. I sin yderligste Form er D. gennemført af Leibnitz. Her bliver Kraften ligefrem substantialiseret, idet han reducerer Materien til at bestaa af ikke-udstrakte, ideelle Kraftpunkter, Monader; det er en konsekvent Ophævelse af Materiebegrebet. En lignende Tankgang er i nyere Tid gjort gældende af Herman Lotze. Paa ejendommelig mæglende Maade gøres en dynamisk Anskuelse gældende af Kant i »Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft«; han lægger den tiltrækkende og frastødende Kraft til Grund for Forklaringen af Naturen, men hævede med det samme Materiens relative Uigennemtrængelighed. I Tilslutning til ham, men paa fantastisk-romantisk Maade er D. udført af Schelling, der tænker sig Tilværelsen som en uendelig Organisme, hvor alt, selv det uorganiske, er behersket ved et Livsprincip, som han kalder for Verdenssjælen. I nyere Tid gaar man mere kritisk end spekulativt til Værks. Naar det bliver gjort gældende fra D.s Side, at Materiebegrebet lider af indre Modsigelser, da man ikke kan tænke sig det døde Stof som et for sig bestaaende, og at det hele Begreb desuden hviler paa en afledet Slutning, efterdi man kun direkte fornemmer Kraften, men ikke Stoffet som saadant, da kan vistnok Rigtigheden heraf indrømmes. Men herved kan man dog ikke blive staaende; thi heller ikke Kraften kan tænkes bestaaende for sig selv uden noget Substrat, og naar der bliver Tale om at søge en Bærer for Kraften, da vil man paa den ene eller anden Maade komme til et »noget«, som svarer til, hvad der almindelig kaldes Stof. Det kan vistnok siges, at »Videnskabernes Fremskridt har bragt os til mere og mere at sætte Kræfter i Stedet for Stoffer, og at ogsaa den tiltagende Nøjagtighed i Betragtningen opløser Stoffet mere og mere i Kræfter« (A. Lange), men overfor det principielle Spørgsmaal om Forholdet mellem Kraft og Stof maa det sikkert have sit Forblivende derved, at vi her staa ved en erkendelsesteoretisk Gaade, der ikke kan løses; der er nemlig et dialektisk Forhold tilstede mellem de to Bestemmelser; de betinge gensidig hinanden. Videre kunne vi ikke naa. *F. C. K.*

Dyofysiter, se Monofysiter.

Dyoteleter, se Monoteleter.

Dürer, Albrecht, sydtysk Maler, indtager en

fremtrædende Plads i den kirkel. Kunsts Historie. Han blev f. 21. Maj 1471 i Nürnberg, hvor hans, fra Ungarn indvandrede, Fader levede som Guldsmid. Hans Lærer blev den højt ansatte, men ret haandværksmæssige Mich. Wohlgemuth, fra hvis Værksted talrige Alterbilleder udgik, opfattede med en nøgtern Realisme, hvor Hovedbestræbelsen oftest var en temmelig plump Karakteristik af Biblens og Helgenhistoriernes mange gode og onde Skikkelser. D. arvede den franske Skoles Trang til Karakteristik, men ved sine rige Evner og den personlige Alvor, hvormed han selv levede overfor Gud og Mennesker, hævede han den til en langt højere Sfære af Sjæleskildring, og ud fra sin Klarhed over, at »Kunsten stikker i Naturen« tilførte han ogsaa, gennem et yderst samvittighedsfuldt Studium baade af det menneskelige Legeme, Dyrene og ikke mindst af den landskabelige Natur, sin Kunst nyt Land. D. var, som han selv siger, »indvendig fuld af Figurer«, men hans rige kunstneriske Fantasi ejede ikke Skønhedssansens eller den poetiske Følelses instinktmæssige Skaben; den stod overvejende i Erkendelsens Tjeneste og foretrak den skarpe Iagttagelses Erindringsbilleder for Idealiseringen; selv hvor Emnerne fjern sig ganske fra den ydre Virkelighed, knuges de gennemtænkte Kompositioner ofte af Enkeltiagttagelsernes Mængde, og en smaalig Sagen efter Udtryk for det uhyggelige og selsomme skæmmer deres Poesi. Først da D. erhvervede et nøjere Kendskab til Italiens Kunst, vandt den umiddelbare Poesi, den maleriske Ynde, en ædlere Farve- og Formsans og en Evne til paa Grundlag af det individuelle at skabe storslaaede, enkle og almengyldige Karakterer større Raaderum i hans Kunst, der dog stadig bevarede sit ægte tyske Præg. Til denne Udvikling bidrog sikkert Samlivet med en Række begavede Mænd, som Humanisten W. Pirckheimer, men især den relig. Fordybelse, som D.s Forhold til Ref. medførte. D. har malet relativt faa Billeder; et fuldt Kendskab til hans sjældne Evner faar man derfor først gennem hans talrige Tegninger og de vigtige Træsnit og Kobberstik. D. er først og fremmest den store Tegner og formaar med en enestaende Alsidedighed at afvinde de samme Emner nye Sider; hans Illustratorbegavelse spænder over det videste Felt, fra den idylliske eller humoristiske Scene til den mest lidenskabeligt bevægede Komposition.

Efter endt Læretid og Vandreaar bosatte D. sig 1494 i sin Fødeby, giftede sig og fik ved Faderens Død 1502 tillige Forsørgelsespligten overfor sin Moder og sine Søskende. Strengt Arbejde for Udkommet optog ham omtrent til hans sidste Aar. Det var ogsaa delvis økonomisk Nødvendighed, der førte ham ind paa den ret indbringende Træsnit- og Kobberstik-Produktion. Eftertryk af hans Arbejder foranledigede (1505) den for hans Udvikling betydningsfulde Rejse til Venezia, paa hvilken han ogsaa besøgte Padova og Bologna. I Italien forstod man at værdsætte hans Betydning, men Venezia fristede forgæves den store Kunstner til at bosætte sig dér ved Løfte om en større aarlig Pension. I Tyskland, hvor Kurfyrst Frederik d. vise vel tidlig havde be-

æret ham med Bestillinger, fandt han imidlertid ingen forstaaende og rundhaandet Mæcen. Da han siden 1512 kom i nærmere Forhold til Kejser Max, ventede der ham ingen passende Opgaver. Den forfængelige Hersker havde kun Brug for hans Evner til Fremstillingen af sin »Triumfvogn« og den barokke »Æreport« og til Randtegninger til en Bønnenbog (i Mod sæt. til sin sædvanlige Alvor lader D. al sin Humor slippe los her; udg. i Faksimile ved Strixner og Stoeger 1876). Faren for ved Kejsers Død at miste en »Naadepenge« og Nürnbergs smaalige Vægring ved at udbetale ham en anviset Sum blev Anledn. til D.s Rejse 1520—21 til Nederlandene, hvor han vilde tale sin Sag hos den nye Kejser Karl V. Her hyldede de flamske Kunstnere ham, og den danske Konge, Christian II, som D. portrætterede, viste ham Hæder. 6. April 1528 døde »den tyske Apelles« i Nürnberg.

Et større Publikum fik D. tidlig i Tale gennem sine relig. Billedværker og skaarne eller stukne Enkelblade, der betegne et Vendepunkt i Reproduktionskunsten ved deres djærve og storladne Kraft og den maleriske Virkning, han formaaede at opnaa uden Brug af Farver. Med sin ægte Sans for folkelig Kunst er D. ved dem blevet en Folkeopdrager, og særlig har hans Bibelillustration for lange Tider skabt Typer, der have haft stor relig. Betydn. baade i hans Fødeland og udenlands. Allerede 1498 udgav han 15 Træsnit til Joh. Aab. i stort Format (paany udg. 1898), selv en Aabenbaring ved deres didaktiske Fantasi og et mærkeligt Udtryk for Tidens gærende Idéer (særlig bemærmt er de 4 apokalyptiske Ryttere). Især fordybede D. sig dog med Forkærlighed i Lidelshistorien; 1511 udkom hans »lille Passion«, 37 Træsnit i 4to, der ogsaa omfattede Illustrationer til G. T. og Kristi tidligere Liv; s. A. hans »store Passion«, 12 Træsnit i Fol., udmærkede ved storslaet dramatisk Liv; en »Kobberstikspassion«, 16 Blade i 4to, fuldførte han 1507—13, og endnu en Gang har han i 12 Tegninger (»den grønne Passion« i Albertina, Wien) skildret de samme gripende Optrin i nye Kompositioner af ejendommeligt malerisk Virkning. 1504—10 fuldendtes de 20 Træsnit af »Marias Liv«, hvor idylliske Scener og Landskabsskildringer spille en Hovedrolle. Staffagen er ægte tysk og ogsaa af kulturhist. Interesse, idet D. flytter de hl. Begivenheder hen i Tidens Liv. Af hans talrige Enkelblade kunne især mærkes (Kobbere og Raderinger): Ridderen, Døden og Djævelen (1513), Melancholia, en bevinget Skikkelse, der gripende udtrykker den resultatløse Grublen over Livets Gaader, Menneskeandens Intethed overfor sine Tanker, og det hyggelige Interiør med den slittige Hieronymus (1514) samt flere Madonna-Billeder; (Træsnit) den hl. Trefoldighed (1511), den trønde Madonna (1518), hvortil kommer de 92 Træsnit til Kejsers »Æreport«. Af Portrætter udgav D. bl. a. 2 af Kardinal Albrecht af Mainz (»den store og lille Kardinal«), Frederik d. vise, Melanchthon, Pirkheimer og Erasmus. — Af hans Malerier, ved hvilke D. snart gav Afkald paa den gængse tyske Værkstedsfabrikation, og selv fuldførte Arbejderne fra først til sidst, kan nævnes:

en bedende Jomfru, 1497 (Augsburg), Paumgartners Alter med Kristi Fødsel (München), Kristi Gravlæggelse 1500 (München), Kongernes Tilbedelse 1504 (Uffizierner), Rosenkransfesten 1506 (Prag), Kristus paa Korset (Dresden), Adam og Eva (Madrid og Firenze), de 10,000 persiske Kr.s Martyrium 1508 (Wien) og den berømte Trefoldighed (»Allerheiligenbilde« 1508—11, Wien). Hertil kommer fortrinlige og højt karakterfulde Portrætter (Selvportræt 1500).

Da Staupitz og W. Link begyndte deres af Evangeliet baarne Prædikener i Augustinerklostret i Nürnberg, var den fromme D. blandt deres andægtigste Tilhørere; gennem dem kom han ogsaa i direkte Forhold til Luther (allerede 1517), om hvem han skrev til Spalatin: »Han har hjulpet mig af den største Nød«. Med stor Interesse fulgte han Reformationsværket og læste Luthers Skrifter, og da han hører om dennes Forsvinden efter Wormser-Rigsdagen, bryder han ud i Klager (i sin Dagbog) over Pavedømmets Mishandlinger af Kristi Menighed og nedskriver et manende Opraab til Erasmus om at komme »Evangeliet til Hjælp mod Helvedes Porte«. Mod Mariadyrkelsen udtalte D. sig paa det heftigste. Karlstadt tilføjede D. et Skrift, og baade Luther og Melancthon lagde deres dybe Bedrøvelse for Dagen ved D.s Død. Denne Paavirkning blev af Vigtighed for D.s Kunst. Allerede tidlig havde han ved Bortkastelse af udvortes Tegn (som Helgen-glorier etc.) vist, at det var den sjælelige Skildring, han lagde Vægten paa. Men denne uddybedes stadig gennem hans Indtrængen i den bibelske Historie, og stærkest træder den nytestl. Aand frem i hans Hovedværk, de 2 »Apostelbilleder«, som han 1526 skænkede sin Fødeby. Med storslaet, næsten monumental Kraft skildrer han den kr. Personlighed som den, der i Guds Ord søger, og ved det prøver, Sandheden og uden at røkke derfra forsvarer den. Idet Johannes og Paulus træde i Forgrunden, medens Peter (»Apostelfyrsten«) og Markus ere Bifigurer, pointerer han sin Stilling til Rom, og de talende Underskrifter advare lige stærkt mod Pavekirken og mod Sværmeriet. Med Ilden Pietet skilte Nürnberg sig 1627 ved disse Billeder (nu i München). — Vidnesbyrd om D.s teoret. Studier er hans »Undervisning om Maalning« (1525); efter hans Død udkom (1528) Bogen om Befæstning og Hovedværket: »4 Bücher von menschl. Proportion« (Thausing, A. D., 2. Aufl. 1883; Springer, A. D., 1892; M. Zucker, D.s Stellung zur Reformation, Erlangen 1886; Lange u. Fuhse, A. D.s schriftlicher Nachlass, Halle 1893).

Dyrrholm, Jens Sørensen, dsk Lægprædikant, f. 5. April 1810 i Horsens, var næsten blind fra Fødselen og blev helt blind i en Alder af 7 Aar. 27 Aar gammel faldt han i en Sygdom, der fremkaldte en stærk relig. Vækkelse hos ham, og efter den sluttede han sig til de opvakte Lægfolk, bl. a. til den senere Politiker J. A. Hansen, der da var Skomagersvend i Rudkøbing. En Tidlang holdt han sig til Baptisterne paa Langeland og lod sig 1839 omdøbe, men fortrød det snart og blev derpaa af F. E. Boisen, som da var Præst i Skørpinge, genoptaget i den dske Statsk. Ved Giftermaal fik han et Hus i Vemmelev Sogn,

blev Kolportør i den indre Missions Tjeneste, men brød senere med Missionen og sluttede sig til Grundtvig. Han døde 28. Dec. 1875. Han udgav 1843 et »Sende-brev til Gendøber-Menigheden paa Langeland ang. dens Vildfarelser« og 1852 »En Røst i vor bevægede Tid mod Baptismen, Mormonismen og andre relig. Forvirringer« (J. Holm, Den blinde Evangelist J. S. D., 1884).

Dürkop, Heinrich, tysk Præst i Kbhvn, f. i Lübeck 1671, var først Præst i sin Fødeby, men blev 1706 kaldt til Kbhvn som Tredjepræst ved Petri tyske Kirke; Sognepræst ved denne blev han 1712. 10. Søndag efter Trefoldighed 1720 holdt han en Prædiken, i hvilken han bl. a. sagde, at Kbhvn inden 10 Aar vilde blive en Stenhob. Da Kbhvns Ildebrand 1728 til Dels opfyldte hans Spaadom, blev han af mange holdt for en stor Profet, men Branden, der ogsaa delvis ødelagde St. Petri Kirke, gjorde et saa stærkt Indtryk paa ham selv, at han blev syg og døde efter et langt Sygeleje 8. Juli 1731. Han har efterladt sig et Par kateketiske Skrifter.

Dürr, Johann Konrad, protest. Teolog, f. i Nürnberg 1625, var Prof. i Teol. i Altdorf. Han var en Meningsfælle af G. Calixt (S. 446), holdt særlige Forelæsninger over Etiken og skrev et *Compendium theol. moralis*. D. 1677.

Dächsel, Karl August, tysk Bibelfortolker, f. i Naumburg 24. Nov. 1818, blev 1868 Præst i Steinkirche i Schlesien. 1862—80 udgav han et bredt anlagt »Bibelwerk« i 7 Bd. Desuden har han udgivet »Die Anfänge der christl. Lehre, eine Katechismuserklärung« (Leipz. 1883) og »Die heil. Gesch. des alten und neuen Testaments, ein Handb. für Lehrer« (I—II, Leipz. 1886—88).

Dæmoner, onde Aander under Djævelens Overherredømme (se Art. Aander, S. 9). Til Grund for Ordet ligger det gr. *δαίμων* eller *δαίμονιον*, som oprindeligt brugtes enstydigt med »Guddom«, svarende til det lat. *numen* o: Guddommen tænkt som Magt, dog saaledes, at Betydningen tidlig, allerede hos Homer, gaar i Retning af de dunkle, ubønhørlige Magter, som raade over Menneskelivet; hyppigt knytter da ogsaa Tanken om det skadelige og fjendtlige sig til Ordet. Denne Sprogbrug udviklede sig i Tidens Løb til en dualistisk Benyttelse af Ordet om gode og onde Aander som Mellemvæsen mellem Guderne og Menneskene. Spor af denne Sprogbrug findes endnu i det N. T., idet Ap. G. 17, 18 i Grundteksten har Udtrykket »fremmede Dæmoner«.

Gennem den gr. Oversættelse af G. T., Septuaginta, har Ordet faaet sin bibelske Hovedbetydning, der med Undtagelse af det nævnte Sted altid udtrykker et Modsetningsforhold til Aabenbarings Gud (Jak. 2, 19), og dermed tillige det ulykkebringende. I N. T. anvendes Ordet derfor om de Aander, som i Modsetning til Englene staa i Djævelens Tjeneste (Mt. 9, 34; Mk. 3, 22), hvilket har affødt den dske Oversættelses Gengivelse: Djævie, altsaa = de urene Aander (Mk. 5, 2. 8. 12; Joh. Aab. 16, 13 f.; Lk. 4, 33). Disse onde Aanders Virkelighed hævdes i Apostolens Breve ligesom i Joh. Aab. og sættes i Forbindelse med Afgudsdyrkelsen og med Løgnprofeternes Virk-

somhed (1 Kor. 10, 20 f.; 1 Tim. 4, 1; Joh. Aab. 9, 20; 16, 14). Men navnlig i Evangelierne fremtræde de med en Magt over Menneskene, der viser sig i Besættelser, en Tilstand, hvori Individet baade sjæleligt og legemligt er prisgivet D. og har tabt Selvherredømmet (angaaende disse Besættelsers nærmere Beskaffenhed og deres Helbredelse ved Jesus og Apostlene se Art. Besatte S. 277, samt Delitzsch, Bibl. Psychologie, Leipzig 1855, S. 249 f. og Steinmeyer, Die Wunderthaten des Herrn, Berlin 1884, S. 64 f.). A. S. P.

Død (*θάνατος*) har ingen vedtagen *locus* i Dogmatiken, men omhandles af protestant. Kirkelærere paa forskellige Steder (f. E. under Urstanden, Forsynet, Hades eller blandt de eskatologiske Problemer). Grunden hertil er uden Tvivl den, at Lærebegrebet omspænder den hele jordiske Tilværelse og kan derfor ogsaa i dogmatisk Henseende kun opredes ved at ses under forskellige Synspunkter, gennem hvilke en Totalbetragtning af D. kan resultere:

1) Fysiologisk er D., som en fælles Naturbestemthed, det i Adskillelsen af Sjæl og Legeme bestaaende Ophør af det naturlige Liv (*animæ a corpore separatio et vitæ animalis privatio*, Quenst.), som er begrundet i Tilbage-tagelsen af Guds skabende og opholdende Aand, i hvilken alt levende som saadant har sin Kilde (Ps. 104, 29. 30; jvfr. Ijob 1, 21; 34, 15; Præd. 3, 19). Der indstiller sig imidlertid allerede her en Vanskelighed. Standser man nemlig ved den vulgære Opfattelse af det menneskelige Væsen, som bestaaende af 2 Dele: en udødelig Sjæl og et dødeligt Legeme (se Art. Dikotomi), da viser der sig bag denne Dobbelthed for det første Leds Vedkommende endnu en anden, idet Udødelighed i og for sig ikke kan hævdes som et Attribut for Sjælen, der nødvendig kræver at ses som det fælles naturlige Livsprincip for den hele levende Skabning, i hvilket Menneskets Relationer til det overnaturlige, specifisk aandelige ikke kunne komme til deres Ret. Det kan da ikke undgaas at opfatte Sjælen som et dobbeltsidigt Væsen, baade som Livets Naturside (Psyche), der dør tilsammen med det Legeme, den besjælede, og som Aanden, Menneskets pnevmatiske Væsen, der af den hele syulige Skabning tilhører dette alene som skabt i Guds Billede og som saadant til en evig Tilværelse. Den rette Opfattelse bliver da utvivlsomt en Tredeling af Menneskets Væsen i *σῶμα*, *ψυχή* og *πνεῦμα* (Legeme, Sjæl og Aand), som vi paa K.s Grund med den bestemt udformet i 4. Aarh., i Apollinarismens, ikke blot til platoniske Reminiscenter, men til positive Skriftord (1 Thess. 5, 23; Hebr. 4, 12; jvfr. Menneskets Aand S. 8) støttede, men under den kristologiske Anvendelse fejlede, Antropologi. I D. er der intet af Mennesket, som helt forgaar. Legemet bliver ikke til intet, men til Støv, som venter paa sin Oprensning tillegemend sit i D. bortslumrede, individuelle Livsprincip, Sjælen. Men Aanden, den inderste Personlighed, gennembrøder i D. den jordiske Tilværelses Skranker og vender tilbage til Gud, som gav den (Præd. 12, 7), for tillegemend Legeme og Sjæl, som det hele Menneske, »ganske og aldeles« at forvente Jesu Kristi Tilkommelse (1 Thess. se ovenfor).

2) En ætiologisk Betragtning vil lede til en mere artikuleret Forstaaelse af D.s Naturbestemthed. Ved Siden af *causa mortis secundariae*, alle naturlige Dødsarsager, hævder den luth. Dogmatik som *causa principales: diaboli seducentis malitia* (Fristerens, Djævelens Ondskab), *hominis delinquentis culpa* (Synderens Brøde) og *Dei vindicis ira* (Guds straffende Valitet). Den heri summarisk paapegede Kausalitet er nærmere saaledes at forstaa. I Friheden, med hvilken Adam var skabt, var en dobbelt Mulighed given. Enten til en Udvikling fra den umiddelbare, forsaavidt neutrale, Tilstand af den oprindelige Udødelighed, indeholdende Usyndighed og Retfærdighed (*justitia concreta*), til en gennem Friheden erhvervet Realtilstand af Hellighed og evigt Liv. Dogmatisk udtrykt, fra et: *potuit non mori*, i hvilket D. kun var en Mulighed, til et: *non potuit mori*, en personlig, positiv Udødelighed: et salighedsfyldt evigt Liv, i hvilket D.s Mulighed vilde være overvundet. Eller til et Fald, som det blev historisk ved Djævelens Fristelse, der principielt medførte Tabet af den usyndige, som saadan uødelige, Menneskenatur, et Fald til D., i hvilken ogsaa alle de for den paradisiske Tilværelse fremmede Lidelser ere indbegrebne. I dette Adams Fald forsvandt altsaa for det her omhandlede Problems Vedkomme 2 Muligheder af Menneskenaturen: Livets Mulighed gik til Grunde, og D.s blev til Virkelighed, D. blev naturbestemt for den hele Slægt. Vistnok er Tænkkeligheden af en Naturbestemthed af det jordiske Livs Ophør ogsaa uden Adams Fald ikke udelukket, dog da ikke som D., men som en Overgang af det hele Menneske fra den, om end paradisiske, dog jordiske Eksistens til en himmelsk, en Livsafslutning, paa hvilken Enok (1 Mos. 5, 24; Hebr. 11, 5) og Elias (2 Kong. 2, 1—12) staa som Typer. Men D. selv medfører under en hvilken som helst fænomenal Skikkelse altid et Brud, en Sønderrivelse af Personlighedsbaandet indenfor Menneskets treformede Natur, en Afklædning (1 Mos. 3, 19; Præd. 12, 7; Sir. 14, 17), som nu, efter Faldet, har antaget Naturlovens Præg (Hebr. 9, 27). Denne Skikkelse af D. viser tilsidst tilbage til dens bagved liggende indre, egentlige Væsen: Sønderrivelsen af Baandet mellem det hele Menneske og Gud, Livets Ophav; til det Verdenshistorien omfattende Brud, som dog skete i et Øjeblik, paa den Dag, da Adam syndede. I denne Forstand er D. indkommet i Verden ved Synden (Rom. 5, 12; 1 Kor. 15, 21; Rom. 7, 10, 11; Ps. 49, 10—15; jvfr. Lk. 13, 3—5) og har draget Alskabningens smertefulde Forkrænkethed med sig i Følge (1 Mos. 3, 17; Rom. 8, 20—22). Som D. er Syndens Sold (Rom. 6, 23), saa er og Synden D.s Braad (1 Kor. 15, 56); fra Synden stamme alle D.s Smertes, de naturlige som de aandelige. Derfor er D. Menneskeslægtens Fjende, og den sidste (1 Kor. 15, 26, 54, 55), som tilintetgøres ved Herrens Genkomst og de dodes Opstandelse. Efter denne skal D. som en Naturmagt ikke være mere, ej heller den hele Lidelsernes Hær, som var dens Følge (Joh. Aab. 21, 4); den skal efter Parusien kun bestaa som den aandelige Magt, den anden Død (Joh. Aab. 20, 14, 15;

21, 8), som *φθορά*, Fordærvelse (Gal. 6, 8), *ἀλθρος, ἀπώλεια*, Ødelæggelse, Fortabelse (2 Thess. 1, 8, 9), en Straf, en evig Fortabelse fra Guds Ansigt (se Art. Død, den anden). Guds Vrede bliver over dem (Joh. 3, 36), thi Guds Vrede lever i al Evighed (Joh. Aab. 15, 7). — Angaaende de 2 eskatologiske Vildfarelser: 1) om alle personlige Væseners Salighed se Apokatastasis (S. 113), og 2) om de fortabtes endelige Tilintetgørelse efter D. se Annihilationsteorien (S. 97).

3) Heraf udvikler sig saa tilsidst det etiske Synspunkt for D. Det staar paa Frelsens eneste Grund, at som D. ad naturlig Vej blev herskende Magt i Slægten ved Adams Fald, saaledes skal Naaden blive det ved Opvejsningen i Kristus til et evigt Liv. Thi som alle døde i Adam, saaledes skulle alle levende gøres i Kristus (1 Kor. 15, 22, jvfr. Rom 5, 17, 21). Det samler sig om Herrens Person som Legemets, Menighedens Hoved, som den førstefødte af de døde (Kol. 1, 18) og Begyndelsen til det nye, allerede nu nærværende Liv (Joh. 3, 36; 5, 24; 6, 47; 1 Joh. 5, 12), som for dem, der ere plantede i Lighed med hans D., indebærer Forjættelsen, at de skulle og være det i Lighed med hans Opstandelse (Rom. 6, 5, 6). Den etiske Nerve i den kr. Opfattelse af D. ligger derfor paa 2 Steder. Først, at hvad der principielt er givet i Kristus: D.s Overvindelse, skal successivt realiseres af de Kr. gennem det nye Liv og dets Karakterudvikling: Livets stadige og sejrende Kamp mod D. i Skikkelse af det gamle Menneske. I dette: »som de, der dø, og se vi leve« (2 Kor. 6, 9); i Vekselvirkningen af de 2 Potenser: »jeg dør daglig« (1 Kor. 15, 51) og »alligevel lever jeg, dog ikke jeg mere, men Kristus lever i mig« (Gal. 2, 20), sejrer Livet over D., indtil denne tilsidst bliver opslugt til Sejr (1 Kor. 15, 54). Dernæst, at gennem denne fremskridende Livsudvikling former sig det store etiske Under i den Kr.s Liv, at Overvindelsen af den sidste Fjende bliver, som med alle hans Fjender, en Forsoning, idet D. bliver en Befrier, en Løser fra Syndens Byrde og Livets Tryk. Herved skærpes den etiske Opfattelse af D. til en teleologisk. Blot providentielt kan der tales om D.s Telos som det naturbestemte Endemaal for hvert enkelt Menneskeliv og tillige som Indgangen til »de dodes Rige«, Mellemtilstanden for de hedengangne fra D. til Opstandelsen (*inferna*, Hades, Scheol), hvorom det her ikke er Stedet at tale. Men etisk bliver D.s Teleologi, naar den gennem Beredelsen bliver det første Skridt til Opfyldelsen af de Kr.s Haab, der er som Liv af D.

F. V. A.

Død, den anden, er et i Joh. Aab. hjemmehørende Udtryk for den evige Fortabelse efter dens Væsen, svarende til et andet, jævnsides staaende, apokalyptisk Udtryk for dens Fænomener og for Lokaliteten af dettes Omraade: »Ildøen, som brænder med Svovl« (Joh. Aab. 19, 20), »Søen af Ild og Svovl« (Joh. Aab. 20, 10 jvfr. 21, 8) eller blot »Ildøen« (20, 14, 15). I dette Rum for den evige Pine kastes ved Dommens Frembrud først Djævelens 2 Haandlangere, Dyret og den falske Profet (19, 20); dernæst Djævelen selv, saa Ilden bliver den

gengældende Afslutning af hans Virksomhed paa Jorden (20, 10); fremdeles Døden og Helvede (ἔθης, 20, 14), og tilsidst alle de Menneſker, der ikke fandtes skrevne i Livsens Bog (20, 15). Dette er den anden Død; men over dem, som have Del i den første Opstandelse, Guds og Kristi Præster, der skulle regere med Kristus de tusinde Aar, har den ikke Magt (20, 6. 4). Herved maa man holde den falske Forestilling ude, at Ildsoen i den Forstand skulde fortære, hvad der falder i dens Dyb, at den ogsaa skulde være Tilintetgørelsens Sted for Døden og Helvede, saa at disse Magter fra da af som overflødige, afbrugte, skulle ophøre at eksistere. Tværtimod, denne Ild er aandelig og brænder uden at fortære, og denne Sø vil derfor have den frygtelige Evighedsbetydning, at være Pinstedet for den fortabte Skabning baade af Menneſke- og Engleverdenen. Det er dette dobbelte endeløse, at paa den ene Side slukkes Ilden selv aldrig, medens den paa den anden Side ikke fortærer sit Bytte, som giver den dens Karakter af den anden Død og dens ejendommelige Betydning ved Siden af den første. F. V. A.

Døde Haand, den (*manus mortua*), var oprindelig Betegnelse for afd. Besiddere af en Ejendom eller for jurid. Personer, der ikke havde fri Raadighed over deres Ejendom. Senere blev det Gods, der, ved at være tillagt K., Klostre eller Stiftelser, var unddraget den frie Omsætning, betegnet som liggende under »den døde Haand«.

Døde Hav, det (paa Arab. *Bahr Lut* = Lots Hav), er Navnet paa den palæstinensiske Indsø, der i G. T. kaldes »Salthavet« (1 Mos. 14, 3; 5 Mos. 3, 17; Josva 3, 16) eller »Østhavet« (Hes. 47, 18; Joel 2, 20). Navnet »det d. H.« findes ikke i Biblen, og synes først at være brugt af Pavaſanias og Galen (ἡ θάλασσα νεκρά). Josefus kalder det »Asfaltites«. I dets Vande rører intet Liv sig, hverken af Dyr eller Planter. Kysterne rundt omkring ere gøldte Fjeldsider eller nøgent Land, blandet med Jordbøg og Svovl. En Stok, der stikkes i dette Hav, bliver bedækket med smaa Saltpartikler. Jvfr. C. H. Scharling, En Pilgrimsfærd i det hl. Land (Kbhvn 1876) 243 f.

Dødebogen, det gamle Ægyptens vigtigste religiøse Literaturværk, er ikke et organisk sammenhængende Skrift, men en Samling af tilfældig meget forskellige Formularer, Hymner og andre Tekster, der holdes sammen ved det fælles Formaal, som de alle skulle tjene, nemlig at lette og berede den afdøde hans Vej efter Døden. Der medgaves i det ægyptiske Riges Glanstid den afdøde et større eller mindre Udvalg af disse Tekster, skrevne paa Papyrus; i den ældre Tid fandtes saadanne Tekster indhuggede i Gravens Vægge eller paa Sarkofagen. Der findes næppe to Papyrus'er af D. fra den gode thebanske Tid, der indeholde noget af samme Tekster. I den saittiske Tid (o. 650 f. Kr.) synes man at have bragt de da brugte D.-Tekster i en vis bestemt Orden, der dog er uforstaaelig for os. Den saittiske Kodeks, hvorafter der findes et udmærket Eksempel i Torino (udg. af R. Lepsius 1842), omfattede 165 Kapitler, hvorafter 24 ikke ere fundne i Papyrus'er fra den thebanske Tid.

Disse Tekster stamme sikkert alle fra en meget gammel Tid; Guden Amon nævnes ikke i dem, saa de ere ældre end det 12. Dynasti, da denne Gud begyndte at faa lidt Betydning. En Del Kapitler vidne om at være forfattede af eller fundne af Konger af de ældste Dynastier. Selv om disse Vidnesbyrd ere upaalidelige, saa ere Teksterne dog sikkert fra den ældste hist. Tid. De præges af de forskelligste teol. Opfattelser; snart er Sol-Teologien den raadende og snart Osiris-Teologien. En Del Kapitler synes at stamme fra gamle Begravelsesritualer; de indeholde Bønner og Besværgelser, der skulle gengive den døde Brugen af hans Lemmer. Andre Kapitler skulle afværge Slang og andre Uhyrer, der ville angribe den afdøde. Kap. 15 indeholder Hymner til Solen, Kap. 17 er en af de ældste Bestanddele af D. og indeholder et helt teol. og kosmogonisk System; dette Kap. var allerede i det 12. Dynasti forsynet med en tredobbel Komment. Kap. 125 er den bekendte Domsscene, hvor den afdøde frikendes af Osiris. Alle Teksterne lægges den afdøde i Munden.

Musæerne gemme Eksemplarer i Tusindvis af D., lige fra store Pragteksemplarer, med de herligste Billeder til hvert Kapitel, indtil ganske smaa, der kun indeholde et Par Kapitler til Fattigmands Brug. De Tekster, der udgøre den thebanske Tids D. (fra o. 1600 f. Kr.), ere samlede og udgivne af E. Naville 1886 (Das ägypt. Tottenbuch d. XVIII bis XX Dynastie), ligesom den saittiske Kodeks blev udgivet af Lepsius (Das Tottenbuch der Aegypten). D. er en Kilde af første Rang til Kundskab om Ægypternes Religion, men endnu er den halvt uforstaaelig for Ægyptologerne. Teksten er meget fordærvet, og det kritiske Arbejde, der skal gøre den tilgængelig og forstaaelig, er endnu i sin Begyndelse (bedste Udsigt over D. og dens Indhold i Maspero, Études de mythologie égypt., I, 1893, S. 325 f.). H. O. L.

Dødebøger, klosterlige, se Nekrologier.

Døden i Kunsten. Den antike Kunsts Personifikationer af abstrakte Begreber, etiske Forestillinger eller Naturkræfter fik i Alm. Indpaa i den ældste Kr. Kunst. Personifikation af D. var ogsaa gængs i Oldtidens billedlige Fremstillinger (f. E. som *Dea mater*, som en Cupido-lignende Genius med vendt eller slukket Fakkelt osv.; Knokkelmanden forekommer ogsaa, men som realistisk Fremstilling af de døde, gerne som billedlig Opfordring til Nydelse af Livet; selv en »Dødningdans« er paavist paa en antik Sølvskaal fra Bosco reale ved Pompeji). Trods dette og trods Biblens Tale om »Herrens Engel« eller den ligefremme Personifikation af D. og Dødsriget i Joh. Aab. 6, 8, blev en saadan Fremstilling af D. ikke gængs i den gl. Kr. Kunst, der overhovedet, selv i Gravens Billedkredse, helst holdt sig til Symboler paa Opstandelsen og Livet. Enkelte Eksempler forekomme dog paa Sarkofager (Genius med sænket Fakkelt; Dioskurerne som Billede paa det op- og nedgaende Liv; jfr. Løvehovedet og den senderivende Løve som Symbol paa Dødsriget), men en egentlig Fastholden af Tanken om D. som Person er der ikke Tale om, og Paavisningen af denne Forestilling i gnostiske Kredse er meget usikker. Forfattere som Kyrillos af

Jerusalem talte dog om D. som Dragen, der opsluger de døde for atter at udspe dem, som Dørvogteren i Hades, der flygter ved Kristi Nedstigning, ja lader Kristus nedstige til »Døden«; disse Tanker udvikles nærmere, idet andre Kirkefædre tale om 3 Dørvogtere i Dødsriget, der overvindes ved Kristi Nedfart til Dødsriget: Dragen, Hades og D. (*Thanatos*). I Nikodemus-Evang. træder Kristus D. under Fod, og Udtrykkene i dette Skrift blev ligefrem normerende for Middelalderens mange Nedfartsbilleder. Idet Forestillingen om D., Dødsriget og Djævelen saaledes sammenblandedes, laa Muligheden af en kunstnerisk Personifikation nær; paa et Billede i S. Clementes Underkirke (Rom) fremstilles da ogsaa Kristus i *Limbus patrum* i Kamp med en ung Mand (D.-Djævel) om Adam. I andre Forestillinger af Nedfarten stige vore første Forældre ud af et Udryks Gab; men i den andre Middelalders Billeder af *Limbus patrum* som en Bjerghule findes der en uhyggelig, vinget Dørvogter, som Kristus træder paa (Sta. Maria Novella, Firenze). En ejendommelig Personifikation af selve D., i oldkirkl. Stil, findes imidlertid i Miniaturerne til Kosmas Indikoplevstes's kr. Topografi (Kopi efter Original fra 6. Aarh.); en halvnogen Yngling med alvorlige Træk sidder her paa en Sarkofag, vendende sig, med afværgende Haandbevægelse, fra Enok. Hvor lidt Forestillingen om en særlig Personifikation af D. blev slaet fast, viser den Omstændighed, at Athos-Malerbogen, der nøje beskriver Nedfarten, endnu ikke giver Anvisning derom.

Middelalderlige bysantinske og russ. Billeder fremstille D. som Enhjærning, de sidste ogsaa som en nøgen Skikkelse med hæsligt Ansigt og Klør, eller med Le i Hænderne. I Vesten findes (t. E. i et Psalmehandskrift i British Museum) Døden (*mors*) gengivet som en Kvinde, en Forestilling, der holdt sig i Italien (*la morte*; vinget som *dea mors* jfr. »D.s Triumf« i Pisas Composanto). Almindeligere blev dog den mandlige Personifikation, og efterhaanden gøres Skikkelsen rædselsfuldere og ganske afmagret, indtil den ligner et Lig. Et gl. Wormser-Missale (o. 11. Aarh.) fremstiller D. som en smudsig Gamling i Tiggerdragt, lænket af Kristus, der støder ham ned i Afgrunden. Efter Biblens Antydninger (Jer. 9, 22 jfr. Ijob 5, 26; Mk. 4, 29 jvfr. Jes. 40, 6 f.; 1 Pet. 1, 24) fremtræder D. som en Agerdyrker, der passer Livets Have og Mark og omhugger Skovens Træer. Han bliver en Jæger til Fods eller Hest, der udskyder sine rammende Pile. D. som Knokkelmanden, Skelettet, menes ikke at være ældre end 12.—13. Aarh. (en berømt Forestilling af den Art i Assisi af Giotto). Denne talende Type paa Livets Omskiftelighed fik især i 15.—16. Aarh. almindelig Indgang baade i Poesi og Kunst, og den har grebet dybt ind i hele K.s og Folkelivets Tanke-sæt (jvfr. Eventyr og Overtroens mange Fortællinger). Modsat Oldtidens Knokkelmand, der opfordrede til den brutale Livsnydelse, er Middelalderens D. den mest indtrængende Moralprædikant. Med sublim Ironi indfinder han sig i de mest forskellige Situationer og taler sit *memento* til Beskueren (f. E. som Skakspiller i det fornemme Selskab, Strassburger-Münster, 1480).

Den sorte Døds Rædsler gav Anledn. til den kr. Kunsts mest storslaaede Kompositioner af D. og dens Færd: den ital. *trionfo della morte* og Nordens »Dødningdans« eller »Dødedans«, (paa Fr. *danse macabre*, en Betegn., hvis Oprind. er ganske usikker). Det berømteste Eksempel paa førstnævnte er Fresken paa Camposantos Væg i Pisa, et i sin Art uovertruffent Tankemaleri (afbildet og forklaret i H. Hettner, Ital. Studien, Brschweig 1879, 123 f.). Dødningdansen, den billedlige Fremstilling af Knokkelmanden eller den Lig-lignende D., som skaanselsløst fører alle, uden Hensyn til Alder eller Stand, til Graven, menes at have sin Oprindelse fra de Dialoger, hvor D. sluttelig »dansede af« med Personerne (saadanne moraliserende »Dødedanse« ere virkelig blivne opførte som Dramaer). Spiren til Dialogen søge mange i antike Gravskrifter (*quod tu es, ego fui; quod ego sum, tu eris*, hvad du er, var jeg; hvad jeg er, skal du vorde). Petrus Damiani valgte sig en saadan, og de blev snart almindelige. Denne Idé blev forbundet med Forestillingen om de 3 Levealdre, og heraf fremgik atter Legenden om de 3 Konger, der ride ud og møde 3 Skeletter, der tilraabe dem det alvorlige Varselsord (jvfr. fr. Poesi fra 13. Aarh.; Billede paa Pisas Composanto). Springet fra Legenden til den dramatiserede Dialog synes dog ingenlunde klart. Dialogen veksles gerne mellem D. og 24 Personer. Disse (flere eller færre) fremstilledes da i Billeder paa Kirkegaardsvægge, i Kirkeportaler, Klostre osv., snart i dansende Bevægelse med D., hvis grinende Knokkelskikkelse hvirvler dem om, snart roligt bortførte af ham. I fr. *livres d'heure* indramme de Bodspsalmerne og *officium pro defunctis*, og i Frankrig, Schweiz og Tyskland har der været monumentale Fremstillinger af Dødningdansen, som nu til Dels ere ødelagte. Trykte Dødedanse (f. E. München 1459, Strassburg 1485, Lübeck 1489) med mere eller mindre gode Illustrationer og moraliserende Tekst blev meget søgte; ofte giv Billederne Forestillinger om nu tabte Malerier. Den berømteste er H. Holbeins, der rigest varierer D.s Triumftog; snart lister han sig ind, snart lokker han, snart overvælder han, sparker Lægen bort, men gaar forbi den spedalske Lazarus (1538; Billederne fra 1530). Den dske Dødedans fra 1530—40 (udg. 1896 ved R. Meyer) staar den lübeckske (fra 1496) nær og bruger dens Træsnit; dens Vers vise dog en Selvstændighed ved deres dramatiske Karakter og deres hvasse Angreb paa Romerkirken; modsat Prælaterne, er det ogsaa kun den fromme Sognepræst, der møder D. beredt. Indtil 17. Aarh. vare Dødedansene i Mode. I 17. Aarh. trængte med de meget ændrede Forestillinger andre Billeder sig frem (D. som Genius med Fakkelt, gammel Kvinde; de blotte Symboler: Dødningehovedet med korslagte Ben, Timeglas, Bue, Le), og med 18. Aarh.s Slutn. vandt de klassiske Forbilleder absolut Sejr (Chodowiecki udgav dog en Dødedans). Men Romantiken vakte atter Sansen for Middelalderens Fremstillinger paa dette Omraade, og vort Aarh. har set nye Knokkelmænd og Dødedanse (Rethel, Kaulbach, Wallander, Sattler, Klinger). (Wessely, Die Gestalten

des Todes und Teufels, Leipz. 1876; Massmann, Litteratur d. Todtentänze, Leipz. 1840). J. O. A.

Döderlein. 1) **Christian Albert D.**, tysk Teolog, f. 1714 i Seyringen, var en Tidlang Inspektør ved Vajsenhuset i Halle og Diakonus dér, men blev af Hertug Friedrich af Mecklenburg kaldet til Rostock og Bützow som teol. Prof. Han har i forskl. lærde Afhandlinger vist sig som en bibelsk Teolog af den kirkelige Skole. D. 4. Nov. 1789. — 2) **Johann Christoph D.**, tysk Teolog, f. i Windsheim i Franken 1746, blev allerede 1768 Diakonus i sin Fødeby. Som saadan studerede han flittigt Kirkefædrene og blev 1772 kaldt til Altdorf som teol. Prof. og Præst. Han har skrevet en Mængde ekseget., homilet. og dogmat. Skrifter, bl. a. en Dogmatik (1780, paa Latin og Tysk), der viser, at han var, hvad man dengang kaldte en moderat »Fremskridtsteolog«. 1780 begyndte han Udgivelsen af »Teol. Bibliothek«; 1782 blev han Prof. i Jena, og dér døde han 1792.

Dødsstraf har sit Udspring af en guddommelig Ordning (1 Mos. 9, 5), der — endnu ikke som positivt Lovbud, men som en i Menne-skets Betydning af Guds Billede grundet naturlig Gengældelse — kræver Blod for Blod (sml. Mt. 26, 52). Dette Naturrettens Bud er gaaet over i Moseloven som et Led af *jus talionis* (2 Mos. 21, 23, 24; 3 Mos. 24, 17; 5 Mos. 19, 21), ikke blot som det elastiske Tilbageslag af Drabsforbrydelsen, men tillige som en beskærmende Magt over Folkets teokratiske Renhed: »Du skal bortskaffe den onde af din Midte«! (5 Mos. 21, 8; 4 Mos. 25, 4—11). Naar den kr. Stat som et Led af Guds Rige i denne Verden har vedkendt sig og lovfæstet Dødsstraffen, da skal denne ligeoverfor det Ideal, som slet ikke er af denne Verden (Mt. 5, 21, 22), hverken retfærdiggøres eller undskyldes som en tilladt eller tilladelig Undtagelse fra Evangeliets andet og store Grundlovsbud, Kærlighed til Næsten. Det er dette, Romerk. har gjort i sit *permissum cædis genus*, en tilladt Slags Mord (*Cat. Rom.* III, c. 6 qu. 4), hvorefter endog en svagere Tone forlyder i vor lutherske *Cat. maj.* P. I, 180. 181 (Hase S. 448), men energisk modsagt af Konkordieforml.s *Ep.* XII, 16 (Hase 624). Undersøgelsen af Dødsstraffens Ret, mod hvilken først Marchese Beccaria rejste Indsigelser — sofistiske — efterfulgt af betydelige Aander som Herder og Schleiermacher (se Rothe, Christl. Ethik V, 287), en Undersøgelse, som staar paa Højdepunktet af den kr. Statslære, omhandler altsaa ikke noget problematisk, en Relativitet (Hofman), men noget absolut, et eksistentielt (Rothe, Vilmar): at være eller ikke være. Den egentl. Kontrovers maa dog siges at staa mellem den protest. teologiske og den jurid. Betragtning. Af disse ved den første sig bunden ved den guddommelige Ordning, antydet Mt. 26, 52, gennemført som evang. Bud Rom. 13, 1—4 (sml. 1 Pet. 2, 14) og Joh. Aab. 13, 10 — hvorved den ikke har glemt, at som Døden er Morderens Straflidelse og Dom, saaledes er den og hans Op-rejsning og Ære — medens den sidste i sin Almindelighed bevæger sig i liberalistisk Frihed, efter nationale og moderne Humanitets-hensyn. Sætningen: »det er Kongemagtens

skønneste Ret at benaade« synker i denne Sammenhæng ned til at blive en Frase, som kun har sin Ret under særlige, kvalifikative Omstændigheder. Et Statsoverhoved, som ved at benaade for Dødsstraf mener at frigøre sig for et Ansvar, stiller sig selv ind under et andet, at ville være barmhjertigere end Gud. F. V. A.

Dødssynd (*peccatum mortale, lethale*). Begrebet heraf begrundes i skriftmæssig Almindelighed ud fra 1 Joh. 5, 16, men bestemmes i den reformatoriske Dogmatik ikke efter objektive Kriterier, navnlig ikke efter Beskaffenheden af den skete Lovovertrædelse, men alene under det subjektive Hensyn til Synderens Personlighed. En D. er den Synd, »ved hvilken de gensfødte, overvundne af Kødets, imod Samvittighedens Bydende og med frit Forsæt overtræde den guddommelige Lov og derved miste den frelsende Tro og udstøde den Hellig-Aands Naade, idet de overgive sig selv til Vreden, Døden og Forkrænkeligheden« (Hollaz). Berettigelsen til saaledes at hævde Subjektivitetens Betydning i dette Problem er indlysende. Thi objektivt set, som Krænkelser af Guds Hellighed og Oprør mod Guds Majestæt er enhver Synd »til Døden« (*mortale*), ligesom paa den anden Side enhver Synd, ogsaa den efter menneskelig Dom største, bliver tilgivelig (*veniale*) ved at indbringes under Rækkevidde og Virkning af Kristi Forsoning.

Den skolasitiske Dogmatik (Petrus Lombardus [Sentent. II 42], støttet til Forgængere allerede i den dogmatiske Udviklingsperiode, f. Eks. Gregor d. st.) har 7 *vitia capitalia vel principalia*: *inanis gloria* (Hovmod), *ira* (Vrede), *invidia* (Misundelse), *acedia* (= *acedia*, aandi. Ladhed, Livslede) *vel tristitia* (Tungsindighed), *avaritia* (Gerrighed), *gastrimargia* (Fylderi) og *luxuria* (Vellyst); 7 *fontes cunctæ corruptelæ* (Kilder til den samlede Fordærvelse), ligesom ogsaa Romerk. opstiller en hel Række syndlige Handlinger, ved hvilke man vel ikke mister Troen, men Retfærdiggørelsens Naade (*Can. et decr. Syn. Trid.*, sess. 6, Can. 15 og Can. 28), en Bestemmelse, hvori man genkender den romskat. Opfattelse af Troen væsentlig som *fides historica* og tillige en Afskygning af dens Sammenblanding af Retfærdiggørelsen og Helliggørelsen. Den tridentinske Dogmatik gaar derfor ogsaa ud fra en kvantiterende Opfattelse af Synden efter Art og Vægt, naar den adskiller *peccata mortalia*, som ganske bortvender Mennesket fra Gud og ere skyldige til en evig Straf, fra *peccata venialia*, som til en vis Grad (*non-nihil*) hindre og besvære Løbet, uden dog at forhindre det, og lettelig udsones (Bellarmin). Denne dogmatiske Bestemmelse er ogsaa i Samklang med Tridentinerkonciliet's Anathema (sess. 6. can. 27) over den Paastand, at ingen Synd er til Døden uden Vantro. Derimod hævder Luther (Udlæg. af 1 Mos. 5) med sit dybere Blik, at Adskillelsen mellem *mortalia* og *venialia* ikke er af substantiel eller faktisk, men af personlig Natur; ikke beror paa, en Forskel af de begaaede Synder, men af de syndende Personer; en Udtalelse, som Luther i Stridens Hede skærpede til det Paradox, hvormed han har forferdet mange, om hvilke Synder han mener at kunne forene med Tro og Frelse.

Denne eneste Synd til Døden, Vantroens Genstridighed til Enden (*finalis impenitentia, infidelitas, incredulitas*), eksisterer imidlertid i en dobbelt Form. Dels som de ugenfødtes Forhærdelse mod ethvert Naadens Kald og Dragelse (*ἀσπλαγξ*), et livsvarigt Nej til enhver Forjættelse af Guds Mund. Men tillige som Udslaget af en fri Beslutning hos de genfødte, som medfører Afald fra den oplevede Naade og Bortkastelse af den Hellig-Aands erfarede Kraftvirkning. Denne Skikkelse af Dødssynd er Synd mod den Hellig-Aand, hvis Realitet er omtvistet blandt Teologerne (f. Eks. C. J. Nitsch, *De peccato homini cavendo, sed non in hominem cadente*), men ikke destomindre er skriftbegrunder baade i en Række af Ord, der oplyser denne Synds Genesis (Ap. G. 7, 51; Ef. 4, 30; Ap. G. 5, 3. 4.; 1 Thes. 5, 19), og i en anden, som hævder dens Eksistens (Hebr. 6, 4—6; 10, 26. 27., sml. Mt. 12, 31—32 med Paral.; jfr. Forfs. Studie »Synd mod d. Hellig-aand« i Ethiske Betragt. og Studier, Kbhvn 1879, S. 117—177).

F. V. A.

Döllinger, Johann Joseph Ignaz von, blev født i Bamberg 28. Febr. 1799. Da hans Fader, en berømt Anatom og Fysiolog, blev Prof. i Medicin ved Universitetet i Würzburg, fik Sønnen sin første Undervisning i denne By. D. var fra sin tidligste Barndom en stor Bogorm, og da han (1816) begyndte sine Universitetsstudier, kastede han sig med Iver paa én Gang over Historie, Filologi og Naturvidenskaberne, især Botanik. 1817 bestemte han sig dog, under Paavirkning af Zak. Werners, Fr. Schlegels og F. L. Stolbergs Skrifter for Teol., men uden at lægge Filol. paa Hyliden, og efter sin Faders Ønske begyndte han ogsaa at høre jurid. Forelæsninger. 1820 blev han optaget i det gejstl. Seminarium i Bamberg, og 22. Marts 1822 blev han præsteviet. I Nov. s. A. begyndte han sin præstelige Gerning som Kapellan i en Landsbymenighed i Mellem-Franken, men allerede 1823 blev han udnævnt til Lærer i Kirkehist. og Kirkeret ved Lyceet i Aschaffenburg. 1826 udgav han sit første Skrift: »Die Eucharistie in den 3 ersten Jahrhunderten«, for hvilket det teol. Fakultet i Landshut meddelte ham den teol. Doktorgrad.

1826 blev han kaldet til ekstraord. Prof. i Kirkehist. og Kirkeret ved det fra Landshut til München overflyttede Universitet, og allerede 1827 blev han ord. Prof. dér. Nu var han kommen paa et Sted, hvor han kunde virke paa mange, og i München hengav han sig helt til Studierne og Forelæseringerne; kun Franz Baader, Joseph Görres og nogle enkelte andre omgikkes han i de faa Timer, han tog fra Studierne. Baader og Görres drog ham ind i Journalistikken, og ved deres Side kæmpede han med sin Pen for Romerkirken bl. a. mod H. Heine, der en Tidlang opholdt sig i München. 1833 begyndte han Udgivelsen af en stort anlagt Haandbog i K.s Historie; 1836 kom første Del af en Lærebog i K.s Historie. Begge disse Arbejder bleve ufuldførte. 1836 gjorde han en Rejse til England, og 1839 modtog han en Kaldelse til et eng. rom.-kat. Kollegium, som han dog mente at burde afslaa. Men hele sit Liv folte han sig nøje knyttet til England, og fl. af hans Skrifter have fundet Udbredelse i eng. Overs. 1837

blev han Overbibliotekar ved Universitetsbiblioteket i München, 1838 Medlem af Viden-skabernes Akademi. I Jan. 1838 skrev han et Skrift om blandede Ægteskaber, der udviklede ham i en langvarig Fejde med Filologen Fr. Thiersch, og da Ministeriet Abel søgte og fandt sin Støtte i den Kreds, der var samlet omkring Görres (»Kongregationen«), kom D. til at optræde som Forsvarer for enkelte af dette Ministeriums ultramontane Regeringshandling-er, bl. a. for Befalingen om, at ogsaa protest. Soldater skulde bøje Knæ for Monstransen. Da Prof. Harless i det bayerske andet Kammer angreb denne »Kniebeugungs-Ordre«, forsvarede D. den i 2 Smaaskrifter, der ogsaa kaldte Fr. Thiersch frem med en Indsigelse. Abel havde set, hvilken Kraft D. var, naar det gjaldt om Polemik; derfor sørgede han for at faa ham valgt til Universitetets Repræsentant i den bayerske Landdag.

Tildels som et Modstykke til L. Rankes »Deutsche Gesch. im Zeitalter der Ref.« begyndte D. Udgivelsen af det udførlige Værk: »Die Ref. ihre innere Entwicklung und ihre Wirkungen im Umfange des luth. Bekenntnisses« (I—III, Regensb. 1846—48; 2. Udg. af I udkom 1851), der med stor Ensighed fremhævede alle Ref.s Skyggesider og alle de Ulykker i relig. og sædelig Henseende, som denne formentlig havde voldet. Dette Værk har længe været og er tildels endnu en Fundgrube for dem, der ville angribe Luther og hans Gerning.

1847 blev D. Provst ved Hofkollegiatstiftet St. Cajetan, men da en Del af hans rom.-kat. Venner (Phillips, Lasaulx og andre) vare blevne satte paa Ventepenge, fordi de optraadte mod Lola-Montez-Skandalen, gik det tilsidst ogsaa ud over D.; man var nemlig bange for, at han i Landdagen, paa Universitetets Vegne, skulde paatale Regeringens Overgreb. Til Gengæld blev han og et Par af hans Venner sendt til Frankfurter-Parlamentet, og af dette var han Medlem indtil Maj 1849. I Frankfurt kæmpede han for Trosfrihed og for K.s Uafhængighed af Staten og billigede, at General von Radowitz i alle de tilstedeværende Katolikers Navn erklærede, at man i Tyskland hverken trængte til eller ønskede at have Jesuiter. D.s Kamp for Trosfrihed og hans Tanker om Betydningen af en tysk Nationalk. og K.s Frihed vakte Roms Mistanke. Den Form af Ultramontanisme, som han repræsenterede, blev betragtet med Mistillid i Vatikanet, hvor Jesuiterne mere og mere fik Overtaget. Og dog skrev han endnu i 1851 i Wetzers og Weltes »Kirchen-Lexikon« den berøgtede Artikel om Luther (overs. paa Dsk 1875), der bragte Prof. Hofmann i Erlangen til at skrive den bidende Antikritik: »Paulus, eine Döllingerische Skizze« (optrykt i von Hofmanns Vermischte Aufsätze, Erl. 1878, 325 f.), hvori han viste, hvad man kunde faa ud af N. T.s Ord om Apostlen Paulus, naar man brugte D.s hist. Metode.

Proklamationen af Dogmet om Marias ubesmittede Undfangelse (1854) viste D., at Dogmet om Pavens Ufejlbarhed laa i Luften. 1857 var han i Rom, og dér havde han i videnskabelig Henseende et rigt Udbytte; men han saa meget, som forekom ham betænkeligt for K.s Udvikling i et sundt og godt Spor. S. A.

udkom hans store Bog: »Heidenthum und Judenthum«, der skulde være en Forhal til en ny Fremstilling af K.s Historie i endnu større Dimensioner end hans »Haandbog«; af denne udkom dog kun ét Bd. til: »Christenthum und Kirche in der Zeit der Grundlegung« (Regensb. 1860; 2. Udg. 1868).

Kort efter begyndte hans Brud med Rom. 5. og 9. Maj 1861 holdt han i Odeon-Salen 2 meget omtalte Foredrag om Kirkestatens Fremtid, der regnede med den Mulighed, at St. Peters Stol kunde komme til at trænge til et »Delos«, naar Italien havde taget hele St. Peters verdslige Arv. Den pavelige Nuntius demonstrerede mod D.s Ord ved at gaa bort midt under Foredraget, og i Rom var man i høj Grad forbitret over dette nye Vidnesbyrd om den tyske Videnskabeligheds Farer; men Kejser Napoleon fik pr. Telegraf Efterretning om, hvad Münchener-Professoren havde dristet sig til at sige. 2 Maaneder efter gav D. i Bogen: »Kirche und Kirchen, Papstthum und Kirchenstaat. Hist.-polit. Betrachtungen« (München 1866) en udførlig Begrundelse af Hovedtankerne i Odeons-Foredragene. Han kom endnu mere paa det sorte Bræt i Rom, da han 28. Sept. 1863 paa de rom.-kat. Lærdes Forsamling i München holdt sin Tale: »Die Vergangenheit und Gegenwart der kath. Theol.« (optrykt i: Kleinere Schriften, Stuttg. 1890, 161 f.), der var et alvorligt Angreb paa den »enøjede« Skolastik, som mangler det historiske Øje. Indholdet af denne Tale blev fordømt i en af den pavelige Syllabus's Sætninger (1864), og Forsamlingen i München blev foreløbig ikke efterfulgt af flere »Gelehrtenversammlungen«. Yderligere Forargelse havde han vakt ved sit Skrift: »Die Papstfabeln des Mittelalters« (München 1863, to Oplag), der gav Fremstillinger af Tilblivelsen af Myten om Constantins Gave (se S. 669) og af Honorius I's Kætter, som Jesuiterne ikke vilde godkende. 1866 kom D. ved 3 Bladartikler i »Augsb. Allg. Zeitung« om den nyere jesuitiske Teol. (optrykte i: Kl. Schriften 264 f.) og 1867 ved nogle Artikler om »Rom und die Inquisition« i Anledn. af Pedro Arbués's (se S. 135) Kanonisation (optrykte steds S. 286 f.) i nye Fejder, og baade tyske og fremmede Prelater betragtede ham fra nu af som en for Romerk. farlig Person. Nu hed det paa rom.-kat. Side, at D. maaske nok var Kirkehistoriker, men afgjort ikke Teolog.

Brudet med Rom blev vitterligt for alle, da D. i »Augsb. Allg. Zeit.«, med Prof. Hubers Hjælp, aabnede de berømte Angreb paa den paatænkte Proklamation af Ufejlbarheden, der senere blev samlede i »Der Papst und das Concil, von Janus« (Leipz. 1869; 2. Udg. ved Prof. J. Friedrich under Titlen: »Das Papstthum«, München 1892). Da D. fastholdt Oppositionen mod det nye Dogme, ogsaa efter at det var proklameret, ekskommunicerede Ærkebiskop Scherr af München ham 18. April 1871. D. standsede derpaa med sine teol. Forelæsninger, men holdt et Par af de følgende Semester Forelæsninger over den nyere Tids Historie.

Med Döllingers Indsigelse mod Ufejlbarhedsdogmet begyndte den gammel-katolske Bevæg-

else (se Art. Gammel-Katoliker), men i den spillede D. ikke nogen Hovedrolle. Han holdt sig tvært imod meget tilbage. Denne Holdning blev mistydet baade af Venner og Fjender, og ofte gik der Rygter om D.s Udsoning med Rom. At disse vare falske, fremgaar imidlertid klart af den Samling »Briefe und Erklärungen über die vatikan. Decrete 1869—87«, som Prof. F. H. Reusch udgav efter hans Død (München 1890).

1872, da man fejrede Ingolstadt-Landshut-Münchener-Universitetets 400 Aarsfest, var D. Universitetets Rektor, og ved den Lejlighed holdt han en Festtale, der vakte stor Beundring (optrykt i: Akad. Vorträge II, 56 f.); som Münchener-Akademiets Præsident efter J. Liebig's Død (1873) havde han ofte Lejlighed til at give kortere biografiske Skildringer af Akademiets afdøde Medlemmer og til at holde Taler ved Akademiets aarlige Fester. Disse Taler og forskellige Afhandlinger i »Augsb. Allg. Zeit.« ere optrykte i hans »Akademische Vorträge« (I—III, Nördl. und München 1888—91); de afslægte i lige Grad Vidnesbyrd om hans omfattende Studier og hans glimrende Fremstillingsgave. Den hist. Kritik af Jesuitismen og dens Færd, der traadte saa stærkt frem i »Janus«, blev fortsat i 2 Skrifter, som han udgav sammen med Prof. F. H. Reusch: »Die Selbstbiographie des Card. Bellarmin« (Bonn 1887) og »Gesch. der Moralstreitigkeiten in der röm.-kath. K. seit dem 16. Jahrh.« (I—II, Nördl. 1889). Foruden de allerede nævnte Bøger maa man af hans rige Forfatterskab nævne: hans 7 Foredrag »Über die Wiedervereinigung der christl. Kirchen« (holdte 1872, og trykte i »Augsb. Allg. Zeit.«; optrykte paany Nördl. 1888) med den uforbeholdne Anerkendelse af Luthers Betydning (anf. Skr. S. 53 f.), »Beiträge zur Sektengesch. des Mittelalters« (I—II, München 1890) og »Beiträge zur polit., kirchl. und Cultur-Gesch. der 6 letzten Jahrhunderte« (I—III, Regensb. og Wien 1862—82), to værdifulde Samlinger af Aktstykker fra tyske og fremmede Arkiver.

Da D. 1889 fejrede sin 90. Fødselsdag, var han endnu rask; men efter Nytaar 1890 blev han angreben af Influenza, og 10. Jan. døde han. Prof. J. Friedrich har udgivet 1. Bd. af en paa 3 Bd. beregnet Biografi af ham (München 1899); Smaatræk til Belysning af hans Karakter og Tænkesæt ere givne i Luise von Kobell's: »J. v. D., Erinnerungen« (München 1891). Fra jesuit. Side foreligger en Karikaturtegning i E. Michael, J. v. D. (2. Aufl., Innsbruck 1892). Fr. N.

Dømmerne eller »de højhellige« kaldes et lille sektarisk Samfund paa Herning-Egnen, hvis Oprindelse maa føres tilbage til 1852—53, da de troende Kredse af Lægfolk i Midt- og Vestjylland af deres gamle, nu af Grundtvig paavirkede, Venner (særlig Peder Larsen Skråpenborg) blev gjort bekendte med de grundtvigske Tanker og Psalmer. I Sangen »I Kvæld blev der banket paa Helvedes Port« fandt man lært Omvendelse efter Døden og fremholdt herimod, som den sande lutherske Lære om Kristi Nedfart, de Kingoske Linier »En Tordenprædiken han dem udaf sin Mund lod høre!« Den saaledes vakte Mistænksomhed overfor »Om-

vendelse efter Døden^e kastede sig særlig over de Ord i Balles Lærebog: »De Børn, som hende uden Daab, komme alligevel til Guds Rige«. En ung nidkær Hjælpe lærer i Herning Kommuneskole dreves til at raabe til Børnene i Skolen: »Dette er Løgn; thi Daaben er efter Guds Ord eneste Salighedsvej!«. Og han fandt Støtte hos flere af det nyvakte Kristenlivs Ledere. Da Daaben ifølge Luther gør Barnet fra et Helvedesbarn til et Guds barn, er den udøbte et Helvedesbarn. Og det er derfor en Kr.s Pligt at fordømme de dødfødte og de uden Daab døde Børn samt alle, der ikke ville tage Del i denne Fordømmelse. Da man uden Skaansel iværksatte dette og derhos begyndte at fordømme de Mødre, der fødte dødfødte Børn, trak de besindigere sig tilbage, men D., der ikke kunde eller vilde vejledes af deres Sognepræster, førtes videre og videre. Konfirmationen forkastedes som Satansværk, da den mangler Skriftgrund og er gjort til Altergangs-betingelse. Folke.s Præster staa ved deres Altergang mellem Hunde og Svin (Mt. 7, 6), tildels fordi de af Magelighed have skudt Privatskriftemaalet fra sig. I Modsætning til »de stærke Jyder«, som man fandt kraftløse, afbrød man nu helt Forbindelsen med K. Man hjemmedøbte selv Børnene straks efter Fødslen; fra 1858 faldt Daabspublikation bort, og efter at Kirkeministeriets Skrivelse af 30. Maj 1863 havde udtalt, at Partiet maatte betragtes som staaende udenfor Folkek., bortfaldt ogsaa den kirkl. Vielse. Smed Peder Gravesen (d. 1894) valgtes til D.s »Præst« paa Herning-Egnen, Jens Han ligesaa paa Holstebro-Egnen. I alt udgjorde de fra først af henved 40 Familier. I deres Forsamlinger læser Præsten af Guds Ord samt Luthers Postille og lille Katekisme;

han skrifter, absolverer og rækker Nadveren til Medlemmerne, ogsaa til Børnene, hvorhos man synger efter Kingos Psalmebog. Nyere Psalme- og Ophbyggelsesbøger ere kætterske. I deres Privatskoler læses kun i Biblen. Ved deres Begravelser maa Folke.s Præster fungere, men ikke tale. Anses den døde for vantro, udtales fordømmende Skriftord ned i den aabne Grav, og undertiden tilkendegives Fordømmelsen ved, at Korset paa Kistelaaget har faaet sine Arme skilte og lagte i Linie. Folke.s Præster og Lægfolk ere Djævl, Sjølemordere og Kættere, og det er Pligt at tilraabe dem dette, naar man møder dem. Brandassurance er Vantro. I Pengemangel hjælpe de hinanden.

Snart indtraadte Splittelser (1865 Strid om Nadveren). P. Gravesen med Flertallet holdt paa, at »de vantro faa kun Brød og Vin«. Det luth. Mindretal udskilte sig og er nu opløst. Senere nye Splittelser skete af mere personlige Grunde og under indbyrdes Bandsættelser. P. Gravesen kom i Mindretal, fordømtes og udstødtes med 3—4 trofaste Familier, der endnu bestaa som den uforsonligste Gren. Flertallet (nu 10—15 Familier) valgte sig en ny Leder. Paa Holstebro-Egnen er Partiet uddød, paa Herning-Egnen stærkt svækket. De gamle Former og Fordømmelser bibeholdes endnu, men Indholdet, det første Slægtleds Kraft, er hensvindende.

G. K.

Døre-Brevet var et lumskt Brev, der 23. Sept. 1775 fandtes indlagt i Dørene hos Generalmajor Koss, Stiftamtmand Schousboe, Biskop Hagerup, Sognepræst Brun og fl. Bergensere. Dets Formaal var at komme J. N. Brun (S. 396) til Livs. Om det og den Strid, det vakte, se A. C. Bang, Kirkehist. Smaastykker (Kra. 1890) 264 f.

E.

Eadmer, Munk i Canterbury, bekendt som Ærkebiskop Anselm af Canterburys stadige Ledsager og Samvittighedsraad, blev 1120 Biskop af St. Andrews i Skotland; men han vendte snart igen tilbage til sit Kloster, fordi Kong Alexander af Skotland ikke kunde finde sig i, at han altid søgte Raad i Canterbury og betragtede Ærkebispens dér som sin Primas. E. skal være død 13. Jan. 1124. Han skrev en *Historia novorum* i 6 Bøger, der handler om Lanfranc, Anselm og Radulph (aftrykt i Gerberons Udg. af Anselms Skr., Paris 2. Udg. 1721), *Vita Anselmi* samt forskl. Biografier af andre Ærkebiskopper i Canterbury og York. Et Par teol. Skrifter »om Marias Dyder«, »om det himmelske Fædreland« osv., der ofte ere optagne bl. Anselms Værker, skyldes uden Tvivl ham. Om E. som Historiker se J. Gairdner, *Early Chroniclers of England*, London 1886, 65 f. (Ragey, E., Paris 1892).

Eadmund, Konge over Øst-Angeln 855—870, kom til Regeringen i en Alder af 15 Aar og udmærkede sig ved sin Fromhed. 20. Nov. 870 satte han Livet til ved de Danskes Indfald i hans Rige. Hans jordske Levninger bleve førte til Bury St. Eadmund (Eadmundsbury), og Knud d. st. byggede 1020 en Kirke og grundede et Abbedi til hans Ære. 1122 optog Konciliet i Oxford St. E.s Dag (20. Nov.) blandt den eng. K.s Højtidsdage. E. blev i Middelalderen betragtet som Patron for de eng. Konger.

Ebal. 1) Bjerg, se Garitsim; 2) Stamme af Joktans Æt (1 Krøn. 1, 22); 3) en Horit (1 Mos. 36, 23 og 1 Krøn. 1, 40).

Ebbe, Biskop i Aarhus, var uden Tvivl først Kannik dér og blev Biskop 1215. Han fulgte med Valdemar Sejr paa Toget til Estland, rimeligvis som Kongens Kansler, og han, Ærkebiskop Anders Suneson og Biskop Niels af Slesvig knælede i Ben for de danske Vaabens Sejr, da Kampen med Esterne var haardest. 1224 nedlagde E. sit Bispeembede, fordi han var blind paa det ene Øje og lidet seende paa det andet. Honorius III bestemte da under 13. Juli d. A., at han skulde have Aarpenge af Stiftets Midler, fordi han berømmeligt havde

røgtet sit Tilsynseembede, og han skulde fremdeles have Lov til at forestaa Messen, naar han vilde.

Ebbo af Reims se Eboi.

Ebed (»Tjener«). 1) Fader til Gaal (Dom. 9, 26 f.); 2) en af de fra Babylon hjemvendte paa Esras Tid (Esr. 8, 6).

Ebed Jesu (Abdischo), Son af Baruk (*bar Berikha*), var en syr. Forf., der døde 1318 som nestoriansk Metropolit af Nisibis og Armenien. Han er navnlig bleven bekendt ved et rimet Katalog over de syr. Forfattere, ved et dogmat. Værk (*Margaritha*) om Gud, Skabelsen, Kristus, Sakramenterne og de sidste Ting og ved en Nomokanon. Han var den sidste af Nestorianernes betydelige Skribenter (W. Wright, *A short Hist. of Syriac Lit.*, London 1894; P. G. Badger, *The Nestorians and their Ritual*, London 1852, II).

Ebed-Melek, kusitisk Kammertjener hos Kong Zedekia. Han reddede Profeten Jeremias Liv (Jer. 38, 7 f.), hvorfor han af denne fik Tilsagn om at blive reddet ved Rigets Undergang (Jer. 39, 16 f.).

Ebel, **Johann Wilhelm**, Son af en tysk Præst, f. 1784, kom, medens han studerede Teol. ved Universitetet i Königsberg, i Forbindelse med J. H. Schönherr og blev den mest fremragende Tilhænger af dennes gnostiske System. Grundtanken heri er Dualismen: til Grund for al Væren ligge 2 Principer, et aktivt mandligt og et passivt kvindeligt, Ild og Vand. Urildens bedste Kraft gik over i Lucifer, men han førte Menneskene, hvorved disses Blod forværkedes og Sanseligheden vandt Herredømme over Fornuften. I Kristi Person genoprettes Harmonien mellem Principerne, og ved hans Blods Udgydelse udbredes denne Harmoni til Verdensaltet. Menneskene, hvis Frihed stærkt fremhæves, deles i Hoved- og Binaturer, desuden i Lys- og Morkenaturer. Trods et Brud med Schönherr 1819, fastholdt E., der var bleven Præst i Königsberg, dette System, men som en Privatmening. Om ham samledes en Kreds af lærde og fornemme Mænd og Kvinder, der paa Grund af deres Fromhed fik Spottenavnet »die Mucker«. Men flere udtraadte

af Kredsen og angreb den skarpt; saaledes først Eksegeten Prof. H. Olshausen, senere Grev v. Finkenstein og en Prof. med. Sachs, der anklagede E. for hemmelig Utugt. E. blev 1839 sammen med sin Ven, Præsten G. H. Diestel, som Sektstifter dømt til Embedsfortabelse og Indespærring, medens Beskyldningen for Sædelighedsforbrydelse erklæredes for ubevist. Den har sikkert ogsaa savnet al Grund. 1841 frikendte en højere Instans E. for Sektstiftelse og gengav ham Friheden. Han drog til Württemberg, hvor han døde 1861. V. A.

Ebeling, Johann Georg, Psalmekomponist, f. o. 1620 i Lüneburg, d. 1676 i Stettin som Prof. ved Gymnasium Carolinum. Før han fik denne Stilling, var han (1662) Musikdirigent ved Hovedkirken i Berlin. Han udgav den gejstlige Melodisamling »Pauli Gerhardi geistliche Andachten, bestehend in 120 Liedern auf alle Sonntage«, udsat for 4 Stemmer med 2 Violiner og Generalbas (I—II, Berlin 1666—67). Et Par Aar efter (1669) udkom et Klaverudtog. Flere af hans Psalmemelodier synges endnu i den tyske Kirke. A. H.

Ebenezer (»Hjælpens Sten«). Efter en Sejr over Filisterne i Nærh. af Mispá, paa samme Sted hvor Israeliterne en Snes Aar før havde lidt forsmædelige Nederlag, lod Samuel oprejse en Mindesten, som han, taknemmelig for Herrens Hjælp i Kampen, kaldte E. (1 Sam. 7, 12).

Eber. En E. var ifølge 1 Mos. 10, 24 f.; 11, 14 f. Stamfader til Hebræerne. Da der imidlertid paa de anførte Steder tit menes Stammer, ikke enkelte Personer, og E. (»den hinsidige«) passer godt i Kanaaniternes Mund om Israel, hvis Stamfader, Abraham, var kommen fra Landet Øst for Eufrat, tager man vistnok E. bedst som Personifikation.

Eber, Paul, f. 8. Nov. 1511, Søn af en fattig og from Haandværker i Byen Kitzingen i Franken. 12 Aar gl. blev han sendt bort fra Hjemmet til en Latinskole, men Sygdom bevægede snart Faderen til atter at kalde ham hjem. Undervejs faldt han af Hesten og forslog sig saa slemt, at han blev Krøbling for Livstid. Efter at de værste Følger af hans Fald vare overvundne, besluttede han at vie sig til den videnskabelige Løbebane og modtog den første Forberedelse hertil i Nürnberg, understøttet af en Del velhavende Nürnberger-Borgere. Det var ogsaa disses Hjælp, der satte ham i Stand til at gaa til Wittenberg (1532), hvor Melanchthon snart blev opmærksom paa ham og knyttede ham nøje til sig. 1541 blev han her udnævnt til Prof. i Latin, senere i Fysik. I denne Egenskab holdt han Forelæsninger over forskellige lat. Forfattere og over Emner fra Natur- og Verdenshistorien. Han udgav bl. a. en Fremstilling af det jød. Folks Historie fra Eksilet til Jerusalems Undergang og et Skrift om Plinius. 1556 blev han Prof. i G. T. og 1558 ordreret til Præst ved Slotskirken; allerede s. A. blev han imidlertid ved Bugenhagens Død første Præst i Wittenberg og Generalsuperintendent over Kurfyrstendømmet Sachsen. Som Prof. modtog han det Hverv at bearbejde G. T. for den store *Biblia Germanica-latina* af 1565. En revideret Vulgata-Tekst findes her trykt jævnsides med

Luthers Oversættelse; desuden ere Luthers Skolier oversatte paa Lat., samt en Del Anmærkninger tilføjede. En Frugt af P. E.s Virksomhed som Prædikant er en Forklaring af Søndagsevangeliene, der udgaves efter hans Død baade paa Lat. og Tysk. Som Medlem af det teol. Fakultet maatte han ofte afgive Erklæringer i Lærespørgsmaal. Han stod en Tid i Nadver-læren den ref. Opfattelse meget nær, men senere stræbte han at udtrykke sig saa luth. som muligt. I et lille Skrift fra 1562 om Nadverens Sakramente afviser han vel den luth. Ubikvitetslære, men hævder dog, at Kristi Legeme og Blod virkelig er til Stede paa en for os ubegribelig Maade. Han opnaaede herved kun, at hverken de luth. eller ref. Teologer vare fuldt tilfredse med ham. Ogsaa som Psalmedigter var han ret betydelig; en af hans bekendteste Psalmer er: »Guds Godhed vil vi prise«. Han døde 10. Dec. 1569 (Pressel, P. E., 1862; Buchwald, P. E., 1897). F. T.

Eberhard, Johann August, f. 1739, d. 1809, Prof. i Filos. i Halle, var den sidste akademiske Repræsentant for den wolffiske Filosofi, men ledede dog over til den saakaldte Oplysningsfilos. Han angreb Krdm.s Grundsandheder og hævdede den naturlige Religion som den tilstrækkelige og ene fornuftige. Denne Tankegang har særlig fundet Udtryk i hans mest bekendte Skrift: »Neue Apologie des Sokrates oder Untersuchung der Lehre von der Seligkeit der Heiden« (1772). Overfor den bl. de ortodokse Teologer ikke sjældne Ensidighed, ikke at erkende noget godt hos Hedningerne, gik E. lige til at sidestille Sokrates med Kristus. Skriftets Grundtanke er den, at den menneskelige Dyd er Kilden til Lyksalighed, hvorfor denne ligger aaben ligesaa vel for de dydige Hedninger som for de Kr. Af mindre Betydning er hans Skrift »Geist des Urchristenthums« (1807), hvori han forklarede Krdm.s Oprindelse paa naturlig Maade. C. B.

Eberlin fra Günzburg, Johann, f. o. 1465, studerede 1489 i Basel og blev Magister dér. Senere traadte han i Heilbronn ind i et Fransiskanerkloster af den strenge Observans og var o. 1515 Læsemester og Præst ved Fransiskanerklostret i Tübingen. 1520 boede han, maaske som Novitsemester, i sin Ordens Kloster i Freiburg i Breisgau, og dér lærte han Luthers Skrifter at kende. Da den luth. Paavirkning traadte frem i hans Fastepredikener, kom der Trusler fra Roms Side, og E. holdt 29. Juni 1521 sin Afskedsprædiken. Et Par Maaneder efter udgav han sit Skrift »Die 15 Bundgenossen« (optrykt paany, med oplysende Noter, i den af L. Enders, Halle 1896, paabegyndte Udg. af hans »Ausgew. Schr.« I), der paa fl. Punkter røber Paavirkning af Luther, navnlig af Bogen til den kr. Adel, men ogsaa af Karlstadt og Ref.s radikale Fløj. Disse »Bundgenossen« vakte stor Opsigt og gjorde Indtryk paa mange. Hans Ordensfælle, Th. Murner, skrev imod ham Diget »Vom grossen luth. Narren«. I den følgende Tid sluttede E. sig nærmere til Karlstadt, som han forsvarede i Skriftet: »Wider die Schänder der Creaturen Gottes durch Weihen oder Segnen«, men efter at Luther var kommen hjem fra Wartburg,

kom E. til Wittenberg, hvor han rimeligvis, trods sin Alder, har ladet sig immatrikulere, og under Omgangen med Melanchthon og Luther blev han mindre radikal. 1522 skrev han endog et Skrift: »Vom Misbrauch christl. Freiheit«, der tager sig ud som en Genklang af Luthers Prædikener mod Sværmeriaenderne i Wittenberg. Næste Aar gjorde han en Rejse til Basel, Ulm og Nürnberg, og nu udgik der fra hans Pen det ene Flyveskrift efter det andet, snart af socialt »Mich wundert, dass kein Geld im Land ist«, der til Dels er rettet mod Købmændenes Synder, snart af relig. Indh., som Skriftet: »Wie sich ein Diener Gottes Worts in allem seinen Thun halten soll«, der siden (1741) fik den Ære at blive optrykt som Tillæg til A. H. Franckes *Collegium pastorale*. 1524—25 opholdt E. sig i Erfurt, Ilmenau og andre Steder, og overalt traadte han med stort Mod op mod de oprørske Folkehobe og formanede til Lydighed. Derpaa blev han Præst hos Grev Georg II af Wertheim, og dér skrev han sit sidste Skrift: »Getreue Verwarnung an die Christen in der Burgauischen Mark«. Han døde o. 1530. I sin sidste Levetid oversatte han Tacitus's *Germania*.

Eberstein. 1) **Carl Christian E.**, sv. Præst, f. i Lyby, Malmöhus-Len, 1. Nov. 1716, *Mag.* i Lund 1745, teol. Adjunkt 1747, tog 1756 sin Afsked med Titel af Professor og bosatte sig i Vestra Vingåkers Sogn, Södermanland; s. Aar udnævntes han til *Dr. theol.* i Greifswald; 1766 Spr. i Gladsax i Skaane. E. omtales som en frimodig og myndig Mand; da en kgl. Forordning om Taksigelse for Statskuppet 1772 skulde oplæses i Kirkerne, skal han have ytret til sin Menighed, at der var kommet en Plakat, der skulde oplæses, »men,« tilføjede han, »Tiden er for knap, og desuden forstaa I den ikke; men kort sagt, vi have mistet vor Frihed, og derfor har Kongen befaleet, at vi skulle rejse os og syng: O, Gud! vi love dig.« E. døde 3. Dec. 1782. — 2) **Carl Johann E.**, førnævntes Søn, sv. Biskop, f. i V. Vingåker 28. Sept 1758, *Mag.* i Greifswald 1777, teol. Docent i Lund 1779, teol. Adjunkt 1784, *Dr. theol.* 1800, teol. Prof. 1808, 1. teol. Prof. og Domprovst 1812. Efter 2 Gange at være foreslaaet til Bispestolen i Lund; blev han 1813 Biskop i Visby. E. var en lærd, from og elskelig Mand. Om hans praktiske Dygtighed vidner bl. a. det, at han en Tid forenede Provstiet baade i Oxie- og Bara-Herred med sin Adjunktur, ligesom siden Provstiet i Torna-Herred med Domprovstiet. Som Biskop øvede han streng Kirketugt blandt Præsterne og prædikede gerne og ofte, altid uden Koncept, men efter sit paa Latin nedskrevne Udkast. Som akademisk Lærer nød han Anseelse som den, baade hvad Forelæsning og Eksamination angik, klareste af det daværende Fakultet i Lund. De efter hans Diktat nedskrevne Kollegiehefter efterspurgt med Begær og udbredtes i en Mængde, højt betalte, Afskrifter. E. har udgivet: *Compendium Theol. Moralis* eller Sammandrag af den kr. sedoläran (1781; 2. Opl. 1795); *Försök till en lärobok i Theol. Dogmatica* (1826); *Försök till förklaring af mindre tydliga ställen i N. T. för de olärde* (1837). Hans dogmatiske Lærebog var udarbejdet efter »Mosheims, Wöldikes og andres

Plan« og røber ingen Paavirkning fra den med Schleiermacher frembrudte nye Æra. Reuter-dahl bemærker (Recension i Theol. Quartal-skrift 1828), at det er Skade, at E. ikke har øst mere af »sin uden Tvivl rige aandelige Erfaring end af den for det meste lidet ydende dogmat. Reproduktion«. Stille, som hans Liv havde været, blev ogsaa hans Død 20. Jan. 1838. — 3) **Carl Christian E.**, førnævntes Søn, f. 23. Marts 1794 i Lund, *Mag.* 1811, Docent 1812 og Adjunkt 1815 i Græsk ved Lunds Universitet, Rektor i Helsingborg 1819, fik 1821 Titel af Prof. samtidig med, at hans Konkurrent til Professoratet i Historie i Lund, E. S. Bring, fik sin Udnævnelse; 1824 Spr. i Visselofta, 1835 i V. Karup, hvor han døde 16. Marts 1858. E., der ingenlunde savnede Gaver som Prædikant, var en livlig, men stridslysten Mand, der især gjorde sig bemærket ved sine Kævljerier med Domkapitlet i Lund. Han har udgivet forskellige akadem. Afhandlinger, Prædikener og poetiske Forsøg. O. A.

Ebes, By i Issaskar Stamme (Jos. 19, 20).

Ebioniter. At Betegnelsen E. ikke, som mange Kirkefædre ville, kan udledes af en jødisk Sektstifter Ebion, men hænger sammen med det hebr. Ord עֲבִיּוֹן: fattig, derom hersker der nu næsten ¹⁴ Enstemmighed. Sikkert er det, at E. hos Kirkefædrene, fra Ireneos og Origenes af, bruges til at betegne den kætterske Jødekrdm, og maaske har det da, ligesom det andet Navn »Nasaræer«, hvormed E. betegnes, været en almindelig Betegnelse for den første, fattige og ringe, kr. Menighed (jfr. Mt. 5, 3 og Brugen af Ordet i Davids Psalmer), men er saa bleven fortrængt af den hedningkr. Betegnelse »Kristne« og indskrænket til at bruges om den eksklusive Jødekrdm. Fællesmærket for Ebionitismen er nemlig dens nationaljødiske Begrænsning og dens dermed sammenhængende Opfattelse af Kristus som et blot Menneske, men iøvrigt fandtes der indenfor den flere Retninger, idet nogle ikke — som de mest yderligt gaaende — vilde paatvinge de Hedningkr. Omskærelsen og Loven (om Navnet Nasaræer kan indskrænkes til at betegne denne mildere Retning er imidlertid tvivlsomt), og ligeledes vare Meningerne delte om Jesu overnaturlige Fødsel. Om deres Evang., som de kaldte »Hebræer-Evang.« (»de 12's Evang.«) vide vi kun lidt. Deres Virksomhed, særlig den yderligt gaaende Retnings forbirede Kamp mod Paulus, spores jo tydelig i N. T. Her spores ogsaa (i Kolossenserbreve Jødekr.), en ebionitisk Retning, der, mindre eksklusiv end de andre og maaske essenisk paavirket, optager gnostiske Elementer i sig (jfr. Kerint og de af Ignatios bekæmpede Jødekr.), hvortil Elkesaiterne (se d. Art.) hørte. Gennem dem har Ebionitismen sin Del i Muhammedanismens Oprindelse. Ellers have de ikke afsat sig stærke Spor, hverken i Literaturen (se dog de psevdoklementinske Skrifter og maaske delvis de 12 Patriarkers Testamenter) eller i Historien; og deres Betydning for K.s Udvikling har sikkert kun været ringe. I Dogmatiken er Ebionitismen bleven Betegnelse for det kristologiske Kæteri, der ganske fornægter Kristi guddommelige Natur.

J. P. B.

Ebner hed 2 synske Dominikaner-Nonner i

Baiern i 14. Aarh., mellem hvilke dog intet Slægtskab lader sig paavise. 1) **Christina E.**, f. 1277, d. 1356, levede i Klostret Engelthal ved Nürnberg, hvor hun 1345 var Priorinde. Stærkt greben af den mystiske Fromhed pinte hun sig med den strengeste Askese, men kan dog tale paa ægte evang. Vis om, at al menneskelig Gerning ingen Værdi har for Gud. I Skriftet »Von der genaden überlast«, som man dog undertiden har villet fraskrive hende, beretter hun om afdøde visionære Nonners Syner. Sine egne Aabenbaringer, som hun tillagde stort Værd, meddelte hun sin Skriftefader, Konrad fra Füssen, hvorefter de bleve optegnede. I Slutningen af sit Liv havde hun stor Glæde af et Besøg af Heinrich fra Nördlingen. — 2) **Margrethe E.**, f. 1291, d. 1351, levede i Klostret Maria Medingen ved Dillingen. Hun kom ofte i Ekstase; hendes Visioner drejede sig navnlig om Jesu Liv, især hans Barndom. Mærkelig er hendes Sympati for Kejser Ludvig Baier under hans Strid med Pave Johan XXII. Hendes Syner bleve optegnede og sendt Heinrich fra Nördlingen, som i Beg. var hendes Skriftefader, men senere betragtede hende som sin Profetinde; gennem ham stod hun ogsaa i Forbindelse med Tauler (W. Preger, *Gesch. der deutschen Mystik im Mittelalter II*, 1881). V. A.

Ebo af Reims var Søn af en sachsisk Livgegn, men blev optagen i den kejserlige Hofskole, fik Frihed og steg, som Ungdomsven af Kejser Ludvig, til høje Stillinger. 816 blev han Ærkebiskop af Reims. E.s Karakter synes en ejendommelig Blanding af from Nidkærhed og stor Ærgerrighed. Begge Egenskaber have sikkert drevet ham til det Værk, for hvilket han særlig har Krav paa et ærefuldt Minde i den dske K.s Historie. Han erhvervede sig nemlig i Rom (822) pavelig Tilladelse til at missionere blandt de Danske og begav sig 823, fulgt af frankiske Stormænd, med kejserlige Gaver til Kong Harald Klaks Hof. Denne, hvis Stilling var meget usikker, tillod E. at prædike og døbe, i Haab om derigennem at faa Kejserens Hjælp. Der fortælles, at E. omvendte mange og løskøbte kr. Slaver, imidlertid vare Resultaterne praktisk set foreløbig ikke store, om end Harald Klaks senere Daab staaar i Forbindelse med E.s Mission. Kejseren skænkede E. en Kongsgaard ved den nylig anlagte Grænsæftning Itzehoe i Holsten, hvorpaa denne anlagde *Cella Wellana* (Welnau, det nuværende Münsterdorf), et Kloster, der skulde støtte den dske Mission ved at oplære dske Dreng, og hvortil E. førte Relikvier fra Rom. Om E. oftere har besøgt Danmark, og hvilken Betydning hans Kloster har haft for Væksten af den Krdm., der allerede tidligere havde skudt Rod i vor hjemlige Jord gennem Dske, som i Udlandet havde taget mod Evang., vide vi intet; men E. bevarede stadig sin Interesse for den dske Mission (se Art. Ansgar S. 101). — En uheldig Rolle spillede E. i de fr. Stridigheder om Arvefølgen. Da Ludvig til Fordel for Judits Søn vilde ændre den tidligere højtideligt fastslaaede Arvefølge, optraadte E., som Leder for de kirkel. Stormænd, med største Hovmod overfor sin tidligere Velgører, der maatte frasige sig Tronen og gøre Kirkebød, ja E. tvang ham endog til i Soissons (833) at

oplæse en af Bisperne forfattet Syndsbekendelse; til Løn fik E. af Lothar Abbediet St. Vedast i Arras. Men Lykken vendte sig, og E. maatte selv offentlig fordømme sin Færd paa Synoden i Thionville 835, hvorefter Hævdnen vendte sig mod ham og de mægtige Kirkefyrster. E., der forgæves søgte at flygte til Danmark, kastedes i Fængsel i Fulda. Paven vilde dog ikke stædfæste hans Afstættelse, og hans Sæde i Reims stod længe ledigt. Den nordiske Mission overdrog E. til sin Frænde Gauzbert, siden Biskop af Osnabrück, der fik Welnau og Palliet fra Paven. Efter Ludvigs Død vendte E. tilbage, men Karl den skaldede fordrev ham atter. Lothar skænkede ham Abbedierne Stablo og Bobio, men ogsaa med denne Fyrste lagde E. sig ud, og hans nye Tilflugt blev da Ludvig d. tyske, der gjorde ham til Biskop i Hildesheim, hvor han døde 20. Marts 851. E.s udpræget kirkel. Stade og hans Hovmod overfor Kejsermagten har foranlediget, at enkelte Historikere ogsaa have gættet paa ham som Ophavsmand til de pseudo-isidorske Dekretaler. J. O. A.

Eboracum, se York.

Ebrard, Johannes Heinrich August, ref. Teolog, f. 18. Jan. 1818 i Erlangen, hvor hans Fader var fransk ref. Præst, begyndte 1835 at studere Teol. i Erlangen, især under den bekendte Prof. Krafft, senere studerede han 1 Aar i Berlin, hvor navnlig Steffens paavirkede ham. 1844 blev han Prof. i Zürich, hvor han bekæmpede den liberale Retning, særlig i Ugeskriftet »Die Zukunft der Kirche«. 1847 blev han Prof. i ref. Teol. i Erlangen, 1853 Konsistorialraad i Speier. Han blev Konsistoriets indflydsrigeste Medlem og indførte en ny Katekisme og *Conf. Aug. variata* af 1540 til Trods for en luth. Minoritets Modstand. Men da man vilde indføre en af E. udarbejdet Psalmebog i Stedet for den da brugte rationalistiske fra 1823, rejste der sig en saadan Storm fra liberal Side, at E. opgav sin Stilling og 1861 vendte tilbage til sin Fødeby Erlangen. Her holdt han Forelæsninger og blev 1875 tillige Præst ved den fransk-ref. Menighed. Han døde 23. Juli 1888. — E. var en livlig Aand, heftig, slagfærdig, vittig og overordentlig belæst. Hans mangfoldige Skrifter bevæge sig paa vidt forskellige Omraader: Teol.s forskellige Discipliner, Filosofi, Sprogvidenskab, Politik, desuden udgav han Digte, Skuespil og Romaner. Hans teol. Standpunkt var den positive Mæglingsteol. Af Konfession var han ref., men med Forkastelse af alle Former af Prædestinationslæren og uden skarp Modsetning til det luth. (i Speier var han en af den unerede pfalziske K.s øverste Gejstlige). Blandt hans teol. Skrifter maa nævnes: »Wissenschaftl. Kritik der evgl. Geschichte«, 1842 (mod Strauss, i de senere Opplag tillige mod Tübingerskolen, som i E. havde en uforsonlig Modstander); Fortolkninger til Hebr., Joh.s Breve og Aab. (i Olshausens Kommentar) og Rom. (efterladte Forelæsninger); »Das Dogma vom heil. Abendmahl« I—II, 1845 f.; »Christliche Dogmatik« I—II, 1851 f. (2. Opl. 1862 f.); »Apologetik« I—II, 1874 f. (2. Opl. 1878—80); »Salnars Harmonia confessionum fidei, das einhellige Bekenntnis der ref.

Kirche aller Länder«, 1887; »Ref. Kirchenbuch, Sammlung von der in der ref. Kirche eingeführten Kirchengebeten u. Formulare«, 1887 (2. Opl. bearbejdet af Goebel 1889); »Handbuch der Kirchen u. Dogmengeschichte« I—IV, 1865 f.; »Vorlesungen über prakt. Theol.«, 1854, samt en Del Prædikener. V. A.

Ebron, By (Josva 19, 28), se Abdon 4.

Hebræerbrevet, se Hebræerbrevet.

Hebræere, se Hebræere.

Eccard, Johannes, tysk Kirkekomponist, f. 1553 i Mühlhausen i Thüringen, d. 1611 i Berlin. Efter at have studeret Musik bl. a. hos Orlando di Lasso i München og formentlig ogsaa i Venezia, blev han ansat som Musikus hos det store Fugger'ske Hus i Augsburg, blev 1583 Kapelmester hos Hertugen af Preussen i Königsberg, hvilken Stilling han 1608 ombyttede med den tilsvarende hos Kurfyrsten af Brandenburg i Berlin. Hans betydeligste Værker ere: »Geistliche Lieder auf den Choral« (1597) samt »Preussische Festlieder auf das ganze Jahr« (1598), udsatte i polyfon Stil for 5—8 Stemmer, med Melodien i Overstemmen (nye Udgaver ved G. W. Teschner, Leipzig). I teknisk og kunsterisk Stil staa E.s Værker meget højt. A. H.

Ecce homo, »se, hvilket Menneske!« (Joh. 19, 5), er Betegnelse for billedlige Fremstillinger af Kristus med Purpurkappen, Tornekronen og Spottens Rør (se Art. Kristus-billeder). — E. h. var ogsaa Titlen paa et Skrift om Jesu Liv, der udkom i England 1866 (dsk Overs. »Se, hvilket Menneske«, Kbhvn 1874), forfattet af John Robert Seeley (se d. Art.).

Ecchellensis, Abraham, var en lærd Maronit, der døde i en høj Alder 1664 i Rom efter at have været Lærer i Syrisk og Arabisk ved Propagandaen. Han oversatte Ruts Bog og 3. Makkabæerbog paa Syr. til Pariser-Polyglotten, udgav Ebed-Jesu's versificerede Forfatterkatalog (se Ebed-Jesu) og skrev en kort syr. Grammatik (Rom 1628). Hans Navn peger hen paa hans Fødested, Ekkel i Syrien.

Ecclesia, se Kirke.

Ecclesia Christi kaldes efter Begyndelsesordene den Bulle, med hvilken Pius VII offentliggjorde det fr. Konkordat af 1801.

Ecclesias, qvæ antiquitate, kaldes efter Begyndelsesordene den Bulle, ved hvilken Pius VII 1823 ordnede de schweizerske Kirkeforhold.

Ecclesiastes, se Prædikerens Bog.

Ecclesiasticus, se Sirak.

Ecclesiolæ in ecclesia, »små Kirker indenfor den store«, se Art. Pietisme.

Echard, Jacques, lærd Dominikaner, f. i Rouen 1644, traadte 1660 i Paris ind i Domingos Orden, og døde dér 1724. Hans Hovedværk er den vigtige dominikanske Literaturhistorie: *Scriptores ordinis Prædicatorum* (I—II, Paris 1719—21).

Echter von Mespelbrunn, Julius, Fyrstebiskop af Würzburg, fødtes 1544 i Mespelbrunn i Spessart. 1569 blev han Domkapitular, 1573 Fyrstebiskop af Würzburg. Han var en ivrig Modstander af Protestantismen, som han søgte at udrydde, snart ved Mildhed, snart ved Strengheid. 1582 lagde han Grundstenen til

Universitetsbygningen i Würzburg, og Universitetet kom i hans Bispetid helt i Hænderne paa Jesuiterne. 1576 begyndte han ogsaa Opførelsen af det store Hospital, der blev bygget for det nedlagte Nonnekloster Heiligenthal's Formue, og som i væsentlig Grad har bidraget til at øge Würzburger-Universitetets Ry paa Lægevidenskabens Omraade — og til at gøre Propaganda for Rom. J. E. var ogsaa den egentlige Ophavsmand til den rom.-kat. Liga af 1609, der blev ledet af Jesuiternes Ven, Hertug Maximilian I af Baiern. Den gavmilde og fromme J. E., der er bleven kaldet »Tysklands Borromeo«, døde 1617 (Buchinger, J. E. von M., Würzburg 1843).

Echternach hed et Benediktiner-Abbedi i Luxembourg ved Sauer, en Biflod til Meuse. Det var grundlagt 698 af Willibrord og bestod, efter flere Gange at være bleven ødelagt i den tidligere Middelalder, lige til 1794, da Munkene flygtede for de fr. Revolutionshære. Abbediet blev konfiskeret og omdannet til en Fabrik, men den gamle Kirke, der bærer Navn efter Willibrord, hvis Grav vises i den, staa endnu og er bleven restaureret 1862—68. Hellegraven var et berømt Valfartssted, og endnu finder hvert Aar ved Pinsetid den saakaldte Springprocession Sted til Willibrords Ære. Forrest gaar Gejstligheden, der afsynger Willibrords-Litaniet, dernæst følge Pilegrimmene i Rækker paa 4—6, med hverandre i Haanden. Processionen bevæger sig langsomt fremad i rytmiske Spring (5 Skridt frem og 2 tilbage eller 3 frem og 1 tilbage); efter at være gaaet rundt om Hellegraven opløses den paa Kirkegaarden. Skikken kan paavises i det 15. Aarh.s Beg., men er ældre; Sagnet fører den tilbage til Willibrord selv. I Slutningen af forrige Aarh. blev den flere Gange forbudt som overtroisk og usømmelig, men er nu atter kommen i Brug. Medens Dansen vistnok ogsaa i dette Tilfælde oprindelig var et Udtryk for Glæde, har Processionen maaske allerede i det 14. Aarh. under Indtryk af Pest o. lign. faaet sin nuværende Karakter som Bede- og Bodsprocession. V. A.

Eck. 1) **Johann E.**, rom.-kat. Teolog og ivrig Modstander af Luther, fødtes 13. Nov. 1486 i Eck i Schwaben (heraf Navnet, hans virkelige Navn er Mayr). Efter i sit 12. Aar at have begyndt sine Studier i Heidelberg, fortsatte han dem Aaret efter i Tübingen, hvor han 1501 blev Magister. Derpaa drog han efter et kort Ophold i Köln til Tübingen (1502), hvor han kastede sig over Teol. Her tog han de teol. Grader (Dr. 1510) og vandt Ry som Lærer og Disputator, men kunde ikke ret komme frem, da han ved sin hensynsløse Stridssyge ophidsede sine Kolleger imod sig. Saa meget større Indflydelse opnaaede han i Ingolstadt, hvor han 1510 blev Prof. i Teol.: samtidig blev han Kannik i Eichstädt. Han erhvervede sig nu i de følgende Aar et vist Ry for Lærdom paa forskellige Omraader, disputerede, hvor han kunde komme til, bl. a. gjorde han sig fortjent og betalt af Fuggerne (det bekendte Handelshus i Augsburg) ved i Bologna og Wien at disputere for Tiladeligheden af at tage Rente, hvad den Gang ansaas for Aager. Men sin væsentlige Navn-

kundighed skulde han vinde i Kampen mod Ref.

Den begyndte med Luthers Teser 1517. Mod dem skrev E., skønt han $\frac{1}{2}$ Aar tidligere var traadt i Venskabsforhold til Luther, sine »Obeliskere«, som han lod udbrede i Afskrifter. Da en saadan naadede Luther, skrev denne som Svar derpaa »Asteriskere«. Dog var dette kun et Forspil. Det førte først til en heftig Strid mellem E. og Karlstadt; begge disse ønskede den afgjort ved en offentlig Disputation, og da E. 1518 traf Luther i Augsburg, aftalte de Sagen, idet Luther lovede Cajetan (se S. 444) ikke at deltage i den. Leipzig blev aftalt som Mødested, og i Slutningen af Aaret offentliggjorde E. 12 Teser, der i Virkeligheden vare rettede langt mindre mod Karlstadt end mod Luther. Denne optog Handsken, og fra 27. Juni 1519 disputerede da E., først med Karlstadt om Viljens Frihed og fra 4. Juli med Luther om Pavedømmet (se Art. Leipziger-Disputation). E. blev fejret som Sejrherre af Leipziger-Teologerne og havde skønne Dage dér, og da han kom tilbage til Ingolstadt forfulgte han sin formentlige Sejr ved flere Stridsskrifter mod Luther og ved at opfordre Kurfyrst Frederik d. vise til at lade hans Bøger brænde. Men at det ikke vilde blive saa nemt at vinde en endelig Sejr over Luther, fik han allerede nu at føle; Melanchthon tog skarpt fat paa ham, og Okolampadius og Pirckheimer haanede ham i bidende Satirer.

Jan. 1520 rejste han til Rom, overrakte Leo X sit Værk: *de primatu Petri adversus Ludderum libri III* og udvirkede endelig Luthers Fordømmelse i Bandbullen: *Exurge Domine* af 15. Juni. Men med den havde han ikke meget Held i Tyskland, han fik kraftigt at føle, i hvilken Grad Stemningen hældede til Luthers Side, selv i Ingolstadt kneb det at faa dens Bekendtgørelse sat igennem; han vakte ogsaa her berettiget Harmen ved at misbruge sine pavelige Fuldmagt til Privathævn. I de følgende Aar var han fl. Gange i Rom (1521 og 23) og fik adskillige Kætterprocesser bragt i Stand. Samtidig skrev han Stridsskrift paa Stridsskrift, deriblandt det i mange Oplag udkomne: *Enchiridion locorum* mod Luther og andre Kirkefjender, og blandede sig ogsaa i Forholdene i Schweiz. Ved en Religionsamtale i Baden (S. 199) opnaaede han gode Resultater, men hans Sejr blev kun af kort Varighed (se Berner-Disputationen, S. 271). Paa Rigsdagen i Augsburg 1530 spillede han en stor Rolle (se Augsburgske Konfession, S. 171; Confutatio, S. 545), men Resultatet var ringe. Imidlertid fortsatte han utrættelig den frugtesløse Kamp og deltog ogsaa i de resultatløse Religionsforhandlinger i Worms og Regensburg 1541. Den 10. Febr. 1543 døde E. i Ingolstadt. Det personlige Indtryk, man faar af Manden, er ikke gunstigt. Han besad ubestridelig en betydelig Forstandsbegavelse, en beundringsværdig Hukommelse, en slagfærdig Veltalenhed og ikke ringe Lærdom — Fortrin som ogsaa Modstandere, som Luther, anerkendte. Men disse ydre Færdigheder dækkede daarligt over de store personlige Brøst, og netop Mangelen paa personlig Agtverdighed hos de mest højroastede Førelere for Pavedømmets Interesser i Tyskland

skadede dettes Sag i højeste Grad. Pengegriskhed, Stridssyge og en grænseløs Forfølgelighed vare særlig fremtrædende Karaktertræk hos E., og hans hele Livsvandel kunde end ikke Venner rose (Th. Wiedemann, Dr. J. E., Regensburg 1865; jfr. Luther-Biografierne af Köstlin og Kolde). — 2) **Johann E.**, Official i Trier, d. 2. Dec. 1524 (ikke at forveksle med ovennævnte), førte paa Kejserens Vegne Forhandlingerne med Luther paa Rigsdagen i Worms 1521; iøvrigt vides der kun meget lidt om ham. J. P. B.

Eckard, Johann Nicolai, stammede fra Schweinfurt i Franken, var en Tidlang dsk Feltpræst, senere Rektor i Oldenburg. 1700 blev han Præst i Osternburg. Han har udgivet »Auserlesene Gesänge und Lieder geistreicher Männer« (1712) og »Geistliche Kirchenarien« (1717).

Eckart (Eckehart, »Mester« E.). En sikker Udsigt over E.s Livs Grundtræk har først den nyeste Forskning naaet til at kunne give med nogenledes tilstrækkelig Tydelighed. Han er f. o. 1260 af ridderlig Slægt, ikke, som tidligere antaget, i Strassburg, men i Hochheim, en Flække i Thüringen; han begyndte sit kirkel. Liv i Dominikanerklosteret, blev Prior i Erfurt og Provinsialvikar i Thüringen; rejste til Paris, hvorfra han som teol. Licentiat 1303 vendte tilbage; blev sachsisk Provinsialprior i den Munkeorden, han tilhørte, 1307 tillige Generalvikar af Böhmen; gik saa 2. Gang til Paris, hvorfra han, prydet med den 1311 erhvervede Magistergrad, vendte tilbage til Strassburg, hvor han virkede som Lærer og Prædikant. Sine sidste Dage henlevede han i Köln, hvor han, efter at hans Læres Renhed paa Foranledning af Ærkebiskoppen dér havde været underkastet en Provøvelse, døde 1327 som Dominikanernes Læremester.

I den formelle Side af E.s Læreudvikling kan det mærkes, at han er den store Thomas's Discipel, men substantielt er E. uimodsigelig Panteist, dog vel at mærke, ikke med naturalistisk, men med afgjort akosmistisk Præg. Der gives intet andet end Gud, Gud er alt. Om et »noget andet« kan der ikke være Tale; et »etwas« kan ikke være guddommeligt Prædikat; er Gud »noget«, da er han et Stykværk, ikke det fuldkomne; derfor, som Gud er alt, er han ogsaa intet, α : intet af det endelige; den hele Tilværelse eksisterer kun i ham, en Sætning, som nødvendigvis kommer i et, i sig selv betænkeligt og med E.s Fordrøisninger uopredeligt, Forhold til de 2 store Problemer: Aabenbaringen og det onde. Først, naar alle Skabninger forsvinde i det rene Lys, og det guddommelige Væsen skues i og for sig selv, »staar Tanken i den fuldkomne Enhed, i den klare Middagssol«. Og i denne Akosmisme, i denne Sjælens afklædte Tilstand bestaar den fuldkomne Fattigdom, som har Forjættelsen. Den er et Dyb, denne stille Ensomhed, et Beskuelssens Dyb, hvortil Vejen gaar gennem Bedrøvelse og den deri grundede Askese. For E. er dette Dyb fyldt, ikke med Gud som en bestemt Person, hverken Fader (Skaber), Søn (Genløser) eller Helligaand (Helliggører), eller overhovedet med Gud, set under noget mod Skabning eller Timeligheid vendt Forhold, men med det (ikke »den«), der er end højere, med

det, der ligger bagved og over Gud, Guddomslivets Grund og Kilde — hvorfor ogsaa E. stadig beder Gud, at han vil »gøre ham fri fra Gud«; han længes tilbage til det rene intet. Naar E. derfor siger, at jo mere man nægter Gud, destomere priser man ham, og at det er bedre at tie om ham end at nævne ham, saa hviler hans Tanke i det oprindelige Tilværelsens Dyb, der med samme Grund kan kaldes det rene Mørke som det rene Lys, thi i begge ser man intet, det vil sige, man ser det rene intet, som er den oprindelige Guddom. Denne bestemmer han nærmere som den absolut forskelsløse guddommelige Væren, og benævner den »ungenaturte Natur«, en Væren, som dog ikke udelukker Guds evige Selvaabenbaring, en immanent Treenighed »genaturte Natur«, men ganske uden noget historisk Forhold til Verden. Dette er E.s, som det er hele den ældre middelalderlige Mystiks, Mysterium. Men for hans Disciple, Suso (Amandus) og især Tauler, er der en Opladelse af Mysteriet i et gud-opfyldt, saligt Menneskeliv; for E. derimod var Hovedsagen hin indre Bevægelse, som vel ikke forholdt sig repulsivt, men kvietistisk ligeoverfor den positive Aabenbaring. Denne Bevægelse kan med hans eget Ord bestemmes som en Stræben, gennem hans »Abscheidenheit« at komme til virkelig Frihed, en Frigørelsesproces, som fra den ene Side, negativt, tilstræber Frihed fra sit eget Jeg, sine selviske Begæringer og Lidenskaber, paa den anden Side, positivt, begærer at blive »einbildet«, inddannet i det enfoldig gode, som er selve den guddom. Natur, Guddommen.

Om denne Frigørelse fra Gud maa altsaa for det første bemærkes, at den til samme Tid bliver den fulde Forening med Gud; dog — om dette end stundom kan synes at være Tanken — ikke til en Enhed i Væsen, men i Beskuelse, det mystiske Sjælelivs Hjerteslag. Heraf følger, at E. ogsaa har et stærkt teosofisk Element, forsaavidt nemlig Teosofiens Nerve bestaar i Evnen til en umiddelbar Idé-anskuelse, der kr. formet, gennem det intuitive, fører til det etiske, gennem Beskuelse til Vilje, ogsaa til Efterfølgelsens. Dette findes saaledes udtrykt hos E., »at Gud kræver sin Søn af ethvert Menneske«; i ethvert Menneske vil Gud se og genkende et Træk af sin Søns Billede. Men Skævheden udvikler sig ligefuldt af dette i sig selv sande og store Moralprincip, fordi det i E.s Bevidsthed bliver staaende blot som Princip, der hverken har Magt til at sprede Mystikens Taager eller Syndens Mørke og udfolde sig til en sædelig Bevidsthed og et sædeligt Personlighedskrav. — Videre maa det med Hensyn til hin Frigørelsesproces bemærkes, at forsaavidt den, som ovenfor paavist, indeholder Frigørelsen fra sit eget og dette: »einbildet in Guot«, bliver den af sig selv til det store: *non sum*, der gennemlyser E.s Prædiken; thi kun Gud er: *esse est Deus et Deus esse idem*. Disse 2 Punkter maa ingenlunde overses af dem, som kunde være tilbøjelige til kun at betragte E. som Panteist. I et saadant Fejlsyn grundede sikkert nok den Mistanke for et med »den frie Aands Brødre« beslægtet Kætter, der bevægede Pave Johan XXII til at fordømme 28 Sætninger af

hans Lære. For een utvivlsom Skævhed i E.s Prædiken har den rom.-kat. K. neppe haft saa skarpt et Øje. Vi tænke paa den — som Martensen har eftervist (S. 103) — doketiske Opfattelse af den historiske Aabenbaring, naar den af E. betragtes, som om den kun var et Billede af den evige Sandhed, navnlig naar Forsoningens Kendsgerning ikke opfattes som grundet i en Begivenhed udenfor, men kun som et aandeligt Fænomen indenfor enhver Natur, der er delagtig i den guddommelige. »Vil Du have Kærnerne, maa Du knuse Skallerne; vil Du finde det rene Væsen, da maa alle Lignelser brydes itu«. Eller: »Rør mig ikke«, siger Kristus, »thi jeg er endnu ikke opfaren til min Fader«. Han vil sige: »Rør mig ikke, thi jeg er endnu ikke opstanden i dig!« Ved Siden heraf staar i E.s Pneumatologi den Sætning frem, at alle de Gerninger, Gud virker i Mennesket, virker han ikke ad historisk Vej, men i Aanden. Thi uden Sjælen opløftes over og frigøres fra alt sanseligt, altsaa ogsaa fra den synlige K. med dens Ord, dens Kunst i Farver og Toner, kan Aanden slet ikke komme. Det bliver saaledes et misligt Forhold, hvori E. paa mange Maader kommer til den historiske Krdm. som han dog ikke vil fornægte (Pfeiffer, Die deutsch. Mystiker, II, Leipz. 1857; Martensen, M. E., 2. Opl., Kbhvn 1851; Lassen, M. E., der Mystiker, Berlin 1868; Preger, M. E. u. die Inquisition, München 1869, og hans, Gesch. der deutsch. Mystik, I, Leipz. 1874; Jundt, Essai sur le myst. de M. E., Strassb. 1871; Denifle, M. E.s latein. Schr. u. die Grundansch. s. Lehre, i Archiv für Lit. u. K.gesch. d. Mittelalt. II, 1886, støttet til 2, paa Nic. fra Kues's Foranledn. forfattede og af ham med Randbem. forsynede, Haandskrifter, fundne 1880 og 1886; hvis disse gennemgaa Prøvelsen, ville de uden Tvivl foranledige en Revision af den ældre Opfattning af M. E., hvortil nærværende Fremstilling i det væsentlige har sluttet sig). F. V. A.

Eckhoff. 1) **Christian Martin E.**, Præst, er født i Stavanger 22. Nov. 1836 og blev teol. Kand. 1860. Efter et Par Aars Lærervirksomhed blev han 1864 Assistent hos Jørgen Moe og samme Aar Stiftskap. i Bergens Stift. 1867 Spr. til Sønnelven, 1874 res. Kap. til Strømsø, 1887 Spr. til Bragermæs og 1888 Provst i Drammens Provsti. Foruden en Del Prædikener har han udgivet flere Skrifter, mest Oversættelser, bl. a. af Rosenius, »De ti Guds Bud«, og Merle d'Aubigné, »To Konger og to Kongeriger eller Skotlands trehundredaarige Kamp for kirkelig Frihed«. — 2) **Ernst Frederik E.**, Præst, er født 2. Aug. 1823. Han tog først filos. Embedseksamen og blev 1852 Adjunkt i Kristiansand. Men efter at have taget teol. Embedseksamen (1856) tog han Afsked fra sit Adjunktembete og blev 1858 Lærer ved Missionsskolen i Stavanger, til hvis Forstander han i 1865 forfremmedes. Efter i 1866 at have taget prakt. teol. Eksamen blev han 1871, Spr. til indre Holmedal, 1876 Provst i Søndfjord, s. A. res. Kap. til Nyrkirken i Bergen, 1883 res. Kap. til Domkirken steds og 1884 Spr. til Johannes Sogn steds. Han søgte Afsked 1895 og døde 1896 straks for han skulde holde sin Afskedsprædiken. E. var en ivrig Missionsven og varmhjertet Præst. Han har bl.

a. udgivet flere større Prædikensamlinger med Bidrag af forskellige Prædikanter. Derhos har han besørgt en Oversættelse til Norsk af Dächsls Bibelværk. — 3) **Kristian Martin E.**, Præst, er Søn af ovennævnte E. F. E. og blev født i Holmestrand 16. Juni 1850; teol. Kand. 1876. Efter nogle Aars Lærervirksomhed i Drammen blev han 1881 ansat som Forstander ved Studenterb hjemmet i Kristiania, hvad han fremdeles er. Fra 1882 af har han tillige været ansat i Fængselsvæsenets Tjeneste, først som Lærer og fra 1884 som Præst (siden 1887 ved Kristianias Distriktsfængsel). Fra 1881—84 var han Sekretær i »Den norske Lutherstiftelse«, og siden 1885 har han været Sekretær i det norske Bibelselskab. I 1880 deltog han i Stiftelsen af »De norske Ynglingeforeningers Fællesforbund«; her var han Sekretær og Redaktør af »Den unges Ven« 1882—85. For Tiden er han Formand i »Norsk Søndagsskoleforbund«. E. har taget virksom Del i de skandinaviske Studentermøder med kr. Program samt i det kr. Studenterliv i Kristiania. Han er Medlem af Styrelsen for *The Worlds Student Chr. Federation*, siden dette Verdensforbund stiftedes paa Vadstena Slot 1895. Foruden »Den unges Ven« har han været med at redigere Studenterb lade »Excelsior« samt Beretninger for Lutherstiftelsen og Bibelselskabet.

Eckman, Carl, f. 1686 paa Visingsø, Mag. i Upsala 1719, Docent ved Gymnasiet i Linköping 1721, Rektor 1722, Lektor i Logik 1725; Spr. i Söderköping 1738, død 1749. E. ansaas for en af sin Tids bedste Homileter i Sverig. Hver Dag skrev han en egen Bøn; sine Prædikenudkast skrev han paa Latin. I den 1741—49 udkomne Samling, *Meditationes homileticae in Textus poenitentiales*, ere alle Højmesseprædikenerne af E.

Eckstein, Friherre Ferdinand von, rom.kat. Konvertit, f. i Kbhvn 1790 af protest. Forældre, studerede Retsvidenskab i Tyskland og gik 1807 i Rom over til Romerk. 1813—14 deltog han som en af Lützows Jægere i Frihedskrigen, traadte derpaa i nederl. Tjeneste og blev Politidirektør i Gand. Efter Restaurationen kom han til Frankrig, hvor han først var Generalkommissar i Marseille, tilsidst Embedsmand i Udenrigsministeriet. Efter Julirevolutionen trak han sig tilbage til Privatlivet; han døde i Nov. 1861. 1826—29 udgav han Tidsskriftet *Le catholique*. Efter hans Død udkom, med Forord af Dollinger: »Geschichtliches über die Askesis der alten heidn. und jüd. Welt als Einleitung einer Gesch. der Askesis des christl. Mönchthums« (Freib. 1862).

Ecuador, sydamerik. Republik, har været en selvstændig Stat siden Løsrivelsen fra Republiken Columbia (6. Maj 1830). Den har, med Galápagos-Øerne, o. 1 $\frac{1}{3}$ Mill. Indbyggere, deriblandt mange Indianere og Mestitser og nogle Negere. Den rom.-kat. Konfession er ifølge Forfatningen Statsreligion »med Udelukkelse af alle andre«. Forh. ml. K. og Stat er ordnet ved et Konkordat af 1862, gennemset 1881. Under Ærkebiskoppen i Quito staa 6 Biskopper i: Ibarra, Riobamba, Cuenca, Loja, Guayaquil og Puertoviejo. 10 forskl. Munkeordener og 11 Nonneordener have Klostre i Landet. I

Quito er der et Universitet, i Stiftshovedstæderne og andensteds Præste-Seminarier. Folkeoplysningen stod længe paa et meget lavt Trin; endnu 1878 kunde kun 8 % af Befolkningen læse og skrive. Medens García Moreno (1861—75) var Præsident, vare Jesuitenre mægtige i Landet. Der skal kun være o. 300 Indbyggere, som ikke tilhøre Romerk.

Ed er den højtidelige Handling, hvorved Guds Navn bruges til Sandhedens Bekræftelse. Bekræftelsen kan være af dobbelt Art, enten af fuldbyrdede Kendsgerninger (*juramentum assertorium*) eller af Løfter (*j. promissorium*). Som saadan tilhører E. imidlertid Staten, ikke K., som man oftere har villet tilhjemle den af Hensyn til dens solenne Natur. Ved at have lovfæstet E. udtrykker Staten i Almindelighed, at den er sig et religiøst Grundlag bevidst; bestemtere, og umiddelbart hos os, et kr. Grundlag, idet E.s Form: »saa sandt hjælpe mig Gud og hans hellige Ord«, nødvendig udtrykker, at den netop som kr. hrører til Statens fundamentelle Institutioner. Den moderne Humanitetsstat maa selvfølgelig arbejde hen til E.s Afskaffelse; netop som human vil den tænkte Fremtidsstat, der principielt forcaster alle kr. Garantier, umuligt kunne opretholde en saadan, hvis blotte Tilstedeværelse vilde autorisere Hykleriet og blive Moder til Løgn og Blasfemi.

Til Støtte for E. som kr. Institution blive følgende Punkter at udhæve. Først, at E. under Menneskelivets nuværende syndige Forhold er en gudstjenstlig Handling. Den, der sværger ved Guds hellige Navn, fremfører det højeste Sandhedsmotiv, som gives for ham selv, den sidste Grund, hvorpaa al anden Visshed hviler. »Ve den, der overhovedet ikke kan aflægge E., fordi han ikke har en saadan Viden om Gud!« (R. Rothes »Ethik«, 2. Opl., IV, 375). Den religiøse Mand behøver vel ikke, hvergang han aflægger E., at gøre sig Guds hellige Nærværelse tydelig; men hvor en ubetinget Tillid til hans personlige Sanddrøhed efter Forholdets Natur, f. E. ved fremmedes Partistilling, ikke maatte være fuldt begrundet, dér skal E. gøre Ende paa al Modsigelse, saa at Sagen bliver vis (Hebr. 6, 16). End mindre kan den Opfattelse bifaldes, at E. er en Appel til en Gudsdom, som i Tilfælde af Svig nedkalder en uafvendelig Helvedesstraf over den svingagtige (Ekssekration, Ordalie). En saadan Besvigtelse i E.s Aflæggelse er Méned, under hvilken den berygtede jesuitiske *reservatio mentalis* gaar ind; Méned er en frygtelig Synd, Løgnens højeste Potens og Gudsbespottelse. Men der staa dog intetsteds skrevet, at den, som sværger falsk, der ved har udelukket sig fra Angerens Tilbagevej og syndet til Døden. Denne Synd har et andet og mere omfattende Indhold (se Dødsynd). — Fremdeles staa Herrens Ord (Mt. 5, 37): »Eders Tale skal være ja, ja og nej, nej«, hvorledes det end ellers opfattes, altid som en Dom over den letsindige E., som hverken har Rum for Guds hl. Navn eller for en personlig Sandhedspligt. De letsindige E. høre til Sydens vildtvoksende Flora, for hvilken Menneskene paa Dommens Dag skulle gøre Regnskab, ja for hvert utilbørlig Ord de have talet (Mt. 12, 36). Til Hæmmelse af denne

Ordsyndens Strøm har Staten betroet E. som en af sine helligste Garantier i Øvrighedens Haand; men det maa fastholdes, hvad der fremgaar af det allerede anførte, at herved er der dog kun givet en relativ Sikkerhed for E.s rette Brug. Under Forudsætning af en samvittighedsløs Øvrighed kan E. fra sin høje Stilling synke ned til at blive et Værktøj for en idéforladt Tjeneste, en magelig Genvej til Opnaaelse af et maaske ganske ubetydeligt Retsformaal. Vilde man ved Siden af en saadan uretfærdig Dommer tænke sig en Ateist kaldet til edeligt Vidne, fremkommer den ugudelige Brug af E., vistnok ikke sjælden.

Man kan opfatte Herrens Ord: »Ja, ja, nej, nej; men hvad der er over dette, er af det onde« som sigtende til al E. (ὁλος), baade til den retslige og til den som oftest letsindige Sværger, og dog hævde E.-Institutionens Ret og Nødvendighed i den borgerlige Praksis. Man vil da utvivlsomt være berettiget til at støtte sig til Paulus, naar han i Brevene (Rom. 1, 9; 2 Kor. 1, 23; 11, 31; Gal. 1, 20; Fil. 1, 8; 1 Thess. 2, 5; 1 Tim. 6, 13) ved det højeste Navn bevidner sin Sandhed og Oprigtighed, ligesom ogsaa Herrens egen E. for Ypperstepræsten (Mt. 26, 63, 64) beviser hans egen Stilling til den i Israels Lov kodificerede eller paabudne borgerlige E. (1 Mos. 24, 37; 50, 5; 2 Mos. 22, 6 f.; 3 Mos. 23, 25; 4 Mos. 5, 19; sml. Mt. 14, 7), en Stilling, som til Trods for Mt. 5, 37, har sin dobbelte Begrundelse, fra den ene Side deri, at han er født under Loven (Gal. 4, 4), fra den anden, at han har fornedret sig selv og er bleven Mennesker lig (Fil. 2, 7). Men er denne Udvej end nødvendig for Etikeren, der vil hævde E. som Retsinstitution, kan den dog i sidste Instans ikke fjerne Modsigelsen. Derimod maa det vistnok erkendes og kan uden Fare paastaas, at hint Herrens Ord ikke forhindrer, hvad Apostolen ligefrem, under Henvisning til sit Eksempel, anbefaler: den samvittighedsfulde og sandru E., naar det kun holdes fast, at Kristi Ord (jfr. Jak. 5, 12), ligesom den hele Bjergprædiken med alle de i den rodfæstede Opfattelser, ere ideale. Men fra Idealets Synspunkt er selv den tilladelige E. af det onde, fordi den stammer fra Synden og gøres nødvendig af Løgnen, som er i Verden. Derimod indeholder Kristi Ord simpelt hen, hvad Menneskes Ord i sig selv skal være og vil blive, naar Idealet er naaet, i en Tilstand nemlig, hvor Ja er Ja og Nej er Nej, fordi dér intet er af det onde. For dem, der gaa ind paa R. Rothes paradokse Profeti (navnl. i »Anfänge d. chr. Kirche« 1837) om den Tid, da K. ikke mere skal være paa Jorden, fordi den er gaaet op i Staten, og denne altsaa ikke mere behøver sædelige Garantier, kan denne Tanke ikke være fremmed, om man end hellere vilde se den samme Profetis Opfyldelse i Møde fra en modsat Side, nemlig Statens Fuldendelse i den sidste kirkl. Ordning, Guds Riges jordiske Fuldkommelse, hvorved man altsaa vilde føres over paa det 1000-aarige Riges Grund, hvor alle jordiske Idealer skulle virkeliggøres.

Men i denne E.s tvivlsomme Stilling ligeoverfor den ideale Skriftopfatning ligger den

stærkeste Anledning for Statsmagten til at fare i Lempe med dem, der af indre Grunde nægte Edsaflæggelse (Mennoniter og Kvækere) eller, som alle Neobaptister, kræve det umiddelbare, fra den nedarvede Kirke frie Forhold til Kristus og til Gud; og især med dem, som ikke af sværmerisk Trods, men af en blød Samvittighed ved Øvrighedens Krav til Edsaflæggelse finde sig stillede i et oprivende Dilemma. Dette Hensyn har den apodiktiske 16. Art. i Conf. Aug. tilsidesat.

F. V. A.

Eddy, Richard, amerik. Universalist, f. i Providence 21. Juni 1828, har været Præst forskl. Steder i Unionen, bl. a. i Filadelfia. 1878 blev han Præsident for *The Universalist Historical Society*. Hans mest bekendte Værk er: *Universalism in America* (I—II, Boston 1884—86). Se Art. Universalisme.

Edelmann, Johann Christian, f. 1698, d. 1767, studerede Teol. i Jena, blev Kand. i Eisenach 1724. B. blev dog aldrig Præst, men førte et omflakkende eventyrligt Liv. Han begyndte som ortodoks, gik gennem Pietismen over i de mystisk-separatistiske Kredse. E. viser Mysticismens Overgang til Fritænkeri. Spinozas Skrifter sønderrev de sidste Baand, der knyttede ham til Krdm., som nu blev Genstand for hans brændende Had: Krdm. er den fordærveligste af alle Religioner, den »har trykket sit Afsind dybt ind i Hjerterne«, opelsket Hadets og Hævnens Følelser og »kvalt enhver Dydens Sød hos de Kr.«. E.s Skrifter vakte stor Opsigt og fremkaldte talrige Modskrifter. For Tiden i det hele var dog hans fanatiske Angreb paa Krdm. og K. endnu en for stærk Kost (E.s »Selbstbiographie« er udgivet af W. Klose, Berlin 1849; Guden, J. C. E., Hannover 1870; Christen Brun, Rationalismen i dens hist. Sammenhæng med 18. Aarh.s Oplysning, S. 41 f., Kra. 1891).

C. B.

Eden, efter Israeliternes Overlevering i G. T. den Egn, i hvilken de første Mennesker fik Bolig, og hvor de levede, indtil de efter Syndefaldet maatte vandre ud af den for dem af Gud indrettede Have for ved Arbejde at ernære sig af Jorden i deres Ansigts Sved (1 Mos. 2, 8—3, 24). E. synes nærmest at betegne den Egn, hvor denne af Gud plantede Have var beliggende, men da kun denne havde Interesse, og hvad der ellers udenfor Haven kunde regnes til E., var ligegyldigt, opfattedes E. og Haven, hvor de første Mennesker boede, som omtrent enstydige. Saaledes omtales E. hos Profeterne, hos Joel (2, 3) hos Hesekeil (31, 8—9; 36, 35) og i sidste Del af Jesaja (51, 3). I den gr. Overs. (LXX) og N. T. gengives E. ved Paradeisos (se Art. Paradis). Det er af Fremstillingen i 1 Mos. klart, at Forfatteren tænker sig E., den Egn, hvor Haven fandtes, som en virkelig Del af Jorden, om end de ideale Træk, hvormed Livet i Haven skildres, viser, at Haven som saadan kun var til i Tidens Morgen og tilhører en Tid, da Menneskets Forhold til Gud var et andet end efter Syndefaldet. Det vilde derfor være forgæves at søge Livets Træ. Haven, altsaa E., siges at ligge »imod Øst«. Den havde rigelig Vand; fra dens Hovedkilde udstremmede Jordens 4 Hovedstrømme. Et saadant Naturforhold maatte for Israelitterne som for andre Oldtids Folk med ligesaa uudviklede geografiske Begreber

ikke staa som en Urimelighed. Man vidste om store Floder, man kendte ikke noget til deres Kilder. I hele deres Løb vare disse store Floder overalt lige vandrige. Den ene Flod var Fræt, den af Israelliterne bedst kendte Flod, Eufrat; derfor behøves ingen videre Bestemmelse. Allerede den næste, Hidekel, d. e. Tigris, var langt mindre kendt (ellers kun Dan. 10, 4). Der maatte en Bestemmelse til, Ø. for Assyrien. Vi have her et Vidnesbyrd om Fortællingens Ælde. Assyrien forsvandt før 600 og gik næsten helt ud af den geografiske Bevidsthed. I de sidste Aarh. laa Assyriens Hovedland Ø. for Tigris, men før Aar 1000 laa Hovedstaden Assur (nu Kaleb-Shergat) V. for Tigris. De 2 andre Floder omtales ellers ikke og hørte altsaa til Egne af Jorden, hvormed Israelliterne kun havde meget taagede Forestillinger. De karakteriseres ved nogle fjernt fra kommende Produkter. Reland (*De situ Paradisi terrestis*, 1706) tænkte paa Fasis i det forudm guldrige Kolkis og paa Araxes. Dette er overmaade lidet rimeligt; disse Floder vare sikkert de allerfleste Israelliter helt ukendte. Andre som Sprenger, Halévy o. a. have villet søge disse Floder i Arabien og F. Delitzsch, der som Oversætter af George Smiths Bog om »den kaldæiske Genesis« tidlig var kommet ind paa Spørgsmaalet, søgte 1881 i sin »Wo lag das Paradies?« at vise, at de 2 Floder vare Kanaler eller Strømme i Babylonien: Palkopas og Shatt-el-Nil. Disse saavel som den nedre Tigris føre Vand fra Eufrat, der saaledes virkelig bliver til 4 Floder. Langt snarere maa man tænke paa taagede Forestillinger om store Floder i Vest og Øst. Kusch er Æthiopien, Gihon vilde saa være Nilen. Den har vistnok et andet Navn, Jeor (se d. Art.), der er optaget fra ægyptisk, men ved det ægte hebraiske Gihon, »den frembrydende«, kunde den være betegnet som den store fra ukendt Udspring, langt hinsides Ægypten kommende Flod. Den menige Mand i Ægypten tænkte sig i Oldtiden Nilen som vældende op af Jorden i Nubien (Herodots Krofi og Mofi). Pishon er knyttet til Khavila, d. e. fjerne Lande i Øst og Syd, Indien, Sydarabien osv., om hvis virkelige geografiske Beliggenhed man endnu i den oldkr. Tid ikke havde synderligt Begreb. Indien er ofte Sydarabien, ja Abessinien! Pishon er maaske en taaget Forestilling om Tilværelsen af Indus, eller snarere om, at de omtalte Produkter kom over et Vand, den persiske Bugt, og nedad en dertil hørende formodet Flod. Assyriere, ja Arabere skelne ofte ikke mellem Hav og Flod.

Hvad Ordet E. angaar, har Fr. Delitzsch til Støtte for sin Formodning om, at E. mentes at have ligget i Babylonien, henvist til det assyriske *edinnu*, »Slette«; men det betyder nærmest »Steppe«, »Ørken«, altsaa lige det modsatte af den bibelske Forestilling om E. som Guds Have. Det skorter ikke paa andre Formodninger om, at Forestillingen om E. skulde være af ikke-israelitisk Udspring. Man har henvist til Persien, til Parsernes hellige Bøger, til Buddhister osv. Men de Skrifter, hvormed Talen er, ere vitterligt i deres nuværende Form mange Aarh. yngre end den Tid, hvortil selv de mest yderligt gaaende Kri-

तिकere have sat disse Kapitler af 1 Mos. Den hele Fortælling er sikkert ægte israelitisk. Babyloniere og Assyriere have vel en ældg. Syndflodshistorie, som er beslægtet med Israelliternes, og en Skabelses eller rettere en Verdens Tilblivelses Historie. Men en babylonisk Syndefalds Historie kan ikke paa vises, om Babylonierne end havde gl. dybtfølte Bodspsalmer. Det er ikke urimeligt, at Ordet E. er beslægtet med det hebraiske *eden*, »Yndighed«. E. var altsaa: »et Land i det fjerne indre Asien under lykkelige Jordstrøge«; men hvor det nærmere maatte søges, var man sig vel bevidst ikke nøjere at kunne angive. — I Biblen (Amos 1, 5 og oftere) omtales et andet E., der kendes godt fra Assyrierne, og som ikke staar i fjerneste Forbindelse med Urtidens E. Det er Edens Børn, en Stamme fra Stepperne imellem Syrien og Eufrat, som i 9. og 8. Aarh. spillede en vis politisk Rolle under en kraftig Konge Ahunu (V. Schmidt, Assyriernes og Ægypt. gamle Hist., I). V. S.

Eden, Robert, skotsk Biskop, blev født i London 2. Sept. 1804, studerede i Oxford, blev præsteviet 1828, Lord Biskop af Moray, Ross og Caithness 1851, valgt til den skotsk-episkopale K.s Primas 1862. Som saadan fik han 1876 det *Church Society*, som *Dean Ramsay* havde grundet for at varetage K.s finansielle Tarv, afløst af det mere omfattende og i finansiell Henseende mere formaande *The Representative Church Council*. D. 26. Aug. 1886. Under hans Bispestyrelse blev Bispeædet (1853) flyttet fra Elgin til Inverness, hvor der blev bygget en ny Domkirke (begyndt 1866, aabnet til Gudstj. 1869, indviet 1873) og en Bispegård (1879). Han har udgivet fl. Taler og Smaaskrifter.

Edenius, Jordanus, sv. Teolog, f. i Vermeland 1624, blev 1659 teol. Prof. i Upsala. Han døde allerede 1666 i 42 Aars Alderen og fik det Eftermæle af sine samtidige, »at lærdere man har aldrig varit i Sverige«. E. har skrevet *Memoriale biblicum, Opuscula theologica*, samt det først efter hans Død udgivne *Epitome historiae ecclesiast. novi testamenti*. H. W. T.

Eder. 1) By sydlig i Juda Stamme (Jos. 15, 21). — 2) Et Taarn, som efter 1 Mos. 35, 21 har ligget ved Vejen fra Rama til Hebron, maaske paa en af Højene, hvor senere Jerusalem blev bygget (jfr. Mika 4, 8). Rimeligvis er E. ikke noget Egennavn, men bør oversættes »Hyrdetaarn«, et Vaghtaarn for Hyrderne i den Egn. — 3) Levitøverst (1 Krøn. 23, 23). — 4) Benjaminit, Øverst, Brias Søn (1 Krøn. 8, 15).

Edersheim, Alfred, eng. Teolog, blev født i Wien 7. Marts 1825 af jødiske Forældre. Efter at have modtaget Daaben i Budapest fortsatte han i Berlin de Studier, han havde begyndt i Wien. 1843 gik han ind i den skotske Frikirkens Præsteskole (*New College*) i Edinburgh og blev 1849 Frik.s Præst i Old Aberdeen. Paa Grund af sit svage Helbred maatte han søge et blidere Klima og flyttede da 1861 til Torquay i det sydvestlige England, hvor han samlede en fri Menighed, der byggede en Kirke til ham (St. Andrew's). Sygdom nødte ham dog snart til at opgive Præstegjerningen, og han tog da til Bornemouth, hvor han levede for literære Sysler. 1875 modtog han

den anglik. K.s Ordination til Diakon og Præst og virkede en Tidlang i Nærh. af Bornemouth. 1876—83 var han Præst i Loders i Dorsetshire, men derpaa trak han sig tilbage til Oxford. E. døde i London 18. Marts 1889. 1880—84 var han *Warburtonian-Lecturer* i Lincoln's Inn, London, 1884—86 Universitetsprædikant i Oxford. Han har skrevet en stor Mængde Skrifter, af hvilke følgende turde være de værdifuldeste: *The History of the Jewish Nation from A. D. 70—312* (2. Udg. Edinb. 1857); en »Jødernes Historie« (norsk Udg.: »E.s Bibelhistorie« I—II, 1887—92); *The Temple, its Ministry and Services as they were in the Time of Jesus Christ* (London 1874; norsk Udg. 1893); *Prophecy and History in Relation to the Messiah* (Warburton-Forelæs. 1880—84) samt det ypperlige Værk: *The Life and Times of Jesus the Messiah* (I—II, 7. Udg. London 1892).

Edessa, Grækernes og Romernes Navn paa den nordmesopotamiske By, som Oldtidens Syrere kaldte Urhoi eller Urhai, og som nu benævnes Orfa eller Urfa. Byen ligger 80 Km. Ø. for Eufrat ved den lille Flod Kara-tsjai, Syernes Daisan, Grækernes Skirton (»den springende«), der løber ud i Balikh, som 140 Km. S. for E. falder i Eufrat. I den assyr. og babyl. Tid synes E. ikke at have haft stor Betydning; den stod i alt Fald i Skygge for det 40 Km. SØ. derfor liggende Harran (Kharrhæ). Dog maa Byen i Alexander den stores Tid ikke have været helt uvigtig, da hans Efterfølger Seleukos I opkaldte den efter Makedoniens gamle Hovedstad E. Han førte ogsaa gr. Nybyggere til Byen. Under Antiokos IV Epifanes fik den Navnet Antiokia, et Navn, der dog snart veg for det ældre E. Da Selevkiderne længere hen i det 2. Aarh. mistede Mesopotamien, og Partherkongerne blev Landets Overherrer, finde vi snart E. som Hovedstad i et Rige, som de gamle Forfattere ofte kalde Osrhoene, og som bestod i o. 350 Aar, i Reglen som Vasalstat af sine mægtige Naboriger, Parthien, Armenien og Rom. Herskerne i E. kaldes Konger. Vi kende dem dels fra gr. og rom. Forfatters lejlighedsvis Meddelelser, dels fra forskellige senere paa Syrisk affattede Værker, hvoraf mange fremkom i selve E., dels endelig fra de af Kongerne i E. slaede Mønter, af hvilke de tidligste have Paaskrift paa Syrisk med alm. syrisk eller Estranghelo-Skrift. De ældste tilhøre vistnok 2. Aarh. e. Kr. Man har ogsaa Indskrifter i E. med samme Skrift. Af Kongernes Navne har man ment at kunne slutte, at de vare af arabisk Herkomst, og man har fundet en Bekræftelse herpaa i den Omstændighed, at gl. Forfattere kalde Indbyggerne i E. for Arabere. Men dette betyder dog ikke ret meget, da Grækere og Romere i Reglen ikke skelne mellem Arabere og Aramæere. Forøvrigt kan man ikke nægte, at flere Navne i deres Form minde om Navne fra Nordarabien. Araberne havde desuden allerede tidlig begyndt at vandre mod Nord. — Den første Konge, vi kende i E., var Ariu (132—127 f. Kr.). Flere af de følgende Konger hed Abgar (se S. 15), andre Manu. Paa Kristi Tid var Abgar V Ukhama Konge i E. (13—50 e. Kr.). Da Crassus gik mod Partherne, stod E. paa Romernes Side, og da Trajan gik ind i Meso-

potamien, sluttede E. sig til Romerne; men Byen lod sig dog snart efter forlede til at falde fra, hvad der havde til Følge, at Trajan lod L. Quietus gaa mod E., som han indtog og ødelagde. Men E. kom dog atter til Kræfter, beholdt sine egne Konger, som hyldede først L. Verus og siden Marcus Aurelius som deres Overherre. Under Abgar IX (179—214) slog Krdm. Rod i E.; der byggedes en Kirke, som ødelagdes 202 ved en Oversvømmelse. Kongen var gunstigt stemt mod de Kr. og har muligvis ladet sig døbe. Han stod bl. a. i venskabeligt Forhold til Kronografen Sextus Julius Africanus (se S. 33), der opholdt sig en Tid i E. Her levede ogsaa Bar-Daisân (Bardesanes, se S. 216), der digtede kr. Psalmer, men som forøvrigt, om end begejstret for Krdm., langt fra var rettroende. I 2. Aarh., maaske før, lægges Grunden til den syr. Literatur, der vistnok var begyndt at udvikle sig, før Krdm. fik Betydning i E. Af en førkr. syr. Literatur i E. have vi kun svage Rester tilbage, men af den kr. Literatur, som vedblev at blomstre i flere Aarh. i E., er meget levnet os: Oversættelser af Biblen og af gr. Forfattere, Fortolkninger af Skriften, hist. og filos. Skrifter, Digte osv. De ydre Forhold, der havde været saa gunstige for de Kr. under Abgar IX, skulde ikke vedblive at være saa lykkelige ret længe. Der kom snart en hedensk Reaktion, og 216 under Caracalla kom E. ind under Rom. Der nævnes vel endnu et Par Konger indtil 244, men de have vist ikke haft nogen virkelig Magt. De Kr. i E. delte nu Skæbne med deres Trosfæller i de øvrige Dele af Romerriget og forfulgtes ofte haardt, bl. a. under Decius og Diocletian. I disse Trængselstider søgte man, synes det, Trøst i Fortiden, hvis Herlighed man snart udmalede sig med levende Farver. Krdm. antoges snart for ældgl. i E.; den skulde naa op til Apostlenes Dage. Jo længere Tiden skred frem, desto mere vidste man at fortælle: Abgar V havde staaet i Brevveksling med Kristus; ja man fandt Brevene og viste dem frem; og da de ikke forekom indholdsrigt nok, satte man snart andre, længere, i Stedet. Endelig fandt man et Billede af Kristus, som han havde sendt Abgar osv. Da den franske Dame (vistnok Silvia fra Akvitanien), af hvis Rejseoptegnelser vi have en Del tilbage, besøgte E., saa hun her Kristi Brev i en længere Skikkelse, end hun kendte det hjemmefra; men om Billedet af Kristus i E. forlød der endnu intet (se »Silvias Pilegrimsfærd«, oversat af Vald. Schmidt, Khbnv 1896, S. 51 f.). Det var dog ikke blot saadanne legendariske Fantasterier, man syslede med i E. Man drev Billedstudier, og de ældre og kyndige søgte at vejlede yngre til Skriftens rette Forstaaelse. For at give Eleverne en Grundvold at bygge paa meddelte man tillige Undervisning i gr. Literatur o. lign. Disse Skoler i E. besøgtes endog af Hedninger. I E. modtog bl. a. Lukianos, Stiftelsen af Skolen i Antiokia (død 311) sin Uddannelse; hans Lærer var Makarios. Mange Kr., der forberedte sig til at forkynde Ordet i Persien, studerede i E. Man talte derfor om en »persisk Skole« i E. Da Jovian afstod Nisibis til Perserne, ophævedes Skolen i Nisibis, og de fleste Lærere gik til E., hvis »persiske

Skole« herved fik forøget Betydning. Blandt dem, der kom til E. 363, var Afrem (Efraim Syrus). Han tog Bolig paa et Bjerg udenfor E. og blev her til sin Død 373, omgivet af en Skare af Elever, der nød godt af hans Undervisning. Afrem (se S. 33) var rettroende, men ved denne Tid søgte Arianerne at trænge sig ind i E.; de begunstigedes af Valens, der begyndte at forfølge de ortodokse, men Valens's Død reddede dem. Under de nestorianiske Stridigheder levede i E. en begavet og virksom Modstander af Nestorios, Rabbula (412—35 Biskop i E.). Men mange andre hældede til Nestorios, bl. a. Præsten Ibas (Hibha), der blev Rabbula's Efterfølger paa Bispestolen. Han fandt rigtig nok ikke liden Modstand, forkætrede paa »Roversynoden« i Efesos 449 og maatte leve 2 Aar i Landflygtighed, men 451 kom han tilbage og beholdt Bispestolen til sin Død. Ved ham fremmedes Nestorianismen i E., og den blomstrede særlig ved den persiske Skole i Byen. Men da Kejser Zenon 489 lukkede Skolen, vandrede Nestorianerne ud og grundede med Perserkongens Tilladelse Skolen i Nisibis. I E. fik nu Monofysitismen, som fra først af talte mange Tilhængere i E., Magten; dog finde vi i hele den følgende Tid ogsaa Tilhængere af den ortodokse K., endog paa Bispesædet, i E. De begunstigedes nemlig af Kejserne. Uagtet den »persiske Skole« i E. var lukket, vedblev E. dog at være et af Hovedsæderne for syr. Aandsliv, og mange gik til E. for at drive lærde Studier. Ved denne Tid fremkom der i E. ikke faa Skrifter: apokryfiske Skrifter, indeholdende Legender fra Krdms ældste Tid, saaledes »Addais Lære« (der fortæller om Krdms Komme til E.), Scharbil's Martyrakter, Barsamya's Martyr-Akter osv. Her til slutter sig en romanagtig Fortælling om Julian den frafaldne (udg. af Hoffmann, »Julian der Abtrünnige«, 1880, analyseret af Th. Nöldeke i »Zeitschrift der Morgenl. Gesellschaft« XXXIV). Lidt senere begynder den virkelige hist. Literatur i E., og den skyldte vi vore bedste Kilder til Byens Historie. Det ældste Skrift er en Krønike, som ender 507, og som gerne henføres til Stylisten Josva (udg. med Overs. af Paulin Martin, 1876, og af D. Wright, 1882). Et andet vigtigt Skrift er den »Edessenske Krønike« (udg. af Assemani), værdsat som hist. Kilde af A. v. Gutschmid i »Mémoires de l'Académie de Saint-Petersbourg« 1876, fornylig undersøgt af L. Hallier: »Untersuchungen über die Edessensische Chronik« (i Harnack, Texte und Untersuchungen IX, 1892). Endelig have vi en vigtig Krønike, der, efter Assemani, gaar under Dionysius af Tilmahre's Navn (1. Del udg. af Tullberg 1835; 4. Del af Chabot 1895), men som ikke er af ham, hvad der er paavist af F. Nau (»Journal Asiatique« 1896) og næsten samtidig af Nöldeke (»Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes« 1896). Andre syriske Kilder til Byens Historie ere Johannes fra Efesos, Zakarias fra Mytilene, Mikael Syrus og Bar-Hebræos eller Abulfaradj. — Efter Afstaelsen af Nisibis til Perserne var E. bleven en Formur for det gr. Rige imod Perserne og ofte udsat for Angreb af disse. Men E. antoges for uovervindelig. Først tilskreves Byens Uindtagelighed Brevet fra Kristus,

som, efter hvad Silvia fortæller i sin »Pilegrimsfærd«, Biskoppen kun behøvede at vise Fjenden i Afstand for at faa ham til at drage bort. Senere var det Kristusbilledet i E., som beskyttede Byen. I Virkeligheden undgik E. at falde i Persernes Hænder under Kavads Angreb (503) og under Kosru I (539); men 609 faldt E. for Kosru II. Heraklios tog vel E. tilbage, men 639 indtog Araberne Byen, der nu i flere Aarh. stod under Araberne, indtil de seldshukiske Tyrker i Kalifatets Svagheds Dage bleve Byens Herrer. Af og til tog dog Bysantinerne E. tilbage, 944 førte de Kristusbilledet til Konstantinopel. Ligesom E. længe havde frembragt flere mærkelige Mænd og Forfattere, saaledes Mystikeren Stefan Barsudaili (o. 500), vedblev E. i det arab. Tidsrum at være et Hovedsted for syr.-monofys. Lærdedom. I E. levede bl. a. Jakob af E. (d. 709) og Theofilos (d. 791). — Da Korshæren nærmede sig, styredes E. af en kr. Statholder; men Indbyggerne kaldte Korsfarerne til Hjælp (1098) og tvang Statholderen til at resignere. Gotfreds Broder, Balduin, blev Greve af E.; hans Efterfølgere vare Balduin II (til 1118), Jocelin I og II. Men 1144 indtoges E. af Emaddin Zenki, Sultan af Mossul, og da Indbyggerne i Tillid til, at det 2. Korstog nærmede sig, søgte at genvinde Friheden, tog Atabek'en Nureddin en grusom Hævn. E. kom 1182 under Ægypten, 1234 under Sultanerne af Rum (Lilleasien); 1393 indtoges Byen af Mongolerne. Ved alle disse for E. ulykkelige Begivenheder, især ved den sidste, led Byen frygteligt. Den syr. kr. Befolkning forsvandt efterhaanden fra E. som fra hele denne Del af Mesopotamien. Fra 1637 hører E., hvis gr. Navn anvendtes af Korsfarerne, men siden har maattet vige for det tyrkiske Orfa, til Tyrkiet, efter at Persere og Tyrker en Aarrække havde kæmpet om den. Byen er nu næsten en hel tyrkisk By med 56,000 Indb. Syr. Kr. findes ikke, men 2000 Armeniere og 500 Jøder. Allerede tidligt i Middelalderen begyndte Armeniernes Indvandring i E. Paa Korstogenes Tid skulde de have udgjort over Halvdelen af Befolkningen. Byens ældre Historie er behandlet af R. Duval (Histoire polit., relig. et litt. d'Edesse jusqu'à la première croisade, i »Journal Asiatique«, 1891—92).

V. S.

Edgeworth, Henry (Allen), f. 1745 i Edgeworthstown i Irland, gik med sin Fader, en Konvertit, til Frankrig, blev rom.-kat. Præst i Paris og 1777 Skriftefader hos Madame Elisabeth, Ludvig XVI's Søster. Han fulgte Ludvig XVI til Skafottet og sagde da: »Søn af den hl. Ludvig, stig op til Himlen!« For at kunne yde Mdme Elisabeth sin Tjeneste i Fængslet opholdt han sig hemmelig i Nærh. af Paris. Efter hendes Henrettelse rejste han til England og derfra til Ludvig XVIII i Mitau, hvor han døde 1807. Hans *Lettres* ere udg. af E. de Bow (Paris 1812), hans *Mémoires* paa Eng. af C. Sneyd Edgeworth, paa Fransk af Dupont (Paris 1815).

Edict, se Milano og Nantes.

Edna (»Lyst«) en af Hovedpersonerne i Tobits Bog, gift med Raguel i Ekbatana, blev Moder til Sara, hvem Tobit fik til Hustru.

Edomiterne (Edom, sjældnere Esau eller Se'ir), Israeliternes Broderfolk, boede østlig og vestlig for den dybe Sænkning, der under Navn af El-araba løber fra det døde Havs Sydende til Akaba-bugten. Hvad der ligger vestlig for El-araba er en Ørken med faa Oaser, hvis Beboere derfor ere henviste til at føre et Beduinliv. Derimod indeholder det østlig for Sænkningen liggende Bjergland (Se'ir), hvis fantastisk formede Sandstensklipper udmærke sig ved deres rigt schatterede røde Farve, ikke faa frugtbare Dale, der tillade Udviklingen af et mere civiliseret Liv. Desuden var denne Egn i Oldtiden Knudepunktet for den Karavanhandel, der forbandt Arabien med Middelhavskysterne. E. havde allerede sat sig fast i deres Land, inden Israeliterne indvandrede i Kanaan, ligesom de ogsaa (efter 1 Mos. 36, 31) havde Konger, længe inden Kongedømmet indførtes i Israel. Efterat imidlertid David havde grundfæstet en israelitisk Stat og var begyndt at optræde som Erobrer, rettede det yngre Folk ogsaa sine Vaaben mod det ældre edomitiske Broderfolk og tilføjede det et saadant Nederlag, at Edom tahte sin Selvstændighed og blev en israelitisk Vasalstat (2 Sam. 8, 13; 1 Kong. 11, 15). Men allerede under Salomo lykkedes det en Prins af det edomitiske Kongehus at oprette et nyt Rige, der blev Udgangspunktet for Edoms Historie i den følgende Tid. Mellem Juda og E. herskede der uafbrudt et fjendtligt Forhold. Kong Josafat underkastede sig i alt Fald en Del af det edomitiske Land, men under hans Søn Joram gik denne Besiddelse atter tabt (1 Kong. 22, 48 f.; 2 Kong. 8, 20 f.). Senere tilføjede Amasja E. et Nederlag, og hans Søn Uzziya lykkedes det paany at erobre den vigtige Havnestad Elat, hvorfra Salomo havde drevet Søhandel; men under Ahaz afrystede E. paany det forhadte Herredømme. Iøvrigt vare E. paa denne Tid, ligesom de andre omboende Folklesag, ikke mere i Besiddelse af deres fulde Selvstændighed, idet de maatte anerkende Assyriernes Overhøjhed og svare Skat til Kongerne i Ninive. Da senere den frygtelige Straffedom kom over Juda ved Babylonernes Angreb, tilfredsstillede E. deres lidenskabelige Had til Broderfolket ved at falde ind i Juda og tilrive sig Stykker af Landet (Hes. 25, 12 f.; 35; Klages. 4, 21; Ps. 137). Fra denne Tid af er Edom for Jøderne Indbegrebet af Verdensfolkenes forbitrede Had til Gudsriget og derfor oftere et Symbol paa den ugudelige Menneskehed i det hele. Men længe skulde E. ikke nyde Glæden over Frænderfolkets Elendighed. Arabiske Stammer, navnlig de saakaldte Nabatæere, trængte ind i Landet og tvang Beboerne til at søge Ophold i det sydlige Juda, der fra nu af under Navnet Idumæa bliver E.s egentl. Hjemsted. De nærmere Enkeltheder ved disse Begivenheder kende vi ikke, dog kunne vi sikkert i Maleakis Omtale af E. (1, 1 f.) se de første Spor af disse Invasioner, medens vi af andre Kilder erfare, at det edomitiske Bjergland i Slutningen af 4. Hundredeaar fuldstændigt var i Nabatæernes Besiddelse. Det nationale Opsving, som det jødiske Folk tog under Makkabeerne, førte til, at E.s Stat i det sydlige Juda erobredes, hvorefter Indbyggerne bleve tvungne til

at antage Omskærelsen. Imidlertid fik Idumæerne en Art Hævn ved den Rolle, som en Mand af deres Midte, Antipater, kom til at spille i den senere makkabæiske Historie, og som sluttelig førte til, at en Idumæer, Herodes d. s., under romersk Højhed blev Konge i Jødeland. Efter Herodes's Død blev Idumæa inddraget i de ødelæggende jødiske Stridigheder og delte tilsidst det Jerusalems Erobring Skæbne med det Broderfolk, hvis Bekæmpelse havde været den væsentligste Drivfjeder i dets Historie. F. B.

Edrei, Hovedstad i Basan ved Siden af Astarot (Jos. 12, 4, jvfr. 5 Mos. 1, 4). Efter 4 Mos. 21, 33 laa Byen ved Vejen fra Gilead til Basan, hvilket ikke er uforeneligt med 5 Mos. 3, 10, at E. var den sidste By imod V. i Basan henimod Maaka. Endnu har Byen 4—5000 Indb.; Navnet er forandret til Derat, men Beliggenheden vidner for Identiteten, der desuden staar fast ved Traditionen fra Krdms første Aarhundreder, da Byen var Biskops-sæde. Lidt V. for Byen gaar den store Karavanvej fra Mekka til Damaskos. At Staden i gamle Dage har været vigtig, ses af Ruiner af Huse, en Kirke, Ringmur og en enestaende underjordisk By, udgravet i den hvidlige Lerjord, hvorpaa Byen er bygget.

Edsøre (gl. Svensk, egtl. Edssværgen, Eds-aflæggelse) betegner i de sv. Landskabs- og Landslove den Ed, som Kongen og de første Mænd i Landet aflagde, og hvorved de forbandt sig til at holde den almindelige Fred: Kirkefred, Tingsfred, Kvindefred og Bofred. E. forekommer tillige i Betydningen: Bøder for Edsørebrud. Den, som stødte an imod den af Kongen besvorne Fred og forgreb sig i noget af det, som var Genstand for Kongens nysnævnte Ed, sagdes at »have brudt« eller »forbrudt Kongens E.«. Som E.-Brud optoges dog, især i Landslove, ogsaa en Del Forbrydelser, der ikke kunde henføres til nogen af de oprindelige Arter. Straffen for E.-Brud var: 1) at den skyldiges Løsere var forbrudt til Deling mellem Konge, Herred og Sag-søger; 2) Landflygtighed, indtil den mod hvem Forbrydelsen var voldet, gik i Forbøn for den skyldige; 3) 40 Marks Bøde til Kongen, naar Forbryderen fik »Fred« igen. Endnu i den sv. Lov af 1734 bibeholdtes i modificeret Form E.-Brudets Begreb, og ifølge »Regeringsformen« af 1809 er Forelmpelse af Rigsdagsmænd at betragte som en Forbrydelse af denne Art. I den nye sv. Straffelov af 1862 nævnes derimod intet om E.-Brud, og da Ordlyden af nævnte »Regeringsform« ogsaa er ændret, ere ogsaa dens Spor dér forsvundne (Schlyter, Utkast til Edsørelagernes historia, i Jurid. afhandl. II, 1836). O. A.

Edvard VI, Søn af Henrik VIII og hans 3. Dronning, Johanna Seymour, f. 1537, var Konge af England 1547—53. Han modtog en grundig Undervisning i klassisk Literatur, Fransk og andre Fag og var meget tidlig udviklet baade i intellektuel og religiøs Henseende. Under hans Mindreaarighed regerede et Raad, som beherskedes, først af Hertugen af Somerset, senere af Hertugen af Northumberland, og som afgjort tog Parti for Ref. Efter Th. Cromwells Fald havde Henrik VIII søgt at hemme

Protestantismen, og den største Del af Folket var konservativt, men den nye Lære havde i Stilhed udbredt sig og fundet Tilslutning hos Halvdelen af Biskopperne. Da E. besteg Tronen, brød Bevægelsen sejrrikt igennem: »Blod-artiklerne« blev ophævede, en kgl. Anordning foreskrev, at alle Billeder skulde fjernes fra Kirkerne, en Statut gav Præsterne Ret til at gifte sig, og ved en Synodalbeslutning, som blev stadfæstet af Parlamentet, indførtes Nadver under begge Skikkelser. Ærkebiskop Cranmer brød helt med det gl. System og indkaldte i. udenl. Protestanter, bl. a. Peter Martyr (Vermigli) og Martin Bucer, der fik Indflydelse paa den eng. Ref. Sammen med de andre Reformatorer udbredte Cranmer en Samling Homilier til Brug for Præsterne, *Book of Common Prayer* (se S. 360) og de 42 Religionsartikler, der blev Grundlag for de 39 Art. (se S. 151). Det rom.-kat. Parti haabede, at den unge Konge, naar han blev myndig, vilde støtte dets Reaktion, men han var tværtimod en ivrig Protestant og personligt optaget af Reformværket; han skal selv have ønsket de Ændringer, som 1552 blev foretagne i Bønnebogen. Han levede meget ensomt, og Magthaverne handlede i Reglen, som de vilde. Da de, tildels til Fordel for dem selv og deres Yndlinge, hensynsløst fortsatte den Udplyndring af Kirkegodset, som Th. Cromwell (se S. 566 f.) havde begyndt, gjorde han dog sin Indflydelse gældende og krævede, at de inddragne kirkel. Ejendomme saa vidt muligt skulde anvendes i Øjemed, der svarede til deres Bestemmelse. Der blev da oprettet 22 Latinskoler, og Graabrødre-klostret Christ's Hospital i London blev omdannet til en Skole for fattige Drengene (*Blue Coat Boys*). St. Thomas's Hospital blev indrettet for syge, og en lignende Anvendelse fik Savoy-Hospitalet, men disse Foretagender gennemførtes dog kun ved Pengegaver fra Londons Borgere. Da E. naaede Myndighedsalderen, var han brystsyg, og hans svage Konstitution havde kun ringe Modstandskraft. Hans tidlige Død var et stort Tab for Protestanterne, og hans Forsøg paa at berøve Maria hendes Sukcessionsret bevirkede kun, at hun besteg Tronen med et øget Had til Ref. E.s Dagbog blev første Gang trykt i Burnets *Hist. of the Reformation*; hans andre efterl. Papirer ere samlede i: J. G. Nichols, *Literary Remains of Edvard VI.* C. E. F.

Edvardsen, Edvard, Konrektor og Forfatter, var født i Bergen 16. Nov. 1630. Efter at have gennemgaaet Bergens Latinskole, taget teol. Attestats (1653), gjort en Rejse til Holland og informeret hos flere fornemme norske Familier, blev han 1661 Hører ved Latinskolen i sin Fødeby og 1663 Konrektor steds, hvilken Stilling han beholdt til sin Død 1695. I 1673 blev han Magister. Han er især bekendt som Forfatter. Selv udgav han kun en liden Andagtsbog »Guds Bolig blandt Menneskene« (1668). Men han efterlod sig meget vigtige Samlinger til Bergens Beskrivelse, som vare ført helt ned til 1694. De blev senere benyttet i stor Udstrækning af Holberg o. a. og ere i vor Tid udgivne af Nicolaysen i »Norske Mag.« II. E. var desuden vel hjemme i de matem. Videnskaber. A. B.

Edwardianisme, se Edwards, Jonathan.

Edwards, Jonathan, amerik. Præst og Teolog, blev født 5. Okt. 1703. Han gik i Skole i Yale College, og dér faldt Lockes *Essay on the Human Understanding* ham tidlig i Hænde. Denne Bog gjorde et stærkt og varigt Indtryk paa ham. Han studerede Teol., og allerede 1722 begyndte han at prædike i en presbyteriansk Kirke i Byen New York. 1723 rejste han hjem til Faderen, der var Præst i East Windsor, og dér skrev det purt unge Menneske *Seventy Resolutions*, en Vejledning til at føre et fromt Liv. Kort efter blev han tutor i sin gamle Skole, Yale College, og 1726 Hjelpepræst, siden Hovedpræst ved Kongregationalist-Kirken i Northampton, Massachusetts. Dér optraadte han med stor Styrke mod Arminianismen, der ogsaa i Amerika havde vundet mange Tilhængere. 1734 holdt han en Række Prædikener om Retfærdiggørelsen af Troen, og der brød en stærk Vækkelse frem i hans Menighed. George Whitefield besøgte ham 1740, og ved hans og E.s forenede Arbejde bredte Vækkelsen sig i vide Kredse. For at afværge visse fanatiske Udsejler, der kom til Syne, skrev E. *The Distinguishing Marks of a Work of the Spirit of God, Thoughts concerning the Present Revival of Religion* og den berømte Traktat: *Treatise on Religious Affections*, der kom frem 1746. Da var der et stærkt Røre i hans Menighed, fordi han var optraadt energisk mod nogle unge Kongregationalister, der havde »daarlige Bøger« i deres Eje. Tidligere havde Præsterne i Northampton, i Strid med Kongregationalisternes gamle Praksis, taget »uomvendte« til Alters og døbt »uomvendte« Forældres Børn. Nu prædikede E. med en saadan Kraft mod »a half way covenant«, at mange Medlemmer af hans Menighed vendte sig fra ham. 1750 sagde han Northampton Farvel, og blandt de mange Tilbud, der blev gjort ham, valgte han en Kaldelse fra *Society for Propagation of the Gospel* til at prædike for Indianerne i og om Stockbridge. 1758 blev han Præsident for Princeton College, men kun 40 Dage virkede han i den Stilling. 22. Marts 1758 døde han af Børnekopper.

Som Tænker var E. først og fremmest paa-virket af Locke, dernæst af Malebranche og Leibnitz. Han var en afgjort Calvinist; i sit Skrift *On the Freedom of the Will* (1754) hævder han med stor Styrke, at Aarsagsloven kommer til Gyldighed i alle vore Handlinger. Gennem hans *Resolutions* lærer man hans sædelige og religiøse Energi med det calvinske Præg godt at kende, og han var hele sit Liv et trofast Vidne for Kristus, som han helst kaldte »Saraons Rose og Dalenes Lilje« (Højs. 2, 1). Han plejede at arbejde 12—16 Timer i Døgnet, og han efterlod sig en stor Mængde Afhandlinger og Betragtninger i Haandskrift foruden de mange Skrifter, han fik udgivet. Der er fl. Gange udkommet en samlet Udg. af hans Skrifter, sidst 1852 i 4 Bd. ved Sereno E. Dwight; denne er ledsaget af hans Biografi.

E. har dannet en stor teol. Skole, der har spillet og endnu spiller en vis Rolle i Amerika. Til den hørte bl. a. hans Søn, Jonathan E., f. i Northampton 26. Maj 1745, død i Schenectady 1. Aug. 1801, der en Tidlang var Mis-

sionær blandt Susqvehanna-Indianerne, siden Præst i Colebrook i Connecticut og tilsidst (1799) Præsident for det nys oprettede Kollegium i Schenectady. Han var en trofast Discipel af sin Fader og har skrevet fl. Afhandlinger, der yderligere udviklede Skolens ejendommelige Teol. (*A Dissertation concerning Liberty and Necessity*, 1797; *On the Necessity of the Atonement and its Consistency with Free Grace in Forgiveness*). Den yngre J. E. var ogsaa en ret betydelig Filolog; han skrev en Afhandling om Indianernes Sprog, der vakte Humboldts Beundring. Hans Skrifter, ledsagede af en Biografi, udkom 1842 i Andover i 2 Bd. Andre betydelige Disciple af J. E. vare: Joseph Bellamy (f. 1719, d. 1790), Nathaniel Emmons (f. 1745, d. 1840), Timothy Dwight (f. 1752, d. 1817 som Præsident for Yale College), E.s Barnebarn, Leonard Woods (f. 1774, d. 1854) og Lyman Beecher (f. 1775, d. 1863). Se ogsaa Art. Samuel Hopkins. Nu er den ærverdige Edwards Amasa Parks (f. 1808), der i mange Aar var Prof. i Andover, Edwardianismens Nestor. —

J. E.s Teol. stod i den nøjeste Forbindelse med den store Opvækkelse, som han selv har beskrevet (*A Narrative of the Work of God in the Conversion of many hundred Souls in Northampton*, 1736). Skont han var en af Opvækkelsens betydeligste Mænd, advarede han indtrængende mod at grunde Troen paa »impressions« og mod at betragte dem, der ikke gik med i Vækkelsen, som »unconverted«; og han lærte sine Disciple at prøve Aanderne og at gøre Skel mellem Guds Aands Virkninger og Satans »admixtures«. Al Dyd stammer ifølge E. fra Viljen, og dens Væsen er frivillig Kærlighed. I Læren om Arvesynden og dens Tilregnelser, i Læren om Frihed, Naade, Forsoning og Genfødelse har E. mildnet den calvinske Teol., men m. H. til Prædestinationen er han en bestemt Modstander af Arminianismen (L. W. Bacon, *A history of American Christianity*, New York 1897, 155 f.).

Edwin, Konge over Deira og Bernicia (616—633), udvidede efterhaanden sin Magt over Elmete og de mevaniske Øer (Anglesey og Man). Efter Kong Redwald af Øst-Angels Død (o. 627) blev han *bretwalda* og havde som saadan Overherredømmet over hele England med Undtagelse af Riget Kent, hvor hans Svoger Eadwald regerede. Den vigtigste By i hans Rige var Eoferwic (York); Edinburgh (Edwin's-burgh) har sandsynligvis Navn efter ham. E. var først gift med Coenburga, Datter af Kongen af Mercia, men 625 ægtede han Ethelburga, Datter af den kr. Kong Ethelbert af Kent, og med hende kom Krdm. til Landet. Paaskedag 627 lod E. sig døbe i St. Peters Kirke i York, hvor Missionæren Paulinus fik sit Bispesæde (se forøvrigt Art. Paulinus og York). E.s Datter Eanfled ægtede Kong Oswy af Northumbrien. Under E. var der saa dyb Fred i Landet, at man siden sagde, at i hans Dage kunde en Kvinde gaa med sit nyfødte Barn gennem hele Landet, fra Hav til Hav, uden at lide den mindste Overlast. Hans Navn staar i Helgenkalenderen ved 4. Okt.

Edzardi, Esdras, hamburgsk Orientalist og Jødemissionær, født 28. Juni 1629, d. 5. Jan.

1708. E., der var en Søn af Jodocus E. (1595—1667), Spr. ved Michaelis-Kirken, besøgte Tysklands ypperste lutherske Universiteter og studerede her Teol. og østerlandske Sprog. Disse sidste Studier fortsatte han videre i Basel under Buxtorf. Han lagde sig her særlig efter rabbinsk og talmudisk Sprog og Literatur, men dyrkede ogsaa Hebr., Æthiopisk og andre semitiske Sprog. Man tilbød ham gentagne Gange Lærestole ved tyske Universiteter, men han foretrak at leve som Privatmand i Hamburg, da han ansaa det for sin Hovedopgave i Livet at omvende Jøder og Muhammedanere til luth. Kr. E. var ret formuende og derfor i Stand til ikke blot at leve som Privatmand, men endog til af egne Midler at stifte et Fond til Understøttelse af omvendte Jøder og til Bestridelse af Udgifter ved deres Undervisning i Krdm. E. var den protest. K.s tidligste Jødemissionær, og hans Virksomhed bar gode Frugter, hvad der dog for en Del skyldtes den Omstændighed, at Jøderne i Hamburg dengang vare forpligtede til at sende deres Børn til kr. Skoler. Børnene kunde derfor let paavirkes fra en tidlig Alder. Ved Siden heraf gav han alle, der ønskede det, uden Vederlag Undervisning i østerlandske Sprog, og denne hans Undervisning nyttedes af mange, der for den Sags Skyld gik til Hamburg. I de sidste 3 Aartier af det 17. Aarh. vare som Følge heraf næsten alle Lærere i østerlandske Sprog ved tyske Universiteter Elever af E. Han har bl. a. udgivet: *Claudii regis Aethiopiae confessio fidei* (London 1661, 4to); *Theses rabbinicae* (Hamb. 1670, 4to) osv. I et eget Skrift har han gjort Rede for sin ved Jødernes Omvendelse fulgte »Metode«. — 2 af hans Sønner, Georg Eliaser E. (f. 1661, d. 1727 som Prof. i østerlandske Sprog ved Hamburgs akademiske Gymnasium) og Sebastian E. (f. 1673, d. 1736 som Prof. i Logik og Metafysik steds), havde ogsaa studeret østerlandske Sprog og fortsatte Faderens Gerning som Jødemissionærer. Saavel disse som en 3. Søn, Johann Esdras E. (f. 1662, d. 1713 som tysk luth. Spr. i London), og Sønnensønnen Esdras Heinrich E. (1703—1733), have udgivet mange Skrifter, mest af teol. Indhold. Sidstnævnte udgav bl. a. 1720 en Bog om Sveriges Khist. Om E. se J. O. Thiessen, *Gelehrten-geschichte von Hamburg I* (Hamb. 1789); C. W. Gleiss, E. E., ein alter Hamburger Judenfreund (Hamb. 1871); H. Rinn, E. der Hamburger Judenfreund (1 Tidsskriftet »Nathanael« I—II, Karlsruhe 1885). V. S.

Efa, se Maal og Vægt.

Efa, 1) midiantitisk Stamme (1 Mos. 25, 4; Jes. 60, 6); 2) Kaleb's Medhustru (1 Krøn. 2, 46); 3) Søn af Jahdai (1 Krøn. 1, 47).

Efai, Fader til nogle af Høvdingerne over de Jøder, der ikke bleve førte i Fangenskab til Babel (Jer. 40, 8).

Efer, 1) midiantitisk Stamme (1 Mos. 25, 4); 2) Søn af Esra, Judæer (1 Krøn. 4, 17); 3) Familiehøvding i Manasse i Basan (1 Krøn. 5, 24).

Efesdammim, Sted i Juda mellem Soho og Aseka, Lejrplads for Filisterne (1 Sam. 17, 1).

Efesier-Brevet. Under denne Titel (ΠΡΟΣ ΕΦΕΣΙΟΥΣ) findes et Brev af Paulus (Ef. 1, 1) i vort N. T., og det har bestandig været kendt under dette Navn i hele K.; kun Markion gør

en Undtagelse, idet han kalder det Brevet til Laodikenerne. Brevet er citeret af Irenæos, Klemens fra Alexandria, Tertullian og Muratoris Kanon, og vi kunne føle dets Spor endnu længere tilbage i Tiden hos Klemens fra Rom, Ignatios, Polykarp og Justinus Martyr, ja muligvis er endog 1 Pet. afhængigt deraf. Udenfor K. findes det benyttet af Valentiniænerne, Ptolemæos, Theodotos og Basilides. Naar der ikke desto mindre er rejst Indvendinger mod Brevets paulinske Affattelse, som endnu bestrides af flere, skønt Kritiken ogsaa her er paa Tilbagetog, hvile disse Indvendinger paa indre Grunde, som kunne samles under følgende Hovedsynspunkter: a) Brevets Titel, b) Forholdet til Kolossenser-Brevet, c) Brevets Indhold og Form. De sidste 2 Klasser af Indvendinger ere dog ingenlunde afgørende. Ganske vist er der et nøje Slægtskabsforhold mellem de 2 nævnte Breve, men deraf følger ikke med Nødvendighed, at det ene skulde være uægte. Kritikerne ere da ogsaa uenige om, hvilket af disse 2 der skal betragtes som Originalen, idet nogle (f. E. Mayerhoff) anse E. for Originalen, andre (f. E. de Wette, Hönig, Renan) Kolossenser-Brevet, medens Holtzmann, der indrømmer, at Grunde staa mod Grunde, vel betragter Kolossenser-Brevet i dets oprindelige Skikkelse som Originalen og E. som en Komposition paa Grundlag deraf, men rigtignok saa fremdeles antager, at vedk. Forf. af E. igen har interpoleret det oprindelige Kolossenser-Brev efter sin Komposition og gjort begge Dele saa godt, at man baade anerkendte hans E. som ægte og ikke mere brød sig om at bevare det originale Kolossenser-Brev. I Virkeligheden vil Slægtskabsforholdet mellem de 2 Breve alledøst og ene og alene lade sig forklare, naar begge opfattes som selvstændige, men omtrent samtidige, Breve af samme Forf., og Tiden for Affattelsen maa da være Slutn. af Paulus's 1. Fangenskab i Rom (Ef. 3, 1; 4, 1; 6, 20; enkelte have tænkt paa Fangenskabet i Kæsarea), og muligvis er E. med dets mere almindelige Indhold skrevet lidt efter Kolossenser-Brevet, som tager Sigte paa mere konkrete Forhold, om end begge Breve ere afsendte med samme Mand, Tykikos (Ef. 6, 21 jvfr. Kol. 4, 7 f.). Ud fra Formen, Sproget og Stilen, kan der intet afgørende siges mod Paulus's Forfatterskab, og det samme gælder ogsaa Indholdet, naar man da ikke gaar ud fra den Forudsætning, at Striden mellem Paulinere og Antipaulinere fortsattes langt ned i 2. Aarh., og at Tanken om den »almindelige« K., som skal omfatte Jøder og Hedninger paa lige Vilkaar, først skulde være af en senere Oprindelse, thi om denne K. har Forf. unægtelig meget at sige, og han taler endog om »de hellige Apostle« (3, 5), som om der aldrig har været nogen Strid mellem ham og de 12. Derimod foreligger der ganske vist en Vanskelighed, naar man sammenholder Brevets Indhold med Titlen, og Vanskeligheden er her saa stor, at man nødes til et enten—eller: enten er Brevet til Efesos, men i saa Tilfælde ikke af Paulus, eller hvis det er af Paulus, har det ikke oprindeligt været bestemt for Efesos. Menigheden i Efesos havde Paulus nemlig selv stiftet, og han havde opholdt sig dér i henved 3 Aar. (Ap. G. 19, 10;

20, 31). Men i E. findes 1) ingen Hilsener til nogen bestemt Person og heller ingen Hilsener fra de Personer, som paa den Tid vare hos ham, af hvilke Timotheos og Aristark i hvert Tilfælde havde været med ham i Efesos (Ap. G. 19, 29; 1 Kor. 4, 17), medens han samtidig hilser den ham ubekendte Menighed i Kolossæ fra Aristark (Kol. 4, 10) og skriver Brevet til den sammen med Timotheos (Kol. 1, 1). 2) Læserne forudsættes ikke at kende Paulus personlig (1, 15; 3, 2; 4, 21). 3) Læserne tiltales udelukkende som Hedningekr. (2, 1 f.; 2, 11 f. 19; 3, 1; 4, 17; 5, 8), skønt Paulus i Efesos ogsaa havde forkyndt Evangeliet for Jøderne (Ap. G. 19, 10; 20, 21). 4) Brevet er heller ikke adresseret til »Menigheden« i Efesos, men til de derboende »hellige og troende«, hvis man overhovedet skal læse »i Efesos« 1, 1. Disse Grunde ere tilstrækkelige til at vise, at Brevet, hvis det er skrevet til Efesos, ikke kan være af Paulus. Men da baade ydre og indre Vidnesbyrd tale for dette sidste, maa man vælge det andet Alternativ, at det ikke oprindeligt er bestemt for Efesos. Hvad der yderligere bekræfter dette er: 5) at »i Efesos« ikke læses i vore 2 ældste Haandskrifter (A og B.), heller ikke i den Tekst, som kendtes af Tertullian, Origenes, Basilios d. st., hvilket fremgaar af den Fortolkning de give af Ef. 1, 1, en Fortolkning, som ogsaa Hieronymus kender, og 6) at Markion kaldte det Brevet til Laodikenerne, skønt han ganske vist heller ikke i selve Teksten læste denne Adresse. Muligt er det, at Markion her støtter sig til en Tradition, men muligt er det ogsaa, at han har hentet denne Titel fra Kol. 4, 16. Vist er det, at Brevets Indhold ganske anderledes vilde passe til Menigheden i Laodikæa end til Menigheden i Efesos, og Kol. 4, 16 forudsætter, at Laodikæa har modtaget et Brev fra Paulus, selv om vort Brev neppe udelukkende har været bestemt for Laodikæa. Et dobbelt Problem frembyder sig nemlig endnu: hvorledes skal 1, 1 fortolkes, naar »i Efesos« udelades, og der heller ikke har været læst »i Laodikæa«; og hvorledes har Brevet faaet Navn efter Efesos? Det er dette Problem, som navnlig Bleek har søgt at løse ved den Antagelse, at Efesier-Brevet oprindeligt har været bestemt til at være en Cirkulærskrivelse til flere for Tykikos nærmere opgivne Menigheder (Laodikæa, Hierapolis o. a., dog neppe Efesos), hvorfor Navnet har staaet *in blanco*, men at Tykikos paa sin Rejse til Søs fra Rom til Lilleasien har passeret Efesos, hvor man saa har taget en Afskrift, og hele Kristenheden i Vesten har da faaet Brevet fra Efesos og har derfor kaldt det E., medens Markion fra Pontos har faaet det fra Laodikæa og derfor benævnet det efter denne By (f. Bleek, Einleit. i. d. N. T. ved Mangold § 167—171; Zahn, Einleit. i. d. N. T. i § 25, 28, 29; Schat Petersen, Indledn. til d. N. T. S. 500—519).

Sch. P.

Efesos laa i det vestlige Lilleasien, $\frac{3}{4}$ Mil fra Floden Kaystros's Udløb i Ægeerhavet. Byen var oprindeligt opført af en lilleasiatisk eller fønikisk Stamme paa »de asiske Enge« ved Floden. Midtpunktet var Templet for »den store Gudinde«, der, ligesom Kybele i Frygien, Ma i Kappadokien, Atargatis i Syrien og Astarte

i Fønikien dyrkedes med østerlandsk Vildhed — lemlæstede Præster, væbnede Præstinder, Prostitution — som Udtryk for Naturens frembringende Kraft. Hun afbildes med mange Bryster og Murkrone paa Hovedet. — Siden bosatte en gr. (ionisk) Stamme sig paa det nærliggende Bjerg Prion. Efter en Række Kampe smeltede de 2 Elementer sammen. Grækerne hyldede Gudinden under Navnet Artemis (rom. Diana), og der opførtes et pragtfuldt Tempel i ionisk Stil til hendes Ære paa det gamle Tempels Plads, medens Byen efterhaanden trak sig ind til Bjergene Prion og Koresos. Efter at Herostratos 356 f. Kr. havde afbrændt Templet for at vinde Navnkundighed, byggedes der et nyt, som regnedes blandt Verdens 7 Underværker og stod, indtil Goterne o. 260 e. Kr. ødelagde det. Men Gudstjenesten beholdt altid sit urene og vilde asiatiske Præg. Paa Aposteltiden var E. Lilleasiens vigtigste By, Hovedstad i den rom. Provins Asia, i nær Forbindelse med Provinsen gennem Floddalene og med de store asiatiske og europæiske Kulturlande ad udmærkede Veje og ad Søvejen gennem den endnu den Gang sejlbare Kaystros, et Midtpunkt for Handel og Samferdsel, Kejserforgudelse og broget religiøs Liv. Byen kaldte sig »Tempelvogterske« baade for Artemis (Ap. G. 19, 35) og for Kejseren. Det store Teater, der rummede 30,000 Mennesker, laa midt i Byen med Udsigt over Havnen til Havet.

Paulus valgte E. til Udgangspunkt for sin Virksomhed i disse Egne. Paa sin 2. Rejse gjorde han et kort Besøg her (Ap. G. 18, 19), men efterlod Akylas og Priskilla, hvem Menighedens Grundlæggelse vist især skyldes. Paa sin 3. Rejse opholdt P. sig her i o. 3 Aar, og saa da store Følger af sin Virksomhed. Evangeliet udbredtes ikke alene i Byen, men i »hele Asia« ved Apostlen og hans Medarbejdere. Et Vidnesbyrd herom er det saakaldte »Efesier-Brev«, skrevet nogle Aar senere, vist en Rundskrivelse til Menighederne i Asia. I disse Aar (55—58 e. Kr.) flyttedes Krdms Tyngdepunkt fra Jerusalem og Antiokia, hvor det hidtil havde ligget, til Efesos og Omegn, som beholdt denne Førerstilling i over 100 Aar. At Evangeliets Udbredelse føltes af Hedningerne, ses af Demetrios's Ustyr (Ap. G. 19, 23) i Anledning af, at hans Handel med smaa Sølvtempler — vist ikke Kopier af det store Tempel, men Billeder af Gudinden staaende i en Niche — gik tilbage. Scenen foregaar i Teatret. Mængdens Raab: »Stor er Efesiernes Artemis« genfindes i Indskrifter og er vist et Stykke Liturgi. Under dette Opløb er det den asiatiske Artemis-Religions Tilhængere, der staar Paulus imod, medens den rom. Statsreligions og Styrelses Repræsentanter, Asiarkerne og By-skriveren, forholder sig velvilligt.

I Paulus's sidste Aar styredes Menigheden af hans Discipel Timotheos. Siden virkede Apostlen Johannes i E. indtil sin Død. Her skrev han vistnok Evangeliet og de 3 Breve samt Aabenbaringsbogen. I denne omtales E. som Midtpunkt i en Kreds af 7 Menigheder. Det Brev, som her rettes til Menigheden i E., skildrer den som udholdende i Trængsler, sikker og prøvende overfor falske Apostles Lærdomme, men uden den første Kærligheds

Varme. Lysestagens Flytning stilles i Udsigt. — Johannes skal ligge begravet i E.; det samme siges om Jomfru Maria. Store Kirker blev siden byggede til Minde om dem begge. En Indskrift fra 104 e. Kr. vidner maaske om en hedensk Reaktion mod Krdms stærke Vækst. En Rigmænd testamenterer sin Formue til Afholdelsen af kostbare Fester for Gudinden. — Den antiokenske Bisp Ignatius, som o. 112 e. Kr. førtes gennem Lilleasien for at lide Martyr døden i Rom, skrev et Brev til »den ved Gud Faders Fylde højt velsignede Menighed« i E. Men efterhaanden tabte Byen sin Betydning. Kaystros sandede til, og Egnen blev usund. Endnu holdtes i E. et Par Synoder, det 4. alm. Kirkemøde 431 og den saakaldte Røversynode 449. Begge for-dømte Nestorianismen, den første tillige Pelagianismen. Nu er E. øde. Engelskmanden Wood udgravede 1863—73 dens Levninger, fandt ogsaa Templets Plads $\frac{1}{8}$ Mil NØ. for Byen og fremdrog mange Indskrifter. De fundne Kunstsager ere nu i Ephesos Room i British Museum (I. T. Wood, Discoveries at Ephesus, London 1877; E. Curtius, Beiträge zur Gesch. u. Topographie Kleinasien, Abh. der kön. Akad. der Wissenschaften zu Berlin 1872; C. Koch, Artemis eller Christus, Khvn 1893).

C. K.
Effata, aramaisk, »luk Dig op«, Kristi Ord til den døde (Mark. 7, 34).

Eflal, Sabads Søn, Judæer (1 Krøn. 2, 37).

Efod, Hovedstykket af Ypperstepræstens Embedsdragt (dsk Overs. »Livkjortel«), som han maatte bære, saa ofte han iføle sin Værdighed skulde kundgøre Herrens Vilje og fælde den guddommelige Afgørelse angaaende Ret og Uret, Skyld eller Uskyldighed. E. bestod, saavidt man kan skønne af de utydelige Beskrivelser (2 Mos. 28, 6 f.; 39, 2 f.), af et Skulderklæde besat med Onyxstene og med Lidsder bundet til et bredt Bælte (fra Bæltetstedet til under Armhulerne), hvori foran var fastgjort en Plade med de tolv Stammers Navne. Det hele var af violet Byssos i Modsætning til den E., Præsterne undertiden siges at have baaret (1 Sam. 22, 18; 2 Sam. 6, 14), og som var af simpelt Bomuldstøj og uden Pladen med Stamme-Navnene. Jvfr. de farvede Tavler i W. Neumann, Die Stiftshütte (Gotha 1861).

Efod, Høvdning i Manasse (4 Mos. 34, 23).

Efraim. 1) Josefs yngre Søn (1 Mos. 41, 50 f.), Stamfader til Stammen E. Allerede Jakob spaaede efter 1 Mos. 48, 13 f. om, hvorledes han, skønt yngre end Manasse, skulde faa et talrigere og mægtigere Afkom end denne. Længe regnedes de tvende Slægter sammen som »Josefs Stamme« (1 Mos. 49, 22 f., 5 Mos. 33, 13 f.; Dom. 1, 22 f.; Jos. 17, 14 f. og Jos. 18, 5), men allerede ved Josuas Indtagelse af Landet vare de for talrige til at kunne nøjes med et Stammeomraade. E. fik sit tildelt N. for Benjamin mellem Jordan, Dan og Vest-Manasse, et bjergigt, men frugtbart Land med gamle Knudepunkter for Kulturen som Sikem og Silo. I Dommertiden, da Juda gik sine egne Veje, var E. den toneangivende blandt Stammerne; Josua var Efraimit; Samuels Fødested laa i E. Selv Dommere som Gilead og Jefta fandt det tilraadeligt at søge Es Ven-

skab, hvilket de dog ingenlunde fik Tak for. Da Juda med David traadte i Forgrunden, sluttede E. sig til Sauls Søn Isboset; og det var tildels gammel Misundelse, der skilte E. fra Juda efter Salomos Død. Skønt Nordriget talte mindst 10 Stammer, havde E. dog en saa central Stilling og overvejende Indflydelse, at Riget ofte, navnlig hos Profeterne, simpelt hen kaldes E. (se Art. Israel). — 2) E.s Bjerge, den Del af det judeisk-samaritanes Højland, der faldt indenfor Stammen E.s Omraade. Navnlig den nordlige og vestlige Del ud imod Kisonsletten var meget frugtbar og skovrig. De højeste Punkter som Ebal og Garitsim naa en Højde paa 3000 Fod. — 3) E.s Skov maa efter 2 Sam. 18 f. have ligget Ø. for Jordan, noget S. for Mahanaim. Maaske har den faaet Navn efter Efraimiternes Nederlag her (Dom. 12, 1 f.) eller af, at den laa lige overfor E.s Stammeland. — 4) By i Benjamin (2 Sam. 13, 23), vistnok d. s. s. Efron (2 Kron. 13, 19), Ofra (s. d.), Aferima (1 Mak. 11, 34), og Efreim (Joh. 11, 54). Robinson identificerer den efter Onomastikon med Landsbyen Et-Taijebe NØ. for Jerusalem, beboet af græske Kristne, med Ruiner fra Oldtiden.

C. J.

Efrata. 1) By i Juda (se Betlehem); 2) Kaleb's anden Hustru (1 Krøn. 2, 19).

Efreim, se Afrem.

Efron, 1) se Efraim Nr. 4; 2) betydelig By i Manasse, Ø. for Jordan, indtaget af Judas Makkabæer. Laa efter 1 Mak. 5, 46 f. og 2 Mak. 12, 27 f. i et Pas ved Vejen fra Karnaim til Betsean; 3) Bjergkam paa Grænsen mellem Juda og Benjamin nær Kirjatjeirim (Jos. 15, 9) Jerusalem-Jaffa-Vejen gaar tæt forbi; 4) Hett i Hebron paa Abrahams Tid (1 Mos. 23, 8 f.).

Eg. Hele 5 hebr. Ord gengiver Luther med E. Alle 5 synes at have Betydningen »stærk, kraftig«, og det er da rimeligt, at Jøderne paa Grund af mangelfulde botaniske Kundskaber derunder have indbefattet ogsaa andre Træarter f. E. Terebinte. E. er et af de Træer, der bidrage mest til at give Palæstinas Landskaber Karakter. I gamle Dage var navnlig Basan berømt for sine Egeskove. Ved planløs Hugning er E. vel forsvunden flere Steder, og andre Steder topøde græssende Dyr E., saa den kun kan optræde som Egepurre; men hvor disse Hindringer ikke findes, fremelske de gunstige Klima- og Jordbundsforhold endnu prægtige Egeskove. E. var et Billede paa Styrke og Majestæt (Amos 2, 6; Jes. 61, 3). Ofte begravnes endnu Sjejer under et stort Egetræ (sml. 1 Mös. 35, 8), og Araberne tilskrive E. hemmelighedsfulde Kræfter; hyppigt ser man en E. overhængt med Votivgaver. At dette er Rester af en ældgammel Tro ses f. E. af Dom. 9, 37, af at der tit ved en E. fandtes et Orakel (1 Mos. 12, 6), og af Israeliternes Tilbejlighed til at dyrke Afguder »under hvert grønt Træ«. Se H. B. Tristram, Fauna and Flora of Palestine (1884).

C. J.

Egbert, Ærkebiskop af York, en Ætling af den northumbriske Kongeslægt, blev opdragen i et Kloster og derpaa sendt til Rom, hvor han blev viet til Diakon. Da Biskop Wilfrid af York døde 732, udnævnte Kong Ceolwulf E. til hans Efterfølger (Angelsachser-Kroniken sætter, i Modsætning til Beda, Aaret 734 for

hans Tiltrædelse af Bispestolen). Kort efter at E. var bleven Biskop, skrev Beda et berømt Brev til ham, i hvilket han bl. a. opfordrede den nye Biskop til at studere Guds Ord, uddele Sakramenterne i Landshyerne og lade *Credo* og *Paternoster* oversætte paa Angelsachsis. 735 hentede E. Palliet i Rom hos Pave Gregor III, og han blev derved Nordens Metropolit og den første Ærkebiskop af York siden Paulinus's Dage. 738 blev hans Broder Eadbert Kong, og derved fik E. større Indflydelse. Tidsforholdene vare ikke gunstige for den Oprettelse af nye Bispedømmer, som Beda havde tilraadet ham, men E. søgte paa andre Maader at fremme K.s Indflydelse. Han var selv en lærd Mand, der udfoldede en betydelig Forfattervirksomhed, og han tog sig med Iver af Skolevesen. Han grundede Skolen i York og skænkede den en Bogsamling; han udarbejdede et *Pontificale* (udg. for første Gang i Bd. 27 af *The Surtees Society's* Skrifter efter et Haandskrift i Paris, der har tilhørt Kirken i Evreux), skaffede Kirkerne smukke Alterkar og forbedrede Musiken ved Guds-tjenesten. O. 757 nedlagde han Hyrdestaven og trak sig med sin Broder Eadbert, der gav Afkald paa sin Krone, tilbage til et klosterligt Liv i York. Han døde 19. Nov. 766, Eadbert først 19. Aug. 768. De bleve jordede ved hinandens Side i Domkirken i York. E. var en udmærket dygtig Biskop, hvis Virksomhed satte dybe Spor i Northumberlands K. og Skole, og et Par af Missionæren Bonifatius's Breve vise, med hvilken Troskab og Forstandighed Ærkebiskoppen af York fulgte Missionen paa Fastlandet.

Egedal, det Sted, hvor efter 1 Sam. 17, 2 David slog Goliath. Rom. Katoliker søge Stedet 1 Mil NV. for Jerusalem; men Angivelsen, at det laa mellem Aska og Soko, peger hen paa en Dal 6 Mil SV. for Jerusalem, hvor der endnu er mange Ege og Terebinter.

Egede. 1) **Hans Poulsen E.**, Grønlands første og Danmarks navnkundigste Missionær, fødtes 31. Jan. 1686 paa Gaarden Harstad i Nordlandene. Fra sit korte Ophold i Khbvn for at studere Teol. rostes han for stor Flid og hurtigt Nemme. 1707 blev han Præst paa Vaagen, en af Lofotenøerne, og ægtede den 13 Aar ældre og mere modne Gjertrud Rasch; hun blev ham en uvurderlig Støtte. Heroppe følte han sig kaldet af Gud til at prædike Kristus for de forladte Landsmænd, som han mente endnu fandtes i Grønland, nedsunkne i Hedenskabet. Han fik ikke Fred, før han havde vundet sin længe modstræbende Hustru for Sagen og ved ihærdigt Arbejde i 11 Aar, baade i Norge og Khbvn, besejrede utallige Vanskeligheder; 1717 nedlagde han sit Embede, men først efter den store nordiske Krigs Ophør kunde han 3. Maj 1721 drage ud fra Bergen med 3 smaa Skibe. Ved Vanskelighederne havde Gud modnet ham til Gerningen, og E. var bleven ret en Bønnens Mand med dyb kristelig Alvor, Ydmyghed og Frimodighed, med Hjertets Renhed, Energi og stor praktisk Sans; sit af Naturen heftige Sind havde han lært at kæmpe trolig mod.

3. Juli landede han paa Grønlands Vestkyst, hvor Kolonien Godthaab grundlagdes. E.

fandt ikke Landsmænd, men en helt fremmed Folkerace, Eskimoerne, der stod paa Stenalderfolkenes Kulturtrin og førte et omflakkende Liv som Jægere og Fiskere. Dette var ham en stor Skuffelse; men vis paa, at Sagen var fra Gud, tog han trofast fat paa at lære Folkets Sprog og Sæder at kende og sparede sig aldrig for at blive dem en tro Ordets Forkynder, en god Ven og Raadgiver. Han boede ofte i deres usle Hytter, tog deres Børn til sig i sit Hus og opdrog dem, fulgte dem paa deres Baad-farter og traadte kraftig op mod deres Trolde-mænd (Angakut), som bedrog det barnlige og lettroende Folk.

En stor Hjælp til at vinde Folkets Tillid og lære Sproget havde han i sine opvoksene Sønner, Poul og Niels, som øvedes i al grønlandsk Idræt. 1724 kunde E. holde sin første Prædiken paa Grønlandsk. At E., som kom fra en gammel Kultur og var vant til at have Menigheden samlet om sig, i flere Henseender savnede Blik for, hvordan der burde tages paa et lavt staaende Folk, hvis Lands Naturforhold kræve en stadig Flytten fra Sted til Sted, og at han derfor ønskede dem indesluttet paa bestemte Bopladser, kan ikke regnes ham, men hele Tiden til Last. Han besad dog et langt friere og sundere Syn paa Folket end Herrnhuterne.

I Begyndelsen maatte E. baade tage sig af Mission og Handel, hvilket pinte ham; senere stiftedes vel et grønlandsk Handelskompagni til Missionens Underhold, men ofte svævede hele E.s Foretagende i største Fare for at afbrydes, da ingen levende Menighed i Hjemmet har det oppe. Havde E. ikke været den Troens og Bønnens Kæmpe, han var, og havde han ikke haft Gjertrud Rasch ved sin Side, var alt blevet opgivet. Stor Fortrød voldtes Missionen af E.s raa og ugudelige Landsmænd, Matroser, Soldater og Kolonister; til de sidste udtoges Mænd og Kvinder af Slaveriet, der viedes og sendtes derop for at lære Grønlanderne et kr. og civiliseret Livs Velsignelse!

Ved Kong Frederik IV's Død 1730 kom Befaling til at opgive hele Sagen paa Grund af Bekostningen, men E. holdt Stand, og Christian VI omstemtes, saa der sendtes yderligere Hjælp. 1733 bragtes Kopperne til Landet ved en indfødt Dreng, som vendte hjem fra Kbhvn; de greb hurtigt om sig og hærgede frygtelig blandt Grønlanderne, der savnede Forstand til at undgaa eller begrænse Smitten. Det var en stor Anfægtelsestid for E., som bebrejdede sig selv, at han havde paaført Folket denne Ulykke — mange Steder bleve helt mennesketomme. Men to Ting kom klart frem: E.s og hans Hustrus selvopofrende Kærlighed til de lidende og Guds Ords Frugt i de døendes Hjerter, om hvilken E. ofte mismodig havde tvivlet.

1733 sendtes 3 Herrnhutere, Chr. David (S. 614), Math. og Chr. Stach, til Grønland for at hjælpe E., men der kom intet Samarbejde mellem ham og dem; Forskellen mellem E.s gl.-luth. Anskuelse og deres stærkt pietistiske Syn var for stor. De dømte E. og hans Krdm. ubarmhertigt og uretfærdigt, og han manglede Syn for det berettigede i Pietismen, men kærligt plejede han og Gjertrud R. Brødrene, da de vare syge. De grundede deres egen Koloni Ny-Herrnhut ved Godthaab.

Kort før Jul 1735 døde Gjertrud R., hvis Helbred var ødelagt under Koppesygdommen, og 1736 gik E. til Danmark, aandelig og legemlig nedbrudt, men elsket og savnet af Grønlanderne. Fra 1736—46 boede han i Kbhvn, ledede det nyoprettede grønlandske Seminarium og bistod Missions-Kollegiet med Raad, dog ofte miskendt og overhørt af den sig bredende pietistiske Strømning. 1740 fik han Titel af Biskop. 1747 tog han Bolig i Stubbekøbing hos en Datter, gift med Præsten Alsbach, hvor han døde 5. Nov. 1758. Hans Lig nedsattes ved Gjertruds Side i Kbhvn paa Nikolaj Kirkegaard. Han var 2. Gang gift med Majorinde Mettea Thrane f. Dau, som overlevede ham.

— 2) **Poul E.**, Missionær, ældste Søn af Hans E. og Gjertrud Rasch, født i Vaagen Præstegaard 9. Sept. 1708, fulgte 1721 med Forældrene til Grønland, hvor han hurtigt og grundigt lærte Sproget af de Indfødte, blev deres jævnbyrdige i Jagt og Fangst og derfor i høj Grad vandt deres Tillid. 1728 sendtes han til Kbhvn for at uddannes til Missionær; nær var han bleven Søofficer, men Faderens bestemte Ønske holdt ham tilbage. 1734 vendte Poul E. tilbage til Grønland, traf Moderen i Live paa Godthaab, men virkede ellers paa Christianshaab, hvor han i de 6 Aar, han blev i Landet, udrettede betydeligt ved sin Færdighed i Sproget, sin store praktiske Dygtighed baade til at prædike Evangeliet, afsløre Angakuts Bedragerier og til at ordne alle timelige Sager, og ikke mindst ved den store Kærlighed, Folket nærrede til ham. Langvarig Svagthed, fremkaldt ved det barske Klima og de daarlige Boliger, og navnlig en pinlig Øjensygdom nødte ham til at gaa hjem 1740, hvor han da i Kbhvn fortsatte sin i Grønland begyndte Oversættelse af Biblen. 1766 udkom N. T., senere Ritualet, Thomas a Kempis's »Kristi Efterfølgelse«, den grønlandske Ordbog 1750, en grønlandsk Grammatik o. fl. a. Han ansaas af sin Samtid for den ypperste Sprogmeister i Grønlandsk og Kender af Forholdene deroppe. Han var en opvakt, vel begavet Natur, mild og elskelig i Omgang; sit hele Liv kæmpede han med meget smaa Kaar. 1741 blev han Præst ved Tارتov, samtidig arbejdende paa det grønlandske Seminarium for Missionærernes Uddannelse. 1758 blev han Provst for Grønland, 1774 Medlem af Missionskollegiet og 1779 Biskop. Han døde 6. Juni 1789, elsket og agtet i vide Kredse. *H. M. F.*

Egen, Synoden ved. Saaledes kaldes en Synode, der (403) blev holdt paa et Landsted »ved Egen« (*ἐν ὁρίν, ad quercum*), som ejedes af den kejserlige Præfekt Rufinus. Til dette Landsted hørte et Palads, en stor Kirke og et Kloster. Se Kryssostomos.

Egenskaber, Guds (attributa Dei), adskilles i Troslæren fra Guds Væsen, uden at Meningen dermed er at stille dem i et udvortes Forhold til dette. Egenskaber ere overhovedet ikke noget, som tilføres Genstanden udenfra, men de ligge i selve dens Væsen. De Forhold og Tilstande, hvorunder et Menneske lever, kunne f. E. ikke kaldes Egenskaber hos det; thi Personen selv kan være uforandret og upaavirket af deres Omskiftelighed. Men Egenskaber ere saadanne Bestemmelser, som udtrykke de forskellige Sider af, hvad Personen selv er efter

sit Væsen, i fysisk, intellektuel eller etisk Henseende, f. E. forstandig eller uforstandig, god eller ond. Væsenet er Egenskabernes Enhed, Egenskaberne ere Væsenets Mangfoldighed. De guddommelige Væsenbestemmelser ere saadanne, der omfatte det guddommelige Subjekt som Helhed; Egenskabsbestemmelserne ere saadanne, der udtrykke de enkelte Sider af Guddomsvæsenet, saaledes som disse baade eksistere i ham selv og ytre sig udadtil i hans Forhold til Verden. Naar vi sige, at Gud er den absolute Personlighed, og at han er den treenige, saa er dette Væsenbestemmelser; thi vi udtrykke derved ikke Guds enkelte Relationer, men den i alle hans Egenskaber til Grund liggende Enhed. Naar vi derimod sige, at Gud er evig, almægtig, hellig og vis, da er dette Egenskabsbestemmelser; thi hans Væremåde er her betragtet under enkelte bestemte Synspunkter. Det ligger i vort Gudsforholds Natur, som aldrig paa én Gang rummer hele Guds Væsen, at vi i den religiøse Erfaring nærmest lære ham at kende i Mangfoldigheden af hans Egenskaber; men det er berettiget, at vi derfra slutte tilbage til det til Grund liggende Væsen, som da maa blive det ordnende Princip i Egenskabernes Mangfoldighed; thi da Egenskaberne ere Momenter i Væsenet, kunne de først forstaaes i deres indre Sammenhæng, naar de gruppere sig under de Synspunkter, som Væsenet frembyder.

Guds Væsen maa bestemmes som den absolute, fuldkomment etiske Personlighed. Først indeholder selve Absoluthedsbegrebet en Række Egenskaber; den absolute maa være ophøjet over Endelighedens Eksistensformer, Tid og Rum, altsaa være evig og alledetsnærværende. Dernæst fremgaar der en Række Egenskaber af Personlighedens Form, Enheden af Selvbevidsthed og Selvbestemmelse; i den absolute Personlighed maa Viden og Vilje baade i Forhold til sig selv og til andet være til Stede i uindskrænket Fylde som Alvidenhed og Almagt. Endelig ligger den inderste Kreds af Egenskaber i den absolute Personligheds etiske Indhold: Kærlighed og Hellighed, Retfærdighed og Visdom.

Evigheden er den Egenskab, ifølge hvilken Gud som Ophav til Tiden er absolut uafhængig af den. Guds Immanens i Verden indeholder, at han er nærværende i den hele Tid, at han gennemtrænger og gennemvirker Tiden (Joh. Aab. 1, 4). Men hans Transcendens over Verden indeholder, at han er ophøjet over Tiden og dens Omskiftelse (Ps. 90, 4; 102, 27—28; Jak. 1, 17); han er uden Begyndelse og Ende (Ps. 90, 2); thi han har sin Værens Kilde i sig selv (Joh. 5, 26; 1 Tim. 6, 16). Men videre end til dette: at hævde baade det immanente og det transcendent Forhold, hvori Gud staar til Tiden, som den skabte Verdens Eksistensform, kunne vi ikke naa; den positive Evighedsstanke, Guds indre Væsens eget Forhold til og Uafhængighed af Tiden, kunne vi, der selv ere bundne i Tiden, ikke fatte. Da vi kun kende det, der eksisterer i Tiden, kunne vi ikke forestille os et Væsen, hvis Liv er absolut ophøjet over og ubetinget af Tiden. Vi kunne ikke naa Guds Evighed ved Forestillingen om den uendelig udstrakte Tid, hvilket

kun vilde give en uendelig Endelighed. Ej heller kan det være rigtigt at bestemme Evigheden som den absolute Tidløshed, den bestandige Nutid, i hvilken der ikke er nogen Overgang fra Fortid til Fremtid; thi Guds Væren er jo ikke en død og stillestaende, men idel Liv og Virken (Joh. 5, 17); derfor maa der ogsaa i selve hans Væren være noget, der svarer til Forskellen mellem før og senere; allerede Forskellen mellem Sønnens Mennekesvordelse og derefter følgende Ophøjelse viser Umuligheden af at udelukke enhver saadan Forskel fra Guds egen Tilværelse.

Alledetsnærværelsen er den Egenskab, ifølge hvilken Gud som Rummets Ophav er absolut uafhængig af det. Guds Immanens i Verden indeholder, at han er til Stede alle Vegne (Ps. 139, 7—10; Jer. 23, 23—24; Ap. G. 17, 27—28). Men hans Transcendens i Verden indeholder, at han ikke er indesluttet i Rummet, »Himlenes Himle kunne ikke rumme ham« (1 Kong. 8, 27; Ap. G. 17, 24). Begge Sider af Forholdet sammenslutes i, at han er »over alle, gennem alle og i alle« (Ef. 4, 6). Derfor er han paa én Gang til Stede som den bærende Kraft i alt det skabte og tillige til Stede paa forskellig Maade i enhver af Skabningens Sferer efter dens Modtagelighed for ham. Rigest vil han være til Stede for de salige i Fuldendelsen, idet han giver dem at skue sit Væsen (1 Kor. 13, 12); i sin Menighed paa Jorden er han til Stede med sin Retfærdighed, Fred og Glæde i Hjerterne; og i de ugudelige virker hans dømmende Retfærdighed i Samvittighedens Uro og Angst. Men naar Spørgsmaalet ikke længere er om hans Forhold til Rummet udenfor ham, men om Rummets Betydning i Guds egen Tilværelse, da ligger det i hans Absoluthed, at han lever sit eget, ikke mindre af Rummet end af Tiden uafhængige, Liv. Skriften udtrykker dette ved, at han er »i Himlene« (Ps. 115, 3; Mt. 6, 9), i det utilgængelige Lys (1 Tim. 6, 16). Men her møde os lignende Vanskeligheder som ved Tiden, idet vi hverken kunne frigøre os fra rumlige Forestillinger eller bruge dem uden at endelig-gøre Gud. Da vi selv ere bundne i Rummet, kan vor Tanke ikke fatte den absoluten Ophøjethed over det.

Guds Alvidenhed er hans altomfattende og fuldkomne Viden. De gamle lutherske Dogmatikere udtrykte dens altomfattende Karakter ved at adskille Guds Viden om sig selv, om den virkelige Verden og om det blot mulige. 1) *Scientia Dei naturalis* eller *necessaria* gaar paa hans egen Natur, det nødvendigt værende; hermed menes Guds Selvbevidsthed, der, fordi den er absolut, gennemskuer sit Væsens Dybder med ubegrænset Klarhed (1 Kor. 2, 10). 2) *Scientia libera* er hans absolute Viden om hele den skabte Verden, der er hans fri Viljes Værk. Han gennemskuer alt, hvad der er eller bliver virkeligt (Hebr. 4, 13; 1 Joh. 3, 20). Han kender selv det mindste (Mt. 10, 29—31), selv det skjulte (Mt. 6, 6), selv Mennekesens lønlige Tanker (Lk. 16, 15; Ap. G. 1, 24; 15, 8). Den alledetsnærværendes Viden er ikke begrænset af Rummet (Ps. 139, 1—4). Den eviges Viden er ikke begrænset af Tiden; han glemmer intet af det forbigangne (*reminis-*

centia), hvilket skal blive aabenbart paa Dommens Dag (1 Kor. 4, 5; Joh. Aab. 20, 12); han overskuer alt det nærværende (*visio*), og han kender forud alt det tilkommende (*præscientia*, *πρόγνωσις*, Ap. G. 2, 23; Rom. 8, 29; 1 Pet. 1, 2), saa at han gennem sine Profeter forudsiger det fremtidige (Es. 42, 9; 46, 10). 3) *Scientia media*: Navnet findes først hos Jesuiten Ludvig Molina (d. 1600), medens Indholdet allerede findes hos Thomas fra Aquino; den kaldes ogsaa *scientia hypothetica*, *de futuribili* eller *de futuro conditionato* d. e. en Viden om det blot mulige, det, der aldrig bliver til Virkelighed, men som kunde være blevet virkeligt, hvis andre Betingelser eller Omstændigheder vare indtraadte (1 Sam. 23, 10—13; Mt. 11, 21). — Den guddommelige Videns Fuldkommenhed i Henseende til dens Maade og dens Forhold til sine Objekter udtrykte Dogmatikerne ved at betegne den som *intuitiva*, som en umiddelbar Skuen, i Modsætning til vor diskursive Viden, der gaar frem gennem Slutninger, — som *simultanea*, til Stede for ham paa én Gang i ét overskuende Blik fra Evighed af, i Modsætning til vor successive Viden, der først bliver til efterhaanden som Tiden gaar, — som *distinctissima*, fuldkommen klar og bestemt, saa at f. E. hans Forudsigelser om Fremtiden ikke i nogen Henseende ere usikre.

Hovedvanskeligheden ved denne Lære ligger for den menneskelige Tanke i, at Guds Forudviden skal omfatte alt, ogsaa de frie Væseners fremtidige Beslutninger og Handlinger. Netop det frie synes som saadant ikke at kunne være Genstand for en andens Forudviden. Kun om de ufrie Aarsager kunne vi forud vide, hvorledes de ifølge deres Natur maa virke. Men overfor de frie Væseners fremtidige Handlinger ere vi henviste til at slutte ud af de handlende Personers Karakter, de foreliggende Omstændigheder og de for Haanden værende Motiver. Alle saadanne Slutninger og Beregninger ere ude af Stand til at give en absolut sikker Forudviden; thi den frie Vilje kan handle imod alle fornuftige Motiver og uden Konsekvens med sig selv. Denne Begrænsning vilde ogsaa gælde Guds Forudviden, hvis hans Videns Afhængighed af Tiden var analog med vor. Men denne Analogi gælder ikke, hvis de gamle Dogmatikere have Ret i at betegne Guds Viden som *intuitiva* og *simultanea*. De gik ud fra, at Tiden er gennemsigtig for den evige Gud, der ikke, som vi, er bunden i Tiden. For hans Øje er der intet Forhæng, som dækker Fremtiden; han skuer paa én Gang klart alt, hvad der er eller bliver virkeligt, lige saa godt det fremtidige som det nærværende, men selvfølgelig saaledes, at Tidernes indbyrdes Forskelle ikke sammenblandes, men at Leddene staa i deres indbyrdes historiske Rækkefølge, idet de udbrede sig for den alvidende Øje. Den guddommelige Forudviden kan da ikke sammenlignes med den menneskelige Forudviden, men med vor Skuen af det nærværende, som vi se foregaa for vore Øjne. Lige saa lidt som en Handling bliver ufri derved, at et andet Menneske er usynlig Tilskuerved den, lige saa lidt bliver den det ved den guddommelige Forudviden; Friheden kan handle,

hvorledes den vil, ud af sin egen Selvbestemmelsesevne; men hvorledes den end handler, er dens frie Beslutning og Handling evig bekendt for Gud; thi alt kaster ligesom sit Genskin ind i den eviges Bevidsthed. Skriftens Tale er i god Overensstemmelse hermed: Peters Fornægtelse og Judas's Forræderi vare frie Handlinger, og dog vidste Frelseren dem forud. Ogsaa indenfor Menneskelivets almindelige Erfaringer kan der henvises til uforkarlige Fremsyn og Anelser, som ikke hero paa Beregninger eller Slutninger, men paa en Skuen, for hvilken Fremtidens Skranker synes gennembrudte; kan sligt aabenbare sig i Skabningen, synes det at maatte vise hen til noget langt højere hos Skaberen selv. — Efter denne Betragtning skuer Gud fra Evighed det hele Verdensløb, saaledes som det er en Kombination baade af hans egne frie Beslutninger og af Menneskenes frie Handlinger og af Vekselforholdet mellem begge. Den vil vanskelig kunne gendrives; thi den staar i god Overensstemmelse baade med Skriftens Tale, der paa én Gang fastholder Menneskets frie Selvbestemmelse og de guddommelige Forudsigelsers Sikkerhed, og med, at den eviges Viden ikke som vor kan være bunden i Tiden. Efter denne Betragtning er der ingen Strid mellem Guds Forudviden og Menneskenes Frihed.

Mange mene imidlertid, at, da vi umuligt kunne gennemske dette Begreb af den guddommelige Forudviden, have vi heller ingen Ret til at opstille det, men maa holde os til det eneste Begreb af Forudviden, vi kende, altsaa opfatte den guddommelige i Analogi med den menneskelige. Saa kunne Menneskets Frihed og Guds altomfattende Forudviden ikke forenes. Tanken nødes da, hvis den vil granske over Spørgsmaalet, ind paa en af to Veje. Enten kan man fastholde Guds absolute Forudviden og nægte Menneskets Frihed, — en Betragtning, der i sine Konsekvenser strider mod Krdms Aand og Væsen; eller man kan fastholde den menneskelige Frihed, men opgive den guddommelige Forudviden i den gamle dogmatiske Forstaaelse. Guds Forudviden af Menneskenes Beslutninger og Handlinger bliver da ensartet med *scientia media*, vel ikke, som denne, en Viden om de blotte Muligheder, men dog en rent hypotetisk Viden. Denne Vej er betraadt af mange, indbyrdes højst forskellige, Aandsretninger, saaledes i ældre Tid af Socinianerne, i nyere Tid af Teologer som Richard Rothe og Martensen (Dogmatik § 116). Guds Forudviden indskrænker sig til Verdensudviklingens store Omrids, d. e. han kender fra Evighed sin Verdensplans Maal, det sidste Resultat og de dermed givne Knodepunkter; thi alt dette er bestemt af ham. Derimod udfyldes disse Omrids i det enkelte af den af Friheden betingede Udvikling, om hvilken han ikke er forudvidende, men kun samvidende og medvidende, naar det sker. Denne Betragtning støder vel ikke an mod Krdms Grundvæsen, men liden ikke desto mindre af uovervindelige Vanskeligheder. For det første kan Adskillelsen mellem Knodepunkterne, som Gud har fastsat, og Udfyldningen i det enkelte, som hører ind under den menneskelige Frihed, ikke gennemføres. Syndefaldet er et Værk af den menneske-

lige Frihed, saasandt som vi ikke kunne gøre Gud til Syndens Ophav; det skal altsaa ikke kunne være Genstand for Guds evige Forudviden, uden som en Mulighed; men da det er det bestemmende Knudepunkt for Menneskeslægtens Udvikling og Aabenbaringshistoriens Skikkelse lige ind i Fuldendelsen, bliver der egentlig heller ikke andet end en blot hypotetisk Forudviden mulig om noget som helst, selv om Knudepunkterne, f. E. Kristi Forsoningsdød, Menneskers evige Fortabelse osv. Ligesom Opfattelsen altsaa er uholdbar i sig selv, er den endvidere i Strid med Skriften, der baade tillægger Gud Evnen til at forudsige alt det fremtidige uden Indskrænkning og tillægger ham en evig Forudviden om Kristi Død (1 Pet. 1, 20) og om de enkeltes Salighed (Rom. 8, 29); heri er indeholdt en ubetinget Viden ogsaa om Syndefaldet, uden 'hvilket der hverken vilde være Tale om Forsoning eller om Frelse fra Fortabelse.

Naar det saaledes maa siges, at de omhandlede Løsningsforsøg staa tilbage for den Vej, som de gamle Dogmatikere have anvist, skal dog ikke dermed være sagt, at denne sidste er udtømmende. Den har det store Fortrin at fastholde begge de Sider, som Skriften hævder; men det ligger vistnok i Sagens Natur, at vi aldrig ville kunne naa at gennemskue dette Forhold tilfulde, eftersom vi ikke kunne stille os paa det teocentriske Stade og se, hvorledes alt tager sig ud for Guds Øje.

En anden Vanskelighed ved Alvidenheds-læren ligger i Begrebet *scientia media*. Vi føres her unægtelig ind paa et Omraade, hvor den guddommelige Viden bliver analog med den menneskelige Forudviden; thi Genstanden for *scientia media* kan ikke blive Genstand for en Skuen, eftersom her ikke er nogen Virkelighed, som kan kaste sit Genskin ind i den eviges Bevidsthed. Hvad Menneskene vilde have tænkt eller gjort under Forhold, som ikke komme til at indtræde, kan kun kendes ved Slutninger ud af deres Karakter, Forhold og Motiver. Men ogsaa et saadant Kendskab maa tillægges Gud. Det er virkelig udtalt i Skriften paa Steder som de anførte, og det er en nødvendig Forudsætning for Guds Forsynsstyrelse; thi naar han virkeliggør sin Vilje dels gennem tilskyndende, dels gennem forebyggende og tilbageholdende Indvirkninger paa den menneskelige Frihed, da forudsætter en saadan Indvirkning en *scientia media*, der siger ham, hvad hvert Menneske vilde have gjort uden denne Indvirkning fra hans Side.

Almagten er Guds Viljes uindskrænkede Evne til at virkeliggøre sig i Verden. Han kan alt, hvad han vil (1 Mos. 18, 14; Ps. 115, 3; Mt. 19, 26; Lk. 1, 37; Rom. 4, 21). Hans Magt har ingen anden Grænse end hans egen Vilje. Men har hans Vilje sat en Grænse, viser Almagten sig aldrig i at overskride denne (2 Tim. 2, 13). Deri ligger, at de skabte Personligheds Frihed kan forenes med Guds Almagt; thi Friheden er givet dem ifølge hans Skabervilje. Derfor staar det i Frihedens Magt at bestemme sig i Overensstemmelse med eller i Modsætning til Guds Vilje, ja at kunne gennemføre sin Modstand indtil sin evige Fortabelse.

Vende vi os endelig til Guds etiske Egenskaber, da ligger det i Begrebet af den fuldkomment gode, at han er den sig selv meddelende Kærlighed; thi Personligheden har sin dybeste Tilfredsstillelse i at delagtiggøre andre Væsener i sin Rigdom. Men Kærligheden vilde mangle det etiske Præg, hvis den ikke var forbunden med den guddommelige Selvhævdelse, der vaager over, at Guddomsvæsenet ikke hængiver sig til dem, der krænke og tilsidesætte det. Saaledes vil det, at Gud er den absolut gode, sige, at han er Enheden af Kærlighed og Hellighed; disse to blive Hovedegenskaberne i Gud, de centrale Momenter i hans Væsen. Alle de andre Egenskaber ere Prædikater ved hans hellige Kærlighed.

Kærligheden er den givende og selvmeddelende Egenskab i Gud. Den er Kilden og den bevægende Kraft i Guds Aabenbaring fra først til sidst; thi hele Aabenbaringens Hensigt er, at Gud vil meddele sig selv, sit Guddomsliv og dets Indhold til Væsener udenfor ham. Ifølge Kærligheden skaber han Verden; ifølge den forløser han den faldne Menneskeslægt (Joh. 3, 16). Derfor kan ingen stille sig i det modtagende Forhold til hans Aabenbaring uden at erfare ham som Kærlighed (1 Joh. 4, 8, 16). I egentlig Betydning, som Selvmeddelelse, kan Guds Kærlighed kun vise sig overfor personlige Væsener. Overfor den hele Skabning, baade den personlige og den upersonlige, beviser han sin Godhed (*χρηστότης*, Ps. 145, 9) d. e. han har dens Vel for Øje, meddeler den sine gode Gaver; men som Kærligheden, der meddeler sig selv, beviser han sig overfor Menneskene indenfor Frelsens Raadslutning: »Herren er barmhjertig og naadig, langmodig og af megen Miskundhed« (2 Mos. 34, 6 og mange andre Steder). Som Naade, som ufortjent, viser hans Kærlighed sig overfor de uværdige, — som Barmhjertighed og Miskundhed, som Medlidenhedsfølelse overfor det syndige Menneskes Nød og Elendighed, — som Langmodighed, d. e. som Udsættelse af Straffens Fuldbyrkelse, overfor de ubodfærdige. Alle disse Udtryk betegne Kærligheden i dens enkelte Ytringer overfor den syndige Menneskeslægt. Men Kærligheden i dens indre Fylde udfolder sig for Guds Børn i Samlivet med den himmelske Fader (Joh. 14, 23; Rom. 5, 5; Ef. 3, 18—19). Men ingen Skabning formaar at rumme hele Guds Væsen; thi en fuldkommen og ubegrænset Selvmeddelelse kan kun finde Sted mellem jævnbyrdige. Er Kærlighed Guds inderste Væsen, da kan den ikke have nok i Verden som sin Genstand, men vi føres til Anelsen om en personlig Adskillelse i Gud selv, et evigt Kærlighedsliv mellem Fader, Søn og Hellig-Aand.

Helligheden er den fordrende Egenskab i Gud; den er hans Selvbevarelse og Selvhævdelse, hans Bekræftelse og Fastholdelse af sit eget Væsen som uopgiveligt og ukrænkeligt. Han kan ikke fornægte sig selv. »Gud er Lys, og der er intet Mørke i ham« (1 Joh. 1, 5). Negativt udtrykkes dette ved, at han er ubesmittet (*ἁγρός* 1 Joh. 3, 3), og at han ikke kan fristes af det onde (Jak. 1, 13); positivt ved, at han er den hellige (1 Pet. 1, 15), og enkelte Steder ved, at han er den fromme

Gud (θεός Joh. Aab. 15, 4; 16, 5) d. e. den, der har Ærefrygt for sit eget Væsen. Derfor maa hans Aabenbaring indeholde en hellig Lovgivning d. e. en Kundgørelse af, at han kræver Hellighed af Menneskene (3 Mos. 19, 2; 1 Pet. 1, 16; Hebr. 12, 14). Men i denne hans Viljes Kundgørelse fremtræder hans Hellighed altid i Forening med hans Kærlighed. Under den forberedende Aabenbaring lempes Fordringen efter Menneskets Svaghed og ledsages altid af Forjættelse; thi Hellighedskravets Kundgørelse i den fulde Skarphed havde for Kristi Komme kun kunnet virke fordømmende, medens Frelsen er Guds Aabenbarings Hensigt. Saalænge Guds Aabenbaring overvejende stod paa Opbyggelsens og Lovens Standpunkt, maatte dog Helligheden træde i Forgrunden, medens hans udvælgende Kærlighed overfor sit Folk mere kun stod som den bærende Baggrund. Derfor har Helligheden i G. T. en meget omfattende Betydning. Den indbefatter alt, hvorved Gud adskiller sig fra Verden, alt hvad der karakteriserer ham som Gud, altsaa baade hans fysiske og etiske Fuldkommenhed, saa at egentlig alle hans Egenskaber, særlig hans Almagt og Retfærdighed, ere Bestemmelser derved (2 Mos. 15, 11; Jes. 6, 3; 40, 25). Først i N. T. er Kærligheden bleven Hovedbestemmelsen i Gud; thi først i Sønnen, der fuldtud har opfyldt Hellighedens Krav, har Gud klart aabenbaret sig som Kærlighed, idet han skænker Frelsen af Naade og indbyder Menneskene til Kærlighedens Samfund med sig. Deraf følger en Begrænsning af Hellighedsbegrebets Omfang; fra nu af bliver det kun et Moment i Guds Væsen og kan ikke rumme det hele. Dog ligger deri ingenlunde, at Helligheden skulde reduceres til en Ytringsmaade af Kærligheden: at den kun skulde være den Egenskab, ifølge hvilken Guds Kærlighed renser alt, hvad den gør til sin Genstand (Schleiermacher; i samme Retning Ritschl). Vistnok høre de sammen som Guds Selvmædelighed og Selvhævdelse. Men paa den anden Side er det ikke umuligt, at de kunne skilles i Guds Aabenbaring; dog sker dette kun ved Skabningens Skyld, naar den ikke vil modtage Guds Kærlighed, saa at den uopfyldte Hellighedsfordring bliver alene tilbage med Guds Vrede over Synderen; thi Kærligheden forudsætter efter sit Væsen fri Modtagelse, medens intet personligt Væsen kan undvige Hellighedens Fordring. Ifølge denne Fordrings Ueftergivlighed er Kristi Forsoningsdød nødvendig til Menneskenes Frelse, og de, der forhærde sig mod Frelsetilbudet, maa hjemfalde til evig Fortabelse.

Retfærdigheden er den gengældende eller dømmende Egenskab i Gud. Ifølge den forholder Gud sig til enhver i Overensstemmelse med sin en Gang kundgjorte Vilje; han overholder den sædelige Verdensorden og den Frelsesorden, han har aabenbaret. De gamle lutherske Dogmatikere sagde, at Guds Retfærdighed dels er lovgivende (*legislatoria, dispositiva, antecedens*), dels gengældende eller dømmende (*distributiva, judicialis, consequens*), hvilken sidste atter viser sig som belønnende (*remuneratoria*) og straffende (*punitiva*). Vi have imidlertid set, at Guds Lovgivning maa høre ind under Helligheden som den fordrende

Egenskab i ham. Alle Retfærdighedens Virkemaader falde ind under Begrebet Gengældelse. Retfærdigheden kan ikke betegnes som Gennemførelse af Hellighedens Fordring alene; thi vi have set, at Helligheden og Kærligheden samvirke i Fastsettelsen af den sædelige Verdensorden, som Retfærdigheden overholder; Retfærdigheden er Gennemførelsen af den hellige Kærligheds kundgjorte Vilje. Han retter sit Forhold til Menneskene efter den Stilling, de indtage til hans Viljes Opfyldelse. Overfor alle, baade gode og onde, er han den sanddrø og troværdige (Rom. 3, 4; Joh. Aab. 3, 14; Hebr. 6, 18); han staar ved sit Ord, baade sine Forjættelser og Trusler, hvorfor der henvises til denne Egenskab baade som Trøst og som Advarsel. Hertil slutter sig hans etiske Uforanderlighed. Han angrer ikke sine Ord eller Gerninger (4 Mos. 23, 19; 1 Sam. 15, 29; Rom. 11, 29). De tilsyneladende modsatte Ytringer i G. T., at Gud angrer at have gjort dette eller hint (1 Mos. 6, 6; 1 Sam. 15, 35), ere kun et antropomorfistisk Udtryk for et Moment, som nødvendig maa høre med i det ret forstaaede Uforanderlighedsbegreb; thi baade hans Forjættelser og Trusler ere givne paa Betingelser og forandre sig altsaa, hvis disse Betingelser ikke længere ere til Stede (Jer. 18, 7—10; Ps. 18, 26—27). Uden denne tilsyneladende Foranderlighed kunde hans Uforanderlighed ikke være af etisk Art; han vilde af lutter Uforanderlighed blive foranderlig: utro mod sit ukrænkelige Væsen. — Overfor dem, der holde hans Pagt, beviser han sin Troskab eller Trofasthed, idet han belønner dem efter sine Forjættelser. Dette er i G. T. den fremherskende Betydning af Guds Retfærdighed; den sideordnes med hans Naade og Barmhjertighed (Ps. 36, 11; 103, 17; 143, 1; Hos. 2, 19 f.) Ogsaa i N. T. er Henblikket til Guds Retfærdighed de frommes Trøst (1 Joh. 1, 9; 2 Tim. 4, 8; Hebr. 6, 10). Dette udelukker ingenlunde, at Guds Forhold til sine Børn er uforskyldt Naade (Lk. 17, 10; 1 Kor. 4, 7); thi selv Naaden maa sætte en Betingelse, nemlig den troende Modtagelse og den alvorlige Tilgivelse af Guds Gave; hvor denne Betingelse opfyldes, maa der blive Tale om Løn, ikke efter Ret eller Fortjeneste, men efter Naade (Rom. 4, 4); denne Naadeløn henføres under Retfærdigheden, fordi den er Udtryk for, at han holder sine Forjættelser. Ogsaa Guds Nidkærlighed er en Form for hans Retfærdigheds Aabenbarelse overfor hans Folk. Pagten fremstilles under Billedet af et Ægteskab og Guds Nidkærlighed under Billedet af Mandens Skinsyge. Den viser sig paa den ene Side i, at Gud vaager over, at hans Folk ikke bliver ham utro (2 Kor. 11, 2), og at han, hvis det sker, hjem søger det med straffende Iver (2 Mos. 20, 5—6; 5 Mos. 4, 24; Hebr. 10, 27). Paa den anden Side viser den sig i, at han ikke taaler, at nogen krænker hans Folk, men at enhver saadan falder ind under hans straffende Retfærdighed (Jes. 26, 11; Joel 2, 18). — Endelig er der en Række Betegnelser, som udtrykke Guds Retfærdigheds Forhold til hans Riges utro Borgere eller til dem, der staa udenfor det. Guds Vrede er hans intensive Mishag med det onde, tænkt som Affekt mod

Synden og Synderen. Det intensive (Sindsbevægelse og Inderlighed), som ligger i Ordet Vrede, maa ikke udslettes, skønt ethvert Moment af lidenskabelig Ophidselse, som forbinder sig dermed hos syndige Mennesker, maa tænkes borte; men lige saa vist som der er Inderlighed i Guds Kærligheds Selvmeddelelse til sine Børn, maa der være det i hans Afvisning af det onde. Guds Vrede udtrykker ikke blot hans Forhold til de ugudelige paa Dommens Dag (Rom. 2, 8), men følger Synden allerede her i Timeligheden (Joh. 3, 36; Ef. 2, 3) og ytrer sig i straffende Hjem søgelser (Rom. 1, 18). Væsentlig identisk med Guds Vrede er hans Had mod Synden (Ps. 5, 6), kun at Hadet udtrykker den stadige Stemning i Modsætning til den blot øjeblikkelige. Guds Vrede og Had fuldbyrder sig i hans straffende Retfærdighed; hans Straffe have, saa længe der er Mulighed for Synderens Omvendelse, ikke blot den vindikative Hensigt; at gøre Retfærdighedens Krav gældende mod Synderen, men ogsaa den pædagogiske: at optage og forbedre (1 Kor. 11, 32; Hebr. 12, 4—11); men naar denne sidste Hensigt afvises, bliver den første alene tilbage, og i denne Skikkelse maa Straffen derfor aabenbare sig i den evige Fordømmelse af de genstridige (*ζόλαις αἰώνιος* Mt. 25, 46).

Visdommen er den teleologiske Egenskab i Gud, den, ifølge hvilken han leder alt henimod sin hellige Kærligheds Formaal ved de absolut gode og tjenlige Midler. Hans Visdom præger alle hans Gerninger, baade de største og de mindste (Ps. 104, 24); den aabenbarer sig i Skabningens Indretning (Ordspr. 3, 19) og i hans Virken baade i Naturen og Menneskelivet (Ijob 36 f.). I sin hele Fylde fremtræder den i hans Frelsesraadslutning (1 Kor. 2, 7—9; Rom. 11, 33); derfor er Jesus Kristus hans Visdoms Aabenbarelse i personlig Skikkelse (1 Kor. 1, 24. 30; Kol. 2, 3). Men intet menneskeligt Øje formaar at gennemskue hans »mangfoldige« Visdoms usporlige Veje (Ef. 3, 10; Rom. 11, 33); den »eneste vise« Gud (Rom. 16, 27) er tillige den skjulte (Jes. 45, 15); derfor forholder hans Menighed paa Jorden sig til hans Visdom i Tro og Tilbedelse (Rom. 11, 33—36); men i Fuldendelsen skal den staa aabenbar og retfærdiggjort for den hele Skabning (Joh. Aab. 15, 3—4). Indenfor G. T. i den saakaldte Kokma-Literatur forekommer Guds Visdom i en særlig Brug, ikke om selve den guddommelige Egenskab, men om dens objektive Indhold, de guddommelige Visdomstanker, der staa som en evig Realitet for ham (Ijob 28, 20 f.; Ordspr. 8, især V. 22—31; jvfr. Visd. 7 og Sir. 24). Ved denne Personifikation af de guddommelige Visdomstanker overfor Gud selv er naturligvis ikke givet en Personforskel i Guds eget Væsen; men den er en af de Forberedelser, hvorigennem Vejen banes for Tanken om en personlig Selvadskillelse i Gud, altsaa for den johanneiske Logoslære. (J. F. Bruch, Die Lehre von den göttl. theol. Litt. XI, 229 f.) P. M.

Aggehart, se Esico.

Egidio fra Viterbo, Kardinal, var født i Viterbo og traadte tidlig ind i Augustiner-Eremiternes Orden. 1507 blev han sin Ordens

General, og det var ham, der 1510 udnævnte Joh. von Staupitz til Augustineres Provincial og Vikar i Sachsen. 2. Maj 1512 holdt han i Pave Julius II's Nærværelse, ved Aabningen af det 5. Lateran-Koncilium, en frimodig Tale, (Hefele-Hergenröther, Conciliengesch. VIII, 501), der vakte alm. Beundring. 1517 rakte Leo X ham Kardinalhatten; i den følgende Tid fik han Bispedømmerne Castro, Lanciano, Zara, Sutri-Nepi og Viterbo, og tilsidst blev han Patriark af Konstantinopel. 27. Febr. 1519 nedlagde han Generalatet for Augustinerne, som han i et ydmygt Brev (H. Laemmer, Zur Kgesch. des 16. und 17. Jahrh.s, Freib. 1863, 66) overdrog til Gabriel fra Venezia; men 1523 blev han sin Ordens Protektor. Under Leo X gjorde han Pavedømmet store Tjenester ved at føre dets Sag som Legat og Nuntius, navnlig i Spanien 1519. Da Hadrian VI var bleven Pave, overrakte E. denne et Program til en omfattende Reform af den rom. Kurie og dens Virksomhed (C. v. Höfler, Papst Hadrian VI, Wien 1880, 210 f.), der røbede et klart Blik og stor Frimodighed, og mange glædede sig i Haabet om engang at se ham paa St. Peters Stol. Men dette Haab blev ikke opfyldt; E. døde som Kardinalpræst 12. Nov. 1532. Han skrev mange Skrifter, som han dog af Beskedenhed lod ligge utrykte. Det mærkeligste af disse er en Slags Historiens Filosofi, der vidner om hans store bibelske og patristiske Lærddom og om hans Belæsthed i Klassikerne. Af dette Skrift se vi, at E. havde en Følelse af, at der forestod Rom tunge Oplevelser. Til E.s Skrift føjede den fra Trienter-Konciliet Historie bekendte Kard. Seripando nogle korte Tillæg om Tiden fra Leo X til Pius IV. I italienske Biblioteker, navnlig i *Angelica* ved S. Agostino i Rom, findes en Mængde af hans Breve i Haandskrift; nogle af disse ere trykte i Marténe-Durand, Vet. Script. Collectio III (Paris 1724).

Fr. N.

Egidius, sv. Biskop. Hvad der med Sikkerhed vides om ham, indeholdes i Pave Lucius III's Brev (30. Dec. 1182) til den Konge Knut, Erik d. hl.s Søn (*Dipl. Sv. I*, 117 f.). Efter Kongens ivrige Bønner sender Paven ham E. til at være Biskop i Vesterås i afdøde Ilians Sted. Han kalder E. sin »elskede Søn, en from, klog og hæderværdig Mand«, der ved sine Fortjenester er Paven »særdeles kjær«. Hans Maal skal være »at udrydde Hedenskab, oprykke med Rode, hvad der er skadeligt, plante Krdm. og lignende, som tjener til Velfærd«. Kong Knut formaner til at tage vel imod ham og tilholde sine Undersaatter, særlig dem i Vesterås Stift, at vise ham skyldig Lydighed. Efter Ragnvalds, af Peder Svart bearbejdede, Rimkrønike om Vesterås-Bisperne (udg. af Stiernman 1744) skal E. have været fra England og være bleven en god Biskop samt have ladet bygge en smuk Kirke »Østen i Vesterås Stad«; efter noget over 30 Aars Episkopat skal han være død 1213 om Foraaret og have fundet sin Grav ved Altret i nævnte Kirke, der siden fik Navn St. Egidii Kirke. Som hans Efterfølger nævner Rimkrøniken Robert; hermed stemmer, at et Dokument af 1219 (*Dipl. Sv. I* 205) nævner en Robert som Bisp i Vesterås. O. A.

Egidy, Christoph Moritz, f. 1847 i Mainz, blev efter at have gennemgaaet Militærskolen i Potsdam Sekondløjtnant og deltog som saadan i Krigen 1866. 1868 traadte han ind i den sachsiske Hær og deltog som sachsisk Officer i Krigen 1870; 1889 blev han udnævnt til Oberstløjtnant med Bolig i Grossenhain, men i Efteraaret 1891 blev han paa Grund af sin Forfattervirksomhed nødt til at tage sin Afsked. 1890 havde han nemlig udsendt et Skrift, »Ernste Gedanken«, hvori han med Begjstring tog Ordet for en Krdm., der, renset for alle Dogmer, atter blev det, som den oprindelige Krdm. formentlig udelukkende var, en Kærlighedens Religion. Bogen vakte betydelig Opsigt og fremkaldte en Række Modskrifter. »Ernste Gedanken« tilligemed en Række mindre Skrifter fra E.s Haand, der hurtig fulgte paa hverandre i Aarene 1890 og 1891, samledes i Bogen »Das einige Christenthum« (1891). I 1892 udsendte E. et Opraab til Offentligheden, hvis Hovedtanker kunne sammenfattes i de faa Ord: »Religion uden Dogmer, Krdm. uden Lærebekendelser!« Ved sin vækkende Personlighed samlede han en Del Tilhængere om sig og blev saaledes Stifter af en fri-religiøs Bevægelse, der dog ikke vandt synderlig Udbredelse. I Mod sætning til de moderne religionsløse »etiske Bevægelser« (se d. Art.) hævder han Religionens store Betydning for Moralen, men samtidig, at Lærebekendelser hæmme Udviklingen af en levende Religiositet og derfor er i Strid med Krdm.s Væsen. Ligesom mange før ham gør han en skarp Adskillelse mellem K.s Krdm. og Jesu Krdm. Maanedsskriftet »Ernstes Wollen« efterfulgte i April 1899 Tidsskriftet »Die Versöhnung« som denne Bevægelses Organ. E. døde 29. Dec. 1898. F. T.

Egilsson, Jón, islandsk Præst og Annalforfatter. Den isl. Historieskrivning blev ikke kaldt til Live med Ref. Dennes Førkæmpere gav sig næsten udelukkende af med at oversætte Skrifter fra Tysk og Dansk, der kunde fæstne den nye Kirkeskik, og først ved Beg. af 17. Aarh. fremstod nogle Annalforfattere af Betydning, og blandt disse er Præsten J. E. den første og og med Hensyn til den isl. Khist. den vigtigste. Han blev f. 1548; 1571 blev han præsteviet til Hreppholar i Nærheden af Skálholt. Med Sikkerhed kan man ikke sige, hvornaar han fratraadte det Embede; sin Præstegerning maatte han nemlig opgive, foranlediget ved en Legemsbeskadigelse. Først 1608 omtales en anden Præst til Hreppholar. Sine sidste Aar levede han for det meste paa Skálholt, hvor Bispen Oddur Einarsson (se d. Art.) sysselsatte den vanføre og yderst fattige Mand med Afskrivararbejde. Hans Bispeannaler (»Biskupa-annálar«), udg. i »Safn til sögu Islands« I, ere skrevne i Aaret 1605. Denne kronolog. Historie omhandler alle de skálholtske Bisper ned til Aaret 1588, da Oddur Einarsson blev valgt til Biskop. For de 5 sidste Biskoppers Vedkommende, en Periode paa o. 100 Aar, er Fremstillingen meget udførlig og i det hele taget vistnok ganske paalidelig. Herved bliver hans Skrift den allervigtigste Kilde for den isl. Reformationshistorie. E. havde, som faa, alle Betingelser for at være godt underrettet. Bedste-

faderen, som var hans nærmeste Formand i Kaldet og døde i høj Alderdom, havde paa nært Hold været Øjenvidne til de stormfulde Begivenheder; han var nemlig præsteviet 1522, det samme Aar Jón Arason (S. 131) opnaaede Bispevalget. E. omtales for sidste Gang 1634, men hans Dødsaar er ubekendt. Th. B.

Eginhard, se Einhard.

Egino var den første og sidste Biskop i Dalby (S. 586). O. 1060 overdrog Sven Estridsen ham Bispestolen dér, og senere, da Biskop Henrik af Lund var død, blev han forflyttet til Lund, hvorpaa Dalby blev forenet med dette til ét Bispedømme. E. skal have været en nidkær og dygtig Mand, der i Bremen havde faaet en god boglig Uddannelse. Han døde i Lund 19. Okt. 1072 kort efter Hjemkomsten fra et Besøg i Rom.

Egla, 1) en af Davids Hustruer, Moder til Jitream (2 Sam. 3, 5); 2) By i Moab (Jes. 15, 5; Jer. 48, 34); andre gengive E. ved »treaarig Kalv« og tænke derved paa Landet Moab.

Eglaim (»to Damme«), Sted i Moab, nævnes kun Jes. 15, 8. Om Belliggenheden haves kun Gisninger.

Eglt. 1) Emil E., schweizersk Kirkehistoriker, f. i Flaach i Kanton Zürich 9. Jan. 1848, blev 1880 Privatdocent og siden Prof. ved Universitetet i Zürich. Han har givet en Række værdifulde Bidrag til Schweiz's Reformationshistorie, navnlig til Gendørbernes Historie. Fr. N. — 2) **Johann Heinrich E.**, schweizersk Psalme-komponist (1742—1810), levede i Zürich, satte Musik til gejstlige Sange af Klopstock, Gellert, Lavater o. a. samt til folkelige Sange. Hans Melodier vandt en betydelig Udbredelse i hans Fædreland. A. H.

Eglon, 1) Konge over Moab, dræbt af Ehud, (Dom. 3, 12 f.); 2) kanaanitisk Kongestat, erobret af Josva (Jos. 10, 3, 23. 34 f.) og tildelt Juda (Jos. 15, 39). Ruiner findes endnu ved Jerusalem-Gaza-Vejen.

Egoisme er det enkelte Individ's absolute Interesse for sig selv med Til sidesættelse af ethvert Hensyn til andre. Den behøver ikke at vise sig i en udvortes Opløsning af Samfundet med Næsten; Egoisten kan, lige saa lidt som nogen anden, finde sig i at være isoleret; men det særegne for ham er, at han bruger alle andre som blotte Midler for at fremme sit eget tilfældige Formaal. Gennem den naturlige Selvpopholdelsesdrift er E. lagt nær for alle Mennesker; det er da ogsaa heri, at al Synd har sit Udgangspunkt og sit egentlige Væsen. Saaledes fremstilles det ogsaa i N. T. Principet i Synden er at søge sit eget, at sætte sit eget Jeg og dets Tilfredsstillelse som det højeste Maal for Livet i Stedet for at underordne sig under Guds Vilje som den højeste Lov. At bryde med E. er saaledes den afgørende kr. Fordring, der alene i Jesu Liv er gennemført fuldkomment (1 Pet. 4, 1; 2 Kor. 5, 15; Rom. 14, 7 f.).

Til Trods for den sunde Følelses Protest have i midlertidig Filosofer til forskellig Tid søgt at hævde E.s Ret ad teoretisk Vej. I saa Henseende ere først Sofisterne at nævne; for dem var det enkelte Individ's vilkaarlige Fordogbefindende den højeste Maalestok, baade i teoretisk og praktisk Henseende. Hvor for-

kastelig dette Standpunkt er, ses bedst deraf, at Sokrates, idet han bekæmper det, bliver Ophavsmand til Etiken; hermed betegnes nemlig, at det egoistiske Princip som saadant er uetisk. Efter Sokrates overtager Platon Polemiken mod E.; det er fornemmelig i Dialogen »Gorgias«, at den føres. Men til nogen virkelig Overvindelse af den egoistiske Tankegang naas der paa ingen Maade. Den træder ganske utilsøret frem i Epikureismen. Al Sædelighed betragtes her alene som en forfinet E., som den enkelte velforstaede Interesse. Ja selv i Stoicismen, som ganske isolerer det enkelte Menneske og gør ham ligegyldig for alt, hvad der ligger udenfor ham, kan en beslektet Tankegang spores. Overhovedet kan der paavises en vis Sammenhæng mellem E. og den hele antike Sædelighed. Thi idet denne fornemmelig lægger Vægten paa den enkelte Persons indre harmoniske Uddannelse (gennem Dyden) og derfra udlæder som en nødvendig Konsekvens en tilsvarende Lyst, faar den hele Betragtning af Menneskelivet et afgjort individualistisk Grundpræg. Det er i Virkeligheden først under Paavirkning af det kr. Ideal, at den sædelige Bevidsthed helt kommer til at frigøre sig for E.s Begrænsning; nu bliver nemlig Opgaven for den enkelte bestemt som den at hengive sig til en uinteresseret Kærlighed til andre, saa at man beforder Næstens Vel uden at tænke paa sit eget. Og selv om ogsaa indenfor Kristenheden den antike Tankegang delvis fornyes, saa er det dog bestandigt saaledes, at Hensynet til Næsten og Samfundet betones paa en ganske anden Maade end i Oldtiden. Det viser sig fornemmelig i 17. og 18. Aarh., da epikuræiske Tanker indenfor Moralen gøres gældende saavel i England som i Frankrig gennem Tænkere som Hobbes og Helvetius. Det Hovedspørgsmaal, som da stilles, er, om den Handeln for Samfundet, som forudsættes hos alle moralske Mennesker, i sidste Forstand skal betragtes som et Produkt af Egenkærlighed eller uinteresseret Velvilje. Det første er det, som hævdes af de nævnte Tænkere. Et fornuftigt Hensyn til sit eget Vel skal tvinge den enkelte til at tage et omfattende Hensyn til andres Tarv. Men ogsaa dette Standpunkt, som endnu nærmest fastholdes af Bentham, er man i nyeste Tid almindeligt kommen ud over. Den Grundsondring mellem den enkelte og Samfundet, som i 18. Aarh. var en gennemgaaende Forudsætning, staar for den moderne Bevidsthed som en Abstraktion. Man betragter nu det enkelte Menneske som uoploselig forbunden med Samfundet og dets øvrige Medlemmer, og idet man bestemmer den moralske Opgave, søger man at paavise, at ved dens Løsning maa paa samme Tid det egoistiske og det altruistiske Hensyn komme til sin Ret. En bevidst Stræben efter blot individuelle Formaal vil almindeligt hos vor Tids Tænkere være Genstand for Misbilligelse.

F. C. K.

Egranus (Wildenauer), **Johann Sylvius**, f. i Eger, var Præst ved Mariakirken i Zwickau og kom som saadan 1518 i Strid med Prof. Hieronymus fra Ochsenfurt (Dungersheim) om den hl. Annas Legende og 1520 med Thomas Münzer (se d. Art.) i Anledn. af hans Svermeri.

E. havde Patricierne i Zwickau paa sin Side, Borgerne holdt derimod med Münzer. Tilsidst maatte E. forlade Zwickau. Han blev da Præst i Joachimsthal, men efter kort Tids Forløb afsat paa Grund af daarligt Levned. Han døde 1535 af Følgerne af Drukkenskab. De Prædikener, han har efterladt, vise, at han havde store Gaver som Prædikant; men han satte Bevarelsen af K.s ydre Enhed over Sandheden og stod Erasmus langt nærmere end Luther.

Ehi, Søn af Benjamin (1 Mos. 46, 21), rimeligvis den samme som Ahiham (4 Mos. 26, 38).

Ehrenfeuchter, Friedrich August Eduard, protest. Teolog, f. i Leopoldshafen ved Karlsruhe 15. Dec. 1814, blev 1835 Lærer i Religion i Mannheim, 1841 Hjelpepræst i Weinheim og kort efter Præst i Karlsruhe, 1845 ekstraord. og 1849 ord. Prof. i praktisk Teol. og Universitetspræst i Göttingen, 1856 Abbed af Bursfelde; 1858—64 var han Medlem af Konsistoriet. 1864 trak han sig tilbage fra sine Embeder; 20. Marts 1878 døde han i Göttingen. Han har, foruden forskl. Arbejder, henhørende til den prakt. Teol. »Theorie des christl. Kultus«, 1840; »Gesch. des Katechismus«, 1857; »Die prakt. Theol.« I, 1859, skrevet »Christenthum und moderne Weltanschauung« (1876) og var Medudgiver af »Jahrbücher f. deutsche Theol.«, i hvilke han bl. a. skrev en Afhdl. »Über den Begriff einer Gesch. des kirchl. Lebens« (1860).

Ehrenhoeffter, Sigismund, rom.-kat. Polemiker, f. i München, traadte 1562 ind i Jesuiter-Ordenen og døde i Graz 1597. Han var Skriftefader hos Kong Sigismund og fulgte 1593 med Kongen til Sverige, hvorfra han sendte Ordensgeneralen udførlig Beretning om sin Virksomhed. Han er rimeligvis Forf. til: »Enchiridion, Thett är Then lille och reene Catechismus samt mädh en nödortffthig Förswarelse skriftt för menige Kyrkepräster och predikanter föröökät och förbätat. Ååret efter Christi bördt 1591. Uthur D. Mårten Luthers böker och skriftt tryckte i Wittenbärgh«, der ofte har været tillagt Klosterlasse og karakteriseres som »et af de fjendtligste og mest perfide Smædeskrifter mod Luther«. Om denne overordentlig sjældne Bog se H. Schück, Ur gamla papper III, Stholm 1897, 151 f.

Ehud. 1) Helt af Benjamins Stamme; efter Josuas Død tog Moabiterne Øst-Jordanlandet, ja Kong Eglon besatte endog Jeriko; E., der skulde overbringe ham en Skat, benyttede Lejligheden til at snigmyrde ham, samlede sine Landsmænd og udjog Moabiterne (Dom. 3). — 2) Benjaminit, Søn af Bilhan (1 Krøn. 7, 10), vistnok identisk med Echow (1 Krøn. 8, 6).

Eichendorff, Josef von, Friherre, rom.-kat. Romantiker, er f. 1788 i Øvre-Schlesien af gl. adelig Familie. Han blev opdraget i det rom.-kat. Gymnasium i Breslau, kom 1805 som Student til Halle, hvor Steffens gjorde stærkt Indtryk paa ham, 1807 til Heidelberg, hvor han paavirkedes af Brentano og Görres. 1813 — 14 deltog han som frivillig i Frihedskrigen, 1821 kom han i den preussiske Stats Tjeneste og blev 1831 ansat i den rom.-kat. Afdeling af Kultusministeriet. Trods Striden mellem den preuss. Stat og Romerk. fik E. først sin Afsked 1845. Han levede senere i Danzig, Wien, Berlin og Neisse, hvor han døde 26.

Nov. 1857. E. er den rom.-kat. Romantiks mest typiske Repræsentant; hans lyriske Digte skattes højt af hans Landsmænd. Af hans Romaner og Noveller maa nævnes: »Ahnung und Gegenwart« (1810—11), »Dichter und ihre Gesellen« (1834), men især to fra 1826: »Aus dem Leben eines Taugenichts« (udkommen i 17 Oplag) og »Das Marmorbild«; af hans Dramaer: »Ezzelin von Romano« (1828), »Der letzte Held von Marlenburg« (1830); desuden de episke Digte: »Julian« (1853), »Robert Guiscard« (1855), »Lucius«, (1857). I en Række kritiske Skrifter (»Ueber die ethische und relig. Bedeutung der neueren romant. Poesie in Deutschland«, 1847; »Der deutsche Roman des 18. Jahrhunderts im seinem Verhältniss zum Chythum«, 1851; »Zur Geschichte des Dramas«, 1854; »Geschichte der poetischen Litteratur Deutschlands«, 1856) holder han fra et rom.-kat. Synspunkt Dom over den moderne Litteratur. Ref., der for ham er »Subjektivitetens revolutionære Emancipation«, bærer Skylden for Oplosningstilstanden i Litteraturen; men heller ikke den sædvanlige Romantik tilfredsstiller ham; den behandler det religiøse altfor fantastisk, mytologisk. Derimod vil han vende Blikket tilbage til den gamle spanske Litteratur, hvoraf han ogsaa har oversat en Del (bl. a. Calderons aandelige Digte). E.s Værker ere ofte udgivne, saaledes 1866 i Leipzig (de poetiske, 6 Bd.) og Paderborn (de videnskabelige og efterladte Skrifter, 5 Bd.). V. A.

Eichhorn. 1) **Johann Gottfried E.**, f. 16. Okt. 1752 i Dörrenzimmern i Fyrstendømmet Hohenlohe-Oehringen, studerede i Göttingen særlig under J. D. Michaelis og Heyne, blev 1775 Prof. i de orientalske Sprog i Jena, fra 1788 Prof. i Filos. i Göttingen, hvor han døde 27. Juni 1827 efter et ualmindelig arbejdsomt og flittigt Liv. Hans Forelesninger (han læste egentlig o. 24 Timer), der i Reglen omsattes i Bøger, gik ikke alene paa de orientalske Sprog, men strakte sig ogsaa over G. og N. T.s Indledning og Eksegese og de andre bibelske Videnskaber samt over Historien i hele dens Omfang, ogsaa Litteraturhistorie. Talrige Afhandlinger har han offentliggjort i det af ham udgivne »Repertorium für bibl. und morgenländ. Litteratur« (18 Bind, 1777—86) og senere i sit »Allgemeine Bibl. der bibl. Litteratur« (10 Bind, 1787—1803), og bindstærke Værker over forskellige hist. Emner foreligger fra hans Haand. Størst Betydning har hans kritiske Indledning til Biblen, som, skønt den undertiden sammenfattes under en fælles Titel (Eichhorns »Kritische Schriften«, 7 Bind), dog udkom i 3 selvstændige Skrifter: »Einleitung in das Alte Testament« (1780—83, 3 Bd.; 4. Udg. 1823—26, 5 Bd.), »Einleitung in die apokryphischen Schriften des A. T.« (1795) og »Einleitung in das N. T.«, hvori han har udviklet sin Ur-Evangeliumshypothese, der tilsidst løber ud i, at Ur-Evangeliet har eksisteret i 12 forskellige Skikkelser (1804—12, 3 Bd.; 2. Udg. 1820—27, 5 Bd.). Af hans glostl. Skrifter kan tillige nævnes hans »Urgeschichte«, som først udkom uden Forf.s Navn i hans »Repertorium« 1779 (senere udgivet med Anmærkninger af Gabler 1791—93), og »die hebräischen Propheten« (1816—19, 3 Bd.); paa det nytestl. Omraade

har han skrevet en *commentarius in Apocalypsin Joannis* (1791, 2 Bd.), hvori han søgte at paavise, at Visionerne vare en dramatisk Digting. I sine Indledningsværker gik han m. H. til Formen i Michaelis's Fodspor og samlede i et organisk Hele, hvad før var behandlet i 2 forskellige Videnskaber som *critica sacra* og *introducio*, idet han sondrede mellem Indledningens alm. Del: Kanons Samling, Tekstens og Oversættelsernes Historie og dens specielle Del: Indledning til de enkelte Bøger. M. H. til Metode fulgte han den af Rich. Simon og Semler anviste hist.-kritiske Metode, idet han stillede sig uafhængig af Traditionen, men til Gengæld var meget tilbøjelig til at søge Erstatning i lærde Kombinationer. Selv roser han sig af at have indført Kanon-Kritik til Forskel fra Tekst-Kritik, »N. T.s Skrifter skulle læses menneskeligt og prøves menneskeligt«; 2 Pet. og Jud. betragter han som uægte, Pastoralbrevene ere i deres Form upaulinske, de synoptiske Evangelier have først sent faaet kanonisk Anseelse. Medens hans Samtid i høj Grad skattede ham som Universitetslærer og Forfatter, har Eftertiden været mindre skaaksom i sin Dom over hans Masseproduktion. Dette gælder saavel hans historiske Arbejder, der nu næsten helt ere glemte, som hans teologiske. E. var Rationalist, Barn af sin Tid, og maatte som saadan forflygtige de bibelske Skrifters dybe Aandsindhold ved en saakaldt naturlig Forklaring; men han maa paa den anden Side bedømmes ud fra sin Tid, og man maa ikke, miskende, at der gennem hans Skrifter gaar en apologetisk Interesse for at forklare Biblen efter den gamle Verdens Tænkemaade og Anskuelse for paa den Maade at forsvare den mod Bibelfjendernes Spot: Ogsaa har han, ligesom Herder, forstaaet at vække Kærligheden til og Interessen for særlig de glostl. Skrifter, selv om han langt fra har det Blik for disse Skrifters historiske Storhed og poetiske Skønhed som hans berømte samtidige. En Fortegnelse over E.s Skrifter findes hos Saalfeld, *Gesch. der Universität Göttingen*, 1820, S. 332 f., fortsat af Oesterley 1838, S. 287 f. Se forøvrigt E. og C. Bertheaus Artikel i *Herzog 3. Udg.*, V. 234 f. og A. Bernus's Artikel i *Lichtenbergers Encyclopédie des sciences religieuses* IV, 386. *Sch. P.* — 2) **Karl Friedrich E.**, Kirkeretlærer, Søn af fornavnte, blev født i Jena 20. Nov. 1781. 1803 begyndte han som jurid. Docent i Göttingen, 1805 blev han jurid. Prof. i Frankfurt an der Oder og 1811 kaldet til Berlin som Prof. ved det nys oprettede Universitet. 1813 tog han Del i Frihedskrigen; 1817 modtog han, efter sin Faders Ønske, en Kaldelse til Göttingen, men 1831, efter Faderens Død, gik han tilbage til Berlin som Prof. og Gehejme-Legationsraad, blev Medlem af Statsraadet og Lovkommissionen, Geh.-Overjustitsraad og Savignys Efterfølger som »Spruchmann« ved den tyske Forbundsdomstol. 1847 maatte han paa Grund af Sygdom nedlægge sine Embeder, og 5. Juli 1854 døde han i Köln i sin Søns Hus. Hans Hovedværk er »Deutsche Staats- und Rechtsgesch.« I—IV (sidste Udg. 1843); desuden har han, foruden mindre kirkeretlige Arbejder, skrevet »Grundsätze des Kirchenrechts der kath. und der

evang. Religionspartei in Deutschland (I—II, 1831—33), der regnes for hans modneste Arbejde og giver ham Plads bl. den nyere Tids betydeligste Kirkeretlærere.

Fr. N.

Eielsen, Elling, kirkel. Partistifter i Amerika, var født paa Voss 19. Sept. 1804 og døde i Chicago 10. Jan. 1883. Vakt ved haugiansk Paavirkning rejste E. omkring i Norge som Lægprædikant 1832—37. 1837 drog han til Danmark, arresteredes her i Slagelse, fordi han (sammen med den danske Lægmand Rasmus Sørensen) holdt »gudelige Forsamlinger«, men blev frigivet ved Prinsesse Karoline Amalies Indflydelse. 1839 udnævndes han til Amerika, hvor hans Virksomhed fik en større Betydning. Med utrættelig Iver og under de største Opofrelser drog han omkring og prædikede overalt, hvor der fandtes Norske. Nogle af Hauges Venner dannede en Menighed og kaldte E. til sin Præst. Han ordineredes 3. Okt. 1843 og blev den første norsk-luth. Præst i Amerika. E. laa i bitter Strid med de første Præster, som fra Norge kom over til Amerika. Hermed begynder den Strid, der har optaget det norsk-luth. Kirkefolk i Amerika. De, der sluttede sig til E., kaldtes i Alm. Ellingianerne (se d. Art.). Ogsaa som Præst fortsatte E. sin omflakkende Prædikevirksomhed. En Rejse til Norge 1861 fik Betydning derved, at han ved sin Optræden i Jarlsberg styrkede den Ensidighed hos de vakte, der ledede til Dannelsen af den jarlsbergiske Frimenighed. E. var en ivrig Bodsprædikant af streng lovmæssig Retning, af Karakter stivsinnet og herskesyg (Chr. O. Brohaugh og I. Eisteinsen, Kortfattet Beretning om E. E.s Liv og Virksomhed, Chicago 1883). C. B.

Eilbert, Biskop, var Navn paa en tyskfødt Munk, der o. 1046 af Adalbert af Bremen blev viet til Biskop over Farria (Helgoland eller Færø) og Fyn. Han kom siden i Strid med Adalbert, der 3 Aar i Træk stævnedes ham til at møde paa en Provinsynode i Slesvig, som skulde undersøge hans Sag. 1065 blandede Pave Alexander II sig i Sagen, og E. døde 1072 paa en Rejse til Rom, rimeligvis foretagen, for at han personlig kunde sætte Paven ind i Forholdene paa Fyn.

Eiler, Biskop, se Stygge.

Einarsson. 1) **Gissur E.**, Islands første luth. Biskop, var en Bondeson fra Skaftafellssyssel i det sydøstlige Island; han blev født 1508. Den begavede og smukke Yngling kom til Skálholtbispens Øgmundur Pálsson, og denne tog sig af ham som en god Fader og sendte ham ned til Tyskland for at studere. Her opholdt han sig adskillige Aar og stiftede Bekendtskab med den nye Lære; der fortælles, at han ogsaa en Tid har opholdt sig i Wittenberg, hvilket saa maa være sket uden Papefaderens Vidende og Vilje. Hans Hjemkomst falder o. 1533, men stærkt mistænkt for Kætteri, fandt han alle Døre lukkede og maatte i Begyndelsen ernære sig og sin fattige Moder ved Fiskeri, dog blev han noget senere antaget som Lærer i Latin ved et Kloster. Den alderstegne Biskop blev imidlertid stadig mere usikket til at varetage sit dobbelte Embede, thi han førte ogsaa under Grevens Fejde det verdslige Regimente i sit Stift, og fik sin unge og energiske Plejesøn til Medhjælper 1536. Rimeligvis har E. ved den

Lejlighed ført den alderdomssvage og blinde Olding bag Lyset angaaende sin religiøse Overbevisning. I de følgende Aar er E. Øgmundur Pálssons fuldt betroede Mand, og 1539 udvirker Biskoppen hans Valg til sin Efterfølger. Det følgende Foraar bispevedes han i Danmark. Her mødte han først store Vanskeligheder, thi efter hans Bortrejse fra Island vare Kongens Folk slaadede ihjel i selve Bispegaarden Skálholt; men ved sin Smidighed og store Færdighed i det tyske Sprog opnaaede han Kongens Gunst, og han lovede af al Kraft at indføre Kirkeordinansen i Island. Trods stor Modstand, lykkedes dette i Skálholt-Stift det følgende Aar, men det nordlige Stift holdt fast ved Romerk. under Biskop Jón Arason (se S. 131). De 2 Modstandere, jævnbyrdige i Kløgt og Kraft, holdt hinanden Stangen i E.s 8aarige Bispetid. Ingen har virket saa meget for Ref.s Indførelse i Island som E., dog særlig hvad de ydre Kirkeskikke angaar; den inderligere Tilgængelse skyldes snarere hans Ven, den ædle Oddur Gottskálksson (se d. Art.). E. støttede sig til den verdslige Magt, til Gengæld maatte han, sikkert mod sin Vilje, se K.s Rettigheder og Ejendomme gaa over til denne. En kgl. Befaling fra 1542 om Oprettelsen af 2 lærde Skoler og 3 Børneskoler skyldes uden Tvivl E.s Initiativ, men har ingen Frugter i hans Tid, de kgl. Befalingsmænd og deres Haandlangere fandt en for sig fordelagtigere Anvendelse af K.s rige Midler. E.s Minde plettes af hans Utaknemmelighed og lumsk Færd mod hans Velgører Øgmundur Pálsson (se d. Art.). — Den lærde Mand fik i sin korte og af stadige Kampe optagne Bispestyrelse ikke Tid til literær Virksomhed, kun omtales Overs. af et Par Bøger fra G. T. Hans sidste Bispegerning var Nedrivelsen af et formentlig undergørende og meget besøgt Krucifiks inden Stiftet. Paa Hjemrejsen paadrog han sig en Sygdom, hvoraf han døde i Fastetiden 1548, efter de rom. Kat.s Mening en Straf for den formastelige Gerning. 2 Aar senere blev hans Lig opgravet og vneret af Jón Arason, men efter dennes Fald blev det igen hæderlig begravet i Domkirken. — 2) **Marteinn E.**, isl. Biskop, var Søn af en Præst til Stadarstad i det vestl. Island. Hans Fødselsaar er ukendt; sine Ungdomsaar tilbragte han i England, hvor hans Søster var gift med en Købmand, og efter sin Hjemkomst var han først Faktor paa Sydlandet, men lidt senere kom han i Tjeneste hos Skálholtbispens Øgmundur Pálsson (se d. Art.) og 1538 omtales han som Faderens Eftermand i Kaldet. Han sluttede sig tidlig til Ref., men saare nodig optog den fredsommelige og svage Mand, som Gissur Einarssons Efterfølger til Skálholt 1549, Kampen mod den rom. Kat. (om hans første Bispeaar se Art. Jón Arason S. 131). Efter J. Arasons Fald blev E. beskyldt for Delagtighed i dennes ulovlige Henrettelse. Paa en Rejse til Danmark for at forsvare sig mod de fremsatte Beskyldninger udgav han i Kbhvn 1555 den første isl. Psalmebog, indeholdende 35 Psalmer, hvoraf største Parten, om end noget forandrede, gik over i den isl. Psalmebog fra 1589. Overs. af disse Psalmer antages hovedsagelig at skyldes E. selv, og som Oversætter af de luth. Psalmer rager han betydelig op over

de andre evangeliske Bisper i 16. Aarh. Foran Psalmebogen var et lille Manuale, »En kristelig Haandbog for Præster paa Island«. En anbefalende Fortale af Biskop Palladius fulgte Bogen. Skønt frikendt af Kongen nedlagde han Bispembedet 1556, harmfuld over den verdslige Øvrigheds Overgreb og Plyndring af K.s Ejendomme. I E.s Bispetid oprettedes Latinskolen paa Skálholt med 40 Elever, der først blev nedlagt efter Jordskælvet i 1784 og flyttedes til Reykjavik. Sit gamle Præstekald beholdt E. til sin Død 1570. — 3) **Oddur E.**, Biskop til Skálholt, f. 1559 paa Gaarden Mödruvallasel i Øfjorden. Under sin Studietid ved Universitetet opholdt han sig en Tid hos Tyge Brahe paa Uranienborg og omtales som en særdeles »stjernekyndig« Mand. 1586 er han Rektor hos sin Velynder Bispén paa Holar, Gudbrandur Thorlaksson, og paa dennes Anbefaling bliver han Biskop til Skálholt 1589. Disse to samtidige Bisper, der opnaaede hver for sig inden sit Stift det højeste Antal Bispæaar under Bispedømmernes o. 700aarige Bestaaen, vare stadig inderlig forbundne, og begge førte de som oftest en haard Kamp mod den verdslige Øvrighed. E. var en stor Personlighed, Kæmpe af Vækst, myndig og virkelysten, men kan ikke frikendes for Nepotisme og Havesyge. Hans Hovedfortjeneste er den levende Interesse, han viste for Landets Historie, saaledes tog han sig af Annalforfatteren Jón Egilsson (se d. Art.). Som musikkyndig ydede han sin Kollega paa Holar Hjælp ved Udgivelsen af det isl. Graduale (1594). Slægten var digtersk begavet. Faderen Einar Sigurðsson (d. 1626), der var Præst i 69 Aar, regnes for Samtidens ypperste Digter, og en Brodersøn til E., Præsten Stefán Olafsson (d. 1688), er Islands første verdslige Digter i 17. Aarh. Af E. haves ogsaa nogle Psalmer. Der fortælles meget om E.s mærkværdige Forudseenhed, men i 17. Aarh. var det ogsaa, at Overtroen tog saa frygtelig Overhaand paa Island. Af hans mange literære Arbejder blev ikke meget udgivet, Landets eneste Trykkeri paa Holar optoges helt af hans Kollegas storartede Virksomhed, og meget gik ogsaa tabt ved Skálholts Brand 1630. Dette haarde Slag overlevede E. kun en kort Tid; han døde 28. Dec. 1630. *Th. B.*

Einhard (denne Form af Navnet er ældre end *Eginhard*), middelalderlig Historieskriver, f. o. 770 i Østfranken, blev opdraget i Fulda-Klostret. Abbed Baugolf sendte den dygtige Discipel til Karl d. sts Hof, og her fik E. Alcuin til Lærer. E. var lille af Vækst, men viste sig som en mangesidig Begavelse; saaledes var han særdeles kyndig i Bygningskunst, hvorfor han i den lærde Hofkreds gik under Navnet Besaleel (Tabernaklets Bygmester, 2 Mos. 35, 30 f.). Ogsaa i Regeringssager blev E. Karls Raadgiver og anvendtes oftere som hans Sendemand. Hans Indflydelse holdt sig ogsaa efter Karls Død; dog mislykkedes hans Forsøg paa at mægle mellem Ludvig den fromme og dennes Søn Lothar. E. havde flere Abbedier under sig, men trak sig efter 830 tilbage til Ensomhed ved Mühlheim i Nærh. af Mainz, hvorhen han 827 havde bragt Benene af Helgenerne Marcellinus og Petrus. 836 døde hans Hustru Imma, 14.

Marts 840 han selv. E. er mest bekendt som Forf. af en Levnedsskildring af Karl den store. Dette første Forsøg paa verdslig biografisk Historieskrivning er formet ganske efter antikt Mønster (Suetons Skildring af Augustus) og indeholder adskillige hist. Fejl, men er dog en vigtig Kilde. Af Samtiden blev *Vita Caroli Magni* (udg. af G. Waitz, ed. IV, 1880; overs. paa Dsk af P. Kierkegaard, Kbhvn 1878) meget læst og beundret; Walahfrid Strabo inddelte det i Kapitler og forfattede en Fortale dertil, som indeholder vigtige biograf. Oplysninger om E. E.s andet Skrift: *Translatio et miracula S. S. Marcellini et Petri* (udgivet af G. Waitz i Mon. Germ. Script. XV) bærer Helgenlegendernes alm. Præg. Desuden har E. efterladt sig nogle Breve (udgivet af Jaffé i Bibl. Rer. Germ. IV). Om E.s Forhold til de under hans Navn gaende Annaler (Frankerigets Historie 741—829) er der ikke naaet Enighed mellem Forskerne (W. Wattenbach, Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter I; F. Kurze, E., Berlin 1899). *V. A.*

Einsiedel, Grev Detlev von, f. i Wolkenburg 1773, var en tro Tilhænger af den luth. Kirkeafdeling. 1813 blev han kgl. sachsisk Kabinetminister under Friedrich August I, men 1830 trak han sig tilbage fra Statistesten, fordi han var en Fjende af Liberalismen, der da begyndte at rejse Hovedet ogsaa i Sachsen. 1828 blev han Præsident for den sachs. Missionsforening, 1847—53 var han Forstander for det evang.-luth. Missions-Kollegium i Leipzig, efter 1853 Medlem af den sachs. Hovedmissionsforening og tillige virksom for Bibeludbredelser og Israels-Missionen. Han døde i Dresden 21. Marts 1861.

Einsiedeln, berømt Benediktinerabbedi og Valfartssted, ligger i Kanton Schwyz i en af Floden Sihl gennemstrømmet Dal. Allerede tidlig blev E. en Munkebolig. Sagnet fortæller om den hellige Meinrad (f. o. 800), der skal have tilhørt Hohenzoller-Slægten, at han efter at være bleven undervist i Reichenau og have aflagt Klosterløftet dér, senere trak sig tilbage til Ensomhed, først paa Etzelbjerget S. for Züricherøen, men senere i en vild Bjerg- og Skovegn, hvor den hl. Hildegard, som nedstammede fra Karl d. st., byggede ham en Celle og et Kapel og skænkede ham det berømte Mariabillede. 861 blev Meinrad myrdet af to Røvere, men hans to tamme Ravne fløj til Zürich, hvorved Mordet blev opdaget og straffet. I Beg. af 10. Aarh. skal Benno, Domherre i Strassburg, have slaet sig ned samme Sted. Lidt senere kom Eberhard fra Strassburg. Han begyndte paa at bygge et Kloster, og allerede inden dette var færdigt, udstødte Otto 846 (?) et Fribrev for det. Der fortælles, at da Biskop Konrad af Konstanz skulde indvie Klosteret 14. Sept. 948, blev det ham forbudt af Gud, som havde ladet Engle foretage Indvielsen. Leo VIII tillagde dem, der besøgte E.s Kirke, Aflad. E. blev et rigt og mægtigt Abbedi, men maatte ofte føre Strid med Bønderne; hertil gav særlig en Gave fra Henrik II Anledning. Kejser Rudolf ophøjede Abbeden til Rigsfyrste, og paa Konstanzer-Konciliet regnedes Abbeden i E. for den anden i Rang; men under en Række adelige Abbeder i Slut-

ningen af Middelalderen og Reformationstiden forfaldt det gamle Kloster i alle Henseender. Zwingli, der fra Okt. 1516 til Dec. 1518 var Præst »zu E. im finstern Wald«, stod dengang endnu væsentlig paa et humanistisk Standpunkt, og den berømte Prædiken paa Engleindvielsens Fest (14. Sept.) holdt han først 1522 paa et Besøg i E. — Den første borgerlige Abbed Joachim Eichhorn (1544—1569), der deltog i Tridentmødet som en af Kontrareformationens betydeligste Mænd, bragte Klosteret paa Fode igen. 1798 flygtede Munkene med Madonnabilledet for de franske Revolutionshære, men 1803 kom de alle tilbage. E. har haft adskillige dygtige Historikere (saaledes Gall Morel, d. 1872); der findes en Latinskole og et betydeligt Bibliotek. Mest bekendt er E. som Valfartstæd, og Tilstømningen vedbliver at være overordentlig (1861 og 1895 angives Pilegrimmenes Antal til 210,000). Valfartens Maal er et Mariabillede af Træ, hvis sorte Farve maaske skyldes Røgen af de brændende Lys; det skal stamme fra Hildegards Tid, men lader sig første Gang paavise midt i 14. Aarh.; det staar i et særligt, frit staaende Kapel foran i Klosterkirken, og Masser af Votivtavler vidne om, hvor stor Tilliden har været og endnu er til »den sorte Madonnas« undergørende Magt. 1875—95 var Basilius Oberholzer »Fyrste af E.«; han blev efterfulgt af Kolumban Brugger fra Basel (f. 1855). Klosters nuværende Abbed (Beschreibung des Klosters und der Wallfahrt Maria-Einsiedeln, Einsiedeln 1898). V. A.

Eiriksson, Magnus, isl. Teolog, blev født paa Island 22. Juni 1806 og kom først i Bessastad Skole. Efter i Kbhvn at have underkastet sig Eksamen Artium blev han 1837 teol. Kand. og var derpaa i nogle Aar en søgt Manuduktør. Hans Manuduktionsvirksomhed faldt i Martenssens Professortid, og den Uvilje, E. i stigende Grad nærrede mod den spekulative Teologi, der kom til Orde i Martenssens Forelæsninger, gjorde ham til en bitter Modstander af den fejrede Lærer. 1844 optraadte han med Skriftet »Om Baptister og Barnedaab«, rettet mod Barnedaaben, som Martenssens paa sin aandsfulde Maade havde forsvaret. Senere fulgte: »Dr. Martenssens trykte moralske Paragrafer« (1846); »Spekulativ Rettroenhed og gejstlig Retfærdighed« (1849) og »Den ny-danske Teologis Kardinaldyder« (1850). 1847 var E.s Uvilje mod Martensen naaet til et saadant Højdepunkt, at han indgav en Klage over ham i et Brev til Christian VIII. Da han imidlertid i dette Brev ogsaa tillod sig at kritisere flere af Regeringens Handlinger, fik General-fiskalen Ordre til at anlægge Sag imod ham. Kongens Død og de ændrede Forhold gjorde dog, at Sagsanlæggelsen faldt hen. 1856 lod E. sig af den isl. Biskop overtale til at søge Præstekald paa sin Fødested, og han blev kaldet til et saadant. Men han bad sig straks fritaget for Embedet. Ved at ransage sig selv havde han mærket, at det ikke alene var Barnedaaben og Uviljen mod Martenssens Teologi, der skilte ham fra den kirkelige Kristendom. Ogsaa over for det ny Testament var hans Kritik i Aarenes Løb bleven skarpere og skarpere, og Nyrationalismen fik i ham en af sine betydeligste Repræsentanter i Danmark.

1863 udgav han et stort Skrift »Om Johannes-Evangeliet«, der angreb dette Evangeliums Ægthed. 1866 fulgte »Gud og Reformatoren«, 1871 »Paulus og Christus«, 1873 »Jøder og Kristne«. I disse Skrifter, der lide af en urimelig Bredde, aabenbarede sig en from Personlighed, for hvem Jesus Kristus kun stod som Reformatør af den jødiske Teologi. Det var en moderne Ebionitisme, der i dem førte Ordet med Angreb, der i lige Grad vare rettede mod den johanneiske og den paulinske Teologi. Lignelsen om den fortabte Søn var for E. Kernen i Evangeliet, og Bønnen hans deistiske Religiositetis Aandedrag. Da det 4. nordiske Kirke-møde blev holdt i Kbhvn 1871, følte han sig, under Forhandlingerne om Nyrationismen, drevne til at fremtræde med et Vidnesbyrd imod Troen paa Kristi Guddom, og der forefaldt et pinligt Optrin, da den gamle Mand efter Fornægtelsen af Kristi Guddom knælede og bad i Forsamlingen (Forhdl. paa det 4. nord. Kirke-møde i Kbhvn 1871, 46 f.). 3. Juli 1881 døde han efter en Alderdom, der var mærket af Nød og Savn og Sorg over ikke at finde Tilslutning dér, hvor han helst ønskede den. I »Flyvende Blade« for 12. Juni 1875 har han givet en Udsigt over sin Forfattervirksomhed. Fr. N.

Eisenach er Hovedstaden i det, nu til Sachsen-Weimar hørende, tidligere Fyrstendømme af samme Navn. Byen, der er en af Thüringens ældste Stæder, skal være bygget i 11. Aarh. af Landgrev Ludvig, »Springeren«. 1498—1501 gik Luther i Byens Fransiskanerskole (J. Stoughton, Luther ude og hjemme, Bergen 1880, 20 f. og E. Schneidewind, Das Lutherhaus in E., Eisenach 1883), hvis Rektor dengang var Grammatikeren Joh. Trebonius. 1540 blev der i E., i Anledn. af Landgrev Philip af Hessens Dobbeltægteskab, holdt et teol. Konvent, og 1556 saledes dér en Synode af Mansfelds Præster, som afgav Kendelse i den majoritistiske Strid (se Art. Major, Georg). I E. døde Nicolai von Amsdorf (S. 76), og dér fødtes Joh. Seb. Bach (S. 196). — 1851 dannedes den saakaldte »E.-Kirchenkonferenz«, der i Beg. hvert, senere hvert andet Aar traadte sammen i den gamle Lutherstad, for at raadslaa om det evang. Tysklands Anliggender. Det første Møde holdtes i Juni 1852, og da var der Ombud fra Østerrig, Preussen, Sachsen, Hannover, Württemberg, Baden, Kur-Hessen, Hessen-Darmstadt, Braunschweig, Mecklenburg-Schwerin og -Strelitz, Nassau, Sachsen-Weimar, Koburg-Gotha, Meiningen og Altenburg, Anhalt-Dessau og -Köthen, Schwarzburg-Sondershausen og -Rudolstadt, Reuss-Plauen og Lübeck. Til Formand valgtes den württembergske Overhofprædikanter von Grüneisen, der senere blev efterfulgt af Biskop Wilhelmi fra Wiesbaden, »Abt« Ernesti fra Wolfenbüttel og andre ansatte kirkel. Personligheder. Konferensen, der i Reglen varer 8 Dage, bliver indledet med en højtidelig Gudstjeneste paa Wartburg, hvor ogsaa dens Arkiv er. Dens Drøftelser have drejet sig om Gudstjenesten, Forfatningen, Kirketugt og den kirkel. Foreningsvirksomhed. Dens Organ var i mange Aar »Allg. Kirchenblatt für das evang. Deutschland«, der først blev redigeret af den württembergske Prælæt von Moser, senere af Arkivraad Stälin og Prof. Schott. E.-Konferen-

sen har bl. a. været virksom for en Revision af Luthers Bibelothers. og Katekisme og for Samlingen af 150 tyske »Kernesalmer«.

Eisenacher-Kirkekonferensen, se Eisenach.

Eisenmenger, Johann Andreas, f. 1654 i Mannheim, studerede ved Universitetet i Heidelberg, hvor han ved sine hebr. Kundskaber hændte Kurfyrstens Opmærksomhed paa sig. Ved dennes Understøttelse blev E. sat i Stand til at foretage en Studierejse til Holland og England. I Amsterdam var han Vidne til 3 Kristnes Overgang til Jødedommen; dette i Forbindelse med Jødernes hyppige Forhaanelser mod Krdm. bragte ham paa den Tanke i et stort Værk at samle alt det ufordelagtige, han kunde opspore om Jødedommen. Efter 19 Aars Studier var Arbejdet færdigt og forelaa trykt under Titlen »Entdecktes Judenthum«. Kurfyrsten billigede Udgivelsen af Skriftet og udnævnte E. til Prof. i orient. Sprog i Heidelberg; Kejseren derimod forbed Salget af Bogen af Frygt for Uroligheder blandt Jøderne. »Entd. Judenthum« er et i høj Grad ukritisk Værk, fuldt af Misforstaaelser og tendentøse Forvanskninger. Det maa derfor beklages, naar man endnu i nyere Tid gør Brug af det i polemisk Interesse. Foruden dette Værk har E., sammen med Joh. Leusden, udgivet en upunkteret Udgave af det hebr. G. T. Han døde 1704. F. T.

Eisleben, By i det preuss. Regeringsdistrikt Merseburg, var Hovedstaden i Grevskabet Mansfeld. Da de mansfeldske Grever uddøde 1780, kom Byen til Kur-Sachsen; 1815 blev den indlemmet i Preussen. Der fødtes Luther (J. Stoughton, Luther ude og hjemme, Bergen 1880 f.), og i Byens St. Peterskirke blev han døbt; 1516 var han som Ordensvikar paa en Visitationsrejse i sin Fødeby, 1518 kom han dertil paa Tilbagereisen fra Konventet i Heidelberg, i Foraaret 1525 opholdt han sig dér en kort Tid paa Grev Albrecht af Mansfelds Opfordring, sammen med Melanchthon og Joh. Agricola, for at virke for Andreasskolens Ordning; 1545—46 var han jævnlig i Byen for at mægle mellem Greverne af Mansfeld, 14. Febr. 1546 holdt han dér sin sidste Prædiken (over Matth. 11, 25 f.), og 18. Febr. s. A. døde han dér i Byskrivervens Joh. Albrechts Hus, der tidligere havde tilhørt Dr. Drachstedt. — I Fastetiden 1518 var Luthers Ordensbroder og Ven, Caspar Güttel, i E. optraadt imod den romsk. Gerningsretfærdighed, og i Juli 1525 var den i E. fødte Joh. Agricola (*Isleiben*) for anden Gang i Byen for at ordne Andreasskolen, der kort efter blev aabnet med Agricola som Rektor. Agricola var derpaa i 11 Aar Skolens Styre, og som saadan udgav han bl. a. »Eine Christliche Kinder zucht ynn Gottes wort und lere. Aus der Schule zu Eisleben. 1527« og »*Elementa pietatis*«, s. A. (G. Kawerau, Joh. A., Berlin 1881), der bragte Skolen i E. i stort Ry. Samtidig prædikede han ogsaa i St. Nikolajkirken. 1533 blev Konvertiten Georg Witzel Præst ved St. Andreaskirken i E., og der udbød derpaa heftige Fejder mellem de to Præster. — Joh. og Cyriacus Spangenberg vare Generalsuperintendenten i E., Joh. Arnd var 1608—11 Præst ved St. Andreaskirken dér (S. 146), og han blev efterfulgt af Martin Rinckart. 1859—62 virkede Rudolf Stier som Superintendent i E.

Eistein, se Eystein.

Eitzen, Paul von, Generalsuperintendent, har haft meget stor Betydning for de slesvigske Kirkeforholds Udvikling i Ref.-Aarhundredet. Han blev f. i Hamburg 1521 og var af Patriarslægt. 1539 blev han Student i Wittenberg og sluttede sig nøje til Melanchthon. Efter et fleraarigt Ophold i Rostock blev han 1549 Præst ved Domkirken i Hamburg, 1555 Superintendent og *Lector primarius* steds. Det var Lærestridighedernes Tid indenfor den evang. K.; men E. indtog stedse en mæglende Stilling i de stærke Partikampe. Efter en Sendelse til Kbhvn 1557 i kirkl. Anliggende blev det ham s. A. af den gottorpske Hertug overdraget, i Forening med 2 andre Gejstlige, at foretage en omfattende Visitation i de gottorpske Landsdele. 1562 blev han Hertugens Hofpræst og Superintendent i Slesvig; fra 1564 beklædte han tillige sidstnævnte Stilling i de Kongen og Hertug Hans d. ældre tilhørende Dele af Slesvig Stift. Han søgte at faa realiseret en Plan om at faa en Art Højskole i Slesvig By, for at Landets Børn ikke skulde behøve at drage til fremmede Steder for at studere. Anstalten sattes ogsaa i Gang, men hørte op igen efter en kort Virksomhed paa Grund af manglende Understøttelse. Han døde 28. Febr. 1598. E. var en grundlærd Teolog og en frugtbar Forfatter. Hans Hovedværk, *Ethicae doctrinae libri IV* (Witteb. 1571—73), hvori han i Tilknnytning til Dekalogen og efter Melanchthons Forbillede søger at give Etik en selvstændig Behandlingsmaade, opnaaede i kort Tid 4 Opl. (om den se Luthardt, Gesch. der chr. Ethik, Leipz. 1893, II, 97 f.). Han var en bestemt Modstander af Konkordieformlen og bekæmpede dens Indførelse i Slesvig, hvad der rimeligvis ogsaa har haft Indflydelse paa Kampen mod den i Kongeriget Danmark. — Sagnet om »den evige Jøde« tager i dets nyere Form sit Udgangspunkt fra, hvad E. siges at have berettet, at han nemlig 1542 i Hamburg skal have set ham og talt med ham. A. J.

Eja er et Udraab af Glæde eller Forundring, stundum ogsaa af Harne. Det findes i flere af vore ældre Psalmer (t. E. Ellen Andersdatters »Eja, min Sjæl ret inderlig sig fryder«; ogsaa t. E. i Grundtvigs »Lad det klinge sødt i Sky«, en Gengivelse af den lat. *Resonet in laudibus*). Udraabet er en Gengivelse af det gr. *εἰ* (Bydemaaden af Udsagnsordet *εἶπω*), der ofte findes hos de attiske Digtere, sjældnere hos de prosaiske Forf., kun en enkelt Gang hos Platon. Hos Romerne bruges *eia* baade af Digtere og Prosaister, som et Udraab af Glæde og Forundring og som Opmuntring, og det findes ofte i lat. Psalmer (t. E. *Eia recollamus laudibus; Eia fratres celebremus*), ikke sjældent som Omkvæd (t. E. *Sunt impleta — quæ prædixit — Gabriel — Eia, Eia!*)

Ejendom, det 3. Led i de relative, men uundværlige Livsgoders Kreds (»Ære, Liv og Guds«), er det, enkelte eller hele Samfund tilhørende, til fri Raadighed staaende Indbegreb af fornøftløse Genstande (*res*). Paa Evangeliets Grund, hvor Individets Personlighedsudvikling og Selvhævdelse er ubegrænset Ret og Forpligtelse, kunne Fornøftløse (*personæ*) ingen Sinde blive Ejen-

domsobjekter uden Tilbagefald til Heden-
skabets Slaveri.

Det gaar ikke an, hvad nogle Etikere have
gjort, at identificere E. og Besiddelse. Vistnok
kan det altid med Rette siges, at Ejeren be-
siddet sit Gods, men ikke omvendt, at Besid-
deren ejer det (f. E. Familiebesiddelser under
testamentarisk Baand, Len og Fideikommiss,
være sig i Penge eller faste Grundstykker).
Kun hvor Raadigheden over Godset er fri i
alle Retninger (Salg, Pant, Gave), kan der være
Tale om en Ejendomsret for Besidderen. Men
en E., større eller mindre, er i sig selv en
absolut Nødvendighed for ethvert Menneske
som Betingelse for et virksomt og frugtbart
Liv, ikke blot til dets Arbejde og Erhverv, men
ogsaa til den Forskønnelse og Nydelse af Livet,
hvis Ret tilsidst er begrundet i Skabelsen i
Guds Billede. En total Mangel paa E. med-
fører den lovbestemte Umyndighedstilstand
(Fattigvæsenet), hvori den paagældende er af-
dødt saavel fra alle borgerlige og politiske Ret-
tigheder som fra de til disse svarende For-
pligtelser og i alle andre jordiske Livsforhold
mere og mere nærmer sig det vegetatives
Sfære. — Af denne E.s Nødvendighed følger
med lige Nødvendighed i ethvert Kultursamfund
dens Retssikkerhed, ikke blot hidført ved dennes
naturlige og historiske Udvikling, men hvilende,
bevidst eller ubevidst, paa den universelle
Basis af Guds 7. Bud, om endog kun som en
Lovens Gerning, skrevet i Hjerterne. Ligesom
al Privatejendom, uden denne Støtte i den
offentlige Retsorden, for Besidderen i hans
Tid vilde være prisgiven til Ran og Svig, saa-
ledes udstrekker Samfundet sin beskyttende
Arm over Ejendomsretten ogsaa ud over den
besiddendes Levetid, idet Samfundet, under
Hensynet til Familien som en moralsk Kollekt-
tivpersonlighed hævder Arveretten som et af
de stærkeste og i Forhold til Menneskets na-
turlige Følelser mest berettigede Motiver til
at samle Formue. Men til Gengæld for denne
Retssikkerhed afgiver E. paa sin Side væsentlige
Støttepunkter for de borgerlige Ordninger.
Som den nemlig i ethvert Fald over en meget
væsentlig Indflydelse paa Samfundets Artikula-
tion i Familier, hvori den dog tillige tildels
har sin Begrundelse, saaledes afgiver E. det
ifølge Sagens Natur nødvendige Objekt for Be-
skatningen, under hvilken hverken Stat eller
Kommune kan bestaa.

Naar man nu vil fremstille E.s specifik
etiske Betydning, kan man ikke komme bort
fra den betydningsfulde og udtømmende Op-
fattelse, der har gjort sig gældende hos en
Række af de nye Sædelærere, at »E. er Per-
sonlighedens udvidede Legeme« (stammende
fra den ældre Fichtes »Sittenlehre«: »Die Welt
muss mir werden was mein Leib ist«; optaget
af Schliermacher, Rothe, Martensen, Schar-
ling). Heri ligger ikke blot, at uden Privat-
ejendom maatte Personligheden undvære et af
de virksomste Midler, baade til at hævde sit
Selv under Tilfredsstillelsen af de jordiske
Fornødenheder og til Løsningen af de den
ligefrem forelagte Livsopgaver, men især at
den vilde savne et væsentligt Middel til »Aande-
liggørelse« (Vergeistigung) af den ham omgivende
ydre Natur (Rothe, Chr. Ethik, II, 73). Dette

Blik for E.s Betydning, som rækker langt ud
over det materielle og dybt ind i det godes
og skønnes Tjeneste, staar i øjensynlig Sam-
menhæng med den under Forkrænkelighed,
lagte Skabnings Haab, at den skal blive fri-
gjort fra Forkrænkelighedens Trældom (Rom.
8, 20. 21). Den nærmeste, daglige Form for
denne aandelige Bestræbelse bliver Hjemmets
Hygge baade hos rige og fattige, under et lidt
idealerne Synspunkt, den daglige Tilværelses
Romantik. Jo mere omfattende Besiddelsen
er, jo mere den nærmer sig til eller er en
virkelig Rigdom, desto bestemtere fremtræder
selvfølgelig denne Naturens Aandeliggørelse
som en utvetydig Livsopgave; men ogsaa den
ubemidlede kan og bør aandeliggøre det lidet,
som er ham betroet. »Das wirklich volle
Eigenthum ist allein das geistige, der geistige
Naturorganismus oder näher beeeelte Leib des
Individuums, nicht unmittelbar gegeben, son-
dern erworben durch den sittlichen Proceß«
(sml. den hermed i Forb. staaende Udvikl. Rothe,
IV, 2 f.). I det hele kommer E.s etiske Be-
tydning frem i Brugens og Misbrugs for-
skellige Fænomener, som her kun kunne an-
tydes, selvfølgelig endda betingede ved E.s
Omfang. Som Former af den rette Brug nævnes
her blot: et fyldigt Husliv; Gavnildhed med
dens indre Glæde (Ap. G. 20, 35) og dens For-
jættelse (Lk. 6, 38); Gæstfriheden, ved hvilken
nogle have herbergeret Engle (Hebr. 13, 2);
al Mæcenatvirksomhed, Fremhjælp af Viden-
skab og Kunst, og fremfor alt, at den urette
Mammon bruges til Erhvervelse af den sande,
af de uforgængelige Livsgoder (Lk. 16, 9—11),
til Fremme af de sædelige Livsopgaver og især
i den kr. Barmhjertigheds Tjeneste (Jak. 2,
13. 16). Som E.s Misbrug dømmer Guds Ord
Gerrighed, den paaholdende Rigdom, som i
Hovmod og Egenkærlighed lader sine Klæder
fordærves af Møl og sit Guld og Sølv af Rust,
der bliver til en fortærende Ild (Jak. 5, 2. 3);
Ødselhed og Vellyst (1 Tim. 5, 6; Jak. 5, 5);
Dovenskab og kødelig Sorgløshed (Lk. 12, 19),
ikke sjældent forberedt ved karrig Sparsomme-
lighed (Sir. 11, 22-24). — Hvad angaar de om-
fattende Problemer om E.s Fordeling og For-
holdet mellem den individuelle og sociale Er-
hvervsvirksomhed se Art. Kommunisme og
Socialisme.

F. V. A.

Ekkatana (hebr. Ahmata; pers. Haugmatāna)
Hovedstad i Medien (Esr. 6, 2). Judits Bog
beskriver dens Fæstningsmure vistnok over-
drevent; snarere kan man fæste Lid til Hero-
dot, der ogsaa meddeler, at Byen er bygget af
Dejokes o. 700 f. Kr. De persiske Konger
havde i E. deres Sommerresidens, ogsaa Alex-
ander d. St. yndede Byen, men snart efter
hans Død dalede dens Anseelse, og efter en ny
Blomstring under Parthernes Herredømme sank
den under Sasaniderne og Muhammedanerne
ned til den ubetydelige Landsby Hamadān,
der nu indtager E.s Plads.

Ekebon, Olof Andræ, f. i Uddevalla 5. Nov.
1716, disputerede *pro gradu philos.* i Lund
under Engeströms Præsidium om »den kano-
nisk Rigtighed af 1 Joh. 5, 7«; efter at have
vundet Magistergraden blev han 1746 præste-
viet, 1749 Spr. i Ljungby, 1761 Domprovst i
Göteborg, 1762 Dr. theol. i Greifswald. Størst

Opmærksomhed vakte han ved sin Indgriben i den svedenborgske Strid i Göteborg. Domkapitlets Sympati for Aandeseeren havde vakt stor Uro i Stiftets Præsteskab, hvilket gav sig Luft i Provst Aurelius's frimodige Henstilling til Domkapitlet ved Præstemødet 1768 om, at det vilde vedtage de kraftigste Foranstaltninger mod Vildfarelsens Udbredelse, samt i, at Provst Kollinius nogen Tid derefter henvendte sig til Kapitlet for at faa oplyst, om der laa »noget virkeligt ondt i Svedenborgs Skrifter«. Paa Domkapitlets Foranstaltninger havde Lektor Beyer konciperet en Besvarelse af nævnte Spørgsmaal, da E., som netop lige i et Brev fra Svedenborg var blevet anmodet om i Domkapitlet at afgive en, som Svedenborg haabede, fordelagtig Bedømmelse af »Nya kyrkans« Lære, overraskede sine Kolleger med den Erklæring, at han paa Grund af de Forhandlinger, han havde haft med Teosofen selv, og sit Studium af *Apocalypsis revelata*, som Forfatteren havde sendt ham, saa sig nødsaget til at udtale som sin Mening, at »de nye Læresætninger maatte stemples som forføderiske, kætterske, utilstedelige og i højeste Grad forkastelige«. I samme Retning gaar den Betænkning, han afgav i den berømte Proces, som siden førtes, og som endte med de kgl. Resolutioner, ved hvilke dels Svedenborgs Lære udkrykkelig forkastedes, dels de svedenborgsk sindrydte Lektorer Beyer og Rosén opfordredes til at frasige sig al Tilslutning til nævnte Lære og foreløbig afholde sig fra al Undervisning i Teologi (Sundelin, Svedenborgianismens historia i Sverige, S. 58—115). E.s Ortodoksi viste sig ogsaa i skarpe Udfald mod Herrnhutismen. Han døde 14. Dec. 1784.

Ekendal, Jonas (Jon) Herman, sv. Skolemand og Præst, f. 13. Okt. 1809 i Mosjö Menighed i Nerike, blev Student i Upsala 1829 og viet til Præst i Strengnäs 1832. Efter nogen Tid at have hjulpet sin Fader i Embedsgeringen genoptog han sine akademiske Studier og drev dem med saadan Flid og Fremgang, at han 1838 blev *Mag. phil.* i Lund. 1841 blev han Vicekollega i Strengnäs, 1843 ordinær Kollega (o: Adjunkt) i Örebro. Med pædagogisk Formaal foretog E. flere Rejser i Sverige og Udlandet. 1856 udnævntes han til Spr. i Flo Menighed i Skara Stift, hvor han døde 17. Marts 1862. Foruden at være en nidkær Ven af Almueskolen og Præst var E. ogsaa en ret flittig Oversætter og Forfatter. Blandt hans Overs. fortjener især Taulers Prædikener og flere Skrifter af Luther og A. Tholuck at nævnes. E. udgav ogsaa »Bidrag til läseriets historia i Sverige. Norrlandska läseriet« (1849); »Den nya folkskolan i Sverige« (2 Hefter 1851—52); »Sv. rättstafnings lära« (1852, 2. Opl. 1864). 1848—52 udgav han »Tidskrift för folkskolelärare och folkskolebildningens vänner«.

H. L.

Eker, Søn af Ram (1 Krøn. 2, 27).

Ekkehart hed flere lærde Munke i Klosteret St. Gallen. Den ældste, E. I, d. 973, er bekendt som Forf. af Digtet *Waltharius* (udg. af R. Peiper, Berlin 1873; overs. og forklaret af J. v. Scheffel og A. Holder, Stuttg. 1874). — E. II, *palatinus*, fik af sine Klosterbrødre dette Tilnavn, fordi han saa ofte opholdt sig ved

Otto I's Hof. Han var en af Otto II's Lærere, og han underviste ogsaa Otto I's Broderdatter, den skønne Hertuginde Hedvig af Schwaben, i de latinske Klassikere. — Mest bekendt er dog E. IV, Forf. af Klosterkrøniken *Casus St. Galli* (udg. i *Mon. Germania* II og i »Mittheil. des hist. Vereins von St. Gallen« 1877—79; overs. paa Tysk af G. Meyer von Knonau, Leipz. 1878). Han var en Discipel af den endnu mere berømte Notker og blev 1022, efter sin Lærers Død, af Erkebiskop Aribio kaldet til Mainz som Forstander for Skolen dér. Da Aribio døde (1031), synes E. at være vendt tilbage til St. Gallen, hvor han skrev en Fortsættelse af Ratberts Krønike (fra 9. Aarh.s Slutn.); den omfatter omtrent hundrede Aar af Klosters Historie og ender ved 971. Skønt E. er i høj Grad tendentøs og alt andet end paalidelig i Enkeltheder, ere hans biografiske, med Anekdoter rigeligt spækkede, Skildringer i mange Henseender et værdifuldt Arbejde. Fra hans Krønike har Scheffel taget en stor Del af Stoffet til sin kulturhist. Roman »Ekkehard«, hvis Hovedperson er en Sammensmeltning af E. I og E. II. E. IV er rimeligvis død kort efter 1060 (G. Meyer von Knonau, Die Ekkehart von St. Gallen, Basel 1876).

Ekklesiark kaldes i den gr. Kirke den, der har Opsyn med Kirkebygningerne, i de gr. Klostre den, der sørger for alt, hvad der vedrører Gudstjenesten.

Eklund, Pehr Gustaf, f. i Lund 2. Marts 1846, *Dr. phil.* 1868, ekstraord. Prof. i Moralteol. og Symbolik 1882, Prof. i Dogmatik og Moralteol. 1890, *Dr. theol.* 1893, første teol. Prof. og Domprovst s. A., foreslaaet til Biskop i Visby 1885, Strengnäs 1889 og Lund 1898. E. har foruden adskillige Afhandlinger i Tidskrifter og Taler udgivet: en latinsk Afhandl. om Betydn. af Ordet *ἀγάς* hos Paulus, 1871; Om teologiens begrepp och indelning, 1874; Om kenosis-dogmens utbildning på Concordieformelns grundval, 1876; Om eden, 1880; Grunddragen af den kyrkl. trosläran, 1880 (nyt Opl. 1881); Kyrkans allmänna historia, i öfersikt framställd, 1883; Sammandrag af kyrkans allm. hist., 1883; Om det kyrkl. gudstjänstfirandet, 1885; Om den kyrkl. vetenskapen, 1885; Den luth. Endrägtsboken, 1893; Den apostoliska tron i Martin Luthers Katesutläggning, 1897—99.

Ekman. 1) **Olaus Jonæ E.**, sv. Præst, f. i Fellingsbro i Vestmanland 1639, *Mag.* i Upsala 1672, blev Præst 1675 og noget efter Prædikant hos Feltmarskalk Horn, Anførereren for Hæren i Livland, siden Superintendent ved samme Hær; 1679 vendte han tilbage til Sverige, blev 1681 Domprovst i Strengnäs, 1688 Provst og Spr. i Falun; 1692 udnævntes han til Superintendent i Visby, men afslog denne Stillings. og forblev som Spr. i Falun til sin Død 23. Jan. 1713. Især har denne ved sin Fromhed og Nidkærlighed udmærkede Mand vundet Ry ved sit mærkelige Skrift »Sjönödslöfte« (udgivet 1680, 2. Opl. 1773). I Forordet fortæller han om Anledningen til det. Ved sin Overrejse fra Livland i Okt. 1679 udstod han en 6 Dages Storm; han tænkte da paa et Løfte til Gud, og det foresvævede ham at udrette noget for den forfaldne Krdms Forbed-

ring. Skibet gik under, han blev reddet. Han faldt dog i Tvivl om, hvorvidt han burde indfri Løftet. Imidlertid fortsatte han Rejsen 8 Dage senere med et af Statens Skibe; da blev det atter en vældig Storm, i hvilken han fornyede sit Løfte. Dets Indfrielse blev nævnte Bog, i hvilken han paa en om Speners *Pia desideria* mindende, men fuldt original Maade skildrer først »den forfaldne Krdm.« og derefter Midler til dens Ophjælpning. I flere Henseender er den af stor Interesse. Ved Skildringen af Forfaldet gaar han ud fra Daabspagtens Brud, og blandt Midlerne til Krdm.s Oprejsning indskærper han, at man daglig bør betænke og forny Daabspagten v: Forsagelsen og Troen. Med Forkærlighed dømler han ved de oldkr. Forhold og Embederne i den apostol. Menighed (efter 1 Kor. 12, 28; Ef. 4, 11). Han ivrer for apostolsk Virksomhed ved Hedingemission, Genindførelse af Diakonater («Medhjælpere») og Presbyterier («Ældste», som skulde have Opsigt, hver over sit Distrikt i et Sogn), kr. Børnelærdom og Opdragelse, alvorlig Brug af Binde- og Løsenøglen ved en af Presbyteriet (det af Lærere, Hyrder og Menighedens Ældste bestaaende Kirkeraad) udøvet Kirketugt, Genoplivelse af det »kongelige Præstedømme« med broderlig Formaning osv. Bogen, som paa det alvorligste indskærper Øvrighedens Pligt til at fremme Guds Rige, dedicheredes Kong Carl XI og Dronning Ulrika Eleonora. O. A. — 2) **Fredrik Joakim E.**, finsk Præst og Forfatter, f. 1. Sept. 1798 i Nystad, hvor Faderen var Borgmester, blev Student 1818, filos. Kand. og *Dr. phil.* 1823, Amanuensis ved Universitetets Konsistorium 1827 og 1829 Gymnasialoverlærer i Wiborg. 1838 blev han viet til Præst, hvorpaa han gjorde Tjeneste som saadan baade i sit Hjemland, i Stockholm og paa Runö (i Riga Bugt), 1848 blev han Kapellan i Åbo, hvilket Embede dog siden 1853 blev passet ved en Stedfortræder. Han døde i Helsingfors 13. Marts 1872. E. har udgivet *Ortus hierarchiæ disquisitio*, 1832; *Meditationes circa ingenium populi Romani poetikum*, 1834; »Beskrifning om Runö i Liffland», 1847; »Beskrifning om alfresco malningen i Åbo domkyrka» 1854 (disse Billeder udførte hans Broder, Hofmaler K. W. E. 1850—54). 1860—65 udgav han sit udførlige Værk (3400 S.) »Systematisk samling af udrag utør forfættninger rörande Eklesiastik- och skolestaterna i Finland«. A. N. — 3) **Erik Jakob E.**, f. 8. Jan. 1842 i Hille, Gefleborgs Len, præsteviet 1864, Komminister i Ockelbo 1868, afskedigedes efter egen Begæring 1879 og blev Forstander for »Sv. Missionsförbundets« (se d. Art.) Missionskole i Kristinehamn 1879—86; flyttede 1886 til Stockholm for at overtage Ledelsen af Selskabets indre og ydre Mission; Medlem af Rigsdagens 2. Kammer 1885—87 samt fra 1891; blev 1891 af Beloit-University i Nordamerika udnævnt til *Dr. theol.* — 4) **Johan August E.**, sv. Biskop, f. 26. Nov. 1845 i Hjälsstad, Skaraborgs Len; Docent i Eksegese ved Upsala Universitet 1877, Prof. i teol. Præntioner og Encyklopædi 1887, *Dr. theol.* 1893, første teol. Prof. og Domprovst i Upsala 1896, Biskop i Vesterås 1898. Ved Siden af adskillige Afhandlinger i Tidsskrifter og kirkelige

Taler har han udgivet: »Likheter mellan Esaias kapp. 40—66 och Jeremias«, 1877; »Det kr. prestembetets ursprung« I, 1882; »Den naturalistiska hendomen«, 1888; »Den kr. religions-, läran enligt den hl. skrift«, 1888.

Ekman, Carl Gustaf, sv. homiletisk Forfatter, f. 8. Sept. 1744 i Weta i Östergötland, hvor Faderen var Spr., blev Student i Upsala 1760 og *Mag. phil.* sstds 1767. E. blev præsteviet 1768 og udnævntes 1776 til Komminister i Örtomta, 1783 til Spr. i Weta og Wiby. 1800 blev han *Dr. theol.* og forflyttedes 1805 til Stora Åby og Ödeshög. D. 14. Maj 1812. E. deltog i Rigsdagen 1786 og 1800, hvor han bl. a. optraadte mod »Statsbrændvinselendigheden med det dertil hørende kongelige Krohold«. Ved sine mange Ophygelseskrifter har E. øvet en udstrakt og langvarig Indflydelse. Mest læste af disse har vel hans »Prædikningar och Skriftetal, en årgång« været, en Bog, som udkom i ikke mindre end 12 Opl., af hvilke det første blev trykt i Norrköping 1795, det sidste i Göteborg 1874. Ganske vist bemærker Forf. i Fortalen: »For Læsere af en nyere og højere Smag har jeg ikke skrevet«, men i Virkeligheden have hans Prædikener just svaret til Tidens aandelige Smagsretning. Sprogbehandlingen er omhyggelig, for ikke at sige sirlig, og Forf.s Standpunkt er væsentlig neologisk, om end med større Tilslutning til positiv kr. Betragtning end adskillige samtidige Prædikanter, især i Tyskland. Foruden Prædikener offentliggjorde E. »Utkast til skriftetal, med indledning om skriftemåls«, 1797; »Tillfällige andelige tal«, 1800 osv. H. L.

Ekrebel (Judit 7, 12), By 3 Mil SØ. for Sikkem ved Jerikovejen; nu en Landsby ved Navn Akraha.

Ekron, Hovedstad i Filistæa ved Siden af Gaza, Askalon, Gat, Asdod, beliggende NØ. i Landet. Byen kom i Judas Besiddelse (Dom. 1, 8), men rev sig løs i Dommertiden, og det er tvivlsomt, om den senere blev erobret. E. var Kultussted for Guden Baalzebul (S. 248), hvis Anseelse var saa stor, at endog efraimitiske Konger hentede Orakelsvar i E. (2 Kong. 1, 2 f.). Efter den Tid omtales Byen ikke i G. T. undtagen i Profeternes Truselstaler og 1 Mak. 10, 89. Korsfarerne saa endnu Byen; derefter sank den i Glemsel, indtil Robinson genopdagede den i Landsbyen Akir o. 1 Mil Ø. for Jabne. C. J.

Eksegese, se Hermeneutik.

Ekstase, se Henrykkelse.

Ekteni (af det gr. *ἐκτείνω*, underf. *ἐνχέ*, en vedholdende Bøn) er Betegnelse for en, Litaniet lignende, Bøn, der udgør en væsentlig Del af det gr.-kat. Ritual. Den kaldes ogsaa »Synapte« (*συναπτή*), fordi den er sammensat af flere Bonner, »Eirenika« (*εἰρηνικά*), fordi der i den bedes om Fred, »Diakonike«, fordi den i Reglen fremsiges af Diakonen. Den store E. deles i 12, den lille E. i 2 Afdelinger, og efter hver Afdeling falder Koret ind med et *Kyrie eleison!* E. slutter med en Henvendelse til Maria og alle Helgener om deres Forbøn og med en Lovprisning af Treenigheden.

Ekthesis (*ἐκθesis* *πίστεως*) kaldes en Troslov, som den bysantinske Kejser Heraklios 638 udstedte for at vinde Monofysitterne i Riget. 648

blev E. af Kejser Konstans II sat ud af Kraft ved en ny Troslov, den saakaldte Typos. Se Art. Monoteitisme.

Ela. 1) Edomitisk Fyrste (1 Mos. 36, 41); 2) Kaleb's Søn (1 Krøn. 4, 15); 3) Fader til en af Salomos Befalingsmænd (1 Kong. 4, 18); 4) Konge i Nordriget, Søn af Baesa, 930—29; han var ikke saa tapper som Faderen, men ligesaa ugadelig; ved et Gæstebud blev han, i Fuldskab, dræbt af Feltherren Simri, hvorpaa hele Baesa's Slægt udryddedes; 5) Fader til Kong Hosea (2 Kong. 15, 30); 6) Benjaminit, Ussas Søn, Øverste i Jerusalem blandt de fra Babylon hjemvendte (1 Krøn. 9, 8).

Elafsen (Olufsen, Topæsen), **Peder**, Biskop i Aarhus, var med 1238 i Stensby (i Nærh. af Vordingborg), da den tyske Ordensmester Herman fra Livland i den pavelige Legat Vilhelms Nærværelse, sluttede Forlig med Valdemar Sejr for at hindre Kongens Tog til Estland. Han var ogsaa til Stede paa det vigtige Danehof i Vordingborg 1241, hvor jyske Lov blev kundgjort, og paa National-Konciliet i Odense 1245, hvor der blev udtalt Band over alle dem, der krænkede Kirkers og Klosters Rettigheder. Han døde 1246 og blev begravet i Øm Klosters nye Kirke lige for St. Marias Alter; til dette Kloster havde han skænket Tredjedelen af Sødringholm (Sythring). Efter hans Død stod Bispestolen i Aarhus ledig i 3 Aar.

Elagabal (Valerius Avitus Bassanus), f. 205 i Emesa i Syrien, blev 218, under Navn af M. Aurelius Antoninus, udraabt til rom. Kejser af Tropperne i Fønikien, der vare misfornøjede med Macrinus's Regimente. Rygtet gik, at E.s myrdede Slægtning Caracalla var hans Fader. Da Macrinus var besejret, gjorde Senat og Folk ingen Modstand mod E. Som sin Fætter, Alexander Severus, var E. i sin Barndom indviet til Præst for Guddommen El-Gabal, hvis Navn han havde antaget. Tidlig ødelagt af Udsvævelser, gjorde han sig i sin korte Regeringstid mest bekendt ved sin Skamløshed og sine Krænkelser af, hvad der var Romerne helligt. Med fanatisk Iver søgte han at gøre den vellystige syr. Kultus til Rigsreligion. Til sin Guddoms hellige Sten fra Emesa byggede han et pragtfuldt Tempel paa Palatinerhjerget, og ligeledes bragtes Kybeles hellige Sten fra Pessinus og den syr. Astartes Billede fra Carthago til Rom. Til Forberedelse af store religiøse Fester udskrev han en tung Skat, og Senatets Værdighed krænkede han dybt. Da hans Mistænksomhed ramte Alexander Severus, som han dog havde adopteret og udnævnt til Cæsar, gjorde Tropperne Oprør og kastede E. og hans Moder i Tiberen (222). Kirken havde Fred under E., og den Formodning er fremsat, at den kristenvenlige Kejserinde, som Hippolyt helligede sin Bog om Opstandelsen, var Julia Aquilia Severa, en Vestalinde, som E. havde ægtet, atter forskudt og igen taget til sig. Har der end bag E.s Forsøg paa at gøre El-Gabal til Rigsgud ligget en politisk eller uklar religions Interesse for en Slags Monoteisme, udelukker dog E.s sædelige Forvildelser, trods hans Venlighed mod Jøder og Kristne, en dybere Forstaelse af Aabenbaringens Gudsbegreb.

J. O. A.

Elam. 1) Land og Folk Ø. for Babylon. Gr. Forf. kalde ogsaa Landet Elymais (1 Mak. 6, 1 bør læses Landskabet, ikke en By E.), men hyppigere, efter Hovedstaden Susan, Suisiana. Nu hedder Egnen Kusistan (efter Byen Kis; paa en af Sanheribs Indskrifter kaldes Indb. Kissier). Det gammelpers. Navn Uwaga gik over i Gr. som Oxien. 1 Mos. 10 stilles E. ved Siden af semitiseret Ord Ilamtu (Højland); men dette Navn have Beboerne aabenbart ikke selv givet Landet, og desuden vidne fundne Indskrifter imod semitisk Afstamning. 1 Mos. 14 omtales E. som selvstændigt Rige; først Assyrierne undertvang Landet (Jes. 22, 6), men ved Assurs Opløsning blev E. igen fri (Jer. 49, 34f.). At Landet udgjorde en Del af Perserriiget fremgaar af Darius's Behistandskrift og af Esr. 4, 9. Senere høre vi intet i Bibelen om E.s Skebne, kun Ap. G. 2, 9 nævnes Elamiter: Jøder fra E. Sammen med Mederne skildres E. som tapre og krigerske, navnlig gjaldt de som fortrinlige Bueskytter. — 2) Benjaminit, Sasaks Søn (1 Krøn. 8, 24). — 3) Asafide (1 Krøn. 26, 3). — 4) Øverste blandt de fra Babylon hjemvendte (Esr. 2, 7), var med at undertegne Pagten 444 (Neh. 10, 14). — 5) Hjemvendt fra Babylon (Esr. 2, 31). — 6) Præst (Neh. 12, 42). C. J.

Elat, Havnestad ved Nordenden af Akaba-Bugten, var udmærket beliggende for Handelen og derfor hyppigt et Stridens Æble mellem omboende Folk. Byen omtales allerede paa Abrahams Tid (1 Mos. 14, 6); paa Davids Tid tilhørte den Israel (2 Sam. 8, 14), og under Salomo var den Basis for store Handelsforetagender (1 Kong. 9, 26). Efter Rigets Deling var E. tit i Fjendevold. Under Romerne blomstrede Handelen paa ny, og E. var længe Bispesæde. Men efter Muhammedanismens Fremtrængen tog Byens Betydning, en kort Tid var den under Korstogene i kr. Besiddelse; derefter blev den viet til Undergang. Abulfeda (o. 1300) kender kun dens Ruiner og et Kastel til Herberg for Pilegrimme. Dette findes endnu og giver Plads for en lille tyrkisk Garnison. Ellers er Akaba, som E. nu kaldes, øde. C. J.

Elberfeld, se Barmen (S. 218).

Elbetel (>Betels Gud<) kaldte Jakob, (efter 1 Mos. 35, 7) det Sted, hvor Gud havde vist sig for ham, og som han før havde kaldt Betel (S. 282).

Eldaa, efter 1 Mos. 25, 4 Søn af Midjan, Sønneson af Abraham.

Eldad, efter 4 Mos. 11, 26 f. en af Israels 70 Ældste.

Elead, Sabads Søn (1 Krøn. 7, 21), Efraimit.

Eleada, Tahats Søn, Efraimit (1 Krøn. 7, 20).

Eleale var en By i Øst-Jordanlandet, indtagen af Rubeniterne, men snart igen i Moabiternes Eje (se Truseltalerne Jes. 15, 4; 16, 9 og Jer. 48, 34). Endnu findes Ruiner $\frac{1}{2}$ Mil NNØ. for Hesbon med flere Levninger fra den gr. Tid, derimod ikke fra den arab.

Eleasa. 1) Rafas Søn, af Mefibosets Slægt (1 Krøn. 8, 37); 2) Heles Søn, Judaer (1 Krøn. 2, 39); 3) Safans Søn, sendtes af Kong Sedekias til Babel sammen med Gemaria og fik et Brev med til Eksulanterne fra Jeremja (Jer. 29, 1 f.); 4) Præst paa Esras Tid (Esr. 10, 22);

5) Elasa eller Alasa, det Sted, hvor Judas Makkabæren faldt (1 Mak. 9, 5); da det maa have ligget nær Asdod, har man gættet paa en Ruinhob Ilasa V. for Jerusalem.

Eleasar, yndet Navn i Israel, navnlig blandt Præsterne. 1) Arons 3. Søn, efter sine ældre Brøders Død hans Medhjælper, navnlig ved Opsynet med Helligdommen og Gudstjenesten og efter Arons Død dennes Efterfølger (4 Mos. 20, 25 f.); under Josua er han endog denne overordnet (4 Mos. 27, 21) og nævnes altid før ham; han blev begravet i Gibeaa, og Sønnen Pinehas efterfulgte ham; E.s Slægt indehavde Ypperstepræstedømmet lige til Makkabæertiden (undtagen fra Dommertidens Slutning til Salomo, da Itamariderne beklædte Embedet), og af de 24 Præstekifter nedledte de 16 (8 fra Itamar) deres Slægt fra ham (1 Krøn. 24—25); 2) Levit, Vogter for Arken i Kirjat Jearim (1 Sam. 7, 1); 3) Doda's Søn, Benjaminit, en af Davids 3 vældigste Helte (1 Krøn. 9, 4); 4) Mahelis Søn, Levit (1 Krøn. 23, 21 f.); 5) Pinehas Søn, Præst paa Esras Tid (Esr. 8, 33); 6) af Pareas Slægt (Esr. 10, 25); 7) Præst paa Nehemjas Tid (Neh. 12, 42), maaske identisk med Nr. 5; 8) Søn af Mattatija, Makkabæer, faldt i Slaget ved Bet-sakarja 163 f. Kr. mod Antiokos V Eypator; 9) anset Skriftklog, pint til døde under Antiochos Epifanes (2 Mak. 6, 18 f.); 10) sendt til Rom af Judas Makkabæer (1 Mak. 8, 17); 11) en af Jesu Stamfædre (Matt. 1, 15).

Elef, By i Benjamins Stamme (Jos. 18, 28), maaske d. s. s. Lifta.

Elefantiasis, se Spedalskhed.

Elementer kaldes de ydre synlige Tegn ved Sakramenterne: Vandet ved Daaben, Brødet og Vinen ved Nadveren.

Elers, Heinrich Julius, hed Grundlæggeren af Bogtrykkeriet og Boghandelen ved Vajsenhuset i Halle. D. 13. Sept. 1728.

Elevtherus eller **Eleutherius**, rom.-kat. Helgen, hvis Mindedag er 20. Febr., skal have været Tournais 3. Biskop og den hl. Medardus's Forgænger. Han skal efter en Bispestyrelse paa 45 Aar have lidt Martyr døden 531 eller 532. De Skrifter, der — vistnok med Urette — tillægges ham, ere samlede i Bd. 65 af Mignes *Patrologia Latina*. Se Elevtheros.

Eleutherus (ϰ den frie) var det Navn, Luther som Munk en Tidlang kaldte sig med efter Humanisternes Skik.

Elevation (Opløftelse af Brødet og Kalken i den hl. Nadver). I de gl. gr. Liturgier, der bære Navn efter Jakob, Basilios og Krysostomos, og hos Armenerne var det paabudt, at Præsten før Brødets Brydelse og Neddypelse i Kalken, skulde »opløfte« den hellige Gave og efter en stille Bøn om Helliggørelse ved Guds Naades Ord sige: »Det hellige for de hellige!« Da denne »Indvielse« ved Bøn (*ἀνάθεσις*) gik for sig i Koret, inden Gardinerne blev trukne til Side, og de hl. Døre aabnede, kunde det ikke være Meningen ved den at fremstille Elementerne til Menighedens Tilbedelse. Denne gr. E. skulde uden Tvivl kun være en symbolsk Efterligning af Kristi Legemes Ophøjelse paa Korset, og den har intet at gøre med den »Opløftelse« af Nadverelementerne, der fra det 12. og 13. Aarh. blev gængs i Vesten. Den rom.-kat. E. var rimeligvis oprindelig et

Udtryk for Oppositionen imod Berengar fra Tours's Nadverlære (S. 265), og den skulde være en liturgisk Stadfæstelse af Forvandlingslæren. Efter Konsekrationen bleve i Vesterledens Kirker, da E. dér blev Skik, Nadverelementerne opløftede; en Klokke ringede til Tegn paa, at Forvandlingen var sket, og Menigheden skulde da knæle i Tilbedelse af de forvandlede Elementer.

Paa Grund af E.s Sammenhæng med Transsubstantiations-Læren var der i Ref.s Dage mange Steder en stærk Uvilje over for den. Luther selv forsvarede den imidlertid i »Deutsche Messe« (1526) af Hensyn til de svage og i Haab om, at den vrang papistiske Tilbedelse let vilde kunne blive bekæmpet gennem Prædiken; men Karlstadt og hans Tilhængere angreb E. paa det voldsomste. I Wittenbergs Augustinerkloster havde Luther afskaffet den allerede 1524, men i Sognekirken blev den først afskaffet 1542 af Bugenhagen. — I Udkastet til den dske Kirkeordinans stod der, at Præsten »skal straks paa Indvielsens Ord bekvemmelig opløfte og tingre med Klokken, som Skik er«, og en lignende Anvisning findes i den dske Messebog af 1529 og i Olof Persons sv. Kirkeordning. Men allerede i selve den dske Ordins er Anordningen forvandet til en Tilladelse ved Tilføjesen: »om Tjeneren saa trykkes« og det Tilleg, at »her udi skal den kr. Frihed holdes ved Magt«; og 1539 forbød Frans Wormordsens »Haandbog« E. Næste Aar bestemte dog Synoden i København, at der overalt før Uddelingen skulde ske »en sømmelig Opløftelse (*decens elevatio*) uden de papistiske Misbrug« — en Vaklen, der ikke gik upaataalt hen fra Tilhængerne af det gamle. 1546 indskærpede endelig Synoden i Andvorskov, at E. var »en mennesskelig Skik«, og den forbød at genindføre den, hvor den allerede var afskaffet, og raadede til at afskaffe den, hvor det kunde ske i Fred. Nogle Aar efter blev E. helt forbudt, og 1556 skrev Christian III til Bugenhagen, at den, saa vidt Kongen vidste, var fuldstændig afskaffet i alle dske Kirker; men skulde det et eller andet Sted ikke være Tilfældet, vilde han i saa Henseende foretage det fornødne. E. var og blev derfor forbudt i Norden. Og som det gik her, gik det ogsaa i de evang. Kirkesamfund i Tyskland og i England. Dér krævede allerede Edvard VI's første *Prayer-Book*, at Konsekrationen skulde finde Sted *without any elevation or showing the sacrament to the people*, og dette Standpunkt, som ogsaa er fastholdt i de 39 Artikler, har den anglik. K. i nyere Tid hævdet over for ritualistiske Tilbøjeligheder til at indsmugle E. *Fr. N.*

Elevtheros, rom. Biskop o. 174—189, rimeligvis Græker af Fødsel, var Soters Efterfølger. Under hans Bispestyrelse havde den rom. Menighed i det hele taget blide Kaar, fordi Kejser Commodus lod sig paavirke af sin Medhustru, Marcia (S. 541); én Martyr, den rom. Filosof Apollonius (S. 119), kende vi dog. I selve Menigheden vakte Montanismen dengang ikke ringe Uro, og Irenæos blev sendt til E. med et Brev fra de Kr. i Lyon og Vienne, der skulde stemme Roms Biskop til Mildhed over for disse Sværmere. — I Beg. af 7. Aarh., da man søgte at hævde, at Britannien havde faaet Krdm. fra

Rom og skyldte den rom. Pave Lydighed, blev der opdigtet en Fabel om, at en britisk Konge ved Navn Lucius havde henvendt sig til E. for ved hans Hjælp at blive en Kr. Beda fortæller denne Fabel med den Tilføjelse, at E. opfyldte Kong Lucius's fromme Ønske, og i 9. og 10. Aarh. (Pseudo-Nennius) hed det sig endog, at hele det britiske Folk allerede dengang havde modtaget Daaben. Lucius (se d. Art.) blev i Legenden gjort til Martyr og Helgen, og man fortalte, at han 201 havde lidt Martyrdøden i Chur i Graubünden.

Eleutherios, Flod i Syrien (1 Mak. 11, 7; 12, 30), vistnok Nahr el Kebîr, der falder i Havet 2 Mil N. for Tripolis.

Elfric. 1) E., Ærkebiskop af Canterbury, blev 990 Biskop Sigerics Efterfølger i Ramsey og 5 Aar senere atter dennes Efterfølger paa Ærkestolen. Han døde 16. Nov. 1005. Han hentede selv sit Pallium i Rom og fik Lov til at læse en Messe ved St. Peters Alter. Da han vendte hjem, var han opfyldt af dyb Beundring for St. Peters Efterfølger og af brændende Kærlighed til Benedictiner-Ordenen. — 2) E., Abbed for Benedictiner-Abbediet Eynsham, havde faaet sin Uddannelse hos Ærkebiskop Ethelvold af Winchester. Han skænkede den angelsachsiske K. 3 omfattende Prædikensamlinger, der indeholdt Overs. af Augustins, Hieronymus's, Bedas og især Gregor d. st. Prædikener. For yderligere at udbrede relig. Oplysning blandt angelsachsiske Legfolk begyndte han ogsaa at oversætte det gl. T. paa Angelsachsisk og en Del af en Overs. af det gl. Ts hist. Bøger skyldes ham. Hertil sluttede sig hans Indledn. til det gl. og det nye Test., der kunde yde angelsachsiske Bibellæsere en værdifuld Haandskræknng. Abbed E. døde o. 1020 (Dietrich, Abt Aelfrik i Zeitschr. f. hist. Theol. 1855—56).

Elfvig, Anders, f. 1. Jan. 1745 i Ålems Sogn, Kalmar Len, blev præsteviet 1767. I sin Studietid havde E. gjort Bekendtskab med P. Murbeck (se d. Art.) og var bleven dybt paavirket af ham. Selv vakte han i sin korte, kun 5aarige, Præstevirksomhed, stor Opsigt som folkelig Taler og Vækkelsesprædikant. Hans Prædikener, frie for alt voldsomt og larmende Væsen, men baarne af en ejendommelig Begavelse, skal have haft en ubegribelig fængslende Magt, saa at Tilhørerne ikke mærkede, at de stundom varede flere Timer. E. virkede først i Kalmar Stift, siden i Størstedelen af 1771, som Guvernementpræst i sv. Pommern efter Kaldelse af Generalguvernøren dér, den fromme H. H. v. Liewen, dernæst i Karlskrona og sluttelig i Stockholm, hvor han døde 31. Marts 1772. J. A. Almqvist udgav 1854 en Aargang Højmesse-Prædikener af E., der siden flere Gange er blevet oplagt paany. O. A.

Elhanan. 1) Søn af Jair, Betlehemit, dræbte (ifølge 2 Sam. 21, 18) Kæmpen Goliath fra Gat. Da David ellers sagdes at have nedlagt denne, har Kronisten (1 Krøn. 21, 5) udjævnet Traditionens Uoverensstemmelse ved en Rettelse i sin Kilde. Man vil have Valget imellem følgende Antagelser: der har været to Kæmper af samme Navn fra Gat, eller to Kæmper, den ene Goliath fra Gat, den anden uævnt

og da af Traditionen blandet sammen med Goliath, eller en af de to Overleveringer er uhistorisk; 2) Søn af Dod, Betlehemit, Krigsøverst hos David (2 Sam. 23, 24). C. J.

Eli. 1) Ypperstepræst ved Helligdommen i Silo, var af Itamars Slægt (se d. Art.) og Dommer over Israel i 40 Aar, indtil Samuel fremtraadte. Beretningen om ham (1 Sam. 1—4) fremstiller ham som en sindig, fredsommelig Mand, men svag og eftergivende navnlig overfor sine ryggesløse Sønner, Hofni og Pinehas. Til Straf herfor dræbtes disse i Kampen mod Filisterne, og ved Budskabet herom og om, at Pagtens Ark var falden i Fjendens Hænder, faldt den 89aarige Mand ned af Stolen og slog sig ihjel; 2) en af Kristi Forfædre, vistnok Marias Fader (Lk. 3, 23), den samme, som Traditionen kalder Jojakim eller Eljakim. C. J.

Eliab. 1) Helons Søn, Stammefyrste i Sebulon (4 Mos. 1, 9; 10, 16); 2) Rubenit, Fader til Datan og Abiram (4 Mos. 16, 1) og til Nemuel (4 Mos. 26, 8 f.); 3) Søn af Isai, Davids ældste Broder (1 Sam. 16, 6 f.), for sin Trofastheds Skyld udnævnt til Stammefyrste i Juda (1 Krøn. 28, 18, hvor han dog kaldes Elihu), Fader til Abihail (Svigermoder i 2 Krøn. 11, 18 efter Septuaginta, efter Grundteksten Hustru til Rehabeam); 4) stridbar Gadit, Tilhænger af David (1 Krøn. 12, 9); 5) Levit paa Davids Tid (1 Krøn. 16, 18 f.); 6) Nabats Søn, Levit, Samuels Oldefader (1 Krøn. 6, 27); 7) en af Judits Forfædre ifølge Jud. 8, 1. C. J.

Eliam. 1) Fader til Batscha (2 Sam. 11, 3), hedder 1 Krøn. 3, 5 Ammiel; 2) Søn af Ahitofel, Krigsøverst hos David (2 Sam. 23, 34), hedder Ahia 1 Krøn. 11, 36 ved en Tekstfejl.

Elias. Bibelske Personer. 1) E., Profet i Efraims Rige. Var Jeroboams Indførelse af Kalvedyrkelse i Efraim efter det samlede Riges Deling af stor Fare for Gudsdyrkelsens Renhed, saa blev Faren overhængende, da Jesabel, Akabs Dronning, fonikisk Præstedatter, satte alle Kræfter ind paa at skaffe Baal dyrkelsen Indgang i Nordriget. I denne Trængselstid optræder pludselig E. som Talsmand for den forfulgte Jahverreligion, og i levende Billeder skildres, hvorledes han som et Uvejr viser sig paa Jesabels Forhaabningers Himmel Gang efter Gang. Først forkynder han Tørke som Straf fra Herren; næres paa underfuld Maade, først ved Bekken Krit, senere hos Enken i Zarpas. 3 Aar efter, da Nøden var bleven stor, dukker han frem igen; den store Offer-scene paa Karmel synes at vende Sagen til hans og hans Guds Gunst, men alt strander paa Jesabels Haardhed og Had. E. maa igen flygte; han begiver sig til Horeb, Bjerget med de store Minder fra Folkets Barndom, og faar nye Straffebefalinger, nemlig at salve Hasael til Konge over Syrien, Jehu til Efraims Konge og Elisa til sin Efterfølger. Kun det sidste fik han selv udført. Et sidste Sammenstød med Akab havde han, da han efter Nabots Henrettelse forkyndte Akab og hele hans Slægt Undergang. Tilsidst farer han, hinsides Jordan (i den Egn, hvor ogsaa Mose havde forladt Jordelivet paa hemmelighedsfuld Maade), til Himlen paa en Ildvogn uden at se Døden, ligesom Henok, efterladende Elisa sin Kappe og sin Aand tilligemed sin store Opgave, der

dog snart tabte sin Betydning i den særlige Form af Kamp mod fønikisk Afguder, da Akabs Hus's Udryddelse og Jehus Tronbestigelse stillede Profetien ganske nye Kampe i Udsigt. — E.s hele Person og ejendommelige, storslaaede Fremtræden gjorde ham selvskreven til en Yndlingsplads i sit Folks Bevidsthed. Fortællingerne om ham (1 Kong. 17 f.), sikkert overleverede igennem Profetsamfundene, ere saa møttede med Undere som intet andet Punkt i Israels Historie. Fra Himlen, mente man, fulgte han stadig Begivenhedernes Gang i Israel; derfra sendte han Brev til Joram af Juda, som ved Besvogring med Akab ogsaa var dragen ind i Baalsraseriet. Derfra vendte man ham som Forløber for Guds afsluttende Dom (Mal. 3, 1; 4, 5 f.), en landgangs Forestilling paa Kristi Tid, som N. T. paa mange Steder viser. Og selv efter at Kristus havde udlagt dette paa aandelig Vis om Johannes Døberen (Mt. 11, 14; 17, 10 f.), holdt man fast, at han skulde komme som Forløber for Kristi Genkomst. Denne Forventning ses aandeliggjort i Joh. Aab. Kap. 11 i Beretningen om de to Vidner; men lige til Reformationstiden holdt den sig, ofte i den groveste Form. Og Tallet paa de Sagn, hvorved Kristne, Muhammedanere, Persere, for ikke at nævne Jøderne, have omslynget E.s Billede, er Legio. Flere pseudepigrave Skrifter tillægges ham, navnlig en E.s Apokalypse, der efter Origenes's Angivelse skal være citeret 1 Kor. 2, 9. — En Skriftbetragtning, der vil nægte det underfulde, kommer i stor Forlegenhed overfor E. En eminent Betydning maa han have haft for Israels relig. Udvikling; men hvis man vil udsondre det underfulde af hans Historie som uhistorisk, beholder man ikke meget mere tilbage end selve Navnet. Hans nærmere Forhold, selv hans Fødeby, Tisbe, vil det ikke lykkes at fastslaa. Saa meget maa dog staa fast for alle, at hans Optræden og Virkning ikke kan forklares ud fra Gisninger om Støtte, han skulde have fundet hos et Hofparti, i Profetsamfundene osv., men maa tilskrives en storslaaet relig. Urkraft, der i Tillid til den Gud, i hvis Tjeneste den staar, tør stille sig imod hvilken som helst Modstander. —

2) Jehorams Søn, fornem Benjaminit, boende i Jerusalem (1 Køn. 8, 27). — 3) Harimit, Præst efter Hjemkomsten fra Babel (Esr. 10, 21). — 4) Elamit, Præst paa Esras Tid (Esr. 10, 26). C. J. Elias Levit, jødisk Grammatiker, blev født i Neustadt ved Aisch, NV. for Nürnberg, 13. Febr. 1469. Efter at have lært Hebraisk i sit Hjem, rimeligvis af sin Fader, gik han til Italien og studerede i Padova, Venezia og Rom. Han boede i Rom, dengang Luther 1511 kom til Byen, og da han med sin Familie (i hele 10 Aar) havde frit Ophold hos Augustiner-Generalen Egidio fra Viterbo (se S. 727), som Luther forhandlede med, have mange ment, at ogsaa Luther af E. L. har faaet en Haandsrækning til Fremgang i det hebr. Sprog. Eck var i hvert Tilfælde, ligesom Egidio fra Viterbo, en Discipel af E. 1527, da Rom blev plyndret, mistede E. alt, hvad han ejede, og i de følgende Aar tog han Ophold i Venezia. 1540 vendte han tilbage til Tyskland for at hjælpe Paul Fagius i Isny i Württemberg ved Anlæg-

gelsen af et hebr. Trykkeri og Udgivelsen af hebr. Skrifter. I 1543 var han atter i Venezia, og dér døde han 28. Jan. 1549. Paa hans Gravsten roses han for »at have opklaret Grammatikens Mørke og forvandelt det til Lys«. E. var og blev Jøde, men ved sine grammatiske og leksikalske Arbejder gav han de Kr. et stærkt Stød til Studiet af Hebraismen, og Mænd som Seb. Münster og Paul Fagius skyldte ham overordentlig meget i den Retning. Hans Trosfæller bleve mistænksomme ved at se ham færdes saa meget blandt Kr., men E. mødte deres Mistænksomhed med den uforbeholdne Erklæring, at han »Gud ske Lov! endnu var Jøde«. Vanskeligere faldt det ham at berolige dem, da de havde taget Forargelse af, at han havde vowed at sige, at Vokalerne i det gl. T.s Tekst vare en sen Frugt af Skriftlærddommen i Tiberias.

Elias fra Cortona, berømt Fransiskaner-general, f. o. 1170 i en Forstad til den hl. Frans's Fødeby, Assisi, indtraadte o. 1215 i dennes nydannede Orden. Allerede nogle Aar tidligere havde Frans selv missioneret i Syrien og Marokko. 1218 fulgte E. hans Eksempel og begav sig med ligesindede Brødre til Syrien for at prædike Kristi Evangelium. Denne Missionsfærd synes, ligesom Fransiskanernes tidligere, at være bleven temmelig resultatløs. Fra Syrien vendte E. tilbage til Europa senest 1220. Det næste Aar udnævnte Frans ham til sin Vikar. Med Smerte saa Stifteren den Udvikling, Ordenen havde begyndt at tage, idet Brødrene stadig mere og mere opgav det oprindelige Ideal: Fattigdommen paa Guds og Lærddom. Frans drog sig nu tilbage og overlod efterhaanden Ledelsen til E., som allerede fra Begyndelsen arbejdede paa at give Broderskabet en fastere Organisation. Da E. efter Frans's Død (1226) blev valgt til Ordensgeneral (1232—39) af Generalkapitlet, brugte han sin store Indflydelse til at skabe fastere Former for Ordenens Virksomhed ved at gennemføre en mildere Observans, men bandede derved atter Vej for større Pragt i den. Modsat Frans's oprindelige Plan indførtes med E.s Bifald (se Antonius fra Padova S. 111) videnskabeligt Studium paa Ordenens Program. Maaske var det under Indflydelse fra E., at Gregor IX allerede som Kardinal gav Regelen en slappere Fortolkning end tidligere, idet det tillodes Brødrene at lade en Tilidsmand indenfor Ordenen (*nuncius*) modtage Pengegaver til den; hos ham, som Repræsentant for Giverne, kunde saa Brødrene hente, hvad de behøvede til Livsfornødenheder og til deres Byggeforetagender. Ganske vist skulde de paa denne Maade indsamlede Gaver betragtes som Givernes og ikke som Ordenens Ejendom — Ordenen skulde kun eje Brugsretten, ikke Ejendomsretten over det — men det hele indeholdt en afgjort Slappelse af den oprindelige Observans, og den givne Fortolkning vakte ikke ringe Misfornøjelse indenfor den konservative Retning i Ordenen, som holdt fast ved det oprindelige Ideal. E.s Stræben efter, at Brødrene skulde lægge Vind paa menneskelig Lærddom, vandt heller ikke almindeligt Bifald. Da hertil kom, at Generalen ikke i sit Privatliv foregik Brødrene med Eksempel paa Nøjsomhed og Forsagelse, — man fortalte, at han havde en

statelig Bolig, et godt Bord, lod sig opvarte af fint klædte Tjenere og hellere red end gik — steg Misfornøjelsen til heftig Uvilje. Klager indløb til Kurien, og paa det 1239 i Rom holdte Generalkapitel blev E. afsat. Han, der havde været Pavens Ven og med Talent havde brugt sin Indflydelse til at bilægge Stridighederne mellem denne og Kejser Frederik II, stillede sig nu helt og holdent paa sidstnævntes Side og blev paa Grund deraf 2 Gange ekskommuniceret, nemlig 1240 af Gregor IX og 1244 af Innocents IV. De sidste Aar af sit Liv var E. endog udstødt af Ordenen, men paa sit Dødsleje blev han forsonet saavel med den, som med Kirken. E. døde 1253 i Cortona.

E.s Betydning i Fransiskaner-Ordenens Historie er ikke ringe. Han var utvivlsomt dens mest fremragende organisatoriske Talent i dens ældste Tid. Verdensklog og skarpt seende, som han var, indsaa han Nødvendigheden af at skaffe Ordenen en fast Organisation, og han har sikkert haft stor Andel i den Reform, som kodificeredes i den af Honorius III 1223 stadfæstede Ordensregel. Rimeligvis vare Fransiskanerne, uden E.s Virksomhed, aldrig komne til at spille den betydningsfulde Rolle i Midtaldrens K.- og Kulturliv, som de i Virkeligheden kom til (Rybka, Bruder E. v. C., der 2. General des Franciskanerordens, 1874; K. Müller, Die Anfänge des Minoritenordens u. die Bussbrüderschaften, Freiburg 1885; Ehrle, Die Spiritualen, ihr Verhältniss zum Franciskanerorden u. zu den Fraticellen, i Archiv f. Litt. u. Kgesch. des Mittelalters III, S. 553—614).

H. L.

Elias af Ribe var Flamlænder af Fødsel. 1142 blev han Biskop i Ribe og som saadan oprettede han 1145 Domkapitlet dér ved et Brev, i hvilket han klagede over, at Guds-tjenesten i Domkirken var saare tarvelig, og over at der var kuaappe Indtægter og faa Personer til at forrette Tjenesten. Han var en Ven af det kanoniske Liv, og hans Efterfølger (Radulph) fik Pave Alexander III til at udstede en Bulle, der paabød, at Kapitlet i Ribe nøje skulde følge Augustins Regel. E. var, i Mod-sætning til Jyllands Indbyggere, der holdt med Knud Magnussen, en ivrig Tilhænger af Sven Grade, og hans Stilling var derfor saa truet, at han fandt det rigtigst at befæste sine Gaarde, og en Tidlang maatte han endog skjule sig i Domkirken. Da Sven havde sejret, fik E. store Privilegier for sin Bispestol, og han var Mægleren, da der 1157 paa Fyn sluttedes Forlig mellem de 3 Prinser. E. døde 1. Marts rimeligvis 1162 og blev begravet i sin Domkirke.

Elias-Folket, se Kleven, Elias Olsen.

Eliata, Levit og Sanger af Hemans Slægt (1 Krøn. 25, 4).

Elidad, Søn af Hisloa, Benjaminit (4 Mos. 34, 21).

Eliel. 1) Stammefyrste i Manassa i Basan (1 Krøn. 5, 24); 2) Toas Søn, blandt Samuels Stamfædre (1 Krøn. 6, 34; V. 27 kaldes han Eliab, 1 Sam. 1, 1 Elihu); 3) Søn af Simej, Benjaminit (1 Krøn. 8, 20); 4) Søn af Sasak, ogsaa af Benjamin (1 Krøn. 8, 22); 5) Mahe- viter (1 Krøn. 11, 46), Krigsverste hos David, ligesom 6) fra Mehobaja (V. 47); 7) Gadit, Tilhænger af David (1 Krøn. 12, 11); 8) Levit af

Kahats Slægt (1 Krøn. 15, 9); 9) Levit paa Hiskias Tid (2 Krøn. 31, 13).

Elienaj, af Simej Slægt, Benjaminit (1 Krøn. 8, 20).

Elieser. 1) Abrahams Husfoged, vistnok fra Damaskos; inden A. fik Børn, tænkte han at lade E. arve sig (1 Mos. 15, 2 f.), senere hentedede E. Rebekka, Isak til Hustru (1 Mos. 24), om Troværdigheden sml. Art. Abraham; 2) Mose's anden Søn med Midjaniterinden Sippora (2 Mos. 4, 24 f.; 18, 2); 3) Bekers Søn, benjaminitisk Familieoverste paa Davids Tid (1 Krøn. 7, 8); 4) Præst paa Davids Tid (1 Krøn. 15, 24); 5) Søn af Sikri, rubenitisk Øverste paa Davids Tid (1 Krøn. 27, 16); 6) Profet, Søn af Dodava fra Maresa, spaaede Kong Josafat de Skibes Undergang, denne havde udrustet i Fællig med den ugudelige Ahasja af Efraim (2 Krøn. 20, 37); 7) Levitoverste paa Esras Tid (Esr. 8, 16), Samtidig af 8) Præst (Esr. 10, 18); 9) Levit (Esr. 10, 23); 10) af Harims Slægt (Esr. 10, 31); 11) Jorims Søn, en af Jesu Forfædre (Lk. 3, 29).

Elifal, en af Davids Krigsverster (1 Krøn. 11, 35).

Elifas. 1) Efter 1 Mos. 36, 4 Esaus ældste Søn; 2) en af Ijobs Venner (Ijob 2, 11), Ætling af Teman, der igen skulde være Søn af E. 1; hans Taler findes Ijob 4—5; 15, 22; de lastes af Elihu og Jahve.

Elifeleja, Levit og Sanger (1 Krøn. 15, 18 f.).

Elifelet. 1) og 2) Sønner af David (1 Krøn. 3, 6 sml. V. 8; 14, 5 sml. V. 7); 3) Ahasbais Søn, Krigsverste hos David (2 Sam. 23, 34); den samme som Elifal; 4) Ætling af Meßboset (1 Krøn. 8, 39); 5) en af dem, der fulgte med Esra fra Babel til Jerusalem (Esr. 8, 13); 6) Hasumide (Esr. 10, 33).

Eligius, Biskop af Noyon, tilhørte en kr. Familie og var oprindelig Guldsmed, efter Legendens en Lærling af den kgl. Møntmester i Limoges. Møntmesteren Bobbo i Paris anbefalede ham til Kongen, og under Dagobert I og Clodovech II arbejdede E. for Hoffet og prægede Mønter. Han og en af hans Venner, Audoen, senere Biskop af Rouen, kom imidlertid under Columba af Luxoviums (S. 537) Paa-virkning og forlod Hoffet. Eligius blev derpaa (641) Biskop af Noyon, og som saadan døde han 30. Nov. 659 efter at have udfoldet en nidkær Missionsvirksomhed blandt de hedenske Frankere og Friesere, der boede i hans Nærhed. E. har efterladt sig flere Prædikener, der, som det synes uden tilstrækkelig Grund, ere blevne ham frakendte.

Elihorst, Skriver hos Kong Salomo sammen med sin Broder Ahia (1 Kong. 4, 3).

Elihu, 1) se Eliel 2; 2) Fyrste fra Manasse, kom til David i Siklag (1 Krøn. 12, 20); 3) af Semajas Slægt, Levit paa Davids Tid (1 Krøn. 26, 7); 4) se Eliab 3; 5) Ven af Ijob, optræder med en længere Tale (Kap. 32—37, se Art. Ijob). Efter Ijob 32, 4 er han Efterkommer af Abrahams Broder Nahor.

Elika, Harodit, Krigsverste hos David (2 Saml. 23, 25).

Elim, Lejrplads for Israel under Ørkenvandringen paa Vejen fra Mara til Ørkenen Sin og til Sinai. Blandt mange Gættninger synes efter Oplysningerne (2 Mos. 15, 27; 16, 1 og 4 Mos. 33, 9 f.) at maatte vælges mellem 2

Oaser, Wadi Useit og Wadi Gharandel, et Par Mil S. for Ajun Musa (se Mara). Det sidstnævnte Sted er endnu en vigtig Station paa Karavanvejen fra Suez til Sinai. Munkelegender, der henlægge E. langt længere mod Syd, ere uden Værdi.

Elimelek, Judæer fra Betlehem, gift med Naomi (se Art. Rut).

Elimæus, Olavus Erici, finsk Biskop, f. i Elimä, formentlig o. 1560—70, blev sendt til Nabosognets Præst for at lære at læse Sv. og Latin, kom siden til Katedralskolen i Åbo, men maatte flygte derfra under Pesten; efter at have opholdt sig i Wiborg vendte han dog tilbage til Åbo, begav sig derpaa til Stockholm og blev 1595 Student i Upsala. Da han fik Del i en Arv efter en velhavende Slegtning, sattes han i Stand til at fortsætte sine Studier i Udlandet, hvor han 1597 opholdt sig i Rosstock, 1601 i Wittenberg og Helmstädt, og under disse Studier erhvervede han sig Magister- og maaske ogsaa Doktorgraden. Hjemvendt fra Udlandet var han en Tidlang Lærer ved Upsala Akademi, 1603—09 i Enköping, og 1609 blev han Rektor i Stockholm samt 1611 Spr. ved Nikolajkirken dér. 16. Juli 1618 udnævntes E. til Biskop over Wiborg Stift samt Kexholm Len og Ingermanland, som nylig var underlagt den sv. Krone. I den Instruktion, som Kongen s. Aar udstedte for ham, opstilledes de Regler, han burde følge m. H. til de »i overtroisk Afgudsdyrkelse« nedsunkne, »mod vor kr. Religion genstridige« Bekendere af den gr. Konfession i Kexholm Len og Ingermanland. Til Fremme af de gr. Katolikers Omvendelse til Lutherdommen indkaldtes en Skriftstøber 1618, der 1625 fik Fuldmagt som »russisk Bogtrykker«, da man ved Bøger paa Russisk eller Finsk (med russiske Typer) vilde udbrede lutherske Lære- og Andagtskrifter. Iøvrigt synes E. at have været ivrig for at have det forfaldne Skole- og Kirkevæsen i Wiborg Stift, der siden 1578 havde haft fælles Biskop med Åbo Stift. Allerede 1626 var E. dog saa medtaget af Alder og Skrøbelighed, at der gjordes Forslag om at give ham en Coadjutor. Da Hertug Karl Filip, Gustaf II Adolfs yngre Broder, der 1611 indkaldtes til Czar i Rusland (en Værdighed, som han 1614 frasagde sig) 1622 døde i Narva, fik Biskop E. Ordre til at begive sig til Narva for at holde Ligprædiken over ham, og det paalagdes ham »at tage med sig Wiborg Skole og saa mange Præster, han kunde føre med sig«. Man kender 5 Ligprædikener af E., udgivne i Stockholm 1615—18; et Oplag af Jacob Fennos Suomalaisens finske Psalmebog, indeholdende 150 Psalmer, besørgede han 1621. E. døde 1629. A. N.

Eliot, John, f. i England 1604, drev grundige Studier i Cambridge, men udvandrede 1631 som Nonkonformist til Boston og var fra 1632 til sin Død (1690) Præst i Roxbury ved Boston, højt anset for sin dybe Fromhed, hellige Nidkærlighed og overvættets Kærlighed. Efter at have haft en Indianer i sit Hus for at lære Sproget, opøgte han Indianerne 1646 ved Grand River i Massachusetts. Det var den første Gang, Guds Ord blev forkyndt i Indianernes Sprog, og E.s Ord gjorde et dybt Indtryk ved dette og de følgende Besøg; men han turde

ikke døbe Indianerne, førend han havde ført dem ind i et ordnet Liv med Agerdyrkning og andet Arbejde. Flere Landsbyer (Nonantum, Concord) gav han en teokratisk Samfundsorden med Israels Lov (2 Mos. 18, 13 f.) som Mønstre. Siden søgte han at samle dem i en kr. Koloni Natick, ikke langt fra Boston (1651), og efterhaanden opstod der 14 kr. Landsbyer med 1100 »bedende Indianere«. E. oversatte Biblen (fuldført 1663), gav Indianerne en Katekisme og uddannede 24 unge Mænd til Præster. Under alt dette Arbejde blev han ved at røgte sit Embede. Ogsaa andre optog Arbejdet blandt Indianerne, og der fandtes 3600 kr. Indianere i Ny-England, da en Indianerkrig 1675 lagde Værket øde. Nogle af de kr. Landsbyer opløste sig, andre forstyrredes af de hvide, der nu kastede Mistro og Fjendskab ogsaa paa de kr. Indianere, og med Sorg saa E. sit Værk forfalde, medens han selv, skønt blind og alderdomssvag, holdt ved til det sidste med sit Kærlighedsarbejde. De Stammer, han virkede iblandt, ere nu forsvundne, og det Sprog, hvori hans Bibelovers. er skreven, forstaaes ikke mere (G. Fritschel, Geschichte der chr. Missionen unter den Indianern). V. Sn.

Elipandus, Ophavsmand til den adoptianske Vranglære, er født o. 718. Han blev o. 780 Biskop i Toledo og maatte som saadan bekæmpe en kættersk Retning, Migetianerne, som han fordømte paa en Synode i Sevilla o. 782. Da der blandt Migetianernes Kætteri ogsaa var en sabelliansk Opfattelse af Treenigheden, førtes E. saa vidt i modsat Retning, at han erklærede Marias førstefødte for kun at være Guds Adoptivson (se Art. Adoptianismen S. 28). Mod E. optraadte straks et Par asturiske Gejstlige (Beatus og Heterius), og Pave Hadrian erklærede, at E. var falden i Nestorios's Bespottelse. E. forsvarede sin Opfattelse i Breve til Galliens, Akvitanien og Asturiens Bisper og til Karl den store. Efter Frankfurter-Synoden 794 sendte Karl de dér fremkomne Modskrifter, sammen med Breve baade fra Hadrian og sig selv, til E., men da denne i Modsætning til Felix fra Urgel var maurisk Undersaat, kunde han indtil sin Død (o. 809) trodse Paven og Franker kongen. V. A.

Elisa. 1) Søn af Safat fra Abel Mehola (se Abel, 2), kaldet af Elias til dennes Arvetager som Profet og fra da af (1 Kong. 19, 16 f.) hans Ledsager (se Art. Elias). Efter Elias's Himmelfart vendte E. tilbage, besøgte Profetsamfundene i Jeriko og Betel, levede en Tid ensom paa Karmel og tog saa fast Ophold i Samaria (2 Kong. 2, 25), hvorfra han dog gjorde hyppige Rejser bl. a. til Sunem og Gilgal (2 Kong. 4, 8 f.; 4, 38). Modsat Elias, hvis Gerning forløber i en Række pludselige Optrin, lever E. stille, samler en Kreds af trofaste Venner om sig (2 Kong. 4, 23), ja staar endog i taalelig god Forbindelse med Akabs Søn Joram, under hvem Jesabel tabte det meste af sin Indflydelse. E. hjælper endog Joram i Krig mod Moab (2 Kong. 3, 16 f.) og Syrien (6, 8 f.). Dog kan Dommen over Akabs Hus ikke ændres; dette bliver end klarere for E., da Joram styrter sig ind i det gamle Fjendskab mod Jahves Profeter, lader Jesabel igen faa frit Spil (Kap. 7, 9, 22), ja endog drager Judas Konge, sin Svoger,

med ind i Afguderiet (8, 18, 27). E. gaar da til Damaskos, hvor han siden Naamans Helbredelse (5, 15 f.) er vel anset, og forkynder Kong Hasael Sejrr over Efraim (8, 7 f.); snart efter lader han Jehu salve til Konge over Efraim og til Fuldbyrder af Hævn over Akabs Hus. Disse Skridt har man lagt E. meget til Last, dog maa man betænke, at i Efraim havde man ved de hyppige Revolutioner mistet Bevidstheden om al Fasthed i Arvefølgen, og at Jahve for Profeterne var den egentlige Konge, der hersker gennem Folkets Konger, og har Ret til — selvfølgelig — at afsætte disse, naar de opføre sig mod ham. Under Jehu-Slægten's Regering høre vi intet om offentlig Virksomhed fra E.s Side; dog ses af Kong Joas's Klage ved hans Dødseng, at der har været et nogenlunde godt Forhold mellem dem (13, 14). Formodentlig har han i disse sine sidste Aar virket mere stille opbyggende blandt sine Trosfæller; ganske vist var Faren for fönikisk Baaltjeneste dreven over, men Jehu fortsatte Jeroboams Dyrkelse af Jahve under Skikkelse af en Tyr. Mod den Slags urene Elementer var der nok at virke for Mænd som E. — Beretningen om E., der tydelig nok stammer fra de samme Kredse som Elias-Fortællingerne, er ligesom disse fuld af Undere. Nogle af disse ligne saa paafaldende Elias-Underne, at man bliver mistænksom; men i det hele have de et andet Præg end dennes, svarende til Forskellen i begges Karakter og Gerning. Var Elias en fyrig Luther, havde E. derimod mest af en McLanchthons mere stille Natur. Var Elias's Optræden som et Tordenvejr, pludselig, men snart ovre igen, virkede E. langt mere jævnt og vedholdende. Elias's Undere vare sædvanligt Udførelser af Herrens Straffedomme, E.s derimod mest hjælpende og velsignelsesrige, flere ligne i høj Grad Kristus's. Elias's Virksomhed havde beredt den Jordbund, hvori E.s Arbejde skulde slaa Rodder. — 2) Efter 1 Mos. 10, 4 (1 Kron. 1, 7) Søn af Javan. Da Javan er Navn for Grækerne (egentl. Jonierne), maa E. betegne en græsk Stamme, og da Ordet nævnes mellem Tarsis (i Spanien) og Kittim og Dodanim (Kypriere og Rodiere vistnok), ligger det nær at tænke paa de gr. Udflyttere i Syditalien. Da imidlertid efter Hes. 27, 7 Fönikierne hentede Purpur ved E.s Kyster, have nogle gættet paa Peloponnes, hvor Purpurslugningen optræder i Mængde. Man har anført, at NV.-Landsdelen dér hed Elis, og gjort opmærksom paa Ligheden med Ordet Hellas; dog kan dette bedrage. Andre Gætninger ere værdiløse. C. J.

Elisabet, af aronitisk Slægt, gift med Præsten Sakarias, var Moder til Johannes Døber (Lk. 1, 5 f.).

Elisabet. 1) **E. af Brandenburg**, Datter af Kong Hans af Danmark, f. 1485 i Nyborg, blev 1502 i Stendal gift med Kurfyrst Joachim I af Brandenburg, en begavet og lærd Mand. Da Christienn II blev fordreven fra Danmark, opholdt han sig gentagne Gange i Berlin hos Søsteren, og denne fulgte ham 1523 til Wittenberg, hvor hun, ligesom han, blev dybt greben af Luthers Prædiken. Denne Paavirkning fik stor Betydning for E.s Liv, thi den medførte et fuldstændigt Brud med hendes Mand. Da

E. tilmed i sin varme Hengivenhed for Broderen paa alle Maader søgte at støtte hans Sag, truede den heftige Ægteherre, der nu viste hende den mest krænkende Foragt, hende paa Livet. I Marts 1528 flygtede E. til sin Morbroder, Kurfyrsten af Sachsen, der anviste hende Ophold paa Lichtenberg ved Wittenberg. Her besøgte Luther hende gentagne Gange og var den fromme Kvinde til stor Trøst. Forsøg paa Forlig med Joachim I strandede paa hendes bestemte Fastholden af sin nye Trosoverbevisning. Bitter Sorg voldte Broderens haarde Lod hende, men hendes Forsøg paa at fri ham fra hans Fangenskab vare forgæves. Skønt hendes Mand var død 1535, tiltraadte hun dog først 1546 sit Enkesæde Spandau, hvor den haardtprøvede Fyrstinde hensov 11. Juni 1555. — 2) **E. af Braunschweig**, Datter af ovennævnte, blev 1525 Hertug Erich I af Kalenberg-Göttingens 2. Hustru. 1538 tilegnede hun sig, da Antonius Corvinus prædikede i Münden, den evangeliske Lære og var fra det Øjeblik af ivrigt virksom for, at Evangeliet kunde sejre i Landet. Hertugen vedblev at være rom. Katolik, men tillod, at Corvinus kom fra Marburg og prædikede for E. Da Erich I døde 1540, overtog E. Formynder-skabet for sin Søn Erich II, og nu sejrede Reformationen. Corvinus blev Superintendent og udgav en Kirkeordning (1542), og Dr. Joachim Mörlin blev Spr. i Göttingen. E. ønskede ikke Klostrene sekulariserede, men reformerede, saaledes at de brugtes til Kirke- og Skoleformaal. 1542—43 afholdtes en Generalvisitation af Fyrstendømmerne Kalenberg og Göttingen, og 1544—45 afsluttedes Værket med 2 Landssynoder. Da Sønnen var traadt tilbage til Romerk, og vilde gennemtvinge Interimet, fordrev Præsterne og sendte Skarer af uverdigste rom. Kat. ind i Landet, samlede E. sine Gejstlige i Münden og lod Corvinus og Mörlin udarbejde en Gendrivelse, men Hertugen lod førstnævnte kaste i Fængsel og kun ved E.s Hjælp undkom Mörlin til Erfurt. En Ulykkestid begyndte (»vor Søn raser værre end nogen Papist mod Kristi Kirke«, skrev E.), men Forbitnelsen mod den udsvævende og ødsle Fyrste, der næsten altid var udenlands, steg saaledes, at han 1552 maatte løslade de fangne Præster og tillade Refs. Bestaaen. E. døde 1558 (v. Heinemann, Gesch. v. Braunschweig und Hannover II, 1886). — 3) **E. af Braunschweig-Wolfenbüttel**, Datter af Frederik II af Danmark, f. 1573, d. 1626 i Braunschweig, blev 1590 gift med Hertug Henrik Julius og fik under dennes Fraværelse stor Indflydelse paa Landets Ledelse. Hun var den højortodokse Hofpræst Basilius Sattlers (»Generalissimus«), Prof. Dan. Hofmanns og hendes senere Hofpræst M. Walters Støtte i deres Kamp mod Helmstädter-Universitetets Humanister, Caselius, Martini og Calixt, men da Friedrich Ulrich 1613 fulgte sin Fader i Regeringen, fik Humanisterne Magten ved Universitetet, og Martinis rationaliserende Filsofi og Calixts Synkretisme bragte Helmstädt i Vanry hos alle ortodokse. — 4) **E. (Isabella) af Danmark**, Christienn II's Dronning, Kejser Karl V's Søster, f. i Bruxelles 18. Juli 1501, blev opdragen af sin Fæder, Regentinden Margrete af Nederlandene, da Faderen allerede døde 1506, og Moderen var vanvittig. Blandt

E.s Lærere var den senere Pave Hadrian VI. 1514 viedes hun i Bruxelles ved Prokuration til den danske Konge, blev næste Aar afhentet af Ærkebiskop Erik Valkendorf, og 12. Aug. 1515 fejredes hendes Bryllup i Khhv. E. var da kun 13 Aar gammel. Hun var en ualmindelig ædel Personlighed, hvis Hengivenhed for sin strenge, selvrådige Ægteherre stod sin Prove i Ulykkens Dage. Med sine 3 smaa Børn fulgte hun ham 1523 i Landflygtigheden til Nederlandene, England og Tyskland, og i Wittenberg blev ogsaa hun greben af Luthers Forkyndelse. Paa Rigsdagen i Nürnberg 1524 talte hun med stor Varme sin Mands Sag, men da hun tillige aabent vedkendte sig sin Lutherdom, vakte hun sin Broders, Ærkehertug Ferdinands, Harm. Efter en pinlig Adskillelse mødtes hun atter med Christiørn i Lier i Brabant, hvor et mindre Hus (*het hof van Dennemarken*) anvistes dem. Her maatte de 3 Rigers Dronning, Ætlingen af Europas fornemste Fyrstehus, for at bestride Husholdningsomkostningerne lade sine Klenodier og Børnernes Legetøj vandre til Pantelaanerne og selv sy sine aflagte Klæder om til Børnene. Lidelser og Savn nedbrød snart hendes Kraft, og 19. Jan. 1526 døde hun paa Slottet Zwijnaerde ved Gent. Den luth. Præst, Jens Mikkelsen Møenbo, stod ved den fromme Kvindes Dødsleje, men da hun havde tabt Mælet, gav man hende den sidste Olie efter rom.-kat. Ritus, og en officiel Beretning meddelte derpaa, at hun var død i den hellige Kirkes Tro. 1833 flyttedes hendes og Sønnen Hans's Ben fra Gent til St. Knud i Odense. J. O. A. — 5) E. af England var en Datter af Henrik VIII og hans 2. Dronning, Anna Boleyn. Hun blev født 7. Sept. 1533. Da hun var 2 Aar gl., blev hendes Moder henrettet, og hun savnede kærlig Omsorg, indtil, fra hendes 10. Aar, Henriks 6. Dronning, den begavede og højt dannede Katarina Parr, viste hende Hengivenhed og tog sig af hendes Uddannelse, men senere var hun under Marias Regering flere Gange fængslet og forvist. Boglige Sysler, hvortil hun hengav sig, skærpede hendes Intelligens, og de alvorlige Oplevelser udviklede hendes mægtige Viljefraft og Evne til Selvbeherskelse, men lærte hende ogsaa den Fortræffelseskunst, som hun senere med Færdighed uøvede i sin Politik og sit Hoflivs mangfoldige Intriger. Parlamentet hindrede Søsteren i at berøve hende Arveretten til Tronen, og 1558 besteg hun den. Hun blev en dygtig og energisk Herskerinde, der satte en Ære i selv at afgøre alle Statsager og ikke at dele Magten med nogen Mand. Ved en klog Politik uadtil og en omsigtsfuld Styrelse af Landets indre Anliggender lykkedes det hende i en lang Regeringstid at hæve Englands dybt sunkne Magt til en hidtil ukendt Højde og at vinde sit Folks Hengivenhed. For Englands K. fik hendes Regering stor Betydning. Hendes Stilling var vanskelig paa Grund af den rom.-kat. Reaktion, der havde omstyrtet Edvard VI's Reformer, og om hun end var sig sit Ansvar for Gud bevidst og til Tider kunde blive religiøst bevæget, stod hun dog uforstaaende overfor det kirkel. Genembrud, idet hun mere var paavirket af Renæssancens end af Ref.s Aand. I sin Faders Tid havde

hun lært at afsky Pavedømmet, men var tillige bleven vænnet til den rom.-kat. Gudstjeneste, som tiltalte hendes pragtlystne Sind, under Edwards Regering havde hun tilegnet sig protest. Ideer, og ved Marias Kontraref. var hun næsten bleven rom. Kat. igen. Disse Omskiftelser havde gjort hende tolerant. Da hun efter sin Tronbestigelse aabnede Parlamentet, blev der holdt en Messe, hvori hun tog Del, og derefter prædikede Dr. Cox, en af de protestantiske Flygtninge, som nu vare vendte hjem fra Genève, og hun hørte ogsaa ham. I hendes Omgivelser fandtes der Mænd af begge de kirkel. Partier. Men idet Paven ikke anerkendte hende som ægtefødt, og Parlamentet maatte stadfæste hendes Arveret til Tronen, nødtes hun fra Begyndelsen til at støtte sig til Protestanterne, som til Gengæld betragtede hende som deres Beskytterinde. Med sin mandlige, kritiske Forstand indtog hun et polit. Standpunkt overfor de kirkel. Modsætninger og satte sig af Hensyn til Landets indre Fred det Maal at udjævne dem i en ydre Konformitet. Hendes Ref. fulgte derfor en Middelvej. Ved Uniformitets-Akten og Supremats-Akten af 1559 konstitueredes en anglikansk Statskirke med en protest. Lære, en Gudstjeneste, som bevarede det gamle Grundpræg, og en erastiansk Forfatning. Den mæglende Tendens viste sig i Formuleringen af de 39 Art. (se S. 151) og i Revisionen af *Book of Common Prayer* (se S. 360). Mange rom. Kat. flygtede, og i Douai samledes unge Englændere, der uddannedes til rom.-kat. Præster for at virke som Missionærer i deres Fædreland; de fleste fandt sig dog til Rette med Brugen af den ændrede Liturgi, men det forekom ogsaa, at en rom.-kat. og en anglikansk Præst skiftevis fungerede ved samme Alter, hver efter sit Ritual. For den i Henhold til Supremats-Akten oprettede *Court of High Commission* skulde Gejstligheden aflægge Ed; Biskopperne paa én nær vægrede sig og bleve afsatte, ligeledes mange Arkidiakoner og Dekaner, hvorimod de fleste Præster ved at undlade at møde undgik denne Skæbne. Tilslidst maatte Kommissionen inddrages, men der var nu anglikanske Biskopper, og E. fandt i Ærkebiskop Matthew Parker en Mand, der forstod at gennemføre hendes Planer. For den største Del af Befolkningen lettede den lempelige Ændring af Gudstjenestens Overgangen til Protestantismen. Forgæves søgte Pius V. at bringe England tilbage under Pavedømmet. E. vægrede sig ved at anerkende Tridentiner-Konciliet; Paven forbød da de rom. Kat. i England at bruge *Book o. C. P.* og sendte Skarer af Jesuitter ind i Landet, men paa Grund af denne Propaganda udstedte E. Love, ved hvilke rom. Kat. udelukkedes fra Deltagelse i Rigets Styrelse. Paa den anden Side forbød hun den protest. Polemik mod Rom. Da Filip II havde sejret i Nederlandene, og Guiserner i Frankrig, ansaa Pius Tiden for gunstig til at ramme E. Ved en Bulle bandlyste han hende og erklærede hende for afsat, men de fleste rom. Kat. i England viste sig loyale mod deres Dronning, og et begyndende Oprør i de nordlige Egne blev undertrykt. Subskriptions-Akten af 1571 var især rettet imod de rom. Kat., og efter dens Udstedelse

blev derfor Propagandaen stærkere, men jo flere Jesuiter der kom over Kanalen, og jo ivrigere de bleve, des haardere blev Forfølgelsen imod dem, især efter 1580. Gentagne Sammensvælgelser mod E.s Liv førte til Maria Stuarts Henrettelse 1587; E. ønskede at skaane sin Medbejlerinde, men blev af Folkestemningen drevet til at fuldbyrde den grusomme Handling. Det var nærmest polit. og personlige Motiver, der havde fremkaldt den Konflikt, under hvilken de 2 Dronninger saa længe intrigerede mod hinanden, men, selv om E. ikke var sig det bevidst, var den en Kamp mellem Romerkirken og Protestantismen; Presbyterianerne sejrede i Skotland, og derved mistede de rom.-kat. Elementer i det nordlige England deres Støtte. England blev den stærkeste protest. Magt i Europa; ved dette Lands Hjælp vandt Holland Frihed, og Spaniens Overmagt, og dermed den rom.-kat. Reaktion, blev brudt. Ved engelsk Indflydelse blev Henrik af Navarra Konge af Frankrig, og han tilsikrede Huguenoterne fri Religionsøvelse. At England fik en saadan Magt, skyldtes ikke blot E.s polit. Klogt, men ogsaa Folkets moralske Kraft; der var kommet en ny Generation, som var vokset op i Protestantismen, og et mægtigt Opsving i Landbrug, Industri, Handel og Søfart havde udviklet en stærk Patriotisme, som bl. a. gav sig Udtryk i en national Literatur. Slutningen af E.s Regering blev en Stortid i Englands Historie, men for hende selv var den lidet lykkelig; Hoflivet havde mistet sin Fortryllelse, Smigeren, som hun ikke kunde undvære, begyndte at forstumme, Samvittighedsnag over Grusomhed, hun havde udvist, pinte hende, og efter megen Græmmelse døde hun 24. Marts 1603 (M. Creighton, E., Queen of England, London 1899; E. Marcks, Königin E. von England, Bielefeld 1897; H. Gee, The Elizabethan Clergy and the Settlement of Religion 1558—1564, Oxford 1898). C. E. F. — 6) **E. Albertine af Kurpfalz**, Datter af den uylkkelige Böhmer-Konge Friedrich og Elisabeth Stuart, f. 26. Dec. 1618 i Heidelberg, fik, medens Forældrene levede som Flygtninge i Holland, en fortræffelig Opdragelse, der tidlig modnede hendes sjældne Evner. I Kundskaber kappedes hun med lærde Mænd, og Descartes's Beundring for hendes klare Forstaaelse af de matemat. og filos. Discipliner (særlig Metafysik) var ingen Smiger. Den franske Filosof tegnede sin Elev sit Hovedværk, *Principia philosophiae*, og han fik navnlig stor moralsk Betydning for hende. Men sin dybeste Paavirkning modtog hun gennem den ref. K.s alvorlige Religiositet, og allerede 1636 nægtede hun at blive Kong Ladislavs af Polens Dronning, da hun i saa Tilfælde skulde træde over til Romerk. Fra 1639 havde hun ogsaa staaet i nært Forhold til Vidunderbegavelsen Anna Maria v. Schürmann, »den hollandske Minerva«, »Pigen fra Utrecht«, lige beundret i den lærde og ortodokst ref. Verden. 1650 vendte E. tilbage til Heidelberg, hvor hendes letsindige Broder nu residerede som Kurfyrste. Her omgav hun sig med lærde Mænd som Sam. Pufendorf, men da hun tog sin uylkkelige Svigerindes Parti overfor hendes voldsomme og utro »Ægtefælle«, maatte hun 1662 begive sig til sin fromme Tantes, Hedvig Sophies Hof.

Gennem hende traadte hun i Forbindelse med Coccejus og fordybede sig med ny Forstaaelse i et ivrigt Skriftstudium, baaret af en inderlig Erfaring om Naadepagten's Velsignelse. Hun bidrog sit til Formidlingen mellem den cartesianske Filosofi og den coccejanske Teologi, der fik saa mange dygtige Talsmænd, og Coccejus tegnede hende sin Fortolkning af Høj-sangen. Efterat hun 1661 var bleven Coadjutrice hos Abbedissen i Herford, et rigsumiddelbart protest. Damestift, introniseredes hun 1667 som Abbedisse. I denne betydningsfulde Stilling blev hun ikke blot ved sit ædle Sind, sin rige Begavelse, uskørmeted Frøhed og store Nidkærlighed i sine Barmhertighedsgerninger til stor Velsignelse for sine undergivne, men hun har faaet kirkehist. Betydning ved den Beskyttelse, hun gav fromme Separatister som Labadie og hans »Familie«, der 1670 kom til Herford, men 1672, trods E.s Bestræbelser, maatte forlade Stiftet. Blandt Labadisterne var Schürmann og en Tid Fr. Breckling. Siden 1677 korresponderede E. med Kvækeren W. Penn, og baade denne og Fox vare »dyrebare Venner« for E. 1677 vare Penn og Barclay hos hende, og hun satte dem i nærmere Forbindelse med Labadies Kreds samt interesserede dem for Gichtel. Den Trang til en fuldere Hengivelse til Herren, som Labadisterne havde vakt hos hende, steg ydermere ved Deltagelsen i »Vennernes« Forsamlinger, og hun vendte sig nu ganske fra sine tidligere humanistiske Sysler. »Men«, som hun sagde til Penn under et nyt Besøg, »mine Synder ere for store, det er saare vanskeligt at følge de Grundsætninger, om hvis Rigtighed man er overbevist; jeg frygter min Aandskraft ikke slaar til«. Fra en vis Side paastodes det ogsaa, at E. A.s Religiositet svækkede hendes Aandsevner paa det sidste. Dog traadte hun netop i de sidste Aar i Forbindelse med en Mand som Leibnitz og vakte ogsaa hans Beundring. E. døde 11. Febr. 1680. 1 2. Udg. af *No Cross, no Crown* (1682) satte W. Penn den ædle Fyrstinde et smukt Mindesmærke. — 7) **E. af Schönau**, f. o. 1129, kom som Barn i Nonneklosteret Schönau i Nassau, der var forbundet med det bekendte Benedictiner-Abbedi af samme Navn. Allerede hendes ivrige Bodsovelser gav hende et anset Navn, dog endnu mere de mærkelige Syner, hun havde siden 1152. Medens Sjælen gennem Smerte hævedes til himmelsk Fryd, færdedes de hellige hos hende og talte med hende. Hendes 3 Bøger *revelationes*, der fik deres Redaktion af Broderen Ecbert, hvem E. havde faaet til at nedlægge sit Kanonikat og gaa i Kloster, bleve epokegørende for Helgenhistorien. E. vidste saaledes, at Maria legemlig var faret til Himmels, og hun har i det hele bidraget sit til at forvanske Historien med legendeagtige Tilsætninger. En Vision forsikrede hende ogsaa om Ægtheden af de 11,000 Jomfruers Relikvier i Köln. Paavirket af sin ældre Veninde, den hl. Hildegard, angreb hun i Breve og i sin *liber 'viarum Dei* (en Efterligning af Hildegards *scivias*, og maaske mest Echerts Værk) den i Verdslighed nedsunkne Gejstlighed og Pave-stolens Ugudelighed. Hun tog Parti for Modpaven Victor. E. døde, 36 Aar gl., 1165 og æredes straks som Helgeninde, 1584 optoges

hun i det rom. Martyriologium. — 8) E. af Thüringen, Datter af Korsfareren, Kong Andreas II af Ungarn, f. 1207 i Pressburg, blev opdragen paa Warburg, dengang Midtpunkt for Tysklands ridderlige Hofliv. 1221 formæledes hun med Landgrev Ludvig, en ædel, tapper og from Herre, der elskede sin gudhengivne Hustru og tillod hendes ødsle Godgørenhed, der især overskred alle Grænser under Dyrtiden 1226. Da Rytget om Fransiskanernes fromme Liv kom til E., fik hun sig en Broder af denne Orden til Skriftefader, men fra o. 1225 kom hun under Paavirkning af Korstogsprædikanten Konrad af Marburg, der, skønt han ikke var Klostermand, levede som den strengeste Munk. Konrad ledede hendes Andagtsøvelser og søgte med raa Midler at knuse al Egenkærlighed hos hende. Da hendes Ægtefælle 1227 var død i Otrantro paa Korstogsrejse, var al hendes Glæde i Verden forbi. En Tid skal hun have levet i Nød i Eisenach, og da hendes Slægt endelig overlod hende Marburg, paalagde hun sig de strengeste Spøgelsers. Alle sine Indkomster brugte hun til et Hospital og selv plejede hun de værste syge. For at fuldkommengøre hende fjernede Konrad hendes Børn, og med Pisen knuste han ethvert Tegn paa Selviskhed hos E. Hun døde 19. Nov. 1231, blev allerede 1235 kanoniseret og straks efter skrinlagt i Kejser Frederik II's Nærværelse. E.-Kirken i Marburg, en af Tysklands skønneste gotiske Kirker, grundlagt 1235, blev et søgt Valfartssted, indtil Landgrev Philip 1539 lod Relikvierne fjerne. E.-Legenden blev en af det tyske Folks kæreste Ejendomme, og baade Digtere og Kunstnere have med Begejstring skildret den ædle, selvhengivende Kvinde (F. X. Wegele, Die hl. E. i Hist. Zeitschr. V og C. Wenck steds. Bd. LXIX). J. O. A.

Elisabet-Søstre kaldes 2 forskl. rom.-kat. Foreninger for Syge- og Fattigpleje. Den ældste føres, uden tilstrækkelig Grund, tilbage til Elisabeth af Thüringen (se ovenfor), der da udgives for at have været en kvindelig Tertiær af Fransiskaner-Ordenen. De ældste E.-S. stamme uden Tvivl fra Angela fra Corbara (f. 1377, d. 1435), Datter af Greven af Corbara og Tisiguanio i Kongeriget Napoli, som efter et kort Ægteskab i en meget ung Alder (1394) lod sig optage blandt Fransiskaner-Ordensens Tertiære og Aaret efter i Foligno grundlagde et Kloster, der underkastede sig Reglerne for de fransiskanske Tertiære og streng Klavsur. Under Martin V fik E.-S. Tilladelse til at bygge flere Klostre. De kom da til Perugia, Piacenza osv., og 1428 dannede de en Kongregation, der stillede sig under Generalen for Fransiskanerne af den strenge Observans og havde et fælles kvindeligt Overhoved. 1436 stadfæstede Eugen IV denne Ordning, og i den følgende Tid udbredte E.-S. sig en Del. Nogle af dem vedblev at staa under Observanter-Generalen, andre stillede sig under de vedkommende Biskoppers Tilsyn. I Beg. af 17. Aarh. havde E.-S. 135 Huse med 4300 kvindelige Boere; men efter Revolutionen gik det ogsaa tilbage for dem, og mange af deres Huse blev lukkede eller brugte til andet. I Frankrig havde de 1880 ialt 16 Huse med henved 305 Søstre, men nu (1899) skal der kun være ét

tilbage dér (i Rue de Turenne i Paris). I Belgien have de 1 Hus, i Baiern 3; i Preussen har Moderhuset i Aachen fl. Filialer, og baade i Böhmen, Østerrig og Ungarn er der fl. Huse for dem. Deres Klædning er graa; derfor kaldes de »de graa Søstre« (*sœurs grises*, *graue Schwestern*), i Frankrig ogsaa *sœurs de la faille*, efter deres store Kappe med en Hætte til at trække ned over Ansigtet for at skjule dette. —

Ved Siden af denne ældre Kongregation har der i nyere Tid dannet sig et andet Samfund med samme Navn. I Neisse i Øvre-Schlesien blev 1842 4 ugifte Kvinder, Maria og Matilde Merkert, Fransiska Werner og Klara Wolff enige om at vie deres Liv til Syge- og Fattigpleje. Kapellanen Franz Fischer (d. 1879 som Præst ved St. Mauritius i Breslau) hjalp disse 4 Kvinder til en Organisation, og senere fik det Samfund, de dannede, Navnet »Verein für äussere Krankenpflege«. En Tidlang virkede Maria Merkert og hendes Veninder ved det biskoppelige Hospital i Neisse; men dette blev senere overladt til Borromeo-Søstrene fra Prag, og Maria Merkert besluttede herefter kun at virke for Sygepleje udenfor Hospitaler. Hun stillede sin Forening under den hl. Elisabeths Værn, og det graa Tørklæde og den graa Hat, som dens Medlemmer, naar de gik ud, bar over den sorte Dragt og den hvide Kappe, gjorde, at ogsaa hun og hendes »Søstre« i Folkemunde blev kaldt »de graa Søstre«. Maria Merkert, der ledede Foreningen til sin Død (14. Nov. 1872), havde den Glæde at se den bredes vidt om. 1852 fik den i Neisse et Hus, der 1865 blev ombygget til et stort Moderhus, og den preussiske Regering overdrog de graa Søstre Sygepleje ved flere Lasaretter. Da der imidlertid var Fare for, at Foreningen kunde faa en rent verdslig Karakter, fik Maria Merkert Fyrstebiskop Förster af Breslau til (4. Sept. 1859) at godkende den som »St. Elisabeths Forening«, og 5. Maj 1860 fik de ældre Søstre Lov til at aflægge Løfterne. 1864, efter den dansk-tyske Krig, under hvilken de havde gjort god Tjeneste i Slesvig og Holsten, skaffede den daverende preuss. Kronprins Friedrich med Statens Anerkendelse og Korporationsrettigheder som »kath. Wohltätigkeitsanstalt zur heil. Elisabeth«. Senere gjorde de Tjeneste i den tysk-østerrigske og i den fransk-tyske Krig, og 12. Maj 1871 bleve de godkendte af Pius IX. 1892 havde de henved 140 Huse med o. 800 Søstre lige fra Rom (Mariahospiet i Palazzo Gabrieli) til Malmø, Stockholm og Hammersfest. I Spidsen for Foreningen staar et kvindeligt Overhoved, som bor i Moderhuset, der nu er i Breslau. Ved Siden af hende er der en Overstyrelse, som dannes af 3 kvindelige Assisterter og Novitsemesterinden, og i økonomiske Spørgsmaal tages den biskoppelige Kurator med paa Raad. De enkelte Huse have Forstanderinder. De graa Søstre aflægge, efter en Prøvetid og et Novitsiat, Løfterne for 3 Aar. Kejserinde Augusta, der paa det sidste blev plejet af en graa Søster, gjorde meget for dem, og de give sig nu ikke alene af med Sygepleje i private Huse, Lasaretter og Hospitaler, men de tage sig ogsaa af gamle og svagelige og lede Skoler og Undervisning i Haandarbejde (Jungnitz, Die Kongreg.

der grauen Schwestern von der hl. E., Breslau 1892). — I Tyskland findes der ogsaa frie E.-Foreninger, dannede af gifte og ugifte Kvinder af alle Stænder, som have sluttet sig sammen for at afhjælpe aandelig og legemlig Nød (G. Ratzinger, Gesch. der kirchl. Armenpflege, 2. Aufl., Freib. 1884, 590 f.). — E.-Ordenen er en bayersk Orden, stiftet 1766 af Kurfyrstinde Elisabet Auguste og godkendt af Pave Clemens XIII 31. Jan. 1767. Betingelse for Optagelse i denne Orden er rom.-kat. Konfession og oprindelig tillige Opvisning af 16 adelige Aner; efter 12. Juli 1873 er det dog tilstrækkeligt at kunne opvise 8 saadanne. Medlemmerne bære et hvidt Emaljekors med den hl. Elisabets Billede. I Baiern betale de aarlige Bidrag og 500 Reichsmark for at komme ind i Ordenen; Ikke-Bairere betale 1000 Reichsmark for Optagelsen (E. v. Destouches, Gesch. und Statuten des königl. bair. St. E.-Ordens, München 1873).

Elisafan eller **Elsafan**, Søkendebarn til Aron, Sønneson af Kahat, nævnes 4 Mos. 3, 30 som Slægtsoverste over Kahatiderne; en talrig fra ham nedstammende Slægt nævnes paa Davids (1 Krøn. 16, 8) og Hiskias Tid (2 Krøn. 29, 13).

Elisafat, Hovedsmand, var med i Ypperstepræsten Jofadas Sammensværgelse om at afsætte Dronning Atalja og sætte Joas paa Tronen (2 Krøn. 23, 1 f.).

Elisama. 1) Efraimit, Stammefyrste (4 Mos. 1, 10), Fader til Nun, Bedstefader til Josua (1 Krøn. 7, 26); 2) Søn af David (2 Sam. 5, 16; 1 Krøn. 3, 8); 3) ligesaa (1 Krøn. 3, 6), kaldes ogsaa Elisua; 4) Kansler paa Kong Jofakims Tid; hos ham læste Baruk Jeremjas Straffetaler op for Kongen (Jer. 36, 12 f.); hans Sønneson, Ismael, dræbte Gedalja (2 Kong. 25, 25; Jer. 41, 1); 5) Judæer (1 Krøn. 2, 41); 6) Præst paa Josafats Tid (2 Krøn. 17, 8).

Eliseba, Datter af Amminadab, af Juda Stamme, gift med Aron (2 Mos. 6, 22).

Elisua, se Elisama 3.

Elisur, Stammefyrste i Ruben (4 Mos. 1, 5).

Eliu, efter Jud. 8, 1 en af Judits Forfædre.

Eliud, en af Kristi Forfædre (Mt. 1, 14).

Eljada, 1) se Beeljada; 2) Fader til Syrer-kongen Reson (1 Kong. 11, 23); 3) Krigsoverste paa Josafats Tid (2 Krøn. 17, 17).

Eljakba, en af Davids Krigsoverster (2 Sam. 23, 32).

Eljakim. 1) Paladskommandant hos Kong Hiskia, førte Forhandlingerne med Sankeribs Sendebud (2 Kong. 18, 18 f.); Jesaja havde forudsagt ham den høje Stilling, han skulde opnaa (Jes. 22, 20 f.) paa Grund af sin Gudsfrøgt og Dygtighed; 2) Søn af Josija, indsat af Farao Neko til Konge i Broderen Joahas's Sted under Navnet Jofakim, se d. Art. (2 Krøn. 36, 4); 3) Præst paa Nehemjas Tid (Neh. 12, 41); 4) Abiuds Søn, en af Kristi Forfædre (Mt. 1, 13); 5) Meleas Søn, en af Kristi Forfædre (Lk. 3, 30).

Eljasaf. 1) Degulus Søn, Stammefyrste i Gad (4 Mos. 1, 14); 2) Levit, Slægtsoverste blandt Gersoniterne (4 Mos. 3, 24).

Eljasib. 1) Præst, Formand for 11. Skifte (1 Krøn. 25, 12); 2) Søn af Eljoenai, af Serubabels Slægt (1 Krøn. 3, 24); 3) Ypperstepræst paa Nehemjas Tid, Søn af Jofakim, Sønneson

af Josua (Neh. 12, 10 f.); han byggede Faareporten (Neh. 3, 1) og havde selv et prægtigt Hus paa SV-Siden af Tempelpladsen; E. var besvogret med Nehemjas Fjender, Ammoniteren Tobia og Sanballat, og var Modstander af hans Foranstaltninger til at udsondre Israel fra alt Samliv med de omboende Folk; denne hans Stilling indtog hans Efterfølgere efter ham; 4) Sanger (Esr. 10, 24); 5) Sattuide (Esr. 10, 27); 6) Banide (Esr. 10, 37).

Eljoenaj. 1) Ætling af Serubabel (1 Krøn. 3, 23); 2) Fyrste i Simeon paa Hiskias Tid (1 Krøn. 4, 36 f.); 3) benjaminitisk Familieoverste paa Davids Tid (1 Krøn. 7, 8); 4) Asafide, Levit (1 Krøn. 26, 3); 5) af Patah-Moabs Familie, drog tilligemed 200 af samme Familie til Jerusalem sammen med Esra (Esr. 8, 4); 6) Præst af Pashurs Æt (Esr. 10, 22); 7) Efterkommer af Sattu (Esr. 10, 27); 8) Præst paa Nehemjas Tid (Neh. 12, 41).

Elkana. 1) Levit, Korahide (2 Mos. 6, 24); 2) Korahs Sønneson (1 Krøn. 6, 23); 3) Ætling af E. 2 (1 Krøn. 6, 24 f.); 4) dennes Efterkommer (1 Krøn. 6, 26); 5) igen Ætling af foreg. og Fader til Profeten Samuel (1 Krøn. 6, 27 f.); for Rigtigheden af hans levitiske Afstamning tale de 2 Slægtsrækker 1 Krøn. 6, 18—28 og 33—38; der ere uafhængige af hinanden; imod taler, at han 1 Sam. 1, 1 kaldes Efraimit (hvad dog er forklarligt ud fra, at han boede i Rama paa Efraims Bjerge, jvfr. Dom. 17, 7), og at Nedstammningen fra Levi kunde være opstillet for at bortskaffe det uhørte og stødende i, at Samuel, en Ikke-Levit, turde ofre og udføre præstelige Funktioner; Navnet E. forekommer kun i Levi Stamme (undtagen 2 Krøn. 28, 7) og specielt hyppigt blandt Korahiderne (jvfr. Art. Samuel); 6) Korahide (= Korahide?; Benjaminit, da Omgivelserne tale om Benjaminit?); Tilhænger af David (1 Krøn. 12, 6); maaske senere Levit (1 Krøn. 15, 23); 7) Stormand ved Kong Ahas's Hof (2 Krøn. 28, 7); 8) Levit (1 Krøn. 9, 16).

Elkesaiter kaldtes nogle jødekr. Gnostikere i 2. og 3. Aarh. Deres Navn have de enten, hvad der er sandsynligst, faaet efter en Bog (*kelkesaj*, den skjulte Kraft) eller efter en Mand ved Navn Elxaj. Deres Lære, som vi navnlig kende fra Origenes og Hippolyt, var en sølsom Blanding af Jødedom, Kristendom og Heden-skab. De synes at have holdt paa Omskærelsen og Sabbaten, men forkastet Ofrene og forholdt sig kritisk over for det gl. T. Kristus var for dem »den store Konge»; snart vilde de, som Kirken, vedkende sig Troen paa hans Fødsel af Jomfruen, snart betragtede de ham kun som en Engel og tænkte sig en fortsat Inkarnation af ham. De talte meget om Daab og Tvætninger, holdt Nadver med Brød og Salt, spiste aldrig Kød, men satte Ægteskabet højt. Fra Hedenskabet havde de taget Astrologi og Magi; før de foretog sig noget vigtigt, vilde de læse i Stjerneene.

Elkia nævnes i Judits Stamtavle (Jud. 8, 1). **Elkos**, Profeten Nahums Fødested (Nah. 1, 1). Traditionerne om Belligenheden ere meget usikre. En fra 16. Aarh. nævner Alkush N. for Mossul, altsaa maatte Nahum være en af de forfødte Efraimitter; en ældre (fra Hieronymus) nævner Galilæa og fortjener Hæ-

Tiltro. Dog synes (se Art. Nahum) saa meget vist, at Profeten skrev i Syd-Riget og efter Nord-Rigets Indtagelse. Vi maatte da snarere holde os til Epifanios's Angivelse om et Sted i Egnen V. for Jerusalem. Alt er kun Gissninger.

Ellasar, mesopotamisk Rige, hvis Konge, Arjok, var med Kedorlaomer paa Toget mod Sodom (1 Mos. 14, 1). E. er sikkert identisk med Larsa i Syd-Babylonien (nu en Ruinhob Senkereh).

Ellen Andersdatter skal have været gift med Borgeren Hans Hansen i Mariho og være død 1643. Hun har forfattet Psalmen »Eja, min Sjæl ret inderlig sig fryde« (Psbog for K. og Hjem Nr. 638); Begyndelsesbogstaverne til dette Akrostikons 15 Vers danne Navnet: Elle Andersdatter. I Sverige, hvor man længe med Urette har tillagt Christian IV's Svigermoder, Ellen Marsvin (hvis Fader ikke hed Anders, men Jørgen), Psalmen, gaar den under Navnet »Näfwerwisan«, fordi den efter et Sagn først skal være skrevet paa Barkstumper (*in corticibus*). Den gængse svenske Form af Psalmen skyldes rimeligvis J. O. Wallin.

Ellerske Sekt kaldes saaledes efter dens Stifter, Elias Eller, f. i Beg. af 18. Aarh. i Ronsdorf, hvorfor Sekten ogsaa bærer Navnet »Ronsdorferne«. Som Fabriksarbejder i Elberfeld blev E., under Paavirkning af nogle Sektære, greben af sværmeriske Ideer. Et Ægteskab med en rig Enke, i hvis Tjeneste han var, satte ham i Stand til at samle sine Beundrere i sit Hjem til Drøftelse af profet. og apokalypt. Emner. En ung Kvinde, Anna von Buchel, optraadte her som Profetinde og varslede, at E. skulde være Grundlægger af det nye Jerusalem. Efter hans første Hustrus Død ægtede E. denne Profetinde, og derpaa dreves Sværmeriet endnu videre; E.s Hustru skulde være »Zionsmoder«; hun skulde føde Frelsen, der atter skulde aabenbares osv. Da Kirkestyrelsen gjorde Mine til at ville skride ind, trak man sig tilbage til Ronsdorf, hvor en Kirke blev opført, til hvilken den reformerte Præst Daniel Schleiermacher, den berømte Teologs Bedstefader, en Tid var knyttet. Da E.s Søn, der som den formentlige Messias havde faaet Navnet Benjamin, døde knapt 1 Aar gammel, og forskellige andre Omstændigheder stødte til, tabte Daniel Schleiermacher Troen paa E.s Sanddruhed og forlod ham med en Del af Menigheden. E. bevarede dog en betydelig Indflydelse til sin Død 1750. Men kort Tid derefter opløstes Sekten, i hvilken sværmeriske Ideer om Guddommens Fylde som boende i E., som saa ofte i lignende Bevægelser, gik Haand i Haand med en slap Moral. F. T.

Ellicott, Charles John, eng. Biskop, f. 25. April 1819 i Whitwell i Nærh. af Stamford, studerede i Cambridge, blev præsteviet 1847 og var 1845—48 fellow i St. John's i Cambridge, 1848—58 Præst i Pilton, 1858—60 Prof. i Teol. ved King's College i London, 1860—61 Hulsean Professor i Cambridge. 1861 blev han dean i Exeter, 1863 Biskop af Gloucester og Bristol. 1868 tilbød Israeli ham Ærkestolen i Canterbury. Han var Formand for Komitéen, der reviderede det eng. N. T. Blandt hans Skrifter maa, foruden Prædikener og mindre Afhandlinger, mærkes: *The Hist.*

and Obligation of the Sabbath (1844); Kommentarer til en Del af Paulus's Breve; *Life of our Lord* (Hulsean lectures for 1859; 6. Udg. 1876); *Modern Unbelief* (1876); *Are we to modify Fundamental Doctrine* (1885); *Christus Compromotor* (1891) og *Foundations of Sacred Study* (1, 1893). Han har endvidere udgivet en af forskl. Forf. udarbejdet Fortolkn. baade af det gl. og det ny T. 1897 blev Gloucester og Bristol adskilte. E. har i mange Aar haft Frihillet til alle eng. Jærnbaner, fordi han som ung Mand var med ved en frygtelig Jærnbaneulykke ved Tottenham og ved den Lejlighed lagde saa stor Aandsnærværelse og kristelig Visdom for Dagen, at Jærnbaneselskaberne senere, som Udtryk for deres Taknemmelighed, gav ham fri Rejse med alle Tog.

Ellingianerne kaldes et kirkel. Parti i Amerika, der har sit Navn efter Elling Eielsen (se S. 731). 1846 antog de en egen Kirkekonstitution og organiserede sig til en Synode under Navn af »Den evgl.-luth. K. i Amerika«. Bestemmelserne i Konstitutionen viser Samfundets Karakter. Ingen maa optages som Medlem, der ikke har gennemgaaet en sand Omvendelse eller er paa Omvendelsens Vej (§ 2). Den alm. Præstedragt forkastes, da Jesus og hans Apostle ikke har brugt den eller befalet den, Jesus derimod straffet dem, som gik omkring i lange Klæder (§ 6). Den norske Alterbog følges, dog bruges ikke Haandspaalæggelsen ved Absolutionen, da Jesus og hans Apostle ikke har brugt den ved Nadveren (§ 20). Der rejste sig inden Samfundet Opposition mod den donatistisk-lovmæssige Aand, og flere Udskillelser skete. Den dybeste Spaltning indtraadte 1875, da Konstitutionen revideredes, og navnlig Bestemmelserne om Optagelse forandredes. De fleste Menigheder dannede paa Grundlag heraf et nyt Samfund under Navn af Hauges Synode, medens Eielsen selv og nogle faa Menigheder med ham blev staaende i det gl. Samfund med stiv Fastholden af dets Ensighed. Hauges Synode har dog efterhaanden mere aabnet sig for nye Indflydelser og nærmest sig de andre kirkel. Samfund, medens den lille »evgl.-luth. K.« er det mest eksklusive af de norsk-luth. Samfund i Amerika. C. B.

Ellis, William, f. 1794 i London, gik 1816 som Missionær under Londonerselskabet (*L. M. S.*) til Sydhavet, hvor han i 6 Aar virkede paa Ejmeo, Huahine og Tahiti, derpaa i 2 Aar paa Havaji. Paa Grund af sin Hustrus Sygdom drog han 1824 hjem til England og virkede her for Missionen ved Rejser og Møder, i Aarene 1832—41 som Sekretær for *L. M. S.* Derefter var han Præst for en kongregationalistisk Menighed i Hoddesdon til 1852. Det følgende Aar sendtes han af *L. M. S.* til Madagaskar for at undersøge Forholdene dér, hvor den grusomme Dronning Ranavalona havde fordrevet Missionærerne og forfulgte de Kr. Hverken ved dette eller det følgende Besøg 1854 kom han længere end til Havnebyen Tamatave. Mep 1856 kom han igen, i en Sendelse for den engl. Regering, og naaede nu Hovedstaden, hvor han opholdt sig i flere Uger og styrkede de Kr., men Landet vedblev at være lukket for Missionen indtil Ranavalonas Død 1861. Nu ilede E. derud, fik en

udmærket Modtagelse og arbejdede sammen med det første nye Hold af Missionærer indtil 1865. Han kom saa hjem, opfyldt med Fryd over, hvad han havde set — et Folk født paa en Dag — men ogsaa med højst overdrevne Forestillinger om Madagaskars Martyrtid og om Dybden og Følgerne af den nu indtraadte Masseomvendelse. Hans idealiserende Skildringer af disse Forhold i Tale og Skrift — *The Martyr Church, a Narrative of the Introduction, Progress and Triumph of the Christianity in Madagascar*, London 1870 — satte deres Frugt i en overfladisk Missionspolitik af L. M. S. paa Madagaskar, hvis Fejlgreb, med altfor faa europæiske Missionærer og altfor stor Selvstændighed for den indfødte K., vel efterhaanden erkendtes, men aldrig helt ere blevne rettede, hvorfor ogsaa dets Menigheder have holdt sig slettest efter den franske Erobring af Øen. E. døde 1872 i Hoddesdon. V. Sn.

Elmenhorst, Heinrich, tysk Præst, blev født 19. Okt. 1632 i Parchim. 1660 blev han Diaconus ved Katrinekirken i Hamburg; han døde 21. Maj 1704 som Archidiaconus ved denne Kirke. E. virkede med til Oprettelsen af den første tyske Opera i Hamburg og forsvarede dette Foretagendes Tilladelighed i *Dramaturgia antiquodierna*; ja, han skrev endog, til manges Forargelse, 3 Syngespil (»Orontes« 1678, »Michal und David« 1679 og »Charitine oder Göttlich Geliebte»), til hvilke J. Theile og J. W. Franck satte Musik. Da L. F. Meyer begyndte sit Angreb paa Pietismen, stillede E. sig ved hans Side. E. udgav 1681 »Gejstl. Lieder, theils auff die Paszion und Leiden Christi, theils auff unterschiedliche Vorfällen im Chrthum gerichtet« med Melodier af J. W. Franck; 1682 udkom »Ferner besungene Vorfällen im Chrthum«; nye, foregede Udgaver kom 1685 og 1700. Kun faa af disse Sange have vundet Indgang i Kirkepsalmebøgerne. Mest kendt i Norden er vel »Du skænker mig dig selv, du selv min Del vil være«, som H. A. Brorson oversatte og optog (1734) i »Nogle Psalmer om Troens Frugt« (J. Geffken, Der erste Streit über Zulässigkeit des Schauspiels, og sammes, Die ältesten Hamburgischen Opern, i Zeitschr. des Vereins f. hamb. Gesch. III).

Elmodam, nævnes i Jesu Stamtavle (Lk. 3, 28).

Elmqvist, Thorvald Jørgen Adolf, dansk Præst, er født 17. Okt. 1847 i Aarhus. Han blev Student 1866, Cand. theol. 1872 og s. A. Kapellan i Aarslev og Hørning i Aarhus Stift. 1876 blev han Spr. for Øre og Sinding i Ribe Stift, 1878 for Ry i Aarhus Stift, 1882 for Gudum, Lillevorde og Sejlfled i Viborg Stift, 1889 for Flødstrup og Ullerslev paa Fyen, 1898 for Nakskov. Han har skrevet »En Kirke under Korset, Skildringer fra de russiske Østersøprovinser« (1895), desuden mange Smaaskrifter og Bladartikler, især i »Kirkebladet«, hvoraf han 1883 blev Medudgiver, 1894 ved Thomas Rørdams Død Eneudgiver. Han tilhører den grundtvigske Retning, men betoner stærkt Ønskeligheden af at Samarbejde med de andre kirkelige Retninger, ligesom han har været virksom for »Stefanforeningen«. V. A.

Elnaam, Fader til to af Davids Krigsøverster (1 Krøn. 11, 46).

Elnatan. 1) Søn af Akbor og ligesom denne i Kong Jojakims Tjeneste (Jer. 26, 22); maaske var han endog dennes Svigerfader (2 Kong. 24, 8); 2) 3 Leviter af dette Navn omtales Esr. 8, 16.

Elohim er det hebr. Ord for Gud. Særlig i digterisk Sprog (saaledes hyppig i Ijob) forekommer ogsaa Enkelttalsformen *eloah*; desuden findes ofte den kortere Form *el*, sjældent Flertal *elim*. E. bruges dels som virkeligt Flertalsord om Afguder, dels med Enkelttals Betydning, og da baade om en Afgud og om den sande Gud, undertiden ogsaa i Betydningen et Aandevæsen (f. E. 1 Sam. 28, 13; Ps. 8, 6), enkelte Gange (som Ps. 45, 7) maaske om en jordisk Hersker. Naar E. bruges om Jahve, staar Verbet eller det tilføjede Adjektiv i Reglen i Enkelttal; de Undtagelsestilfælde, hvor E. i denne Betydning grammatisk korrekt behandles som Flertal, kunne ikke anses for Rester af en gammel israelitisk Polyteisme, da disse Undtagelsestilfælde forekomme saa sent som Jer. 10, 10, hvor en saadan polyteistisk Levning er utænkelig. Hvad man end vil mene om en oprindelig Polyteisme i Israel (jvfr. Josua 24, 2, 14), har Flertalsformen E. i G. T.s Sprogbrug i alt Fald ikke et saadan polyteistisk Begreb, men betegner snarere den Fulde af Kræfter, som udgør Guds Væsen (jvfr. ogsaa Brugen af Ord, der betyder Herre, i Flertal, f. E. *adonim*, *bealim*). Angaaende Etymologien af E. er man ikke naaet til noget sikkert Resultat, kun enes de nyere Forskere i at forkaste Afledningen af arab. *alah* = frygte, hvorefter E. skulde betegne Gud som den frygtindgydende. Mange anse E. for en Flertalsdannelse af *el* (jvfr. *amahot*, Flertal af *ama* = Trælkvinde), *eloah* vilde saa være en sekundær Enkelttalsdannelse (her imod taler dog, at en saadan Enkelttalsform forekommer hyppig i andre semitiske Sprog). Formen *el* har man udledet af *ul*, enten i Betydning: være stærk (andre, som anse Vokalen i *el* for oprindelig kort, gaa ud fra en Form *ala* med samme Betydning som *ul*) eller i Betydningen: være foran, betegnende Gud som Fører. Endelig har man sat *el* i Forbindelse med Præpositionen *el* = til; Gud skulde da ved dette Navn betegnes som Maal for alle Menneskers Længsel og Stræben; den sidste Formodning, har dens Opahvandsmand Lagarde dog senere selv opgivet, og ingen af de andre Hypoteser have opnaaet alm. Anerkendelse. — Vekslingen af Navnene E. og Jahve i 1 Mos. har i Pentatevkk-Kritiken været et vigtigt Middel til at adskille de forskellige Kilder. V. A.

Elor. 1) Efter 1 Mos. 26, 34 Hetit, Svigerfader til Esau (sml. 1 Mos. 36, 2); 2) en af Sebulons Sønner (1 Mos. 46, 14) og Stamfader til en anselig Slægt (1 Mos. 26, 26), hvortil vistnok hørte 3) Dommer i Israel (Dom. 12, 11), begravet i Ajalon eller med anden Udtale (LXX) Elon, i Sebulon; 4) By i Dan (Jos. 19, 43), nær Betsemes, men endnu ikke bestemt funden.

Elot, se **Elat**.

Elpaal, Benjaminit (1 Krøn. 8, 11).

Elsabad. 1) Gadit, Tilhænger af David, (1 Krøn. 12, 12); 2) Levit paa Davids Tid (1 Krøn. 26, 7).

Elsass-Lothringen. Rigslandet E.-L. havde 1895 ialt 1,650,986 Indbyggere; af disse vare

1,256,791 rom. Katoliker, 356,498 Evangeliske, 32,859 Jøder; 4367 vare Tysk-Katoliker eller »frireligiøse« eller tilhørte Baptisterne, Mennonitterne, der i Nedre-Elsass have 2449 Tilhængere, eller andre Sekter. De rom.-kat. Indbyggeres Overalt stammer dels fra den Omstændighed, at Huset Østerrig, Hertugerne af Lothringen og Biskopperne af Strassburg i 16. Aarh. havde væsentlige Dele af Rigslandet under deres Herredomme, dels fra den Udryddelse af Protestantismen i disse Egne, som skyldes Ludvig XIV's Dragonnader og jesuitiske Missionærer. Reformationen slog dog faste Rødder i den frie Rigsstad Strassburg og dens Omraade, i Kolmar, Mülhausen og andre større Byer samt i en Del af de Landskaber, der hørte til Württemberg, Baden og Kurpfalz, og i nogle af de frie Landstrækninger.

De Evangeliske i E.-L. ere delte i Lutheranere og Reformerte. Lutheranerne, der vedkende sig den augsb. Konfession som deres symbolske Bog, have faaet deres kirkl. Forfatn. ved de saakaldte »organiske Love« af 18. Germ. X og ved et Dekret af 26. Marts 1852. De 198 enkelte luth. Menigheder med deres 146 Anekser eller Filialer have hver et Ældste-Raad eller Presbyterium, der ledes af en af Menighedens Præster. Hele Rigslandet er inddelt i 38 luth. Konsistorier, der i de større Byer kun omslutte den enkelte Bys luth. Indbyggere, andensteds indtil 9 luth. Menigheder. Disse 38 Konsistorier ere atter samlede i 7 Inspektioner, og i Spidsen for hver Inspektion staar der 1 gejstlig og 2 verdsl. Inspektører. Over alle de luth. Menigheder staar et Direktorium, der har den øverste Forvaltning i Hænde, og et Over-Konsistorium, der fører Overopsynet med alt og har den lovgivende Magt. Direktoriets dannes af en af de gejstl. Inspektører og 4 læge Medlemmer, og Direktoriets Præsident fører tillige Forsædet i Over-Konsistoriet. Direktoriets har det øverste Opsyn med K.s Ejendom, det indstiller, i den nyeste Tid først efter at have indhentet Ældste-Raadenes og Konsistoriernes Betænkning, Udnævnelsen af alle Præster til Kejsarens Stadfæstelse og er i alle Henseender Mellemlid mellem K. og Regeringen. Over-Konsistoriet, der i Reglen varer 6 Dage, afholder hvert Aar sine Moder i en kejserlig Afsendings Nærverelse. Det bestaar af 24 Medlemmer: Direktoriets Præsident, der er dets Formand; det af Regeringen udnævnte verdsl. Medlem af Over-Konsistoriet; de 7 gejstl. Inspektører; et Ombud for Thomaskirkens Kapitel i Strassburg og 2 læge Ombud for hver af de 7 Inspektioner. Halvdelen af dets Medlemmer skifte hvert 3. Aar. — Thomas-Kapitlet, der spiller en betydelig Rolle, bestaar ifølge en Lov af 29. Nov. 1873 af 11 Medlemmer: Præsidenten for Direktoriets, de 3 ældste Præster ved 3 gamle strassburgske Kirker, der fra Arildstid have staaet i Forbindelse med Thomasstiftelsen, de 2 ældste teol. Professorer, den ældste protest. jurid. og den ældste protest. filos. Professor, 2 af Direktoriets og 1 af E.-L.s Overpræsident udnævnte Stiftsherrer. —

Det ref. Kirkesamfund er ordnet paa samme Vis med Ældste-Raad og Konsistorier, men det har aldrig faaet den i Loven af 18.

Germ. X paatænkte Fællessynode. Der findes i E.-L. 5 ref. Konsistorier, til hvilke der hører 31 ref. Menigheder med 57 Filialer. —

Det rom.-kat. Kirkesamfund staar under Biskopperne i Strassburg og Metz, der i 1874 blev udløste af Metropolitanbaandet til Ærkebispedømmet Besançon, og nu ere de undtagne enhver ærkebiskoppelig Jurisdiktion. Der findes i E.-L. for Tiden 22 klosterlige Samfund (Redemptorister, Trappister, Capucinere osv.); de fleste af Klostrene i E.-L. ere beregnede paa Kvinder.

Elser, Samuel, f. i Berlin 11. Dec. 1778, stammede fra en böhm. Eksulantfamilie. Han var oprindelig Fabrikant og Købmand i Berlin, men gav sig senere kun af Ud bredelsen af Bibler og opbyggelige Skrifter. 1832 udgav han sammen med Langbecker og Kopf en omfangsrig Psalmsamling »Geistlicher Liederschatz«, der i mange og store Oplag har fundet en vid Ud bredelse. E. stiftede ogsaa en preuss. Forening for Udgivelse af opbyggelige Skrifter, der endnu er i Virksomhed.

Elteke, By i Dan; her kæmpede Sanherib med Ægypterne. E. hedder i de assyr. Indskrifter Altaku, men dens Beliggenhed kan ikke angives bestemt.

Eltekon, By i Juda (Jos. 15, 59). Dens Beliggenhed er usikker, sandsynlig laa den N. for Hebron.

Eltolad, By i Juda henimod Edoms Grænse (Jos. 15, 30). Senere blev den afstaaet til Simeon (Jos. 19, 4). Den kaldes i 1 Krøn. 4, 29 Tolad.

Elul, efterreksilsk Navn (Neh. 6, 15) paa den 6. Maaned i Jødernes kirkelige Aar, den sidste i det borgerlige. Den svarer til Slutn. af Aug. og Beg. af Sept.

Elusai, Benjaminit, kom til David i Siklag (1 Krøn. 12, 5).

Elvenich, Peter Joseph, rom.-kat. Filosof af Hermes's Skole, blev født 29. Jan. 1796 i Embken ved Aachen og studerede i Köln, Münster og Bonn. 1823 blev han Privatdocent, 1826 ekstraord., 1829 ord. Prof. i Filosofi i Breslau. 1837 gik han, sammen med en anden Hermesianer, Braun, til Rom for at udvirke en Tilbagekaldelse af Fordømmelsen af Hermesianismen. Da det mislykkedes, nedlagde han sin Stilling som Rektor for det leopoldinske Gymnasium i Breslau, men vedblev at virke som Prof. og kgl. Bibliotekar. Han har udfoldet en ret betydelig Forfattervirksomhed, navnlig som Apologet for Hermesianismen. Efter Vatikaner-Konciliet stillede han sig paa Gammel-Katolikernes Side. Han døde 1886.

Elvira, spansk By, er rimeligvis identisk med det nuværende Granada, der endnu har en »E.-Port«. Det nye Navn stammer maaske fra det fönikiske Carnattah (car, Citadel, findes i Carthago, Carmona, Cartaga osv.), »Højenes Fæstning«. Der holdtes (300, 306 eller 313, Aarstallet er usikkert) en stor Landssynode, der skulde bringe Orden i de kirkl. Forhold. Den betegner et vigtigt Led i Synodernes Udviklingshistorie (A. W. W. Dale, The Synod of E., London 1882). 711 var E. en af de faa andalusiske Byer, der gjorde alvorlig Modstand mod Muhammedanerne.

Elwert, Eduard, württembergsk Teolog, f.

i Cannstatt 22. Febr. 1805, studerede i Tübingen, men kom 1829 til Berlin, hvor han blev Schleiermachers Discipel. 1830 blev han Repetent i Tübingen, 1832—36 var han Præst i Nagold, 1836 blev han kaldet som Prof. i Kirke- og Dogmehistorie til Zürich, men maatte allerede 1837, efter at have afslaaet en Kaldelse til Tübingen, paa Grund af legemlig Svaghed trække sig tilbage til en württembergsk Landsbypræstegaard, Mötzingen. Dér blev han til 1850 med den Afbrydelse, at han 1839—41 virkede som teol. Prof. i Tübingen. 1850 blev han Efor for Seminariet i Schöenthal, 1865 søgte han sin Afsked, og 9. Juni 1865 døde han i Cannstatt. Som Teolog var han Schleiermacherianer, paa det konfessionelle Omraade en afgjort Ven af Unionen.

Elxaj, se Elkesaiter.

Elymais, se Elam.

Elymas, se Barjesus.

Elzevier var Navnet paa en hollandsk Bogtrykkerfamilie, fra hvis Officin der 1583—1680 udgik en stor Mængde nøjagtigt og smukt trykte Udgaver af Klassikerne. Fra Brødrene E.s Officin i Leiden stammer ogsaa den mærkelige Recension af det gr. N. T., der i Fortalen til 2. Udg. 1633 blev betegnet som *textus nunc ab omnibus receptus* (se Art. *Textus receptus*).

Emanation (Udstrømning) er Navnet paa en særegen Teori om Verdens Tilblivelse, hvilken man herefter forestiller sig som en Udstrømning fra Guds Væsensgrund. Det er en panteistisk Tankegang, som her kommer til Orde. Gud og Verden sammenblandes og opfattes væsentlig som eet; i Stedet for at være grundet paa en Viljesakt fra Guds Side betragtes Verdenslivet kun som en fortløbende nødvendig Proces. I de gamle hedenske Religioner er en saadan Forestilling almindelig. Den optoges ogsaa i Oldtiden af adskillige filosofiske Systemer som Gnosticismen og Ny-Platonismen og i nyere Tid gaar den igen indenfor den spekulative Panteisme (Schelling-Hegel), hvor Verden opfattes som en særegen Fremtræden af det absolute eller Idéen \propto Gud. F. C. K.

Emancipation, Jødernes. Ordet Emancipation, som stammer fra Romerretten, betyder Udfrielse af et Afhængighedsforhold. Om Jødernes Frigørelse til at nyde lige Rettigheder med alle andre Borgere i Stat og Kommune kom Ordet i Brug fra 1830; da den jødiske Forfatter, Dr. jur. Gabriel Riesser i Hamburg, en af Sagens navnkundigste Forkæmpere, havde udgivet sit Skrift »Über die Stellung der Bekenner des mosaïschen Glaubens in Deutschland«. Men for Sagen selv havde Røster hævet sig fra sidste Fjerdedel af det 18. Aarh. Lessing og Moses Mendelssohn banede Vejen. Under Paavirkning af sidstnævnte optraadte den kr. Statsmand og Historiker C. W. Dohm (f. 1751, d. 1820) som Jødernes Talsmand i det opsigtsvækkende Skrift »Über die bürgerliche Verbesserung der Juden« (1781). Med ham kom ogsaa Grev Mirabeau i nær Forbindelse under en diplomatisk Sendefærd i Berlin og begejstredes saaledes for Jødernes Frigørelse, at han talte dens Sag for det franske Publikum i et Skrift, som fik stor Indflydelse, »Om Mendelssohn og om Jødernes politiske Reform« (1787). Ved Siden af ham ogsaa

Grégoire (se d. Art.) nævnes med de 2 vægtige Indlæg: »Gives der Midler til at gøre Jøderne lykkeligere og nyttigere i Frankrig«, et Prisskrift, og »Forslag til Gunst for Jøderne« (1789).

Neppe var Dohms Skrift udkommet, førend Kejser Joseph II i Østerrig gjorde de første Skridt til Forbedring af de trykkende, umenneskelige Kaar, hvorunder Jøderne havde levet siden Middelalderen. Bl. a. var han den første, som ophævede den nedværdigende Kopskat, hvormed Jøderne maatte betale ligesom Told af deres Person overalt, naar de rejste fra et Sted til et andet. De fik ogsaa Adgang til Uddannelse i Haandværk, Kunst og Videnskab; men fulde Borgerrettigheder var det ikke Joseph II's Tanke at give dem endnu. Først 1849 hævdedes alle Indskrænkningerne i Østerrig. Efter en Reaktion i 1853 genoprettedes deres borgerlige Ligestilling 1859, og ved Statsgrundloven 1867 blev Jøderne fuldstændig emanciperede, idet Udøvelsen af borgerlige og politiske Rettigheder gjordes uafhængig af deres religiøse Bekendelse saavel i Ungarn som i Østerrig.

Det første Land, hvor alle Undtagelseslove hævdedes, og fuldkommen Ligestilling blev indrømmet, var Frankrig (ved Nationalforsamlings Beslutning 27. Sept. 1791, stadfæstet af Ludvig XVI 13. Nov. s. A.). Emancipationen gennemførtes ved Loven af 1831, som fastsatte Statsliskud til Jødernes Gudsdyrkelse ligesom til den kr. Kirke. Fra 1870 fik de Rettigheder som fr. Borgere i Algier. De fr. Grundsætninger vare ogsaa gennemførte i Belgien siden 1796. I Holland havde Jøderne haft Asylret fra 1603; ubeskaarne Borgerrettigheder fik de 1796; Grundloven af 1814 stadfæstede Emancipationen.

I England fik Jøderne Ret til at erhverve Grundejendom allerede 1723, 1832 Valgret, 1858 Sæde i Parlamentet. Til kommunale Embeder fik de Adgang 1845 og til Statsmedlemmer 1859. I Kanada sejrede E. 1832. Men allerede fra 1778 havde de forenede Stater i Nordamerika ligestillet Jøderne med alle andre Konfessioner. Australien, hvor mange Jøder have bosat sig, har fulgt Nordamerikas og Englands Eksempel.

Efter at Kopskatten for rejsende Jøder var hævet i Tyskland 1803, blev Westfalen det første Land, hvor de tyske Jøder fik Borgerrettigheder, 1808 under Jérôme. Et preussisk Edikt af 1812 erklærede dem for Statsborgere med Indfødsret. Fra 1814 indtraadte en Reaktion rundt om i Tyskland; men med Aaret 1831 vandt E.-Bevægelsen atter Fremgang. Foruden Riessers ovennævnte Skrift og samme Forf.s Tidsskrift »Der Jude« fik navnlig Ludwig Philippsons »Allgemeine Zeitung des Judenthums« Betydning, grundlagt 1837. Preussens Forfatning af 31. Jan. 1850 gav Ligestilling, men dens Gennemførelse mødte adskillige Hindringer. Den tyske Forbundslov af 3. Juli 1869 ophævede alle Særbestemmelser for Jøder i Stat og Kommune, og ved Oprettelsen af det tyske Rige indtraadte ingen Forandring heri, undtagen at Rabinernes Jurisdiktion, som endnu delvis bestod, blev inddragen.

I Danmark gav Frederik VI ved Anordningen af 29. Marts 1814 Jøderne Nærings-

frihed »paa enhver lovlig Maade«, derimod endnu ikke Adgang til Embeder. Til Stænderforsamlingerne fik de Valgret, men ikke Valgbarhed. Grundloven af 1849 gav dem Del i den almindelige Religionsfrihed, og Adgangen til Embeder i Stat og Kommune staar dem aaben. Nærmere Oplysninger om Jøderne i Danmark fra det 17. Aarh.s Begyndelse indtil Nutiden findes i et Tillæg til M. A. Levys danske Oversættelse af Kayserling, »Jødernes Historie« (Kbhvn 1890). I Sverig, hvor de 1776 fik Adgang til Stockholm og Göteborg, opnaaede de 1854 Nedsættelsesret i alle Byer, 1860 ogsaa paa Landet. Fem Aar senere fik de Valgret, 1870 Valgbarhed og Adgang til de fleste verdslige Embeder og have nu ligesom i Danmark fuld Ligestilling. Først i det sidste Tiaar blev Norge aabnet for Jøder. Efter Folketællingen 1890 fandtes der 214, nu vistnok en Del flere, mest Indvandrere fra Rusland.

Schweiz havde indtil den nyeste Tid kun tilladt Jøderne at bo i de to Landsbyer Endingen og Langenau, medens dog franske Jøder turde opholde sig i enkelte Kantoner. Efter en haardnakket Kamp blev E. gennemført 1863. I Italien gav Sardinien dem Borgerrettigheder 1848. Fra 1859 gik Frigørelsen videre til det øvrige Land, og Kongerigets Grundlæggelse skaffede dem fuld Ligestilling, som trængte hurtigere igennem end de fleste andre Steder. Spanien har endnu ikke ophævet det gamle Landsforvisningsedikt; men siden 1837 indrømmes der dog de faa Jøder, som have bosat sig i Landet, fri Religionsøvelse. Heller ikke Portugal har givet dem Borgerret; det er næsten kun tyske og engelske Jøder, som opholde sig dér. Det osmanniske Riges nyeste Forfatning har formelt udtalt Jødernes E., men i Virkeligheden leve de under mangehaande Tryk, paa hvis Afhjælpning der arbejdes stadig fra Vesteuropa, formellemig ved *Alliance Israélite universelle* (S. 57), der i det hele søger at frigøre og forbedre deres Kaar i Orienten. Særlig sørgelige er deres Forhold i Persien og Arabien. Rusland fastholder fremdeles sine trykkende Undtagelseslove, ligesaa Rumænien. Grusomme Forfølgelser udbød 1881 og 1887 og have bevirket store Udvandring til Vesteuropa og Amerika (Anatole Leroy-Beaulieu, *Israël chez les nations*, 5me édition, Paris 1893; særlig for Ruslands Vedkommende: *Les Juifs de Russie*, recueil d'articles et d'études, Paris 1891). A. S. P.

Emancipation, Slavernes, se Wilberforce, William.

Emancipations-Acten kaldes den eng. Lov af 13. April 1829, der aabnede de rom. Katoliker i Storbritannien og Irland Adgang til Parlamentet og alle Embeder med Undtagelse af nogle faa højere civile og militære Poster (»Katolikernes Emancipation«). Loven blev gennemført af Tory-Ministeriet under Hertugen af Wellington, som kun paa den Maade mente at kunne opretholde den indre Fred i Riget. Forud for dette imødekommende Skridt var der gaaet en lang og heftig Kamp, som ofte havde fremkaldt alvorlige Kriser (W. J. Amherst, *The Hist. of Cath. Emancipation I—II*, London 1886, omhandler Tiden 1771—1820).

Emanuelsson, Per Jakob, f. 27. Marts 1802

i Krokeks Sogn, Östergötland, *Dr. phil.* i Upsala 1827, Docent i Gr. 1829, Lektor i Gr. og Hebr. ved Gefle Gymnasium 1837, Spr. i Hällestad i Linköping Stift 1843, Kontraktsprovst 1847, *Dr. theol.* 1860, Medlem af den Kirkelov-Kommission, der udarbejdede »Förslag till kyrkolag och kyrkostadgar« 1873. Død 8. Jan. 1888. E. var en særlig fremragende Præst, nidkær for Afholdssagens Fremme og for kr. Tugt, og vidnede med Kraft om Synd og Naade. Som Forfatter har han gjort sig bekendt ved en lat. Afhandling, i hvilken han sammenligner en af Æschylos' og en af Evripides's Tragedier, ved sin Overs. af Sofokles's Antigone og Kvinderne i Trakis, samt fremfor alt ved sine stærkt udbredte 3 Aargange Hjemmesse-Prædikener. O. A.

Embede, det kirkelige. Et Embede er et Hverv, der udføres paa Samfundets Vegne, — en Samfundsfunktion, der er overdraget bestemte Personer som deres stadige Kald. Herren har selv indstiftet et Embede i Menigheden, idet han baade i Ord og Gerning har kundgjort det som sin Vilje, at Naademidlernes Forvaltning ikke skal udøves af alle Menighedens Medlemmer uden Forskel, men skal overdrages til enkelte bestemte Personer. Han udvalgte og indsatte ud af Discipelkredsen de 12 Apostle (Mk. 3, 14; Lk. 6, 13; Joh. 20, 21; Mt. 28, 19—20); og skønt det apostolske Embede har sin særlige Opgave, som hverken kan eller skal gentage sig, nemlig den at grundlægge Menigheden, indbefatter det dog først og fremmest de Funktioner, som altid skulle udføres i Kirken, nemlig selve Naademidlernes Forvaltning og hvad dertil knytter sig; thi Kirken kan kun grundlægges ved de samme Midler, hvorefter den senere bestaar. Saa sandt som Tjenesten altsaa er den samme, maa det, at den i første Led betros til enkelte bestemte Personligheder, være en Anvisning, til at det bør ske paa samme Maade derefter. Dette er ogsaa bestemt antydnet i de Ord, hvorefter Herren efter sin Opstandelse overgav Apostlene Embedets Gerning. Det Livskald, som i Mt. 28, 19—20 er udtrykt ved Befalingen til »at gaa ud«, maa være et bestandigt sig fortsættende; thi han tilføjer, at han er med dem i denne Gerning »indtil Verdens Ende«. Og det Hverv, hvortil han »udsender« dem i Joh. 20, 21—23: at forlade og beholde Synder, er et saadant, der ikke kan undværes, saalænge Kirken staar. Naar Herren endelig i Joh. 21, 16 f. overdrog Peter at vogte hans Hjord, saa forudsætter den samme Apostel 1 Pet. 5, 1—2, at Menighedens »Ældste« (*πρεσβύτεροι*) have den samme Gerning, og kalder sig deres »Medældste« i Udøvelsen af den. — Ifølge alt dette er det Herrens Vilje, at der altid skal udsendes og udgaa bestemte Mænd til Naademidlernes Forvaltning. Apostlene handlede i Overensstemmelse hermed, naar de indsatte Ældste overalt i de nystiftede Menigheder (Ap. G. 14, 23; 1 Thess. 5, 12; Rom. 12, 8; Fil. 1, 1; Tit. 1, 5; Hebr. 13, 7, 17); og de tale ud fra den Forudsætning, at et stadigt tilstedeværende Embede er Herrens Vilje (1 Kor. 9, 13—14); de henvise til, at det er Herren selv, der skænker Menigheden de skikkede Personligheder (Ef. 4, 11; 1 Kor. 12, 28; Ap. G. 20, 28), og at han vedbliver

dermed, indtil Menigheden naar sin fulde Beredelse (Ef. 4, 12—13). Derfor har Augsbürger-Bekendelsens 5. Artikel Ret i, at »Gud har indsat Prædikeembedet« (se især den tyske Tekst).

Embedets Gerning betegnes gennemgaaende i N. T. som Ordets Forkyndelse og Sakramenternes Forvaltning (Mt. 28, 19; Joh. 20, 23). Naar den tillige betegnes som en Hyrdegering (Joh. 21, 16—17; Ap. G. 20, 28—30; 1 Pet. 5, 2), naar de Ældste kaldes Forstandere (Rom. 12, 8; 1 Thess. 5, 12; 1 Tim. 5, 17; Hebr. 13, 17), og naar Styrelsen er deres Naadegave (1 Kor. 12, 28), saa viser dette, at Embedsgerningen tillige indeholder den styrende og ledende Omsorg for Menighedens aandelige Vel: haade Sjæleplejen overfor de enkelte (Ap. G. 20, 31; 1 Thess. 5, 12; Hebr. 13, 17; Jak. 5, 14 f.) og Styrelsen af Samfundslivet (1 Kor. 5, 3; 11, 34; 1 Tim. 2, 12; 5, 19; Ap. G. 15, 6; 21, 18), ogsaa i udvortes Anliggender (Ap. G. 4, 35; 6, 2—4; 11, 30). Men den styrende Virksomhed er ikke noget i Væsen forskelligt fra Naademidlernes Forvaltning; den vil kun være tjenende for denne ved at fremhjelpe Naademidlernes rette Tilgængelse. Derfor kan hele Embedets Gerning samles i »Ordets Tjeneste« (Ap. G. 6, 4; *ministerium verbi*, Apologien S. 201).

Naar Spørgsmaalet derefter bliver om Embedets Stilling til Menigheden, lyder Svaret højest forskelligt i Romerkirken og i de protest. Kirkeafdelinger. Efter den rom. Betragtning er K. den synlige frelsesformidende Anstalt, som Jesus Kristus har oprettet paa Jorden. I denne fortsættes hans tredobbelte Embede ved Præstestanden (Klerus, Hierarkiet) som det af ham selv indsatte Organ. Han har selv overgivet Apostlene Sakramentforvaltningen (*potestas ordinis*) og Regeringsmyndigheden (*potestas jurisdictionis*), i hvilken sidste Læreembedet (*magisterium*) ogsaa er indbefattet. Denne deres Magt have Apostlene ifølge Herrens Befaling atter overgivet til Biskopperne som deres Efterfølgere, ligesom de ogsaa have oprettet de to underordnede hierarkiske Trin: Presbyteratet og Diakoniet. Præstestanden fortsætter sig fra Slægt til Slægt (den biskoppelige Succession) gennem Ordinationssakramentet, som meddeler det »udslettelige Præg«, der sætter Kløften mellem Hierarkiet og Menigheden (*laici*), mellem dem, der lære og styre, og dem, der høre og adlyde. Præstestanden er Midleren mellem Gud og Menigheden; kun gennem den kan nogen faa Del i Frelsens Gaver. Menigheden har intet med Naademidlernes Forvaltning at gøre, er i ingen Henseende Subjekt, men kun Objekt for den. — Indenfor den luth. Kirkeafdeling er der ved Midten af det 19. Aarh. optraadt en Retning, der i Principet nærmer sig stærkt til den rom. Betragtning, nemlig de saakaldte Ny-Lutheranere (W. Löhe, Th. Kliefoth, A. F. C. Vilmar og Kirkeretslæreren F. J. Stahl). Embedet er forud for Menigheden, er af Herren overdraget til Apostlene, fra disse igen til Presbyterne, gennem hvilke det forplanter sig gennem en *successio presbyteralis* ved Ordinationen. Medens det almindelige Præstedømme, der er Menighedens Selvføring til Gud, er en Virken

nedenfra opad, virker Embedet ovenfra nedad som Guds Organ for Naadekræfternes Meddelelse til Menneskene; Embedet alene har Kristi Befaling og Fuldmagt til at meddele Syndsforlædelse i hans Navn, og kun det har den sikre Forjættelse om at prædike Ordet med Velsignelse.

En saadan Stilling kan ikke tillægges Præstedembedet, uden at det kommer i Strid med Krdm.s Væsen. En Midlerstand behøvedes under den gl. Pagt; men efter at Forsoningen er fuldbragt, og den Hellig-Aand har taget Bolig i Guds Børns Hjerter, staa de alle i umiddelbart Forhold til Faderen. Dette umiddelbare Gudsforhold er det, som N. T. udtrykker ved de Kristnes aandelige Præstedømme (*ἱεράτευμα ἁγίων, βασιλείον* 1 Pet. 2, 5, 9), et Begreb, som Luther fra Reformationens Begyndelse fremhævede med indtrængende Kraft, efter at dets Betydning længe havde været glemt og udslettet. Det er nemlig ikke blot, som Romerk. mener, et andet Udtryk for Helliggerelsen: at vort Levned skal være et Offer til Gud; men det indeholder tillige dette Offers Udspring af det umiddelbare Gudsforhold; thi en Offerpræst (*ἱερέως*) betyder (2 Mos. 19, 22; 4 Mos. 16, 5) den, der har umiddelbar Adgang til Gud, den, der ikke blot som enhver Israelit kan ofre, men som kan bringe Ofret ind i Helligdommen selv. Men hvad den gliest. Præst kun kunde have paa udvortes og symbolsk Maade, er for Guds Børn under den nye Pagt til Stede som en aandelig Realitet. Gudsforholdet er her et Forhold paa første Haand, en personlig Vekselvirkning mellem Mennesket og den nærværende Gud. Den præstelige Livsudvikling er en fremskridende Sammenlevelse af Guds og Menneskets Aand, og den præstelige Oftevirksomhed er en Leven ud af denne Besiddelse af Guds Aand, der forklarer Guds Ord og Vilje for Menneskets Erkendelse og gør det til ét med den menneskelige Vilje. Det aandelige Præstedømme indeholder derfor, at den Kr. kan og skal bringe Guds Aand og Ord ind i alle sine Gerninger og Forhold. Den Kristne staa ikke blot overfor Gud som den modtagende, men staa ogsaa overfor Menneskene som den, der kommer fra Gud og er i Stand til at være hans Ords og Viljes Tolk. Derfor virker han med Guds Ords Formaning og Trøst i de Omgivelser, hvori han er stillet (Kol. 3, 16; 1 Thess. 5, 11, 14; Ef. 6, 4). Han kan i og for sig have den samme Indsigt i Guds Ord, som behøves ogsaa til dets offentlige Forkyndelse. Derfor kan Guds Ord ikke være betroet nogen enkelt Stand indenfor K., medens Menighedens øvrige Medlemmer skulde være indskrænket til et blot receptivt Forhold. »Nøglerne tilhøre umiddelbart den hele Kirke« (Tillæget til de schmall. Artikler, S. 345); og N. T. betegner Menighedssamfundet som Sandhedens Pille og Grundvold (1 Tim. 3, 15), som »Moderen«, der gennem Naademidlerne føder og plejer den ene Kristenslægt efter den anden (Gal. 4, 26); og Fuldmagten til at løse og binde, der Mt. 16, 19 og Joh. 20, 23 gives Apostlene, overdrages Mt. 18, 18 til Menigheden, Discipelkredsen overhovedet, som Vidnesbyrd om, at Menigheden fra Begyndelsen ejer Naademidlerne,

og at selv Apostlene kun have deres særlige Stilling som Menighedens ypperste Medlemmer. Alligevel er der en aandelig Nødvendighed for, at Naademidernes offentlige Forvaltning koncentrerer i og overdrages til et E. Thi der er en afgørende praktisk Forskel mellem den private Brug af Naademidlerne, som begrænser sig til den enkelte særlige Kreds, og den offentlige, hvorigennem Samfundet som saadant sørger for alle sine Børns Betjening ved Guds Ord. Det vilde allerede af blot Ordenshensyn være en Utanke at lade denne besørge af Samfundets samtlige Medlemmer; thi det vilde være det samme som at aabne Vejen for Forvirring og individuel Vilkaarlighed (1 Kor. 14, 40). Det samme følger af Hensynet til Samfundets Ret. I ethvert Samfund, der ikke udelukkende er Udtryk for Aandens Drift, men som maa erkende Nødvendigheden af en retslig Orden, gælder det, at ingen kan optræde paa Samfundets Vegne, indtil eller udadtil, uden ifølge Bemyndigelse og Overdragelse fra de andre Medlemmer eller fra den i Samfundet raadende Autoritet. Og endelig, hvad der er Hovedsagen for at erkende Embedets aandelige Nødvendighed: en Besorgelse af Naademidernes offentlige Forvaltning ved alle Samfundets Medlemmer i Flæng vilde være ganske stridende mod Menighedssamfundets Natur. Thi et Samfund er en Organisme, et Legeme, hvor ikke alle Lemmer have det samme Kald eller den samme Opgave. Der er de Funktioner, i hvis Udførelse alle Lemmer maa tage umiddelbar Del: saaledes i det menneskelige Legeme de centrale som Blodomløbet, Stofskiftet osv. Men de øvrige Funktioner have deres særlige Organer blandt Legemets Medlemmer. Ikke ethvert Lem paa Legemet hører og ser; alligevel er Legemet som Helhed hørende og seende, men kun gennem enkelte Organer. Paa samme Maade forholder det sig med Menigheden (1 Kor. 12, 14—30). Det almindelige Præstedømme udtrykker Delagtigheden i alle de centrale Funktioner: Gudsforholdet indadtil og Vidnesbyrdet i Ord og Gerning udadtil. Men den offentlige Samfundsvirksomhed, baade den lærende og den styrende, er saa langt fra at høre med til de for alle Samfundsmedlemmer fælles Funktioner, at Dygtigheden dertil af Paulus alle Vegne henregnes til de særlige Naadegaver, idet han ved saadanne forstaa individuelle naturlige Anlæg, som den Hellig-Aand gennemtrænger og overfører til Udfoldelse paa kristelig Grund: Rom 12, 4—8; 1 Kor. 12, 28—30; Ef. 4, 11 f.; 1 Tim. 4, 14; 2 Tim. 1, 6. Ved saaledes at uddele sine Gaver udpeger Herren selv, hvem han vil have Embedets Gerning betroet, og derved viser han, hvad der var hans Mening med Embedets Indstiftelse. Dets indre Nødvendighed grunder sig paa Samfundslægemeets Natur og paa den af Herren selv satte Forskel mellem Naadegaverne.

Embedet er efter sit Væsen kun ét: »Ordets Tjeneste«, der indbefatter baade den lærende og den styrende Virksomhed. Det er kun disse Funktioners embedsmæssige Udførelse, som Herren har indstiftet; om de skulde samles i ét eller fordeles i flere Embeder efter Op-

gavernes og Naadegavernes forskellige Natur, hører ikke ind under Herrens Indstiftelse, men er overladt til den historiske Udvikling og Forholdenes Krav. Det er Presbyteratet, som efter Apostolatet danner Udgangspunktet for Embedet i de følgende Tider; i Forhold til dette var Diakonatet kun hjælpende og tjenende. Presbyteratet begyndte i Aposteltiden som et Styreembede, medens Ordets offentlige Forkyndelse i Menighedsforsamlingerne sædvanlig besørgedes af de frit virkende Naadegaver, kun under Embedets Ledelse og Tilsyn (1 Kor. 14; Jak. 3, 1). Men jo mere Samfundet organiserede sig i retslige Former, jo mere de frit virkende Naadegaver traadte tilbage, og jo mere fremtrædende Faren for falsk Lære blev, desto mere maatte Embedet selv overtage Ordets Forkyndelse, hvilket derfor allerede i 1 Tim. 5, 17 fremhæves som Adkomst til særlig Paaskønnelse. Men i Aarhundrederne Løb blev Embedet mere og mere en Ceremoni- og Offertjeneste i Lighed med G. T.s Præsteskab, indtil Ref. atter fremdrog Ordets Tjeneste som dets aandelige Opgave (Augsb. Bek., Art. 5 og 14). Reformatorerne beholdt Inddelingen i *potestas ordinis*, d. e. Ordets Forkyndelse og Sakramenternes Forvaltning, og *potestas jurisdictionis*, hvorved man forstod Absolutionen og de dermed beslægtede styrende Funktioner: at udelukke og genoptage grove Syndere, at dømme om Læren og forkaste den falske (Augsb. Bek. Art. 28, S. 39; Apolog. S. 294). Naar man foruden Præstembedet beholdt et overordnet Tilsyns-embede over de større Kredse, saa er dette kun en menneskelig Ordning, der har ældgammel Hævd i den hist. Udvikling og er tjenlig for kirkelig Orden; først i Slutn. af Aposteltiden kan Beg. dertil spores; i N. T. ere *πρεσβύτεροι* og *ἐπίσκοποι* Betegnelser for det ene og samme Embede (Ap. G. 20, 17, 28; Tit. 1, 5, 7; jvfr. Till. til de schmalk. Art. S. 352).

Ved Ordinationen (se d. Art.) udsondres og indvies de, der erkendes at have de aandelige Betingelser, til Embedets Gerning. Ordinationen sætter Skel mellem Embedet og Lægfolket indenfor Menigheden. Men dette Skel betyder ikke et »aandeligt Særpræg«, saa at Naademidernes Forvaltning kun skulde kunne bringe Velsignelse, naar den sker ved Embedet; tværtimod ligger deres Kraft i dem selv og ikke hos Mennesker; derfor har Forvaltningen ved Lægmand under Nødstandsforhold sin ubestridelige Ret. Ap. G. 8, 4 f. og 11, 19 afgive i denne Henseende et fuldgyldigt Bevis; thi Evangeliet gør her sine første Skridt udover det egentlige Jødelands Grænser, først til Samaritanerne og derefter til Hedningene, ved de under Forfølgelsen mod Stefanos adspredte Kristne, uden at vi høre noget om deres Udsendelse eller Indvielse. Ordinationens Betydning er heller ikke den at opretholde »Successionen« d. e. Embedets Overdragelse fra det ene Slægtled af dets Indehavere til det næste ved Siden af og overfor Menigheden; thi Embedets Indehavere handle i Virkeligheden kun paa Menighedens Vegne, ud fra den hos Samfundet som Helhed liggende Fuldmagt. — Dette Grundforhold mellem Em-

bedet og Menigheden medfører ikke et aandeligt Afhængighedsforhold; thi Menigheden er ikke selv Herre over det Hverv, der er den betroet; den kan ikke stille andre Krav til dets Udøvelse end dem, Herren selv har knyttet dertil fra Begyndelsen. Idet den overdrager Tjeneren sit Hverv, stiller den ham selv Ansigt til Ansigt med Hvervets Giver, binder ham i hans Samvittighed til Troskab mod Herren selv og frigør ham just derved fra menneskelig Indblanding i hans indre Forhold til Opgaven. — De aandelige Betingelser, hvorom der ved Embedets Overdragelse maa spørges, ere først og fremmest det aandelige Præsteforholds og dernæst den særlige Naadegaves Tilstedeværelse. Naadegaven vil især bestaa i den aandelige Klarhed, som hører til for at være Samfundets Vejleder, og Evnen til at forstaa de enkelte Individualiteters Trang. I de Tider, hvor Naadegavernes Tilstedeværelse og Kraft er mindre øjensynlig, vil det være K.s Opgave at opbyde, hvad den formaar, for ved en omhyggelig Uddannelse at fremhjælpe de spirende Naadegavers Udfoldelse. Men da det aldrig vil kunne undgaas, at der er dem, som have Embedet uden at have Naadegaven og omvendt, maa der altid gives Rum for en Lægmandsprædiken, kun at den, naar den ikke skal afstedkomme Forvirring, maa staa i Forhold til Embedet og under dets Tilsyn. Endnu mere vil der i Kirkestyrelsen være Plads for Lægfolkets Medvirken, og jo mere der handles om udvortes Anliggender, desto større Betydning og Indflydelse kan der tillægges Lægmandselementet (J. W. F. Höfling, Grundsätze evang.-luth. Kirchenverfassung, 3. Udg. 1853; F. V. Andersen, Embede og Ordination i deres indvirkendes Grundforhold, 1880; P. Madsen, De Chr.s aandelige Præstedømme, 1879; samme, Det kirkel. Embede, 1890, og Embedets og Menighedens Samvirken i det kirkel. Arbejde, 1894).

Embede, Jesu Kristi tredobbelte (*munus triplex*), er det Fællesnavn, hvorunder man i Trosæren plejer at sammenfatte hele hans Frelsergerning. Hans Midlerembede ses under et tredobbelt Synspunkt, som profetisk, ypperstepræsteligt og kongeligt. Hans profetiske Embede (*munus propheticum*) udtrykker hans Kundgørelse af Guds Riges Sandhed, saaledes som han selv udøvede den umiddelbart i sit Kæds Dage (*functio immediata*), og som han efter sin Ophøjelse udøver den midtledbart gennem Aanden og de menneskelige Sendebud (*functio mediata*). Det ypperstepræstelige udtrykker baade hans Frembærelse af sig selv som Sonofret (*satisfactio*) og hans præstelige Forbøn hos Faderen (*intercessio*); nogle Dogmatikere tilføjede endnu som tredje Led hans præstelige Velsignelse af sit Folk (*benefictio*). Det kongelige udtrykker, at han har grundlagt og opholder sin Menighed (*regnum gratiæ*) og beskærmer den mod alle Fjender (*regnum potentie*) indtil dens Fuldendelse (*regnum gloriæ*). Disse tre Led i hans Gerning følge altsaa ikke efter hverandre i Tid, saa at hans profetiske Embede skulde henføres udelukkende til hans jordiske Lærevirksomhed, hans ypperstepræstelige til hans Lidelse og Død og hans kongelige til hans

Ophøjelsesstand; selv om det ene eller det andet af dem til sin Tid er mere fremtrædende, ere de alle tilstede til enhver Tid saavel i hans Fornedrelses- som i hans Ophøjelsesstand.

Denne Inddeling af hans Frelsergerning findes allerede antydning i Oldkirken, f. E. hos Kirkehistorikeren Evsebios. Men som Grundlag for Trosærens Behandling af Kristi Værk er den først anvendt af Calvin og i den luth. Kirke af Joh. Gerhard. Ernestis Angreb paa dens dogmatiske Brugbarhed svækkede vel for en Tid Tilliden til den; men Schleiermachers, rigtignok meget betingede, Godkendelse bidrog mægtigt til, at den fik saa stor Udbredelse hos det 19. Aarh.s Dogmatikere, at det kun er forholdsvis faa (f. E. Thomasius, Frank, Ritschl), som have forladt den.

Man støtter dens Berettigelse ved Henvisning til det gl. Test. I disse 3 Embeder samlede sig de teokratiske Samfundsfunktioner, som vare nødvendige for Guds Folks Bestaaen: i Ypperstepræsten samler sig Oftringen, der erhverver Syndsforladelse og Guds Velbehag; i Kongen samler sig Guds Beskærmelse af sit Folk og i Profeten hans Kundgørelse af sin Vilje. I de messianske Forudsigelser findes den forfættede beskrevet som Profeten (5 Mos. 18, 15; Jes. 40 f.), som Præsten (Jes. 53) og som Kongen (meget hyppigt, f. E. 2 Sam. 7, 16; Ps. 2; 45; 72); og i selve Messias-(Kristus-)Navnet, den salvede, har man villet finde de 3 Embeder indsluttede, idet Ypperstepræsten og Kongen indviedes ved Salvning i bogstavelig Betydning og Profeten optraadte som salvet af Aanden (Jes. 61).

I det ny Test. kaldes han med alle 3 Navne: som Profet Mt. 13, 57; Lk. 13, 33; 24, 19; Joh. 6, 14; som Ypperstepræsten benævnes han gennemgaende i Hebræerbrevet, især Kap. 4—10, og han beskriver sig selv som den, der ofrer sig for Verdens Synd (Mt. 20, 28; Joh. 10, 18; 15, 13; 17, 19); som Kongen benævner han sig Mt. 25, 34; Joh. 18, 36—37 og efter Meningen i Steder som Mt. 28, 18—20. En Tilnærmelse til Sammenstillingen af alle tre Synspunkter kan findes Joh. 14, 6 og Joh. Aab. 1, 5.

Intet af alt dette kan imidlertid afgive Bevis for Inddelingens dogmatiske Ret. Under den gamle Pagt var Profetien aldrig et stadigt Embede, sideordnet med de to andre, men et frit religiøst Kald; og Messias-Navnet betegner ham væsentlig kun som Kongen; heller ikke kan Profetens Salvelse sideordnes med Kongens og Ypperstepræstens. At Frelseren baade i G. og N. T. kaldes med disse Betegnelser, er heller ikke i og for sig bevisende; han kaldes jo ogsaa med mange andre Navne, f. E. Lyset, Livets Brød, Hyrden, Vintreet osv. Naar man udvælger netop disse 3 Betegnelser, maa Retten dertil begrundes ved, at de tilsammen udtømme de Hovedsynspunkter, hvorunder Kristi Gerning maa betragtes, at de i deres Forening omfatte hans Frelserværks samtlige Hovedsider. Man kan da henvise til, at Frelsen indeholder baade Erkendelsens Frigørelse fra Vildfarelsen, Følelsens Frigørelse fra Guds Vrede og Viljens Frigørelse fra Syndens og Dødens Herredømme; hans Gerning er Forudsætningen for, at vi

kunne delagtiggøres i Oplysning, Retfærdiggørelse og Helliggørelse; han er selv Aabenbaringen af Gud som Visdom, Kærlighed og Magt. — I det hele og store er Inddelingen derfor brugbar og har, praktisk betragtet, noget umiddelbart slaaende ved sig. Men det kan være et Spørgsmaal, om ikke for den rent begrebsmæssige Behandling Grupperingen af Kristi Værk under Synspunkterne af Forsoning og Forløsning har større Fortrin baade i Henseende til Simpelt og Klarhed og i Evne til at rumme hele hans Gernings Indhold. P. M.

Embolismus (af det gr. *ἐμβολος*), der i det liturgiske Sprog er Navnet paa den sidste Bøn i Fadervor, fordi denne i sig paa en vis Maade indeslutter alle de andre Bønner) kaldes i den rom.-kat. Liturgi den Bøn, der er indskudt mellem Fadervor og Brødets Brydelse. Den første Del af denne Bøn (*Libera nos quæsumus Domine ab omnibus malis etc.*) er egentlig en Udvidelse af den sidste Bøn i Fadervor, den sidste Del en Bøn om Fred under særlig Paakaldelse af Maria, Peter, Paulus og Andreas. Nogle rom.-kat. Liturgikere have tillagt Gregor d. st. Indførelsen af E. i Liturgien; andre mene, at den er endnu ældre.

Emekkesis, By Ø. i Benjamin (Jos. 18, 21). Man gætter paa Wadi-el-Karwa, Ø. for Jerusalem, eller et Sted i Jordandalen, SØ. for Jeriko.

Emeritus (af det lat. *emereri*), udtjent, er Navnet paa en kirkel. Embedsmand, der, paa Grund af Alder eller Skrøbelighed, har opgivet sin kirkel. Tjeneste.

Emerson, Ralph Waldo, amerik. Moralist og Digter, kendt som en af Unitarismens aandelige Ledere, blev født i Boston 25. Maj 1803 og døde i Concord, Mass., 27. April 1882. Hans Fader, William E., var en dygtig og kundskabsrig unitarisk Præst, og Familie-kredsen, hvori den unge E. voksede op, var præget af literær Dannelse. Uden at modtage egentlig Universitetsundervisning studerede han Teologi, men læste samtidig megen Filosofi og Skønlitteratur, hvilket efterhaanden tog Magten fra hans Teologi og fjernede ham fra K., hvor han en kort Tid (1829—32) havde øvet Præstevirksomhed. Han tog Anstod af Sakramenterne, der vare ham et for materielt Udtryk for det hellige; men den faktiske Grund til hans Tilbagetræden var snarere den, at hans Natur var mere anlagt for et privatiserende Liv som Taler og Skribent, optaget af mange Slags ideelle Interesser, end for kirkeligt Arbejde indenfor en bestemt Retning. Dog brød han ikke med Unitarismen og regnes til dens bedste Mænd.

Sin literære Løbebane begyndte E. som Digter, og han vandt i Livets Løb Ry for sine smukke og tankerige Sange, især da disse slog ind paa den patriotiske Tone og bidrog til den Vækelse af en særlig amerik. Nationalfølelse, som E. havde sat som en af sit Livs Opgaver. Hans Betydning for Amerika kom dog mere til at ligge paa Tankens end paa Følelsens Omraade: hans Taler og Skrifter have i høj Grad tjent til at udvide og fordybe det amerik. Aandsliv, især ved at tilføre det Kræfter fra den samtidige europæiske Literatur. Allerede i 1820 havde den lærde Unitarie-Præst Edward

Everett bragt et betydeligt Kendskab til tysk Filosofi og Digtning med fra en Rejse i Europa, og E. hørte til den Kreds, der sluttede sig om denne højtskattede Mand. I 1833 tiltraadte E. imidlertid selv en Studierejse til Europa (han havde dengang just, efter 3 Aars Ægteskab, mistet sin Hustru), og Udbyttet af denne Rejse blev i Virkeligheden Grundlaget for hele hans literære Virksomhed. Han berejste Italien, Frankrig og England, og sluttede her navnlig et Venskab med Carlyle, der fortsatte sig i 36 Aars Brevveksling og førte til en saa inderglig Samstemning mellem de to kongeniale Mænd, at E. ikke med Urette har faaet Navnet »den amerik. Carlyle«. Ikke blot ligner E.s Produktion i dens literære Form i høj Grad Carlyles: den bestaar fornemmelig af biografiske og moralistiske *Essays*, i hvilke Forf.s religiøse Grundsyn lejlighedsvis kommer til Orde; men selve disse Grundtanker ere ofte til de mindste Detailler ganske ens hos de to Mænd, nemlig en Sammenarbejdelse af den tyske Romantiks Panteisme med engelsk Teisme og Samfundsmoral. E. er dog i mindre Format end Carlyle, spagfærdigere og mindre original baade som Menneske og som Skribent: en fin og harmonisk, velvillig og retsindig Natur, der ved den fuldkomne Dannelse og rene Begejstring, hans Skrifter bære Vidne om, maatte egne sig vel til at blive en Idealitetens Præst i den vorrende amerik. Kultur. Han vandt da ogsaa overordentlig Yndest blandt sine Landsmænd, og har tjent Brødet saa godt ved sin Pen og sin Tale, at han kunde tillade sig gentagne større Rejser og leve ubekymret paa sit idylliske Landsted i Concord. I det praktiske Liv greb han ofte ind; han udgav et Tidsskrift, *The Dial* (fra 1840), og virkede bl. a. med til Negerslaveriets Afskaffelse (hvor han rigtignok opstillede den utopiske Plan at løskøbe Slaverne for en uhyre Pengesum). I sine sidste 10 Leveaar var han aandsløs, men kunde dog ikke lade være med at sysle med Pen og Bog.

E.s religiøse Grundtanker ere (ligesom Carlyles) væsentlig hentede fra Fichte, idet han stiller det sjælelige op i Modsætning til Naturen og vil, at den sidste skal gennemtrænges og betvinges af det sjæleliges Magt. Dette kan ske, fordi Naturens Love i Virkeligheden falde sammen med den moralske Verdensorden og ere Udtryk for Guds Vilje. Stærkt betoner han det skønne som Verdensharmoniens Udtryk og søger paa en om Schelling mindende Maade at forene Kærligheden til Naturen og Kunsten med Kærligheden til det gode og til Gud. Panteist er han med alt dette dog ikke, idet han hævder Guds fulde Faderlighed og snarere vil nedsænke Gud i Mennesket end lade Mennesket gaa op i Gud. Derimod afviser E. bestemt K.s Tro paa Kristus. Jesus er for ham den eneste, der har opfattet Livets Sammenhæng i dens fulde Storhed; men han bliver dermed dog kun det største Menneske. For saa vidt er E. altsaa ganske enig med Unitarierne, og han har haft stor Betydning for denne Retnings Teologi ved at løse den fra dens tidligere Karakter af Fornuft- og Nytte-lære og give den Del i den Aandelighed og Poesi, der prægede hans eget Væsen.

Af hans Skrifter, der endnu læses meget i

Amerika, giver *Nature* (1849), *Twelve Essays* og *Representative Men* (1849), *Conduct of Life* (1860) haas Grundtanker Udtryk. Den næstsidste er oversat paa Dansk (»Menneskehedens Repræsentanter« udg. af E. M. Thorson, 1857); ogsaa hans »Tale til de teologiske Studerende i Cambridge«, der giver et kort og klart Overblik over hans Livssyn, foreligger paa Dansk ved E. M. Thorson (1856). Hans Personlighed (og private Meninger) træder levende frem i Brevvekslingen med Carlyle. Se iøvrigt Art. »E.« i *American Biography*; en god Karakteristik af E. findes i H. Grimm, *Neue Essays* (Berlin 1865).

Edv. L.

Émery, Jacques-André, Forstander for St. Sulpice i Paris, blev født i Gex 26. Aug. 1732. Efter at have gaaet i Skole hos Karmeliterne i Gex kom han til Jesulter-Kollegiet i Mâcon, senere til Lyon og Paris, hvor han studerede i St. Sulpice. Da han havde modtaget Præstevielsen, blev han først sendt til Orléans og derpaa til Lyon for at være Lærer i Dogmatik og Etik. 1764 fik han den teol. Doktorgrad, og 1776 blev han kaldet til Angers som Forstander for denne Bys Præsteseminarium og Generalvikar hos Biskop Grasse af Angers. 1782 blev han Le Gallic's Efterfølger som Generalsuperior for St. Sulpice, og som saadan søgte han straks at reformere den berømte Institution, der i hans Øjne bar Mærker baade af Tidens Verdslighed og af dens Luksus. Under Revolutionen blev han i lang Tid kastet i Fængsel, og han var forberedt paa at blive ført til Skaffottet. Men 4. April 1794 blev han flyttet fra Conciergeriet til Fængslet du Plessis, og efter den 9. Thermidor fik han Friheden. Senere blev han af Ærkebiskop Juigné udnævnt til Generalvikar for Ærkestiftet Paris, og 1802 tilhød man ham Bispestolen i Arras. Men E. afviste dette Tilbud og søgte igen at bringe St. Sulpice paa Fode. Det lykkedes, og i de følgende Aar var E. en af de mest ansete kirkel. Personligheder, som selv Kejser Napoléon havde Respekt for (Fr. Nielsen, *Pavedømmet* i det 19. Hdaar, 2. Udg. I, 359; jvfr. S. 170). Han døde 28. April 1811. Han har, med apologetisk Formaal, skrevet *Pensées de Leibniz sur la religion et la morale* (I—II, Lyon 1772); *Le Christianisme de François Bacon* (I—II, Paris 1799); *Pensées de Descartes* (Paris 1811), og var i sine sidste Levedage sysselsat med et Skrift om Newton, der, som hans ældre Skrifter, skulde godtgøre, at sand Videnskabelighed og ægte kristen Tro godt kunne forenes (E. Méric, *Hist. de M. É. et de l'église de France pendant l'Empire*, I—II, Paris 1885).

Emiliani, Girolamo, fra Somasco, se Somaskerne.

Emim (»de skrækkelige«) kaldte Moabiterne de oprindelige Indbyggere i Moab. Disse vare Refaiter (5 Mos. 2, 10 f.), og deres Hovedstad var efter 1 Mos. 14, 5 Kirjathaim. Se Refaiter.

Eminence (lat.: *eminentissimus princeps*; ital.: *eminenza*) er den Titel, Pave Urban VIII 1630 skænkede Kardinalerne. Derved bleve disse stilledes lige med de 3 gejstl. Kurfyrster i det rom. Rige og med Malteser-Ridderens Stormester. Urban VIII's Efterfølger, Innocents X, befalede derimod, for ikke at friste Kardinalerne til Horvmod, at disse i deres Vaabenskjolde

skulde udelade alle Tegn paa verdslig Højhed og nøjes med deres Familievaaben og Kardinalhatten.

Emmanuel, se Immanuel.

Emmaus, efter Lk. 24, 13 en Landsby 60 Stadier fra Jerusalem. De Lærde gætte paa 3 Steder: 1) Amvas (1 Mak. 3, 40. 57; 9, 50; dsk Overs. har ligefrem Emaus), der dog laa 160 Stadier borte og var en betydelig By; 2) Kubêbe, en Landsby nær Nebi Samuel; Afstanden vilde passe godt; 3) Calonie i Wadi Beit Chanina. For Calonie tale Angivelser hos Josefus og i Talmud; dens Afstand fra Jerusalem er kun lovlig kort. C. J.

Emmellia var Navn paa Kirkefaderen Basilios den stores Moder (se S. 234).

Emmeram (Emmeran), Byen Regensburgs Værnehelgen, hvis Mindedag er 22. Sept., skal efter en lidet paalidelig Helgenkronike, der skyldes Biskop Aribo af Freising (d. 784), oprindeligt have været Biskop i Poitiers, men o. 649 skal han have opgivet sin Bispestol og være gaaet til Avarerne i Pannonien sammen med Præsten Vitalis, der skulde tjene ham som Tolk. Han skal dog ikke være kommen videre end til Regensburg, hvor Theodon regerede paa Kong Sigebert III's Vegne. Man forestillede ham nemlig, at en Mission blandt Avarerne vilde være aldeles frugtesløs, og han slog sig da efter Legenden til Ro i en Celle ved Regensburg for at virke blandt Baierne, der endnu vare halve Hedninger; o. 652 skal E. da, paa en Rejse til Rom, 3 Dages Vej fra Regensburg i Helfendorf, være bleven myrdet af Theodons Søn, Lantbert. E.s galliske Episkopat have nyere Forskere med gode Grunde bestridt; han var rimeligvis kun en af de vandrede Munke, der havde modtaget Bispevielse. Det eneste, vi sikkert vide om ham, er, at han grundlagde et Kloster og led en voldsom Død, sandsynligvis dog først o. 715. Hans Lig blev bragt til Regensburg, og dér blev der bygget 2 Kirker til hans Ære, og ved hans Celle rejste sig det stolte Benedictiner-Abbedi, St. E., der i lange Tider havde stor Betydning for hele Baern. Efter det rom. Riges Fald blev Abbediet imidlertid ophævet, og Fyrsterne af Thurn og Taxis have siden opslaaret deres Bolig i de gamle Klosterhaller, hvis Korsgange ere byggede i 13. og 14. Aarh.

Emmerich. 1) Anna Katharina E., ekstatisk Augustiner-Nonne, er født 8. Sept. 1774 i Flamske ved Coesfeld i Bispeddømmet Münster. Som Barn saa den lille Bondepige ofte i Syner sin Skytsengel, Helgener og Kristus (i en lille Drengs Skikkelse); i sit fjerde Aar begyndte hun at holde natlige Øvelser i Bøn. 1803 blev hun Nonne i Klosteret Agnetebjerg ved Dülmen i Westfalen. Efter Klosters Ophævelse 1811 levede hun i Dülmen. Mest bekendt er den fromme Nonne blevet ved sin mærkelige Stigmatisation. Allerede 1793 havde Kristus i et Syn sat Tornekronen paa hende, og hun følte senere Smerten i Panden, paa Hænder og Fødder. Men 1812 viste der sig et Kors paa hendes Bryst, og Saar paa hendes Hænder og Fødder og i Siden. 1813 bekræftede en biskoppelig Undersøgelseskommision Ægtheden af hendes Stigmatisation, medens en verdslig Kommision 1819 erklærede hende for en over-

spændt Person. Fra 1818 til hendes Død 9. Febr. 1824 opholdt Clemens Brentano (S. 385) sig hos hende og udgav hendes Visioner. Senere har navnlig Redemptoristpateren Schmöger bearbejdet Brentanos efterladte Papirer om dette Æmne og skildret: »Das Leben der gottsel. A. K. E.« (I—II, 1867—70). Endnu 1895 er der udkommet en stereotyperet Udgave af Jomfru Marias Liv efter hendes Visioner. — 2) **Josef E.**, Friherre af Breitenbach, Kurfyrste af Mainz, er født 12. Nov. 1707 i Koblenz. Han studerede i Trier, Mainz og Reims. 1732 blev han Domkapitular i Mainz, 1736 i Trier, 1752 Regeringspræsident i Mainz, 1763 Kurfyrste, 1768 fik han tillige Bispedommet Worms. E. førte et lidet afholdende Liv, men han var meget populær og sørgede ogsaa som Regent godt for sit Lands Finansvæsen, Bygningsvæsen, Polit, Domstole og lignende. Hans Raadgivere vare Tilhængere af Oplysningsfilosofien, og han ophævede 1773 Jesuiter-Ordenen i sit Stift. 1769 fik han sine Embedsbrødre i Trier og Köln til at sende Ombud til Koblenz, og dér opstod da 13. Dec. *Gravamina trium archiepiscoporum-electorum contra Curiam apostolicam*, som protesterede mod Pavens Overgreb. Men da Josef II næppe en Gang ydede Kurfyrsterne en lunken Understøttelse, hændte dette febronianske Protestforsøg af sig selv, indtil det atter levede op i Emser-Punktionerne (se d. Art.). E. døde 11. Juni 1774. V. A.

Emmons, Nathanael, amerik. Præst, f. i East-Haddam, Connecticut, 20. April 1745, var 1773—1827 Præst i Franklin, Massachusetts. Han var en af Stifterne af Massachusetts's Missionsselskab og udgav længe dette Selskabs Organ, *Missionary Magazine*. 1801 holdt han en meget omtalt Prædiken, i hvilken han skildrede Politikeren Thomas Jefferson som en anden Jeroboam. E. døde i Franklin 23. Sept. 1827. Hans Skrifter ere udgivne i 6 Bd. af hans Svigersøn, Dr. Jacob Ide (Memoir of N. E., by Edwards A. Park, Andover 1861).

Empaytaz, Henri Louis, blev født i Genève 1790. I sit 14. Aar blev han vakt, men uden at komme til Hvile i Troen. Da han ikke fandt aandelig Næring i Tidens Rationalisme, gik han undertiden i den rom.-kat. Kirke, og ved Faste og Selvpinsler søgte han Fred for sin Sjæl. Imidlertid blev der i 1810 under herrnhutisk Indflydelse dannet et lille »Vennessamfund« af vakte, og sammen med Kantor Bost og hans Søn Amy (se S. 370) deltog han i deres Forsamlinger. Dér traf han en herrnhutisk Arbejder, Mérellat, under hvis Vejledning han fandt Fred i Troen paa Kristi Forsønningsdød. Han studerede Teologi, og tillige med sin Medstuderende Guers sluttede han sig nøjere til Brødermenigheden, hvorved der fremkaldtes en Spaltning i Vennernes Samfund. Da Fru v. Krüdener 1813 besøgte Genève, hvor hun samlede en Kreds, deltog E. i hendes Møder og blev paavirket af hendes Mystik. Efter hendes Bortrejse ledede han Forsamlingerne, og han blev derfor stævnet for Præsteskabet, der krævede, at han skulde høre op med dem, hvis han ikke vilde miste sin Adkomst til Præstegerningen. Fru v. K., som han skrev til, raadede ham til at holde Stand, og da han erklærede for Præsteskabet, at han

vilde fortsætte Forsamlingerne, blev det ham forbudt at bestige nogen Prædikestol i Byen. Tilsidst blev hans Stilling saa vanskelig, at han rejste til Fru v. K., og efter at være bleven ordineret i Frankfurt a. M., ledsagede han hende som Huspræst indtil 1817, da han vendte tilbage til sin Fødeby. Under sin Landflygtighed havde han imidlertid udsendt et Flyveskrift, *Considérations sur la divinité de Jésus-Christ*, hvori han opfordrede de teol. Studenter i Genève til at vende tilbage til Troen paa Kristi Guddom, som Byens Præster fornægtede. Dér var nu, ved den af de eng. og skotske Evangelister, H. Drummond (S. 680), R. Wilcox og Brødrene R. og J. Haldane fremkaldte Vækelse i Kvarteret Bourg de Four, dannet et frikirkl. Samfund, for hvilket E. blev Præst. Den lille Frikirke blev taalt af Myndighederne, men haanet af Pøbelen; fra den udgik de tre store Evangelister, Félix Neff, Henri Pyt og Amy Bost. Den eng.-skotske Indflydelse blev Schweizerne for stærk, og senere voldte Plymouth-Brødrene (se d. Art.) megen Splid; E. kæmpede imod de sværmeriske Tendenser, men formaaede ikke at besejre dem. Da Genève 1849 fik sin egen Frikirke, blev Samfundet i Bourg de Four optaget deri, men 1853 døde E. Foruden det omtalte Skrift, som blev overs. paa Holl. og Eng., udgav han *Notice sur l'empereur Alexandre et Réflexions édifiantes sur la cantique des cantiques* (E. Guers, Notice sur H. L. E., Genève 1853; Fr. Nielsen, Statskirke og Frikirke, Kbhvn 1883, 281 f.). C. E. F.

Empirisme er den Anskuelse indenfor Erkendelseslæren, som anser Erfaringen for at være den eneste Vej til at opnaa en Erkendelse af den virkelige Verden. Om vore egne Begreber og deres Sammenhæng kunne vi vel dømme ved Hjælp af en ren Tænkning; indenfor Logik og Matematik, maaske ogsaa Moral kan man drage strengt nødvendige Slutninger, uden at man behøver at tage Hensyn til det virkelige Livs Beskaffenhed. Men naar der er Tale om Kendsgeneringer, da kunne vi slet ikke naa til nogen Viden gennem Fornufts slutninger; her er det alene Iagttagelse, det kommer an paa, og derefter Sammenligning af det iagttagne. Ud fra Iagttagelsen kan man opstille visse almindelige Regler, efter hvilke man siden kan bedømme Tilværelsen; man venter nemlig, at hvad der er sket i de mange Tilfælde ogsaa vil gentage sig siden. Men nogen afgjort Sikkerhed herfor har man ikke. Om nogen Nødvendighed er her ikke Tale. Det er den induktive Metode, som her staar i Forgrunden. Den psykologiske Forudsætning er den, at Sjælen, der til at begynde med er ligesom en ubeskreven Tavle, først gennem Erfaringen vinder sit aandelige Indhold. Denne Anskuelse er fornømtlig bleven udviklet i den nyere Tid indenfor den engelske Filosofi. Som dens første Begrunder nævnes gerne Baco; dens senere store Repræsentanter ere John Locke og David Hume samt i den nyeste Tid Stuart Mill (se Art. Erkendelse). F. C. K.

Emporagrius, Ericus Gabrielis, sv. Biskop, f. 1606 i Torsakers Sogn i Gestråkland, hvor Faderen dengang var Kapellan (siden Spr. i Fittja i Upland), blev, efter endt Skolegang i Gefle, Student i Upsala, hvor han promoveredes

til *Mag. phil.* 1632 som Nr. 1 af Promovenderne. De følgende Aar foretog E. med kgl. Understøttelse en Studierejse til tyske, hollandske, engelske og franske Universiteter. Efter sin Hjemkomst udnævntes han 1637 til Akademisekretær og Prof. i Fysik ved Upsala Universitet. 1641 befordredes han til *Prof. theol.*, og 1645 udnævntes han af Dronning Kristina til første Hofprædikant, et Embede han skal have røgtet med Alvor og Frimodighed. Det berettes, at E. engang i en Prædiken foreholdt Dronningen, at hun under Guds-tjenesten havde studeret Ovid, Propertius og andre profane Klassikere. 1648 blev han *Dr. theol.*, og efter Kaldelse fra Storkyrka-Sognet udnævntes han 20. Dec. 1649 til *Pastor primarius* i Stockholm. 1664 blev han Biskop i Strengnäs, hvor han døde 14. Marts 1674. E. var en begavet og nidkær Mand, i teol. Henseende ortodoks, i kirkepolit. Henseende ikke saa lidt eftergivende overfor Statsmagtens Repræsentanter. I den sv. Khist. er E. især kendt for sin heftige Fejde med den sv. Synkretismes Tilhængere — navnlig Biskop Joh. Matthiæ, hvis Embede han fik, da denne blev afsat — og for sit Arbejde paa Kirkelovgivningsområdet. E.s Forslag til en Kirkelov (trykt i: *Handlingar rörande Sveriges Hist., Andra Serien* III, 2, Stholm 1887) er et af de betydeligere Forarbejder til den sv. Kirkelov af 1686. E. hævder ganske vist her, ligesom sin samtidige, Biskop Laurelius i Westerås, Grundsetningen om K.s Selvstyre, men er paa dette Punkt, som paa flere, mere svævende og uklar end denne. En vis Opsigt vakte E.s, 1669 udgivne »Catechesens enfoldige forklarning«; flere Udtalelser her om Jesu overnaturlige Fødsel m. m. tør have forarget, men særlig skal Forfatterens Udvikling af 10. Bud have stødt mange for Hovedet. Det hedder her: »Hvad er det, som Loven forbyder skal begæres? Ens Næstes Hustru, Okse osv., det er hans Løsere eller rørlige Ejendom, i hvad Navn det end haver, af hvilket Hustruen er det fornemste Stykke«. Efter gammel Tradition vakte Udtrykket i den Grad Enkedronning Hedvig Eleonoras Uvilje, at hun fik udvirket offentligt Forbud mod Bogen. Et officielt Forbud kendes dog ikke (som Anjou har vist), og selv i gamle Landslove findes Udtryk som: »Bedste Ting, som Bonde i Bo haver, er lovlig Hustru hans«. Dog er det tænkeligt, ja troligt, at Traditionen har Ret i Angivelsen om Enkedronningens og andre Dammers Uvilje mod Skriftet, og i, at det faktisk paa Grund heraf ikke blev meget brugt. H. L.

Emser, Hieronymus, rom.-kat. Teolog og Modstander af Luther, fødtes 26. (eller 16.) Marts 1478 (eller 77) i Ulm. Hans Slægt var adelig, og han holdt nok af at prange med sit Vaaben, en Stenbuk, hvilken Forfængelighed indbragte ham adskillig Spot fra hans Modstandere. Efter at have studeret i Tübingen og Basel, blev han 1502 Sekretær hos Kardinal Peraudi, med hvem han i de følgende Aar gennemrejste Tyskland. 1504 holdt han som Humanist Forelæsninger i Erfurt og havde Luther blandt sine Tilhørere, men endnu samme Aar kom han til Leipzig, hvor han 1505 blev Baccalaureus i Teol., og som Sekretær

hos Hertug Georg drog han derpaa til Dresden. Til disse Byer var hans følgende Liv knyttet. Med stor Ivrighed virkede han for Planen om at faa Biskop Benno af Meissen helgenkrønet og skrev i dette Øjemed en saare ukritisk Biografi af ham. Men sin egentlige Livsopgave finder han ved Luthers Optraeden. Allerede før Leipziger-Disputationen havde han taget sit Parti, og efter den skrev han et Brev til en Gejstlig i Prag, Joh. Zack, hvori han omtalte Luther paa en nedsættende Maade. Hermed indlededes en bitter Strid. Luther svarede med et latinsk Skrift og tav ganske vist til E.s Gensvar, men da Emser 1521 skrev et Skrift: »Wider das unchristliche Buch Martini Luthers Augustiners an den deutschen Adel«, svarede Luther med en kort, haanlig Replik: »An den Bock zu Leipzig«. E. fortsatte med et Svar til »Tyren i Wittenberg«, og der veksledes flere Skrifter, men da E. tog en ironisk »Tilbagekaldelse« af Luther for Alvor, opgav denne at svare ham og indlod sig ikke mere med ham. Striden havde væsentlig drejet sig om Præstedømmets Begreb, idet Luther polemiserede mod den nedarvede Forestilling om det særlige Præstedømmes Herlighed, hvilken han ikke fandt begrundet i Skriften, medens han her havde opdaget den store Tanke om de Kristnes almindelige Præstedømme. Men E., der bekæmpede Luther med allegorisk Fortolkning og Kirkefædre, begreb end ikke sin Modstanders Tanke. Nu udgav han utrætteelig Skrift paa Skrift, dels egne, dels andres, mod Luther, der stadig tav, og mod Ref.s Tilhængere i det hele, men synderlig Paaskønnelse vandt han ikke udenfor sine nærmeste Fæller, som Eck og Cochleus, og Humanister som Cordus haanede ham i elegante Vers. Særlig Omtale fortjener hans Bibeloversættelse fra 1527. Underligt ser det ud, at da E., som har fundet 1400 Vildfarelser og Løgne i Luthers Bibeloversættelse, selv skal til Værket, viser det sig, at han ganske simpelt udgiver Luthers Oversættelse, blot ændret efter Vulgata og tidligere Oversættelser. Denne Oversættelse, som slutter med en Advarsel til Lægmænd mod at læse Biblen, vandt ikke desto mindre stor Udbredelse, og Luther udtalte senere sin store Fortnelse over E.s Fremgangsmaade, hvortil dog maa bemærkes, at E. ikke havde udgivet sin Oversættelse for original. E., der i sine Skrifter behandlede Luther som et ustyrligt Menneske, der af lave Bevæggrunde satte sig op mod al Orden og undergravede al Sædelighed, gav just ikke selv ved sit Liv noget smukt Eksempel; hans egne i en forbavsende Grad uforbeholdne Bekendelser bidrage deres til at vise, med hvilken Ret Reformatorerne bekæmpede det tvungne Cølibat. E. døde d. 8. Nov. 1527 (hans Stridsskrifter mod Luther fra 1521 ere samlede af L. Enders, Luther und E., Halle 1890—92; G. Kawerau, H. E., Halle 1898). J. P. B.

Emser-Punktationerne kaldes en Række Forordninger, som de højeste tyske Kirkefyrster opstillede 1786 for at værne deres Selvstændighed overfor Pavedømmet. Medens den rom.-kat. K. i Frankrig fra gammel Tid havde søgt at hævde sine Rettigheder overfor Rom (se Art. Gallikanisme), træffe vi først i 18. Aarh.s 2.

Halvdel en tilsvarende Bevægelse i Tyskland. 1763 havde Nikolaus af Hontheim under Navnet Justinus Febronius udgivet Skriftet *De statu ecclesiae*, som omplantede de gallikanske Tanker paa tysk Grund. Men foreløbig syntes dette Forsøg at mislykkes. De af Kurfyrsterne i Koblenz 1769 opstillede Artikler (se Art. Josef Emmerich) fik ingen Betydning, og 1778 blev Hontheim tvungen til at tilbagekalde. Ja, Paven foretog endog et Skridt, som var yderst truende for de tyske Kirkefyrsters Uafhængighed, idet han efter Ønske fra Karl Theodor, Kurfyrste af Baiern og Pfalz og Hertug af Jülich og Berg, oprettede et fast paveligt Nuntiat i München 17. Febr. 1785 og 27. Juni s. A. udnævnte Grev I. C. Zoglio, titulær Ærkebisp af Athen, til Nuntius. Saadanne Nuntiaturer bestod siden 16. Aarh. i Wien, Köln og Luzern; Paven havde gennem dem god Lejlighed til at blande sig i tyske Forhold og drage alle vigtigere Sager til Rom. De Kirkefyrster, i hvis Ærkestifter Baiern laa, forespurgt straks i Rom, om den nye Nuntius kun var at betragte som pavelig Gesandt ved Kurfyrstens Hof, eller om han skulde have gejstlig Fuldmagt over de vedkommende Stifter. Da Paven svarede ja paa det sidste Spørgsmaal, henvendte Kurfyrsterne sig i Efteraaret 1785 til Josef II med Bøn om Beskyttelse, og denne lovede, ikke at tillade, at hans Bispers Rettigheder krænkedes. Men i Maj 1786 indtraf Zoglio i München, og i Juni Bartholomæus Pacca, titulær Ærkebiskop af Damiette, i Köln som pavelig Nuntius. Der skete nu en nærmere Sammenlutning mellem følgende tyske Kirkefyrster: Friedrich Karl Josef v. Erthal, Kurfyrste af Mainz og Biskop af Worms (1774—1803), Clemens Wenceslaus, Prins af Sachsen, Kurfyrste af Trier og Fyrstebiskop af Augsburg (1768—1812), Max Franz af Østerrig, Josef II's Broder, Kurfyrste af Köln og Biskop af Münster (1784—1801) og Hieronymus Josef, Greve af Colloredo, Fyrste-Ærkebiskop af Salzburg (1772—1812). Bevægelsen udgik fra Mainz; Sjælen i den var den derværende Viebiskop Valentin Heimes. I Aug. 1786 samlede Afsendinge fra de 4 Kirkefyrster i Ems og opstillede 23 Artikler, og straks efter blev disse »Emser-Punktationer« stadfæstede af Kirkefyrsterne og sendte til Kejseren. E.-P. anerkende Pavens Primat, men hævde, at Biskopperne som Apostlenes Efterfølgere have en uindskrænket Fuldmagt til at løse og binde, hvorfor Appel til Rom, Eksemtioner og lignende, paa de falske isidorske Dekretaler hvilende, Indgreb i Bispens Rettigheder skulde ophøre, medens Bispens skulde kunne dispensere fra Fastemandater, Ægteskabshindringer, Ordensløfter o. lign., og ikke mere behøve hvert 5. Aar at søge en vis Fuldmagt (*facultates quinquennales*) hos Paven. Desuden skulde Nuntiaturerne afskaffes, Annater og Palliumsafgifter ned sættes, og Bispens have Selvstændighed m. H. til Embedsbesættelser. Endelig erklære Ærkebispenser, at hvis de atter komme i Besiddelse af deres Rettigheder, ville de sørge for Forbedring af Kirketugt, Sjølesorg, Stiftelser, Klostre osv. Kejseren opfordres til, om fornødent, inden 2 Aars Forløb at sammenkalde et Nationalkoncilium, som kan gennemføre disse Bestemmelser.

Dette Forsøg paa at reducere Pavens Indflydelse i Tyskland til et blot Æresprimat blev imidlertid kun et Slag i Luften. Forskellige Aarsager medvirkede til dette Resultat. Først maa nævnes, at Kejsereens Understøttelse vel var kraftig i Ord, men svag i Gerning. Josef II lovede sin Medvirkning til Punktationernes Gennemførelse og henledte samtidig Ærkebispens Opmærksomhed paa Nødvendigheden af Biskoppernes Understøttelse. Men Bispens, som vare blevne forbigaaede under de tidligere Forhandlinger, stillede sig, som saa ofte før i Kirken Historie paa Pavens Side mod Metropoliterne og viste saaledes, at E.-P. ingenlunde vare Udtryk for hele Gejstlighedens Ønske; Bispens af Speier, Grev Limburg-Styrum, skrev endog en skarp Kritik af Metropoliternes Krav. E.-P. var i Virkeligheden ogsaa en rodløs Plante, i Modstrid med Udviklingsgangen i Romerkirken, og Kejsereens lunkne Understøttelse kunde ikke veje op mod Pavens og hans Nuntiersmaalbevidste Politik. Zoglio udnævnte en Internuntius i Jülich og Berg, og Pacca meddelte Fyrst Hohenlohe-Bartenstein og Grevinde Blakenheim, der vare beslægtede i anden Grad, Dispensation til Ægteskab. Han lod dernæst Ærkebispens af Kölns Protest mod dette Overgreb af en »fremmed Biskop« uanset, og da alle 3 Kurfyrster meddelte Dispensationer i Tilfælde, hvor *facultates quinquennales* ikke berettigede dem dertil, erklærede han i et Brev til alle Præster disse Dispensationer for ugyldige og vedkommende Ægteskaber for ikkeeksisterende. Kejsereen godkendte vel Kölner Ærkebispens Klage herover og befalede Kurfyrst Karl Theodor ikke at tillade Zoglio at udøve Jurisdiktion, men kunde ikke overvinde Karl Theodors Modstand herimod, som af politiske Grunde støttedes af Preussen. Og nu viste det sig, hvor stor en Rolle Politikken spillede ogsaa hos Ærkebispenser, hvis Mangel paa Fasthed og kirkelig Interesse var den dybeste Grund til deres Nederlag. Det lykkedes Preussen, der ønskede Karl Theodor af Dalberg (S. 586) valgt til Koadjutor i Mainz, at opnaa baade Domkapitlets og Pavens Samtykke ved 1787 at faa iværksat en hemmelig Overenskomst mellem Mainz, som forpligtede sig til ikke at gennemføre E.-P., og Paven, som forpligtede sig til ikke at gribe ind i Ærkebispens Rettigheder. Striden mellem Paven og Kurfyrsterne brød ganske vist ud igen i Anledning af en Afgift af Kirkegodset, som Paven havde indrømmet sin tro Forbunds-fælle, Karl Theodor af Pfalz-Baiern, vel efter gammel Skik, men denne Gang for 10 Aar ad Gangen som Skatteindkræver; men da Forhandlingerne paa Rigsdagen i Regensburg 1788 ikke førte til noget Resultat, maatte Kurfyrsterne følge det Raad, som bl. a. Bispens af Passau og Kongen af Preussen gav dem, at begynde fredelige Forhandlinger med Paven. Denne vilde dog ikke give efter paa noget Punkt, men hævdede i et udførligt Brev af 14. Nov. 1789 alle sine Krav og nægtede at deltage i en Rigsdagsforhandling. Efterhaanden underkastede Kurfyrsterne sig, Trier først, Mainz sidst, tildels under Indtrykket af den Frygt, som den franske Revolution indjog hele

det konservative Europa, en Frygt, som viste sig velbegrundet, da Kurfyrsterne 1792 maatte flygte for de franske Hære, og da de 1803 maatte give Afkald paa deres Fyrstemaagt. Febronianismens Nederlag var saaledes en Frugt af forskellige Faktorer, men mest af dens mægtigste Talsmænds egen Uduelighed og deres hele pragtsyge og finansielt beregnende Adfærd; ved dette Nederlag banedes Vejen for det 19. Aarh.s Ultramontanisme (Fr. Nielsen, Pavedømmet i det 19. Hdaar, 2. Udg. 1895, I. 150 f. og den dér citerede Lit.). V. A.

Enakiter (vistnok »de langhalsede«) efter 5 Mos. 2, 11 en Gren af Refaaiterne (se d. Art.). E. boede i Egnen om Hebron, der efter en af deres Stamfædre kaldtes »Arbas By« (Jos. 14, 15), og vare delte i 3 Stammer (jvfr. 4 Mos. 13, 23 med Jos. 15, 13 f.). Ved Indtagelsen af Landet bukkede de under, om for Josua (Jos. 11, 21 f.) eller for Kaleb (Jos. 15, 13 f.; Dom. 1, 20) er ikke sikkert. Rester af E. holdt sig i Filisterbyerne Gasa, Gat, Asdod. C. J.

Enam (»Dobbeltkilde«), By i den nordlige Del af Judas Bjerger (Jos. 15, 34). E. laa efter 1 Mos. 38, 14 og 21 ved Vejen fra Adullam til Timnat; dette tyder hen paa den lille By Beit Enan, som endnu findes lidt S. for det øvre Bet-Horon.

Enan, Fader til Ahita, Stammefyrste i Naftali (4 Mos. 1, 15); sml. Hasar-Enan.

Enander, Samuel, sv. Biskop, f. i V. Eneby Præstegaard i Linköping Stift 1607, *Mag. phil.* 1632, udnævntes 1633 til Lektor ved Linköping Gymnasium og 1643 til Spr. i Söderköping. 1647 blev E. ansat som Hofpræst hos Dronning Kristina, og det følgende Aar udnævntes han til Superintendent ved den sv. Hær i Tyskland. Efter den westfalske Fred blev E. 1650 Superintendent i Kalmar og udnævntes 1655 til Biskop i Linköping. Han beskrives som en myndig og kraftig Kirkefyrste. Ved Rigsdagen 1664, da han for 2. Gang var Præstestændens Ordfører, ledede han Forhandlingerne ved Undersøgelsen mod Åbo-Bispen Terserus, der var beskyldt for Synkretisme. Denne betragtede E. som sin værste Modstander, og uden Tvivl bidrog han ogsaa væsentlig til, at Præstestånden udtalte sin Misbilligelse af Terserus's Katekismeforklaring og dermed afgjorde dennes Fald. E. døde 17. Dec. 1670. *H. W. T.*

Encontre, Daniel, f. i Nîmes 1762, blev af Faderen, som var Præst i »Ørkenens Kirke«, og en ældre Broder undervist i Lat., Gr. og Hebr., mens han ligesom Pascal paa egen Haand dyrkede Matematikken og deri naaede til Infinitesimalregningen. Fra 1780 studerede han Teol. og Filos. i Lausanne og Genève, men fortsatte samtidig sine matemat. Studier og kastede sig tillige over Naturhist. og Æstetik. Han stred i disse Aar med Tvivl, gennem hvilke hans Tro blev lutret og styrket. For Matematikens Skyld rejste han til Paris, men blev snart efter Præst i Languedoc. En Halslidelse nødte ham imidlertid til at nedlægge Embedet, og under Revolutionen levede han i Montpellier, hvor han blev Lærer ved Central-skolen og 1808 Prof. i den højere Matematik ved Akademiet. 1814 fulgte han en indtrængende Opfordring til at overtage Professoratet i Dogmatik ved det teol. Fakultet i Montau-

ban, men han døde allerede 1818. Han var en af de sidste Repræsentanter for »Ørkenens Kirke« og gik bort paa den Tid, da den store Vækkelse ved de eng. og skotske Evangelister begyndte, hvorfor han ikke fik stor Indflydelse paa det 19. Aarh.s franske Protestantisme. Han skrev en Mængde, især matemat. Afhandlinger og udgav enkelte mindre Skrifter om relig. og filos. Spørgsmaal. Nogle Memoirer, som han efterlod sig, ere ikke trykte (G. de Félice, Hist. des Protestants de France, 5. éd., Toulouse 1873, S. 633 f.; D. Bourchenin, D. E., son rôle dans l'Église, sa théologie etc., Paris 1877.) C. E. F.

Encyklika (*litteræ encyclicæ*) kaldes, med et af det gr. *ἐγκύκλιος* dannet Ord, en pavelig Rundskrivelse, der er rettet til alle Patriarker, Ærkebiskopper og Biskopper, »som staa i Naade og Fællesskab med den apostolske Stole«, eller til et enkelt Lands Overhyrder. En pavelig E. benævnes i Reglen efter de første Ord i den. En af de mest bekendte E. er Pius IX's E. *Quanta cura* med den tilføjede Syllabus, udstedt 8. Dec. 1864. Pave Leo XIII har navnlig udstedt en stor Mængde E. er, snart om dogmatiske, snart om sociale og kirkepolitiske Spørgsmaal. Se Art. Leo XIII.

Encyklopædi, den franske, er det kendte Navn paa det store, berømte Værk, der udkom i Frankrig i 18. Aarh., og som satte sig til Maal at give en samlet Fremstilling af al menneskelig Viden. Værket begyndte at udkomme 1751 og var fuldstændt 1766. Diderot var E.s Redaktør og den, som ved sit omfattende Arbejde væsentlig bar det hele Værk. Medarbejdere var Frankrigs betydeligste Filosofer og Lærde. Trods stærk Modstand fra Gejstlighedens Side eller netop paa Grund af denne fandt E. en overordentlig Udbredelse. Bestemt til at være et »Depot for de menneskelige Kundskaber« har E. Fortjenesten af at have bragt Videnskabens Resultater ud i vide Kredse. Dens største Betydning ligger dog deri, at den gjorde den materialistiske Livsanskuelse til den herskende i det fr. Aandsliv. Men man gik frem med stor Forsigtighed. Diderot har selv forklaret den Taktik, E. brugte. Naar de teol. Artikler gav en hist. Fremstilling af Krdm. og dens Lære, hvorunder dens Gyldighed syntes at erkendes, saa udtrykte dette ikke E.s virkelige Mening. Denne var derimod at søge i andre Artikler, hvor man ikke skulde vente saadanne Spørgsmaal omhandlede, og hvor Tankerne i de teol. Artikler maatte falde for den materialistiske Tankegangs Konsekvenser. Materialismen har dog ikke fundet et konsekvent Udtryk. Thi i det hele erkendes Guds Tilværelse, at Verden er skabt og styres af et intelligent Væsen. E. erkender ogsaa en Moral, idet den tager sit Udgangspunkt i Menneskets Egenkærlighed, der skal fremkalde den virksomme Stræben efter at fremme andres Interesser. I Bevidstheden om, at det var en ejendommelig Livsanskuelse, som her gav sig Udtryk, har man i det hele kaldt de Mænd, der i Frankrig paa hin Tid søgte at udbrede det i E. fremstillede Livssyn, Encyklopædister (om Lit. se Art. Diderot). C. B.

Encyklopædi, teologisk. *Ἐγκύκλιος παιδεία*

kaldtes fra Aristoteles's Tid hos Grækerne det Undervisningskursus, som den fribaarne Yngling havde at gennemgaa for at anses for en dannet Mand og kunne tilegne sig den højeste Videnskab, Filosofien. Ogsaa de Lærdoms-emner, som nævnte Kursus gennemgik, betegnedes under ét med dette Navn. Derfor har Ordet Encyklopædi faaet Anvendelse som Betegnelse for en Sammenstilling af Læreemner eller Videnskaber. I Begyndelsen betød E. en Sammenfatning af Videnskaber, der, saa vidt muligt, gengav disses hele Indhold. Saaledes anvendtes Ordet i 2. Halvdel af 16. Aarh. Samme Betydning har det f. E. i Titlen til det bekendte Værk: *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts, des métiers* (1751 f.) af Diderot og d'Alembert m. fl. (se ovenfor). Men en Sammenfatning af Discipliner og Videnskaber har man ogsaa foretaget paa saadan Vis, at man blot gjorde Rede for, hvilke Videnskaber og Videnskabsgrene der findes, og i det store Hele angav, hvilke Genstande eller hvad Slags Kundskaber hver enkelt af disse Videnskaber og Videnskabsgrene omfatter, samt hvorledes Videnskaberne og deres Underafdelinger indbyrdes hænge sammen. I en saadan E. ser man ud over Videnskaben eller Videnskaber, saaledes som man fra et højt Bjergs Tinde overskuer et Landskab og ser forskellige Felter af forskelligt Præg, uden i Enkeltheder at mærke, hvad der vokser eller er bygget paa hvert Felt. I denne Betydning optog Prof. Mursinna i Halle Ordet i sin *Primæ lineæ encyclopædiæ theologicæ* 1784.

Disse to Maader at angive og sammenfatte Videnskabernes Indhold paa have medført Adskillelsen mellem Real- og Formal-Encyklopædier. Man skelner ogsaa mellem Universal- og Particular-Encyklopædier, eftersom alle Videnskaber eller blot en Gruppe eller en eneste Videnskab indoptages i E. Desuden har man, efter Udarbejdelsen, sondret mellem leksikalisk og systematisk E. Kun den reale E. kan udarbejdes leksikalisk, og som Regel behandles den nu paa denne Maade. En teologisk Real-Encyklopædie er derfor et Leksikon over det Materiale af Kundskaber, som hører under Teologien (fremragende Eksempler: J. J. Herzog, Real-Encyklopædie für protestant. Theologie und Kirche, 3. Udg. ved A. Hauck 1896 f.; Lichtenberger, Encyclopédie des sciences religieuses, 1877 f.; Ph. Schaff, A religious Encyclopaedia, 1883). Nogle teol. Real-Encyklopædier kaldes blot Leksikon som f. E. nærværende Værk. En systematisk udarbejdet teologisk Real-Encyklopædi skulde være ét med hele Teologien selv.

Den formelle E. udarbejdes altid systematisk. Den teologiske Formal-Encyklopædi er en Lære om Teologien. Den angiver, hvad Teologi er, hvad den omfatter, og af hvad Grund alle de Kundskaber, som indgaa i Teologien, sammenfattes til en Enhed under Begrebet Teologi. Den teol. Formal-Encyklopædi angiver ogsaa Teologiens Plads blandt Videnskaberne og dens Forhold til andre Videnskaber, særlig til dem, der ere beslægtede med den, som Filosofien. Endvidere skal den i Overensstemmelse med Teologiens Begreb og Opgave paavise, hvorledes Teologien bør for-

grene sig, samt fremstille, hvorledes dens særlige Dele forholde sig indbyrdes. Fremdeles angiver den de Forskningsmetoder, som benyttes i hele Teologien eller i dens enkelte Discipliner, samt Grundsætningerne for det videnskabelige Arbejde indenfor hver teologisk Videnskabsgren. Ved Fremstillingen af Opgaverne og Forskningsmetoderne trænge de Hovedspørgsmaal og de Metoder, som i Øjeblikket gøre sig gældende, sig særlig frem. Derved kommer den teol. Formal-Encyklopædi til at give en Forestilling om Teologiens nuværende Standpunkt, hvortil dog Fremstillingen af den foregaaende Udvikling er nødvendig. Sædvanlig indeholder den da ogsaa Teologiens og dens enkelte Discipliners Historie. Heri omtales de vigtigste Skrifter paa Teologiens Omraade. Sluttelig plejer den at meddele Anvisninger og Raad m. H. til det teol. Studium, grundede paa Teologiens Natur og dens enkelte Deles indbyrdes Forhold. En saadan Vejledning i Studiet kaldes Metodologi.

Ved Anvisninger m. H. til de Kundskaber, som vare nødvendige til det kr. Præsteembedes Forvaltning, samt ved Raad angaaende Tilægnelsen af disse Kundskaber blev der i Oldtiden, Middelalderen og paa Reformationstiden banet Vej for den teol. Formal-Encyklopædi. Forsøg paa at opbygge Teologiens System paa Grundvolden af det teol. Studiums Natur og Opgave foretoges først af Andreas Gerhard von Ypern (Hyperius, d. 1564) i *De theologo seu de ratione studii theologiei* (1562, 1582). Siden indeholdt — indtil Begyndelsen af vort Aarh. — de Skrifter, der kunne henføres til den teol. Formal-Encyklopædi, overvejende Metodologi eller overvejende Fortegnelser og Karakterisering af teol. Literatur, uden at man rettog Sigte paa den formelle E.s egentlige Opgave. Først Schleiermacher løste Hyperius's Opgave m. H. til en videnskabelig Redegørelse for Teologiens Væsen og Inddeling i sin: »Kurze Darstellung des theologischen Studiums« (1811; 1830), hvor han skarpt har adskilt Teologien fra Filosofien, uddelt Teologiens Inddeling af dens Endemaal og klart begrænset de enkelte Discipliner overfor hverandre. Siden har man indenfor de enkelte Kirkesamfund og indenfor de forskellige teol. Retninger bearbejdet den teol. Formal-Encyklopædi; saaledes har J. C. K. von Hofmann holdt Forelæsn. over E., der ere udgivne efter hans Død (1879). Mest bekendt er K. R. Hagenbachs Encyklopædie und Methodologie der theologischen Wissenschaften 1833 (12. Opl. ved Reischle 1889). I Sverige kan mærkes som herhenhørende: Skrifter: Reuter Dahl, Indledning til teologien (1837) og P. Eklund, Den teologiska vetenskapen (1885), i Danmark: B. J. Fog, Om det theol. Studium (1861).

J. A. E.

Encyklopædister, se Encyklopædi, den franske.

Endemiske Synoder (Hjemmesynoder) kaldes saadanne S., paa hvilke der kun møder Ombud fra et enkelt Land eller en enkelt Egn, ikke som paa de økumeniske S. (se Art. Synoder) fra hele den kristelige Verden.

Enders, Ernst Ludwig, tysk Lutherforsker, f. i Frankfurt a. M. 27. Dec. 1833, har siden 1863 været Præst i Oberrad ved Frankfurt.

1883 modtog han den teol. Doktorgrad fra Erlangen. Han har i Erlanger-Udg. af Luthers Skrifter besørget Udgivelsen af Luthers Prædikener (1862—81), af de ref.-hist. og polem. Skrifter og er nu i Færd med en samlet Udg. af Luthers Brevveksling (1884 f.).

Endor, By i Issaskar, men tildelt Manasse (Jos. 17, 11). Traditionen peger hen til en nu forladt Landsby, Endur, mellem Tabor og lille Hermon. En Mængde Bjerghuler findes, nu brugte til Kamelstalde, i gammel Tid vel benyttede til Scener som den 1 Sam. 28, 7 f. beskrevne. Man vil endnu paavise Stedet, hvor denne Begivenhed gik for sig.

Endura, se Katharer.

Eneboere, se Munk.

Enebom, Gustaf, f. 11. Okt. 1721 i Enköping, Mag. i Upsala 1746, præsteviet 1750, Dr. theol. i Greifswald 1756, ordnør Hofprædikant 1759, Overhofprædikant samt Majestæternes Konfessionarius og Ordensprædikant i Serafimerordenens Kapitel 1767, udnævnt til Spr. i Leksand i Dalarna 1768, hvorefter han dog først flyttede i Dec. 1770; d. 13. Maj 1796. Betegnende for Forholdene i Sverige paa »Friedstiden« er, at da Adolf Frederik havde udnævnt E., der stod i Yndest hos Dronning Lovisa Ulrika, til Overhofprædikant, besvarede den hidtidige Overhofprædikant, Gabriel Rosén, sig herover i en Supplik til Rigets Raad, idet han paastod, at han — skønt befordret til Spr. paa Riddarholm — ikke var afskediget fra Overhofprædikantembedet. Rigsraadet erklærede, i en med det kgl. Stempel forsynet Resolution, at Rosén vedblivende indehavde sine Forrettigheder — dog vare Udtrykkene saadanne, at Hofkonsistoriet stadig ansaa E. som sin legitime Præsides, indtil Kongen i Naade afskedigede ham. Nu indtog Rosén Præsiediet, men 1768—69 bestemte Kongen selv den Orden, hvori Hofprædikanterne prædikede og gjorde Tjeneste. Tilsidst kom Sagen for Rigets Stænder, der underdanigst erklærede 30. Jan. 1770, at Rosén med Urette havde anmasset sig Præsiediet, som nu atter tilfaldt E., indtil denne ved Aarets Slutning flyttede til Leksand. O. A.

En-Eglaim (»Kalvekliden«), efter Hes. 47, 10 Kilde og By ved Vestsiden af det døde Hav. Blandt de faa Kilder, Valget kan være imellem, passer ingen saa godt som den, der nu bærer Navnet Ajn Feschkha og findes ved NV.-Hjørnet af det døde Hav. Beliggenheden passer ogsaa til Hieronymus's Angivelser, og der er paavist Ruinrester paa Stedet.

Enemessar kaldes Salmanasser i Tob. 1.

Enemesser, se Messe.

Energumener, se Art. besatte (S. 277).

Enfantin, Barthélemy Prosper, fr. Socialist, f. 1796, d. 1864, er bekendt som Tilhænger af Saint-Simon (d. 1825). Denne svermeriske, uklare Tænker vilde, i Følelsen af den sociale Nød, gennemtrænge Samfundet med en »ny Kristendom«, hvorved alle Mennesker skulde komme til at betragte hverandre som Brødre, og de fattige Klassers Elendighed saaledes lettere fjernes. Positive Reformforslag i Tilknøytning hertil fremkom han dog ikke med, men hans Tanker have virket befrugtende paa mange senere Samfunds-Reformatorer. Det egentlig Saint-Simonistiske System blev først udviklet efter

hans Død, navnlig af Bazard (1791—1832), der ved sine i 1828 begyndte Forelæsninger samlede en Del begejstrede unge Mænd om sig. Samfundet skulde reformeres ved Hjælp af en Begrænsning eller Ophævelse af Arveretten, hvorefter B. ikke vilde ophæve Retten til privat Ejendom. Snart førte Bevægelsen til Oprettelsen (1829) af et Selskab med mystisk-panteistisk Præg og strengt hierarkisk Ledelse. I Spidsen stod to *pères-suprêmes*: Bazard og E. Men da den sidstnævnte blev mere og mere radikal, og navnlig da han proklamerede usædelige Grundsætninger (Kvindefællelskab), trak Bazard sig tilbage (1831). Derved var Skolens Kraft brudt; en Mængde andre faldt ligeledes fra, og E. slog sig da i 1832 ned paa sin Ejendom Ménilmontant i Nærh. af Paris med kun 40 Tilhængere, for som en ny »Messias«, omgivet af sine »Apostle«, at grunde et kommunistisk Samfund. Deltagerne skulde, iførte brogede Uniformer, dele deres Tid mellem hjemligt Arbejde, Overværelse af filosof. Forelæsninger og Udførelse af visse Cereemonier. Det hele var nærmest en Farce, der skulde drage Opmærksomheden hen paa Samfundet. Den fik hurtigt Ende, idet Regeringen efter faa Maaneders Forløb skred ind (Aug. 1832) og opløste Samfundet. E. blev dømt til et Aars Fængsel. Efter sin Løsladelse vendte han tilbage til det borgerlige Samfund og opnaaede tilsidst en indbringende Stilling i et Jernbaneselskabs Tjeneste. Mod Slutningen af sit Liv søgte han forgæves at blive social-politisk Raadgiver for Napoléon III. H. W.

Engannim (»Havekilde«). 1) By N. i Juda (Jos. 15, 34), maaske Ruinhøjnen Um Dschina; 2) Levitby i Issaskar (Jos. 19, 21, den samme som Anem, se d. Art.); sandsynligvis er den identisk med det nuværende Dschenin, en smuk By paa 3000 Indb. ved S.-Enden af Jesreel-sletten, hvor Nasaret-Jerusalemvejen begynder at stige op i Bjergene; dog har Byen ingen Oldtidsrester at opvise. C. J.

Engeddi (»Gedekilde«), Oase ved Vestsiden af det døde Hav. Kildens Omgivelser ere bedækkede med en yppig tropisk Vegetation, der stikker saa meget mere af, som Omegnen ellers er aldeles øde; mod Ø. det døde Hav, mod V. Juda-Bjergenes stejle Skrænter med store Huler i Kalkstenen (1 Sam. 24, 1—4). Stedet hed i ældste Tid Hasason Tamar (1 Mos. 14, 7); senere laa her en anselig By, hvoraf sparsomme Rester findes. Mange Spor vise, hvorledes man tidligere ved Ledninger har udnyttet Kildens Vand til Dyrkning af de Pistacier, Mimoser, Gummi- og Lotostræer og andre tropiske Planter, som Oldtiden saa tit priser E. for. C. J.

Engel, egentlig Sendebud, er et Ord af græsk Oprindelse (*angelos*), der med Krdm. er omplantet til alle nyere Sprog, ligesom det har vundet Borgerret i det latinske Kirkesprog (*angelus*). Ordet svarer til det hebraiske *malak*; men medens dette i G. T. og *angelos* i N. T. forekommer baade om menneskelige og om himmelske Sendebud, har den danske Sprogbrug kun en billedlig Anvendelse af Ordet, naar der tales om Mennesker, nemlig som potenseret Udtryk for Godhed, Fromhed og Ynde, og denne Brug af Ordet beror paa, at E. er

blevet Artsbetegnelse eller Slægtnavn for overjordiske Væsener, som staa i særligt Nærhedsforhold til Gud. — Nogen Lære om E. giver Aabenbaringen ikke. De omtales i Biblen lejlighedsvis, naar Historien eller Sammenhængen giver Anledning dertil; men Omtalen viser, at der ikke skal tvivles om deres virkelige Tilværelse som skabte personlige Aandevæsener af højere Orden end Menneskene. Ogsaa E. ere ligesom den øvrige Skabning blevne til ved Kristus som Guds Søn (Kol. 1, 16) og vare tilstede ved Jordens Skabelse (Joh 38, 7). Som Skabninger maa de ikke tilbedes (Kol. 2, 18; Joh. Aab. 19, 10). Kaldes de end »Guds Sønner« (Ps. 29, 1; 89, 7; Job 1, 6; 2, 1), skal hermed dog kun være sagt, at de tilhøre Gud og staa i Samfund med ham, et Forhold, som ogsaa er udtrykt med Navnet »de hellige« (Ps. 89, 6, 8; Sak. 14, 5; Job 15, 15). Væsenforskellen mellem dem og den enbaarne Guds Søn er fremhævet Hebr. 1, 4—14. Som tjenende Aander omgive de Guds Trone og befolke Himmelen (sml. 3. Bøn i Fadervor; Ps. 103, 19—21; 1 Kong. 22, 19; Dan. 7, 10; Hebr. 12, 22; Joh. Aab. 5, 11; 19, 14), deraf Navnet »Hærskarernes Gud«. Og som tjenende Aander udsendes de fra Himmelen efter Aabenbaringshistoriens Behov ligesom ogsaa til Beskyttelse og Hjælp for de fromme. I Aabenbaringshistorien træde de synlig frem, dog kun ved dens særlige Vendepunkter baade i den gamle og i den nye Pagt, og de ville ledsage Herrens Aabenbarelse paa den yderste Dag. Ogsaa nævnes der Engle med bestemte Navne og bestemte Opgaver i Guds Rige (se efterfølgende Artikel om Herrens Engel samt Art. Gabriel, Mikael, Keruber og Serafer). Deres beskyttende og hjælpende Tjeneste for de fromme enkeltvis er bevidnet i Ps. 34, 8; 91, 11; Mt. 18, 10. Guds Frelses Veje med Menneskene er dem en Kilde til Glæde og Beundring (1 Pet. 1, 21; Ef. 3, 10; Lk. 15, 10; sml. 1 Tim. 5, 21; 1 Kor. 11, 10). Som poetisk Udtrykssmaade maa Ps. 104, 4; 13, 11 opfattes (sml. 148, 8). Omend E. som Guds Tjenere ogsaa stilles i Forhold til Naturens Kræfter (sml. Joh. Aab. Kap. 16), er det ikke bibelsk Anskuelse at se hele Naturverdenen underlagt Englemagter som Mellemed for Guds Herredømme. Ligesaa ubibelsk er det at gøre E. til Personifikation af Naturkræfter. Personlighedsbegrebet og Tjenerebegrebet ere uadskillelige fra dem som himmelske Aandevæsener. Om nogen indbyrdes Rangfølge imellem dem kan der intet sluttet af Udtrykkene Fyrstedømmer, Myndigheder, Magter og lignende, da disse bruges i forskellig Orden (Ef. 1, 21; 3, 10; Kol. 1, 16; 1 Pet. 3, 22). Ej heller give disse Navne, paa hvilke der ikke kan bygges et »himmelsk Hierarki« (Dionysios Areop.), nogen Ret til at paakalde Englene. — Om Fald i Engleverdenen se Art. Djævel, Dæmoner, onde Aander. Om Englelæren i den jødiske Teologi se Kohut, Die jüd. Angelologie und Dämonologie in Abhängigkeit vom Parsismus, 1866; Weber, Jüd. Theologie auf Grund des Talmud u. verwandter Schriften, 2. Aufl. 1897; sml. Everling, Die paulinische Angelologie u. Dämonologie, 1888; Cremer Art. Engel i Protest. Real-Encykl., 3. Ausg. V, 1898. A. S. P.

Engel, Herrens. Ved Siden af de almindelige Udsagn om Englene findes der i G. T. en Række Steder, hvor »Herrens Engel« (*Malak Jahve* eller *M. Elohim*) omtales paa en særegen prægnant Maade. Den Engel, om hvis Aabenbarelse der paa disse Steder er Tale, skildres nemlig dels som forskellig fra Gud, dels som en umiddelbar Aabenbarelse af Gud selv. Saaledes viser »H. E.« sig for Hagar 1 Mos. 16, 7, men V. 10 siger han: »Jeg vil gøre dit Afkom talrigt«, ganske som om Gud selv talte, og V. 13 omtales han umiddelbart som »Herren«. Af de 3 Mænd, der komme til Abraham (1 Mos. 18), taler den ene, som om han var Gud selv, ogsaa efter at de 2 andre ere dragne til Sodoma; men i Kap. 19 ere de 2 Engle, der ere komme til Sodoma, atter en umiddelbar Aabenbarelse af Gud selv (V. 17 f.). Jvfr. videre 1 Mos. 21, 17-19; 22, 11 f.; 31, 11-13; 32, 29 f. og Hos. 12, 5; 1 Mos. 48, 15 f.; 2 Mos. 3, 2-6; 4 Mos. 22, 22, 28; Jos. 5, 13 f.; Dom. 2, 1-5; 5, 23; 6, 11-14; 13, 3 f. Den samme Fremstilling træffes atter hos de efterreksilske Profeter: Sak. 3, 1-2; 12, 8 samt Mal. 3, 1, hvor han kaldes »Pagts-Engelen«. Den relig. Betydning af alle disse Steder er overordentlig stor. Ved denne Fremstilling betones nemlig den fulde Virkelighed af Guds Aabenbarelse, medens han samtidig ikke neddrages i Endeligheden som en hedensk Gudeskikkelse, men bevarer sit guddommelige Væsen ukænket af den stedlige Begrænsning. Kun i det give Øjeblik fremtræder H. E. som en Aabenbarelse af Gud, og betegner derfor ikke et fra Gud selv forskelligt guddommeligt Væsen, hvad der vilde føre til en Spaltning af Gudsbegrebet. En svag Analogi hertil yde Profeterne, i hvis Tale Gud ofte umiddelbart fører Ordet. Men Profeterne betyde kun en Aabenbarelse af Guds Tanker og Ord, ikke af hans Person og Magtgerninger, saaledes som H. E. paa de nævnte Steder. Særlig lærerige ere nogle endnu ikke anførte Udtryk; i anden Mosebog (23, 20) hedder det: »Jeg vil sende min Engel (jvfr. Septuaginta) foran eder, for undervejs at beskytte eder og bringe eder til det fastsatte Sted; tag dig i Vare for ham og vær ikke ulydig imod ham, thi han vil ikke tilgive eder ellers Overtrædelser, fordi mit Navn bor i ham (d. e. mit Væsen, saaledes som det aabenbarer sig)«. Fremdeles kan man maaske af dette Sted og af 2 Mos. 33, 2 f. slutte, at den Rod, hvorfra denne hele Anskuelse er fremgaaet, er at søge i Forestillingen om Herrens Bolig paa Sinai (5 Mos. 33, 2; Dom. 5, 4; Hab. 3, 3) i Forening med den fulde og sikre Bevidsthed om, at Israel ogsaa udenfor Sinai er ledsaget af Guds Aabenbaring, som taler til dem og kæmper for dem. Men i saa Fald har denne Anskuelse efterhaanden modtaget en Uddybelse, der har gjort den til et Udtryk for den samme fundamentale Aabenbaringstanke, der paa anden Maade kommer til Orde i Salomos bekendte Udsagn 1 Kong. 8, 27 f. F. B.

Engelbrechtssøn, Olaf, var den sidste rom.kat. Ærkebiskop i Nidaros (1523—37). Hans Forældre, Fødested og Fødselsaar kendes ikke, men han førte adeligt Vaaben. I 1503 indskreves han som Student i Rostock, hvor han

1505 blev *baccalaureus* og 1507 *magister*. I 1515 finder man ham som Kannik i Nidaros Domkapitel, hvis Dekan han blev i dette eller det følgende Aar. Som saadan nød han den daværende Ærkebiskops, Erik Valkendorfs, Tillid; han var hans Official og betroedes Udarbejdelsen af det Missale, som denne Ærkebiskop foranstaltede til Brug for den norske Kirke, og som udkom i Khvn i Folio 1519 (samtidig udkom et Breviarium i Paris, udarbejdet af Hans Reff). Som Dekan styrede Mag. Olaf i Spidsen for Domkapitlet Ærkestiftet under Valkendorfs Fravær 1521—22, og ved Budskabet om dennes Død kaaredes han 30. Maj 1523 til V.s Efterfølger. Under sin Rejse til Rom for at opnaa pavelig Stadfæstelse svor han i Nederlandene Kong Christian II Troskabsed. Men paa Tilbagevejen, der førte ham over Köln, Lübeck og Danmark, tilsvor han Frederik I sin Lydighed, uagtet denne endnu ikke var anerkendt som norsk Konge. Efter Hjemkomsten til sit Ærkesæde (31. Maj 1524) deltog han i Rigsraadet's Opsigelse af Christian II og i Valget af Frederik I (Bergen i Aug. 1524). Til Gengæld fik han af Kongen Lensbrev paa Trondelagen. Som Formand i Rigsraadet var nu Ærkebiskop O. Rigets fornemste Mand ved Siden af den mægtige Vincents Lunge. Forholdet mellem de to Mænd var fra først af meget godt. Men det varede ikke længe, ligesaa lidt som det gode Forhold mellem Ærkebiskoppen og Kongen. Frederik I holdt kun daarlig den Haandfestning, hvori han havde svoret at opretholde Norges Selvstændighed, og ønskede at blive saavel Vincents som Ærkebiskpens kvit. Til Gengæld modsatte denne sig Kongens Kroning i Norge, som heller aldrig fandt Sted, og baade han og Vincents ærgrede Kongen ved at understøtte politiske Flygtninge fra Sverige. Det endte med, at Vincents straffedes ved Berøvelsen af Bergens Len, men Ærkebiskoppen slap fri ved at vælte al Skyld paa hin. Dermed kom han i Uvenskab med Vincents Lunge, og det skærpedes ved dennes Tilnærmelse til den luth. Lære, som allerede havde grebet stærkt om sig i Danmark, hvor selve Kongen hældede til den, og som ogsaa havde fundet Indgang i Bergen. Den om sig gribende Sækularisation af Kirke- og Kloster-gods og det tiltagende religiøse og sædelige Forfald baade i og udenfor Ærkestiftet bidrog til at gøre Ærkebiskoppen alvorligt ængstelig for den rom.-kat. K.s Skæbne i Norge. Mellem ham og Vincents Lunge udbrod der formelig Krig, og Ærkebiskoppen, hvis fyrstelige Indtægter tillod ham at holde en stor Skare Krigsfolk, bemægtigede sig flere af Vincents's Len og Familieejendomme. Samtidig modsatte han sig haardnakket Hertug Christians Valg til norsk Tronfølger, da jo han var erklæret Lutheraner. I Stedet for søgte han at indlede Forbindelse med den landflygtige Christian II. Da dennes Udsending Gustav Trolle kom til Trondhjem i Høsten 1531, fornyede Ærkebiskoppen sin Troskabsed til Christian II, og da denne kort efter selv indfandt sig i Oslo, tilsyneladende som god rom. Katolik, for ved Nordmændenes Hjælp at genvinde sit Rige, var O. blandt dem, der ivrigst støttede ham med Penge. Men Christian II's Generobringsforsøg

mislykkedes, og Nidaros hjem søgtes af en dansk Flaade, der tvang Ærkebiskpen til at flygte til sit faste Slot Stenviksholm, som han selv havde anlagt. Nidaros blev plyndret, Ærkebiskegaarden brændt og Domkapitlet brandskattet (1532; Domkirken var allerede brændt 1531). Ærkebiskoppen blev ogsaa nødt til at slutte et ydmygende Forlig. Men snart forandredes Situationen igen ved Frederik I's Død 1533. Da Foreningen med Danmark derved indtil videre var opløst, var O. E. atter Rigets første Mand, og han synes nu at have næret store Planer om en politisk Genrejsning og en Fornyelse af den rom.-kat. Kirke i Norge. Men hans Indflydelse var liden udenfor Ærkestiftet, og Udviklingen gik ham imod. Da Grevefejden endte med den luth. Christian III's Sejr, var Ærkebiskoppens Stilling fortvivlet. Han satte endnu sit sidste Haab til Christian II's Svigersøn, Pfalzgreve Friedrich, og underhandlede hemmelig med Kejser Karl V's Statholderskab i Nederlandene. Da Vincents Lunge (under Ærkebispens Medvirkning?) var dræbt i Beg. af 1536, og Norges Rigsraad dermed sprængt, gjorde O. E. endnu et forgæves Forsøg paa at bemægtige sig Akershus og Bergenhus for at overgive Landet til Pfalzgreven. Saa kom Christian III's Statskup og Herredagen i Khvn (Høsten 1536), der dømte baade den rom.-kat. K. og Norges Selvstændighed til Døden. Da kunde Ærkebiskoppen ikke længer tænke paa Modstand. 1. April 1537 flygtede han paa burgundiske Skibe til Nederlandene, medtagende det ærkebiskoppelige Arkiv og en hel Del Sølvs fra Kirker og Præstegaarde i Stiftet. I Nederlandene fik han god Modtagelse af Regeringen, som anviste ham Opholdssted i Byen Lier i Brabant, hvor Christian II havde resideret. Her døde han 6. Febr. 1538, og hans Lig blev bisat ved Højaltret i Domkirken steds. Efter langvarige Forhandlinger om hans Efterladenskaber kom disse tilslut i Pfalzgreve Friedrichs Besiddelse. Nidaros Ærkestols Arkiv havnede omsider i München, hvorfra det i 1829 blev udliveret til den norske Stat, og den værdifulde Samling befinder sig nu i det norske Rigsarkiv i den saakaldte Münchener-Samling (L. Daas, En kronike om erkebiskopperne i Nidaros, Trondhjem 1897, 188 f.; Keyser, Den norske K.s Historie under Katholicismen II, 654 f.; Bang, Udsigt over den norske kirkes hist. under katholicismen, 330 f.). A. B.

Engelbreth, Wolf Frederik, dsk Præst, f. i Korsør 11. April 1771, tog 19 Aar gl. teol. Embedseksamen, og Aaret efter (1791) rejste han udenlands. Først gik han til Göttingen, derpaa til Italien, hvor Kard. Stefano Borgia (S. 364) blev hans Beskytter. Han opholdt sig ialt 1½ Aar i Italien, dels i Rom, dels i Velletri i Volskerbjergene, hvor Kard. Borgias Museum var, og af G. Zoëga lærte han Koptisk for at blive i Stand til at undersøge de i tekstkritisk Henseende saa vigtige Brudstykker af den gl. ægypt. Bibelothers, som Propagandaens Udsendinger havde sendt til Museet i Velletri. Først 1795 vendte han hjem, og kort efter blev han Præst i Lyderslev og Frøslev. I den sjællandske Præstegaard fortsatte han sine lærde Studier og udgav bl. a. 1811 nogle Bud-

stykker af den ægypt. Bibel i den basmuriske Dialekt. I den kirkl. Strid, der fulgte paa H. N. Clausens Skrift 1825 (S. 518), tog E. ogsaa Del med et Gemæle, i hvilket han bebrejdede Clausen, at denne »tog Hjerter ud af Luthers aandelige Liv«. Senere optraadte han som Forsvarer af Djævelens Personlighed og hævdede Djævelsforsægens Betydning over for Clausen. 1798 var han bleven Provst i Stevns Herred, og som saadan tilfaldt det ham 1802 at indsætte J. P. Mynster til Præst i Spjellerup. 1845 blev han fejret som Jubellærer, og »Danmarks lærdeste Præst« modtog da af det teol. Fakultet »Eresdoktorgraden i Teol. Han døde 22. Maj 1862. J. P. Mynsters Breve til ham ere trykte i Khist. Samlinger 4. Række IV; nogle af E.s Breve til Mynster ere trykte i de Samlinger, der indeholde Breve til og fra J. P. Mynster.

Engelbretsatter, Dorte, født i Bergen 16. Jan. 1634, var en Datter af Præsten Engelbret Jorgensen. 1652 blev hun gift med sin Faders Kapellan, Ambrosius Hardenbeck, der senere efterfulgte sin Svigerfader som Præst ved Bergens Domkirke og døde som Provst. 1678 udgav D. E. »Sielens Sang-Offet, indeholdende gudelige Sange paa de fornemste Fester«, der mange Gaar, endnu saa sent som 1782, er blevet optrykt, tildels i Forening med hendes »Taare-Offet, gudelige Siæle til Underviisning« (overs. 1727 paa Sv. af »en förnäm Fru«), en versificeret Gengivelse af Præsten Peder Møllers Andagtsbog »Trøst- og Taarekilde« (1677 —79), der handler om den taaregydende, den fædterende, den kyssende og den salvende Magdalena. 1690 udgav hun endvidere »Tvende ny aandelige Psalmer«, Morgensangen: »Nu er det Tid at vaage« og Aftensangen »Dagen viger og gaar bort« (Psobog for K. og Hjem Nr. 74); 1698 »Et christeligt Valet fra Verden og Længsel efter Himmelen« og 1705 »Tvende meget smukke ny Psalmer«: »Om nu mit Hoved end svæmmed i Vand« og »De, som er til Guds Rige fødte«. Hun døde i Bergen 19. Febr. 1716, efter at have mistet sin Mand og alle sine 9 Børn, tunge Oplevelser, der gav en Del af hendes Digtning et meget mørkt Præg. Samtiden satte stor Pris paa den norske Digterindes aandelige Digte, og Kingo skrev: »Gaa nu hen, I ni berømteste Gudinder, at bukke eder dybt for en af Nordens Kvinder!« »Mene«, siger N. M. Petersen, »den Herlighed er forlængst visnet. Hendes jævne bibelske Sange ere uden Begejstring, og hendes Lejlighedsvers, der skulle være muntre eller endog satiriske, ere smagløse«. D. E.s Tanker ere ofte trivielle, og hendes Forkærlighed for fremmede Ord har gjort den største Del af hendes »Sangoffer« usmageligt for Eftertiden.

Engelhardt. 1) **Gustav Moritz Konstantin von E.**, protest. Kirkehistoriker, er født 8. Juli 1828 i Dorpat, hvor hans Fader var Prof. i Mineralogi. E. studerede Teol. i sin Fødeby og blev paa denne Tid stærkt paavirket af Philippi, senere studerede han i Erlangen under Hofmann og Thomasius, endelig i Bonn, Berlin og Dresden. Han vendte dernæst tilbage til Dorpat, hvor han blev Privatdocent og 1858 Prof. i Kirkehist. Indtil sin Død 23. Nov. 1881 udfoldede han en betydelig Virk-

somhed som Universitetslærer, Prædikant og Forfatter. Som Historiker havde han ikke sin Styrke i Detailforskningen, men i den levende Skildring og Gennemførelsen af frugtbare Synspunkter. Hans Arbejder, hvoraf de fleste ere trykte i det dorpatske teol. Tidsskr., strække sig over vidt forskellige Perioder. I sin Opfattelse af den ældste Kirkes Historie var han stærkt paavirket af Ritschl, sammen med hvem han nærede Interesse for at bekæmpe den túbingske Tendenskritik, hvilket han gjorde i Tidsskriftartikler mod Baur, Strauss og Schenkel. I sit Hovedværk »Das Christentum Justins des Märtyrers« (1878) søgte han at paavise, hvorledes hedenske Tanker gjorde sig gældende hos Justin, som dog ved Fællestroen blev bevaret som Kristen. Den gennemgaaende Modsetning mellem Krdm. paa den ene og al anden Tænkning paa den anden Side var en Grundtanke hos E., der paa denne Maade apologetisk vilde fastslaa Krdm.s enestaande Stilling. I Dogmatiken frembyder E. visse Lighedspunkter med Ritschl, men adskiller sig fra ham ved en stærkere Betoning af Synden og staar ogsaa m. H. til Spørgsmaalet om Troens metafysiske Grundlag fuldtud paa Ortodoksiens Side. E. var en af den russiske evang. Kirkes betydeligste Personligheder; hans Ungdomsven Alex. v. Oettingen har skildret ham i Artikler i Mittell. u. Nachricht. f. die ev. Kirche in Russland (1882 —83). V. A. — 2) **Henning Munch E.**, blev født i Rendalens Præstegæld paa Hedemarken 17. Juni 1757. 1783 gik han som Skibspræst til Trankebar, og 1791 rejste han til Nikobar-Øerne for at undersøge Betingelserne for en ny Koloni paa disse Øer. Der døde han 19 Dage efter sin Ankomst 9. April 1791. Han var en dygtig Matematiker og Astronom, der 1789 sendte Videnskabskabernes Selskab i Kbhvn astronomiske iagttagelser, og han var i de 8 Aar, han levede i Indien, Sjælen i »det trankebarske Selskab for indisk Oplysning«. Fr. N. — 3) **Johann Georg Veit E.**, protest. Teolog, er født 12. Nov. 1791, død 13. Sept. 1855. Han studerede i Erlangen, var dernæst Huslærer i nogle adelige Familier, blev 1820 Docent, 1822 ordentlig Prof. i Erlangen, hvor han tillige i flere Aar var Universitetspræst. Han var en from Mand af positiv teologisk Retning; han besad ualmindelige Sprogkundskaber og var en dygtig Docent. Hans Hovedfag var Kirkehistorie, hvori han var ualmindelig belest. Han udgav: »Handbuch der Kirchengeschichte« (I—IV, 1834), »Dogmengeschichte« (I—II, 1839) og forskl. andre Skrifter (saaledes en Overs. af Geijers Fremstilling af Sveriges ældste Historie 1826, og et Par Universitetsprogrammer 1844 med Tertullian-Studier), men særlig sysselsatte han sig med Mystikens Historie (forsk. Skrifter om Dionysios Areopagiten; en Monografi om Richard af St. Victor og Joh. Ruysbroek, 1838). V. A.

Engels, Friedrich, født i Barmen 1820, er, navnlig ved sit Samarbejde med K. Marx, bleven en af de vigtigste Grundlæggere af den nuværende socialdemokratiske Bevægelse. Efter at have lært Handelen i Tyskland arbejdede han 1843 —44 i sin Faders Købmandsforretning i Manchester, men boede derefter nogle Aar i Brux-

elles og Paris, indtil han i 1848 tog til Köln, hvor han sammen med Marx redigerede »Neue Rheinische Zeitung«; i Sommeren 1849 deltog han i den sydtyske Opstand, drog saa igen til England, hvor han fra 1850 atter arbejdede i sin Faders Forretning (fra 1864 som Associé), indtil han i 1869 trak sig tilbage fra Forretningenslivet og det følgende Aar slog sig ned i London. Allerede 1845 udgav han sin bekendte Bog om de sociale Forhold i England (»Die Lage der arbeitenden Klasse in England«), hvori han med stærke Farver skildrede Arbejdernes Nød. Sammen med sin Ven Marx sluttede han sig i Foraaret 1847 til et hemmeligt kommunistisk Selskab og udarbejdede i Forening med ham det berømte kommunistiske Manifest (1848), der har fundet en umaadelig Udbredelse og er blevet oversat paa en Mængde Sprog. Det udvikles ikke heri, hvorledes det ny Samfund skal se ud; men der anbefales en international Sammenslutning af Proletariatet med det Formaal at vinde Herredømme i Staten; derefter skal al Jordejendom eksproprieres, Arveretten afskaffes, og en almindelig Arbejdstvang indføres. Nogle af Udgaverne af Marx's Hovedværk »Das Kapital« har E. ledsaget med Fortaler; endvidere har han bl. a. offentliggjort en løvrigt højest uklar Undersøgelse om »Familiens Oprindelse« (1844), bygget paa ligesaa uklare sociologiske Teorier af L. H. Morgan. E. døde 1895. H. W.

Engelsborg (*castello S. Angelo*) er det Gravmindesmærke (*moles Hadriani*), som Hadrian byggede for sig og sine Efterfølgere; det blev fuldført 139 af Antoninus Pius. Der bleve alle de rom. Kejsere fra Hadrian til Caracalla begravede. I Middelalderen gjorde denne faste Borg ofte Tjeneste som Fæstning, og da Karl af Bourbon 1527 stormede Rom, søgte Pave Clemens VII Ly i E. Paa E. staar en Broncestatue af Erkeengelen Mikael, der stikker sit Sværd i Balgen — til Minde om et Syn, som Deltagerne i Pest-Processionen 590 (se Art. Gregor d. st.) mente at se til Tegn paa, at Smitsoten skulde høre op. Denne Broncestatue, der 1740 afløste en ældre Marmorstatue af Montelupo (Beg. af 16. Aarh.), skyldes den flamske Billedhugger Verschaffelt.

Engelske Frøkener kaldes en rom.-kat. Kongregation for Kvinder, der oprindelig skulde danne et kvindeligt Siderstykke til Jesuiterne. 1609 grundede Englænderinden Mary Ward (f. 1585), Datter af en Adelsmand, i St. Omer i Flandern et Kloster, hvis Beboere skulde tage sig af den kvindelige Ungdoms Opdragelse. De fik Navnet *Jesuitisser*, og Mary Wards Skole-søstre fik snart Huse ogsaa i Tyskland (Köln, Trier, München), Østerrig (Wien) og Italien (Rom). Men allerede 1624 lod der fra England Klager over disse »kvindelige Jesuitter«, og da Ærkebiskoppen af Wien ogsaa anklagede dem i Rom, lod Pave Urban VIII deres Huse lukke. Miss Ward rejste da til Rom for at omstemme Paven, men samtidig sendte hun en Rundskrivelse til Jesuitissernes Huse og raadede til Ulydighed mod Pavens Befaling. 13. Jan. 1630 udstedte Urban VIII derpaa Bullen *Pastoralis Romani Pontificis*, der paabød Udryddelsen af Miss Wards Orden. Efter dette Skridt

raadede Miss Ward sine Søstre til Underkastelse. Hun levede derpaa selv nogle Aar »i frivilligt Fængsel« i Rom, men døde i England 1645. Urban VIII's strenge Bulle aabnede dog Miss Wards Søstre Udsigt til Godkendelse fra Roms Side, naar de kun vilde leve som Jomfruer, der havde aflagt »simple Løfter« (*vota simplicia*) og stillede sig under vedkommende Biskoppers Styrelse. De Kvinder, der gjorde det, bleve kaldte »de eng. Frøkener«, og disse fik navnlig i München, hvor Kurfyrst Maximilian begunstigede dem, en vis Betydning. Fra München kom de til Augsburg og andre Byer, men skønt baade Fyrster og Biskopper støttede deres Andragende om Godkendelse, nægtede Innocents XII dem dog denne 1693. Først 13. Juni 1703 stadfæstede Clemens XI, paa Kurfyrst Max Emanuels indtrængende Opfordring, ved et Breve, *Inscrutabili divina providentia*, 81 Regler for deres Liv, »uden dog dermed i nogen Maade at billige selve Institutionen«. Brevet omtaler hverken Mary Ward eller Jesuitisserne eller Urban VIII's Bulle, men taler kun om »kat. adelige Frøkener fra England«, og 1749 hævdede Benedict XIV med Eftertryk, at disse »e. F.« vare noget helt andet end Jesuitisserne; og han nægtede at give Mary Ward Plads blandt de salige. Men »de e. F.« bredte sig stærkt baade i Tyskland, Østerrig, Ungarn, Italien og England, indtil Revolutionen ogsaa bragte Ulykker over dem. 1808 blev Moderklostret i München lukket og brugt til en Opdragelsesanstalt for Kvinder af de højere Stænder. Men 1835 overlod Ludvig I »de e. F.« Opdragelsesanstalten i Nymphenburg, og 1840 udnævnte Gregor XVI Forstanderinden for Nymphenburg til Overforstanderinde for de bayerske Huse. 15. Febr. 1877 godkendte Pius IX endelig »de e. F.« særlig Huset i York. — En Gren af »de e. F.« ere de saakaldte Loreto-Søstre, der udgik fra York og 1822 i Nærh. af Dublin grundede deres første Hus. Stifterinden var Miss Ball. Loreto-Søstrene, hvis Moderhus nu er i Dublin, have vundet stor Udbredelse i Irland og ogsaa andensteds. En anden Gren af »de e. F.« er *Congregation of Irish Sisters of Charity*, stiftet 1815 i Dublin af Mary Aikenhead. De bleve 1834 godkendte af Gregor XVI og have nu 18 Huse i Irland. Moderhuset ligger i Harolds Cross ved Dublin.

Engelske Missioner. I Englands Kirkeliv fylder Missionen en Plads som i intet andet europæisk Land. Dets aarlige Missionsbidrag (Skotlands og Irlands medregnet) er mere end det tredobbelte af det øvrige protestantiske Europas: i 1896 o. 25 Mill. Kr. imod o. 8 Mill. Og det samme gælder om Antallet af Missionsarbejdere, naar de ugifte Kvinder medregnes: o. 4200 imod o. 1350 (de ugifte Kvinder alene endog 1700 imod 250). Hele dette Aarhundredes stadig voksende Missionsbevægelse er udgaet fra England, hvor den fremkom i 90erne i forrige Aarh. som en Frugt af det ved John Wesley fremkaldte religiøse Livsrøre, der ikke indskrænkede sig til det nye metodistiske Samfund, men ogsaa fik Betydning for Statskirken og for de ældre Dissentersamfund. Før den Tid havde Englands Deltagelse i Missionen indskrænket sig til at støtte nogle spredte

Missionsarbejder blandt N.-Amerikas Indianere (Brainerd o. a.) og at yde Gaver til den dansk-halleske Mission i Indien og underholde denne, forsaavidt den øvedes paa engelsk Grund (navnlig ved Schwartz), igennem de to Selskaber: *Society for Promoting Christian Knowledge* (S. P. C. K.), stiftet allerede 1698, og *Society for the Propagation of the Gospel* (S. P. G.), stiftet 1701. Af disse Selskaber er det første siden gaaet over til alene at virke for Fremme af kr. Literatur, det andet, der antog sig de engelske Kolonier, er først siden ført ind paa en omfattende Hedninge-Missionsvirksomhed. I den nye Missionsbevægelse gik Baptisterne foran med deres *Baptist Miss. Soc.*, stiftet 1792 ved Careys Initiativ (se S. 477), nu med 140 Missionærer og 9 ugifte Kvinder og en Aarsindtægt af o. 1 $\frac{1}{4}$ Mill., dets Virksomhed har særlig samlet sig om Nord-Indien, de vestindiske Øer og Kongo. *London M. Soc.* (se d. Art.) fulgte efter 1795, nu med 190 Miss., 70 ugifte Kvinder og en Aarsindtægt af 2 $\frac{1}{2}$ Mill. Det vilde samle Kr. af alle Kirkesamfund til en fælles Missionsvirksomhed og staar endnu i Navnet paa denne Grund, men er i Virkeligheden forlængst bleven fuldstændig kongregationalistisk. Det har den Fortjeneste at have brudt Vej paa mange Steder ved en sjælden Række af udmærkede Missionærer, som J. Williams (se d. Art.) paa Sydhavsværnerne, van der Kemp, Moffat og Livingstone (se disse Art.) i Syd-Afrika, Ringeltaube (se den Art.) i Syd-Indien, Morrison (se den Art.) i Kina og nu J. Chalmers o. a. paa Ny Guinea. Men i det efterfølgende Arbejde har det manglet paa Koncentration og fast Ledelse, hvilket har ført til store Skuffelser, særlig, men ikke alene, paa Madagaskar (se d. Art. og W. Ellis).

Den kraftigste Virksomhed udfolder den eng. Statskirke ved sine to store Selskaber: *S. P. G.* (se d. Art.), nævnt ovenfor, og *Church Miss. Soc.* (se S. 508 f.), stiftet 1799, det største af alle, med en Aarsindtægt af henholdsvis 2 og 6 Mill. Kr. og med 321 og 502 Miss. og o. 11 og 238 ugifte Kvinder. Desuden yder den endnu over 3 $\frac{1}{2}$ Mill. Kr. igennem andre Selskaber og Missioner med et begrænset Omraade, saaledes: den melanesiske M. (stiftet 1840 ved Biskop Selwyn, se d. Art.) med 12 Miss. og 8 ugifte Kv.; det sydamerikanske Missionselskab (stiftet 1844 ved Allan Gardiner, se d. Art.) med 12 Miss. og 3 ugifte Kv.; Universitets-Missionen (se d. Art.), stiftet 1859 paa Livingstones Tilskyndelse ved Sammenlutning af de 4 Universiteter, Oxford, Cambridge, Dublin og Durham, med 53 Miss. og 32 ugifte Kv.; samt Nord-Kina-Missionen med 11 Miss. og 4 ugifte Kv. og en Række mindre, knyttede til koloniale Bispedømmer eller til Gilder og Broderskaber: Oxford M. til Kalkutta, Cambridge M. til Delhi, *Cowley fathers* (9 Miss. og 20 ugifte Kv.). — Metodisterne organiserede først 1816 deres *Wesleyan M. Soc.* (Aarsindt. 2 Mill. Kr., 150 Miss.), men havde allerede fra Wesleyes Dage drevet nogen Hedningemission, fornemmelig i Vestindien ved Th. Coke (se S. 531 f.). Siden ere flere mindre, metodistiske M. komne til: *Welsh Calvinistic Meth. for. M. Soc.* fra 1841 (13 Miss. og 6 ugifte Kv.), *Primitive Meth. M. Soc.* fra 1843, *United Meth.*

Free Church M. Soc. fra 1857 (29 Miss.), *Methodist New Connexion M. Soc.* fra 1859. — De presbyterianske Kirker (se Art. Presbyterianske M.) drive alle Missionen som Kirkesag og med stor Kraft, særlig paa Skolevæsenets Omraade med *Colleges* i Indiens Hovedstæder og andre Steder: Lovedale (se d. Art.) i Sydafrika. Den skotske K. optog Missionen 1829 med Udsendelsen af Duff (se S. 686) til Indien, og efter Brudet 1843 (*the disruption*) udfoldede baade Statskirken og Frikirken en stadig voksende M., den sidste dog kraftigst: 116 Miss. og 74 ugifte Kv., Statsk. 38 og 53, 1847 er endnu *United Presbyt. Ch.* kommen til med 90 Miss. og 39 ugifte Kv. Dens samlede Missionsbidrag (af en Befolkning paa 3 $\frac{3}{4}$ Mill.) er 2,800,000 Kr. (de 2,140,000 danske Lutheranere gav s. A. 160,000 Kr.). Den eng. presbyt. K. begyndte 1847 i Kina (34 Miss. og 22 ugifte Kv.), den irske presbyt. K. 1840 (29 Miss.). — Ogsaa Kvækerne ofre meget paa Missionen, o. 300,000 Kr. aarlig, særlig paa Madagaskar i Tilslutning til *London M. Soc.* Ligeledes andre Sekter, ikke mindst Frelseshæren paa sin urolige Maade, hvorved den griber ind i de bestaaende Missioners Arbejde og forstyrrer dette uden selv at opbygge noget varigt. Noget lignende gælder til Dels om Plymouthbrødrene.

Medens den hidtil omhandlede Missionsvirksomhed foregaar i Tilslutning til bestemte Kirkesamfund og, med Undtagelse af Frelseshæren, tilstræber en alsidig Udvikling af Arbejdet paa Missionsmarken, støttet til faste Organisationer i Hjemmet, have de seneste Aartier bragt nye Missionsidealer frem, der have fundet Indgang i England, med ensidig Betonning af Rejsevirksomhed og Prædiken (Evangelisation), og med udstrakt Anvendelse af u lærde Evangelister, ikke mindst Kvinder. Til denne Retning hører først og fremmest *China Inland M.*, stiftet 1865 ved Hudson Taylor, med 233 Miss. og 211 ugifte Kv. eller, da Hustruerne medregnes i Missionsstyrken, 321 Kv. (Aarsindt. 600,000 Kr.). Endvidere det af Grattan Guinness i 1872 stiftede *East London Mission Institute* med Kongo-Balolo Missionen (Aarsindtægt 200,000 Kr.), *North African M.*, stiftet 1881 med 26 Miss. og 51 (!) ugifte Kv.

Endelig støttes den eng. Mission ved talrige Hjælpeelskaber, i første Række de til næsten alle Kirker knyttede meget virksomme kvindelige Selskaber (se d. Art.), af hvilke det største, *Church of England Zenana M. Soc.*, tæller 201 ugifte Kv. paa Missionsmarken (Aarsindt. 700,000 Kr.), derefter kommer *Zenana Bible and Medical Soc.* med 127 ugifte Kv. og *Soc. f. Promoting Female Education in the East* med 36 ugifte Kv. Andre Selskaber virke for Mission blandt Spedalske, mandlige og kvindelige Missionslægers Uddannelse (248 i England fuldt uddannede Læger, deraf 51 kvindelige, virke under engl. M.), for Missions-skolers, Kirkers og Hospitalers Opførelse og Udstyrelse osv. Som Hjælpeelskaber for Missionen maa ogsaa betragtes det store britiske Bibelselskab, af hvis Udgifter 1,600,000 Kr. aarlig kommer Missionen til gode, samt *Religious Tract Soc.*, stiftet 1799. V. Sn.

Engelstoft, Christian Thorning, dsk Biskop og historisk Forf., blev født i Næsborg Præste-

gaard ved Løgster 8. Aug. 1805. Kun 8 Aar gammel mistede han sin Fader, Præsten N. L. Thorning, og kom kort efter i Huset hos sin Morbroder, Professor L. Engelstoft i Kbhvn, der tog ham i Barns Sted og gav ham sit Navn. Her opvoksende han under de gunstigste Forhold, blev privat dimitteret af den senere Biskop Daaugaard 1822 og tog teol. Attestats 1827. Ved en Afhandling om Jødefolkets Historie saavel efter bibelske som profane Beretn. vandt han den teol. Licentiatgrad 1832 og blev Aaret efter Lektor i Teol. ved Kbhvns Universitet. 1834 forfremmedes han til ekstraord. teol. Professor, erhvervede 1836 den teol. Doktorgrad for en Afhandling fra den danske Reformationshistorie og blev 1845 Prof. ord. Hans Fag var Kirkehistorien, og til Brug ved Forelesningerne udgav han 1845 1. Halvdel af en »Lærebog i Kirkehistorien«, en tør, skematisk Ledetraad, der kun naar til 9. Aarh. En kort Tid var han ogsaa ved Pastoralseminariet Docent i Kirkeret og udgav paany Kolderup-Rosenvinges »Grundrids af den danske Kirkeret« (1851) med Forbedringer og Tilføjelser. 1851 udnævntes han til Biskop i Fyen, og denne Stilling beklædte han til sin Død 25. Jan. 1889, kun afbrudt et halvt Aar (Dec. 1863 — Juli 1864), da han var Kultusminister i Monrads Ministerium. Sammen med Prof. C. E. Scharling udgav han i en lang Række Aar »Theologisk Tidsskrift« (1837—61), hvortil han har leveret en betydelig Mængde Bidrag vedrørende den danske Kirkes Historie. Ogsaa i »Hist. Tidsskrift« findes adskillige Afhandlinger af ham, den betydeligste vistnok hans Biografi af Paulus Eliae (1848). I Anledning af det Mynsterske Ritual-Forslag udarbejdede han »Liturgiæns eller Alterbogens og Kirkerituals Historie« (1841) og i »Kirkehist. Saml.« findes bl. a. af ham »Kirkeordnantsens Historie«. Som Biskop i Odense var han Formand for Fyens Stifts literære Selskab, og til dettes »hist. og topogr. Saml.« har han skrevet dels en udførlig Topografi af Odense, dels flere fynske Adelslægters Historie. A. J.

Engeström, Johan, Biskop og Prokansler, f. 21. Nov. 1699 i Lilla Stågarps Sogn i Skåne, hvor Faderen var »Kronobefallingsmann«, blev 1715 Student i Lund, 1723 *Mag. phil.* Allerede tidligt helligede E. sig til Studiet af orientalske Sprog, og nogen Tid før sin Promotion havde han besøgt Hamburg, hvor han fik Undervisning i Hebr. af Rabbinere. Hans Ry som Orientalist var allerede udbredt, da han 1729 blev Adjunkt i det filos. Fakultet, og 3 Aar derefter befordredes han til Prof. i østerlandske Sprog og Græsk. Blandt hans talrige filologiske Disputationer fortjener særlig hans *Grammatica hebraea biblica* (1731—33) at fremhæves. Den hilstes ved dens første Fremtræden med Bifald selv fra udenlandske Lærde og brugtes længe ved det akademiske Studium i Sverige. Betegnende for baade Datidens og Forfatterens videnskabelige Opfattelse og Smag ere adskillige af de Emner, som E. behandlede i andre Disputationer, som f. E. *De loquela serpentis paradisiaci*, *De metamorphosi Nebuchadnezaris*, *De Mose per errorem cornuto*, *De alteratione Archangelii Michaelis et Diaboli de corpore*

Mosis, *Parallelismus inter Herculem et Josuam*. — 1742 blev E. 2. teol. Prof. i Lund og allerede næste Aar 1. teol. Prof. og Domprovst; 1746 blev han *Dr. theol.* 11. Marts 1748 udnævntes han til Biskop over Lunds Stift efter Henrik Benzeliuss. Som Teolog og Biskop har E. gjort sig bekendt som »oprigtig Forfølger af alle Novatorer«. Ved den mindste Mistanke om Pietisme eller Herrnhutisme var E. rede til at gribe ind med stor Strengthed. Lunds Domkapitel kappedes under E.s Ledelse med Admiralitets-Konsistoriet i Karlskrona om at forfølge den nidkære og rigt begavede Vækkelsesprædikant, Præsten Anders Elfving. Som Prokansler føjede E. sig villigt efter den myndige Universitetskansler Palmstierna. E. deltog i Rigsdagene 1751, 1755—56 og 1760—62 og hørte til »Hattenes« Parti, uden dog at indtage nogen ledende Stilling i det. Han døde 16. Maj 1777. E. var gift med Ærkebiskop J. Benzeliuss Datter; Børnene adledes 1751 »paa Grund af Faderens Fortjenester« og antog Navnet von Engeström. H. L.

England. Kirkelig Statistik. E. og Wales have over 32 Mill. Indb. Disse høre til en stor Mængde religiøse Samfund, men det er vanskeligt at angive Talforholdene nøjagtigt, da der ved Folketellingen ikke spørges om Konfession. Den religiøse Census af 1851, den eneste, der er foretaget, har nu kun Betydning som Grundlag for statistiske Beregninger over de forskellige Samfunds Vækst før og efter dette Tidspunkt. Men i *Statesman's Year-Book* meddeles der aarlig Oversigt over de kirkl. Forhold, og desuden finder man statistiske Opgivelser i de enkelte Samfunds Aarsberetninger. Dissenterne have i 19. Aarh. udbredt sig stærkt, især i de større Byer, de nordl. Grevskaber og Wales, men det er vanskeligt at beregne deres Antal, bl. a. fordi mange af dem kun staa i et løsere Forhold til de paagældende Samfund og lade sig betjene af Statskirken. Siden den omtalte Census har det været ret almindeligt at sætte Dissenternes Antal til o. Halvdelen af Befolkningen, idet man gaar ud fra Siddepladserne i Kirkerne eller Daabshandlerne, men ifølge en sikrere Beregning efter Skolestatistik, Brudevielse m. m. hører mindst 72 pCt. af Befolkningen til Statskirken og altsaa højst kun 28 pCt. til Dissenter.

Statskirken (*Church of England*). Dens Organisation, der stammer fra Middelalderen, men har faaet sin nuværende Form under Elisabet, har sit Midtpunkt i Bispedømmet. England og Wales ere (siden 735) delte i 2 kirkl. Provinser, Ærkebispedømmerne Canterbury og York. De to Ærkebiskopper have samme Jurisdiktionsrettigheder, men Ærkebiskoppen af C. har Æresforrang som K.s Primas. Provinsen Canterbury omfatter Syd- og Mellem-England samt Wales og bestaar af 25 Bispedømmer: Canterbury, London, Winchester, Bangor, Bath-Wells, Bristol, Chichester, Ely, Exeter, Gloucester, Hereford, Lichfield, Lincoln, Llandaff, Norwich, Oxford, Peterborough, Rochester, St. Alban's (grundet 1877), St. Asaph, St. David's, Salisbury, Southwell (1884), Truro (1877), Worcester. Provinsen York omfatter de nordlige Grevskaber og har 10 Bispedømmer: York, Durham, Carlisle,

Chester, Liverpool (1880), Manchester (1847), Newcastle (1882), Ripon (1836), Sodor-Man, Wakefield (1888). Bispenses Rang er: Canterbury, York, London, Durham, Winchester og de øvrige efter Anciennitet. Deres Signatur er Fornavn med Tilføjelse af Bispedømmets Navn (paa Latin eller Engelsk). Til Domkirkerne er der knyttet Kapitler, som forestaa af Dekaner (*deans*). I Begyndelsen af Dronning Victorias Regering blev Kapitlerne omdannede, og Kannikernes Antal reduceret til 4 ved hver Domkirke (med nogle Undtagelser). Desuden assisteres Biskopperne af 22 Suffragan- og Hjelpebiskopper og 90 Arkidiakoner. De sidste have Ret til at visitere hvert Aar, Forpligtelse til at gøre det hvert tredje Aar; ved en Parlamentsakt fra Begyndelsen af Victorias Regering er der tildelt hver af dem et Kanonikat. 832 Landprovster (*rural deans*) danne et Mellemlid mellem Biskopperne og Præsterne og have iøvrigt til Opgave at samle de sidste til Forhandling om kirkel. Spørgsmaal og lignende. De to Provinser have tilsammen o. 14,000 Sognekalde. Medens Bispedømmerne ere af meget ulige Størrelse, er deres Inddeling i Arkidiakonater, Provstier og Sogne mere ligelig. Antallet af fungerende Præster er over 24,000; der er desuden o. 3000 ordnede Mænd, som ikke ere i kirkel. Embede. — Statskirken er ikke en juridisk Person, der kan eje noget; hvad der kaldes dens Ejendom, er Summen af de Ejendomme, der besiddes af Biskopperne, Kapitlerne, Præsterne o. a., hvorfor f. Eks. Kirkestyrelsen ikke kan foretage en Sognedeling uden Tilladelse af Sognepræsten, som er Indehaver af alle til Sognekirken hørende Ejendomme. K.s aarlige Indtægt er o. 5,400,000 Pd. Strl. Embederne ere meget ulige lønnede, men ved *The Pluralities Act* af 1838 og *The Pluralities Act Amendment Act* af 1885 og andre Love er der tilvejebragt større Ligelighed, og ligeledes er der ved *Queen Anne's Bounty*, *The Queen Victoria Clergy Fund* og andre Fonds sørget for Forbedring af de lavest lønnede Præsters Kaar. — Præsterens Uddannelse foregaar ved Universiteterne i Oxford (s. d. A.) og Cambridge (s. d. A.), King's College i London (aabnet 1831), Universitetet i Durham (anerkendt 1837) og en stor Mængde Kollegier (Præsteskoler), som ere grundede i 19. Aarh.: St. Bee's, Cumberland, 1816; Chichester, 1839; Wells, 1840; Queen's College, Birmingham, 1844; St. Aidan's, Birkenhead, 1848; Cuddesdon, 1854; Lichfield, 1857; Salisbury, 1860; Highbury, London, 1863; Gloucester, 1868; Lincoln, 1874; Ely, 1876; Leeds, 1876; Truro, 1877; Wycliffe Hall, Oxford, 1877; Ridley Hall, Cambridge, 1880; Pusey House, Oxford, 1884. (Om Præst-Uddannelsen i England se: Luthersk Kirke-tidende 1899 I, 194 f.). Til Missionstjeneste uddannes Præster i 6 Kollegier: Islington, London, grundet 1825; Canterbury, 1848; Warminster, 1860; St. Stephen's House, Oxford, 1876; Burgh, 1878; Dorchester, 1878.

De 2 Provinser have hver sin Synode (*convocation*, se S. 553 f.) — Lambeth-Konferencen er et Møde for Biskopper fra alle anglikanske Kirkesamfund. Saadanne pan-anglikanske Bispemøder ere afholdte i Ærkebiskoppen af Canterburys Residens i London (*the Lambeth Palace*) 1867 (76

Biskopper), 1878 (106 B.), 1888 (145 B.), 1897 (194 B.). — Kirkekongressen, et almindeligt Kirkemøde for Præster og Lægfolk fra hele Kongeriget, er siden 1861 bleven holdt i Begyndelsen af Oktober hvert Aar skiftevis i forskellige Byer (se S. 508). — Stiftssynoderne, som oprindeligt holdtes 3 Gange aarligt, ere i nyere Tid sjælden bleven holdte, men i Stedet for er der siden 1868 efterhaanden i alle Stifter indført Stiftskonferencer, hvortil der er Adgang for hele Stiftets Gejstlighed og en Representation af Læg-mænd. De holdes 1 Gang om Aaret og drøfte alle kirkel. Spørgsmaal, men have ingen Myn-dighed. — Sogneraadet (*the Vestry*, egentl. Sakristiet) bestaar af Skatteyderne med Sogne-præsten som Formand og samedes oprindeligt i Sakristiet, hvorefter Forsamlingen har faaet sit Navn. Det afgør Sognets lokale Anliggen-der, men nu, da ikke længere alle Skatteydere høre til Statskirken, egner denne Repræsen-tation sig ikke til at behandle de kirkel. Sager, og derfor have forskellige Parlamentsakter i de nyoprettede Sogne indført et Menighedsraad, *the Select Vestry*.

I 1896 blev der døbt 573,194 Børn og 12,149 Voksne; der er mange udøbte. 1897 konfirmeredes 219,247. Konfirmationen er ikke Be-tingelse for Adgangen til Kommunionen. 1896—97 var der 1,886,059 Kommunikanter. Der holdes ikke Skriftemaal forud for Altergangen, men Ritualisterne (s. d. Art.) have indført privat Skriftemaal (*auricular confession*) efter rom-kat. Forbillede. 1896—97 var Antallet af Børn i Søndagsskolerne 2,396,372, i Bibelklasserne 467,467. — I den nyere Tid er der oprettet Sognemissioner; mange Kollegier i Oxford og Cambridge og nogle Latinskoler underholde en eller flere Missionspræster i et bestemt Sogn. I Oxford House i Bethnal Green (Øst-London) opholder der sig o. 25 unge Mænd, der arbejder i de fattige Kvarterer. Ligeledes have Præsterne faaet læge Medhjælpere (*unpaid deacons, lay readers, lay helpers, district visi-tors*); 1883 oprettedes *the Church Army* (S. 508), som har optaget og tillempt Frelsens Hærs Me-tode, og der er dannet mange *Brotherhoods* og *Sisterhoods* til Syge- og Fattigpleje, tildels med et rom-kat. Tilsnit (se S. 392). Tusinder af Foreninger og Anstalter udøve alle Arter af Kærlighedsgerninger. — Ved en Parlamentsakt af 1818 bevilgedes 1 Mill. Pd. Strl. til Opførelse af nye Kirker og oprettedes en Kommission til at lede Arbejdet, 1824 bevilgedes yderligere en halv Mill., 1825 blev det ved Lov tilladt private Personer at bygge K., og 1844 udstedtes en Lov om Sognedeling. I de enkelte Stifter blev der efterhaanden dannet Foreninger, der indsamle frivillige Bidrag i samme Øjemed. Siden 1840 er der oprettet o. 3.500 nye Distriktsogne hvert med sin Kirke og i samme Tidsrum er der til Opførelse af nye Kirker og Præstegaarde, Restauration af ældre samt Lønning af nye Præster anvendt over 1 Mill. Pd. Strl. om Aaret. 1888—97 blev der bygget 530 nye Kirker og restaureret 2,539. Desuden er der opført tal-rige midlertidige Kirker og Missionshuse. Ialt findes der i England og Wales o. 15,000 Kirker og o. 5000 andre Bygninger, der anvendes til Gudstjeneste (for Londons Vedk. se Art. Lon-don). Efter at Folkeskolen ved Skoleloven af

1870 er bleven konfessionsløs, er der oprettet Kirkeskoler og 30 Seminarier (13 for Lærere, 17 for Lærerinder), hvortil K. anvender over 1 Mill. Pd. Strl. om Aaret. — De vigtigste Missionselskaber ere: *Society for the Propagation of the Gospel in Foreign Parts*, anerkendt 1701, og *Church Missionary Society*, grundet 1798 (se Art. Engelske Missioner). Desuden findes der mange Foreninger for specielle Missioner. 1897 fandtes der i Indien og Kolonierne og paa Missionsmarken o. 3 Mill. Anglikanere, 71 Kolonialbiskopper (i Beg. af 19. Aarh. 5), 19 Missionsbiskopper og 3000 Præster; der er ogsaa en anglik. Biskop i Jerusalem. — *The Anglo-Continental Society* søger at gøre den anglik. K.s Grundsætninger kendte i Udlandet og støtter betrængte Kr. af beslægtede Samfund. — De frivillige Bidrag til kirk. Formaal udgøre o. 6 Mill. Pd. Strl. aarlig (A. H. Hore, *The Church in England from William III to Victoria*, London 1886, II, Kap. 4 og 5; E. L. Cuts, *A Handy Book of the Church of England*, London 1899; *The Official Year-Book of the Ch. of E.*, 1899; se ogsaa Art. Anglikansk Kirke).

Dissenters. Fra Elisabeths Tid stræbte Statskirken, først ved strenge Love, senere ved Lempelser, at holde alle afvigende Partier (*Non-conformists*) indenfor sine Rammer, men efterhaanden ere talrige Samfund udskilte: Nonkonformisterne ere blevne Dissenters. — Metodisterne have haft større Fremgang end nogen anden Denomination, men deres Samfund er blevet spaltet i mange Afdelinger. Der er i England og Wales o. 3 Mill., der have 15,000 Kirker og Kapeller med langt over 2 Mill. Siddepladser, 4 Præsteskoler, 2 Seminarier for Lærere og Lærerinder, over 7,000 Søndagsskoler med næsten 1 Mill. Børn og mange kirk. Anstalter. Indtægten til kirkl. Formaal (Præstelønning frægneet) er over 600,000 Pd. Strl. aarl. Deres Hedningemission begyndte 1786, et Missionselskab blev stiftet 1816, og de have 335 Missionsstationer. — Independenterne eller Kongregationalisterne have dannet flere Unioner, af hvilke den største er *Congregational Union of England and Wales*, stiftet 1831, omdannet 1871 og 1896. Der er ialt henimod en halv Mill. Medl., 4000 Kirker og Kapeller, 3000 Præster, fl. Præsteskoler, bl. a. New College i London. Londoner-Missionselskabet støttes hovedsagelig af dem. — Baptisterne ere delte i mange Samfund; de fleste høre til *The Baptist Union of Great Britain and Ireland*, stiftet 1832, omdannet 1873. I E. og Wales fandtes 1897 226,290 Medl., henimod 1 Mill. Tilhængere, 1704 Kirker og Kapeller med henimod 1 Mill. Siddepladser, 1293 Præster og 4297 Lokalprædikanter; i Søndagsskolerne var der 384,001 Børn. Partikular-B.s Missionselskab, stiftet 1792, og General-B.s, stiftet 1816, bleve 1891 sammensmeltede til *The Baptist Missionary Society*. B. ere meget udbredte i Kolonierne. — Den presbyterianske K. i E. tæller over 70,000 Medl. og 300 Præster; mange hyldte unitariske Anskuelse. — Kvækerne (Vennernes Samfund) have o. 16,000 Medl. — Herrnhuterne (*the Moravians*) have o. 50 Menigheder. — Det ny Jerusalems K. (Svedenborgianerne) have o. 6000 Medl. — Unitarierne have 283 Menigheder i E. og 32 i W.; deres

Præsteskole er Manchester College i Oxford. — Irvingianerne (den katolsk-apostolske Menighed) tæller o. 5000 Medl. med 80 K. — Plymouth-Broderne (Darbyisterne) have 23 Forsamlingssteder i London. — 1851 var Antallet af Denominationer 75, 1871: 117, 1881: 175, 1891: 264, 1895: 293, men de fleste af disse Samfund ere ubetydelige, og deres Opstaaen betegner kun en tiltagende indre Spaltning i Sekterne. Se forøvrigt Art. om de enkelte relig. Samfund.

Den romersk-katolske K. har efter Emanicipations-Acten af 1829 (se S. 753) haft Fremgang, især ved irsk Indvandring. »Oxford-Bevægelsen« har efter 1840 bragt den Tilgang af Konvertiter, og ved det rom.-kat. Episkopats Genoprettelse 1850 fik den en fast Organisation. Især i de sidste Tihaar af 19. Aarh. er Antallet af Kirker, Præster og religiøse Ordener vokset stærkt, dog uden tilsvarende Forøgelse af de rom.-kat. Menighedsmedlemmer (se Buddensieg i *Neue kirchl. Zeitschr.* I, 531 f.). Der er 1 Erkebispedømme (Westminster) og 14 Bispedømmer (Birmingham, Clifton, Hexham og Newcastle, Leeds, Liverpool, Middlesborough, Newport, Northampton, Nottingham, Plymouth, Portsmouth, Salford, Shrewsbury, Southwark) og 1 apostolsk Vikariat (Wales), 1482 Kirker, Kapeller og Stationer, 1657 Sækularpræster, 940 Regularpræster, 224 mandlige og 480 kvindelige Ordenssamfund. De mandlige Samfund høre til 40 forsk. Ordener; blandt de gejstl. Ordener findes ikke blot de nyere Kongregationer, men ogsaa mange ældre Ordener: Augustinere, Benedictiner, Capuciner, Karmeliter, Cisterciensere, Dominikanere, Fransiskanere o. a. Desuden relig. Samf. som Lazarister, Redemptorister, Oratorianere og Jesuitter. Flest Stationer (76) have Benedictinerne, af hvilke mange besørge Sogneembeder. Jesuitterne have 40 Anstalter, deraf 6 for Undervisning. Ialt findes der o. 80 rom.-kat. Kollegier og højere Skoler. St. Edmund's College (for Sækularpræster) og St. Benet's C. (for Benedictinere) i Cambridge og Campion Hall (for Jesuitter) i Oxford ere indlemmede i Universiteterne dér. 1875 aabnedes der et Universitet i Kensington, London (se S. 472). 6 Ordener ere for Lægbrødre, der give sig af med Undervisning og Sygepleje. 80 kvind. Ordener undervise og øve Kærlighedsgjerninger; enkelte af dem vie sig til Hedningemissionen. Der er en Mængde Hospitaler, Vajsenhuse og andre Velgørenhedsanstalter. Men trods den saa stort anlagte Propaganda udgøre de rom. Kat. dog, ligesom 1851, kun lidt over 4 pCt. af Befolkningen, o. 1,400,000 (*Catholic Directory*, 1898). —

Der er i E. og Wales o. 94,000 Jøder. C. E. F. Englebrødre, se Gichtel.

Englehilsen, se *Ave Maria* (S. 183).

Engzell, Gustaf, Præst og Skønaand, f. 25. Jan. 1757 i Vika Sogn i Dalarna, var Søn af en fattig Skomager og arbejdede i dennes Haandtering til sit 14. Aar, da han optoges i Westerås Skole. Skolegangen bekostede nogle Velgørere. 1782 blev han Student i Upsala, 1787 præsteviet og Adjunkt i Svärdsjö. Det følgende Aar ansattes han som Kommunionens Adjunkt i Falun. Kort Tid derefter vandt han Gustaf III's Naade ved sin Virksomhed for Op-

rettelsen af Dal-Frikoret og udnævntes derfor 1788 til Regimentspræst og ekstraord. kgl. Hofprædikant. 1790 blev han Spr. i Östra Torp og Lilla Ysie i Skåne, hvor han døde 2. Maj 1797. Som Prædikant skal han have nydt Anseelse, skønt hans Taler ses at have været bombastiske og neologisk farvede. Paa Skønlitteraturens Omraade var E. ret virksom, ihvorvel hans Talent ikke var særlig fremragende. Det saakaldte »Halvsnille« E. tilhørte den Retning, som kaldes »Sturm- und Drang-Skolen«, hvis bedste Repræsentanter i Sverige ere Lidner og Thorild. E.s Digtning ejer »kraftgeniale Tillob, men lider af Formløshed og Kedsomhed«. Han anses for bedst som Prosaforfatter. Blandt hans udgivne Skrifter maa nævnes »Dalkarlarne; Skaldeestycke« (1786) og »Fyra tal i anledning af krigen mellem Sverige och Ryssland« (1788—91). H. W. T.

Enhadda, By i Issakar (Jos. 19, 21); dens Beliggenhed er ukendt.

Enhakore, »Paakalderens Kilde«, kaldte Samson efter Dom. 15, 19 den Kilde, der udsprang paa hans Bøn.

Enhazor, By i Naftali (Jos. 19, 37), Beliggenhed ubestemmelig.

Enhed, Kirkens, se Art. Kirke.

Enhed, Menneskeslægten. I Modsætning til Hedenskabet, som tilskriver de forskellige Folkeslag en forskellig Oprindelse (Avtoktoner), lærer den hellige Skrift, at alle Folkeslag og Slægter nedstamme fra et første Menneskepar, og at saaledes hele Menneskeslægten er en Enhed, nøje sammenknyttet ved Blodets og Slægtskabets Baand. Lige fra de første Kapitler i 1. Mosebog er dette den bærende Grundtanke i G. T., og den genoptages og bekræftes i N. T. (Ap. G. 17, 26; Rom. 5, 12 f.). Fra Skriften er den bleven Kirkelære; baade Oldtidens og Middelalderens K. fastholdt Læren om M. E., men satte til Gengæld desto skarpere Skel mellem den kr. K. og andre Trossamfund, idet disse betragtedes som hjemfaldne til den evige Fordømmelse, hvorfor man ikke behøvede at holde Tro og Love overfor dem.

Først efter Reformationen, der paa saa mange Omraader fremkaldte Prøvelse af de kirkelige Traditioner, begyndte der at rejses Tvivl, om man i dette Stykke havde forstaaet Biblens Lære rigtigt, og saaledes fremkom Læren om de saakaldte Præadamiter. Den blev fremsat af en reformert Adelsmand i Frankrig de la Peyrère (Peyrierius), som i Aaret 1655 udgav to lærde Skrifter herom. Han søgte i disse at bevise, at der havde været Mennesker til før den bibelske Adam. Om disses Skabelse fortælles der 1 Mos. 1: af dem skabtes ikke et enkelt Par, men flere forskellige Par, ligesom af Dyrene, og fra disse nedstammede alle Præadamiterne. Derimod er den bibelske Adam og Eva kun Jødernes Stamforældre, deres Skabelse fortælles 1 Mos. 2; de skabtes efter den syvende Dag i Edens Have, hvorfra de hedenske Præadamiter vare udelukkede. Han støtter denne Lære paa den ofte fremsatte Indvending, at i andet Fald maatte jo de første Forældres Børn have giftet sig indbyrdes og altsaa begaaet Blodskam, fremdeles paa 1 Mos. 4, 14, hvor den landflygtige Kain frygter for, at enhver, som møder ham, vil dræbe

ham, og at han (ssteds V. 17) bygger en hel Stad, hvad der ligeledes forudsætter, at der maa have været andre Mennesker til; 1 Mos. 6, 2—4 forstaaer Peyrère som Blandingssegteskaber mellem Adamiter (Guds Sønner) og Præadamiter (Menneskets Døtre) osv. Den samme Opfattelse og Begrundelse er i nyere Tid bleven fremsat af amerikanske Teologer, dog ikke alene som hos Peyrère af teoretiske og eksegetiske Grunde, men nok saa meget af praktiske Grunde, nemlig til Forsvar for Negerslaveriets Opretholdelse. Trods al Sindrighed og Skarpsindighed kan det dog ikke dølgjes, at den hele Opfattelse hviler paa en urigtig Eksegese, der lægger Tanker og Anskuelser ind i Teksten, som ere denne ganske fremmede.

Af hel anden Art ere de Indvendinger, som man har ment fra Naturvidenskabens Standpunkt at maatte rette mod den bibelske Lære om M. E. Det er Spørgsmaalet om de forskellige Menneskeracer og disses Oprindelse, som her kommer frem. Jo længere dristige Opdagelsesrejseende trængte frem i hidtil ukendte Egne, og jo større Dele af Jorden, der bleve inddragne under den geografiske Viden, des mere opdagede man til sin Forbavselse, at Størstedelen af Jordens Beboere tilhørte ikke, som man hidtil havde antaget, den hvide Race, men de farvede Racer, og jo mere disse gjordes til Genstand for videnskabelig Undersøgelse, desto mere uddybedes Kløften, som skilte dem fra den hvide Race, hvorfor det vanskeligt kunde antages, at de alle tilsammen havde fælles Oprindelse.

Forskellen mellem Racerne strækker sig videre, end det ved første Øjekast synes. Det er ikke blot Formen og Ansigtsdannelsen, der er forskellig, men baade Huden og Haarene ere forskelligt dannede, ja selv Legemsbygningen er forskellig og nærmer sig i enkelte Knokler stærkt de store menneskelignende Aber. Disse Forskelligheder kunne ikke hidrøre fra klimatiske Forskelligheder og vedblive at bestaa uafhængigt af disse. Endnu større er den aandelige Forskel. Menneskeslægtenes Kulturfremskridt er i vore Dage udelukkende knyttet til den hvide Race, medens alle de andre stagnere, ja stundum gaa til Grunde, naar de komme i umiddelbar Berøring med den europæiske Kultur (Malajere og Indianere). Alt dette i Forening synes at umuliggøre en fælles Oprindelse af hele Menneskeslægten.

Fra modsat Standpunkt kan imidlertid gøres gældende, at Lighedspunkterne i Virkeligheden ere større og mere afgørende end de nævnte Forskelligheder. Legemsbygningen og den organiske Bygning er i sine Grundtræk den samme hos alle Racerne, ligesom den oprejste Gang møder os hos dem alle. Den samme Overensstemmelse viser sig i de fysiske Livsfunktioner. Søvnen og Vaagen, Ernæringen og Blodomløbet er ens for alle Mennesker, ligeledes er Tiden for den kønslige Modenhed og Kvindens Svangerskab samt Levealderens gennemsnitlige Varighed den samme i alle Racer. Den fælles Grundlighed kommer igen paa Aandsomraadet: Tanken og Sproget er fælles for alle Mennesker, om end ganske vist ud-

viklet i højest forskellig Grad, ligeledes Latter og Graad, og her er der en uoverstigelig Kløft mellem de laveste Menneskeracer og de højst staaende Dyrearter. Kulturtrinnet er ganske vist yderst forskelligt hos den hvide og de farvede Racer, men det maa dog erindres, at de enkelte Individuer af de farvede Racer kunne hæves til et højere Kulturtrin, ligesom vi ogsaa hos alle Mennesker finde moralske og religiøse Begreber, ja selv Skønhedstrangen gør sig gældende, om end paa en højst ufuldkommen, stundum ligefrem raa Maade.

Saaledes synker da Vægtskaalen atter til Fordel for Menneskeslægten Enhed. I Virkeligheden staar Sagen saaledes, at de fleste Naturforskere nu om Stunder holde paa Slægtens Enhed, og det endog saadanne, som iøvrigt stille sig i bestemt Modsætning til Krdm.

Et andet Spørgsmaal bliver imidlertid, om hele Menneskeslægten nedstammer fra et første Menneskepar, eller om flere saadanne skulle tænkes fremkomne i forskellige Egne paa Jorden. Bortset fra Biblens Lære kunne vi aldeles intet vide herom. Om Menneskeslægten's første Fremkomst paa Jorden hviler et tykt Mørke, som hverken Naturvidenskab, Arkæologi eller Historie formaar at gennemtrænge. Men til Biblens Lære om et første Menneskepar knytte sig moralske og religiøse Idéer, som staa i nøjeste Forhold til Krdm. I moralsk Henseende følger nemlig heraf, at alle Mennesker, trods al Forskel i ydre Udseende og Kultur, dog ere af fælles Herkomst og derfor skulle betragte hinanden som Brødre, hvorefter atter følger, at Lovene maa sikre alle de samme Grundrettigheder: den usleste Australneger har ligesaa fuldt Krav paa Sikkerhed for Liv, personlig Frihed og Ejendomme som den højt uddannede Europæer. I religiøs Henseende bliver den fælles Nedstammen fra et første Menneskepar Forudsætning for de kr. Grunddogmer om Synd og Frelse, som allerede Apostlen har udviklet det i Rom. 1. Læren om et første Menneskepar som Stamfædre for hele Menneskeslægten maa saaledes siges at ligge udenfor Videnskabens Omraade og kan hverken bevises eller modbevises af denne, men den bliver til en uforkastelig Trossandhed ved de moralske og religiøse Idéer, som ere knyttede til den.

H. S.

Enker. I 1 Tim. 3, 11; 5, 2 f. 9 f. og Tit. 2, 3 omtales E., der havde en Gerning i Menigheden. Disse vare alderstegne Kvinder med en rig Erfaring, der blandt deres eget Køn gjorde Tjeneste som en Slags kvindelige Ældste. Senere kunde der, som vi se hos Tertullian, ogsaa komme unge Kvinder med i E.s Rækker. Jvfr. Art. Diakonisser S. 631.

Enkolpier, se Art. Amuletter (S. 76 f.)

Enkratiter (ἐγκρατῆς), de afholdende, var et Navn, der af ældre Kirkehistorikere blev brugt om nogle Kr., som skulle have været fælles om Afholdenhed fra dyrisk Føde, stærke Drikke og Ægteskab. Baade i Hedenskab (Kynikerne; de indiske Gymnosofister) og i den ældste kr. K. (navnlige hos Gnostikerne) fandtes der stærke enkratitiske Tendenser, men en egentlig enkratitisk Sekt, der efter Overleveringen skulde have dannet sig om Tatian (se d. Art.), har man ikke kunnet eftervisse.

Enköping Kloster i Byen af samme Navn, beliggende SV. for Upsala ved Enköping-Aa, $\frac{1}{2}$ Mil fra dens Udløb i Mälaren, tilhørte Fransiskaner-Ordenen. Graabrødrene nedsatte sig 1250 i E. (Hist. de inchoatione et propag. ord. frat. min., Scriptores Rer. Dan. V, 514). Som Vidnesbyrd om den Anseelse, Fransiskanerne i E. tidlig nød, kan anføres, at en af dem, »Broder Laurentius«, o. 1255 ophøjedes paa Upsala Ærkestol. Da han døde 1267, begravdes han hos sine Ordensbrødre i E. 1278 skænkede Magnus Ladulås til E. en Holm, der laa i Aaen S. for Byen (Gavebrevet i Dipl. Suec. I, 520), hvor Brødrene byggede deres Kloster, som efter Holmen, der kaldtes Tröggö, ogsaa kaldtes Tröggö Kloster. Ved Gaver og Testamenter voksede dets Veland. 1530 omformede Gustaf Vasa det anselige E. til et Hospital »for fattige spedalske«, dog med Ret for Brødrene til at blive boende og »til de fattiges Behov tigge, som de tilforn have tigget alene til deres eget Behov.« O. A.

Enmispat (1 Mos. 14, 7), se Kades.

Ennodius, Magnus Felix, kr. Digter, f. o. 474 af ansete, men fattige Forældre, skal være opdraget i Pavia. Nogen Tid efter, at han var gaaet over til Krdm., oplevede han en alvorlig Omvendelse, der bragte ham til at bryde helt med sin tidligere Levevis. Han skilte sig fra sin Hustru, trak sig tilbage til et Kloster og lod sig indvie til Diakon. 496 kom han til Milano som Diakon, og derfra greb han ved Breve ind i det biskoppelige Skisma mellem Symmachus (se d. Art.) og Laurentius, der spaltede den romerske Menighed. E. var, som vi kunne se af hans Skrift om denne Sag, en stor Beundrer af Rom og dets Biskop, som han kalder *papa*, og han mente, at Apostelfyrstens Dyder vilde kunne dække hans Efterfølgeres Skrøbeligheder. 514 blev han Biskop i Pavia, ikke i Milano, som han uden Tvivl havde haabet. Kong Theodorik brugte ham til en Sendefærd til Burgunderkongen Gundobad, og Pave Hormisdas sendte ham 2 Gange (515 og 517) til den bysantinske Kejser Anastasios, for at han skulde tilvejebringe en Afslutning af Spaltningen mellem den østerl. og vesterl. K. Han døde 521. Som Teolog var E. Semipelagianer og aabenlyst Modstander af Augustin. Han har bl. a. efterladt sig mange Breve, Digte og Epigrammer og en Selvbiografi (*Eucharisticum de vita sua*), der er dannet efter de augustinske Konfessioners Forbillede. Allerede fra sin Ungdom havde E. givet sig af med »Fabrikation« af Vers (*delectabantur carmina quadratis fabricata particulis*), men nogen stor Poet var han ikke. Kun ét af hans *Carmina*, et Lykønskingsdigt til hans Forgænger paa Bispestolen i Pavia, da denne havde været Biskop i 30 Aar, og 12 Hymner bevæge sig indenfor en kr. Forestillingskreds. Som Hymnedigter efterligner han Ambrosius; men der er i Virkeligheden mere Sving i hans prosaiske Retorik (*dictiones*) end i hans Poesi. Ingen af hans Psalmer synes at have fundet Indgang hverken ved Gudstjenesten eller i Breviarierne. Hans Skrifter ere udgivne af Vogel i *Monum. Germanicæ. Auct. antiquissimi* VII (Fertig, M. F. E. und seine Zeit, Passau 1855; Magani, E. I—III, Pavia 1886).

Enok og Enoks Bøger. Om E. fortælles det 1 Mos. 5, 24, at han »vandrede med Gud, og han var ikke mere, thi Gud havde taget ham til sig«. Den jød. Legende forstod dette derhen, at E. allerede før sin endelige Bortrykkelse havde haft umiddelbart Samkvem med Gud og hans Engle, og i den pseudepigraphiske Literatur Tid forfattedes der i E.s Navn Skrifter, hvori han udførlig meddelte, hvad Englene havde vist ham af Himmels og Jordens Hemmeligheder, og hvad han profetisk havde skuet og talt om Historiens Gang og sidste Afslutning. Saavel »Jubilæernes Bog« som »de tolv Patriarkers Testamenter« forudsætter Tilværelsen af saadanne E.-Skrifter. Os er ved den kr. K.s Formidling 2 omfangsrige E.-Bøger overleverede, begge værdifulde Mindesmærker om senjødisk Aandsliv. — 1) Den »æthiopiske« E.-Bog, saa kaldet, fordi den kun er fuldstændig bevaret i en æthiop. Overs. Denne Bog citeres allerede i N. T. (Jud. 14, 15 = Enok 1, 9) og benyttes af flere Kirkefædre som et ægte E.-Skript. For Oldkirken forelaa den baade paa Gr. og Lat.; men som det navnlig fremgaar af et i 1887 fundet større gr. Brudstykke, har den oprindelig været forfattet paa Hebr. eller Aramaisk. Dens Hjemland er uden Tvivl Palæstina; men dens Tilblivelseshistorie er dunkel. Sikkert er det, at den omfatter Bestanddele af forskellig Alder og Oprindelse. I Almindelighed sonderer man mellem et saakaldt »Grundskrift« (Hovedmassen af Kap. 1—36, 72—105), »Billedtallerne« (37—71) og »Noah-Brudstykkerne« (54, 7—55, 2; 60; 65—69, 25; eventuelt ogsaa 106—107); men det angivelige »Grundskrift«, der ganske vist omslutter Bogens ældste Bestanddele, er næppe heller nogen literær Enhed. Hovedindholdet er følgende. Kap. 1—5: en indledende Tale af E. om Guds Komme til Dom; 6—11: Beretning om Englenes Fald-paa Grundlag af 1 Mos. 6 (jvfr. Jud. 6); 12—16: E.s Sendelse til de faldne Engle for at forkynde dem Guds Dom; 17—19 og 20—36: 2 Beretninger fra E.s Rejser i Englefølge; 72—82 astronom. Iagttagelser og Indsigter, som E. skylder Engelen Uriel; 83—84, 85—90 (91, 1—11. 18—19): 2 Drommesyner (med en tilknyttet Formaningstale), hvoraf det første vedrører Jordens Ødelæggelse ved Syndfloden, medens det andet i billedlig Form fremstiller Menneskenes og særlig Jødefolkets Historie fra Adam ned til den virkelige Forf.s egen Tid (dette Afsnit, der løber ud i en Skildring af Fuldendelsens Herlighed, rører sig som forfattet i Makkabæertiden; det sandsynligste er at tænke paa Hyrkanes Tid, dog er den makkabæiske Rejsnings første Tid ikke ganske udelukket); 92—105: en liden Apokalypse (93; 91, 12-17) og en Fylde af Formaning, Veraab over de ugudelige og Saligprisninger af de retfærdige. Hertil kommer saa endnu de ovenfor afgrænsede »Billedtaller« og »Noah-Brudstykker« samt Kap. 108, der er et selvstændigt Tillæg til den hele Bog. Billedtallerne, der karakteristisk sonderer sig ud fra Bogens øvrige Dele, beskæftiger sig fortrinnsvis med den messianske Dom og Fuldendelse, ikke mindst ogsaa med Messias's Person. Særlig af Hensyn til Talernes Messianologi (E. skuer Messias »som en Menneskesøn«,

ja nævner ham endog »Menneskesønnen«) har enkelte Forskere for deres Vedkommende antaget kr. Affattelse eller Bearbejdelse; men denne Antagelse lader sig ikke tilfredsstillende begrunde og har ikke virkelig Sandsynlighed. Ogsaa Billedtallerne er af jød. Oprindelse og er sandsynligvis forfattede paa Herodes's Tid eller noget senere (muligvis dog allerede i Tiden 100—64 f. Kr.). Indskudt i Billedtallerne er Noah-Brudstykkerne, der omhandler Syndflodens Dom og Noahs Redning; ogsaa Kap. 106—107, der fortæller om Noahs Fødsel, hører rimeligvis hid. Slutningskapitlet (108) bringer et sidste Billede af de ugudeliges Straf og de frommes Løn. — De bedste Overs. af den æthiop. Tekst, der selv er en Overs. fra Gr., skyldes Dillmann (Das Buch Henoch übersetzt und erklärt, Leipzig. 1853) og Charles (The Book of Enoch, Oxford 1893). Det store gr. Brudstykke (Kap. 1—32) er udgivet og kommenteret af Lods (Le livre d'Enoch, Paris 1892). — 2) Den »slaviske« E.-Bog, saa kaldet, fordi vi kun kender den i slavisk Overs. Dette Skrift, der bærer Titelen »E.s Hemmeligheders Bog«, er først i 1896 blevet almindelig bekendt gennem Oversættelser af Morfill-Charles (The Book of the Secrets of Enoch, Oxford) og Bonwetsch (Abhandl. der Göttinger Gesellsch. der Wissensch.). Den fortæller efter en kort Indledning (Kap. 1—2) om E.s Rejse gennem de 7 Himle under 2 Engles Ledsgelse (3—21, 1) og om hans Komme til Guds egen Trone, hvor han først undervises af en Ærkeengel, og siden af Gud selv belæres om Skabelsesværket og om Menneskenes Historie (21, 2—37, 2). Dernæst fortæller den, hvorledes E. for en Tid af 30 Dage atter blev bragt til Jorden af de 2 Engle (38), og meddeler en Række Formaningstaler, som han i denne Tid holdt til sine Børn og sin Slægt (39—66), for endelig at slutte med en kort Bemærkning om E.s Optagelse til Himmelen (67—68). Naar og hvor Bogen er skrevet, er vanskeligt at afgøre med Bestemthed. Sikkert er den i Hovedsagen af jødisk Oprindelse; kun enkelte etiske Partier vækker Spørgsmaal om, hvorvidt der foreligger en Indvirkning af Jesu Forkyndelse. I Forhold til den »æthiop.« E.-Bog er den sekundær; men sandsynligvis er den forfattet for Jerusalems Ødelæggelse. L. B.

Enos, Sets Søn (1 Mos. 5, 6 f.).

Enrimmon (Neh. 11, 29); se Ain Nr. 2.

Enrogel, Kilde NØ. for Jerusalem paa Grænsen mellem Juda og Benjamin (Jos. 15, 7).

Ensemes, »Solkilde«, NØ. for Enrogel (Jos. 15, 7; 18, 17). Vistnok identisk med den saakaldte »Apostelkilde« $\frac{1}{4}$ Mil NØ. for Betanla ved Jerusalem-Jeriko-Vejen.

Enskild kyrkoplikt (ogsaa kaldet »hemlig kyrkoplikt«, ikke at forveksle med det hemmelige Skriftemaal, som sker i Ensomhed for Præsten) var en mildere Art af den sv. Kirketugt. Medens Kirkeloven af 1686 kun taler om aabenbart Skrifte og Kirkebod (se d. Art.), saa optog den, paa Forslag af Rigsdagen af 1723, nedsatte »Ecclesiastikdeputation«, i sit 1731 for Stænderne fremlagte Forslag til en ny Kirkeordning, den Bestemmelse, »at, om nogen af Frygtsonhed eller Angst for Irettesættelse ikke skulde begære aabenbart Skrifte,

saa skulde Præsten skrifte ham og give ham Absolution i Sakristiet. Forslaget blev dog ikke antaget af Stænderne. Men da Rigsstænderne 1741 erklærede, at det var deres Ønske, at Personer, som havde forsyndet sig med lønligt Samleje, maatte fritages for aabenbart Skriftemaal, udkom 18. Nov. s. A. en kgl. Forordning, som fastslog, at Personer, som havde gjort sig skyldige i Lejermaal, skulde i Sakristiet eller, hvor saadant ikke fandtes, i selve Kirken, underkaste sig privat Skrifte og Absolution i Nærværelse af 3—4 Personer af Sognets ældste, som Præsten selv havde at udvælge. Ved Forordn. af 1778 og 1780 foreskrevs det, at *e. k.* (privat Kirkebod) for Lejermaal kunde ske i den Menighed, hvor den skyldige opholdt sig, og burde straks udføres ved den Præst, som anmodedes derom. Ved kgl. Forordn. af 4. Maj 1855 forsvandt Begrebet Kirkebod af den sv. Kirketungstlovgivning. Det forordnedes nemlig, at ingen heretter skulde idømmes nogen Kirkebod — være sig den offentlige eller private; derimod skulde Personer, som før vare blevne dømt ansvarlige for visse Forsyndelser, ikke kunne komme til at deltage i den hl. Nadver, førend de af deres Sjælesorger, i Nærværelse af 2—3 af Menighedens Medlemmer, havde ladet sig privat skrifte og havde faaet Absolution. O. A. Entappuah (Jos. 17, 7), se Tappuah.

Enzinas, Francisco de, med det humanistiske Navn Dryander, var en Gammel-Kastilianer fra Burgos. Han blev født o. 1520. Hans Forældre sendte ham tidlig til Nederlandene, hvor han havde Slægtninger; men 1537 blev han kaldt hjem igen, fordi man var bange for, at det skulde gaa ham, som det var gaaet hans alderstegne Slægtning, Teologen Pedro de Lerma, der var kommen i Konflikt med Inkvisitionen paa Grund af sit Brud med Skolastiken. 1539 fik E. dog Tilladelse til at gaa til Nederlandene, men efter 2 Aars Ophold i Löwen blev han kaldt til Paris, til Pedro de Lerma, der døde kort efter hans Komme. Fra Paris gik E. derpaa til Wittenberg for at høre Melanchthon (Okt. 1541). Han kom til at bo i Melanchthons Hus, og under hans Vejledning begyndte han paa en spansk Overs. af N. T. efter den gr. Grundtekst. I Vinteren 1542—43 tog han atter til Nederlandene for at faa sin Overs. trykt, og 25. Nov. 1543 overrakte han i Bruxelles Kejser Karl V det første Eksemplar af denne. Karl V overgav Bogen til sin Skriftefader, Dominikaneren Pedro de Soto, og paa dennes Tilskyndelse blev E. fængslet 13. Dec. 1543. Han sad i Fængsel i Bruxelles 13½ Maaned, og i sin Fangetid blev han Vidne til 2 Trosfællers Henrettelse og hørte om grusomme Forfølgelser af andre. Først da et Aar var gaaet, var man færdig med Anklagen imod ham. Den led paa, at han var en Lutheraner og Kætter, der havde anbefalet Melanchthon og hans Lære og havde ladet trykke en spansk Overs. af N. T. Da Kejser Karl V først kunde ventes til Bruxelles i Beg. af 1545, og der intet kunde foretages før hans Komme, tovede E. med at overrække sit Forsvar, og 1. Febr. 1545 lykkedes det ham at flygte. 1. Marts var han atter i Wittenberg, og paa Melanchthons Opfordring

nedskev han dér sine Oplevelser. I Wittenberg fik han at vide, at hans Arv skulde konfiskeres, og sidst i Marts 1546 naaede det Budskab ham, at hans lisesindede Ven, Juan Diaz (S. 635), var bleven snigmyrdet. E. mente dog at burde rejse til Italien for at trøste sin Moder, der sørgede dybt over hans Brud med det gamle. Først gik han til Strassburg, hvor han boede hos Bucer, derpaa til Zürich, hvor han traf Bullinger og andre, og til St. Gallen, hvor han var sammen med Vadian. Hvad han hørte i Schweiz, bragte ham til at opgive den ital. Rejse, og over Konstanz gik han da til Basel, hvor han blev immatrikuleret ved Universitetet. Her lod han Bogtrykkeren Oporinus, i hvis Hus han boede, trykke en Fortælling om Diaz's Mord og en skarp Kritik af Trienter-Konciliet. Kort efter blev hans Broder Jaime brændt i Rom som »haardnakket Kætter«. 1548 forlod E. Basel, og det var et Øjeblik hans Plan at gaa til Konstantinopel, hvor han troede sig mere tryg end i Schweiz og de Lande, der laa under Kejsereens Scepter. Efter at have giftet sig opgav han dog den tyrkiske Rejse og tog til England. Paa Melanchthons Anbefaling blev han derpaa Prof. i Græsk i Cambridge, men i Nov. 1549 var han atter i Basel for at faa nogle Bøger trykt paa Spansk. Men Øvrigheden vilde ikke tillade dette, og E. maatte gaa til Strassburg for at faa sine spanske Overs. af Plutark, Lukian og Livius udgivne i Trykken. Samtidig arbejdede han flittigt paa et Bibelværk; men det blev aldrig færdigt, skønt han havde haft det under Arbejde i en lang Række Aar, og man véd ikke, hvor hans Haandskrift er kommet hen. Ved Sommerid 1552 rejste han til Genève for at besøge Calvin, og senere kom han til Strassburg, hvor han døde 30. Dec. s. A. af Pest. Den lat. Original til hans Erindringer er først udgivet i vore Dage (Bruxelles 1862—63) af Campan efter et, forøvrigt ufuldstændigt, Haandskrift i Christianum i Altona, men allerede 1557 blev Bogen oversat paa Tysk og 1558 paa Fransk. En ny tysk Overs. skyldes Fru Hedvig Boehmer (Leipzig. 1897). *Sf. N.*

Eobanus Hessus, tysk Humanist og Digter, fødtes 6. Jan. 1488 i Hessen. Hans egentlige Navn var vistnok Koch, men han kaldte sig Hessus efter sit Fædreland og tillige Helius, fordi han var født en Søndag, den straalende Apollons Dag. Fra 1504 studerede han de humanistiske Videnskaber i Erfurt, Humanismens Hovedsæde i Tyskland, hvor han førte et lystigt Liv sammen med de andre Humanister, der samlede sig om Mutianus Rufus. Her aabenbarede hans Digtalent sig, og han førte nu fra 1509 et ret ustadigt Liv, overalt dyrkende Muserne med lat. Digte og Vinguden i glade Drikkelag. Udgivelsen af hans »Heroider«, Kærlighedsbreve til os fra bibelske og legendariske Heltinder (deriblandt et Brevskifte mellem Gud Fader og Jomfru Maria!), ægede hans Digttery, og 1517 blev han Prof. i Latin i Erfurt. Her blev han fejret som Digterkonge (et Ordspil: *Hessus, ἑσσην*), sluttede sig, om end paa overfladisk Humanistvis, til Huttens og til Luthers Sag, og hylkede denne sidste paa hans Gennemrejse til Rigsdagen i Worms 1521 med 6 Elegier. 1526 skaffede Melanchthon

ham en Stilling i Nürnberg, men 1533 kom han tilbage til Erfurt, hvis synkende Berømmelse han imidlertid ikke formaaede at hæve, hvorfor han indsmigrede sig hos Landgrev Philipp af Hessen med en Forherligelse af hans württembergske Felttog og blev da ogsaa 1536 Prof. i Marburg, hvor han døde 4. Okt. 1540. Hans berømteste Værker er hans lat. Overs. af Iliaden og Psalmerne. Samtiden beundrede ham højt; Eftertiden, der ikke blot spørger om elegant lat. Versekunst, vil vistnok finde, at han gør en lille Figur i sin Tids Ensemble. Han hørte til de Naturer, hvis Hovedformaal er at klare sig saa godt og behageligt som muligt gennem en bevæget Tid, uden at lade sig forstyrre ved at tage inderlig Del i Tidens Rørelser og bære det Ansvar, som dermed følger (G. Schwertzell, H. E. H., Halle 1874; C. Krause, H. E. H., I—II, Gotha 1879). J. P. B. Eon, se Eude de l'Estoile.

Epafros, en af Paulus's Medarbejdere, Hedning af Fødsel (Kol. 4, 11 f.), var Stifter af Menighederne i Kolossæ, Laodikæa og Hierapolis (Kol. 1, 7; 4, 13). Han delte Paulus's første Fangenskab (Filem. V. 23) og overbragte fra denne Brevene til Kolossæ og Filemon. Nogle identificere ham med den i Brevet til Filippi nævnte Epafroditos, hvad der dog næppe passer, da Filippi og Kolossæ ligge langt fra hinanden, og i det ene Brev stadig den ene, i det andet den anden Navneform bruges. C. J.

Epafroditos, Medlem af Menigheden i Filippi (Fil. 2, 25), havde bragt en Gave fra Filippi til Paulus, der sad fangen i Rom, og fik Filippesierbrevet med tilbage som Tak (jvfr. Fil. 2, 25—30; 4, 10—18). Se Epafros.

Epainetos, en Kristen i Rom, hvem Paulus hilser (Rom 16, 5) og kalder den første omvendte i Asien (o: den forreste Del af Lilleasien). Sagnet gør E. til Korinths første Biskop.

Epakt. Ordet E. betyder Overskud, Tilskud, og man betegner i Kalenderregningen derved det Tal, som angiver Maanens Alder paa Nytaarsdag eller det Antal Dage, der ere gaaede siden sidste Nymaane. Til Beregning af Paasken har Kirken allerede fra tidlig Tid anvendt E. Da Maaneaaaret paa 354 Dage er 11 Dage kortere end Solaaret paa 365 Dage, vil et Aars E. altid være 11 Enheder større end det foregaaende Aars. Man dannede i Middelalderen E. tabellen saaledes, at man i den 19aarige Maaneyklus — efter hvis Udlob Fuld- og Nymaane atter faldt paa samme Tidspunkt af Solaaret — lod det 1. Aars Nymaane indtræffe 1. Januar, saa at E. var 0., ved det 2. Aar altsaa 11, det 3. 22, det 4. 3 (ikke 33, idet Maanen ikke kan blive over 30 Dage gammel) osv. Allerede Dionysius den Lille (se S. 645) giver Reglen for at finde E.: træk 1 fra Aarets Gyldental (se d. Art.), multiplicer Resten med 11 og divider med 30; Resten er da E. Sammen med den gregorianske Kalenderreform indførtes en noget forskellig Beregningsmaade af E. — I Middelalderens Breve (ogsaa i Norden) kan i Forening med Aarstallet E. være angivet.

J. C. H. R. S.

Epaon, By S. for Vienne i Kongeriget Burgund, var 517 (6.—15. Sept.) Samlingssted for en Synode, som under Avitus fra Vienes (S. 188) Ledelse vedtog 40 Kanoner, der for Bur-

gunds Vedkommende fastslog lignende Bestemmelser som dem, Synoden i Agde 506 (S. 36 f.) havde vedtaget for det vestgotiske Rige.

Eparki. Det rom. Rige deltes paa Constantin den stores Tid i 4 Præfekturer (Orient, Illyricum, Italien og Gallien); hvert Præfektur deltes atter i forskellige Diøkeser, hvert Diøkes i flere Provinser eller Eparkier, og disse i en Del mindre Kredse. Denne Inddeling fik ogsaa kirkel. Betydning, idet hvert Diøkes fik sin Eksark eller Patriark, hvert E. sin Metropolit, der boede i E.s Hovedstad (*μητρόπολις*), hver mindre Kreds (*παροικία*) sin Biskop. Nu bruger man i den gr. og russ. Kirkeafdeling Ordet E. til Betegnelse af et Bispedømme. Rusland har t. E. nu 48 E., der deles i 3 Klasser: 1) Metropolitæder, 2) Ærkebispedømmer og 3) Bispedømmer. Det E., der i Dag er Bispedømme, kan dér i Morgen, i Kraft af den hl. dirigerende Synodes Bestemmelse blive Ærkebispedømme og omvendt; og en Biskop kan blive forflyttet til en Ærkestol uden at faa Ret til at føre den højere Titel.

Epifanias-Festen, se Helligtrekongersdag.

Epifanios. 1) E. af Salamis, gr. Kirkelærer, fødtes i en lille By i Nærheden af Eleutheropolis i Judæa i Beg. af 4 Aarh. Som ung lærdes han mellem ægypt. Munk og viste allerede dengang sin Nidkærlighed for den rene Lære ved at angive nogle Hæretikere, der havde gjort Forsøg paa at lokke ham til sig. Senere byggede han et Kloster i Nærh. af sin Fødeby og modtog Indvielsen til Presbyter af Biskoppen af Eleutheropolis. Hans Ry for Fromhed og Lærddom bevirkede hans Valg til Biskop af Konstantia paa Kypern. Denne Stilling hindrede ham dog ikke i aktivt at gribe ind i Udviklingen i andre Menigheder, hvor et eller andet Kætteri truede med at faa Overhaand. I den store Kirkefader Origenes saa han Ophavet til alle Kætterier, og hvor han sporede Paavirkning af ham, var han derfor særlig paa sin Post. Saaledes drog han til Palestina for personlig at modarbejde Biskop Johannes af Jerusalem, ligesom han i sin høje Alder ikke tog i Betænkning at drage til Konstantinopel, da han havde erfaret, at denne Bys Biskop, Krysostomos, havde taget nogle fra Alexandria fordrevne origenistisk sindede Munk i sin Beskyttelse. Paa Hjemrejsen herfra døde han 403. Kærlighed til Askese og Nidkærlighed for den rene Lære ere de to Grundtræk i hans Karakter og præge ogsaa hans Skrifter. Blandt disse maa især fremhæves *ἀντιρρωτός*, »den fastankrede«, en Fremstilling af den kr. Lære, særlig Læren om Treenheden, om Kødets Opstandelse og om Kristi Person. E.s Kristologi har et stærkt antidoketisk Præg, men hans Tilbøjelighed til en realistisk Opfattelse viser sig dog navnlig i Læren om Kødets Opstandelse. Af hans øvrige Skrifter maa endnu fremhæves hans »Husapotek« (*παράροιον*), en Gendrivelse af de forskellige i Oldkirken fremkomne Kætterier, et Skrift, der, trods den noget forvirrede Brug af Kilderne, dog har stor Betydning derved, at en Del af de benyttede Kilder kun findes bevarede her (E.s Skrifter ere udgivne af Dindorf, Leipzig 1859—62). F. T. — 2) E. af Jerusalem (Hagiopolites), en Munk og Præst i Jerusalem ved Midten af 12. Aarh., skrev en

geograf. Beskrivelse af det hl. Land og en Legende om Apostlen Andreas (se R. A. Lipsius, Die apokr. Apostelgesch. und Apostellegenden, Brschweig 1883, I, 570 f.). Han er rimeligvis ogsaa Forf. til en »Tale om den allersigste Jomfrus Liv og Død«, der tidligere blev tilagt E. af Salamis. Hans Skrifter ere optagne i Migne, Patrologia Graeca, Bd. 120.

Epignation (ἐπιγονάτιον, ἐπογονάτιον) er et Led af de østerlandske Biskoppers Dragt. Det bestaar af et baldryet rombiskformet Klæde med et Kors paa Midten og kantet med Frynser; det bæres paa højre Side i en Snor, der er fæstet til Bæltet, og hænger ned til Knæene (deraf Navnet). Det bliver ved Bispevielsen overrakt Biskopperne, efter at de have aflagt Trosbekendelsen, og det skal være et Symbol paa det guddommelige Ords Sværd, som Biskoppen skal bruge mod alle Troens og Rettrønhedens Fjender. Det er afbildet i M. Rajewsky, Eucharologion der orthodox-kath. K., Wien 1861, I, XXXI. Det gives ogsaa stundom til Erkepræster og Protopoper, men i saa Tilfælde har det kvadratisk Form (Rajewsky I, XXVIII). Hos Armenierne er det, som i ældre Tid i Antiokia, et Linnedklæde.

Epigraffik, se Indskrifter.

Epiklese (Paakaldelse) kaldes i de østerl. Liturgier navnlig den Bøn, med hvilken Præsten efter Konsekrationen beder den Hellig-Aand om at forvandle Nadverbrødet til Kristi Legeme og Nadværelsen til Kristi Blod. Ordet bruges dog ogsaa til Betegnelse af den Bøn, der lyder ved Indvielsen af Vandet og Olien ved Daaben.

Epikuræisme betyder i daglig Tale en Livsanskuelse, der sætter Nydelse som Livets højeste Maal. Naar en saadan benævnes efter Epikur, da er det, fordi man allerede fra Oldtiden af har anset ham for den mest konsekvente Repræsentant for Lystlæren.

Det er ikke uden Grund, at Epikur (d. i Athen 270 f. Kr.) overvejende staar for Bevidstheden som en praktisk Filosof. Vistnok har han ogsaa givet en teoretisk Forklaring af Tilværelsen, der ikke er uden Betydning. Han forestiller sig Verden som bestaaende alene af Atomere, der fra Begyndelsen af paa Grund af den forskellige Tyngde ere i en bestemt Bevægelse. Som Produkter heraf maa baade Dyr og Mennesker tænkes. Menneskesjælen er ogsaa kun et Legeme, bestaaende af særlig fine Atomere. Det er altsaa en selvstændig materialistisk Atomlære, som saaledes fremsættes, en saadan, der er en videre Udvikling af Demokrits Fysik. Men Betydningen af den svækkes ved Epikurs Erklæring om, at dens Berettigelse kun beror paa dens praktiske Nytte, idet Indsiget i Tingenes naturlige Sammenhæng skal befri fra Overtroens Angst. Det er saaledes til det naturlige Velvære, at der vises hen som det højeste. Og herved er ogsaa Principet givet for Epikurs Etik. Det er ikke den positive, sanselige Lyst, saaledes som den fremstilles af Aristip, der skal være Handlingens Formaal. Det er derimod den smertefri Tilstand, der kan tænkes fastholdt som en stadig Besiddelse. Vistnok er Lysten det højeste Gode, men ikke enhver tilfældig Lyst skal efterstræbes. Idet man ser, at en vis Lyst kan medføre Smarter, hvorved

den selv mere end opvejes, ligesom omvendt, at en vis Smerte kan være Indledningen til større Nydelser, bliver man klar over, at en Beregning er nødvendig, for at man kan naa, hvad man vil. Paa ethvert Punkt af Livet gælder det om at naa det højest mulige Maal af Nydelse samtidig med det ringeste Maal af Smerte. Forstaelsen heraf er Dyden. Det ligger da i Sagens Natur, at den dydige ogsaa maa blive den lykkelige. Som man ser, er Dyden hermed reduceret til at være en praktisk Færdighed i at finde sig til Rette i Verden. Denne Verden er den eneste, det lærer den teoretiske Filosofi; at faa det mest mulige ud af den, lærer den praktiske. Det er en teoretisk og praktisk Materialisme, som her møder os. Det maa ganske vist indrømmes, at det ikke er paa nogen særlig raa Maade, at Livsnydelsen gøres gældende. Tværtimod. Det er paa en forfinet Maade, med et Hensyn til alle Sider, med en Anerkendelse af den sjælelige Lysts Fortrin for den legemlige paa Grund af dens større Varighed, at Teorien er gennemført. Det er just den raffinerede Maade, paa hvilken Nydelsens Begreb er bestemt, som giver E. dens store Betydning. Den kan fremtræde under den mest tiltalende Skikkelse, gennem den kærlige Familiefader, den gode Ven eller den retskafne Borger, men den bliver dog altid, hvad den er efter sit Princip, en Nydelseslære, der som saadan er behæftet med Egoisme.

I den Forfaldstid, der afslutter Oldtiden, fik E. en stor Betydning. Som en praktisk Livsfilosofi konkurrerer den med Stoicismen; begge ere væsentlig enige i deres Syn paa Tilværelsen, men med Hensyn til de praktiske Konsekvenser staar Stoicismen for den almindelige Bevidsthed som den Anskuelse, der repræsenterer et højere og noblere Standpunkt end Epikurs Lære. Det udtales med stor Kraft fra mange Sider, blandt andet af Cicero, og det er i Virkeligheden ogsaa indrømmet, naar Horats spøgende kalder sig for »et Svin af Epikurs Hjord«. Imellem E.s fremragende Repræsentanter maa især nævnes Romeren T. Lucretius Carus, der skrev et stort Læredigt *de rerum natura*, med den bestemte Hensigt at frigøre Menneskene for al religiøs Frygt. Først den sejrende Kristendom gør det af med den epikuræiske Skole. I Middelalderen kan der kun være Tale om en praktisk, men ikke om nogen teoretisk Hævdelse af Epikurs Grundsætninger; heller ikke i Renæssancetiden vare disse bekendte. Det er først i nyere Tid, at Epikurs Filosofi atter er kommen til Ære, nemlig paa samme Tid ved Th. Hobbes i England og Gassendi i Frankrig. Fra disse Tænkere er den gaaet over i den engelske Sensualisme og den franske Materialisme, og i den nyeste Tid er det ofte blevet paapeget, hvilket Slægtskab der bestaar mellem den gamle græske Filosofi og moderne moralske Anskuelser (Diogenes Laertius's filosofiske Historie, overs. af Riisbrigh, 10. Bog; P. v. Gizycki, Leben u. Moral-philosophi des E., 1879; Guyau, La morale d'Epikure, 1878).

F. C. K.

Epimanikia (af det gr. *ἐπί* og det lat. *manus*, Haand, eller *manica*, Ærme), en Slags Mansketter, der skulle holde sammen paa Ærmerne;

de udgøre en Del af den østerl. Præstedragt (afbildede i M. Rajewsky, Euchologion der orthodox-kath. K., Wien 1861, I, XXVII). Liturgikernes se i dem et Symbol paa Guds Kraft og Magt, der styrker Præsten, naar han indvier det hellige, og tillige, da de bindes fast, et Billede paa de Baand, hvormed Kristus var bundet, da han blev ført frem for Pilatus.

Epiphanius var Navnet paa en lærd Italiener eller Græker, som Cassiodor (S. 485) overdrog det Hverv, at oversætte og sammensmelte de gr. Kirkehistorikere Sokrates, Sozomenos og Theodoret, der havde fortsat Evsebii (*Historia ecclesiastica tripartita*); ogsaa forskl. gr. Kommentarer og Synodalskrivelser lod Cassiodor E. oversætte. Om E.s Livsforhold vide vi intet. Se Epifanios.

Episcopi in partibus infidelium kaldes de rom.-kat. Biskopper, der indvies for at hjælpe Biskopper, der have store Stifter, eller af andre Grunde, og som bære Navn efter ældre kr. Bispesæder, der nu ere i de vantros Vold. Her i Norden bære for Tiden i alle 3 Lande de rom.-kat. Biskopper Navn efter saadanne Bispesæder i. p. inf/.

Episcopus, Simon, hollandsk Teolog, fødtes 8. Jan. 1583 i Amsterdam. Fra sit 17. Aar studerede han Filos. og Teol. i Leiden, men blev her stærkt paavirket af Arminius's Tanker, hvorfor de ortodokse Præster i hans Fødeby hindrede hans Ansættelse dér. Han blev da 1610 Præst i Bleiswyk, men allerede 1612 blev han Prof. i Leiden og var nu Arminianernes selvskrevne Fører. Modsætningen tilspidsedes mere og mere, og Striden, der ogsaa havde en politisk Side, fik sin foreløbige Afgørelse paa Synoden i Dordrecht 1618—19 (se S. 672), hvor E., der ved sin Veltalenhed og personlige Fremtræden gjorde et ikke ringe Indtryk paa adskillige, blev fordømt og forvist. Han drog til Antwerpen og fortsatte herfra i Skrifter Kampen for sin Sag (foruden Stridskrifter ogsaa en remonstrantisk Bekendelse: *Confessio seu declaratio sententiae pastorum etc.* 1622); senere drog han til Frankrig, hvor hans Anskuelse om Prædestinationslæren bragte ham i Strid med Louis Cappel (se S. 474). Da imidlertid Forfølgelsen mod Remonstranterne ophørte, kom han 1626 tilbage til sit Fædreland. Her blev han først Præst i Rotterdam, men da Remonstranterne 1634 fik oprettet et Præsteseminarium, var han selvskreven til at blive dets Leder. Efter sin Hjemkomst fortsatte han Kampen for sine Anskuelse med stor Dygtighed og Lærddom. Særlig maa nævnes hans *Apologia pro confessione etc.* Remonstrantium (1630) og hans ufuldendte Dogmatik, *Institutiones theologicae*. E. var ikke blot en lærd Teolog, men Styrken i hans Stræben var hans praktisk religiøs Udgangspunkt. Derfor var Teologien ham en praktisk Videnskab, og det var den haarde Prædestinationslæres etisk-relig. Konsekvenser, der nødte ham til Modstand. Hans frihedelskende Natur gjorde sig ogsaa gældende paa Dogmatikens Omraade, og førte ham til nye Opfattelser paa flere Lærepunkter (saaledes Gudsbegrebet, Kristi Guddom og Arvesynden), der nødvendig maatte bringe ham i Konflikt med Tilhængerne af den calvinske Ortodoksi. Hans

Begavelse og ædle Karakter aftvang selv Modstandere Agtelse. Han døde 4. April 1643 (E.s Opera theologica ere udgivne i 2 Bd. af Curcellæus og Poelenburgh, Amst. 1650-65). J. P. B.

Episkopal-System. I den rom.-kat. Kirkeafdeling bruges Navnet »Episkopalisme« til Betegnelse af den Retning, der, med Paaberaabelse af Forholdene i den gl. K., og til dels ogsaa med Henvism. til N. T. (Mt. 18, 18), hævder Bispedømmets Magt og Ret over for Pavedømmets Krav paa absolut Herredømme i K. Episkopalismen blev navnlig udviklet, efter at Pavedømmet under Bonifatius VIII (S. 356) havde gjort Paastand paa at eje hele den kirkel. Magts Fylde. Det havde i de saakaldte reformatoriske Konciliers Dage især i Frankrig fremragende Forsvarere (Pierre d'Ailli, Gerson og Nicolas de Clémanges, se de Art.), og i Pariser-Universitetet en betydningsfuld Støtte. Og baade i Frankrig og i Tyskland fandt det Indgang ogsaa i Fyrsternes Kredse (den pragmat. Sanktion i Bourges 1438; Fyrstedagen i Mainz 1439). Den Fordring, der i Refs. Begyndelse fra forskellige Sider blev stillet om Sammenkaldelsen af et frit almindeligt eller nationalt Koncilium var et Vidnesbyrd om, at Episkopalismen endnu ikke var uddød dengang, og i Slutn. af 18. Aarh. levede den op som Febronianisme (se Art. Febronius og Emser-Punkationer) i Tyskland og som Josephinisme (se Art. Joseph II) i Østerrig. I Frankrig fik Episkopalismen i Slutn. af 16. og i 17. Aarh. en ejendommelig Skikkelse som Gallikanisme (se d. Art.), og selv i Italien fik den i Biskop Scipio de Ricci af Pistoja (se d. Art.) en Talsmand, der vandt Tilslutning paa Stiftsmødet i Pistoja 1786. Efter Proklamationen af Ufejlbarheds-Dogmet 1870 er Episkopalismen overvundet indenfor den rom.-kat. Kirkeafdeling; men udenfor denne har den endnu Forsvarere i den saakaldte jansenistiske Kirke i Utrecht (se d. Art.) og blandt Gammel-Katolikkerne. —

Indenfor den luth. Kirkeafdeling er Navnet E. siden Slutn. af forrige Aarh. (som det synes, først i en Afhdl. af Juristen Nettelbladt 1783) blevet brugt til Betegnelse af den Teori til Forklaring af Landsherrens og Landsøvrighedens kirkel. Stilling, der blev videnskabelig begrundet af 2 Greifswalder-Profesorer, Brødrene Joachim og Matthias Stephani (henholdsvis 1599 og 1611), senere yderligere udviklet af Juristen B. Carpzow (S. 480) og hans Brødersen, Teologen Johann B. Carpzow (*De jure decidendi controversias theologicas*, 1696), indtil Teorien naaede sit Højdepunkt hos Juristen Samuel Strøck (*De jure papali principum evangelicorum*, 1694). Teologer som M. Chemnitz, L. Hutter og Joh. Gerhard have ogsaa, hver paa sin Vis, banet Vej for denne Teori. Brødrene Stephani opfattede Landsherren (*præcipuum membrum ecclesiae*) som Landskirkens Biskop (deraf Navnet), og ifølge deres Betragtning har det biskoppelige Embede kun med Hensyn til Bærer, ikke med Hensyn til Indhold, undergaet en væsentlig Forandring indenfor de evang. Kirkesamfund. Landets Øvrighed har *jus episcopale*; ligesom i Middelalderen en Biskop ofte havde landsherrelige Rettigheder, har Landsherren nu paa de evang.

Omraader biskoppelige Rettigheder. I begge Tilfælde er vedkommende Øvrighed en Dobbelt-person, paa én Gang Landsherre og Biskop, og til denne Dobbeltthed svare 2 forskellige Forvaltningsorganisationer, en verdslig og en gejstlig (Systemets Forsvarere hævde paa én Gang: *principes esse episcopos*, og: *principes et episcopos esse extra ecclesiam*, det sidste for at antyde, at Identiteten ikke er kirkelig). At dette System hviler paa et afgjort Brud med Reformatorenes oprindelige Opfattelse af Øvrighedens Forh. til Religionen og en Tilbagevendt til den kanoniske Rets Betragtningssmaade, er navnlig godtgjort i K. Rieker, Die rechtl. Stellung der evang. K. Deutschlands in ihrer geschichtl. Entwicklung bis zur Gegenwart, Leipz. 1893, 208 f. (A. G. Rudelbach, Den evang. Kirkeforfatns. Oprindelse og Princip, Kbhvn 1849, 82f.). —

Om den eng. Episkopal-Kirke, se Art. Anglikansk K. (S. 98). Fr. N.

Episkopat, se Art. Biskop (S. 328 f.).

Epistel, se Perikopen.

Epistelside (*cornu epistolæ*) kaldes Altrets venstre Side (regnet fra Krucifikset); da Altret i Reglen vender mod Øst, er E. som Regel Sydsiden. Navnet kommer deraf, at den rom.-kat. Præst læser den Epistel, der i Messen er indskudt mellem Kollekten og Evangeliet, staaende paa Altrets venstre Side.

Epistemonark kaldes i den gr.-kat. Kirkeafdeling den Præst, der særlig skal vaage over Lærens Renhed (*ἐπιστήμη*) og udjævne Stridigheder indenfor Klostrene.

Epistolarium (»Epistler») bruges som Betegnelse baade for en Samling af N. T.s Breve og for en Samling af de »Epistler», der op læses ved Gudstjenesten.

Epistolæ clarorum virorum, se næste Artikel.

Epistolæ obscurorum virorum er en Samling humanistiske Smædeskrifter fra det 16. Aarh.s Beg. Anledningen var følgende. Den døbtte Jøde Joh. Pfefferkorn angreb med en Renegats Fanatisme sine tidligere Trosfæller og opfordrede Kejser Maximilian I til at lade alle jødiske Bøger undtagen G. T. brænde. Reuchlin (se d. Art.) udtalte sig herimod, hvorefter Pfefferkorn angreb ham. Efter at der var vekslet nogle Stridsskrifter, antog Dominicanerne i Köln med Kætttermesteren Jakob Hoogstraten i Spidsen sig Pfefferkorn og stævnedes Reuchlin. Denne appellerede til Paven, men der kom ingen egentlig Slutning paa Processen. Under Striden udgav Reuchlin *Clarorum virorum epistolæ* (Tüb. 1514), en Samling Skrivelser fra berømte Mænd, der udtalte deres Tilslutning til ham. Allerede samme Aar udkom da *Ep. obsc. vir. ad Mag. Ortuinum Gratium missæ*. Samlingen bestod oprindeligt af 41 Breve; 1516 kom der et Tillæg til, bestaaende af 7, 1556 endelig 1 til, et yderst raat Makværk. 1517 udkom anden Del af Samlingen, 62 Breve, hvortil der i en senere Udg. føjedes 8. — Brevenes Titel (»Briefe der Dunkelmänner») skal dels danne et Modstykke til de af Reuchlin udgivne *ep. clar. vir.*, dels betegne Brevskriverne som obscure Personer. Brevene foregive nemlig at stamme fra Pfefferkorns Venner (bl. Brevskriverne nævnes Hoogstraten; ellers er det mest komiske,

fingrede Navne som Joannes Straussfederius' Bartholomæus Kuckuck o. lign.), men de udgyde i Virkeligheden den drøjest Spot over dem. Adressaten var Humanisten Ortvin de Graes fra Deventer, som i Köln stillede sig paa Dominicanernes Side til stor Harme for de andre Humanister. Brevene synes at hidrøre fra flere Forfattere (man har saaledes formodet bl. a. Laur. Behaim, Domherre i Bamberg, Grev Herman af Neuenahr, Domherre i Köln, Herman v. dem Busch, Eoban Hesse og navnlig Crotus Rubianus); anden Del stammer sikkert delvis fra Ulrich af Hutten. Brevenes Hensigt er ikke blot at levere et Indlæg til Bedste for Reuchlin, men ogsaa at rette et voldsomt Angreb paa hele den Uvidenhed og Usædelighed, som de skolastiske Sortebrødre i Köln repræsenterede. De fingrede Brevskrivere røbe den mest forbløffende Uvidenhed (Homer er dem et ubekendt Navn; klassisk Latin anse de for en fordærvelig Opfindelse af Reuchlin og Erasmus) og drøfte Spørgsmaal, der give en veltruffen Karikaturtegning af den skolastiske Spidsfindighed. Deres Sprog er en forvrænget Udgave af Datidens Munkelatin. De humanist. Forfattere vise herved ikke blot et nøje Kendskab til Modstandernes svage Sider, men ogsaa et overordentligt Vid. Der findes mange særdeles morsomme Enkeltheder saavel i Formen (saaledes Ortvin de Graes, der stod i Forhold til Pfefferkorns Hustru), men fremstille ogsaa Mænd af uplettet Rygte som løsagtige Personer (saaledes Kölner-Kanniken Arnold af Tüngern, der nævnes bl. Brevskriverne). Endnu mere stødende er dog den letfærdige Tone, hvori disse Forhold helt igennem omtales; og under Angrebene paa K.s Mænd bliver selve det hellige ofte til Spot (saaledes benyttes Biblen paa en yderst frivol Maade). At disse Raaheder kun til Dels kunne undskyldes med hele Tidens Karakter, fremgaar af den Dom, som flere fremragende Mænd, der delvis maatte billige Brevenes Tendens, fældede over dem. Ikke blot Luther fandt Brevene frække, men selv Erasmus, der i Beg. morede sig over dem, udtalte sig senere imod dem. De, der blev ramte af Angrebet, tog til Genmæle og paakaldte den gejstl. Øvrigheds Hjælp. 1516 skrev J. Pfefferkorn en *Defensio*, 15. Marts 1517 paabød et paveligt Breve alle Eksemplarer af Brevenes Tilintetgørelse, og i *Lamentationes obsc. vir.* (1517) søgte Ortvin de Graes at vende Satiren mod sine Angribere (en fortrinlig Udgave med Kommentar og Behandling af alle herhenhørende Spørgsmaal giver E. Böcking, Ulrichi Hutteni equitis opere supplementum, I—II, Leipz. 1864—70; en tysk Oversættelse gav W. Binder 1876). V. A.

Epitrakelion (af det gr. *ἐπί*, paa, og *τράχηλος*, Hals) kaldes et Klædningsstykke, som udgør en Del af en gr.-kat. Præsts Dragt. Det var

oprindelig det samme som Diakonernes Orarion (se d. Art.), kun var det dobbelt og blev lagt paa begge Skuldrene som et Symbol paa Præstedømmets dobbelte Naadegave. Uden E. maa en gr.-kat. Præst ikke udføre nogen gudstjenstlig Handling. E. er afbildet i M. Rajewsky, *Euchologion der orthodox-kath. K.* (Wien 1861) I, XXVIII og i W. B. Marriott, *Vestiarium Christianum* (London 1868) Tavle LVI. Om E.s symbolske Betydning se det dér (S. 169) anførte Stykke af Patriarken Simeon fra Thessalonike (i Beg. af 15. Aarh.).

Epître farcie var et Rim, der i Middelalderen, navnlig i Frankrig, blev skudt ind i Liturgien efter Epistlen, som oftest paa St. Stefans Dag (2. Juledag). Det kunde være paa Latin eller Folkesproget eller paa en Blanding af Latin og Folkesproget. Vi have fra 12. Aarh. et saadant fr. é. f., der handler om St. Stefan. Digteren begynder med en Formaning til alle tilstedeværende om at være stille, og derpaa følger en kort Fremstilling af Stefans Liv og Martyrium.

Equitus hed en Abbed for et Kloster i Sabinerbjergene; han var samtidig med Benedict fra Nurcia. Vi kende ham fra den første Bog af Gregor d. st.s Dialoger, hvor der fortælles, at E., skønt han vedblev at være Lægmænd, prædikede i Kirker og Huse og førte Tilsyn med mange Munke- og Nonneklostre i Provinsen Valeria. I en lurvet Dragt red han om paa et usselt Dyr med de hl. Skrifter liggende i en Vadsæk, indtil Præsteskabet klagede over ham til Paven. Denne (hvis Navn ikke nævnes) vægrede sig dog ved at skride ind, fordi han ikke kunde se, at E.s Virksomhed havde skadelige Følger. 7. Marts er E.s Helgendag (E. Spreitzenhofer, *Die Entwicklung des alten Mönchtums in Italien bis auf den hl. Benedikt*, Wien 1894).

Er. 1) Judas ældste Søn (1 Mos. 38, 2); 2) Judas Søn, Sels Søn (1 Kron. 4, 21); 3) en af Kristi Stamfædre (Luk. 3, 28).

Eran, Slægtfæder i Efraim (4 Mos. 26, 36).

Erasmus, Helgen, en af de 14 saakaldte »Nødhjælpere« (se d. Art.), omtales i Gregor d. st.s Breve som en Martyr, til hvem man skal have viet baade Kirker og Klostre. Vi have hans Martyrakter i en højst upaalidelig Skikkelse. Saa meget synes dog at staa fast, at E. i Kejser Diocletians Dage var Biskop i en By, der stod under den antiokenske Biskop, og at han, efter at have lidt meget for sin Tro i Antiokia og Sirmium, gik til Formiæ ved Gaëtabugten, hvor han døde som Martyr. I Formiæ Kirke gemtes hans Lig paa Gregor d. st.s Tid. Da Saracenerne i 9. Aarh. plyndrede Formiæ, skal E.s Lig være blevet bortført, og flere ital. og tyske Byer gjorde siden Fordring paa at eje den fromme Biskops jordiske Levninger. Hans Indvolde skulle være bleven udrevne, før han døde; derfor paakaldes han især af dem, der lide af Mavesmerter, og af Barselkvinder. I Italien og Portugal kaldes han St. Elmo, og efter ham har »St. Elms-Ilden« Navn. Søfolkene paa Middelhavet paakalde ham i Stormvejr. 2. Juni er hans Helgendag.

Erasmus fra Rotterdam, en af Humanismens mest straalende Repræsentanter, blev født

28. Okt. rimeligvis 1466 i Gouda ved Rotterdam. Faderen var Præst i sidstnævnte By og hed Rogerius. E., der siden føjede Desiderius til sit Navn (formodentlig en Latinisering af sit egentlige Navn), blev væsentlig opdraget af Moderen, skønt Faderen ogsaa synes at have vaaget over hans Uddannelse. Ved 9 Aars Alderen kom han til den fortræffelige Latinskole i Deventer, hvor han vel ikke blev længe, men dog længe nok til, at den brændende Iver for Oldtidsstudier, som gav hans Liv og Stræben den afgørende Retning, blev vakt og næret. Hans usædvanlige Fatteevne og i det hele hans lovende Anlæg vakte allerede her Lærernes Beundring. Ikke længe efter Forældrenes Død (o. 1478) anbragtes E. af en samvittighedsløs Formynder, som bedrog ham for hans Arv, i en daarlig Klosterskole, hvor han »ikke gennemlevede, men tabte« næsten 3 Aar. Trods sin Modvilje for Klosterlivet lod han sig dog overtale til at indtræde i et Kloster af regelbundne Augustiner-Kaniker. Siden betragtede E. dette Trin som sit Livs største Ulykke, og i Virkeligheden lagdes her Grunden saavel til hans fysiske Svagelighed, som til hans Mangel paa Karakter. Paa den anden Side havde han dog her Lejlighed til at hengive sig til sit Yndlingsstudium: Oldtidens klassiske Forfattere, og med Begejstring fordybede E. sig i dette Arbejde. Af Betydning for hans religiøse Udvikling blev især Hieronymus's og Laur. Vallas Skrifter. Saaledes tilegnede han sig mere og mere Antikens Livsanskuelse og grebes samtidig af afgjort Uvilje mod Munkeidealet.

Med Tak modtog han derfor Biskoppen af Cambrais Tilbud om en Plads i hans Omgivelser. Herved befriedes han for steds for Klosteret og fik ved Bispens Hjælp Midler til at fortsætte sine Studier ved Montaigu-Kollegiet i Paris. »Han forudsaa«, siger en af hans ældste Biografer om hans teol. Studium her, »at han ved dette kunde gøres til Kætter og kendte sig dog ikke kaldet til at omstyrte Grundvoldene for den kr. Lære«. Efter et kort Besøg dels i Köln (indskrevet i Artist-Fakultetet 6. Juni 1496), dels i Holland, vendte han samme Aar tilbage til Paris og blev, antagelig i Efteraaret 1498, Baccalaureus i Teologi. Sit Livsophold erhvervede han ved Undervisning bl. a. af nogle unge engelske Adelsmænd. Dette blev Anledningen til, at han mellem Foraaret 1499 og Begyndelsen af 1500 rejste til England, hvor han knyttede trofast Venkab med Mænd som John Colet og Thomas More. Især den sidstnævnte fik afgørende Indflydelse paa E.s Anskuelse og Studier, og Colets Afsky for Skolastiken tilegnede E. sig ogsaa lidt efter lidt. Han fandt nu en Slags Formidling mellem Studiet af Klassikerne og Kristendommen, taget som en praktisk Visdomslære, og begyndte fra da af et ivrigere Studium af Græsk. De følgende Aar opholdt han sig dels i Paris, dels hos Venner i Frankrig og Holland. Han begyndte at vinde almindeligt Ry for sine filologisk-pædagogiske Skrifter, f. E. hans *Adagia* (1. Udg. allerede 1500), *Enchiridion militis Christiani* (1502) og Udgaven af Laur. Vallas *Annotationes* til N. T. (1505). Efter et nyt Ophold i England foretog E. 1506

en omtrent 3 Aars Rejse til Italien (P. de Nohac, E. en Italie, Paris 1888), hvor han blev Genstand for den mest smigrende Opmærksomhed fra Stormænds og Lærdes Side. Under sit Besøg i Venezia arbejdede han paa sit betydeligste humanistiske Værk *Parabolarum liber* (om Ordsprog), der dog først ud kom nogle Aar senere.

Paa Rejsen fra Italien 1509 forfattede han sin berømte *Encomium moriae* (1. Opl. 1509, 2. Opl. 1512), der tugter Samtidens Svagheder med bidende Vid og Satire. I den Periode af hans Liv, der begynder med den italienske Rejse afslutning, udfoldede E. en rastløs og mangesidig Forfattervirksomhed. Han staar nu paa sin videnskabelige Berømmelses Tinde. Hele det lærde Europa hylder ham som en Videnskabs Heros. E. tilbragte nu en længere Tid i Cambridge som offentlig Lærer i Græsk ved Universitetet, men da han saa sig skuffet i sine Forhaabninger til Henrik VIII, modtog han af Ærkehertug Karl (siden Kejser Karl V) en vellønnet Stilling som Hofraad, i hvilken Egenskab han 1515—21 opholdt sig i Bruxelles, Antwerpen, men mest i Louvain. Stundum foretog han Rejser i Tyskland, der ofte formede sig som ligefremme Triumftog. Af hans Arbejder i disse Aar maa særlig nævnes hans længe og overalt benyttede stilistiske Lærebog: *De duplici copia verborum ac rerum* (1512) og hans maaske mest populære og læste Skrift: *Colloquia familiaria* (1518), hvoraf en uhorft Mængde Oplag udkom. Under en glimrende og tilsyneladende uskyldig Form forekommer der i dette Arbejde, som udgav sig for en Vejledning i det latinske Omgangssprog, bidende Udfald mod Relikviedyrkelse, Klosterliv, Valfarter osv., ja selv ligefrem frivole Udtalelser. Sammen med andre Lærde udgav og kommenterede E. samtidig en Række klassiske Forfatters og Kirkefædres Skrifter (vigtigst er Udg. af Hieronymus). Sluttelig udsendte han sit, kirkehistorisk set, vigtigste Arbejde, der fik grundlæggende Betydning for Ref.: hans Udgave og Forklaring af N. T.s græske Tekst, der fremkom Febr. 1516 under Titlen *Novum Instrumentum Omne, diligenter ab Erasmo Roterdamo recognitum et emendatum*. Til den gr. Tekst følger han dels en, fra Vulgata ofte stærkt afvigende, lat. Overs., dels korte, kritiske Noter til Forklaring af vanskeligere Steder og til Sammenligning mellem Forholdene paa den apostolske Tid og hans egen. Formaålet med Arbejdet var ikke saa meget et videnskabeligt som et praktisk-reformatorisk. Det gav Skolastikens Behandling af den hl. Skrift Baneaaet og banede Vej for Tekstkritiken og den bibelske Teologi.

Mange Steder i E.s Skrifter findes Berøringspunkter med den senere Ref. 1521, da han for at undgaa Munkenes Forfølgelser tog stadigt Ophold i Basel, kom han til at skænke Ref. større Opmærksomhed. I Begyndelsen stillede han sig ganske sympatetisk overfor den og ytrede, at Luther blot var vildfarende paa 2 Punkter, nemlig deri, »at han angreb Pavens Krone og Munkenes Buge«. Men E.s kolde, nøgterne Forstand og fornemt videnskabelige Holdning følte sig snart frastødt ved Ref.s demokratiske Karakter. Dertil kom, at E.,

der selv var uden virkelig Religiositet (Luther siger om ham: »Han er en Skeptiker og Epikuræer, en Fjende af alle Religioner, der ikke engang mener det alvorligt med Troen paa Gude«), savnede Blik for Ref.s dybe religiøse Indhold. Endelig led E. af en betænkelig Karaktersvaghed, der blandt andet hos ham ytrede sig i Lyst til for enhver Pris at staa sig vel med de fornemme og herskende. For at vinde Pavens, Karl V's og Henrik VIII's Yndest greb han efter adskillig Tvivl til Pennen og udgav 1524 mod Luther sin *Diatribæ de libero arbitrio*, hvori han, modsat den store Reformators paulinsk-augustiniske Lære om den menneskelige Viljes Bundethed i Synden og naturlige Ufuldkommenhed, gjorde sig til Talsmand for den sædvanlige semipelagianske Opfattelse. Luthers skarpe Svar lod ikke vente længe paa sig. I Dec. 1525 udkom hans Modskrift *De sermo arbitrio* (se Art. Luther). I lidenskabelig Hefthighed søgte E. at gendrive Luther ved et i Realiteten svagt Modskrift, som denne end ikke værdigede et Svar.

Jo mere Indpas Ref. vandt i Basel, des daarligere trivedes E. dér, og 1529 flyttede han til det strengt rom.-kat. Freiburg i Breisgau, hvor han tilbragte den sidste Tid af sit Liv. Gennem Striden med Luther var E. ført nærmere til Papismen, men vedblev dog i sine Skrifter at mane Romerkirken til at aflægge de værste Misbrug (saaledes i *De amabili ecclesiæ concordia* 1533). Med Eftertryk fordrer han en bedre Maade at prædike paa i *Ecclesiastes seu concionator evangelicus* (1535). Ogsaa under sit Ophold i Freiburg udgav han filologiske Arbejder. Han døde 12. Juli 1536 i Basel paa en Rejse til sin Forlægger dér. — Beteegnende for E. er hans Ytring: »Ich sorge für meine Ruhe und halte mich, soviel es angeht, neutral.« I de store religiøse Kampe er imidlertid Neutralitet en Svaghed. Med Grund beskyldes han ogsaa fra begge Partier for Vankelmød og Brist paa moralsk Mod. Trods hans glimrende Begavelse er hans personlige Betydning for Reformationsarbejdet ringe, om han end ved sine Værker har gjort det betydelige Tjenester. Hans teol. Standpunkt minder i ikke ringe Grad om det 18. Aarh.s »Oplysning«. Hans Betydning som Grundlægger af de moderne klassiske Studier er almindelig anerkendt (Stichant, E. v. R., seine Stellung zur Kirche etc., 1870; Durand de Laur., E., précurseur et initiateur de l'esprit moderne I—II, 1872; Drummond, E., his Life and Character, 1873; Vischer, Erasmus, 1876; Pensington, Life of E., 1875; Schlottman, Erasmus redivivus; F. Lezius, Zur Charakteristik des religiösen Standpunktes des E., 1895). H. L.

Erastianisme, se Erastus.

Erastos, Kiemer i Korinth (Rom. 16, 23), var vistnok forskellig fra E., Paulus's Medhjælper (Ap. G. 19, 29), der vel er den samme som den E., der nævnes i 2 Tim. 4, 20.

Erastus, Thomas, hed egentlig Lieber (Lieber) og var født i Baden i Schweiz 1524 af fattige Forældre. 16 Aar gl. kom han til Basel for at studere Teol., og dér gav han sig det græciserede Navn E. Da Pesten brød ud i Basel, gik han til Bologna og Padova, hvor han studerede Medicin og Filos. Efter en Tid at have

været Livlæge hos Greven af Henneberg blev han 1558 Livlæge hos Kurfyrst Otto Heinrich af Pfalz og tillige Prof. i Medicin ved Universitetet i Heidelberg. 1580 gik han til Basel som Prof. i Medicin, senere ogsaa som Prof. i Moralfilos., og dér døde han 1. Jan. 1583. Han var en af dem, som (1577 f.) med Pennen forsvarede Dødsstraffens Brug over for Hekse, men forevrigt var han en nøgtern Natur, der med Kraft bekæmpede Tidens Overtro, baade Astrologien, Alkymien og de magiske Kunster. I relig. Henseende var han en Discipel af Zwingli, og under Opholdet i Heidelberg søgte han at faa Zwinglianere indkaldte som teol. Lærere. E. blev selv Medlem af Kirkeraadet og var til Stede ved de Religionssamtaler, som de luth. og ref. Teologer førte i Heidelberg 1560. og i Maulbronn 1564. Tillige optraadte han som Apologet for Zwinglis Nadverlere og som Modstander af den Presbyterialforfatning og den Kirketugt, som Heidelbergs Calvinister med Olevian i Spidsen søgte at faa indført. Det lykkedes ham dog ikke at hindre Indførelsen af Presbyterier; men den Kirketugt, der blev hævdet i Kurpfalz, blev kun en mat Efterligning af Genève's. E.s Zwinglianisme og hans Brevskifte med Siebenbürgens Unitariere bragte ham i Vænny som Kætter, navnlig med Hensyn til Treenighedslæren, og en Tidlang var han i Heidelberg ekskommuniceret som »Arianer«. Sine Tanker om Presbyterialforfatningen og Kirketugten har han først udtalt i Breve til Th. Beza, som var hans gode Ven. Efter hans Død bleve en Del af de »Teser«, han havde nedskrevet mod Ekskommunikationen, udgivne (1589), og mod dem tog da Beza til Orde i 2 Afhandlinger: *De presbyteris* og *De excommunicatione*.

E.s Tanker vandt navnlig Tilslutning i England og Skotland. Dér sympatiserede mange med hans Paastand om, at Præsterne ikke skulde have anden Magt end Overtalelsens og kun staa over for Menigheden »som en Professor overfor Studenterne«. En Præst skulde vel have Ret til at fraraade lastefulde og uværdige at nyde Nadveren, men ikke til at nægte nogen Adgang til Nadverbordet; og al strafende Myndighed baade i kirkelige og borgerlige Sager skulde alene være hos Staten. Disse »erastianske« Grundsætninger bleve især gjort gældende 1643 af Independenterne, der ikke vilde høre sig for kirkelige Autoriteter, men hævdede den enkeltes Ret over for K.s Lære og Parlamentets Myndighed ogsaa i kirkelige Spørgsmaal. Hos Hobbes træder »Erastianismen« frem i en Betragtning som den, at Krdm. ikke er forpligtende for nogen, førend en Parlamentsakt eller en anden kompetent Myndighed har gjort den forpligtende for Landets Indbyggere (Hobbes, *Leviathan* III, 42), og lige til vore Dage har E.s Nægtelse af K.s Autonomi haft Talsmænd i England (A. Bonnard, *Th. E. et la discipline ecclésiastique*, Lausanne 1894).

Erbkam, Wilhelm Heinrich, protest. Teolog, er f. 8. Juli 1810 i Glogau i Schlesien. Han studerede først i Bonn under Nitzsch og Bleek, dernæst i Berlin under Marheineke, Neander og Schleiermacher, hvilken sidste paavirkede ham stærkt. 1838 blev han Privatdocent i

Berlin, senere overordentlig Prof. sammesteds, 1847 overordentlig, 1855 ordentlig Prof. i Königsberg. Hans Fag vare Kirkehistorie og de systematiske Discipliner. I det praktiske Kirkeliv deltog han som Prædikant og Konsistorialraad (siden 1857). Hans teol. Standpunkt var reformert-uneret, men bestemt positivt, hvorfor han ogsaa 1845 tog Hengstenberg i Forsvar mod de saakaldte »Lysvenner« (se d. Art.). Han døde 9. Jan. 1884. Foruden en Række mindre Skrifter som Universitetsprogrammer o. lign. har han skrevet: »Die Geschichte der prot. Sekten im Zeitalter der Reformation« (1848).

V. A.

Erdmann, 1) Christian Friedrich David E., protest. Teolog, er f. 28. Juli 1821. Efter at have studeret i Berlin blev han 1850 Præst dér, 1853 ogsaa Privatdocent. 1856 blev han Prof. i Königsberg. Aaret efter tillige Præst. Siden 1864 er han Generalsuperintendent i Breslau og beklæder tillige et Æresprofessorat ved det derværende Universitet. Han har bl. a. skrevet »Lieben und Leiden der ersten Christen« (1854), »Die Reformation und ihre Märtyrer in Italien« (1855), »Der Brief des Jacobus« (1881), »Luther und die Hohenzollern« (2. Opl. 1884), »Luther und seine Beziehungen zu Schlesien« (1887). — 2) **Johann Eduard E.**, Filosof af Hegels Skole, er f. 13. Juni 1805 i Livland, studerede Teol. i Dorpat, senere Filos. (særlig Hegel) i Berlin, og var dernæst i nogle Aar Præst i Livland. Men Filosofien var hans største Interesse; han nedlagde derfor sit Embede og rejste atter til Berlin. 1836 blev han Prof. i Filos. i Halle. Han døde 12. Juni 1892. Blandt hans Skrifter maa nævnes: »Versuch einer wissenschaftlichen Darstellung der Geschichte der neueren Philosophie« (1834 f.), »Vorlesungen über Glauben und Wissen« (1837), »Grundriss der Psychologie« (5. Opl. 1873), »Grundriss der Logik u. Metaphysik« (4. Opl. 1864), »Psychologische Briefe« (6. Opl. 1882), »Grundriss der Geschichte der Philosophie« (1865 f., 3. Opl. 1877).

V. A.

Erdmannsdorf, Otto von, kgl. sachsisk Kammerherre, d. 10. Maj 1888, var som Medlem af det første sachsiske Kammer og af den sachsiske Synode en af Forkæmperne for den luth. Bekendelse. 1861—79 var han Præsident for den evang.-luth. Hovedmissionsforening i Sachsen, og 1871 stiftede han, sammen med Fr. Delitzsch og andre, den evang.-luth. Centralforening for Israelsmission; indtil 1879 var han denne Forenings Leder.

Erdmuth Dorothea, Grevinde af Zinzendorf, var en Datter af Grev Heinrich X af Reuss-Ebersdorf. Hun blev født 7. Nov. 1700 og 7. Sept. 1722 i Ebersdorf gift med Grev Nik. Ludwig von Zinzendorf (se d. Art.). Hun døde 19. Juni 1756. I »Neues Brüdergesangbuch« findes o. 30 af hendes Psalmer.

Erdöd, en Flække i Komitatet Szathmar i Øvre-Ungarn, var 1545 Samlingssted for 29 evang. Præster, som, under den megtige, evang. sindede Caspar Dragsys Vern, holdt et Møde, paa hvilket man affattede en Bekendelse i 12 Artikler (om Gud, Forløsere, en Synders Retfærdiggørelse for Gud, Troen, gode Gerninger, Sakramenterne og deres Betydning, om Skriftemaalet, den kr. Frihed, K.s Hoved og Orden i

K. og om en retfærdig Adskillelse fra den rom. K.). Denne Bekendelse endte med følgende Ord: »I Troens øvrige Artikler stemme vi overens med den sande K., som denne kommer til Orde i den Kejser Karl V overrakte augsb. Konfession«. Vi kende kun Titlerne paa de 12 Artikler, Navnene paa Underskriverne og de ovenfor nævnte Slutningsord. Disse synes at tyde paa, at selve de 12 Artikler have indeholdt Afvigelser fra den augsb. Konfession (Gesch. der evang. K. in Ungarn, Berlin 1854, 76 f.).

Erdösy, Johann (Sylvester), en ungarsk Humanist, kom 1534, som gift Mand, til Wittenberg for at høre Luther og Melanchthon. Efter sin Hjemkomst blev han Rektor for Latin-skolen i Sarvar og Hofpræst hos en ungarsk Magnat. 1541 udgav han en ungarsk Overs. af hele N. T., helliget til Ferdinand I's Sønner, og trods sin Protestantisme blev han 1543 kaldet til Universitetet i Wien som Prof. i Hebr., og dér døde han før 1554. Han har oversat nogle af Luthers Psalmer paa sit Modersmaal og digtet en Paaskepsalme, der fandt Optagelse i de ældste ungarske Psalmebøger. Han skrev ogsaa (1539) den første ungarske Grammatik, et ypperligt Arbejde, der endnu sættes højt.

Erek, By i Sinear (1 Mos. 10, 10). Kile-Indskrifterne kalde den Uruk og Arku, og endnu ses vidtløftige Ruiner af den ved Warka, S. for Babylon paa højre Bred af Evfrat, med vigtige, meget gamle Indskrifter.

Eremiter, se Munk.

Eremiter, Augustiner, se S. 178.

Erfurt ved Gera, Thüringens ældste Stad, var allerede paa Missionæren Bonifatius's Tid »en gammel By«, hvor der boede Agerdyrkere. 741 blev den udpeget til Bispesæde, og dens Biskop blev Adalar, der fandt Martyrdøden sammen med Bonifatius. Da Adalar stadig kaldes *presbyter*, er det dog tvivlsomt, om han nogen Sinde har modtaget biskoppelig Indvielse, og han fik ingen Efterfølger, idet E. og det omliggende Land blev lagt ind under Mainzer-Stolen. 932, 1073, 1074, 1105, 1148 og 1223 blev der holdt Synoder i E. (se Hefeles Conciliengesch. IV og V). Ved Tilslutning til Hansaen (midt i 13. Aarh.) blev E. en betydelig By, og da Levant-Handelen midt i 14. Aarh. begyndte at gaa over Augsburg og E. til Norden, fik den endnu større Betydning. 1. Okt. 1378 gav Clemens VII fra Avignon Tilladelse til Oprettelsen af et Universitet i E., og 3. Maj 1389 gav ogsaa Urban VI sin Billigelse hertil. 1392 blev Universitetet i E. aabnet, og det var den første Højskole, der havde alle 4 Fakulteter, og det første tyske Universitet, der var oprettet af et Borgersamfund. 1396 blev Ærkebiskoppen af Mainz beskikket til fast Kansler for det nye Universitet. Det fik straks over 500 Studenter, og omend Tallet siden sank noget, var der dog i Reglen 3—400, ofte flere. Det blev et af Hovedsæderne for Humanismen i Tyskland, men Pest og Ildebrande hemmede jævnlig dens Virksomhed. I Sommerhalvåret 1501 blev »Martin Ludher ex Mansfelt« immatrikuleret i E. Dér hørte han navnlig Jodocus Trutvetter og B. Arnoldi fra Usingen, Universitetets 2 betydeligste Filosofer

og Teologer. 7 Aar før Luther kom til E., havde Maternus Pistorius begyndt at holde regelmæssige Forelæsninger over de rom. Klassikere, og lidt senere havde Nik. Marschalk fra Thüringen indført Studiet af Græsk. 1501 lod Marschalk i E. trykke den første tyske Bog (den lat. Grammatiker Priscians Grammatik), der indeholdt gr. Bogstaver. Da Luther kom til E., traf han dér mange for Humanismen begejstrede Ynglinger som Crotus, Spalatin, de 2 Brødre Eberbach og Joh. Lange; 3 Aar efter Luther kom Eoban Hesse til E. 1502 blev Luther Baccalaureus i Filos., 1505 Magister dér. Derpaa skulde han begynde paa det jurid. Studium under Dr. H. Göde, men 16. Juli 1505 traadte han ind i Augustiner-Eremiternes Kloster i E., og dér blev han til 1508 (Kampschulte, Die Universität E. in ihrem Verhalten zu dem Humanismus und der Ref. I—II, Trier 1857—60; J. Stoughton, Luther ude og hjemme, Bergen 1880, 31 f.). Luther var gentagne Gange senere i E., saaledes paa Vejen til Worms. 1525 sejrede Ref. i Byen. Univers. i E. var dog allerede dengang blegnet for Højskolen i Wittenberg, men i 18. Aarh. steg E.s Ry atter. 1792 havde det 7 rom. Kat. og 5 Lutheranere som teol. Professorer. I de følgende Aar gik det imidlertid stærkt tilbage for E., og 1802 blev det bestemt, at Universitetet i E. skulde ophæves. 1816 blev det lukket.

Erfurter-Bogen kaldes en »Wahrhaft christl. und gegründete Widerlegung der vermeinten Entschuldigungen der Prediger zu Bremen in den Artikeln von der Person Christi und hl. Abendmahl«, der var bleven udarbejdet i Erfurt, men udgivet (i Folio) i Heidelberg 1583. 1581 vare nemlig, efter Tilskyndelse af Fyrsterne i Brandenburg, Pfalz og Sachsen, de luth. Teologer, M. Chemnitz, T. Kirchner og Selnecker traadte sammen i Erfurt for at raadslaa om Affattelsen af en Apologi for Konkordieformlen. De 2 første Dele af det paatænkte Værk indeholdtes i det nævnte Skrift; den tredje Del, *Refutatio Irenæi*, udkom ogsaa 1583 i Heidelberg.

Eri, Slægtshøvding i Gad (1 Mos. 46, 16; 4 Mos. 26, 16).

Erich I, Hertug af Braunschweig, f. 1470, stod i den kirkel. Strid paa Roms Side, men havde Sympati for Luther. I Worms sendte han den dristige Munk Eimbecker Øl i en Sølvkande, og da Luther modtog denne Gave, sagde han: »Som Hertug E. i Dag tænker paa mig, saaledes huske vor Herre Jesus Kristus paa ham i hans sidste Strid!« Disse Ord mindedes E., da han 1540 laa paa Sottesengen i Hagenau. — E. var i andet Ægteskab gift med Joachim I af Brandenburgs Datter, Elisabeth (se S. 744).

Erichsen. 1) **Christen E.**, dsk Præst, blev født 1639 i Viborg, hvor hans Fader var Købmand. 1670 blev han Præst i sin Fødeby ved Sortebrødre Kirke, 1677 Magister og 1679 Provst over Fjends Herred. D. 1711. Han har indlagt sig Fortjeneste ved sine righoldige Samlinger til Viborgs ældre Historie og var meget bygningskyndig, saaledes at han selv forestod sin Kirkes Restaurering og Udsmykning med Billedværk. A. J. — 2) **Christopher Augusti-**

nussen E., dsk Præst, blev født i Kbhvn i Slutn. af 16. Aarh.; efter en Tidlang at have været Christian IV's Sekretær blev han 1617 Præst i Stenløse og Vekso paa Sjælland, hvor han døde 20. Sept. 1639. Han har, efter den brandenburgske Psalmebog, oversat »Andægtige Bønner, aandelige Psalmer og Kollektor paa hver Dag i Ugen udi allehaande Nød og Angliggende trøstelige«. Denne Bog er tilegnet Fru Sophia Lindenov, den norske Statholder Christopher Urnes Hustru, og i Fortalen, der er dateret St. Sebastiani Dag 1634, udtaler Oversætteren, at hans Arbejde skal være »et ringe Taknemmelighedstegn« for alt det gode, Chr. Urne havde gjort ham fra Barndommen af, indtil han blev Præst paa hans Gods. 7 af de af E. oversatte Psalmer fandt Optagelse i Kingos Psalmebog; en af disse (»Trofaste Herre Jesu Krist«) er gaaet over i Guldbergs og Landstads Psalmebøger. — 3) **Johan Willoch E.**, norsk Bishop, f. i Kristianssand 15. Febr. 1842, teol. Kand. 1864, var 1865—68 Lærer ved Nissens Skole i Kristiania og en privat Pigeskole i Kristiansand. 1868 blev han pers. Kap. hos Sognepr. i Ejdsvald (først Provst N. N. Vogt, siden Ejler Sundt), 1873 pers. Kap. til Bragernes, 1875 resid. Kap. i Skien, 1890 Sognepr. i Gjerpen og 1893 Provst for Gjerpen Provsti. 1899 blev han, efter J. Sverdrups Død, valgt til Bishop i Bergen. Han har udgivet fl. Prædikener og givet Bidrag til forskl. teol. Tidsskrifter. — Se Art. Eriksen.

Ericksson, Jakob, finsk Kornet, og **Erik E.**, Sergeant, f. henholdsvis 1689 og 1695 i Keltvi i Österbotten, hvor Faderen var Spr., blev som Modstandere af den bestaaende kirkelige Ordning Hovedmænd for en religiøs Retning, der fik en ret vid Udbredelse. Efter at Brødrene en Tidlang havde holdt sig borte fra Kirken og Naademidlernes Brug, blev de anklagede derfor ved Bispevisitationen 1725, og paa Rigsdagen gjordes endog Fordring paa, at Sagen mod Ericksson'erne skulde have hurtig Fremme. I den af dem til Åbo Hofret afgivne Forklaring findes deres »Trosbekendelse«, hvori de udtale deres Betænkeligheder ved Kirker, Altre, Barnedaab, Skriftemaal og Nadver ligesom ved Læreembedet. Ret til at lære og prædike have efter deres Formening kun de, der besidde Aandens Oplysning. Hofretten dømte dem 4. Maj 1733 for Overtrædelse af Loven til Landsforvisning, men de fik dog behørigt Rejsepas for dem selv, deres Familie og Tilhængere. I Juni 1734 rejste de fra Stockholm og sluttede sig siden i Kbhvn til en Mængde Tilhængere fra Finland og Sverige. Med eget Skib og under mange Tilskikkelser sejlede de derpaa fra Sted til Sted og søgte et Fristed. De kom til Slesvig og til flere Steder i Tyskland og til Slut til Amsterdam. Nogle slog sig ned i Danmark og Tyskland, men deres Uvilje mod stadigt Arbejde synes at have forvoldt, at de i Almindelighed modtoges ugæstfrit. Jakob E. døde i Altona 18. Sept. 1737, og Erik E. vendte 1745 tilbage med en lille Skare til Sverige, hvor de slog sig ned i Wermö Sogn paa Skevik Gaard og blev Opriindelsen til den saakaldte Skevik-Sekt (se d. Art.). Erik E. døde 22. Sept. 1761. A. N.

Ericus. 1) **E. Erici**, finsk Bishop, f. o. 1545

paa Sorola Gaard (hvorfor han skrev sig *de Sorola* og ofte i finsk Literatur kaldes *Sorolainen*; efter sit Hjemsohn, Letala, kalder han sig ogsaa *Letalensis*), blev 1573 indskrevet ved Universitetet i Rostock og vandt ogsaa Magistergraden i Udlandet. 1578 blev han Skolemester i Gefle, 1583 fik han Kaldelse som den finske K.s øverste Leder, hvorfor han kaldte sig *Episcopus Aboënsis et Administrator Wiburgensis*; thi han havde Tilsyn ikke blot med Åbo Stift, men ogsaa med Landets østre Stift, det i Wiborg. Ved sin Indvielse i Upsala forpligtede han sig til at iagttage Bestemmelserne i Johan III's Liturgi, der var affattet i rom.-kat. Aand, og det fortælles, at han oversatte Liturgien paa Græsk for, efter Kongens Plan, at søge hidført en Tilnærmelse til den gr. K. En paatænkt Disputation mellem Patriarken i Konstantinopel og E. kom dog ikke i Stand. Da den luth. Lære ved Upsala-Mødet 1593, som E. deltog i, igen kom til Magten, blev han en ivrig Forfægter af den. Efter sin Hjemkomst til Finland fik han 250 Medlemmer af det finske Præsteskab til at underskrive Upsala-Mødets Beslutninger, og han begyndte med Skaanseløshed at kæmpe mod alt, der mindede om Romerkirken. Endog Kirkernes Prydelser blev ødelagte — et uopretteligt Tab for kommende Tiders vakte Sans for kirkelig Kunst. Da Hertug Karl 1599 havde knust Sigismunds Parti i Finland, faldt E. alligevel som Offer for denne Politik og førtes som Fange til Sverige, hvor han af Hertugen blev anklaget for *clerus comitialis* i Linköping for papistiske Tendenser, for Vilkaarligheder i Udøvelsen af sit Embede osv. Skønt han blev frikendt, holdtes han dog borte fra sit Embede, som han først fik igen efter at have betalt Bøder. Siden Wiborg Stift (1618) havde faaet sin egen Bishop (se Art. Elimæus S. 743), styrede E. Åbo Stift til sin Død i Åbo Juni 1625. Sin omfattende literære Virksomhed udøvede han mest paa Finsk. 1614 udkom i Stockholm hans udførlige Katekismusforklaring, og et Uddrag af samme foreligger i 9. Oplag (1629—82). 1614 udgav E. tillige »Käsikirja« eller Kirkehaandbogen, men det betydeligste af hans Værker er hans Postille »Ulgostoimitus evangeliummitten päälle« (trykt i Stockh. 1621—25), 2258 Sider i 4de. Ved denne har han særlig givet Sproget i den finske Prædiken sit Præg. Han har ogsaa foretaget en finsk Bibeloversættelse, der dog ikke blev trykt. — 2) **E. Svenonis** (Erik Svensson), finsk *electus* eller udvalgt Bishop. Efter den danske Erobrings Tid i Begyndelsen af 16. Aarh. befandt den finske K. sig i ikke ringe Uorden og først paa Slutningen af 1523 foretoges Valg af en Tilsynsmand for det finske Stift, hvortil E. blev udset. Han var formentlig fra Nyköping og havde, rimeligvis fra Rostock, faaet Magistergraden. I det mindste allerede 1505 var han Dekan ved Linköping Kapitel, og 1513 fik han St. Sigfrids Præbende i Åbo, som han imidlertid først synes at være kommet i Besiddelse af 1516. Efter sit Valg til Bishop fik han dog ikke Pavens Stadfæstelse, og som *electus* ansaa han det for passende at ansøge om, at Titularbispnen (Viebispen) Vincentius af Gades (i Spanien), der opholdt sig paa Besøg i Finland, maatte hjælpe ham med de Embedspligter,

som kun en indviet Biskop kunde udføre. Det hedder ogsaa om Vincentius, at han (siden 1526) udførte »Klokkeindvielser og andet papistisk Abespil«. Efter Ansøgning fik E. sin Afsked 1527 og blev atter Dekan i Linköping. Hans senere Skæbne er ukendt. A. N.

Erigena, Johannes Scotus, se Johannes fra Irland.

Erik. Danske Konger. 1) E., se Haarik. — 2) **E. Ejegod** (*Egoth*, den altid gode), uægte Søn af Sven Estridsen, havde staaet Knud d. hl. nær og tappert værget hans Liv i hans Dødtime. Efter Oluf Hungers Død hjemkaldtes han fra Sverige og blev valgt til Konge 1195. E., der af ubekendte Grunde blev truet med Band af Ærkebiskop Liemar af Bremen, optog med Iver Faderens Plan om den danske K.s Frigørelse fra det udenlandske Ærkesæde; tillige ønskede han Kong Knuds Kanonisation, en Ære for Slægten og en Stadfæstelse paa det kirkelige Programs Ret. Tiden var gunstig for begge Dele. Her hjemme havde Oluf Hungers ulykkelige Regeringstid skabt en kraftig Reaktion, og Martyrkongens Bestræbelser stod nu i et nyt Lys. Ærkebiskop Liemar havde kompromitteret sig ved sin Tilslutning til Wibertinerne (se Art. Wibert), og disses Støtte, Henrik IV, saa sin Sol dale med voksende Hurtighed, samtidig med at Korstogsbegejstringen bragte den gregorianske Pave Vind i Sejlene. En Tilslutning af E. til det gregorianske Parti var derfor højst fordelagtig. 1098 opsogte han Urban II i Rom og overværede den berømte Synode i Bari (se Tillæg til dette Bd.), hvor han ogsaa traf den ivrige Forkæmper for de gregorianske Tanker, Anselm af Canterbury, der støttede Tanken om et selvstændigt Ærkesæde i Norden. Endnu engang talte E. paa en ny Romafærd sin Sag, da man nølede ved Pavehoffet. Langfredag 1101 skete Hellig-Knuds højtidelige Skrinlæggelse med Pavens Billigelse, og Kongens Relikvier opstilledes paa Højaltret i den nye St. Knuds Kirke i Odense. Det tilhørende Kloster fik engelske Benedictinere fra Evesham. Herved fik den dske K. sin særlige Værnehelgen. E. naaede dog ikke at se den dske Kirke frigjort ved Oprettelsen af Ærkesædet i Lund, thi han døde 10. Juli 1103 paa Kypern, paa en Pilegrimsrejse over Gardarige og Konstantinopel til det hellige Land. Under sit Ophold i Italien oprettede E. Herberger for danske Pilegrimme i Piacenza og Lucca, og han hjemførte vigtige Relikvier til danske Kirker. En nyopført Stenkirke i E.s Fødeby, Slingerup, fik Levninger af Nikolaus af Myra. Til de 5 Stenkirker, E. skal have rejst, hører maaske ogsaa en i Aarhus. Hans vennelsse Personlighed, kongelige Fremtræden, Tapperhed og Klogskab gjorde hans Minde kært for Folket; hans sædelige Liv led dog af samme Brøst som Faderens. Hans eneste ægtefødte Søn var Knud Lavard (H. Olrik, Konge og Præstestand I, 1892). — 3) **E. Emune** (den altid mindeværdige), uægte Søn af E. Ejegod, krævede efter sin Halvbroders, Knud Lavards, Mord Hævn og æggede Folket til Oprør. Efter vekslende Krigslykke vandt han, da Ærkebiskop Asser havde sluttet sig til ham, den afgørende Sejr ved Fodevig i Skaane (1134), og efter Niels's Mord i Slesvig valgtes han samme Aar til Konge.

Han gjorde et heldigt Vendertog og vandt øjeblikkelige Resultater for Evangeliet paa Rygen ved sin Sværmission, men saa snart han var draget bort, faldt Beboerne tilbage til Heden-skabet. E. havde store Forestillinger om Kongedømmets Ret; hans overmodige Optræden var dog delvis berettiget overfor den Selvrædighed og Retsløshed, som Borgerkrigen havde medført, men den kunde udarte til Voldsomhed. Af Politik viste han K. Velvilje (oprettede en Præbende i Lund 1135, gav Gaver til Ringsted Kloster), men han tilsidesatte de kirkelige Former ved Bispevalg. En Mand af E.s Karakter (1132) havde han uden videre ladet Bispen af Viborg nedhugge for Altret i Asmild) maatte vække Modstand, og Biskop Eskil af Roskilde, der nærmest havde E. at takke for sin Stol, rejste da ogsaa Sjællands Bønder mod E. til en Kamp for »Friheden«. E. myrdedes 1137 paa Tinge af en jysk Herremand. — 4) **E. Lam** valgtes til Konge efter E. Emunes Død 1137 og lagde under sin langvarige Kamp med sin Rival, Harald Kesjas Søn, Oluf, personlig Dygtighed og Tapperhed for Dagen. Efter at han havde opgivet sin Modstand mod Eskils Valg til Ærkesædet, fik han en trofast Støtte i denne Kirkefyrste. Da Oluf havde fordrevet Eskil og indsat en ny Ærkebiskop af samme Navn, indtog E. paa et Tog til Lund Byen og hængte den ulykkelige Modbisp. Men som Konge var han ikke sine store Opgaver voksen, og Venderne begyndte atter Hærtog. I E.s Tid trængte de kanoniske Bispevalg igennem, og Kongen gav K. store Gaver. Eskil overlod han ved et gunstigt Mageskifte Esrom til et Benedictinerkloster, Knudsbrødrene i Odense betænkte han rundhaandet. Da han følte, at Regeringens Byrde oversteg hans Evner, indtraadte han som Broder i sidstnævnte Kloster, hvor han kort efter døde (1146). — 5) **E. Plovpenning**, Valdemar Sejrs ældste Søn med Berengaria, f. 1216, blev 1232 kronet i Lund af Ærkebiskop Uffe og fik 1239 fra det pavelige Parti i Tyskland Tilbud om den tyske Krone. 1241 besteg han Tronen efter Faderens Død. Krønikerne give intet tydeligt Billede af hans Personlighed, men det synes, at fransiskansk Paavirkning har vakt ham til større religiøs Alvor, og kort efter Valdemars Død bestemte E. at ville dø i Fransiskanerkutte og begraves i Klosteret i Roskilde. E.s, som Rigets, Ulykke blev den stadige Tvist i Kongeslægten, hvis Rettsstilling overfor Tronen var lidet klar. Allerede i E.s 2. Regeringsaar var Krigen med Abel i fuld Gang, og rundt om i Riget sukkede Klostre og Bønder over Retsløshed og Vold. 1244 medførte Stiland, og Kongen optog nu sine vidtflyvende Planer om at genoprette Rigets Stormagtsstilling i Nordtyskland, ligesom Forberedelser til et Korstog til Reval foretoges. Imidlertid hævdede K.s Mænd højroastede Klager til Paven over de stadige Ledingsudbud, og i en Nuntius's Nærværelse holdtes en Nationalsynode 1245 i Odense, der vedtog skarpe Bandsbestemmelser overfor Forurettelse af K. Kongens Vrede herover vendte sig mod Absalons Frænde, Bispen af Roskilde, Niels Stigson, hans tidligere Kansler, der maatte flygte, anklaget af Kongen for Brud paa Embedshemmeligheder osv. E. be-

slaglagde Bispegodset, deriblandt Kbhvn; Pavens Forsøg paa at faa Bispens genindsat vare forgæves, og han døde i Eksil i Clairvaux (1249). Fra 1246 rasede imidlertid atter Krigen mellem Brødrene, og Abel støttedes af Holstenerne, Lübeck samt af danske Stormænd, deriblandt Hertug Kristoffer. Byer afbrændtes paa Fyen og i Jylland. Under en ny Stilstand 1249 genoptog E. atter Planen om Korstoget, til hvilket Paven bevilligede Hjælp af Kirketienden; en Plovskat, der blev Aarsag til alvorlig Tumult i Skaane, opkrævedes i den Anledning ogsaa af skattefri Undersaatter; Toget blev rimeligvis heller ikke da til noget. Snart brød Striden med Abel atter løs, og E. indtog Slesvig og ydmygede Broderen. Optaget paa ny af sine Planer mod Syd, blev E. imidlertid under et fredeligt Besøg hos Abel i Aug. 1250 troløst grebet, og i Lænker ført ned ad Slien, hvorpaa man hals-huggede ham i Baaden og kastede Legemet overbord. Samtiden nærede ikke Tvivl om, at Mordet skyldtes Abel, og Sortebrødrene i Slesvig, i hvis Kirke Liget var stedt til Hvile, kunde snart melde om Tegn, der skete ved Graven. Abel, der imidlertid var blevet Konge, lod Liget føre til Nonneklostret paa Holmen ved Slesvig; sit endelige Hvilested fandt E. siden (1257) i Ringsted. Legenden udsmykkede snart E.s Personlighed med Træk fra den hl. Venceslavs Helgenhistorie, og Eftertidens Dom i Kronikerne fældedes under Paavirkningen af Voldsdaaden mod den salvede Konge, der nævnedes som »elsket af Gud og Mennesker«. Skønt Rygterne om Undergerninger blev, og det fortælles, at Guds Hævn havde ramt alle Morderne, blev E. dog aldrig K.s Helgen; rundt om i danske Byer fandtes derimod St. Eriks-gilder.

J. O. A.

Erik. Svenske Konger. 1) E. den hellige, Sverigs Nationalhelgen, var Konge over Svearne og i nogen Tid i det mindste over en Del af Götaland. I en sv. Kongerække fra Midten af 14. Aarh. (Script. Rer. Suec. I, 4) hedder han Erik Jedvardson, siges at have været af Bondeslægt, at være valgt til Konge af Almuen, fordi han var gift med Kong Inge d. yngres Datter Christina, og at have faaet Martyriets Krone ved Upsala. En sv. Krønike fra 14. Aarh. (ssteds S. 83) melder, at han, da han 18. Maj 1160 led Martyrdøden ved Upsala, havde været Svearnes Konge i 10 Aar, og at hans Moder var Kong Svens (formentlig Blot-Svens) Datter Cecilie, Søster til Hertug Ulf Galla og Kol (denne muligvis Sverkers Fader). Baade Knytlinge-Sagaen og Sverres Saga nævner »E. Jedvardson« som »den hellige« og som Sveakonge (Sverre ægtede hans Datter Margareta), medens Saxe (der fortæller om Magnus Henriksens Mord paa Sverker og hans Fald i Kamp mod Carl Sverkerson), lige saa lidt som Snorre (der kender Sveakongen Magnus), omtaler ham. Pavebreve af 1256 og 1266 (Dipl. Suec. I, 380, 438) udlove 40 Dages Aflad til dem, som paa hans Festdag efter Skriftemaal forrette deres Andagt i Upsala Kirke, hvor »den salige Martyr Eriks Legeme« hviler. Vallentuna-Kalendariet (et gammelt Haandskrift) angiver 18. Maj som Kong Eriksdag (Notitsen sandsynligvis fra 1198; *festum* senere tilføjet), hvorimod det er meget usandsynligt, at Alexander III's Brev

(1172; jvfr. Rydberg, Sverges Traktater I, 97) skulde tyde hen paa en begyndende Eriksdyrkelse, skønt en Tolkning i den Retning er fremkommet.

I Beretningen om Grundlæggelsen af Klostret Vitskøl i Jylland (S. R. D. IV, 460) fortælles, at den sv. Dronning Christina paa alle Maader plagede Abbed Henrik og hans Munke i Varnhem (E.s Magt strakte sig altsaa da til Vester-götland), hvorved Folket foranledigedes til raa Haan mod Munkene; derfor drog Henrik til Danmark, hvor han var til Stede ved Synoden 1157 i Roskilde og 1158 grundlagde Vitskøl, medens Abbed Gerard fra Alvastra ordnede Forholdene i Varnhem, og »da Kong E. og Dronning Christina bleve mildere stemte mod Stedet«, førte Gerard Munke derhen fra Alvastra og indsatte Laurentius til Abbed. Uviljen synes særlig at gælde Henrik og udgik aabenbart fra Dronningen, der var Slægtning af den Sigrid, som fik Munkene til at slaa sig ned i Varnhem, derpaa forjog dem og atter kaldte dem tilbage. Forfølgelsen synes at være indtruffen paa en Tid, da Kongen var borte, og den stemmer med det Tidspunkt, hvortil Korstoget til Finland henlægges.

»E. Lovgiver« kalder en sv. Kongerække fra Slutn. af 14. eller Beg. af 15. Aarh. ham (S. R. S. I, 18), og i Uplandsloven, der er 11 Aarh. ældre, paaberaabes m. H. til Hustruernes Arveret den Lov, »hellige Kong E. gav i Navnet Faderens, Sønnens og Hellig-Aandens«.

En sammenhængende Fremstilling af E.s Liv findes i *Vita St. Erici* (det ældste Haandskrift, som indeholder den, er *Liber Eccl. Upsalensis* fra 1344; Legenden er trykt i S. R. S. II, 272 f.). Efter den var E. af kongeligt Blod, regerede i 10 Aar og udmærkede sig ved Fromhed, Kyskhed og strenge Spægelser. Den tidligere paabegyndte Kirke i Upsala fuldførte han og forsynede med Præster. Han rejste om i Riget og holdt Rettergang, forligte dem, der vare i Ufred indbyrdes, og frelst fattige fra deres Undertrykkere. Efter at have ordnet den hjemlige K.s og Rigets Forhold, »vendte han sig mod Troens og sit Folks Fjenders«, idet han, fulgt af Biskop Henrik af Upsala, drog med en Hær mod Finnerne. Han bød dem kr. Tro og Fred, men da de vægrede sig derved, besejrede han dem og udgød efter Sejren Taarer over, »at saa mange Sjæle vare gaaede fortabt, der, ved at tage mod den rette Tro, kunde være blevne salige«. Han lod nu prædike, døbe, opbygge Kirker og indsatte Præster og efterlod, da han drog hjem, Biskop Henrik, som siden vandt Martyrkrønen (*Vita St. Henrici*, S. R. S. II, 331 f.). I E.s 10. Regeringsaar drog mod ham den danske Prins, Magnus Henriksøn, til hvem »en mægtig Mand i Riget« havde sluttet sig (efter den sv. Prosakrønike fra 15. Aarh. [S. R. S. I, 246] Carl Sverkerson, hvilket næppe kan være rigtigt). Da E. holdt Gudstjeneste i Trefoldighedskirken, hvor det nuværende Upsala ligger, »Hellig-Torsdag« 18. Maj 1160 (Kristi Himmelfartsdag indtræder 1160 den 5. Maj; man har gættet paa Tamperdag efter Pinse, der det Aar faldt Onsdag 18. Maj), kom der Bud om, at Fjenden var Staden nær, men E. fortsatte Gudstjenesten, til den var færdig, væbnede sig saa og strede

mandig, til han faldt for Overmagten. Man »gav ham Saar paa Saar« og lod »hans Hoved afhugge«, da han allerede var halvt død. Som Begyndelse til de senere Jærtegn sprang en Kilde frem, hvor Blodet havde flydt.

Uden Kanonisering dyrkedes E., ved hvis Grav og under hvis Paakaldelse Undere skulle være skete i Mængde, som Helgen i de nordiske Kirker. »Eriksmesse« fejredes dels 18. Maj, dels 24. Jan., da hans Ben paa den Dag 1273 flyttedes fra Gamla Upsala til den nuværende By. E.s Sølvskrin blev 1577 omarbejdet paa Johan III's Bekostning. Mange skaarne og malede Billeder i sv. Kirker fremstille E. og hans Liv; Altre indviedes til hans Minde og den sv. Rigsfane kaldtes i Middelalderen St. E.s Banner.

Legendens E. kan vanskelig indføres i den historiske Ramme. Dog vakte K. Stjerna's Afhandling, »E. den hl., en sagohistorisk studie« (i »Meddelanden från det litteraturhist. sällskapet i Lund« 1898) stor Overraskelse, da den henviser E.s Hellighed og Toget til Finland til Legendens Omraade, samt reducerer E. til en med Carl Sverkersøn og Magnus Henriksøn samtidig, for Krdm. kølig (Forfølgelsen mod Varnhems Munke) Tronpretendent, som Legenden har udsmykket med Træk dels fra Sverker, dels fra en Missionær Erik, d. som Martyr i 11. Aarh. (efter Forf.s Mening i Up-land) og dels fra Frejs-Kulten. Mod ham skrev C. M. Kjellberg (Finsk Tidskrift 1898, S. 317 f.) og delvis O. Janse (Sv. hist. Tidskr. 1898, 319 f.). Traditionerne om E., skønt legendarisk udsmykkede, turde dog i Hovedtrækkene være sande. Hvad angaar Korstoget, kan saaledes henvises til et Pavebrev fra Alexander III (9. Sept. 1171 eller 1172) til Ærkebispen af Upsala og hans Lydbisper samt Guttorm Jarl (Rydberg, Sverges Traktater I, 84; Mansi, Concil. Collectio XXI, 940), der tydelig forudsætter, at Korstog fra Sverig til Finland havde fundet Sted, ligesom det, der siges om Finnernes Forhold til de kr. Lærere, passer paa den Behandling, Henrik efter Traditionen fik af dem. — 2) E. Sejrsæl, sv. Konge, d. o. 994, regerede i Begyndelsen sammen med Broderen Olof, efter dennes Død alene. Olofs Søn, Styrbjørn Starke, der svang sig op til Høvding for Jomsvingierne, kom efter Faderens Død tilbage for at tilkæmpe sig Del i Riget, men overvandt o. 988 i Slaget ved Fyrisvall ved Upsala af E., som efter denne Sejr skal have faaet Tilnavnet »Segersäll«. E. bemægtigede sig, medens Sven Tveskæg var i England, Danmarks Rige og skal dér have modtaget Daaben (efter hvad Sven Estridsøn berettede Adam af Bremen), men efter sin Hjemkomst til Sverig faldt han tilbage til Hedenskabet (rimeligvis har han kun ladet sig primsigne). Hans Hustru, den stolte Sigrid Storråda, med hvem han havde Sønnen Olof, der med Tilnavn »Skötkonung« blev hans Efterfølger i Sverig, formæledes siden med Sven Tveskæg; hun fik ved Olaf Trygvæns Undergang en blodig Hævn over, at denne paa haanlig Vis havde afbrudt sin Forhandling med hende om Ægteskab. — 3) E. XIV, Gustaf Vasas Søn med hans I. Dronning, den tungsindige og i sit Ægteskab lidet lykkelige Katarina af Sachsen-Lauenburg,

blev født 13. Dec. 1533 og regerede 1560—68. Den til Tider vanvittige Konges, politisk ulykkelige, Regering blev, takket være den Indsigt, Fasthed og Klogskab, hvormed Ærkebiskop Laurentius Petri hævdede K.s Sag, i kirkelig Henseende ret lykkelig. Kongens tidligere Lærer, den til Ridder og Rigsraad ophejede Franskmand Dionysius Beurres, tilhørte den calviniske Bekendelse. Under Hugenotkrigen steg de allerede under Gustafs Regering indkomne Calvinisters Antal, især siden E.s Patent af 5. Marts 1561, der indbød fremmede til at nedsætte sig i hans Rige, naar de blot bekendte dem til ren og kr. Lære i Overensstemmelse med den hl. Skrift. Til det sv. Præsteskab gjorde han paa Rigsdagene i Arboga 1561 og Stockholm 1562 Henstillinger om forskellige Ændringer i K.s Forhold i calvinisk Aand. Saaledes opkastede han Spørgsmaal om Afskaffelse af Sakramentets Opføttelse og Tilbedelse, af Billeder, Altre, Messeklæder og Lys ved Gudstjenesten, om Eksorcismen i Daaben, om man skulde tælle 3 eller 4 Bud paa Lovens 1. Tavle m. m. Af Præsteskabet hævdedes nu K.s Frihed i de ligegyldige Ting (*adiaphora*): Opføttelsen var en saadan, men Tilbedelsen var nødvendig, da Kristi sande Legeme og Blod var nærværende; Billeders Tilbedelse forbødes, men deres Tilstedeværelse i Kirkerne tillodes, dog burde man indskrænke sig til Krucifiks og Altertavle; af Altre var kun ét nødvendigt osv. Endvidere forbad man at fejre Nadver uden Kommunikanter og at bruge Mjød, »Kirse-drunk« eller Vand i Stedet for Vin. 1562 begyndte Ærkebispens Striden med Beurres ved et Skrift til Forsvar for Eksorcismen og et andet Skrift, hvori han angriber den calviniske Lære om en blot aandelig Æden og Drikken i Nadveren, forsvare Konsekrationen og Knelingen ved Nadveren, Billeders Tiladelighed samt K.s Frihed i Adiafora, der lige saa lidt bør ofres overfor dem, der arbejde for Afskaffelsen af Ceremonier, som uden Synd kunne bibeholdes, som overfor Papisterne, der fordrer dem som nødvendige til Salighed. I den mærkelige Strid, som nu blussede op mellem den lutherske og calviniske Betragtning, kom ogsaa det kristologiske Spørgsmaal paa Tale. Saaledes henstiller Beurres i sine »Tio spørsmål till det sv. clerkeriet« bl. a., om Kristi Legeme og Blod har alle Guds Egenskaber; om det, der tillægges den guddommelige Natur, skal tillægges den menneskelige ved »Egenskabernes Meddelelse in abstracto« osv. Saaledes fik man under E.s Regering en virkelig Lærstrid at se, et i den sv. K.s Historie ret usædvanligt Skuespil. Den Uro, som herved vakte i Landet, foranledigede Kongen til ved et Paabud af 29. Aug. 1563 at forbyde de fremmede at udbrede deres Vildfarelser blandt Folket; dog maatte de beholde deres Meninger, ja selv deltage i Gudstjenesten i Landets Kirker. Da imidlertid sv. Præster fra Prædikestolen polemiserede mod dem, af-fattede de en Trosbekendelse, hovedsagelig som *Confessio Gallicana*, undertegnet af D. Beurres, P. Marsilius og J. Pasquier, som de overgav Kongen med en Skrivelse af 7. Maj 1564, hvori de bad om fri Religionsøvelse i deres Hus, for saa vidt de ikke, som de indflyttede Tyskere, fik en egen Kirke og offentlig Guds-

tjeneste. Efter Begæring af den strengt lutherske Spr. i Stockholm, Laurentius Olai, der ogsaa skrev en Gendrivelse af deres Trosbekendelse, udstedte E. derpaa til sidst (4. Dec. 1565) et Mandat, som forkastede den Lære, der nægter Kristi Legems og Blods virkelige Nærværelse i Nadveren, samt at Kristi menneskelige Natur er delagtig i den guddommelige Naturs Almagt, som stridende mod Skriftens Lære; ville de holde fast ved deres falske Tro, hedder det, saa maa det ske paa deres egen Sjæls Risiko, da »Kongen ikke kan raade over nogens Samvittighed«; men de, der udbrede slige Vildfarelser, skulle sættes i Fængsel, og om det gentages, forvises. — Ogsaa i den samtidige og ligesaa 1565 afsluttede likvoristiske Strid (se d. Art.) sejrede Laur. Petri. — Overhovedet ophørte under E. den Undergravelse af Bispemagten, som Gustaf havde begyndt. Allerede ved E.s Kroning 29. Juni 1561 gøres en bestemt Forskel mellem de gamle Bispestoles Indehavere og de af Gustaf indførte saakaldte »Ordinarierna« (se d. Art.) i Stockholm, Gælle osv. Ved Mødet i Stockholm 1562 overgav Ærkebispens Kongen sin 1561 omarbejdede og udvidede Kirkeordning, som E. modtog naadig; den fik vel ikke kgl. Stadfæstelse af E., men udbredtes i Afskrifter og tillempedes (se Art. Kirkeordninger). — E.s 1567 fuldt udviklede Vanvid, der ytrede sig i Mordet paa Stuerne og fl. a. (ogsaa Beurreus myrdedes paa Kongens Befaling), gjorde ham moden til Fald. Da han 5. Juli 1568 havde ladet den. fagre Karin Månsdotter, en Soldats Barn, krone til Sverigs Dronning, rejste Hertugerne Johan og Carl 12. Juli Oprørsfanen. Under Stockholms Belæjring, der sluttede med, at E. 29. Sept. s. A. overgav sig som Fange, forfattede Laur. Petri »Någre Spörszmåll om werdzig Öfuerheett« (udg. 1898 af H. Lundström i Sv. Literatursällskapet's Skrifter XI, 6), hvori han hævder Undersanters Ret til at opsigne en Øvrighed deres Troskab, naar Øvrigheden ikke har Magt til at forsvare dem, eller naar Staten ved dens Uduelighed føres i den yderste Nød. Efter o. 8½ Aars haardt Fangenskab paa flere forskellige Steder døde den ulykkelige Konge paa Örbyhus Slot 26. Febr. 1577. Den i 17. Aarh. opdukkende Notits, at han toges af Dage ved Gift, er senere bleven bestridt. I hvert Fald havde Kong Johan af Rigsraadet og de fornemste Prælater 1575 faaet udvirket en formelig Dødsdom over E., der skulde bruges, om Rigets Sikkerhed forandrede det, hvorhos han havde givet Fangevogterne nøje Instruktion om hans Dødsmaade. I de Bemærkninger — delvis udførte med en spids Træpid, dyppet i Sod og Vand —, som E. gjorde i Randen og paa utrykte Blade af et Eksemplar af Sabelicus's *Opera omnia*, og som ere bevarede fra hans Fangenskab (i kgl. Bibl. i Stockholm; trykte i »Handl. rörande Skand. Hist. XIII og XIV; hans Dagbogsoptegnelser fra Fangenskabet og Oversættelse af Joh. Magnus's Svea och Göta Krönike ere gaaede taht), søger han at forsvare sine Regeringsforanstaltninger og sin og sine Berns Ret til Tronen. Om hans kunstneriske Evne vidne de Tegninger, han gjorde saavel i nævnte Værk, som i et Eksemplar af Strabos *De situ orbis* (findes i kgl.

Vetenskapsakademiens Bibl. i Stockholm); derimod ere de Psalmer, som tillægges ham i den sv. Psalmebog (Nr. 180 og 373), ikke forfattede af ham. O. A.

Erik den blinde (Ivarssøn), Norges 3. Ærkebiskop, havde, efter Studier i St. Victor i Paris, som Biskop af Stavanger været Kong Magnus Erlingsøns ivrige Tilhænger, hvorfor Sverre ingenlunde var tilfreds med hans Valg til Ærkesædet. E. fik i Rom Palliet af Clemens III og kom 1189 tilbage til Norge. I Forening med Kongen optraadte han straks med Kraft mod, at Gejstlige førte Vaaben, værnede ved Bandtrusler om Kirkers og Præsters Fredhellighed, og søgte med Iver at hæve det ved Borgerkrigenes Brutalitets moralsk fordærvede Folk (Synoden i Bergen 1190). Freden mellem Stat og K. varede dog ikke længe. E.s Maal var Kirkerettens teokratiske Syn paa »Kirkefriheden«: at K. bør være den virkelige Besidder baade af det verdslige og aandelige Sværd, og han haabede at forny Ærkebiskop Eysteins (se d. Art.) Sejr over Kongemagten 1164. Alle de gamle Stridspunkter bleve saaledes brændende igen. Sverre bestred den kanoniske Rets (Eysteins »Guldfer«) Gyldighed i Norge, fordrede Indflydelse paa Bispevalg og Patronatsret til Præstembeder og henviste Retssager mod Gejstlige til de almindelige Domstole. Om Omfanget af Kirkegodsets Immunitet kunde der ingen Enighed opnaas. Kongen afviste Ærkebispens Fordringer om Bøders Erlæggelse i Solvære, forbød ham at holde sit store væbnede Følge og fordrede endelig som sin kongelige Ret at blive kronet. Da Ærkebispens ingen Støtte fandt hos Folket eller den lavere Gejstlighed, forlod han Landet og søgte Ly hos Ærkebiskop Absalon i Lund (o. 1191). Herfra vendte han sig med højrostedede Klager til Paven, og Abbed Vilhelm af Æbelholt var hans ivrige Talsmand. Cæstin III stadfæstede 1194 den norske K.s »Friheder« fra Magnus Erlingsøns Tid og tillod E. at udslynge Pavens store Band mod »Usurpatoren«. En pavelig Legat blev simpelthen udvist af Sverre, og 1194 blev han endog kronet af Oslos Bisp, Nicolaus Arnesøn, og de 3 andre Bisper, som derpaa til Straf blev satte i Band af Paven. Snart efter flygtede dog 3 af Bisperne til Danmark, og den snu Oslo-Bisp blev Sverres farligste og uforsonligste Fjende, idet han organiserede Bagler-Partiet, der atter førte Borgerkrigens Rædsler over Landet og bragte Sverres Trone til at vakle. Ufortrøden lod denne en lærd Præst, der havde studeret Kirkeret i Bologna, forfatte en djærv Henvendelse til Folket (jvfr. En Tale mod Biskopperne, udg. af G. Storm, Kra. 1885), der gjorde dette Rede for hans Syn paa Forholdet mellem Stat og K. Sverre afledte Kongedømmet ligesaa umiddelbart fra Gud som »Bispedømmet«, og han henviste til, at E. nu var slagen med Blindhed til Straf for sin Anmasselse. Fra 1198 var imidlertid Innocentius III Pave, og han slyngede den ene Bulle efter den anden mod »Uhyret«, »Djævelens Lem«, der »rasede« i Norge; han opfordrede Folket til Frasede i Norge; han forordnede Folket til at gribe ind og forordnede Interdikt. Den sidste Biskop (Martin af Bergen) forlod nu ogsaa Landet, og Norge følte snart de bitre Frugter af Kampen. Præste- og Kirkevielser

kunde ikke foretages, ej heller Konfirmation, og det sædelige Liv sank dybere og dybere i Raahed. Interdiktet overholdtes vel ikke, og med største Kraft hævdede Sverre sin Stilling i Kampen, saa han døde (9. Marts 1202) ikke blot som Sejrrherre over Baglerne, men betjent med fuld kirkelig Hjælp. Men paa sit Dødsleje raadede han indtrængende Sønnen til Forlig, og Haakon Sverresøn opgav samme Aar Striden, idet han af Hensyn til Landets Ødelæggelse erklærede at ville tilstå K. alle Friheder, som tilkom den efter »hellig Ret«, »mit Kongedømme og fulde kongelige Værdighed ubeskaaret«. Nærmere Bestemmelser af »Frihedernes« Omfang kendes ikke, og Historikerne afvige meget i Opfattelsen af den tvetydige kgl. Erklæring. Rimeligst er det at antage, at E. og Kirken faktisk sejrede paa alle Punkter (Bispevalg, bispelig Kollats m. H. til Præstembeder, Gejstliges Eksemtion fra verdslig Ret osv.), kun at Aftalerne fra 1164 om Kongevalget, Lenseden til St. Olaf og Kroneofret foreløbig skodes til Side. Kirkefyrsterne vendte straks hjem, og E. løste Landet af Interdiktet, hvilket indbragte ham en streng Irettesættelse fra Innocentius III, da han ved denne Handling, »som en Abe«, havde udført, hvad der var Pavens Ret. Efter Haakons Død 1204 begyndte Tronkampene paany mellem Baglere og Birkebenere, men K.s Mænd stillede sig snart paa Haakon Haakonsøns Side, der fuldt anerkendte Kirkefriheden. E. nedlagde sit Embede 1205, men levede endnu 1213 (Zorn, Staat und Kirche, 1875; Keyser, Den norske K.s Historie under Kath. I, 1856; A. C. Bang, Den norske K.s Historie under Kath., 1887). J. O. A.

Erik-Janssarne, sv. Sekt, er opkaldt efter Stifteren, Erik Jansson, der blev født 1808 i Biskopskulla Menighed i Upsala Len. Faderen var Bonde, og Sønnen blev ogsaa Landmand, forpagtede Gaarden Sånkarby i Österunda Sogn, Westmanlands Len og giftede sig. Tidlig var han stærkt interesseret i de aandelige Bevægelser, som da vare i Gang, og han forsøgte sig som Forfatter af smaa religiøse Afhandling og aandelige Sange, samt læste de da sædvanlige Opbyggelsesbøger (som f. E. Luthers, Arnds m. fl.) ved Siden af Biblen; men snart begyndte han at fatte Mistro til de førstnævnte. Hans Opfattelse i saa Henseende modnedes dog først, da han i Juni 1843, som Handelsmand med Hvedemel, besøgte Helsingland og der traadte i Forbindelse med de saakaldte »gamle Læsere«, der satte saa stor Pris paa Luthers, Arnds, Nohrborgs og Murbecks Skrifter. Ved disse Læseres Konventikler eller »For-samlinger« optraadte E. J. som aandelig Taler og vandt stort Bifald, hvorfor han 1844 med Hustru og Børn bosatte sig i Forssa i Helsingland. Han blev snart Lederen af den religiøse Bevægelse, udgav sig for en af Gud sendt Profet, der var ufejlbar, eftersom hans Ord vare Guds egne. Som Bevis paa sin Sendelse forfattede han adskillige Sange og Skrifter, hvis Hovedindhold var Læren om Syndfrihed, da efter hans Opfattelse saavel Menneskers Retfærdiggørelse som Helliggørelse fuldbyrdes, naar Troen opstøndes, saaledes at den troende er fuldstændig syndfri. Til Støtte herfor paa-bæraabte han sig 1 Joh. 1, 7 og 3, 9. Alle,

som ikke billigede denne Lære, ansaa for Djævelens Børn, og saa stor var den foregivne Profets Anseelse, trods Beskyldningerne mod ham for Usædelighed, Selvmodsigelser og Egen-nytte, at han formaaede sine Tilhængere til i Juni 1844 under Bønner og Lovsange at brænde deres tidligere »Afguder« o: Luthers, Arnds, Nohrborgs osv. Skrifter paa et Baal (jvfr. Ap. G. 19, 19). I den Anledning blev E. J. fængslet, men snart efter frigivet; han foranstaltede igen et nyt stort Bogbaal, fængsledes atter, men blev paany, efter en Advarsel fra Upsalas Domkapitel, frigivet. Kort Tid efter blev han igen paa Grund af Uordener ved hans »For-samlinger« tagen i offentlig Forvaring, men paa Vejen til Gefle blev han befriet af nogle af sine Tilhængere og levede derefter skjult, ofte klædt i Kvindedragt, mest i Dalarne. Imidlertid modnedes Tanken om at flytte til Amerika saavel hos ham, som hos hans Tilhængere, især da han varslende, at Hedningerne skulde bygge dem Stæder, og de selv tale med fremmede Tungemaal. Allerede 1845 vare 2 af hans mest fremtrædende Tilhængere rejst til Amerika, og da deres Meddelelser lød gunstige, begyndte 1846 den almindelige Udflytning, hvori, foruden E. J. og hans Familie, o. 800 Personer, de saakaldte »Erik-Janssarne«, deltog. Før Overreisen til Amerika indførtes Kommunisme, idet alle skulde sælge deres Ejendele og overgive Salgssummen til 7 »Skaffere«, som havde at tilse, at alles Trang blev afhjulpen. Ingen, der forlod Sekten, kunde faa sit Guds tilbage. I Amerika anlagdes i Illinois næved Galesbury en Koloni (Bishopshill til Minde om E. J.s Fødested Biskopskulla), og Profeten stod snart i Spidsen for 1200 Tilhængere, af hvilke han fordrede blind Lydighed. Skønt de lidt efter lidt erhvervede sig 3000 Acre Jord, trivedes Kolonien daarligt, og E. J. kom i heftig Strid med en af sine Tilhængere, som forlod Selskabet og vilde have sin Hustru med sig, hvad E. J. forhindrede. Under Retsfor-handlingerne derom blev E. J. skudt ned af den forbitrede Mand i selve Tingsalen i Illinois 30. Maj 1850. Af E. J.s Skrifter kunne nævnes: »Några sånger samt böner« (1846, 2. Opl. 1857); »En härlig beskrifning på människans tillväxt, då hon helt är, enligt Johs 15. cap., inympad i det sanna vinträdet Christo« (1846); »Ett afskedstal till alla Sveriges innvånare, som har föraktadt mig, den Jesus hafver sändt, eller förkastat det namnet Erik Jansson« (1846); »Förklaring öfver den heliga skrift, eller cateches, författad i frågor och svar« (1846). — **Erik-Jansonismen** eller **Erik-Janssarne**, bestod ogsaa efter Stifterens Død og lededes af 7 Styrrer, som efter eget Tykke herskede over Kolonisterne, der en Tid opnaaede en vis økonomisk Velstand. Men Sammenholdet havde ikke lang Varighed, og tilsidst solgtes Ejendommene, og Medlemmerne adspredtes. K. H.

Eriksen. 1) **Erik E.**, se **Ericus Erici.** — 2) **Jørgen E.**, den tredje evang. Superintendent i Stavanger (1571—1604), var født i Haderslev 1535. Om hans Herkomst og tidligere Studier vides intet. 1559 blev han Rektor i Bergen og 1560 Slotspræst paa Bergenhus. 1566—70 opholdt han sig for Studiers Skyld dels i Khvn, dels i Wittenberg og tog Magister-

graden, rimeligvis paa sidstnævnte Sted. Efter Hjemkomsten blev han af Lensherren paa Bergenhus, Mads Skeel, beskikket til den afældige Stavanger-Biskop Jens Ribers Medhjælper, og efter dennes Død 1571 fik han kgl. Udnævnelse som hans Efterfølger. Det blev nu *Mag. J. E.s* Opgave at genoprette den kirkelige Orden i det højst forfaldne Stift og befæste Ref. der. Hertil var han rustet som faa: begavet, energisk, veltalende, administrativt dygtig, begejstret for den luth. Ref. og i Besiddelse af en solid teol. Uddannelse var han visselig den mærkeligste af den norske Kirkes Reformatorer. Efter at have paabegyndt Reorganisationen af det næsten opløste Domkapitel og Restaurationen af Domkirken, sammenkaldte han 1573 en mærkelig Stiftssynode i Stavanger, hvor han fik vedtaget en Række vigtige Bestemmelser af reformatorisk Art. De siger paa at hæve Gejstligheden og fremme et godt Forhold mellem Præsterne, at udrydde Levninger af den rom. Katolicisme og bringe de kirkelige Handlinger i Overensstemmelse med Ordinansen, at befordre relig. Kundskab blandt den opvoksende Slægt, at modarbejde Tugtlosheden i Menighederne og i det hele taget fjerne de mislige Tilstande af enhver Art, hvorover Præsterne ofte førte Klage. Synodens Beslutninger oversendtes Kongen og fremkaldte en Række Kongebreve, der paa bød deres Gennemførelse. Herunder blev Biskoppen hindret ved den Modstand og Vrangvilje, han ofte mødte hos de kgl. Lensmænd (især Erik Munck i Nedenes) og Fogder, hos Bønderne og endog hos Præsterne. Navnlig gælder dette den bekendte Tiendesag eller Spørgsmaalet om Anvendelsen af en Fjerdepart af Tienden, den saakaldte Bondelod, som Kongen ifølge Stavanger-Synodens Bestemmelse henlagde til Latinskolen og Hospitalet i Stavanger, men som Bønderne selv vilde raade over. Ved Statholderen Poul Huilfeldts Reces, vedtaget paa et Møde i Skien 1576, ordnedes Sagen saa, at Bønderne skulde beholde Bondelodden mod at udrede det saakaldte Degnespand til Stavanger Skole. Men J. E. maatte under hele sin Embedstid kæmpe med Bøndernes Vrangvilje med Hensyn til Tiendens og Degnespandets Udredelse. Dog fik han mer og mer sin Vilje igennem i denne Sag, der i Virkeligheden var en Styrkeprøve mellem Kirkens Myndighed og Bøndernes Selvrædighed. En god Hjælp havde han bl. a. i Listerprovsten Peder Claussøn (se S. 519). I det hele taget var Tilstanden i Stavanger Stift i kendelig Grad bedre mod Slutningen af J. E.s Embedstid end ved Begyndelsen, og om han end ikke blev nogen »Luther« for det hele Land, saa fortjener han i al Fald Navnet Stavanger Stifts Reformator. Hans religiøse, teologiske og kirkelige Holdning lærer vi at kende af hans 24 Prædikener over Profeten Jonas's Bog, der blev holdt i Stavanger Domkirke i 1580-Aarene og derpaa udgivet i Trykken. Han røber her en klar Opfatning af Ref.s Grundtanker, paa samme Tid som man mærker Epigonen, der staar paa Overgangen til Ortodoksien. Han døde 5. Juni 1604 under et Ophold i Bergen som Medlem af den Kommission af samtlige norske Bisper, som traadte sammen i hiint Aar for at ud-

arbejde en norsk Kirkeordinans. Hans Lig førtes til Stavanger og gravlagdes i Domkirken (A. C. Bang, Den norske Kirkes Hist. i Reformationsaarhundredet, 217—333). — Se Art. Erichsen og Ericus.

Erimbert, Søstersøn af Biskop Gauzbert i Sverig, fulgte Ansgar til dette Land og »udførte frit Guds Tjeneste« der.

Erkendelse er en ordnet systematisk Forstaelse af, hvad der er virkeligt. Idet man erkender noget, ligger heri saavel, at det er til, som at dets Forklaring nu er given. Det er altsaa Sandheden, og det tillige den begrundede Sandhed, som Erkendelsen har til sin Genstand. Som de Midler, der staa til vor Raadighed for at naa dette Maal, frembyder der sig Sansning og Tænkning. Gennem vore Sanser faa vi en Række Indtryk, der give os Billeder af Verden; men disse have kun en tilfældig og spredt Karakter. Det gælder da om at samle dem til en fast Enhed; vi maa søge at paavise et forbindende Baand, der knytter alt det enkelte sammen. Det er med andre Ord Almengyldigheden eller Nødvendigheden af alt, hvad der sker, som det bliver Opgaven for os at faststille. Kun derved vil der naas en virkelig Erkendelse, en saadan, som svarer til, hvad der er udtrykt i Videnskabens Navn, og som godtgør sig som ægte ved at medføre en virkelig Magt over den givne Verden.

Naar man nærmere vil bestemme Erkendelsens Væsen, kommer man nemt til at lægge Hovedvægten paa den ene eller den anden af dens to Elementer, enten paa Sansningen eller Tænkningen. De to modsatte Synspunkter, som saaledes melde sig, betegnes som Empirisme og Rationalisme (Idealisme). Indenfor den antike græske Filosofi er det sidste afgjort gaet af med Sejren. I Platon finder den filosofiske Rationalisme sin store klassiske Repræsentant. Han gaar ud fra Ideerne som den egentlige sande Væren og bestemmer derfor Erkendelsen af disse, hvori Verden har sin sidste Grund, som den højeste og fuldkomne Viden. Og det samme Standpunkt tiltræder Aristoteles i det væsentlige; thi selv om han opgiver de overjordiske Ideer og holder sig til den givne Verden, saa lægger han dog den afgørende Vægt paa at finde det sande, almene Væsen bagved de ydre tilfældige Former. Det var ud fra disse Forudsætninger, at Skolastikken i Middelalderen delte sig i de to Retninger, som benævntes som Realisme og Idealisme. Den første antog med de nævnte græske Tænkere, at Ideerne, de almene Begreber, vare det i Sandhed reelle (deraf Navnet Realisme) i Modsætning til Enkelt-Genstandene. Den anden holdt sig til de givne Enkelt-Eksistenser og opfattede kun Begreberne som subjektive, mennekelige Bestemmelser (*nomina*). Til nogen virkelig Bestemmelse af Erkendelsens Væsen naaede man dog ikke paa denne Maade. Det er først sket i nyere Tid, da man ikke mere, som forhen, søgte at udgrunde Tingenes indre Væsen, men i Stedet for tog Sigte paa at forklare den givne Sammenhæng, hvori alle Tingene fremtræde som indføjede. Den nyere Filosofi fremviser en empiristisk og en idealistisk Udviklingsrække, som tilsidst kommer til at mødes

i Locke og Leibnitz som Repræsentanter for de modsatte Anskuelser. Det er Spørgsmaalet om Erkendelsens Oprindelse, som her træder i Forgrunden. Er Sjælen oprindelig en *tabula rasa* (en ubeskreven Tavle) og vinder sit Indhold alene gennem empiristisk Iagttagelse, eller er den oprindelig begavet med medfødte Ideer og kan i Kraft heraf ud af sig selv gennem Fornuftslutninger opbygge en sand Viden? Det er Spørgsmaalet her. Det er dog imidlertid ikke det egentlige Erkendelsesproblem, som hermed er fremsat. Dette bliver først forberedt paa skeptisk Maade af Hume og derefter endelig formuleret tydeligt af Kant. Er en virkelig Erkendelse mulig? Saaledes spørger han. Og han mener dermed en almenlydig Forklaring af, hvad der sker, en saadan, som paaviser Nødvendigheden af, at det sker paa denne Maade og ikke paa nogen anden. Kan der paa Forhaand, uafhængigt af Erfaringen, gives visse Regler for, hvad der maa ske, eller maa man nøjes med en sammenfattende Bestemmelse af, hvad der faktisk sker? Kun i første Fald opretholdes Erkendelsens Betydning i egentlig Forstand. Som bekendt besvarer Kant dette Spørgsmaal ved at paavise, hvorledes der i al Erfaring maa være en vis Lovmæssighed til Stede, da Erfaring i sig selv er en Bevidsthedsakt og som saadan forudsætter en Bevidsthed, hvis væsentlige Love den altsaa maa følge. I al Erfaring ligger der saaledes Begreber til Grund. Det er Kritiksmens Standpunkt. Det blev vel for en Tid afløst af en ny Idealisme, men i vore Dage er man almindelig vendt tilbage til den Position, i hvilken Erkendelsesproblemet er stillet af Kant. Nogen almindelig Enighed er langtfra naaet, — det er særlig Positivisme og Kritikisme, som kæmpe om Herredømmet, — men i den faktiske Maade, hvorpaa Erkendelsen benyttes, er der givet en vis Enighed, som paa enkelte, væsentlige Punkter kan konstateres.

Forsaauidt som der ved Erkendelsen først spørges om den fuldkomne Evidens, da maa vistnok de formale Videnskaber, Logik og Matematik, sættes øverst. Det er en Abstraktionens Verden, som her fremstilles, men netop deraf kommer den ubetingede Nødvendighed, som her findes. Det er imidlertid den samme Nødvendighed, særlig den, der er ejendommelig for Matematiken, som man søger at paapege i Naturen. Det indrømmes vel almindeligt, at der her maa gaas ud fra et praktisk Postulat om Tilværelsens gennemgaaende Konformitet med de menneskelige Tankeformer, men Naturvidenskabens Resultater synes i det hele at bekræfte Rigtigheden af et saadant. Den Maade, paa hvilken man da gennemfører en videnskabelig Forklaring af Tilværelsen, er ved en nøjagtig Anvendelse af Kausalitetsloven. Man opfatter ethvert Fænomen som en Virkning af en foregaaende Aarsag; man søger, uden at blive staaende ved kvalitative Forskelligheder, at vise, hvorledes det er det ene og samme, som bestandig gaar igen under forskellige Former. Som Udtryk for en saadan Betragtning har man i den nyere Tid formuleret Loven om Kraftens Bestaan. Om nogen anden Forklaring end den, som saaledes er angivet ved Aarsagssammenhængen, bliver der ikke

Tale; naar man tidligere med Henvisning til Aristoteles har talt om Hensigtsaarsager i Naturen, da afvises en saadan Tanke nu fuldkomment. — Og denne saakaldte eksakte Metode søger man endvidere at give Anvendelse paa alt det eksisterende, ogsaa paa det aandelige Livs Fænomener, forsaavidt disse skulle underkastes en videnskabelig Bedømmelse. Imidlertid vil det her være af Betydning at minde om, at Videnskaben netop i sin eksakte Form viser sig behæftet med en ejendommelig Begrænsning; en saadan Indrømmelse vil Videnskabens første Repræsentanter i vor Tid være ganske villige til at gøre, selv om de ikke ville drage videre Konsekvenser deraf. Idet Videnskaben behandler alt, hvad den forefinder, som ensartede Fænomener indenfor en uendelig sammenhængende Kæde, hviler den i Virkeligheden paa en Abstraktion. Den holder sig for det første til Tingene, saaledes som de vise sig i Forhold til den betragtende menneskelige Bevidsthed; fra den Relation, som hermed er givet, kan den, ifølge Sagens Natur, ikke undrage sig. Og den bestemmer endvidere alle Tingene efter deres indbyrdes Forhold til hinanden; hvad de ere i sig selv, afset fra en saadan Relation, derom kan Videnskaben ikke udsige noget. Paa dobbelt Maade er Videnskaben saaledes betinget, i dobbelt Forstand er den relativ; dels kommer den ikke udover en vis subjektiv Bestemthed, dels maa den nøjes med at paavise, hvorledes alt gaar til, men kan ikke udsige noget om, hvad det er, som vi her staa overfor. Disse Naturkendelsens Grænser ere blevne klart afstukne i det bekendte Foredrag af Naturforskeren Dubois-Reymond i Leipzig 1872; han gør her gældende, at der er to absolute Gaader for Videnskaben, overfor hvilke den ikke blot nu for Tiden er uvidende, men overfor hvilke den altid vil vedblive at være uvidende (*Ignorabimus*). Disse ere: Verdens (Materiens) inderste Væsen og Sjælens Væsen. Her staa vi overfor et absolut Mysterium, som aldrig rationelt bliver opklaret.

Men hermed er nu ogsaa givet Berettigelsen til at gaa ud over Videnskaben. Det er de højeste Spørgsmaal, de, som have allermost personlig Interesse for os Mennesker, som fuldkommen undrages den videnskabelige Indsigt. Hvad er Verden, og hvad ere vi Mennesker selv? Hverpaa trænge vi alle til at faa Svar, her maa vi alle danne os en Dom for at kunne leve. Uden en bestemt Livsanskuelse er ingen gennemført Moralitet mulig. At iagttagelse fuldkommen Afholdenhed over for det oversanselige lader sig ikke gennemføre; det formaar end ikke de agnostiske Filosofer i vor Tid. Men hvorledes kan der være Tale om en Erkendelse, som ligger udover den videnskabelige? Det er Hovedindvendingen fra Modstandernes Side. Det kan lidt nytte, at Muligheden af en indre, oversanselig Verden indrømmes, naar den slet ikke kan opfattes paa bestemt Maade af os. Det er særlig til denne Indvending, at der maa tages Stilling, naar Spørgsmaalet bliver om at begrunde den religiøse Erkendelse.

I det Billede, som Videnskaben udkastede af Verden, var der ikke Plads for noget

Spørgsmaal om Hensigten med, hvad der sker; kun Tingenes »hvorfor«, men ikke deres »hvor-til« blev besvaret. Men dette Spørgsmaal, som saaledes afvises, lader sig ikke dermed bringe ud af Verden. Den menneskelige Bevidsthed har fra Begyndelsen af villet forstaa ikke blot den mekaniske Nødvendighed, som lod det ene fremgaa af det andet, men ogsaa den Hensigt og Mening, som den hele Proces maa kunne tænkes at have. Vi finde hos Sokrates (i Platons Faidon) den bestemte Formulering af dette andet Spørgsmaal. Han glædede sig over, at Anaxagoras førte Skabelsen af Verden tilbage til en Fornuft, thi han ventede da, at han vilde paavise ved alt i Verden, at det, saaledes som det var, var indrettet paa det bedste. Og han følte sig skuffet, da Anaxagoras stadig kun talte om naturlige Aarsager. Saaledes ville vi heller ikke kunne blive staaende ved at faa de naturlige Aarsager angivne. Medens for den reflekterende teoretiske Forstand den hele Verden kun bliver en uendelig Kæde af Processer, hvor Kraft og Stof ligge til Grund, saa danner der sig nødvendig for den praktiske, følende og villende Personlighed et Billede af Verden som et formaaalsbestemt Hele, der som saadant har en virkelig Afslutning i sig. Og det enkelte Menneske føler sig i et dobbelt Forhold til dette Hele, dels i Modsætning dertil som en selvstændig Person, der i sig selv udgør en ejendommelig Værdi, og som i sit Indre har den højeste Maalestok for godt og ondt, dels som en integrerende Del af dette Hele, hvis Liv ogsaa er bestemmende for ham selv. Idet han nu føler sig bundet til en bestemt Opgave, der melder sig for ham som en hellig Forpligtelse, maa han med det samme spørge om, hvorvidt han finder nogen Forstaaelse og Støtte for Arbejdet paa en saadan Opgave hos den Magt, der ligger til Grund for Verden. Han maa forestille sig denne Magt som en saadan, til hvilken han kan sætte sig i et vist Forhold. Der er altsaa hermed givet Nødvendigheden af en religiøs Erkendelse, en saadan, som gaar udover den eksakt videnskabelige.

Naar der bliver Tale om, hvorledes en saadan Erkendelse nærmere maa være beskaffen, særlig hvilke Elementer den vil være henvist til at bruge, da gør der sig forskellige Meninger gældende. Som det nærmeste Materiale frembyder sig de forskellige historiske Religioner. Gennem Religionen har Menneskefæstlægen fra den allerældste Tid udtalt sine Forestillinger om de højeste Livsspørgsmaal. Men man kan stille sig paa en dobbelt Maade til den praktiske Verdensforklaring, som her er given. Dels kan man søge at underbygge og korrigere den ved en højere teoretisk Erkendelse, dels kan man anerkende den, som den er given. Den første Bestræbelse kan føres tilbage til Platon og Aristoteles. Man søger i Tilslutning til den egentlige Videnskab og som en Fortsættelse af denne at opbygge en sammenhængende Verdensanskuelse, der skal give en Forklaring paa alle de praktiske Livsgaader. Det er under Navn af Metafysik, at dette Forsøg historisk foreligger. En særlig Udvikling har det faaet indenfor den nyere tyske Spekulation, hvor man en Tidlang mente at have løst Tilvær-

selens Gaader ved en videnskabelig Bestemmelse af det absolute. Det er dette Begreb, der stadig i nyere Tid har afgivet Tilknyningspunktet for videregaaende metafysiske Betragtninger; det har været ligesom det neutrale Indifferenspunkt, hvor den profane og den religiøse Tænkning kunde mødes. Men mod hele denne Tankegang, der forøvrigt meget hurtigt har tabt sin Tiltrækning, maa det gøres gældende, at den sammenblander to uensartede Bestemmelser, hvoraf Følgen bliver, at Resultatet hverken kommer til at blive sand Videnskab eller en tilfredsstillende Livsfilosofi. Dette viser sig særligt i den tyske Spekulation, der af nyere Videnskabsmænd betegnes som en blot »Begrebsromantik« eller Begrebsdigtning, og hvor tillige den moralske Interesse meget ufuldstændigt kommer til sin Ret. Det er nemlig et Særkende for enhver saadan Art af Spekulation, at den er behæftet med et stærkt Anstrøg af Panteisme; som videnskabelig Verdensforklaring vil Metafysikens konsekvent komme til at blive Panteisme. Og hvad særlig det absolute Begreb angaar, da kan der heller ikke gøres noget ud heraf, thi det er i alt Fald kun som et negativt Grænsbegreb, at Videnskaben kan henvise til det.

Tilbage staar da altsaa den anden Vej: at anerkende den praktiske Forklaring af Tilværelsen, som er givet i Religionen. Vi gaa da ikke ud fra Naturen, saaledes som den videnskabeligt kan bestemmes, men vi søge at naa til den højeste Erkendelse af Tilværelsen, idet vi gaa ud fra Menneskelivet, saaledes som det fremtræder i sin Fylde for os i Historien. Det er ved at betragte og bedømme de aandelige Værdier, som her findes, at Opgaven skal løses. Al Religion og al positiv Livsanskuelse er opbygget af visse bestemte Værdidomme. At forstaa sig selv i sin ejendommelige Værdi og at forstaa hele Tilværelsen herud fra som den, der er anlagt paa at gennemføre Personlighedens Bestemmelse, det er Ejendommeligheden ved den religiøse Erkendelse. Det er ved Anvendelse af Teologiens Begreb, at et saadant samlet Billede af Verden kan blive udkastet. Et øverste Formål, et højeste Gode, hvori alle Menneskers Bestemmelse gaar op, bliver indført under Guds Navn; der tilsigtes ikke nogen rationel Verdensforklaring hermed, men alene en Begrundelse af, hvorledes alt i Verden er indordnet under én Bestemmelse som tjenende Midler herfor. Og idet den menneskelige Personlighed i dette højeste Gode attraar at finde sig selv, maa det ogsaa komme til at fremtræde med en personlig Karakter. Saaledes er Tilfældet ogsaa overalt, hvor den religiøse Interesse er uforstyrret. — Men det kan alligevel synes, som om det er umuligt indenfor det religiøse Omraade at paavise en Almengyldighed i Dommen, hvilket dog er al Erkendelses Særmerke. Det synes, som om det ene Standpunkt her lader sig ligesaavel forsvare som det andet. Dette kan dog ikke indrømmes. Saa sandt som der er visse fælles Grundlove for det menneskelige Følelses- og Viljesliv, saa sandt maa ogsaa de samme Værdier kunne bringes til Anerkendelse for alle Mennesker, naar blot den fornødne Udvikling er til Stede.

Og hvor en religiøs Værdi anerkendes, dér vil der altid med det samme være en Tro paa dens objektive Virkelighed: dens Sandhed. Hvis overhovedet der tillægges det religiøse Liv nogen Betydning, da maa man tillægge den religiøse Vurdering den Egenskab at være et virkeligt Sandhedsorgan ved Siden af den eksakt videnskabelige Tænkning. Heraf følger dog ingenlunde, at de sande højeste Værdier skulde være at finde af Menneskeaanden paa naturlig Maade; det er kun en kritisk Ævne, som nødvendig maa tillægges denne, men ikke nogen produktiv. Som Kristne maa vi tværtimod gaa ud fra, at Livets højeste Værdier og dermed de højeste Sandheder alene ere kendte gennem en overnaturlig Aabenbarelse i Jesus Kristus. Her er det fuldkomne Liv og derfor ogsaa Sandheden selv. Og idet den kristne Kirke gaar ud herfra, vil den kristne Erkendelses Opgave da forme sig som den at give en sammenhængende Forstaaelse af hele Tilværelsen paa Grundlag af Jesu Ord og Gerninger. Hvad der paa denne Maade begrundes som kristelig Lære, maa anerkendes som Sandhed. Kun én Ting maa endnu her tilføjes. Erkendelsen af oversanselige Objekter kan ikke gøre Fordring paa at være en fuldkommen adækvat Erkendelse; vi ere, saa længe vi leve i denne Verden, bundne ved vore Sanser. Kun gennem Analogier kunne vi tale om det hinsidige. Den religiøse Erkendelse maa derfor altid faa en billedlig, symbolsk Karakter, som aldrig helt kan afstreges. Nogen Fare ved en saadan Indrømmelse er der dog ikke. Ogsaa om den videnskabelige Erkendelse gælder det, at den ikke kan komme udover at være subjektiv og relativ. Hovedsagen er, at vi ere klare over, hvilke bestemte Værdier, der betegnes med de billedlige Udtryk (A. Riehl, *Der philosophische Kriticismus* I—III, 1876—87; E. Laas, *Idealismus und Positivismus* I—III, 1879—84; W. Dielthey, *Einleitung in die Geisteswissenschaften* I, 1883; Kroman, *Vor Naturerkenntelse*, 1883; H. Siebeck, *Lehrbuch der Religionsphilosophie*, 1893; H. Lotze, *Mikrokosmos* I—III). F. C. K.

Erlandsen. Ærkebiskopper i Lund.

1) Erland E., 1256 Kannik i Lund, 1262 Ærke-degn, blev 1267 af den pavelige Legat Guido ekskommuniceret, fordi han stod paa Kongemagtens Side i Kampen mod Ærkebiskop Jakob E., hans egen Broder, og forhindrede Interdiktets Overholdelse. 1274 blev han valgt til Ærkebiskop, men han døde Aug. 1276 som *electus*. — 2) Jakob E., førnævnte Broder, en fremragende Skikkelse i vor middelalderlige Kirkehistorie, vellærd og myndig, begejstret for Gennemførelsen af Kirkerettens Syn paa K.s Frihed, ivrig for at hæve Gejstligheden ved en forbedret Uddannelse, personlig from og gavmild mod Barmhjertighedsstiftelser og Klostre (især Fransiskanernes), kom allerede som Domprovst i Lund i Strid med Kongemagten. Skønt Erik Plovpenning havde sendt ham som sin Talsmand til det økumeniske Concilium i Lyon 1245, stillede han sig paa Niels Stigsøns Side (se d. Art.). Paven hædrede ham ved at gøre ham til en af sine Kapellaner og udnævnte ham ved N. Stigsøns Død til dennes Efterfølger i Roskilde (1250). Som saadan gav J. E. 1254 Khvn den første Stadsret. Imidlertid var han allerede

1252 ved Uffes Død af Kapitlet i Lund valgt til at beklæde Ærkestolen, og trods Kong Kristoffers Klage stadfæstede Paven Valget. 1254 introniseredes han i Lund og søgte straks at faa den gamle Skraa (Kirkelov) afløst af den kanoniske Ret. Almuen truede med ikke at ville betale Tiende, og Ærkebispens egen Broder, den kgl. Gjælder Niels, støttede deres Modstand. Da de Pligter og Byrder, der efter dansk Ret og nedarvet Skik paaahviede K., ikke stemmede med de kanoniske Bestemmelser og J. E.s teokratiske Syn paa Forholdet mellem Stat og K., udeblev Sammenstødet mellem den ubøjelige Prælat og Kongen ikke længe. Stridspunkter laa nær for Haanden: Kongens faktiske Indflydelse ved Bispeval, Lægmands-Patronatet til Sognekalde, Omfanget af Kirkegodsets Immunitet og Ærkebispens Ret til at befæste Gaarde og Byer. Hertil kom J. E.s personlige Sympati med Abels Slægt. Skønt Ærkebispnen kun i Bisperne Regner af Odense og Peder Skjalmson i Roskilde fandt virkelige Partigengere, fik han dog paa Nationalsynoden i Vejle 1256 vedtaget den berømte Konstitution (af 6. Marts) *Cum ecclesia DACIANA*, der erklærede Landet hjemfaldet til Interdikt, hvis nogen Biskop led Overlast paa Kongens Bud eller med hans Vilje. Konstitutionen mødte imidlertid straks kirkelig Modstand fra Kapitler og jyske Bisper, og skønt Paven 1257 stadfæstede den, blev den ikke proklameret og kom saaledes til at mangle Retskraft. Omgivet af Fjender, veg Kristoffer dog ikke tilbage for Striden med K.s Primas, og denne, der manglede sin højtættede Slægts tidligere saa varme Nationalitetsfølelse, indlod sig i en mistænkelig Forbindelse med Rigets Fjender baade i Norge, Sønderjylland og Nordtyskland. 1257 lod derfor Kongen paa Landstinget i Lund oplæse et aabent Brev, der fratog Ærkestolen alle kgl. Privilegier, og da J. E. haardnakket nægtede at krone Tronfølgeren og forbed sine Bisper at gøre det, lod Kristoffer ham fængsle som Højforræder 1259 og føre til Hagenskov paa Fyn. Herfra slap han dog ud allerede samme Aar, idet Situationen pludselig forandredes paa uhyggelig Vis for det kgl. Parti. Interdiktet, der var erklæret i Lunds og Roskilde Stifter, gennemførtes vel ikke, men Roskilde-Bispen flygtede til Rygen, vendte tilbage med Fyrst Jarimar og erobrede Khvn; i Maj døde Kristoffer pludselig, forgivet, som det mentes, og endelig led den kgl. Hær et afgørende Nederlag ved Næstved. Nu forlignede Enkedronningen sig med Abels Æt og lesolod J. E., men denne tænkte ikke paa Fred. Han bandsatte de jyske Bisper, der vovede at krone Erik Klipping, han beskikkede Abbed Arnfast, om hvem Rygtet gik, at han var Kong Kristoffers Morder, til Biskop af Aarhus; selv forlod han Landet, pustede til Ilden blandt Kongens Fjender i Sverige og Nordtyskland og stiftede et Ægteskab mellem Birger Jarl og Abels Enke. Striden med Abels Æt brød ogsaa løs igen, men da Enkedronningen Aaret efter det ulykkelige Slag paa Lohede sluttede en varigere Fred med disse Fjender (1262), kunde Rigsstyreren, Albrecht af Braunschweig, gaa kraftig frem mod de indenrigske Fjender. Kirkegodset i Lunds og Roskilde Stifter gik i Kongens Kasse, Peder

Skjalmsøn forlod atter Landet; og selv ved Pavehoffet stod J. E.s Sag meget slet. Kongens Kandidat til Aarhus-Stolen, Tyge, havde ganske vundet Urban IV for sit Syn paa Striden, og han blev da indviet til Biskop af Paven, der ogsaa overdrog ham Styrelsen af Roskilde Stift, medens den kgl. Kansler, Biskop Niels, fik Lunds Stifts Bestyrelse. Paven rettede de stærkeste Klager mod J. E., der trods Indkaldelse ikke var mødt i Rom. Først 1265 kom Erkebispens til Rom, hvor Paveskiftet imidlertid atter havde ændret Situationen. Clemens IV stillede sig principielt paa den forurettede Kirkefyrstes Side. Han afsendte Kardinal Guido som *legatus a latere* til Danmark for at faa Ende paa Sagen. Skønt Guido repræsenterede den fulde pavelige Myndighed, udrettede hans Forsøg paa Forlig, saa lidt som hans Bandleysning af Kongen noget, og hans Dom, der ganske gik Kongen imod og paalagde denne straks at genindsætte de fordrevne samt betale J. E. en vældig Erstatningssum, medførte ingen Forandring i J. E.s Situation, da Kongens Appel til Rom anerkendtes der. Guido hjemkaldtes 1267. Imidlertid havde J. E. viet nye Bisper i Odense og Slesvig og holdt et dansk Bispemøde i Slesvig, der satte de kongelig-sindede Bisper i Band og fornyede Interdiktet. Kun i Ribe og hos Fransiskanerne overholdtes det dog. Da Gregor X efter et langt Pavelæse 1271 besteg St. Peters Stof, indvilligede Kongen endelig i at underkaste sig pavelig Voldgift, og et Forlig sluttedes 1272, hvorefter de fordrevne Prælater kunde vende hjem; Voldgifter af gejstlige og verdslige skulde saa i Danmark afgøre det egentlige Mellemværende. Men paa Hjemvejen døde J. E. 18. Febr. 1274 paa Rygen. Han begravdes i Fransiskanerklostret i Lund. Trods J. E.s uselviske Begejstring for K.s Ukrænkelighed og ubøjelige Tro paa sin Sags Retfærdighed tjente hans Ulykker ikke den ham betroede Provins til nogen kirkelig Fremme, og i Manden med det stærke personlige Had og den jesuitiske Ligegyldighed med Hensyn til Midlernes Overensstemmelse med Formaålet have selv Tilhængere ikke fundet Tømmer til en Helgen; Modstanderne gjorde derimod for-gæves Forsøg paa at sætte Kættermærke paa ham.

J. O. A.

Erlandsen, Andreas, norsk Præst, f. i Trondhjem 10. Okt. 1802, hed egentlig Iversen, men optog Navnet E. efter sin Moders og sin egen Plejefader. Han blev Student 1823, teol. Kand. 1826 og s. A. resid. Kap. til Stod, 1829 blev han Sognepr. til Aafjorden, 1837 forflyttet til Sparbu, og 1856 blev han Provst i Nordre Indherred. Han døde 12. Aug. 1860. E. har udgivet biogr. Efterretninger om Gejstligheden i Trondhjems (Kra. 1844—55) og Tromsø (Kra. 1857) Stifter. 1841 blev han Medlem af det kgl. norske Videnskabernes Selskab i Trondhjem (Nekrolog i Illustr. Nyhedsblad 1860, Nr. 35).

Erlangen, By i Mellemfranken, har siden 1743 været Sæde for Baierns eneste evang. Universitet, idet det Aaret i Forvejen grundede Universitet i Bayreuth blev flyttet dertil. I Beg. søgte E.s Teologer (Pfeiffer, Ellroth, Huth) at hævede det luth. Standpunkt over for Synkretismen og Neologien, men med G. F. Seiler

(1771—1807), der havde Rau, J. G. Rosenmüller, Hufnagel, Hänlein, C. F. Ammon og Bertholdt ved sin Side, begyndte Rationalismen at holde sit Indtog ogsaa i E. Ved Kaiser, Winer og G. V. Engelhardt indlededes imidlertid et Brud med denne, og ved Paavirkning fra Mænd som Filologen Nägelsbach, den ref. Præst og Prof. Krafft, Naturfilosofen G. H. Schubert og Geografen og Pædagogen K. v. Raumer vaagnede Sansen for den positive Krdm. Schleiermacher fik ikke stor Indflydelse paa E.s Teologer, men disse vendte sig til den hl. Skrift og den luth. Bekendelse, og E. har i Tiden omkring Aarhundredets Midte været Skriftteologiens og Lutherdommens faste Borg. Mænd som Harless (1838—45), Höfling (1838—52), Hofmann (1838—42 og 1845—77), Schöberlein (1841—50), Thomasius (1842—75), Delitzsch (1850—67), Luthardt (1851—54), Th. Harnack (1853—66), Frank (1857—94), Plitt (1862—80) og v. Zezschwitz (1866—86) gjorde hver paa sin Vis og med større eller mindre Ejendommelighed de luth. Synspunkter gældende med Kraft og Dygtighed, og denne »E.-Skole« har i Mænd som A. Hauck, Köhler, Th. Zahn, Kolde og R. Seeberg faaet en lysende Epigontid. Samtidig havde de ref. teol. Studerende, der søgte til E., i Herzog og Ebrard to Lærere, der begge vare afgjort positive Teologer (se, foruden de enkelte Art. om de nævnte Mænd, C. Schwarz, Zur Gesch. der neuesten Theol., 3. Aufl., Leipz. 1864; O. Pfeiderer, Die Entwicklung der protest. Theol. in Deutschland seit Kant, Freib. 1891; F. H. R. v. Frank, Gesch. und Kritik der neueren Theol., Erl. 1894).

Erlau, rom.-kat. Kirkeprovins i den nordøstl. Del af Ungarn, er dannet af Dele af Provinsen Gran. Den bestaar af Erkebispedømmet E. og de 4 Lydbispedømmer Zips, Rosenau, Kaschau og Szathmár.

Erlembald, se Herlembald.

Ermaland, eksemt Bispedømme i Preussen fik i den tyske Ordens Præst Anselm af Meissen, der blev bispeviet 1251, sin første virkelige Biskop. Ved Freden i Thorn (1466) mistede den tyske Stormester E., der da kom under Polen, og 1525, efter Albrecht af Brandenburgs (S. 48) Overgang til Protestantismen, blev Polens Overhøjhed helt bragt til Gyldighed. E. stod derpaa under Polen 1525—1772, men efter Polens første Deling kom det under Preussen. Ved Bullen *De salute animarum* (16. Juli 1821) blev ogsaa Bispedømmet E.s Grænser aftukne. Biskoppen og Kapitlet bo i Frauenburg.

Ermoldus Nigellus var rimeligvis Forstander for Klostret Anianus i Languedoc og som saadan Stifterens, Vestgoten Vitiazs Efterfølger. Han er sandsynligvis bleven valgt til Abbed 821. 824 tog han Del i et Tog mod Britonerne, men Krigerlivet laa, som han selv bekender, ikke for ham. Et Par Aar efter sad han i mildt Fængsel hos Biskop Bernald af Strassburg, enten fordi han havde været medskyldig i Pippins Ulydighed og Oprør, eller fordi han havde krænkert Kejseren ved sin kaade Tunge. For at stemme Kejser Ludvig og Kejserinde Judith til Mildhed begyndte han at slaa Harpen til deres Pris, og efter nogen Ventetid fik han igen sin Frihed. Foruden 2 mindre Elegier til

Pippin har han skrevet en stor Elegi i Distiker, delt i 4 Bøger, fuld af Smiger for Ludvig den fromme. Den blev først udgivet 1726 af Muratori, senere af Pertz (*Mon. Germaniae, Poetae Latini aevi Carolini II.*). Paa Tysk er den oversat af Pfund. 4. Bog, der handler om Kong Haralds Daab, er optagen i Langebeks *Scriptores Rer. Dan.* i og oversat paa Dansk af H. Olrik (Kbhvn 1886).

Ernest. 1) **Johann August E.**, tysk Teolog, f. i Tennstädt i Thüringen 4. Aug. 1707, gik i Skole i Schulpforta og kom 1727 til Wittenberg for at studere Matematik, Filos. og Teol., senere til Leipzig, hvor han først blev Konrektor, siden Rektor ved Thomasskolen. Samtidig holdt han filol. Forelæsninger ved Universitetet og blev 1756 *Prof. eloquentiae* ved dette, 1759 tillige teol. Professor. Som Lærer var han, under Navnet »Tyskernes Cicero«, berømt i alle pædagogiske Kredse, og som Teolog fremkaldte han en Reform af det eksegetiske Studium. Som Ekseget og Tekstkritiker var Origenes hans Forbillede. Uden at ville sige sig løs fra den overleverede kirkelige Dogmatik forsvarede og gennemførte E. paa Skriftfortolkningens Omraade den Grundsætning, at Skriften bør fortolkes som enhver anden Bog. Det betydningsfuldeste af hans mange Skrifter er hans *Institutio interpretis N. T.* (1761; 5. Udg. 1809), en Hermeneutik, der ved sin klassiske Form og Tidsforholdenes Magt fik en stor Indflydelse paa den protest. Eksegese (H. N. Clausen, *Det n. T.s Hermeneutik*, 1840, S. 336 f.). Som Dogmatiker var E. en Overgangsskikkelse, der paa flere Maader banede Vej for Rationalismen, skønt han lige saa lidt vilde regnes til Rationalisterne som til Pietisterne. Han døde 11. Sept. 1781. — 2) **Heinrich Friedrich Theodor Ludwig E.**, tysk Teolog, f. i Braunschweig 1814, var en Tidlang Provst og Superintendent i Wolfenbüttel og Medlem af det braunschweigske Konsistorium. 1853 blev han Abbed af Marienberg, 1858 Generalsuperintendent og 1877 Vicepræsident for Konsistoriet. Han døde i Wolfenbüttel 16. Aug. 1880. E. var virksom for Indførelsen af den braunschweigske Synodalordning (S. 382), og han har forfattet en Forklaring af Luthers lille Katekisme, der bruges i Braunschweigs Skoler. 1874—80 var han Præsident for Eisenacher-Konferensen (S. 733), og han har forfattet to dygtige Skrifter: »Vom Ursprung der Sünde nach paulinischem Lehrgehalt (I—II, 1862) og »Die Ethik des Apostel Paulus« (3. Opl. 1881).

Ernestinske Linie, Gren af det sachsiske Fyrstehus. I Aaret 1484 delte Hertugerne Ernst og Albert af det wettinske Hus deres Lande, saaledes at den første, der fik de sachsiske Kurlande og Thüringen, blev Stamfader til den e. Linie, medens den sidste, der fik Meissen og de øvrige Landsdele, blev Albertinernes Stamfader.

Ernst. 1) **E.**, Markgreve af Baden, f. 1482, tiltraadte først 1527 helt Styrelsen af sit Land. Han havde Sympati for Ref., afsatte daarlige Præster, rensede Klostrene og vilde gøre sit Markgrevskab til et særligt Bispedømme under den evang. Hofpræst, Jakob Trüchembrod. Paa Rigsdagene i Speier og Augsburg søgte han at

mægle mellem Kejseren og de evang. sindede Stænder; han tog evang. Præster i Beskyttelse og gik i Forbøn for Landgreve Philipp af Hessen. Men af Frygt for Kejseren sluttede han sig aldrig helt til Ref., og tilsidst blev han saa træt af sin vaklende Stilling, at han (1552) nedlagde Regeringen til Fordel for sin Søn Karl, som derpaa (1556) indførte Ref. E. døde 1553. — 2) **E. Friedrich**, Markgreve af Baden-Durlach, f. 1560, tiltraadte Regeringen 1584 og gik 1599 over fra Lutherdommen til Calvinismen, under Paavirkning navnlig af Joh. Pistorius. Til Forsvar for dette Skridt udgav han *Liber Staffortensis* (udarbejdet paa Slottet Staffort ved Durlach), og efter hans egen Tilsætning til den Ref. Læretype søgte han at paatvinge sit luth. sindede Land Calvinismen. Da Borgerne i Pforzheim modsatte sig hans Bestræbelser i den Retning, samlede han Tropper imod dem, men paa Toget mod Pforzheim døde han 14. April 1604 i Remchingen af et Slagtilfælde. *Fr. N.* — 3) **E. Bekender**, Hertug af (Braunschweig-)Lüneburg, f. 1497, kom 1512 til sin Onkels Hof i Wittenberg, hvor Spalatin blev hans Opdrager. Her oplevede han Ref.s Begyndelse. Efter et Ophold ved Frans I's Hof optoges han af sin Fader i Lüneburgs Regering 1520 og blev under vanskelige Forhold det egentlige Styrer. Ref. var trængt ind og havde grebet især Borgerstanden, og E. stillede sig venligt til den; politiske Motiver, Nødvendigheden af, under den store Pengenød, at knuse Adelsens og Gejstlighedens Magt, virkede med. En Samtale med Luther 1527 bragte Afgørelsen, og 1527—30 gennemførtes Ref., trods Gejstlighedens Modstand; m. H. til Kirkeskikkelse lempede man sig, overfor Klostrene øvedes ikke ringe Tvang. E. underskrev *Confessio Augustana* 1530, og fra Augsburg førte han med sig Urbanus Rhegius, der som Superintendent fuldførte Forandringen (til 1541). Efter at Bispenes Regimenter var ophævet, inddeltes Landet i Superintendenturer. 1543 foretoges en Generalvisitation til Befæstelse af Forandringen, og siden afvistes Interimet. E., der efter 1530 var Nordtysklands indflydelsesrigeste Fyrste, har væsentlig bidraget til at frelse disse Egne for Gendøberbevægelsens Udskejelser. Han virkede med Kraft for det schmalkaldiske Forbunds Interesser, bidrog til Opgyggelsen af den evang.-luth. K. i Pommern og Mecklenburg og søgte at fremme Enigheden med Sydtysskerne (Bucer). Lüneburg har til vore Dage væsentlig bevaret det Præg, E. med Kraft og Maadehold gav den luth. K. her; han døde 11. Jan. 1546 (A. Wrede, *Die Einführung der Ref. im Lüneburgischen* 1887; Uhlhorn, U. Rhegius 1862). *J. O. A.* — 4) **E.**, Hertug af Sachsen, Broder til Kurfyrst Frederik den vise, var 1476—1513 Ærkebiskop af Magdeburg og tillige Biskop af Halberstadt. Da han laa paa Dødslejet, vilde man gøre ham delagtig i alle Fransiskaner-Ordenens gode Gerninger, men han svarede: »Meines Herrn Jesu Christi Werk müßens allein thun; darauf verlass ich mich«. Han er begravet i Taarnkapellet i Domkirken i Magdeburg, hvor der ved Peter Vishers Haand er rejst ham et smukt Mindesmærke: paa Sarkofagens Laag ser man Ærkebiskop E., paa dens

Langsider de 12 Apostle og Helgener. Fr. N. — 5) **E. den fromme**, Hertug af Sachsen-Gotha, f. 25. Dec. 1601, vaktes tidlig til Bevidsthed om en Regents store Pligter, særlig under de daverende, ulykkelige Forhold. Fra Barnsben laa Evang.s Sag ham varmt paa Hjerter, og han var villig til at ofre alt for det. Han sluttede sig ogsaa straks 1631 til Gustaf Adolf og kæmpede tappert ved Lech, Nürnberg og Lützen. 1633 overdrog Broderen, Bernhard af Weimar, ham Styrelsen af det nye Hertugdømme Franken, der imidlertid gik tabt 1634. Trods de vanskelige Forhold i det rom.-kat. Land, viste E. dog her sjældne Gaver som Regent. Ved Kirkevesenets Ordning benyttede han G. Calixt (S. 446 f.). 1640 delte de 3 Brødre af den weimarske Linie deres Land, og E. fik Sachsen-Gotha, hvortil siden kom Koburg, Altenburg og Meiningen. Landet, der var totalt ødelagt, bragtes glimrende paa Fode, og paa alle Omraader foretog E. Reformer. Ved sin Interesse for Enkeltheder ligner han Christian IV, men han var en langt mere vidtskuende, besindig og kundskabsrig Fyrste. Selv stor som Personlighed, omgav han sig med fremragende Mænd som Kansleren v. Seckendorf. Gennem hele hans Stræben gaar Bevidstheden om, at »Gudsfrøgt styrker Riget«; han fordybede sig i Skriften tidlig og silde og bar ikke med Urette Navnet »Bede-E.«. Han var ortodoks og stod afvisende overfor Synkretismen; men som en irenisk Natur afskyede han Stridssyge og aandeligt Rethaveri, og som den praktiske Kristen, for hvem Kristus ikke blot var Bæreren af vor Synd, men ogsaa den, der renser vort Liv, vendte han sig bort fra en »indbildt« Tro, der pukkede paa ortodoksistisk Renhed. Med stor Kraft ordnedes Skolevesenet. Raticianeren Evenius var (1635—39) hans »Skoleraad« i Weimar. Han ivrede mod Hukommelseslærddom og afpassede Kundskaberne efter Børnenes Fattighe. Ved Reyherr reformeredes Gymnasiet i Gotha, saa at en regelmæssig, trinvis stigende Undervisning indførtes, og ved en ny »Schulmethodus« (1642), der blev Forbillede for mange tyske Lande, ordnedes Almueskolen. Pigeskoler oprettedes, og Skoletvang indførtes. Der lagdes Vægt paa Realkundskab (Geografi og Historie), men især paa en forbedret Katekismeundervisning. Lærerne fik bedre Kaar, og fortreffelige Lærebøger for Skolens forskellige Trin affattedes. Det beordredes Præsterne at være vel hjemme i de symbolske Bøger (ogsaa Konkordieformlen), men afholde sig fra al Stridssyge. E. havde Del i Universitetet i Jena, hvor Gerhard holdt Bibelstudiet i Ære, og under dennes Tilsyn (siden ved Salomon Glassius) foranstaltede E. sin Lægmandsbibel udgivet med kort Forklaring (»Weimarbiblen« 1640, 12. Udg. 1720). Til Omordning af de kirkel. Forhold brugte han især den fromme Teolog Salomon Glassius (d. 1656). Da Generalkirkevisitationen 1641 baade for gejstliges og verdsliges Vedkommende viste, hvor dybe Spor de forvirrede Forhold havde sat sig (Usædelighed, Drikkeri, Banden, Overtro, kødelig Sikkerhed og religiøst Hykleri), blev det paalagt Præsterne at prædike alvorlig Bod. Tilse Katekismeundervisningen ogsaa for voksnes Vedkommende og foregaa Menigheden med et

godt Eksempel. E. indførte atter Konfirmationen. En Konsistorialstyrelse bragte Orden i Kirken, og til Fremme af Sædelighed i Menighederne fik Præsterne Lægmandshjælpere i de *inspectores discipline*, som indsatte efter Forordn. af 1664 og 1669. E. og hans Mænd vare ortodokse Arndianere, og deres Iver for »praktisk« Krdm. undlod ikke at mistænkeliggøre dem som »Veigelomaniter« og »Mordbrændere« i visse Zionsvægterets Øjne, men de luth. Lederes Respekt for Fyrstenavnet holdt dog Kritiken i Tømme. E.s personlige Syn og Livsgerning maatte vende ham bort fra Aanden i Helmstädt, men de sørgelige Frugter, Stridighederne bar, gjorde ham ivrig for den Tanke, Nic. Hunnius havde udkastet, om et stadigt Kollegium af Lærde til Forligelse af Stridigheder og Fremme af irenisk Literatur. Det var E.s Tanke, at det skulde omfatte hele den luth. K., og med stor Oftervillighed bestemte han sig (1672), trods Modstanden, til med egne Midler at grundlægge dette Overtribunal; men Forholdene umuliggjorde Tankens Virkeliggørelse. E. døde 26. Marts 1675 (A. Beck, E. der fromme, I—II, Weimar 1865; A. Braem, Der gothaische Schulmethodus, Berlin 1897).

J. O. A.

Erskine. 1) **Ebenezer E.**, skotsk Præst først i Portmoak, siden i Stirling, f. 1680, d. 1754, oplevede 1712 Genindførelsen af Patronatsretten i Skotland (se Skotland). Efter i mange Aar at have søgt over den skotske K.s Ufrihed holdt han 1732, da han trak sig tilbage fra Stillingen som Moderator for Perth's og Stirlings Synode, en Prædiken over Ps. 118, 22, der var et stærkt Angreb paa Datidens Prædikener, som efter hans Sigende vare »fulde af moralske Talemaader og Blomster, men næppe nævne Kristi Navn«. Da han tillige i sin Prædiken angreb Dronning Annas Patronatslov, der efter hans Mening »savnede Guds Søns Autoritet«, blev der indledet Undersøgelse imod ham. Undersøgelsen førte til et Brud indenfor den skotske Statskirke, idet E. E. og 3 af hans Præstevenner traadte ud og dannede en Frikirke (*Secession kirke*). Efter nogle Aars forgæves Mægling blev Brudet ulægeligt, og 3 andre Præster, blandt dem E. E.s Broder, Ralph E., gjorde fælles Sag med disse *seceders* (A. Morris Stewart, *The Origins of Scottish Presbytery*, Edinb. 1899, 42 f.). Fr. N. — 2) **Ralph E.**, skotsk Præst, er født 18. Marts 1685, død 6. Nov. 1752. Han var Søn af Præsten Henry E., studerede i Edinburgh og blev 1711 Hjælpepræst i Dunfermline. Han sympatiserede med sin Broder Ebenezer E. (se d. Art.) overfor Statskirken, fra hvilken han skilte sig 1737, og stod ogsaa paa hans Side, da der senere kom Splittelse indenfor Frikirken. Han efterlod sig Prædikener og relig. Digte. — 3) **Thomas E.**, skotsk Teolog, er født 13. Okt. 1788 i Edinburgh, han døde 1870. Th. E. studerede i Edinburgh og blev Advokat dér 1810, men da han, som var af adelig Familie, 1816 arvede Godset Linlathen, opgav han Sagførervirksomheden og levede nu dels paa sit Gods, dels paa Rejser, i Omgang med en Række fremragende Mænd som A. Vinet, Edward Irving, Thomas Carlyle, F. D. Maurice og flere. Han udfoldede en rig religiøs For-

fattervirksomhed. Historisk Kritik interesserede ham ikke; Bevis for Krdm.s Sandhed var for ham alene dens Overensstemmelse med Menneskets aandelige Trang. Hans Skrifter, i hvilke han fremsætter sine ejendommelige Tanker f. E. om Inkarnationen og Troen, have øvet en Del Indflydelse. De ere, foruden nogle Breve: *Remarks on the Internal Evidence for the Truth of revealed Religion*, 1820; *Essay on faith*, 1822; *Unconditional Freeness of the Gospel*, 1828; *Brazen Serpent*, 1831; *Doctrine of Election*, 1839; *Spiritual Order and other Papers*, 1871. Om hans Tanker se J. Tulloch, *Movements of relig. Thought in Britain* (London 1885) 129 f. og J. Hunt, *Relig. Thought in England* (London 1896) 94 f. V. A.

Erthal. 1) Franz Ludwig Karl Philipp, Friherre af E., f. 16. Sept. 1730 i Lohr, blev 1763 Domkapitular i Bamberg og Würzburg og senere Præsident for Bispedømmet Würzburgs verdslige Regering. 1768 udnævnte Kejser Joseph II ham til Visitator ved Rigs-kammerretten i Wetzlar; 1775 blev han kejserlig Kommissar ved Rigsdagen i Regensburg. 1779 blev han valgt til Biskop af Würzburg og med faa Ugers Mellemrum ogsaa til Biskop af Bamberg. Han døde 14. Febr. 1795. Han var som Teolog en Discipel af Kant, som regerende Biskop og Hertug af Franken en Tilhænger af den oplyste Enevelde og en Ven af Kejseren. Med den romerske Kurie stod han kun i meget lse Forbindelse, men paa den anden Side vægrede han sig ved at tiltræde Emser-Punktationerne (Fr. Leitschuh, F. L. v. E., Bamberg 1894). — 2) Friedrich Karl Joseph, Friherre af E., Broder til ovennævnte, blev født 3. Jan. 1719. 1753 blev han Medlem af Domkapitlet i Mainz, senere Regeringsraad i det kurfyrstelige Ministerium, Rektor for Mainzer-Universitetet og Kustos ved Domkapitlet. 1774 valgte Domherrerne i Mainz, der gerne vilde tækkes Kejseren, deres ved Wienerhoffet vel sete Kustos til Erkebiskop og Kur-Erkekansler, og F. K. J. var i Virkeligheden den sidste Kurfyrste af Mainz. Han døde 25. Juli 1802. Han var stærkt paa-virket af Rationalismen, var en af Forkæmperne for en tysk Nationalkirke, en Modstander af Jesuiterne og Hovedmanden ved Affattelsen af Emser-Punktationerne (se S. 760). Paa Revolutionstiden maatte han gentagne Gange flygte for Franskmandene, og 1797 maatte han endog afstaa Mainz til dem. Tilsidst havde han kun det lille Fyrstendømme Aschaffenburg, som han styrede med stor Dygtighed og Kærlighed (Leitschuh S. 9 f.).

Erwin fra Steinbach begyndte 1277 Opførelsen af Strassburger-Domkirkens Fagade. Ifølge hans Gravsten døde han 17. Jan. 1318. Da Goethe 1772, efter et længere Ophold i Strassburg, skrev sin Afhandling »Von deutscher Baukunst« (Hempels Udg. af Goethes Werke Bd. 28), helligede han denne til E.s *divi manes*.

Erythraus, Gotthard, fra Strassburg, kirkl. Komponist (o. 1560—1617), levede som Kantor og tilsidst Rektor i den som Universitetsstad senere kendte By Altdorf ved Nürnberg. I sidstnævnte By er af ham udkommet *Psalmi et Cantica varia* samt »Dr. Martini Lutheri

und anderer gottesfürchtiger Männer Psalmen« (1608), udsatte polyfont for 4 Stemmer som Støtte for den enstemmige Menighedssang. A. H.

Esau (den laadne, hvad ogsaa Seir betyder, Bjerglandet, hvor E. tog sit Ophold), ældste Søn af Isak og Rebekka og Tvillingbroder til Jakob. Om E. findes tvende Overleveringer i G. T. Efter den ene forspilder han den ham tilkommende Velsignelse ved imod sine Forældres Vilje at ægte fremmede Kvinder (1 Mos. 26, 34 f.; 27, 46 f.; 35, 9 f.). Denne Beretning holdes ret skematisk og tør; Navnene synes ofte at betegne Stammer (se S. 716). Den anden Overlevering er langt rigere og mere malende, med en glimrende Karakterskildring. E. er Jæger, djærv, fremfusende, letsindig; Jakob en »from« Mand o: Agerdyrker og Hyrde, snu, listig. Guds Bestemmelse, at udvælge Jakob fremfor E. (1 Mos. 25, 23 jvfr. Rom. 9, 10 f.), fuldhjordes ved menneskelig List; først frararrer Jakob E. Førstefødselsretten (1 Mos. 25, 29 f.), dernæst den faderlige Velsignelse. Medens Jakob flygter, raser E. i vild Hævntørst over den tilføjede Krænkelser; dog forsones Brødrene ved Jakobs Tilbagekomst (1 Mos. 33, 1 f.). Den historiske Troværdighed af disse Beretninger har man angrebet, navnlig fordi de formentlig genspejle langt senere Forhold mellem de to Folk, Israel og Edom (saaledes de tvende Velsignelser Kap. 27). Dog maa man agte paa, at E. skildres ret sympatetisk, modsat Jakob, paa flere Punkter. Den senere jødiske Tradition vidste derimod ikke alt det onde, den vilde hobe paa E. C. J.

Esbaal, se Isobset.

Esbai, Fader til Naerai, en af Davids vældige (1 Krøn. 11, 37).

Esban, edomitisk Stamme (1 Mos. 36, 26).

Esberg, Zacharias, f. 1. S. i Advent 1666 i Kumla i Nerike, Mag. i Upsala 1685, præsteviet 1688, ord. Hofprædikant hos Enkedronning Hedvig Eleonora 1690, Spr. ved Riddarholms og Bromma Menigheder 1700, *Dr. theol.* 1705, døde ved Medevi-Bad 26. Juni 1708, inden Ankomsten af den Fuldmagt til at være Biskop i Vexjö, som Carl XII havde udfærdiget 9. Juni i Lejren ved Berezina i Polen. E. havde tidligere været i Ugunst hos Kongen, der mistænkte ham for Pietisme. Formentlig var dette Grunden til, at han ikke fik Udnævnelse til S. Marie Sognekald i Stockholm, skønt Menigheden havde ønsket ham. Den første Mistanke om Pietisme hos E. synes at være vakt ved en for Tidsforholdene karakteristisk Episode, som indtraf 1700. Enkedronningen havde samtidig med E. en tysk-født Hofprædikant Lotsack, som i sin antipietistiske Iver i en Prædiken paa 17. Søndag efter Trinitatis erklærede, at »Komedier, Spil, Kort og Terning, ogsaa om Penge« vare Adspredelser, som vare »tilladte paa Sabbaten«. E. erklærede at ville gendrive Lotsack næste Søndag, men det blev ham mundtlig forbudt af Enkedronningen. Imidlertid blev Lotsack i Stedet indstævnet for Hofkonsistoriet og maatte i en Skrivelse af 28. Nov. fuldstændig tilbagekalde sine Paastande samt erkende, at han havde »forarget Menigheden«, og at det var »ganske uanstændigt for en Præst at samtykke i saadanne Ting fra Prædikestolen«. O. A.

Esbern, Biskop af Slesvig, efterfulgte (1141) den for sin Tilslutning til Modpaven Victor IV bandlyste og fordrevne Okke; E. kom 1161 i Strid med Kongens Ombudsmand, Niels Rasse-søn, der lod hans Træborg (gl. Gottorp) nedbryde, men selv dræbtes af Bispens Folk. Derefter turde E. ikke blive i Landet, men drog til Sachsen, hvor han snart efter døde, og, trods Erkebiskop Eskils Vrede, lod Kong Valdemar den bandlyste Okke vende tilbage til Slesvig.

J. O. A.

Esbon. 1) Gadit (1 Mos. 46, 16); 2) Benjaminit (1 Kron. 7, 7).

Esch. 1) **Johannes E.**, se Essen. — 2) **Nicolaus von E.**, nederl. Mystiker, fødtes 1507 i Nærh. af Herzogenbusch. Efter at være undervist af Hieronymiterne studerede han Filos., Teol. og Kirkeret i Löwen og blev 1530 viet til Præst. Senere kom han til Köln, hvor han boede hos Chartreuserne og underviste flere unge Mennesker, bl. a. Canisius og Surius; paa Grund af sit svagelige Helbred turde han dog ikke søge Optagelse i den strenge Orden. 1538 blev han Præst ved Begingården i Diest, i hvis Kapel han havde læst sin første Messe. Efter et Aars Forløb vendte han imidlertid tilbage til Chartreuserne i Köln, men senere tog han atter til Beginerne i Diest, og blandt dem virkede han til sin Død (19. Juli 1578). Han var en stille, indad vendt Natur, der helst sad i sin Celle og tænkte paa det evige Liv, men han udviklede sin Mystik i Skrifter (*Introductio in vitam introversam; Exercitia theologiae mystice*) og Samtaler med saa stor Begejstring, at Inkvisitionen satte sig i Bevægelse over for ham. Men en Undersøgelse viste, at den fromme og lærde Mands Mystik var ulastelig fra Kirkelærens Standpunkt.

Eschenmayer, **Adam Karl August**, Mediciner og Filosof, fødtes i Neuenburg i Württemberg 1768. Efter at have været praktiserende Læge i Kirchheim unter Teck blev han 1811 Prof. i Medicin og Filosofi i Tübingen; men 1836 opgav han sit Professorat og trak sig tilbage til Kirchheim, hvor han døde 1852. Det var Schellings Naturfilosofi, der vakte hans Lyst til det filos. Studium. 1798 skrev han »Versuch, die Gesetze magnetischer Erscheinungen aus Gesetzen der Naturmetaphysik zu entwickeln«; 1804 udkom Skriftet »Die Philosophie in ihrem Uebergang zur Nichtphilosophie«, hvori han paa en Maade, der minder om Jacobi, hævdede den relig. Tros Ret over for den filos. Tænkning. I mange andre Skrifter har han forsvaret Supranaturalismen over for Rationalismen og gjort sig til Tolk for Sonnambulisme og Aandeseeri (Seerinden i Weilheim). D. F. Strauss var en Tid i sin Ungdom under hans Paavirkning (A. Hausrath, D. F. Strauss, Heidelberg. 1876, I, 24 f.).

Escobar, **Marina** fra, kvindelig Mystiker i Spanien, f. i Valladolid 1554, oplevede gentagne stærke Vækkelser, der bleve efterfulgte af Tilbagefald til et verdsligt Liv, indtil hun 1587 afgjort brød med Verden og trak sig tilbage til Ensomheden. 1599 begyndte hun at virke udad til ved at formane Præsterne og alle dem, hun mødte paa sin Vej, til at føre et fromt Levned. Hun indførte Birgittinerne i Spanien efter, paa sin Skriftefader, Jesuiten

Luis de la Puentes Raad, at have føjet nogle Tillæg til Birgittas Orden (*Ordo S. B. de recollectione*), blandt andet et Paabud om, at de spanske Birgittiner-Nonner skulde bære et rødt Kors paa deres Slør. Selv bar hun ikke Ordensdragten, men søgte fra sin fattige Stue, i de sidste 30 Aar af sit Liv lænket til Sygelejet, ved Samtaler, Breve og Smaaskrifter at paavirke sin Samtid. Hun døde 9. Juli 1633, næsten 80 Aar gl., i en Henrykkelse, der gjorde et stærkt Indtryk paa hendes Omgivelser, som satte hende i Rang med Caterina fra Siena og andre Helgeninder, fordi hun havde haft saa mange himmelske Syner. Luis de la Puente begyndte, paa Grundlag af hendes egne Optegnelser, en Skildring af hendes mange Henrykkelser til Himlen; den blev fuldenendt af hans Ordensbroder Ramirez (Madrid 1664 og 73), og i den latinske Oversættelse (Prag 1672 f.; Napoli 1690) har denne Biografi, især i Italien, fundet mange Læsere. Jesuiterne sætte navnlig stor Pris paa hende, fordi Gud formentlig i et Syn havde aabenbaret hende, at alle de Jesuiter, der dengang vare døde, havde faaet Plads i Himlen, og at de, der vilde træde ud af Loyolas Orden, satte deres Frelse paa Spil.

Escobar y Mendoza, **Antonio**, jesuitisk Moralteolog, blev født 1589; 1604 blev han optagen i Jesuiter-Ordenen, og 4. Juli 1669 døde han i Valladolid. Hans Samtid satte ham højt som Prædikant og Skriftefader, og hans 12 eksegetiske og moraltæologiske Skrifter, der udgøre en statelig Række Folianter (især hans *Universæ theologiae moralis receptiores sententiae*, der fylder 7 Bd.), fandt mange Læsere, men ogsaa megen Modsigelse. Paa Grundlag af hans *Liber theol. moralis XXIV Societ. Jesu doctoribus reseratus*, der udkom første Gang 1642 som en Bog paa 900 tætrrykte Sider og allerede 1656 i 41. Oplag, rettede Pascal (P.s Provincialbreve, overs. af W. F. de Coninck, Kbhvn 1876, 88 f.; jvfr. S. 511) sit berømte Angreb paa E.s Moral, idet han samtidig berigede det fr. Sprog med 2 nye Ord: *escobarde* (tale tvetydigt), *escobarierie* (underfundig Adfærd). 6. Aug. 1761 brændte Pariser-Parlamentet den af Pascal angrebne Bog, og selv Romerkirkens Teologer fandt, at E. ved sin slappe Moral gjorde Vejen til Himlen ved bred og magelig (*sæpe justo benignior*). Det samme indrømme mange af hans Ordensbrødre i vore Dage, idet de dog samtidig hævde, at E.s Moral var baade sund og ren i Principerne, og at han forstod »at gøre Dyden elskelig«; men de ville ikke nægte, at han jævnlig forfaldt til Spidsfindighed, Mangel paa Logik og en uklar Bevisførelse.

Escorial, spansk Slot og Hieronymiter-Kloster paa Sydsiden af Guadarama-Bjergene i Provinsen Madrid, hedder egentlig San Lorenzo-real; Navnet *escorial* stammer fra Bjergværksminerne i Nærheden. Da Filip II efter Karl V's Ønske 1563 ved Bygmesteren Juan fra Toledos Hjælp begyndte paa Opførelsen af et Kloster, der tillige skulde indeslutte en Gravkirke for hans Slægt, besluttede han, i taknemmelig Ihukommelse af Sejren over Fransk-mændene ved St. Quentin St. Laurentius-Dag (10. Aug.) 1557, at indvie Klostret til St. Laurentius og lade dets Bygninger danne en Rist

til Minde om denne Helgens Martyrium. Da Juan fra Toledo allerede døde 1567, fuldførte hans dygtigste Discipel, Juan fra Herrera, det store Bygningskompleks. Dette er opført af den graa Granit, som Spanierne kalde *berroqueño*, og det hele danner en langstrakt Firkanth, som er delt i 3 Dele. Den midterste Del indeholder Kirken og en stor Forgaard til denne; gennem Kirkens Sakristi stiger man ned i den kgl. Gravhvelving (Pantheon) under Hovedkapellet. Den sydlige Del indtages af 4 smaa og 1 stor Klostergaard; den nordlige Del er bestemt til Bolig for Hoffolkene. Den egentlige Kongebolig ligger bag ved Kirkens Østside. Kirken er treskibet og opført i dorisk Stil med Tøndehvelvinger; over Midten af den hæver der sig en mægtig Kuppel. I selve Kirken er der 40 Altre; hertil kommer endnu 2 under Koret og 2 i de kgl. Bedestuer. Den har i alt 8 Orgler, og 1 af disse er af Sølv; paa et af Altrene i Koret findes Benvenuto Cellinis berømte Krucifiks. Korhvelvingen er smykket med et Freskomaleri af L. Cambiasi, der forestiller de saliges Kor; Stolene i Koret ere udskaarne af Cedertre og andre kostbare Træsorter, og Priorens Stol er navnlig udført med stor Kunst. Tabernaklet er et Mesterværk af Jacobo Trezzo. Klostret ejer en Samling sjældne Bøger og Haandskrifter, deriblandt henvend 2000 arabiske og mange hebraiske. Oprindelig husede Klosterbygningerne 200 Hieronymiter; nu staa de umaadelige Bygninger for en stor Del tomme, og den graa Granitkoloos gør et mørkt og tung-sindigt Indtryk.

Esdrelom, se Jesreel.

Esdra, By sydlig i Judæa (jvfr. 2 Mak. 12, 32—38 og 1 Mak. 5, 65).

Esean, By i Judæas Bjergland (Jos. 15, 52).

Esek. 1) Brønd i Palæstinas Sydland (1 Mos. 26, 20); 2) Efterkommer af Mefiboset (1 Krøn. 8, 37—39).

Esem, By S. i Juda, aftraadt til Simeon (Jos. 15, 29; 19, 3).

Eser. 1) Hurs Søn, Judæer (1 Krøn. 2, 50); 2) Sabads Søn, Efraimit (1 Krøn. 7, 21); 3) Høvding i Gad (1 Krøn. 12, 9); 4) Høvding i Mispa (Neh. 3, 19); 5) Levit (Neh. 12, 42); 6) Seirs Søn, Horiterkonge (1 Mos. 36, 27).

Esger af Ribe, tidligere Kannik steds og *Mag.*, blev 1246 valgt til Biskop ved Erik Plovpenningss Støtte og var under de urolige Forhold en virksom Styrer af sit Stift. Sit Kapitel knyttede han ved gentagne Privilegier og Gaver nøje til sig. Til Løn for hans Troskab (ved Abels Erøbring af Ribe 1247 holdtes han en Tid i Fængsel) viste Kongen sig gavmild mod ham. E. deltog vel i Beslutningen om Vejlekonstitutionen (1256), men han billigede sit Kapitels Protest mod den, idet han 1259 ved Erkebispens Fængsling intet gjorde for Interdiktets Gennemførelse. Da Kong Kristoffer døde i Ribe gav E. ham, den bandlyste, kirkelig Begravelse i sin Domkirke, og han deltog i Erik Klippings Kroning. Jakob Erlandsen satte ham i Band, men E. havde paa Forhaand appelleret sin og sit Stifts Sag til Paven, og 1261 indsendte Kapitlet en Appel, der talte hans Sag og forsvarede baade Stillingen til Vejlekonstitutionen og Kristoffers Begravelse, samt at de intet Hensyn tog til

den med Bandlysningen naturligt fulgte Suspension af deres Biskop fra hans Embede. Enkedronningen paaskønnede ved store Gaver Ribe-Kirkens Stilling. Da Kardinallegaten Guido var i Ribe, udvirkede E. særlige Afladsbreve for Domkirken, og for sit eget Vedkommende synes han at have renset sig, thi han blev ikke bandlyst 1267 med andre jyske Bisper, men nu overholdt ogsaa Kapitlet Interdiktet. E. døde 14. Febr. 1273 og blev begravet i Løgumkloster, som han gentagne Gange havde vist Yndest (Kinch, Ribe Bys Historie I). *J. O. A.*

Esger Bonde, se Bonde S. 355.

Esger Juul, se Juul.

Esico. Blandt Adam af Bremens uklare Efterretninger om Slesvigs Stiftsstyrere i Tiden før og efter 1000 meddeles, at E. blev Poppes Efterfølger. Tiden vil nøjagtigere kunne bestemmes, om det er rigtigt, hvad Sandsynlighed taler for, at E. er identisk med den Ekkehardt, der i Slutningen af 10. Aarh., rimeligvis ved Erik Sejrsæls Tog, fordroves fra Hedeby, efter at hans Kirke var ødelagt, og søgte Ly med sine Præster i Hildesheim. Han optraadte o. Aar 1000 som den berømte Biskop Bernwards Talsmand i Striden med Mainz og Gandersheim. Trods Haan forblev han i Hildesheim ogsaa efter den navnkundige Godehards Tiltrædelse dér, og i den sachsiske By optegnede man »vor Broder« Ekkehardts Død 1026. Det synes, som om han er død paa Hjemrejse til Danmark, men sin Grav fandt han i Hildesheim. Da Adam af Bremen imidlertid fortæller om E., at han i Modsetning til den ivrigt missionerende Odincar »sad hjemme«, er Muligheden ikke udelukket, at Ekkehardt dog er forskellig fra E. (Olrik, Konge og Præstestand I). *J. O. A.*

Esjongeber, edomitisk Havnestad nær Elat, nævnes 2 Gange i Beretningerne om Israels Ørkenvandring (4 Mos. 33, 35 f.; 5 Mos. 2, 8). Senere drev Salomo fra E. Skibsart paa Ofir (1 Kong. 9, 26). Josafat vilde prøve det samme (1 Kong. 22, 49), men Skibene forliste paa Skærene i den stormfulde Klippebugt. E.s Beliggenhed kan nu ikke angives ganske bestemt.

Eskatologi, Læren om de sidste Ting, se Art. Sidste Ting.

Eskil, Södermanlands Apostel, var efter *Legenda St. Eskilli* (SRS. II, 389 f.) en Englænder, som den hl. Sigfrid skal have bragt med sig og have viet til »Biskop over Sverig, som kaldes Nordenskov«, under Kong Inges Regering, hvorefter han virkede i Södermanland. Virksomheden afbrødes, da Blotsven kom til Strengnäs for at holde Ting og ofre. E., der boede i Fors (siden Anneks til Eskilstuna), optraadte mod Blotmændene og irettesatte dem for, at de, »glemmende deres Skaber, ofrede til Djævel og ikke til Gud«. Da de nu søgte at bringe ham til Tavshed ved Vaabenalarm, bad han Gud give et Tegn fra Himlen, og da kom en Torden med Hagel, Sne og Regn, som ødelagde Blotmændenes Altre og Ofre. Herover forbitredes Hedningerne, og én ved Navn Spabod ramte E.s Hoved med en Sten, og en anden kløvede hans Pande med en Økse. Legendens Tidsbestemmelse synes urigtig m. H. til, at E. skulle være kommet ind i Landet med Sigfrid, men, at der ved Slutningen af 11. Aarh. har virket en nidkær Biskop E. i Södermanland

og dér lidt Martyrdød, bekræftes af *Vita St. Bothvdi* (SRS. II, 381) og af *Aelnoth* (SRD. III, 331). Sidstnævnte kender ogsaa hans engelske Byrd. I den sv. K. fejredes hans Dødsdag 12. Juni og mærkedes paa Runestaven ved en Bispestav; endnu bærer Dagen hans Navn. En Kilde, som man tilskrev undergørende Kraft, og Byen Eskilstuna, grundlagt paa det Sted, hvor efter Legenden de, som bar hans Lig for at begrave det i Fors, standse uden at formaa at føre det videre, da det blev for tungt for dem, ere opkaldte efter ham. I den gamle Södermanna-Lov var der fastsat højere Straffe for Overtrædelser i Eskilstuna og under E.s-Messen end for lignende Brøde, begaaet paa anden Tid og Sted.

O. A.

Eskil. 1) **E. af Aarhus**, en af de danske Bisper, der, lige som Kong Valdemar I, havde støttet den kejserlige Modpaves (Octavianernes) Sag. Som Vidnesbyrd om hans ændrede Stilling i de kirkelige Kampe staar hans Grundlæggelse af det Cistercienserkloster, der først anlagdes i Sabro (som Datterkloster af Vitskøl) siden i Sminge (1164), og som endelig fandt blivende Sted i Øm (se d. Art.). E. døde paa Vendertog 1165 eller 1166. — 2) **E. af Lund**, Søn af den jyske Høvding Christiern Svenson, der af Had til Magnus Nielsson sluttede sig til Erik Emune, og Brodersøn til Ærkebiskop Asser (se S. 160), blev efter Studier i Hildesheim Kannik i Lund og siden Domprovst. Han havde, formentlig inden han traadte i K.s Tjeneste, været gift. E. forbandt sin Æts Ærgerrighed og Lyst til dristigt Spil i de politisk rørte Vande med en stadig voksende Begjæring for K.s hellige Sak, og efterhaanden som hans Kærlighed til Munkelivet førte ham til nøjere Forbindelse med Cistercienserne, blev han i den hl. Bernards Skole en mere og mere uselvsk Bannerfører for den i disse Kredse gængse Forstaaelse af K.s store Formaal og Rettigheder. Efter Slaget ved Fodevig 1134 besteg han, formentlig ved Slægtens Indflydelse, Roskilde Bispestol, men synes snart at have delt den samtidige anonyme Roskilde-Kronikeforfatters Dom om Erik Emune, og i Forening med Peder Bodilsen (se S. 346; E. tog ogsaa Del i hans Stiftelse af St. Peders Kloster i Næstved) rejste han i Frihedens Navn Bønderne mod den overmodige Konge. E. maatte betale Freden med høje Bøder, men da han 1137 valgtes til Assers Efterfølger i Lund, modsatte Kongen sig hans Forfremmelse. Erik Emunes Mord s. A. ryddede dog Hindringen af Vejen, og 1138 indtog E. den Plads, hvortil hans glimrende Evner gjorde ham selvskreven. Under højst bevægede Forhold hævdede han i en lang Aarrække overfor Staten de kirkelige Krav og fik ved gavnlige Foranstaltninger Lejlighed til at vinde sig et Navn blandt de mest fremragende Ledere af den nordiske Kirkeprovins. Det blev E., der, gennem sin tyskfødte Kannik Hermann, endelig omstyrede Bremens Fordringer om Overhøjhed og sikrede Nordens Kirke Selvstændighed. 1139 kom Kardinal Theodignus til Danmark, overrakte E. Palliet og holdt med ham en Provinssynode, paa hvilken det nordiske Primat stadfæstedes ved pavelig Bulle. I Mellemtiden havde E. været fordrevet af Kronprætendenten

Oluf, hvem han havde svoret en aftvungen, men snart brudt Troskab, og var med Vaaben bleven ført tilbage til Lund af Erik Lam. Da Freden i Landet var genoprettet, begyndte E. sine storartede Klosteranlæg, om hvilke Arnold fra Lübeck siger, at de bleve mangfoldige som Libanons Cedre. 1144 stiftede Es Abbediet Herriðsvad i Skaane, der fik Munke fra Cîteaux og siden, i Eskils Tid, Døtreklostre i Tvis, Holme og Løgum. Snart efter fulgte Grundlæggelsen af det døtrrige Esrom, E.s kæreste Stiftelse, hvor han ofte opholdt sig; det var først et Bo for Benedictinere, fra 1154 for Cisterciensere (se Art. Esrom). Højaltret i Lunds Domkirke indviede han 1145 og stiftede 3 nye Præbender dér.

Da Tronkampene igen brød løs 1146, stillede E. sig, efter nogen Vaklen, paa Knud Magnussons Side, men, belejret af Sven Grade i Lund, udsonede han sig med denne, der gav Ærkesædet store Gaver. Paa et Kirkemøde i Lund 1147, hvor Kongerne foreløbig forligtes, arbejdede E. i Overensstemmelse med Ønsker fra Pave Eugen III og den hl. Bernard for et Korstog til Venden. Forholdet til Sven, hvis Syn paa Kongedømmet ikke stemmede med E.s, blev snart slet, og i 1152–53 forlod E. Landet og drog til sin Ven Bernard i Clairvaux, hvorfra han medbragte Brødre til Esrom. Ved sin Hjemkomst forhandlede han med Kardinal Nicolaus (Breakspere), der vendte tilbage efter Oprettelsen af Ærkesædet i Nidaros og efterlod E. Palliet til den fremtidige Ærkebisp i Sverige samt tilsagde ham Primatret over sidstnævnte Del af hans tidligere Provin. Da Knud og Valdemar lod sig hyld paa Viborg Ting, opsagde E. og Skaaningerne Sven Troskaben, og E. opnaaede rige Gaver til Esrom i den Anledning. 1154 var E. igen i Clairvaux, forhandlede om Indkaldelsen af Charteusere til Danmark og begav sig derpaa til Rom, hvor Pave Hadrian IV stadfæstede sit tidligere Løfte om Lunds Primat over Sverige og gjorde Ærkebisen til pavelig Legat for Norden. Paa Hjemrejsen blev E. udplyndret og holdtes længe, paa Keiserens Foranstaltning, i Fængsel. Først ved Pavens Mellemkomst slap han løs, og 1158 var han igen i Danmark, hvor Valdemar nu var Eneherre.

Valdemar viste efter sin Sejr store Gavnildhed mod K., oprettede (1158) Vitskøl for Cisterciensere fra Esrom (og Varnhem) og gav endnu 1161 E.s Præmonstratenser-Kloster i Tommerup (anlagt for 1155) udstrakte Privilegier. E. paa sin Side støttede Valdemars Tog mod Venden. Men Kongens Forhold til den kejserlige Modpave, Victor IV, medførte snart et alvorligt Brud. Da Valdemar tillod Okke, en fordrevet Biskop, Tilhænger af Modpaven, at indtage Slesvig Bispestol, lyste E. Band over Skismatikeren. Snart stod Konge og Ærkebisp i Vaaben overfor hinanden; men sidstnævnte trak det korteste Straa, og Forliget blev dyrt baade for Ærkesædet og E. selv, der mistede sin Borg (Søborg?) i Nordsjælland. 1161 forlod E. Landet igen, alvorlig nedtrykt over de kirkelige Forhold her hjemme, besøgte paa Pilegrimsrejse det hl. Land og opholdt sig derefter hele 7 Aar i Eksil i Frankrig i den fordrevne Pave Alexander III's Følge,

mest i Clairvaux og Sens. 1164 gav han her Sverigs Ærkebisp Palliet, Skønt Flygtning, tænkte han steds paa sine Klosteranlæg, ja selv paa en ny Missionsmark, idet han indviede Benedictineren Fulco fra Moutier-la-Celle til Esternes Missionsbisp. — Om sider søgte Kongen, under Indflydelse af de ændrede Tidsforhold og Absalons Ønsker, at rensse Danmark for »Octavianere« og traadte i Forbindelse med Alexander III, der straks paalagde ham at kalde E. hjem (1166). De udvalgte Bisper, Sven af Aarhus og Rudulf af Ribe, maatte søge Indvielse hos E., og sidstnævnte anlægge et Cistercienser-Abbedi (i Seem, siden i Løgum; Datterkloster af Herridsvad), ligesom Svens Forgænger, Eskil, havde maattet betale Bøden for sin octavianiske Fortid ved Anlæggelsen af Sabro Kloster (siden i Øm). Sidstnævnte Klosters Forstander, Brienne, blev Mellemmanden ved Kongens Udsoning med E. 1168 vendte E. tilbage og deltog i det afgørende Vendetog. Nærmere Oplysning om Forligsvilkaarene mangler, men Kongen viste gennem Gaver til E.s Yndlingsordener sit ændrede Sindelag. I Venden fik Esrom Døtre i Colbaz og Dargun, i Fyn stiftede Holme, og Valdemar bidrog til E.s Præmonstratenserkloster i Væ i Skaane. Ved Gennemførelsen af Kirkelove for Lunds og Roskilde-Stifter ordnedes endelig Tiendepligten. Til Gengæld viste E. Kongemagten Tjenester, af største Betydning for denne og dog samtidig Vidnesbyrd om den umaadelige Værdi, K.s Støtte havde for Kongemagten. Ved den højtidelige Fest i Ringsted 25. Juni 1170 foretog E. med Pavens Billigelse den højtidelige Skrinlæggelse af Knud Lavard, Valdemars Fader, hvis Helgenære E. med god Grund længe havde modsat sig, samt kronede Kongens ældste ægtefødte Son Knud — et betydningsfuldt Præcedens for Betragtningen af Retten til Tronen. 1172 deltog den gamle Ærkebisp endnu i Toget til Oldenburg; men Længselen efter Clairvaux's Stihed drog ham stadig. 1174—76 var han atter Bernards Disciples Gæst, men søgte forgæves Pavens Tilladelse til at nedlægge sit Embede. Ved sin Hjemkomst rystedes han ved Meddelelsen om sine Dattersønners Deltagelse i en Sammensværgelse mod Valdemars Liv og fornyede nu atter Begæringen om at maatte nedlægge Staven. Han viede 1177 den unge Kong Knud til Henrik Løves Datter, men snart efter nedlagde han, efter at have taget Afsked med Skaaningerne paa Tinge, sit Embede i Lunds Domkirke. Med pavelig Tilladelse postulerede han Absalon som sin Efterfølger og aflagde paa Kongens Ønske Ed om, at Resignationen var frivillig. E. døde 6. eller 7. Sept. 1181 som Munk i Clairvaux og fandt Hvilested ved Freiserens Alter, som han selv havde indviet. Brødrene nævnede siden E. som »salig« (*beatus*). Som et Vidnesbyrd om hans fortløbige Forhold til den store Munkefader i Clairvaux staa ogsaa Gaufrids Tilegnelse til E. af 5. Bog af Bernards Levned (Olrik, Konge og Præstestand II, 1895; S. Larsen i Aarb. f. n. Oldkyndighed 1899, S. 81 f.). — 3) E. af Ribe blev Biskop o. 1388 og deltog 1397 i Unionsforhandlingerne i Kalmar. 1402 brændte Domkirken, hvilket gav Anledning til Udstedelse af Afladsbreve til

Fordel for Opførelsen. E. fik 1407 Trøjborg i Pant for Laan til Dronning Margrete, der samtidig lagde den under Kongeriget; tillige stiftede hun et nyt Alter for Marie Bebudelse i Domkirken. E. døde 2. Marts 1409 og testamenterede Kapitlet Hovedparten af sin Ejendom. — 4) E. af Slesvig blev som Provst ved Kapitlet valgt til Biskop 1244. 1245 var han til Stede paa Provinskonciliet i Odense, 1248 beskikkede Innocents IV ham til at tage sig af Biskop Niels Stigsøns Sag; derfor fordroes E. en Tid fra sit Stift af Erik Plovpenning; men 1250 blev han genindsat af Abel, og 1252 kronede han Kristoffer I i Lunds Domkirke. Som Kristoffers Mand sad han efter Slesvigs Indtagelse 1253 et Aar fangen paa Segeberg Slot. Han døde 1. April 1255 og blev begravet i sin Domkirke. — 5) E. af Viborg var oprindelig Kannik i Lund. Da han var bleven Biskop i Viborg, stod han, som de fleste af K.s Mænd, paa Kong Niels's Side under Borgerkrigen efter Knud Lavards Drab. Da Erik Emune trængte ind i Jylland, lod han 20. Okt. 1132 Bispene nedhugge, medens han forrettede Morgengudstjenesten i Asmild Kirke. Roskilde-Kronikens Forfatter priser E. som en sjælden Mand, smuk, klog og vellærd. J. O. A.

Eskilstuna, sv. Johanniterkloster, omtales første Gang i en pavelig Bulle af 6. Sept. 1231 (Dipl. Suec. I 694), der paabaarber sig en Beslutning af sv. Fyrster og Gejstlige, efter hvilken Brødrene af Johannes den Døbers Hospital havde Grundejendomme og Patronatsret i E. Sogn. Dette Johannitersamfund, der antagelig er udgaaet fra Andvorskov, fik yderligere 1266 Karlehy som Gave fra Birger Jarl. Gaven skænkedes med stor Højtidelighed i Kalmar i Nærværelse af Kong Valdemar og Jarlens øvrige Sønner samt flere Bisper og Stormænd; ogsaa Prioren i Andvorskov paabaarbes, vel som en Slags Formand for Johanniterhuset i E. (Gavebrevet af 16. Juli 1266 i Dipl. Suec. I 435). Ved Gaver og Køb udvidedes Formuen, og ved særlig Yndest af Biskop Isar af Strengnäs fik E. 1307 Fors Sogn som Præbende. E. stod da under Bispens af Strengnäs's Opsigt og styredes af en Prior, der dengang, mod Regelen, men med Bispens Billigelse, var en Lægmand; dog havde han ved sin Side en Klerk, der kunde repræsentere ham (Dipl. Suec. II 501 f.). Vi finde ogsaa, at en E.-Prior har været med til at oppebære og kvittere for de i Sverige indsamlede Peterspenge eller »Roms-katten« (Dipl. Suec. III, 595). Efter Reduktionen 1527 indtoges E. af Kronen og forlodes af Brødrene. Bygningerne nedbrødes delvis af Kongen for at faa Sten til Gripsholm Slot (1537). Se Art. Eskil.

Eskil. 1) Dal nær Hebron, hvor de af Mose udsendte Spejdere vendte og medtog den store Drueklasse (4 Mos. 13, 24 f.). Endnu vokser Vinen usædvanlig kraftigt der i Egen. Dalen havde vel Navn efter 2) E., en Amorit og Forbundsfælle af Abraham (1 Mos. 14, 13), ligesom Mamre har Navn efter E.s Broder.

Esli, se Kristi Forfædre (Lk. 3, 25).

Esnig, se Eznik.

Espen, Zeger Bernhard van, rom.-kat. Kirkeretslærer, f. i Löwen 9. Juli 1646, blev præsteviet 1673 og Aaret efter Prof. i Kirke-

ret ved sin Fødebys Universitet. Han var en Ven af Jansenismen og lagde i sine Skrifter ikke Skjul paa sin antikurialistiske Tankegang. Allerede i sin første Afhandling (1684) bekæmpede han den Uskik, at Munkene havde Privatejendom (*peculium*), og at Klostrene krævede en Afgift af dem, der vilde optages. Augustinerne Desirant og Clenarts søgte forgæves at faa denne Afhandling forbudt i Rom. Men da v. E. i sit Hovedværk (*Jus ecclesiasticum universum hodiernæ disciplinæ, præsertim Belgii, Galliarum et vicinarum provinciarum accommodatum*, Löwen 1700) aabent vedkendte sig sin Jansenisme og siden optraadte som Forfatter for Jansenisterne i Utrecht (se Art. Utrecht, Kirken i), satte Rom sig i Bevægelse. 1704 kom hans Kirkeret og senere ogsaa andre af hans Skrifter paa *Index*. 1725 blev hans kirkeretslige Responsum *De numero episcoporum ad validam ordinationem episcopi requisito* paa Foranledning af det store Raad i Malines gjort til Genstand for en Undersøgelse i Rom, og da v. E. ogsaa vægrede sig ved at underskrive Alexander VII's Formular og Bullen *Unigenitus*, maatte han (1728) forlade Löwen. Han døde 2. Okt. s. A. i Amersfoort, 82 Aar gl. Hans Kirkeret var det betydeligste Arbejde fra antikurialistisk Side, og hans grundige Lærdom og smagfulde Stil har gjort ham til en Klassiker blandt Kanonisterne (Laurent, v. E., Bruxelles 1860; F. H. Reusch, *Der Index*, Bonn 1885, II, 720 f.). Fr. N.

Esra var en Mand af præstelig Slægt, der levede blandt de landflygtige Jøder i Babylonien, men af Perserkongen Artaxerxes fik Tilladelse til at drage til Jerusalem i Forening med en Del andre Eksulanter. For den lille jødiske Menighed i Palæstina fik denne Indvandring en overordentlig Betydning, idet E. bragte dem Lovbogen og paa Grundlag af denne gav de palæstinensiske Jøders Liv det samme strenge og eksklusive Præg, som havde udviklet sig hos den trofaste Del af Israeliterne i Eksilet. Om E.s Virksomhed i Jerusalem berette to Afsnit af Esras og Nehemias's Bog. I det første (Esr. 8—10) fortælles, hvorledes han til sin Forfærdelse opdager det Omfang, som Ægteskaberne mellem Jøder og hedenske Kvinder havde taget i Palæstina. Hans Sorg gør et saadant Indtryk paa Folket, at Shekanja i de andres Navn lover, at de fremmede Kvinder, som Jøderne havde ægtet, skulle sendes tilbage til deres Hjemstavn. Der sammenkaldes nu en Folkeforsamling i denne Anledning, men den første Begejstring er allerede kølnet, og det lykkes nogle af de fornemme at faa Sagen behandlet dilatorisk, idet der nedsættes en Kommission til nærmere Undersøgelse af Forholdene. Med et Referat af denne Kommissions Arbejde afbrydes Beretningen pludselig, hvad næppe kan betyde andet, end at E.s Forsøg paa at faa Jøderne til at skille sig fra deres fremmede Hustruer er strandet paa de fornemmes Modstand. Det andet Afsnit (Neh. 8—10) fortæller om, hvorledes Folket forsamles paa Tempelpladsen for at høre E. oplæse dem af ham medbragte Lovbog. Derefter fejres Løvhyttefesten i nøje Overensstemmelse med Lovens Bydende, og endelig holdes en stor Bødsfest, ved hvilken man højtidelig aflagde

Ed paa at ville overholde en Række Forpligtelser, der optegnedes i et af Folkets Repræsentanter, bl. a. af Nehemias, underskrevet og forseglet Dokument. Efter Rækkefølgen af Beretningerne i Esras og Nehemias's Bog faldt E.s Komme til Jerusalem førend Nehemias's første Ophold i denne By, hans Oplæsning af Loven og dennes Vedtagelse i Tidsrummet af Nehemias's første Virksomhed i Palæstina. Derefter forsvinder E. af Fortællingen, medens der endnu berettes om Nehemias's andet Komme til Hovedstaden (Neh. 13). Hele dette Tidsafsnit har imidlertid i de seneste Aar været Genstand for en Række meget indgaaende Forhandlinger og Ændringsforslag, der paa forskellig Maade fjerner sig fra den overleverede Tidsfølge. Af disse Forsøg har det Forslag, at den Konge, under hvem E. kom til Jerusalem, skulde være en senere Artaxerxes (Artaxerxes II 404—359) end den Artaxerxes (Artaxerxes I 464—424), der gav Nehemias Tilladelse til at drage til Palæstina, ingen Sandsynlighed for sig, da flere af de Mænd, der optræder samtidig med E., ogsaa nævnes som Nehemias's samtidige. Man kan altsaa, i begge Tilfælde, enten tænke paa Artaxerxes I eller Artaxerxes II, et Dilemma, der ikke har væsentlig Betydning, men som efter Esr. 4 dog synes at maatte løses til Gunst for Artaxerxes I. Derimod taler unægteligt meget for, at E. i Virkeligheden først er kommet til Jerusalem i Tidsrummet mellem Nehemias's første og andet Ophold i denne Stad (se den nærmere Redegørelse herfor i Forf.s »Det israelitiske Folks Historie«, 3. Udg., S. 276 f.). Er dette rigtigt (og altsaa Tidsangivelsen Esr. 7, 7 urigtig), saa var det vel netop Efterretningen om Murens Genopførelse ved Nehemias, der bevægede E. til at bringe Lovbogen til Palæstina for ved dens Hjælp at gennemføre en Reformation (sml. Esr. 9, 9). Imidlertid strandede hans første Reformforsøg, idet hans Forlangende, at de hedenske Hustruer skulde hjemsendes, mødte en energisk Modstand hos de fornemme Jøder. Dermed synes E.s Kraft at være lammet, og en Forandring indtraadte først, da Nehemias for anden Gang kom til Jerusalem og ved sin sjældne Energi bragte Orden i Forholdene, navnlig derved, at han ikke som E. forlangte en Ophævelse af de allerede indgaaede Ægteskaber, men kun et Løfte om, at saadanne Forbindelser ikke mere skulde finde Sted. Støttet til Nehemias's kraftige Hjælp kunde nu E. faa sin egentlige Opgave, Lovens Publikation og Vedtagelse, gennemført. Om E.s videre Oplevelser og om hans Død erfare vi intet, kun Virkningen af hans Arbejde, hvis hellige Gennemførelse ganske vist snarere skyldtes hans store samtidige end ham selv, tabte sig ikke, idet alle de verdslighedsnede Bestræbelser ikke formaaede at tilintetgøre det Grundlag, der lagdes paa hin Folkeforsamling i Jerusalem. Den senere Jødedom glemte heller ikke Esra eller hans Fortjenester, men forstørrede dem tværtimod ved at 'kaste Legendens Skær derover. Navnlig fandt den Fremstilling stor Udbredelse, ogsaa blandt Kirkefædrene, at han, i Kraft af en guddommelig Inspiration, paany havde opskrevet de gamle hellige

Skrifter, der vare gaaede tabt ved Jerusalems Ødelæggelse. F. B.

Esra-Bøger. 1) Den Esra-Bog, der er optaget blandt G. T.s kanoniske Skrifter, bestaar af 2 Dele, der nu sædvanligvis adskilles som E. (Esra 1—10) og Nehemias's Bog (Esra 11—23), medens de af Jøderne selv sammenfattedes som et enkelt Skrift. Oprindelig dannede denne Bog Slutningen af Krønikerens Bøger, hvis Forfatters ejendommelige Stil paa flere Steder er umiskendelig deri. Enkelte Partier af E. ere imidlertid langt ældre end Kronistens egen Tid og af fremragende historisk Værdi. Ved Udarbejdelsen af denne Del af sit Værk har Kronisten nemlig benyttet og for en stor Del ordret optaget følgende Kildeskrifter: 1) en i aramaisk Sprog affattet Beretning om de Forfølgelser, som den lille eftereksilske Menighed var Genstand for (Esra. 4, 8—6, 18, delvis bearbejdet og udvidet af Kronisten); 2) Esras egenhændige biografiske Optegnelser, dels umiddelbart afskrevne (Esra. 7, 27—9, 15), dels let bearbejdede (Esra. 10, Neh. 8—10); 3) Nehemias's egenhændige biografiske Optegnelser (Neh. 1, 1—7, 5; Kap. 11 delvis; 12, 27 f. delvis; 13, 4—30). Paa denne Maade kommer Esra Bog til at omfatte Tiden fra Udstødelsen af Kyros's Edikt (Esra. 1, 1 f.) til Nehemias's andet Ophold i Jerusalem (Neh. 13). Enkelte Genealogier føre dog ud over dette Tidspunkt, f. E. Neh. 12, 22, der omtaler Darios Kodomannos. Det hele har en brudstykkeagtig Karakter, og med den af Kronisten givne Rækkefølge af disse Brudstykker kan der, som ovenfor bemærket, gøres væsentlige Indvendinger gældende.

2) Den gr. Esra-Bog, ogsaa kaldet 1. Esr., resp. 3. Esr. (idet Esra og Nehemias taltes som 1. og 2. Esr.) er et Skrift, der bestaar af forskellige Brudstykker af den kanoniske E. efter Alexandrinernes Oversættelse (Esr. 1, 4, 7—24; 2, 1—4, 5; 5—10), hvortil 2 Krøn. 35 f. er føjet som Indledning og Neh. 7, 73—8, 13 som Slutning, og hvori der desuden er indskudt et originalt Stykke, hvor der fortælles om den Yndest, som Zerubabel fandt hos Perserkongen Darios, saa at denne tillader ham at føre Eksulanterne tilbage. Allerede denne Oversigt viser, hvor vilkaarlig Fremstillingen i den kanoniske E. her er behandlet; det indskudte Afsnit, der synes at være en gr. Original og ingen Overs., har ingen som helst historisk Værdi. Kirkefædrene benytte dette Skrift i temmelig stort Omfang. I de officielle Udgaver af den rom-kat. Bibel staar det mellem Tillægene bagved N. T.; Luther derimod optog det ikke mellem Apokryferne.

3) Esra-Apokalypse eller 4. Esr. indeholder en Række Visioner, som Esra skuede i det 30. Aar efter Jerusalems Ødelæggelse. De 2 indledende Kapitler og de 2 Slutningskapitler, som den latinske Tekst indeholder, ere senere Tilføjelser af en kr. Forfatter, det øvrige derimod en Apokalypse, der oprindelig var skrevet paa Hebraisk, men hvoraf vi nu kun have Oversættelser, navnlig paa Latin, Syrisk og Æthiopisk. Skriftet har Apokalypsernes sædvanlige Form, saa at det er muligt ved Hjælp af det Punkt, hvor den nøjagtige Fremstilling af Historien slaar over i en almindelig Skildring af

den messianske Tid, at bestemme Affattelses-tiden. Her kommer navnlig den femte Vision i Betragtning, som efter den sikkert ene holdbare Udlægning fører til det Resultat, at Bogen maa være affattet under Kejser Domitian (81—96). Ogsaa dette Skrift staar i den rom-kat. Vulgata kun i Tillæget og er ikke optaget af Luther mellem Apokryferne.

4) Forskellig fra dette Skrift er en Esra-Apokalypse af kr. Oprindelse, som Tischendorf har udgivet i *Apocalypses apocryphae*, Leipzig. 1866. F. B.

Esri, Landopsynsmand hos David (1 Krøn. 27, 26).

Esriel, se Asriel.

Esrobiter, se Etan og Heman.

Esrom, en af Kristi Forfædre (Mt. 1, 3; Lk. 3, 33).

Esrom, Kloster ved Nordsiden af Esrom Sø i Sjælland, var oprindelig Krongods. Erkebiskop Eskil tilbyttede sig det af Erik Lam og stiftede her et Bo for Benedictinere, der toges i Pavens Værn 1151. Da Eskils Kærlighed til Cistercienserne under hans Besøg i Clairvaux yderligere var befæstet, overgav han E. til Brødre fra selve den hl. Bernards Kloster (1154). Den nye Cistercienserstiftelse blev efterhaanden en af de rigeste i Landet, og baade Konger, Bisper og Lægfolk skænkede den store Gaver. Blandt dens første større Velyndere vare, foruden Eskil, Mænd som Absalon, Valdemar I, Knud VI og Grev Nicolaus. Paver og Konger gav E. vigtige Privilegier. E. blev Moderkloster til Vitskøl (1158), Sorø (1162) og Ry (1191) i Danmark, Stiftelser, der kappedes og delvis overgik Moderhuset i Betydning. E. sendte Munke baade til Dargum, Kolbaz og Hilda i de vendiske Lande, men Æren for Stiftelsen af det førstnævnte Kloster blev dog efter en længere Strid tilkendt Doberan (1258). Munkene i E., der have store Fortjenester af Agerbruget i Nordsjælland, vare efter Jordebogen af 1497 Ejere af 89 Ejendomme her. 1499 gav Kong Hans E. »frit Birketing og Birkeret«. Klostrets Bygninger, der 1194 og 1204 vare ødelagte ved Ildebrand, rejste sig steds prægtigere, og ved Middelalderens Slutning udgjorde de et firlænget Komplex, hvoraf Kirken var nordre Fløj. Nu staar kun søndre Fløj tilbage, en smuk 2 Etages Bygning af røde Sten med hvælvede Kældere, bygget i 2 Dele i 14.—15. Aarh. (re-staureret 1882). Ved Gravning er der fundet Levninger af den ældste Kirkegaard, derimod endnu ikke Kirkens Fundamenter. Denne, der havde et betydeligt Antal Altre, ved hvilket talrige Messer vare stiftede, blev efterhaanden udstyret med kostbare Prydelser. Endnu er bevaret den prægtige Abbedstol fra 1472 (Nationalmuseet), et udskåret Alterskab (Holme-gaard) og rimeligvis et udmærket, malet Alterskab (Nøddebo). I Kirken fandt 2 af Erik Mændvæds Børn og Dronning Helvig deres sidste Hvile. — E.s Munke, der ofte vare optagne af Ejendomsstridigheder, have ikke knyttet deres Navn til store Begivenheder i Danmarks Kirkehistorie. Større Bedrifter i Aandens Verden synes heller ikke at være øvet her. Esrom-Annalerne (til 1307; Script. Rer. Dan. I 212, jvfr. A. D. Jørgensen, Bidrag til Nordens Hist.

I 216 f.), der baade have optaget et vist verdenshistorisk Apparat og den danske Oldhistorie, ere vistnok kun Afskrifter fra Lund. Klosters Brevbog giver Bidrag til Cisterciensernes Historie i Danmark, selvfølgelig særlig til Godsets Historie. Ved Udgangen af Middelalderen var Klostertugten i E., som andetsteds, slap og, som bekendt, lokaliseredes Sagnet om »Broder Rus« hertil. — 1538 lagdes E. og de andre Cisterciens-Klostre under Abbeden i Sorø, Henrik Tornekrannds's Styrelse, og 1559 opløstes Konventet. Jordegodset blev delvis splittet, og Kirken nedrevet (o. 1560); dens Højaltærtavle tilfaldt St. Olai i Helsingør. Siden Frederik IV's Tid ere de tilbageværende Bygninger Bolig for kgl. Embedsmænd, nu for Filialen af Kronborg Amtstue (Løffler, E. Kloster, 1897; Kierulff, E. Klosters og Abbeders Hist., 1838; J. Kornerup i Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1879 og 1881; Daugaard, Klosterhistorie 222 f.; O. Nielsen, Codex Esromensis, 1881; Broder Russes Historie, udg. ved C. Bruun 1868). J. O. A.

Essayister, se *Essays and Reviews*.

Essays and Reviews. Under denne Fællestitel udkom der i Febr. 1860 i England 7 Afhandlinger af 7 forskl. Forfattere: Fr. Temple (nu Erkebiskop af Canterbury), R. Williams, B. Powell, H. B. Wilson, C. W. Goodwin, Mark Pattison og B. Jowett. I Forordet blev det udtrykkelig udtalt, at hver enkelt Forf. kun var ansvarlig for sit eget Bidrag, og at de alle havde skrevet uafhængig af hverandre. Udgiveren var Benj. Jowett, Prof. i Græsk i Oxford, siden *Master* for Balliol College. I Beg. vakte Bogen kun ringe Opsigt, men da *Westminster Review* (Okt. 1860) havde bragt en Artikel af Positivisten Fr. Harrison, der skildrede den i disse Afhandlinger fremsatte Opfattelse som *Neo-Christianity* og som et Vidnesbyrd om, at de nye videnskabelige og kritiske Grundsætninger havde vundet Talsmænd indenfor den anglikanske K., rejste der sig en stærk Storm. *Quarterly Review* for Jan. 1861 indeholdt en Artikel (af S. Wilberforce, Biskop af Oxford), der bar Ved til Baalet, og i *Edinburgh Review* for April 1861 blev der (af A. P. Stanley) gjort et forgæves Forsøg paa at dæmpe Forbitrelsen over denne Overførelse af Fastlandets Rationalisme og Kritik. Erkebiskopperne og Biskopperne modtog Protester fra 9000 Præster; Landemodernes 2 Huse fordømte Bogens »fordærlige Lærdomme og hæretiske Tendens«, og Biskopperne udsendte et Manifest imod den. Man talte om »de syv mod Kristus«, om »de syv, der vilde slukke Apokalypsens syv Lamper« osv., og Prædikestolene genlød af Anfald paa Essayisterne. Biskop W. Thomson af Gloucester og Bristol udgav under Titlen *Aids to Faith* et Modskrift med Bidrag af Prof. H. L. Mansel, Biskop Fitzgerald af Cork, Prof. McCaul, Præsten F. C. Cook, Prof. G. Rawlinson, Prof. E. H. Browne, siden Biskop af Ely, og Dean Ellicott, siden Biskop af Gloucester og Bristol. Fra højkirkelig Side mødte Biskop S. Wilberforce med *Replies to Essays and Reviews*, skrevne af E. M. Goulburn, H. J. Rose, C. A. Heurtley, W. J. Irons, G. Rorison, A. C. Haddon, C. Wordsworth, siden Biskop af Lincoln, og J. W. Burgon. Mod Wil-

liams og Wilson blev der rejst Klage, først for *Court of Arches*, siden for *Privy Council*, men dette slog fast, at der i den eng. K. var Plads for en fri Behandling af den hl. Skrift og for en rummelig Opfattelse af Inspirationen, og at Læren om Helvedsstraffens Evighed dér var et aabent Spørgsmaal — en Kendelse, der gjorde den eng. Bredkirkelighed modigere. Kard. Wiseman søgte derpaa at hverve Tilhængere for Romerkirken ved at laste den anglik. K., fordi den ej vilde hævde en fast Opfattelse af saa væsentlige Lærdomme som Inspirationen og de evige Helvedsstraffe, men Stanley (*On the three Pastorals*) svarede med at vise, at den rom. K. ikke paa dette Punkt havde noget at lade den anglik. K. høre (J. Hunt, *Religious Thought in England in the 19th Century*, London 1896, 199 f.). Fr. N.

Essen, Johannes fra, (Esch), Augustiner-munk i Antwerpen, var en af de Nederlændere, der tidlig bleve paavirkede af Luther. Efter at man i Foraaret 1522 for anden Gang i Antwerpen havde brændt Luthers Skrifter, blev der i Juni 1522 indledet Undersøgelse imod Byens Augustinere. Disse bleve slæbte til Vilvoorden og underkastede pinligt Forhør. De fleste gik da ind paa højtideligt at afsværge deres luth. Kætteri i Vor Frue Kirke i Antwerpen, men 3 nægtede at gøre det: J. fra E., Hendrik Voes og Lambert fra Thorn. Under Forhørene hævdede disse 3 Munke, som deres Ordensbroder i Wittenberg, at baade Koncilierne og de gl. Fædre kunde fare vild, og at man kun skulde følge Konciliernes Afgørelser og Fædrenes Udsagn, for saa vidt disse stemte med den hl. Skrift. Paa Grund af denne Paastand bleve de dømt til Døde som Kættere, og Dommen blev for de 2 førstes Vedkommende udført 1. Juli 1523 paa Raadhuspladsen i Bruxelles; Lambert blev af Grunde, som vi ikke kende, foreløbig skaaet og bragt tilbage til Fængslet (Enders, Luthers Brieve IV, 280 f.), men siden forsvinder han. Efter Luthers Angivelse skal J. fra E., som han kalder »Johannes Nesse«, ikke have været 30 Aar gl., da han besteg Baalet. Saasnart Baafterden rygtedes i Wittenberg, skrev Luther et Sendebrev »An die Christen zu Holland, Brabant und Flandern« (Enders IV, 196; jvfr. Anm. 4, S. 185), og kort efter digtede han den første Sang, vi kende fra hans Haand: »Ein neues Lied wir heben an« (Wackernagel, M. L.s geistl. Lieder, Stuttg. 1848, 49 f.). Fr. N.

Essen, Carl Gustaf von, finsk Teolog, f. 20. Marts 1815 i Oravais i Österbotten; hans Fader var Løjtnant Otto Mauritz v. Essen, der tilhørte en i Finland udbredt og længe bosat tysk Slægt. E. blev Student i Helsingfors i 15 Aars Alderen; han kom snart i Berøring med den pietetistiske Retnings Talsmænd i Österbotten og sluttede sig til den, skønt den ikke var vel anskrevet hos de ledende Mænd. Derfor blev hans første Ansøgning om Ordination afslaaet af Borgå Domkapitel. Da han 1840 var promoveret til *Mag. phil.*, blev han dog præsteviet v. Aar, og 1852 brød han fuldstændigt med Pietismen; siden repræsenterede han en frisindt bibelteol. Retning. Han gjorde først Tjeneste som ekstrordin. Præst i Tensla, Esbo og Laihela, fra

1849 som Kapellan i Ilihärmä och fra 1862 i Ilmola. Han var 1863—64 og 1872 Medlem af Præstestanden ved Landdagen og blev siden Deltager i adskillige af Regeringen nedsatte Kommissioner (to Psalmebogskommissioner, én for Dissenterloven, for Præstelønningsreguleringen, for Værnepligtens Indførelse osv.). 1864 blev E. *Dr. theol.*, 2 Aar efter Prof. i praktisk Teol. (udnævnt 1867, *emeritus* 1875). 1878 blev han foreslaaet til Biskop i Borgå, men undslog sig derfor. Han døde 22. Juli 1895 i Hiitola. Foruden en Mængde mindre Afhandlinger har E. forfattet »Om bikt och aflösning» (1867; Afh. for Professoratet); med A. Kihlman udarbejdede han »Förslag till Svensk psalmbok för Finland» (1862), og han har udgivet en »Minnesteckning af Lars Stenbäck» (1870) m. m. A. N.

Essendrop. 1) **Bernhard Ludvig E.**, Præst, blev født i Kristiania 21. Dec. 1812 og teol. Kand. 1834. Efter nogen Tids Lærervirksomhed blev han 1847 Spr. til Baklandet i Trondhjem, 1851 Spr. til Strinden, 1872 Provst i nordre Dalenes Provsti og 1875 Stiftsprovst og Spr. til Domkirken i Trondhjem. Han tog Afsked 1883 og bosatte sig i Kristiania, hvor han døde 1891. E. deltog aktivt og med Hæder i det offentlige Liv. I flere Perioder var han Stortingsrepræsentant for søndre Trondhjems Amt og Trondhjems By. I 1874 blev han Præsident i Lagtinget og 1874—82 ligesaa i Stortinget. I flere Aar var han Præsæs i det kgl. norske vidensk. Selskab i Trondhjem. Han optraadte kun i ringe Grad som Forfatter. — 2) **Carl Peter Parelus E.**, Biskop, foregaaendes Broder, blev født i Kristiania 6. Juni 1818 og teol. Kand. 1839. Efter fra 1842 at have været konstitueret Adjunkt ved Trondhjems Katedralskole blev han 1849 Spr. til Klæbu og Seminarbestyrer steds og i 1850 Spr. til Melhus. I 1860 blev han ved Gisleusens Død konstitueret som Biskop over Tromsø Stift, hvortil han udnævntes Aaret efter. I 1867 søgte han Afsked og udnævntes samme Aar til Stiftsprovst og Spr. ved vor Frelses Kirke i Kristiania. Ved Siden deraf var han 1868—72 Lærer i Kateketik ved det prakt. teol. Seminar. 1872—75 var han Kirkestatsraad og blev i det sidstnævnte Aar Biskop i Kristiania Stift, hvad han forblev til sin Død 18. Okt. 1893. Fra 1860 af havde han været Medlem af en kgl. Kommission angaaende Lovgivningen om Almueskolevæsenet paa Landet, og fra 1875 var han Formand i det norske Bibelselskabs Centralkomité. De fleste af de literære Arbejder, som foreligger fra hans Haand, er Prædikener, Lejlighedstaler og biskoppelige Sendebreve. Hans betydeligste Skrift er en Afhandling om Kirketugten i norsk »Theol. Tidsskr.» 1860; 1873 udkom »Prædikener til alle Aarets Søn- og Helligdage». E. var en værdig og myndig Bispesikkelse og en meget fremragende gejstlig Taler; hans Prædikener, der altid samlede en tætpakket Tilhørerskare, var »i sit Indhold dybe og dragende, i sin Form fuldendte, men prunkløse». A. B.

Essenerne eller **Essæerne** vare en jødisk Sekt eller snarere en Slags jødisk Munkorden i det hl. Land i de sidste 2—300 Aar for den jødiske Stats Undergang. Vore Kilder til Kend-

skab om E. ere Filon, Josefus og Plinius. Forudsat at de Skrifter af Filon, hvori E. omtales, virkelig skyldes Filon selv, synes det, at Josefus har benyttet Filon og kun gjort nogle Tilføjelser efter de Oplysninger, han ellers havde kunnet skaffe sig. Ifølge hvad Synesios fortæller om Dion Krysostomos, skal ogsaa denne have omtalt E. som et Samfund ved det døde Hav. E. omtales forøvrigt ogsaa af flere Forfattere fra den følgende Tid, men de have neppe haft andre Kilder end de her nævnte. Om Betydningen af Navnet E. kan man kun opstille Formodninger. En vis Rime-lighed har Formodningen, at Ordet kommer af det aramaiske *khesé* »from», hvis absolute Flertal *khasén* (*hesen*) er Oprindelsen til Josefus's *ἑσσηνοί* og til Plinius's *Esseni*, imedens den emfatiske Flertalsform *khasajja* (*hesaja*) ligger til Grund for Filons *ἑσσηνῶν*. E., hvis Antal af Filon og Josefus angives til over 4000, foretrak særlig afsides Steder, som Egnene ved det døde Hav, hvor Engeddi var et af deres Hjemsteder, men der levede ogsaa E. i Byerne, bl. a. i Jerusalem, hvor en Port, der rimeligvis laa i Nærheden af deres Opholdssted, var opkaldt efter dem. E. levede sammen i Samfund, hvis Indretning og Love i meget minder om det senere Munkevæsen. E. maatte være ugifte; kun en lidet talrig Gren tillod Ægteskab. Den, der vilde optages blandt E., maatte afstaa al sin Ejendom til Samfundet, og alt, hvad han siden fortjente ved Arbejde, maatte ligeledes afgives. Men til Gengæld sørgede Samfundet for hvert enkelt Medlem, og de betragtede alle hverandre som Brødre. De fleste E. vare Agerdyrkere, andre drev Kvæg- eller Biavl. Deres Dagarbejde var nøje bestemt. Om Morgenen samledes de til Bøn, forinden maatte der ikke falde noget Ord om verdslige Ting. Til bestemte Tider mødte de til fælles Vadskninger og til fælles, altid tarvelige, Maaltider. Medlemmer, der foretog Rejser, modtoges altid som Brødre af Samfundet paa det Sted, de besøgte. Et af Medlemmerne havde hvert Sted det særegne Hverv at tage sig af de fremmede E., forsyne dem med Klæder og alt. Derimod var det forbudt at tage nogen som helst Betaling af fremmede eller i det hele at drive Gæstgiveri. Ogsaa Handel, visse Haandværk, som Vaabensmedning var forbudt. Sabbaten holdt de meget strengt; de lavede ingen Mad den Dag og forrettede intet Arbejde, hvorimod de samledes til Læsning af Skriften osv. De havde i det hele Ord for at sætte Loven meget højt, men i Tempeltjenesten tog de ingen Del; de mødte heller ikke i Synagogerne. De havde egne Præster, som bragte Ofre og forestod Tilberedelsen af Maden. Slaver holdt de ikke. Hvert Samfund lededes af en Forstander, der havde en meget udstrakt Myndighed. Der holdtes ogsaa Forsamlinger af Medlemmerne, hvor vigtige Sager behandlede. Optagelse i Samfundet opnaaedes ikke let; der gik en længere Prøvetid forud. Der tales derfor om 4 Klasser, hvad der vel vil sige, at de, der vilde optages, maatte gennemgaa 3 Prøvestadier, inden de indlemmedes i Samfundet, hvad der skete med stor Højtidelighed. De maatte aflægge Ed paa Lydlighed, Renhed i Sæder og Tavshed om Samfundets særegne

Lærdomme. Som Følge heraf er vor Kendskab til E. og deres hele Væsen meget ufuldkommen. Som Billedet paa deres Renhed gik de i hvide Klæder. De aflagde aldrig Ed, undtagen ved Optagelsen. De troede paa Sjælens Udødelighed og skulle have haft en udviklet Englelære. Der fortælles, at de undertiden tog sig af Børns Opdragelse, for at uddanne nyttige Medlemmer for deres Formaal, men forøvrigt optoges kun modne Mænd i deres Samfund. Om Oprindelsen til E. kan man kun gøre sig Formodninger.

Første Gang omtales de ved Aar 150 f. Kr. af Josefus under Makkabæerne Jonatan. Ved Aaret 105 f. Kr. nævner han under Aristobulos I en E., Judas. Man har ment, at E. væsentlig ere de samme som »de fromme«, der omtales i den syriske Undertrykkelsestid, og at de efter Skændslen i 1 Mak. 7 have brudt med Templet og organiseret sig paa deres ejendommelige Maade. I mange Henseender minde de om Farisæerne, nemlig i deres Værkhellighed og strenge lagttagelse af ydre Former; men de træde i fuldstændig Modsætning til dem i deres Forhold til Omverdenen og i det politiske Liv. Thi medens Farisæerne trængte sig frem i Forgrunden og vilde være hele Folkets Ledere, idet de mente ved deres Fromhed og Lovlydhed at være fuldt berettigede dertil, ønskede E. intet hellere end at leve i Stilhed og ubemærket. Andre have i den for E. ejendommelige Skik, under deres Bøn ikke at vende sig imod Templet, men mod Øst, imod den opgaende Sol, villet se en Indflydelse fra fremmede Folk, saaledes fra Grækenland, fra Pythagoræerne — hvad der er overmaade lidet rimeligt, eftersom disse dengang ingen Rolle spillede — eller fra Buddhisterne — hvad der, om muligt, er endnu mindre rimeligt — eller fra Parsismen, fra Zoroasters Lære — hvad der maaske kunde have lidt mere for sig. Om Tiden, da E. forsvandt, vide vi lige saa lidt som om, naar de først fremstod. Den Omstændighed, at E. ikke omtales i talmudiske og rabbiniske Skrifter (sml. bl. a. Lehmann, *Les sectes juives mentionnées dans la Mishna i Revue des Études juives* XXX, Paris 1895), tyder ikke hen paa, at de have holdt sig til en saa sen Tid. Da E. rekruterede sig fra det store jødiske Samfund, og de vare nøjeregnende, med hvem de optog, har det været vanskeligere for dem at bestaa, efter at den jødiske Befolkning i det hellige Land ved de ulykkelige Oprør 66—70 og 132—135 var bleven saa stærkt forringet. Forøvrigt omtaler Epifanios i sit Værk om Kætterne (XX, 3) Levninger af en Sekt »Os-sæerne«, som han siger vare smeltede sammen med Samp-sæerne (d. e. Soltibederne). Uagtet han bestemt sonderer disse Ossæere fra E., er det dog ikke udelukket, at de ere en Udløber af E. Man har undertiden villet paastaa, at saavel Johannes Døberen som selve Jesus skulde være fremgaaet af E., idet man henviser til den rene sædelige Vandel, som de begge lige saa vel som E. lægge Vind paa. Men nøjere prøvet har Formodningen ingen Rimelighed. De strenge ydre Former, regelmæssige Renselser, som E. lagde saa stor Vægt paa, og hele den Værkhellighed, som deri gør sig

gældende, ligger Jesu Liv og Lære saa fjernt som muligt. Heller ikke er det synderlig rimeligt, at nogen nøjere direkte Forbindelse har fundet Sted imellem E. og Oldtidens gnostiske Sekter eller Middelalderens hemmelige Selskaber o. lign. (Lightfoots *Essay i hans Fortolkning af Kolossenserbrevet*, 2. Udg., London 1876; P. E. Lucius, *Der Essenismus*, Strassburg 1881; E. Schürer, *Gesch. des jüd. Volks im Zeitalter Jesu Christi*, 3. Udg. II, 556—584, Leipzig 1898).

Essenius, Andreas, nederl. Teolog, f. 1618, blev 1653 Prof. i Utrecht og døde 1677. Han har bl. a. skrevet et *Systema theol. dogmat.* (I—III, 1659) og er navnlig bekendt af det Forsvar, han (og Hoornbeck) førte for Sabbatsbudets evige Gyldighed over for Coccejianeren Abr. Heidanus (C. Sepp, *Het godgeleerd onderwijs in Nederland, gedurende de 16e en 17e eeuw*, Leiden 1874, II, 227 f. 336 f.).

Essæere, se Essenere.

Established Church, se Art. Anglik. Kirke (S. 91 f.) og England (S. 770 f.).

Estael, By N. i Juda, senere tildelt Dans Stamme (Jos. 19, 41). Guérin identificerer den med Fellah-Landsbyen Aschua. I Nærh. vises endnu Samsons Grav (Dom. 16, 30).

Estemo(a), Præstebyt og Fristad i Juda (1 Sam. 30, 28), hvor nu Landsbyen Semûa ligger, 3 Mil S. for Hebron. Talrige Ruiner vise tilbage til en Tid, da Byen var meget betydelig; under Ruinerne findes Levninger fra den forisraelitiske Tid.

Esters Bog har til Opgave at forklare Purimfestens Oprindelse og derigennem anbefale Helligholdelsen af denne Fest. Den beretter om den Fare, hvori Jøderne kom, da Haman overtalte Kong Xerxes til at give Befaling om Jødernes Tilintetgørelse paa den 13. Dag i den 12. Maaned (Adar), og om deres Frelse ved Mardokais Plejedatter, den skønne Ester, der bevæger Kongen til at tillade Jøderne at forsvare sig paa den til deres Undergang bestemte Dag. Som Følge af denne Tilladelse dræbe Jøderne 75,500 af deres Fjender paa den 13. Adar, i Susa, efter en af Ester opnaaet særlig Gunstbevisning, desuden endnu 300 den følgende Dag. Til Minde herom skal Purimfesten fejres paa Landet den 14. og i Byerne den 15. Adar. Navnet Purim forklarer Skriftet ved Ordet Pur (Lod), fordi Haman havde kastet Lod for at finde den Dag, paa hvilken Jøderne skulde nedhugges. E., der ligesom Purimfesten blev overordentlig populær hos de senere Jøder, er ubetinget det giestl. Skrift, der volder kr. Læsere det største Anstød, hvad Luther i sin bekendte Udtalelse har givet et lige saa energisk som velgørende Udtryk. Anstødet ligger ikke blot i den Blodtørst, som Jøderne med Ester i Spidsen udvise, men ogsaa i Skriftets paafaldende Mangel paa religiøs Gehalt. Der er ikke Tale om den rene Religions Udbredelse eller om Jødernes moralske Forpligtelser, men kun om dette Folks Opretholdelse paa Bekostning af en hvilken som helst anden Interesse. Hvad Fortællingens historiske Værd angaar, saa har man allerede tidligere betonet de forskellige mere eller mindre slaaende Usandsynligheder, hvoraf den lider. I nyere Tid har man desuden forsøgt at paavise Purimfestens Rod hos

andre Folkeslag, fra hvilke Jøderne skulde have overtaget den. Saaledes har Zimmern villet udlæde den af Babylonernes Nytaarsfest. Jensen derimod ser i Purimfesten en oprindelig babylonisk Myte, hvis Indhold var Babylonernes Befrielse fra Elamiternes Herredømme, idet Mardokai og Ester ere de babylonske Guddomme Marduk og Astarte (Istar), medens Haman er den elamitiske Gud Humman. Til et sikkert Resultat have disse Kombinationer endnu ikke ført, navnlig da et Hovedpunkt, det gaadefulde Ord Pur, endnu ikke har fundet en tilfredsstillende Tydning. Og sikkert maatte man ved Siden af en saadan Forklaring ogsaa antage en historisk Befrielse af Jøderne ved en eller anden Lejlighed som Grundlag for Skriftet og Festen. Om Bogens Affattelsestid kan der intet bestemt afgøres. Den Maade, hvorpaa Xerxes omtales (1, 1) viser tydeligt, at Forfatteren har denne Konges Regering langt bag ved sig. Et sikkert Bevis for Purimfestens Helligholdelse giver først 2 Mak. 15, 36, hvor det hedder om Nikanor-Dagen (13. Adar), at den falder en Dag førend Mardokai-Dagen. Men 2. Mak. synes først at være skrevet kort før Kristi Tid. Af Antydninger i Talmud fremgaar det, at E.s Anerkendelse som kanonisk Skrift fandt Modstand i enkelte jødiske Kredse. I Nestorianernes Kanon er Bogen ikke optaget; ligeledes mangler den i Melitons Fortegnelse over de kanoniske Skrifter og henregnes af Athanasios til de kirkelige Læsebøger, der ikke høre til Kanon. Derimod vise de Tilføjelser, der ere optagne i den alexandriske Oversættelse af Bogen, hvormed man i andre jødiske Kredse interesserede sig for dette Skrift. Fr. B.

Estius, Wilhelm, nederl. Teolog, f. 1541, d. 20. Sept. 1613, var en Tidlang Rektor for det kgl. Seminarium i Douai, senere Provst ved denne Bys Peterskirke og Kansler for dens Universitet. Han har skrevet fl. lærde Skrifter, bl. a. en Kommentar til alle Apostelen Paulus's Breve.

Estland (Eesti-Maa, Hjemlandet for Esterne (Eestlased, Talapoeg, russ. Esty), en finsk Stamme (o. 900,000 Msk.). Foruden det sumpede og skovrige Guvernement E. ved den finske Bugt, bestaaende af Harrien, Jerven, Wick og Wirland og flere Øer, især Dagö (med o. 400,000 Estere), beho de det nordlige Livland (o. 440,000) og de nærliggende Guvernementer. De minde om Tavastlænderne og tale 2 Dialekter. I E. udgøre de 88 % af Befolkningen, Resten er Tyskere og Russere.

Russerne gjorde allerede i 11. Aarh. Forsøg paa Kolonisation i E. og byggede 1030 Borgen Jurjev (Dorpat). I Vesten tænkte Ærkebiskop Adalbert af Bremen først paa at omvende de vilde Hedninger. Paa Grund af Danmarks gamle Forbindelse med Østen søgte han Hjælp hos Sven Estridsen, og danske Købmænd byggede en Kirke ved Kurlands Kyst, men Missionen lykkedes ikke. Tanken om Esternes Omvendelse bevarede dog i den danske K., og under sit Eksil i Frankrig viede Ærkebiskop Eskil Benedictineren Fulco fra Moutier-la-Celle til E.s Missionsbisp (o. 1167); en indfødt Ester, Munken Nicolaus, ledsagede Bispen, der imidlertid heller ikke synes at have opnaaet Resultater.

Missionen tog nu Sværdet til Hjælp, og 1197 gjorde Knud VI et Korstog til E., 1206 Valdemar II et til Øsel. Ærkebiskop Anders Suneson opholdt sig Vinteren 1206 i Riga for at ordne Missionsforholdene i E.; og 1212 udnævnte Paven ham til sin Legat ved Omvendelsen af disse Lande. Imidlertid havde Organisatoren af K. i Livland, Albert af Riga, ogsaa begyndt Mission blandt Esterne. Albert henvendte sig i Begyndelsen til Danmark, hvis Missionsret saaledes anerkendtes. Snart søgte han dog at lægge Syd-E. under Riga. Men endeløse Stridigheder brød ud mellem Bispen og Sværdriderne, og Paven modsatte sig hans Tanker om Oprettelsen af et Ærkeseede. Ridderne henvendte sig til Ærkebispem af Lund om Indvielsen af en Biskop for Syd-Esterne, og den af Albert indviede Ester-Biskop i Leal, Theoderik, blev af Paven stillet sideordnet med Albert. Da nu filmet Esterne og Russerne truede Alberts Værk i Livland, maatte han 1218 i Slesvig anraabe Valdemar II af Danmark om Hjælp og love ham hele Estland mod Vaabenhjælp. 1219 landede Kongen ved Lindanisse med en stor Hær, og med ham var Ærkebiskop Anders Suneson af Lund, Bisperne af Roskilde og Slesvig samt Ester-Bispen Theoderik, der snart efter led Døden. Efter den berømte Sejr, hvortil Sagnet om den himmelfaldne Dannebrog knytter sig, blev Anders Suneson som kgl. Statholder tilbage i det nys anlagte Reval og organiserede Missionsarbejdet. Han gik haardt frem mod den konkurrerende tyske Mission, og de danske kunde nu true med at bemægtige sig Livland. 1220 var Valdemar atter i E., og Albert maatte nu stille Livland under Danmarks Overhøjhed, men da Kongen forlod Landet, bleve Forholdene yderst vanskelige. Esterne indespærrede Anders Suneson i Reval, og for at faa Hjælp maatte han sikre Albert Livlands Frihed, der blev godkendt 1222 af Valdemar paa Øsel, som han da havde erobret. Kongens Fangenskab (1227) og Ester-Opstanden ødelagde omtrent hele den danske Missionsmark. Esterne, der understøttedes af Russere, afvadede Daaben, opgravede Lig fra Kirkegaarde og brændte dem, og de genindførte Polygami. Da Tyskerne omsider fik Opstanden kuert og Russene fordrevne, fik Syd-E. et tysk Bispesæde i Dorpat og deler siden Skæbne med Livland. Ogsaa Øsel unddroges den danske K. Kun Kuriens Indblanding (Wilhelm af Modena 1225) reddede Reval for Danmark. 1238 kom det til en endelig Ordning (i Stensby i Sjælland): den danske Krone fik det nordligste E.

Den danske Kolonisation i E. var dog kun ringe; det var Tyskere, der under dansk Højhed satte sig fast i Landet, og de gjorde de indfødt til Livegne. Reval var dog væsentlig en dansk By (Talinin o: de danskes Stad; dens Vaaben indeholder endnu Dannebrog og de 3 Løver), og Børgerne her havde et St. Knuds Gilde. E. var et selvstændigt Hertugdømme; Kongen kaldte sig *dominus* eller *dux Esthoniae* (fra 1271) og styrede det ved en Statholder.

Bisper af Reval i den danske Tid vare: 1219—27 Wicelin; o, 1240—60 Torkil; 1263—79 Trugot; 1280—87 Johannes I; 1297 Johannes II; 1298—1318 Henrik; 1320—23 Johannes III;

1323—50 Oluf. Stiftets Grænser overskred Hertugdømmets; Bispedømmet Wirland (stiftet 1220) lagdes 1249 under Reval, der ogsaa omfattede Jerven. Kongen fordrede Præsentationsret til Reval, men allerede 1263 erklærede Paven denne Ret for ugyldig. 1277 omtales et Domkapitel, ledet af en Dekan, hvem Retten overdrages; men ogsaa siden gjorde Kongen Fordring paa den. Katedralen var indviet til Guds Moder; de fleste Kirker vare doterede af Kongen, der udøvede Patronat. Af Klostrene spillede især Cisterciensernes i Padis (opr. i Dünamunde) en Rolle; Birgittinerne fik siden et udenfor Reval. Skoler omtales tidlig i Reval; da Domkapitlet anlagde én, forbødets det 1319 at søge de andre. — Esternes Tilsegnelse af Krdm. blev dog ikke dybtgaaende; Overtro og Trolddom blomstrede, men virkelig Interesse for Folket mærkes ogsaa kun i ringe Grad i K. 1343 bragte atter en stor Ester-Opstand med Myrderier og store Ødelæggelser, og 1346 solgte Valdemar Atterdag Landet til den tyske Orden, der overlod det til den livlandske Ordensmester. Under denne Styrelse sank Folket dybere og dybere. Under de forargelige Kampe mellem Ærkebiserne i Riga, Ordensmestrene og Byernes Borgere glemtes Esterne. 1428 maa en Synode forpligte de Gejstlige til at kende Folketsproget.

Allerede 1520 mærkedes Reformationens Indflydelse i Dorpat, og de følgende Aar trængte den sejrrik frem hos Borgerskabet i Byerne. 1523 skrev Luther et bekendt Brev til »de Kr. i Riga, Reval og Dorpat«. I Reval prædikedes Evangeliet af Joh. Lange, Hermann Marsow og Zach. Hasse. Juni 1524 traadte de livlandske Stænder sammen i Reval og besluttede at holde det hl. Evang. oppe med Liv og Gods. 13. Sept. s. Aar kom det til Billedstorm i Reval, og især den forhenværende Munk, Joh. Lange, der blev Revals første Superintendent, hidrog til K.s Organisation. Han indførte en skarp Søndring mellem K.s aandelige Embede og Forvaltningen udadtil, der helt overdroges Raadet og Menigheden. Ref. havde især sit Tilhold i Borgernes Gilder. 1525 udvistes Munkene, og de adelige Nonner forlod Klosteret og ægtede Borgere. Ref.s frie Udvikling begunstigedes af de højt forvirrede polit. Forhold med stadig fortsatte Stridigheder mellem Ordensmestre og Bisper, hvis nærmeste Maal var at bevare den ydre Magt. Under disse Omstændigheder lurede Naboerne paa gunstig Lejlighed til at hæve Ordensstatens Arv. Medens Landdagen i Wolmar vedtog Religionsfrihed for hele Livland 1554, og Stænderne 1556 erklærede Ærkebiserne af Riga Krig, truede Russernes Skarer fra Øst, og Preussen og Polen haabede paa deres Del i Byttet. Ogsaa Danmark tænkte paa sine gamle Rettigheder. Medens Russerne hærgede Landet, stillede Bisperne af Kurland og Øsel sig under dansk Overherredømme, og den danske Prins Magnus fik Øsel og Hapsal i sin Magt, ligesom Bispen af Reval afstod ham sit Stift. Magnus manglede dog Evne til at udnytte Situationen, og 1561 hyldede Harrien, Wirland, Jerven og Reval den sv. Konge Erik XIV. Ordensstaten sank i Grus 1562, og det tiloversblevne af Riga Ærkestift sækulariseredes 1566.

Den svenske Regering overtog E. i ødelagt Tilstand. Indbyggerne bekendte sig officielt til Lutherdommen, og Kongen bestemte, at alle i E. skulde holde sig til Evangs. Lære, men kun blandt Tyskerne havde Ref. virkelig Rod. De sidste Rester af Pavekirken forsvandt dog snart. Men de stadige Krigsuroligheder og den dybt sunkne Præstestand gjorde al Tanke om at hæve Esterne umulig. Sygdom og Hungersnød hærgede, og den stadige Bopælsvekslen under Russerindfaldene fik al Sjælepleje til at ophøre. 1583 indtraadte endelig en Stilstand med Rusland. S. A. paabød Johan III Bispen i Reval, Chr. Agricola (d. 1586), at indføre den nye Liturgi, hvad dog ikke skete. Derimod begyndte denne og Præsten ved Domkirken i Reval, David Dubbert, der snart blev udnævnt til *visitor*, et Sisysfuarbejde for at faa de estniske Bønder oplært i Katekismen. Sprogkendskabet hos Præsterne var ringe, og der fandtes ikke tilstrækkeligt kr. Liv til en virkelig Vækelse; under disse Omstændigheder blev Katekismen det Nodanker, hvorved man haabede at faa grebet de halvhedsnære Estere. Arbejdet bar dog kun ringe Frugt, især da Ledelsen snart tilfaldt uduelige Personer. — 1594 maatte Sigismund love Ridderskabet at holde Provinzen »ved Religionen efter den Augsb. Konfession«, og under den følgende Periode sluttede den hidtil bekendelsesløse K. sig stærkere og stærkere til Ortodoksien. 1638 blev Jhering Biskop, en nidkær, men stiv ortodoks Svensker, der atter lagde al Vægt paa Katekismus-Prædikener. Paa sine Rejser opdagede han med Forførelse, at en Mængde Estere hverken kendte Fadervor eller de simpleste kr. Lærdomme. Han udgav den første estniske ABC, men søgte forgæves at skabe et Skolevæsen paa Landet. Baade fra Ridderskabet og Præsterne mødte han kun Ligegyldighed. Synoder 1645 og 56 vedtog Bestemmelser om Katekismus-Eksaminationer i Kirkerne og Hjemmene. Jhering fik dog Præsternes Uddannelse forbedret; ved ham blev ogsaa Konkordieformlen indført som Bekendelsesskrift. I de følgende Aar vakte synkretistiske Stridigheder et vist Røre; en Del Præster havde ved Studier i Helmstädt paadraaget sig Mistanke (især J. H. Oldekop i Reval). Regeringen paabød dog Fred (1663). I Slutn. af 17. Aarh. begyndte Regeringen et alvorligt Arbejde for at indføre Folkeskoler, især ved Gottfred Forselius (d. 1688), der havde virket blandt de livlandske Estere, og Karl XI gjorde sig ogsaa fortjent af Esterne ved Bestræbelser for at hæve Livegenskabet. 1707 begav H. Gutzlaff sig til Tyskland med en Overs. af N. T. paa Estnisk for at faa den trykt. Ved hans Hjemkomst, lagdes det ham til Last, at han havde opholdt sig for længe i Halle. Det var den ny Tid, der kom.

1718 erobrede Peter d. store E., og 1721 blev det endelig russisk ved Freden i Nystad. Dengang var den hallelse Pietisme trængt ind, ogsaa blandt Adelen paa Landet, og den religiøse Vækelse medførte et fornyet Arbejde paa at hæve Esterne. Større Betydning fik dog Brødermenigheden. 1736 kom Zinzendorf til Østersøprovinserne (ogsaa til Reval) og fik Tilhold i de adelige Kredse dér. Herrnhutiske

Brødre begyndte nu et velsignelsesrigt Arbejde paa en fyldigere estnisk Sjølepleje. Regeringen forbød imidlertid Brødrene Arbejdet (o. 1750). Bedehusene blev lukkede, og kun i Hemmelighed kunde Arbejderne besøge Esterne i deres Huse og holde Forsamlinger. 1764 udstedte dog Katarina II et Naadebrev for dem, og Dannelsen af Societeter skred nu raskt frem. Alexander I, der betragtede Brødremenigheden som den ideale K., udstedte (ved Statsraad Popow) en Ukas 27. Okt. 1817, der gav dem fri Ret til offentlige Forsamlinger, til at rejse Bedehuse og oprette Skoler, og indsatte en egen Agent for dem i St. Petersborg, der stilledes under Indenrigsministeriet. Unitets-Eldste-Konferensen søgte at undgaa denne Ordning, der vilde medføre Strid med Folkekirken Mænd; i Virkeligheden opstod snart bitre Kampe, thi Herrnhuterne dannede med deres egne Bedehuse, under egen Forvaltning, en Kirke i K. Siden Nikolaj I 1832 ordnede den luth. K. afdeling i Østersøprovinserne (under Generalkonsistoriet i Petersborg) har Striden kun hvilet, naar den gr. K. afdeling optog en nærgaaende Mission blandt Esterne. En saadan har bevirket, at o. 50,000 i 1846 traadte over til den ortodokse K. afdeling, og 1882 endnu 14,000. Det sociale Spørgsmaal, som Forholdet mellem Godegjørerne og de smaa Landbrugere frembyder, har bidraget meget til dette, ligesom den Kamp, der nu føres mod Tyskerne, har ført Estere og Russere nærmere sammen og vakt en stærkere Interesse hos disse for den estniske Nationalitet. Allerede 1819 ophævede Rusland Livegenskabet, og et stort Arbejde er nu gjort for at opdyrke Folkesproget; gammel Folkeliteratur er samlet, særlig de mærkelige Sange. Estere og Lettere erobre nu Dorpats Universitet, et lærd estnisk Selskab er grundlagt i Dorpat, 1873 ogsaa et Selskab for Udgivelse af Folkeliteratur. 92 % af E.s Beboere opgives dog endnu som Lutheranere; de staa under Konsistorierne paa Øsel, i Estland og Reval. En mærkelig Vækkelse paa Øerne Nakö og Worms er opstaaet ved Torin og Österblom (A. D. Jorgensen, Hist. Afhandl. II, 5—51; Hausmann, Das Ringen der Deutschen u. Dänen um den Besitz Estlands, 1870; Bunge, Das Herzogthum E. unter den Königen v. Dänemark, 1877; Møllerup, Danmarks Forhold til Lifland, 1880; Schiemann, Rusland, Polen und Livland II, 1887; Westling, i Kyrkl. Tidskrift 1897 og 1899). J. O. A.

Estomihi kaldes Qvinqagesima-Søndag efter Dagens Introitus af Ps. 31, 3—4: *Esto mihi in Deum protectorem.*

Eston, en Judeer (1 Krøn. 4, 11).

Esz. 1) **Karl van E.**, rom.-kat. Teolog, f. i Warburg i Stiftet Paderborn 25. Sept. 1770, præsteviet 1794, 1801 Prior i Benedictiner-Abbediet Huysburg ved Halberstadt, 1804, efter Klosters Nedlæggelse, Præst i Huysburg, blev 1811 biskoppelig Kommissær med en Generalvikars Fuldmagt for Magdeburgs, Halberstadts og Helmstädt's Omegn. D. 22. Okt. 1824. Han hørte til de rom. Katoliker i Beg. af dette Aarh., som ønskede at leve i Fred med Protestanterne, og han var virksom for Indførelsen af en delvis tysk Liturgi og tyske Psalmer. 1813 udgav han et nyt Oplag af Deutgens Osnabrücker-Psalmebog, og i den optog han

flere evang. Psalmer. Sammen med sin Fætter, Leander v. E. (se nedenfor) arbejdede han ogsaa paa en tysk Overs. af Biblen. Med Aarene blev han dog mere intolerant, og 1817, i Anledn. af Reformations-Jubilæet, udgav han »Entwurf einer kurzen Gesch. der Religion von Anfang der Welt bis auf unsere Zeit«, som Skoledrengene i Halberstadts evang. Domskole offentlig brændte. — 2) **Johann Heinrich** eller (med Klosternavnet) **Leander van E.**, f. i Warburg 15. Febr. 1772, traadte 1790 ind i Benedictiner-Ordenen som Novitise i Marienmünster i Stiftet Paderborn; han blev præsteviet 1796, men gav sig, efter at Marienmünster 1802 var ophævet, til at studere østerl. Sprog. 1812 blev han Præst for den rom.-kat. Menighed i Marburg og Lærer og Meddirektør af Skoleseminariet dér, 1818 Dr. i Teol. og Kirkeret. 1822 nedlagde han sine Embeder og levede siden for lærde Studier og for Oversættelse og Udbredelse af Biblen. Han døde i Afforderbach i Odenwald 13. Okt. 1847. Allerede medens han fra Marienmünster tillige virkede som Sognepræst for de rom. Katoliker i Schwalenberg i det Lippeske, en Mils Vej fra Klosteret, havde han begyndt at oversætte Biblen fra Grundteksten, tildels med Fættersens Hjælp. 1807 udkom »Die heil. Schriften des N. T., übersetzt von K. und L. v. E.«, trykt i 11,000 Eksemplarer. Denne Overs. blev flere Gange senere optrykt og bruges endnu ved Evangelisationsarbejdet blandt Württembergs Katoliker. 1822—36 udgav L. v. E. alene en Overs. af G. T., og 1840 udkom en fuldstændig Bibelovers., ved hvilken hans Ven og Discipel Wetzer havde været hans Medhjælper. Han virkede ogsaa ivrigt for Udbredelsen af Biblen i det rom.-kat. Kirkefolk, først i Forb. med det rom.-kat. Bibelselskab i Regensburg, senere understøttet af det brit. Bibelselskab, hvis Agent han var til 1830; men da løstes Forb. til dette, fordi Selskabet ikke vilde udbrede Bibler med Apokryfer (S. 116). Han har skrevet fl. Maasskrifter, i hvilke han anbefalede og forsvarede Lægfolks Læsning af Biblen, og enkelte lærde Arbejder, der have det samme Formaal; han udgav ogsaa baade *Vulgata* (I—III, 1822), *Septuaginta* (1824) og den gr. Grundtekst til N. T. og forsvarede de blandede Ægteskaber mellem rom. Kat. og Protestanter.

Etam. 1) By i Juda, efter 2 Krøn. 11, 6 mellem Betlehem og Tekoa; i den Egn findes en Del Vanddamme, hvoraf en kaldes Ain Atân; paa en Høj ved Siden af findes Ruiner af E. — 2) Den anden Station, hvor Israeliterne gjorde Holdt ved Udgangen af Ægypten, mellem Ramses og det døde Hav. E. laa NØ. for Gosen paa den lige Vej til Palæstina, men fra E. slog Israeliterne ind paa en sydligere Retning (2 Mos. 14, 2). Paa Tempelvæggen i Karnak omtales en Fæstning Chatem ved Ægyptens Østgrænse, formodentlig identisk med E., men dens Beliggenhed er usikker, man gætter paa et Sted N. eller NØ. for Krokodilseøen paa Grænsen af Ørkenen Sur (4 Mos. 33, 6—8: Ørkenen E.). C. J.

Etan. 1) Vismand paa Salomos Tid eller før (1 Kong. 4, 31); Tilføjelsen Esrahiet er dunkel. — 2) Levit (1 Krøn. 6, 42) blandt Asafs Forfædre. — 3) Levit af Linien Merari (1 Krøn. 6, 44); han

kaldes ogsaa Jeditun eller Jedutun (1 Krøn. 17, 41 f.); sammen med Heman og Asaf kaldes han Davids Musikledere. Ps. 89 tillægges en E., og sikkert er der tænkt paa denne; dog kan Psalmen ikke være fra Davids Tid (se V. 39 f.), og i Overskriften er E. ved Tilføjelsen af »Esrahit« sammenblandet med E. Nr. 1. C. J.

Etanim, gammelt Navn for Jødernes 7. Maaned, ellers kaldet Tisri; svarer omtrent til vor Oktober.

Ethaal, Akabs Svigerfader, Jesabels Fader (1 Kong. 16, 31), havde efter Josefus (Ark. VIII, 13, 1 og IX, 6, 6) været Astarte-Præst, inden han blev Konge over Tyros og Sidon.

Eter, By i det sydl. Juda (Josua 15, 42), senere lagt til Simeon (19, 7).

Ethelbert, Konge af Kent 560—616, var gift med Bertha, Datter af Kong Charibert af Paris (S. 276). 593 blev han, efter at Kong Ceawlin i Wessex var død, *bretwalda*. 4 Aar efter kom Augustinus til England som Missionær, og 2. Juni s. A. lod E. sig døbe. Han begyndte derpaa at bygge et Kloster og viste paa mange Maader K. sin Velvilje, hvorfor Mellitus 601 bragte ham et Brev med Tak fra Pave Gregor I. Efter Berthas Død ægtede han en ung Kvinde, hvis Navn vi ikke kende. Han døde 24. Febr. 616 (G. F. Browne, Augustine and his Companions, London 1896; A. J. Mason, The Mission of St. Augustine to England, Cambridge 1897).

Ethelburga, Datter af Kong Ethelbert (se ovenfor) og Bertha, blev gift med Kong Edwin af Northumbrien. Paulinus fulgte med hende for at virke for Kristendommens Udbredelse (se S. 718). Benda har (II, 11) opbevaret et Brev til hende fra Pave Bonifatius, hvori hun opfordres til at virke for Edwins Omvendelse. 627 blev han døbt. Efter hans Død (633) vendte E., ledsaget af Paulinus, sin Datter Eanflæd, der senere blev gift med Oswy af Northumbrien, og sin Søn Vuscfrea tilbage til Kent; hun medtog forskl. Kostbarheder, bl. a. en gylden Kalk og et gyldent Kors, som endnu i Bedas Dage fandtes i Canterbury. E. lagde Grunden til et Kloster i Liming i Kent, og dér blev hun begravet.

Ethelwold, Biskop af Winchester 963—984, se Æthelwold.

Etherius (Heterius), Biskop af Osma i Spanien, bekæmpede 785, sammen med sin Lærer, Abbed Beatus af Libana, Adoptionismen (S. 28).

Etik er Læren om det godes Virkeliggørelse gennem den menneskelige Frihed. Navnet er af græsk Oprindelse og hidrører fra Aristoteles, som skelner mellem Naturdrifterne (*τὰ φύσιν*) og deres sædelige Bearbejdelse ved Tanken og Viljen, hvorved de blive til *τὰ ἥθη*, og heraf dannes atter Ordet *τὸ ἠθικόν* (Etik) d. e. Læren om, hvorledes denne Bearbejdelse foregaar. Enstydigt hermed er Navnet Moral, dannet af *mos*, Skik og Sædvane, hvilket Navn Cicero og Seneca bragte i Brug. Paa samme Maade er det danske Navn Sædelære dannet (af Sæd, Sædvane).

Som Navnet E. hidrører fra Hellas, saaledes ogsaa selve den videnskabelige Fremstilling, som betegnes med dette Navn. Dette er nu ikke saaledes at forstaa, som om Grækerne vare de første, der begyndte at tænke

over det sædelige, thi det have Menneskene utvivlsomt gjort, saalænge de overhovedet have eksisteret, og Vidnesbyrdet herom have vi i de Samlinger af Ordsprog, hvilke vi finde saavel i det gamle Testament som ogsaa i andre Oldtids-Litteraturer. Men disse korte Anvisninger ere af ren praktisk Natur; en selvstændig Tænken, der søger at udfinde og fremstille de sædelige Principer, som ligge til Grund for den menneskelige Handlen, begyndte først hos Grækerne. Her er det Sokrates, som har faaet Hædersnavnet: Etikens Fader, fordi han leder Tanken fra de naturfilosofiske Undersøgelser, hvormed de tidligere Filosofer havde søgset, hen paa Menneskets Indre og Bevidstheden om det gode, i hvilken vi først kunne finde Løsningen af Tilværelsens Gaade. Sokrates hævder det gode som en Erkendelse: den, som véd det gode, maa nødvendigvis ogsaa gøre det, og opstiller derfor Grundsætningen: Dyd er Viden. Denne Viden maa være rettet dels mod Individet selv, at dette rettelig kan kende sine Evner og Anlæg, dels mod de omgivende Ting, at disse kunne benyttes paa rette Maade. Herved bliver der en Dobbelt-hed i den sokratiske E.: paa den ene Side skal Jeget staa som herskende og styrende, paa den anden Side skulle Tingene benyttes paa rette Maade forat skabe den fulde Livsnydelse. De tvende sædelige Principer, den sædelige Uafhængighed og Livsnydelsen, som hos Sokrates sammenholdes i uadskillelig Enhed, træde hos hans Disciple ud fra hinanden, hvorved der dannes to forskellige Skoler: den kyniske, stiftet af Antisthenes, som hævder Uafhængigheden til en saadan Yderlighed, at den tilsidst gaar over til Raahed (Diogenes), og den kyrenaiske, stiftet af Aristip fra Kyrene, der hævder Livsnydelsen som det højeste gode. Hvad her er blevet adskilt, samles atter til Enhed af Sokrates's største Discipel Platon. Medens Sokrates kun havde sat den etiske Tanken i Bevægelse ved sine Samtaler og Foredrag, søger Platon at tegne Grundtrækkene af en omfattende sædelig Verdensanskuelse. Den bærende Grundtanke hos Platon er det højeste Gode. Han skelner mellem en dobbelt Tilværelse, den stoflige, sanselige Verden (*κόσμος αἰσθητός*) i hvilken vi leve, og en Idealverden (*κόσμος νοητός*), hvoraf Genskinnnet møder os i vore Tanker og Anelser, den sidste er den oprindelige, i hvilken Menneskesjælene tidligere have levet i udelst Salighed, men ved et Syndefald ere de sunkne ned i den stofte, materielle Verden med alle dens Plager. Opgaven bliver nu den, at Menneskene i sædelig Handlen atter bringe hin Idealverden til sejrrigt at gennemtrænge og beherske Materien. Arbejdet og Kampen herfor vil atter blive en gavnlig Tugt for Menneskene, som derigennem lutres og renses for den sanselige Begær, indtil de omsider ved Døden frigøres fra Naturen og atter faa Adgang til Idealverden og dens salige Livsfylde. Karakteristisk for Platons E. er saavel den hele digteriske Indklædning, den har faaet i hans Dialoger, som det religiøse Grundlag, hvorpaa den hviler, den faste Tro paa en Guddom, som er et med det gode, og paa Sjælens Udødelighed. Platons Discipel, Aristot-

teles, tager Grundtankerne i den platoniske E. op til fornyet Behandling, giver dem en strengere Form og bliver herved Grundlæggeren af en systematisk E. Men han for-kaster Dualismen mellem en ideel og en materiel Verden, som danner Fundamentet for Platons E.; hos Aristoteles er der intet overnaturligt, intet hinsides, men kun den nuværende Virkelighed, i hvilken vi erfaringsmæssig leve. Hans E. kommer derved Virkeligheden nærmere end Platons, den har mange fortræffelige, navnlig psykologiske lagtagelser, men paa den anden Side savner den det religiøse Grundlag, som Platon havde givet den, og antager herved et Præg af vaklende Holdningsløshed. Dette træder navnlig frem i Udviklingen af Hovedbegreberne: Dyderne, Livsgoderne og det højeste Gode, som alt opløser sig i Relativitet, medens Aristoteles forgæves søger efter faste og bærende Udgangspunkter. Formalbestemmelserne ere fortræffelige og give den aristoteliske E. dens blivende Betydning, men den sædelige Livsfylde svinder bort og efterlader et føleligt Indtryk af Tomhed.

Med Platon og Aristoteles har den græske E. naaet sit Højdepunkt og gaar nu atter langsomt nedad, følgende den samtidige politiske Opløsning, som tilsidst bringer Grækerne ind under Romernes Herredømme. Med de politiske Interesser tabe ogsaa de filosofiske Interesser sig i Hellas. Er den platonisk-aristoteliske E. gaaet ud fra Staten og Samfundet, hvori det højeste Gode skal virkeliggøres, saa gaa de senere græske Skoler ud fra Individet og blive Udtryk for en abstrakt Subjektivisme, der fjerner dem mere og mere fra Virkeligheden. Dette er Tilfældet med Stoicismen, Epikuræismen og Skepticismen, og den iøjnefaldende Mangel paa Virkelighedssans hos disse Filosofer er da Aarsag i, at de atter og atter lige ned til vore Dage ere blevne en yndet Skive for de komiske Digteres Vittigheder.

Det sejrende Rom omplantede den græske Filosofi og E. paa romersk Grund ligesom den græske Kunst og Literatur. Paa Kristi Tid vare de tre sidstnævnte Skoler de herskende i den dannede Verden; Stoikerne og Epikuræerne nævnes i Ap. G. 17, 18, medens Skepticismen kommer til Ord i Joh. 18, 38. Men den antike E. ender tilsidst i Abstraktionens Tomhed ligesom det antike Samfundsliv ender i Opløsning, idet den religiøse Tro svinder bort og med den det faste Fundament, hvorpaa en sædelig Verdensanskuelse kan opføres.

Kristendommen sætter nye sædelige Ideal, som Hedenskaben trods al dens høje Kultur ikke kendte: Ydmyghedens, Hellighedens og Kærlighedens Ideal, og grunder dem alle paa den faste religiøse Tro. Et nyt aandeligt Liv gennemstrømmer Verden, nye Samfundsformer udvikle sig. Men den nye Tro griber Folkeslagene med altfor stor Magt og indeholder altfor stor en Rigdomsfylde, til at der kan blive Stunder til en videnskabelig Reflektion og strengere Systematisering. Principerne for det sædelige Livssyn ere udtalte i det nye Testamente, og til deres praktiske Indskærpelse indskrænke saavel de apostolske Fædre som

Kirkefædrene sig, ofte i en bred retorisk Udførelse. Tertullian forfatter enkelte etiske Monografier (om Ægteskabet, om Skuespil, om Kvindernes Dragt o. lign.), ligeledes Cyprian (om Taalmodighed, om Jomfruernes Dragt, om Almisse). Først hos Augustin finde vi i hans store Værk *De civitate dei* et Forsøg paa en dybere gaende, mere sammenhængende Fremstilling af Kristendommens sædelige Livsopfattelse. Men allerede tidligt viser sig her et Fejlsyn, som stedse gør sig gældende med større Magt og forrykker den rette evangeliske Betragtning, nemlig den udvortes Opfattelse af Askesen, hvorefter denne forstaas ikke som en Sindets Ændring og Viljens Omdannelse fra et Liv i Egenkærlighed til et Liv i Guds Rige, men som en Modsætning mellem Aanden og den legemlige sanselige Natur; den sidste skal kues og tvinges og ikke indrømmes mere Ret end nødvendigt for Livets Ophold. Da saadan streng Afholdenhed ikke kan gennemføres af den store Mængde, men kun af enkelte udvalgte, danner sig Forskellen mellem den lavere og den højere Sædelighed: den første tilkommer Almenheden og den store Hob, de sidste søge »at bliv Engle lig« ved at afholde sig fra Ægteskab og verdslig Handel, ved Faste og strenge Bodsøvelser. Det bliver da særlig Præsteskabet, af hvilket Kirken maa fordrø den højere Sædelighed, men til Gengæld maa dette ogsaa indtage Førerskabet og en deraf følgende Herskerstilling. Denne opfattes paa ligesaa udvortes Maade som en ydre Magtstilling, og saaledes kommer Askesen til at gaa Haand i Haand med Hierarkiets stigende Magt. Tidens Raahed og Voldsomhed nødvendiggjorde denne Udvikling, og trods alle Vildfarelser kommer Kirken til at staa som den eneste Kulturmagt, der kunde bevare og udvikle det aandelige Samfundsliv.

En fri selvstændig Prøvelse af Kirkens Lære blev mere og mere en Umulighed. I Steden for traadte Hævdelsen af Kirkens Traditioner i Lære og Liv, som de igennem Aarhundreder havde udviklet sig og vundet fast Skikkelse, og Opgaven bliver nu at sammenarbejde dem til et Hele og rent logisk skematiscere dem. Dette Arbejde paatager Skolastikken sig, ogsaa Sædelæren drages med ind derunder. Abélard fremstiller den med det samme Subjektivismens Præg, som kendemærker hele hans Teologi. I Modsætning hertil fremstiller Thomas fra Aquino i sin *Summa theologiae* den kr. Moral fra et kirkeligt objektivt Standpunkt og betragtes derfor endnu den Dag i Dag indenfor Romerkirken som en første Rangs Autoritet paa Sædelærens Omraade. Behandlingen er helt igennem formel logisk og tilstræber som sit Hovedformaal en streng Adskillelse af Begreberne og deraf følgende Systematisering, den gaar derfor mere og mere over til at blive en spidsfindig Kasuistik, der faar sin praktiske Anvendelse i Skriftstolen, hvor den undergraver Samvittighedslivet og i Steden for sætter en dialektisk Vilkaarlighed, der end ydermere befæster Kirkens ydre Magtstilling. Skolastikens opløsende Magt modarbejdes dels af Mystiken, der i den religiøse Følelse søger et dybere Samfund med Gud og uwilligt vender sig bort fra Skolastikens

Spidsfindigheder, dels af en Række Mænd, hvilke man plejer at betegne som Reformationens Forløbere (Wiklef, Hus, Savonarola o. a.). Disse gøre de praktiske Interesser gældende og begynde en Kamp mod Romerkirkens Vranglærdomme og sædelige Fordærvelse, i hvilken de dog som oftest maa ligge under, fordi Tiden endnu ikke er moden, og fordi de ikke selv besidde tilstrækkelig Klarhed og Dybsind til at trænge ind til Evangeliets inderste Kærne.

Et saadant aandeligt Gennembrud sker først ved Reformationen. Forskellen mellem denne og hine foreløbige Rørelser bestaar deri, at, medens disse blive staaende i det stykkevisse og fragmentariske, fører hin selve det grundlæggende Princip i Evangeliet frem, nemlig Syndernes Forladelse ved Jesus Kristus, støttet til den hellige Skrifts Vidnesbyrd. Ud herfra angriber den hele Romerkirkens falske Askese, dens Værkhellighed og dens Hierarki og opbygger en ny Sædelære paa Evangeliets Grundlag. Til nogen videnskabelig systematisk Fremstilling af denne kommer det foreløbig ikke. Sindene ere altsor optagne af den vældige Kirkekamp og af de store dogmatiske Stridsspørgsmaal, over hvilke der skal bringes Klarhed og ret evangelisk Forstaaelse. Men alligevel renses de sædelige Begreber fra Romerkirkens grove Vildfarelser, og der arbejdes med Kraft paa en Omdannelse af Familielivet og Samfundslivet i ægte evangelisk Aand. I Luthers Skrifter vil man finde et overmaade righoldigt sædeligt Stof; Calvin har i sine *Institutiones* givet et kort Omrids af den bibelske Sædelære, og Melancthon behandler Moralen som en filosofisk Disciplin nærmest paa et aristotelisk Grundlag.

I den følgende Tid skrider Udviklingen kun langsomt frem, dels paa Grund af Kampen med Romerkirken og de deraf følgende blodige Religionskrige, dels paa Grund af de heftige dogmatiske Stridigheder indenfor den evangeliske Kirke. Hvad der ikke lidt hindrer den videnskabelige Behandling af E., er, at den stadigt indoptages som Led i Dogmatiken og derfor ikke kan komme til at udfolde sig i Kraft af sine egne Principer eller faa det Omfang, som tilkommer den. Dog begynder i den reformerte Kirke med dens stærkt udprægede Lovkarakter Forsøg paa at udsondre Moralen fra Dogmatiken og behandle den som selvstændig teologisk Disciplin; indenfor den lutherske Kirke arbejder Calixtus i lignende Retning. Under Pietismens og Rationalismens Herredømme er den dogmatiske Interesse i stadig Aftagen, medens de praktiske Spørgsmaal stilles i første Række, og som Følge deraf rettes Bestræbelserne fortrinsvis paa en selvstændig Behandling af Sædelæren.

Hvad der bidrog ikke lidt hertil, var en hel ny Aandsretning, som var kommen frem omtrent samtidig med Reformationen, den saakaldte Humanisme. I Begyndelsen stillede den sig venligt overfor den store religiøs-sædelige Vækkelse, som Reformationen fremkaldte, og begge vare naturlige Bundsfæller i den fælles Kamp mod Middelalderens Skolastik og mod Romerkirken, men efterhaanden som Humanismen søgte at gennemføre en aldeles autonom Opfattelse af Menneskelivet med Ude-

lukkelse af al religiøs Tro paa en særlig guddommelig Aabenbaring, stillede den sig mere uvenligt og kom tilsidst i et bestemt Modsætningsforhold til enhver kirkelig og kristelig Livsopfattelse. I Spinozas E. møde vi et gennemført Forsøg paa at bryde med al Tradition og al Autoritet og at opbygge en sædelig Verdensanskuelse paa Grundlag af Panteisme og Determinisme. Senere gør Kant det moralske Pligtbud, det kategoriske Imperativ, til Udgangspunkt for hele sin Filosofi med Fastholden af Troen paa en personlig Gud og en personlig Udødelighed, da han uden en saadan Tro ikke kan finde noget bærende Fundament for en moralsk Verdensanskuelse. Kants Discipel, Fichte, gør ligeledes Sædelæren til Filosofiens Hovedstykke, men bortkaster Troen paa en personlig Gud som et unødvendigt og vilkaarligt Postulat og indsætter i Steden for den moralske Verdensorden som styrende Magt i Tilværelsen og falder derved tilbage til Spinozas Panteisme. I den følgende schellinghegelske Spekulation, der arbejder videre paa Grundlag af Spinoza, træder den moralske Interesse tilbage for den æstetiske, og E. bliver her ikke Genstand for særlig Behandling.

Medens Spekulationen i Tyskland bygger himmelhøje Systemer og derunder mere og mere fjerner sig fra Virkeligheden, gaar Filosofien i England lige den modsatte Vej og søger at finde Sandheden gennem en Række empiriske lagtagelser. Herved vindes nye Synspunkter for Moralen og særlig gør her, til dels under Paavirkning af den politiske Udvikling, en mere omfattende Samfundsbetragtning sig gældende. Paa Grundlag heraf opfører Hobbes, i nyere Tid Bentham og Stuart Mill den saakaldte Nytte- eller Velfærdsmoral, hvilken atter Herbert Spencer bringer i Forbindelse med Darwinismens moderne Evolutionsteorier. Hovedfejlen her bliver imidlertid den fuldkomne Mangel paa et absolut Princip, idet alt opløses sig i Relativiteter, men dette er i Virkeligheden en Opløsning af al Moral. Den logiske Konsekvens heraf møder os i den franske og tyske Materialisme, der med kynisk Raahed opstiller Egenkærligheden som øverste Moralprincip, hvoraf Følgen atter bliver, at Naturvidenskaben bliver den altomfattende Viden, i hvilken der ikke bliver den ringeste Plads tilovers for Religion og Moral.

Napoleonskrigene og de store politiske Omvæltninger i Aarhundredets Begyndelse fremkaldte en religiøs Vækkelse og en deraf følgende dybere gaaende Begrundelse af den kristelige Sædelære. Under Pietismens og Rationalismens Behandling var denne ensidig bleven fremstillet under Pligtens og Dydens Synspunkter og derunder opløst i en Række Moralbud uden indre Sammenhæng og afgørende Synspunkter. Her er det Schleiermacher, som indleder en Omdannelse og derved bliver Banebryder for hele den nyere Behandling af Etiken. Støttende sig til Studiet af Platons Etik, gør han det højeste Gode, saaledes som det udfolder sig i Livsgoderne, til bærende Grundprincip og opnaar derved at give E. en objektiv Begrundelse, som den hidtil i høj Grad havde savnet. Samtidig hermed underkaster han Pligt- og Dydsbegrebet en dialektisk

Undersøgelse og paaviser Individualitetens gennemgribende Betydning, hvilken baade Pietismen og Rationalismen ganske havde overset. Derimod svækkes Schleiermachers E. ved hans skjulte Panteisme og Determinisme, hvorved det personlige Viljesliv og Samvittigheden træder tilbage, og den sædelige Udvikling antager Præget af en højere aandelig Naturudvikling, der skrider frem skjult og stille, men med uimodstaaelig Kraft. Schleiermachers etiske Grundtanker optages af Richard Rothe, hvis teologiske E. vistnok er den største og mest omfattende Bearbejdelse af den kristelige Sædelære i vort Aarhundrede. Den opføres paa Grundlag af en teosofisk Spekulation i Tilslutning til Schelling og faar herved et noget fremmedartet Præg, men medfører iøvrigt et rigt Materiale fra den hellige Skrift og en stor Mængde af interessante og aandfulde Detailundersøgelser. — I nyeste Tid er en Række Fremstillinger af den kristelige Sædelære udgivne af Harless, Sartorius, Wuttke, Vilmar, C. F. Schmid, Luthardt o. a. paa bibelsk Grundlag og i Tilslutning til den lutherske Bekendelse.

I Romerkirken er Thomas fra Aquino endnu stæde den store Autoritet paa Morals Omraade. Dog er ogsaa her i nyere Tid optraadt mere selvstændige Bearbejdere, af hvilke især kunne fremhæves Sailer og Hirscher, der begge søge at mildne de ejendommelige rom-kat. Anskuelse og at give Fremstillingen et mere evangelisk Præg. Pelagianismen lader sig imidlertid ikke helt overvinde, de ydre Gerninger stilles op ved Siden af Troen som medvirkende til Salighed, hvorfor den rom-kat. Sædelære faar et stærkt Præg af Lovmæssighed, medens den praktiske Brug i Skriftestolen medfører en overvejende juridisk Behandling.

Her i Norden har E. i nyere Tid været Genstand for en flersidig Behandling, særligt i Danmark. P. E. Müllers Moralsystem hviler endnu ganske paa den kantske Moral. Senere gav H. Martensen i sit lille Grundrids af Moralfilosofien en klassisk udformet Fremstilling paa Grundlag af den hegelske Filosofi, og derefter i sin store omfattende kristelige E. i nærmere Tilslutning til Kirkelæren et Værk, hvis plastisk skønne Fremstilling ikke alene skaffede det en hurtig Udbredelse i Norden, men ogsaa gennem Oversættelser i hele den evangeliske Kristenhed. Den systematiske og videnskabelige Fremstilling træder dog ofte tilbage for en bredere populær og opbyggelig Behandling, navnlig i de senere Partier, ligesom den evangeliske Skrifthanvendelse kun er svag. I sin kr. Sædelære efter luthersk Opfattelse har C. H. Scharling tiltræbt en strengere systematisk Behandling med skarpere Begrebsbestemmelser og et omhyggeligt bearbejdet Skriftmateriale. F. C. Krarup har i et Grundrids af den kr. E. fremstillet denne under stærk Paavirkning af den Ritschl'ske Teologi.

Ogsaa den rent humane E. har i de senere Aar fundet forskellige Bearbejdere i Danmark. Heegaard udgav en »Indledning til den rationelle E.», som skulde være Forarbejde for en Fremstilling af Systemet, men dets Ud-

førelse blev hindret ved Forf.s tidlige Død. Fra F. C. Sibbern foreligger en »Moralfilosofi som Retsindighed og Tilbøjelighedslære«, hvori Læren om Dyderne, Pligterne og Guderne udvikles i kortfattet Fremstilling. I nøje Tilslutning til den engelske Velfærdsmental har Høffding udgivet sin E., der ved den bredere, mere populære Behandling noget minder om Martensens E., medens derimod det religiøse Grundlag ganske mangler. Den stærke Optimisme, som behersker Fremstillingen, bliver ved Mangelen af enhver religiøs eller metafysisk Grundbetragtning uforklarlig, medens Fremstillingen, der ikke hviler paa noget absolut Princip, men opløser alt i Relativiteter, kommer til at svæve i Luften. — I Norge er Gisle Johnsons Forelæsninger over den kr. E. blevne udgivne efter hans Død. I Sverige er ikke ukommen nogen samlet Fremstilling af E., derimod forskellige etiske Monografer. H. S.

Etisk Bevægelse. Med dette Navn betegner man en international Bevægelse, hvis Maal er at formaa alle Mennesker til, uden Hensyn til deres forskellige Livsanskuelse, at slutte sig sammen til fælles Arbejde i etiske Formaa's Tjeneste. Faste Former antog en Bevægelse af den Art først i Amerika. Her blev Prof. i orient. Filologi Dr. Felix Adler, Søn af en jødisk Rabbiner, i Maj 1876 opfordret til at tale for en Kreds af Mennesker, i hvem Ønsket var oppe om en nøjere Sammenslutning mellem alle dem, der mente, at religiøse Motiver ikke vare nødvendige til et Arbejde for det gode Fremme. A.s Foredrag om den Religion, hvis Gud er det gode, og hvis Himmel er her paa Jorden, ej i Skyerne, begejstrede Tilhørerne og gav Anledning til, at det første *Society for Ethical Culture* blev dannet. Regelmæssige Søndagsmøder bleve nu afholdte, hvor Dr. A. talte; men samtidig søgte man i Gerning at vise sig tro mod Bevægelsens Motto: *Deed not Creed*. Forskellige velgørende Foretagender satte i Gang: Børnehaver for fattige Børn, Skoler, hvor unge Arbejdere fik gratis Undervisning i et eller andet Haandværk m. m. Ved regelmæssige Sammenkomster, især for de unge, søgte man gennem Diskussioner om etiske Spørgsmaal at vække og befæste Kærligheden til det gode. Omtrent 10 Aar efter (1887) forplantedes Bevægelsen til England, især ved Amerikaneren Dr. Stanton Coit, der senere som fast *Sunday lecturer* blev knyttet til en af Londons etiske Foreninger. Af saadanne Foreninger findes der nu alene i London 6, hver med et Medlemstal af mellem 100 og 400. Ogsaa paa engelsk Grund samles man til Søndagsmøder om Foredrag og Sange til fælles Oplyggelse. Med Iver arbejder man i disse Kredse hen til at faa Religionsundervisningen i Skolerne afløst af en Undervisning i Moral; en særlig Forening, *Moral Instruction League*, agiterer for dette Formaal. Som et Modstykke til K.s Søndagsskoler samler Mr. Gould en Del Børn hver Søndag til Samtale om etiske Spørgsmaal; disse Samtaler offentliggøres i Tidsskriftet *The Ethical World*, og deres Fortræffelighed i pædagogisk Henseende har gjort dem bemærket ogsaa i kirkelige Kredse. I de saakaldte *University settlements* (Foreninger af unge universitetsdannede

Mænd, der bo sammen og i Fællesskab arbejde blandt de fattige), hvoraf nogle i Forvejen arbejde paa et almindelig etisk Grundlag, har Bevægelsen paa engelsk Grund haft en naturlig Tilknytning.

Da Dr. Adler i Foraaret 1892 havde holdt Foredrag i Berlin om den amerik. Bevægelse, foranledigede han, at »Deutsche Gesellschaft für ethische Kultur« blev stiftet. Dets Præsident er Prof. Dr. W. Foerster. Jordbunden var i Forvejen beredt ved Prof. G. von Gizyckis Overs. af Skrifter af Adler, Stanton Coit og W. M. Salter. I Sommeren 1896 fandtes der i Tyskland 15 Foreninger med o. 1600 Medlemmer. Et østerrigsk »ethische Gesellschaft« dannedes 1894; et lignende i Schweiz 1896. De forskellige Foreninger i de hidtil nævnte Lande ere forenede under en international Organisation. Uafhængigt af denne arbejde derimod etiske Foreninger i Italien og Frankrig. Paa Kontinentet har Bevægelsen imidlertid en fra England og Amerika noget forskellig Karakter; medens den paa engelsk-amerik. Grund ved sine Søndagsmøder, Søndagsskoler m. m. i sin ydre Fremtræden har en vis Lighed med et Religionsssamfund, har den paa Kontinentet en mere teoretisk doktriner Karakter.

For saa vidt Bevægelsens Maal er at forene Mennesker til fælles Arbejde i etiske Formaalets Tjeneste uden Hensyn til deres religiøse eller irreligiøse Anskuelse, kan den ikke siges at have haft Held med sig; ikke engang de fri-religiøse Bevægelser (som f. E. Egidys i Tyskland) have helt kunnet slutte sig til den. Bevægelsens væsentligste Betydning bestaar derimod i, at den Svækkelse i den moralske Energi, der hos mange Mennesker let kunde indtræde som en Følge af Opgivelsen af enhver religiøs Tro, kraftigt modvirkes ved de Impulser, som gennem de etiske Foreninger gives saadanne Mennesker til fortsat nidkært Arbejde i det godes Tjeneste (Beretn. om Bevægelsen findes i *Ethical World*, i »Mittheilungen der Deutschen Gesellschaft für ethische Kultur« og i »Bericht über die ethische Bewegung«, udgivet af den internationale Organisation. Eksempler paa *Sunday Lectures*: W. M. Salter, *Ethical Religion*, Boston 1889; Stanton Coit, *Ethische Bewegung*, Leipzig 1890). F. T.

Etnan, Judæer (1 Krøn. 4, 7).

Etnark, »Folkefyrste«, Titel af meget skiftende Betydning. I Biblen omtales en E. kun 2 Kor. 11, 32 (dsk Overs.: Landsherre) og 1 Mak. 14, 47 og 15, 1 f. I Ægypten betød E. ikke ret meget; derimod har Arkelao, hvem N. T. (Mt. 2, 22) ligefrem kalder Konge, Titlen E. Etni, Levit, en af Asafs Forfædre (1 Krøn. 6, 41); V. 21 kaldes han Jeatrai.

Etschmiazan eller Edzmiatsin er Navn paa 3 nær hinanden liggende armeniske Klostre, 20 Km. V. for Erivan, i den Del af Armenien, som i Aarhundreder havde staaet under Perserne, men som disse 1828 maatte afstaa til Russerne. E. ligger paa en Slette, imellem de vældige Bjerge, Alagøs i N. og Ararat i S., ikke langt fra Bredden af Floden Abaran, en Biflod til Aras (Araxes). Nær E. ligger den lille By Vagharshapat eller Vagharshabad med o. 8000 Indb.; den kaldes stundom E. efter Klostrene. Hver af de 3 Klostre har sin Kirke og er om-

givet af en Ringmur. Paa Tyrkisk kaldes derfor E. Ytsh-Kilisse, d. e. »de 3 Kirker«. Af de 3 Klostre er det ældste og berømteste det, i hvilket den armeniske Kirkes Overhoved, »Katolikos«, har sit Sæde. Kirken og Klostret kaldes ogsaa Shoghagat, d. e. »Lysets Udstrømning«. Katolikos residerer her siden 1441, men Kirke og Kloster ere langt ældre, om end de nuværende Bygninger tilhøre en temmelig ny Tid (de sidste 2 Aarh.). Efter Sagnet naar Kirkens Grundlæggelse op til den første kristne Tid i Armenien, idet selve Armeniens Apostel, Gregor »Lysbringeren«, o. 303 her skal have haft en guddommelig Aabenbaring, hvorfor der paa Stedet rejstes en Kirke. Siden kom et Kloster til; det fik Navnet E., d. e. »den enbaarne er steget ned«. Det er ikke urimeligt, at der ligger noget til Grund for Sagnet om Stedets Ælde, thi Vagharshapat var dengang, særlig om Sommeren, ofte Sæde for Armeniens Konger. Det fortælles ogsaa, at E. allerede i den ældste kr. Tid har været Sæde for den armeniske K.s Overhoved, men i ethvert Tilfælde residerede Katolikos i Middelalderen for 1441 andre Steder. Som næsten alle Steder i Armenien, har E. maattet lide haard Medfart af Fjender mere end én Gang. I Begyndelsen af 17. Aarh. befandt E. sig i en sørgelig Forfatning. Kirkens ypperste Relikvie, Gregor Lysbringerens højre Arm, var bragt til Ispahan til Armeniernes dér værende Hovedkirke, og alle Armeniers Øjne havde begyndt at vende sig bort fra E. Men 1638 lykkedes det Katolikos at faa den dyrebare Relikvie tilbage til E. E. genvandt da snart sin gamle Anseelse. Nu er E. Sæde, foruden for Katolikos, for den af Russerne oprettede »hellige armeniske Synode«, der bestaar af Ærkebiskopper og Biskopper. I Hovedklostret findes, foruden Residensen for Katolikos, Boliger for andre Gejstlige og for en Del Munke, et Præsteseminarium, en Skole, et Bibliotek med over 600 Haandskrifter, et Trykkeri, hvori der trykkes et Blad, Herberger for Pilegrimme osv. Over Haandskriftsamlingen har Brosset udgivet en Katalog (St. Petersburg 1840). En armenisk Katalog udkom 1863 i Tiflis (4to). I de senere Aar have europæiske Lærde, saaledes Conybeare, fundet vigtige Oplysninger i E.s Haandskrifter. Katolikos i E. anerkendes af alle ikke-unerede Armeniere for K.s Overhoved, men det er dog nærmest kun i Rusland og i Persien, at man retter sig efter hans Bestemmelser. Armenierne i Tyrkiet indrømme ham nærmest kun en Æresrang; de allerfleste kirkelige Sager afgøres dér af deres egne Overhoveder. Katolikos i E. ordinerer de »sorte Præster«, d. e. de, som vælges blandt Munke. De »hvide«, d. e. de Gejstlige, som tages blandt Lægfolk, og som skulle være gifte, ordineres derimod af deres Biskopper. E. ejer en Del Jordegods. Af E. haves ældre Beskrivelser af Indshidshian i hans *Antiquités Arméniennes* (Venise 1835 i 3 Bd.) og i hans *Arménie moderne* (Venise 1813); se ogsaa Moritz Wagner, »Reise nach dem Ararat« (Stuttgart 1848). V. S.

Eucharius af Trier. En Legende, der først er optegnet o. 900 af en Munk ved Navn Eberhard, fortæller, at Apostlen Peter fra Rom udsendte 3 af de 70 Disciple: E. som Biskop, Va-

ierius som Diakon og Maternus som Subdiakon, for at de skulde bære Evangeliet over Alperne. Maternus skal være død ved Kastelet Elegia (Ehl) i Elsass, hvorpaa de 2 andre skyndsomst vendte tilbage til Rom og laante Peters Bispestav, ved hvis Hjælp de efter 40 Dages Forløb opvakte Maternus fra de døde. Efter at have lagt Grunden til fl. Kirker i Rhinegnene skal E. have slaaet sig ned i Trier, hvor han skal have været Biskop i 25 Aar. Efter ham skal saa Valerius være fulgt i 15 Aar, og derpaa Maternus, der tidligere skal have været Kölns og Tongerns første Biskop. Efter Eberhards Tid blev E. og hans Ledsagere priste i Prædikener og Hymner, og indtil Slutn. af 17. Aarh. blev der fæstet Lid til Legendene om E. som Triers første Biskop. Men fra den Tid blev E.s Virksomhed henlagt til 3. Aarh. I den nyste Tid have dog baade de nyere Hollandister, i Modsætn. til deres Forgængere, og forskl. andre rom.-kat. Kirkehistorikere og Arkæologer (som Jungmann, Chamard, Diel o. a.) været tilbøjelige til med større eller mindre Sikkerhed at hævde, at Bispd. Trier er grundet i 1. Aarh. af E. Protestanter, som A. Hauck (Kirchengesch. Deutschlands I) og Waitz (Indledn. til *Gesta Trevirorum* i *Mon. Germ. X*) ville derimod ikke gaa videre end til at indrømme, at E. og hans Ledsagere vel ere historiske Personligheder, men at de have levet i Slutn. af det 3. Aarh. I Slutn. af 4. Aarh. fandtes der i ethvert Tilfælde i en Forstad til Trier et E.-Kapel, ved hvilket der senere opvoksede et Benedictinerabbedi, St. Matthias, hvor den ovenfor nævnte Eberhard levede 869—909.

Eucherius af Lyon skal, efter at have været gallisk Senator, o. 425 have trukket sig tilbage til Munkesamlagene paa Lerina og Lero, hvor den fornemme Patricier vandt stor Anseelse; til ham og Honoratus dedicerede saaledes Joh. Cassian 2. Del af sine »Samtaler med Fædrene«. Af Dedicationen se vi, at E., ked af den gal-liske Kulde »som en kysk Turteldue« havde tænkt paa at flyve til de Lande, der vare fulde af Dydens modne Frugter (o: Ægypten). O. 434 skal E. være bleven valgt til Biskop af Lyon og have virket som saadan til o. 450. 441 var han til Stede paa Synoden i Orange, hvis Bestemmelser han paa sine egne og sine Lydbiskoppers Vegne har underskrevet (Hefele, Conciliengesch. II, 291 f.). Han har efterladt sig forskl. Skrifter (*Libellus de laude eremi; Epistola de contemptu mundi et secularis philosophiae; Liber formularum spiritalis intelligentiae*) og Prædikener, der vidne om hans asketiske Tænkemaade (Gouilloud, St. E., Lérins et l'église de Lyon au Ve siècle, Lyon 1881).

Eucken, Rudolf Christoph, f. i Aurich i Østfriesland 1846, studerede 1863—67 Filos., Filol. og Hist. i Göttingen og Berlin. Efter nogle Aars Virksomhed som Gymnasiallærer blev han 1871 Prof. i Filos. i Basel, 1874 i Jena. Hans Hovedskrifter ere: »Die Methode der Aristotelischen Forschung« (1872), »Die Grundbegriffe der Gegenwart« (1878, 1893), »Geschichte der philos. Terminologie« (1879), »Die Einheit des Geisteslebens« (1888), Prolegomena dertil (1885), »Die Lebensanschauungen der grossen Denker« (3. Udg. 1899), »Der Kampf

um einen geistigen Lebensinhalt« (1896). Der findes næppe i vore Dage nogen Tænker, der som E. har indoptaget de store Tanker fra Kant, Hegel og navnlig Fichte, der anerkender alle Udviklingslærers berettigede Momenter og forstaaer Tidens Pessimisme; han sammenslutter alle Tankegange i ét System og kommer Krdm. nærmere end nogen af de tidligere Filosofer. Hans Filos. er en Kulturens og Historiens Filosofi. De ideale Kræfter, der bære de forskellige Kulturvirksomheder i deres hist. Udvikling, forudsætte en verdensomspændende Aandsmagt, hvis Kræfter bryde frem i rigere og rigere Maal under Udviklingen. Samtidig potenseres Modstanden; og den vilde være uovervindelig, hvis ikke Religionen aabnede en ny sejrende Aandsvirkelighed for os. Et logisk Bevis for disse Aandskræfter i deres forskellige Grader kan ikke gives; derimod bevises de ved den etiske Handlen, der i Frihed neddrager de guddommelige Naadekræfter. Det er denne etiske Handlen, der fører hele Udviklingen videre, idet den gennem Kamp forsøger at underkaste alle Livets Omraader de ideale Normer. Derved bliver Religionen Kulturens Sjæl; den maa nedlægge en energisk Protest mod vor Tids religionsløse Kultur, men ogsaa tage Kulturarbejdet op; dets Vanskeligheder skal ikke bortforklares ved en Teodicé, men Pessimismen skal fremtvinge nye religiøse Kræfter. E. G.

Eude (Eon), de l'Etoile, fr. Sektstifter, optraadte i Bretagne 1143—48 som relig. Demagog. Han synes til Hælvten at have været en forblindet Sværmer, til Hælvten en bevidst Bedrager. Han gav sig ud for at være Guds Søn, levendes og dodes Dommer og alle Tings Herre; og da han i Eksorcisme-Formlen horte Ordene: *per eum qui venturus est judicare vivos et mortuos*, og Præsten udtalte *eum* som *eon*, sagde han, at det var ham, der sigtedes til ved de nævnte Ord. Skønt han kun var Lægmand og hverken kunde læse eller skrive, dristede han sig til at holde Messe og samlede mange Tilhængere om sig. Med disse plyndrede han Kirker og Klostre, og det røvede Guds satte han over Styr i vilde, saakaldte »adamitiske« Orgier. Han tillod sig ogsaa at udnævne Engle og Apostle og at ordinere Biskopper og Ærkebiskopper, indtil han endelig 1148 blev taget til Fange og ført for Synoden i Reims. Der teede han sig imidlertid saa vanvittigt, at man nøjedes med at kaste ham i Fængsel, og i Fængslet døde han. En Sekt af »Eonitter« holdt sig endnu en Tidlang, og i Bispedømmet Alet led flere Døden, fordi de standhaftigt holdt fast paa E.s Vranglærdomme. Man har stundom, vist med Urette, sat E. i Forbindelse med Katarerne (I. v. Döllinger, Beiträge zur Sektengesch. des Mittelalters, München 1890, I, 102 f.).

Eudes, Jean, Stifter af Missionspræsterens Kongregation, blev født 14. Nov. 1601 i Mézéry i Normandiet. 14 Aar gl. kom han i Jesuiter-Kollegiet i Caen, senere i det fr. Oratorium. 1623 gav P. Berulle ham Plads i Huset St. Honoré i Paris, og dér blev han 1626 viet til Præst. Paa Grund af Skrøbelighed helligede han derpaa en Tidlang alle sine Kræfter til ekseget. Studier, men da Pesten kom til Paris, kunde han ikke holde sig til-

bage fra Sjælesorg og Sygepleje, og 1632 begyndte han at tage Del i de »Missioner«, der da vare satte i Gang for at virke for Folkets relig. Vækkelse. Dette Arbejde fortsatte han ogsaa, da han 1639 var bleven valgt til Superior for Oratoriet i Caen. Ved Richelieus Hjælp tænkte han derefter paa at grunde Seminarier, der kunde uddanne dygtige Sjælesorgere, men Kardinalen døde, inden Sagen var sat i Værk. Efter Richelieus Død traadte J. E. ud af Oratoriet, fordi dette kun havde Kollegier, ingen Præsteseminarier, og 25. Marts 1643 dannede han, sammen med Præsterne S. Manoury, Th. Mauchon, P. Jourdan, A. Godefroy og J. Fosset, i et Hus paa Place Royale i Caen et Samfund for »Missionspræsterne af Jesus og Maria«. Disse aflagde ikke noget Lofte, men gik ind paa at adlyde deres for Livstid valgte Superior og paa efter hans Anvisning at uddanne Præster og virke for indre Mission i By og paa Land. For sit Samfund forfattede E. »vor Frelsers Jesu Kristi Regle«, der indskræpede Missionspræsterne deres Pligter, og »den saligste Jomfrus Regle«, der skulde høre dem deres Dyder; begge Regler ere væsentlig dannede af Skriftsteder. De bleve godkendte af Rom 1674 og 1874 paany stadfæstede af Pius IX. E. skrev flere Skrifter (*Le bon confesseur; le prêcheur apostolique* osv.), der skulde vække Præsternes Sans for Sjæleplejen, og det Seminarium for Præster, der 1657 blev aabnet i Caen, fandt snart Efterlygnings andensteds. For at fremme det relig. Liv begyndte E. ogsaa at holde »Andagter til Jesu og Marias allerhelligste Hjerte«, og denne jesuitiske Form for Gudsfrugt vandt stor Tilslutning. Allerede 1648 gav Biskoppen af Autun ham Tilladelse til i denne Bys Domkirke den 8. Febr. at holde en Fest til Ære for Marias Hjerte, og den nye Kultus (se Art. Hjerte, Jesu og Marias) gjorde stor Lykke. 1640 havde E. med Understøttelse af Madeleine Lamy, en Kvinde af Folket, begyndt at tage sig af de faldne Kvinder, og ved Frøiøse Marguerite Patins Hjælp dannede han en Slags Magdalenestiftelse, der fik Afløggere i mange fr. Byer, hvor *les soeurs de Notre Dame de Charité de Refuge* virkede for at rejse de faldne. Foruden de sædvanlige 3 Løfter aflagde disse »Vor Frues Søstre« et 4., ved hvilket de forpligtede sig til at arbejde for faldne Kvinders Frelse. De bære en hvid Dragt med et hvidt Bælte, der har 4 Knuder til Minde om de 4 Løfter, et sort Slør og et Solvhjerte, paa hvilket man ser Maria med Jesusbarnet, omgivet af Roser og Lilier. En Gren af »Vor Frues Søstre« *les soeurs de Notre Dame de Charité du Bon-Pasteur*. E. døde 19. Aug. 1680. Allerede 1874 blev der gjort indledende Skridt for at skaffe ham Plads blandt de salige. — »Eudisterne« sluttede sig meget nøje til Jesuiterne, og de gjorde sig navnlig stor Umag for at modarbejde Jansenisterne. Ludvig XVI havde valgt en Eudist, P. François Hébert, Superiøren for deres Hus i Paris, til sin Skriftefader, og paa hans Tilskyndelse indviede Kongen sig selv, sit Hus og sit Rige til Jesu helligste Hjerte. Hébert og 8 af hans Ordensbrødre led 2. Sept. 1792 Døden i Karmeliter-Haven i Paris, og 1794 var Kongregationen opløst. Men 9. Jan. 1826 blev den genoprettet af Eudisten P.

Toussaint Blanchard i Huset Pont-Saint-Martin i Rennes. Siden have Eudisterne overtaget Ledelsen af fl. Præsteseminarier i Frankrig, og i den nyeste Tid have de faaet nye Virksomhedsområder som t. E. i Cartagena i Syd-Amerika.

Eudister, se ovenfor.

Eudo de Stella, se Eude de l'Etoile.

Eugen, Paver. E. I (654—657), Martin I's Efterfølger, var en Søn af Romeren Ruffian. Han blev indviet 10. Aug. 654 og døde 3. Juni 657. Ved hans Regeringstiltredelse var der Spænding mellem Rom og Konstantinopel i Anledn. af den monoteletiske Strid, men i Foraaret 655 sendte E. Legater til Konstantinopel, og da Freden var sluttet, holdt disse Nader med Patriarken. Freden blev dog kun af kort Varighed, og da den nye Patriark, Petros, meldte E. sin Tiltrædelse, tvang et Folkeoplob i Rom ham til at nægte Petros Roms Anerkendelse. — E. II (824—827), Paskalis I's Efterfølger, var tidligere Ærkepræst ved S. Sabina i Rom. Han blev indviet i Beg. af Juni Maaned 824. Kort efter sendte Kejser Ludvig den fromme sin Søn Lothar til Rom for at hjælpe den nye Pave med Ordningen af de rom. Forhold, navnlig med Afskaffelsen af Røvervæsenet og Sikring af Pavevalget. Lothar godkendte Pavens Rettigheder i Rom, men hævdede tillige afgjort Kejsereens polit. Overhøjhed over Pave og Kurie. I Striden om Billederne, der blussede op igen paa den Tid, bøjede Kejser Ludvig sig derimod for Roms billedvenlige Standpunkt. E. holdt 826 en Synode i Rom, der vedtog en Række disciplinære Bestemmelser (Hefele, Conciliengesch. IV), som viste Pavens Vilje til at gennemføre sødelige Reformen. En Bulle, i hvilken han anbefaler Ansvar og hans Følgesvende til »alle den kat. K.s Børn«, er af omtvistet Ægthed. Han døde i Aug. 827. — E. III (1145—1153) hed oprindeligt Bernard og var en Cisterciensermunk fra Pisa, der i Clairvaux var bleven en Discipel af den hl. Bernard og derpaa var kommen til Rom som Kardinalpresbyter af S. Anastasio. Endnu inden han var indviet, maatte han flygte bort fra Rom paa Grund af Uroligheder i Byen, og i Klostret Farfa modtog han da Indvielsen 18. Febr. 1145. Bernard af Clairvaux modtog Budskabet om dette Valg med blandede Følelser, og han bebrejdede Kardinalerne, at de havde kaldt et begravet Menneske tilbage til de levende og klædt ham i Purpur og Byssos. Han minder E. om, at Apostlene kastede deres Garn ud for at fange Sjæle, ikke Solv og Guld, og formanede E. til at udrydde alle Misbrug. Forholdene i Rom vedbleve imidlertid længe at være saa fortvivlede, at E., kort efter at han havde faaet Magten i Byen, atter maatte forlade den og opholde sig i Sutri og Viterbo. Der optog han igen Arnold fra Brescia (se S. 149) i Kirkesamfundet, og ogsaa mod Nord-Italiens Arnoldister gik han frem med Mildhed. Ved Juletid 1146 kunde han vende tilbage til Rom, men inden Januar Maaned 1147 var til Ende, maatte han forlade Lateranet og opsaa sin Bolig i Trastevere. Fra Viterbo havde han udsendt den berømte Encyklikka *Quantum praevidemores*, der opfordrede Frankrigs Konge, dets Adel og

Folk til et nyt Korstog (se Art. Korstog); men det var ikke efter hans Hoved, at det lykkedes den hl. Bernard ogsaa at faa Konrad III af Tyskland til at gribe Korset. Ved Paasketid 1147 rakte han personlig i St. Denis Ludvig VII Korset, og 1148 rejste han til Tyskland, hvor han godkendte den hl. Hildegards Syner. I Marts 1148 holdt han i Reims en stor Synode, paa hvilken han optraadte med megen Myndighed over for Fyrster og Kirkefyrster. 7. Juli s. A. holdt han en Synode i Cremona, hvor Arnold fra Brescia rimeligvis blev ekskommuniceret paany; men han søgte forøges ved Kong Roger af Siciliens Hjælp at komme tilbage til Rom, hvor Arnold og hans Tilhængere havde oprettet en Republik. Efter mange Vanskeligheder lykkedes det dog endelig E. ved Normannerkongens Hjælp at komme ind i Rom sidste paa Aaret 1149, men kun for en kort Tid. Allerede i Juni 1150 maatte han igen forlade St. Peters By og tage Ophold i Latium. Først 9. Dec. 1152 kunde han atter opslaa sin Bolig i Rom, hvor man var træt af Demokratiet, og hans sidste Tid var rolig. »Han knyttede«, siger en Krønike, »ved Velgerninger og Gaver hele Folket saa stærkt til sig, at han næsten regerede Byen efter sin Vilje«. Dog maatte han finde sig i, at Arnold fra Brescia blev i Rom. E. døde 8. Juli 1153 i Tivoli og blev begravet i Rom. Man talte om Undere ved hans Grav, men Helgen er han ikke bleven. Paa hans Opfordring og til hans Opbyggelse skrev den hl. Bernard Skriftet *De consideratione* i 5 Bøger. Den 4. Bog handler særlig om Pavedømmet og indeholder i Kap. 3 de berømte Udtalelser om de 2 Sværd. — E. IV (1431—1447) hed oprindeligt Gabriel Condulmieri. Han var født i Venezia, var først Celestiner i S. Giorgio in Alga i denne By. Derpaa blev han Biskop af Siena og 1408 Kardinal af S. Clemente. Under Martin V havde han været Legat for Markerne. 3. Marts 1431 blev han valgt, og 9 Dage senere sammenkaldte han Baseler-Konciliet (se S. 230 f.); 1439 lykkedes det ham at tilvejebringe en Union med Grækerne, og i den berømte Bulle *Exultate Deo* fastslog han Sakramenternes Syvtal (Denzinger, Enchiridion, Würzb. 1894, 160 f.). I Rom oplevede han trange Tider. I Beg. maatte han kæmpe med Martin V's Nepoter, Colonnaerne, der bleve trængte ud af Byen, senere mistede han det ene Stykke af Kirkestaten efter det andet, og 4. Juni 1434 maatte han endog flygte bort fra St. Peters By, forklædt som Munk — det skal have været den 26. Paveflugt, den sidste før Pius IX's. 23. Juni 1434 opslug E. sin Bolig i Firenze, og dér blev han til April 1436. Da rejste han til Bologna efter kort i Forvejen at have indviet Firenzes Domkirke, hvis Kuppel Brunelleschi havde fuldført 2 Aar tidligere. 27. Jan. 1439 vendte han, paa Grund af Konciliet, tilbage til Firenze og blev dér til 7. Marts 1443. Men først 28. Sept. s. A. kunde han igen gaa tilbage til Rom. 15 Dage senere aabnede han et sparsomt besøgt Koncilium i Lateranet, og derpaa tog han med Kraft fat paa Arbejdet for at tilintetgøre den Tilslutning, Baseler-Konciliet havde fundet i Tyskland og Frankrig. Det lykkedes ham ikke at faa den pragmatiske

Sanktion i Bourges (S. 374) ophævet, men 7. Febr. 1447 var det tyske Rige bragt til Lydighed mod Rom, og dermed var Reformlysten i Tyskland kuert for lange Tider. Da laa E. paa Dødslejet, og 23. Febr. 1447 døde han. Man roste ham for hans Foragt for Penge og for hans Kærlighed til Dyden; men man bebrejdede ham, at han hverken over for sig selv eller Forholdene brugte det rette Maal, og at han ikke kendte Grænserne for sine Evner og sin Magt. Han var en Ven af Fransiskanerne og fremmede ved alle Midler den fransiskanske Observant-Bevægelse (se Art. Fransiskanere). Fr. N.

Eugippius (Eugipius, Eugepius), Abbed, var en Discipel af den hl. Severinus (se d. Art.), hvis Liv han har skildret i en ypperlig Helgenkrønike (*Vita Severini*, udg. af H. Saupe i Mon. Germ., hist. auct. antiq. I, 2, Berlin 1877; overs. paa Tysk af K. Rodenberg, Leipz. 1878). Da Severinus's Lig blev ført til Napoli, var E. en af dets Ledsagere, og i Beg. af 6. Aarh. nedskrev han sin Levnedstegning af den hellige Mand. Cassiodor skildrer E. som en Munk, der ikke havde noget stort Maal af verdslig Viden, men var vel belæst i de hl. Skrifter, og han stod i Brevskifte med flere af Tidens mest bekendte kirkelige Forfattere. Han var først Presbyter, siden Abbed for Klostreet i *Castrum Lucullanum* (nu Pizzofalcone) ved Napoli. Foruden den omtalte Helgenkrønike og et Brev til Diakonen Paschasius har E. efterladt sig en Blomstersamling (*The-saurus*) af Augustins Skrifter, dediceret til en from Kvinde ved Navn Proba, og han skal ogsaa have forfattet en Regel for sine Munke. Han er død efter 533.

Eulalia, Helgeninder. Den ene E. skal have været fra Merida i Spanien og være bleven brændt under Diocletian; 10. Dec. er hendes Helgendag. Den anden E., til hvem Domkirken i Barcelona er indviet, skal ogsaa være bleven Martyr paa samme Tid, men hendes Helgendag er 12. Febr. Meget tyder dog hen paa, at E. fra Barcelona, der er en af Spaniens berømteste Helgeninder, i Virkeligheden er den samme som E. fra Merida.

Eulalius, rom. Erkedegn, blev ved Zosimus's Død 418, navnlig ved Bypræfekten Symmachus's Hjælp, valgt til Biskop i Rom. Et Modparti valgte Bonifatius I (S. 355), men Kejser Honorius godkendte E.s Valg. Allerede 419 blev E. imidlertid uenig med Kejseren, og denne anerkendte derpaa Bonifatius. Efter Bonifatius's Død (422) var der Stemning for at vælge E., men da vilde han ikke modtage Valget. Han døde 423.

Eulogius fra Corduba, spansk Præst, d. 11. Marts 859, var en af Muhammedanismens bitreste Modstandere paa den sp. Halvø. Han var født i Corduba af kr. Forældre, blev Diakon og Præst ved St. Zoylus's Kirke og til sidst valgt til Erkebiskop af Toledo, men ikke anerkendt som saadan af Emiren. Harmen herover øgede hans medfødte Had til Islam, og da han dristede sig til et voldsomt Angreb paa Muhammed, maatte han lide Martyr døden. Mustaraberne ærede E. som deres særlige Helgen, og hans Ven Alvar besang hans fromme Liv og hans Død som Blodvidne. Hans Reli-

kvier findes nu i Domkirken i Cordova. 11. Marts er hans Helgendag (Wolf Baudissin, E. und Alvar, ein Abschnitt span. Kirchengesch., Leipz. 1872).

Eurenusius, Jöns (Johannes Jacobi), f. 1688, Mag. i Upsala 1716, Konrektor i Hernösand 1716, Lektor i Matematik og Veltalenhed steds 1722, Spr. i Thorsåkra i Ångermanland 1725, død 1751, berømmes »for store Natur- og Embedsgaver, megen Lærddom og Belæsthed«. Mest bekendt er han bleven ved 2 efter hans Død udgivne Skrifter: »*Atlantica orientalis* eller Atlands Näs, til dess rätta Belägenhet beskrifvet» (udg. 1751; efter et Brev af 18. Sept. 1744 forfattet for mere end 20 Aar siden), hvori E. søger at bevise, at det »Atlant«, som Olof Rudbeck henlagde til Sverige, laa i Palæstina. Den sv. Patriotisme hindrede Bogens Fremkomst indtil kort efter Forf.s Død (1764) udkom den paa Latin i Berlin, Stralsund og Leipzig). Det andet Skrift er »En Prest i sin Prydning eller Grundelig Anvisning angående en Prestman och Christi Tjenares Embeds-Skyldigheter emot Gud och Hans dyrköpta Församling« (udg. 1770; 2. Opl. 1844). I sidstnævnte Skrift, der aander dyb kr. Alvor, tugter han strengt sin Tids Præsters Brøst. Som en Forgænger for den først et Aarhundrede senere fremtrædende Afholdssag viser E. sig ved sit energiske Arbejde for Brændevinens Afskaffelse; »er den en Medicin, maa den . . . kun sælges draabevis paa Apotekerne eller som Gift«. O. A.

Eusebius. 1) **E. af Rom**, beklædte St. Peters Stol i 4 Maaneder (fra 18. April?) af Aaret 309 (efter andre 310), og viste sig som en mild Mand over for de faldne (*lapsi*). Han blev forvist af Maxentius og døde som landflygtig paa Sicilien, men blev begravet i Kallist-Katakomben i Rom. — 2) **E. af Vercelli** skal have været denne Bys første Biskop. Efter 353 staaer han i første Række af Arianernes Modstandere i det vestlige Rige. — Se forøvrigt Art. Evsebios..

Eustachius, Helgen, skal have lidt Martyr-døden under Kejser Hadrian. Han er en af de saakaldte »Nødhjælpere« (se d. Art.) og navnlig Værnehelgen for Jægerne. 20. Sept. er hans Helgendag. I Rom var der tidlig, maaske allerede i Gregor d. sts Dage, bygget en Kirke til hans Ære, og baade i Frankrig og Spanien var han højt hædret. Ogsaa Paris har en Kirke, indviet til ham, og Madrid har kaaret ham til sin Værnehelgen. — Den græsk. K. har ogsaa en St. E., rimeligvis den samme; men i Østen er 20. Nov. St. E.s Helgendag.

Eustochium var en Datter af Kirkefaderen Hieronymus's Veninde, Paula, og hed oprindeligt Julia, fordi hendes Fader (Toxotius) var af den juliske Slægt. Navnet E. (*εὐστοχίον*) skulde tyde paa hendes Retsindighed. Hun var født o. 370; 385 rejste hun med sin Moder til Østen, og de to Kvinder slog sig da ned i Betlehem. E. døde 418. Til hende har Hieronymus rettet sin berømte Afhandling om den ugifte Stand (*De virginitate servanda*), og af hans mange Breve til hende ser man, hvor stor Pris den lærde Kirkefader satte paa denne Kvinde, der lige let talte Latin og Græsk og kunde synge Psalmerne paa Hebraisk.

Eutyichianus, rom. Biskop 275—283, fulgte efter Felix. I den saakaldte Pavekrypte i Kallist-Katakomberne har man fundet Indskriften: EYTYICHIANOC EPIIC, og i den har man villet se E.s Gravskrift.

Eva, hebr. *havva*, efter 1 Mos. 3, 20 alle Menneskers Stammoder. E. betyder enten »Liv« eller »den livgivende«. I Skriften nævnes hun ellers kun 2 Kor. 11, 3; 1 Tim. 2, 13. De senere Jøder fortalte flere Sagn om E., og et gnostisk Parti havde ifølge Epifanios endog et E.-Evangelium.

Evagrius. 1) **E. fra Pontos**, d. o. 400, var Søn af en Presbyter eller Landbiskop i den lille By Ibora i Pontos. Basilios d. st. gjorde ham til Lektor, Gregor fra Nazianz viede ham til Diakon og tog ham med sig til Konstantinopel. Derfra kom han senere til Palæstina og de nitriske Bjerge og blev Medlem af Munkelolonien dér. Af hans Skrifter have vi kun Brudstykker. — 2) **E.**, Kirkehistoriker, blev født 536 i Epifania i Kølesyrien og kom til Antiokia som Advokat (Skolastiker). Senere tog han til Konstantinopel, hvor han blev Kvæstor og Præfekt. 592 vendte han tilbage til Antiokia, hvor han døde efter Aaret 594. Han har efterladt sig en Kirkehistorie, der omhandler Tiden 431—594 og er en Fortsættelse af Theodoret's og Sokrates's Arbejder. E. har brugt sine Kilder med Omhu, han fortæller livligt og dvæler ikke alene ved de kirkelige, men ogsaa ved de polit. Begivenheder. Hans Kirkehistorie er udgivet af H. Valesius og G. Reading (i et nyt Særtryk, Oxf. 1844) og overs. paa Eng. af M. Hamner (London 1619). Jvfr. L. Jeep, Quellenuntersuchungen zu den gr. Kirchenhistorikern (Leipz. 1884).

Evangeliarium (Evangelistarium) kaldes en Bog, der indeholder de 4 Evangeliers Tekst til Brug ved Gudstjenesten. Stundom kaldte man i Middelalderen de Bøger, der indeholdt de 4 Evangelier fuldstændigt, *evangelitaria*, medens man kaldte dem, der kun indeholdt Søn- og Festdagens Perikoper, *evangelistaria*. Paa de første Blade af et E. ser man i Reglen Søjler, forbundne med Buer, og mellem Søjlerne staaer da enten et Kalendarium eller en tabellarisk Oversigt over de 4 Evangeliers Indhold. Den evang. Tekst er gengiven efter Vulgata og ofte indledet med et Forord af Hieronymus. Der er tit anvendt megen Kunst baade paa E.s Udarbejdelse og Indbinding.

Evangelical association er Navnet paa den amerik. Gren af Albrechtsfolkene (S. 48), der i Amerika blive kaldte *the Albrights*. De ligne baade i Lære og Kirketugt de episkopale Metodister; deres 21 Trosartikler indeholde væsentlig det samme som de 25 metodistiske Artikler (disse erse aftrykte i Schaff, Creeds of Christendom III, 807 f.). Foruden i Tyskland og Schweiz have de Aflæggere i Kanada og Japan. 1891 udbrød der indenfor e. a. en Strid, som førte til, at Associationen 1894 spaltede sig i 2 Grene, hver med sine Biskopper osv. Den ene fik sit Hovedsæde i Indianapolis, den anden i Philadelphia.

Evangelical party kaldtes i England i Slutn. af forrige og Beg. af dette Aarh. en kirkelig Retning, der var paavirket af Metodismen,

men som blev staaende indenfor den anglik. K. Denne Retnings »4 Evangelister« vare: John Newton, Thomas Scott, Joseph Milner og Henry Venn; dens ypperste Leder var Charles Simeoni i Cambridge, dens mest læste Andagtsbog William Wilberforce's *Practical View* (se de enkelte Art. om de nævnte Mænd). Den Biskop, der stod Partiet nærmest, var Biskop Porteus af London (d. 1809). Cambridge var de evangeliskes Hovedsæde; i Oxford havde de derimod kun ganske enkelte Tilhængere blandt Akademikerne. Næst Biblen var det 16. Aarh.s relig. Literatur, især »Homilierne«, og det 17. Aarh.s nonconformistiske Andagtsbøger deres kæreste Læsning. Flere af dem kunde ikke forlige sig med Læren om Genfødselen i Daaben, og Naderen traadte i Skygge hos dem. Derimod lagde de den største Vægt paa Bønnens Naademiddel og paa Læsning i den hl. Skrift, der i deres Øjne fra først til sidst var en inspireret Bog. Som Præster og Sjælesørgere vare de overordentlig nidkære, som Prædikanter varme og indtrængende. Midtpunktet i deres Prædiken var Retfærdiggørelsen af Troen. Kærlighedsgjerningerne, Missionen og Bibeludbredelsen fandt stor Støtte i deres Kreds. *The evangelical movement* tabte sin Styrke omtrent ved Aaret 1833, men da fandt *the e. p.* Arvetagere i den lavkirkelige Retning, der mere og mere bestemt traadte i Modsætning til den højkirkelige Vækkelse (*the Oxford movement*). Jvfr. J. Stephen's Afhandling: *The »Evangelical« Succession* i hans *Essays in Ecclesiastical Biography* (London 1891) 379 f.

Evangelieharmonier. Navnet stammer fra A. Osiander (se nedenfor), og der forstaas her ved en mere eller mindre fuldstændig Fremstilling af Jesu Historie til opbyggelig Brug, hvor Stoffet er kombineret fra de kanoniske Evangelier, dog saaledes at man holder sig til Tekstens Ord, men kun én Gang giver, hvad der er fælles for de forskellige Evangelister (i Lighed med flere af vore nuværende Bibelhistorier og Herrens Lidelseshistorie, som den findes i vore Psalmebøger), og herved adskille E. sig fra de (siden Griesbach 1774) saakaldte Synopsen til videnskabelig Brug, som netop omhyggelig i flere Kolumner sammenstille særlig de 3 første Evangelisters Beretninger uden at udelade noget som helst af Teksten, end ikke bogstavelige Gentagelser. Dog har Grænsen mellem disse to Begreber ikke altid været skarp. Allerede i Oldtiden kendtes saadanne E., og navnlig Tatians *Diatessaron* (se S. 635) svarer til Navnet, medens den af Hieronymus omtalte Harmoni af Theofilos af Antiokia snarere er en Fortolkning til alle 4 Evang. til sammen, og Ammonios af Alexandria's E. sikkert en synoptisk Sammenstilling af Evang. til videnskabelig Brug paa Grundlag af Matthæos. Flere forskellige E., som mere eller mindre staa i Forbindelse med Tatians, vare i Brug i Slutningen af Middelalderen; herhen høre ogsaa en nederlandsk, som nu findes i Cambridge, en anden nederlandsk *Het Leven van Jesus* (udgivet af G. H. Meijer 1835) og Magister de Husinetz's (o: Joh. Hus) *Historia gestorum Christi* (ed. H. Lundstroem, Upsala 1898). Et selvstændigt Arbejde i denne Retning ydede Joh. Gerson: *Monotessaron seu unum ex IV evangelis, for-*

synet med korte Anmærkninger, mærkværdig frit for ængstelig Harmonistik og med Blik for det gavnlige for Troen i Evangeliernes *concordissima dissonantia*. Derimod gav Andreas Osiander, som i tidligere Arbejder af samme Art savner den rette Ærefrygt for Evangeliernes Hellighed og ubetingede Troværdighed, ud fra en streng Inspirationslære en E. (*Harmoniae evangelicae libri IV Graece et Latine*, 1537), hvor han ikke viger tilbage for de mest urimelige Konsekvenser af sine Principer. Han skelner saaledes ikke blot mellem Tempelrenselsen hos Joh. (2, 14) og hos Synoptikerne, men anser ogsaa Mt. 21, 12 og Lk. 19, 45 som sigtende til en anden Tempelrenselse end Mk. 11, 15, fordi denne Begivenhed hos Mk. falder paa Dagen efter Indtoget i Jerusalem. Ligeledes skelner han mellem Bjergprædiken hos Mt. og Jesu Prædiken paa Sletten hos Lk., og antager endog, at Jesus i Jeriko har helbredet 4 blinde, én ved Indgangen (Lk.), Bartimæus ved Udgangen af Byen (Mk.) og desuden to blinde (Mt.). Skønt det ikke lykkedes ham overalt at bevare alt, heller ikke hver Evangelists' ejendommelige Orden, mente han dog paa denne Maade i sin Bog at have givet en frstemmig Harmoni. Med ulige friere Blik have Calvin og M. Chemnitz skrevet Harmonier, den sidste fortsat af P. Leyer og fuldenst af Joh. Gerhard. Efterhaanden fjernede man sig mere fra det oprindelige Formaal og gik over til Udarbejdelsen af et lærd Apparat, der skulde tjene som Underlag for en videnskabelig Fremstilling af Jesu Historie, hvorved Overgangen sker fra Harmoni til Synopse, idet hvert Evang.s Tekst trykkes i en Kolumne for sig, saaledes som det første Gang blev gennemført af Arminianeren I. Clericus, *Harmonia evangelica cui subjuncta est historia Jesu Christi ex IV evv. concinnata* (Amstelod. 1699). I en kortere Udg. af sidstnævnte Værk (Lyon 1700) findes en Beretning om de tidligere E. Sch. P.

Evangelier, apokryfe, se S. 116.

Evangelier, kanoniske, se Matthæos, Markos, Lukas og Johannes.

Evangelier, synoptiske, se Synoptikerne.

Evangelieside, Alterets Nordside eller »Brødside«. Se Art. Epistelside.

Evangelische Gemeinschaft, se Albrechtsfolkene S. 48.

Evangelischer Bund, se S. 418.

Evangeliska fosterlandsstiftelsen, se Fosterlandsstiftelsen.

Evangeliska sällskapet kaldes en Forening, der 1808 dannedes i Stockholm paa Tilskyndelse af den fromme og virksomme Johan Wættredahl, der siden blev Spr. i Östera Eneby i Linköpings Stift (d. 1848). Det evang. Selskab vilde oprindeligt udbrede mindre Opbyggelsesbøger, men tillige sørge for, at Bibel kunde sælges billigere. Allerede 1810 udgav det saaledes, med Understøttelse fra det britiske Bibelselskab, et stort Oplag af N. T. og Davids Psalmer, 1812 en fuldstændig Bibel uden Apokryfer. Det har ladet trykke og udbrede en stor Mængde gudelig Læsning.

Evangelister, egentlig Forkyndere af et godt og glædeligt Budskab (Evangelium), kaldes i N. T. (Ef. 4, 11) nogle Mænd, der indtage en særlig Plads mellem Apostle og Profeter, Hyrder

og Lærere. Det var Missionærer, der drog om og forkyndte det glade Budskab, som Filip (Ap. G. 21, 8), oprindeligt en af Syvmandene i Jerusalem (Ap. G. 6, 5). Paulus formæner ogsaa (2 Tim. 4, 5) Timotheos til »at gøre en E.s Gerning«. — Allerede i Kryssostomos's Dage var E. fast Navn paa de 4 Forfattere af vore kanoniske Evangelier, men tillige paa de Forelæsere (Anagnoter), der oplæste Læsestykkerne af Evangelierne ved Gudstjenesten.

Evangelisterne i Kunsten. I Beg. blev E., som alle bibelske Personer, afbildede i menneskelig Skikkelse; derpaa fik hver af dem et Symbol, der gjorde det muligt at kende den ene fra den anden, og til sidst traadte Symbolerne i Steden for Fremstillingerne af de menneskelige Skikkelser. Et Stykke af et Sarkofaglaag fra Spalato, Medailloner i et Haandskrift fra Rossano og en Reliefmadaillon af Markos (afbildet i V. Schultze, Archæol. der altchr. Kunst, München 1895, 357), der findes i Museet i Tschinili-Kiosken i Konstantinopel, vise det første Trin af E.-Billedernes Historie. I S. Pudenzianas Mosaik-Apsis i Rom (fra o. 400) ses en Engel, en Løve, en Okse og en Ørn, alle med Vinger, der svæve over en Gruppe, som forestiller Kristus siddende i en Kreds af 9—10 (oprindeligt vist 12) Mænd (Apostlene); i S. Vitale i Ravenna (J. P. Richter, Die Mosaiken von Ravenna, Wien 1878, 83 f.) er Matth. betegnet ved en i Skyerne svævende Engel, Joh. ved en svævende Ørn, de to andre ved en Okse og en Løve, der gaa om i Landskabets Baggrund. Fordelingen af de 4 symbolske Dyr har rimeligvis sin Rod i en ældgammel kr. Overlevering, der maaske stammer fra en Ekseget eller Homilet allerede i 2. Aarh. (Th. Zahn, Forsch. zur Gesch. des neutestl. Kanons, Erl. 1883, II, 257 f.), som har sammenlignet de 4 Evangelier med de Kerubim-Skikkelser, der efter Hes. 1, 10 (jvfr. Joh. Aab. 4, 7) bar Guds Tronvogn. Fordelingen var i Beg. noget vaklende; Matth. har t. E. været symboliseret baade ved Mennesket og Løven, Joh. baade ved Ørnen og Løven, men til sidst blev det almindeligt, at Matth. blev betegnet med eller ved en Engel eller et Menneske, rimeligvis fordi hans Ev. begynder med et Slægtregister; Markos fik Løven (jvfr. Markos-Løven i Venedizien og Vicenza), fordi der i Beg. af hans Ev. staar, at Jesus »var iblandt Dyrene« (Mk. 1, 13); Lukas's Symbol blev Oksen, Offerdryet, fordi hans Ev. straks fører Læseren ind i Templet; og Johannes afbildes med Ørnen paa Grund af hans Ørneflugt.

Fr. N.

Evangelium, se Lov og Evangelium.

Evangelium, det evige (*Evangelium æternum*), se Joakim fra Fiore.

Evangelisk Alliance, se S. 57.

Evangelisk Kirkeafdeling. Allerede Luther (Werke, Erl. Udg. IX, 351; XIII, 86 f. osv.) brugte Ordet »evang.« til Betegnelse af sine Venner, og Konkordieformlen (Hase S. 629) taler om, hvad der tros og offentlig læres »i de evang. og reformerede Kirker«. I det 16. Aarh. var overhovedet Navnet »de evang.« det alm. Navn paa Luthers Disciple; endnu i Beg. af 17. Aarh. udtalte Philipp Nicolai sin Forbavselse over, at man i Holland kaldte »de evang.« fra Tyskland »Lutheranere«. Hollaz

og Hoë, E. S. Cyprian og M. Goeze brugte ogsaa med Forkærlighed Navnet »evang.«, og Leibnitz vilde, som han skrev til Jablonsky, forbeholde sig og sine Trosfæller dette Navn, »for at dog ogsaa vi kunne have et eget, anstændigt Navn; thi Navnet luthersk kan jeg for mit Vedkommende ikke ret godt lide, og den, der kender og elsker den kr. Oldtid, vil ikke synes om dette Navn, fordi det smager af en Sekt«. — Efter Indførelsen af den preuss. Union (1817) kom Navnet »evang. K.« imidlertid særlig i Brug om den unerede K., og udenfor Tyskland brugtes det af dem, der sympatiserede med Unionen (som t. E. hos os af H. N. Clausen) til Betegnelse af begge de protest. »Søsterkirker«.

Evangelisk-social i Tyskland, se Socialisme, kristelig.

Evans, James, der af Metodisterne prises som deres største, heltemodigste og virksomste Indianer-Missionær, var indtil 1839 Præst i den kanadiske Metodistkirke, hvor han ogsaa virkede blandt Indianerne i Øvre-Kanada. Udset af den wesleysanske K. i England til at grundlægge dens Mission i det »fjerne Nordvest« fulgte han Kaldet og gik til Norway House ved Winipeg-søen, hvor han anlagde den første Station Ross-ville. Men hans Gerning strakte sig vidt om under dristige og møjsommelige Rejser, og han blev Banebryder paa mange Steder i disse Egne og en hensynsløs Stridsmand for Søndagens Helligholdelse og for Totalafhold. Særlig virkede han iblandt Kri-Indianerne, for hvis Sprog han opfandt sin berømte Stavelsesskrift, der har faaet den største Betydning for hele Indianer-Missionen. Paa en Rejse i England for Missionen blev han pludselig hjemkaldt 23. Nov. 1846.

V. Sn.

Evarestos (Evaristus), en af den rom. Menigheds ældste Forstandere, opføres i Paverækkerne som Klemens's Efterfølger. Hans Navn tyder paa, at han var af gr. Byrd.

Evbulo, rom. Kr. (2 Tim. 4, 21).

Evdaimonisme (af εὐδαιμονία — Lyksalighed) er Navnet paa den moralske Teori, der sætter Lyksaligheden som det højeste Formaal for den menneskelige Handlen. Hvor en verdslig Tankegang er raadende, vil en saadan Teori ganske naturligt frembyde sig som Forklaring paa den samtlige menneskelige Stræben. Det vil synes, at naar denne skal have en fornuftig Hensigt, kan det ikke være nogen anden end Opnaaelsen af en vis Lyst eller Nydelse, der som saadan er en umiddelbar Værdi for den handlende. En saadan Teori møder os derfor ogsaa meget tidlig i Historien, og den vil til enhver Tid gøre sig gældende, om end i stadig nye Former.

Som dens første berømte Repræsentant i Oldtiden kan nævnes Aristip, der er Grundlægger af den kyrenaiske Skole. Livets Maal er for ham alene den størst mulige Nydelse. Det gælder kun om, at man ikke bliver en ren Slave af denne. Selve Lysten er efter hans Mening altid væsentlig den samme; det er da Lystens Kvantum, som det alene kommer an paa. Det bliver herefter en virkelig positiv Lyst, som tilstræbes, og det bliver den sanselige Fornemmelse, som træder i Forgrunden. Paa anden Maade stiller Epikur Opgaven.

Ogsaa efter ham er Lysten det højeste Formaal; men han bestemmer denne som en tilfredsstillet Sjælstilstand, og han indrømmer, at en saadan Tilstand nærmest kun kan bestemmes paa negativ Maade, som en Frihed for Smerte, ligesom ogsaa, at der maa være en kvalitativ Forskel mellem flere Arter af Lyst; den aandelige Lyst staar afgjort over den legemlige. Den dydige kan da ikke ubetinget stræbe efter Lyst, thi ofte fremkalder en nuværende Lyst en større Smerte i Fremtiden, og omvendt vil en øjeblikkelig Smerte tit kunne danne Indledningen til en varigere Lyst; men han vil anstille en fornuftig Beregning for at naa den mest tilfredsstillende Helheds-tilstand, som under de givne Omstændigheder kan naas. Det er ejendommeligt for begge disse to Betragtninger, at Lyksaligheden kun sættes i Forhold til det enkelte Menneske; det er saaledes en individuel E., som gennem den antike Moral møder os. Man plejer almindeligt at betegne denne Form som Hedonisme.

Andledes i nyere Tid. Ogsaa her er Lyksaligheden ofte bleven sat som Moralens eneste Formaal, men det er gerne udført paa den Maade, at der ved Lyksaligheden er tænkt paa hele Samfundets Velvære. Det er en universel eller social E., som vi her staa overfor; den benævnes i vore Dage almindeligt som Utilitarisme (se d. Art.). Den almindeligste Form for denne Velfærdsmoral, som især har fundet sin Begrundelse i England, er den, som hviler paa en egoistisk Basis. Den begrundes den sædelige Opgave for den enkelte ved at henvise til, at han ogsaa skal faa sin Del af den almindelige Lyksalighed, som stilles frem som det eftertragtede Formaal. Det er for at bruge J. Bentham's Udtryk Maksimationen af Lyksaligheden, »den størst mulige Lyksalighed for det størst mulige Antal Mennesker«, som tilstræbes. Herved er der da ogsaa tænkt paa den handlende selv, og en fornuftig Beregning vil sige ham, at han just paa den Maade vil sørge bedst for sit Vel. En nærmere Bestemmelse af dette gives ikke altid. Bentham fremhæver særlig Rigdommens Betydning, hvorimod Stuart Mill fremhæver de aandelige Nydelsers afgjorte Fortrin for de legemlige. For Bentham bliver Nydelsen altsaa væsentlig altid den samme; for Mill bliver der kvalitativ Forskel derindenfor. Ogsaa Feuerbach's Etik kan henregnes til denne Retning, idet den sætter Lyksaligheden som det højeste moralske Formaal og herved tænker saavel paa de andres som paa den handlendes egen Lykke. Imidlertid kan E. ogsaa optræde i en anden, altruistisk Form. Det er stadig Lyksaligheden, som angiver Maalet for den enkeltes Handeln, men det er udelukkende andres Lykke, som den handlende herefter skal tænke paa; ethvert Hensyn til sig selv maa afvises af ham som umoralsk. Dette Standpunkt findes repræsenteret i den engelske Sympati-Moral f. E. af Hutcheson, i Tyskland af Schopenhauer og i Frankrig af A. Comte.

Naar der skal fældes en Dom over E.s Princip i dets Helhed, da maa det vistnok først gøres gældende, at der kun kan være Tale om at anerkende dette, forsaavidt som

det fremtræder i den moderne Form som universel E. Men ogsaa saaledes vil det vise sig utilfredsstillende. Hvor Velfærdsmoralen hviler paa et egoistisk Grundlag, lider den sikkert af en indre Modsigelse; det vil altid vise sig som en Modsigelse at udlede en uegoistisk Stræben af egoistiske Motiver. Man kan længe nok paastaa, at den enkelte maa rette sig efter, hvad en fornuftig Overvejelse vil lære ham, men Virkeligheden viser os noget andet; for et koldt Forstands-ræsonnement er Viljen ingenlunde altid villig til at bøje sig, og det vil desuden være umuligt at godtgøre, at et saadant Ræsonnement vil holde Stik i alle enkelte Tilfælde. Og mod hele E.s Teori, ogsaa i dens altruistiske Form, rejser der sig endvidere afgørende Indvendinger. For det første maa det bemærkes, at det i Etiken i første Forstand ikke kommer an paa Formaalet, hvorfor det handles, men derimod paa Bevægrunden, hvorudaf der handles. En Handlings moralske Værdi bedømmes slet ikke efter den Virkning, som den udvortes faar, men alene efter det Sindelag, som fremkalder den. Hvad der er godt og ondt bestemmes ikke efter en ydre Paavising. Og dernæst maa det gøres gældende, at selv om ogsaa Moralens i sin Udførelse faar det enkelte Menneske til sin nærmeste Genstand, saa er dens Væsen dog ingenlunde udtømt dermed. Der kan være Tilfælde, hvor det rette er i Modstrid med Næstens mest fremtrædende Interesser, og i det hele har den moralske Fordring en ideal og almengyldig Karakter, der viser udover de enkelte tilfældige personlige Formaal. Og endelig maa det tilføjes, at selv om ogsaa alle ville finde, at Lysten er en naturlig og nødvendig Led-sager af den fuldendte Tilstand, saa er dermed ingenlunde sagt, at den skulde falde sammen med denne Tilstand. Lysten er kun et Udtryk for Fuldkommenheden; hvori denne bestaar, er et andet Spørgsmaal for sig selv. F. C. K.

Evdokia, Ælia, Kejser Theodosios II's Gemalinde, skal, efter Kirkehistorikeren Sokrates's Meddelelse, oprindeligt have heddet Athenais og være opdraget af sin Fader, Retoren Leon-tios i Athen, i hedensk Lærdom. Til Bysants kom hun for at klage over den Uret, Faderens Testamente havde forarsaget hende, og her gjorde hun sin Lykke ved sin Skønhed og Aandrigthed. Kejserens Søster Pulcheria blev begejstret for hende, og Theodosios ægtede hende, efter at hun var traadt over til Krdm. (421), ved hvilken Lejlighed hun skiftede Navn. I denne Stilling kom en Kvinde med E.s Evner snart til at spille en Rolle i Kirken, særlig da hun efterhaanden traadte det hyperortodokse og for munkeagtig Askebegejstrede Parti nærmere og nærmere. Sine digteriske Evner brugte hun til at overføre især gletstl. Bøger i græske Heksameter og ved sin retoriske Færdighed kunde hun gribe Masserne. 438 besøgte hun Jerusalem, gav Kirkerne store Gaver og hjem-bragte selv dyrebare Relikvier (saaledes den berømte Lænke, som kom til Rom og blev Hovedheligheddommen i Kirken S. Pietro ad vin-cula). Snart efter indtraadte et Brud med Kejseren, og fra 444 levede hun i den hl. Stad, optaget baade af Byggearbejder, af sin Kærlig-hed til Munkelivet og sin Lyst til at gribe ind

i de store Dogmestridigheder. Under de Uroligheder, der fulgte efter Kalkedon-Mødets Beslutninger, ogsaa i Jerusalem, stillede E. sig paa de palæstinensiske Munkes Side. Evtykes's Kætteri, som hun en Tid skal have hyldet, opgav hun dog atter, og sluttelig tiltraadte hun Kalkedon-Beslutningerne. Sit sidste Hvilested fandt den fromme Kvinde i Stefans-Kirken i Jerusalem (o. 460). Blandt hendes digteriske Arbejder er ogsaa en Behandling af Mageren Cyprians Omvendelse og Martyrium (Th. Zahn, Cyprian v. Antiochien und die deutsche Faustsage, 1887; Gregorovius, Athenais, 1882). J. O. A.

Evdoxia, Kejser Arkadios's skønne Gemalinde, var Datter af en frankisk Stormand, Bauto, der som Feltherre spillede en Rolle under Gratian og Theodosius I. 395 ægtede hun Arkadios og fik ved sit Herredømme over ham stor Indflydelse paa de kirkelige Forhold. E.s Karakter var en mærkelig Blanding af Hovmodighed og munkeagtig Fromhed. Hun var »Eneboernes Amme og de fattiges Stav«, ivrig for Ortodoksien og derfor i Begyndelsen Kryssostomos's Støtte i hans Bestræbelser for at vinde Arianerne tilbage til K., men snart ramte den veltalende Patriarks skarpe Prædikener ogsaa Kejserindens svage Sider, og et bittert Had afløste den Ærefrygt, hun tidligere havde vist ham. Det antoges, at E. stod bag den Synode, der »ved Egen« i Kalkedon Nærhed afsatte Kryssostomos (403). Da et indtruffet Jordskælv opfattedes som Himlens Straf herfor, var det den overtroiske Kejserinde, der bevirkede Patriarkens Tilbagekaldelse, og hun bevidnede ham sin Glæde derved. Men da E. i Anledning af sin Sølvstatues Oprejning lod sig ære med halvhedenske Ceremonier som en Guddom, holdt Kryssostomos en Prædiken, der gav Hadet til ham frit Løb igen. Han forvistes atter, og snart efter døde E. i Barselseng 4. Okt. 404 — efter Folkets Mening en Gudsdom (Thierry, St. Jean Chrysostome et l'impératrice E., Paris 1874; Hodgkin, The dynasty of Theodosius, 1889). J. O. A.

Evdoxios, ariansk Biskop, blev født i Arabissos i Kappadokien. Han var først Biskop i Germanikia i Kommagene, derpaa (358—60) i Antiokia og tilsidst (360—70) i Konstantinopel. Under Valens indtog han i kirkelig Henseende en ledende Stilling, og det var hans »homoiske« Arianisme, der blev raadende blandt Goterne. Han har skrevet en Bog om Kristi Menneskevordelse, der er gaaet tabt paa enkelte Brudstykker nær (C. P. Caspari, Alte und neue Quellen zur Gesch. des Taufsymbols, Kra. 1879, 176 f.).

Evers, Georg Gotthilf, rom.-kat. Konvertit, var Søn af en hannoveransk Præst og blev, efter at have studeret i Göttingen og Erlangen, Præst i Urlach i Hannover. Forbudet mod Selvkommunionen, Tvivl om Sandheden af den luth. Nadverlære og Foragelse over den hannoveranske K.s »Trældom af Staten« drev ham over imod Rom, og efter at have nedlagt sit Embede gjorde han i Skriftet: »Katholisch oder protestantisch? oder: Wie war's möglich, dass ein orthodox-lutherscher Pastor nach Rom gehen konnte?« (1880; 4. opl. 1883) Rede for Grundene til sin Overgang. Dette Skrift indeholdt nærgaaende Angreb paa »Professor Luther«, og E.

har senere i flere Skrifter, navnlig i det bindstærke »Martin Luther. Lebens und Charakterbild von ihm selbst gezeichnet« (I—VI, Mainz 1883—1891), tildels ved at popularisere Joh. Janssens Værk, rettet voldsomme Angreb paa Luther og Reformationen.

Evesham, eng. Benediktiner-Abbedi, blev grundlagt 714 af Biskop Egwine af Worcester (d. 717). Navnet stammer fra Eoves, en af Egwines Husfolk, der mente at have set en Aabenbaring af Maria paa det Sted, hvor senere Eoves-ham (egtl. Eoves-holm) blev bygget. Klostret i E. (jvfr. Chronicon abbatiae de E., ed. W. Dunn Macray, London 1863) bildte sig ind at være Moder til de danske Klostre, men først under Erik Ejegod blev der indkaldt Munke fra E. til Odense. Knud d. st. skænkede Abbeden i E. en sort Casula og Helgenlevninger.

Evfemia, Helgeninde, skal have været Datter af en Senator i Kalkedon og have lidt Martyr-døden 305 under Diocletian. Konciliet i Kalkedon 451 blev holdt i den til hende indviede Kirke, der laa lidt udenfor Byen paa en Høj med en herlig Udsigt.

Evfemia-Viserne kaldes 3 rimede Romaner (»Ivan Løveridder«; »Hertug Frederik«; »Flores og Blanseflor«), som Haakon Magnussens Gemalinde, Evfemia af Rygen, lod oversætte paa Svensk, efter at hendes lille Datter, Ingeborg, 1302 var bleven trolovet med den sv. Kongesøn, den ridderlige Hertug Erik Magnusson. Den sv. Oversætter er ukendt, men flere (Klemming, von der Ropp og Schück) ere tilbøjelige til at mene, at denne Overs. skriver sig fra samme Pen som Erikskrønikan (H. Schück, Sv. Literaturhist., Stholm 1890, I, 103 f.). Hvorvidt den er udført efter Originalen eller efter en norsk, maaske fra Haakon den gamle stammende, Prosaoversættelse, er omtvistet (udg. i Sv. Fornskriftsällskapet's Samlingar I—III). Den dske Overs. af E.-V. er, efter et Hdskr. i Stockholm, udgivet af C. J. Brandt i hans »Romantisk Digtning fra Middelalderen« (I—III, Kbhvn 1869—77).

Evfemiter, se Messalianere.

Evfrat, en Flod, der udspringer i de armeniske Bjerge, strømmer mod SØ., først vildtskummende mellem stejle Klippevægge, senere mere roligt efter at være traadt ud i det mesopotamiske Lavland. Allerede ved Bagdad nærmer den sig Tigris, men først efter et Sving til højre forbi det gamle Babylon forener E. sig med Tigris til Shat-el-Arab, der falder ud i den persiske Havbugt. E. har ved sine Foraarsoversvømmelser været det samme for sine Omgivelser, som Nilen for sine, hvorfor ogsaa nogle af Menneskehedens ældste Kulturarnersteder fandtes i disse Egne. I Biblen betegner E. dels den ideale Grænse for Israels Magt, én Gang naaet under David (2 Sam. 8, 13 f.; 10, 16 f.) og den forventede Grænse i det messianske Rige (Ps. 72, 8; Sak. 9, 10); dels den Egn, hvorfra Assyriernes verdensoversvømmende Horder komme (Jes. 8, 7), ligesom man senere derfra ventede Parternes tallose Skarer (Joh. Aab. 16, 12). Navnet E. (i Apokryferne og N. T.) er en Græcisering af det pers. Ufrāt; G. T. bruger den kortere Form Frāt.

Evgenikos, Markos, se Markos.

Evi, midjanitisk Konge (4 Mos. 31, 8).

Evide Helvedsstraffe. At de ugudelige paa Dommens Dag ville blive overgivne til evigt vrende Pine, er klart udtalt i den hellige Skrift (Mt. 25, 41. 46; Mk. 9, 48; 2 Thess. 1, 9; Jud. 13; Joh. Aab. 14, 11; 20, 10. 15; 21, 8). Det er forgæves at ville undvige denne Sandhed ved at stille en Annihilations- eller Apokatastasis-Teori i Stedet (se disse Art.). Saa sandt som Viljens Frihed indeholder Muligheden til at forhærde sig uigenkaldeligt mod Gud, er Læren om den evige Fordømmelse uundgaelig. Den godkendes da ogsaa af alle de store Kirkesamfund, se f. E. det athanasianske Symbol og den augsb. Beks 17. Art. Kirken har altid tænkt sig de fordømtes Tilstand som en Forening af indvortes Kval (Fortvivelse, afmægtigt Had til Gud og hans Rige) og udvortes Pine. Rigtigheden heraf synes at fremgaa ikke blot af Skriftens Tale, men ogsaa af Sagens Natur. »De ugudelige have ingen Fred«; de, der have forherdet sig i Egenkærlighed og Verdenskærlighed og i Lysten til at modarbejde Guds Rige, ville blive udelukkede fra alt, hvori de have søgt Tilfredsstillelse, og berøvede ethvert Haab. Og det ligger i Guds Retfærdighed, at Verdensudviklingen maa ende i en Tilstand, hvor Personlighedens ydre Vilkaar svare til dens indre Beskaffenhed. Naar Skriften endvidere synes at tale om Grader i Straffen (Mt. 11, 22—24; Lk. 12, 47—48), svarer dette til, at der ogsaa tales om Grader i Saligheden. — Udover disse Sætninger kunne vi intet udsige om de fordømtes Tilstand; den kristl. Fantasi har baade i Forkyndelsen og i Kunsten ofte forsøgt at udmale den i det enkelte; men hertil vil Skriften ikke vejlede os; thi Tilstanden kan og skal kun være forstaaelig for de fordømte selv (jvfr. Art. Helvede). P. M.

Evide Jøde. Sagnet om den e. J. møder os først hos den eng. Krønikeskriver, Matheus fra Paris (d. 1259), der fortæller, at en Ærkebiskop fra Armenien, som 1228 kom til England for at besøge de eng. Helgenlevninger, blev spurgt om »hin Josef, om hvem der hyppig er Tale blandt Mennesker, ham, som var til Stede, da Herren led, og som talte med ham og endnu lever til Bevis for den kr. Tros Sandhed«. En antiokensk Ridder i Ærkebiskoppens Følge sagde: »Min Herre kender meget godt hint Menneske, og før han tiltraadte sin Rejse til Vesterleden, spiste den samme Josef ved hans Bord«. Ridderen fortalte videre, at denne Mand, som egentlig hed Kartafilos og var Dørvogter hos Pontius Pilatus, foragteligt havde slaaet Jesus i Ryggen med knyttet Næve, da Jøderne slæbte ham ud af Domhuset, og tillige havde han raabt: »Gaa hurtigere, Jesus! Gaa, hvorfor tøver du?«; derpaa skulde Jesus have vendt sig om og have sagt: »Jeg gaar, men du skal vente, indtil jeg kommer«. Matheus fra Paris fortæller ogsaa, at Kartafilos, hver Gang han blev 100 Aar gammel, en Tid blev meget syg og faldt i Ekstase, men derpaa blev han atter frisk; at han var bleven døbt af Ananias (Ap. Gern. 9, 10) og i Daaben havde faaet Navnet Josef; at han ofte besøgte Armeniens Biskopper og fortalte dem om gamle Dage, »ogsaa om Apostlenes Symbol, og om hvorledes de adskilte sig fra hverandre«.

En lignende Beretning findes i en flandersk

Krønike, som skyldes Biskop Filip af Tournai (d. 1282); ogsaa efter den opholder den e. J. sig i Østen. Men fra Beg. af det 16. Aarh. dukkede der Fortællinger op om, at han var set forskellige Steder i Vesten (i Königinhof i Böhmen, i Hamburg, Danzig, Madrid, Wien, Lübeck, Tarnowitz i Øvre-Schlesien, Reval, Krakov, Moskva, Paris, Naumburg, Stade, Bruxelles, Leipzig, München, Tirol, Aalborg og flere andre Steder i Jylland og i Sverige), og i England optraadte o. 1700 en Eventyrer, der udgav sig for den e. J. Snart kaldte han sig Gregorius, snart Buttadæus, Isak Lagvedem eller Ahasverus; det sidste Navn blev især almindelig brugt om ham. Endnu 1868 meddelte en mormonsk Avis, at den e. J. havde besøgt en amerik. Farmer. Nogle fortælle, at Ahasverus havde sagt, at han var Skomager (»Jerusalems Skomager«), andre, at han havde været en af Synedricts Officerer. Efter nogle skal han have slaaet Kristus, efter andre nægtet Frelseren at hvile sig paa Dørtærskelen til hans Hus. —

Matheus fra Paris har udskrevet det Afsnit af sin *Historia major*, hvori Fortællingen om den e. J. staar, af en ældre (Roger af Wendovers) Krønike; men Sagnet om den e. J. er næppe dannet i England. Der er intet til Hinder for at antage, at armeniske Sendebud virkelig have fortalt de overtroiske Englændere om den e. J. Armenierne vare bekendte for at være lidet sandfærdige, og navnlig tog de det ikke saa nøje med Sandheden, naar de vare i Vesten for at søge Hjælp mod Muhammedanerne. Sagnet om den e. J. er uden Tvivl en Refleks af det alle Slægter overlevende, overalt paa Jorden omvankende jødiske Folk, der paa Grund af sin Skyld i Kristi Død, som andre store Forbrydere, hverken har indre eller ydre Ro, men maa slakke om, indtil det finder Forløsning. Jødefolket er selv Ahasverus. Medvirkende til Sagnets Dannelse har maaske Ord som Joh. 21, 23; Mt. 23, 38 f. og Lk. 13, 35 været; maaske har ogsaa den jødiske Tro paa Elias's Aabenbaring for Mennesker og Genkomst før Kristi Genkomst virket med, og af Fortællingen om Kartafilos's Daab ved Ananias se vi, at Paulus i visse Retninger har været et Forbillede for denne Sagnfigur. Selve Sagnet er et Vidnesbyrd om Middelalderens Ønske om at have et levende Vidne om Kristi Død (Caspars Afhdl. i Det norske Videnskabsselskabs Skrifter for 1862, S. 283 f.; F. Helbig, Die Sage vom ewigen Juden, ihre poetische Wandlung und Fortbildung, Berlin 1874; C. Schoebel, La légende du Juif errant, Paris 1877).

Evhighed, Guds, se Egenskaber, Guds, S. 723.

Evidt Evangelium, se Joakim fra Fiore.

Evidt Liv er ikke den blot fysiske Udødelighed, hvori alle Mennesker faa Del, men er en uførlig Tilværelse i personligt Samfund med den levende Gud (Joh. 17, 3). Hos Gud er Livets Kilde (Ps. 36, 10), og den, der staar i det personlige Samfund med ham, er derved delagtiggjort i et uforgængeligt og saligt Liv (Lk. 20, 37—38). Livet, det evige Liv, er i Skriften det omfattende Udtryk for hele den aandelige Rigdom, som Samfundet med Gud i Jesus Kristus skænker. Det er Guds Børns Ejendom allerede her i Jordelivet;

thi det er efter sit Væsen til Stede i enhver, der er traadt i det personlige Samfund med Gud (»den nærværende Salighed«); saaledes beskrives det især af Joh. (3, 36; 5, 24; 6, 54; 17, 3; 1 Joh. 3, 15). Men hyppigst bruges det evige Liv baade i Skriften (f. E. Mt. 19, 29; 25, 46; Joh. 3, 16; 4, 36; Rom. 2, 7; 6, 22; Gal. 6, 8; Jud. 21) og i det kirkelige Sprog om den tilkommende Salighed som det fuldkomne Livssamfund med Gud, som den Tilstand, i hvilken enhver Form af Død og Forkrænkelighed er forsvunden. P. M.

Evil Merodak (d. e. »Guden Merodaks Mennesker«), Konge af Babylon (o. 561—59), Søn og Efterfølger af Nebukadnezar eller Nabukuduruzur. Han skænkede efter Jer. 52, 31—34 og 2 Kong. 25, 27—30 Juda Riges, til Babylon bortførte, Konge Jojakim Frihed og behandlede ham som Konge, efterat han havde siddet 37 Aar i Fængslet. Man har ikke fundet nogen officiel Indskrift fra denne Konges Dage, men af private Aktstykker haves flere, der ere daterede under hans Regering. De findes i London og ere udgivne af Evetts (*Inscriptions of the reigns of E. M., Neriglissar and Labrosoarchad*, Leipzig 1892). De bekræfte Rigtigheden af de Angivelser, vi læse i »Ptolemæos's astronomiske Kanon« og hos Josefos, ifølge hvilke E. M. kun regerede 2 Aar. Han synes forresten at have været en lunefuld, maaske endog tyrannisk Konge, der tilsidst blev myrdet af Neriglissor (Nergal-sar-uzur), der var gift med hans Søster, og som blev hans Efterfølger paa Tronen. V. S.

Evkaristi, se Nadver.

Evkelaion (ἐὐχλαῖον), »Bønnens Olie«, er i den gr.-kat. Kirkeafdeling Navn dels paa Sakramentet, den sidste Olie, dels paa den af 7 Præster velsignede Olie, der bruges til dette.

Evketer, se Messalianere.

Evkologion (ἐὐχολόγιον), »Samling af Bønner«, »Bønnebog«, er i den gr.-kat. Kirkeafdeling Navn paa Alterbogen (ἐὐχολόγιον ὁ μέγας). E. indeholder Liturgiernes, samt Ritualerne for Sakramenternes Uddeling og for alle Indvielser og Vielser. Det svarer altsaa, naar man undertager Epistlerne, Evangelierne og Vekselsangene, som ikke findes i E., til det rom.-kat. *Missale*, *Rituale* og *Pontificale*. I den Skikkelse, hvori det nu foreligger, er det næppe ældre end 9. Aarh. Den ældste trykte Udg., man kender, er fra 1545. Den til videnskabelig Brug mest nyttede Udg. skyldes Dominikaneren J. Goar (Paris 1647 og 1730). Det E., der bruges i den russiske K., er oversat paa Tysk af M. Rajewsky (Wien 1861—62).

Evlogia, se Nadver.

Evmenes II, Konge af Pergamon 197—59 f. Kr., Forbundsfælle af Rom i Krigen mod Antiochos d. st. (1 Mak. 8, 8).

Evnike, Timotheos's Moder, var Jødinde, men gift med en Græker (Ap. G. 16, 1; 2 Tim. 1, 5).

Evnomios, kappadokisk Arianer, blev 360 ved Evdoxios's (se S. 823) Hjælp Biskop i Kyzikos, men opgav senere dette Bispedømme og trak sig tilbage til Kappadokien. Han hørte til de yderligt gaende Arianere, og da han under Kejser Julian kom til Konstantinopel, søgte han sammen med Aëtios (S. 30) at danne et kirkeligt Samfund for de videst gaende

Arianere. Efter en Tidlang at have opholdt sig paa et Landsted ved Kalkedon, som han selv ejede, blev han paa Grund af sit Forhold til Ursurpatoren Prokop o. 367 forvist til Mauretania. Derfra kom han tilbage o. 369, og han skal have levet endnu 25 Aar, men om det sidste Afsnit af hans Liv have vi kun faa og usikre Efterretninger. Hans Parti, Evnomianerne, overlevede ham ikke længe. Sin Lære, der efter Modstandernes Mening var »endnu værre end Arios's Kætteri«, havde han fremsat i Skrifter, der paa faa Brudstykker nær ere gaaede tabt.

Evodia, kr. Kvinde i Filippi (Fil. 4, 2).

Evolution eller Udviklingslære er en filosofisk Verdensforklaring, som gerne henføres hovedsagelig til den engelske Filosof og Forfatter Herbert Spencer. — Efter sine dybest ledende Grundtanker er den dog langt ældre. Samtidig med Spencer gjorde der allerede i den tyske Teologi sig lignende Virkninger gældende, som havde sit Udspring fra Indflydelse af Hegel. — Det var fornemmelig den franske Naturforsker Lamarcks »Transmutations«-Hypotese, som havde indvirket paa Spencer. Lamarck mente at have eftervist en Lov, hvorefter de enkelte Dyre- og Planterarter udviklede sig af sig selv til stedse nye og højere. Denne Tanke om en Udvikling til det stedse højere uden nogen som helst overnaturlig Aarsag var det, som greb den unge Spencer. Han saa i den en almindelig Verdenslov, der havde samme Gyldighed, om end forskelligt modificeret, i det uorganiske, i det organiske og i den menneskelige Aandsverden. Der foreligger, efter Spencer, een eneste sammenhængende Udvikling i hele Tilværelsen lige fra Livets første Begyndelse i det første laveste levende og til de højeste Former i vore Dages længst fremskredne Civilisation. Og samme Udvikling vil paa samme Maade, efter samme Love fortsætte sig i kommende uoverskuelige Tider, uden at der kan hverken angives eller tænkes nogen Ende eller Afslutning. De enkle Grundtræk i denne Lov er følgende. Den Sum af Kraft eller Kræfter, som Tilværelsen besidder, er uforanderlig; hverken Kraft eller Stof kan forgaa, det er kun i Formerne Forandringerne foregaar, den ene Form opløses og gaar til Grunde d. e. gaar over i andre Former, den anden Form derimod hævder sig og vikler nye Sider ud af sig, hvorved den har lettere for at bevare sig og bestaa, indtil ogsaa den bukker under paa samme Maade og gaar over i andre Former. Hvad der fremkalder denne uafsluttede Bevægelse under Kraftens Uforgængelighed, er, at den samme Sum af Kræfter indvirker forskelligt paa de forskellige Former d. e. de forskellige Ting i Verden. Denne Bevægelse er saaledes en uafsluttede Kamp mellem de enkelte Former og den konstante Sum af indvirkende Kræfter; fra de enkelte Formers Side er den en uafsluttede »Kamp for Tilværelsen«. Og dette er det, som fremkalder Udvikling. Udvikling vil sige, at det mindre sammenhængende gaar over i det mere sammenhængende, eller at det ikke sammensatte gaar over til det sammensatte og stedse mere sammensatte, eller at det ubestemte gaar over i stedse mere be-

stemte Former. Lad som et enkelt Eksempel paa en saadan Udvikling tjene Øjets Tilblivelse: det allerførste er en blot og bar Hud udrustet med Fornemmelse af Lys, som gennem en Række Omdannelser til Former, stedse mere sammenhængende, mere sammensatte, mere bestemte, tilsidst har naaet det menneskelige Øjes Fuldkommenhed. Hvad der i høj Grad støtter denne Udvikling, er den Omstændighed, at Forandringer, som viser sig tjenlige i Kampen for Tilværelsen og saaledes faar en vis Varighed, gaar efterhaanden over i selve Strukturen og forplanter sig som Arv og faar derved en saa meget større Fasthed. Under Kræfternes uafbrudte Indvirkning vil altid det mere modstandsdygtige holde sig, medens det mindre modstandsdygtige stedse vil forsvinde. Og da nu det mere udviklede er det mere modstandsdygtige, saa følger deraf, at vi i den Bevægelse, som her er skildret, har en Lov, hvorefter den hele Tilværelse skridter fremad i stedse højere og højere Udvikling.

Loven gælder nemlig for alt tilværende, for den livløse, for den levende og for den aandelige Verden eller Historien. Som i Biologien, saa gælder det og i Menneskesamfundet, at de sociale Institutioner og Former og de aandelige Egenskaber, som er de mest udviklede, netop derved sikrer sig den længste Bestaan og vil trænge de andre til Siden. Der er efter Spencers Opfattelse ikke nogen væsentlig Forskel paa Udviklingen indenfor Biologien og Udviklingen indenfor det menneskelige Aandsliv. Og indenfor dette igen udvikler Moral og Religion sig ganske efter de samme Love som Aandsevnerne i det hele udvikler sig af Stofverdenen. Det er en og samme ganske enkle Lov, som omspænder og fyldestgørende forklarer den hele uendeligt mangfoldige Tilværelse, lige fra det formløse døde Stof til den nuværende højt organiserede Verden med dens Aands- og Kultur-Liv. — Men om Maal eller Med eller Hensigt eller Afslutning kan der ikke tales. Gud, det uendelige Væsen staar udenfor den hele Teori. Om det uendelige Væsen kan Menneskene efter Spencer ikke have nogen Erkendelse. Det er nok sandsynligst, at et saadant Væsen findes, dog ikke engang det kan man vide. Men erkende dette Væsen eller dets Forhold til Verden (hvis det findes), eller selv komme i noget Forhold til det, er aldeles umuligt for Menneskene. Derfor har man ogsaa med fuld Klarhed at holde alt borte fra en fornuftig Verdensforklaring, som skulde have noget som helst Hensyn til det uendelige Væsen.

Det gripende ved denne filosofiske Verdensforklaring ligger i de to Ting, som greb Spencer selv ved den: 1) den omspænder hele Tilværelsen, og 2) den forklarer alt af de givne Tilstande og Kræfter; der er intet overnaturligt, alt er en enkel Naturudvikling fra Begyndelsen til Enden.

Men netop dette sidste (2) er det ogsaa, som har bragt Udviklingslæren i Modsætning til Kristendommen. Til dermed har den ogsaa sat Gud udenfor. Udviklingslæren er vistnok ikke bunden til den Form, den har faaet af

Herbert Spencer. Man kan ogsaa meget vel beskrive selve Udviklingen anderledes, og har ogsaa gjort det. Men i alle dens Former genfinder man det Grunddrag: den vil forstaa det, som er, i det hele taget det senere, som en naturgiven, nødvendig Følge af det foregaaende. Hvad der heri strider mod den kr. Religion er ikke selve Udviklingen. Den kr. Religion fremstiller sig jo selv som fremgaaet af en historisk Udvikling. Den begyndte med Guds allerførste meget begrænsede Aabenbaring for de første Mennesker og udfoldede sig efterhaanden, indtil den blev den rige og omfattende Aabenbaring i Jesus Kristus; Historie er jo Udvikling. Men hvad der strider mod Kristendommen, er, at ved denne Udvikling stilles Gud udenfor. Man maa derfor vel skelne mellem Udvikling eller med det fremmede Ord Evolution, og den Udvikling eller den E., som Udviklingslæren hylder, d. e. den Udvikling, som er uden en styrende Gud. Man kan derfor ogsaa meget vel antage Udvikling som Formen for Verdens og hele Universets Tilblivelse og dog forkaste »Udviklingslæren«. Man kan nemlig mene, at først da er Virkeligheden rettelig forstaaet og forklaret, naar alt bliver set under Synspunktet af den skabende og styrende Gud, som leder alt hen mod det Maal, han har foresat sig. Men efter den Udviklingslære, der særlig bærer dette Navn, er altsaa Krdm, ja Religion overhovedet en Umulighed, Religion nemlig som Udtryk for et virkeligt Forhold mellem Menneskene og den personlige Gud.

Særlig har Udviklingslærens Principer i vore Dages Teologi efterladt sig dybe Mærker paa den gltestlige og nytestlige Kritiks Omraader. Udviklingslærens Principer fører nemlig til at opstille et Skema, hvorefter de forskellige religiøse Begreber og Forestillinger skal være naturligt udvoksede af sig selv, og Israel opfattes som et Folk, der i religiøs og moralsk Henseende har været overladt til sin egen naturbundne Udvikling. Og derefter beregnes saa Tiden, da enhver Forestilling og ethvert Begreb kan være fremstaaet. Efter dette Skema bestemmes saa videre Afstøttelsestiden for hvert enkelt Skrift, efter de religiøse Forestillinger, det indeholder. Det er nu overhovedet et Spørgsmaal, om de gl.- som nytestlige religiøse Forestillinger lader sig fyldestgørende forklare som Naturvækst af den menneskelige Aandsjordsbund. Men i ethvert Fald er det selvsagt, at nægter man ethvert overnaturligt Forhold mellem Gud og Menneskene, saa tvinges man til ganske andre Tidsbestemmelser end dem, de kr. Aabenbaringsdokumenter selv lægger nær.

Med alt dette er Udviklingslæren (ligesom Darwinismen, se S. 606) en videnskabelig Hypotese af stort Værd ogsaa for kristelig Verdensopfattning. Den skærper Blikket for den store Verdenssammenhæng, og har paa visse Omraader utvivlsomt gjort bedre opmærksom end tidligere paa de Midler, Gud benytter i sin store Verdensstyrelse. F. P.

Eypolemós, Mellemand ved Oprettelsen af Forbundet mellem Judas Makkabæer og Romerne (1 Mak. 8, 17).

Evsebios. 1) **E. af Emesa**, f. i Edessa, af fornem Byrd, studerede i sin Ungdom en Tid hos Evsebios af Kæsarea, hvor han modtog en for sin teol. Opfattelse afgørende Paavirkning. Senere drev han filos. Studier i Alexandria, men vendte snart tilbage til Palæstina, hvor han deltog i Synoden i Antiokia (341). Man tilhød ham her Bispestolen i Alexandria, der var ledig efter Athanasios's Afsættelse, men hans, under Opholdet i Ægypten erhvervede, Kendskab til den store Popularitet, som Athanasios havde nydt, bevægede ham til at afslaa Tilbudet. Derimod lod han sig udnævne til Biskop i Emesa (i Fønicien). Ved sin Ankomst hertil blev han mødt med stor Mistro, da Rygtet om hans astronomiske Viden havde foranlediget Beskyldninger mod ham for at være Stjernetyder; en kort Tid var han endogsaa fordrøven fra sit Bispesæde, men kom derefter i rolig Besiddelse af det indtil sin Død (o. 360). Han skrev apologetiske Værker mod Hedninger, Jøder og Novatianere, udarbejdede en Fortolkning til Galater-Brevet samt en Del andre eksegetiske Skrifter, desuden nogle Homilier over Evangelierne. De fleste af hans Værker ere tabte; Fragmenter findes samlede i Mignes Udgave af Kirkefædrene (Bd. 86). Som sin Lærer, Evsebios fra Kæsarea, havde han ingen synderlig Interesse i eller Forstaaelse af de dogmatiske Stridigheder, men var, ligesom han, ved Venskabsbaand personlig knyttet til Arianismens eller Semi-Arianismens ledende Mænd. Som Skriftfortolker lagde han ligesom den senere antiokenske Skole Hovedvægten paa en grundig sproglig-historisk Eksegese. *F. T.*

— 2) **E. af Kæsarea** med Tilnavnet Pamphil (d. e. Pamfilos's Ven), Kirkehistorie-skrivningens Fader, var født o. 265, rimeligvis i Palæstina. Han fik en lærd teol. Uddannelse. I Skriften førtes han ind ved den lærde Septuaginta-Forsker og Hebraiker, Presbyteren Dorotheos i Antiokia. Til videnskabeligt Arbejde blev han ansporet af Biskop Meletios af Pontos og fornemmelig af sin Ven, Pamfilos, Origenes's Beundrer og Grundlæggeren af det berømte Bibliotek i Kæsarea. Under den dioletianske Forfølgelse maatte E. flygte først til Tyros, saa til Ægypten, hvor han erhvervede sig en Konfessors Navn. O. 313 blev han af Constantin d. st., med hvem han siden altid var forenet i et nært Venskab, gjort til Biskop i Kæsarea i Palæstina, hvad han forblev til sin Død 340. Mod sin Vilje og Tilbøjelighed droges han ind i den arianske Strid. Hans Stilling i denne var Mæglerens. Paa Rigssynoden i Nikæa (325), hvor han indtog Æres-sædet ved Keiserens Højre og holdt Hilsningstalen til denne i Synodens Navn, fremlagde han en Bekendelse, der gik en Mellemvej mellem Arios og Athanasios. Paa Keiserens Opfordring tog han den modstræbende tilbage og underskrev Nicænum. Dog kunde han aldrig forsone sig med Homousien, hvori han frygtede en sabelliansk Udviskning af den personlige Forskel mellem Faderen og Sønnen. I E.s Trinitetslære gaar derfor Homousi og Subordinationisme Side om Side.

E. hørte ikke hjemme paa Skuepladsen for de kirkelige Kampe; dertil var hans Karakter for svag og hans dogmatiske Holdning for

vaklende. Derimod har han i sit Studerekammer ydet K. de største Tjenester. Han var ubestridelig sin Samtids lærdeste Teolog og frugtbareste Forfatter. Hans literære Virksomhed omfatter alle Grene af Datidens Teol.; han har saaledes efterladt sig historiske, apologetiske, eksegetiske og dogmatiske Skrifter samt Taler og Breve. I alt kender man 48 Skrifter fra hans Haand foruden tvivlsomme og uægte; deraf er dog flere gaaede tabt, og rimeligvis har vi ikke Kundskab om alt, hvad han har skrevet. Størst Betydning har hans historiske Skrifter og fremfor alt hans Kirkehistorie (*ἐκκλησιαστική ιστορία*) i 10 Bøger, der gaar til Aaret 324 (udg. af Heinichen, Leipz. 1868; oversat paa Dsk af C. A. H. Muus, Kbhvn 1865). Allerede før havde han skrevet en Verdenskronike, og hans Kirkehistorie er vistnok at betragte som en videre Udførelse af den Behandling, han dér havde givet Kirkens Historie. En tvivlsom Berømmelse nyder hans *Vita Constantini*, en Panegyrik over den afdøde Kejser, der udfra et teokratisk Synspunkt skildrer denne som Idealet af en Fyrste. Af hans apologetiske Skrifter mærker vi os især hans *προπαρασκευὴ εὐαγγελική* (*præparatio evangelica*), hvori han benytter sin store literære Lærddom til at gendrive Hedendommen, og *ἀποδείξεις εὐαγγελική* (*demonstratio evang.*), det positive Supplement til hint, idet han her efterviser Evang.s Fortrin. Til Bibelforskningen har han bidraget ved en Mængde Kommentarer og især ved sine Indledningsværker. I sine Skrifter lægger E. et saare omfattende Kendskab til den kr. Literatur, navnlig Østens, for Dagen. Sit teol. Syn skylder han Origenes, som han beundrede, og med hvem han bl. a. delte den allegoriske Eksegese. Som Historiker viser han en for sin Tid forbausende Lærddom, men deler dog i stor Udstrækning Samtidens Fejl. Naar bortses fra hans *Vita Const.*, som er et »servilt og uredeligt« Produkt, røber han en ærlig Stræben efter Nøjagtighed og Objektivitet, men han mangler Metode, er ukritisk, overtroisk, partisk og dogmatisk bundet. Hans Kendskab til Vesten var ogsaa meget mangelfuldt. Trods alt er dog hans Kirkehistorie den vigtigste Kilde for vort Kendskab til de 3 første Aarh. af K.s Liv (Harnack, *Gesch. der altchr. Literatur* I, 551 f.). A. B. — 3) **E. af Nikomedia**, Discipel af Lukianus af Antiokia, overtog efter en kort Tid at have været Biskop i Berytos i Fønicien den indflydelsesrige Stilling som Biskop i Nikomedia, der siden Dioletians Tid havde været kejserlig Residensstad. Da den arianske Strid udbrød, tog E. sig af Arios, der ligesom han selv var Discipel af Lukian. En bithynisk Synode udtalte sig til Gunst for Arios, men da denne ikke desto mindre blev forketret 325 paa Synoden i Nikæa (se Art. Arianisme), bøjede E. sig, hvilket dog ikke reddede ham fra kort efter at blive sendt i Landflygtighed, formentlig af politiske Grunde. Allerede efter 3 Aars Forløb erholdt han imidlertid Tilladelse til at vende tilbage og stod fra nu af indtil sin Død i høj Gunst hos Kejseren. Han benyttede sin Indflydelse til med en Iver, der var en bedre Sag værd, at virke for sine teol. Modstanderes Fordrivelse fra deres Embeder, saaledes navnlig Athanasios af Alex-

andria og Markellos af Ankyra. De Beretninger om E.s Færd, der ere komne til os, synes ikke at tyde paa, at hans ledende Motiv hertil var Overbevisning om, at hans Modstanderes kristologiske Opfattelse vilde være skæbnesvanger for Kirken; dog bør man erindre, at disse Beretninger næsten udelukkende skyldes hans Modstandere. Hans nære Forhold til Kejserhuset bevirkede, at det blev ham, der i Aaret 337 døbte Kejser Constantin paa Dødslejet, ligesom ogsaa, at Opdragelsen af den unge Julian (den senere Kejser) blev ham overdraget. 338 blev han Biskop i Konstantinopel, og endnu nogle Aar efter paa Synoden i Antiokia 341 træffe vi ham virkende for Vedtagelsen af en arianiserende Trosformel, men kort efter døde han, rimeligvis endnu s. A. F. T.

Evstathios er Navn paa en Mængde fremragende Personer i den gr. K. i Oldtiden og Middelalderen, af hvilke de mest kendte ere 2 Deltagere i de arianske Stridigheder og en Teolog fra Komnenernes Tid. 1) **E. af Antiokia**, »den store«, stammede fra Pamfylia. Da Athanasios betegner ham som »Bekender«, har man formodet, at han har maattet lide under Dioletians Forfølgelse. O. 320 var han Biskop i Berøa, men kom allerede før 325 til Antiokia. Hvor stor en Rolle han spillede paa Nikæamødet, er uvist (den ham tilfagte *allocutio ad imperatorem* anses almindelig for uægte), men sikkert er det, at han blev det da proklamerede Dogmes ufortrødne Forkæmper. Saaledes vægrede han sig ved at optage sin Navnefælle fra Sebaste i Klerus og angreb Evsebios af Kæsarea. Han blev derfor ogsaa det første Offer, da Arianerne kom til Magten. Han beskyldtes for Sabellianisme og for Mangel paa Ærbødighed mod Kejserens Moder; ja man skal have lejet et Fruentimmer til at angive ham som Fader til sit Barn. Paa en Synode i Antiokia 330 blev han afsat, hvilket vakte stort Røre i Byen; Constantin forviste ham til Thrakien, hvor han døde, uvist hvornaar. Af hans Skrifter er kun *De Engastrinitho contra Origenem* (udg. af A. Jahn, Texte u. Untersuchungen II, 4, 1886) fuldstændig bevaret og uomstridt. — 2) **E. af Sebaste**, f. o. 300, var, efter Sokrates og Sozomenos, Søn af en Biskop Evalios. Han blev tidlig greben af asketisk Begejstring i en saadan Grad, at det bragte ham i voldsom Kamp med Gejstligheden. Faderen udelukkede E., der imidlertid var bleven Presbyter, fra den kirkelige Fællesbøn, fordi han bar en asketisk Dragt; Evsebios af Konstantinopel (forhen Nikomedia) sammenkaldte en Synode i Neo-Kæsarea og fik ham afsat. En Synode i Gangra o. 340 (?) angreb kun hans Disciple, men kort efter døde en Synode i Antiokia ham for Edsbrud (han maa vel have lovet at opgive sine yderligt gaende asketiske Tilhøjeligheder). O. 355 blev han Biskop i Sebaste i Pontos, til stor Forbitrelse for hans Ven Aërios (S. 30), hvem det ikke lykkedes E. at forsones. E. blev nu stærkt inddraget i de dogmatiske Kampe. Skønt oprindelig en personlig Discipel af Aërios indtog han et mæglende Standpunkt og blev en af Førerne for det homojiusianske (semiarianske) Parti. Gentagne Gange var han blandt de Sendemænd, som skulde overbringe Kejseren

Synodernes Beslutning (i Ankyra 358 og Selevkia 359). En Synode i Melitene o. 358 afsatte E., uden at dog hans Efterfølger Meletios (se d. Art.) kunde gøre sig gældende, og skønt E. underskrev Nike-Formlen (se d. Art.) og skarpt afviste Anomojismen, blev Afsættelsen gentaget paa den homojiusianske Synode i Konstantinopel 360, hvor Akakios (S. 43) var ledende. Under Jovian vendte E. tilbage, men forjagedes atter 365, hvorefter han rejste til Biskop Liberius i Rom, i hvem han fandt en Ven, efter at han havde tiltraadt Nicænum. Senere vendte han tilbage og blev en af Førerne for det pnevmatomakiske Parti, ligesom han udsonede sig med det homojiiske Hofparti. Efter 373 kom han i heftig Strid med sin forfædres Discipel og Ven Basilios (S. 234), hvem han utvivlsomt havde paavirket stærkt i asketisk Retning. — E.s personlige Livsførelse var uangribelig, men des stærkere har man dadlet hans dogmatiske Holdningsløshed. I nyeste Tid har F. Loofs (E. von Sebaste u. die Chronologie der Basilius-Briefe, 1898) søgt at rense ham og tillægge Meletios og Basilios Skylden for hans daarlige Eftermæle. — 3) **E. af Thessalonike**, en af den bysantinske Teol.s ædleste Skikkelser, f. i Konstantinopel, var Diakon ved Sofiakirken og en berømt Lærer i Veltalenhed, ligesom han skulde modtage de til Kejseren rettede Bønskrifter. 1175 blev han Metropolit i Thessalonike, hvor han døde o. 1194. Han var en Mand, der turde optræde mod Kejseren, og under Normannernes Indfald 1185 valgte han at blive i sin plyndrede Bispestad og søgte at mildne Plyndringens Rædsler. Han skrev en berømt Kommentar til Homer og nogle teol. *Opuscula* (ed. T. L. F. Tafel 1832), bl. a. om Hyklieri og om Munkelevnets Forbedring. Selv Munk med Liv og Sjæl ønskede han at bortskære alle de mange Udvækster, som Østens Askese den Gang led af, og han viste sig i det hele som en Mand, der midt i hele det bysantinske Væsen bevarede Hjertet paa det rette Sted. V. A.

Evthalias, Diakon i Alexandria 458, senere Biskop i det ellers ukendte Sulke (Pselke?) i Ægypten, under Athanasios II af Alexandria (489—96), er hidtil blevet anset for at være Forfatteren til nogle Skrifter, som have Betydning for N. T.s Teksts Historie og Tekstkritiken, udgivne af L. A. Zacagni (*Collectanea monumentorum veterum ecclesie Græcæ ac Latine* I, 401—708, Rom 1698). Nyere Undersøgelser, især af Robinson og v. Dobschütz, synes at have godtgjort, at vi her snarere have et Samlerværk for os, hvis forskellige Lag maa henføres til forskellige Tider, det ældste til 4. Aarh., hvorimod vi intet bestemt vide om den nævnte E. Den ældste Del af de Skrifter, som henføres til ham, indeholder et Forsøg paa at overføre de græske Retorskolars Regler paa N. T. til officiel kirkelig Brug ved Tekstens Inddeling i Stiker og Kapitler. I vore Haandskrifter til N. T. fra 4.—5. Aarh. (M. B. A. C.) er Teksten skrevet uden Ophold mellem de enkelte Ord og uden Interpunktion (*scriptio continua*), hvorved Op læsningen nødvendigvis maatte vanskeliggøres. For at lette denne overførte den saakaldte E. den fra Retorskolerne kendte Inddeling i Stiker

paa de paulinske Breve, Ap. G. og de katolske Breve, idet Teksten deltes i mindre Stykker efter Meningen (*cola, commata*), og saa meget blev skrevet i én Linie (*στίχος*), som en Forelæser kunde udsige i et Aandedræt. Dette er den saakaldte stikiske eller colometriske Skrivemaade, som er en begyndende Interpunktion, ikke at forveksle med den almindelige stikometriske, hvorved der maa tænkes paa en mere udvortes mekanisk Inddeling efter Bogstavernes Antal, nemlig Normalmaalet for et Heksameter, 16 Stavelser eller o. 36 Bogstaver. Senere blev den stikiske Inddeling ogsaa overført paa andre af N. T.s Skrifter, men viste sig uhensigtsmæssig paa Grund af den Plads, som derved gik til Spilde, hvorfor den efterhaanden blev afløst af en gennemført Interpunktion (7. — 9. Aarh.). Hvor vidt »E.« ogsaa har anvendt Accenter, eller han blot sigter til nævnte Inddeling, naar han taler om *ἀναγνώσκειν κατὰ προσῳδίαν*, kan være tvivlsomt. M. H. t. Kapitel-Inddeling forefandt »E.« allerede en ældre for de paulinske Breves Vedkommende, men udarbejdede en selvstændig for Ap. G. og de katolske Breve. Efter denne faldt Ap. G. i 40, Hebr. i 22, Rom. i 19, 1 Tim. i 18, Gal. i 12, 2 Kor., Ef., Kol. hvert i 10, 1 Kor. og 2 Tim. hvert i 9 og de øvrige Breve i endnu færre *περίοδια*. Til den yngre Del af »E.s« Skrifter hører en stikometrisk Fortegnelse over N. T. efter ovennævnte Normalmaal, for hver 50. Stike noteres Tallet i Marginen, og til Slutning angives Summen. Hertil hører ogsaa en kritisk Revision af Teksten ved Sammenligning med Mønster-Eksemplarer fra Kæsarea og den særlige Inddeling af »apostolos« i 57 Læsestykker, som ikke falder sammen med noget af de kendte Lektionssystemer og maaske snarest er bestemt til privat Brug eller for Klostrene (A. Ehrhard, Der Codex H. ad epistulas Pauli und »Euthalios diaconos«, i Centralblatt für Bibliothekswesen, Jahrg. 8, 1891, S. 385 ff.; E. v. Dobschütz, Ein Beitrag zur Euthaliusfrage, ssteds, Jahrg. 10, 1893, S. 49 f.; J. A. Robinson, Euthaliana, i *Texts and Studies* III, Nr. 3, 1895). Sch. P.

Evthymios Zigabenos (Zigadenos), se Zigabenos.

Evtykes og Evtykianisme. Evtykes havde levet o. 70 Aar i et Kloster og i 30 af disse været Forstander for 300 Munke, for hans kristologiske Teorier i 448 gav Anledning til, at han blev anklaget for Kætteri. Dermed ophørte den ved Synoden i Efesos (431) foreløbig tilvejebragte Fred, som kun var bleven muliggjort ved gensidige Indrømmelser fra begge de stridende Parter, Nestorios's Tilhængere paa den ene Side, Kyrillos af Alexandria og hans Venner paa den anden Side. Da den Formel, hvorom man havde samlet sig, og som i al Almindelighed talte baade om 2 Naturer i Kristus og om Personens Enhed, tillod forskellige nærmere Udtydninger, er det forstaaeligt, at de forskellige Retninger senere søgte hver at gøre deres ejendommelige Opfattelse gældende, stadig med Paastand om at være i Overensstemmelse med Fædrenes Bestemmelser baade i Nikæa (325) og Efesos (431). Det væsentligste Differenspunkt var dette, at den nestorianiserende Retning uad-

skillelig sammenknyttede Begreberne Natur og Person, hvorved Hævdelsen af 2 Naturer i Kristus maatte bringe Personens Enhed i Fare, medens den alexandriniske Retning adskilte Begreberne Natur og Person, og selv om den anerkendte baade den guddommelige og menneskelige Naturs Realitet, dog lagde Hovedvægten paa disse Naturs Forening i den ene Person. Medens imidlertid Kyrillos endnu havde fastholdt, at ligesom Kristus efter sin guddommelige Natur var væsenslig (*δμοούσιος*) med Faderen, saaledes var han efter sin menneskelige Natur væsenslig med os, benægtede E. nu bestemt dette sidste. Efter Naturernes Forening anerkendte han kun én Natur, og Indrømmelsen af 2 Naturer før Foreningen havde for saa vidt ikke stor Betydning, som han selv lige saa lidt som nogen anden vilde være i Stand til nærmere at udvikle, hvad Meningen hermed var. Her var altsaa klart fremsat den Lære, som senere fik Navnet Monofysitisme (se d. Art.). Følgen blev, at Biskop Evsebios af Dorylæon, den samme, der i sin Tid havde gjort Indsigelse mod Nestorios's Vranglære, paa en Synode i Konstantinopel (448) anklagede E. for falsk Lære. Da E. var Gudfader til Kejserens mægtige Yndling Krysaïos, var det ikke helt uden Fare at sætte ham under Anklage, men Evsebios's Iver tillod ikke den daværende Patriark Flabian at slaa Sagen hen. E. blev stævnet for Synoden, og da han endelig efter gentagne Afslag havde givet Møde og fastholdt sin Opfattelse, blev han af Synoden afsat og ekskommuniceret. Baade E. og Flabian appellerede til Roms Biskop Leo, der endte med helt og fuldt at stille sig paa Flabians Side (i sit dogmatisk saa betydningsfulde Brev til denne, i Østen kaldet »Leos Bog«, *τόμος Λέωντος*). Dog satte E.s mægtige Venner igennem, at Kejseren, Theodosios II, sammenkaldte en ny Synode i Efesos i August 449 og overdrog Alexandrias Patriark Dioskoros, der var gunstig indstillet mod E., at føre Forsædet. Til Trods for Leos Udtalelser satte Dioskoros her igennem, at Synoden, der senere af Leo blev stemplet som en »Røversynode«, genindsatte E. og afsatte Flabian og Evsebios af Dorylæon. Begge appellerede til Leo, hvis Forsøg paa at omstemme Kejseren imidlertid en Tid var forgæves. Men da Krysaïos var falden i Unaade, og Kejserens Søster Pulkeria havde faaet større Indflydelse, forværedes atter Udsigterne for E. og hans Venner. I endnu højere Grad blev dette Tilfældet, da Theodosios omkom ved et Fald med Hesten (450), og Pulkeria besteg Tronen. Anatolios, der havde efterfulgt Flabian (død kort efter Synoden i Efesos 449) som Biskop i Konstantinopel, skyndte sig da med, paa en Synode i Konstantinopel 450 at bøje sig for Leos Brev til Flabian og fordømte derved E.s Opfattelse. Pulkeria og hendes Ægtefælle Marcian vilde nu sammenkalde en ny almindelig Synode for at gøre Ende paa Usikkerheden, hvorimod Leo, der før havde arbejdet herfor, atter havde tabt Lysten dertil, dels fordi det væsentlige af, hvad han ønskede, allerede var opnaaet, dels fordi Kejseren bestemt fastholdt, at Synoden skulde afholdes i Østen. Desuagtet indvilligede han dog i at sende Repræsentanter til Synoden,

som blev afholdt i Kalkedon 451, og hans Udsendinge fik Ærespladsen ved Siden af Kejserens Repræsentanter. Efter at Dioskoros og hans Venner vare blevne afsatte fra deres Embeder, vedtog man at slutte sig til Bestemmelserne i Nikæa og Efesos samt til Leos Bog; man erkendte to Naturer i Kristus »uden Sammenflyden, uden Forvandling, uden Sænderivelse og uden Adskillelse«. En Gentagelse af Fordømmelsen over E. personlig fandt ikke Sted, hvorimod der snart paafulgte kejserlige Forordninger mod E. og hans Tilhængere. E. blev forvist; endnu 454 var han i Live, men maa kort efter være død. Hans Lære Evtykianismen eller Monofysitismen (se d. Art.) holdt sig længe, men uden Forbindelse med den store Kirke. F. T.

Evytykos, Yngling i Troas (Ap. G. 20, 9).

Ewald (Hewald) var Navn paa 2 Brødre, der i Slutn. af 7. Aarh. gjorde Forsøg paa at missionere bl. Sachserne. Paa Grund af deres Haarfarve kaldtes den ene »den hvide«, den anden »den sorte« E. De skulle have lidt Martyr døden, og 3. Okt. er deres Mindedag.

Ewald. 1) **Enevold E.**, dsk Præst, af gammel slesvigsk Præstæt blev født 1696 i Høist Præstegaard i Tønder Amt. Han studerede ved tyske Universiteter, særlig i Halle, hvor han blev stærkt optaget af Pietismen, som han forplantede til sit Hjem. 1727 blev han Lærer og Præst ved det nyoprettede Vajsenhus i Kbhvn og blev Lederen af den pietistiske Kreds i Hovedstaden. Han prædikede under stor Tilstrømning; men de samme Stridigheder, som kendes fra Pietismen i Tyskland, fremkom snart herhjemme, og E. blev da ogsaa indviklet i dem. 1747 blev han titulær teol. Professor, 1748 Medlem af Missionskollegiet og Vajsenhusets Direktion. Men Overanstrengelse og muligvis ogsaa huslige Sorger nedbrød tidlig hans Helbred, saaledes at han ved sin Død 1754 allerede i flere Aar havde været ude af Stand til at varetage sin Embedsgjerning. Litterært er hans Navn særligt knyttet til hans store Flidsværk »Den bibelske Konkordants« (I—III, 1748—49), der i bogstavordnet Rækkefølge angiver Stedet, hvor hvert enkelt Ord i Biblen findes, og stadig er et skattet Hjælpe-middel ved Bibelstudiet. — Hans Søn er Danmarks store lyriske Digter Johannes E., f. i Kbhvn 1743, død ssteds 1781. Paa sit smertelige Dødsleje skrev J. E. den i Psalmebog for Kirke og Hjem« (Nr. 646) optagne »Sang ved Dødens Komme«: Udrust dig, Helt fra Golgata. A. J. — 2) **Ferdinand Christian E.**, Jødemissionær, var f. 14. Sept. 1802 i Maroldsweisach ved Bamberg af fattige jødiske Forældre. Som ung Mand blev han modtaget i Daaben, og 1829 blev han kaldet til England for dér at blive uddannet til Israels-Missionen. 1832 blev han sendt til Nordkysten af Afrika og arbejdede navnlig i Tunis. Senere kom han til Palæstina, hvor han virkede i 9 Aar. Da han 1850 vendte hjem, fik han en Adresse fra 38 omvendte jersalemske Jøder. Efter Hjemkomsten levede han i England, mest i London, stadig sysselsat med at prædike Evangeliet for de engelske Jøder, som han sammenlignede med Dødningsbenene hos Profeten Hesekeiel. Han døde 9. Aug. 1874 (J. F. A. de le Roi,

F. C. E., Gütersloh 1896). — 3) **Georg Heinrich August E.**, tysk Orientalist, blev f. i Göttingen 16. Nov. 1803. 1819 kom han til sin Fødebyns Universitet, og allerede 1823 blev han *Dr. phil.* Kort før sin Promotion var han bleven Lærer ved Gymnasiet i Wolfenbüttel, og i Wolfenbütteler-Bibliotekets østerlandske Skatte fordybede han sig med stor Iver. 1824 kom han tilbage til Göttingen som Repetent i det teol. Fakultet, 1827 blev han ekstraord., 1831 ord. Prof. i Teologi, 1835 tillige Prof. i de orientalske Sprog. 1836 modtog han fra Kbhvns Universitet den teol. Doktorgrad. 1827 udkom hans betydelige »Krit. Grammatik der hebr. Sprache, ausführlich bearbeitet«, 1828 hans »Grammatik der hebr. Sprache des alten Test.« (8. Udg. 1870); 1835—39 »Die poetischen Bücher des alten Test.« (3. Udg. 1866 —67) og ved Siden af disse Skrifter en stor Mængde andre større og mindre, foruden mange Afhandlinger. Da Kong Ernst August 1. Nov. 1837 erklærede, at han ikke vilde føle sig bundet af Grundloven af 26. Sept. 1833, var E. en af de 7 »Göttinger-Protestanter«, der gjorde Indsigelse mod Kongens Afdærf, og 11. Dec. 1837 fik han da sin Afsked. I Beg. af 1838 rejste han til England for at studere østerl. Haandskrifter, men allerede i Maj s. A. blev han kaldet til Tübingen som Prof. i det filos. Fakultet. Her udgav han, foruden nye Uplag af sine ældre Skrifter, Begyndelsen af sin »Gesch. des Volkes Israels« (I—VII, 1843—59), »Die Propheten des alten Test.« (1840—41; 2. Udg. 1867—68) og talrige mindre Arbejder. Men Opholdet i Tübingen var i mange Maader ubehageligt for ham. Han var en Enspændernatur, uomsælgelig og i høj Grad stridslysten, og han blev indviklet i pinlige Stridigheder baade med Kollegerne i Tübingen og med Lærde udenfor denne By, snart af videnskabelige, snart af politiske Grunde. 1848 blev han kaldet tilbage til Göttingen, og dér blev han til 1866. Under dette Ophold i sin Fødeby udgav han Bearbejdelser af alle det ny Test.s Skrifter (1850—72) for at hævde en ægte historisk Opfattelse af disse i Modsetning til Tübingen-Skolens Tendenskritik og D. F. Strauss. 1849—65 udgav han »Jahrbücher der bibl. Wissenschaft«. I disse satte han sig til Dommer over alle sine Medarbejdere paa Eksegeseis og Bibelkritikens Omraade, og tillige udtalte han sig i dem og i Fortalerne og Efterskrifterne til sine Bøger med stor Heftighed om alt paa Videnskabens, Politikens og Kirkens Omraader, og han fremkom med »Sendebreve« baade til Paven og rom.-kat. Prælater, til Regeringer og protest. kirkel. Myndigheder, tildels med nærgaaende Advarsler. 1863 var han med til at danne »Protestantenverein«, men 1866 traadte han af polit. Grunde ud af den. Hannovers Indlemmelse i Preussen vakte stor Sorg og Harme hos ham, og da han 1867 nægtede at aflægge Ed til den preussiske Konge, fik han igen sin Afsked, men med fuld Gage og Ret til at holde Forelæsninger. Paa Grund af nogle Ytringer i Skriftet »Das Lob des Königs und des Volkes« blev denne Ret ham imidlertid berøvet, og han blev 1868 — og to Gange siden — tiltalt for Majestætsforbrydelse, men frikendt. Fra 1869

til sin Død var han Byen Hannovers Ombud i den tyske Rigsdag. Han døde 4. Maj 1875. Hans sidste Værk var »Die Theol. des alten und neuen Bundes« (I—IV, 1870 f.); den sidste Del af dette Værk udkom først efter hans Død. Fr. N. — 4) **Joachim E.**, dsk Præst, Brodersøn af Enevold E., f. 1725, var en Tidlang Lærer ved Vajsenhuset i Kbhvn, senere (1764 —1807) Præst i Hvidding i Sønderjylland, og dér stod han som Leder af en stærk Vækkelse med herrnhutisk Præg. Han døde i Kristiansfeld 1826, 101 Aar gl. 2 af hans Døtre vare gifte med de fra den fynske Vækkelses Historie kendte Præster, K. Knudsen i N. Næraa og Provst J. F. Boesen i Vigerslev. Kn. H.

Ewing, Alexander, skotsk episkopal Biskop, blev født i Aberdeen 1814. 1841 blev han præsteviet, og 1847 Biskop af Argyll og Øerne. E. var paavirket af Thomas Erskine og M'Leod Campbell, med hvem han navnlig ofte mødtes hos Sir John Maxwell i Nærh. af Glasgow (jvfr. hans *Present Day Papers*). Han udgav 1873 en af mange meget skattet Prædikensamling, *Revelation considered as Light*, der robede hans stærkt bredkirkelige Tænkemaade. Han haabede paa Muligheden af en Union imellem den episkopale K. i Skotland og den skotske Presbyterianisme, og den højkirkelige Episkopalismes stærke Fremhævelse af den apostolske Rækkefølge og dens Opfattelse af Sakramenterne var i hans Øjne »antikristelig«. Biskop E. døde Kristi Himelfartsdag 1873. Ved Budskabet om denne »ekstensive Bredkirkemands« Død skrev Ærkebiskop Tait i sin Dagbog (*Life of A. C. Tait*, London 1891, II, 124): »Vi ville i høj Grad savne ham, hans godmodige Humor og den i Sandhed aandelige Tone, der gik igennem alt, hvad han talte og skrev« (E.s »Memoirs« by Alex. J. Ross, 1877; J. Tulloch, *Movements of Relig. Thought in Britain*, London 1885, 320 f.).

Ex cathedra, se S. 488.

Examen, teologisk. Danmark. Et Aarhundrede efter Ref. henrandt, inden en teol. E. anordnedes ved Kbhvns Universitet som Betingelse for Adgang til Præsteembede. Tidligere var Prøvelsen af Studenter, der havde opnaaet Præstekald, udelukkende henlagt til Bisperne, som dog havde at paase, at vedkommende havde studeret en vis Tid ved et Universitet og fra samme medbragte et Vidnesbyrd (*Testimonium publicum*), der dog mindre plejede at dreje sig om vedkommendes Modenhed end om hans Studietid og sædelige Forhold. Ved Forordn. af 7. Nov. 1629 blev det paabudt, at de Studenter, der vilde være Præster, skulde erhverve et akademisk Vidnesbyrd (Attestat) om deres Kendskab til den hl. Skrift i det G. og N. T. samt til Troens Artikler. Oprindeligt holdtes E. hver Onsdag og Lørdag, naar nogen meldte sig. Indtil 1675 deltog en af Professorerne i det filos. Fakultet i Examinationen sammen med to Teologer. Prøvens Udfald udtryktes sædvanlig i følgende Karakterer: *Laudabilis*, *Haud* (eller *Non*) *illaudabilis*, *Illum* (sc. *accipiamus*), *Haud* (eller *Non*) *contemnendus*, *Mediocris*. Ved Forordn. af 9. Jan. 1635 indførtes tillige en homiletisk Prøve (Dimisprædiken), der sædvanlig aflægges kort efter den teoretiske E. Saa længe Sorø Akademi bestod i sin ældre Skikkelse (1623—66),

kunde Prøverne ogsaa aflægges dér. Dske Lov (1683) foreskriver: »Enhver indlændisk eller udlændisk, som er til Sinds at lade sig bruge paa Prædikestolen, om han endskønt er Magister philosophiæ, skal først tage af Professoribus Theologiæ i Kongens Univ. en Attestation om sin Forfremmelse i Guds Ords Kundskab. Dernæst skal han have af Theologis i fornævnte Univ. et skriftligt Vidnesbyrd om sine Gaver paa Prædikestolen. Og naar han saaledes Literas Attestationis og Dimissionis bekommet haver og derhos ført et godt, stille Levned, uden ny Noder og anden Letfærdighed, maa han, og ikke ellers, tilstedes at lade sig høre paa Prædikestolen og tage Kaldsbrev, hvor han lovligen kan blive kaldet. Saa skal han og have et utvivlslagt Vidnesbyrd fra Universitetet om sin Lærdom, Levned og Omgængelse, før end han til Præsteembedet indvies«. Fordn. af 1. Aug. 1707 bestemte, at »de teol. Professorer 1 Gang hver Maaned i det ringeste skulle holde E. offentlig paa Konsistorium for saa mange Studenter, som sig dertil angive, dog at de ikke er flere end 8, paa det Teologerne kunne have Tid nok at overhøre dem, en om Formiddagen, og en anden om Eftermiddagen, *in articulis fidei fundamentalibus et lectione biblica*«. Det fremhævedes stærkt, at E. skulde være offentlig, og ingen under noget Paaskud tilstodes til privat teol. E. Karaktererne indskrænkedes til 3: *Laud.*, *Haud illaud.* og *Non cont.* Senere (1781) indskrænkedes E.s Afholdelse til 4 Gange aarlig, hvorved det forblev til 1850, fra hvilken Tid E. kun afholdes 2 Gange om Aaret (Jan. og Juni). — Universitets-Fundatsen af 1732 uddvidede Tallet paa Lærefagene, der nu bleve *Theologia thetica* (3: Dogmatik og Moral) *et polemica*, G. og N. T. i Grundsprogene samt Kirkehistorie. Men den, der vilde nøjes med en af de ringere Karakterer, kunde slippe med mindre, og til den ringeste Karakter krævedes ikke mere, end en flittig Student kunde lære i et Aars Tid. Dette Kvantitetssystem, ifølge hvilket man meldte sig til en vis Karakter, afskaffedes ved den ny Universitets-Fundats 1788, der i det hele skærpede Fordringerne og indførte den skriftlige Prøve, samt forøgede Examensfagene med »teoretisk og praktisk Filosofi, Læren om Menneskets Sjæl og naturlig Teologi«. Den Ordning, som da indførtes, er i Hovedsagen den endnu gældende; men det latinske Sprog, som da var Examenssprog, er lidt efter lidt helt afskaffet og (1849) afløst af en præliminær Prøve i patristisk Latin (for Tiden kræves her opgivet: 8. og 9. Bog af Augustins *Confessiones*, hele *Confessio Augustana* og Apologien til S. 204 i Hases Udgave; Examinanderne prøves tillige i et ikke læst Stykke af Kirkefædrene eller de symb. Bøger). Da Kravet om Kundskab i Hebr. til Adgangs-E. ved Universitetet er bortfaldet, maa de teol. studerende bestaa en præliminær Prøve i dette Sprog (der kræves Overs. af 1 Mos. og 15 Ps. samt den hebr. Formlære) foruden den for alle Videnskabsdyrkere almindelige filos. E., inden de kunne stedes til Embedsprøven. De 5 normerede Fag til den nugældende »teol. Embeds-Examen« ere: G. T.s Eksegese (der kræves Udsigt over Israels Hist., Indledn., Overs.

og Fortolkn. af 1 Mos., 50 Ps. og 25 Kap. af Profeterne), N. T.s Eksegese (Fortolkn. af hele N. T., alm. og speciel Indledn. samt Hermeneutik), Dogmatik (og Symbolik), kr. Moral (med Religionsfilosofi) og Kirkehistorie (med Dogmehistorie). For hvert af Hovedfagene, hvori der anstilles baade skriftlig og mundtlig Prøve, gives én Specialkarakter (*Laud*, *H. ill. Imi grad*, *H. ill. Ildi grad*, *Non cont.*), hvoraf Hovedkarakteren uddrages efter nøje bestemte Regler. Karakteren *Laudabilis* forhøjedes siden 1788 undertiden med Udmærkelser: *et quidem egregie*. Fra samme Tidspunkt af beskikkedes Censorer, der ved Siden af Professorerne skulde bedømme Præstationerne. Oprindelig var det et Omgangshverv mellem Kbhvns Præster, senere (Lov 25. Marts 1871) ansattes faste Censorer. — Foruden den, siden 1635 foreskrevne, homiletiske Prøve, ved hvilken en Professor og en Præst ere Dommere, anordnedes 5. Okt. 1792 Afholdelse af en kateketisk Prøve, ved hvilken Sjællands Biskop, en teol. Professor og vedkommende Kirkes Præst ere Censorer. Siden Oprettelsen af Pastoralseminariet 1809 kræves som Betingelse for Adgang til disse praktiske Prøver Besøg af dette Seminarium (paa hvilket der nu holdes Foredrag over Homiletik, Kateketik og Kirkeret, vejledes til Udarbejdelse af Prædikener, til Katekisation og Messesang) i en vis Tid. Dispensation indrømmes dog Kandidater, der ved deres Livsstilling ere hindrede i at opholde sig i Hovedstaden, ligesom det paa Ansøgning tillades saadanne at aflægge Prøverne for vedkommende Stifts Biskop, der har at tilkalde Stiftsprovsten og en anden Præst som Meddommere (Samling af de for Universitetsforh. gældende Retsregler, Kbhvn 1884, I, 62 f.; Haandbog for Studenter, udg. af Studenterrhjemmet, 7. Aarg. 1899). Se forøvrigt Bispeexamen og Grader, akademiske.

H. F. R.

Norge. Enhver, der skal kunne ordineres til Præst, maa have bestaaet en dobbelt teol. E.: en teoretisk (alm. kaldt teol. Embeds-E.) og en praktisk (»Praktikum«); Religionslærere ved de højere Skoler behøver kun Embeds-E. Efter at have bestaaet Gymnasiets Afgangsexamen paa den klassiske Linie (»Latinartium«) og en for alle Universitetsstudier fælles Prøve i Filos. og en Del andre Fag (»filosofisk« eller »anden E.«), samt en speciel Prøve i Hebr. (der blev indført, da Hebr. opførte som Skolefag), kan man tage »Embeds-E.« og derefter »Praktikum«. Anden E. kan først tages 1 Aar efter Immatrifikationen. Forøvrigt kræves ikke bestemte Tidsfrister eller noget Slags Bevidnelser for at faa Adgang til disse E., der alle er offentlige og afholdes af vedkommende Lærere; men o. 4½ Aars teol. Studium og ½ eller 1 Aars Deltagelse i det »praktisk teol. Seminars« Forelæsninger og Øvelser tør nu være den almindelige Forberedelse for de 2 sidste. Ved den hebr. Prøve forlanges læst o. 20 Kap. Prosa (i Dom. eller 2 eller 5 Mos.) og Ijob 1—10, samt »sikkert Kendskab til den hebr. Grammatik«. Til Embeds-E. har Kandidaten »dels ved skriftlig, dels ved mundtlig Prøve at gøre Rede for sine Kundskaber i det G. og N. T.s Eksegese i Grundsproget, tilligemed de dertil hørende

Forkundskaber; og skal N. T. helt angives, men af G. T. kun saa meget, som vorder fastsat; fremdeles i Dogmatik, Dogmehistorie, K.s Historie, kr. Moral og den naturlige Teologi« (Fundatsen af 1824). I N. T. er dog aldrig blevet forlangt Joh. Aab. 4 f. I G. T. kræves: 1 Mos., et opgivet Udvalg af (50) Psalmer og Profeter (2 »smaa« Profeter eller Dele af Jesaja). Naturlig Teologi er forsvundet; derimod forlanges bibelsk Indledning, Historie osv. — Ved Praktikum prøves, skriftlig og mundtlig, i Pastoralteologi, Homiletik, Liturgik, Kateketik og Pædagogik, i Prædiken og Katekisation (ved Seminariet gives ogsaa Undervisning i Messe, Højtlæsning og Kirkeret, men Deltagelsen, undtagen i Messeøvelserne, er frivillig). — I 1896 afskaffedes den klassiske Linie i de højere Skoler (dog saa at »indtil videre« en 3aarig Latinlinie uden Græsk blev bibeholdt); dette vil medføre væsentlige Ændringer, i alt Fald i Teologernes forberedende Prøver.

S. M.

Sverige. Nogen E. ved Universitetet for de fremtidige Præster var ved dette Aarh.s Begyndelse endnu ikke foreskrevet i Loven. I 18. Aarh. var det vel efterhaanden blevet mere og mere brugeligt, at de tilkommende Præster studerede nogen Tid ved et Universitet og aflegde den til Forberedelse af Studier til den filosofiske Grad paabudte *examen theologicum*. En Bestemmelse om, at denne Prøve var Vilkaar for Præste-E. ved Domkapitlerne, fandtes dog ikke. Domkapitlerne kunde endog kalde saadanne til E. og Ordinatione, som aldrig havde besøgt Universiteterne. — I vort Aarh. blev den egentlige Præstedannelse ved særlig Bestemmelse udelukkende henlagt til Universitetet. Et Skridt i den Retning var Oprettelsen af de saakaldte Præsteseminarier i Upsala (1806) og Lund (1809). Skridtet gjordes fuldt ud, da disse Seminarier ophævedes, ved de endnu gældende kgl. Breve af 12. Marts 1831 (for Universitetet i Upsala) og 17. Sept. s. Aar (for Universitetet i Lund). Førstnævnte Brev foreskrev, at »hver *theologie studiosus* skal, inden han melder sig til Præste-Eksamens Underkastelse i det Domkapitel, under hvilket han kommer til at høre, fremlægge for Domkapitlet Vidnesbyrd om, at han har været indskrevet ved Universitetet i det teol. Fakultet og dér har underkastet sig E. i alle de Discipliner, som høre under Fakultetet, og det paalagdes hver Kandidat til Præstekald, »naar denne Dimissions-E. er taget, [at] deltage i homiletiske og Deklamationsøvelser og ogsaa fremvise Vidnesbyrd om sine Fremskridt heri ved Anmeldelsen til Præste-E.« Efter den nu gældende Ordning aflægges de teol. E. i den sv. K. dels ved Universiteterne, dels ved vedkommende Domkapitel. De første ere: dels de præstelige Embeds-E., dels de teol. Lærdoms-E. De sidste ere: dels Præste-E., dels Pastoralprøven.

De præstelige Embeds-E. ved Universiteterne ere: den teoretisk-teol. (kaldes i Upsala: Dimissions-E.) og praktisk-teol. E. Forskrifterne for disse Prøver ere givne i nævnte kgl. Breve af 12. Marts 1831 (for Upsala) og 17. Sept. s. A. (for Lund). Den teoretisk-teol. E., som nu (siden 15. Sept. 1879) kun

maa tages af dem, der ved et af Rigets Universiteters filos. Fakultet (eller Göteborg Højskole) har taget enten teol.-filos. E. (Latin, Græsk, Hebr., teoretisk Filos. og Historie) eller »filosofie kandidat-« eller »filosofie licentiat-E.«, omfatter, efter den for Upsala gældende Bestemmelse: teol. Encyklopædi og teol. Prænotioner, G. og N. T.s Eksegese, Kirkehistorie, Dogmatik og Symbolik, Moraltéol. og praktisk Teol. Forud for den offentlige E. ved det teol. Fakultet gaa private forberedende Prøver (*tentamina*) for vedkommende Examinatorer, samt en af samtlige Examinatorer bedømt skriftlig Slutningsprøve (»Klausurprof«), hvor Kandidaten vælger sig en Opgave blandt flere foreslaaede. Til at bestaa E. fordres Karakteren »godkendt« i mindst 5 af de 7 Examens-Disipliner, deriblandt i N. T.s Eksegese, Kirkehist. og Dogmatik, og i de 2 andre mindst Karakteren »forsvarlig«. — Den praktisk-teol. E., der er Afslutningen paa et laarigt praktisk Øvelseskursus, omfatter sv. Kirkeret, samt Prøver i kateketisk, liturgisk og homiletisk Øvelse. — Fra disse for Upsala gældende Regler adskiller sig den for Lund foreskrevne Ordning især derved, at praktisk Teol. her ikke hører til den teoretiske, men til den praktiske E., og derfor naturligvis studeres samtidig med de praktiske Øvelser. — 1887—96 udgjorde Studietiden for en Præstekandidat fra Upsala o. 6 Aar (dog indbefattet de forberedende Studier i det filos. Fakultet), fra Lund 5½—6 Aar.

De teol. Lærdoms-E., der ved de sv. Universiteter have gamle Aner, ere: »teologie kandidat-« og »licentiat-E.«, de 2 Trappetrin paa Stigen til Opnaaelsen af den teol. Doktorgrad. Den første omfatter alle de Discipliner, som høre til det teol. Fakultets Læreoimraade; forud for Tentamen i praktisk Teol. gaa praktiske Øvelser og Prøver. For at bestaa E. fordres mindst Karakteren »godkendt« i alle Discipliner. I de sidste Aartier har denne E. i Upsala i Gennemsnit krævet o. 7 Aars Forberedelse, i Lund noget over 7 Aar, foruden den Tid, som de forudgaaende Studier i det filos. Fakultet nødvendiggjorde, altsaa en Tid, som tyder paa en virkelig Lærdomsprøve.

Ved den teol. Licentiat-E., der kræver en mindst 6 Maaneders Tjeneste forud i de til det præstelige Embede hørende homiletiske og kateketiske Gerninger (selv om Examinanden ikke er præsteviet), skal der ifølge Universitetsstatutterne lægges en »dybere og mere omfattende Indsigt i de til Fakultetet hørende Discipliner« for Dagen. — Kundskabsfordringerne til teol. Kandidat- og Licentiat-E. ere blevne fastslaaede af Universiteternes Kansler (28. Okt. 1853) ved særlige Studieplaner for Upsala og Lunds Universiteter. De deri fastslaaede Bestemmelser ere dog nu delvis forældede og ere i den senere Tid ikke blevet fulgte i alt. I Overensstemmelse med disse Studieplaner er Licentiat-E. aldrig blevet aflagt i Upsala og kun én Gang i Lund. For at denne E. atter kan komme i Brug og den derpaa følgende Disputationsprøve for den teol. Doktorgrad aflægges, har Universitetskansleren, paa Foranledning af Upsala teol. Fakultet, 8. Maj 1893 bestemt for Upsala, at den teol. Licentiat-E. skal bestaa i en Prøve angaaende Indholdet

af en af Examinanden forfattet videnskabelig Afhandling om et teol. Emne samt angaaende en eller flere Teser i hver enkelt af de andre teol. Discipliner, og disse Teser bør behandle centrale Punkter i Disciplinerne. Efter denne nye Ordning er Licentiat-E. aflagt 2 Gange.

Da de gældende Forskrifter paa det hele Omraade ere i høj Grad forældede og desuden forskellige for Upsala og Lund, har Kongen 21. Maj 1897 nedsat en Kommission for at udarbejde Forslag til Bestemmelser angaaende Undervisnings-, Studie- og Examensvæsenet ved de teol. Fakulteter ved Upsalas og Lunds Universiteter. Den afgav 2. Juli 1898 sine Forslag, og henstillede angaaende Examinerne, at den bestaaende Adskillelse i præstelige Embeds-E. er og teol. Lærdoms-E. er skulde opgives, saa at de smeltede sammen til en ny teol. Kandidat-E. med 2 Afdelinger: en teoretisk og praktisk, nærmest svarende til teoretisk-teol. (Dimissions-E.) og praktisk-teol. E. med væsentlig uforandrede Kundskabsfordringer for de forskellige Examenskarakterer, og at der desuden skulde forordnes en teol. Licentiat-Prøve til Bevidnelse af »dybere og mere omfattende Indsigt i de til Fakultetet hørende Videnskabsgrene«. Sidstnævnte E. skulde reelt svare til den nuværende teol. Kandidat-E., men omordnes saaledes, at Licentiat-Studiet koncentreredes paa et særligt Omraade og forøgedes med Udarbejdelsen af en videnskabelig Afhandling. Dette Forslag, som i Hovedsagen er tiltraadt af Rigets Domkapitler, de teol. Fakulteter og de akademiske Konsistorier, venter nu paa kgl. Stadfæstelse.

Præste-E. (»Sacerdotal-E.«), den Prøve, som af vedkommende Domkapitel antilles med dem, som søge Præstekald, aflægges efter kgl. Bestemmelse af 18. April 1884 i eksegetisk, systematisk, historisk og praktisk Teol. samt i Kirkeret. Den kan ikke, uden kgl. Tilladelse, tages af andre end den, som har aflagt enten Dimissions-E. samt de foreskrevne praktiske Prøver ved Universiteterne eller den teol. Kandidat-E. De, som ved aflagte Prøver eller paa anden Vis have lagt for Dagen, at de besidde et større Fond af Lærdom, kunne faa kgl. Dispensation fra Præste-E., enten helt eller saaledes, at den ombyttes med en Disputationsprøve i teol. Emner for de teol. Fakulteter. Fri for denne E. ere én Gang for alle teol. Professorer, de, som have aflagt godkendte Prøver for et teol. Professorat, teol. Docenter, teol. Licentiater samt de teol. Lektorer, som ved Universiteterne have aflagt teol. E. Faktisk betragtes nu Præste-E. i de fleste Tilfælde mindre som en egentlig Kundskabsprøve (hvorved Domkapitlerne kunde anses for at sidde til Doms over de af de teol. Fakulteter afgivne Examensvidnesbyrd), end som en af Stiftstyrelserne foranlediget Prøve af Ordinandernes Standpunkt og Brugelighed. — Pastoralprøver eller de Prøver, hvorved Præster have Ret til for vedkommende Domkapitel at bevises deres, efter Ordinationen, forøgede Kundskaber, ere ordnede ved kgl. Kundgørelse af 18. April 1884, hvorved den gamle Pastoral-E. som Vilkaar for Brugbarhed til visse præstelige Bestillinger afskaffedes. Herved er der givet de Præster, som ønske det,

Tilladelse til for vedkommende Domkapitel at forsvare offentlig en af dem forfattet teol. Afhandling og faa Domkapitlets Vidnesbyrd desangaaende.

H. W. T.

Finland. Da Finland 1640 fik sit eget Universitet i Åbo, blev der ved dette ansat 3 teol. Professorer (H. Råbergh, Teol.s hist. vid Åbo universitetet 1640—1713, 1893), senere kom en 4. og en 5. teol. Prof. og en teol. Adjunkt til. Desuden var der fra 1807 i Åbo et teol. Seminarium, der, ogsaa efter at Universitetet 1827 var flyttet til Helsingfors, fortsatte sin Virksomhed (indtil 1857). — Af enhver, der vil have Graden som »Filosofie Kandidat« eller »Lærer-kandidat«, kræves nu Kendskab til de Dele af Teol., der staa i Forb. med Religionsfilosofien og den alm. Kulturhistorie. — Til den teol. Dimissions-E. (der er ordnet ved Best. af 7. Marts 1846, 17. Jan. 1861 og 11. Febr. 1886) kræves en Præliminær-E. i Hebr., N. T.s Sprog-idiom, alm. Religions- og Kulturhist., Psykologi og filos. Propædæutik. Til selve Dimissions-E. kræves af den, der vil opnaa *laudatur*, Kundskaber i gl. Test. (41 Ps., Hagg., Sak., Mal., Hos., Nahum, Hab., 27 Kap. af Jes. og 41 Kap. af Ijob paa Hebr. med Fortolkn., samt Indledn., bibelsk Teologi og bibelske Oldsager), i nye Test. (det hele paa Gr. med Fortolkn. af A. W. Ingman, særlig Vægt lægges paa Rom., Gal. og Pastoralbr.), Kirkehist., Dogmatik, Etik og prakt. Teol. (homilet. og kateket. Øvelser, Liturgik, Pastoralteol., Didaktik, Hymnologi og Kirkeret). Den teol. Student, der har faaet »dimissionsbetyg« fra Universitetet, skal, inden et af Landets Domkapitler har Ret til at meddele ham *sacros ordines*, prædike ved en offentlig Gudstjeneste i Stiftstaden, katekisere og udlægge Skriften i Domkapitlets Nærværelse samt offentlig prøves af Biskoppen, Domprovsten og de 2 teol. dannede Assessorer, der skulle afgøre, hvorvidt han er i Stand til at bruge sine teol. Kundskaber til Præstegerning. Naar vedk. er bleven ordineret, skal han i mindst 2 Aar gøre ekstraordinær Tjeneste, inden han kan underkaste sig den Prove for Domkapitlet, der aabner Adgang til ordinær Præstetjeneste. Ved denne Pastoral-E. skal der indgives en teol. Afhandling, aflægges nye Prøver paa Prædiken og Bibelforklaring i Domkirken samt Prøver i Bibelfortolkn. og Katekisation for Domkapitlet; der overhøres endvidere i prakt. Bibelkundskab og i de forskellige Dele af den prakt. Teol. Den, der vil have den bedste Karakter, maa ogsaa aflægge Prøver paa sit Kendskab til den videnskabelige Eksegese, Kirkehist., Dogmatik og Etik. I G. T. kræves nu Pentateuken, Jos., Rut, alle Ps., Jes., Jer., de smaa Profeter og et af Salomos Skrifter, alt paa Hebr. med Fortolkn.; hele N. T. kræves læst med Meyers eller Godets Fortolkn. og Indledn. efter Bleek; Kirkehist. læses i et Omfang som den mellemste Kurtz, desuden Sverigs og Finlands Kirkehist., den sidste efter Helsingius, og der udarbejdes en selvstændig kirkehist. Afhandling. Endelig kræves der Kundskaber i Dogmatik og Etik samt prakt. Teologi. — For at opnaa Graden som »Teologie Kandidat«, der berettiger til at modtage Ordination, kræves først Graden som Filosofie Kandidat og Teologie Kandidat-E. Den, der vil have *laudatur* til denne E., maa

opgive hele gl. Test. paa Hebr., læst med Fortolkn., samt Indledn., bibelsk Teol. og bibelske Oldsager; hele N. T. med udførlige Fortolkn. samt nystetl. Teol.; i Kirkehist. kræves Kendskab baade til den alm. og særlig til Finlands Khist., vedk. maa desuden have læst et eller andet af Kirkefædrenes Skrifter og et særligt Arbejde om Luther og Ref. og maa skrive en selvstændig kirkehist. Afhandling; i Dogmatik og Etik maa han have læst forskellige nyere luth. Teologers Værker og kende den luth. Kirkeafdelings symbolske Bøger paa Grundsproget. I den prakt. Teol.s forskellige Grene maa han ogsaa være bevandret, og han maa forfatte en selvstændig Afhandling i et Emne, hentet fra den prakt. Teol. — Om Teologie Licentiatgraden, se Grader, akademiske. — For Tiden findes i det teol. Fakultet i Helsingfors 5 Professorer (i G. T., N. T., Dogmatik og Etik, Kirkehist. og prakt. Teol.), 2 Adjunkter (i den hl. Skrifts Grundsprog og i de teol. Prænotioner) samt en Assistent i prakt. Teol. og en Lærer i Kirkesang.

A. N.

Exark (*Ἐξαρχος*) kaldtes Præfekterne i det østrom. Rige. Allerede i 4. Aarh. brugtes dog denne Betegnelse ogsaa om de Biskopper, der havde Metropolitanrettigheder over en hel Provins (P. Hinschius, *Das Kirchenrecht der Kath. und Protest.*, Berlin 1869, I, 567 f.; N. Milas, *Das Kirchenrecht der morgenl. K.*, Zara 1897, 260 f.). Biskopperne i Alexandria, Antiochia, Efesos, det kappadokiske Kæsarea og Heraklea (senere Konstantinopel) blev kaldte E., henholdsvis over Ægypten, Diøkeset Orienten, Diøkeset Asien, Pontos og Thrakien. Biskoppen af Thessalonike kaldtes en Tid ogsaa »Illyriens E.», og Metropolitanen i Konstantia paa Kypern førte Titlen E. Ogsaa Arkimandriterne i de gr. Klostre og Lederne af Synoderne kaldtes E. Da Peter den store af Rusland vilde forene den højeste gejstl. og verdsl. Magt i sin Person, lod han (1702) Patriarkstolen i Moskva staa tom i 20 Aar; de vigtigste Sager forbeholdt han sin egen Afgørelse, Resten lagde han under en gejstlig Kommission, der lededes af en Repræsentant for Patriarkstolen, som kaldtes E. Dette russiske Exarkat varede kun til 1721. Nu har Bulgarien en E., der vælges i Henhold til Exarkal-Statutet af 4. Febr. 1883. — I Vesterledet har Titlen E. ikke været meget brugt; dér traadte Betegnelserne »apostolsk Vikar« og »Primas« i dens Sted. Af og til kom den dog frem, som da Kejser Frederik I 1157 udnævnte Ærkebiskoppen af Lyon til »Burgunds E.«.

Exaudi-Søndag kaldes den 6. og sidste Søndag efter Paaske efter Begyndelsesordet i Dagens Introitus, der er taget af Ps. 27, 7—8.

Exedra (*ἔξεδρα*), egtl. en Tilbygning til en Hal, bruges dels til Betegnelse af Apsis i en kr. Kirke (S. 128), dels om Tilbygninger til en Kirke.

Exegese, se Hermeneutik.

Exell, Joseph Samuel, eng. Præst, f. 29. Maj 1849, blev præsteviet 1882 og har siden 1884 været Præst i Townstall i Devonshire. Han har, i Forening med Canon Spencer, udgivet *The Pulpit Commentary* (London 1880 f.) og *The Homiletical Library* (1882 f.). Efter 1880 udgav han alene *The Homiletical Quarterly*,

og efter 1885 *The Monthly Interpreter*. Desuden har han skrevet prakt. Fortolkninger til Jonas, 2. Mosebog osv.

Exemption kaldes i Kirkeretten en eller flere Personers eller hele Institutioners Befrielse fra den ordinære, umiddelbart over vedkommende stillede, kirkel. Øvrigheds Jurisdiktion. Der gives i Romerk. en hel Række Bispestole, der ikke høre til nogen ærkebiskoppelig Provins, men ere stillede umiddelbart under Paven (*episcopi immediate subjecti Romanæ sedi, episcopi exempti*). Klostrene bleve desuden ofte »eximerede« fra Biskoppernes Jurisdiktion. Konciliet i Trident, der i det hele søgte at hævde Biskoppernes Indflydelse, indskrænkede de mange E., men vedtog ikke de tyske Fyrsters og Biskoppers Forslag om, at alle E. skulde tilbagekaldes.

Exequier kaldes de kirkel. Ceremonier ved en Begravelse.

Exercitia spiritualia (aandelige Øvelser) er Navnet paa et Skrift af Ignacio Loyola fra 1522; det indeholder en Vejledning til Andagtsøvelser, der skulle fremme Helliggørelsen. Kort efter 1600 paastod Benedictineren, Biskop Antonio Yepes, i sin Ordens Krønike, at Ignacio havde udarbejdet den berømte Bog, der kom til at spille en saa stor Rolle indenfor Jesuiter-Ordenen (se d. Art.), paa Grundlag af Benedictineren Garcia Cisneros *Exercitatorium*. Loyolas Ven og Biograf Ribadeneira, den eneste af Yepes's samtidige, der havde kendt Ignacio nøjere, indrømmede, at den store Ordensstifter efter al Sandsynlighed havde lært Garcia Cisneros Bog at kende i Manresa, men han hævdede tillige, at Forskellen paa de 2 Bøger var saa stor, at Ignacio's i Virkeligheden kunde kaldes en Original. Yepes's Paastand var Jesuiterne ubehagelig, fordi de dengang vare i Færd med at faa Ignacio helgenkronet, og i hans Helgenproces blev hans E. sp. udgivet for et Produkt af en umiddelbar guddommelig Aabenbaring. Senere tog Abbed Constantin Gaëtani Yepes's Paastand op, og der udbrode da en saa heftig Strid om Sagen, at Paven til sidst satte begge Partiers Stridsskrifter paa *Index*. Ribadeneira har dog uden Tvivl væsentlig Ret; de Laan, Ignacio har gjort fra Garcia Cisneros, ere meget smaa, og man kunde med større Ret henvise til Thomas fra Kempens »Om Kristi Efterfølgelse« som en af hans Kilder. Men hos Ignacio er der gaaet aandelig Militarisme i Thomas fra Kempens Mystik. En Skildring af Gangen i disse »aandl. Øvelser« er given i C. Genelli, *Leben des hl. I. von Loyola* (Wien 1894) 103 f.; Jesuiten Bellécius har fordelt dem paa en 8 Dages Retræte i Skriftet *Les exercices spirituelles de St. I.* (7. Udg., Paris 1889). Jvfr. I. Diertins, *Historia exercit. spirit.* S. P. Ign. de Loyola (udkom 1600; ny Udg. Freiburg 1887). Fr. N.

Exil, babylonsk, se S. 195.

Exkommunikation, se Band (S. 208).

Exodus, se Mosebøgerne.

Exodus-Menigheder kaldes nogle Menigheder, der, i Forventning om Tusindaarsrigets Nærværelse, have forladt den gamle Kristenhed for at vandre ud til Jerusalem eller et andet Fristed. Se Art. Hoffmann, Christoph og Clöter (S. 526). Ogsaa Mormonerne ere i en vis Forstand en E.-M.

Exomologese, egtl. Syndsbekendelse, se Bod (S. 343 f.).

Exorcismen (Djævleuddrivelsen) er et Led baade af den gr.-kat. og af den rom.-kat. Kirkeafdelings Daabsritual; den kan føres tilbage til den første Halvdel af 3. Aarh. Cyprian er den første Kirkelærer, der sikkert omtaler en E. ved Daaben, men denne Daabs-skik er uden Tvivl ældre end hans Tid. Naar et Barn i den gr.-kat. K. gøres til Katekumen, bruges der endnu ikke færre end 4 E., men i denne Kirkeafdeling er Salvingen med Olie til Dels traadt i Steden for E. I det rom.-kat. Daabsritual fandtes der i Middelalderen ogsaa flere E., og den første Del af dette Ritual kan endnu betragtes som én stor E., skønt *Rituale Romanum* af 1614 paa dette Punkt har indført baade Forkortelser og Udeladelser. De rom.-kat. Dogmatikere hævde, at E. er andet og mere end en symbolsk Handling, og at den har en fra Daaben forskellig Virkning; Daaben omskaber Vredens Barn til et Guds-barn, E. fjerner de dæmoniske Virkninger, der kunne træde hindrende i Vejen for Guds-barnets Vækst og for dets Tilgængelse af Daabens Naade. For at afværge Dæmonernes Indflydelse paa den livløse Natur bliver ogsaa i Romerk. baade den hl. Olie, Daabsvandet, Vievandet, Agre og Huse »exorciserede«.

De schweiziske Reformatorer forkastede straks Brugen af E. ved Daaben, men Luther, der havde udladt den i »Unterricht, wie man einen Menschen zum chr. Glauben taufen solle« (1521), optog den senere i forkortet Skikkelse i sine Daabsritualer (1523 og 1526). Med hans Autoritet kom den i Brug i de Landskirker, hvor man fulgte hans »Taufbüchlein«, og de luth. Dogmatikere med Joh. Gerhard i Spidsen lærte, at E. vel var et Adiaforon, men at man ikke skulde slippe den, fordi den aflagde et Vidnesbyrd om, at det lille Barn paa Grund af Arvesynden er i aandeligt Fangenskab i Mørkets og Djævelens Rige. Den skulde staa som et talende Vidne om, hvor stor selv det lille Barns Nød er paa Grund af dets Synd. I Danmark fandt man, at det var et Tegn paa calvinistisk Kætteri, da Præsten Venusinus (se d. Art.) i Khvn 1588 tillod sig at forbigaa E. ved Daaben, og Niels Hemmingsens Uvilje mod E. stod for de øvrige danske Lutheranere som et sikkert Kendetegn paa, at han var Melanchthonianer og Calvinist; thi ogsaa Melanchthon havde regnet E. til det gamle, der helst maatte forsvinde, hvor Evangeliets klare Lys kom ind. I flere luth. Landskirker blev den afskaffet, saaledes i Anhalt, hvor Joh. Arnd (S. 146), dengang Præst i Badeborn, blev afsat, da han ikke vilde finde sig i, at Hertugen 1590 afskaffede E. — et Forbud paa denne Fyrstes senere Overgang til den ref. Konfession. Ogsaa i Sverige blev E. 1593 ændret saa stærkt, at den næsten kunde siges at være afskaffet, og 1606 tænkte Christian IV., der lod sin Datter, Prinsesse Elisabet, døbe uden E., paa at faa den ud af Ritualen, da man i Rigsraadet var enig om, at »samme Besværing og E. uden nogen Forargelse i Religionen aldeles kunde afskaffes«. Det skete dog ikke, navnlig fordi H. P. Resen med stor Styrke søgte at vise, at E. havde en religiøs Grund og en heldbringende

Virkning. 1607 gentog Christian IV i den norske Kirkeordinans den gamle Lov om Brugen af E., og denne blev senere optaget i Ritualet og Bagers Alterbog.

Pietismen hjalp imidlertid til at undergrave E.s Stilling. Spener udtalte i en berømt Betænkning (Theol. Bedenken II), at dens Afskaffelse vel var ønskelig; dog raadede han til at beholde den og oplyse Menigmand om dens rette Forstaaelse i Steden for at vække Uro ved dens Afskaffelse. Chr. Thomasius krævede derimod, at den skulde bort, og Rationalismen gik i hans Spor. Allerede 1736 havde Christian VI afskaffet den i den kongelige Del af Slesvig og Holsten, og 1788 blev den, ved Balles Revision af Ritualet, afskaffet i Danmark og Norge. Derimod beholdt man her Forsagelsen (se d. Art.), der ogsaa blev udeladt i det nye svenske Ritual af 1811.

Fr. N.

Exorcister kaldtes i den gl. K. de Mænd, der tog sig af de besatte (S. 277) og af dem, der plagedes af urene Aander. Saadanne E. omtales allerede i et Brev fra Biskop Cornelius af Rom (d. 253) og paa Conciliet i Laodikeia (o. 360). De stod paa et af de laveste Trin af den kirkel. Embedsstige.

Expositur kaldes en Kirke, der oprindelig kun har været en Datterkirke, men som lidt efter lidt har faaet alle de Egenskaber og Rettigheder, som en selvstændig Kirke er i Besiddelse af. Forstanderen for en saadan Kirke kaldes *Expositus*.

Exsurge Domine (rejs dig, Herre!) var, efter Begyndelsesordene, Navnet paa den Bulle, som Pave Leo X 16. Juni 1520 udstedte mod Luther. Den er trykt i Erlanger-Udg. af Luthers Skrifter (*Opera Latina varii argumenti* IV, 259 f.).

Extra, se Kirkeret og Ramón af Peñafort.

Extravaganter, se Pave Johannes XXII og Kirkeret.

Eyck, van, Brødrene Hubert og Jan, berømte flamske Malere, ere sandsynligvis fødte i Maseyck i det nuværende belg. Limburg, Hubert o. 1370 og Jan o. 1390, den ældste døde 18. Sept. 1426, den yngste 9. Juli 1440. I en forholdsvis ung Alder ere de komne til Flandern; de synes at have staaet paa Højde med deres Tids bedste Dannelse og ere i deres ny Fædreland rimeligvis blevene knyttede temmelig nøje til Filip den godes Hof; paa Grevindens Foranstaltning bleve de i hvert Fald fritagne for Lavstvangen. Hubert synes til Stidighed at have opholdt sig i Gent, hvor han nød stor Anseelse og blev hædret med et Besøg af Stadens Raad i festligt Optog. Jan var en Tid i Tjeneste hos Johan af Baiern og senere hos Filip den gode, begge Steder i Egenskab af Maler og *varlet de chambre*, hvilket sidste, efter Lønnen at dømme, maa have været en fornem Stilling; han foretog i Philips Tjeneste en Del Rejser, blandt andre Steder var han ogsaa i Portugal. At J. van E. har været H.s Elev er sikkert, derimod véd man ikke, af hvem H. har lært sin Kunst; en Del paavirket har han rimeligvis været af Pol van Limburg. Som alle Middelalderens Malere er van Eernes Virksomhed nøje knyttet til K.; deres Kunst præges i høj Grad af det friske personlige Kristenhed, som paa deres Tid var kaldt til Live i Nederlandene

ved Gerrit de Grootes og Brødrene af Fælleslivets (S. 406) Virksomhed. Ligesom denne Bevægelse med sin Stræben efter Selvstændighed forenede en virkelig Tilslutning til K. og dens Traditioner, saaledes gjorde Brødrene det ogsaa i deres Kunst. Alvor, aandelig Dybde og Renhed ere Hovedegenskaber ved den; samtidig med at man absolut ingen Disharmonier mærker i den, præges den af en glødende Iver efter at trænge frem til en dybere Sandhedserkendelse. Van E.erne naa absolut videst, hvor de skildre Mænd, der ere prægede af selvstændig Villen og Tænken og en egen aandelig Sikkerhed; deres Billeder vise en varm Følelse for deres Gerning, Iver og Lyst efter at gøre nye Lagtagelser og faa dem klart fremstillede, samtidig med at de bæres af et aandfuldt Syn paa Livet. Man har ment, at de have opfundet Olieteknikken; dette er ikke rigtigt, de have forbedret den, og maaske anvendt nogle særegne Fernisser. Deres Billeder ere overordentlig rige og skønne i Farve, de eje i saa Henseende en Klarhed og Renhed, som man nu slet ikke kan naa, og de have haft en vidunderlig Holdbarhed; van E.ernes Billeder ere, skønt de snart ere 500 Aar gamle, ganske friske og tilsyneladende uforandrede. — H. synes at have været den betydeligste af Brødrene, thi han har komponeret og udført det meste af det berømte Genter-Alter, »Lammets Tilbedelse«, det bedste af alle Brødrenes Arbejder og et af de mærkeligste Kunstværker, der eksisterer. H. døde, forinden det var færdigt, J. fuldenste det. Det er et stort Fløjalter, der er delt i en øvre og nedre Del. Et Altret lukket, ses øverst i halvrunde Felter Profeterne Mika og Sakarja samt den erythræiske og den cumanske Sibylle; neden under dem er Beholdelsen fremstillet, Englen til venstre, Maria til højre; Rummet, hvori de ere samlede, er lavtloftet, gennem et Vindue er der Udsigt over Gent. Den nederste Del dannes af 4 Felter, i de midterste er der statuelignende Fremstillinger af Johannes Døber og Apostlen Johannes, i de yderste ere Alterværkets Donatorer, Jodocus Vydht og hans Hustru Isabella Burluut, fremstillede. Ved disse Fremstillinger paa Fløjens udvendige Sider er der efter Tidens Regler kun anvendt faa Farver, først naar de aabnes, møder man ret van E.ernes straalende Farvepragt. Et Alterværket aabnet, ses øverst i Midten Gud Fader, iført pragtfulde Klæder, siddende paa en Trone; i Felterne til Siderne for ham sidder Jomfru Maria og Johannes Døber; disse 3 danne Midtbilledet, i de nærmeste Felter til højre og venstre prises de høje Tre af syngende og spillende Engle; i de yderste Felter ere Adam og Eva fremstillede, over dem er i små Billeder antydten den Misundelse, det Had og den Død, som følge Menneskenes Spor. Midtbilledet paa den nedre Del af Alterværket er knyttet til Joh. Aab. 7. Kap. Paa en Eng i et herligt Bjerglandskab staar Altret med Guds Lammet; foran det er anbragt Livskjilden, over det svæver den Hellig-Aand, der med sine Guldstraaler lyser over alt og varmer alt. En Kreds af det gl. og ny Test.s Mænd ere samlede foran Altret, fra Siderne drage Skarer af Helgenere og Helgeninder til det. Paa Fløjene til højre ses hellige Eneboere og Pilegrimme, paa Fløjene til venstre ses Kristi Stridsmænd og

retfærdige Dommere, alle drage de frem for at blive delagtige i Livskilden, i Gudslammets Frelse og den Hellig-Aand. — Altværket er desværre nu splittet. Midtbillederne findes endnu paa deres oprindelige Plads i Johannes-Kapellet ved St. Bavo-Kirken i Gent; Fløjene med Adam og Eva ere i Bruxelles; de øvrige Fløje findes i det gl. Museum i Berlin. Dette Kunstværks aandelige Indhold og ydre Fremstilling staa paa Højde med hinanden, og dets store Værd har været anerkendt gennem Tiderne lige fra dets Fremkomst til den Dag i Dag. — Af H. van E. kender man som sagt ikke med Bestemthed andre Billeder; af J. van E. kender man en Del; paa Samlingerne i Madrid, London, Antwerpen, Brügge, Bruxelles, Paris, Berlin, Wien og Dresden findes fremragende Arbejder af ham; det er enten Altertavler eller Portrætter, han har malet. Blandt de mærkeligste maa fremhæves Billedet i Louvre af Kansleren Rolin, der knæler for Madonna, og Billedet i Akademiet i Brügge af Kanniken van der Paele, der, medens hans to Skytspatroner staa hos, ligeledes knæler for hende; baade Rolin og van der Paele ere skildrede som alvorlige, stærkt aandeligt arbejdende Mænd, der, skønt uden indre Tilslutning til Madonna, dog bøje sig i Lydighed for hende, saaledes som Thomas fra Kempen og andre af Tidens ledende Mænd forde det; indirekte er dette Arbejde Vidne om, at Reformationen maatte komme. Af J. van E.s Portrætter maa særlig fremhæves de, som findes i *National Gallery* i London, nemlig det ret store Dobbeltportræt af Ægteparret Arnolfini, og de 2 smaa Portrætter af ukendte Mænd.

Th. O.

Eylert, Rulemann Friedrich, preuss. Biskop, fødtes 1770, blev 1806, paa Steins anbefaling, Hof- og Garnisonspræst i Potsdam og kom som saadan i nøje Forhold til Kong Friedrich Wilhelm III og Dronning Luise. 1818 blev han udnævnt til Biskop for den evang. K. i de preuss. Stater, til Medlem af Statsraadet og Ministeriet for K. og Undervisningsvæsenet. 1844 nedlagde han sine Embeder og henlevede Resten af sit Liv paa sin Ejendom »Abendruhe« ved Hamburg og i Potsdam. Han døde 8. Febr. 1852. Han var som Teolog nærmest Rationalist; som Prædikant udmærkede han sig ved en salvelsesfuld Retorik. Han spillede en stor Rolle ved den preuss. Unions Indførelse (Fr. Nielsen, Statsk. og Frik., Kbhvn 1883, 3 f.). Hans talrige Prædikener og Festrædikerne finde nu næppe mange Læsere, men hans »Charakterzüge und hist. Fragmente aus dem Leben Friedrich Wilhelms III« (I—III, Magdeb. 1843—46) ere en af Kilderne til Unionens Historie.

Eynsham i Oxfordshire var 1007 eller lidt senere Stedet for en Synode, der havde Karakter af et *witenagemot* og vedtog baade verdsl. og kirkel. Love. Munke formanes til Kyskhed, og Præsterne opfordres til at betænke, at de ikke have Ret til at bo sammen med en Kvinde. Elphege af Canterbury og Wulfstan af York vare Mødets Hovedmænd, og Forholdene i Landet gav denne Synode en særlig festlig Karakter.

Eystein. 1) E., Norges 2. Ærkebiskop, en storættet, veltalende og myndig Mand, tidligere

Kong Inges Kapellan, blev 1157 af denne udsat til at beklæde Ærkestolen i Nidaros. Skønt Kardinallegaten Nicolaus af Alba, der 1152 oprettede Ærkesædet, af de daværende 3 Konger havde faaet tilsvoret Kirken Friheder, der sikrede kanonisk Ordning, herskede der dog meget afvigende Meninger om disse Friheders Omfang, og Bispenses hidtidige Afhængighed af Staten samt Præsteskabets Slægtsbundethed til Folket var ikke brudt. E.s ukanoniske Valg mødte Modstand, og han maatte rejse til Rom for at indvies. Her lærte han Alexander III's Syn paa Kirkemagten at kende og vendte 1162 tilbage som en energisk Hævder af Tankerne i *decretum Gratiani*. Overfor en kraftfuld Forkæmper for det fastbyggede kurialistiske System stod i det Øjeblik en illegitim Kongemagt og et Folk, svækket ved Partistridigheder og blodige Borgerkrige. E. fik straks Bønderne til at opbølge Ærkestolen ved at indbetale Bønderne efter Kristenretten i Solv, hvorved Indtægterne fordobledes. Langt fra at kunne modsætte sig denne Tilsidesættelse af Kongemagtens Lovgivningsret, maatte Erling Skakke for at afstve sin Søns, Magnus's, Trone ved en kirkelig Kroning gaa til de mest ydmygende Indrømmelser overfor Hierarkiet. I Nærværelse af en pavelig Legat, Mag. Stefanus, holdtes 1164 et Provinskonsilium og Høvedgemøde i Bergen. Magnus Erlingsen blev salvet og kronet og svor en Ed, hvorved Norge i Virkeligheden blev Kirkens eller St. Olafs Len. Som Tegn paa, at Kongen kun er St. Olavs Vikar, skal ved hans Død Kronen ofres paa Domkirken i Hjalter i Nidaros. En Tronfølgeordning i Gulatingsloven, der gør Kirkefyrsterne omtrent eneraadende ved fremtidig Valg, staa som Udttryk for E.s Tanker. Magnus maatte videre forbedre Kirkens Stilling ved Indførelse af Tien- den, og ved denne Tid søgte man rimeligvis ogsaa at gennemføre Afløsningen af den kongelige Patronatsret ved den bispelige Kollats. En Adskillelse mellem gammel Ret og ny (Guds Lov): den kanoniske Bearbejdelse af ældre Ret) traadte nu virkekræftig ud i Livet. Ja E. skrev en egen Retsbog (Guldfer), hvorved han hævdede Kirkens frie Lovgivningsret; en bevaret Redaktion af Frostatingsloven anses for en modificeret Omarbejdelse af disse E.s Krav til Trønderne, og det var Meningen, at hele Kirkeprovinns saaledes lidt efter lidt skulde bøje sig for den kanoniske Kristenret. — E. udvidede Olaf Kyrrs Kristkirke og flyttede Mariekirken til Elgesæter, hvor han indrettede et Augustiner-Kloster. Han søgte at højne Præsterens Stilling ogsaa paa Island, og støttede efter Evne videnskabelige Sysler. — Det Kæmpeskridt, som Kirkemagten havde gjort 1164, hvilede dog paa løs Grund, da Præsteskabet ikke var gennemtrængt af Hierarkiets Aand. Da den kloge og tapre Sverre efter Eystein Mejlans Fald 1177 blev Birkebejners Fører og førte sine Skarer fra Sejr til Sejr, reagerede »den gamle Ret« imod Magnus Erlingsens Kongedømme. Sverre var, ikke blot som fra-falden Præst og uægte født, men som Hævder af en Kongstanke, der forøgete Kongedømmets fra Gud givne Souverænetet, E.s skarpest tænkelige Modsætning. Efter Magnus's Fald var E.s store Sejr fra 1164 foreløbig forspildt.

Han forlod Norge (1180) og levede 3 Aar i England. Den mod Sverre udslyngede Bandstraale forfejlede sin Virkning, og E. indsaa Kampens Umulighed og frygtede maaske værre Følger for Kirken. 1183 kom han tilbage, og paa Grund af Sverres kloge Maadehold indtraadte ingen større Uenigheder. 1188 hensov E., forligt paa Dødslejet med »Usurpatoren«. Men E.s Tanker om Kirkens Magt fandt nye Bærere, og Iveren for at faa ham helgenkronet blev et Udtryk for dette Kirkens Programarbejde. 1229 kanoniserede et Provinskoncilium E., men »St. Augustinus« blev ingen Folkehelgen (Zorn, Staat und Kirche im Norwegen, München 1875; L. Daas, Norges Helgener, Kra. 1879, 170 f.). *J. O. A.* — 2) E. Åsgrímsson, se Art. Lilja.

Eyter, Johann von, var indtil 1553 teol. Prof. i Wittenberg; derpaa blev han Generalsuperintendent i Detmold og fremmede Ref.s Indførelse i det Lippeske. Han affattede den Kirkeordning af 1571, der endnu gælder blandt Lutheranerne i Lippe.

Ezekias, se Hiskia.

Ezekiel, se Hesekiel.

Ezník (Es-nig), armenisk Biskop, blev født i den armen. Landsby Koghby og blev 425 sendt til Edessa for dér at fortsætte sine Studier og navnlig for at oversætte de syr. Fædres Skrifter paa Armenisk. Fra Edessa kom han til Konstantinopel, men efter Konciliet i Efesos (431) vendte han tilbage til sit Fædreland med Konciliets Akter. Derpaa gav han sig til at forbedre den armen. Bibelovers., som skyldtes Sahak og Mesrop (S. 143). Siden blev han Biskop i Bagrevand og skrev et berømt Skrift »Gendrivelse af Sekterne« (*Jeghz aghandotz*) i 4 Bøger, rettet mod Hedningerne, »der forveksle det synlige med det usynlige«, mod Perserne, mod Grækernes Filosofer og mod Markion og hans Tilhængere. Dette polemisk-apologetiske Arbejde røber baade Forf.s Lærddom og Skarp-sindighed, og det er et af de ypperste Skrifter fra Armeniens Guldalder. Hans Værk er gentagne Gange trykt paa Armenisk (Konstantinopel 1763; Venezia 1826 og 1863); Le Vaillant de Florival har (Paris 1853) givet en tarvelig Overs. af det; en enkelt Del er oversat paa Tysk af Neumann i »Zeitschr. f. hist. Theol.« IV.

Tillæg.

Åkianerne, en sv. Sekt, fremkom 1784 i Elmeboda Sogn i Småland og fik Navn efter Bonden Åke Svensson i Östergöl, der efter en religiøs Vækkelse begyndte at holde gudelige Forsamlinger. Efter at Menighedens Præster havde modsat sig, at Åke og hans Venner, som de ønskede, gik hver Uge til Herrens Bord, forvaltede Åke selv Sakramentet og udtraadte med sine Tilhængere af Statskirken, der nu blev Genstand for deres bitreste Forhaanelser. Å., der indførte Ejendomsfællesskab og paastod, at et før Omvendelsen indgaaet Ægteskab ikke var bindende, samt nærede kiliastiske Forventninger, vandt kun ringe Tilslutning og bestod nærmest af Medlemmer af Åkes Slægt. Efter en af Vexjö Domkapitel anstillet Undersøgelse erklærede Göta Hofret 12. Dec. 1785 de anklagede for sindsforvirrede; de førtes derpaa til Danviks Daarekiste, hvor Åke og to andre kort efter døde, hvorpaa Bevægelsen lidt efter lidt døde hen. O. A.

Adalvard. 1) **A. d. ældre** kom første Gang til Sverig under Emund den gamle, viet af Ærkebiskop Adalbert til Biskop for det sv. Folk; som saadan bestred han den »ærkebiskoppelige« Myndighed, som Emunds Klerk, Osmund, gjorde Fordring paa. Han kom siden igen til Landet under Stenkil, nu som »Biskop over begge Göta-Länder. A., som tidligere havde været Dekan i Bremen, har ifølge Adam fra Bremen ved Lære og Liv udøvet en velsignelsesrig Virksomhed i Vestgötabygden og omvendt mange til kr. Tro. Ogsaa for Vermlands Beboere prædikede han, samt udstrakte endog, paa Harald Haarderaades Ønske, sin Virksomhed til Norge. Den rige Pengegave, Kongen gav ham ved Afskeden, brugte han til at frikøbe kr. Fanger. A. skal være død og begravet i Skara. — 2) **A. d. yngre**, der var ordineret til Biskop i Sigtuna af Adalbert (som saadan bevidner han Adalberts Donationsbrev af 11. Juni 1068), blev fordreven af Hedningerne og begav sig derpaa til Skara, hvor han fandt den ældre A. syg eller død. A. vilde da trænge sig ind i Skara Stift, hvorved han blev Ærkebiskop Adalbert Anledning til Sorger. Han siges, formentlig forinden, at have prædiket i Sigtuna med saa stort

Resultat, at Hedningerne ved én Messe ofrede ham 72 Mark Sølv. Ligesaa skal han engang, sammen med Egino fra Skaane, have indfundet sig hos Kong Stenkil og opfordret ham til at odelægge det hedenske Tempel i Upsala. Da Planen ikke lykkedes, skal de to Bisper have gennemrejst »alle Göternes Byer«, have nedbrudt Afgudsbilleder og vundet mange for Krdm. Tilsidst vendte A. tilbage til Bremen, hvor han døde. O. A.

Ahnfelt, Oscar, sv. religiøs Musiker og Taler, f. 21. Maj 1813 i Gullarp i Skåne, var yngste Søn af Provst Jonas A. (ældre Brødre: Nils Otto, Docent i Teol., fremragende Botaniker, f. 31. Okt. 1801, d. 1. Jan. 1837; Paul Gabriel, se S. 41; Carl Niclas, Spr., f. 24. Dec. 1810, d. 29. Aug. 1887, Fader til Otto, se S. 41) og blev Student i Lund 1828. Musiken blev nu hans Yndlingssyssel; han paavirkedes i æstetisk Henseende ved C. J. L. Almqvists Skrifter; med varm Interesse omfattede han ogsaa Wieselgrens Virksomhed og Afholdsbevægelsen. I Vinteren 1840 rejste han til Stockholm for at studere Musik; her gennemlevede han en dyb religiøs Vækkelse og vandt Troens Fred ved en Prædiken af C. O. Rosenius (Paaskedag 1841). Efter at have virket nogle Aar som Musiklærer, begyndte han 1845 paa ivrigt Opfordring af Rosenius at lede religiøse Sammenkomster. I dette Øjemed besøgte han 1849 første Gang Helsingør. O. 30 Aar tilbragte han mest paa Rejser i Sverig, Norge og Danmark, ydmygt vidnende om Forsoningen og den uforskyldte Naade i Kristus. Sine Foredrag sluttede han stadig med Sang, akkompagneret af den 10-strengede Guitar, som han selv havde konstrueret. I Halvtredserne paavirkedes A. i nogen Tid af Pastor Lammers (se d. Art.) og Livet i dennes Frimenighed i Skien, men siden opgav han Tanken om en Frimenighedsorganisation. Aandelig Vækkelse i Folkekirken og de troendes Sammenslutning i et Kærlighedsliv var A.s Maal. Derfor blev den waldenströmske Separation og Opfattelse af Forsoningslæren et af de »Bedrøvelsesemner«, der formærkede hans Alderdom. Stor Betydning for det kr. Liv i Norden har A. særlig faaet ved sine »Ande-

lige sangere, af hvilke 1. Hefte udkom 1850, 12. (og sidste) Hefte 1877 (udbredte i Overs. i Danmark og Norge). De ere ikke forfattede af ham selv, men han har samlet dem og sat Musik til dem. Efter fleraarig Sygelighed døde A. i Carlshamn 22. Okt. 1882 (Några drag ur O. A.s lif och verksamhet af C. A., Stockh. 1884).

Alain de la Roche (*Alanus de Rupe*), berømt Maria-Prædikant, blev født i Bretagne o. 1428. Efter i Dinant at være optagen i Dominikaner-Ordenen kom han til Paris for at studere, blev 1470 teol. Lærer i Rostock og 1475 kaldet til Ordens-Kapitlet i Lille. Han døde 8. Sept. 1475 i Zwoll. A. har skrevet fl. lat. Skrifter og udgivet Prædikener, der navnlig dreje sig om Jomfru Maria og Rosenkransen. Et af hans Skrifter (*Materia quædam brevis sed devota de psalterio precelse ac intemerate semper virginis Marie*) blev 1498—1506 optrykt 3 Gange i Sverige, en Gang paa Fru Ingeborgs, Sten Stures Enkes, Bekostning, en anden Gang med Understøttelse af Svante Sture, og en Nonne i Vadstena har oversat det paa Svensk for den 1524 afdøde Margareta Nilsdotter. I dette Skrift kalder A. sig »den salige Jomfrus nye Brudgom«, og han fortæller, at Maria har »fæstet« ham med en Ring af sit eget Haar. Efter A.s *Psalterium*, der indeholder Anvisninger til at bede efter Rosenkransen og Underretning om alle heraf flydende evige og timelige Velsignelser, digtede o. 1490 Præsten Hr. Mikkel i Odense (se Art. Mikkel) den store Digtning, »Om Jfr. Mariæ Rosenkrans og dens Broderskab«. Ogsaa A.s andre Skrifter bleve flittigt læste i Norden.

Alexander, Michael Solomon, den første anglik. Biskop af Jerusalem, blev født af jødiske Forældre i Maj 1799 i Schönlanke (Trzonka) i Posen. Han blev opdragen i Talmud, men da N. T. faldt ham i Hænde, blev han greben af den Aand, som dér traadte ham i Møde, og 22. Juni 1825 blev han, den forrige Rabbi ved Byens jødiske Menighed, i Plymouth, i over 1000 Menneskers Nærværelse, ved Daaben optaget i den kr. K. Efter at være døbt rejste A. til Dublin, hvor han var Lærer i Hebraisk, og dér blev han (1827) præsteviet. Han var allerede da traadt i Tjeneste hos *London Society for Promoting Christianity among the Jews* og drog efter sin Præstevielse til Danzig for at virke blandt Vest-Preussens og Posens Jøder. 1830 kom han tilbage til England for ogsaa dér at drive Mission blandt Israel, og 1832 —41 var han Prof. i Hebr. og rabbinisk Litteratur ved *King's College* i London. 1835 fuldendte han en i Forening med Mc' Caul og andre udarbejdet hebr. Overs. af N. T. 7. Nov. 1841 blev han valgt til Biskop af Jerusalem med Tilsyn over de eng. Præster og Menigheder i Syrien, Kaldæa, Ægypten og Habessinien. Dette Bispedømme i Jerusalem, der, navnlig paa Bunsens Tilsynydelse (S. 419), blev oprettet af Preussen og England i Forening, havde til Grundfond 30,000 Pd. Kongen af Preussen gav 15,000 Pd., Londoner-Selskabet 3000 Pd.; Resten kom ind ved andres Gaver. Anglo-Katolikerne saa med Harmen denne Bispestol rejst ved det protest. Preussens Hjælp (se Newman, *Apologia pro vita sua*, London 1893,

141 f.), men andre Englændere jublede. 21. Jan. 1842 holdt A. højtideligt sit Indtog i Jerusalem, og derpaa tog han med stor Kraft fat paa den Opgave, der var stillet ham. Men allerede 23. Nov. 1845 døde han i Nærh. af Cairo paa en Rejse til England (W. H. Hechler, *The Jerusalem Bishopric*, 1883).

Altonaer-Biblen kaldes et af Rationalismen stærkt præget Bibelværk (Overs. med Anmærkninger), der 1815, under Generalsuperintendent Adlers (S. 27) Ægide, blev udgivet af Præsten Nik. Funk i Altona. Det blev angrebet fra mange Sider, navnlig af Claus Harms (se d. Art.) i hans »Teser«.

Amana-Samfundet (S. 66) er Navnet paa et kommunistisk relig. Samfund i Amerika. Medlemmerne, der 1842 indvandrede fra Tyskland, bo i 7 Byer i Iowa County. De holde fast ved Skriftens Inspiration, Treenigheden, Retfærdiggørelsen af Troen og de dødes Opstandelse, men de forkaste Tanken om de evige Helvedsstraffe, idet de tro, at de onde blive rensede ved Ild. Daaben bruge de ikke, men derimod sætte de megen Pris paa Nadveren, der dog kun holdes en Gang hvert andet Aar. De have den Tro, at der i det 18. Aarh. er begyndt en Inspirationens Tid, og at den Helligaand har aabenbaret store Hemmeligheder for nye Profeter. I Spidsen for Selskabet staar en Mand eller Kvinde, der efter deres Mening særlig ledes af Aanden. De inddeles i 3 Grader: de højeste, de mellemste og de laveste eller Børnenes Grad. De holde Gudstjeneste, der væsentlig bestaar af Bøn, hver Aften og Søndag, Onsdag og Lørdag Morgen. Hovedforsamlingen holdes Lørdag Morgen. I de 7 Byer have de 22 Kirker med 2800 Siddepladser; efter Tællingen 1890 havde de 1600 Kommunikanter.

Amarna, se Tell-el-Amarna.

Amerikanisme kaldes en moderne Retning indenfor den rom.-kat. Denomination i Nord-Amerika. A. hævder, at den angelsachsiske Race i særlig Grad er udvalgt af Gud, hvorfor den bør have Ret til at paatrykke hele det nordamerik. Aandsliv, og navnlig det nordamerik. Kirkeliv, sit Præg. A.s aandelige Opbudsmand er Konvertiten O. Brownson (S. 395), der 1857 i sit Konversionsskrift: *The Convert* udtalte sit levende Haab om Amerikanernes Evne til at skabe en amerik. Civilisation, der vilde kunne vise »Germanismens« Overvægt over »Romanismen« og »Latinismen« og frembringe en ny og kraftigere Skikkelse af den romerske Katolicisme. 1875, s. A. som Brownson døde, lod P. Isaac Thomas Hecker (se d. Art.), Stifteren af »Paulisterne i New-York«, et lille Skrift trykke, foreløbig dog kun til Uddeling blandt Venner. Den bekendte Mme Pauline Craven, f. de la Ferronnays, Forf. til *Le récit d'un sœur*, oversatte P. Heckers Bog paa Fransk under Titlen: *L'Église en présence des controverses actuelles et des besoins de notre siècle* (Paris 1875), og skønt den franske Oversættelse heller ikke kom i Boghandelen, begyndte P. Heckers »A.« dog at vække Opsigt. Den amerik. Paulist var en glødende Tilhænger af Pavens Ufejlbarhed, og han ventede, at der vilde oprinde en ny Sejrstid for den rom. K., efter at Definitionen af dette Dogme

havde gjort Ende paa den menneskelige Fornufts 300aarige Oprør mod den kirkelige Autoritet. Men medens K. hidtil især havde søgt at tøjle Menneskenes Virkekraft, skulde den efter P. Heckers Mening i den kommende Tid løse alle bundne Kræfter og sætte alle Viljer i Bevægelse. Han ventede, at den overlegne angelsachsiske Race, særlig Amerikanerne, vilde gaa i Spidsen under denne nye Fase for Romerk., der vilde fremme Frihedens Sag og det sociale Fremskridt. Da alt, hvad der vedrører Hovedet, siger P. Hecker, er bragt i den rette Stand (∴ efter Proklamationen af Ufejlbarhedsdogmet), ville Armene og Benene faa en friere Bevægelse. A. føler sig i dogmatisk Henseende fuldstændig bunden til alle K.s Afgørelser, ikke mindst til den sidste, men til Gengæld kræver den en udstrakt Frihed i Retning af Demokratisme, Socialisme og Georgisme (se Art. George, Henry). Fremragende Kirkefyrster som Kard. Gibbons, Ærkebiskoppen af Baltimore, Ærkebiskop Ireland af St. Paul og Biskop John Keane, Rektoren for det romskat. Universitet i Washington, kunde i meget tilegne sig P. Heckers Tanker, og A. gjorde i kort Tid store Erobringer blandt Fristaternes romskat. Indbyggere. Da P. Hecker var død (1888), skrev Paulisten P. Elliot en i høj Grad rosende Biografi af ham. Denne blev modtaget med den største Velvilje, ikke mindst fra de engelske Jesuiters Side; i disses Organ *The Month* blev den anbefalet af høje Toner. Men da Abbé Klein 1897 oversatte den paa Fransk, fandt den ikke alene Paaskønnelse, men ogsaa Modsigelse. Man tog i Frankrig og Italien ikke blot Forargelse af P. Heckers Tillid til den angelsachsiske Races Overlegenhed, men ogsaa af hans vidt gaende Individualisme og af hans altfor store Tro til den menneskelige Naturs Godhed, der bragte ham til at paastaa, at mange Sjæle helt eller næsten helt ere blevne bevarede for Smitte af Synd i egentlig Forstand. I Rom tog Pavedømmets officielle Presse bestemt Afstand fra A., der vilde sætte sig ud over Pavestolens gamle Pagt med den latinske Race, og 22. Jan. 1899 sendte Leo XIII Kard. Gibbons et Brev (delvis aftrykt i »Katholiken« for 12. Marts 1899), der indeholder en afgjort Fordømmelse af A., forsaavidt denne skal betyde andet og mere end »visse aandelige Egenskaber, der ere ejendommelige for de amerik. Folk eller for Fristaternes Forfatning, Love og Sæder«. Ærkebiskop Ireland erklærede imidlertid, at han ikke havde gjort sig skyldig i de Vildfarelser, som Leo XIII's Fordømmelse rammer, og den af ham afhængige Presse paastod, at Paven i Virkeligheden kun havde fordømt »Heckerismen«, ikke A. Nogle amerik. Blade, som *Italian Times*, gik endog saa vidt i deres A., at de dristede sig til at betegne en Redegørelse, der fremkom fra Ærkebiskop Ireland, som et Aktsykke, »der i høj Grad forringede Vigtigheden af Pavens Udtalelse og afgav et Korrektiv til denne« — en Udtalelse, der naturligvis blev mødt med den største Kritik fra de rom. Blades Side. Abbé Klein vedgik ogsaa straks, at han havde handlet ilde ved at oversætte P. Elliots Bog, og Salget af den blev standset. Men dermed er A.s Saga næppe ude.

Fr. N.

Am-ha'arez, egtl. »Folket i Landet«, var en foragtelig Betegnelse, som Farisæerne (se d. Art.) anvendte om den store Mængde af deres Landsmænd, der ikke punktligt opfyldte Loven i Overensstemmelse med de Skriftlærdes Forskrifter, og fra hvem de derfor ogsaa i Renhedens Interesse »sondrede sig«. Begrebet er imidlertid ikke, som man kunde vente, kollektivt at forstaa; meget mere talte man om »en A.« (d. v. s. en af Folket i Landet) og mente dermed den enkelte indenfor den »forbandede« Mængde, »som ikke kendte Loven« (Joh. 7, 49). Dette singulariske A., der hyppig møder os i den rabbiniske Literatur, svarer i formel, og i Virkeligheden ogsaa i saglig, Henseende til Flertalsudtrykket Amme-ha'arazoth eller Amme-ha'arez, saadan som det i Esras og Nehemias Bøger anvendes, nemlig om den halvjødiske eller halvhedenske Befolkning, som de fra Babylon hjemvendte Landflygtige forefandt i Palæstina, og som de navnlig i Kraft af Esras Anstrængelser energisk tog Afstand fra (Esra 9, 1—2; 10, 2. 11; Neh. 10, 29—32). L. B.

Amoræere. Efter at den jød. Lovtradition mod Slutn. af 2. efterkr. Aarh. var samlet af Juda *ha-nasi* i Mishna, blev denne Samling diskuteret og fortolket af de jød. Lovlærde baade i Palæstina (særlig i Tiberias) og i Babylonien. Denne Række af Lærere fra 3. til Beg. af 6. Aarh. kaldes A. (af *amar* at sige, at lære) og deres omfangsrige Arbejde Gemara (Tradition), som sammen med Mishna udgør Talmud, dels den palæstinensiske fra 4. Aarh., dels den babylonske fra 6. Aarh. Størst Betydning have de babylonske A. haft.

L. G.

Amtsprøvster, se Provster.

Anander, Daniel, sv. Præst, hvis Fødselsaar er ukendt, studerede i Wittenberg, hvorfra han kom hjem 1671. 1681 blev han Komminister i Klara Menighed i Stockholm. Han udgav 1683—85 (uden Forfatternavn) i Wittenberg et af det derværende teol. Fakultet censureret og fordelagtigt bedømt Skrift paa 32 Ark, *Nova concionandi i methodus non nova*, der skarpt kritiserede den gængse Prædikens skolaske Metode med dens Lærdomsspræl, det uandelige Sind hos mange Præster, Nationalitets-hadet osv. Konsistoriet chikanerede ham og paatalte et nyt Skrift, han udgav 1686; derfor blev han afsat 1687 og indespærret i Danviks Daarekiste, hvor han døde 1697 (C. W. Skarstedt, Predikoverksamhetens historia, Lund 1879, 61 f.).

O. A.

Andresen, Kjeld Nicolai Gotthard, norsk Afholdsprædikant, blev født i Kristiania 3. Juli 1808 og døde 2. April 1851. Han tog Artium og anden Eksamen, men kom paa Studiebancan ikke længer end til at blive teol. Student. Det i 1830-Aarene vaagnede Arbejde for Ædrueligheden lagde Beslag paa hele hans Interesse. Med Begejstring kastede han sig ind i Arbejdet, og hans Optræden blev af stor Betydning. Det skyldtes væsentlig ham, at de tidligere Maadeholdsforeninger gik over til Afholdsföreninger. Under sine Rejser, som han foretog med Statens Understøttelse, stiftede han en Mængde nye Foreninger. Han udgav tillige en Række Afholdsskrifter; de vigtigste var: »Maadeholdsskatekismus« (1844), der op-levede mange Oplag og oversattes paa Lappisk

og Svensk; »Om afskaffelse af brændevinets brug som drik« (1846); »Haandbog i afholdsreformens grundsætninger« (1848). En Tidlang redigerede han »Maadeholdstidende« og »Norsk maanedsskrift for afholdsreformen«. A. B.

Angermannus, se Andreæ (S. 86).

Anglo-continental society begyndte sin Virksomhed 1856 under 4 Patroner: Biskopperne Samuel Wilberforce af Oxford, Charles Wordsworth af S. Andrew's, Colenso af Natal og Whittingham af Maryland. I Begyndelsen havde Selskabet nærmest det Formaal paa Fastlandet at udbrede Kendskab til og Forstaelse af den anglik. K.s Grundsætninger og Ejendommeligheder. Sekretæren, Præsten F. Meyrick, besøgte saaledes med det Formaal for Øje gentagne Gange de nordiske Lande, og flere Smaaskrifter bleve udgivne paa Dansk til Oplysning om den anglik. Kirkeafdelings Lære og Gudstjeneste. Fra 1861 bestræbte Selskabet sig ogsaa for »at fremme indre Reforme i Nationalkirkerne«, og navnlig i Italien begyndte det ved Dr. Camilleri en Virksomhed, der satte Frugt flere Steder ved Organisation af evangeliske Bevægelser. En Udsigt over Selskabets Virksomhed findes i dets Organ, *The Foreign Church Chronicle and Review* 1899, Nr. 91 f.

Apokalyptik, jødisk. Naar Ordet »Apokalyse« har vundet Hævd som literært Kunstudtryk, og Udtrykket »A.« er blevet Betegnelse for en bestemt Art af literær Produktion, da har denne Sprogbrug sit Udgangspunkt i Johannes-Profetiens Betegnelse som »Apokalyse«. I Forf.s egen Overskrift over dette Værk (*ἀποκάλυψις Ἰησοῦ Χριστοῦ*, Joh. Aab. 1, 1) betegner Ordet vistnok den guddommelige Aabenbaring, hvorpaa Joh.s Profeti som al sand Profeti (jvfr. 1 Kor. 14, 30) hviler; og i Overensstemmelse hermed har den gamle kirkelige Titelloverskrift over Bogen (»Joh.s Apokalyse eller Aabenbaring«) fra først af vistnok skullet betyde »den af Joh. modtagne, af ham skuede Aabenbaring«. Efterhaanden blev imidlertid denne Titelloverskrift anvendt i Betydning af »den fra Joh. hidrørende Apokalyse, det af Joh. forfattede Aabenbaringsskrift«; og ad denne Vej blev saa Ordet Apokalyse naturlig nok et teknisk Udtryk, der kunde anvendes ogsaa om andre Bøger: det blev Betegnelse for et Skrift af lignende Indhold som Joh. Aab., et Skrift, der i Lighed med den bragte omfattende og detaljerede Afsløringer af eskatologisk Art. Sit ejendommelige Indhold og sin egentlige Værd har Kunstudtrykkene Apokalyse og A. dog først vundet, efter at det i vort Aarh. er blevet erkendt, at Joh.s Aab., saa vist som den er et Produkt af urkristelig Profeti, ogsaa maa ses i Sammenhæng med en ældre Literaturgen, der fremstod paa jødisk Grund og udgjorde den glæstl. Profetis sidste Udløber (saaledes Lücke, Versuch einer vollständigen Einleitung in die Offenbarung des Johannes, 2. Aufl. 1852), og efter at de til denne Literaturgen hørende Værker ere blevne gjort til Genstand for grundigere Undersøgelse (jvfr. Hilgenfeld, Die jüdische Apokalyptik, 1857) og ere blevne bedre og fuldstændigere bekendt. I Spidsen for denne Skriftart, der allerede forberedtes af Profeter som Hesekiel og Sakarja og ved Skriftstykker som

Jes. 24—27 og Sak. 12—14, staar rigtignok et af G. T.s kanoniske Skrifter: Daniels Bog (se S. 592). Og ogsaa et andet af de herhen hørende Værker, den saakaldte 4. Esra Bog (se S. 804), har gennem hele K.s Historie været kendt i den rom. K.s officielle Bibelovers. har den endog fundet Plads som et Tillæg efter N. T. Men forøvrigt er de Kildeskrifter, som her kommer i Betragtning, først i vort Aarh. blevne tilgængelige for Forskningen, saaledes fremfor alt den »æthiopiske« Enoksbog (S. 775), *Assumptio Mosis* (S. 161) og Baruks Apokalyse (S. 228); og først efter at det vigtigste Kildestof var skaffet til Veje og gennemarbejdet, kunde det overhovedet gaa op for den videnskabelige Bevidsthed, at der her forelaa en sammenhængende literær og religionshistorisk Foreteelse. At saa virkelig er Tilfældet, tør nuomstunder betragtes som et sikkert Forskningsresultat; men meget Arbejde staar dog her endnu tilbage at gøre, og det ogsaa af den Grund, at Stoffet saa at sige Aar for Aar vokser mellem vore Hænder (jvfr. Morfill and Charles, The book of the Secrets of Enoch, 1896; Bonwetsch, Die Apokalypse Abrahams, 1897; Steindorff, Die Apokalypse des Elias, eine unbekannte Apokalypse und Bruchstücke der Sophonias-Apokalyse, 1899). Om denne Literaturgen, hvis Ejendommeligheder netop under Sammenfatningen af det hele Stof med stigende Tydelighed er traadt i Dagen, anvendes efter nyere teol. Sprogbrug i første Række A.s Navn. Oprindelig udsprunget af Joh.-Profetiens kirkelige Titel har dette Udtryk vist sig tjenligt og derfor ogsaa vundet Hævd som Betegnelse for den af Danielsbogen aabnede og dér allerede klassesk udprægede Skriftart i dens Forskel fra den gamle israelitiske Profeti.

Saa mange og store Forskelligheder, som de jødiske Apokalypter i det enkelte opviser, lader der sig dog paaenge en Flerhed af Ejendommeligheder, som gennemgaende vender tilbage og tydelig røber deres literære og religionshistoriske Slægtskab. Karakteristisk for A. til Forskel fra Profetien er saaledes allerede dens pseudepigrafiske Form. Apokalyptikeren besidder ikke Profetens Selvbevidsthed og personlige Myndighed. Han optræder overhovedet ikke som Folkeprædikant, men kun som Skribent, og træder som saadan ikke engang frem i sit eget Navn, men under Dække af en eller anden Autoritet fra Fortiden, det være nu Daniel, Enok, Moses, Baruk eller Esra. Gennem saadanne Autoriteters Mund, eller helst i Form af guddommelige Aabenbaringer til disse, fremføres saavel Fremtidsskildring som relig. Belærelse og sædelig Formaning. Videre er det betegnende, at disse guddommelige Aabenbaringer i meget stor Udstrækning formidles ved Drømmesyner, Visioner og Englebelærelse og meddeles i en mer eller mindre dunkel og hemmelighedsfuld Form, gennem Symboler og Billeder, der paa én Gang afhyller og tilhyller det, som skal aabenbares. Det brogede og fantastiske Præg, som Fremstillingen derved faar, skyldes vistnok kun i de sjældneste Tilfælde en skaberisk Fantasi hos Apokalyptikeren selv; langt hyppigere tør det tværtom hænges sammen med A.s aandelige Uselvstændighed, dens Udnyttelse og Sammensvejsning af

ældre profetiske Billeder og eskatologiske Overleveringer. At nemlig A. staar i et stærkt Afhængighedsforhold til den ældre profetiske Literatur, er en i Dagen liggende Kendsgerning, og at den ogsaa bæres oppe og gennemvirkes af apokalyptiske Traditioner, der i sig endog tør optage ældgamle mytologiske Elementer, er en Betragtning, som i nyeste Tid med Skarpsindighed er bleven gjort gældende (Gunkel, *Schöpfung und Chaos*, 1895), og som visselig vil vise sig at indeholde et ikke uvæsentligt Sandhedsmoment. Hvad dernæst A.s Indhold angaar, da maa som et karakteristisk Træk nævnes dens kunstfulde Beregning af Endens Indtræden, af Verdensløbets Varighed og forestaaende Afslutning; hvor Profeten nøjer sig med at forkynde, dér regner og tæller Apokalyptikeren. Med disse Beregninger forbinder sig ofte en Udsigt over Verdensløbet og særlig over Israels Historie eller en Del deraf, idet nemlig den Fortidspersonlighed, som Apokalyptikeren skyder frem foran sig, først og fremmest modtager guddommelige Aabenbaringer om Historiens Gang ned til Apokalyptikeren egen Tid. Disse »Forudsigelser«, der gerne er saa meget bestemte, jo nærmere Fremstillingen kommer den virkelige Forfatters Samtid, tjener da ogsaa til Bekræftelse for de egentlige Fremtidsvarsler; den opmærksomme Læser skal sige sig selv, at ligesaa nøjagtigt, som Spaadomene allerede er bleven opfyldte indtil hans egen Tid, ligesaa sikkert vil ogsaa det, der for ham endnu er fremtidigt, gaa i Opfyldelse. Selve de eskatologiske Billeder er i de forskellige Apokalypser, i Ovensstemmelse med det jød. Fremtidshaabs flydende Beskaffenhed, temmelig vekslende; men karakteristiske Fællesejendommeligheder ved den apokalypt. Eskatologi lader sig ligefuldt opvise. Kendeligt er det saaledes, hvorledes A. har en udpræget Tendens til at gøre Fremtidsbilledet mere og mere omfattende og mere og mere transcendent, og hvorledes den samtidig véd at gøre den personlige Frelsestrang og den individuelle Ansvarsfølelse Fyldest. I stigende Grad beskæftiger A. sig med den hele Verdens Fremtid (ikke blot med det israelitiske Folks); og skarpere og skarpere drager den Grænserne mellem den nærværende og den tilkommende Verden, saa at de frommes forventede Herlighed antager en mere og mere overjordisk Karakter. Men samtidig reflekterer den i højere Grad end den ældre Profeti over det enkelte Menneskes fremtidige Skæbne, idet Opstandelsestroen (jvfr. Dan. 12, 2 f.) leder Blikket ud over de nationale Maal og giver Fremtidsforventningen rent personlige Sigtepunkter. Midt i sin billedrige Mangfoldighed er derfor de apokalypt. Fremtidsforudsigelser beherskede af enkle Grundtanker: af Tankerne om Guds store Dom og om de dødes Opstandelse, om den hinsidige Verdens Aabenbarelse og de frommes salige Regimente. Paa samme Tid viser imidlertid A. en levende Interesse for Endetidens Detaljer, og ved reflekterende Fordybelse i ældre profetisk Literatur og sindrig Forbindelse af forskellige eskatologiske Billeder bygger den derfor ofte et helt Endetidens Drama med forskellige Stadier og Akter: Begyndelsen til Enden danner en Tid med skrækkelig Nød og

rædselsfulde Katastrofer; saa følger Guds eller Messias's Domsaabenbarelse og Verdensmagtens Nederlag, endvidere Jerusalems Fornyelse eller dets Komme fra Himlen til Jorden, de adspredte Israeliters Samling og de afdøde frommes Opstandelse, det messianske Herlighedsriges Grundlæggelse med det hellige Land som Midtpunkt. Ja, stundum gaar Fremtidsskildringen endnu videre, idet Sammenstødet mellem den ældre israelitiske Forventning om et jordisk Herlighedsrige og den nyere Tanke om en fuldstændig Verdensundergang og en helt ny Verdensskikkelse i enkelte Apokalypser (Baruk, Esra) fører til Ideen om 2 forskellige Domsakter og et messiansk Mellemrige (af begrænset Varighed) indskudt mellem begge; først efter dette Mellemriges Ophør følger da en almindelig Opstandelse og en almindelig Dom, evig Salighed i Paradiset og evig Fordømmelse i Gehenna. Forøvrigt er at bemærke, at Apokalypsernes Indhold dog ikke blot er af eskatologisk Art. Forfattede som de i Reglen er i Trængselsens og Ulykkens Tider, forbinder de med sine Fremtidsvarsler Opmuntring og Formaning, Bodspræken og Trøst; deres Maal er at styrke og staalsætte de fromme, saa de bliver tro indtil Enden, og at kalde de ugudelige til Omvendelse, medens det endnu er Tid. Ikke mindst i de Skrifter, som er knyttede til Enoks Navn, indtager den sædelige Formaning en bred Plads; og her møder os ogsaa en Fylde af angelologisk og kosmologisk Stof, Meddelelser f. E. om Englenes Fald (i Tilknytning til 1 Mos. 6, 1—4) og om Himmelenes og Jordens forskellige Hemmeligheder, om Vejr og Vind og Lyn og Torden, om Solens og Maanens Gang og Stjernerne Baner.

Apokalypsernes Standpunkt er den ortodokse Jødedoms, og flere af dem har vistnok tjent til at nære Folkets politiske Stemning og opflamme dets Had til Rom. Den sædelige Stræben, hvortil der formaner, er dog ikke nærmest den farisæiske Mønsterfærdighed; Vægten lægges hellere paa de enkle sædelige Grundsætninger, paa Lovens Kerne. Stundum synes der at møde os en dybere Synderkendelse end den gennemsnitlige farisæiske, en stærkere Følelse af Menneskets sædelige Afmagt og Fordærvelse; og ved Siden af den politisk-nationale Lidenskab spores der ogsaa ægte religiøse Følelser: Længsel efter Udfrielse fra den forgængelige Verden, Higen efter højere, hinsidigt Liv i Guds Nærhed. Særegne Kredse indenfor det jødiske Folk, hvor A. fortrinsvis skulde være bleven plejet, lader sig ikke paavise. Naar man tildels har tænkt sig den hjemmehørende blandt Essenerne, da er dette en ubevislig og usandsynlig Formodning; større Rimelighed har det, naar man har gettet paa en ejendommelig Strømning indenfor Skriftlærddommen som dens egentlige Moderskød. Et Sides stykke til A. danner paa den alexandriniske Jødedoms Omraade Sibyllistiken (se Art. Sibyllinerne), der dog fortrinsvis stillede sig i den jødiske Propagandas Tjeneste.

I den kr. K. vandt de jødiske Apokalypser tidlig Anklang; os er de allesammen kendt gennem kirkelig Overlevering og bærer stundum tydelig Spor af kristelig Bearbejdelse. Desforuden er A. (ligesom Sibyllistiken) inden-

for Krdm. bleven ført selvstændig videre, dels under glestil., dels under nytestl. Navne (jvfr. Art. Apokryfer, nytestl., S. 116). Denne kr. A. er imidlertid endnu for lidet bearbejdet til her at kunne behandles (Schürer, Geschichte des jüdischen Volks III³, 181 f.; II², 496 f., 1898; Baldensperger, Das Selbstbewusstsein Jesu, 2. Aufl. 1892). L. B.

Artikler, københavnske, se Københavnske Artikler.

Artikler for fremmede, de 25, se Fremmed-artikler.

Asbury, Francis, Metodist-Biskop, blev født i Sognet Handsworth i Staffordshire i Nærh. af Birmingham 20. eller 21. Aug. 1745. 18 Aar gl. optraadte han som Prædikant i metodistiske Kredse, og 21. Aar gl. blev han udsendt som Rejsepræst. 1771 gik han til Amerika for at virke dér for den metodistiske Vækkelse. Juledag 1784 meddelte Coke (S. 531) og 2 Præster ham Indvielse til Diakon og Ældste, og et Par Dage senere (27. Dec.) indviende Coke og den luth. Præst W. Ph. Otterbein ham til at være Superintendent eller Biskop. A. var et fremtrædende Medlem inden for *The Methodist Episcopal Church of the United States of America*, der fik sin Konstitution 1786 og sine disciplinære Regler Aaret efter. Han døde 31. Marts 1816. Hans *Journal* blev udgivet i New York 1852.

Ashanti, Nord for Guldkysten imellem Volta og Asini, tilkæmpede sig 1719 sin Uafhængighed og voksede derefter til et mægtigt Rige, der ved Krigs- og Plyndringstog underlagde sig alle Nabostaterne, hvorfra Krigsfanger og Bytte slæbtes til den nye Hovedstad Kumassi. De undertungne Folk antog Ashantiernes Hovedgud Tando og ydede Tribut, men beholdt deres egne Love. I Ashanti selv bestod en ejendommelig Statsorden med afgrænset Magtomraade for de stedlige Høvdinge og et stort Raad stillet ved Siden af Kongen, som dog med sit snævrere Raad (»Ashanti Pindsvinet») i Virkeligheden udøvede en tyrannisk Magt. Høvdingerne fulgte i Døden af Slagtofre i Hundredvis (Kongens Moder 1816 af 3000). Med Englænderne paa Guldkysten førtes fra 1807 en Række Kampe med vekslende Udfald; men 1831 indtraadte en længere Fredsperiode under Kong Kwaka Dua 1830—67, og de engelske Wesleyanere forsøgte at faa en Mission i Gang i Hovedstaden (Freemans Besøg 1839 og 1841), som dog ikke kunde holde sig. Den næste Konge Kofi Karikari brød Freden 1868, overfaldt Baseler-Stationen Anum og førte Missionærerne Ramseyer med Hustru og Kùhne til Kumassi i 4aarigt Fangenskab, hvor de oplevede gyselige Optrin. Englændernes Erobring af Kumassi 1874 befriede de fangne og løsrev de undertungne Provinser og Baseler-Missionen anlagde Stationer (Abetifi) i disse. Et nyt Fredsbrud førte atter en engelsk Hær til Kumassi 1896, der gjorde Ende paa Kong Perempes Regering og A.-Riget. Ramseyer kunde s. A. vende tilbage til Kumassi og begynde et Missionsarbejde dér. V. Sn.

Asidæere (*chasidim* = »fromme», »Pietister») kaldes 1 Mak. 2, 42; 7, 13 et Parti af lovstrenge Jøder, der maa have bestaaet allerede før den makkabæiske Rejsning og ikke (efter

det misvisende Udsagn 2 Mak. 14, 6) bør forekles med det af Makkabæerne rejste Patriotparti. A. sluttede sig vistnok til Patriotpartiet og støttede den makkabæiske Rejsning, men kun saa længe, som der kæmpedes for Trosfrihed og uhindret Lovopfyldelse; da Religionsfriheden var opnaaet Aar 162, var A. tilfreds, og Makkabæernes videre Kamp for en verdslig Magtstilling billigede de ikke. Af A.s Kreds er vistnok Danielsbogen fremgaaet. De ledende Mænd i Partiet var uden Tvivl Skriftlærde (jvfr. 1 Mak. 7, 12; Dan. 11, 33; 12, 3), og efter al Sandsynlighed var A. Begyndelsen til det senere Farisæerparti (Wellhausen, Die Pharisæer und die Sadducæer, 1874, S. 76—86). L. B.

Askov-Adresserne kaldes 2 Andragender til Lovgivningsmagterne, der bleve udfærdigede under det kirkelige Møde paa Askov Højskole 2.—4. Aug. 1881. Dette Møde var foranlediget ved Forhold paa Mors- og i Lægster-Egner; paa det første Sted var Spørgsmaalet kommen frem, om Valgmenighedspræst Rasmus Lund kunde beholde sin folkekirkelige Anerkendelse, naar han konfirmerede og som Nadvergæster modtog Børn, der vare under den lovbestede Alder, men som følte Trang til at komme til Herrens Bord; paa det sidste Sted tænkte man paa at træde ud af Statskirken for at faa en Mand til Præst, som ikke havde modtaget den almindelige teol. Uddannelse. Fr. Nygaard, som da var Spr. i Frøslev paa Mors, haabede, at Grundtvigs Venner kunde paavirke Lovgivningsmagterne til at foretage saadanne Ændringer i de gældende Regler, at et Brud med Folkekirken kunde undgaa begge Steder. O. 1. Okt. 1880 blev der af ham og R. Lund truffen Aftale med Askov Højskoles Forstander, L. Schrøder, om at denne skulde aabne sine Lokaler for et Møde, til hvilket hine skulde samle baade Indbydere og Deltagere. Flere Maaneder efter begyndte daværende Spr. i Middelfart Andreas Leth, at bringe kirkelige Frihedsspørgsmaal paa Bane i Foredrag paa forskellige Steder; den derved vakte Bevægelse har bidraget sit til, at Askov-Mødet samlede o. 700 Deltagere, og at dets Program kom til — foruden Missionssagen — at omfatte alle brændende folkekirkelige Frihedsspørgsmaal; men hverken Leth eller nogen anden Mand fra Østifterne var imellem Indbyderne. Højskoleforstander Jens Nørregaard fra Testrup var Ordstyrer. Han og J. H. Monrad, da Spr. i Lem, forelagde paa Mødets sidste Dag henholdsvis en større og en mindre Adresse, som Indbyderne — med en Del tilkaldte Deltagere i Mødet — Aftenen forud havde udarbejdet; der fremhævedes, at Forskellen imellem dem kun beroede paa forskelligt Skøn om Forstaaelse af »Præstefrihed« og om det praktisk opnaaelige. Den store Adresse gik ud paa: 1) en Ændring af Præstefølelse, 2) Sogmenighedernes Ret til at vælge deres Præster, 3) Frihed for Præst og Menighed i Valg af Psalmebog og Alterbog, 4) Frihed for Præster til at tage Børn til Alters i en tidligere Alder end nu og til at foretage Konfirmation uden Hensyn til Alder, Udskrivning af Skolen og bestemte Søndage i Kirkeareet, 5) Frihed for Bisperne til under særegne Omstændigheder at ordinere Mænd, der ikke vare teologisk uddannede, 6) Adgang for

Mænd over 30 Aar til at tage en af Staten godkendt teol. Examen uden at have de forberedende Examinier, 7) Indførelse af borgerligt Ægteskab, og 8) udvidet Ret for Valgmenigheder og Sognebaandslæsere til at benytte Sognekirkerne. Den lille Adresse omfattede kun Punkterne 4, 5 og 7. Disse Adresser blev ikke gjort til Genstand hverken for Forhandling eller Afstemning, men fremlagdes kun til Underskrift af de Mænd, der kunde slutte sig til dem. I den følgende Tid gav de Stof til megen Forhandling saavel ved Præstekonventer og andre Møder som i Skrifter og Bladartikler. Præsterne, der havde underkrevet Adresserne, fik ministerielle Tilrettevisninger, fordi de havde omgaaet deres overordnede kirkelige Myndigheder, og Indsigelser herimod voldte, at nogle af dem blev sagsøgte. Men at den hele Bevægelse har øvet nogen Indflydelse paa de senere Tidens Kirkestyrelse, kan næppe paa-vises. R. Lund mistede i Jan. 1883 sin folkekirkelige Anerkendelse, og saavel paa Mors som i Løgstør-Egnen er der Frimenigheder udenfor Folkekirken (Fr. Nygaard, Offentlig Redegørelse for det kirkelige Vennemøde i Askov den 2.—4. August 1881, Kolding 1882; L. Schrøder, Fr. Nygaard, en Levnedstegning, i Højskolebladet, 1898, Nr. 21—30, T. S. Rørdam, De kirkelige Frihedskrav, Kbhvn 1881). L. S.

Azzolino, Decio, rom. Kardinal, f. 11. April 1623 i Fermo i Markerne, tilhørte en adelig Familie, der tidligere havde givet K. 2 Kardinaler. A. sluttede sig i sin Ungdom til Kard. Panciroli, da denne gik til Spanien som Nuntius, og da Panciroli senere blev Statssekretær, fik A. Ansættelse i Statssekretariatet. 1654 rakte Innocens X ham Kardinalhatten, og han spillede en betydelig Rolle i Rom som Leder af det Kardinalparti, der af den spanske Gesandt i Rom fik Navnet »den flyvende Eskadron«, og som et af de aandrige Medlemmer af Kurien. 1667 blev han Statssekretær hos Clemens IX. Han døde i Rom 8. Juni 1689, 7 Uger efter Dronning Christina af Sverig, der havde indsat ham til sin Universalarving. Hans nære Forbindelse med den svenske Dronning gav den rom. Sladder meget at bestille. En stor Del af Christinas Breve til ham ere udgivne af Friherre Bildt (Paris 1899).

Balling, Christian, Lærer og Forfatter, f. 1843 i Skive, Seminarist fra Jelling 1863, frivillig i Krigen 1864, Skolelærer i Lindeballe, Vejle Amt, 1867, Medlem af Bestyrelsen for Danmarks Lærerforening 1891, Medarbejder af F. E. Boisens »Budstikken« og fra 1883 Udgiver af »Vægterene«. Hans »Ordsproglærdom«, der udkom 1877 og i foreget Skikkelse 1890, og hans »Hverdagsprædikener« fra 1895 vidne om en stor Evne til at knytte alvorlige Livsbetragtninger til folkelige Ordsprog og dagligdags Erfaringer. L. S.

Bari, By i Apulien. Her holdtes i Beg. af Okt. 1098, under Pave Urban II's Forsæde, i Kirken S. Niccolò, en Synode, hvor Anselm af Canterbury var til Stede og forsvarede den Hellig-Aands Udgang ogsaa fra Sønnen over for Grækerne (Hefele, Conciliengesch. V, 293 f.). Den danske Konge, Erik Ejegod, var rimeligvis

ogsaa i B., da Synoden holdtes (Helveg, Den danske K.s Hist. til Ref. I, 216). Synodal-Akterne ere gaaede tabt.

Baro, Petrus, f. i Dec. 1534 i Etampes, mellem Paris og Orléans, studerede i Bourges. 1560 kom han til Genève og blev af Calvin optaget i Præstestanden. Derpaa vendte han tilbage til Frankrig, men Forholdene dér tvang ham til at flygte til England, hvor han blev Medlem af Trinity College i Cambridge og holdt teol. og hebr. Forelæsninger. 1574 blev han paa 2 Aar, som det dengang var Skik, Lady-Margaret-Prof., og 1576 modtog han fra Oxford den teol. Doktorgrad. Lidt efter lidt udviklede der sig hos ham en ikke ringe Uvilje over for Calvinismens Snæverhed, og han vovede at kritisere Lambeth-Artiklerne af 1595. Han blev da beskyldt for at bryde Universitetets Fred, og efter at have forsvaret sig maatte han forlade Cambridge; »jeg flygter«, skrev han, »for ikke at blive jaget paa Flugt«. I London følte han sig mere tryk, og dér blev han til sin Død (April 1599), hædret af mange, bl. a. af Biskop Richard Bancroft, den senere Ærkebiskop af Canterbury, der sympatiserede med ham. P. B. var den første engelske Teolog, der vovede at træde kraftigt op imod den yderligt gaadende Calvinisme. Da Niels Hemmingsen tog Ordet for Guds almindelige Naade, skrev P. B. 1. April 1596 til ham: »I dette Land have vi hidtil haft Lov til at have samme Meninger om Naaden som De; men nu maa vi næppe offentlig lære, hvad vi mene, og end mindre fremsætte vore Meninger herom paa Tryk« (Brevet er aftrykt i Pontoppidans *Annales III*, 545 f., hvor B. dog urigtigt er kaldet »Pare«).

Barotse-Folket, se Art. Afrika (S. 35), Coillard (S. 850) og Kafferne.

Basuto-Folket, se Art. Casalis (S. 483), Coillard (850) og Kafferne.

Bathurst, William Hiley, f. i Clevedale ved Bristol 28. Aug. 1796, studerede i Oxford og var 1820—52 Præst i Barwick i Nærh. af Leeds. 1852 nedlagde han sit Embede, fordi han ikke længere kunde bringe sin Anskuelse i Overensstemmelse med *Book of Common Prayer*. Han døde 25. Nov. 1877. Han har oversat Vergilius's *Georgica* (1849) og udgivet *Thoughts on Sacred Subjects in Verse* (1849), samt *Psalms and Hymns for Public and Private Use* (1831; 2. Udg. 1842), der indeholder 141 Overs. og 206 originale Hymner. Han er Forf. til det lille af Grundtvig oversatte Psalmevers: »Helligaand, hør, hvad vi bede« (Psbog f. K. og Hjem Nr. 300).

Beck, Thomas, var Præst i Gravesend. Han udgav 1782 *Hymns calculated for the Purposes of Public, Social and Private Worship*. Han er Forf. til den af Grundtvig oversatte Daabspsalme: »O, lad din Aand nu med os være« (Psbog f. K. og Hjem Nr. 349).

Bergske Bog, se Konkordieformlen.

Bernis, François-Joachim de Pierre de, Kardinal, f. 22. Maj 1715 i Languedoc, kom 1734 til Paris som Abbé og blev, dels ved sin højbaarne Slægts Hjælp, dels ved sine personlige Egenskaber, den fornemme Verdens Yndling. Fyrstinden af Rohan anbefalede ham til Markisen af Pompadour, som dog kun kunde

skaffe ham fri Bolig i Tuillerierne og 1500 fres aarlig, fordi Kard. Fleury tog Forargelse af den unge Mands letsindige Levned. 1751 sendte Ludvig XV ham som sin Afsending til Venezia, og paa denne Rejse fik B. Lejlighed til at vise sine diplomatiske Evner. 1757 blev han fransk Udenrigsminister, og 1758 udnævnte Clemens XIII ham paa egen Tilskyndelse til Kardinaldiakon. Kort efter faldt han imidlertid i Unaaide i Frankrig, fordi han ikke vilde bøje sig for Markisen af Pompadour, og han blev 1. Nov. 1758 forvist til sit Abbedi St. Médard ved Soissons, hvor han lod sig vie til Præst. Da han atter var kommet i Kongens Gunst og havde opvigret sin tidligere Lætfærdighed, blev han (1764) Ærkebiskop af Alby, og i den følgende Tid tog han en betydelig Del i Kampen mod Jesuiterne. Under Konklavet 1769, der førte til Clemens XIV's Valg (S. 523), spillede han en ikke ringe Rolle (Fr. Nielsen, Paved, i det 19. Hdaar I, 67 f.), og den nye Pave overvældede ham med Æresbevisninger. Den fr. Regering udnævnte ham til Frankrigs Afsending i Rom, og 1774 blev han Protektor for den fr. K. Revolutionen berøvede ham baade Gesandtskabet i Rom og hans rige Indtægter. Han døde i Rom 3. Nov. 1794 og blev begravet i Kirken St.-Louis des Français. Senere blev hans Lig ført til Nîmes, og dér og i St.-Louis i Rom er der rejst ham prægtige Mindesmærker (Fr. Masson, Mémoires et Lettres de Fr.-J. de P., card. de B., Paris 1878, og sammes, Le card. de B. depuis son ministère, Paris 1884).

Besegling, se Irvingianisme.

Bettesda-Møder bruges som Fællesnavn om nogle kirkelige Møder, af hvilke de første og fleste ere holdte i Missionshuset Betesda i Kbhvn. Efter Indbydelse af Præsterne V. Beck, J. Clausen (senere Biskop i Aarhus), J. Clausen (da i Nørre Lyndelse), Høyer-Møller, Stiftsprovst C. Rothe, Skat Rørdam (senere Biskop over Sjællands Stift), H. Stein (senere Biskop over Fyns Stift og G. Strøm samt Professorerne P. Madssen og Fr. Nielsen samledes 16.—17. Maj 1883 o. 40 Præster og teol. Professorer (»de 40 Ridderer«) til en forberedende Drøftelse af nogle forud aftalte kirkelige Emner (Præstefrihed — Bispestillingen i Folkekirken — Præsters Uddannelse — Konfirmationen [og Børnekommunionen] — Skriftemaalet — fraskiltes Vielse og borgerligt Ægteskab — Præsters Selvkommunion) samt til Forberedelse af et større kirkeligt Møde af Præster og Lægfolk, der skulde kunne »samle kirkelige Kræfter fra forskellige Sider til Støtte for vor Folkekirke, hjælpe Menigheden til Oplysning om og Vurdering af enkelte af de vigtigste for Tiden rejste kirkelige Spørgsmaal og endelig virke fremmede for ønskelige Reformere«. Paa Majmødet 1883 blev der opnaaet Enighed om, at Præsteløftet burde ændres noget (»saaledes at Symbolforpligtelsen hævedes, men at det udtales, at den ikke gælder Symbolernes Bogstav«) og om Ønskeligheden af en Revision af Ritual og Alterbog. Med overvejende Flertal vedtoges et Forslag om, at »der gives Biskopperne udvidet Myndighed i alle rent indre kirkelige Spørgsmaal indenfor Kirkelovens Grænser«, og med mindre Enighed et Forslag om, at »Stiftets Præster ved Ansættelsen af en ny Bi-

skop maa høres, efter nærmere af Ministeriet bestemte Regler«. Man vedtog endvidere enstemmigt, at, »naar Præst og Menighed ønsker det, kan Overhøringen af Konfirmanderne henlægges til en tidligere Dag end selve Konfirmationshandlingen«, og de fleste stemte for, at i saa Tilfælde skulde Konfirmanderne kunne stedes til Nadveren »umiddelbart efter Konfirmationen og uden foregaaende særligt Skriftemaal og Absolution«. Et overvejende Flertal stemte for at fastholde det 14. Aar som Aldersgrænsen for Konfirmationen og for at faa Forbindelsen mellem Konfirmationen og Skolen ophævet; og enstemmigt vedtog man, at det burde tillades Præsten »at meddele Nadveren til et ukonfirmeret Barn, naar dette er livsfarligt sygt, og han skønner, at det er modent dertil, dog saaledes, at Indberetning derom sker til Biskoppen«. Med Hensyn til Skriftemaalet vedtoges med stort Stemmeffertal: »Skriftetalen beholdes som obligatorisk Forberedelse til Nadveren (undtagen i enkelte Tilfælde, hvor nogen under Indtrykket af Gudstjenesten føler Trang til Nadveren, og hvor Præsten finder en særlig Anmodning derom begrundet)«, og »efter Skriftetalen følger en Syndsbekendelse og en Taksigelse for, at vi i Kraft af Daabens Naade tør tro paa den ved Nadveren fornyede Bekræftelse af vore Synders Forladelse. Derefter tilhøyes den personlige Aflesning til dem, som have Trang dertil«. Endelig vedtoges følgende Resolution: »Ingen Præst skal være forpligtet til at vie fraskilte«. Spørgsmaalet om Præsternes Selvkommunion tillod Tiden ikke at drøfte, og om Præsternes Uddannelse gik Meningerne vidt fra hinanden. Mødet vedtog at genoptage Forhandlingerne paa et senere Tidspunkt, men det paatenkte Møde i Nov. 1883 blev ikke afholdt. Derimod udgik der i Febr. 1886 Indbydelse til et kirkeligt Møde i Kbhvn 25.—27. Maj 1886 (Indbydelsen med Underskrifter er aftrykt i Beretningen om Mødet), det første B. Det 2. afholdtes i Kbhvn 13.—15. Sept. 1887, det 3. i Aarhus 21.—23. Maj 1889, det 4. i Kbhvn 14.—16. Okt. 1890, det 5. i Odense 17.—19. Maj 1892, det 6. i Kbhvn 17.—19. Okt. 1893, det 7. i Kolding 18.—20. Juni 1895, det 8. i Kbhvn 13.—15. Okt. 1896, det 9. i Aarhus 1.—3. Juni 1898, det 10. i Kbhvn 17.—19. Okt. 1899. Om alle Møderne foreligge udførlige trykte Beretninger. Fr. N.

Betsjuanerne, se Art. Kafferne.

Bettex, Frédéric, relig. Skribent, er en Præstesøn fra Etoy i Pays de Vaud, f. 1837. Efter hans Moders tidlige Død opgav Faderen, der var en ivrig Discipel af Calvin, sit Embede og rejste rundt, navnlig i Frankrig og Italien, for at prædike Evangeliet, og F. fulgte i nogle Aar med ham. Derved lærte Drengen at tale forskellige Sprog, og han fik tidlig Øjet opladt for de konfessionelle Forskelligheder og relig. Modsætninger. For at skaffe ham en mere systematisk Undervisning, end det urolige Rejseliv tillod, blev han sat i Brødrene Paulus's Skole ved Ludwigsburg (i Würtemberg), og derved blev han nøje knyttet til Tyskland. Da Skoletiden var omme, vendte han tilbage til Schweiz for at studere Matematik og Mekanik, men Tanken om en fremtidig kunstnerisk

Virksomhed drev ham til Rom. Senere kom han til Tübingen for at studere Naturvidenskaberne, og til Skotland for at gøre sine Kundskaber frugtbringende i en Huslærerstilling. Han længtes dog tilbage til Fastlandet, og efter en Tidlang at have været Lærer hos Brødrene Paulus grundede han selv et Pensionat for Drengene i Seeheim ved Bodensøen, i Nærh. af Konstanz. Han forestod det i 7 Aar, men modtog derpaa en Kaldelse som Lærer i nyere Sprog ved et Pensionat for unge Piger i Stuttgart, og ved dette har han siden virket. 1893 udgav han det lille Skrift: »Was dünkt dich von Christo« (3. Aufl. 1898), der senere blev efterfulgt af flere større Bøger (»Naturstudium und Christentum«, 4. Aufl. 1898; »Natur und Gesetz«, 3. Aufl. 1898 og »Symbolik der Schöpfung und ewige Natur«, 1898), der behandlede Forholdet mellem Troen og Naturvidenskaben og forskellige Samfundsspørgsmaal fra et afgjort kristeligt Standpunkt.

Bispeexamen. Danmark. Ifølge Dske Lov 2—3—2 skal Superintendenten (Biskoppen) »overhøre« den vordende Præst, og »hvis han hannem i Lærdom og Levned skikkelig befinder, da skal han hannem til Præsteembedet uden Ophold indvie med de forordnede Cemonier«. I Overensstemmelse hermed afholde de dske Biskopper umiddelbart før Ordinationen en B., der i Reglen bestaar baade af en skriftlig (Afhandling og Prædikendispositioner) og mundtlig Del. Den sidste finder Sted i Overværelse af Stedets Præster, som oftest saaledes, at et Sted af det nye Testament over sættes af Ordinanderne og tages til Udgangspunkt for en Samtale om dogmatiske, etiske, kirkehistoriske eller isagogiske Emner. Ofte kræve de dske Biskopper ogsaa, at Ordinanden skal fremlægge en Attest for sædeligt Levned, undertegnet af 2 paalidelige Mænd, der kende Ordinanden nøjere. Saafremt nogen findes usikket i Lærdom eller Levned, skal Biskoppen, ifølge Reskriptet af 14. Juni 1728 undlade at ordinere ham og gøre Indberetning til Ministeriet. — I Norge findes der ingen B., saalidt som nogen anden pastoral Prøve end de S. 832 omtalte. Dog maa Præster, der skulle virke i de nordlige Sogne, hvor Finsk og Lappisk tales, før Ordinationen underkaste sig en Prøve i disse Sprog. — Om Forholdene i Sverige og Finland se S. 833 f.

Bisschop, Simon, se Episcopus S. 779.

Bisticci, Vespasiano da, f. 1421, stod i nøje Forhold til Medicierne og var den første større Boghandler i den nyere Tid. Hans Boglade var Samlingsstedet for alle Firenzes lærde Mænd, og ved at høre disse tale om de gamle og nye Forfattere erhvervede han sig selv et betydeligt Kendskab ikke alene til den lat., men ogsaa til den gr. og hebr. Literatur. Baade Paver, Fyrster og Privatmænd søgte til ham, naar de vilde have Bøger. Man sagde: »Send kun Penge til Firenze, saa sørger V. for Resten!« Cosimo af Medici stod i stadig Forbindelse med ham, og Fyrsterne i Urbino, Ferrara og Pesaro samt Matthias af Ungarn oprettede deres Biblioteker ved hans Hjælp. I sin høje Alderdom nedskrev han paa det italienske Folkesprog sine rige Erindringer i det udførlige Skrift: *Vite di uomini illustri del*

secolo XV, i hvis første Afsnit der handles om Paver (Eugen IV og Nicolaus V), Konger, Kardinaler, Erkebiskopper og Biskopper (bedste Udg. af L. Frati, Bologna 1892 f., 3 Bd.). Det er i flere Henseender en ikke uvigtig Kilde til Renæssancens Historie. V. da B. døde 27. Juli 1498 og blev begravet i Kirken S. Croce i Firenze (Enrico Frizzi, Di V. da B., Pisa 1878).

Björkö, en Ø i Björköfjorden af Mälaren mellem Sigtuna og Södertelge, o. 4 Km. lang og 1,3 Km. bred, med o. 100 Indbyggere. Ved Katsviken deles den i 2 Dele, der forenes ved et lavt Næs; den søndre Del er bakket og skovbevokset, den nordre jævn og dyrket. B. er berømt ved sine rige og interessante Fund fra Vikingetiden og den ældste Middelalder. Paa Øens nordre Dele findes paa en Flade af o. 6 Hektarer det Agerland, som kaldes »svarta jorden« paa Grund af den med Trækul og Aske iblandede Jord, som dækker det i en Dybde af 3—8 Fod, og som er fremkommet ved Levninger af Møddinger, paa hvilke man har kastet Kul og Aske fra Arnestederne i en for længe siden ødelagt By. Husene have været Lerhytter og Tømmerbygninger. I »svarta jorden« findes Masser af Dyreben (over 50 Arter), hvoriblandt alle vore sædvanlige Husdyr (af vilde Dyr: Bæveren, som nu er uddød i Sverige, den sorte Rotte, tidligere ukendt i Europa før Slutn. af 13. Aarh., og Storken), samt en stor Mængde Kunstprodukter: Værktøj og sjældnere Vaaben af Jern; Naale, Knivskafter, Sværdknapper osv. af Ben; Spænder og Ringe af Bronze og Sølv; Glasperler, Bjergkrystal, Karneol, Ametyst og Rav; fremmede Mønter, paa ét Sted 449, dels sønderbrudte, dels hele, kufiske Mønter. Den yngste i »svarta jorden« nedgravne Mønt er fra 967; den samlede Sølvskat blev hengemt o. 1000. Alle Oldsager fra »svarta jorden« tilhøre den yngre Jernalder (o. 700 — den sidste Halvdel af 11. Aarh.). Mod Ø. har Byen været beskyttet af en af Stene og Grus bygget Vold og mod S. af en Borg. Udenfor Bytomten findes over 2000 Gravhøje (55 trekantede, 20 firkantede, 8 aflange, de øvrige runde). Flertallet indeholde brændte Lig, men ikke faa ubrændte Lig i Trækister. Mellem Bytomten og Borgen findes en mærkelig Gravplads, der ikke betegnes ved Høje eller Stensætninger. Gravene indeholde dels tømrede Ligkister, dels løse Plankekister, anbragte i Retningen V. til Ø., med Levninger af ubrændte Lig, nogle endog jordede uden Kiste. En Del af dem synes efter Rigdommen paa Smykker at have været Kvindegrave; i én af disse fandtes et kr. Sølvkors. Ø. for Byen er fundet en lignende Gravplads med Rester af klynkebyggede Baade og mange interessante Oldsager, hvoriblandt Kors og Sølvmonter. Utvivlsomt ere disse kr. Kirkegaarde. Paa Øens søndre Del findes 4 Stengravhøje, om hvis Indhold intet sikkert vides. — I Middelalderen og længe derefter antog man, at B. var det Birka, hvor Ansgar prædikede for Svearne, og hvor den første kr. Menighed i Sverige grundlagdes. Men i det 18. og 19. Aarh. har man villet henlægge Birka til andre Steder (Stockholm, Sigtuna, Björksta Sogn i Vestmanland, Birkenäs N. for Kalmar, Visby og Söderköping). 1686 foretog Hadorph og Peringskiöld

Udgravninger paa B. med ubetydelige Resultater, heldigere var Alex. Seton 1826—27. Først i Halvfjerdsener udførtes under Dr. Hjalmar Stolpes Ledelse de storartede Undersøgelser, som gav de ovennævnte Resultater og hævede det over al Tvivl, at disse Levninger tilhøre den engang rige By Birka, »Svenskernes Riges Havn, som kaldes *Birca*«, som det hedder i Rimberts *Vita Ansarii* c. X, en Sa- og Handelsstad, besøgt af Danske, Nordmænd, Slaver osv. samt ogsaa af Sørøvere, der tilsidst, uvist naar, ødelagde den (H. Stolpe, Björköfundet, 1874; adskill. Meddelelser i Kgl. Vitterhets-, Hist.-och Antiquitets-Akademiens Månadsblad). O. A.

Blandede Ægteskaber, se Ægteskaber.

Blaurock, Georg, schweizisk Gendøber, stammede fra Bonaduz og blev undervist i Chur, hvor han senere blev Medlem af det højt ansete St. Lucius-Konvent. Under Navnet »G. af Jakobs Hus fra Chur« kom han sidst i 1524 eller i Beg. af 1525 til Zürich og sluttede sig straks til Zwinglis Modstandere. I den følgende Tid var han, ved Siden af Grebel og Manz, et af Hovederne for Gendøberne. Hans Tilhængere talte med Beundring om »den stærke Jørgen«, der var »en anden Paulus«, og efter hans Klædnings Farve kaldte man ham i Reglen »B.«. Han drog rundt i Schweiz som en af Gendøberiets betydeligste Apostle, ofte forfulgt som et jaget Dyr, indtil han blev brændt 6. Sept. 1529 i Clausen i Tirol, hvor han havde en af sine Hovedstationer (J. R. v. Beck, G. B. und die Anfänge des Anabaptismus in Graubünden und Tirol, Berlin 1899).

Blomstermission er det noget søgte Navn paa den ligefremme Ting at bringe Blomster til syge Mennesker. »Jeg skal aldrig glemme febersyges Henrykkelse over en Buket livligfarvede Blomster; jeg erindrer fra min egen Sygdom, at en Buket Markblomster blev sendt mig, og at min Helbredelse fra dette Øjeblik gik hurtigere fremad«, skriver Florence Nightingale (»Sygepasningen«, dansk Overs., Kbhvn 1861), og mange ville have sandt hendes Ord. At gøre fattige syge delagtige i denne Glæde og Opplivelse bliver derfor en smuk og ingenlunde betydningsløs Barmhjertighedsgerning, som baade er øvet og kan øves privat i al Stilhed. Overfor Hospitalerne og de mange Sygelejer i en Storheds Fattigkvarter maa Gerningen sættes i større Stil, baade for at faa mange faste Givere og mange stadige Uddelere af Blomsterne. Fra Boston hører man maaske tidligst om en saadan organiseret Virksomhed; i Miss Macphersons »Bikube« i Londons Østende har den sagtens naaet sin største Udvikling. Efter eng.-ref. Skik binder man gerne et Skriftsprog, trykt eller helst skrevet, ved hver Buket. Det skal saa øve sin bestemte Mission — og hvem vil nægte, at det ogsaa kan det i mangt et Tilfælde, hvor saaledes Menneskers Kærlighed vidner om Guds? N. D.

Blyth, George Francis Popham, anglik. Biskop af Jerusalem, er født 1832. 1856 blev han præsteviet, 1866 kom han til Indien som eng. Præst i Allahabad; 1867 blev han Kapellan hos Biskoppen af Calcutta, og i de følgende Aar virkede han i Barrackpur, Naini-Tal, Fort William og Rangoon. 1887 blev han i Lambeth Palace indviet til Lord-Biskop af Jeru-

salem, og han blev tillige Sub-Prælat i den jersalemske St. Johannes's Orden. Som Biskop af Jerusalem har han ogsaa Tilsyn med de eng. Menigheder i Ægypten og Habessinien, med Menighederne ved det røde Hav og paa Sinai, i Palæstina, Syrien, den Del af Lilleasien, der ikke er underlagt Biskoppen af Gibraltar, samt med Cypern. Han er Forf. til *The Holy Week and Forty Days* (I—II, 1879). Da Biskop Joseph Barclay døde 1881, blev der ikke valgt ham nogen Efterfølger, og 1886 blev Aftalen mellem Storbritannien og Preussen med Hensyn til Besættelsen af Bispestolen i Jerusalem hævet. Paa Ærkebiskop Bensons Tilskyndelse blev det dog besluttet at udvælge en ny, eng. Biskop for Jerusalem og Østen, og B. blev da valgt. Han har sin Bolig i Bishop's House i Jerusalem.

Brandrud, Andreas, teol. Prof. i Kristiania, er født 26. Febr. 1868 og blev Student 1886, teol. Kand. 1892. Efter at have virket som Lærer i Kristiania foretog han 1895 en Studierejse til Udlandet og blev 1896 Assistent i det norske Rigsarkiv, 1897 Prof. i det teol. Fakultet med Kirkehistorie som Hovedfag. I 1895 udgav han »Klosterlasse, et Bidrag til den jesuitiske Propagandas Historie i Norden«; i 1897 paabegyndte han (for det norske historiske Kildeskriftfond) Udgivelsen af Stavanger Domkapitels Protokoll 1571—1630. L. B.

Bredal, Erik, Biskop af Trondhjem, føddes i Rudkøbing paa Langeland 1607, blev 1631 Hører i Nykøbing paa Falster, 1633 Rektor dér. 1637—39 studerede han i Rostock, 1639 blev han Magister i Kbhvn, 1640 Sognepr. ved den nys fuldførte Frelser's Kirke paa Kristianshavn, 1643 Trondhjems 7. evang. Biskop. 1645, ved Freden i Brømsebro, mistede Trondhjems Bispestol 12 Præstegjeld (10 i Jemteland, 2 i Herjedalen); men 1658 blev E. tillige Superintendant for Nordlandene. Han var en myndig Mand, og tilsidst vakte hans egenmægtige Strenghed baade over for Ordinarerne og Præsterne saa stærk Modsigelse, at han (1656) fik en Paamindelse om at holde sig til Ordinansen og de gældende Kirkelove. Han roses meget for Lærdom, og han har digtet bibelske Sange, som dog ere gaadede tabt. Hans nidkære og trofaste Virksomhed blandt Finnefolket bar endnu Frugter i »Syvstjernens« Dage. Han døde i Trondhjem 16. Maj 1672. Melkior Augustinussøn siger om ham: »Han var en synderlig begavet Mand af Gud, lærd og veltalende, gjorde stor og berømmelig Profekt med Ungdommen her i dens Katekisme-Læsning og andet. Havde immer altid Tvistighed med Gejstligheden, hvilket gjorde ham ilde liden hos mange« (L. Daas, Trondhjems Stifts geistl. Hist., Trondhjem 1863, 98 f.).

Brødside kaldes den Side af Altret, der er til venstre for den fungerende Præst, fordi Brødet i nogle protest. Kirkesamfund uddelles ved den. Den anden Side kaldes da Kalksiden.

Butsch, Johan Albert, sv. Biskop, f. i Borås 6. Febr. 1800, kom 15 Aar gl. til Upsala som Student og vandt Laurberkransen ved Promotionen 1821. 1824 blev han Teologie-Kandidat og s. A. Docent i teol. Prænotationer og Kirkehistorie. 1827 modtog han Præstevielsen, og 1830 udnævntes han til ekstraord. Adjunkt

i det teol. Fakultet. 1832 blev han *Lic. theol.* og derpaa anden teol. Adjunkt og Præst i Börje; 1836 kalseniansk Prof. Aaret efter blev han kaldet til Biskop i Skara, og som saadan forberedte han Kronprins Karl (XV), Prinserne Gustaf, Oskar og August samt Prinsesse Eugenie til den første Altergang. Efter Konfirmationen overrakte han Prinsesse Eugenie en Pragtbibel med den Formaning, at hun kun sjælden og aldrig for længe ad Gangen skulde læse i den, da hun let, uden tilbørlig Vejledning, kunde blive forledet til Læseri eller Sværmeri. Derimod raadede han hende til daglig at læse i Thomas fra Kempens Bog om Kristi Efterfølgelse (B. Wadström, Ur minnet och dagbogen, Stholm 1898, I, 98). Baade 1851 og 1856 fik B. mange Stemmer ved Ærkebispesvalget, men han ønskede ikke at forlade Skara. Dér døde han 2. Marts 1875. I Literaturen har han særlig gjort sig bekendt som Oversætter af tyske teol. Arbejder.

Böhm, Charles John Thomas, f. i Kbhvn 1. Nov. 1812, blev opdraget til Handelen og gik, efter at have arbejdet her, i Tjeneste hos Huset Hambro i England. Dér blev han, paa Grund af sine store Sprogkundskaber og sin paalidelige Personlighed, en meget betroet Mand. I Begyndelsen af Trediverne blev han greben af den kat.-ap. Vækkelse, og blev da en af Irvingiansmens Evangelister. Han kom som saadan ogsaa til Danmark og døde i Charlottenburg ved Berlin 11. April 1880 som vedkommende Apostels Koadjutor for Nord-Tyskland. Det var gennem B. og William Caird, at Heinrich Thiersch 1845—46 lærte Irvingianismen at kende (P. Wigand, H. W. I. T.s Leben, Basel 1888, 62 f.). Flere af B.s Skrifter ere oversatte paa Dansk, saal. »Hvad er de saak. Irvingianere for Folk« (Kbhvn 1859); »Lys og Skygge i K.s nuv. Tilstand; 10 Afhdj. om kr. Sandheder for vor Tid« (2. Udg. Kbhvn 1888); »Om Tidernes Tegn og Jesu Christi andens Tilkommeles« (2. Opl. Kbhvn 1873).

Caine, Thomas Henry Hall, eng. Romanforfatter, f. 14. Maj 1853 i Runcorn i Cheshire, udgav 1882 det biogr. Skrift *Recollections of D. G. Rossetti* og Digtsamlingen *Sonnets of three Centuries*. Senere har han skrevet en Række Romaner, der tildels ere henlagte til Cumberland og Øen Man (*The Shadow of a Crime; The Scapegoat* osv.). Mest bekendt er Romanen *The Christian*, der udkom 1897 og straks blev oversat paa Dsk og Sv. 1887 udgav han en Biografi af Coleridge, og ogsaa som Dramatiker er han optraadt.

Caird, Edward, f. i Greenock 1835, uddannet i Greenock, Glasgow og Oxford, 1864—66 Fellow og Tutor ved Merton College, Oxford, 1866—93 Prof. i Etik i Glasgow, siden den Tid Prof. i Filos. og Master ved Balliol College i Oxford. Han har skrevet: *Philosophy of Kant* (1878); *Hegel* (1883); *Critical Philosophy of Emmanuel Kant* (1889); *The Religion and Social Philosophy of Comte* (1885); *Essays on Literature and Philosophy* (1892) og *The Evolution of Religion* (1893). C. er en af de betydeligste Mænd indenfor den filos. Retning i England, der forsøger at omplante den moderne Udviklingslære paa

idealistisk Grund ved at genoptage Hegels Tanker og betone de Momenter hos Kant, der pege i samme Retning. Efter denne Skoles Opfattelse viser Historien os Ideens Kamp i dens fremadskridende Indtrængen i Naturen. Kristi Betydning beror paa, at han samtidig fuldtud hævder Ideen: »det, der skal være«, og dog, trods al Modstand, fastholder sit Forhold til Verden: »det, der er«. Denne Forening af Subjekt og Objekt er virkeliggjort i Principet: »dø for at leve«. K.s og Kulturens Maal i vore Dage er den selvbevidste Gennemførelse af Krdm.s Princip paa alle Kulturlivets Omraader med Overvindelse af Modsætninger mellem det objektive og det subjektive (rom. Katolicisme og Protestantisme), mellem Tanken og »Hjertet«.

E. G.

Calvør, Caspar, blev født i Hildesheim 6. Nov. 1650; hans Fader, Joachim C., døde som Præst ved Andreas-Kirken i Braunschweig. C. C. studerede i Jena og Helmstädt, hvor bl. a. F. U. Calixt og den bekendte Polyhistor H. Conring vare hans Lærere. 1674 blev han Magister i Filos. og tænkte paa at slaas ind paa en akademisk Løbebane, men i Steden derfor gik han til Zellerfeld som Diakonus. Senere blev han Superintendent i Zellerfeld, og som saadan virkede han ved Tale og Skrift for en Forening af Lutheranerne og de Ref. Han modtog hyppige Kaldelser til Professorater og høje kirkelige Embeder, men aflog dem alle, indtil han 1720 blev kaldet til Clausthal som Generalsuperintendent for Fyrstendømmet Grubenhagen. Dér døde han 1725. Han samlede et kostbart Bibliotek paa o. 4000 Bd., som indeholdt værdifulde Manuskripter (se Tillægget til Art. Cordatus, S. 854), bl. a. fl. Breve fra den ældre og yngre Calixt. Det blev testamenteret til Kirken i Zellerfeld, og dér findes det endnu.

Chateaubriand, François-René de, fr. Digter og Statsmand, f. i St. Malo 1768, d. i Paris 1848, udgav 1801, samtidig med det fr. Konkordat, *Le génie du Christianisme, ou les beautés de la religion chrétienne*, hvori han forsvarede Kristendommen, særlig Romerkirken, ved at vise dens »Skønheder« (A. Vinet, *Etudes sur la litt. fr. au XIXe siècle*, Paris 1857, I, 161 f.). Denne Bog, hvis 2. Udg. (af 1803) var helliget Førstekonsulen (Bonaparte) som »Frankrigs Haab«, indeholdt Evangeliet om Tronen paa Altret, og den, tillige med C.s *Les martyrs, ou le triomphe de la religion chrétienne* (1809), bidrog ikke lidet til at drage mange Fransk-mænd tilbage til de gamle Kirkestier (Fr. Nielsen, *Romerik* i det 19. Hdaar. Det indre Liv. I, 86 f.). I Restaurationstiden tog C., baade som Medlem af Ministeriet Villèle (indtil 1824), og som Medlem af Pairskammeret, Del i de politiske Forhandlinger. Som Politiker var han mere frindsint end de andre »Fortidsprofetere«, en Ven af »Monarkiet i Overensstemmelse med Chartet« og en Forsvarer af Pressefriheden. Da Censurloven blev forelagt i 1827 og mødte stærk Modstand i Deputeretkammeret, raadede C. Karl X til at afskedige Ministeriet; men dette Raad blev ikke fulgt. 1828 gik han som fr. Gesandt til Rom og optraadte under Konklavet i 1829 med en blomstrende Tale til Kardinalerne, i hvilken han lagde de forsamlede

Kirkefyrster paa Sinde at give Leo XII en maadeholden Efterfølger (Fr. Nielsen, Paved. i det 19. Hdaar II, 41 f.). 1829 trak han sig tilbage fra Gesandtskabsposten i Rom og sysselsatte sig med Udgivelsen af sine samlede Skrifter og Nedskrivning af sine Memoirer (*Mémoires d'outre tombe* I—XII, 1849—50).

Chigi, Fabio, se Alexander VII (S. 52).

Christoffersen, Mentz, norsk Præst, f. i Trondhjem 30. Sept. 1598, blev 1621 af Biskop Anders Arrebo udnævnt til Konrektor ved Skolen i Trondhjem. 1629 blev han resid. Kapellan og efter faa Maaneders Forløb Sognepr. ved denne Bys Frue Kirke. Han døde 1657. M. C. forfattede paa Latin en Dagbog, der paa en vis Maade var et Sidestykke til Absalon Pedersens saakaldte »Kapitelsbog« om de bergensiske Forhold. Han var ogsaa virksom for Indretningen af et Hus, i hvilket fattige og faderløse Dreng (»de blaa Degne«) fik Ophold og Undervisning. Hans Slægt optog senere Navnet Darre.

Civiltà Cattolica, et rom.-kat. Tidsskrift, er den rom. Jesuitismes Hovedorgan. Dets Udgivelse begyndte 1850 i Napoli, og dets første Leder var P. Carlo Maria Curci (S. 570). C. C. blev hurtig Vatikanets officielle Organ, men dets Hævdelse af Pavedømmets ubetingede Højhedsret over den verdslige Magt vakte saa stor Uvilje i Napoli, at P. Curci efter kort Tids Forløb maatte flytte Redaktionen til Rom og senere en Tidlang standse med Udgivelsen. Denne blev dog snart igen fortsat, og endnu den Dag i Dag er C. C. det af Jesuitismen beherskede Pavedømmes Hovedorgan paa alle Omraader. 1866 tog Rom det helt under sine Vinger. Udgiverne kom til at danne et officielt *collegium scriptorum*, der stod under Jesuitergeneralen og fik Bolig i Borgo, i Vatikanets umiddelbare Nærhed. En Tidlang har C. C.s Redaktion, ligesom det jesuitiske Hovedkvartér, været henlagt til Fiesole; nu (1899), da Jesuiter-Generalen er vendt tilbage til Rom, er Tidsskriftets Redaktion ogsaa flyttet dertil. Under Striden om Ufejlbarhedsdogmet og under Kulturkampen gjorde C. C. Ultramontanismen store Tjenester. Det var en Artikel i C. C. for 6. Febr. 1869, der først udtalte Haabet om en Definition af Pavens Ufejlbarhed og fremkaldte Døllingers (S. 702) berømte Artikel, »Das Concilium und die Civiltà« i »Angsb. Allg. Zeitung«, hvormed i en vis Forstand den gammelkatske Bevægelse begyndte; og 1872 var det en Artikel i C. C., der kaldte det nye tyske Rige »en Vredens Svøbe i Guds Haand« og med Glæde saa hen til den Dag, da Svøben skulde senderbrydes og kastes bort.

Coillard, François, f. i Frankrig 17. Juli 1834, studerede i Batignolles og paa det frævgl. Missionsselskabs Skole i Passy under Casalis (S. 483), hvorfra han Dec. 1857 udsendtes til Basuto-Missionen i Sydafrika. Han blev valgt til 1858 at anlægge en ny Station i Leribe, hvortil han 1861 hjemførte sin Hustru Christina Mackintosh (en skotsk Præstedatter, f. 1829 i Greenock), der skulde blive en stor Hjælp i hans Gerning. Sammen foretog de 1877—79 en Undersøgelserrejse til Banyay-Stammen og Landet ved Sambesi, hvilket 1884 førte til Grundlæggelsen ved C. og hans Hustru af den

franske Sambesi-Mission hos Barotse-Folket (det fra Livingstone saa bekendte Makololo-Rige). Det usunde Klima og det forvildede, blodtørstige og fordærvede Folk beredte Missionærerne de største Vanskeligheder. Fru C. døde 28. Okt. 1891 i Sefula. Men C. holdt ud, og andre Missionærer kom til, og der er nu 5 Stationer i Landet og en Skole i Hovedstaden til Uddannelse af indfødte Hjælpere. Kongen Lewanika har standset Slavehandelen og Hekseprocesserne, der kostede mange Mennesker Livet. Skolerne søges af 300 Elever, og flere Hundrede ere i Daabsundervisning (Fr. Coillard, Sur le haut Zambèze, voyages et travaux de mission, Paris 1897).

V. Sn.

Crusius, Ludwig Friedrich Otto Baumgarten, tysk Teolog, f. i Merseburg 31. Juli 1788, blev 1810 Universitetspræst i Leipzig, 1812 teol. Prof. i Jena. Han døde 31. Maj 1843. Han er navnlig bekendt som Dogmehistoriker.

Cullen, Paul, Kardinal, f. i Dublin 26. April 1803, blev 1849 Ærkebiskop af Armagh og Irlands Primas, men allerede 1851 flyttet til det vigtigere, omend yngre, Ærkesæde i Dublin. 1866 blev han af Pius IX udnævnt til Kardinal med S. Pietro in Montorio som Titelkirke. Han døde i Dublin 24. Okt. 1878. Paa Vatikaner-Konciliet var han en ivrig Tilhænger af Ufejlbarhedsdogmet og gjorde sig navnlig bekendt ved at tage Ordet over for Biskop Hefeles Paa-stand om Pave Honorius I's Kætteri. Under de indre Kampe paa Irland i Halvfjerdserne spillede han en stor Rolle, og ingen enkelt Mand har i den nyeste Tid haft større Indflydelse paa Øen end Kard. C. havde som Ærkebiskop og Pavens Legat (Eminent Persons, Biographies reprinted from *The Times*, London 1893, II, 116 f.).

Daas, Ludvig, norsk Historiker, er f. 7. Dec. 1834. Efter at have taget filolog. Embedsexamen 1859 blev han 1860 Adjunkt ved Drammens lærde Skole, 1863 Universitetsstipendiat i Historie, 1869 Universitetsbibliotekar og 1876 Prof. i Historie. Med sin ypperlige Hukommelse og sit udmærkede Sprogalent — Latinen behersker han til Fuldkommenhed — var han som faa rustet for hist. Forskning. Hans originale Personlighed og hans livfulde Foredrag, struttende af Kundskaber og krydret med attisk Salt, har øvet stor Tiltrækning paa de studerende. Dertil har hans literære Produktion været meget rig. Navnlig har han i en Mængde Monografier behandlet de forskelligste Emner fra Norges Historie, ikke mindst dets Kirkehistorie. Af disse sidste skal vi her nævne: »Trondhjems Stifts geistlige Historie« (1863); »Aktmæssige Bidrag til den norske Kirkes Hist. i det 18. Aarh.« (1864); »Geistliges Kaldelse« (1879); »Norges Helgener« (1879); »En Kronike om Erkebiskopperne i Nidaros« (1897). Dertil en Mængde længere og kortere Afhandlinger i forskellige Blade og Tidsskrifter. I 1869 deltog D. i Stiftelsen af den norske hist. Forening med dens Tidsskrift, blandt hvis bedste Støtter han siden har været. Han har hyppig holdt Forelæsninger rundt i Norges Byer og ofte optraadt som konservativ Folketaler. I 1879 blev han kreeret til Æresdoktor

i Filosofien ved Kbhvns Universitet (»Vaarsol« for 18. Nov. 1899).

Darre, se Christoffersen, Mentz (S. 850).

David, skal efter en i sv. Messebøger og især i et Vesterås-Breviarium bevaret, i Hovedsagen i det mindste troværdig, Tradition have været Vestmanlands Apostel. Han angives at have været en højbyrdig Englænder af Cluniacenser-Ordenen. I Haab om at vinde Martyrkronen »vandrede D. omkring i Sverigs sydlige Dele og prædikede Krdm. med saa megen Udholdenhed, Kraft og Iver, som om han fik Tunge og Visdom af Kristus selv«. Derefter rejste han Nord paa og kom til Vestmanland. Det Sted, hvor siden Munketorps Kirke fik Plads, skal have været hans Hovedopholdssted; derfra kunde han virke ved det nærliggende Ting- og Offersted Vestra Aros (Vesterås). Vesterås Kirke og Stift ære D. som Stifter; Steder og Kirker have dér bevaret hans Navn og Minde, og man fejrede hans Højtid 25. Juni (andetsteds 15. Juli). At han skal have lidt Martyr-døden, fortælles ikke, men vel, at han gennemlevede mange Farer og megen Nød under Arbejdet paa at omvende Vestmanlænderne. Man formoder, at han døde 1082 (Uddragene af Breviariet findes i Scr. rer. Suec. II 406 f.).

Deer-Bogen (*the book of Deer*) kaldes et liturgisk Haandskrift, der nu findes i Universitetsbiblioteket i Cambridge. Det bestaar af 86 Blade og indeholder Joh.-Evangel. og Brudstykker af de 3 Synoptikere, et Brudstykke af Liturgien for Sygebesøg; den apostolske Trosbekendelse (Symbolformlen er aftrykt i Hahn, Bibl. der Symbole og Glaubensreglen der alten K., 3 Aufl., Breslau 1897, S. 86) og en Skrivelse fra Kong David I til Klerkene i Deer, der ligger omtrent midt i Distriktet Buchan, i den nordøstl. Del af Aberdeenshire. Haandskriftet er vigtigt som den eneste liturgiske Levning fra den keltiske K. i Skotland. Palæograferne mene, at det stammer fra 9. Aarh.; dets Illuminationer og Ornamente minde om Udsmykningen af de irske Evangeliebøger, og de 4 groteske Billeder af Evangelistene (Lukas er afbildet foran J. Dowden, The Celtic Church in Scotland, London 1894) have Betydning i Ornamentikens Historie. At Haandskriftet stammer fra den columbanske Munkebolig i Deer, er sikkert; men om det skyldes en irsk eller pietisk Haand, kan være tvivlsomt. Trosbekendelsen er fra samme Tid som Evangelierne, men Brudstykket af Syge-Liturgien fra en senere Tid. Den bedste Udg. skyldes Dr. John Stuart, der 1869 udgav det for Spalding-Clubben; senere er dets liturgiske Værd omhyggelig undersøgt af F. E. Warren i hans *Liturgy and Ritual of the Celtic Church* (Oxf. 1881). Fr. N.

Denne, Klaus Jensen, Hospitalsstifter, var en formuende Mand, som, da han paa Kong Hans's Tid, uvist af hvilken Grund, sad fængslet, gjorde et Løfte om at bygge »fattige, syge og pøkkige« i København et Kapel og Herberge til St. Annas Ære, om han slap fri. Siden tilbragte han hele sit Liv i de lidendes Tjeneste og satte sin Formue til paa sine omfattende Kærlighedsgjerninger. D. var en Mand med store Planer og en Energi, der formaaede at erhverve Støtte paa de højeste Steder baade

hjemme og i Udlandet; men hans Stiftelser grundlagdes under en uheldig Stjerne. Kong Hans, Christiern II og Dronning Elisabeth anbefalede hans Værk, og 1516 tog Leo X »Kapellet og Gæsthuset« ved St. Anna Bro i Beskyttelse. St. Annas Bud indsamlede endogsaa Almisser i Sverig, og Gustaf Wasa tilsikrede 1523 D. forskelligt sv. Gods. Men ved Kbhvns Belejring 1523 ødelagdes Stiftelsen. D. opbyggede den dog atter, ja 1524 stiftede han et nyt St. Anna Hospital i Aarhus, hvortil Ærkebiskop Aage Jepsen gav store Gaver; det stod i nøje Forbindelse med Huset ved Kbhvn. De milde Gaver indstrømmede imidlertid ikke rigeligt nok, og da Hospitalet ved Kbhvn 1528 visiteredes paa Byens Vegne, truede Nøden de syge, men de afgav et glimrende Vidnesbyrd om D.s Opførelse for dem, og Stifteren lovede da at staa Last og Brast med dem. Alligevel maatte de syge snart flyttes andetsteds hen; Huset i Aarhus bestod derimod en Tid efter Reformationen. D. selv blev ansat i Malmø som Læge og Forstander for Hospitalet dér og levede endnu 1533 (H. F. Rørdam, Kbhvn.s Kirker og Klostre, S. 346—57).

J. O. A.

Dicuil hed en irsk Munk i 9. Aarh. 1812 fandt Ægyptologen Letronne i det fr. Nationalbibliotek 2 irske Haandskrifter, der vare Afskrifter af et o. 825 af en irsk Munk ved Navn D. forfattet geografisk Værk: *Liber de mensura orbis terræ*, der uden Tvivl har været brugt i de irske Skoler som geograf. Hjælpemiddel. Om D. vide vi ikke mere, end hvad vi kunne se af det nævnte Skrift. Letronne mente, at D. var opdraget i Armagh (S. 143) eller Clonard. D. fortæller imidlertid selv, at hans Lærer hed Suibhneus eller Sweeny, og da der ved Skolen i Clonmacnois har været flere Lærere af det Navn, have nyere Forskere ment, at han har modtaget Undervisning dér. D. skrev sin Bog paa Grundlag af Cæsar, Plinius og Julius Solinus, men han citerer ogsaa Pomponius Mela, Orosius, Isidor af Sevilla og Grammatikeren Priscian. Han er meget nøjagtig baade i det, han fortæller om Island, og i det, han beretter om Ægypten og Pyramiderne. Det var D.s Beskrivelse af disse, der bragte Letronne til at undersøge hans Bog. Han omtaler ogsaa, efter Munken Fidelis's Fortælling, den Kanal, som Faraonerne havde gravet mellem Nilen og Suez, og som atter blev aabnet af Hadrian, men senere sandede til, indtil den endelig blev lukket 767. Af D. erfare vi ogsaa, at irske Eneboere kom til Island allerede i 8. Aarh.; de fortalte ham, at der paa en vis Tid af Aaret ved Midnatstid var saa lyst paa Island, at de om Natten kunde »pille Lusene af deres Skjorte lige saa godt som midt om Dagen«. Ogsaa om kr. Eneboere paa Færøerne fortæller han (se Art. Færøerne). D.s Skrift er udgivet af A. C. A. Walckenaer (Paris 1807) og Parthey (Leipz. 1870).

Distriktskirker i København, se Kirkefond, det københavnske.

Distriktsprovster, se Provster.

Döring, Carl August, tysk Præst og Psalmedigter, blev født paa en Gaard i Nærh. af Magdeburg 22. Jan. 1783. Han gik i Skole i Magdeburg og blev her paavirket af Herrnhuterne. Som Student kom han til Halle,

men Filologien tiltalte ham mere end den rationalistiske Teologi, som blev foredraget dér, og efter Studentertiden var han Lærer forskellige Steder. Som saadan stiftede han i Eisleben en Forening til Udgivelse af nyttige Folkeskrifter, der senere trivedes vel, og 1814 blev han Aftensangspræst ved Petri Kirke i Magdeburg. 1815 kom han til Eisleben som Arkidiakonus, men allerede 1816 blev han kaldet til Elberfeld som Præst for den evang.-luth. Menighed dér. 17. Jan. 1844 døde han efter en trofast Virksomhed som Sjælesorger og Ordets Forkynder. Hans talrige, men ofte kun let henkastede, Psalmer have en kirkelig Klang; nogle faa af dem have fundet Vej til Norden, som den af Landstad paa Norsk oversatte: »*Lover den Herre, hvis reddende Kærlighed sender*« (Landstads Psbog Nr. 364), der først blev trykt i »*Psalmer og Sange til Brug ved Missions-Møder og Missions-Fester*« (1863).

Elmgren, Sven Gabriel, finsk Polyhistor og Teolog, f. 25. Okt. 1817 i Pargas, blev Student 1836, *Mag.* 1840 og teol. Kand. 1844. 1848

fik han Ansættelse som Amanuensis ved Biblioteket i Helsingfors, 1862 blev han Vicebibliotekar; 1873 fik han Navn og Værdighed af ekstr. Prof. 1860 var han bleven »honorær Doktor«. 1891 tog han sin Afsked som Vicebibliotekar. Han døde 3 Nov. 1897. Af hans teol. Arbejder maa, foruden Overs. af Meiers Dogmehist. (1845) og Hases *Hutterus Redivivus* (1846 f.), mærkes: fl. vidtløftige Biografier over kirkel. Personligheder i »*Finlands minnesvärde män*« (1854—56); »*Landskapet Edens floder*« (1883); »*Rätta årtälet för Kristi födelse och död*« (1883); »*Kronolog. data betr. Pauli lif*« (1885); »*Om dagen för Kristi födelse*« (1886); »*Evangeliska historiens kronologi*« (1888); »*Israelitiska historiens kronologi*« (1890); »*Bevis för skrifternas i N. T. äkthet*« (1895). A. N.

Erlend, Biskop over Færøerne 1269—1308, var oprindelig Korsbroder i Bergen. Han var til Stede paa Provinskoncilierne i Bergen 1280, Nidaros 1290 og Oslo 1306, og han døde under et Ophold i Bergen 13. Juni 1308. Efter hans Død blev der gjort Skridt for at faa ham kanoniseret. Se Erkebiskop H. Kalteisens Kopibog, udg. ved A. Bugge (Kra. 1899).

Rettelser og Tilføjelser.

<p>S. 1a L. 18 f. o.: er nu — læs: døde 1896 som
 — - 18 — Hadelund — læs: Hadeland
 - 5a - 31 — Høivoog — læs: Højvaag
 - 10b - 25 — 1552 — læs: 1541
 - — - 27 — Brobjerg, et Kartøjserkloster
 (siden Skole) — læs: for
 Karmelitere
 - — - 30 — tilføjes: jvfr. Kirkehist. Sml.
 3. R. V, 673 f.
 - — - 40 — tilføjes: samt Bjerre og Hat-
 tings Provsti (i verdslig
 Henseende under Vejle
 Amt).
 - 12a - 1 — Esra — læs: Ezra
 - — - 1 — f. — læs: f. 28. Apr. 1819
 - 15b - 13 — Oefa — læs: Orfa
 - 16a - 23 — 1 Sam. 28 — læs: 1 Sam. 30
 - — - 31 — uret — læs: urent
 - 16b - 3 f. n.: 26, 10 — læs: 25, 10
 - 31b - 19 f. o.: Andersen — læs Andresen
 - 34a - 9-8 f. n.: $\frac{1}{2}$ Million — læs: 1,087,500
 - 37a - 20 f. o.: Hammershøj — læs: Hem-
 mershøj
 - 40b - 1 — tilføjes: (Ordspr. 30)
 - 44a - 31 — Wiborg — læs: Wiborgs.
 - — - 32 — tilføjes: A.s Hovedværk er:
 »Historiska upplysningar
 om rel. rörelserna i Fin-
 land« (Helsingf. 1857—63).
 - 50a - 6 f. n.: Bibellovers. — læs: <i>loci</i>
 <i>communes</i>
 - 52b - 20 — tilføjes: 25. Febr. 1896 blev
 Biskop A. udvalgt til
 Ærkebiskop af Armagh
 og Irlands Primas.
 - 58a - 9-8 — rettes: Alliance-Missionen
 arbejder i Kina i venlig
 Forstaaelse med <i>China In-</i>
 <i>land Mission</i>, men har
 ingen særlig Forbindelse
 med denne. Navnet kom-
 mer af, at flere Landes
 Folk alliere sig uden Hen-
 syn til Konfessionsfor-
 skelle.
 - 59b - 1 — Göteborg — læs: Göteborgs
 - — - 1 — tilføjes: »Anvisning till ett
 utvald theol. bibliothek«
 (1762, 63, 66, 72).</p> | <p>S. 85a L. 11 f. o.: Magni — læs: Jacobi
 - — - 31 f. n.: At Overs. af N. T. fra 1526
 ikke er af L. A., men af
 Olavus Petri, tør nu an-
 ses for sikkert, da sidst-
 nævntes Forfatterskab til
 »Een nyttgh wnderwijs-
 ning« er slaaet fast ved et
 nys fundet egenhændigt
 Haandskrift (»Olavus Pe-
 tris Undervisning om
 menniskans ärliga skap-
 else osv.«, udg. af O. Ahn-
 felt i Sv. Literatursäll-
 skapets Reformations-
 skrifter 1898).
 - 86b - 28 — med — læs: og tillige
 - — - 26 — sammes — læs: Laur. Petris
 - — - 1 — Faut — læs: Fant
 - 93a - 12 — lidt over Halvdelen — læs:
 o. $\frac{7}{10}$
 - 94a - 6 f. o.: <i>Judicial</i>
 <i>thcol.</i> — læs: <i>theol.</i>
 - 95b - 1 — Biskopper — læs: samtidige
 Biskopper.
 - — - 22-23 — Minne-steckning — læs:
 Minnes-teckning
 - 97a - 46 — reviderede — læs: skulde
 revidere
 - 107a - 7 — Med — læs: »Med
 - — - 16 — udgaar Citationstegnet.
 - — - 23 f. n.: 69 — læs: 69 (?)
 - 160b - 23 f. o. tilføjes: Dr. S. Larsen paa-
 viser (Aarbøger f. nord.
 Oldk. 1899, S. 81 f.) Sand-
 synligheden af, at Kuriens
 Afgørelse 1123 gik ud paa
 en Deling af den gamle
 Provins Hamburg, saa-
 ledes at Bremen fik Sverig,
 Norge og Gulland (mulig-
 vis dog = Götariget).
 Anerkendelsen af Lunds
 Rettigheder fulgte først
 under Eskil (S. 801), da
 Kard. Theodignus 1139
 kom til Danmark.
 - 166b - 2 f. n.: 337 — læs: 373
 - 226b - 9 f. o.: Medicis — læs: Medici</p> |
|---|---|

- 243 a - 38 f. o.: 1804 — læs: 1816
 - — - 41 — »af Rigsforsamlingen paa Eidsvold« udgaar.
 - 244 b - 42 — O. J. C. — læs: O. E. C.
 - 246 b - 8 — Dr. — læs: Docent
 - 273 a - 16 f. n.: Om Bernards Forhold til Erkebiskop Eskil af Lund se d. Art.
 - 277 a - 41 f. o.: Berulle — læs: Bérulle
 - 279 a - 20 — tilføjes: D. Apr. 1899.
 - 319 b - 34 — tilføjes: og Marts 1898 Biskop i Lund.
 - 322 b - 7 — Lægmand — læs: »Lagman«
 - 331 b - 5 — 1893 — læs: 1889
 - 373 a - 3 — Kollegar — læs: Kolleger
 - 389 a - 28 — Akersund — læs: Askersund
 - 389 b - 31 — Prof. — læs: Forfatter
 - — - 15 f. n. tilføjes: D. 4. Juli 1898.
 - 393 b - 20 — Aarhus — læs: Aalborg
 - 409 a - 2 — Keil — læs: f. E. Keil
 - 410 a - 9 — »2. Ausg.« udgaar.
 - 416 b - 14 f. o. tilføjes: 1898 vendte han tilbage til Khvns Universitet som Prof. i semit.-østerl. Filologi.
 - 476 a - 4 f. n.: »i dsk Overs.« udgaar.
 - 479 b - 28 f. o.: 1830 — læs: 1803
 - 489 a - 14 — 1878 — læs: 1868
 - 501 a - 30 — tilføjes: C. døde Jan. 1899.
 - 514 b - 4 f. n. tilføjes: Om Danmarks Forbindelse med C. se Art. Cisterciensere samt Kirkeh. Sml. 4. R. III, 1 f.
 - 515 a - 37 f. o.: Søster — læs: en Søster
 - 531 b - 8 f. n.: 1754 — læs: 9. Sept. 1747
 - 536 a - 16 f. o. tilføjes: 1899 blev C. Biskop i Nyslott.
 - 555 b - 6 — Ungarn 1475 — læs: Weisenkirchen i Østerrig 1476
 S. 555 b L. 26 f. o.: tilføjes: I det Zellerfeldske Kirkebibliotek, som Kaspar Calvør den ældre (S. 460) grundlagde, fandt H. Wrampelmeyer i Foraaret 1883 et Manuskript, der bl. a. indeholdt *Apophthegmata Lutheri*, en Række Dagbogsoptegnelser med Udtalelser af Luther fra Aarene 1524 eller 25 til 1537. Denne »C.s Dagbog«, der rimeligvis har tilhørt først Georg og senere F. U. Calixt, er en indirekte Kilde til de ældre Dele af Luthers »Tischreden«, og den afgiver et vigtigt Bidrag til Kritik af disse (H. Wrampelmeyer, Tageb. über Dr. M. Luther, geführt von Dr. K. C. 1537, Halle 1885).
 - 587 a - 10 — *Canonicæ* — læs: *Canonicae*
 - 601 a - 29 — 1860—74 — læs: 1860—73
 - — - 30 — 1874—89 — læs: 1873—89
 - 602 a - 19 f. n.: Andr. — læs: And.
 - 638 b - 30 — Mak. — læs: Sef.
 - 690 a - 23 f. o.: Landadelen — læs: Landadelen,
 - 737 b - 34 — indledning — læs: indledning
 - 742 b - 17 f. n. tilføjes: Jvfr. Aarb. f. nord. Oldkyndigh. 1899, 155 f.
 - 746 a - 31 — 1897) — læs: 1897
 - 777 a - 20 f. o.: l'Etoile — læs: l'Etoile
 - 804 b - 17 — Esrobiter — læs: Esrahiter

Register.

	Side.		Side.		Side.
A og ω, Alfa og Omega .	1	Abetuatorium	12	Abisur	16
Aabel, Oluf Andreas . . 1,	853	Abda	—	Abital	—
— , Peter Pavels	1	Abdas	—	Abitub	—
Aabenbaringen	—	Abdeel	—	Abiud	—
Aabenbaring, Johannes's.	3	Abdi	—	Abjatar	—
Åbo	4	Abdias	—	Ablution	—
Aachen	5	Abdiel	—	Abner	—
Aagaard, Carl Gustav	—	Abdischo (Ebed Jesu) . .	704	Abrahanel	—
— Oscar	5, 853	Abdon	12	Abraham	16, 853
Aagaard, J. C. Hilda . . .	5	Abecedarie-Psalmer . . .	—	Abraham a Sancta Clara	18
Aage	—	Abecedariere	—	Abrahamiter	—
Aagesen, Sven	—	Abed-Nego	13	Abrahamson, W. H. F. . .	—
Aahlstrøm, Olof	—	Abel	—	Abrasax (Abraxas)	—
Aahus	—	Abel Mehola	—	Abrenuntiation, se Forsag-	—
Åkianerne	839	Abel, Søren Georg	—	— else	—
Aalborg, Stiftsby	5	Abélard	—	Abrona	19
Aalborg, Niels Mikkelsen	6	Aben Esra	14	Absalom	—
Aand, Guds	—	Abeokuta	—	Absalon, Ærkebisp	—
— , Menneskets	8	Aberkios-Indskriften . . .	—	— , Dominikanerpro-	—
Aander	9	Aberle, Moritz von	—	— vincial	—
Aandsdaab	10	Abessinsk Kirke	—	Absolution	—
Aarflot, Berthe Canutte . .	—	Abgar	15, 853	Abstiniens	—
Aarhus, Stiftsby	10, 853	Abi	15	Abulfaradsch	—
Aarhus, Jacob Matthiesen	10	Abia	—	Abuna	—
Aaron, se Aron	150	Abialbon	—	— A. C.	—
Aas	11	Abiasaf	—	Acacius, se Akakios	43
Aastrup, Povl Mortensen . .	—	Abib	—	Acceptanter	19
Aaström, Johan	—	Abida	16	Accidens	—
Ab	—	Abidan	—	Accidenser	20
Abaddon	—	Abiel	—	Accidentariere	—
Abagtha	—	Abieser	—	Accommodation	—
Abana	—	Abigail	16, 853	Acedia	—
Abarim	—	Abihall	16	Acesius, se Akesios	44
Abba	—	Abihu	16, 853	Achab, Achaja, Achas, se	—
Abbadie, Jacques	—	Abihud	16	— Ak	42
Abbé	—	Abildgaard, Terkel	—	Achelis, Ernst Christian . .	20
Abbed	—	Abilene	—	Achery, se d'Achery	584
Abbo af Fleury	—	Abimael	—	Achilli, Giovanni Giacinto	20
Abbott, Edwin	—	Abimelek	—	Achrelius, Daniel	—
— , Ezra	12, 853	Abinadab	—	Achrenius, Abraham	—
— , George	12	Abinoam	—	— , Anders	21
— , Lyman	—	Abiram	—	Achterfeldt, Joh. Heinr. . .	—
— , Robert	—	Abisag	—	Ackermann, Constantin . .	—
— , Thomas Kingsmill . . .	—	Abisaj	—	— , Leopold	—
Abbreviatorer	—	Abisalom	—	Acosta, Uriel	—
Abhuna, se Abuna	19	Abisua	—	Acre, se Akkon	44

	Side.		Side.		Side.
Acrelius, Israel	21	Adoptianismen	28	Aguirre, José Saenz d' ..	40
Acta Martyrum	—	Ador	—	Agur	40, 853
Acta Pauli et Theclae	—	Adoraim	—	Ahab, se Akab	42
— Pilati	—	Adoration	—	Aharhel	40
— Sanctorum	22	Adramelek	—	Ahasbai	—
Acton, Lord	—	Adramyttium	—	Ahasveros	—
Actus forensis	—	Adrianus, se Hadrianus	—	Ahava	—
Ada	—	Adriel	—	Ahelai	—
Adada	—	Adullam	—	Aher	—
Adaja	—	Adummim (ved Trykfejl Asummim)	—	Ahi	—
Adalbert af Hamb.-Bremen	—	Advent	—	Ahia	—
— af Magdeburg	23	Adventister	29	Ahiam	—
— af Prag	—	Advocatus Dei et Diaboli	30	Ahieser	—
Adaldag	—	Advocatus ecclesiae	—	Ahikam	—
Adalgar	—	Aërios	—	Ahilud	—
Adelhard	—	Aëtios	—	Ahimaaz	—
Adalja	—	Afarsatka	—	Ahiman	—
Adalvard, d. æ.	839	Afek	—	Ahimot	—
— , d. y.	—	Afeka	—	Ahinadab	—
Adam	23	Afholdenhed, se Faste og Colibat	577	Ahinoam	—
Adam, By	24	Afholdsbevægelsen	30, 853	Ahio	41
Adam af Bremen	—	Afiab	32	Ahira	—
— af Fulda	—	Afik	—	Ahiram	—
— af St. Victor	—	Aflad	—	Ahisakar	—
— , Melchior	—	Afra	33	Ahisamak	—
Adama	—	Afraates	—	Ahisar	—
Adamantius, se Origenes	—	Afrahat	—	Ahitob	—
Adami-Nekeb	—	Afrem Syrer	—	Ahitub	—
Adamianere	—	Africanus, Sextus Julius	—	Ahjan	—
Adamiter	—	Afrika, Mission	34, 853	Ahlab	—
Adamnan	—	Aftardoketerne	36	Ahlefeldt, Godske	—
Adams, W., Amerikaner	—	Afzelius, Arvid August	—	Ahlefeld, Johan Friederich	—
— , W., Englænder	—	Afærema	—	Ahlman, Martin Erik	—
Adar	25	Agabos	—	Ahnfeldt, Otto	—
Adasa	—	Agag	—	— , Paul Gabriel	—
Adasar	—	Agaper	—	Ahnfelt, Oscar	839
Adbeel	—	Agapitus I—II	—	Ahoah	41
Addan, By	—	Agardh, Carl Adolph	—	Ahohi	—
Addan, Israelit	—	Agate, St.	—	Ahrah	—
Addar, Israelit	—	Agathangelos	—	Ahrenberg, Matilda Maria	—
Addar (Hazar Adar), By	—	Agatho	—	Ahumai	—
Addi	—	Agde	—	Ahusam	—
Addison, Joseph	—	Age	37	Ai	—
Ad Dominici Gregis custo- diam	—	Agende	—	Aidan	—
Adeodatus	—	Agende, Adlerske, se Adler, J. G. C.	26	Aidesios	42
Adhemar af Puy	—	Agendestr. i Preussen, se Union	27	Ailli, Pierre d'	—
Adiafora	—	Agerbek, Hans	37, 853	Ain	—
Adiaforistisk Strid	—	Agnes, St.	37	Aja	—
Adida	—	Agnetehjerget	—	Ajalon	—
Adiel	—	Agnoeterne	—	Akab	—
Adin	—	Agnosticisme	—	Akaja	43
Adina	—	Agnus Dei	—	Akaikos	—
Aditaim	—	Agobard af Lyon	—	Akakios	—
Adlai	—	Agostino da Montefeltro	38	Akan	—
Adler, Adolf Peter	—	Agostino Trionfo, se Tri- onfo	—	Akas	—
— , Herman	—	Agrapha	—	Akasja af Israel	—
— , J. G. C.	—	Ageda, Maria fra	—	— af Juda	—
Adma	—	Agricola, Johann	—	Akathistos	—
Admata	—	— , Michael	39	Akban	44
Adna	—	— , Rudolf	—	Akbor	—
Ado	—	Agrippa I—II	40	Akesios	—
Adolphus, Ivar Pedersen	—	— fra Nettesheim	—	Akiander, Matthias	44, 853
Adonai	—	Agrippinus	—	Akiba, ben Josef	44
Adonia	—			Akihud	—
Adonibesek	28			Akim	—
Adonikam	—			Akimelek	—
Adoniram	—			Akitofel	—
Adoni-Sedek	—			Akis	—
				Akkad	—

	Side.		Side.		Side.
Akko	44	Alexander Nevski	52	Althamer, Andreas	64
Akkub	—	Alexander, Mich. Sol. ...	840	Altonaer-Biblen	840
Akmeta	—	—, William .. 52,	853	Altruisme	64
Akoimeter	—	Alexandria	52	Alumbrados	65
Akoluter	—	Alexandrinsk Bibelhaand-		Alus	—
Akominatos, Mikael	—	skrift	53	Alva	—
—, Niketas	—	Alexandrinsk Bibelover-		Alvan	—
Akor, se Akan	43	sættelse, se Septuaginta.		Alvarus Pelagius, se Pelayo.	—
Akrabatine	44	Alexianerne	54	Alvastra	65
Akrabbim	—	Alexius, St.	—	Alveld, Augustin	—
Akroteutier	—	Alford, Henry	—	Alvidenhed, Guds, se Egen-	
Aksa	45	Alfred d. store	—	skaber, Guds	723
Aksaf	—	Alfriki	—	Alypius	65
Aksaj	—	Alfæus	—	Alzog, Johann Baptist	—
Aksib	—	Alfeus, Peder	55	Amad	—
Akusat	—	Alger fra Liège	—	Amadeus VIII	—
Akylas	—	Algreen, Peder Kjellerup	—	Amal	—
Akylas og Priskilla	—	Aljan	—	Amalarik	—
Alacoque, Marguerite	—	Alkimos	—	Amalaricus fra Metz	—
Marie	—	Alkoran, se Koran.	—	Amalek	66
Alain fra Lille	840	Alla Capella	—	Amalia	—
— de la Roche	840	Allammelek	—	Amalric fra Bène	—
Alanus	45	Allard, Paul	—	Amam	—
Alanus fra Lille	—	Allatius, Leo	—	Amama, Sixtin	—
Alba	—	Allegorisk Fortolkning ..	—	Amana	—
Alban	—	Alle Helgens Dag	56	Amanaburg	—
Albani	—	Allemand, Ludvig d', se	—	amana-Kommunist-	
Alber, Erasmus	—	Aleman	50	erne	66, 840
—, Matthæus	—	Allen, Alex. V. C.	56	Amand, St.	66
Alberdingk-Thijm, J. A. .	46	—, Joseph Henry	—	Amandus	—
—, P. P. M.	—	—, William	—	Amandus, Johannes	—
Albert den store	—	Allerkristeligste Konge ..	—	Amarja	—
— fra Aachen	—	Allermest troende Konge	—	Amarna, se Tell-el-	
— I—II af Riga	—	Alle Sjaæles Dag	—	Amarna	66
— af Slesvig	—	Allstedtsnærværelse, Guds,		Amasa	—
Alberti, Valentin	—	se Egenskaber, Guds ..	723	Amasaj	—
Albertini, Joh. Bapt. von	—	Alliance, Evangelsk	57	Amasja	—
Albertsen, Hans	47	—, den hellige	—	Amassaj	—
Albigensere	—	—, Israélite univer-	—	Ambon	—
Albini, Johan Georg	—	selle	—	Ambrogio (Traversari) ..	67
Albinus	—	Alliance-Mission	58, 853	Ambrosianere	—
Albo, José	—	Allies, Thomas William .	58	Ambrosiansk Bibliotek ..	—
—, Xavier	—	Allioli, Joseph Franz	—	— Liturgi	—
Albrecht af Mainz	—	Allix, Pierre	—	— Lovsang	—
— af Brandenburg ..	48	Almagt, Guds	725	Ambrosiaster	—
Albrechtsfolkene	—	Almissee	58	Ambrosios fra Alexandria	68
Alcalá	—	Almodad	59	Ambrosius af Milano	—
Alcantara-Ordenen	—	Almon	—	Amlad	—
Alcimus, se Alkimos	55	Almon-Diblataim	—	Amen	—
Alcuius	48	Almquist, Erik Jonas	—	Amerika, Mission	—
Alder, kanonisk	49	—, Erik Abraham	—	Amerikanisme	840
Aldhelm	—	Alnander, Samuel Johans-		Ames, William	72
Aldobrandini	—	son	59, 853	Amfilokios	—
Alexander	—	Aloger	60	Amfipolis	—
Aleman, Louis d'	50	Alopæus, Carl Henrik	—	Am-ha'arez	841
Alembert, d'	—	—, Magnus	—	Ami	72
Alemet	—	—, Magnus Jakob	—	Amictus	—
Alesius, Alexander	50, 853	—, Per Johan	—	Amiel, Henri Frédéric	—
Alexander den store	50	Alot	—	Amiens, Peter fra, se Pierre.	—
—, Simons Søn	—	Aloysius af Gonzaga	—	Amihud	73
—, Synedrist	—	Alrik	61	Amiot	—
— i Efesus	—	Alsted, Johann Heinrich.	—	Amitaj	—
—, Kobbersmed	—	Alstrin, Erik	—	Amlie, Peder	—
Alexander I—VIII,	—	Alt, Heinrich Julius	—	Amma	—
Paver	51—52	—, Johann Karl William	—	Ammianus Marcellinus ..	—
Alexander Balas	52	Altenstein, Karl af Stein til	—	Ammiel	—
— fra Hales	—	Alter	—	Amminadab	—
— Jannæps	—	Alterbog	64	Ammi-Sabad	—
— Natalis	—	Altercatio Jasonis et Papisci	—	Ammisaddai	—

	Side.		Side.		Side.
Ammon, se Amun	77	Andelin, Anders	82	Annas	96
Ammon, Chr. Fr. von	73	Anderledy, Antonius	—	Annaler	—
Ammonios Sakkas	—	Anders, d. hellige	—	Annat, François	—
Ammoniter	74	— af Børglum	—	Annater	97
Amnell, Johan	—	— Suneson	—	Annegarn, Joseph	—
Amnon	—	Andersen, Anders	83	Annerstedt, Daniel	—
Amok	—	—, Fr. Vilh.	—	—, Thure	97, 853
Amon, ægypt. Gud	—	Andersen, Herman	—	Annexe, droit d'	97
Amon, Konge i Juda	—	— Jens, Beldenak	84	Annihilationsteorien	—
Amoriter	—	Anderson, James	—	Anno II af Köln	93
Amort, Eusebius	—	Andersson, Lars (Lauren-	—	Annunciater	—
Amoræere	841	tius Andreae)	84, 853	Annus decretorius, se Nor-	—
Amos	75	Andersson, Lars	85	mal-Aar.	—
Amoz	—	Andliga frälset	—	Annus deservitus, a. gratiæ,	—
Amplias	—	Andrada, Diego de Paiva	—	se Naadensaar.	—
Ampulla	—	Andrea, Girolamo d'	—	Annus discretionis	99
Amrafel	76	Andreas, Apostel	—	Anomœre	—
Amram	—	— af Børglum, se	—	Ansegis af Sens	—
Amsdorf, Nicolai von	—	Anders	82	— af Vandrille	—
Amsi	—	Andreas Corsini	85	Anselm af Canterbury	—
Amtsprovster, se Provster	—	— af Krain	—	— af Havelberg	100
Amulet	76	— af Kæsarea	86	— fra Laon	101
Amun den ældre	77	— Suneson, se An-	—	— fra Lucca, d. æ.,	—
Amun den yngre	78	ders	82	se Alexander II.	50
Amyraut, Moyse	—	Andreas I—II af Ungarn	86	Anselm fra Lucca, d. y.	101
Ana	—	Andreas-Detrene	—	Ansgar	—
Anab	—	Andresen, K. N. G.	841	Ansgariföreningar	102
Anabaptister, se Gendøbere	—	Andreae, Abraham, Anger-	—	Antependium	—
Anabaton	—	mannus	86, 853	Anteros	—
Anaboladion	—	Andreae, Jakob	87	Anthem	—
Anacletus, se Anaklet	—	—, Johann Valentin	—	Anthimos	—
Anadoker	—	Andronikos	—	Antiburghers	—
Anafora	—	Andronikos II—III	—	Antidikomarianiter	103
Anagnoster	—	Andvorskov	—	Antifon	—
Anagogisk Fortolkning	—	Anem	88	Antigonos	—
Anaharat	—	Aner	—	Antikrist	—
Anaja	—	Anfægtelse	—	Antilegomena	104
Anak, se Enakiter	762	Angariæ	—	Antimension	—
Anaklet I—II	78	Angela fra Brescia	—	Antinomisme	—
Anakoluti	79	— fra Foligno	—	Antiochia i Syrien	105
Anakoreter	—	Angelico, Fra	—	— i Pisidien	106
Analogion	—	Angelikerne	—	Antiochos I—VI	106—7, 853
Analogia fidei	—	Angelsachserne	89	Antipas (Antipater)	107
Anamelek	—	Angelus	—	Antipas, Herodes, se He-	—
Anan	—	Angelus Silesius	90	rodes	—
Anander, Daniel	841	Anger	—	Antipater	—
Anani	79	Anger, Edvard Julius	91	Antipatris	—
Ananias	—	—, Rudolf	—	Antipedium, se Antepen-	—
Ananias fra Shirak	—	Angermannus, se Andreae	86	dium	102
Ananja	—	Angilram	91	Antiphon, se Antifon	103
Anarkisme	—	Anglikansk Kirke	91, 853	Antiphonarum	107
Anastasia	80	Anglo-continental society	842	Antisemitisme	108
Anastasios	—	Anglo-Katolicisme, se Pu-	—	Antistes	—
— I—II	—	seyisme.	—	Antitakter	—
—, Hymnedigter	—	Anhalt	94	Antitrinitariere	—
— Sinaït	—	Aniam	—	Anton, Paul	—
Anastasius I—IV	80—81	Aniketos	—	Anton Ulrich	—
—, Modpave	81	Anim	—	Antonelli, Giacomo	109
—, Bibliothekar	—	Animisme	—	Antonianere	110
Anat	—	Anjou, Lars Anton	95, 853	Antonino, Sant'	—
Anatema, se Band	207	Anker	95	Antoninus Pius	—
Anatot	81	Anker, Herman	—	Antonio fra Lebrija	—
Anchersen, Ancher	—	Ankya	—	— fra Rho	—
—, Mathias	—	Anna, St.	—	Antonios	—
Ancillon, Charles	—	—, Fanuels Datter	96	Antonius fra Bergen	111
—, David	—	—, Komnener	—	— fra Padova	—
—, Peter Friederich	—	— Sophia af Hessen-	—	Antonius-Ordenen	—
Andagt	—	Darmstadt	—	Antotija	112
Andagtsbøger	82	Anna af Stolberg	—	Antropologi	—

	Side.		Side.		Side.
Antropomorfisme	112	Apostool, Samuel	127	Ari fróði	137
Antropomorfiter, se Audi-		Apotaxis	—	Ariald	—
anerc	170	Appaim	—	Arianisme, se Arios	139
Antropopatisme	112	Appel, Cornelius	—	Ariarathes	137
Antwerpener-Polyglotten ..	—	Appel comme d'abus	—	Aribert, se Heribert ..	—
Anub	—	Appellanter	128	Aribo af Mainz	138
Apamea	—	Appellation	—	Aridaj	—
Apelles i N. T.	—	Appia	—	Aridata	—
— Gnostiker	—	Appii Forum	—	Ariel	—
Apiarius	—	Apsis	—	Arimathæa	—
Apion	—	Aqvamanile	—	Ariok	—
Apodose	113	Aquaviva, Claudio	—	Arios, Arianisme	—
Apokalypse, Johannes's, se		Aquila, se Akylas	45	Arisaj	140
Aabenbaring	3	— og Priscilla, se Aky-		Aristarkos	—
Apokalypser, apokryfe, se		las	45	Aristea	—
Apokryfer	116	Aquila, Kaspar	128	Aristides	—
Apokalyptik, jødisk	842	Aquileja	129	Ariston	—
Apokalyptikere	113	Aqvino, Thomas fra, se		Aristobul I—II	—
Apokatastasis	—	Thomas	—	—, Herodes Søn ..	—
Apokrisiaros	114	Ar	129	—, jødisk Filosof ..	—
Apokryfer, gammeltesta-		Ara	—	—, Romer	—
mentlige	—	Arab	—	—, Ypperstepræst. ..	—
Apokryfer, nytestament-		Araba, se Bet Araba	280	Ariston fra Pella	141
lige	116	Arabien	129	Aristoteles og Kirken ..	—
Apollinarios, Klavdios	117	Arabiske Bibeloversættel-		Arje	—
Apollinarios fra Laodikea ..	—	ser	130	Ark, Pagtens, se Pagtens	
Apollinaris af Ravenna ..	118	Arad	—	Ark	—
Apollofanes	—	Arak	—	Arkadios	141
Apollonia, By	—	Aram	—	Arkandisciplin	—
—, d. hellige	—	Aramaiske Sprog	—	Arkelaos	142
Apollonios i Biblen	—	Aran	131	Arkidiakon	—
— fra Tyana	—	Ararat	—	Arkimandrit	—
Apollonius	—	Arason, Guðmundur	—	Arkippos	—
Apollos	—	—, Jón	—	Arkibesbyter	—
Apollyon	119	Arator	133	Arkitekturf, kirkelig, se	
Apologetik, Apologeter ..	—	Aratos	—	Bygningskunst	426
Apologien for den augs-		Arausio	—	Arkiter	142
burgske Konfession	121	Aravna	—	Arkæologi, bibelsk	—
Apostel	122	Arba, se Hebron ..	—	—, kristelig	—
Apostel-Billeder	123	Arbatit	133	— kirkelig	—
Apostelbrødre, se Apostol-		Arbejde	—	Arles	143
ikere	126	Arbejderkolonier	134	Armagh	—
Aposteldage	123	Arbejdets Riddere	—	Armenisk Kirke	—
Apostelfasten	124	Arbelis	135	Arminius, Jakob	144
Apostelfester	—	Arbiter	—	Armoni	145
Apostelhistorier, apokryfe,		Arbués, Pedro, de Epila ..	—	Arnan	—
se Apokryfer, nytesta-		Arcemboldi, Giov. Ang. d'	—	Árnason, Jón	—
mentlige	116	Arcosolium	136	Arnaud, Henri	—
Apostelmødet i Jerusalem		Arctander, N. Christensøn	—	Arnauld (Arnaud), Angé-	
Apostel-Orden, se Apostol-		—, Niels Lauridsen	—	lique	—
ikere	126	Ard	—	Arnauld, Antoine, d. æ. .	—
Apostlenes Gerninger	124	Ardon	—	—, Antoine, le grand	—
Apostles Lærdom, de tolv,		Areli	—	—, Henri	—
se Didaké	636	Arenius, Olof	—	—, Jacqueline-Marie	—
Apostolat, Bønnens	125	Arentz, Frederik	—	—, J.-C. Agnes	146
Apostolicitet	—	—, Hans Severin	—	—, la Mothe	145
Apostolikere	126	Areopagit	—	—, Robert, d'Andilly	—
Apostolsk Kirkeordning ..	—	Aretas	—	Arnd, Johann	146
— Konge	—	Arethas, Ærkebisp	—	Arndt, Ernst Moritz	—
— Symbol, se Sym-		Aretius, Benedictus	—	—, Joh. Fr. Wilh. ..	147
boler	—	Arévalo, Rodrigo Sanzio de	137	Arnesen, Carl Julius	—
Apostolske Fædre	126	Arfad, se Arpad	150	—, Daniel	—
— Kanoner	—	Arfaksad	137	Arnest fra Pardubic	—
— Konstitutioner	127	Arfaxad	—	Arnfast	—
— Maaneder	—	Argenteuil	—	Arngrímsson, Bjarni	—
— Menigheder, se		Argob	—	Arno (Arn)	—
Irvingianisme	—	Argula af Grumbach	—	Arnobius fra Sicca	—
Apostolske Sæder	—	Argyll, G.-D. Campbell ..	—	Arnold, Christoph	—
Apostolske Vikarer	—	Argyropulos, Johannes ..	—	—, Gottfried	—

	Side.		Side.		Side.
Arnold, Thomas	148	Aseka	153	Assur	161
Arnold fra Brescia	149	Aser	—	Assurbanipal, se Assur-	—
— fra Lübeck	—	Asfar	154	haddon	—
— af Roskilde	—	Asgad	—	Assurhaddon	—
Arnoldi, Bartholomæus ..	—	Asgot	—	Assuri	162
—, Wilhelm	—	Ashanti	844	Assus	—
Arnon	150	Ashur	154	Assyrien (Assur)	—
Arnulf af Metz	—	Ashurim (Assurim)	—	Astarot	—
Arod	—	Asia	—	Astarte	163
Arocr	—	Asiarker, se Asia	—	Asterios af Amaseia	—
Aron	—	Asidæere	844	— af Kappadokien ..	—
Arpad (Arfad)	—	Asiel	154	Asterisker	—
Arrebo, Anders Christensen	—	Asien, Mission	—	Asteriskos	—
Arrhenius, Jakob	151	Asima	156	Astie, Jean Frédéric ..	—
Arsa	—	Asinarii	—	Astrologi, se Stjerne-	—
Arsakes	—	Asisa	—	tyderi	—
Arsakios	—	Askaby Kloster	—	Astruc, Jean	163
Arsenius	—	Askalon	—	Astrup, Hans	—
Arsenius	—	Aske	—	—, Niels	—
Artaxerxes	—	Askenas	—	Astyages	—
Artemas	—	Aske-Onsdag	—	Asuba	—
Artemon	—	Askese	—	Asvat	—
Artikler, de 39	—	Asketer, se Askese og	—	Asyler	—
—, for fremmede, de	—	Munke	—	Asylret	164
25, se Fremmedartikler.	—	Asketisk Literatur, se An-	—	Asynkritos	—
Artikler, københavnske,	—	dagtsbøger	82	Atad	—
se Københavnske Ar-	—	Askidas, se Theodor A.	—	Ataj	—
tikler	—	Askov-Adresserne	844	Ataja	—
Artikler, organiske	152	Aslaksen (Axelsen), Cort.	157	Atak	—
—, schmalkaldiske ..	—	Asmavet	—	Atalia	—
Artister	—	Asmild	—	Atara	—
Arubot	—	Asmodæus	—	Atargatis, se Atergation	165
Aruma	—	Asmundsen, Tyge	158	Atarot	164
Arundel, Thomas	—	Asna	—	Ateisme	—
Arup, Jens Lauritz	—	Asnat	—	Aten	165
—, Lars Christian	—	Asnot-Tabor	—	Ater	—
Arvad	—	Asor	—	Atergation	—
Arvesen, Olaus	—	Aspata	—	Athanasianum, se Sym-	—
Arvesynd, se Synd ..	—	Aspegren, Gabriel	—	boler, økumeniske ..	—
Arya-Somadsj, se Brah-	—	Aspenas	—	Athanasios	165, 853
mo-Samaj	378	Asperheim, Ole Bugge ..	—	Athen	167
Asa, Slægtøverst	152	Aspis orthodoxias	—	Athenagoras	168
— af Juda	—	Asplund, Katarina	—	Athenais	—
Asael	—	Asriel	—	Athinganere	—
Asaf	—	Asrikam	—	Athos	—
Asahel	153	Assa, se Asa	152	Atlaj	169
Asaja	—	Assan	158	Atrium	—
Asan	—	Asseburg, Rosamunde Ju-	—	Attalia	—
Asanja	—	liane von der	—	Attalos II	—
Asareel	—	Assemani, Josef Aloysius	159	Attikos	—
Asarecla	—	—, Josef Simon	158	Atto, se Hatto	—
Asarhaddon, se Assurhad-	—	—, Simon	159	Attritio	169
don	161	—, Stefan Evodius	—	Atzer Bonde	—
Asarja	153	Assens, By	—	Aubé, Barthélemi	—
Asarjas Ben, se Daniel ..	593	Assens, Ovidius Sofus ..	—	Auberlen, Carl August ..	—
Asasel	153	Assensus	—	Aubertin, Edmond	—
Asasia	—	Asser	160	Aubespine, Gabriel	—
Asbea	—	Asser af Lund	160, 853	Aubigné, Th. Agrippa d'.	170
Asbel	—	— af Roskilde	160	Audianere	—
Asbuk	—	Asserbo	—	Audientes, se Katekume-	—
Asbury, Francis	844	Assersen, Jens	—	ner	—
Ascanius, Ments	153	—, Thomas	—	Auditores, se Uditore ..	—
Ascensio Jesajæ	—	Assir	—	Augsburger-Interim	170
Aschaffenburg	—	Assisi	—	— Religions-	—
Aschan, Peter Adolf	—	Assistentia passiva	161	freden	—
Aschera, se Astarte	163	Association catholique, se	—	Augsburgske Konfession ..	171
Aschi (Asche)	153	Mun, Grev Albert de ..	—	August I—II af Sachsen ..	174
Asdod	—	Assumptio Beatæ virginis	161	Augustana, se Augsb. Kon-	—
Ascitet	—	Assumptio Mosis	—	fession	171

	Side.		Side.		Side.
Augustana-Synoden	174	Baal-Salisa	191	Balchen, Alb. Henr. Krohn	203
Augusti, Joh. Chr. Wilh.	175	— Sefon	—	Baldakin	—
Augustin, Aurelius	—	— Tamar	—	Balde, Jakob	204
— af Canterbury	178	Baala	—	Balduin I—V	—
— Triumphus, se Tri-	—	Baalat	—	Baldwin	—
onfo.	—	— -Beer	—	Baldwin Lectures	—
Augustiner-Korherr, se	—	Bäld, Anders	—	Balfour, Arthur James	—
Korherr.	—	Baale-Juda	—	Balk, Bero II	—
Augustiner-Munke	178	Baalis	—	Ball, John	205
— -Nonner	179	Bång, Petrus	—	Balle, Nik. Edinger, Biskop	—
— -Tertiariere	—	Baara	192	— , Nik. Ed., Missionær	—
Augustus	—	Baareret	—	Ballerini, Antonio	—
Auranitis	—	Baaseja	—	— , Girolamo	—
Aurelian	—	Baazius, Johan	—	— , Pietro	—
Aureola	—	— , Johannes	—	Balling, Christian	845
Aurifaber, Andreas	—	Báb og Bábier.	—	Balmes, Jaime	206
— , Johannes	—	Babaj (Babæus)	193	Balsamon, Theodor	—
— , Johannes	—	Babel, se Babylon	—	Balslev, Carl Frederik	—
Ausius, Håkon	—	Babyas	—	— , Laur. Nik. Vilh.	—
Australien, Kirkl. Statistik	180	Babylon	—	— , Rasmus	—
— , Mission	—	Babylonien	194	— , Rasmus Laurits	—
Authert	182	Babylonsk Landflygtighed	195	Baltasar, se Belsasar	254
Autenti	—	Baccalaureatet	—	Baltasar, d. hellige	206
Auto-da-fé	—	Baccanarister, se Paccana-	—	Baltzer, Johann Baptist	—
Autokefale	—	rister.	—	Baluze, Etienne	207
Autonomi	—	Bacenor	196	Bamberg	—
Auxentius fra Dorostorus	183	Bach, Johan Sebastian	—	Bambino	—
— fra Kappado-	—	— , Joseph	—	Bamot-Baal	—
kien	—	Bache, Ole Olsen	197	Bampfild, Francis	—
Ava (Iva), By	—	— , Tollef Olsen	196	Bampton Lectures	—
Ava, Eneboerske	—	Bachmann, Joh. Frz. Jul.	197	Bancke, Mogens	—
Avaco	—	Bachoff von Echt, L. H.	—	Band	—
Avatår	—	Bacmeister, Lucas	—	Bang, Anton Christian	209
Ave Maria	—	Baco, Roger	—	— , Chr. Staphensen	—
Aven	184	Bacon, Francis	—	— , Hans Otto	—
Averroës	—	Baden, Storhertugdømme	198	— , H. V. Falkenberg	—
Avesta	185	Baden i Aargau	199	— , Knud Sevaldsen	—
Avicenna	186	Baden, Oluf Mortensen	—	— , Marcus Frederik	—
Avignon	187	Bader, Johannes	—	— , Niels Hansen	—
Ávila	188	Badia, Thomas	—	— , Oluf	210
Avim	—	Baena	—	— , Peder	—
Avis-Orden	—	Baesa	—	— , Thomas	—
Avit	—	Bagge, Fredrik	200	Bangor	—
Aviter	—	Bagger, Hans	—	Bangor-Striden	—
Avitus, Alcimur Ecdicius	—	Baggesen, Carl Albr. R.	201	Bani	—
Axelson, Axel von	—	— , Jens (Immanuel)	200	Banke, Mogens, se Bancke	207
Axiopisti	—	Baggs, Charles Michel	202	Banos	210
Azal	—	Bagoas	—	Baptister	—
Azalia	—	Baharumit	—	Baptisterium	214
Azazel, se Asasel	153	Bahrdt, Karl Friedrich	—	Baradaj, se Jacob Burdeaja.	—
Azel	188	Bahurim	—	Barak	—
Azmon	—	Baier, Johann Wilhelm	—	Barakel	215
Azor	—	Baiern	—	Barakias	—
Azymiter	—	Baird Lectures	203	Barbara	—
Azzolino, Decio	845	Bajus, Michael, se Bay de	241	Barberini, Antonio	—
		Bakács, Thomas	203	— , Carlo	—
		Bakbakar	—	— , Francesco II-III	—
Baader, Franz Benedict	189	Bakbuk	—	— , Maffeo	—
Baal, Afgud	190	Bakbukja	—	— , Taddeo	—
Baal, Sted- og Personnavn	191	Bakkides	—	Barbieri, Giuseppe	—
Baal-Berit	—	Bala, se Baala	191	Barchius, Nicolaus	—
— Gad	—	Balaam, se Bileam	308	Barclay, John	—
— Hamon	—	Baladan, se Merodak Bala-	—	— , Robert	216
— Hanan	—	dan.	—	— , William	—
— Hazor	—	Balaj	203	Barcos, Martin de	—
— Hermon, se Baal-Gad	—	Balak	—	Bar-Daisan	—
— Meon	—	Balan, Pietro	—	Bardas	—
— Peor	—	Balbulus, Notker, se Not-	—	Bardesanes, se Bar-Daisan	—
— Perasim	—	ker.	—	Baret	—

	Side.		Side.		Side.
Barfod, Immanuel	217	Basilissa	236	Beckaskog	245
Barfodmunke	—	Baskama	—	Becker, Carl Ferd.	—
Barfoed, E. Chr. Nissen	—	Baslit	—	—, Peter Willemoës	—
Barhebræus, se Abulfaradsch	19	Basmat	—	Becket, Thomas	—
Barhow, Amund	217	Basnage, Benjamin	—	Beckman, Anders Fredrik	246, 854
Barhumit	—	—, Henrie	—	—, Joh. Heinr.	246
Bari	217, 845	—, Jacques	—	—, Johan Vilhelm	247
Baring-Gould, Sabine	217	—, Samuel	—	Beckx, Pierre Jean	—
Baris	—	Bassermann, Heinrich	—	Beda (venerabilis)	—
Barja	—	Bassi, Matteo di	—	Bedad	—
Barjesus	—	Bastholm, Christian	—	Bedan	—
Bar-Kokba	—	—, Hans	237	Bededag, store, se Bededage	—
Barkos	218	Bastide, Philippe	—	Bededage	—
Barlaam	—	Basuto-Folket	845	Bedeuge	248
Barlaam og Josafat	—	Bat, se Maal	—	Bedja	—
Barletta, Gabriel	—	Bat-Kol	237	Beecher, Henry Ward	—
Barlow, William	—	— Rabbim	—	Beeljada	—
Barmen	—	Batanea	—	Beelzebul	—
Barmer-Missionen	—	Bathurst, William Hiley	845	Beer	—
Barmhjertige Bredre	219	Batseba	237	Beer-Elim	—
— Søstre	—	Batsua	—	— Lakai-Roi	—
Barnabas	220	Baudissin, Wolf Wilh. Fr.	—	Beera	—
Barnabas-Brevet	—	Baudri, Joh. Ant. Fr.	—	Beeri	—
Barnabiter	—	—, Peter Ludw. Fr.	—	Beerot	—
Barnabò, Alessandro	221	Bauer, Bruno	—	Beersaba	—
Barnardo, Thomas John	—	Baum, Johann Wilhelm	238	Beestera	—
Barnedaaben	—	Baumgarten, Hieronymus	—	Beet, Joseph Agar	—
Barner, Regitze V. L. A.	223	—, Jakob	—	Beets, Nicolaas	—
Barnes, Robert	—	—, Michael	—	Begardere	249
—, Siegm. Jak.	—	—, Siegm. Jak.	—	Beginere	—
Baro, Petrus	845	Baumgarten-Crusius, se Crusius	850	Begravelse	—
Baronio, Cesare	223	Baumstark, Chr. Ed.	238	Behemot	251
Barotse-Folket	845	Baur, Ferd. Christian	—	Behm, Martin	—
Barrabas	223	—, Gustav Adolf Ludvig	240	Beich, Laurits	—
Barrière, Jean de la	—	—, Wilhelm	—	Bekendelsesskrifter, se Confessio (og Symboler)	544
Barrowisterne	—	Bausset, Louis François de	—	Bekendere	251
Barrows, John Henry	—	Bautain, Louis Eugène	—	Bekker, Balthasar	—
Barry, Alfred	—	Bavaj	—	Bekkh, Johann Joseph	252
Barsabas, se Josef B. og Judas B.	—	Bavo (Allovin)	—	Bekkos, Johannes	—
Bar-Salibi, Dionysios	224	Baxmann, Ernst Val. Rud.	—	Bel, se Baal	190
Barsavmas	—	Baxter, Richard	241	Bela	252
Barsillai	—	Bay, Michael de	—	Belamon	—
Bar-Sudaili, Stefan	—	Bayle, Pierre	—	Beldenak, se Andersen, Jens	84
Barth, Christian Gottlob	—	Bayly, Lewis	242	Belgien	252
Bartholin, Caspar	—	B. D.	255	Belgiske Bekendelse	—
—, Hans	225	Bdellion	242	Belgrad	—
Bartholomæus	—	Bealja	—	Belial	—
Bartholomæos	226	Bealot	—	Beel, Andrew	253
Bartholomæusnatten	—	Bean	—	Bellarmino, Kardinal	—
Bartimæus	227	Beard, Charles	—	Bellinus, Olaus Stefani	254
Bartolommeo, Fra	—	Beatifikation, se Kanonisation	—	Belloy, Jean Baptiste de	—
Barton, Elisabeth	—	Beaton, David	242	Belsasar	—
Bartskær, Joh. Dideriksen	228	Beaumont, Christophe de	—	Belsham, Thomas	—
Baruk	—	Beausobre, Isaac de	—	Belsheim, Johannes	255
Basan	229	Bebaj	—	Bema	—
Basedow, Joh. Bernhard	—	Bebal, Heinrich	—	Bembo, Pietro	—
Basel	230	Bec	243	Ben	—
Baseler-Bekendelsen	—	Becanus, Martin	—	Benaja	—
— Kompaktater, se Baseler-Koncil	—	Bech, Frederik Julius	243, 854	Ben-Ammi	—
— Konciliet	—	Becher	243	Bender, Wilh. Friedr.	—
— Missionen	231	Bechmann, Hans Gram	—	Benedicamus Domino	—
Basilianere	232	Bechorat	—	Benedicite	—
Basilides	233	Bechtilet	—	Benedict fra Aniane	—
Basilika	—	Beck, Andr. Frederik	—	— Biscop	256
Basilios d. store	234	—, Johann Tobias	243, 854	— Levit	—
Basilios-Munke, se Basilianere	232	—, Johan Vilhelm	244		
		—, Thomas	845		

	Side.		Side.		Side.
Benedict fra Nurcia.....	256	Bergquist, Bengt Jakobs- son.....	269	Beskuelse, se Kontempla- tion.....	
— Svensen.....	—	Bergroth, Gustaf Elis ...	—	Besodia.....	279
Benedict I—XIV.....	256—257	Bergske Bog, se Konkor- dieformlen.....	—	Besold, Christoph.....	—
Benedictinere.....	258	Beri.....	270	Besor.....	—
Benedictionale.....	259	Beria.....	—	Bessarion.....	—
Benedictioner, se Velsign- else.....	—	Berim.....	—	Besser, Wilh. Friedr.....	—
Benedictus i Liturgien ..	259	Berit.....	—	Besværgelse.....	—
Benedictus af Åbo.....	—	Berkeley, George.....	—	Besættelse, se Besatte... 277	
Beneficiær.....	—	Berleburger-Biblen.....	—	Bet-Afra.....	280
Benevoli, Orazio.....	260	Berliner-Missionen.....	—	— Anat.....	—
Bengel, Ernst Gottlieb ..	—	Bern.....	—	— Anot.....	—
— , Johann Albrecht ..	—	Bernard af Clairvaux 271, 854		— Araba.....	—
Benhadad.....	261	— fra Menthon ... 273		— Arbeel.....	—
Benhail.....	—	Bernard, Claude.....	—	— Asmavet.....	—
Ben-Hanan.....	—	Bernardino fra Ochino, se Ochino.....	—	— Aven.....	—
Ben-Hinnom, se Hinnom.	—	Bernardino fra Siena... 273		— Baal-Meon, se Baal Meon.....	191
Benigna Maria.....	261	Bernardo de Botono.....	—	Bet-Bara.....	280
Benignus.....	—	— fra Compostella ..	—	— Biri.....	—
Benincasa, Caterina, se Caterina fra Siena.....	487	— fra Pavia.....	—	— Dagon.....	—
Benincoza, Ursula.....	261	— af Toledo.....	274	— Diblataim.....	—
Beninu.....	—	Bernhard af Clairvaux, se Bernard.....	271	— Eden.....	—
Benjamin.....	—	Bernhard, Biskop i Skaane 274		— Eked.....	—
Benno af Meissen.....	—	Bernhard Vilraadsen.....	—	— Emek.....	—
Benoist, Elie.....	262	Bernhardinere, se Cister- ciensere.....	512	— Esel.....	—
— , René.....	—	Bernhoft, Anders Hansen 274		— Gader.....	—
Benoni.....	—	— , Theodor Chr. . .	—	— Gamul.....	—
Benrath, Karl.....	—	Bernis, F. J. de Pierre de. 845		— Hanan.....	—
Bensly, Robert Lubbock..	—	Berno af Cluny, se Cluny 525		— Haram.....	—
Ben-Sohet.....	—	Bernward.....	274	— Hogla.....	—
Benson, Edw. White.....	—	Bero.....	—	— Horon.....	—
Bentley, Richard.....	—	Berodak-Baladan.....	—	— Jesimot.....	—
Bentzon, Jens Winther..	—	Berontius, Magnus.....	—	— Kar.....	281
Benzelius, Ericus Erici... 263		Berota (Berotal).....	—	— Kerem.....	—
— , Ericus Henrici 262		Berquin, Louis de.....	—	— Lebaot.....	—
— , Henrik.....	264	Berruyer, Joseph Isaac... 275		— Maaka.....	—
— , Jakob.....	—	Bersaba, se Beersaba... 248		— Markabot.....	—
— , Karl Jesper ..	—	Bersier, Eugène A. F. . . 275		— Meon.....	—
Benzon, Lorents Jakob.. 265		Bertelsen, Iver.....	276	— Nimra.....	—
— , Peter Eggert ...	—	— , Laurids.....	—	— Onim.....	—
Beon.....	—	Bertha (Bercta).....	—	— Passes.....	—
Beor.....	—	Bertheau, Carl.....	—	— Pelet.....	—
Bera.....	—	— , Ernst.....	—	— Peor.....	—
Beraja.....	—	Berthier, François Guil. .	—	— Rafa.....	—
Beraka.....	—	Berthold af Chiemsee... —		— Rekob.....	—
Berardi, Giuseppe.....	—	— fra Kalabrien, se Karmelitere.....	—	— Sakarja.....	—
Berault-Bercastel, A. H. .	—	Berthold fra Loccum... 276		— Sean (San).....	—
Berchmans, Jean.....	—	— fra Regensburg ..	277	— Semes.....	—
Berea.....	—	— af Slesvig.....	277	— Sitta.....	—
Bereans, se Barclay, John. 215		— , Leonhard.....	—	— Sur.....	—
Bered.....	265	Berti, Giovanni Lorenzo —		— Tappuah.....	—
Berekja.....	—	Bertling, Ernst August ..	—	Betabara.....	—
Berengar fra Tours.....	—	Bérulle, Pierre de .. 277, 854		Betak.....	—
Berenike (Bernike).....	266	Beryllos.....	277	Betane.....	—
Berg, Claus.....	—	Berøa.....	—	Betania.....	—
— , Frants Clausson... —		Besaj.....	—	Betbasi.....	282
— , Franz.....	—	Besaleel.....	—	Betel.....	—
— , Johannes Henrik.. 267		Besant, Annie.....	—	Beten.....	—
— , Ole Andreas.....	—	Besatte.....	—	Betesda.....	—
Bergen, Stiftsby.....	—	Besegling, seIrvingianisme.	—	Betesda-Mader..... 846	
Bergen, C. F. Berndt von 268		Besek.....	278	Betfage.....	282
Bergenheim, Edvard ..	—	Beser.....	—	Betke, Joachim.....	—
Berger, Samuel.....	—	Beset.....	—	Betlehem.....	—
Berggreen, Andreas Peter —		Beskow, Gustaf Em. 278, 854		Betomestaim.....	—
— , Jacob.....	—			Betsaida.....	—
— , Johan Erik .. 269				Betsjuanerne, se Afrika . 35	
Bergh, Johan Fredrik ..	—			Bettex, Frédéric..... 846	
— , Julius Immanuel. —				Betuel.....	283

	Side.		Side.		Side.
Betulia	283	Billicanus	319	Björning, Carl Olof	334
Betumastem	282	Billing, Axel G. Leon. 319, 854		Björnram, Andr. Laurentii	335
Beuron	283	Billroth, Joh. Gustav Fr. 320		— , Gustaf	—
Beveridge, William	—	Bilokation	—	Blaabogianerne	—
Beviser for Guds Tilvær- else	—	Bilsan	—	Blackwood, Arthur, se Kes- vick-Møder	—
Beviser for Sjæleens Udødelighed	285	Bimhal	—	Blahoslav, Johan	336
Beyer, Hartmann	287	Bina	—	Blaikie, William Garden	—
Beyschlag, Willibald	—	Bination	—	Blair, Hugh	—
Beza, Théodore	288	Binde- og Løsenøglen, se Neglcmagt	—	Blampin, Thomas	—
Bezelin Alebrand	—	Bindeshøll, Sev. Cl. Wilken 320		Blanckart, Nicolay	—
Bhilerne	—	Bingham, Joseph	—	Blandede Ægteskaber, se Ægteskaber	—
Bianchi	—	Binius, Severin	—	Blandina	336
Bibel	289	Binnui	—	Blandrata, Georg	—
Bibelforbud	—	Binterim, Anton Joseph	—	Blarer, Ambrosius	—
Bibelkristne, se Bryaniter 400		Birch, Andreas	—	Blasfemi	337
Bibeloversættelser	290	Bircherod, Jakob Jensen 321		Blasien, St.	—
Bibelselskaber	297	— , Jens	—	Blasius	—
Bibelsk Filologi	298	— , Jens	—	Blass, Friedrich Wilh.	—
— Teologi	299	— , Jens Jensen	—	Blastares, Matthæos	—
Bibeltekst	300	— , Thomas B.	—	Blastos	338
Bibiana	304	Birckner, Michael Gottlieb	—	Blau, Felix Anton	—
Bibiena	—	Birger af Lund	322	Blaubeuren	—
Bible and Prayer-Union	—	Birger Jarl	322, 854	Blaumüller, Th. Ed. Jul.	—
Biblia Pauperum, se Bille- der og Billedbibler 310, 311		Birgitta	322	Blaurer, Ambrosius, se Blarer	336
Bibliander, Theodor	304	Birgittinerordenen	325	Blaurock, Georg	848
Bickel, Johan Daniel Carl 305		Birkedal, S. P. Vilhelm	327	Bleek, Friedrich	338
Bickell, Gustav	—	— , Uffe	327	Blemmydes, Nikeforos	—
— , Johann Wilh.	—	Birsavit	328	Blesilla	—
Bickersteth, Edward	—	Birscha	—	Blessing, Peter	—
— , Edw. Henry.	—	Bisjotja	—	Blix, Elias	—
Biddellianere, se Biddle, John	—	Biskop	—	Bloch, Carl Heinrich	—
Biddle, John	—	— in partibus	330	— , Jens	339
Biddekar	—	Biskoppelig Kirke, se Ang- likansk Kirke (91) og Epi- skopalisme	779	— , Jørgen Carstens	—
Bidenbach, Balthasar	306	Biskopsbibel, se Bibelover- sættelser, engelske	291	— , Jørgen Victor	—
Bidz, Konrad	—	— , Søren	—	— , Tønne	—
Biedermann, Aloys Em.	—	Bislat	330	Blodampuller, se Ampuller 75	
Biel, Gabriel	—	Bispedragt	—	Blodbrylluppet i Paris, se Bartholomæusnatten	226
Bienemann, Kaspar	307	Bispedømme	331	Bloddaab	339
Biering, Christian Henrik	—	Bispeexamen	847	Blodglas, se Ampuller	75
Biernatzki, Joh. Chr.	—	Bispehue, Bispering, Bispe- stav, se Bispedragt	334	Blodskam	339
Bigami, se Ægteskab	—	Bispevielse	331, 850	Blodslægtskab, se Slægt- skab	—
Bigne, Marguerin de la	307	Bisping, August	330	Blodteologi	339
Bigta	—	Bisschop, Simon, se Epi- scopus	779	Blodvidner, se Martyrer	—
Bigvat	—	Bista	331	Blom, Jens Gunvald	339
Bikri	—	Bistica, Vespasiano da	847	Blomfield, Alfred	340
Bilberg, Johan	—	Bithynien	331	— , Charles James	339
Bildad	—	Bitja	—	Blommaerdine	340
Bilde, se Bille	309	Bitron	—	Blomstermission	848
Bilderdijk, Willem	307	Bitz, se Bidz	306	Blomstrand, Anders	340
Bildsøe, Poul Matthias	308	Bitz, se Bidz	306	Blondel, David	—
Bileam	—	Bitz, se Bidz	306	Blot-Sven	—
Bilga	—	Bitz, se Bidz	306	Blount, Charles	—
Bilha	—	Bitz, se Bidz	306	Blume, Joh. B.	341
Bilhan	—	Bitz, se Bidz	306	— , Peter Emil	—
Bilio, Luigi	—	Bitz, se Bidz	306	Blumhardt, Chr. Gottl.	—
Bille, Ove	309	Bitz, se Bidz	306	— , Joh. Chr.	—
— , Torbern	—	Bitz, se Bidz	306	Blunt, John Henry	342
Billedbibler	310	Bitz, se Bidz	306	Blyth, G. F. Popham	848
Billeder	311	Bitz, se Bidz	306	Blædel, Nic. Gottlieb	342
Billeddyrkelse	313	Bitz, se Bidz	306	Bne-Barak	—
Billedstrid	—	Bitz, se Bidz	306	Bne-Jaakan	—
Billedstorm	315	Bitz, se Bidz	306	Bo, Abbed i Øm	—
Billedhuggerkunst, kirke- lig	316	Bitz, se Bidz	306	Bo, Biskop i Aarhus	—
Billedvæg	318	Bitz, se Bidz	306		

	Side.		Side.		Side.
Boanerges	342	Bonghi, Ruggero	355	Bost, Paul Amy Is. David	370
Boas	—	Bonifatius I—IX.	355—357	Boström, Christoffer Jacob	371
Bobadilla, Nicolás	—	Bonifatius (Wynfrith) ..	—	Bothniensis, Nicolaus Olai	372
Bobío (Bobbio)	343	Bonifatius-Foreningen ..	—	Bothvidi, Johannes	373
Bobola, Andreas	—	Bonifaz, St.	358	Botolphus	—
Bochart, Samuel	—	Bonin, Ulr. Bogislaus von	—	Bo-træ, se Buddha	410
Bockelson (Bockhold), Jan	—	Bonitho, se Bonizo	—	Botticelli, Sandro	373
Bod	—	Bonivard, François	—	Botvid	—
Bod, Peter	345	Bonizo (Bonitho)	—	Botvid Suneson	374
Bodelschwing, Fr. Chr. K.	—	Bonn	—	Boulay, César Egasse du	—
Bodenstein, Andreas Ru-	—	Bonnet, Charles	—	Bouquet, Martin	—
dolphus, se Karlstadt.	—	—, Jules	—	Bouquin, Pierre	—
Bodfærdige, se Bod	343	Bonnevie, Jakob Aall ..	—	Bourdaloue, Louis	—
Bodhisatta	346	Bonnus, Hermann	—	Bourges	—
Bodilson, Peder	—	Bonomelli, Geremia	—	Bourgfontaine, Samtalen i	375
Bodin, Jean	—	Bonosus	360	Bourignon, Antoinette ..	—
Bodshenk	—	Bonsdorff, Jacob	—	Bouthillier de Rancé, Jean	—
Bodshøger	—	Bonwetsch, Gottlieb N. .	—	le, se Trappister.	—
Bodsdage, se Bededage ..	247	Book of Common Prayer	—	Bouvier, Aug. Ami Oscar	375
Bodsgerninger, se Bod ..	343	Boos, Martin	361	Bovet, Eugène Victor Félix	376
Bodskamp	347	Booth, Catherine	362	Boye, Birgitte Cathrine ..	—
Bodspræst	—	—, William	361	—, Caspar Johannes ..	—
Bodspalmer	—	Bora, Katarina von	362	—, Frederik	—
Bodstugt, se Bod	343	Borast, Greg. Laurentii	—	—, Niclas	—
Boesen, Ulrik Sechmann	347	Borchardsen, Hans	—	—, Nicolaus	—
Boëthius, Anicius Manlius	—	Bordas-Demoulin, J. B. .	—	Boyle-Lectures	—
Severinus	—	Bordelum	—	Bradlaugh, Charles	377
Boëthius (Boëtius), Daniel	348	Bordesholm	363	Bradwardine, Thomas af	—
—, Jakob	—	Bording, Anders	—	Braem, Johan	—
Bogatzky, Karl Heinr. v.	—	Boreel, Adam	—	Brag, Karl Johan	—
Bogerman, Johannes	—	Borenus, Alex. Ferd. . .	—	Braga (Bracara)	—
Bogomiler	—	Borg, Aron Gustaf	—	Brahma	—
Bogue, David	349	Borgå	364	Brahmanisme	378
Bohan	—	Borgerligt Ægteskab, se	—	Brahma Samaj	—
Bohemian, Carl Adolf ..	—	Ægteskab.	—	Brainerd, David	379
Boie, Jørgen	350	Borgia (Borja), Alonso ..	364	Brama, se Brahma	377
Boisen, Fr. Engelhart ..	—	—, Francisco de	—	Bramanisme, se Brahman-	—
—, Lars Nannestad ..	—	—, Rodrigo Lanzol ..	—	isme	378
—, Peter Outzen	—	—, Stefano	—	Bramante, Donato	379
—, Peter Outzen (d. y.)	—	Borgsmed, Peder	—	Brammer, Gerhard Peter	380
Boisgelin, Jean de Dieu .	—	Boris	—	Brandersen, Laurens	—
Boisserée, Melchior	351	Bornemann, Henrik	365	Brandrud, Andreas	848
—, Sulpiz	—	—, Johan	—	Brandt, Carl Joakim	380
Bokim	—	—, Oluf	—	Brant, Sebastian	—
Bokru	—	Borneo	—	Brasilien	381
Bolanden, Konrad v.	—	Bornholm, Jørgen Morten-	—	Brask, Hans	—
Bolin, Andr. Wilh.	—	sen, se Borringholm ..	367	—, Petrus	—
Bolingbroke, H. St. John	—	Bornholmerne	365	Bratt, Torbjørn Olafsson	—
Bolivia	352	Borowski, Ludwig Ernst	367	Braun, Heinrich	—
Bolland, Johannes	—	Borrebye, Anna Jakobs-	—	—, Konrad	382
Bollandister, se Martyr-	—	datter	—	Braune, Karl	—
akter.	—	Borringholm, Jørgen Mor-	—	Braunsberg	—
Bologna	352	tensen	—	Braunschweig	—
Bolsec, Jérôme-Hermes ..	—	Borromeo, Carlo	—	Bray, Guy de, se Brès ..	386
Bolsena, Messen i	—	—, Federico	368	Breakspear, Nicholas, se	—
Boltzius, Fredrik August	—	Borromäus-Foreningen ..	—	Hadrian IV.	—
Bomhardt, G. Chr. Aug. .	353	Bosco, Giov. Melchiore ..	—	Breckling, Friedrich	382
Bona, Giovanni	—	Boses	369	Bredal, Erik	848
Bonald, Louis G. Ambr. de	—	Bosio, Antonio	—	Bredkirke	383
—, Louis J. M. de	354	Bosjökloster	—	Breitenau, Chr. G. von ..	—
Bonaparte, Luciano	—	Boskat	—	Breithaupt, Joachim Justus	—
Bonar, Andrew Alex.	—	Boskoi	—	Breitinger, Johann Jakob	—
—, Horatius	—	Bosor	—	Breklum-Missionsselskab.	384
Bonaventura	—	Bosra	—	Bremen	—
Bonde af Slesvig	355	Bossora, se Bosra	—	Bremer-Missionen	—
Bonde, Atzer, se Atzer	—	Bossuet, Jacques Bénigne	—	Brenner, Elias	385
Bonde	169	Bost, John	370	—, Peter Johansson ..	—
Bondekrig, se Luther.	—			Brentano, Clemens	—
Bonet-Maury, A. G. Ch. Aug.	355			Brenz, Johann	—

	Side.		Side.		Side.
Brès (Bray), Guy de	386	Brun, Johan Lyder d. y.	396	Bukki	416
Brescia, Angela fra, se Ang- gela	88	—, Johan Nordal	—	Bukkija	—
Brescia, Arnold fra, se Arnold	149	—, Nicolaus	—	Bul	—
Bresciani, Antonio	386	—, Sven	397	Bulgarerne	—
Bretschneider, Karl Gottl.	—	Brunelleschi, Filippo	—	Bulgarien	—
Breve, paveligt	—	Brunnius, Erik Eriki	398	Bull, George	417
Breve, katolske	387	Bruno af Köln	—	Bulla in Coena Domini, se Skærtorsdagsbulle.	—
—, paulinske, se Paulus.	—	— fra Köln	—	Bullarium	417
Breviarium, se Farebog.	—	— af Segni	—	Bulle	—
Bria	387	— af Toul	—	Bulle, den gyldne	—
Brignonet, Guillaume	—	Bruno, Giordano	—	Bullinger, Heinrich	418
Bridgewater-Traktater	—	Brunsmann, Johan	399	Buna	—
Brieger, Theodor	—	Bruun, Anders Heinr. Jul.	—	Bund, evangelischer	—
Briem, Valdemar	388	—, Christopher Arnt ..	—	Bundekesh	—
Briggs, Charles Augustus ..	—	—, Samuel Olsen ..	—	Buneger, L. Louis Felix ..	—
Brigham Young, se Young.	—	Bruys, Pierre, se Pierre.	—	Bungeflod, Hans Christian	419
Bright, William	388	Bruzelius, Magnus	399	Bunni	—
Brightman, Thomas	—	Bryaniter	400	Bunsen, Chr. Carl Josias v.	—
Brigida af Kildare	—	Brück, Gregorius	—	Bunsen, Ernst v.	—
Brigitta, se Birgitta	322	Brücker, Georg Valdemar	—	Bunyan, John	—
Brigittinere, se Birgittinere	325	Brückner, Benno Bruno ..	—	Buonarotti, se Michel- angelo.	—
Brinck, Iver	389	Bryennios, Philotheos ...	—	Burchard af Worms	420
Bring, Ebbe Gustaf . 389, 854	—	Brüggemann, Hans	—	Burckhardt, Jakob	—
—, Johan Chr. . 389, 854	—	Bryllup, se Ægteskab.	—	Burdeaja, Jakob, se Jakob.	—
—, Sven Libert. . 389, 854	—	Brynjúlfsen, Halldór ...	401	Bureus, Johannes Thome	420
Brinkmann, Joh. Bernh. . 389	—	Brændoffer, se Offer.	—	Burger, Karl Heinr. Aug. v.	—
Brocarda	390	Brøchner, Peder Hansen	401	Burghers, se Antiburghers	102
Brochmand, Hans Ene- voldsen	—	Brødbrydelse, se Nadver og Messe.	—	Burgk, Joachim von	420
Brochmand, Hans Rasmus- sen	—	Brødforvandling, se Transsubstantiation.	—	Burgen, John William ..	—
Brochmand, Jesper Ras- mussen	—	Brødre, böhmiske, se Mäh- riske Brødre.	—	Buridan, Johannes	421
Brochmann, Jørgen H. H.	391	Brødre, de 4 lange	401	Burk, Marcus Philipp ...	—
Broderkys, se Kys.	—	Brødre (og Søstre), den frie Aands	—	—, Philip David	—
Broderskaber, kirkelige. . 391	—	Brødre, Jesu	—	Burmann, Frans	—
Brodinus, Johannes	392	Brødremenighed, den nye, se Werner, Gustav.	—	Burnet, Gilbert	—
Broe, Niels Trulsen	—	Brødremenigheden	402	Burns, William Chalmers	422
Brogie, Aug. Th. Paul de	393	Brødremenighedens Mis- sion	405	Burrit, Elihu	—
—, Jacques Vict. Alb. 392	—	Brødrene af Fælleslivet. . 406	—	Bursfelder-Kongrega- tionen	—
—, Maurice J. M. de ..	—	Brødside	848	Bus	—
—, Pauline	393	Bucer (Butzer), Martin ..	407	Bus, Cæsar de	—
Brogni, Jean de, (Broniac)	—	Buchanan, Claudius	408	Busch, Johannes	—
Bromley, Thomas	—	—, George	—	Buscher, Staats, se Büscher	430
Brommius, Petrus	—	—, Robert	—	Busch, Gunni	423
Brooke, Stopford Augustus	—	Buchaniter	—	Busenbaum, Hermann ...	—
Brorson, Broder 393, 854	—	Buchholm, Magd. Sophie.	409	Bushnell, Horace	—
—, Hans Adolf	393	Bud, de ti	409, 854	Bushnellisme, se Bushnell	—
—, Nicolai (Niels) . 394	—	Bud, evangeliske, se Raad, evangeliske.	—	Busi	—
Brostrup, Jens	—	Budde, Jöns Andersson . 409	—	Buskmændene	—
Brousson, Claude	—	—, Karl F. R. . 410, 854	—	Busknegrene	424
Brovallius, Johan	395	Buddeus, Johann Franz . 410	—	Butler, Joseph	—
Brown, David	—	Buddha	—	—, Josephine	—
Browne, Edw. Harold ...	—	Buddhisme	411	Butsch, Johan Albert ...	848
—, George Forrest ..	—	Budé, Guillaume	414	Buttlar, Eva von	425
—, Robert	—	Budolphus, se Botolphus	373	Butzer, Martin, se Bucer	407
Brownson, Orestes	—	Buffalo-Synoden	414	Buxtehude, Diderik	425
Bruccioli, Antonio	—	Bugenhausen, Johann ...	—	Buxtorf, Johannes, d. æ.	—
Bruce, Alex. Balmain ...	396	Bugge, Christian August. 415	—	—, Johannes d. y.	—
Bruch, Johann Friedrich	—	—, Fr. Wilh. Klumpp ..	—	—, Johannes Jacob.	—
Brudekrans, Brudering, Brudevielse, se Ægte- skab.	—	—, Peter Olivarius ..	—	Byblos	—
—, Samuel	416	—, Samuel	416	Büchsel, Karl	426
Bruhn, Anders	396	Bugæer	416	Bygningskunst, kirkelig .	—
Brun, Christen	—	Buhl, Frants P. W. . 416, 854	—	Byantinisme	429
—, Johan Lyder d. æ. —	—	Buk, se Offer.	—	Byantinsk Kunst	—
				Büscher, Staats	430
				Byse, Charles	—
				Bzovius, Abraham	—
				Bäck, Johannes	—

	Side.		Side.		Side.
Bäckaskog, se Beckaskog	245	Calovius, Abraham	448	Capistrano, Giovanni fra	472
Bähr, Carl Chr. W. Felix	430	Calvariebjerg	449	Capito, Wolfgang	—
Bælter, Sven	—	Calvin, Jean	—	Capitularia	473
Bæthgen, Fr. W. Adolf	431	Calvino, Paolo	460	Cappa	—
Bäumer, Suibert	—	Calvisius, Seth	—	Cappacini, Francesco, se	—
Böckh, Chr. Fr. v.	—	Calvör, Kaspar	460, 849	Capaccini	471
Böckman, Peter V. Kreydal	—	Calw	460	Cappel, Jacques I—IV	473—474
Böðvarsson, Thorvaldur	—	Camaldolesere	—	—, Louis I—II	473—474
—, Thórarinn	—	Cambacérés, Etienne H.	461	Cappellari, Mauro, se	—
Böhl, Eduard	433	Cambridge i England	—	Gregor XVI.	—
Böhm, Ch. John Th.	849	Cambridge i Massachusetts	463	Caprara, Giovanni Battista	474
—, Hans	433	Cambridge Camden	—	Capreolus, Johannes	—
Böhme, Jakob	—	Society	—	Capucinerordenen	—
Böhlmen	434	Cameen, Sven	—	Caputiater	475
Böhmer, Eduard	435	Camerarius, Joachim	—	Caraccioli, Antoine	476
—, Georg Ludwig	—	Camerlengo	—	—, Antonio	476, 854
—, Justus Henning	—	Camero, John	—	—, Galeazzo	476
—, Maria Magdalena	—	Cameronianerne	464	—, Louis-Antoine	—
Böhmiske Brødre, se	—	Camillo de Lellis	—	—, Roberto	—
Mähriske Brødre	—	Camisarder	—	Caraffa, Carlo	—
Böhringer, Georg Friedrich	435	Campanella, Tommaso	465	—, Giovanni Pietro,	—
—, Paul	—	Campanile	—	se Paul IV.	—
Bølle, Søren	—	Campanus, Johannes	—	Cardale, Emily	476
Bonnen	436	Campbell, Isabella	—	—, John Bate	—
Berglum	438	—, Mary	—	Careel, se Carelius	—
Børjesson, Johan	439	Campbelliterne	466	Carelius, Henrik Jönsson	—
Børn, Kirkens Omsorg for	—	Campe, Joachim Heinrich	—	—, Knut Mortensen	477
Børnefest	441	Campegi, Lorenzo	—	Carena	—
Børnehave, se Fröbel,	—	Campello, Enrico di	467	Carey, William	—
Friedrich	—	Campmeetings, se Metod-	—	Carl, Biskop i Linköping	—
Børnehjem, se Børn	439	isme	—	—, Biskop i Vesterås	—
Børnelærdom, se Kate-	—	Campo Santo	467	Carl Båth, Biskop af Lin-	—
kisme	—	Cancelli	—	köping	—
Børnenadver	441	Candidat	468	Carlberg, Johan	—
Børresen, Hans Peter	—	Cange, du, se Ducange	684	Carlson, Fr. Ferd.	—
Borringe-Kloster	442	Canisius, Petrus	468	Carlsson, Carl	—
Börup, Morten	—	Canisius-Foreningen	469	—, Wilhelm	478
Böschenstein, Johannes	—	Canne, John	—	Carlyle, Thomas, Histo-	—
		Cano, Melchor	—	riker	—
		Canon, bibelsk, se Kanon;	—	Carlyle, Thomas, Irving-	—
		C. i Messen, se Messe	—	ianer	479, 854
Caballero, Fernán	443	Canones apolorum, se	—	Carnesechi, Pietro	479
Capassutius, Jean	—	Apostolske Kanoner	126	Carpenter, William Boyd	480
Cadalous (Cadalus)	—	Canonic, se Kanniker	—	Carpzow, Benedict	—
Caine, Thomas Henry Hall	849	Canossa	469	—, Johann Bene-	—
Caird, Edward	—	Canova, Antonio	—	dict I—IV	—
Cairns, John	443	Canstein, Karl Hildebr. v.	470	Carpzow, Johann Gottlob	—
Cajander, Mathilda F. A.	444	Cansteinsk Bibelanstalt	—	—, Sam. Benedict	—
Cajanus, Erik	—	Cantate	—	Carranza, Bartolomé de	—
—, Johan d. æ.	—	Canterbury	—	Carrasco, Antonio	481
—, Johan d. y.	—	Canth, Minna	—	Carstenius, Henrik	—
Cajetan	—	Cantionale	471	—, Petrus	—
Cajus, se Gajus	—	Cantor	—	Carstensen, Niels Frederik	—
Calas, Jean	444	Cantor, Petrus	—	Cartesius, se Descartes	624
Calasanza, José fra	445	Cantus Ambrosianus	—	Carthago	481
Calatrava-Orden	—	— choralis	—	Cartwright, Thomas	482
Calcutta	—	— figuralis	—	Casalis, Eugène	483
Calderón de la Barca,	—	— firmus	—	Casas, Bartolomé de las,	—
Don Pedro	—	— gregorianus	—	se Las Casas	—
Calini, Muzio	—	— mensuralis	—	Caselius, Johannes	483
Calisius, Johann Heinrich	—	— planus	—	Caspari, Carl Paul	—
Calixt I—III	446	— Romanus	—	—, Karl Heinrich	484
Calixtinere	—	Canus, Melchior, se Cano,	—	—, Walter	—
Calixtus, Friedrich Ulrich	447	Melchor	469	Caspers, Andr. Jürgen Chr.	—
—, Georgius	446	Capaccini, Francesco	471	Cassander, Georg	—
Callenberg, Joh. Heinr.	447	Capadose, Abraham	472	Cassel, Religionsamtalen i	484
Callisen, Chr. Fr.	448	Capecelatro, Alfonso	—	Cassel, David	485
—, Jørgen, se Calix-	—	—, Giuseppe	—	—, Paulus Stephanus	484
tus	446	Capel	—	Cassianus	485
Calmet, Augustin	448				

	Side.		Side.		Side.
Cassino, Monte, se Monte Cassino.		Champeaux, Guillaume fra	494	Christoph, Hertug	507
Cassiodor, Magnus Aurelius Senator	485	Chandieu, Antoine de la Roche de	495	Christophorus, d. hl., se Kristoforos.	
Cassuben, Christian	—	Chandler, Edward	—	Christophorus, Pave	507
Castello, Sebastian	486	Channing, William Ellery	—	Chrodechid	524
Castelnau, Peter fra, se Peter.		Chantal, Jeanne F. F. de	—	Chrodegang	507
Castiglioni, Francesco, se Pius VIII.		Chaponnière, Jacques Fr.	—	Chromatius	—
Castrén, Leontine	486	Character hypostaticus	496	Chronich, Niels Svendsen	—
Casula	—	— indelebilis	—	Chronicon paschale	—
Casus reservati	—	Charismer, se Naadegaver.	—	Chrysogonus	—
Cataldus	—	Charles, Elizabeth	496	Chrysologus, Petrus	—
Catechismus Romanus	—	Charleville, Carl Vilhelm	—	Chrysostomus, Johannes, se Kryssostomos.	
Catene	487	Charlier, Jean, se Gerson.	—	Chrysostomus, Oluf	507
Catenhusen, Karl Fr. W.	—	Charlotte Amalie	496	Chubb, Thomas	508
Caterina fra Siena	—	Charron, Pierre	—	Church, Richard William	—
Caterini, Prospero	488	Charteris, Arch. Hamilton	—	Church Army	—
Cathaldus, se Cataldus	486	Chartreuser-Ordenen	—	— Congress	—
Catharina, se Katarina.		Chase, Drummond Percy	498	— House	—
Cathedra	488	— , Thomas	—	— Missionary Society	—
Cathedraticum	—	Chastel, Etienne Louis	—	— of England Sunday School Institute, se Sendagsskoler.	
Catillus af Åbo	—	Chateaubriand, Fr. René de	849	Church of England Working-Mens Society	510
Cavallier, Jean	—	Chatel, Ferd. François	498	Chydenius, Anders	—
Cavallin, Severin	489, 854	Chautauqua-Bevægelsen	—	Chytraeus, David	—
Cavallius, Olof	489	Cheetham, Samuel	—	Ciampini, Giov. Giust.	—
Cave, Alfred	—	Chemnitz, Martin	—	Ciborium	—
— , William	—	Cherbury, Herbert af	499	Cilicium	—
Cazalla, Agustin	—	Cheyne, Thomas Kelly	—	Cimabue, Giovanni	—
Ceder	—	Chiara, Santa, se Clara Sciffi	515	Cingulum	511
Cederberg, Antero	—	Chicago, Religionskongres i	499	Circumcellioner, se Donatisme	669
Ceillier, Remy	490	Chierogato, Francesco	500	Circumscriptionsbuler	511
Celano, Thomas fra, se Thomas.		Chigi, Fabio, se Alexander VII.	52	Cisio Janus	—
Celebes	490	Chile	500	Cistercienser-Ordenen	—
Celebrant	—	Chillingworth, William	—	Cisterne	513
Cellarius	—	Chiniquy, Charles	500, 854	Çiva	—
Cellarius, Johannes	—	C. H. L. S. E.	501	Civiltà Cattolica	850
— , Martin	—	Chlodovech	524	Civilægteskab, se Ægteskab, borgerligt.	
— , Michel, se Keller, Michael.		Choreus, Michael	501	Clæsson, Kristian Teodor	514
Celliter, se Alexianere	54	Chrischona	—	Clairvaux	514, 854
Celsius, Olof	490	Chrisma, se Krisma.	—	Clapham Sekten	514
Celsus, se Kelsos.		Christadelphians	501	Clapton Sekten	515
Celtis, Konrad	491	Christensen, Anders	—	Clara Sciffi	—
Censur, kirkelig	—	Christenthums-gesellschaft, deutsche	502	Clarendon	—
Censurer, kirkelige	492	Christian I—VI.	502—504	Clareninerne	—
Census, se Quirinius.		Christian af Braunschweig-Lüneburg	—	Clarissen, se Clara Sciffi.	
Centrumsparti	492	Christian August af Sachsen-Zeit	505	Clarke, Adam	516
Centurier, magdeburgske, se Flacius, Matthias.		Christian fra Oliva	—	— , John	—
Ceolfred	492	Christian Social Union	—	— , Samuel d. æ.	—
Cerdo, se Kerdon.		Christian Wilhelm af Brandenburg	—	— , — d. y.	—
Ceriani, Antonio Maria	492	Christiania, se Kristiania og Oslo.		— , Samuel	—
Cerinth, se Kerinth.		Christians	505	Clarus, Ludwig, se Volk, Wilhelm.	
Certosa, se Chartreusere.	496	Christiansand, se Kristiansand	—	Clauda	516
Cesarini, Giuliano	492	Christiansfeld	505	Claude, Jean	—
Cesena, Michael fra	—	Christiern af Aarhus	506	Claudia	517
Cessatio a divinis	493	— af Ribe	—	Claudianus Mamertus	—
Cevennerprofeterne	—	Christina, se Kristina.	—	Claudius, rom. Kejser	—
Chabot, François	—	Christ-kat. Kirke, se Gammelkatoliker og Tysk-katoliker.		— fra Savoyen	—
Chadd	—	Christlieb, Theodor	506	— fra Torino	—
Chadwick, George Alex.	—	Christo sacrum	507	Claudius, Matthias	—
— , John White	—	Christoffersen, Mentz	850	Claus, Biskop af Slesvig se Nicolaus.	
Chalmers, Thomas	—			Clausen, Emil Theodor	518
Chalybäus, Heinr. Moritz	494			— , Henrik Georg	—
Chambre ardente	—				
Chamier, Daniel	—				

	Side.		Side.		Side.
Clausen, Henrik Nicolaj .	518	Collegialsystem, se K.		Concordieformel, se Kon-	
— , Johannes, Biskop	519	Collegianter	534	kordieformel.	
— , Joh. Carl Emil .	—	Collegium Anglicanum .	—	Concubinatus, se Ægteskab .	
— , Martha	—	— Belgicum	—	Concupiscentia	544
— , Niels	—	— Germanicum	—	Concursus Dei	—
— , Thomas	—	— Pium Latinum	—	Conder, Claude Reigner .	—
Clausnitzer, Tobias	—	Americanum	535	Confessio Augustana	171
Claussøn, Peder (Friis) .	—	Collegium Polonicum	—	— Basiliensis (et	
Clausur	520	— Romanum	—	Mulhusana) prior	230
Claver, Pedro	—	— Urbanum, se	—	Confessio Basiliensis pos-	
Clavius, Christoph	—	Propaganda.	—	terior (Helvetica prior),	
Clémanges, Matth. Nic. de	—	Collenbusch, Samuel	535	se Schweizeriske Be-	
Clemencet, Charles	—	Colliander, Otto Imm. 536,	854	kendelser.	
Clemens I, se Klemens.	—	Collin, Anders	536	Confessio Belgica	252
— II—XIV	523	Collinianerne	—	— Bohemica	435
— Alexandrinus, se	—	Collins, Anthony	—	— Czengeriana	
Klemens fra Alexandria.	—	Colombière, Claude de la,	—	(Hungarica)	544
Clemens Romanus, se Kle-	—	se Jesu Hjerte.	—	Confessio Gallicana, se	
mens fra Rom.	—	Colombini, Giovanni, se	—	Frankrig.	
Clement, Jacques	523	Jesuater.	—	Confessio Gennadii	544
Clementinerne	—	Colonna, Egidio	536	— Hafnica	545
Clementinerne, Pseudo-	—	— , Giacomo	—	— Helvetica prior	
se Klementinerne.	—	— , Giacomo Sciarra	—	og posterior, se Schwei-	
Clerici vagi	523	— , Giovanni	—	zerske Bekendelser.	
Clericis laicos	—	— , Giovanni	—	Confessio Marchica	545
Clericus, Johannes	—	— , Odo	—	— orthodoxa	—
Clermont	524	— , Pietro	—	— Palatina, se	
Cletus, se Anaklet	78	— , Stefano	—	Palz.	
Cleve, Zacharias Joachim	524	— , Vittorio	537	Confessio Pentapolitana .	545
Climacus, Johannes, se Jo-	—	Colstrup, Jens	—	— Saxonica	—
hannes.	—	Col	—	— Scotica	—
Clinicus	524	Columba	—	— Sigismundi	—
Clodoald	—	Columbanus	—	— Tetrapolitana	—
Clotilda	—	Columbia	538	— Westmonasteri-	
Cloud, St., se Clodoald .	—	Comba, Emilio	—	ensis, se Westminster-	
Clovis (Clodvig)	—	Combefis, François	—	Bekendelsen.	
Cluny og Cluniacenserne	—	Comenius, Johan Amos .	—	Confessio Wirtembergens-	
Clöter	526	Comenius-Stiftelsen	540	sis eller Wuerttembergica	545
Cnatingius, Anders Jakob	—	Comes	—	Confessio oris	—
Danielsson	527	Comestor, Petrus	—	— variata	173
Coadjutor	—	Comgall	—	Confessores	545
Cobbett, William	—	Commemoralis	541	Confiteor	—
Cobham, se Oldcastle.	—	Commenda	—	Confucius, se Kong-fu-tse.	—
Coccejanismen	527	Commendone, Giov. Fr. .	—	Confutatio	545
Coccejus, Johannes	—	Commodian	—	Congregatio de propaganda	
Cochem, Martin fra	529	Commodus	—	fide, se Propaganda.	
Cochlaeus, Johannes	—	Common Prayer Book, se	—	Congregationalister, se	
Cock, Hendrik de	530	Book of C. P.	360	Independent.	
Codde, van der	—	Communicatio idiomatum	541	Congregationer	546
Codde, Pieter	—	Communicatio naturarum	542	Conradi, Georg Johannes .	—
Codex	—	Communio, se Nadver.	—	Conring, Louise M. L.	—
— argenteus	531	Compactater, Baseler-eller	—	Consalvi, Ercole	—
— Bezæ	288	Prager, se Basel	230	Consecratio	547
Coillard, François	850	Completorium	542	Consensus Dresdensis	—
Coimbra	531	Complutenser-Poly-	—	— Genevensis de	
Coke, Thomas	531, 854	glotton, se Alcalá (48) og	—	ætterna Dei prædestina-	
Colani, Timothée	532	Jimenez.	—	tion	—
Colbert de Croissy	—	Complutum, se Alcalá	48	Consensus Helveticus	—
Colenso, John William . .	—	Compostella, Santiago de	542	— qvinquesæcu-	
Coleridge, Samuel Taylor	533	Computus ecclesiasticus .	—	laris	—
Colet, John	—	Comte, Auguste	—	Consensus repetitus fidei	
Colette fra Corbie	—	Conceptio immaculata . .	543	vere Lutheranae	—
Coligny, Gaspard de	—	Concha	—	Consensus Sodomiriensis	547
Collatio	534	Concilium, se Synode.	—	— Tigurinus	—
Collagia philobiblica, se	—	Conclave	543	Conservatio Dei	—
Francke, A. H. og Pie-	—	Concomitantia	—	Consilia evangelica, se	—
tisme.	—	Concordans, se Konkor-	—	Raad, evangeliske.	—
Collagia pietatis	534	dans.	—	Consistorium, se Konsisto-	
— pontificia	—	Concordat, se Konkordat.	—	rium.	

	Side.		Side.		Side.
Consistorium ecclesiasticum generale.....	—	Corpus doctrinae.....	558	Cudworth, Ralph.....	569
Consolamentum, se Katharer.	—	— Evangelicorum ..	—	Cues, Nikolaj fra.....	—
Constans, Kejser.....	548	— juris canonici, se Kirkeret.	—	Cullen, Paul.....	850
Constantin I d. store....	—	Correctionshuse.....	558	Culmann, Philipp Theodor	569
— II.....	549	Correggio.....	—	Cunning, John.....	—
Constantinopel.....	—	Corsini, Andrea.....	559	Cunitz, August Edvard..	570
Constantinopolitansk	—	— , Filippo Amerigo	—	Curci, Carlo Maria.....	—
Symbol, se Symboler, økumeniske.	—	— , Lorenzo.....	522	Cureton, William.....	—
Constantius Gave, se Pseudo-Isidor.	—	— , Pietro.....	559	Cuthbert, St.....	571
Constantius I Chlorus... 551	—	Corvei.....	—	— af Canterbury.....	—
— II.....	—	Corvinus, Antonius ..	—	Cygnæus, Uno.....	—
Constanz, se Konstanx.	—	Cosmas fra Prag.....	560	— , Zacharias d. æ.	—
Constitution, Præsteskabets borgerlige.... 551	—	Cossa, Baldassarre, se Johan XXIII.	—	— , — d. y..	—
Constitutiones apostolicæ, se Apostolske Konstitutioner.....	127	Coster, François.....	560	Cynewulf.....	—
Consubstantialis.....	551	Cotelier, Jean Baptist..	—	Cypres, Ernst Salomon..	—
Consubstantiatio.....	552	Cotta, Johann Friedrich	—	Cyprian fra Antiokia....	—
Contarini, Gasparo.....	—	— , Ursula.....	—	— Thascius Cæcilius ..	—
Contemplation, se Mystik.	—	Coucheron, P. J. Barthold	—	Cypræus, Johan Adolf... 574	—
Contraremonstranter, se Remonstranter.	—	Coudrin, Pierre Joseph..	—	Cyrän, St.....	—
Contritio, se Ånger..... 90	—	Courayer, Pierre Fr. de .	—	Cyryllus, se Kyrillos.	—
Contzen, Adam.....	552	Court, Antoine.....	561	Czerski, Johannes.....	574
Conversi.....	—	Courtenay, William.....	—	Cæcilia.....	—
Conversio, se Omvendelse.	—	Cousin, Victor.....	—	Cæcilian.....	575
Convertit.....	552	Coustant, Pierre.....	562	Cæcilius.....	—
Convocations.....	553	Covenant.....	—	Cædmon.....	—
Convulsionære, se Jansenisme.	—	Cowley-Fædrene.....	—	Cæsararius, se Mikael Kerularios.	—
Conybeare, William John	554	Cox, Richard.....	—	Cæsareopapi.....	575
Cook, Frederic Charles..	—	— Samuel.....	—	Cæsarius af Arles.....	—
Cooper, Thomas.....	—	Cramer, Jacobus.....	—	— af Heisterbach..... 576	—
Coornhert, Dirk Volkertszoon.....	—	— , Johann Andreas ..	—	— af Speier.....	—
Copernicus, Nicolaus, se Kopernik.	—	— , Michael John... 563	—	Colestin I—V.....	—
Copiater.....	554	Cranach, Lucas.....	—	Cølestiner.....	577
Coppi, Antonio.....	—	Crammer, Thomas.....	—	Cølestius.....	—
Copulation, se Egteskab.	—	Crantz, Albert, se Krantz.	—	Cölibat.....	—
Coquerel, Athanasé Josué	554	Cranz, David.....	564	Cölibat, Michael.....	579
— , Athanasé L. Ch.....	—	Crassellius, Bartholomæus	—	Cölius Sedulius, se Sedulius.	—
Corbie.....	555	Creatlanisme.....	—	Cölln, Daniel G. K. von .	579
Corbinian.....	—	Credensbord.....	—	Coena Domini, In, se Skærtorsdagsbulle.	—
Cordara, Giulio Cesare..	—	Credner, Karl August ..	565		
Cordatus, Konrad... 555,	854	Credo.....	—		
Cordeliers.....	555	Creighton, Mandell.....	—		
Corderius, Balthasar.....	—	Crell, se Krell.	—		
Cordes, Joh. Heinr. Karl	—	Cremer, August Herman. 565	—	Daa, Oluf.....	580
Cordula.....	—	Crescens.....	—	Daaben.....	—
Cordus, Euricius.....	—	Cresconius.....	—	Daab, betinget.....	583
Cornelius i Kæsarea..... 556	—	Crétineau-Joly, J. A-M..	—	Daab for døde.....	—
— , Biskop i Rom.....	—	Creuciger, se Cruciger... 567	—	Daabskapeller, se Baptisterier.....	214
— van den Steen (a lapide), se Steen.	—	Creutz, Karl.....	565	Daabspagt, se Pagt, Forsagelse og Symboler, økumeniske.	—
Cornelius, Carl Alfred... 556	—	Creutzberg, Amadeus... 567	—	Daabsvidne, se Faddere.	—
— , Peter von.....	—	Creutziger, se Cruciger.. 567	—	Daae, Ludvig.....	850
Corneliussen, Anders... 557	—	Crispinus og Crispinianus	565	Dahaset.....	584
Cornill, Carl Heinrich... —	—	Crispinus af Pavia.....	566	Dabrat.....	—
Coronati quattuor	—	— af Viterbo	—	Dach, Simon.....	—
Corporale.....	—	Crispus, se Krispos.	—	d'Achery, Jean Luc	—
Corporations-Akten.....	—	Cromwell, Oliver..... 566	—	da Costa, Isaac.....	—
Corpus Catholicorum... 558	—	— , Thomas.....	—	Daddel, se Palme.	—
		Crone, Martin Anton Chr. 567	—	Dade Gudmundsen, se Gudmundsen.	—
		Crosby, Howard.....	—	Dafne.....	584
		Crotus Rubianus.....	—	Dagon.....	—
		Crowther, Samuel Adjai. 567	—	Dahl, Christopher..... 585	—
		Cruciger, Kaspar.....	—	— , Erik.....	—
		Crusius, Christian August 568	—	— , Jonas Antou.....	—
		— , L. F. O., Baumgarten.....	850	— , Kristen Hans Jørgen	—
		Crüger, Johannes..... 568	—		
		Cuculla.....	—		
		Cudbert, se Cuthbert... 571	—		

	Side.		Side.		Side.
Dahlberg, Gustaf	—	Darbyister, se Plymouth-	—	Decretister	616
Dahle, Lars Nilssen	—	Brødre	—	Decretum absolutum, se	—
Dahome	—	Darda	605	Prædestination	—
Daillé, Jean	—	Dare, Jurien van der ...	—	Decretum Gelasianum ...	616
Dajak-Mission, se Borneo	365	Dareios, Darius	—	— Gratiani, se	—
Dal, Nikolaj	586	Darejk	606	Gratian og Kirkeret	—
Dalberg, Karl Th. A. M. ...	—	Dargun	—	Decurtius, Gaspard	617
Dalby, Bispesæde ...	586, 854	Darkon	—	Dedan	—
Dalby, Chr. Hansen	587	Darre, se Christoffersen,	—	Dedecker, Pierre J. Fr. ...	—
Dale, Anton van	—	Mentz	850	Dedeken, Georg	—
—, Robert William ...	—	Darre, Hans Jørgen	606	Dedekind, Friedrich	—
d'Alembert, Jean le Rond	—	Darwin, Charles Robert ..	—	de Dieu, Louis	—
Dalfon	588	Dass, Petter	608	Deer-Bogen	851
Dalgairns, John Dobree ..	—	Dassau, Nikolaj	—	Defectus	617
Dalhoff, Nicolai Christian	—	Dassel, Rainald fra, se	—	— missæ	618
Dalila	—	Rainald	—	Defensor ecclesiæ	—
d'Allemand, se Aleman ..	50	Dassi, Giovanni Battista ..	608	— fidei	—
Dallin, Anders Bentsen ..	588	Datan	—	Definitorer	—
Dallæus, se Daillé	585	Datarien	—	Deha	—
Dalman, Gustaf	588	Datema	609	Deharbe, Joseph	—
Dalmanutha	—	Daten, Pieter	—	Deichmann, Bartholo-	—
Dalmatica	—	Dathe, Johann August ..	—	mæus	—
Dalmatien	—	Daub, Carl	—	Dei gratia	—
Dalmatin, Georg	589	Daugaard, Christine M. ...	610	Deisme, filosofisk	—
Dalmatius	—	—, Jacob Brøgger	—	— historisk	619
Dalsgaard, Christen	—	Daumer, Georg Friedrich	—	Dekalog, se Bud, de ti ..	409
—, Jens Nik. Leth	—	Daut, Johann Maximilian	—	Dekan	620
Dalton, Hermann	—	Davia, Giovanni Antonio	611	Dekapolis	—
Dalum	—	David, Kong	—	Deker	—
d'Alviella, Goblet	—	— fra Armenien	613	Delaja	—
Damaris	590	— fra Augsburg	—	de la Rue, se Rue	—
Damaskos	—	— fra Dinant	614	Delbrück, Joh. Fr. Ferd. ...	620
Damasus I—II	—	— Joris, se Joris	—	Delegation, se Legater og	—
— Kanonist	—	— fra Menevia	614	Nuntier	—
Dame, Friedrich	—	— af Vesterås	851	Delfter-Religionsselskab,	—
Damgaard, Anders Knud-	—	— Christian	614	se Christo sacrum	507
sen	—	Davidis, Franz, se David-	—	Delitzsch, Franz Julius ..	621
Damiani, Peter	591	ister	—	—, Friedrich	—
Damianos, se Kosmas	—	Davidisterne	—	— Johannes	—
Damien, Pater	591	Davidson, Andrew Bruce	—	Delos	—
Damkier, Jacob Rasmus ..	—	—, Samuel	—	Demas	—
Dammim, se Efes-Dam-	—	D. D.	661	Demetrius	—
mim	718	Debendranath, se Brama	—	Demetrios I—III	621—622
Dan, Stamme	591	Samaj	378	—, Biskop	—
—, By	592	Debir, Konge	614	Demiurg, se Gnosticisme.	—
Dan, Adam	—	—, By	—	Demme, Hermann Chr. G. ...	622
Daneau, Lambert	—	Debora, Rebekkas Amme	—	Denar	—
Daniel, Profeten	—	—, Profetinde	615	Denck, Hans	—
—, Stylit	594	Dechamps, Adolphe	—	Dendriter	—
— af Winchester	—	—, Vict. Aug. Is. ...	—	Denicke, David	623
—, Charles	—	Decimæ anni	—	Denifle, Fr. Heinr. Suso ..	—
—, Gabriel	—	— ecclesiasticæ, se	—	Denis, St.	—
—, Hermann Adalb. ...	—	Tiende	—	Denison, George Anthony ..	—
Danmark	—	Decisio Saxonica	615	Denne, Klaus Jensen	851
Danna	598	Decius, Kejser	—	Denominationer	623
Dannecker, Johann Heinr. —	—	—, Nicolaus	616	Denzinger, Heinr. Jos. D. —	—
Dannhauer, Joh. Conrad ..	—	—, Philippus	—	Deodat, se Adeodatus ...	25
Dansere	599	Declaratio cleri Gallicani,	—	Deo gratias	623
Dansk-amerikansk Mis-	—	se Bossuet (370) og Gal-	—	De profundis	—
sion	—	likanisme	—	Deputater	—
Dansk-hallesk Mission ..	600	Declaratio solida, se Kon-	—	Derbe	623
Dansk Missionssel-	—	kordieformel	—	De salute animarum ...	—
skab	601, 854	Declaratio Thorunensis ..	616	Desanctis, Luigi	624
Dante Alighieri	603	Declaration of the Faith	—	Descartes, René	—
Danzig	604	and Order of evangelical	—	Descensus ad inferos	625
Dara	605	Congregationalists	—	Deschamps, Leger Marie ..	—
Darboy, Georges	—	Declarationes	—	—, Nicolás	—
Darby, John Nelson, se	—	Decoppet, Auguste Louis	—	Deseret	—
Plymouth-Brødre	—	Decretaler	—	Desiderius af Nantes	—

	Side.		Side.		Side.
Desiderius af Vienne	625	Dietrichson, Jacob Fr.	640	Dissidenter	650
— af Monte Cas-		— , Lorenz H. S.	—	Distributionsformel	—
sino, se Victor III.		Dieu, Louis de, se de Dieu	617	Distriktskirker i Køben-	
Desiderius fra Rotterdam,		Difat	640	havn, se Kirkefond, det	
se Erasmus	781	Digby, Kenelm Henry	—	københavnske.	
Dessau	625	Dikanikion	—	Distriktsprovster, se	
Desservanter	—	Dikerion	—	Provster.	
Determinismen	—	Dikla	—	Dithmar af Merseburg, se	
Deusdedit, Pave	627	Dikotomi	—	Thietmar af M.	
— , Kardinal	—	Dilan	—	Ditmarsken	650
Deutsch, Johan	—	Dild	—	Diurnale	651
— , Samuel Martin	—	Dilherr, Johann Michael	—	Diurnus, Liber	—
Deutsche Theologie	—	Dillingen	—	Divination, se Mantik.	
Deutschmann, Johann	628	Dillmann, Chr. Fr. Aug.	641	Dixon, Richard Watson	651
de Valenti, Ernst Jos. G.	—	Dillner, Johan	—	Djurberg, Daniel	—
Dévay, Matthias Biró	—	Dimissoriale	—	Djævel	—
Devel	629	Dimmeldage	—	Djævleuddrivelse	652
Deventer	—	Dimmeluge	—	Dlugosz, Johannes	—
Devolutionsret	—	Dimon	—	Dobbeltkirke	—
Devoti, Giovanni	—	Dimona, se Dibon (2)	636	Dobbeltklostre	653
Devtero-Jesaja, se Jesaja.		Dina	641	Dober, Johann Leonhardt	—
Devterokanoniske Skrifter,		Dinant, se David fra D.	614	— , Johann Martin	—
se Kanon.		Dinhaba	641	Dobrat, se Dabrat	584
Devteronomion	629	Dinter, Gustav Friedrich	—	Doctor, se Grader, akade-	
de Wette, W. M. L.	—	Dinæer	642	miske.	
d'Hulst, Maurice le Sage		Diocletian	—	Doctores ecclesiæ, se Kirke-	
d'Hautecour	—	Diodati, Giovanni	—	lærere.	
Diakoner i d. gl. Kirke	—	Diodoros af Tarsos	—	Doctrinariere	654
— i Nutiden	630	Diognet, Brevet til	643	Dodai, se Dodi	—
Diakonisser i d. gl. K.	631	Dionysios Areiopagiten	—	Dodanim	—
— i Nutiden	—	— (St. Denis)	—	Dodava	—
Diamant, se Ædelstene.		— , Psevdo-	—	Doddridge, Philip	—
Diana	633	— af Alexandria	644	Dodi (Dodo)	—
Diana, Antonio	—	— af Korinth	—	Dods, Marcus	—
Diaspora	—	Dionysius af Rom	—	Dodwell, Henry	—
Diatessaron	635	— den lille	—	Doedes, Jacobus Izaac	655
Diaz, Emanuel	—	Dionysius's Æra	645	Doeg	—
— , Juan	—	Dioscorus	—	Dofka	—
Dibelius, Franz Wilhelm	—	Dioskorinthis	—	Dogmatiken	—
Diblah	636	Diskoros af Alexandria.	—	Dogme	657
Dibblajim	—	— , Munk	—	Dogmehistorien	—
Diblataim, se Almon-D.	59	Dioskurerne	—	Dok	659
Dibon	636	Diotrefes	—	Doketisme	—
Dibri	—	Diplomatik	—	Doksologi	—
Dicuil	851	Dippel, Johann Conrad	646	Dolci, Carlo	—
Didaké	636	Dipyker	647	Dolcino	660
Didaskalia	—	Directorium	648	Dom	—
Diderot, Denis	637	Directory for Public Wor-	—	Domenichino, se Zampieri,	
Didier, St., se Desiderius	625	ship	—	Domenico	—
Didrakme	637	Disahab	—	Domherre, se Kapitel.	
DidrikSlaghæk, seSlaghæk.		Disan	—	Domingo	660
Didymos	637	Discalceati	217	Dominica	661
— den blinde	—	Discantus	648	— in albis	—
Didymus, Gabriel	—	Disciple, Kristi	466	Dominicum	—
Dieckhoff, August Wilh.	—	Disciplin, se Kirketugt.	—	Dominicus, den pansrede	
Diepenbrock, Melchior	638	Disciplina arcani, se Ar-	—	— , Ordensstift-	
Dieringer, Franz Xaver	—	kandisciplin	141	eren, se Domingo	660
Dies iræ, dies illa	638, 854	Disendowment	648	Dominicus fra San Gemi-	
Dies stationum, se Vagt-		Disentis	—	niano	661
dage.		Disestablishment	—	Dominicus fra Flandern	—
Diestel, Heinrich	638	Disibod	648	Dominicus Ruzzola	661
— , Ludvig	—	Diskos	—	Dominikaner-Ordenen	—
Diesterweg, Fr. Ad. Wilh.	639	Diskretionsalder	—	Dominis, Marcantonio de	663
Dietenberger, Johannes	—	Dismas	—	Dominus ac redemptor	
Dietrich fra Apolda	—	Dison	—	noster	—
— fra Freiburg	—	Dispensation	—	Dominus vobiscum	—
— fra Niem	—	Disputa	649	Domitian	—
Dietrich, Sixtus	—	Disselhoff, Julius	—	Domitilla-Katakomben	664
— , Veit	—	Dissenters	—	Domkandidatstiftet	—

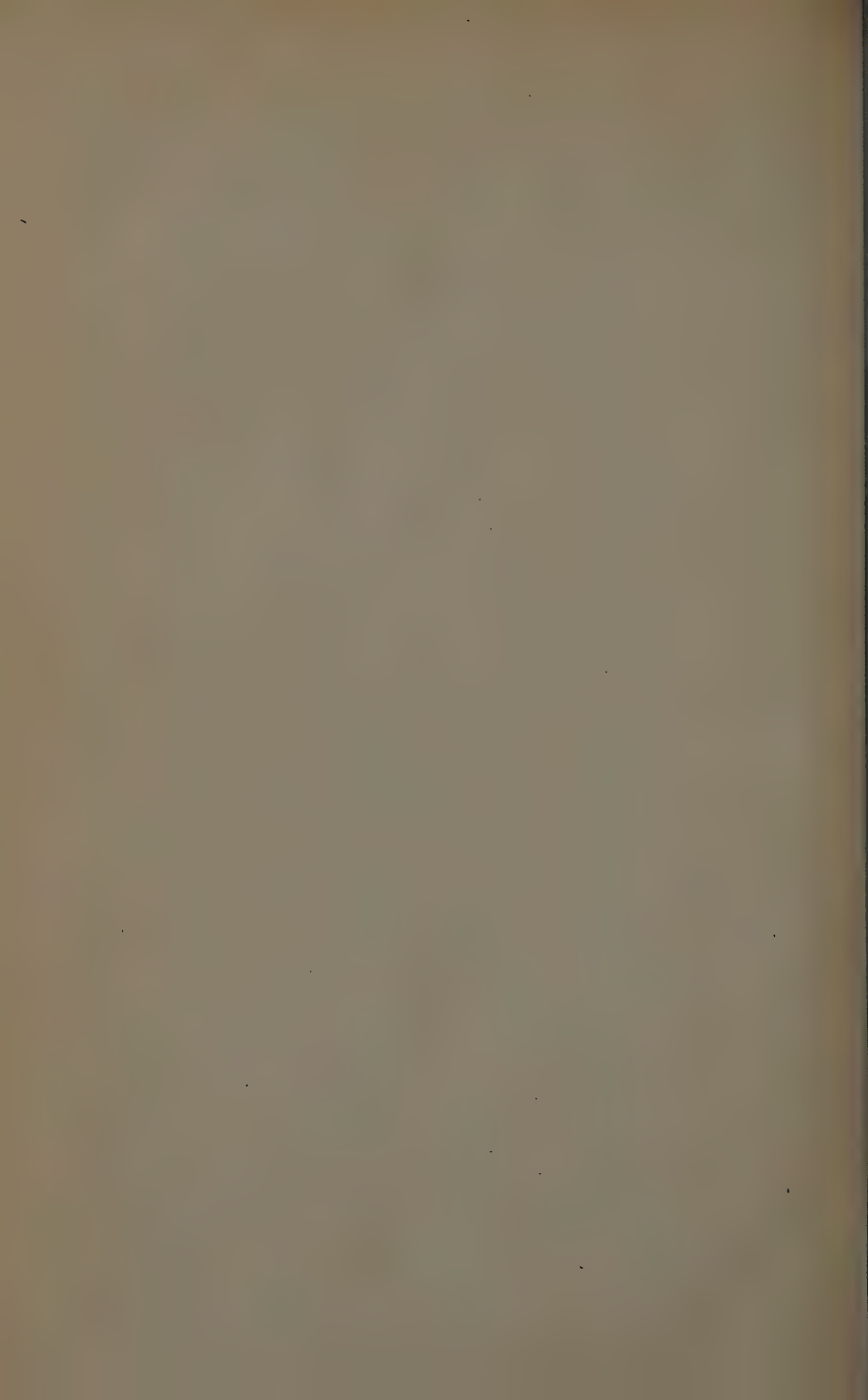
	Side.		Side.		Side.
Domkapitel, se Kapitel.		Droste zu Vishering, C. M.	678	Dybvad, Jørgen	692
Domkirke	664	Droste, Clemens August	679	Dyck (Dijck), Antonis van	—
Dommedag	665	—, Franz Otto	678	Dyd	693
Dommedags-Billeder	666	—, Johanna	679	Dülden, Nonnen i, se	—
Dommere	667	Druider	—	Emmerich, Anna Kath.	758
Dommernes Bog	—	Drummond, Henry, Ir-	—	Dynamisk Monarkianisme,	—
Donnus, se Donus	672	vingianer	680	se Monarkianisme.	—
Domprovst, se Kapitel og		Drummond, Henry, Na-	—	Dynamisme	694
Provst.		turforsker	—	Dyofysiter, se Monofysiter.	—
Domskoler	668	Drummond, James	682	Dyoteleter, se Monotele-	—
Donaldson, James	—	Druser	—	ter.	—
Donatello	—	Drusilla	—	Dürer, Albrecht	694
Donati, Alessandro	669	Drusius, Johannes	—	Dyrholm, Jens Sørensen	695
—, Gemma di Ma-	—	Druthmar, Christian	—	Dürkop, Heinrich	696
netto	—	Dryander, se Enzinas,	—	Dürr, Johann Konrad	—
Donatio Constantini Magni	—	Francisco de	776	Dächsel, Karl August	—
Donatismen	—	Dryander, Ernst Hermann	682	Dæmoner	—
Donator	670	Dryselius, Erland B.	683	Død	—
Donatus, Biskop, se Donat-		Drysén, Peter Samuel	—	Død, den anden	697
isme.	669	Dräseke, Joh. Heinr. Bernh.	—	Døde Haand, den	698
Donatus, Ælius	670	Dualisme	—	Døde Hav, det	—
Donndorf, Adolph	—	Dubois, Guillaume	—	Dødeboegen	—
Donne, John	671	Dubois-Reymond, Emil	684	Dødebøger, klosterlige, se	—
Dons, Waldemar Theodor	—	Dubricius	—	Nekrologier.	—
Dontclock, Reinier	—	Du Cange, Ch. du Fresne	—	Døden i Kunsten	698
Donum perseverantiæ	—	Duchesse, Louis	—	Döderlein, Chr. Alb.	700
— superadditum	—	Ducis, Benedictus	—	—, Joh. Chr.	—
Donus I—II	672	Dudaim	—	Dødsstraf	—
Dor	—	Dudik, Beda Franziskus	—	Dødssynd	—
Dordrechter-Synoden	—	Dudith, Andreas	—	Döllinger, Joh. Jos. Ign. v.	701
Doré, L. C. P. Gustave	673	Duebrødre	685	Dømmerne	702
Dormi secure	—	Dueholm	—	Døre-Brevet	703
Dormitorium	—	Duen	—	Döring, Carl August	851
Dorner, Isak August	—	Duff, Alexander	686		
—, August Johannes	674	Dufay, Guillaume	—	Eadmer	704
Dorothea, Martyr	—	Du Fresne, se Du Cange	684	Eadmund	—
— fra Montau	—	Duguet, Jacques Joseph	686	Ebal	—
Dorothea-Søstrene	—	Duhm, Bernhard	—	Ebbe af Aarhus	—
Dorotheos	—	Duisburg	—	Ebbo af Reims, se Ebo	707
Dorpat	—	Dukhoborzy	—	Ebed	704
Dorph, Anton Laur. Joh.	675	Dulignon, Pierre	687	Ebed Jesu (Abdischo)	—
—, Niels	—	Dum acerbissimas	—	Ebed-Melek	—
Dorsch, Johann	—	Duma	—	Ebel, Johann Wilhelm	—
Dorymenes	—	Dumont, Pierre Louis E.	—	Ebeling, Johann Georg	705
Dositheos (Dusis)	—	Du Moulin, Pierre	—	Ebenezer	—
—, Patriark	—	Dungal	—	Eber	—
Dotaim (Dotan)	—	Dunin, Martin	—	Eber, Paul	—
Dove, Richard Wilhelm	—	Dunkers	688	Eberhard, Johann August	—
Dow, Neal	—	Duns Scotus, Johannes	—	Eberlin fra Gänzburg, Joh.	—
Doxologi, se Dokologi	659	Dunstan	—	Eberstein, C. G. d. æ. og y.	706
Doyle, James Warren	676	Dupanloup, Félix Ant. Ph.	—	—, Carl Johann	—
Drabik, Nikolaj	—	Dupin, Louis Ellies	689	Ebes	—
Drach, David Paul	677	Duplessis-Mornay, Ph.	690	Ebioniter	706
—, Johannes	676	Dura	—	Ebner, Christina	707
Drachardt, Chr. Lauritzøn	677	Durán fra Huesca	—	—, Margrethe	—
Drage	—	Durand, Ursin	—	Ebo af Reims	—
Dragebrønd	—	Durand de Maillane, P. T.	—	Eboracum	—
Dragonnader	—	Durandus, Guillaume	691	Ebrard, Joh. Heinr. Aug.	—
Dragt, gejstlig	—	— fra St. Pourçain	—	Ebron, se Abdon (4)	12
Drakme	—	Durga, se Çiva	514	Ebræerbrevet, se Hebræer-	—
Drama, kirkeligt	677	Durham	691	brevet.	—
Dreier, Fr. Henr. Hennings	—	Dury, John	—	Ebrære, se Hebrære.	—
Dreves, Lebrecht	678	Dusis, se Dositheos	675	Eccard, Johannes	708
Drey, Joh. Sebastian von	—	Dutoit-(Membrini), J. Ph.	691	Ecce homo	—
Dringenberg, Ludwig	—	Duvergier (Du Verger) de	—	Ecchellensis, Abraham	—
Driver, Samuel Rolles	—	Hauranne, Jean (St.	—	Ecclesia, se Kirke.	—
Drogo af Metz	—	Cyran)	—	Ecclesia Christi	708
Dros, Johannes	—	Dwight, Harrison G. O.	692	Ecclesias, qvæ antiquitate	—
Droste zu Hülshoff, C. A.	—	Dybvad, Christoffer	—		

	Side.		Side.		Side.
Ecclesiastes, se Prædikerens Bog.		Egilsson, Jón	728	Elcasar	739
Ecclesiasticus, se Sirak.		Eginhard, se Einhard	732	Elcf	—
Ecclesiolæ in ecclesia	708	Egino	728	Elefantiasis, se Spedalsk.	
Echard, Jacques	—	Egla	—	hed.	
Echter von Mespelbrunn, Julius	—	Eglaim	—	Elementer	739
Echternach	—	Egli, Emil	—	Elers, Heinrich Julius	—
Eck, Johann	—	—, Johann Heinrich	—	Eleutherus (Eleutherius)	—
—, Johann	709	Eglon	—	Eleutherus	—
Eckard, Johann Nicolai	—	Egoisme	—	Elevation	—
Eckart	—	Egranus, Johann Sylvius	729	Elevtheros, Biskop	—
Eckhoff, Christian Martin	710	Ehi	—	Elevtheros, Flod	740
—, Ernst Frederik	—	Ehrenfeuchter, Fr. A. E.	—	Elfric af Canterbury	—
—, Kristian Martin	711	Ehrenhoeffer, Sigismund	—	— af Eynsham	—
Eckman, Carl	—	Ehud	—	Elfving, Anders	—
Eckstein, Ferdinand von	—	Eichendorff, Josef von	—	Elhanan	—
Ed	—	—, Karl Friedrich	—	Eli	—
Eddy, Richard	712	Eielsen, Elling	731	Eliah	—
Edelmann, Johann Chr.	—	Eilbert	—	Eliam	—
Eden	—	Eiler, se Stygge	—	Elias	—
Eden, Robert	713	Einarsson, Gissur	731	Elias Levit	741
Edenius, Jordanus	—	—, Martein	—	Elias fra Cortona	—
Eder	—	—, Oddur	732	Elias af Ribe	742
Edersheim, Alfred	—	Einhard	—	Elias-Folket, se Kleven, Elias Olsen	—
Edessa	714	Einsiedel, Detlev v.	—	Eliata	742
Edgeworth, Henry (Allen)	715	Einsiedeln	—	Elidad	—
Edict, se Milano og Nantes	—	Eiríksson, Magnus	733	Eliel	—
Edna	715	Eisenach	—	Elienaj	—
Edomiterne	716	Eisenacher-Kirkekongereisen, se Eisenach	—	Elieser	—
Edrei	—	Eisenmenger, Joh. Andr.	734	Elifal	—
Edsøre	—	Eisenmenger, Joh. Andr.	734	Elifas	—
Edvard VI.	—	Eisleben	—	Elifecja	—
Edwardsen, Edvard	717	Eistein, se Eyrstein	837	Elifelet	—
Edwardianisme, se Edwards, Jonathan	—	Eitzen, Paul von	734	Eligius	742, 854
Edwards, Jonathan	—	Eja	—	Elihorst	742
Edwin	718	Ejendom	—	Elihu	—
Edzardi, Esdras	—	Ekbatana	735	Elika	—
—, Esdras Heinrich	—	Ekebom, Olof Andreæ	—	Elim	—
—, Georg Elieser	—	Ekendal, Jonas Herman	736	Elimelek	743
—, Johann Esdras	—	Eker	—	Elimeus, Olavus Erici	—
Edzmiatsin	815	Ekkehart I—II, IV	—	Eliot, John	—
Efa, se Maal og Vægt	—	— af Hedeby, se	—	Elipandus	—
Efa	718	Esico	800	Elisa	—
Efa	—	Ekklesiark	736	Elisabet i N. T.	744
Efa	—	Eklund, Pehr Gustaf	—	Elisabet af Brandenburg	—
Efer	—	Ekman, Erik Jakob	737	— af Braunschweig	—
Efesdammim	—	—, Fredrik Joakim	—	— af Braunschweig	—
Efesier-Brevet	—	—, Johan August	—	Wolfenbüttel	—
Efesos	719	—, Olaus Jonæ	736	Elisabet af Danmark	—
Effata	720	Ekman, Carl Gustaf	737	— af England	745
Effal	—	Ekrebel	—	— Albertine af Kurpfalz	746
Efod	—	Ekron	—	Elisabet af Schönau	—
Efod	720	Eksegeese, se Hermeneutik	—	Elisabet af Thüringen	747
Efraim	—	Ekstase, se Henrykkelse	—	Elisabet-Forenninger	748
Efrata	721	Ekteni	737	Elisabet-Ordenen	—
Efrem, se Afrem	33	Ekthesis	—	Elisabet-Søstre	747
Efron	721	Ela	738	Elisafan (Elsafan)	748
Eg	—	Elafsen, Peder	—	Elisafat	—
Egbert	—	Elagabal	—	Elisama	—
Egedal	—	Elam	—	Eliseba	—
Egede, Hans Poulsen	—	Elat	—	Elisua, se Elisama 3	—
—, Poul	722	Elberfeld, se Barmen	218	Elisur	—
Egen, Synoden ved	—	Elhetel	738	Eliu	—
Egenskaber, Guds	—	Eldaa	—	Eliud	—
Enggehart, se Esico	800	Eldad	—	Eljada	—
Egidio fra Viterbo	727	Elead	—	Eljakba	—
Egidius	—	Eleada	—	Eljakim	—
Egidy, Christoph Moritz	728	Eleale	—	Eljasaf	—
		Eleasa	—		

	Side.		Side.		Side.
Eljasib	748	Enan	762	Epifanias-Festen, se Hellig-	
Eljoenaj	—	Enander, Samuel	—	trekongersdag.	
Elkana	—	Encontre, Daniel	—	Epifanios af Jerusalem ..	777
Elkesaiter	—	Encyklika	—	— af Salamis	—
Elkia	—	Encyklopædi, den franske	—	Epigonation	778
Elkos	—	— , teologisk	—	Epigrafik, se Indskrifter.	
Ellasar	749	Encyklopædister, se En-	—	Epiklese	778
Ellen Andersdatter	—	cyklopædi, den franske	—	Epikureisme	—
Ellerske Sekt	—	Endemiske Synoder	763	Epimanikia	—
Ellicott, Charles John ..	—	Enders, Ernst Ludwig ..	—	Epiphanius	779
Ellingianerne	—	Endor	764	Episcopi in partibus infi-	
Ellis, William	—	Endura, se Katharer.	—	delium	—
Elmenhorst, Heinrich ..	750	Eneboere, se Munke.	—	Episcopus, Simon	—
Elmgren, Sven Gabriel ..	852	Enehom, Gustaf	764	Episkopal-System	—
Elmodam	750	En-Eglaim	—	— -Kirke	98
Elmqvist, Thorvald J. A.	—	Enemessar	—	Episkopat, se Biskop	328
Elnaam	—	Enemesser, se Messe.	—	Epistel, se Perikoper.	
Elnatan	—	Energumener, se Besatte	277	Epistelse	780
Elohim	—	Enfantin, Barthélemy P.	764	Epistemonark	—
Elor	—	Engannim	—	Epistolarium (»Epistlen«)	
Elot, se Elat	738	Engeddi	—	Epistolæ clarorum viro-	
Elpaal	750	Engel	—	rum	—
Elsabad	—	Engel, Herrens	765	Epistolæ obscurorum vi-	
Elsasser-Lothringen	—	Engelbrechtssøn, Olaf ..	—	rorum	—
Elsner, Samuel	751	Engelbreth, Wolf Frederik	766	Epitakelion	—
Elteke	—	Engelbretsatter, Dorthé.	767	Epître farcie	781
Eltekon	—	Engelhardt, Gustav M. K.	—	Equitius	—
Eltolad	—	— , Henning M.	—	Eur	—
Elul	—	— , Joh. G. V. ..	—	Eran	—
Elusaj	—	Engels, Friedrich	—	Erasmus, Helgen	—
Elvenich, Peter Joseph ..	—	Engelsborg	768	Erasmus fra Rotterdam ..	—
Elvira	—	Engelske Frøkener	—	Erastianisme, se Erastus	782
Elwert, Eduard	—	Engelske Missioner	—	Erastos i N. T.	—
Elxaj, se Elkesaiter	748	Engelske Missioner	768	Erastus, Thomas	—
Elymais, se Elam	738	Engelstoft, Chr. Thorning	769	Erbkam, W. Heinr.	783
Elymas, se Barjesus	217	Engeström, Johan	770	Erdmann, Chr. Fr. David	
Elzevir	752	England	—	— , Joh. Eduard ..	—
Emanation	—	Englebrødre, se Gichtel.	—	Erdmannsdorf, Otto von	
Emancipation, Jødernes ..	—	Englehilsen, se Ave Maria.	183	Erdmuthe Dorothea af Zin-	
— , Slavernes,		Engzell, Gustaf	772	zendorf	—
se Wilberforce, William.		Enhadda	773	Erdöd	—
Emancipations-Acten	753	Enhakore	—	Erdösy, Johann (Sylvester)	784
Emanuelsson, Per Jakob		Enhazor	—	Erek	—
Embede, det kirkelige ..	—	Enhed, Kirkens, se Kirke.	—	Eremiter, se Munke.	
— , Jesu Kristi tre-		Enhed, Menneskeslægtens	773	Eremiter, Augustiner-...	178
dobbelte	756	Enker	774	Erfurt	784
Embolismus	757	Enkolpiter, se Amuletter.	76	Erfurter-Bogen	—
Emekkesis	—	Enkratiter	774	Eri	—
Emeritus	—	Enköping Kloster	—	Erich I af Braunschweig	—
Emerson, Ralph Waldo ..	—	Ennispat, se Kades.	—	Erichsen, Christen	—
Émery, Jacques-André ..	758	Ennodius, Magnus Felix.	774	— , Chr. Aug.	—
Emiliani, Girolamo, se		Enok og Enoks Bøger ..	775	— , Joh. Willoch ..	785
Somaskenerne:		Enos	—	Ericksson, Jakob	—
Emim	758	Enrimmon	775	Ericus Erici	785
Eminence	—	Enroget	—	— Svenonis	—
Emmanuel, se Immanuel.		Ensembles	—	Erigena, Johannes Scotus,	
Emmas	758	Enskild kyrkoplikt	—	se Johannes fra Irland.	
Emmelia	—	Entappuah, se Tappuah.	—	Erik af Danmark, se	
Emmeran (Emmeran) ..	—	Enzinas, Francisco de,	—	Haarik.	
Emmerich, Anna Kath. ..	—	(Dryander)	776	Erik Ejegod	786
— , Josef	759	Eobanus Hessus	—	— Emune	—
Emmons, Nathanael	—	Eon, se Eude de l'Etoile	816	— Lam	—
Empaytaz, Henri Louis ..	—	Eoniter	—	— Plovpenning	—
Empirisme	—	Epafras	777	— d. hellige	787
Emporagrius, Ericus Gabr.	—	Epafroditos	—	— Sejrsæl	788
Emser, Hieronymus	760	Epainetos	—	— XIV	—
Emser-Punktationerne ..	—	Epakt	—	— d. blinde (Ivarson) ..	789
Enakiter	762	Epaon	—	Erik-Janssarne (Erik Jans-	
Enam	—	Eparki	—	sonismen)	790

	Side.		Side.		Side.
Eriksen, Erik, se Ericus		Esra-Bøger	804	Evangelieharmonier	820
Erici	785	Esrahiter, se Etan og		Evangelier, apokryfe	116
Eriksen, Jørgen	—	Heman	810, 854	Evangelier, kanoniske, se	
Erimbert	791	Esri	804	Matthæos, Markos, Lu-	
Erkendelse	—	Esriel, se Asriel	158	kas og Johannes.	
Erlandsen, Andreas	795	Esrom i N. T.	804	Evangelier, synoptiske, se	
— , Erland	794	Esrom Kloster	—	Synoptikerne.	
— , Jakob	—	Essayister	805	Evangelieside	820
Erlangen	795	Essays and Rewiews ..	—	Evangelische Gemein-	
Erlau	—	Essen, Johannes fra, (Esch)	—	schaft, se Albrechts-	
Erlembald, se Herlembald.		Essen, Carl Gustaf von ..	—	folkene	48
Erlend af Færøerne	852	Essendrop, Bernh. Ludv.	806	Evangelischer Bund	418
Ermland	795	— , C. P. Parelius ..	—	Evangeliska fosterlands-	
Ermoldus Nigellus	—	Essenerne (Essærne) ..	—	stiftelsen, se Fosters-	
Ernesti, Joh. Aug.	796	Essenius, Andreas	807	landsstiftelsen.	
— , H. Fr. Th. Ludw. .	—	Essæere, se Essenerne ..	806	Evangeliska sällskapet ..	820
Ernestinske Linie	—	Established Church, se		Evangelistarium	819
Ernst af Baden	—	Anglikansk Kirke (91)		Evangelister	820
— Friedrich af Baden-		og England (770).		Evangelisterne i Kunsten	821
Durlach	—	Estaol	807	Evangelium, se Lov og	
Ernst Bekender af Braun-		Estemo(a)	—	Evangelium.	
schweig-Lüneburg	796	Esters Bog	—	Evangelium, det evige, se	
Ernst af Sachsen	—	Estius, Wilhelm	808	Joakim fra Fiore.	
— den fromme af Sach-		Estland	—	Evangelisk Alliance	57
sen-Gotha	797	Estomili	810	— Kirkeafdeling.	821
Erskine, Ebenezer	—	Eston	—	Evangelisk-sociale, se	
— , Ralph	—	Esz, Joh. Heinr. (Leander)		Socialisme, kristelig.	
— , Thomas	—	van	—	Evans, James	821
Erthal, Fr. Ludw. K. Ph.	798	Esz, Karl van	—	Evarestos	—
— , Fr. Karl Joseph ..	—	Etam	—	Evdulos	—
Erwin fra Steinbach	—	Etan	—	Evdaimonisme	—
Erythraus, Gotthard	—	Etanim	811	Evdokia, Ælia	822
Esau	—	Ethaal	—	Evdoxia	823
Esbaal, se Isboset.		Eter	—	Evdoxios	—
Esbai	798	Ethelbert	—	Evers, Georg Gotthilf ..	—
Eshan	—	Ethelburga	—	Evesham	—
Esberg, Zacharias	—	Ethelwold	—	Evfemia	—
Esbern af Slesvig	799	Etherius (Heterius) ..	—	Evfemia-Viserne	—
Esbon	—	Etik	—	Evfemiter, se Messalianere.	
Esch, Johannes, se Essen	805	Etisk Bevægelse	814	Evsrat	823
— , Nicolaus von	799	Etnan	815	Evgenikos, Markos, se	
Eschenmayer, A. K. Aug.	—	Etnark	—	Markos.	
Escobar, Marina fra	—	Etni	—	Evi	823
Escobar y Mendoza, Ant.	—	Etschmiazén (Edzmiatsin)	—	Evige Helvedsstraffe	824
Escorial	—	Eucharius af Trier	—	Evige Jøde	—
Esdrelom, se Jesreel.		Eucherius af Lyon	816	Evighed, Guds, se Egen-	
Esdriin	800	Eucken, Rud. Christoph.	—	skaber, Guds	723
Esean	—	Eude (Eon), de l'Etoile ..	—	Evigt Evangelium, se Joa-	
Esek	—	Eudes, Jean	—	kim fra Fiore.	
Esem	—	Eudister	817	Evigt Liv	824
Eser	—	Eudo de Stella, se Eude		Evil Merodak	825
Esger af Ribe	—	de l'Etoile	816	Evkaristi, se Nadver.	
— Bonde, se Bonde ..	355	Eugen L-IV	817-818	Evkelaion	825
Esger, Juul, se Juul.		Eugippius	818	Evketer, se Messalianere.	
Esico af Slesvig	800	Eulalia	—	Evkologion	825
Esjongeber	—	Eulalius	—	Evlogia, se Nadver.	
Eskatologi	—	Eulogius fra Corduba ..	—	Evmenes II	825
Eskil af Aarhus	801	Eurenius, Jöns	819	Evnike	—
— af Lund	—	Eusebius af Rom	—	Eynomios	—
— af Ribe	802	— af Vercelli	—	Evodia	—
— af Slesvig	—	Eustachius	—	Evolution	—
— af Södermanland ..	800	Eustochium	—	Evpolemos	826
— af Viborg	802	Eutychanus	—	Evsebios af Emesa	827
Eskilstuna	—	Eva	—	— af Kesarea	—
Eskol	—	Evagrios fra Pontos ..	—	— af Nikomedia ..	—
Esli	—	— , Kirkehistoriker	—	Eystathios af Antiokia ..	828
Esnig, se Eznik	838	Evangeliarium	—	— af Sebaste	—
Espen, Zeger Bernh. van	802	Evangelical association ..	—	— af Thessalonike ..	—
Esra	803	— party	—	Evthalios	—

	Side.		Side.		Side.
Evthymios Zigabenos, se Zigabenos.		Exedra	834	Exsurge Domine	836
Evtykes og Evtykianisme	829	Exegese, se Hermeneutik.		Extra, se Kirkeret og Ramón af Peñafort.	
Evtykos	830	Exell, Joseph Samuel ...	834	Extravaganter, se Johan- nes XXII og Kirkeret.	
Ewald, d. hvide og d. sorte	—	Exemption	835	Eyck, Hubert og Jan van	836
Ewald, Enevold	—	Exeqvier	—	Eylert, Rulemann Fr. ...	837
—, Ferd. Chr.	—	Exercitia spiritualia.	—	Eynsham	—
—, G. Heinr. Aug.	—	Exil, babylonsk	195	Eystein	—
—, Joachim.	831	Exkommunikation, se Band	208	— Ásgrímsson, se Lilja.	
—, Johannes	830	Exodus, se Mosebøgerne.		Eyter, Johann von.	838
Ewing, Alexander.	831	Exodus-Menigheder	835	Ezekias, se Hiskia.	
Ex cathedra.	488	Exomologese	—	Ezekiel, se Hesekiel.	
Examen, teologisk	831	Exorcismen	—	Eznik (Esnig)	838
Exark	834	Exorcister	836		
Exaudi-Sondag	—	Expositur	—		

Fortegnelse over Medarbejderne.

- O. A. Ahnfelt, O., Dr. theol., Prof. i Lund.
 V. A. Ammundsen, V., cand. theol. i Kbhvn.
 A. A. Andersen, A., Sognepræst i Søborg.
 D. A. Andersen, D., Dr. phil., Biblioteksassistent i Kbhvn.
 F. V. A. Andersen, F. V., Dr. theol., fhv. Provst i Ringsted.
 J. O. A. Andersen, J. O., cand. theol. i Kbhvn.
 A. C. B. Bang, A. C., Dr. theol., Biskop over Kristiania Stift.
 J. P. B. Bang, J. P., Lic. theol., Privatdocent i Kbhvn.
 F. Bt. Beckett, Fr., Dr. phil. i Kbhvn.
 Th. B. Bjarnarson, Th., Lektor ved Præsteskolens i Reykjavik.
 A. B. Brandrud, A., Prof. i Kristiania.
 C. B. Brun, Christen, Sognepræst i Bergen.
 L. B. Brun, Lyder, Prof. i Kristiania.
 F. B. Buhl, F., Dr. phil. & theol., Prof. i semit. Filol. i Kbhvn.
 J. C. Christensen, J., Kateket i Kbhvn.
 O. I. C. Colliander, O. I., Biskop i Nyslott, Finland.
 N. D. Dalhoff, N., Præst ved Diakonissestiftelsen i Kbhvn.
 H. D. Danell, Hjalmar, Dr. theol., Prof. i Upsala.
 G. D. Dresler, G., Provst, Sognepræst i Frederikshavn.
 P. E. Eklund, P., Dr. theol. & phil., Prof. og Domprovst i Lund.
 J. A. E. Ekman, J. A., Dr. theol., Biskop i Westerås.
 H. M. F. Fenger, H. M., Lic. theol., Præst i Kbhvn.
 L. F. Fenger, L., Prof. ved Kunstakademiet i Kbhvn.
 C. E. F. Fløystrup, C. E., Lic. theol. i Kbhvn.
 E. G. Geismar, E., cand. theol. i Kbhvn.
 S. M. G. Gjellerup, S. M., Underbibliotekar i Kbhvn.
 L. G. Glahn, L., Sognepræst i Vejstrup.
 A. H. Hammerich, A., Dr. phil., Docent i Kbhvn.
 Kn. H. Heiberg, Knud, cand. theol. i Kbhvn.
 K. H. Henning, K., Dr. theol., Domprovst i Wexiö.
 A. Hn. Hesslén, A., Præst i Upsala.
 J. C. J. Jacobsen, J. C., Prof. i Kbhvn.
 A. J. Jantzen, A., Sognepræst i Gentofte.
 C. J. Jensen, Chr., Præst i Tandil, Argentina.
 G. J. Jensen, G., Hovedlærer ved det prakt.-teol. Seminarium i Kristiania.
 F. J. Jónsson, F., Dr. phil., Prof. i nord. Sprog i Kbhvn.
 C. K. Koch, Carl, Valgmenighedspræst i Ubbstrup.
 G. K. Koch, G., Provst i Herning.

- L. K. Koch, L., Provst i Glostrup.
- F. C. K. Krarup, F. C., Lic. theol., Sognepræst i Sorø.
- O. H. L. Lange, O. H., Biblioteksassistent i Kbhvn.
- E. L. Lehmann, E., Dr. phil., Privatdocent i Kbhvn.
- H. L. Lundström, H., Prof. i Upsala.
- T. L. Løgstrup, T., Præst, Sekretær ved det danske Missionsselskab.
- P. M. Madsen, P., Dr. theol., Prof. i Kbhvn.
- H. M. L. Martensen Larsen, H., Lic. theol., Sognepræst i Vejlbj.
- A. F. M. Mehren, A. F., Dr. phil., fhv. Prof. i semit. Filol., Fredensborg.
- S. M. Michelet, S., Dr. theol., Prof. i Kristiania.
- A. N. Neovius, A., Sekretær ved det kirkehist. Samfund i Finland.
- Fr. N. Udgiveren.
- J. N. Nørregaard, J., Dr. phil., Højskoleforstander, Testrup.
- S. O. Odland, S., Dr. theol., Prof. i Kristiania.
- W. O. Oftedal, W., Sognepræst i Laviken.
- Th. O. Oppermann, Th., Inspektør ved Glyptoteket i Kbhvn.
- J. P. Paulli, J., Stiftsprovst og kgl. Konfessionarius i Kbhvn.
- F. P. Petersen, Fr., Prof. i Kristiania.
- A. S. P. Poulsen, A. S., Lic. theol., Domprovst i Roskilde.
- A. G. S. P. Prior, A. G. S., Sognepræst paa Strynø.
- O. Q. Quensell, O., Prof. i Upsala.
- H. R. Råbergh, H., Dr. theol., Biskop i Borgå, Finland.
- W. R. Rudin, W., Dr. theol. & phil., Prof. i Upsala.
- H. F. R. Rørdam, H. F., Dr. phil., Sognepræst i Lyngby.
- T. S. R. Rørdam, T. S., Dr. theol. & phil., Biskop over Sjællands Stift.
- H. S. Scharling, C. H., Dr. theol., Prof. i Kbhvn.
- Sch. P. Schat-Petersen, Lic. theol., Prof. i Kbhvn.
- V. S. Schmidt, V., Dr. phil., Prof., Docent i Ægyptologi og Assyriologi i Kbhvn.
- V. C. S. Schousboe, V. C., Biskop over Aalborg Stift.
- L. S. Schrøder, L., Højskoleforstander, Askov.
- J. N. S. Skaar, J. N., Biskop over Trondhjems Stift.
- J. C. R. H. S. Steenstrup, J. C. R. H., Dr. jur., Prof. i Historie i Kbhvn.
- H. V. S. Sthyr, H. V., Dr. theol., Kultusminister i Danmark.
- V. Sn. Sørensen, V., Sognepræst i Husby.
- A. T. Taranger, A., Dr. jur., Prof. i Retsvidenskab i Kristiania.
- K. T. Thejll, K., Skolebestyrer i Charlottenlund.
- F. T. Torm, F., cand. theol. i Kbhvn.
- H. W. T. Tottie, H. W., Dr. theol., Prof. i Upsala.
- H. U. Ussing, H., Lic. theol., Sognepræst i Valby.
- R. V. Volf, R., Dr. theol., Stiftsprovst i Storehedinge.
- H. W. Westergaard, H., Prof. i Kbhvn.
- F. L. Ø. Østrup, F. L., Dr. phil., Privatdocent i Kbhvn.

De ikke-signerede bibelske Artikler ere i A—B udarbejdede af cand. theol. J. O. Andersen, i C—E af Pastor Chr. Jensen; de øvrige ikke-signerede Artikler ere udarbejdede af Udgiveren, tildels med Bistand af yngre Kræfter. Registret skyldes Pastor K. J. Rützou i Aarhus.

Under hele Arbejdet har cand. theol. J. O. Andersen været Udgiverens Amanuensis og som saadan ikke alene besørget en væsentlig Del af Korrektoren, men ogsaa taget Del i Redaktionen.

